

De rebus naturalibus
Volume 1

Brill's Studies in Intellectual History

General Editor

Han van Ruler (*Erasmus University Rotterdam*)

Founded by

Arjo Vanderjagt

Editorial Board

C.S. Celenza (*Johns Hopkins University, Baltimore*)

M. Colish (*Yale University*) – J.I. Israel (*Institute for Advanced Study, Princeton*)

A. Koba (*University of Tokyo*) – M. Mugnai (*Scuola Normale Superiore, Pisa*)

W. Otten (*University of Chicago*)

VOLUME 243/1

Brill's Texts and Sources in Intellectual History

General Editor

Andrew C. Fix (*Lafayette College, Easton*)

Editorial Board

J. Lagrée (*Université de Rennes-1*)

U. Renz (*Universität Klagenfurt*)

A. Uhlmann (*University of Western Sydney*)

VOLUME 17/1

The titles published in this series are listed at brill.com/btsi

Giacomo Zabarella

De rebus naturalibus

VOLUME 1

Edited by

José Manuel García Valverde

BRILL

LEIDEN | BOSTON

Cover illustration: Giacomo Zabarella, *De rebus naturalibus* (Frankfurt: Lazarus Zetzner, 1607). Frontispiece (fragment).

Want or need Open Access? Brill Open offers you the choice to make your research freely accessible online in exchange for a publication charge. Review your various options on brill.com/brill-open.

Typeface for the Latin, Greek, and Cyrillic scripts: "Brill". See and download: brill.com/brill-typeface.

ISSN 0920-8607

ISBN 978-90-04-29450-9 (hardback, set)

ISBN 978-90-04-31526-6 (hardback, volume 1)

ISBN 978-90-04-31527-3 (hardback, volume 2)

ISBN 978-90-04-31068-1 (e-book)

Copyright 2016 by Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands.

Koninklijke Brill nv incorporates the imprints Brill, Brill Hes & De Graaf, Brill Nijhoff, Brill Rodopi and Hotei Publishing.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, translated, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission from the publisher.

Authorization to photocopy items for internal or personal use is granted by Koninklijke Brill nv provided that the appropriate fees are paid directly to The Copyright Clearance Center, 222 Rosewood Drive, Suite 910, Danvers, MA 01923, USA. Fees are subject to change.

This book is printed on acid-free paper and produced in a sustainable manner.

Contents

VOLUME 1

Introduction 1

- 1 Scientific Method and Demonstrative Discourse in Giacomo Zabarella 6
- 2 The Aristotelianism of Zabarella in the *De rebus naturalibus* 17
- 3 Sources of the *De rebus naturalibus* 24
- 4 The Main Features of Zabarella's Explanatory Model 34
- 5 General Structure of the *De rebus naturalibus* and the Question of its Unity 38
- 6 Note on the Text 46

De Rebus Naturalibus Libri XXX

Prooemium 51

Liber I. Iacobi Zabarellae Patavini *De Naturalis Scientiae Constitutione* 54

Liber II. Iacobi Zabarellae Patavini *De Prima Rerum Materia Libri Duo. Liber Primus* 202

Liber III. Iacobi Zabarellae Patavini *De Prima Rerum Materia Liber Secundus* 250

Liber IV. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Natura* 315

Liber V. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Inventione Aeterni Motoris* 340

Liber VI. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Natura Caeli* 359

Liber VII. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Motu Ignis in Orbem* 383

Liber VIII. Iacobi Zabarellae Patavini *De Motu Gravium et Levium Libri Duo. Liber Primus* 403

Liber IX. Iacobi Zabarellae Patavini *De Motu Graviorum et Leviorum Liber Secundus* 443

Liber X. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Constitutione Individui* 476

Liber XI. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Communi Rerum Generatione et Interitu* 498

Liber XII. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Reactione* 533

Liber XIII. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Mistione* 562

Liber XIV. Iacobi Zabarellae Patavini *Libri Duo De Qualitatibus Elementaribus. Liber Primus* 595

Liber XV. Iacobi Zabarellae Patavini *De Qualitatibus Elementaribus Liber Secundus* 624

VOLUME 2

Liber XVI. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Regionibus Aeris* 661

Liber XVII. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Calore Caelesti* 678

Liber XVIII. Iacobi Zabarellae Patavini *Libri Tres De Misti Generatione et Interitu. Liber Primus* 706

Liber XIX. Iacobi Zabarellae Patavini *De Misti Generatione et Interitu Liber Secundus* 735

Liber XX. Iacobi Zabarellae Patavini *De Misti Generatione et Interitu. Liber Tertius* 787

Liber XXI. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Facultatibus Animae* 818

Liber XXII. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Partitione Animae* 867

Liber XXIII. Iacobi Zabarellae Patavini *Liber De Accretione et Nutritione* 909

Liber XXIV. Iacobi Zabarellae Patavini <i>Liber De Sensu Agente</i>	981
Liber XXV. Iacobi Zabarellae Patavini <i>Libri Duo De Visu. Liber Primus</i>	1009
Liber XXVI. Iacobi Zabarellae Patavini <i>De Visu Liber Secundus</i>	1046
Liber XXVII. Iacobi Zabarellae Patavini <i>Liber De Mente Humana</i>	1074
Liber XXVIII. Iacobi Zabarellae Patavini <i>Liber De Speciebus Intelligibilibus</i>	1149
Liber XXIX. Iacobi Zabarellae Patavini <i>Liber De Mente Agente</i>	1180
Liber XXX. Iacobi Zabarellae Patavini <i>Liber De Ordine Intelligendi</i>	1220
Appendix: Index capitum omnium quae in singulo quoque libro explicantur	1259
Bibliography	1274
Index of Names	1289

Introduction

In his famous *Dictionnaire Historique et Critique*, Pierre Bayle recognizes the figure of Giacomo Zabarella as “l’un de plus grands philosophes du xvie siècle”,¹ and praises his mastery in different spheres of knowledge: great progress in the development of logic and mathematics, accomplishments in astrology, and a deep understanding of Aristotle’s physics and ethics; thus, it is not surprising that the University of Padua, his native land, included him as a faculty member in 1564, when he had just turned thirty.² The career of Zabarella is well-known from other sources: nephew of Marcantonio Genua and member of a noble Paduan family, he received an excellent humanistic education and went on to achieve great skills in ancient Greek, which even today is admired and used by some modern scholars.³ At the University of Padua he had illustrious teachers, as befitted the heyday of these *Studia*. In humanities he was lectured by Francesco Robortello, in logic by Bernardino Tomitano, in natural philosophy and metaphysics by his uncle Marcantonio Genua, and in mathematics by Pietro Catena. In 1564 Zabarella held the first chair of logic, succeeding his teacher Francesco Tomitano; six years later he assumed the second extraordinary chair of natural philosophy (a position more prestigious and lucrative than the first); in 1577 he promoted to the first extraordinary chair of natural philosophy; and finally in 1585 he won the second ordinary chair of natural philosophy (the Statutes of the University of Padua prevented the native-born Paduans from being promoted to the first chair). In any case, Zabarella enjoyed extraordinary prestige in life, especially in the field of logic and scientific methodology: his writings in this area had a vast and flourishing publishing trajectory that went into the seventeenth century and reached distant places of Europe.⁴

1 Bayle 1820, xv, p. 5.

2 The disparity of judgments in the historical sources that Bayle uses to describe the character of Zabarella is certainly curious. On one hand, Giacomo Tomasino comments his bonhomie, irreproachable faith and outstanding intellectual and dialectical power (see Tomasino 1630, p. 136); on the other hand, a certain Ioannes Imperialis (see Imperialis 1640, p. 116), besides presenting him as a staunch defender of the mortality of the soul and the doctrine of Alexander of Aphrodisias, highlights his intellectual clumsiness and slowness: “carpebant in te plurimi memoriae labem, et quendam in agendis torporem, quibus ad privata vel publica negotia minus reddebaris idoneus.” See Lohr 1982, pp. 233–243.

3 See Hicks 1965, p. LXV, n. 4; Ross 1961, p. 44; Randall 1960, pp. 99, 101 y 103; Owens 1976, p. 108; Tracy 1982, p. 98; Kal 1988, p. 108; Valverde 2012, pp. 27–56.

4 The influence of Zabarella’s logical writings on seventeenth-century philosophy has been

Indeed, his services as prestigious lecturer were required by the king of Poland, a request which Zabarella refused, preferring to remain in his hometown until the day of his death in October 1589.⁵

The dedicatory letter to Pope Sixtus V dates the *De rebus naturalibus libri xxx*, a work that the Paduan philosopher barely managed to complete, to just a month before his death. This writing had great impact and large influence, as its editorial success in Italy and abroad (especially in Germany) reflects.⁶ The book was published twice in 1590: in Venice by Paolo Meietti and, simultaneously, in Cologne by the publisher Giovanni B. Ciotti, who put out a second edition four years later; in 1597 a third edition appeared again in Cologne; in this case, Lazarus Zetzner financed and prefaced the book, which was reprinted by Zetzner himself on many other occasions (in 1600, 1601, 1602, 1607 and 1617), while a new edition appeared in Italy in 1604.⁷

The *De rebus naturalibus* is a massive effort to collect all the issues that come under the heading of “natural philosophy” and that had been taking shape from antiquity to the time of Zabarella within the vast and multifarious field of Aristotelianism: hence its encyclopedic character and extraordinary extension. Of the thirty books in which Zabarella composed his work only the first, the *De naturalis scientiae constitutione*, had been published previously;⁸ it

widely studied in recent decades. We have then a lengthy bibliography which only partially can be referred here. For a complete list of titles one can see, for example, the recent works of Marco Sgarbi, who has developed rigorous research on the presence of Zabarella in British empiricism: See Sgarbi 2012, pp. 85–109; Sgarbi 2013, pp. 236 ff. For other references, see Petersen 1921; Vasoli 1983; Backus 1989; Müller 1990; Raimondi 1994; Kuhn 2002; Maclean 2002; Mikkeli 2002; Pozzo 2007.

5 See Edwards 1960, pp. 1–82; Maclean 2002, p. 182.

6 See Maclean 2002, pp. 173–198. We must stress here that the interest in Zabarella's work has mainly focused on his methodological and logical writings, while his works on natural philosophy—collected in the *De rebus naturalibus* and in his commentaries on the *Physics* and the *De anima*—have hardly been studied at all. Curiously, even if the wide range of scientific topics with which Zabarella deals in these books were omnipresent in the subsequent history of philosophy, the scant attention given to this part of his thought has been concentrated almost exclusively on the sources, the accuracy or the originality of Zabarella's facet as commentator of Aristotle's physical or metaphysical treatises: see, for example, Ross 1961; Kessler 1988; Martin 2007; Mitrovic 2009. There are, however, significant exceptions, as for example the works of McGuire 1994, pp. 305–329 and Lynn 2006, pp. 70–105, who put Zabarella's explanation of active and passive principles in the context of seventeenth scientific thought. Unfortunately, a general study of the influence of Zabarella's account of the nature of matter, elements, mixed bodies or life, for example, is notably lacking.

7 All these data have been collected from Maclean 2002, p. 190.

8 In 1586 (Venetiis, apud apud Paulum Meietum).

is conceivable, then, that almost all the others came from the pen of Zabarella over the next three years, so that, although their contents had a lifetime devoted to philosophy behind them, it is obvious that the work had to be strenuous.

Several motivations could have led Zabarella to undertake a work such as the *De rebus naturalibus*.⁹ Probably, occupying his chair of natural philosophy since 1585, he saw the need to endorse his teaching in this area with a work so widely diffused as his logical writings, all published together for the first time in 1578. Also, he had in front of him some models; even if it was not conceived as a work which dealt with all the topics related to natural philosophy, the *Tractatus acutissimi utilissimi et mere peripatetici* of Pietro Pomponazzi, published posthumously in 1525, contains many topics that Zabarella discussed in the *De rebus naturalibus*. But he had more recent precedents at his disposal: one of them was surely the *De rerum naturalium principiis* of the Neapolitan Simone Porzio, although it is a much less ambitious work than the *De rebus naturalibus*; another was the *De communibus omnium rerum naturalium principiis*, written by the Jesuit Benito Pereira and edited in 1562. Moreover, the *Libri ad scientiam de natura attinentes* of Francesco Piccolomini, the great adversary of Zabarella, was originally published in 1596, six years after the appearance of the *De rebus naturalibus*, which had already run into several editions. Both works, however, show the same encyclopedic zeal and agree in covering all the topics or at least all the problematic topics related to natural philosophy.

Yet in the *Oratio* with which Zabarella solemnly opened the academic year of 1585, when he made his debut in the ordinary chair of natural philosophy, we may see how he defined quite precisely the outlines of what he considered the task of a lecturer and expositor in this field. These lines also guide the whole development of the *De rebus naturalibus*, from start to finish. In this *Oratio* Zabarella emphasizes that, if we attend to method and the appropriate way of expounding a scientific discourse, no philosopher can be compared to Aristotle, who was the true “scientificarum methodorum inventor”. This expertise enabled him to leave to posterity the essential elements of philosophy. Hence, whoever wants to penetrate the field of science only has to follow in the footsteps of the Philosopher. In any case, only the procedure to make accessible the

9 In chapter 1 of the aforementioned first book Zabarella says that only the Aristotelian tradition has made possible the emergence and the consolidation of natural science, so as to assure that only the Aristotelians are legitimized to deal with it: “Tradidere quidem eam scientiam priscis temporibus complures, sed in eo munere ita excelluisse creditur Aristoteles, ut nemo in hac philosophiae parte non modo illi praeferendus, sed ne comparandus quidem cum eo esse videatur, quod quidem omnium et antiquorum et posteriorum ad haec usque tempora philosophorum consensio comprobavit.” (Zabarella 1590, 1, chap. 1, p. 1).

contents of this philosophy to new generations can be subject to discussion. In this sense, all those who want to follow an optimal way of philosophizing must accomplish three tasks “unum est ut artem qua libri Aristotelis sunt conscripti et cuiusque libri fabricam et artificiosam structuram aperiamus; alterum ut Aristotelis verba diligentissime perpendamus et declaremus; postremum ut eius sensa quae ab eo ita breviter et obscure sunt prolata ut magnas interpretum dissensiones ac disputationes excitaverint, ita clara et aperta reddantur ut omne, si fieri possit, dubium amoveatur”. In sum, the natural philosopher must first study the structure of the writings of the *Corpus Aristotelicum*, determining with high accuracy the order of succession of its different treatises: this is precisely the subject of the first book of the *De rebus naturalibus*, entitled *De naturalis scientiae constitutione*, which advanced by some years the publication of the whole work.

Furthermore, it is necessary to clarify the texts of Aristotle. This task should be performed with the aid of philology: one must unravel the contents of the Greek codices, being alert to what Zabarella called *proprietas graecorum verborum*: only from a profound knowledge of Greek can this be translated into Latin correctly and one can identify the large number of errors which the Latin peripatetic tradition has made in its reading and translation of the writings of Aristotle. Although this task had a tremendous effect on the comments which Zabarella wrote on the *De anima* and the *Physics*, both posthumously published, it was also present in the *De rebus naturalibus*, since on many occasions Zabarella tries to resolve one concrete discussion by fixing the correct reading of a text, going to the original Greek or, if necessary, correcting some Latin translations already available.

And finally, on the basis of these two tasks above outlined, the main purpose must always be to study each of the raised questions *ad mentem Aristotelis*, i.e., keeping an order of analysis through which we are able to penetrate the nature of things in a demonstrative fashion: “I will never be satisfied,” Zabarella says, “with reasons that are only probable”. Therefore to follow Aristotle’s way of philosophizing is to approach the true knowledge of the world through reason and not to be stopped by anything or anyone in this quest, even by the very authority of Aristotle, because those who give demonstrative reason for what they say are more Aristotelian than those who continually refer their audience to *Aristoteles dixit*.¹⁰

10 To proclaim oneself *verus aristotelicus* against those who represent the official scholastic orthodoxy was a relatively frequent use among many natural philosophers that wanted to legitimize and authorize this way their own discourses. In the case of Zabarella, Aristotle was undoubtedly the point of reference of his own explanation of natural phenomena,

The *De rebus naturalibus* represents a laudable effort to shed light on all the questions which had been debated through the long history of natural Aristotelianism. Zabarella uses for it a clear and elegant style in order to give the reader all the instruments to reach the truth. This is, in fact, the main purpose of Zabarella's discourse, to declare that only when the truth is reached through reason and experience, then it will be faced, insofar as possible, the task of adapting the texts of Aristotle to this truth.¹¹

even though he found true discrepancies between the doctrine of the Master and the observed facts (see next note). But we should not forget that many authors who openly criticized Aristotle in some questions or even rejected his philosophy completely also considered themselves as true followers of the Aristotelian sentence *magis amica veritas*. A paradigmatic exponent of this attitude was Galileo (see *Opere*, ed. nazionale, vol. iv, p. 65), but before him Telesio said in the beginning of the second book of his *De rerum natura* (1570 ed.: Bondi p. 194): "Non igitur rei ullius amplius natura inspicienda indagandaque cuiuspiam videtur, at tantum quid de quaque Aristoteles senserit speculandum. Non id ignoscant mortales rogandi, quod videlicet in singulis examinandis Aristotelis sententiis haereamus, at quod dissentire ab illo audeamus, et non ullum numinis instar veneremur; qui si illius dicto audiant aut factum imitentur, nihil nobis veritatis studio illi adversantibus succensant, quin gratias potius habeant et idem ipsi faciant omnes; ipse enim Aristoteles veritatem amicis omnibus praeponendam admonet, et veritatis gratia praeceptiorem etiam amicis inusare nihil vereri videtur."

- 11 Zabarella 1590, III, p. 137: "Quamobrem cum ego rem hanc diligenter consideraverim, semperque existimaverim quaerendam semper esse ante omnia cuiusque rei veritatem, deinde illa cognita, ad eam, si fieri possit, verba Aristotelis trahenda esse, non e contrario, quod multi faciunt, (...) dicendum censui necesse esse ut Aristoteles vel hoc idem dicat, vel falsum dicat." See, however, Palmieri 2007, p. 410, who finds in the *De rebus naturalibus* what he calls "three types of promise of allegiance" which he describes as follows: "First, we find an explicit pledge that Zabarella's main objective is simply to explain Aristotle's view. In this regard, the corpus of Aristotelian writings circulating in the Renaissance, above all the commentaries by Averroes, is generally authoritative. I call this the commentator allegiance. This is the form that submission to the authority of *traditio* takes in Zabarella. Second, we find a promise to accede to the truth by oneself in accord with Aristotle's mind. This is the form that submission to the authority of reason takes in Zabarella. I call this the scientist allegiance. Third, we find a much less committal attitude to authority, which may indicate that Zabarella had some difficulties in categorizing his own approach, and which, for example, in Tract 11, *De mistione*, takes the form of a defense of Averroes's views applied to the question at issue. However, the third type can be reduced to the scientist allegiance, by looking at the conclusions reached by Zabarella in *De naturalis scientiae constitutione*, the opening tract of *De rebus*. There Zabarella crafts a revealing simile between geometry and natural science, which articulates well what Zabarella's practice of *scientia ad mentem Aristotelis* ultimately consists in."

1 Scientific Method and Demonstrative Discourse in Giacomo Zabarella

We have said that the figure of Giacomo Zabarella was already held by his contemporaries in Italy and abroad as one who had managed to modernize and develop logic (then essentially Aristotelian) to make it a powerful tool in the service of science. This view has persisted over time and even today Zabarella deserves an honorable place in the history of philosophy.

Of the many contents which we can find in his logical works, his contributions to the method known as *regressus* are certainly remarkable. The immediate context of these contributions has been well explained by John H. Randall in a work which is today a classic in the study of Renaissance philosophy, *The School of Padua and the Emergence of Modern Science*. According to Randall, since the Middle Ages the question of method had been under discussion and this is an expression of the gradual recovery of the ancient heritage and specially of the logical writings placed in the *Corpus Aristotelicum*. If, as Aristotle said, true knowledge is only that which is focused on the discovery of the causes of things, the higher it ascends to discover the first causes of what exists the more valuable it is. A question already raised during the transition between the Middle Ages and the Renaissance was how this knowledge of causes should be expressed and whether this exposition should be done either in purely qualitative or quantitative terms. By the way, this debate was already present in the University of Padua long before Galileo was shaped in its classrooms, so—Randall holds¹² the method developed by the Pisan mathematician was but the inevitable outcome of a process that had been developing for many decades.

In *Posterior Analytics*, Aristotle had already defined science as the scientific knowledge of facts through their origins, and had set as its instrument the demonstrative syllogism, which effectively provides, in a deductive way, the relationship between causes and effects.¹³ However, the problem was to determine precisely how the knowledge of the causes can be attained and used as the middle term of a *demonstratio*. This represented the crux of the matter, because Aristotle himself had emphasized that, although the cause is more knowable than the effect, in the field of human intellectual faculties the effect is always more accessible than the cause since there is nothing in the human intellect

¹² Randall 1961, p. 23.

¹³ See Aristotle, *Analytica posteriora*, I.2, 71b9 ff.

which is not previously in the senses.¹⁴ Therefore, the demonstrative knowledge can be determined in two directions, from cause to effect and from effect to cause.

Also, Aristotle had described this double direction in chapter 13 of his *Posterior Analytics* I, claiming that each of them had scientific validity: the point was that, depending on the middle term, the range of the syllogism could be calculated, so that, if the middle term declares the immediate cause of the effect, the syllogism is fully scientific, whereas if it simply states one observed effect, then the argument is not necessary, though it is formally well built. Aristotle himself denominated and illustrated each of these models of reasoning.¹⁵ The syllogism that gives the cause as middle term was called ἀπόδειξις τοῦ διότι, *demonstratio propter quid* in the Latin terminology. The example given by Aristotle is clear and can be formulated as follows: the celestial bodies that are close to the earth do not twinkle; the planets are closer to the earth; then, the planets do not twinkle. In this case, the minor term (the second sentence) states the actual cause of the fact that the planets do not twinkle, that is, to be close to the earth, so the syllogism is necessary and determines the nature of the effect through its cause.

On the other hand, it is also possible to show the existence of another kind of demonstration, called by Aristotle ἀπόδειξις τοῦ ὅτι (*demonstratio quia*), in which the minor term does not state the immediate cause of the observed effect. One example of this could be the following: the celestial bodies that do not twinkle are close to the earth; the planets do not twinkle; then, the planets are near the earth. If we look at the second premise, it contains an observed fact, that is, the *not twinkling* of the planets, though it does not express the cause of this fact since the cause of this *not twinkling* is the short distance to the earth (and not vice versa). This syllogism, consequently, does not determine the effect through its cause, but the cause through the simple observation of one fact: the planets do not twinkle. This is a contingent fact that can provide only a contingent knowledge of its cause, just as when we determine that the moon is spherical on account of its observed phases: certainly only a spherical body is able to exhibit phases; however, “it is not on account of its phases that the moon is spherical, but because it is spherical that it exhibits phases of this kind”.¹⁶

During the Middle Ages all this doctrine that was barely sketched by Aristotle came to be systematized. The problem lay in the fact that, while the first syllogism is more valid than the second, in the development of scientific knowl-

14 See Aristotle, *Physica*, I.1, 184a13–21; *De anima*, III.7, 431a14–26.

15 See Aristotle, *Analytica posteriora*, I.13, 78a22 ff.

16 Aristotle, *Analytica posteriora*, I.13, 78b8–10.

edge we are compelled to start from the second to discover the cause and later, once we have accurate knowledge of this cause, we are able to proceed to give full explanation of the observed fact through the first syllogism. There were, in fact, two procedures (in the scholastic terminology identified as *compositio* or *demonstratio propter quid* and *resolutio* or *demonstratio quia*) which had to be integrated into one single method valid for all disciplines that were located within the overall framework of natural philosophy.

For this purpose Zabarella had illustrious predecessors within the University of Padua. A significant case was the prolific Agostino Nifo, famous contender with Pietro Pomponazzi in the controversy about the immortality of the soul.¹⁷ Nifo, in fact, commenting on the above quoted passage from the first book of Aristotle's *Physics*,¹⁸ wondered if those two directions of knowledge, from effect to cause and from cause to effect, were but a circular process that actually did not provide any increase of knowledge. In order to answer this question, already stated by Paul of Venice a century earlier, Nifo turned to the doctrine of *regressus*, a term coined by the Latin Averroists. This *regressus* was indeed a complex process in which, at least from a theoretical point of view, we must distinguish several phases: in the first place we have sensible knowledge of an object; subsequently, we reach the confused knowledge of its cause (*demonstratio quia*); then, by a mental examination (*intellectus negotatio*), we manage to clarify and define the nature of this cause; and, finally, we will be able to descend to the effect in order to fix its nature through the cause already determined (*demonstratio propter quid*). So, given the fact that the ultimate knowledge that we have of the object is substantially different and more perfect than that derived exclusively from empirical observation, Nifo says that the general procedure is not circular, yet progressive. Furthermore, Nifo gave central importance to that intermediate procedure of clarification and definition of the immediate cause by means of this *negotatio mentis*, which he explained as a mental work of composition and division.¹⁹

17 See De Bellis 1997, pp. 75–118; De Bellis 2005; Valverde 2009, pp. XI–LXIX.

18 See n. 15.

19 Nifo 1569, p. 43: "Illa negotiatio est compositio et divisio. Nam causa ipsa inventa intellectus componit et dividit donec cognoscat causam sub ratione medii. Nam licet idem sit causa et medium, differunt ratione: causa enim dicitur quatenus ab ea effectus proficiscitur, sive ipsa sit notior effectui sive non. Est autem medium, quatenus definitio. Ab effectui igitur ad causam est processus inventionis causae; negotiatio est ad causam ut medium ac definitio. Sed cum definitio non invenitur nisi compositione et divisione, ideo invenitur causa per haec sub ratione medii, ex qua postmodum proficiscitur ad effectum."

Zabarella inherited this same epistemological structure, but he tackled a much more detailed and systematic analysis of the method in which his predecessors had made significant progress. This analysis and the conclusions that he drew from it undoubtedly determined his intellectual development as a lecturer and also his own work, which can be divided into three very large groups of books: the logical writings, the writings focused on natural philosophy—all of them collected in the *De rebus naturalibus*—and, finally, the comments to the *De anima* and the *Physics*, both edited posthumously by the sons of Zabarella in an incomplete version. All over this production we can find many reflections on method as well as on its application.

Generally speaking, in the first group of specifically logical works method is considered theoretically and the topic is illustrated by some scientific examples, whereas the *De rebus naturalibus* contains a great copy of methodological observations inserted into the discussions of the great variety of scientific problems with which Zabarella deals here. His own conception of method always emphasizes its nature as an effective tool for investigation and knowledge; however, it is not properly an object of scientific knowledge itself because its existence is not fixed by the nature of the object or by the intrinsic features of the human cognitive faculty, but simply by human will and intention.²⁰ For example, at the beginning of the last book of the *De rebus naturalibus*, enti-

20 The debate that Zabarella and his opponent at the University of Padua, Francesco Piccolomini, maintained around the origin of method has received considerable attention (it was continued by their respective disciples). In his logical writings Zabarella had considered logic not as a science but as a source of method, which only had for him *vis notificandae*, i.e., it was no more than a procedure to make things clearer, given the characteristics of our intellectual skills. Besides, within the generic term of *methodus* Zabarella distinguished *methodus sensu strictu* and *ordo*. In the first case he referred to the process by which we go from what is known to what is unknown, while in the second case *ordo* is simply the organization of all we know, so it is closely linked to education. It is just in the *De methodis* (1, chap. 8) where Zabarella stresses that the reason why we need to set up an *ordo doctrinae* (as that which he presented in the first book of the *De rebus naturalibus*) is the aim to get distinct knowledge of reality, so it is a procedure based on the will and not on the ontological constitution of the world. This view was severely criticized by Francesco Piccolomini in his *Universa philosophia de moribus*, edited in 1583. It was a weighty book, dedicated to the Venetian Senate, which was presented as an educational course for nobles who are destined to play roles in high policy. One of the central topics of Piccolomini's work is what he called "the divine constitution of the *ordo*": against Zabarella, he claimed that the *ordo doctrinae* has to be based on the reality of things, and therefore should be subordinated to metaphysics rather than to logic. See Jardine 1997, pp. 183–209.

tled *De ordine intelligendi*, Zabarella says: “Arbitrarius vero est ille doctrinae ordo de quo nos alias in libris logicis plura scripsimus: eius enim consideratio ad logicum pertinet, cum sit logicum instrumentum et ex arbitrio nostro fabricatum; quod si esset naturalis atque absolute necessarius, non esset quod logicus de ipsius usu praecepta tradere niteretur”. Hence, since method is not the subject of study of the natural philosopher nor of the metaphysician, whose task is exactly the study of that which cannot be otherwise than as it is, its own constitution is arbitrary and based on the fact that humans are unable to access directly to that which is by itself maximally knowable. It can be said, undoubtedly, that the thought of Zabarella tries to achieve a delicate balance between two well-known Aristotelian premises: one of them establishes that our intellectual faculties are structurally associated with our sensations; the other reveals a good deal of epistemological optimism, which leads him to affirm: “quidquid enim est, cognoscibilis a nobis est”.²¹ This enthusiasm makes him consider that the world is wholly supported by an intelligible structure that is always present in each of the particular cases that are subject to observation and analysis. Thence, our mind is able to assimilate that structure without collecting all its particular manifestations: some of them are enough.²² For this reason the inductive method is demonstrative and capable of grasping the unique nature that is behind the visible plurality.²³ It consists of both a limited collection of data and the analysis of them. This is because, in that order of knowledge, we first observe concrete effects, then we decompose their complexity into simple elements and recognize in them a cause which is first only hypothetical, and after an appropriate consideration of the mind becomes essential. Once we are in possession of this essential cause, we can move back again to the effect to demonstrate that it cannot be other than it is.²⁴

This conception that Zabarella has of method has received very different interpretations over the past two centuries. It has been considered, in short, as a true forerunner of the modern method of research; moreover, its influence

21 Zabarella 1590, I, p. 98.

22 See Sgarbi 2013, p. 58.

23 See Zabarella 1597, *De regressu*, p. 197a: “Inductio autem demonstrativa fit in materia necessaria, et in rebus quae essentialem inter se connexionem habent. Ideo in ea non omnia sumuntur particularia, quoniam mens nostra quibusdam inspectis statim essentialem connexum animadvertit, ideoque spretis reliquis singularibus statim colligit universale; cognoscit enim necessarium esse ut ita res se habeat in reliquis”.

24 See Zabarella 1597, *De regressu*, p. 197a. See Cassirer 1906, p. 141; Randall 1961, p. 57; Baroncini 1992, pp. 39–62; Sgarbi 2013, pp. 70–76.

on the methodological procedures of Galileo has been highlighted. This was the view of Ernest Cassirer²⁵ in the early twentieth century and later of the aforementioned John H. Randall:²⁶ in both cases it is stated that the figure of Zabarella represents that critical moment when logic lost its primitive metaphysical tutelage to become a true methodological tool focused on the empirical analysis and discovery. Thereupon, for these authors Zabarella mapped out the path through which Galileo will travel some years later introducing an innovative mathematical component into that analysis of sense experience.

This view which we have just cited schematically has been discussed by some scholars after Cassirer and Randall. Charles B. Schmitt, for instance, analyzed the previously cited confluence of Zabarella and Galileo around the question of scientific method, and did so through a study of the presence in both of the concepts of *experience* and *experiment*.²⁷ For Schmitt, although Zabarella displays in his most mature work, the *De rebus naturalibus*, a broad knowledge of experiences that are put forward in support of his theories, there is no trace of the distinction between experience and experiment, this latter being understood as a process of empirical testing that is deliberately constructed by the scientist. However, in the youngest Galileo, just when he wrote the opuscle *De motu*, this distinction is already existent and taken into account in the sense that the experiment has a narrower scope than experience because it is used to elucidate specific problems of natural philosophy. Since Galileo wrote the *De motu* before joining the University of Padua, this evidence leads Schmitt to consider that Galileo had made up his own conception of the method—at least in its most essential features—before being subjected to the influence of the discussions that were developed in Padua on the method and, in particular, to the influence of Zabarella's work. This does not mean, however, that the latter did not make significant innovations in the way of conceiving the empirical support of theories expounded even in the more traditional field of Aristotelian natural philosophy. Instead, contrary to the common use of his contemporaries and predecessors, Zabarella—Schmitt underlines—²⁸ was able to leave the classroom and the library to contemplate the world in which he lived. As a matter of fact, he collected his own experience, became an expert on the work of artisans, farmers or fishermen, used empirical evidences to refute rival explanations, and tried to correlate the observed data with his own theory. Notwithstanding, in his case this correlation is performed with a restrictive

25 See Cassirer 1906, p. 136 ff.

26 See Randall 1961, p. 59.

27 See Schmitt 1969, pp. 80–138.

28 See Schmitt 1969, p. 100.

purpose: the experiences are provided to reinforce the views previously set by him. We may say that Zabarella did not intend to test his theory by using this experience and, in no way, created *ex professo* experimental procedures to prove or disprove a certain conception. But this is, indeed, crucial in a truly experimental science, which is not exactly the same as an empirical science, for it is not the same to subject one explanation to pre-planned experimentation than to resort to common experience in order to reinforce a particular theory, even though the field of this experience has been expanded.²⁹

A point of view similar to this has been adopted by other specialists such as Antonino Poppi, who pointed out that, although the same Zabarella had indicated the priority of truth even over the opinion of Aristotle, he was unable to dissociate his own philosophy from the interpretative and expositive task so typical of the Aristotelian scholastic. Indeed, Poppi says,³⁰ there was agreement between Zabarella and Galileo about the doctrine of *regressus*: in both cases a conjecture or hypothesis was the result of a process of empirical observation which leads from the effect to the cause. However, the way that both used to clarify the nature of this cause—and to explain it as a necessary principle from which the effect derives—is different. Zabarella talked about a mental analysis which was able to take us beyond what the mere empirical experience permits, while in the case of Galileo it is not just pure reflection, but also and mainly mathematical quantification of all the *affectiones* of this cause and the subsequent experimental verification.

An intermediate position between these two views of the historical figure of Zabarella can be found in the weighted analysis of James South. For him,

29 More recently, Gabriele Baroncini has questioned the use that Schmitt made of the terms *experientia* and *experimentum* in the context of Renaissance natural philosophy. Referring concretely to the figure of Giacomo Zabarella, Baroncini shows that the meaning of the word *experientia* (expressed sometimes with the more generic term *sensus*) is much more complex than Schmitt had reflected in his paper. In Zabarella one can find at least three modes of signification when he uses the notion of *experientia/sensus*. a) In the first place, we have the *experientia principium scientiae*, that is, the general experience which captures the universal through a kind of intellectual perception: “this is—Baroncini says—the inductive experience in the particular Aristotelian meaning of instrument aimed to reach the knowledge of the principles or universals”. b) Then we have the *experientia imperfecta*, which is present not in the field of scientific explanation but in the field of experimental verification: this *experientia* is useful to determine and confirm the particular consequences drawn from the scientific discourse. c) And finally we have the negative use of a concrete *experientia* with which the opposite universal assertion is refuted. (See Baroncini 1992, pp. 53–55).

30 See Poppi 1972², pp. 290–294; Poppi 2004, p. 49.

the intrinsic value and creativity of Zabarella's philosophy cannot be judged on the basis of the ever debatable question of his influence on later writers, but on the basis of his real context, and this was no other than the defense of Aristotelianism. This defense, no matter how naïve it may seem to us today, in the minds of those who intended to expose the core message of Aristotle and clear it of all the accumulated waffle, compelled them to configure a rigorous method of exposure. Certainly, one may say that Zabarella was triumphant to the extent that—in the words of South—“his account of Aristotle is deeply systematic, indeed, systematic in ways that Aristotle is not”.³¹ Therefore, Zabarella cannot be catalogued as a simple and servile *expositor*; his purpose to clarify the large numbers of interpretative difficulties linked to Aristotle's texts took him to consider the methodological question, and it was just this question that made him surpass these texts of Aristotle, since he had to rethink the way we must attain perfect knowledge and how we must express it. In the course of doing so, Zabarella was, in fact, rethinking all the Aristotelian tradition from a methodological and doctrinal perspective, so as to revise and even reformulate nearly all the topics that had been discussed within the broader context of natural philosophy from antiquity to his time. It is specifically in this revision—South says—that we must place the originality of Zabarella and his real talent as a philosopher, like the great impact of his publications testifies.

In the case of his natural books, all collected in the *De rebus naturalibus*, it would be interesting to analyze some practical applications of the methodological premises developed by him in his logical writings. In different parts of those books we can observe how Zabarella tries to delimit the boundary between physics and metaphysics, but by doing so he has to introduce in the core of the Aristotelian doctrine much more clarity and comprehensiveness than the texts of Aristotle contain.

One good example may be found in the second book, devoted to demonstrate the nature and the existence of prime matter.³² Here the effect to be explained is the generation and corruption of substances, and the fact from which the *demonstratio* starts is the evidence that physical objects, regardless of the species to which they belong, come into existence and later cease to exist. From the analysis of these well-known facts it is possible to achieve a cause that is not evident to the senses, but whose subsistence is considered as necessary: in each object subject to corruption a cause of this corruption must

³¹ South 2005, p. 93.

³² The argumentation formulated by Zabarella here has aroused the interest of modern scholarship. See Poppi 1972², pp. 313–326; Jardine 2000, pp. 685–712; South 2005, pp. 79–98; G. Claessens 2012, pp. 225–244.

be present, and given the fact that all the physical objects are subject to corruption, in all of them the same cause must be present. This cause is matter. Thus, we have a case of *demonstratio quia* which leads to a confused understanding of the cause, for the minor premise is not the cause, but a well-known effect. The syllogism would then be the following: in all the cases where there is generation there is underlying matter; but in this physical object there is generation; therefore, in this physical object there is underlying matter.³³ In this syllogism, the major premise is the result of some mental consideration applied to the observed facts, but it is still needed a more refined process that allows us to clearly distinguish the true causal nature of matter. Until now, once the first phase of *regressus* has finished, we only have confused knowledge of the cause: we have found that, in all bodies under corruption, matter is present, but we do not clearly know if matter is simply a concomitant presence, or it is the real cause of generation. For this we need *consideratio* or *negotatio mentis* about the essential nature of prime matter, and this mental consideration is based on an analogy between prime matter, which is an elusive object for sensation, and the bronze of a statue: this way—Zabarella points—once we have found out that matter exists through the observation and analysis of substantial change, we consider that matter is in relation to the things that are made of it just like bronze is regarding the statue of which it is the material compo-

33 See Zabarella 1590, II, p. 93: “cum enim tandem usus esset hac demonstratione ab effectu ‘ubi est mutatio substantialis, ibi est materia illi subiecta, at in corpore naturali est mutatio substantiae, ergo in eodem est materia tali mutationi subiecta’, vidit Aristoteles minorem quidem propositionem manifestam esse, sed maiorem esse incognitam et aliqua declaratione indigere; ideo ut a notioribus ad ignotiora progrediretur, generationem universe sumptam ante omnia sibi considerandam proposuit; cum enim id quod communius est notius nobis sit, facilius cognoscitur subiecta materia in generatione latissime accepta, quae et illam quae fit ab arte, et illam quae a natura, sive substantiarum sive accidentium, communiter amplectatur, quam peculiariter considerata materia solius mutationis substantialis. Voluit ergo primum inductione probare hanc universalem: ‘in omni generatione subiectum requiritur’; et considerare coepit in accidentibus omnibus id esse manifestum, ut ex eorum consideratione idem proportionem quadam in substantiis quoque necessarium esse cognosceremus; haec enim est vis inductionis demonstrativae, ut ex aliquorum particularium enumeratione in lucem prodeat praedicati cum subiecto essentialis connexus, unde cognoscamus ita esse in reliquis; semper enim ex eo quod praedicatio est per se licet inferre eam esse de omni; sic igitur Aristoteles a generatione accidentium progrediens ad eam quae est substantiarum, tandem ex his per inductionem colligit hanc universalem, ‘in omni generatione necessarium est subiectum’, sub qua deinde sumit peculiariter de generatione substantiali hanc maiorem, ‘ubi generatio substantialis, ibi est subiecta materia’, et facit demonstrationem illam ab effectu, quam supra memoravimus.”

nent. Thus, “since the reason of bronze regarding the statue is known, hence we gather the reason of prime matter respect to the things that are made of it; for bronze, before receiving the form of the statue, is not the statue in act, but potentially; so, given that the reason of matter with respect to all things is the same as bronze with respect to the statue, the matter will not be anything in act, but all things potentially.”³⁴ Matter must be, then, the cause of generation since its nature has two principal features, that is, to be able to receive all the forms and to be unable to own a particular form because it can equally receive a form and its privation. Hence, everything which contains in its being a material component cannot be eternal, but it has to be subject to corruption, and from its corruption other thing is necessarily generated. Consequently, from this clear knowledge of the nature of matter and its causal role with respect to generation and natural corruption, we can take the last step of *regressus*, the so-called *demonstratio propter quid*, which allows us to have necessary knowledge of the effect, when the middle term is the true cause of generation in a syllogism that would be: wherever matter occurs there exists generation; but matter occurs in a natural body; therefore, generation occurs in a natural body, too.³⁵

Nevertheless, Zabarella himself is aware that this way of approaching the nature of matter is not absolute but relative, and only allows us to know matter from the point of view of its relation with the things that we observe, but it does not permit us to know matter in absolute terms (*simpliciter*). Zabarella takes this distinction from Themistius: “Inquit ibi Themistius duas esse considerationes materiae: unam absolutam, quatenus est ens, quae prima notio dicitur; alteram respectivam, quatenus est aliorum principium, quae vocatur secunda notio; quemadmodum igitur homini alia attribuuntur, quatenus est homo, alia quatenus est pater; sic etiam materiae alia sunt attributa secundum primam eius notionem, et prout est ens, alia vero iuxta secundam notionem, quatenus est principium et refertur ad alia.”³⁶ The point is to determine if, from our own epistemological instruments, we are able to know these essential attributes that belong to nature by itself. The response of Zabarella has another important and well-documented feature of the purpose to which the

34 See Zabarella 1590, II, p. 95: “cum ratio aeris ad statuam nota sit, inde colligimus quae sit ratio primae materiae ad res quae ex ea fiunt: aes enim antequam formam statuae accipiat non est actu statua, sed potestate: quoniam igitur eadem est primae materiae ratio ad res omnes, quae aeris ad statuam, materia quoque non erit ulla ex rebus actu, sed omnes potestate”.

35 See Zabarella 1597, *De regressu*, p. 328.

36 Zabarella 1590, II, p. 97.

De rebus naturalibus was written. For him, the natural philosopher must not only deploy a series of methodologically well-founded arguments in order to know and explain the nature of things, but also clearly differentiate between what is knowable to natural reason and what is not. Thus, one of his more important tasks is to distinguish between physics and metaphysics so that the arguments cannot be confused and, if both disciplines share the same object of research, as it happens in some cases, it is necessary to establish what of this object is legitimately accessible for the natural philosopher and what for the metaphysician.

Matter is certainly one of these objects. The natural philosopher verifies the need for the existence of prime matter, as we have seen, and he is able to reach clear understanding of it respecting its causal nature in the processes of generation and corruption. However, this knowledge is relative: if we want to find in Aristotle a statement about matter in absolute terms (*simpliciter*), then we must turn our attention to his *Metaphysics*,³⁷ where he explicitly tackled the substantial nature and the essence of it. From the point of view of the natural philosopher one can say little about this topic, and this is “because things are known by the philosopher as they are according to nature: prime matter is present in natural things not as a species of being, but as principle and matter of the species of being.”³⁸

A similar approach to this, regarding the distinction of the different levels of arguments, can be found in the fifth book of the *De rebus naturalibus*, entitled *De inventione aeternis motoris*. In this treatise Zabarella set out some issues focused on the theme of the unmoved mover. The main question is devoted to clarify if the demonstration of the existence of this mover can be made on the grounds of natural science through the study of the eternal movement of heaven, and if this natural demonstration can lead to a metaphysical conclusion about the essence of the separate substances.

The answer to this question is exposed in the *De inventione* through a discourse that aims to highlight several things.³⁹ In the first place, Zabarella claims that Averroes was right when he criticized Avicenna because this last asserted that, in addition to the way of the eternal motion of heaven, there are other ways (ontological dependence, perfection, etc.) that allow us to conclude the existence of separate substances. In the second place, those Averroists who thought

37 See Zabarella 1590, II, p. 114. Aristotle, *Metaphysics*, VII.3, 1029a9–30.

38 Zabarella 1590, II, p. 114.

39 With respect to the significance of the *De inventione* in the context of Zabarella's naturalism see: Saitta 1950, pp. 385–391; Poppi 1972², pp. 326–336; Palmieri 2007, pp. 404–427.

that in the demonstration of the existence of the unmoved mover one may use a natural medium to draw a metaphysical conclusion are completely wrong and out of scientific methodology: if the medium is natural, so is the conclusion. And, finally, Zabarella refutes those who tried to prove the existence of the prime mover, immaterial and eternal, not only from the point of view of celestial motion, but also from the perspective of movement taken by itself. Against these he points that, from the pure movement, we can arrive to the unmoved mover so vaguely that in this category we could also include the soul of animals, which is also mover, unmoved by itself and only accidentally moved by the body which it inhabits.

In short, if the natural philosopher is called to prove the unmoved mover, such demonstration cannot leave the limits of natural reason. This implies that natural philosophy is able to study this being only from the perspective of its motor function, underlying the intimate connection between it and the nature moved by it. So the *illatio* made by the natural philosopher only verifies that, just like there is an eternal movement, which Zabarella gives as indisputable, it must also be an eternal motor. There is no place then, within these demonstrative limits, to talk about the separation between this eternal motor and the world moved by it, nor about the essential characteristics of separate substances. This is, in fact, a territory alien to physicists and reserved only to metaphysicians, who operate with their own conceptual tools.⁴⁰ Thus, Zabarella tacitly denies that the divine nature is accessible to human reason beyond the restricted conclusion drawn from its consideration as universal cause of motion.⁴¹ One cannot establish from the purely rational grounds, an essential duality between God and the world, as it is impossible to establish it between what moves and what is moved (this is, by the way, the same impossibility which Pomponazzi, some decades before, had pointed out for the relationship between body and soul).

2 The Aristotelianism of Zabarella in the *De rebus naturalibus*

Many of the efforts of modern historical research devoted to the history of Aristotelianism have been addressed to show that the stereotype of rigidity, intransigence and even intolerance—which has been placed on the heads of Renais-

40 See Palmieri 2007, p. 415: "The metaphysician knows that separate substances are movers but does not consider them as such."

41 Poppi 1972², p. 328.

sance Aristotelians—is far from being correct. This stereotype has been built in contrast with the richness of contents and the stylistic excellence of contemporary Platonism. However, this conception has been revealed as unable to understand and explain the enormous flow of texts generated especially at the universities of Northern Italy during the sixteenth century. These texts, even though they have clear Aristotelian roots—not in vain most of them were dedicated to the exegesis of the different parts of the *Corpus Aristotelicum*—show great variety of tendencies generated through the history of Aristotelianism up to Zabarella's time. Furthermore, it is clear that many Aristotelians were capable of applying developed notions of textual criticism. In sum, one may say that Renaissance Aristotelianism, at least in the second half of the sixteenth century, shared interpretive criteria with humanism and for this reason some have talked about humanist leanings among those Aristotelians who devoted their main attention to analyzing the true meaning of the words of Aristotle, the internal consistency of his works, or the gaps that his texts sometimes presented.

In fact, the kind of Aristotelianism of a given author can be quite clearly delineated in correlation to how he used the texts of his master. For, as Charles B. Schmitt showed,⁴² the variety of textual resources was so great that the generic label of “Aristotelian” runs the risk of losing sharpness. Certainly, during the sixteenth century, there were many authors, considered Aristotelian or not, who resorted to Aristotle's texts to understand or try to understand one or more aspects of nature. Nevertheless, these readings were so varied that they ranged from slavish adherence to the simple adoption of certain methodological approaches that are more or less explicitly present in the logical writings of Aristotle. In this sense, there were some authors who accepted the complete *Corpus Aristotelicum*, some just accepted the moral and political writings, others finally only the *Organon*. In many cases, the philosophical sources were mixed so generously that the result was a complex mixture which announced a new philosophy that is impossible to catalogue as purely Aristotelian or purely Platonic. When the focus is switched from the general to the concrete and the different writings are analyzed carefully, it is concluded that in the Renaissance, with some very specific exceptions, what prevailed was a widespread eclecticism which absorbed different philosophical traditions of antiquity and the Middle Ages. The aforementioned Ch.B. Schmitt said it with great emphasis: the authors should be considered as individuals, not as inert parts of a mono-

42 See Schmitt 1983, p. 14.

lithic school.⁴³ The term “Aristotelian” is still truly useful because it refers to a general framework into which many authors moved, even though they did not hesitate to take materials from other philosophical currents and on some occasions accepted ideas that were contrary to or at least did not go well with the great principles of Aristotelianism.

Giacomo Zabarella was one of those authors. It is enough to read some parts of the *De rebus naturalibus* to realize that, beyond the Aristotelian paradigm in which they were written, their author used a vast array of sources. We have already seen that Zabarella had put reason above Aristotle himself to guide an investigation of nature which he claimed to be free from religious or even metaphysical interferences. Without prejudging whether he carried it out satisfyingly or not, it is true that, from very early on, the figure of Giacomo Zabarella projected the image of a rigorous, systematic and independent thinker. Bayle,⁴⁴ as we have seen, referred to him in glowing terms emphasizing that his pen had bequeathed works that represented a remarkable progress, for example, in the field of logic and physics. Likewise, he praised the hermeneutic facet of Zabarella’s works claiming that they “firent connaître que son esprit était capable de débrouiller les grandes difficultés, et de comprendre les questions les plus obscures”.⁴⁵ Certainly, this facet of Zabarella’s work has been largely celebrated by modern scholarship, which has stressed that his authoritative knowledge of classical Greek allowed him to have a privileged understanding of the difficulties and the faults that one may find in Aristotle’s texts. Thus, Zabarella represents those new Aristotelians who had equipped themselves with the philological instruments of humanism to reach a “modern” reading of those texts.

This was the opinion of Paul O. Kristeller, who noted that the works of Zabarella marked the zenith of the final stage of Renaissance Aristotelianism.⁴⁶ In this sense, it is worthwhile remembering that some scholars have not hesitated to consider Zabarella to be a real humanist, even though his competences in the area of ancient Greek were inferior to those of Poliziano or Lambin. In any case, he undoubtedly had a good humanist formation and solid knowledge of Greek, classical culture and the history of the ancient, medieval and con-

43 See Schmitt 1983, p. 102.

44 Bayle 1820, XV, p. 5.

45 *Ibidem*.

46 See Kristeller 1979, p. 46: “Jacopo Zabarella ... had acquired a full command of the Greek Aristotle and of his ancient commentators, and thus he has been praised by modern scholars not only as a good philosopher but also as one of the best and most lucid Aristotelian commentators of all ages.”

temporary philosophy. All this served him, as Schmitt suggests,⁴⁷ to reflect on Aristotle's texts, on their real meaning, and on the best manner to explain them to his contemporaries.

Some other scholars think in the same way. For example, William A. Wallace underlined the great influence that humanism had on many late Aristotelians, among which Zabarella was so pre-eminent.⁴⁸ This conception of the gradual "humanization" of Renaissance Aristotelianism is actually one of the issues which had attracted particular attention in the last decades, as we can observe in Garin, Lohr, the aforementioned Schmitt, Kessler, Copenhaver and many others.⁴⁹

We should not forget, however, that this preponderance of the interpretative aspect has been considered, in general terms and concretely with regard to Zabarella himself, as a serious obstacle and finally as a cause of the decline of Aristotelianism. For example, Antonino Poppi⁵⁰ has more than once taken a critical view of a way of philosophizing that seemed to be more interested

47 See Schmitt 1983, p. 19; Edwards 1969², pp. 843–854.

48 Wallace 1988, p. 209: "Since Aristotle was the main authority, commentaries on his writings were an important vehicle, but these were supplemented by "questionaries" that treated disputed points and school positions in exhaustive detail. This scholastic mode influenced medical writing as well as that on nature throughout the fourteenth and fifteenth centuries. Under humanist influences, however, the later Renaissance saw a reaction against scholastic method and the arid treatises it tended to produce. Particularly in Italian universities a more discursive and literary style was adopted, with classical allusions and more attention to philology and the Greek text. The works of Nifo and Zabarella, to say nothing of Boccadiferro, Buonamici, Cremonini, Mazzoni, Pendasio and Porzio, are very different from those of Paul of Venice or Blasius of Parma, and that simply on the basis of style of argument and presentation of results".

49 See Bianchi 2003, pp. 148–149.

50 See Poppi 2004, p. 40: "I have particularly focused on Zabarella's first discourse because it conveys Zabarella's rigorous conception of philosophizing. However, it also stresses the limits of a servile interpretation of somebody else's thought, because of the depersonalization of the problem and the experience of the thinking subject, even of the most intimate requirements of one's religious conscience. More than at truth, it seemed that at that time philosophy should have aimed at the faithful exposition of an author's thought. Philosophy was not supposed to extend its domain of research beyond the issues dealt with by the interpreted author; it was supposed to ignore or put into brackets the problems of one's own existence and of human history. From this, we understand the necessity and fecundity of the turn inaugurated by modern thought when scholars started to interrogate directly the whole of human experience, nature, the heavens, and God himself beyond the filters of a commentary to what Aristotle said about them or his several, often contradictory, expositors."

in exposing the thought of a particular author than in reaching the truth, which constrained investigation and scientific development. Still, it has been considered that the encyclopedic zeal of Zabarella, who wanted to heal all the bleeding wounds of the Peripatetic tradition, actually represents the swan song of Aristotelianism when it was about to be replaced by a new science and a new scientific method.

This criticism of Zabarella's thought was already formulated in the nineteenth century by Ernest Renan and others,⁵¹ but it has been strongly replied by some scholars who have noted that Zabarella was the leading representative of a new way of thinking which, without breaking with tradition, provided the principles of a renewed method that advance modern philosophy in some issues. For Eckhard Kessler, for example, Zabarella's method paralleled that of Descartes, since both shared similar understanding of methodological procedures: concretely, Zabarella was able to dissociate method from psychology and presented the first as the product of deliberation and human will; thus, by emphasizing its arbitrary nature, he was anticipating the epistemologies associated with the "new" science of the seventeenth century.⁵²

Otherwise, the intention expressed by Zabarella at the beginning of the *De rebus naturalibus* to reduce all the natural books of Aristotle to a methodologically well supported unity (so as to determine the proper object of natural science and separate it from other forms of knowledge)⁵³ has been understood as a true statement of principles: for Zabarella, as noted by Giuseppe Saitta,⁵⁴ only natural science represents the appropriate field of study for a philosopher since only into it he will be able to move independently. Not in vain, natural science considers the body as a generic object (*universe sumptum*) and, conse-

51 See Renan 1852, p. 319.

52 See Kessler 1988, p. 534.

53 See Zabarella 1590, I, chap. 1, p. 1: "Quoniam igitur iam pridem concepta haec opinio postea quasi per manus tradita ad hanc usque tempestatem pervenit, et usque adeo invaluit, ut nunc illi qui naturalem philosophiam discere cupiunt nullo nisi Aristotele doctore utantur, et in omnibus philosophantium Gymnasiis ad unius Aristotelis naturales libros declarandos interpretes etiam magnis stipendiis statuuntur, non parvum operaepretium facturum me esse existimavi, si Galenum imitatus, qui *De artis medicae constitutione* libellum conscripsit, ego quoque universae ab Aristotele scriptae naturalis philosophiae structuram et artificium declaravero, et ea quae alii singulos Aristotelis libros interpretaturi sparsim et separatim praefari consueverunt, in unum ipse congegessero, eiusque disciplinae unitatem naturamque et partes et harum artificiosam dispositionem quanta potero brevitate et claritate ob oculos omnium posuero."

54 Saitta 1950, p. 385.

quently, the natural philosopher may understand all the heavenly and earthly beings since the natural body holds within itself the principle of motion.⁵⁵

Certainly, Zabarella built an empirical method which emphasized that only through experience and reason one can reach the understanding of the true cause of something. Leaving aside the debate over whether this conception had influence or not on the methodological procedures developed by Galileo,⁵⁶ the truth is that Zabarella is regarded as the culmination of a process that had been developed at the University of Padua for more than a century: throughout this process many questions related to method were discussed in the broader context of Aristotle's logic. But Zabarella went beyond this debate because, just when he insisted that the natural philosopher should concentrate on a thorough analysis of empirical observation to discover the principles and causes of nature, he was heralding a new era.⁵⁷ One should not deny that

55 See Zabarella 1590, I, chap. 2, pp. 2–3: “Sed hoc cognoscere non satis est: cum enim scientia naturalis una sit, et unitas scientiae sumatur ex unitate subiecti, oportet res omnes naturales praedictas sub unum aliquod genus reducere, quod eas omnes complectens dicatur subiectum unum totius naturalis philosophiae et ipsi toti adaequatum. Hoc igitur quodnam statuendum sit interpretes Aristotelis superioribus temporibus non consenserunt, fuitque inter eos maxime controversum. Sed hac tempestate videntur omnes in hanc sententiam convenisse, quod corpus universe sumptum, quod et caelestia et inferiora omnia complectatur, quatenus naturale, hoc est, quatenus habens in seipso naturam, quae motus principium esse definitur, sit commune subiectum totius scientiae naturalis; quam sententiam ego absque dubio veram esse censeo, cum et Aristotelis testimonio satis claro et efficaci ratione comprobetur.”

56 See the first chapter of this Introduction.

57 See Randall 1961, pp. 55–56: “The originality of Zabarella, and of the whole development of which he is the culmination, is thus to set off a ‘scientific experience’ from mere ordinary observation, the accidental or planless collection of particular cases. The weakness of the logic of the Schoolmen had lain precisely in their acceptance of first principles established by mere common observation. In contrast, Zabarella, and with him the whole new science, insisted that experience must first be analyzed carefully to discover the precise ‘principle’ or cause of the observed effects, the universal structure involved in them. After this analytic way of discovery has been pursued, we are then in a position to demonstrate deductively how facts follow from this principle or cause: we can pursue the way of truth. Scientific method, that is, proceeds from the rigorous analysis of a few selected instances or illustrations to a general principle, and then goes from that principle back to the systematic and ordered body of facts, to the science itself formally expressed. Zabarella calls this the combination of the resolute and the compositive methods and such were precisely the procedure and the terms of Galileo. The presupposition of this method is of course that there exists an intelligible structure in the subject-matter under examination, of which the particular cases observed by the senses are instances; Zabarella makes this perfectly plain.”

he was still imbued with the interpretative task of Aristotle's work, and this prevented him from using experience in a creative fashion, as Galileo did,⁵⁸ but this does not detract from the fact that Zabarella played a key role in the field of methodological debate.

Furthermore, he was able to provide its own philosophical discourse with a clarity and vividness rarely achieved among his peers. With him, the typical structure of the *quaestio*, which remained the way in which the Aristotelians still organized their writings when not directly involved in the exposition of a given text, reached a new dimension. Certainly, Zabarella's prose is devoid of unnecessary ornaments, but this does not negatively affect the reading experience at all; on the contrary, it is very agile and clear,⁵⁹ so his texts are still really useful to follow easily the thread of arguments, the references to other authors, and the exposure of the texts which have aroused relevant discussions. Indeed, if someone wants to have a general overview of Renaissance Aristotelianism or even a view concentrated specifically on some of the questions related to natural philosophy, the *De rebus naturalibus* is a highly recommendable reading. It was widely used as a textbook in the early sixteenth century especially in Germany, as evidenced by the large number of editions that it had in this period.⁶⁰ Zabarella was really effective when he tried to define a specific problem accurately and clearly. Leaving aside the first book, which has a rather introductory character and is intended to develop an orderly presentation of Aristotle's natural writings, in the rest of the books, which may or may not be independent, the reader has no difficulty in knowing precisely what issue is to be treated, what problem or set of problems this issue contains and how they are to be elucidated.

The style of Zabarella was clear and well-structured, but not monolithic. The fact that he announces at the beginning of each book the question which is going to be dealt with is, obviously, common. But he sometimes begins his particular analysis exposing the solutions that others have given to this question and discussing their validity. Sometimes, this order is changed and then he prefers to expose his own opinion in the first place and then endorses it by considering carefully all the possible objections and refuting them. In any case, even if Zabarella determines what he believes to be the correct solution of the treated problem, he always draws from it all the consequences and studies

58 See Schmitt 1969, p. 124.

59 In this sense, Zabarella is a notable exponent of the reaction of late Renaissance Aristotelians against the arid scholastic prose: see Wallace 1988, p. 209.

60 See Maclean 2002, pp. 190–198; Kuhn 2002, pp. 83–122. For an analysis of the rise of the philosophical textbooks in this period, see Schmitt 1988, pp. 792–805.

them in the light of the thought of Aristotle and other authors. Also, it is not unusual that Zabarella collects in a single chapter a brief summary of all the principles which are to be considered to solve a problem, though more often he slowly develops these principles, usually by means of a confrontation between different points of view.

3 Sources of the *De rebus naturalibus*

Notwithstanding this formal variation in the manner of tackling the various issues addressed by Zabarella along the numerous pages of the *De rebus naturalibus*, he follows, in fact, a small number of easily identifiable patterns for expanding his arguments. One of them has been previously referred: there is a continuous critical dialogue with the philosophical tradition, Peripatetic or not, since Zabarella always finds opportune to detail the opinions given by others about a particular subject. Concretely, in the field of Aristotelianism, the *De rebus naturalibus* contains countless references and quotations which cover almost all the ancient, medieval, and Renaissance Aristotelianism. What is more, if we focus on the great Peripatetic luminaries, Zabarella exhaustively exposes their natural theories so that the *De rebus* provides accurate and often extensive summaries of the natural doctrines of Alexander of Aphrodisias, Themistius, Simplicius, Philoponus, Avicenna, Averroes, Albert the Great, Thomas Aquinas, Jean de Jandun, Nifo, Pomponazzi or Zimara, among many others.

Yet, although Zabarella generously quotes many authors, it is obvious that only a few of them exercised a strong influence on his own thought. In this sense, the real weight that some Aristotelians as Alexander, Averroes, or Thomas had on him has been debated by some scholars. Several papers have more or less centrally treated the Alexandrism of Zabarella, the way in which he received both medieval and Renaissance Averroism, or his own view of the scholastics.⁶¹ If we center on the *De rebus naturalibus*, a glance at the Index of Names will reveal that Averroes takes the cake in the number of appearances through the thirty books that make up the work. This fact could not be significant by itself for determining a clear Averroistic tendency in Zabarella's

61 For the presence of Alexander in Zabarella, see for example Kessler 1988, pp. 530–534; Kessler 2011, pp. 49–58. For the influence of Averroes, see Edwards 1960, pp. 91–107; Martin 2007, pp. 3–19. There are many other references in Mitrovic 2009, pp. 330–354 and Palmieri 2007, pp. 404–427.

thought. However, if we look at the moments in which Zabarella explicitly considers Averroes's view as consistent with truth and reason, then we definitely confirm his enormous influence on Zabarella's natural philosophy. The former is almost always the authoritative voice that the latter follows on the most difficult issues, so we can conclude that, for Zabarella, even if Averroes did not have access to the Greek works of Aristotle, he was the best interpreting and understanding his thought. A review of the multifarious questions contained in the *De rebus naturalibus* would show how often Zabarella explicitly endorses the opinion of Averroes or builds his own opinion from him. A few examples will illustrate this.

In the first book Zabarella follows once and again Averroes's doctrine about the order in which Aristotle's natural works should be read and the internal organization of their contents.⁶² Also in books II and III, both focused on the issue of prime matter, Zabarella takes from Averroes some considerations which ultimately become crucial for his own position: Zabarella, for example, agrees with Averroes in how such a hidden thing as matter may be accessible to the physicists, who only investigate those things which are within reach of the senses;⁶³ moreover, both agree in how the definition of pure potency as the essence of matter must be understood;⁶⁴ against Thomas Aquinas, Zabarella accepts Averroes's consideration of matter as *interminata* quantity;⁶⁵ and finally, unlike nearly all the medieval Aristotelianism, he adopts the opinion of Averroes when he says that matter is essentially body.⁶⁶ Later in book IV, which deals with the general concept of nature, Zabarella keeps taking the opinion of Averroes as the very starting-point for his own thought: for example, the idea that natural form is the active and passive principle of motion.⁶⁷ In Book V, where Zabarella touches on the hard question of how the natural philosopher can know the existence of the first cause, all he does is gloss the argument which Averroes formulated against Avicenna to prove that the only medium to demonstrate the existence of the unmoved mover is movement.⁶⁸

Besides, in many other areas Zabarella and Averroes share the same ideas. If we move to Book X, in which Zabarella makes an exceptional foray into the

62 See Zabarella 1590, I, chap. 5, p. 11; chap. 6, pp. 12–13; chap. 9, p. 15; chap. 21, p. 39; 41; chap. 27, p. 53; chap. 30, p. 60, etc.

63 See Zabarella 1590, II, chap. 5, p. 94.

64 See Zabarella 1590, II, chap. 11, pp. 109–110.

65 See Zabarella 1590, II, chap. 9, p. 133.

66 See Zabarella 1590, III, chap. 18, pp. 149–150.

67 See Zabarella 1590, IV, chap. 7, p. 167.

68 See Zabarella 1590, V, chap. 1, p. 174.

realm of metaphysics to study the cause which shapes the individual being, his opinion absolutely agrees with that of Averroes: this cause is not matter but form.⁶⁹ Later, when he touches on the question of the mixture of bodies and tries to explain its nature within the physical principles of Aristotle, Averroes's doctrine is used to show that mixture comes to exist when some imperfect forms join together to shape a new substance with a new form.⁷⁰ Additionally, in accordance with Averroes Zabarella says that the real cause of heat in the world is heaven, not properly fire, which plays only an instrumental and passive role.⁷¹ Likewise, Zabarella takes from the Averroist tradition the doctrine that in living beings there is a plurality of souls and uses it to explain the different vital functions.⁷² Also both think the same about the nature and origin of the intelligible species.⁷³

What is more, Zabarella defends Averroes against some interpretations which he considers unacceptable. These interpretations may come from the ranks of his partisans. Indeed, on many occasions Zabarella criticizes the Averroists, but exonerates Averroes. We may say, in fact, that he often refers to them in a critical tone that sharply contrasts with the great admiration that he has for Averroes. This attitude, which is already present in the logical works,⁷⁴ is also evident in the *De rebus naturalibus*, where Averroes is deemed to be the great interpreter of Aristotle on the basis that his true thinking needed to be rescued from his own followers. So, in both cases, Aristotle's and Averroes's, Zabarella's position is quite similar: it is necessary to recover their true meaning, and by doing so we will be able to realize, nearly always, a fundamental agreement between them: Aristotle was correctly interpreted by Averroes if we correctly interpret Averroes.

Given the significance of Averroes' thought in Zabarella, specifically in the *De rebus naturalibus*, the question to be raised is whether he must be correctly

69 See Zabarella 1590, x, chap. 6, pp. 266–267.

70 See Zabarella 1590, XIII, chap. 7, pp. 320–321.

71 See Zabarella 1590, XVII, chap. 11, p. 404.

72 See Zabarella 1590, XXI, chap. 8, p. 490.

73 See Zabarella 1590, XXVIII, chap. 5, p. 692.

74 See Martin 2007, p. 15, who cites the following text of Zabarella's *De propositionibus necessariis* (II, 2, ed. Cologne, p. 380): "Averroes autem hac in re satis improprie locutus est, disputans quodnam sit praedicatum primum. Primum enim non dicitur praedicatum, sed subiectum respectu praedicati; sed excusandus est, quia Arabs fuit, et Graecae linguae ignarus, eo praesertim, quod etsi in appellatione aliquid erroris commisit, in re tamen ipsa non erravit: imo adeo egregie se gessit, ut nemo profundus ac melius, quam ipse, mentem Aristotelis hac in re penetravit: nam et Graecorum errores detexit, atque impugnavit, et totam rei veritatem pulcherrime explanavit".

considered as an Averroist in the sense of Renan.⁷⁵ This is certainly a difficult question. Traditionally, it has been considered that a given author should be judged to be an Averroist only if he satisfies three requirements: a) he has to affirm the unity of the intellect and assert that the intellect is a unified, immortal, separate substance, subsisting independently of man, and joined to him at some time during his development; this applies to the so-called “passive”, as well as the “active” intellect; b) he has to affirm also the eternity of the world, that is, following Aristotle in *Physics* VIII, the true Averroist accepts that there has been motion from eternity, so also bodies (the world) in motion; c) finally he must defend some kind of double truth: this is the position that asserts that, *conflicting* theological and philosophical statements, may both be true.⁷⁶ Certainly, in view of this triple requirement, we should categorically rule out the possibility that Zabarella was a true Averroist, just because he clearly breaks the first requirement in book XXVII, entitled *De mente humana*, where he devotes a great number of pages and chapters to demonstrate that the position of Averroes is contrary to the principles of Aristotle’s natural philosophy.⁷⁷ In this case, it is evident the great influence that Alexander of Aphrodisias has over Zabarella’s thinking about the nature and origin of the human intellective faculty.⁷⁸ Together with Alexander, Zabarella says in his *De mente humana*⁷⁹ that there is no sign in Aristotle’s writings that suggests that he brought the intellective soul out of the field to which the definition of soul in *De anima* 11.2 was applied. What is more, in this book Zabarella carefully explains that the process of abstraction which leads from sensible

75 See Renan 1852, p. 319: “Étrange ténacité de la routine! Cet enseignement barbare, inintelligible, devenu ridicule, se prolonge un siècle encore, au milieu de l’Italie lettrée et de l’esprit moderne déjà triomphant. Averroès, il est vrai, ne règne plus d’une manière aussi exclusive; les moyens herméneutiques s’étendent, et l’autorité des Grecs contre-balance de plus en plus celles des Arabes. Mais les questions averroïstiques agitent toujours l’école, et servent de programme à l’enseignement. De 1564 à 1589, Jacques Zabarella continua les traditions de la chaire de Padoue. Averroès est son guide dans l’interprétation des passages difficiles; et il le cite avec le plus profond respect, bien que sur plusieurs points il semble se rapprocher des alexandristes.”

76 See Edwards 1960, p. 91.

77 See, for example, Zabarella 1590, XXVII, chap. 6, p. 648: “Hanc Averrois sententiam ego et absolute secundum ipsam rei veritatem, et secundum philosophiam Aristotelis falsam esse existimo, veram autem alteram illorum qui dicunt animam rationalem humanam vere formam hominis esse qua homo est homo et in specie constituitur”.

78 See Di Napoli 1963, pp. 376–379; Kessler 1988, pp. 530–534; Kessler 2011, pp. 49–58; Mitrovic 2009, pp. 330–354; Valverde 2012¹, pp. 27–56.

79 Zabarella 1607, 932.

images (only potentially intelligible) to universal forms in act is developed into each individual's intellectual faculty. The patient intellect is capable of managing this work by itself because (as Zabarella says) "although Aristotle said that to understand is to be acted upon, since, due to its origin, it is to be acted upon and in order to know its nature it is easier for us to name it after the fact of being acted upon than after the fact of acting, however to understand is also to act. In fact, knowledge is not only the reception of the species, which is a kind of passiveness, but also the judgment of received species, which is a form of activity. Therefore, when the patient intellect receives the species, it is certainly acted upon, but when it judges them, it acts, and acting so, it is said to abstract. For this reason, it is said that intellection is immanent, since it is done by the patient intellect itself, and this is itself which receives it."⁸⁰

So, as far as the question of the unity of the intellect goes, Zabarella is closer to Pomponazzi or Porzio, both in the sphere of Alexander, than to Averroes. However, it is also true that, apart from this question, the presence of Alexander in the rest of the *De rebus naturalibus* is secondary and, in any case, much less important than the aforementioned influence of Averroes.⁸¹

Modern scholarship has evaluated all these circumstances around the presence of Averroes in Zabarella's writings. William F. Edwards, for example, has placed the philosophy of Zabarella in the context of the Aristotelianism of the late 16th century, where doctrinal and hermeneutic eclecticism prevailed. For him, there is only apparently a contradiction between the Alexandrism and the Averroism of Zabarella. In fact, he shaped his own interpretation of Aristotle's logic and natural philosophy under the influence of Averroes. Moreover, he sometimes found that only Averroes was able to resolve some questions

80 Zabarella 1590, XIX, chap. 5, p. 710: "quia licet Aristoteles dixerit intelligere esse pati, quia secundum originem est pati, et facilius ad cognoscendam eius naturam ducimur per pati quam per agere, tamen intelligere est etiam agere; nam cognoscere non in sola specierum receptione, quae passio est, consistit, sed etiam in receptarum iudicatione, quae est actio, quare patibilis intellectus speciem quidem recipiendo patitur, sed eam iudicando agit, et ita agendo dicitur abstrahere, quo fit ut intellectio dicatur actio immanens, quia fit ab ipso patibili intellectu et in ipsomet recipitur."

81 Only in a few questions is Zabarella in agreement with the view of Alexander of Aphrodisias. For instance, in book II (chap. 7, p. 101) Zabarella accepts the reading that Alexander made of Aristotle's *Physics*, II.1, 193b18–21, where Alexander defends that for Aristotle *privatio* can never be the form of a substance, so it cannot become the essence of prime matter. Also in book III (chap. 18, p. 149), Zabarella together with Alexander and Averroes (and against Thomas) says that matter is endowed with an undetermined quantity. Finally, in book VI (chap. 11, p. 199) Zabarella accepts the doctrine of Alexander to note that in heaven there is no form and matter, but only matter provided with a predetermined nature.

which Aristotle himself had left open, so then he builds his own thinking more on the basis of Averroes's interpretation than on the basis of his own reading of Aristotle's texts.⁸² Certainly, if in the important issue of the nature of the human intellect and in the question of the immortality of the soul he adopted an Alexandrist way of thinking, as we have said, on no account this must be understood as an internal contradiction or as a severe fluctuation in his own doctrine. In fact, as Edwards states,⁸³ a man could reject the unity of the intellect without rejecting the resultant theory of knowledge, and this is exactly what Aristotelians like Zabarella did: the emphasis now shifted to the logical and methodological implications of the new epistemology. The chief mark of an Averroist then became the defense of the inductive and empirical concept of method derived from the new theory of knowledge, and this is a tendency that can be noted in Averroism much earlier than the 16th century. This new Averroism, thus, more than emphasizing the ontological consequences which the radical separation of the intellect from man involves, aims to draw its epistemological consequences: "With the total separation of the intellect from man, in other words"—Edwards says—"came the necessity for building from the ground up again. In the hands of Averroes and the Averroists knowledge was rendered once more *natural* and *human*, an enterprise in which man with

82 See Edwards 1960, p. 95: "It is, in fact, impossible to read Zabarella without concluding that his admiration for Averroes surpassed all bounds, and that even the Philosopher in Zabarella's mind played a somewhat secondary fiddle." In the *De rebus naturalibus* there is, for example, a place where the author recognizes the impossibility of accepting the explanation which Aristotle gave to a natural phenomenon because it is inadequate and deficient, and turns to Averroes, whose explanation fits experience and logic. In book xvii, entitled *De calore caelesti*, Zabarella deals with a difficult issue: the origin of heat in the sublunary sphere. In the Aristotelian physics heat only can be produced by friction between bodies. Nevertheless, on one hand, Aristotle himself affirmed that the sphere of the sun warms the sublunary world since only this sphere is fast enough to generate heat in the adequate proportion; but, on the other hand, it is evident that the sphere of the moon is in between and makes impossible this contact. So, the point is how it is possible that, if this warming can only be made by friction, the sun is the cause of it, not the moon (whose motion is for the Aristotelians slower than the motion of the sun). Before this *aporia*, Zabarella explicitly recognizes his inability to save Aristotle's explanation, so in this case he prefers to put aside this explanation and look for another more satisfactory. He believes that the most reasonable answer is that which Averroes gave because he defended the idea that the sublunary sphere is put in motion and eventually warmed not by the adjacent sphere, but by all the superior spheres, which act like a unique body. See Zabarella 1590, xvii, chap. 6, p. 396.

83 Edwards 1960, p. 101.

his admittedly modest but still highly potent powers of sense and imagination could hope to participate anew. The instrument for this re-humanization of knowledge was a thoroughly naturalistic interpretation of the *De Anima*, and by the 16th century the task had been pretty well completed. Out of the long tradition of commentary and controversy there had emerged a systematic and carefully elaborated theory of knowledge, neatly tied in with the theory of method set forth by the *Posterior Analytics*, and finely adapted to the needs of the science of the day. It is this theory of knowledge that finds its consummate expression in the works of Zabarella.”⁸⁴

Moreover, apart from this methodological link between Zabarella and the Averroist tradition, there is no doubt that, as said before, Zabarella highly esteemed the hermeneutical aspect of Averroes’s work. In this sense, Zabarella does not seem to be affected—as neither many others coeval Aristotelians—by the caricature with which some humanists tried to scorn the Averroists as barbarians who were unable to write in an elegant Latin style and to read the classical texts in their own language. Zabarella, on the contrary, knew and read in Greek the texts of Alexander, Themistius, Simplicius, and Philoponus, among others, but while he recognized their mastery in certain natural questions, the truth is that he almost always decided in favor of Averroes.⁸⁵ Thus, if such a dichotomy between humanism and Averroism really came to exist at some time, in Zabarella it was no longer present. Indeed, it has been insisted by important figures of modern scholarship⁸⁶ that Renaissance Aristotelianism underwent a certain humanistic evolution which affected all its currents and also all the authors, even those who, as Zabarella, kept considering Averroes as the greatest interpreter of Aristotle. As a clear sign of this humanistic tendency within Renaissance Aristotelianism we may cite the large number of editions of Averroes’s work made during the second half of the 16th century, and specifically the great edition of Aristotle’s works accompanied by Averroes’s commentaries which was published in Venice *apud Iunctas* in eight volumes and three supplements: here a massive program of editing, collecting translations, and retranslating at least some parts of the *Corpus Aristotelicum* was necessary and possible only by applying philological criteria systematically.⁸⁷ Undoubtedly, the philosophy of Zabarella must be placed within this current of re-edition and re-interpretation of both Aristotle and Averroes.

84 Edwards 1960, p. 100.

85 See Poppi 1972², p. 19.

86 See, for example, Garin 1947, pp. 55–104; Poppi 1970¹, pp. 13–47; Kristeller 1979, pp. 85–105; Schmitt 1983, pp. 17–19; Copenhaver 1988, p. 77; Bianchi 2003, p. 148–160.

87 See Schmitt 1983, pp. 54–56.

In sum, we can find in the *De rebus naturalibus* a true catalog of references which covers all the Peripatetic authorities from antiquity to the Renaissance. But not only is Aristotelianism present in Zabarella's natural discourse, there are also numerous references to other philosophical traditions. We may note, in this regard, the large presence of Plato and Plotinus, whose views over some issues are analyzed by Zabarella and commonly with a certain sign of approval.⁸⁸ Also Galen is present through a myriad of references which we can find in biological treatises as well as in many others.

In any case, being more or less inclined to introduce different points of view to support his own opinion, Zabarella clearly expresses the superiority of Aristotelianism in everything related to natural science, so he emphasizes that anyone who wishes to get closer to the truth in this area should not seek another authority: neither Plato's *Timaeus* nor the works of Galen and Avicenna have been able to arouse so much interest and move such an enormous hermeneutical work.⁸⁹ But Zabarella has not a unique attitude towards the other traditions. As said before, Platonism is not perceived by him as a rival school from the point of view of natural thinking. What is more, his true opinion is that Plato was a real precursor of Aristotle, so the natural philosophy of Platonism must be understood as a less developed version of that thinking that ends by flourishing within the Aristotelian tradition.

88 For example, Zabarella considers that the famous allegory of the sun which Plato described in the *Republic* (book VI) can and must be interpreted just like he interpreted the *noús poietikós* of Aristotle, that is, identifying it with God: see Zabarella 1590, XXIX, chap. 13, p. 721. Furthermore, Zabarella sometimes speaks about Plotinus in a critical tone, but on other occasions he turns to him as a genuine authority that supports his own thinking about certain issues. For example, when Zabarella considers matter as a potential entity, Plotinus is praised by him and his point of view is widely accepted against the judgment of Scotus (Zabarella 1590, III, chap. 4, p. 127); and later (*ibidem*, chap. 18, pp. 148–149), when Zabarella establishes that matter is provided with *interminata* quantity, he again endorses the opinion of Plotinus.

89 See Zabarella 1590, I, chap. 1, p. 1: “Tradidere quidem eam scientiam priscis temporibus complures, sed in eo munere ita excelluisse creditur Aristoteles, ut nemo in hac philosophiae parte non modo illi praeferendus, sed ne comparandus quidem cum eo esse videatur, quod quidem omnium et antiquorum et posteriorum ad haec usque tempora philosophorum consensio comprobavit. Tot enim viri praeclarissimi et Graeci, et Latini, et Arabes in interpretandis naturalibus Aristotelis libris aetatem consumpserunt, ut cognovisse omnis posteritas videatur non posse ab humano ingenio excellentius tradi naturalem philosophiam, siquidem tantum honoris neque naturalibus Avicennae aut Galeni libris, neque magni Platonis *Timaeo* habitum esse certum est.”

This indulgence that Zabarella shows towards the Platonic tradition is far from the harsh criticism and the rejection that he always expresses against Galen and his followers. In this case, it is clear that Zabarella identifies Galenism as a true rival school in the field of natural philosophy. The tone of contempt which he normally uses when he refers to those *medici* who try to explain nature only resorting to Galen's works, clearly reveals that Zabarella wishes to differentiate between true Aristotelianism and what he believes to be a subspecies of natural science which falls down on method and knowledge. This same attitude towards Galenism was shared by many other Aristotelians contemporary of Zabarella. As revealed by Randall,⁹⁰ this University attracted during the 16th century a series of medical writers as Nicolo Leonicensi, Giovanni Manardi, Giovan Battista Montano etc., who, being renowned doctors, had composed some treatises trying to develop the methodological premises that Galen had formulated in the Preface to his *Ars medica*. Zabarella himself wielded his pen to write the *De methodis* against these Galenists that, apart from denying the supremacy of the logic of Averroes, and therefore of Aristotle, strongly competed with the Aristotelians in the field of physiology. For example, following Galen and attacking particularly Averroes by a large arsenal of arguments, they affirmed that the main organ of body is not the heart but the brain.

These disputes became fierce during the second half of the 16th century: one may say that by then the great rivalry was no longer between the families of Aristotelianism (for example, between Averroists and Alexandrists, whose postulates could at least partially coincide in a single author, as Zabarella),⁹¹ but between Aristotelians and Galenics. Certainly, at this time medicine was developed so greatly that the new approach to experience and the increasing number of discoveries need renewed methodological foundations. The Aristotelians perceived this effort as a serious threat to their hegemony. In this sense, it is worth remembering that those *medici* had been their classmates at the University; like them, they had studied logic and natural philosophy, and were perfectly able to get into the field of scientific methodology and natural philosophy and to formulate theories to explain, for example, the living body in an alternative way.

It is very easy to find in the *De rebus naturalibus* such a tension between Aristotelianism and Galenism. As expected, the discussion is here not engaged in logic, but in the broader field of natural philosophy. In this area, Zabarella gladly

90 See Randall 1961, pp. 177–206.

91 See Kessler 2011, pp. 52–53.

dwells on contradicting Galen in various issues. A good example of this may be found in book xx, the third dedicated to different questions about generation and corruption; concretely, this book is devoted to analyze the definition of corruption given by Galen in the first book of his *De methodo medendi* and later to refute those *philosophi et medici* who believed that this definition (“putrefactio est mutatio ad corruptelam totius substantiae putrescentis ab externa caliditate”)⁹² is the same as that proposed by Aristotle in book iv of his *Meteorology* (“Putrefactio autem est corruptio eius quae in unoquoque humido proprie et secundum naturam caliditatis, ab aliena caliditate. Haec autem est, quae ambientis”).⁹³ With great abundance of arguments, Zabarella tries to distinguish sharply between both definitions highlighting that the definition of Galen is incomplete and logically imperfect because it can be applied to many other things besides corruption itself: it is also applicable, for example, to combustion since it is the complete mutation of a substance on account of excessive external heat. There is also another error in the definition of Galen: it does not speak of the subject, that is, it does not assign any proper subject to corruption. Galen, in effect, refers generally to all corporeal substance, while Aristotle, through that *in unoquoque humido*, wants to determine precisely that only the mixed and wet body is subject to putrefaction.

In sum, Zabarella thinks that Galen did not capture in his definition the real essence of putrefaction, which is the corruption of the internal heat due to the environmental heat: he, indeed, identified the remote cause, that external heat, but did not realize the need for an immediate cause, i.e. natural heat; however, without one immediate cause it is impossible for us to know the true nature of putrefaction.⁹⁴ Given these evidences, Zabarella rejects as absurd and contradictory the pretension of some Galenics to shape somehow the definition of Galen for making it akin to that of Aristotle. For him, it is impossible to endorse a poorly conceived definition which on no account meets the logical criteria that are required for any rigorous definition as established by Zabarella himself in his *De methodis*.

This same desire to distinguish with absolute clarity the scope of Aristotelianism from Galenism is also reflected in other issues specifically related to physiology. Zabarella, for instance, openly rejects Galen's explanation of the

92 Galenus 1821, x: *De methodo medendi*, p. 753.

93 Aristotle, *Meteorologica*, iv.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. iv, t/c 6, f. 468vL): “σῆψις δ’ ἐστὶν φθορὰ τῆς ἐν ἐκάστῳ ὑγρῷ οἰκείας καὶ κατὰ φύσιν θερμότητος ὑπ’ ἄλλοτριᾶς θερμότητος· αὕτη δ’ ἐστὶν ἢ τοῦ περιέχοντος” “Decay is the destruction of a moist body’s own natural heat by heat external to it, that is, the heat of its environment”.

94 See Zabarella 1590, xx, chap. 1, pp. 459 ff.

organic functions, in particular the primacy attributed by him to the brain and the liver. He states that it is untenable that the liver has any kind of principality since in the feeding process it only plays a secondary role making a certain preliminary preparation of foodstuff materials; the true transformation is performed by the natural heat which is sent by the heart in all directions within the body: thus, one should conclude that the heart is, in fact, the primary agent of food. With regard to the brain, Zabarella says that, like Galen himself recognized, it is colder than the other body parts, so it is impossible that it can be the seat of the soul, which is by itself the source of natural heat. So—Zabarella claims—the brain is also a secondary instrument of the soul, which receives its power from the spirits sent by the heart: in this case, the brain only cools these spirits that come from the heart and makes them fit for knowledge since it requires tranquility and rest, and heat produces just the opposite.⁹⁵

4 The Main Features of Zabarella's Explanatory Model

The way in which Zabarella sets out his arguments in the *De rebus naturalibus* has been said to have a few identifiable patterns. We have just dedicated some paragraphs to the first one, that is, the critical dialogue which he continuously maintains with all the philosophical traditions. Now it is opportune to devote a few lines to study the most significant features of Zabarella's explanatory model precisely at the moment when, having discussed other points of view, he presents his own opinion. Here one may highlight multiple elements.

We have already said something about the presence and weight of experience in the discourse of Zabarella. Methodologically speaking, experience is for him the true source of knowledge; therefore, in natural philosophy there is no other way than common experience to understand how all the things that fall under this world have been made up.⁹⁶ But, in spite of this claim, the truth is that, when Zabarella builds his own account on a particular issue, he usually turns to experience either to contradict other explanations or to determine how one must understand those points where the discourse of Aristotle and common experience seem to collide. In Zabarella there is neither scientific approach to physics that systematically starts from experience nor a developed experimental technique to test his own explanations.⁹⁷ Even when, as said before,

95 See Zabarella 1590, xxii, chap. 7, pp. 516–517.

96 Zabarella 1590, xiv, chap. 7, p. 348.

97 See Schmitt 1969, pp. 80–138; Baroncini 1992, pp. 53–55.

Zabarella verifies that the explanation given by Aristotle to one fact does not square with experience, he almost always chooses to make what he calls *distinctio*, through which he tries to find some nuances in Aristotle's text that enable it to adapt to experience. For example, in book XIV the author addresses the issue of primary qualities and their function in the formation of the mixed bodies. According to Aristotle,⁹⁸ among primary qualities some have an active function—heat and cold—, whereas others play only a passive role—wet and dry—. Heat, for example, brings together the homogeneous and segregates the heterogeneous, while cold brings together both the homogeneous and the heterogeneous. Furthermore, wet lacks fixed limits but can be easily delimited, and, on the contrary, dry has fixed limits and it is hard to be delimited. Nevertheless, Zabarella notices that some difficulties arise from these definitions formulated by Aristotle when they are subjected to common experience; for it is easily verifiable that heat also makes that some heterogeneous things, when heated together, join so strongly that they cannot be separated anymore; in addition, by experience we notice that cold in winter makes the eyes water: then it makes heterogeneous things be segregated; moreover, with respect to the definition of dry we see, on the contrary, that fire is extremely dry, but it can be easily confined to limits, as water.

In order to overcome these inadequacies of Aristotle's definitions, Zabarella establishes the following distinction: there is no doubt about the universality of Aristotle's definitions, but it is necessary to bear in mind that one thing may correspond to something essentially, but accidentally the contrary may correspond to this same thing. This—Zabarella claims—occurs “propter convenientiam naturae et similitudinem.”⁹⁹ For example, in the case of heat, it is clear that it has some essential features, though these features may be changed to a certain extent when fire is being used as an instrument by another primary agent: in the blood it is an instrument of the soul, which as primary agent is capable of making heat bring together some heterogeneous things in veins.

On other occasions, however, Zabarella avoids all kinds of distinctions and subtleties, and opts for those reasons that offer the simplest explanation of a phenomenon. A good example of this can be found in book XVII, devoted to the issue of the nature of celestial heat. Here Zabarella deals with a question that had given rise to some controversy between some Peripatetics. In his *De*

98 See Aristotle, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–330a7; *De partibus animalium*, II.1, 646a15–20.

99 Zabarella 1590, XIV, chap. 4, p. 339.

generatione animalium II, Aristotle seems to establish a distinction between what he calls “the heat of the sun,” which is enclosed within the semen and generates life, and the elemental heat of fire, which is unable to constitute a living being, but rather the contrary.¹⁰⁰ Given this distinction, the point is whether or not Aristotle speaks here of two types of heat basically different from each other. This has been, in fact, the most supported opinion among the Aristotelians, but Zabarella prefers to hold that on the earth there are not two different heats, but only one which is able, on one hand, to shape the simple body or the mixed ones—due to this it is called by Aristotle “elemental heat”—and, on the other, is capable of generating a living being: in this case Aristotle speaks of a celestial heat by analogy with the heat contained in the celestial ether. Then, it is not necessary for Zabarella to postulate two different heats to explain such activities since, as said before, heat may act by itself or may be used as an instrument of a superior agent like the soul; in any case, Zabarella points out, heat always does the same: *rarefactio* and *atteritio*.¹⁰¹

Another example of this methodological procedure of formulating the simplest explanation can be found in book XIX, where Zabarella holds the existence of only one type of natural putrefaction, not two as other Aristotelians had previously established.¹⁰²

And, finally, many other times Zabarella builds his own opinion in between two extreme positions: for example, in book XXII,¹⁰³ where he studied, among other questions related to the different functions of the soul, that of its location in the body. To find the truth in this delicate issue Zabarella believes that the key must be in a well-balanced position between the views of Thomas, who held that, because the soul is a simple and indivisible substance, it is present in every part of the body, and that of Albert the Great, for whom the soul has only one seat and this is the heart. For finding such a balance, Zabarella thinks that the opinion of Albert must be carefully analyzed: indeed, he was right to establish the primacy of the heart, among the other vital organs, as the seat of the soul, since it is clear that Aristotle held this view; so it is reasonable to argue that the soul resides mainly and permanently in the heart and that this is its true root, from which the substance of the soul is sent to the other parts: hence the first thing generated in an animal is the heart. The other parts of the

100 See Aristotle, *De generatione animalium*, II.3, 736b30–37.

101 See Zabarella 1590, XVII, chap. 11, pp. 403–404.

102 See Zabarella 1590, XIX, chap. 12, p. 446.

103 Many other examples of explanations which are the middle term between two extreme positions can be found here: Zabarella 1590, XVIII, chap. 9, pp. 419–420; XIX, chap. 16, p. 456; XX, chap. 4, p. 484, etc.

body are then said to be alive and contain the soul by participation. To illustrate this Zabarella uses the analogy of the sun and its light in the world, concluding that all things get their beings by participation in the first entity, which exists by itself. For this reason, if one hand is cut off from the rest of the body, its life immediately disappears since it is due to the continuous flow that comes to it from the heart. But in the case of some plants and insects, instead of the heart, there is a humor spread through the body which has in itself the vital principle.¹⁰⁴

In sum, all these addressed features of the natural discourse of Zabarella aim to give a coherent and systematic view of Aristotelianism. In this sense, Zabarella intends to overcome the enormous diversity of opinions among the Peripatetics and all the aroused objections by carefully analyzing the many interpretative problems of Aristotle's writings and the multifarious solutions which may be collected from tradition. Even today, the *De rebus naturalibus* is still a very useful tool for modern scholarship precisely by the great skill of Zabarella in locating and expounding these problems and solutions. Through its many pages and columns the historians of philosophy can study how Aristotelianism, just when it was beginning to decline, made great efforts to achieve the systematic coherence that its own textual basis, the *Corpus Aristotelicum*, so strongly hindered. This difficulty continuously demanded new ways to approach these texts: the increasing number of commentaries eventually involved the need for synthetic manuals to replace the materials contained in this *Corpus* when they were considered unsatisfactory. Many Aristotelians of the later Renaissance, like Zabarella, tried to combine the task of commenting the different natural works of Aristotle and the function of providing a universal and systematic framework into which new materials and experiences could be accommodated.¹⁰⁵

In view of the history of philosophy in the next two centuries it may be ridiculous to ask whether or not many Aristotelians as Pomponazzi, Zimara, Zabarella or Cremonini, for example, were successful in their purpose to revivify Aristotelianism in the field of physics. In any case, the immense magnitude of their works proves that this task of giving unity and fixity to the huge flood of materials that had been accumulated was impossible. Today, a critical reading of all these texts shows that the crisis of Aristotelianism was probably due to internal rather than external causes. One of these internal causes was undoubtedly that hypertrophy of texts, commentaries, manuals, etc., which prevented

104 See Zabarella 1590, XXII, chap. 5, pp. 513–514.

105 See Wallace 1988, pp. 225–231; Schmitt 1988, pp. 792–804.

the Aristotelians from addressing the different issues from a purely analytical perspective and forced them to make huge historical digressions to solve any problem.

In this sense, the new critical requirements derived from humanism and accepted by many Aristotelians who read Aristotle's texts in their original language did not reduce the discussions, but quite the opposite. New hermeneutical difficulties came on top of the older ones and forced to spend more and more energies to save Aristotle (or Averroes, as seen in Zabarella) from his own inconsistencies. Indeed, this enormous apparatus of distinctions, mediations and other hermeneutical subtleties that we have seen in the Paduan philosopher—which was analogous to that which many of his colleagues elaborated—demonstrates very clearly that the Aristotelians had to face an increasing number of problems to give unity to all the inherited materials. This fact, as Luca Bianchi has expressed,¹⁰⁶ was strengthened by the colossal publishing effort that allowed immediate access to an exegetical tradition that had been shaped from antiquity to the Renaissance. The new Aristotelians, especially in the second half of the 16th century, could confront all the readings of Aristotle's writings accumulated throughout many centuries of hermeneutical tradition so that Alexander of Aphrodisias, Averroes, Albert the Great or Agostino Nifo could interact with them. This, which may seem in itself a historic achievement of the Aristotelians of the later Renaissance, generated such a great hermeneutical entanglement that it made impossible an affordable exposure of the different parts of Aristotelian philosophy.

5 General Structure of the *De rebus naturalibus* and the Question of its Unity

The *De rebus naturalibus* is an extensive work which contains a wide range of issues related to natural philosophy and covers many questions that would belong today to different sciences such as physics, chemistry, biology, and psychology. Given this enormous amount of materials, one must wonder whether the author's intention was to present a complete encyclopedia of natural philosophy, or rather a miscellany of questions which are related to the different natural orders as Aristotle defined them. In short, the point is to elucidate if Zabarella intended to write a comprehensive and systematic treatise of natural philosophy, or he simply wanted to make a contribution to some natural issues

106 See Bianchi 2003, p. 145.

that, in spite of being certainly numerous, were not all those which can be studied within the broader field of natural philosophy. In order to answer these questions we must bear in mind that, in the opinion of Zabarella, Aristotle completely bequeathed natural philosophy from a formal point of view, i.e., with respect to its structure and general principles, but not from a material point of view, that is, from the perspective of the contents and particular principles of each discipline.¹⁰⁷ Thus, for him, the mission that the natural philosopher must accomplish is to retake the job right where Aristotle had left it: so he had to completely develop all the questions that Aristotle either could not address at all, or just did in an incomplete way. For this task, however, the methodology and order of exposure were already determined as well as the program of research and analysis.¹⁰⁸ The nature of this order is, in fact, artificial, and does not correspond to the different orders of being (in this case, of natural beings), but to the development of the human faculties of cognition. So, at the end of the *De rebus naturalibus*—precisely in the book entitled *De ordine intelligendi*—Zabarella himself shows in great detail and with a battery of examples that we achieve such a development through a progressive intellectual refinement in

107 In this sense, Zabarella compares the natural philosophy after Aristotle with the geometry and the arithmetic after Euclid. See Zabarella 1590, I, chap. 42, p. 90: “Quamobrem id mihi de naturalibus Aristotelis libris dicendum videtur quod ego dicere solitus sum de geometricis et arithmeticiis ab Euclide scriptis: etenim multa sunt geometrica et arithmetica theorematum quae ab Euclide demonstrata non sunt, demonstrantur tamen ab aliis in ipsa librorum Euclidis interpretatione, nec ob id mancā et imperfectā vocare debemus Euclidis geometriam vel arithmeticiam; nam si omnia quae de magnitudinibus ac de numeris demonstrari possunt demonstrare Euclides voluisset, crevisset absque dubio volumen in immensum, quod quidem lectorem facile avertere ab illius lectione potuisset: satis igitur ei fuit praecipua quaedam theorematum demonstrare, ex quibus postea aliorum plurimorum quae subicit, imo omnium quae excogitari possunt, demonstrationes deducerentur; sciunt enim omnes eruditi mathematici nullum esse geometricum theorema cuius demonstratio ex libris Euclidis, tanquam ex uberrimo fonte, non facile hauriatur; eamque puto fuisse causam cur Euclides libros suos *Elementa* appellaverit, quasi fundamenta et principia ex quibus alia plurima deduci possunt, tum in illa ipsa disciplina, tum in aliis et scientiis et artibus, quibus interdum usus rerum mathematicarum necessarius est.”

108 Zabarella himself explains this very clearly. See Zabarella 1590, I, chap. 42, p. 90: “Ordinem autem totius scientiae compositivum esse manifestum est, idque a nobis accurate declaratum est in libris *De Methodis*: ibi enim diximus progressum totius huius disciplinae ratione subiecti esse a magis universalibus ad minus universalia, a corpore naturali ad simplex et ad mistum late sumptum, ab hoc ad imperfectum et perfectum, et ab hoc ad inanimatum et animatum, et ab hoc ad animalia et plantas, ac tandem ad horum species.”

the field of universal concepts: “illud est facilioris intellectionis quod est facilioris abstractionis; at genus est facilioris abstractionis, quam species; ergo est facilioris intellectionis, proinde prius cognoscitur, quam species.”¹⁰⁹ Endorsing this theory about the natural disposition of our own faculty of cognition, Aristotle arranged his work by always advancing from the most universal and generic towards the less universal and more specific.¹¹⁰

In view of the *De rebus*, we may say that Zabarella meticulously observed this expositive order. He progressively reels off the different questions from the most generic and common topics towards the most specific ones: he starts with what is the most common subject in nature, that is, prime matter, and ends up dealing with the most specific and exclusive faculty present in the living beings, that is, thought. In between, Zabarella studies the simple bodies and their qualities (first the heavenly bodies and secondly the elements); then, he addresses the mixed bodies (first the imperfect or inanimate ones, then the perfect or living beings); and, later, within the field of study of animated bodies, Zabarella deals with different topics related to the nature and functions of the soul, always from a lower to a higher level of complexity.

Now, having noticed that Zabarella strictly respected the aforementioned *ordo expositionis*, might we affirm that he systematically treated each and every one of the issues that can be included within the scope of natural philosophy? Moreover, did he discuss in the *De rebus naturalibus* only natural issues? The answer to the first question has to be positive after some clarification. There are very few questions of natural philosophy that do not fit in one or another way in the pages of the work, with perhaps a reduced number of exceptions: absent is, for example, a systematic study of external senses, specially of hearing, touch, taste, and smell, although there are two complete books devoted to the various problems related to vision; in addition, Zabarella remains silent about celestial motions whereas he spends a great number of pages dealing with the effects of heaven on sublunary events.

However, the answer to the second question must be negative. Although Zabarella takes great care to distinguish the true object of physics from that of metaphysics, in the *De rebus naturalibus* some metaphysical questions are treated:¹¹¹ the second book dedicated to the issue of prime matter is entirely devoted to establish its nature in accordance with a *prima notio* which permits

109 Zabarella 1590, xxx, chap. 12, p. 745.

110 See Sgarbi 2013, pp. 59 ff.

111 For the presence of metaphysical issues in Zabarella's theory of cognition, see Poppi 1972,² pp. 337–351; Berti 1992, pp. 225–244.

him, from a metaphysical point of view, to determine the essential features of matter independently of its relation to physical and perceptible objects; this second treatment is for Zabarella complementary to the exclusive physical treatment of this question which he made in the first book, where he determined the attributes of matter as a part of the substances subject to generation and corruption.

Another book is entirely devoted to a metaphysical issue, the formation of substance. Here Zabarella apologizes for treating such a theme in a work specifically focused on physical questions: “cum individui constitutionem, quam nostri individuationem vocant, a solo metaphysico declarandam esse animadverterem, eam prorsus missam facere decreveram, ne libris naturalibus librum metaphysicum connumerare viderer. Attamen cum consilium hoc meum pluribus studiosis exposuissem, enixe me illi rogarunt ut a proposito desistens, hac quoque de re scribere, meamque sententiam exponere diligenter vellem.”¹¹² So, at the request of others, Zabarella addresses an issue that, in any case, has to do with his teaching as professor of natural philosophy at the University of Padua because Aristotle himself—in the first book of his *De caelo*—¹¹³ explains the difference between the form taken in itself and the form taken as a part of the compound.

And finally, although in a more indirect way, one may find another metaphysical theme when Zabarella addresses the issue of the agent intellect, which he identifies with God. In the penultimate book of the work, entitled *De mente agente*, he defends the existence of an intelligence outside the epistemological faculties of human beings as the highest exponent of the intelligibility of the world; this intelligence—Zabarella says—plays a causal role (as formal cause) in all cognitive processes that are developed by those men who are able to acquire the suitable intellectual habit. Certainly, previously in book v Zabarella himself had tacitly excluded the question of the divine nature from natural consideration, which is only able to verify the need for the existence of an eternal motor that produces the eternal motion of heaven. However, given the deep interpretative difficulties which chapters 4 and 5 of *De anima* III involve, Zabarella thinks that it is impossible to integrate into the human cognitive faculties a *noûs* which Aristotle claims to be pure activity without a hint of potentiality and passivity: so, in tune with the thinking of Alexander of Aphrodisias, he concludes that such a *noûs poietikós* has to be God himself as the main principle of intelligibility. At this moment, Zabarella theorizes about the

¹¹² Zabarella 1590, x, chap. 1, p. 260.

¹¹³ See Aristotle, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. 1, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

order of the celestial intelligences and the nature and essential activity of them, which are eminent metaphysical themes.¹¹⁴

Furthermore, the *De rebus naturalibus* is intimately connected with the logical treatises which preceded it. Zabarella makes frequent references to these treatises, and continually reflects on questions related to methodology and the aforementioned *ordo expositionis*. In this regard, books I and XXX are planned as the prologue and epilogue of the work and both undoubtedly have methodological features: in the former, Zabarella establishes the orderly fashion in which Aristotle distributed natural questions among his writings, a fashion which he tried to follow in the *De rebus naturalibus*; in the latter, he supports all this *ordo expositionis* by means of a detailed study of the human process of cognition. Meanwhile, in almost all the intermediate treatises Zabarella justifies his own approach to the debated question, whatever it may be, through logical or methodological statements and many references to almost all the writings of his *Opera logica*, which were jointly published for the first time in 1587, just three years before the posthumous appearance of the *De rebus naturalibus*.

In short, Zabarella integrated several areas of philosophy in the *De rebus naturalibus*, but the work is eminently natural. The way in which he addresses the issues is very close to the scholastic *quaestio*, that typical structure of arguments and counterarguments which is adopted by Zabarella without many stylistic concessions to the gallery. Only in the preface can we find certain rhetorical figures that completely disappear when Zabarella turns to consider the many topics addressed in the *De rebus naturalibus*.

The structure of the approach which Zabarella adopts does not change too much through the multifarious books he wrote. In the first place, the topic which is going to be treated is carefully determined and then Zabarella concentrates on one problem related to it. The nature of this problem may be multiple: for example, in book IV, which deals with nature as principle of motion, the difficulty discussed is whether this principle is active or passive; in the following book, where he focuses on the question of the existence of the prime mover, the problem is whether we are able to deduce this existence from no other thing but movement; book VI, in which Zabarella studies the nature of

114 See Zabarella 1590, XXIX, chap. 13, p. 720: "reliquae omnes (intelligentiae) sunt virtutes particulares et ad movendos singulae proprios orbes peculiariter applicatae, neque habent vim universalem quae ad rerum omnium regimen extendatur. Sola prima est eius modi, quia non solum primum orbem movet, sed totum simul caelestem globum, imo et mundum universum, et est prima omnium rerum causa, omnia gubernans, omnia perficiens, omnia conservans virtute sua diffusa per omnia." See Nardi 1958, pp. 417–421.

heaven, deals with the following difficulty: is matter present in heaven?; in the next book the problem is well announced in the title: “De motu ignis in orbem”, i.e.: how can it be possible to affirm the existence of an orbital motion of fire, which is a sublunary element that, by definition, is only able to move either upwards or downwards?

Once Zabarella has set out the problem, which is often related to the interpretation of some Aristotle's texts, he analyzes the answers that this problem has received from other authors, especially Aristotelians, through the long history of this philosophical tradition. When Zabarella ends with this point, then he approaches directly his own views in a chapter whose title sometimes contains the expression *veritatis declaratio*; on other occasions, however, these views are linked to an interpretation already given in the past, which is shown to be valid: as seen above, Averroes is undoubtedly the author whose opinions are more often followed by Zabarella.¹¹⁵ And, finally, in the light of that truth that Zabarella has just achieved, he turns to refute the proposals of his adversaries.

This argumentative thread is enriched with elements that give order and clarity to the exposition. For example, Zabarella sometimes collects and binds together in one chapter all the principles upon which the correct resolution of the problem depends. This can be found in some books such as book III (chapter 4), book XII (chapter 6) or book XXIII (chapter 25).

In sum, the *De rebus naturalibus* may be regarded as a true history of Aristotelian natural philosophy due to the fact that Zabarella reviews all the natural works of Aristotle without exception, expounds the most important hermeneutical puzzles, and tries to find demonstrative and/or experimental solutions for them. What is more, the work is a valuable catalog of the discussions that were held by many Aristotelians just in those areas in which the *Corpus Aristotelicum* presented important gaps or even unavoidable contradictions. Thus, we may say that the purpose of Zabarella was to provide a view, if not fully completed, at least fairly comprehensive of the different questions involved in the study of nature from a Peripatetic perspective. And he does it by addressing the most important topics debated in the past and even in his days at the University of Padua. This purpose is already evident in book I, which provides in detail the sequence, which Zabarella believes to be perfect, of the natural works which belong to the *Corpus Aristotelicum*. As we have seen before, he thought that Aristotle bequeathed formally complete the study of natural science, so he also indicated the path that all those who wanted to contribute somehow to

115 See above, chapter 2.

the inherited material should take. Zabarella does it by an undeniable effort to guarantee the truth and universality of the cognition attained through natural investigation. This effort is reflected in his *De rebus naturalibus*, which became a successful manual of natural philosophy just after being published simultaneously in Venice and Cologne for the first time. In this sense, this desire shared by Zabarella and his contemporaries to provide an orderly and complete version of Aristotelian natural knowledge granted to Aristotelianism, perhaps as never before, the right to be considered a true system of natural philosophy, even if this same zeal ended up showing its own insuperable deficiencies. Indeed, Zabarella repeatedly insists that his purpose is no other than to make use of reason for finding out the truth; he even says that this rational and empirical investigation must be placed over Aristotle's doctrine so that only when the truth is effectively reached, then one can accommodate, if possible, the words of Aristotle to it.¹¹⁶ However, in the numerous pages of the *De rebus naturalibus* there are very few moments in which Zabarella leaves out the opinion of Aristotle as incompatible with truth: explicitly only on one occasion, when in book XVII he tries to explain how the heavenly bodies, being not fire, are able to generate heat in the sublunary sphere: Zabarella then recognizes the impossibility of defending the position of Aristotle.¹¹⁷ Apart from this particular point, in the rest of the work the opposite is much more usual: although the addressed problem could call into question the validity of Aristotle's explanation, the resolution of Zabarella almost always involves the adaptation of his conclusion to the theoretical assumptions of Aristotle and vice versa.¹¹⁸ For Zabarella any kind of scientific achievement is supposed to be based on a conception that serves as general background or, if we prefer to use the terminology of Thomas S. Kuhn, paradigm: reality is intelligible in itself and the condition of possibility of that intelligibility is God, which not only preserves the existence of the world, but also gets involved in it so that the world itself becomes intelligible. In this sense, this intelligibility emanated from the divinity is the reflection of an eternal order which is accessible to human reason, and which was already discovered and declared by Aristotle in its essential fea-

116 See Zabarella 1590, II, chap. II, p. 137.

117 See Zabarella 1590, XVII, chap. 7, p. 398: "Ego igitur, cum aperte fatear me nullam invenire rationem potuisse qua sententiam Aristotelis tueamur, quod mihi fortasse ob inscitiam meam atque ingenii imbecillitatem contigit, defensionem Aristotelis aliis excogitandam relinquam; haec enim dicere volui, non ut Aristotelis sententiam impugnarem, sed ut illa dubia quae mihi negotium facessunt, in medium proferens significarem me eorum solutionem desiderare."

118 See Palmieri 2007, pp. 404–427.

tures. Thus, the intelligibility of reality, the ability of human beings to grasp this intelligibility through reason, and the discourse of Aristotle are three elements closely linked in the *De rebus naturalibus*. Certainly, Zabarella never left this *ordo naturae* defined by Aristotle; on the contrary, all his work may be explained as a vast effort to strengthen the coherence of the Aristotelian model of wisdom. So, if it is necessary to improve such a model, Zabarella is willing to go beyond Aristotle's writings, essay new approaches, and even leave the explanation of Aristotle in order to get a more effective Aristotelian explanation.

Finally, this section cannot be ended without including some considerations about the question whether Zabarella could finish the *De rebus naturalibus*. We know that his commentaries to Aristotle's *Physica* and *De anima* appeared posthumously published by his own sons in partial and incomplete versions. In the case of the *De rebus naturalibus*, the dedicatory letter addressed to Pope Sixtus v (present in the edition of 1590 in Cologne, but not in the coeval first edition of Venice) is dated just some weeks before the death of Zabarella, which occurred on October 15th, 1590 (the letter contains the date of September 28th). We do not know if Zabarella was able to write fluently in the month preceding his death, but in any case the fact that the aforementioned commentaries were unfinished clearly indicates that his literary production was far from being complete at the time when he got sick and died. Indeed, on some occasions in the *De rebus naturalibus* he refers the reader to some future commentaries which unfortunately he could never write: for example, in book I Zabarella already announces his intention, *si tantum vitae mihi Deus tribuerit*, to comment all the natural books of Aristotle;¹¹⁹ and in book XVIII he says that he is gone to write soon some commentaries to Aristotle's *Meteorologica* in which he will study the questions related to stones and metals.¹²⁰

So, before these evidences of the fact that Zabarella could not end his own planned literary production, the question is whether or not the *De rebus naturalibus* had to be prematurely dispatched to the printer. With respect to the general structure of the work, the answer seems to be clear: as seen above, the *De rebus* presents a well-defined unity, with a general prologue (book I) and an epilogue (book XXX); in between the long sequence of topics always follows a very similar pattern, that is, they go from the simplest to the most complex; this pattern may be detected in the internal structure of each book and also in the general development of topics, which begins with prime matter and finishes

119 See Zabarella 1590, I, chap. 22, p. 41.

120 See Zabarella 1590, XVIII, cap. 3, p. 409.

with the difficult theme of the implication of God in the natural process of human understanding. It does not seem to be the case, then, that Zabarella planned to write another book apart from the thirty books in which his work is divided. Furthermore, the *De rebus naturalibus* is full of internal references which are precise and links effectively the different parts of one same book or some books between each other. This also indicates that Zabarella had at least a general outline which he regularly observed; this general outline probably allowed him to have a pre-determined idea of the order in which the different themes were going to be arranged.

6 Note on the Text

As noted at the beginning of this Introduction, the *De rebus naturalibus* was published for the first time in 1590. This year two editions of the text appeared, one produced by Paolo Meietti in Venice¹²¹ and the other by Giovanni Battista Ciotti in Cologne.¹²² In this latter a dedicatory letter to Pope Sixtus v signed by Giacomo Zabarella is included. This letter is absent from the Venetian edition, whose Prologue is the same that the *De naturalis scientiae constitutione* (*De rebus naturalibus*, book 1) contained when it was edited in an independent version some years before.¹²³ The edition of Venice included a long errata sheet with many corrections which are undoubtedly necessary, in the majority of the cases, for a correct reading of the text. However, a great number of the printer's errors and mistakes included in this sheet are present again in the edition of Cologne, which lacks an errata sheet (the same occurs in the rest of the editions produced in Germany during the first decades of 17th century). I have then decided to take the first Venetian edition of 1590 as the basis of my own version of the text, including the dedicatory letter of the coeval edition of Cologne. But in order to give a general perspective of the changes that the text suffered through the many editions it had in about twenty years, I have collated the edition of Venice with the 1607 edition (Frankfurt, by Lazarus Zetzner), probably the best known during the last decades because a facsimile reproduction edited by the German publisher Minerva in 1966.¹²⁴ The differences that I have found—most of them not very important—has been set in the philological apparatus. In general, the edition of 1607 presents a slightly deteriorated

¹²¹ See Zabarella 1590.

¹²² See Zabarella 1590².

¹²³ See Zabarella 1586.

¹²⁴ See Zabarella 1607.

text with respect to the edition of 1590, since nearly all the mistakes corrected in the abovementioned errata sheet persist together with many others which I have reported in the apparatus. Notwithstanding this general impression, in a few cases I have observed that the 1607 edition introduces some textual changes that correct some evident errors which remained uncorrected in the first edition: I have accepted and incorporated these corrections in the text indicating, of course, their source.

So as to make the text more intelligible for a modern reader, I have expanded abbreviations, notably increased the number of paragraphs, and modernized the punctuation, for example reducing radically the omnipresence of colons (they have been conserved only to introduce an enumeration or a concomitant explanation of the preceding text) and replacing them with full stops. I have also reduced the use of capital letters, preserving them only for proper nouns, for groups of authors and for the titles of works. I have also made uniform the diphthong “ae” as well as some forms in which the text has some fluctuations. In the spelling of some words more common forms were adopted: for example, “nanque” was changed to “namque”, “quum” to “cum”, “quo ad” to “quoad”, “eius modi” to “eiusmodi”, “eandem” to “eamdem”. Slight text corrections (mostly of evident printing errors) were inserted silently, while major corrections are explicitly mentioned in the apparatus of notes. Major textual integrations, when strictly necessary, are between angle brackets.

I have replaced Arabic numeration with Roman numbers in the books of cited works. Finally, I have integrated the references to the folios and columns of the editions on which I have work: the pages of the 1590 edition are distinguished by a single vertical line (‘|’), and the columns in which the 1607 edition’s text is divided by a double vertical line (‘||’).

Explicit citations by the author were identified and put between quotation marks. For quotes and citations from Aristotle I have used both the canonical references to the Bekker’s edition¹²⁵ and also the references to the Latin edition issued at Venice in 1562–1574 (*Apud Iunctas*).¹²⁶ Citations of Averroes are taken from this same edition, with the single exception of his commentary on the *De anima*; for this work, the modern critical edition by F.S. Crawford has been used.¹²⁷ For the citations from the rest of authors, I have tried to use the editions closest to Zabarella’s time as far as they have been accessible to me.

125 See Aristoteles 1831–1870.

126 See Aristoteles 1562.

127 Averroes 1953.

Finally, I am deeply grateful to all those who helped me with their support and constructive criticism during the long and exhausting process that a work like this must follow: Professors Andrew Fix, Peter Maxwell-Stuart, Theo Joppe, Nicholas Eperon, Leen Spruit, Miguel Saralegui, Ivo Romein and M. Carmen Rodríguez.

**IACOBI ZABARELLAE PATAVINI
DE REBUS NATURALIBUS LIBRI XXX.
QUIBUS QUAESTIONES,
QUAE AB ARISTOTELIS
INTERPRETIBUS HODIE
TRACTARI SOLENT,
ACCURATE DISCUTIUNTUR**

[Prooemium]

ILLUSTRISSIMO ET REVERENDISSIMO ALEXANDRO
PERETO A MONTE ALTO S.R. E. CARDINALI AMPLISSIMO.
IACOBUS ZABARELLA S.P.D.¹

Cum primum constitui in publicum edere librum meum *De naturalis scientiae constitutione*, statim totum animum in te unum converti, ALEXANDER 5
CARDINALIS AMPLISSIME,² cui illum mitterem et ipsius tutelam ac patrocinium commendarem; quippe qui de tua egregia indole et summa in litterarum studiis diligentia, et praestanti eruditione, tum^a ex aliis plurimis, tum
potissimum ex illustrissimo viro omnique laude dignissimo Laelio Ursino³ 10
tui (ut percipere potui) amantissimo, dum hic Studiorum gratia commoraretur, plurima audivi quae me tibi magnopere devinxerunt, utque magna omnia de te semper speraverim effecerunt, cum praesertim etiam absque ullius testimonio id ipsum per se non modo credibile, sed necessarium
pene esse videretur: tu namque Beatissimi D.N. SISTI QUINTI PONTIFICI 15
MAXIMI⁴ de philosophiae studiis optime meriti nepos, et ab incunabulis ab eo instar filii educatus praestantique ingenio praeditus, non potuisti non magnam de te expectationem ac spem in omnium animis excitare. Cum
enim ille moribus primum, deinde etiam cognomine Sanctissimus Pontifex omnem in sapientiae studiis aetatem consumpserit, tandemque ob
eximiam eruditionem incomparabilemque virtutem ad summum Pontificatum 20
sit evectus, seque semper erga omnes et humanae et divinae sapientiae studiosos ita animatum et verbis et factis ostenderit, ut nullo unquam tempore bonarum artium Studia maiorem fautorem ac patronum habuisse videantur,
iam certum atque indubitatum omnibus est te talis tantique parentis cura 25
educatum et rectum non posse non in litterarum studiis omnique virtute

^atum] cum 1590 v.

- 1 This is the Prologue that the *De naturalis scientiae constitutione* (Venetiis, apud Paulum Meietum, 1586) originally had. It appears again opening the 1590 edition of the *De rebus naturalibus libri xxx* (Venetiis, apud Paulum Meietum); however, it is not present in its coeval edition of Cologne (Ioannis B. Ciotti Senensis Aere), where it is included another dedicatory letter signed by Zabarella himself and directed to Pope Sixtus v; this letter is dated 28 September 1590, only a month before his death.
- 2 Alessandro Peretto, nephew of Sixtus v, was Cardinal of Montalto.
- 3 He was an apostolic nuncio of Sixtus v.
- 4 Sixtus v (1521–1590). Pope from 1585.

plurimum pro aetate profecisse. Hac ego opinione ductus recte me facturum
 esse existimavi, si meam hanc universae naturalis philosophiae structuram
 et quasi ideam tibi dederem atque dicarem. Sic enim et libro meo erit a
 me optime consultum, qui Illustrissimo nomine tuo munitus splendidissi-
 mus ac tutissimus in manibus hominum erit, et tibi aliquid fortasse auxilii
 in hac tua ineunte adolescentia haec studia aggressuro labor hic meus alla-
 turus est; quamquam enim non ignoro doctores tibi eruditissimos viros ex
 quibus praeclaras omnes artes perdiscas non deesse, tamen quia non idem
 de quaque re cuncti homines sentiunt, neque omnia quae homini nosse
 datum est cognoscimus singuli, equidem desperare nec volo nec debeo te
 ex his quoque meis scriptis aliquid esse utilitatis fructusque percepturum;
 quod si (ut opto) contigerit, de aliis maioribus studiorum subsidiis tibi in
 dies subministrandis cogitare non desinam. Interea libellum hunc meae in
 te observantiae nuntium ac monimentum hilariter excipe, ipsumque legens
 animi erga te mei memoriam conserva, quod ut facias te maximopere etiam
 atque etiam rogo. Vale. Patavii Idibus Maii. MDLXXXVI.

BEATISSIMO DOMINO NOSTRO SISTO QUINTO PONT. MAX.⁵

Solebant olim veteres illi Romani non prius fruges degustare, quam primitias
 sacerdotibus libandas praebuissent, et hac ratione, etsi vera religione desti-
 tuti erant, omnium tamen rerum auctorem et naturae parentem Deum se
 modo aliquo agnoscere significabant. Quid igitur Christiani nominis homi-
 nibus faciendum est, Beatissime SISTE PONT. MAX., qui et verum Deum
 colunt, et innumerabilia ab eo beneficia in hac vita recipiunt, et multo etiam
 maiora expectant in futura? Utique nobis non solum primitias terrenarum
 frugum, sed quicquid nostrum appellare consuevimus, divitias, honores, stu-
 dia, liberos, vitam denique ipsam, et quicquid ipsi sumus, id omne libe-
 ralissimo ac nostri amantissimo datori Deo acceptum referre ac devovere
 convenit.

Hoc ego dies noctesque, ut debeo, cogitans, cum omnem aetatem meam,
 quae iam sextum supra quinquagesimum annum superavit, in philosophiae
 Studia impenderim, et Aristotelis libris publice in hac Patavina Academia
 interpretandis sex et viginti annos iugem operam navaverim, si quid in
 iis studiis atque in eius muneris functione assiduus laboribus vigiliisque
 profeci, quod quam sit exiguum, sentio, id totum non viribus ingenii mei,

⁵ This is the dedicatory letter of the Cologne edition above mentioned in note 1.

sed distributori omnium officiorum Deo attribuendum, meque in eius parvi talenti dispensatione ministrum, non dominum, esse constanter existimavi.

Id me movit ut hoc naturalium librorum volumen, quod ad universam ferme Aristotelis naturalem philosophiam explanandam in studiosorum usum edere constitui, primum ad te omnium supremum Sacerdotem deferrem, ut quemadmodum omnia mea studia, omnemque in iis profectum meum iampridem illuminatori mentium Deo accepta retuli atque devovi, ita hos laborum meorum fructus tibi CHRISTI veri DEI apud nos Vicario reverenter offerrem et consecrarem.

Hoc equidem iam tertio ab hinc anno cogitabam, quando libellum *De naturalis scientiae constitutione* tanquam huius magni voluminis exiguum partem in publicum proferre statuebam; sed veritus ne Gentilium more primitias tantum offerre velle viderer, et indignam ratus tua magnitudine parvitatem libri, qui non ut opus integrum, sed ut magni operis exordium ederet, tunc satis habui illum illustrissimi ac summae spei adolescentis Alexandri Peretti Cardinalis, nepotis tui, patrocinio commendare, tanquam devotionis meae pignus, donec totum absolutum opus tuo conspectu dignius redderetur. Hoc igitur ut fortunatum iudicandum est, quod ei hoc tempore in lucem exire contigerit quo nactum sit te orbi regendo praefectum a Deo Pontificem, tum philosophum sapientissimum maximumque philosophorum fautorem, tum Christiana pietate vitaeque integritate et omni virtutum genere cumulatissimum, a quo nunc Christiana Respublica expurgatam se omni scelere non absque admiratione confitetur et gloriatur. Fortunatissimum erit si a te hilariter exceptum dignumque tuo favore redditum fuerit, impar quidem illud prae sua auctorisque humilitate dignitati tuae et cum ea minime comparabile, sed a tua tamen sanctitate non contemnendum, cum illius vicibus apud nos fungaris, qui se humilia omnia benigno vultu respicere palam professus, ea se elaturum et sublimia redditurum pollicitus est. Hac ego opinione ac spe ductus, Tuae Beatitudini hos studiosorum meorum fructus dedico atque consecro, aliosque omnes qui a me fortasse edentur; etenim, ut opto, ita et spero te diu apud nos futurum superstitem, idque Deum Opt. Max. ad totius Christianae Reipublicae salutem et felicitatem esse iussurum, quod ut velit, eum toto corde precari atque orare nunquam desinam. Vale. Patavii Pridie Cal. Octob. M.D.XIC. Humillimus servus Iacobus Zabarella.

Iacobi Zabarellae Patavini De Naturalis Scientiae Constitutione

Caput I Consilii ratio

Quisquis in naturalium rerum consideratione fructuose versaturus est debet ante omnia ipsius naturalis disciplinae naturam et conditionem cognoscere, praeterea vero et eius divisionem in partes et ipsarum partium ordinem propriosque singularum scopos non ignorare. Nam si artificiosa eius scientiae fabrica bene intellecta ad ordinatam rerum naturalium contemplationem accedamus, longe melius atque facilius abditas rerum causas intimaque naturae arcana penetrare apti sumus, ut e contrario, ea ignorata, satis magnum inde fructum percipere nemo potest.

Tradidere quidem eam scientiam priscis temporibus complures, sed in eo munere ita excelluisse creditur Aristoteles, ut nemo in hac philosophiae parte non modo illi praeferendus, sed ne comparandus quidem cum eo esse videatur, quod quidem omnium et antiquorum et posteriorum ad haec usque tempora philosophorum consensus comprobavit. Tot enim viri praeclarissimi et Graeci, et Latini, et Arabes in interpretandis naturalibus Aristotelis libris aetatem consumpserunt, ut cognovisse omnis posteritas videatur non posse ab humano ingenio excellentius tradi naturalem philosophiam, siquidem tantum honoris neque naturalibus Avicennae aut Galeni libris, neque magni Platonis *Timaeo* habitum esse certum est. Quoniam igitur iampridem concepta haec opinio postea quasi per manus tradita ad hanc usque tempestatem pervenit, et usque adeo invaluit, ut nunc illi qui naturalem philosophiam discere cupiunt nullo nisi Aristotele doctore utantur, et in omnibus philosophantium Gymnasiis ad unius Aristotelis naturales libros declarandos interpretes etiam magnis stipendiis statuantur, non parvum operaepretium factum me esse existimavi, si Galenum imitatus, qui *De artis medicae constitutione* libellum conscripsit, ego quoque universae ab Aristotele scriptae naturalis philosophiae structuram et artificium declaravero, et ea quae alii singulos Aristotelis libros interpretaturi sparsim et separatim praefari consueverunt, in unum ipse congestero, eiusque disciplinae unitatem naturamque et partes et harum artificiosam dispositionem quanta potero brevitate et claritate ob oculos omnium posuero.

Sic vero et quam alias logicae artis studiosis operam praestiti, eamdem nunc philosophis quoque praestitero; ut enim tunc de logicis rebus scripturus ante omnia de ipsius logicae natura et partibus dicendum esse iudicavi, ita nunc *De rebus naturalibus* volumen, Deo favente, propediem editurus, in primis naturalis scientiae naturam et fabricam a me hoc libello explicatam, tamquam praeludii ac praeparationis loco cunctis aristotelicae theoriae studiosis exhibebo.

- |2 Quamquam enim non defuere qui ante me | tale quoddam onus suscepisse videntur—nam scripsere aliqui de ordine librorum naturalium, aliqui etiam praefationes in omnes Aristotelis naturales libros composuerunt—, attamen ut diversae sunt hominum sententiae, spero non defuturos quibus hic labor meus non supervaceaneus fore videatur. Nam ubi ita ab aliis cognitam rei veritatem reperero, ut nil a me addi posse videatur, ego lubens aliorum sententiae subscribam, et tanquam eius relator et interpres nitar saltem eam reddere clariorem; ubi vero nihil in quo acquiescere possim ab aliis dictum invenero, non dubitabo aliquid ipse novi quod mihi ratio persuaserit in medium adducere, et aliis ad iudicandum proponere. Nec despero mea haec scripta aliquid esse utilitatis habitura, nam si aliis fortasse non proderunt, auditoribus saltem meis non parvo ea usui fore meque ipsum magno labore levandum per ea esse non dubito. Cum enim in hac patria Academia naturalem philosophiam publice interpreter, || ob idque cogar quotannis singulos Aristotelis libros declaraturus non parum temporis conterere in iis praeludiis quae *προλεγόμενα* appellantur, eo posthac labore supersedebo, maiorem in ipso Aristotele declarando progressum factururus. Maximum certe tunc faciam, cum caeteri omnes a me erunt editi libri naturales: in iis enim disputationes omnes, quibus examinandis solemus in quoque libro seriem dictorum Aristotelis interrumpere, tractandae a me in studiosorum usum et excutiendae sunt. Interea exiguum hoc magni laboris exordium accipiant, quod quanto eis gratius atque utilius fuerit, tanto me ad totum absolvendum opus promptiorem et animatiorem reddet.

Caput II De subiecto totius scientiae naturalis opinio vera

Quoniam in primis cognoscendum est quid sit disciplina naturalis, quod quidem ad eius genus attinet, satis apud omnes constat eam esse scientiam speculativam, cum eius scopus non sit operari, sed scire res naturales. Propria igitur differentia inquirenda est quae ipsam constituat et ab aliis scientiis seiungat.

Sumitur autem cuiusque speculativae scientiae differentia a proprio subiecto: hoc enim unum propriam cuiusque scientiae naturam constituit, separatque ab aliis omnibus. Videndum igitur est quodnam sit proprium subiectum totius naturalis philosophiae; nec subiecti nomine intelligo quacunque rem consideratam, secundum quam acceptionem etiam principia et accidentia subiecti possunt appellari subiectum, sed hac nimis lata significatione reiecta, proprie subiectum accipimus quale in primo libro *Posteriorum* statuit Aristoteles in qualibet scientia contemplativa, nempe quod a principiis et affectionibus distinguatur,¹ cuius conditiones iam sunt a me diffuse in operibus logicis declaratae.² Videntur quidem res naturales quae sub huius disciplinae considerationem cadunt numerari ab Aristotele in initio tum secundi libri *Physicae auscultationis*,³ tum tertio *De caelo*,⁴ scilicet caelum, elementa, mista, animalia, stirpes et horum species: in horum enim omnium consideratione versatur philosophus naturalis.

Sed hoc cognoscere non satis est: cum enim scientia naturalis una sit, et unitas scientiae sumatur ex unitate subiecti, oportet res omnes naturales praedictas sub unum aliquod genus reducere, quod eas omnes complectens dicatur subiectum unum totius naturalis philosophiae et ipsi toti adaequatum. Hoc igitur quodnam statuendum sit interpretes Aristotelis superioribus temporibus non consenserunt, fuitque inter eos maxime controversum. Sed hac tempestate videntur omnes in hanc sententiam convenisse, quod corpus universe sumptum, quod et caelestia et inferiora omnia complectatur, quatenus naturale, hoc est, quatenus habens in seipso naturam, quae motus principium esse definitur, sit commune subiectum totius scientiae naturalis; quam sententiam ego absque dubio veram esse censeo, cum et Aristotelis testimonio satis claro et efficaci ratione comprobetur.

Cum enim subiectum scientiae duabus partibus constet, re considerata et modo considerandi, ut in operibus logicis dictum est,⁵ sitque in hac scientia res considerata corpus, modus autem considerandi quatenus habens in se principium motus, iuxta communem, quam veram esse diximus, opinionem utramque ab Aristotele aperte pronuntiatam legimus. Nam in initio et

1 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.10, 76b11–16.

2 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 4, co. 507–508; *De natura logicae*, I, ch. 14, co. 39; ch. 19, co. 48–49; *In I Post. anal.*, t/c 73, co. 783–784; t/c 76, co. 76.

3 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b9–11.

4 Aristoteles, *De caelo*, III.1, 298a26–298b6.

5 See Zabarella 1597, *De natura logicae*, I, ch. 15, co. 34–35; *De tribus praecognitis*, ch. 4, co. 507–508.

secundi *Physici* et tertii *De caelo*⁶ sola corpora nominat ut subiectum philosophiae naturalis, sed clarissime in principio primi *De caelo* asserit scientiam naturalem versari in corporibus et horum principiis et affectionibus;⁷ nam praeter quam quod aperte nominat corpus ut naturalis scientiae subiectum, illud idem affirmat dicens principia et affectiones corporum in hac scientia considerari, siquidem id subiectum est cuius principia et affectiones quae-
runtur.

Quod autem modus et ratio considerandi corpus non sit nisi ut habens in se principium motus, asserit clare Aristoteles in principio secundi *Physici*,⁸ dum inquit res naturales a non naturalibus distingui per hoc potissimum, quod quatenus sunt naturales habent in seipsis principium motus, quod quidem aliis non competit nisi per accidens: scamnum enim et quodlibet aliud corpus artificiosum habet quidem in se principium motus, non tamen per se, quia non ut artificiosum, sed quatenus materiam habet corpus naturale, ut lignum vel lapidem; atqui certum est unamquamque rem ab aliis distinguere per formam, non per materiam: igitur habere in se principium motus est instar formae, et est formalis ratio subiecti, qua corpus physiologiae subiectum ab aliarum scientiarum subiectis separatur. Etenim ut artes mittamus, quae versantur in corporibus, mathematicus quoque, qui contemplativus est, corpora contemplatur, non ea tamen ratione quatenus habent in se principium motus, quia hoc solius philosophi naturalis proprium est.

Sed alius apud Aristotelem locus est hoc mirifice confirmans, isque consideratione dignus est, quoniam a multis perperam intelligitur. Locus est contextus 71 secundi *Physicae auscultationis*, ubi Aristoteles inquit: quaecunque mota movent sunt physicae considerationis; quaecunque vero non mota movent, non amplius.⁹ Sed ea Aristotelis verba difficultatem faciunt, quoniam primus motor aeternus movet et est immobilis, tamen est physicae considerationis, cum de ipso agatur in octavo libro *Auscultationis physicae*.¹⁰

Dubium hoc solent alii ita solvere: primus motor est physicae considerationis quoad quaecunque considerationem an sit; quod enim existat, ostenditur a philosopho naturali ex aeterno motu, at non est physicae considerationis quoad

6 See notes 6 and 7.

7 Aristoteles, *De caelo*, I.1, 268a1–6.

8 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b9–22.

9 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a27–30 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 71, f. 74rB–C): “ὅσα δὲ μὴ, οὐκέτι φυσικῆς· οὐ γὰρ ἐν αὐτοῖς ἔχοντα κίνησιν οὐδ’ ἀρχὴν κινήσεως κινεῖ, ἀλλ’ ἀκίνητα ὄντα· διὸ τρεῖς αἱ πραγματεῖαι, ἡ μὲν περὶ ἀκινήτων, ἡ δὲ περὶ κινουμένων μὲν ἀφθάρτων δέ, ἡ δὲ περὶ τὰ φθαρτά”.

10 See Aristoteles, *Physica*, VIII.5–6.

quaestionem quid sit: sic enim ad metaphysicum pertinet. Sed haec solutio non est consona verbis Aristotelis sequentibus, qui statim rationem asserens cur non sit physicae considerationis, ita subiungit: “non enim in seipsis habentia motum aut principium motus movent, sed immobilia sunt”;¹¹ itaque si haec communis solutio vera est, oportet aequae in omnibus validam esse rationem Aristotelis, ut quicquid non habet in se principium motus non sit physicae considerationis quoad quid est. Licebit ergo ita argumentari: motus, locus, tempus et alia accidentia naturalia non habent in se motum aut principium motus, ergo non sunt physicae considerationis quoad quid est.

Quod si cavillando dicant Aristotelem de solis moventibus loqui, verum quidem istud est; attamen ratio Aristotelis, si in his est efficax, debet pariter in omnibus habere efficacitatem; imo vero neque in moventibus omnibus locum habet, nam calor et frigus agunt et movent, nec habent in se principium motus; sequitur ergo haec non esse physicae considerationis quoad quid est.

Falsa tamen esse constat haec omnia consequentia, nam accidentia naturalia cognoscuntur a philosopho naturali et quod sint et quid sint. Quod autem non habeant in se principium motus, manifestum est, quia hoc proprium est corporum naturalium, accidentia vero naturalia non dicuntur habere naturam, sed esse a natura vel secundum naturam, ut dicitur in secundo libro *Physicorum*.¹²

Hac itaque solutione reiecta, ego puto ita esse respondendum: physicus | considerat et subiectum suum, et principia, et affectiones eius, quorum trium considerationes in quo discrepent iam declaratum a nobis est in operibus logicis.¹³ Aristoteles autem in memorato loco non loquitur absolute de physica consideratione cuiuscunque rei—sic enim ratio quam adducit idonea non esset—, sed loquitur de solius subiecti consideratione, et de illo quod a philosopho naturali consideretur ut subiectum, non ut affectio, neque ut principium. Itaque illud tantum a physico ut subiectum considerari dicit, quod in seipso habeat motum et principium motus, ita ut quicquid huiusmodi est in ea scientia consideretur ut subiectum, quod vero tale non est non possit in ea habere locum subiecti. Per hoc tamen non stat quin possit in ea vel ut principium naturale, vel ut naturale accidens considerari.

11 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a29–30 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 71, f. 74rB).

12 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b9–193a1.

13 See above note 7.

Tollitur itaque omnis difficultas, quia primus motor immobilis, cum non habeat in se principium motus, non est considerationis physicae ut subiectum physicum; per hoc tamen non stat quin a physico possit considerari ut principium; sic motus, locus, calor, frigus et alia accidentia naturalia, cum
 ¶6 non habeant in se principium motus, non possunt esse subie||ctum phy- 5
 sicum proprie acceptum; sunt tamen accidentia physica, et quatenus talia sunt cognoscuntur a philosopho naturali, et quod sint, et quid sint.

Hoc idem confirmant verba Aristotelis in contextu 73 eiusdem libri, ubi ait: “duo sunt principia moventia physice, quorum alterum non est physicum, quia non habet principium motus in seipso”.¹⁴ Nam quomodo dicit 10
 alterum esse movens physice nec tamen esse physicum? Certe nullus alius esse potest sensus verborum Aristotelis, nisi quod est principium physicum et ita a physico potest ut principium considerari, sicuti revera considera-
 tur, at non est subiectum physicum, quia non habet in se principium motus: haec est huius difficultatis tutissima solutio. Quoniam igitur ratio illa ab Ari- 15
 stotele adducta nil aliud probat, quam non considerari a physico ut subiectum quicquid non habet in se principium motus, manifestum est rationem formalem subiecti scientiae naturalis apud Aristotelem hanc unam esse: quatenus habens in se principium motus. Per hanc enim unam separat Ari-
 stoteles subiectum physicum ab eo quod non est subiectum physicum: illud 20
 autem quod habet in se principium motus non est nisi substantia corporea, ut asserit Aristoteles in contextu 4 secundi libri *Physicorum*.¹⁵ Nullum igitur aliud statuendum est subiectum totius scientiae naturalis nisi corpus natu-
 ram habens.

Ipsa quoque naturae definitio hoc idem testatur: nam conveniens erat 25
 ut in ipso huius scientiae initio subiecti definitio proponeretur; haec autem facile intelligitur si solum intelligatur nomen naturae: definitur ergo natura non ut principium subiecti, sed ut subiectum, hoc est, ut ratio formalis subiecti ex qua intellecta statim apparet quid sit corpus naturam habens; ideo Aristoteles statim post definitionem naturae subiungit definitionem 30
 habentis naturam, quod totius naturalis philosophiae subiectum est.

Ratione quoque hoc comprobatur. Illud enim statuere oportet scientiae subiectum cui omnes conditiones competunt quas Aristoteles in *Posterioribus analyticis* dixit in cuiusque scientiae subiecto postulari;¹⁶ at hae com-
 petunt omnes corpori naturam habenti, quod ita ostendimus: conditiones 35

14 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a35–198b2 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 73, f. 74vK).

15 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b32–35 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 4, f. 49vL).

16 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.10, 76b11–16.

subiecti, ut ex iis libris colligimus, et ut in operibus logicis declaravimus,¹⁷ hae sunt: subiectum debet esse praecognitum, et quid nomen significet, et quod sit; debet omnibus quae in scientia considerantur substratum esse, et ipsum nulli inesse; debet habere principia et accidentia demonstranda, ac denique debet toti scientiae esse adaequatum, ita ut neque eam excedat, neque ab ea excedatur, hoc autem est, omnes partes scientiae in eius consideratione versari, et ipsum in nulla scientia nisi in illa sola tractari posse.

Corpus autem naturam habens praecognoscitur quid nomen significet, siquidem eius declaratio tanquam totius scientiae principium proponitur ab Aristotele in initio totius naturalis philosophiae. Notissimum etiam est quod sit, et nihil eo notius est in scientia naturali per quod possit demonstrari, idque Aristoteles ipse protestatur in contextu 6 eiusdem secundi *Physicorum*.¹⁸ Quod habeat principia et accidentia quae de ipso demonstrantur, ita manifestum est ut nulla declaratione indigeat; nulli etiam inest corpus naturale, cum ipsum per se existat, sed ipsum omnibus in naturali scientia consideratis substratum est. Nam si diligenter omnia quae in ea scientia tractantur percurramus, nihil inveniemus quod non eius principium aut accidens sit, nempe vel ipsius communis generis, vel alicuius speciei. Est etiam toti scientiae adaequatum: cum enim tractari subiectum nil aliud sit nisi eius principia et affectiones investigari, nulla certe huius scientiae pars est in qua de ipso non agatur, siquidem nulla est in qua non agatur de principio aut de accidente aliquo corporis naturalis. Nulla est etiam alia scientia in qua agatur de corpore naturali quatenus naturam habet, et in qua eius principia et accidentia, quatenus talis, considerentur: sola igitur ac tota scientia naturalis est de corpore naturali quatenus naturale est. Hoc igitur est totius huius scientiae subiectum adaequatum.

Caput III Hic plures aliorum sententiae ad bonum sensum trahuntur

Sententia haec ex aliarum consideratione confirmatur. Quicunque enim aliud quidpiam huius scientiae subiectum statuunt, ii vel idem dicunt quod corpus naturam habens, vel falsum dicunt. Tres hac in re invenio opiniones probabiliores, quae ad verum sensum trahi possunt.

¹⁷ See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 4, co. 507–508; *De natura logicae*, I, ch. 14, co. 39; ch. 19, co. 48–49; *In I Post. anal.*, t/c 73, co. 783–784; t/c 76, co. 76.

¹⁸ Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a1–6 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 6, f. 50D–E).

D. Thomas in principio primi *Physicorum* inquit subiectum esse ens mobile, vetans ne dicamus corpus mobile, ea ductus ratione: quod Aristoteles in sexto eorum librorum probat omne mobile esse dividuum,¹⁹ quod est probare omne mobile esse corpus, quare si corpus mobile subiectum esset, probaretur subiectum in scientia sua, quod dicendum non est.²⁰

5

Idem tamen in initio primi libri *De caelo* inquit subiectum esse corpus mobile,²¹ quae etiam Alberti²² et aliorum complurium sententia fuit. Vidit enim tandem D. Thomas illius argumenti sui vanitatem, quia licet in sexto libro ostendatur omne mobile esse dividuum, non ob id probatur dari corpus mobile, tum quia non idem est esse dividuum et esse corpus, siquidem linea et superficies dividuae sunt, nec tamen sunt corpora; tum maxime quoniam non eadem est propositio “datur corpus mobile” et “omne mobile est corpus”, cum illa sit omnibus notissima, haec dubia et ab aliquibus negata, qui animam per se mobilem esse dicebant; quamobrem sive concedatur, sive negetur animam, imo et res omnes per se moveri, non minus haec est manifesta: “datur corpus mobile”. Non hanc igitur probat Aristoteles in eo sexto libro, quemadmodum si quis probaret omne album esse hominem, non ob id probaret dari hominem album, cum haec sit manifeste vera, illa manifeste falsa.

10

15

Scotus vero subiectum statuere videtur substantiam naturalem.²³ Ita ut tres extent opiniones, cum alii ens mobile, alii corpus mobile, alii substantiam naturalem subiectum esse dicant.

20

At si has bene perpendamus, non differunt nisi nominibus. Cum enim rem consideratam alii ponant ens, alii substantiam, alii corpus, modum vero considerandi alii mobile, alii naturale, tamen si sano modo verba eorum sumantur, eandem dicunt rem consideratam et eundem considerandi modum, quocirca Aristoteles quoque variis in locis subiectum scientiae naturalis his omnibus modis nominavit.

25

Illi igitur qui dicunt modum considerandi esse ut mobile, per mobilitatem vel intelligunt aptitudinem illam ad motum quae est accidens et qualitas quaedam, vel intelligunt principium internum unde haec aptitudo et motus ipse fluit. Si qualitatem intelligant, in difficultatem meo quidem iudicio insolubilem incidunt: cum enim huius mobilitatis causa sit ipsa rebus natura-

30

19 Aristoteles, *Physica*, VI.10, 240b6–241b20.

20 Thomas, *In libros Phys.*, I, lect. 1, n. 4.

21 Thomas, *In libros De cael.*, I, lect. 1, n. 2.

22 See Albertus Magnus 1890, IV: *De caelo et mundo*, tract. 1, ch. 1, pp. 1–2.

23 Duns Scotus 1689, II: *In libros Phys.*, I, q. 1, pp. 1–3.

libus insita natura, demonstrari poterit a priori modus considerandi de re considerata per medium naturale in ipsa scientia naturali; corpora namque sunt mobilia, quoniam habent naturam; sic autem subiectum in scientia sua per causam demonstraretur, quod omnino absurdum est. Restat igitur ut
 |6 nomine mobilitatis intelligant internum motus principium, nempe | natu- 5
 ralitatem sive naturam ipsam, ut eos puto intellexisse, ita ut nil aliud apud eos significet mobile, quam naturam habens.

Qui vero modum considerandi esse dicunt, qua naturale, clarius id significasse videntur. Tribus enim modis accipi potest naturale: primo sumitur pro essentiali, quemadmodum etiam natura pro essentia sumitur, ut cum
 dicimus hanc esse rei naturam et hoc esse illi naturale; secundo modo sumitur naturale pro omni re pertinente ad philosophum naturalem: sic materia prima dicitur principium naturale, et motus dicitur accidens naturale et res naturalis; tertio sumitur strictius pro eo quod in se habet naturam, hoc
 est, internam quamdam propensionem ad recipiendum motum; huiusmodi 15
 autem sunt sola corpora: sic enim nec materia, nec motus est naturalis.

Illi igitur qui vel ens subiectum esse dicunt, vel substantiam, vel corpus, qua naturale est,^a non possunt nisi tertio modo sumere naturale; primum enim omnino absurdum esse manifestum est; secundus vero omni artificio
 ||9 carens ac puerilis esset: quicquid enim subiectum esse dicamus, || quatenus 20
 naturale, hoc est, quatenus pertinens ad philosophum naturalem, subiecti nomine complectimur omne pertinens ad philosophum naturalem, quoniam ab eo quod est quatenus ipsum ad de omni efficax semper ac necessaria est illatio. Omnia igitur et principia et accidentia naturalia species subiecti erunt, proinde nulla erunt subiecti principia, nulla accidentia ab
 ipso subiecto distincta; idque esset accipere subiectum late pro omni re con- 25
 siderata, quam acceptionem nimis rudem et a nostro instituto alienam esse iam diximus.

In tertia igitur sola significatione sumptum esse ab illis naturale manifestum est. Sed clarissima omnium est appellatio modi huius considerandi si
 dicamus *quatenus naturam habens* seu *quatenus habens principium motus*: 30
 sic enim omnem vitamus ambiguitatem et errandi occasionem, quam fortasse praebere potest illa dictio *naturale* propter varias quas commemoravimus huius vocis significationes. Hunc igitur considerandi modum, si omnes statuunt, necesse est rem quoque consideratam eandem ab omni- 35
 bus poni, et substantiam et ens ab eis accipi pro corpore. Etenim omne habens principium motus in seipso corpus est: idem ergo est ens habens

^aest om. 1607.

principium motus et substantia habens principium motus, ac corpus; quemadmodum ens risibile, substantia risibilis, animal risibile idem significant, nempe solum hominem.

Rectius est tamen dicere corpus, quam substantiam vel ens, propterea quod in scientiis contemplativis debet modus considerandi esse aequalis rei consideratae, ut alibi declaravimus.²⁴ Ostendimus enim non pugnare inter se haec duo: modus considerandi est aequalis rei consideratae, et est angustior, illamque coarctat; aequales enim sunt quatenus sunt res quaedam quae extra animam existunt. Nullum enim extra animam datur corpus quod non habeat in se principium motus, et nullum datur habens in se principium motus quod non sit corpus. Attamen si alterum ut res sumatur, alterum vero ut modus, rem modus coarctat, non ut rem, sed ut considerabilem. Corpus enim est considerabile non modo ut habens naturam, sed etiam aliis modis: potest enim mente concipi abiunctum ab omni aptitudine ad motum, et considerari tantummodo ut quantum, quae est consideratio mathematica.

Hoc autem est manifestissimum in illis scientiis in quibus idem esse videtur modus considerandi ac res considerata, ut metaphysica: in ea namque subiectum esse dicimus ens ut ens est, in quo dicto esset absurditas et negatio manifesta nisi modo aliquo ens restringeret ens; restringit enim non ut res, sed ut modus, siquidem ut res non modo sunt aequales, sed idem. At acceptum ens pro re latius patet, quam ens acceptum pro modo: ens namque pro re acceptum omnia complectitur || et nihil excludit, nam et mobile, et naturale, et magnitudo, et numerus ens est; sed quodlibet tamen horum, si sumatur ut modus considerandi, nullum aliorum continet, et ea omnia excludit, nam considerare ut ens non est considerare ut mobile, neque ut magnitudinem, et e converso considerare ut mobile est quidem considerare ens, at non est considerare ut ens. Ens igitur quod omnia | continet restringitur ab hoc modo considerandi, quatenus ens, cum ab hoc caeteri omnes modi excludantur; ratioque huius est quoniam materiae est amplitudo et indeterminatio, formae vero distinctio ac determinatio. Quoniam igitur res considerata locum obtinet materiae, modus autem considerandi tenet locum formae, necesse est ut ens acceptum pro re considerata latius pateat, quam ens acceptum pro modo considerandi, et ab hoc coarctetur.

Dico igitur rem consideratam et modum considerandi debere esse aequalis ambitus, quatenus res quaedam sunt: sic enim servatur essentialis connexus, neque per hoc stat quin res considerata restringatur a modo considerandi; quocirca melius est subiectum scientiae naturalis statuere corpus

24 See Zabarella 1597, *De natura logicae*, I, ch. 18, co. 42.

quatenus naturam habens, quam substantiam aut ens quatenus naturam habens, quia habere naturam est accidentale quiddam substantiae et enti, nisi dicamus stricte sumi substantiam et ens pro solo corpore.

Cum itaque Aristoteles variis in locis loquens de subiecto scientiae naturalis modo ipsum vocet corpus, modo substantiam, modo ens, vel est incon- 5 stans, vel per haec omnia solum corpus intelligit; sic etiam cum modum considerandi modo statuatur quatenus mobile, modo quatenus habens principium motus et quietis, necesse est ut per mobile intelligat idem quod naturam habens. Nam in principio primi libri *De caelo* inquit scientiam natu- 10 ralem versari in corporibus;²⁵ in principio autem tertii libri dicit eam versari circa substantias;²⁶ intelligit autem corporeas, quia statim eas recensens sola corpora nominat; et in primo contextu sexti *Metaphysicorum* inquit scientiam naturalem versari circa talem substantiam in qua est principium motus et quietis;²⁷ sumit enim substantiam non omnem, sed talem, nempe illam 15 tantum quae corporea est; haec enim sola habet in se principium motus. Attamen in calce eiusdem contextus inquit philosophum naturalem considerare ens mobile per mobile,²⁸ intelligens idem quod habens principium motus; et per tale ens illud idem quod prius per substantiam corpoream.

Sic Averroes in principio quarti *Metaphysicorum* inquit ens mobile esse subiectum scientiae naturalis,²⁹ in primo autem libro *De caelo*, commentariis 2 et 5, inquit subiectum scientiae naturalis esse corpus;³⁰ in sua autem 20 Praefatione in primum *Physico||rum* inquit subiectum esse res sensiles quatenus transmutabiles,³¹ quae verba significant corpus quatenus mobile; sed statim declarans quid intelligat per mobiles, subiungit, id est, quatenus in seipsis habent principium motus et quietis: sumit igitur mobile pro habente 25 principium motus. Notare autem possumus Aristotelem et Averroem de subiecto naturalis scientiae loquentes appellatione corporis usos esse in libris naturalibus; in metaphysicis vero appellatione substantiae et entis: hae namque voces pertinent proprie ad metaphysicum; intellexit tamen solum 30 ens corporeum et solam substantiam corpoream, ut praediximus.

25 Aristoteles, *De caelo*, I.1, 268a1–6.

26 Aristoteles, *De caelo*, III.1, 298a26–298b6.

27 Aristoteles, *Metaphysica*, VI.1, 1025b19–21 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VI, t/c 1, f. 144rB).

28 Aristoteles, *Metaphysica*, VI.1, 1025b25–26 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VI, t/c 1, f. 144rC).

29 Averroes 1562, VIII: *In Metaph.*, IV, t/c 1, f. 64rE.

30 Averroes 1562, v: *In De cael.*, I, t/c 2, f. 2rF; t/c 5, f. 5rA.

31 Averroes 1562, IV: *In Phys.*, I, Praef. f. 1rF–1vG.

Caput IV Confutatio sententiae illorum qui aliquod naturali corpore communius subiectum statuerunt

Illorum sententias qui aliquod naturali corpori aequale huius scientiae sub-
iectum esse dixerunt, ad rectum sensum trahi posse iam ostendimus. Nunc
de eorum quoque opinionibus qui nullam defensionem recipiunt, aliqua 5
breviter dicamus.

Hi in duas sectas distincti esse videntur: aliqui enim communius aliquod
corpore naturali, aliqui etiam eodem strictius subiectum statuerunt, quem
utrumque errorem explodere oportet.

Primum quidem non defuerunt qui, ens mobile subiectum esse dicentes, 10
palam professi sint se id sumere ut latius patens, quam corpus mobile,
siquidem non sola corpora, sed materia quoque et forma mobiles dici variis
modis possunt: corpus quidem dicunt esse subiectum motus, materiam esse
|8 pri|mam radicem ac fundamentum omnis passionis, quia pati est propter
materiam et moveri est pati; formam vero esse terminum motus. Itaque 15
corpus dicunt esse mobile subiective, materiam fundamentaliter, formam
terminative; proinde materiam et formam non modo esse principia corporis
mobilis, sed etiam esse species entis mobilis, quod est aequatum subiectum
totius scientiae naturalis.

Huius sententiae vanitatem sola nominis significatio declarare potest: 20
mobile enim non dicitur nisi id quod est subiectum motus; materia per se
non movetur, siquidem id quod movetur actu est, ut inquit Aristoteles in
quinto *Physicorum*;³² sed movetur materia per accidens, nempe dum move-
tur corpus, cuius pars est, quare soli corpori est attribuendus motus. Multo
minus movetur forma eo modo quem isti fingunt, nam terminare motum 25
non est moveri, imo adveniente termino cessat motus. Sed nil certe inep-
tius esse potest, quam dicere quicquid cum motu coniunctum est, seu quic-
quid relationem aliquam habet ad motum, mobile esse: sic enim quicquid a
||12 naturali philosopho consideratur species e||rit entis mobilis, proinde species
subiecti; omnia igitur locum subiecti habebunt, nulla dabuntur principia, 30
nulla accidentia a subiecto scientiae distincta.

Praeterea, quemadmodum motus maxime proprie ac praecipue dicitur
de motu locali, secundo de aliis, ita locus ut terminus motus localis magis
dicetur terminative mobilis, quam forma, quae generationis seu alterationis
terminus est. Attamen nihil ab Aristotele alienius est, quam locum dicere 35
mobilem, cum aperte asserat esse prorsus immobilem.³³ Tempus quoque

32 Aristoteles, *Physica*, v.1, 225a34–225b4.

33 Aristoteles, *Physica*, iv.4, 212a16–21.

tanquam numerus motus mobile erit, sed quid magis erit mobile, quam motus ipse? Vanissima igitur est haec sententia, et absona rationi ac doctrinae Aristotelis a nobis antea declaratae.

Sed non minus aliena est a verbis Thomae, quem isti se tueri profitentur: nam in principio primi libri *De caelo* dicit solum corpus esse subiectum scientiae naturalis;³⁴ in initio autem primi *Physicorum*, ubi dicit ens mobile, declarat etiam se per mobile nil aliud intelligere, quam habens in se principium motus;³⁵ quoniam igitur omne habens in se principium motus corpus est, videtur ab ipsa potius nominatione corporis, quam a re abhorruisse eo in loco Thomas, eo ductus argumento, cuius postea levitatem se cognovisse indicat in Praefatione primi libri *De caelo*.³⁶ Patet igitur nihil latius patens corpore mobili statuendum esse subiectum naturalis philosophiae: nil enim quod non sit corpus habet in se principium motus; et nihil quod principium motus in se non habeat, potest in hac scientia habere locum subiecti iuxta sententiam Aristotelis, sed solum ut principium vel ut accidens corporis naturalis locum habere potest in naturali philosophia.

Caput v Confutatio sententiae illorum qui aliquod naturali corpore angustius subiectum statuerunt

Aliqui vero in contrarium errorem incidentes, aliquod naturali corpore strictius subiectum esse dixerunt, nempe corpus generationi et interitui obnoxium, hoc moti argumento: illud est subiectum totius scientiae naturalis cuius principia in primo *Physicorum* libro quaeruntur; at quaeruntur ibi principia rerum tantum caducarum, teste Aristotele in contextu 68 eius libri;³⁷ ergo hae solae sunt subiectum, quare caelum iuxta horum opinionem non consideratur a naturali ut species subiecti, sed ut subiecti principium.

Alii vero nec caelum, nec elementa sub^a subiecto scientiae naturalis contineri existimarunt, sed subiectum statuerunt corpus naturale mistum, cuius et caelum et elementa principia sunt. Videntur hi eodem ferme argumento moti in hanc sententiam venisse: elementa enim et caelum eiusdem ordinis

^asub *om.* 1607.

34 Thomas, *In libros De cael.*, I, lect. 1, nn. 1–2.

35 Thomas, *In libros Phys.*, I, lect. 1, n. 3.

36 Thomas, *In libros De cael.*, I, lect. 1, n. 2.

37 Aristoteles, *Physica*, I.7, 191a2–7 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 68, f. 40rE).

||¹³
|⁹

esse || videntur, et ut eiusdem ordinis corpora ab Aristotele considerari, nam |
in libris *De caelo* aequè considerantur ut simplicia corpora e quibus mundus
constat, deinde in libris *De ortu et interitu* aequè ut principia mistorum,
caelum ut efficiens, elementa vero ut materia; quare si caelum in scientia
naturali ut principium consideratur, elementa quoque ut principia subiecti 5
considerari dicendum est.

Cum autem hi rem consideratam dixerint esse alii corpus naturale cadu-
cum, alii corpus naturale mistum, in modo tamen considerandi consense-
runt, dicentes illud considerari quatenus mobile, hoc est, quatenus habens 10
in se principium motus. Sed errarunt utrique in utrisque. In re quidem con-
siderata, quoniam si caelum et elementa non cognoscuntur a naturali philo-
sopho nisi ut principia, scientia naturalis manca et imperfecta est: res enim
naturales eo modo sunt cognoscendae, quo sunt, et quem locum habent in
natura, eundem habere in nostra cognitione debent; atqui in natura non 15
solum sunt principia aliorum, sed sunt etiam absolute naturalia corpora
sine ullo aliorum respectu, et per se existunt, nec minus etiam destructis
omnibus mistis existerent. Sunt igitur cognoscenda a philosopho naturali,
tum ut aliorum principia, tum secundum se ut naturalia corpora, proinde
ut species subiecti; idque expresse notatum ab Averroë legimus in primo et
ultimo commentario tertii libri *De caelo*,³⁸ ubi dicit perfectam simplicium 20
corporum notitiam in his duabus tractationibus esse constitutam: una, qua
considerantur ut naturalia corpora et ut subiectum, qua ratione tractantur in
quatuor libris *De caelo*; altera, qua considerantur ut aliorum principia, qualis
est eorum tractatio in libris *De generatione*.

Sed quis non videat huius dogmatis absurditatem? Tractari enim ut prin- 25
cipia est tractari aliorum gratia. Hoc autem de caelesti saltem corpore absur-
dissimum est: id enim dicere propter alia existere nefas est; existit enim
praecipue propter se, secundario autem propter alia; est igitur etiam per se
cognoscendum, attamen a nullo per se cognoscetur nisi dicamus a philoso-
pho naturali; nulla namque alia scientia est in qua caelum ut naturale corpus 30
consideretur aut considerari possit. Patet autem ea considerantibus quae ab
Aristotele in libris *De caelo* dicuntur, competere omnia iis corporibus per se
et absolute sine ullo mistorum respectu, et propria ipsorum accidentia ibi
de ipsis demonstrantur tanquam de subiecto; quare dubitandum minime
est illa corpora in libris *De caelo* ut subiectum considerari. 35

Peccarunt etiam hi in modo considerandi, quem talem adiecerunt, ut pro-
priam ipsorum sententiam everterint: dicentes enim subiectum esse corpus

38 Averroës 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 1, f. 172vL–M; t/c 77, f. 233rC.

caducum vel corpus mistum quatenus mobile, dicunt omne mobile esse
 ||14 subiectum; cuicumque || enim competit esse mobile seu habere in se prin-
 cipium motus, illud necesse est ipsis etiam confitentibus esse subiectum
 philosophiae naturalis; non sola igitur mista corpora, neque sola caduca, sed
 etiam elementa et caelum in scientia naturali habent locum subiecti, cum
 5 sint per se mobilia corpora et habeant singula in seipsis principium proprii
 motus naturalis. Hunc igitur errorem in adiiciendo modo considerandi com-
 mittunt, quod ipsum ampliorem ponunt re considerata; sic enim pugnantia
 dicunt, et idem simul affirmant et negant. Nam caelum aut etiam elementa
 10 negant in scientia naturali habere locum subiecti, idque postea affirmant
 dum dicunt modum considerandi esse quatenus habens in se principium
 motus: sic enim dicunt omne habens principium motus esse subiectum
 scientiae naturalis.

Ad argumentum autem istorum quod ex tractatione primi libri *Physico-*
rum sumebatur, videntur alii ita concorditer respondere: principia de quibus
 15 in primo libro *Physicorum* agitur proprie sumpta non competunt nisi rebus
 caducis, at improprie et proportionem quadam caelo quoque accommodari
 possunt ratione motus localis in quo tria illa notare possumus, subiectum et
 duos contrarios terminos, nempe a quo et ad quem.

Sed haec communis responsio meo quidem iudicio vera non est, nam
 20 materia et forma considerantur ab Aristotele tum in primo, tum in secundo
 ||10 libro *Physicorum*, diversis tamen modis: in primo ut principia generatio-
 nis corporis naturalis, in secundo ut principia motus et quietis, secundum quam
 considerationem competit eis nomen naturae.

Quod igitur caelo aptari eadem principia possint, concedendum est prout
 25 considerantur in secundo libro, sed non prout considerantur in primo. Nam
 sicuti in inferioribus corporibus dicimus formam esse propriam naturam
 uniuscuiusque et principium proprii motus naturalis, in caelo est propria
 natura quae est proprii motus principium, et proportionem respondet formae,
 quae in corporibus caducis est principium motus: ob id definitio naturae est
 30 communis omnibus naturalibus corporibus, tam caducis quam aeternis. At
 in primo libro considerantur eadem principia respectu ipsiusmet naturalis
 corporis, nempe ut principia ex quibus naturale corpus generatur et constat,
 quae consideratio non potest aptari caelo, quia caelum apud Aristotelem ex
 35 his principiis genitum non est, neque ex iis constat; ideoque Aristoteles in
 contextu 68 eius libri aperte dicit se de principiis loqui rerum tantummodo
 naturalium quae generationi et interitui obnoxiae sunt.³⁹

39 Aristoteles, *Physica*, 1.7, 191a2–7 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 68, f. 40rE).

Quod vero dicunt eadem principia posse caelo accommodari respectu motus localis, nihil est, siquidem non ea considerat Aristoteles in primo libro ut principia motus, sed ut principia corporis naturalis, quae consideratio
 ¶15 nullum habet locum in ¶ caelo; imo neque concedendum est posse eadem principia accommodari motui locali, prout in primo libro considerantur, 5
 siquidem aliud est moveri, aliud est generari et fieri; est enim motus a positivo in positivum, generatio vero a privativo in positivum. Ideo alii motus praeter localem possunt diversis modis et motus et generationes vocari, ut aquae calefactio dicitur motus alterationis quatenus est a frigido in calidum; dicitur etiam generatio quatenus est calidi ex non calido. Sed motus localis 10
 non recipit appellationem generationis, nisi admodum improprie, nec dicere solemus id quod loco movetur generari vel fieri, nisi maxime improprie, licet Aristoteles in contextu 24 octavi libri *Physicorum* hunc loquendi modum disputandi tantum gratia, et ad convincendum magis adversariorum errorem usurpaverit,⁴⁰ ratioque huius est quoniam generari ac fieri 15
 proprie dicitur quando acquiritur forma aliqua inhaerens illi quod mutatur, eaque esse non potest nisi in una trium categoriarum, nempe substantiae vel quantitatis vel qualitatis: hae namque solae sunt res absolutae quae possunt appellari formae. At locus est res externa quae non potest vocari forma rei motae a qua possit motus vocari generatio; id vero quod vocamus “ubi” 20
 respectum habet ad locum externum, nec est vere absolutum quod possit vocari forma: ob id Latini motum qui est ad locum ab aliis omnibus distinguere solent tanquam a motibus ad formam.

Quoniam igitur principia in primo *Physicorum* ea ratione considerantur, quatenus sunt principia ex quibus aliquid generatur et fit, idque manifestum 25
 est in definitione primae materiae, et in toto fere eo primo libro, vanissimum est id quod illi dicunt, ea posse accommodari motui locali; eaque fuit causa cur videamus Aristotelem aliarum omnium mutationum, tam substantialium quam accidentalium, exempla tulisse in illo libro, easque omnes considerasse; de motu autem locali ne verbum quidem fecisse, nec ullum 30
 unquam eius exemplum attulisse in declarandis tum principiis contrariis, tum subiecta materia. Maxime autem attestatur huic veritati in contextu 63 eius libri,⁴¹ ubi perfectam faciens enumerationem omnium quae dicantur fieri sive secundum substantiam, sive secundum accidentia, ut perfecta inductione colligat hanc universalem “in omnibus quae fiunt necessaria est 35

40 Aristoteles, *Physica*, VIII.3, 253b31–254a14 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 24, f. 360vI–M).

41 Aristoteles, *Physica*, I.7, 190b5–10 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 37vK).

subiecta materia”, omnes mutationes recenset, tum substantiales, tum accidentales, et tum ab arte, tum a natura factas, sola tamen excepta mutatione secundum locum, cuius nullam facit mentionem, quoniam illi non convenit verbum “fieri seu generari”.

Patet igitur communem hanc solutionem falsam esse, proinde argumen- 5
 ||16 tum non esse solutum. Vera huius argumenti solutio postea manifesta ||
 erit, cum de ordine librorum, ac de^a primi libri *Physicorum* cum secundo
 |11 connexionem loquemur.⁴² Nunc breviter dici|mus id non posse negari, in illo
 primo libro agi de principiis corruptibilium tantum, sed negandam esse
 illam maiorem: illud est subiectum cuius principia primo *Physicorum* libro 10
 considerantur. Puto enim cum Averroe verum initium totius naturalis philo-
 sophiae sumendum esse a secundo libro *Physicorum*;⁴³ primum vero fuisse
 antepositum propter nostram faciliorem cognitionem, non quod revera ad
 eos libros pertinuerit.

Itaque ad cognoscendum generale subiectum totius scientiae natura- 15
 lis spectare debemus quid in septem libris *Physicae auscultationis* agatur,
 non quid in primo. In illis autem septem manifestum est agi de communi-
 bus quae similiter competunt omnibus naturalibus corporibus, tam caducis
 quam aeternis, secundum quamdam analogiam: definitio naturae et haben-
 tis naturam competit etiam caelesti corpori; tractatio de motu motum quo- 20
 que caeli complectitur; de loco agens Aristoteles in quarto libro docet etiam
 quomodo caelum sit in loco; tractatio autem de tempore magis etiam ad
 caelum pertinere videtur, quam ad alia, siquidem tempus est numerus et
 affectio motus solius caelestis; aeternus vero motus, qui in octavo libro decla-
 ratur, vel est motus generaliter acceptus, ut multi dicunt, sub quo etiam caeli 25
 motus (quod negare fatuum esset) contineatur, vel est solus caelestis motus,
 non quidem ut proprius caeli, sed ut motus universi, qui omnes motus con-
 tinet, ut rectius putavit Averroes.⁴⁴

Omnia igitur quae in iis septem libris tractantur sunt communia cunctis 30
 naturalibus corporibus eo modo, quo communia esse possunt, nam corpus
 naturale late acceptum non est univocum genus quod unius naturae sit, quo
 fit ut quae inferioribus corporibus communia cum caelo esse videntur, non
 secundum eamdem rationem eis competant, sed similitudine quadam et
 analogia.

^ade om. 1607.

42 See ch. 9.

43 See Averroes 1562, IV: *In Phys.*, I, t/c 83, f. 47vK–L. See Averroes 1562, IV: *In Phys.*, Prooem., ff. 3rF–4rD.

44 Probably Averroes 1562, IV: *In Phys.*, VIII, t/c 1, f. 339rB–F.

Ex illorum igitur septem librorum consideratione efficacius argumentum sumitur quam ex primo ad ostendendum quod corpus naturale, complexens omnia et caelestia et inferiora corpora, sit commune subiectum totius scientiae naturalis.

Caput VI Definitio ac partitio scientiae naturalis

5

Quoniam tota scientiae natura a proprio subiecto pendet, cognito subiecto philosophiae naturalis, facile est eius definitionem ex iis quae dicta sunt colligere. Dicimus igitur philosophiam naturalem esse scientiam contemplativam quae naturalium corporum, quatenus principium motus in se habent, ¶17 perfectam cognitionem tradit; perfecta autem sub||iecti cognitio, cum sit 10 finis cuiusque scientiae speculativae, in duobus consistit, ut alibi declaravimus:⁴⁵ in principiorum et accidentium illius subiecti cognitione, quare naturalis scientiae scopus nullus alius est, quam cognoscere principia corporum naturalium, et eorundem accidentia per suas causas.

Ex hac definitione haurire possumus veram totius scientiae divisionem 15 in partes praecipuas, et aliorum errores in ea partienda deprehendere. Multos audiavi hac primum divisione utentes: acturus philosophus naturalis de naturalibus corporibus, eorum principia in primis cognoscere debuit; quoniam enim ex principiorum notitia cognitio aliorum pendet, debet quisque alicuius rei cognitionem indagaturus ante omnia nosse eius rei^a principia. 20 Scientia igitur naturalis in duas principes partes dividitur: unam priorem, quae est de principiis corporum naturalium, eaque octo *Physicae auscultationis* libris continetur, alteram posteriorem, in qua agitur de corporibus ipsis naturalibus quorum illa principia sunt, eaque continet reliquos omnes 25 libros naturales, quorum primus est liber *De caelo*. Divisionem hanc ex ipsius Aristotelis verbis desumunt, nam in initio primi^b *Physicorum* inquit se primo loco acturum esse de principiis rerum naturalium,⁴⁶ in initio autem libri 12 primi *De caelo* asserit se tunc primum naturalium corporum tractationem | aggressurum.⁴⁷ Octo igitur libros *Physicae auscultationis* nullum aliud dicunt 30 habere subiectum, nisi principia corporis naturalis, cum quibus coniuncta

^arei om. 1607. ^bprimi om. 1607.

45 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 4, co. 507–508; *De natura logicae*, I, ch. 14, co. 39; ch. 19, co. 48–49; *In I Post. anal.*, t/c 73, co. 783–784; t/c 76, co. 76.

46 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a10–16.

47 Aristoteles, *De caelo*, I.1, 268a1–6.

esse debuit tractatio de eiusdem communibus accidentibus; ipsum autem corpus naturale non in illis, sed in aliis sequentibus libris subiectum esse, eiusque tractationem incipere a primo libro *De caelo*.

Hanc sententiam ego alias, cum philosophiam publice interpretari coepi, satis inter nostrorum temporum philosophos vulgatam ab iisque receptam 5
atque defensam inveni; probare tamen eam nunquam potui, quia puto absonam esse rationi et doctrinae Aristotelis *Posterioristicae*, propterea semper illam efficaciter impugnavi.⁴⁸ Nunc vero pauca adversus eam dicere satis erit, tum quod satis multa a me dicta sunt in operibus logicis, tum etiam 10
quod audio desertam nunc esse a pluribus qui, cum antea ipsius defensores extiterint, in veriore sententiam, de qua mox dicemus, postea venerunt, ita ut pluribus in eam invehi nullum operaepretium fore videatur. Itaque nunc paucis agentes dicimus non posse de subiecto aliquo agi, nisi agendo de principiis vel de accidentibus eius, nam in his tantum duobus tota scientia versatur: absonum igitur est rationi quod dicatur agi prius de principiis 15
corporis naturalis, postea vero in aliis libris de ipso naturali corpore, sed ipsamet de principiis tractatio est actu tractatio de corpore naturali.

¶18 Sed ut hoc etiam eis condonemus, quid de accidentibus dicemus? In his enim uti non possunt ea ratione qua de principiis utebantur: non est enim 20
necessarium agere prius de accidentibus rei, quam de ipsa re agatur, imo potius vanissimum est talem tractationem moliri, siquidem accidentia sunt natura posteriora subiecto, nec possumus ad eorum demonstrationem accedere nisi subiecto iam cognito. Absurdum igitur est id quod illi dicunt, agi prius in libris *Physicorum* de communibus accidentibus corporum naturalium, postea vero in aliis libris agi de ipsis corporibus naturalibus. 25

Praeterea, docuit Aristoteles in primo libro *Posteriorum* accidentia propria generis non esse speciebus attribuenda, sed ipsimet communi generi, sin minus, sophisticam tradi cognitionem;⁴⁹ atqui accidentia et principia, quae in libris *Physicae auscultationis* tractantur, communia sunt et competunt omni corpori naturali; in libris autem *De caelo* et aliis omnibus sequentibus non agitur de corpore naturali genere, sed separatim de speciebus eius 30
singulis: ergo si illis attribuit Aristoteles accidentia quae in libris *Physicae auscultationis* tractantur sophisticam tradit cognitionem accidentium naturalium. Tangitur autem ratio haec ab Averroe in sua Praefatione in primum librum *Physicorum*. 35

48 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 5–7, co. 509–516; *De methodis*, II, ch. 16, co. 214–216.

49 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I,5, 74a25–32.

Hac igitur opinione reiecta, ego puto accipiendam esse Averrois in dicto loco,⁵⁰ et Latinorum communem sententiam,⁵¹ qui putarunt tractationem de corpore naturali distingui debuisse in duas partes praecipuas. Cum enim corpus naturale cognoscendum proponatur, tum secundum communem rationem, quatenus genus quoddam est latissime patens, tum etiam secundum proprias singularum specierum rationes, et ordine doctrinae sit prius de genere agendum, quam de speciebus, oportuit scientiam naturalem in duas partes dividi: in partem communem, quae de ipso genere sit, primumque in scientia locum occupet, et partem propriam sive particularem, in qua de singulis speciebus tractatio fiat. Pars igitur communis continetur octo libris *Physicae auscultationis*, in qua docet Aristoteles ea quae omni corpori naturali communiter competunt; altera vero posterior pars continet reliquos omnes libros naturales, qui propter specierum multitudinem ac diversitatem plurimi atque distincti sunt, quorum divisio et ordo in sequentibus declarabitur. Nulla igitur dissensio est in partibus huius divisionis, cum omnes consentiant duas esse primas huius scientiae partes, et unam contineri octo libris *Physicae auscultationis*, alteram vero reliquis omnibus.

Sed in ratione partitionis tota controversia posita est. Alii namque dicebant priorem partem esse debuisse de principiis corporis naturalis, posteriorem vero de ipsismet corporibus naturalibus. Nos vero cum Averrois et Latinis dici[mus] priorem partem esse debuisse de ipso communi genere corpore naturali, posteriorem vero de ipsis speciebus; cuius partitionis mentionem fecit Averroes etiam in initio suae *Epitomes* primi libri *De caelo*,⁵² et in initio primi *Meteorologicorum*.⁵³ Talemque etiam artis logicae partitionem apud eundem legimus in sua Praefatione in primum^a *Posteriorum*,⁵⁴ eamque nos in logicis libris nostris declaravimus.⁵⁵

^aprimum librum *add.* 1607.

50 See Averroes 1562, IV: *In Phys.*, Prooem., ff. 3rF–4rD.

51 See Thomas, *In libros Phys.*, I, lect. 1, n. 5.

52 See Averroes 1562, V: *Paraphrasis De caelo*, dict. 1, f. 272rE–F.

53 Averroes 1562, V: *In Meteor.*, I, ch. 1, f. 400r.

54 See Averroes 1562, I.2: *Post. resolut.*, I, Prooem., f. 3vE–F.

55 See Zabarella 1597, *De natura logicae*, II, ch. 1, co. 53.

Caput VII De subiecto librorum *Physicae auscultationis*

Ex his quae modo diximus patet eandem esse disputationem de prima librorum naturalium partitione ac de subiecto octo librorum *Physicae auscultationis*. Illi enim qui primam huius scientiae partem dicunt esse de principiis corporum naturalium, dicunt etiam nullum aliud in ea parte subiectum esse statuendum nisi ipsa principia; cuius opinionis falsitatem iam demonstravimus. Nos vero cum Latinis dicimus illud idem quod in tota scientia subiectum esse dicatur, in his quoque octo libris subiectum est statuendum, ita ut cum tota scientia subiectum habeat corpus naturale, hoc idem in sua maxima amplitudine consideratum in his octo libris subiectum esse dicatur. Adversus quam sententiam vanissima est obiectio Vicomercati, qui dicit idem ergo erit subiectum totius scientiae et partis, siquidem tota scientia subiectum habet corpus naturam habens, et liber *Physicorum* similiter habet subiectum corpus naturam habens, quod quidem (inquit) est frustra multiplicare corpus naturam habens.⁵⁶

Sed huius obiectionis solutio facile ex iis quae dicta sunt colligitur. Nam corpus naturam habens tribus modis accipi potest: uno modo pro ipso solo communi genere, absque specierum consideratione; secundo modo pro sola omnium specierum collectione; videntur enim simul sumptae omnes aequipollere generi; tertio pro ambobus simul: pro communi genere cum tota specierum suarum collectione. Dicimus igitur corpus naturale primo modo acceptum subiectum esse in solis octo libris *Physicae auscultationis*; secundo autem modo in reliquis omnibus libris, praeter praedictos; tertio demum in tota scientia quae continet et octo *Physicos* et alios omnes. Non est igitur idem subiectum totius scientiae et partis, cum non eodem modo consideratum ponatur subiectum in octo *Physicis* atque in scientia tota.

Imo necessarium omnino^a fuit his modis naturalia corpora considerare ad scientiae huius perfectionem et integritatem. Nam si secundum proprias tantum rationes, quibus dissident, naturalia corpora cognoscerentur, im||perfecta cognitio esset, quia cognoscenda etiam sunt secundum communem rationem generis in quo conveniunt; quae namque generi competunt non sunt de speciebus demonstranda, sed de ipso communi genere; et e converso imperfecta fuisset sola generis cognitio sine cognitione specierum; confusa namque et rudis fuisset rerum naturalium cognitio ratione tantum communi in qua conveniunt, ignoratis propriis singularum naturis

^aomnino 1607] omnium 1590^v.

⁵⁶ Vimercato 1564, p. 2a–b.

et proprietatibus. Utraque autem consideratione disciplina naturalis perfecta et integra redditur, nec ob id fit ut totius scientiae naturalis non unum sit subiectum. Quamvis enim plurimae sint naturalis corporis species, tamen sat est generis sub quo omnes colliguntur unitas ad subiecti et scientiae unitatem constituendam.

5

Magis autem videntur adversarii hac difficultate urgeri dum dicunt non agi de corpore naturali nisi in libris *De caelo* et aliis sequentibus. Cum enim in nullo eorum librorum agatur de communi genere, quod unum est, sed de speciebus, quae sunt quamplurimae, non satis tueri possunt huius disciplinae unitatem; imo et mancā atque imperfectā eam reddunt, dum
 ||14 eam tractatione communis generis destitutā | esse volunt.

10

Eorum autem ratio quam initio adduximus nullius est momenti, et fusius soluta a nobis est in operibus logicis.⁵⁷ Cum enim subiecto cuiusque scientiae constituto statim oriatur duplex auctoris consilium sive intentio, nempe agendi de principiis ac de affectionibus eiusdem subiecti, quo fit ut agere de principiis vel de affectionibus rei sit in illa re versari ut in subiecto, certe sententiam nostram confirmat potius quam infirmet dictum Aristotelis quando inquit agendum primo loco esse de principiis. Sic enim nil aliud indicat, quam scopum et intentionem esse agere primum de primis principiis. Subiectum igitur est illud cuius ea principia sunt; sunt autem principia corporis naturalis communis: hoc igitur est subiectum, quoniam huius principia quaeruntur.

15

20

Quod vero in initio primi libri *De caelo* Aristoteles dicat scientiam naturalem versari in corporibus,⁵⁸ non ob id asserit se tunc primum aggredi tractationem de corpore, sed significat se tunc primum aggredi tractationem particularem de singulis corporibus naturalibus, idque dicit ut occasionem sumat declarandi praestantiam universi, de quo in eo libro locuturus^a erat

25

Caput VIII Divisio librorum *Physicae auscultationis*

Quoniam dictum est octo libros *Physicae auscultationis* subiectum habere corpus naturale amplissime sumptum et adhuc abiunctum a speciebus suppositis, subiecto autem alicuius scientiae seu libri constituto, oritur || duplex
 ||21

30

^alocutus 1607.

57 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 5–7, co. 509–516; *De methodis*, II, ch. 16, co. 214–216.

58 Aristoteles, *De caelo*, I.1, 268a1–6.

auctoris intentio in eo libro, nempe agendi et^a de principiis et de accidentibus illius subiecti, necesse est duplex esse Aristotelis consilium in his octo libris. Proinde eos prima divisione dividi in duas partes in quarum una priore agatur de principiis corporis naturalis; in altera vero posteriore de eiusdem propriis accidentibus. In his enim duobus consistit perfecta tractatio de corpore naturali in^b genere, eaque omnia et principia et accidentia, si ipsius propria sunt, necesse est ut sint communia corporibus omnibus naturalibus. 5

Huic horum librorum divisioni in duas partes attestatur partitiō illa trita et vulgata quam apud Graecos interpretes legimus. Horum enim octo librorum alios dixerunt esse de principiis, alios vero de motu, nominatione motus alia quoque naturalis corporis accidentia complectentes. Certum est enim non de solo motu, sed etiam de loco, de tempore, de infinito, de continuo in his libris agi, eaque omnia accidentia in principio tertii libri ab Aristotele considerata proponi;⁵⁹ sed quia principem locum inter accidentia naturalia tenet motus, et plurimum de motu agitur in iis libris, non absque ratione fit ut a parte et maxima et praecipua totam de communibus accidentibus tractationem appellemus de motu, probandaque est Graecorum interpretum appellatio, si modo ea quam diximus ratione usi sunt. 10 15

Sed quinam libri dicendi sint de principiis, et qui de motu, controversia inter eosdem fuit. Nam Simplicius et Adrastus dixerunt quinque priores esse de principiis,⁶⁰ tres vero posteriores de motu; Porphyrius⁶¹ autem et Ioannes Grammaticus⁶² quatuor priores de principiis, quatuor posteriores de motu. Attamen plures recentiores in hac opinione, quae verior est, consenserunt, quod duo tantum priores sint de principiis, reliqui autem sex de motu, aliisque accidentibus corporis naturalis. 20 25

Hanc igitur declarantes, aliarum simul falsitatem detegemus. Prius quidem considerabimus quid in primo libro et quid in secundo agatur; postea quid^c in aliis sex. Cum enim hi octo libri sint de rebus communibus, videntur modo quodam totam scientiam naturalem sua virtute complecti, proinde digni sunt in quorum structura declaranda diutius, quam in plerisque aliis, immoremur. 30

^aet om. 1607. ^bin add. 1607. ^cquidem 1607.

59 Aristoteles, *Physica*, III.1, 200b12–16.

60 See Simplicius 1558, Prooem. p. 2a; Simplicius 1882–1895, pp. 6–7. Adrastus (2nd century) is quoted by Simplicius here.

61 Probably Porphyrius 1887: *In Arist. Categ.*, p. 141.

62 See Philoponus 1887–1888, pp. 3–4.

15 **Caput IX De primo libro *Physicorum* et eius connexu cum secundo**

Difficultatem primo loco facit primus liber, in quo de caducorum tantum
 corporum principiis, ut ante diximus, agitur, non de principiis corporis natu-
 ralis universe sumpti, de quibus potius agendum esse videbatur, siquidem de
 ||22 illius principiis agi oportet, || quod libri subiectum est; atqui subiectum est 5
 non corpus caducum, sed corpus habens naturam, quod et caduca et aeterna
 corpora complectatur. Adde quod secundus liber et alii sequentes sunt de
 rebus communibus, quae ad caelum quoque extenduntur, ut supra osten-
 dimus: quomodo igitur primum aliis anteponebat Aristoteles particularem
 tractationem anteposuit universali? 10

Res haec plena est difficultatis, quae per aliorum responsionem, quam
 antea refutavimus, non tollitur. Ego igitur non verebor propriam hac in re
 proferre sententiam, ad quam inveniendam excitaverunt me Averrois verba in
 calce postremi commentarii illius primi libri. Videtur enim Averroes huius-
 ce rei veritatem non ignorasse, aut saltem sub nube vidisse; ibi namque 15
 interpretans ultima illa Aristotelis verba “rursus aliud principium capien-
 tes dicamus”,⁶³ duas affert expositiones, sed in altera priore non acquie-
 scens, quippe quae manifeste vana et absurda est, alteram postea adducit
 dicens Aristotelem intelligere aliud doctrinae initium, quoniam revera ini-
 tium huius scientiae sumendum est a secundo libro.⁶⁴ Cuius quidem dicti 20
 nullam Averroes rationem adducit qua dignoscamus num huiusce rei intima
 penetraverit. Dictum tamen verissimum est, et firmissimis nititur funda-
 mentis, propterea quod nullum est scientiae naturalis convenientius ini-
 tium, quam a definitione subiecti et a declaratione huius nominis: “natura”;
 idque Franciscus Vicomercatus, instar Caiphae inscius, confessus est in prin- 25
 cipio suorum commentariorum in illum secundum librum, dum inquit ita
 esse praeclarum et magnificum illud secundi libri initium, ut totius naturalis
 philosophiae exordium esse queat.⁶⁵ Enumerat enim ibi Aristoteles praeci-
 puas naturalis corporis species in quibus versaturus est, deinde statim natu-
 rae nomen declarat, in quo tanquam in communi considerandi ratione illae 30
 omnes conveniunt, fitque unum totius scientiae subiectum corpus naturam
 habens.

Quid igitur de primo libro dicemus? Estne ab eo loco alienus et in eo
 perperam ab Aristotele positus? Absit ut hoc dicamus, cum potius miro cum
 artificio sit ibi ab Aristotele ante secundum librum collocatus, ita ut sit vere 35

63 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192b1–3 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 83, f. 47rD).

64 See Averroes 1562, IV: *In Phys.*, I, t/c 83, f. 47vK–L.

65 Vimercato 1564, p. 58b.

primus liber *Physicae auscultationis*, qui vero secundus dicitur sit revera secundus et eum statim sequatur. Dicimus igitur duo esse initia scientiae naturalis, unum quod ipsa secundum se disciplina illa postulavit, alterum vero ob nostram meliorem cognitionem. Ipsa quidem secundum se scientia naturalis requirebat ut a definitione subiecti exordium sumeretur, quemadmodum diximus. Hac igitur ratione secundus liber est initium scientiae naturalis: incipit enim ab enumeratione rerum naturalium et a definitione corporis naturalis latissime sumpti, quod et caduca et aeterna corpora complectatur. Huius autem ita accepti nulla erant essendi principia, ideo nulla eius modi principia tractari potuerunt, sed principia tantum cognitionis, ut mox declarabimus, inter quae principem locum tenet declaratio nominis natura. Sed propter nostram meliorem cognitionem coactus est Aristoteles primum librum anteponere et ab eo totam scientiam auspicari, idque duas ob causas.

Una, eaque praecipua, fuit propter cognoscendam naturam; ad intelligendum enim quid sit naturam habens, non modo intelligere oportebat quid sit natura, sed etiam quaenam sit, nec satis erat cognoscere naturam esse principium motus insitum ipsi naturali corpori, sed noscendum etiam erat quodnam sit illud quod in physico corpore inexistens dicatur principium naturalis motus in eo; ob id Aristoteles statim post declarationem naturae et habentis naturam, disputationem aggreditur an hoc principium motus sit materia, ut prisci philosophi voluerunt, an forma, ut ipse Aristoteles existimavit. Necessarium igitur omnino erat novisse prius naturalia corpora ex materia et forma constare, quod quidem ex primo libro cognovimus, ut possemus intelligere naturam, quae est principium motus, formam potius esse, quam materiam. Alioqui non opus erat ab illis principiis auspicari, cum manifestum sit ea non esse naturalis corporis principia universe sumpti, sed generationis et generabilis corporis tantummodo. Quo fit ut ad libros potius *De generatione et interitu* eorum consideratio pertinuerit; idque in illorum librorum exordio Aristoteles ipse testatur: proponit enim considerandas causas generationis et interitus communiter omnium quae natura generantur et intereunt;⁶⁶ hae autem non sunt nisi illae eadem causae quae fuse in primo *Physicorum* consideratae fuerant,⁶⁷ de quibus iterum loquitur, sed strictius in primo *De generatione*. Horum igitur generationis principiorum tractationem Aristoteles in primo *Physicae auscultationis* anticipavit propter nostram cognitionem.

66 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.1, 314a1–3.

67 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a10–16.

Adde et alteram huius ordinis rationem,^a quae ipsa quidem per se fortasse Aristotelem non movisset, sed alteri priori adiecta aliquid potuit afferre momenti. Nam si antiquos philosophos spectemus, prima generationis principia apud eos omnium naturalium corporum, nullo excepto, principia erant, siquidem caelum ex iisdem principiis e quibus caetera corpora constare arbitrabantur. Quoniam igitur illud certum statutumque est—si naturale corpus universe sumptum communia suae constitutionis principia habuisset, ab iis omnino auspicandum fuisse—, Aristoteles, qui nondum docuerat caelum esse corpus aeternum, nullaue habere generationis principia, nulla uti poterat excusatione cur a primis generationis principiis non^b ordiretur; || ab his ergo voluit incipere in primo libro *Physicae auscultationis*, et iis quidem ut principiis generabilium, non ita tamen ut constitueret aliqua naturalia corpora non esse generabilia, cum potius e contrario suspicari deberemus omnia esse generabilia, siquidem extabant aliorum sententiae qui dicebant caelum non minus quam reliqua corpora generationi et interitui obnoxium esse. Ob id ex professo ab horum principiorum tractatione auspicatur Aristoteles in primo *Physicorum*, eamque in Prooemio illius libri proponit, eaque utitur ratione: quod ex principiorum notitia omnis aliorum cognitio pendet, quae ratio de omnibus naturalibus corporibus intelligenda est, si omnia sunt generabilia, non de omnibus autem, si non omnia; hoc autem iam diximus nondum esse ab Aristotele declaratum. Sed tueri etiam fortassis absolute possumus ad omnium prorsus rerum naturalium notitiam conferre illorum principiorum cognitionem, quatenus illorum principiorum cognitio necessaria erat ad cognoscendam naturam, quae in secundo libro declaranda erat, ut communis caelo et inferioribus corporibus, ut antea dicebamus.

Caput x Quod corpus naturale non sit commune univocum, sed analogum

Sed dignum consideratione hic est id de quo multi dubitarunt: cum enim corpus naturale late sumptum non sit univocum, sed analogum, id autem vocari soleat analogum quod multa contineat ordine quodam, unum prius, alterum vero posterius, dubium est de quonam corpore dicatur prius et de quo posterius, num prius de caelo, posterius de caducis corporibus, an e converso.

^atractationem 1607. ^bnon om. 1607.

Videtur quidem multis caelo prius competere naturam et nomen corporis naturalis, deinde vero inferioribus corporibus, quoniam caelum et nobilissimum omnium corporum est, et aliorum causa: quare videtur primum inter naturalia corpora locum sibi vindicare.

Haec tamen sententia mihi quidem semper dubia visa est, nam si caelum | propter suam nobilitatem esset magis naturale corpus, quam corpora
 17 caduca, oporteret eadem ratione hominem magis quam lapidem esse corpus naturale, et magis quam asinum esse animal, quod tamen dicendum
 non est. Quemadmodum enim species generis univoci sunt aliae aliis nobiliores, per id tamen non stat quin participatione generis sint aequales: sic
 10 etiam hic dicendum videtur caelum secundum propriam rationem esse aliis corporibus nobilius, nec ob id fieri ut sit magis quam alia naturale corpus, cum possit esse nobilius et aequae naturale ac illa, aut etiam minus quam
 ||25 illa. Si vero quia est causa aliorum esset magis naturalis corpus, oporteret elementa magis esse naturalia quam mista, et magis hominem generantem
 15 quam hominem genitum, quod tamen dicere non possumus: quamvis enim filius sit a patre genitus, non est tamen homo a patre, sed a sua forma; haec enim sola est aequata ratio humanitatis. Ita etiam elementa sunt causae
 20 mistorum, non tamen hac ratione habent mista naturam, quod ex elementis constent, sed quia formam suam habent, quae vere est natura. Nam etiam anima est natura et principium motus, et est forma addita formis elementorum. Sic etiam dicendum est caelum esse causam effectricem inferiorum
 corporum; haec tamen singula non ea ratione dici naturalia, quod a caelo sint genita, sed per proprias formas. Singulum igitur naturale corpus per
 25 seipsum habere naturam dicitur, non per aliud, licet unum alterius causa dici possit.

Ego puto ad huiusce rei declarationem necessarium esse intelligere quid sit id quod solet vocari *analogum*. Nam opinantur multi analogum esse id quod ab Aristotele in principio quarti *Metaphysicorum* vocatur ab uno sive ad unum.⁶⁸ Decipiuntur tamen, quia in iis quae ab uno seu ad unum dicuntur
 30 est pendentia necessaria aliorum ab uno, quatenus talia sunt: accidentia namque ea ratione sunt entia, quatenus inhaerent substantiae, quae primario dicitur ens; et sana omnia ideo dicuntur sana, quia referuntur ad corporis sanitatem, quae finis est; at unum analogia nil aliud est, quam unum proportionem, etiam si nulla sit pendentis aliorum ab uno.

Huius exempla plura legimus apud Aristotelem in libris de animalibus, ut membrum illud quod in animali principium et fons vitae est unum est

68 Aristoteles, *Metaphysica*, IV.2, 1033a34 ff.

analogia: non enim id in omnibus est cor, sed vel cor vel quid cordi proportionem respondens, nam in animalibus sanguineis est cor, in aliis vero quae sanguine carent est quiddam aliud quod in iis eo munere fungitur quo in sanguineis cor;⁶⁹ de praecipuo itaque membro loqui possumus tanquam de uno per analogiam, nulla tamen est pendentia inter illa quae sub hoc communi continentur, neque enim proportionale cordi in carentibus sanguine ideo suo munere fungitur, quia pendeat a corde sanguineorum, neque cor ab illo pendet, sed solum habent quamdam convenientiam virium seu muneris qua dicuntur idem esse secundum analogiam.

Legimus etiam aliud exemplum manifestum apud Aristotelem in contextu 87 secundi *Posteriorum*, ubi dicit idem esse officium ossis in animali habente os, quod spinae in pisce, et sepaei in sepia, proinde os, spinam et sepaeum esse unum analogia, non unum univoce.⁷⁰

Sic dicendum puto de corpore naturam habente, quod caelestia et inferiora complectitur: unum enim est analogia, quoniam ut haec inferiora habent in se naturam quae est internum principium motus singulorum naturalis, ita in caelo quoque principium internum sui motus esse dicimus, non quidem eiusdem rationis, sed illi proportionem quadam respondens. Habere autem in se principium motus, nec caelo competit per inferiora corpora, nec his per caelum, sed cuilibet naturali corpori competit per seipsum, proinde vanum est quaerere cui prius competat, cui posterius, cum minime necessarium sit in analogis talem ordinem esse, quamobrem corpus naturale non recte appellatur^a commune ab uno seu ad unum, sed vocandum est commune analogum; quemadmodum e contrario ens non proprie vocatur analogum, sed rectius dicitur esse commune ab uno.

Illud praeterea notare volo, quod hac in re non parvi | est momenti tantum abesse ut habens naturam prius significet caelum, posterius vero inferiora corpora, quod multi opinantur, ut potius meo quidem iudicio inferioribus competat prius, caelo autem posterius, non quidem secundum rem ipsam—hoc enim iam negavimus—, sed secundum nos et ratione cognitionis nostrae. Quoniam enim familiaria nobis sunt haec caduca corpora, in quibus versamur et quorum compositionem ex materia et forma iam in primo libro cognovimus, haec praecipue respexisse Aristotelem in defini-

^aappellatur 1607] appellaretur 1590^v.

69 See Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 647a24–31; 10, 656a27–29; III.3, 665a10–15; *De somno*, 2, 456a4–6. See Alexander Aphrodisiensis 1887, pp. 94–95.

70 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.14, 98a20–23 (Aristoteles 1562, I.2, lib. II, t/c 86–87, f. 33vL–M).

tione naturae putandum est, ut tale motus principium caelo quoque, quod remotius et ignotius nobis est, postea accommodemus.

Hoc indicant tum verba posita in definitione naturae,⁷¹ quae fortasse alibi opportuniore occasione perpendemus, tum sequens illa Aristotelis disputatio, an materia, an potius forma sit ipsa rei natura.⁷² Loquitur enim ibi Aristoteles de iis quae ex materia et forma constant, nec ob id excluditur caelum, quia etsi materiae et formae compositionem non habet, tamen et materiae et formae conditiones redolet: materiae, quatenus est corpus, formae vero, quatenus existit actu. Habet igitur aliquid proportionem respondens formae, quod est in eo principium motus, ut in caducis corporibus forma. Hoc autem quomodo sese habeat, alibi declarabimus.⁷³

Hinc ortum habuisse puto nonnullorum errorem, qui dixere sub naturae definitione naturam caelicam non contineri, nam hi id quidem viderunt, quod manifestum est Aristotelem praecipue caducarum corporum naturam respicere. At id quod profundius erat, consilium artificiumque Aristotelis non penetrarunt, qui caelo quoque aptari voluit definitionem naturae. Hoc enim tum ratio quam tetigimus persuadet, tum tota septem librorum tractatio declarat. Adde vero et Aristotelis verba satis clara in contextu 5 libri primi *De caelo*, ubi repetens definitionem naturae in secundo *Physicae auscultationis* traditam, inquit omnia naturalia corpora esse loco mobilia, propterea quod habent naturam, quae || est motus principium;⁷⁴ deinde statim motum localem dividit in rectum, et circularem, et mistum:⁷⁵ itaque asserit motum in naturae definitione iam acceptum caelesti quoque motui communem fuisse, sed res manifestior est, quam ut pluribus verbis aut longiori disputatione indigeat.

Caput XI Quomodo duo priores libri *Physicorum* sint de principiis

Ex iis quae hactenus dicta sunt cognoscere possumus quomodo duo priores libri *Physicae auscultationis* sint de principiis. Vera enim est opinio D. Thomae, qui dicit agi in primo libro de principiis rerum naturalium quae essendi principia vocari solent; in secundo autem de principiis scientiae naturalis,

⁷¹ See Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b32–193a1.

⁷² See Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a9–193b21.

⁷³ See Zabarella, *De natura caeli*, ch. 11 (*De rebus naturalibus*, lib. VI).

⁷⁴ Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b15–22 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 5, f. 3vM–4rA).

⁷⁵ *Ibidem*.

hoc est, de principiis cognoscendi.⁷⁶ Sed huius dicti declarationem D. Thomas nullam adducit qua intelligamus ipsum huiusce rei rationem et artificium Aristotelis penetrasse. Esset enim ab ipso quaerendum cur tam diversis exordiis distincta sint ab Aristotele principia rerum naturalium a principiis scientiae naturalis, quae dicuntur cognitionis principia, praesertim cum in initio primi libri contrarium asseruisse videatur. Dicens enim auspicandum esse a primis principiis rerum naturalium, propterea quod ex eorum notitia omnis aliorum cognitio pendet, fatetur eadem esse rerum naturalium et cognitionis principia,⁷⁷ cuius quidem dubitationis quam solutionem D. Thomas attulisset et quam huius suae distinctionis rationem esse existimaverit, ego quidem nescio. 5 10

Puto autem eam esse rationem quam antea tetigimus. Nam principia essendi, quae omnium prorsus rerum naturalium principia essent, nulla considerari poterant, quia nulla erant; sed a principiis tantum cognoscendi auspicari poterat Aristoteles, quod in secundo libro fecit; sed quoniam haec cognosci non poterant nisi prius caducarum saltem rerum principia novissemus, licet horum consideratio ad alium potius huius scientiae librum pertinuisset, Aristoteles melioris doctrinae gratia statuit antepone primum librum, in quo prima generabilium principia declararet, eumque a secundo seiunxit, sumens in secundo altius exordium, quia primus ad sola generabilia, secundus vero ad omnia penitus naturalia corpora pertinebat. 15 20

Quod autem dicebatur, principia essendi esse etiam cognoscendi, verum id quidem est, at non reciprocatur; et longe diversa sunt principia cognoscendi tantum ab iis quae et essendi et cognoscendi principia sunt, de quibus id possumus notare, quod licet ut essendi principia non sint^a nisi rerum caducarum principia, tamen ut principia cognoscendi possunt omnium rerum naturalium principia dici; conferunt enim ad tractationem secundi libri, sicut antea diximus. 25 28

Caeterum ut primum librum tandem omittamus, restat ut de secundo doceamus quaenam cognitionis principia in eo considerentur. Primum quidem dubitare non possumus maxime omnium praecipuum cognitionis principium esse declarationem nominis naturae, eamque non esse nisi principium cognitionis, cum sit tradita per effectus posteriores, per motum et quietem, idque notavit expresse Averroes in commentario 44 secundi libri *Posteriorum*.⁷⁸ Non enim definitur ibi natura ut principium corporis natu- 30 35

^asunt 1607.

⁷⁶ Thomas, *In libros Phys.*, II, lect. 1, n. 1.

⁷⁷ Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a10–16.

⁷⁸ See Averroes 1562, I.2: *Post. resolut.*, II, t/c 44, f. 470rA–C.

ralis, sed ut ratio formalis ipsius subiecti corporis naturalis, declaraturque per respectum ad accidentia posteriora. Patet autem declarationem nominis subiecti inter omnia cognitionis principia primum sibi locum vindicare, ideo in secundo libro prima omnium esse debuit tractatio de natura qua doceamur quid sit et quae sit natura, quod ibi praestat Aristoteles ad contextum usque 15.⁷⁹ 5

Quoniam autem sicuti res ab aliis rebus distinguitur per propriam formam, ita quaelibet scientia ab aliis per modum considerandi, qui formae locum obtinet, ideo declarata ipsa ratione formali proprii subiecti, Aristoteles per eam, nempe per internum principium motus, quod vocatur natura, separat naturalem scientiam a mathematicis;⁸⁰ idque similiter est cognitionis principium, siquidem tollit difficultatem de ipso huius scientiae proprio subiecto, quae in huius disciplinae ingressu turbare aliquem poterat. 10

Et quoniam dixerat Aristoteles formam esse rei naturam, ideo declarare etiam voluit qualis debeat esse tractatio de forma in scientia naturali, et ad quos usque fines extendatur, idque ut physicam tractationem seiungeret a metaphysica. Haec igitur omnia in ipso scientiae initio fuisse declaranda ut cognitionis principia, saltem ut quae dirigentia seu praeparantia dicuntur, manifestum est. 15

Sed sequens de causis tractatio aliquid videtur habere difficultatis et digna est aliqua consideratione. Nam qualisnam sit et cur ab Aristotele instituat, videtur non satis ab aliis fuisse declaratum. Sunt qui dicant Aristotelem in principio primi libri professum se de principiis, de causis ac de elementis rerum naturalium locuturum, id postea ita esse executum: egit in primo libro de principiis, in secundo autem de elementis et de casibus; de elementis in tractatione de natura, quoniam natura est internum principium motus, quod proprie dicitur elementum; tandem de causis in hac, de qua loquimur, de causis tractatione. 20 25

Quae sententia in eo tantum est probanda, quod dicit in primo libro agi de principiis, in reliquis omnino reprobanda. De causis namque et de elementis non in secundo libro agitur, sed in eodem primo, siquidem in primo libro Aristoteles idem prorsus significavit iis tribus vocabulis: prima namque interna principia rerum naturalium, et primae causae, et maxime proprie elementa vocantur, idque manifeste testatur tota primi libri tractatio, in qua Aristoteles eadem principia indistincte appellat modo principia, modo causas, modo elementa. Sed nihil repugnantius est rationi, quam dicere tracta- 30 35

79 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a10–193b21 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 1–15, f. 47vM–53vG).

80 See Aristoteles, *Physica*, II.2, 193b21 ff.

tionem de natura esse de elementis, nam materia et forma non vocantur
 elementa respectu motus, et quietis, et accidentium consequentium, sed
 |20 solum respectu corporis naturalis, cuius sunt primae internae par|tes. Non
 sunt igitur elementa quatenus subeunt appellationem naturae, quae respicit
 motum et quietem, sed quatenus sunt materia, et forma, et partes corporis 5
 naturalis, quod ex eis generatur et constat.

Nec minus errant in tractatione de causis. Ea namque non est illa quam
 Aristoteles in initio primi libri proposuerat, siquidem de illa quidem tracta-
 tionem quae in primo libro habetur dicere possumus nos per eam cognovisse
 primas causas rerum naturalium; sed de illa quae habetur in secundo libro 10
 nihil tale dicere possumus. Per eam enim nullas cognoscimus rerum natu-
 ralium causas ex quarum notitia aliorum cognitionem adipiscamur. Patet
 enim agi eo in loco de generibus tantum, modisque causarum, non de cau-
 sis ullis affectuum naturalium.

Certum autem est tractationem de generibus causarum non ad naturalem 15
 philosophum, sed ad metaphysicum proprie et modo etiam aliquo ad logicum
 pertinere. Nam cognoscere demonstrator debuit, si demonstrare est a causa
 rei procedere, quatenam causarum genera in demonstratione locum habere
 possint; ideo de his aliqua dicuntur ab Aristotele in libro secundo *Posteriorum*
analyticorum. 20

Quomodo igitur de generibus causarum agat in secundo *Physicae auscul-*
tationis Aristoteles considerandum est. Hoc enim satis ab aliis explicatum
 esse non video. Sumitur (ut arbitror) huiusce rei declaratio ex Averroe in
 sua praefatione in *Posteriores analyticos*,⁸¹ et in commentario 16 libri secundi
*Physicorum*⁸² et in initio suorum commentario in primo libro *De partibus* 25
animalium,⁸³ ubi inquit duo esse genera regularum logicarum: aliae nam-
 que sunt universales et ad omnes disciplinas universe conferentes; aliae vero
 propriae et ad unam aliquam disciplinam peculiariter attinentes. De illis
 agere ad logicum inquit pertinere, de his vero minime, sed cuiusque disci-
 plinae proprium id munus esse. Nam illa quae ad omnis demonstrationis 30
 constructionem generaliter attinent, in *Posterioribus analyticis* tractari ab
 Aristotele debuerunt; sed illa quae ad solas pertinent demonstrationes natu-
 rales, non in logica, sed in ipsamet scientia naturali declaranda sunt. Non
 enim debet logicus ad particulares ac proprias singularum scientiarum con-
 ditiones descendere, nec docere qualis esse debeat demonstratio || naturalis, 35
 ||30 et qualis mathematica.

81 See Averroes 1562, I.2: *Post. resolut.*, I, Prooem., f. 3vE–F.

82 Averroes 1562, IV: *In Phys.*, II, t/c 16, f. 54rA–B.

83 Averroes 1562, VI: *In De Part. animal.*, f. 120rD–F.

Eam igitur causarum considerationem, quae in secundo *Physicorum* habetur, ego logicam esse puto, eamque restrictam ad scientiam naturalem, et faciendam in ipsamet disciplina naturali. Cum enim in libro secundo *Posteriorum* docuisset Aristoteles ex quibusnam causis construi demonstratio possit, docet in secundo libro *Physicorum* ex quibusnam causis demonstrare debeat philosophus naturalis, et declaratis causarum generibus ostendit demonstrandum ipsi esse ex omnibus, maxime vero ex fine, propterea quod natura quicquid agit propter finem agit.⁸⁴

Hanc esse Averrois mentem patet legentibus praedictam eius Praefationem in *Postiores analyticos*,⁸⁵ ubi exempla ferens huius logicae particularis nominavit exempli gratia librum secundum *Physicorum* et primum *De Partibus animalium*. Putavit enim haec esse principia cognitionis in singula disciplina, per quae moneamur qua methodo in ea disciplina progrediendum sit. Nec dico hanc esse logicam rebus naturalibus applicatam, quae utens sive in usu posita vocari solet, nam huiusmodi esse totam scientiam naturalem certum est, non solum aliquem unum eius scientiae librum. Sed dico esse logicam docentem, sed propriam scientiae naturalis, ideoque in naturali scientia traditam, non in libris *Analyticis*.

Illa vero de casu et fortuna tractatio quae in eo secundo libro habetur annexa est tractationi de causis.⁸⁶ Ut autem eius ratio cognoscatur, sciendum est tractationem illam de causis duas habere partes: unam in qua declarantur solummodo genera et modi causarum; alteram vero magis praecipuam, quae incipit in contextu 70 in qua Aristoteles ad id quod sibi proposuerat applicat ea omnia quae dixerat, quippe docet esse per omnia causarum genera demonstrandum in scientia naturali, maxime vero per finem;⁸⁷ tandemque in calce libri ostendit necessitatem in rebus naturalibus tribuendam esse materiae propter finem, non fini propter materiam,⁸⁸ quae antiquorum sententia erat, dicentium effectus naturales fieri ex materiae necessitate.

In hac igitur postrema parte in qua docet Aristoteles ex quibus causis debeat philosophus naturalis quaerere scientiam rerum naturalium, non loquitur de casu et fortuna, sed potius excludit huiusmodi causas, dicens

84 See Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 641b12; II.13, 658a8; III.1, 661b23; *De caelo*, II.11, 291b13; *De anima*, II.4, 415b16; III.9, 432b21; *De generatione animalium*, II.5, 741b4; II.6, 744a36.

85 See Averroes 1562, I.2: *Post. resolut.*, I, Prooem., f. 3vE–F.

86 See Aristoteles, *Physica*, II.4–6.

87 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a22 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 70, f. 73vK).

88 Aristoteles, *Physica*, II.8–9.

effectus naturales vel semper eodem modo se habere, vel saltem ut plurimum,⁸⁹ proinde nullum eorum referri posse in casum et fortunam. Sed in altera parte priore, in qua declarat genera et modos causarum, ut quid omnes sint intelligamus, declarat etiam quid sint casus et fortuna. Cum enim in has causas referantur ab hominibus multi effectus, eaeque locum habere videantur solum in rebus naturae, debuit Aristoteles docere quid sint. Docuit itaque eas esse causas per accidens et reduci ad genus causae efficientis; et hac ratione explevit tractationem de causis, quantum ad naturalem philosophum potuit pertinere, nec ob alium scopum nisi ut tandem doceret in quas causas sint referendi effectus naturales, ut perfectam eorum scientiam adipiscamur.

Sed nimium fortasse prolixi esse videbimur, ut in magnam molem crescere nostram hanc naturalis scientiae fabricam oporteat, si in omnibus Aristotelis libris tantam facere moram statueremus. Sat igitur sit in ipsis naturae primordiis, scientiaeque huius universae principiis diutius instituisse, quoniam principiorum consideratio, etsi mole parva est, virtute tamen est maxima, cum totam modo quodam scientiam complectatur. In reliquis libris satis erit artificium et ordinem perscrutari, dimissa singularum rerum consideratione.

Caput XII De sex posterioribus libris *Physicae auscultationis*

Quod autem reliqui sex libri sint de motu, aliisque accidentibus corporis naturalis, tum tractatio ipsa declarat,^a tum Aristotelis verba testantur in initio tertii libri, ubi asserit se de his tractaturum tanquam de communibus accidentibus rerum naturalium.⁹⁰

Quare falsa est Graecorum sententia,⁹¹ qui tertium et quartum, aut etiam quintum, annumerant libris de principiis, ducti fortasse verbis Aristotelis in principio illius tertii libri, ubi dicere videtur se de motu acturum propter naturam et ut definitio naturae intelligatur: is igitur liber est de principiis, quia propter principia scriptus; sic quartus et quintus ob eandem rationem. Idem confirmare videntur verba Aristotelis in contextu 54 primi libri *De caelo*, ubi citans tertium librum *Physicorum*, appellat librum de principiis.⁹²

^atractat 1607.

89 See Aristoteles, *Physica*, II.8, 199b24.

90 Aristoteles, *Physica*, III.1, 200b10–25.

91 See Zabarella 1601, ff. 2r–3r.

92 Aristoteles, *De caelo*, I.7, 274a19–23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 54, f. 38vL–M).

Frivola tamen utraque ratio est. Ad alteram enim priorem dico Aristotelem ibi respicere cognitionem motus an sit, quae confusa dicitur, sed non cognitionem quid sit, quae dicitur distincta, qualem in eo tertio libro tradit. Dicens enim ignorato motu necesse esse ignorare naturam, non id significare vult quod plerique existimarunt, tractationem de motu ibi esse instituendam ad intelligendam definitionem naturae, siquidem si absque illa non posset intelligi definitio naturae, debuisset omnino Aristoteles prius motus quam naturae definitionem tradere et declarare. Sed volens solummodo significare Aristoteles magnum connexum quem motus habet cum natura, quo fit ut naturali philosopho necessarium omnino sit agere de motu, sumit ignorationem motus quae opponitur cognitioni motus confusae quam habent omnes homines, et inquit: “statuas ignotum esse dari motum, videbis naturam cognosci nullo modo posse”,⁹³ et revera si bene naturae definitionem expendamus, facile intelligemus eam satis a nobis intelligi per solam motus cognitionem confusam, nec postulare distinctam illam quae in tertio libro traditur, quae si bene consideretur, nihil confert ad intelligendam definitionem naturae.

Videmus etiam Aristotelem in illo tertio libro tanta cum diligentia indagare ac declarare definitionem motus, ut dicere cogamur agi ibi de motu propter se, non propter definitionem naturae. Nisi enim ibi de motu agitur propter se, ubi summa cum diligentia definitur, non video quo alio in loco dicere possimus de motu agi in philosophia naturali. Hoc idem de loco ac de tempore dicendum est, de quibus agitur in quarto libro. Sed in eodem tertii libri initio^a Aristoteles asserit se de his omnibus ac de aliis locuturum, ut de communibus accidentibus corporum naturalium. Quare dubitandum non est tertium librum et alios quinque sequentes esse de accidentibus corporis naturalis late accepti.

Ad alteram rationem dico Aristotelem eo in loco non ipsum per se sump- tum tertium *Physicorum* vocare de principiis, tanquam distinctum a libris de motu, sed totum volumen *De physica auscultatione* a parte eius praecipua nominare de principiis: sic etiam quandoque totam metaphysicam vocamus divinam scientiam, et dicimus quartum divinorum, quintum divinorum, tamen neuter horum, sed solus duodecimus est de rebus divinis. Sic Aristoteles in contextu 40 octavi *Physicorum*⁹⁴ sextum librum vocat de natura, licet omnium consensione is in libris de motu numeretur, non in

^ain initio 1607.

93 Aristoteles, *Physica*, III.1, 200b14–15 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 1, f. 85vG).

94 Aristoteles, *Physica*, VIII.5, 257a34–257b1 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 40, f. 379vL).

libris de principiis; totam enim praecedentium librorum congeriem appellat de natura, non illum sextum seorsum acceptum.

De ipsa autem illorum sex librorum dispositione ac de ordine eorum communium accidentium multa dici possent, quae consulto omittimus, ne haec nostra theoria in magnum nimis opus excrescat. Satis in praesentia sit aliqua breviter tangere, quae ad consilium institutumque hoc nostrum magis pertinere videntur. 5

In primis id volo de quinto libro adnotare: agi quidem in eo de speciebus motus, eas tamen ad libros *Physicae auscultationis* non pertinere, vel saltem non omnes. De motu enim latissime accepto atque etiam de motu locali universe sumpto, qui omnibus naturalibus corporibus communis est, in iis tantum libris agi potuit; sed de alteratione, de accretione et imminutione, ac de generatione et interitu, cum solis caducis corporibus competant, non ibi agendum erat, sed in libris *De generatione*, ubi etiam manifestam harum omnium mutationum tractationem legimus. 10 15

Quae igitur de his dicuntur in libris *Physicae auscultationis*, non propter se dicuntur, siquidem is non est locus in quo de his agatur, sed propter cognitionem generis, de quo ibi agitur. Cuius rationem declaro hoc exemplo: si sit cognoscendum animal genus cognitione quantum || fieri possit distincta, necesse est ut, cum sit totum quoddam confusum, cognoscatur per cognitionem partium (hoc enim est distincte cognoscere; confuse autem cognoscere est confusum cognoscere ut confusum, hoc est, sine cognitione partium); quoniam igitur animal duo habet partium genera, oportet ipsum ratione utrarumque distincte cognoscere: primum quidem habet partes essentielles, hoc est, attributa per se primi modi, quae eius definitionem consitituunt; deinde habet partes subiectas, nempe species a se contentas; per propriam igitur definitionem cognoscetur animal distincte uno modo, sed manebit confuse cognitum altero modo, nisi aliqua specierum notitia habeatur, non quidem distincta et perfecta ut specierum, sed rudis saltem atque confusa; necessarium enim est ad perfectam notitiam generis aliquam specierum distinctionem saltem ruditer et pingui Minerva cognoscere. 20 25 30

Proinde rudis et imperfecta specierum cognitio confert ad distinctam cognitionem generis, quatenus genus est, et tanquam genus considerandum proponitur. Itaque per definitionem motus traditam in tertio libro cognoscitur quidem motus distincte secundum priorem rationem, sed tamen confuse notus mansisset secundum alteram, nisi ipsius species modo aliquo novissemus. Ipsae autem species secundum proprias rationes distinctae cognoscendae manent in alio libro. Nam in libris *De generatione* declarabuntur per proprias definitiones et per proprias causas; motus tamen localis latissime acceptus non tractatur in alio loco nisi in libris *Physicae auscul-* 35 40

||23 *tationis*; quae enim in iis de motu absolute dicuntur sunt praecipue intelligenda de locali, cui proprie ac primario com|petit nomen motus.

Posset autem alicui difficultatem facere illa quam in iis libris cernimus interruptio tractationis de motu. Nam in prima parte tertii libri agit de motu atque eius definitionem tradit; deinde vero agit de infinito, docetque quomodo detur in rebus naturalibus infinitum et quomodo non detur; postea in quarto agit diligenter de loco, de vacuo, de tempore; in quinto autem revertitur iterum ad agendum de motu, de eius speciebus atque oppositionibus: cur igitur non una et continuata tractatione totum de motu sermonem absolvit? 5 10

Solvitur tota haec difficultas ex iis quae alias de doctrinae ordine scripsimus.⁹⁵ Cum enim ratio ordinandi sumatur semper a nostra meliore vel faciliore cognitione, illa semper sunt anteponenda quorum cognitio vel necessaria vel utilis sit ad reliqua cognoscenda: ex hoc igitur fonte facile est rationem haurire ordinis ab Aristotele servati in his libris. Quod quidem nunc paucis verbis absolvam, alias fortasse idem diffusius declaraturus. 15

||34 Quoniam igitur cognitio definitionis et naturae motus non pendebat ex aliorum praedi|ctorum accidentium notitia, et motus principem locum tenet inter accidentia corporis naturalis, debuit ante omnia Aristoteles in initio tertii libri declarare naturam motus et eius definitionem adducere. 20 At agere de speciebus motus, ac de eius oppositionibus, ac de ipsius differentiis non commode poterat nisi prius de infinito, de loco ac de tempore pertractasset. Ea enim species motus quae dicitur motus localis melius intelligitur intellecta natura loci, cum praesertim locus respectu motus localis habeat rationem causae finalis. Cum tractatione autem de loco coniuncta esse debuit tractatio de vacuo, siquidem nil aliud significat nomen vacui, quam locum sine corpore. Tractatio etiam de tempore praecedere debuit ea quae de motu dicuntur in quinto libro, siquidem in eo quinto fit saepe mentio temporis, praecipue vero in declaranda motus unitate, quam sine temporis notitia cognoscere perfecte non possumus. His omnibus praecedere debuit tractatio de infinito, quae in tertio libro habetur, quia si daretur corpus actu infinitum, de medio tolleretur et motus localis, et locus, et tempus; de his ergo sermo fieri non poterat nisi prius ostensum fuisset non dari in natura infinitum corpus. Adde etiam quod cum motu coniunctionem et affinitatem quamdam habere videntur reliqua praedicta accidentia, ideo Aristoteles, qui de motu plurima in his libris dicturus erat, voluit declarata definitione motus universali statim illorum omnium 30 35

95 See Zabarella 1597, *De methodis*, I, ch. 5–6, co. 140 ff.

considerationem absolvere, et postea ad motum revertens omnia quae de ipso dicenda manebant ordinatim pertractare.

In sexto autem libro agitur de continuo, de quo omnino agendum erat, cum sit commune accidens corporis naturalis. Et quia simul corporis continuitate considerat ibi Aristoteles etiam motus ac temporis continuitatem, ideo non potuit agere de continuo nisi post cognitionem motus ac temporis traditam in tertio, quarto et quinto libris; erant etiam in quinto libro traditae definitiones continui et contigui, quas Aristoteles in initio sexti libri resumens manifestam facit eorum duorum librorum inter se connexionem.

De septimo libro nil videtur dicendum praeter id quod a multis dicitur: eum esse meram^a praeparationem ad octavum. Maior enim pars theorematum quae tractantur in septimo tractantur iterum in octavo: ideo Eudemus in horum librorum interpretatione dimisit septimum ut supervacaneum, sed tamen Simplicius et Alexander⁹⁶ animadverterunt ostendi quidem in utroque libro eadem theoremata, at non esse utrobique easdem demonstrationes; etenim in septimo sunt leviores ac faciliores, in octavo autem validiores, exquisitiores et essentialiores. Putarunt igitur Aristotelem de rebus altissimis ac difficillimis in octavo libro scripturum voluisse prius easdem in septi||mo leviter adumbrare et rationibus facilioribus planiorem nobis viam reddere ad aliarum profundiorum intelligentiam. Hoc idem de septimo libro sensit Averroes, ut apud eum legere possumus in initio octavi.⁹⁷

Ipse quoque Aristoteles hoc idem testari videtur in ultimis verbis sex||ti libri: proponens enim considerandum an detur in rebus naturalibus aeternus motus, significare videtur septimum librum esse modo quodam partem octavi, et esse de aeterno motu.⁹⁸ Est enim de aeterno motu si omnia quae in eo scribuntur ad aeterni motus cognitionem, quae in octavo libro traditur, diriguntur. Id autem quomodo sit non est nostrum in praesentia considerare.

In ipso autem octavo libro si hoc unum esse Aristotelis consilium statuamus, agere de aeterno motu, ut ego quidem omnino asserendum esse arbitror, clara est huius consilii ratio, et eius libri cum praecedentibus conexio. Cum enim apud Aristotelem in corpore naturali perpetuus et incessabilis existat motus, de hoc tanquam de accidente physici corporis universi agendum in his libris fuit, eaque tractatio in tota de motu tractatione postremum locum habere debuit; cum enim egisset prius absolute de motu, deinde

^ameram 1590^v *corr.*] veram 1607.

96 These three references are probably taken from Simplicius himself: see Simplicius 1558, p. 378a; Simplicius 1882–1895, p. 1036.

97 Averroes 1562, IV: *In Phys.*, VIII, t/c 1, f. 338rF.

98 See Aristoteles, *Physica*, VI.10, 241b11–20.

etiam de motu quatenus est continuus, agendum manebat de motu quatenus est aeternus, idque in octavo libro fit, quem si totum legamus, videbimus eum intelligi non posse nisi iis omnibus intellectis quae in aliis praecedentibus libris declarata fuerant. Supponit enim cognitum iam esse motum et infinitum et locum et tempus et continuum, ut non absque aliqua ratione aliqui in hunc errorem inciderint, ut dixerint praecedentes libros fuisse ab Aristotele scriptos propter octavum. 5

Altera quoque est ratio cur octavus liber postremus omnium esse debuerit. Alii namque sunt de rebus universalibus, hic vero est de aeterno motu, qui unus continuus singularis est; idque Aristoteles satis clare pronuntiavit in contextu 40 eius octavi, dum dixit praecedentes libros fuisse universe de natura, hoc est, de rebus naturalibus in universali.⁹⁹ Hoc enim discrimine separans alios ab octavo indicat octavum esse de re naturali singulari. Neque ob id alienus est hic liber a libris *Physicae auscultationis*, siquidem sunt hi omnes libri de rebus communibus, sed alii sunt de rebus communibus praedicatione, octavus vero est de communibus non praedicatione, sed extensione et ambitu, nam motus in orbem, cuius in octavo libro demonstratur aeternitas, non consideratur ibi ut caeli, sed ut omnium rerum naturalium motus. 10 15

Hoc esse puto Aristotelis consilium in octavo libro, unde patet eum iure numerari in libris “de motu”, et ita eum appellat Aristoteles in contextu 14 primi libri *De generatione*,¹⁰⁰ ubi dicit se de motore immobili egisse in primis sermonibus “de motu”, et in contextu 71 primi libri *De caelo* hunc librum citans vocat librum “de motu”.¹⁰¹ 20 ||36

Sed difficultatem facere videtur tractatio de primo motore immobili quae in eo libro habetur, quae multos in hanc sententiam traxit, quod consilium Aristotelis praecipuum sit agere de motore aeterno; agat autem de aeterno motu propter motorem, ut ex eo ducat nos in cognitionem primi aeterni motoris. Sed absque dubio decipiuntur, quia motor immobilis non est considerationis physicae, ut asserit Aristoteles in contextu 71¹⁰² et 73¹⁰³ secundi *Physicorum*, ideo de illo agit non propter se, sed propter aeternum motum. Cum enim accidens non cognoscatur nisi per suam causam demonstretur, causa autem aeterni motus aequata sit primus motor immobilis, necessa- 25 30

99 Aristoteles, *Physica*, VIII.5, 257a34–257b1 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 40, f. 379vL).

100 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a4–6 (Aristoteles 1562, V, lib. I, t/c 14, f. 351rF).

101 Aristoteles, *De caelo*, I.7, 275b20–24 (Aristoteles 1562, V, lib. I, t/c 71, f. 49rB).

102 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a28–30 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 71, f. 374rB).

103 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a35–198b3 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 73, f. 74vK).

rium fuit agere de aeterno motore, ut per eum perfecta haberetur cognitio aeterni motus. Tota igitur tractatio dicenda est de aeterno motu, etiam illa quae est de aeterno motore, quia id dicitur considerari cuius principia et causa quaeruntur, ut ait Aristoteles in principio duodecimi libri *Metaphysicorum*.¹⁰⁴

5

Sed tota hac in re difficultas tolletur si cognoverimus discrimen philosophi naturalis et metaphysici in consideratione substantiarum a materia abiunctarum. In hoc enim non videntur omnes consentire. Sunt qui dicant discrimen consistere in diversitate attributorum: alia namque earumdem attributa cognoscere metaphysici est, alia vero physici. Quod enim sint substantiae, et a materia abiunctae, et actus puri, et moveant ut finis, aliaque eius modi, considerat metaphysicus; quod autem sint aeterni motores immobiles cognoscitur a philosopho naturali in octavo libro *Physicorum*. Alii etiam dixerunt hanc esse differentiam, quod a physico cognoscuntur quoad quaestionem an sint, a metaphysico autem quoad quaestionem quid sint.

10

15

Sed omnem aliorum^a errorem ipsa veritatis cognitio declarabit. Ego puto veram et praecipuam differentiam a qua aliae, si quae sunt, emanant, eam esse quae ex verbis Averrois colligitur in postremo commentario primi libri,¹⁰⁵ et ex verbis Aristotelis in contextu 73 secundi.¹⁰⁶ motores aeterni considerantur a metaphysico ut subiectum, a physico autem non ut subiectum, sed ut principia affectionis naturalis. Simile discrimen affert Aristoteles in secundo libro inter physicum et mathematicum in earumdem rerum consideratione, dicens quantitates mathematicas a mathematico considerari ut abiunctas mente a materia naturali, proinde ut habentes locum subiecti; a naturali autem ut sunt affectiones corporum naturalium.¹⁰⁷ Cum enim tria haec tantummodo in qualibet scientia considerentur—subiectum, principia et affectiones—, sufficientissima est duarum scientiarum distinctio in eiusdem rei consideratione, cum dicimus eam in hac scientia habere locum subiecti, in illa vero ut affectionem vel ut principium considerari. Quoniam igitur motor aeternus non consideratur a naturali nisi ut principium et causa aeterni motus, tota illa consideratio est respectiva, vocandaque est de aeterno motu, quia de causa loqui, quatenus est causa, est de eo loqui cuius est causa.¹⁰⁸

20

25

30

^aalium 1607.

104 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.1, 1069a18–30.

105 Averroes 1562, IV: *In Phys.*, I, t/c 83, f. 47rE–F.

106 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a35–198b3 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 73, f. 74vK).

107 Aristoteles, *Physica*, II.2, 193b31–35.

108 See Zabarella, *De inventione aeterni motoris*, ch. 5 (*De rebus naturalibus*, lib. v).

Ex his patet prioris opinionis falsitas. Nam si aeterni motores considerantur a metaphysico ut subiectum, necesse est omnia eorum attributa, nullo excepto, a metaphysico cognosci. Munus enim cuiusque scientiae est omnia penitus sui subiecti propria attributa cognoscere, sin minus ea perfecta scientia esse non potest. Omnia igitur divinorum entium attributa, quatenus talium entium attributa sunt, ad metaphysicum pertinent, nullum ad physicum. Ideo videmus Aristotelem in duodecimo *Metaphysicorum* non solum docere entia illa esse substantias abiunctas a materia et puros actus, sed etiam esse aeternos motores immobiles.¹⁰⁹ Philosophus autem naturalis, qui entia illa non considerat ut subiectum, sed ut causas motus, non indiguit omnium illorum attributorum consideratione, sed quorundam tantummodo sine quibus cognoscere non poteramus causam aeterni motus. Considerat igitur primum motorem esse abiunctum a materia et penitus immobilem, non ut ipsius aeterni motoris secundum se cognitionem adipiscatur, sed ut perfecte cognoscat causam cur in corpore naturali aeternus est motus. Cum enim motor sit a materia abiunctus, non laborat, proinde potest movere perpetuo.

Ex his colligimus veram esse hanc propositionem: “metaphysicus cognoscit entia abstracta esse aeternos motores”; et hanc: “physicus cognoscit entia abstracta ut aeternos motores”, quia tota eius consideratio est respectiva, et quatenus sunt principia; sed hanc esse falsam: “metaphysicus considerat entia abstracta ut aeternos motores”. Sic enim metaphysico attribui-
mus solum considerationem respectivam et excludimus omnem aliorum attributorum considerationem.

Patet etiam error secundae opinionis. Illud enim quod adducunt discrimen verum est, sed secundarium adducunt praetermisso primario. Ratio enim cur metaphysicus cognoscat de aeternis motoribus quid sint, est quia eos considerat ut subiectum; quaelibet enim scientia debet proprii subiecti quidditatem cognoscere. Naturalis vero, qui non considerat eos absolute, sed respectu motus, non potuit illorum essentiam considerare; ea namque absoluta est, et ad eum pertinere non potuit; satis igitur habuit invenire quod sint; quid autem sint ignorat, ideo nec substantias esse cognoscit, nec actus, nec alia quae solus primus philosophus contemplatur.

Dicere igitur possumus tractationem de primo motore in octavo libro tum primariam esse, tum secundariam. Quatenus enim sumitur ut pars quaedam tractationis de aeterno motu, primaria est, quoniam primaria est tractatio tota de aeterno || motu; quatenus autem aeternus motor sumi-

109 See Aristoteles, *Metaphysica*, xii.6, 1071b4 ff.

tur ut quoddam distinctum ab aeterno motu, secundaria dicenda est, quia instituitur propter aeternum motum. De illius autem octavi libri structura et artificio, quod certe est maximum, plura dici possent, qui nunc omit-
 |26 timus, satis esse arbitantes universalem librorum con|structionem expo-
 nere. Illam vero qua singulorum librorum propria est iis qui libros ipsos 5
 interpretandos suscipiunt relinquendam esse censemus. Haec igitur sunt
 quae tractantur in his octo libris *Physicae auscultationis*, in quibus caven-
 dum est ne diversa subiecta quaeramus, quod aliqui faciunt. Unum enim
 et idem ii omnes subiectum habent corpus naturale latissime acceptum;
 eorum autem inter se discrimen non in subiecto consistit, sed in variis sco- 10
 pis seu intentionibus circa idem subiectum, ut in praecedentibus declaravi-
 mus.

Hoc significavit Aristoteles per inscriptionem illam *Physicae auscultatio-
 nis*, quae ad eius quod modo diximus probationem breviter declaranda
 est. Duo librorum genera ab Aristotele scripta esse constat: unum exquisi- 15
 tum ac scientiale, in quo ipsae rerum naturae penetrantur, et effectus per
 suas causas declarantur, quod ab ipso *ἀκροαματικόν* appellatum est, hoc est,
 auscultatorium, eo quod ad philosophos et liberatos viros, qui eius ausculta-
 tores extiterant, huiusmodi libri scripti esse^a intelliguntur; alterum genus
 quod illi ab Aristotele contraponitur est id quod ab ipso in ultimo capitulo 20
 primi libri *De moribus* vocatur *ἐξωτερικόν*,¹¹⁰ id est, extrarium, quasi ad vul-
 gus et ad populares homines scriptum, in quo res leviter et pingui Minerva
 tractantur. Eius modi erant ii, quorum ibi mentionem facit, extrarii de anima
 libri, qui nunc non extant; nam ii, quos habemus, libri *De anima* scientiales
 potius atque auscultatorii sunt appellandi; eos etiam extrarios libros signifi- 25
 casse videtur Aristoteles in contextu 54 primi libri *De anima*, vocans “τοῖς ἐν
 κοινῷ γεγενημένοις λόγοις”,¹¹¹ id est, in communi habitos sermones, quasi ad
 populum, non ad scientes.

Caeterum si id auscultatorium est, quod modo diximus, manifestum est
 non distingui hoc nomine hos octo libros ab aliis Aristotelis libris tum natu- 30
 ralibus, tum supernaturalibus, qui, quod scientiales sunt, non minus appel-
 lari merentur auscultatorii. Restat igitur ut in illa dictione “physicae” consi-
 stat distinctio horum octo librorum ab aliis, siquidem alii libri naturales sunt
 quidem et ipsi de natura, non tamen universe de natura, sed particulariter
 de aliqua huius vel illius rei natura. Hi soli sunt absolute de natura et de uni- 35

^aesse *om.* 1607.

110 Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, I.13, 1102a26–27.

111 Aristoteles, *De anima*, I.4, 407b29 (Aristoteles 1953, t/c 54, p. 75).

versa natura, ideo hi soli per excellentiam sunt appellati *Φυσικῆς ἀκροάσεως*, hoc est, de illa auscultatione quae universe et absolute est de natura.

Est igitur in his omnibus commune subiectum statuendum corpus natu-
 ||39 ram habens latissime acceptum, non ad aliquam speciem restringen||dum. 5
 De speciebus autem sunt caeteri, qui mox sequuntur, libri naturales, ad quo-
 rum omnium ordinatam considerationem nunc nobis accedendum est, nam
 de octo libris *Physicae auscultationis* ea quae hactenus dicta sunt, sufficiunt.

Caput XIII De sede librorum *De caelo* et de eorum subiecto vera sententia

Sequitur altera scientiae naturalis posterior pars in qua species corporis 10
 naturalis ordinatim considerandae sunt. Haec pro specierum varietate in
 plures libros divisa est, quorum primus consensu omnium est liber *De caelo*
 in quatuor libros divisus. Hic cum in scientia naturali secundum locum
 obtineat, et statim sequatur octo libros *Physicae auscultationis*, non potest
 aliud habere subiectum quam primam naturalis corporis speciem, cui post 15
 generis cognitionem primus debeatur locus. Haec igitur quatenus sit, non
 difficile est videre, si primam generis huius divisionem noverimus. Hanc
 autem ipsemet Aristoteles facit in initio primi libri *De caelo*, ubi ex secundo
Physicorum repetens definitionem corporis naturalis, illud statim dividit
 in simplex et mistum, divisionemque hanc declarat ex divisione motus in 20
 simplicem et mistum.¹¹²

De subiecto igitur librorum *De caelo* clarum est Aristotelis testimonium,
 qui ita videtur hos libros cum libris *Physicae auscultationis* connectere: cum
 |27 in illis actum sit de corpore naturali ge|neraliter accepto, et hoc prima par-
 titio dividatur in simplex et mistum, et ordine doctrinae sit prius agen- 25
 dum de simplici, quam de misto, necesse est subiectum librorum *De caelo*
 esse corpus naturale simplex, quod quidem ipsa quoque tractatio confirmat:
 agit enim primo loco Aristoteles de corpore simplici communiter sumpto
 in ipso^a initio primi libri, ubi de hoc communi analogo pauca quaedam
 dicit, quae de eo dici poterant; ipsi namque tanquam subiecto attribuit pro- 30
 priam affectionem motum simplicem, quae illi competit propter simplicem
 naturam; quemadmodum enim absolute accepta natura causa est modus
 absolute accepti, ita et natura simplex simplicis motus est causa. Nil aliud

^aipso *om.* 1607.

112 Aristoteles, *De caelo*, I.1, 268a1–268b11.

de hoc communi dici poterat, ideo statim Aristoteles ad ordinatam specierum considerationem descendit. Species autem eius sunt caelum et quatuor elementa, quae cum in nullo communi univoco convenient, similitudine tamen et proportionem quadam dicuntur simplicia corpora, quoniam quodlibet horum eius modi est, ut ex aliis prioribus corporibus non constet. Inter haec primus locus caelesti corpori debebatur: cum enim sit ita notae existentiae, ut non egeat ex aliorum corporum declaratione innotescere, et ad eius naturam declarandam satis sit rudis illa aliorum corporum cognitio quam sensu percepimus, nulla facilioris doctrinae ratio coegit Aristotelem de elementis prius agere, quam de caelo.

Ordinem igitur servavit naturae et nobilitatis. Caelum enim et nobilius est inferioribus corporibus et natura prius, quia illorum est causa; nisi etiam dicamus ordinem ita servari facilioris nostrae cognitionis: cognitio enim caelestis corporis, quod levia et gravia omnia ambit et continet, non parum conferre videtur ad cognitionem illorum, cum ad ipsum terminetur motus levium et ab ipso motus gravium incipere intelligatur. Adde quod motus gravium ad medium esse dicitur, motus autem levium a medio, at medium intelligi non poterat non intellecto extremo, nec centrum non intellecta peripheria. Omnes igitur ob causas videtur de caelo prius agendum fuisse, quam de elementis.

In ipsa autem caeli tractatione ordinem servat Aristoteles convenientissimum, quia cum in cuiusque subiecti contemplatione duo, nec plura, cognoscenda proponantur, primum quidem eius natura et essentia, deinde vero proprietates et accidentia, quae ab ea emanant, ante omnia naturam caeli declarat in primo libro ad contextum usque 32.¹¹³ Postea vero in tota sequente primi libri parte, atque in toto secundo accidentia caelestis corporis contemplatur. In primo quidem illa quae, licet naturam caeli insequantur, in totum tamen mundum redundant, ita ut caelum habeant subiectum praecipuum, mundum vero subiectum adaequatum. Proinde de toto mundo ab Aristotele demonstrantur, eaque tria sunt: finitudo molis, unitas, sempiternitas.

In secundo autem illa quae non redundant in universum, sed caelum habent subiectum adaequatum, cuiusmodi sunt sex illae differentiae positionis in caelo: dextrum, sinistrum, sursum, deorsum, ante et retro, necnon varietas motum, et astrorum, et orbium, eorumque ordo, et figura, et alia quae in eodem libro tractantur. Non sunt enim hic omnia singillatim recensenda, cum satis sit totius tractationis rationem intellexisse. Id solum non

113 Aristoteles, *De caelo*, I.1–4, 268a1–271a35 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 32, f. 22rB–C).

est silentio praetereundum: in postrema secundi libri parte agi de terra, non quidem ut de elemenro gravi¹¹⁴—sic enim de ipsa agitur in quarto libro—, sed quatenus respectu caeli locum centri obtinet, adeo ut illa quoque tractatio modo quodam de caelo esse dicatur. Quemadmodum enim tractatio de centro, quatenus centrum circuli est, pars quaedam est tractationis de circulo, sive de circuli peripheria, ita et ibi tractatio de terra pars quaedam tractationis de caelo^a esse intelligenda est. 5

In duobus autem posterioribus libris agit Aristoteles de reliquis simplicibus corporibus, de gravibus et levibus, quae sunt: ignis, aer, aqua, terra. Haec enim ibi tractantur ut gravia et levia, sumitque ibi Aristoteles gravitatem et levitatem pro formis elementorum, non quod revera sint formae—sunt enim qualitates—, || sed quia latentibus formis sumuntur earum loco accidentia haec consequentia per quae moventur elementa loco, et in propriis quaeque locis sita integrant mundum; haec enim est propria elementorum | consideratio in tertio et quarto libris *De caelo*, ut postea declarabimus, quatenus sunt gravia et levia, hoc est, quatenus sunt simplicia corpora, quorum simplices naturas insequuntur simplices motus naturales per quos propria loca occupando mundi integritatem constituunt. 10
||41
|28 15

Sed de eorum duorum librorum tractatione plura dicemus in sequentibus, tunc praesertim cum loquemur de subiecto librorum *De generatione et interitu*; nunc pauca haec dicere volumus, ut ante omnia intelligatur quae-nam sit vera sententia de subiecto et de tractatione quatuor librorum *De caelo*; modo expendendae sunt aliorum hac de re sententiae, ut cum iis disputando veritatem clariorem reddamus. 20

Caput XIV Sententia Alexandri de subiecto librorum *De caelo* 25

Huic sententiae repugnant maxime sectatores Alexandri qui (ut Simplicius refert¹¹⁵) aliud opinari visus est de subiecto horum librorum. Dixit enim Aristotelem in his agere de mundo ac de simplicibus corporibus quae ipsius partes sunt, quam sententiam alii qui eum postea secuti sunt ita intellexerunt ut subiectum sit mundus tantum, non simplicia corpora, cum haec ut principia mundi et propter mundum considerentur—ex iis enim tanquam ex materia mundus constat—, non ipsa per se ut subiectum libri. 30

^acirculo 1607.

114 See Aristoteles, *De caelo*, 11.14, 296a24 ff.

115 Simplicius 1544, p. 2; Simplicius 1894, p. 1.

Huic opinioni multa videntur argumenta suffragari. Primum quidem argumentantur ex inscriptione: cum enim hi libri inscribantur *De caelo*, vel sumitur ibi caelum pro solo caelesti corpore, vel pro mundo toto; utroque enim modo asserit Aristoteles in contextu 96 primi libri sumi posse caelum,¹¹⁶ atqui pro solo quinto corpore accipi non potest: sic enim manca et imperfecta esset inscriptio, cum non de solo quinto corpore, sed etiam de quatuor elementis agatur in his libris. Sumitur itaque caelum pro mundo, proinde subiectum est mundus.

Secundo sumunt argumentum a tractatione ipsa, nam totus primus liber est de mundo, nempe de eius finitate, de unitate, de aeternitate.

Tertio ex verbis Aristotelis qui saepe caelum vocat primum elementum, ut in contextu 91 primi libri,¹¹⁷ et in initio tertii:¹¹⁸ quoniam igitur nomen elementi respectivum est—elementum enim est alicuius elementum—, videndum est cuiusnam elementum possit vocari ipsum caelum. Respectu quidem mistorum non potest elementum dici, quia mistum non constat ex caelo ut ex materia. Relinquitur ergo ut respectu solius mundi possit vocari elementum, siquidem omnia quinque simplicia corpora sunt materia mundi. Quoniam igitur eadem debet esse caeli et aliorum quatuor corporum considetatio, necesse est, si caelum consideratur ut materia mundi, elementa quoque ut materiam mundi considerari: omnia igitur simplicia corpora ut principia subiecti in his libris considerantur, non ut subiectum.

Hinc aliud argumentum colligunt, quod erit ordine quartum: illud est subiectum cuius principia et accidentia quaeruntur, illud vero non est subiectum cuius non quaeruntur principia et affectiones; atqui principia et accidentia mundi, non simplicium corporum, tractantur in libris *De caelo*: ergo subiectum est mundus, non simplicia corpora. Maior propositio manifesta est, minor probatur: agitur in tribus posterioribus libris de quinque simplicibus corporibus, quae sunt principia mundi materialia, in primo autem libro agitur de accidentibus mundi: omnes igitur hi quatuor libri sunt de principiis ac de accidentibus mundi. De principiis autem simplicium corporum manifestum est non agi in his libris; caelum enim nulla habet principia, elementorum vero nulla tractantur principia in his libris *De caelo*.

Argumentantur etiam contra Simplicii sententiam hoc pacto: si subiectum horum librorum esset corpus simplex, deberet Aristoteles in libris *De caelo* omnia quae | ad simplicia corpora pertinent pertractare et docere

¹¹⁶ Aristoteles, *De caelo*, I.9, 278b11–21 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 96, f. 64vG–L).

¹¹⁷ Aristoteles, *De caelo*, I.8, 277b14–23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 91, f. 59vH–L).

¹¹⁸ Aristoteles, *De caelo*, III.1, 298b6.

omnia eorum accidentia. Hoc tamen non facit, quia solas motrices elementorum qualitates considerat; de aliis vero quae alteratrices dicuntur ne verbum quidem facit: de iis enim loquetur in libris *De generatione*. Non est igitur horum librorum subiectum corpus simplex.

Postremo pro sua opinione hoc argumento utuntur: agendum omnino erat de mundo in philosophia naturali, ergo nisi in libris *De caelo* subiectum sit mundus, manca et diminuta erit scientia naturalis ab Aristotele scripta. Nullus enim in ea alius locus relinquetur in quo agi dicatur de ipso mundo universo.

Hanc igitur sententiam qui sequuntur alia utuntur ratione in horum librorum ordine declarando. Cum enim in hoc omnes consentiant, quod libri *De caelo* sequantur statim octo libros *Physicae auscultationis*, duplicem huius ordinis rationem assignant. Alii namque dicunt: in libris *Physicae auscultationis* actum est de principiis corporis naturalis, sequebatur ut de ipsis corporibus naturalibus ageretur, sed quia totum nobis prius offertur cognoscendum, quam partes—est enim nobis notius partibus, ut dicitur in contextu quarto primi libri *Physicorum*¹¹⁹—, ideo in libris *De caelo* agendum primo loco erat de mundo universo, ut postea de singulis eius partibus ordinatim agendo tota naturalis scientia absolveretur, quod quidem Aristotelem fecisse videmus, nam post tractationem de mundo agit primum de simplicibus corporibus, postea de mistis omnibus et generatim et singillatim. Alii vero dicunt subiectum fuisse in libris *Physicae auscultationis* corpus naturale late sumptum, a quo cum ad eius species transeundum esset, primo loco dicendum fuit de tota earum congerie, quae vocatur mundus, postea vero de singulis.

Caput xv Dictae sententiae confutatio

Sententia haec an revera Alexandri fuerit, ego quidem dubius sum. Cum enim commentarios Alexandri non habeamus, ex iis quae a Simplicio referuntur non liquet ita sensisse Alexandrum, ut eius opinio ad rectum sensum quem mox considerabimus trahi nequeat; quemadmodum si ita sensit, ut ei caeteri attribuunt, defendi nullo modo potest.

Primum enim adversus eum sic argumentor cum Simplicio:¹²⁰ si scopus Aristotelis in his libris esset agere de mundo universo, antequam de singu-

119 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a23–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 4, f. 7rE).

120 See Simplicius 1544, p. 2; Simplicius 1894, pp. 1–2.

lis eius partibus ageret, ergo mundum hic considerare deberet perfectum, nec ex simplicibus modo, sed ex mistis quoque corporibus constantem. Hoc enim omnino probaret adversariorum ratio, si modo aliquid habet efficacitatis. Nam si, cognito corpore naturali communi seu cognitis principiis, offertur primo loco cognoscendum totum, deinde partes singulae, et hae quae 5 postea ab Aristotele considerabuntur erunt et simplicia corpora et mista, non video cur secundum ipsam eorum rationem non fuerit ante omnia considerandum universum, ut ex his omnibus corporibus constans. Hoc enim esset de toto mundo agere, quemadmodum et Plato in *Timaeo*¹²¹ et auctor libelli *De mundo ad Alexandrum*¹²² videntur mundum considerasse. Attamen de mundo ut mista complectente ipsis quoque confitentibus non agitur in libris *De caelo*: non est igitur consilium Aristotelis in iis libris agere de mundo. Revera enim mundus non est unum quiddam eius modi quod perfecte in uno libro tractare potuerit, cum non sit unius naturae, sed ex diversarum naturarum corporibus sit conflatus. Quamobrem perfecta totius 15 mundi tractatio habetur in tota philosophia naturali, cum in hoc libro agatur de simplicibus corporibus, in alio de mistis generaliter, in aliis vero de variis speciebus. Sic enim cognitis partibus dicitur totus mundus esse cognitus, sed non totus simul in aliquo libro ut unum quoddam subiectum cognoscendum. 20

Praeterea, secundum hanc opinionem nullus est conveniens transitus a 30 libris *Physicae auscultationis* ad libros *De caelo*; neque enim ut a primis principiis ad mundum, siquidem illa non sunt mundi totius principia; neque ut a corpore naturali late accepto ad mundum, quia mundus non est species aliqua corporis naturalis, sed omnium specierum congeries. Ordo autem 25 artificiosus, quem proposuit Aristoteles in Prooemio primi *Physicorum*, est ut ab universalibus ad particularia progrediamur, et a genere ad species.¹²³ 44

Adsunt etiam plura Aristotelis testimonia sententiam nostram comprobantia. Nam in initio primi libri *De caelo* incipit agere de corpore simplici generaliter, deinde ad species transit a caelo incipiens, ut antea diximus.¹²⁴ 30 In postrema parte primi libri loquitur fuse de aeternitate mundi.¹²⁵ Deinde in principio secundi libri concludens illam iam ostensam aeternitatem, tribuit eam soli caelesti corpori,¹²⁶ quasi eam demonstrasse de mundo fuerit

121 See Plato, *Timaeus*, 26c–d.

122 See Aristoteles 1562, VII: *De mundo*, ch. 2, f. 111rC–F.

123 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a16–184b1.

124 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b11 ff.

125 Aristoteles, *De caelo*, I.12, 281a29 ff.

126 Aristoteles, *De caelo*, II.1, 283b26–284b5.

eam de caelesti corpore demonstrasse. Illud enim solum apud Aristotelem est radix aeternitatis, siquidem ideo aeternus est mundus, quia caelum est aeternum. Quare de accidentibus mundi agere in primo libro est agere de caelo, quia illa omnia accidentia solam caeli naturam consequuntur. In^a initio etiam tertii libri recensens Aristoteles ea quae in duobus prioribus libris tractata erant, non dicit se egisse de mundo, sed de solo caelesti corpore, quod vocat primum elementum.¹²⁷ Sic in initio primi *Meteorologicorum*, commemorans ea quae in praecedentibus libris tractaverat, non dicit se in libris *De caelo* egisse de mundo, nec ullam prorsus mundi mentionem facit, sed dicit de caelestibus corporibus, et de quatuor elementis actum esse in his libris;¹²⁸ nec ullum apud Aristotelem comperimus locum in quo asserat se in libris *De caelo* egisse de mundo.

Caput XVI Quomodo vere dici possit subiectum in libris *De caelo* esse mundum

Sed memoratae sententiae falsitas clarior reddetur si declaraverimus quomodo ad rectum sensum opinio de mundo redigi possit. Huius enim comparatione error aliorum qui alium sensum acceperunt manifestissimus erit.

Mundum hunc corporeum duobus modis sumi philosophi omnes concedere videntur; cum enim nomen mundi significet quoddam perfectum et absolutum, duplex in eo perfectio notari potest: una molis seu quantitatis, altera qualitatis seu formae. Illam vocarent Latini nostri “extensivam”, hanc “intensivam”.

Ratione quidem quantitatis et extensionis perficitur et absolvitur mundus a quinque simplicibus corporibus; a mistis enim non integratur mundi moles quatenus mista sunt, sed quatenus constant ex simplicibus tanquam ex materia; quare etiam si nulla essent mista, perfectus tamen hac ratione mundus diceretur; ex omni enim constaret quantitate, et omnem locum adimpleret; ideo Aristoteles dixit mista non alium habere locum, quam illum qui eis convenit ratione elementi praevalentis in mistione singulorum.¹²⁹

Ratione autem formae et perfectionis secundum intensionem acceptae, mundus non a solis simplicibus corporibus dicitur perfectus, sed etiam a mistis omnibus, nam praeter elementa adiectae sunt mistis propriae singu-

^aIn *om.* 1607.

¹²⁷ Aristoteles, *De caelo*, III.1, 298a23–26.

¹²⁸ Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 338a20–23.

¹²⁹ See Aristoteles, *De caelo*, IV.4, 311a30–35.

||45 lorum formae, in quibus omnibus earumque || ordine ita est mundi perfectio constituta, ut una sublata desineret mundus esse perfectus et ornatus. Ad molis igitur mundi integritatem sola simplicia pertinent, ad ornatum vero et ad absolutam perfectionem etiam mista.

Inter omnes autem qui mundum esse horum librorum subiectum dicunt, 5 hoc convenit, quod mundus consideratur hic ut ex solis simplicibus constans, non ut ex mistis. Attamen si post libros *Physicae auscultationis* prius offerebatur nobis totum cognoscendum quam partes, a toto ordiendum erat accepto potius secundo modo quam primo, sicut antea considerabamus. Primo autem modo acceptus mundus nil aliud revera est nisi quinque sim- 10 plicia corpora sic ordinata, | ut grave substet levi et gravius minus gravi; et id quod nec grave nec leve est alia omnia intra se contineat et complectatur. Itaque de quinque simplicium corporum naturis loqui, per quas singula proprios, et ita, ut praediximus, inter se dispositos occupant locos, est de mundo loqui, cum nil aliud sit mundus nisi illa sic ordinata. Quamobrem si 15 ita intellexit Alexander subiectum esse mundum, ut subiectum sint ipsa simplicia corpora, quorum congeries est mundus, vera est eius sententia, idque videntur ipsius verba a Simplicio relata significare, quando dixit consilium Aristotelis esse agere de mundo et simplicibus corporibus, ut coniunctiva pro declarativa sumatur, et sensus verborum sit: scopus est mundus, hoc est, 20 simplicia corpora, ex quibus constat mundus.¹³⁰

Haec enim etiam Averrois opinio fuit, qui cum aliquando dixerit subiectum horum librorum esse mundum, ut legimus in principio suae *Paraphraseos*¹³¹ et in postremo commentario tertii libri,¹³² non ob id dixit (quod multi dicunt) simplicia corpora non ut subiectum tractari, sed ut principia mundi. 25 Hoc enim nil potest ineptius, nil falsius excogitari, quandoquidem prius oportuisset Aristotelem de simplicibus corporibus agere, quam de mundo, si illa ut mundi principia considerarentur, quoniam cuiusque rei cognitio ex principiorum suorum cognitione acquiritur, nec potest res iis ignoratis bene cognosci. Ipsi tamen dicunt agi prius de mundo, quam de simplicibus cor- 30 poribus, quod secundum eorum sententiam est omnino absonum rationi; at putavit Averroes simplicia corpora considerari ut subiectum libri, non ut principia subiecti, ut apertissime apud eum legimus in primo commentario libri tertii *De caelo*,¹³³ ubi primum inquit consilium Aristotelis esse agere

130 See Simplicius 1544, p. 2; Simplicius 1894, p. 1.

131 See Averroes 1562, v: *Paraphrasis De caelo*, dict. 1, f. 272rA–B.

132 See Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 77, f. 233rE–F.

133 See Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 1, f. 173rC–E.

de partibus mundi simplicibus, nec ob id intelligit simplicia corpora considerari ut principia mundi, nam postea seipsum declarans inquit demonstrari ipsorum accidentia per suas causas, subiectum autem est illud de quo accidentia per suas causas demonstrantur: ea igitur corpora vult ibi habere locum subiecti.

5

¶46

Legimus etiam ibidem apud Averroem verba haec: ¶ “et iam locutus est in primo et in secundo huius libri de corporibus caelestibus et accidentibus eorum; vult modo dicere de aliis quatuor simplicibus, qua recta moventur”.¹³⁴ Sic enim dicit accidentia caelestis corporis tractata fuisse in primi et secundo libro *De caelo*, quare non putavit primum librum ita esse de accidentibus mundi, ut non sit de accidentibus caeli. Demum autem in calce eiusdem commentarii sententiam suam clarissime profert et aliorum errorem patefacit Averroes, dum distinguit considerationem elementorum, quae habetur in libris *De generatione* ab ea quae habetur in libris *De caelo*, his verbis: “in libro *De generatione* non considerat elementa nisi propter considerationem mistorum generabilium et corruptibilium; hic autem considerat ea in quantum sunt partes mundi; hic igitur considerat ea in quantum sunt subiectum, ibi vero in quantum sunt principia”.¹³⁵

10

15

Itaque apud Averroem considerare elementa ut partes mundi non est ea considerare ut principia subiecti, sed est ea considerare ut subiectum libri, siquidem partes integrantes non distinguuntur re a toto, sed sunt idem quod illud. Quare considerare mundum ut constantem ex simplicibus corporibus et considerare simplicia corpora ut sunt partes mundi idem est. Proinde subiectum dicere mundum idem est ac dicere simplicia corpora esse subiectum; eaque Averrois opinio fuit, qui in eodem dicto commentario tum dixit elementa in libris *De caelo* considerari ut partes mundi, tum etiam dixit considerari quatenus sunt simplicia.

20

25

Caput XVII Quod melius sit dicere subiectum corpus simplex, quam mundum

Non est autem ignorandum quod cum nomine mundi et nomine simplicis corporis idem horum librorum subiectum denotetur, attamen longe melius et artificiosus loquimur dicentes corpus simplex, quam dicentes mundum, quia licet eandem utroque modo rem consideratam exprimamus, non

30

134 Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 1, f. 173rC.

135 Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 1, f. 173vL–M.

aeque tamen modum considerandi exprimimus, qui est quatenus simplex, non quatenus mundus.

Quod ostendo sumens ab hoc dubio occasionem, quod cum ego pluribus eruditis viris iam obtulerim, neminem reperi qui id bene solverit. Dubium tale est: sententia nunc est plurium philosophantium quod tota scientia naturalis subiectum habeat adaequatum corpus naturale quatenus naturale est; hic itaque considerandi modus debet esse proprius scientiae naturalis et illi adaequatus, ita ut nulla sit alia disciplina in qua aliquid consideretur quatenus naturam habens, nec ulla sit scientiae naturalis pars quae alia ratione consideret aliquid nisi ut naturale seu naturam habens; cum igitur in libris *De caelo* agatur seu de || mundo, seu de caelo, et de elementis, quae omnia sunt corpora naturalia, necesse est ea considerari hac sola ratione: quatenus naturalia corpora sunt; atqui efficax illatio semper est a *quatenus ipsum* ad *de omni*; igitur quemadmodum si homo quatenus est animal sentit, necesse est ut omne animal sentiat; ita si illa considerantur ut naturam habentia, necesse est ibidem considerari omnia naturam habentia, proinde omnia naturalia corpora in libris *De caelo* subiectum erunt, tum simplicia, tum mista.

Et hoc dubium non minus in quolibet alio libro scientiae naturalis locum habet, quam in libris *De caelo*. Causa enim absurditatis esse videtur quia sic ponitur modus considerandi amplior re considerata, nam latius patet quatenus naturale, quam elementa, quam animalia, quam stirpes. Quare dum dicimus aliquod horum considerari ut naturale, in praedictum absurdum incidimus, ut dicamus ibi considerari omne naturale; quod si dicamus considerari non ut naturale, sed alio modo, ea consideratio non pertinebit ad scientiam naturalem, quia sub modo considerandi scientiae naturalis non continebitur.

Vera huius dubii solutio meo quidem iudicio in hoc consistit, quod quemadmodum res considerata communis primum est, deinde ad varias species coarctata, sic et modus considerandi. Hoc enim omnino confitendum est si modus considerandi debet esse aequalis rei consideratae, ut ante dicebamus. Quoniam igitur subiectum in tota scientia naturali unum est, corpus naturale, idque primo loco tractandum proponitur ut commune genus, deinde ad varias species ordinatim coarctatur, nec ob id plura sunt subiecta, sed unum, siquidem species omnes in communi genere unitatem recipiunt, modus quoque considerandi unus est totam scientiam amplectens, quatenus naturam habens, ita tamen ut prius sumatur natura communiter et indistincte in libris *Physicae auscultationis*, deinde cuiusque naturalis corporis propria natura, quae huius proprii motus principium est. Considerantur igitur in libris *De caelo* simplicia corpora quatenus proprias habent naturas,

quae propriorum simplicium motuum causae sunt. Simplicis autem motus causa est natura simplex. Est itaque subiectum corpus simplex, ut naturam simplicem habens, non ut absolute naturam habens. Sic enim sequeretur ampliorem esse modum considerandi re considerata et alia inde emanarent absurda quae in dubitatione tacta fuere, quae omnia in quolibet libro naturali evitamus, dum naturam restrictam sumimus ad corpus illud naturale, quod in quoquo libro dicatur consi|derari.

||33 Sic etiam servatur ille doctrinae ordo et artificiosus progressus ab universalibus ad particularia, quem proposuit Aristoteles in Prooemio primi
||48 *Physicorum*¹³⁶ a corpore naturali latissime accepto ad singulas || eius species, quatenus proprias singulae habent naturas, quae propriorum motuum sunt principia. Talis enim revera est apud Aristotelem consideratio omnium corporum naturalium in tota philosophia naturali. Hunc igitur artificiosum progressum servamus dum dicimus subiectum in libris *De caelo* esse corpus simplex quatenus simplex, seu mundum quatenus est omnium simplicium corporum congeries. Sic enim dicimus quatenus naturam habet simplicem; non sic si dicamus subiectum esse mundum seu simplicia corpora quatenus mundum constituunt. Mundus enim non est species corporis naturalis, sed est potius omnium naturalium corporum aggregatio, neque, ut mundus est, habet aliquam propriam naturam vel proprium aliquem motum, sed solum habet proprias naturas singulorum corporum, et proprios singulorum motus. Quare si tota scientia naturalis versatur in corpore naturali quatenus habet in se naturam, quae est principium motus naturalis, non potest ita considerare mundum universum, ut eius consideratio sit seiuncta a consideratione singulorum corporum, e quibus mundus constat.

Summa igitur haec sit: nomine mundi significari posse fatemur rem in libris *De caelo* consideratam, sed modum considerandi omnino negamus nomine mundi significari posse. Adde quod appellatio mundi ambiguitate non caret: potest enim non modo id quod ex simplicibus corporibus constat, sed etiam id quod omnia prorsus corpora continet appellari mundus; imo et rerum omnium tam corporalium, quam incorporalium collectionem posset quispiam nomine mundi intelligere. Hae autem, licet unum mundum constituent, non ita tamen unum, ut sub unam scientiam cadere aptus sit. Quod igitur melius sit subiectum statuere corpus naturale simplex quam mundum, manifestum est.

136 Aristoteles, *Physica* 1.1, 184a21–26.

Caput XVIII Solutio argumentorum pro Alexandro adductorum

Restat ut quantum roboris habeant argumenta pro Alexandro adducta videamus.¹³⁷ Ad primum ex inscriptione acceptum, possumus bifariam respondere. Primum dicere possumus nihil esse absurdi si caelum in hac inscriptione pro solo quinto corpore accipiat; non est enim necessarium ut inscriptiones librorum semper sumantur ab omnibus rebus consideratis, cum soleant esse arbitrariae, et interdum etiam a nullius rei consideratae nomine sumi comperiantur, ut metaphysica sic appellata non est a re aliqua considerata, sed ab ordine doctrinae respectu scientiae naturalis; eadem etiam vocatur scientia divina, licet parva tantum eius pars sit de rebus divinis; sic enim appellatur a sola praecipua re considerata, qualis esset etiam inscriptio librorum *De caelo*, si caelum pro || solo quinto corpore acciperetur: sic libri quoque *Meteorologici* inscribuntur ab iis tantum quae in sublimi sunt, non ab iis quae gignuntur in terra, licet talia plura in eisdem libris considerentur.

Secundo dicere possumus sumi in ea inscriptione caelum pro mundo universo, idque sententiae nostrae minime refragari, cum nos quoque asseramus tractari in his libris universum, hoc est, simplicia corpora, quorum collectio est mundus universus. Sic autem sumpta esset inscriptio a re considerata, at non a modo considerandi, neque id absurdum est, cum aliquae inscriptiones ne a re quidem considerata sumptae apud illustres auctores comperiantur, sed ab aliquo extraneo, ut praediximus, quocirca nil roboris habet argumentum hoc.

Ad secundum iam patet responsio ex iis quae antea dicta sunt. Dicimus enim primum librum esse de caelo, ut ipse Aristoteles asserit in initio tertii libri,¹³⁸ et in initio primi *Meteorologicorum*,¹³⁹ nam accidentia mundi, quae in primo libro tractantur, primo competunt caelo, indeque ad universum mundum redundant. Ideo volens ea attribuere Aristoteles mundo, ut subiecto adaequato, cognovit nullum esse locum eis convenientiorem, quam eum librum in quo de caelesti corpore agitur. Ob id eorum tractationem aggressus est statim post declaratam quinti corporis naturam, qua de re alio in loco uberius locuti sumus, cum nostram de doctrinae ordine sententiam ab aliorum obtrectationibus tueri coacti fuimus.¹⁴⁰

137 See above ch. 14.

138 Aristoteles, *De caelo*, III.1, 298a24–26.

139 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 338a20–23.

140 See Zabarella 1597, *Apologia*, II, ch. 2, co. 68–72.

Tertii argumenti solutio sumitur ex verbis Simplicii, qui dicit caelum non ideo vocari elementum, quia sit materia mundi, sed quia est simplex,¹⁴¹ quam responsionem verissimam esse demonstro. Cum enim Aristoteles in iis libris et caelum et alia quatuor simplicia corpora elementa vocet, confiteri cogimur ea omnia eadem ratione elementa appellari. Itaque si caelum respectu mundi elementum dicitur, oportet etiam reliqua dici elementa respectu mundi. Hoc tamen ita est falsum, ut nihil falsius, nam legentibus totum tertium librum *De caelo* patet ea nunquam vocari elementa respectu mundi, sed semper respectu mistorum. Ipsa namque vocat Aristoteles elementa corporum, et in definitione elementi, quam ibi tradit, hoc manifestissimum est. Igitur neque caelum dicitur elementum respectu mundi, sed per illorum similitudinem. Cum enim sint eiusdem ordinis quatenus simplicia sunt, et conditio elementi sit ut sit simplex, caelum dicitur elementum quatenus est simplex, sicut illa quae vere sunt elementa mistorum.

||50 Miror autem quod aliqui negare audeant necessariam esse elementi conditionem ut sit simplex, et dicant requiri solum ut sit homogeneous, et ex eo caetera constituentur. Nam manifeste repugnant Aristoteli et incidunt in sententiam Anaxagorae in contextu 33 illius tertii libri ab Aristotele || reprobata.¹⁴² inquit enim non omne homogeneous esse elementum, ut carnem et os, sed id solum quod in res specie diversas resolvi nos potest; caro autem resolvitur in ignem, aquam, aerem et terram, proinde caro non est elementum; vult ergo Aristoteles non esse elementum nisi id quod est simplex, idque etiam aperte asserit in capite 3 quinti libri *Metaphysicorum* ut ibi videre est.¹⁴³

Confirmatur autem haec Simplicii ac nostra responsio testimonio Aristotelis in primo *Meteorologicorum* capite 3 et 4, ubi caelum similiter vocat primum elementum.¹⁴⁴ Ibi namque certum est non vocari caelum elementum respectu mundi, cum in iis libris non alia ratione consideretur caelum nisi ut causa eorum quae in inferiore mundo fiunt. Itaque non alia ratione dicitur elementum nisi quia est simplex.

Ad quartum neganda est minor propositio. Ad probationem autem negamus mundum habere alia accidentia praeter illa quae propria sunt aliquius simplicis corporis. Nam illa quae in primo libro tractantur, naturam caeli consequuntur. Mundum vero habere principia negandum omnino est:

141 Simplicius 1544, pp. 2–3; Simplicius 1894, pp. 1–2.

142 Aristoteles, *De caelo*, III.4, 302b11–20 (Aristoteles 1562, v, lib. III, t/c 33, f. 201vI–K).

143 Aristoteles, *Metaphysica*, v.3, 1014b25–1015a18.

144 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 339b16–21; 4, 341b5–24.

quamquam enim ex simplicibus corporibus constat tanquam ex partibus et ex materia, talis tamen materia non dicitur principium rei nisi ei forma superveniat, quemadmodum membris animalis supervenit anima, quo fit ut partes animalis tum sint partes integrantes, tum essentielles, nempe materia, quae ab anima superveniente perficitur. Talem autem formam mundus non habet, quare vanum est id quod illi dicunt, simplicia corpora ut mundi principia considerari, quod ex eo quoque ostenditur, quod non tractantur ante accidentia mundi, ut tractanda essent, quia prius sunt cognoscenda principia rei, deinde accidentia consequentia.

5

Quod vero dicunt, principia simplicium corporum non considerari in libris *De caelo*, falsum est. Licet enim caelum non habeat principia, habet tamen propriam naturam, quae declaratur in primo libro, eaque tractatio est instar tractationis principiorum caeli. Non enim aliam ob causam quaeruntur principia rei habentis principia, nisi ut eius natura et essentia cognoscatur. Quatuor autem elementa habent quidem principia, materiam et formam, sed de materia nil | dici poterat praeter illa quae in primo *Physicorum* dicta erant. De forma vero dictum quidem est in illo primo libro, sed solum communiter et generaliter. Restabat igitur dicendum de propriis elementorum formis iuxta promissum Aristotelis in postremo contextu illius primi libri *Physicorum*,¹⁴⁵ idque faciendum erat in libris *De caelo*, sed quoniam hae sunt incognitae et nomine carent, Aristoteles accepit proprietates loco formarum, nempe gravitatem et levitatem. Quare negari non potest formas elementorum in libris *De caelo* considerari. Patet etiam ibi declarari proprios eorum motus et || proprias quietes, aliaque eorundem accidentia, quare falsam prorsus minorem adversarii sumunt.

10

15

20

25

Ad quintum negandum est consequens, et ut ratio negationis appareat, retorqueo prius contra adversarios argumentum sic: potest considerari mundus ut constans ex omnibus et simplicibus et mistis corporibus, qua ratione proprie dicitur mundus et perfectus et ornatus, ergo nisi in aliquo libro scientiae naturalis ita consideretur mundus, philosophia naturalis manca et diminuta erit. Si hoc argumentum non est efficax, argumentum quoque adversariorum nihil habet efficacitatis. Ratio autem est quia mundus non est ita unum quid quod seorsum a partibus suis cognosci debuerit vel potuerit; sed cognitio partium est cognitio mundi. Dum igitur cognoscimus omnia simplicia corpora, etiam si nullam totius tractationem faciamus, cognoscimus mundum, quia mundus est simplicia corpora sic ordinata. Sic etiam dum cognoscimus omnia naturalia corpora et simplicia et mista, cognosci-

30

35

145 Aristoteles, *Physica*, 1.9, 192a34–192b2 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 83, f. 47rD–E).

mus mundum altero modo acceptum, proinde nulla alia requiritur mundi consideratio praeter considerationem partium.

Ad postremum quod adversus Simplicium afferebatur dicimus Aristotelem de elementis agere tum in libris *De caelo*, tum in libris *De generatione et interitu*, cum hoc tamen discrimine, quod in libris *De caelo* ea considerat absolute ut corpora naturalia, in libris autem *De generatione* ut principia mistorum. Quoniam igitur qualitates motivae competunt elementis ut sunt naturalia corpora, absque ullo mistorum respectu, alterativae autem eis datae sunt ut sint principia mistorum, Aristoteles harum qualitatum tractationes seiunxit, et motrices consideravit in libris *De caelo*, quae maxime videbantur idoneae ut pro elementorum formis sumerentur, quia per has formae elementorum edunt immediate proprios naturales motus, qui eis competunt prout sunt corpora naturalia. Alterativarum autem consideratio fuit reiecta in libros *De generatione*, qua de re postea fusius loquemur.

Caput XIX Aliae aliorum sententiae de subiecto librorum *De caelo*

Aliae quoque fuerunt aliorum sententiae de subiecto horum librorum, quas non erit ab re breviter expendere, et an defendi possint considerare.

Latini omnes subiectum statuissent videntur corpus mobile ad ubi, hac moti ratione: libri *Physicae auscultationis* subiectum habuere mobile absolute acceptum, hoc autem prima divisione dividitur immobile ad ubi, et mobile ad formam; quoniam igitur motus ad locum est omnium motuum primus, rationi consonum fuit ut post cognitionem corporis, seu entis mobilis absolute sumpti, ageretur statim de mobili ad ubi: hoc itaque subiectum est librorum *De caelo*. Horum sententia in eo probanda maxime est, quod putarunt Aristotelem in libris naturalibus ordinem servasse ab universalibus subiectis ad particularia, et in libris *Physicae auscultationis* egisse de genere ipso subiecto, postea vero in aliis libris agere de speciebus. Sed quod de subiecto horum librorum dixerunt, admittendum non est nisi ad bonum sensum trahatur, qui etiam videtur quibusdam ipsorum non fuisse incognitus, ut videre est in quaestione Ioannis Magistri, doctoris Parisiensis Scotistae non spernendi.¹⁴⁶

Urgetur primum haec opinio hac difficultate, quod corpus loco mobile non solius libri *De caelo*, sed omnium librorum naturalium subiectum est,

146 See Johannes de Magistris 1487, *Super libros Physicorum*, q. 1, f. 1b; *Super primum coeli*, q. 1, f. 68b–c.

siquidem omne naturale corpus, tam simplex quam mistum, est loco mobile. Quod si generaliter accipiat corpus loco mobile, videtur potius ad libros *Physicae auscultationis* pertinere eius consideratio, cum id omnia prorsus naturalia corpora sua amplitudine complectatur. Hoc illi videntes adiecerunt *simplex* et dixere corpus simplex, quatenus mobile ad ubi, esse subiectum librorum *De caelo*. Sed hoc dicentes in alias non minores angustias inciderunt: modum enim considerandi ampliorem fecerunt re considerata, quod nullo pacto faciendum est; sic enim fieret ut non solum simplex, sed etiam mistum et omne naturale corpus in libris *De caelo* subiectum esset; si enim quatenus loco mobile, ergo omne loco mobile, ut etiam antea dicebamus. 5 10

Sed hoc quoque illi animadvertentes distinxere mobile ad ubi, et dixere se illud tantum intelligere, quod simplici motu sit mobile. Attamen neque per hoc omnem difficultatem sustulerunt, nam mobilitas est accidens corporis naturalis, et medio naturali demonstrari potest a priori, nam corpus naturale est mobile, et loco mobile, quia naturam in se habet, quae est principium motus; et corpus simplex est mobile motu simplici, quia naturam simplicem habet. Non potest igitur mobilitas statui ratio formalis subiecti in scientia naturali, seu in aliqua eius parte, quin subiectum possit in scientia sua demonstrari per causam; demonstrabitur enim pars formalis de parte materiali, quod quidem absurdissimum est. 15 20

Ut igitur hanc quoque difficultatem effugerent, tandem dixerunt se non sumere mobilitatem ut affectionem, sed loco interni principii a quo emanat ipsa propensio ad motum; principium autem est natura. Dicunt itaque se per mobile intelligere naturale, seu naturam habens, et per mobile motu simplici naturale simplex, seu naturam habens simplicem, quae opinio nostra est. Sic enim subiectum statuunt corpus naturale simplex quatenus naturam simplicem habens. Si qui vero sententiam illam non sic intelligunt, ii || defendi non possint. 25 30

Iamblicus autem et Syrianus dixerunt consilium Aristotelis esse agere de caelesti corpore, non de elementis. De his enim agi in his libris secundo et propter caelum.¹⁴⁷ Quae sententia praeter illa quae adversus eam a Simplicio adducuntur,¹⁴⁸ hoc quoque argumento falsa esse cognoscitur: quod elementa sunt corpora naturalia digna per se cognitu a philosopho natu- 35

147 Both references are probably collected from Simplicius; see Simplicius 1544, p. 2; Simplicius 1894, p. 2.

148 *Ibidem*.

rali non minus quam caelum; quocirca non solum aliorum gratia tractanda sunt a naturali, sed etiam propter se. Quoniam igitur in libris *De generatione* considerantur ut principia mistorum, nec perfecta ibi est eorum consideratio, siquidem particulae tantummodo elementorum quae sub generationem cadunt ibi considerantur, non integritates ipsorum, desideratur in scientia naturali tractatio elementorum absoluta et instituta propter ipsamet elementa. Talis enim nulla est nisi illam dicamus quae habetur in duobus posterioribus *De caelo* libris. 5

Qui contra hanc sententiam alia videre cupit, Simplicium legat. Supervacaneum enim esse existimavi omnia quae hac de re hic a Simplicio dicuntur, in medium adducere. De subiecto igitur librorum *De caelo*, et cur in scientia naturali secundum locum obtineant, haec dicta sint. 10

Caput xx De subiecto et de loco librorum *De generatione et interitu* aliorum sententiae, earumque reprobatio

Inter omnes constat duos libros *De generatione et interitu* statim post libros *De caelo* collocari, proinde tertium in hac scientia locum obtinere. Ideo si ratione duce invenerimus quidnam primum post simplicium corporum cognitionem nobis cognoscendum proponatur, manifestum erit horum librorum subiectum et praedicti ordinis ratio. 15

37 Multorum sententia fuit quod subiectum horum libro|rum sit generatio et interitus, cum Aristoteles in ipso eorum librorum initio hunc tanquam scopum sibi proponat, de generatione et interitu loqui.¹⁴⁹ Hanc sententiam nos alibi reprobavimus et ostendimus generationem et interitum esse quidem scopum et intentionem Aristotelis in his libris, at subiectum dici non posse, cum sint accidentia et affectiones corporum naturalium, et in iismet libris ut affectiones in subiecto inhaerentes tractentur ab Aristotele, quae- 25 raturque ibi an sint, et a priori per suas causas demonstrantur de subiecto, quod quidem nullo pacto fieri posset si ipsae eorum librorum subiectum essent.¹⁵⁰

Sed neque ordinis horum librorum ulla ab his adduci recta ratio potest. Cum enim ipsi dixerint subiectum librorum *De caelo* fuisse mundum univer- 30 sum ut ex simplicibus corporibus con||stantem, nulla idonea ratio appare cur post cognitionem mundi sequatur cognoscenda generatio. Quod si quam 54

149 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.1, 314a1–5.

150 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 7, co. 515–516.

ipsi adducunt, ea ita levis est, ut non possit in illa animus acquiescere: mundus enim et simplicia corpora substantiae sunt, generatio vero accidens. Cur igitur post illarum substantiarum notitiam sequantur haec accidentia noscenda, generatio, interitus, alteratio, accretio et imminutio, nec potius aliae substantiae naturales, nulla (ut mihi videtur) afferri firma ratio potest. Et huius erroris ea una causa extitisse videtur, quod subiectum scientiae ab affectionibus et ab intentione seu consilio auctoris non distinxerunt, sed haec omnia confundentes verum doctrinae ordinem et artificiosam librorum structuram cognoscere nequiverunt. Hanc igitur sententiam ut alibi a nobis explosam in praesentia dimittamus.

Latini qui in libris *Physicae auscultationis* subiectum esse dixere ens seu corpus mobile generaliter acceptum, deinde in libro *De caelo* primam eius speciem, quae est corpus mobile ad ubi, probabiliorum ordinis librorum rationem adduxere dicentes subiectum libro *De generatione* esse corpus mobile ad formam, seu (ut eorum aliqui malunt) corpus transmutabile, quod tamen meo quidem iudicio idem significat: proinde tota illorum inter se altercatio de hac re inanis est.

Etenim qui dixerunt mobile ad formam nomine formae intellexere terminum motus absolutum ad differentiam respectivi; in decem autem summis generibus tria tantum sunt quae habeant naturam absolutam—substantia, quantitas et qualitas—, reliqua omnia respectivam, ideo tres tantum mutationes dicuntur esse ad formam—generatio, accretio, alteratio—, de quibus agitur in libro *De generatione*. Motus autem localis non est ad formam; non est enim proprie ad locum, siquidem locus non est quid inhaerens locato, sed extra est, quare locatum non dicitur acquirere locum, sed potius locationem, seu (ut vocant) ubi. Proinde recte vocatur a Latinis interpretibus motus ad ubi, ubi autem significat respectum quemdam locati ad locum, quare non est proprie forma. Itaque distinguitur motus ad ubi a motu ad formam, qui complectitur generationem, auctionem et alterationem, et tractatur in libro *De generatione*. Cum igitur hunc eundem significare voluerint alii dicentes transmutabile, non video in quo differant transmutabile et mobile ad formam. Sententia haec maiorem, quam altera prius reiecta, probabilitatem habet, et propius ad veritatem accedit, nam hi corpus aliquod naturale subiectum horum librorum statuunt, non affectionem, ut illi. Ratione quoque ordinis potiore utuntur, nam ordine doctrinae considerandum prius est mobile generaliter acceptum, quam eius species, et inter has prius mobiles ad ubi, quam mobile ad formam, quoniam || motus localis latissime omnium patet, et primus omnium est.

Attamen hi quoque a veritate recedunt ob rationem a nobis tactam superius, cum de subiecto libri *De caelo* loqueremur. Nam mobilitas ad formam

est accidens, quod per causam naturalem demonstrari potest. Sic autem demonstraretur modus considerandi de re considerata, quod esset demonstrare subiectum. Hi tamen minus peccant quam qui dicunt corpus generabile et corruptibile subiectum esse, quatenus generabile et corruptibile, nam praeter quam quod isti quoque generabilitatem, quae est accidens, modum considerandi faciunt, in eum quoque errorem labuntur, quod illum magis coarctant, quam coarctandus esset: dum enim copus generabile subiectum | esse dicunt quatenus generationi subiicitur, excludunt alia omnia quae in his libris considerantur praeter generationem et interitum.

Melius itaque alii dicebant *quatenus mobile ad formam*: sic enim modum considerandi ampliorem facientes, dicunt ipsum considerari non solum ut generationi et interitui, sed etiam ut alterationi et accretioni et imminutioni et mistioni subiicitur. Ob id tutius fortasse est nullum in singulis naturalibus libris modum considerandi quaerere praeter rem consideratam, cum id multis causa erroris extiterit. Satis namque est semel rationem considerandi toti scientiae adaequatam invenisse, quae est quatenus habens naturam, dummodo semper naturam intelligamus, ut antea in libro *De caelo* annotavimus, nempe non semper late et indistincte acceptam, sed ad illud corpus quod in quoquo libro tractatur contractam atque restrictam.

Quemadmodum enim in libris *De caelo* subiectum esse diximus corpus naturale simplex quatenus naturam habens simplicem, quae est principium proprii motus, aliorumque priorum accidentium, ita ubi subiectum esset animal, nullus esset alius quaerendus considerandi modus nisi ut habens naturam, propriam scilicet animalis, quae priorum motuum et accidentium causa est. Sic igitur in quolibet libro naturali, cum primum inventa est res considerata, hoc est subiectum quod materiale vocant, modus quoque considerandi inventus est; consideratur enim quaelibet species corporis naturalis, quatenus propriam habens naturam.

Hoc admonere volui ut commune praeceptum esset quod et in hoc et in aliis sequentibus libris observemus. Satis enim erit in singulis cognoscere subiectum materiale, quod quidem in quolibet libro necesse est esse speciem aliquam corporis naturalis; modus enim considerandi idem semper subaudiendus erit. Quod igitur ad subiectum attinet libri *De generatione*, haec de aliorum sententiis dicta sufficiant.

||56 **Caput XXI De subiecto libri *De generatione* sententia propria, eiusque
declaratio**

Ut ipse hac in re meam sententiam proferam, ego puto corpus naturale generationi et interitui obnoxium in his libris subiectum esse, ita tamen ut per haec rem solam consideratam significari intelligamus, non modum considerandi: hic enim semper subaudiendus est, quatenus propriam habet naturam. 5

Hoc quidem alii qui hanc ipsam sententiam secuti sunt non animadvertentes in magnas difficultates inciderunt, sed eas nos nullo negotio evitamus. Illi namque dum generabile et corruptibile ut rationem considerandi sumunt, caetera omnia quae in his libris tractantur excludunt. Nos autem per haec subiectum solum materiale denotantes exprimere tantummodo volumus quam naturalis corporis speciem Aristoteles in his libris tractaturus sit, eandemque significare possemus dicendo corpus naturale alterabile. Hoc enim cum corpore generabili reciprocatur. Huic postea aequatam considerandi rationem adiicientes, quatenus propriam habet naturam, omnium quae huius corporis naturam insequuntur considerationem amplectimur, nullumque eorum excludimus. 10 15

Sed nondum propriam de subiecto horum librorum sententiam protulimus. Adhuc enim non expressimus quidnam intelligamus per corpus generationi et interitui obnoxium, cum in hoc ego ab aliorum opinione dissentiam. Referam igitur sententiam meam, eamque quanta potero brevitate declarabo. 20

Ante omnia est nobis hoc fundamentum iaciendum, quod quando dicimus rem aliquam aeternam vel caducam esse, non respicimus speciem, sed individuum. Nam si species spectemus, omnes apud Aristotelem sunt aeternae, proinde nulla res datur quae sit unquam interitura secundum speciem. Quoniam igitur rerum alias dicere solemus caducas et mortales esse, alias vero perpetuas, certum est nos semper indi|viduis solere tum aeternitatem, tum interitum attribuere. 25 30

Hoc ita constituto, si considerare velimus an naturalia corpora sint caduca, an aeterna, tres eorum gradus esse comperiemus, duos extremos, tertium medium: primus gradus est caelestium corporum, quae apud Aristotelem aeterna penitus sunt tam secundum se tota, quam secundum partes; alter est mistorum corporum, quae singula interitui obnoxia sunt tam secundum partes, quam secundum se tota; medium inter haec locum elementa obtinent, quae secundum partes quidem continue generantur et intereunt, at secundum integritates suas nec unquam apud Aristotelem sunt genita, nec unquam interitura, proinde sunt quatuor individua aeterna. 35

||57 Dedit autem natura elementis has duas contrarias conditiones propter duo munera || quibus ea in mundo fungi oportebat, tanquam propter duos scopos ac fines. Ideoque dedit etiam eis duo genera qualitatum, tanquam instrumenta per quae duobus illis muneribus fungerentur.

Unum munus fuit integrare hanc machinam, quae vocatur mundus. Prima namque partes, e quibus mundus constat, sunt quinque simplicia corpora, ut antea dicebamus. Quod munus obeunt elementa secundum se tota: ignis enim totus supremum locum implet, terra totum infimum, aer et aqua medium; caelum vero haec omnia ambit et continet. Huic priori muneri inserviunt motrices qualitates, gravitas et levitas; quodlibet enim ipsorum suum locum occupat, vel ut grave, vel ut leve, vel ut nec grave, nec leve. Patet autem elementa in huius muneris functione nullam habere relationem ad mista, sed absolute existere ut corpora naturalia, etiam si nullum mistum ex ipsis constitueretur.

Alterum munus est ut sint materia corporis misti, eoque funguntur non amplius secundum se tota, sed secundum particulas. Tota namque commisceri non possunt, sed solae particulae commiscuntur et constituunt mistum. Propter hoc secundum munus quo elementa respiciunt mistum ut eius principia, datum est eis alterum genus qualitatum, quae vocantur alterativae, quibus inter se agere, et pati, et mutari invicem possent, siquidem ex pluribus iisque contrariis naturis tanquam ex materia non poterat unum aliquod generari, nisi illa et alterari, et generari, et interire per mutuam inter se actionem et passionem apta essent, et se mutuo frangere, et castigare possent, et in naturam unam coalescere. Non sunt autem elementa apta inter se agere et pati nisi per qualitates alteratrices, nimirum ut sunt calida, frigida, humida et sicca.

Satis autem per se manifestum est has qualitates ad prioris muneris functionem nihil conducere, sicuti neque ad posterius munus conferunt qualitates motrices. Modo enim sint gravia et levia, etiam si statuerentur nec calida nec frigida esse, nec humida nec sicca, satis idonea essent ad manendum quaeque in locis suis, et ita mundum constituendum. Sic etiam patet ad elementorum misionem non conferre gravitatem et levitatem, cum fateri oporteat elementorum particulas in misto non distingui loco, sed quamlibet misti particulam esse mistam.

Ex his colligimus duas esse debuisse in philosophia naturali distinctas elementorum considerationes: unam absolutam, qua elementa secundum se considerarentur ut corpora naturalia, sine ullo mistorum respectu, eamque manifestum est Aristotelem fecisse et absoluisse in libris *De caelo*, ubi elementa tanquam species corporis naturalis habent locum subiecti; alteram vero respectivam, prout sunt materia mistorum, qua ratione tractantur ab

||58 Aristotele in libro *De generatione*, proinde || non ut subiectum, sed ut principia subiecti, quae fuit Averrois opinio in primo¹⁵¹ et ultimo¹⁵² commentariis tertii libri *De caelo*.

Haec si vera sunt, utamur argumento Aristotelis in principio duodecimi *Metaphysicorum*,¹⁵³ illud est subiectum cuius principia considerantur, atqui 5
elementa in libris *De generatione* tractantur ut principia corporis misti, ergo subiectum horum librorum est corpus mistum. Videturque hoc mirifice consentaneum iis quae antea de librorum ordine diximus: cum enim primo loco actum sit de corpore naturali late accepto, idque prima partitione dividatur
|40 in simplex et mistum, et simplex praecedat misto, proinde secundo loco 10
actum sit de corpore naturali simplici in libris *De caelo*, sequi videtur ut statim tertio loco agatur de corpore naturali misto in libris *De generatione et interitu*, ut mox in aliis libris naturalibus agendum maneat ordinatim de speciebus misti.

Adde quod necessarium omnino fuit de misto late accepto agere in aliquo 15
libro naturali, idque manifestum est in nullo alio fieri nisi in libris *De generatione* id fieri fateamur, in quibus etiam videmus agi ex professo de mistione et de generatione misti generaliter sumpti. De misto igitur generaliter accepto agitur in libris *De generatione*, de ipsius autem speciebus agetur postea in
sequentibus libris naturalibus, ut mox ostendemus. 20

Caput xxii^a Difficultates contra praedictam sententiam, et earum solutio

Sententia haec clarior et manifestior fiet si difficultates quibus maxime labefactari videtur de medio tollamus. Videtur enim non solum mistum, sed
potius corpus generabile, quod elementorum et mistorum est commune 25
genus, statuendum esse in his libris subiectum, idque ostenditur primum auctoritate Aristotelis qui in initio primi libri *De generatione* proponit se acturum de generatione et interitu omnium quae natura generantur et intereunt.¹⁵⁴ Facit ergo subiectum non mistum solum, sed omne corpus genera-
tioni et interitui obnoxium. 30

^axxii 1607] XIX 1590^v.

151 Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 1, f. 173vL–M.

152 Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 77, f. 233rE–F.

153 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.1, 1069a18–20.

154 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.1, 314a1–3.

Praeterea, illud est subiectum cui primo competunt affectiones quarum declaratio est scopus auctoris in eo libro. At scopus et intentio Aristotelis in iis duobus libris est agere de generatione et interitu, et de alteratione, ut ipse in eodem loco asserit.¹⁵⁵ Hae autem non primo competunt corpori misto, sed generi ampliori, corpori caduco. Hoc igitur est subiectum, non mistum solum. 5

Tandem confirmatur quoniam in scientia procedendum est a magis communibus ad minus communia; at corpus caducum latius patet, quam corpus mistum, et est genus univocum de quo multa dici possunt. Prius ergo agendum fuit de corpore caduco generaliter, quam de || misto; id tamen non fit ullo alio in loco, nisi dicamus in libris *De generatione et interitu*. Huius difficultatis solutio mihi videtur in duobus, quae iam declaravimus, esse constituta. 10

Unum est quod generatio non omnino competit elementis, quoniam particulis tantum eorum competit, non ipsis totis. Tota namque, ut diximus, sunt quatuor individua quae secundum quamdam aequipollentiam servantur aeterna. Quemadmodum etiam navis dicitur eadem numero diutissime servari, licet saepe facta sit partium mutatio et instauratio, siquidem nunquam tota simul mutata est, et forma eadem mansit. 15

Alterum est quod eo etiam modo quo competit elementis generatio et interitus competit eis propter mista, quibus proprie et praecipue competit. Quo fit ut primum subiectum generationis et interitus primitate scopi et intentionis naturae non sit nisi mistum, licet primum primitate adaequationis sit quiddam communius. Poterat enim natura facere omnia simplicia corpora aeterna, si nullum alium scopum sibi proposuisset nisi ex iis mundum constituere, sed voluit ea secundum partes esse mutabilia propter generationem mistorum, quae non poterant ex multiplici materia generari nisi illa quoque generari et interire posset. 20 25

Quamobrem si scopum et consilium naturae spectemus, dicere possumus generationem et interitum elementis competere non proprie ut subiecto, sed potius ut principiis, et ut materiae generationis et interitus corporum mistorum, quorum haec erat natura, ut generari et interire non possent nisi proxima quoque ipsorum materia modo aliquo generationi et interitui obnoxia fuisset. Propterea ipsa quoque vocare possumus subiectum primum generationis primitate originis. 30 35

|41 Haec fuit absque dubio Aristotelis mens, qui in primo | libro postquam definitionem generationis et interitus declarasset, et mox de earum cau-

155 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.1, 314a3–5.

sis acturus esset, scopum et consilium suum in contextu 43 proponit his verbis: “Quoniam autem oportet primum de materia et de vocatis elementis dicere”.¹⁵⁶ Etenim dictio “et” non est coniunctiva, sed declarativa, quia postea nullam aliam materiam declaraturus erat nisi materiam secundam, quae sunt quatuor elementa. De his ergo agendum proponit non tanquam de subiecto generationis, sed tanquam de materia generationis. Ipsa quoque elementorum tractatio, quae in secundo libro habetur, est eius modi. Nam in initio secundi libri quatuor primas qualitates vocat Aristoteles principia elementorum;¹⁵⁷ cum tamen accidentia potius elementorum sint, et alibi ab ipsomet Aristotele accidentia et qualitates vocentur,¹⁵⁸ propterea quod dum elementa absolute considerantur ut naturalia corpora, hae sunt revera qualitates eorum formas nobis incognitas sequentes. At dum accipiuntur in secundo munere quo re||spiciunt mistum, illae eadem qualitates evadunt formae elementorum, et constituunt rationem principii, quia sunt rationes formales, quibus elementa sunt principia mistorum. Neque absurdum hoc est, et notatur a Themistio in primo *Physicorum* in sua magna digressionem,¹⁵⁹ et clarum per se in omnibus rebus est: cum enim homini, quatenus est homo, habere filium sit accidens, idque separabile, idem tamen eidem, quatenus est pater, essenziale est. Alia namque per se competunt rei ut absolute sumptae, alia eidem ut ad aliud relatae.

Postquam autem in eo secundo libro docuit Aristoteles quatuor primas qualitates esse formas elementorum ut respicientium constitutionem misti, loquitur primum de generatione elementorum,¹⁶⁰ postea vero de generatione mistorum,¹⁶¹ significans generationem competere primum elementis ut materiae, sine cuius mutatione non competeret generatio mistis. In primo etiam contextu eius secundi libri, rationem asserens cur sit acturus de elementis, inquit quia generatio et interitus corporibus naturalibus inest non sine elementis: asserit ergo se de elementis acturum tanquam de materia generationis mistorum; et recte dicit “non sine”: solet enim materia vocari causa sine qua non.¹⁶²

156 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.6, 332b1–2 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 43, f. 36orC).

157 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.1, 329a31–35.

158 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 320a1.

159 Probably Themistius 1570: *In Phys.*, I, p. 38a; Themistius 1900, p. 15.

160 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.4, 331a7 ff.

161 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.8, 334b31 ff.

162 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.1, 328b26–33 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 1, f. 371rB–C: “De mistione igitur, et tactu, et de ipso facere, et pati dictum est quo-

Hoc etiam legimus apud Aristotelem in primo capite primi libri *De partibus animalium*, ubi dicit: “aer et aqua non nisi corporum materia est”.¹⁶³ Particulae namque elementorum, ut inter se alterantur atque mutantur, gratia mistorum sunt tanquam eorum materia. Quod etiam aperte protulit in primo capite secundi eorumdem librorum, ubi etiam dicit quatuor primas qualitates esse materiam mistorum corporum,¹⁶⁴ scilicet quatenus in constituenda proxima misti materia funguntur officio formae.

Fuit praeterea rationi consonum ut, quemadmodum caelum et elementa in libris *De caelo* fuerunt eodem modo considerata ut corpora naturalia, quorum congeries dicitur mundus, ita in libris *De generatione* similis in eo sit ipsorum omnium consideratio ut sunt principia aliorum. Quoniam igitur manifestum est in secundo libro *De generatione* caelum considerari ut causam generationis effectricem, dicendum est elementa quoque ut materiam generationis considerari. Sed fortasse dabitur aliquando occasio hoc aperte demonstrandi, si tantum vitae mihi Deus tribuerit, ut in libros Aristotelis naturales (quod opto) possim edere commentarios.¹⁶⁵

Ad propositas igitur obiectiones facile est per ea quae modo diximus respondere. Ad primam enim, quod Aristoteles dicat initio primi libri se de omnium penitus quae generantur et intereunt generatione et interitu locuturum, id nobis non officit: cognoscenda enim est quaelibet res eo modo quo revera est; quoniam igitur data est elementis generatio a natura propter generationem mistorum, hoc ipso modo, non alio, cognoscenda est, nempe ut competens et elementis et mistis, sed elementis ut principiis et materiae, mistis vero ut subiecto praecipuo in mente naturae molientis generationem in rebus. Neque enim negamus de omnium generatione in iis libris agi, cum pateat Aristotelem loqui et de elementorum et de mistorum generatione, sed dicimus agi de elementis ut de materia mistorum; quae Averrois opinio fuit.¹⁶⁶

modo existunt in rebus, quae transmutantur secundum naturam. Amplius autem de generatione, et corruptione simplici, quomodo est, et cuius, et propter quam causam. Similiter autem et de alteratione dictum est quid alterari, et quam habet differentiam eorum unumquodque. Reliquum autem est considerare circa vocata Elementa corporum. Generatio enim et corruptio omnibus natura consistentibus substantiis, non sine sensibus corporibus”).

163 Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 640b16.

164 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a16–17.

165 Zabarella could not write those commentaries due probably to his early death.

166 Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 1, f. 173vL–M; Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 77, f. 233rE–F.

|42 Sic ad secundam, quae erat: cui primo competunt affectiones, id subiectum est, dicimus generationem et interitum et alterationem competere corpori misto ut subiecto praecipuo, elementis autem ut materiae misti. Quo igitur modo inest rebus generatio, eodem consideratur ab Aristotele in his libris.

5

Sic etiam ad tertiam respondemus non esse absurdum neque inusitatum quod in eodem libro et de genere et de specie agatur. De motu enim locali late accepto non agitur nisi in libris *Physicae auscultationis*, siquidem is communiter competit omnibus corporibus naturalibus. In iisdem tamen libris de eius quoque genere motu agi manifestum est; sic in libris *De caelo* agitur et de simplici corpore communiter, et de speciebus eius omnibus, ac de singulis separatim; sic in libris *De anima* tum de anima generaliter, tum de singulis animae partibus.

10

In libris igitur *De generatione* dicimus agi et de caduco corpore generaliter et de misto generaliter, quia nullus est alius liber naturalis in quo vel de hoc, vel de illo agatur. Sed hoc eo modo quem declaravimus intelligendum est, ut generatio ita in rebus inesse cognoscatur, ut revera inest, misto ut subiecto praecipuo, elementis ut principiis, corpori autem caduco ut subiecto adaequato, adeo ut definitio generationis quae in primo libro traditur nec elementorum propria sit, ut nonnulli dixerunt, nec mistorum, sed his omnibus communis, ita tamen ut praecipue intelligatur esse mistorum, quibus proprie competit, elementis vero propter mista, et ut materiae mistorum.

15

20

Caput XXIII Ratio ordinis librorum *De caelo*, et librorum *De Generatione*, et difficultatum solutio

25

Ex his quae hactenus dicta sunt triplex sumitur ratio ordinis horum librorum, unde et ipsorum subiecta facile discernuntur. Una est: cum in libris *De caelo* actum sit de corpore naturali simplici, sequitur ut in libris *De generatione* agatur de misto; simplex enim et naturae et cognitionis ordine praecedit misto. Altera est: cum in libris *De caelo* actum sit de naturalibus corporibus aeternis, sequitur ut agatur de caducis, et primo loco de ipso caduco corpore generaliter accepto, quod quidem fit in libris *De generatione*. Hoc autem quomodo sit intelligendum, iam dictum est superius.

30

||62 Hoc non ignoravit Ioannes Grammaticus, qui in || sua Praefatione in librum *De generatione* inquit elementa in libro *De caelo* fuisse considerata ut aeterna, in libro autem *De generatione* considerari ut generationi et interitui

35

obnoxia.¹⁶⁷ Non sunt autem aeterna nisi secundum se tota; nec sunt caduca nisi ratione partium. Innuit ergo considerata esse simplicia corpora in libris *De caelo* quatenus secundum se sumpta mundum complent, in libris autem *De generatione* quatenus eorum particulae in misionem veniunt.

Tertia ratio est: quando eadem res cognoscenda est tum absolute, tum respectu aliorum, cognitio absoluta debet praecedere respectivam. Quoniam igitur caelum et elementa erant cognoscenda tum ut naturalia corpora absolute, tum ut aliorum corporum principia, recte fecit Aristoteles qui in libro *De caelo* ea consideravi ut corpora naturalia, in libro autem *De generatione*, ut principia generationis mistorum.

Sed adversus haec aliquae difficultates exoriuntur, quas solvere nos oportet. Primum quidem dubitare aliquis posset non iniuria de ordine qualitatum elementarium: alteratrices enim sunt natura priores motricibus, ut inquit Aristoteles in primo capite secundi libri *De partibus animalium*,¹⁶⁸ derivantur enim et emanant gravitas et levitas a caliditate, frigiditate, humiditate, siccitate, quae ob id solae appellari solent primae qualitates; prius igitur debuit Aristoteles de alteratricibus agere, quam de motricibus: cur itaque contrarium ordinem servavit?

Ad hoc dicere possemus librorum ordinationem non ab accidentibus sumendam esse, sed a subiectis. Quoniam igitur elementa fuere | prius
|43 consideranda ut naturalia corpora absolute, deinde ut principia mistorum,
et ad considerationem absolutam maxime pertinent qualitates motrices,
alteri autem respectivae congruit consideratio alteratricium, ideo Aristoteles
coactus est praeponere motrices, praesertim quia ordo doctrinae non
sumitur necessario ex ipso ordine rerum naturali, sed ex nostra meliore
aut faciliore cognitione. Sed praeterea dicimus substantiales elementorum
formas, quibus elementa constituuntur et sunt corpora naturalia, priores
esse natura omnibus qualitibus: quoniam igitur gravitas et levitas in libris
De caelo sumuntur loco formarum latentium, earum consideratio debuit
praecedere considerationem qualitatum alteratricium. Revera enim gravitas
et levitas in libris *De caelo* sumuntur ut illorum corporum formae conve-
nientius, quam alteratrices qualitates, quandoquidem formae elementorum
nobis incognitae edunt naturales motus et quietes per medias has aptitudi-
nes quae dicuntur gravitas et levitas, non per primas alteratrices qualitates.
Quamobrem qualitates motrices tum ut competentes elementis secundum
||63 eorum considerationem absolutam, tum ut acceptae || pro formis elemento-

167 Philoponus 1568, Praef., f. 2a–b; Philoponus 1897^b, p. 1.

168 Aristoteles, *De partibus animalium*, 11.1, 646a24–646b10.

rum, priores natura sunt qualitatibus alteratricibus, quae nunquam sumuntur ut formae elementorum, hoc est, loco formarum substantialium latentium; sed sunt ipsaemet elementorum formae, non quidem formae tales quibus elementa ut naturalia corpora constituentur in specie, sed rationes formales quibus elementa constituuntur in esse respectivo, et sunt principia mistorum; quocirca horum consideratio omnino debuit esse posterior. 5

Aliud praeterea dubium oritur quod multos traxit in varios errores. Aristoteles in tertio libro *De caelo* considerat elementa prout elementa sunt, et definit elementum,¹⁶⁹ atqui nomen elementi respectivum est; notat enim relationem ad mista, quae ex elementis constant: ergo elementorum consideratio ibi non est absoluta, ut nos diximus, sed respectiva. Praeterea, in eodem libro ostendit elementa esse generabilia et corruptibilia,¹⁷⁰ ergo non ea considerat ut aeterna. 10

Scio equidem multa ab aliis dici in conferenda et connectenda tractatione de generatione elementorum quam ibi legimus cum ea quae postea habetur in secundo libro *De generatione*.¹⁷¹ Verum ipse, omissis aliorum sententiis et ab Aristotelis scopo in his libris quem declaravi non recedens, opinionem meam breviter exponam et declarabo. Puto enim ita esse distinctas has duas tractationes, ut neque una cum altera coniungi, neque dici eius perfectio seu complementum possit. Earum autem discrimen in hoc videtur esse constitutum, quod aliud est generabilitas et corruptibilitas elementorum, aliud est ipsorum generatio et corruptio actualis. Generabilia quidem et corruptibilia esse elementa secundum partes docuit Aristoteles in tertio libro *De caelo*; de ipsorum autem generatione et interitu non egit nisi in secundo *De generatione*. Sed hoc dicere nihil est nisi et huius discriminis et utriusque consilii Aristotelis rationem intelligamus, quae in hoc consistit: quod in qua scientia subiectum aliquod considerandum statuitur, in ea necesse est omnia quae illi subiecto per se competunt considerare et cognoscere; secus enim imperfecta est eius subiecti cognitio. Quoniam igitur per se competit elementis esse generabilia et corruptibilia secundum partes, necessarium fuit ut in eo libro in quo elementa locum habent subiecti, hoc quoque attributum seu haec eorum proprietas nosceretur, idque notatur expresse ab Averroe in primo commentario tertii libri *De caelo*.¹⁷² Idcirco toti elemento tribuitur ab Aristotele in libro *De caelo* ut sit generabile et corruptibile; est enim totius elementi aptitudo et proprietas, non potest tamen ad actum duci in toto 35

169 See Aristoteles, *De caelo*, III.3, 302a15–302b9.

170 See Aristoteles, *De caelo*, III.6, 304b23 ff.

171 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.4, 331a6 ff.

172 Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 1, f. 173v1–M.

elemento, sed in partibus singulis. Est igitur generabilitas elementi totius, generatio vero non totius, sed partium. Illam consideravit Aristoteles in tertii
 ||64 libri *De caelo*, hanc vero in secundo *De generatione*. Haec enim non || est
 elementorum proprietas, sicuti neque hominis risus, sed risibilitas.

|44 Ob id ego quidem non recte dici a multis censeo quod Aris|totelis ser- 5
 monem de generatione elementorum incoeperit in tertio libro *De caelo*,
 compleverit autem in secundo *De generatione*. Quod enim in libro *De caelo*
 non agatur de generatione, hinc cognoscere manifeste possumus, quod ali-
 cuius accidentis tractationem necesse est in his duobus consistere: in cogno-
 scenda eius definitione qua significatio nominis et ipsa accidentis essentia 10
 declaretur; et in cognoscendis eiusdem causis, quae sunt perfectio et com-
 plementum definitionis. Atqui definitio generationis latissime sumptae non
 traditur ab Aristotele nisi in primo libro *De Ortu et interitu*,¹⁷³ atque ibi tan-
 quam in proprio loco declaratur, estque definitio nominalis sive essentialis,
 quia causas generationis non continet, nam eas postea declarat Aristoteles 15
 in secundo libro.

Cum igitur in tertio libro *De caelo* neque causae generationis, neque defi-
 nitio cognoscatur, non video quomodo dicere aliquis possit agi in eo libro
 de generatione elementorum: agitur ergo ibi de ipsorum tantummodo gene-
 rabilitate cuius causa nota iam est in primo libro *Physicorum*.¹⁷⁴ Alia enim 20
 est causa cur elementa sunt generabilia et corruptibilia, alia vero cur actu
 generentur et intereant. Omnia igitur quae in eo tertio libro dicuntur ab Ari-
 stotele de elementorum generatione et interitu, et mutua inter se mutatione,
 de aptitudine, non de actu intelligenda sunt. Ibi namque generabilia et cor-
 ruptibilia et inter se mutabilia esse elementa cognoscimus, sed quomodo 25
 generentur et invicem mutantur, imo et quid generatio ipsa sit ignoramus.

Quod igitur attinet ad elementorum mutabilitatem, quae est eorum pro-
 prietas naturalis, satis ea sunt quae dicuntur ab Aristotele in tertio libro *De*
caelo,¹⁷⁵ et ea secundum se perfecta tractatio est ratione consilii Aristote-
 lis quod erat elementa secundum se ut naturalia corpora considerare, nec 30
 opus erat eam tractationem absolvi in secundo *De generatione* nisi quate-
 nus dicere etiam possumus quemlibet librum naturalem esse perfectionem
 et complementum aliorum praecedentium, quia sine illo scientia natura-
 lis manca et imperfecta esset. Imperfecta quidem esset animalium cognitio
 in libris *De partibus animalium* nisi postea in libris *De anima* de ipsorum 35

173 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.2, 315a26 ff.

174 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 189b30 ff.

175 *Ibidem*.

forma sermo fieret. Attamen perfecta est secundum se tractatio de partibus in libris *De partibus*; perfecta itidem secundum se tractatio de forma in libris *De anima*; sic imperfecta est cognitio corporis naturalis communis et confuse sumpti in libris *Physicae auscultationis*, nisi alii sequantur libri naturales in quibus singulae species physici corporis declarentur. In his ergo
 ||65 tractatio corporis naturalis incoepa in libris *Physicae auscultationis*, nec per hoc tamen stat quin illo||rum librorum et aliorum singulorum tractatio secundum se perfecta sit ratione proprii consilii et scopi Aristotelis in singulo libro.

Hoc quidem mihi videtur satis comprobari testimonio Aristotelis in eo ipso loco unde illi quoque pro se argumentum sumpsere. Nam in contextu 24 secundi libri *De ortu et interitu* Aristoteles aggredi volens tractationem de elementorum generatione his verbis utitur: “Quoniam determinatum est prius quod simplicibus corporibus ex se invicem generatio, dicendum est quis modus ad invicem transmutationis”.¹⁷⁶ Ipsi enim putarunt Aristotelem dicere se prosegui tunc velle id quod in tertio libro *De caelo* imperfectum reliquerat. Attamen significat Aristoteles tractationem illam in tertio libro *De caelo* pro occasione et pro ratione loci fuisse perfectam, et dicens agendum esse de modo illius transmutationis indicat se in tertio *De caelo* solam declarasse elementorum mutabilitatem, non tamen modum ipsum quo fit. Hoc enim est actuale elementorum mutationem considerare: proposuit quidem Aristoteles in contextu 56 tertii *De caelo* declarandum modum quo mutantur invicem elementa.¹⁷⁷ Ipsum tamen ibi non declaravit nisi ruditer, confutans in hoc antiquorum sententias. Eum enim declarare non poterat nisi considerando actuale elementorum mutationem, quod quidem ad eum librum non pertinebat.

Dicere tamen possumus respectu scientiae universae, imo et ipsius perfectae elementorum considerationis, ea quae in libris *De ortu et interitu* tra|duntur de elementis esse perfectionem illorum quae dicta erant in libris *De caelo*, propterea quod perfecta elementorum cognitio utramque tractationem postulabat: unam qua cognoscerentur ut corpora naturalia, quae habetur in libris *De caelo*; alteram qua noscerentur ut principia mistorum, quae habetur in libris *De ortu et interitu*. Utraque tamen tractatio in seipsa perfectionem et complementum habet. Quocirca potest etiam illorum opinio verum habere sensum, quem nos non improbamus.

176 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.4, 331a6–11 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 24, f. 375vG).

177 Aristoteles, *De caelo*, III.7, 304b33–305b6 (Aristoteles 1562, v, lib. III, t/c 56, f. 218rF–H).

Quod autem hactenus de generatione elementorum diximus, hoc idem caeteris omnibus quae in tertio libro *De caelo* tractantur dicendum est, ut omnis difficultas tollatur. Quamvis enim ibi Aristoteles corpora illa vocet elementa corporum et definiat elementum, quae vox notare ad mista relationem videtur, non ob id tamen ut elementa et ut principia mistorum tractantur, sed tota illa tractatio ad illorum simplicium corporum ut subiecti cognitionem referenda est, siquidem propter ipsorum elementorum cognitionem ea dicuntur, non propter mista, ut hanc quoque illorum proprietatem noscamus, quod sunt elementa mistorum corporum. Sic enim patet omnia in iis libris dici ab Aristotele ad declarandas naturas et proprietates elementorum, nam et de numero ipso||rum loquitur, et de figuris, docetque elementa nullam habere propriam figuram, sed apta esse figuram recipere ab alio, tandemque de motibus naturalibus, qui eis competunt ut sunt gravia et levia, quae omnia ad perfectam elementorum cognitionem pertinent ea ratione, quia sunt corpora naturalia per se cognoscenda a philosopho naturali.

||66

Hoc autem quod de tractationibus elementorum diximus clarius fiet si aliarum quoque rerum exempla adhibeamus. Motor aeternus immobilis cognoscitur et a metaphysico et a physico, diversis tamen modis. Primus enim philosophus, cum Deum contempletur ut subiectum per se scibile, debet omnia quae illi attribuuntur cognoscere, nempe quae in nostram notitiam venire potuerunt, in quorum numero est quod aeternae moveat, ideo sine huius cognitione manca fuisset illa de divinis mentibus tractatio in prima philosophia. Physicus vero non eum scopum habet ut Deum velit cognoscere, sed solum vult naturalia corpora et illa quae eis competunt contemplari; inter haec est motus aeternus: ut igitur hanc naturalis corporis affectionem cognosceret, coactus est causam eius indagare, quia scire est rem per causam cognoscere, causa autem nulla alia est nisi primus motor aeternus immobilis. Eadem igitur primi motoris conditio consideratur tum a primo philosopho ut proprietas seu conditio sui subiecti, et eius cognitio pertinet ad perfectam cognitionem subiecti, etiam si notet relationem ad effectum naturalem; tum a philosopho naturali ut conditio principii a quo producitur aeternus motus in corpore naturali, et eius cognitio pertinet ad cognitionem huius accidentis naturalis. Quas distinctas tractationes optime significamus dicendo metaphysici munus esse cognoscere substantias illas esse motores aeternos; ad physicum autem pertinere easdem considerare ut motores aeternos. Hoc enim metaphysico attribuere absurdum esset, sicut illud philosopho naturali; illud enim significat considerari ut subiectum, hoc vero ut principium.

Sic etiam si quis quaereret ad quam naturalis philosophiae partem pertineat considerare quod caelestia corpora suo motu et lumine agant in haec

inferiora, dicere possumus id pertinere ad duos distinctos libros, ad librum *De caelo* et ad librum *De generatione*, sive etiam fortasse ad libros *Meteorologicos*, diversis tamen scopis: ad libros quidem *De caelo*, quatenus ea est proprietas corporis caelestis, eiusque cognitio pertinet ad perfectam cognitionem caeli, quod ibi subiectum est; ad alios autem memoratos libros, quatenus pertinet ad cognitionem generationis, et interitus, et aliorum accidentium, quae a caelo producuntur in hoc mundo inferiore, ubi caelum
 ||67 prin||cipii locum habet, non amplius subiecti. Sic igitur dicimus cognoscere
 quatuor illa corpora esse aliorum elementa pertinuit ad libros *De caelo*, ubi
 |46 locum habent subiecti; at illa considerare ut elementa perti|nuit ad librum *De generatione*, ubi considerantur ut principia mistorum. 5 10

Quod vero cum Ioanne Grammatico diximus,¹⁷⁸ agi in libris *De caelo* de corporibus naturalibus aeternis, sano modo intelligendum est. Non enim dicimus tractari ibi elementa ut aeterna, ita ut haec sit ratio considerandi elementa in iis libris. Huic enim repugnat Aristoteles, docens ea esse generabilia et corruptibilia. Sed dicimus elementa quae in libris *De caelo* considerantur esse individua aeterna, quoniam ibi secundum se tota considerantur. Quamvis enim ibi Aristoteles ostendat esse generabilia et corruptibilia, haec tamen generabilitas ad actum non ducitur, nisi in partibus singulis, quare per hoc non stat quin singulum elementum totum sit aeternum. 15 20

Quod igitur attinet ad libros *De ortu et interitu*, haec dicta sint. Possemus etiam eorum divisionem in partes et artificiosam structuram considerare, sed quia in praesentia universalem tantummodo huius scientiae fabricam declarare statuimus, particularem singulorum librorum divisionem et methodum ad commentarios quos aliquando edere in animo est,¹⁷⁹ remittendam esse censemus. Interim satis erit si saltem voce in publici muneris functione hanc auditoribus nostris operam praestiterimus. Nunc ad *Meteorologicos* libros accedamus.^a 25

Caput xxiv De subiecto et loco trium librorum *Meteorologicorum*

Cum Aristoteles in initio primi libri *Meteorologicorum* quartum locum in scientia naturali iis libris tribuerit, collocans eos statim post duos *De generatione et interitu*, id nobis laborandum relinquitur, ut huius ordinis rationem 30

^aaccedamus 1590^v corr.] accedemus 1607.

¹⁷⁸ See above n. 167.

¹⁷⁹ Zabarella could not write those commentaries due probably to his early death.

inquiramus: de subiecto igitur horum librorum dicendum est, et ratione duce considerandum quidnam post libros *De ortu et interitu* primum nobis tractandum proponatur.

Duas hac in re sententias apud alios invenio. Una fuit Graecorum¹⁸⁰ et D. Thomae,¹⁸¹ quam et alii postea secuti sunt, qui dixere consilium Aristotelis esse in his libris agere de affectionibus elementorum, de illis videlicet quae ab externo agente imprimuntur in elementis. Quae sententia videtur hac inniti ratione. Duo accidentium genera in elementis considerari possunt, sed uno diviso in duo tria oriuntur: alia namque sunt ipsis elementis naturalia, quia proprias eorum naturas insequuntur, proinde ab ipsis nequeunt separari; alia vero non sunt eis naturalia, sed || cum ab externo agente in elementis iam existentibus generentur, non semper ipsis inhaerent et separari possunt; naturalia accidentia duplicia sunt: alia namque eis competunt ut sunt corpora naturalia, vocanturque motrices qualitates, gravitas et levitas, de quibus egit Aristoteles in libris *De caelo*; alia vero data sunt elementis ut possint esse materia mistorum, dicunturque alteratrices qualitates, quae fuerunt consideratae in libro *De ortu et interitu*. Restat igitur ut in libris *Meteorologicis* tertium genus accidentium tractetur, nempe illa quae inferuntur elementis ab agente externo. Horum enim tractatio posterior esse debuit tractatione aliorum quae naturalia elementorum accidentia esse diximus, et videtur ipse quoque Aristoteles in primo et secundo capite primi libri hunc sibi scopum in iis libris proponere, ut legentibus patet.¹⁸² Ratio igitur ordinis manifesta est, et cur libri *Meteorologici* statim sequantur libros *De ortu et interitu*.

Alii vero subiectum horum librorum statuerunt mistum imperfectum, quorum sententiam ego potiore esse puto. Quamquam enim praedictam Graecorum opinionem non improbo, siquidem illa ad hanc modo quodam redigitur, rectius tamen hi dicunt, quam illi, ut mox veritate cognita intelligemus.

Est ante omnia intelligendum quid sit mistum imperfectum, idque clarum erit si cognoscatur quid sit mistum perfectum, siquidem ex aliquo huius perfectionis defectu mistum imperfectum dici certum est. Mistum igitur perfectum dicitur si duae adsint conditiones, una ad materiam attinens, altera ad formam. Quod ad materiam attinet debet ex omnibus constare miscibilibus; quod vero ad formam, debet esse facta vera eorum unio, hoc

180 See Alexander Aphrodisiensis 1548: f. 1rb–1va; Alexander Aphrodisiensis 1899, pp. 2–3; Philoponus 1901, pp. 1–3.

181 See Thomas Aquinas, *Super meteora*, I, ch. 1, n. 2.

182 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1–2.

est, ex pluribus illis naturis natura una, et ex pluribus formis una forma. Si altera conditio desit, imperfectam esse mistionem et imperfectum mistum necesse est, ut si quid non ex omnibus elementis constet, sed ex pluribus, vel si distinctae miscibilium naturae servantur, nec prorsus in naturam unam versae sint. Hanc autem imperfectam mistionem insequitur durationis bre- 5
vitas, nam ea quae non perfecte sunt mista, diu durare non possunt. Neque enim cometa plures menses durare aptus esset, nisi ei semper nova materia in sublime elata quasi continuum pabulum suppeditaretur.

Quomodo igitur hi libri sint de mistis imperfectis facile intelligitur si breviter, et quantum praesens occasio postulat, eorum rerum quae in iis 10
tractantur conditionem ac generationis modum exposuerimus. De tribus autem tantummodo prioribus libris loquor; quartum enim postea seorsum considerabimus.

Docet in initio eorum librorum Aristoteles ab astrorum, potissime autem 15
||69 Solis, radiis calefacta terra et aqua, duos inde halitus generari, unum calidum et humidum, quem vocat vaporem, alterum calidum et siccum, quem vocat exhalationem seu fumidum halitum.¹⁸³ Cum enim proprium sit calidi rarefacere, partes aquae rerumque madefactarum calefactae rarefiunt, et in vaporem mutantur, quem mediae esse naturae inter aquam et aerem ipsa 20
nos experientia docet, cum in alterum duorum elementorum facillime vertatur. Nam si calor in eo perseveret, nec ab aliquo refrigeretur, ita pergit rarefieri, ut fiat aer. Si vero quippiam frigidum seu minus calidum offendat, a quo refrigeretur, densatur, in guttas vertitur, fitque iterum aqua. Sic partes terrae calefactae rarefiunt et in fumidam exhalationem vertuntur, quae est 25
mediae naturae inter terram et ignem. Facilem enim in alterum^a duorum mutationem habet, nam et facile accenditur crescente calore, et in ignem vertitur. Nec enim aliud est flamma, nisi hic fumus ardens. Et facile etiam in fuliginem, terramque convertitur, si refrigeretur.

Duo hi halitus sunt materia eorum omnium quae in tribus *Meteorologi- 30*
gicis libris ab Aristotele considerantur. Nam ex vapore in sublime elato et frigesciente generatur pluvia, ros, pruina, nix, grando et si quae eius generis alia sunt; ex halitu autem sicco generantur venti et cometae, accensae trabes, stellae discurrentes, fulgura, fulmina et omnia quae in sublimi accensa videmus. Ex iisdem etiam halitibus in terra inclusis nec erumpere valentibus fiunt fontes, flumina, terraemotus, lapides et metalla, et si quae alia sunt 35
huiusmodi.

^aalterum 1590^v corr.] alteram 1607.

183 See Aristoteles, *Meteorologica*, 1.4, 341b6 ff.

Videntur autem tum duo halitus praedicti, tum alia quae ex iis gignuntur, vocari posse mista imperfecta, exceptis tamen illis omnibus quae communi nomine solent appellari minerae. Haec enim sunt absque dubio mista perfecta, et ipsorum consideratio ad *Meteorologicos* libros non pertinet.

Duo quidem halitus non ea ratione dicuntur mista imperfecta, quod ex pluribus constent elementis, siquidem uterlibet ex uno tantum elemento genitus est, sed quia duorum elementorum conditionibus participat. Est enim medium quoddam, quod oritur in transitu ex uno elemento ad alterum, simplicem quidem habens naturam et formam unam, sed quae diu servari nequeat, quin in alterum duorum vel in aliquod aliud transeat. Vapor enim humiditatem retinet aqueam, calorem autem aereum potius, quam igneum. Cum enim in iis quae dividi pussunt oporteat transitum prius per medium fieri, quam perveniatur ad extremum, calefaciens ignis aquam generat prius calorem mediocre, qualis est aereus calor, quam summum, qui solius ignis est proprius. Neque est vapor perfectum corpus quod diu possit in sua natura consistere, sed quiddam genitum in medio transitu ex aqua in aerem, vel ex aere in aquam. Ideo nisi impediatur transitus ex aqua in aerem, brevi admodum tempore existit vapor, quia confestim fit aer, sicque in aeris densatione fit vapor, et illico, si ea mutatio absque impedimento pergat, fit aqua.

Hoc idem dicimus de fumida exhalatione quae generatur in transitu ex terra in ignem, manente siccitate, sed frigore paulatim et per gradus recedente et adveniente calore. Quare siccitatem terrae retinet, calorem autem adepta est tantum, ut facto incremento possit facile fieri ignis. Participat igitur duorum elementorum conditionibus, terrae et ignis, nam aquae nihil habet, nihil etiam aeris, siquidem propria maxime aeris est humiditas. Calor autem cum siccitate coniunctus non potest aereus dici, sed potius igneus, licet nondum sit ignis, quia formam ignis nondum habet, sicuti nec formam terrae, sed mediam quamdam cum qua sunt iunctae conditiones terrae et ignis, ratione quarum dicitur mistum quoddam esse, imperfectum tamen, quia duorum tantummodo elementorum conditiones prae se ferens, et genitum in transitu ex uno elemento in alterum, nec nisi brevissimo tempore permanens.

Quae vero ex his duobus halitibus gignuntur sunt quidem aliqua absque dubio imperfecta mista, ut omnia in sublimi ardentia. Nam constant ex igne et halitu terreo nondum consumpto. Sic grando videtur habere conditiones terrae et aquae; neque facta est in his vera mistio, quae est naturae unio, sed potius congregatio miscibilium. Tamen aliqua non videntur esse mista, ut pluvia, quae est simplex aqua, sic etiam fontes et flumina; aliqua vero mista quidem, sed perfecta, et ea quidem diutissime permanentia, ut quae

minerae appellantur, nisi utraque haec ea ratione velimus imperfecta mista nominare, quatenus ex halitibus, quos iam diximus esse mista imperfecta, generari dicuntur.

Aliqui tamen fuere qui negarunt dari aliquod mistum imperfectum, quod non ex omnibus elementis constet. Nam et in pluvia, et in grandine, et in aliis
5 iam memoratis omnia elementa omniumque qualitatum commistionem esse dixerunt. Sic etiam in utroque halitu, siquidem Aristoteles in secundo *Meteorologicorum* in capite “De ventis” aperte dicit nec siccum nec humidum halitum ita appellari quia sit summe talis, sed ab excessu. Neque enim
10 est humidum sine sicco, neque siccum sine humido.¹⁸⁴ Sic etiam in quinto capite primi libri inquit duorum halituum alterum esse magis vaporosum, alterum vero magis spirituosum.¹⁸⁵ Utitur enim dictione comparativa, denotans esse in utroque et humidum et siccum, proinde et calidum et frigidum, et elementa omnia, licet unus ab excessu dicatur humidus, alter ab excessu
15 siccus.

||71 Addunt etiam rationem ad hoc comprobandum. Nam || utrumque halitum calidum esse manifestum est, non tamen summe calidum: sic enim esset ignis. At omnis remissio fit per admistionem contrarii, ut ait Aristoteles in contextu 19 quinti *Physicorum*.¹⁸⁶ Igitur aliquid frigidi habet commistum. Sic nec summe humidus alter est, nec alter summe siccus. Sunt ergo in utroque
20 omnes qualitates, proinde et omnia elementa. Quare non hac ratione dicuntur imperfecta mista, sed quod imperfectam habent mistionem, nec diu durant.

Sed horum sententia mihi non probatur, et causam erroris esse puto quod naturam et essentiam rei ab existentia non distinxerunt. Prima materia non
25 existit sine forma, tamen in sua essentia nullam formam habet. Sic etiam non existit fortasse elementum purum, ut multi existimant et ut dicendum maxime videtur de duobus elementis mediis. Per hoc tamen non stat quin possint singula elementa in sua naturali puritate considerari, ut ea consideravit Aristoteles in libris *De caelo* et in libris *De generatione*. Non enim ideo
30 non dantur pura, quia per se existere, si darentur, non possint—existerent enim non minus quam commista—, sed quia impediunt se mutuo, et perturbat unum alterius puritatem ob eorum contactum actionemque mutuam, ac ob caeli motum ea continue alterantem atque mutantem.

Quemadmodum igitur, licet permista sint elementa et appellentur singula ab eo quod maxime excedit, considerantur tamen et cognoscuntur ut
35

184 Aristoteles, *Meteorologica*, 11.4, 359b26–33.

185 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.4, 341b5–11.

186 Aristoteles, *Physica*, v.2, 226b1–9 (Aristoteles 1562, IV, lib. v, t/c 19, f. 221rE–F).

habentia suam naturalem puritatem, ita de duobus halitibus dicendum est. Non generatur enim unus sine altero, tamen si utrumque in puritate suae naturae con|sideremus, alter conditiones refert aquae et aeris tantum, alter vero terrae et ignis tantum.

Quod enim unus alterum semper habeat commistum non est quia per se existere unus sine altero nequeat, sed quia ob terrae et aquae commistionem et propinquitatem non potest Sol siccum halitum educere, quin educat et humidum, neque hunc, quin educat illum, quamquam ego quidem huius sum opinionis: Aristotelem hoc asserentem nil aliud respicere nisi illud quod frequentissimum est; neque enim negasset contingere posse ut alterius aliqua pars pura quandoque et cum altero non commista extrahatur, quod videtur sensisse Vicomercatus in interpretatione illius capite “De ventis”, in secundo libro. Dicens enim vix fieri posse ut puri extrahantur difficultatem denotat, et raritatem, sed non impossibilitatem.¹⁸⁷ Praeterea, etiam si dicamus non posse unum educi sine altero, non propterea fit quin distinctae sint partes unius a partibus alterius, nam contangunt quidem se mutuo, et appositae hae illis dicuntur, at secundum se singulae purae et impermistae sunt, idque solum significare voluit in praedictis locis || Aristoteles. Qui enim elevatur vapor totus habet in se partes aliquas fumidae exhalationis, ab excessu tamen totus vocatur vapor: sic fumida tota exhalatio quae attollitur aliquas in se habet vaporis particulas, sed ab excessu tota appellatur fumida.

Ad rationem autem illorum dicimus non parum in se habere difficultatis id quod illi sumunt, omnem remissionem per admistionem contrarii fieri, qua de re disputandi nobis fortasse occasio dabitur in operibus naturalibus.

Sed esto nunc ut illi volunt, dicimus tamen nil inde contra nos sequi. Siccus enim halitus, dum in sua puritate accipitur, calorem summum non habet, quia retinet aliquid frigoris terrae e qua genitus est, humiditatis vero nihil habet, quia summe est siccus, quemadmodum et ignis et terra summam habent siccitatem, ut alio in loco ostendemus.¹⁸⁸ Ex ipsius igitur qualitatibus nil aliud colligimus nisi ipsum duorum elementorum conditionibus participare: terrae et ignis. Sic vapor calorem habet remissum similemque calori aereo, qui mediocris est, non summum. Aliquem enim gradum aquei frigoris retineat necesse est; humidus autem est summe, ut et aqua et aer summam habent humiditatem. In ipsa enim actione caloris solaris in aquam non labefactatur humiditas aquae, sed sola frigiditas. Rarefit enim aqua et eius humiditas fit aerea, quoniam calidum, cum non sit contrarium humido,

187 See Vimercato 1565, f. 91rA ff.

188 See Zabarella, *De qualitatibus elementaribus*, II, ch. 1 (*De rebus naturalibus*, liber xv).

non est eius proprius interemptor, sed ipsum resolvit in humidum tenuius. In vapore igitur nihil inest sicci, quare non redolet nisi aquae et aeris conditiones. Quod si quid habeat sicci, non est ratione propriae eius naturae, sed ratione halitus sicci, qui cum eo commistus attollitur, ut iam declaravimus.

5

Sed redeamus unde digressi sumus et videamus quodnam sit mistum imperfectum, quod in his libris subiectum diximus esse statuendum. Duas hac in re possumus proferre sententias. Primum dicere possumus utrumque halitum esse subiectum cui omnes conditiones competunt; habet enim materiam ex qua gignitur: elementa ipsa; habet effectricem causam: calorem caelestem; quae in his libris considerantur, et ex quibus declaratur eius generatio, sicuti in aliis libris naturalibus declarantur ab Aristotele aliarum rerum naturalium generationes, et generatim, et singillatim. Habet praeterea affectiones et accidentia quamplurima, quae in his libris demonstrantur ab Aristotele per suas causas. Alia namque omnia quae ex his duobus halitibus gigni dicuntur non sunt nisi horum halituum accidentia, ut cometa est accensio fumidae exhalationis crassioris. Pluvia est densatio vaporis, et in aquam conversio in sublimi loco. Idem sunt et fontes et flumina, sed in terrae concavitatibus. Grando est eiusdem vaporis in sublimi congelatio, et sic de aliis omnibus.

10

15

20

Quoniam igitur uterque halitus est corpus naturale per se existens, quod habet propria principia, propriaque accidentia quamplurima, eaque cognitu dignissima, non absque ratione factum videatur si late sumptum halitum subiectum in his libris statuamus; videturque huic sententiae attestari Aristoteles, qui in initio primi libri, in primo et secundo capite, proponit de his omnibus meteorologicis rebus agendum tanquam de accidentibus et affectionibus, et declarandum propter quas causas fiant.¹⁸⁹ Sic enim intentionem potius, quam subiectum horum librorum proponere videtur. Declarat etiam in quarto et quinto capite horum duorum halituum naturam, tanquam subiecti de quo postea sunt accidentia demonstranda;¹⁹⁰ eaque dici etiam poterunt accidentia elementorum, quoniam hi halitus sunt veluti elementa mutationem aliquam passa, et parum recedunt ab elementorum naturis. Unde colligimus recte a Graecis dici scopum Aristotelis esse agere de affectionibus elementorum, sicuti praediximus, quamquam hoc dicendo intentionem potius Aristotelis exprimunt, quam librorum subiectum, si modo hanc sententiam sequamur.

25

30

35

189 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 338b1–339a1.

190 Aristoteles, *Meteorologica*, I.4, 341b5 ff.; 5, 342b1 ff.

Secundo dicere possumus, ut multis placuit, hos duos halitus non esse nisi proximam materiam mistorum imperfectorum, ipsa autem mista imperfecta esse illa quae ex his generantur, ut cometae, aliaque accensa in sublimi, pluvia, grando et alia omnia quae ex duplici halitu, sive in sublimi, sive intra terram fiunt. In quo sensu dicere omnes videntur subiectum esse mistum imperfectum, eo argumento, ut videtur, ducti: quod haec accidentia eius modi sunt, ut formae officio fungantur, denique iis rebus nomen ac definitionem, atque ita constituere talia naturalia corpora videantur. Nam accensum halitum vocamus cometam, seu trabem, seu fulgur, et aquam in sublimi loco genitam vocamus mutato nomine pluviam, e cavernis autem terrae manantem vocamus fontem, et sic de reliquis. De his igitur agi videtur tanquam de corporibus naturalibus, de duplici autem halitu tanquam de proxima horum materia, ut ante dicebamus.

Hanc sententiam si sequamur, dicere possumus Graecos subiectum horum librorum significasse dicendo affectiones elementorum. Tales enim esse videntur affectiones quae fungantur munere formae, ita ut corpora ab illis constituta possint in his libris habere locum subiecti.

Non defuerunt etiam qui utramque sententiam coniungentes dixerint subiectum esse mistum imperfectum late acceptum, quod et duos halitus et omnia ex iis genita complectatur.

Ego vero etsi duarum praedictarum opinionum utramlibet defendi posse arbitror, || priorem tamen tutiorem esse puto, et verbis Aristotelis accommodatorem, ut duos halitus dicamus esse subiectum horum librorum, et mista imperfecta quorum accidentia sunt reliqua omnia quae in his libris considerantur.

Quod enim hi dici possint mista imperfecta, et parum recedant ab elementi natura, iam dictum est. De aliis autem plerisque non facile hoc ostendere possumus. Nam pluvia, et fontes, et flumina, quomodo sint mista imperfecta, non plane video, cum pateat haec omnia esse aquam.

Neque enim magni momenti est id quod aliqui dicunt: eam non esse aquam puram, sed mistum quoddam, in quo semper apparent terreae partes genitae ex halitu sicco incluso in vapore, ex quo orta est pluvia. Nam si hoc admitteremus, non daretur in universo elementum aquae; siquidem nulla fortasse datur aqua in qua non sit aliquid terrae commistum, et aliquid caloris ab astris ingenitum. Omnis igitur aqua esset mistum imperfectum. Hoc tamen dicendum non est, quia licet asseramus aquam puram non dari, non ob id negamus aquam elementarem; siquidem apud Aristotelem non dicitur mistum, seu perfectum, seu imperfectum, nisi in quo tantus sit recessus ab elementi puritate, ut abiecto nomine elementi aliam appellationem suscipiat: ut cometam non recte appellaremus ignem, quia multum habet

terrei halitus nondum consumpti; nec terram, cum in eo sensilem inspiciamus ignem. Ast ubi tantus est unius elementi excessus, ut omnem cum aliis comparationem superet, servatur in eo nomen elementi, idque haberi ab omnibus solet ut elementum, licet commistae cum eo aliquae aliorum elementorum particulae, vel qualitates purum omnino esse non sinant.

5

[51] Ideo nemo est qui dicat pluviam et fontes non esse aquam. Aqua enim revera est, et ita nominanda a magno et incomparabili excessu. Quod autem simul appellatur pluvia, id non fit ob aliquam substantiae varietatem, siquidem nullum discrimen norunt homines pluviae et aliarum aquarum; sed propter modum generationis illam enim aquam quae in sublimi genita ex nube in terram cadat vocant homines pluviam, cum tamen eius substantiam nil aliud esse putent nisi meram aquam. Nomen igitur aquae servatur, nomen autem pluviae adiectum respicit potius originem, quam ipsam eius corporis naturam, potiusque denotat esse mistum imperfectum vaporem ex quo est genita, quam ipsammet pluviam. Adde quod proprium subiecti munus est ut de ipso accidentia demonstrentur. Horum autem quae vocantur ab aliis mista imperfecta non proponit Aristoteles accidentia indaganda, sed ipsorum ut accidentium causas inquirendas per quas demonstrentur propter quid.

10

15

||75 Possumus tamen fortasse haec dogmata conciliare dicendo res istas meteorologicas quae communiter vocari solent mista imperfecta, ut cometam et grandinem, subiectum dici horum librorum, quatenus his nominibus significantur duo illi halitus una cum affectionibus. Cometa enim est halitus siccus accensus, grando est vapor in aquam et glaciem mutatus. Quoniam enim duo halitus ita his accidentibus permutantur, ut nomen etiam mutant, ideo appellantur iis nominibus quae ipsis ab accidentibus imponuntur, cum propria ipsorum halituum nomina non servantur. Haec igitur subiectum horum librorum dicere est duos halitus dicere, quatenus his accidentibus subiiciuntur.

20

25

Haec omnia quae dicere hac in re voluimus quisque consideret, et eam quae probabilior visa fuerit sententiam accipiat.

30

Caput xxv De ratione ordinis et inscriptionis librorum

Meteorologicorum

Ex his quae hactenus de subiecto horum librorum diximus rationem ordinis atque inscriptionis desumere possumus. Cum enim subiectum habeant mistum imperfectum, clara est ratio cur statim post duos *De generatione* locandi sint, proinde quartum in hac scientia locum obtineant, quemad-

35

modum supra dicebamus. Cum enim in libris *De generatione* actum sit de corpore misto latissime accepto, postea vero fuerit ad eius species descendendum, quae sunt perfectum et imperfectum mistum, si harum altera ad alteram facilius noscendam prodesse nobis potuisset, de illa primo loco agere Aristoteles debuisset, ut convenientem ordinem doctrinae servaret, de quo nos alias plura scripsimus.¹⁹¹ Sed quia neutrius speciei notitia ad alterius cognitionem aliquid conferebat, debuit Aristoteles ordinem naturae generantis servare, et prius agere de misto imperfecto, quod quidem facit in tribus his libris *Meteorologicis*, qui statim sequuntur duos *De ortu et interitu*.

Adde quod aliquis etiam doctrinae ordo faciliorque docendi ratio hoc postulavit. De mistis enim perfectis sunt caeteri omnes, qui mox sequuntur, libri naturales, qui sunt quamplurimi, quorum omnium continuata debuit esse dispositio, neque hac imperfectorum tractatione interrumpi. Voluit igitur Aristoteles prius de mistis imperfectis sermonem, qui brevis futurus erat, absolvere, ut postea in solis perfectis mistis, quae prolixam tractationem postulabant, considerandis versaretur. Haec est convenientissima librorum dispositio quae sumitur a subiectis,^a ut prius agatur de misto generaliter in libro *De ortu et interitu*, postea de prima eius specie, misto imperfecto, in tribus *Meteorologicis*; deinde vero de perfectis, ut loco suo dicemus.

||76 Cum || hac tamen praecipua ordinandi ratione coniuncta est etiam ratio sumpta ab elementis et ratio sumpta ab accidentibus elementorum, quas alii respexisse videntur. Prima namque elementorum tractatio ea esse debuit quae est in libris *De caelo*, ut sunt corpora naturalia. Secunda vero illa quae habetur in libro *De generatione*, quatenus sunt principia omnium | mistorum generaliter. Postrema tandem illa quae habetur in tribus *Meteorologicis*, ut sunt principia mistorum imperfectorum, hoc est, ut levem mutationem passa subeunt appellationem mistorum imperfectorum. Sic inter tractationes accidentium elementarium (ut ante dicebamus cum aliis) tertia et postrema haec esse debuit, quae est de illis affectionibus quae ab agente externo illatae extrahunt elementa modo aliquo a propria natura.

Quod vero ad inscriptionem attinet, ea sumitur a loco rerum consideratarum, nam *μετέωρον* significat suspensum sive sublime, ideo tractatio de iis quae in sublimi generantur vocata est ab Aristotele meteorologia. Si quis autem obiiciat aliqua etiam in his tractari ex duobus halitibus genita quae non in sublimi sed in cavernis terrae generantur, ut fontes, flumina, maria, terraemotus, ideoque horum respectu congruam eam inscriptionem

^asubiecto 1607.

191 See Zabarella 1597, *De methodis*, I, ch. 5–6, co. 140 ff.; *Apologia*, II, ch. 2, co. 68–72.

non videri, dicendum est satis defendi huius inscriptionis congruitatem si a maiore saltem parte rerum consideratarum sumpta sit. Maxima enim pars eorum quae ex duobus halitibus fiunt in sublimi loco fiunt. Arbitrarie namque inscriptiones librorum esse solent, nec semper a tota re considerata desumi, sed quandoque a parte praecipua, ut quando metaphysicam vocamus scientiam divinam: quandoque a parte maiore, ut quando sex posteriores libros *Physicae auscultationis* vocamus de motu; quandoque etiam a nulla re considerata, ut inscriptio *Metaphysicae*, quae a doctrinae ordine sumitur. Haec igitur *Meteorologicorum* librorum inscriptio sumpta est a loco in quo sit maxima pars eorum quae ex duplici halitu generantur.

Caput xxvi De subiecto quarti libri *Meteorologicorum* plures aliorum sententiae cum ipsarum confutatione

Cum ea quae a nobis hactenus dicta sunt ad tres tantum priores libros *Meteorologicos* pertinuerint, de quarto dicendum restat quodnam habeat subiectum, quae sit ratio inscriptionis et quis sit eius locus inter libros naturales.

Quod ad subiectum attinet, censuit Ioannes Grammaticus Aristotelem in hoc libro agere velle de mineris,¹⁹² in quam sententiam credendum est ipsum his argumentis inductum fuisse. Primo quia Aristoteles in ultimo capite tertii libri pauca dicit de mineris generaliter et subiungit || esse de eisdem dicendum etiam particulariter et singillatim;¹⁹³ hoc igitur exequitur statim in quarto libro; nullus enim alius est liber Aristotelis in quo de mineris particulariter agatur, nisi hic quartus. Secundo, quia plura in hoc dicuntur de metallis, praesertim vero in contextu 48;¹⁹⁴ significat igitur Aristoteles hunc librum esse de metallis minerisque omnibus, quae intra terram ex duplici halitu fiunt. Tertio, Aristoteles in postremo capite huius libri proponit^a se acturum de animalibus et plantis;¹⁹⁵ nullum ergo scripsit alium librum de mineris nisi quartum hunc *Meteorologicum*.

Haec sententia ab ipsamet huius libri tractatione manifeste reprobat. Illa enim quae in hoc libro tractantur aliis quoque competunt praeter

^aproponit 1607] proponet 1590^v.

¹⁹² See Philoponus 1901, p. 3.

¹⁹³ Aristoteles, *Meteorologica*, 111.6, 378b5–6.

¹⁹⁴ Aristoteles, *Meteorologica*, 1V.10, 388a10–388b5 (Aristoteles 1562, v, lib. 1V, t/c 48, f. 484vG–L).

¹⁹⁵ Aristoteles, *Meteorologica*, 1V.12, 390b20–22.

mineras, quare subiectum esse debet aliquid communius, sive id sit corpus mistum perfectum, ut aliqui dixere, sive mistum perfectum homogeneous, ut alii. Patet enim Aristotelem in hoc libro non tantum mineralium exempla adducere, sed etiam aliorum mistorum homogeneous, ut carnis, ossis, nervi, quae animantium partes sunt. De mineris itaque agitur in hoc libro non secundum propriam rationem, et prout sunt lapides et metalla, sed secundum rationem communioem, qua sunt mista perfecta vel mista perfecta similia. Est etiam omnino rationi consonum atque adeo necessarium ut cum mistum perfectum simile sit genus minerae, de quo multa dici et tradi possunt, de ipso prius sermo fiat, quam de minera, quae est species; nullus tamen ante hunc quartum liber est in quo agatur de misto perfecto simili. Hunc igitur de misto potius simili esse dicendum est, quam proprie de mineris.

[53] Latinorum magna pars putarunt subiectum | huius libri esse mistum perfectum universe sumptum, quod non solum mineras, sed etiam alia omnia perfecta mista, tam similia, quam dissimilia complectatur. Et hac potissimum ratione ducti esse omnes videntur, quod in libris *De ortu et interitu* actum est simpliciter de generatione ac de generatione simplicium. Transeundum igitur erat ad dicendum de generatione mistorum, sed cum haec alia sint perfecta, alia imperfecta, et imperfecta praecedant perfectis, ideo statim in tribus *Meteorologicis* actum est de generatione mistorum imperfectorum. Sequebatur igitur ut statim ageretur de misto perfecto in universum. Hoc igitur est subiectum in hoc quarto *Meteorologicorum*.

Haec quoque sententia reprobanda videtur, nam si illa omnia quae in hoc libro tractantur consideremus, proprie competunt mistis perfectis similibus, non dissimilibus, nisi ratione similiarum, quae eorum partes sunt. Ipse quoque Aristoteles saepe in hoc libro asserit se de similibus loqui, praesertim vero in postremo capite, || ubi ait se de similibus dixisse, et proponit dicendum in sequentibus libris de dissimilibus, quae sunt animalia et stirpes. Praeterea, si bene rem hanc perpendamus, de misto perfecto universe sumpto nil dici poterat, praeter illa quae in libris *De generatione* dicta sunt communiter de omni misto. Illa namque etsi dicta de misto generaliter, proprie tamen et perfecte competunt misto perfecto, nec aliud de hoc communi dicendum relinquebatur.

Alexander de huius libri subiecto nil aliud dicit nisi scopum Aristotelis esse agere de actione et passione quatuor primarum qualitatum.¹⁹⁶ Cum enim de his iam egisset in libro *De ortu et interitu*, nunc agere vult de aliis

196 See Alexander Aphrodisiensis 1548, f. 1rb; Alexander Aphrodisiensis 1899, p. 2.

secundis qualitatibus, quae ab illarum primarum inter se actione et passione producuntur. Ob id existimare videtur Alexander quartum librum esse immediate adiungendum secundo *De ortu et interitu*. Alexandri sententiam tuetur ad unguem Franciscus Vicomercatus, nec enim aliud huius libri subiectum statuit nisi illud quod cum Alexandro diximus. Nec a librorum ordine quem Alexander ponere videtur recedit, sed eum enixe tuetur.¹⁹⁷ 5

Sed nos de huius libri loco posterius loquemur. Nunc vero quod ad subiectum libri attinet, dicimus approbari quidem Alexandri sententiam posse de scopo et intentione Aristotelis, sed non de subiecto libri. Nihil enim aliud dicit nisi elementa et primas eorum qualitates esse in hoc libro considerandas ut principia, alias vero secundas qualitates, ut effectus et ut affectiones, demonstrandas; sed necesse est subiectum esse aliquod in quo hae secundae affectiones producantur, et de quo demonstrantur, idque est mistum corpus vel omne vel aliquod, ut postea considerabimus. Hoc igitur subiectum huius libri statuendum est. Quod vero ab Alexandro dicitur, consilium quidem est 15 Aristotelis, at non subiectum, quale praesentia quaerimus.

Caput xxvii De subiecto quarti *Meteorologici* opinio vera, et responsio ad argumenta contraria

Veram esse puto Olympiodori¹⁹⁸ et Averrois¹⁹⁹ sententiam, quam alii complures secuti sunt, qui huius quarti libri subiectum statuunt corpus mistum simile amplissime acceptum, quod et lapides, et metalla, minerasque omnes, et partes quoque homogeneas animalium et stirpium complectatur. Similare autem corpus dicitur quando totius et partis cuiuslibet idem est nomen et eadem definitio, ut aurum, ferrum, lapis, sulphur, caro, nervus, os, linum, cortex, pilus et alia eius modi. 20 25

||79 Sententia haec ex huius libri lectione facile comprobatur. Omnes enim quae in eo tractantur affectiones propriae sunt affectiones corporum mistorum similarium, nec dissimilariibus competunt nisi quatenus competunt similaribus, quae sunt in eis, idque hunc librum legentibus ita manifestum est, ut nulla egeat declaratione. Possumus itaque sic argumentari: illud est subiectum cuius affectiones quaeruntur, atqui corporis misti homogenei affectiones hic declarantur; hoc igitur huius libri subiectum est. 30

197 See Vimercato 1565, f. 2v.

198 See Olympiodorus 1551, p. 2r; Olympiodorus 1900, p. 6.

199 Averroes 1562, v: *In Meteor.*, I, f. 403vM; v, f. 460vL–M.

Hoc idem confirmatur testimonio Aristotelis apertissimo. Nam in contextu 42²⁰⁰ <et> 48²⁰¹ clare dicit se de similaribus corporibus ac de eorum affectionibus agere, nominatque ea omnia similia quae supra memoravimus: metalla et lapides, carnem, lignum, corticem, aliasque omnes homogeneas plantarum et animalium partes; in postremo quoque contextu asserit se de similaribus egisse, proponitque postea agendum de dissimilaribus,²⁰² cuiusmodi sunt in animalibus caput, manus, crus et caetera membra; in plantis vero radix, ramus, fructus et alia eius modi. Sumitur etiam ex ordine librorum argumentum, quod postea considerabimus.

Restat, veritate cognita, ut argumenta pro aliis adducta solvamus. Ad primum Ioannis Grammatici dicimus^a Aristotelem in ultimo capite tertii libri proponere quidem agendum particulariter de mineris, non tamen sequi quod id exequatur in quarto libro, sed hac de re postea loquemur, cum libros ad mineralia attinentes considerabimus.

Ad secundum dicimus nominari quidem ab Aristotele in hoc libro lapides et metalla exempli gratia, sed nominari etiam carnem, et os, et lignum. Quemadmodum etiam in libris *Physicae auscultationis* saepe exempli gratia nominantur elementa, et caelum, et lapis, et homo, et animal, nec ob id ea, quatenus talia, subiectum illorum librorum sunt, sed ratione communi, quatenus sunt corpora naturalia. Quare et hic nominantur minerae ut mista homogenea, sicut etiam caro et lignum, sed non ob id agitur de his secundum proprias rationes.

Ad tertium negandum est consequens. Quamvis enim in ultimo capite proponat agendum de animalibus et de plantis, non ob id dicit se de his statim esse tractaturum, nec per hoc stat quin interponi possint proprii libri de mineris, qua de re posterius loquemur.²⁰³

Ad argumentum Latinorum iam responsum est. Diximus enim actum esse in libris *De generatione* de misto universe sumpto, eamque tractationem omniaque quae ibi dicuntur praecipue competere misto perfecto; proinde nil manere dicendum de misto perfecto generaliter accepto, sed solum de

^adicimus 1607] diximus 1590^v.

200 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.8, 384b24–385a21 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 42, f. 48orA–C).

201 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.10, 388a10–388b5 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 48, f. 484vG–L).

202 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.12, 390b20–22 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 54, f. 487vL–M).

203 See above ch. 30.

huius speciebus separatim, inter quas primus locus debebatur misto perfecto homogeneo, de quo agitur in hoc quarto libro.

||80 **Caput xxviii De loco quarti *Meteorologici***

Quod ad locum huius libri attinet, non desunt qui Alexandrum sequentes dicant proprium eius locum esse statim post duos *De ortu et interitu*, ea ducti ratione qua videtur uti Alexander:²⁰⁴ cum enim hunc librum exordiat Aristoteles ab elementis, et ab eorum qualitatibus activis et passivis, de quibus locutus erat in secundo *De generatione*, videtur hic liber immediate cohaerere cum illo secundo, ita ut tertius *De generatione* nominari possit.

Haec tamen sententia adversatur et Aristoteli et rationi. Aristoteles enim in ipso initio primi *Meteorologici* recenset ea quae in libris *Physicae auscultationis*, et in libris *De caelo*, et in libris *De ortu et interitu* tractata fuerunt, et statim subiungit sequi ut meteorologiam aggrediatur, nempe illam quae est de cometis, de lactea via ac de aliis, quae ibi nominat, quae manifestum est tractari in tribus *Meteorologicis*, non in quarto.²⁰⁵ De hoc enim ibi ne verbum quidem facit. Itaque post duos *De ortu et interitu* locat statim tres *Meteorologicos*, non quartum. In calce etiam ipsius quarti inquit agendum esse de animalibus et plantis,²⁰⁶ non dicit de rebus meteorologicis. Quare absque dubio Aristoteles librum hunc post tres *Meteorologicos* collocavit. Sumitur etiam ad hoc comprobandum ratio ex iis quae in his omnibus libris tractantur. Postquam enim in libris *De ortu et interitu* actum est de misto latissime sumpto, cum esset ad species descendendum, prius de imperfectis mistis agendum fuit, | de quibus sunt tres priores *Meteorologici*, postea de perfectis homogeneis, de quibus est quartus. Demum autem de perfectis heterogeneis, quae sunt animalia et plantae.

Credo tamen ad verum sensum trahi posse verba Alexandri, et alios fuisse deceptos, qui talem ei sententiam attribuerint. Etenim species omnes eiusdem generis aequae cohaerent immediate suo generi, ut animali aequae homo ac leo. Necesse tamen est in doctrina de una prius agere, de alia posterius, prout facilioris doctrinae ordo, vel alia aliqua ratio postulat. Quoniam igitur in libris *De ortu et interitu* actum est de genere, de corpore misto universe

204 See Alexander Aphrodisiensis 1548, f. 1rb; Alexander Aphrodisiensis 1899, p. 2.

205 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 338a20–338b25.

206 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.12, 390b20–22.

sumpto, ac de elementis, eorumque primis qualitatibus, tanquam de eius principiis, cum hac tractatione immediate cohaeret tam tractatio de misto imperfecto, quam ea quae est de misto perfecto. Attamen cum haec tractari simul non potuerint, voluit Aristoteles ob eas quas supra tetigimus rationes de imperfectis prius agere, quam de perfectis.

5

||81

Ad hunc igitur sensum referenda || sunt verba Alexandri, qui asserit quidem illa quae ab Aristotele dicuntur in initio huius quarti cohaerere cum iis quae tradita sunt in secundo *De generatione*.²⁰⁷ Sed non inquit ob id quantum esse statim collocandum post illum secundum, neque enim negasset etiam illa quae in principio primi *Meteorologici* dicuntur cohaerere similiter cum iis quae de elementis, primisque qualitatibus in secundo *De generatione* dicta erant; imo id asserit Alexander, dum interpretatur initium primi *Meteorologici*: dat enim cum Aristotele quantum locum in scientia naturali libris *Meteorologicis* prioribus, in quibus tractantur ea quae commemorat Aristoteles in illo primo capite.²⁰⁸ Non igitur ita intelligenda sunt eius verba in sua praefatione in quarto librum, ut dicant hunc quantum esse aliis tribus anteponendum.

10

15

Olympiodorus tamen et in initio huius quarti et in initio primi eam Alexandro sententiam attribuit, quam et alii multi;²⁰⁹ atque eandem ab Ammonio receptam fuisse testatur;²¹⁰ imo non solum quantum librum, sed et postremum tertii libri caput, quod est de mineralibus, inquit locandum esse statim post secundum *De generatione*, secundum Alexandrum et Ammonium. Ego vero de Ammonio quidem nil habeo praeter id quod de ipso refertur ab Olympiodoro; sed quod ad Alexandrum attinet, non video cur non in veriore sententia eius verba trahi possint. Alios fortasse Alexandri libros vidit Olympiodorus, qui nunc non extant, in quibus sententiam illam clarius expresserit Alexander. Ratio autem qua usum esse Ammonium Olympiodorus ait, nullius momenti est: dicebat enim, nisi quartus hic annectatur statim secundo *De generatione*, distracta et interrupta erit tractatio elementorum, quae continuata esse debuit.

20

25

30

Ego enim dico nec libros *De generatione*, nec quantum *Meteorologicum* dici posse libros de elementis. Cum enim in utrisque considerentur elementa ut principia mistorum, est in utrisque subiectum mistum. Quoniam igitur tres quoque *Meteorologici* sunt de misto, coniuncta est tractatio misto-

207 See Alexander Aphrodisiensis 1548, f. 1rb; Alexander Aphrodisiensis 1899, p. 2.

208 Ibidem.

209 See Olympiodorus 1551, p. 2r; Olympiodorus 1900, p. 6.

210 See Olympiodorus 1551, p. 2r; Olympiodorus 1900, p. 6.

rum, eaque optime disposita, siquidem ratio ordinandi libros Aristotelis a solis subiectis sumenda est, non ab illis quae ut principia considerantur, quamquam in tribus quoque prioribus *Meteorologicis* dicere possumus elementa ut principia tractari, proinde vel sic elementorum tractationem non interruptam, sed continuatam esse. De ultimo autem tertii libri capite postea 5 dicemus.

Caput xxix De inscriptione quarti *Meteorologici*

Quod ad eius libri inscriptionem attinet, Ioannes Grammaticus censuit eum
 ||82 esse || per se *Meteorologicum*, propterea quod est de mineris, quae ex eadem
 materia generantur ex qua illa quae fiunt in sublimi; omnia namque quae 10
 in his quatuor libris tractantur, ex utroque halitu genita sunt, proinde in
 eisdem libris tractari omnia debuerunt ob hanc convenientiam in communi
 materia.²¹¹

|56 Sed haec inscriptionis ratio approbanda non est. Iam enim ostendimus
 librum hunc non esse de mineris, sed de genere communiore, scilicet misto 15
 perfecto homogeneo. Huius autem materiam dicere non possumus esse
 duplicem halitum. Haec enim est propria speciei conditio, quae est acciden-
 talis generi. Quemadmodum enim animali accidit esse rationale, cum detur
 animal, quod rationale non est, ita misto simili accidit ex duplici halitu
 fieri, cum dentur plura mista similia quae ex duplici halitu non fiunt. 20
 Ideo dicere non possumus quartum librum esse de iis quae ex duobus halitibus
 fiunt.

Ego igitur dicendum puto librum hunc non esse per se *Meteorologicum*,
 neque enim de iis est quae in sublimi fiunt, neque de iis quae ex duobus
 halitibus generantur. Per hoc tamen non stat quin aliis tribus annecti pos- 25
 sit, et omnes communi nomine vocari *Meteorologici*. Cum enim certum sit
 eum statim post illos esse collocandum, potuit Aristoteles illum aliis tri-
 bus ob aliquam rerum consideratarum connexionem adiungere, et unum ex
 omnibus volumen constituere, quod a maiori parte *Meteorologicum* inscri-
 beretur. Num autem Aristoteles hoc fecerit, ut fecisse videtur, an potius 30
 librum hunc ab aliis tribus disiunxerit tanquam non meteorologicum, pauci
 momenti, meo quidem iudicio, lis^a est; siquidem neutro modo absurdum
 aliquod sequitur: potest liber is aliis tribus adiunctus vocari ex ea coniunc-

^aid 1607.

211 See Philoponus 1901, p. 3.

tionem “Meteorologicus”; potest etiam ab aliis tribus praecedentibus disiungi, et propria inscriptione appellari “De misto perfecto similari”.

Caput xxx De fossilibus et metallis, eorumque tractatione

De lapidibus autem, caeterisque fossilibus, ac de metallis, quae omnia communi nomine solent appellari minerae, tres invenio aliorum sententias. Una fuit Ioannis Grammatici, qui dixit de his agi in illo libro qui vocatur quartus *Meteorologicus*.²¹² Hanc opinionem nos antea reprobavimus ostendimusque librum illum esse generaliter de misto perfecto homogeneo. Quare desideratur propria tractatio de metallis ac de fossilibus.

||83 Aliam opinionem posteriores plures secuti sunt, qui dixerunt nullam aliam requiri tractationem de mineris praeter illam quae habetur in postremo capite tertii *Meteorologici*; proinde statim post quartum *Meteorologicum* sequi libros de animalibus. Sententiam hanc his argumentis confirmant: primo consilium Aristotelis in tribus *Meteorologicis* fuit agere de iis omnibus quae ex duobus halitibus generantur; in horum numero sunt metalla et fossilia omnia: ergo haec ad nullum alium librum pertinuerunt, quam ad tres *Meteorologicos*. Proinde satis ea sunt quae ab Aristotele scribuntur in calce quarti *Meteorologici*, nec alius de his liber desideratur.

Praeterea, aliquos ita audiavi argumentantes: Aristoteles in quarto *Meteorologico* saepe nominat exempli gratia lapides et metalla, ergo supponit factam prius eorum declarationem et tractationem in tribus *Meteorologicis*. Confirmant testimonio Aristotelis in calce primi capituli primi *Meteorologicorum*, ubi postquam recensuit omnia considerata in meteorologia, nil aliud inquit superesse considerandum nisi animalia et plantas.²¹³ Igitur secundum Aristotelem nullus praeter *Meteorologicos* postulatur liber de mineris. Tandem considerant Aristotelis verba in calce quarti *Meteorologici*, quibus proponit agendum postea de animalibus et plantis. Nullum ergo putavit ad huius scientiae perfectionem requiri librum de mineris; siquidem hic, si necessarius esset, nullum haberet locum, nisi post quatuor *Meteorologicos*, et ante omnes libros de animalibus et de plantis.

Verum hi, ut mihi videtur, magna caecitate laborarunt, ut duos apertissimos, in quos lapsi sunt, errores non viderint. Unus est quod tractatio de mineris praecedere debuerit quartum *Meteorologicum*; sic enim praeposte-

²¹² See Philoponus 1901, p. 3.

²¹³ Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 339a6–9.

|57 rum ordinem servasset Aristoteles, prae|ponens speciem generi; est enim
 minera species misti perfecti, de quo agitur in illo quarto libro. Adde quod
 minera non est mistum imperfectum, sed perfectum, quod etiam diutissime
 durat. Habet enim perfectam misionem et ex omnibus elementis constat,
 quippe constat ex duobus simul halitibus minera quaelibet, quorum alter
 refert naturam terrae et ignis; alter vero aeris et aquae. Itaque consideratio
 mineralium ad meteorologicos libros, qui de imperfectis sunt, minime per-
 tinebat. 5

Alter error est quod brevem illum sermonem de mineris dicant esse per-
 fectum, ita ut nulla amplius de his tractatio requiratur. Nam ibi Aristoteles
 generaliter solum de his loquitur et nil aliud docet nisi quod ex duplici halitu
 generantur. Nullam enim facit distinctionem fossilium et metallorum, sive
 inter se, sive in suas species. Deest igitur propria et particularis tractatio
 singulorum, sine qua perfectam haberi in eo uno brevi capite tractationem
 minerarum dicere vanissimum est; idque Aristoteles ipse eo in loco rotundo
 ||84 ore confitetur, dum his || verbis brevem illum sermonem concludit: “com-
 muniter de his dictum est, singillatim autem considerandum intendentibus
 secundum unumquodque genus”.²¹⁴ Affirmat igitur considerandum esse
 singillatim de lapidibus et metallis, nosque ad particularem tractationem
 remittit, quae omnino necessaria est, si naturalis scientia debet esse per-
 fecta. 10 15 20

His ego argumentis ductus sequendam esse arbitror tertiam opinionem,
 quae Averrois est,²¹⁵ et Olympiodori,²¹⁶ qui putant esse omnino necessariam
 particularem atque distinctam tractationem de mineris praeter illam gene-
 ralem, quae habetur in ultimo capite tertii *Meteorologici*. Numquid autem
 de mineris scripserit Aristoteles praeter ultimum illud caput tertii *Meteo-
 rologici*, incertum est; scriptum quidem esse ait Olympiodorus, sed, ut ego
 arbitror, coniectat potius, quam asseveranter affirmet,²¹⁷ quoniam Alexan-
 der in declaratione ultimorum verborum illius postremi capitis tertii libri 25

214 Aristoteles, *Meteorologica*, III.6, 378b5–6 (Aristoteles 1562, v, lib. III, f. 46ovK).

215 Averroes 1562, v: *In Meteor.*, I, f. 403vG–404rF.

216 See Olympiodorus 1551, p. 2r; Olympiodorus 1900, p. 6.

217 Olympiodorus 1900, p. 6,5–8: “σύνθετα ὁμοιομερῆ ἄψυχα, ἅπερ διδάσκει ἐν τῷ πέρατι τοῦ τρίτου λόγου τῆς παρούσης πραγματείας καὶ ἐν τῇ μονοβίβλῳ Περὶ μετὰλλων ἐπιγεγραμμένη. εἰσὶ δὲ ἄλλα σύνθετα ὁμοιομερῆ ἔμψυχα, ἃ διδάσκει ἐν τῇ Περὶ ζώων ἱστορίᾳ”. See Olympiodorus 1551, p. 2r: “composita ex omni parte sui similia inanima, quae docet in calce tertii libri huius institutae praeceptionis, et in uno libello de metallis separatim scripto. Extant etiam et alia composita ex omni parte sibi similia, quae docet in volumine de historia animalium”.

dicere videtur proprium hunc de mineris librum non ab Aristotele scriptum esse, sed ab aliis, praesertim vero a Theophrasto.²¹⁸ Averroes quoque in initio primi *Meteorologicorum*, numerans ordinatim omnes libros naturales, inter eos locat librum *De mineris*; sed postea inquit ex nominatis libris aliquos ad nostras manus non pervenisse.²¹⁹

5

Ego quidem, etsi non dubito necessarios omnino esse libros de mineris ad huius scientiae perfectionem, credo tamen potuisse contingere ut eos nunquam Aristoteles scripserit. Non sum enim in eo communi errore, ut putem necesse esse Aristotelem ita perfectam tradidisse naturalem philosophiam, ut nihil quod ab humano ingenio inveniri aut cognosci queat, praetermis-
sum ab eo esse potuerit. Illud quidem puto esse confitendum: Aristotelem ita artificiose huius scientiae fabricam, quam in praesentia declarandam suscepimus, construxisse et confecisse, ut quamvis rebus ipsis ac materia (ut ita dicam) addi aliquid possit, artificio tamen et formae nihil. Ipsam enim scientiam in omnes suas partes distribuit, easque optime disposuit, ita ut facile cuique sit, si quid in aliqua parte desit, addere, et addita in suis quaeque locis collocare. Et haec omnia puto ipsummet significasse in primo capite primi libri *Meteorologicorum*.²²⁰ Dicere igitur possumus scriptos ab eo fuisse libros de fossilibus et metallis, qui postea perierint. Dicere etiam possumus nullos esse scriptos, sed satis ei fuisse illa quae de his pauca scripsit in ultimo capite tertii *Meteorologicorum*, ipsumque in calce eius capitis significasse se horum tractationem aliis postea absolvendam reliquisse; quod postea praestitit Theophrastus, ac posterioribus etiam temporibus Al||bertus Magnus, seu quisquis ille fuerit qui quatuor, quos habemus, libros diligenter et egregie scripsit *De mineris*.²²¹ Utcunque sese res habeat, sive scripsit Aristoteles

10

15

20

25

||85

218 See Alexander Aphrodisiensis 1548, f. 39rb; Alexander Aphrodisiensis 1899, p. 178.

219 Averroes 1562, v: *In Meteor.*, I, f. 404rA–E.

220 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 338a20–339a6.

221 See Albertus Magnus 1890, vol. v: *De mineralibus*, I, tr. 1, ch. 1, p. 1: “De commixtione et coagulatione, similiter et congelatione et liquefactione et caeteris huiusmodi passionibus in libro Meteororum iam dictum est. In quibus autem isti effectus prius apparent apud res natura, lapidum genera sunt et metallorum, et ea qua media sunt inter haec, sicut marchassita, et alumen, et quaedam alia talia. Et quia illa prima sunt inter composita secundum naturam ex elementis, utpote ante complexionata existentia quae animata sunt, ideo de his proxime post scientiam Meteororum dicendum occurrit: parum enim videntur abundare ultra commixtionem simplicem elementorum. De his autem libros Aristotelis non vidimus, nisi excerptos per partes. Et haec quae tradidit Avicenna de his in tertio capitulo primi sui libri quem fecit de his, non sufficiunt. Primum ergo de lapidibus, et postea de metallicis, et ultimo de mediis inter ea faciemus inquisitionem: lapidum quippe generatio facilius est, et magis manifesta quam metallorum”.

libros de mineris, sive non scripsit, necessarii omnino sunt ad huius scientiae complementum, propriusque eorum locus nullus alius est nisi statim post quartum *Meteorologicorum*, ut censuit Averroes in initio primi libri *Meteorologici*,²²² et in ultimo commentario quarti,²²³ quam sententiam secutus |
 58 Albertus libros a se compositos de mineris locavit statim post quatuor Aristotelis *Meteorologicos* et ante omnes libros de animalibus.²²⁴ 5

Ratio autem huius ordinis manifesta est. Cum enim in quarto *Meteorologico* agatur de misto perfecto homogeneo universe sumpto, agendum postea erat de speciebus. Species autem huius sunt fossilia, et metalla omnia, et illa quae in animalibus et plantis insunt similes partes, ut caro, os, cortex, lignum. Statim igitur quartum *Meteorologicum* sequitur tractatio de mineris, nam reliquis similaribus nulla propria tractatio conveniebat. Cum enim non ideo sint in rerum natura, ut per se existant, sed ut animalium et plantarum partes sint, cognovit Aristoteles non esse alibi de his agendum nisi in iis ipsis libris in quibus de animalibus ac de plantis ageretur. Nulla igitur erat species misti perfecti similis, de qua seorsum agendum fuerit post quartum *Meteorologicum*, nisi fossilia et metalla. Post libros autem de mineris, sequuntur statim libri de animalibus et plantis, ubi et de carne, et de nervo, et de ligno, et de aliis similaribus agitur, ex quibus tanquam ex materia constant animantium partes dissimiles. 10
 15
 20

Sed adversus ordinem memoratorum librorum oritur dubium, quod multos turbavit. Nam si quartus *Meteorologicus* est de misto perfecto homogeneo universe sumpto et huius species sunt fossilia et metalla, Aristoteles de his agens in ultimo capite tertii libri, de speciebus prius egit, quam de genere, quod faciendum non est, siquidem universalia in doctrina sunt^a particularibus anteponenda. 25

Responsio, quae ab aliis ad hoc dubium afferri solet, haec est: universalia sunt anteponenda particularibus, nisi facilioris doctrinae ratio in contrarium urgeat. Quoniam igitur fossilia et metalla ex duobus illis halitibus generantur, ex quibus aliae omnes res meteorologicae, facilioris doctrinae ratio 30 postulavit ut Aristoteles continuato sermone totam eorum quae ex duplici halitu generantur tractationem absolveret. Ideo post res omnes meteorologicas voluit etiam de mineris loqui in illo ultimo capite tertii libri, et ita
 86 || particularia universalibus anteposuit facilio||ris doctrinae gratia.

^asint 1607.

222 Averroes 1562, v: *In Meteor.*, I, f. 403vM.

223 Averroes 1562, v: *In Meteor.*, IV, t/c 54, f. 487vM.

224 See Albertus Magnus 1890, vol. v: *De mineralibus*, I, tr. I, ch. I, pp. 1–2.

Haec communis responsio et mihi quidem omnem tollere difficultatem non videtur. Nam si continuata tractatione agendum erat de omnibus iis quae ex duplici halitu generantur, oporteret totam quoque de mineris tractationem quae desideratur interponi inter tertium et quartum *Meteorologicorum*, quod tamen nemo unquam asseruit. Omnes enim qui necessariam esse talem tractationem confessi sunt, eam post quartum *Meteorologicorum* collocarunt. Est etenim hoc consentaneum rationi, quia cum species cognosci perfecte non possit, ignorato genere potest quidem rudis aliqua et imperfecta speciei tractatio tractationi generis anteponi, facilioris doctrinae gratia, qualis est illa brevis^a tractatio quae habetur in postremo capite illius tertii libri, sed perfecta tractatio nullo pacto, dum generis natura non est perfecte cognita. Licet igitur verum sit id quod illi dicunt, ordinem doctrinae praecipue respicere nostram faciliorem cognitionem, difficultas tamen haec non tollitur, quia non rectam vel saltem non perfectam rationem adducunt huius facilioris doctrinae.

Ego igitur dicendum puto caput illud ultimum tertii libri non esse tractationem de mineris, proinde non esse ab Aristotele anteposita particularia universalibus, sed esse potius tractationem de duplici halitu, et ibi institutam ad plenam ipsorum halituum cognitionem, quod quidem videtur sententiam illam confirmare, quod in tribus *Meteorologicis* libris duo halitus habent locum subiecti, cuius accidentia quaeruntur.

Quemadmodum enim alias²²⁵ diximus vim aeternae movendi considerari tum in octavo *Physicorum* ob cognitionem aeterni motus in corpore naturali, tanquam huius causam, tum in duodecimo *Metaphysicorum* propter cognitionem substantiae a materia abiunctae, tanquam eius proprietatem sive attributum, et in caelo vim mutandi haec inferiora considerari tum in secundo *De generatione* propter cognitionem mutationis quae fit in his inferioribus corporibus, cuius est causa, tum in libro secundo *De | caelo* propter ipsius caeli cognitionem, tanquam eius proprietatem, et quatuor simplicia corpora in libris *De generatione* considerari ut elementa mistorum, eadem autem in tertio libro *De caelo* vocari elementa et cognosci esse elementa mistorum, ut ipsa secundum se cognoscantur, et omnia eorum attributa, quia esse elementa mistorum est quaedam illorum corporum proprietas, ita nunc dicendum videtur esse duorum halituum proprietatem, ut ex iis hoc vel illud generari aptum sit.

^abrevis illa 1607.

225 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 6, co. 512–515. About this question see also Zabarella, *De inventione aeterni motore* (*De rebus naturalibus*, v).

||87 Ad plenam igitur duorum halituum cognitio||nem, non ad cognitionem ipsorum mineralium dicere voluit Aristoteles pauca illa de fossilium ac metallorum ex duobus halitibus generatione, seu potius generabilitate. Revera enim de eorum generatione nihil ex eo capite addiscimus, cum ipse generationis modus ibi non declaretur. Declarandus enim est in propriis libris in quibus minerae locum habeant subiecti tanquam species misti perfecti homogenei, duo autem halitus locum ibi habent principiorum, cum iidem in tribus *Meteorologicis* vel subiecti solummodo locum habeant, vel non minus subiecti, quam principiorum. Hoc modo sublata esse videtur omnis difficultas.

Restat ut argumenta pro aliis prius adducta solvamus. Ad primum dicimus non satis esse pauca illa quae dicuntur in ultimo illo^a capite tertii libri pro cognitione fossilium et metallorum. Satis quidem sunt ad plenam duorum halituum notitiam; ipsae autem minerae non sunt solum affectiones quae duobus halitibus accidant, sed sunt mista perfecta in quibus est facta vera mistio et vera naturae unio. Quatuor enim elementorum formae versae sunt in formam unam substantialem mediam ab eis distinctam; caeterae autem res meteorologicae, quae ex duobus halitibus gigni dicuntur, non habent veram misionem nec formam substantialem provenientem ex congressu formarum elementorum, sed accidentia tantummodo sunt duorum halituum, licet instar formae esse videantur, cum dent rebus illis novum nomen, faciantque appellari nivem, grandinem, pluviam. De his itaque agendum est in tribus *Meteorologicis* tanquam de accidentibus duorum halituum. At de mineris, cum sint mista perfecta, alio loco agendum est. Satis quidem fuit in tribus *Meteorologicis* cognoscere duorum halituum aptitudinem, ut ex iis generentur fossilia et metalla, sed ipsa secundum se ibi satis confuse et ruditer cognoscuntur, ut cuique rationis compoti manifestum esse potest. Neque enim satis est convenientia in communi materia ut aliqua dici debeant ad eandem scientiae partem pertinere; sed requiritur etiam convenientia in forma, et natura, et in modo generationis ex illa materia.

Secundum argumentum vanissimum est, quia cum genus non existat nisi in speciebus suis, solent scriptores, dum agunt de genere, nominare exempli gratia species. Sic nominantur in libris *Physicae auscultationis* variae species corporis naturalis, nec ob id sumuntur ut iam perfecte cognitae, sed ut confuse notae. Neque etiam declarantur secundum proprias rationes, sed secundum communem rationem generis, de quo ibi agitur.

^aillo om. 1607.

||88 Ad tertium sumptum ex verbis Aristotelis in calce primi || capitis primi *Meteorologicorum*, dico non esse ibi eius consilium omnia penitus enumerare, quae post libros *Meteorologicos* tractanda manebant, sed satis habuit animalia et stirpes tanquam praecipua nominare, quorum cognitio maxime expetibilis est tum ob eorum nobilitatem, tum ob cognoscendi difficultatem et tractationis prolixitatem, quae plurimos libros postulabit. Ad hoc autem comprobandum sumo ex Aristotele in eodem loco duplex argumentum. Primum, quia non absolute dicit sola animalia ac stirpes superesse, sed dicit fere absolutam ac perfectam fore scientiae naturalis traditionem.²²⁶ Dicens enim “fere” indicat alia quoque esse tractanda, quae, ut minoris momenti, nominata non erant. 5 10

Praeterea, in illo primo capite ea tantum recensuerat quae in tribus prioribus *Meteorologicis* consideranda erant. De iis autem quae in quarto ne verbum quidem fecerat. Itaque si istorum argumentatio efficacitatem habet, non minus excludit quartum *Meteorologicum*, quam libros *De mineris*. Sensus enim verborum Aristotelis | erit quod post tres *Meteorologicos* nil aliud tractandum manebit, nisi animalia et plantae. Subticit igitur et ea quae tractanda erant in quarto, et mineras, tanquam res cum meteorologicis magis coniunctas propter considerationem elementorum, quae in horum omnium tractatione est omnino necessaria; et sola rerum vere meteorologicarum expressione voluit etiam implicite complecti et mistum perfectum homogeneous, de quo agendum erat in quarto; et eius species, fossilia et metalla, de quibus in libris de mineris vel ipse tractaturus erat, vel aliis tractandum relinquere statuebat. 15 20

Hoc idem confirmare possumus auctoritate Aristotelis in calce libri *De longitudine et brevitate vitae*, ubi haec verba leguntur: “Reliquum est considerare de iuventute, et senectute, et vita, et morte; his enim determinatis, finem habebit, quae de animalibus methodus”.²²⁷ Tacet tamen sanitatem et morbum, de quibus postremo loco librum scripturus erat, ut in primo capite libri *De sensu et sensibilibus* proposuerat.²²⁸ Satis enim habuit aliqua 25 30

226 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 339a6–9: “διελθόντες δὲ περὶ τούτων, θεωρήσωμεν εἴ τι δυνάμεθα κατὰ τὸν ὑφηγημένον τρόπον ἀποδοῦναι περὶ ζώων καὶ φυτῶν, καθόλου τε καὶ χωρὶς· σχεδὸν γὰρ τούτων ῥηθέντων τέλος ἂν εἴη γεγονὸς τῆς ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν προαιρέσεως πάσης”. See Aristoteles 1562, v, lib. I, f. 400r: “Cum autem pertransiverimus de his, speculabimur si quid possumus secundum inductum modum dicere de animalibus, et plantis universaliter, et singillatim. Fere enim his dictis, finis utique factus erit totius eius, quod a principio nobis propositi”.

227 Aristoteles, *De longitudine et brevitate vitae*, 6, 467b7–9 (Aristoteles 1562, vi, f. 146vM).

228 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, I, 436a18.

praecipua accidentia nominare. Itaque testimonio Aristotelis manifestum est argumentationem hanc nullius esse momenti.

Ad postremum argumentum sumptum ex ultimo capite quarti libri, dico Aristotelem ibi non proponere agendum statim de animantibus, sed solum dicere agendum esse de partibus similaribus in libris de animalibus et plantis. Quoniam enim nominaverat in eo capite carnem, et nervum, et corticem, et alia similia, quae sunt partes animalium et plantarum, quae credere poteramus propriam ac separatam tractationem postulare, ideo inquit de his agendum esse postea in libro de animantibus ut ex horum || cognitione noscamus dissimilares partes, et ex his tandem animalia ipsa et plantas, sed non dicit esse de his statim agendum. Ideo Averroes ibi dicit de singulis illis similaribus agendum manere in tribus libris: in libris de mineris, in libris de plantis, et in libris de animalibus. Hos enim omnes voluit Averroes sequi quartum illum *Meteorologicorum*.²²⁹ Haec dicere volui ut ostenderem non probari his argumentis nullum ab Aristotele scriptum esse librum de mineris.

Attamen nihil etiam absurdi esset si diceremus Aristotelem et in primo capite primi libri *Meteorologicorum*, et in postremo quarti ita esse locutum, quod nullum de mineris librum scribere statuisset. Per hoc enim non stat quin post quartum *Meteorologicorum* necessarii sint libri *De mineris*, et quin ipsemet Aristoteles noverit eos esse necessarios.

Caput xxxi Partitio totius tractationis de animantibus

Totam naturalium rerum tractationem in duas partes secare multi solent: unam dicunt esse de inanimatis, quam hactenus percurrimus; alteram vero de animatis, quam modo aggressuri sumus. Divisionem hanc ego quidem non refuto, in eo tamen corrigendam esse arbitror, quod altera prior pars non de inanimis tantum fuit, sed de iis quoque quae ipsis communia sunt cum animatis, nam corpus naturale commune, de quo agitur in libro *Physicae auscultationis*, non sola inanima, sed animata quoque complectitur, ut Aristoteles ibi in initio secundi libri testatur:²³⁰ sic corpus mistum, de quo in libro *De ortu et interitu*, sic etiam mistum perfectum homogenum, de quo in quarto *Meteorologicorum*. Rectius igitur dicemus priorem huius scientiae partem fuisse de iis rebus naturalibus quae vel inanimis et animatis com-

229 Averroes 1562, v: *In Meteor.*, IV, t/c 54, f. 487vM.

230 Aristoteles, *Physica*, I.1, 192b8–23.

munia, vel inanimatorum propria sunt; alteram vero quae sequitur, de iis tantum esse quae sunt propria animatorum.

Huius igitur partis seriem explicaturi, quae et rerum nobilitate, et varietate, et difficultate, et librorum numero digna maxime est consideratione, nos facta prius rerum considerandarum divisione, et partitionem librorum, et ordinem, atque dispositionis artificium, et subiectam in singulis materiam
 [61] declarare nitemur. Tota sequens pars quae ad | viventia pertinet, tres videtur
 praecipuas partes habere debuisse. Cum enim ab universis ad singula pro-
 grediendum sit, primo loco agendum est de ipso vivente corpore generaliter
 accepto, ibique et de anima communiter, et de eius parte vegetali qua ani-
 mantia cuncta participant, et de iis quae eam consequuntur, pertractandum. 10
 Secundo loco de animalibus tum generatim, tum speciatim. Tertio loco de
 [90] plantis; sive (ut Averroi placuit)²³¹ secundo loco de || plantis, tertio de ani-
 malibus.

Attamen Aristoteles totam de viventibus tractationem in duas tantum
 partes divisit: unam de animalibus, alteram vero de plantis, non quod illam
 quae de vivente genere est praetermiserit, sed quia ob doctrinae facilitatem
 voluit eam cum illa quae est de animalibus commiscere, adeo ut in libris de
 animalibus tum illa tractentur, quae sunt animalium propria, tum etiam illa
 quae sunt eis communia cum plantis; in reliquis vero qui de plantis sunt, illa
 tantummodo quae propria plantarum sunt tractanda relinquuntur. 20

Ratio quae Aristotelem movit fuit quoniam illa quae communiter plan-
 tis et animalibus competunt distinctiora in animalibus, proinde faciliora
 cognitu sunt; in stirpibus vero rudiora et obscuriora, cuiusmodi sunt vege-
 talis animae facultates omnes, et operationes, et organa. Cum itaque ocu-
 latissimus ille philosophus animadvertisset difficillimum esse haec omnia
 considerare in corpore vivente communi, quod mente suppositis speciebus
 abiunctum sumatur, statuit ob faciliorem doctrinam ea omnia considerare
 in animalibus, ut proportionem quadam in plantis eadem cognoscantur, qua
 de re alias plura scripsimus in libro *De methodis*, quae cum nec repetenda
 hic, nec ignoranda sint, inde petantur.²³² 30

Ex his colligere possumus Averrois errorem, qui putavit libros de plan-
 tis esse libris de animalibus anteponendos, quod plantae naturam habeant
 simpliciore, quam animalia.²³³ Attamen deceptus est Averroes, quia sine
 cognitione eorum quae viventi corpori communiter competunt, non bene 35

²³¹ See Averroes 1562, v: *In Meteor.*, I, f. 404rA.

²³² See Zabarella 1597, *De methodis*, I, ch. 14, co. 157–166.

²³³ See Averroes 1562, v: *In Meteor.*, I, f. 404rA.

poterant stirpes cognosci. Non potest enim perfecte cognosci species ignorato genere. Ipsius autem viventis generis, omniumque ad ipsum attinentium tractatio commista est, quemadmodum diximus, cum tractatione de animalibus. Quamobrem necessarium omnino fuit libros de animalibus antepone-
re libris de plantis, idque Aristoteles aperte testatur in calce libelli *De longitudine et brevitate vitae*, ubi asserit se tunc esse in libris de animalibus, posterius autem acturum de plantis.²³⁴

Quod autem in libris de animalibus tractentur omnia quae viventibus omnibus communia sunt, illa ipsa tractatio declarat. In libris enim *De anima* agitur et de anima generaliter, et de anima vegetali, tanquam de viventis corporis anima; et in iis libris qui solent vocari *Parvi naturales* agitur de vita et morte, de longitudine et brevitate vitae, ac de aliis quae communiter competunt omni viventi. Sed clare hoc testatur Aristoteles in principio libri *De sensu et sensibilibus*, ubi proponit se acturum de animalibus ac de viventibus omnibus,²³⁵ nec non de omnibus eorum tum propriis, tum communibus operationibus. Errorunt etiam ob id quidam alii || qui omnia quae dicuntur in libris de animalibus tractari putarunt propter sola animalia, non propter stirpes: sic enim errorem manifestissimum attribuunt Aristoteli, ut ea quae primo competunt generi consideraverit in specie; nempe ea quae viventi primo competunt attribuerit animali, quem errorem Aristoteles ipse iam in primo libro *Posteriorum* damnaverat.²³⁶

Caput xxxii Divisio et ordo omnium librorum *De animalibus* iuxta propriam opinionem

Quoniam igitur ita de animalibus ordiendum esse Aristoteles duxit, ut in ipsis communior quoque viventis natura consideraretur, illud in primis considerandum nobis proponitur, in quot partes seu libros divisa esse debuerit haec de animalibus tractatio, et quo ordine ii omnes libri disponendi sint. Eam igitur quam esse putamus rei veritatem, totamque horum librorum seriem prius exponemus; deinde vero si qua adversus eam dubia ob aliorum opiniones digna consideratione esse videbuntur, ea ad exquisitiorem rei declarationem expendemus atque solvemus. Dictum a nobis est alias perfectam cuiusque subiecti cognitionem in duobus consistere: in cognitione

²³⁴ Aristoteles, *De longitudine et brevitate vitae*, 6, 467b7–9.

²³⁵ Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 1, 436a18.

²³⁶ See Aristoteles, *Analytica posteriora*, 1.5, 74a6 ff.

naturae et propriorum ipsius accidentium.²³⁷ Naturam autem et essentiam rei cognoscere non possumus nisi propria eius interna principia, ex quibus constat, intelligamus. Acturus ergo Aristoteles uno et eodem discursu de animalibus ac de vivente corpore universe, cognovit duas esse debuisse huius tractationis partes: unam in qua de internis principiis viventium ageretur; 5 alteram in qua de accidentibus et operationibus consequentibus.

Tales duas partes habuisse etiam tractationem de corpore naturali communi iam ostendimus. Nam in duobus prioribus libris *Physicae auscultationis* agitur de eius principiis; in sex autem posterioribus eiusdem accidentia 10 considerantur. Quoniam igitur corpus animatum et animal ipsum principia habet interna, propriam materiam et formam, haec fuerunt in primis consideranda. Materia propria ac proxima animalium sunt eorum partes tum dissimilares, quae eorum membra dicuntur, ut brachia (et) caput, tum simi- 15 lares, ut os et caro; forma vero est anima.

Primum igitur locum sibi vendicavit tractatio *De partibus animalium*, 15 deinde *De anima*; his enim cognitis, iam plene cognita est ipsa animalium natura. Postea vero agendum fuit de accidentibus et operationibus consequentibus, quae omnia Aristoteles ordinatissime executus est, qui praeterea 20 ||92 animadvertens tractationem de animalibus || magna varietate ac difficultate refertam esse, statuit ad maiorem doctrinae facilitatem omnibus aliis libris antepone- 25 re libros *De historia animalium*, in quibus et de animalium principiis, et de eorum accidentibus et operationibus, ea quae experientia et sensu cognosci potuere nobis exponeret sine ulla causarum redditione, ut postea earundem rerum scientialem tractationem sequentibus libris tra- 30 deret. Itaque libri *De historia* sunt praeparatio quaedam ad alios omnes de animalibus libros. Tradunt enim cognitionem quod ita sit. Alii vero sequen- 35 tes earundem rerum causas declarant et docent propter quid, ideo illi iure fuerunt appellati “historici”, cum reliqui non historici, sed scientiales potius sint appellandi.

Videmus autem et in libris *De historia* eamdem illam tractationis parti- 30 tionem, quam in aliis libris iam declaravimus. Nam quatuor priores libri *De historia* pertinent ad principia animalium, non quidem ad animam (haec enim insensilis est, nulla- 35 que de ipsa esse poterat historica tractatio), sed ad solam materiam. Agitur enim in iis quatuor libris historice de anima- lium partibus, in reliquis autem posterioribus agitur de operationibus et accidentibus consequentibus, ita ut posterior illa historiae pars respondeat

237 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 5–7, co. 509–516; *De methodis*, 11, ch. 16, co. 214–216.

posteriori parti tractationis scientialis, quae post libros *De anima* in *Parvis* (ut vocant) *naturalibus* continetur. Altera vero a prior historiae pars respondeat libris *De partibus animalium*, quibus in parte scientiali primum diximus locum deberi. Si quis igitur quaerat an libri de historia sint pars scientiae naturalis, dicere possumus esse modo aliquo eius partem, et aliquo etiam modo non esse. Pars enim dici possunt, quatenus ad aliorum cognitionem plurimum conferunt, et alii eorum intelligentiam praesupponunt. Quare primi omnium librorum de animalibus sunt libri *De animalium historia*. Si vero eos tantum libros qui demonstrative sint scripti comprehendere velimus, libri *De historia* non sunt pars scientiae naturalis, et hac ratione primi omnium librorum de animalibus sunt quatuor libri *De partibus animalium*, quod etiam indicat magnum ac prolixum eorum librorum Prooemium, quod occupat totum primum librum.²³⁸ Non enim librorum tantum *De partibus*, sed omnium ad animalia pertinentia librorum commune Prooemium est, quo fit ut illud dicendum sit initium scientialis tractationis de animalibus, ut cuique eum primum librum legendi manifestum esse potest. Videtur enim Aristoteles, peracta tota animalium historia, aggredi iterum earumdem rerum scientialem tractationem, ideoque tam prolixum Prooemium apponere voluisse libris || *De partibus animalium*, tanquam exordium totius tractationis de animalibus.

Post libros igitur *De historia* ponendi statim sunt quatuor libri *De partibus animalium*, de quorum divisione in partes non est quod in praesentia dicamus, satis sit hoc annotare: Aristotelem in iis libris demonstrative de partibus agere, quod in prioribus *De historia* libris non fecerat. Singularum enim partium causas assignat finales, nam finis cuiusque partis est propria operatio et proprium munus, ad quod singulam partem tanquam instrumentum ad finem natura direxit. Sunt enim omnes animalis partes instrumenta animae ad varias edendas operationes, instrumenti autem natura optime ex eius fine declaratur.

Ex hac potissimum naturalis philosophiae parte sumit ars medica partem illam quae physiologica dicitur, in qua de humano corpore ac de eius partibus sermo fit, cum medico illas curaturo necessaria penitus sit earum cognitio. Ob id medici qui artificiosam ac fructuosam facere volunt humani corporis anatomen imitari Aristotelem debent, non in libris *De historia*, sed in libris *De partibus* methodice de ipsis partibus agentem. Duo namque omnino cognoscenda sunt ad perfectam ipsarum partium notitiam habendam: unum est proprium cuiusque partis officium, propriaque operatio;

238 Aristoteles, *De partibus animalium*, 1.1–5, 639a1–646a4.

alterum vero, quod ex illo deducitur, ea quae in singula parte requiruntur elementorum commistio et primarum qualitatum temperies. Horum enim altero ignorato, non potest aliqua humani corporis pars dici perfecte cognita.

Quatuor libros *De partibus* sequitur statim liber *De animalium incessu*, qui similiter de partibus est, nempe de illis quae pertinent ad motionem animalis, cuiusmodi sunt crura, pedes et in avibus alae, et aliae eius generis. Has enim partes secernere voluit Aristoteles ab aliis quae in quatuor libris qui *De partibus* inscribuntur consideratae fuerunt,^a de quo partium discrimine aliqua postea dicemus. Librum *De incessu* sequuntur libri *De anima*, quia post considerationem materiae animalium, quae in quatuor libris *De partibus* et in libro *De incessu* habetur, sequitur ut statim agatur de forma, quod Aristoteles praestat in libris *De anima*.

Hunc esse debere memoratorum librorum ordinem, tum ipsa, quam declaravimus, ratio demonstrat, tum clarum Aristotelis testimonium confirmat. Nam in primo capite secundi libri *De partibus animalium*²³⁹ et in primo capite libelli *De incessu*²⁴⁰ aperte asserit se iam in libris *De historia* docuisse quod animalia ex iis partibus constent, postea vero dicendum esse quomobrem ex iis constent et earum causas esse inquirendas. Inquit igitur libris omnibus *De partibus* et *De incessu* praecessisse libros *De hisroria*.

Quod autem liber *De incessu* sequatur statim quatuor libros *De partibus* testatur Aristoteles in postremis verbis quarti *De partibus*, dum inquit: "sequitur ut de partibus incessui animalium inservientibus disseramus".²⁴¹ Demum in calce libri *De incessu* inquit Aristoteles: "his ita determinatis, proxime sequitur ut agamus de anima".²⁴² Eum igitur horum librorum ordinem esse voluit quem diximus.

Non est autem silentio praetereundum illud quod etiam in operibus logicis tetigimus:²⁴³ discrimen librorum *De anima* cum libris *De partibus*. In his enim agitur de partibus propriis animalium, in libris autem *De anima* non de sola animalium anima, sed de illa quoque quae est animali communis cum stirpe. Nam in secundo libro agit primo loco de anima latissime sumpta, postea de prima eius parte, quae vegetabilis dicitur, quae utraque tractatio non magis de animalium, quam de stirpium forma dici potest; postea agit de animae parte sensibili, quae est propria animalium; mox in tertio libro

^afuerunt 1607] fuerant 1590^v.

239 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a10–12.

240 Aristoteles, *De incessu animalium*, I, 704b10.

241 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.14, 697b29–30 (Aristoteles 1562, VI, f. 202vL).

242 Aristoteles, *De incessu animalium*, 19, 714b22–23 (Aristoteles 1562, VI, f. 212vL).

243 See Zabarella 1597, *De methodis*, I, ch. 14, co. 162–163.

|64 de parte rationali, quae est hominis propria. Ratio autem huius discriminis
sumitur ex iis quae antea dicta sunt: Aristoteles enim constituit in animali-
bus considerare non ea solum quae ipsis proprie competunt, sed etiam illa
quae sunt eis communia cum plantis. Exordiens igitur a materia proxima
nullam invenit communem animali cum planta: non potuit igitur nisi pro- 5
priam animalium materiam considerare, quae sunt partes ipsae animalium,
nisi dicamus aliquas nutritioni et accretioni animalis inservientes esse qua-
dam proportionem communes, quatenus aliae eisdem muneribus fungentes
reperiuntur in plantis; at certe proprie, et (ut dicunt) formaliter communes
nullae sunt. Ad formam autem animalis considerandam accedens, debuit 10
omnis animae quae in animali insit considerationem facere. Quoniam igitur
in animalibus omnes insunt animae partes, seu gradus, omnes debuit
eo, quem diximus, ordine considerare.

Hoc tamen non ita intelligere debemus, ut aliqui intellixere, ut dicamus
quamlibet animae partem tractari ut animalis. Nam si vegetalem animam 15
consideraret ut animalis, id quod primo generi competit attribueret speciei,
quam in primo *Posteriorum* dixit sophisticam esse considerationem et nul-
lam scientiam parere.²⁴⁴ Quamobrem ne vitium hoc Aristoteli ascribatur,
dicendum est omnem quidem animam ab eo in animali considerari, non
tamen omnem ut animalis, sed tum animam late acceptam, tum partem 20
vegetantem considerari ut viventis corporis, quod in animali inest et com-
mune genus est animalis et plantae, ita ut omnia quae ibi dicuntur et animali
et stirpi competere in||telligentur.

||95 Post declarata animalium principia, materiam et formam, sequebatur ut
Aristoteles de accidentibus et operationibus ageret, quod fecit in iis libris 25
qui solent vocari *Parvi naturales*. Horum primum esse librum *De sensu et*
sensilibus manifestum est, cum in eius initio Aristoteles totam sequentem
tractationem cum praecedentibus *De anima* libris connectens, suumque in
sequentibus consilium aperiens, his verbis utatur: “postea quam de anima
dictum est secundum seipsam, consequens est facere considerationem de 30
animalibus vitamque habentibus omnibus, quae sint propriae et quae com-
munes operationes ipsorum”.²⁴⁵ Asserit igitur eum librum et alios sequentes
sequi statim post libros *De anima*. Asserit etiam ore rotundo se non de solis
animalibus, sed et de omnibus viventibus locuturum; et praeterea asserit se
nil aliud esse tractaturum in sequentibus libris, quam operationes tum ani- 35
malium proprias, tum viventibus omnibus communes: quare manifestum

244 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.5, 74a25–32.

245 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, I, 436a1–5 (Aristoteles 1562, VI.2, f. 4rB).

est illud esse commune Prooemium omnium *Parvorum naturalium*, cum etiam Aristoteles statim nominet caetera omnia quae post eum librum in aliis sequentibus considerata sunt.

Horum igitur sequentium librorum ordinem inter se et ordinis rationem declaremus. Quod enim ad ordinem ipsum attinet, is nullam videtur habere difficultatem, cum partim ab Aristotele ipso exponatur, partim communi aliorum consensione concedi videatur. Primum enim post libros *De anima* esse omnium parvorum naturalium librum *De sensu et sensibilibus*, et Aristoteles ipse in eius libri initio testatur,²⁴⁶ et omnes fatentur. In calce autem eiusdem libri proponit agendum statim de memoria et reminiscentia.²⁴⁷ Postea sequitur liber *De somno et vigilia*, et alii cum eo connexi, nempe *De somniis* ac *De divinatione per somnum*. Deinde post hos, liber *De communi animalium motu*, in cuius libelli fine Aristoteles epilogum faciens eorum quae prius tractaverat, eo, quem diximus, ordine eos omnes libros disponit, proponitque statim agendum de generatione animalium.²⁴⁸ Librum igitur de motu statim sequuntur quinque libri *De generatione animalium*. Tandem omnium postremi ab omnibus collocantur libri illi qui ad durationem animalis viventisque omnis pertinent; ii autem sunt: *De longitudine et brevitate vitae*, *De iuventute et senectute*, *De vita et morte*, et *respiratione*, ac demum *De sanitate et morbo*. Hunc enim ordinem ab ipso Aristotele fuisse constitutum patet tum in primo capite libri *De sensu et sensibilibus*,²⁴⁹ tum in calce libri *De longitudine et brevitate vitae*,²⁵⁰ et in initio libri *De iuventute et senectute*.²⁵¹

|65 De ordine igitur horum librorum | non est dubitandum, quamquam de
||96 libris *De animalium*^a *generatione* ali||qui, quorum dogma mox expendemus, aliam proferre sententiam ausi sunt. Nunc huius ordinis rationem nos considerare oportet. Cum enim in aliquibus necessarius omnino sit ordo, ita ut alius servari non potuerit, in aliquibus vero non necessarius, sed propter melius, nos utriusque rationem cognoscere debemus. Ante omnia cum memoratarum operationum aliae sint propriae animalium, aliae cunctis viventibus communes, non est ignorandum id de quo diffusius diximus in libro *De methodis*,²⁵² accidentia propria speciei duplicia esse: alia namque

^alibris de *Animalium* 1607] libris *Animalium* 1590^v.

246 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 1, 436a1–5.

247 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 7, 449b3.

248 Aristoteles, *De motu animalium*, 11, 704a3–704b3.

249 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 1, 436a1–5.

250 Aristoteles, *De longitudine et brevitate vitae*, 6, 467b6–8.

251 Aristoteles, *De iuventute et senectute*, 1, 467b10–13.

252 See Zabarella 1597, *De methodis*, 1, ch. 14, co. 160 ff.

omnino speciei naturam consequuntur, non naturam generis, cuiusmodi est sensus, qui solam animalis naturam insequitur, non naturam viventis; alia vero, cum absolute naturam generis consequantur, tamen a propria speciei natura ita ad certos proprios modos restringuntur, ut speciei propria fiant; huiusmodi est motus animalium. Cum enim absolute sumptus motus naturam absolute sumptam insequatur, proinde primo competat corpori naturali generi, variis tamen modis a naturis specierum restringitur, et fit proprius singularum. Motus enim simplex proprius est corporis simplicis, et motus animalium insequitur non amplius naturam absolute acceptam, sed naturam animalis. Aliqui etiam particulariores modi existunt, quibus fit alius hominis, alius equi, alius canis proprius motus. Sic generatio absolute accepta primo competit corpori naturali caduco, at animali competit proprius quidam generationis modus, qui ipsius naturae est consentaneus, et dicitur generatio animalium, quae est species generationis late sumptae, sicuti etiam motus animalis est species motus generaliter accepti.

¶97 Tria igitur sunt accidentium genera quae ab Aristotele in his libris considerantur. Alia communia sunt omnibus viventibus, quae etiam ut viventium, non ut animalium, considerantur ab Aristotele, licet considerentur in animalibus. Huiusmodi sunt vita, mors, longitudo et brevitae vitae, iuventus, senectus, sanitas, morbus. Modi namque quibus haec communiter animalibus et plantis competunt, consideratione digni extiterunt. Alia vero accidentia ita naturam animalis solam consequuntur, ut nullam cum natura generis habeant affinitatem. Huiusmodi sunt sensus, memoria, reminiscencia, somnus, vigilia, somnia et divinationes quae per somnum fiunt, de quibus singulis libros ab Aristotele scriptos habemus. Alia demum, cum absolute naturam communiorem consequantur, ab ipsa tamen animalis natura ita restringuntur, ut animalium propria reddantur, ut motus animalium et eorumdem generatio. Proprii namque modi, quibus in animalibus fiunt, ita cognitu digni extiterunt, ut propriam translationem postulaverint, quia iis ignoratis manca et imperfecta fuisset naturalis philosophia: de his igitur proprios libros scripsit Aristoteles tanquam de accidentibus propriis animalium, eosque inscripsit *De motu animalium*, *De generatione animalium*; non sic *De morte et vita animalium*, nec *De iuventute et senectute animalium*, quia haec ut omnium viventium communia accidentia considerare voluit.

Haec omnia accidentium genera, cum in his libris tractentur, potuisset Aristoteles in horum tractatione ordinem servare a magis universalibus ad minus universalia, et illa quae viventibus omnibus communia sunt aliis anteponere, postea vero agere de illis quae sunt propria animalium,

idque omnino facere debuisset, si melioris aut facilioris doctrinae ratio hunc ordinem, ut in aliis plurimis solet, postulasset. Cum autem nulla postulaverit (cuius quidem rei rationem nos in memorato loco diffuse declaravimus),²⁵³ ideoque universaliora antepone coactus ea ratione non fuerit, statuit non recedere ab instituto, voluitque ab iis exordiri quae sunt propria animalium, postea vero de aliis agere quae viventibus omnibus communia sunt. Cum enim utraque haec in animalibus considerare decrevisset, ita eorum tractationes disposuit, ut quae intimiora naturae animalis esse viderentur, ea prius tractaret, quae vero remotiora, posterius. Quoniam igitur naturae animalis nihil est intimius sensu, siquidem animal per sensum est animal, ideo statim post libros *De anima* primum locum inter omnes operationes tribuere voluit operationi sensus, de qua agit in libro *De sensu et sensilibus*. Ubi illud est nobis animadvertendum: nomen "sensus" accipi solere tum pro ipsa animae facultate sensibili, tum pro eius operatione. Sensus pro anima acceptus fuit consideratus in libris *De anima*; in hoc autem libro agitur de sensu sumpto pro operatione, et ita inscribitur *De sensu*: de obiectis autem sensilibus ibi agitur propter operationem, ut magis declaretur quomodo immutetur organum ex eorum actione, unde prodit operatio.

Librum *De sensu et sensilibus* sequitur statim liber *De memoria et reminiscentia*, quae cum sint interiorum sensuum operationes, sunt et natura et cognitione posteriores operationibus sensuum externorum. Hunc sequitur liber *De somno et vigilia*: haec enim cum sensu omnino coniuncta sunt, quia nil aliud est somnus, nisi quies, et ligatio omnium sensuum, et ab operatione cessatio. Quare liber hic coniunctus esse debuit tractationi de sensu et eam sequi, quoniam eius notitiam praesupponit. Hunc autem sequitur liber *De somniis*, deinde liber *De divinatione per somnum*: haec enim accidunt animali in somno, et eorum tractatio praesupponit cognitae sensuum et externorum, et internorum operationes.

Hi igitur omnes libri sunt proprii animalium, quia ad solum sensum pertinent, et ea, quam diximus, ipsorum inter se ordinatio necessaria est, quoniam aliter disponi non potuerunt, ut manifestum est. Hos omnes sequitur liber *De communi animalium motu*, quia motus est sensu posterior ea, quam tetigimus, ratione: sensus enim omnino insequitur animalis naturam; motus vero non hanc, sed universe sumptam naturam insequitur; naturam autem animalis consequitur modus potius ipsius motus, quam motus ipse. Non ita igitur intimus naturae animalis est motus, ut sensus. Adde quod

²⁵³ See Zabarella 1597, *De methodis*, I, ch. 14, co. 160 ff.

sensus datus est animali ut sit, motus vero non est animali necessarius ut sit, sed ut conservetur; conservatur enim per cibum, quem sibi quaerit per motum. Omnibus igitur libris per se ad sensum attinentibus posterior esse debuit liber *De motu animalis*. Ob quam eandem rationem etiam quatuor libri *De partibus animalium*, cum sint de iis partibus quae pertinent ad animalis esse, vel ad bene esse, praeponendi fuerunt libro *De incessu*, in quo agitur de iis partibus quae conferunt ad motum, proinde ad conservationem animalis.

Post librum *De motu* Aristoteles statim locat (ut praediximus) libros *De generatione animalium*. Quamvis enim alia fortasse ratione generatio et motui et sensui anteponi potuisset, tamen si Aristoteles institutum spectemus, postponenda fuit. Est enim operatio animalis, quae neque ad eius esse, neque ad conservationem pertinet, sed ad solam conservationem speciei. Potest enim et existere animal, et diutissime conservari, quod omni prorsus vi generandi sit orbatum. Non est tamen ignorandum generationem alio modo respicere naturam universalem, alio particularem. Respectu enim naturae universalis, quae prae caeteris quaerit conservationem specierum, praecipua magis est generatio, quam motus. At si particularem cuiusque naturam spectes, ea praecipue vult individuum servari, deinde vero speciem. Officium enim est naturae universalis finem ultimum rebus, ad quem tendant, statuere. Naturae autem particularis iussa quodammodo illius exequendo procedere ordine generationis, quem hic Aristoteles respexisse videtur. Primum enim vult animal existere, deinde conservari ac durare, donec ad aetatem perveniat perfectam, in qua sit aptum generare aliud simile atque ita speciem conservare. Hac igitur ratione prior est sensus motu, et motus generatione, quia propinquior et intimior ipsi naturae animalis. Non defuere tamen qui de loco libri *De animalium ortu* aliud senserint, quorum sententiam mox expendemus.

Post librum *De generatione animalium* sequuntur illi omnes qui, cum ad viventia omnia pertineant, et res tractent communes animalibus et plantis, quae remotiores esse videntur a propria animalis natura, ut ante diximus, ad || postremum locum ab Aristotele reiecti sunt. Communia omnium viventium accidentia sunt longitudo ac brevitae vitae, iuventus, senectus, vita et mors, sanitas et morbus, de quibus agit Aristoteles eo ordine qui ad doctrinae facilitatem conferre visus est. Primum quidem locum sibi vindicare videbatur tractatio *De longitudine ac brevitate vitae*, per quam cognosceremus rationem cur viventium alia diutius, alia brevius vivant. Hoc discrimine cognito distinguenda est cuiusque duratio in partes, quae dicuntur iuventus et senectus. Ideo Aristoteles in calce libri *De longitudine et brevitate vitae* proponit agendum de iuventute et senectute, ac simul de vita et

morte.²⁵⁴ Coniuncta namque est horum omnium tractatio, ita ut de omnibus in eodem libro loqui commodissimum esse Aristoteles iudicaverit. Sed cum sermone de vita et morte coniunxit etiam tractationem de respiratione et expiratione, quamvis animalibus solis hanc competant, non plantis, propterea quod animalia tamdiu vivunt quamdiu respirare et expirare possunt; cum enim id facere nequeunt, moriuntur. Itaque sermonem de respiratione coniunxit cum sermone de vita et morte, et harum tractationem cum tractatione de iuventute et senectute. In his enim aetatibus vivere animantia dicuntur et earum omnium extremum mors est, ideo postrema omnium praedictarum est tractatio de vita et morte, siquidem per mortem his omnibus finis imponitur. 5 10

Postremus omnium de animalibus librorum est liber *De sanitate et morbo*, ut Aristoteles ipse testatur in primo capite libri *De sensu et sensilibus*.²⁵⁵ Huic ultimus debebatur locus, tum quia sanitas et morbus cognitionem aliorum dictorum accidentium praesupponunt, tum etiam quoniam alia omnia iam memorata pendent a sola natura; sanitas autem et aegritudo et a natura, et ab arte, quo fit ut Aristoteles in primo capite libri *De sensu et sensilibus*²⁵⁶ et in initio ipsius libri *De vita et morte*²⁵⁷ dicat tractationem hanc modo quodam esse in confinio scientiae naturalis et artis medicae, cum in ea desinat philosophus naturalis, et ab ea incipiat medicus, quod quidem quomodo sit intelligendum, iam in mea *De doctrinae ordine apologia* declaravi.²⁵⁸ 15 20

Hunc igitur ego puto esse verum ordinem omnium librorum de animalibus et ipsius ordinis rationem. Restat ut in praedictis libris aliqua consideremus et aliorum de ordine sententias breviter expendamus. 25

Caput xxxiii Qualis debeat esse tractatio *De sanitate et morbo* in scientia naturali

Cum omnium de animalibus librorum ordinem exposuerimus, optaret fortasse aliquis ut etiam singuli cuiusque libri tractationis modum divisionemque in partes et partium seriem edoceremus. Ego tamen eo labore super- 30

254 Aristoteles, *De longitudo et brevitate vitae*, 6, 467b6–8.

255 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 1, 436a18.

256 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 1, 436a18.

257 Untraced in Aristotle, *De iuventute et morte*; maybe Zabarella is here referring to *De respiratione*, 21, 480b21–30.

258 See Zabarella 1597, *Apologia*, II, ch. 7, co. 93–94.

sedere constitui, ne opus hoc quod breve esse volui in magnam molem excrescat, cum praesertim haec in singulis Aristotelis libris per se quisque considerare possit. Nobis igitur satis sit universam structuram declarasse.

Sed tractatio *De sanitate et morbo* postulare videtur ut aliqua de ipsa dicamus. Cum enim solum eius libri initium habeamus,²⁵⁹ ipsa autem tota tractatio desideretur, quo fit ut videre nequeamus quomodo de sanitate et morbo egerit Aristoteles et quomodo horum tractatio naturalis a tractatione medica distinguatur, non erit ab re si de hoc nos aliqua dixerimus. Et cum praeter medicos nemo tanquam philosophus naturalis de sanitate et morbo scripta quae legere possimus nobis reliquerit, nostram ipsi hac de re sententiam proferamus. Ego igitur quid sentiam, paucis exponam.

Philosopho naturali de sanitate et aegritudine scripturo duo puto esse observanda: unum pertinet ad subiectum horum accidentium, alterum vero ad eorum causas. Quod ad subiectum attinet, tribuenda sunt omnia accidentia illi subiecto cui primo competunt, contra quam medici faciunt, qui et sanitatem, et morbum, et multas operationes, ipsasque organicas partes, quae homini cum multis aliis communes sunt, ut hominis contemplantur. Qua in re cum omni reprehensione careant ut medici, at ut philosophi naturales admittendi non essent, itaque considerare oporteret sanitatem et morbum ut accidentia viventis universe sumpti, ita ut non minus stirpium quam animalium sanitas et aegritudo consideraretur.

Quod vero ad causas attinet, non est ignorandum sanitatis et morbi causas, quae tractantur a medico, alienas esse a philosopho naturali, cum ad effectiorem omnes pertineant, non ad scientiam. Hae autem sunt quae communiter a medicis auxilia seu remedia appellantur, quorum inventio et cognitio scopus est artis medicae docentis, eaque sunt magna ex parte

259 See Aristoteles, *De respiratione*, 21, 480b21–30: “περὶ μὲν οὖν ζωῆς καὶ θανάτου καὶ τῶν συγγενῶν ταύτης τῆς σκέψεως σχεδὸν εἴρηται περὶ πάντων. περὶ δὲ υγιείας καὶ νόσου οὐ μόνον ἐστὶν ἱατροῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ φυσικοῦ μέχρι τοῦ τὰς αἰτίας εἰπεῖν. ἥ δὲ διαφέρουσι καὶ ἥ διαφέροντα θεωροῦσιν, οὐδεὶς λαμβάνειν, ἐπεὶ ὅτι γε σύνορος ἡ πραγματεία μέχρι τίνος ἐστὶ, μαρτυρεῖ τὸ γινόμενον· τῶν τε γὰρ ἱατρῶν ὅσοι κομψοὶ καὶ περίεργοι λέγουσιν τι περὶ φύσεως καὶ τὰς ἀρχὰς ἐκείθεν ἀξιοῦσι λαμβάνειν, καὶ τῶν περὶ φύσεως πραγματευθέντων οἱ χαριέστατοι σχεδὸν τελευτῶσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τὰς ἱατρικὰς”. Aristoteles 1562, VI.2, f. 159rD–E: “De sanitate vero, morboque non solum medici, sed et naturalis est causas quadantenus dicere. Quatenus ver hi differant, et quatenus diversa contemplatur, latere non oportet. Equidem quod confinis sit quadantenus haec medici, naturalisque tractatio, et id quod efficitur testatur. Nam et medici, quicunque disertī ac diligentiores, de natura dicunt. Et principia inde sumere dignantur, et inter eos, qui de natura tractant, elegantissimi fere usque ad medicinalia principia desinunt”.

plantarum vires et proprietates. Etsi enim non inficior debere philosophum naturalem in libris de plantis docere naturas et proprietates plantarum, ad plenam rerum naturalium notitiam et ad perfectionem traditionis scientiae naturalis, dico tamen id in libro *De sanitate et morbo* minime esse faciendum. Talium enim virium applicatio ad ipsum viventis corpus sanandum humani arbitrii est, fitque ex habitu artis. Sunt igitur a philosopho naturali cognoscendae plantarum naturae et proprietates propter cognitionem plantarum tantummodo, a medico autem propter humani corporis sanitatem efficiendam vel conservandam.

5

Quamobrem naturalis de sanitate tractatio debet esse universalis, causasque complecti universales et naturales. Est enim sanitas propria cuiusque viventis seu partis eius temperatura, quae || provenit ex elementorum commistione; et huius quidem plurimae sunt species pro specierum viventium, atque earum partium diversitate, sed particularem omnium temperaturarum considerationem facere pertinet ad libros *De partibus animalium* et ad libros *De plantis*. Quare libro *De sanitate* nil aliud restat considerandum, nisi universe quid sit sanitas et a quibus causis pendeat, sic etiam quid sit morbus, qui nihil aliud esse videtur, quam a praedicta viventis naturali temperie recessio talis, quae laedat operationem; et huius recessionis causas universales debet naturalis philosophus declarare, veluti ambientem aerem et extrinsecus assumptum alimentum, a quibus potissime viventium corpora variis modis incessanter alterantur, mutanturque temperaturae naturales. Quare si eousque procedat mutatio temperiei, ut laedatur operatio, morbus est.

10

15

20

At particulariores variorum morborum causas distinguere ad medicum potius, qui curaturus est, quam ad philosophum naturalem pertinere videtur, ut fortasse idem de sanitate et morbo dicendum sit, quod de habitibus animi dicitur. Hi namque, tum ut sunt habitus, tum ut affectiones seu (ut vocant) dispositiones, per voluntarias actiones acquiruntur, proinde non ad naturalem philosophum pertinet eorum consideratio, sed ad moralem. Naturalis enim satis habet cognoscere omnes animae facultates, in quarum numero illa est qua hos habitus acquirere apti sumus, sive ea una sit sive plures. Habitus autem ipsos, sive bonos sive pravos, distinguere et cognoscere debet moralis, qui est quasi medicus animi, et particulares causas per quas gignuntur declarare.

25

30

Sic etiam debet naturalis philosophus cognoscere hanc viventis corporis aptitudinem, qua et sanum esse potest, et aegrum, et universaliter quid sit sanitas et aegritudo. Particulares autem diversorum morborum causas, nec non eas quae sanitatem conservant, et eas quae lapsam restituunt ac singulos morbos pellunt, cognoscere solius medici officium est: haec enim omnia affectionem respiciunt.

35

40

Ob id eam ego puto esse rationem cur dicat Aristoteles tractationem de sanitate et aegritudine esse quodammodo in confinio scientiae naturalis et artis medicae, et in ea desinere naturalem scientiam, ab ea vero medicam artem exordium sumere. Desinit enim philosophus naturalis in universali consideratione sanitatis et morbi, a qua exordiens medicus descendit postea
 5 ad particularem morborum omnium tradendam no|titiam et propriarum causarum, tum a quibus producuntur singuli, tum per quas expelluntur, quippe qui effectiorem molitur; haec autem non est nisi rerum particula-
 10 rium.

Idem mihi videtur aut saltem aliqua ex parte similis esse respectus disciplinae moralis ac civilis ad legislatariam. Nam in morali et in civili facultate de || moribus, de virtutibus ac vitiis, atque de ferendis legibus universalis praecepta traduntur. Legumlatores autem de omnibus ac singulis particularibus leges condunt, per quas in civium animis virtutum habitus gignantur et vitia expurgentur. Quamobrem sicuti bonus medicus esse
 15 non potest qui non sit philosophus naturalis, ita nec bonus legislator qui non calleat moralem philosophiam. Inter eas tamen illud interest, quod medicina solam effectiorem respicit, philosophia naturalis non effectiorem, sed solam scientiam. Civilis autem et legislatoria ambae ad actionem diriguntur, quo fit ut utramque liceat animae medicinam appellare, cum eo
 20 tamen discrimine: quod civilis universalis praecepta tradit, legislatoria vero descendit ad particularia. Aliud autem est legislatoria, aliud iudiciaria, quae est illa iurisperitia quam profitentur illi qui his temporibus “iurisconsulti” appellari volunt. Hanc enim legislatoria ignobiliorem esse manifestum est, idque aperte testantur Plato in *Gorgia*²⁶⁰ et Aristoteles in primo libro *De arte rhetorica*.²⁶¹ Est enim simplex quaedam peritia quae nec scientia, nec prudentia, nec ars appellari meretur, cum sine ratione sit. Hanc enim callere aliquis potest absque ulla civilis ac legislatoria cognitione. Sed ita videtur esse sub legislatoria, ut empirica sub arte medica. Empirica enim, cum rationem ignoret, ars nominari non potest, cum ars non dicatur nisi quae cum
 25 ratione est, ut inquit eo in loco Plato.

De modo igitur quo debet philosophus naturalis agere de sanitate et morbo, haec mea sententia est, eamque significare visus est Aristoteles in secundo libro *De partibus animalium*, capite septimo, ut quisque eius verba eo in loco perpendens animadvertere potest.²⁶²

260 Probably Plato, *Gorgias*, 464b–465e.

261 Aristoteles, *Rhetorica*, I.1, 1354b24–1355a3.

262 Probably Aristoteles, *De partibus animalium*, II.7, 653b1–7.

Caput xxxiv Comparatio librorum *De historia animalium* cum reliquis libris de animalibus

Caeterum cum totam de animalibus tractationem in duas partes diviserimus, unam in qua solum quod ita sit declaratur, quae novem libris *De historia animalium* continetur, alteram vero in plures sequentes libros divisam, in qua eorum quae in *Historiis* dicta erant causae afferuntur, et declaratur propter quid, non erit ab re si unam cum altera conferentes consideremus cui *Historiae* parti quis liber respondeat, quod quidem breviter praestabimus. 5

Notare quidem in libris *De historia* possumus earum duarum tractationum distinctione, quarum una ad principia et ad substantiam animalis pertinet, altera vero ad accidentia et operationes, sed ruditer, nec^a ita distincte, ut in aliis sequentibus libris quos scientiales esse diximus, neque id iniuria: ||103 siquidem rudis et historica e||narratio eam exquisitam partium distinctionem quam demonstrativa contemplatio habet habere minime potuit. Primo quidem loco de partibus animalium agi in *Historiis*, sicut etiam in parte demonstrativa, manifestum est, nam in prioribus quatuor *De historia* libris patet agi de animalium partibus, idque Aristoteles epilogo collegit in initio quinti.²⁶³ Sed non est ignorandum tria esse genera partium in animali: aliae namque pertinent ad esse, seu ad bene esse, de quibus agitur in quatuor libris qui *De partibus animalium* inscribuntur; aliae ad motum, de quibus in libro *De incessu*; aliae demum ad generationem, de quibus in libris *De generatione animalium*. 15 20

Sed haec partium distinctio in libris *De historia* non admodum notari potest. De primo quidem partium genere agitur in primo, et in secundo, et in po|steriore parte tertii, et in priore quarti, quare eam totam tractationem dicere possumus quatuor libris *De partibus animalium* respondere. De partibus autem ad motum conferentibus nil separatim dicitur in *Historiis*, sed de his aliqua dicuntur sparsim in memoratis libris, una cum aliarum praedictarum partium consideratione. Quare liber *De incessu* nullam certam habet in *Historiis* sibi respondentem partem. De partibus autem generationi inservientibus agit separatim Aristoteles in prima parte tertii, et in eius libri initio de his dicendum proponit.²⁶⁴ Quare pars illa tertii respondet scientiali harum partium tractationi quae habetur in libris *De generatione animalium*. 25 30

^anec 1607] ne 1590°.

263 Aristoteles, *De historia animalium*, v.1, 538b28–539a2.

264 Aristoteles, *De historia animalium*, III.1, 509a27–30.

Libris autem *De anima* in *Historiis* nulla pars respondet, quia nil de anima historice dici poterat, tum quia anima insensilis est, quo fit ut, licet de ipsius operationibus plura dici potuerint quae sensu et experientia sunt inventa, de ipsamet tamen anima nihil; tum etiam quia de illis tantummodo institui tractatio historica poterat distincta a scientiali, quae causam aliquam habent, ita ut de iis declarari possit et quod sint, et propter quid sint: causam habent partes animalium finalem cuius gratia sunt; causam etiam habent omnes viventium operationes, ut patet.

De his igitur omnibus duplex fieri tractatio potuit: una historica sine consideratione causarum; altera scientialis per causarum traditionem. Ast anima in viventibus causam nullam habet, quia ipsa est prima aliorum omnium causa. Qui enim dicunt operationem esse animae causam finalem reiiciendi omnino sunt, nec tantum absurdum fuit unquam ab Aristotele pronuntiatum, qui semper pro eodem habuit dicere partes animalium esse propter animam et esse propter operationes, tanquam propter finem; et semper animam vocavit finem, sed non dixit eam habere finem.

Cum igitur anima causam priorem non habeat, duas, ut caetera, tractationes non postulavit; idque fortasse significare Aristoteles voluit in primo || contextu primi libri *De anima*, dum scientiam illam appellavit historiam de anima.²⁶⁵ Non solum enim denotavit enarrationem veram, qualis esse solet in omni historia, sed etiam significavit nullam de anima historiam praecessisse distinctam a scientiali eiusdem tractatione, sed illam ipsam esse simul et historiam et exquisitam, quantum a naturali philosopho tradi poterat, tractationem de anima.

Neque etiam puto ob aliam causam Aristotelem eodem in loco historiam de anima τῇ ἀκριβείᾳ maxime praestantem esse dixisse,²⁶⁶ nisi quod in iis libris traditur animae cognitio, quae omnium, quae in viventibus sunt, prima ac suprema causa est. Quoniam enim exquisitissima cognitio est, quando effectus omnes ad primam et in eo genere summam causam, a qua omnia pendent, reduxerimus, exquisitissima est historia illa de anima, quia tradit cognitionem animae, quae est prima causa omnium quae in viventibus considerari possunt, ex cuius cognitione cognitio aliorum perfecta habenda

265 Aristoteles, *De anima*, I,1, 402a1–4: “Τῶν καλῶν καὶ τιμίων τὴν εἶδῃσιν ὑπολαμβάνοντες, μᾶλλον δ’ ἐτέραν ἐτέρας ἢ κατ’ ἀκρίβειαν ἢ τῷ βελτιόνων τε καὶ θαυμασιωτέρων εἶναι, δι’ ἀμφοτέρα ταῦτα τὴν περὶ τῆς ψυχῆς ἱστορίαν εὐλόγως ἂν ἐν πρώτοις τιθεῖν μὲν”. Aristoteles 1953, I, t/c 1, p. 3: “Quoniam de rebus honorabilibus est scire aliquid de rebus que differunt ab invicem, aut in subtilitate, aut quia sunt scite per res digniores et nobiliores, rectum est propter hec duo ponere narrationem de anima positione precedenti”.

266 *Ibidem*.

est. Quamobrem per hoc non alium dat Aristoteles primatum libris *De anima*, nisi in libris omnibus ad animantia pertinentibus. Omnium enim quae in iis traduntur, perfecta cognitio pendet ex animae notitia quae in libris *De anima* traditur, qui ob id principem locum tenent inter omnes libros de animantibus, videnturque in medio collocari tanquam rex in medio regni, 5 qualis etiam videtur esse situs cordis in animali.

Libros *De anima* statim sequitur liber *De sensu et sensilibus*, cui respondet tractatio de sensibus in posteriori parte quarti libri *De historia*. Deinde tractatio *De somno et vigilia*, et *De somniis* in calce eiusdem quarti respondet libris *De somno et vigilia*, *De somniis*, et *De divinatione per somnum*. Sed 10 libro *De memoria et reminiscencia* nulla separata tractatio in libris *De historia* respondet. Sparsim tamen in iis libris aliqua ad has pertinentia dicuntur, ut in nono libro de illa, quam aliqua animalia maiorem, aliqua minorem prae se ferre videntur, prudentia seu sagacitate, variisque animalium moribus.

Hos omnes libros sequitur liber *De communi animalium motu*, cui propria 15 tractatio in *Historiis* nulla respondet, quemadmodum nec libro *De incessu*,
 |71 sed sparsim aliqua dicuntur de motu et de partibus ad motum conferentibus una cum aliarum partium consideratione, quae in quatuor prioribus *De historia* libris habetur,^a qui videntur respondere omnibus sequentibus libris, qui sunt a primo *De partibus animalium*, usque ad calcem libri *De communi 20 motu animalium*, quem statim sequuntur libri *De generatione animalium*, de qua eadem incipit loqui Aristoteles in principio quinti *De historia*. Cum enim operationes quae tractantur a libro *De sensu et sensilibus* ad librum usque
 ||105 *De communi animalium motu* videantur maxime essentiales animalibus et cum eorum substantia valde coniunctae—sensus enim pertinet ad esse 25 ipsius animalis, motus autem est ei necessarius ad eius conservationem—, ideo Aristoteles in quatuor prioribus *De historia* libris omnia complexus est, quae tum ad substantiam, hoc est, ad partes animalium pertinebant, tum ad operationes cum ipsa substantia maxime coniunctas, ut epilogorum similitudo, et inter se respondentia declarat, scilicet eius qui est in initio quinto *De 30 historia*, et eius qui in fine libri *De communi motu*. Nam in principio quinti *De historia* inquit: “exposui partes animalium omnes tum interiores, tum exteriores, atque etiam de sensu, de voce et de somno; restat ut eorundem generationes persequamur.”^{b267} In calce autem libri *De communi motu* huic similem epilogum legimus his verbis: “de partibus igitur cuiusque animalis 35 et de anima, praeterea de sensu, et memoria, et motu diximus causas, reli-

^ahabentur 1607. ^bpersequamur 1607] persequamus 1590^v.

267 Aristoteles, *De historia animalium*, v.1, 538b28–539a2 (Aristoteles 1562, VI, f. 42vG–H).

quum autem est de generatione dicere”.²⁶⁸ Voluit itaque Aristoteles omnia quae ad hunc usque locum tractaverat, respondere quatuor prioribus libris *De historia*, ita ut statim sequatur utrobique tractatio *De generatione*, de qua in quinto, sexto et septimo *Historiarum* libris loquitur, quibus respondent quinque libri *De generatione animalium* in tractatione scientiali. Cum enim generatio sit animalis operatio ad extra, quae neque necessaria est animali ut sit, neque ut conservetur, sicut ante ostendimus, proinde remotior ab animalis essentia esse videatur. Aristoteles in utraque tractatione seiungere eam medio epilogo voluit ab aliis memoratis operationibus quae maiorem cum substantia animalis affinitatem et coniunctionem habere videbantur.

Postrema pars tractationis de animalibus ea fuit in qua tractantur communia accidentia animalium et plantarum, eaque omnia ad vitam durationemque animantium pertinent, de quibus agitur in libro *De longitudine et brevitate vitae*, et in eo qui est *De iuventute et senectute, de vita, et morte, et respiratione*. Huic toti parti respondet octavus *De historia* liber, ubi agitur de animalium variis vitae generibus, rationibusque vivendi. Agitur etiam in eodem libro de pluribus diversorum animalium morbis, quae pars respondet libro *De sanitate et morbo*.

Nono autem libro *De historia*, in quo de moribus animalium agitur, nullus in scientiali tractatione liber respondere videtur. De his enim fortasse Aristoteles praeter historicam traditionem nihil habuit quod diceret, nam morum nulla alia effectrix causa afferri potest nisi quod talis est illorum animalium natura, veluti si ferocitatis aut magnanimitatis leonis, aut crudelitatis tigris, aut ovis stultitiae causam quaeramus. Finalis autem causa plurium morum ita per se manifesta est, ut simul cum ipsorum morum enarratione eam exprimi necesse sit. Dati namque a natura sunt diversis animalibus varii mores et || instinctus ad ipsorum animalium conservationem aut defensionem, ut prudentia quaedam et astutia quam in pluribus animalibus tum maiorem, tum minorem notare possumus, et alia multa eius modi quae in nono illo *Historiarum* libro leguntur. Nulla igitur eorumdem morum alia scientialis tractatio relinquebatur, quocirca sola historica narratione Aristoteles voluit esse contentus.

De decimo autem *Historiarum* libro ego quidem maxime dubius semper fui. Videtur enim nec historicus, nec scientialis dici posse. Quod enim non sit historicus ipsamet eius libri tractatio declarat: in eo namque declarantur causae fertilitatis ac sterilitatis, quae tractatio nullo pacto historica appellari potest, quod cognoscens Theodorus Gaza, qui reliquos novem in latinum

268 Aristoteles, *De motu animalium*, 11, 704a2–704b2 (Aristoteles 1562, VI.2, f. 43rE–F).

|72 sermonem | convertit, decimum hunc convertere noluit, nec aliis novem
 apponendum putavit, sed potius libris *De generatione animalium* inseren-
 dum,^a sicut apud eum legimus in sua in eos libros praefatione, ubi etiam
 considerat eum librum non integrum esse, sed fragmentum quoddam cui
 manifestum est deesse initium, cum incipiat a dictione adversativa, nec ulla
 prorsus appareat eius continuatio, seu connexio cum iis quae in calce noni
 libri dicta erant.²⁶⁹ 5

Ego itaque in hoc Theodori sententiam probo, sed non in eo quod putat
 esse annectendum libris *De generatione animalium*: plura namque in eo
 dicuntur quae in iis quoque libris tractantur; non est autem credendum 10
 earumdem rerum declarationem bis in eisdem libris ab Aristotele fuisse
 frustra repetitam. Adde quod librorum *De generatione* tractatio scientialis
 maxime est, qualis non est ea quae in illo decimo libro habetur; causas enim
 sterilitatis ac fertilitatis in solo homine considerat, quae tamen pluribus ani-
 malibus communes sunt. Mos autem Aristotelis est omnia attribuire illi 15
 subiecto cui primo competunt, quam solam esse scientialem tractationem
 ipse in *Posterioribus analyticis* docuit.²⁷⁰ Hoc autem discrimen manifeste
 inspicitur in iis quae eadem et in eo libro, et in libris quoque *De generatione*
 traduntur. Quae enim in libris *De generatione* dicuntur universe de animali-
 bus, ea in illo decimo libro in solo homine considerantur. Hanc ob causam 20
 ego arbitror librum illum non esse scientialem, nec annectendum libris *De*
generatione: videtur potius esse extra ordinem scriptus, ut etiam alii plures,
 sive ab Aristotele sive ab aliquo alio, et medicinalis potius esse, quam natura-
 lis. Nam medici multa quae pluribus animalibus communia sunt in homine
 solo, quem sanare volunt, considerare consueverunt. Neque aliena ab hac 25
 sententia sunt illa quae in eo libro scribuntur: multa enim dicuntur de auxi-
 liis ferendis sterilitati, quae medicinam potius sapiunt, quam philosophiam
 naturalem.

^ainserendum 1590^v corr.] inferendum 1607.

269 See Aristoteles 1562, v1: *Theodori Gazae Thessalonicensis in libros Aristotelis De anima-
 libus ad Nicodemum v Pontificem Maximum Praefatio*, pp. 3–4.

270 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.10, 76b11–16. See Zabarella 1597, *De tribus praecogni-
 tis*, ch. 4, co. 507–508; *De natura logicae*, I, ch. 14, co. 39; ch. 19, co. 48–49; *In I Post. anal.*,
 t/c 73, co. 783–784; t/c 76, co. 76.

||107 **Caput xxxv Latinorum opinio de loco librorum *De anima*, et eius reprobatio**

Veritate cognita de ordine omnium librorum de animalibus, sequitur ut aliorum falsas hac in re sententias expendamus ac reprobemus, et aliqua ex iis quae diximus exorientia dubia solvamus.

5

Primum quidem Latini de loco librorum *De anima* aliam sententiam secuti sunt, nempe illam quam videtur approbasse Avicenna in disponendis libris suis naturalibus.²⁷¹ Putarunt enim libris *De anima* primum locum deberi inter omnes libros de animalibus, hoc argumento ducti, quod qui rem aliquam cogniturus est debet primo loco illius principia contemplari. Est autem anima principium animalis et omnis viventis corporis. Ab anima igitur totam de viventibus tractationem exordiri oportuit. Quocirca libros *De anima* sextum in scientia naturali locum obtinere dixerunt, ita ut statim sequatur libros *De mineris*, et omnium ad animantia pertinentium primus sit.

10

15

Sententia haec iam reprobata a nobis est pluribus Aristotelis testimoniis, qui primum locum dedit libris *De historia animalium*, secundum quatuor libris *De partibus*, tertium libro *De incessu*, post quem statim locavit libros *De anima*. Nunc autem ratione adversus eos utemur, nec alia quam ea ipsa qua suam ipsi sententiam comprobarunt. Sic enim uno et eodem labore et veram sententiam confirmabimus, et eorum argumentum solvemus. Dicebant ipsi a principiis rei considerandae ordiendum est, nos vero hoc idem confitentes ita argumentamur: partes animalium sunt principia; sunt enim materia animalium, ergo a partibus inchoandum est, proinde primi sunt libri *De partibus*, nam et priores *De historia* libros de partibus esse manifestum est. Itaque controversia integra manet inter materiam et formam, idque nobis in | praesentia excutiendum proponitur: cum cognoscenda sit cuiusque rei naturalis et materia et forma, de utra prius sit agendum? Illi quidem qui in ordine doctrinae ipsam rerum naturam sequendam semper esse putant, dicerent materiam semper esse anteponendam, tanquam natura priorem forma. Prius enim propria cuiusque rei materia statuenda est, quam ex ea educatur forma; idque videtur ipse^a Aristoteles asserere in primo libro *De partibus animalium*.²⁷²

20

25

30

^aipse *om.* 1607.

271 Avicenna 1972, pp. 9–10.

272 See Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 640a10 ff.

Sed horum sententiae illa, quae in primo *Physicorum* habetur, materiae ac formae consideratio manifeste refragatur. Ibi namque acturus Aristoteles de internis principiis corporis naturalis, prius ostendit esse duo principia contraria quae formalia principia vocari solent, deinde vero ex eorum notitia ducit nos in primae materiae cognitionem.²⁷³ Itaque prius ibi agi de forma, quam de materia, manifestum est. 5

||108 Neque est quod aliquis dicat primum illud librum de materia esse, secundum vero de forma, et ita prius agi de materia, quam de forma. Crassus enim hic error est, et a nobis antea reprobatus: de forma enim et de materia quatenus sunt forma et materia, hoc est, quatenus sunt principia constituentia corpus naturale, non in secundo libro agitur, sed in primo; eaque tractatio in primo libro perfecta est; in secundo autem libro eadem principia tractantur respectu accidentium, motus et quietis, quorum principia sunt, qua ratione non dicuntur amplius considerari ut forma et ut materia, sed ut natura. 15

Ideo alienissima a veritate et ab Aristotele est illorum interpretatio, qui in ultimo contextu primi libri, quando Aristoteles ait se posterius de physicis et caducis formis acturum, dicunt significari sequentem tractationem de natura in secundo libro.²⁷⁴ Revera enim nil aliud significare vult Aristoteles nisi tractationem de propriis singulorum naturalium corporum formis habendam in reliquis libris naturalibus. Cum enim in eo primo libro formam communiter tantum acceptam considerasset, ibi solvere volens tacitam quaestionem inquit de prima omnium formarum sive una sit, sive plures, ad philosophum naturalem loqui non pertinere, sed de formis solis naturalibus, de quibus cum communiter egisset in eo primo libro, restabat de singulis separatim dicendum in reliquis huius scientiae libris, scilicet de formis elementorum in libris de elementis, de formis mistorum in libris de mistis, de formis animantium in libris de animantibus. Sic enim tractatio significatur de formis, quatenus formae sunt, qualis non est ea quae in secundo libro *Physicorum* habetur de natura, ut etiam manifeste ostendit locutio Aristotelis in plurali numero.²⁷⁵ De formis enim se acturum pollicetur, cum in eo primo de forma egisset, et in secundo acturus esset adhuc de forma late sumpta, quatenus est natura, sed non de formis, quia tota illa tractatio est universalis. Illud igitur verissimum est: ubi de materia et de forma naturalis 30

273 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 190b16–191a21.

274 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a35–192b3 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 83, f. 47rD–E).

275 *Ibidem*, 192b1–2: “περί δὲ τῶν φυσικῶν καὶ φθαρτῶν εἰδῶν ἐν τοῖς ὕστερον δεικνυμένοις ἐροῦμεν”.

corporis actum est, ibi prius de forma actum esse, quam de materia. Prius enim ostendit omne quod fit ex contrariis fieri, eaque duo esse: unum nobilius, quae est forma; alterum ignobilius, quae est privatio. Postea vero ex mutatione, quae fit de contrario in contrarium, ostendit dari praeter contraria tertium principium subiectum.²⁷⁶

5

Ego igitur ab iis quae alibi demonstravi non recedens, dico habere quidem materiam et formam inter se ordinem naturalem, ut ait Aristoteles in primo capite secundi *De partibus animalium*.²⁷⁷ Nam ordine generationis naturae materia prior est, ordine autem intentionis naturae forma est prior, quia materia est propter formam. Attamen ordo doctrinae non sumitur ab ordine naturae, sed a nostra faciliore aut meliore cognitione. Ubi igitur forma est notior et eius cognitio || confert ad cognoscendam materiam, agendum prius est de forma, quam de materia. Ubi vero materia est notior, de materia prius quam de forma est agendum. Ob id Aristoteles in primo *Physicorum* agens de prima rerum materia, quae cum sit ens mera potestate, maxime abscondita nobis est, ac difficillima cognitu, prius egit de forma, quia non poterat prima materia cognosci nisi ex mutatione, quae est de privatione ad formam, vel de forma ad privationem.²⁷⁸ Contra vero in libris de animalibus prius^a egit de materia animalium, quam de forma, quoniam partes animalium, quae sunt eorum proxima materia, sensiles sunt, et notiores, anima vero insensilis et ignotior, et eius consideratio ardua, multisque ac magnis difficultatibus referta est, ut Aristoteles ipse testatur in Prooemio librorum *De anima*.²⁷⁹ Eaque fuit Aristotelis mens in primo libro *De partibus animalium*, quando dixit agendum prius esse de materia, quam de forma.²⁸⁰ Non enim ea tantum ratione ductus est, quod materia secundum ordinem naturae dirigitur ad formam, sed quod animalium partes, si bene cognitae sint, cognitionem animae faciliorem reddunt, idque potissimum respexit, quando ibi dixit esse de anima agendum, sed prius esse dicendum de materia. Hoc autem significavit Aristoteles in ipsa animae definitione: definit enim animam per corpus organicum, hoc est, variis organis praeditum.²⁸¹ Ad plenam igitur eius intelligentiam plurimum confert cognitio partium organicarum, quam Aristoteles

10

15

20

25

30

^aprius *om.* 1607.

276 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 190b16–191a21.

277 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a23–646b10.

278 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 191a8–15.

279 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402a10–11.

280 See Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 640a10 ff.

281 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a27–412b1. See Alexander Aphrodisiensis 1887, p. 2 ff.

trahit in libris *De partibus*. Non enim cognoscimus quod sint organa nisi singularum officia intellexerimus. Haec autem in libris *De partibus* declarantur.

Caeterum, etiam si nec partium notitia ad animam cognoscendam, neque cognitio animae ad cognitionem partium aliquid conferret, debuisset tamen Aristoteles de partibus prius agere, quam de anima, quia hoc magis consonum est ordini compositivo quo scientiam naturalem scribere constituerat. Omnis enim generationis ordo compositivus est, materia vero prior est forma ordine generationis. Idcirco hunc servat Aristoteles in tota scientia naturali, nisi quando facilioris doctrinae ratio contrarium ordinem postulat, quod rarum est, idque factum est in primo *Physicorum*, ut modo dicebamus. Potest autem solum ipsum Prooemium librorum *De partibus* ostendere illud esse initium tractationis de animalibus, et libros *De partibus* praecedere libris *De anima*, ut cuique illud legenti manifestum esse potest.

Caput xxxvi Solutio dubii quod Aristoteles de eadem re saepius agere videatur, et aliorum dubiorum ad ordinem pertinentium

Potest etiam ex iis quae dicta sunt colligi solutio dubitationis quae torquere ||₁₁₀ mul||torum animos posset. Videtur enim Aristoteles pluribus in locis egisse de una et eadem re. Nam de sensibus egit accurate in secundo libro *De anima*: cur igitur eorum tractationem repetivit in libro *De sensu et sensilibus*? Utroque enim in loco agitur de operatione sensuum, quae in uno et eodem loco declaranda videbatur. Sic de motu animalium egit et in libro *De incessu*, et in tertio *De anima*,²⁸² et in libro *De communi animalium motu*. Videbantur tamen omnia quae ad motum animalis attinent^a simul una tractatione explicanda fuisse.

Huius difficultatis solutio in eo quod supra declaravimus constituta est. Diximus enim totam tractationem de animalibus in tres partes divisam esse: in una agitur de materia animalium, in altera de forma, in tertia de operationibus et accidentibus consequentibus. Cum igitur in his tribus partibus diversi sint scopi, nullum absurdum est si in iis omnibus de aliqua eadem re agatur propter diversos scopos. In libris quidem *De anima* nullus alius est Aristotelis scopus, quam naturam animae declarare. Quod si de operationibus quoque plura dicit, id facit ut per eas nos ducat in cognitionem animae,

^apertinent 1607.

282 See Aristoteles, *De anima*, III.9–11.

|75 sicut ipse faciendum esse dixerat in contextu 33 secundi libri,²⁸³ non quod
consilium eius sit ibi ipsarum secundum se | operationum cognitionem tra-
dere; idque ipse significavit in principio libri *De sensu et sensilibus*, quando
dixit se egisse de anima secundum seipsam, postea agendum esse de ope-
rationibus.²⁸⁴ Quoniam igitur de operatione sensuum in secundo libro *De* 5
anima locutus erat non propter se, sed propter cognitionem partis animae
sensibilis, ideo de eadem scribere voluit librum *De sensu et sensilibus*, in quo
ipsius secundum se operationis perfectam notitiam nobis traderet. Ideo si
in eo libro aliquam ipsius animae mentionem facit, non amplius eam con-
siderat secundum seipsam, sed propter cognitionem operationum, quarum 10
est causa. In solis enim libris *De anima* vere dicimus ipsam secundum seip-
sam animam, eiusque naturam declarari. Hic enim solus est eorum librorum
scopus.

Sic de motu dicendum est. In libro enim *De incessu* nullus alius est scopus,
quam declarare partes instrumentales, quae motui animalium inserviunt, 15
quod si de ipsa quoque operatione ibi fit sermo, non est propter ipsius motus
cognitionem, sed propter notitiam partium organicarum. Motus enim est
earum causa finalis, per quam ipsae partes cognoscendae sunt. In tertio
autem *De anima* libro non est Aristotelis consilium declarare ipsum ani-
malium motum quomodo et a quibus causis fiat, sed solum facultatem ani- 20
mae motricem, quae declarari non poterat sine ipsius motus consideratione.
Restabat igitur ut de motu ageret secundum seipsum, quod facit Aristoteles
||111 in libello *De communi animalium motu*, ubi huius operationis cognitio || tra-
ditur per suas causas. Quoniam igitur omnis tractatio nominatur ab eo quod
sui gratia tractatur, non ab eo quod propter aliud, ideo non de eadem re sunt 25
illae tres, quas diximus, distinctae tractationes, sed in libro *De incessu* agitur
de partibus organicis inservientibus motui, in tertio autem libro *De anima*
agitur de facultate animae motrice; demum in libello *De motu* agitur de ipso-
met motu. Non igitur idem frustra repetitur.

Sed dubitare adhuc aliquis hac in re potest. Nam si verum est id quod 30
modo diximus, debuerunt omnes operationes quae in libris *De anima* consi-
deratae fuerant propter animam cognoscendam, iterum considerari propter
se in *Parvis naturalibus*, quod tamen factum fuisse non videmus: plures enim
sunt operationes animae, quarum facta est mentio in libris *De anima*, de qui-
bus tamen nullum habemus proprium tractatum in *Parvis naturalibus*, ut 35
operationes intellectus et phantasiae.

283 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415a14–22 (Aristoteles 1953, II, t/c 33, p. 179).

284 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, I, 436a1–5.

Solvetur hac in re omnis dubitatio, si artificium Aristotelis, quod fortasse nemo consideravit, declaraverimus. Cum igitur necessarium Aristoteli fuerit ad tradendam cognitionem facultatum animae loqui de eius operationibus, cognovit esse in his hoc discrimen: quod aliquarum exactissima cognitio requirebatur ad cognoscendam aliquam animae facultatem, quales fuerunt humanae mentis operationes. Non poterat enim mentis nostrae natura bene declarari, nisi per exquisitam operationum omnium declarationem, quam polliceri videtur Aristoteles in primo contextu tertii libri, dum proponit declarandum quomodo fiat intellectio.²⁸⁵ De huius igitur partis operationibus non opus fuit aliquid seorsum scribere in *Parvis naturalibus*, nam diligens illa operationum tractatio, etsi propter animae notitiam facta, utramque simul operam praestitit, nec aliud de his dicendum relinquebatur. Aliquarum autem operationum rudis et imperfecta cognitio satis erat ad declarandam aliquam animae facultatem, quales fuere operationes externorum sensuum.

Ideo ad perfectam ipsarum scientiam tradendam debuit propriam harum tractationem instituere in *Parvis naturalibus*, ideo scripsit librum *De sensu et sensilibus*, in quo melius declarans obiectorum sensilium naturas, perfecte docet quomodo ipsae operationes in organis sensuum fiant. Sic etiam cognovit rudem motus notitiam satis fuisse ad declarandas organicas partes in libro *De incessu*, et ad declarandam vim animae motricem in tertio libro *De anima*, ita ut motus ipse imperfecte cognitus relinqueretur. Ideo de hac ipsa operatione, ut plene cognosceretur, scribere voluit librum *De | communi motu animalium*, in quo ex omnibus causis motus in animali tam propinquis, quam remotis tradit nobis perfectam scientiam huius operationis. Sunt autem causae eius remotae appetitus, et sensus, et in||tellectus, quae iam declaratae fuerant in tertio libro *De anima*; propinquae vero organa ipsa corporea, quae declarata erant in libro *De incessu*. Has igitur omnes causas Aristoteles accommodat ad declarandum quomodo in animalibus fiat motus. Aliae demum fuere operationes quarum nulla declaratio aut mentio ad animam cognoscendam requirebatur. De his igitur ne verbum quidem fecit Aristoteles in libris *De anima*, sed integrum de his sermonem remisit ad *Parvos naturales*. Huiusmodi fuerunt memoria et reminiscentia, et somnus et vigilia, et somnia, et alia accidentia quorum proprii tractatus leguntur in *Parvis naturalibus*, cum nulla eorum facta sit mentio in libris *De anima*, quoniam ad animam cognoscendam nihil eorum consideratio conferebat.

285 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a10–13 (Aristoteles 1953, III, t/c 1, p. 379).

Hac igitur norma utentes, omnem huiusce modi difficultatem parvo negotio tollemus. Cavendum etiam est ne ob aliqua Aristotelis testimonia de librorum dispositione in errorem ducamur. Nam si eius verba legamus in capite 11 quarti libri *De partibus animalium*, bis in eo capite asserit se iam tractasse de partibus motui inservientibus,²⁸⁶ quare suspicari possumus librum *De incessu* praecedere quatuor libris *De partibus*, vel saltem esse in verbis Aristotelis repugnantiam. Nam in postremis verbis libri quarti *De partibus* proponit se statim acturum de partibus ad motum pertinentibus,²⁸⁷ et in calce libri *De incessu*²⁸⁸ inquit se iam egisse de partibus tum aliis, tum iis quae ad motum conferunt, et proponit agendum statim de anima: postponit igitur librum *De incessu* libris *De partibus*, quod etiam indicat proluxa illa Praefatio librorum *De partibus*, ut antea consideravimus.²⁸⁹

Sed nulla est repugnantia in verbis Aristotelis. Nam illa quidem quae ab eo in initio vel in fine librorum ad ordinem librorum pertinentia scribuntur, certam fidem faciunt de ipsa librorum serie ac dispositione. Nam si in initio libri tanquam per epilogum referat ea quae antea^a tractata sunt, absque dubio dicendum est ea prius fuisse tractata. Et in calce libri si de aliqua re proponat agendum, aperte significatur non solum agendum, sed statim in libro sequente agendum, sicuti verba illa in fine libri *De incessu* aperte indicant agendum statim esse de anima.²⁹⁰ Sed illa quae in medio librorum dicuntur, nullam certam fidem de librorum ordine faciunt, quando non ordinis significandi gratia ab Aristotele proferuntur, sed solum causa citandi seu nominandi aliquem librum. Quod quidem aliis in re manifesta exemplis possumus comprobare: in primo capite libri *De interpretatione* inquit se de conceptibus animi dixisse in libris *De anima*, cum tamen tota logica ordine doctrinae praecedat totam scientiam naturalem;²⁹¹ in quarto capite eiusdem libri inquit postremis verbis: “et quaecunque talium contra sophisticas determinavimus importunitates”;²⁹² postea in tertio segmento eiusdem libri, || capite secundo, dicit: “dictum autem de his est in *Topicis*”.²⁹³ Verba igitur illa praeteriti temporis videntur significare et libros *Topicos* et

^aantea 1607] ante 1590^v.

286 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.11, 690b16; 692a18.

287 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.3, 690b16.

288 Aristoteles, *De incessu animalium*, 19, 714a20–24.

289 See Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 639a30–639b11.

290 Aristoteles, *De incessu animalium*, 19, 714a20–24.

291 Aristoteles, *De interpretatione*, 1, 16a8.

292 Aristoteles, *De interpretatione*, 5, 17a35–37 (Aristoteles 1562, I.1, f. 73rE).

293 Aristoteles, *De interpretatione*, 11, 20b26 (Aristoteles 1562, I.1, f. 91rF).

Sophisticos praecessisse libro *De interpretatione*, quod est manifeste falsum. Alia quoque plura eius modi loca considerare possemus, quae consulto omitimus.

Credendum igitur est non eodem ordine scriptos esse ab Aristotele omnes suos libros, quo ipso voluit eos esse disponendos. Fortasse enim prius libros *De anima* scripsit et totam etiam naturalem philosophiam, quam logicam. Voluit tamen logicam praecedere toti naturali philosophiae: sic fortasse prius *Topicos* et *Sophisticos* libros scripsit, quam librum *De interpretatione*; hunc tamen illis praecedere voluit, nam quae in primo capite primi *Topicorum* scribuntur, videntur testari iam actum esse de syllogismo et demonstratione, quibus omnino praecedere debuit liber *De interpretatione*. 5 10

Maiores fides facere potest locutio Aristotelis per verbum futuri temporis. Significat enim tractationem illam faciendam esse posterius, sed tamen ad ostendendum quod immediate posterius sit de ea re agendum, nil prorsus efficacitatis^a habet nisi sit in postremis verbis libri, sicuti diximus de ultimis verbis libri *De incessu*, quae significant esse statim agendum de anima.²⁹⁴ 15

Dicimus itaque Aristotelem fortasse prius absolvere voluisse brevem illum tractatum de partibus attinentibus ad incessum, ut postea in libris *De partibus* alias consideraret, in quibus erat diutius moraturus, ob idque in capite illo undecimo quarti *De partibus* dixisse se iam esse locutum de partibus ad motum conferentibus.²⁹⁵ Voluisse tamen ordine doctrinae libros *De partibus* praecedere libro *De incessu*, ut alia firmiora Aristotelis testimonia et ratio ipsa declarat. 20

Caput xxxvii Nonnullorum opinio de loco librorum *De generatione animalium*, et eius confutatio 25

Nonnulli fuerunt qui libros *De animalium ortu* alio in loco ponendos esse existimarunt, non in eo in quo nos plurimum aliorum sententiam sequentes eos collocavimus. Putarunt enim locandos esse statim post quatuor libros *De partibus*, et ante libris *De incessu*. Moti autem sunt tali argumento: tria sunt partium genera in animali; aliae namque pertinent ad esse animalis, aliae ad motum, aliae ad generationem, de quibus Aristoteles manifeste proponit agendum in initio primi libri *De generatione animalium*. Inquit enim se iam 30

^aefficacitatis 1607] efficacis 1590^v.

294 Aristoteles, *De incessu animalium*, 19, 714a20–24.

295 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.11, 690b16; 692a18.

dixisse de aliis animalium partibus, superesse autem agendum de partibus generationi inservientibus, quarum tractationem ibi statim aggreditur;²⁹⁶ atqui omnes animalis partes locum habent materiae respectu animae; quē-
 ||114 madmodum igitur de aliis partibus || agi oportuit prius quam de anima, ita
 etiam de his quae ad generationem pertinent. Eadem enim in omnibus ratio
 5 viget: quod de materia animalium prius agendum erat, quam de forma. Ita-
 que libri *De generatione animalium* tanquam libri de partibus ponendi sunt
 ante libros *De anima* inter alios libros *De partibus animalium*. Adducunt
 etiam testimonium Aristotelis in postremis verbis quarti libri *De partibus*,
 10 ubi dicit consequens esse agere de partibus generationi inservientibus.²⁹⁷
 Tandem considerant verba Aristotelis in quarto libro *De partibus*, capite 4,
 10, 11 et 12, ubi inquit se postea de generatione animalium locuturum,²⁹⁸ quae
 eamdem sententiam confirmare videntur.

Sed ego contrariam sententiam, quam antea declaravi et quam plures
 tumentur, sequendam esse arbitror. Ut igitur huius veritatem cognoscamus,
 15 scire debemus Aristotelem non ita de animalium generatione egisse, ut egit
 de motu. Cum^a enim considerare oportuerit et operationem ipsam et organi-
 cas partes ipsi inservientes, Aristoteles in duobus distinctis et separatis libris
 egit de motu, et de partibus ad motum conferentibus. Non sic de genera-
 20 tione: ob maiorem enim commoditatem ac facilitatem doctrinae decrevit in
 eisdem libris qui *De generatione animalium* inscribuntur et de ipsa genera-
 tione et de partibus ei inservientibus agere, quia cognovit perfectam earum
 cognitionem hoc postulare.

Hoc igitur dubiam reddidit eorum librorum sedem, nam ratione par-
 tium ad generationem pertinentium locandi videntur ante libros *De anima*
 25 cum aliis libris de partibus. At ratione ipsius generationis, quae est operatio
 quaedam consequens, videntur ponendi post libros *De anima* inter *Parvos naturales*.
 Haec autem tractationum coniunctio in iis libris ita manifesta
 est, ut a nullo negetur, et proponit etiam ipsam Aristoteles in quarto libro
 30 *De partibus*, capite quarto, ubi ait dicendum esse de partibus generationi
 inservientibus quibus mas differt a foemina, sed quoniam de ipsa quoque
 |78 generatione dicendum est, melius esse ut haec consideratio ad eum | locum
 remittatur.²⁹⁹ Ex quibus Aristotelis verbis non solum colligimus consilium
 eius fuisse simul agere et de generatione et de partibus, sed etiam ipsum

^aquasi 1607.

296 Aristoteles, *De generatione animalium*, I.1, 715a1–17.

297 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.14, 697b29–30.

298 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.4, 678a25; 10, 689a20; 11, 692a17; 12, 693b25.

299 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.4, 678a21–27.

iudicasse melius esse totum tractatum locare post libros *De anima* inter *Parvos naturales*, quam ante inter libros *De partibus*, ad quod comprobandum habemus etiam aliud^a Aristotelis clarissimum testimonium in quinto libro *De generatione animalium*, capite primo, ubi asserit se de visu egisse prius cum de sensibus ageret, atque etiam prius cum de anima;³⁰⁰ nec non etiam in capite septimo, ubi dicit se de voce prius esse locutum in libris *De anima* et in libro *De sensu et sensilibus*.³⁰¹ Sic enim locat libros *De generatione* post libros *De anima*, et post librum *De sensu et sensilibus*.

||115 Idem etiam ostendunt verba Aristotelis in primo capite primi libri *De || generatione animalium*, quae magna consideratione digna sunt. Duo ibi ab Aristotele dicuntur: unum quod, cum de caeteris animalium partibus iam locutus esset, reliquum est dicere de partibus generationi inservientibus;³⁰² alterum quod, cum quatuor sint causae, et de tribus animalium causis dictum iam sit, materia, forma et fine, dicendum est etiam de causa efficiente: homo enim hominem generat, et equus equum, ut causa effectrix.³⁰³

Ex priore colligo argumentum efficax contra adversarios: cum enim Aristoteles testetur se iam egisse de caeteris partibus, et solas relinqui considerandas partes ad generationem pertinentes, ergo omnes alii libri de partibus sunt antepoenendi libris *De generatione*, etiam liber *De incessu*. Nam si secundum adversarios locarentur libri *De generatione* ante librum *De incessu*, falso diceret Aristoteles se iam egisse de aliis partibus et solas superesse partes generationi inservientes; atqui locari non possunt post librum *De incessu*, nisi etiam post libros *De anima* collocentur. Librum enim *De incessu* statim sequuntur libri *De anima*, ut Aristoteles in calce eius libri testatur.³⁰⁴ Asserit ergo Aristoteles libros *De generatione* libris *De anima* posteriores esse.

Ex altero autem dicto duo validissima argumenta sumo. Unum est: asserit Aristoteles se docuisse tres animalium causas, et inter eas formam, atqui forma est anima, ergo asserit se egisse de anima, quare libri *De generatione* sequuntur libros *De anima*. Alterum argumentum est: inquit Aristoteles se egisse de tribus animalium causis et solum superesse agere de causa efficiente, manere autem tractandae partes generationi inservientes. Has ergo non putat Aristoteles vocandas esse materiam animalis.

^aillud 1607.

300 Aristoteles, *De generatione animalium*, v.1, 779b22–23.

301 Aristoteles, *De generatione animalium*, v.7, 788b1–3.

302 Aristoteles, *De generatione animalium*, i.1, 715a1–3.

303 Aristoteles, *De generatione animalium*, i.1, 715a4–17.

304 Aristoteles, *De incessu animalium*, 19, 714a20–24.

Hinc sumitur ratio totius veritatis et erroris adversariorum, et consilii Aristotelis in horum librorum dispositione: materia enim respicit formam, proinde illa dicitur materia, quae ad formam recipiendam dirigitur a natura.

Quare, si bene consideremus, illae quidem partes quae pertinent ad esse animalis, de quibus agitur in quatuor libris *De partibus*, et illae quae pertinent ad conservationem animalis individui, de quibus agitur in libro *De incessu*, merentur nomen materiae; sed non illae quae ad neutrum conferunt, sed ad solam conservationem speciei, de quibus agitur in libris *De generatione animalium*. Cum enim hae neque ad recipiendam animam, neque ad eam conservandam necessariae sint, nullo pacto videntur eam habere rationem ad animam, quam materia habet ad formam. Quamobrem recte Aristoteles censuit harum considerationem non esse considerationem materiae animalis, sed potius causae efficientis, nam per has animal generat aliud sibi simile, cum reliquae partes non modo sint causae effectrices instrumentariae operationum, sed etiam materia, sine qua vel non reciperetur anima vel non conservaretur.

||116 Nec || tamen ob id dicendum est cum aliquibus libros *De generatione animalium* esse de principiis animalium et hoc nomine locandos esse ante libros *De anima*, aut saltem statim post libros *De anima*, nam agere de generatione ac de eius causis est quidem modo aliquo agere de causa effectrice animalis; sed praecipue est agere de operatione posteriore: partes enim generationi inservientes, etsi locum habent causae efficientis respectu animalis geniti, tamen respectu generantis, cuius partes sunt, non sunt ipsius animalis effectrices | causae, sed operationis posterioris, quae est generatio alterius similis. Quoniam igitur considerat ibi has partes Aristoteles in animali generante, non in animali genito, praecipua est tractatio generationis tanquam operationis consequentis, secundaria vero etiam causae efficientis, quia consequitur ut eadem sit consideratio causae effectricis respectu animalis geniti seu generandi, quae est consideratio operationis animalis generantis.

Nec dissimilis est ea tractatio aliis quae habentur in *Parvis naturalibus*. Nam in iis quoque operationes animalium declarantur per suas causas, quae sunt potissimum ipsae animalium instrumentales partes, ut in iis libris videre est. Iure igitur Aristoteles in Epilogo in calce libelli *De communi animalium motu*, post eum locat statim libros *De generatione*.³⁰⁵ Cum enim commiscuerit cum tractatione generationis tractationem partium facilioris doctrinae gratia, videritque huiusmodi partes non admodum mereri

305 Aristoteles, *De motu animalium*, 11, 704a3–704b3.

nomen materiae in animali, sed si ad aliquod causae genus sint reducendae, reduci potius ad causam effectricem, ideo totam tractationem locavit ante *Parvos naturales* post librum *De communi motu animalium*.

Ad argumenta illorum facile est respondere. Ad primum enim iam patet responsio, nam negamus partes generationi inservientes habere locum materiae. Sed praeterea hoc etiam dato, nil esset absurdi si Aristoteles ad maiorem doctrinae facilitatem reiecisset harum partium considerationem in *Parvos naturales*, cum soleat modo praeponere materiam formae, modo formam materiae; quippe qui ordinem naturae tunc solum servat quando ordini melioris cognitionis nostrae consentaneus vel saltem non contrarius est. Sed eum semper despicit, quando melior aut facilior cognitio nostra contrarium ordinem postulat.

Ad locum Aristotelis in calce quarti libri *De partibus*,³⁰⁶ dicimus eum esse mendosum, quia ubi dicitur “generationi” legendum est “incessui”, quam eorum verborum emendationem nunc communis omnium consensus comprobavit, et ita in omnibus codicibus Aristotelis, qui posterioribus temporibus sunt excussi, recepta est haec correctio;³⁰⁷ et ea non admissa, esset contradictio insolubilis eorum verborum cum illis quae leguntur in epilogo in calce libri *De || communi animalium motu*.³⁰⁸ Esset praeterea etiam nugatio in verbis Aristotelis, qui quando in calce praecedentis libri proposuit rem insequenti considerandam, non iterum eam proponit in principio sequentis, ita ut bis ponat eamdem eorumdem librorum connexionem. Quare si in calce quarti *De partibus* dixisset “cum de reliquis partibus dixerimus, dicamus de partibus generationi inservientibus”,³⁰⁹ non recte hoc statim repeteret in initio primi *De generatione*, cum dicat: “postquam de caeteris animalium partibus dictum est (...), restat ut dicamus de iis quae generationi inserviunt”.³¹⁰

Ad verba autem Aristotelis in capite quarto, decimo, undecimo, duodecimo eiusdem quarti libri,³¹¹ dicimus ea non significare quod statim sit agendum de partibus ad generationem pertinentibus, sed solum quod postea de his erit agendum. Imo et verba illius capitis quarti nostrae opinioni favent.

306 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.14, 697b29–30.

307 The *De partibus animalium* has been transmitted by a great number of manuscripts, but this variant here referred by Zabarella is present only in the Vaticanus gr. 261: see Aristoteles 202, p. 166.

308 Aristoteles, *De motu animalium*, II, 704a3–704b3.

309 See Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.14, 697b29–30.

310 See Aristoteles, *De generatione animalium*, I.1, 715a4–17.

311 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.4, 678a25; 10, 689a20; 11, 692a17; 12, 693b25.

Inquit enim esse etiam agendum de partibus generationi inservientibus, sed quoniam de ipsa quoque generatione agendum est, ideo congruum esse ut harum partium consideratio ad eum locum differatur.³¹² Denotat igitur distantem ab eo loco librum in quo de generatione ac de partibus ad eam attinentibus sermo fiat, quod etiam indicat modus loquendi Aristotelis in initio primi *De generatione*: dicens enim “cum de caeteris animalium partibus dictum iam sit”, denotat remotam ab eo loco esse aliarum partium tractationem, ut totum illud primum caput bene considerantibus manifestum esse potest.

||80 **Caput XXXVIII Quodnam sit subiectum statuendum in omnibus et in singulis libris *De animalibus*, opinio propria**

Hactenus declaratum a nobis est quae sit series omnium illorum librorum qui vocantur *De animalibus*, et quid in singulis tractetur ab Aristotele. Restat ut de eorum subiecto proprie accepto aliqua dicamus. Cum enim alias ostensum a nobis sit non omnem rem consideratam subiectum esse proprie sumptum,³¹³ siquidem Aristoteles dixit non modo subiectum considerari in scientia, sed etiam principia et affectiones subiecti, quae, cum a subiecto distinguantur, non possunt proprie appellari subiectum, ideo non satis est cognovisse quid agatur in singulis libris *De animalibus*, sed videndum etiam est quodnam in iis subiectum statuedum sit. In hoc igitur considerando hunc ordinem servare constitui. Primo loco, breviter exponam quidnam ego hac in re sentiam; deinde aliorum sententias cum argumentis in medium afferam atque perpendam.

||118 Mihi quidem videtur facilem explicatu rem esse si vera illa sunt quae diximus in libro *De praecognitis*.³¹⁴ Nam si id semper statuendum est subiectum, cuius principia et || affectiones quaeruntur, in libris autem de animalibus tractantur principia et affectiones non solius animalis, sed omnis viventis corporis, necesse est subiectum omnium simul eorum librorum esse non solum animal (non esset enim adaequatum), sed corpus animatum latissime acceptum. Quamvis enim appellentur libri de animalibus, quia considerantur omnia in animalibus, non est tamen ab hac sola appellatione sumendum subiectum, quandoquidem appellationes et inscriptiones libro-

³¹² Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.4, 678a25–28.

³¹³ See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 4, co. 507–508.

³¹⁴ *Ibidem*.

rum non semper a subiecto sumuntur, sed quandoque a parte subiecti praecipua, quandoque etiam ab aliqua re extranea. Sed firmis nitimur fundamentis, si a rebus ipsis consideratis subiectum colligamus. Quoniam enim in animali non solam animalis propriam naturam, sed etiam naturam viventis in eo insitam Aristoteles contemplatur, et viventis quoque principia et affectiones considerat, et haec omnia ore rotundo dicit esse communia animali cum planta, ut videre est et in libris *De anima*, et in *Parvis naturalibus*, certe subiectum adaequatum non solum animal est, sed corpus animatum latissime acceptum, illud videlicet quod est species misti ex elementis constantis. Nam caelum quoque est animatum, sed de eo non agitur in his libris, neque de anima caeli agitur in libris *De anima*, ut ipsa librorum series indicat, et ut Aristoteles declarat in Prooemio librorum *De partibus animalium*,³¹⁵ et qui id asserere audent ita crassa ignorantia laborant, ut omni prorsus confutatione indigni sint.

Mea igitur sententia haec est: si omnes simul accipiantur libri, et *De animalibus*, et *De plantis*, subiectum adaequatum est corpus animatum considerandum, et secundum amplitudinem suam, et secundum proprias rationes specierum, nempe et animalis et plantae; si vero seclusis libris *De plantis* solos sumamus libros *De animalibus*, subiectum erit corpus animatum ut considerandum et in sua maxima latitudine, et secundum propriam naturam animalis. Id enim certum est, non agi de corpore animato communi, nisi in libris *De animalibus*, neque est absurdum quod in eisdem agatur et de genere et de specie, quae animal dicitur, cum id in aliis quoque libris naturalibus factum esse viderimus. In libris autem *De plantis* subiectum erit planta ut consideranda secundum propriam rationem.

In singulis autem libris facile est subiectum invenire iuxta normam a nobis traditam in libro *De praecognitis*.³¹⁶ Cum enim eorum librorum nullus sit in quo non tractetur vel principium vel accidens aliquod seu animalis, seu animati corporis, illud in singulo subiectum statuendum est, cuius vel principium, vel accidens consideretur, ut in quatuor libris *De partibus animalium* | subiectum est animal, quia materia animalis ibi tractatur. In libro autem *De incessu* subiectum est animal, non tamen || omne, sed illud solum quod talis motus particeps sit. Si quod enim commune nomen haberemus quo omnia ex se mota animalia complecteremur, illud statuendum esset subiectum et in libro *De incessu* et in libro *De communi animalium motu*, quia ibi de huius partibus agitur, hic vero de huius propria operatione. Hac

315 See Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 639a30–639b11.

316 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 4, co. 507–508.

eadem ratione dicendum est in libris *De anima* subiectum esse corpus animatum universe sumptum, quod omnia viventia mortalia comprehendat, quia ibi de huius forma agitur; non de sola animalis forma. Definitur enim anima esse actus primus et forma viventis corporis. Eo igitur modo consideratur quo definitur, nempe ut principium formale viventis corporis. Quoniam igitur illud est subiectum cuius principia considerantur, nullum aliud esse potest eorum librorum subiectum nisi corpus animatum. 5

Hoc idem de singulis aliis libris dicendum est. Id enim cuius principium vel accidens consideratur, subiectum in singulo dicendum est, sive sit corpus animatum commune, sive animal, sive aliqua species animalis. Certum enim est iis omnibus libris absolvi totam tractationem et de vivente communiter accepto, et de animalibus tum generatim, tum speciatim consideratis. Hac igitur norma quisquis utatur errare meo quidem iudicio non potest in dignoscendo cuiusque libri subiecto. 10

Caput xxxix Opinio illorum qui dicunt subiectum in libris *De anima* esse animam, et eius confutatio 15

Sententia haec nostra maxime confirmabitur si breviter aliorum errores qui ab hac norma recesserunt aperuerimus. Nobis quidem satis erit considerare quid alii senserint de subiecto librorum *De anima*, qui inter omnes de animalibus libros principem locum tenent, nam errore aliorum in iis libris detecto, facile cuique erit et illa quae in aliis libris errata fuerint deprehendere. 20

Tres invenio illorum opiniones de subiecto librorum *De anima*. Una est quam nos sequimur: quod sit corpus animatum. Hanc enim solam veram esse puto, dummodo sano modo, quem postea exponam, intelligatur. Secunda est plurium recentiorum qui subiectum horum librorum dicunt esse animam ipsam. Tertia demum nonnullorum qui nec corpus animatum, nec animam, sed animal volunt esse horum librorum subiectum. Hanc igitur utramque nos considerare oportet. 25

Illi qui subiectum dicunt esse animam argumentantur primum ex inscriptione: inscribuntur libri *De anima*, ergo nullam aliud in iis subiectum statuendum est nisi anima. Secundo ex verbis Aristotelis in initio libri *De sensu et sensibilibus*: ibi enim dicit se animam considerasse secundum seipsam,³¹⁷ ergo ut subiectum, non ut principium || subiecti; quae enim considerantur ut principia, non considerantur secundum seipsa, sed alterius gratia. Tertio 30

||120

317 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 1, 436a1–4.

dicunt: illud est subiectum quod in principio scientiae definitur, at in initio secundi libri *De anima* definitur anima,³¹⁸ et magna cum diligentia inquiritur ac declaratur eius definitio; corporis autem animati definitionem nullibi in iis libris comperiemus, ergo non corpus animatum subiectum habent, sed animam. Quarto, illud est subiectum per quod scientia sive totalis, sive partialis distinguitur ab aliis; at per animae considerationem distinguuntur libri *De anima* a cunctis aliis libris naturalibus, non per corpus animatum. Hoc enim etiam in pluribus aliis libris subiectum est, imo in omnibus simul libris *De animantibus*. Dum igitur subiectum adaequatum quaerimus librorum *De anima*, nullum est ponendum nisi anima ipsa.

5

10

Tandem dicunt: anima habet omnes conditiones quae in subiecto scientiae requiruntur, ergo est subiectum. Probant assumptum: anima habet species, ut patet, habet affectiones, | quas Aristoteles in contextu 3 primi libri proponit considerandas,³¹⁹ habet etiam principia, quod quidem ipsi variis modis ostendunt. In hoc enim non consentiunt: aliqui dicunt: anima habet saltem principia cognitionis, nempe suas operationes, ex quibus cognoscitur; alii confugiunt ad causam agentem, quae animam educit de potestate materiae ad actum; haec enim principium quoddam ipsius animae dici potest; alii demum dicunt animam habere propriam naturam ac definitionem, quae instar principii est, cum per eam multa accidentia de ipsa anima demonstrari possint.

15

20

Huius sententiae falsitas tum ex iis quae antea diximus, tum maxime ex iis quae scripsimus *De praecognitis*³²⁰ manifesta est. Nunc igitur paucis agemus. Primum quidem iam diximus animam definiri ab Aristotele ut principium, et saepe in iis libris appellari principium et causam viventis corporis. Patet igitur eam ut principium considerari.

25

Praeterea, quaelibet res ita est cognoscenda, ut secundum propriam naturam est, nec alio modo; atqui anima in rerum natura non per se existit secundum Aristotelem, imo essentialis conditio animae est ut sit perfectio et forma viventis corporis, ergo non potest alio modo considerari aut cognosci nisi ut formale principium corporis viventis.

30

Praeterea, si anima, non corpus animatum, statuatur subiectum in libris *De anima*, nullus erit liber in quo dici possit considerari corpus animatum. Hoc autem dicere absurdum est, quia corpus animatum est species corporis naturalis, sine cuius tractatione mancam necesse est esse naturalem philo-

35

318 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a19–22.

319 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402a7–10 (Aristoteles 1953, I, t/c 3, p. 5).

320 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 4, co. 507–508; ch. 6, co. 512–516.

sophiam. Consequens autem probatur, quia qua ratione dicimus subiectum in libris *De anima* non esse animatum corpus, sed animam, eadem dicere debemus subiectum in libris *De partibus* nullum esse nisi ipsasmet animalium partes. Sic in libro *De Sensu et sensilibus* nil aliud || esse statuendum subiectum nisi sensum ipsum; sic in libello *De motu* nil aliud nisi motum, et in libris *De generatione animalium* nil aliud nisi ipsam animalium generationem. Nam cum nihil sit animato corpori intimius anima, quae est eius forma, si de hac agere non est agere actu de corpore animato, multo minus agere de materia aut de operationibus erit agere de corpore animato: in nullo igitur libro subiectum statuere possumus corpus animatum. Quod si dicant hoc esse subiectum in omnibus libris simul sumptis, vanum certe ac risu dignum hoc est: quomodo enim subiectum in omnibus statui potest, si eorum nullus invenitur in quo dici possit ipsum considerari? Sed huius erroris ratio petatur ex libro nostro *De tribus praecognitis*.

Argumenta autem illorum facile solvuntur. Primum, quod ab inscriptione sumitur, nullius roboris est, quia non semper inscribuntur libri a subiecto. Libri autem *De anima* inscribuntur ab intentione, non a subiecto. Quid autem intersit inter subiectum et intentionem, legatur in libro^a *De praecognitis*, ubi diligenter id declaravimus.³²¹

Ad secundum dicimus Aristotelem non ideo dixisse animam fuisse consideratam secundum seipsam, quod voluerit eam in libris *De anima* esse subiectum proprie acceptum, sed solum ad differentiam aliorum sequentium librorum. Cum enim in iis agendum sit de operationibus consequentibus, quarum causa est anima, necesse erit in iis facere animae mentionem, quia effectus non cognoscuntur nisi per suas causas. Sed non erat^b ibi consilium ipsam secundum se animam cognoscere, sed accidentia per illam. At in libris *De anima* nulla fuit alia Aristotelis intentio, nisi tradere cognitionem ipsius animae secundum seipsam.

Audivi tamen antiquos ita argumentantes: si consideraretur anima ut principium subiecti, ergo non secundum seipsam, quemadmodum ubi tractatur ut causa operationum, ibi non tractatur secundum seipsam. Quae argumentatio, etsi non modo vulgata est, sed etiam recepta, vana tamen est, et index magnae caecitatis, quae ex eo provenit, quod non distinguunt intentionem a subiecto. Ipsum enim subiectum nullibi tractatur, nisi dum singillatim ea tractantur quae declarare est consilium et intentio auctoris, quo fit ut quicquid tractare est intentio auctoris, id secundum se ipsum et propter

^alibris 1607. ^berat 1607] erit 1590^v.

321 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 6, co. 512–514.

seipsum tractari dicatur, licet ut subiecti principium vel ut affectio tractetur. Quare cognitio animae quaeritur propter seipsam et quaeritur ad habendam cognitionem corporis animati. Haec enim quae aliis duo diversa atque etiam repugnantia esse videntur, idem revera sunt. Ipsam enim secundum se animam cognoscere volumus, et eam cognoscere est cognoscere corpus animatum, hoc est, aliquid corporis animati. Est enim eius forma. Sic etiam dicimus in libro *De motu animalium* intentio||nem esse cognoscere motum animalis, et eum quaeri propter seipsum, quia est per se dignus cognitu, et ipsum cognoscere est cognoscere corpus animatum, nempe aliquid ipsius: hanc eius operationem.

||122

Rem igitur consideratam aliud est referre ad intentionem, aliud est referre ad subiectum libri. Nam si ad subiectum libri referatur et ipsa sit intentio auctoris, dicitur simul propter seipsam considerari, et propter cognitionem subiecti: hoc enim idem est. Sic igitur in libris *De anima* consideratur anima secundum seipsam, quia ipsam cognoscere est intentio, nec dirigitur ad aliam principaliorem intentionem, licet conferat etiam plurimum ad notitiam reliquorum. At si aliquid ad intentionem referatur, et propter illam dicatur considerari, tunc non amplius consideratur secundum seipsum, quia non est intentio auctoris. Sic consideratur anima in *Parvis naturalibus* propter operationes, quas cognoscere est intentio in iis libris, ideo in illis non consideratur anima secundum seipsam, cum ibi non quaeratur animae cognitio, sed operationum per illam. Illae igitur secundum seipsas dicuntur considerari: quicquid enim considerare est intentio et consilium auctoris in aliquo libro, id semper secundum seipsum considerari dicendum est.

Ad tertium negamus utrumque consequens. Unum erat: anima definitur, ergo anima est subiectum. Quod quidem est vanum argumentum, nam in primo *Physicorum* definitur materia, nec tamen est subiectum, sed principium, et definitur ut principium.³²² Sic definitur in tertio *Physicorum* motus, nec ob id est subiectum, sed affectio subiecti, et definitur ut affectio.³²³ Cum igitur principia quoque et accidentia definiantur in scientiis, invalida prorsus est ista argumentatio, cum praesertim in definitione ipsa animae appareat eam definiri ut principium subiecti, non ut subiectum habens principia.

Alterum consequens erat: corpus animatum non definitur in libris *De anima*, ergo non est subiectum. Quod similiter negandum est. Possumus enim hoc argumentum torquere contra adversarios, imo contra Aristotelem

322 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 189b30 ff.

323 See Aristoteles, *Physica*, III.1, 200b1 ff.

sic: in nulla parte scientiae naturalis definitur corpus animatum, vel animal, vel aliqua species animalis; ergo nullum horum est subiectum in aliquo libro naturali, sive uno, sive pluribus.

Solvitur autem argumentum, quia est quidem subiectum in scientia praecognoscendum quid sit, non tamen semper expresse definiendum. Nam docuit Aristoteles in primo libro *Posteriorum* despici quandoque expressi-
nem praecognitionum, quando res per se conspicua ac nota est.³²⁴ Si igitur loquamur de praecognitione quid nomen significet, de qua etiam Aristoteles in eo libro loquitur, non fuit opus expresse sumere quid significet nomen
viventis, vel nomen animalis, vel nomen hominis, quia horum omnium
significatio notissima per se omnibus est. Sat || igitur est si mente praecog-
noscatur, ut in libro *De praecognitis* declaravimus.³²⁵ Si vero loquamur de
definitione perfecta, non est necessarium hanc esse praecognitam. Possunt
enim interna principia, quae eam constituunt ignota esse, et investigari, et
demonstrari. Solet igitur Aristoteles indagare interna principia ignota corpo-
rum naturalium, nec tamen ex iis conflata eorum definitionem exprimere,
sed nobis relinquere ut levi negotio ex principiis ab eo declaratis definitio-
nem perfectam constituamus cuiusque corporis naturalis, ut viventis cor-
poris, et animalis, et specierum animalis. Sic etiam in primo libro *De caelo*
declarat conditiones essentielles caelestis corporis quae in nostram cogni-
tionem venire potuerunt,³²⁶ sed relinquit ut ex illis nos definitionem illius
corporis construamus, dicentes esse corpus naturale, nec grave, nec leve, nec
generationi, nec interitui obnoxium, nec alterabile, nec augmentabile, sed
solum in orbem mobile. Sic de aliis multis dicendum est.

Ad quartum dicimus maiorem propositionem veram semper esse de
scientiis totis. Scientia enim quaelibet tota ab alia qualibet distinguitur per
subiectum, ut scientia naturalis a geometria, et utraque haec ab arithmetica.
Sed non semper veram esse de partibus eiusdem, nam partes quidem aliquae
eiusdem scientiae distinguuntur per propria subiecta, quae sunt distinc-
tae species subiecti totius, ut in scientia naturali libri *De mineris* a libris
De animalibus. Aliquae tamen partes non distinguuntur per subiecta, cum
versentur in eodem subiecto, sed distinguuntur solum per diversas inten-
tiones circa idem subiectum, ut octo libri *Physicae auscultationis* in eodem
subiecto versantur corpore naturali. Distinguuntur autem inter se per varias
tantum intentiones circa idem subiectum, nam in duobus prioribus intentio

324 Probably Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.1, 71a1–71b8.

325 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 8, co. 516–518.

326 See Aristoteles, *De caelo*, I.2–3.

est agere de principiis corporis naturalis, in tertio autem agere de eius affectionibus, motu et infinito, in quarto de aliis accidentibus, loco et tempore, et sic de reliquis.

Sic dicendum est de libris *De anima* respectu aliorum librorum *De animalibus*. Nam in corpore animato plurima erant consideranda, quorum numerus et varietas plures etiam distinctos libros postulavit, quare diversis intentionibus distinguuntur, non diversis subiectis. Nam certum est corpus animatum commune esse subiectum et in libris *De anima*, et in libro *De longitudine et brevitate vitae*, et in libro *De vita et morte*. Varias tamen sunt in his libris intentiones Aristotelis, quia in corpore animato plura erant consideranda, et principia, et accidentia. Satis est igitur, si libri *De anima* ab aliis secernantur per hanc propriam intentionem, quae est declarare formale principium corporis animati. In nullo enim alio libro intentio est agere de forma corporis animati, nisi in libris *De anima*.

Ad ultimum argumentum negamus animam habere omnes condiciones quae in subiecto scientiae requiruntur. Primum quidem, quod habeat species, hoc nullius est momenti, quoniam etiam si non haberet, per id tamen non staret quin posset esse subiectum in aliqua parte scientiae, etsi non in scientia tota. Quod vero anima habeat principia eo modo quo subiectum debet habere principia, falsum est, ut ipsorum adversariorum inter se dissensio declarat. Quod enim eorum aliqui^a dicunt animam habere principia cognitionis, suas operationes, vanum est. Hoc namque est potius dicere animam esse principium, quam habere principia. Proprium enim est principiorum incomplexorum ut, si lateant, demonstrentur a posteriori per suos effectus. Ostenditur enim in primo *Physicorum* prima materia ex mutatione,³²⁷ nec ob id ullus unquam dixit materiam habere principia. Ea namque dicuntur principia subiecti, ex quibus de ipso demonstrantur accidentia a priori, non a posteriori.

Non minus vanum est id quod alii dicunt: animam habere causam agentem a qua educitur de potestate materiae ad actum. Nam agens educens formam non dicitur ob id esse causam formae, sed compositi, et forma in illa educatione locum habet causae, non effectus. Praeterea, hoc etiam condonato, nullae per talem causam demonstrantur affectiones animae, imo ne consideratur quidem talis causa animae in libris *De anima*: quid autem absurdius quam dicere animam esse subiectum, quia habet principia, cum talium principiorum nulla unquam fiat mentio in libris *De anima*?

^aaliqui eorum 1607.

³²⁷ See Aristoteles, *Physica*, 1.7, 189b30 ff.

Maiores probabilitatem habet id quod dicunt: animam habere principia, nempe suam naturam ac definitionem. Sed neque hoc dici potest, nam concedimus quidem subiectum quandoque simplex esse et nullam in se habere compositionem, ut supra de caelo diximus quod in libris *De caelo* habet locum subiecti. Eius enim natura, quae ibi declaratur, instar principii est. Sed hoc non possumus de anima dicere: cum enim certum sit definiri in scientia non modo subiectum, sed etiam principia et affectiones subiecti, omnia haec dicuntur proprias habere naturas ac definitiones, nec tamen ob id omnia sunt subiectum. Sed cum haec diversis modis in scientia considerentur, ut dictum est in libro *De praecognitis*, et eo modo considerentur quo definiuntur, spectanda est definitio singulorum, ut videamus an definiatur ut subiectum, an ut principium, an ut affectio, ad quod discernendum iam in memorato libro praecepta tradidimus, quae inde petenda sunt.³²⁸ Ipsa certe animae definitio aperte declarat animam ut principium subiecti definiri et considerari, non ut subiectum, ut antea declaravimus. Caeterum etiam si fateremur animam habere principia, non ob id fieret ut anima esset subiectum, nam affectiones quoque sua principia et suas causas habent, nec ob id sunt subiectum in scientia.

Maiores igitur momenti est postrema conditio, quae revera est maxime omnium propria et necessaria subiecto, ut affectiones habeat. Id enim proprie subiectum dicitur, quod habet affectiones et eis subiacet, et de quo illae demonstrantur: omnino igitur negamus animam hoc modo habere affectiones. Quod autem illi dicunt, Aristotelem in Prooemio primi libri *De Anima* saepe vocare affectiones animae, et in tertio contextu proponere considerandas affectiones animae,³²⁹ nihil nobis obest, quoniam verba illa sunt ita intelligenda, ut Aristoteles dicat animam habere affectiones et operationes ab ipsa prodeuntes, sed non ut ipsi inhaerentes. Sic autem non dicit animam esse earum subiectum, sed esse ipsarum principium, quod et nos fatemur, imo clara in hoc est sententia Aristotelis in contextu 64 primi libri *De anima*, ubi dicit omnes animae operationes esse attribuendas toti animato corpori, non animae, nec dicendum esse animam irasci vel contemplari, sed hominem animam.³³⁰ Hae igitur omnes sunt animati corporis tanquam subiecti, et sunt animae tanquam causae et principii.

Ideo risu digna est nonnullorum distinctio qui locum illum expendentes, et ostendere omnino volentes animam habere affectiones et ita posse

328 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 8, co. 516–518.

329 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402a7–10 (Aristoteles 1953, I, t/c 3, p. 5).

330 Aristoteles, *De anima*, I.4, 408b11–17 (Aristoteles 1953, I, t/c 64, p. 85).

esse subiectum in libris *De anima*, dicunt posse duobus modis intelligi affectiones esse ipsius animae: uno modo ut subiecti recipientis, quod solum ibi Aristoteles negat; altero modo ut originis a qua producuntur, qua ratione non negat, imo saepe asserit animam habere affectiones, quo fit ut hae possint de anima demonstrari, cum sint aliquo modo affectiones ipsius.

5

Sed hoc dicentes, propriam ipsi opinionem evertunt et in nostram veniunt. Nil enim aliud dicunt, quam animam non esse harum affectionum subiectum, sed esse principium, atqui certum est affectiones non demonstrari de suis principiis a quibus producuntur, sed de subiectis in quibus inhaerent per sua principia. Dicere igitur affectiones esse animae ut originis tantum est dicere eas non de anima demonstrari, sed de corpore animato per animam. Praeterea, non est ita pingui Minerva intelligendum dictum illud Aristotelis in 3 contextu primi libri *De anima*,³³¹ ut dicat declarandas esse affectiones animae in libris *De anima*, ut intelligere ibi omnes videntur. Etenim in libris *De anima* nil aliud declarat Aristoteles nisi ipsam animae naturam et essentiam, ut ipsemet testatur in initio libri *De Sensu et sensibilibus*.³³² Sed de affectionibus animae significat esse agendum in *Parvis naturalibus*, non in libris *De anima*. Quod si qua mentio fit in libris *De anima* affectionum animae, ea fit propter essentiam animae et cuiusque facultatis animae cognoscendam, non ut ipsae operationes animae ibi noscantur; quemadmodum in praecedentibus diffuse declaravimus.

10

15

20

||126 Caput XL Opinio illorum qui dicunt subiectum in libro *De anima* esse animal, et eius confutatio

Consideranda manet postrema opinio illorum qui dicunt subiectum in libris *De anima* esse animal. Hi ad hanc comprobendam utuntur primum auctoritate Aristotelis, qui in secundo contextu primi libri *De anima* inquit animam esse principium animalium,³³³ et in primo capite primi libri *De partibus animalium* ait se postea locuturum esse de anima qua animal tale est.³³⁴ Itaque testatur se de sola animalium anima acturum esse, atqui id subiectum est, cuius principia quaeruntur. | Animal igitur est subiectum, non corpus animatum universe sumptum.

25

30

331 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402a7–10 (Aristoteles 1953, I, t/c 3, p. 5).

332 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, I, 436a1–4.

333 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402a4–8 (Aristoteles 1953, I, t/c 2, p. 4).

334 Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 641a21–23.

Praeterea, sic argumentantur: de illius forma agitur in libris *De anima* de cuius materia prius actum est in libris *De partibus*; at in libris *De partibus* actum est de sola animalium materia, non de materia stirpium: ergo in libris *De anima* similiter agitur de sola animalium forma. Minorem iam nos concessimus, nam per se manifestum est in libris *De partibus* agi de solis animalium partibus. Maiorem probant auctoritate Aristotelis in primo *De partibus animalium*, ubi dicit agendum esse de anima, et eius gratia agendum prius esse de materia, quae sunt partes animalium. Quamobrem si de partibus agit propter animam, necesse est ut de eiusdem anima loquatur in libris *De anima*, de cuius materia locutus est in libris *De partibus*.

Haec tamen sententia falsa est et omnino reiicienda. Quod enim in secundo libro *De anima* agatur de anima universe sumpta et postea de animae parte vegetante, ita manifestum est, ut id negare nemo possit; ea autem utraque tractatio communis est plantis et animalibus: ergo ibi de omnium viventium anima agitur, non de animalis solius.

Quod si dicant eam quidem animae partem omni viventi competere, de ipsa tamen ibi agi propter sola animalia et ut contracta ad animalia, hoc testimonio primum Aristotelis reprobatur, qui in ea parte exempla saepe sumit a plantis, et definitionem quoque animae in plantis declarat; deinde etiam ratione quia si ita esset, sophistica esset illa Aristotelis consideratio, et qualem ipse iam vitiosam esse docuerat in primo libro *Posteriorum analyticorum*: ibi enim dixit omnia esse attribuenda illi cui primo, et quatenus ipsum competunt, et ea quae sunt generis propria in ipso esse cognoscenda, non in specie, neque in speciebus omnibus; ut aequalitas angulorum duobus rectis non in aequicrure, sed in triangulo.³³⁵ Sic etiam, Averroes in suo Prooemio in primum^a *Physicorum* dicit^b quod considerare primam materiam ut materiam animalis, vel ut hominis, non faceret propositiones universales et quatenus ipsum, sed esset ut ostendere aequilate||rum habere tres angulos aequales duobus rectis.³³⁶ In hunc igitur errorem incideret Aristoteles si animam late sumptam et animam vegetalem, quae primo competit animato corpori, ipse ut solius animalis animam consideraret, seu ut ad animal coarctatam.

Neque etiam dicere possunt eam considerari praecipue propter animalia, plantis autem attribui secundo et animalium gratia, nam unaquaeque res ita est cognoscenda uti est. Anima vero vegetalis est forma aequae a planta

^ain primo libro 1607. ^bdixit 1607.

335 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I,5, 74a25–32.

336 Averroes 1562, IV: *In Phys.*, I, Praef. f. 3vH–I.

atque ab animali participata; secus enim non esset vivens genus univocum. Quoniam igitur non minus planta quam animal, sed aequae ac animal, hac anima participat, aequae etiam in utrisque cognoscenda est.

Praeterea, manca esset naturalis philosophia, si in solis animalibus hanc animae partem cognosceremus, non in plantis. Nec dicere possunt Aristotelem de hac agere in libris *De anima* propter animalia, et iterum in libris *De plantis* propter plantas; siquidem nullam legimus huius animae tractationem in libris *De plantis*, sive ab Aristotele, sive a Theophrasto scriptis; imo si Aristoteles vel aliquis alius hoc pacto duas eiusdem animae tractationes fecisset, unam in animalibus, alteram in plantis, perperam fecisset, magnaue reprehensione dignus extitisset, tum quia id quod primo competit generi, non recte ostenditur de specie, neque de speciebus omnibus, ut Aristoteles asserit in primo libro *Posteriorum*, quemadmodum antea dicebamus;³³⁷ tum etiam quia non est iteranda eiusdem rei tractatio, quando semel pro omnibus multoque melius tradi potest, ut notat Averroes in dicto suo Prooemio in primum *Physicorum*,³³⁸ imo Aristoteles ipse in primo *De partibus animalium*.³³⁹

Possumus etiam huius dogmatis falsitatem videre in libris *De longitudine et brevitate vitae*, *De iuventute et de senectute*, et *De vita et morte*, ubi Aristoteles profitetur se haec omnia communiter considerare in animalibus et in plantis, quia revera sunt communia accidentia omnis viventis. Tametsi enim proprii modi quibus haec plantis competunt reiciuntur ab Aristotele in libros *De plantis*, per hoc tamen non stat quin haec omnia, prout aequae omni viventi competunt, in iis libris considerentur. Quamvis etiam Aristoteles in calce libri *De longitudine ac brevitate vitae* asserat eos esse libros de animalibus,³⁴⁰ nil tamen hoc nobis officit. Fatemur enim Aristotelem in animalibus considerare statuisse tum illa quae animalium propria sunt, tum illa quae sunt a illis communia cum plantis, haec tamen semper attribuere viventi quod in animali inest, non animali quatenus est animal, sicut anatomistae ea quae in hoc individuo homine contemplantur non ut huius hominis contemplantur, sed ut hominis.

Restat ut ad illorum argumenta respondeamus. Ad primum, quod ex Aristotelis auctoritate sumptum erat, dicimus Aristotelem in Prooemio primi libri *De anima* et in Prooemio librorum *De partibus animalium* solis ani-

337 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.5, 74a25–32.

338 Averroes 1562, IV: *In Phys.*, I, Praef. f. 3vH–I.

339 Probably Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 639a20–29.

340 Aristoteles, *De longitudine et brevitate vitae*, 6, 467b8–9.

malibus animam attribuere, proponereque de animalium anima agendum, quia nondum improbaverat antiquorum sententiam, qui sola putabant animalia vivere. Eam enim postea confutat in calce primi libri *De anima*, ubi ostendit etiam in plantis vitam inesse.³⁴¹ Considerandum praeterea est Aristotelem id non dicere nisi in prooemiis, at non est inconveniens aliqua in prooemiis dici pingui Minerva et aliorum sententiam potius quam veritatem respiciendo, quando aliorum opinio est vulgata et nondum reprobata. At in secundo libro *De anima*, ubi Aristoteles serio et secundum mentem propriam de anima loquitur, nil unquam tale comperiemus, sed in investiganda, et tradenda, et declaranda definitione animae, semper dicit eam esse viventis corporis formam, nunquam dicit solius animalis; et in contextibus 36³⁴² (et) 37³⁴³ illius secundi libri ostendit animam esse viventis corporis causam ut formam, et ut finem, et ut effectricem, non dicit solius animalis. Sic etiam totum tractatum de parte vegetali si legamus, nunquam videbimus Aristotelem illam animae partem soli animali attribuere, sed semper viventi generi communi animalis et plantae. Mirum certe est quod illi prooemia potius Aristotelis respicere voluerint, quam ipsammet tractationem, in qua Aristoteles veritatem declarat, nihilque oratorie dicit, sed omnia docendi gratia.

Ad alterum argumentum sumenda est responsio ex iis quae antea dicta sunt. Cum enim in libris *De animalibus* tractentur et illa quae animalium propria sunt, et illa quae sunt illis communia cum plantis, non possumus ita argumentari, ut dicamus: hic liber est de solo animali, ergo et ille alius. Iam enim ostendimus aliquos esse de solis animalibus, aliquos de viventibus omnibus communiter, ut asserit Aristoteles in initio libri *De sensu et sensibilibus*.³⁴⁴ Quoniam ergo prius de materia, quam de forma dicendum esse iudicavit, et utramque considerare voluit in animalibus, ideo materiam consideravit propriam animalium, quia nulla erat propinqua materia communis animali et plantae, formam autem consideravit ut communem, quia in animali inest pars quaedam animae, qua eadem etiam plantae participant. Qua de re diffusius locuti sumus in libris *De methodis*.³⁴⁵

341 Aristoteles, *De anima*, I.5, 411b27–31.

342 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415b8–12 (Aristoteles 1953, II, t/c 36, p. 184).

343 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415b13–28 (Aristoteles 1953, II, t/c 37, pp. 185–186).

344 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, I, 436a1–4.

345 See Zabarella 1597, *De methodis*, I, ch. 14, co. 157–166.

Caput xli De plantis et earum tractatione

Libros omnes *De animalibus* iam a nobis consideratos sequuntur tandem libri *De plantis*, qui in scientia naturali postremum locum tenent. Cum enim de rebus inanimatis actum sit prius, postea vero de animalibus, ac simul de iis quae sunt communia animalibus et plantis, restabat ultimo loco ut ageretur de plantis secundum propriam rationem qua distinguuntur ab animalibus. In his igitur libris subiectum est planta ut considerata et generaliter et singillatim, secundum omnes species suas, sicut Aristoteles proposuit in calce primi^a capitis primi libri *Meteorologici*.³⁴⁶

Duo autem de plantis considerata sunt: substantia primum, deinde operationes et proprietates consequentes, qualis fuit etiam animalium consideratio. Ideo Aristoteles in duobus libris *De plantis* agit primo loco de partibus plantarum, sicut etiam primo loco egerat de partibus animalium; postea vero de plantarum generatione ac de earum proprietatibus.³⁴⁷ Exquisitiorem plantarum tractationem tradidit Theophrastus, qui Aristotelem de animalibus agentem imitatus, distinxit plantarum considerationem in historicam et scientialem. Extant enim novem eius libri *De historia plantarum*, et initium decimi; deinde alii sex libri de causis plantarum, in quibus servat ordinem ab Aristotele servatum in declaratione animalium. Nam primo loco de substantia plantarum agit declarando partes tum homogeneas, tum heterogeneas; deinde generationis et accidentium consequentium declarationem proseguitur.

Notare autem possumus in iis et Aristotelis et Theophrasti libris plura esse de plantarum viribus medicinalibus dicta, sed Theophrastus non solum sparsim has plantarum vires considerat, sed de his peculiariter agendum proponit in decimo libro *Historiarum*, licet eius libri initium tantum habeamus, reliqua desiderentur.³⁴⁸ Hoc dico ad comprobationem eorum quae supra dixi loquens de sanitate et morbo: vires enim et proprietates plantarum medicinales cognoscendae sunt et a medico et a philosopho^b naturali, diversis tamen scopis; medicus eas considerat dum sibi proponit sanitatem

^aprimi om. 1607. ^ba philosopho 1607] philosopho 1590^v.

346 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 339a6–9.

347 See Aristoteles 1953, v: *De plantis libri duo*, f. 48orA ff. However, these books *De plantis* are today considered as apocrypha, and their authorship is attributed to Nicolaus of Damascus. See the Prolegomena of O. Apelt in his edition of the *De Plantis* for Teubner: Aristoteles 1888, p. iv.

348 See Theophrastus 1552, P. 200.

recuperandam vel conservandam; philosophus autem naturalis eas inquit ut plenam habeat cognitionem plantarum, quae sunt species corporis naturalis. Ideo id ei facere non convenit in libro *De sanitate et morbo*, sed solum in libris *De plantis*.

Nolo hic silentio praeterire dubium quoddam quod quidem aliis levis- 5
simum esse videtur, mihi vero non ita leve, sed arduum semper visum est. Cum enim in tractatione de animalium substantia Aristoteles et materiam et formam animalium declaraverit—prius enim egit de partibus animalium, postea de anima—, quaeritur cur agens de substantia plantarum et ipse et Theophrastus solas partes plantarum consideraverit, de forma vero ne ver- 10
bum quidem fecerit.

Ad hoc omnes responderent non opus fuisse loqui de anima plantarum, quia de hac iam plene dictum erat in secundo libro *De anima*, nempe de parte animae vegetali, qua sola videntur plantae vivere. Haec tamen respon- 15
sio mihi videtur non omnino tollere difficultatem: anima enim vegetalis, de
||130 qua agitur in li||bris *De anima*, non est propria plantarum forma, sed est propria viventis, quod commune genus est animalis et plantae, nec per eam distinguitur planta ab animali. Quoniam igitur necesse est confiteri plantam ab animali differre per substantialem aliquam formam, quae sit propria plantae—siquidem per materiam res non differunt; quae autem per sola 20
accidentia differunt, non differunt specie; omnia autem quae sunt propria plantarum tractanda sunt in libris *De plantis*—, agendum omnino erat de forma plantae quae plantam separat ab animali. Quare difficultas viget.

Ego breviter dicam quid hac in re sententiam, diffusius postea de hoc locuturus in operibus naturalibus. Ego quidem nunquam in eo multorum 25
errore fui, ut dicerem animam vegetalem constituere plantam, animam vero sensibilem constituere brutum, sed credo vegetalem constituere vivens, quod est genus plantae et animalis, et animam sensibilem constituere animal, quod est genus brutorum et hominis. Plantam vero ab animali differre puto per propriam formam, et bruta inter se et ab homine per proprias sin- 30
gulorum formas. Unde aliud maius dubium oritur: nihil enim potest esse praestantius anima quod et ipsum non sit anima; forma vero speciei est nobilior quam forma generis; quare forma propria equi nobilior est quam anima sensibilis, et forma propria plantae est nobilior quam anima vegetalis. Plurimae igitur aliae dantur animae praeter illas quas Aristoteles in libris *De 35
anima* declaravit. Sed de hoc loquemur in operibus naturalibus, nunc satis sit hanc difficultatem tetigisse.³⁴⁹

349 See G. Zabarella, *De facultatibus animae*, chaps. 6–9 (*De rebus naturalibus*, lib. XXI).

Ad dubium autem prius propositum satis est si in praesentia dicamus nullam fieri tractationem de forma propria plantae, quia haec est incognita. Ultimae enim differentiae ac propriae substantiales formae plantarum et animalium ignorantur, negari tamen non possunt, nisi in hoc absurdum incidamus, ut dicamus plantam ab animali, et plantas inter se, et animalia inter se differre solis accidentibus. Sed de hoc alibi. 5

89 Quod autem libri *De plantis* sequi debeant libros de animalibus, duplici ratione, eaque iam in praecedentibus tacta, demonstratur. Una est quia in libris *De animalibus* tractantur omnia illa quae pertinent ad corpus vivens, quod est plantae genus. Quoniam igitur cognitio speciei praesupponit cognitum iam esse genus, necesse est ut libri *De plantis* sint posteriores libris *De animalibus*. Nam si praecedere statuatur, de planta agetur ignorato genere et ignorata anima vegetali, qua viventia omnia dicuntur vivere, quod quidem dicendum non est. 10

Altera ratio sumitur ex iis quae sunt propria plantarum. Haec enim cum rudiora, proinde ignotiora sint in plantis quam illa quae iis in animalibus proportionem respondent, facilius cognoscuntur in plantis post cognitionem animalium. Ideo multae plantarum partes et ab Aristotele et a Theophrasto declarantur per animalium partes iam cognitae, et cum nominibus careant, vocantur iis nominibus quae sunt propria partium animalium, ob quamdam proportionalem respondentiam et officii similitudinem. Videmus enim ibi considerari in plantis carnem et venam, et alia eius modi, quae dicuntur proprie de animalibus. Haec igitur indicant libros *De animalibus* iam praecesisse, cum Aristoteles ac Theophrastus his nominibus utantur, ut iam declaratis in animalibus. 15 20 25

Quare tractatione plantarum absolvitur tota naturalis philosophia, cum haec postremum obtineat locum. Quod etiam significavit Aristoteles in calce primi capitis primi libri *Meteorologicorum*, ubi dicens agendum postea esse de animalibus et de plantis, prius animalia nominat, posterius vero plantas.³⁵⁰ 30

Caput XLII De perfectione scientiae naturalis ac de eius ordine

Naturalis disciplinae structura et partium omnium serie ita declarata, id unum considerandum restat: quaerere aliquem posse an perfectam rerum naturalium scientiam ab Aristotele traditam esse dicendum sit, an non per-

350 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 339a6–9.

fectam. Mihi quidem videtur, sicut antea quoque dictum est, perfectam et non perfectam dici posse. Nam perfecta est si ipsam formam, hoc est, fabricam et artificium spectemus, sed imperfecta ratione materiae et rerum consideratarum. Multae namque sunt res naturales quas non consideravit Aristoteles et multae quas non novit. Attamen si harum quoque notitiam assequeremur, non ob id alio ordine, aliove artificio tradere naturalem scientiam oporteret, sed manente fabrica artificioque Aristotelis, diceremus scientiam naturalem earum rerum additione perfectiorem reddi, quoad materiam, non quoad formam. Plurima namque tum^a de aliis rebus, tum maxime de animalibus et de plantis, addi possent quae ab Aristotele dicta non sunt; sed facile cuique esset adiectis singulis proprios in libris Aristotelis locos assignare, ordine tamen et artificio Aristotelis non immutato, nec labefactato; ut si diceremus nullos Aristotelem scripsisse proprios libros *De mineris*, facile fuit Alberto Magno, qui eos composuit, illos addere libris Aristotelis, et post quatuor *Meteorologicos*, quam eorum sedem esse diximus, collocare.

Sed dicere praeterea possumus naturalem philosophiam ab Aristotele scriptam etiam ratione materiae ac rerum cognoscendarum perfectam et omnibus numeris absolutam esse, si non actu, saltem virtute, quandoquidem credendum omnino est non solum praetermissa ab Aristotele fuisse multa, quoniam ipsi fuerunt incognita, sed omissa etiam ab ipso^b plura fuisse quae novit, sed scribere noluit. Nam certum est nullum ab Aristotele scriptum fuisse librum vel tractatum de hominis risibilitate, aut || de hinnibilitate equi, aut de his similibus. Tamen fundamenta ac semina quaedam ab eo iacta esse, unde emanare etiam illorum quae non scripsit cognitio potest. Iis enim quae nos Aristoteles docuit adiuti possimus alia multa contemplari et in eorum notitiam duci.

Quamobrem id mihi de naturalibus Aristotelis libris dicendum videtur | quod ego dicere solitus sum de geometricis et arithmeticiis ab Euclide scriptis: etenim multa sunt geometrica et arithmetica theoremata quae ab Euclide demonstrata non sunt, demonstrantur tamen ab aliis in ipsa librorum Euclidis interpretatione, nec ob id mancā et imperfectam vocare debemus Euclidis geometriam vel arithmeticam. Nam si omnia quae de magnitudinibus ac de numeris demonstrari possunt demonstrare Euclides voluisset, crevisset absque dubio volumen in immensum, quod quidem lectorem facile avertere ab illius lectione potuisset. Satis igitur ei fuit praecipua quaedam theoremata demonstrare, ex quibus postea aliorum plurimorum quae subituit, imo omnium quae excogitari possunt, demonstrationes deducerentur.

^atum] cum 1590^v 1607. ^bipso 1607] eo 1590^v.

Sciunt enim omnes eruditi mathematici nullum esse geometricum theorema cuius demonstratio ex libris Euclidis, tanquam ex uberrimo fonte, non facile hauriatur; eamque puto fuisse causam cur Euclides libros suos *Elementa* appellaverit, quasi fundamenta et principia ex quibus alia plurima deduci pussunt, tum in illa ipsa disciplina, tum in aliis et scientiis et artibus, quibus interdum usus rerum mathematicarum necessarius est. Dicere igitur possumus, imo debemus, scriptos esse tanto cum artificio ab Euclide libros illos, ut in iis mathematicae disciplinae perfectae et integrae, si non actu, saltem potestate et virtute contineantur.

Hoc idem de naturali philosophia ab Aristotele tradita dicendum esse videtur. Cum enim ea quae sunt praecipua de rebus naturae docuerit, alia reliquit in quorum notitiam ex illorum quae scripsit consideratione duci possumus. Itaque perfectam dicere possumus ab Aristotele scriptam esse naturalem philosophiam, etiam ratione rerum cognoscendarum. Omnium enim quae humanum ingenium assequi potest cognitionem tradit aut actu, aut saltem virtute. Idque fortasse ipsemet significare voluit in calce primi capitis primi libri *Meteorologicorum*, dum ait agendum manere de animalibus et de plantis tum universe, tum singillatim, quoniam his declaratis finem fere habitura est totius naturalis scientiae traditio. Inquit enim “fere”³⁵¹ tum propter quartum *Meteorologicum* et propter libros *De mineris*, quos non nominaverat, tum etiam ad significandum se non actu perfectam naturalem scientiam traditurum, sed virtute tamen perfectam, quemadmodum diximus.

Ordinem autem totius scientiae compositivum esse manifestum est, idque a nobis accurate declaratum est in libris *De methodis*. Ibi enim diximus progressum totius huius disciplinae ratione subiecti esse a magis universalibus ad minus universalia, a corpore naturali ad simplex et ad mistum late sumptum, ab hoc ad imperfectum et perfectum, et ab hoc ad inanimatum et animatum, et ab hoc ad animalia et plantas, ac tandem ad horum species. Sed quia horum singulorum considerantur ordinatim et principia et accidentia, ideo ratione principiorum est progressio a primis ac remotissimis principiis ad propinquiora, ac tandem ad proxima speciebus naturalibus,

351 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 339a6–9: “διελθόντες δὲ περὶ τούτων, θεωρήσωμεν εἴ τι δυνάμεθα κατὰ τὸν ὑφηγημένον τρόπον ἀποδοῦναι περὶ ζώων καὶ φυτῶν, καθόλου τε καὶ χωρὶς· σχεδὸν γὰρ τούτων ῥηθέντων τέλος ἂν εἴη γεγονὸς τῆς ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν προαιρέσεως πάσης”. See Aristoteles 1562, v, lib. I, f. 400r: “Cum autem pertransiverimus de his, speculabimur si quid possumus secundum inductum modum dicere de animalibus, et plantis universaliter, et singillatim. Fere enim his dictis, finis utique factus erit totius eius, quod a principio nobis propositi”.

et a simplicioribus ad concretiora. Nam interna principia corporis naturalis late sumpti simpliciora sunt internis principiis misti, quatenus mistum est, et haec simpliciora internis principiis animalis, quatenus animal est. Haec autem est conditio ordinis compositivi, eaque ad scientiam rerum consequendam omnino necessaria, ut in memoratis libris declaravimus.³⁵²

5

352 See Zabarella 1597, *De methodis*, II, ch. 7, co. 181–187; 16, co. 214–216.

Iacobi Zabarellae Patavini De Prima Rerum Materia Libri Duo. Liber Primus

|⁹¹ ||¹³³ Caput I Prooemium operis

Nihil esse videtur in rebus naturae obscurius et cognitu difficilius prima rerum materia, de qua in primo libro *Naturalis auscultationis* Aristoteles artificiosissime pertractavit. Plurimum etiam ad scientiam naturalem confert ipsius cognitio, cum in ipsomet eius disciplinae limine idem clara voce testatus sit nullam, ignoratis naturae primordiis, rerum naturalium cognitionem haberi a nobis posse.¹ Haec ego considerans, aliquod me operaepretium facturum existimavi, si arduas, quae hac de re existunt, quaestiones magnasque difficultates, quae negotium facessere omnibus solent, pro viribus explicare tentavero; et ea quae ipse philosophando excogitare potui in commune conferens, aliisque expendenda relinquens, nisus fuero veritatem et Aristotelis de prima materia sententiam (si possim) reddere clariorem. Erit etiam haec nostra contemplatio non inutilis propter alia principia de quibus ob eorum inter se mutuuum respectum aliqua dicere necessarium erit, necnon de methodo qua nos Aristoteles ad eorum omnium cognitionem perduxit. Haec enim ad plenam primae materiae notitiam considerare oportebit.

Ordinem vero eum servabo quo in omnibus uti solitus sum et qui est naturae nostrae maxime consentaneus. Ea enim quae faciliora cognitu sunt, quaeve exactiorem || aut faciliorem reddere aliorum cognitionem possint, semper anteponam, etiam si ipsarum rerum naturalis ordo, quo existunt (quod quidem hac in re sequenter eventurum scio) alius esse videatur. Aliorum sententias et dicta in medium adducere non curabo nisi quando rem ita postulare existimavero, in iisque utar ea quae philosophum decet tum libertate, tum ingenuitate. Nam et illa quae falsa videbuntur refutare, et quae vera esse putavero recipere et approbare, et sectatorem me aliorum facere non verebor, ut solo veritatis amore ductum me esse omnes intelligant et fateantur.

1 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a10–16 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 1, f. 5vI).

Caput II De duobus principiis contrariis

Cum prima rerum naturalium principia apud Aristotelem tria sint—duo contraria et tertium subiectum—, erat quidem subiectum natura prius contrariis, sed quoniam ignotius offerebatur et ad eius notitiam necessaria erat principiorum contrariorum cognitio, Aristoteles primo loco de contrariis egit, postea vero de subiecta materia. Ad principia contraria cognoscenda
 [92] satis fuit inductio, quippe quae^a minus | abscondita et faciliora cognitu erant. Ad materiam autem inveniendam efficaciore instrumento opus fuit, demonstratione ab effectu, ad quam etiam Aristoteles magno cum artificio magnoque verborum apparatu progressus est. Qui vero dicunt principia contraria probari ab Aristotele demonstratione a priori in contextu 42 libri primi *Physicae auscultationis*,² ii non bene logicam didicerunt, siquidem is est syllogismus quidam || dialecticus, qui nihil demonstrat, cum ex definitione quidditativa principii probet prima contraria esse principia rerum, quod est petere illud idem quod probandum erat, ut in logicis libris ostensum a nobis
 ||135 est.³ Proinde ratio illa ut dialectica admitti potest, quae ut demonstrativa absque dubio vitiosa est.

Ratione igitur naturali Aristoteles nulla alia utitur nisi inductione. Ex singulis enim quae fiunt, colligit hanc universalem: omne quod fit ex suo contrario fieri, et ita cuiuslibet rei principia esse duo contraria, unum recedens vocatum terminum a quo, alterum vero accedens vocatum terminum ad quem. Contraria autem appellavit non contrarietate vera, sed ea oppositione quae est inter habitum et privationem. Cum enim omnis generatio sit transitus de non esse ad esse, et omnis interitus sit transitus de esse ad non esse, necesse est alterum contrarium esse nobilius, alterum vero ignobilius;
 et unum esse habitum quemdam et formam a qua res habet ut sit; alterum vero illius formae privationem, quae significat non esse illius rei cum potestate ad formam oppositam. Et quamvis videatur generatio esse transitus a forma ad formam, ut si ex aqua generetur^b aer—non enim potest aliqua forma recedere quin alia forma accedat—, id tamen non est per se, nec quatenus est generatio. Generari enim dicimus id quod non est, quare per se generatur aer ex non aere, per accidens vero ex aqua. Accidit enim illi non aeri ex quo fit aer ut sit aqua.

^aquippe quae 1607] quippeque 1590^v. ^bgeneretur 1590^v corr.] generatur 1607.

2 Aristoteles, *Physica*, I.5, 188a26–30 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 42, f. 27vG–H).

3 See Zabarella 1597, *De natura logicae*, II, ch. II, co. 73–74.

Generari autem et interire dicimus proprie quidem et absolute substantias, accidentia vero minus proprie et (ut vocant) secundum quid. Nam si ex aere aqua generetur, aquam fieri simpliciter dicimus; si vero aqua ex frigida fiat calida, non simpliciter dicimus aquam fieri, sed aquam fieri calidam. Unde colligimus eandem mutationem in accidentibus vocari posse 5 et generationem et motum pro variis considerationibus. Illam enim aquae calefactionem generationem appellare possumus, quatenus fit calidum ex non calido, formatum ex privato. Quatenus autem est transitus a frigido in calidum, a forma ad formam, et (ut vocant) a positivo ad positivum, eatenus vocatur motus. Ideo Aristoteles in quinto libro *Physicorum*, distinguens 10 generationem a motu, dixit motum esse de subiecto in subiectum; generationem vero de non subiecto in subiectum, et interitum de subiecto in non subiectum; sumendo subiectum pro termino positivo, et non subiectum pro termino privativo.⁴

Patet igitur principia generationis cuiusque rei esse duo contraria, quia de 15 ratione generationis est ut id quod generatur transeat de non esse ad esse, et de ratione interitus est ut id quod interit transeat de esse ad non esse, siquidem nil aliud est generari, quam prius non esse, postea esse; et nil aliud est interire, quam prius esse, postea vero non esse.

||136 Caput III De inventione primae materiae

20

Cognitis principiis contrariis, Aristoteles ad primam materiam invenien-
dam ita progressus est. Coepit dubitando ostendere duo contraria ad rerum
generationem non sufficere, proinde subiectam contrariis materiam sta-
tuendam esse tanquam tertium principium, quae materiae probatio dia-
lectica et infirma est. Nam ex facta in contrarias partes argumentatione 25
colligere subiiciendam esse materiam, ut adversantia illa argumenta con-
ciliantur, est probabiliter ac dialectice rem pro|bare, absque ulla ex natura
rei ducta ratione. Propterea eam ab effectu notiore demonstrare aggressus
est hunc in modum: propositum illi erat ostendere dari primam materiam
subiectam generationi substantiali, quandoquidem de subiecto mutationis 30
accidentalis nullum dubium erat; videmus enim ceram ex infiguratione figu-
ram accipere, et aquam ex frigida fieri calidam; non ita apparet subiectum
generationis aeris ex aqua, quoniam insensile et absconditum est, et vide-
tur aqua tota interire, et tota aeris substantia generari ex nulla praeexistente

4 See Aristoteles, *Physica*, V.1, 225a1–20.

materia, ideo Aristoteles ex accidentali mutatione duxit nos ad idem cognoscendum in generatione substantiali.

Cum enim tandem usus esset hac demonstratione ab effectu “ubi est mutatio substantialis, ibi est materia illi subiecta, at in corpore naturali est mutatio substantiae, ergo in eodem est materia tali mutationi subiecta”, vidit Aristoteles minorem quidem propositionem manifestam esse, sed maiorem esse incognitam et aliqua declaratione indigere. Ideo^a ut a notioribus ad ignotiora progrediretur, generationem universe sumptam ante omnia sibi considerandam proposuit. Cum enim id quod communius est notius nobis sit, facilius cognoscitur subiecta materia in generatione latissime accepta, quae et illam quae fit ab arte, et illam quae a natura, sive substantiarum sive accidentium, communiter amplectatur, quam peculiariter considerata materia solius mutationis substantialis.

Voluit ergo primum inductione probare hanc universalem: “in omni generatione subiectum requiritur”; et considerare coepit in accidentibus omnibus id esse manifestum, ut ex eorum consideratione idem proportionem quadam in substantiis quoque necessarium esse cognosceremus. Haec enim est vis inductionis demonstrativae, ut ex aliquorum particularium enumeratione in lucem prodeat praedicati cum subiecto essentialis connexus, unde cognoscamus ita esse in reliquis. Semper enim ex eo quod praedicatio est per se licet inferre eam esse de omni. Sic igitur Aristoteles a generatione accidentium progrediens ad eam quae est substantiarum, tandem ex his per inductionem colligit hanc universalem, “in omni generatione necessarium est subiectum”, sub qua deinde sumit peculiariter de generatione substantiali hanc maiorem, “ubi generatio substantialis, ibi est subiecta materia”, et facit demonstrationem illam ab effectu, quam supra memoravimus. Hac methodo inventam esse ab Aristotele primam rerum materiam in primo libro *Physicae auscultationis* eum librum bene considerantibus manifestum est.

||137

Caput IV De modis quibus ad primae materiae cognitionem duci possumus opiniones aliorum

Quaeri solet quot modis in primae materiae cognitionem duci possimus. Ad hoc quid alii dicant paucis referam, postea quid ipse sentiam declarabo.

^aita 1607.

Pluribus videtur Aristoteles^a multis modis primam materiam manifestasse. Unus legitur in contextu 8 libri septimi *Metaphysicorum*, ubi per negationem declarat materiam, dicens: materia non est substantia, nec quantum, nec quale, nec ulla aliarum categoriarum, sed horum omnium subiectum.⁵

5

Alii vero duo modi leguntur in primo libro *Physicorum*: unus per mutationem substantiae, quem iam exposuimus; alter per analogiam, quem tangit Aristoteles in contextu 69 eiusdem libri,⁶ sed illa analogia non eodem modo

^aAristoteles 1607] Aristotelem 1590^v.

5 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F): “δεῖ δὲ μὴ μόνον οὕτως· οὐ γὰρ ἰκανόν· αὐτὸ γὰρ τοῦτο ἄδηλον, καὶ ἔτι ἡ ὕλη οὐσία γίγνεται. εἰ γὰρ μὴ αὕτη οὐσία, τίς ἐστιν ἄλλη διαφεύγει· περιαιρουμένων γὰρ τῶν ἄλλων οὐ φαίνεται οὐδὲν ὑπομένον· τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῶν σωμάτων πάθη καὶ ποιήματα καὶ δυνάμεις, τὸ δὲ μήκος καὶ πλάτος καὶ βάθος ποσότητές τινες ἄλλ’ οὐκ οὐσίαι (τὸ γὰρ ποσὸν οὐκ οὐσία), ἀλλὰ μᾶλλον ᾧ ὑπάρχει ταῦτα πρῶτον, ἐκεῖνόν ἐστιν οὐσία. ἀλλὰ μὴν ἀφαιρουμένου μήκους καὶ πλάτους καὶ βάθους οὐδὲν ὀρώμεν ὑπολειπόμενον, πλὴν εἴ τί ἐστι τὸ ὀριζόμενον ὑπὸ τούτων, ὥστε τὴν ὕλην ἀνάγκη φαίνεσθαι μόνην οὐσίαν οὕτω σκοπούμενοις. λέγω δ’ ὕλην ἢ καθ’ αὐτὴν μήτε τι μήτε ποσὸν μήτε ἄλλο μηδὲν λέγεται οἷς ὠρίσται τὸ ὄν. ἔστι γὰρ τι καθ’ οὗ κατηγορεῖται τούτων ἕκαστον, ᾧ τὸ εἶναι ἕτερον καὶ τῶν κατηγοριῶν ἑκάστη (τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῆς οὐσίας κατηγορεῖται, αὕτη δὲ τῆς ὕλης), ὥστε τὸ ἔσχατον καθ’ αὐτὸ οὔτε τι οὔτε ποσὸν οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἐστίν· οὐδὲ δὴ αἱ ἀποφάσεις, καὶ γὰρ αὗται ὑπάρξουσι κατὰ συμβεβηκός. ἐκ μὲν οὖν τούτων θεωροῦσι συμβαίνειν οὐσίαν εἶναι τὴν ὕλην· ἀδύνατον δέ· καὶ γὰρ τὸ χωριστὸν καὶ τὸ τόδε τι ὑπάρχειν δοκεῖ μάλιστα τῇ οὐσίᾳ, διὸ τὸ εἶδος καὶ τὸ ἐξ ἀμφοῖν οὐσία δόξειεν ἂν εἶναι μᾶλλον τῆς ὕλης”. “Oportet autem non ita solum. Non enim sufficiens est. Et hoc nanque ipsum non est manifestum. Et item materia substantia est. Nam, si haec non est substantia, quae alia est, fugit nos. Demp̄tis etenim caeteris, nihil aliud remanere videtur. Caetera nanque passionēs corporum et affectiones, et potentiae sunt. Longitudo vero, latitudo, et profunditas quantitates quaedam, sed non substantiae sunt. Quantitas etenim non est substantia, sed magis cui haec ipsa primo insunt, illud est substantia. Enimvero ablata longitudine, latitudine, et profunditate, nihil videmus reliquum, nisi siquid est, quod ab eis determinetur, ut ita consyderantibus, materiam solam necesse sit apparere substantiam. Dico autem materiam, quae per seipsam, neque quid, neque quantum, nec aliquid aliud quippiam dicitur, quibus ens determinatur. Est enim quid, de quo singula horum praedicantur: cui esse, ac cuique praedicationum diversum est, caetera nanque de substantia praedicantur, haec vero de materia. Quare quod ultimum est per se, neque quid, neque quantum, nec aliquid aliud est, neque etiam negationes. Etenim hae quoque secundum accidens erunt. Ex his itaque speculantibus, accidit substantiam esse materiam. At impossibile est. Etenim separabile, et quod quid videntur maxime inesse substantiae: propter quod forma, et quod ex ambobus substantia videtur esse magis, quam materia”.

6 Aristoteles, *Physica*, I.7, 191a7–14 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 69, f. 40vH–I): “ἡ δὲ ὑποκειμένη φύσις ἐπιστητὴ κατ’ ἀναλογίαν. ὥς γὰρ πρὸς ἀνδριάντα χαλκὸς ἢ πρὸς κλίνην ξύλον ἢ πρὸς τῶν ἄλλων τι τῶν ἐχόντων μορφήν [ἡ ὕλη καί] τὸ ἄμορφον ἔχει πρὶν λαβεῖν τὴν ἡμορφον,

ab omnibus intelligitur. Scotus intelligit relationem ad formam, ut apud eum legimus in secundo *Sententiarum*, distinctione 12, quaestione 1;⁷ sic etiam Thomas interpretatur in opusculo 32,⁸ et alii complures Latinorum: cum enim actus sit ratio cognoscendi et forma sit actus, rationi consonum est primam materiam per formam cognosci.

5

94 Sed Graeci et alii melius locum illum⁹ interpretantes intelligunt analogiam | non ad formam, sed ad subiectum sensile mutationis accidentalis. Ut enim se habet aes ad totum compositum artefactum, ut ad statuam, ita prima materia se habet ad substantiam compositam. Quemadmodum igitur
10 aes antequam fiat statua non est actu statua, sed potestate, ita prima materia antequam formam accipiat non est actu ens ullum, sed omnia potestate.¹⁰ Haec est illius loci vera interpretatio. Analogia enim est proportio quae, cum sit similitudo rationum, non potest esse inter duo, sed est inter quatuor, quia ratio est inter duo, quare dum duas rationes inter se comparamus et
15 similes esse dicimus, quatuor terminos consideramus, vel tres si unus bis sumatur et teneat locum duorum. Dicimus enim quaternarium ad binarium habere rationem duplam, sic duodenarium ad senarium habere rationem duplam; cum ergo eadem utrobique sit ratio, dicimus ita se habere duodenarium ad senarium, ut se habet quaternarius ad binarium, eaque vocatur analogia. Sic ergo ibi Aristoteles dicit: ita se habere primam materiam ad
20 substantiam compositam, ut se habet materia artefacti ad ipsum compositum artefactum, et ita per hanc analogiam cognoscitur prima materia, quia
||138 proportione respondet subiecto mutationis accidentalis.¹¹

Aliqui tamen locum illum considerantes dixerunt Aristotelem ibi loqui de cognitione essentiae ipsius materiae, non de cognitione existentiae. Cum
25 enim dicat “ita haec ad substantiam et id quod est se habet”,¹² significat

οὕτως αὕτη πρὸς οὐσίαν ἔχει καὶ τὸ τόδε τι καὶ τὸ ὄν. μία μὲν οὖν ἀρχὴ αὕτη, οὐχ οὕτω μία οὐσα οὐδὲ οὕτως ὄν ὡς τὸ τόδε τι, μία δὲ ἡς ὁ λόγος, ἔτι δὲ τὸ ἐναντίον τοῦτω, ἢ στέρησις”. “Subiecta autem natura scibilis est secundum analogiam. Ut enim ad statuam aes, aut ad lectum lignum, aut ad aliud aliquid habentium formam materia, et informe se habet, priusquam accipiat formam, sic haec ad substantiam, et hoc aliquid, et quod est se habet. Unum igitur principium haec, non sic unum existens, neque sic ens, ut hoc aliquid: unum autem ratio: amplius autem contrarium huic privatio”.

7 Duns Scotus 1689, v.2: *In Sentent.*, p. 664.

8 Thomas Aquinas (Ps.), *De natura materiae*, ch. 2.

9 Aristoteles, *Physica*, 1.7, 191a7–14 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 69, f. 40vH–I).

10 See Themistius 1900, p. 29.

11 See Zabarella 1601, ff. 107v–110v.

12 See above n. 6.

primam materiam iam inventam ut existentem et considerans solam eius naturam, inquit eam cognosci per analogiam, videlicet quod secundum se nihil est actu, sed omnia potestate, sicuti etiam aes ad statuam sese habet. Praeterea, inquit ibi Aristoteles materiam esse “ἐπιστητήν”¹³ per analogiam, quare de perfecta materiae cognitione loquitur, perfecta autem est distincta, qua cognoscitur essentia et quid res sit. Haec sunt quae ab aliis de modis quibus ad materiae cognitionem duci possumus dicta invenio. 5

Caput v Declaratio verae sententiae de cognitione materiae

Ut pateat quidnam recte ab aliis dicatur, et quid non recte, ego hac in re sententiam meam proferam. Puto in primis verum esse id quod Averroes 10 asserit in commentario ultimo primi libri *Physicorum*, quem postea multi in hoc secuti sunt: nullam esse aliam viam qua ad primae materiae notitiam pervenire possimus, nisi illam unam qua Aristoteles in illo primo libro usus est, sumptam a mutatione substantiali.¹⁴ Etenim hoc uno medio ostendi potest primam materiam dari, et nullo alio. 15

Vana igitur est Avicennae et aliorum sententia, qui putant materiam posse alio medio demonstrari a primo philosopho.¹⁵ Quod enim dicunt aliqui de modo illo qui habetur in contextu 8 libri septimi *Metaphysicorum*¹⁶ est error manifestus, quoniam aliud est via ducens ad inventionem materiae, aliud est via ducens ad cognoscendam essentiam materiae iam inventae, 20 aliud demum est ipsius essentiae iam cognitae significatio et expressio per definitionem. Iam enim in logicis libris ostendimus definitionem non notificare essentiam rei latentem, sed aliquam esse methodum qua quid res sit notificatur, idque esse notificare ipsam definitionem.¹⁷ Itaque negatio qua Aristoteles in dicto loco utitur ad materiae naturam significandam non est 25 via ducens ad materiam cognoscendam, nec ratione existentiae, nec ratione essentiae, sed est potius conclusio illius progressus quo essentia materiae notificata est. Postquam enim quid sit materia nobis innotuit, optime eius essentiam eo modo significamus per negationem.

^aἐπιστητών 1607.

13 See above n. 6.

14 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 83, f. 47vG–L.

15 *Ibidem*. See Avicenna 1980, VI, ch. 4, pp. 320–325.

16 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

17 See Zabarella 1597, *De methodis*, III, ch. 8, co. 237–238.

Hoc autem clarius fiet si consideremus qua via sit notificata materiae natura et essentia. Hanc viam ego non aliam esse puto quam illam analogiam de qua Aristoteles in contextu 69 primi *Physicorum* locutus est.¹⁸ Postquam enim materiam dari || per substantiae | mutationem invenimus, consideramus eam ita se habere ad res quae ex ipsa fiunt, ut se habet aes ad statuam cuius est materia, et cum ratio aeris ad statuam nota sit, inde colligimus quae sit ratio primae materiae ad res quae ex ea fiunt. Aes enim antequam formam statuae accipiat non est actu statua, sed potestate. Quoniam igitur eadem est primae materiae ratio ad res omnes, quae aeris ad statuam, materia quoque non erit ulla ex rebus actu, sed omnes potestate. Haec est definitio materiae per talem analogiam cognita quam profert Aristoteles in illo contextu 8 libri septimi *Metaphysicorum*,¹⁹ nec potuisset ibi essentiam materiae ita per negationem significare, nisi prius per analogiam praedictam cognovisset hanc esse materiae essentiam.

Hoc tamen maiore eget consideratione, et in sequentibus diligentius expenditur. In praesentia hoc dixisse satis sit: illam expressionem essentiae materiae per negationem non esse viam ducentem ad cognitionem essentiae materiae, sed esse potius conclusionem illius viae. Sic enim exprimitur essentia materiae iam a nobis inventa et cognita per analogiam, hoc est, per proportionalem similitudinem quam habet cum subiecto sensili mutationis artificiosae. Ob id optime eos sensisse arbitror qui dixerunt Aristotelem in illo contextu 69 essentiam materiae praecipue respexisse, dum dixit materiam sciri per analogiam, et significasse nullam esse aliam viam qua cognosci possit quid sit materia, nisi hanc analogiam. Quisquis enim bene verba illa Aristotelis expendat, animadvertet Aristotelem denotasse solam analogiam ad cognoscendam materiae essentiam nos ducere posse; idque rationi constantaneum est: cum enim materia secundum se non sit actu, non potest per se movere intellectum, sed solum per alia quae actu sunt, quorum ipsa similis est; quod etiam Plato significavit, dicens materiam cognosci a nobis adulterina quadam cognitione, nec per rectam inspectionem, sed per obliquam: dum enim sensilem materiam spectamus, ex ea huius quoque insensilis materiae naturam iudicamus.²⁰

Negandum tamen propterea esse non puto id quod illi negant, etiam ad existentiam materiae inveniendam fuisse utilem, imo et necessariam talem

18 Aristoteles, *Physica*, I.7, 191a7–14 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 69, f. 40vH–I).

19 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

20 Perhaps Plato, *Respublica*, VII, 514a ff.

analogiam, quod quidem ita declaro: certum est nullum esse medium quo prima materia ignota demonstretur existere, nisi solam mutationem substantialem per demonstrationem ab effectu qua usus est Aristoteles in primo libro *Physicae auscultationis*, eaque est sententia Averrois clara in commentario ultimo illius primi libri, quae etiam ratione validissima comprobatur: 5
nisi enim interire aquam et in aerem mutari videremus, nulla ratione cognoscere possemus corpora haec ex materia et forma constare, sed simplicia penitus esse putaremus; sic hominem et equum, et reliqua omnia corpora
||140 nautalia. Ea namque si aeterna esse et nunquam interire inspiceremus, ita ut nulla nobis esset cognita substantiae mutatio, nullam prorsus cognoscere 10
possemus compositionem materiae cum forma. Hanc igitur ex mutatione substantiae in aliam substantiam cognoscimus. Cum enim interire aquam et ex ea gigni aerem videamus, cognoscimus necessarium esse aliquod utriusque substantiae commune subiectum, quoniam in omni accidentium mutatione videmus idem subiectum commune substerni formae genitae et formae interemptae, et nullam fieri mutationem contrarii in contrarium sine aliqua utrisque contrariis subiecta materia. 15

Hinc patet vanam esse illorum considerationem qui dicunt materiam cognosci per formam seu per relationem ad formam, nisi illud idem quod nos dicimus se significare velle fateantur. Nam si intelligant materiam cognosci per formam ut advenientem et recedentem, dicunt cognosci per mutationem substantiae, quod nos quoque asserimus. Sic enim per formam, non prout est actus et ratio cognoscendi, sed prout accedit ac recedit, et prout est mutabilis, materiam cognoscimus. At si substantia omnis naturalis aeterna esset, dicere per formam, quatenus est actus, materiam cognosci ridiculum 20
esset: per formam enim cognoscitur ipsummet corpus cuius est forma, et actus, et perfectio, per eam etiam cognoscuntur | accidentia consequentia; 25
|96 at certe ipsa materia nunquam per formam cognosceretur si omnes rerum naturalium formae aeternae et immutabiles essent.

Cum autem hoc unum medium, mutatio substantiae, nos in materiae cognitionem ducere potuerit, necessaria tamen fuit etiam analogia. Nam fuit quidem sola mutatio medium in demonstratione ab effectu, nec ullo alio medio uti poteramus. Attamen illius demonstrationis propositio maior non poterat nisi per analogiam declarari, alioquin ignota manebat. Quod enim ubi est substantiae mutatio, ibi sit subiecta materia, ignotum offerebatur, 30
et ex accidentium mutatione ab Aristotele declaratum est, ut legimus in contextu 62 primi *Physicorum*.²¹ Hoc autem est analogia uti et dicere: ut 35

21 Aristoteles, *Physica*, I.7, 190a31–190b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 62, f. 37rC–E).

generatio domus et generatio statuae materiam habent subiectam, ita et animalis generatio et plantae debet habere materiam, quae ad plantam et animal eam habeat rationem, quam habent lapides ad domum et aes ad statuam, hoc est, quae sit sustentaculum ipsius mutationis de contrario in contrarium. Sic enim locum illum interpretatur Averroes ibidem, et hoc 5
pacto ad demonstrandam materiae existentiam utitur analogia.²²

||141 Hac eadem utuntur etiam arithmetici practici in inveniundo numero aliquo ignoto: tribus enim numeris constitutis, quorum primus ad secundum certam habeat rationem, quaerunt quartum ad quem tertius eandem rationem habeat; et dicunt: si quatuor dant octo, septem quotnam dabunt? Et 10
inveniunt dare quatuordecim. Ideo advertendum est nos contrariis modis analogia uti ad existentiam et ad essentiam materiae declarandam. Nam in declaranda existentia supponimus notam rationem contrariorum ad subiectum, et materiam quaerimus ad quam fit^a eadem ratio contrariorum de genere substantiae, quod diximus etiam arithmeticos facere dum quaerunt 15
aliquem numerum ignotum; at in declaranda essentia supponimus utrobique materiam notam et quatuor terminos notos. Quaerimus autem perfecte cognoscere rationem primae materiae ad compositum naturale. Eam enim prius leviter cognoscebamus, et in eius distincta cognitione consistit cognitio 20
essentiae materiae.

Quod vero aliqui dicunt, posse primam materiam sine mutatione probari medio metaphysico sic “datur purus actus, ergo datur pura potentia”, vanum est. Dialectica enim et probabilis est ratio, quae nihil habet necessitatis. Sumitur enim a loco illo topico qui dicitur ab oppositis, nam cum opponantur potentia et actus, seu relative, seu alio modo, videtur uno existente 25
necessarium esse ut alterum quoque existat; attamen si qua est relatio actus ad potentiam, ea non est cuiuslibet actus, sed illius tantum qui potentiam adimpleat; actus enim subsistentes nullam habent relationem ad potentiam; actus vero non subsistentes qui materiam informant non possunt esse cogniti dum materia ignoratur; quisquis enim materiam neget, is compositionem quoque materiae et formae inficiabitur. Quare nullius momenti haec 30
est ratio quae sumitur ab actu.

Quod si dicant eius vim in hoc esse constitutam, quod necesse est dari utrumque extremum latitudinis entis, ut purum actum, ita et puram potentiam, hoc quoque infirmum est. Dicam enim posse quidem subsistere actum 35
purum ac puram potentiam non posse subsistere, ideoque non dari. Ratio

^afit 1607] sit 1590^v.

22 See Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 69, f. 40vI–M.

igitur nil aliud probat nisi dari duo extrema entis subsistentis, perfectissimum et imperfectissimum, quod quidem nemo negaret. Dicam autem perfectissimum subsistens esse Deum, imperfectissimum vero terram, vel aliud quidpiam, eaque esse duo extrema latitudinis entis subsistentis. Quare patet rationem hanc non esse necessariam, sed probabilem, cui aliam similem legimus apud Aristotelem in contextu 37 libri octavi *Physicorum* ad probandum motorem immobilem, ut plures interpretes eo in loco animadvertunt.²³ 5

Ut igitur omnia quae diximus paucis colligamus, summa haec est: primam materiam dari nullo alio medio ostendi potuit, quam mutatione substantiae per demonstrationem ab effectu, sed eius demonstrationis propositio maior declarata | est per analogiam et similiudinem quamdam cum mutatione accidentium, quae sensile subiectum habent; deinde inventa materia, eius essentia notificatur per analogiam quam habet cum subiecto sensili mutationis accidentalis; haec demum essentia ita per analogiam coll|gnita exprimitur ac significatur definitione illa per negationem tradita quam legimus in contextu 8 libri septimi *Metaphysicorum*.²⁴ Sed quia diximus analogiam conferre nobis tum ad essentiam, tum ad existentiam materiae cognoscendam, est animadvertendum non eamdem prorsus esse analogiam, nam in declaranda essentia materiam supponimus, et dicimus eam proportionem respondere subiecto mutationis accidentalis; at in declaranda existentia supponimus mutationem substantiae de contrario in contrarium, et dicimus eam proportionem respondere mutationi accidentali, ut sicut illa habet subiectum, ita et hanc habere subiectam materiam colligamus. 10 15 20

Caput VI De duabus primae materiae notionibus

25

Quoniam autem primae materiae condiciones considerandas nobis proposuimus, non sunt ignorandae duae illae quas vocant primae materiae notionem a Themistio declaratae in primo libro *Physicae auscultationis*, in sua magna digressionem. Etenim pro diversis materiae notionibus seu considerationibus condiciones quoque diversae ipsi attribuendae sunt. Inquit ibi Themistius duas esse considerationes materiae: unam absolutam, quatenus est ens, quae prima notio dicitur; alteram respectivam, quatenus est alio-

23 See Aristoteles, *Physica* VIII.5, 256b14–27 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 37, f. 376rB–E).

24 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

rum principium, quae vocatur secunda notio. Quemadmodum igitur homini alia attribuuntur, quatenus est homo, alia quatenus est pater, sic etiam materiae alia sunt attributa secundum primam eius notionem, et prout est ens, alia vero iuxta secundam notionem, quatenus est principium et refertur ad alia. Dum enim eam secundum se consideramus, attribuimus ei negationem omnium formarum, necnon dimensiones et quantitatem. In secunda vero notione consideratae attribuimus privationem, quae est tertium rerum principium^a naturalium et potentiam recipiendi formas. Nam quidquid fit, fit ex materia privata et potente formam qua caret recipere, quae postea diligentius a nobis considerabuntur.²⁵

Sed haec quae de duplici materiae notione dicuntur multis dubia visa sunt, et mihi quoque non parvam difficultatem fecerunt. Exponenda igitur breviter sunt ea quae hinc inde hac de re dici possunt, ut veritas cognoscatur, quoniam ad illa quae postea tractanda sunt haec consideratio non parvi est momenti.

Primum quidem videtur nullam dari primam materiae notionem, propterea quod materia non est species aliqua entis subsistens et ab aliis rebus distincta, sed ea tantum ratione est ens, quatenus est aliorum materia et principium. Sic enim non est aliquod ens a rebus distinctum, sed est res omnes potestate. Quoniam igitur in prima materia rebus omnibus subii-
 ¶143 cienda non fuit naturae consilium eam ut rem quam ¶dam constituere, sed ut ipsarum rerum principium, et ut id ex quo omnia fierent et constarent, non habet materia locum in rebus ut species entis, sed ut pars sive ut principium specierum entis. Unumquodque autem ita est considerandum et cognoscendum, uti est. Ergo nulla alia datur materiae consideratio seu notio, nisi haec una respectiva, prout est principium rerum.

Patet autem hoc ex aliis rebus quibus revera hae duae notiones compe-
 ¶98 tunt. Nam elementorum in scientia naturali duplex est consideratio, quia duplicem habent locum in natura: primum quidem secundum se conside-
 ¶30 rata sunt species corporis naturalis, et secundum hanc absolutam conside-
 ¶98 rationem tractantur in libris *De caelo*; deinde sunt principia mistorum, et hac consideratione respec|ctiva postea tractantur in libris *De ortu et interitu*. Itaque si materiae quoque hae duae notiones seu considerationes compe-
 ¶35 terent, duae etiam ipsius tractationes extarent: una absoluta, quam tamen non videmus, altera respectiva, quam solam habemus.

^aprincipium rerum 1607.

25 See Themistius 1900, pp. 25–29; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40ra–b (see also 42a–b).

Praeterea, si materia etiam secundum se considerari posset ut ens, eam considerasset Aristoteles hoc modo in libris *Metaphysicis*. Attamen hoc in iis libris non videmus, quin potius videmus contrarium. Nam definitio materiae quam legimus in contextu 8 libri septimi²⁶ videtur ei competere in secunda potius notione, quam in prima. Definitur namque ibi materia per respectum quem habet ad res omnes, secundum quem dicitur earum principium, nam inquit Aristoteles eam necesse substantiam, nec quantum, nec quale, nec ullam aliarum categoriarum, sed omnium subiectum, hoc est, materiam ex qua omnia fiunt. Dicere enim eam esse subiectum omnium est dicere esse omnia potestate, et ita ibi interpretatur Averroes.²⁷ Hoc autem est eam esse omnium principium, quare nulla dari videtur materiae consideratio in prima notione. 5 10

In contrarium autem ita possumus argumentari: materia est substantia, ergo habet considerationem absolutam; antecedens legitur apud Aristotelem in primo et in secundo *Physicorum*,²⁸ et in initio secundi *De anima*,²⁹ et in septimo *Metaphysicorum*;³⁰ consequentia etiam manifesta est: nam quaelibet substantia habet essentiam absolutam, sin minus erit de genere relativorum, ut patet ex eorum definitione. Definiens enim Aristoteles vera relativa quae appellari solent relativa secundum esse, dixit: ad aliquid ea sunt quorum hoc ipsum est esse, ad alia quodammodo referri.³¹ Cui igitur ea definitio competit, id necesse est vere esse in categoria relativorum: quomobrem si ipsa materiae essentia nihil habeat absoluti, sed notat solum relationem ad alia, nullo pacto tueri possumus materiam esse substantiam, vel dicere cogimur aliquam substantiam esse vere in categoria relativorum. Haec autem absurda sunt, nam dicere quidem possumus aliquam substantiam habere relationem || secundum dici, ut caput dicitur esse alicuius caput, at non secundum esse, quia si est substantia, necesse est ut propriam naturam habeat absolutam cui postea relatio superveniat. Sic igitur necesse est essentiam materiae esse absolutam, quo fit ut hoc modo cognosci etiam materia a nobis possit. Quidquid enim est cognoscibile a nobis est. Itaque materia in prima quoque notione considerari et cognosci potest. 15 20 25 30

||144

26 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

27 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 159rD–E.

28 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a5–6; II.1, 192b33 ff.

29 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–7.

30 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1028a36–1029a3.

31 See Aristoteles, *Metaphysica*, V.15, 1020b25–1021b7; *Categoriae*, 7, 6a36–6b15.

Hoc ipse argumento ductus, post longam considerationem cognovi veram esse Themistii sententiam de duplici materiae notione, vidique rationem difficultatis hac in re illam esse, quam Themistius quoque animadvertit, nempe absconditam naturam et debilem (ut ita dicam) entitatem ipsius materiae. Cum enim prope ad nihil accedere videatur, licet sit aliquid et substantia, non possumus nisi magna cum difficultate absolutam eius naturam comprehendere, nec videmur sine relatione ad alia eam posse concipere animo ac contemplari. Possunt tamen illi qui mediocri ingenii acumine sunt praediti, si efficaciter in ea figant oculos mentis, absolutam eius naturam penetrare et apprehendere.

5

10

Clarius res fiet si contraria argumenta solverimus. Ad primum responsio patebit si ipsum etiam contra Aristotelem ita retorqueamus: consilium naturae in dando animalibus capite non fuit ut esset species entis quae per se existeret, sed solum ut esset pars animalis, quod vere est species entis, ergo nulla alia est capitis essentia quam quae in illa relatione consistit; est igitur caput vere relativum, quod tamen Aristoteles negavit; dicimus igitur caput esse substantiam secundum se, et hac ratione habere naturam absolutam, hanc tamen substantiam factam esse a natura propter animal, et ut esset pars animalis, ideoque nullam dari considerationem capitis absolutam in scientia naturali, tanquam corporis naturalis, quae non sit propter animal; tota enim est animalis gratia. Per hoc tamen non stat quin in ipsa animalis consideratione sint cognoscenda omnia attributa quae capiti, ut est substantia et sine ullo respectu competunt, ut caput perfecte cognoscatur, veluti eius

15

20

||99

stru|ctura ac temperies, neque per hoc fiet quin tota eius cognitio animalis gratia quaeri dicatur, imo et ipsius animalis esse. Sic de materia dicendum est: etenim consilium naturae in ea statuenda non fuit ut esset species entis existens distincta ab aliis, sed solum ut esset pars, et principium, et inchoatio omnium entium, ideo tota materiae consideratio est propter substantiam compositam, ad cuius plenam cognitionem requiritur etiam ut ipsa materiae essentia secundum se cognoscatur, quemadmodum ad perfectam animalis notitiam requiritur ut caput etiam secundum se sumptum absolute consideretur et cognoscatur.

25

30

||145

Comparatio autem elementorum cum materia non est conveniens, quoniam elementa sunt etiam || corpora naturalia, et species entis completae sine ulla relatione ad mista, quare datur elementorum consideratio absoluta, quae primario est propter se, non propter mista. At ipsius materiae datur quidem consideratio absoluta, sed ea est propter substantiam compositam, et in hoc consistit multorum error, quod non cognoverunt substantias a natura constitutas propter aliud considerari etiam et cognosci absolute secundum se, ita tamen ut tota illa consideratio sit propter aliud. Ubi autem

35

40

consideretur ab Aristotele prima materia absolute, in sequentibus dicemus. Dabitur enim postea occasio hac de re fusius ac diligentius loquendi, ubi manifestius fiet id quod modo diximus, materiam considerari posse non solum in secunda, sed etiam in prima notione.

His duabus materiae notionibus Themistius duo materiae nomina accommodat: vocatur enim et materia et subiectum, et habet quidem utrumque nomen relationem ad alia, sed tamen nomen subiecti magis convenit materiae in prima notione acceptae, nomen autem materiae nullo modo, sed solum in secunda notione, quia notat respectum et relationem ad formam futuram et ad compositum, quod ex ea generandum est, quare includit et^a privationem et potentiam, et significat materiam quatenus est principium aliorum quod in illa mutari potest, et fieri res singulae. At nomen subiecti denotat respectum ad formam praesentem, nec significat motum, et dicit naturam quamdam diversam ab eo cui subiicitur. Quare etsi potest significare materiam etiam in secunda notione, tamen magis eam significat in prima, quia non significat eam ut principium generationis, sed ut ens quoddam rebus omnibus substratum.

Quoniam igitur materia plura habet attributa, quae a nobis cum diligentia sunt considerata, et eorum aliqua ei competunt in prima notione, aliqua vero in secunda notione acceptae, nos a facilioribus ordientes ea prius considerabimus quae attribuuntur materiae in secunda notione, deinde vero illa quae in prima. Sic enim etiam Aristoteles prius in *Physicis* materiam consideravit ut principium rerum naturalium, postea in *Metaphysicis* de eadem locutus est absolute et secundum primam eius notionem. Attribuuntur autem materiae in secunda notione acceptae duo potissimum, privatio et potentia; de his igitur et quid sint, et quomodo ad materiam se habeant cum diligentia declarabimus, et primum de privatione loquemur, quae non solum propter materiam cognoscenda est, sed ipsa etiam propter se, cum ab Aristotele sit numerata in principiis generationis tanquam tertium principium a materia distinctum.

Caput VII De privatione, et de privationis ac negationis discrimine

||146 Sciendum in primis est privationem, quam statuit Aristoteles tertium principium rerum naturalium, et generationis terminum a quo, interitus vero ad quem, non esse illam universalem absentiam omnium formarum per quam definitur materia ab Aristotele in contextu 8 septimi *Metaphysico-*

^aet 1590^v corr.] ea 1607.

rum.³² Illa enim est pura negatio, non est principium ex quo res fiant. Hoc enim dato, sequeretur omnibus formis unam numero privationem opponi; sequeretur etiam privationem aeternam esse, quae utraque in primo libro *Physicae auscultationis* negantur ab Aristotele, qui ibi docet cuilibet formae propriam opponi privationem, sed non unam omnibus. Inquit enim | album fieri ex non albo, neque ex omni tamen non albo, sed ex nigro, vel medio, significans illud non album sumendum esse non ut negationem, sed ut privationem;³³ neque esse puram absentiam albi, sed talem quae coniunctum habens aliquem alium colorem notet potestatem ad album. In contextu autem 82 inquit privationem in materia interire,³⁴ idque est consentaneum rationi, quia contrarium in adventu sui contrarii recedere et interire necesse est, nec minus privationem in adventu formae, quam formam in adventu privationis.

Negatio igitur omnium formarum in materia non est illa privatio quae apud Aristotelem est tertium principium rerum naturalium; et in hoc differunt negatio et privatio, quod negatio est pura absentia formae, privatio autem est necessario coniuncta cum quadam forma praecedente formam generandam cui illa privatio opponitur, et constituyente in materia potentiam recipiendi illam formam: ut in Deo est quidem negatio albedinis, at non privatio, quia non est ibi potentia ad albedinem; in corpore autem nigro vel rubeo est privatio albedinis, nempe absentia albedinis cum potentia ad illam.

Haec quisquis consideret et illa quae de privatione ab Aristotele dicuntur in primo libro *Physicae auscultationis*,³⁵ is facile cognoscet privationem cuiusque formae necessario esse coniunctam cum alia^a quadam statuta forma, sine qua non diceretur esse illius formae privatio: non enim omnis absentia albi diceretur^b privatio albi, sed illa tantum quae sit coniuncta cum aliquo alio colore. Quod significavit Aristoteles quando dixit album fieri non ex omni non albo, sed ex nigro vel medio.³⁶

Hoc idem in substantialibus formis dicendum est. Privatio enim formae humanae non est quaelibet eius absentia; non enim ea quae est in lapide,

^aaliqua 1607. ^bdicitur 1607.

32 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

33 See Aristoteles, *Physica*, I.5, 188a31–188b8.

34 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a25–192b1 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 82, f. 46vI–K).

35 Aristoteles, *Physica*, I.9, 191b35 ff.

36 See Aristoteles, *Physica*, I.5, 188a31–188b8.

sed ea quae est coniuncta cum certa quadam forma, quae est forma humani seminis. Haec enim sola est quae constituit propriam privationem oppositam formae humanae, et potentiam proximam ad eam. Nam si in lapide esse diceretur privatio formae humanae, quae est proprium principium generationis hominis, posset ex || lapide homo generari. Ob id cum privatio secundum se sit nihil, significari solet nomine formae coniunctae quaelibet propria cuiusque formae privatio, quae alioqui nullum ex se nomen haberet.

Legimus hoc in contextu 62 libri primi *Physicorum*, ubi Aristoteles significare volens propriam materiam ex qua res quaelibet generatur (propria autem est quae habet propriam illius rei generandae privationem) dixit generari plantas et animalia ex semine.³⁷ Non enim sumpsit ibi semen ut constans ex materia et forma, sed ut constans ex materia et privatione respectu plantae vel animalis generandi. Quamvis enim semen per suam formam sit semen, ita ut dicentes semen dicamus formam, tamen ibi Aristoteles non sumit formam seminis ut formam, sed ut significantem propriam sibi annexam privationem formae animalis vel plantae. Quidquid enim fit, ex materia privata fit.

Ex his colligimus dici posse absque ulla absurditate privationem illam quam Aristoteles statuit tertium principium et terminum generationis a quo esse substantialem formam alteri formae contrariam, ut privationem formae humanae esse formam humani seminis. Hae namque ea tantum ratione dicuntur contrariae, quod simul in eadem materia existere nequeunt, et una alteram pellit. Necessario enim forma hominis adveniens materiae formam seminis pellit, et cum forma seminis est necessario coniuncta privatio formae hominis, et potestas proxima recipiendi eam.

Hoc certe verissimum est si sano modo intelligatur: non enim dicimus formam seminis secundum se et quatenus est forma esse formae humanae privationem, sed per quamdam necessariam comitantiam, quia necessario habet comitantem absentiam formae humanae cum potentia proxima ad eam. Itaque privatio formaliter est absentia formae et est nihil, sed per necessariam comitantiam est alia forma a qua solet privatio cuiusque rei propria nominari. Dicimus enim ex cibis sanguinem fieri, et ex sanguine carnem, et ex semine hominem vel plantam, nil aliud per haec denotantes quam proprias singulorum materias | privatas ex quibus fiunt.

Hoc significavit absque dubio Aristoteles in contextu 15 secundi *Physicorum*, quando dixit privationem esse quodammodo formam et naturam. Iure enim dixit “quodammodo”, quia privatio non est essentialiter forma,

37 Aristoteles, *Physica*, 1.7, 190a31–190b5 (Aristoteles 1652, IV, lib. I, t/c 62, f. 37rC–E).

sed per commitantiam, ut dictum est.³⁸ Hoc etiam significavit Averroes in secundo tractatu *Epitomes Metaphysicae*, capite 12,³⁹ et hanc eandem sententiam tribuit Alexandro Simplicius in contextu 58 primi *Physicorum*,⁴⁰ et eam refutavit quia ipsam non intellexit. Inquit enim Alexandrum dixisse privationem significare alteram formam positivam, adversus quam sententiam ita argumentatur: si id verum esset, sequeretur privationis esse aliam privationem, et illius aliam, et sic in infinitum.⁴¹ At || consequens falsum est, quoniam privationi opponitur forma, non alia privatio. Consequentia autem patet, quia forma seminis est privatio formae hominis secundum Alexandrum, atqui forma seminis habuit ipsa quoque suam privationem, igitur privationi opponeretur privatio. Ego autem miror quomodo Simplicius in hanc Alexandri sententiam ita sit invectus, cum ipsemet in memorato contextu 15 hanc secutus sit, et locum illum Aristotelis optime interpretatus, dicens privationem esse formam quatenus habet aliam formam coniunctam:⁴² quare vel sui immemor fuit, vel Alexandrum non intellexit.

Ipsius autem argumentum nihil roboris habet. Nam forma seminis potest duobus modis considerari: uno modo ut forma qua semen est semen, altero modo ut respicit formam hominis generandam; primo modo dicitur opposita privationi suae praecedenti, non formae humanae, quia sic non est privatio, sed forma; secundo autem modo opponitur formae hominis, non ut forma alteri formae, sed ut privatio formae: non enim opponitur ei quatenus secundum se est forma, sed quatenus habet annexam et comitantem privationem formae humanae; primo quidem modo est terminus generationis ad quem, quia ex sanguine fit semen, secundo autem modo est terminus generationis a quo, quia ex semine fit homo. Itaque nec forma est formaliter privatio, nec privatio formaliter est forma, sed per necessariam connexionem tum forma est privatio, tum privatio est forma. Quando igitur Simplicius ait: forma seminis habet suam privationem, ergo privationis est

38 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193b18–21 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 15, f. 53rE): “ἡ ἄρα μορφή φύσις. ἡ δὲ μορφή καὶ ἡ φύσις διχῶς λέγεται· καὶ γὰρ ἡ στέρησις εἶδος πῶς ἐστίν. εἰ δ’ ἐστὶν στέρησις καὶ ἐναντίον τι περὶ τὴν ἀπλήν γένεσιν ἢ μὴ ἔστιν, ὕστερον ἐπισκεπτέον”. “Forma itaque natura est. Sed forma, et natura dupliciter dicitur. Et enim privatio forma quodammodo est. Si autem est privatio, et contrarium aliquod circa suplicem generationem, aut non est, posterius consyderandum”.

39 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 12, f. 372rB–F.

40 Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 211; Simplicius 1588, p. 76b.

41 *Ibidem*.

42 Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 282; Simplicius 1588, p. 104a.

privatio, negandum est consequens, quia forma seminis habet suam privationem quatenus est forma, non quatenus est privatio; quatenus autem est privatio, non habet privationem oppositam, sed formam. Quare idem diversis rationibus est forma, et privatio, et terminus generationis tum a quo, tum ad quem, sed non eiusdem generationis.

5

Male igitur a Simplicio carpitur Alexander, cuius sententia verissima est, et eam apud ipsum Alexandrum claram legimus in secundo libro *Naturalium quaestionum*, capite 11.⁴³ Quoniam autem in eadem materia haec tria coniuncta sunt—forma seminis, privatio formae humanae et potentia proxima ad eam—, in his nullus est ordo temporis, sed est ordo naturae, nam forma seminis est natura prior aliis. Constituit enim tum propriam formae humanae privationem, tum potestatem proximam recipiendi formam humanam. Quare et amica videtur formae humanae, et inimica: amica quidem, quatenus facit propensionem ad formam humanam; inimica vero, quatenus constituit proprium contrarium formae humanae. Quo fit ut ipsa forma seminis dicatur humanae formae contraria, et hominem ex semine fieri sit^a apud Aristotelem fieri contrarium ex contrario. Non sic dicuntur contrariae forma hominis et forma lapidis, quia non pellit una alteram de eodem subiecto, nec ubi una desinit, incipit altera. Haec enim est contrarium conditio, quam pulcherrime notavit apud Platonem Socrates in *Phaedone*, dicens contraria esse modo quodam inter se coniuncta extremitatibus, ita ut desinente uno incipiat alterum.⁴⁴

10

15

20

||149

|102

Ex his colligimus errasse illos qui dixere duplicem esse privationem: unam remotam, alteram propinquam; in lapide quidem esse remotam privationem formae hominis, in semine vero | propinquam. Cum enim non contingat ut ex lapide homo fiat, Aristoteles non diceret esse in lapide privationem illam quae est generationis hominis principium et terminus a quo, sed in solo semine ex quo immediate fit homo. Hac igitur ratione contrarietatem prae se ferunt forma seminis ac forma hominis, quamquam vere contrariae non sunt, nempe quatenus simul in eadem materia existere nequeunt, et una habet coniunctam privationem alterius, et quando desinit, incipit altera. Non eadem autem ratione est forma et amica, et inimica alteri formae, sed inimica est secundum se, quia cum sit forma, non potest simul cum altera forma existere in materia; amica vero non secundum se, sed ratione qualitatum quas habet coniunctas; hae namque materiam illam praeparant ad

35

^asit 1607] fit 1590^v.

43 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, II, ch. 11, f. 11ra.

44 Plato, *Phaedo*, 70d ff.

formam hominis recipiendam; retinet enim semen qualitates quasdam illius animalis a quo defluxit, quae faciunt ut materia non possit aliam formam recipere, quam illius animalis, vel semen in elementa dissolvatur si quid prohibeat animal generari.

Hoc fortasse respexit Aristoteles in secundo libro *Naturalis auscultationis*, 5 quando dixit in semine animalis inesse illius animalis naturam, non quidem ut formam, sed ut artificem.⁴⁵ Sed haec consideratio a praesenti loco aliena est. Sat est si ex iis quae dicta sunt habeamus quod privatio, etsi formaliter sumpta, nihil est, tamen connotat formam, quae dicitur forma contraria, idque respexit Aristoteles in contextu 15 secundi *Physicorum*, proponens 10 quaestionem illam, et insolutam dimittens, an in generatione substantiarum privatio denotet etiam contrarium positivum formae generandae;⁴⁶ nam privatio, quae formaliter accepta est oppositum formae solum privative, notat etiam contrarium positivum, quatenus connotat aliam formam coniunctam, sed quia in formis substantialibus non est vera contrarietas, 15 qualis est in accidentibus, ideo Aristoteles ibi iure dubitat an forma positiva, quae cum privatione est coniuncta, sit vere contraria formae generandae, necne; revera enim non est ibi contrarietas, sed similitudo tantum quaedam contrarietatis.

Si quis autem definire privationem velit, assignari ipsius potest definitio 20 talis: privatio est contrarium ex quo recedente res fit, sive privatio est absentia formae in materia cum potentia proxima ad eam. Utrouque enim || modo idem^a dicimus, nam in eo ex quo res fit, necesse est inesse potentiam proximam ad illam, et in quo inest potentia proxima ad rem, ex eo res fit. Sic contrarium formae est ipsa formae absentia coniuncta alteri formae, quae 25 hac ratione vocatur contraria. Hinc patet ratio cur privatio formae humanae appellari non possit illa eius formae absentia quae est in lapide, sicut aliqui dixerunt. Oportet enim non solum esse cum illa absentia aliquam potentiam in illa materia ad formam hominis, sed etiam potentiam illam esse constitutam a forma coniuncta cum illa absentia, quod quidem de forma 30 lapidis dicere non possumus, quia nulla ibi est particularis propensio ad formam hominis, sed solum illa universalis potestas quam materia suapte natura habet respectu omnium formarum, non quae formam ipsam lapidis consequatur. Igitur illa absentia humanae formae non est privatio, sed potius negatio. Hoc significavit Averroes in commentario 19 quinti *Metaphy-* 35

^aiam 1607.

45 Aristoteles, *Physica*, II.3, 195a19–24.

46 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193b18–21 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 15, f. 53rE).

sicorum, dicens potentiam eatenus esse privationem, quatenus est praeparatio.⁴⁷ Non est igitur privatio formae, nisi ubi est praeparatio ad eam.

Sumitur ex his ratio differentiae a Themistio adductae in sua digressionem inter privationem et negationem.⁴⁸ Inquit enim latius patere negationem, quam privationem, quia negatio nullam qualitatem in materia ponit quatenus est negatio, privatio autem reddit materiam qualem quatenus necessario annexam habet aliam formam quae materiam afficit. Neque ullo pacto attribui potest privatio ipsi materiae nudae et inaeffectae, sed formatae et quali, quemadmodum dictum est. Negatio vero, cum nullam formam, nullam qualitatem in materia postulet, tribuitur primae materiae sumptae in prima notione absque ulla alicuius formae aut affectionis consideratione. Quando enim dicimus eam esse naturam materiae, ut secundum se non sit sub|stantia, nec quantum, nec quale, nec aliud ens determinatum, hoc est, ut nullam sibi formam seu statutam naturam praescribat, declaramus naturam materiae per negationem, non per privationem; quin potius repugnat naturae privationis, ut sit absentia universalis omnium formarum.

Qua in re multi decepti sunt qui privationem a negatione distinguere nesciverunt, in quo errore videtur fuisse Plotinus in quarto libro secundae *Enneadis*, capite 14, dum Platonem tueri nititur ab obiectione Aristotelis.⁴⁹ Cum enim Aristoteles Platonem reprehendat quod materiam cum privatione confuderit, quasi idem sit, non solum re, sed etiam ratione, Plotinus ostendere volens materiam et privationem idem esse etiam ratione, inquit materiam definiri per infinitum, et hoc significare privationem, proinde privationem esse ipsammet essentiam materiae. Sed vel caecus videre potest hanc non esse privationem illam de qua Aristoteles in primo libro *Physicae* || auscultationis loquitur, et quam statuit tertium principium rerum naturalium, sed esse negationem universalem omnium formarum, per quam ipse quoque Aristoteles in septimo libro *Metaphysicorum* materiam definivit,⁵⁰ ut etiam censuit Themistius in sua digressionem praedicta,⁵¹ et Alexander secundo libro *Quaestionum naturalium* capite 7.⁵² Quare manifestum est

47 Averroes 1652, VIII, lib. v, t/c 19, f. 127rD.

48 See Themistius 1900, pp. 25–29; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40ra–b (see also 42a–b).

49 Plotinus, *Enneades*, II.4, 14.

50 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

51 See Themistius 1900, pp. 25–29; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40ra–b (see also 42a–b).

52 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, II, ch. 7, f. 10va–b.

Plotinum in ambiguo laborasse, et pro privatione negationem sumpsisse, idque est clarissimum cuique eum librum legenti, quare tota ipsius adversus Aristotelem disputatio inefficax et vana est.

Quid igitur sit privatio, quae est tertium principium generationis, manifestum est. De forma vero, prout est principium corporis naturalis, nil dicendum relinquitur praeter illa quae dicta sunt: est enim terminus generationis ad quem, ex quo tanquam actu et perfectione et ex materia res constat. Ueberius autem de ipsa loquitur divinus philosophus, ideo pauca de hac dicuntur ab Aristotele in primo libro *Physicae auscultationis*; in secundo autem plura quidem de forma ac de materia dicuntur, quatenus respiciunt motum et appellantur nomine naturae, sed haec est alia consideratio, ideo in praesentia dimittatur.

Caput VIII De privatione ad materiam relata

Privatione declarata, considerandum est quomodo ad materiam se habeat privatio, nempe an sit de essentia ipsius materiae, an materiae accidat. Agit hac de re Themistius in sua digressionem, et ad utramque partem argumentatur.⁵³ Primum probat privationem non esse de essentia materiae hunc in modum: si privatio esset de materiae essentia, materia in adventu formae interiret, cum privatio tunc intereat, utpote contraria formae. Quod autem sit de essentia materiae, ita probat: essentia materiae in potestate consistit, ipsa igitur potestas est de essentia materiae, at cum potestate est necessario coniuncta privatio; non enim diceretur habere potestatem nisi careret actu, itaque etiam privatio est de essentia materiae.

Ad solvendam hanc difficultatem distinguit Themistius duas materiae notiones, quas ante declaravimus,⁵⁴ et tandem inquit privationem non esse de essentia materiae, nec in prima, nec in secunda notione acceptae. In prima enim notione materia nec formam, nec compositum respicit, sed est natura quaedam absoluta, quare nullam habet potentiam, proinde nec privationem. Illa namque universalis absentia omnium formarum non est privatio, sed negatio, quae non est quidem ipsa materiae essentia, sed per eam tamen essentia materiae declaratur, quae propter exilem et absconditam eius naturam declarari aliter nequit.

53 See Themistius 1900, pp. 25–29; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40a–b (see also 42a–b).

54 See above ch. 6.

In secunda vero notione accepta materia habet quidem potentiam et privationem, et privatio est ei necessaria ad generationem, non est tamen de eius essentia. Quod enim sit ei necessaria patet, quia nisi materia esset privata, nihil ex ea generaretur; nisi enim privationem formae haberet, necessario formam ipsam haberet; iam igitur res esset, quare nullum haberet locum generatio. Attamen non est materiae necessaria privatio tanquam de ipsius essentia, sed tanquam natura quaedam alia alii naturae accidens. Habet enim materia potestatem recipiendi aequae formam ac privationem, quocirca utraque materiae accidere dicitur, et extra eius essentiam esse, cum intereat utraque in materia et materia sine utralibet esse possit. Est igitur privatio tanquam accidens materiae, accidens tamen necessarium, nec absolute necessarium, sed propter generationem. Quacunque enim privatione constituta potest materia esse sine illa. Attamen necessarium est ut materia illam privationem habeat, si ex ea debeat res illa, cuius est privatio, generari. Necessarium enim est ut quidquid generatur, generetur ex materia privata.

Sed quae de potestate materiae a Themistio dicuntur egent exquisitiore examine, et posterius considerabuntur. Illa vero quae de privatione dicit vera et manifesta sunt. Cum enim privatio apud Aristotelem sit tertium generationis principium a materia distinctum, non potest ipsius materiae essentiam constituere, quod Aristoteles ex eo ostendit, quod materia servatur in re genita, nec unquam interit. Privatio autem in adventu formae recedit, quare aliud est terminus generationis a quo, aliud est subiectum commune utriusque termini deferens mutationem.

Dicere autem privationem esse necessariam materiae propter generationem nihil aliud est quam dicere materiam esse quidem generationis principium, at non solam, sed alia quoque principia postulari sine quibus ex sola materia nihil generaretur. Praestant enim singula propriam operam, sed singulum requirit operam aliorum, quare omnia principia in generatione requiruntur. Eadem autem ratione dicere possemus materiam esse necessariam privationi propter generationem, quoniam ex privatione sine materia nihil fieret. Sic necessaria est materia formae et forma materiae. Nullam tamen horum principiorum est de essentia aliorum.

Quae igitur de privatione a Themistio dicuntur manifesta sunt. Ex his autem quae de privatione diximus corollarium quoddam colligimus, quod licet videatur implicare contradictionem, verissimum tamen est: prima materia, ex qua res omnes naturales generarentur, debuit esse *ἄποιος*, hoc est, omni qualitate et omni forma carens; debuit etiam esse affecta, et formata, et qualis. Nam diversa respiciendo verum est utrumque: dum enim materiam in prima notione secundum suam essentiam consideramus, dicimus eam esse *ἄποιον*, non quod ita sine ulla affectione existat, sed quia

in eius essentia nulla forma, nulla qualitas inest; sic enim solam materiae essentiam spectamus, et quamvis semper formata et qualis existat, dicimus tamen omnem formam et omnem qualitatem esse extra materiae essentiam, quae nullam includit affectione, et ne potentiam quidem ipsam, ut postea dicemus. At si materiam in secunda notione et ut principium est sumamus, oportet eam esse formatam et qualem, quia necesse est inesse ipsi privationem et potentiam, si debeat ex ea quippiam generari. Privatio autem habet necessario coniunctam aliam formam, ita ut modo quodam forma vocari possit,^a sicut eam^b Aristoteles appellavit. Ex materia igitur nuda et penitus inaffecta, si daretur, nil generari posset; neque enim apta esset ad sustinendam actionem agentis, neque haberet privationem quam ipsi ad generationem necessariam esse cum Themistio diximus.

Caput IX De potentia materiae, quid sit

Post privationem considerata est materiae potentia, quae nunquam a privatione seiungi videtur. De hac duo declaranda proponuntur: unum quid ipsa sit, alterum vero quomodo ad materiam referatur, videlicet an sit de essentia materiae, an insit ei ut accidens.

Ut videamus quid sit potentia, distinguendae sunt in primis nominis significationes: potentia duplex est, ut ex Aristotele colligimus quin|to *Metaphysicorum*, contextu 17,⁵⁵ et nono *Metaphysicorum*, secundo:⁵⁶ una activa, altera passiva, ad quarum alteram reduci omnem potentiam necesse est. Aut enim dicimus agens posse agere, aut patiens posse pati. Tribuimus quidem etiam affectibus potentiam, non tamen ab his duobus distinctam. Dicimus enim effectum esse potestate quando nondum est actu, esse tamen potest, quia est in potentia activa agentis, et in potentia passiva materiae, quare tunc nil aliud significamus, quam dari causas a quibus produci potest.

Sciendum praeterea est utramque potentiam sumi duobus modis,^c ut Aristoteles docet in libro *De interpretatione*.⁵⁷ Proprie namque sumitur pro illa potentia quae praecedit actum tanquam illi opposita, et ipso adveniente interit. Improperie autem quandoque sumitur, et (ut inquit ibi Aristoteles)

^apossit 1590^v corr.] posset 1607. ^betiam 1607. ^cmodis 1607] modo 1590^v.

55 Aristoteles, *Metaphysica*, v.12, 1019a14–1019b5 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 17, ff. 121rD–122rA).

56 Aristoteles, *Metaphysica*, ix.1, 1046a4–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. ix, t/c 2, f. 226rC–F).

57 Aristoteles, *De interpretatione*, 13, 22b15–29.

aequivoce pro illa potentia quae est simul cum actu, ut si dicamus caelum posse moveri, et Deum posse movere. Impropriam enim esse hanc acceptionem patet ex ipsis effectis: non enim dicimus effectum esse potestate nisi quando non est actu, quare etiam materia et agens tunc proprie dicuntur habere potentiam quando non habent actum sive patiendi, sive agendi. 5

||154 Nos in praesentia loquimur de sola potentia passiva. Talis enim est materiae potentia, et de proprie accepta quae praecedit actum. Materiam || enim consideramus antequam recipiat formam, et quaerimus, cum potentiam habeat recipiendi, quidnam sit ista potentia. Talem enim Aristoteles quoque in nono *Metaphysicorum* considerat, et in contextu quinto incipit repro- 10
bare sententiam Megaricorum, qui nullam existere potentiam dicebant nisi quando est actus, ubi Averroes inquit hoc asserere esse destruere omnem potentiam, quoniam existente actu non est revera potentia.⁵⁸

Hanc plurimi considerantes, et eius naturam scrutantes, dixerunt eam esse et absolutum quiddam et respectivum, sed ut absolutum non distingui 15
ab ipsamet materiae essentia, nec esse aliquid ipsi materiae superadditum nisi ut respectivum, et ita potentiam, prout a substantia materiae distinguitur, esse in categoria relationis, et inter potentiam et actum esse relationem realem, non tantum rationis. Haec enim esse videtur propria huius vocis significatio, quae nil aliud notat, quam quoddam respiciens actum. In 20
hac sententia videtur fuisse Averroes, qui nono *Metaphysicorum*, 11, inquit potentiam et actum opponi relative, quod etiam ita ostendit, quoniam unum definitur per alterum, quae est relatorum propria conditio.⁵⁹ Hoc idem apud eum legimus in *Epitome Metaphysica*, tractatu tertio, capite quarto.⁶⁰

Thomas autem ad probandum potentiam materiae, dum sumitur pro 25
absoluto a substantia materiae non distingui, hoc argumento utitur: potentia et actus sunt in eadem categoria, atqui actus, quem potentia materiae respicit, est substantia, ergo etiam potentia debet esse substantia: non est igitur nisi materia ipsa.⁶¹ Hanc sententiam, etsi omnium fere communem, ego probare non possum. Credo enim potestatem omnem tam agendi, 30
quam patiendi esse in categoria qualitatis in secunda specie. Cum enim in ea posuerit Aristoteles potentiam naturalem, nec ulla detur alia potentia praeter activam et passivam, oportet aut utramque aut alteram constituere

58 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.3, 1046b30–1047a10 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, f. 229vL–L).

59 Averroes 1562, VIII, lib. IX, t/c 11, f. 236vG–H.

60 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, III, ch. 4, f. 375rF–M.

61 See Thomas Aquinas, *In libros Metaph.*, IX, lect. 2, nn. 1 ff.; *De principiis naturae*, ch. 1.

secundam speciem qualitatis. Legentibus autem ibi Aristotelem patet ipsum in illa specie locare tam agendi, quam patiendi potentiam. Omnem igitur potentiam censuit esse in secunda specie qualitatis.

Huic sententiae videntur quidem nonnulli recentiores subscripsisse, sed neque eam firma ratione comprobarunt, neque omnino in ea persistere visi sunt, cum modo dixerint potentiam materiae esse qualitatem secundae speciei, modo esse relativum et nihil notare absolutum superadditum substantiae materiae, quae fuit aliorum communis opinio, ut praediximus.

Nobis igitur nitendum est (si fieri possit) huiusce rei intima penetrare et valida ratione veritatem demonstrare. Primum quidem dicere aliquis fortasse posset Aristotelem in capite “De qualitate”⁶² non absolute omnem agendi ac patiendi potentiam in secunda specie collocasse, sed || solum ||
 ||155 potentiam facile agendi, et potentiam non facile patiendi. Non enim idem |
 ||106 est currere ac bene currere. Sed hoc dici non potest, quia differentia secundum magis et minus non variat speciem, multo autem minus potest variare genus, quare si potentia bene agendi est qualitas, etiam potentia agendi absolute debet esse qualitas. Asserit etiam hoc Aristoteles nono *Metaphysicorum*, contextu secundo, dum dividit potentiam agendi in potentiam agendi^a absolute, et potentiam bene agendi, sic etiam potentiam patiendi;⁶³
 20 atqui vel partitur genus in species, vel declarat eiusdem speciei differentiam secundum magis et minus; et utrumvis dicatur, in eodem genere ponitur potentia agendi et potentia bene agendi.

Adde quod potentia refertur ad actum, ergo ut se habet actus ad actum, ita potentia ad potentiam, atqui in eadem categoria est actus currendi et actus bene currendi, ergo etiam potentia currendi et potentia bene currendi debent esse in eadem categoria.

Praeterea, inquit ibidem Aristoteles⁶⁴ in definitione potentiae bene agendi contineri definitionem potentiae agendi, et in definitione potentiae bene patiendi contineri definitionem potentiae patiendi: sunt igitur eiusdem generis potentia agendi et potentia bene agendi. Quando enim duo ita se habent, ut unum sit de quidditate alterius, necesse est ea in eodem genere esse; est autem potentia agendi de quidditate potentiae bene agendi, ergo si una est qualitas, etiam altera debet esse qualitas. Si quis autem quaerat cur Aristoteles in secunda specie qualitatis non expresserit nisi potentiam

^ain potentiam agendi *om.* 1607.

62 See Aristoteles, *Metaphysica*, V.14, 1020a32–1020b24.

63 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a4–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 2, f. 226rC–F).

64 *Ibidem.*

bene agendi, ratio in promptu est, quoniam in eo libro non exquisite de decem summis generibus loqui voluit, sed pingui Minerva pro adolescentibus, ideo saepe dimissis difficilioribus faciliora in medium adduxit. Cum igitur hic excessus quo aliquam potentiam dicimus esse bene agendi faciat eam evidentio-
 5 rem, ita ut inde sumatur nominatio—cursorem enim dicimus non omnem qui currere aptus sit, sed eum tantum qui bene currere possit—, ideo Aristoteles solius potentiae bene agendi mentionem fecit, sed non ob id negavit etiam^a potentiam tum agendi absolute, tum patiendi esse in secunda specie qualitatis. Hanc enim eius sententiam fuisse iam demon-
 10 stravimus.

Sed ad probandum non posse potentiam et actum esse vere relativa, ut est communis opinio, non potest efficacius argumentum sumi, quam ex propriis conditionibus relativorum. Relativa enim sunt simul natura, et utrovis posito alterum necessario ponitur, et utrovis ablato alterum necessario aufertur. At posita potentia, non ponitur actus, neque actu posito, ponitur potentia, imo e contrario dum potentiam ponimus, auferimus actum, et dum ponimus actum, auferimus potentiam, nam adveniente actu potentia
 15 interimitur. Ergo non sunt || relativa. Revera enim si potentia respicit actum, respicit ipsum ut non existentem, quae est conditio contraria conditioni relativorum, quae est ut uno existente alterum quoque existat. Dicere igitur cogimur potentiam esse primo quiddam absolutum cui respectus aliquis superveniat.
 20

Sumitur praeterea ab actu argumentum efficacissimum. Nam si potentia ideo est vere relativum, quia refertur ad actum, oportet non minus actum, quam potentiam esse in categoria relationis. Hoc tamen est manifeste fal-
 25 sum. Actus enim est maxime in categoria substantiae, et nullam notat relationem ad potentiam, licet potentia referatur ad actum, at eorum quae vere sunt relativa debet reciproca esse relatio.

Illud autem quod multos decepit, fuit (ut ego puto) quaedam similitudo. Cum enim potentia et actus sint opposita, putarunt esse relativam opposi-
 30 tionem, cum tamen sit alia oppositio. Est enim (ut ego arbitror) oppositio privativa, nam potentia semper habet annexam privationem actus, qua ratione opponitur actui; imo videntur idem reipsa esse potentia et privatio, distingui autem ratione. Ab utralibet enim haec duo denotantur, absentia actus et aptitudo ad illum, sed differunt quod potentia primo notat aptitudi-
 35 nem, secundo connotat absentiam, privatio autem primo notat absentiam, secundo aptitudinem; potentia igitur ratione absentiae connotatae oppo-

^aeam 1607.

nitur actui, ut privatio habitui, at ratione aptitudinis primo significatae est
 |107 qualitas | secundae speciei, nec videtur hac ratione esse opposita actui, sed
 potius similis et amica, cum notet propensionem ad illum.

Non videtur ab hac sententia alienus Averroes, nam in commentario 5
 noni *Metaphysicorum* inquit potentiam et actum opponi inter se. Deinde 5
 hanc oppositionem declarans, subiungit ea non posse esse simul, quia se
 mutuo interimunt,⁶⁵ quare non putat esse opposita relative, nam relativa
 non se mutuo destruunt, sed potius se mutuo statuunt atque conservant.
 Est etiam considerandum id quod Averroes dicit duodecimo *Metaphysico-*
rum, commentario 37, actum cognosci per se, potentiam vero per actum,⁶⁶ 10
 quod etiam ex Aristotele et Averroe colligimus nono *Metaphysicorum*, vige-
 simo.⁶⁷ Sed quis non videat hoc non competere relativis, sed esse propriam
 conditionem eorum quae privative opponuntur? Nam privatio cognoscitur
 ac definitur per habitum, sed non habitus per privationem, ut ait idem Aver-
 roes in sua Praefatione in librum *Posteriorum*,⁶⁸ quae conditio non aptatur 15
 alicui alii oppositioni, nisi privativae. Nam contradictorium non pendet a
 suo contradictorio, neque definitur per illud, similiter neque contrarium per
 suum contrarium. Relativum autem pendet quidem a suo correlativo, et per
 ipsum definitur, sed ea pendentia est mutua atque reciproca.

||157 In sola op||positione privativa est pendentia non reciproca. Pendet enim 20
 privatio ab habitu, non habitus a privatione, itaque si potentia et actus
 opponuntur, et potentia pendet ab actu, non actus a potentia, non potest
 eorum oppositio esse alia quam privativa. Sed profert etiam clare hanc
 sententiam Averroes quinto *Metaphysicorum*, 19, dicens potentiam habere
 coniunctam privationem, ratione cuius opponitur actui;⁶⁹ et nono *Meta-* 25
physicorum, commentario 3, ubi dicit: “potentia significat aliquem modum
 privationis”;⁷⁰ et in initio sui commentarii in librum *De somno et vigilia*
 inquit: “id quod est in potentia est privatio eius quod est in actu”;⁷¹ et
 in *Epitome Metaphysica*, tractatu primo, ubi agit de potentia et actu, dicit
 potentiam esse de speciebus privationis.⁷² In his igitur omnibus locis clara 30

65 Averroes 1562, VIII, lib. IX, t/c 5, f. 229vL–M.

66 Averroes 1562, VIII, lib. XII, t/c 37, f. 320rB.

67 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.9, 1051a21–32 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 20, f. 245vK–M).

68 Averroes 1562, I.2, Prooemium, f. 8rB–C.

69 Averroes 1562, VIII, lib. v, t/c 19, f. 127rC–D.

70 Averroes 1562, VIII, lib. IX, t/c 3, f. 228rC.

71 Averroes 1562, VI.2, *In De somno et vig.*, f. 31vL–32rA.

72 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, I, ch. 15, f. 362rC.

esse videtur Averrois sententia, quod potentia opponatur actui non alio modo, quam ut privatio habitui.

Caeterum, quid ad Averroem dicemus aliis in locis asserentem ea esse opposita relative? Non est credendum Averroem sibi contradicere, sed potius dicendum est relativa esse duplicia: alia secundum esse, quae sunt vere relativa et proprie constituunt categoriam relativorum; alia vero non secundum esse, sed secundum dici, quae non sunt revera in categoria relationis, sed in aliis. Quae distinctio est ipsiusmet Aristotelis in capite “De relativis”:⁷³ vera quidem relativa nil habent absoluti, sed tota ipsorum essentia posita est in relatione ad aliud; at relativa secundum dici sunt illa quae revera non sunt in genere relativorum, sed in aliquo alio. Mens tamen ea refert, et dicit esse alterius, eaque vocatur relatio rationis, ut cum dicimus caput esse alicuius caput. Et in hac relatione evenit ut unum dicatur ad aliud, nec tamen e converso illud ad hoc, qua de re loquitur Averroes in *Epitome Metaphysica*, tractatu primo, dum agit de relatione.⁷⁴

Dico igitur Averroem ponentem potentiam et actum inter relativa, non intelligere aliam relationem quam secundum dici, et sumere late atque improprie nomen relationis, ut etiam sumit in *Epitome Metaphysica*, tractatu 3, capite 4,⁷⁵ ubi dicit hanc relationem esse in omnibus praedicamentis, et fieri ab anima, ita ut si anima non esset, haec quoque relatio non esset. Aristoteles quoque in contextu 6 primi libri *De anima* dicit potentiam et actum amplecti omnes categorias, et in omnibus locum habere,⁷⁶ et ibi Averroes inquit esse differentias entis, quoniam quaelibet categoria dividitur per potentiam et actum;⁷⁷ at si essent vere relativa, non possent esse in omnibus generibus, neque etiam esset conveniens sumere vera relativa ut differentias dividentes aliquod genus. Sumitur enim relativum in definitione sui correlativi, at differentia non potest sumi in definitione alterius oppositae differentiae. Patet igitur Averroem | existimasse potentiam et actum esse relativa
||158 secundum dici, et habere relationem non realem, || sed rationis, cum fiat ab anima, ideoque hanc relationem non esse reciprocam; refertur enim potentia ad actum, sed non actus ad potentiam. Sunt etiam notanda Averrois verba loco praedicto, quae sunt haec: “actus et potentia quamvis sint opposita, sunt tamen ex relativis”;⁷⁸ nam dictiones illae adversantes, “quamvis” et “tamen”,

73 See Aristoteles, *Metaphysica*, v.15, 1020b25–1021b7; *Categoriae*, 7, 6a36 ff.

74 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, I, ch. 6, f. 359rB–E.

75 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, III, ch. 4, f. 375rF–L.

76 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402a23–402b1 (Aristoteles 1953, I, t/c 6, p. 9).

77 Averroes 1953, I, t/c 6, p. 10.

78 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, III, ch. 4, f. 375rF.

indicant alio modo esse opposita quam relative, quamobrem aliis quoque in locis, quando Averroes ait ea esse opposita, non intelligit relative, sed aliquo alio modo.

Sententia igitur mea est potentiam materiae sumi et pro absoluto et pro respectivo, non ita tamen ut sumpta pro absoluto sit idem quod ipsamet materia, sed sit qualitas distincta ab essentia materiae cui supervenit relatio rationis, qua mens nostra eam refert ad actum, sed non actum ad potentiam, ut iam ostensum est. 5

Argumentum autem Thomae quo probat potentiam sumptam pro absoluto esse ipsammet materiam debile est. Abutitur enim illa propositione Aristotelis, potentia et actus in eodem genere sunt, quae vera quidem est dum potentiam et actum attribuimus effectui. Nam homo qui nunc est actu et antea erat potestate non solum genere idem est, sed etiam numero. Sic quaelibet alia res est eadem numero dum potestate est, quae postea fit actu. Sed hoc minime verum est si potentia secundum se et formaliter accipiat. 10
Quantitas enim per accretionem acquisita actus quidam est, ad quem res aucta potestatem prius habebat. Illa tamen potestas non erat quantitas, neque est ipsum subiectum potens. Illud enim est substantia. Cum igitur actus quantitatis sit quantitas, potentia tamen ad eum non sit quantitas, etiam potentia materiae potest esse qualitas, licet actus quem respicit sit in categoria substantiae, vel in aliqua alia. Dicere quidem possumus potentiam ratione privationis connotatae esse per quamdam reductionem in eo genere in quo est habitus oppositus, at certe ipsa aptitudo nil aliud est quam qualitas secundae speciei, quemadmodum dictum est. Quae vero pro Thoma hac de re dicuntur a Iavello in sua prima quaestione noni *Metaphysicae* levius 20
sunt, ut commemorari non mereantur.⁷⁹ 25

Caput x De duplici materiae potentia

Natura potentiae ita declarata, antequam consideremus an sit de essentia materiae, necne, distinctionem nosse oportet, tum duplicis essentialis, tum duplicis potentiae, quae primae materiae attribui solet. Essentiale sumitur duobus modis, ut Averroes docet in commentario trigesimoprimo primi *Posteriorum*: alia namque sunt attributa essentialia ut essentiam subiecti constituentia, alia vero ut subiecti essentiam consequentia. Idem aliis verbis dicamus: alia de subiecto praedicantur || per se primo modo, ut rationale de 30

||159

79 Iavellus 1576, IX, q. 1, ff. 227r–229v.

homine; alia per se secundo modo, ut risibile de homine. Ideo accidentia propria vocantur essentialia, non ut essentiam subiecti constituentia, sed ut eam consequentia.⁸⁰

Potentia vero materiae duplex est, una universalis, altera particularis, et est satis trita et vulgata distinctio: potentia universalis est propensio materiae ad omnes formas indistincte, ideo dicitur libera et indifferens ad opposita. Haec enim est conditio potentiae passivae, ut sit aequae apta ad utrumque oppositum recipiendum. Hanc indifferentiam multi significare solent dicendo potentiam aequae receptivam formae atque oppositae privationis. Sic loquitur Alexander in libro secundo *Naturalium quaestionum*, capite 7,⁸¹ et Averroes primo *Physicorum*, commentario 79.⁸²

Multi etiam eam significant dicendo potentiam recipiendi omnes formas aequaliter, sed utrique idem dicunt per diversa, et eandem significant materiae potentiam, quae vocatur universalis. Iam enim diximus privationem esse formam quatenus est | coniuncta cum quadam forma, quae per similitudinem vocatur contraria. Quamobrem dicere materiam habere potentiam aequae formam hominis atque eius privationem recipiendi est dicere potentiam recipendi formam hominis, et formam seminis, et formam hominis, et formam cadaveris. Nam duplex est privatio, ut ait Simplicius in contextu 58 primi *Physicorum*: una, quae formam praecedit et est terminus generationis a quo; altera, quae formam insequitur et est terminus ad quem ipsius interitus; et utraque coniunctam habet aliquam formam.⁸³ Quo fit ut formae humanae contraria dicatur et forma seminis, et forma cadaveris, qualiscunque haec esse statuatur. Quoniam igitur quaelibet forma locum habet privationis respectu formae adventurae, dicere potentiam ad formam et ad privationem est dicere potentiam ad omnes formas. Ita Averroes loquitur in libro suo *De substantia orbis*, capite primo, dum inquit materiam per hanc potentiam universalem recipere omnes formas.⁸⁴ Privationes enim non nominat, quia hae cum formis contrariis coniunctae sunt. Et haec est maxime propria locutio per quam multa dubia tolluntur, praesertim hoc quod non leve est: cum enim haec potentia universalis sit ille appetitus materiae de quo loquitur Aristoteles in particula 81 primi *Physicorum*—est enim naturalis propensio materiae ad formas indistincte—,⁸⁵ ideo quemadmodum poten-

80 Averroes 1562, I.2, t/c 31, ff. 70vD–71rD.

81 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, II, ch. 7, f. 10va–b.

82 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 79, f. 45rA–D.

83 Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 212; Simplicius 1588, p. 77a.

84 Averroes 1562, IX: *De subst. orbis*, ch. I, f. 3vL–M.

85 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a16–24 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 81, f. 46rA–B).

tia materiae aequae est ad formam atque ad privationem, ita videretur etiam appetitum materiae aequae ad formam et ad privationem dirigi, quod tamen dicendum non est, quia privatio nec bonum nec appetibile est, cum sit turpitudinis, ut ibi Aristoteles ait.

Sed dubium hoc per ea quae diximus facile tollitur. Nam potentia materiae est indifferens ad formam et privationem, id est, ad formam et ad formam contrariam; et || appetitus materiae similiter. Privationem enim materia appetit, non ut privationem, sed ut alteram formam. Quamvis enim ipsa per se privatio non sit appetibilis, est tamen appetibilis forma cui iuncta est. Dum igitur dicimus per potentiam universalem materiam esse aptam recipere omnes formas, omnem hac in re difficultatem evitamus, in quam videmur incidere dum dicimus formam et privationem.

Potentiam hanc universalem manifestum est aeternam esse apud Aristotelem, qui materiam aeternam esse voluit.⁸⁶ Cum enim non omnes simul formas materia recipiat, sed unam tantummodo post aliam, remanet semper in materia potestas et propensio ad alias formas quas non habet, quare materia nunquam est sine hac potentia universali. Potentia vero particularis ea dicitur qua materia ita hanc formam respicit, ut non alias, seu magis hanc, quam alias. Haec autem potentiae coarctatio et determinatio non fit a natura materiae, siquidem haec aequae omnes formas appetit, et apta est recipere. Sed fit ab agente ita materiam praeparante ad hanc formam recipiendam, ut non sit apta recipere alias. Fit etiam a forma praesente, seu a qualitatibus eam insequentibus. Iam enim diximus cum forma humani seminis quasdam esse coniunctas qualitates, quae materiam reddunt magis aptam recipere formam hominis, quam formam lapidis. Haec igitur potentia particularis dicitur, quia respicit aliquam statutam formam, non alias. Hanc potentiam non posse aeternam esse manifestum est, quia interit necessario in adventu formae, quatenus est particularis potentia illam tantum formam respiciens. Quoniam igitur in materia potest utraque haec potentia considerari, utraque cum materia est conferenda tum in prima, tum in secunda notione accepta, ut videamus quomodo utraque ad materiam referatur.

86 See Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a25–34.

Caput XI Quomodo potentia universalis ad materiam se habeat in prima notione acceptam

Totam huiusce rei veritatem ego quidem in tribus dictis consistere arbitror, quae singillatim referam et comprobabo.

[i] Primum hoc est: si prima materia in prima notione et secundum propriam substantiam consideretur, potentia universalis patiendi non est ei essentialis ut essentiam eius constituens, sed est ei essentialis ut essentiam consequens. Priorem huius dicti partem probare facile est: nullum enim accidens potest esse de essentia alicuius substantiae, atqui potentia est accidens, materia vero substantia, ergo potentia non potest essentiam materiae constituere. Sed illud annotare debemus, essentiam materiae quandoque nomine potentiae significari, sed tunc non sumi potentiam pro aptitudine, quae est qualitas, sed pro materia ipsa, quam imperfectam esse significare volentes potentiam appellamus, sicut etiam in aliis rebus essentiam occultiorem solemus nomine proprietatis evidentioris significare, at potentia proprie sumpta pro aptitudine ad formam, cum sit qualitas, non est de essentia materiae.

[ii] Addo etiam alterum argumentum: materia vocatur apta et potens, hoc autem est, habens aptitudinem et potentiam, ergo non est ipsamet potentia et aptitudo. Nihil enim dicitur habere seipsum, nec potest de eodem praedicari concretum et abstractum.

[iii] Quod autem haec potentia sit essentialis materiae, ut essentiam consequens, sicuti risibile dicitur essenziale homini, probatur constituto hoc fundamento sumpto ex Aristotele libro nono *Metaphysicorum*, contextu 2:⁸⁷ pati est propter materiam, et omne patiens ideo patitur, quia materiam habet. Hinc fit ut formae materiales (ut ait ibi Averroes)⁸⁸ patiantur per accidens, nempe propter materiam in qua sunt, formae vero a materia abiunctae sint omnino impatibiles. Idem legimus apud Aristotelem primo *De ortu et interitu*, particula 50.⁸⁹ Itaque sic argumentemur: praeter materiam quicquid patitur propter materiam patitur, ergo soli materiae per se competit pati. Necesse est enim omne tale per aliud reduci ad aliquod per se tale, et illud est per se tale per quod alia sunt talia. Quoniam igitur potentia passiva competit aliis propter materiam, competit materiae per se, vel igitur per se

87 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a4–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 2, f. 226rC–F).

88 Averroes 1562, VIII, lib. IX, t/c 2, f. 227rB–C.

89 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 323b10–16 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 50, f. 362rB).

primo modo, vel per se secundo. At non primo, ut modo ostensum est, ergo secundo, quocirca haec potentia est proprietas materiae manans ab interna eius natura, quemadmodum ex natura hominis risibilitas.

Hanc sententiam significavit Averroes multis in locis, nam in illo commentario secundo noni *Metaphysicorum* inquit in definitione omnis potentiae passivae sumi potentiam primae materiae, indicans primam materiam esse revera primam radicem omnis patibilitatis.⁹⁰ In commentario etiam septuagesimonono libri primi *Physicorum* inquit nec formam, nec privationem esse de natura materiae, sed utramque illi accidere, ipsam autem materiam esse quasi compositam ex esse et non esse,⁹¹ per haec significans potentiam materiae liberam et aequae respicientem opposita habere essentialem connexum cum natura materiae, non quod insit ei per se primo modo. Non enim dicit absolute materiam esse compositam ex hac potentia ad esse et non esse, sed esse quasi compositam, quia non includitur haec potentia in natura materiae, sed eam consequitur ut proprietas, proinde inest ei per se secundo modo. Clarius hoc idem significavit Averroes in primo capite || libri *De substantia orbis*, quando dixit materiam substantiari per posse et potentiam esse eius differentiam substantialem,⁹² quem locum multi perperam intellexerunt. Marcus Antonius Genua, praeceptor meus, dicebat Averroem sumere potentiam improprie pro ipsamet materia, et nil aliud significare dicendo materiam substantiari per posse, quam imperfectionem naturae materiae.⁹³ Sic etiam Thomas inquit potentiam sumi pro absoluto, et significare ipsam materiam.⁹⁴ Sic etiam Gandavensis potentiam pro subiecto potente, et abstractum pro concreto.⁹⁵ Hoc autem modo sumptam potentiam certum est non solum esse de essentia materiae, sed esse ipsammet materiam. Attamen haec non potest esse Averrois mens in eo loco, quia statim subiungit hanc potentiam esse diversam a natura subiecti, quod substantiatur per ipsam, quare non sumit potentiam pro ipsamet materia.

Alii vero dixerunt Averroem sumere materiam in secunda notione: quatenus enim est principium rerum, eatenus potentia est de essentia materiae. Sed neque haec interpretatio conveniens est, cum eum locum legentibus

⁹⁰ Averroes 1562, VIII, lib. IX, t/c 2, f. 227rB.

⁹¹ Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 79, f. 45rB.

⁹² Averroes 1562, IX: *De subst. orbis*, ch. 1, f. 3vL–M.

⁹³ Zabarella seems to refer here to the *lectiones* addressed by Genua at the University of Padua. However, see Genua 1576, p. 14vb.

⁹⁴ See Thomas Aquinas, *In libros Metaph.*, IX, lect. 2, nn. 1ff.; *De principiis naturae*, ch. 1.

⁹⁵ See Gandavensis 1552², I, q. 25, ff. 21va–23rb.

pateat Averroem loqui de materia in prima notione. Dicit enim materiam esse unum ex entibus per se existentibus, et de eius essentia loquitur absolute considerata.

||111 His ergo expositionibus reiectis, melius est ut dicamus Averroem | intel-
ligere potentiam esse essentialem materiae in secundo modo dicendi “per
se”⁹⁶ et eius proprietatem, per quam natura materiae declaratur, quia, ut
idem Averroes docet in secundo *Posteriorum*, commentario vigesimo,⁹⁷ et in
quarto *De caelo*, commentario quadragesimo,⁹⁸ sumuntur quandoque pro-
pria loco differentiarum ad rei essentiam declarandam, quando differentiae
sunt ignotae. Sic igitur dicit Averroes potentiam significare naturam mate-
riae loco differentiae constituentis, et ne credamus esse revera de essentia
materiae, subiungit potentiam esse diversam a natura materiae, quasi admo-
nens eam esse proprietatem, non differentiam substantialem.

Ad hunc sensum trahenda sunt verba Simplicii in contextu 82 primi *Phy-
sicorum*,⁹⁹ dicentis essentiam materiae constitutam esse in ipsa potentia.
Sic etiam verba Alexandri in secundo libro *Quaestionum naturalium*, capite
septimo,¹⁰⁰ quando dicit omnem formam et omnem privationem accidere
materiae, quia natura materiae est constituta in potentia receptiva omnium
formarum et omnium privationum. Intelligit enim potentiam esse proprie-
tatem per quam sumptam loco differentiae ipsa materiae essentia declara-
tur. Hoc etiam signincavit Aristoteles in particula 81 primi *Physicorum*,¹⁰¹
||163 quando dixit materiam appetere formam || secundum suam ipsius natu-
ram. Is namque appetitus est ipsa materiae potentia recipiendi omnes for-
mas indistincte, quae inest materiae secundum eius naturam, quia ipsam
insequitur ut proprietas, quemadmodum homo dicitur esse risibilis secun-
dum propriam naturam, quia propriam naturam hominis insequitur risibi-
litas.

96 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De proposi-
tionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

97 Averroes 1562, I.2, lib. II, t/c 20, f. 421vD–F.

98 Averroes 1562, v, lib. IV, t/c 40, f. 265vL.

99 Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 236; Simplicius 1588, p. 92b.

100 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, II, ch. 7, f. 10va–b.

101 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a16–24 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 81, f. 46rA–B).

Caput XII Dubia adversus ea quae dicta sunt et eorum solutiones

Adversus ea quae modo dicta sunt dubia quaedam oriuntur, quae solvere oportet. Primum quidem: si potentia universalis esset essentialis materiae in secundo modo dicendi “per se”,¹⁰² in^a ea inhaereret necessario et ab ea inseparabilis esset. Hoc tamen falsum videtur, nam Themistius in sua digressionem inquit materiam in prima notione non habere potentiam, igitur potentia essentiam materiae non insequitur. 5

Alterum dubium est: potentia opponitur actui, ergo perit adveniente actu. Non est igitur aeterna, neque necessario in materia inhaeret, proinde nullo modo est illi essentialis. 10

Tertium dubium: diximus supra cum Themistio materiam in prima sua notione esse^b *ἄπλοια*,¹⁰³ id est, expertem omnis qualitatis, ergo non habet potentiam, quia si eam haberet, esset qualis, cum potentia sit qualitas.

Quartum dubium est: non videtur verum id quod diximus, potentiam esse materiae proprietatem per quam declaratur natura materiae, loco differentiae ignotae, nam Aristoteles septimo *Metaphysicorum*, contextu 8, definit materiam absque ulla potentiae mentione, igitur etiam sine potentia natura materiae declaratur.¹⁰⁴ 15

Ad primum horum dubiorum dicunt aliqui Themistium loqui de potentia particulari. Hanc enim materia non habet in prima notione accepta, et hac eadem responsione secundum quoque dubium solvi arbitrantur. Attamen difficultatem non tollunt, quia legentibus Themistii verba manifestum est eum negare in materia etiam potentiam universalem. Distinguit enim primam materiae notionem a secunda tanquam absolutam a respectiva, utraque autem potentia notat respectum ad actum, ergo si materia in prima notione nullum habet respectum, nullam etiam debet habere potentiam, nec universalem, nec particularem, itaque dubium viget. 20 25

Ego aliter dico subiectum posse abstrahi mente ab accidente proprio et essentiali, licet non re ipsa, nam accidens proprium est re inseparabile a suo subiecto. Quamvis enim non possit re separari ab homine risibilitas, concipi tamen potest natura humana non concepta risibilitate. Sic igitur potentia 30

^aet in 1607. ^besse *om.* 1607.

102 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

103 See above ch. 8. See Themistius 1900, pp. 25–29; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40ra–b (see also 42a–b).

104 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

||164 est inseparabilis a materia, cum eius essentiam insequatur, tamen cum || sit
quiddam diversum a materiae essentia, ut ait Averroes in primo capite libri
De substantia orbis,¹⁰⁵ et materia sit prior natura suis proprietatibus, potest
considerari materiae essentia mente abiuncta a potentia.

|112 Hoc igitur vult deno|tare Themistius quando dicit materiam in prima sua 5
notione non habere potentiam, nimirum ipsam secundum se consideratam
materiae essentiam non includere potentiam, quemadmodum et hominis
essentia non includit risibilitatem. Hanc esse Themistii mentem patet ipsius
verba considerantibus. Inquit enim: “haec res, quam vocamus materiam, est
quoddam subiectum cui accidit in eius natura ut sit receptaculum opposi- 10
torum”.¹⁰⁶ Cum enim dicat “accidit”, denotat potentiam esse accidens mate-
riae; cum autem dicat “in eius natura”, significat esse accidens essentiale,
quod habet connexionem cum natura materiae. Inquit praeterea Themistius
ibidem non esse facile ita materiam et eius essentiam absolutam abstrahere
mente a potentia et ab omni respectu, esse tamen possibile si quis effica- 15
citer nitatur et aciem mentis exacuat. Sic autem significat potentiam esse
revera inseparabilem a materia: nam si esset separabilis, nullo negotio posset
essentia materiae sine potentia considerari; ipse tamen inquit esse admo-
dum difficile, quia loquitur de mentali abstractione.

Ad secundum dubium, ut in praesentia concedamus potentiam hanc uni- 20
versalem opponi actui—hoc enim postea diligentius expendetur—, dici-
mus tamen eam non opponi huic formae vel illi, sed universo generi for-
marum materialium. Ob id cum materia non possit simul recipere omnes
formas, sed unam post aliam, sequitur non posse unquam impleri totam
hanc materiae potentiam, proinde nec interire unquam, quoniam in materia 25
habente hanc formam servatur potentia recipiendi alias omnes. Neque est
quod aliquis dicat in omnibus simul sumptis materiae portionibus inesse
actu omnes formas; siquidem nunc de essentia materiae loquimur, quamo-
bre ea quae de ipsa dicimus cuilibet etiam portioni competere debent, et
nullum in hoc discrimen est totius materiae et partium. Totam enim mate- 30
riam habere omnes formas esset ita habere ut tota a qualibet forma infor-
maretur, proinde et portio quaelibet ab omnibus simul formis, non ut pars
unam formam haberet, et alia aliam. Per hoc enim non interit potentia, sed

105 Averroes 1562, 1X: *De subst. orbis*, ch. 1, f. 3vK–L.

106 See Themistius 1900, p. 26; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40a: “καὶ εἴη ἂν τὸ πρᾶγμα τοῦτο, ὃ λέγομεν ὕλην, ὑποκειμένον τι ᾧ συμβέβηκεν ἐν τῇ φύσει τὸ δεκτικὸν εἶναι τῶν ἐναντίων”. “Sane haec res quam materiam vocamus, subiectum esse quoddam potest, cui accidit in natura facultas recipiendi et ferendi contraria”.

aeterna servatur in omnibus materiae portionibus, quoniam in qualibet por-
 tione est una tantum forma, et potentia ad alias omnes. Quare est a materia
 inseparabilis haec potentia universalis. Praeterea, ut etiam admittamus illud
 esse habere omnes formas, tamen non esset habere omnes individuas, sed
 ||165 omnes secundum spe||ciem tantum. Maneret igitur in materia potestas reci- 5
 piendi saltem alias individuas posterius adventuras. Non igitur interit poten-
 tia universalis.

Ad tertium dicimus duplicem esse qualitatem: unam quae restringit et
 coarctat materiam ad statutam ac certam alicuius rei naturam; alteram vero
 quae nullam coarctationem materiae facit. Quando igitur Themistius et Ale- 10
 xander dicunt materiam secundum propriam naturam esse *ἁποιον*, quod
 etiam ex Aristotele colligimus in contextu 54 primi *Physicorum*,¹⁰⁷ intelli-
 gunt expertem earum tantummodo qualitatum quae materiam coarctent
 atque determinent, cuius ratio est quoniam omnes formae et omnes qualita- 15
 tes certam entis naturam determinantes continentur sub obiecto adaequato
 primae materiae, quo fit ut nulla harum possit esse essentialis materiae,
 neque ut constituens, neque ut consequens. Nulla enim determinatio potest
 insequi naturam materiae, quod si aliqua forma, sive substantialis, sive acci-
 dentalis, comprehensa sub obiecto adaequato primae materiae esset ipsi
 essentialis, non posset amplius materia aliquam aliam recipere, quoniam 20
 intus apparens prohibet alienum, ut dicitur in quarto contextu tertii libri
De anima,¹⁰⁸ quam rem optime declarat Plotinus in quarto libro secun-
 dae *Enneadis*, capite 8,¹⁰⁹ sed qualitas, quae materiam non coarctet, neque
 ad aliquam certam naturam restringat, non continetur sub obiecto adae-
 quato primae materiae, ideo potest absque ulla repugnantia attribui mate- 25
 riae ut essentialis, nec reddit eam qualem illa qualitate quam omnes Philo-
 sophi respexere qui materiam *ἁποιον* esse asseruerunt; huiusmodi qualitas
 est potentia haec universalis, quae tantum abest ut materiam coarctet ad
 ||113 aliquam certam naturam, ut potius eam reddat libe|ram et aptam ad omnes 30
 indistincte recipiendas.

Ad quartum sumptum ex contextu octavo septimi *Metaphysicorum*,¹¹⁰
 respondere possumus eam non afferri ab Aristotele ut definitionem mate-
 riae, neque enim eius consilium ibi est materiam definire, sed solum dubi-

107 Aristoteles, *Physica*, I.6, 189b4–7 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 54, f. 32vK).

108 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 383).

109 Plotinus, *Enneades*, II.4, 8.

110 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

tandi gratia ostendere materiam esse rei essentiam, quod postea reprobat-
 turus erat et ostensurus essentiam esse formam. At quoniam illa quae ibi
 dicuntur de materia dicuntur ad modum definitionis, et ab Aristotele ut vera
 proferuntur, et ita ab omnibus ut vera recipiuntur, etsi consequens quod
 inde infertur, materiam esse rei essentiam, falsum est, ideo nos quoque eam
 ut definitionem quamdam materiae recipientes aliter solvere dubium hoc
 debemus.^a

¶166 Videtur nonnullis cum Averroe dici posse Aristotelem in ea definitione
 non omisisse potentiam. Quod enim Aristoteles dicit “est enim quiddam,
 de quo singula horum praedicantur”,¹¹¹ Averroes ita vide||tur interpretari, 10
 ut dicat his verbis significari potentiam recipiendi omnes formas,¹¹² quan-
 doquidem non alia ratione est subiectum, quam per potentiam patiendi.
 Attamen ea neque Averrois mens est, neque Aristotelis. Averroes enim non
 illa praedicta verba Aristotelis interpretatur, sed declarat alia praecedentia.
 Cum enim Aristoteles dicat materiam non esse quid, nec quantum, nec 15
 quale, nec aliud ullum ex decem generibus, Averroes ad horum verborum
 declarationem, quasi rationem adducens, inquit: “quoniam est in poten-
 tia omnia ista, ut dictum est in *Physicis*”,¹¹³ quae verba profert Averroes ex
 seipso, non ut contenta in definitione Aristotelis. Ipse vero Aristoteles abs-
 que dubio in ea definitione potentiam non accipit, sed essentiam materiae 20
 abstrahit a potentia et a respectu, cum dicat materiam esse omnium subiec-
 tum cuius essentia diversa est ab essentiis omnium rerum. Nam dicere mate-
 riam habere potentiam ad omnia est potius eam dicere omnia, quam esse
 quid distinctum ab omnibus. Ergo dicere eam esse quoddam ab omnibus
 diversum est non considerare potentiam. 25

Dubium igitur viget et a nobis aliter solvendum est. Ego puto solutionem
 petendam esse ex Themistio in saepe memorata ipsius digressione.¹¹⁴ Cum
 enim dicat materiam in sua prima notione non habere potentiam, et dicat
 difficile admodum esse ita materiam concipere animo sine ullo respectu
 ad alia, non esse tamen impossibile si quis aciem mentis efficaciter inten- 30
 dat, significat utilem quidem esse potentiam ad materiae essentiam signi-
 ficandam, non esse tamen necessariam. Illi enim qui magno ingenii acu-
 mine praediti sunt ducentur quidem in cognitionem essentiae materiae per

^ademus 1607.

111 See above n. 5.

112 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 159rD–F.

113 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 159rD.

114 See Themistius 1900, pp. 25–29; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40ra–b (see also 42a–b).

potentiam, sed eam postea concipient etiam non considerata potentia, et in sua prima notione absque ullo respectu ad alia. Illi vero qui non ita valent ingenio non poterunt quidem materiae essentiam complecti sine potentia qua respicit formas, et utentur potentia loco differentiae. Poterunt tamen non ignorare potentiam esse accidens, cui subest ipsa materiae natura ab illo accidente distincta, licet naturam illam ut absolutam et sine illa potentia concipere nequeant, adeo ut si per potentiam definiant materiam, intelligant se sumere potentiam loco differentiae quam penetrare cognitione non possunt.

Unde colligimus necesse esse ad primae materiae cognitionem hoc ordine progredi, ut primo loco eam cognoscamus ut materiam, hoc est, in secunda notione, et prout refertur ad alia. Postea vero, si possimus, ad primam quoque eius notionem perveniamus, et eius substantiam absque ullo respectu contemplemur, quocirca in primae materiae investigatione primus labor est philosophi naturalis, qui non alio modo eam cognoscit, quam ut principium generationis corporum naturalium, atque etiam ut modo aliquo principium motus et quietis in eisdem corporibus.

Duae aliae supersunt primae materiae considerationes ad primum philosophum attinentes, una quatenus est principium quoddam, et pars substantiae compositae, non considerata ipsius generatione, quae consideratio habetur in septimo et octavo *Metaphysicorum*, nec potest esse sine potentia, nam docere non possumus ex forma ut essentia et ex materia ut vehiculo necessario unum compositum existere, nisi cognoscamus materiam habere potentiam naturalem qua respicit formam, quae est actus, et ita ex potestate et actu unum fieri. Altera est consideratio materiae absoluta, de qua modo loquebamur, quam etiam attigit Aristoteles in illo septimo libro in loco praedicto; sed pauca de hac erant dicenda, quoniam res ita sunt a philosopho cognoscendae, ut secundum naturam sunt: materia prima est in rerum natura non ut species entis, sed ut principium et ut materia specierum entis, quia si consilium naturae spectemus, materia est propter alia, non propter se, sicut etiam antea dicebamus.

De materia igitur agit Aristoteles in prima philosophia propter substantiam compositam, dum de huius essentia loquitur, tangit tamen ibidem etiam naturam materiae absolutam; idque facit in contextu illo octavo septimi libri,¹¹⁵ ubi hoc notare debemus: res omnes posse de materia praedicari ut potestate, at non posse ut actu; potest enim et affirmari, et negari mate-

115 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

riam esse res omnes, affirmari quidem ut potestate, negari autem ut actu. Sed huiusmodi affirmatio declarat materiam in secunda tantum notione, et in respectu consideratam. Ideo nullam eius mentionem fecit Aristoteles in ea definitione, sed solius negationis qua dicimus materiam nullum esse ex entibus. Hac enim negatione significat ibi Aristoteles primae materiae naturam in prima notione, cum dicat eam esse quiddam diversum a rebus omnibus. Sed ne crederemus materiam nihil esse nisi hanc rerum negationem, cum difficile sit eius naturam assequi, ideo subiungere ibidem voluit materiam non solum non esse aliquam ex rebus, sed neque esse earum negationes (quod esset esse nihil), ut inde cognosceremus huic rerum omnium negationi aliquod positivum subesse, quae est ipsa materiae natura, licet explicatu non facilis, ideo per eam definitionem non cognoscimus revera quid secundum se sit materia, sed potius quid non sit. Cognoscimus tamen esse substantiam quamdam subiectam omnium rerum naturis, quae ab his et ab earum negatione diversa || est. Cognoscimus igitur eam esse aliquid substans, et quid illud non sit, sed non omnino quid sit.

Per affirmationem vero declaratur materia in secunda notione accepta, idque fit in primo libro *Physicae auscultationis*, dum dicitur materiam esse primum subiectum ex quo res fiunt.¹¹⁶ Sic enim significatur eam fieri res omnes. Considerandum autem id quoque est: Aristotelem in illo primo libro distinguere a materia privationem, de negatione autem nihil dicere. Contra vero in septimo *Metaphysicorum*, distinguere negationem a materia, de privatione autem ne verbum quidem facere, propterea quod materia in prima notione non habet privationem, sed negationem tantum, in secunda vero notione privationem, et Aristoteles in illo octavo contextu septimi *Metaphysici* materiam in prima tantum notione considerat, in primo autem *Physico* in secunda solum. Per haec igitur sublata est, ni fallor, omnes difficultas.

Caput XIII Quomodo potentia universalis ad materiam se habeat in secunda notione acceptam

Declarato primo dicto, secundum sequitur quod tale est: si materia sumatur in secunda notione et prout est principium rerum, potentia universalis inest ei per se in primo modo dicendi "per se",¹¹⁷ et est illi essentialis ut

¹¹⁶ Aristoteles, *Physica*, I.7, 190b5–11 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 37vK).

¹¹⁷ See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

rationale homini. Huius dicti ratio sumitur ex verbis Themistii in digres-
sione praedicta, ubi inquit: alia competunt homini secundum se considerato
et quatenus est homo, alia ut relato ad aliud et quatenus est pater.¹¹⁸ Nam
habere filium est illi accidens ut homini, idque separabile, sed eidem ut patri
est essenziale. Sic etiam albedo accidit homini secundum se sumpto, sed est
de eius essentia, quatenus est homo albus, quia locum formae obtinet, quia
est homo albus. Non est enim inconueniens quod accidens sit de essentia
substantiae, non secundum se acceptae, sed secundum aliquam aliam con-
siderationem. Materia igitur secundum se et secundum propriam naturam
considerata, potentia universalis est accidens eius proprium, et essentiam
ipsius consequens, ut iam demonstravimus. Sed considerata materia prout
refertur ad alia et ut est principium rerum, potentia universalis est eius con-
ditio necessaria tanquam eius naturam constituens, quemadmodum esse
rationis participem est conditio necessaria homini ut sit homo, et eius natu-
ram constituit.

Proprius enim modus quo materia est principium rerum naturalium con-
sistit in hac potentia universali qua est apta recipere omnes formas, ita
ut dicere possimus potentiam patiendi esse rationem formalem princi-
pii materialis. Essentia enim materiae est secundum naturam prior hac
potentia universali, quia subiectum est natura prius accidente proprio et
est tanquam eius causa. Ipsa vero potentiae ratio, si bene consideretur, est
natura prior ratione principii materialis. Non enim quia materia est princi-
pium materiale, ideo habet potentiam patiendi, sed e contrario, quia habet
potentiam patiendi, ideo est principium materiale. Potentia igitur univer-
salis est veluti forma et ratio materiae, quatenus est materia rerum, hoc
autem est, quatenus ad alia refertur ut principium. Hoc significavit Aristo-
teles in secundo libro *De anima*, quando dixit “materia est δύναμις”,¹¹⁹ nam
sumpta materia ut est principium, quomodo sumit eam philosophus natu-
ralis, potest vocari potentia in casu recto, quia potentia est eius ratio consti-
tutiva.

Est autem animadvertendum non idem de privatione ac de potentia
dicendum esse. Nam privationem sumendo eo modo quem declaravimus,
privatio est necessaria materiae propter generationem, non ut conditio
materiae ad recipiendum, sed ut terminus generationis a quo, ob id privatio
est tertium principium distinctum essentialiter a materia. Nam in genera-
tione alio officio fungitur materia, alio privatio. Et proprius eius modus quo

118 See Themistius 1900, pp. 25; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40a–b.

119 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a9 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, p. 130).

dicatur principium longe diversus est ab eo quo materia principium dicitur. At potentia non est terminus generationis, sed est solum conditio necessaria materiae ut sit materia, propterea haec non constituit quartum principium, sed est ratio constituens principium materiale.

Idcirco errasse mihi videntur nonnulli qui privationis necessitatem in eo sitam esse existimarunt, ut sit necessaria propter materiam, hoc argumento ducti, quod ex materia non privata nihil generari posset. Hoc autem dicentes videntur privationem ponere inter conditiones materiale principium constituentes, quo fieret ut privatio non esset tertium principium, sicut etiam de potentia modo dicebamus. Quamobrem dicendum potius est privationem esse primum necessariam propter generationem, tanquam eius terminum a quo, quia de ratione generationis est ut non esse praecedat esse. Deinde vero esse necessariam materiae eo modo quem antea declaravimus, nempe quoniam principia praestant sibi mutuam operam, et quemadmodum ex materia sine privatione nihil generaretur, ita neque ex privatione sine materia, neque ex duobus principiis utcunque acceptis sine tertio.

His igitur duobus modis se habet potentia universalis ad materiam, ut ego arbitror, et per haec multae difficultates solvuntur. Sententiam autem nostram testimonium aliquorum comprobasse videtur, || qui duo haec dicta, eorumque discrimen non intelligentes, ea tamen utraque protulere, tanquam ab ipsa veritate coacti. Nam quatuor rationes attulerunt cur haec potentia sit essentialis primae materiae: una est quoniam manat immediate a natura materiae; secunda, quod per eam essentia materiae ad formam dirigitur; tertia, quod ex materia et forma fit unum tanquam ex potentia et actu; quarta, quoniam haec potentia ponitur loco differentiae substantialis ad declarandam naturam materiae, quae aliter declarari non posset.

Haec omnia vera sunt si bene ac distincte investigantur. Nam primus et quartus modi referunt primum dictum nostrum quo asseruimus potentiam respectu materiae in prima notione acceptae esse proprietatem consequentem eius naturam, et sumi loco propriae differentiae ad declarandam materiae naturam, cum sine potentia dicere quidem possimus quid materia non sit, sed non revera quid sit. Secundus vero ac tertius modi referunt secundum dictum nostrum, nam essentia materiae ad formam recipiendam dirigitur, dum materiam ut principium consideramus; dirigitur autem per potentiam tanquam per rationem formalem, quod isti confitentur dum dicunt “per eam”. Non enim recte diceretur “per potentiam” si potentia esset solum quoddam consequens. Sed hoc convenienter dicitur si potentia est quoddam prius quod causae locum obtinet. Idem est sensus tertii modi, nam in eo quoque materia ut principium sumitur, proinde est ei essentia-

lis haec potentia iuxta primum modum dicendi “per se”.¹²⁰ Discrimen solum est quod in secundo illorum modo materia consideratur ut principium generationis corporis naturalis, quae est consideratio physica. In tertio autem ut principium substantiae materialis, quae est consideratio metaphysica, et utroque munere fungitur materia per potentiam, tanquam per rationem formalem. Hi ergo in omnibus verum dixerunt, distinctionem tamen duplicis essentialis non animadverterunt, sed ea confuderunt et tanquam unum et idem pronuntiarunt. 5

Caput XIV De potentia particulari, quomodo ad materiam se habeat

Demum tertium dictum est: potentia particularis est accidentalis materiae, tam in prima quam in secunda notione acceptae, sumendo accidentale pro eo quod distinguitur ab utroque essentiali, hoc est, quod nec primo, nec secundo modo est per se. 10

Hoc ita probari potest: illud sine quo aliud esse potest et est accidentale illi est; at sine potentia particulari potest materia existere et existit, tum ut ||¹⁷¹ ens, tum ut principium rerum; igitur haec potentia est ei accidentalis, tum in prima, tum in secunda notione acceptae. Maior propositio clara est, minor probatur: potentia particularis est illa quae hanc tantum formam respicit, ut formam hominis, non alias; atqui sine hac particulari potentia existere potest materia ut principium aliarum rerum, et existit actu priusquam hanc potentiam particularem recipiat. Patet enim non esse in ligno potentiam particularem ad formam hominis. Quoniam igitur potentia haec particularis non una est, sed plures pro formarum multitudine, sine qualibet existere potest materia, proinde nulla talis potentia est materiae essentialis. 15 20

Praeterea, haec potentia nec primo, nec secundo modo dicendi “per se”¹²¹ in materia inest, ergo est illi accidentalis. Consequentia est Aristotelis in contextu 32 primi *Posteriorum*.¹²² Antecedens facile probatur, nam si haec potentia inesset materiae per se vel primo, vel secundo modo, materia nullam formam recipere posset, neque enim illam ad quam potentia illa referatur, neque aliarum ullam. Non illam ad quam refertur, quia recepta forma 25 30

120 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

121 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

122 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73b2–6 (Aristoteles 1562, I.2, lib. I, t/c 32, f. 71vD).

potentia periret: tollitur enim potentia in adventu actus. Attamen interire potentia non posset, quia quicquid inest per se vel primo, vel secundo modo, id necessario ac semper inest. Non etiam alias, quia ad nullam earum esset peculiariter praeparata, sed ad illam solum. Non potest autem materia aliquam formam recipere nisi prius ad eam recipiendam praeparetur et habeat 5 potentiam particularem respectu illius.

Praeterea, materia suapte natura est libera et indeterminata, et aequae respiciens omnes formas: ergo nihil determinatum potest eius essentiam vel constituere, vel consequi. Quare neque haec potentia particularis, cum sit 10 determinata ad respiciendam hanc unam formam, non ad alias. Patet igitur hanc determinationem et coarctationem non provenire a natura materiae, sed ab aliquo alio, ut ab agente et a forma praesente, quae respectu formae
 ||117 adventurae locum habet privationis. Haec enim particularis potentia illa est | quam antea diximus esse cum privatione coniunctam, siquidem potentia universalis negationi potius iuncta est, quam privationi. 15

Non est autem ignorandum duo in hac potentia particulari esse consideranda: unum ipsam potentiam recipiendi formam quatenus potentia est; alterum vero illam determinationem et restrictionem ad hanc unam formam respiciendam, et^a non ad alias. Quatenus igitur est potentia patiendi, eatenus insequitur naturam materiae, et ita illi est essentialis. Sed quatenus 20 est determinata et coarctata, eatenus est ei accidentalis, nec provenit natura materiae, sed ab alio, ut dictum est. || Haec igitur potentia corruptibilis est, quia necesse est accedente actu eam interire, ideo de hac loquitur Averroes in commentario 70 primi libri *Physicorum*, quando dicit potentiam non esse 25 de essentia materiae, eo argumento utens, quod cum in adventu formae haec potentia intereat, materia simul interiret si potentia esset illi essentialis.¹²³ Haec enim Averrois ratio de potentia universali nihil roboris haberet, cum illa nunquam intereat. Hanc etiam respexit Simplicius in contextu 58 eiusdem libri, quando dixit potentiam esse accidentalem materiae.¹²⁴ Quare per hanc potentiarum distinctionem dubia multa solvuntur. 30

^aet 1607] ut 1590^v.

123 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 70, f. 41rC–F.

124 Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 211; Simplicius 1588, p. 76b.

Caput xv Quaenam potentia actui opponatur

Cum duplex sit potentia, considerandum manet an utraque opponatur actui, an altera solum. De potentia particulari clara res est: habet enim privationem coniunctam, ratione cuius opponitur actui privative, ut dictum est supra. De universali vero potentia dubium est: ea namque non cum privatione, sed cum negatione est coniuncta, quamobrem non potest actui opponi ut privatio habitui, si verum est id quod antea diximus, potentiam opponi actui ratione privationis annexae. Praeterea, haec potentia, cum perpetua sit et nunquam intereat, non recedit in adventu formae: non est igitur contraria formae, si cum ea manet in materia. Quapropter huius ego sententiae sum, potentiam universalem non opponi actui, sed de sola particulari id verum esse, quod supra de oppositone potentiae et actus dictum a nobis est. Potentia namque universalis non respicit revera formam, sed potius universam formarum omnium collectionem, seu earum infinitam receptionem, quo fit ut nunquam tota impleatur, proinde nunquam intereat, siquidem interire potentiam nil aliud est quam totam adimpleri, quod de hac dici minime potest. Huic potentiae similis est potentia continui ad divisionem infinitam, quae nunquam ad perfectum actum ducitur, sed ad imperfectum, qui cum potentia semper est commistus.

Haec est Averrois sententiam in nono *Metaphysicorum*, commentario 11, ubi dicit potentiam continui ad divisionem infinitam, et potentiam sumptam in definitione motus, et potentiam primae materiae ad infinitas formas eiusdem esse rationis, quia nunquam ad completum actum ducuntur, sed ad incompletum, qui nunquam seiungitur a potentia.¹²⁵ Idem legimus apud Averroem in commentario 79 libri octavi *Physicorum*, ubi dicit non dari potentiam activam materialem infinitam, dari tamen passivam || infinitam;¹²⁶ haec enim est potentia primae materiae, quae ab ipsa materia nunquam separatur, licet ei alius semper et alius actus adveniat. Sed in illo commentario undecimo noni *Metaphysicorum* clare dicit potentiam hanc infinitam et perpetuam, quae est in prima materia, non esse illam quae respicit actum, nam potentia quae ad actum refertur est illa quae opponitur actui, et in adventu actus destruitur. Haec igitur potentia universalis non opponitur actui, sed quando restringitur et contrahitur ad recipiendam aliquam certam formam, tunc fit opposita illi formae, quia iam facta est particularis et iuncta privationi propriae illius formae.

¹²⁵ Averroes 1562, VIII, lib. IX, t/c 11, f. 236vG–H.

¹²⁶ Averroes 1562, IV, lib. VIII, t/c 79, f. 426vG–K.

Ex his sumitur solutio cuiusdam dubii, quod multis negotium facessit, cuius mentionem facit Achillinus in primo suo libro *De elementis*, dubio 13,¹²⁷ et Ioannes Gandavensis in quaestione 25 libri primi *Physicorum*,¹²⁸ idque tale est: in singula portione materiae inest potentia recipiendi formas numero infinitas, iuxta Aristotelis sententiam aeternum mundum statu-
entis. Quoniam igitur singulo actui propria potentia respondet, sequitur esse in illa materia particula potentias numero infinitas, et ita dari numerum actu infinitum, quod nullo modo asserendum est. Gandavensis nesciens dubium hoc aliter solvere, concedit esse in illa materia potentias infinitas, quod est absurdum manifestum, ideo et quae ab ipso, et quae ab Achillino hac de re dicuntur, cum vana prorsus et inutilia sint, dimittantur.

Ego vero constanter negandum puto esse in illa materia potentias infinitas. Dico enim unam esse potentiam universalem per quam materia respicit indistincte omnes formas per omne futurum tempus aventuras. Potentias vero particulares esse quidem infinitas, prout respiciunt actus infinitos, at non simul omnes existere in eadem materia. Singula namque huiusmodi potentia cum privatione est, et cum propria praeparatione ad talem formam, non potest autem eadem materiae particula esse simul ad omnes formas recipiendas peculiariter praeparata, nam dicere ad omnes aequae praeparata est dicere ad nullam, et omnino negare in materia potentiam particularem. Haec igitur potentia in eadem materia vel una tantum est, vel plures, non tamen infinitae, sed paucae, ut in semine humano est potentia particularis et proxima ad formam hominis recipiendam. Est etiam in eodem particularis potentia recipiendi formas elementorum. Potest enim tum in hominem converti, tum in elementa dissolvi, at nulla ibidem est potentia particularis ad alias formas posterioribus temporibus aventuras, ut ad formam auri vel ad formam lapidis, licet fieri possit ut dissoluto semine in elementa, ex iis postea generetur lapis vel aurum. Ad illas igitur tantummodo formas materia habet potentiam particularem quas statim post illam quam habet recipere apta est, hae autem plures quidem esse possunt, non sunt tamen omnes, neque infinitae.

Patet igitur potentias particulares quae respiciant infinitas formas esse quidem infinitas, non tamen simul omnes existere in eadem materia, ut in argumento sumebatur, sed unam post aliam advenire, sicut etiam formae una post aliam de materia educuntur. Sunt igitur eo modo infinitae potentiae, quo etiam formae sunt infinitae, nempe non actu, sed potestate

127 See Achillini 1558: *De elementis*, I.13, pp. 168b–170a.

128 See Gandavensis 1552², I, q. 25, ff. 22ra.

et successione, quod quidem non est absurdum: sic enim etiam continuum habet potestatem, ut in partes dividatur successione infinitas; quam continui potentiam si unam esse dicamus quae respiciat infinitam divisionem, ea respondebit potentiae universali primae materiae respicienti indistincte omnes formas, et infinitas per infinitam successionem adventuras, licet ipsa sit una, illae vero infinitae. 5

Sed Gandavensis videns hanc solutionem quae ex consideratione potentiae universalis sumi poterat eam nititur reprobare, et inquit: si una numero est potentia respiciens infinitos actus adventuros, ergo si haec ad actum redigatur per unius formae adventum, necesse est ut simul redigatur ad actum respectu omnium formarum, et ita necesse est ut adveniente una forma adveniant omnes, et infinitae eadem temporis momento.¹²⁹ 10

Haec tamen argumentatio vanissima est, quia nos negamus hoc absurdum sequi, et in hoc ipse deceptus est, quod supposuit potentiam materiae penitus adimpleri per unius formae receptionem, quod quidem de potentia universali falsum esse asserimus. Ea namque non unam tantum formam respicit, sed omnes, ideo una recepta in materia non adimpletur tota potentia, sed remanet respiciens alias. Sola autem potentia particularis adimpletur per unius formae adventum, sed haec illam unam formam respiciebat, non alias, ideo non est necessarium simul cum illa forma alias omnes formas advenire. Argumentum igitur Gandavensis nihil roboris habet, et solutio nostra praedicti dubii firmissima ac tutissima est. Potest autem quisque ea quae hactenus diximus bene considerans et praedictis distinctionibus utens, alia quoque quae hac de re existunt dubia facile solvere. 15 20

129 See Gandavensis 1552², I, q. 25, ff. 22vb–23ra.

Iacobi Zabarellae Patavini De Prima Rerum Materia. Liber Secundus

|119
||175

Caput I Sententia Scoti de actu entitativo materiae et eius argumenta

Hactenus ea consideravimus quae primae rerum materiae ut ad alia relatae competere videntur. Sequitur ut illa tractemus quae ad primam eius notionem pertinent, atque illi secundum se sumptae attribui ab aliis solent, quae eo difficiliora sunt, quo magis abscondita ac tenuis, atque exilis est primae materiae natura. Hinc enim fit ut longe facilius sit eam ut ad alia relatam, quam ut absolute acceptam contemplari. 5

Duo autem sunt quae considerata proponuntur, et de quibus magna esse solet inter philosophos disceptatio: unum, an prima materia secundum suam naturam actum aliquem habeat, alterum vero an sit per se corpus. 10

Actum in materia ponit Scotus libro secundo *Sententiarum*, distinctione 12, quaestione 1¹ et 2,² quem vocat actum entitativum, et hunc declarans inquit duas dari potentias, proinde et duos actus illis respondentes: unam vocat potentiam subiectivam, quae tribuitur materiae; haec enim potentiam habet ut omnibus formis subiiciatur, ideo huic potentiae respondet actus formalis, qui eam adimplet; alteram potentiam vocat obiectivam, eaque tribuitur non causae, sed effectui; effectus enim qui non est actu, esse tamen potest, dicitur esse in potentia obiectiva respectu suarum causarum, a quibus produci potest, ut ante mundi creationem dicimus mundum fuisse in potentia obiectiva opificis, a quo produci poterat, sed non in potentia subiectiva, quia nulla praeerat materia ex qua mundus generaretur, sed ex nihilo creatus est; homo vero antequam generetur, dicitur esse in potentia tum obiectiva respectu agentis a quo produci potest, tum subiectiva respectu materiae ex qua potest generari. Potentiae huic obiectivae respondere inquit || actum entitativum: quando enim res est actu producta, et iam habet esse actu extra suas causas, tunc dicimus eam habere actum, non quidem formalem, sed (ut ipse vocat) entitativum. Talem igitur actum habuit prima materia, cum primum a Deo fuit producta, sine ulla ope formae, et ita 25

1 Duns Scotus 1689, v.2: *In Sentent.*, pp. 664–679.

2 Duns Scotus 1689, v.2: *In Sentent.*, pp. 680–699.

secundum propriam naturam et secundum primam suam notionem habet actum entitatis proprium, et ab actu formali, quem postea recipit, distinctum.

Haec est Scoti sententia, quam ipse pluribus argumentis confirmare nititur, quorum primum, quod ex his quae modo diximus colligitur, tale est: id quod actu reperitur extra suas causas, habens entitatem realem distinctam ab entitatibus omnium aliarum rerum, est ens actu et habet actum entitativum; at materia est huiusmodi, ut patet: ergo habet per se actum entitativum.

Secundo sic argumentatur: si materia non habet actu entitatem realem distinctam ab entitate formae, compositum non potest dici compositum, sed est simplex, quia non dicitur compositum nisi constet ex re et re, et utraque res sit actu in illa compositione.

Tertio^a sumit argumentum ex modo loquendi: dicimus enim materiam esse actu principium per se rerum naturalium, esse actu materiam, esse actu subiectam formae: est ergo ens actu, nam si detur oppositum, non erit actu principium, neque actu materia, neque actu sub forma.

Quarto, materia apud Aristotelem est id ex quo praeexistente et inexistente res fiunt, ergo existentia dicit actum, ergo materia est ens actu.

Possumus etiam sententiam Scoti confirmare auctoritate Themistii in digressionem praedicta: ubi inquit materiam in prima sua notione esse aliquid, et esse actu.³

Hoc ita demonstrato, infert inde Scotus alteram hanc conclusionem: cum materia actum entitatis habeat, potest etiam per se actu existere sine ulla forma, quod multis argumentis probat. Primo sic: positivum absolutum distinctum ab alio absoluto, et natura prius illo, potest absque repugnantia sine illo existere; at materia est ens positivum absolutum distinctum a forma, et prius omni forma tam accidentali, quam substantiali: ergo materia sine ulla forma existere potest. Maior propositio clara est ex discrimine absoluti et respectivi: respectivum enim ut sit requirit suum correlativum, absolutum vero non requirit aliquid aliud, quare sine alio esse potest. Patet etiam minor quia materia est ens positivum et absolutum, cum sit substantia, et est natura prior omni forma, nam inquit Aristoteles in particula 52 primi *Physicorum*, subiectum est natura prius praedicato.⁴

^aTertium 1607.

3 See Themistius 1900, pp. 25–29; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40ra–b (see also 42a–b).

4 Aristoteles, *Physica*, I.6, 189a27–34 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 52, f. 32rA–B).

Secundo, materia comparata cum singula forma potest existere sine illa; ergo etiam sine omnibus simul sumptis, quia si unam respicit contingenter, omnes quoque contingenter respiciet.

Tertio, si materia non posset existere sine forma, praescriberet sibi formam, ergo aliquam statutam formam. At hoc falsum est, quoniam materia nullam sibi certam formam praescribit. Consequentiam probat, quia id quod sibi praescribit genus certam quoque aliquam speciem illius generis necessario sibi praescribit; si quid enim essentialiter est animal, est necessario aliqua certa species animalis.

Quarto, ad huius sententiae confirmationem adducere possumus Simplicii et Averrois testimonium. Nam Simplicius in contextu 52 libri primi *Physicorum* inquit materiam esse posse per seipsam, formam vero non posse;⁵ Averroes autem in primo capite libri *De substantia orbis* dicit materiam esse actu unum ex entibus per se existentibus.⁶ Quare confiteri manifeste videntur Simplicius et Averroes primam materiam posse per se actu existere sine ulla forma.

Caput II Confutatio opinionis Scoti

Haec Scoti sententia primo quidem aspectu speciem quamdam veritatis habet, at si bene consideretur, falsa est, tum secundum aristotelicam, tum secundum veram philosophiam. Vanum enim est alium actum ponere praeter formalem, quod ostendo tum ex actu, tum ex potentiae consideratione, unde etiam Scotus ad probandum actum entitativum argumentum sumebat.

Ante omnia dicere debet Scotus an actus entitativus sit aliquid, an nihil. Nam si nihil est, ergo non datur; si vero aliquid, videndum est quidnam sit. Igitur ne ipsum cum actu formali confundamus, consideremus illum qui attribuitur primae materiae, quae secundum se nullum habet actum formalem. Actus igitur quem in prima materia Scotus ponit, si est aliquid, vel est substantia, vel accidens. Accidens quidem esse non potest, quia secundum Scotum nil aliud est actus entitativus quam entitas realis, entitas autem materiae nil aliud est nisi materia ipsa. Non potest ergo actus entitativus materiae esse accidens nisi materia sit accidens, quod quidem Scotus non diceret. Est ergo substantia, atqui substantia secundum Aristotelem dividitur in materiam, et formam, et compositum.

⁵ Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 201; Simplicius 1588, p. 72a.

⁶ Averroes 1562, IX: *De subst. orbis*, ch. 1, f. 3vM.

[121] Forma quidem esse non potest, cum Scotus distinguat maxime actum | hunc entitativum ab actu formali. Multo minus est aliquod compositum, quia sequeretur in entitate materiae esse compositionem materiae cum forma, et actum hunc non esse nisi formalem, quorum neutrum concederet Scotus.

5

Si vero est materia, vel est materia materiae, et ita materia constaret ex alia materia, vel est ipsamet materia, quod omnino confitendum est. Quemadmodum enim ens homo seu entitas hominis nil aliud est quam homo, ita nil aliud est entitas materiae quam ipsamet materia. Hanc igitur entitatem actum appellare ita vanum est, ut ne mente quidem concipi possit, cum potius naturae materiae contrarium nomen omnes philosophi attribuerint, nempe nomen potentiae, et dixerint eius naturam in hoc esse constitutam, ut sit ens potestate. Potestas autem opponitur actui, quare cum materia sit simplex, si eius natura ea est, ut sit potentia, eadem non potest esse actus. Quam in sententia Scoti absurditatem optime notavit Ioannes Bacconius in distinctione 12 secundi *Sententiarum*: vel enim potentialitas materiae est actualitas, vel si re distinguuntur, natura materiae non est simplex, cum per utramque materiae natura denotetur.⁷

10

15

Illud quoque apud Aristotelem aperte legimus in contextu 2 secundi *De anima*, ubi materiam dicit esse potentiam;⁸ et in contextu 8 septimi *Metaphysicorum* negat de materia omnem determinationem entitatis.⁹ Illud igitur quod non est aliquod ens determinatum, quomodo potest vocari ens actu? Clara est etiam sententia Aristotelis, quod ens dividatur per potentiam et actum, et in omni categoria sit potentia et actus, ut videre est in tertio *Physicorum*, particula 3¹⁰ et 6,¹¹ et in primo *De anima*, particula 6.¹² Igitur si datur ens potestate, quomodo omne ens debet actum denotare?

20

25

Est igitur hic actus commentum Scoti. Quod enim materiam appellet ens, concedimus, sed non ob id est dicenda ens actu, cum secundum se non sit ens nisi potestate, imo neque proprie dicatur ens, ut antea ostendimus et ut Aristoteles dixit, sed principium et materia entium, siquidem non est in rerum natura tanquam species aliqua entis, neque habet certam ullam naturam specialem, sed solum est quoddam inchoamentum specie-

30

7 Baconthorpe 1618, lib. II, q. 12, pp. 545a–545b.

8 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–10 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

9 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

10 Aristoteles, *Physica*, III.1, 200b25–33 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 3, f. 86vG).

11 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a10–16 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 6, f. 87vL–M).

12 Aristoteles, *De anima*, I.4, 408b11–17 (Aristoteles 1953, I, t/c 64, p. 85).

rum entis. Cum igitur materia talis sit, eam appellare actum, quatenus est ens, et fingere hunc esse diversum ab actu formali, arbitraria est appellatio, quae omni ratione caret, possemusque eadem ratione materiam appellare asinum ac dicere nos asinum sumere in significatione diversa ab illo asino qui est species animalis; quin potius rationi consonum ac necessarium est 5
 ||179 dari in || rebus aliquid quod sit pura potestas, nihilque in se habeat actus, ut sit idoneum rerum omnium inchoamentum, sicuti recte considerat Ioannes Bacconius in loco praedicto.¹³

Sed actus hic efficaciter etiam reprobatur per reprobationem potentiae obiectivae, quam Scotus excogitavit. Nos enim apud Aristotelem duas tan- 10
 tum potentias invenimus, activam et passivam, ut patet in nono *Metaphysicorum*,¹⁴ et duos actus, primum et secundum, quos ponit in initio secundi libri *De anima*,¹⁵ quos ad duas illas potentias optime refert Thomas in *Quaestione prima disputata*, dicens potentiam passivam referri ad actum primum, quia materia est receptiva formae; activam autem referri ad operationem, 15
 quae est actus secundus;¹⁶ et sicuti primo dictus est actus de operatione, postea vero traductum est nomen etiam ad formam, ita primo dici nomen potentiae de activa, deinde attributum esse etiam passivae; et sicuti nihil patitur nisi ratione potentiae passivae, ita nihil agere nisi ratione actus primi, nam pati est materiae, agere autem formae; soli namque formae potentia 20
 activa attribuitur.

Potentia igitur obiectiva nihil esse potest ab his duabus distinctum, idque facile ostenditur. Nam si dicamus hominem qui nondum est genitus esse in potentia obiectiva, quaerendum erit in quonam ea potentia inhaereat,^a cum adhuc homo non sit. Certe nil aliud responderi potest nisi eam esse in prima 25
 materia. Hominis enim generandi nihil tunc existit, nisi materia, quae ipsius pars futura est; atqui potentia in materia non alia inest, quam subiectiva. Quare potentia illa obiectiva | qua homo potestate esse dicitur nil aliud est 30
 |122 quam potentia subiectiva. Nam dicere hominem esse in potentia obiectiva est dicere materiam habere potentiam recipiendi formam hominis, imo nil aliud est potestate homo, nisi ipsamet materia.

Idem etiam de potentia activa considerare possumus. Quando enim dicitur mundum, antequam crearetur, fuisse in potentia obiectiva respectu

^aadhaereat 1607.

13 Baconthorpe 1618, lib. II, q. 12, pp. 545a–545b.

14 See Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a4 ff.

15 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a23 ff.

16 Thomas Aquinas, *Quaestiones disputatae de potentia Dei*, q. 1, art. 3, co.

agentis, tunc non significamus potentiam aliquam existentem. Cum enim tunc mundus nihil sit, nihil etiam est ista potentia prout mundo attribuitur, quia nihil existit in quo recipiatur. Ideo si bene illa potentia consideretur, nil significat secundum se nisi non repugnantiam terminorum, hoc est, negationem impossibilitatis et veritatem huius propositionis: possibile est mundum 5
creari. Talem autem potentiam non esse aliquid reale docet Aristoteles in contextu decimoseptimo quinti *Metaphysicorum*.¹⁷ Vanum igitur est hanc potentiam, quae nihil est nisi ens rationis, statuere ut re distinctam ab illis potentiis, quae apud Aristotelem sunt entia realia. Est tamen haec potentia
||180 obiectiva aliquid reale dum || sumitur ut idem quod potentia activa. Quando 10
enim dicimus mundum esse in potentia obiectiva, si quid reale significamus, id non est nisi ipsa potentia activa Dei, ita ut dicere mundum fuisse tunc in potentia obiectiva nihil aliud significet, quam Deum habuisse tunc potentiam activam creandi mundum, potentia autem Dei Deus ipse est: igitur nihil reale respondet illi potentiae, nisi Deus ipse, cuius est potentia creativa. Nihil 15
ergo est illa potentia obiectiva re distinctum a potentia activa.

Hinc colligimus convenientius dici effectum, quando nondum est, esse tamen potest, esse in potentia passiva materiae, quam in potentia activa agentis. Quo fit ut etiam convenientius diceretur in potentia obiectiva respectu materiae, quam respectu agentis. Cum enim utroque modo aliquid 20
ipsi effectui attribuamus, inaniter id attribuimus, quatenus ille effectus nihil est. Vanum ergo est attribuere mundo potentiam obiectivam respectu opificis, dum ipse mundus nil penitus est, cum nulla prorsus mundi pars praeexistat. At si diceremus hominem generandum praeexistere in potentia obiectiva, id est, subiectiva materiae, rectius loqueremur. Materia enim praeexistit, quae futura est pars substantiae hominis generandi, proinde potestate homo iure appellatur. Aliquo igitur modo tunc homo existit, cui attribua-
mus ut sit in potentia obiectiva, sed quia homo ille non est nisi materia ipsa, nil aliud est potentia obiectiva, quae tribuitur homini, quam ipsa potentia subiectiva materiae, ut ante dictum est. 25
30

Ex his igitur patet potentiam obiectivam nihil esse distinctum ab activa et a passiva, et omnia argumenta quae a sectatoribus Scoti pro suae opinionis defensione adducuntur vana et sophistica sunt. Ea quidem multa sunt, sed in praesentia satis sit duo in medium afferre. Unum est: potentia subiectiva materiae una est, potentiae vero obiectivae, quae effectibus attribuuntur, 35
sunt plurimae, nam dicimus hominem esse in potentia obiectiva respectu

17 Aristoteles, *Metaphysica*, v.12, 1019a14–1020a5 (Aristoteles 1562, IV, lib. v, t/c 17, ff. 121rD–122rA).

materiae, sic asinum, sic lapidem et alias res. Plurimae igitur sunt potentiae obiectivae effectibus attributae, una autem est potentia subiectiva materiae, ergo re distinguuntur. Sic potentia activa una in agente est, obiectivae autem plures, quia plures effectus ab eodem agente produci possunt.

Alterum argumentum est: subiectum generationis est re distinctum ab utroque termino, ideo si generetur aer, terminus a quo illius mutationis^a est aer potestate, terminus autem ad quem est aer actu, igitur materia distinguitur a termino a quo, ergo et potentia subiectiva ab obiectiva, nam subiectiva attribuitur materiae, obiectiva autem termino a quo.

||181 Sed utrumque argumentum || levissimum est. Ad primum enim dicimus: 10
nil aliud per illud ostendi nisi potentiam activam eandem, quae respectu ipsius agentis una est, fieri multiplicem, ut relatam ad plures effectus quos producere potest. Sic potentiam passivam, quae respectu materiae una est, recipiendi omnes formas fieri multiplicem ut relatam ad varias formas quas respicit. Est igitur eadem potentia re quae fit plures secundum rationem. 15

Ad secundum dico terminum a quo generationis formaliter non esse aerem potestate, sed potius non aerem, id est, privationem et non esse ipsius aeris. Et quamvis privatio connotet potestatem ad aerem, illa tamen potestas est conditio materiae subiectae, ut antea demonstravimus, non terminus
|123 a | quo generationis, qui est tertium principium a subiecto distinctum. Igitur potentia aer est potius ipsa materia, quam privatio, et res ita manifesta est ut mirum sit quod illi sint ausi his cavillis tenebras offundere veritati. Cum enim Aristoteles trium principiorum necessitatem collegerit ex necessaria distinctione duorum contrariorum terminorum, a quo et ad quem, et subiecti tertii, quod utrisque substernitur, isti terminum a quo cum subiecto confuderunt, dum potentiam attribuere termino a quo, cum potius subiecto, ut eius necessaria conditio, attribuenda sit. 20
25

Quoniam igitur manifestum est non dari potentiam obiectivam distinctam reipsa ab activa et a passiva, sequitur vanum esse etiam actum entitativum ut distinctum a formali. Cum enim ex potentia illa obiectiva induxerit Scotus huius actus necessitatem, ea sublata hunc quoque actum corrumpere, vel ab actu formali non distingui necesse est. Revera enim non datur alius actus quam formalis; et hic unus respondet omni potentiae, tum activae quam passivae. De passiva quidem concedit Scotus, ego vero de activa quoque ostendo, tum iuxta Aristotelis sententiam, tum secundum veram philosophiam. Apud Aristotelem clarum est materiam esse aeternam,¹⁸ et 30
35

^amutationis illius 1607.

18 See Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a25–34.

nullum esse agens a quo sit unquam creata vel creari possit. Nunquam igitur materia fuit in potentia obiectiva secundum Aristotelis opinionem, qui putavit nullum dari agens tantae potentiae, ut possit totam rem producere absque ulla materia praesupposita, sed solum ex praeeistente materia, quomobrem nil remanet quod ab aliquo agente produci possit nisi sola forma. Hanc enim educens de potentia materiae praeeistentis, sic rem producere dicitur. Quemadmodum igitur potentiae passivae, ita etiam activae nullus respondet alius actus nisi formalis, neque aliud est obiectum utriusque potentiae, nisi actus formalis, nam quaelibet res actu existens existit per formam. Hanc igitur producens agens dicitur rem ipsam producere. Formam enim equi vel asini de potentia materiae educere est equum vel asinum producere, et e converso equum producere est formam equi de materia educere.

Hoc significavit Averroes octavo *Metaphysicorum*, commentario 15, dicens agens non largitur multitudinem, sed perfectionem,¹⁹ et libro duodecimo^a *Metaphysicorum*, commentario 18, agens revera non congregat duo inter se—formam et materiam—, sed ex materia praeeistente formam, quae potestate erat, in actum educit.²⁰ Quae verba perperam interpretatur Scotus in praedicta distinctione 12 primi *Sententiarum*, quaestione prima.²¹ Contrarium enim habent sensum illi quem eis ipse attribuit. Nam agens largiretur multitudinem, si totam rem produceret, cuius nulla pars prius extitisset. Sic enim augeret rerum numerum, quia produceret rem illam quae prius non erat. Nec video quomodo hoc negare possit Scotus, et asserere id non esse multitudinem largiri, sed materiae iam existenti et aliquam formam amittenti aliam formam tribuere non est numerum rerum augere, sed perfectionem mutare et materiae tribuere novam perfectionem loco alterius amissae perfectionis. Congregare autem diceretur, si materiam et formam separatim prius existentes coniungeret, sic enim nihil produceret. Solam igitur formam producit, quae est perfectio et actus utrique simul potentiae respondens. De ipsius ergo Aristotelis sententia nullum esse dubium potest.

Maiorem veritatis speciem habet opinio Scoti secundum Christianam Theologiam, quae docet primam materiam una cum aliis rebus a Deo fuisse creatam.²² Quoniam enim antequam crearetur erat solum potestate, neces-

^aundecimo 1607.

19 Averroes 1562, VIII, lib. VIII, t/c 15, f. 224rA.

20 Averroes 1562, VIII, lib. XII, t/c 18, f. 304vI.

21 Duns Scotus 1689, v.2: *In Sentent.*, p. 675.

22 See Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 44, art. 2, co.; *Summa contra Gentes*, II, 16; *Quaestiones disputatae de potentia Dei*, q. 3, artt. 5, co.

|124 sarium videtur ut statim creata extiterit actu tanquam ens aliquod ante receptionem formae, et ita habuerit ex se actum en|titatis, sed non actum formalem.

Attamen sic quoque, si res bene intelligatur, opinio Scoti falsa est. Nam proprie loquendo, materia non fuit a Deo creata ut res quaedam, sed potius 5 rebus concreata, quia non est aliquid per se determinatum in specie, sed est inchoamentum omnium specierum corporalium. Non fuit igitur ita creata, ut nuda et absque ulla forma per aliquod tempus extiterit, sed solum sub forma, ut optime Thomas sensit²³ nisus praecipue argumento quo Averroes utitur in commentario duodecimo secundi *Physicorum*: si materia prima 10 existeret sine forma, sequeretur id quod non est actu esse actu, quae est contradictio.²⁴ Quoniam igitur secundum theologos Deus facere non potest ut duo contradictoria sint simul vera, hinc Thomas colligit Deum non potuisse creare materiam primam existentem sine forma, quia si existeret, iam haberet determinatam naturam, pro||inde et actum formalem, cum tamen suapte 15 natura nullum habeat actum formalem, nullamque naturam determinatam.

Alio quoque argumento idem confirmari potest: agens enim potens totum aliquem effectum producere nisi impediatur, producit perfectissimum quantum producere potest; hanc maiorem propositionem negare Scotus 20 non potest, cum saepe ea utatur. At Deus a nullo potest impedi ne quamlibet rem perfectissimam in genere suo producat; quamlibet igitur perfectam produxit: ergo non materiam nudam, quia materia est imperfecte res omnes. Quare materiam primo nudam creare et illi postea formam imponere repugnat perfectioni divinae, quae imminueretur si Deus prius imperfecte res 25 creasset, postea vero formas imponendo perfectionem indidisset. Res igitur primum absolutissimas ac perfectissimas produxit, proinde materiam non informem, sed sub formis.

Ex his igitur patet obiectum potantiae creativae Dei nunquam fuisse materiam, sed formam, id est, res ipsas ut formatas. Haec enim idem sunt 30 apud eos qui recte philosophari, non cavillari volunt. Ideo optime illos sentire arbitror, qui dicunt non esse in mente divina ideam primae materiae distinctam ab idea compositi, propterea quod prima materia non est in entibus numeranda, nisi ut pars et inchoamentum omnium. Patet igitur materiam per se nunquam fuisse in potentia obiectiva, proinde nullum ex se 35 actum habere, quia non datur alius actus quam formalis.

23 *Ibidem.*

24 Averroes 1652, IV, lib. II, t/c 12, f. 52vG.

Sed hac de re theologicam disputationem dimittamus. Haec enim res apud multos Thomae sectatores luculentissime tractata, et examinata contra Scotum legi potest. Consilium meum est non theologice, sed aristotelice disputare. Quae autem fuerit Aristotelis sententia iam dictum est: ipse enim nullum cognovit actum nisi formalem, et hunc solum omni potentiae, tam passivae quam activae, respondere existimavit, ita ut nihil sit in potentia obiectiva, sed respectu materiae, seu respectu agentis, nisi forma, sive (quod idem est) compositum, quod per formam existit.

Altera vero Scoti conclusio multo evidentius repugnat Aristoteli et veritati, nempe qua asserit materiam posse per se absque ulla forma existere. Haec enim satis superque reprobatur argumento Averrois praedicto: sequeretur enim id quod non est actu esse actu, quae est implicatio contradictionis.²⁵

Addere etiam aliud argumentum possumus tale: formae aliquae non sufficiunt una cum materia attribuendam existentiam actualem, ergo multo minus sola materia est apta per se existere. Consequentia est satis manifesta, quia si aliquae determinatae naturae accedentes ipsi materiae adhuc non possunt rem actu existen||tem constituere, multo minus id praestare sine illis nuda materia potest. Clarum etiam est^a antecedens, nam anima nutritiva et anima sensibilis sunt formae substantiales, quae secundum Aristotelem in secundo libro *De anima* sunt actus primi corporis naturalis, et constituunt hoc aliquid, nec tamen possunt tribuere existentiam, quemadmodum nulla alia forma generalis sine forma speciali, quia non datur vivens quod non sit aliqua statuta species animalis vel stirpis, nec datur animal quod non sit aliqua certa species animalis.²⁶ Videtur etiam hoc asserere Aristoteles in secundo contextu secundi libri *De anima*, | dum inquit materiam secundum se non esse hoc aliquid, nam si per se existeret, ut Scotus putat, esset substantia individua demonstrabilis digito,²⁷ igitur maxime esset hoc aliquid, quod Aristoteles negat.

Quod si asserat Scotus se id non dicere iuxta Aristotelis sententiam, sed solum secundum veram philosophiam, considerata omnipotentia Dei, sic quoque falsum dicit; siquidem a Deo nil effici potest quod implicet contradictionem; implicat autem hoc, quia si materia existeret actu sine ulla forma, iam necessario haberet determinatam et actualem naturam. Hoc autem repugnat naturae materiae: haec enim a Deo est creata talis natu-

^aest om. 1607.

25 Averroes 1652, IV, lib. II, t/c 12, f. 52vG.

26 See Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b25–414a28.

27 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–412a11 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

rae, ut nullam habeat in entibus determinatam naturam, sed recipere possit omnes rerum naturas; itaque si Deus id faceret, faceret id esse actu quod non est actu, quod Averrois argumentum fuit et Thomae in prima parte *Summae*, quaestione 66, articulo primo.²⁸

Caput III Declaratio quarundam distinctionum ad omnes solvendas difficultates

5

Ad plenam veritatis intelligentiam, omniumque dubiorum solutionem, quaedam sunt notandae distinctiones. Primum quidem ratio erroris Scoti ac totius hanc in re veritatis ex hac distinctione sumi videtur: ens seu entitas sumi potest duobus modis, nam et essentiam et existentiam significare 10 potest. Dum enim ens pro genere rerum omnium sumitur, essentiam significat, nam animal quoque significat essentiam hominis et aliarum specierum suarum; dum autem sumitur pro existentia, non significat genus, sed accidens quoddam intentionale, ut alias diximus in initio secundi *Posteriorum*.²⁹ Existentia enim est quoddam additum essentiae, quo fit ut plura requirantur 15 ad existentiam tribuendam, quam ad essentiam rei constituendam. Essentiam enim propriam quaelibet res habet per seipsam, at non quaelibet res apta est per seipsam existere, sed multa sunt quae alio egent per quod existant. Nomen ergo entitatis ambiguum est, et tum pro essentia sumi potest, 20 tum pro existentia, || quod acceptionum discrimen manifestum est in eadem propositione quae eodem tempore vera est uno modo, et altero falsa, ut haec propositio: cometa est ens; nunc dum nullus existit cometa, falsa est, sumendo ens pro existentia; vera tamen est, sumendo ens pro genere. Sicut haec quoque vera est: cometa est halitus siccus in sublimi accensus, etiam 25 nullo existente cometa; hac enim solam cometae essentiam exprimimus, nihil dicimus de existentia.

Nomen quoque actus multifariam sumi solet: sumitur enim et pro forma et pro effectu formae. Pro forma quidem sumi manifestum est, cum forma dicatur actus, ut videre est in initio secundi libri *De anima*.³⁰ Quando autem 30 formam vocamus actum, nihil aliud significamus, quam perfectionem propriam qua aliquid in specie seu subalterna, seu infima constituitur. Hoc autem non fit sine restrictione ac determinatione. Necesse enim est omnem

28 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 66, art. 1, co.

29 See Zabarella 1597, *In II Post. anal.*, t/c 1, col. 1035.

30 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a20–412b9.

formam, sive generalem, sive specialem, contrahere materiam ad aliquam certam naturam, et esse rei perfectionem et actum. Sumitur autem pro effectu formae quando sumitur pro existentia, propterea quod actus existendi non est forma, sed effectus formae, cum formae proprium munus sit rem existentem constituere, non quidem omnis formae, sed solum formae ultimae quae ad nullam aliam formam dirigitur. Talis enim forma iuncta reali materiae constituit rem singularem per se existentem.

5

Utramque acceptionem simul complexus est Aristoteles in secundo contextu secundi libri *De anima*, dicens *hoc aliquid*.³¹ Nam *hoc aliquid* non solum significat singulare existens ac demonstrabile, sed etiam determinatam naturam, quia forma utroque modo facit hoc aliquid. Tum enim materiam contrahit ad certam quamdam speciem entis, tum etiam constituit | singulare existens, cum hoc tamen discrimine, quod illud omnis forma praestat, hoc vero sola forma ultimae speciei. Propriam enim naturam omnis forma constituit, tam generalis quam specialis. Existentiam autem actu non omnis forma praebet, sed sola ultima, quia haec non eget alia forma. Sumitur autem nomen actus non modo ad denotandam existentiam rei simpliciter acceptae, ut cum dicimus equum actu esse, sed etiam ad significandam existentiam rei complexae, id est, veritatem propositionis. Dicimus enim “chimaera est actu non ens”, quae est vera enuntiatio, nec alius est eius sensus nisi quod vera est haec propositio “chimaera est non ens”, ob id ex ea non licet inferre “ergo chimaera est actu”, neque “ergo^a chimaera est”, sicut Aristoteles docet in libro *De interpretatione*:³² cum enim de non ente possit aliquid vero enuntiari, non licet ex veritate enuntiationis inferre eius subiectum esse ens, quia potest esse non ens.

10

15

20

25

||186 Caput IV Collectio totius veritatis quinque assertionibus

Ex his aliquae assertiones seu conclusiones deducuntur per quas tota rei veritas declaratur, et contraria argumenta solvuntur, suntque omnes vel per se manifestae, vel satis demonstratae per ea quae hactenus dicta sunt.

Prima est: si entitas sumatur pro essentia, materia habet propriam entitatem distinctam ab entitate formae. Nemo enim est qui ignoret aliam esse materiae essentiam, aliam formae; cum enim sit substantia, propriam essentiam habeat necesse est.

30

^aenim 1607.

31 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–412a11 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

32 See Aristoteles, *De interpretatione*, 12, 21a34–22a13.

Secunda assertio est: si entitas pro existentia sumatur, materia non habet entitatem propriam, sed solius compositi proprium est existere. Materia vero et forma coexistere potius composito, quam existere dicuntur. Materia quidem, ut quae existentiam recipit, forma vero ut quae dat. Haec iam fuit antea demonstrata, nam, si non, omnis forma existentiam habet per se. 5 Non enim forma generis, sed sola forma ultimae speciei, quatenus constituit rem existentem, existere per se dicitur, multo minus materia apta per se est existere, sed eget forma quae illi existentiam largiatur.

Tertia conclusio est: prima materia secundum se non habet actum primo modo sumptum. Ratio huius clara est, quoniam ita habere actum est habere determinationem et contractionem ad certam naturam. Haec autem non fit nisi a forma. Sola igitur forma est actus, quare si materia secundum se nullam habet formam, manifestum est eam secundum se actum ita acceptum non habere. 10

Quarta conclusio est: si sumatur actus secundo modo pro eo quod est actu existere, quem formae effectum esse diximus, materia prima non per se est actu, sed per formam quae ipsam perficit et constituit hoc aliquid. Haec facile probatur, nam existentia insequitur formam, eamque non omnem, sed praestantem et perfectam, quare necessario praesupponit actum primo modo acceptum; idque cuilibet consideranti manifestum est: nihil enim 20 potest existere cuius non sit determinata natura; secus enim ne mente quidem concipi aut fingi alicuius rei existentia potest. Quoniam igitur materia secundum se non est aliqua determinata natura, multo minus existit actu secundum se, siquidem plura ad existentiam requiruntur, quam ad determinationem certae naturae. Hanc enim omnis forma praebet, illam vero sola 25 forma ultimae speciei.

Quinta demum conclusio ex his omnibus deducitur talis: materia prima in sua essentia nullum continet actum, sed solam potentiam, ita tamen ut nomine potentiae non qualitatem significemus, sed substantiam quamdam quae est fons seu radix huius quali||tatis, nempe substantiam quamdam imperfectissimam, incompletam secundum speciem, et inchoamentum omnium specierum, nam huius modi natura satis congrue videtur potentiae nomine significari. 30

Haec clare ostenditur Aristoteles testimonio in multis locis. Nam in secundo libro *De anima*, contextu secundo, inquit materiam secundum se non esse hoc ali||quid,³³ quod significat eam non habere ullam certam naturam, nec ullam determinationem in specie, et addit ipsam esse potentiam. Sic 35

33 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–412a11 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

septimo *Metaphysicorum*, contextu octavo, inquit materiam non esse ullum ex entibus determinatae naturae, sed subiectum omnium,³⁴ quare sententia Aristotelis est materiam non esse modo ullo ens actu; nomen enim actus notat determinationem, quae aliena est a natura materiae. Quare vanum est Scoti inventum, quod omne ens, quatenus est ens, sit actu, quandoquidem secundum Aristotelem non omne ens est actu ens, sed datur etiam ens potestate: eius modi maxime est prima materia, cui secundum propriam naturam nulla convenit appellatio actus. Quod etiam Plotinus optime demonstrat in quinto libro secundo *Enneadis*, capite 4 et 5.³⁵

Caput v Solutio argumentorum Scoti

Per haec facile est solvere argumenta Scoti. Ad primum enim dicimus: si entitatem pro essentia sumat, negandam esse maiorem. Non enim quicquid habet realem entitatem, id est, essentiam, id habet actum entis, sed aliquid est cuius essentia sit pura potestas, qualem materiae naturam esse iam diximus. Si vero entitatem pro existentia sumat, negamus minorem: sic enim materia propriam entitatem non habet.

Ad secundum dicimus: si entitas pro essentia sumatur, totum esse concedendum. Nam si materia essentiam propriam ab essentia formae distinctam non haberet, utique id quod materia et forma constat non esset compositum, sed simplex, quia non constaret ex re et re. Si vero entitas pro existentia sumatur, neganda est consequentia, quia nec forma, nec materia existentiam propriam habet extra compositum, sed una est compositi existentia qua et materia et forma existunt,^a nec ob id totum dicitur simplex, sed constat ex re et re. Dico praeterea tantum abesse ut hoc argumento ostendatur materiam habere actum aliquem, ut potius demonstretur nullum habere actum, quandoquidem ex duobus actibus non fit unum, sed ex potestate et actu, ut ait Aristoteles in contextu 7 secundi *De anima*,³⁶ et fusius in septimo³⁷ et octavo *Metaphysicorum*.³⁸ Igitur si compositum tanquam unum

^aexistunt 1590^v *corr.*] existant 1607.

34 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

35 Plotinus, *Enneades*, II.5, 4; 5.

36 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b4–9 (Aristoteles 1953, II, t/c 7, p. 138).

37 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.8, 1033a23–1034a8.

38 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.3, 1043a29 ff.

ex materia et forma constat, et forma est actus, necesse est materiam non esse actum, sed potestatem.

||188 Ad tertium negare pos||sumus consequentiam. Quando enim dicitur “materia est actu principium”, nil aliud denotatur quam veritas huius propositionis: materia est principium. Unde non licet inferre “ergo materia est actu per seipsam”. Possumus etiam omnia concedere, nam materia est actu principium, et est actu subiecta formae, et est actu ens, non tamen ex se, sed per formam. Dicere enim materiam esse actu principium, est dicere esse principium actu existens, idque vere dicitur: actu namque existit, at non per se, sed per formam. Nullus enim actus competit materiae secundum suam naturam; in omnibus autem quae competunt materiae secundum propriam naturam, si dicuntur illi inesse actu, actus ille non est secundum naturam materiae, sed merito formae.

Sic etiam ad quantum omnia concedimus. Non posset enim materia existere, vel praeexistere, nisi existeret et nisi esset actu ens. Est autem actu ens per formam: nunc quidem per formam huius compositi, prius vero per formam alterius quod interiit. Sic etiam dicendum est ad Themistium in digressionem dicentem materiam in sua prima notione esse aliquid et esse actu,³⁹ quod etiam apud Simplicium legimus in contextu 58 primi *Physicorum*.⁴⁰ Nil enim aliud significare voluerunt, nisi materiam habere propriam essentiam distinctam ab essentia formae, et eam actu existere distinctam ab essentia formae, ita tamen ut existere illi competat per formam. Non enim sumunt ita materiam in prima notione, ut statuam eam sine forma existentem, sed materiae sub forma existentis essentiam considerant, et dicunt esse propriam quamdam materiae essentiam existentem sub forma. | Existere namque materiam, et ipsam materiae essentiam, qualiscunque ea sit, actu existere nemo negat, dicimus tamen eam non per se, sed per formam existere.

Alia quoque Scoti argumenta facile solvuntur, quibus ostendere nititur posse materiam absque repugnantia existere per se sine ulla forma. Ad primum neganda est propositio maior: ea namque vera est solum de essentia rei ac de mentali abstractione, at non de existentia actu ac de separatione reali. Si quid enim est absolutum prius natura altero absoluto, id ab illo non pendet secundum essentiam: ideo mente concipi et abstrahi ab illo potest, id est, definiri et considerari absque illius consideratione. Non est tamen necessarium ut etiam existere actu sine illo possit: animal enim est absolutum, et

39 See Themistius 1900, pp. 25–29; Themistius 1570: *In Physica paraph.*, f. 40a–b.

40 Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 211; Simplicius 1588, p. 76b.

natura prius omnibus speciebus suis, nec ob id aptum est sine illis omnibus
 ||189 existere actu, sed solum potest definiri et considerari absque ulla illarum
 risibilitate, et est ens absolutum, quo fit ut possit mente abstrahi a || 5
 risibilitate, et definiri sine illa, non tamen sine illa existere potest. Sic igitur
 materia, cum sit substantia, est quiddam absolutum, prout absolutum
 distinguitur a relativo, et est natura prior omnibus formis, quocirca essentia
 materiae a forma non pendet, et mente abstrahi potest ab omni forma, non
 tamen reipsa existere actu sine forma. Multa enim requiruntur ad existen-
 tiam rei, quae non requiruntur ad essentiam constituendam. 10

Patet itaque falsam esse maiorem Scoti. Ad probationem autem, quam
 sumit a discrimine absoluti et respectivi, dicimus hoc discrimen in eorum
 essentia esse constitutum, quemadmodum ab Aristotele declaratur in libro
Categoriarum, nam relativi tota essentia consistit in relatione ad aliud, quo
 fit ut relativum nequeat definiri, aut considerari, aut cognosci sine suo cor- 15
 relativo.⁴¹ Absoluti autem essentia nullum habet respectum ad aliud: hoc
 eorum discrimen est; in aliis non necesse est ut differant, nam si existen-
 tiam spectemus (de hac enim nunc sermo est) relativum non potest existere
 nisi etiam suum correlativum existat; hoc enim in relativis est necessarium;
 at non ob id fit ut contraria esse debeat omnium absolutorum conditio, quia 20
 non in hoc est positum eorum discrimen, sed datur absolutum quod sine alio
 absoluto existere potest, ut homo sine equo; datur etiam absolutum quod
 sine alio absoluto non potest existere, etiam si eo sit prius secundum natu-
 ram, ut animal sine speciebus suis omnibus. Sic igitur materia non potest
 existere sine omni forma, non est tamen relativum, sed absolutum et omni 25
 forma prius secundum naturam.

Ad secundum neganda est consequentia: non enim si materia existere
 potest sine qualibet forma seorsum, potest etiam existere sine omnibus
 coniunctim acceptis. Ad probationem autem dicimus materiam secundum
 suam essentiam respicere contingenter tum singulam formam, tum omnes 30
 simul sumptas. Non sic tamen secundum existentiam: ut enim existat, respi-
 cit quidem contingenter singulam formam, at formam absolute sumptam
 non respicit contingenter, sed necessario, quia necessaria est illi forma ad
 existendum, non quidem haec vel illa, sed forma indistincte. Argumentum
 itaque Scoti, si quid habet roboris, habet solum de essentia materiae, quia 35
 si nulla forma seorsum accepta de essentia materiae est, utique nec omnes
 simul sumptae. Sic etiam si non est de essentia oculi color aliquis seorsum

41 Aristoteles, *Categoriae*, 7, 8a36–8b24.

acceptus, patet neque omnes simul sumptos de essentia oculi esse. Tamen secus est de actuali visione: oculus enim ut videat, refertur contingenter ad singulum colorem, quia potest videre sine singulo, sed non contingenter
 ||190 refertur ad universum genus colorum; hoc enim est || eius obiectum adae-
 quatum, nec potest oculus videre nisi colorem aliquem. Similiter obiectum 5
 adaequatum, ad quod recipiendum directa est prima materia a natura, ut existat, est totum genus formarum, non forma haec aut illa, ideo sine singula existere potest; at non sine forma absolute. Sic etiam dicimus animal genus respicere contingenter secundum suam essentiam et singulam spe-
 |129ciem, et omnes simul, quia sunt omnes extra essentiam | animalis. Atta- 10
 men ratione suae existentiae respicit quidem contingenter singulam, omnes autem necessario, quia non potest existere sine omnibus.

Eadem responsione tertium quoque argumentum solvitur. Nam illa Scoti propositio “quicquid sibi praecribit genus, praescribit etiam sibi certam aliquam illius speciem”,⁴² vera est tantummodo de essentia, nam quicquid 15
 secundum essentiam suam praescribit sibi genus, id est, essentialiter in illo est, necesse est ut sit determinate aliqua species illius generis, ut quicquid essentialiter est animal est necessario aliqua species animalis. At non est vera de determinitione extra essentiam: oculus enim ad operandum deter-
 minat sibi colorem absolute, at non sibi determinat aliquam certam speciem 20
 coloris. Sic propria aliqua affectio animalis praescribit sibi animal genus tanquam subiectum proprium, et illi necessarium ad existendum, non tamen sibi praescribit aliquam certam speciem animalis, sed aliquam indistincte. Sic igitur prima materia ut existat, praescribit sibi formam absolute sump-
 tam, et genus ipsum formarum, nec tamen oportet ut sibi praescribat ali- 25
 quam statutam formam. Quare haec Scoti argumenta sunt potius cavilli, quam solidae rationes, quae vel demonstrent, vel perturbare hac in re aliquem debeant.

Ad Simplicium autem in contextu 52 primi *Physicorum*, dicentem posse materiam esse per seipsam, minime vero formam,⁴³ dicimus Simplicium 30
 non accipere per seipsam esse pro eo quod est existere sine forma, sed ibi sumere esse per seipsum prout distinguitur ab eo quod est esse in alio, ut in subiecto. Hic enim est sensus consentaneus verbis et sententiae Aristotelis eo in loco, et verba ipsa Simplicii hunc manifeste significant. Inquit enim
 materia potest esse per seipsam, contraria vero inhaerent in alio, itaque esse 35
 per seipsum nil aliud ibi significat, quam non inesse in alio.

42 See Duns Scotus 1689, v.2: *In Sentent.*, II, dist. 12, q. 2, p. 682.

43 See Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 201; Simplicius 1588, p. 72a.

Ad Averroem autem in primo capite libri *De substantia orbis* dicentem “materia est unum entium existentium per se”,⁴⁴ dicimus non eam esse Averrois mentem, ut dicat materiam sine forma existere posse, siquidem id aperte negavit in secundo *Physicae auscultationis*, commentario 12,⁴⁵ sed de
 ||191 sola materiae essentia ibi Averroes loquitur, eamque dicit || esse distinctam 5
 tum a forma, tum a potentia. Quare his verbis nil aliud significare vult nisi primam materiam habere realem essentiam distinctam ab essentia formae et ab essentiis omnium rerum, quod etiam Aristoteles dixit in contextu 8 septimi *Metaphysicorum* saepe a nobis citato.⁴⁶

Caput VI Contrariae sententiae de prima materia, an sit per se quanta 10

Considerandum manet an prima materia per se corporea sit, et quia duplex est corpus—unum, quod esse dicitur supremum genus in categoria substantiae; alterum, quod est species quanti continui, et nil aliud est quam trina dimensio, longitudo cum latitudine ac profunditate—, ideo huius considerationis duae erunt partes: una, an ipsa secundum se sumpta prima materia sit corpus de genere substantiae; altera vero, an sit per se quanta, hoc est, longa, lata ac profunda. Illa quidem est secundum naturam prior, cum substantia sit prior quantitate, nos tamen facilioris doctrinae ordinem sequentes ab hac posteriore ordiemur, quoniam absque huius declaratione difficilis admodum atque ardua altera contemplatio foret. 15 20

Sunt hac in re duae contrariae opiniones: una Averrois, ad quam accedere videtur Simplicius in contextu 69 primi *Physicorum*,⁴⁷ et Ioannes Grammaticus in libro undecimo *Contra Proclum*,⁴⁸ altera Thomae, illi penitus contraria.

Averroes in commentario 63 primi *Physicorum*,⁴⁹ et in calce secundi tractatus *Epitomes Metaphysicae*,⁵⁰ et in primo capite libri *De substantia orbis*,⁵¹ et aliis in locis asserit primam materiam secundum se et ante receptionem 25

44 Averroes 1562, IX: *De subst. orbis*, ch. 1, f. 3vM.

45 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a28–193b6 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 12, 52rE–F).

46 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

47 Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 201; Simplicius 1588, p. 72a.

48 Philoponus 1557, pp. 186 ff.

49 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 49, f. 38rB–C.

50 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, f. 374rB–375vG.

51 Averroes 1562, IX: *De subst. orbis*, ch. 1, ff. 4vK–5rF.

|130 formae | esse quantam, et habere tres dimensiones, longitudinem, latitudinem et profunditatem, tanquam accidens perpetuum et inseparabile, eas tamen nullis certis terminis circumscriptas, sed interminatas, quae postea a diversis formis varios terminos recipiunt, prout variae naturalium corporum naturae requirunt; adeo ut intereunte per recessum formae corpore aliquo naturali, dimensiones non intereant, sed earum tantummodo termini destruantur, et alii accedant qui ab alia adveniente forma praescribuntur. 5

Contrariam sententiam tuetur Thomas, qui pluribus in locis, praesertim vero in opusculo 32 nititur ostendere nullam esse in prima materia quantitatem aeternam, sed omnes naturalium corporum quantitates insequi formas, et a formis tribui, proinde generari et interire, prout ipsae quoque naturales formae oriuntur et intereunt.⁵² Plotinus quoque huius sententiae fuisse videtur, qui in libro quarto secundae *Enneadis* ostendit primam materiam esse secundum se penitus incorpoream et carere omni dimensione, suscipere autem omnes dimensiones a forma.⁵³ Albertus quoque in libro de quatuor *Coaevs*,⁵⁴ et in tertio *Metaphysicae*, tractatu 2, capite 3,⁵⁵ || ponit quidem in prima materia formam quamdam substantialem aeternam, quam vocat ipse inchoationem formarum, alii vero formam corporeitatis; at corporeitatem de genere quantitatis in prima materia nullam ponit coaeternam ipsi materiae, quia putat praeter primam materiam et formam illam corporeitatis nil aliud esse in naturali corpore aeternum, sed omnia generationi et interitui obnoxia esse. Hoc idem sensisse videtur Avicenna, ut colligere possumus ex primo suae *Sufficientiae*, capite secundo,⁵⁶ et ex secundo tractatu *Metaphysico*, capite 2:⁵⁷ ponit enim in prima materia formam illam corporeitatis de genere substantiae coaeternam materiae, sed nullam ponit corporeitatem de genere quantitatis aeternam, idque est quod Averroes dicit in primo capite libri *De substantia orbis*, Avicennam non distinxisse dimensiones interminatas a terminatis.⁵⁸ 10 15 20 25

Sententia haec pluribus argumentis defenditur a Thoma in praedicto loco, et alia quoque ab eius sectatoribus in confirmationem adducuntur, sed nos ea tantum quae efficaciora esse videntur, aliis omissis, in medium asseremus. 30

52 Thomas Aquinas (Ps.), *De natura materiae*, ch. 4.

53 Plotinus, *Enneades*, II.4, 8–9.

54 Albertus Magnus 1890, XXXIV: *Summa de creaturis*, I, q. 2, art. 4, pp. 329b–332b.

55 Albertus Magnus 1890, VI: *Metaphysicorum lib. XIII*, III, tract. 2, ch. 3, pp. 146a–148b.

56 Avicenna 1508: *Sufficientia*, I, ch. 2, f. 14ra–b.

57 Avicenna 1977, II, ch. 2, pp. 69ff.

58 Averroes 1562, IX: *De subst. orbis*, ch. 1, f. 4vK.

Caput VII Argumenta Thomae adversus opinionem Averrois de quantitate interminata

Primum ita argumentatur Thomas:⁵⁹ aut quantitas interminata eadem est numero cum terminata, aut sunt duae distinctae. Si eadem, ergo accidentia rei praecedent rem tempore infinito; nam propria hominis quantitas praecedet infinito tempore ipsum hominem, si eadem numero est cum quantitate materiae interminata, quae ponitur esse aeterna. Sed consequens adversatur Aristoteli, qui in contextu quarto septimi *Metaphysicorum* inquit substantiam accidente priorem esse et natura, et cognitione, et tempore.⁶⁰ Sequeretur etiam eandem esse hominis quantitatem, et formicae, nam utraque est idem quantitati interminatae. Quae autem sunt idem alicui tertio, ea inter se idem esse necesse est. Si vero duae sint distinctae quantitates, ergo quantitas in eodem corpore erit bis, siquidem quantitas interminata nunquam perit. Quare dabitur penetratio dimensionum, quam omnes philosophi negant.

Secundo, si daretur haec quantitas interminata aeterna in prima materia, ens potestate esset subiectum accidentis, quod ab Aristotele negatur in quinto *Physicorum*⁶¹ et ab ipsomet Averroes in commentario 63 primi libri, ubi dicit subiectum accidentium esse ens actu, et ex materia et forma constans.⁶² Sic enim ipsum distinguit a subiecto formarum substantialium, quod est ens potestate.

|₁₃₁ Tertio, prius est esse simpliciter, quam esse secundum quid. At | forma
||₁₉₃ substantialis dat esse simpliciter, accidens autem omne || dat esse secundum quid, ergo forma substantialis praecedat omnia accidentia in materia. Quod si quantitas interminata praecederet formam substantialem, haec prius daret ipsi materiae esse secundum quid, quam forma substantialis de eidem esse simpliciter, quod est absurdum.

Quarto, sequeretur id quod est unum per accidens praecedere illi quod est unum per se. Hoc autem similiter absurdum est, et communi omnium consensioni adversatur. Dicunt enim id quod est per accidens necessario praesupponere id quod est per se. Consequentia probatur, quoniam ex subiecto et accidente fit unum per accidens, ex materia autem et forma unum per se, prius autem erit unum constans ex materia et quantitate interminata, quam unum constans ex materia et forma substantiali.

59 See Thomas Aquinas (Ps.), *De natura materiae*, ch. 4.

60 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.1, 1028a31–37 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 4, f. 154vH–I).

61 Probably Aristoteles, *Physica*, V.1, 225a20–32.

62 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 38rA–F.

Quinto, vel hae dimensiones interminatae essentiales sunt primae materiae, vel accidentales. Si essentiales, ergo prima materia esset essentialiter quantitas non substantia. Si vero accidentales, ergo separabiles, proinde non aeternae.

Sexto, sequeretur quatuor esse principia rerum naturalium, non tria tantum, quoniam huic quantitati interminatae competerent omnes conditiones, quae secundum Aristotelem in primis principiis postuluntur. Cum enim aeterna sit, non fit ex alio, neque ex reliquis principiis, et ex hac omnia fiunt. Quae autem sunt huiusmodi, ea sunt prima principia. Quamobrem principia quatuor erunt: forma, privatio, materia et quantitas interminata. 5 10

Septimo, per hanc quantitatem interminatam materia vel fit actu dividua, vel potestate, quorum neutrum dici potest. Non enim actu, quia facta actu divisione materiae, distingueretur eius pars ab alia parte. Hoc autem esse non potest, quia omnis distinctio fit a forma, materia vero secundum se est prorsus informis. Si vero potestate, ergo haec quantitas interminata frustra est, quia materia etiam sine hac est dividua potestate, fitque postea actu dividua per adventum formae. 15

Postremo, si daretur haec quantitas interminata ea esset in aliqua categoria, at in nulla esse potest, ergo non datur. Nam si in aliqua categoria est, certe est in categoria quanti. In hac tamen non est, cum Aristoteles in capite "De quanto" dicat omne quantum significare certam ac terminatam rei quantitatem.⁶³ Quantitas igitur interminata in categoria quanti non est, ergo in nulla. 20

Caput VIII Argumenta pro Averroee ad comprobendam quantitatem interminatam 25

Ex altera parte pro Averroee valida argumenta non desunt.⁶⁴ Primum sumitur ex ipsa rei natura: quantitas non est generabilis, ergo non generatur, ergo aeterna est. Assumptum probatur quia nullum est agens a quo generari possit. Non enim a forma, nec ab alia quantitate, nec ab ulla qualitate. Non a forma, quia forma secundum se non est quanta, nec dividua, ergo non apta ad producendam quantitatem. Praeterea, quantitas potest mente abstrahi ab omni forma naturali, ergo est natura prior formis, ergo a nulla 30

63 Aristoteles, *Metaphysica*, v.13, 1020a6–32; *Categoriae*, 6, 4b20ff.

64 See Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 49, f. 38rB–C; Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, f. 374rB–375vG; Averroes 1562, IX: *De subst. orbis*, ch. 1, ff. 4vK–5rF.

forma produci potest, quia non potest causa esse posterior suo effectui. Non a quantitate, quia quantitas non est activa. Non etiam a qualitate, quia omnis qualitas est natura posterior quantitate, quare eius causa esse non potest.

Secundum argumentum quo praecipue innitur Averroes tale est: si prima materia non esset secundum propriam naturam quanta, id quod ex materia et forma constat non posset esse dividuum, sed esset instar puncti individuum. Quod probatur sumptis ex Aristotele duobus fundamentis: unum sumitur ex contextu 18 quinti *Metaphysicorum*, ubi inquit divisionem et divisibilitatem esse propriam quanti, et nihil esse divisibile nisi quantum vel merito quanti, ita ut solum quantum sit per se dividuum, caetera vero per quantum;⁶⁵ alterum sumitur ex contextu 2 sexti *Physicorum*, ubi Aristoteles ait non fieri quantum neque dividuum ex pluribus individuis; nam si decem millia punctorum simul iungantur, non fiet ex eis nisi punctum unum.⁶⁶

His ita constitutis, sic argumentor: si materia prima ante receptionem formae secundum suam naturam non est quanta, ergo per prius fundamentum est individua; atqui forma quoque secundum se individua est, ut omnes dicunt; ergo per posterius fundamentum necesse est id quod ex ambabus conflatur esse individuum. Nam si ponatur dividuum, constabit dividuum ex non dividuis, et quantum ex non quantis, quod Aristoteli adversatur. Nec potest aliquis ad hoc confugere, ut dicat Aristotelem loqui de partibus tantum integrantibus, proinde hoc argumento de solis partibus quanti integrantibus ostendi, quod debeant esse quantae, non de partibus essentialibus, de quibus in praesentia sermo est. Nam si bene rem consideremus, eadem viget ratio in omnibus partibus e quibus totum actu constet: qualescunque enim partes sint, necesse est si omnes sint individuae, ut totum dividuum esse non possit. Praeterea, non habet locum haec partium distinctio, quando sumuntur ut individuae, ut ibi sumit Aristoteles, dum ait ex non quantis et non dividuis non fieri quantum. Dum enim sumuntur ut individuae, non possunt dici integrantes. Dictum igitur Aristotelis est universe verum, ex pluribus non quantis utcunque compositis non posse fieri quantum. Neque etiam dici potest formam, licet ipsa quanta non sit, causam tamen esse quantitatis, ita ut eam propria rei quantitas insequatur; etenim indivisibile non potest esse causa divisibilitatis. Praeterea, eadem difficultate dictum quoque illud Ari-

65 Aristoteles, *Metaphysica*, v.13, 1020a6–32 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 18, ff. 124vK–125rB).

66 Aristoteles, *Physica*, vi.1, 231a30–231b6 (Aristoteles 1562, IV, lib. vi, t/c 2, f. 247rE–247vG).

||195 stotelis urgeretur. Dicere namque possemus, licet nulla partium dividua sit, ||
tamen vel ex earum aliqua, vel saltem ex earum collectione prodire quanti-
tatem in toto coniuncto.

Tertio argumento sic Averrois opinio comprobatur: si quantitas interiret,
haberet contrarium; quicquid enim interit, a suo contrario interimitur; atqui 5
non habet quantitas contrarium, ut legimus in libro *Categoriarum*;⁶⁷ ergo
interire non potest.

Quarto, idem confirmatur sumpto ex Aristotele hoc fundamento in se-
cundo libro *De ortu et interitu*: in elementum habens symbolam qualitatem 10
facilior est alterius elementi mutatio, propterea quod illa symbola quali-
tas non interit, sed eadem servatur in genito quae fuit in corrupto.⁶⁸ Huius
autem ratio est quoniam accidentia convenientia formae generandae et illi
necessaria non debent de materia pelli, si in ea iam insunt, imo neque
possunt pelli, quandoquidem non pellitur aliquid a simili, sed a contrario.
Eadem itaque ratione argumentemur: quantitas et extensio est necessaria 15
omnibus corporibus naturalibus, et communis est conditio omnium forma-
rum naturalium ut in materia extendantur. Non debet igitur neque potest
interire quantitas: ergo aeterna est, et soli ipsius termini mutari et interire
possunt.

Tandem id confirmat Averroes testimonio sensus: quando enim ex aqua 20
generatur aer, videmus quantitatem aquae non perire, sed potius ad maio-
rem molem, et ad novos terminos ampliores extendi. Ipsa igitur quantitas
in omnibus manet incolumis, et soli eius termini mutantur, prout diversae
naturales formae varios terminos postulant. Videntur etiam omnes, etiam 25
adversarii, hoc confiteri, dum dicunt formam extendi ad extensionem mate-
riae, et fieri dividuam divisione materiae. Sic enim affirmant materiam se-
cundum se dividuam esse ante formae receptionem. Dicunt praeterea acci-
dentium omnium alia ad materiam pertinere, alia ad formam, et qualitates
quidem ad formam, quantitatem vero ad materiam, quod est ipsam Averrois
sententiam approbare. 30

|133 Caput IX Sententiae Averrois declaratio et confirmatio

Cum ego veram hac in re esse putem opinionem Averrois, ductus tum argu-
mentis praedictis, tum Aristotelis, aliorumque auctoritate, ut mox osten-

67 Aristoteles, *Categoriae*, 6, 5b11.

68 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.4, 331a7–332a1.

dam, ante omnia optime declarandam esse hanc sententiam arbitror, quia ipsa bene intellecta videtur suam veritatem patefacere et contraria argumenta facile diluere.

Dico igitur huius rei veritatem in hoc potissimum fundamento consistere, quod cum cuiusque rei quantitas sit terminata, haec nec solam materiam insequitur, nec solam formam, sed utramque simul, nam quantitas ipsa seclisus mente omnibus terminis a sola materiae natura emanat, et est eius proprietas inhaerens ipsi “per se” secundo modo,⁶⁹ sicut homini risibilitas; termini vero quantitatis praescribuntur a forma, qua||tenus quaelibet forma certos quosdam ac proprios terminos postulat.

||196

Hoc certe ex ipsa loquendi consuetudine satis comprobatur. Idem enim significare videmur dicendo magnitudinem, et corporeum, et materiam, et has dictiones saepe ut idem significantes confundimus, dum a rebus incorporeis has corporeas et materiales secernere volumus. Sic autem denotamus a natura materiae provenire, ut res dicantur et magnitudines et corporeae. At statuere terminos magnitudini est solius formae officium, quia nulla determinatio a materia provenire potest, et rationi consonum est ut forma, quemadmodum naturam ipsam materiae coarctat, et ad certam speciem contrahit, facitque hominem et equum et asinum. Ita etiam quantitati materiae, quae secundum se terminis caret, certos aliquos fines largiatur.

Duplices autem terminos forma praestat, externos et internos. Externi sunt illi qui non sunt de genere quantitatis, ut figura, quae est in quarta specie qualitatis, et nil aliud est nisi quidam partium quanti inter se concentus et harmonia. Interni vero illi sunt qui sunt de genere quanti et certam quanti speciem constituunt, ut bicubitum, tricubitum et huiusmodi. Utrosque terminos quantitati materiae forma praebet, at quantitatem ipsam praebere non potest, quia sicuti forma hominis non potest sine materia hominem constituere, ita neque tantum facere potest, nisi in materia quanta et extensa recipiatur, cum ipsa secundum se forma non sit quanta neque dividua. De qualitatibus vero secus est: hae namque incorporeae per se sunt, et individuae, quae tribui a forma possunt, quia materia secundum se his omnibus caret.

Hinc colligimus formam et materiam sibi mutuam operam praestare: forma enim, quae secundum se individua est,⁷⁰ recipit a materia extensio-

69 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

70 See Aristoteles, *De anima*, III.6, 430b14–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 24, pp. 459–460); Averroes 1953, III, t/c 24, p. 460.

nem et quantitatem; materia vero sumit a forma terminos suae quantitatis. Hanc veritatem confiteri omnes videntur, inscii tamen et ab ipsamet re ad ita loquendum inducti, dum in gymnasiis frequenter dicunt formam extendi ad extensionem materiae; sic enim asserunt propriam materiae esse extensionem, formam vero eam accipere a materia. Dicere tamen possumus non modo formam extendi ad extensionem materiae, sed etiam materiam ad formae extensionem extendi, verum enim utrumque est alia et alia ratione. Illud enim verum est de extensione absolute accepta, quam forma sumit a materia; hoc autem delimitibus ac finibus extensionis, nam eousque materia extenditur, quousque forma praescribit et imperat. Simili quadam ratione dicere solemus tum equos trahentes currum, tum etiam aurigam tantum itineris peregrisse, equos quidem absolute loquendo: ipsi enim sunt qui ambulant, non auriga; aurigam vero tanquam eum qui certos limites ac fines itineri statuit, cum equi nullum sibi certum terminum proponant, proinde tota haec determinatio tribuatur aurigae.

Hanc sententiam colligit Averroes ex Aristotele in contextu 15 quarti *Physicorum*, dicente locum videri esse materiam quatenus est magnitudinis dimensio, siquidem materia est dimensio magnitudinis.⁷¹ Vocat autem ibi magnitudinem Aristoteles eam tantum quae terminata est, certamque habet quantitatem. Dimensionem vero, | Graece dictam *διάστημα*, vocat ipsam materiae quantitatem seclusis terminis. Cum igitur dicat Aristoteles locum ea ratione videri esse materiam quatenus est dimensio, absque dubio materiam per se dimensam ponit, cum praesertim postea materiam hanc dimensam distinguat a forma, dicens eam sub forma contineri tanquam sub superficie ac termino. Forma enim dat terminos extensioni materiae, materia vero suapte natura quanta et extensa est. Imo Aristoteles ibi eam vocat dimensionem ipsam, quamobrem recte ibi Averroes colligit ex Aristotele materiam per se habere dimensiones interminatas, quae nec re nec imaginatione separari a materia possunt. Quod quidem verissimum est: dum enim mente materiam sine formis concipimus, fieri non potest ut eam non quantam imaginemur, sed necessario imaginamur quantam ac veluti vastam quamdam magnitudinem nullisque certis terminis circumscriptam; idque Aristoteles eo ipso in loco satis clare pronuntiare videtur, dum inquit: “si a corpore amoveantur terminus et affectiones, nil remanet nisi materia”;⁷² non enim dicit “si amoveatur quantitas”, sed dicit “si amoveatur terminus”: quare putat propriam et naturalem materiae esse quantitatem, at non terminos.

71 Aristoteles, *Physica*, IV.2, 209b5–18 (Aristoteles 1562, IV, lib. IV, t/c 15, f. 126vH–I).

72 *Ibidem*.

Talem materiam significavit Chaos illud Anaxagorae corporeum, in quo omnia inesse dicebat. Est enim materia moles quaedam indistincta in qua insunt omnia, non quidem actu, ut Anaxagoras dicere visus est, sed potestate solum.⁷³

Plotinus quoque eiusdem sententiae fuit in quarto libro secundae *Enneadis*, licet ei contraria opinio attribui soleat. Ibi namque longo sermone ostendit materiam secundum se incorpoream esse, et quantitatem non habere, sed aperte etiam declarat de quanam quantitate loquatur: de sola enim terminata loquitur, ut omnia eius exempla testantur. Dicit enim quantitatem insequi formam, quoniam aliam quantitatem forma hominis postulat, aliam forma bovis, aliam forma canis, quarum nullam materia in se habet. Igitur hoc tantum ex Plotino ibi sumi potest in capite 8 eius libri, idque nos non inficiamur.⁷⁴ Sed in capite 11 manifeste ponit in prima materia quantitatem interminatam, cum dicat materiam esse quamdam veluti molem ac dimensionem vacuum, et declaret non esse aliud hanc vacuitatem, quam negationem terminorum, seu interminationem.⁷⁵ Unde colligit materiam esse ||198 molem et non molem: molem quidem quatenus extensa est, non || molem vere quatenus non est terminata. Exponit etiam ibidem Platonis de materia prima sententiam, qui non dixit eam magnam, neque dixit parvam, sed vocavit simul magnum et parvum, ut tum quantam significaret, tum interminatam et aptam indistincte ad quoscunque terminos suscipiendos. Praeterea, in capite 6, volens ostendere Plotinus elementa ex materia et forma constare, inquit: “si elementa essent sola forma sine materia, quomodo magnitudinem ac molem haberent?”⁷⁶ Molem igitur ac magnitudinem corporibus a materia provenire et materiam insequi censuit, non formam, solos autem terminos ||205 tribui a forma.

Caput x Reprobatio pravi sensus Averroi a nonnullis attributi

Non est hic silentio praetereundus nonnullorum error qui sententiam Averrois in pravum sensum trahentes in eam postea invecti sunt. Putarunt enim has dimensiones interminatas apud Averroem esse illas quae actu existunt extra animam, dicique interminatas ratione terminorum praescribendorum ||30

⁷³ See Aristoteles, *Metaphysica*, XII.2, 1069b.

⁷⁴ Plotinus, *Enneades*, II.4, 8.

⁷⁵ Plotinus, *Enneades*, II.4, 11.

⁷⁶ Plotinus, *Enneades*, II.4, 6.

a forma generanda. Dimensiones enim quae sunt in semine humano, etsi proprias terminos habent, dici tamen possunt interminatae respectu terminorum tribuendorum a forma hominis adventura, quos nondum habent. Qua ratione existerent actu interminatae extra animam, quatenus carentes terminis formae generandae.

5

Sed ab hac sententia alienissimus Averroes fuit, qui nunquam dixit a dimensiones interminatas existere actu ut interminatas, sed in commentario 15 quarti *Physicorum*,⁷⁷ et in calce secundi tractatus *Epitomes Metaphysicae* aperte | dixit has dimensiones interminatas non esse actuales, sed
 |355 potenciales.⁷⁸ Interminatas enim intelligit non ratione terminorum tantum
 10 formae generandae, sed ratione omnium terminorum qui a qualibet forma praescribi possunt, imo etiam eorum quos habent a forma praesente. Quamvis enim existant ut terminatae, et nunquam ut interminatae, terminos tamen non ex se habent, neque ex propria natura materiae, sed a forma. Quare non ideo dicuntur interminatae, quod reperiantur unquam sine ter-
 15 minis, sed quia secundum propriam materiae naturam, quam insequuntur, nullos certos terminos habent praescriptos. Sic enim ipsam quoque materiam dicimus secundum se esse informem et omni actu carentem, quamvis semper habeat formam, nec possit unquam existere sine forma. Nil enim aliud per hoc significare volumus, quam naturam materiae nullam sibi cer-
 20 tam formam praescribere.

Quemadmodum igitur dum solam materiae essentiam spectamus, eamque mente ab actu existendi abiungimus, informem penitus esse dicimus. Dum autem eandem ut existentem consideramus, dicimus semper esse for-
 ||199 matam. Sic etiam eius quan||titatem dum secundum se sumptam respici-
 25 mus, interminatam vocamus, quia secundum se nullis certis terminis est addicta. Dum autem eandem ut actu existentem respicimus, semper habere terminos dicimus, et nunquam existere actu sine terminis; siquidem ponere eam actu existentem ut interminatam esset ponere actu magnitudinem infinitam, quae dari nullo modo potest. Non igitur eam vocamus interminatam,
 30 quod terminorum negationem requirat, sed quia terminos quos habet et quos habere potest non a se, neque a natura materiae praescriptos habet, sed ab alio, nempe a forma terminante. Ob id Averroes has dimensiones materiae vocat potenciales, non actuales, quia interminatae non existunt actu, sed dum mente a terminis abiunguntur, cognoscuntur esse secundum se
 35 interminatae, et potestatem habere quoscunque terminos recipiendi. Hoc

77 Aristoteles, *Physica*, IV.2, 209b5–18 (Aristoteles 1562, IV, lib. IV, t/c 15, f. 126vH–I).

78 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, f. 374rB–375vG.

igitur modo intelligendum est id quod Averroes dicit, quantitatem hanc interminatam non existere actu, sed potestate. Non enim negat eam existere, sed solum vult eius imperfectionem atque interminationem significare, quia nullum ex propria natura terminum habet. Non est etiam ignorandum quantitatem interminatam non differre numero a terminata. Eadem enim est quae, secundum se terminis carens, eos postea sumit a forma et fit terminata. Ideo idem est utriusque subiectum inhaerentiae, nempe ipsa prima materia, at non est idem subiectum attributionis seu denominationis. Nam interminata attribuitur materiae, terminata vero toti composito. Simili ratione etiam imago a pictore leviter adumbrata non differt numero ab ipsa iam absoluta, sed solum ut id quod prius potestate atque imperfectum est, postea vero fit actu atque perfectum.

Caput XI Solutio argumentorum pro Thoma adductorum

Restat ut contraria argumenta quae pro Thoma adducta sunt solvamus.⁷⁹ Ad primum dicimus quantitatem interminatam eandem esse numero cum terminata. Quando autem infertur “ergo accidentia rei praecedunt ipsam rei substantiam tempore infinito”, dicimus, si sumatur quantitas ut hominis propria et ut humanis terminis circumscripta, negandum esse consequens, quia haec, quatenus talis est, non praecessit hominem. Si vero sumatur quantitas absolute, seclusis terminis, negandam esse falsitatem consequentis, quia sicuti materia hominis secundum Aristotelem praecessit hominem tempore infinito, ita quantitas illa ut interminata praecessit per infinitum, nec ob id ullum absurdum sequitur, quia non propterea aliquod hominis proprium praecedit hominem; siquidem materia non est magis hominis materia, quam aliarum rerum.

Ad probationem vero sumptam ex Aristotele, qui in contextu 4 septimi *Metaphysicorum* dicit substantiam esse accidentibus priorem natura,^a | cognitione et tempore,⁸⁰ multi multa dicunt, et locus ille magna difficul-

^anaturam 1607.

79 See above ch. 7.

80 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.1, 1028a31–37 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 4, f. 154vH–I): “δηλον οὖν ὅτι διὰ ταύτην ἀκακείων ἕκαστον ἔστιν, ὥστε τὸ πρῶτως ὄν καὶ οὐ τί ὄν ἀλλ’ ὄν ἀπλῶς ἢ οὐσία ἂν εἴη. πολλαχῶς μὲν οὖν λέγεται τὸ πρῶτον· ὅμως δὲ πάντως ἢ οὐσία πρῶτον, καὶ λόγῳ καὶ γνώσει καὶ χρόνῳ. τῶν μὲν γὰρ ἄλλων κατηγορημάτων οὐθὲν χωριστόν, αὕτη δὲ μόνη· καὶ τῷ λόγῳ δὲ τοῦτο πρῶτον (ἀνάγκη γὰρ ἐν τῷ ἑκάστου λόγῳ τὸν τῆς οὐσίας ἐνυπάρχειν)· καὶ εἰδέναι δὲ τότ’ οἴομεθα ἕκαστον μάλιστα, ὅταν τί ἔστιν ὁ ἄνθρωπος γινώμεν

tate non caret, quia de tempore videtur dictum Aristotelis falsum esse. Nam si hoc intelligamus de qualibet substantia respectu accidentium suorum, non est tempore prior omnibus suis accidentibus. Non enim accidentibus propriis, cum haec simul oriantur cum subiecta substantia, ut simul cum homine risibilitas. Si vero intelligatur etiam de omnibus accidentibus tam illius rei, quam aliarum, adhuc falsum est: dantur enim secundum Aristotelem accidentia aeterna, qualia sunt accidentia caeli, quae sunt tempore priora omnibus substantiis caducis et nullam habent substantiam tempore priorem, ne ipsam quidem substantiam caeli, cum et ipsa sint aeterna.

Ideo locus ille multorum animos torsit, qui variis modis illum nixi sunt interpretari. Ego pro occasione hic pauca quaedam dicam. Id tamen praemonere velim, argumentum hoc non magis nobis, quam adversariis obesse: ut enim secundum Averroem poni videtur accidens tempore prius forma substantiali, quod Aristoteli adversatur, ita secundum Thomam ponitur quantitas rei simul oriri cum forma, quod similiter Aristoteli adversatur, quia si dictum illud Aristotelis verum esse debeat, oportet accidens nec prius tempore existere quam substantiam, nec simul cum illa, sed posterius tempore. Omittere igitur poterant adversarii argumentum hoc, tanquam ab eo de quo nunc agimur alienum, cum ad aliam quamdam difficultatem pertineat, nec minus Thomae quam Averrois sententiam oppugnare videatur.

Agit hac de re Zimara in theoremate nono,⁸¹ et reprobat interpretationem a Scoto adductam in 2 quaestione septimi *Metaphysicorum*,⁸² ut ibi legere possumus. Affert etiam expositionem Averrois,⁸³ quam nec approbat, nec reprobat, sed aliam ipse propriam adducit, quae ipsi mirum in modum placuit. Averrois quidem sententia est Aristotelem ibi loqui de substantiis tantum caducis ac de earum accidentibus, non de aeternis, quare cessat dubium

ἢ τὸ πῦρ, μᾶλλον ἢ τὸ ποιὸν ἢ τὸ ποσὸν ἢ τὸ πού, ἐπεὶ καὶ αὐτῶν τούτων τότε ἕκαστον ἴσμεν, ὅταν τί ἐστὶ τὸ ποσὸν ἢ τὸ ποιὸν γινώμεν. "Quare quod primo est ens, et non aliquid ens, sed simpliciter ens substantia. Multis igitur modis primum dicitur, attamen substantia et ratione, et cognitione, et tempore, et natura omnium primum est. Aliorum enim quae praedicantur, nullum est separabile, sed haec sola. Ratione quoque hoc primum. Necesse est enim in cuiusquam ratione inesse rationem substantiae. Scire etiam tunc putamus unumquodque magis, cum quid est homo, aut ignis sciamus, quam quale, aut quantum, aut ubi nam et horum ipsorum tunc unumquodque scimus, cum quidem est ipsum quale, aut ipsum quantum sciamus".

81 Zimara 1564, prop. 9, f. 5ra–5vb.

82 Duns Scotus 1689, IV: *In Metaph. quaestiones*, VII, q. 2, pp. 674a–677a.

83 See Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 4, ff. 154v1–155rD.

de accidentibus caeli, inferiorum autem corporum accidentia omnia habent substantiam tempore priorem. Vel enim substantia composita, quae illis subiecta est, praecedat ea tempore, vel saltem prima materia, quae illius substantiae pars est. Quantitas vero materiae interminata non existit ut interminata, sed semper sub terminis, nec differt numero a terminata. Cum igitur Aristoteles ibi loquatur de accidentibus quae extra animam actu existunt, recte dicit omnia esse tempore posteriora substantia in qua inhaerent. Sic dubium solvitur secundum Averroem. Zimara vero inquit verba illa Aristotelis ita esse intelligenda, ut coniunctio pro disiunctione sumatur, et sensus eorum sit: substantia est accidente prior vel tempore vel saltem natura. Sic enim tollitur omnis || difficultas, nam quantitas interminata non est comparanda cum composito, sed cum prima materia, quae ipsius subiectum est inhaerentiae et attributionis. Materia vero prior illa quantitate est, si non tempore, saltem natura.

Ego quidem alias Averrois solutionem secutus sum, cum viderem solutionem Zimarae non satis accommodari verbis Aristotelis, qui coniunctione utitur, non disiunctione. Sed cum postea solutionem quoque Averrois diligentius consideraverim, vidi eam quoque non carere difficultate, quandoquidem non est obscurum Aristotelem eo in loco loqui de sola substantia composita, et hanc vocare substantiam, et dicere priorem accidentibus natura, et tempore nempe accidentibus suis, non accidentibus alienis, de quibus nihil certum statui potest, cum accidentia hominis senioris praecedant tempore substantiam alterius hominis iunioris. Itaque non videtur esse ad materiam confugiendum, quae accidentibus prior tempore esse dicatur, sed ostendendum quomodo substantia composita tempore prior sit omnibus accidentibus suis, hoc est illis quae ipsimet tanquam subiecto attribui solent, si verba illa Aristotelis eum sensum habent quem adversarii nobis obiiciunt. Id tamen nec ipsi, nec alius ullus ostendere potis est, cum sit manifestum quamlibet substantiam compositam aliqua habere accidentia necessaria, quae simul cum illa, non | posterius, oriuntur, ut propria cuiusque quantitas et alia complura. Hunc igitur sensum falsum esse certum est, nec verbis Aristotelis attribuendum.

Quamobrem cum ego rem hanc diligenter consideraverim, semperque existimaverim quaerendam semper esse ante omnia cuiusque rei veritatem, deinde illa cognita, ad eam, si fieri possit, verba Aristotelis trahenda esse, non e contrario, quod multi faciunt, viderim autem hanc esse manifestissimam huiusce rei veritatem (etiam si id non assereret Aristoteles), substantiam esse natura priorem omnibus accidentibus suis, non omnibus tamen tempore, sed aliquibus, dicendum censui necesse esse ut Aristoteles vel hoc idem dicat, vel falsum dicat.

Quod hoc idem dicat, tueri possumus, si ipsam quidem Zimarae sententiam recipiamus, quam dicere possumus non ab eo fuisse inventam, sed ab ipsamet re ostendi omnibus ac pateferi. Verborum tamen Aristotelis meliorem interpretationem adinveniamus. Constat enim interpretationem Zimarae illis accommodari non posse, cum Aristoteles non disiunctione utatur, 5
sed coniunctione, sitque arbitraria expositio et satis impropria locutio coniunctionem accipere pro disiunctione. Propterea ego dico defendi posse sensum illorum verborum etiam coniunctum, nempe ut Aristoteles hoc solum dicere velit, substantiam esse accidentibus priorem, utcunque id sit, postea 10
vero modos declaret huius prioritatis, et dicat priorem esse his omnibus modis: ra||tione, cognitione, natura ac tempore. Non quidem semper his omnibus simul, sed modo omnibus, modo aliquibus. Sat enim est si hi omnes sint modi quibus solet substantia esse accidente prior, nec alius detur praeter hos. Sic nos alias sumus interpretati verba illa Aristotelis in definitione naturae “motus et quietis”, ut coniunctio non pro disiunctione sumatur, sed 15
pro coniunctione, nec ob id dicere oporteat naturam in quolibet naturali corpore esse causam utriusque. Hoc igitur modo conveniens est locutio coniunctiva, inconveniens autem disiunctiva: quemadmodum enim natura non est causa alterius tantum, sed utriusque, ita hic dicendum non est modum quo substantia est accidente prior esse aut hunc, aut illum, sed esse hos 20
omnes, tametsi non simul. Accidens enim nullo illorum modorum potest esse prius substantia sibi subiecta, imo neque simul, nisi tempore solum. Substantia vero omnis est suis accidentibus prior et definitione, et natura, et cognitione distincta, etenim hi modi reipsa in idem cadunt. Tempore autem prior est multis suis accidentibus, quibusdam tamen si non est prior, non est 25
saltem posterior, sed simul. Hanc esse puto mentem Aristotelis eo in loco.⁸⁴

Ad argumentum igitur dico quantitatem terminatam referendam esse ad substantiam compositam, cui ut subiecto attribuitur, interminatam vero non ad compositum, sed ad materiam. Itaque sat esse si, ut compositum quantitate terminata, sic materia quantitate interminata sit prior, si non 30
tempore, saltem natura. Quantitatem autem interminatam comparare cum composito, et illo priorem dicere absurdum est. Perinde enim est ac dicere accidentia huius hominis esse tempore priora substantia alterius hominis, quod incongruum est et alienum a mente Aristotelis eo in loco, qui substantiam cum suis tantum accidentibus comparat, non cum alienis, imo nec 35
ullam substantiam ibi considerat, nisi compositam et perfectam, et nulla accidentia, nisi terminata, et actu existentia.

84 See above n. 77.

Quod vero addebatur “ergo eadem esset hominis quantitas, ac formicae”, negandum est, quoniam axioma illud “quae sunt idem alicui tertio, sunt idem inter se”, verum est comparando inter se illa quae sunt actu, sed non est verum si fiat comparatio eius quod est potestate cum eo quod est actu, quia haec non omnino sunt idem, sed differunt per potestatem et actum. Lignum enim est potestate idem numero lectus qui postea est actu; est etiam illud idem^a lignum arca potestate, et eadem arca numero quae potest ex eo fieri actu, nec propterea sequitur ut arca sit idem quod lectus. Sic materia prima est idem quod homo, qui ex ea fieri potest, cum hoc tamen discrimine, potestate et actu; et eadem materia est idem quod | equus, qui potest ex ea fieri, nec ob id homo est idem quod equus, nisi sic intelligamus. Eadem materia est potestate || homo, et potestate equus, ita ut esse idem in eo tantum consistat, quod est potestate, sed non in eo quod est actu. Sic igitur quantitas interminata primae materiae est potestate quantitas hominis terminata, et potestate quantitas formicae, quoniam apta est recipere utrosque terminos, sed hi inter se non sunt idem.

Ad secundum argumentum dicimus subiectum accidentium terminatorum ac perfectorum esse ens actu, et de his tantum loquuntur Aristoteles et Averroes, non de accidentibus interminatis, quae possunt habere subiectum ens potestate.

Ad tertium sunt qui respondeant primam materiam ex se habere esse simpliciter, non a forma, propterea quod habet propriam existentiam, sed hanc opinionem nos antea confutavimus et ostendimus primam materiam non per se existere, sed per formam, quae constituit hoc aliquid. Nos igitur dicimus aliud esse existentiam, aliud essentiam, et utrovis modo hi sumant esse, argumentum nihil habere roboris. Nam si intelligant esse essentiae, non sequitur quod esse secundum quid sit prius quam esse simpliciter. Ipsa enim materiae essentia indeterminata prior est quam essentia quantitatis interminatae. Si vero essentiam sumant ut determinatam per formam, quod appellari solet esse specificum, haec comparanda est cum quantitate terminata ipsam insequente, non cum^b interminata, quae soli primae materiae comparanda est. Forma vero substantialis dans rei esse simpliciter, id est, constituens ipsam in aliqua specie substantiae, prior est quantitate consequente, quae non dat rei esse simpliciter, sed esse secundum quid, quia constituit eam in categoria accidentis. Si vero esse pro existentia accipiat, hanc dare potest sola forma substantialis, quare nequit aliquod accidens formam praecedere, quod ullo pacto rei praebeat existentiam. Itaque nullum modum video quo sit prius esse secundum quid, quam esse simpliciter, nam

^aenim 1607. ^bsi 1607.

quantitas interminata non dat esse secundum quid, quod sit coarctatum ad aliquam certam quantitatem. Hoc enim utique esset absurdum, nempe rem esse prius determinatam secundum speciem aliquam accidentis, quam in specie ulla substantiae. At quantitas interminata dat quidem materiae esse secundum quid, sed indeterminate, et eo prius est esse materiae substantiale, quod similiter est indeterminatum. Quoniam igitur prius est in materia esse substantiam, quam esse quantam interminate, esse vero determinatum, quod tribuitur a forma, est prius omni accidente terminato, quod tribuit esse secundum quid, manifestum est nunquam esse prius esse secundum quid quam esse simpliciter.

Ad quartum concedimus ex materia et quantitate interminata fieri unum per accidens, quod prius est composito constante ex materia et forma, et uno per se. Satis enim est si illud unum per accidens habeat priorem se saltem substantiam materiae, quae dici potest unum per se prout distinguitur ab uno per accidens. Videtur itaque hic cavillus in hoc consistere, quod comparat quantitatem interminatam cum forma, cum qua non debet comparari. Congrua enim fit comparatio formae substantialis acquisitae cum accidentibus similiter acquisitis, quae his omnibus, ut antea diximus, prior est, et primae materiae apud Aristotelem aeternae cum quantitate interminata similiter aeterna, et eius naturam insequente, proinde posteriore secundum naturam. Similis fuit deceptio in argumento praecedente, a quo hoc parum discrepat.

Ad quintum dicimus quantitatem interminatam neque esse essentialem materiae ut per se in primo modo dicendi “per se”,⁸⁵ neque etiam penitus accidentalem, sed esse illi essentialem ut per se in secundo modo dicendi “per se”.⁸⁶ Essentiam enim materiae insequitur quantitas, sicut essentiam hominis risibilitas. Quare nec separabilis est a materia, nec materia est essentialiter quantitas.

Ad sextum dicimus quantitatem hanc interminatam non posse quantum rerum principium appellari, neque ex ea res fieri. Prava enim et incongrua est haec locutio: res fiunt ex quantitate interminata. Sed solum dicimus ex duobus contrariis et ex subiecta materia res | fieri. Ex materia enim et forma fiunt res, et constant. Ex privatione autem fiunt tanquam ex termino a quo. Ratio autem est quoniam haec singula proprias habent principii rationes: forma ut terminus ad quem mutatio tendit, et ut suo adventu

85 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

86 *Ibidem*.

rem constituens; privatio tanquam terminus a quo recedit, in omni mutatione necessarius; materia vero ut subiectum deferens mutationem, et in re genita permanens. Ipsa vero secundum se quantitas interminata nullam habet principii rationem, sed est conditio quaedam materiae, quae subiici non potest, nec suo officio fungi nisi sit quanta. Sic etiam materiae potentia, de qua ante locuti sumus, nullam habet propriam rationem principii, sed est conditio constituens principium materiale. Quantitas vero dici potest eiusdem conditio, non tamen ut constituens, sed ut sine qua non.

Ad septimum dicimus incongruam esse interrogationem an per quantitatem interminatam materia fiat actu dividua, an potestate, siquidem dividuum seu divisibile significat manifeste potestatem, non actum. Nam divisibile vocamus non id quod actu dividitur, sed quod habet potestatem ut dividatur, nisi fortasse dicant actu divisibile esse id quod habet potestatem proximam ut dividatur, potestate autem divisibile id quod habet potestatem remotiorem. Quoniam enim agens non agit nisi in subiecto bene praeparato et idoneo ad recipiendum, ideo illud subiectum quod nondum est bene praeparatum dici potest habere patiendi potestatem remotiorem, ut si ceram dicamus dividuam esse, et ferrum dividuum, sed ceram actu, ferrum vero potestate. Cera namque dividi statim potest, ferrum autem non statim, sed aliqua adhibita praeparatione. Hoc igitur modo si intelligant actu divisibile et divisibile potestate, dicimus primam materiam, cum sit per se quanta, habere primam radicem et rationem praecipuam divisibilitatis, et ita fieri dividuam, non tamen actu, sed potestate. Distat enim aliquantum a divisione et praeparatione indiget, quia dividi praesupponit rem esse actu. Id enim quod non est actu, non est aptum sustinere actionem agentis: oportet igitur materiam prius fieri actu per formam, ut recepta forma sit divisibilis actu, seu potestate propinquiore. Quare per quantitatem interminatam materia fit divisibilis potestate remota. Quod vero illi dicunt “ergo illa quantitas est frustra, quia etiam sine illa est materia divisibilis potestate”, hoc negandum est: dicimus enim materiam sine quantitate dividuam dici non posse, hoc est, nec actu nec potestate, quia neque a forma neque ab ullo agente potest quantitatem recipere nisi eam habeat suapte natura, quare nunquam fiet dividua.

Ad postremum argumentum dicimus quantitatem interminatam esse in categoria quanti. Cum enim quaelibet categoria dividatur per potestatem et actum, ut inquit Aristoteles in contextu 6 primi libri *De anima*,⁸⁷ et in

87 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402a23–402b1 (Aristoteles 1953, I, t/c 6, p. 9).

contextu 3⁸⁸ et 6⁸⁹ tertii *Physicorum*, est quidem praecipue in categoria illud quod iam est actu, idque respiciens Aristoteles in capite “De quanto”⁹⁰ dixit quantum esse illud quod denotat certam rei quantitatem, per hoc significans solum quantum terminatum esse proprie ac directe in categoria quanti. Attamen non negaret etiam quantitatem interminatam pertinere ad eandem categoriam, et in ea esse per quamdam reductionem et secundario. Sic etiam in categoria substantiae non solum est homo actu et perfectus, sed etiam homo potestate, nam prima materiae est potestate homo, et potestate omnia, et ponitur in categoria substantiae per reductionem, tanquam omnium substantiarum inchoamentum. Ideo dicere solent substantiam compositam et actualement proprie, et praecipue in genere substantiae collocari, materiam vero et formam, quae sunt substantiae simplices, in eodem esse secundario, et tanquam partes substantiae compositae.

|140 **Caput XII An prima materia sit corpus de genere substantiae, opiniones variae** 15

Hactenus ostensum est primam materiam esse per se quantam, et ita esse corpoream quatenus habet tres dimensiones, quae constituunt corpus de genere quantitatis. Considerandum restat an secundum propriam naturam et ante adventum formae sit etiam corpus de genere substantiae. Hac de re tres ad summum invenio aliorum sententias.

||206 Prima est illorum qui in materia ponunt formam quamdam substantialem aeternam, quam alii vocant inchoativum formarum, alii formam corporeitatis, a qua habent omnia naturalia corpora ut sint corpora, ita ut ea sit natura communis respondens corpori, quod est supremum genus in categoria substantiae. Sententiam hanc secutus est Avicenna in primo *Sufficientiae*, capite 2,⁹¹ et in 2 tractatu *Metaphysico*, capite 2,⁹² et Albertus Magnus,⁹³

88 Aristoteles, *Physica*, III.1, 200b25–33 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 3, f. 86vG).

89 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a10–16 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 6, f. 87vL–M).

90 Aristoteles, *Metaphysica*, V.13, 1020a6–32; *Categoriae*, 6, 4b20 ff.

91 Avicenna 1508: *Sufficientia*, I, ch. 2, f. 14ra–b.

92 Avicenna 1977, II, ch. 2, pp. 69 ff.

93 Albertus Magnus 1890, xxxiv: *Summa de creaturis*, I, q. 2, art. 4, pp. 329b–332b; Albertus Magnus 1890, vi: *Metaphysicorum lib. XIII*, III, tract. 2, ch. 3, pp. 146a–148b.

et Linconiensis,⁹⁴ et Ioannes Gandavensis,⁹⁵ et Augustinus Suessanus,⁹⁶ et meis temporibus M. Antonius Genua,⁹⁷ praeceptor meus, qui ostendere nisus est dari hanc formam inseparabilem a prima materia et ab Aristotele significatam nomine privationis tanquam omnium formarum imperfectissimam.

5

Secunda est sententia quam tuetur Ioannes Grammaticus in libro suo undecimo *Contra Proclum*,⁹⁸ ubi ostendit primam materiam secundum se esse corpus, quia est ipsamet trina dimensio, ita ut trina dimensio in materia non sit accidens, sed substantia, et nil aliud sit substantia ipsa materiae, quam triplex dimensio: longitudo, latitudo et crassities.

10

Tertia est opinio communis, in qua videntur caeteri omnes philosophi consensisse, quod prima materia secundum suam naturam non sit corpus corporeitate substantiali, sed illa solum quae est de genere quantitatis, cum sit per se quanta, ut iam demonstravimus. Corpus enim de genere substantiae dicunt esse illud solum, quod ex materia et forma constet.

15

Ego vero his omnibus sententiis consideratis atque reiectis ostendam primam materiam in sua prima notione et in suae naturae puritate acceptam nil aliud esse quam corpus de categoria substantiae, non quidem per formam illam aeternam quam prima illa secta tuetur, neque quia sit idem quod trina dimensio, ut Ioannes Grammaticus, sed quia secundum propriam suam naturam est corpus substantiale simplex, trinae dimensioni subiectum; et quemadmodum non dubito quin haec sententia primo ipso aspectu a plerisque *παράδοξος* et absurda iudicanda sit, ita etiam non despero litteratos et ingenuos viros, postquam ipsa veritatis fundamenta perceperint, aut in nostram sententiam venturos, aut saltem iudicatu-
ros me non temere, sed valida et efficaci ratione ductum in hanc sententiam venisse.

20

25

Caput XIII Argumenta illorum qui dicunt primam materiam esse corpus per formam corporeitatis aeternam

Expendenda primo loco est illorum opinio qui primam materiam dicunt esse corpus per formam substantialem illi perpetuo inhaerentem et insepa-

30

94 Grosseteste 1912, *De luce seu de inchoatione formarum*, pp. 51–59.

95 Gandavensis 1552², I, q. 19, f. 16rb.

96 Nifo 1569, I, pp. 68b–72a.

97 Zabarella seems to refer here to the *lectiones* addressed by Genua at the University of Padua. However, see Genua 1576, p. 14vb.

98 Philoponus 1557, pp. 186 ff.

rabilem. Hi pluribus ad hanc comprobendam argumentis nituntur, sed nos
 ||207 reliquis omissis duo tantum praecipua in medium afferemus, quorum con-
 sideratio ob ea quae mox dicenda sunt magno nobis usui futura est.

Unum est: nisi haec forma admittatur, dabitur creatio ex nihilo, imo illa
 quae solet vocari generatio creatio erit. Consequens est falsum non modo
 |141 apud Aristotelem, sed etiam apud Theo|logos nostros, qui negant naturam
 posse aliquid creare, cum hoc ad solum Deum pertineat. Consequentiam ita
 probant: forma quae producitur tota producitur, nulla sui parte praesuppo-
 sita, at id quod totum producitur nulla praesupposita sui parte creari dicitur,
 ergo forma creatur. Hac autem forma admissa, quae sit omnium formarum
 inchoamentum, creationem formarum vitamur, quia haec forma ab agente
 elaborata ad varias perfectiones ducitur, et fit forma specifica modo huius
 rei, modo illius. 5 10

Secundum argumentum tribus nititur fundamentis, quae illi ante omnia
 statuunt. Primum est veram esse sententiam Averrois *In Porphyrium*, in
 capite “De specie”, quod supremum genus univocum in categoria substan-
 tiaie est corpus, quod sola caduca corpora complectatur.⁹⁹ Secundo sumunt
 genus univocum id solum dici cui respondeat extra animam aliqua una com-
 munis natura quae a pluribus speciebus aequae participetur, nec sit sola vox
 pluribus naturis communis. Haec enim ambigua seu aequivoca dicitur. Ter-
 tio accipiunt non posse talem communem naturam a qua in rebus existente
 sumatur univocatio esse nisi formam. Haec enim esse videtur Averrois sen-
 tentia in secundo *Physicorum*, commentario 28,¹⁰⁰ et in primo *Metaphysico-*
rum, 17,¹⁰¹ et in septimo *Metaphysicorum*, 43,¹⁰² et in octavo *Metaphysico-*
rum, 6,¹⁰³ et in secundo tractatu *Epitomes Metaphysicae*, capite 13.¹⁰⁴ in his
 enim omnibus locis inquit partes omnes definitionis esse formas; genus qui-
 dem esse formam universalem, differentiam vero esse formam particularem. 20 25

His iactis fundamentis ita argumentantur: corpus, quod est supremum
 genus in categoria substantiae, est univocum genus omnium caducorum
 corporum, ergo ei respondet in rebus aliqua una forma ab omnibus tali-
 bus corporibus participata. Datur igitur forma corporis; si autem datur, ergo
 aeterna est, quia quicquid in re intereunte inest, quod etiam in re gene-
 randa inesse necessarium sit, id non debet interire, sed in re genita idem
 30

99 Averroes 1562, I.1: *In Porphyrium*, f. 6vM.

100 Averroes 1562, IV, lib. II, t/c 28, f. 59vK.

101 Averroes 1562, VIII, lib. I, t/c 17, f. 14vG–K.

102 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 43, ff. 195vH–196rC.

103 Averroes 1562, VIII, lib. VIII, t/c 6, ff. 214rC–215rC.

104 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 13, ff. 372vG–373rA.

servari; at corporis natura nulli rei generandae repugnat, imo est omnibus necessaria; ergo interire nunquam debet, si verum est id quod ab Aristotele dicitur de symbolis elementorum qualitatibus in secundo libro *De generatione*:¹⁰⁵ nam si mutetur aqua in aerem, inquit Aristoteles humiditatem aquae non interire, sed eandem in aere servari, cum ambo sint elementa humida; imo non solum non debet interire, sed neque potest interire; quicquid enim interit, a suo contrario interimitur; at formae corporis nulla est contraria forma, cum omnes eam compatiantur,^{a106} imo et necessario || eam requirant; igitur nec debet, nec potest forma corporis unquam interire.

Caput XIV Dictae sententiae impugnatio

Aversus hanc sententiam, cum iam sit ab omnibus explosa, pauca dicere satis erit. Impugnat eam multis in locis Averroes disputans contra Avicennam, qui eam tutatus est, praesertim vero in commentario 63 primi *Physicorum*,¹⁰⁷ et in *Epitome Metaphysica*, tractatu 2, capite ultimo,¹⁰⁸ et utitur argumento tali: si in prima materia esset haec forma aeterna, sequeretur non posse ullam aliam formam in materia recipi, sed sola accidentia, quoniam per hanc formam materia fieret ens actu. Enti autem actu non potest aliqua substantialis forma advenire, sed accidentia tantummodo. Nulla igitur dabitur substantiae generatio, sed sola mutatio in accidentibus.

Verum aliqui Averroistae huius sententiae sectatores facile esse existimant non modo hoc argumentum solvere, sed etiam ostendere Averroem eiusdem fuisse opinionis. Dixerunt enim duplicem esse formam substantialem, unam specificam, et (ut eorum vocabulo utamur) ultimam, quae est forma ultimae speciei, ut hominis, equi, bovis. Alteram vero communem et generalem, qua non species infima constituitur, sed genus aliquod | ut forma corporis, forma viventis, forma animalis. Huiusmodi forma non potest existentiam tribuere, sed sola forma specifica id facere potest, propterea quod forma generalis dat quidem actum, sed imperfectum et cum potestate commistum. At forma specifica dat actum perfectum, et nulla alia forma indigen-

^acomplectantur 1607.

105 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.4, 331a7–332a1.

106 Maybe a Latin translation of the Greek verb συμπαθεῖν.

107 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 38rD–38vG.

108 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, ff. 373rF–374vG.

tem ad existendum. Dicunt igitur Averroem non negasse formam corporis aeternam in prima materia, sed eam posuisse ut generalem, non ut specialem, ideoque Avicennae sententiam reprobasse, qui talem formam tanquam specificam statuebat, quod ex ipsomet Averrois argumento colligitur. Nam si materia habeat aliquam formam generalem, non impeditur ne aliam formam recipere queat, sed solum si habeat formam specificam; idque asserit manifeste Averroes in commentario 17 primi *Metaphysicorum*, ubi dicit materiam prius recipere formas universales et imperfectiores, postea vero particulares et perfectiores.¹⁰⁹ Itaque argumentum Averrois de sola forma speciali efficacitatem habet, non de generali. Materia enim habens formam specialem non potest manente illa aliam formam recipere, sed sola accidentia. At formae generali potest alia forma substantialis supervenire, quare per formam corporis generalem non tollitur generatio.

Sed hi neque Averrois, neque Avicennae mentem penetrarunt. Avicenna quidem fatuus fuisset si posuisset in prima materia formam specificam aeternam: quomodo enim posset materia esse libera ad || omnes formas recipiendas? Et quomodo non fuit posita ab Avicenna ut generalis, si fuit ab eo appellata forma corporis, et corpus est generalissimum in categoria substantiae? Nullam certe formam putavit Avicenna esse generalem, si formam corporis generalem esse negavit.¹¹⁰ Talem igitur opinionem de forma generali aeterna attribuit Averroes Avicennae, eamque refellit, idque aperte legere apud eum possumus in secundo tractatu *Epitomes Metaphysicae*, capite ultimo.¹¹¹ Quare ipse nullam in prima materia formam aeternam admisit, neque ut specialem, neque ut generalem.

Ostendamus igitur quomodo contra hanc formam argumentum Averrois sit efficacissimum, et eorum solutio vana sit. Negari certe non potest formam hanc aut esse essentialem materiae, aut extraneam, quamvis ei semper inhaerentem, quemadmodum et aliae formae quae adveniunt materiae et ab ea recedunt extraneae illi esse dicuntur, si dicant esse extraneam, ergo materia ad eam se habet ut potentia passiva. Sed potentia passiva, ut ait Aristoteles in nono *Metaphysicorum*, est potentia contradictionis et aequae respiciens opposita.¹¹² Ergo materia et habere et non habere hanc formam poterit; atqui potentia naturalis non potest esse frustra, sed necesse est ut

109 Averroes 1562, VIII, lib. I, t/c 17, f. 14vG–K.

110 See Avicenna 1977, II, ch. 2, pp. 69ff.

111 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, ff. 373rF–374vG.

112 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a11–13.

aliquando ad actum ducatur: ergo materia erit aliquando sine hac forma, sicut etiam existit sine qualibet alia. Non est igitur aeterna forma haec, sed necesse est (si datur) ut interire possit et habeat formam contrariam a qua aliquando pellatur de materia, iuxta dictum Aristotelis in libro *De longitudine et brevitate vitae*: fieri non potest quin materiam habens habeat contrarium;¹¹³ ob idque omnis forma materialis interitui obnoxia est. Quamobrem cognovit Averroes hanc formam non posse statui aeternam et simul extraneam naturae materiae, sed ex necessitate poni essentialem materiae, dum ponitur illi coaeterna.

Hoc igitur constituto, argumentum Averrois est efficacissimum, quando dicit: ergo nulla daretur substantialis generatio, sed sola alteratio,¹¹⁴ quia materia ita formata non poterit aliam formam recipere. Huius enim ratio sumitur ex Aristotele in 4 contextu tertii *De anima*, ubi dicit: “intus apparens prohibet alienum”,¹¹⁵ et ibi Averroes ait: “omne recipiens debet esse denudatum a natura recepti”,¹¹⁶ quod quidem dictum non ita intelligendum est, ut recipiens aliquam formam carere omni forma debeat. Hoc enim falsum est etiam de intellectu nostro possibili, de quo ibi Aristoteles loquitur: is enim habens aliquam rerum cognitionem, potest aliarum quoque rerum notitiam adipisci, imo ex principiorum cognitione in conclusionis scientiam ducitur: tantum abest ut eam recipere prohibeatur. Sed sensus verborum Aristotelis hic tantum est: illud quod est proprium | receptivum alicuius generis receptibilis, non debet intus, id est, in sua || essentia, includere aliquid illius generis. Mens igitur nostra debet suapte natura esse expers omnium conceptuum rerum cognoscendarum; et quodlibet aliud receptivum debet in sua essentia carere toto genere sui proprii obiecti ad quod recipiendum dirigitur, quia si quid eius in sua essentia contineat, aliud amplius recipere prohibetur. Quare totum genus obiectum debet suo receptivo esse extraneum, et nihil eius potest illi esse essenziale.

De conceptibus vero extraneis et adventitiis id minime verum est: unus enim vel plures in intellectu recepti non prohibent ne alii recipiantur, ob

113 Aristoteles, *De longitudine et brevitate vitae*, 3, 465b3–14.

114 See Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 38vM; Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, ff. 374rC.

115 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383): “ἀνάγκη ἄρα, ἐπεὶ πάντα νοεῖ, ἀμειγρῇ εἶναι, ὥσπερ φησὶν Ἀναξαγόρας, ἵνα κρατῇ, τοῦτο δ' ἐστὶν ἵνα γνωρίζῃ (παρεμφαινόμενον γὰρ κωλύει τὸ ἄλλότριον καὶ ἀντιφράττει)”. “Oportet igitur, si intelligit omnia, ut sit non mixtum, sicut Anaxagoras, ut imperet, scilicet ut cognoscat. Si enim in eo apparuerit, apparens impedit alienum, quia est aliud”.

116 Averroes 1953, III, t/c 4, p. 385.

id non dixit Aristoteles “omne inhaerens utcunque”, sed dixit “intus appa-
rens”,¹¹⁷ id est, insitum in ipsa essentia recipientis facere ne reliqua eius-
dem generis in eo recipi possint. Sic igitur non ignoravit Averroes, loquendo
de formis materiae extraneis et adventitiis, aliquam formam receptam non
impedire ne aliae recipiantur, nam tantum abest ut formae universales et
imperfectiores materiam prohibeant receptione aliarum, ut potius eam
praeparent et aptam reddant, imo et necessariae illi sint ad alias perfectio-
res recipiendas. At si in ipsa materiae essentia includi poneremus formam
aliquam de genere formarum materialium, ea esset absque dubio aeterna.
Sed sive generalis, sive specialis poneretur, omnino materiam impediret ne
ullam aliam formam recipere posset, et ita nulla daretur substantialis gene-
ratio. Quare argumentum Averrois optimum est de forma quae sit de essen-
tia materiae, qualem cognovit esse ex necessitate formam illam corporis
apud Avicenam, dum aeterna esse ponitur.

Hanc esse Averrois mentem clare legimus in commentario 79 primi *Phy-
sicorum*, ubi dicit: “si materia in sua natura esset formata, non reciperet alias
formas”.¹¹⁸ Iure enim dicit “in sua natura”, quia non putavit impedimentum
fieri nisi ab illa forma quae de materiae essentia esse statuatur.

Praeterea, contra eamdem opinionem possumus ita argumentari: vana
est omnis forma quae formae officio non fungatur. Huiusmodi autem est
haec forma corporis. Etenim cum formae officium sit materiam restringere
et coarctare—haec tamen nullam materiae coarctationem facit, quia ad
nullam determinatam naturam eam contrahit, sed eam relinquit in tota
sua amplitudine et in universali^a potestate recipiendi omnes formas, imo
neque ipsam corporis naturam constituit, quia mox ostendemus ipsammet
materiam sua natura et absque hac forma egregie illa omnia praestare,
quorum gratia illi formam hanc aeternam introduxisse videntur, nam sufficit
sola materiae natura ad vitandam omnem creationem et ad faciendam
univocationem corporis—, frustra igitur haec forma ponitur quae nullo
formae officio fungitur; quo etiam fit ut etiam si daretur, nullo argumento
cognosci a nobis posset, cum ob nullum formae officium necessaria atque
aeter||na sit. Nam in rebus cognoscimus materiae et formae compositionem,
dum manente materia formam interire et aliam generari consideramus. At
si forma aliqua statueretur aeterna, nulla esset ratio qua illam materiae cum
forma compositionem mente penetrare et cognoscere unquam possemus.

^ain universali 1607] universali 1590^v.

117 See above n. 107.

118 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 79, f. 45rC.

Quo argumento ego uti soleo etiam adversus eos qui dicunt caeleste corpus ex materia et forma constare, qua de re alibi loquemur.¹¹⁹

Possumus etiam ita argumentari: haec forma corporis aut est reipsa distincta a forma specifica, ut hominis vel equi, aut fit una et eadem cum illa. Si distincta, ergo adversarii ipsomet suo argumento urgentur, quoniam non evitatur creatio formae ex nihilo. Etsi enim haec forma ante hominis generationem supponitur, forma tamen hominis diversa est ab illa, et tota producit-
 5
 10
 15
 20
 25
 30
 35
 40
 45
 50
 55
 60
 65
 70
 75
 80
 85
 90
 95
 100
 105
 110
 115
 120
 125
 130
 135
 140
 145
 150
 155
 160
 165
 170
 175
 180
 185
 190
 195
 200
 205
 210
 215
 220
 225
 230
 235
 240
 245
 250
 255
 260
 265
 270
 275
 280
 285
 290
 295
 300
 305
 310
 315
 320
 325
 330
 335
 340
 345
 350
 355
 360
 365
 370
 375
 380
 385
 390
 395
 400
 405
 410
 415
 420
 425
 430
 435
 440
 445
 450
 455
 460
 465
 470
 475
 480
 485
 490
 495
 500
 505
 510
 515
 520
 525
 530
 535
 540
 545
 550
 555
 560
 565
 570
 575
 580
 585
 590
 595
 600
 605
 610
 615
 620
 625
 630
 635
 640
 645
 650
 655
 660
 665
 670
 675
 680
 685
 690
 695
 700
 705
 710
 715
 720
 725
 730
 735
 740
 745
 750
 755
 760
 765
 770
 775
 780
 785
 790
 795
 800
 805
 810
 815
 820
 825
 830
 835
 840
 845
 850
 855
 860
 865
 870
 875
 880
 885
 890
 895
 900
 905
 910
 915
 920
 925
 930
 935
 940
 945
 950
 955
 960
 965
 970
 975
 980
 985
 990
 995

Caput xv Argumenta Ioannis Grammatici ad probandum quod prima materia sit trina ipsa dimensio

Consideranda est secundo loco opinio Ioannis Grammatici, qui in libro undecimo *Contra Proclum* nititur demonstrare primam materiam natura sua esse corpus, non quidem per formam aliquam, sed quia nil aliud est quam trina dimensio, adeo ut trina dimensio sit ipsa prima materia ex qua omnia fiunt.¹²⁰ Haec eadem sententia Stoicorum fuit, et hanc sequens Ioannes refutat efficaciter opinionem aliorum qui materiam secundum se incorpoream penitus esse censuerunt, nec sententiam tantum suam argumentis comprobant, sed considerant etiam ac solvit argumenta adversario-
 25
 30
 35
 40
 45
 50
 55
 60
 65
 70
 75
 80
 85
 90
 95
 100
 105
 110
 115
 120
 125
 130
 135
 140
 145
 150
 155
 160
 165
 170
 175
 180
 185
 190
 195
 200
 205
 210
 215
 220
 225
 230
 235
 240
 245
 250
 255
 260
 265
 270
 275
 280
 285
 290
 295
 300
 305
 310
 315
 320
 325
 330
 335
 340
 345
 350
 355
 360
 365
 370
 375
 380
 385
 390
 395
 400
 405
 410
 415
 420
 425
 430
 435
 440
 445
 450
 455
 460
 465
 470
 475
 480
 485
 490
 495
 500
 505
 510
 515
 520
 525
 530
 535
 540
 545
 550
 555
 560
 565
 570
 575
 580
 585
 590
 595
 600
 605
 610
 615
 620
 625
 630
 635
 640
 645
 650
 655
 660
 665
 670
 675
 680
 685
 690
 695
 700
 705
 710
 715
 720
 725
 730
 735
 740
 745
 750
 755
 760
 765
 770
 775
 780
 785
 790
 795
 800
 805
 810
 815
 820
 825
 830
 835
 840
 845
 850
 855
 860
 865
 870
 875
 880
 885
 890
 895
 900
 905
 910
 915
 920
 925
 930
 935
 940
 945
 950
 955
 960
 965
 970
 975
 980
 985
 990
 995

Utitur ipse tribus argumentis, quorum primum est: illud statuendum est primum materiale principium omnium rerum naturalium, ad quod nos

119 See Zabarella, *De natura caeli*, ch. 3 (*De rebus naturalibus*, liber vi).

120 See Philoponus 1557, pp. 186 ff.

||212 ducit ratio Aristotelis in primo *Physicorum auscultationis* sum||pta a genera-
 tione substantiali, atqui ratio illa nos ducit ad corpus, ergo prima materia est
 corpus. Maior manifesta est, minor probatur: in generatione omnium corpo-
 rum naturalium tria requiri Aristoteles ostendit: duo contraria et subiectum
 tertium; horum autem nullum aeternum est nisi subiectum, nam contraria 5
 se mutuo interimunt, quo fit ut nihil in hoc mundo inferiore aeternum sit
 nisi prima materia; atqui sola corporis natura in hoc mundo inferiore nun-
 quam interit, quia praeter hanc reliquae omnes res oriuntur et occidunt, et
 fit quaelibet ex non tali, et mutatur in non talem, ut homo ex non homine
 et in non hominem, et sic de reliquis. Corpus vero in non corpus aut ex 10
 non corpore nunqua mutatur: nullum enim corpus interit quatenus cor-
 pus, cum similiter in genito maneat natura corporis; fit enim homo ex non
 homine, corpus tamen ex corpore, quare corpus non interit, idque non abs-
 que ratione: nulla enim res naturalis abhorret a corpore, nec ullum habet
 contrarium, nec ulli repugnat natura corporis, imo est omnibus necessaria, 15
 quare nec debet, nec potest interire. Quoniam igitur sola materia in rebus
 inferioribus aeterna est, aeterna autem est natura corporis, sequitur nil aliud
 esse primam materiam, quam corpus ipsum et id quo corpora haec omnia
 dicuntur corpora.

Secundo sic Ioannes argumentatur: prima materia talis est statuenda, per 20
 quam idonea reddatur causa effectuum naturalium, et econtrario non est
 ponenda talis ex qua non possit effectuum naturalium ratio idonea assi-
 gnari. At ponendo materiam incorpoream, nulla aliquorum effectuum natu-
 raliu reddi ratio potest, quorum tamen optima assignatur ponendo mate-
 riam corpoream: materia igitur corporea est ponenda. Minor ita probatur: 25
 certum est inter particulas elementorum esse statutam quamdam rationem
 seu proportionem, ut ex tanto unius tantum alterius generetur, non plus
 neque minus.

Ut si statuta quaedam aquae portio sumatur quae in aerem mutari debeat,
 statuta etiam est aeris quantitas quae ex tanta aqua gigni potest, nam si 30
 quantumcunque aeris ex ea fieri diceretur, posset etiam ex minima aquae
 particula generari quaevis magna aeris moles, quod tamen non videmus;
 huius igitur proportionis nulla afferri ratio potest dum materia ponitur in-
 corporea; ip|sa enim forma aquae non potest esse causa, ut ex ea tantus aer
 generetur, quia haec in adventu formae aeris interiit; sed neque forma aeris, 35
 quia certum est aeris naturam non postulare eam statutam quantitatem,
 cum et cum maiore et cum minore servari possit.

Materia quoque, si sit incorporea, non potest esse causa huius propor-
 tionis, quia si secundum se nullam quantitatem, nullamque extensionem
 habet, sed omnem extensionem ab alio recipit, ita potest ad maiorem ut 40

||213 ad minorem quantitatem ex||tendi. At si materia secundum se quanta et
 extensa ponatur, clara huius proportionis causa adducitur. Nam tanta mate-
 ria quae est in aqua unius ollae, cum secundum se possit extendi, quia
 corpus est, habet etiam certam extensionem respectu formae aeris recipien-
 dae, ita ut si illa aqua in aerem mutanda sit, tantam aeris quantitatem ex 5
 ea generari oporteat, non maiorem, neque minorem. Provenit enim hoc ab
 illo respectu qui est densitatis aquae ad raritatem aeris, sed is respectus non
 potest hoc efficere nisi utrique eadem materia, vel saltem aequalis subster-
 natur.

Tertium argumentum Ioannis est: si prima materia quanta et extensa non 10
 esset, indivisibilis esset. Hoc tamen est falsum, quia videmus eam in multas
 portiones divisam sub diversis formis existere. Est igitur dividua, proinde
 corporea secundum propriam naturam.

Caput XVI Argumenta contra Ioannem ad probandum primam 15
materiam secundum se non esse corpus, quae est communis
opinio

Pro contraria sententia qua ponitur materia secundum se penitus incorpo-
 rea multas contra se rationes Ioannes adducit, et eas singulas solvit.¹²¹ Nos
 vero in praesentia ipsas tantum rationes proponemus, simulque alias quae 20
 contra eum a posterioribus philosophis adducuntur postea vero et argu-
 menta ipsa et Ioannis solutiones diligenter expendemus.

Primum quidem Ioannes contra se ita argumentatur: quandocunque cor-
 pus aliquod perit, experientia docet simul eius dimensiones interire, et
 quando generatur corpus aliquod, simul videmus in eo generari novas dim-
 ensiones, nec ullam in hoc mundo inferiore videmus dimensionem aeter- 25
 nam; at materia aeterna est: ergo non habet dimensiones secundum pro-
 priam naturam.

Secundo sic: dimensiones sunt essentialiter in categoria quantitatis, ergo
 si materia esset ipsaemet dimensiones, esset essentialiter quantitas; hoc
 tamen est falsum, quia materia est substantia. 30

Tertio, sequeretur materiam non esse informem et in affectam, cuiusmodi
 eam posuerunt omnes philosophi: nam esse trinam dimensionem et esse
 quantam est esse affectam, et habere propriam quamdam naturam.

121 See Philoponus 1557, pp. 195 ff.

Quarto, si materia esset corpus, aut esset finitum, aut infinitum; at neutrum esse potest, ergo nullo modo est corpus. Non est corpus infinitum, quoniam infinita moles non datur; nec finitum, quia sic materia esset propriis terminis circumscripta, quod dicendum non est. Ponenda enim est materia nullis certis terminis alligata, sed libera et apta ad omnes recipiendas, ut cuncti videntur confiteri. 5

||214 Praeter haec argumenta a Ioanne contra se adducta, etiam alia complura a posterioribus afferuntur ad probandum primam materiam secundum suam substantiam corpus dici non posse. Sed quoniam magna eorum pars nullam efficacitatem habent, ut ipsimet fatentur, ideo caeteris omissis duo tantum proponam, in quibus illi magnam vim faciunt. 10

|146 Alterum profitentur se ex Plotino accepisse in quarto libro II *Enneadis*, quod tale est:¹²² aliud est quantum, aliud quantitas, sic aliud est magnum, aliud ipsa magnitudo; similiter aliud est corpus, aliud corporeitas. Nomen enim concretum significat quiddam diversum ab eo quod significatur per nomen abstractum. Quantum enim significat id quod habet quantitatem. Magnum significat id quod habet magnitudinem. Corpus significat id quod habet corporeitatem. Atqui nihil dicitur habere seipsum: habens enim debet esse aliud ab eo quod habetur. Itaque si prima materia est corpus, habet corporeitatem, proinde est quid diversum a corporeitate et a magnitudine, ergo non est ipsa corporeitas et magnitudo, sed est subiectum corporeitatis et magnitudinis. Non est igitur dimensiones, sed subiectum dimensionum. Proinde si mente ab eis abstrahatur, erit secundum suam naturam penitus incorporea. 15 20

Deinde argumentum sumunt ex verbis Aristotelis, qui et in sexto *Physicae auscultationis* agens de corpore, et in secundo libro eiusdem operis, et in principio primi ac tertii *De caelo* numerans corpora naturalia, nullam primae materiae mentionem facit, sed sola composita, quae ex materia et forma constant, corpora vocat. Materiam igitur non putavit esse corpus, sed solummodo causam internam et primum principium corporum naturalium. Praeterea, saepe Aristoteles quatuor elementa vocat simplicia corpora, quoniam, etsi ex materia et forma constant, tamen simplicia sunt ut corpora, cum ex aliis simplicioribus corporibus non constituentur. At si prima materia corpus esset, non bene elementa vocarentur simplicia corpora, quia daretur corpus simplicius elementis. His igitur omnibus Aristotelis testimoniis ostenditur primam materiam secundum suam naturam non esse corpus. 25 30 35

122 Plotinus, *Enneades*, II.4, 8.

His moti argumentis recentiores omnes asserunt materiam non habere aliam corporeitatem quam illam quae est accidens de categoria quanti; substantiam vero ipsius nulla ratione posse dici corpus, sed esse substantiam incorpoream, quae fuit tertia opinio a nobis proposita ab initio.

Caput XVII Propriae sententiae declaratio et comprobatio

5

Cum hactenus omnes aliorum sententias exposuerimus, singulorumque argumenta retulerimus, iam ad veritatis declarationem accedendum est. Ego puto primam materiam secundum propriam naturam, et seclusa omni forma, esse corpus de categoria substantiae; quam sententiam, quamquam
 ||215 a || nullo recentiorum receptam, nitar et ratione et antiquiorum philosopho- 10
 rum testimonio comprobare.

Illud in primis manifestum est et ab ipsismet adversariis concessum, corpus latissime acceptum, quod caduca corpora omnia et sola complectatur, esse supremum genus univocum in categoria substantiae. Huic necessarium est unam aliquam naturam communem respondere ab omnibus caducis 15
 corporibus aequae participatam, unde sumatur huius summi generis univo-
 catio, et ratio corporis in cunctis corporibus inferioribus, quemadmodum in
 aliis eiusdem categoriae generibus et speciebus inspicimus. Ratio enim qua
 vivens est vivens, et qua est genus univocum, est anima vegetans. Hac quic- 20
 quid participat in genere viventis constituitur. Ratio qua animal est animal,
 et qua est univocum, est anima sensibilis: sic ratio qua homo est homo, et
 commune univocum, est anima rationalis. Ratio igitur corporis in quonam
 est constituta? Quodnam est illud quod in rebus naturae existens facit eas
 esse corpora de categoria substantiae?

Certe necessarium est ut omnia corpora una et eadem ratione sint cor- 25
 pora, sicut animalia omnia habent a sensu ut sint animalia. Haec ratio corpo-
 ris necesse est ut sit vel materia, vel forma, vel nexus formae cum materia, vel
 accidens aliquod. Accidens quidem dici non potest, quoniam accidens non
 est aptum substantiae essentiam constituere. Forma aliqua dici non potest:
 iam enim reiecimus illorum sententiam qui formam corporis aeternam in 30
 materia statuebant, eaque his temporibus ita est a communi omnium con-
 sensu reprobata et explosa, ut supervacaneum sit adversus eam aliquid prae-
 terea dicere, sed pro | comperto constituendum sit nullam dari formam cor-
 poris. Restat igitur ut ratio corporis vel sit materia, vel nexus formae cum 35
 materia. Illi quidem qui et formam corporis negant et materiam secundum
 se incorpoream esse dicunt in solo nexu formae cum materia rationem cor-
 poris constitutam esse arbitrantur. Proinde, nec materiam solam, nec for-

mam solam, sed ipsarum compositionem esse rationem omnis corporeitatis, ut quicquid materia et forma constat, id corpus esse dicatur. Haec plurimorum Latinorum, et omnium recentiorum sententia est, quam si falsam esse ostenderimus, sola materia relinquetur qua omne corpus dicatur corpus, et quae sit natura communis ab omnibus inferioribus corporibus aequae participata, quae respondens corpori summo generi in categoria substantiae faciat illud esse univocum. 5

Primum igitur contra illam communem sententiam ita argumentor: ex componentibus incorporeis non potest compositum provenire corporeum, at secundum eos non minus materia quam forma est incorporea: compositum igitur non potest esse corpus. Maior clara est, quia neutrum componentium potest alteri dare corporeitatem, cum ipsum eam non habeat. Quare nulla ratio apparet cur eorum nexus possit facere corpus, imo ratio adest manifesta cur non possit. 10

Praeterea, ratio a qua sumitur univocatio cuiuslibet sive generis, sive speciei, debet esse natura aliqua simplex, quae illi extra animam respondeat, ut patet omnia considerando. Nam ratio viventis est simplex forma, anima nutriendi; sic ratio animalis est anima sensibilis; sic ratio hominis est anima rationalis; sic ratio equi est forma ipsa equi; sic dico de aliis omnibus. Utamur igitur argumento tali: magis videtur ratio qua homo est homo esse compositio, vel natura aliqua composita, quam ratio corporis, quia species maiorem habet compositionem, quam genus. Attamen ratio hominis non est compositio aliqua, sed simplex forma. Ergo multo minus ratio corporis debet esse composita, sed debet esse aliqua natura simplex, atqui nulla est in rebus substantia simplex nisi forma et materia. Ergo duarum altera statuenda est ratio corporis. 15 20 25

Forma quidem statui non potest: vel enim erit una aliqua forma generalis, vel cuiusque propria, quae specifica vocatur, quorum neutrum dici potest, nam generalem corporis formam iam refutavimus, eamque ipsi quoque adversarii non admittunt. Forma vero specifica facit quidem tale corpus, at non facit absolute corpus, nam a forma ignis habet ignis ut sit tale corpus, nempe ignis, sed non ut absolute sit corpus; sic animal a sensu habet ut sit tale corpus, quod animal dicitur, non ut omnino sit corpus, quandoquidem omnis eius modi forma materiam restringit, eaque restrictio repugnat naturae corporis, quod coarctandum non est si cuncta naturalia corpora complecti debeat. 30 35

Praeterea, ab una forma provenit unum esse, non plura. Ergo si forma animalis dat esse animal, non potest eadem dare esse corpus. Adde quod ratio haec univocationis, de qua in praesentia loquimur, una tantum et adaequata esse debet. Quare si ratio corporeitatis consisteret in forma animalis, solum 40

animal esset corpus, vel omne corpus esset animal. Sic dico de aliis singularum specierum sive specialissimarum, sive subalternarum propriis formis: si enim aliqua earum daret esse corpus, similiter quaelibet aliarum daret esse corpus, quod quidem absurdum est, quia nulla istarum esset adaequata ratio, qualem in praesentia quaerimus, a qua tanquam una univocatio corporis desumatur. 5

Quod si dicant aliam corporeitatem provenire a forma animalis, aliam a forma lapidis, ut illa solis animalibus det ut sint corpora, haec vero solis lapidibus, iam non erit corpus genus univocum, cum non una illi in rebus natura respondeat, sed alia ratione haec res dicatur corpus, alia vero illa. Ut 10 enim corpus sit univocum, oportet una et eadem ratione omnia dici corpora.

¶217 Quoniam igitur ratio cor||poris neque accidens aliquod esse potest, neque
|148 forma ulla, nec com|positio formae cum materia, relinquitur eam nullam esse aliam nisi solam primae materiae naturam, ut quicquid materiam habet ab eadem habeat ut sit corpus de categoria substantiae: revera enim in 15 corpore, ut communi genere convenire nil aliud est quam convenire in participatione eiusdem materiae. Quare materia non modo corporea est, sed corpus ipsum, quod in categoria substantiae summum genus ponitur, idque significare visus est Aristoteles in contextu 54 primi libri *De ortu et interitu*,¹²³ quando dixit materiam liberam ad opposita esse veluti genus. 20

Argumentum etiam sumere possumus a corpore de genere quantitatis. Cum enim duplex sit corpus, unum de categoria substantiae, alterum de categoria quanti, ex natura unius duci possumus in cognitionem naturae alterius, nam accidentia sunt evidentiora substantiis. Ideo corpus de genere quanti, videlicet trina dimensio, est evidentius corpore de genere substantiae, et ex eo in huius notitiam pervenire possumus, cum unum ab altero inseparabile sit: nam corpus ullum de categoria substantiae dari quod dimensiones non habeat, neque possibile, neque (ut mihi videtur) excogitabile est. Sed neque trina dimensio esse potest absque substantia corporea in qua inhaereat: accidens enim sine subiecto existere nequit; sub- 30 stantiis autem incorporeis dimensiones non inesse manifestum est, solis igitur corporeis. Quid ergo aliud dicere possumus, quam substantiale corpus esse illam substantiam quae tribus dimensionibus subiecta est? Etenim substantiam, quae dimensiones non habeat, nemo vocaret corpoream, et eam in qua insint tres dimensiones, corpoream omnes vocant. Videtur nam- 35 que nomen corporis praecipue dimensiones significare, et inde factum esse

123 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.7, 324b4–11 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrup.*, lib. I, t/c 54, f. 363vG–H).

ut subiectum ab eo nomen sumpserit, et sit appellatum corpus de categoria substantiae, quod nil aliud est quam substantia trinae dimensionis subiecta.

Haec si ita vera sunt, ut negari non possint, tali argumento utamur: illud est primum corpus de categoria substantiae ordine originis a quo primo emanat corpus de categoria quanti, et in quo primo inhaeret tanquam proprium illius accidens; at prima materia est primum subiectum corporis de categoria quanti, idque ex ipsius materiae natura primo emanat: ipsa igitur materia est primum corpus de categoria substantiae. Maiorem propositionem modo declaravimus. Minor vero fuit antea diffuse et abunde demonstrata. Clarissimum certe hoc est, ita ut mihi quidem res ipsa loqui videatur. Quia si materiam mente contemplemur abiunctam a formis, nil aliud concipere possumus nisi corpus quoddam vastum et indistinctum, et molem quamdam vacuum, ut dicebat Plotinus.¹²⁴ At formam, dum sine materia consideramus, concipimus ut quoddam incorporeum et indivisibile,¹²⁵ quod postea in materia quanta extendatur. Quod si alii tanto sunt ingenii acumine praediti, ut valeant ipsam quoque materiam incorpoream imaginari, ego tamen (ut meam ruditatem fatear) id facere minime possum; imo non solum a natura corporis abiungere mente naturam materiae nequeo, sed eandem esse puto naturam corporis et naturam materiae. Hoc enim et ratio et res ipsa mihi efficaciter persuadet.

Caput XVIII Eiusdem sententiae confirmatio ex plurium antiquorum philosophorum auctoritate

Sententiam hanc multorum auctoritate confirmare possumus. Primum quidem non dubito in eadem fuisse Plotinum, idque manifestum est legentibus quartum librum 2 *Enneadis*, cuius verba aliqua ante consideravimus, cum de dimensionibus materiae loqueremur; reliqua apud ipsum aliis legenda relinquo.¹²⁶ Materiam enim corpoream absque dubio ponit, et significat ita se habere substantiam | materiae ad dimensiones interminatas, ut corpus perfectum se habet ad determinatas, et necessarium esse ut dimensiones inhaereant substantiae corporeae, interminatae quidem et potentiales cor-

¹²⁴ Plotinus, *Enneades*, II.4, 10.

¹²⁵ See Aristoteles, *De anima*, III.6, 430b14–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 24, pp. 459–460); Averroes 1953, III, t/c 24, p. 460.

¹²⁶ See Plotinus, *Enneades*, II.4, 8.

pori indeterminato et potentiali, quae est primae materiae natura; terminatae^a vero et actuales corpori determinatae naturae, et actuali, et perfecto. Revera enim neque corpus de categoria quanti existere potest sine corpore de categoria substantiae, neque hoc sine illo.

Alexander quoque in secundo libro *Quaestionum naturalium*, capite tertio,¹²⁷ aperte dicit materiam, quae secundum se omnis qualitatis et figurae est expers, esse corpus sine actu. Haec eadem sententia Simplicii fuit, qui in primo *Physicae auscultationis*, contextu 69,¹²⁸ probare nititur materiam esse corpus indeterminatum et potentiale, et utitur hoc argumento: illud per quod differunt materialia ab immaterialibus est ipsa materia; at per molem et corporeitatem differunt materialia ab immaterialibus: ergo materia prima est corpus.

Quae Simplicii argumentatio est optima, et eadem usus est Aristoteles in secundo libro *Physicae auscultationis* ad investigandum quid sit natura,¹²⁹ et in secundo *De anima* ad indagandam quid sit anima.¹³⁰ Illud enim est natura per quod naturalia a non naturalibus distinguuntur; et illud est anima quo differunt animata ab inanimatis: sic igitur illud est materia, quod differunt materialia ab immaterialibus. Adducit etiam Simplicius locum Aristotelis a nobis antea consideratum in quarto *Physicae auscultationis*, particula 15,¹³¹ ubi Aristoteles dicit materiam esse extensionem quamdam et molem; neque dicere possumus Simplicium eo modo id intellexisse, quo Ioannes Grammaticus intellexit, nempe materiam esse ipsasmet dimensiones;¹³² etenim ipse in contextu 22 primi libri *De caelo* eam Ioannis opinionem impugnat.¹³³ Quare non de dimensionibus loquitur, sed de ipsa materiae substantia dimensionibus subiecta, et ad hunc sensum locum illum Aristotelis trahit.

Sed argumentum quoque illud Simplicii quod exposuimus ad substantiam materiae pertinet. Qua enim ratione Aristoteles essentiam declarat et naturae, et animae, eadem Simplicius declarat essentiam materiae, eamque dicit nil aliud esse quam corpus indeterminatum, quare non potest intelligere materiam corpoream corporeitate accidentali, quia haec essentiam

^aterminatae 1607] terminate 1590^v.

127 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, II, ch. 3, f. 9vb–10rb.

128 Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 230; Simplicius 1588, p. 84a.

129 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b8 ff.

130 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a3 ff.

131 Aristoteles, *Physica*, IV.2, 209b5–18 (Aristoteles 1562, IV, lib. IV, t/c 15, f. 126vH–I).

132 See Philoponus 1557, pp. 186 ff.

133 Simplicius 1544, p. 24r; Simplicius 1894, pp. 107–108.

materiae non constituit, neque per hanc primo differunt substantiae materiales ab immaterialibus. Sed quisquis in memorato loco verba Simplicii legat, aperte videbit eum de substantia materiae loqui, et eam probare esse corpus.

Sed et Ioannis Grammatici opinio sententiam nostram confirmat. Nam aliorum omnium proxime ad veritatem Ioannes accessit: vidit enim sub nube veritatem, neque eam ita est assecutus ut se prorsus ab errore immunem servaverit, nam cognovit substantiam materiae esse corpus, sed quia non distinxit corpus de categoria quanti a corpore de categoria substantiae, unam putavit esse corporeitatem, quae in dimensionibus consistit, eamque in compositis accidens esse dixit, in materia vero esse substantiam, et ipsamet substantiam materiae, cum potius debuerit ex dimensionibus et corporeitate accidentali duci ad cognoscendum substantiale corpus illis subiectum, et ab illis diversum. Quem errorem notasse videtur Averroes in calce secundi tractatus *Epitomes Metaphysicae*, quando dixit aliquos existimasse corporeitatem quae est in prima materia esse substantiam.¹³⁴ Itaque si Ioannes dixisset primam materiam ita esse corpus de categoria substantiae, ut esset substantia dimensionibus subiecta, non ut esset ipsaemet dimensiones, nihil esset in quo eum reprehendere hac in re possemus. In hoc tamen eius confessionem accipimus, quod dicit primam materiam esse corpus de categoria substantiae, quod nos quoque asserimus.

Averroes quoque idem sensit, ut ostendere possumus multa eius dicta perpendendo in variis locis. Primum quidem considerata sunt duo Averrois dicta quae pugnare inter se videntur, nam in tertio *Metaphysicorum*, commentario 11,¹³⁵ et in octavo *Metaphysicorum*, ultimo,¹³⁶ et in *Epitome Metaphysica*, tractatu 2, capite 13,¹³⁷ inquit genera esse composita, et ex materia et forma constare; contra vero in secundo *Physicae auscultationis*, commentario 28,¹³⁸ et in primo *Metaphysicorum*, 17,¹³⁹ et in septimo *Metaphysicorum*, 43,¹⁴⁰ et in octavo *Metaphysicorum*, 6,¹⁴¹ et in eodem loco *Epitomes Metaphysicae*¹⁴² dicit omnes partes definitionis esse formas, genus esse

134 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, f. 374rB–375vG.

135 Averroes 1562, VIII, lib. III, t/c 11, f. 50rB–50vL.

136 Averroes 1562, VIII, lib. III, t/c 16, ff. 224vL–225rF.

137 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 13, ff. 372vG–373rA.

138 Averroes 1562, IV, lib. II, t/c 28, f. 59vK.

139 Aristoteles 1562, VIII, lib. I, t/c 17, f. 14vH–K.

140 Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 43, f. 195vL–M.

141 Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 6, f. 214vG.

142 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 13, ff. 372vG–373rA.

||220 formam universalem, differentiam vero esse formam particularem. Quae
 duo dicta contraria videntur, || quia si genus est forma, non potest ex mate-
 ria et forma constare; non sunt tamen contraria, quia simul utrumque verum
 est; diversis enim modis genus dici potest et forma, et materia, et constans
 ex forma et materia; ipsum quidem secundum se compositum est; constat 5
 enim animal ex forma animalis et materia illi formae subiecta, ideo etiam
 Alexander in secundo libro *Quaestionum naturalium*, capite ultimo,¹⁴³ dicit
 animal significare formam in materia, et eam formam vocat communem.
 Hinc autem fit ut modo materia, modo forma appelletur: dum enim consi-
 deramus ipsum esse talem per formam, non per materiam, dicimus genus 10
 significare formam; animal enim non per materiam, sed per formam suam
 est animal, et ita significare dicitur formam universalem; verum quia animal
 respectu formae specificae locum habet materiae, ideo animal est in homine
 tanquam materia, ut ait Porphyrius in capite “De differentia”,¹⁴⁴ licet secun-
 dum se sit per formam animal, et licet ex materia et forma constet. 15

Caeterum, Averroes quando in memoratis locis inquit genera esse com-
 posita, excipit solum generalissimum, quod dicit esse simplex, cum omnia
 subalterna genera sint composita, unde colligit generalissimum non habere
 definitionem, qua Averrois sententia de supremo genere est rationi maxime
 consentanea, quia *esse supremum genus et ex materia et forma constare* 20
 implicant contradictionem, et simul existere nequeunt. Nam omne habens
 formam informantem et restringentem ipsam materiam habet necessario
 differentiam constituentem, proinde etiam necessario habet genus, quare
 non potest esse supremum. Itaque si omne genus ex materia et forma con-
 stare dixerimus, procedemus in infinitum in generibus, nec ad summum 25
 unquam pervenimus.

Cum igitur manifestum sit Averroem putasse supremum genus univo-
 cum in categoria substantiae esse corpus, idque dicat esse simplex, neces-
 sarium omnino est ut sit vel sola forma, vel sola materia. Forma sola esse
 non potest, quia forma sola non patitur, nec recipit, summum autem genus 30
 patibile maxime est, et recipit omnes inferiores differentias dividentes, sicuti
 materia recipit formas. Adde quod si esset forma, non esset forma abiuncta
 a materia, sed forma materialis: esset igitur forma in materia, sicut alia quo-
 que inferiora genera, quare non esset simplex, neque supremum, siquidem
 omnis forma materialis materiam praesupponit, utpote natura priorem. 35
 Restat igitur ut sit sola materia, eaque est Averrois sententia in praedicto

143 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, II, ch. 26, f. 14rb.

144 See Aristoteles 1562, I.1: *Porphyrii introductio*, ch. 4, f. 10rB.

loco *Epitomes Metaphysicae*, ubi ait: “genus generalissimum non habet definitionem, et nihil est eo propinquius primae materiae”;¹⁴⁵ et in commentario 43 septimi *Metaphysicorum* inquit genera distingui inter se quatenus alia
 ||221 sunt similia formae, alia vero materiae.¹⁴⁶ Cum enim officium formae || sit
 coarctare ac distinguere, sequitur ut inferiora genera tanquam restrictiora 5
 et distinctiora magis habeant rationem formae, superiora vero et communiora magis habeant rationem materiae. Revera enim genus inferius categoria nobilior ac perfectius est genere superiore: ei namque tanquam materiae formam superaddit, quare ad illud eam habet rationem quam forma habet
 ad materiam et perfectio ad perfectibile, et actus ad potestatem. Quamobrem 10
 necessarium videtur ut, quoniam ad genera superiora ascendentes, quanto magis ascendimus, tanto ad materialiora et magis potentialia transimus, neque in infinitum ascendimus, desinamus tandem in supremo, quod
 sit pura materia; hac enim nihil in genere substantiae potentialius atque
 |151 imperfectius datur. Recte igitur Averroes dixit generalissimum esse proximum et simillimum primae materiae et esse simplex, genera vero subalterna
 habere compositionem, atque ex materia et forma constare. 15

Caeterum, quaerere aliquis posset cur Averroes dixerit corpus supremum genus esse proximum primae materiae, nec dixerit esse materiam ipsam, si
 nil aliud significat nomen corporis nisi ipsammet materiam. Ad hoc facilis 20
 erit responsio, si materiae et generis tum discrimen tum convenientiam intelliximus. Loquitur hac de re Alexander in secundo libro *Naturalium quaestionum*, capite ultimo,¹⁴⁷ sed ea quae ab ipso ibi dicuntur adeo levia sunt, ut ad propositum nihil conferant. Sumit enim Alexander genus logice
 potius, quam naturaliter, nempe ut est in animo, et vocatur universale post 25
 multa, non ut significat naturam communem, quae extra animam in rebus existit, diciturque universale in multis; sic autem facile ipsi fuit generis et materiae discrimen considerare.

Nos vero non de conceptione animi loquimur, sed de ipsa re quae extra animam conceptui generis respondet, et quaerimus quomodo genus hoc, 30
 realis haec natura ab ipsa materia distinguatur. Rem hanc doctissime ac pro-

145 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 13, f. 372vK–L: “et ideo genera habent definitiones, quemadmodum et species, ut homo, exempli gratia, constat rationalitate et animalitate, et animalitas ex sensu et nutritione, et sic donec perveniatur ad primum genus, quo nihil propinquius ipsi materia primae. Et propterea huiusmodi genus non habet definitionem”.

146 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 43, f. 195vL–M.

147 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, II, ch. 26, f. 14rb.

fundissime declarat Averroes in 6 commentario octavi *Metaphysicorum*,¹⁴⁸ et docet materiam et genus esse idem re, sed ratione distingui: animal enim quod est in speciebus est tum materia, tum genus specierum; genus quidem, quatenus est id quod respondet conceptui in animo existenti, et ita sumitur ad modum totius; materia vero, dum sumitur ad modum partis; si enim sumatur ut hominis pars essentialis, hoc modo non est hominis genus, nec de homine praedicatur, quia nulla pars de suo toto praedicatur in casu recto, et nullum totum est sua pars, proinde possumus dicere non esse veram hanc propositionem “homo est animal”, dum sumitur animal ut materia et pars hominis; homo enim non est sua materia; patet igitur animal acceptum ad modum partis esse materiam hominis, non genus. Si vero sumatur animal non ut pars hominis, sed ut totus homo potestate et confuse consideratus, haec propositio est vera “homo est animal”, et animal sumitur pro genere, pars ad modum totius, non ad modum partis. Ideo Aristoteles in contextu 3¹⁴⁹ et ultimo¹⁵⁰ octavi *Metaphysicorum* dixit materiam et formam idem significare, cum discrimine tamen actus et potestatis, nam materia hominis est potestate idem homo, qui postea per formam fit homo actu. Et Averroes dicit materiam non praedicari de composito quatenus est eius materia, sed quatenus est eius genus, et sumitur ad modum totius, nempe ut est potestate totum compositum. Eadem ergo est res quae alia ratione vocatur materia, alia genus. Ad hanc generis et materiae convenientiam respexit Aristoteles in contextu 54 primi libri *De ortu et interitu*, quando dixit materiam esse veluti genus,¹⁵¹ et in eodem libro in capite “De accretione”, dum materiam saepe vocavit genus commune.¹⁵²

Haec omnia quae in animali consideravimus, si supremo generi corpori applicemus, tota rei veritas de prima materia in lucem prodibit. Corpus enim significat ipsam primam materiam, et ipsi tanquam generi nil aliud in rebus respondet nisi prima materia, sed sumi potest corpus et ad modum partis et ad modum totius, ut respectu elementi corpus est tum materia, tum genus. Est enim genus ignis quatenus est potestate ignis, et totum ignem significat confuse; materia vero, quatenus est altera pars substantiae ipsius ignis, quae

148 Averroes 1562, VIII, lib. VIII, t/c 6, ff. 214rC–215rC.

149 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.1, 1042a24–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 3, f. 210rE–F).

150 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.6, 1045a36–1045b24 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 16, f. 224vG–K).

151 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.7, 324b4–11 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrup.*, lib. I, t/c 54, f. 363vG–H).

152 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.5, 320b4 ff.

potentiam habet recipiendi formam per quam fiat ignis actu, qua ratione corpus non est genus ignis, nec de ipso praedicatur in recto, sed est ipsamet prima materia, nempe corpus nulla differentia constituyente coarctatum, sed simplex et omni carens compositione. Ideo eadem differentia vocatur divisiva respectu generis considerati quatenus est genus, hoc est, quatenus est totum quoddam commune; et vocatur constitutiva, dum idem genus consideratur ut illi substratum tanquam materia, quae a forma perficitur. 5

Possumus autem ex ipsa elementi natura sumere pro hac sententia argumentum validum. Nam si ab aliqua specie auferatur mente differentia constituens, remanet natura | communior, quae vocatur genus, ut si dematur ab homine rationalitas, remanet animal, et sic de singulis; ignis autem ex prima materia et propria forma constat, ideo si propria ignis differentia, quae ipsius forma est, auferatur, remanet eius genus, atqui ablata forma ignis nil remanet nisi prima materia, ergo prima materia est genus ignis; non est autem aliud ignis genus, nisi corpus, ergo prima materia est corpus, nec revera dicere aliud possumus; ignis enim et ignis est, et absolute corpus, habet autem a sua forma ut sit ignis, quare non habet ab eadem ut sit corpus; hoc igitur habet a materia, cum nihil in igne sit praeter propriam formam et primam materiam. 10 15

Ratio igitur manifesta est cur dixerit Averroes || nihil esse primae materiae propinquius quam generalissimum, nec dixerit generalissimum esse ipsamet materiam. Quamvis enim eadem res sit, alio tamen modo dicitur materia rerum omnium, alio genus generalissimum res omnes complectens. Dum enim sumitur ad modum partis, est prima omnium rerum materia, quae est potestate res omnes, et fit singula res per receptionem formae. Dum autem sumitur ad modum totius, et ut confuse omnia complectitur, et de omnibus praedicatur, ita est omnium genus. Neque ob aliam rationem dicitur genus habere in se differentias potestate, non actu, et species omnes esse in genere potestate, nisi quia genus est materia. Etenim materia potestate habet omnes formas ad quas recipiendas dirigitur, et est potestate omnia quae ex ea fieri possunt. Ob hanc igitur considerationum diversitatem non dixit Averroes genus generalissimum esse primam materiam, sed dixit nihil eo esse propinquius primae materiae. 20 25 30

Haec omnia ex Averrois verbis colliguntur in illo 6 commentario octavi *Metaphysicorum*,¹⁵³ dum docet quomodo genus differat a materia, quem locum Ioannes Gandavensis certe non vidit, quia si vidisset, non profiteretur se huius distinctionis inventorem fuisse, ut in septimo *Physicorum* quae- 35

153 Averroes 1562, VIII, lib. VIII, t/c 6, ff. 214rC–215rC.

stione ultima gloriatur.¹⁵⁴ Ponitur etiam clare tota haec veritas ab Averroë in secundo tractatu *Epitomes Metaphysicae*, capite ultimo,¹⁵⁵ ubi non omnino reprobatur Avicennae sententiam, quod materia sit corpus, sed solum si ab Avicenna id non recte sumatur. Nam (inquit) cum dicimus materiam esse corpus, duobus modis id possumus intelligere: primo, ut sit corpus per formam corporis aeternam, et distinctam a formis elementorum, quo quidem modo quisquis dicat materiam esse corpus, decipitur, quia materia sic non est corpus; altero modo potuit Avicenna intelligere non quidem formam aliquam in prima materia distinctam a formis elementorum, sed naturam inclinationis advenientis primae materiae, quae est veluti genus formis elementorum, qua ratione si Avicenna intellexit materiam esse corpus (inquit Averroës) “dictum eius verum est, ita me Dii ament”,¹⁵⁶ et hinc infert statim corpus esse amplissimum genus univocum, quod in individuis substantiae reperiatur.

His Averrois verbis tota rei veritas pulcherrime et apertissime continetur. Nam concedit Averroës materiam esse summum genus in categoria substantiae, si modo sumatur ut genus, id autem est, si sumatur ut inclinata ad formas elementorum, quod est eam sumere ad modum totius, et quatenus potestate est ipsa elementa tota. Unde colligit corpus esse genus univocum, cui respondet in rebus una communis natura, quae est natura primae materiae. Hoc igitur modo non negat Averroës materiam esse corpus, idque ita aperte, ut nullus cavillandi locus relinqui videatur. Notandum autem est

||224 Averroem ibi || solas elementorum formas nominare, non quod neget corpus esse genus etiam mistorum, sed quia materia primum recipit formas elementorum, deinde per eas etiam formas mistorum. Ideo satis habuit formas elementorum nominare, ad quas materia est immediate propensa.

Praeterea, advertendum est Averroem non absque artificio dicere corpus esse supremum genus univocum, quod reperiatur in individuis substantiae, nec dicere in categoria substantiae, quia ipsum considerat non prout est conceptus animi et universale post multa, sed prout est natura communis extra animam existens in individuis et illi conceptui respondens, quae dicitur universale in multis. Per hanc enim fit ut corpus sit genus univocum, sicut antea dictum est.

Ex his obiter colligere possumus Latinorum errorem, qui distinguunt genus physicum a genere praedicamentali, quod vocant genus logicum.

154 Gandavensis 1552², VII, q. 8, ff. 97vb ff.

155 Averroës 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, ff. 373rF–374vG.

156 Averroës 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 15, f. 374rC.

Genus enim physicum inquiunt esse genus subiectum, id est, materiam unam. Genus autem logicum esse genus praedicabile. Quare putant substantiam aeternam et substantiam caducam in genere physico non convenire, quia communem materiam non habent, ideoque dicunt has substantias differre inter se plus quam genere, nempe physico, convenire tamen in genere logico, hoc est, in uno communi conceptu univoce praedicabili de omni substantia tam aeterna, quam caduca, quae sententia iure a Zimara refellitur in theoremate 62,¹⁵⁷ quoniam haec duo genera re distinguenda non sunt, cum non detur unum sine altero, et sint unum re, duo autem ratione. Nam genus praedicabile non potest vocari univocum nisi ei extra animam una communis natura respondeat, proinde vanus est ille conceptus cui nulla respondeat in rebus communis natura. Propterea substantiae a materia abiunctae, et corpora caelestia, et corpora inferiora nullum habent commune genus praedicabile univocum. Cum enim in materia non conveniant, in nulla communi natura participata convenire possunt, sed supremum genus in categoria substantiae univocum est corpus sola inferiora complectens, quia haec communi materia participant, a qua haec univocatio provenit.

Volo etiam ad nostrae sententiae comprobationem verba quaedam Thomae et Caietani adducere. Cum enim Thomas in prima parte *Summae*, quaestione 15, articulo tertio,¹⁵⁸ dicat in Deo esse ideam primae materiae, non tamen aliam ab idea compositi, ibi Caietanus quaerit cuiusnam compositi idea sit idea primae materiae iuxta Thomae sententiam, et respondet hanc esse ideam corporis, quod est genus in categoria substantiae.¹⁵⁹ Vel igitur veritatem hanc cognovit Caietanus, corpus de categoria substantiae esse ipsammet materiae naturam, vel ipsa rei veritas ipsum ad ita loquendum induxit.

||225 Caput XIX Distinctio trium acceptionum corporis et cuiusdam dubii solutio

Veritate ita declarata ac demonstrata, ut omnia adversantia argumenta facile solvantur, sciendum est corpus de categoria substantiae accipi duobus modis, sed altero in duos diviso, tres oriuntur. Primum enim sumitur pro corpore perfecto et existentiae actum per se habente, quod quidem non modo

157 Zimara 1564, prop. 62, f. 46ra–46vb.

158 Thomas Aquinas, *Summa theologica*, I, q. 15, art. 3, ad 3.

159 Caietanus (Thomas de Vio) 1568, vol. I, q. 15, art. 3, ad 3.

est corpus, sed etiam tale corpus et certae alicui naturae alligatum, et hoc ex necessitate est compositum ex materia et forma constans; quae prima acceptio dici potest praecipua et prima primate evidētia ac perfectionis. Secundo modo sumi potest corpus pro corpore indeterminato, et nulli certae naturae alligato, quod sit tantummodo corpus, sed non tale corpus, idque significat primam materiam; et haec quoque acceptio dici potest praecipua et prima, sed alio modo, nempe primate causae et originis. Hic modus dividi potest in duos: unus est ut nomine corporis significetur materia sumpta ut materia, non ut genus, nempe considerata ad modum partis, et de nullo naturali corpore perfecto praedicata in recto, quae dicitur secunda corporis acceptio; alter vero est ut sumatur materia ut genus, et ita nomen corporis significabit corpus secundum se indeterminatum, sed potestate determinatum, quatenus est potestate omnia naturalia corpora perfecta, et de iis praedicatur, et sumitur ad modum totius, ita ut vera sit haec enuntiatio “homo est corpus”, quae erit tertia acceptio corporis.

Hac distinctione multas difficultates solvemus. Nam si primo modo sumatur corpus, fatemur primam materiam ita corpus non esse, quippe quae non est perfectum corpus, sed est tamen ratio et inchoatio omnis corporeitatis in rebus, ex qua omnia corpora sublunaria dicuntur corpora, licet non sit corpus actu per se existens et nobis evidens. Secundo tamen ac tertio modo materia dici potest corpus, scilicet imperfectissimum, et nulli certae naturae alligatum, ut iam dictum est.

Solvitur autem per haec quoddam exoriens dubium. Nam dicere solent substantias positas in linea media categoriae substantiae esse solas compositas, cum substantiae simplices in lateribus potius, quam in linea media collocentur: quomodo igitur corpus, quod est supremum genus, potest esse simplex, cum in linea media contineatur? Ad hoc dicere possumus esse quidem compositas omnes substantias, quae in media categoriae linea ponuntur, nempe omnia genera et species, sed uno excepto generalissimo, quod ex necessitate est simplex, ut antea et Averrois testimonio et ratione demonstravimus. Quod vero dicitur substantias simplices in lateribus esse ponendas, verum est de solis formis, non est verum de materia. Manifestum enim est in lateribus solas differentias poni, quae non sunt nisi formae. Genera vero, quae respectu specierum locum habent materiae, in linea media collocari. Qui vero diceret materiam in altero latere locandam esse, ridiculum se omnibus praeberet, quia sic diceret eam fungi officio differentiae, quod repugnat penitus naturae materiae, quae nec certam rei naturam constituere, nec rem a re distinguere apta est. Nullus igitur in categoria substantiae relinquitur materiae conveniens locus nisi qui supremus omnium in media

linea est, quatenus materia est corpus, et communissima natura participata ab omnibus in illa categoria, et de omnibus praedicata, in qua omnia conveniunt.

Dicere tamen etiam possumus hoc quoque supremum modo aliquo esse compositum. Quamquam enim secundum suam naturam simplex est, potestate tamen est compositum, quatenus est potestate omnes suae species, quarum quaelibet ex materia et forma constat. Sic autem in gradibus categoriae substantiae optimus ordo servatur. Nam species infima est actu composita, neque in ea remanet potestas ulla ad maiorem compositionem, quia iam habet ultimum actum. Genera vero intermedia composita quidem sunt, sed actu imperfecto et misto cum potestate et aptitudine ad alium praestantiorum actum et ad aliam compositionem. Restat igitur ut supremum genus sit compositum potestate solum, non actu. Quia si esset actu compositum, non esset supremum, sed aliud supra se genus haberet. Hoc igitur modo prima materia locatur in media linea categoriae substantiae, et locum habet supremum, et dicitur corpus, idque simplex secundum propriam naturam, potestate tamen compositum, quia potest quamlibet specierum suarum formam recipere, et ita ad quamlibet contrahi, et fieri tale corpus.

Caput xx Solutio omnium argumentorum pro aliorum opinionibus adductorum

Reliquum est ut omnia trium dictarum sectarum argumenta solvamus.¹⁶⁰ Prima secta ad probandam in materia prima formam illam corporis aeternam utebatur primum tali argumento: nisi haec forma detur, fiet creatio ex nihilo. Ad hoc neganda est consequentia. Ad probationem autem dicimus productionem esse composito attribuendam, non formae; id enim quod proprie generari dicitur, non est forma, sed compositum; ideo ad evitandam creationem satis est si compositum ex praesupposita materia producat. Forma vero non est ens per se completum quod produci dicatur, sed est perfectio alterius quae si tota producitur, non ob id creatur, quia ad evitandam eius creationem satis est si praesupponatur materia e qua educatur. Quod si hoc modo creatio non evitatur, ne ipsi quidem ad|versarii eam evitare possunt, ut supra consideravimus, quando argumentum hoc adversus eos retorsimus. Necesse enim est, si res aliqua sit generanda, ut producat ab agente nova perfectio, quae prius non fuerit. Itaque haec creabitur,

¹⁶⁰ See above ch. 12.

si illa est creatio. Non est tamen creatio, quia sic agens non producit rem aliquam novam, dum de potestate materiae formam educit, sed potius rei, quae praeerat, novam perfectionem largitur. Haec autem apud Aristotelem est generatio, non creatio, quia praesupponitur materia ex qua educatur forma. De forma quidem abiuncta a materia argumentum esset efficacissimum: haec enim si ab agente produceretur, utique creari diceretur, ut nos Christiani asserimus Angelos olim a Deo fuisse creatos, et humanas animas quotidie a Deo creari, non de potestate materiae educi. Sed huiusmodi productio Aristoteli cognita non fuit. 5

Ad secundam argumentum, cum dicitur “corpus est genus univocum, ergo illi una realis natura respondet”, concedimus hoc; cum vero additur “haec est forma corporis”, hoc negandum est: negamus enim tertium illud ab iis iactum fundamentum, quo statuebant rationem univocationis semper esse formam. Fatemur quidem cum Averroe genus esse formam universalem, sed excepto solo supremo genere, quod est sola materia. Ipsum^a enim Averroes iam expresse excepit, ut iam ostendimus. Per materiam enim satis superque servatur id quod illi dicunt, nam haec non interit unquam, quia nulli rei naturali corporis natura repugnat. Patet igitur solam primae materiae naturam et vitare creationem formarum, et corporis univocationem constituere; cuius natura in rerum generatione et interitu nunquam interit, quia est omnibus necessaria. 10 15 20

Ioannis autem Grammatici argumenta solutione non egent. Iis enim nil aliud ostenditur, nisi materiam esse corpoream et habere trinam dimensionem ab ea inseparabilem, quod nos quoque asserimus. At non probant materiam esse essentialiter trinam dimensionem. Ideo si consequens hoc ipse ex iis argumentis deducat, negandum est, nam est quidem materia corpus trinae dimensionis subiectum, sed non est ipsamet trina dimensio. 25

Consideranda manent argumenta pro tertia secta, quae omnino negat materiam esse substantiale corpus, sed incorpoream penitus esse dicit. Horum aliqua ab ipso Ioanne contra se adducta et soluta sunt, aliqua vero ab illius sententiae sectatoribus proposita, quae omnia expendenda a nobis sunt. Primum Ioannis ab ipsomet optime solvitur, dicendo in interitu corporum naturalium non dimensiones ipsas interire, sed terminos tantum dimensionum, ut nos iam declaravimus. 30

Ad secundum respondet Ioannes dimensiones in corporibus perfectis esse accidentia, sed in ipsa materia esse substantiam, idque non esse absurdum, cum etiam in aliis hoc idem videamus. Nam calor in mistis est || qualitas, in igne autem substantia, quia est forma ipsa ignis. Haec Ioannis respon- 35

||228

^aipsum 1590^v corr.] ipsam 1607.

sio omnino reiicienda est, cum innitatur falso fundamento, quod possit eadem res in hoc esse accidens, et in illo substantia. Id enim quod secundum propriam naturam est quantitas vel qualitas, non potest non ubique eadem conditionem servare. Nec video qui fieri possit ut calor idem in misto manens, qui in elemento fuerat, non mutet speciem, mutet tamen genus: 5 hoc enim ne imaginabile quidem est. Nos igitur dicimus argumentum hoc contra Ioannem esse efficacissimum et insolubile, sed nobis non officere, quippe qui non asserimus substantiam materiae esse ipsasmet dimensiones, sed dimensiones dicimus esse accidens et proprietatem insequentem substantiam materiae et ab illa diversam. 10

Ad tertium negat Ioannes falsitatem consequentis, et longo sermone nititur demonstrare materiam debere esse affectam, si ex ea debeant omnia fieri, quia si esset penitus informis et inaffecta, esset nihil, et exprimi nullo modo posset. Fatetur igitur materiam dici modo quodam affectam atque formam, dum dicitur esse trina dimensio, neque hoc repugnare naturae ipsius materiae, quae non debet esse nihil, sed aliquid. 15

Haec Ioannis responsio melius est declaranda. Ipse namque non videtur rei veritatem plene fuisse assecutus, ideo nec | bene eam exprimere potuit. Duobus modis solet accipi nomen formae: uno modo pro illa quae est altera pars compositi, et informat materiam; altero modo pro quidditate et essentia cuiusque rei, sive compositae, sive simplicis. Primo igitur modo materia est informis, sed non secundo. Cum enim omnis forma materiam informans restringat ipsam et reddat alligatam alicui certae naturae, omnis talis formae ipsa materiae essentia expers esse debet, et ita est informis. Habet tamen formam secundo modo, quia propriam habet^a essentiam 25 et proprium quid est, ut nos antea demonstravimus; siquidem non debet esse nihil, sed aliquid. Et haec materiae essentia non est alligata alicui certae naturae, quare non repugnat materiae hoc modo formam habere. Affecta etiam potest esse materia, dummodo non tali affectione, seu tali accidente quo eius natura coarctetur, et alligata significetur. At trina dimensio interminata non coarctat materiam ad ullam certam naturam, cum sit accidens communissimum, et necessarium omni corpori naturali per quod materia manet libera ad omnes formas indistincte recipiendas. Quod igitur dici solet, materiam secundum essentiam suam esse informem et inaffectam, id ita intelligendum est ut solum negetur eam habere talem formam, vel 35 talem affectionem per quam materia ad certam aliquam naturam restringatur.

^ahabet propriam 1607.

||229 Ad quartum Ioannes optime respondet, materia esse secundum se corpus infinitum || non quidem infinitum actu, quia tale infinitum non datur, sed infinitum per mentalem abstractionem a finibus ac terminis. Semper enim est actu sub terminis et finita. Sed quia secundum propriam naturam nullos sibi certos fines praescribit, ea ratione vocatur corpus infinitum, hoc est, non ex seipso finitum, qua de re antea plura diximus, cum de materiae dimensionibus loqueremur. 5

Haec sunt argumenta a Ioanne contra se adducta et soluta, quibus tertia illa sententia comprobatur, quod materia secundum se incorporea sit. Solvenda manent alia argumenta a recentioribus adiecta ad eiusdem sententiae confirmationem. 10

Ad primum sumptum a corpore et corporeitate, tanquam a concreto et abstracto, diximus nomine corporis duo in praesentia posse significari: vel enim utrumque simul corpus denotamus, unum de categoria substantiae, alterum de categoria quanti, simul iuncta, hoc est, substantiam quantam; vel solam subiectam substantiam absque dimensionum consideratione. Si primo modo sumatur corpus, utique aliud est corpus, aliud corporeitas: corpus enim dicitur totum coniunctum, corporeitas vero solas denotat dimensiones, quae in illo habent locum formae, licet ex eis et substantia subiecta non fiat unum nisi per accidens. In tali autem uno aliud est quidditas, aliud est id cuius est quidditas, ut ait Aristoteles in contextu 20 septimi *Metaphysicorum*,¹⁶¹ et ita aliud est corpus, aliud corporeitas: corpus enim significat substantiam quantam, corporeitas vero solam quantitatem. At si secundo modo materiam dicamus corpus, substantiam simplicitem dicimus, quae est unum per se, quare corporeitas nil aliud significabit, quam ipsammet essentiam materiae. Quaerere igitur an differant corpus et corporeitas est quaerere an in eo quod est unum per se differat quidditas ab habente quidditatem. Aristoteles quidem in septimi *Metaphysicorum*, contextu 20¹⁶² et 21,¹⁶³ inquit idem esse quidditatem atque habens quidditatem, nempe in eo quod sit unum per se, sed non in uno per accidens. Tamen in tertio libro *De anima*, contextu 9,¹⁶⁴ et in primo *De caelo*, 92,¹⁶⁵ dicere videtur aliud esse quidditatem, aliud habens quidditatem. Sed hac de re nobis in praesentia disputan-

161 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.6, 1031a15–1031b16 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 20, f. 168vG–L).

162 *Ibidem*.

163 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.6, 1031b16–1032a11 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 21, f. 170rD–170vG).

164 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402b9–11 (Aristoteles 1953, I, t/c 9, p. 12).

165 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a24 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, f. 60vG–L).

dum non est. Satis esse debet si dicamus, quando materia hoc modo vocatur corpus, ita se habere corpus illud ad corporeitatem, ut caelum ad caeleitatem. Nomine enim caeleitatis significamus ipsam caeli quidditatem, sive sit idem quod caelum, sive non idem. Ita igitur nomine corporeitatis quidditatem materiae significamus, quia ponimus materiam essentialiter esse corpus. Utrum autem illa corporeitas differat ab habente corporeitatem, nihil
 |157 ad rem, quia neque id asserere, neque negare | nobis obest, dum sumitur corporeitas pro ipsa materiae essentia distincta a dimensionibus, quoniam
 ||230 ad nos non attinet quaerere an differant quidditas et habens quiddita||tem, praesertim in simplicibus substantiis, cuiusmodi et caelum et materia prima 10
 esse statuuntur.

Postremum argumentum quod ex verbis Aristotelis in variis locis sumitur, facile solvitur. Quod enim saepe naturalia corpora numerans nullam materiae mentionem faciat, hoc certe nihil est. Solet enim Aristoteles sola corpora perfecta et actu existentia enumerare, quia cum horum numeratione 15
 simul materia numeratur. Cum materia non sit aliud corpus ab his perfectis corporibus distinctum, sed sit haec omnia, quia nunquam reperitur nisi formata: sic neque genus aliquod existit extra species suas, proinde earum numeratione dicitur numerari, ut in illis apud Aristotelem locis notare possumus. Nominat enim in corporibus naturalibus stirpes et animalia, non 20
 tamen nominat vivens commune earum genus. Quid igitur? Nominatne ibi omnia viventia, an non omnia? Absque dubio nominat omnia, licet non nominet vivens genus, quia omnium specierum nominatione numeratum et comprehensum genus esse intelligitur. Itaque dicendum est non nominari ibi corpus, quod est omnium genus materiam primam significans, quia 25
 sat est omnes eius species nominari, in quibus generis natura comprehenditur. Esset quidem mancus Aristoteles si in illa enumeratione aliquam speciem nominasset, aliis eiusdem generis nominatis, quoniam una in aliis non continetur; sed nominans omnes species omisso genere mancus dici non potest. 30

Elementa vero solent appellari simplicia corpora respectu aliorum perfectorum et actu existentium corporum. Mista namque in elementa dissolvuntur, haec vero non amplius in alia quae per se existant actu. Itaque dicuntur simplicia comparatione omnium inter se specierum corporis, non comparatione generis. Idque ita est manifestum, ut puerilis admodum haec argumentatio dicenda sit. Etenim dimissa etiam hac nostra de prima materia opinione, nonne secundum omnes commune est elementorum genus corpus? Nonne quodlibet genus specie sua simplicius est, cum species praeter genus differentiam habeat adiectam? Igitur si efficax eorum argumentum est, datur etiam secundum ipsos corpus simplicius elementis, 40

quod est eorum commune genus. Quare ab ipsis quoque adversariis solvendum est argumentum, cum eis non minus quam nobis officere videatur.

Caput XXI Epilogus omnium quae de prima materia dicta sunt

Haec omnia quae de prima rerum materia a nobis declarata fuere ordine servato a notioribus ac facilioribus cognitu ad ignotiora ac difficiliora, si epilogo colligere velimus ordine naturae servato, ab ipsa materiae natura et substantia ordiemur, deinde ad proprietates quae ab ea emanant et inseparabiles sunt, et ab his demum ad ea quae ipsi materiae accidunt et sunt ab ea separabilia progrediemur.

Dicemus enim primam materiam suapte natura esse corpus de categoria substantiae indeterminatum, nulli certae naturae alligatum et aptum omnia fieri, quod significat corpus generalissimum in categoria substantiae et ipsum univocum esse facit. Ideo in ipsa materiae natura nullus actus inest, sed est substantia quaedam indeterminata, potestatem habens recipiendi quemlibet actum.

Ab hac materiae natura duae proprietates emanant, quae ab ipsa nunquam separantur: una est quantitas nullum secundum se terminum habens; prima enim radix et fons a quo in rebus naturalibus quantitas ac dimensio derivatur est ipsa natura materiae; altera vero est potestas illa universalis recipiendi omnes formas indistincte, quae si ad materiam referatur ut absolute, et in prima notione acceptam, est proprietas eius naturam consequens. Si vero consideretur materia cum respectu ad alia et ut principium et materia aliorum est, haec eadem potestas universalis de essentia materiae est, quia est ratio formalis constituens primum materiale principium.

Demum accidunt materiae privatio et potestas particularis quae cum privatione est coniuncta. Privatio enim connotat alteram formam, quae est generationis terminus a quo. Quare in adventu formae recedit et interit,^a et simul etiam interit potestas particularis, quae illam tantummodo formam quae acquisita est respiciebat. Hae itaque neque de essentia materiae sunt, neque eam consequuntur, sed ei prorsus accidunt, et ab ea possunt separari. Hoc tamen in his omnibus est discrimen, quod sola privatio meretur nomen principii distincti a principio materiali, sed non quantitas, neque potentia materiae. Nam privatio propriam principii rationem habet, distinctam a ratione materialis principii: est enim terminus generationis a quo,

^aet interit *om.* 1607.

et est illud non esse quod ex necessitate omnem generationem praecedit. Ratio autem principii materialis est ut sit subiectum generationi, quod idem maneat sub utroque contrario termino. Quantitas vero et potestas materiae nullam habent propriam principii rationem, sed sunt subiectae materiae conditiones necessariae, ideo nullum principium a materiali principio distinctum constituunt. 5

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Natura

|159
||231

Caput I Quid sit natura

De rebus naturalibus diffuse ac diligenter acturus Aristoteles non absque ratione in ipsomet naturalis philosophiae limine de natura agere constituit, quandoquidem nihil est naturalius natura ipsa. Et affirmare etiam absque dubio possumus totum philosophi naturalis negotium consistere in contemplatione naturae, quod Aristoteles ipse significavit, dum frequenter eam disciplinam universam appellavit scientiam de natura. Quoniam igitur magni momenti est, imo et summopere necessarium philosopho naturali, nomen naturae intelligere, de hoc ego aliqua dicere, et quae ab Aristotele in secundo *Physicorum* hac de re traduntur, cum praesertim ab aliorum opinione dissentire me ipsa ratio cogat, quantum in me est explanare constitui.

||232

Duo autem sunt in quorum consideratione in tota hac mea disputatione versaturus sum: unum est, quid sit natura; alterum vero, quaenam sit. Quid sit natura ab Aristotele declaratum habemus hac definitione: “natura est principium motus et quietis in eo in quo primo inest per se, non per accidens”.¹ In qua definitione verba singula et multa quae satis trita atque vulgata sunt consulto praeteribo. Id potissimum censeo esse animadvertendum, naturam in rebus naturalibus causam esse motus, non solum in eo ipso corpore in quo inest, quem immanentem motum vocant, verum etiam in alio et extra, quem transeuntem appellant. Motus enim ignis a medio provenit ab ipsa ignis natura tanquam ab interno principio, et dicitur operatio immanens, quoniam in ipsomet igni recipitur. At calefactio, qua extra ignem aliud aliquod corpus incalescit, quae dicitur operatio transiens, non minus provenit a natura ignis; sicut enim ignis per suam naturam ascendit, ita per suam naturam calefacit alia. Aristoteles autem per solas operationes immanentes definire naturam voluit, nempe per motum et quietem in eo ipso corpore in quo natura inest, non quod negaverit eiusdem operationes transeuntes—negari etenim non possunt—, sed quia per transeuntes

||233

1 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L): “ὡς οὐσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινὸς καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρῶτως καθ’ αὐτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός”.

non distinguitur natura ab arte, neque declaratur quid sit natura, cum ars quoque sit principium motus recepti in alio. Quoniam igitur naturae proprium est motum per se producere in illomet in quo ipsa inest, corpore, neque id unquam competit arti nisi per accidens, videns Aristoteles per hoc optime declarari quid sit natura et distingui naturam ab arte, per hoc solum, neglecto altero, naturam definire constituit, nec tamen negaret naturam esse principium et causam motus etiam in alio. 5

Est igitur natura per se principium motus in eo in quo ipsa est: proinde naturale illud esse intelligitur, quod tale in se principium hebet, hoc est, internam propensionem ad motum. Quare is quoque motus vocatur alicui corpori naturalis qui provenit ab interno principio, hoc est, qui fiat cum interna propensione illius corporis ad talem motum. 10

160 **Caput II An natura sit principium motus activum, an passivum, opinio Avicennae et eius confutatio**

In hac naturae definitione plura essent consideranda, quae missa facimus, quia tum ab interpretibus Aristotelis declarantur, tum etiam fortassis aliquando a nobis declabuntur, si datum fuerit ut in libros *Physicos* possimus edere commentarios.² Nunc illud explicandum est cuius potissimum gratia haec de natura scribere constituimus, utrum in hac naturae definitione principium motus sic intelligendum activum, an passivum. De hoc enim non idem omnes sensisse videntur. 15 20

Avicenna putavit activum tantum principium intelligendum esse. Id enim videtur significasse Aristoteles, qui statim post allatam hanc definitionem separans per eam naturalia a non naturalibus inquit artefacta non habere in seipsis factionis principium.³ Cum igitur per hoc separet naturalia a non naturalibus, vult naturalia habere in se activum principium motus, nam factionis principium non est nisi activum. Consuevit etiam Aristoteles causam effectricem appellare “principium unde motus”:⁴ credibile ergo est in hac definitione principium motus sumi pro principio activo.⁵ 25

² See Zabarella 1601, II, f. 7r ff.

³ See Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b14–23.

⁴ See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324b13–14: “Ἐστι δὲ τὸ ποιητικὸν αἴτιον ὡς ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως”. See also Aristoteles, *De caelo*, II.2, 284b33; *De generatione animalium*, I.1, 715a7; 21, 729b13.

⁵ See Avicenna 1508: *Sufficientia*, I, ch. 5, ff. 16va–17ra.

Haec tamen sententia non est consona verbis Aristotelis, qui postea inquit non solam formam, sed etiam materiam dici naturam.⁶ Materiae autem nullam tribui posse actionem certum est, sed passionem tantummodo. Non potest igitur materia esse principium motus nisi passivum, proinde in ea definitione necesse est significari etiam principium passivum. Praeterea, Aristoteles in contextu 32 octavi libri inquit elementa habere in se principium motus || non activum, sed passivum, et loquitur de ipsorum motu naturali,⁷ ergo putat naturam esse etiam principium motus passivum.

Sumitur etiam contra Avicennam argumentum a caelesti corpore, in quo negare non possumus inesse naturam ut internum principium motus, qui caelo dicitur naturalis. Id enim asserit Aristoteles manifeste in contextu quinto primi libri *De caelo*.⁸ Attamen nulla est in eo corpore natura quae sit activum principium motus, sed solum quae est principium passivum, ut alio in loco demonstrabimus: ergo fatendum est naturam esse principium motus passivum, quia hoc negato non esset in caelo natura, proinde non esset caelum corpus naturam habens, nec species corporis naturalis, neque motus caeli posset vocari naturalis, quae omnia veritati et Aristoteli adversantur, quare Avicennae opinio reiicienda est.

Caput III Opinio Simplicii cum argumentis

Contra vero Simplicius pluribus in locis, praesertim vero in contextu 16 secundi *Physicorum*,⁹ et in Prooemio librorum *De anima*¹⁰ dixit naturam non esse motus principium activum, sed solum passivum, et in hoc separat naturam ab anima, quam sub natura contineri et naturam esse omnino negat. Ideo non defuere qui Simplicium accusaverint inconstantiae et contradictionis, quoniam in primo contextu secundi *Physicorum*,¹¹ declarans illam naturalium corporum propriam conditionem, quod habent in se principium motus, exposuit principium activum; sed ipsemet Simplicius se ab hoc crimine vindicavit, nam postea in expositione contextus 16 eiusdem

6 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a28–193b6.

7 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b32 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369rB–F).

8 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b13–23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 5, f. 3vL–M).

9 Simplicius 1882–1895, vol. I, pp. 286–287; Simplicius 1588, p. 105a–106b.

10 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 3–5; Simplicius (Ps.) 1543, Prooem. ii–iii.

11 Simplicius 1882–1895, vol. I, pp. 259–260; Simplicius 1588, p. 96a–b.

libri¹² asseruit se antea pingui Minerva esse locutum. Quocirca ibi diligentius rem hanc perpendens, statuit naturam esse revera principium motus passivum tantum, non activum, et ad hoc probandum tribus argumentis utitur.

|161 Primum est: si natura dicatur principium motus activum, non | distingue-
tur natura ab anima, cum anima sit principium motus activum, et hoc sit
proprium animae, ut ait Aristoteles in contextu 29 octavi *Physicorum*:¹³ quo-
niam igitur anima non est natura, et ea est propria animae conditio, non est
eadem attribuenda naturae.

Utitur etiam auctoritate Aristotelis, quam supra adversus Avicennam adduximus, in contextu 32 eiusdem octavi libri,¹⁴ ubi dicit gravia et levia
et inanimata omnia habere in se principium motus passivum tantum, non
activum. Quare dum constituimus separandam esse naturam ab anima,
et naturale ab animato, clarum esse videtur illud Aristotelis testimonium,
quod natura non sit principium motus activum, sed passivum tantum-
modo.

||235 Tandem perpendit Simplicius in definitione naturae Aristotelem uti
verbo passivo, non verbo activo, cum || dicat naturam esse principium “τοῦ
κινεῖσθαι”,¹⁵ non dicat “τοῦ κινεῖν”, quod significat naturam esse principium
patiendi, non principium agendi.¹⁶ Quoniam autem validissimum esse puta-
vit Simplicius ad suam opinionem tuendam argumentum illud quod sumi-
tur a discrimine naturae et animae, hoc ipse stabilire voluit, et pluribus argu-
mentis ostendere nisus est animam non esse naturam, ut apud eum legere
possumus tum in 1 et in 16 contextu secundi *Physicorum*,¹⁷ tum in suo Prooe-
mio in libros *De anima*.¹⁸

Primum argumentatur a definitionibus naturae et animae sic: quorum
diversae sunt definitiones, illa inter se diversa sunt; atqui alia est natu-
rae definitio, alia animae; nam anima est actus corporis naturalis organici,
natura vero est actus non corporis organici atque heterogenei, sed potius
simplicis et homogenei: ergo neque natura est anima, neque anima est

12 Simplicius 1882–1895, vol. I, pp. 286–287; Simplicius 1588, p. 105ra–106b.

13 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a4–12 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 29, f. 366vK–L).

14 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b32 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369rB–F).

15 See above n. 1.

16 See Simplicius 1882–1895, vol. I, p. 287; Simplicius 1588, p. 105b–106b; Simplicius (Ps.) 1882, p. 3; Simplicius (Ps.) 1543, Prooem. iii.

17 Simplicius 1882–1895, vol. I, pp. 259–260; Simplicius 1588, p. 96a–b; Simplicius 1882–1895, vol. I, pp. 286–287; Simplicius 1588, p. 105a–106b.

18 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 4–5; Simplicius (Ps.) 1543, Prooem. ii.

natura, proinde reipsa distinguuntur natura et anima, quare etiam naturale et animatum.

Secundo ex eadem definitione animae sic quoque argumentatur: Aristoteles dicit animam esse actum corporis naturalis,¹⁹ ergo putat animam esse actum superadditum corpori naturali, proinde superadditum etiam naturae; itaque significat animam non esse naturam. 5

Tertio inquit: anima est causa motuum oppositorum et ad omnes partes indistincte tendentium; natura vero est causa statuti alicuius motus, et ad unam tantum partem, non ad contrarias, ut terra est naturaliter propensa ad descendendum solum, et ignis ad ascendendum. Anima igitur non est natura, cum diversorum motuum causae sint anima et natura. 10

Quarto sic argumentatur: natura est in subiecto, anima non est in subiecto, ergo anima non est natura. Maior est Aristoteles in contextu 4 secundi *Physicorum*, ubi dicit naturam semper esse in subiecto.²⁰ Minorem ita probat: anima rationalis est aeterna et immunis a nexu materiae, ergo non est in subiecto. 15

Alia quoque argumenta adducit in memoratis locis Simplicius, quae quoniam unica solutione omnia corruunt, omittenda existimavi.

Nisus est etiam Simplicius solvere difficultates quibus suam opinionem urgeri opinabatur. Primum quidem illi officere videbantur verba Aristotelis in initio secundi *Physicorum*, ubi in corporibus naturalibus numerat animalia et stirpes.²¹ Dicens enim animata esse naturalia, asserit etiam animam esse naturam. Sed ad haec respondet Simplicius animata ibi vocari naturalia non quatenus animam habent, sed quatenus constat ex elementis et sunt gravia et levia. 20 25

Vidit praeterea eodem in loco Aristotelem nominare accretionem ut motum a natura prodeuntem. Attamen haec est propriam animatorum, et fit ab anima, ergo putat Aristoteles animam esse naturam. Ad hoc quoque respondet Aristotelem non nominare motum accretionis ut proprium animatorum, sed || ut late acceptum, et inanimatis quoque competentem, quia adhuc dubium erat quibus insit ille motus: multi namque existimabant eum igni quoque competere. Quae sententia si admittatur, non provenit ille motus ab anima, sed a natura illius elementi. 30

Praeterea, videbatur ei refragari dictum illud Aristotelis in contextu 80 secundi *Physicorum*, araneus propter aliquem finem telam texit, et hirundo 35

19 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a19–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, p. 133).

20 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b32–35 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 4, f. 49vL).

21 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b8–12.

propter aliquem finem nidum facit.²² Cum enim hoc dicat Aristoteles, ut
 |162 ostendat naturam agere propter finem, asserit animam | esse naturam, cum
 manifestum sit opera illa prodire ab anima. Ad hoc respondet Simplicius,
 dicens exempla illa non esse revera ad propositum accommodata et Aristo-
 telem sumere exempla animatorum pro exemplis naturalium; negari tamen 5
 non posse melius fuisse accipere exempla in operibus naturae, quam in
 operibus animae, quoniam ad scopum Aristotelis magis fuissent accommo-
 data.²³

Caput iv Confutatio sententiae Simplicii, quod anima non sit natura

Haec Simplicii opinio ab aliis impugnatur, nec iniuria, quia falsa est et Ari- 10
 stoteli adversatur. Et quia in duobus demonstrandis potissimum laboravit
 Simplicius, nempe naturam esse principium motus passivum tantum, et ani-
 mam non esse naturam, nos utriusque falsitatem separatim ostendemus ab
 hoc posteriore ordientes.

Primum quidem adsunt contra Simplicium praedicta Aristotelis testimo- 15
 nia, ad quae ipse non recte respondit. Quod enim primo loco ait Aristote-
 lem in initio secundi *Physicorum* animata vocare naturalia, non quatenus
 sunt animata, sed quatenus gravia et levia, hoc certe vanissimum est: quia
 unumquodque est tale per suam formam, non per suam materiam, quo fit
 ut apud Aristotelem, cum dicimus caelum, vel hominem, vel equum, dica- 20
 mus formam; forma autem animatorum est anima, materia vero elementa;
 nominans ergo Aristoteles animata, respexit formam, quae est anima. Quod
 si putasset animata esse naturalia ratione tantum elementorum, e quibus
 constant, animata nominare non debuisset, sed satis fuisset sola elementa
 nominare, si sola sunt per se naturalia et alia omnia per illa. 25

Quod vero ad secundum respondet Simplicius de motu accretionis, fal-
 sum est, quoniam Aristoteles non solam accretionem nominat, sed etiam
 contrariam imminutionem. At igni non competit imminutio, quae dici pos-
 sit motus naturalis et factus ab interno principio, sed animatis tantummodo.
 In his ergo solis considerat Aristoteles accretionem et imminutionem, vel 30
 saltem haec non excludit. Neque enim verissimile est Aristotelem loqui
 ||237 secundum mentem tantum aliorum, non secundum mentem pro||priam;

22 Aristoteles, *Physica*, II.8, 199a21–31 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 80, f. 78vI–L).

23 See Simplicius 1882–1895, vol. I, pp. 259–260; Simplicius 1588, p. 96a–b; Simplicius
 1882–1895, vol. I, pp. 286–287; Simplicius 1588, p. 105a–106b.

imo etiam si loquatur secundum mentem aliorum, sumere debet accretionem late, ut competit etiam animatis. Haec enim augeri nemo negavit. Atque adeo evidentius omnibus est animata augeri, quam inanimata, cum illud omnes affirmant, hoc vero non omnes. Non est ergo credibile Aristotelem id excludere quod est omnibus manifestum, et id solum accipere quod est obscurius. Quamobrem vel proprie sumit accretionem ut solis animatis competentem, vel saltem communiter ut competentem omnibus quibus competere potest, seu proprie, seu improprie, ita ut accretio animalium nullo pacto excludatur. Haec autem in viventibus non fit a formis elementorum, sed ab anima. Quare sententia Aristotelis est quod anima sit natura. 5 10

Ad tertium quoque acceptum ex contextu 80²⁴ eiusdem libri levissima est Simplicii responsio, imo nec ullo pacto recipienda, cum sit potius impugnatio Aristotelis, quam verborum eius loci interpretatio. Nam si anima non est natura, et Aristoteles pro natura animam sumit, cum naturam sumere deberet, nullius roboris est illa Aristotelis argumentatio. Probat enim animam agere propter finem, non probat naturam, quod probandum erat. Sed ibi considerans haec omnia Simplicius, tandem veritate coactus concedit Aristotelem animam vocare naturam.²⁵ Clara praeterea est sententia Aristotelis in contextu 7²⁶ et in 13,²⁷ eiusdem secundi libri, ubi dicit: si effodiatur lectus, ita ut germinet, producet lignum, non lectum, et eam inquit esse operationem naturae, est tamen operatio animae, quare animam vocat naturam. 15 20

Hoc idem sumitur ex Aristotele in contextu 27 octavi *Physicorum*, ubi ait animalia habere in se principium sui motus, eumque dicit fieri a natura, nec aliud principium considerat, quam animam.²⁸ Ergo animam vocat naturam. Idem confirmatur alio Aristotelis testimonio in primo libro *De partibus animalium*, capite 1, ubi concedit animam esse naturam.²⁹ Quamvis enim de mente dubitet an sit natura, et principium motus, de nutriente tamen ac de sentiente animae parte non dubitat eas esse principium motus et nomine naturae participare, unde colligit pertinere ad philosophum naturalem loqui de aliqua saltem anima. Vult igitur aliquam saltem animam esse naturam. 25 30

24 Aristoteles, *Physica*, II.8, 199a21–31 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 80, f. 78vI–L).

25 Simplicius 1882–1895, vol. I, pp. 286–287; Simplicius 1588, p. 106a.

26 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a9–18 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, f. 50vI–M).

27 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193b8–13 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, f. 52vH–I).

28 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b8–25 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 27, ff. 363vL–364rB).

29 Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 641a15–641b10.

Sumitur etiam ex ipsa naturae definitione argumentum validissimum contra Simplicium. Cui enim competit definitio, de eodem praedicatur etiam nomen definitum; atqui animae competit definitio naturae—negari enim non potest animam esse principium motus et quietis in eo in quo primo inest, per se, non per accidens³⁰—, igitur anima est natura. Id autem quod Simplicium in errorem duxit fuit multiplex significatio huius vocis natura. Sumitur enim tribus modis. Uno modo amplissime pro essentia rei, qua ratione || etiam rebus supernaturalibus tribuimus quandoque nomen naturae; dicimus enim naturam Dei, id est, essentiam Dei; quae significatio ad nos in praesentia non pertinet. Secundo modo sumitur natura strictissime pro quadam facultate coarctata et restricta ad alteram tantum partem oppositionis, prout distinguitur a facultate cognoscente, quae potest agere utrumlibet contrariorum: hoc modo natura distinguitur ab anima, et naturale ab animato, imo ex adverso ei opponitur, quia naturale in hoc sensu significat inanimatum. Tertio sumitur natura modo quodam medio, prout significat totum genus rerum variabilium ac mutabilium; et ita naturale sumitur pro mutabili quomodocunque, natura vero pro interna propensione ad mutationem.

Simplicius ergo secundam significationem accepit, cum tertiam potius accipere debuerit. Patet enim Aristotelem ita acceptam naturam definivisse quae animam quoque complectitur. Non enim definivit naturam ut oppositam facultati cognoscenti, sed universe ut significat internum principium motus, cuiusmodi esse animam quoque manifestum est, cum ei competat definitio naturae, sicut praediximus.

Caput v Confutatio opinionis Simplicii, quod natura sit principium motus passivum tantum

Quod vero attinet ad alterum Simplicii dictum, de quo praecipue sermo est in praesentia, nempe naturam esse principium motus passivum tantum, hoc videtur satis esse reprobatum ex ipsamet confessione Simplicii. Cum enim ipse asserat animam esse principium motus activum, nos vero iam ostenderimus animam esse naturam et ei competere definitionem naturae, manifestum est naturam esse principium motus etiam activum.

Sumitur etiam ex Aristotele argumentum contra Simplicium ex iis quae dicuntur in secundo *Physicorum* a septimo contextu usque ad decimum-

30 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

quintum.³¹ Ibi enim docet Aristoteles formam esse praecipue naturam et magis quam materiam. Sed formae est agere et materiae est pati. Ergo natura est principium motus activum, quia non potest forma esse natura, quin sit principium activum motus.

Praeterea, Aristoteles in tertio contextu eiusdem libri declarans definitionem naturae a se traditam, inquit se dixisse: “per se, et non per accidens”,³² propter medicum sanantem seipsum: quia licet ars quoque videatur esse principium motus in eo in quo est, id tamen est per accidens, non per se; sola autem natura est per se principium motus in eo in quo est; at certum est medicum esse principium activum sanationis, sive in seipso, sive in alio; ergo etiam naturam intellexit Aristoteles esse principium motus activum, quia || nisi hoc esset, non oportebat excludere medicum sanantem seipsum, quoniam ex eo nullum dubium oriebatur, cum medicus sit principium activum, natura vero solum passivum. Postea vero etiam clarius Aristoteles ibidem dicit artefacta non habere in se factionis principium, ut etiam ante pro Avicennae sententia consideravimus, affirmari autem de naturalibus vult id quod de artefactis negat.³³ Ergo censet naturalia habere in se activum motus principium.

Sunt etiam qui contra Simplicium adducant verba Aristotelis paulo ante a nobis considerata in contextu 80 eiusdem libri, quando dicit: “araneus propter aliquem finem telam texit, et hirundo propter aliquem finem nidum facit”.³⁴ Haec enim dicit ad probandum naturam agere propter finem, ergo asserit naturam esse principium motus activum, quandoquidem araneus agendo texit telam, et hirundo agendo facit nidum.

Hanc tamen obiectionem vidit eo ipso in loco Simplicius, et ad eam respondit Aristotelem non intelligere naturam esse vere agentem, sed modo quodam coadiuvare actionem, nam passiva quoque propensio actionem agentis quodammodo adiuvere dicitur, quamvis non proprie agat.³⁵ Sed haec Simplicii solutio vana est, licet argumentum illorum debile sit, et facilem habeat solutionem, quam Simplicius non vidit. Simplicii quidem responsio quod sit vana manifestum est, cum pateat hirundinem esse vere effectricem causam nidi et araneum telae; et Aristoteles ibi veram efficientiam intelligat qua agens efficit aliquid propter finem. Finis enim movet efficiens ad

31 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a9–193b21 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 7–15, ff. 50v1–53rE).

32 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

33 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

34 Aristoteles, *Physica*, II.8, 199a21–31 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 80, f. 78v1–L).

35 Simplicius 1882–1895, vol. I, pp. 378–379; Simplicius 1588, p. 139b.

agendum, non movet materiam, quare si philosophus probat naturam agere propter finem, sumit naturam ut vere agentem; et mirum est quomodo hoc ausus sit negare Simplicius.

Argumentum autem aliter solvendum est, quia revera nullam habet efficacitatem adversus opinionem Simplicii. Iam enim diximus Aristotelem non negare naturae actionem in alio, quam transeuntem appellant, nec tamen per hanc definire naturam voluisse, sed per solam immanentem. Dicere ergo debebat Simplicius nil aliud hoc argumento ostendi nisi naturam esse principium activum operationum transeuntium. Has tamen ad definitionem naturae non pertinere, neque ob id probari quod etiam motuum immanentium natura sit causa effectrix. Aristoteles enim, ad probandum naturam agere propter finem, satis habuit accipere actiones naturae transeuntes per quas id facile demonstratur, nec opus habuit considerare operationes immanentes per quas naturam definiverat.

Caput VI Quod natura sit principium motus tum activum, tum passivum, et quid utrumque sit 15

Per ea quae hactenus et contra Avicennam et contra Simplicium dicta sunt, satis || videtur esse demonstratum naturam esse principium motus non modo activum, ut putavit Avicenna, nec solum passivum, ut Simplicius, sed et activum et passivum, ut alii complures existimarunt. Sed veritas manifestior fiet si declaraverimus quid sit tum activum tum passivum principium motus. 20

De activo quidem principio clara res esse videtur. Illud enim a quo efficitur motus dicitur activum motus principium, ut in animalibus anima. Hoc enim significavit Aristoteles in octavo libro *Physicae auscultationis*, quando dixit animalia a seipsis moveri,³⁶ hoc est, internam habere causam effectricem sui motus. Sic etiam, si elementa a formis suis moventur, ut multi putant, formae elementorum sunt activa principia motuum naturalium. 25

De passivo autem principio non ita manifestum est quomodo sit intelligendum. Cum enim potentia passiva sit oppositorum, nec magis apta per se sit unum, quam alterum recipere, potest tamen ab aliquo ita restringi et coarctari ut fiat apta ad unum, non ad alterum recipiendum—ut potentia passiva materiae respicit quidem contrarias formas aequaliter, attamen dum fit particularis et unam tantum formam respicit, non ob id desinit esse 30

[165

36 See Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b14–16.

potentia passiva, propterea quod non ab ea provenit haec determinatio, sed ab aliquo alio—, dubium ergo oritur an natura ut principium motus passivum sumenda sit potentia libera recipiendi aequae utrumlibet oppositum motum, an potius restricta et contracta ad alterum tantum recipiendum, ut exempli gratiam an in elemento gravi sit natura ut principium motus passivum aequae apta moveri ad medium atque a medio; an potius ad determinatum motum recipiendum propensa, ut ad motum descensionis, non ad motum ascensionis. Plurimi (ut ego video) priorem sensum accipiunt, dum dicunt materiam in rebus naturalibus esse principium motus passivum, formam vero activum, nam certum est materiam habere potestatem patiendi liberam, et aequae respicientem contraria, nec magis unum quam alterum. Quare sicut aequae apta est recipere omnes formas, ita et omnes motus.

Sed hanc communem sententiam ego quidem recipere nunquam potui. Ipsam enim, si ita ruditer et inconsiderate accipiat, ut eam alii videntur accipere, magna et manifesta absurditas sequitur, quod omnis motus erit naturalis, etiam ille quem contra naturam ac violentum appellare solemus. Nam si terra proiecta ascendat, negari non poterit quin ille motus dicatur illi corpori naturalis ratione saltem principii passivi. Sic omnes motus artificiosi erunt naturales, ut motus navis per aquam, et motus lignorum quando ab artifice elaborantur. Quamvis enim non fiant ab interno principio activo, sed ab externo, tamen principium passivum internum habent, quia prima materia ad omnes motus recipiendos aequae apta est secundum propriam naturam. Quoniam igitur haec dicere nefas est, fateri oportet principium motus passivum, quod dicatur natura, non esse accipiendum liberum et contrarios motus aequae respiciens, sed coarctatum ad unum statutum motum recipiendum, qui solus dicatur illi rei esse naturalis.

Hoc ex Aristotele sumitur manifeste in contextu 32 octavi *Physicorum*:³⁷ cum enim prius distinxisset motum gravium et levium violentum ab eorumdem motu naturali, loquens ibi de solo naturali inquit gravia et levia habere in seipsis principium motus passivum tantum, non activum. Passivum autem intelligit respectu unius tantum motus, qui dicitur naturalis, non respectu contrarii, quem violentum esse et ab externo principio fieri iam dixerat. Quoniam igitur Aristoteles ibi negat violentum elementi motum fieri modo ullo ab interno principio sive activo, sive passivo, motum autem naturalem inquit habere internum principium passivum tantum, et ea ratione dici naturalem, manifestissimum est passivum principium ab Ari-

37 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b32 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369rB–F).

stotele intelligi restrictum ad unum certum motum qui solus dicatur naturalis cuique rei, non principium passivum liberum, et anceps ad recipiendos contrarios motus. Sic enim fieret ut etiam motus quem ibi vocat violentum haberet internum principium passivum; et ita id quod est contra naturam esset secundum naturam, quod minime dicendum est.

5

Caput VII Quae sit natura, et quomodo materia et quomodo forma sit natura

Ut omnis hac in re difficultas tollatur et veritas perspicua fiat, declarandum est quodnam sit in corpore naturali principium motus, quod vocamus "naturam". Sic enim alterum initio a nobis propositum manifestum reddetur. Cum enim iam docuerimus quid sit natura, considerandum relinquitur quatenam sit. Id enim non ita, ut plerique putant, facile explicatu est, sed plena res est^a difficultatis. Nam Aristoteles dicere videtur tam formam quam materiam esse naturam, eamque sententiam nunc omnes sequuntur. Attamen si vera illa sunt quae modo diximus, non apparet quomodo materia possit vocari natura; siquidem natura certum quemdam ac statutum motum respicit, qui dicitur naturalis; materia vero est libera et aequae apta ad contrarios motus recipiendos; hoc autem si dixerimus, sola forma erit natura, quod Aristoteli adversari videtur dicenti materiam quoque esse naturam.³⁸

10

15

Praeterea, vero sequetur naturam esse principium motus activum tantum, quia formae est agere, materiae vero pati. Quomodo igitur dicere antea potuimus naturam esse principium motus etiam passivum? Et quomodo Aristoteles in contextu 32 octavi *Physicorum* hoc || idem manifeste affirmavit?³⁹ Ab hoc mihi videntur plures in hunc errorem ducti fuisse, ut putaverint et materiam et formam esse naturam, et formam quidem esse activum principium motus, materiam vero passivum.

20

25

Ego tamen puto eos in hoc esse deceptos, et secundum Aristotelem solam formam esse naturam et principium motus tam activum, quam passivum, tum quia materia secundum se libera est et aequae apta ad oppositos motus patiendos, nec dici potest principium alicuius determinati motus, ita ut non alterius illi contrarii; tum etiam quia, cum una sit omnium materia,

30

^aest om. 1607.

38 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a28–193b6.

39 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b32 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369rB–F).

sequeretur omnium rerum naturalium unam et eandem esse naturam, quod tamen non^a vult Aristoteles. Cum enim non unus et idem sit rerum omnium naturalium motus naturalis, natura quoque non debet omnium una et eadem esse, quod etiam ex verbis Aristotelis in secundo *Physicae auscultationis* satis aperte colligitur. Etenim censuit naturam, de qua ibi loquitur, non esse quid unum et idem numero in cunctis rebus naturalibus, sed commune solum praedicatione, quia vult uniuscuiusque rei propriam et peculiarem esse naturam, quae non sit aliarum rerum natura. Idque per se manifestum esse videtur: alia namque est hominis natura, alia equi, alia leonis. Significavit hoc Aristoteles in contextu 11⁴⁰ et 12⁴¹ eius libri, dicens unamquamque rem tunc habere suam naturam, quando est actu, non quando potestate; non diceret enim hoc Aristoteles nisi propria cuiusque rei esset natura.

Praeterea, in contextu 5 eiusdem libri, declarans quomodo accidentia naturalia dicantur esse secundum naturam, inquit: “ut igni ferri sursum”.⁴² Loquitur ergo de propensione ad proprium naturalem motum, qui non est idem in omnibus, proinde neque eius principium idem est. Quocirca etiam in definitione naturae sumendus est motus non pro quolibet indistincte, sed pro illo tantum qui sit cuiuslibet rei motus naturalis.

Ex his possumus hanc rationem colligere: unius rei una debet esse natura, non plures, quemadmodum unius rei unus est actus. Non enim diceremus naturam ignis, naturam terrae, naturam hominis, nisi cuiusque rei una esset natura. Attamen si tam materiam quam formam esse naturam rei Aristoteles existimasset, duae essent unius rei naturae, quod nullo pacto dicendum est.

Duo igitur a nobis declaranda sunt, ut omne hac in re dubium tollatur: unum, quomodo forma sit principium motus et activum et passivum; aliter vero, quomodo dixerit Aristoteles materiam esse naturam, si sola forma est natura. De forma quidem, quod sit principium motus passivum, satis est manifestum ex memoratis Aristotelis verbis in contextu 32 octavi *Physicorum*:⁴³ cum enim dicat elementa habere in se principium motus passivum tantum, non activum, non potest nisi formam intelligere, nam si materiam intelligeret, relinqueretur formam elementi naturam dici non

^anon om. 1607.

40 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a30–193b2 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 11, 51vM–52rA).

41 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193b2–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/ 12, f. 52rE–F).

42 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b34–193a1 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/ 5, f. 50rB–C).

43 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b32 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369rB–F).

posse, et nullius motus principium esse formam; et praeterea unum et eundem esse omnium elementorum motum naturalem, sicut una est omnium materia.

Attamen falsa haec omnia sunt. Neque enim dicendum est formam elementi non esse naturam, et nullius esse motus principium, cum Aristoteles in secundo *Physicorum* dixerit magis naturam esse formam, quam materiam.⁴⁴ Neque omnium elementorum unus et idem est naturalis motus, nisi dicamus quemlibet motum indistincte cuilibet elemento esse naturalem, et nullum esse violentum, quod quidem iam diximus Aristoteli eo in loco, imo et omnium consensioni manifeste adversari. Quoniam igitur necessarium est confiteri formam elementi esse naturam, et magis etiam naturam quam materiam, et Aristoteles ibi dicit elementum non habere in se principium motus, nisi passivum, asserit absque dubio formam esse principium motus passivum.

Huius autem ratio sumitur ex iis quae antea dicta sunt. Cum enim principium passivum hic non intelligatur respectu cuiuscunque motus indistincte, sed respectu determinati motus, qui solus dicatur naturalis, et omnis determinatio proveniat a forma, necesse est formam dici principium passivum motus, quatenus materiae potentiam coarctat, quae secundum se libera erat, et facit propensionem ad certum aliquem naturalem motum, ita ut non ad alium. Etenim a quonam habet ignis propensionem ad recipiendum motum ascensionis tantum, non descensionis? Non a materia, quia materia est aequae propensa ad omnes motus, ergo a sola forma. Sola enim forma ignis restringit potentiam materiae passivam ad motum a medio, quae secundum se aequae omnes motus respiciebat. Principium ergo passivum recipiendi huius determinati motus est forma quatenus actuans ac determinans materiam.

Et hoc est quod ait Averroes in tertio libro *De caelo*, commentario 28,⁴⁵ et in quarto *De caelo*, 22:⁴⁶ forma movet quatenus est forma, movetur autem quatenus est in materia. Cum enim formae, quatenus est forma, officium sit agere, materiae vero pati, forma, quatenus est forma, est principium motus activum, et eadem est etiam principium passivum, quatenus est in materia, quia cum proprium materiae sit pati, quicquid est in materia est patibile propter materiam. Alia igitur ratione forma est activum principium motus, alia passivum. Idque similiter dicimus habere locum in omnibus

44 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193b2–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/ 12, f. 52rE–F).

45 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 28, f. 198vL.

46 Averroes 1562, v, lib. IV, t/c 22, f. 249rD.

||244 naturalibus corporibus materia et forma constantibus. In animali enim cer-
 tum est animam esse principium activum proprii motus animalis, cum ab
 anima moveatur animal, sed necesse est eandem animam esse etiam prin-
 cipium passivum eiusdem motus, quia si quaeratur cur animal sit naturaliter
 propensum ad || recipiendum determinate motum progressionis, nil aliud 5
 responderi potest nisi quia est animatum. Ipsum enim corpus seclusa anima
 non habet naturalem propensionem ad illum motum, sed ideo eam habet,
 quia habet animam. Sic de aliis naturalibus corporibus dicendum est, etiam
 de elementis, nam (ut inquit ibi Averroes) forma elementi movet ut forma
 et movetur ut est in prima materia, qua de re alibi est a nobis disputandum. 10
 Propterea principium motus activum et passivum non possunt separari, in
 his saltem inferioribus corporibus (de caelo enim fortasse aliud dicendum
 est). Ubi enim est compositio materiae et formae, ibi necesse est formam
 tum determinare materiam, et ita esse principium motus passivum, qua-
 tenus est in materia; tum etiam esse principium activum eiusdem motus, 15
 quatenus est forma, quia formae est agere.

Quod vero ad materiam attinet, totius difficultatis solutio sumitur ex ipso-
 met Aristotele in contextu 11⁴⁷ et 12⁴⁸ secundi *Physicorum* et in quinto *Meta-*
physicorum.⁴⁹ Materiam enim dicit esse naturam, non quidem secundum
 se ut alteram naturam a forma distinctam, sed ut eandem. Quoniam enim 20
 in contextu 3⁵⁰ et ultimo⁵¹ octavi *Metaphysicorum* inquit Aristoteles mate-
 riam esse idem potestate quod forma actu, ideo materia eatenus est natura,
 quatenus potestatem habet recipiendi formam, quae est rei natura. Que-
 madmodum enim cum dicimus lignum rude esse arcam potestate, deinde
 per formam fieri arcam actu, non dicimus propterea duas arcas, sed unam 25
 et eandem numero, quae prius erat potestate in sola^a materia, deinde fit
 actu per formam, ita de natura dicendum est: una enim est unius rei natura,
 non duae, sed naturam rei potestate significamus per materiam, actu autem
 per formam. Ob id Aristoteles in contextu illo 11 secundi *Physicorum* inquit
 unumquodque dicitur habere suam naturam, quando est actu, non quando 30

^asola in 1607.

47 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a30–193b2 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 11, 51vM–52rA).

48 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193b2–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/ 12, f. 52rE–F).

49 See Aristoteles, *Metaphysica*, V.4, 1014b19.

50 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.1, 1042a24–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 3, f. 210rE–F).

51 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.6, 1045a36–1045b24 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 16, f. 224vG–K).

168 est potestate;⁵² | tunc enim potestate habet suam naturam, non actu; et
quia magis est res quando est actu, quam quando est potestate, ideo postea
subiungit magis esse naturam formam quam materiam, hoc est, magis per
formam quam per materiam significari naturam rei; eadem tamen natura
per utramque significatur, ut praediximus.

5

In hoc igitur communis aliorum error consistit, quod putant materiam
per se esse naturam, et ita duas esse distinctas naturas in eadem re, formam
et materiam. Revera enim materia non per se est natura, sed per formam, et
prout potestatem habet recipiendi formam, quae est ipsa rei natura. Quam
sententiam clare legimus apud Aristotelem quinto *Metaphysicorum*, con-
textu 5,⁵³ ubi dicit formam esse illam quae proprie dicitur natura, materiam
vero fuisse quidem ab antiquis dictam totam rei naturam, attamen non alia
ratione esse naturam nisi quatenus est susceptiva formae.

10

245 Hac igitur ratione materia est principium motus passivum, non tamen a
forma distinctum; siquidem dicentes materiam esse principium passivum,
quatenus est per formam determinata ad talem rei naturam, et dicentes
formam esse principium passivum, quatenus materiam determinat, unam
et eandem naturam dicimus, et idem principium motus passivum, non duo,
quoniam sola materia non haberet hanc determinationem qua dici posset
principium passivum huius statuti motus, sed eam habet a forma; et vicissim
forma non potest esse ratio patiendi, nisi quatenus est in materia.

15

20

Ad hunc sensum trahenda sunt verba Aristotelis in contextu 21⁵⁴ et 22⁵⁵
secundi *Physicorum*, quando dicit materiam et formam esse duas naturas.
Non sunt enim duae distinctae naturae, sed duae eiusdem naturalis cor-
poris partes, quarum utraque dici potest natura, sed forma actu, materia
vero potestate, et forma primario, materia vero secundario et per formam.
Credendum etiam est Aristotelem hoc dicentem respexisse antiquorum sen-
tentiam, qui solam materiam naturam esse dicebant. Materiam enim vocat
naturam, quatenus ab antiquis ipsa secundum se appellabatur natura, atque
adeo tota rei natura. Patet igitur naturam in rebus naturalibus secundum
Aristotelem esse formam. Haec enim per se, et quatenus est forma, est acti-
vum principium motus, et eadem ut materiam determinans est principium
motus passivum, quod idem significamus dicendo materiam ut a forma

25

30

52 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a30–193b2 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c II, 51vM–52rA).

53 Aristoteles, *Metaphysica*, V.4, 1015a10–19 (Aristoteles 1562, VIII, lib. V, t/c 5, ff. 106vM–107rA).

54 Aristoteles, *Physica*, II.2, 194a12–17 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 21, f. 55vL–M).

55 Aristoteles, *Physica*, II.2, 194a17–27 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 22, f. 56rE–F).

determinatam. Neque enim materia sine forma, neque forma sine materia est principium motus passivum. Patibilitas namque est materiae, determinatio autem patibilitatis, ut hunc potius motum respiciat quam illum, est solus formae. In caelesti autem corpore quomodo sit natura, alibi considerabitur. Nunc quid sit natura, et quatenam sit, universaliter intellexisse satis est. 5

Caput VIII Obiectiones aliquorum adversus ea quae dicta sunt, et earum solutio

Haec quae hactenus diximus clariora reddentur, si quasdam obiectiones quae a nonnullis afferuntur solverimus. 10

Scotus in secundo *Sententiarum*, distinctione 18,⁵⁶ diligenter loquitur de natura, et inter caetera hoc verissimum scribit, principium motus passivum non esse solum materiam, sed etiam formam. In hoc enim longe melius sensit, quam alii plurimi qui satis inconsiderate loquentes dicunt formam esse principium activum, materiam vero passivum. Optime etiam hoc declarat 15 Scotus, sumpto exemplo gravitatis lapidis, quae tanquam forma accipitur: est enim principium passivum et causa ut lapis sit receptivus talis motus qui est ad medium, propterea quod ab eadem forma a || qua res habet ut sit habet etiam aptitudinem recipiendi naturales eiusdem rei affectiones. Certum autem est Scotum existimasse formam elementi esse etiam activam 20 principium motus naturalis in elemento, ut mox alio in loco ostendemus. Ergo sententia | Scoti est formam esse et activum, et passivum principium 169 motus. Quod quidem esse non potest nisi diversis rationibus, ut nos antea declaravimus. Quare in hoc optime, meo quidem iudicio, sensit Scotus. 25

Sed id quod de materia ibi dicit, mihi dubium est, nec possum eius sententiam sequi. Inquit enim materiam secundum se esse naturam, proinde omnem motum qui iuxta materiae aptitudinem fiat vocandum esse naturalem. Hanc enim propositionem tanquam axioma quoddam statuit: quaelibet mutatio dicitur naturalis quando patiens mutatur, ut secundum naturam aptum est mutari. Hinc infert generationem esse mutationem naturalem, quia materia secundum propriam naturam est apta ad omnes formas indistincte recipiendas. Sic etiam alterationem elementi esse mutationem naturalem, quia tunc elementum mutatur, ut secundum naturam aptum est mutari. Has igitur omnes mutationes inquit esse naturales ratione princi- 30

56 Duns Scotus 1689, v.2: *In Sentent.*, pp. 798–802.

pii passivi tantum, non ratione activi. Hoc enim absque dubio externum est. Et quia obiicere aliquis poterat motus artificiosos qui hac ratione essent naturales, quoniam similiter fiunt a principio passivo interno, quare nulla esset distinctio inter motus naturales et motus artificiosos, ad hoc respondet negando motus artificiosos fieri ad interno principio passivo. Inquit enim materiam naturalem, quae in rebus artefactis inest, non habere aptitudinem ad recipiendas formas artificiosas. Proinde dici non posse in mutatione artificiosa rem mutari, ut secundum naturam apta est mutari. Quare illa non est mutatio naturalis.

Hanc Scoti sententiam alii plurimi secuti sunt, sed inter caeteros nonnulli qui de natura diligentissime^a scripserunt, doctrinam hanc Scoti prorsus approbantes, confutant illorum sententiam qui putant naturam esse principium motus activum tantum, non passivum, proinde solam formam esse naturam, et adversus eos hoc argumento utuntur: si haec sententia admitteretur, sequeretur nullam generationem esse mutationem naturalem, siquidem nihil seipsum generat; sequeretur etiam alterationem elementorum non esse naturalem, cum semper ab externo agente fiat; attamen fatentur omnes generationem esse mutationem naturalem, idque asserit Aristoteles in primis verbis primi libri *De ortu et interitu*;⁵⁷ naturaliter etiam alterari mutuo elementa dicimus, et has omnes mutationes certum est vocari naturales ratione principii tantum passivi, non ratione activi, et ratione solius materiae, non ratione formae.

||247 Horum igitur et Scoti sententia si vera est, iam materia est per se natura, non per formam. Nam si fieri aliquando potest ut sola materia sine ope formae sit principium motus, qui ob eam solam dicatur naturalis, certum est materiam secundum se esse naturam, falsam autem esse opinionem nostram, qui dicimus materiam non esse naturam nisi per formam. Nam si vera sententia nostra est, oportet nunquam materiam dici principium motus passivum nisi forma quoque sit eiusdem motus passivum principium. Quo fit ut rerum generationes et alterationes elementorum vel a forma quoque tanquam a principio proveniant, vel non videantur dici posse mutationes naturales. Contra vero, si illorum sententiam sequamur, a sola materia tanquam a principio passivo sunt mutationes vere naturales.

Sed horum sententia urgetur maxime ea difficultate quam antea tetigimus. Nam secundum eam sequeretur motum violentum esse naturalem, ratione saltem principii passivi, quod est materia. Non enim ad id confu-

^adiligenter 1607.

57 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.1, 314a1–5.

gere possunt, quod de formis artificiosis imaginati sunt, quippe dicentes has nullo modo produci ex interno principio, seu activo, seu passivo. Etenim de motu violento hoc dicere non possunt, quoniam materia ipsis quoque confidentibus naturalem habet potentiam recipiendi omnes formas naturales, et omnia accidentia naturalia consequentia formas, idque asserit etiam Aristoteles in contextu 8 septimi *Metaphysicorum*, dicens materiam esse subiectum receptivum omnium categoriarum.⁵⁸ Atqui ascensio est motus naturalis, et materia potentiam habens naturalem recipiendi formam ignis habet etiam potentiam naturalem recipiendi motum ascensionis. Ergo lapide sursum proiecto, motus ille est secundum naturam respectu principii passivi, quod est materia, nam materia quae est in lapide habet potentiam tum recipiendi formam ignis, tum ascendendi.

Sed illud quoque quod de formis artificiosis dicunt dubium est. Negant enim materiam respectu illarum habere potentiam naturalem. Attamen non video quomodo eas recipiat, si recipiendi potestatem non habet. Negare enim potentiam recipiendi est dicere non esse possibile ut recipiat, atqui id quod non est possibile fieri nunquam fit: quomodo igitur eas recipit? Negare igitur non debent in materia naturalem potentiam recipiendi etiam formas artificiosas, cum eas recipiat actu.

Nos igitur si in materiae aptitudine qua omnes formas recipere posse dicimus discrimen aliquod invenerimus, fortasse omnem hac in re difficultatem tollemus, et eorum errorem manifestum reddemus. In primis illud a nemine negari posse videtur, materiam magis et principalius respicere formas substantiales, et ad eas maiorem habere propensionem, quam ad accidentales. Huius enim ratio evidentissima est, quoniam materia formam appetit ut perficiatur et fiat actu, cum secundum se non sit ens aliquod determinatae naturae. Perficitur autem, et constituitur, et recipit esse actu a forma substantiali, non ab accidente aliquo. Ergo potentia materiae formam substantialem primario respicit, accidentia vero secundario. Itaque si secundum Aristotelem dicendum sit quisnam fuerit scopus naturae universalis in statuenda rerum materia, certe is praecipuus fuit recipere formas substantiales, quod idem secundum veram philosophiam dicere debemus de opificis consilio in rerum creatione, nam praecipue eam creavit ut subiectum receptivum formarum substantialium, sed quia necesse erat ut accidentium quoque receptiva esset—plura namque accidentia formam necessario insequuntur, plura etiam ab externis causis inducuntur ad quae omnia

58 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

recipienda aptam esse materiam oportuit—, ideo debuit materia habere potentiam naturalem universalem recipiendi omnes formas, tam substantiales quam accidentales. In accidentibus autem hoc possumus discrimen notare, quod alia a natura et a causis naturalibus inducuntur, alia vero a nobis per liberum nostrae voluntatis arbitrium operantibus, cuiusmodi sunt omnes formae artificiosae, quae a nobis per habitum artis producuntur in materia naturali. 5

Quamquam igitur credendum non est naturam universalem in statuenda materia has respexisse, negari tamen non potest materiam iam constitutam esse praeditam naturali potentia recipiendi etiam formas artificiosas, ita ut de materiae aptitudine illud idem dicendum esse videatur quod nos alias in libro nostro *De natura logicae* de utilitate logicae diximus:⁵⁹ logica enim a philosophis et philosophiae tantum gratia producta est; primario quidem propter philosophiam contemplativam, secundario tamen etiam propter activam, sed non propter artes effectrices; attamen producta logica inventa est utilis ad omnes disciplinas, etiam ad artes omnes tradendas et addiscendas: producta igitur est logica primario consilio propter philosophiam contemplativam, secundario autem etiam propter activam. Quod autem ad artes quoque omnes utilis esse comperiatur, id evenit ex ipsius logicae natura, non ex consilio philosophorum qui logicam genuerunt, ideoque propter eorum intentionem. Sic igitur de prima materia ac de eius aptitudine naturali dicamus: aptitudinem enim habet naturalem recipiendi omnes formas et omnia accidentia, sed formas substantiales ex intentione naturae primaria, accidentia vero naturalia ex intentione secundaria, at formas artificiosas praeter intentionem naturae, quae non harum gratia dedit materiae potentiam passivam, attamen naturam materiae liberam || consequitur necessario, ut eius potentia passiva sit universalis, proinde ut formas quoque artificiosas recipere apta sit. Habet igitur materia potentiam naturalem recipiendi etiam has, licet eam habeat praeter intentionem naturae universalis. 30

Si hoc verum est, ut est verissimum, sententia illorum de materia reicienda est. Nam eam hoc absurdum sequitur, omnem motum seu artificiosum seu violentum dici posse naturalem ratione principii passivi, quia cum materia suapte natura sit apta recipere omnes motus, his omnibus motibus mutantur res, prout secundum naturam, quae est materia, aptae sunt mutari. Sed cum id sit manifeste absurdissimum, cogimur confiteri non esse veram propositionem Scoti, nisi respiciendo naturam quae est forma. Tunc 35

59 Zabarella 1597, *De natura logicae*, I, ch. 12, co. 27–29.

enim est mutatio naturalis quando res ita mutatur, ut secundum naturam, hoc est, formam suam apta est mutari. Nam si solam materiam spectemus, omnes motus nullo excluso essent naturales.

Ideo ad illud quod de generatione et de elementorum alteratione illi obii-
ciunt, asseverantes dicimus has non esse mutationes naturales, prout in 5
secundo *Physicorum* in tradenda definitione naturae sumitur motus natu-
ralis.⁶⁰ Hos enim deceptit ambiguitas huius vocis: “naturale”. Quoniam enim
iam diximus naturam esse causam motus tum immanentis, tum transeun-
tis, ideo uterque eorum dicitur naturalis, quatenus fit a natura et a causa
naturaliter agente. Sic enim motus fulminis, et venti, et turbinis sunt motus 10
naturales, nempe a causis naturalibus producti. Tamen illis corporibus in
quibus insunt non sunt naturales, sed violenti. In definitione autem natu-
rae non sumitur alius motus naturalis, quam ille qui provenit ab interno
principio, et causam habet in eo ipso corpore quod movetur. Ideo generatio,
imo etiam interitus, ab Aristotele vocatur naturalis in initio libri *De ortu et* 15
interitu,⁶¹ quia fiunt a causis naturalibus et a natura ipsa. At si sumatur muta-
tio naturalis pro illa cuius principium est in illo ipso corpore quod mutatur,
hae non sunt mutationes naturales. Sic neque alteratio elementi est motus
naturalis, sed potius contra eius naturam. Si enim aqua calefiat, non minus
violentus illi is motus est, quam motus ascensionis. Ut enim hic est ad 20
contrarium locum, ita ille est ad contrariam qualitatem. In illo enim subiecto
neque activum horum principium inest, neque passivum, quale antea decla-
ravimus, id est, cum determinata propensione ad hunc tantum motum, non
ad alium recipiendum. In animalibus vero, quae constant ex contrariis natu-
ris, dari potest alteratio, quae sit hoc modo naturalis et facta ab interno 25
principio etiam activo, quam sententiam ex Averroe colligimus in 5^a com-
mentario secundi libri *Physicorum*.⁶²

||250 Caput IX Solutio argumentorum et pro Avicenna, et pro Simplicio adductorum

Veritate declarata, reliquum est ut quae initio attulimus et pro Avicenna et 30
pro Simplicio argumenta solvamus.⁶³

^a5 1607] primo 1590^v.

60 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

61 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.1, 314a1–5.

62 Averroes 1562, IV, lib. II, t/c 5, f. 50rB–C.

63 See above ch. 2 and 3.

Primum pro Avicenna sumebatur ex Aristotele in principio secundi *Physicorum*, ubi naturalia a non naturalibus per hoc seiungere videtur, quod naturalia habent in seipsis principium activum motus.⁶⁴ Ad hoc dicimus id Simplicio quidem refragari, at^a non nobis. Nos enim dicimus naturam esse motus principium tum activum, tum passivum, quare nihil mirum si dicat Aristoteles naturam esse principium activum: per hoc enim non negat esse etiam principium passivum. Ratio autem cur ibi exprimat activum, non passivum, est quia comparat naturam cum arte, ut artem excludat et separet a definitione naturae: ars enim non est artefactorum principium passivum, sed activum solum. Ideo ut congrua sit comparatio, sumit Aristoteles naturam quoque ut principium activum, et ostendit artem esse principium motus in alio, non in eo in quo est, nisi id contingat per accidens, naturam vero esse per se principium activum motus in eo in quo est.

Ad alterum argumentum dicimus solitum quidem esse Aristotelem causam effectricem appellare principium motus, sed quandoque etiam communi appellatione omnes causas appellare principia, ut in primo libro *Physicae auscultationis* manifestum est materiam ab Aristotele frequenter vocari principium,⁶⁵ quapropter nomen principii in definitione naturae potest etiam passivum principium significare.

Ad primum Simplicii dictum iam est animam non ita distingui a natura, ut anima non sit natura, sed ut species distinguitur a genere. Quare in eo quod est esse principium motus et activum et passivum, non differt anima a natura. Quod autem Aristoteles in octavo *Physicorum* dicat proprium esse animatorum moveri a seipsis,⁶⁶ id sano modo est intelligendum, qui a nobis alibi declarabitur.⁶⁷

Ad secundum sumptum ex Aristotele in contextu 32⁶⁸ eiusdem octavi libri longa opus esset consideratione, quam ad alium opportuniorem locum remittimus, ubi ostendemus etiam gravia et levia modo aliquo habere in se activum principium sui motus naturalis.⁶⁹ Forma enim elementi movet ut forma, et movetur ut est in materia. Neque Aristoteles absolute ibi negat

^aat om. 1607.

64 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b14–23.

65 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 191a8–14; 9, 191b33 ff.

66 See Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b14–16.

67 See Zabarella, *De motu gravium et levium*, I, ch. 12; 14 (*De rebus naturalibus*, lib. VIII).

68 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b32 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369rB–F).

69 See Zabarella, *De motu gravium et levium*, liber I, ch. 14 (*De rebus naturalibus*, liber VIII).

gravia et levia moveri a seipsis, sed negat eo modo quo a se moventur animalia. Sed de hoc alibi. Pro praesenti autem occasione satis etiam est si dicamus, dato etiam quod natura elementi sit principium motus passivum tantummodo, non tamen eius modi esse omnem naturam, sed aliquam dari quae sit etiam activum principium motus, quare argumentum sumptum a natura elemento||rum inefficax est, cum non probet de omni natura.

Ad postremum argumentum quod Simplicius sumit a verbo passivo in definitione naturae,⁷⁰ dicimus levem esse considerationem, quia verbum passivum non significat naturam non esse principium activum, quandoquidem omne movens est principium et causa, ut mobile moveatur; quocirca dicere etiam ibi Aristoteles potest naturam esse principium activum et causam ut naturale corpus moveatur. Cur autem maluerit ibi uti passivo verbo, quam activo, ratio est quia si activo usus esset, significare potuisset motum transeuntem et in alio corpore receptum, per quem non fuisset bene declaratum quid sit natura. Igitur eum artificio usus est verbo passivo, ut significaret motum receptum in eodem corpore in quo natura inest. Sensus ergo illorum verborum est: natura est principium per se, ut illud in quo natura inest moveatur et quiescat;⁷¹ neque per hoc stat quin natura sit principium motus activum.

Ad alia quoque argumenta quibus ostendere nitebatur Simplicius animam non esse naturam, facile est respondere. Ad primum dicimus nil aliud per illud ostendi, quam non idem esse animam ac naturam, quod nos quoque fatemur, quemadmodum etiam dicimus non idem esse hominem et animal, neque eandem esse utriusque definitionem. Per hoc tamen non stare quin homo sit species animalis et ei competat animalis definitio, tametsi non ut propria definitio hominis. Alia igitur est naturae definitio, alia animae, quoniam natura latius patet, quam anima. Anima enim est species quaedam naturae, sed de anima praedicatur et nomen et definitio naturae, sicuti cuiuslibet generis et nomen, et definitio praedicatur de specie. Quando autem Simplicius inquit “natura est actus corporis simplicis et homogenei”, negamus hanc esse definitionem naturae, imo et universe prolatum falsum esse dicimus, et nihil tale protulit Aristoteles, sed dixit naturam esse internum principium motus et quietis. Haec autem, etsi non est definitio animae, praedicatur tamen de anima, quemadmodum definitio animalis de homine praedicatur. Anima igitur est natura.

70 See above ch. 3.

71 See above n. 1.

Ad secundum dicimus animam non esse actum superadditum corpori naturali organico, ut Simplicius imaginatur; siquidem in definitione animae non sumitur corpus naturale organicum seclusa anima, sed inclusa, et quatenus est animatum; sicuti cum dicimus “anima rationalis est forma hominis”, non intelligimus eam esse actum quemdam homini superadditum, quoniam sine ipsa non esset homo, sed dicimus esse illam formam et illam perfectionem qua homo constituitur || et est homo. Sic etiam dicimus animam universe sumptam esse actum illum quo corpus naturale organicum constituitur, quasi dicamus: “anima est actus primus quo corpus naturale animatum tale est”; idem enim est animatum quod organicum. Sic autem patet naturale restringi ab animato, et animatum esse speciem naturalis.

5

||252

10

|173

Ad | tertium negamus id quod Simplicius assumit, naturam esse causam unius tantum determinati motus, et ad unam partem tantum, ita ut non motuum oppositorum. Sic enim sumit secundo modo naturam nimis stricte prout ab anima distinguitur. Nos autem dicimus naturam hic accipi latius, prout complectitur omnes formas naturales, tam quae agunt contrarios motus, quam quae unum tantum. Dummodo enim sint internae causae motus, convenit eis nomen naturae, et sic etiam^a anima est natura.

15

Ad postremum neganda est illa minor, anima non est in subiecto. Dum enim sumimus esse in subiecto prout competit etiam formae substantiali, et singificat inhaerere in materia et illam informare, sic omnis forma naturalis est in subiecto. Itaque si anima in materia inhaeret, et eam informat, et dat esse corpori animato, absque dubio anima est in subiecto et est talis corporis natura, neque hoc negaret Simplicius, saltem de anima nutriente ac de sentiente. Cum enim probet de sola rationali, de aliis concedere videtur quod sint in subiecto, proinde et naturas appellari posse. Quare ipsiusmet argumento eius sententia refellitur.

20

25

De anima vero rationali non est in praesentia disputandum. Id solum dicimus: si ea quoque est forma materiam informans et dans esse homini, ut ego omnino dicendum esse arbitror, eam quoque dicendam esse hominis naturam. Si vero non informat, ut aliqui arbitrantur, non est natura hominis. Fatemur enim nomen naturae non complecti nisi formas naturales materiam informantes et ipsa corpora naturalia constituentes: hae namque sunt singulorum corporum naturae, et in eisdem principia motus et quietis. De his omnibus nomen naturae praedicari dicimus, non de formis a materia abiunctis per essentiam: hae namque nullius corporis sunt naturae. Idque significare voluit Aristoteles in primo capite primi *De partibus animalium*,

30

35

^aetiam *om.* 1607.

quando dubitavit an de omni anima agere debeat philosophus naturalis, responditque agendum ei esse de illa saltem qua animal tale est,⁷² hoc est, quae constituat animal, seu speciem aliquam animalis. Omnis enim forma materiam informans est natura et tractanda a philosopho naturali.

72 Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 641a15–641b10.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Inventione Aeterni Motoris

|174
||253

Caput I An ad inveniendum dari substantias a materia abiunctas alio medio uti possimus quam motu

Cum Aristoteles in octavo *Physicae auscultationis* libro ex aeterno caeli motu demonstraverit dari aeternum motorem penitus immobilem et ab omni materia abiunctum,¹ tres inde quaestiones exortae sunt in quarum solutione controversiae non leves inter philosophos existunt, de quibus aliqua nunc breviter dicere constituimus, hac praemissa protestatione: nos hac de re secundum principia philosophiae Aristotelis esse locuturos et illam tantum substantiarum a materia abiunctarum notitiam quam via naturali adipiscimur consideraturos, ommissa penitus earumdem cognitione quam revelatione divina et lumine supernaturali accepimus, verissimam illam quidem, sed Aristoteli, cuius dicta interpretanda suscepimus, prorsus absconditam.

Harum quaestionum prima est an ad cognoscendum dari substantias a materia abiunctas alio medio uti possimus quam motu; an potius necessarium sit hoc medio uti, neque aliud detur ad eas demonstrandas idoneum. Hanc ut breviter absolvamus, sententia Avicennae fuit quod praeter motum habeat primus philosophus alia plura media ad Deum notificandum idonea, veluti si dicamus: datur ens ex alio pendens, ergo datur aliquod primum quod non pendet ex ullo alio; nisi enim detur, erit progressus in infinitum, quod minime dicendum est; id autem quod a nullo pendet et est omnium primum, Deus solus est. Vel sic: datur perfectum et perfectius, ergo datur perfectissimum quo nil aliud perfectius esse potest, hoc autem non est nisi Deus; et consequens est manifestum ob eandem rationem, ne fiat progressus in infinitum. Vel etiam sic: datur bonum et datur melius, et adhuc aliud melius, ergo datur optimum quo nihil est melius, idque est solus Deus. Et eius modi aliis pluribus mediis demonstrari idem potest, ut considerantibus manifestum est.²

¹ See Aristoteles, *Physica*, VIII.5–6, 256a3 ff.

² See Avicenna 1980, VIII, 6, pp. 412–422.

||254 Quam Avicennae sententiam non defuere qui posterioribus temporibus ||
 secuti sint. Eam reprobant Averroes, nec iniuria, pluribus in locis: in primo
Physicae auscultationis, commentario ultimo, et 26 secundi libri, et in ter-
 tio octavi, et in duodecimo *Metaphysicorum*, commentario 5, et in quarta
 disputatione *Contra Algazelem*, qui eiusdem sententiae fuit.³ Inquit Aver- 5
 roes nullam harum rationum aliquid habere necessitatis, sed leves ac pro-
 babilis omnes esse, quia licet ostendatur dari ens a nullo pendens, dari ens
 optimum ac omnium perfectissimum, non propterea ostenditur id esse a
 materia abiunctum et incorporeum. Quare illi philosophi quorum mentio-
 nem facit Plato in *Sophista*, qui praeter res corporeas et sensiles nil aliud 10
 |175 existere conce|debant,⁴ dicerent illud summum et optimum et perfectissi-
 mum non esse nisi caelum, nec ullum praeter illud dari alium deum. Quare
 nisi ad motum caeli confugiamus et dicamus caelum perpetuo moveri, et
 quicquid movetur moveri ab alio, et omne corporeum esse mobile, nec dari
 progressum in infinitum in moventibus et motis, nunquam ad cognoscendas 15
 via naturali substantias a materia abiunctas perveniremus. Igitur absque con-
 sideratione motus coniectare quidem aliquid de illis substantiis possumus,
 sed certam earum habere cognitionem minime possumus. Quod Aristoteles
 ipse significavit, qui ad harum substantiarum inventionem nullo alio medio
 usus est nisi aeterno motu, ut tum in octavo *Physicae auscultationis* libro, 20
 tum in duodecimo *Metaphysicorum* videre est.⁵

Caput II An ex solo aeterno motu possint demonstrari substantiae a materia abiunctae, an etiam ex motu absolute

Quoniam igitur ex solo motu duci possumus in cognitionem substantiarum
 a materia abiunctarum, secunda quaestio oritur an ex aeterno tantum motu, 25
 an etiam ex motu absolute sine consideratione aeternitatis ad earum noti-
 tiam pervenire possimus.

Non desunt qui dicant etiam ex motibus novis absque aeterno motu
 perveniri posse in cognitionem aeterni motoris immobilis, nam hac quo-
 que via usus esse videtur Aristoteles in octavo libro *Physicae auscultatio-* 30

3 Averroes 1562, IV: *In Phys.*, I, t/c 83, f. 47vG; II, t/c 26, f. 59rC; VIII, t/c 3, f. 340rE–F; VIII: *In Metaph.*, XII, t/c 5, f. 293rD–E; IX: *Destructio destructionis*, disp. IV, f. 72rF ff.

4 Plato, *Sophista*, 246a–b.

5 Aristoteles, *Physica*, VIII.5–6, 256a3 ff.; *Metaphysica*, XII.6, 1071b4 ff.

nis longo progressu ad contextum usque 44:⁶ ex eo enim quod quicquid movetur ab alio movetur, nec datur processus in infinitum, collegit necessarium esse dari primum movens immobile quod a nullo alio moveatur, idque incorporeum esse oportere, quia si esset corpus, non posset non esse mobile.

5

||255

Ego tamen eos decipi arbitror, quoniam si hunc Aristotelis discursum consideremus, manifestum est per eum nos non duci ad alium motorem immobilem, quam late acceptum qui animas quoque animalium mortalium complectatur. Immobiles enim sunt quatenus non sunt per se mobiles, cum incorporeae sint, sed tamen sunt per accidens mobiles. Neque per id fit quin dicantur motores primi iuxta ordinem moventium essentialem. Sed hoc illi videntes confitentur Aristotelem ad demonstrandum motorem aeternum universi hunc discursum non applicasse, quippe qui sprexit hanc argumentationem quoniam alia efficaciore ab aeterno motu desumpta ibidem statim usus erat; poterat tamen hac quoque uti, si voluisset et absque consideratione aeternitatis ex solis motibus novis, et ordine moventium et mobilium nos ducere ad primum aeternum motorem universi penitus immobilem.

10

15

Hoc igitur ipsi declarare volentes, et Aristotelis argumentationem conficere quam ipse (ut aiunt) absolvere neglexit, ita argumentantur: si discursum Aristotelis aptemus ad motum universi, absque dubio inveniemus perveniendum esse ad primum motorem immobilem iuxta ordinem moventium essentialem. Cum enim moveatur caelum, necesse est ut ab alio moveatur et ut perveniatur tandem ad primum immobile. Sed hoc petendum est: an sit aeternum, necne. Nam si dicatur esse aeternum, iam id habemus quod quaerimus; si vero non aeternum, ergo aliquando interiturum, ergo ab aliquo agente interimente. Illud igitur non est primum movens, sed habet motorem priorem, cuius contrarium constituimus. Iam enim ostendimus ipsum esse primum et ad ipsum duximus tanquam ad primum. Itaque manifestum est, si primus motor universi nullum extra se habet motorem priorem, eum a nullo interimi posse, proinde esse aeternum. Eo itaque Aristotelis discursu ex solo motu absque consideratione aeternitatis ducimur ad cognoscendum primum universi motorem non modo immobilem, sed etiam aeternum esse.

20

25

30

|176

Verum haec horum argumentatio, si bene perpendatur, ni|hil habet efficacitatis. Primum enim id certum est, quod ipsi quoque non inficiantur Aristotelem tali argumentatione usum non esse, neque ad aliud eo discursu nos

35

6 Cfr. Aristoteles, *Physica*, VIII.4–5, 254b7–258b9 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 38–44, ff. 377vH–384rF).

perduxisse, quam ad ostendendum dari motorem immobilem late accep-
tum, qui animas quoque animalium comprehendat. Quod si eandem illam
demonstrationem ad aeternitatem quoque primi motoris universi aptare
potuisset, id absque dubio fecisset, et suam de aeterno motore sententiam
hac quoque ratione confirmare voluisset. Quamquam enim ratio sumpta ab
aeterno motu efficacior aut evidentior est, tamen haec quoque, si necessi-
tatem aliquam habet, spernenda non erat. Consuevit enim Aristoteles cum
ratione demonstrativa alias quoque minus efficaces in || confirmationem
adducere. Hoc tamen non fecit, quia cognovit rationem hanc ad demon-
strandum aeternum universi motorem aptari minime posse.

5

10

Ut igitur pateat illam qua isti usi sunt argumentationem esse infirmam
et Aristotele indignam, declaremus breviter quomodo ea facile solvi pos-
sit. Illi igitur postquam invenerunt dari motorem immobilem, quaerunt an
motor immobilis universi aeternus sit, an corruptibilis. Ad hanc interroga-
tionem dicam esse corruptibilem et aliquando interiturum, tanquam non
diversae conditionis ab animabus animalium mortalium; ideoque non alio
modo interiturum, quam quo animalium animae interire dicuntur, nempe
ob necessariam sequelam ex interitu corporis in quo inhaerent; id enim
quod proprie interire dicitur animal est, anima vero non per se interit, sed
interit intereunte animali. Dicam itaque cum multis antiquis philosophis
caelum ex elementis constare seu esse naturae elementaris, proinde geni-
tum esse et interiturum, tum caelum, tum mundum universum, cum con-
stet ex contrariis, et omne ex contrariis constans interire aliquando necesse
sit. Dicam itaque ex interitu caeli necessario fieri ut anima quoque motrix
intereat, quia licet haec contrarium non habeat, tamen ex subiecti corpo-
ris interitu ex necessitate deficeret, cum sit forma materialis, quales sunt
animae animalium. Animam humanam semper excipio, de cuius immor-
talitate ut secundum veram theologiam certissimi esse debemus. Ita non
defuere qui secundum principia quoque philosophiae Aristotelis idem exi-
stimandum esse censuerint. Nos tamen de hoc nihil in praesentia statui-
mus, cum ad id de quo loquimur nihil conferat, et satis nobis ad hanc
nostram argumentationem sit in solis brutorum animabus id quod diximus
intelligere ad illorum de primo motore errorem hac similitudine declaran-
dum.

15

20

25

30

Haec igitur dicentibus nobis, ut dicere poteramus, Aristoteles suam illam
argumentationem ad motorem aeternum ostendendum aptare minime
poterat, praesertim^a quia caelestis corporis naturam atque impatibilitatem

35

^apraesertem 1607.

nondum declaraverat. Hanc enim postea ostendet in primo libro *De caelo*, nec aliunde argumentum sumens quam a motu in orbem, cui nullus est contrarius motus.⁷

Quando igitur hi dicunt “si primus motor universi est corruptibilis, ergo non est primus”, negandum est consequens. Ad probationem autem, cum dicunt “corrumpetur a motore priore”, hoc quoque est negandum: non enim ex eo quod est corruptibilis requiritur motor prior a quo corrumpatur, sed cum sit incorporeus et forma corporis, satis causae est ad ipsum interimendum corruptibilitas corporis cuius est forma. Corpus autem ipsum, cum sit elementare, a suo contrario laedi || et interimi potest. Patet igitur inanem esse hanc eorum demonstrationem, quod (ut diximus) auctoritas Aristotelis, qui ea non est usus, manifeste confirmat: ideo enim eam sprexit, quia inefficacem et vanam esse cognovit. Ex motu igitur absolute accepto absque consideratione aeternitatis nil aliud ostenditur quam dari primum motorem universi immobilem eo modo quo animae animalium brutorum sunt immobiles, hoc est, non per se mobilem. Quod autem nec per se, nec per accidens mobilis sit, proinde a materia abiunctus, et impartibilis, et infatigabilis, et sempiternus, id ea ratione non ostenditur. Quapropter nullum aliud philosopho naturali medium relinquitur ad demonstrandum primum motorem aeternum nisi motus aeternus. Quando enim sumimus motum universi unum et eundem numero aeternum esse, statim inferimus eum ab uno tantum motore totum produci. Quare necesse est motorem illum esse infatigabilem et sempiternum.

Caput III An demonstrare aeternos motores ex aeterno motu pertineat ad naturalem, an ad primum philosophum, opinio aliquorum cum eorum argumentis

His ita constitutis, postrema oritur quaestio, cum ex solo aeterno motu possint substantiae a materia separatae demonstrari, an haec demonstratio dicenda sit metaphysica, an naturalis, hoc est, an eam demonstrationem formare ad metaphysicum, an ad naturalem pertineat. Cum enim videatur huius demonstrationis medium esse naturale, quaesitum vero metaphysicum, hinc lis non parva orta est an applicare medium quaesito et hanc demonstrationem extruere sit officium primi philosophi, an naturalis. Ob id cum utraque pars sectatores habuerit, in hoc potissimum omnes laborarunt,

⁷ Aristoteles, *De caelo*, 1.3–4, 270a11 ff.

ut ostenderent demonstrationem sumere conditionem et nominationem, illi quidem a quaesito, hi autem a medio.

Magna pars in ea sententia fuit quod ea demonstratio sit metaphysica, et uti sunt his praecipuis argumentis:

Primo, finis demonstrationis et scopus demonstrantium est cognitio 5 maioris extremi, quod quaesitum vocatur, non cognitio medii: ergo non a medio, sed a quaesito est nominanda demonstratio. In hac autem quaesitum est metaphysicum, nam substantiae a materia abiunctae a solo primo philosopho considerantur: ergo est metaphysica demonstratio.

Secundo, ille dicendus est aliquo medio uti, qui illo indiget; atqui ille 10 cuius est quaesitum eget medio ad illud demonstrandum. Demonstratio igitur formari ab eo dicitur cuius est quaesitum, non ab eo cuius est medium: ||258 is enim ea demonstratione non eget. Ergo praedicta demonstratio extruitur a primo philosopho, non a naturali. Confirmatur etiam maior propositio testimonio Aristotelis in contextu 86 primi *Posteriorum*, ubi inquit perspectivum debere sua theoremata demonstrare per media accepta ex geometria, quandoquidem ipse perspectivus est, qui talibus mediis eget.⁸ Confirma- 15 tur praeterea auctoritate Aristotelis in contextu 102 eiusdem libri, ubi ait conclusionem illam medicinalem—vulnera orbiculata tardius sanantur—demonstrari medio geometrico, non medio medicinali, quia medicus non 20 cognoscit nisi rem ita esse, geometra vero medium praebet ad demonstrandum propter quid.⁹ Certum autem est ad geometram non pertinere eam demonstrationem formare. Ea namque non indiget, et nihil esset absurdius quam dicere geometram aliquid de vulneribus demonstrare. Solus igitur medicus, cuius est quaesitum, eo medio utitur, quia ipso indiget. 25

Tertio, quaestio an sit est quaestio an contineatur sub ente. Ens autem, quatenus est ens, est metaphysicae considerationis. Ergo quaerere an sint substantiae a materia abiunctae, et demonstrare quod sint, est officium metaphysici.

Quarto, Aristoteles in primo contextu sexto *Metaphysicorum* inquit eius- 30 dem esse disciplinae declarare an sit et quid sit,¹⁰ atqui metaphysici munus est declarare quid illae substantiae sint, ergo ad eundem pertinet demonstrare etiam quod sint.

8 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.12, 77a40–b15; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 86–87, co. 816–818.

9 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.13, 79a13–16; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 102, co 852.

10 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.1, 1025b4–18 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 1 f. 143vL–144rC).

Tandem adducunt plura Aristotelis testimonia. Nam in secundo contextu tertii libri *De caelo* haec verba leguntur: “aliqua esse entium penitus immobilia magis est alterius quam naturalis considerationis”.¹¹ Ergo magis ad metaphysicum, quam ad naturalem asserit pertinere ostendere quod detur primus motor immobilis. Et in primo libro *De ortu et interitu*, contextu 55, et in quarto *De ortu animalium*, capite ultimo, et in tertio *Metaphysicorum*, contextu 2, et in sexto *Metaphysicorum*, 3, et in septimo *Metaphysicorum*, 5, et in undecimo *Metaphysicorum*, capite 2, et in initio tertiae summae, inquit metaphysicum versari in substantia immobili et aperte dicit esse adhuc immanifestum an talis substantia detur, idque esse posterius demonstrandum.¹² Significat ergo se id non demonstrasse in octavo *Physicorum*, qui omnes praedictos libros praecedit.

Praeterea, hoc idem confirmatur ab ipsa tractatione duodecimi *Metaphysicorum*, ubi aperte ea demonstratio legitur, qua ex aeterno motu ostenditur dari motores immobiles, qui sunt substantiae a materia abiunctae.¹³ Has igitur demonstrare ad solum primum philosophum pertinet.

||259 Caput IV Opinio Averrois quod ad solum naturalem pertineat probare motorem aeternum, et eius argumenta

Contrariam opinionem, quod illa demonstratio sit naturalis et a naturali philosopho extruatur, efficaciter tuetur Averroes in primo *Physicorum*, commentario ultimo, et in secundo *Physicorum*, 26, et in octavo *Physicorum*, tertio, et in duodecimo *Metaphysicorum*, quinto, et in quarta disputatione *Contra Algazelem*, hoc potissimum argumento ductus, quod subiectum in scientia sua nec a priori nec a posteriori demonstrari potest, substantiae autem a materia abiunctae in metaphysica locum habent subiecti, ergo a metaphysico demonstrari non possunt: a solo igitur philosopho naturali.¹⁴

11 Aristoteles, *De caelo*, III.1, 298b15–21; (Aristoteles 1562, v, lib. III, t/c 2, f. 174rD).

12 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324b19–21 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 55, f. 363vK); *De generatione animalium*, IV.10, 778a4–5 (Aristoteles 1562, VI, lib. IV, f. 128vK); *Metaphysica*, III.1, 995b4–996a16 (Aristoteles 1562, VIII, lib. III, t/c 2, f. 38rC–vI); VI.1, 1026a23–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VI, t/c 3, f. 146vK–L); VII.2, 1028b26–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 6, f. 157rC); XI.2, 1060a8–27 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XI, f. 283vI–M); 7, 1064a34–b5 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XI, f. 281vI–M).

13 See Aristoteles, *Metaphysica*, XII.6, 1071b4 ff.

14 See Averroes 1562, IV: *In Phys.*, I, t/c 83, f. 47vG; II, t/c 26, f. 59rC; VIII, t/c 3, f. 340rE–F; VIII: *In Metaph.*, XII, t/c 5, f. 293rD–E; IX: *Destructio destr.*, disp. IV, f. 72rF ff.

Confirmat hoc Averroes ex ipsa Aristotelis tractatione, nam demonstratio aeterni motoris ex aeterno motu, quamvis legatur in duodecimo *Metaphysicorum*, tamen fusius ac distinctius in octavo *Physicorum* explicata legitur. Hinc enim colligitur proprium eius demonstrationis locum esse octavum librum *Physicorum*, in duodecimo autem *Metaphysicorum* eam breviter repeti ut demonstrationem naturalem. Haec certe est sententiae Averrois valida comprobatio, nam si ea demonstratio metaphysica esset, non poterat praeoccupari in naturali philosophia, in qua res ad metaphysicam attinentes incognitae adhuc esse statuuntur. Sed cum metaphysica sit addiscenda post philosophiam naturalem, potuit metaphysicus ad doctrinae abundantiam et claritatem repetere breviter demonstrationem naturalem iam prius in octavo *Physicorum* exstructam et intellectam.

Illi vero qui hanc Averrois sententiam postea secuti sunt ad eam comprobendam nixi sunt ostendere omnem demonstrationem sumere nominationem a medio, non a quaesito. Hoc igitur probant et ratione et Aristotelis testimonio. Ratione sic: medium est materia ex qua constituitur demonstratio, ergo quale est medium, talis est demonstratio appellanda, quoniam in hac demonstrationis materia tota eius efficacia et vis notificativa consistit. Neque obest id quod dicere aliquis posset: res non a materia nominari sed a forma; etenim verum hoc est in substantiis quae ex materia et forma constant, quoniam ibi forma est differentia constituens; at in accidentibus materia locum habet differentiae, forma vero generis, et his persimilis est demonstratio cuius natura constituta est in materia necessaria, non in forma syllogistica, quae est ei communis cum aliis syllogismis. Scientia vero conclusionis quaesitae est quidem finis demonstrationis construendae, at demonstrationis iam constructae non est finis, sed potius effectus naturam medii consequens, ita ut pro diversis medii conditionibus diversa conclusionis scientia proveniat. Idque docet Aristoteles in primo *Posteriorum*, capite 10,¹⁵ et ostendit ex diversis conditionibus medii varias demonstrationis species fieri. Non enim materiae tantummodo locum habet in demonstratione medius terminus, sed etiam efficientis, cui totam conclusionis scientiam acceptam ferimus.

Praeterea, Aristoteles in contextu 58 eiusdem primi *Posteriorum*, loquens de transitu e genere in genus inquit non posse arithmetica demonstrationem aptari ad demonstranda accidentia magnitudinum,¹⁶ atqui certum

15 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.10, 76a31–77a4.

16 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.7, 75a38–b720; see Zabarella 1597, *In 1 Post. anal.*, t/c 58, co. 755.

est accidentia magnitudinum constituere conclusionem geometricam, ergo illi aptare arithmetica demonstrationem nil aliud esse potest quam uti medio arithmetico ad eam demonstrandam. Aristoteles igitur arithmetica vocat eam demonstrationem cuius solum medium sit arithmeticum, tota vero conclusio geometrica. Et paulo post in eodem capite dicit non esse geometriae demonstrare contrariorum unam esse scientiam, quae est conclusio metaphysica, neque duos cubos esse unum cubum, quae est conclusio arithmetica.¹⁷ Itaque si fieret haec demonstratio, esset secundum Aristotelem demonstratio geometrica et solus geometra, cuius est medium, demonstrare diceretur, licet conclusio ad aliam scientiam pertineat. Patet igitur demonstrationem a solo medio nominari, quo fit ut demonstratio aeterni motoris ex aeterno motu, cum medium habeat naturale, vocanda sit naturalis et ad naturalem pertineat, etiam si conclusio sit metaphysica.

Caput v Veritatis declaratio

In hac magna aliorum inter se altercatione ego, ut meam sententiam proferam, censeo quidem falsam omnino esse priorem sententiam illorum qui dicunt hanc de qua loquimur demonstrationem esse metaphysicam, veram autem esse Averrois opinionem dicentis eam esse naturalem et ad naturalem philosophum pertinere. Tamen ipsos quoque Averroistas puto aliqua ex parte fuisse deceptos, isque fuit utriusque contrariae sectae communis error, quod putarunt demonstrationem illam habere medium naturale et conclusionem metaphysicam, quod ego monstrum esse arbitror, et hermaphroditum a doctrina aristotelica et ab Averroe quoque ipso alienissimum.

Quamquam igitur optimum esse Averroistarum argumentum arbitror, quo ostendunt demonstrationem semper a medio nominari, supervacaneum tamen illud esse puto, et contrariae opinionis veram confutationem in hoc tantum esse constituendam, quod falsum est id quod illi pro comperto sumunt, conclusionem propositae nobis demonstrationis esse metaphysicam, quod quidem Averroistae, cum negare debuerint, concesserunt. Hoc igitur si ostenderimus, patebit totam demonstrationem esse naturalem, proinde vanam esse disputationem illam an demonstratio a medio, an a conclusione sit nominanda.

¹⁷ Aristoteles, *Analytica posteriora*, 1.7, 75b11–20.

In primis ex iis quae in primo *Posteriorum analyticorum*¹⁸ dicuntur de transitu e genere in genus ostendere facile possumus non dari apud Aristotelem hanc monstrosam demonstrationem qua ex medio naturali conclusio metaphysica colligatur, imo indignam prorsus esse nomine demonstrationis. Nam ibi Aristoteles aperte dicit non posse ex medio alicuius scientiae conclusionem alterius scientiae demonstrari, quoniam is esset transitus de genere in genus. Et in contextu 60 utitur his exemplis: geometria non potest demonstrare contrariorum unam esse scientiam, neque duos cubos esse unum cubum; illa est metaphysica conclusio, haec vero arithmetica.¹⁹ Hoc autem quid significet iam dictum est: significat enim demonstrari ex medio geometrico conclusionem metaphysicam vel arithmeticam. Neque enim considerat ibi Aristoteles in qua scientia id fiat, sed absolute consideratam vitiosam esse eam demonstrationem putat, sive in geometria sive in metaphysica fieri^a intelligatur, quia naturam demonstrationis considerat, non locum in quo fiat. Non enim ita negat | eam fieri debere in geometria ut concedat in metaphysica, neque ita negat in metaphysica ut concedat in geometria, sed absolute eam reiicit ut vitiosam.

Huius enim probandi vim habet ratio illa quam ibi adducit in contextu 59,²⁰ quae hoc fundamento nititur, quod et media et quaesita debent in subiecto scientiae per se et essentialiter inesse. Non est autem quod aliquis dicat illud esse vitiosum in demonstratione propter quid, de qua ibi agitur, non in demonstratione a posteriori, de qua in praesentia loquimur. Etenim demonstratio ab effectu non minus habet propositiones per se, quam demonstratio propter quid, cum ex iisdem terminis ac propositionibus utraque constituatur, ut Aristoteles docet in contextu 96, 97, 98 eiusdem primi libri,²¹ et ut nos demonstravimus in libro nostro *De speciebus demonstrationis*.²² Sed in contextu quoque 55 eius libri asserit Aristoteles demonstrationem a signo tradere cognitionem eius quod est per se.²³ Cum igitur ad reii-

^afieri *om.* 1607.

18 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.7, 75a38–b720.

19 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.7, 75b12–15; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 60, co. 760.

20 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.7, 75b7–12; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 59, co. 758.

21 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.13, 78a21ff.; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 96–98, co. 836–839.

22 See Zabarella 1597, *De speciebus demonstrationis*, ch. 4, co. 418–419.

23 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.6, 75a27–36; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 55, co. 749.

||262

ciendum transitum de genere in genus Aristoteles hoc solo argumento utatur, quod demonstrationis propositiones omnes debent esse per se et habere praedicationem essentialem, necesse est in demonstratione ab effectu transitum hunc || non minus esse vitiosum, quam in demonstratione propter quid.

5

Quoniam ergo ita se habet geometria ad metaphysicam ut scientia naturalis ad eandem metaphysicam—est enim utrobique respectus scientiae particularis ad universalem et omnium reginam, vitiosum autem est apud Aristotelem ex medio geometrico conclusionem metaphysicam demonstrare—, similiter iudicandum est vitiosum ex medio naturali ostendere conclusionem metaphysicam, ubicunque id fieri dicatur. Non est igitur Aristoteli tribuenda talis demonstratio, quam ipse in libris *Analyticis* vitiosam et nomine demonstrationis indignam esse docuit.

10

Sed iam in proposita nobis aeterni motoris demonstratione hoc ostendamus. Certum est, si talis est demonstratio ut ostendat conclusionem metaphysicam ex medio naturali, fieri in ea debere hanc illationem: datur in corpore naturali aeternus motus, ergo dantur substantiae a materia abiunctae per essentialiam. Attamen nullibi apud Aristotelem talis argumentatio legitur, eaque esset etiam parum efficax, vel saltem non evidens, quoniam substantiae illae immateriales, quatenus tales sunt, nullam cum motu affinitatem habent. Quod si quam habent, habent ut aeterni motores, non ut substantiae immateriales. Sic enim respectus causae ad effectum significatur, ideoque essentialis est terminorum connexus. Non potest igitur alia fieri illatio quam haec: datur aeternus motus, ergo datur etiam motor aeternus. Haec autem est absque dubio conclusio naturalis, quia motorem ut motorem considerare est considerare ut causam motus, et pertinet ad scientiam naturalem, cuius propria est motus consideratio, et cognitio per suas causas, et omnium habentium aliquam relationem ad motum. Primus autem philosophus considerat quidem substantias immateriales esse motrices, at non eas considerat ut motrices, quemadmodum in libro *De naturalis scientiae constitutione* alias declaravimus.²⁴

15

20

25

30

Ut igitur communis erroris ratio cognoscatur, sciendum est ex Averroe in commentario 26 secundi *Physicorum* duplicem esse cognitionem substantiarum immaterialium, unam confusam, quod sint, alteram distinctam, quid sint, quantum a nobis lumine nostro naturali acquiri potest.²⁵ Tradi-

35

24 See Zabarella 1597, *De naturalis scientiae constitutione liber*, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, liber 1).

25 Averroes 1562, IV: *In Phys.*, II, t/c 26, ff. 58vL–59rD.

tio cognitionis confusae pertinet ad solum philosophum naturalem, alterius vero distinctae ad solum metaphysicum. Naturalis enim ex aeterno motu demonstrat eas dari, non quidem ut substantias immateriales, sed solum ut aeternos motores. Postea vero metaphysicus, hanc conclusionem a naturali demonstratam accipiens, ex ea progreditur ad investigandas illorum moto- 5
 ||263 rum conditiones essentielles et pertinentes ad cognoscendum || quid sint. Ex eo enim quod aeternae movent, cognoscit eos esse a materia abiunctos, quia nulla facultas materialis potest movere perpetuo. Ex eo autem quod sunt immateriales, cognoscit esse substantias incorporeas, et actus puros, et
 |181 intelligentes, et caetera quae | ad declarandam divinarum mentium essen- 10
 tiam a metaphysico considerantur.

Hoc apud Aristotelem legimus in contextu 73 secundi *Physicorum*, ubi ait duo esse principia moventia physice, quorum alterum non est physicum, quia est immobile.²⁶ Vult igitur primum movens movere physice et ita physicum esse quatenus est movens, nam omne habens relationem ad motum, 15
 quatenus tale, physicae est considerationis. Quatenus igitur est principium motus, physicum principium est; at quatenus secundum se sumitur ut subiectum cognoscibile, sic non est physicum, sed metaphysicum, quia est immobile.

Hoc idem significat Aristoteles in contextu 14 primi libri *De ortu et interitu*, ubi inquit: “de motore immobili, quod detur, dictum est in sermonibus de motu, at de ipso distinguere, id est, distincte pertractare, est prioris philosophiae”.²⁷ Asserit ergo fuisse confuse cognitum in octavo libro *Physicae auscultationis*, atqui nil aliud est rem simplicem confuse cognoscere, quam cognoscere quod sit, nec aliud est eam cognoscere distincte, quam cognoscere quid sit. Quare testatur se in octavo *Physicorum* ostendisse quod sit. 20
 Causa ergo communis erroris fuit horum duorum progressuum confusio et eorum acceptio tanquam unius quo per motum aeternum demonstraretur dari substantias a materia abiunctas: sic enim videtur ex medio physico conclusio metaphysica demonstrari. Quod si progressum hunc partirentur 30
 in duos et dicerent naturalem ex aeterno motu demonstrare aeternum dari motorem, postea vero metaphysicum hanc conclusionem accipere a naturali demonstratam, et ea constituta investigare et numerum et conditiones essentielles aeternorum motorum, ut cognoscat quid sint, et invenire eos esse substantias ab omni materia separatas, nullum errorem committerent. 35

26 Aristoteles, *Phys.*, 11.7, 198a35–b3 (Aristoteles 1562, IV, lib. 11, t/c 73, f. 74vK).

27 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.3, 318a4–8 (Aristoteles 1562, V, lib. 1, t/c 14, f. 351vG).

Illud quoque ad eos decipiendos non parum valuit, quod viderunt demonstrationem existentiae aeterni motoris legi et in octavo *Physicae auscultationis*, et in duodecimo *Metaphysicorum*; atque itidem considerationem attributorum essentialium non modo in duodecimo *Metaphysicorum* haberi, sed etiam modo aliquo in calce octavi *Physicorum*. Attamen rei veritas ea est quam alibi declaravimus: scientiae namque mutuum sibi auxilium praestant, et metaphysicus egens demonstratione primi motoris, eamque facere ipse non potens, sumit ipsam a philosopho naturali; et cum ei satis fuisset solam conclusionem accipere et eam ut a naturali demonstratam constituere, tamen ad clariorem doctrinam voluit etiam repetere totam demonstrationem, ideo demonstratio aeterni motoris quam in duodecimo *Metaphysicorum* legimus ponitur ibi non ut metaphysica, sed ut physica, et ut repetita et mutuo accepta a naturali. Sic etiam consideratio impartibilitatis primi motoris quae legitur in calce octavi *Physicorum*²⁸ est mutuo accepta a metaphysico ob rationem a me alibi declaratam. Ob id brevis ac rudis ibi est ea consideratio; fusior autem et exquisitior in duodecimo *Metaphysicorum*, quemadmodum e contrario demonstratio existentiae fusior ac diligentior est in octavo *Physicorum*, brevior autem in duodecimo *Divinorum*.

Haec est harum tractationum vera distinctio, non quam aliqui faciunt, qui dicunt demonstrationem aeterni motoris tum a naturali, tum a metaphysico fieri, communiolem tamen a metaphysico, particulariorem a naturali. Ego enim non video quomodo illa sit communior quam haec, cum fiat utraque ex aeterno caeli motu. Nam si medium utrobique est idem, necesse est idem esse quaesitum et eandem demonstrationem. Hanc quam exposui puto esse huiusce rei veritatem, ideoque frustra fieri eam disputationem an demonstratio sit a medio nominanda, an a quaesito; propterea quod in omni demonstratione quae sit vera demonstratio et scientiam pariat, necesse est medium et conclusionem ad eandem scientiam pertinere.

Caput VI Quod demonstratio sit nominanda a medio, et reiectio defensionis adversariorum

Caeterum, quia Averroistae ad sententiam Averrois tuendam probare nituntur, ut praediximus, demonstrationem esse a medio nominandam, et argu-

28 See Aristoteles, *Physica*, VIII.10, 266a10 ff.

mentum sumunt ex Aristotele in primo *Posteriorum*, contextu 60,²⁹ declaranda breviter est sententia Aristotelis eo in loco, ut videamus quid revera inde contra adversarios colligi possit, nec loco illo abutamur, sicuti abuti videntur Averroistae putantes Aristotelem asserere demonstrationem dari conclusionis metaphysicae ex medio geometrico vel naturali, eamque non a conclusionione, sed semper a medio esse nominandam. 5

Nos igitur dicimus non esse hanc Aristotelis mentem, neque ipsum unquam talis demonstrationis constructionem admisisse, sed potius dicere eam non dari quia vitiosa est. Hoc tantum inde colligere pro nostra sententia possumus, Aristotelem ibi in contextu 58 et in 60 talem vitiosam demonstrationem semper nominare a medio.³⁰ Nam si ostendatur conclusio arithmetica vel metaphysica ex medio geometrico, eam vocat Aristoteles geometricam demonstrationem. Is etenim qui demonstrare et id vitium committere diceretur, geometra esset, quia tota vis demonstrationis in medio consistit, et ille demonstrat qui medium praebet, videturque res ipsa per se manifesta. Nam conclusioni verbum activum non convenit, sed passivum non enim demonstrat conclusio, sed demonstratur; medium vero demonstrat conclusionem quia est causa effectrix scientiae conclusionis. Vera igitur et firma confutatio sententiae adversariorum haec esse debet, quod non est verum id quod assumunt: demonstrationem aeterni motoris ex aeterno motu habere conclusionem metaphysicam; habet enim naturalem, sicuti etiam medium, proinde est tota^a naturalis. Quod si etiam concedatur construi^b talem demonstrationem, ea non esset demonstratio appellanda quia non servaret praecepta necessaria demonstrationi, neque conditionibus demonstrationis praedita esset, sed vitiosa quaedam esset ostensio, ut saepe diximus. Qualiscunque autem esset, vocanda esset naturalis, et ille qui aeternum motorem monstrare diceretur esset philosophus naturalis, non metaphysicus, quia medium est naturale. Omnino igitur decipiuntur adversarii, quia haec demonstratio non est vocanda nisi naturalis, cuiusculque etiam dicatur esse conclusio. 30

Quae vero ab illis ad sui defensionem adducuntur vana penitus et ridicula sunt. Primum quidem id quod aliqui dicunt, nominationem demonstrationis sumi quidem absolute a medio, sed secundum quid sumi etiam a

^atota est 1607. ^bconstitui 1607.

29 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.7, 75b12–15; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 60, co. 760.

30 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.7, 75a38–b720; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 58, co. 755; 75b12–15; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 60, co. 760.

quaesito, ego prorsus non intelligo nec ipsosmet puto intelligere. Cum enim apud Aristotelem eiusdem esse generis debeant conclusio et medium, vana redditur haec eorum distinctio. Locum autem haberet in sola vitiosa demonstratione quam diximus non esse demonstrationem, nec dari unquam posse in aliqua disciplina. Quod si etiam eis haec omnia condonaremus, iam ipsi fatentur demonstrationem de qua nunc loquimur esse vere naturalem. Nominandum enim unumquodque est ab eo quod illi absolute ac primario competit, non ab eo quod secundum quid et secundario.

Vanum etiam est id quod aliqui dicunt, esse quidem a medio nominandam demonstrationem, sed applicare medium quaesito esse illius officium cuius est quaesitum, quamobrem demonstrare substantias dari a materia abiunctas est munus metaphysici, cuius est conclusio, tametsi medium est naturale. Miror enim quod hi non animadverterint nil aliud esse applicare medium quaesito quam demonstrare, proinde hanc applicationem esse ipsammet demonstrationem. Est igitur in | eorum verbis repugnantia manifesta, dum dicunt || demonstrationem esse vocandam naturalem, sed applicationem fieri a metaphysico, neque aliquis est iudiciosus vir qui hoc non confiteatur: Aristoteles quoque non solum dixit demonstrationem ex medio geometrico esse geometricam, sed etiam geometrae attribuit, ut sit ille qui demonstrat; ipse ergo est qui applicat medium quaesito, si ipse demonstrat.

Aliqui etiam dicunt demonstrationem hanc habere medium naturale et conclusionem metaphysicam, nec ob id esse vitiosam, quoniam scientia naturalis est subalternata metaphysicae, in scientiis autem subalternis Aristoteles asseruit non esse vitiosum ex medio alterius scientiae conclusionem alterius demonstrare. Sed hoc omnium vanissimum est, cum falsum sit id quod assumunt, alias scientias esse subalternatas primae philosophiae, quod nos alias demonstravimus in libro *De praecognitis*.³¹ Sed hoc etiam concesso, nil tamen aliud inde sumere possunt, quam posse accipi medium ex metaphysica ad demonstrandam conclusionem geometricam vel naturalem, at non e converso. Nam id quod Aristoteles concessit in subalternis fuit ut sumatur medium seu principia ex scientia subalternante ad demonstrandas conclusiones scientiae inferioris subalternatae, at non ut ex subalternata sumantur principia ad demonstrandam conclusionem scientiae superioris subalternantis; imo hoc adversatur conditioni et naturae talium scientiarum. Praeterea, Aristoteles in contextu 6o primi *Posteriorum* aperte dixit non

31 Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 14, co. 528.

licere geometrae demonstrare conclusionem metaphysicam,³² ergo eadem ratione non licebit naturali conclusionem metaphysicam demonstrare, sive sint subalternae hae scientiae, sive non sint. Vana igitur sunt omnia quae ab adversariis ad se tuendos dicuntur.

Caput VII Responsio ad argumenta adversariorum

5

Superest ut adversariorum argumenta solvamus.

Ad primum dicimus medium et maius extremum esse eiusdem generis, proinde vanam esse disputationem ab utro demonstrationis nominatio sumenda sit, cum sit eadem ab utrolibet. Sed etiam si diversorum generum esse statuerentur, nominanda esset demonstratio a medio, quia scientia maioris extremi, licet demonstrationis construendae finis sit, constructae tamen non est finis, sed effectus consequens naturam termini medii in quo tota demonstrationis efficacia constituta est, sicut antea diximus.

10

Ad secundum respondemus illum qui medio ad demonstrandum aliquid indigeat eo quidem uti si eius proprium sit. Non tamen || si sit alienum, quia non est transeundum de genere in genus. Quocirca supponendum in ea scientia illud est cum medium proprium ad id demonstrandum ibi nullum habeatur, alieno autem uti non liceat. Quare illa absolute quidem conclusio vocabitur quia demonstrabilis est, sed in ea scientia erit suppositio et principium indemonstrabile, ut in contextu 78 primi *Posteriorum* Aristoteles asserit.³³ Adde quod solus naturalis eget illo medio, cum ad ipsum solum pertineat demonstrare dari aeternum motorem, cum haec sit conclusio naturalis. Quare metaphysicus non eget medio, sed eget suppositione conclusionis naturalis, sicut antea declaravimus.

15

20

Ad confirmationem autem sumptam ex Aristotele in contextu 86 eiusdem libri³⁴ iam responsum est: dicimus enim Aristotelem id concedere in subalternis tantum, at scientiam naturalem et metaphysicam non esse subalternas. Quod si etiam subalternas esse concederemus, locus tamen ille adversariis minime suffragaretur, quoniam Aristoteles dicit esse media transferenda de geometria superiore ad perspectivam inferiorem, sed non dicit e

25

30

32 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.7, 75b12–15; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 60, co. 760.

33 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.10, 76b39–77a4; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 78, co. 797.

34 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.12, 77a40–b15; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 86–87, co. 816–817.

converso. Non enim diceret ex perspectiva posse sumi medium ad demon-
strandam conclusionem in geometria similiter. Itaque nec medium naturale
|184 sumi potest ad demonstrandam | conclusionem metaphysicam, si naturalis
est subalternata metaphysicae.

Ad aliam confirmationem ex contextu 102 eiusdem libri acceptam,³⁵ res- 5
ponsio sumenda est ex vera illius loci interpretatione quae in commenta-
riis nostris legatur.³⁶ Ea autem in hoc consistit, quod Aristoteles nil aliud ibi
docere vult nisi contingere interdum ut duae distinctae disciplinae opem
contribuant ad perfectiorem scientiam habendam eiusdem conclusionis;
nempe quando una testimonium sensus adhibet quod ita sit, altera vero cau- 10
sam et propter quid adducit, adeo ut, si quis simul geometra ac medicus sit, is
perfectam scientiam habeat quod vulnera orbiculata tardius sanantur. Non
tamen propterea vult medicum, quatenus medicus est, eam conclusionem
demonstrare per medium geometricum, sed debet medicus esse contentus
cognitione quod sit, quam per experientiam et sensum comparavit; imo geo- 15
metra potius, cuius est medium, debet eam demonstrationem extruere, non
tamen ut vulneris, sed absolute ut circuli, ita ut tota demonstratio geome-
trica sit.

Ad tertium dicimus fallax argumentum esse, idque inde manifeste depre-
hendi quod Aristoteles etiam in scientia naturali saepe quaerit an aliquid sit, 20
necne, ut an sit vacuum, an sit infinitum, an sit prima materia, an sit gene-
ratio et alia quamplurima. Dico igitur nomen entis posse || duobus modis
sumi, uno modo pro genere, altero modo pro existentia, quae est accidens
rei. Quaestio igitur entis accepti pro genere metaphysica est, quoniam ita
acceptum ens est attributum transcendens, at quaestio entis sumpti pro exi- 25
stentia non est necessario metaphysica, sed existentia coarctata et restricta
ad rem naturalem est quaesitum naturale, cum praesertim non sit accidens
aliquod reale a re distinctum, proinde non sit sumenda ut maior extremi-
tas in demonstratione, ut complures imaginantur. Omnis enim demonstra-
tio tres habere debet reales terminos, ut in hac de qua loquimur ostendere 30
possumus: in ea enim non est ipse motor subiectum, existentia vero prae-
dicatum quaesitum, sed maior extremitas est motor aeternus, minor corpus
naturale, medium motus aeternus, et conclusio colligitur non de secundo
adiacente, sed de tertio, scilicet, corpus naturale habet motorem aeternum:
hoc igitur argumentum est cavillus manifestus. 35

35 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.13, 79a13–16; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 102, col. 852.

36 See Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 102, co. 852–854.

Ad quantum responsio sumenda est ex Aristotele in contextu 39 secundi *Posteriorum*.³⁷ Nam duplex est cognitio quod res sit, una perfecta, quae habetur per essentialia et per causam, altera imperfecta, quae habetur per accidentalia et sine causa. Ad eandem igitur scientiam pertinet cognoscere perfecte quod res sit ad quam pertinet cognoscere quid sit. Et ita solus metaphysicus perfecte cognoscit dari substantias a materia abiunctas, at philosophus naturalis cognoscit quod sint, quatenus sunt motores, cognitione imperfecta et confusa, quae haberi potest etiam ab eo qui non cognoscat quid sint.

Ad verba Aristotelis in 2 contextu tertii libri *De caelo*³⁸ facilis est responsio. Nam immobilitas primi motoris denotat abstractionem a materia et est eius conditio essentialis, quam cognoscere est primi philosophi, quia pertinet ad cognoscendum quid est, a naturali autem leviter^a tangitur in octavo libro *Physicae auscultationis*, quantum oportuit ad aeternum motum cognoscendum, sicuti notavimus in libro nostro *De regressu*.³⁹ Cum igitur Aristoteles in memorato loco utatur dictione comparativa, eius verba nobis non officiunt. Inquiens enim magis esse primi philosophi quam physici cognoscere primum motorem immobilem, non negat eum cognosci etiam modo aliquo a naturali, qui hanc conditionem considerat ut conditionem aeterni motoris, non ut substantiae a materia abiunctae.

Ad reliqua omnia apud Aristotelis loca adversus nos adducta dicimus Aristotelem recte dicere ignotas adhuc esse substantias immobiles, quoniam in octavo *Physicorum* non demonstravit primum motorem esse substantiam immobilem, sed esse motorem penitus immobilem, || quare ibi ignoramus eum esse substantiam. Non est igitur mirum si pluribus in locis post octavum *Physicorum* dicat Aristoteles ignorari adhuc an detur aliqua substantia immobilis, idque | esse posterius demonstrandum, nam in solo duodecimo *Metaphysicorum* cognoscimus dari substantias immobiles, cum ibi primum doceat Aristoteles primum motorem immobilem esse substantiam, quod prius ignorabatur. Cavendum tamen est ne perperam hoc intelligentes in errorem labamur: non enim ita ibi demonstratur dari substantias immateriales, ut ea sit demonstratio existentiae ipsarum, sed ita ut per hoc essentia potius quam existentia declarari dicatur, siquidem existentia non

^aleniter 1607.

37 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.8, 93a17–21; see Zabarella 1597, *In I Post. anal.*, t/c 39, co. IIII.

38 Aristoteles, *De caelo*, III.1, 298b15–21 (Aristoteles 1562, v, lib. III, t/c 2, f. 174rD).

39 See Zabarella 1597, *De regressu*, ch. 6, co. 489–492.

demonstratur nisi a philosopho naturali, non quidem quatenus sunt substantiae, sed quatenus aeterni motores.

Quamobrem id quod dicimus, metaphysicum demonstrare dari substantias immateriales, est sano modo intelligendum, nempe ut dicamus metaphysicum accipere aeternum motorem demonstratum a philosopho naturali, et docere hunc esse substantiam abiunctam a materia per essentiam; et ita totam existentiae demonstrationem naturali philosopho attribuamus, siquidem eaedem sunt substantiae immateriales quae in octavo *Physicorum* vocantur aeterni motores. Metaphysico autem attribuamus totam declarationem conditionum essentialium eorundem motorum, quarum una haec est, eos esse substantias, quae a naturali ignorabatur. Iure igitur dicit Aristoteles post octavum *Physicorum* ignotum esse quod dentur substantiae immobiles, sed nunquam dixit esse ignotum dari motores immobiles; imo in contextu 14 primi libri *De ortu et interitu* asserit hoc esse notum,⁴⁰ et in octavo *Physicorum* declaratum esse, tamen distinctius declarandum in prima philosophia.⁴¹ Quod vero in duodecimo *Divinorum* legatur demonstratio aeterni motoris ex aeterno motu, iam diximus eam esse naturalem ibi ab Aristotele repetitam ad doctrinae abundantiam et ad maiorem claritatem.

40 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a4–8 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 14, f. 351vG).

41 Aristoteles, *Physica*, VIII.6, 258b13.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Natura Caeli

Caput I Dicendorum propositio

Etsi ita abscondita nobis est caelestis corporis natura, ut ipse quoque summus philosophus Aristoteles sola conditionum sublunarium negatione eam declarare potis fuerit, attamen ea est eius praestantia atqui nobilitas, ut vel rudis et imperfecta ipsius cognitio expetibilior sit, quam exquisita et perfecta aliarum rerum ignobiliorum, sicut idem asseruit Aristoteles.¹ De hac igitur niti debemus ea cognoscere, iisque esse contenti ad quae pervenire humana ratio potest. Quod me novit ut de illo corpore aliqua scriberem, eaque praecipue tangerem, quae magis dubia sunt et apud interpretes Aristotelis controversa, ut rei obscurissimae aliquid, si possem, luminis et claritatis afferrem. Ut autem intelligatur quibus de rebus sit nobis proposita disputatio, utque illa quae dubia sunt ab iis quae sunt manifesta seiungantur, ante omnia nemini || dubium esse arbitramur caelum esse animatum et constare ex mente motrice et corpore moto, siquidem animatorum proprium est movere seipsa, ut in octavo *Physicae auscultationis* libro Aristoteles docuit.²

Illud quoque ab omnibus concedi videtur, animam illam motricem non esse formam caeli, nec dare caelo esse, sed motum solum, proinde non informare orbem, sed illi regendo assistere, sicuti navi nauta assistit. Orbis enim absque illius ope per se existit actu. Quod si per illam existeret et ab illa constitueretur, non posset secundum Aristotelem ab ea moveri perpetuo, quoniam nulla forma materiam informans potest sempiterno motu movere. Adde quod si mens illa informaret orbem, esset eius natura et substantiae pars, quare omnino fuisset ab Aristotele declaranda in libris *De caelo*, quam tamen declarationem in iis libris non legimus. Quoniam igitur ad illius corporis substantiam constituendam mens illa motrix nihil confert, iure Aristoteles in libris *De caelo* declaranda eius corporis natura, nullam animae caelestis considerationem fecit; quippe qui cognovit eam ad sublimiorem disciplinam pertinere, et philosopho naturali satis esse naturalium || corporum naturas et accidentia contemplari.

1 See Aristoteles, *De partibus animalium*, I.5, 644b31–35.

2 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b14–118.

Nos igitur Aristoteli imitati caelestium mentium considerationem misam prorsus faciemus, et solius caelestis corporis naturam pervestigare nitemur; duoque potissimum tractabimus: unum, an illud corpus seclusa mente motrice constet ex materia et forma, quae ipsum tanquam partes constituent; alterum vero, quaenam sit illius natura, id est, quodnam habeat motus principium internum a quo eius motus dicatur naturalis, ita ut ei quoque competere possit definitio naturae ab Aristotele in secundo *Physicorum* tradita.³ His enim intellectis nil videtur superesse quod ad caeli naturam et substantiam declarandam pertinere videatur.

187 **Caput II Variae opiniones de materia caeli cum argumentis Thomae et Aegidii** 10

Considerantum primo loco est an caeleste corpus ex materia et forma materiam informante constet, ita ut ab illa forma habeat ut sit actu, et materia illi subiecta habeat potentiam ad esse. Duae hac in re opiniones extant, una Thomae et Aegidii asserentium corpus illud constare ex materia et forma informante; altera Averrois, qui id constantissime negavit et ostendere nixus est caeleste corpus esse simplex, et actu per seipsum absque ulla compositione materiae cum forma; qua de re in libello quem *De substantia orbis* inscripsit diligentissime disputavit.

Prior sententia in duas divisa est: Thomas enim et Aegidius in eo dissentiunt, quod Aegidius putat materiam caelesti formae subiectam et materiam horum corporum inferiorum eiusdem esse naturae et rationis;⁴ Thomas vero hoc negat et ait materiam caeli esse diversae rationis a materia inferiorum.⁵ Horum argumenta omnia in medium afferre operapretium non est: ea namque tum apud eos, tum in disputationibus aliorum posteriorum, quae multae circumferuntur, legi possunt, sed nobis quaedam praecipua considerare satis erit.

Thomas primo loco probat id in quo convenit cum Aegidio, caeleste corpus ex materia et forma constare, et hoc argumento utitur: omne quod extra animam actu existit, aut est actus, aut habens actum, at orbis cae-

3 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23.

4 Aegidius Romanus 1493, f. 4ra ff.

5 See Thomas Aquinas, *De substantiis separatis*, ch. 3–7; *Summa theologiae*, I, q. 50, art. 2, co.; *Summa contra Gentes*, II, 50–51; *In Sententia*, I, dist. 8, q. 5, art. 2; II, dist. 3, q. 1, art. 1; *Quaestio de spiritualibus creaturis*, art. 1, co.

lestis seclusa anima motrice existit actu, vel igitur est actus, vel habens actum, atqui actus purus non est—sic enim non esset corpus, sed forma sola abiuncta a materia, quod dicendum non est—, ergo est habens actum; est igitur in caelo praeter formam aliquid aliud quod quidem non est nisi materia; nil enim dicimus habere actum nisi id quod ex materia et forma constet.⁶

5

||272

Probat deinde Thomas illud in quo ab || eo dissidet Aegidius, materiam illam esse diversae rationis a materia inferiorum.⁷ Caelum apud Aristotelem est ingenitum et incorruptibile, ergo eius materia non habet annexam privationem nec potentiam ad aliam formam nisi ad solam formam caeli, ita ut obiectum adaequatum illius potentiae sit sola forma caeli, quae illam totam adimpleat, et materia formam illam recipiens dicatur totum suum obiectum recipere. Est igitur diversae rationis a materia inferiorum: haec enim nullam potest formam recipere quae sit ei perfectio integra et totum genus obiectum receptibile, sed omnis forma quam recipit est pars obiecti adaequati. Quo fit ut in materia necessario relinquatur potentia recipiendi alias formas, proinde omne habens talem materiam dicatur habere contrarium et sit corruptibile, sicut Aristoteles dicit in libro *De longitudine et brevitate vitae*.⁸

10

15

Aegidius vero primum siententiam suam ita declarat, ut eam ab hoc Thomae argumento vindicare videatur, deinde ad eam probandam argumentatur. Inquit caelum et inferiora corpora ex eadem materia constare, neque ob id fieri ut caelum sit corruptibile, quandoquidem duo sunt formarum genera quae in hac materia recipiuntur: alia enim forma contrariam formam habet, quare materia illi subiecta potestatem habet recipiendi formam contrariam, et res illa necessario est corruptibilis, cuiusmodi sunt omnia corpora inferiora; alia vero forma contrario caret, qualis est forma caeli, ideo materia illi subiecta non habet potentiam recipiendi aliam formam; satiatur enim ab illa forma totus illius materiae appetitus, totaque potentia, quo fit ut illa materiae portio sit perpetuo sub illa forma, et nullius interitus capax sit.⁹ Quamvis igitur caelum et inferiora habent eandem materiam, et inferiora sint corruptibilia, caelum tamen potest esse incorruptibile. Hoc enim discrimen provenit a natura formarum, cum caelum ideo sit incorruptibile, quia forma sua non habet formam contrariam; inferiora vero sint corruptibilia, quoniam eo|rum formae habent contrarias formas.

20

25

30

|188

6 See Thomas Aquinas, *De substantiis separatis*, ch. 3.

7 See Thomas Aquinas, *De substantiis separatis*, ch. 7.

8 Aristoteles, *De longitudine et brevitate vitae*, 3, 465b3–32.

9 Aegidius Romanus 1493, f. 7ra.

Probat hanc sententiam Aegidius pluribus argumentis. Ego vero aliis dimissis, unum tantummodo quod praecipuum est adducam, idque tale est: omne individuum sensile et per se existens ex materia et forma constat; corpus caeleste est eius modi: constat igitur ex materia et forma.¹⁰ Minor propositio est per se nota, maior vero, imo et argumentum totum Aristotelis est in contextu 92 primi libri *De caelo*,¹¹ ubi hanc ipsam maiorem expresse proferens, ex ea colligit aliud esse rem ipsam absolute sumptam, ut caelum, aliud esse eandem ut singularem, ut hoc caelum. Caelum enim absolute prolutum significat formam, at hoc caelum significat formam in materia. Aristoteles igitur aperte dicit caelum ex materia et forma constare, et hac ipsa ratione utitur, quoniam est individuum sensile, atqui nulla materia formae substantiali substans fuit cognita Aristoteli nisi prima illa materia quae in primo libro *Physicorum* ex mutatione substantiae inventa est, et qua omnia corpora inferiora participant:¹² igitur materia formae caeli subiecta eiusdem est rationis cum materia corporum inferiorum.

Caput III Communis confutatio sententiae Thomae et Aegidii

Hae duae sententiae tum communibus, tum propriis urgentur difficultatibus. Primum quidem simul ambae impugnari possunt in eo in quo conveniunt, videlicet caeleste corpus seclusa mente motrice ex materia et forma constare, nam ex Aristotelis progressu in primo libro *Physicae auscultationis* manifeste colligimus non potuisse primam materiam nobis innotescere nisi per mutationem substantiae.¹³ Haec enim sola nos duxit in cognitionem compositionis materiae cum forma, quia cum videamus fieri ex aqua aerem et formam aquae interire, formam vero aeris generari, cognoscimus esse necessarium ut praeter formam aliud quoddam in aqua sit quod postea servetur in aere genito, siquidem non potest aer fieri ex nihilo. Constat ergo aer ex materia, quae praefuit, et ex forma, quae nuper accessit. Itaque ubi nulla est substantiae mutatio, ibi nullam materiae cum forma compositionem cognoscere possumus. Caeli autem substantia apud Aristotelem immutabilis est, ergo etiam si revera ex materia et forma constaret, nos tamen huius compositionis nullam habere cognitionem possemus, quippe

10 Aegidius Romanus 1493, f. 5vb.

11 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

12 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 190b5–10.

13 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 190b5–10.

eo medio destituti quo uno in talem cognitionem duci possumus. Ideo recte Averroes dicit in primo *Physicorum*, commentario ultimo,¹⁴ et secundo *Physicorum*, 22,¹⁵ et quarto *Physicorum*, 38,¹⁶ primam materiam non posse demonstrari nisi a philosopho naturali, nec alio medio quam mutatione secundum substantiam. Unde colligimus inefficacem esse illam Thomae argumentationem, aut est actus, aut habens actum, ut postea in solutione declarabimus. Nam si validum hoc argumentum esset, certe Aristoteles in primo *Physicorum* satis parvo negotio poterat primam materiam invenire dicendo: corpus naturale, ut lapis, vel est actus, vel habens actum, at non est actus, ergo habens actum, ex materia igitur et forma constat. Sed novit Aristoteles nihil habere roboris.

¶274 Praeterea, utcunque dicatur caeleste corpus materia et forma constare, fit necessario ut sit corruptibile. Nam si materiam habet sub forma, necesse est materiam illam respectu illius formae habere potentiam passivam, quae sit potentia ad esse, siquidem forma dat esse atqui omnis potentia passiva est potentia contradictionis, igitur est potentia etiam ad non esse. Idque asserit clare Aristoteles in calce libri *De interpretatione*,¹⁷ et clarius in nono *Metaphysicorum*, ubi etiam in contextu 17¹⁸ inquit non esse in caelo potentiam nisi ad ubi. Cognovit enim non posse in caelo esse materiam cum potentia ad esse, quin insit etiam potentia ad non esse, ideoque caelum sit corruptibile.

¶189 Idem confirmat definitio potentiae passivae quam legimus in quinto *Metaphysicorum*, con|textu 17,¹⁹ et nono *Metaphysicorum*, 2:²⁰ potentia passiva est principium ut res transmutetur ab alio quatenus est aliud; quoniam igitur hoc essenziale est potentiae passivae, debet omni tali potentiae competere, sed omnis mutatio est ab opposito ad oppositum, a non esse ad esse, vel ab esse ad non esse: omne igitur habens potentiam passivam est corruptibile. Quod si quis dicat esse quidem in caelo potentiam ad esse, sed aequivoce dictam, quae non separatur ab actu, de qua loquitur Aristoteles

14 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 83, f. 47rE–47vL.

15 Averroes 1562, IV, lib. II, t/c 22, f. 57rA–B.

16 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c f. 138vI–M.

17 Aristoteles, *De interpretatione*, 13, 22a 14 ff.

18 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.8, 1050b1–25 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 17, ff. 242vI–243rA).

19 Aristoteles, *Metaphysica*, V.12, 1019a14–1020a5 (Aristoteles 1562, VIII, lib. V, t/c 17, ff. 121rD–122rA).

20 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a4–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 2, f. 226rC–226vF).

in calce libri *De interpretatione*,²¹ hoc certe nihil est, quia licet sit cum actu, tamen nobis satis est ostendisse eam esse posse sine actu, cum sit potentia contradictionis.

Possumus etiam ad hoc confirmandum sumere argumentum ex verbis Aristotelis in duodecimo *Metaphysicorum*, contextu 30,²² ubi dicit motores caelorum debere esse sine materia, et hanc affert rationem, quia debent esse substantiae sempiternae. Considerandum enim est Aristotelem non dicere “quia debent movere perpetuo”, sed dicere “quia debent esse substantiae sempiternae”: significat ergo necessarium esse, si essent in materia, ut essent corruptibiles. Eadem itaque ratione argumentemur de forma caeli. Nam si de hac argumentum Aristotelis invalidum est, de mentibus quoque motricibus est invalidum: igitur necesse est formam caeli esse corruptibilem, cum sit in materia; et huius rationem iam adduximus: receptivum enim dirigitur a natura ad proprium receptibile distinctum ab eo essentialiter, quia nihil recipit se: igitur necesse est ut respiciat illud tanquam potentia libera et aequae respiciens utramque partem contradictionis.

Si vero Thomas dicat Aristotelem ibi negare solam materiam inferiorum, quae est materia generationis, et de hac validum esse argumentum, quia forma inhaerens in tali materia non potest esse substantia sempiterna, vanum hoc est: sic enim debile et mutilum manebit argumentum Aristotelis. Eo namque ostenderetur motores caelorum non esse in tali materia, qualem obtinent inferiorum corporum formae; sed non absolute ostenderetur esse ab omni materia abiunctos. Hoc autem adversatur consilio Aristotelis qui universalem^a demonstrationem facere vult, et ostendere motores caelorum ab omni prorsus materia esse abiunctos. Nullo enim pacto concederet eos esse formas caelestem materiam informantes, nimirum propter naturam potentiae passivae, quam diximus aequae respicere utramque partem contradictionis.

Quod vero illi dicunt formam caeli satiare totum materiae appetitum, et totam eius potentiam adimplere, repugnat propriae conditioni potentiae passivae. Hanc enim non adimplent nisi formae contrariae; hae autem simul esse non possunt. Quare semper manet in materia potentia recipiendi formam contrariam; eaque potentia cum sit naturalis, non potest esse frustra, sed aliquando ducetur ad actum.

^auniversam 1607.

21 Aristoteles, *De interpretatione*, 13, 22a 14 ff.

22 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.6, 1071b12–38 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 30, f. 314rB–E).

Possumus etiam contra hanc sententiam hoc argumento uti: si caelum praeter animam motricem habet etiam formam informantem, certe illa forma est natura, proinde est principium alicuius motus, at nullius motus potest esse principium, ergo talis forma in caelo ponenda non est. Consequentiam probare non oportet: clara enim est apud Aristotelem in secundo *Physicorum*,²³ nec ullus eam negare potest, quia forma materiam informans et constituens corpus aliquod naturale est necessario illius corporis natura, et principium naturalis motus in eo. Absonum enim est rationi formam aliquam esse otiosam. Consequentis autem falsitas facile ostenditur: nullus enim in caelo datur motus nisi circularis; huius autem causa effectrix est mens illa abiuncta a materia, non forma informans materiam caeli. Ergo nullus remanet motus cuius causa possit esse illa forma; est igitur otiosa, et nullius motus causa.

Sed memini me aliquos Thomistas audivisse ad hoc respondentes naturam ab Aristotele dici principium motus non solum activum, sed etiam passivum, ideoque formam caeli eatenus esse naturam, quatenus est principium motus passivum, etsi non est principium activum. Hoc enim videtur Aristoteles de formis quoque elementorum protulisse in contextu 32 | octavi *Physicorum*, dum dixit elementa habere in se principium motus, non quidem agendi, sed patiendi.²⁴

At hoc dici non potest, neque eis haec cum elementis comparatio suffragatur, imo sententiam nostram maxime confirmat, ut mox patebit tum ex iis quae de caeli natura dicturi sumus, tum etiam maxime ex iis quae postea dicentur de gravium et levium motu. Nunc pauca pro occasione dicere satis erit: certum est officium formae esse agere, materiae autem pati, imo nec formam per se pati, sed per accidens et propter materiam cui iuncta est; itaque absurdissimum est ponere formam quae nihil agat, sed patiatur solum. Quod vero ad elementa attinet, censuit Aristoteles elementum ea ratione motum recipere a generante, quatenus generans dans formam dat etiam motum qui eam consequitur; ideo elementum—simulatque est genitum—sibi sufficiens est ad se movendum absque ope generantis, dummodo a nullo impediatur, quia nulla est alia generantis motio quam productio formae; ea autem cessat existente forma; tunc igitur motus elementi formam insequitur ut causam, non generans, quod nil amplius agit. Quamo-

23 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

24 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vG–H).

breem negari non potest (idque nos alio in loco fusius demonstrabimus)²⁵ formas elementorum esse apud Aristotelem etiam principia motus activa. Est enim repugnantissimum naturae formae ut per se patiatur, nec aliquid agat, seu ut per accidens patiatur, per se vero nec agat, nec patiatur, sed sit otiosa.

5

Forma igitur caeli quam illi ponunt longe deterior esset formis elementorum, si solum pateretur, cum illae etiam agant; vel si velint caelum in hoc simile esse elementis, oporteret^a supervacaneam esse mentem illam motricem. Quemadmodum enim genitum iam elementum, ut moveatur, non eget amplius generante, quia motus naturalis solam ipsius formam insequitur, ita cum caelum nunquam sit genitum, sed apud Aristotelem semper absolutum et perfectum extiterit, deberet motus in orbem insequi formam illam iam existentem, nec indigere intelligentia motrice, quemadmodum elementum genitum non eget amplius generante. Vel igitur supervacanea est mens illa motrix, vel forma caeli est ignobilior formis elementorum.

10

15

Caput IV Propria confutatio opinionis Thomae

Urgetur etiam utraque sententia propriis difficultatibus. Nam Thomae opinio, quod caelum constet ex materia et forma eam informante, quae materia sit diversa a materia inferiorum, est alienissima ab Aristotele qui praeter primam materiam ex qua inferiora corpora constant, nullam aliam materiam cognovit quae habeat potentiam recipiendi formam de genere substantiae dantem esse. Nam in primo libro *Physicae auscultationis* primam rerum materiam invenit;²⁶ praeter hanc nullam aliam in libris suis usquam consideravit: ergo nulla fuit Aristoteli cognita. Adde quod si caelum talem materiam haberet, debuisset maxime Aristoteles eam considerare in prima parte primi *De caelo*, ubi caeli naturam sibi declarandam proposuit. Ibi tamen aperte negat caelum habere materiam.²⁷ Quod si solam inferiorum materiam ibi negare in caelo dicatur, omnino tamen exprimere debuit aliam in caelo esse materiam diversam a materia inferiorum, si talem materiam in caelo esse exi||stimavit. Attamen nullam huiusmodi materiae mentionem eo in loco fecit.

20

25

30

||277

^aoportet 1607.

25 See Zabarella, *De motu gravium et levium*, liber I, ch. 14 (*De rebus naturalibus*, liber VIII).

26 See Aristoteles, *Physica*, 1.7, 190b6 ff.

27 See Aristoteles, *De caelo*, 1.3, 270a12–26.

Uti praeterea adversus Thomam possumus argumento Aegidii:²⁸ materia illa caeli, si secundum se absque caeli forma consideretur, non est nisi pura potentia, quia nullum in actum includit: est igitur ipsamet materia corporum inferiorum, quia pura potestas a pura potestate nullo discrimine dissidet, siquidem distinctio fit ab actu, ut ait Aristoteles in contextu 49 septimi *Metaphysicorum*.²⁹ 5

|191 Nec dicere Thomas potest earum discrimen in hoc esse consti|tutum, quod illa habet potentiam ad solam caeli formam, haec vero ad reliquas omnes, nam omnis coarctatio et omnis determinatio fit a forma, quare necesse est ut materia caeli habeat in se aliquid actus a quo eius potentia ita contrahatur ad hanc formam, ut non ad alias. A pura enim potentia non potest haec determinatio fieri. Vel igitur materia caeli est ipsamet inferiorum materia, si est pura potestas; vel est actu per seipsam sine forma. Sed quisquis hoc dicat fateri etiam debet materiam illam nulla forma indigere, sed suapte natura esse actu, quae est Averrois opinio, de qua mox dicemus. Illud praeterea absurdum hanc sententiam consequitur, quod cum in aliis generibus causarum una tantum detur prima in singulis, in causa materiali duae erunt primae, quod dicendum non est, sed cum unum tantum sit absolute primum movens, et una prima forma, et unus ultimus omnium rerum finis, unam quoque primam materiam esse dicendum est, non plures. 10
15
20

Caput v Propria confutatio opinionis Aegidii

Sententia quoque Aegidii facile reprobatur. Primum enim non minus ex hac quam ex opinione Thomae, imo etiam multo magis, infertur caelum esse corruptibile, quod in doctrina Aristotelis est manifeste falsum. Deducitur consequens statuto hoc fundamento, quod a nemine erudito viro negari potest cuilibet potentiae passivae respondere in natura proprium et ipsi aequatum obiectum ad quod illa per se a natura dirigatur, ut dicere sole- mus potentiam visivam habere proprium obiectum, non quidem album vel nigrum, sed universum genus colorum; hoc enim illi respondet tanquam propria perfectio proprio perfectibili. Quaerendum igitur ex Aegidio est quodnam sit proprium obiectum potentiae passivae materiae et ipsi adaequa- 25
30

28 See Aegidius Romanus 1493, f. 5rb–5va.

29 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.13, 1039a3–14 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 49, f. 199rA–B).

tum. Nam si eiusdem rationis est materia caeli et materia corporum inferiorum, ut ipse opinatur, certe proprium eius obiectum non est sola forma caeli, cum possit materia alias quoque formas recipere. Nec solae formae
 ||278 inferiorum, || cum possit recipere etiam formam caeli. Erit igitur proprium et
 aequatum obiectum, quod primum respondet potentiae passivae materiae, 5
 universum genus formarum materialium, quod omnes et caeli et inferiorum
 corporum formas complectatur.

Hoc constituto, sic argumentemur: potentia receptiva non expletur parte aliqua sui obiecti, sed toto ipso obiecto adaequato, ergo forma caeli non
 potest totam materiae potentiam adimplere, proinde remanet in materia 10
 potestas recipiendi alias formas, eaque est potentia naturalis, quae non
 potest esse frustra, sed aliquando ducenda est ad actum. Ergo necesse est
 caelum aliquando esse interiturum. Ideo verissimum est Averrois dictum in
 commentario 20 primi libri *De caelo*:³⁰ si caelum constaret ex materia et
 forma non habente contrarium, natura fecisset aliquid supervacaneum et 15
 frustra, nam forma illa contrario carens servaretur perpetuo in illa materia,
 quare materiae potestas recipiendi alias formas frustra esset.

Neque alicuius momenti est id quod dicit Aegidius, formam caeli ob suam
 magnam perfectionem explere totam materiae potestatem.³¹ Nam potentia
 respiciens totum genus non potest expleri sola parte aliqua illius generis, 20
 ratioque huius verissima assignari potest, quoniam id quod alicui naturale
 atque essenziale est, non potest ab ullo extraneo variari et immutari. Essen-
 tialis autem est ipsi materiae potentia libera ad omnes formas. Ideo etiam
 si forma caeli secundum se carens contrario et incorruptibilis statuatur, non
 ob id potis est materiae naturam immutare. Quamobrem duorum alterum 25
 sequi necesse est aut dissonantiam esse in rebus naturae, nec sibi conve-
 nienter respondere formam et subiectam materiam, sed inanem prorsus et
 |192 superva|cuam esse materiae naturam et aptitudinem naturalem; aut con-
 cessa, ut omnino concedenda est, ea consonantia, caeleste corpus aliquando
 esse interiturum, pellicque eius formam posse a forma contraria, iuxta Aristo- 30
 telis sententiam claram in libro *De longitudine et brevitate vitae*:³² materiam
 habenti necesse est habere contrarium, quo fit ut omne habens materiam
 sit corruptibile. Sic etiam in primo libro *De ortu et interitu*, contextu 22³³

30 See Averroes 1562, v, lib. I, t/c 20, f. 15rA–C.

31 Aegidius Romanus 1493, f. 7ra.

32 Aristoteles, *De longitudine et brevitate vitae*, 3, 465b3–32.

33 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 319a20–319b4 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 22, f. 354rB–C).

et 43,³⁴ inquit Aristoteles: ea quae mutuo agunt et patiuntur conveniunt in materia, et e converso illa quae in materia conveniunt necesse est ut mutuo inter se patiantur et agant, et unius materia possit alterius formam recipere. Et in contextu 138 primi libri *De caelo*³⁵ inquit Aristoteles materiam habere potentiam ad opposita, et esse causam ut res sit et non sit, quo fit ut omne
5 habens materiam possit non esse.

Quod autem falsum sit et absonum rationi id quod Aegidius dicit, formam
||279 caeli || ob suam nobilitatem satiare totam potentiam totumque appetitum
materiae, hoc argumento ostendi potest: quia hoc idem evenire deberet in
aliis formis, ut forma nobilior vices gereret omnium formarum ignobiliorum 10
et expleret totam potentiam ad eas; igitur forma hominis expleret totam
materiae potentiam ad omnes inferiorum saltem corporum formas, proinde
homo quoque esset incorruptibilis, quod tamen falsum esse videmus.

Utor etiam contra Aegidium tali ratione: si materia caeli et materia infe-
riorum eadem est, et eiusdem rationis, ergo competit ei definitio primae 15
materiae ab Aristotele tradita in calce primi *Physicorum*,³⁶ itaque materia
caeli est primum subiectum ex quo fit aliquid, proinde ex ea generari ali-
quid potest, quare caelum est corruptibile. Debet enim definitio illa esse
talis quae materiae essentiam declaret, proinde omni materiae competere
debent illa quae in ea definitione sumuntur; nec dicendum est primam 20
materiam ibi definiri prout est in corporibus tantum inferioribus, quia sic
definiretur per accidentalialia, quod minime dicendum est. Quoniam igitur
conditio essentialis materiae est ut ex ea possit aliquid generari, necesse est
caeli quoque materiam eadem conditione participare. Attamen habemus
clarum Aristotelis testimonium in primo *Physicorum*, contextu 57³⁷ et 68,³⁸ 25
ubi asserit se de caducarum tantummodo rerum materia loqui. Quoniam
igitur caelum censuit esse aeternum, non potuit existimare materiam caeli
et materiam inferiorum eiusdem esse naturae et rationis; imo etiam aperte
negavit esse in caelo materiam, ut legere possumus in contextu 20 primi libri
De caelo.³⁹ Quare sententia Aegidii in philosophia Aristotelis concedi non
30 potest.

34 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322b1–29 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 43, f. 360rB–F).

35 Aristoteles, *De caelo*, I.12, 283a29–283b17 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 138, f. 93vG–I).

36 See Aristoteles, *Physica*, I.9, 191b35 ff.

37 Aristoteles, *Physica*, I.6–7, 189b27–34 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 57, f. 34rE).

38 Aristoteles, *Physica*, I.7, 191a2–7 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 68, f. 40rE).

39 Aristoteles, *De caelo*, I.3, 270a12–23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 20, f. 14vG–H).

Caput VI Declaratio et comprobatio opinionis Averrois

Ex horum dogmatum confutatione manet probata opinio Averrois, quam veram esse puto, quod orbis caelestis sit corpus simplex, non constans ex materia et forma. Ea vero tantum ratione ex materia et forma constet, quatenus intelligentia motrix dicitur forma, orbis vero dicitur materia, quae non habet potentiam ad esse, sed solum ad ubi. Quam sententiam secutus est Scotus in secundo *Sententiarum*, distinctione 14, quaestione prima.⁴⁰ Hanc diffuse declarat Averroes in suo libro *De substantia orbis*,⁴¹ et eam satis manifeste colligimus ex Aristotele pluribus in locis, nam in contextu 138 primi libri *De caelo* inquit materiam esse causam ut res sit et non sit,⁴² quod idem dicit in 13^a primi *De generatione*.⁴³ Materiam igitur praeditam potentia ad esse vult habere potentiam etiam ad non esse, quoniam || ea est natura potentiae passivae, ut sit potentia contradictionis, et monstrum est in philosophia Aristotelis ponere materiam quae habeat potentiam ad dimidium tantum contradictionis, ad solum esse, | non ad non esse. Neque est quod aliquis dicat Aristotelem ibi loqui de sola materia inferiorum, nam universe de materia loquitur, cum agat ibi de mundi aeternitate, quae praecipue in caeli aeternitate consistit.

Clarius etiam Aristoteles octavo *Divinorum*, contextu 12,⁴⁴ loquens de cognitione rerum ex cognitione causarum suarum inquit esse res cognoscendas per causas quas singulae habent, et in eis numerat causam materialem, sed statim caelum excipit dicens non omnes substantias naturales habere materiam, quia substantiae naturales aeternae vel non habent materiam, vel non talem, sed solum loco mobilem. Nullam igitur aliam materiam in caelo concedit nisi quae loco tantum sit mobilis. Haec autem est ens actu, quia non movetur nisi id quod actu existit. At materia quae recipit formam substantialem et cuius potestas talem formam respicit non dicitur loco mobilis, et hanc ibi Aristoteles in caelo manifeste negat; imo etiam si eam ibi non expresse negaret, omnino negata intelligeretur, si solummodo nominata non fuisset. Cum enim loquatur ibi Aristoteles de rerum cogni-

^a13 1607] quadragesimotertio 1590^v.

40 Duns Scotus 1689, VI.2: *In Sentent.*, pp. 721–722.

41 See Averroes 1562, IX: *De subst. orbis*, ch. 6, ff. 11rE–13vG.

42 Aristoteles, *De caelo*, I.12, 283a29–283b17 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 138, f. 93vG–I).

43 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 317b21–33 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 12, f. 351rB–C).

44 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.4, 1044a29–1044b10 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 12, f. 219vH–K).

tione per omnes suas causas, non recte fecisset si inter caelestis corporis
 causas hanc quoque materiam non nominasset. Sed clarissima est Aristote-
 lis sententia in nono *Metaphysicorum*, contextu 17,⁴⁵ ubi aperte dicit omnem
 potentiam passivam esse oppositorum, ideoque nullam in caelo esse poten-
 tiam patiendi, nisi respectu motus localis. Et duodecimo *Metaphysicorum*, 5
 contextu 10,⁴⁶ inquit: omnia quae mutantur habent materiam, sed diversam.
 Nam et sempiternorum quae loco mobilia sunt est materia, attamen non
 generabilis, sed unde quo, id est, mobilis de loco ad locum. Omnem enim
 materiam putavit habere privationem coniunctam; privatio autem in caelo 10
 nulla notari potest nisi ratione loci, quia Sol in hoc loco existens habet pri-
 vationem alterius loci, et potentiam existendi in illo. Cum igitur solam loco
 mobilem materiam in caelo Aristoteles ponat, loco autem non moveatur nisi
 id quod est actu, et caelestis orbis sit id quod movetur, absque dubio putavit
 Aristoteles nullam in caelo esse aliam materiam, nisi orbem ipsum qui est
 materia per se actu, neque ex alia materia constat. 15

Caput VII Graecorum opinio de materia caeli

||281 Haec, quam diximus, Averrois opinio Graecorum quoque fere omnium fuit, ||
 si recte eorum verba intelligantur. In iis enim errare facile possumus, nisi
 hac distinctione utamur: caelum duobus modis accipi potest; vel enim sumi-
 tur caelum animatum, hoc est, orbis cum anima eius motrice; vel sumitur 20
 solus orbis, seclusa anima. Quando igitur Graeci dicunt caelum ex materia et
 forma constare, semper accipiunt caelum animatum et orbem vocant mate-
 riam, animam vero vocant formam; et materiam illam dicunt loco tantum
 esse mobilem; orbem vero seclusa anima nunquam dixerunt esse compo-
 situm, sed simplex corpus, et materiam simplicem esse voluerunt, nulla ex 25
 parte ab Averro in hoc dissentientes. Nullam enim materiam substantiali
 formae subiectam Graeci cognoverunt nisi quae potestatem habeat libe-
 ram ad opposita, quam Aristotelis sententiam fuisse diximus. Talis autem
 potentia in caelo poni non potest, quin caelum interitui obnoxium sta-
 tuatur. Talem igitur materiam caelum non habet iuxta Graecorum senten- 30
 tiam.

45 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.8, 1050b1–25 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 17, ff. 242vI–243rA).

46 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.2, 1069b23–27 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 10, f. 296vL).

Possem plura eorum dicta considerare et ostendere hanc eorum fuisse opinionem, sed evitandae prolixitatis gratia, dimissa verborum ipsorum consideratione, satis erit in praesentia notare quaedam apud eos praecipua loca quae quisque per se legere et considerare potest.

Theophrastus, referente Simplicio in primo contextu primi *Physicorum*, absolute dixit omnia naturalia ex materia et forma constare, quod de solis inferioribus, quorum principia in primo *Physicorum* quaeruntur, intelligendum est. Quod si caelo quoque dictum illud aptari velimus, eo modo quem praediximus est intelligendum, ut orbem vocet materiam, animam vero moventem vocet formam.⁴⁷ Hoc enim apud Graecos interpretes manifestum fuit, et nullus eorum dixit orbem, seclusa anima, aliam formam habere.

Alexander primi libro *Quaestionum naturalium*, capite 10⁴⁸ et 15,⁴⁹ inquit esse in caelo materiam diversae rationis a materia inferiorum, et idem intelligit quod Aristoteles semper intellexit, nempe materiam loco mobilem et orbem ipsum caelestem. Idem de Alexandro colligitur ex verbis Simplicii in secundo *Physicorum*, contextu 69,⁵⁰ et in secundo *De caelo*, 17⁵¹ et 41.⁵² Idem legimus in commentariis *Metaphysicorum* sub Alexandri nomine editis, libro nono, commentario 18,⁵³ et libro duodecimo, commentario 2⁵⁴ et 20⁵⁵ et 34,⁵⁶ iuxta Alexandri partitionem, ubi corpus ipsum quod in orbem fertur inquit esse materiam et elementum, quod materiae inferiorum corporum proportionem respondet. Motorem vero immobilem inquit esse ipsius caeli formam.

Haec eadem Ammonii sententia fuit in calce quarti segmenti libri *De interpretatione*,⁵⁷ et Themistii in 3 contextu tertii *Physicorum*,⁵⁸ et clarius in 20 primi *De caelo*,⁵⁹ ubi sententiam Aristotelis declarans, dicentis caelum

47 Simplicius 1588, I, p. 1a; Simplicius 1882, p. 9.

48 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, I, ch. 10, f. 5vb.

49 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, I, ch. 15, f. 6va–b.

50 Simplicius 1588, II, p. 133b; Simplicius 1882, p. 363.

51 Simplicius 1544, II, p. 12v; Simplicius 1894, p. 396.

52 Simplicius 1544, II, p. 27v; Simplicius 1894, p. 481.

53 Alexander Aphrodisiensis 1536, IX, pp. 315–316; Alexander Aphrodisiensis 1891, p. 590.

54 Alexander Aphrodisiensis 1536, XII, pp. 370–371; Alexander Aphrodisiensis 1891, pp. 670–671.

55 Alexander Aphrodisiensis 1536, XII, pp. 380–382; Alexander Aphrodisiensis 1891, pp. 687–689.

56 Alexander Aphrodisiensis 1536, XII, p. 393; Alexander Aphrodisiensis 1891, p. 706.

57 Ammonius 1544, f. 52ra–b.

58 Themistius 1570: *In Phys.*, III, p. 54b; Themistius 1900, pp. 68–69.

59 Themistius 1902, pp. 14–15.

||282 neque ma||teriam habere neque contrarium, inquit caeleste corpus nullum habere subiectum. Caelum enim dum ut animatum sumitur, habet subiectum, nempe orbem animae caelesti substantem. At corpus ipsum caeleste, seclusa anima, quod ibi ab Aristotele consideratur,⁶⁰ nullum aliud, ex quo constet, subiectum habet. Quare manifesta ibi est Themistii sententia, imo et Aristotelis, qui caelestis corporis naturam ibi ex instituto declarat. 5

Simplicius manifestissime hanc sententiam secutus est, ut apud eum patet in primo *Physicorum*, 68,⁶¹ et in secundo *Physicorum*, 71,⁶² et in octavo *Physicorum*, 79,⁶³ et in primo *De caelo*, 5,⁶⁴ et 20,⁶⁵ et 22.⁶⁶

Iamblicus quoque in libro *De mysteriis Aegyptiorum* aperte dicit caelum esse substantiam simplicissimam, et omni materiae et formae compositione carentem.⁶⁷ 10

Olympiodorus in Prooemio libri quarti *Meteorologicorum* inquit caelum et elementa esse composita, sed non intelligit secundum eandem compositionem, nam caeli compositionem denotat esse ex orbe et anima movente.⁶⁸ 15 Michael Ephesius, Alexandri sectator, in primo capite primi libri *De partibus animalium* inquit nullam esse in caelo materiam, nisi loco mobilem.⁶⁹

Solus Ioannes Grammaticus aliter sensisse videtur, sed eius sententia non est digna consideratione, nam Aristotelis de caelo opinionem impugnavit, et ostendere nixus est caelum esse naturae elementaris et corruptibile. 20 Testatur de Ioanne Simplicius octavo *Physicorum*, 79,⁷⁰ et primo *De caelo*, 22,^{a71} quod dixerit formam caeli habere privationem oppositam; contrarium tamen asserere videtur in primo *Physicorum*, 68,⁷² sed cum deserat hac in re Aristotelem, nulla est nobis ipsius habenda ratio, qui hac de re iuxta principia philosophiae Aristotelis disputandum proposuimus. 25

^{a75} 1607.

60 Aristoteles, *De caelo*, I.3, 270a11–22 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 20, f. 14vG–H).

61 Simplicius 1588, I, p. 81a–b; Simplicius 1882, pp. 222–223.

62 Simplicius 1588, II, p. 133b; Simplicius 1882, pp. 363–364.

63 Simplicius 1588, VIII, p. 484b; Simplicius 1882, pp. 1308–1309.

64 Simplicius 1544, I, p. 4v; Simplicius 1894, pp. 10–11.

65 Simplicius 1544, I, pp. 15v ff.; Simplicius 1894, pp. 91 ff.

66 Simplicius 1544, I, p. 22r; Simplicius 1894, p. 116.

67 Iamblichus 1966, I.9.

68 Olympiodorus 1551, p. 76r; Olympiodorus 1900, p. 272.

69 Michael Ephesius 1904, p. 8.

70 Simplicius 1588, VIII, p. 489a; Simplicius 1882, p. 1326.

71 This reference must be wrong. See c/t 36: Simplicius 1544, I, p. 34v; Simplicius 1894, p. 162.

72 Simplicius 1588, I, p. 81a–b; Simplicius 1882, pp. 222–223.

Caput VIII Distinctio duplicis formae

Ut illa, quae in contrarium adducta sunt, argumenta solvantur, sciendum est formam seu causam formalem sumi duobus modis. Accipitur enim uno modo pro illa forma quae est altera pars compositi et re distinguitur a materia in qua inhaeret; hac ratione corpus caeleste, seclusa anima movente, nec formam habet nec materiam, nempe quae sint duae partes re distinctae ex quibus iunctis caeleste corpus constituatur. Altero modo sumitur forma pro essentia seu quidditate rei: | omnis enim res habet essentiam propriam, et proprium quid est; hoc modo etiam caeleste corpus, seclusa anima, habet formam, hoc est, essentiam propriam.

Harum igitur duarum acceptionum illud est discrimen, quod priori modo accepta forma distinguitur re et^a a materia et a composito; quemadmodum enim aliud est forma, aliud materia, ita aliud est forma, aliud forma et materia si||mul iunctae. At de forma accepta pro quidditate secus est: quandoque enim sola ratione distinguuntur quidditas et id cuius est quidditas, quandoque etiam nullo modo. In illis enim quae sunt abiuncta a materia idem prorsus est quidditas atque id cuius est quidditas. Cum enim non habeant esse sensile, sed solum esse intellectile, in his quidditas ab eo cuius est quidditas, nec re, nec ratione distinguitur. In habentibus autem materiam, ubi necesse est ratione distingui esse sensile et esse intellectile, distinguitur etiam ratione quidditas ab eo cuius est quidditas, re tamen ipsa idem sunt, ut Aristoteles docet in septimo *Metaphysicorum*, contextu 20⁷³ et 21.⁷⁴ Nam quidditati hominis nil aliud in rebus respondet nisi homo ipse. Nil enim aliud est quidditas hominis, quam forma hominis in materia propria, et eam significamus per hominis definitionem, quando dicimus: homo est animal rationis particeps. Differunt autem sola ratione, quia dicitur hominis quidditas quatenus mente concipitur et intelligitur, homo autem extra animam existens, qui singularis et sensibilis est, dicitur non quidditas, sed habens quidditatem. Est enim res demonstrata et restricta ad has condiciones, hic et nunc, et ad accidentia (ut vocant) individuante, quae insequuntur nexum hunc realem formae cum materia. Singularium enim esse dicuntur ipsae quidditates; nec quia idem sint homo et hominis quidditas, nugationem

^aet om. 1607.

73 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.6, 1031a15–1031b16 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 20, f. 168vG–L).

74 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.6, 1031b16–1032a11 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 21, f. 170rD–170vG).

committimus dicendo hominem habere quidditatem, quasi dicamus ipsum habere seipsum. Etenim ad vitandam nugationem et omnem absurditatem, sufficit distinctio rationis. Patet hoc in definitione et definito: est enim idem re homo atque hominis definitio, tamen dicimus hominem habere definitionem, nec ullam nugationem committimus, quia differunt ratione.

5

Quoniam igitur caelum est individuum materiale et sensile et demonstratum, necesse est ut ratione distinguantur caelum et caeli quidditas, idque significavit Aristoteles in contextu 92 primi *De caelo*, dicens caelum esse formam, et hoc caelum esse formam in materia.⁷⁵ Non enim accipit ibi formam pro ea quae est altera pars compositi, sed pro quidditate rei materialis, quae aliud est ut sensibilis, aliud ut intellectilis. Ideo quando absolute dicimus caelum, dicimus rem intellectilem et quidditatem ipsam; quando autem dicimus hoc caelum, dicimus rem sensilem ac demonstratam, proinde quidditatem in materia et id quod appellatur habens quidditatem, nam hoc caelum sensile est id cuius est forma accepta pro quidditate. Ideo non est ignorandum Aristotelem ibi, sicuti nomine formae non intelligit illam quae est altera pars || compositi, ita nec nomine materiae materiam illam intelligere, quae est altera compositi pars distincta a forma, sed nomine formae rem ipsam totam intelligere ut habentem esse intellectile, et nomine materiae eamdem rem ut habentem esse sensile ac demonstrabile, ita ut haec duo nomina, forma et materia, ibi significant quidditatem et habens quidditatem, quae idem sunt re, ratione autem distinguuntur.

10

15

20

Est autem trita apud Aristotelem haec materiae acceptio, ut materiam sumat non pro ea quae subiicitur formae, et ex qua fit aliquid, sed pro substantia ipsa corporea extra animam existente et sensili. Hoc legere apud Simplicium possumus in primo libro *De caelo*, contextu 22⁷⁶ et 92,⁷⁷ cuius verba hic recensere operaepretium non est. Ob id non absque ratione Graeci interpretes in secundo *Physicorum*, contextu 26⁷⁸ et 71,⁷⁹ caelum vocant materiam formalem et formam materialem. Est enim materia quaedam actu per seipsam, et participat | modo quodam tum materiae, tum formae conditionibus: formae quatenus est actu per se, materiae vero quatenus est corporeum et sensile. Quamobrem est res intellectilis quatenus est forma, et

25

30

75 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

76 Simplicius 1544, I, p. 24r; Simplicius 1894, pp. 116–117.

77 Simplicius 1544, I, pp. 60r–v; Simplicius 1894, p. 274.

78 Aristoteles, *Physica*, II.2, 194b8–15 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 26, f. 58vH–I).

79 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a28–31 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 71, f. 74rA–B).

||284

|196

res sensibilis, quatenus est materia; et est materia habens formam et forma in materia, absque reali distinctione materiae et formae. Quare appellari potest et habens formam, et habens materiam, ex sola distinctione rationis, quam modo declaravimus.

Caput IX Solutio argumentorum Thomae et Aegidii

5

Argumenta Latinorum quae antea adduximus per ea quae modo dicta sunt facile solvuntur.⁸⁰ Nam ad argumentum Thomae si maior propositio sano modo intelligatur, dicimus totum concedi posse. Nam maior erat “omne quod extra animam actu existit, aut est actus, aut habens actum”, in qua si sumatur actus lata significatione, prout complectitur et formam, quae est altera pars compositi, et formam pro essentia acceptam, vera est propositio. Per eam tamen non ostenditur caelum esse compositum, sed solum ostenditur caelum habere actum altero duorum modorum, nempe vel formam quae est altera pars compositi, vel formam pro quidditate acceptam. Si vero sumatur actus proprie pro forma quae est altera pars compositi, neganda est illa maior. Dicimus enim dari aliquid quod neque est talis forma, neque talem formam habens. Huiusmodi enim esse dicimus caeleste corpus. Quare insufficiens est haec Thomae divisio, cum dicit omne existens vel esse actum talem, vel habere talem actum.

||285 Quod si dicat se in hoc argumento non essentiam || respicere, sed existentiam, quae est quiddam additum essentiae, adhuc eadem responsione utemur. Sicut enim forma est essentia rei, ita dat etiam actu existere, nec magis forma pars altera compositi, quam propria quidditas rei simplicis. Nam corpus caeleste est materia existens per se, quoniam ex sua natura proprium habet complementum, quo existit actu sine ope alicuius externi. Quoniam igitur caelum est individuum actu existens, debet esse aut purus actus, aut habens actum. Non est autem actus, ergo habens actum: non quidem formam re distinctam a materia, sed propriam essentiam, et proprium complementum quo sine alicuius ope est aptum per se actu existere. Intellego autem proprium complementum non ratione operationis, sed ratione solius esse. Quemadmodum enim navis non est apta per se operari sine nauta, ita nec caelum sine anima movente. Attamen existit navis per seipsam sine ope nautae. Sic igitur et orbis caelestis talem habet naturam et essentiam, ut sine alicuius adminiculo per se existat actu. Patet igitur hoc argumento non

80 See above ch. 2.

ostendi caeleste corpus constare ex materia et forma re distinctis, nam si hoc ita probari posset, facile Aristoteli fuisset in primo libro *Physicae auscultationis* demonstrare naturalia corpora ex materia et forma constare, dicendo omne quod extra animam actu existit, aut est actus, aut habens actum. Non fuisse tamen argumentum Aristotele dignum, quia vanum est, ut ostendimus. 5

Sic etiam solvendum est argumentum quod Thomistae sumunt ex Aristotele in contextu 12 octavi *Metaphysicorum*,⁸¹ ubi dicit caelum habere materiam, sed non talem qualem habent inferiora corpora. Sic enim significare videtur caelum esse compositum, et ex materia et forma constare, quoniam nihil dicitur habere seipsum: quare si caelum habet materiam, non est simplex materia. Nos vero iam diximus tritum et vulgatum esse in philosophia hunc mudum loquendi, “hoc habet hoc”, etiam absque reali distinctione habentis et rei habitae, sicuti quando dicimus aliquid habere definitionem. Dicere etiam possumus caelum, quatenus est animatum, esse vere compositum et ita habere materiam et formam re distinctas. Habet enim mentem moventem, quae est instar formae, et orbem, qui est instar materiae: quare nullius roboris est argumentum hoc. 10 15

Ad alteram vero partem argumenti Thomae non opus est respondere. Hoc enim constituto, quod orbis caelestis non sit compositus, sed sit materia per se actu existens, concedimus esse materiam diversae rationis a materia inferiorum. 20

Ad argumentum Aegidii⁸² sumptum ex contextu 92 primi libri *De caelo*,⁸³ si formamumat pro quidditate et materiam illi respondentem, sic||ut antea declaravimus, dicimus totum esse concedendum: quia necesse est ut omne individuum sensile habeat suam quidditatem ratione distinctam ab habente quidditatem, quod ibi vocatur materia. At si intelligat formam et materiam, quae sint duae partes compositi re distinctae, neganda est propositio maior: non est enim necessarium ut omne individuum sensile constet ex materia et forma re distinctis, neque hoc vult ibi Aristoteles, ut cuilibet eum locum et scopum philosophi consideranti manifestum esse potest. Hoc igitur argumento non ostenditur id quod Aegidius probare vult. 25 30

81 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.4, 1044a29–1044b10 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 12, f. 219vH–K).

82 See above ch. 2.

83 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, V, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

**Caput x Dubia quae ostendunt in caelo non esse naturam, et variae
hac de re sententiae**

Superest ut consideremus an in caelo sit natura, et tale principium motus ut caelum quoque sub definitione naturae contineatur. Non videtur res haec carere difficultate, si vera illa sunt quae alias de natura diximus.⁸⁴ Nam si natura est sola forma, materia vero per se non est natura, sed solum quatenus habet potestatem recipiendi formam, quae est natura, hoc est, quatenus est idem potestate quod forma actu, non videtur caelum habere naturam. Nam Intelligentiam, a qua movetur, non possumus naturam appellare, cum sit abiuncta a materia, natura vero cuiusque rei dicatur propria eius forma quae ipsam constituit et materiam informat. Quemadmodum enim nauta non dicitur natura navis, ita nec anima caelestis dici potest natura caeli, sed est supra naturam. Ob id Aristoteles in 4 contextu secundi *Physicorum* dixit naturam semper esse in subiecto;⁸⁵ forma enim materialis inhaeret subiectae materiae, quam informat ac perficit; anima vero caelestis non est in orbe ut in subiecto, cum sit substantia per se existens et abiuncta a substantia orbis, licet illi gubernando assistens. Sed neque orbis videtur posse appellari natura, cum sit simplex materia, si sola forma est natura, materia vero per se non est natura, sed per formam quam respicit. Orbis enim nullam respicit formam a qua recipiat esse, sed est materia actu per seipsam. Quoniam igitur materia sine forma non potest appellari natura, non videtur orbis dici posse natura caeli: nulla igitur in caelo est natura. Hoc autem si verum est, inde inferri videtur motum caeli non esse naturalem, cum a natura caeli non proveniat.

Ob id non defuere qui dixerint neque motum caeli esse naturalem, neque inesse in caelo naturam, quae Alberti, et Scoti, et Durandi opinio fuit. Alii vero naturalem quidem esse motum caeli, et in caelo naturam esse asseruerunt, diversam tamen ab illa quae in secundo *Physicorum* definitur: || proinde sub ea definitione naturam caelicam non contineri. Quibus autem argumentis utraque secta nitatur, non referam, quia sunt quamplurima, et ea legere quisque potest apud Benedictum Pererium in libro suo *De principiis*, ubi et ambo haec dogmata rite confutantur, et omnia eorum argumenta tum diligenter exponuntur, tum etiam optime solvuntur.⁸⁶ Nam illa quae ab aliis recte tradita sunt, ad libros nostros transferre, ut aliorum scriptis volu-

84 See Zabarella, *De natura*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. iv).

85 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b32–35 (Aristoteles 1562, iv, lib. II, t/c 4, f. 49vL).

86 Pereira 1585, VII, ch. 6, pp. 412–413.

men nostrum excrescat, consilii nostri non est, praesertim quando id fieri non posset absque magna sermonis prolixitate, quod utique hac in re contingeret.

198 Omissa igitur adversus eos disputatione, nunc satis nobis sit hanc | tan-
quam veram et dictis Aristotelis consentaneam sententiam statuere. Motum 5
caeli esse naturalem, et in caelo talem esse naturam, quae sub naturae defi-
nitione ab Aristotele in secundo *Physicorum* tradita contineatur per quam-
dam similitudinem et analogiam, quae Graecorum interpretum et Averrois
opinio fuit; eamque ex Aristotele satis manifeste sumimus in contextu 5
primi *De caelo*, ubi repetens definitionem naturae in secundo *Physicorum* 10
traditam, motum in illa acceptum dividit in rectum et circularem:⁸⁷ quare
asserit in caelo esse naturam et internum principium motus. Praeterea, in eo
primo libro frequenter motum circularem inquit esse quinto corpori natura-
lem, et ab eius natura prodeuntem. In primo quoque contextu tertii *De caelo* 15
nominat caelum inter corpora naturalia;⁸⁸ at naturale est id quod naturam
habet: quare secundum Aristotelem in caelo est natura, eaque talis cui com-
petat definitio naturae quam in contextu 3 secundi *Physicae auscultationis*
Aristoteles tradidit.⁸⁹

Hoc igitur constituto, modum tantummodo considerare oportet quo in
caelo natura inest. Cum enim non eadem prorsus ratione qua in corporibus 20
inferioribus sit in caelo natura, multi in eum errorem ducti sunt, ut dixerint
naturam in caelo non inesse. Hoc igitur est a nobis in praesentia consideran-
dum.

Caput XI Quomodo sit in caelo natura, et quomodo caeli motus dicatur naturalis

25

Tota huiusce rei difficultas tolletur si declaraverimus quomodo proportionem
quadam ac similitudine caelesti corpori illa quae de inferiorum natura alibi
diximus accommodentur. Quoniam igitur natura in his inferioribus est
forma quae distinguitur re a materia, et quatenus est forma est principium
motus activum, et quatenus est in materia est principium motus passivum, 30
quia facit in materia propensionem ad talem motum recipiendum, non ad
aliud, materia vero secundum se nullum respicit determinatum motum,

87 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b15–22 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 5, f. 3vM–4rA).

88 Aristoteles, *De caelo*, III.1, 298a23–298b9 (Aristoteles 1562, v, lib. III, t/c 1, f. 172vI–L).

89 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

||288 cum aequae sit apta || ad omnes, sed coarctatur a forma, et fit propensa ad statutum motum recipiendum, et hac ratione est principium motus passivum, non per se, sed per formam, ita ut non duo principia motus passiva dicamus, sed unum, dum dicimus formam ut in materia et materiam ut tali forma praeditam: ideo haec eadem principia in caelesti corpore quaerere 5 vanum est, ubi neque est forma materiam informans, neque materia actuata, seu perfecta a forma.

Attamen cum illa materia iam sit actu existens, et ad certam naturam coarctata ac determinata, non quidem per formam, sed per semetipsam, de hac idem dicere possumus, atque etiam debemus, quod de materia inferiorum per formam actuata alibi diximus: si enim materia secundum se ad nullum statutum motum propensa est, sed aequae ad omnes, ita ut nullus motus ei violentus dici possit, quatenus vero a forma perficitur et coarctatur, ita propensionem adipiscitur ad certum aliquem motum, non ad alium, siquidem talis propensio non potest nisi ab actu provenire, sic materia caeli, cum sit iam per se determinatae naturae, propensionem habet ad recipiendum solum motum in orbem, non aliquem alium, et ita est principium motus passivum. Quod idem denotamus dicendo propriam caeli formam, hoc est, quidditatem, esse in eo principium motus passivum, prout est quidditas materialis, ita ut illa possit appellari natura caeli qua caelum est naturaliter 20 mobile in orbem.

At principium motus activum internum in caelo nullum est. Cum enim in his inferioribus forma secundum se, et quatenus est forma, sit principium motus activum, in caelo autem nulla sit forma re distincta a materia, non est in caelo principium motus activum quod in ipso insitum sit, 25 quia necesse | est re distinctam esse formam a materia, si forma debeat vim habere movendi. Solum igitur passivum internum motus principium in caelo est, sed quia nullum patiens ducit se de potestate ad actum, ideoque omni patienti assignatum est a natura aliquod agens a quo patiat, data est caelo anima motrix tanquam externum principium quod natura caeli appelli 30 lari non potest, cum illo tamen ita conveniens, ut tanto motu sit apta movere, quanto orbis est aptus moveri.

Quod significavit pulcherrime Alexander in 34 contextu duodecimi *Metaphysicorum*,⁹⁰ dicens eundem in caelo esse motum animae et naturae, et animam movere per mediam naturam; quod postea declarans inquit 35 naturam in caelo esse aptitudinem et propensionem quamdam ad certum motum recipiendum. Ab anima vero tribui ipsum transeundi actum ad

90 Alexander Aphrodisiensis 1536, XII, p. 393; Alexander Aphrodisiensis 1891, p. 706.

||289 quem orbes sunt per naturam proclives: sic enim dicit in corpore caelesti
 insitam esse propensionem recipiendi quem||dam statutum motum, haec
 autem est principium motus passivum, et hanc solam vocat naturam caeli,
 eamque distinguit ab anima tanquam a principio quodam externo a quo
 orbis non recipit esse. Cum ergo distinguat in caelo animam a natura, et ani- 5
 mam dicat esse principium activum, naturam vero passivum, absque dubio
 nullum in caelo naturam ponit nisi quae sit principium motus passivum,
 quoniam anima illa non est caeli natura.

Quod enim anima animalis mortalis dicatur eiusdem esse naturae,^a id fit
 quia est forma informans materiam, et dans esse animali; at anima caeli, 10
 cum non det esse caelo, illius natura appellari non potest. Ad significandum
 autem proportionem magnam ac perfectam convenientiam motoris cum
 moto et principii activi cum passivo, dixit Alexander eundem esse in caelo
 motum animae et naturae, quia eodem motu natura caeli facit ipsum aptum
 moveri, quo anima est apta movere. 15

Hoc idem ex Aristotele colligitur in 6 contextu secundi libri *De caelo*,⁹¹
 ubi dicit animam caelestem movere caelum eo motu quo ipsum est aptum
 natura moveri. Quia si aliter moveret quam ipsum sit aptum moveri, motus
 ille esset violentus et anima in movendo fatigaretur, quia natura caeli repu-
 gnaret, quod mortalibus animalibus evenit. Naturam ergo caeli vocat Ari- 20
 stoteles quiddam distinctum ab anima motrice, et eam dicit esse passivum
 tantum principium a quo habet orbis naturalem propensionem, ut tanto
 motu moveatur.

Ex his rationem colligere possumus erroris Durandi, qui in secundo libro
Sententiarum, distinctione 14, quaestione 2,⁹² efficaciter tuetur motum caeli 25
 non esse naturalem. Id enim quod eum in errorem duxit fuit quod solum
 respexit principium motus activum, quasi natura nunquam sit principium
 passivum, sed semper activum, quod tamen negatur expresse ab Aristotele
 in contextu 32 octavi *Physicorum*.⁹³ Cum igitur principium activum motus
 caeli sit anima caeli, quae non est forma dans esse caelo, quales sunt animae 30
 animalium mortalium, ipse constanter negavit motum caeli fieri a natura;
 et eius sententia vera est de principio activo, quia motus ille non habet tale
 principium activum, quod caeli possit vocari natura.

^anaturae 1607] natura 1590^v.

91 Aristoteles, *De caelo*, II.1, 284a27–284b5 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 6, f. 98rA–B).

92 Durando 1563, II, dist. 14, q. 2, f. 135ra–b.

93 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vG–H).

Est igitur caelesti corpori cum his inferioribus et similitudo aliqua et
 ||290 dissimilitudo. Simi||lia namque in eo sunt, quod utraque habent principium
 motus passivum internum quo propensa sunt ad statutos quosdam motus
 recipiendos, qui soli sunt eis naturales, et hoc in utrisque est materia ut
 actuata, seu forma ut in materia. Dissimilia autem sunt, quoniam in his 5
 inferioribus materia actuatur per formam re distinctam ab ipsa, materia vero
 caeli per semetipsam est actu, et per se est talis determinatae naturae. Hinc
 alterum discrimen oritur, quod in his forma est etiam principium motus
 activum, cum sit re distincta a materia, in caelo autem actus ille non potest
 esse principium activum eiusdem motus, cum non sit re a materia distinctus. 10
 Quamobrem indiguit caelum externo principio a quo moveretur, sicuti navis
 habet propensionem et aptitudinem ad motum navigationis recipiendum,
 |200 sed eget motore externo a quo | moveatur.

Motus igitur caeli est vere naturalis, quoniam internum eius principium
 in caelo est, idque satis est ut ille motus dici possit naturalis, quoniam Ari- 15
 stoteles in definitione naturae indistincte accepit principium motus, seu
 activum, seu passivum. Ratione autem principii activi motus caeli non est
 naturalis proprie loquendo, sed fit a principio supernaturali. Tamen per qua-
 mdam similitudinem dici potest hac quoque ratione naturalis, quoniam
 anima caeli, etsi non est caeli natura, movet tamen ad modum naturae, et 20
 licet secundum suam substantiam non sit res naturalis, est tamen princi-
 pium naturale, quia quatenus est movens, est causa effectus naturalis, et ita
 pertinens ad scientiam naturalem, quod significavit Aristoteles in contextu
 73 dicens caelestes motores movere physice, non esse tamen res physicas.⁹⁴

Possumus autem hac de re Averroem legere in commentario 5 primi libri 25
De caelo,⁹⁵ ubi omnino negat animam caelestem esse caeli naturam, nisi
 secundum quamdam similitudinem, quatenus ita movet caeleste corpus,
 ut forma materialis, quae vere est natura, movet corpora inferiora; revera
 tamen inquit solam caeli materiam, ut per se actuatam, esse naturam caeli
 appellandam, et principium motus passivum tantum, quemadmodum nos 30
 modo declaravimus, qui hac in re Averrois sententiam ad unguem secuti
 sumus.

94 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a35–198b2 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 73, f. 74vK).

95 Averroes 1562, V, lib. I, t/c 5, f. 5rA–5vM.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Motu Ignis in Orbem

|201
||291

Caput I Proponitur quaestio et solutio Conciliatoris

Cum totum elementum ignis et magna etiam aeris pars a caelo in orbem circumvolvatur, ut ait Aristoteles in primo libro *Meteorologicorum*,¹ idque fiat perpetuo secundum Aristotelem, qui mundum aeternum esse existimavit,² sitque motus ille igni et aeri praeter naturam, cum fiat ab externo principio, dubium maximum de eo apud omnes sectatores Aristotelis ortum est quomodo motus, qui praeter naturam est, possit esse perpetuus, quandoquidem Aristoteles in 15 contextu primi libri *De caelo* dixit ea quae sunt praeter naturam citissime interire;³ unde sumitur vulgata illa propositio, “nullum violentum potest esse perpetuum”, quam etiam aperte pronuntiavit Aristoteles in contextu 17 secundi libri.⁴

Difficultas haec non levis est et interpretibus Aristotelis magnum negotium facessit, cum pugnare invicem videantur hae duae propositiones: nullum violentum est perpetuum, et ignis perpetuo fertur circa medium. Ideo multi ad hanc tollendam difficultatem varia dixerunt.

Conciliator in Differentia 14,⁵ considerans propositionem illam, “nullum violentum est perpetuum”, inquit nullam ex ea oriri difficultatem, si intelligatur cum hac limitatione: nisi habeat causam perpetuantem. Per hoc igitur solvit dubium de motu ignis in orbem, dicens motum illum et violentum esse, et perpetuum, quia causam habet suae perpetuitatis, nempe motum caeli perpetuum secundum Aristotelem; at nisi causam haberet perpetuantem, utique motus ille, cum sit praeter naturam, non posset esse perpetuus.

1 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340a19 ff.

2 See Aristoteles, *De caelo*, I.10–12, 279b3 ff.

3 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269b3–11 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 15, f. 11rD–F).

4 Aristoteles, *De caelo*, II.3, 286a17 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 17, f. 105rA): “οὐθὲν γὰρ παρὰ φύσιν ἀϊδίον”. “nam nihil praeter naturam sempiternum est”.

5 Petrus de Abano 1565, Diff. 14, ff. 21v–23r.

Caput II Impugnatio sententiae Conciliatoris

Sed doctissimus iste vir nihil revera dicit quod hanc difficultatem tollat, cum rem declaret per semetipsam: docet enim Aristoteles in initio secundi libri *Posteriorum analyticorum* omnem quaestionem esse quaestionem causae;⁶ quaerere enim an res aliqua sit est quaerere an detur causa aliqua illius rei; 5
 ||292 quaerere autem cur res illa sit est || quaerere quaenam sit illa causa, ut quaerere an Luna obscuretur est quaerere an causa aliqua detur obscurationis Lunae; quaerere autem cur Luna obscuretur est quaerere quaenam sit illa causa. Omnis igitur quaestio est quaestio causae, etiam illa qua quaeritur an res sit; siquidem quicquid est causam aliquam habet qua est. 10

Quando igitur quaerimus an detur aliquod violentum perpetuum, quaerimus | an detur aliqua causa perpetuitatis violenti, si verum est id quod 1202
 ab Aristotele ibi de quaestionibus traditur. Ideo quando Conciliator inquit esse tunc violentum perpetuum, quando causam habet suae perpetuitatis, perinde est ac si dicat dari tunc violentum perpetuum, quando datur violentum perpetuum; seu tunc dari causam ut violentum sit perpetuum, quando datur causa ut violentum sit perpetuum. Quare Conciliator ad hanc difficultatem nihil revera dicit, sed propositionem praedictam limitat per semetipsam. 15

Praeterea, si haec solutio admittatur, nullius momenti redditur ratio Aristotelis in contextu 17 secundi libri *De caelo*.⁷ Quando enim rationem adducens cur motus caeli sit naturalis, inquit nisi esset naturalis non posset esse perpetuus, quia nullum praeter naturam est sempiternum, rationem hanc facile solvere possemus dicendo motum caeli esse praeter naturam, perpetuum tamen, quia causam habet aeternam suae perpetuitatis. 20

Sed huius viri error tunc clare inspicietur, quando rationem cognoverimus cur nequeat violentum perpetuari: nam si repugnat violento perpetuitas, nulla est causa quae ipsum perpetuare possit. 25

Caput III Multorum communis opinio

Est communis multorum sententia quod dubium hoc solvatur per distinctione violenti. Duplex enim est violentum: unum quod est contrarium naturali et inimicum naturae illius rei cui dicitur violentum; alterum vero quod 30

6 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.1, 89b23–35.

7 Aristoteles, *De caelo*, II.3, 286a3–21 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 17, f. 104v1–105rA).

neque naturale est, neque contrarium naturae, sed medium inter haec. Dicunt igitur propositionem illam Aristotelis, “nullum violentum est perpetuum”, veram esse de illo violento quod est contrarium naturali, cuiusmodi esse negant motum ignis et aeris in orbem. Hunc enim inquiunt neque naturalem esse his elementis, neque contrarium naturae ipsorum, sed medium inter naturalem et contrarium naturae,^a proinde posse esse perpetuum. 5

Hunc motum medium inter naturalem et vere violentum posuit Averroes in commentario 20 tertii libri *De caelo*,⁸ et in secundo *Meteorologicorum*, capite 2,⁹ ubi dicit motum ignis et aeris circa medium non esse naturalem, neque violentum, sed medio modo se habere. Hunc etiam posuit Thomas in contextu 10 primi libri *De caelo*,¹⁰ dicens motum ignis in orbem nec esse secundum naturam, nec contra naturam, sed supra naturam. Eiusdem etiam mentionem facit Simplicius passim in libris *De caelo*, ut ibi videre est; eius enim verba non refero.¹¹ 10

Caput IV Argumentatio Zimarae contra communem sententiam, et ipsius^b opinio 15

Adversus hanc communem opinionem aliqui invehuntur. Primum quidem Zimara in suo Theoremate 19,¹² ubi omnino negat motum illum medium inter naturalem et violentum, ipsumque evertere nititur. Obiicit primo auctoritatem Aristotelis, qui nullibi mentionem huius medii fecit, neque alium motum cognovit quam naturalem et violentum, sumendo violentum pro eo qui est contrarius naturali. Nam in septimo libro *Physicae auscultationis* inquit omnem motum vel ab interno vel ab externo principio fieri, et illum esse naturalem, hunc autem violentum, quem etiam dividit in pulsionem, tractionem, vectionem et vertiginem.¹³ In tertio etiam libro *De moribus ad Nicomachum*, definiens Aristoteles violentum, inquit esse illud cuius principium extra est,¹⁴ quare omnis motus factus ab externo principio apud Aristotelem eiusdem est conditionis et eodem modo | violentus, proinde etiam 203

^aipsorum ... naturae om. 1607. ^beius 1607.

8 Averroes 1562, v. lib. III, t/c 20, ff. 187rB–188rA.

9 Averroes 1562, v: *In Meteor.*, ch. 2, f. 433vL ff.

10 Thomas Aquinas, *In Aristotelis De caelo*, I, lect. 4, n. 6.

11 Simplicius 1544, II, pp. 6v–16v; Simplicius 1894, pp. 19–38.

12 Zimara 1564, prop. 14, ff. 14vb–15rb.

13 See Aristoteles, *Physica*, VII.2, 243a11–21.

14 See Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, III.1, 1110b1–3.

motus ignis circa medium est eius modi. Praeterea, in contextu 76¹⁵ et 77,¹⁶ primi libri *De caelo*, probare volens Aristoteles unum tantum esse mundum, inter alia fundamenta hoc statuit: omnia quae moventur aut moveri natura aut violentia; at si tertius ille medius motus daretur, ratio illa Aristotelis facile solvi posset, negando hanc esse sufficientem enumerationem, ut argumen- 5
tum illud Aristotelis considerantibus manifestum est.

Hac igitur sententia reiecta, propriam ipse profert, quae est: per se nullum violentum potest esse perpetuum, per accidens tamen potest violentum perpetuari. Intelligit autem “per se” illud quod est ex consilio et intentione 10
agentis, “per accidens” vero quod fit^a praeter agentis consilium: quoniam igitur (inquit) nulla causa sibi proponit efficiendum effectum violentum qui perpetuo duraturus sit, ideo per se nullum datur violentum perpetuum. Nam caelum quoque, dum movetur et ignem movet, non id spectat, ut ignem perpetuo circumferat, quare non per se effectum illum perpetuum producit; circumvolvitur tamen ignis perpetuo praeter consilium agentis, ideoque 15
per accidens, quia cum oportuerit in ipso caeli contactu esse ele||mentum ignis, accidit igni haec necessitas, ut simul cum caelo circumferatur. Per se igitur nullum violentum est perpetuum, per accidens tamen potest aliquod violentum perpetuari.

Caput v Impugnatio sententiae et solutio argumentorum Zimarae 20

Haec Zimarae opinio recipienda non est, et maxime refellitur ea ipsa ratione qua motus videtur Aristoteles ad dicendum nullum violentum posse esse perpetuum. Nulla enim alia ratione magis ductus esse videtur, quam hac: quia violentum est contrarium naturae, contraria vero inter se pugnant, seque mutuo interimere nituntur; necesse est igitur ut id quod est contra- 25
rium naturae illam oppugnet, et illa contra repugnet, quia quaelibet res nititur se conservare. Et ea pugna non potest esse perpetua, quoniam alterum contrariorum tandem vincere ac pellere alterum necesse est. Vel enim ipsa rei natura id quod ipsi contrarium est eandem repellit, vel succum- 30
bit, et a contrario oppugnante opprimitur atque interimitur. Horum autem utrumlibet eveniat, non potest illa violentia perpetuari, cum vel ipsa tollatur superato contrario, vel rei natura interempta desinat illud esse contra natu-

^afit *om.* 1607.

15 Aristoteles, *De caelo*, I.8, 276a17–28 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 76, f. 51rD).

16 Aristoteles, *De caelo*, I.8, 276a28–31 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 77, f. 51vK).

ram, cum nulla amplius eiusce rei natura existat. Hoc respiciens Averroes in commentario 17 secundi libri *De caelo*,¹⁷ dixit non dari violentum absque naturali, quia necesse est ut id quod est praeter naturam praesupponat ipsam naturam: quoniam igitur non potest aliquid dici contrarium naturae, nisi existente illa natura, fieri nullo modo potest ut aliquid violentum et contrarium naturae perpetuetur, siquidem pugna, ut diximus, non potest esse perpetua.

Si haec est vera ratio cur nullum violentum perpetuari queat, sententia Zimarae defendi non potest. Cum enim apud ipsum non detur motus medius, sed omnis motus vel sit secundum naturam vel contra naturam, motus ignis in orbem, cum secundum naturam dici nequeat, quia fit ab externo, non ab interno principio, erit ergo contra naturam. Itaque vel a natura ignis tandem expelletur vel ipsam oppugnabit ac perimet; atqui repelli non potest, cum fiat ab agente aeterno et impatibili: ipse igitur tandem superabit ac perdet naturam ignis, si est illi contrarius. Fieri enim non potest ut ignis sub illa affectione suae naturae contraria servari perpetuo possit. Perempta autem ignis natura motus ille non potest amplius dici violentus et praeter naturam igni, imo neque appellari amplius poterit motus ignis, nullo existente igni. Perpetuus igitur motus ille esse non potest, si est con|tra naturam ignis. Quod si inficietur Zimara motum illum pugnare cum natura ignis et illi esse contrarium, iam fatetur motum medium, quem negaverat: quid enim est motus medius nisi ille qui neque a rei natura prove||nit, neque illi contrarius est?

Vanum etiam est illud quod Zimara dicit, motum ignis in orbem perpetuari per accidens quia praeter consilium moventis <est>. Nam ut ei condonemus motum illum esse praeter agentis consilium, non ob id possibilis redditur eius perpetuatio, si est contrarius naturae ignis. Nam ratio nunc a nobis adducta demonstrat necessarium esse ut vel natura ignis succumbat ac pereat, vel motum illum repellat tanquam sibi contrarium. Nullius igitur momenti est consilium agentis, quia sive ex eius consilio, sive praeter eius consilium circumferatur ignis, non potest perpetuo circumduci si motus ille est ipsius naturae contrarius.

Patet etiam opinionem hanc Zimarae evertere argumentum Aristotelis in contextu 15 primi libri *De caelo*,¹⁸ et in 17 secundi quando dicit: motus caeli est naturalis quia nullum praeter naturam est sempiternum.¹⁹ Solvi enim

¹⁷ Averroes 1562, v, lib. II, t/c 17, f. 107rD–E.

¹⁸ Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269b3–13 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 15, f. 11rD–F).

¹⁹ Aristoteles, *De caelo*, II.3, 286a2–21 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 17, ff. 105vK–106rA).

posset argumentum hoc dicendo motum caeli esse praeter naturam, aeternum tamen, quia perpetuatur per accidens et praeter consilium moventis.

Sed revera nullo pacto admittendum est id quod Zimara dicit, circumductionem ignis fieri praeter consilium moventis, nisi etiam dicamus caelestia corpora regere per accidens haec inferiora, et hoc regimen esse praeter illorum consilium. Hoc tamen minime dicendum est, quia (ut Averroes ait in commentario 17 secundi libri^a *De caelo*)²⁰ gubernare inferiorem mundum est finis caelestium corporum, saltem secundarius, quod idem etiam ex Aristotele sumitur in secundo capite primi libri *Meteorologicorum*,²¹ et quisquis hoc neget negat necessarium rerum ordinem et connexum in universo: cum igitur necessarium omnino sit his inferioribus gubernari a superioribus, a quibus et producantur et conservantur, necesse est ut ex naturae consilio, non praeter consilium, inferiora corpora a superioribus moveantur atque regantur. Peculiariter autem de duobus elementis igni et aere ibidem in capite 4 ab Aristotele hoc declaratur,²² dum dicit elementa calida a motu caeli habere calorem, et ita conservari; nisi enim circumferretur ignis a caelo, non posset eius natura servari. Itaque si motus ille in orbem conservat naturam ignis, ut mox declarabimus, caelestium autem corporum finis est regere et conservare haec inferiora, necesse est ex eorum consilio fieri ut ignis perpetuo circa medium feratur, quare non est per accidens, ut Zimara dicit.

Ad argumenta Zimarae facile est respondere. Dico enim Aristotelem in septimo *Physicorum* lata significatione sumere motum violentum pro omni motu qui fiat ab externo principio. Ideo ibi nomine violenti non solum ille intelligitur, qui est contrarius naturae moti et cum eius repugnantia, sed etiam ille qui fit neque repugnante neque vim conferente mobili, qualis est in igne motus in orbem. Quapropter concedam illum reduci ad tractionem, || vel ad vertiginem.

Sic etiam in tertio libro *De moribus* sumitur late violentum pro omni habente principium extra, quamobrem ea definitione comprehenditur non solum motus contrarius naturae, sed etiam ille qui inter naturalem et naturae contrarium medius est. Idcirco non est ignorandum quod proprie loquendo latius patet violentum, quam contra naturam. Nam violentum vocatur id omne quod fit ab externo principio absque ulla ope naturae recipientis; at contra naturam dicitur illud solum quod est inimicum naturae,

^alib. 1 1607.

²⁰ Averroes 1562, v, lib. II, t/c 17, f. 106vG–L.

²¹ Aristoteles, *Meteorologica*, I.2, 339a20–25.

²² Aristoteles, *Meteorologica*, I.4, 341b6–24.

proinde est cum repugnantia patientis; in usu tamen est positum ut sumatur violentum pro eo quod est contrarium naturae, et haec duo idem significant.

Argumentum quoque sumptum ex contextu 76 (et) 77, primi libri *De caelo*, leve est, quoniam Aristoteles in toto libro illo de solis simplicibus motibus loquitur. Quare ex his solis argumentum sumit ad mundi unitatem probandam. Simplex autem motus non potest esse medius inter naturalem et contrarium naturae, sed necessario vel naturalis est, vel naturae contrarius, ut in eorum librorum interpretatione demonstravimus. Motus autem ignis | circa medium non est simplex, sed mistus, ut Averroes ait,²³ et ut considerantibus manifestum est. Cum enim non fiat absque confusione ac perturbatione partium, non servatur in his perpetua aequidistantia a centro mundi. Recte igitur Aristoteles dixit omnia quae moventur, nempe simplici motu, aut moveri natura aut contra naturam. Vana igitur esse argumenta Zimarae, manifestum est.

Caput VI Aliorum argumentatio contra eamdem communem sententiam, et ipsorum opinio

Alii vero hanc eamdem communem sententiam alia ratione oppugnare nituntur. Nam motum quidem illum medium quem negavit Zimara ipsi concedunt, tamen dicunt illam Aristotelis propositionem, “nullum violentum est^a perpetuum”, de hoc quoque veram esse, non solum de illo qui est contrarius naturae, ita ut universe vera sit de omni motu qui non sit secundum naturam. Sive enim sit contrarius naturae, sive medius inter naturalem et contrarium naturali, non potest esse perpetuus, cum hoc tamen discrimine, quod de illo qui est contrarius naturali absolute et absque ulla distinctione dicendum est ipsum non posse perpetuari. Ratio namque iam a nobis adducta hoc demonstrat, quoniam perseverantibus in pugna duobus contrariis necesse est ut tandem alterum deficiat atque succumbat. De motu autem medio, qui non est contrarius naturali, qualis est motus ignis in orbem, dicunt non absolute veram esse propositionem, sed cum quadam distinctione.

Potest enim considerari duobus modis: uno modo ut relatus ad ignem in quo inest; quo||niam enim est praeter naturam ipsius ignis, hac ratione

^aesse 1607.

23 Averroes 1562, v. lib. III, t/c 20, ff. 187rB–188rA; Averroes 1562, v: *In Meteor.*, ch. 2, f. 433vL ff.

notat quamdam extraneitatem a statu naturali; neque est aptus perpetuari, quia nihil tale est perpetuum; altero modo considerari potest ut relatus ad causam a qua producitur; cum enim producatur a caelo et sit ipsemet caeli motus, qui cum elementis per contactum communicatur, hac ratione potest esse perpetuus. Quoniam enim naturae ignis non est contrarius, 5 neque illi repugnat, necesse est, si caelum semper movetur, ut ipse quoque ignis semper moveatur; siquidem fieri non potest quin caelum tangens ignem circumferat ipsum perpetuo, si ipsum quoque perpetuo circumferatur.

Comprobant hi hanc suam opinionem considerando ea quae dicuntur 10 ab Aristotele in contextu 17 secundi libri *De caelo*,²⁴ ubi dicitur motum^a caeli esse secundum naturam, quia est sempiternus. Nullum enim quod sit praeter naturam est sempiternum. Sumit autem ibi Aristoteles “praeter naturam” late, prout complectitur etiam illud quod non est contrarium naturae, quia ratio quam statim ad hoc probandum subiungit, non minus de 15 hoc probat, quam de illo quod est contrarium naturae, nam affert Aristoteles hanc rationem quia id quod est praeter naturam est posterius naturali. Haec autem est communis conditio utriusque violenti, quia naturale est prius omni accidentali, tam eo quod est contrarium quam eo quod non est contrarium. Quemadmodum enim dicere non possumus aliquid esse contra 20 naturam ignis, nisi praesupposita ignis natura, ita nec supra naturam, nec ullo modo praeter naturam, nisi eam ipsam naturam praesupponamus.

Caput VII Dictae sententiae confutatio

Hanc sententiam ego ab Aristotele alienam esse puto, veram autem communem multorum opinionem a qua isti recesserunt. 25

Primum quidem videntur incidere in sententiam Conciliatoris quam ipsimet confutaverant.²⁵ Nam dicere nullum productum ab externo principio 206 esse perpetuum secundum se, posse tamen a sua causa perpetuari, est dicere nullum violentum esse perpetuum, nisi causam aliquam habeat suae perpetuitatis, quae Conciliatoris opinio fuit. 30

Praeterea, quando dicunt motum ignis in orbem esse per se corruptibilem, quaerendum ab eis est qua potentia dicant ipsum esse aptum deficere,

^amotus 1607.

24 Aristoteles, *De caelo*, 11.3, 286a2–21 (Aristoteles 1562, v, lib. 11, t/c 17, ff. 105vK–106rA).

25 See above chapter 1.

an naturali potentia, an logica. Si dicant naturali, necesse est ut aliquando
desinat motus ille, quoniam potentia naturalis non potest esse frustra, sed
necessarium omnino est eam aliquando duci ad actum. Nam potest igitur
ab ulla externa causa perpetuari, sicuti non potest solum facere ut hic
equus servetur aeternus si naturalem habet potentiam ad interitum. Si vero
||298 dicant || potentia logica, ut dicere videntur, ab hac non potest ille motus
nominari corruptibilis, quoniam a potentia logica non sumitur alicuius rei
nominatio, sed ab actu. Homo enim, quatenus est animal, habet potentiam
logicam ut sit asinus. Dicimus enim homini quatenus animali non repugnare
esse asino, non tamen ob id licet hominem appellare asinum, sed vocatur
homo quia est actu homo. Sic itaque nec motum ignis in orbem possumus
ex potentia logica vocare corruptibilem, sed ab actu est vocandus aeternus,
cum reipsa aeternus sit. Aristoteles igitur non recte loqueretur dicens omne
violentum esse corruptibile, si daretur aliquod violentum aeternum. Ipsa
quoque Aristotelis verba indicant ipsum non potentiam logicam respicere,
sed actum, cum dicat: “videntur quae sunt praeter naturam citissime inte-
rire”,²⁶ nam verbum φαίνεται signficat apparere et esse evidens quod id quod
est praeter naturam cito interit; itaque denotat in omni violento necessa-
rium esse ut naturalis potentia intereundi ducatur aliquando ad actum.

Efficacissimum quoque argumentum contra hanc sententiam sumitur ex
iis ipsis Aristotelis verbis in contextu 17 secundi libri *De caelo*,²⁷ e quibus
eisdem hi quoque argumentum sumpserunt. Cum enim Aristoteles ibi quo-
que dicat nullum praeter naturam esse perpetuum, non potest intelligere
aliud praeter naturam, quam id solum quod est contrarium naturali. Quod
ostendo tum ex ipso caelo de quo ibi Aristoteles loquitur, tum ex eius motu
quem solum ibi considerat, tum demum ex argumento quod ad eius senten-
tiae comprobationem adducit.

Primum quidem si caelum ipsum consideremus, non potest ille^a motus
dici supra naturam; cum enim aliud caelo superius corpus a quo motus ille
cum caelo communicetur non cognoscamus, non potest eius motus nisi
contra naturam esse, si non est secundum naturam. Si vero motum caeli
spectemus, de quo solo ibi sermo est, is non est nisi simplex: ergo nisi sit
naturalis, necesse est ut sit contrarius naturae, quia motus simplex non
potest medio modo se habere, sed necessario vel naturalis est, vel contrarius

^aeius 1607.

26 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269b9–10 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 15, f. 11rD): “φαίνεται γὰρ ἔν γε τοῖς ἄλλοις τάχιστα φθειρόμενα τὰ παρὰ φύσιν”.

27 Aristoteles, *De caelo*, II.3, 286a2–21 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 17, ff. 105vK–106rA).

naturali. Ratio quoque ab Aristotele ibi adducta declarat ipsum non de alio praeter naturam motu ibi loqui, quam de illo qui est contrarius naturae. Inquit enim id quod est praeter naturam esse posterius naturali, et esse quemdam exitum seu remotionem a statu naturali; atqui res e suo naturali statu non removetur nisi per pugnam, nec pugna est sine contrarietate. 5 Loquitur ergo de illo motu qui est contrarius naturae.

Quod autem ratio illa Aristotelis aptari non possit motui ignis in orbem, ut isti imaginantur, mox luce clarius ostendemus, et totam rei veritatem patefaciemus. Is enim revera neque posterior motu ignis naturali dici potest, 10 neque remotio ignis e propria || natura. Horum igitur opinio recipienda non est. Attamen communis quoque sententia, in quam isti inveci sunt, non vacat omnino reprehensione, ut mox veritate cognita manifestum fiet.

207 Caput VIII Veritatis declaratio de motu ignis in orbem

Ut huiusce rei veritas plene intelligatur, sciendum est ex Aristotele in quarto *Physicorum*,²⁸ et in quarto *De caelo*,²⁹ sublunaria corpora esse in loco et 15 locum requirere ob eorum imperfectionem. Propria enim, quam habent, interna perfectio ad eorum conservationem non sufficit, sed egent conservante externo, proinde est eis necessarius locus. Ad hunc igitur singula moventur suapte natura, quia cupiunt conservari; terra, si in supero loco sit, deorsum fertur et centrum petit; ignis in hac infera parte genitus fer- 20 tur propria vi ad concavum orbis Lunae, quia non hic, sed ibi conservatur. Ideo Aristoteles in contextu 22³⁰ et 23³¹ quarti libri *De caelo* inquit gravia et levia ferri ad proprium locum tanquam ad perfectionem et formam. Locum enim iure formam vocat, quia instar formae est, cum suppleat id quod forma interna praestare non potest. Haec enim dat rei esse et ipsam constituit, 25 sed ipsa per se non potest eam diu conservare. Locus autem tanquam altera forma externa, per vim, quam habet, conservatricem locati, conservat rem in sua naturali constitutione. Hinc colligimus locum esse quiddam natura prius locato, et eius causam, ut asserit clare Aristoteles in quarto *Physico-* 30 *rum*,³² cum sit tanquam causa motus ad locum, et ipsius locati conservatrix.

28 See Aristoteles, *Physica*, IV.5, 212b11–21.

29 See nn. 30 and 31.

30 Aristoteles, *De caelo*, IV.3, 310a21–310b8 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 22, f. 247vI–M).

31 Aristoteles, *De caelo*, IV.3, 310b8–15 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 23, f. 249vK–L).

32 See Aristoteles, *De caelo*, IV.5, 212b30–213a4.

Sed considerandum est quatenam sit haec vis conservatrix quam inesse loco dicimus. Tria quidem inferiora elementa si spectemus, dicere possumus vim hanc in symbola qualitate consistere, ut Aristoteles in dicto loco quarti libri *De caelo* significare videtur. At de igne secus sese res habet: non enim possumus ad symbolam qualitatem confugere, cum nulla adsit symbola 5 qualitas quae caelesli corpori communis cum inferioribus dici possit. Est autem Aristotelis sententia caelum in haec inferiora non agere nisi lumine et motu, quare si agendo in ignem conservat ipsum, necesse est ut vel lumine agat, vel motu, vel ambobus simul. Atqui lumine non potest, quia radii stellarum non videntur operari nisi in hac inferiore mundi parte, in 10 terra, et in aqua, et hac infima aeris regione; propterea quod non agunt nisi percutientes, et fracti, et reperi, et quodammodo duplicati; recta enim progredientes vel nullam vel insensibilem vim agendi habent; patet enim mediam aeris regionem ex transitu radiorum Solis non calefieri, sed manere valde frigidam, quia radii a terra reperi illuc non perveniunt. 15

Eadem igitur ratione in elemento ignis nil agunt radii, quod ignem ||₃₀₀ omnium corporum calidissimum con||servare posse videatur. Solus itaque motus relinquitur quo ignem a caelo conservari dicamus. Eaque est sententia Aristotelis clara in primo *Meteorologicorum*, capite 4, ubi dicit elementa calida esse calida a motu caeli, et ab eodem conservari in suo naturali 20 calore.³³ Motus enim rapidissimus vim habet dissipandi, attenuandi et rarefaciendi, proinde et calefaciendi. Motus enim per attenuationem et attritionem partium gignit calorem, ut Aristoteles ait in contextu 42 secundi libri *De caelo*;³⁴ idque ab Averroes ibi optime declaratur, qui etiam dicit motum esse perfectionem calidi, quae propositio male intellecta, plures turbavit.³⁵ Sed 25 omnia dubia solvimus dicendo eam esse sumendam non in sensu formali, sed in causali: motus enim dat perfectionem calido, quatenus est calidum, quia calorem conservat, qui sine motu non servaretur. Radix enim formalis omnis caloris in hoc mundo inferiore est elementum ignis, qui omnium calidissimus est, et sub igne aer positus est mediocriter calidus. Caetera vero 30 omnia per horum participationem sunt calida. Haec autem elementa non conservarentur calida nisi per actionem caelestem. Ignis enim (ut inquit ibi Averroes)³⁶ nisi moveatur extinguitur ac perit.

33 Aristoteles, *Meteorologica*, I.4, 341b6–24.

34 Aristoteles, *De caelo*, II.7, 289a20–35 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 42, f. 124vI–K).

35 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 42, f. 126vL–M.

36 *Ibidem*.

In *Epitome* quoque *Metaphysica*, tractatu 4, capite 13,³⁷ inquit Averroes
 |208 elementa producta esse ex necessitate a magno motu, quia proprium est
 motus facere calo|rem, et hunc insequitur levitas, quae est ignis natura.
 Privationem autem caelestis motus insequitur frigus et garvitas. Ignis igitur
 elementorum calidissimus a caelo in suo naturali statu conservatur per
 motum in orbem, qui cum ipso igne semper et absque ulla intermissione
 a caelo communicatur: unde colligimus motum illum ignis non simplicem
 esse, sed mistum, ut antea dicebamus, nam si esset vere simplex et nul-
 lum partium ascensum vel descensum haberet, nulla earum attritio fieret,
 proinde neque calor; cum igitur attritio ibi et calor fiat, mistum esse motum
 ||301 necesse est. 5 10

Colligimus praeterea rationem cur motus ille sit medius inter motum
 ignis naturalem et motum contrarium naturali. Etenim non est naturalis,
 summendo naturalem pro eo qui fit ab interno principio. Non est etiam ita
 praeter naturam, ut naturam oppugnet ac laedat, cum potius eam foveat
 atque conservet. Sed est modo aliquo similis utrique: quatenus enim non
 ab interno principio fit, sed ab externo, eatenus similis est motui violento;
 ea tamen est violentia ad conservandum illata, non ad interimendum, sicuti
 quando pater vim infert filio ut erudiat et addiscat; quatenus vero est con-
 servativus naturae ignis, quae sine ipso non conservaretur, ea ratione videtur
 potius appellandus secundum naturam, quam praeter naturam: nam exter-
 num quidem est eius principium, sed tale quod ad conservandum ignem
 ||301 efficit illud quod ipsa ignis natura sibi praestare potis non || est, quoniam
 illi formae nulla alia vis data est a natura, nisi movendi a medio; simplex
 enim natura unum tantum motum efficere apta est, non plures, ob id motus
 ignis in orbem a quibusdam vocatur potius supra naturam, quam secundum
 naturam vel praeter naturam. Est enim quoddam excedens naturam ignis,
 amicum tamen atque conservans. 15 20 25

Ab hac autem nostra sententia non videntur alieni fuisse illi prisci philo-
 sophi qui dixere motum elementorum naturalem esse illum qui in orbem
 fit.³⁸ Viderunt enim hoc motu elementa superiora conservari et particu-
 las ignis apud nos genitas ideo ascendere, ut cum toto ignis elemento cir-
 cumductae conserventur. Ex hoc enim iudicarunt magis esse praecipuum
 in elementis motum in orbem, quam motum rectum, cum viderent eum
 elementis competere iam integram suam naturam et perfectionem obtinen-
 tibus, rectum vero in illis non dari nisi ut constitutis in statu imperfectionis
 30 35

37 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, IV, ch. 13, f. 393vH.

38 See Aristoteles, *De caelo*, II.13, 295a16–295b10.

et existentibus extra sua loca naturalia. Ideo enim dixerunt naturaliores
esse igni motum in orbem, quam motum rectum, propterea quod quando
ignis ad locum suum pervenit, totamque suam perfectionem adeptus est,
desinit recta moveri et solo in orbem motu cietur, absque ulla intermis-
sione.

5

Aristoteles vero rem hanc diligentius considerasse videtur. Nam consti-
tuta definitione naturae, quam in initio secundi *Physicorum* legimus,³⁹ non
potuit alium motum appellare elementis naturalem, quam illum qui ab
interno principio provenit, qui est solus motus rectus. Nec ob id negavit
motum quoque in orbem esse elementis alio modo naturalem, quatenus
est conservativus naturae, sed significare visus est hunc rectius vocari supra
naturam, quam secundum naturam vel praeter naturam, ut colligimus ex
quarto capite primi *Meteorologicorum*, ubi dicit elementa calida conservari
a motu circulari quo participant;⁴⁰ in quarto etiam libro *De caelo*, dicens
elementa moveri ad locum suum tanquam ad formam, hoc idem significa-
vit:⁴¹ movetur enim singulum elementum ad elementum continens a quo
per symbolam qualitatem conservatur, ignis vero fertur ad orbem Lunae et
ad concavum caeli tanquam ad symbolam qualitatem quam caelum habet,
non quidem ut formam, sed ut virtutem; est enim virtute calidum, quatenus
vim habet efficiendi in elementis calorem per motum. Illuc igitur fertur ignis
tanquam ad conservans, quia conservare calorem est ipsam ignis naturam
conservare.

10

15

20

|209 Caput IX Collectio errorum omnium aliorum

Haec igitur est illius motus conditio quo ignis a caelo circumvolvitur non
plene (ut videtur) ab aliis declarata. Nam si aliorum sententias bene per-
pendamus, omnes in aliquo defecisse videntur.

25

||302 Primum quidem deceptus est Conciliator non distinguens motum hunc ||
orbem a caeteris quos appellare solemus violentos et contrarios naturae.
In eundem errorem incidit etiam Zimara negans motum hunc medium
inter naturalem et contrarium naturali, et putans omnes motus qui non sint
naturales eiusdem esse conditionis et eadem ratione dici violentos, cum
ex huius motus conditionibus pateat eum neque esse naturalem, neque

30

39 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

40 Aristoteles, *Meteorologica*, I.4, 341b6–24.

41 Aristoteles, *De caelo*, IV.3, 310a32–310b8.

contrarium naturae, sed medium, et aliqua ex parte similem utrique; quo fit ut non contineatur sub illa Aristotelis propositione, “nullum violentum perpetuum”, cum hic possit esse perpetuus, quippe qui non est contrarius naturae ignis, neque illam oppugnat.

Errarunt etiam illi posteriores qui motum hunc medium concedentes, 5
dixere veram de hoc quoque esse illam Aristotelis propositionem, quatenus ipse secundum se denotat quamdam extraneitatem, ratione cuius ei non convenit perpetuitas. Hi namque ignorasse videntur quomodo hic motus sit dicendus medius, et id solum spectantes, quod huius motus principium extra est, dixerunt eum igni et aeri extraneum accidentalem esse, et hac 10
ratione corruptibilem, quasi vero omne externum sit accidentale rei cui externum dicitur, quod quidem est manifeste falsum. Duae namque sunt causae externae, efficiens et finis, quae tamen ad rem, cuius sunt causae, habent essentialem respectum, et de illa per se praedicantur iuxta quantum modum dicendi “per se”.⁴² Cum igitur hic motus sit instrumentum quoddam 15
causae superioris ad haec elementa conservanda, et hac ratione sit causa effectrix conservans instrumentaria, non est motus extraneus, id est, accidentalis, sed potius necessarius. Proinde cessat ratio qua dici possit per se corruptibilis.

Errarunt etiam isti abutendo argumento Aristotelis in contextu 17 secundi 20
libri *De caelo*,⁴³ quod si bene intelligatur, nullum habet locum in motu ignis in orbem. Nam reddens ibi rationem Aristotelis cur id quod est praeter naturam non possit esse perpetuum, dixit quia est posterius illo quod est secundum naturam, et est egressio et recessus a statu naturali. At motus ignis in orbem non est huiusmodi: non est enim posterior motu ignis naturali, imo 25
neque igne ipso. Quatenus enim est causa conservans naturam ignis, apta etiam ignem generare si ibi ignis non esset, eatenus est prior; si vero conferatur cum motu ignis a medio, absque dubio est illo prior tanquam causa finalis, nam ignis ideo superum locum petit, ut ibi cum toto elemento circumvolvatur, et ita a loco coservetur, cum ipse propriis viribus se conservare 30
nequeat.

Propterea id quod dici solet, elementa ad sua loca moveri ut in illis quiescant, et ita quietem esse finem motus eorum naturalis, sano modo est intelligendum. Est enim absolute verum de terra, cuius conservatio consistit in privatione motus caelestis, qui ad locum infimum non pervenit, ideo ad 35

42 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

43 Aristoteles, *De caelo*, II.3, 286a17 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 17, f. 105rA).

||303 eum locum fertur ter||ra, ut ibi omnino quiescat; idque protulit clare Aristoteles primo *Meteorologicorum*, capite 4, dicens elementa frigida conservari per immobilitatem,⁴⁴ hoc est, per quietem in loco suo et remotionem a motu caelesti. De igne autem et de aere non est absolute intelligendum, sed potius secundum quid, nam post motum a medio quiescit ignis respectu illius motus, quia desinit ascendere, et in suo loco manet, absolute tamen non quiescit, quia movetur in orbem, ut conservetur, et nisi moveatur, extinguatur. 5

Patet igitur huic motui non competere priorem conditionem motus praeter naturam, quam ibi Aristoteles adduxit. Non est enim posterior motu ignis naturali, sed multo minus ei competit; altera tantum enim abest, ut motus ille sit recessio ignis a sua natura et ipsi laesionem aliquam inferat, ut potius naturam ignis foveat atque conservet, quae sine ipso periret. Manifestissimum ergo est Aristotelem eo in loco sumere praeter naturam pro eo tantum quod est inimicum et contrarium naturae. Hoc enim distrahit rem a sua naturali constitutione, et ad interitum ducit, quia pugnat cum natura rei, ob id negat Aristoteles hoc posse esse sempiternum, et ita locum illum interpretatur Averroes.⁴⁵ Sic etiam in contextu 15 primi libri *De caelo* Aristoteles non de alio violento motu loquitur, quam de illo qui est contrarius naturae.⁴⁶ Solos enim ibi considerat simplices motus qui non possunt esse nisi naturales, vel contrarii naturae, sicut antea diximus: motum igitur a medium inter naturalem et contrarium naturali Aristoteles in ea parte non considerat, quia hic non potest esse nisi mistus, de quo ibi non est sermo. Huiusmodi autem est motus ignis in orbem, quare de hoc Aristoteles nunquam loquitur quando in libris *De caelo* dicit motum praeter naturam non posse esse perpetuum. 10 15 20 25

Communis quoque sententia, in quam illi invecti sunt, et quam nos veriorum esse diximus, non penitus errore vacat. Nam in eo quidem verissima est, quod ponit motum medium inter naturalem et contrarium naturali, et talem esse asserit motum ignis circa medium, et ad hunc non extendi propositionem illam Aristotelis, “nullum violentum est perpetuum”, sed de solo motu contrario naturae fuisse ab Aristotele pronuntiatum. In hoc tamen hi quoque defecisse videntur, quod sine ulla motus medii distinctione et absque cognitione propriarum huius motus conditionum eam sententiam protulerunt. Nam absolute dicentes propositionem Aristotelis in motu medio 30 35

44 Aristoteles, *Meteorologica*, I.4, 342a17–33.

45 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 17, f. 107rE–F.

46 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269b3–13 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 15, f. 11rD–F).

locum non habere, sic putarunt sublatam esse hac in re omnem difficultatem, quamobrem quo pacto motus ignis in orbem sit medius, non videntur intellexisse.

Nos autem dicimus medium inter extrema duplex esse: unum per participationem extremorum, quale est tepidum inter calidum et frigidum; alterum
 ||304 per negationem extremorum, cuiusmodi est lapis in||ter caecum et videns,
 de quo utroque genere medii, si indistincte pronuntient ipsum posse esse
 perpetuum, falluntur, quia motus medius per participationem extremorum
 non potest esse perpetuus: si quid enim ita sit violentum et praeter naturam,
 ut non sit extreme contrarium naturali, sed mediocriter, tanquam medium 10
 per extremorum participationem, hoc aliquam habet contrarietatem cum
 natura; proinde necesse est ut pugna fiat naturae cum illo, et tandem alte-
 rum succumbat et pereat; nam summe calidum laeditur non solum a frigido,
 sed etiam a tepido et ab hoc distrahitur e sua natura. Ideo in hoc quoque
 locum habet ratio Aristotelis praedicta, quoniam necessarium est ut pugna 15
 fiat non solum extremi cum extremo, sed etiam cum medio. Idcirco illa pro-
 positio, “nullum violentum est perpetuum”, vera est de omni violento quod
 sit contrarium naturae, sive extreme sive mediocriter, quia utrumque natu-
 ram oppugnat.

De medio autem per negationem extremorum propositio Aristotelis vera 20
 non est, nec de eo prolata fuit, quoniam argumentum Aristotelis de hoc nul-
 lam habet efficacitatem. Talis autem est motus ignis in orbem: non enim
 constat ex ascensu et descensu, sed est solummodo circa medium. Proprie
 namque ascensus dicitur quando ignis a loco alieno ad locum proprium
 transit, isque est ipsi motus naturalis. Sic descensus proprie dicitur quando 25
 ignis transit a loco proprio ad alienum, et hic est ita violentus, ut sit contra-
 rius naturae ignis et eam laedat: extreme quidem contrarius, si descendat ad
 locum terrae, mediocriter vero, si ad locum aeris. Sed neque in loco terrae,
 neque in loco aeris potest ignis diu conservari, quia in utrolibet detinetur
 violenter et cum laesione naturae, nam etiam locus aeris est igni praeter 30
 naturam, licet mediocriter. Constat enim quodammodo ex conditionibus
 loci naturalis, et loci extreme contrarii, cum sit extra proprium locum ignis,
 sed non sit ab eo valde remotus.

In sphaera autem propria cum circumfertur ignis, licet is non sit motus in
 orbem simplex, qualis est motus caeli, sed cum agitatione ac perturbatione 35
 ||211 partium, non est tamen cum mutatione loci naturalis, sed censen|dus est
 solummodo circa medium, non ad medium, neque a medio. Quamvis enim
 fiat ibi aliquis ascensus ac descensus partium ratione distantiae a centro,
 nullus tamen fit ascensus vel descensus ratione qualitatis et virtutis, quia
 totus ignis in suo loco manens circa medium volvitur, nisi fortasse aliqua 40

eius particula aeri propinqua ad locum aeris demittatur, quod quidem fit per accidens, nam scopus illius agentis caelestis in hoc inferioris mundi regimine est elementum ignis conservare per motum, non aliquam eius partem interimere.

||305 Hic autem motus, licet medius inter naturalem et contrarium naturae 5
dicatur per negationem extremorum, est tamen cum similitudine utriusque extremi: similis enim est naturali, quatenus naturam conservat, non laedit; similis etiam est motui contrario naturae, quatenus non ab interno principio fit, sed ab externo, ideo tum naturalis, tum violentus appellari potest. Hic ergo potest esse perpetuus, nec de eo profertur propositio Aristotelis, 10
quia hic non est similis motui contra naturam in natura oppugnanda, sed potius motui naturali in ea conservanda. Hoc igitur multi non intelligentes, nullaque distinctione in hac re utentes, non penitus huiusce rei veritatem assecuti esse videntur.

Caput x Error multorum in declarando motu planetarum^a diurno, et 15 totius veritatis conclusio

Ex hoc, quem consideravimus, errore in alium similem illimet inciderunt, de quo pauca in praesentia dicere neque inutile, neque a proposita nobis contemplatione alienum erit. Quaeri enim solet qualisnam sit motus ille quo errantes sphaerae dicuntur a primo mobili circumduci. Cum enim planetae 20
duobus simul motibus ferantur—uno ab occasu ad ortum, alii tardius, alii velocius, qui dicitur singulorum proprius ac naturalis motus; altero autem huic contrario, quem astrologi diurnum appellant, quoniam singulus planeta semel in die naturali, hoc est, tempore horarum viginti quatuor totum circuitum peragit; hunc etiam vocant motum raptus, quia inferiores sphaerae a suprema, quae primum mobile dicitur, rapiuntur ab ortu ad occasum, et iterum ducuntur ad ortum—, de hoc diurno motu, qui planetis violentus esse videtur, et contrarius proprio eorum motui naturali, dubitant multi, sicut etiam de motu ignis in orbem dubitarunt quomodo possit esse perpetuus, si nullum violentum, ut Aristoteles dixit,⁴⁷ potest esse sempiternum. 30

Respondent de hoc idem dicendum esse quod de motu ignis in orbem, nam hic quoque est medius inter naturalem et violentum, quare eadem

^aplanetarum 1607] plantarum 1590^v.

47 Aristoteles, *De caelo*, II.3, 286a17 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 17, f. 105rA): “οὐθὲν γὰρ παρὰ φύσιν ἀϊδίον”; “nam nihil praeter naturam sempiternum est”.

ratione potest esse perpetuus. Sed hi decipiuntur, quia magnum est horum motuum discrimen, quod ipsi non cognoverunt. Omnia namque caelestia corpora tantae sunt perfectionis, ut suapte natura servantur aeterna apud Aristotelem absque ulla ope conservantis externi. Ideo non sunt in loco, quemadmodum in quarto libro *Physicae auscultationis* Aristoteles docet,⁴⁸ 5 propterea quod locus proprie sumptus corporibus imperfectis datus est ad eorum conservationem, idcirco si quid in eis ab agente superiore imprimitur, id iure vocatur supra naturam, qualis est in igne et in aere motus in orbem, de quo hactenus locuti sumus, cum nullum huius motionis principium in his elementis insitum sit. At motus planetarum diurnus non est huiusmodi, 10 sed est vere naturalis, et ab interno || principio proveniens, quemadmodum alias declaravimus in caelo esse naturam et principium motus internum.

||306

|212

Quomodo autem hoc sit, legere apud Averroem possumus in commentariis 42⁴⁹ et 71⁵⁰ secundi libri *De caelo*, et in 44 duodecimi *Metaphysicorum*,⁵¹ 15 et clarius in disputatione contra Algazelem in tertia solutione 28 dubii,⁵² ubi rem hanc doctissime declarat, eamque nos in praesentia paucis perstringemus. Inquit Averroes motum diurnum neque violentum esse planetis, neque proprium supremae sphaerae, ut astro|nomi videntur asserere, sed esse motum naturalem totius caelestis globi. Totum enim caelum est veluti animal quoddam magnum, sphaerae autem sunt tanquam varia membra illius animalis. Quemadmodum igitur motus quo totum animal progrediendo movetur, etsi in corde primum habet principium, est tamen naturalis et toti animali et cuilibet eius parti, adeo ut dum ambulat animal dicatur ille motus esse naturalis, non solum toti animali, sed etiam oculo—praeter hunc autem habet etiam oculus proprium motum, sic manus, et brachium, 25 et singula alia membra—, ita de caelo dicendum est: motus enim diurnus est naturalis motus totius globi caelestis, ideo etiam planetis singulis est naturalis tanquam partibus illius totius, quemadmodum ambulatio animalis et oculo et manui est naturalis. Proprii autem planetarum motus sunt eo modo naturales quo proprius oculi motus et proprius motus manus dicitur 30 illi parti naturalis. Primus autem motor, qui applicatus dicitur movendo orbi supremo, in illo quidem dicitur residere ut in parte nobiliore, sicuti residet anima in corde animalis, tamen non illius tantum orbis est motor, sed

48 Aristoteles, *Physica*, IV.5, 212b11–21.

49 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 42, ff. 125rB–127rD.

50 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 71, ff. 145vH–146vK.

51 Averroes 1562, VIII, lib. XII, t/c 44, ff. 327rE–328vM.

52 Averroes 1562, IX: *Destructio destructionis*, III, ff. 57vI–62vL.

universi globi caelestis, et ille motus iure vocatur motus totius, quia sphaerae omnes propensionem habent naturalem non minus ad illum motum, quam ad proprios motus singularum. Motus ergo diurnus est motus naturalis, etiam singulis inferioribus sphaeris, quatenus sunt partes illius magni animalis.

5

Astronomi vero, qui caelestium corporum naturam non penetrant, sed solas quantitates, pingui Minerva rem hanc considerantes, eum vocant motum raptus, quasi primus motor solam supremam sphaeram moveat, et ab hac caeterae inferiores violenter rapiantur. Id tamen minime verum est, sed primus motor est totius globi motor. Moventur enim omnes sphaerae et totus simul caelestis globus a primo omnium motore, et ad motum illum habent omnes naturalem propensionem. Idque significavit Aristoteles in contextu 40 duodecimi *Metaphysicorum*,⁵³ ubi motum diurnum distinguens a motibus planetarum, non eum vocat supremae sphaerae motum, sed vocat motum totius: eo namque movetur et totum caelum et totus fere inferior mundus. Alios autem caelestes motus vocat particulares, et proprios singulorum planetarum, qui a propriis singularum sphaerarum motoribus efficiuntur.

10

15

||307

Idem enim discrimen in motoribus est quod^a in motibus esse diximus. Nam primus motor est motor universalis, quia totum mundum movet, proinde ille motus vocatur universalis et totius mundi motus; singulae autem sphaerae citra primam proprios habent motores, et propriis singulae feruntur motibus, quos similes esse diximus motibus propriis membrorum animalis.

20

Errant igitur illi qui dicunt eiusdem esse conditionis motum diurnum in sphaeris errantibus ac motum ignis in orbem. Nos enim dicimus motum diurnum esse omnibus sphaeris vere naturalem, motum vero ignis in orbem iam diximus non esse ita naturalem, ut proveniat a interno principio, sed esse supra naturam ignis, eam tamen conservare, ut antea dictum est. Ob id ille motus vocatur medius inter naturalem et contrarium naturae, non quidem medius per participationem, sed per negationem extremorum, habens tamen similitudinem cum utroque extremo. Quo fit ut tum naturalis, tum violentus alia et alia ratione dici possit, et possit esse perpetuus, quia neque extreme neque mediocriter contrarius est naturae, nec modo ullo eam oppugnat, imo ad ipsius conservationem necessarius est. Et est motus non sim-

25

30

||308

35

^aquod 1607] quem 1590^v.

53 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.7, 1072b30–1073a2 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 4, f. 323rD–E).

plex, sed mistus: solum enim caelum motu in orbem simplici moveri aptum est. De hoc igitur non loquitur Aristoteles quando in primo et in secundo libro *De caelo* inquit nullum praeter naturam posse esse perpetuum, quia non respicit aliud praeter naturam nisi illud quod vel extreme vel mediocriter sit contrarium naturali. De hoc enim vera est illa propositio: nullum quod praeter naturam sit potest esse perpetuum. Sic ergo sublata esse videtur hac in re omnis difficultas. 5

Alia de illo ignis motu dicenda essent quae ad eum librum remittimus in quo de calore a caelo in his inferioribus producto sermonem facturi sumus.⁵⁴

54 See Zabarella, *De calore caelesti* (*De rebus naturalibus*, lib. xvii).

Iacobi Zabarellae Patavini De Motu Gravium et Levium Libri Duo. Liber Primus

|²¹³||³⁰⁷

Caput I Declaratio et partitio dicendorum

Cum illa quae ab Aristotele de gravium ac levium motu variis in locis dicuntur difficultate non careant, et interpretibus occasionem controversandi praebuerint, ego hac de re aliqua scribere et sententiam meam in medium proferre constitui, ut Aristotelis dicta, de quibus adhuc magnae altercationes existunt, clariora, si fieri possit, reddantur. Ut autem intelligatur quid nobis in praesentia considerandum proponatur, sciendum est gravium ac levium appellatione non sola elementa, sed mista quoque omnia comprehendere, nec minus animata, quam inanimata. Gravia enim aut levia haec omnia sunt, et eo motu cernuntur quo elementa ipsa moveri cernuntur. Etenim animal non modo progressionis motu naturaliter movetur quatenus animal est, sed etiam descendit naturaliter si ex alto loco demittatur, quatenus est grave et ex elementis constans. Aristoteles igitur quando de gravium ac levium motu locutus est tum in octavo libro *Physicae auscultationis*,¹ tum in quarto *De caelo*,² etsi elementa praecipue respexit, tamen mista quoque complexus est, quatenus gravia ac levia sunt. Satis enim habuit in || initio primi libri *De caelo* nos admonere mista, dum ut gravia vel ut levia moventur, moveri iuxta illius elementi naturam quod in singulorum mistione praevaleret aliis.³ Quare cum necesse sit in quolibet misto aliquod elementum caeteris praevalere, necessarium etiam est eundem esse cuiuslibet misti naturalem motum qui est elementi in singulo dominantis.

Quamobrem ea quae de gravium et levium motu ab Aristotele dicuntur gravibus omnibus ac levibus competunt, sed primario elementis, mistis vero per elementa et quibus constant. Caeterum mistorum motus propriam habet difficultatem quomodo ex unius elementi imperio proficisci dicatur. Idcirco nos, ut distinctius ac facilius progrediamur, nostram hanc disputationem in duas partiemur. Primum enim gravia et levia absolute considerantes, sed

¹ See Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b7–256a3.

² See Aristoteles, *De caelo*, IV.1, 307b28 ff.

³ Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269a4–8.

elementa praecipue respicientes, declarabimus a quonam motore moveantur; etenim tota fere haec difficultas in motore consistit, simulque aliqua huic considerationi annexa dubia solvemus. Secundo loco mista quatenus mista, hoc est, quatenus ex gravibus ac levibus constantia considerabimus et declarare nitimur a quonam moveantur, ut sententia Aristotelis intelligatur dicentis mista moveri iuxta elementum caeteris praevalens in mistione singulorum. His enim intellectis, clarum erit a quonam motore gravia omnia et levia moveantur, tum simplicia, tum mista, quatenus mista sunt. 5

|214

||309

Caput II Duae antiquorum sententiae de motore gravium et levium, et earum confutatio 10

In primis igitur considerandum proponitur a quonam gravia et levia moveantur motibus eorum naturalibus, nam de violentis in praesentia non loquimur. Hac de re plures antiquorum philosophorum sententiae extiterunt, quas omnes commemorare operaepretium non est. Duas tantum, quarum consideratio ad ea quae dicenda sunt conferet, breviter expendemus. 15

Aliqui dixerunt elementa ad sua loca moveri a caelo, quod motu suo rapidissimo illa pellit procul a se; quo fit ut quo graviora sunt, eo longius pellantur; terra omnium gravissima ad remotissimum centri locum propellitur; aqua minus gravis ad locum proxime superiorem, et alia deinceps. Itaque caeli motu perseverante, detinetur terra tota in centro, et caetera omnia in locis suis, ita ut ab eis recedere nequeant. Sententia haec, quae Empedoclis fuit, absona est rationi, ut Aristoteles probat in calce secundi libri *De caelo*:⁴ sic enim motus elementorum ad sua loca essent violenti, cum tamen communi omnium consensione censeantur naturales. Quiescerent praeterea violenti in locis suis, si ad ea violenter mota essent: igitur non possent in eis manere perpetuo, quia nullum violentum potest esse sempiternum,⁵ sed interire ea tandem oporteret, quia contrariae essent locorum vires naturis ipsorum elementorum, si violenter in iis detinerentur. Praeterea, rationem quidem aliquam hi videntur adducere cur gravia descendant, sed nullam cur levia ascendant: de toto enim elemento ignis cur minime omnium propellatur potest ex horum dictis ratio aliqua colligi, sed de ipsius particulis quae apud nos gignuntur, cur ascendant, nulla ratio apparet. Ideo haec sententia dimittatur. 20 25 30

4 Aristoteles, *De caelo*, II.13, 295a16–295b10.

5 See Aristoteles, *De caelo*, II.3, 286a17 (Aristoteles 1562, V, lib. II, t/c 17, f. 105rA).

Alii vero dixerunt elementa a suis locis moveri, quoniam locus vim habet attracticem, a qua trahitur singulum ad proprium locum. Haec opinio duos potest habere sensus: vel enim dicunt locum attrahere et movere tanquam finem, vel tanquam efficientem, nam finis quoque dicitur movere agens ad agendum. Si igitur dicant ut finem, concedi potest. Sed is est motus improprie ac metaphorice dictus, de quo in paesentia non loquimur, sed de efficiente est nobis instituta disputatio. Quod si intelligant locum movere ut causam effectricem, falsa penitus est eorum sententia. Oportet enim vel tunc moveri a loco elementum quando iam in illo est, vel quando abest ab illo, quorum neutrum esse potest: quando enim elementum in suo loco est, non movetur, sed quiescit; quando autem est extra locum, non potest ab eo moveri, quoniam omnis actio fit per contactum et omne movens debet simul esse cum moto: nunquam igitur potest elementum a loco suo tanquam ab efficiente moveri.

||310 **Caput III Opinio dicentium elementa externum tantum habere motorem, et eius comprobatio** 15

Multi hac in re eam sententiam sequuntur, quam proferre videtur Aristoteles in contextu 32⁶ octavi *Physicorum*, et in 24⁷ et 25⁸ quarti *De caelo*, a qua ne latum quidem unguem recedere volunt. Ibi Aristoteles aperte dicit gravia et levia motibus suis naturalibus non ab interno motore moveri, sed solum ab externo, eumque duplicem esse dicit. Cum enim movere sit rem ducere de potestate ad actum, et duplex sit elementi potestas, duplex etiam est motor a quo movetur. Primum quidem dicitur grave habere potestatem ad naturaliter ascen|dendum, quia dum est grave, non ascendit, eamque |215 vocant potestatem essentialem, quia non ascendere competit gravi essentialiter, et per se, et quatenus est grave. Sed si mutetur grave in leve, ut si ex terra generetur ignis, tunc statim ascendit actu, nisi ab aliquo impediatur. Itaque moveri tunc dicitur a generante a quo factum est ex gravi leve. Dans enim formam dat omnia consequentia formam. Quoniam igitur a generante accepit levitatem, quam prius non habebat, ab eodem accipit etiam motum 30

6 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vG–H).

7 Aristoteles, *De caelo*, IV.3, 310b16–311a1 (Aristoteles 1562, V, lib. IV, t/c 24, ff. 250vM–251rB).

8 Aristoteles, *De caelo*, IV.3, 311a2–14 (Aristoteles 1562, V, lib. IV, t/c 25, f. 252vK–L).

illi formae convenientem. Sursum ergo fertur quoniam a generante factum est leve, quod prius erat grave.

Altera est ascendendi potestas in elemento iam levi, quando ab aliquo impeditur ne ascendat, ut quando ignis in infero aliquo loco inclusus non fertur sursum, sed potestatem habet ascendendi, quam vocant potestatem 5
accidentalem, quia per se competit elemento levi esse in suo loco, vel ad illum ferri, si extra illum sit. Quare si extra suum locum sit, neque ad eum moveatur, id ei accidentale est. Ab hac igitur potestate accidentali ad actum ducitur a removente impedimentum, ut si vas aere plenum in fundo aquae detineatur vi ab aliquo saxo superposito, et aliquis removeat saxum: ascen- 10
dit aer, et ab illo moveri dicitur a quo abductum est impedimentum. Nullum igitur alium motorem habent gravia et levia nisi externum, nempe vel gene-
rans, vel removens impedimentum.

Haec omnia ab ipsomet Aristotele in dictis locis proferuntur, qui etiam in octavo illo *Physicorum* expresse in hoc distinguit gravia et levia ab animalibus, quod gravia et levia non a se moventur, sed semper ab externo motore, animalia vero a se et a motore interno, nempe ab anima. 15

Sed rationem quoque addit Aristoteles ad hoc comprobandum: non potest idem secundum idem agere et pati, quia idem secundum idem esset simul potestate et actu; ergo non potest idem movere seipsum nisi duas 20
habeat re distinctas partes, unam moventem, alteram vero motam, quemadmodum in animali videmus distingui animam moventem a corpore moto.⁹ In elemento autem haec distinctio locum non || habet: non potest enim dividi nisi in primam materiam et formam, et ut concedatur for- 31
mam posse movere, materia tamen non est apta per se moveri, sicuti neque movere; ut enim omne movens debet esse actu, ita etiam omne quod move- 25
tur debet esse actu, ut in quinto *Physicae auscultationis* Aristoteles docet: igitur materia neque est apta movere, neque moveri per se. Quare ele-
mentum dividi non potest in partem per se moventem et partem per se motam. 30

Addit etiam aliam rationem Aristoteles talem: id quod se movet, sistit etiam se et movet se contrariis motibus; at elementum neque sistere, neque contrariis motibus movere seipsum potest, ergo non a se movetur.¹⁰ Itaque videtur de hac re non esse dubitandum hanc Aristotelis sententiam fuisse, cum eam et aperte protulerit, et pluribus etiam argumentis comprobave- 35
rit.

9 See Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b7 ff.

10 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 12–25.

Magni etiam momenti sunt verba Aristotelis in calce praedicti contextus 32 octavi *Physicorum*,¹¹ ubi solvere videtur tacitam quamdam obiectionem, nam dicere aliquis poterat: si elementa ab externo motore moventur, cur ergo motum illum vocas naturalem? Est enim potius vocandus violentus, siquidem motus naturalis ille est qui fit ab interno principio. Respondet ibi Aristoteles gravia et levia habere in se principium motus passivum, non activum; aptitudinem enim internam et propensionem habent, ut moveantur statutis quibusdam motibus ad propria loca, et hac ratione motus ipsorum dicuntur naturales; moventur tamen non a se, sed ab externo motore; quomobrem satis est principium motus passivum ut motus gravium et levium dici possint naturales. Huic igitur sententiae complures ad amussim ita adhaerent, ut omnino inficientur gravia et levia internum habere motorem.

|216 **Caput IV Opinio dicentium elementa moveri a propriis formis, et eius camprobatio**

15

Ex altera parte alii putant elementa a suis formis moveri et ita motorem habere internum, ad quam sententiam tuendam multa eaque satis valida ex Aristotelis argumenta sumuntur.

Primum quidem ex initio secundi *Physicorum* tale argumentum sumitur: forma elementi est natura, ergo est principium motus.¹² Assumptum patet quia omnis forma naturalis et materiam informans debet appellari natura et alicuius motus principium, ergo est principium motus activum. Nam proprium formae est agere, materiae vero pati; neque est quod aliquis dicat formam elementi esse principium motus passivum tantummodo, quia proprium solius materiae est pati, forma vero non dicitur per se pati, sed solum ratione materiae in qua est. Inquit enim Aristoteles in contextu 55 primi libri *De generatione*: si quis esset a materia abiunctus calor, is nihil patere-

||312 tur;¹³ ergo si forma || elementi est principium motus passivum, id non est per se, sed ratione materiae. Necesse est igitur concedere etiam propriam eius operationem, quae est agere, ut nomen ipsum significat: forma enim

30

11 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vG–H).

12 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

13 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324b12–24 (Aristoteles 1562, V: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 55, f. 363vI–K).

dicatur actus ab agendo. Absurdum autem esset negare formae propriam operationem et eam tantum illi tribuere quae ei competit ratione materiae.

Confirmatur testimonio Aristotelis secundo *Physicorum*, contextu 4,¹⁴ ubi naturae definitionem declarans per discrimen naturalium et artefactorum, inquit artefacta non habere in seipsis per se factionis principium. Cum igitur hoc dicat ad differentiam naturalium, vult naturalia habere in seipsis per se principium motus effectivum; elementum autem est corpus naturale, ergo debet in se habere principium motus activum, idque non potest esse aliud quam sua forma.

Idem ostenditur argumento efficacissimo, quod est Scoti¹⁵ et Gregorii Ariminensis:¹⁶ effectus actu existens debet habere causam actu existentem, ut ait Aristoteles in contextu 38 secundi *Physicorum*,¹⁷ quod quidem potissime verum esse debet de illo effectui cuius esse consistat in fieri, cuiusmodi est motus: cum igitur motus gravis descendens sit effectus actu existens, causam debet habere aliquam coexistentem actu; haec autem nulla praeter formam esse potest, ut ostenditur a sufficiente enumeratione: vel enim est generans, vel removens impedimentum, vel caelum, vel locus naturalis, vel aliquid internum. Aliud enim ne fingi quidem potest a quo tanquam efficiente ille motus fiat; at generans esse non potest, quia hoc non agit amplius, imo neque agere potest, cum non amplius tangat, et potest interiisse quando grave descendit. Quare vel nullo modo coexistit illi motui, vel non coexistit ut causa.

Idem dicendum est de removente impedimentum. Huius enim actio in sola impedimenti remotione consistit. Remoto igitur impedimento non agit amplius in grave descendens, sicut etiam de generante dicebamus. Non est etiam caelum, quae fuit Empedoclis opinio ab Aristotele reprobata,¹⁸ ut praediximus, neque locus naturalis, quia iam dictum est locum movere quidem ut causam finalem, at non ut efficientem, qualem in praesentia quaerimus. Nulla igitur illius motus causa relinquitur illi coexistens nisi illiusmet corporis forma.

Ad hoc autem argumentum corroborandum maxime conferunt illa quae ab Aristotele in secundo *Posteriorum analyticorum* de causa et effectu tra-

14 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b32–35 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 4, f. 49vL).

15 See n. 20.

16 See n. 21.

17 Aristoteles, *Physica*, II.3, 195b21–29 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 38, f. 63rF).

18 Aristoteles, *De caelo*, II.13, 295a16–295b10.

duntur.¹⁹ Inquit enim effectus praeteriti causam esse praeteritam, praesentis praesentem, futuri futuram, actu existentis actu existentem, potestate existentis potestate existentem: quare dum effectus existit, necesse est causam quoque simul eodem modo existere.

Sumitur praeterea argumentum validum ab experientia. Nam si iam existens grave non sit in suo loco, neque ad illum moveatur, postea vero moveatur et quaeramus a quonam motore moveatur, videntur illi cum Aristotele responsuri: a removente impedimentum. At vero per hoc ipsum ostenditur moveri a seipso, nam si stet aliquamdiu grave in aere alligatum filo et suspensum, postea vero sua ponderositate filum frangat et deorsum feratur, certum est filum fuisse impedimentum, idque a nullo alio sublatum fuisse nisi ab ipsomet gravi deorsum premente per suam gravitatem; non potest autem grave removere impedimentum nisi ipsum moveatur prius seu tempore, seu saltem natura, quia nullum movens corporeum potest movere aliud, nisi ipsum moveatur. Grave igitur prius movet seipsum, deinde eum motum insequitur fractio fili, quare a propria virtute movetur. Idque similiter de omnibus gravibus et levibus dicendum est: eadem enim est omnium natura et conditio.

Haec argumenta certe efficacissima sunt, ideo multi hanc sententiam receperunt, eamque acerrime tutati sunt: gravia et levia a suis formis moveri, ut Scotus secundo *Sententiarum*, distinctione 2, quaestione 10,²⁰ et Gregorius Ariminensis secundo *Sententiarum*, distinctione 6, quaestione 1, articulo 3,²¹ ubi de hac re fusissime disputat, et omnes aliorum sententias diligenter expendit; et Ioannes Gandavensis,²² et Zimara,²³ et alii recentiores complures.

Res igitur difficultate non caret, cum ex altera parte habeamus testimonium Aristotelis clarum, quod gravia et levia non moveantur a se, neque habeant motorem internum, sed externum; ex altera vero extent argumenta validissima ex ipsius Aristotelis principiis desumpta, quae demonstrare videntur gravia et levia a suis formis moveri. Quamobrem non absque ratione utraque contraria opinio viros gravissimos sectatores habuit.

19 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.12, 95a10–96a19.

20 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, pp. 304–308.

21 Gregorius Ariminensis 1981, vol. V, pp. 1–31.

22 Gandavensis 1552², VIII, q. 11, ff. 110v–113r.

23 Zimara 1564, prop. 68, ff. 48ra–49va.

Caput v Quid hac de re dixerit Averroes

Averroes quoque videtur hac in re dubius fuisse, cum non idem ubique dicere videatur, ita ut non absque ratione Scotus in loco praedicto asserere potuerit nihil certi ex Averrois verbis desumi posse;²⁴ nec defuerunt alii qui aliqua ex parte Averroem secuti, aliqua etiam ex parte eius sententiam reiecerunt. Nos igitur breviter ea referemus quae ab Averroae variis in locis dicuntur, et repugnantias quae Averroae attribuuntur ab aliis, ut appareat rem hanc summa plenam esse difficultate.

Averroes in octavo *Physicorum* in ea parte in qua Aristoteles de gravium et levium motu sermonem facit, nil aliud dicere videtur, quam illud idem quod ibi ab Aristotele dicitur: elementum moveri per se a generante, a se autem non moveri; et in commentario 30 rationem afferens cur non a se moveatur, inquit: non movetur a se quia non dividitur in motorem et motum; materia enim cum sit ens mera potestate, neque movetur per se, neque movet.²⁵ At in primo commentario secundi *Physicorum* clare dicit Averroes elementum moveri a se, quoniam habet principium motivum in seipso,²⁶ et in commentario 71 quarti *Physicorum* inquit: movens in elemento est forma, motum autem est materia, et ita elementum dividitur in motorem et motum.²⁷ Idem legimus accuratius ab Averroae explicatum in tertio libro *De caelo*, commentario 28,²⁸ qui praecipuus locus est in quo hac de re disserit^a et sententiam suam profert Averroes: inquit enim motorem in elemento esse formam, motum vero esse non materiam nudam, sed materiam formatam, id est, totum ipsum compositum; sic enim elementum vere dicitur in seipso habere principium motus et activum et passivum, nam utroque munere fungitur forma ut duobus modis accepta: movet enim ut forma, movetur autem ut est in materia et ut | materiam perficit. Non est enim inconveniens quod idem dicatur et agendi ratio, et patiendi, ut alio et alio modo acceptum.

Sed difficultatem auget aliud quiddam quod ibidem ab Averroae dicitur,²⁹ atque etiam in commentario 71 quarti *Physicorum*.³⁰ Nam explicare volens

^adisserit 1590^v corr.] disseruit 1607.

- 24 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, pp. 304–308.
- 25 Averroes 1562, IV, lib. VIII, t/c 30, f. 367rE–367vM.
- 26 Averroes 1562, IV, lib. II, t/c 1, f. 48rC–F.
- 27 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, f. 161vK–L.
- 28 Averroes 1562, V, lib. III, t/c 28, ff. 197rF–199rC.
- 29 Averroes 1562, V, lib. III, t/c 28, f. 199rA–C.
- 30 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, ff. 161rA–162rC.

modum quo elementum a se movetur inquit moveri a seipso per accidens, non per se, idque ita declarat: grave descendens movet primo aerem medium ut causa, deinde ad motum aeris cedentis movetur etiam grave, quare a primo ad ultimum movetur elementum a se per accidens. Comprimat enim aerem et per se illum movet, deinde ad motum aeris ipsum quoque movetur; 5
utitur autem ad hoc declarandum exemplo nautae, qui dum navim per se movet, seipsum quoque movet per accidens. Movet enim primo navim, non se, sed motum navis consequitur ut ipse quoque moveatur.

Caput VI Sensus opinionis Averrois secundum aliquos et eius reprobatio

10

Postremum hoc Averrois dictum magnas posteriorum altercationes excitavit, quorum aliqui eam sententiam sequentes, quod grave et leve a solo generante moveantur, a forma vero nequaquam, dixerunt Averroem optime sensisse, ideoque sententiam suam Averrois auctoritate confirmarunt. Loquens enim Averroes de gravium et levium motore per se, a nullo alio ea moveri dixit nisi a generante, quod Aristoteles quoque pronuntiavit; a se autem moveri concessit, non quidem per se, sed per accidens; quae Aristotelis quoque sententia fuit, qui ait grave et leve moveri per accidens a removente impedimentum; removens autem esse potest non modo aliquid externum, sed etiam ipsummet grave et leve, quemadmodum supra de gravi filum rumpente dictum est. Grave namque per vim a generante susceptam rumpit 15
filum quo suspensum erat, et a quo impendebatur ne descenderet, et statim rupto filo deorsum fertur. Sic etiam aer substans impedit aliquantum, et aliquam resistantiam facit descensui gravis, debilem tamen, quam grave facile superat et removet aerem impedientem, et ita per remotionem impedimenti 20
movetur a seipso per accidens, tanquam a removente impedimentum; per se autem a nullo nisi a generante, ut etiam Aristoteles dixit. Itaque hi concludunt optimam esse Averrois opinionem, et esse eam ipsam quam ipsimet tuentur.

Sed haec sententia, etsi magnam habet veritatis speciem, falsa tamen est, nec Averroes, si ita sensit, defendi ullo modo potest. Impugnatur autem sensus hic a Gregorio Ariminense³¹ et ab aliis, quocirca satis nobis erit pauca tantum, quae praecipua sunt, adversus hanc sententiam in medium adducere. 30

31 Gregorius Ariminensis 1981, vol. v, pp. 1–31.

Primum sic argumentor: grave movet aerem per se, ergo est causa motus aeris, igitur ipsum quoque grave movetur. Nam movens corporeum non potest movere nisi ipsum quoque moveatur: quoniam igitur motus gravis est causa motus aeris, necesse est ut prior illo sit, si non tempore, saltem natura, ergo in illo priori naturae movetur grave sine ullo aeris motu. Non ergo ad motum aeris movetur grave, sed potius aer ad motum gravis. Grave igitur a se movetur immediate, quare etiam per se, quia non per medium aeris motum, idque ita clarum esse videtur, ut nullam defensionem recipiat. Prius enim debet moveri grave, quam aer, quia non alia ratione movet aerem nisi quatenus premit et ad centrum tendit. Confirmatur hoc quia motus gravis descendens est motus naturalis; motus autem aeris a gravi est violentus, cum fiat ab externo principio; at motus violentus non potest esse prior motu naturali, sed est potius posterior et ipsum insequitur.

Praeterea, omne per accidens debet reduci ad aliquod per se, ergo si movetur grave a se per accidens, debet ab aliquo moveri per se: a quo | igitur nisi a seipso? Dicere enim non possunt ab aere moto qui illud secum ferat; hoc enim falsum esse iam ostendimus, cum motus aeris insequatur potius motum gravis, quam efficiat. Zimara vero ad hoc respondit grave movere aerem, et ipsum prius moveri per se, non tamen a se, sed a generante.³² Attamen ad generans confugere non est satis tutum, quia hoc non coexistit descensui gravis. Quare aliam eius motus causam excogitare oportet, sicut antea dicebamus, quoniam omnia iam adducta argumenta hanc Zimarae respensionem refellunt.

Id vero quod diximus, motum aeris esse posteriorem ipso gravis motu, clarum est cuilibet consideranti, neque id debet aliquis inficiari. Aer enim non movet grave descendens, neque ipsum secum fert descendendo, sed potius cedit gravi descendentem. Cum enim resistere illius descensui non possit, ab eo movetur et pellitur.

Exemplum quoque nautae et navis quo Averroes utitur refragatur huic opinioni, et id quod modo diximus confirmat. Nauta enim movetur quidem motu navigationis cum navi quam movet, sed tamen non potest eam movere nisi prius moveat seipsum alio motu et eo quidem per se. Non enim moveret navim nisi prius sua membra moveret, et per ea mota moveret navim. Necessarium enim est ut movens corporeum moveat aliud per suiipsius motum. Sic ergo etiam grave non potest aerem movere nisi ipsum motu priore moveatur, siquidem per suum motum movet aerem. Moveri autem

³² Zimara 1564, prop. 68, ff. 48ra–49va.

dicendum est a se, si recta est Averrois comparatio, quia etiam nauta primo movetur a se; deinde navim movet.

Ex his igitur patet sensum hunc quem illi attribuunt Averroi defendi nullo modo posse.

Caput VII Opinio Scoti et aliorum plurium

5

His argumentis moti alii complures, cum eundem sensum verbis Averrois attribuerint, ab eius sententia recesserunt, ut Scotus,³³ et Gregorius Ariminensis,³⁴ et aliqui posteriores, qui dicunt elementum moveri a seipso, non per accidens, ut dicere videtur Averroes, sed per se. At quia hoc dicentes ostendere debuerunt quomodo elementum dividatur in partem moventem, 10 et partem motam, in hoc declarando non consenserunt.

Scotus inquit non esse in elemento necessariam hanc distinctionem, et hac utitur ratione: duplex est agens, unum univocum, quod etiam formale appellatur, quia per formam quam habet agit, alterum vero aequivocum, quod etiam virtuale appellant, quia non per formam agit, sed per virtu- 15 tem, ut caelum calefacit tanquam agens virtuale, etenim non per calorem—siquidem calorem non habet—, sed per vim producendi calorem qua praeditum est. Agens igitur formale non potest agere in seipsum, quia cum iam habeat formam, non potest eam amplius recipere: quamobrem necesse est ut sit re distinctum a patiente. At agens virtuale potest absque ulla repugnan- 20 tia agere in seipsum: cum enim non habeat formam, quam est aptum producere, recipere eam potest; prius enim habeat actum virtutalem, sed potentiam formalem, quare potest a seipso recipere actum formalem quem non habebat. Quoniam igitur forma elementi est agens aequivocum respectu 25 motus localis, et elementum habet potentiam formalem, quia est aptum recipere motum illum, potest absque ulla absurditate a virtute sua productiva recipere motum formaliter.

Videtur autem haec Scoti distinctio etiam ab Averroee poni aliis verbis, quando in commentario 28 tertii libri *De caelo* inquit: “lapis movet se quatenus est actu gravis, et movetur quatenus est potestate inferius”.³⁵ Nam 30 dicere actu grave est dicere habens actum virtutalem, hoc est, virtutem producendi motum descensio||nis. Dicere autem potestate in infero loco est

||317

33 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, pp. 304–308.

34 Gregorius Ariminensis 1981, vol. V, pp. 1–31.

35 Averroes 1562, V, lib. III, t/c 28, f. 198vK.

dicere potentiam formalem, nam locus proprius instar formae est, quam
 |220 grave per suum motum naturalem adipiscitur. Est igitur Sco|ti sententia ele-
 mentum a seipso moveri, hoc est, a sua forma, idque non per accidens, sed
 per se. Nec requiri distinctionem realem motoris et moti, propterea quod
 est agens aequivocum, quod absque ulla absurditate potest agere in seip- 5
 sum.

Caput VIII Recentiorum argumentatio contra Scotum et eorum opinio

Adversus hanc Scoti sententiam quidam posteriores invehuntur hoc potis-
 simum argumento, quod ea admissa ruit progressus Aristotelis in octavo
Physicorum ad inveniendum primum motorem immobilem. Is enim niti- 10
 tur necessario eo fundamento: quicquid movetur, ab alio movetur.³⁶ Hoc
 autem de medio tollitur dicendo posse idem moveri a seipso absque reali
 distinctione moventis et moti, nam adversarius diceret deveniri quidem in
 moventibus et motis tandem ad primum, sed id simplex esse et a seipso
 moveri, quia est agens aequivocum, habens actum virtuales et potentiam 15
 formalem.

Tota igitur illa Aristotelis argumentatio nos ad solum caelum duceret,
 quod non secus ac elementum diceretur a seipso moveri absque distinc-
 tione moventis et moti. Sic itaque de inveniendi via naturali aeterno motore
 immobili esset penitus desperandum, si nullam habemus aliam viam nisi 20
 ex aeterno motu, ut alibi demonstravimus.³⁷ Ipsi igitur aliter dicunt esse in
 elemento realem distinctionem moventis et moti, licet subiecto non seiun-
 gantur. Etenim forma est movens, materia vero est id quod movetur; forma
 namque est actionis principium, materia vero omnis passionis. Sic ergo
 sublatam esse arbitrantur omnem difficultatem, cum ita pateat grave et leve 25
 a se moveri per se, non per accidens, ut existimavit Averroes.

Caput IX Impugnatio sententiae recentiorum

Ego vero de Scoti quidem sententia posterius dicam: ea namque fortasse pro-
 xime omnium ad veritatem accessit. Quod vero ad hos recentiores attinet,
 puto eos penitus aberrasse in hac Scoti impugnatione, quoniam eorum opi- 30

36 See Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b7 ff.

37 See Zabarella, *De inventione aeterni motoris*, ch. 5 (*De rebus naturalibus*, lib. v).

nio vel falsa est, vel in idem cadit cum sententia Scoti, quam reprobarunt. Nam est quidem materia radix omnis passionis, ipsa tamen per se non sufficit ut sit idoneum subiectum motus, quia id quod movetur debet esse actu, ut in quinto *Physicae auscultationis* Aristoteles docet. Ut vero etiam concedamus materiam habere potestatem recipiendi motum, ex hac tamen non magis ascensum recipiet, quam descensum. Quare quod grave habeat determinatam propensionem ad descendendum, hoc a materia provenire non potest, sed provenit a forma materiae inhaerente. Nam est quidem materiae pati, sed determinate pati hoc potius quam illud a forma est, non a materia. Coguntur itaque dicere non materiam solam, sed totum compositum primo motum illum recipere et formam esse rationem recipiendi, atqui eadem forma est etiam movens: ergo movens et motum re non distinguuntur, quae Scoti sententia fuit, atque etiam Averrois dicentis: forma elementi movet ut forma, et movetur ut est in materia; grave namque deorsum fertur quia est grave, non quia materiam habeat; ergo ut tali motu, non alio, moveatur, non a materia habet, sed a gravitate, quae est etiam movens. Nec absurdum videtur quod eadem forma sit simul ratio agendi et ratio patiendi, principium motus et activum, et passivum, variis modis considerata, sicut alibi declaravimus.

Itaque si hi recentiores intelligant materiam esse motam, hoc est, materiam ut formatam, quod est | dicere totum compositum, eorum sententia non differt a sententia Scoti et Averrois, sed eis difficultas integra manet: quomodo id esse possit sine reali discrimine moventis et moti. Quod si intelligant materiam esse per se motam, falsa omnino est eorum sententia, tum quia nec absolute materia est per se mobilis, nec ad hunc statutum motum habet determinatam propensionem. Adde quod Aristoteles aperte negat elementum dividi in partem moventem et partem motam, cui sententiae isti manifeste adversantur, dum haec dicunt.

Caput x Nonnullorum opinio de motu elementi in vacuo et eius confutatio

Cum autem Averroes in memorato commentario 71 quarti *Physicorum*, praeter id quod modo consideravimus, dicat etiam nullum in vacuo, si vacuum daretur, fieri posse elementi motum,³⁸ iidem posteriores in hoc quoque

38 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, ff. 160rC–161vM; see Aristoteles, *Physica*, IV.8, 215a25–215b22 (Aristoteles 1562, IV, lib. IV, t/c 71, f. 158rC–158vL).

Averroem reprehenderunt, imo etiam ex professo Aristotelem hoc idem dicentem. Hoc igitur in praesentia breviter considerare, praeter quam quod ipsum per se non parum est utile et intellectu dignum, non est etiam, ut fortasse videtur, a proposito alienum, sed ad sequentia conferet, et illi quoque in hac ipsa de motu gravium et levium disputatione sermonem de hoc facere voluerunt. 5

Averroes igitur ibi ex Aristotele sumit necessarium esse plenum ad motum elementi, propterea quod continuïtas in motu a resistentia provenit, at in elemento nulla mobilis ad motorem interna resistentia est, ideo externa requiritur, si debeat fieri continuus motus. Medium enim plenum resistit aliquantum elemento moto, et ita facit continuïtatem. Quamobrem si daretur vacuum, elementum in eo positum non moveretur, sed momento temporis ad locum suum transiret, qui non esset motus, sed mutatio subita, qua in re Averroes Avempacem reprehendit dicentem ad motum elementi non esse necessarium medium plenum, quandoquidem etiam in vacuo, si daretur, fieri elementi motus posset, isque continuus ob internam resistentiam. 10 15

Adversus Aristotelem et Averroem hi recentiores insurgunt,³⁹ et aperte profitentur Aristotelem non cognovisse quae sit resistentia in motibus elementorum, imo et multa falsa dixisse in septimo *Physicorum* de proportionibus in motu, adversus quae ipsi plura adducunt experimenta quibus se cognovisse testantur falsas esse illas proportionem, et hanc falsitatem processisse ex hoc falso fundamento, quod forma elementi movens ipsum non habet a mobili aliquam internam resistentiam, sed solum externam a medio pleno. Ipsi igitur sequentes opinionem Avempaces ibi ab Averrore reprobata, quam etiam secutus est Scotus secundo *Sententiarum*, distinctione 2, quaestione 9,⁴⁰ dicunt duplicem esse resistentiam in motu elementi naturali: unam externam et accidentalem, quae fit a medio pleno et facit ut tardior sit motus in pleno, quam esset in vacuo; alteram vero internam et essentialem, qua elementum motum resistit formae moventi, ita ut etiam in vacuo, si daretur, fieret continuus motus. Rationem autem cur mobile resistat suae formae moventi dicunt esse quod mobile est continuum et spatium quoque continuum. Repugnat autem continuo transeunti per continuum esse eodem momento in omnibus simul partibus illius continui, sed necesse est ut transeat prius per unam partem, quam per aliam. Haec igitur 30 35

39 Schmitt (1969), p. 104, thinks that the criticism of Zabarella may be directed here against Bernardino Telesio: see Telesio 1587, I. ch. 28, pp. 40–42.

40 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, pp. 229–301.

est necessaria resistentia interna ex qua fieret ut elementum in vacuo positum continue moveretur.

Ego vero pro Aristotelis defensione possem facile demonstrare quantum isti decepti sint in illis experimentis quae adversus Aristotelem adduxerunt. Revera enim non officiunt dictis Aristotelis in septimo *Physicorum* de proportionibus in motu,⁴¹ sed quoniam alienum hoc esset a nostro instituto, omittendum in | praesentia est, licet ipsi suae de motore gravium et levium disputationi id inserere voluerint. Sed si quando datum nobis fuerit in libros *Physicos* edere commentarios, diligenter hac de re loquemur.⁴² Nunc de eo quod ad rem magis pertinet, pauca dicere satis erit.

Dico falsum esse id quod isti imaginantur de illa interna et essentiali resistentia mobilis: nulla enim in elemento esse potest. Quod autem de elemento dicimus, id de omni naturali corpore, quod ut grave vel ut leve moveatur intelligendum est. Ratio autem est quoniam omnis resistentia fit ab actu, potentia enim non resistit, cum sit aptitudo indistincte respiciens opposita, sed actus est qui resistit actioni alterius contrarii actus, siquidem non fit actio nisi ab actu. Non potest igitur esse interna resistentia nisi ubi est duorum actuum compositio, ut in animali. Quod etiam in vacuo positum (ut ibidem ait Averroes)⁴³ continuo motu || moveretur ob internam resistentiam corporis gravis ad animam moventem. Sic etiam videmus praeviam generationi alterationem esse motum continuum ob resistentiam qualitatis contrariae ad contrariam. At in illuminatione nulla est successio, quia nulla resistentia, quia lumen non habet contrarium. Quare illuminatio etiam magni spatii fit tota simul subito, non in tempore aliquo. Quoniam igitur in elemento unicus est actus, nulla in eo esse potest interna resistentia, nisi dicamus eandem elementi formam sibimet resistere, nam dicere non possumus elementum resistere suae formae nisi per suum actum; hic autem est forma ipsa: sic igitur diceremus formam sibiipsi resistere, quod ne imaginari quidem possumus.

Nulla igitur est resistentia elementi moti ad formam moventem, sed potius summa consensio, cum eadem sit ratio agendi et recipiendi. Si enim ad illum ipsum recipiendum motum sit elementum propensum, quem apta est efficere forma, non potest elementum motum resistere suae formae

41 Aristoteles, *Physica*, VII.4, 248a10 ff.

42 Unfortunately, the commentary to Aristotle's *Physics* that the sons of Zabarella posthumously published in 1601 (Venice) was incomplete. The seventh book is among the numerous books that are missing.

43 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, ff. 160rC–161vM.

moventi: igitur opinio Aristotelis vera est et rationi consentanea. Non tamen negamus in motu elementi internam resistantiam per accidens, de qua posterius loquemur, sed solum negamus resistantiam per se, qualem isti ponunt, nam si posito elemento in vacuo inesset resistantia interna, ea non posset esse nisi per se; at resistantia per accidens non potest habere locum nisi in medio pleno, ut mox considerabimus. 5

Peccant etiam isti in afferenda ratione huius resistantiae, tum quia dato vacuo illud non potest esse quantum, nec habere partes, cum absque subiecta substantia quantitas non possit existere; tum quia hoc etiam concessio adducunt non causam pro causa: nil enim aliud dicunt nisi impossibilitatem consequentis, quam nos quoque confitemur, sed haec simul esse potest cum veritate consequentiae. Dicimus enim esse impossibile ita transferri mobile per omnes partes spatii quanti, ut eodem momento sit simul in omnibus. Hoc tamen necessario deduci ex vacui positione, proinde validam esse hanc consequentiam: si elementum esset in vacuo, ad locum suum transiret subito et absque ulla successione; quia quando agens a nullo prohibetur et nihil ei resistit, necesse est subitam fieri mutationem, ut in illuminatione videmus. 10 15

Possumus autem hoc confirmare ex argumentatione Aristotelis in contextu 79 octavi *Physicorum*,⁴⁴ ubi sic argumentatur: si in magnitudine finita inesset vis motrix infinita, moveret subito, non in tempore, propterea quod finiti ad infinitum nulla est proportio, proinde nulla resistantia moti ad motorem. At si dicere liceret “non sequitur quia quantum non potest transire subito per spatium quantum, cum non possit simul eodem momento esse in omnibus eius partibus”, argumentatio illa Aristotelis redderetur inefficax. Est tamen efficax, quia || consequens, licet sit impossibile, deducitur tamen ex illo antecedente et valida est consequentia. Quod si ex impossibilitate consequentis liceret inferre consequentiae pravitatem, tolleretur penitus argumentatio per ductionem ad incommodum. Per eam enim inferitur consequens impossibile ut impossibile; efficax tamen esse potest consequentia. Sed hoc magis est manifestum, quam ut pluribus verbis indigeat. Patet igitur hos in refutanda | opinione Scoti et iis quae ab Aristotele et ab Averroë dicuntur quarto *Physicorum*, 71, multifariam errasse. De ipsa vero Scoti sententia posterius dicemus, cum nostram hac de re sententiam proferemus. 20 25 30 35

44 Aristoteles, *Physica*, VII.10, 266a25–266b6 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 79, f. 425A–D).

Caput XI *Distinctio potentiae et agentis*

Omnia quae hactenus dicta sunt ad id pertinuerunt, ut quanta sit hac in re difficultas, ex iis quae ab aliis dicuntur intelligeremus. Restat ut ipsam huiusce rei veritatem declarem, eamque ab omni difficultate, si fieri possit, vindicare nitamur.

5

Plena huius difficultatis solutio in duabus (ut arbitror) distinctionibus est constituta. Cum enim quaestio proposita sit de motore gravium et levium, et nil aliud sit movere, quam ducere de potentia ad actum, idque fiat ab agente, cognoscendum est quotuplex sit potentia, et quotuplex sit agens.

Potentia dupliciter sumitur, ut Aristoteles docet in calce libri *De interpretatione*.⁴⁵ Nam proprie sumitur pro illa quae respicit et praecedat actum; improprie autem et aequivoce sumitur etiam pro illa quae est coniuncta cum actu, ut quando dicimus caelum posse moveri dum actu movetur. Sed haec ad praesentem considerationem non pertinet, quia Aristoteles quando in contextu 32 octavi *Physicorum* distinguit in gravi et levi duplicem potentiam,⁴⁶ non intelligit nisi illam quae praecedat actum, nempe potentiam ad motum, quando mobile non movetur. Hanc igitur Aristoteles ibi considerans duplicem esse dicit: unam interpretes vocant essentialem, alteram accidentalem. Essentialis ea dicitur quae cum sit primario ad formam, est secundario ad motum qui consequitur formam; talis potestas ascendendi est in elemento gravi: illud enim est potestate leve, proinde potestate ascendit, sed quando iam est factum leve, tunc nisi impediatur ascendit; et iure dicitur essentialis, quia denotat negationem motus a medio, quae per se competit gravi, quia grave quatenus est grave non ascendit; accidentalis autem potestas ascendendi est in elemento levi, quando, cum iam sit leve, non ascendit, quia ab aliquo impeditur, nam levi extra locum suum existenti accidentale est non ascendere.

10

15

20

25

Has igitur duas potentias in memorato loco Aristotelis ponit, at nisi nos tertiam adiiciamus, non possumus assequi huiusce rei veritatem, sed decipiamur necesse est, quam erroris multorum causam fuisse existimo. Aristoteles enim duas tantum illas ibi consideravit, quoniam hae solae ad eius scopum conferebant, sed tertiam, quam ego nunc adiiciam, non negaret, cum sit per se manifestissima. Quoniam enim de illa potestate loquimur, quae dirigitur ad actum, actus quem utraque illa potentia respicit nullus

30

45 Aristoteles, *De interpretatione*, 13, 22a14 ff.

46 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vG–H).

alius est nisi motus ipse. Ibi namque Aristoteles considerat potentiam ad motum in elemento quiescente. Ideo quando iam movetur, tunc ductam esse dicit utramque potentiam ad actum quem respiciebat. Sic enim grave aut leve transivit de non moveri ad moveri, et terminus ad quem illius transitus est motus ipse. At quando elementum actu movetur, negari non potest ipsum esse adhuc in potentia; non tamen amplius ad motum, sed ad locum suum, sive ad suum ubi quo adhuc non potitur actu. Patet enim hoc ex definitione motus, in qua dicitur motum esse actum a imperfectum eius quod potestate est, quatenus est potestate.⁴⁷ Intelligit enim potestatem non ad motum, sed ad terminum et finem ipsius motus. Cum igitur in aliis duabus potestatibus, et earum ductione ad actum, terminus ad quem non sit alius quam motus ipse ad quem ex quiete transit elementum, in hac tertia potestate, seu eius ductione ad actum, terminus ad quem non est amplius motus, sed locus, vel qualitas, vel aliud quippiam ad quod tendat motus. Haec igitur sit prior distinctio.

|224 Altera vero est quam Scotus ponit in sua quaestione 56 *Posteriorum Analyticorum* qua tamen in hac disputatione non est usus, cum maxime ea uti debuisset.⁴⁸ Efficiens duplex est. Unum quod cum transmutatione efficit, et quantum causae genus constituit, quod ab Aristotele vocari solet “principium unde motus”,⁴⁹ quia semper cum motu efficit. Huic proprie dicto efficienti competit definitio potentiae activae ab Aristotele tradita in nono *Metaphysicorum*: potentia activa est potentia transmutandi aliud prout est aliud.⁵⁰ Tale namque efficiens requirit necessario patiens diversum, quia nihil potest mutare seipsum et ducere de potestate ad actum. Hoc efficiens habet a patiente aliquam resistantiam a qua successio in motu provenit, quocirca iure vocatur ab Aristotele causa unde motus.

Alterum est efficiens quod non per transmutationem efficit, sed per solam emanationem effectus ab eo, quasi ipso non operante effectus sponte sua illud insequi videatur. Tale efficiens est in corporibus naturalibus forma respectu accidentium, et proprietatum consequentium in eadem re. Idcirco dicere Logici solent rationalitatem esse causam effectricem risibilitatis in homine, non quidem transmutantem, quia non agit rationalitas in hominem

47 See Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a35–202b6 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 10, f. 89rF).

48 Duns Scotus 1689, I: *Quaestiones in II Analyt. post.*, q. 9, pp. 425–427.

49 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324b13–14: “Ἔστι δὲ τὸ ποιητικὸν αἴτιον ὥς ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως”. See also Aristoteles, *De caelo*, II.2, 284b33; *De generatione animalium*, I.1, 715a7; 21, 729b13.

50 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a4–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 2, f. 226rC–F).

||₃₂₃ faciendo ex non risibili risibilem; sed sine ullo motu, sine ulla transmutatione, cum primum est rationale, statim consequitur ut sit risibile, ita ut risibilitas a rationalitate absque ulla mutatione emanare videatur, ob id hoc improprie dicitur efficiens. || Reducitur tamen ad causam effectricem convenientius, quam ad aliud causae genus.

5

Caput XII Declaratio quinque propositionum, quibus tota rei veritas concluditur

His fundamentis iactis, totam huiusce rei veritatem in quinque propositionibus puto esse constitutam, quarum prima haec est:

[i] Si loquamur de prima elementi potentia, quae est ad motum et essentialis appellari solet, ab hac elementum ad actum ducitur a solo generante; et hoc idem intelligi volumus de omni corpore quod ut grave vel ut leve moveatur, sicut etiam ante admonuimus. Haec apud Aristotelem clara est in octavo *Physicorum* et in quarto *De caelo* iam memoratis,⁵¹ et per se etiam satis manifesta est. Nam est essenziale gravi non ascendere, nec potest hunc motum recipere nisi a generante quod mutet ipsum in leve. Sic enim dans ipsi levitatem, dat etiam consequentem ascendendi facultatem. Patet autem non posse grave in hac potestate existens ducere se ad actum et dare sibi motum ascensionis, sed indigere generante. Omnia igitur quae ab Aristotele in praedictis locis dicuntur nil aliud probant, quam hanc primam propositionem atque etiam secundam, quam mox subiungemus. Has enim nemo est qui inficiari possit, cum manifestum sit non posse grave aut leve ducere se de non moveri ad moveri, sed movente externo indigere.

[ii] Secunda igitur propositio est: si loquamur de secunda potentia ad motum, quae accidentaliter vocatur, ut potentia ascendendi in elemento levi quando impeditum non ascendit, ab hac ad actum ducitur a removente impedimentum. Hanc similiter ponit Aristoteles in memoratis locis, neque ullus est qui eam neget. Nam grave iam existens extra locum suum, si ad eum non moveatur, necesse est ut aliquo detineatur impedimento, quod remove ipsummet non potest, ideo eget agente externo, quod removendo impedimentum ducat ipsum de quiete ad motum.

[iii] Tertia propositio est: si consideremus tertiam potentiam in gravi aut levi existente extra suum locum, nec impedito, quae est potentia ad locum quem non obtinet, de hac ad actum ducitur et ad suum locum movetur per se

⁵¹ See above nn. 1 and 2.

a sua forma tanquam ab agente per solam emanationem. Haec satis demonstratur argumentis ante adductis, ad quae nullam ego responsionem video.

|225 Sed comprobari praeterea potest alio argumento sumpto ex | iis quae ab Aristotele in contextu 82 octavi *Physicorum* dicuntur de motu proiectorum:⁵²
non putat enim causam illius motus esse manum proiicientem, sed vult esse 5
necessarium aliquod movens quod comitetur illum motum et illi coexistat. Ideo causam refert in partes aeris per quas proiectum fertur, ut ibi videre
||324 est. Similiter igitur in || motu naturali non sufficit generans, cum non coexistat motui; neque ulla huius discriminis ratio in his adduci potest. Quam
enim rationem habet proiiciens ad rem proiectam, eandem habet generans ad elementum genitum, nempe quantum attinet ad motum localem. 10
Utrumque enim dat patienti motionis initium, sed movere ad finem usque ipsius motus non perseverat. Quemadmodum ergo secundum Aristotelem non satis est dicere proiectum moveri a proiiciente, ita nec satis est dicere elementum motu naturali moveri a generante. 15

Ideo notandi maxime sunt varii Aristotelis scopi in prima eius octavi libri parte, et in capite illo postremo, nam diversa respiciens variis etiam modis de eadem re locutus est. In prima namque parte considerabat primum principium motus in unaquaque re, et primum movens a quo res ducitur de non moveri ad moveri, quoniam scopus ibi est primum universi motorem investigare. 20
Loquens igitur ibi de motu gravium et levium tum naturali, tum violento, non considerat aliud movens quam externum, quod rem traducit de non moveri ad moveri, quale est generans respectu motus naturalis, et proiiciens respectu motus violenti. Quocirca ibi nullum alium motorem tribuit motis violenter, quam illum qui proiecit. Nam alium posteriorem motorem, 25
qui postea coexistit motui, ibi Aristoteles non considerat, propterea quod ad eius scopum non conferebat. Ob quam eandem rationem neque elementi formam ibi considerat ut moventem motu naturali, quia non est motor primus, sed praesupponit motorem priorem, qui rem transtulerit de quiete ad motum. 30

In postremo autem eiusdem libri capite non amplius loquitur de primo motore rei proiectae, sed de proximo, et adaequato, et coexistente, siquidem primus motor proiectorum iam manifestus erat. Nemo enim ignorat proiicientem esse primum motorem, sed motor proximus ignorabatur, ideo ibi docet proiectum moveri a diversis aeris partibus una post aliam. Sic igitur etiam in motu naturali negare Aristoteles non posset esse necessarium 35

52 Aristoteles, *Physica*, VIII.10, 266b26–267a21 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 82, 429rE–429vH).

movens proximum et coexistens, quod non potest esse aliud quam propria forma. Generans enim est causa prima et remota, ut consideranti manifestum est.

Praeterea, lapis sursum proiectus per vim, postea deorsum fertur per naturam: a quo igitur movetur? Non a proiciente, quia idem non potest esse causa simul contrariorum motuum. Non a generante, quoniam huius actio iam olim desiit ante longum tempus, et fortassis ante mille annos, imo etiam fortasse generans iam olim interiit. A sola igitur sua forma tunc naturaliter movetur.

Possumus etiam ad hanc sententiam confirmandam sumere argumentum ex Aristotele in memorato contextu 32 octavi *Physicorum*, qui ab adversariis summa cum efficacia pro se adducitur. Nam ibi dicit quidem Aristoteles gravia et levia moveri per se a generante, sed || quaerit etiam propter quid ad sua loca moveantur gravia et levia, et respondet his verbis: "causa est quia apta sunt natura aliquo, et hoc inest gravi et levi esse".⁵³ Cum enim quaestio propter quid sit quaestio proximae et immediatae causae, non respondet Aristoteles generans esse causam cur moveantur, quia generans est causa remota, per quam non satisfaceret quaestioni propter quid, sed respondet ipsammet elementi naturam causam esse illius motus, eamque ipsius essentiam esse, atqui haec est forma. Itaque secundum Aristotelem forma gravis aut levis est proxima causa illius motus. Hoc idem notare possumus in contextu 24 quarti libri *De caelo*, ubi Aristoteles eandem quaestionem facit, propter quid fertur ignis sursum et terra deorsum,⁵⁴ ad quam similiter, imo et clarius respondet quod haec in seipsis habent mutationis principium; et in hoc distinguit haec mobilia motu naturali a sanabili et augmentabili, quae mutantur ad sanitatem et ad magnitudinem ab externo principio; intelligit autem a principio activo. Ergo vult propriam elementi naturam esse principium activum sui motus naturalis. Quod videtur etiam satis clare pronuntiasse in contextu 84 secundi *Physicorum*, ubi inquit naturalia esse illa quae ab aliquo in seipsis principio continue mota perveniunt ad aliquem finem.⁵⁵ Asserere ergo videtur omnia naturalia moveri ab interno principio activo, nam inferiora corpora respicit, in quibus id universe verum esse arbitratur.

Confirmatur etiam haec sententia per ipsamet adversariorum dicta. Declarantes enim quomodo generans sit motor gravium et levium, dicunt:

53 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255b15–16 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369rD).

54 Aristoteles, *De caelo*, IV.3, 310b16–311a1 (Aristoteles 1562, V, lib. IV, t/c 24, ff. 250vM–251rB).

55 Aristoteles, *Physica*, II.8, 199b13–18 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 84, f. 80vH–I).

generans dat formam; dat igitur etiam motum, quia dans formam dat etiam omnia consequentia formam mediante forma. Hoc enim eorum dictum si falsum sit, nullam eorum opinio defensionem habet: generans enim non dabit motum. Si autem verum esse concedamus, per illud ipsi veritatem confitentur, et in nostram sententiam veniunt. Primum quidem dubia est eius dicti veritas, quoniam accidentia formam consequentia duplicia sunt: alia habent esse permanens, ut risibilitas in homine et calor in igne; alia vero habent esse fluxile, cuiusmodi est motus; de illis igitur quae habent esse permanens, clara res esse videtur. Nam agens una et eadem actione qua dat formam dat etiam haec formam consequentia, ut generans hominem dat eadem actione formam et risibilitatem consequentem, licet hanc per mediam formam. At de motu secus est. Generans enim dans elemento formam non dat eadem actione motum, quia cessat generantis actio in primo esse formae, quod est ultimum non esse ipsius motus, siquidem motus nondum est, sed postea erit, quando generans non amplius aget: generans ergo dans formam non dat eadem actione motum consequentem.

||326 Sed admittamus dicti huius veritatem: admitti || enim potest in hoc sensu, quia dans elemento formam dat vim motricem sui ipsius. At hoc dicere est dicere formam esse motricem elementi, quare hoc ipsi dicentes veritatem aperte confitentur. Dum enim dicunt consequentia formam, fatentur motum elementi insequi formam, proinde esse effectum formae; quod etiam clarius affirmant dum addunt “mediante forma”. Sic enim fatentur generans non esse causam immediatam, cum intercedat forma, per quam mediam generans dat gravi et levi motum. Rectissime etiam utuntur illa dictione “consequentia”: sic enim ipsa veritate ducti dicunt formam esse motus effectricem per emanationem; a tali namque efficiente ita emanat effectus, ut ipsum insequatur sicut umbra corpus absque ulla transmutatione. Aliud enim est motum producere, aliud est rem producere cum motu et transmutatione. Efficiens quidem transmutans producit rem cum motu, ideo generans producit motum elementi per mutationem substantialem. At forma elementi producit motum tanquam rem consequentem, nec producit per transmutationem.

Quod vero aliqui ad se tuendos dicunt, formam non esse causam effectricem, de qua in praesentia loquimur, sed potius esse causam formalem, falsum est: quia forma est quidem causa formalis corporis naturalis, at accidentium non est causa formalis, sed effectrix, ut etiam de anima asserit Aristoteles in contextu 36 secundi libri *De anima*.⁵⁶ Nec video quomodo

56 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415b8–12 (Aristoteles 1953, II, t/c 36, p. 184).

aliquis sanae mentis dicere possit formam compositi esse formam etiam accidentium. Sed his causa deceptionis fuit quod non cognoverunt efficiens per emanationem ratione saltem distinctum a causa formali. Nam formae utrumque competit variis respectibus: alius enim est causandi modus quo forma elementi est illius corporis causa formalis quae ipsum in specie constituit, et alius quo eadem in eodem corpore motum naturalem producit.

Videtur autem Aristoteles ipse hoc efficientium discrimen pulcherrime significasse in illo contextu 32 octavi *Physicorum*.⁵⁷ Nam efficienti transmutanti accommodat verbum *ποιεῖν*, et de hoc loquens dicit grave et leve non habere in se principium effectivum motus, sed solum passivum.⁵⁸ Effectivum enim habet extra se, | a quo ducitur de quiete ad motum. Efficienti autem per emanationem accommodat verbum *ἐνεργεῖν*, quod ibi Latine legitur “agere” seu “operari”. Inquit enim grave et leve agere statim et operari,⁵⁹ et ita illis attribuit actionem ex se tunc quando iam cessavit effectio agentis externi generantis vel removentis impedimentum. Multo tamen manifestior est Graeci verbi significatio, nam maxime proprie verbum *ἐνεργεῖν* denotat efficiens per emanationem: significat enim exire ex seipso in actum et in operationem a natura manantem, postquam cessavit effectio generantis vel removentis impedimentum.

||327 [iv] Quarta pro||positio est: in motu naturali gravium et levium requiritur necessario ut non penitus sit re distinctum movens a moto. Haec ex tertia propositione deducitur et eam consequitur ex necessitate, nam agens quidem transmutans rem de potestate ad actum est necessario distinctum re a patiente, quia nihil ita in seipsum agit. Sic enim esset simul potestate et actu secundum idem, ut argumentatur Aristoteles in contextu 40 illius octavi libri,⁶⁰ quoniam ibi loquitur de solo agente transmutante. Sed agens per emanationem non potest esse re distinctum a patiente. A forma namque accidentia consequentia emanant in eodem composito formato, non in aliquo externo. Extra vero agit forma non aliter, quam transmutando.

57 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vG–H).

58 *Ibidem* 255a34–255b1: “ἀεὶ δ', ὅταν ἅμα τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ παθητικὸν ὦσιν, γίγνεται ἐνεργεῖα τὸ δυνατὸν, οἷον τὸ μανθάνον ἐκ δυνάμει ὄντος ἕτερον γίγνεται δυνάμει”.

59 *Ibidem* 255b18–21: “ὥσπερ εἴρηται· ὅταν τε γὰρ ἢ ὕδωρ, δυνάμει γέ πως ἔστι κοῦφον, καὶ ὅταν ἀήρ, ἔστιν ὡς ἔτι δυνάμει (ἐνδέχεται γὰρ ἐμποδιζόμενον μὴ ἄνω εἶναι)· ἀλλ' ἐὰν ἀφαιρεθῇ τὸ ἐμποδίζον, ἐνεργεῖ καὶ αἰεὶ ἀνωτέρω γίγνεται”.

60 Aristoteles, *Physica*, VIII.5, 257a31–257b14 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 40, f. 379vH–K).

Quod clarum est per inductionem: dicimus enim formam hominis esse causam risibilitatis effectricem per emanationem, non ita tamen ut dicatur homo dividi in corpus et animam, et anima efficiat risibilitatem, corpus vero seclusa anima eam primo recipiat; sed totum compositum animatum recipit primo hanc proprietatem, et quatenus est animatum; proinde anima est tum agens, tum ratio patiendi, diversis tamen modis, nam agit ut forma, recipit autem ut iuncta materiae. Sic a forma ignis emanat in ipsomet igni summus calor, quae est ignis proprietas, non ita tamen ut sola materia patiat, quia materia informis non est idoneum subiectum caloris, sed totus ignis dicitur subiectum caloris ut tali forma formatus. Eadem igitur forma agit ut forma, et recipit ut est in materia. Haec autem eadem per calorem insequentem agit extra se in alia per transmutationem, dum res alias calefacit et urit. Sic igitur etiam de motu elementi dicit Averroes tertio *De caelo*, 28:⁶¹ forma elementi movet ut forma et movetur ut in materia, nam movere tribuitur soli formae, tali autem motu moveri tribuitur illi corpori ut ab ea forma constituto.

Ex his autem patet in motu elementi non posse divisionem fieri in partem per se moventem et partem per se motam, quia per se movens est forma, per se est motum totum compositum, quod eandem formam complectitur. Attamen ibi quoque notari potest aliqua distinctio realis: cum enim compositum constet ex materia et forma, distinguitur re a forma ratione materiae, quae est distincta re a materia, sed ratione formae non re distinguitur, sed ratione, quatenus aliud est forma ut forma, aliud est forma ut in materia. Idque respexit Averroes in quarto *Physicorum*, commentario 71,⁶² quando dixit elementum dividi in motorem et motum, quatenus motor est forma, et motum est materia. Non enim absolute dixit materiam per se moveri, nam in commentario 28⁶³ praedicto^a inquit id quod movetur esse totum elementum. Sed significare tantum voluit illam, quae ibi notari potest, moventis et moti realem distinctionem: ea enim est quae sumitur a reali distinctione materiae et formae. Talis autem distinctio partim realis, partim rationis, necessaria omnino est in agente per emanationem, quia ubi sola forma sine materia suam edit operationem, ea non potest esse nisi forma abiuncta a materia, cuius actio est ipsius substantia. Quare nullus ibi notari potest

^apraedicto *om.* 1607.

61 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 28, f. 198vL.

62 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, f. 161vK–L.

63 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 28, f. 198vL.

effectus ab efficiente distinctus, proinde neque efficiens appellari ea ratione potest: ut igitur effectus emanans sit ab efficiente distinctus, tanquam accidens insequens formam ut causam, necesse est materiam quoque adesse quae formata tali forma illum recipiat et ita faciat aliquam realem distinctionem. Contra vero non potest omnino esse distinctio realis, quia potest quidem agens agere in aliud extra se per transmutationem et ductionem de potestate ad actum. At per emanationem non potest agere in aliud, quia effectus emanans non potest nisi in eo ipso recipi a quo emanat. Hoc enim significat verbum “emanare”; eaque est distinctio rationis, qui significavit Averroes dum dixit: forma elementi movet ut forma et movetur ut in materia. Non datur igitur effectus a forma emanans et ab ea distinctus tanquam a causa, nisi in rebus materialibus, nec potest ibi esse prorsus realis distinctio agentis et patientis, sed partim realis propter materiam, et partim rationis propter formam.

[v] Postrema tandem propositio haec est: si motum elementi redigere velimus ad motorem per veram efficientiam et per transmutationem, elementum movetur a seipso ut ab agente transmutante, non tamen per se, sed per accidens. Haec per solam rei considerationem manifesta redditur, nam grave descendens movet aerem, qui ei cedit, quare motum aeris consequitur ut grave deorsum feratur. Non enim moveretur grave nisi substans aer vel aliud eius modi corpus illi cederet. A primo igitur ad ultimum movetur grave a seipso per accidens, quia per aerem medium qui primo movetur a gravi.

Est autem notandus in motu gravis et levis hic ordo, si non temporis, saltem naturae. Primum quidem movetur elementum a sua forma per se, tanquam ab agente per emanationem. Ab ea namque emanat immediate motus naturalis in ipsomet elemento, non per medium aerem, et nisi grave primo seipsum moveret, non premeret aerem. Secundo totum grave, non forma eius, per suum motum movet aerem tanquam agens transmutans: sic enim agit in aliud, et ibi adest perfecta realis distinctio moventis et moti, et resistentia patientis a qua in motu successio provenit. Iam enim diximus nullam esse in elementi motu internam resistentiam, sed externum solum, quia in movendo per emanationem nulla potest esse resistentia, nisi diceremus eandem formam sibimet obsistere, quod nullo pacto dicendum est. Tertio ad motum aeris movetur etiam ipsum grave, et incedentis aeris locum subintrat; et ita fit ut grave a seipso moveatur tum || per se, tum per accidens: per se quidem ratione efficientiae per emanationem, quae ordine naturae prima est; per accidens vero ratione efficientiae per transmutationem, quae est postrema et per aerem medium, et cum resistentia moti ad motorem, quam etiam Scotus declarat in secundo *Sententiarum*, in distinc-

tionem 2, quaestione 9, ad quartum:⁶⁴ prima enim actio transmutans est ipsius gravis in aerem, non in se, eam autem consequitur ut etiam grave moveatur; hoc enim non moveretur nisi prius aer moveretur. Ideo non est ignorandum modum hunc movendi se per accidens reduci ad remotionem impedimenti. Quando enim grave descendit, removet aerem impediens, et ita movet se per accidens. 5

Sic etiam Aristoteles dixit a removente impedimentum moveri rem per accidens, quia per mediam remotionem impedimenti. Respectu autem ipsius impediens dicitur movens per se, quia per se et immediate movet impedimentum, secundario autem consequitur ut res quoque impedita moveatur; sic igitur grave descendens removet per se aerem, quo fit ut ipsum quoque se per accidens movere dicatur, quia per substantiam aeris remotionem. Ex his colligimus esse in motu elementi aliquam internam resistantiam, non quidem per se, ut aliquos putasse iam diximus, sed solum per accidens. Dum enim grave motum a sua forma movet aerem medium, et aer illi resistit, necesse est ut ipsum quoque resistat formae moventi. Tota tamen resistantia provenit a resistantia externi aeris: ipsum enim grave per se suae formae non obsisteret, sed quoniam aliud corpus ipsi resistit, cogitur ipsum quoque resistere suae formae. Per aliud ergo resistit, non per se, et eo magis resistit, quo magis aliud illi resistat, quod provenit ex maiore medii corporis densitate. 10 15 20

Hanc esse puto veram sententiam et totius huius difficultatis solutionem, et Aristotelis atque Averrois verbis, imo et ipsi rerum naturae maxime consentaneam.

|229 Caput XIII Consideratio opinionis Scoti

25

Quoniam supra diximus Scotum hac in re proxime omnium ad veritatem accessisse,⁶⁵ nunc veritate cognita, videamus quid bene et quid non bene ab eo dictum fuerit.

Primum quidem, quod dixit elementum per se moveri a sua forma, optime dixit. Quod etiam dixit id esse absque reali distinctione moventis et moti, verissimum est, et in hoc maxime probandus est Scotus, quod id cognoverit quod alii non viderunt, nisi solus Averroes, qui dixit formam elementi movere ut formam, et moveri quatenus est in materia. In eo tamen 30

64 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, pp. 299–301.

65 See above ch. 9. Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, pp. 304–308.

||330 defecit, quod putavit Averroem hac in re inconstantem fuisse, et nihil certi ex eius verbis sumi posse, nam Averroes hac in re sibi semper constitit et || omnia eius dicta vera sunt, ut mox considerabimus.

In afferenda quoque suae sententiae ratione puto Scotum defecisse: imperfectam enim rationem adduxit confugiens ad agens aequivocum. Nam licet omne agens per emanationem sit aequivocum, non tamen convertitur; datur enim agens aequivocum quod non per emanationem, sed extra se per transmutationem agit, cuiusmodi est caelum respectu corporum inferiorum. In talibus autem agentibus Scoti ratio locum non habet, quia nihil potest transmutare seipsum, et quod potestate habet tribuere sibi actu, nisi habeat partem per se moventem et partem per se motam. 5 10

Quod enim non sufficiat actus virtualis et potentia formalis ut possit aliquid mutare seipsum, clarum est in multis. Nam vinum est virtute calidum, cum habeat vim calefactricem, et habet potentiam formalem, cum sit actu frigidum et possit fieri calidum, attamen non potest calefacere seipsum. Motus etiam secundum Aristotelem generat calorem, quo liquescit plumbeus mucro sagittae, non ita tamen ut primo calefaciat mucronem ipsum qui movetur, sed mucro per motum agit primo in aerem, et ipsum atterendo accendit, postea ab eo accenso ipse postea calefit. Itaque sagitta mota habet actum caloris virtuales, et potentiam formalem, quia est apta calorem quem non habet recipere, tamen non potest immediate seipsam calefacere per motum. Non est igitur idonea ratio: "est agens aequivocum et habet potestatem recipiendi formaliter, ergo potest mutare seipsum". 15 20

Huius autem deceptionis ratio est quoniam aliquid habens potentiam formalem potest quidem simul habere actum virtuales respectu aliorum in quae^a agere potest, at non respectu suiipsius. Quia dicere respectu suiipsius est implicare contradictionem, ut aliquando consideravi in declarando contextu 40 octavi *Physicorum*:⁶⁶ quando enim agens naturale aptum est agere, et habet patiens praesens, nec impeditur, ex necessitate fit actio. Ergo si agens potest sibi talem formam tribuere, iam eam habet, nec potest esse in potentia formali, quia semper fuit sibiipsi praesens. Quo igitur momento habet actum virtuales respectu suiipsius, eodem momento necesse est ut habeat etiam actum formalem, nisi impediatur. Quod si impediatur, habet quidem potentiam formalem, sed non habet actum virtuales, quia non potest remove impedimentum, et se ducere de potentia ad actum, ut patet in gravi detento per vim in aliquo supero loco: non habet enim per se actum 25 30 35

^aqua 1607.

virtualem, id est vim movendi se actu, sed eget auxilio agentis externi quod removeat impedimentum. Dum igitur impedimentum viget, habet quidem potentiam formalem, sed non habet perfecte actum virtualement. Dum autem habet perfecte actum virtualement respectu suiipsius, tunc habet necessario
 ||331 actum formalem. Non potest igitur habere perfectum actum virtualement respectu suiipsius, et simul potentiam formalem. 5

Melior itaque est ratio quam nos attulimus: non requiritur distinctio partis moventis et partis motae, quia est agens per solam emanationem. Quamvis enim hoc non sit nisi agens aequivocum, ratio tamen non est quia sit
 |230 aequivocum, sed quia per emanationem agit, quoniam agens per emanationem simul est cum effectu, nec habet actum virtualement cum potentia formali, sed cum actu formali, quoniam in seipsum agit, cum emanare effectus non possit nisi in ipsomet subiecto in quo est causa a qua emanat. Haec igitur vera ratio est cur in gravi et levi non requiratur realis distinctio partis per se moventis et partis per se motae, non quam Scotus adduxit. 15

Viget praeterea contra Scotum ratio allata ab aliis. Admissa enim Scoti sententia ruit progressus Aristotelis in octavo *Physicorum* ad inveniendum primum motorem immobilem. Nam adversarius diceret deveniri ad primum, quod ideo seipsum movet absque distinctione motoris et moti, quia est agens aequivocum; idque rationi consonum videretur, quoniam agens
 20 aequivocum est natura prius agente univoco. Nullus ergo daretur motor immobilis.

Caput XIV Conciliatio omnium dictorum Aristotelis et Averrois, et omnis difficultatis solutio

Per ea quae hactenus dicta sunt omnis difficultas tollitur, et omnia tum
 Aristotelis tum Averrois dicta optime conciliantur. 25

Averroes enim modo dicit formam elementi esse moventem et materiam esse motam; modo dicit formam esse moventem et eandem formam quatenus est in materia esse motam, quod declarans inquit totum elementum formatum moveri a sua forma; quandoque etiam dicit elementum se movere
 30 per accidens, quia per aerem medium vel per aliud eius modi corpus. Et haec omnia vera sunt: quando enim dicit materiam esse motam, non intelligit proprie materiam moveri, cum alibi dicat elementum totum esse id quod movetur, sed solum significare vult distinctionem aliquam realem moventis et moti, sicut antea declaravimus. Et quando dicit formam esse moventem et
 35 elementum esse motum, intelligit per emanationem et per se, non per accidens. Quando autem dicit elementum movere se per accidens, hoc est, per

aerem medium, intelligit ut movens per transmutationem; sic enim movere non amplius formae tribuit, sed composito; forma enim movet elementum per se tanquam movens per emanationem; ipsum autem elementum per transmutationem movet per se aerem medium, et per eum movet etiam seipsum per accidens, quae omnia iam fuere a nobis fuse declarata. Quare
 ||332 nulla est in dictis A||verrois repugnantia, nulla inconstantia.

Sic etiam in dictis Aristotelis. Nam secundum principia philosophiae Aristotelis fateri oportet formam elementi esse naturam, et principium activum motus proximum et aequatum, ut argumenta prius adducta demonstrant. At in octavo *Physicae auscultationis* libro de hoc Aristoteles non loquitur, sed de primo movente, ad quem reduci quemlibet motum necesse est, nam scopus ibi est invenire primum universi motorem aeternum et immobilem. Forma vero elementi non potest dici primus motor respectu sui motus, quoniam pendet a generante a quo est producta, et a quo hanc necessariam legem accepit ut tali motu moveatur, non alio. Generans enim talem ipsam produxit, ut eam necessario insequeretur ad statutum locum propensio: ipsa igitur sui motus imperium non habet, sed ita movet ut ei mandatum est a generante externo, quare non est primum sui motus principium, nec potest dare elemento motum post quietem, sed pendet a generante tanquam a primo principio. Non sic animalium anima: quamvis enim ipsa quoque secundum suum esse pendeat a generante, non tamen secundum motum illum quo animal ab ipsa movetur loco; non est enim producta talis ut eam necessario insequatur certus aliquis motus, sed est producta libera ad movendum et non movendum, et ad movendum etiam contrariis motibus. Habet igitur
 |231 ipsa imperium sui motus, | et traducere potest corpus animalis de quiete ad motum, proinde respectu sui motus potest appellari primum movens.

Ex his etiam rationem colligimus cur movens loco per emanationem non possit esse primum movens. Nam tale movens non est nisi forma materialis, eaque rei inanimatae, et nil aliud est emanare, quam per necessariam quamdam naturalem derivationem prodire effectum ex causa diversum ab illa. Ideo est etiam sine cognitione, quia ubi est cognitio, ibi est imperium movendi et non movendi. Quocirca ab anima cognoscente non dicitur emanare in animali motus, sed potius effeci cum mutatione de non moveri ad moveri, et ex animae imperio. A forma vero inanimati emanat statutus quidam naturalis motus, non alius, nempe ille qui ei assignatus est a generante externo, quod formam cum hac lege produxit, ut tali moveret motu, non alio. Ob id Aristoteles in octavo *Physicorum* generanti tribuit primas in motu inanimati: quamvis enim proximum eius movens sit forma, haec tamen non est primum movens, sed in illa motione pendet ab imperio externi moventis prioris. Quod respiciens Aristoteles in contextu 32 illius libri dixit

||333 grave et leve habere in se principium motus passivum, non activum:⁶⁷ est enim passivum, quatenus non est primum, sed pendet a principio priore a quo dicitur pati, quatenus ab eo recipit inviolabilem legem || movendi tali motu, non alio; seu dicamus omnem formam materiale[m] esse principium motus passivum, ut alias in libro *De natura* declaravimus.⁶⁸ Proinde non esse mirum si Aristoteles formam elementi dicat esse principium motus passivum, negat autem esse principium activum, quia in ea parte non vocat activum principium nisi illud quod primum sit et in movendo non pendeat ab alio. 5

Nobis igitur non officit argumentum ab aliis adductum contra Scotum. 10 Nam si nobis obiiciant per hanc nostram sententiam destrui Aristotelis argumentationem in octavo *Physicorum* ad inveniendum primum motorem immobilem, quia dicere adversarius posset primum seipsum movens esse movens per emanationem, proinde non requiri distinctionem realem moventis et moti, cum a semetipso moveatur, ad hoc dicimus nullum motorem per emanationem posse dici primum, quo fit ut, cum ad hunc pervenimus, is necessario pendeat a motore alio priore, quare non potest esse nisi forma materialis, sicut modo dicebamus. Quando igitur constituimus per- 15 ventum esse ad primum seipsum movens, hoc non potest se movere per emanationem, quia sic non esset primum, idque locum habet etiam universe considerando motorem primum in unoquoque particulari motu, absque propria consideratione motus aeterni et aeterni motoris universi. Quod si hunc spectemus, multo minus nobis officit obiectio praedicta, quoniam a motore per emanationem non potest aeternus motus fieri, nec talis motor potest esse aeternus. 20 25

Caput xv Cur motus gravium et levium sit velocior in fine quam in principio, plures aliorum sententiae

Ea est veritatis natura, ut per eius cognitionem omnes quae in re oriuntur quaestiones solvantur. Quoniam igitur dubitari maxime solet de eo quod ab Aristotele dicitur in contextu 88 primi libri *De caelo*, gravia et levia 30 velocius ferri in fine motus, quam in principio,⁶⁹ si ostenderimus nullam

67 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vG–H).

68 See Zabarella, *De natura*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, liber IV).

69 Aristoteles, *De caelo*, I.8, 277a27–34 (Aristoteles 1562, V, lib. I, t/c 88, f. 57vG).

adduci posse huius effectus idoneam causam nisi fateamur gravia et levia a suis formis moveri, magnam certe huius sententiae comprobationem afferemus.

Quaeritur itaque quanam sit causa ut motus gravium et levium naturalis in fine velocior sit, quam in principio. Plures hac de re aliorum sententiae extiterunt, quas apud Simplicium legere possumus, tum in memorato loco primi libri *De caelo*,⁷⁰ tum in contextu 76 octavi *Physicorum*.⁷¹ | Una fuit opinio Hipparchi, qui causam esse dixit remotionem maiorem a principio violento. Nam si lapis sursum proiciatur, motus ille violentus maior est in principio, et continue minor fit, donec penitus desinat, et tunc incipit lapis suapte || natura descendere, sed in principio tardius, quia retinet adhuc aliquid illius violentiae a qua fuit proiectus. Haec enim motui naturali aliquam resistantiam facit. Quanto autem magis descendit, tanto fit velocior motus, quoniam illa violentia semper imminuitur, et naturae lapidis^a minus obsistit. Tandem igitur in fine velocissimus est motus. Itaque cum primum est proiectus lapis, videmus in principio violentiam praevalere naturae, et hunc excessum continue minorem fieri, donec natura incipiat praevalere violentiae, quod est dum incipit lapis deorsum ferri, sed tunc tardus est motus, quia parvus est excessus naturae, sed quanto magis descendit, velocior fit motus, quia quanto magis removetur a principio violento, tanto magis praevalet natura ipsi violentiae. In fine igitur velocissime movetur, quia tunc remotissimus est a principio violento.

Adversus hanc Hipparchi sententiam Alexander, et cum eo Simplicius, hoc argumento usi sunt, quod ista causa non est universalis, neque in omnibus locum habet, quo fit ut dici non possit huius effectus causa, ut enim admittatur de illo motu naturali quem praecesserit motus violentus, vel etiam violenta quies, at certe locum non habet in gravi et levi extra suum locum genito et statim absque ullo impedimento ad eum tendente. Nam si aqua in sublimi generetur—simulatque est genita—, deorsum fertur, et maior semper fit eius motus velocitas, licet nullam prius impressam violentiam habuerit; siquidem nec motus ullus violentus, nec violenta quies praecessit, nec ullum assignari potest principium violentum; quandoquidem generans dedit potius aquae naturam, quam illi violentum dici possit. Causa igitur incrementi velocitatis non est illa quam Hipparchus attulit, cum non habeat locum in omnibus.

^alapidis 1590^v corr.] lapis 1607.

⁷⁰ Simplicius 1544, p. 57v–58v; Simplicius 1894, pp. 265–269.

⁷¹ Simplicius 1588, pp. 484b–485b; Simplicius 1882, p. 1315–1318.

Aliam tangit Simplicius nonnullorum opinionem, quod causa huius effectus sit medium per quod fertur grave vel leve. Cum enim in illo motu oporteat medium scindi, facilius scinditur paucum quam multum. Quando igitur lapis descendit, substat ei in principio multum aeris, proinde magis obsistit lapidi descendenti ne secetur ab ea et tardior fit motus. Postea vero quando lapis suo loco propinquior est factus, substat ei parum aeris, proinde minus ei resistit, ac facilius scinditur, ideo tunc velocior fit motus. 5

Adversus hanc sententiam utitur Simplicius auctoritate Aristotelis, qui in contextu 88 primi libri *De caelo* inquit hoc velocitatis incrementum fieri ob incrementum gravitatis.⁷² Nam si causa esset medium, ut illi dixere, Aristoteles non veram causam attulisset, quare ea sententia verbis Aristotelis consentanea non est. Alexander tamen (ut in dicto loco Simplicius refert)⁷³ nisus est ostendere horum opinionem non pugnare cum opinione Aristotelis et admit||ti posse etiam iuxta Aristotelis mentem. Sed hoc apud Simplicium in dicto loco legatur. 10 15

Non est enim operaepretium in hoc tempus consumere, cum certum sit eam sententiam falsam esse, nam praeter Simplicii obiectionem alia quoque ratione falsitas eius ostenditur. Si enim duo gravia paris gravitatis et magnitudinis in aere suspensa ponantur, sed unum a terra distans centum cubitis, alterum vero decem cubitis tantum, et prius demittatur illud quod centum cubitis distat, exactis autem nonaginta cubitis demittatur etiam alterum, ut per decem reliquos cubitos simul descendant, certum est, atque experientia comprobatum, non aequalem fore in illis decem cubitis utriusque velocitatem, sed velocius movebitur illud quod a remotiore loco descendit. Tamen si idonea ab illis causa assignata esset, oporteret ea duo gravia aequali velocitate descendere in iis postremis decem cubitis, cum aequalis aer utrique substat. Patet autem secundum hanc sententiam nullam posse causam adduci cur grave a remotiore loco descendens maiorem ictum faciat, quam descendens a propinquiore, nam utrobique deberet aequae velox | esse motus, qui per spatium aequale statim praecedit ictum, proinde et ictus aequalis, quod tamen verum non est et adversatur experientiae. Quare haec opinio reiiciatur. 20 25 30

Simplicius et Alexander causam huius effectus esse dicunt, quia elementum quo magis appropinquat suo loco et suo toti, eo magis roboratur et validius fit, et perfectiorem formam adipiscitur; et e contrario, quo remotius a suo loco est, eo magis debilitatur et formam habet imperfectiorem. 35

72 Aristoteles, *De caelo*, I.8, 277a27–34 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 88, f. 57vG).

73 See above n. 66.

Hanc eandem sententiam Thomas quoque sequi videtur in interpretatione illius contextu 88 primi libri *De caelo*:⁷⁴ inquit enim elementum suo loco appropinquans ab eo confortari, et ex ea confortatione maiorem fieri elementi vigorem, et gravitatem vel levitatem, eamque causam esse cur motus velocior fiat. Sed Aristoteles quoque hanc ipsam sententiam significare in memorato loco visus est, dicens augeri elementi gravitatem vel levitatem dum loco suo appropinquat, et inde fieri ut etiam velocitas motus augeatur.

Quod vero ad Simplicium attinet, ipse quidem videtur in contextu 76 octavi *Physicorum*⁷⁵ plures et varias afferre huius effectus causas, sed non ob id inconstans dicendus est; propterea quod illae omnes in hunc ipsum, quem retulimus, sensum cadunt; et quas ibi ut plures adducit, eas postea in primo *De caelo* refert ut unam: quod enim elementa suis locis appropinquantia roborentur ab eis, vel a suis totis, vel formam perfectiorem consequantur, vel gravitatem, vel levitatem maiorem, vel validiora fiant, haec omnia apud Simplicium et Alexandrum idem significant, ut videre est apud Simplicium in praedicto 88 contextu primi libri *De caelo*,⁷⁶ ubi etiam notare debemus ipsum: quamvis praedictam sententiam Aristoteli attribuat, videri tamen postea de ea dubitare, dum dubitat de ipso effectu, quem ibi Aristoteles ut manifestum constituit. Inquit enim Simplicius tum ipsum secundum se effectum dubium esse, quia discernere non possumus quod motus elementi fiat in fine velocior; tum etiam dubium maxime reddi ratione causae quam Aristoteles adducit, siquidem inquit id fieri ex incremento gravitatis vel levitatis.

Hoc tamen non est clarum, nam hoc dato, oporteret corporis pondus esse maius quando est terrae propinquum, quam quando est remotum et in sublimi aliquo loco positum. Attamen in librandis lance ponderibus hoc non experimur, sed idem invenimus esse eiusdem corporis pondus et prope terram, et in sublimi loco librati. Nam si prope terram inveniatur esse decem librarum, tantumdem esse comperietur etiam in loco a terra valde remoto, nisi forte pro Aristotelis defensione dicamus (inquit Simplicius) esse quidem discrimen aliquod in illius ponderis libratione, sed illud esse^a insensile. Videtur itaque significare Simplicius dubium esse effectum quem Aristoteles pro comperto sumit; sed eo admissio, non esse aliam eius causam, nisi illam

^aesse 1590^v corr.] est 1607.

74 Thomas Aquinas, *In Aristotelis De caelo*, I, lect. 17, nn. 10–11.

75 Simplicius 1588, pp. 484b–485b; Simplicius 1882, pp. 1315–1318.

76 Simplicius 1544, p. 57v–58v; Simplicius 1894, pp. 265–269.

quae modo relata est, nempe adeptionem perfectioris formae, et maioris vigoris, dum elementum suo loco appropinquat.

Sed revera dubium Simplicii etiam illa causa admissa vanum est: ut enim condonemus maiorem esse gravis corporis gravitatem prope terram quam in sublimi loco, ipsumque a loci sui propinquitate roborari, tamen certum est idem semper inveniri debere eiusdem corporis pondus, sive prope terram, sive procul a terra libretur, proinde negandam esse illam consequentiam: si idem corpus maiorem haberet^a gravitatem prope terram, quam procul, ergo non idem inveniretur eiusdem corporis pondus in iis duobus locis. Certum enim est in librandis lance ponderibus duo pondera in considerationem cadere: altero namque utimur pondere noto, ex quo in altera parte lancis posito alterius ponderis quaesitam quantitatem cognoscamus; in utroque igitur pondere eadem ratio viget. Etenim secundum Simplicii rationem oportet prope terram esse aequae maiorem utriusque gravitatem, et procul a terra aequae minorem. Cum igitur ubique eadem servetur ratio noti ponderis ad ignotum, necessarium est ut ubique eadem ponderis quantitas inveniat²³⁴ur, quia ubique idem manet eorum aequilibrium. Non est igitur | valida Simplicii ratio, proinde eius dubitatio vana est, siquidem etiam admissa causa ab ipso et ab Alexandro adducta, necesse est idem ubique pondus inveniri.

Caeterum, quia praedicta Simplicii contra Aristotelem dubitatio locum non habet nisi illa causa constituta, vanius reddetur eius dubium, si ostenderimus causam illam nullo pacto admittendam esse. Primum quidem urge^{||337}tur ea sententia difficultate illa qua alios quoque urgeri diximus: nam oporteret idem grave per idem terrae propinquum spatium moveri eadem velocitate tum a propinquo loco, tum a remotissimo demissum, proinde et aequalem ictum facere. Tamen contrarium experimur:^b idem enim homo supra terram existens si a lapide percutiatur descendente de loco tribus cubitis superiore, minorem ictum sentiet, quam si percutiatur ab eodem descendente de loco superiore viginti cubitis: per tres igitur infimos cubitos velocius movetur lapis a remotiore loco descendens, quam a propinquiore. Tamen si vera esset sententia Simplicii, deberet idem lapis esse eiusdem gravitatis et moveri aequali velocitate a quolibet loco demissus, quoniam in eadem distantia a centro deberet eadem esse perfectio formae, et eadem roboratio, et idem vigor.

Praeterea, quando dicunt formam elementi fieri perfectiorem, videndum est quidnam per formam intelligant. Vel enim formam substantialem perfectiorem fieri dicunt, vel aliquod accidens formam insequens. Formam qui-

^ahaberet 1590^v *corr.*] habet 1607. ^bexperiantur 1607.

dem substantialem reddi perfectiorem et intendi est vanissimum dicere, quia haec nec intendi, nec remitti potest. Hac autem integra manente, necesse est proprietates quoque eam consequentes servari integras, et eamdem fieri operationem, nempe eandem esse eiusdem corporis gravitatem, et eundem motum per idem medium, cum non adsit aliquod agens a quo talem mutationem pati possit. Actio namque omnis per contactum fit. Quare lapis descendens neque a loco suo roborari potest, neque a terra tota, ad quam tendit, cum ab his nondum tangatur. 5

Durandus in secundo libro *Sententiarum*, distinctione 14, quaestione 1,⁷⁷ refert causam huius incrementi velocitatis in minorem resistantiam medii, constituto eodem interno principio. Inquit enim medium gravi descendentis minus resistere in fine motus, quam in principio, ideoque motum in fine esse velociorem. Minoris autem resistantiae causam esse inquit quod aer propinquus^a terrae est minus levis, quam aer superior, ideo minus nititur contra motum gravis descendentis. Haec sententia proxime quidem ad veritatem accedere meo quidem iudicio videtur, attamen non omnino probanda est, quia non idoneam rationem adducit minoris resistantiae medii. Non enim ob naturae similitudinem vel dissimilitudinem fit maior vel minor medii resistantia, ita ut medium gravius minus resistat gravi descendentis, quam medium levius; sed propter densitatem vel raritatem, quando diversae sunt mediorum naturae; seu propter motum vel quietem, quando eadem medii natura constituitur. Qua de re mox diffusius loquemur. Videtur etiam ratio haec Durandi contrarium ostendere. Nam si aer inferior minus est levis, est igitur gravior quam aer superus, ergo etiam densior, quare magis resistet gravi descendentis, quam aer levior, qui etiam est rarior. Ob hanc igitur rationem deberet elementi motus naturalis tardior esse in fine, quam in principio. Hoc tamen et Aristoteli, et experientiae adversatur. 10 15 20 25

||338

Caput XVI Opinio vera et eius declaratio

In hac difficultate ego sequendam puto multorum sententiam qui dicunt praecedentem motum esse causam maioris velocitatis motus sequentis. Hinc enim fit ut continue crescat velocitas motus, et in fine fiat maxima, quoniam initio debilis ac tardus fit motus, quem alius motus non praecessit; in fine autem velocior, quia alius eum praecessit motus. 30

^apropinquior 1607.

77 Durando 1563, 11, dist. 14, q. 1, f. 133rb–133vb.

Hoc ita sese habere experientia docet. Si quis enim pellere, urgere ac
 |235 percu|tere rem aliquam velit, vehementius id facit si prius moveatur, quam si
 nullus motus praecedat. Ideo quando vehementer percutere aliquem volu-
 mus, manum prius retrahimus, ut maiorem ictum faciamus. Et in hastiludio
 hastas currendo frangunt, quas sine cursu non frangerent. Naturali namque 5
 instinctu ducimur ut a remotiore loco motum inchoemus quando maiorem
 in fine percussorem facere volumus. Hinc sumitur ratio cur si duo aequae
 gravia descendant, sed unum a loco remotiore, alterum a propinquiore, et
 considerentur in aliqua aequali distantia a centro, unum velocius altero
 moveatur: velocius enim movetur illud quod a sublimiore loco descendit, 10
 quia praecedens eius motus maior fuit, alterius vero minor.

Haec absque dubio est huius effectus causa, sed in hac tamen acquie-
 scere non possumus nisi huius quoque causae causam cognoscamus. Scire
 namque oportet cur praecedens motus sit causa maioris velocitatis motus
 sequentis. Sic enim proximam rei causam cognoscemus, qua cognita omne 15
 hac in re dubium tollitur et intelligitur quid significare Aristoteles voluerit
 quando dixit motum in fine esse velociorem propter incrementum gravitatis
 vel levitatis.

Mihi quidem videtur causam hanc colligi posse ex iis quae in contextu
 82 octavi *Physicorum* ab Aristotele dicuntur de motu projectorum.⁷⁸ Licet 20
 enim ille sit violentus motus et tardior in fine quam in principio, tamen
 si ea quae ibi de violento dicuntur applicemus naturali, fortasse omnem
 hac in re difficultatem solvemus. Docet ibi Aristoteles proiectum moveri
 ab aere, hoc est, a partibus aeris ordine dispositis. Quando enim manus
 proiicit lapidem, pellitur primum a lapide prima aeris pars lapidi proxima, 25
 et haec pellit aliam partem secundam, et illa tertiam, et tertia quartam. Est
 autem aer elementum facillime mobile et agitabile in suo loco. Idcirco ea
 vi percussus magis movetur quam lapis, et praecurrit ipsi^a lapidi. Postquam
 ||339 igitur a || proiiciente dimissus est lapis, fertur ab his aeris partibus motis quae
 sunt illi tanquam vehiculum. Sed tardior semper fit motus lapidis, et in fine 30
 tardissimus, propterea quod lapis movet primam aeris partem, et eidem dat
 vim motricem alterius secundae partis, debiliorem tamen quam ipse habeat.
 Sic etiam prima aeris pars movet secundam, et dat etiam illi vim pellendi
 tertiam, sed debiliorem quam habeat ipsa; secunda movet tertiam, et eidem
 dat vim, adhuc tamen debiliorem, movendi quartam sequentem, adeo ut 35

^aisti 1607.

78 Aristoteles, *Physica*, VIII.10, 266b26–267a21 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 82, 429rE–429vH).

propter continuam imminutionem facultatis motricis deveniatur tandem ad aliquam aeris partem quae ita debiliter moveat aliam sequentem, ut nullam ei impartiatur vim movendi aliquam aliam partem; illa igitur est ultima pars mota quae nullam aliam movet. Cum itaque ab his ita motis aeris partibus feratur lapis, tardius movetur in fine, quam in principio, et tandem desinit prorsus motu illo moveri, quando pervenit ad postremam moti aeris partem. Et causa huius imminutionis velocitatis motus est quia posteriores partes aeris tardius moventur, quam priores, propterea quod a primo illius^a motus principio remotiores sunt; cum enim primum movens sit externum, partes ab eo distantiores^b tardius moventur, propinquiores autem velocius, quia maiorem ab eo vim movendi recipiunt. 5 10

Haec igitur apud Aristotelem causa est cur motus violentus tardior sit in fine, quam in principio, licet multis dubia videatur. Sed de hoc in praesentia disputandum non est: satis enim est habere hac in re opinionem Aristotelis, ut cognoscamus quid de motu naturali idem philosophus senserit. Si haec omnia consideremus, colligere ex iis possumus quod si naturalis quoque elementorum motus a solo externo motore fieret, idem in eo contingere deberet, quod in motu projectorum. Nam si ratio illa de violento motu ab Aristotele adducta vera est, vera etiam esse debet de motu naturali. Pars enim ultima motus naturalis, tanquam distantior a primo movente, deberet esse tardior, cuius tamen contrarium asserit Aristoteles, dicens esse velociorem. Vult igitur gravia et levia moveri a propriis formis, tanquam a motoribus proximis. Sic enim | fit ut grave descendens non removeatur magis a principio movente, quia secum fert motorem suum, et eum ubique praesentem coniunctum habet ab initio motus ad finem. Hac tamen ratione deberet motus gravis descendens esse totus aequae velox, quoniam eadem natura movens eundem eiusdem corporis motum facit: ergo si crescit continue velocitas motus, necesse est aliquam esse huius differentiae externam causam, eamque esse medium per quod fit motus, ut aerem vel aquam. Cum enim oporteat a corpore medio aliquam fieri resistantiam gravi descendentem ac levi ascendenti, hanc si ostenderimus in || initio motus maiorem esse, in fine vero minorem, ratio manifesta erit cur in principio tardior sit motus et in fine velocior. 15 20 25 30

Certum est, ac per experientiam comprobatum, unamquamque rem facilius moveri per medium quiescens quam per medium adverso motu latum, sed adhuc facilius per medium quod ad eandem partem feratur, quam per quiescens. Navis enim velocissime fertur per flumen secundo fluxu, tardius 35

^aillo 1607. ^bdistantes 1607.

per aquam quiescentem, sed tardissime adversus fluxum amnis. Statuamus igitur lapidem in aere descendentem. Substat illi in initio illius motus prima aeris pars quiescens, quam vi movere incipit lapis descendendo, quia resistentiam ei aliquam facit. Non potest autem prima aeris pars premi ac deorsum pelli nisi similiter pellat ac moveat secundam ei substantem partem. 5 Lapis igitur ad secundam aeris partem perveniens invenit eam motam et ad eandem partem, nempe deorsum. Ergo velocius in ea descendit quam in prima quiescente. Cum autem velocius descendat in secunda quam in prima, necesse est ut tertiam magis premat, quam prius secundam presserit. Tertia igitur deorsum premitur vehementius ac velocius quam secunda. 10 Ergo quando pervenit lapis ad tertiam, in ea movetur velocius quam in secunda, quemadmodum et navis quae secundo flumine moveatur, eo velocius movetur quo velocior sit fluxus amnis. Velocius autem latus lapis in tertia quam in secunda, magis premit quartam quam prius tertiam presserit, ideo quarta velocius deorsum pellitur quam tertia, et ita lapis ad quartam perveniens 15 movetur per eam velocius quam per tertiam, et ita deinceps. Quamobrem augetur semper velocitas motus, et in fine est maxima.

Non tamen quod gravitas, seu vis lapidis motrix fiat maior: haec enim eadem manet, sed quia continue imminuitur resistentia medii, proinde augetur excessus virtutis motricis ad resistentiam aeris, qui ab ea movetur, 20 et ita velocitas motus augetur. Quod si grave et leve non a sua forma, sed a motore tantum externo moverentur, id evenire non deberet, ut in violento motu non evenit. Cum igitur incrementum hoc velocitatis motus proveniat ex imminutione resistentiae medii, haec autem id efficere non possit nisi constituta eadem vi moventis, necesse est fateri elementum moveri a propria forma. Sic enim fit ut motor sit semper aequae propinquus moto ab initio 25 ad finem motus. At si motor esset externus, fieret etiam semper remotior, proinde motus continue debilior ac tardior fieret, nec ulla amplius ratio sumi posset a resistentia medii, ut nullam sumi videmus in motu violento. Quare idem prorsus in motu naturali eveniret quod evenit in violento: esset enim 30 tardior in fine, quam in principio.

Ex his autem patet recte in eo sensisse Durandum,⁷⁹ quod causam incrementi || velocitatis retulit in imminutione resistentiae medii, sed in eo defecisse, quod non idoneam rationem adduxit imminutionis resistentiae, sicut antea demonstravimus. 35

79 See Durando 1563, II, dist. 14, q. 1, f. 133rb–133vb.

Caput xvii Solutio orientis cuiusdam difficultatis

Tollenda hic est difficultas non levis qua urgeri haec sententia nostra videtur. Nam si ex sola resistentiae medii imminutione provenit incrementum velocitatis motus, non ex incremento gravitatis vel levitatis corporis moti, ergo falsum dixit Aristoteles in contextu 88 primi libri *De caelo*, ubi | aperte inquit crescere velocitatem motus propter incrementum gravitatis vel levitatis.⁸⁰ 5

Respondent ad hoc nonnulli Aristotelem ibi non dicere gravitatem tunc actu augeri, quando augetur velocitas: falsum enim diceret. Sed quia loquitur de motu elementi, qui statuatur infinitus, ideo dicit eo posito sequi ut augeatur velocitas in infinitum; quod quidem si fieri posset, gravitas quoque posset in infinitum augeri. Cum enim velocitas ad gravitatem se habeat ut effectus ad causam, si possibile est incrementum velocitatis in infinitum, est etiam possibile gravitatis ac levitatis. 10

Sed haec responsio mihi probari nulla ratione potest. Quia si absolute ex incremento velocitatis non licet inferre incrementum gravitatis vel levitatis, non video undenam isti sumant quod ex incremento velocitatis infinito inferatur etiam gravitatis vel levitatis incrementum infinitum. Mihi quidem videtur potius contrarium colligi: nam si ex actu id non infertur, ergo neque ex potestate inferri potest. 15 20

Ego igitur respondendum puto gravitatem sumi posse duobus modis. Cum enim sit qualitas quaedam et propensio ad inferum locum, quam consequitur hic effectus, haec operatio, ad eum locum moveri, ideo accipi potest tum secundum se pro actu primo, tum pro operatione et actu secundo, sicuti etiam scientia sumi potest tum pro habitu, tum pro speculatione: priori modo acceptam gravitatem certum est augeri non posse; eandem enim servari necesse est dum eadem natura et forma servatur: sic etiam dico de levitate. 25

||³⁴² Sed altero modo accepta augeri ac || minui potest, et dicitur gravitatio potius quam gravitas. Cum enim nil aliud sit quam excessus virtutis motricis supra resistentiam medii, unde fit descensus et pressio substantis corporis resistentis, hic maior fit dum resistentia imminuitur. De hac igitur loquebatur in praedicto loco Aristoteles: maior enim velocitas motus non provenit ex incremento gravitatis primo modo acceptae, siquidem ea crescere in eodem corpore minime potest, sed ex incremento gravitationis, hoc 35

80 Aristoteles, *De caelo*, I.8, 277a27–34 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 88, f. 57vG).

est, excessus^a virtutis moventis ad resistantiam medii moti. Hic enim augeri potest, et huius incrementum est causa incrementi velocitatis motus.

Sic igitur nil aliud ibi Aristoteles dicit quam illud ipsum quod nos diximus: nil enim aliud est huius gravitatis vel levitatis incrementum, quam immi-
natio resistantiae medii, et ex eo provenit incrementum velocitatis motus, 5
tanquam effectus ex causa. Ipsa vero gravitatis ac levitatis distinctio, quam posuimus, tum per se manifesta est, tum ab Aristotele posita, nam gravitatem pro gravitatione sumimus quando dicimus: grave in suo loco non est grave, id est, non gravitat, nec premit deorsum.

Primo enim modo falsum diceremus, quoniam elementum grave habet 10
ubique naturam gravis, etiam in loco suo, ob id Aristoteles in contextu 16⁸¹ et 27⁸² quarti libri *De caelo* sumit priore modo gravitatem et levitatem, dum dicit levissimum esse id quod omnibus supereminet, et gravissimum id quod omnibus substat. Sic enim etiam in locis suis dicit esse gravissimum atque 15
levissimum. In contextu autem 29⁸³ et 30⁸⁴ eiusdem libri sumit gravitatem et levitatem secundo modo, dum dicit lignum unius talenti in aere maiorem habere gravitatem quam plumbum unius librae, contra vero in aqua rem sese habere. Sumit enim gravitatem pro operatione, quae notat respectum ad externa corpora per quae fit motus. Eo namque respectu variato etiam 20
gravitas variatur, non quidem natura ipsa, sed gravitatio. Dicit etiam in contextu illo 30⁸⁵ omnia elementa in suis locis aliquam habere gravitatem praeter ignem, nam aer quoque in suo loco existens facilius deorsum pellitur, quam sursum, quia magis gravitat, quam levitat; attamen secundum eius naturam magis est levis, quam gravis.

^aexcessu 1607.

81 Aristoteles, *De caelo*, IV.2, 309a26–309b17 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 16, f. 242rD–242vG).

82 Aristoteles, *De caelo*, IV.4, 311a21–29 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 27, f. 255rF–255vG).

83 Aristoteles, *De caelo*, IV.4, 311b2–9 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 29, f. 256vI).

84 Aristoteles, *De caelo*, IV.4, 311b9–12 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 30, f. 257rD).

85 *Ibidem*.

Iacobi Zabarellae Patavini De Motu Graviorum et Levium. Liber Secundus

|238
||343

Caput I De subiecto primo motus corporis misti, qui dicitur secundum praevalens elementum

Hactenus gravia et levia absolute considerantes, ostendimus ea internum habere motorem. Restat de mistis perpendendum id quod Aristoteles dixit in initio primi libri *De caelo*, ea moveri iuxta elementum aliis praevalens in mistione.¹ In hoc enim tria sunt quae, cum difficultate non careant, sunt singillatim considerata: primum est quodnam sit primum subiectum huius motus quo dicitur mistum naturaliter moveri iuxta dominans elementum; secundum, a quonam motore hic motus fiat; tertium demum, qualisnam sit, an simplex, an mistus.

Quod ad primum attinet, Ioannes Gandavensis videtur existimasse primum subiectum cui talis motus inest esse elementum quod in mistione excellit, ita ut in eo primo recipiatur motus, postea vero consequatur ut ad motum elementi praevalentis totum simul mistum moveatur, non quidem posterius tempore, sed natura, et hac ratione mistum secundum praevalens elementum moveri dicatur.²

Sententia haec ob duas rationes reiicienda est. Primum quidem, si elementum dominans esset primum subiectum quod illo motu moveri diceretur, oporteret illud esse actu in misto secundum suum esse specificum, quoniam operatio praesupponit rem esse, nec potest esse subiectum motus nisi id quod sit actu. Consequens tamen secundum omnium Aristotelis interpretum opinionem falsum est. Nam si Latinos sequamur dicentes elementa in mistione penitus interire et solas eorum vires servari, non possumus dicere aliquod elementum in misto esse primum subiectum motus, cum nullius elementi substantia servetur si vero sequamur Averroem dicentem elementa in misto manere castigata et refracta, et modo quodam medio inter actum et potestatem. Adhuc nullum elementum in misto aptum est per se moveri, quia nullum manet in suo actu specifico. Non enim manent amplius

¹ Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b26–269a3 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6rC–D).

² Gandavensis 1552³, I, q. 9, ff. 7vb–8va.

||344 ignis, aer, || aqua, terra, sed medium quoddam ex iis conflatum, qua de re alibi
 fusius disseremus. Nunc satis sit si dicamus Averroem existimasse quatuor
 elementorum substantias non manere in misto, quia si manerent, non esset
 facta mistio, quae est plurium naturarum unio; possumusque hanc senten-
 tiam apud Averroem legere in commentario 67 tertii libri *De caelo*.³

5

Praeterea, si aliquod ex elementis ita potest actu servari in misto, ut sit
 idoneum subiectum motus, ergo et reliqua omnia. Quamquam enim illud
 excellit, tamen debent omnia eodem modo manere in misto, vel omnia
 perfecta, vel omnia fracta, vel omnia actu, vel omnia potestate. Sic autem
 fieret ut motus illius misti non magis esset dicendus naturalis respectu
 |239 elementi | praevalentis, quam violentus respectu aliorum. Perinde enim
 esset ac si quis pilae plumbeae utrem aere plenum alligaret et in aquam
 proiiceret. Descenderet enim et ille descensus esset plumbo naturalis, sed
 aeri violentus. Attamen motus corporis misti, de quo in praesentia loquimur,
 est apud omnes vere naturalis, et ne ipse quidem Gandavensis concederet
 eum esse alia ratione naturalem, et alia violentum.

10

15

Dicendum igitur est motum misti, qui secundum praevalens elementum
 fieri dicitur, ipsimet misto tanquam primo subiecto inhaerere, cum ipsum
 solum et una eius substantia existat actu perfecto, et sit idoneum subiectum
 motus.

20

Caput II De motore misti, opinio Latinorum ac Nominalium

De motore autem misti maior difficultas existit. Forma namque elementi
 dominantis non potest esse motrix, ut eisdem argumentis ostenditur. Que-
 madmodum enim nullum elementum ita actu manet, ut sit aptum moveri,
 ita nulla elementaris forma ita servatur, ut sit apta movere, siquidem non
 minus in motore, imo fortasse magis quam in eo quod movetur requiritur ut
 sit actu. Sed neque forma misti videtur esse posse huius motus effectrix, nam
 si dicamus motum illum esse simplicem, is non videtur posse fieri nisi a prin-
 cipio simplici, non igitur a forma misti. Si vero dicamus esse motum mistum,
 quomodo Aristoteles eum attribuit elemento dominantis? Natura enim ele-
 |345 menti simplex est, quare non videtur || esse posse nisi simplicis motus causa
 et principium.

25

30

In hac difficultate, quae non levis est, Latini qui putant elementorum for-
 mas in misto penitus aboleri nullam elementarem formam dicere possunt

3 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, ff. 226rD–227vH.

esse huius motus causam, sed neque formam misti.⁴ Cum enim haec apud eos ex illis conflata non sit, sed ab illis penitus diversa, non posset motus ab ea productus attribui elemento praevalenti, et dici factus secundum prae-
dominans. Quamobrem ad qualitates confugiunt et dicunt ex elementorum
commistione quamdam oriri qualitatem vergentem ad qualitatem elementi
praevalentis, eamque esse huius motus effectricem causam, qui hac ratione
secundum elementum dominans fieri dicitur.

Albertus autem Saxo,⁵ et Amadeus,⁶ et alii nominales in eo quidem cum his consenserunt, quod causam effectricem huius motus non formam esse
dixere, sed qualitatem, nam formas elementorum similiter interire penitus
existimarunt. At in eo dissensere, quod putarunt non ab una qualitate
moveri mistum, quod dicitur moveri secundum praedominans, sed modo
ab una, modo ab alia, modo etiam simul a pluribus.

Ad hanc suam sententiam declarandam duo in primis fundamenta statu-
ebant: unum ex Aristotele acceptum in quarto libro *De caelo*, quod grave
in suo loco non gravitat, et leve in suo loco non levitat, hoc est, neque move-
tur, neque movetur; moventur autem et movent tunc solum quando sunt extra
propria loca;⁷ alterum vero quod grave et leve tunc secundum naturam loca-
tum esse dicitur quando est supra gravius et infra levius. Quare si vas aliquod
repletum aqua, cui oleum supernatet, in elemento ignis poneretur, illud
oleum esset naturaliter collocatum, quoniam haberet supra se ignem levio-
rem, et sub se aquam graviorem.

His iactis fundamentis tale exemplum fingeant: sit mistum habens quin-
que gradus igneae qualitatis, tres aereae, tres aqueae, tres terreae; certum
est dominari in eo misto igneam qualitatem, tamen non semper ab illa
movebitur, nam si ponatur in igni, descendet, quia praeter quam quod illi
gradus ignis in loco ignis sunt otiosi, ipsis etiam praevalent novem gradus
elementorum graviorum, qui tunc dominantur et agunt. Quando autem ad
elementum aeris perveniet, in illo quoque descendet: tunc enim gradus aeris
in suo loco erunt otiosi, et sex gradus elementorum graviorum praevale-
bunt quinque gradibus ignis. Quando autem ad aquam | pervenerit, tunc
gradus aquei in loco aquae erunt otiosi, quare non movebunt; in aqua igi-
tur non descendet, sed potius ascendet, quoniam octo gradus elementorum
levium tribus terrae gradibus praevalebunt; quamobrem mistum illud quie-

4 See Zabarella, *De mistione*, ch. 4–5 (*De rebus naturalibus*, lib. XIII).

5 Albertus de Saxonia 2008, III–IV, q. 4, pp. 472–477.

6 Amadeus Meygret 1514, q. 1, art. 4, ff. 14vb–15ra.

7 See Aristoteles, *De caelo*, IV.5, 312a22–312b20.

scet inter aerem et aquam, quod oleo et aliis similibus contingere videmus. In tali igitur misto dominatur quidem absolute ignea qualitas, non tamen ab
 ||346 ea semper move||tur mistum illud, quoniam ratione diversorum locorum in quibus ponitur, variantur qualitates elementares dominantes atque moven-
 tes.

5

Hinc duo corollaria colligebant. Unum est dari mistum quod motu suo naturali tardius moveatur in fine motus, quam in principio. Hoc autem ita ostendebant: sit mistum habens duos gradus ignis, duos aeris, tres aquae, quinque terrae, et ponatur in loco ignis; descendet primum velocissime, quia deorsum movebitur a decem gradibus aeris, aquae et terrae absque
 10 ulla resistantia graduum ignis, qui in suo loco non resistunt; deinde quando erit in aere, tardius movebitur, quia vis motrix imminuetur et resistantia augebitur; tunc enim movebunt soli octo gradus terrae et aquae, et duo gradus ignis resistant, gradus autem aeris in suo loco erunt otiosi; tandem quando ad aquam pervenerit, in ea tardissime descendet, nam vis motrix
 15 adhuc magis erit imminuta, siquidem soli quinque gradus terrae movebunt; gradus enim aquae in loco aquae erunt otiosi; resistantia vero aucta erit, quia resistant quatuor gradus ignis et aeris.

Alterum corollarium est dari aliquod mistum quod tardius moveretur in vacuo, quam in pleno. Hoc in illo eodem exemplo declarabant: nam si totus
 20 aeris locus vacuus esse statuatur, motus illius misti per locum illum tardior fiet, quam prius in loco ignis, propter praedictam causam. Nam in illo vacuo gradus aeris erunt otiosi, et gradus ignis resistant descensui, qui prius non resistebant, et gradus moventes pauciores erunt, nempe octo, cum prius fuerint decem.

25

Caput III Dictae sententiae confutatio

Sententia haec vana est et prorsus abiicienda. Primum quidem peccant errore communi omnes qui putant motum misti qui dicitur secundum ele-
 mentum praevalens non fieri ab aliqua forma substantiali, sed a qualitate
 30 relicta ab elemento praevalente, sive una, ut alii Latini dicunt, sive pluribus, ut nominales. Hi namque non vident non satis esse qualitatem, sed faciendam esse resolutionem in formam tanquam in causam primam. Sola enim forma est natura et primum principium motus; qualitas vero non est natura, nec principium motus nisi secundarium et ut instrumentum for-
 35 mae. Quare—velint, nolint—coguntur dicere formam aliquam esse primum principium illius motus; ea autem esse non potest forma elementi, cum apud eos formae elementares penitus aboleantur; sed neque forma misti:

haec enim cum sit diversa penitus secundum eos a formis elementorum, quomodo poterit simplicem motum efficere, et qui secundum praevalens elementum factus dicatur?

||347 Sed aliorum comparatione multo deterior est opinio nominalium, dicen- 5
tium idem mistum moveri a pluribus qualitatibus || dominantibus, nec sem-
per ab eisdem. Sic enim dicunt qualitates elementorum omnes servari inte-
gras, proinde distinctas et pugnantes invicem, ac resistentes, quod est
omnino absonum rationi. Sequitur etiam motum misti simul esse naturalem
et violentum. Qui enim ratione huius qualitatis est naturalis, idem ratione
alterius est violentus. 10

Praeterea, eadem natura quae est principium motus est etiam principium
quietis, ut inquit Aristoteles in secundo *Physicorum*, in definitione naturae,⁸
et in contextu 23 octavi libri,⁹ idque est per se manifestum quia eadem terrae
natura est causa motus ad medium et quietis in medio. Attamen secun-
|241 dum istos alia | esset causa motus naturalis, alia quietis naturalis. Nam si 15
mistum habeat decem gradus terrae, et decem ignis et aeris simul sumpto-
rum, aquae vero unum, illud in aere et in igne descendet, eruntque principia
illius motus gradus terrae et aquae. Idem in aqua quiescet, quia non plus
possunt gradus terrae, quam gradus elementorum levium, cum totidem sint
et gradus aquae in loco aquae est otiosus. Itaque illius quietis in aqua non 20
erit causa ille gradus aquae, cum sit unus, et superetur ab aliis, et sit otio-
sus. Neque etiam gradus terrae, qui fuerunt principium motus, dici poterunt
causa illius quietis, sed potius aequilibrium graduum terrae et graduum ele-
mentorum levium. Ob id sequetur etiam non posse elementum dominans
facere ut mistum in loco illius elementi quiescat, licet etiam maximus illius 25
elementi sit excessus, quoniam in loco suo nullam habet vim resistendi aliis
elementis, etiam si plurimi insint eius gradus in illo misto.

Praeterea, sequetur dari posse mistum quod stet in aere suspensum, nec
moveatur sursum, neque deorsum. Nam si habeat decem gradus ignis, quin-
que aquae et quinque terrae, aeris vero unum, illud in aere nec ascendere, 30
nec descendere poterit, sed suspensum manebit. Et idem continget si gradus
aeris ponantur quotcunque: omnes enim in loco aeris erunt otiosi.

Sequitur etiam variata plurimum proportionem miscibilium, eundem
tamen fieri motum. Nam mistum habens septem gradus ignis, unum aeris,
sex aquae, duos terrae descendet in aere, ascendet in aqua et quiescet inter 35
aerem et aquam. Hoc idem continget, si habeat septem aeris, unum ignis,

8 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

9 Aristoteles, *Physica*, VII.1.3, 253b7–32 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, f. 357vG–K).

sex terrae, duos aquae; et pluribus etiam aliis modis. Haec et alia eius modi plurima absurda hanc sententiam, quae absurdissima est, sequuntur.

Radix autem huius erroris fuit quae etiam totius veritatis fundamentum est, unde omnes hac in re cavilli solvuntur, quod isti ponunt in misto inanimato plura actu principia motus, distincta inter se et contraria, cum tamen omne tale mistum sit corpus naturale unum, unam habens naturam, non plures, et unam tantum qualitatem motricem. Ideo recte dicit Zimara in suo Theoremate 63,¹⁰ et alii de || hoc errore loquentes, praedicta ab his ficta exempla commentitia esse, et impossibilia. Causa namque impossibilitatis ea est quam diximus: quia nullus gradus unius elementi remanet in misto distinctus a gradibus aliorum, neque ulla distincta qualitas cui qualitates aliorum resistant ac reluctantur; sed sicut omnia elementa conspiraverunt in unum, et facta est ex pluribus naturis natura una, ita multae contrariae qualitates factae sunt una qualitas absque ulla repugnantia vel distinctione graduum, praeter quam quod illa una natura magis refert unius elementi naturam, quam aliorum, nempe illius quod in mistione praevallet aliis. Nulla vero ibi est propensio ad motum nisi illa quae est elementi dominantis. Reliqua namque elementa reddita sunt ita ob temperantia imperio unius, ut ad nullum alium motum inclinent.

Ille autem motus respicit unum quemdam statutum in mundo locum, qui naturae illi cum talis elementi imperio conveniens sit. Si secus sit, non est facta vera mistio, quae est miscibulum unio. Quemadmodum enim si quatuor homines iter facturi controversarentur, et unus ire vellet ad orientalem partem, alius ad occidentalem, alius ad aquilonem, alius ad austrum, deinde post pugnam concordēs fierent, et unius sententiam sequerentur, nulla amplius in aliis esset propensio eundi ad alias partes, sed omnes unanimes ad illam unam tenderent, quam ille praecipit cuius sententia praevaluit. Ita in tribus elementis succumbentibus non est amplius ad alios contrarios motus propensio, praesertim cum eorum natura non servetur actu, imo nec dominantis elementi natura actu servetur. Una enim est misti natura, quae magis retinet unius elementi conditiones, quam aliorum, et eius naturam refert quoad motum localem, et quoad praescribendum sibi certum aliquem in mundo locum.

Ob id notandus est modus loquendi Aris|totelis in initio primi libri *De caelo*, qui non dixit mistum moveri ab elemento dominante¹¹—sic enim significare putuisset illud elementum actu inesse in misto, et esse actu

¹⁰ Zimara 1564, prop. 63, ff. 46vb–47ra.

¹¹ Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b26–269a3.

movens—, sed dixit moveri iuxta elementum dominans. Cum enim mistum magis huius quam aliorum naturam prae se ferat, movetur etiam illo motu qui elemento dominanti conveniens est.

Ex his patet omnia quae ab his dicuntur falsa esse. Primum enim eorum fundamentum verum quidem est de elementis per se actu existentibus. Per se namque existens grave in loco suo non gravitat, nec leve in loco suo levitat, sed de elementis in misto non est verum, quia ibi non est distinctum leve a gravi vel grave a levi. Sed una est misti natura quae vel gravis vel levis dicitur iuxta naturam elementi praevalentis.

||349 Alterum vero eorum fundamentum non modo de elementis in misto, sed de eisdem etiam separatis et per se existentibus falsum est. Nam in misto non sunt elementa actu || quae cum propriis eorum locis, aut cum alienis comparari possint. Non enim dicere possumus in lapide terrae adhaerente ignem non esse locatum secundum naturam, quod sub aere sit positus. Sic enim fieret ut nullum mistum posset naturaliter esse locatum, quoniam ratione unius tantum elementi locatum esset secundum naturam, sed ratione aliorum praeter naturam.

In elementis quoque separatis id falsum est. Nam si in utre sit aqua cui aer supernatet, et ponamus utrem in loco ignis, non est verum id quod illi dicunt, aerem illum esse naturaliter collocatum, quod supra se habeat ignem, et sub se aquam. Sed erit praeter naturam locatus, quia non erit in loco suo naturali, et sibi a natura praescripto, qui est totius aeris locus.

Falsa etiam sunt omnia illa ab eis conficta exempla, ut praediximus, quia non datur in misto illa contrariarum qualitatum distinctio quam ipsi comminiscuntur.

Peccant deinde in priore corollario. Nam declarantes quomodo grave vel leve tardius moveatur in fine motus, quam in principio, considerant grave et leve quae transeant per diversa elementa, et ita putant se aliqua ratione labefactare sententiam Aristotelis dicentis motum gravium et levium naturalem velociorem esse in fine, quam in principio.¹² Attamen nil novi per hoc in medium adducunt, neque id negaret Aristoteles. Fateretur enim lapidem descendente prius per aerem, postea per aquam, tardius per aquam descendere, quam per aerem. Quid ergo absconditi colligunt hoc suo corollario, quod etiam rustico cognitum non sit? Aristoteles enim, quando dicit motum naturalem gravium et levium velociorem esse in fine, quam in principio, loquitur de motu facto per unum et idem medium, ut per solum aerem, vel per solam aquam, non per diversa. Sed ipsi in afferenda ratione huius sui

12 Aristoteles, *De caelo*, I.8, 277a27–34 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 88, f. 57vG).

evidentissimi corollarii manifestissime decipiuntur. Hanc enim sumunt ex ipsa moti corporis natura, cum a solo medio externo sumenda sit. Cum enim non sint in misto illi diversi gradus quos fingunt, ratio quam adducunt falsa est. Nec alia est eius effectus ratio afferenda, quam maior densioris medii resistantia, quam rarioris. Hinc enim fit ut tardius descendat lapis per aquam quam per aerem. 5

Falsum tandem est alterum quoque corollarium, quia non datur vacuum in natura, neque si daretur, motus per illum tardior fieret. Quinimo nullus prorsus fieret motus, sublata omni resistantia medii, nisi forte mutatio subita. Ob id Aristoteles putavit necessarium omnino esse medium plenum si debeat fieri motus gravium et levium, sicut ante dicebamus. 10

Videtur etiam ex horum dictis ostendi posse quod grave vel leve in vacuo positum nullo modo moveretur, nec locum mutaret. Ipsi enim corpora haec tunc moveri aiunt quando non sunt secundum naturam locata, tunc autem non secun||dum naturam locata esse dicunt quando sunt sub aliquo graviore, vel supra aliquod levius; atqui corpus in vacuo positum nec est sub ||350
|243 graviore, nec supra levius, cum et supra et infra | se habeat vacuum, ergo per ipsam horummet definitionem non est praeter naturam locatum, proinde non est cur locum mutet si tunc solum quando est praeter naturam locatum corpus quodlibet loco movetur. 15
20

Caput IV Vera sententia de motore misti

Ex iis quae hactenus adversus alios dicta sunt colligi videtur nullam aliam in misto esse effectricem causam motus, qui iuxta praevalens elementum fieri dicitur, nisi ipsam misti formam quae est eius natura et sola statui potest principium motus naturalis in eo. Ad hanc autem veritatem cognoscendam et multos errores evitandos, animadvertere oportet vanum esse de gravium ac levium motu naturali verba facere, nisi praestituto fine ipsius motus. Is autem est locus naturalis ad quem singula suapte natura feruntur: quemadmodum igitur in considerando singulorum elementorum motu locum prius constituimus, cuius naturali appetitu ducta moventur, sic de mistorum quoque motu, qui ex dominante elemento prodire dicitur, faciendum est. Prius enim assignandus est cuique misto naturalis locus illi conveniens ratione gravitatis vel levitatis, ut postea facilius de eius motu ac de motore a quo provenit sermonem faciamus. Quoniam enim necessarium est quolibet misto genito ut ei statim assignetur proprius et naturalis in mundo locus consistens in statuta quadam distantia a caelo et a centro, necesse etiam est ut ubicunque mistum extra suum locum ponatur, ad eum moveatur secundum 25
30
35

propriam naturam, et in eo solo naturaliter quiescat, quod idem in simplicibus corporibus inspicimus: unus autem locus naturam unam indicat cui ille conveniens est; unus enim locus unius est naturae conservator; ab illa igitur una et eadem natura movetur mistum ad locum suum ex quolibet alio loco, neque est quod decipiamur videntes idem mistum motu naturali modo ascendere, modo descendere, ut oleum descendere in aere, ascendere in aqua, et credamus ipsum non semper ab eodem, sed a diversis principiis moveri, ut dicebant nominales ipsum deorsum ferri a gradibus qualitatum elementorum gravium, sursum vero a gradibus levium; sed una est olei natura quae ipsum in aqua ascendere facit, et in aere descendere, quia sic eundem semper petit locum suum naturalem, qui est inter aerem et aquam, et ad hunc movetur a sola propria forma, sive ascendendo, sive descendendo.

||351 Hoc autem ita sese habere demonstrant duo elementa media: aer || enim naturaliter et descendit in igne, et ascendit in aqua. Quid ergo dicemus? Suntne etiam in aere diversa ascensus ac descensus principia? Certe etiam nominales faterentur unum tantum esse in aere principium motus, cum sit corpus simplex, et unam habeat vim motricem naturalem. Idem igitur de oleo et de omni misto quod ut grave vel ut leve moveatur dicendum est.

In statuendo autem loco misti naturali principes partes sibi vindicat illud elementum quod in ea mistione aliis praevalet. Eius enim naturam magis quam aliorum redolet ipsum mistum, et ratione elementi dominantis assignatur cuilibet misto locus naturalis ad quem naturaliter movetur ab omnibus aliis locis. Ob id videmus diversa naturalia loca diversis mistis esse assignata propter dominantis elementi varietatem, qua fit ut alia mista descendant in aqua, et in terra quiescant; alia in aqua ascendant, in aere vero descendant, et ita quiescant inter aerem et aquam; alia etiam in aere ascendant, ut exhalationes, quae plurimum in se habere videntur igneae naturae. Nullum ergo in hoc discrimen est inter elementa et mista quatenus gravia vel levia sunt. Singulis enim assignatus est in mundo locus naturalis ad quem moventur ex omnibus aliis locis, isque vel magis vel minus a caelo remotus pro maiore cuiusque gravitate vel levitate.

|244 Sed de elementis dubita|re aliquis possit quomodo idem corpus simplex duos et eos quidem contrarios habere possit motus naturales: aer enim in igne naturaliter descendit, et in aqua naturaliter ascendit, cum tamen Aristoteles dixerit in primo libro *De caelo* unius simplicis corporis unum tantum esse motum naturalem,¹³ et contrarios inter se esse motus a medio et ad medium.¹⁴

13 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b26–269a3.

14 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b22–26.

Ad hoc ego dicendum puto motum naturalem gravium et levium iudicari eiusdem speciei aut diversarum specierum a fine, hoc est, a loco naturali ad quem tendit. Hic enim unus cum sit, indicat et naturae, et motus unitatem. Igitur ascensus aeris in aqua et descensus in igne non sunt specie distincti motus, sed numero, quia ad eundem tendunt naturalem locum, et ab eadem simplici natura proficiscuntur. Aristoteles autem quando dixit motum a medio distingui specie a motu ad medium, semper locorum distinctionem constituit, proinde et naturarum. Aeris autem una est natura, et ea simplex, sicut etiam aquae. Non enim quod sit tum gravis respectu ignis, tum levis respectu terrae et aquae, ob id duas habet naturas, sed unam habet simplicem, quae comparatione duorum elementorum dicitur levis, et comparatione ignis dicitur gravis. Hoc idem de misto dicendum est, quatenus est grave aut leve, nam unum tantum habet motum naturalem, quem ob id Aristoteles attribuit elemento praevalenti in eius mistione.

||352 **Caput v De forma misti an sit superaddita formis elementorum, Zimarae opinio et argumenta** 15

Quoniam autem dictum est mistum a sua forma moveri, non bene intelligi potest quomodo hic motus attribuitur naturae elementi praevalentis, nisi alia nova quaestio solvatur ad id quod declarandum proposuimus maxime pertinens: dubium enim est, et apud interpretes Aristotelis controversum, an forma misti sit forma quaedam re a formis elementorum diversa, et illis superaddita, an potius non sit illis superaddita, sed sit ipsaemet formae elementorum castigatae et fractae, quae per misionem evaserint una forma.

Huius quidem rei declaratio postulare videtur ut de mistione loqueremur. De hac autem agi non potest absque consideratione primarum qualitatum, quae alteratrices vocantur. At nos non de his, sed de motricibus tantum in praesentia loqui constituimus, ideo diligentem de mistione disputationem ad alium locum remittentes,¹⁵ de ipsa nunc pro occasione tantum et ratione motricium qualitatum breviter agemus, ut videamus quomodo ex elementorum commistione unum in misto remaneat principium motivum secundum naturam quod dicatur gravitas vel levitas, ita ut motus ille fieri dicatur iuxta elementum in mistione praevalens.

Zimara in sua tabula sub littera “c”, in declaratione illius propositionis “Causae simplices existentes in re non compositae sunt”, nititur ostendere

15 See Zabarella, *De mistione*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. xiii).

formam misti esse quintam formam re distinctam a quatuor formis elementorum fractis et castigatis, et illis superadditam,¹⁶ quam sententiam alii quoque postea secuti sunt. Ad hanc comprobendam multifariam argumentantur.

Primum sic: elementa ad formam misti eam habent rationem quam materia habet ad formam; eam enim recipere debent: ergo forma misti distinguitur re a formis elementorum, et est eis superaddita. Forma namque non potest esse pars materiae in qua recipitur. Proinde mistum ita ex elementis constare dicendum est, ut ex una parte statuatur elementa formata, tanquam materia secunda, ex altera vero parte forma misti superveniat elementis formatis, tanquam distincta re a formis elementorum.

Secundo, si forma misti non esset addita formis elementorum, constaret essentialiter ex corporibus, quia formae elementorum non sunt separabiles a materia. Quoniam igitur absurdum | est formam constare ex corporibus, non potest forma misti constare ex formis elementorum, quia ex his constare non potest, quin constet etiam ex materia.

Tertio, sequeretur non minus formam misti quam formas elementorum intendi ac remitti posse, sicuti videmus etiam colores medios non minus quam extremos intendi || atque remitti. Consequens tamen falsum est, quia omnes consentiunt formas substantiales, saltem mistorum, non recipere magis vel minus.

Quarto, Aristoteles in contextu 39 secundi libri *De anima*,¹⁷ disputans contra Empedoclem, inquit formas elementorum non posse in misto simul consistere nisi adsit aliud quoddam quod eas contineat. Etenim sine hoc ignis ad superiora elaberetur, aqua efflueret, terra centrum petere niteretur. Ergo cum elementa ab aliquo contineri oporteat ne invicem separentur, necesse est aliquam esse formam in misto praeter formas elementorum. Quare forma misti est formis elementorum superaddita.

Quinto, quam habet rationem anima ad formas elementorum, eam et forma misti habet ad easdem. At anima ex formis elementorum conflata non dicitur, sed illis superveniens. Ergo etiam forma misti est superaddita formis elementorum.

Tandem hanc sententiam confirmant auctoritate Averrois multis in locis. Nam septimo *Metaphysicorum*, commentario 6o, inquit Averroes: “compositum est aliquod additum aliud a componentibus, ut caro non est terra et ignis, sed aliquod additum, quemadmodum haec syllaba “ca” non est “c”

16 Zimara 1572, ff. 50rb–52ra.

17 Aristoteles, *De anima*, II.4, 416a6–9 (Aristoteles 1953, II, t/c 39, p. 191).

et “a”, sed quid additum”.¹⁸ Item quinto *Metaphysicorum*, 6,¹⁹ inquit esse in composito naturam additam naturis componentium. Et primo *Metaphysicorum*, 12, “res quae ex elementis generantur differunt essentialiter ab elementis”.²⁰ Et duodecimo *Metaphysicorum*, 22,²¹ inquit formas simplicium esse alias a formis compositorum. Et primo *De anima*, 77, ait: “essentiae et formae rerum necesse est ut sint superadditae elementis”.²² Et primo *De generatione*, 84, “illud quod generatur ex miscibilibus in mistione est aliud ab eis”.²³ Per haec ergo ostenditur formam misti esse superadditam formis elementorum.

Caput VI Dictae sententiae confutatio et verae sententiae declaratio

Ego veriore esse arbitror aliorum opinionem qui dicunt formam misti non esse additam formis elementorum, tanquam re distinctam ab illis, sed esse formam ex earum congressu orientem, ita ut quae erant quatuor formae in unam migraverint, quae est forma misti.

Hanc sententiam antequam comprobare et errorem Zimarae demonstrare nitamur, illud admonere volumus: nostram hanc disputationem locum non habere iuxta Latinorum sententiam, qui dicunt elementa nullo modo remanere in misto. Nam si elementorum formae in mistione penitus abolentur, ut ipsi putant, vanum est quaerere an forma misti sit addita, an non addita formis elementorum. Sed constituta Averrois opinione, cuius veritatem alibi demonstraturi sumus, quod formae elementorum modo a||liquo servantur in misto, quam Zimara quoque et alii quibuscum in praesentia disputamus secuti sunt, opportuna est consideratio an forma misti sit addita formis elementorum in misto, an non addita.

Declarandum ante omnia est in quo differat sententia nostra a sententia Zimarae. Utraque enim intellecta, facile erit dignoscere veram a falsa. Quando igitur dicimus formas elementorum modo aliquo manere in misto, sive integras, sive fractas et castigatas, hoc potest tres habere sensus.

Primus est ut dent elementis esse specificum, sicut ante mistionem dabant, ita ut maneant quatuor distinctae formae, et quatuor elementa ser-

18 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 60, f. 208vG–I.

19 Averroes 1562, VIII, lib. V, t/c 6, f. 110rC.

20 Averroes 1562, VIII, lib. I, t/c 12, f. 11vM.

21 Averroes 1562, VIII, lib. XII, t/c 22, f. 308rB.

22 Averroes 1953, I, t/c 77, p. 104.

23 Averroes 1562, V, *In De generat. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rE.

|246 vent suum esse specificum, sive perfectum, | sive imminutum, et a perfecto
differens solum secundum magis et minus. Qui primus sensus omnino reii-
ciendus est, ut alibi, cum de mistione loquemur, apertissime demonstra-
bimus.²⁴ Nunc eum hac una ratione refutare satis est, quod si hoc esset,
natura misti non esset una, sed quatuor distinctae, quae ad quatuor distinc- 5
tos motus inclinarent, ut contingere videmus in misto imperfecto in quo non
est facta vera mistio, sed plurium elementorum naturae servantur. Quo fit
ut non moveatur uno simplici motu, quia licet unum elementum in eo prae-
valeat caeteris, illa tamen non obediunt, sed repugnant quantum possunt.
Sic etiam fieret ut naturalis motus misti non semper fieret iuxta elementum 10
praevalens, sed quandoque contingeret ut alia tria simul sumpta plus pos-
sent, quam illud solum, sicuti nominales dicebant. Hic igitur sensus dimittat-
ur, quia Zimara et alii qui eius sententiam secuti sunt, hunc, ut ego arbitror,
non acceperunt.

Alius est secundus sensus, quod in misto maneant formae elementorum 15
castigatae et fractae, non tamen amplius ut quatuor formae, sed ut factae
una et ad naturam unam redactae, quae magis referat elementi praevalen-
tis naturam, quam aliorum, et huic formae superveniat propria misti forma
diversa ab ea, ut forma lapidis vel forma auri. Hac autem ratione duae essent
formae in auro, una oriens ex commistione et unione formarum elemento- 20
rum, altera vero illi superveniens, quae dicitur forma misti. Hunc sensum
acceperisse videtur Zimara, qui dicere non potest formam misti esse re distinc-
tam a formis elementorum quae maneant quatuor in misto, sed quae ad
unitatem redactae sint, quia si quatuor naturae elementorum servarentur,
non esset facta mistio. Et clara est Aristotelis sententia in capite postremo 25
libri primi *De ortu et interitu*, in mistione non existere amplius aliquod misci-
bilibium, sed quoddam medium.²⁵ Sic igitur dicere formam misti esse supe-
radditam formis elementorum est dicere superadditam formae || mistionis
prodeunti ex congressu formarum elementorum.

||355 Tertius demum est sensus qui solus, ut ego arbitror, verus est, quod in 30
misto perfecto quatuor formae elementorum ita invicem frangantur et
remittantur, ut in unam quintam formam coalescant, quae neque una ali-
qua earum sit, neque omnes simul, neque etiam ita illis superaddita, ut re ab
eis distinguatur, sed ut idem re cum illis, quoniam illae quatuor sunt factae
una. Nam servatis quibusdam gradibus singularum, plurium tamen unius, 35
quae praevalere dicitur, ex iis omnibus provenit forma quaedam media quae

24 See Zabarella, *De mistione*, ch. 10 (*De rebus naturalibus*, liber XIII).

25 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b14–22.

dicatur forma misti, ita ut quae prius erant quatuor et dabant esse ignem, et aerem, et aquam, et terram, postea sit una, quae det esse aurum, et distinguatur ab eis formaliter, quia aliam speciem constituit. At non realiter, quia est illae ipsae quatuor ad unitatem redactae per mistionem, et constituit medium quoddam specie differens ab extremis, qua de re diligenter locuturi sumus in libro de mistione.²⁶ 5

Hunc igitur tertium sensum si accipiamus, dicere possumus formam misti tum esse additam formis elementorum, tum non additam. Addita enim est quatenus non est illarum aliqua, sed alia quinta forma, et aliam speciem constituit. At non est addita quatenus non sunt praeter illam formae elementorum in misto, neque alia forma ex earum congressu exoriens, sed haec ipsa est forma proveniens ex congressu formarum elementarium, ita ut praeter hanc nulla sit in misto alia forma. Quem sensum si Zimara accepisset, eius sententia damnari nullo modo posset. Hunc igitur probare et secundi falsitatem ostendere nos oportet. 10 15

Primum quidem secundum hanc opinionem tueri non possumus id quod Aristoteles dixit, mistum moveri iuxta elementum praevalens. Sic enim argumentari possumus: si in misto inanimato sunt duae formae re distinctae, una oriens ex congressu formarum elementorum, quae dicatur forma mistionis, altera vero huic superaddita, quae sit forma huius misti, ut auri, ergo utraque est natura et principium motus, quia omnis forma est natura, proinde et principium alicuius motus naturalis; a naturis autem diversis necesse est diversos naturales motus provenire: quinam igitur sunt in misto inanimato hi duo naturales motus? Nullum ego video praeter illum unum quo mistum iuxta praevalens elementum moveri dicitur; et hic si in formam mistionis in qua unum ex elementis praevalet referatur ut in causam, ergo forma misti huic superaddita nullius est motus principium, proinde otiosa est. At si referatur in formam misti, quomodo dicetur fieri iuxta praevalens elementum, si haec est re distincta ab omnibus formis elementorum? Quare non possumus amplius tueri veritatem dicti Aristotelis, quod mistum iuxta elementum praevalens moveatur; imo forma mistionis, quae in se continet vim elementi dominantis, esset otiosa, et nullius motus principium, quod quidem nullo modo dicendum est. 20 25 30

Hoc autem confirmatur argumento sumpto ab anima, quae est vere addita formis elementorum, id est, formae mistionis ex earum congressu prodeunti. Quoniam autem est vere superaddita et re ab illis diversa, ideo diversi etiam motus est principium, ita ut neutra illarum sit otiosa, nam anima est principium motus progressionis, forma vero mistionis est 35

26 See Zabarella, *De mistione*, ch. 10 (*De rebus naturalibus*, liber XIII).

principium motus dominanti elemento convenientis quo movetur animal naturaliter, si ab alio loco demittatur. Hoc idem igitur evenire deberet in misto inanimato, si eius forma esset eodem modo superveniens formae misionis, et re ab illis distingueretur.

Nonnulli tamen huius argumenti vim nituntur effugere, dicendo unum quidem tantummodo esse in misto inanimato motum naturalem, sed ad hunc producendum utramque formam concurrere, nam forma misti est movens, et ipsi motus ille attribuitur. Movet autem iuxta legem sibi praescriptam a praevalente elemento, et ita ab utraque forma ille motus modo aliquo proficiscitur.

Sed haec defensio vana est, quia duo moventia re distincta non possunt ad eiusdem motus productionem concurrere nisi unum sit movens principium, alterum vero secundarium et instrumentale. Est ergo ab his quaerendum utra duarum formarum sit agens primum, cum dicere utramque habere aequalem primatum in eiusdem motus productione, et secundum idem causae genus, fatuum omnino sit, et a philosophia prorsus abhorreat. Si dicant formam misti esse movens primum, formam^a vero praevalentis elementi esse movens instrumentarium, necesse est motum illum esse mistum, quod tamen ipsi omnes negant: putant enim esse simplicem. Consequentia probatur testimonio Aristotelis in contextu 33²⁷ et 41²⁸ octavi *Physicorum*, ubi dicit movens primum magis movere quam movens instrumentarium, et penes illud esse totum imperium ipsius motus; siquidem movens instrumentarium non vi propria movere dicitur; sed vi ei tributa a movente praecipuo. Quoniam igitur movens primum est forma misti, quae formae misionis superaddita est, et ab hac provenire non potest nisi motus mistus, necesse est ut motus a talis formae imperio productus mistus sit. Pugnant ergo inter se haec duo: formam misti esse movens praecipuum, et movere iuxta legem sibi praescriptam a forma elementi dominantis. Hoc enim est omnino absurdum rationi, cum imperare et legem || praescribere sit primarii agentis, non secundarii.

Si vero dicant formam elementi dominantis, seu (quod idem est) formam misionis quae illam continet, esse movens primum, formam vero misti esse movens secundarium, in maiorem incidunt absurditatem, quia princi-

^amisti esse movens primum, formam 1607] misti, formam 1590^v.

27 Aristoteles, *Physica*, VIII.4–5, 255b31–256a12 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 33, f. 371vI–L).

28 Aristoteles, *Physica*, VIII.5, 257b13–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 41, f. 380rF–380vH).

patus est illi formae tribuendus quae continet alias et rem in specie collocat, quam Latini formam ultimatam appellare consueverunt. Hanc enim si in eadem re aliae formae praecedant, eas respectu illius locum materiae tenere necesse est, et ab illa regi, et illius imperio obtemperare. Cum igitur formae elementorum (ut ipsi confitentur) teneant in misto locum materiae, et ad formam misti superadditam dirigantur tanquam ad perfectionem, alienum penitus est a ratione quod earum sit motum imperare, forma vero misti earum imperio subiecta sit.

Sed convincuntur etiam adversarii suis ipsorum dictis, nam eorum aliqui tali exemplo rem hanc declarant. Anima sensibilis fungitur officiis animae vegetantis, quam in se continet et ipsius operationes edit. Ita igitur et forma misti continet in se formas elementorum, et edit operationem elementi dominantis. Hoc tamen exemplum eorum sententiae refragatur, nam anima sensibilis non solum officiis fungitur animae vegetantis, sed praeter illa habet etiam ipsa proprias operationes, et propria munera. Quamobrem etiam forma misti praeter quam quod efficit motum proprium elementi dominantis, alium quoque suum proprium motum efficere deberet, et eo magis, quo apud hos est re distincta a formis elementorum, anima vero sensibilis non est re distinctam a vegetante. Quocirca incongrua^a quoque est eorum comparatio, nam si putant animam sensibilem non esse in animali formam re distinctam a vegetante, nullum inde argumentum sumi potest de forma misti et de forma elementi dominantis, quas re distinctas esse arbitrantur. Et mirum certe est quod formarum numerum concedant in misto inanimato, quem in vivente negant, cum potius e contrario sese res habere videatur. Patet igitur hanc comparisonem officere eorum opinioni: quemadmodum enim anima sensibilis continet in se naturam et vires animae vegetantis, nec est illi superaddita tanquam re distincta, ita etiam forma misti in se continet formam elementi dominantis, proinde non est addita formis elementorum, quae est sententia nostra.

Possumus hoc idem confirmare auctoritate Averrois, qua ipsi quoque utuntur, nam in commentario 67 tertii libri *De caelo* inquit: "formae elementorum inter se commiscentur, et provenit ex earum collectione alia forma".²⁹ Non dicit formam misti formis elementorum supervenire ab eis diversam penitus, sed ex earum collectione || aliam formam prodire. Est enim revera alia forma, quia neque est forma ignis, neque aeris, neque aquae, neque terrae, nec tamen est re ab illis distincta in misto, cum sit illae ipsae factae

^aincongrua 1607] congrua 1590^v.

29 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rD.

una. Postea vero adhuc magis hoc declarat Averroes hac similitudine: “sicuti cum albedo et nigredo commiscuntur, fiunt ex eis multi colores medii”.³⁰ Non poterat enim aptior fieri comparatio, quia color medius differt specie ab extremis ex quibus constat, nec tamen est eis superadditus ut re distinctus ab illis. Repraesentat enim aliquos gradus albedinis, et aliquos nigredinis, qui tamen constituunt aliam speciem coloris diversam ab utrisque, nec illis superadditam, sed eos in se continentem, et ex eis interne constantem, ut ait clare Averroes in primo *Physicorum*, commentario 56,³¹ et in quinto *Physicorum*, 6,³² 19,³³ 45³⁴ et 52.³⁵

Praeterea, in decimo *Metaphysicorum*, commentario 23, inquit Averroes: “impossibile est ut in composito sint duae partes aequales, sed oportet alteram esse dominantem, cui attribuatur forma”,³⁶ quibus verbis optime Averroes totam rei veritatem declarat: inquit enim non dari mistum constans ex elementis aequalibus, et hanc rationem adducit quia debet esse aliquod quod fungatur officio formae; est autem formae officium continere, et unire, et operationibus imperare; oportet igitur unum ex elementis in mistione aliis praevalere, ut illi attribuatur praerogativa formae; et fungatur officio formae continendo alia, sicuti dicebat Aristoteles adversus Empedoclem in contextu 39 secundi libri *De anima*.³⁷ Itaque apud Averroem non est opus alia forma diversa a formis elementorum, quae illis superveniat, ut eas contineat, quoniam hoc munere fungitur forma elementi praevalentis. Continet enim alias, et cohibet, et sibi obedientes reddit, imo fit una forma cum illis. A forma igitur misti exoriente ex congressu formarum elementorum cum imperio unius provenit motus naturalis ipsius misti, qui hac ratione dicitur fieri secundum naturam elementi in ea mistione praevalentis.

249 Caput VII Solutio argumentorum Zimarae

Veritate declarata, superest ut argumenta pro Zimara adducta solvamus. Ad primum respondebat M. Antonius Genua, praeceptor meus, mistum posse

30 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rD.

31 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 56, ff. 33vI–34rD.

32 Averroes 1562, IV, lib. v, t/c 6, ff. 209vM–210rF.

33 Averroes 1562, IV, lib. v, f. 221rF–221vL.

34 Averroes 1562, IV, lib. v, f. 235rA–E.

35 Averroes 1562, IV, lib. v, ff. 238vM–239rD.

36 Averroes 1562, VIII, lib. x, t/c 23, f. 271vL.

37 Aristoteles, *De anima*, II.4, 416a6–9 (Aristoteles 1953, II, t/c 39, p. 191).

considerari tum in fieri, tum in facto esse.³⁸ Et quando consideratur in fieri, eius materiam esse quatuor elementa perfecta et integra. Diriguntur enim ad formam misti, et hac ratione formas elementorum esse partem materiae, nec habere locum formae respectu misti. Facto autem misto formas elementorum tenere locum formae, non quidem ut elementorum formae || sunt, nam quatenus tales, non remanent, sed ut sunt factae una forma, quae est forma misti.

Hanc responsionem ego quidem non refuto, sed clariorem reddens dico non eodem modo elementa manere sub forma misti, quo prima materia supposita est formae elementi quod ex alio genitum sit, nam prima materia, cum sit una, servat naturam suam integram sub qualibet forma; ast elementa, cum sint plura et inter se contraria, non possunt integra manere in misto; neque etiam penitus intereunt, sed eorum formae remanent fractae invicem et castigatae, adeo ut perierint secundum aliquos gradus, et secundum aliquos sint servatae. Et hi cum sint iidem re in misto, qui prius fuerunt in elementis integris, satis idoneam misti materiam constituunt, quae hac ratione in misto genito remanere dicitur, nempe secundum realitatem graduum remanentium, licet ratione graduum in mistione deperditorum destructa sit prior illa formalitas qua dabant esse specificum ipsismet elementis, et alia formalitas genita qua dant esse misto. Et ita ratione novae formalitatis locum habent formae, ratione autem realitatis servatae dicuntur esse pars materiae; sed hac de re in libro *De mistione* fusius disseremus.³⁹

Ad secundum neganda est consequentia. Nam facta mistione, constat quidem corpus ex corporibus, at non forma ex corporibus, sed potius ex pluribus formis quae evaserunt forma una. Necesse est enim tres simul fieri commistiones, unam plurium corporum, quae fiunt corpus unum, aliam plurium formarum, quae fiunt una forma, tertiam demum contrariorum qualitatum, quae simul temperatae faciunt unam qualitatem mediam, quae dicitur temperatura misti, et retinet aliquid omnium elementarium qualitatum, sed plus illarum quae sunt qualitates elementi praevalentis, quia etiam tota misti natura propinquior ac similior est naturae elementi dominantis, quam naturis aliorum. Hoc igitur argumento non probatur formam misti constare ex corporibus, sed solum commistionem formarum fieri non posse quin corpora quoque commisceantur, propterea quod illae formae non sunt separabiles a materia.

38 Zabarella seems to refer here to the *lectiones* addressed by Genua at the University of Padua.

39 Zabarella, *De mistione*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, liber XIII).

Ad tertium similiter negamus consequens, et ratio negationis est quoniam natura misti consistit in indivisibili, nec potest intendi vel remitti nisi intereat et res alia generetur; et quia illa intensio vel remissio fit cum interitu formae misti, et cum conservatione graduum formarum elementorum, ideo attribuenda est illi quod servatur, non illi quod perit. Quamobrem solae formae elementorum intendi vel remitti dicuntur, quarum sunt illi gradus qui remanent, non forma misti quae consistit in indivisibili, a quo utcunque declinans || perit, neque est amplius forma illius misti. Etenim formalitas nec intendi, nec remitti potest, realitas vero intenditur quidem atque remittitur, sed haec intensio vel remissio attribuitur formis elementorum, non formae misti. Sed de hoc alibi.

Ad quartum dicimus argumentum illud Aristotelis efficax esse contra Empedoclem, at non contra nos. Empedocles enim elementa in misto ponebat servantia suas naturas integras, et suos actus específicos, et proprias edentia operationes. Loquens enim de viventium nutritione dicebat ignem ascendere ad superiorem animantium partem, et eam nutrire, terram vero descendere ad | alendam partem inferiorem; ideo Aristoteles recte dixit elementa indigere forma aliqua continente et coercente ipsa, ne separentur. Nos vero non dicimus elementa in misto manere integra et proprias edere operationes distinctas, sed in aliam naturam transiisse,^a et omnia ita conspirasse ut ad unum et eundem motum propensa sint propter obedientiam, quam imperanti elemento caetera praestant, quoniam illi non amplius repugnant. Idcirco non egent aliquo continente, cum a dominante elemento satis contineantur, et illi obediant in petendo loco naturali. Haec fuit Averrois opinio in commentario 23⁴⁰ decimi *Metaphysicorum* a nobis antea considerato, ubi inquit non dari mistum ex elementis aequalibus, sed oportere unum eorum praevalere aliis, cui attribuaturs forma. Fungitur enim officio formae, quia continet alia. Quae Averrois ratio optima est ad demonstrandum non dari mistum ex elementis aequaliter constans, et sumpta est ab hoc formae primario munere, quod est continere. Necesse est enim aliquod esse continens et uniens. Hoc autem nullum esse potest, si aequales sint in misto elementorum vires. Non diceret autem Averroes hoc esse necessarium si putaret formam misti esse superadditam formis elementorum. Haec enim satis formae officio fungeretur, et formas elementorum contineret, etiam si essent aequales.

^atransiisse 1607] transisse 1590°.

40 Averroes 1562, VIII, lib. X, t/c 23, f. 271vL.

Credo etiam ad nostram sententiam comprobendam satis roboris habere aliud argumentum quo usus est Averroes in commentario 7 primi libri *De caelo*, ad probandum non dari mistum aequale. Inquit enim: “si daretur mistum aequale, quiesceret in quocunque loco poneretur”.⁴¹ Quare nullum haberet motum naturalem, tale autem corpus in rerum natura nunquam vidimus. Consequentia manifesta est per ea quae supra diximus: antequam enim de naturali alicuius corporis motu loquamur, necesse est ut ei statuamus certum in mundo locum naturalem quem naturaliter petat. Hic autem statui non potest nisi ratione elementi praevalentis. Ergo si elementa in misto aequalia essent, nullus ei locus assignari posset, quia || non magis hic, quam ille. Idcirco maneret mistum in quocunque loco poneretur. Ad nullum enim locum ex se moveretur id quod nullum habere poneretur certum locum naturalem. Itaque si unum ex elementis praevaleat aliis in misto, secundum illud assignabitur ei locus in mundo ad quem moveatur, quare penes elementum dominans est imperium motus naturalis. Proinde hoc satis est ad alia continenda et ad statuendum motum naturalem, neque opus est alia forma superveniente formis elementorum. Ex his igitur patet argumentum hoc pro opinione Zimarae nihil habere efficacitatis.

Ad quantum argumentum neganda est similitudo. Anima enim est forma nobilissima vere superaddita formis elementorum, hoc est, formae mistionis orienti ex earum congressu, non sic forma misti inanimati, quod quidem ex motibus consequentibus manifestum est. Anima enim est principium motus diversi penitus a motu elementi dominantis, et utrumque motum videmus in eodem animali inesse naturalem. At forma misti inanimati non efficit alium motum quam illum qui convenit elemento praevalenti. Haec igitur non est addita formis elementorum. Anima vero est addita, et re ab illis distincta.

Ad verba autem Averrois in omnibus memoratis locis patet responsio ex iis quae dicta sunt. Averroes enim dicens formam misti esse quid additum et quid distinctum a formis elementorum, non intelligit realiter distinctum, sed formaliter tantum. Non enim significare vult esse additam novam formam, quae sit in misto praeter formas elementorum, sed has ipsas in unam formam transisse, quae est misti forma, non amplius elementorum, ita ut specie differat mistum ab elementis omnibus et divisim et coniunctim acceptis. Nam caro non est terra, nec ignis, nec ambo simul, sed quaedam alia species quae distinguitur essentialiter ab elementis. Hoc tantum significant omnia illa Averrois verba, si bene considerentur.

⁴¹ Averroes 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6vH.

|251 **Caput VIII An motus misti factus secundum praevalens elementum sit simplex, an mistus, opiniones aliorum cum eorum argumentis**

Tandem considerandum manet an motus misti, qui iuxta praevalens elementum fieri dicitur, sit simplex, an mistus. 5

Tres hac de re opiniones extant: [i] una fuit Suessani, quem alii nonnulli secuti sunt, qui dixerunt nullum talem motum esse simplicem, sed semper esse mistum; [ii] alia huic contraria, quae plurimorum communis sententia est, potissime autem a Simplicio et ab Averroe defenditur, quod omnis talis || motus sit simplex, et hanc ego quoque veram esse existimo; [iii] tertia 10 demum aliquorum qui dicunt falsam esse utramque universalem propositionem, veram autem hanc utramque particularem: motus misti secundum praevalens elementum aliquis simplex est, et aliquis mistus. Afferam igitur in medium argumenta quibus alias duas opiniones alii tuentur, deinde veritate declarata ea omnia solvam. 15

Primam sententiam quod omnis talis motus sit mistus, probant Suessanus et sectatores multis argumentis.⁴² Primum a causa ipsius motus tale argumentum sumunt: ubi est elementum dominans, ibi sunt etiam alia quibus dominatur; dominans enim notat respectum ad illa; adsunt ergo in misto omnium elementorum naturae, ergo ex his omnibus constans natura misti mista est; et qualis est natura, talis est motus qui ab ea producit, ergo motus ille mistus est; magis tamen vergens ad motum elementi dominantis, quam ad motus aliorum, quemadmodum etiam natura illa similior est naturae elementi dominantis, quam naturis aliorum. 20

Secundo sic argumentantur a subiecto: quale est subiectum motus, talis est motus ipse, atqui huius motus subiectum mistum est. Hoc enim supponitur, ergo motus eius naturalis mistus est. Eaque sententia Aristotelis fuit in contextu 7 primi libri *De caelo* dicentis simplicium corporum simplices sunt motus, mistorum autem misti.⁴³ 25

Tertio id ita confirmant: si hic misti motus simplex esset, sequeretur eundem produci effectum a tali secundum quid, et a tali absolute. Consequens falsum est, quia debiliter calidum non potest tantum calorem efficere, quantum efficit id quod est summe calidum. Consequentia probatur, quia terra est elementum et simplex corpus, et absolute gravis, ideo producet effectum convenientem corpori absolute gravi, nempe motum simpli- 35

42 Nifo 1567, f. 11ra–11vb.

43 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b27–269a3 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6rC–D).

cem; mistum autem non potest esse absolute grave, sed solum secundum quid: ergo si mistum in quo terra praevaleat simplici motu moveatur, eodem movebitur motu id quod est grave secundum quid, quo terra, quae est absolute ac summe gravis. Necesse est enim ut licet in misto terra praevaleat, eius tamen gravitas remittatur ex commistione elementorum levium. Itaque a tali secundum quid et ab absolute tali idem effectus producet, quod est omnino absonum rationi. Confirmant auctoritate Averrois in commentario 7 primi libri *De caelo*, ubi interpretans verba illa Aristotelis “moveri autem secundum praevalens”, inquit Aristotelem occurrere tacito dubio:⁴⁴ cum enim dixisset motum misti corporis esse mistum, obiicere quispiam poterat quosdam motus, qui licet sint mistorum corporum, simplices tamen sunt. Ideo inquit Averroes Aristotelem respondere motus illos videri quidem simplices, non tamen || esse. Causam autem cur simplices esse videantur, esse unius elementi excessum ad cuius naturam magis vergit illius corporis motus, proinde videtur esse simplex, cum tamen non sit. Propterea isti hunc putant esse sensum illorum Aristotelis verborum “corporis misti mistus est motus, fit tamen secundum elementum praevalens”,⁴⁵ ideo eius motui similior est quam motibus aliorum.

||363 |252 Simplicium quoque in hanc sententiam trahunt,⁴⁶ qui dicit in | corporibus mistis tot esse principia motus, quot sunt illa ex quibus constant.⁴⁷ Et adducit etiam verba Alexandri dicentis mistorum corporum mistos esse motus, quia plura motus principia in eis insunt, quod quidem potest etiam colligi ex Alexandro in primo eius libro *De anima*, capite 2, ubi dicit formas mistorum esse modo quodam affectas a formis miscibilium, quae singulae ad communem formam aliquid conferunt, unde multae varietates contingunt.⁴⁸ Significat igitur mistorum corporum non simplices esse motus, sed mistos.

Alia vero sententia dicentium aliquem misti motum factum secundum praevalens elementum esse simplicem et aliquem esse mistum ab eis ita probatur: primum quidem probant aliquem esse simplicem utentes testimonio Aristotelis in contextu 8 primi libri *De caelo*,⁴⁹ quod etiam sensu et experientia confirmatur. Patet enim lapidem non minus simplici motu deorsum ferri, quam terram. Quod vero aliquis motus misti secundum praevalens

44 Averroes 1562, v, lib. I, t/c f, f. 6vG.

45 See Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b26–269a3 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6rC–D).

46 See Nifo 1567, f. 11ra–11vb.

47 Simplicius 1544, f. 5v–6r; Simplicius 1894, p. 18.

48 Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 35ra–b; Alexander Aphrodisiensis 1887, pp. 3–4.

49 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269a4–7 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 8, f. 6v1–K).

elementum factus mistus sit, similiter testimonio sensus cognosci dicunt. Motus enim turbinis, venti, fulminis et aliorum similium est motus factus secundum praevalens elementum, et est mistus, ut patet. Illa enim pluribus elementis constant, quorum unum aliis validius est, ob id eius motui similior est illius misti motus. Quo fit ut dicatur fieri secundum elementum praevalens, mistus tamen absque dubio est. Quoniam autem in illo contextu 8⁵⁰ videtur Aristoteles hanc universalem propositionem proferre, “motus misti secundum praevalens est simplex”, dicunt ipsi veram quidem esse hanc universalem, “omnis motus simplex misti corporis est iuxta elementum praevalens”, sed conversam esse falsam, “omnis motus corporis misti secundum praevalens elementum simplex est”, cum motus turbinis ac venti sit mistus, quare haec non est vera nisi ut particularis; non igitur hanc voluit ibi significare Aristoteles, sed alteram conversam, quae etiam ut universalis vera est, ut praediximus.

Caput IX Verae sententiae declaratio et comprobatio, aliarum vero confutatio 15

||364 Ego vero utramque sententiam falsam esse arbitror, veram autem aliam secundo loco propositam, quod omnis motus corporis misti factus secundum elementum praevalens simplex sit, cuius contrariam prima secta tuebatur, contradictoriam vero tertia. Ad verae igitur sententiae probationem et aliarum reprobationem est ante omnia cognoscendum quae conditiones ad simplicitatem motus requirantur, et cur motus aliquis dicatur simplex, et aliquis mistus.

Sunt qui dicant tres conditiones ad simplicitatem motus postulari, nempe et spatii, et naturae, et mobilis simplicitatem. Ob id putarunt non posse corpus mistum simplici motu moveri, propterea quod neque subiectum, neque causa simplex est. Sed hi, cum absque distinctione loquantur, decipiuntur. Aliud enim est conditiones quaerere necessarias ad alicuius rei essentiam constituendam, aliud est quaerere causas quae ad eam producendam requiruntur. Nam essentia eclipsis consistit in privatione luminis Lunae, causa vero eam produciens est Terrae interiectio. Sic conditiones essentielles, quae ad hominis essentiam constituendam postulatur, sunt eius causae internae: materia et forma propria; ad hominem autem generandum requiritur Sol et alter homo.

50 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269a4–7 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 8, f. 6v1–K).

Sic igitur de motus simplicitate dicendum est: ipsa enim simplicis motus essentia in sola spatii seu lineae simplicitate consistit. Quisquis enim motus per simplicem lineam factus statuatur, is absque dubio simplex est, cuiuscunque sit corporis, et a quacunque causa productus. At si quaeratur quae-
 nam causae ad simplicem motum producendum postulentur, si de simplici motu naturali sermo sit, dicere possumus requiri simplicem naturam,
 proinde et simplex cor|pus, nam simplex natura corpus simplex constituit.
 At si absolute simplicem motum consideremus, nec magis naturalem, quam violentum, is produci potest etiam a natura mista. Potest enim sagitta ex
 arcu et plumbea pila ex bombardâ sursum pelli per simplicem lineam, isque
 erit motus simplex violentus, quod manifeste significat Aristoteles passim
 in primo libro *De caelo* dicens rectorum motuum alterum cuique elemento
 esse naturalem, et alterum contra naturam.⁵¹ Censuit igitur dari simplicem
 motum etiam violentum. Hic autem non fit necessario a natura simplici,
 neque necessario in simplici corpore, sed cum videatur raro et per accidens
 evenire ut fiat in aliquo corpore motus simplex violentus, et id solum sit
 considerandum, quod est per se, idcirco dicendum est motum simplicem
 naturalem aptum esse produci solum a natura simplici, proinde et in simplici mobili. Natura enim est principium motus in eo in quo est, et omne
 corpus cuius natura sit simplex, simplex est.

Simplex autem linea quae nam dicenda sit consideran||dum est. Nam si mathematicae loquamur, fortasse omnis recta linea et omnis linea circularis potest appellari simplex; mista vero, cuius pars aliqua recta sit et aliqua circularis. Sed physice considerando secus est: dum enim lineam consideramus respectu motus qui per eam fit, aliqua datur recta linea, quae vocanda est mista, et similiter aliqua circularis, quae mista est. Dicimus igitur simplicem esse naturaliter illam lineam per quam factus motus non constat ex recto et circulari, sed vel rectus tantummodo est, vel tantummodo circularis. Circularem autem voco illum qui fiat circa solum mundi centrum, non circa quodvis circuli centrum; ita ut ille motus per quem non varietur moti corporis distantia a centro, sed semper aequae ab eo distet, circularis simplex nuncupandus sit; rectus autem simplex ille sit qui fiat per rectam lineam a centro mundi ductam, seu ascendendo, seu descendendo. Simplex enim dicitur, quia nihil ei respondet in caelo nisi punctum. Sic enim est vel mera accessio ad centrum, vel mera recessio ab eo, sine ullo transitu ad latera, quod esset moveri etiam circa medium. At motus omnis per rectam lineam factus non a centro mundi ductam mistus est. Constat enim ex recto et cir-

51 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269a9–15 (Aristoteles, v, lib. I, t/c 10, f. 7vK–L).

culari: ex recto quidem, quatenus necessario fit cum accessu ad centrum vel cum recessu a centro; ex circulari autem, quatenus illi rectae lineae respondet in caelo aliqua peripheriae pars; nulla enim a mundi centro ducta recta linea potest per utramque illius lineae extremitatem transire, sed necessario duae distinctae lineae ractae a centro per duas illius extremitates ducentur, quae suis extremitatibus aliquam peripheriae partem in caelo intercipient, quae toti illius motus spatio respondebit.

Et hac ratione motus ille dicitur etiam ex circulari constare: similiter quilibet motus per circularem lineam factus, qui non sit circa mundi centrum, mistus est, quia constat ex motu circa medium et recessione a medio, seu accessione ad medium. Unde colligi obiter volumus motus astrorum factos per eccentricos orbes, vel per epicyclos, quos astrologi ponunt, si darentur, non esse simplices, sed mistos. Non solum enim circa medium sunt, sed continent etiam accessionem ad medium, et recessionem a medio, qua ratione constant etiam ex motu recto. Misti sunt etiam animalium motus, et turbine, et fulminis, et venti, et alii eius modi, quia sunt accessus vel recessus respectu medii, una cum transitu ad latera, cui respondet circuli pars in caelo.

Colligimus etiam ex his nonnullorum errorem, qui motum mistum intelligunt illum qui constet vel ex recto et circulari, vel ex recto et recto, vel ex circulari et circulari. Nam ex ascensu et descensu eundem motum constare ne imaginari quidem possumus, nisi dicamus eandem rem prius ascendere, postea descendere per eandem simplicem lineam. Sed hic non est motus mistus. Sunt potius duo distincti motus, et uterque simplex; ex circulari etiam et circulari non datur mistus motus, quia mistio non dicitur eorum quae sunt eiusdem naturae et speciei, sed solum eorum quae sunt diversarum naturarum.

Praeterea, si intelligant motus erraticorum ideo esse mistos, quod fiant per circulos eccentricos, id concedemus si mundo tales circuli dentur. Sed ea erit mistio ex circulari et recto, sicut antea dicebamus, non ex circulari et circulari. Si vero cum perpetua aequidistantia a centro considerent solum duos eorundem astrorum oppositos motus, decipiuntur, quia haec non est mistio, cum servetur una simplex conditio, quod sine accessu vel recessu respectu medii est solum circa medium, ob id etiam Solis motus, etsi non per circulum, sed potius per helicem fit, simplex est. Quamobrem dicimus non dari alium mistum motum, quam constantem ex circulari et recto, aequae est sententia Aristotelis clara in contextu 5 libri primi *De caelo*.⁵² Sic enim duarum speciei distinctarum conditionum mistio fieri dicitur.

52 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b13–22 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 5, ff. 3vM–4rA).

Quis igitur sit simplex motus, et quis mistus, et in quo consistat tum simplicitas, tum mistio ipsius, manifestum est. Simplicitas enim iudicatur ex simplicitate lineae per quam fit motus. Haec autem iudicatur ex simplicitate situs respectu centri mundi. Simplex enim est situs lineae in mundo, vel quando omnes partes sunt a centro similiter aequidistantes, ita ut totus ille motus sit circa medium; vel quando sunt ita positae partes respectu centri, ut nulla eis peripheriae pars in caelo respondeat, sed sit vel mera accessio ad medium, vel mera recessio a medio. Quoniam autem dictum est, si motum tantummodo naturalem consideremus, causam motus simplicis effectricem esse naturam simplicem, misti vero mistam, considerandum etiam est quatenam simplex natura dicatur, et quae mista, ut postea rationem habeamus cur simplex natura simplicem motum efficiat.

Dubitare primum de hac re non absque ratione aliquis posset. Cum enim cuiusque rei natura sit forma et omnis forma sit simplex, omnique carens compositione, videtur dicendum esse omnem naturam esse simplicem, proinde nullam dari naturam mistam. Dicimus igitur omnem formam esse hac ratione simplicem, quoniam ex pluribus naturis non constat; alia tamen ratione dici posse mistam, nempe si alias formas vel aliam in eadem materia praesupponat. Sic anima dicitur natura mista, quia praesupponit priores se in eadem materia formas elementorum, quae in mediam formam migraverunt || re distinctam ab anima, cuius quidem misionis signa esse videmus varietatem virium animae, et organorum in corpore animato illis viribus inservientium. Et motus quoque ipse quo animal ab anima movetur loco mistus est, quia constat ex recto et circulari; forma vero elementi est natura simplex, quia nullam priorem formam in materia praesupponit, sed ipsa in prima materia immediate inhaeret, et corpus ab ea constitutum simplex dicitur, quemadmodum id quod ab anima constituitur, mistum est, quoniam anima praesupponit necessario congressum et commistionem elementorum. Sed cum ex his pateat non eadem ratione naturam dici simplicem qua motus dicitur simplex, sed alia et alia—nam simplex natura dicitur quae aliam priorem in eadem materia non praesupponat, motus autem simplex qui non constet ex recto et circulari—, cognoscenda est ratio cur a natura simplici simplex motus proveniat, si non est eadem utriusque simplicitas.

Dicimus igitur talem esse sublunarium corporum naturam, ut egeant conservante externo sine quo non conservarentur. Cum autem sublunaria dico, simplicia praesertim intelligo, quia haec singula statutum habent in mundo locum naturalem quem appetunt, et in quo quiescentia conservantur, et mundum complent. Mista vero non sibi praescribunt in mundo locum quatenus mista sunt, sed quatenus ex eisdem quae mundum implent corporibus constant. Ex illius enim elementi natura, quod in misione aliis praevallet,

praescribitur misto locus in mundo: ex motu igitur elementi ad proprium locum cognoscere possumus qualis sit etiam misti corporis motus, et in quo sit similis motui elementi, et in quo ab eo discrepet. Elementum ad suum
 |255 locum | movetur, ut conservetur, siquidem non in quovis loco conservaretur, cum diversorum locorum diversae sint naturae et vires; harum autem differ- 5
 rentiae non aliunde sumuntur, quam ex varietate distantiae a caelo, quo fit ut per lineam rectam a centro mundi ad caelum usque productam omnes locorum differentiae denotentur. Elementum igitur extra suum locum ex-
 istens necesse est ut per hanc unam lineam suum locum petat, proinde non alio motu quam simplici. Etenim natura nunquam abundat in supervacaneis, sed in unaquaque re id quod optimum est facit, nec patitur aliquid
 esse frustra. Elementum igitur existens extra suum locum ad illum tendit per lineam brevissimam, nisi impediatur. Haec autem est recta a centro mundi ad caelum usque protenta. Nam si per aliam quamcunque moveatur, movetur per longiorem, quod dicendum non est, quia frustra per longiorem
 ||368 lineam descendit grave si potest de||scendere per brevior.

Haec autem ratio non magis in summe gravi, et in summe levi, quam in duobus elementis mediis locum habet; imo etiam in omnibus mistis inanimatis, tum animatis, quae ut gravia vel ut levia moveri dicantur. Cum enim statutus singulis sit locus naturalis, gravia autem et levia
 omnia locum suum petant vel ad centrum accedendo vel recedendo a centro, necesse est ut omnia per brevissimam lineam ferantur naturaliter. Brevissima autem est, ut diximus, ea sola quae a centro mundi ducitur, eaque est etiam simplex. Igitur etiam mista dum moventur ut gravia vel ut levia
 non alio motu moventur quam simplici. Mista vero inanimata manifestum
 est non habere alium motum naturalem, nisi illum unum quo ut gravia vel ut levia moventur. Horum ergo naturalis motus necessario simplex est, nec potest esse mistus. Hunc autem attribuit Aristoteles elemento praevalenti in uniuscuiusque mistione, quia iuxta elementum praevalens assignatur cui-
 que locus in mundo naturalis, quo assignato non potest corpus ullum ad
 illum tendere ut grave vel ut leve, nisi motu simplici.

Haec igitur est ratio cur natura simplex simplicem motum producat. Haec enim non movet nisi per gravitatem vel levitatem, proinde per solam simplicem lineam. Natura autem misti, cum assignatum habeat in mundo locum ratione elementi in ea dominantis, movet etiam iuxta illius elementi natu-
 ram quam prae se fert. Ideo movet potius ratione simplicitatis, quam ratione compositionis, quia caetera elementa iam sunt facta obedientia uni praevalenti, neque sunt principia aliorum motuum, neque reluctantur. Natura igitur misti media quodammodo est inter formam elementi et animam, nam anima est forma vere mista eo modo quem diximus. Praesupponit enim in
 40

materia formas elementorum praecedentes, tum in sua generatione, tum postquam est genita. A forma vero elementi nullam aliam formam in materia praesupponit modo ullo ut habentem locum materiae, sed solum ut habentem locum privationis, quia unum generatur ex alio. At forma misionis in sua quidem generatione praesupponit formas elementorum, quarum realitates respectu illius tenent locum materiae, sed postquam est genita, nullam habet praecedentem formam in materia, sed ipsa immediate et sola in materia haeret, quia nulla ibi est alia forma, eo quod ipsa non est superaddita formis elementorum, sed est illaemet factae una. Quocirca hac ratione est simplex, et movet motu simplici, quia praevalentis elementi naturam repraesentat, et movet per praevalentem gravitatem vel levitatem, quae sunt principia simplicia et propriae || elementorum qualitates, proinde non aptae movere nisi simplici motu, quia per solam simplicem lineam, sicuti dictum est.

Id autem quod de simplici motu diximus potest per motum mistum animalium confirmari: hic enim solus est mistus naturalis, cum omnes alii motus misti sint violenti, et fit a natura mista quatenus mista est. Datus enim est animalibus quoque motus propter eorum conservationem, alia tamen ratione: non enim ut conserventur a loco, sed ut idoneum sibi alimentum quaerant. Videmus autem hunc quoque motum per lineam brevissimam fieri, quia | nihil est frustra in natura: equus enim famelicus cibum intuens ad eum per brevissimam lineam movetur, non per flexam et longiorem, nisi forte impediatur; hic tamen motus non est simplex, quia non ex sola lineae rectitudine seu brevitate simplex motus iudicatur, sed ex eo quod fiat per lineam a centro mundi ductam, et fiat vel a gravitate, vel a levitate, quae sunt principia simplicia et naturam simplicem denotant.

Hinc sumitur solutio cuiusdam difficultatis. Cum enim ignis aequae conservetur in qualibet parte concavi Lunae, videtur ille ignis qui apud nos generatur non minus transire posse ad illam partem concavi Lunae quae est supra antipodas, quam ad illam quae est supra nos, cum utraque sit aequae conservativa naturae ignis: cur ergo non transit ad illam partem loci sui quae est supra antipodas? Nos autem dicimus ignem quidem non magis hanc partem illius loci appetere, quam aliam, siquidem eandem vim omnes habent conservandi ignem, sed quia ad locum suum movetur per lineam brevissimam, ideo eam tantum partem petit quae supra nos est, non illam quae est supra antipodas, ad quam si moveretur, necesse esset ut prius ad mundi centrum descenderet, et ita recederet a parte loci sui propinquiore, quod quidem repugnat naturae ignis.

Notare autem hic possumus omnem localem motum naturalem ab appetitu fieri, sed duplicem esse, quia duplex etiam est appetitus: unus est natu-

ralis qui sine cognitione est, alter vero animalis et cum cognitione. Appetitus naturalis proprii loci est gravitas et levitas, et inest primo elementis, deinde per elementa etiam mistis et semper motum simplicem efficit, quia haec sunt principia simplicia. Nam animal quoque, si naturaliter moveatur ut grave, simplici motu movebitur, quoniam a principio simplici simplex motus 5 provenit. Appetitus autem animalis insequitur animam, ideo non est simplicis motus principium, sed misti. Non est enim appetitus loci conservantis, cuius differentiae sumantur ex varietate distantiae a caelo; sed est appetitus alimenti necessarii ad vitam conservandam, cuius indagatio non fit nisi per motum mistum. A natura igitur mista, quatenus mista est, non provenit 10 motus nisi mistus.

De motu autem caeli alia ratio est: quamvis enim fiat ab anima cognoscente, simplex tamen est, quia fit^a a principio tum activo, tum passivo summe simplici. Anima enim movens simplex maxime est, orbis quoque est corpus simplex, et cum non sit elementaris naturae, nihil habet gravitatis aut levitatis, quare nec accedere ad centrum potest, nec ab eo recedere, 15 sed solummodo circa ipsum ferri. Hic autem est simplex motus, quia unius tantum est conditionis, ut praediximus, et is simplici naturae caeli maxime conveniens, cuius simplicitas summa ex eo iudicatur, quod nullius motus praeter illum est capax, neque ut naturalis, neque ut violenti. At elementum 20 minoris est simplicitatis: quamvis enim unum tantum habeat motum naturalem, capax tamen est etiam contrarii tanquam violenti.

Per haec utriusque sectae error ostenditur. Erravit enim prima secta dicens nullum misti motum esse simplicem. Etenim iam ostensum est necessarium esse ut motus misti, qui fit secundum praevalens elementum, 25 sit simplex, quia omnis motus factus per gravitatem vel levitatem est per lineam simplicem, eaque est sententia Aristotelis clara in contextu 7⁵³ et 8⁵⁴ primi libri *De caelo*, ubi profert hanc propositionem ut universalem: motus misti naturalis simplex est, quia est secundum elementum praevalens; omnis igitur motus factus secundum praevalens elementum est simplex. Vanissima autem est in eo loco interpretatio Suessani dicentis Aristotelem ibi tollere quamdam obiectionem, nam dicere aliquis poterat, si et 30 ascensus et descensus est motus simplex, misti autem corporis mistus est motus, ergo mistum neque ascendere, neque descendere. Ad hanc igitur inquit Aristoteles respondere motum misti semper esse mistum, esse tamen 35

^afiat 1607.

53 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b27–269a3 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6rC–D).

54 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269a4–7 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 8, f. 6v1–K).

sursum vel deorsum secundum quamdam praevalentiam, at non simpliciter, quoniam est quidem similior motui elementi praevalentis, at non est omnino sursum, nec omnino deorsum.⁵⁵ Sed huius interpretationis vanitatem ipsa verborum Aris|totelis series declarat, nam praecedentia verba erant
 |257 haec: “simplex motus est simplicia corporis”, deinde statim haec sequuntur 5
 “etenim si compositi fuerit, secundum praevalens erit”,⁵⁶ est ergo sensus: etenim si simplex motus fuerit misti corporis, erit secundum praevalens elementum. De simplici enim motu, ut patet, haec omnia verba proferuntur. Fuit etiam haec sententia Simplicii⁵⁷ et Averrois,⁵⁸ ut passim in ipsorum commentariis librorum *De caelo* legere possumus. Ideo mirandum profecto 10
 est quomodo adversarii audeant horum interpretum verba pro se adducere.

Experientia quoque hanc sententiam confirmat, nam aedificatores utuntur
 ||371 linea perpendiculari simplici, quam inveniunt per plum||bum vel lapidem capiti funis alligatum. Haec enim sunt mista corpora, et ad centrum feruntur gravitate elementi praevalentis per lineam perpendicularem, quae 15
 simplex est. Omnis enim recta linea ad centrum protenta simplex est. Parietes quoque aedificiorum, nisi ad perpendicularum sint fabricati, durare diu nequeunt, sed aliquando cadunt, et per lineam perpendicularem deorsum feruntur. Et omnino docet experientia non minus mista gravia, quam elementa per simplicem lineam descendere: quapropter illorum sententia sensui quoque adversatur. 20

Tertia vero facta erravit, quia non animadvertit posse duobus modis elementum in misto aliis dominari. Uno modo in misto perfecto, ubi est facta vera mistio, et alia elementa uni obediunt. Quare unum ibi est principium motus, non plura, nec ulla adest repugnantia, ob id motus ille est mere 25
 naturalis et simplex. Altero modo in misto imperfecto, ubi non est facta vera mistio, neque naturarum unio, sed ibi sunt plura elementa servantia proprias naturas, et inter se pugnantia. Ideo si unum praevaleat aliis, dici quidem potest dominans, sed improprie, quia reliqua non sunt domita, sed reluctantur. Ideo non omnino talis motus provenit, qualem elementi dominantis natura postulare, sed mistus, magis tamen ad illum vergens, quam ad motus aliorum. Ibi ergo sunt plura principia motus, non unum, proinde non simplex motus provenit, sed mistus. Non fit enim a sola gravitate, neque a sola levitate, sed ab utrisque simul agentibus, tanquam a duobus principiis. 30

55 Nifo 1567, f. 11ra–11vb.

56 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269a5–6 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 8, f. 6v1).

57 Simplicius 1544, f. 5v–6r; Simplicius 1894, p. 18.

58 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 8, ff. 6vL–7rE.

Neque eo modo quo aer descendit in igne et ascendit in aqua. Idem enim est motus, quia ad eundem locum fit; et ab eadem natura aeris, quae dum est in igne dicitur gravitas, dum autem est in aqua dicitur levitas, quare est motus penitus naturalis. At ille non est motus naturalis, sed potius violentus. Nulli namque elementorum ibi existentium est mere naturalis. Quod si etiam concederemus esse elemento dominanti naturalem, licet hoc minime verum sit, at negari saltem non potest esse violentum caeteris, de tali igitur motu non loquitur Aristoteles in principio primi libri *De caelo*, quando dicit mistum moveri iuxta elementum praevalens;⁵⁹ sed loquitur de motu tantum naturali, proinde de motu perfecti tantum misti, ubi unum elementum primo modo aliis praevaleat, hoc est, facta vera mistione et sublata omni repugnantia aliorum elementorum.

Caput x Contrariorum argumentorum solutio

Reliquum est ut contraria argumenta solvamus.⁶⁰ Ad primum Suessani dicimus naturam mistam efficere quidem motum mixtum, si moveat quatenus est mista, et eius modi diximus esse animam, quae est vere addita formis elementorum. Sed si natura mista moveat non ut mista, sed ratione naturae simplicis in mistione praevalentis, facit motum simplicem, quia non alia ratione movet, quam ratione gravitatis vel levitatis, quae sunt principia simplicia. Adde quod forma mistionis, licet in sua productione praesupponat formas elementorum, tamen postquam est producta, nullam habet in materia praecedentem formam, sed ibi sola adest absque alia forma, quare est principium motus simplicis,^a cum sit tanquam simplex forma.

Ad secundum similiter dicimus corporis misti, quatenus est mistum, non esse motum nisi mistum. Sed quando mistum movetur non ut mistum, sed ratione simplicis in mistione praevalentis, tunc misti corporis simplex est motus. Movetur autem ratione simplicis, quando movetur vel ut grave vel ut leve. Hae namque sunt propriae elementorum conditiones, quae ipsis competunt per essentiam, mistis vero per participationem.

Ad tertium dicimus veram quidem esse illam propositionem, “tale secundum quid non potest eundem effectum producere, quem producit tale absolute”, sed adversarios ea abuti: nam idem effectus ille dicitur qui in

^asimplicis 1590^v corr.] simplicius 1607.

59 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b27–269a3 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6rC–D).

60 See above ch. 8.

omnibus est idem, et in nullo discrepat, et hac ratione idem produci non potest a tali remisse, qui producitur a summe tali. Potest tamen produci idem secundum aliquam conditionem, secundum aliam vero discrepans, neque hoc est absurdum. Ipsi vero ita eam propositionem sumunt, quasi effectus productus ab eo quod est minus tale debeat in omnibus differre ab effectu qui producitur a summe tali: sic autem falsa est. Dico igitur omnia quae moventur ut gravia vel ut levia, moveri motu simplici. Hoc enim est necessarium, ut ante demonstravimus, etiam si alia sint minus gravia vel levia, alia vero magis. Sed discrimen esse solum in locis ad quae moventur. Maior enim gravitas movet ad locum centro propinquiorem, minor vero ad remotiorem a centro. 5 10

Fallacia autem huius argumenti deprehenditur considerando elementum aquae, et in eo argumentum contra adversarios retorquendo. Nam aqua est minus gravis quam terra, ergo eorum argumento ostenderetur aquam motu simplici moveri non posse, si terra movetur motu simplici, quae est summe gravis. Propterea quod minus tale non potest eundem effectum producere, quae producit magis tale. Attamen certum est aquam esse corpus simplex, et moveri aequae simplici motu ac terram, differentiam autem in locis esse constitutam, nam locus ad quem movetur terra est centro propinquior quam locus ad quem movetur aqua, proinde non est idem motus, sed duo specie distincti. 15 20

||373 Discrimen igitur maioris aut minoris gravitatis vel levitatis nullam facit differentiam in simplicitate motus, sed solum in locis naturalibus ad quae moventur corpora. Non potest enim minus grave eundem habere locum naturalem quem habet magis grave. Hoc igitur argumento ostenditur non posse mistum moveri ad eundem locum ad quem movetur elementum simplex, quod sit summe grave vel summe leve, sed non ostenditur non posse moveri motu simplici, cum potius necessarium sit ut omne grave et omne leve, quatenus tale est, simplici motu moveatur. 25 30

Hoc etiam confirmatur ea ipsa comparatione qua istimet utuntur. Agens enim minus calidum non potest eundem calorem producere quem potest agens calidius, id est, non potest assequi eundem terminum ad quem, nam calor acquirendus est terminus ad quem illa alteratio tendit. Itaque si rite est facienda comparatio, sumendus est etiam in motu locali terminus ad quem mobile tendit, hic autem est locus. Quare non ad eundem locum moveri naturaliter potest id quod est minus grave, ad quem movetur id quod est magis grave. At non est necessarium ut differant etiam in modo motus. Simplici namque motu haec omnia moventur. 35 40

Adde quod differunt etiam hi motus maiore ac minore velocitate, quia id quod gravius est magis superat resistantiam medii, quam id quod est minus 40

grave. Quamquam enim aliqui hoc inficiari audent, tamen adest adversus eos testimonium Aristotelis in contextu 6 quarti libri *De caelo*, ut ibi videre est.⁶¹ Satis igitur nobis est si motus rei minus gravis differat in pluribus a motu rei gravioris, at non est necessarium ut in omnibus differant, quod illi hoc argumento ostendere voluerunt.

Quod vero adversarii nitantur Averrois testimonio certe vanum est, cum clarum sit Averroem existimasse motum misti factum secundum praevalens elementum esse simplicem, ut apud eum legere est in commentario 8⁶² et 12⁶³ primi libri *De caelo*. Quod vero ex Averroee sumunt in commentario 7⁶⁴ eiusdem libri, etiam si admittatur, eorum tamen sententiae non suffragatur, etsi Averroes mentem Aristotelis in iis verbis non est assecutus.⁶⁵ Putavit enim Aristotelem ibi loqui de motu quorundam mistorum imperfectorum, ut turbinis et venti, qui simplex esse videtur, nec revera est, cum tamen Aristoteles loquatur de motu misti perfecti, qui vere est simplex. Sed admissa etiam Averrois sententia, quae secundum se vera est—motus enim turbinis ac venti mistus est—, non ob id asserit Averroes motum misti perfecti factum secundum elementum praevalens mistum esse, sed hunc simplicem esse arbitratur.

Illa etiam, quae a Simplicio et ab Alexandro dicuntur nobis non officiunt. Quando enim dicunt mistorum corporum motus simplices esse non posse, sed esse mistos, considerant mista prout mista sunt, nam praecipue respiciunt animata quae vere sunt mista, ut antea diximus. A natura enim mista quatenus mista est non potest nisi mistus motus provenire. At non dicerent motum misti factum secundum elementum praevalens, hoc est, ratione gravitatis vel levitatis, mistum esse, imo aperte affirmat Simplicius hunc esse simplicem. Ad illa vero quae a sensu tertia secta sumebat responsio patet ex iis quae dicta sunt.

61 Aristoteles, *De caelo*, IV.1, 308a29–33 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 6, f. 236vI).

62 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 8, ff. 6vL–7rE.

63 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 12, ff. 9vK–10rE.

64 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6rE–6vI.

65 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b27–269a3 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6rC–D).

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Constitutione Individui

Caput I Prooemium libri

Magna est inter philosophos altercatio de substantia individua a quonam constituatur et reddatur haec. Nam et antiquiores Latini de hac re acerrime certaverunt, et his quoque temporibus posteriores philosophi de eadem controversantur, ita ut ad hunc usque diem sub iudice lis esse videatur, nec parum
 ||374 vum operaepretium facturum sit || quisquis eam diremerit et huiusce rei veritatem omni sublata difficultate patefecerit. Attamen ego cum de rebus naturalibus scribendum mihi proposuissem, de dimittenda prorsus hac disputatione non parum cogitavi, cum viderem eam ad naturalem philosophum minime pertinere, sed absque dubio ad metaphysicum. Ideoque vererem ne
 ||375 talia ipse tractans obnoxium me eidem crimini redderem, quod plerisque aliis obiicere solitus sum: cum enim multi et in Aristotelis interpretando, et in philosophicis libris conscribendis alienas a proposito disputationes instituere soleant,—et tum ea quae ad metaphysicum^a attinent tractare diffuse in scientia naturali, tum quae ad naturalem in metaphysica, tum etiam quae
 ||375 ad contemplativas scientias et ad logicam pertinent cum moralibus commiscere, et variis aliis modis diversas disciplinas coacervare non dubitaverint, haudquaquam in hoc Peripatetici, neque artificii Aristotelis imitatores—, ego ab hac philosophandi ratione me abhorreere semper professus sum, et ab extraneis quaestionibus proponendis ac diligenter excutiendis abstinui,
 ||375 nisi obiter ac leviter aliqua tangere occasio me forte coegerit.

Ob id, cum individui constitutionem, quam nostri individuationem vocant, a solo metaphysico declarandam esse animadverterem, eam prorsus missam facere decreveram, ne libris naturalibus librum metaphysicum connumerare viderer. Attamen cum consilium hoc meum pluribus studiosis
 ||375 exposuissem, enixe me illi rogarunt ut a proposito desistens, hac quoque de re scribere, meamque sententiam exponere diligenter vellem. Ego vero eo facilius, ut eorum precibus obtemperarem, adductus sum, quod consideravi me non scientiam ipsam naturalem una ordinata tractatione tradendam, sed separatos distinctosque inter se libros scribendos suscepisse; proinde
 ||375

^ametaphysicam 1607.

satis fore si lectores admonerem ut librum hunc, si non ut naturalem, at saltem ut metaphysicum legerent, quemadmodum ego quoque illum ad primam philosophiam pertinere profiteor atque protestor.

Adde quod ad institutum quoque meum utilem fore hanc disputationem animadverti. Cum enim eo consilio scribere de rebus naturalibus constituerim, ne in publico obeundo munere quo in Academia patria fungor certos
 |261 Aristotelis libros naturales quotannis interpretandi, prolixis disputationibus declarationem verborum sensuumque Aristotelis quod antehac facere me oportuit amplius interromperem, sed magnum in ea progressum facerem, in usu autem positum sit ut qui primum librum *De caelo* interpretandum suscipiunt omnes disputationem ineant de ratione singularitatis, occasionem a verbis Aristotelis nacti in particula 92 eiusdem libri,¹ rectius me facturum esse aestimavi, magisque et aliis et mihi satisfacturum, si scriptis hanc operam praestitissem, quam si vel voce id exequendo seriem verborum Aristotelis alienis contemplationibus, quam ne propriis quidem interrompere me amplius velle professus sum, interrompere voluissem, vel utrumque recusando et multorum desiderium negligere, et hunc seu laborem, seu certamen detrectare viderer. Scribam igitur, et in hac maxima controversia,
 ||376 postquam aliorum opiniones diligenter expendero, quid ipse sentien||dum putem in medium proferam, atque rem hanc ab omni difficultate ac dubio vindicare nitar.

Caput II Partitio dicendorum et accidentia non posse constituere singularitatem

Ante omnia intelligendum est de quonam quaestio nobis proposita sit. Cum enim duplex existat substantia individua, una materialis, altera abiuncta a
 25 materia, de hac dubitare minime possumus quin suapte natura sit haec; cum enim ita simplex sit, ut nec substantialium partium, nec substantiae cum accidentibus compositionem habeat, quippe quae nullius accidentis est capax, necesse est eam fieri individuum per seipsam et in illa eandem
 30 esse unitatem speciei ac numeri. Ob id Aristoteles in contextu 92 primi libri *De caelo* de sola materiali substantia eam propositionem protulit: “aliud est caelum, aliud est hoc caelum”;² et cum “caelum” dicimus, formam denotamus, cum vero “hoc caelum”, formam mistam materiae; proinde significavit

1 Aristoteles, *De caelo*, I,9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

2 Aristoteles, *De caelo*, I,9, 278a13 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 61rB).

in substantia materiali aliud esse formam ut forma est, aliud esse formam cum materia, et formam quidem ut forma est speciei unitatem constituere significans, formam vero ut iunctam materiae facere unitatem numeralem. De individua igitur substantia materiali considerandum nobis proponitur a quo reddatur haec, hoc est, quaenam sit interna ratio singularitatis a qua fit ut individuum sit individuum et dicatur “hoc”. 5

Ex eo autem orta est hac in re difficultas, quod tria sunt in huiusmodi individuo quibus singulis haec praerogativa tribui posse videtur. Aut enim materia est ratio singularitatis, ita ut per materiam individuum sit hoc, vel forma, vel accidentia. Accidentia videtur asseruisse Porphyrius in capite “De specie”, quando dixit singulare illud esse cuius accidentia omnia simul collecta non possunt in aliquo alio reperiri;³ sic enim singularitatem per accidentium collectionem definire visus est, et hanc ipsius rationem statuere. Haec tamen sententia accipienda esse non videtur, neque credendum id voluisse Porphyrium, nam substantia est secundum naturam prior accidentibus, ideo dari oportet in categoria substantiae substantiam individuum quae ab accidentibus non pendeat, et in illo priori naturae sit aliquid distinctum ab accidentibus omnibus quo hic homo est individuus homo, adeo ut illa accidentia singularitatem consequantur potius quam constituent. Quare non id respexisse videtur Porphyrius, ut afferret veram rationem singularitatis, sed signum tantummodo quo ea significaretur adducere satis habuit. Neque igitur accidens ullum, neque accidentium omnium collectio est vera ratio singularitatis. 10 15 20

|262

||377

Caput III Opinio Thomae et sectatorum, et eorum argumenta

Relinquitur ut vel a materia, vel a forma individuum sit hoc, et utraque sententia sectatores et argumenta pro se habet. 25

Thomas enim et in memorato loco primi libri *De caelo*,⁴ et in opusculo 29,⁵ et in prima parte *Summae*, quaestione 3, articulo 2⁶ et 3,⁷ et aliis quoque in locis,⁸ inquit materiam signatam, id est, determinatam, principium esse singularitatis; huic enim iuncta forma fit singularis et dicitur forma huius 30

3 See Porphyrius 1887, pp. 4–6.

4 Thomas Aquinas, *In Aristotelis De caelo*, I, lect. 19, nn. 4–8.

5 Thomas Aquinas, *De ente et essentia*, ch. 1.

6 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 3, art. 2, co.

7 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 3, art. 3, co.

8 See Thomas Aquinas, *Summa contra Gentes*, I, 17; 21.

materiae. Sed non satis expressit Thomas quid per materiam signatam intellexerit, quo factum est ut non eamdem illi sententiam attribuerint caeteri qui eum hac in re sequi voluerunt. Aliqui enim dixerunt materiam signatam significare materiam quantam determinata quantitate, eamque esse rationem singularitatis, quam sententiam pluribus argumentis cumprobarunt. 5

Primum quidem rationem singularitatis esse materiam probant testimonio Aristotelis in contextu 12 quinti *Metaphysicorum*, ubi dicit unum numero esse id cuius materia est una.⁹ Sic enim definit unitatem numeralem non per formam, sed per materiam. Quoniam igitur illa est ratio singularitatis, per quam ipsa singularitas definitur, definitur autem per materiam, dicendum 10 est materiam esse id quo individuum est hoc. Hoc idem significavit Aristoteles in contextu 92 primi libri *De caelo*,¹⁰ dum inter “caelum” et “hoc caelum” hanc differentiam statuit, quod “caelum” formam significat, “hoc autem caelum”, formam cum materia. Censuit ergo illi dictioni, “caelum”, respondere formam, illi autem particulae, “hoc”, respondere materiam, proinde individuum non per formam esse hoc, sed per materiam. 15

Hoc autem confirmatur: quia forma rem potius universalem significat, quam particularem, ut ibi clare asserit Aristoteles dum dicit caelum universale significare formam, et ibi Averroes inquit formam esse subiectum universalitatis,¹¹ id est, esse obiectum illius universalis quod mente concipitur. 20 Hoc idem denotavit Aristoteles in praedicto contextu 12 quinti *Metaphysicorum*, quando declarans quatenus sint unum specie dixit unum specie ea sunt quorum ratio est una, ratio autem apud Aristotelem significat formam. Putavit itaque Aristoteles formam facere unitatem speciei, non unitatem individui. 25

Praeterea, individuum per illud fit hoc, per quod ab aliis distinguitur, atqui per formam non distinguitur ab aliis individuis eiusdem speciei. Etenim illa quae differunt forma differunt specie, ideoque Graeci formam et speciem uno et eodem vocabulo, *εἶδος*, vocant. Igitur non per formam individuum fit hoc. 30

||378 Hoc idem testatur Aristoteles in || contextu 28 septimi *Metaphysicorum*, dum inquit: “Socrates et Callias differunt propter materiam, idem autem sunt specie”;¹² atqui differunt per illud per quod fiunt hic et hic; per mate-

9 Aristoteles, *Metaphysica*, v.6, 1016b17–1017a6 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 12, f. 114rB–F).

10 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

11 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 92, f. 61vL.

12 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.8, 1034a6–8 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 28, f. 177vM).

riam igitur fiunt singulares, per formam vero conveniunt, et in eadem specie constituuntur. Sic igitur patet materiam esse causam singularitatis.

Quod autem id praestet materia cum quantitate determinata, ita probant: substantia singularis est illa quae neque in subiecto est, neque de subiecto praedicatur, et ab aliis omnibus distincta est. Has autem omnes conditiones habet per materiam quantam, ergo materia quanta est idonea ratio singularitatis. Minorem probant, quia materia secundum se neque in subiecto est, neque de subiecto praedicatur, ratione autem quantitatis determinatae distinguitur ab omnibus aliis. Statuta enim quantitas ita rem circumscribit, ut eam a cunctis aliis separet, et hac posita ponitur absque dubio singularitas, et ablata aufertur. Si namque certam quantitatem res habeat, iam est singularis, et e converso si est singularis, certam habet quantitatem. Nam si lignum aliquod divi|datur, ex partitione unius quantitatis duae oriuntur, et duo ligna singularia, quae dum coniuncta et continuata erant, unum numero erat lignum, quoniam una erat quantitas. In materia igitur cum quantitate determinata consistit singularitas.

Verum hi qui hanc sententiam tuentur videntur aliqua ex parte recedere ab opinione Thomae. Dicunt enim duplicem esse quantitatem, unam interminatam, quae est aeterna in materia, quod quidem omnino negavit Thomas; alteram vero terminatam, quae insequitur formam, et utramque ad constituendam singularitatem concurrere, quoniam quantitas interminata radix est, et origo prima divisionis. Per eam enim materia est in multas partes dividua ad multa singularia constituenda. Terminata vero praebet actum indivisionis in se et divisionis ab aliis. Quare exequitur ac perficit ipsam unitatem numeralem, et praebet actum singularitatis. Sed illi qui penitus Thomam sequuntur, et negant quantitatem interminatam, alio modo intelligunt materiam signatam, ut Cardinalis Caietanus in tractatu *De ente et essentia*: inquit enim materiam signatam significare non materiam cum quantitate, sed materiam cum potentia proxima ad hanc determinatam quantitatem, ita ut non ad aliam; nam agens dum in materiam agit pro educenda forma, semper ipsam reddit propinquiorem illi formae recipiendae, et illi determinatae quantitati, adeo ut in termino generationis illa materia non habeat potentiam ad aliam quantitatem, neque ad aliam formam, nisi ad hanc singularem. Hanc igitur materiam signa|tam inquit Caietanus esse illam quae a Thoma dicitur esse principium singularitatis.¹³

13 See Caietanus 1578: *In De ente et essentia*, q. 5, co., pp. 60–69.

Caput IV Dictae sententiae et sententiae Aegidii impugnatio

Pro huius sententiae confutatione plura legere apud Scotum possumus in secundo *Sententiarum*, distinctione 3, quaestione 4¹⁴ et 5,¹⁵ ubi efficaciter ostendit neque materiam, neque quantitatem esse posse rationem singularitatis. Plura etiam apud Ioannem Baconium secundo *Sententiarum*, distinctione 11, articulo 2,¹⁶ necnon tertio *Sententiarum*, distinctione 12.¹⁷ Sed ego in praesentia quaedam praecipua argumenta quibus illius opinionis falsitas demonstratur breviter adducam.

Necesse est, dum materiam quantam ponimus principium singularitatis, ut ei hoc competere dicamus, vel quatenus est materia, vel quatenus est quanta, ita ut vel ipsius materiae naturam, vel quantitatis dicamus esse rationem qua individuum constituitur. Neutrum tamen dici potest: non materia, quoniam illud per quod Socrates fit hic est etiam illud quod distinguitur ab aliis; at per materiam nulla res ab alia differt, cum materia secundum se sit una numero, et in omnibus eadem. Ergo materia secundum se non est illud per quod Socrates fit hic.

Praeterea, individuum, cum per se existat, summam habet perfectionem et supremum actum, quia quanto magis in categoria descendimus, tanto magis ad perfectionem et ad actum transimus, adeo ut individuum habeat actum supremum qui in illa categoria haberi possit; quod ab ipso quoque Thoma asseritur in prima parte *Summae*, quaestione 3, articulo 4,¹⁸ ubi dicit: esse est actualitas addita essentiae et ad eam refertur ut actus ad potentiam; contra vero materia secundum se summam habet imperfectiorem, et meram potentiam absque ullo actu: ergo nullo modo statui potest aequata et immediata ratio qua individuum est hoc, sed necesse est materiam ab aliquo alio restringi et actuari, ut fiat propria huius individui. Quare illud aliud dicendum erit principium singularitatis, non materia, idque mihi videntur omnes concedere, cum nemo dixerit materiam nudam hoc munere fungi.

[264] Relicta igitur materia, illud aliud considerare oportet. Patet enim illos qui ponunt materiam ut quantam principium singularitatis, absque dubio non materiam, sed quantitatem dicere esse singularitatis principium, quae

14 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, II, pp. 382 ff.

15 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, II, pp. 401 ff.

16 Baconthorpe 1618, vol. I, lib. II, dist. 11, art. 2, pp. 536b–539a.

17 Baconthorpe 1618, vol. II, lib. III, dist. 12, art. 3, pp. 81b–83b.

18 See Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 3, art. 1, co.

est Aegidii sententia in suis *Quolibetis*, quaestione 11.¹⁹ Sed neque hoc dici potest, quoniam antea ostensum est nullum accidens posse statui principium substantiae singularis. Haec enim in categoria substantiae infimum mediae lineae gradum obtinet, de qua secundae substantiae per se et essentialiter praedicantur. || Quocirca non potest in illo gradu constitui per aliquod accidens, quoniam non posset esse nisi unum per accidens, cum ex substantia et accidente constaret, quare non posset de eo secunda substantia praedicari per se. Debet igitur dari substantia individua, quae sit unum per se, et prius omni accidente, ita ut seclusis per intellectum accidentibus omnibus sit per se substantia individua.

Praeterea, ipsam secundum se quantitatem considerando, ostendo eam non posse statui rationem singularitatis. Vel enim sumitur interminata, vel terminata, quorum neutrum dici potest. Non interminata, quia dum est huiusmodi, nondum est hoc individuum, etenim individuum tunc incipit esse hoc, cum a forma terminatur quantitas. Itaque si quantitas interminata faceret hoc, individuum esset antequam fieret, et antequam haberet proprietates (ut vocant) individuales, quibus distinguitur ab aliis. Adde quod quantitas interminata aeterna est apud Aristotelem in prima materia, et eadem manet in corrupto quae fuit in genito,²⁰ ergo non facit individuum hoc. Nam individuum, quatenus est individuum, est ab aliis omnibus seiunctum ac separatum. Neque quantitas terminata: haec enim praesupponit formam a qua terminatur et fit haec. Igitur formae potius est tribuenda haec praerogativa, ut per eam individuum sit substantia singularis in illo priori naturae, quod ante quantitatis terminationem consideratur.

Praeterea, si quantitas terminata esset praecipua ratio singularitatis, ego nunc non essem idem homo numero qui in pueritia fui; neque idem in pueritia qui fui in infantia; haec enim augetur, et mutatur, nec manet eadem numero, quare neque idem individuum, quod ab ea constitui dicitur.

Caietani quoque opinio defendi non potest, qui dixit non materiam cum quantitate, sed materiam cum potentia proxima ad determinatam quantitatem esse principium singularitatis.²¹ Nam si secundum se et in suae naturae puritate materia sumatur, indifferens et communis est: quare non potest constituere hoc et ipsum ab aliis separare. Si vero sumatur ut coarctata ita ad incipiendam hanc quantitatem, ut non ad aliam, necesse est ut ab aliquo sit coarctata, idque potius dicendum erit principium singularitatis, quam

19 Aegidius Romanus 1646, I, q. 12, pp. 23b–25a.

20 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.4, 331a7–332a1.

21 See Caietanus 1578: *In De ente et essentia*, q. 5, co., pp. 60–69.

ipsa materia. Considerandum ergo est quodnam sit illud. Nam si rite philosophari velimus, est potius forma, quam quantitas. Materia enim a forma restringitur, et primum habet potentiam ad formam, deinde ad quantitatem per formam, quoniam haec terminata quantitas insequitur formam. Mirum itaque est cur vir iste dicere maluerit materiam cum potentia ad hanc quantitatem, quam cum potentia ad hanc formam, esse principium singularitatis; siquidem materia formam primo respicit, deinde quantitatem, et alia accidentia per formam. 5

Caput v Pro declaranda veritate fundamenta iaciuntur

Per ea quae hactenus dicta sunt videtur satis esse demonstratum nec materiam, nec aliquod accidens, sive unum, sive plura, neque materiam cum aliquo vel aliquibus accidentibus posse statui principium singularitatis. Relinquitur ut hoc non aliunde peti possit, quam a forma a qua omnis distinctio et omnis determinatio provenit. 10

Ad hanc sententiam complures accedere visi sunt, non tamen eodem modo, neque etiam satis claram ipsam rei veritatem reddiderunt. Ego igitur perspicuitatis ac brevitatis gratia in primis huiusce rei veritatem aperire nitar, deinde considerabo quomodo alii ab ea modo aliquo defecerunt. 15

Sciendum ante omnia est non eandem esse quaestionem de multitudine individuorum sub eadem specie ac de singulorum unitate numerali, ac distinctione inter se. Multitudo namque individuorum notat imperfectionem, et provenit a divisione materiae. Unitas autem numeralis, qua dicitur indivisum in se et divisum ab aliis, notat perfectionem, quia provenit ab actu et a perfectione rei, ideo tribuitur a forma. Nam formae officium est determinare et constituere hoc aliquid, ut inquit Aristoteles in 2 contextu secundi libri *De anima*.²² Munus etiam formae est separare ac distinguere rem ab aliis; inquit enim Aristoteles septimo *Metaphysicorum*, contextu 49: actus est qui separat et distinguit.²³ Propterea Averroes in prima disputatione contra 20 25

22 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–11 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

23 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.13, 1039a3–6 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 49, f. 199rA): “ἔτι δὲ καὶ ὧδε δῆλον. ἀδύνατον γὰρ οὐσίαν ἐξ οὐσιῶν εἶναι ἐνυπαρχουσῶν ὡς ἐντελεχείᾳ· τὰ γὰρ δύο οὕτως ἐντελεχείᾳ οὐδέποτε ἐν ἐντελεχείᾳ, ἀλλ’ ἐὰν δυνάμει δύο ᾖ, ἔσται ἐν (οἷον ἡ διπλάσια ἐκ δύο ἡμίσεων δυνάμει γε· ἢ γὰρ ἐντελέχεια χωρίζει)” “Item sic quoque patet. Impossibile enim est substantiam ex substantiis esse, quae sic insunt, ut actu. Quae enim duo sic actu sunt, nunquam unum actum sunt, sed si potentia duo sunt, erunt unum: ut duplum ex duobus dimisiis potentia. Actus namque separat”.

Algazelem, in solutione octavi dubii, dicit: “causa multitudinis numeralis est materia, causa vero distinctionis in multitudine numerali est forma”.²⁴

Sciendum praeterea est quod, cum formae officium sit dare esse et actum rei, hoc esse duplex est, proinde et duplex actus. Unum est esse essentiae, alterum est esse existentiae. Quare actus quoque sumi potest tum pro gradu essentiae, quem tribuit forma, siquidem forma animalis constituit animal, forma vero hominis hominem; tum pro actu existentiae extra animam, quem itidem forma tribuit, idque puto Aristotelem intellexisse in 2 contextu secundi libri *De anima*,²⁵ quando dixit formam esse quae facit hoc aliquid. Credo enim ibi ample sumi hoc aliquid pro omni determinatione, sive ad essentiam, sive ad existentiam pertinente, nam determinare et actuare est solius formae officium. 10

||382 Dico praeterea maius esse dare existentiam actu, quam dare esse specificum et essentiam constituere. Plura enim requiruntur ad existentiam, quam ad essentiam rei constituendam. Nam existentia praesupponit essentiam, et est quiddam additum ipsi essentiae, quod ipsemet Thomas in loco praedicto asserit his verbis: “esse est actualitas formae”.²⁶ Forma enim dicit potentialitatem antequam ponatur in esse, ideo esse comparatur ad essentiam, sicut actus ad potentiam. Ob id videmus formam animalis, et quamlibet aliam formam generalem, constituere propriam eius rei essentiam, ut essentiam animalis vel plantae, tamen tribuere non posse existentiam actu sine ope formae specificaе, quae sola tum essentiam constituit speciei, tum facit rem actu existere. Maius igitur est tribuere existentiam actu, quam essentiam rei constituere. Quare si ad formam pertinet essentiam constituere, multo magis ad eam pertinere debet tribuere existentiam actu. Quamobrem nec materia, nec aliquod accidens potest existentiae actum tribuere. Cum enim essentiam substantiae non constituent, minus tribuere existentiam possunt per locum a maiori. 20

Hoc igitur ut verissimum et firmissimum dicendorum fundamentum statuendum nobis est: solam formam tum essentiam constituere, et rem in specie collocare, seu subalterna, seu specialissima; tum existentiam actu extra animam tribuere. Et harum discrimen illud esse quod diximus. 30

24 Averroes 1562, IX: *Destructio destructionis*, I, f. 20rD.

25 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–11 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

26 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 3, art. 4, co.

Caput VI Duabus propositionibus tota rei veritas declaratur

His ita constitutis, dicimus totam huiusce rei veritatem duabus propositionibus contineri, quarum una conceditur ab omnibus, altera vero est maxime controversa.

Prior haec est: forma ut essentiam rei constituens non dat unitatem 5
numeralem, imo in ea tanquam in communi essentia conveniunt omnia
singularia, quia si sunt eiusdem speciei, eandem habere debent essentiam
aeque cum ipsis omnibus communicatam. Hoc modo formam considera-
vit Aristoteles in contextu 92 primi libri *De Caelo*,²⁷ quando dixit caelum
universale significare formam, et ibi Averroes dicens: “forma est subiectum 10
universalitatis”,²⁸ nam essentia et quidditas non | est nisi universalis.

Altera propositio est: forma specifica quatenus dat existentiam actu, quae
est quiddam additum essentiae, dat unitatem numeralem et singularitatem,
et separat individuum hoc ab aliis.

Haec licet in controversia posita sit, tamen si diligenter consideretur, satis 15
manifesta esse videtur. Nam forma secundum se sumpta, et quatenus est
forma, est rei essentia, et quoddam universale quod secundum suam natu-
ram vel est communicabile pluribus, vel non est communicabile. Forma
quidem materialis est secundum suam naturam communicabilis, at forma
||383 abiuncta per essentiam a materia est suapte natura incommunicabilis. || Non 20
enim causa est materia cur forma sit communicabilis, sed secundum pro-
priam naturam forma vel communicabilis vel incommunicabilis est, ideo
quia maxima est consonantia in rebus, natura tribuit formae communicabili
materiam dividuam in qua pluribus communicaretur, formae vero incom-
municabili talem materiam assignare non oportuit. 25

Quoniam igitur de materiali forma nunc sermo est, ea secundum se est
communicabilis pluribus. Significat enim essentiam in cuius participatione
plura individua conveniunt. Sed eadem, ut extra animam existens, non
potest esse nisi una numero, et facere individuum hoc, quia nihil existit nisi
singulare. Ab eo igitur necesse est singularitatem tribui a quo tribuitur exi- 30
stentia. Haec autem tribuitur a forma. Ergo a forma tribuitur singularitas,
non a materia, quae non ex se habet existentiam.

Erroris autem causa multis extitisse videtur, quod forma ad existendum
eget materia in qua recipiatur, ideo putarunt materiam esse causam singu-
laritatis. Non est tamen causa, sed conditio sine qua non, quia forma non 35

27 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

28 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 92, f. 61rD.

dat singularitatem nisi ut existens. Existere autem non potest sine materia. Neque ob id dicendum est formam habere existentiam a materia, sed potius materiam habere existentiam a forma. Nam forma domina quodammodo est existentiae, et sola dat existentiam, materia vero est ministra quaedam quae formam sustinens illi famulatur ut existat. Tali igitur famulatu adiuta forma existit, et existens constituit hoc individuum distinctum ab aliis. 5

Quod autem materia unitatem numeralem tribuere nequeat, ita ostendere possumus: unitas numeralis, de qua loquimur, est unitas positiva; at materia secundum se non est una numero positive, sed solum privative; fit autem una numero positive a forma: ergo non a materia, sed a forma fit unum numero positive; non potest enim materia tribuere composito id quod ipsa secundum se non habet. 10

Praeterea, hoc idem ostendere possumus argumento efficacissimo: unum dicitur quatuor modis, ut ait Aristoteles in contextu 12 quinti *Metaphysicorum*:²⁹ unum analogia, unum genere, unum specie, unum numero; sed maxima omnium est unitas numeralis, quia infert alias, nec infertur ab illis; id enim quod est unum numero, est etiam unum specie et unum genere; at non est necessarium, si est unum genere, ut sit unum specie vel numero; neque si est unum specie, ut sit unum numero: maior enim unitas continet in se minorem, non e converso. Itaque sic argumentemur: id quod minorem unitatem tribuere nequit, minus potest tribuere maiorem, ergo quod non potest tribuere unitatem speciei, id minus potest tribuere unitatem numeri; atqui nec materia, nec accidens ullum, nec || accidentia plura, nec materia cum aliquo accidente potest constituere unam substantiam specie; minus igitur potest facere unam numero; nil igitur remanet nisi forma, quae diversis modis accepta constituat et unum specie et unum numero. Forma enim humana, quatenus essentia hominis est, speciem unam facit, et est ratio convenientiae omnium individuorum hominum inter se, nec ullum in iis discrimen ponit; eadem, ut dans homini extra animam actu existere, quod est distinctum quoddam ab essentia et ei additum, constituit unum numero, et est ratio distinctionis individuorum inter se. 20 25 30

Haec Averrois sententia fuit, qui in prima disputatione contra Algazelem in solutione octavi dubii dixit: “causa multitudinis numeralis est materia, sed | causa distinctionis in multitudine numerali est forma”.³⁰ Nam multitudo notat imperfectionem et provenit a materia. Distinctio autem ac determinatio a forma nec potest fieri nisi a forma, et ab actu. Haec tamen Aver- 35

29 Aristoteles, *Metaphysica*, v.6, 1016b31–32 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 12, f. 114rC).

30 Averroes 1562, IX: *Destructio destructionis*, I, f. 20rD.

rois verba referens Zimara in suo Theoremate 97 videtur ea aliter legisse, nempe sic:³¹ causa convenientiae in multitudine numerali est forma; tamen in codicibus emendatissimis non legimus “convenientiae”, sed “distinctionis”; et quamvis utrumque vere dici possit, quemadmodum antea declaravimus, tamen rectius legitur “distinctionis” quam “convenientiae”, quia non loquitur ibi Averroes de speciei unitate, sed de unitate individui, et de multitudine individuorum. 5

Hanc eandem sententiam apud Averroem legimus in 2 commentario secundi libri *De anima*, ubi declarans dictum illud Aristotelis, “forma est quae facit hoc aliquid”, inquit: “forma est per quam individuum fit hoc”.³² 10 Sed clarius in initio commentarii noni eiusdem libri haec apud Averroem verba leguntur: “Individuum non est individuum nisi per formam, quia non est individuum nisi quatenus est ens actu, et est ens actu per suam formam, non per suam materiam”.³³ Certe non potuit Averroes clarius exprimere sensum huius nostrae posterioris propositionis. Accipit enim ens actu pro eo quod actu existit, et considerat formam ut dantem existentiam actu extra animam, et hac ratione asserit individuum fieri hoc a forma, non a materia. In commentario etiam 90 primi libri *De anima*, inquit Averroes: “omne quod est unum est unum per suam formam, non per suam materiam”.³⁴ 15 Omnem igitur unitatem censuit Averroes a forma tribui, nec possumus hac in re de eius opinione dubitare. 20

Caput VII Alia nonnullorum opinio et eius reprobatio

Ab hac sententia, quam ego verissimam esse puto, nonnulli aliquantum recessisse videntur, qui considerantes non sine materia constutui individuum hoc dixere nec solam materiam, nec solam formam esse causam singularitatis, sed simul utramque: quatenus enim hae duae substantiales partes extra animam existentes coniunguntur, eatenus constituunt individuum hoc. 25

Hoc autem dicentes mihi quidem videntur proxime ad veritatem accessisse, sed aliquantum etiam ab ea recessisse. Quod enim materiam necessariam esse dixerint in constitutione individui, in hoc optime eos sensisse 30

31 Zimara 1564, prop. 97, f. 73va–b.

32 Averroes 1953, II, t/c 2, p. 130.

33 Averroes 1953, II, t/c 9, p. 144.

34 Averroes 1953, I, t/c 90, p. 121.

arbitror, sed in eo defecisse, quod aequae materiae ac formae primas in hoc munere tribuerunt, cum potius dicendum sit solam formam esse primam et aequatam causam singularitatis, materiam vero causam quamdam secundariam, et sine qua non, quatenus famulatur formae ad existendum et ad constituendum hoc aliquid. Hoc videtur satis a nobis supra esse demonstratum. 5

Possumus autem id magis declarare et ostendere nitentes propriis eorum fundamentis. Ex eo enim quod ipsi de essentia confitentur, possumus de existentia optime argumentari: essentiam et quidditatem asserunt ipsi esse solam formam, qua in re optime sentiunt; et solam formam constituere speciei unitatem, non materiam, formam tamen non sine materia; materia enim est necessarium fundamentum et vehiculum quidditatis, quoniam hominis quidditas est quidem forma tantum, non tamen forma per se sola existens, sed forma cuius est necessaria conditio ut sit in tali materia. Ideo ille qui hominem universalem per solam formam definiret, essentiam hominis non exprimeret, licet sola forma sit essentia. Sed definiendus est homo per formam in tali materia, idque traditur clare ab Aristotele in Prooemio primi libri *De anima*.³⁵ 10 15

Hoc idem de existentia dicendum est, nam absque dubio a sola forma tribuitur, simulque unitas numeralis, non a materia. Sed materia est necessaria conditio formae ad existendum, nam forma si materiam realem habeat in qua haereat, facit rem actu existentem, et unam numero ab aliis distinctam. Quemadmodum igitur, licet materia sit quidditati necessaria ut vehiculum, ob id tamen non fit ut etiam materia sit quidditas, neque per id stat quin quidditas sit sola forma. Ita necessaria est extra animam materia ipsi formae ad constituendum individuum, neque per id stat quin sola forma constituat ipsum, cum solius formae officium sit determinare et constituere, licet praestare hoc nequeat sine famulatu materiae. Concedimus igitur materiam et ad essentiam, et ad existentiam esse necessariam ut conditionem sine qua non. Hanc tamen in praesentia non quaerimus, sed quaerimus immediatam et aequatam causam singularitatis, quam || dicimus esse solam formam. 20 25 30

Caeterum, ne ob ea quae diximus aliquis in errorem labatur, non est ignoranda differentia inter universale et singulare in comprehendenda materia. Cum enim necessaria sit materia et universali, quod significat essentiam, et singulari, quod extra animam existit, hoc tamen discrimen habent, quod universale materiam complectitur ut conditionem necessariam, at non ut partem, quo fit ut materia non sit essentia pars, sed solum necessaria condi- 35

35 Aristoteles, *De anima*, I.1, 403b1–3.

tio et fundamentum. Singulare vero materiam complectitur etiam ut partem, siquidem substantiae individuae extra animam existentis duae sunt partes, materia et forma. Discrimen hoc exprimere voluit Aristoteles in contextu 92 primi libri *De caelo*, quando dixit caelum universale esse formam,³⁶ hoc autem caelum esse formam cum materia mistam. Quamvis enim caelum non habeat materiae et formae compositionem, habet tamen per analogiam et similitudinem, quatenus habet quidditatem in materia sensili. Hoc etiam idem significavit in 9 contextu tertii libri *De anima*, ut ibi videre est.³⁷

Hoc tamen iis quae modo diximus minime refragatur. Aliud enim est individuum, aliud est individuans. Individuum quidem ex materia et forma constat tanquam partibus, at per hoc non stat quin individuans sit sola forma cui famuletur materia tanquam causa sine qua non. Eadem igitur materia individuato est pars, individuanti autem non pars, sed conditio.

Praeterea, vero non est ignorandum, sicuti forma duobus modis sumitur, ita materiam quoque accipi duobus^a modis: sicut enim forma tum ut essentia rei sumitur, tum ut praebens existentiam actualem, ita necesse est materiam quoque duobus muneribus fungi, quatenus formae utroque dicto munere fungenti famulatur. Uno igitur modo sumitur materia pro necessario fundamento quidditatis, nulla habita ratione actualis existentia extra animam. Sic accepit materiam Aristoteles in Prooemio primi libri *De anima*, quando dixit omnem formam naturalem esse definiendam per materiam.³⁸ Sic enim etiam homo universalis est forma in materia, non tantum homo singularis, sed consideratur tunc materia ut animo concepta sub essentia rei, non ut actu existens extra animum.

Altero modo sumitur materia ut actu existens extra animam sub forma et per formam, eaque solet ab Aristotele appellari materia sensilis, quia per formam est facta sensilis, quemadmodum etiam per formam existit, et per formam est haec singularis. Et haec omnia dicere est dicere compositum individuum existere et esse hoc per formam, non tamen sine materia. Quoniam enim materia non existit nisi ut facta hic homo, vel hic equus, vel aliqua a||lia res, ideo materiam existere est compositum existere, et Aristoteles nomine materiae sensilis significare solet materiam ut existentem extra animam, proinde ipsum compositum, quod per formam existit. Attamen dum materiam existentem distinguimus a toto composito, ea est quidem ipsius

^aduobus 1607] duobis 1590^v.

36 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

37 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 9, p. 421).

38 Aristoteles, *De anima*, I.1, 403b1–3.

compositi pars, sed talis pars quae singularitatem non tribuit, sed potius ab alio recipit, nempe a forma, nisi eatenus materiam quoque facere singularitatem dicamus, quatenus famulatur formae constituenti hoc aliquid, hoc est, quatenus causa secundaria et sine qua non, et in hoc illos defecisse dicebamus. Quod enim ad formam attinet, nos ab eorum sententia non recedimus. 5

[269] **Caput VIII Opinio Scoti de duplici forma, et duplici materia, et de principio singularitatis**

Scotus de hac re loquitur in secundo libro *Sententiarum*, distinctione 3, et eam fusissime tractat septem continuis quaestionibus,³⁹ ubi plures aliorum 10 sententias refutat, quas nos quoque refutavimus, videlicet rationem singularitatis esse materiam, vel quantitatem, vel aliquod aliud accidens, vel materiam cum quantitate. Sententiam autem qua statuitur formam esse singularitatis principium, et quam nos veram esse arbitramur, non confutat, quare videtur ad hanc potius accessisse, et revera eius opinio ad nostram facillime 15 trahi potest, ut mox considerabimus. Hanc ipse declarat ibi in quaestione 6,⁴⁰ sed clarius in *Quodlibetis*, quaestione 2, articulo 2.⁴¹ Putat enim duas in omni composito formas esse considerandas: unam vocat formam partis, alteram vero formam totius, id est, formam quae est pars et formam quae 20 est totum, nam formam partis inquit esse illam quae est altera pars compositi, ut est in homine rationalitas. Formam vero totius inquit esse totam quidditatem hominis sumpti in abstracto, nempe humanitatem. Putat enim etiam materiam esse partem quidditatis, ita ut humanitas non solum notet formam hominis, sed formam et materiam simul complectatur. Et quoniam materia et forma referuntur invicem, proinde oportet tot modis unam dici, 25 quot dicitur altera: ideo his duabus formis duas dicit respondere materias, quas similiter vocat materiam partis et materiam totius. Materiam enim partis inquit esse illam quae est altera pars compositi, et subiicitur formae partis, et ad eam refertur. Materiam vero totius respondere ait formae totius, eamque vocat differentiam individualement, seu entitatem individualement, quae 30 coarctat formam totius, id est, quidditatem. Omnis enim quidditas est universalis et coarctatur in ipsa entitate individuali. Quamobrem entitas indi-

39 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, II, pp. 334 ff.

40 Duns Scotus 1689, VI.1: *In Sentent.*, II, pp. 406–408.

41 Duns Scotus 1689, XII: *Quaest. quodlibetales*, q. 2, art. 2, pp. 36–37.

||388 vidualis habet locum materiae, quae || respondet formae totius, et vocatur a Scotistis “haecheitas”, quam dicunt esse principium singularitatis.⁴²

Sed videns Scotus aliquem ipsi obiicere posse et quaerere quidnam sit haec differentia individualis—nam si est aliquid, necesse est ut vel sit substantia, vel accidens; accidens autem esse non potest, quia iam universe hanc sententiam Scotus confutaverat, quod aliquod accidens possit esse singularitatis principium; sed neque substantia, quia sic sequeretur individua eiusdem speciei differre inter se per differentiam substantialem, quod Porphyrius negavit,⁴³ imo id omnes negant; sic enim differrent individua, non solum numero, sed etiam specie; quare relinquitur ut sit nihil—, solvit hanc difficultatem dicens differentiam individualement non esse accidens, sed quiddam prius omni accidente adveniente, neque etiam esse substantiam re distinctam a differentia specifica, neque ullam aliam rem illi additam, sed solum esse aliam realitatem. Quod significare videtur non esse aliud ens seu aliam rem, sed alium quemdam modum essendi per quem res dicitur singularis. 5 10 15

Propterea quando Aristoteles quinto *Metaphysicorum*, contextu 12,⁴⁴ inquit unum numero esse cuius materia est una, Scotus dicit Aristotelem ibi intelligere non materiam partis, sed materiam totius, et hanc esse illam haecheitatem ac differentiam individualement quae est singularitatis principium. Hanc interpretationem adducit Scotus, tum in illa quaestione 6, tum in commentariis suis in librum illum; et hanc eandem attulit Ioannes Baconius in tertio *Sententiarum*, distinctione 12,⁴⁵ dum tueri volens eorum sententiam qui dixerunt formam esse principium singularitatis, solvit argumentum quod ex eo loco Thomistae accipiunt ad probandum illud esse officium materiae. Inquit enim materiam ibi non significare illam quae est altera pars | compositi, sed totum ipsum compositum sensibile quod extra animam existit.^a Sic etiam quando in primo libro *De caelo* Aristoteles dicit caelum esse formam,⁴⁶ hoc autem caelum esse formam cum materia, inquit Scotus formam ibi sumi pro forma totius, id est, pro quidditate, et materiam pro materia totius, quae quidditatem restringit; hoc enim modo “caelum universale” est forma, “hoc autem caelum” est forma commista materiae, id est, quidditas in re singulari. 20 25 30

^anon existit 1607.

42 See Trombetta 1502, ff. 37v–42v.

43 See Porphyrius 1887: *Isagoge*, pp. 8 ff.

44 Aristoteles, *Metaphysica*, v.6, 1016b31–32 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 12, f. 114rC).

45 Baconthorpe 1618, vol. 11, lib. 111, dist. 12, art. 3, pp. 81b–83b.

46 Aristoteles, *De caelo*, 1.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. 1, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

Caput IX In quo sensu opinio Scoti defendi possit, et in quo non possit

Haec Scoti sententia vel vana et commentitia est, vel est ipsamet opinio nostra, quod forma sit principium singularitatis. In alio enim sensu defendi non potest.

||389 Primum quidem quod ad fundamentum Scoti attinet, quo statuit duplicem esse formam, id omnino negandum est nisi sano modo intelligatur. Nam si intelligat duas esse formas re distinctas, rationalitatem et humanitatem in homine, id minime est concedendum, cum una et eadem forma sit, et utraque eandem significet hominis quidditatem, quae non est forma et materia, sed forma in materia. Neque enim rationalitas, neque humanitas materiam continet ut partem, sed solum ut vehiculum et conditionem necessariam. Admittere tamen possumus eas differere sola ratione, quia rationalitas materiam connotat implicite, humanitas vero expresse. Notat enim formam humanam in tali materia, quare in hoc sensu admittere possumus fundamentum Scoti. Quemadmodum etiam concedere possumus formam hominis et quidditatem hominis differre ratione, ut eadem vocetur forma, prout extra animam^a habet esse reale et quidditas, prout in animo habet esse cognitum. At non ob id sunt duae formae, quia una alteram repraesentat: ut equus in animo et equus extra animam non duo equi sunt, sed unus; alter enim est imago alterius.

Materia vero totius, quam Scotus ponit distinctam a materia partis, nil aliud est quam ipsum compositum extra animum existens. Quod ipse materiam nominare vult, non est appellatio absurda, cum ipse quoque Aristoteles aliquando nomine materiae intelligat ipsum compositum, quod extra animum actu existit, seu (quod idem est) materiam ipsam ut existentem: non enim aliter existit, quam formata; et sic est ipsummet compositum existens, quemadmodum nos antea dicebamus. In hoc igitur sensu fundamentum a Scoto iactum de duplici forma et duplici materia approbandum esse censemus, praeter quam quod materiam, quam ipse vocat partis, negamus esse partem quidditatis, sed hoc ad propositam nobis considerationem non attinet, ideo de eo in praesentia disputandum non est.

Quod vero ad ipsam Scoti opinionem attinet, cum ipse dicat principium singularitatis esse differentiam individualement seu haecheitatem, videndum est quidnam per haec intelligere possit. Materiam quidem ut partem compositi non intelligit—iam enim hanc sententiam confutaverat—, neque accidens aliquod sive materiam ipsam ut aliquo accidente coarctatam, quia hoc quoque reprobaverat. Restat igitur ut intelligat vel ipsum compositum, vel

^aanimum 1607.

formam. Videntur quidem verba significare compositum quod extra animam existit, sed hoc est potius individuatum, quam causa individuans. Et illa quae ab ipso vocatur “haecheitas”, si ipsam nominis vim spectemus, est revera idem quod singularitas, quae est ille ipse effectus cuius quaerimus causam, nec potest assignari ut causa sui ipsius. Affert igitur effectum pro causa. 5

||390 Causam vero ipsam || quam quaerimus non exprimit. Quocirca haec nobis investiganda relinquitur.

Necesse est igitur ut formam intelligat, sed neque hanc potest intelligere ut quidditatem vel partem quidditatis, quoniam ipse aperte dicit hanc differentiam individualement seu hae|cheitatem esse extra quidditatem et quiddam 10

|271 additum quidditati, ergo intelligit formam ut existentem extra animam. Iam enim diximus existentiam esse quid additum essentiae.

Huic igitur sensui optime aptantur omnia dicta Scoti. Sic enim principium singularitatis non erit nova differentia substantialis adveniens speciei tanquam novum ens, sed nova entitas (ut ipse dicit), hoc est, novus modus accipiendi formam et novum eiusdem formae munus. Forma enim, ut est forma, est differentia specifica. Ut vero extra animam existens, est differentia individualis quae facit hoc. Non potest enim existere nisi ut haec; et quia existere nequit sine tali materia in qua recipiatur, ideo id quod a forma constituitur est hoc singulare existens, et ex materia et forma constans, quod a 20

forma constituitur et fit hoc aliquid. Scotus igitur vel formam dicit esse principium singularitatis, vel nihil dicit.

Ego quidem arbitror ipsum sub nube veritatem vidisse, ideoque non expresse et clare ipsam protulisse. Quod enim ad hanc potius sententiam fuerit inclinatus id maxime ostendit, quod in sua tam proluxa de hac re disputatione, in qua alias omnes sententias diligenter impugnat, non videmus hanc, quam nos sequimur, de forma opinionem ab eo fuisse impugnatam: non est igitur praeter rationem quod ei haec sententia attribuitur. 25

Caput x Solutio argumentorum a Thoma et ab aliis adversariis adductorum 30

Reliquum est ut adversantia argumenta quae initio adducta sunt solvamus.⁴⁷ Primum erat argumentum Thomistarum ex Aristotele acceptum in contextu 12 quinti *Metaphysicorum*, ubi definit unum numero non per formam, sed per solam materiam, dicens unum numero esse cuius materia est

47 See above ch. 3.

una.⁴⁸ Ad hoc dico non esse ibi consilium Aristotelis exprimere aequatam rationem singularitatis, sed solum propriam conditionem unitatis numeralis, ut a speciei unitate distinguitur. Quamvis enim causa unitatis numeralis sit forma, tamen quia eadem est etiam causa unitatis speciei,^a non poterat Aristoteles eamdem afferre ut causam utriusque unitatis. Quoniam igitur causam unitatis speciei dixerat esse formam, quam vocaverat rationem, quia illam acceperat quatenus est essentia rei, ideo ut errandi occasionem averteret, non attulit formam ut causam unitatis numeralis, sed attulit conditionem illam quam forma requirit ad existendum, siquidem non facit unum numero nisi ut existens. Materiam igitur nominavit sine qua non constituitur a forma unum numero. Constat enim individuum ex forma et materia tanquam partibus, et materia est facta una per formam, quia forma iuncta materiae extra animam facit unum numero. Per hoc autem distinguitur unitas individui ab unitate speciei: nam unum speciei fit a sola forma, quatenus est forma, nec continet materiam nisi ut vehiculum formae; at unum numero fit a forma existente; existit autem in materia, et sic facit unum numero, cuius pars est materia.

Hoc ita sese habere ostendo argumento manifestissimo. Peto ab adversariis, quando Aristoteles dicit “quorum materia est una”,⁴⁹ quonam modo intelligat materiam unam, an privative, an positive. Privative intelligo per mentalem ablationem omnium formarum. Sic autem intelligere ibi Aristoteles non potest, quoniam materia hoc modo nullum individuum constituit, nec magis facit hunc hominem quam hunc equum. Sed hoc magis est manifestum, quam ut probatione ulla indigere videatur: itaque necesse est ut dicamus intelligendam esse materiam unam positive; atqui non est materia per se una positive, sed per formam fit una, quia forma est quae facit hoc aliquid, ut ait Aristoteles in secundo contextu secundi libri *De anima*.⁵⁰

Ergo patet non alium esse sensum verborum Aristotelis, quam hunc: unum numero est cuius materia est facta una per formam. Quare praecipua ratio huius unitatis absque dubio forma est, sed Aristoteles constituens tanquam notum quod forma facit hoc aliquid, solam conditionem expressit quam requirit forma, ut hoc munere fungatur. Conditio autem est ut ei

^aspeciei 1607] speciei 1590^v.

48 Aristoteles, *Metaphysica*, v.6, 1016b17–1017a6 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 12, f. 114rB–F).

49 Aristoteles, *Metaphysica*, v.6, 1016b32 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 12, 114rC).

50 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–11 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

famulatus materiae in qua existat suppeditetur. Sic autem apparet distincta ratio unitatis numeralis a ratione unitatis speciei.

Scotus vero ad hoc idem argumentum respondit Aristotelem ibi non intelligere materiam partis, sed materiam totius, proinde non ostendi materiam partis esse causam singularitatis, quod se ostendere putarunt Thomistae. Eadem fuisse videtur etiam Ioannis Bacconii responsio, qui dixit Aristotelem nomine materiae non illam intelligere quae est subiecta formae, sed totum compositum existens, quod ab eo frequenter materia sensibilis appellari solet. Sed hae solutiones non videntur diversae admodum ab ea qua nos uti sumus, quoniam materia una positive facta per formam est ipsummet compositum, quemadmodum antea dicebamus. Nostra tamen responsio magis exprimit rationem illius dicti Aristotelis, quam horum responsiones, ut consideranti patet.

||392 Deinde argumentum sumebant ex Aristotele in || contextu 92 primi libri *De caelo*,⁵¹ ubi dicit “caelum” esse formam, et “hoc caelum” esse formam cum materia. Proinde significare videtur caelum constitui hoc a materia, non a forma. Nos autem dicimus non eam esse Aristotelis mentem, ut dicat “caelum” esse formam et “hoc caelum” per materiam constitui, sed potius denotat tam “caelum”, quam “hoc caelum” significare formam, diversis tamen rationibus consideratam: “caelum” enim significat formam ut est forma et essentia; “hoc autem caelum” denotat formam ut existentem cum materia sensili et constituentem hoc individuum, cuius duae sunt partes, forma et materia. A forma tamen sola constituitur, materia vero est id quod tanquam subiectum recipit hanc actionem formae quam recipit etiam totum compositum tanquam denominatum. Non est tamen hoc ita de caelo intelligendum ut dicamus esse in eo materiam et formam re distinctas, sed solum ratione distinctas: est enim corpus simplex, quod alia ratione dicitur forma, alia ratione materia; fit autem hoc et distinguitur ab aliis per proprium actum, proinde quatenus est forma, non quatenus est materia; et est forma materiae mista quatenus existit cum utraque conditione, tum formae, tum materiae, quemadmodum alio in loco declaravimus. Scotus autem et Ioannes Bacconius aliter respondere videntur, dicendo materiam significare totum compositum existens; sed ea responsio a nostra discrepare non videtur, sicut paulo ante considerabamus.

Ad Averroem autem ibi dicentem formam esse subiectum universitatis⁵² dicimus eum ita loqui, quia formam considerat quatenus est forma et essen-

51 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

52 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 92, f. 61vL.

tia. Sic enim est universalis, ut patet. Ob id etiam Aristoteles in contextu illo 12 quinti *Metaphysicorum* dicit unum specie esse illa quorum ratio est una,⁵³ quia sumit formam prout est rei essentia, quae solet ratio appellari. Sic enim facit unum specie.

Ad aliud argumentum dicimus ea quae differunt forma ut essentiam constituyente utique specie differre. Ast illa quae distinguuntur per formam ut existentem extra animam non est necesse ut specie differant. Individua namque eiusdem speciei per formas primario distinguuntur, quia distinctas singula formas habent. Has autem cum materia mistas insequitur plurium accidentium collectio in singulo individuo, quae illius individui propria est. Et dicere quidem possumus per talem accidentium collectionem distingui individuum hoc ab illo, non tamen primario, sed secundario. Quemadmodum etiam dicere possumus per risibilitatem differre hominem a brutis; est enim quiddam posterius, quod primariam differentiam insequitur.

Ad Aristotetem autem in contextu 28 septimi *Metaphysicorum*,⁵⁴ dicimus || illud idem quod de contextu 12 quinti libri paulo ante diximus, non esse mentem Aristotelis ibi exprimere primariam rationem distinctionis Calliae et Socratis, siquidem certum est nos non per materiam differre, sed id solum respexisse, ut rationem adduceret distinctionis individuum diversam a ratione convenientiae eorumdem. Quoniam igitur ibidem dicit eos convenire in specie et forma, dicere non debuit eosdem differre per formas, sed materiam expressit, id est, materiam sensilem quae extra animam existit per formam, et est simul conditio sine qua non existeret forma. Quocirca forma est quae cum materia existens separat hunc hominem ab illo.

Ad postremum argumentum de quantitate respondemus negandam esse propositionem maiorem, nisi addatur “primo”. Vera enim est si talis proferatur: illud quo primo posito ponitur singularitas, et distinctio huius individui ab aliis, et quo primo ablato aufertur, est sufficiens principium singularitatis. Absolute autem prolata falsa est, nam etiam risibili posito ponitur homo, et ablato aufertur, nec tamen risibilitas est principium constitutivum humanitatis, propterea quod non primo posito nec primo ablato. Vera autem existente maiore falsa est minor, qua dicitur: posita materia cum quantitate terminata ponitur individuum, et ablata aufertur. Non enim primo posita, nec primo ablata, sed primo posita forma actu existente ponitur individuum, et primo ablata aufertur. Formam enim existentem insequitur termi-

53 Aristoteles, *Metaphysica*, v.6, 1016b32 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 12, 114rC).

54 Aristoteles, *Metaphysica*, vii.8, 1034a6–8 (Aristoteles 1562, VIII, lib. vii, t/c 28, f. 177vM).

natio quantitatis, quae est quoddam insequens singularitatem, at non constituens. Et quamvis per eam discernatur hoc ab illo, ut quantum a quanto, non tamen ut substantia a substantia, sed per solam formam. Illud autem quod dicunt, individuum habere a materia, ut neque sit in subiecto, neque de subiecto praedicetur, negandum est, quia est petitio principii: illud enim quod facit ut individuum de subiecto non praedicetur est illud idem quod facit ut sit hoc: negamus igitur id esse materiam; in subiecto autem non esse competit omni substantiae, tum universali, tum particulari. Quare a quacunque sumat individuum hanc conditionem, nihil ad nos. Quare hoc argumentum nihil habet efficacitatis.

5

10

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Communi Rerum Generatione et Interitu

|274
||393

Caput I Propositio dicendorum

De communi rerum generatione loquens Aristoteles in duobus libris *De ortu et interitu*, in primis essentiam eius significavit per definitionem illam: “generatio est mutatio totius, nullo sensili remanente, ut subiecto eodem”.¹ Deinde vero in secundo libro ipsius generationis causas declaravit, et quamvis eam definitionem tanquam notam proposuerit, vel saltem tanquam levi declaratione indigentem, cum sit definitio nominalis, plures tamen postea ex ea ortae difficultates ipsam obscuriorem, quam revera sit, reddidisse videntur, cum multi, ut aliqua sua dogmata tuerentur, sensum Aristotelis extorquere ausi sunt. Consistit autem potissime difficultas in illa dictione, “totum”: cum enim dicat totum interire et totum generari, significare videtur nihil rei corruptae remanere in genita; attamen contingere videtur ut in re genita aliquid servetur, quod prius fuit in corrupta. Dubium igitur hac de re ortum est quod nos in praesentia considerare decrevimus, idque duplex: unum quidem an aliqua substantiae pars remaneat; alterum vero an aliquod idem numero accidens.

Quod autem ad substantiales partes attinet, certum est eas non posse omnes comprehendere ea dictione “totum”, quoniam si ita interimi totum intelligeremus, id est, omnes substantiae partes, oporteret primam quoque materiam interire, et ita interitum esse nihilationem rei, quod quidem dicendum non est. Materia igitur excepta, interpretes ad solam formam disputationem direxere, ut sit quaestio an aliqua substantialis forma servetur in genito quae prius fuerit in corrupto, quam quaestionem aliis quoque verbis protulerunt quaerendo an in generatione substantiali ad primam

1 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F): “Ὅταν δ’ ὅλον μεταβάλλῃ μὴ ὑπομένοντος αἰσθητοῦ τινὸς ὡς ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ’ οἷον ἐκ τῆς γονῆς αἷμα πάσης ἢ ἐξ ὕδατος ἀήρ ἢ ἐξ αἰέρος παντὸς ὕδωρ, γένεσις ἤδη τὸ τοιοῦτον, τοῦ δὲ φθορά.” “Quando autem totum transmutetur, non manente aliquo sensibili, ut subiecto eodem, sed ut ex genitura tota sanguis, aut ex aqua aer, aut ex aere omni aqua, generatio iam hoc tale, huius autem corruptio”.

usque materiam resolutio fiat. Hoc enim nil aliud est quam nullam prorsus formam, sed solam materiam remanere.

Cum hac autem difficultate aliae quoque non levis momenti coniunctae sunt, nempe an haec generationis definitio ad omnia penitus sublunaria corpora extendatur, an ad aliqua tantum, et an solius generationis definitio sit, an etiam interitus; et demum an generatio unius sit alterius corruptio, et e converso, et quomodo id sit intelligendum. Nos igitur haec omnia diligenter expendemus, ut mox ad accidentium considerationem transeamus, ac postmodum de causis generationis et interitus, quae minus difficultatis habere videntur, aliqua dicamus.

|275 **Caput II Quod plures esse possint substantiales formae in eodem composito**

Caeterum, quia prima quaestio locum non habet nisi statuamus plures simul substantiales formas in eodem composito existere posse, etenim hoc negato vana redditur disputatio, cum necessarium sit, una existente forma in composito, ut eo intereunte fiat resolutio in materiam primam, ideo hac de re prius aliqua dicere oportet. Quamvis enim ad metaphysicum potius quam ad naturalem haec disputatio pertinere videatur, tamen si et naturaliter, et strictim tractetur, non inutilis, neque a proposito aliena esse iudicabitur.

Quoniam igitur tres esse videntur naturalium corporum gradus qui sub praesentem considerationem cadunt—elementa, mista inanima et viventia—, de elementis quidem, quod una tantum forma constent, manifestum est et a nemine unquam negatum; ego vero de mistis quoque inanimatis idem dicendum esse arbitror: quandoquidem forma misti, ut alibi dictum est, non est addita formis elementorum, neque re ab eis distincta, sed quatuor ipsae elementorum formae per misionem in eam unam migrarunt,² ideo in misto inanimato una tantum forma inest, quae misionis forma nominari solet, nec distinguitur re a formis elementorum. De corporibus igitur inanimatis omnibus, tam simplicibus, quam mistis, ego quidem huius sententiae sum: eorum quodlibet ex prima materia et una tantum forma constare, discrimen autem esse solum in modo generationis, sicut alibi declaravimus.

De corporibus vero animatis dissentio penitus a negantibus multitudinem formarum in quolibet vivente. Credo enim in his ex necessitate plures

2 See Zabarella, *De motu gravium et levium*, II, ch. 6 (*De rebus naturalibus*, lib. IX).

||396 formas inesse: primum quidem for||mam mistionis, quae provenit ex congressu formarum elementarium, neque eadem est in singulis animati corporis partibus, sed diversae, prout variae sunt diversarum partium temperaturae: alia namque est forma mistionis in carne, alia in nervo, alia in osse; praeter hanc habent animam tanquam formam additam formae mistionis et re
5 distinctam ab illa. Posset etiam considerari an partes animae sint in eodem vivente distinctae formae, an una tantum, quae variis facultatibus praedita sit, sed hoc a praesenti consideratione alienum est, et ad propositum nihil conducit. Sive enim una in quolibet vivente insit anima, sive plures, certum
10 est unum et eundem esse earum omnium interitum seu recessum a corpore, nec fieri posse ut una sublata remaneant aliae. Ideo ad alium locum hanc considerationem remitemus,³ satis in praesentia esse arbitranter animam tanquam formam unam et formam mistionis in vivente corpore considerare. Harum igitur duarum realem distinctionem ostendere multifariam possumus.
15

Primum quidem argumento ab ipsa rei natura deducto: forma enim nobilior nobiliorem et elaboratiorem materiam postulat; anima igitur, quae est forma nobilissima, non debet haerere immediate in materia prima, sicuti forma elementi, sed in materia magis elaborata, qualis est materia formata
20 formis elementorum, hoc est, forma mistionis quae ex eis provenit.

Hoc idem confirmatur argumento sumpto a motu naturali. In animali enim duo sunt distincti naturales motus: unus qui fit ab anima, et progressio dicitur, cuius species sunt ambulatio, natatio, volatus et si quae aliae sunt; alter vero qui fit iuxta elementum praevalens: si enim de turri animal demittatur, descendit motu recto simplici, quem nemo diceret esse violentum, siquidem ab interno principio fit, neque est minus naturalis, quam si terra deorsum feratur, idque aperte asserit Aristoteles in contextu 17 octavi libri *Physicorum*.⁴ Hi autem sunt duo distincti et invicem pugnantes motus:
25 ergo non ab uno principio fiunt, sed a pluribus, proinde a pluribus formis, quia om|nium naturalium motuum principium est forma; haec enim proprie natura dicitur, ut alibi demonstravimus.⁵ Hunc autem animalis descensum naturalem attribuere animae ita vanum est, ut nihil vanius esse queat, cum potius repugnet animae, quam eam insequatur. Patet enim eius principium esse gravitatem, quae est causa laboris quem animalia in progrediendo
30 patiuntur, quoniam interna gravitas deorsum trahens repugnat motui ani- 35

3 See Zabarella, *De facultatibus animae*, ch. 4 (*De rebus naturalibus*, lib. XXI).

4 Aristoteles, *Physica*, VIII.2, 252a12–28 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 17, f. 352vI–L).

5 See Zabarella, *De natura*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. IV).

mae; quo fit ut progressio sit motus violentus corpori animalis, quatenus grave est, quamvis sit ei naturalis, quatenus est animatum, ut ait Aristoteles in eodem loco.⁶

||397 Ob id non est admit||tendum id quod aliqui dicunt, animam animalis
fungi omnibus muneribus inferiorum formarum, et esse principium 5
omnium naturalium motuum in animali: descensus enim qui a gravitate
provenit non fit ab anima, cum et dormiens animal cadat, et cadaver quo-
que eodem motu feratur naturaliter. Sumitur etiam ad hoc comprobandum
efficax argumentum ex Aristotele in contextu 28⁷ et 29⁸ octavi libri *Physico-* 10
rum, ubi dicit sola animalia movere seipsa, quia dividuntur in partem per se
moventem et partem per se motam: anima namque est movens instar nau-
tae, et corpus instar navis est motum, quod quidem de inanimatis dicere non
possumus, quia non dividuntur nisi in primam materiam et formam, materia
vero neque movens dici potest, neque per se mota. Ratio autem est quia tam 15
id quod movet, quam id quod movetur debet esse actu. De movente clarum
est, quia omne agens agit per actum. De moto^a autem habemus testimonium
Aristotelis clarum in quinto libro *Physicae auscultationis*, ubi hoc discrimine
separat id quod movetur ab eo quod generatur, quod id quod movetur est
actu, id autem quod generatur non est actu, sed potestate.⁹ Quicquid ergo 20
a seipso movetur, debet habere duos re^b distinctos actus, proinde duas for-
mas, ita ut una sit forma movens, altera vero materiam informans constituat
corpus per se mobile.

Oportet igitur animal dividi in animam et corpus alia forma formatum:
seculus enim non dividiretur in partem moventem et partem per se motam.
Quod si utroque officio sola anima fungi diceretur, ita ut sola ratione distin- 25
guerentur movens et motum in animali, ut aliqui dicunt, hoc idem de ina-
nimatis dicere possemus, quod tamen ibi Aristoteles negat, qui omnino vult
realem esse debere distinctionem moventis et moti, si quid debeat movere
seipsum eo modo quo animal seipsum movet.

Praeterea, videmus non eodem interitu animam et formam mistionis 30
interire. Anima enim interit per mortem, quae est caloris vitalis atque infusi
extinctio. Forma vero mistionis interit per putredinem, quae esteductio

^amotu 1607. ^bin re 1607.

6 Aristoteles, *Physica*, VIII.2, 252a12–28 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 17, f. 352vI–L).

7 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b25–33 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 28, f. 365vM–366rB).

8 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a4–12 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 29, f. 366vK–L).

9 See Aristoteles, *Physica*, V.1, 225a20–29.

caloris elementaris a calore ambientis. Duae igitur distinctae formae in corpore vivente sunt anima et forma mistionis.

Hoc idem plura accidentia testantur, nam odores et sapes formam mistionis insequuntur, non animam. Cum enim in demortua herba vel planta idem servetur odor qui in vivente fuerat, eandem formam insequitur et in vivente et in demortua: non igitur animam, sed solam formam mistionis. 5

Haec omnia quisquis bene consideret, negare non audebit duas in viventibus distinctas formas. Si autem duas simul esse non repugnat rationi, nec quatuor, || nec centum repugnabit simul esse in eodem, quare non est neganda in philosophia multitudo formarum in eodem composito. 10

Illud autem quod maxime huic sententiae adversari, et multos movisse videtur, est quod quaelibet res constituitur et suscipit esse a forma. Unius autem rei unum tantum est esse, quare unius rei una tantum est forma, non plures. Ideo Averroes quoque in commentario 63 primi libri *Physicorum* inquit: quicquid advenit illi quod est actu est accidens.¹⁰ Quoniam ergo per formam res fit actu, non potest formae alia forma supervenire, sed sola accidentia. 15

Nos vero ad haec facile respondemus: dicimus enim, licet unius rei unum sit esse, per hoc tamen non stare quin eadem res sit et corpus, et mistum, et vivens, et animal, et homo, licet aliud sit esse hominem, aliud sit esse corpus, et caetera quae dicta sunt. Si enim idem esset esse mistum et esse hominem, | omne mistum esset homo. Igitur sano modo intelligendum est dictum illud “unius rei unum tantum est esse”: cum enim aliud sit esse generale, aliud vero esse speciale, potest una res habere plura esse generalia, non tamen plura specialia, sed unum tantummodo. Potest enim idem individuum esse et corpus, et animal, et homo, at non potest simul esse homo et equus. Hoc significavit Averroes primo *Metaphysicorum*, commentaria 17, quando dixit materiam prius recipere formas universales, deinde per eas recipere etiam formas proprias et particulares.¹¹ Quoniam enim forma generalis officio materiae fungitur—est enim tanquam praeparatio materiae ad recipiendam formam specialem—, ideo a sola speciali forma res sumit nomen et esse. Haec igitur una tantum esse potest unius rei non plures, quia unius rei unum est esse. Quamobrem per dictum illud, “unius rei unum tantum est esse”, excluduntur illae formae solum quae non sunt subordinatae, nec una est praeparatio ad aliam recipiendam, cuiusmodi sunt 35

10 See Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 37vM.

11 Averroes 1562, VIII, lib. I, t/c 17, f. 14vK.

forma hominis, et forma equi, et aliae speciales formae. At non excluduntur formae subordinatae, quarum sola ultima fungitur officio formae; et perficit omnes alias quae cum prima materia constituunt materiam proximam et propriam ipsi ultimae formae. Haec enim alias continet, et unum tantum compositum constituit, quoniam, ut ait Aristoteles in contextu septimo secundi *De anima*, ex actu et potestate unum fit:¹² quando igitur ex prima materia et omnibus praecedentibus formis constituitur una quaedam materia potestatem habens recipiendi ultimam formam, ex hac et illis omnibus unum fit, si verum est dictum illud Aristotelis ex actu et potestate fit unum.¹³

De hoc igitur ultimo ac speciali actu loquitur Averroes in commentario 63 primi *Physicorum*, quando dicit: quic||quid advenit ei quod est actu accidens est.¹⁴ Cum enim talis actus non habeat potestatem recipiendi alium actum, ex illo et alio actu non fieret unum, ideo quicquid advenit actui speciali est accidens. At formae generali potest alia substantialis forma supervenire, quia non solum est actus, sed coniunctam habet potestatem ad alium actum: est actus generalis, et potestatem habet recipiendi actum specialem perfectionem.

Caput III Quod aliqua substantialis forma servari possit in genito quae eadem fuerat in corrupto

His ita constitutis, ad propositam quaestionem facile est de mutua elementorum inter se mutatione respondere. Necesse enim est resolutionem fieri penitus in materiam primam, si una tantum in elemento est forma, quoniam hac sublata manet sola materia.

In mistis vero inanimatis res non videtur carere difficultate. Nam si in misto formae elementorum non sunt penitus interemptae, sed manent secundum aliquos gradus—qua de re tunc fusius loquimur, cum de mitione disseremus—,¹⁵ non videtur fieri prorsus resolutionem in materiam primam, sive mistum in aliud mistum mutetur, sive in elementa dissolvatur, sive ex elementis per mitionem generetur. His enim omnibus modis fit mutatio, non in tota forma, sed in solis gradibus quibusdam formarum

12 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b4–9 (Aristoteles 1953, II, t/c 7, p. 138).

13 See Aristoteles, *Metaphysica*, VII.1.6, 1045a6–b22; Averroes 1562, VIII, lib. VIII, t/c 15–16, ff. 223rC–224vK.

14 See Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 37vM.

15 See Zabarella, *De mitione*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. XI.11).

elementarium, ita ut aliquibus servatis et aliquibus mutatis alia forma fiat et mutetur species. Manet ergo materia cum aliquot gradibus formarum elementarium, proinde non fit resolutio in materiam primam.

Attamen si rem diligentius expendamus, dicendum est in his quoque ad primam usque materiam fieri resolutionem, quia si gradus formarum elementarium in misto essent aliquid re distinctum a forma misti, et hac interempta illi cum materia servarentur, iam misti forma esset addita formis elementorum quae manerent post interitum misti. At non ita sese res habet: gradus enim formarum elementarium in misto ab ipsa misti forma non distinguuntur, sed simul iuncti | evadunt forma misti, adeo ut praeter formam misti nil aliud in misto sit nisi prima materia. Quare si ex eo misto generetur aliud mistum, in eo similiter nil aliud est praeter formam propriam nisi prima materia, quae sola illam formam praecessit.

Dicere autem gradus aliquos formarum elementarium qui sunt in hac forma genita praefuisse etiam in forma corrupta nil aliud est quam considerare illarum formarum convenientiam et inter se, et cum formis elementorum, quae modo est maior, modo minor, semper tamen cum distinctione specierum. || At non est ponere aliquid praeter formam genitam quod praefuerit in corrupto, cum isti gradus non sint aliquid distinctum a forma genita, sed sint illimet qui per variationem mensurae et proportionis evadunt alia forma et aliam speciem constituunt; sed hoc clarius fiet cum de mistione agemus.

Quod si contendere etiam aliquis velit hos manentes gradus esse aliquid quod praefuerit, et ita praeter primam materiam aliquid quod praefuerit remanere, id meo quidem iudicio nullius est momenti, cum Aristoteles nunquam dixerit necessarium esse ut in substantiae mutatione omnes substantiales partes praeter primam materiam intereant, sed solum dixerit mutari formam substantialem quae rem constituit et in specie collocat. Sic autem sola realitas aliqua formarum elementarium manere diceretur, at non formalitas. Hanc enim mutari necessarium est, et ita speciem variari. Quando enim talis est mutatio, ut species varietur, utcunque id fiat, ea semper appellatur mutatio substantialis, quemadmodum e contrario non potest dici substantialis mutatio ubi nulla nova species est facta. Parum igitur refert utro modo dicamus, dummodo quomodo se res habeat intelligamus. Nihil enim praeter primam materiam manet quod sit re distinctum a forma misti genita, et a forma misti corrupta, sed manent gradus elementares qui reipsa non sunt ab illis distincti. Amissa tamen una formalitate aliam formalitatem subierunt, et aliam speciem constituerunt.

In mutatione autem substantiali animatorum non potest in primam materiam resolutio fieri, quia post viventis interitum remanet forma mistio-

nis cum prima materia. Quare etiam in generatione credendum est generari prius formam misionis, sive unam, sive plures, deinde post quamdam membrorum statutam formationem animam advenire. Quamvis enim hoc in generatione viventis occultius sit, quam in eiusdem interitu, asserendum tamen esse videtur idem evenire in generatione, quod in interitu satis est considerantibus manifestum. 5

Quod enim post recessum animae maneat aliquamdiu forma misionis ostenditur duobus his fundamentis constitutis: non idem est interitus animae ac formae misionis; et forma misionis non potest in toto corpore interire nisi prius intereat anima. Ratio prioris fundamenti est quam supra tetigimus, quia duplex in vivente est calor: unus elementaris, qui est calor 10 temperaturae; alter vitalis, qui insequitur animam, de quo loquitur Aristoteles in libro *De vita et morte*,¹⁶ et in secundo *De ortu animalium*, capite 3,¹⁷ ubi aperte distinguit calorem animale, quem caelestem et prolificum vocat, a calore elementari, quem appellat igneum et destructivum esse dicit, 15

||401 non prolificum. Horum autem duorum calorum non potest eadem esse destructio, nam calor elementaris non corrumpitur nisi per putredinem, at corpus animalis non putrescit totum durante vita animalis. Adiectus enim calor vitalis calori elementari magnum reddit calorem qui non potest educi a calore ambientis: ideo vitalis calor non interit per putredinem, sed eius 20 corruptio mors est. Postea vero hoc per mortem extincto, remanet calor elementaris, qui vitali calore destitutus educitur a calore ambientis, et ita post mortem corpus interit per putredinem.

Ex his alterius quoque fundamenti ratio colligitur: non solum enim distincti sunt horum duorum calorum interitus, sed unus est altero posterior tempore, et illum necessario praesupponit. Quoniam enim uterque interitus fit post alterationem praeviam, proinde non subito, sed in tempore, | 279 corpus autem non putrescit nisi post mortem, ideo forma misionis non interit nisi post recessum animae. Interitus ergo viventis, qui vocatur mors, non est resolutio in materiam primam, quia praeter materiam remanet in 30 eo forma misionis eadem quae in vivente fuerat. Quod vero aliqui dicunt, in viventis interitu nullam misionis formam manere, sed statim generari formam novam quae vocatur forma cadaveris, id nullo pacto admittendum est: neque enim datur forma cadaveris, neque illud quod nos cadaver vocamus est unum per formam aliquam unam qua totum informetur, nam omne 35 inanimatum homogoneum est, cum sit proprium animatorum ut sint hete-

16 Aristoteles, *De iuventute et senectute*, 4, 469b6–21.

17 Aristoteles, *De generatione animalium*, 11.3, 736b30–737a7.

rogea et organica, ut in definitione animae manifestum est.¹⁸ Quare inanimati corporis nulla est alia forma nisi forma mistionis quae oritur ex congressu formarum elementarium cum statuta quadam mensura et proportionem, quae pro specierum diversitate variatur. Quoniam igitur partium cadaveris non eadem est temperies—quod ex eo manifeste patet, quod non simul omnes putrescunt, sed aliae citius, aliae serius—, variae etiam in cadavere sunt formae mistionis, proinde cadaver non est vere unum corpus, sed est plurium corporum congeries, quorum singulum homogeneum est, et per propriam mistionis formam constituitur, per aliam caro, per aliam nervus, per aliam os et reliqua. Erat quidem corpus unum quando erat animatum, quia tunc anima partes corporis omnes continebat et informabat, et totius veram unitatem constituerebat, sed postea hac forma destitutae diversae manserunt, neque aliam habent unitatem quam continuitatis, sive contactus, ex qua fit ut cadaver soleamus appellare unum corpus. Respicimus vero praeterea etiam vivens quod praecessit. Cum enim illud fuerit vere unum, cadaver quoque illius hoc respectu unum vocare consuevimus, quatenus || unius viventis materia fuit.

Illud etiam quod aliqui ad suam sententiam tuendam commenti sunt vanum prorsus est, et omni ratione caret. Dixerunt enim nonnulli ex variis illis cadaveris partibus compositis unam prodire formam mistionis communem, quae cadaveris forma appellatur. Sed hoc dicentes significant se ignorare quid mistio et quid forma mistionis sit. In mistione enim oportet miscibilia dividi mutuo in partes minimas, et ita invicem alterari, ut desinant esse id quod erant, et fiant unum quoddam tertium medium quodammodo inter illa, quod in cadavere non evenit. Non enim dividunt se mutuo in partes minimas caro, et os, et nervus, sed integra manent, nec commiscuntur, nec proprias naturas amittunt. Caro enim manet caro, et os manet os, et sic reliquae omnes, nempe ratione solius formae mistionis. Nam si animam spectemus et officium quoungebatur caro, ut inserviret animae, hac ratione non remanet fortasse caro nisi aequivoce: quoniam igitur hae omnes partes integrae manserunt, et proprias singulae naturas servaverunt, nulla est facta earum inter se mistio qua ad unam omnes naturam redactae sint. Nulla igitur ibi est una totius cadaveris forma, sed plures quae ex animae recessu distinctae manserunt, quae prius ab anima in unum colligebantur; neque aliam assignare causam possumus diversitatis ac generationis earum nisi animam: haec enim propter suam nobilitatem pluribus facultatibus praedita est, et apta varias edere operationes, quarum gratia natura ipsi varia instru-

18 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a16–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, pp. 132–133).

menta subministravit, ut ad varias operationes edendas variis instrumentis uteretur, quorum varias esse oportuit temperies et commistiones elementorum. Quoniam igitur animae gratia partes viventis fortitae sunt varias formas misionis, nulla esse potest causa diversitatis harum partium in cadavere nisi haec una, quod illas easdem misionis formas retinent in cadavere quas prius in vivente obtinebant. Ex his igitur patet post viventis interitum formam aliquam substantialem servari, imo et plures, quae eadem in vivente praefuerant.

||280 **Caput IV Solutio difficultatum quae ex definitione generationis oriuntur, et ipsius definitionis declaratio**

10

Haec quae modo diximus clariora fient si dubia quaedam quae ex generationis definitione oriuntur solverimus. Primum quidem difficultatem faciunt verba Aristotelis dicentis generationem esse mutationem totius:¹⁹ nam si totum interit, et totum aliud generatur, quomodo dici potest aliquam formam servari?

15

||403 Praeterea, inquit Aristoteles nullum idem subiectum sensile remanere in genito quod fuerit in corrupto,²⁰ at cadaver, sive una, sive pluribus formis formatum dicatur, est subiectum sensile. Itaque si illae formae misionis etiam in vivente praefuerunt, remanet idem subiectum sensile, quod Aristoteles negat.

20

Illud quoque omnibus non parvum negotium facessit, quod non datur alicuius rei interitus qui non sit alterius rei generatio, ut aperte Aristoteles dixit.²¹ Generatio autem non dicitur nisi aliqua nova forma adveniat materiae: quomodo igitur fit interitus viventis absque alterius rei generatione? Vel si dicatur cadaver generari, quomodo fit generatio sine ullius substantialis formae adventu? Iam enim diximus nullam novam formam cadaveri advenire.

25

Prima difficultas apud Zimaram tanti fuit, ut eum dicere coegerit definitionem generationis non esse nisi generationis elementorum, cum in ea sola intereat totum, et totum generetur, et in primam materiam resolutio fiat. Non sic in mistis, quia formae elementorum remanent in misto genito, et post misti interitum servantur: quare definitio illa generationis

30

19 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F).

20 *Ibidem*.

21 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a23 ff.

non amplectitur generationem mistorum. Hoc apud eum legere possumus in theoremate vigesimo.²²

Sed hac in re deceptus est Zimara: Aristoteles enim generationem ibi definit amplissime sumptam, quae omnem et simplicium, et mistorum generationem comprehendat, ut ipsemet^a in eius libri Praefatione expresse proposuerat.²³ Cum enim nullam aliam generationis definitionem in iis duobus libris legamus praeter illam quae in contextu 23 primi libri habetur,²⁴ dicendum omnino est eam esse maxime amplam et communem generationis definitionem. Quod etiam exempla quibus Aristoteles ibi utitur testantur, nam et simplicia corpora, et mista indistincte nominat ad eam definitionem declarandam. 10

Sed res manifesta fiet si dubium quod Zimara solvere nequivit solverimus. Dicimus igitur eam dictionem, “totum”, in ea definitione sumi coniunctim tantum, non disiunctim. Non enim significare voluit Aristoteles ita interire totum, ut omnes partes nulla servata intereant, quod patet argumento sumpto a prima materia: haec enim est pars substantiae totius, nec tamen interit, sed eadem servatur, attamen oporteret hanc quoque interire si sensum illum quem censuit Zimara verba Aristotelis haberent. Sed “totum” ibi significat integritatem substantiae cuiusque corporis naturalis, quae ex omnibus partibus conflata est, sed potissimum constituitur ab ultima forma quae omnes alias continet, ideo ab Aristotele in contextu 31 secundi *Physicorum* forma vocatur “totum”,²⁵ quoniam rei integritatem constituit. Quemadmodum igitur interire ac destrui quaternarium numerum dicimus, si unitate sub||lata maneat ternarius, quoniam destructa est illa integritas, et alia est facta numeri species, ita ex unius substantialis partis interitu totum compositum interire dicimus et aliud totum generari, quia fit alia species corporis naturalis. Sed quoniam in misto omnes substantiales partes ita sunt ordinatae, ut quaelibet praecedens ad sequentem dirigatur tanquam materia ad formam et potestas ad actum, proinde dirigitur materia ad formam generalem, et haec ad formam specialem et ultimam, quae rem in specie collocat. 20
Nec potest posterior existere sine priore, prior tamen existere potest sine posteriore: hinc fit ut sublata forma aliqua | generali necesse sit alias omnes sequentes auferri, ultima tamen auferri possit, manente aliqua alia priore. 30

^aipse 1607.

22 Zimara 1564, prop. 20, f. 15va–b; Zimara 1572, f. 155va–b.

23 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.1, 314a1–3.

24 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F).

25 Aristoteles, *Physica*, II.3, 195a21 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 31, f. 60vM).

Quamobrem necesse est ut in omni substantiali interitu pereat forma ultima quae specifica dicitur, et alia specifica exoriatur, et sic totum intereat, et aliud totum generetur, id est, aliud compositum specie differens ab eo quod interiit. Hunc esse sensum verborum Aristotelis alia eius verba declarant, quae in contextu decimo eiusdem libri leguntur, ubi aliis verbis eandem affert generationis definitionem nominalem. Quod enim in vigesimotertio dicit, totum mutari in totum,²⁶ illud in decimo dicit: mutari ex hoc in hoc.²⁷ Patet autem eam dictionem, “hoc”, apud Aristotelem significare substantiam compositam quae extra animam per se existit actu. Quare nil aliud in definitione generationis denotare Aristoteles voluit, quam hoc compositum interire, et hoc aliud compositum generari, quod nihil aliud est quam mutari ultimam formam. Hac enim mutata, etiam si nihil aliud mutetur, mutari tamen totum dicitur, et fieri aliud compositum.

Est etiam trita ac vulgata res in philosophia generationem et interitum proprie non tribui formae, sed toti composito, idque ex ultimae formae adventu generari. Hoc igitur respiciens Aristoteles dixit totum interire et aliud totum generari. Quare manifestum est definitionem illam generationis aequae omni generationi competere, tam mistorum, quam simplicium. Colligimus etiam ex his rationem cur Aristoteles ibi uti voluerit illa dictione “totum”: id enim fecit ut generationem ab alteratione seiungeret, quoniam in alteratione non mutatur aliqua substantiae pars, proinde totum integrum manet; mutantur autem sola accidentia quae totum non constituunt, neque eius partes sunt.

Secunda quoque difficultas facile tollitur si bene verba illa Aristotelis intelligamus, neque ea pervertamus, ut aliqui faciunt, qui dicunt esse legendum “ut subiecto eiusdem”, propterea quod Graeca verba utramque conversionem patiuntur. Ducti autem sunt hoc argumento, quod si legamus “in subiecto eodem” nuga||tio est in verbis Aristotelis, quandoquidem etiam absque illa dictione, “eodem”, idem sensus significatur, proinde satis fuisset dicere: “nullo manente sinsili ut subiecto”. Sed isti dum Graeca Aristotelis verba perpendunt, non animadvertunt illa hanc conversionem non recipere. Graeca enim verba sunt: “ὥς ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ”;²⁸ sed quamvis nos dicere

26 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F).

27 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.2, 317a21–22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 10, f. 350rC).

28 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F): “Ὅταν δ’ ὅλον μεταβάλλῃ μὴ ὑπομένουτος αἰσθητοῦ τινὸς ὥς ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ’ οἷον ἐκ τῆς γονῆς αἵμα πάσης ἢ ἐξ ὕδατος ἀήρ ἢ ἐξ ἀέρος

Latine soleamus, “subiectum huius”, quia voce illa, “subiectum”, quae per se participium est, nos etiam ut nomine utimur. Graeci tamen, qui non sumunt participium nisi ut participium, non construunt participium illud, “ὑποκει- μένον”, nisi cum dativo, quare non dicerent, “ὑποκειμένον τοῦ αὐτοῦ”, si id significare vellent, quod isti dicunt, sed dicerent “ὑποκειμένον τῷ αὐτῷ”, ut Aristoteles ibi secundum istos dicere debuisset: patet igitur verba Aristotelis conversionem illam non recipere. 5

Sed sensus quoque eam lectionem non patitur: si enim legamus “non manente ullo sensili ut subiecto eiusdem”, dictio illa, “eiusdem”, non potest significare nisi eiusdem formae; at quomodo eandem formam dicere possumus, si non eadem est forma in utroque termino generationis, sed alia et alia? Eorum autem ratio frivola est, quia fuisset quidem sensus idem verborum Aristotelis, etiam absque illa dictione, “eodem”, sed obscurior. Ideo ad maiorem declarationem voluit eam Aristoteles adicere. Sic enim sensus clarissimus redditur, quo omnis tollitur difficultas: cum enim nomen subiecti sit relativum et respiciat formam, seu quicquid aliud in subiecto haerere dicatur, necesse est, dum dicimus “subiectum idem”, ut ad duas formas subiectum referamus, et denotare velimus idem duarum formarum esse subiectum. 10 15

Non satis ergo Aristoteli fuit dicere, “nullo manente sensili”, quia, ut ipsemet ibi declarat, potest substantialis mutatio fieri etiam manente aliquo sensili eodem quod fuit in corrupto, ut quando in generatione elementi manet symbola qualitas, ideo adiecit: “ut subiecto”, id est, quod ita maneat ut sit subiectum formae acquisitae, non ut sit accidens aliquod rei genitae. Sed, ut clarius mentem suam significaret, adiecit etiam: “ut subiecto eodem”, scilicet respectu utriusque formae, ita ut illud idem quod subiacet formae acquisitae fuerit etiam subiectum formae deperditae. Revera enim in nulla substantiali generatione potest idem ita commune subiectum remanere nisi sola prima materia, quae non est sensilis, resque ita clara est, ut non sit alicui dubitandum. Quod quidem in viventium mutatione substantiali, in qua minus notum esse videtur, declarare nunc libet, ut hoc idem in omni prorsus substantiali mutatione verum semper esse intelligamus: moritur animal et in cadaver mutatur; considerandum est quaenam duae formae sint quas huius mutationis terminos statuere debeamus, ita ut unam dicamus interire, et alteram generari. Certum est terminum a quo, qui recedit, esse animam; 20 25 30 35

παντός ὕδαρ, γένεσις ἤδη τὸ τοιοῦτον, τοῦ δὲ φθορά. “Quando autem totum transmutetur, non manente aliquo sensibili, ut subiecto eodem, sed ut ex genitura tota sanguis, aut ex aqua aer, aut ex aere omni aqua, generatio iam hoc tale, huius autem corruptio”.

terminum vero ad quem, qui accedit, esse formam cadaveris, hoc est, congeriem illam plurium formarum mistionis quam antea declaravimus. Hanc igitur denotando per formam cadaveris, dicimus eam in hac mutatione locum habere termini ad quem, et huic nullum aliud subiectum substernitur nisi prima materia.

5

Sic ergo tollitur omnis difficultas, nam remanet quidem cadaver sensile, quod idem in vivente erat, sed non remanet ut subiectum idem utriusque termini, nam prius erat quidem subiectum termini a quo, nempe animae, quia forma mistionis in vivente locum tenebat subiectae materiae, animae namque substabat. Recedente autem anima, non obtinet amplius subiecti locum, sed formae et termini ad quem. Quod enim nunc vocamus cadaver, illud prius in vivente erat altera pars compositi, et materia subiecta animae. Nunc vero non est amplius materia alicui formae subiecta, sed est totum compositum constans ex prima materia et forma mistionis. Ergo remanet quidem idem sensile corpus, quod in vivente fuerat, at non remanet ut subiectum idem utriusque termini. Quamobrem si diligenter consideremus quodnam sit idem commune subiectum formae cadaveris et animae, nullum inveniemus nisi primam materiam.

10

15

Alii quoque fuere quibus difficultatem fecerunt formae elementorum quae constituunt subiectum sensile. Elementum enim est corpus sensile, et in misto servantur ut subiecti locum tenentes, quo fit ut in generatione misti ex alio misto maneat idem subiectum sensile sub utroque termino, quia manent formae elementorum, proinde elementa ipsa sub utraque misti forma. Ideo isti hac moti difficultate aliam adinvenierunt verborum Aristotelis interpretationem, quam non refero quia nimis obscura et violenta est, proinde nulla consideratione digna. Solum dico nullam nobis difficultatem facere debere formas elementorum, quoniam hae non constituunt aliud subiectum sensile nisi elementa vel mistum, quando per mistionem ad naturae unitatem redactae sunt, sed utroque modo locum habent termini, seu a quo, seu ad quem, non subiecti. Illi vero existimantes elementorum formas ut elementa constituentes manere in misto distinctas a forma misti et illi subiectas, in laqueos inciderunt, quibus se explicare nequiverunt. Mens autem Aristotelis et praedictorum verborum sententia ea est quam diximus, et sic intellecta omnem difficultatem tollit.

20

25

30

Non est autem ignorandum in ea definitione generationis, verba illa “nullo sensili remanente ut subiecto eodem”²⁹ esse declarativa praecedent-

35

||407

29 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F).

tium. Quamvis enim ad seiungendam generationem ab alteratione satis fuisset dicere totum mutari in totum, attamen ad id clarius significandum adiecit Aristoteles: “nullo sensili manente ut subiecto eodem”, scilicet utriusque termini. Hoc enim evenit quando totum mutatur in totum, neque hoc absurdum est in definitione nominali, sicut etiam notare possumus in definitione primae materiae in calce primi libri *Physicorum*,³⁰ et in definitione naturae in initio secundi,³¹ ubi ad maiorem declarationem ponuntur verba idem significantia, ideo alium quoque notare possumus eorundem errorem. Dixerunt enim generationem definiri ab Aristotele et per subiectum, et per terminum, cum tamen nihil in ea definitione dicatur ab Aristotele de subiecto, nisi negative.

[283 Solvenda manet postrema difficultas | quomodo in interitu misti dicatur generari cadaver nulla adveniente nova forma, si eadem cadaveris forma praefuit in vivente tanquam forma mistionis singulas viventis partes constituens. Hanc igitur solventes dicimus nullam quidem novam substantialem formam accedere in viventis interitu quando cadaver generatur, perinde tamen esse ac si nova forma accedat. Forma enim mistionis in vivente nonungebatur officio formae respectu ipsius viventis totius, sed potius materiae. Sublata autem anima incipit eadem forma mistionis fungi officio formae, et corpus illud in specie constituere. Quod quidem ex eo patet manifestissime, quod specie differunt animal et cadaver. Illud enim species est viventis corporis, hoc autem misti inanimati. Mutata ergo specie factum est aliud compositum et aliud totum, quia si ab ultima forma compositum constituitur, necesse est ex diversitate ultimarum formarum constituentium varia etiam composita exoriri, et eorum varias esse definitiones. Vivens quidem constituitur ab anima, cadaver autem a forma mistionis, et haec tametsi praefuit in vivente, non tamen ipsum constituebat, quia tunc formae officio nonungebatur.

Quemadmodum si mortuo Rege servus aliquis fiat Rex, is erat prius etiam Rege vivente, at non erat ut Rex, ideo si quaerat quispiam an sit creatus novus Rex, necne, dicendum absque dubio est esse novum Regem creatum, mutatumque esse Regem. Sic igitur in viventis interitu eatenus nova forma acquiritur, quatenus quae prius erat tanquam conditio materiae substans formae

30 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a31 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 82, f. 46v1): “λέγω γὰρ ὅλην τὸ πρῶτον ὑποκείμενον ἐκάστῳ, ἐξ οὗ γίγνεται τι ἐνυπάρχοντος μὴ κατὰ συμβεβηκός”.

31 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L): “ὥς οὕσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινὸς καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρῶτως καθ’ αὐτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός”.

nobiliori nunc incipit esse forma, et compositum constituere et imperare. Hac itaque ratione dicimus animatum interire et generari cadaver, et ita totum mutari. Res enim ipsa loquitur, et quilibet eam diligenter considerans ||
 ||408 deberet veritatem inspicere, et nulla difficultate perturbari. Illud quoque ||
 discrimen in forma misionis notare possumus, quod dum in vivente est, non 5
 est forma specifica, sed communis et generalis. Eadem autem in cadavere evadit specifica, et speciem specialissimam constituit. Prius enim in vivente constituerebat ipsum sub genere misto, et restringebatur ab anima tanquam a forma specifica, postea vero quando non amplius ab anima coarctatur, spe- 10
 ciem constituit specialissimam, et potest existentiam actu tribuere absque alia forma specifica.

Caput v Quod eadem definitio sit generationis et interitus, et quomodo generatio unius sit corruptio alterius

Vanam ego quidem semper existimavi quorundam disputationem an generationis definitio ab Aristotele tradita competat etiam interitui, multo autem 15
 vanius id negare, cum Aristoteles apertissime illud affirmet. Inquit enim in contextu 23 “quando autem totum mutetur”,³² quibus verbis expresse significatur potius interitus quam generatio. Deinde exempla adducens inquit: “ex semine sanguis, ex aqua aer, aut ex aere aqua”.³³ Postea vero dicit: “generatio iam hoc tale, huius autem corruptio”.³⁴ Mutatio enim unius substantiae in 20
 aliam necesse est ut unius sit corruptio, alterius vero generatio. Hoc idem dixerat prius in contextu 10 his verbis: “est enim generatio simplex, et interitus, quando mutatum fuerit ex hoc in hoc”.³⁵ Illa enim dictio “hoc” significat individuum substantiam. Dicit ergo unam substantiam interire et aliam generari, quare eadem dicta definitio et generationis, et interitus definitio 25
 dicenda est.

Quoniam autem huiusce rei ratio consistit in illa propositione, “generatio unius est corruptio alterius”, quam legimus in contextu 17 eiusdem libri,³⁶

32 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE).

33 *Ibidem* 319b16.

34 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rF).

35 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.2, 317a21–22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 10, f. 350rC).

36 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a23–26 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 17, f. 351vM).

non erit ab re si illius propositionis sensum, in quo plurimi decepti sunt, aliquantum consideremus. Certum est Aristotelem loqui de generatione et interitu compositi. Hoc enim proprie dicitur generari et interire, non forma, neque materia. Ideo dictum | hoc duobus nititur fundamentis. Unum est quod prima materia non potest nuda existere sine ulla forma. Ratio autem huius est quia si materia existeret sine ulla forma, sequeretur id quod non est actu esse actu, imo et dari ens aliquod quod non esset ullum ens. Ex hoc priore fundamento infertur unius rei interitum esse necessario alterius rei generationem. Cum enim interitus fiat per formae recessum, necesse est forma recedente ut alia forma adveniat, si materia sine forma existere nequit.

Alterum vero fundamentum est quod duae formae specificae non possunt simul esse in eadem materia, et huius ratio est quia non potest aliqua res esse simul || sub diversis ultimis speciebus categoriae substantiae, ut non potest aliquid esse simul homo et equus, neque esse simul aer et aqua. Ex hoc autem posteriore fundamento infertur generationem unius esse necessario alterius interitum, nam una adveniente forma aliam recedere necesse est. Ideo dici solet naturam primario generationem velle, secundario autem interitum, quia non potest rem aliquam generare nisi aliam interimat.

Ex his etiam rationem colligimus cur dictum illud Aristotelis, cum de substantiis semper verum sit, non sit tamen semper verum de accidentibus, quod Aristoteles ipse asserit in contextu illius primi libri.³⁷ Ratio namque est quoniam duo praedicta fundamenta in formis accidentalibus locum non habent. Quoniam enim ab his materia non recipit esse, sed iam actu est per formam substantialem, ideo potest accidens aliquod recedere a subiecto sine alicuius accidentis adventu, quod evenit quando accidens non habet contrarium, cuiusmodi est lumen. Recedit enim lumen et nullum aliud accidens illi materiae advenit. Possunt etiam plura accidentia specie differentia haerere simul in eodem subiecto. Idem enim potest esse dulce et album simul, quare non est necessarium ut uno adveniente, alia eius modi recedant. In solis ergo substantiis necessitatem habet haec Aristotelis propositio, “generatio unius est interitus alterius, et interitus unius est alterius generatio”,³⁸ et intelligitur de generatione et interitu compositi, quod ab Aristotele in definitione generationis “hoc” seu “totum” vocatum est.

37 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318b33–319a21 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 20, f. 353rD–353vG).

38 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a23–26 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 17, f. 351vM).

De hac autem propositione quaeritur an ita sit intelligenda ut una et eadem numero sit mutatio quae dicatur huius rei esse interitus et illius generatio, an potius duae sint mutationes. Nec satis liquet utrum duorum sit asserendum. Nam si una esse mutatio dicatur, ergo contrarium erit idem suo contrario. Interitus enim est generationi contrarius. Si vero duae, ergo una non est altera, quare corruptio unius non est generatio alterius. Videntur omnes dicere duas esse mutationes, non unam.

Ad obiectionem vero aliqui dicunt propositionem Aristotelis ita esse intelligendam: generatio unius praesupponit alterius interitum, seu insequitur alterius interitum. Alii vero rem diligentius considerantes et videntes eodem momento unam formam recedere et alteram advenire, dixerunt interitum non praecedere tempore generationi, sed natura, et e contrario generationem praecedere interitui ratione scopi et intentionis naturae, quoniam natura praecipue vult generare, nec alio consilio interimit nisi ut aliam rem generet. Per haec tamen non stare quin tempore simul sint generatio unius et corruptio alterius, idque respicientes alii dixerunt utendum esse verbo “comitari”: generationem enim unius rei comitatur interitus alterius rei, ita ut hic sit sensus propositionis Aristotelis: generatio unius rei coniunctum habet alterius rei interitum, et interitus unius rei coniunctam habet alterius generationem.

Ego vero haec omnia vana esse existimo, et eos omnes esse deceptos in eo in quo consenserunt, quod duae sint mutationes, non una. Puto enim unam numero esse mutationem, quae duorum terminorum respectu dicatur interitus unius et alterius generatio. Si enim ignis in aquam agens eam mutet in aerem, erit interitus aquae et generatio aeris, una tamen erit mutatio et facta ab uno et eodem agente, et per unam et eandem actionem, etenim ignis calefaciens vertit aquam in aerem; ab uno autem, quatenus est unum, non provenit nisi unum.

Et revera ita se res habet: omnis enim motus et omnis mutatio est a termino ad terminum, nec fieri potest ut aliqua detur mutatio quae duobus terminis conclusa non sit. Neque per hoc stat quin unus sit transitus ab hoc termino ad illum, isque dicatur simul esse unius termini amissio et alterius acquisitio, et hoc negare mihi quidem fatuum esse videtur, conspici autem potest manifestissimum in motu locali. Nam si descendat lapis de summa turri ad imam, transit a loco ad locum, et unus numero est motus, qui dicitur recessio ab altero loco et accessio ad alterum. Nec solum est unus, sed etiam simplex, qui in plures resolvi non potest. Patet enim omnes in eo condiciones inesse, quae ad unitatem motus numeralem requiruntur. Est enim unius mobilis, et in uno tempore, et per spatium unum, et a motore uno. Quod igitur de motu locali negare non possumus, id de aliis motibus infi-

ciari vanum est. Itaque si mutetur aqua de frigore in calorem, una numero est calefactio, et unus numero motus, et quia alteratio vocari potest modo aliquo etiam generatio (ut dicunt) secundum quid, idem numero motus est interitus frigidi et generatio calidi: cur ergo non idem dicendum est de mutatione substantiali? Una enim est mutatio aquae in aerem, quae est aquae interitus et aeris generatio. 5

Ad argumentum autem antea adductum in promptu est responsio. Nam ex ipsismet Aristotelis verbis in hac propositione desumitur, et consistit in illis dictionibus “unius” “alterius”, nam est quidem contrarius interitus aquae generationi eiusdem aquae, proinde non potest eadem numero mutatio esse simul eiusdem rei et generatio et interitus, attamen eadem numero mutatio interitus aquae, et alterius rei generatio absque ulla absurditate esse potest. Sic etiam de contradictoria oppositione, quae maxima omnium est, dicere
 ||411 Aristoteles solet: negationem enim affirmationi opponi ait con||tradictorie, non tamen quamlibet cuilibet, sed eiusdem de eodem et secundum idem. 10
 Huic enim affirmationi, “homo est animal”, haec negatio non opponitur, “lapis non est animal”, imo neque huic, “Aethiops est albus”, opponitur haec, “Aethiops non est albus”, nisi secundum easdem partes intelligantur. Cum ergo dicat Aristoteles “interitum unius” et “generationem alterius”, nulla in his est contrarietas, quare eadem mutatio respectu diversorum est generatio et interitus simul. Una enim est mutatio realiter, quae variis rationibus et generatio et interitus appellatur. 20

Haec autem rationis diversitas oritur ex utriusque termini duplicitate. Iam enim alias diximus cum qualibet substantiali forma esse coniunctam alterius formae privationem, quia esse unius rei est coniunctum cum alterius rei non esse, et cum potestate ad illud. Quando igitur ex aqua fit aer, terminus a quo duplex est, esse aquae et non esse aeris. Sic etiam terminus ad quem duplex est, esse aeris et non esse aquae. Illa igitur mutatio, cum una sit, generatio dicitur, quatenus est de non esse aeris ad esse aeris, et dicitur interitus, quatenus est de esse aquae ad non esse aquae. At quia cuiusque rei nominatio sumitur a positivo, non a privativo, scilicet a forma, non a privatione coniuncta, ideo mutatio illa dicitur aquae in aerem, et ita duo termini positivi exprimuntur, quorum unius est generatio, alterius vero interitus. Ita enim loqui Aristotelem manifestum est in declaranda generationis definitione praedicta.³⁹ 30

Non est igitur dicendum, ut aliqui dicunt, duas esse distinctas numero mutationes, generationem unius et interitum alterius, unam tamen et 35

39 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE).

eamdem specie, quatenus utraque continetur sub mutatione substantiali, sed potius dicendum est unam esse numero mutationem, quae duabus rationibus et generatio, et interitus dicitur. Aristoteles autem una definitione utramque complexus est, quia realem convenientiam respexit, quae est una numero mutatio, non differentiam rationis qua distinguuntur. Quoniam enim discernere volebat mutationem substantiae ab alteratione, eam definivit tanquam unam, nam reipsa una est, dixitque esse mutationem totius, seu totius in totum. Postea vero significare volens comprehendere hac definitione et generationem, et interitum, dixit: “est | huius generatio, illius vero interitus”.⁴⁰ Quod si utramque definire vellemus, quatenus differunt ratione, diceremus generationem esse mutationem de non esse ad esse, interitum vero esse mutationem de esse ad non esse, sed hoc ibi Aristoteles, ut per se manifestum, exprimere neglexit.

||₄₁₂ Caput VI Dubia adversus ea quae dicta sunt et eorum solutio

Haec quam declaravi est huiusce rei veritas et sententia Aristotelis, ut ego arbitror, quae manifestior reddetur si quasdam difficultates solverimus. Omnium enim solutio ex iis quae dicta sunt colligi facile potest.

Prima difficultas est: in interitu animalis nihil generatur, quia nulla nova forma acquiritur, siquidem forma cadaveris est illa ipsa forma mitionis quae in vivente praefuit, ergo datur alicuius corruptio quae nullius est generatio.

Secundo ex comparatione generationis cum aliis speciebus mutationis sumitur argumentum tale. Ut se habet accretio ad imminutionem, ita generatio se habet ad interitum. Sunt enim hae inter se contrariae mutationes, sicut illae inter se; atqui accretio unius non est imminutio alterius: ergo neque generatio unius est corruptio alterius. Sic etiam ab alteratione argumentari possumus, nam calefactio unius non est refrigeratio alterius. Sic etiam a motu locali, quoniam ascensio unius non est alterius descensio.

Tandem oritur dubium ex misti generatione ex elementis. Vel enim in misto remanent formae elementorum, vel non remanent. Si remanent, ergo generatio misti non est alicuius corruptio. Si vero non remanent, ergo generatio unius non est alterius corruptio, sed potius plurimum.

40 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a23–26 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 17, f. 351vM).

Ad primam difficultatem sumenda est responsio ex iis quae antea dicta sunt. Negamus enim id quod assumitur, animalis interitum nullius generationem esse, nam dicimus esse generationem cadaveris, hoc est, misti inanimati, sicuti praediximus. Cum autem obiicitur nullam novam formam produci, iam diximus hoc non omnino verum esse, nam forma mistionis ea ratione produci dicitur, quatenus incipit fungi officio formae, cum prius functa esset officio materiae. Prius enim non constituebat compositum, neque illi nomen largiebatur, postea vero incipit fungi officio formae, quod ex eo patet, quia specie differunt cadaver et animal. 5

Ad secundam neganda est similitudo. Quamvis enim aliqua ratione sint similes, ut quatenus sunt mutationes contrariae, tamen non sunt in omnibus similes. Habent enim potissime discrimen illud quo dissidet generatio a motu, nam de generatione verum est dictum Aristotelis, at non de motu, quod quidem^a manifestum est in iisdem mutationibus a quibus dubium sumebatur. Nam si considerentur non ut motus, sed ut generationes, eis propositio Aristotelis accommodabitur, ut si calefactio sumatur ut generatio calidi, eadem mutatio dicitur etiam corruptio frigidi. Sic etiam || si accretio sumatur ut generatio maioris quantitatis, eadem erit interitus quantitatis minoris. Verum si considerentur ut motus, non potest idem motus esse simul duo contrarii motus, ut in dubitatione dicebatur. 10 15 20

Ratio autem huius discriminis est quoniam licet in hoc conveniant generatio et motus, quod sunt de positivo in positivum, tamen in eo differunt, quod motus est de positivo, quatenus est positivum, generatio autem est de positivo, non quatenus est positivum, sed quatenus habet coniunctum privativum, nam terminus a quo primarius generationis hominis est privatio formae hominis; terminus autem a quo secundarius eiusdem generationis est semen. Hinc autem patet utrumque terminum generationis esse duplicem. Proinde in omni generatione quatuor terminos in considerationem cadere, quo fit ut variis rationibus eadem mutatio dici possit et huius generatio, et illius corruptio. Termini autem motus sunt ambo simplices ac per se positivi. Est enim omnis motus de subiecto in subiectum, ut ait Aristoteles in quinto libro *Physicae auscultationis*,⁴¹ id est, de positivo in positivum, absque ulla consideratione termini privativi. Quocirca locum in motu non habet ea duplex consideratio quae locum habet in generatione, cum duo tantum termini in considerationem cadere possint. Quo fit ut non possit eadem mutatio esse simul duo contrarii motus, quia hoc dato idem secun- 25 30 35

^aquemadmodum 1607.

41 Aristoteles, *Physica*, v.1, 225a34–225b4.

dum idem esset duo contraria simul, seu esset sibimet contrarium, quod ne imaginari quidem possumus.

Ad postremum dubium dicimus formas elementorum, quatenus formae elementorum sunt, non servari in misto, proinde elementa eatenus interire, quatenus desinunt esse id quod erant: quare generatio misti est elementorum interitus. Quod vero dicebatur, generationem unius hoc pacto esse interitum plurium, hoc nihil refert. Quia non ideo dixit Aristoteles “unius et alterius”,⁴² ut singularem numerum denotaret ad excludendum pluralem, sed ut realem terminum significaret sive unum, sive plures, quare non negat ex interitu plurium posse generari unum, et e contrario posse ex interitu unius plura generari, quod evenit in dissolutione misti. Hae namque omnes mutationes sub hac propositione comprehenduntur. Generatio unius est corruptio alterius, et corruptio unius est alterius generatio. Quod igitur vera sit haec propositio, et quomodo sit intelligenda, ex his quae hactenus diximus manifestum est. Unde etiam patet ratio cur definitio generationis ab Aristotele adducta interitum quoque complectatur. Ratio enim est quoniam eadem numero mutatio et generatio, et interitus dicitur respectu diversorum.

||414 **Caput VII An idem numero accidens possit in genito remanere quod fuerit in corrupto, contrariae aliorum sententiae et eorundem argumenta**

Hactenus in generatione et interitu formas substantiales consideravimus, restat ut accidentia quoque consideremus et magnum illud dubium solvere nitamur, an in substantiali mutatione possit in genito aliquod accidens servari, quod idem numero fuerit in eo quod interiit.

Hac de re contrariae extiterunt philosophorum sententiae. Alii namque penitus negarunt posse aliquod idem numero accidens in genito remanere, inter quos Petrus Pomponatius in libro suo *De nutritione et accretione* efficaciter hanc sententiam tuetur.⁴³ Nituntur autem hi potissimum hoc argumento: si idem numero accidens remanere dicatur, alterum duorum absurdorum sequi necesse est, aut accidens idem numero migrare e subiecto in subiectum, aut omnia accidentia immediate haerere in prima materia. Nam

42 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a23–26 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 17, f. 351vM).

43 See Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 16, pp. 2308–2312.

si subiectum accidentis esse dicatur totum compositum, quod ex materia et forma constat, certe fit accidentis migratio. Mutato enim composito subiectum accidentis mutatur, quare idem numero accidens migrat e subiecto in subiectum, quod ab omnibus philosophis impossibile esse censetur. Quod si ad vitandam migrationem dicamus subiectum accidentis non esse totum compositum, sed solam materiam, in aliud absurdum incidimus, quod facimus accidentia omnia haerere immediate in materia prima, quod Aristoteli adversatur, qui in contextu 24 primi libri *De ortu et interitu* inquit accidentia habere subiectum sensile,⁴⁴ et in contextu 8 septimi *Metaphysicorum* inquit materiam prius recipere formas substantiales, postea vero accidentales:⁴⁵ quare existimavit subiectum accidentis esse cumpositum constans ex materia et forma substantiali. Averroes quoque in commentario 63 primi *Physicorum* hoc discrimen statuit inter formas substantiales et accidentia, quod subiectum formarum est ens potestate, subiectum autem accidentium autem actu:⁴⁶ vult ergo formas substantiales inhaerere in materia prima, accidentia vero non in materia, sed in composito, quod ex materia et forma constat.

E contrario autem alii dixerunt posse idem numero accidens servari in genito quod fuerit in corrupto, quam sententiam et testimonio sensus, et ratione, et auctoritate Aristotelis comprobarunt. Sensus enim iudicat eandem numero figuram et eandem cicatricem manere in cadavere quae in vivente fuit, eaque est omnium hominum communis opinio. Ratio quoque id confirmat, nam si in cadavere alia est cicatrix, non || illamet quae in vivente fuit, dicendum est a quonam agente fuerit impressa. Oportet enim in puncto temporis impressam fuisse cadaveri, quod ne imaginabile quidem est, cum praesertim nullum appareat agens a quo imprimi potuerit. Aristoteles quoque in contextu 24 primi *De ortu et interitu* affirmat in mutatione aquae in aerem servari eandem perspicuitatem et eandem humiditatem, et aperte fatetur posse in genito aliquod idem sensile accidens remanere, solum autem negat remanere posse ut obtinens locum subiecti.⁴⁷ Et in contextu 34 secundi libri inquit in elementis symbolam qualitatem habentibus faciliorem esse mutationem, propterea quod symbola qualitas eadem manet

44 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b18–31 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 24, f. 354vH–L).

45 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

46 Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 38rA–F.

47 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b18–31 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 24, f. 354vH–L).

in genito quae fuit in corrupto.⁴⁸ Hanc sententiam plures secuti sunt: Gregorius Ariminensis in secundo *Sententiarum*, distinctione 12, quaestione 2, articulo 2,⁴⁹ et Marsilius⁵⁰ et Buccaferreus in primo libro *De generatione*.⁵¹

Patet igitur utramque opinionem maximis urgeri difficultatibus, et in iis solvendis alii plurimum laborarunt. Pomponatius enim in libro suo praedicto volens haec quae a secunda secta adducta sunt solvere, se tamen explicare non potuit, et multa vana dicere coactus est, quae non sunt digna consideratione, neque est in iis tempus conterendum, nam cuique ea legenti manifestum fiet, vel deserendam esse eius sententiam vel melius contraria argumenta solvenda. Marsilius vero et Buccaferreus praedictum argumentum considerantes quo alterum duorum absurdorum inferebatur, vel accidens migrare de subiecto in subiectum, vel accidentia omnia inhaerere immediate in materia prima, migrationem accidentis confessi esse penitus impossibilem, ut eam evitarent, negarunt alterius consequentis absurditatem, et dixerunt accidentia immediate inhaerere in prima materia tanquam in communi subiecto omnium formarum tam substantialium, quam accidentalium. Ad Aristotelem autem dicentem accidentia habere subiectum sensile et ad Averroem dicentem accidentia habere subiectum ens actu, dixerunt eos ibi loqui de subiecto denominationis, non de subiecto inhaerentiae. Compositum enim esse accidentium subiectum denominationis, at primam materiam esse eorumdem subiectum inhaerentiae.

Ad illud autem quod ab Aristotele dicitur in septimo *Metaphysicorum* de ordine in formis a materia recipiendis,⁵² dixerunt eum esse ordinem recipiendorum, non ordinem recipientis. Quod enim ad materiam attinet, ipsa aequae apta est recipere immediate formam accidentalem atque substantialem, sed formae ipsae recipiendae hunc ordinem postulant: forma namque substantialis praecedit naturam accidentalem, et forma accidentalis praesupponit receptam substantialem; et haec causa est cur subiectum nominationis, cui accidentia attribui solent, sit totum compositum, quia forma accidentalis recipitur post receptam substantialem; at verum subiectum in quo immediate recipiuntur omnes formae tam substantiales, quam accidentales, est prima materia.

48 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.5, 332a30–332b5 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 34, ff. 377vM–378rA).

49 Gregorius Ariminensis 1981, vol. IV, pp. 265 ff.

50 Marsilius de Inghen 1518, I, q. 7, f. 13v ff.

51 See Boccadiferro 1571, I, f. 44v.

52 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

Haec sunt praecipua quae de hac re ab aliis dicuntur breviter tunc a me relata. Alia namque plura in prolixis eorum^a disputationibus legere quisque potest.

1289 **Caput VIII Confutatio opinionum aliorum**

In hac summa difficultate ego puto falsam omnino esse priorem sententiam, alteram autem veriore. Standum enim est testimonio sensus, qui iudicat idem numero esse accidens quod in genito remanet et prius fuit in corrupto, idque inficiari pertinacis prorsus hominis esse videtur. Defensionem tamen qua posterior secta utitur approbare minime possum: cum enim solvendum sit illud aliorum argumentum quo inferebant vel accidens migrare de subiecto in subiectum, vel in prima materia immediate inhaerere, illi quidem recte responderunt negando falsitatem posterioris membri admissa falsitate prioris, nempe dicendo impossibilem esse accidentis migrationem de subiecto in subiectum, sed accidentia omnia in prima materia tanquam in subiecto inhaerere, proinde remanente eodem accidente in re genita nullam fieri migrationem, cum idem accidentis subiectum remaneat, nempe eadem portio primae materiae.

Sed quia huic sententiae refragari videbantur Aristotelis et Averrois verba variis in locis, isti ad solvendam omnem difficultatem usi sunt duabus distinctionibus, quarum neutram ego probare possum, cum per eas difficultas haec non tollatur. Prior enim distinctio subiecti in subiectum inhaerentiae et subiectum denominationis seu attributionis vera quidem per se est, sed ad rem non pertinet: nam quando Aristoteles et Averroes dicunt accidentia habere subiectum sensile et ens actu,⁵³ id dicunt ad distinguenda accidentia a formis substantialibus, quae non habent subiectum sensile, neque ens actu. Attamen per hanc illorum distinctionem non secernitur accidens a forma substantiali, siquidem tam accidentia, quam formae similiter secundum eos inhaerent primae materiae tanquam subiecto inhaerentiae, et habent totum compositum ut subiectum denominationis seu attributionis. Forma enim lapidis inhaeret quidem in prima materia, non tamen forma materiae nominatur, sed forma lapidis. Quod idem de omnibus formis substantialibus notare possumus: quaelibet enim attribuitur composito,

^aeorum *om.* 1607.

53 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F); Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 38rA–F.

||417 non primae materiae, itaque si || Aristoteles et Averroes dicentes accidentia habere subiectum sensile et ens actu intelligunt subiectum denominationis, non separant per hoc, ut separare volunt, accidentia a formis substantiabilibus, cum ipsae quoque habeant subiectum denominationis ens actu et sensile, quia omnis nominatio fit ab actu, et ipsamet materia nomen sumere solet ab actu quem recipit. 5

Altera vero distinctio est prorsus reiicienda. Dum enim dicunt ordinem esse formarum recipiendarum, at non materiae recipientis, in duobus peccant, quia dictum hoc tum falsum est, tum etiam si admittatur, difficultatem non tollit. Falsum enim est, quia nihil est frustra in natura, nec datur aliquid potens pati vel fieri, quin detur etiam agens potens illud facere, et e converso. Quare non datur receptivum sine receptibili, nec receptibile sine receptivo, sed est summa consonantia in rebus naturae, quae nihil patitur esse frustra.⁵⁴ Ergo si in formis est hic naturalis ac necessarius ordo, ut prius recipiendae sint substantiales, posterius vero accidentales, necesse est eundem concedere ordinem etiam in materia recipiente, ut prius appetat recipere formas substantiales, postea vero accidentales; idque est etiam maxime consentaneum naturae primae materiae: id enim quod materia appetit est esse actu; non fit autem actu nisi a forma substantiali: hanc igitur prius ac magis appetit. Oportet etiam (ut modo dicebamus) materiam ita formarum receptionem appetere, ut formae ipsae aptae sunt recipi, at non sunt aptae recipi nisi hoc ordine, ut prius recipiantur substantiales, deinde accidentales. Ergo eodem ordine debet materia appetere earum receptionem, quocirca idem est ordo formarum recipiendarum ac materiae recipientis. 10 15 20

|290 Praeterea, etiam si admittamus ordinem hunc esse | in formis tantum recipiendis, non in materia recipiente, per hoc tamen praesens difficultas non tollitur, ut illi eam tolli arbitrantur. Putant enim, si is ordo in ipsa materia statuatur, non esse amplius materiam subiectum immediatum accidentium, quod ipsi omnino tueri contendunt. Attamen idem sequitur etiam posito ordine in formis recipiendis, quia si in his est hic necessarius ordo, ut formae accidentales non possint immediate recipi in materia nuda, sed requirant receptas prius formas substantiales, ergo subiectum in quo inhaereant requirunt constans ex materia et forma substantiali, proinde in composito immediate inhaerent, non in prima materia. 25 30

Cum igitur ita manifestus in formis hic ordo sit, ut negari nequeat, nec possit etiam negari in materia recipiente, aliam defensionem adducere oportet. 35

54 See Aristoteles, *De anima*, 111.9, 432b21; 12, 434a31; *De caelo*, 1.4, 271a33; *De partibus animalium*, 11.13, 658a8–9.

tet, et alia ratione ostendere quomodo hic ordo tum formarum recipien-
 darum, tum materiae recipientis non tollat, quin subiectum immediatum
 omnium formarum tam substantialium, quam accidentalium sit ipsamet
 ||₄₁₈ prima || materia, quod quidem nos praestare pro viribus enitemur.

Caput IX Declaratio veritatis ac difficultatis solutio

5

Ut hac in re veritas cognoscatur, statuendum ante omnia est illud quod apud
 Aristotelem legimus in contextu 55 primi libri *De ortu et interitu*,⁵⁵ et fusius
 in nono *Metaphysicorum*,⁵⁶ potestatem patiendi quam nostri “potentiam
 passivam” appellant esse primae materiae propriam, neque alicui compe-
 tere nisi per illam. Ideo in illo contextu 55 Aristoteles inquit: “si daretur
 calor a materia separatus, is nihil utique pateretur”.⁵⁷ Praeter materiam igitur
 nihil patitur per se, sed quicquid patitur per materiam patitur, quare
 forma non est per se patibilis, sed quatenus est in materia; et ipsum quoque
 compositum patitur quidem ac recipit, non tamen quatenus ex materia et
 forma constans, sed solum quatenus habet materiam: quapropter iure Ari-
 stoteles septimo *Metaphysicorum*, contextu 8, dixit materiam esse subiec-
 tum omnium categoriarum,⁵⁸ cum solius materiae officium sit recipere et
 pati.

Caeterum, etsi materia est subiectum omnium formarum tam substan-
 tialium, quam accidentalium, negari tamen non potest eam esse aptam eas
 recipere ordine quodam, ita ut eo ordine perturbato non reciperentur. Prius
 enim recipit substantiales formas, postea accidentales, et inter substantiales
 unam prius, quam aliam. Aliquae enim sunt quae, ut recipiantur, requirunt
 alias prius receptas, ut anima non recipitur in materia nisi prius formata
 formis elementorum, et inter ipsas quoque animae partes aliquis est neces-
 sarius ordo qui a nobis alio in loco opportunius considerabitur.⁵⁹ Hoc autem
 eodem ordine quo formae sunt aptae recipi ipsa quoque materia est apta eas

55 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324b12–24 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 55, f. 363vI–K).

56 See Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a4–31 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 2, f. 226rC–F).

57 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324b19–20 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 55, f. 363vK).

58 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

59 See Zabarella, *De partitione animae*, ch. 5 (*De rebus naturalibus*, lib. xxii).

recipere, nec minus est recipientis ordo, quam recipiendorum, sicut antea adversus alios dicebamus.

Per huius tamen ordinis constitutionem non stat quin proprium materiae sit pati, et ipsa sola sit receptaculum omnium formarum: itaque dicere cogimur, ad omnem tollendam difficultatem, aliud esse subiectum recipiens, 5 aliud esse conditionem illi necessariam ad recipiendum. Forma enim substantialis est quidem conditio necessaria materiae ad recipiendas formas accidentales, at non ob id est subiectum recipiens, nec pars recipientis. Quod quidem etiam in aliis notare possumus: qualitas enim non recipitur in materia nisi post receptam quantitatem; quantitas tamen non fungitur 10 officio recipientis, sed est solum conditio necessaria ad recipiendam qualitatem. Sic igitur forma substantialis est necessaria materiae conditio si debeat materia recipere formas accidentales, sola tamen materia est subiectum recipiens, ideo manens in cadavere cicatrix quae in viviente fuerat non migrat de subiecto in subiectum, quia manente || eadem portione primae 15 materiae, quae est prima radix omnis receptionis, non dicitur mutatum subiectum, sed si idem accidens ad aliam materiae portionem transiret, illa utique esset migratio quam philosophi omnes im|possibilem esse existimant; ea enim non aliter est intelligenda, quam cum transitu ad aliam portionem primae materiae. 20

Possumus autem ad hoc comprobandum uti tali ratione: illud est subiectum inhaerentiae omnium accidentium, de cuius potentia educitur quodlibet accidens. Atqui omnia accidentia quae generantur educuntur de potentia solius materiae, non de potentia compositi ut ex materia et forma constantis. Ergo sola materia est subiectum in quo accidentia omnia inhaerent. 25 Maior clara est eo fundamento constituto: quod formae in materia inhaerentes educuntur de materia, non inducuntur, quod in philosophia Aristotelis omni prorsus dubio caret, vel saltem id nemo inficiabitur: de quo subiecto forma aliqua educi dicatur, in eodem^a etiam inhaerere. Minor sic probatur: ignis calefacit aquam, et ita calorem educit de potentia ad actum; vel igitur de potentia aquae prout est aqua, vel de potentia solius materiae quae in aqua inest; non primum, quia dicere aquam quatenus est aqua est dicere ratione formae aquae qua aqua est; haec autem repugnat calori ac renititur calefacienti, quia calor inimicus est naturae aquae, ergo nullam habet naturalem aptitudinem recipiendi calorem, sed hanc habet sola materia, quae 35 est apta recipere omnes formas, tam substantiales quam accidentales.

Sed obiiciet aliquis: quomodo igitur forma aquae dici potest conditio necessaria materiae ad recipiendum calorem, sicuti paulo ante dicebamus?

^aeodem 1590^v *corr.*] eadem 1607.

Recipit enim aqua calorem, nec reciperet nisi materia illa iam haberet formam substantialem. Non habet autem aliam quam formam aquae: haec igitur tum inimica est calori, tum est conditio necessaria materiae ad recipiendum calorem, quae videntur implicare contradictionem.

Ad hoc dicimus aliud esse subiectum recipiens accidentia, aliud esse causam a qua accidens producit vel emanat. Calor non consequitur quidem naturam aquae ut causam, cum ab externa causa producat, habet tamen in aqua subiectum receptivum ipsius. Materia enim quae est in aqua est per se receptiva caloris, sicuti omnium aliarum formarum, sed quia non potest recipere formam accidentalem nisi prius receperit substantialem, forma aquae hanc operam praestat ut absolute est forma, non ut aquae forma. Cum enim quaelibet portio materiae sit aequae apta recipere omnes formas, ideo omne corpus mundi huius inferioris est capax caloris vel ut amici, vel ut inimici. Hoc enim est illi necessarium propter materiam quam habet: ut igitur materia possit calorem recipere, satis ei est quaelibet forma specifi||ca, etiam si calor sit illi formae inimicus. Quaelibet enim forma quatenus materiam perficit, et eam reddit ens actu, facit etiam receptivam et caloris et frigoris quatenus subiectum recipiens. Recipere autem cogitur ab agente externo, etiam si forma substantialis quam habet tali accidenti repugnet.

Potest etiam haec sententia confirmari auctoritate Aristotelis in praedicto contextu 8 septimi *Metaphysicorum*, ubi duo dicit: primum enim inquit materiam esse subiectum omnium categoriarum, proinde receptivum omnium formarum, tam substantialium quam accidentalium, et per hoc ipsius materiae naturam describit; deinde vero dicit materiam prius recipere formas substantiales, postea accidentales.⁶⁰ Priore igitur dicto significat accidentia omnia in prima materia inhaerere, proinde materiam esse per se eorum omnium subiectum inhaerentiae. Si enim hoc non per se materiae competeret, definiretur ibi materia per accidentalia. Altero autem posteriore denotat formas substantiales esse conditionem necessariam materiae ad recipiendas accidentales, non esse tamen subiectum recipiens, quoniam recipiendi officium iam ipsi materiae attribuerat.

Sed adversus hunc ordinem dubitare quispiam posset. Forma enim substantialis non educitur de materia nisi post praevidiam alterationem, ergo non minus requirit receptas iam formas accidentales, quam ipsae accidentales requirant receptas substantiales. Non est ergo in receptione formarum

60 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F).

necessarius ille ordo quem ibi Aristoteles ponit, nempe ut prius formae substantiales quam accidentales in materia recipiantur.

|292 Ad hoc dicimus aliud esse receptionem | formae in materia, aliud esse eius productionem, seu eductionem. Forma substantialis pro sui inhaerentia in materia non requirit inhaerentiam formae accidentalis, sed solum pro
5
sui eductione de materia requirit formas accidentales ut praeparationes, at forma accidentalis praesupponit pro sui inhaerentia inhaerentiam formae
substantialis, quod quidem in illa ipsa praevia alteratione notare possumus. Non enim in materia nuda fit alteratio praevia, sed in materia formata. Habet
10
enim tunc materia formam corrumpendam quae prius inhaeret materiae, quam accidentia quae in illam materiam pro eductione formae generandae introducuntur. Forma namque illa praecedens, licet accidentibus illis inimica sit quatenus est talis forma, tamen quatenus absolute est forma facit
ut materia possit accidentia illa recipere, quemadmodum de calefactione aquae antea dicebamus. 15

Ad verba igitur Aristotelis et Averrois, quae superius adducta sunt, arbitrator sic esse respondendum:⁶¹ quando Aristoteles dicit accidentia habere subiectum sensile, et Averroes inquit accidentia habere subiectum ens actu, non solum subiectum inhaerentiae respexerunt, sed aggregatum ex eo, et
||421 conditione necessaria ad recipiendum. Per hoc enim distinguuntur ab accidentibus formae substantiales, quod hae non requirunt receptas prius accidentales, at accidentales requirunt prius receptas substantiales, et hac
20
ratione habent subiectum sensile et ens actu. Id tamen in quo proprie recipiuntur est prima materia, quare hac manente non dicuntur migrare de subiecto in subiectum, quia forma substantialis est quidem mediatrix inter
25
accidens et materiam, non tamen ita mediatrix, ut sit medium subiectum vel pars subiecti recipientis, sed solum tanquam conditio materiae ut recipere possit. Admonere tamen volumus haec de illis tantum accidentibus quae in materia generantur esse intelligenda, non de illis quae nunquam
a materia separantur, nam quantitas interminata insequitur primae materiae naturam, nec requirit formam substantialem ut in materia recipi possit, sed potius e contrario est necessaria conditio materiae pro receptione formae
30
substantialis. Forma namque per se individua est, et omni quantitate carens, quare ut dividua fiat, indiget materia per se quanta in qua extensionem suscipiat. Sic igitur patet primam materiam esse subiectum in quo
35
omnes formae tam substantiales, quam accidentales inhaerent. Idque Aver-

61 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.3, 1029a9–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 8, f. 158rE–F); Averroes 1562, IV, lib. I, t/c 63, f. 38rA–F.

roes aperte asserit in 1 commentario primi libri *De ortu et interitu*, dum inquit idem esse subiectum generationis et alterationis.⁶² Quare cuilibet ea quae diximus consideranti facile est omnia Aristotelis et Averrois dicta conciliare, et eorum verba ad rectum sensum trahere, et omnia hac in re dubia solvere.

5

Caput x Cur post rei interitum aliqua eius accidentia servantur in genito, aliqua vero non servantur

Quaerere aliquis posset huius discriminis rationem cur post rei interitum aliqua eius accidentia in genito remaneant, aliqua vero non remaneant. Quaestio haec aliena fortasse videbitur a praesenti contemplatione, cum satis fuisse videatur ostendere quod possint aliqua remanere. Ideo breviter dicimus esse considerandam causam a qua singulum accidens pendet; ex diverso enim respectu accidentis ad suam causam hoc discrimen oritur, nam aliqua accidentia sunt quae existere nequeunt non existente causa, ideo haec non possunt sublata causa servari.

15

In horum numero sunt illa omnia quorum natura consistit in fieri, ut ambulatio, locutio, intellectio, sensus, nutritio, accretio et huiusmodi omnes operationes animae. Ideo nulla harum remanet post viventis interitum, quia sublata est anima quae earum causa erat. Aliquorum autem natura constituta est (ut vocant) in facto esse, et horum alia existere possunt etiam non existente causa, cuiusmodi sunt omnia artefacta. Remanent enim etiam interempto arti||fice. Alia vero cum sua causa reciprocantur, et ea sublata non remanent, ut odores et sapes: certam enim quamdam primarum qualitatum temperiem consequuntur, qua destructa nequeunt servari. Haec igitur in alicuius rei interitu remanere necesse est, si eorum causa servetur;^a contra vero interire, si eorum causa interierit: ideo sapes et odores aliquarum plantarum etiam post plantae interitum manere solent, quia insequuntur formam misionis, quae remanet post animae interitum, sed himet post putrefactionem illorum corporum non servantur, quia per putredinem solvitur mistio. Sublata autem forma misionis manere non possunt. Si vero possint existere etiam non existente causa, haec possunt etiam sublata eorum causa post rei interitum servari, dummodo non repugnent formae generandae: ut figura est accidens animati corporis, et animam insequitur, ut figura

20

25

30

||422
|293

^ainterierit 1607.

humana animam humanam. Sed quia existere potest etiam sine anima et in rebus inanimatis, cum sit terminatio quanti et quantitas primum insequatur naturam materiae, ideo remanet in cadavere, quia corpus inanimatum nulli certae figurae addictum est, et nulla ei figura repugnat. Sic cicatrix remanet, quia est quaedam figurae vitatio. In mutatione vero aquae in aerem non remanet quantitas aquae, sed destruitur, quia licet aeri quantitas illa non repugnet ut absolute considerato, siquidem potest esse aer tantae quantitatis, attamen illi repugnat ut ex tanta aqua genito. Cum enim aer sit elementum rarius aqua, necesse est in mutatione aquae in aerem ut etiam quantitas aquae in maiorem mutetur. Quando igitur accidens absque sua causa existere potest, et formae generandae non repugnat tum ut absolute consideratae, tum ut relatae ad formam praecedentem, quae interiit, potest idem numero accidens in re genita remanere quod fuit etiam in re corrupta. Et haec pauca hac de re sufficiant.

Caput XI De causis generationis et interitus

Omnia quae hactenus dicta sunt ad declarandam generationis naturam ac definitionem pertinere ut quid generatio sit intelligatur. Reliquum est ut de causis generationis et interitus aliqua dicamus, quas Aristoteles quoque post traditam generationis definitionem in eisdem libris pervestigavit. Cum autem quatuor causarum genera sint, de tribus dicendum est—materia, efficiente et fine—, quia de forma iam diximus. Nulla namque alia est generationis forma, quam ipsius essentia, quae per definitionem iam declaratam significatur. Eius modi enim ea definitio fuit quam essentialem seu nominalem vocari, et in demonstratione locum maioris extremi obtinere iam in libris logicis diximus.⁶³ Materiam generationis duplicem Aristoteles in iis libris tra||dit: unam maxime communem et remotam, quae prima materia dicitur, quae cum apud Aristotelem secundum suam substantiam aeterna sit, nec possit existere sine forma, necesse est ut recedente una forma recipiat aliam, et ita interitus unius rei sit alterius rei generatio, proinde causam non est solum ut generatio esse possit, sed etiam ut possit perpetuari; altera est propinquior materia, nempe quatuor vocata corporum elementa.

De his enim tanquam de generationis materia Aristoteles in iis libris sibi agendum proposuit, ut videre est et in contextu 43 primi libri⁶⁴ et in

63 See Zabarella 1597, *De methodis*, III, ch. 8, co. 237–238.

64 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.6, 332b1–2 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 43, f. 36orC).

initio secundi,⁶⁵ qua de re nec disputandum in praesentia est, nec plura dicenda. Satis enim in libro *De naturalis scientiae constitutione* ostendimus corpus mistum esse id quod praecipue generationi et interitui obnoxium dicitur,⁶⁶ elementa vero in iis libris considerari ut principia generationis, nempe ut materiam generationis mistorum. Non enim aliam ob causam Aristoteles in illo 43 contextu proposuit agendum de tactu, de actione et passione, ac de mistione, nisi quia elementa non sunt materia misti, nisi prout in mistionem veniunt, et ad naturae unitatem rediguntur. Quocirca de | mistione prius agere oportuit, sed quia non commiscentur inter se elementa nisi per mutuam actionem et passionem, ideo de actione et passione agendum etiam prius fuit, quam de mistione. Et rursus quia non agunt inter se nisi se tangant, ideo de tactu agere prius oportuit, quam de actione et passione. Quare clara est Aristotelis sententia, quod de elementis agit in iis libris tanquam de materia generationis mistorum. Ideo si quaeratur quodnam generationis et interitus primum subiectum sit, dicendum est primum primitate scopi et intentionis naturae esse corpus mistum, sed primum primitate adaequationis esse commune illud quod et mista omnia et elementa complectitur.

Effectrix autem generationis causa multiplex est pro rerum quae generantur multitudine et varietate. Ideo singillatim omnes causae effectrices singularum rerum propriae in memoratis libris considerandae non fuerunt, cum in illis Aristoteles universe tantum de generatione agendum sibi proposuisset, non particulariter de generatione singulorum. Quamobrem nulla effectrix causa relinquebatur quae ibi esset consideranda, nisi caelestis motus qui est causa universalis omnium generationum et interituum in hoc mundo inferiore. De hac igitur Aristoteles ibi loquitur in secundo libro, et eam duplicem esse docet, videlicet duos caelestium sphaerarum motus: primum, qui diurnus dicitur, et secundum, qui planetarum proprius est. Nam a primo motu, qui semper uniformiter perseverat, provenire inquit incessantem generationis perseverantiam in hoc inferiori mundo; a secundo autem motu varietatem generationum et interituum provenire dicit. Cum || enim per illum Sol, et astra modo propinqua puncto nostro verticali, modo ab eodem remota ferantur, causae sunt harum varietatum. Eandem enim rem modo generant, modo perimunt, quia modo calefaciunt et magis, et minus, modo etiam per nimiam remotionem corpora haec inferiora caelesti calore destituta relinquunt, proinde interitus causae sunt.⁶⁷

65 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.1, 328b26–32.

66 See Zabarella, *De naturalis scientiae constitutione*, ch. 21 (*De rebus naturalibus*, lib. 1).

67 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.10, 336a14 ff.

Causa vero finalis generationis est conservatio specierum. Cum enim apud Aristotelem illud sit naturae universalis praecipuum consilium, ut ad huius mundi tum perfectionem, tum ornatum species omnes servantur aeternae, ideo illas quarum natura in eodem individuo aeternitatem non patitur aeternas servare statuit per continuam et perseverantem generatione, ut interempto hoc individuo aliud eiusdem speciei generetur, et ita in pluribus saltem individuis aeternitas speciei servetur per generationem incessantem, ob memoratas causas. 5

Illud autem hac in re est summopere annotandum, aliud esse absolute alicuius rei causas quae plures esse possunt considerare, aliud esse aequatam causam quaerere propter quam res est. Haec enim non potest unius rei nisi una esse, ut Aristoteles docet in secundo libro *Posteriorum Analyticorum*,⁶⁸ et ut nos in operibus logicis diffuse declaravimus.⁶⁹ Cum autem Aristoteles non soleat alicuius rei causam adducere nisi aequatam quae satisfaciatur quaestioni propter quid, dubium oriri potest quomodo duobus in locis causam perpetuitatis generationis aliam et aliam attulerit. Nam in primo libro *De ortu et interitu*, quaerens cur generatio sit perpetua, causam inquit esse naturam primae materiae, quae cum existere nequeat sine forma, et amissa una forma accipiat aliam, quo fit ut interitus unius rei sit alterius rei generatio, facit ut generatio nunquam deficiat.⁷⁰ 10 15 20

In secundo autem libro causam huiusmet perpetuitatis non amplius in materiam refert, sed in motum caeli aeternum, qui facit in hoc inferiori mundo generationem perpetuari.⁷¹ Sciendum igitur est, ut etiam in operibus logicis diximus,⁷² causas quidem unius rei plures esse posse remotas et non aequatas, sed earum tamen quamlibet esse proximam causam alicuius effectus, nempe vel alicuius communioris, vel eiusdem alio modo considerati: ut prima materia, cum sit ens mera potestate, non potest facere ut generatio sit, proinde non est eius aequata causa; posita enim materia, non ex necessitate ponitur generatio, sed est causa sine qua non; agens autem generans est causa generationis aequata: posito enim generante, generatio ponitur, et ablato aufertur; cum eo autem est coniuncta causae finalis consideratio, quia propter aliquem finem generat. Alia tamen ratione etiam materia est aequata causa generationis: cum enim aliud sit potestas, aliud 25 30

68 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, 11.17–18, 99a30–99b14.

69 See See Zabarella 1597, *In 11 Post. anal.*, t/c 98, co. 1251–1255.

70 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.3, 318a13 ff.

71 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.10, 336a14 ff.

72 See Zabarella 1597, *In 11 Post. anal.*, t/c 98, co. 1255–1256.

||425 sit actus, neque eadem sit causa utriusque, ut risibilitatis et risus,^a ideo ut generatio esse possit, causa est ma||teria; ut autem actu sit, causa est agens generans; eadem autem est causa generationis universe sumptae ac perpetuitatis generationis: quae enim facit ut generatio sit in rebus, eadem facit ut incessanter et perpetuo sit.

Idcirco aliud est perpetuitas generationis, aliud est eiusdem perpetuabilitas: perpetuitatis quidem causa est motus caeli, sed perpetuabilitatis aequata causa est materia, cum non possit esse causa actus, sed solum potestatis. Posita enim materia, perpetuitas generationis non quidem ponitur, sed possibilis est, perpetuatur autem ab agente. Et rationi consentaneum ||426 hoc est: cum enim agens agat quatenus est actu, et materia patiatur quatenus est potestate, convenienter causam actus in agens referimus, causam vero potestatis in materiam, et ambo haec fuerunt necessaria in natura, ut nihil esset frustra, nam frustra daretur agens cui nullum responderet potens pati, et frustra poneretur materia pati potens nisi assignatum illi esset agens a quo pateretur. Sed cum et agens indigeat materia in quam agat, et vicissim materia egeat agente a quo patiatur, agens tamen non appellatur causa sine qua non, sed sola materia. Appellatio enim causae sine qua non || soli causae secundariae conveniens est, nempe illi quae inserviat alii causae principali cui praecipue attribuitur effectus, et quae absolute illius causa dicatur. Principalior autem est actus potestate, ideo absolute causa alicuius rei illa esse dicitur quae facit ut res sit actu, deinde vero alias ministrantes causas spectando dicimus illam id praestare non sine aliarum ministerio, propterea illis convenit appellatio causae sine qua non. Cum igitur materia sit mera potestas et ipsa per se nihil producat, non possumus agens vocare causam sine qua non, quia sic iam statueremus materiam per se producere, et illi primas in ea productione tribueremus. Sed cum agentis nomen suo formali sensu actum producendi significet, huic ascribimus productionem effectus et ei primas tribuimus, dum dicimus ipsum agere non sine materia.

Forma vero generationis, quae per eius definitionem significatur, effectus potius est quam causa. Est enim declaratio nominis quae in demonstratione ponitur ut maius extremum cuius causa quaeritur, quemadmodum de accidentibus omnibus alias in operibus logicis declaravimus.⁷³

^arisus 1607] visus 1590^v.

73 See Zabarella 1597, *De methodis*, IV, ch. 14, co. 306–308.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Reactione

Caput I Dicendorum propositio ac declaratio

Reactionem in corporibus naturalibus satis manifeste posuit Aristoteles tum in tertio *Physicorum*, contextu 8¹ ac 16,² dum dixit omne movens physice in movendo moveri, tum in primo *De ortu et interitu*, 53,³ dicens omnia quae conveniunt in materia agere et pati invicem. Sed in modo declarando tanta inesse videtur difficultas, ut plurimi sententiam Aristotelis tueri non valentes, ad varios sensus, eosque ab Aristotele alienissimos illam trahere et extorquere coacti sint. Ob id licet multas hac de re disputationes aliorum habeamus, praesertim vero librum doctissimum Petri Pomponatii,⁴ cuius quidem viri iudicium ego semper plurimi feci, adhuc tamen non videtur sublata esse hac in re omnis difficultas, idque me movit ut de ea breviter aliqua scriberem, et illa quae philosophando excogitare potui ad communem || studiosorum utilitatem in medium proferrem. Hac igitur de re scripturus, non tempus teram in referendis omnibus^a aliorum dictis, siquidem tum apud eos legi possunt, tum etiam in libro Pomponatii, in quo omnes aliorum sententiae diligentissime recensentur et expenduntur. Sed illa solum adducam quae ad veritatis declarationem conferre videbuntur, et quae vel ab aliis tacta esse non viderim, vel tacta quidem, sed ita obscure, ut explanatione indigeant.

Ante omnia, ut nomen reactionis, de qua nobis in praesentia disputatio proposita est, intelligatur, dicimus reactionem esse retributam quamdam mutationem qua id quod patitur renititur adversus agens et illud commutatum ab illo mutatur, adeo ut et agens pati et patiens agere modo aliquo dicatur. Quoniam autem plures sunt mutationis species, quaestio haec neque in mutatione substantiali, neque in accretione atque imminutione locum habere ullum potest, nisi quatenus hae coniunctam habent alterationem: generans enim ab ipsomet genito vicissim nec generatur, nec interimitur in

^aomnium 1607.

1 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a20–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 8, f. 88vH–I).

2 Aristoteles, *Physica*, III.2, 202a3–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 16, f. 91vH).

3 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324a29–324b4 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 53, f. 363vB–D).

4 See Pomponazzi 2013: *De reactione*, pp. 576 ff.

||427 ipso generandi actu, nec modo ullo secundum formam sub||stantialem labe-
factatur, cum haec individua sit, neque intendi aut remitti possit. Sic neque
augens, dum auget, augetur ab illomet quod augetur.

Est igitur praecipue haec disputatio instituta de motu alterationis, et
modo aliquo etiam de motu locali, an agens a patiente vicissim patiat. 5
Cum enim alteratio sit in qualitate quae intendi ac remitti potest, quae-
ritur an agens alterans alteretur modo aliquo a patiente et obtundatur, ut
an calidum agens in frigidum patiat simul a frigido, ita ut eius calor in
illa actione remittatur. Non est autem quaestio de agente remoto, sed de 10
proximo tantum, et quod conveniat in materia cum patiente, ut ipsemet Ari-
stoteles in memoratis locis nos expresse admonet, nam agens remotum non
est cum patiente coniunctum: ideo nihil ab eo recipere posse videtur, sed
|297 neque agens proximum quod non conveniat in materia cum | patiente, nam
caelum si immediate agere aliquid dicatur in his inferioribus, non patitur
vicissim ab eis, quia non conveniunt in materia, neque ipsum capax est illa- 15
rum qualitatum quas in illis producit, cum sit agens (ut vocant) aequivocum
et virtuale. Loquimur praeterea de agente per se, non de agente per accidens,
quale est agens per antiperistasin, nam calidum refrigerat, nec propterea
vicissim calefit. Neque loquimur de actione spiritali seu de alteratione per-
fectiva, qualis est sensus et intellectio, quoniam in hac non fit ulla reactio, 20
nec de ea unquam aliquis dubitavit, cum manifestum sit obiecta quae et sen-
sum et mentem movent non posse simul esse sentientia et intelligentia in
illomet actu quo movere dicuntur.

Non est etiam quaestio de movente per metaphoram dicto, sicuti cum
finis movere dicitur, ut cuilibet consideranti patet. Neque enim Aristote- 25
les unquam tale movens respexit, quando dixit omne movens physice in
movendo moveri.

Est igitur proposita quaestio de alteratione materiali, an agens per se et
proprie dictum, et patienti proximum et cum eo in materia conveniens, dum
in ipsum agit, ab eodem repatiatur. De motu etiam locali dubium est, quo- 30
niam Aristoteles de hoc maxime loqui videtur in tertio *Physicae auscultationis*,
dum inquit omne movens physice in movendo moveri,⁵ et aliis quo-
que in locis, quos postea perpendemus, expresse reactionem ponere vide-
tur etiam in motu locali. Propterea de hoc quoque aliqua nobis dicenda
erunt, iisdem tamen conditionibus constitutis quas de alteratione statui- 35
mus: loquimur enim de movente per se, et proximo patienti et conveniente
in materia cum illo.

5 Aristoteles, *Physica*, I11.2, 202a3–7 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 16, f. 91vH).

Caput II Argumenta quae reactioni refragantur

||428 Talem qualem diximus reactionem multa sunt argumenta quae de medio tollere || videntur, quorum aliqua praecipua quae rei declarandae occasionem dabunt in medium afferemus, reliqua apud alios legenda dimitemus.⁶

Primum est argumentum quo utitur Burlaeus in contextu 8 tertii *Physicorum*.⁷ Statuit in primis fundamentum, quod sumit ex Averroee in commentario 71 quarti *Physicorum*,⁸ quod etiam apud Aristotelem clare legitur in libro *De motu animalium*:⁹ actio non provenit nisi a victoria et excessu agentis respectu patientis. Et ex eo ita argumentatur: si duae res sumantur in quibus actio et passio esse debeat, ut portio ignis et portio aquae, hae vel aequales 10 habent vires, vel inaequales; si aequales, neutra in alteram aget, quia neutra altera vincit; si vero inaequales, illa quae validior est in alteram aget, sed vicissim haec ita illam non aget, quoniam, ut modo constitutum est et ut per se manifestum esse videtur, debilius in validius agere non potest.

Secundum est argumentum Calculatoris tale:¹⁰ posita reactione sequeretur idem moveri simul duobus contrariis motibus, et simul intendi ac remitti secundum eandem qualitatem, quod omnino absurdum est. Consequens autem deducitur, quia si ignis aquam calefaciat per aerem medium, et ab eadem aqua refrigerari dicatur, necesse est ut aer medius simul ab igni calefiat, et ab aqua refrigeretur, proinde ut eius calor simul intendatur ac remittatur. Praeterea, sic quoque idem consequens deducitur: si agat ignis etiam absque medio in aquam, necesse est ut pars ignis propinquior aquae prius repatiatur et refrigeretur ab aqua, quam pars remotior; illa igitur pars erit minus calida quam pars remotior quare calefiet ab illa, nam minus calidum respectu calidioris est instar frigidi; et una alteri continuata est: itaque pars 25 illa eadem ignis simul ab aqua refrigerabitur et calefiet ab alia eiusdem ignis parte.

|298 Tertio, data reactione fieret ut agens nunquam possit reddere patiens sibi omnino simile. Hoc autem est absurdum, quia nullum aliud esse videtur agentis consilium et scopus, quam sibi | simile patiens reddere. Consequens 30 probatur, quia si statuatur agens calidum ut quatuor, et patiens frigidum ut duo, scopus illius agentis erit illud patiens reddere calidum ut quatuor. Hunc

6 See Pomponazzi 2013: *De reactione*, I, ch. 1, pp. 582 ff.

7 Burlaeus 1589, III, t/c 8, co. 249–250; t/c 20–22, co. 269–273.

8 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, f. 161rA–F.

9 Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a5–27.

10 Swineshead (Calculator) 1520: f. 334b.

tamen non assequetur, sed frutrabitur, quia in illa actione et reactione calor agentis remittetur, et fiet calidum solum ut tria, deinde vero etiam ut duo. In fine igitur illius pugnae non erit amplius calidum ut quatuor, quocirca nec reddere poterit patiens calidum ut quatuor, quia nihil agit supra suarum virium gradum.

5

||429

Quarto, sint duo agentia contraria, ut ignis et nix, et ignis possit calefacere per distantiam decem pedum ad summum, nix vero refrigerare possit per distantiam duorum pedum tantummodo, igitur si quatuor pedibus distare invicem statuatur, aget ignis in nivem, nec repatietur ab illa, quare || non omne agens naturale in agendo repatitur.

10

Postremo, si talis reactio daretur, idem secundum idem et respectu eiusdem esset simul potestate et actu, quod nullo modo dicendum est, nam si agat ignis in aquam, et ipsam calefaciendo ab ea vicissim refrigeretur, aget quatenus calidus, proinde quatenus est actu, sed a frigido patietur etiam quatenus calidus: ergo eadem ratione qua calidus est, et aget, et patietur, et simul erit actu et potestate.

15

Caput III Variæ aliorum sententiæ et earum confutatio

Quamvis et verba Aristotelis tum in memoratis, tum in plerisque aliis locis satis aperte reactionem statuunt et testimonium sensus eandem confirmet—videmus enim contingere ut si quis manu calida rem aliquam frigidam apprehendat, tum eam calefaciat, tum simul ab eadem refrigeratur—, tamen argumenta prædicta apud complures tanti momenti fuere, ut eos coegerint ab Aristotelis sententia deviare in alias opiniones quæ omnes et earum impugnatio legi possunt in libro Petri Pomponatii, ego aliquas breviter referam.

20

25

Dixerunt quidam, ut horum argumentorum vim effugerent, dari quidem reactionem, ut Aristoteles asserit, non tamen secundum eandem contrarietatem, sed secundum diversas, ita ut possit ignis agens in aquam ut calidus in frigidam ab eadem repati ut siccus ab humida, at non ut calidus a frigida. Quia si calor ignis prævaleat frigori aquæ, agere tantum potest ignis in aquam, non aqua in ignem per contrarietatem calidi et frigidi. Sed si tunc eveniat ut humiditas aquæ præpolleat siccitati ignis, reaget aqua in ignem ut humida in siccum, sed ab eodem ut sicco non patietur, quoniam a debiliore in validius actio fieri non potest.

30

Sed hæc sententia et experientiae, et Aristoteli, et rationi adversatur. Nam experientia (ut modo dicebamus) docet fieri reactionem secundum eandem contrarietatem, nam si quis manu calida rem frigidam apprehen-

35

dat, simul eam calefacit et ab ea refrigeratur; ita si ferrum ignitum in aquam frigidam iniiciatur, calefacit illam et ab eadem refrigeratur, quae est reactio secundum eamdem contrarietatem. Hoc idem significavit Aristoteles in locis praedictis, si bene ipsius verba perpendantur.¹¹ Sed alius est locus omnium clarissimus in quarto libro *De ortu animalium*, capite 3, ubi dicit omne agens in agendo repati, et tum de motu locali, tum de alteratione haec exempla subiungit, ut pellens pellitur, et calefaciens refrigeratur:¹² ponit ergo in alteratione reactionem secundum eamdem contrarietatem.

Ratio quoque, quam loco suo considerabimus, hoc idem demonstrat. Nunc autem satis sit argumentum sumere a mistione: non posset enim fieri mistio sine reactione secundum eamdem^a contrarietatem, quia si ad mistionem con||grederentur ignis et aqua, et ignis ratione caloris ageret tantum, non pateretur, calor eius maneret integer. Sic etiam integra servaretur humiditas aquae, si aqua per humiditatem ita ageret in ignem, ut ab eius siccitate non pateretur; quare ad mediam temperiem qualitates elemen|torum non redigerentur, proinde nulla mistio fieret.

Aliqui vero alii, ut experientiae et verbis Aristotelis satisfacerent, ad hoc confugerunt, quod si reactio est quidem primo secundum diversas contrarietates, sed secundo et per quamdam sequelam est etiam secundum eamdem contrarietatem—si namque ignis per calorem agat in aquam ut frigidam et ab eadem ut humida repatiatur ut siccus, labefactatur simul et imminuitur etiam calor ignis per quamdam sequelam ex labefactione^b siccitatis coniunctae—, calefacit igitur aquam et ab eadem refrigeratur secundo, quatenus imminutionem siccitatis consequitur imminutio caloris.

Sed neque hoc defendi potest. Primum quidem quia eorum dictum est omnino arbitrarium et omni carens ratione. Nulla enim adest ratio cur ad siccitatis imminutionem labefactetur calor, siquidem calor non postulat necessario siccitatem, cum possit aequae existere cum humiditate, ut in aere patet, qui est naturaliter calidus et humidus. Deinde, quia nulla daretur reactio inter elementa symbolam qualitatem habentia, nam si aer ut calidus agat in aquam ut frigidam, non potest ab eadem repati ut ab humida, cum et ipse sit humidus: non est igitur verum id quod Aristoteles dicit, omne agens physicum in agendo repati.¹³ Non est etiam dicendum Aristotelem in praedictis

^aeam 1607. ^blabefactione 1607.

11 See above ch. 1.

12 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b15–769a6.

13 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a20–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 8, f. 88vH–I); Aristoteles, *Physica*, III.2, 202a3–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 16, f. 91vH); Aristoteles,

locis hoc intelligere: quando enim dicit calefaciens refrigerari, non potest intelligere nisi per se, quoniam illa quae sunt per accidens in disciplinis non considerantur. Hoc etiam patet in exemplo motus localis adducto ab Aristotele: nam dicit pellens pelli, quod quidem non potest esse per accidens, sed per se et primo, quia ne fingi quidem potest alia loci contrarietas secundum quam illa reactio fiat. Quare etiam quando dicit calefaciens refrigerari, intelligit per se et primo secundum eandem contrarietatem. 5

Haec omnia quidam alii considerantes et tueri volentes reactionem per se secundum eandem contrarietatem, confugerunt ad reactionem privativam; positivam enim nullo pacto admittere voluerunt. Positivam reactionem ipsi vocant quando et calidum agit in frigidum imprimendo aliquid caloris, et frigidum eodem tempore vicissim in calidum imprimendo aliquid frigoris. Privativam autem reactionem vocant illam quae in sola patientis resistentia consistit, et hanc isti solam admittunt, quia licet hoc calidum sit validius hoc frigidum, et in ipsum agat, nec ab eo aliquid recipiat, ipsum tamen frigidum, antequam destruat, resistit aliquamdiu, et retardat actionem calidi agentis: || quodlibet enim nititur se conservare quantum potest. Sed positivam reactionem impossibilem esse dicunt, quam sententiam tandem secutus est Augustinus Suessanus in suis commentariis in tertium^a *Physicorum*, ut videre est in contextu 11 eius libri, ubi fatetur se hac in re sententiam mutasse:¹⁴ cum enim in primi libri *De ortu et interitu* positivam reactionem tutatus esset, inquit se postea eam sententiam deseruisse, et ductum esse hoc potissimum argumento, quia si agens est tantae potentiae ut possit vincere et destruere penitus aliquod patiens, debet etiam tantam habere vim, quae sufficiat ad se defendendum ne ab illo aliquid patiat. Quod quidem argumentum in idem cadit cum primo a nobis antea adversus reactionem adducto. 10 15 20 25

Sed huic sententiae, ut antea diximus, et experientia, et ratio, et testimonium Aristotelis refragantur. Quod enim ad experientiam attinet, vana est Suessani fuga, cum dicit aquam ferventem non esse calidam, sed videri calidam propter vapores in ea existentes. Hoc enim dicere est negare aquam posse alterari, quod manifeste repugnat communi philosophantium consensio- 30
sioni. Omnes enim concedunt elementa posse etiam alterari ad contrarias qualitates absque mutatione substantiae. Quemadmodum igitur aer servata

^atertium] secundum 1607 1590^v.

De generatione et corruptione, I.7, 324a29–324b4 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 53, f. 363vB–D).

14 Nifo 1569, III, p. 224a–b.

substantia sua potest et calidus et frigidus fieri, sic etiam aqua: propterea negandum non est ipsam quoque aquae substantiam a ferro ignito aliquid recipere caloris, quem postea consequatur conversio tenuiorum aquae partium in vaporem. Sed si argumentum ab aqua ad aerem transferatur, nullus
 |300 Suessano locus confugiendi relinquitur, ut consideranti manifestum est. 5

Similiter vanum est id quod ipse dicit de glacie apprehensa manu calida: negat enim fieri simul utramque actionem, et inquit refrigerari prius manum a glacie, postea vero transmitti ab anima novos spiritus, a quibus glacies calefit, et ita non eodem tempore actionem et reactionem fieri, sed diversis. Attamen nemo est qui non videat utramque fieri simul: statim enim calefit
 10 glacies a manu, quod et sensu cognoscitur et ratione comprobatur, quia si glacies retinens frigus suum non calefit a manu calida, minus potest calefieri postea a manu refrigerata, et credendum est spiritus calidos interna potius petere, quam ad manum transmitti, dum statuitur integrum manere glaciei frigus. 15

Nititur etiam Suessanus solvere argumentum quo supra usi sumus a mistione acceptum, et inquit remissionem qualitatum elementarium in mistione non fieri ex mutua earum inter se actione ac reactione, sed fieri ab agente generante mistum, aut ab aliquo caelesti influxu, nam censuit Aristoteles ipsas elementares qualitates esse proximum agens in mistione; et
 20 ut concedamus ab aliquo etiam externo posse mistum tanquam ab agente proximo generari, negari tamen in philosophia peripatetica nullo || modo potest ex mutua etiam elementorum actione posse mistionem absolvi. Quod vero de influxu dicit ita vanum est, ut confutationem non mereatur: certum enim est influxus ab Aristotele non admitti, neque ipsemet Suessanus
 ||432 id quod dicit intelligit: nam simpliciter ad influxum confugere absque ulla ipsius influxus declaratione nil aliud est quam dicere id fieri ab aliqua causa quae ignoratur. 25

Clara etiam sunt Aristotelis verba antea memorata.¹⁵ Aristoteles enim non dicit patiens resistere tantum agenti, sed dicit calefaciens refrigerari, quae
 30 est absque dubio reactio positiva. Praeterea, uti possumus contra Suessanum tali argumento: si reactio quam Aristoteles ponit non est intelligenda nisi privativa, sequeretur dari reactionem etiam inter illa quae non conveniunt in materia, ut inter caelum et inferiora corpora. Etenim haec quoque

15 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a20–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 8, f. 88vH–I); Aristoteles, *Physica*, III.2, 202a3–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 16, f. 91vH); Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324a29–324b4 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 53, f. 363vB–D).

resistunt actioni caelestium, et eam retardant resistendo: aqua enim resistit omni calefacienti, non solum igni, sed etiam caelo, quare si dicere liceret calefaciens refrigerari a patiente ratione solius resistentiae, quae dicatur appellari refrigeratio, etiam caelum dici poterit a corporibus inferioribus per resistentiam refrigerari. Hoc tamen nemo sanae mentis diceret, et consequens apud Aristotelem est manifeste falsum, qui omnino negavit corpora inferiora in caelum reagere, et in contextu 53 primi libri *De ortu et interitu* aperte dixit nullam dari reactionem inter illa quae in materia non conveniunt.¹⁶ Ex his igitur patet negandam nullo pacto esse reactionem positivam, sed solum cogitandum quomodo difficultates quae illam de medio tollere videntur solvendae sint. 10

Caput IV Quid sit agere, quid pati, quid reagere, et quid repati, et cur reactio sit necessaria

Quoniam igitur omnes hae opiniones falsae sunt, et in eas illi inciderunt, quoniam argumenta a nobis antea adducta solvere nequiverunt, nos in eo laborare oportet, ut posita vera reactione positiva per se secundum eandem contrarietatem, ut eam Aristoteles posuit, omnia adversantia argumenta solvamus. 15

Ante omnia declarandum accuratius est quid sit agere, quid pati, quid reagere, et quid repati, et quot modis dicantur haec omnia quatenus secundum qualitates considerantur, nam praecipue de alteratione est nobis proposita disputatio. Agere est movere ad contrariam patienti qualitatem, sic pati est mutari ad contrariam qualitatem. Hanc autem non ea ratione dicitur agens imprimere, seu tribuere patienti, quod illam inducat, sed quod educat de potestate ad actum. | Non enim dicendum est calidum agens tribuere patienti suummet calorem eundem numero, siquidem non potest accidens migrare de subiecto in subiectum. Sed per calorem quem habet || educit alium calorem similem de potestate patientis ad actum, et hoc modo dicitur imprimere contrariam qualitatem. Haec autem actio sumi potest duobus modis, uno modo pro impressione alicuius gradus qualitatis absolute, altero modo pro actione perfecta, quae est cum victoria agentis adversus patiens. 20 25 30

Exemplis res clarior fiet: aliquis manu calida parvam glaciei particulam apprehendit; certum est glaciem illam in initio non solum calefieri a manu,

16 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.7, 324a29–324b4 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, 1, t/c 53, f. 363vB–D).

sed etiam e contrario manum refrigerare, et in ea producere aliquid frigoris. Ad hoc enim ostendendum ita sufficiens est testimonium sensus, ut quisquis id inficietur is sensu indigere dicendus sit. Procedente autem actione absorbitur glacies, et totum eius frigus destruitur a calore manus superante. Dum igitur actio sumitur pro impressione alicuius gradus qualitatis, tum manus agit in glaciem, tum glacies in manum. At si totam ab initio ad finem actionem illam et passionem spectemus, manus potius quam glacies vocabitur agens, glacies vero patiens, quia calor manus frigus glaciei superavit.

Quando igitur cum Aristotele dicimus actionem non fieri nisi ab inaequali superante,¹⁷ id intelligendum est de tota et completa actione, quae est cum victoria agentis, sed non de qualibet actione indistincte. Quando enim in contrariorum pugna unum debet alterum vertere in suam naturam, id facere non potest nisi praevaleat et maiorem habeat vim quam alterum. Attamen si initium tantum actionis et pugnae consideremus, negare non possumus etiam debilius agere in validius, ut modo de parva glacie dicebamus, etiam si in fine pugnae totum glaciei frigus a calore manus victum sit. Hoc nisi concedamus, cogimur in hoc absurdum incidere, quod plures inani ratione coacti confiteri ausi sunt, quod si duo contraria aequales vires habentia sumantur et unum alteri apponatur, ut portio ignis et portio aquae, quibus et intensio- nis graduum, et magnitudinum habita ratione aequales prorsus sint vires, neutrum aget in alterum. Hoc enim dicere est absurdum manifestissimum: qui enim fieri potest ut duo extreme contraria activa et passiva invicem secundum proprias naturas et se mutuo tangentia ita otiosa maneant, ut neutrum in alterum agat? Fieri quidem non potest ut alterum vincat alterum, et in suam naturam convertat, necessarium tamen est ut pugnent et in se invicem agant, idque negare est mistionem penitus de medio tollere, sicut antea dicebamus. Quando enim unum contrarium tanto excessu praevalet alteri ut mutet illud in suam naturam, tunc certum est non fieri mistionem, sicut ait Aristoteles in calce primi libri *De ortu et interitu*,¹⁸ sed quando viribus quodammodo aequantur, id est, vel aequales habent vires, vel non tanto discrimine inaequales, ut unum possit alterum penitus in suam naturam mutare, tunc || mutant se mutuo ac distrahunt a propriis naturis, et transeunt in unam quamdam naturam mediam: haec enim est mistio. Sic itaque dicendum est quando in fine pugnae unum vertit alterum in seipsum: necesse

||434

17 See Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a5–27; Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, f. 161rA–F.

18 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b14–21 (Aristoteles 1562, V: *De gen et corrupt.*, I, t/c 90, f. 370vH–I).

enim est ut in principio agant in se mutuo, licet unum debiliter, alterum autem vehementius, nam in mistione quoque hoc evenit. Cum enim unum miscibilium validius sit, magis mutat alia, quam mutetur ab illis, quo fit ut illud medium quod per misionem generatur magis ad eius naturam vergat, quam ad naturas aliorum.

5

Huiusce autem rei vera ratio ea est quam Aristoteles adducit in contextu 8¹⁹ et 16²⁰ tertii *Physicorum*. Causa enim cur multa invicem agant et patiantur est quia singulum est simul potestate et actu respectu diversorum. Id enim quod est frigidum actu est potestate calidum, et id quod est actu calidum est frigidum potestate. Contraria namque versantur in eodem subiecto; et ubi unum est actu, ibi necesse est alterum esse potestate. Quoniam igitur
 |302 agere est formae, pati vero est materiae, et | res agit quatenus est actu et patitur quatenus est potestate, necesse est ut admoto agente actu tali ad patiens potestate tale fiat actio. Quando igitur admovetur ignis aquae, necesse est ut actu calidum agat in calidum potestate, et ut actu frigidum agat in frigidum potestate, ut etiam in contextu 77 primi libri *De generatione* Aristoteles dicit.²¹ Nec refert dicere alterum altero valentius esse: hoc enim facit quidem ut in fine pugnae unum alteri succumbat, sed per hoc non stat quin antea debilius quoque agat in alterum quod validius est, ut si ignis in aquam agat et validior esse statuatur, necesse est ut tum ignis tanquam actu calidus agat in aquam ut potestate calidam, tum aqua tanquam actu frigida agat in ignem ut potestate frigidum. Materia enim quae actu sub calore est potestatem habet recipiendi frigus, et materia quae est actu sub frigore potestatem habet recipiendi calorem. Etenim si ignis per formam suam et ageret et pateretur, utique nulla fieri reactio posset, quia frigus aquae non posset agere in calorem ignis potentiorum. At non ita sese res habet: ignis enim non per formam patitur, sed per formam agit, per materiam vero patitur. Quoniam igitur a nulla forma, a nulla qualitate materia abhorret, sed aequam habet potestatem recipiendi omnes, ideo apta est pati etiam a debili aquae frigore, cum ipsa sit frigida potestate. Quamobrem necesse est ut in initio pugnae remittatur tum frigus aquae per actionem ignis, tum calor ignis per reactionem aquae; magis tamen remittatur frigus aquae, quia ignis vehementius agit; ideo perseverante pugna augetur continue excessus caloris ignis ad frigus aquae, et semper vehementior fit actio, debilior autem reactio, quia necesse

10

15

20

25

30

19 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a20–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 8, f. 88vH–I).

20 Aristoteles, *Physica*, III.2, 202a3–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 16, f. 91vH).

21 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.9, 326b29–36 (Aristoteles 1562, v: *De gen et corrupt.*, I, t/c 77, f. 367vK–L).

||435 est tamdiu reactionem durare, quamdiu durat actio. Nam actio tunc ces||sat,
 quando patiens omnino succubuit agenti, tunc autem reactio cessat, quia
 dum patiens habuit aliquid virium, quamvis id minimum fuerit, per illud
 necesse fuit ut reageret tanquam actu tale in agens tale potestate. Neque
 dicendum est actionem agentis fieri continue debiliorem, quod per repas- 5
 sionem vires agentis imminuantur, propterea quod si imminuuntur agentis
 vires, magis imminuuntur vires patientis, proinde vehementior semper fit
 actio, quia crescit continue excessus virium agentis ad vires patientis.

In comparandis autem inter se agentis ac patientis viribus non sola atten-
 denda est intensio graduum, sed etiam extensio magnitudinum. In maiore 10
 enim corpore vis maior inest, ideo contingere potest ut contrarium remis-
 sius vincat alterum contrarium intensius propter excessum magnitudinis,
 nam multum vini extinguit parvum ignem, licet vinum sit minus frigidum,
 quam ignis calidus, et minus humidum, quam ignis siccus. Ex his igitur patet,
 si actio sumatur ample pro impressione alicuius gradus qualitatis, non fieri 15
 actionem ignis in aquam absque eiusdem aquae reactione in ignem, nec
 manum per calorem agere in glaciem apprehensam, quin glacies quoque
 per frigus eodem tempore in eandem manum reagat. Si vero totius pugnae
 finem et alterius victoriam spectemus, manifestum est manum dici agen- 20
 tem et glaciem patientem. Neque hac ratione potest fieri reactio, quia eadem
 glacies non potest simul vinci et vincere; et in hoc sensu verum est dictum
 Aristotelis et Averrois: actio non fit nisi ab inaequali superante.²² Non potest
 enim agens convertere patiens in suam naturam, nisi illo validius sit. Remitti
 tamen et obtundi potest etiam validius a debiliore.

Reactio igitur nil aliud est quam retributa seu reciprocata actio: si namque 25
 hoc in illud agere dicatur, illud in hoc dicetur reagere; sic repassio est recipro-
 cata passio. Sumi autem possunt tum late, tum stricte: late enim sumuntur
 dum nullo considerato discrimine agentis et patientis, utrumque dicimus
 reagere, et utrumque repati; proprie vero, quando id quod in actione princi-
 palius est et vincit, vocatur agens, alterum autem vocatur patiens: sic enim 30
 patienti reactio attribuitur et agenti repassio. Sicut enim alterum solum
 vocatur agens, quatenus principalius est, ita reliquum, tanquam debilius,
 vocatur reagens; et e converso hoc idem vocatur patiens, agens vero princi-
 palius repatiens potius dicitur, quam patiens, ita ut reagere proprie significet
 |303 secundario agere, et repati secundario pati. 35

Principalitas tamen ex qua alterum potius quam alterum solet appel-
 lari agens, duplex est: vel enim solum agendi vigorem respicimus, et ita id

22 Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a5–27; Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, f. 161rA–F.

quod validius est vocamus absolute agens, id autem quod invalidius absolute patiens; vel solam intentionem seu scopum^a attendimus in appellando agente, ut quando aquam igni infundimus ad illum extinguendum, aqua dicitur agens, et ignis patiens, etiam si quandoque contingat ut aqua infusa nequeat ignem extinguere, sed ab illo potius absumatur. Tunc igitur si respiciamus id quod est validius ignis dicetur absolute agens et aqua patiens; si vero consilium, scopumque infundentis, aqua dicetur agens et repatiens, ignis vero patiens et reagens. Hoc spectasse videtur Aristoteles in quarto libro *De ortu animalium*, capite 3, dum dixit contingere quandoque ut agens magis repatiatur, quam agat.²³ Nam si magis repatitur, invalidius est, sed tamen vocatur agens ratione scopi et intentionis, secundum quam debebat esse validius.

Sic igitur patet quid sit agere, quid pati, quid reagere, et quid repati, et quot modis dicantur, et cur necesse sit agens proximum repati et patiens reagere. Ratio namque est quoniam agens non solum est actu ratione propriae qualitatis, sed est etiam potestate respectu contrariae, ideo necesse est ut in agendo ab illa repatiatur, quia necessarium est ut id quod est potestate tale patiatur ab eo quod est actu tale, si illi adiungatur.

Caput v Quid sit resistantia et unde proveniat

Considerandum praeterea est quid sit resistantia, qua de re maior nos difficultas manet, cum multi multa dixerint, nemo tamen eam plene declarasse videatur. Pomponatius in libro suo *De reactione* probare contendit resistere non esse agere, neque esse pati, sed solum esse impedire ne agens agat in id in quod agere nititur, hoc autem vel absolute et perfecte, vel aliquatenus, et (ut aiunt) secundum quid. Nam si digito ferrum premamus, ferrum perfecte resistit, quia nulla ex parte comprimitur; si vero premamus ceram, comprimimus quidem, sed cum aliqua mora, quo fit ut actio illa retardetur modo magis, modo minus, pro maiore vel minore resistantia rei pressae, quae imperfecte et secundum quid resistere dicitur, quatenus non sinit se statim pelli, et moram aliquam ac difficultatem modo maiorem, modo minorem in illo motu ponit. Nil igitur aliud est resistantia, quam impedimentum.²⁴

^ascopum 1607] sopum 1590^v.

23 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b15–769a6.

24 See Pomponazzi 2013: *De reactione*, II, ch. 3, pp. 758–762.

Haec Pomponatii sententia a posterioribus improbat, quod ignotum per ignotius declarare videtur. Dicit enim resistere esse impedire, sed adhuc dubium manet quid sit impedire, si neque est agere, neque pati. Hanc difficultatem vidit quidem Pomponatius, sed se ab ea explicare non potuit. Cum enim ad hoc declarandum multa dixerit, tamen ex eius dictis non apparet quid sit impedire, cum ipse non declaret in quam categoria statuendum sit. Dum autem in quo genere impedimentum sit ignoramus, ipsius quoque resistentiae genus ignoramus. Ignorato autem rei genere nihil de ipsius rei essentia nosse possu||mus.

Quidam recentiores resistentiam redigunt ad secundam speciem qualitatis, quae dicitur potentia vel impotentia naturalis. Nam resistentia quam ferrum facit secanti nil aliud esse videtur, quam impotentia naturalis patiendi ab agente secare nitente; et dicere ferrum resistere secanti idem videtur ac dicere non posse seu non facile posse secari, quemadmodum paleam non resistere igni est facile pati ab igni.

Sed haec sententia, quamquam pri||mo aspectu aliquid habet probabilitatis, tamen si bene perpendatur, vera non est, quoniam non idem est potentia agendi atque agere actu, nec potentia patiendi ac pati actu. Nam potentia agendi et potentia patiendi est in secunda specie qualitatis, sed actu agere et actu pati non sunt qualitates, cum manifestum sit haec habere proprias categorias actionis et passionis. Ita potentia resistendi potest vocari qualitas secundae speciei: est enim potentia non patiendi. At actus ipse resistendi non est qualitas, sed quoddam aliud, et videtur evitari non posse quin sit agere vel pati, ut vox ipsa significare videtur.

Ob id recentiores quidam haec considerantes dixerunt resistentiam esse in categoria actionis, et pro hac sententia adduxerunt verba Aristotelis in memoratis locis, praesertim quarto *De ortu animalium*, capite 3, ubi dicit calefaciens refrigerari.²⁵

Sed isti resistentiam cum reactione confuderunt, nam positivam reactionem esse actionem quis negare potest? Videntur autem ipsimet suam sententiam evertere et errorem suum patefacere, dum in illis quae agendi vim non habent asserunt dari resistentiam, eamque non esse amplius in genere actionis, sed in secunda specie qualitatis, quae dicitur impotentia naturalis. Dum enim fatentur dari resistentiam sine aliqua actione, fatentur etiam esse quiddam diversum a reactione. Itaque etiam in illis quae reagunt aliud est resistentia, aliud reactio, proinde non potest resistentia poni in categoria actionis.

25 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b15–769a6.

Quidam vero alii recentiores reprobant quidem et ipsi sententiam Pomponatii, tanquam non declarantis quid sit resistere, tamen ipsi postea in eumdem errorem labuntur. Multa enim dicunt pertinentia ad docendum cur fiat resistentia, sed in quonam genere sit non declarant, quare adhuc quid sit ignoramus.

5

Nobis igitur considerandum manet quid sit resistere, nam cognita eius essentia facilius postea erit causam investigare et adducere. Credo resistentiam in nulla esse categoria directe, neque esse aliquid positivum, sed privativum, proinde per reductionem tantum esse in generibus actionis et passionis. Est enim privatio quaedam actionis et passionis, ut considerantibus potest esse manifestum, quia nil aliud est agenti resistere, quam non pati ab illo, proinde et ipsum agens non agere, si perfecte illi resistatur ne agat. Vel si quadantenus tantum illi resistatur, est non facile pati, proinde
 ||438 agens non || facile agere. Est igitur per reductionem proprie in categoria passionis, et respectu agentis est etiam modo aliquo in categoria actionis. Propterea optime naturam resistentiae declarasset Pomponatius per verbum “impedire” si declarasset quid sit impedire et dixisset esse quid privativum, non positivum, nam dicere parietem impedire ne Sol me calefaciat non est dicere aliquid positivum quod insit parieti, sed solum est dicere me non pati a Sole, et Solem in me non agere: sic dicere nimiam distantiam impedire ne ignis aliquis me calefaciat est dicere distantiam loci facere privationem actionis in igne, et passionis in me. Hoc idem dicendum est de illo quod non sit penitus impediens, sed secundum quid, ut consideranti patet. Quoniam igitur resistentia impedimentum quoddam est, ut recte Pamponatius dixit,²⁶ impedimentum autem est privatio, quod ipse videtur ignorasse, considerandum est undenam proveniat hoc impedimentum quod vocatur resistentia, quandoquidem privationes quoque causam aliquam habent. Certum est materiam non posse huius impedimenti causam esse: nam si resistentia est privatio passionis, natura autem materiae est prima radix et prima causa omnis passionis, non potest eadem esse causa
 30 impediendi passionem, sed potius promptissima est ad quodlibet patendum.

10

15

20

25

30

Relinquitur ut causa resistentiae sit forma, qua in re concordēs esse omnes videntur, sed in modo dissident. Aliqui enim considerantes esse officium formae agere, necessarium esse putarunt ut quantum activa quaelibet forma est, tantum sit etiam resistitiva; quam sententiam si admitteremus, sequeretur debuisse ignem iampridem omnia consumpsisse et in ignem

35

26 See Pomponazzi 2013: *De reactione*, II, ch. 3, p. 760.

mutasse; cum enim maxime omnium sit activus, si esset etiam maxime
 |305 omnium resistitivus, nulla | afferri posset ratio cur non sint omnia in ignem
 mutata. Quoniam igitur ad servandum elementorum aequilibrium pro ipso-
 rum conservatione necessarium fuisse videtur ut maxima actio cum minima
 resistantia coniungeretur, et maxima resistantia cum minima actione, ideo 5
 alii dixerunt in qualitatibus elementorum duos esse ordines inter se con-
 trarios, unum actionis, alterum resistantia. Et in actione primum locum
 obtinere calorem, qui maxime omnium qualitatum est activus, secundum
 vero frigus, tertium humiditatem, quartum demum siccitatem, quae minime
 omnium est activa. Huic contrarium statuunt ordinem resistantiae: siccita- 10
 tem enim maxime resistere dicunt, aliquanto minus humiditatem, adhuc
 minus frigus, minimam autem resistendi vim obtinere calorem.

Mihi tamen videtur haec sententia urgeri eadem difficultate: sequere-
 tur enim similiter ignem iampridem omnia consumere debuisse, cum per
 |439 calorem sit maxime activus et per siccitatem maxi||me resistitivus. Quam- 15
 vis enim non per calorem resistat, tamen satis est si resistat per siccitatem,
 ne ab aliis elementis mutetur. Non facit enim calor ne resistat per siccita-
 tem, sicut etiam siccitas, cum parum activa sit, non propterea facit ne per
 calorem maxime agat. Attamen videmus ignem, etsi maxime siccum, mini-
 mam tamen resistendi vim habere. Igitur non recte in siccitate constituitur 20
 maxima resistantia.

Alia multa quae ab aliis dicuntur omitto, quoniam omnia apud Pompona-
 tium et alios legi possunt. Dicam quid ipse sentiam, et aliqua aliorum dicta
 recipiendo, aliqua etiam quae ab aliis dicta non sunt adiiciendo, nitar huius- 25
 sce rei veritatem reddere manifestam.

Resistentiam provenire a forma, ut multi dicunt, omnino confitendum
 esse arbitror ob rationem ante adductam, sed vanam esse puto nonnullor-
 um additionem, qui dicunt resistantiam fieri tum a forma, tum ab anne-
 xis, hoc est, ab affectionibus et accidentibus subiecti, quae sunt coniuncta
 cum forma, nam ab his quoque fit resistantia: ut ignis in ferro magis resistit, 30
 quam extra ferrum, idque non propter formam ignis, sed propter densitatem
 materiae, sic terra propter densitatem maxime resistit aliis elementis. Dan-
 tur igitur aliqua accidentia in subiecto patiente quae faciunt ut illud aegre
 patiatur et agenti resistat. Ego autem arbitror soli formae esse resistantiam
 attribuendam: accidentia enim vel insequuntur formam, ut densitas terrae, 35
 vel illi penitus accidunt, ut densitas igni existenti in ferro. De illis quidem
 quae formam insequuntur clara res est: forma enim ut non agit extra nisi
 per accidentia media, ita neque resistit actioni agentis externi nisi per acci-
 dentia consequentia. Dicere igitur haec resistere agenti est dicere formam
 per haec. Actio enim magis est tribuenda primario agenti, quam secundario, 40

ut ait Aristoteles in contextu 33 octavi *Physicorum*,²⁷ quia causa secundaria non per vim propriam agit, sed per vim causae primariae. Si vero accidentia formam non insequantur, sed extranea sint, ab his non fit resistentia nisi per accidens. Per se enim semper fit a forma, ut in exemplo ab his adducto notare possumus: densitas enim ferri nihil conferret ad resistentiam ignis nisi ignis 5 suapte natura resisteret extinguenti; quoniam igitur praecipuum resistens est forma ignis, densitas autem ferri facit ut in parva illa mole sit constipatum multum ignis, et a multo igni maior fit resistentia, quam a paucis, ideo densitas facit ut ille ignis magis resistat. Proinde non per se resistit, sed per accidens, quatenus facit ut ibi sit multum ignis, qui secundum propriam 10 naturam resistit. In multo enim quam in paucis maior vis inest, ut agendi, ita et resistendi.

Alium quoque errorem mihi videntur istimet committere, dum declarant quomodo forma faciat resistentiam. Dicunt enim formam resistere agendo, 15 et eius resistentiam esse actionem quod declarant exemplo illius qui gladio ictus inimici reiiciat. Agendo enim resistit, et illa actione vires etiam inimici obtundit. Sic ergo et quando agit ignis in aquam dicitur aqua resistere et actionem ignis retardare, quatenus reagendo minuit calorem ignis. Resistit 20 enim dum vires agentis reddit debiliores. Cum igitur haec | resistentia sit actio quaedam, hinc colligunt de hac actione verum esse id quod aliqui dixerunt, quamlibet formam tantam habere vim resistendi, quantam habet agendi.

Sed meo quidem iudicio hoc nulla ratione probandum est, quia sic non distingueretur resistentia a reactione positiva. Distinguitur tamen, quia resistentiam concedunt omnes, reactionem non omnes. Quocirca illi qui talem 25 reactionem negant, negarent etiam resistentiam in tali reactione constitui, cum resistentiam concedant. Praeterea, hanc non possumus appellare resistentiam nisi per accidens, quia per se et primo non est nisi actio. Hanc autem consequitur ut imminuatur proportio agentis ad patiens, ita ut minus agat. Quare haec improprie vocatur resistentia, ut ait Pomponatius in capite 30 5 secundae sectionis libri sui:²⁸ non enim immediate resistit patiens agenti, sed quatenus obtundendo eius vires ab eo minus patitur. Adde quod non semper verum est id quod ipsi dicunt, per hanc reactionem imminui proportionem agentis ad patiens; imo frequentius evenit ut augeatur: nam si agens sit validius patiente,^a augetur ista proportio, quia magis imminuitur 35

^apatientis 1607.

27 Aristoteles, *Physica*, VIII.4–5, 255b31–256a12 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 33, f. 371vI–L).

28 See Pomponazzi 2013: *De reactione*, II, ch. 5, pp. 764–768.

ab agente vis patientis tum activa, tum resistitiva, quam a patiente imminuatur vis agentis per reactionem.

In eo praeterea hi^a decepti sunt, quod non viderunt alium magis proprium resistendi modum quo forma absque ulla actione resistere dicitur, isque non fuit omnibus incognitus, ut apud Pomponatium legere possumus.²⁹ Aliqui enim considerarunt quamlibet formam habentem contrarium praeditam esse duabus viribus, quae confundendae non sunt: est enim tum activa in contrarium, ut calidum in frigidum, tum suiipsius conservativa, et se conservare nititur quantum potest, ideo conatur actionem agentis non admittere, et vel omnino impedit ne agat, vel saltem quadantenus actionem eius retardat, et hac ratione resistere dicitur, etiam nulla eius reactione considerata. Huius igitur impedimenti nulla alia est afferenda causa nisi ipsa formae natura, quae se conservare volens non statim admittit actionem agentis a qua necesse est imminui ipsius vires, ac tandem etiam destrui. Haec proprie resistentia dicitur propulsatio quaedam actionis absque ulla reactionis consideratione, et propulsatio talis quae non habet aliud esse quam privativum. Est enim tantummodo actionis non admissio sive non passio, et insequitur naturam formae nitentis se conser||vare, et est diversum quiddam a reactione, quod quidem illi qui dixere non dari positivam reactionem, sed privativam, cognovisse videntur. Etsi enim in eo sunt reprehendendi, quod positivam non concesserunt, in hoc tamen optime senserunt, quod hanc ab illa differre existimarunt, et quod hanc vocarunt privativam, quia revera nil aliud est resistentia, quam privatio, licet positivam formae naturam insequatur.

Differre autem a reactione resistentiam testatur experientia, qua etiam ostenditur falsitas sententiae illorum qui dicunt quamlibet formam habere tantam resistendi vim, quantam agendi. Terra enim magnam vim resistendi habet, quia in ignem etiam iniecta non absumitur, agit autem debiliter. Sic res terrae, ut lapis, plurimum resistunt, parum autem agunt, contra vero ignis plurimum agit, parum resistit, quia facile extinguitur. Patet igitur res non tantam habere vim resistendi, quantam habent agendi. Patet etiam dari vim resistendi quae non est vis activa, sed alia quaedam sine actione. Hoc autem factum est a natura propter rerum conservationem, quia sic servatur aequalitas virium in rebus activis et passivis, quae non in eo consistit, ut aequas agendi vires habeant, sed ut quantum haec activa est, tantum sit illa resistitiva, ut quantum activus est ignis, tantum est terra resistitiva, et

^ahi om. 1607.

quantum activa terra, tantum resistitivus ignis. Se igitur servantur, nec unum ab altero absumitur nisi cum portiones ita inaequales sumuntur, ut propter maiorem quantitatem alterum habeat maiorem agendi vim, quam alterum resistendi: tunc enim praevallet ac destruit illud.

Ob aliam quoque rationem non debuit quodlibet aequas habere vires ad
 |307 se tuendum et ad alia opprimenda. Quemadmodum | enim^a scribit Aristoteles in libris *De partibus animalium*,³⁰ natura nihil facit supervacaneum, ob
 idque dedit singulo animali unum tantum instrumentum ad se tuendum, non plura, ut equis pedes posteriores, bobus cornua, canibus dentes, et aliis alia; supervacaneum enim fuisset equis dare etiam dentes ad mordendum
 idoneos. Hoc idem de elementis ac de mistis inanimatis, quae elementorum naturas redolent, dicendum est; haec enim omnia se conservant vel destruendo alia, vel aliis opprimere nitentibus resistendo, et eorum actionem non recipiendo, quae duae conditiones nulli simul datae sunt summae, sed una tantum summa, vel duae mediocres. Terra enim maxime resistit
 actioni externae, sed minimam agendi vim habet, contra ignis plurimum agit, minimam habet resistendi vim, elementa vero media utrumque habent mediocriter. Videtur tamen aqua plus agere quam resistere, et aer plus resistere quam agere. Et horum omnium causa (ut ego arbitror) non in singulam elementarem qualitatem referenda est—qua in re plures decepti sunt dicentes
 ||442 calidum esse maxime activum, siccum || vero maxime resistitivum, et alia similiter—, sed in varias primarum qualitatum coniugationes: calidum enim cum sicco magnam agendi vim habet, minorem cum humido; videtur enim humiditas vires caloris obtundere, nec posse pati summum calorem, contra vero frigus magis agit cum humido, quam cum sicco, ideo magis est activa
 aqua, quam terra; sic calidum cum sicco parum resistit, cum humido multum; contra vero frigidum cum sicco plurimum resistit, cum humido minus.

Haec autem omnia dicentes, dicimus formas elementorum et agere, et resistere per medias qualitates quae eas insequuntur, sicut antea dicebamus. Neque est unquam praetermittendum id quod antea monuimus, maiorem
 et minorem tum actionem, tum resistantiam non solum a naturarum diversitate provenire, sed etiam a diversis quantitibus eiusdem naturae. Magis enim agit et magis etiam resistit maior terra, quam minor, et maior ignis, quam minor. Ideo fieri potest ut plus agat magna terra, quam parvus ignis, quia multiplicantur vires per quantitatis incrementum, licet gradus non
 intendatur. Idem enim est gradus caloris in magno igni, atque in parvo. Nec

^aenim *om.* 1607.

30 See Aristoteles, *De partibus animalium*, 11.13, 658a8–9.

dicere possumus in maiore esse maiorem calorem, si uterque est summus calor, sed dicere tamen possumus in igne maiore esse plus caloris quam in minore, ideo alicuius patientis vires minor ignis superare non poterit, maior tamen poterit. Nam si quantitas duplicetur, crescit proportio, et fit tanquam duorum ad unum, quae prius erat tanquam unius ad unum, si prius aequales vires habebant; sicuti si tres sint homines aequalis roboris inter se, et eorum duo invicem pugnent, neuter alterum vincet, sed si duo simul iuncti pugnent cum tertio, facile eum superabunt, quia plus roboris habent duo simul sumpti, quam unus. 5

Caput VI Collectio totius veritatis de reactione in motu alterationis 10

Ex his omnibus quae hactenus declarata sunt possumus duabus assertionibus colligere quid sentiendum sit de reactione in motu alterationis, quarum prior haec est: si actio sumatur pro sola impressione gradus, necesse est in omni alteratione reactionem fieri patientis in agens proximum, dummodo convenient in materia et convenienter propinqua sint, et secundum quantitates commensurata. 15

Huius ratio clara sumitur ex iis quae dicta sunt: quando enim appropinquat patienti habenti aptitudinem recipiendi eandem qualitatem quam illud agere potest, necesse est ut actio fiat. Quando igitur calidum frigidum convenienter appropinquet, necesse est utrumque in alterum agere, quia 20
|308 contraria versantur in eo|dem subiecto, et id quod est actu calidum est potestate frigidum, et id||lud quod est actu frigidum est potestate calidum. Utrumque igitur ab altero pati necesse est: sicut enim utraque qualitas activa est, ita subiectum utriusque est aequae utriusque receptivum, et dum habet unam actu, potest a contraria pati et eam recipere. 25

Neque est quod aliquis obiiciat unum esse validius altero: hoc enim facit quidem ne utrumque possit alterum penitus vincere, quia si unum vincit, necesse est alterum vinci, non vincere; at non facit quin etiam id quod invalidius est, antequam victum penitus ac destructum sit, imprimat aliquid in alterum validius, cum habeat qualitatem activam, et alterum habeat materiam passivam et receptivam illius; imprimi autem gradus frigoris non potest in subiecto calido quin aliquem caloris gradum extinguat, et ita alterius calorem obtundat. Ideo necesse est ut agente calido etiam validiore in frigidum obtundatur ac remittatur agentis calor, etiam si in fine pugnae totum frigus sit destruendum. 30 35

Haec autem omnia intelligenda sunt adiectis conditionibus memoratis, nempe ut sint propinqua, non impedita, et quantitativis commensu-

rata. Quoniam enim in quantitate maiore inest vis activa maior, ideo si unum nimio excessu alterum superet, nulla fit reactio; ut si in ignem fornacis ardentem iniiciatur palea, credibile est eam ab igni statim absumi sine ulla reactione, ob virium inaequalitatem incomparabilem. Ideo has omnes conditiones constituisse Aristotelem credendum est, quando univ- 5
erse dixit omne agens naturale conveniens in materia cum patiente in agendo repati.

Altera assertio est: si actio sumatur pro perfecta pugna duorum inter se cum victoria alterius, reactio positiva impossibilis est: quoniam ita sumendo reactionem, nomen reactionis implicat contradictionem, cum fieri non pos- 10
sit ut aliquod destruat aliquod aliud, et ab illo vicissim destruat, ita ut et illud perfecte mutetur in hoc, et hoc in illud, ut si agant invicem portio aquae et portio aeris, reactio quidem fiet accepta pro impressione gradus, at non pro perfecta victoria; nam si validior sit aer, tandem mutabit aquam in aerem, nec fieri potest ut etiam ille idem aer simul in aquam mutetur. Ob 15
eamdem rationem antea dicebamus reactionem in mutatione substantiali non posse locum habere nisi ratione alterationis praeviae. In hac enim fit reactio sumpta pro impressione gradus qualitatis, sed in eductione formae substantialis ne imaginari quidem reactionem aliquam possumus. Agens enim interimit subito formam patientis, nec potest ipsum quoque eodem 20
momento interimi ab illo. Hoc enim esset remanere utrumque integrum, et utrumque interiisse, quae est repugnantia manifesta. Et eadem ratio viget^a in alteratione quae sumatur pro perfecta victoria agentis. De mistione autem
||444 alia ratio est, nam miscibilia interimunt || quidem se mutuo, neutrum tamen mutat alterum in suam naturam, qualem mutationem nos in praesentia con- 25
sideramus, sed mutantur ambo in aliam quamdam naturam mediam diver- sam ab utrisque.

Caeterum, ea quae hactenus diximus urgeri videntur difficultate non parva quae multos conturbavit. Nam si agant invicem aer et aqua, validior autem sit aer et tandem vincat aquam, ipse quoque aer in fine pugnae mane- 30
bit ob aquae reactionem debilitatus. Ergo finem quoque pugnae spectando mutua est reactio, et mutua victoria; siquidem etiam aqua vicit aerem aliqua saltem ex parte, cum extinxerit in aere gradum aliquem caloris naturalis. Oporteret itaque naturam aeris in fine pugnae integram servari, si verum esset id quod diximus, non esse victoriam mutuam. 35

Ut dubium hoc et alia quoque plura solvantur, sciendum est non esse necessarium ut ex qualibet remissione qualitatuum elementarium fiat remis- sio etiam formae substantialis, quoniam remissio formae elementaris non

^aurget 1607.

potest fieri nisi cum ipsius elementi interitu, at qualitatis remissio fieri potest, etiam integra manente elementi natura. Etenim si intra quosdam terminos fiat intensio vel remissio qualitatum naturalium in elemento, forma integra manet. Quod si intensio vel remissio modum excedat, forma quoque | destruitur et migrat in formam misti, si mutua fiat remissio omnium 5 formarum elementarium; vel mutatur unum elementum in aliud, si alterius forma servetur, alterius vero destruat. Tunc enim in elemento succumbente tanta est facta qualitatum remissio, ut forma quoque sit remissa, proinde necessario interierit. In elemento autem praevalente atque vincente minor facta est naturalium qualitatum remissio, quare forma et natura 10 elementi servata est integra. Nam si haec quoque intereat, mistio fit, ut modo dicebamus, et formae elementares migrant in unam formam mediam quae est misti. Itaque si in mistione mutationem formae substantialis, quae alterationis terminus est, attendamus, negare non possumus in mistione mutuam esse omnium miscibilium victoriam, quatenus quodlibet est a sua 15 natura distractum ob actionem aliorum. Quodlibet igitur et vincit, et vincitur secundum partem. Licet enim in omni mistione unum elementum aliis dominetur, victum tamen illud quoque esse dicitur, quatenus non servat amplius suam naturam, sed in naturam misti migravit. Sed haec postea, cum de mistione loquemur, manifestiora fient. 20

Ex his colligimus secundam nostram assertionem non esse omnino veram de mistione, quandoquidem manifestum est, mistione absoluta, omnia elementa agentia patientia interiisse, quia omnia a suis naturis distracta sunt, et modo quodam omnia sunt victa, licet modo quodam dicere possumus || 445 unum aliquod ipsorum vicisse ad cuius naturam magis vergit illud mistum. 25 Et hac ratione dicere possumus non esse victoriam mutuam, quatenus non possunt plura esse praevalentia, sed est unum tantummodo. Potissime autem locum habet assertio nostra extra mistionem, quando duo contraria agunt invicem, et alterius natura servatur. Nam si duo elementa invicem agant et patiantur, et alterius forma aboleatur, alterius vero servetur integra, 30 certum est hoc solum perfectam victoriam obtinuisse ratione formae substantialis, ratione autem qualitatum si non omnino perfectam, quia ipsum quoque est debilitatum, saltem modo aliquo victoriam obtinuit, et secundum gradus, quia minus est debilitatum, quam alterum contrarium, quod illi succubuit. Non est igitur ita intelligenda victoria ut vincens nullo dicatur 35 affectum esse detrimento—hoc enim minime dicendum est—, sed ut sit quidem passum aliquam remissionem, sed minorem quam alterum quod victum esse dicitur. Hoc igitur modo victoriam intelligendo cum respectu ad alterum, quem respectum victoriae nomen denotare videtur, non potest mutua esse victoria agentis et patientis in tota pugna. Dictum autem illud 40

Aristotelis et Averrois, “actio non fit nisi ab inaequali superante”,³¹ non est intelligendum sumendo amplissime nomen actionis, sed in illa tantum actione verum est in qua alterum dicatur agens, alterum vero patiens. Haec enim nominatio fit ab excessu et defectu virium, dum totam eorum pugnam respicimus.

5

Caput VII De reactione in motu locali

Considerandum manet quomodo in motu locali reactio fiat. Hanc enim ponere manifeste visus est Aristoteles in quarto libro *De animalium ortu*, capite 3, dum inquit pellens pellitur;³² et in tertio *Physicorum*, contextu 8³³ ac 16³⁴ universe de omnibus pronuntiasse videtur, praesertim vero de motu locali, omne movens physice in movendo moveri. Videtur etiam res ipsa satis manifesta et per experientiam comprobata, nam si trabs erecta stet, ita ut levi in eam facto ictu cadere possit, et saxo vel pila lignea percutiatur, cadit trabs et pila repercutitur, quare pellens pellitur ab illo ipso quod ab eo pellitur. Sic etiam in ludo pilarum in mensa videmus pilam percutere aliam pilam, et illam pellere, et ipsam quoque pellentem pelli ad aliam partem ex eodem ictu, neque recta suum motum prosequi. Duo quoque gladii se mutuo percutientes se mutuo secant et obtundunt, imo hoc idem evenit altero solo percutiente, altero autem quiescente. Serra etiam secans lignum non secatur quidem ab illo, hebetatur tamen, proinde repetitur aliquid ab illo eodem ligno in illa eadem actione.

10

15

20

Attamen dubium est an ita sit in omnibus. Aristoteles enim de omnibus universe protulisse videtur in tertio *Physicorum*, dicens omne movens physice in movendo movetur;³⁵ et in quarto *De ortu animalium*, capite 3, hoc idem dicit, et addit: “excepto primo”.³⁶ In multis tamen hoc verum esse non videtur, nam homo hominem pellit, nec ab eo pellitur; manus movet baculum, nec movetur a baculo. Videtur dici posse omne movens corporeum moveri quidem, non tamen necessario moveri ab illomet moto, sed

25

31 See Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a5–27; Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, f. 161rA–F.

32 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b15–769a6.

33 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a20–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 8, f. 88vH–I).

34 Aristoteles, *Physica*, III.2, 202a3–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 16, f. 91vH).

35 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a20–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 8, f. 88vH–I); Aristoteles, *Physica*, III.2, 202a3–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 16, f. 91vH).

36 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b19.

vel ab illo, vel ab aliquo alio, vel etiam a semetipso. Qua ratione propositio Aristotelis vera est de omni movente corporeo, etiam de caelo: movet enim inferiora, et movetur necessario; licet non ab ipsismet inferioribus; sic pellens pellitur, non tamen ab illomet quem pellit, sed a seipso, quatenus non posset illum pellere, nisi ipse moveretur. Hoc significare videntur verba Aristotelis in loco praedicto quarto *De generatione animalium*, dum universe de omnibus dicit: omne movens movetur; et excipit solum primum, quod est immobile; quare vult caelum quoque hac propositione comprehendere. Praeterea addit “motu aliquo”,³⁷ quasi dicens: vel movetur a moto, vel ab aliquo alio; satis enim est si omne movens corporeum motu aliquo moveatur dum movet. Verumtamen si exempla ab Aristotele ibidem adducta perpendantur, significat movens moveri a moto, nam dicit: “pellens pellitur quodammodo, et quod premit, reprimitur”,³⁸ imo etiam aperte ibi dicit Aristoteles movens moveri, et repati ab ipsomet patiente. Quare dicendum videtur Aristotelem loqui praecipue de illis moventibus quae conveniunt in materia cum motis. In his enim movens moveur a moto, nempe movens propinquum et corporeum. Hoc quidem in illis quorum antea exempla attulimus manifestum est.

In aliis vero in quibus dubium videtur, ita potest declarari: sit spatium A B in cuius medio sit punctum C; pellat aliquis alium ab A ad B; necesse est ut pellendo sentiat resistantiam qua repellitur quodammodo, et motus ille est compositus constans modo quodam ex pulsu et repulsu, quia nisi ille qui pellitur resisteret, pellens tanto quodam suo conatu eum ad B usque pelleret, sed resistantia facit ut illo conatu non pellat nisi usque ad C, quare motus ille constat quodammodo ex duobus contrariis motibus, quia perinde est ac si pellens pellat alterum usque ad B, deinde ab illo repellatur a B ad C usque; vincit enim primus pellens, ideo maior est motus ab A ad B quam a B ad C. Quamobrem ibi illud idem contingit quod in alteratione contingere dicebamus: sicut enim calefaciens dicitur refrigerari, non quod calorem simul cum frigore habeat tanquam duas qualitates, sed quod calorem habeat remissionem quam prius, ita hic non dicimus fieri seorsum hos duos motus—unum pulsionis ab A ad B, alterum repulsionis a B ad C—, sed unum, qui || etiam solus apparet, ab A ad C: hic enim est qui praevalet, et est minor quam esset si pellens non repelleretur; qui enim deberet esse ab A ad B est solum ab A ad C, et est veluti motus mistus ex duobus contrariis motibus cum dominio unius, qui fit a primo pellente tanquam validiore. Hoc significavit in dicto loco Ari-

37 *Ibidem.*

38 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b20–21.

stoteles dicens: “pellens pellitur quadammodo”;³⁹ non enim absolute dicit pellens repelli, quasi retro pellatur. Sic enim non diceretur pellens, sed pulsus; sed quia cum revera pellat, est in illa pulsione repulsio aliqua admista, quae facit ne tanta sit pulsio quanta esset sine illa repulsione.

In pressione autem clarius res est: premens enim (inquit Aristoteles) 5
reprimatur, quia si digito rem aliquam premamus, ab illa vicissim reprimatur digitus. Si vero gladio secemus aliquid, non secatur quidem vicissim gladius, obtunditur tamen: idcirco inquit ibi Aristoteles “motu aliquo”,⁴⁰ indicans
[311 non esse | necessarium ut repassio sit secundum eandem speciem, seu 10
modum motus, sed esse necessarium ut aliquo motu repatiatur, et aliquam
mutationem recipiat etiam movens a moto.

De caelo autem movente haec inferiora verum quidem est illud Aristotelis dictum, non tamen omnino, neque eo modo quo de his inferioribus moventibus, sed modo aliquo, quatenus non movet haec inferiora nisi ipsum quoque moveatur, etsi non ab illis. Ob id caelum quoque comprehendi videtur 15
illa universali Aristotelis propositione in tertio *Physicorum*, omne movens a physice in movendo movetur;⁴¹ at de moventibus inferioribus verum est etiam intellectum de reactione: movens enim repatur aliquid ab ipsomet moto; et huius rationem affert Aristoteles in contextu 53 primi libri *De ortu et interitu*,⁴² quia conveniunt in materia. Etenim quae in materia non conveniunt, ea agunt quidem, sed non repatiuntur. Ideo quando Aristoteles quarto 20
De ortu animalium, capite 3, inquit “excepto primo”,⁴³ quod immobile esse significat, ea verba intelligi possunt de primo movente corporeo, quod caelum est. Cum enim praecedentibus verbis expresse dixisset omne movens moveri vicissim a patiente et moto, postea excipit caelum, quod vocat immobile, id est, non ab his inferioribus vicissim mobile. Ita enim agit, ut ab his 25
non repatiatur, et hac ratione vocatur immobile.

Caput VIII Contrariorum argumentorum solutio

Veritate declarata, ad argumenta initio adducta facile est respondere. Ad primum iam responsum est: quando enim Aristoteles et Averroes dicunt 30

39 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b20–21.

40 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b19.

41 Aristoteles, *Physica*, III.2, 202a3–8 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 16, f. 91vH).

42 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.7, 324a29–324b4 (Aristoteles 1562, V: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 53, f. 363vB–D).

43 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.3, 768b19.

||448 actionem non fieri nisi a superante, totam pugnam respiciunt qua debeat
 patiens mutari ab agente, ita ut illud dicatur absolute patiens, hoc vero ob
 victoriam dicatur absolute agens, quia mutavit alterum in || naturam suam.
 Hoc enim facere minime potest nisi praevaleat patienti. Per hoc tamen non
 stat quin durante pugna patiens quoque reagat in agens, etiam si non vincat 5
 illud, quia reactio non debet esse cum victoria, proinde sub illa Aristotelis
 propositione non continetur, quoniam patiens non est absolute nominan-
 dum agens, sed solum reagens, quia eius natura mutanda est. Alterum vero
 cuius natura est servanda nominatur absolute agens, etiam si repatiatur et
 ex pugna debilitetur. Sic igitur agens appellari non potest nisi superet, eaque 10
 est mens Aristotelis in illa propositione, ut manifestum est illa consideran-
 tibus quae ab ipso dicuntur de mitione in contextu 88⁴⁴ et 89⁴⁵ primi libri
De ortu et interitu. Ibi namque duo ponit genera actionum: unum, quando
 patiens mutatur in naturam agentis tanquam dominantis; alterum, quando
 utrumque mutatur quodammodo in alterum, ut in mitione fit. Neutrum 15
 enim remanet, sed medium diversum ab utroque. Sunt autem ibi notanda
 Aristotelis verba qui utrumque vocat dominans, non alterum determinate,
 propterea quod non remanet determinate natura alterius, sed utrumque ex
 natura sua distractum est ab altero. Utrumque igitur vincit, et utrumque vin-
 citur, quare illa non est talis pugna in qua alterum possit determinate vocari 20
 agens, et alterum patiens, cum neutrius natura servetur. Proinde huiusmodi
 actio non comprehenditur sub illa propositione Aristotelis et Averrois, “actio
 non fit nisi ab inaequali praevalente”,⁴⁶ seu (ut Latini nostri loquuntur) a
 proportionem maioris inaequalitatis. Primum ergo hoc argumentum nullius
 est roboris. 25

Ideo argumentum quoque Suessani, quod diversum ab hoc esse non vide-
 tur, facile solvitur.⁴⁷ Ipse enim dicebat: agens debet esse validius^a patiente,
 ergo quantam habet potentiam agendi in illud, tantam etiam habere debet
 se defendendi ne ab eo aliquid patiat. Dicimus enim negandum esse con-
 sequens, et ratio negationis manifesta est, tum | quia agens agit ratione for- 30
 mae, patitur autem non ratione formae, sed ratione materiae—cum igitur

^aalidius 1607.

44 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a22–27 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 88, f. 370rC).

45 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a27–328b10 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 89, f. 370rD–F).

46 See Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a5–27; Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 71, f. 161rA–F.

47 Nifo 1569, III, p. 224a–b.

statuantur convenire in materia, necesse est ut agens quoque aliquid patiat-
 tur ob rationem antea declaratam—; tum etiam quia etiam solam formam
 spectando iam ostendimus non aequas in singula re esse vires agendi in
 aliam, et resistendi seu defendendi semetipsam. Quisquis ergo ea quae antea
 diffuse declaravimus bene consideret, facile intelliget argumentum hoc nihil 5
 habere efficacitatis.

Secundum argumentum, etsi multis arduum visum est, levissimum
 tamen est ac facile solvitur. Primum quidem dicere possemus illud ad rem
 non facere, siquidem loquimur de agente corporeo et proximo patienti,
 quare dum sumitur ignis et aqua cum aere medio interposito, nec ignis agit 10
 ||449 immediate in aquam, nec aqua || in ignem, sed ambo in aerem medium.
 Quod si illi quaerant quomodo possit idem aer simul calefieri ab igni et refri-
 gerari ab aqua, haec est alia difficultas quae ad praesentem considerationem
 non pertinet. Loquimur enim de reactione patientis in agens proximum,
 ideo id solum esset nobis considerandum an aer ille in ignem reagat, vel 15
 etiam in aquam, nam ignem et aquam esse duo distincta agentia manife-
 stum est.

Dicimus tamen hanc quaestionem, sive opportuna esse dicatur, sive
 importuna, facillime solvi, et nihil in se habere difficultatis. Nam si quis
 similiter quaerat de aqua ferventissima, quae cum aqua frigidissima commi- 20
 sceatur, quomodo possint duo contraria simul esse, nempe magnus calor et
 magnum frigus, responsio in promptu est: duo contraria integra et perfecta
 in eodem subiecto simul existere nequeunt; at fracta, et mutuo castigata, et
 ad unam mediam qualitatem redacta, possunt simul esse in eodem, sicut
 ibi patet, nam tota illa aqua neque frigidissima amplius est, neque ferventis- 25
 sima, sed tepida.

Sic igitur ad argumentum dicendum est. Aer ille medius et calorem ab
 igne recipit, et frigus ab aqua, non tamen ut duas qualitates distinctas con-
 trarias, sed ut unam mediocrem ex utrisque proveniente. Ignis enim in
 illum aerem agit per calorem, tamen non tantum caloris imprimit quantum 30
 deberet imprimere, quia castigatur et remittitur a frigore quod eodem tem-
 pore imprimit aqua. Sic etiam aqua non tantum frigoris imprimit quantum
 imprimere deberet, quia castigatur a calore quem imprimit ignis. Ab utris-
 que igitur contrariis agentibus simul patitur idem aer medius, non tamen
 recipit duas qualitates contrarias extremas tanquam distinctas, sed unam 35
 mediocrem, quae ex earum commistione exoritur. Agens enim non agit nisi
 in patiens aptum ad recipiendum. Maiorem igitur calorem imprimeret iginis
 ille in illum aerem si nulla tunc aqua in eundem aerem ageret, sed prop-
 ter illius aquae actionem non ita est aptus ille aer ad recipiendum calorem
 ignis, sicuti esset si nulla in eum aqua ageret; et e contrario non est ita aptus 40

ad recipiendum ab aqua frigus, ut esset si a nullo tunc igni pateretur. Itaque ex utriusque actione qualitas una media in illo aere provenit, quae in parte igni propinquiore magis vergit ad calorem, in parte autem propinqua aquae magis vergit ad frigus.

Hoc idem dicendum est de igni immediate agente in aquam. Pars enim aquae propinquior igni agenti recipit maiorem calorem, quam pars remotior, quare haec respectu illius habet rationem frigidi. Igitur necesse est ut calor partis propinquae remittatur aliquantum a frigore partis remotioris, et ita minus caloris recipiat pars illa propinqua, quam si non haberet coniunctam aliam aquae partem remotiorem: quo fit ut magis ac citius calefiat ab igni parva aquae portio, quam magna; etenim magna iuvatur a partibus distantioribus ab igne agente, quae fovent partes propinquiores, et faciunt ut illae minus patiantur ab igni et magis illi resistent; propterea etiam pars remota recipit aliquid caloris a parte propinqua, sicuti vicissim pars propinqua recipit ab ea aliquid frigoris. Hoc autem dicere est dicere totam aquam recipere calorem ab igni, ita tamen ut in tota sit unica qualitas media, quae in parte igni propinqua magis ad calorem vergit; in parte autem remota magis vergit ad frigus: haec est verissima huius argumenti solutio.

Aliqui tamen aliter solvunt. Dicunt enim non posse distinguere illius aquae partes, sed aquam totam pati ab illo igni tanquam corpus unum continuum, et totam etiam reagere in illum. Sed experientia docet hanc responsionem non esse tutam: ego enim vidi carbonem accensum cuius partem quamdam particula aquae extinxerat, manentibus caeteris carbonis partibus accensis, a quibus postea parti extinctae pristina accensio est restituta. Patet igitur partem eiusdem continui propinquiorem agenti magis pati, quam reliquas, et ab illis quoque aliquid recipere, quod illi negant.

Sunt etiam qui ad argumentum de aere medio respondeant esse quidem absurdum dicere duo contraria simul in eodem recipi ut fixa et permanentia, at non esse absurdum ut transeuntia, cuiusmodi sunt in illo aere medio calor et frigus. Sunt enim in transitu, quia calor transit ab igni ad aquam per aerem medium, et ita frigus ab aqua ad ignem. Haec tamen responsio probanda non est, quoniam de accidentibus quidem spiritalibus,^a a quibus illi decepti esse videntur, verum est id quod dicunt, siquidem pendent ab agente a quo producuntur, non a subiecto in quo recipiuntur; ideo per eundem aerem medium simul transeunt species contrariorum colorum, neque se mutuo vitiant vel remittunt, neque inter se commisceri dicuntur. At de materialibus qualitatibus verum non est: hae namque non possunt per aerem medium transire quin se mutuo laedant; imo et fixae in eo remanent vel longo, vel

^aspiritalibus 1607.

saltem brevi tempore, ut in cubiculo remanet calefactus aer etiam post ignis extinctionem. Non possunt igitur simul in eodem aere recipi summus calor et summum frigus, ita ut utraque maneant summa. Quare abiicienda est haec responsio, et altera sumenda, quam prius adduximus.

Ad tertium argumentum negandum est consequens. Scopus enim agentis 5
est sibi assimilare patiens, quantum potest, ideo si ex pugna sit debilitatum, assimilatur sibi patiens, si non omnino, saltem ex parte. Non igitur fine suo frustratur, sed eo potitur vel perfecte, vel ex aliqua parte; imo neque dicendum est hunc esse naturam scopum, quem isti fingunt, in actione et passione rerum naturalium inanimatarum, nam si naturae consilium est ut 10
||451 ignis || vertat perfecte aquam in ignem, et ut aqua vertat perfecte ignem in aquam, nec potest natura fine suo frustrari, ut illi dicunt, quomodo potest duos habere contrarios scopos quos simul assequi nullo pacto potest? Nam si is est finis horum duorum elementorum, necesse est ut altero saltem natura frustretur. Dicendum igitur potius est naturae universalis, quae omnia regit, 15
non hunc esse scopum, sed potius ut agant mutuo et patiantur, et se mutuo obtundant, et unum alterius vires frangat, propter ipsorum conservationem et propter generationem mistorum. Quod si naturam cuiusque rei propriam spectemus, scopus quidem huius ignis est vertere illam aquam perfecte in ignem, sed illius quoque aquae scopus est vertere hunc ignem perfecte in 20
aquam: frustrari igitur et impediri quid absurdi est, cum id necessarium sit ob repugnantiam contrarii? Hoc enim se mutari penitus non sinit, utiturque singulum viribus suis, et nititur quantum potest se conservare, et contrarium oppugnare; idque si facere nequeat, non dicitur suo fine frustrari, quia aliquid agit etiam quando agit in contrarium validius; vel si aliquam esse 25
frustrationem concedamus, at saltem natura universalis, uti diximus, non frustratur.

Falsum praeterea est quod nunquam possit agens perfecte assimilare sibi patiens, quia si aer mutet aquam in aerem, et maneat in qualitatibus debilitatus, in forma tamen substantiali manet integer, et in talem aerem mutavit 30
illam aquam. Quod si in calore laesus est aliquantum, et mansit minus calidus quam conveniat aeri, restituitur tamen ei pristinus calor a circumstantibus aeris partibus, et ab actione caelesti: quare et||iam aer ex aqua illa genitus vertitur tandem perfecte in aerem. Levissimum ergo est argumentum hoc, quia haec omnia in natura contingere necesse est, ut agens quandoque 35
mutet patiens perfecte in suam naturam, quandoque imperfecte, quandoque etiam mutare nequeat, quandoque | etiam mutetur ab illo. Haec enim omnia eveniunt ex lege naturae universalis, quae statuit haec omnia posse contingere. Quoniam igitur propriae singularum rerum naturae subditae sunt legibus naturae universalis, frustratio est semper referenda ad naturam 40

universalem, quia si natura particularis non potest suam actionem perficere ob repugnantiam contrarii, non est frustratio, quia natura universalis talem rebus naturam tribuit, ut hoc evenire possit, imo ut omnino sit necessarium ut id possit contingere. Si enim nunquam posset accidere, nulla fieret actio inter elementa, vel unum verteret alia omnia in suam naturam. Esset autem hoc potius modo frustratio, quam illo, quia res et earum universitas non conservaretur, conservatio autem rerum est scopus praecipuus naturae universalis. 5

Ad quartum, concedimus nullam fieri reactionem ubi nimia distantia loci prohibet ne fiat. 10

Ad quintum, negandum est consequens: non enim in reactione idem secundum idem agit et patitur; sed ignis agit quatenus calidus, patitur autem, non quatenus calidus, sed quatenus est potestate frigidus. Agit enim per formam et patitur per materiam, ut antea diximus.

Quare omnia haec argumenta, et alia eius modi commenta Latinorum vana sunt, et facile solvuntur per ipsam rei considerationem, quia nituntur oppugnare rem manifestam. 15

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Mistione

Caput I Mistionis definitio et difficultates quae ex ipsa oriuntur

Difficillimum semper fuit intelligere quid secundum Aristotelem sit mistio, de qua nunc scribere constituimus; idque discordia interpretum ac disceptatio declarat, cum multae et contrariae ab his sententiae Aristoteli attribuantur, et ad hanc usque diem haec altercatio perduret. Orta autem est hac in re difficultas ex iis quae ab Aristotele in calce primi libri *De ortu et interitu* de mistione traduntur, et ex ipsa mistionis definitione quam Aristoteles tandem colligit in postremis verbis illius libri, dum ait: “mistio est miscibilium alteratorum unio”.¹ Repugnantia namque esse videtur in hac definitione, quia, cum dicat “alteratorum”, nec dicat “corruptorum”, indicat illa quae comiscentur in mistione non interire, sed remanere in misto, quod idem denotat etiam nomen mistionis, ut consideranti patet: si enim commiscentur, ergo non intereunt. Sed ibi paulo ante ipse quoque Aristoteles aperte dixerat, “miscibilia non interire, sed servari”.² Contrarium autem significat illa vox “unio”, quae ibi non denotat meram congregationem, siquidem hanc sententiam iam Aristoteles reprobaverat, sed unionem naturarum, ita ut ex pluribus naturis una natura oriatur. Itaque si plures miscibilium naturae quae prius erant non existunt amplius, sed una quaedam alia facta est, illae interierunt. Id enim quod non est amplius absque dubio interiit, siquidem nil aliud est interire, quam desinere esse. Sed hoc expresse etiam protulerat ibidem paulo antea Aristoteles, dicens neutrum miscibilium remanere, sed generari quoddam tertium ab illis diversum.³

Hac igitur de re est nobis in praesentia disputandum, ut omni, si fieri possit, difficultate sublata, definitio mistionis clara et perspicua reddatur; quam bene intelligere non possumus, nisi ea quae tetigimus dubia solvantur. Haec autem duo sunt potissime: unum de formis elementorum, an servantur in misto; alterum de eorundem qualitativis, quas in praesentia statuimus non esse formas elementorum, sed accidentia consequentia.

1 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 90, f. 370v1).

2 *Ibidem*, 328b17.

3 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a27–31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 89, f. 370rE).

Repugnantia autem praedicta traxit alios in varias opiniones, quae mihi videntur quatuor esse ad summum, easque singillatim cum earum argumentis nos considerare oportet, postea vero rei veritatem declarare nitemur, ac denique omnia adversantia argumenta solvemus.

316 Caput II Avicennae opinio et argumenta

5

Prima est Avicennae sententia ab Averroe relata et confutata in commentario 67 tertii libri *De caelo*.⁴ Putavit enim Avicenna formas elementorum remanere in misto integras, et nulla ex parte laesas; qualitates vero manere quidem, non tamen integras, sed castigatas et fractas ob mutuam inter se actionem et passionem. Ad hanc sententiam comprobendam usus est hoc 10 potissimum argumento: certum est formas elementorum manere in misto; hoc enim indicat ipsum mistionis nomen, et fuit ab Aristotele aperte affirmatum, dum in contextu 84 primi libri *De ortu et interitu* dixit neque ambo miscibilia interire, neque alterum, sed remanere utrumque,⁵ et in 88 dixit 15 guttam vini non admisceri multae aquae, quia gutta destruitur:⁶ vult igitur omnia miscibilia servari in misto, cum neget illa quae non servantur commisceri; atqui servari res non dicitur nisi maneat forma eam constituens: manere igitur debent formae elementorum. Sed hae, cum sint substantiales, non possunt intendi, neque remitti: necesse est igitur, si manent, ut integrae 20 maneant. Qualitates vero intendi ac remitti possunt, quare necesse est ut frangantur mutuo earum excellentiae, et fiat qualitas una media, quae est temperatura misti.

454

Secundo, sumitur huius sententiae confirmatio ex definitione mistionis. Mistio namque (ut inquit Aristoteles) est miscibilium alteratorum unio.⁷ Non dixit autem “corruptorum”, sed “alteratorum”. Corruptio enim est sub- 25 stantiae, alteratio autem respicit qualitates. Vult igitur Aristoteles formas elementorum servari integras, et solas qualitates per mutuam alterationem remitti.

4 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rD–F.

5 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327b22–31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rD–E).

6 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a22–27 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 88, f. 370rC).

7 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 90, f. 370vI).

Tertio, sumitur argumentum ex Aristotele in contextu 4^a quinti *Metaphysicorum*, ubi definiens elementum dicit esse id ex quo inexistente res fit:⁸ vult igitur elementa inexistere, proinde remanere in eo cuius sunt elementa. At non remanent nisi ipsorum formae servantur: itaque servantur in misto formae elementorum.

5

Quarto, Aristoteles in contextu 67 tertii libri *De caelo*, disputans contra Platonem, docet elementa non habere figuram aliquam propriam, et hoc argumento utitur: quia si haberent, remanere in misto non possent. Cum igitur consequens hoc putet Aristoteles esse absurdum, putat elementa remanere in misto.⁹

10

Quinto, Aristoteles in initio primi libri *De caelo* inquit mistum moveri ab elemento praevalente.¹⁰ Vult igitur elementa manere in misto; praevalens enim elementum quomodo moveret nisi essent actu? Hoc autem si remanet, ergo etiam reliqua quibus dominari ac praevalere dicitur.

Sexto, nisi elementa servarentur in misto, mistio a generatione et interitu non differret, quia nil aliud esset mistio, quam generatio misti, et interitus elementorum.

15

Postremo, mistum in elementa dissolvitur, nam Aristoteles in contextu 84 primi libri *De ortu et interitu* inquit miscibilia posse iterum separari a misto:¹¹ ergo ex eisdem constat actu mistum. Ex iisdem^b enim res constat actu, in quae dissolvitur. Quoniam igitur manent elementa in misto, necesse est ut eorum formae servantur, a quibus constitui elementa dicuntur.

20

Caput III Averrois opinio et adversus Avicennam disputatio

Secunda est Averrois opinio, quam apud eum legimus in commentario 67 tertii libri *De caelo*, ubi dicit tam formas substantiales elementorum, quam qualitates manere actu in misto, fractas tamen omnes, et castigatas, et ad mediocritatem redactas.¹² Ideo de qualitatibus consentit Avicennae, sed de formis dissidet. Censuit enim formas elementorum, licet substantiales sint,

25

^a₄] 3 1607 1590^v. ^b eisdem 1607.

8 Aristoteles, *Metaphysica*, v.3, 1014a25–27 (Aristoteles 1562, VIII, lib. v, t/c 4, f. 104vK–L).

9 Aristoteles, *De caelo*, III.8, 306b9–22 (Aristoteles 1562, v, lib. III, t/c 67, ff. 225vM–226rB).

10 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 268b27–269a3 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 7, f. 6rC–D).

11 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327b22–31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rD–E).

12 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rD–F.

in hoc tamen ad accidentium naturam accedere, quod possunt intendi atque
 |317 remitti, proinde sunt quodam|modo mediae inter formas substantiales per-
 fectas et accidentia. Avicenna vero quia putavit formas elementorum neque
 ||455 inten||di, neque remitti posse, et vidit Aristotelem dicentem miscibilia in
 mistione non interire, dicere coactus est formas remanere integras, adver-
 sus quam opinionem Averroes multifariam argumentatur. 5

Primum sic: si formae elementorum servantur integrae, ergo etiam quali-
 tates, quoniam qualitates insequuntur formas. Praeterea, eadem est ratio de
 uno gradu qualitatis ac de alio: ergo si potest forma elementi existere sine
 aliquo gradu suarum qualitatum, potest similiter existere sine alio, quocirca 10
 et sine omnibus. Hoc tamen est impossibile, neque aliquis diceret formam
 elementi servari posse, destructis penitus omnibus gradibus suarum qua-
 litatum. Praeterea, sequeretur generationem misti esse alterationem, quia
 quicquid advenit rei actu existenti per formam specificam est accidens: igitur
 si formae elementorum sunt in misto integrae, et dant esse specificum 15
 secundum speciem specialissimam, accedens forma misti non potest esse
 nisi accidens, vel si nulla misti forma formis elementorum supervenire dica-
 tur, mistum non esset unum, quia id quod constituitur a pluribus formis sub-
 stantialibus distinctis, et eiusdem ordinis et specificis, non potest esse unum.

Sequeretur etiam secundum Avicennam nil aliud esse mistionem quam 20
 congregationem, quem mistionis modum reiectum esse ab Aristotele cer-
 tum est. Probatur consequens, quia si formae elementorum integrae ac per-
 fectae manent, non possunt simul omnes informare unam et eandem mate-
 riae particulam. Hoc enim de formis substantialibus non subordinatis, sed
 eiusdem gradus, ne imaginabile quidem est, quia non potest eadem par- 25
 ticula esse simul ignis et aqua. Oportet igitur unam materiae particulam
 forma ignis informari, aliam forma aeris, aliam forma aquae, et aliam forma
 terrae, et has particulas se tangere invicem, quare non erit mistio nisi secun-
 dum tactum, quae est congregatio. Simul etiam sequeretur non quamlibet
 misti particulam esse mistam: aliqua enim particula esset purus ignis, aliqua 30
 purus aer, et sic de reliquis. Attamen censuit Aristoteles talem esse debere
 mistionem ut quaelibet misti particula mista sit.

Has omnes difficultates putavit se evitare Averroes statuendo formas ele-
 mentorum posse intendi, et remitti, et frangi, et castigari, ita ut ex omnibus
 fiat una forma media: sic enim non sunt amplius plures formae specificae, 35
 sed una quam insequitur etiam qualitas una media oriens ex congressu
 et mutua alteratione et castigatione excellentiarum qualitatum elementa-
 rium. Sic etiam non sequitur generationem esse alterationem, quia fit nova
 forma substantialis specifica, quae est forma misti; et elementa non servant
 amplius nomina, ac definitiones, ac species, cum per illam castigationem 40

iam desierint esse ignis, aer, aqua, terra et totum incoeperit esse aurum vel
 ||456 ferrum, vel aliud || eius modi. Hoc autem ad salvandam generationis naturam
 satis est, cum novum esse substantiale acquiratur et nova species fiat. Simi-
 liter non sequitur amplius mistionem esse congregationem, quia formae
 non sunt amplius quatuor, sed sunt factae una, quae sola informat quam-
 libet materiae particulam. Quare non est congregatio, sed potius naturae
 ac substantiae unio per mutuam elementorum alterationem. Sic tandem fit
 ut singula misti particula mista sit, quoniam in qualibet inest eadem forma
 mistionis. Quamobrem servatur etiam misti unitas, quam secundum opinio-
 nem Avicennae tueri non possumus. 10

Caput IV Scoti opinio et argumenta

Tertia est opinio Scoti, quam apud eum legimus in secundo libro *Sententia-*
rum, distinctione 15.¹³ Putavit Scotus et formas et qualitates elementorum in
 mistione penitus interire, et novam misti formam generari, et novam quali-
 |318 tatem, quae est temperatura misti. Quod autem dici solet, mistu constare
 ex elementis, id inquit ita esse intelligendum, quod forma misti habet qua-
 mdam similitudinem et convenientiam cum formis elementorum, quemad-
 modum medium habet quamdam convenientiam cum extremis ex quibus
 constare dicitur. Sic propriam misti qualitatem dicit esse diversam a quali-
 tatibus elementorum, et aeque simplicem ac illas, dici tamen ex illis constare
 20 propter similitudinem quam cum illis omnibus habet; quam similitudinem
 et convenientiam inquit Aristotelem significasse quando dixit remanere in
 misto virtutes miscibilium, non ipsa miscibilia actu.

Putavit igitur Scotus nec formas, nec qualitates elementorum ullo modo
 remanere in misto, id est, neque integras, neque refractas, in qua opinione
 Thomam quoque fuisse recentiores philosophi arbitrantur, quod ego falsum
 esse existimo, cum Thomas hoc in loco sententiam suam proferens aperte
 dicat formas quidem elementorum nullo modo servari, sed penitus interire;
 at qualitates manere remissas et ad mediocritatem redactas.¹⁴ Caeterum,
 parum refert quid hic, quid ille senserit, satis nobis erit ipsas per se senten-
 30 tias, cuiuscunque fuisse dicantur, expendere.

Praecipua argumenta, quibus utitur, vel uti potest Scotus, haec sunt. Pri-
 mum quidem de formis substantialibus ita argumentatur: non sunt multipli-

13 Duns Scotus 1689, VI.2: *In Sentent.*, pp. 753–757.

14 See Thomas Aquinas, *In Sententia*, II, d. 15, q. 2, art. 1, co.

canda entia sine necessitate, at nulla nos necessitas cogit ut in misto ponamus quatuor formas elementorum, sed sufficit una misti forma, ergo illae in misto ponendae non sunt. Minorem sic probat: non est necessarium eas ponere propter operationes, quia mistum habet operationes proprias specie distinctas ab operationibus elementorum, et consequentes solam misti formam; neque propter qualitates, nam qualitas cuiusque misti differt specie a qualitibus elementorum, et satis a forma misti provenit atque servatur, nec formis elementorum eget; neque demum propter generationem, quia tam forma misti, quam formae elementorum habent entitatem sufficientem ut possint esse termini suae generationis, et in hoc forma misti non eget formis elementorum nisi tanquam termino a quo. Hic autem in generatione misti recedit: igitur in misto non remanent formae elementorum.

Secundo, si formae elementorum servarentur in misto, mistum non esset unum: plures enim formae specificaе constituunt plura individua de categoria substantiae.

Tertio, quamlibet formam specificam consequitur propria quantitas: ergo si quatuor formae elementorum servantur in misto, erunt in eodem plures simul quantitates, quod est impossibile.

Quarto, duo termini generationis, a quo et ad quem, simul manere non possunt; at forma misti et formae elementorum se mutuo respiciunt ut termini generationis oppositi, cum ex elementis generetur mistum, et ex misto elementa. Ergo non possunt in misto formae elementorum manere cum forma misti.

Quinto, sequeretur non esse verum illud Aristotelis dictum, generatio unius est corruptio alterius,¹⁵ quia quando generatur mistum, nihil interiret si elementa non intereunt.

Quod autem etiam qualitates elementorum penitus intereant, ostenditur duobus argumentis. Primo, quia qualitates insequuntur formas, ergo quod de formis dicitur, idem de qualitibus dicendum est; atqui formas nullo modo servari ostensum est: ergo neque qualitates servari possunt. Praeterea, si destructis formis qualitates manerent, accidens idem numero migraret de subiecto in subiectum; subiectum enim accidentis est compositum ex materia et forma constans, quod deleta forma dicitur interire, et adveniente alia forma dicitur aliud compositum generari. Ergo mutatur subiectum sub iisdem accidentibus, si qualitates elementorum in misto remanent. Haec autem est migratio quam impossibilem esse omnes philosophi censuerunt.

15 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,3, 318a23–26 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 17, f. 351vM).

319 **Caput v Aliorum Latinorum opinio et argumenta**

Quarta sententia est, ut mihi videtur, caeterorum Latinorum, qui de formis elementorum Scoto consentientes dicunt eas nullo modo servari, neque integras, neque refractas. Sed in qualitatibus ab eo discrepant: has enim putant in misto remanere fractas et ad mediocritatem redactas. Tuetur hanc
 5 sententiam aperte Marsilius in primo libro *De generatione*,¹⁶ et ad eamdem accedere videntur Thomas¹⁷ et Aegidius,¹⁸ et eam sequitur Ludovicus Buccaferreus,¹⁹ et alii nonnulli recentiores. Pro hac opinione, quantum attinet ad formas substantiales, faciunt illa ea||dem argumenta quae pro Scoto
 ||458 adducta fuere. De qualitatibus vero hi nituntur duobus potissimum argumentis: unum ex Aristotele sumunt in contextu 84 primi *De ortu et interitu*,
 10 ubi dicit miscibilia non manere actu in misto, ut corpus et album, neque etiam interire, sed servari ipsorum vires.²⁰ Cum enim dicat ea non manere actu, significat formas non servari, etenim per formam res est actu. Cum autem dicat manere miscibilium vires, significat servari qualitates, nam si
 15 hae quoque penitus interirent, nil utique de elementis servaretur in misto: quomodo igitur manere dicerentur eorum vires?

Alterum simile argumentum accipiunt ex aliis verbis Aristotelis clarioribus in secundo libro *De partibus animalium*, capite 1, ubi dicit tres in animali esse compositiones,²¹ et earum primam esse ex iis corporibus quae a nonnullis elementa vocantur, scilicet terra, aqua, aere, igni. Sed statim subiungit melius fortasse esse, si dicamus corpora constare ex viribus elementorum, quam ex elementis ipsis, et virium nomine statim asserit se intelligere qualitates elementares, quas etiam expresse nominat calorem, frigus, humiditatem et siccitatem, quas inquit esse materiam mistorum, cum ex his constent
 25 omnia mista; caeteras vero omnes qualitates inquit esse posteriores et ab his derivatas, proinde non esse materiam corporum, nempe levitatem, gravitatem, raritatem, densitatem et alias eius modi. Igitur clara est Aristotelis sententia, quod elementa remaneant, non secundum formas substantiales, sed secundum qualitates. Hae autem cum sint contrariae, non possunt simul
 30 existere integrae: manent ergo fractae et remissae. Sic igitur conditiones

16 Marsilius de Inghen 1518, I, q. 22, ff. 53vb–56rb.

17 Thomas Aquinas, *In De gen. et corrupt.*, I (continuatio anonima), lect. 24, n. 7.

18 Aegidius Romanus 1504: *In De gen. et corrupt.*, f. 30ra–b.

19 See Boccadiferro 1571, I, f. 127ra.

20 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327b22–31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rD–E).

21 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a12–35.

misionis optime servantur, miscibilia namque actu in misto non manent, quia formae non servantur. Manent tamen eorum vires, quia servantur qualitates castigatae et fractae, quod sensus quoque confirmat: sentimus enim mista esse calida, et frigida, et humida, et sicca.

Caput VI Latinorum disputatio adversus Averrois fundamentum de formis elementorum

5

Quoniam autem Averrois opinio eo potissimum fundamento nititur, quod formae elementorum intendi ac remitti possunt, et hac ratione participant quodammodo conditione accidentium, Latini fundamentum hoc demoliri conantur, quoniam eo sublato, sententia Averrois manifeste corrui-

10

Thomas adversus Averroem duobus utitur argumentis,²² quorum uno improbat illud quod Averroes ait, formas elementorum esse medias inter substantiam et accidens; idque tale est: si hoc esset verum, daretur medium inter duo contradictoria, quod quidem est manifeste falsum. Probatur consequens quia substantia et accidens coniunctam habent oppositionem || affirmationis et negationis, quatenus accidens est in subiecto, substantia vero non est in subiecto. Altero autem impugnat id quod Averroes dicit, formas elementorum suscipere magis et minus, hoc pacto: si id concedere|tur, esset in substantia continuus motus, quod Aristoteles negat in quinto *Physi-*
corum.²³ Sic enim formae elementorum essent dividuae secundum gradus, quemadmodum etiam qualitates. Quapropter acquiri possent gradus post gradum, qui esset verus motus.

15

20

Tertio argumentantur alii: si vera esset opinio Averrois, sequeretur etiam formas mistorum suscipere magis et minus. Consequens est falsum, ut ipse quoque Averroes confitetur. Consequentiam ita probant: in compositione theriacae et aliorum similium illa quae commiscantur non sunt elementa, sed mista quae omnia servant in theriaca vires suas, quemadmodum in misto servantur elementorum vires. Itaque oporteret mista quoque theriacam ingredientia intendi ac remitti secundum formas suas substantiales. Et quia dicere ad hoc aliquis poterat non esse validam consequentiam, propterea quod Aristoteles in capite “De mistione”²⁴ loquitur de sola mistione elementorum, non de commistione aliorum, proinde id quod dicitur, misci-

25

30

22 Thomas Aquinas, *In De gen. et corrupt.*, I (continuatio anonima), lect. 24, n. 7.

23 See Aristoteles, *Physica*, v.4, 228a20–228b12.

24 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327a30 ff.

bilia manere in misto, de solis elementis intelligendum est, hoc ipsi inquit non esse verum, quia ibi Aristoteles de mistione loquitur universe, non de illa tantum quae est elementorum, nam si de sola elementorum mistione loqueretur, debuisset prius de elementorum natura disserere, postea vero de eorumdem commistione. Loquitur ergo de quorumlibet corporum mistione, 5 proinde illa quae ab Aristotele ibi dicuntur omni prorsus mistioni competere debent.

Quarto, sic argumentantur: omnis substantia quantumcunque imperfecta, perfectior est quolibet accidente, quantumlibet perfecto, atqui recipere magis et minus notat imperfectionem. Dantur autem accidentia quae 10 non recipiunt magis et minus, ut patet: ergo nulla substantia recipit magis et minus. Hoc enim dato, sequeretur aliqua accidentia esse perfectiora aliqua substantia, quod dicendum non est. Addunt etiam auctoritatem Aristotelis in libro *Categoriarum*, ubi dicit proprium esse substantiae non suscipere magis et minus;²⁵ ad quam, si quis dicat Aristotelem de composita substan- 15 tia loqui, non de forma, quae est substantia simplex, obiiciunt ipsi hoc dici non posse, quia si formae elementorum suscipiant magis et minus, ipsa quoque elementa suscipiant magis et minus; cum enim a suis formis elementa constituentur, necesse est, si forma ignis suscipiat magis et minus, ignem quoque aliquem esse magis ignem quam alium ignem. 20

||460

Et quia videtur Averroes respondere Aristotelem ibi loqui de formis tantum perfectis, non de imperfectis, quales sunt formae elementorum, hanc responsionem dupliciter impugnant. || Primo, quoniam Aristoteles ibi de substantia generaliter loquitur, neque excipit imperfectam: cum igitur id quod generi competit debeat etiam competere cuilibet speciei, de substantiis quoque imperfectioribus debet Aristotelis dictum verum esse. Adde quod Aristoteles in eo libro quando proprium aliquod adducit, quod non omni competat, solet expresse admonere id non omni competere, de hoc tamen proprio substantiae nullam exprimit exceptionem. Secundo, quia Aristoteles octavo *Metaphysicorum*, contextu 10, inquit species esse ut 30 numeros, proinde non suscipere magis et minus, quemadmodum neque numeri suscipiunt magis et minus;²⁶ quicquid enim alicui numero addatur vel detrahatur, illa numeri species destruitur, quamobrem si elementa sunt species corporis naturalis, non possunt esse magis vel minus, sed suam essentiam habent in indivisibili constitutam. 35

25 Aristoteles, *Categoriae*, 5, 3b34–4a9.

26 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.3, 1043b31–1044a13 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 10, f. 217vI–M).

Caput VII Defensio opinionis Averrois et declaratio veritatis

Hae sunt aliorum de misione sententiae, et totius disputationis summa ea est quam retulimus, in qua considerare quisque potest in quo huiusce rei difficultas sit constituta. Iam ad veritatis declarationem accedendum est, et cum haec in recta intelligentia sententiae Averrois, quam solam veram esse arbitror, consistat, notanda summopere est haec distinctio, quam apud Averroem legimus decimo *Meta|physicorum*, commentario 23,²⁷ et sexto *Physicorum*, 32,²⁸ et tertio *Meteorologicorum*, capite “De iride”,²⁹ medium inter extrema, quod per participationem seu per compositionem extremorum medium dicitur, duplex est: unum quod differt specie ab utroque extremo, idque ait Averroes vocari proprie medium, cuiusmodi est rubeum inter album et nigrum, de quo medio non est verum dictum illud: transeunti ab extremo ad extremum necesse est transire per omnia media, ut Averroes notat secundo *De anima*, commentario 105;³⁰ alterum est medium quod non differt specie ab altero extremorum; ut si multo albo parum nigri admisceatur, remittitur albedo et fit minus album, species tamen non mutatur, quia adhuc vocatur album, licet minus album sit: hoc igitur dicetur medium quodammodo inter nigrum et purum album, improprie tamen, quia non est nisi album. Et de tali medio verum est dictum illud: transeunti enim continuo progressu ab extremo ad extremum necesse est per omnia eius modi media transire, ideo proprie loquendo, intendi et remitti latius patet, quam suscipere magis et minus, quamvis ampla quadam significatione accepta confundi soleant. Remissio enim albi esse potest et absque variatione speciei, et cum speciei variatione, at magis et minus non variant speciem, et comparisonem denotant inter illa quae sint eiusdem speciei. Oportet enim utrumque esse album, si di||cere liceat unum esse magis album, alterum vero minus album. Intensio igitur et remissio esse potest duobus modis: uno modo sine variatione speciei, quod proprie dicitur suscipere magis et minus, et ita remissio constituit medium quod non differt specie ab altero extremorum; altero modo cum mutatione speciei, et sic remissio constituit medium quod specie differt ab utroque extremo.

Hac distinctione constituta, possumus totam huiusce rei veritatem duobus dictis concludere. Unum est: si intendi et remitti sumatur priori modo, prout idem est ac suscipere magis et minus, nulla substantia sive simplex,

27 Averroes 1562, VIII, lib. X, t/c 23, f. 271rD–271vM.

28 Averroes 1562, IV, lib. VI, t/c 32, ff. 265vK–267rD.

29 Averroes 1562, v: *In III Meteor.*, f. 457vL–M.

30 Averroes 1953, II, t/c 105, p. 292.

sive concreta, sive perfecta, sive imperfecta, potest intendi vel remitti: hoc modo intellexit Aristoteles in capite “De substantia”, quando dixit proprium esse substantiae non suscipere magis vel minus.³¹ Hoc enim de omni substantia et absque ullius exceptione verum est. Neque enim elementa, neque formae elementorum hoc modo intendi, aut remitti possunt, nec Averroes unquam dixit elementorum formas hoc modo suscipere magis et minus, nec fortasse ullus Averroistarum, si bene consideraret, hoc assereret. Omnis enim substantia habet suam essentiam constitutam in indivisibili, nec potest dici magis vel minus. Quocirca etiam ignis cum sit substantia, non potest de hoc igni magis praedicari quam de illo, ita ut hic sit magis ignis, quam ille, idque significavit Aristoteles octavo *Metaphysicorum*, contextu 10,³² qui locus, quamvis ab adversariis contra nos adductus, sententiae tamen nostrae mirum in modum favet: inquit ibi Aristoteles species esse ut numeros, et substantiam, quae est secundum formam, non suscipere magis vel minus, significare volens cuiusque substantiae essentiam individuum esse, nec dici posse magis vel minus. Quoniam igitur non potest ignis esse magis, vel minus ignis, et unumquodque a sua forma constituitur, necesse est ut neque forma ignis suscipiat magis et minus, quia si forma ita intenderetur et remitteretur, necesse esset ut ignis quoque diceretur magis et minus ignis, quod Aristoteles negat, tum in dicto loco, tum in libro *Categoriarum*, capite “De substantia”.³³ In hoc igitur substantia a qualitate distinguitur, quod qualitas intendi ac remitti potest absque mutatione speciei, substantia vero minime.

Alterum dictum est: si sumatur intensio et remissio altero modo, nempe cum variatione speciei, aliqua substantia intendi et remitti potest. Quamvis enim Aristoteles dixerit nullam substantiam posse intendi aut remitti absque mutatione speciei, quod vocatur suscipere magis et minus, non tamen negaret formas elementorum posse remitti illa remissione qua variatur species. Forma namque ignis potest remitti et amittere aliquem gradum, sed ea remissio mutat necessario speciem, et fit | per admistionem aliorum elementorum contrariorum per quam alia quoque elementa similiter re||mittuntur, et ex ea remissione desinunt esse ignis, aer, aqua, terra, et fit nova species, ut caro vel aurum, quod recte ab Aristotele vocatum est medium et diversum a miscibilibus, quia est tale medium quod differt specie ab extremis.

31 Aristoteles, *Categoriae*, 5, 3b34–4a9.

32 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.3, 1043b31–1044a13 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 10, f. 217vI–M).

33 Aristoteles, *Categoriae*, 5, 3b34–4a9.

Huius dicti ratio conspici facile potest, considerando qualis esse debuerit natura illorum corporum quae essent materia aliorum. Debuerunt enim esse talia, ut eorum formae variis modis remissae possent evadere formae omnium mistorum, et horum omnium species constituere, adeo ut omnes mistorum formae (animam semper excipio, quae est forma addita formis elementorum) reipsa nihil aliud sint quam gradus aliqui omnium formarum elementarium, diversae tamen formaliter a formis elementorum, quia non amplius constituunt elementa, sed mista, et dant aliud esse specificum. Hoc nisi fateamur, nullam possumus afferre rationem cur magis elementa dicantur materia misti, quam mistum misti, nec magis elementa dicerentur materia hominis, quam semen materia hominis, et homo materia cadaveris. Nam si formae elementorum in mistione penitus interirent, ita ex elementis generaretur mistum per interitum formarum elementorum, ut ex pane sanguis per interitum formae panis, et ex semine homo per interitum formae seminis, et ex homine cadaver per interitum formae hominis.

Nec satis est id quod aliqui dicunt, qualitates elementorum remanere, et hac ratione dici elementa manere ut materiam misti. Certum enim est quamlibet rem constitui a sua forma substantiali, non a qualitatibus, quare non ob id manere elementa dicuntur, dum formae substantiales penitus deletae statuuntur. Praeterea, hoc etiam dato, nulla adhuc notari potest dissimilitudo inter elementa et mistum ex quo aliud mistum generetur, nam saepe videmus in misto genito manere aliqua accidentia quae fuerunt in misto corrupto, ut in sanguine accidentia aliqua cibariorum, et in homine accidentia aliqua seminis, neque propterea dicitur manere in homine semen, tanquam eius materia.

Neque etiam satis est cum nonnullis dicere elementa manere in misto, non actu, sed potestate, quatenus possunt iterum generari elementa ex eodem misto. Nam si ita intelligeretur id quod Aristoteles dicit miscibilia in misto manere potestate, non minus etiam mistum maneret potestate in alio misto quod ex eo generatur. Nam si ideo sunt in pane elementa potestate, quia potest panis in elementa mutari, eadem ratione erit in pane caro, quia potest panis mutari in carnem. Imo eo magis diceretur in pane inesse caro potestate quam elementa, quo facilius est transitus a medio ad medium quam a medio ad extremum. Quod idem de qualitatibus dicendum est: facilius enim debet esse transitus a temperie ad temperiem, quam a temperie ad qualitatem extremam. Quoniam igitur consequens hoc Aristoteli || adversatur, qui dixit miscibilia ita potestate inesse in misto, ut possint iterum separari, neque dixit inesse hoc eodem modo etiam mistum in misto, necesse est fateri elementa ita remanere potestate in misto, ut servant aliquid actus. Remanent enim cum amissione suarum excellentiarum, id est,

remanent aliqui gradus formarum elementarium, et aliqui interierunt, ita ut forma misti realiter nil aliud sit quam collectio plurium graduum formarum elementarium quibus accessit nova formalitas. Coiverunt enim in naturam aliam distinctam formaliter a naturis elementorum, et hanc elementorum realitatem in mistis omnibus manentem respiciebant illi prisci philosophi qui dicebant: omnia sunt aer, omnia sunt aqua, vel aliud aliquod elementum, vel etiam plura, quae ab ipsis principia rerum esse statuerentur.

Propterea notanda maxime est haec differentia: dicimus hominem ex elementis fieri tanquam ex materia; dicimus etiam hominem fieri ex semine tanquam ex materia, sed nomine seminis nil aliud denotamus quam primam materiam cum privatione; sic enim significare volumus materiam primam, quae sit facta hominis propria per privationem peculiariter oppositam formae humanae, significatam nomine formae coniunctae, quae est forma seminis, et constituentem proprium terminum a quo generationis hominis, qui in adventu formae humanae recedit simul cum forma seminis coniuncta. At cum dicimus hominem ex elementis generari, dicimus materiam secundam remanentem in homine genito, ita ut non solum prima materia, sed etiam elementa dicantur modo aliquo remanere, quatenus manent fractae et castigatae ipsorum formae; manent enim aliqui ipsarum gradus, et aliqui etiam recesserunt, ex qua remissione interiit formalitas elementorum, et accessit alia formalitas, quae est misti, diversa ab illa.

Ex his etiam colligimus aliam esse remissionem formarum elementarium, aliam qualitatum, nam qualitates recipiunt magis et minus, proinde remitti possunt utraque remissione, etiam illa quae non variat speciem. Aer enim quandoque est magis, quandoque est minus calidus, et tam intensior, quam remissior calor vocatur calor aereus, et est eiusdem speciei; non sic forma aeris: haec enim remitti quidem potest, non tamen ita ut servetur aer, quoniam amisso aliquo gradu non est amplius forma aeris, sed facta est forma alicuius misti. Ideo non est ignorandum non ex omni remissione qualitatis elementaris fieri remissionem formae substantialis elementi, nam si semper remissionem qualitatis remissio formae insequeretur, elementa ex quolibet levi alteratione interirent, nec possent diu conservari. Quamobrem ob eorum conservationem decrevit natura formam cuiuslibet elementi non ita esse alligatam certo cuidam qualitatis gradui sibi naturali, ut absque illo existeret nequeat, sed cum ipsa forma sit constituta in indivisibili, et statutum habeat gradum qualitatis perfecte naturalem, non tamen ob quemlibet recessum ab illo gradu remittitur forma, quod esset interire elementum, sed ad sui conservationem forma requirit qualitatem non in indivisibili constitutam, sed in quadam latitudine certis quibusdam terminis conclusa. Idque

maxime apparet in duobus elementis mediis, potissimum vero in aere, nam eius calor potest notabiliter intendi et remitti absque ulla intensione vel remissione formae substantialis. At si praeter statutos latitudinis terminos intendatur vel remittatur, necesse est formam aeris interire. Ignis vero vix aliquam admittit suarum qualitatum remissionem cum qua possit existere. Aliquam tamen admittere dicendum est, cum sit necessarium ut ipse quoque, dum agit, repatiatur absque formae suae interitu.

Patet igitur non omnem remissionem qualitatis in elemento facere remissionem formae, quia remissio formae semper est cum elementi interitu at qualitatis remissio non semper. Sed adversus hoc posset aliquis obicere argumentum illud quo supra diximus usum esse Averroem contra Avicennam, nam dicebat Averroes:³⁴ si forma elementi potest integra servari ablato aliquo gradu suae qualitatis naturalis, ergo etiam ablato alio, proinde et ablati omnibus, quia de quolibet gradu eadem est ratio. Hoc igitur eodem argumento videtur ostendi posse formam elementi non posse integram servari cum remissione qualitatis, quoniam huius contrarium voluit Averroes hoc argumento demonstrare.

Ego vero hac in re sum in opinione multorum, qui putant argumentum hoc Averrois adversus Avicennam nihil habere roboris, licet sententia illa Avicennae falsa sit. Etenim inefficax est ratio a divisis ad coniunctum: potest quidem existere forma elementi sine quolibet gradu qualitatis separatim accepto, sed non propterea sine omnibus simul, ut aer fortasse servari potest sine uno, vel sine duobus gradibus sui naturalis caloris, at non sine tribus, quemadmodum scamnum quadrupes stabit sine uno pede, et quolibet uno ablato stabit, quia de singulo eadem est ratio, dummodo quilibet seorsum accipiat, manentibus aliis; sed duobus ablati, non amplius stabit, nisi pro Averrois defensione dicamus ipsum loqui de remissione graduum qualitatum extra statutos limites. Hoc enim constituendum videtur iuxta opinionem Avicennae, quia si formis elementorum integris servatis (ut ipse dicit) non sunt tamen elementa, sed est genitum mistum, videtur esse necessarium ut dicat qualitates esse fractas extra latitudinem naturalem. Et hac ratione verum est id quod Averroes dicit, eandem esse rationem de uno gradu ac de omnibus, nempe de uno qui sit ultra limites naturales, quoniam est contra elementi naturam et excedere uno, et excedere re duobus, et omnibus excedere, quia nullo horum modorum^a servari elementum potest: itaque si hoc intelligat Averroes, potest eius argumentum defendi. Averroistae vero

^amodo 1607.

34 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rD–F.

absque dubio decipiuntur putantes argumentum illud absolute quoque validum esse, cum sit merus cavillus.

Caput VIII Quod ea quae hactenus declarata est sententia Averrois fuerit

Hoc modo quem hactenus declaravimus defenditur optime opinio Averrois, 5
 eaque sola vera est, dum sic intelligitur. Quod autem Averroes ita intellex-
 erit elementa in misto manere fracta et formas elementares castigatas cum
 mutatione speciei, non est quod in demonstrando laboremus: est enim cla-
 rissimum legentibus commentarium illud 67 tertii libri *De caelo*, cuius verba 10
 non referimus, sed aliis consideranda relinquimus.³⁵ Notandus etiam est
 alius apud Averroem locus in commentario 23 decimi *Metaphysicorum*, ubi
 duo illa mediorum genera ponit:³⁶ unum quod ab altero extremo non dif-
 fert specie, sed solum secundum magis et minus; alterum vero quod specie
 differt ab utroque extremo; deinde subiungit esse ibi motum ubi est magis 15
 et minus; ubi vero omnia media differunt specie ab extremis, ibi non esse
 motum. Ex his autem duabus propositionibus colligitur in secunda figura
 haec conclusio: ergo ubi omnia media differunt specie ab extremis, ibi non
 est magis et minus. Quoniam igitur mista omnia ab Aristotele vocantur
 media inter elementa,³⁷ et ab elementis specie differunt, sententia Averrois
 est elementa non recipere magis et minus, sed intendi et remitti cum varia- 20
 tione speciei: sic igitur intelligenda sunt ea quae alibi dicuntur ab Averro-
 e, praesertim in commentario 67 tertii libri *De caelo*,³⁸ ubi etiam notare pos-
 sumus obiectionem quam contra se affert, et eius solutionem.

Obiectio enim est illa vulgata: sequeretur formas substantiales recipere 25
 magis et minus, quod Aristoteli adversatur. Solutio autem Averrois non illa
 est quam ei multi attribuunt,^a ut excipiat formas elementorum tanquam
 imperfectas, et asserat eas recipere magis et minus. Non enim concedit Aver-
 roes eas recipere magis et minus, sed veritatem declarans inquit ex admi-
 sitione formarum elementarium provenire aliam formam, sicuti ex commi-
 sitione albi et nigri fiunt multi colores medii: sic autem significat formas 30

^atribuunt 1607.

35 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rD–F.

36 Averroes 1562, VIII, lib. X, t/c 23, f. 271rD–271vM.

37 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a27–328b10 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 89, f. 370rD–F).

38 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rD–F.

elementares remitti ea tantum remissione quae speciem variat, non illa quae facit minus tale in eadem specie. Iam enim dixerat in alio a nobis notato loco, ubi media differunt specie ab extremis, ibi non esse magis et minus. Differre autem mista ab elementis specie asserit aperte Averroes, dum ait ex admistione formarum elementarium provenire aliam formam, quod etiam clare dicit utens exemplo colorum: nam colores medii differunt specie ab extremis, ut alias in commentario 32 sexti *Physicorum* ipsemet dixerat;³⁹ quo etiam in loco inquit media haec differentia specie ab extremis non esse nisi finita numero: sic enim patet necessarium esse ut finitae sint species mistorum, nec possint esse infinitae.

Rationem autem cur formae elementares ita possint intendi et remitti, et migrare in formas mistorum, refert Averroes in harum formarum imperfectionem, dicens eas in hoc similes esse accidentibus quodammodo. Non sunt enim omnino similes, cum non recipiant magis et minus ut accidentia, sed solum quatenus modo aliquo intendi ac remitti possunt, quod non competit aliis formis substantialibus. Haec est absque dubio opinio Averrois, et ipsa rei veritas, quam ego diu existimavi nullum Averroistarum assecutum fuisse. Cum enim usi non sint ea distinctione qua nos usi sumus, et ea quidem non a nobis inventa, sed ab ipso Averroae posita, non potuere se penitus a magnis difficultatibus explicare, nec plene Averrois sententiam tueri.

Sed cum mihi et ipsa rei natura, et consideratio verborum Aristotelis et Averrois hanc sententiam suggessisset—res enim pene ipsa loqui videtur—, postea contigit ut cum de hac re publice in Patavina Academia disseruissem, quidam discipulus meus valde eruditus et ex Carmelitana familia religiosus, laetus ad me accedens dixerit eandem fuisse sententiam Ioannis Bacconii Doctoris sui, et locum notavit quem fateor me antea non animadvertisse, quamquam semper Bacconii scripta libentissime legi, et illius viri doctrinam plurimi feci. Cum igitur statim locum illum avidè legissem, qui est in tertio libro *Sententiarum*, distinctione 16, non potui non eius summum iudicium maximopere admirari:⁴⁰ non potest enim melius aut exquisitius huiusce rei veritas declarari, quam ibi declaretur a Bacconio, qui ea in re, ut in aliis quoque facere solitus est, solidissime philosophatur, et ex ipsa rei natura veritatem petit. In praedicto autem loco ipse non modo distinctionem illam mediorum, quae apud Averroem clare legitur, ad huius quaestionis solutionem applicuit, quod caeteri Averroistae non fecerunt, sed etiam usus est eisdem vocibus quas ego ad rem hanc declarandam excogitaveram, realiter et

39 Averroes 1562, IV, lib. VI, t/c 32, ff. 265vK–267rD.

40 Baconthorpe 1618, lib. III, dist. 16, art. 2, pp. 106a–107a.

formaliter. Realitatem enim eandem formarum elementarium inquit esse in elementis et in misto, sed diversas formalitates, prout varias species constituunt; et ne eandem rem fateri videatur esse elementum ac mistum, inquit non esse in misto realitatem formarum elementarium, sed esse in misto realitatem eandem quae fuit realitas formarum elementarium. Eadem enim res est quae fuit elementa et nunc est mistum, sed mutata est formalitas, proinde etiam species, quae omnia verissime dicuntur. 5

||467 **Caput IX Confirmatio praedictae sententiae ex dictorum Aristotelis consideratione**

Hanc quam declaravimus Aristotelis fuisse sententiam ostendere facile possumus variis in locis ipsius dicta considerando. 10

Primum quidem illa quae dicuntur in postremo capite libri primi *De ortu et interitu*, huic soli sententiae attestantur. Nam in contextu 89⁴¹ inquit miscibilia non mutari alterum tantum in alterum, sed utrumque in alterum, ita ut non alterum ipsorum generetur, sed medium et commune. Medium enim et commune non appellaret nisi aliqua ex parte retineret utriusque naturam; et hoc commune inquit esse aliud et differens specie ab extremis; haec autem non habent locum nisi iuxta opinionem Averrois a nobis declaratam: qui enim fieri potest ut simul aqua mutetur in ignem, et ignis in aquam, ita ut id quod generatur nec sit ignis, nec aqua, sed quid medium in quo ambo illa servantur, nisi eo, quem praediximus, modo? Mistum enim differt specie ab igni et ab aqua, et participat gradibus naturae utriusque, cum tamen ipsum sit unius tantum naturae. 15 20

Inquit etiam ibi Aristoteles in contextu 84 miscibilia nec omnino remanere sicut corpus et^a album, quae integra penitus coniunguntur, neque etiam interire, sed servare vires ipsorum.⁴² Vires autem intelligit realitates formarum elementarium, quae secundum aliquos gradus servantur, nam statim subiungit: inde fieri ut possint iterum separari,⁴³ nam adiectis cuilibet illis gradibus, qui abiuncti fuerant, suscipiunt iterum pristinam formalitatem, et dicuntur ex misto elementa generari. Hoc enim facilius est 25 30

^aet *om.* 1607.

41 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a27–328b10 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 89, f. 370rD–F).

42 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327b22–31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rD–E).

43 *Ibidem*, 327b30.

quam formalitatem et realitatem totam elementi produci, sicuti quando ex
 |326 aqua generatur ignis. Non enim diceret Aristoteles ignem com|mistum fuisse
 aquae, et postea separatum, quia nihil formae ignis in aqua inerat. Nec potest
 ulla adversariorum seu proteruitas, seu cavillatio recte interpretari verbum
 illud “separari”. Non enim dicuntur separari nisi illa quae ita erant coniuncta, 5
 ut modo aliquo inessent actu; nec Aristoteles aliunde colligit ea posse sepa-
 rari nisi ex eo quod dixerat: miscibilia non penitus interire.⁴⁴

Sed adhuc clarius loquitur Aristoteles in contextu 48 secundi libri, dum
 ait:⁴⁵ quando in duorum elementorum congressu unum est absolute actu et
 alterum potestate, non est mistio, sed huius generatio, huius vero interitus. 10
 At quando neutrum omnino interiit, sed modo aliquo—calidum factum
 est frigidum, et frigidum est factum calidum, et neutrum est actu absolute,
 sed transiit utrumque in quoddam medium—, tunc est mistio: non vult
 igitur Aristoteles elementa in misto ita esse potestate, ut nihil retineant sui
 actus, sed ita potestate ut etiam actu; non possunt autem esse actu nisi per 15
 ||468 suas formas: || quare putavit Aristoteles formas elementorum aliquo modo
 servari in misto; et ibidem aperte inquit elementa in mistione solas amittere
 excellentias suas et frangi, nec penitus interire.

Illud autem est semper animadvertendum: Aristotelem formas elemen-
 torum non aliis nominibus appellare quam nominibus suarum qualitatum. 20
 Ideo quando in iis libris qualitates nominat, non est credendum eas ut acci-
 dentia a formis distincta nominari, sed sumi loco formarum, quia formae
 elementorum per has qualitates agunt extra se. Quando enim Aristoteles
 dicit elementa symbola facile mutari invicem, ut aquam in aerem, mutato
 frigido in calidum, et manente humiditate,⁴⁶ si intelligamus in solis qualitati- 25
 bus mutationem fieri, ita ut non in formis substantialibus, non erit generatio
 qualem vult Aristoteles eam mutationem esse, sed sola alteratio. Nisi enim
 mutetur forma substantialis aquae, non fit aer, sed manet aqua, licet facta
 calida. Formas igitur praecipue respicit Aristoteles, et inquit has non peni-
 tus interire, sed solum excellentias suas amittere. 30

Propterea etiam primo capite secundi libri *De partibus animalium*,
 quando dicit mistum constare potius ex viribus elementorum, quam ex ele-
 mentis ipsis, et vires inquit esse calidum, frigidum, humidum et siccum,⁴⁷

44 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327b31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rE).

45 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.7, 334b1–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, II, t/c 48, f. 382rA–E).

46 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.4, 331a7–332a1.

47 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a12–20.

per haec non intelligit nisi formas elementorum, et significare vult elementa non remanere secundum suum esse formale, cum iam per mistionem suas formalitates amiserint, et ita non ex elementis proprie loquendo constare mistum, sed potius ex eorum viribus, hoc est, ex realitatibus formarum elementarium quae aliam formalitatem susceperunt. Hoc autem ibi est manifestissimum, cum Aristoteles dicat calorem, frigus, humiditatem et siccitatem materiam esse mistorum corporum, nam si haec ut accidentia accipiantur, dici non possunt materia corporum, quia materia non est nisi substantia, proinde mista non ex his qualitatibus ut ex materia constare dicuntur, sed ex ipsa substantia elementorum quae ab eorum formis constituitur. Quod si etiam qualitates dicuntur formae elementorum, quatenus constituunt elementa ut elementa sunt, id tamen non est nisi praesuppositis formis substantialibus. Has enim si abiungamus, evanescit officium qualitatum, quae non amplius materiam mistorum constituunt.

Considerandum praeterea est tum in eo loco, tum in contextu 84 primi libri *De ortu et interitu* Graecum nomen, *δύναμις*,⁴⁸ quo ibi Aristoteles utitur, ubi Latinus codex habet, “virtutes” seu “vires”, nam *δύναμις* significat etiam propriam rei naturam; significat etiam potestatem quae respicit actum: quare optime usurpatur ad significandas formas elementorum fractas et potestatem habentes, ac totam suam perfectionem.

Per haec etiam optime declaramus modum quo Aristoteles in illo postremo capite primi libri *De ortu et interitu* mixtionem fieri statuit. Inquit enim miscibilia primum debere se mutuo dividere in partes parvas, ideoque oportere ea esse liquida, vel aliquod saltem ipsorum, ut possit aliorum partes penetrare, et ita dividi ac dividere in parvas partes.⁴⁹ Nec dicit in minimas, quia id verum non esset, neque enim absolute minimum intelligi posset, neque minimum naturale, | nam minimum absolute non datur, cum omne quantum sit dividuum in infinitum. Minimum vero naturale datur quidem, ut ait Aristoteles in primo *Physicae auscultationis* disputans contra Anaxagoram, et est illud ultimum in quo potest forma servari in divisione cuiusque corporis naturalis.⁵⁰ Est enim necessarium pervenire ad parvam particulam, quae ulterius quidem dividi potest ut quanta, at si dividatur, non potest forma amplius servari. In talia igitur minima si intelligeremus divisionem miscibilium fieri in ipsa mistione, oporteret aequales semper inter

48 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327b22–31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rD–E).

49 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a6 ff.

50 Aristoteles, *Physica*, I.4, 187b6–188a18.

se esse portiones omnium miscibilium, seu eandem in omnibus mistis esse illorum mensuram et proportionem inter se, quod minime verum est, sed oportet unum aliis dominari, variumque esse dominium, et variam elementorum proportionem pro diversis mistorum naturis.

Facta igitur miscibilium divisione mutua in partes parvas, necesse est 5
ut propter qualitatum inter se contrarietatem fiat inter ipsa actio et passio mutua, per quam elementa se mutuo frangant, et ad mediocritatem redigant, quod quidem possumus cum Aristotele in duobus miscibilibus considerare: id enim pluribus quoque accommodari poterit. Itaque si generandum sit mistum, quod sex gradibus referat naturam terrae, duobus autem 10
naturam aeris, fiet actio mutua inter particulas terrae et particulas aeris, et aer naturam terrae, quam in octo gradibus consistere statuimus, imminuet duobus gradibus, ita ut sex gradus terrae remaneant; terra vero tanquam praevalens detrahet de natura aeris sex gradus, ut duo tantum relinquuntur; et sic tam particula terrae quam particula aeris erit facta eiusdem naturae, 15
quia utraque redolebit sex gradus naturae terrae, et duos naturae aeris, et singula nec terra amplius erit, nec aer, sed quiddam medium, ut aurum. Hac igitur ratione quaelibet pars misti est mista; quaelibet enim pars est aurum, neque est amplius aer terrae appositus, sed et aer et terra mutata in aurum 20
retinens ex parte naturam terrae, et ex parte naturam aeris, quoniam utriusque elementi formae fractae et castigatae migrarunt in formam mediam, quae est forma auri. Sic etiam qualitates se mutuo castigant et fit qualitas una media, quae cuiusque misti temperatura appellatur.

Praeterea, confirmatur etiam maxime haec sententia per ea quae ab Aristotele dicuntur in contextu 10 octavi *Metaphysicorum*, quem locum adversarii contra nos adduxerunt.⁵¹ Inquit enim species esse sicut numeros, quia 25
numero dempta unitate manent a||liae unitates realiter, sed mutata est formalitas et facta alia species numeri. Quemadmodum igitur numeris detractio et additio fieri potest manentibus iisdem realiter unitatibus, quae relinquuntur, sed mutata specie numeri, ita formae elementorum intensionem 30
et remissionem recipiunt. Ita tamen ut mutetur formalitas, et fiat alia species, licet aliqui earumdem formarum gradus serventur, quod est servari realitatem graduum formarum elementarium, sed formalitatem ac speciem mutari, quod idem in numeris evenire videmus. Propterea ad rem hanc declarandam maxime accommodatum est exemplum numerorum, quod ibi 35
ab Aristotele consideratur.

51 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.3, 1043b31–1044a13 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 10, f. 217vI–M).

Caput x Confirmatio eiusdem sententiae auctoritate Graecorum interpretum

Eandem sententiam Alexander et Ioannes Grammaticus secuti sunt. Alexander enim in libello suo *De mistione* declarans quomodo mistio fiat, inquit miscibilia inter se mutuo agunt et patiuntur; sed neutrum interimit alterum penitus, quia prius desinit posse agere, quam prorsus verterit alterum in naturam suam: quare mistio est mutatio quaedam sine interitu.⁵² Non vult igitur Alexander elementa interire, et aperte dicit ea non amittere nisi excellentias suas, quod est remanere fracta et hebetata. Postea dicit mistum non esse aliquod ex miscibilibus, | sed esse illa omnia potestate.⁵³ Nisi igitur invicem pugnent Alexandri dicta, significat elementa amittere suas formalitates, et suum esse specificum, quia si hoc retinerent, iam mistum esset actu ignis, et aer, et aqua, et terra, servare tamen suas realitates, hoc est, non prorsus interiisse, nam postea quoque declarans quomodo maneant potestate in misto, inquit: sunt potestate, quoniam exiguo egent auxilio ut recuperent naturam suam; cum enim non tota sit amissa, sed solum hebetata, possunt per additionem eius quod amissum erat redire in suam naturam integram, propterea (inquit) non omnino generatione et interitu indigent ut separentur, sed mutatione aliqua.

Itaque arbitratur Alexander formas elementorum non esse in misto penitus potestate, sicuti in prima materia, et sicut in semine humano est potestate forma hominis, sed potestatem intelligit quae coniunctum habeat aliquid actus, at non integrum actum: ideo hanc integritatem postea acquiri dicit per illam mutationem qua mistum in elementa dissolvitur, eamque non esse omnino generationem, sed mutationem quamdam, quae est dimidiata quaedam generatio. Non est autem ignorandum qualis sit haec mutatio qua mistum in elementa dissolvitur, et qua ex elementis generatur mistum, ne forte opinemur eam non in substantia, sed in solis accidentibus mutationem esse, quae dicitur alteratio; quinimo est sub||tancialis mutatio, neque ad aliam mutationis speciem redigitur, quam ad generationem et interitum. Nam si horum corporum formalitates spectemus, est perfecta generatio et perfectus interitus, nam penitus intereunt in mistione formalitates elementorum, et producitur nova formalitas, quae est misti. Vel interit formalitas misti, et generantur formalitates elementorum, quando mistum in elementa

52 Alexander Aphrodisiensis 1549: *De mistione*, f. 65va–b; Alexander Aphrodisiensis 1892, pp. 228–229.

53 *Ibidem*.

dissolvitur. At si realitatem tantummodo respiciamus, non est perfecta generatio, nec perfectus interitus, quemadmodum antea declaravimus. Idque respexit Alexander quando dixit esse dimidiatam generationem, imo et Aristoteles ipse, quando in capite “De mistione” dixit miscibilia non penitus interire, sed aliquo modo servari.⁵⁴

5

Notat autem ibidem Alexander quoddam summa animadversione dignum atque verissimum. Quoniam enim dicente Aristotele miscibilia posse ex misto iterum separari, credere aliquis poterat elementa redire eadem numero quae prius in mistionem venerant, ideo nos monet ea non redire penitus eadem, sed alia secundum numerum, eadem autem secundum speciem tantum. Cum enim proprias formalitates amiserint et desierint esse ea ignis, aer, aqua, terra, hac ratione interierunt. Id autem quod semel interiit iuxta opinionem Aristotelis non potest idem numero unquam redire: igitur quando iterum separantur, redeunt eadem secundum speciem, idque satis facilius, quia non totam suam naturam, id est, non totam realitatem amiserunt. Ex his colligere possumus non eandem esse hanc separationem elementorum ex misto atque illam qua ex mera congregatione dicuntur^a aliqua separari absque ulla mutatione, ut quando ex acervo tritici grana separantur. Haec enim eadem numero sunt, facta separatione, quae prius in compositione et ante compositionem erant, quia nulla est facta naturarum mutatio; et elementa separantur a misto, in quo non omnino erant actu, proinde separantur cum alteratione, quae non est absolute in accidentibus, sed est dimidiata quaedam generatio. Talem enim alterationem Aristoteles in definitione mistionis intellexit. Non enim fieret naturarum unio et plurium reductio ad naturam unam, si servatis penitus formis substantialibus in solis accidentibus mutatio fieret. Non possunt igitur elementa ex misto ita separari ut redeant eadem numero quae in mistionem venerunt.

10

15

20

25

Eiusdem sententiae fuit absque dubio Ioannes Grammaticus in interpretando capite “De mistione” in calce secundi libri *De ortu et interitu*. Ibi enim in contextu 82 declarans quomodo miscibilia sint potestate in misto, inquit: “non sunt penitus potestate respectu actus primi, quemadmodum quando dicimus aquam esse potestate aerem; neque sunt potestate respectu secundi actus tantummodo, sicuti quando dicimus geometram dormientem geometrizare potestate, || cum habeat actum primum perfectum; sed tertio modo

30

35

^adicuntur 1607] dicantur 1590v.

54 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327b22–31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rD–E).

medio, ut quando dicimus geometram ebrium habere potestatem geometrizandi, nam habet quidem actum primum, id est, habitum geometriae, sed offuscatum et impuratum, ideo non perfecte geometrizat: sic elementa sunt in misto secundum actum impuratum, qui coniunctam habet potestatem adipiscendi suam integram perfectionem”.⁵⁵

5

Hoc idem dixit Ioannes in contextu 84, ubi etiam aperte asserit elementa in mistione non totam suam formam amittere, sed solum excellentiam et complementum suae formae, proinde remanere in misto formas elementorum incompletas et imperfectas.⁵⁶ Elementa igitur secundum Ioannem Grammaticum non penitus potestate in misto sunt, sed et actu et potestate, quatenus naturam suam non perfecte servant. Deinde etiam in contextu 89 inquit miscibilia non prorsus interimere se mutuo, sed solum frangere mutuo excellentias suas, ita ut medium quoddam remaneat, quod ex parte redolet naturam singulorum.⁵⁷ Quam Aristotelis quoque sententiam fuisse iam ostendimus, quapropter de Graecorum opinione non est dubitandum.

10

15

Caput XI Solutio argumentorum pro Avicenna adductorum

Veritate declarata, omnia aliorum adversantia argumenta solvenda sunt, et primo loco illa quae pro Avicenna adduximus.⁵⁸ Ad primum igitur concedimus formas elementorum manere in misto, sed cum dicit “non possunt intendi aut remitti, cum sint substantiales, ergo manent integrae”, negamus antecedens: iam enim docuimus quomodo intendantur ac remittantur formae elementorum, et quomodo neque intendi, neque remitti possint.

20

Ad secundum dicimus Aristotelem non ideo dixisse “alteratorum”,⁵⁹ quod putaverit misionem esse meram alterationem in accidentibus absque ulla substantiae mutatione, sed quia si dixisset “corruptorum”, perfectum miscibilium interitum intelligere potuissemus; quod adversaretur iis quae prius dixerat, nempe miscibilia non interire, sed servari in misto: maluit ergo dicere “alteratorum” ad significandam alterationem cum aliqua mutatione substantiae, siquidem absque hac non fieret illa unio quam esse ipsam misionis essentiam iam diximus.

25

30

55 Philoponus 1568, I, t/c 82, p. 56a; Philoponus 1897^b, p. 185.

56 Philoponus 1568, I, t/c 84, pp. 56b–57a; Philoponus 1897^b, p. 191.

57 Philoponus 1568, I, t/c 89, pp. 58b; Philoponus 1897^b, p. 199.

58 See above ch. 2.

59 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 90, f. 370vI).

Ad tertium et ad quartum dicimus omnia esse concedenda: iis enim ostenditur elementa manere in misto, sed non ostenditur manere integra.

Ad quintum petenda est responsio ex iis quae scripsimus alias *De motu gravium et levium*: illud enim quod Aristoteles dixit, mistum moveri iuxta elementum praevalens,⁶⁰ non ita est intelligendum, ut forma elementi praevalentis dicatur integra esse in misto, et ita actu movere mistum, sed intelligendum est non esse in misto aliud movens || nisi ipsam misti formam, quae magis redolet formam elementi praevalentis, quam aliorum, ideo eo motu movet quo illa. Hoc ergo significavit Aristoteles qui non dixit mistum a praevalente elemento moveri, quasi elementum^a seu eius forma sit movens. Sed dixit moveri secundum praevalens elementum.⁶¹

Ad sextum respondemus misionem et generationem misti differre quidem ratione, sed re idem esse: non potest enim vera mistio fieri quin misti generatio fiat. Quomodo autem differant ratione, alibi considerabimus.⁶² Nunc satis est si dicamus misionem vocari ratione graduum miscibilium qui servantur, vocari autem interitum elementorum et generationem misti ratione graduum deperditorum. Sic enim est generatio misti et destructio formalitatum elementorum.

Ad postremum dicimus nil aliud esse dissolvi mistum in elementa, quam elementa facile recuperare gradus deperditos, propterea quod non omnes gradus interierunt. Ex hoc igitur nil aliud infertur quam non fuisse in misto elementa integra, sed fracta. Sicut enim dissolvitur mistum in elementa per amissionem graduum | recuperationem, ita generatur mistum ex elementorum compositione per eorundem graduum amissionem.

Caput XII Solutio argumentorum Scoti

Ad primum Scoti⁶³ negamus sequi id quod ipse infert, multiplicari entia sine necessitate. Sequeretur quidem si cum nonnullis diceremus formam misti esse additam formis elementorum, et re distinctam ab illis in ipso misto. At nos asserimus solam misti formam sufficere ad mistum constituendum, et ad omnes operationes edendas, sed ad hanc esse necessarias formas elemen-

^amistum 1607.

60 See Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269a4–8.

61 See Zabarella, *De motu gravium et levium*, I, ch. 6 (*De rebus naturalibus*, lib. VIII).

62 See Zabarella, *De misti generatione et interitu*, I, ch. 9 (*De rebus naturalibus*, lib. XVIII).

63 See above ch. 4.

torum, cum sit idem re quod illae, proinde illis penitus sublati nulla misti forma possit existere: tanta igitur est necessitas formarum elementarium in misto, quanta ipsius formae misti, cum haec non distinguatur re ab illis, sed sit illae omnes ad unitatem redactae per misionem.

Ad secundum negamus consequens, nam formae elementorum non 5
manent in misto ut quatuor formae, sed ut factae una, siquidem multis realitatibus advenit una formalitas, proinde mistum est unum.

Ad tertium similiter negamus consequens, nam post elementorum congressum non sunt amplius in misto quatuor quantitates, sed una ex omnibus 10
facta est: quid autem absurdi si ex pluribus quantis coniunctis unum quantum fieri asseramus? Ut autem omnis fallacia detegatur, animadvertendum est quantitatem insequi naturam materiae, et illi esse coevam, terminos autem quantitatis cuique rei praescribi a sua forma. Quoniam igitur 15
in misione perierunt formalitates elementorum, et una misti formalitas producta est, factum etiam est unum || quantum ex quatuor materiae portionibus quantis simul iunctis, quibus unici termini sunt praescripti a forma, quae una tantum est, non plures, nempe forma misti. Cum igitur 20
unici sint termini totius illius quantitatis, una est quantitas. Sed imaginatus est Scotus nos dicere formas elementorum manere in misto integras, et cum eis manere proprios terminos a singula forma tributos suae por-
tionem materiae. Quod quidem nos non dicimus, quia neque verum neque imaginabile est.

Ad quartum dicimus totum esse concedendum, nam formae elementorum prout elementorum formae sunt, ita generatione misti sunt terminus 25
a quo, non terminus ad quem, nec possunt simul esse cum forma misti, quia non potest eadem res esse simul mistum et elementa. Terminos igitur generationis oppositos simul existere non dicimus. Quamvis enim eadem sit realitas formae misti et formarum elementorum, diversae tamen sunt formalitates, et hoc satis est ad distinguendos generationis terminos a quo et ad quem; siquidem termini sunt ipsae formalitates quae nunquam simul existunt. 30

Ad quintum negandum est consequens. Cum enim in generatione misti intereant formalitates formarum elementarium, et ita desinant constituere elementa, et incipiant constituere mistum differens specie ab elementis, generatio misti est interitus elementorum. Pereunt enim formae elementorum,^a quatenus formae elementorum sunt, et subeunt novam formalitatem, et ita fit alia forma. 35

^aelementorum *om.* 1607.

Ad primum de qualitatibus patet responsio ex iis quae dicta sunt. Negamus enim formas elementorum penitus interire, quare si ita manere vel non manere qualitates debent, ut formae, qualitates quoque elementares in misto fractae et castigatae remanent.

Ad alterum negamus consequens. Cum enim subiectum in quo accidentia inhaerent sit prima materia, ut alias demonstravimus, et in misto eadem materiae portio maneat quae in elementis fuit, qualitates non migrant in aliud subiectum, sed potius idem earum subiectum remanet. Sed eo invalidius hoc argumentum est, quo nos dicimus formas quoque substantiales aliquo modo servari, quocirca ne fingi quidem potest migratio ulla accidentis de subiecto in subiectum.

||331 Caput XIII Solutio argumentorum Thomae et aliorum Latinorum

Ad primum Thomae⁶⁴ sumptum ex verbis Aristotelis in contextu 84 primi libri *De generatione*,⁶⁵ et ad secundum acceptum ex primo capite secundi *De partibus animalium*,⁶⁶ dicimus^a omnia esse concedenda quatenus ostendunt qualitates servari fractas et castigatas, et ad unam mediam redactas. Sed quatenus ostendere se putat formas elementorum substantiales nullo modo servari, negamus eam esse mentem Aristotelis, dum ait vires elementorum manere, ut velit solas qualitates servari sine formis. Iam enim diximus per vires elementorum ibi significari gradus formarum elementarium remanentes, hoc est, realitates servatas sub alia formalitate, sicut^b antea locos illos interpretantes declaravimus.

Caetera quoque argumenta quibus Latini evertere nituntur fundamentum Averrois de formis elementorum, facile solvuntur.⁶⁷ Ad primum enim quo Thomas infert illud absurdum “ergo daretur medium inter duo contradictoria”, negamus consequentiam. Ad probationem autem possumus cum Buccaferreo⁶⁸ dicere Averroem non statuere formas elementorum absolute medias inter substantiam et accidens, sed inter formas substantiales perfectas et accidentia. Haec autem non sunt contradictoria, quoniam inter acci-

^adicemus 1607. ^but 1607.

64 See above ch. 5.

65 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 327b22–31 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 84, f. 369rD–E).

66 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a12–35.

67 See above ch. 6.

68 See Boccadiferro 1571, I, f. 134v.

dentia et formas substantiales perfectas sunt formae substantiales imperfectae. Sed considerare praeterea possumus Averroem non dicere eas esse vere medias, sed dicere quasi medias. Nullum enim datur medium inter substantiam et accidens, nec formae elementorum ita dicuntur mediae, ut sint mediae per participationem, vel per negationem extremorum, sed solum per quamdam similitudinem, seu participationem conditionis alterius extremi. Cum enim revera contineantur sub altero extremo, et in formis substantialibus numerentur, similes tamen sunt accidentibus in hac conditione, quod modo aliquo intenduntur ac remittuntur, etsi non omnino ut accidentia, et hac conditione ipsae inter omnes formas substantiales solae participant.

Ad secundum Thomae, quo illud aliud absurdum inferebatur, “ergo in substantia daretur continuus motus”, nonnulli recentiores respondent hoc non sequi, propterea quod si debeat fieri verus motus, non solum requiritur ut forma intendatur et remittatur, sed etiam ut subiectum sit ens actu, sicut ait Aristoteles in quinto *Physicorum*.⁶⁹ Subiectum autem formae elementi est prima materia, quae est ens potestate: quare ad hanc formam non est motus. Sed haec responsio vana est, et nullo modo est admittendum id quod isti concedunt, dari mutationem continuam secundum Averroem ad formam substantialem, ita ut forma elementi acquiratur paulatim, et per gradus, et in tempore, sicut etiam qualitates. Quod quidem Averroes nunquam concederet, qui putavit omnem formam substantialem acquiri subito et totam simul.⁷⁰ Quare adversariis satis esset ad hoc evidentissimum absurdum nos duxisse.

Adde quod hoc concesso non videtur negari posse eum esse verum motum. Esset enim a forma imperfectiore ad perfectiorem, a remissa ad intensam; et tali mutationi omnino competeret definitio motus in tertio *Physicorum* tradita,⁷¹ ut cuique eam consideranti patet. Cum enim omnes dicant generationem sub ea definitione non contineri nisi comprehensa praevia alteratione, tam secundum istos definitio illa competeret generationi acceptae etiam pro sola introductione formae substantialis, quod quidem nullus philosophus diceret. Patet autem in ea definitione non poni conditionem illam, quod motus habeat subiectum ens actu, licet haec ex ea definitione colligatur, quatenus definitio illa non competit revera nisi mutationi

69 See Aristoteles, *Physica*, v.1, 225a34–225b3.

70 See Averroes 1562, IV, lib. VI, t/c 32, ff. 266rC–267rE; Averroes 1562, VIII, lib. X, t/c 23, f. 271rC–271vM.

71 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a10–16 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 6, f. 87vL–M).

|332 quae fiat secundum accidentia, quia haec sola fit cum successione | et in tempore. Quod si cum istis concederemus etiam formae substantialis introductionem hoc modo per successionem fieri, vanum esset negare eam esse verum motum.

Reiecta igitur hac solutione, nos eam accipere debemus, quam ponit ac 5 declarat optime Ioannes Baconius in memorato loco:⁷² est enim neganda consequentia, propterea quod nullus datur in substantia verus motus quo forma elementi paulatim et per successionem adveniat vel recedat, ita ut eadem servetur species in categoria substantiae; sed cum forma elementi remittatur cum variatione speciei, cuiuslibet gradus mutatio est variatio spe- 10 ciei, et singulus gradus quo adveniente vel recedente generetur elementum vel mistum advenit seu recedit non in tempore, sed subito, et post alterationem praeviam, quae est verus motus. Nam in fine alterationis fit momento temporis accessio vel remotio illius gradus, quae est generatio subita, nec potest appellari motus. Id autem quod Thomas imaginatur, utique sequere- 15 tur si nos assereremus formam elementi intendi et remitti absque variatione speciei: paulatim enim generaretur elementum, et pars formae accederet post aliam partem intra speciem eiusdem elementi, sed cum singula mutatio gradus fiat momento temporis post praeviam alterationem in tempore factam, et in illo momento dicatur accedere illa formalitas qua res consti- 20 tuitur, non fit generatio substantialis nisi subito. Hoc significavit Averroes in commentario 23 decimi *Metaphysicorum*, quando dixit ubi est magis et minus ibi est motus; at ubi omnia media differunt specie ab extremis, ibi non est motus, quoniam singulum horum est constitutum in indivisibili;⁷³ licet enim realitas formarum elementarium sit dividua in gradus, in singu- 25 lis tamen gradibus consistunt novae formalitates quae singulae sunt individuae, et acquiruntur subito post praecedentem alterationem factam in tempore.

Ad tertium, quando alii dicebant “ergo formae mistorum intendi et remitti possent”, negandum est consequens. Dicimus enim nullam dari proprie dic- 30 tam misionem nisi elementorum, theriaca vero vel non habet veram misionem, vel si habet, ea est mistio elementorum, non mistorum theriacam ingredientium. Haec enim constabant ex elementis, et eorum formae constabant ex realitatibus formarum elementarium, hoc est, ex illarum gradi- 35 bus servatis sub formalitate misti. Et quia horum graduum in singulo misto certa et statuta est proportio, et alia in hoc misto, alia in illo, ideo ex plu-

72 Baconthorpe 1618, lib. III, dist. 16, art. 2, pp. 106a–107a.

73 Averroes 1562, VIII, lib. X, t/c 23, f. 271rC–271vM.

rium mistorum compositione variatur proportio, et provenit aliud mistum. Et quia cuiusque naturalis corporis fomalitas sive simplicis sive misti individua est, nec potest intendi vel remitti nisi interimatur, realitas vero dividua est in varios gradus, et est praecipue elementorum, mistorum vero per participationem, ideo solis formis elementorum attribuitur intensio et remissio, non formis mistorum, quia natura statuit elementa ut materiam mistorum, non mistum ut materiam misti. Et elementa sunt materia mistorum ratione suae realitatis dividuae per gradus, quoniam sine tali divisibilitate non possent esse materia mistorum.

Hoc videtur significasse Aristoteles in contextu illo 10 octavi *Metaphysicorum*, quem antea contra nos adversarii adduxerunt. Inquit enim species esse sicut numeros, quod declarans subiungit: “sicuti numerus non habet magis et minus, ita neque substantia, quae secundum formam est; sed si qua substantia suscipit magis et minus, ea est quae secundum materiam est”.⁷⁴ Significat enim formam substantialem individuum esse quatenus est forma et essentia; et huiusmodi sunt etiam formae elementorum quatenus constituunt elementa, nec datur ignis qui sit magis ignis quam alius ignis. Sed eadem elementa quatenus sunt materia mistorum, et ratione realitatis suarum formarum abiunctae mente ab omni formalitate, intenduntur et remittuntur suscipiendo varias formalitates. Denotat ergo ibi Aristoteles aliquam esse substantiam quae intenditur et remittitur; sumit enim magis et minus in ampla significatione pro qualibet intensione remissione, et talem substantiam inquit esse | illam quae est materia, dum consideratur ut materia; talia autem sunt elementa quatenus sunt materia mistorum; sunt autem materia ratione realitatum suarum formarum, sed non ratione formalitatum.

Hoc autem quod de elementorum mistione diximus possumus exemplo declarare, crasso quidem ac rudi, sed ad propositum satis accommodato. Sit statua equi fusilis ex auro, argento et aere simul colliquatis et commistis, in qua sit plus auri et minus aliorum; sit alia statua bovis ex eisdem metallis, in qua tamen sit plus argenti et minus aliorum; sit alia tertia statua leonis ex eisdem metallis, in qua sit plus aeris quam aliorum; ita ut variae sint in iis tribus figuris mensurae et proportionibus horum metallorum. Deinde colliquantur iterum tres illae statuae, et ex tota illa materia fiat statua una hominis: diceturne homo ille fusilis constare ex aequo, bove et leone, an ex auro, argento et aere? Certe ex his metallis commistis constare dicetur, cum alia

74 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.3, 1044a9–11 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 10, f. 217vM).

||478 tamen proportione et diversa a proportionibus quae fuerunt in tribus illis
sta||tuis brutorum. Sic igitur theriaca constare proprie dicitur ex elementis
et viribus elementorum, et diversam habet temperiem a qualibet temperie
singulorum ingredientium, et ea temperies est similiter temperies qualita-
tum elementarium, sicut etiam temperies omnes illorum singulorum. 5

Ratio etiam ad hoc comprobandum efficacissima sumitur ex ipsa mistio-
nis natura, nam miscibilia debent agere et pati invicem, et alterari. At non
dantur qualitates ullae activae praeter primas elementares qualitates quae
alteratrices dicuntur. Ideo si in theriaca fit vera mistio, qua de re non est in
praesentia disputandum, ea est primum et per se mistio elementorum, non 10
mistorum nisi per accidens. Contingit enim ut tot gradus singularum for-
marum elementarium ad misionem delati sint per illa corpora mista, sicuti
contingit^a ut allata materia ad constituendam hominis statuam fuerit mate-
ria equi, bovis et leonis.

Dicimus igitur omnem misionem proprie acceptam cui competat defi- 15
nitio misionis ab Aristotele tradita esse misionem elementorum. Ideo id
quod aliqui dicunt, Aristotelem de misione agentem non solam elemen-
torum misionem considerasse,^b sed quamlibet indistincte, admitti potest
dummodo concedant omnem veram misionem, quorumcunque corporum
sit, reduci ad misionem elementorum; commiscentur enim inter se alia cor- 20
pora per vires elementares ex quibus constant: quare elementa sola sunt per
se miscibilia, alia vero per elementa quae in se continent, nam ex elemen-
tis constare omnia mista satis per se manifestum est, et legitur clare apud
Aristotelem in secundo libro *De ortu et interitu*, a contextu 46 usque ad 50,⁷⁵
dum loquitur de generatione mistorum. Patet igitur theriacam quoque ex 25
elementis constare, et eius misionem, si qua est, a viribus elementorum esse
factam.

Quod autem illi dicunt, si Aristoteles ibi de sola elementorum misione
loqueretur, de elementis prius agere quam de misione debuisset, hoc
omnino est negandum, et potest adversus eos argumentum torqueri. Que- 30
madmodum enim si sola elementa sint miscibilia, necessarium apud eos
esset agere prius de elementis, quam de misione, ita si plura sint miscibi-
lia praeter elementa, ut ipsi putant, de illis omnibus ob eandem rationem
erat prius agendum, quam de misione. Dicimus igitur ad misionis cogni-
tionem satis fuisse rudem quamdam et confusam miscibilium notitiam per 35

^acontingit 1607] contigit 1590^v. ^bconsiderare 1607.

75 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.7–8, 334a16–335a22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 46–59, ff. 381rF–383rE).

quasdam universales conditiones, neque opus fuisse distincte prius agere de elementis, sed id postea Aristotelem facere in secundo libro, et ex ea elementorum tractatione colligimus solis elementis competere conditiones miscibilium prius tactas in capice "De mistione". Quoniam enim fit mistio per qualitates activas et passivas, quae videntur communiter competere et
 ||479 elementis, et mistis, ita ut mistio esse videatur et || simplicium, et misto-
 rum corporum, ideo docens postea Aristoteles qualitates illas esse proprias
 |334 elementorum, et illis competere per essentiam, mistis vero per participatio-
 nem, significat sola elemen|ta esse proprie et per se miscibilia, caetera vero
 per elementa e quibus constant.

Sumitur etiam horum confirmatio ex iis quae dicuntur ab Aristotele in contextu 43 primi libri.⁷⁶ Ibi namque proponens de mistione agendum, nul- lam aliam huius tractationis rationem adducit, nisi quia oportet de elemen- tis agere tanquam de materia mistorum. Asserit ergo se de mistione agere velle propter elementa, proinde elementorum tantummodo esse proprie dictam mistionem. Et potius censuit cognitionem mistionis esse necessa- riam ad considerationem elementorum prout sunt materia mistorum, quam e converso perfectam elementorum cognitionem requiri ad cognitionem mistionis, sicut isti in argumento sumunt.

Neque turbare nos debent exempla quibus usus est Aristoteles agens de mistione. Visus enim est significare mista quoque esse miscibilia, sed rudia exempla sunt, et satis habuit Aristoteles si per illa propositum declararetur. Et talibus exemplis solitus est passim in suis libris uti, quia manifestiora et faciliora intellectu sunt. Iis autem exemplis aliquae tantum mistionis con- ditiones declarantur, ut debere miscibilia esse liquida et se mutuo dividere in parvas particulas. Ad has enim conditiones declarandas satis erant etiam exempla mistorum. At praecipua illa conditio miscibilium, quod debeant esse activa invicem et passiva, elementorum propria est. Nec mistis alia ratione competit, quam per elementa e quibus constant.

Quartum argumentum leve prorsus ac puerile est. Datur enim res aliqua perfectior absolute alia re, imperfectior tamen eadem re secundum aliquam conditionem, ut asinus, cum sit substantia, est absolute perfectior ac nobilior motu caeli et luce Solis, quae accidentia sunt. Attamen haec apud Aristotelem ratione aeternitatis, quae est conditio nobilis, sunt nobiliora asino, qui mortalis est. Quare ipsimet adversarii dicerent asinum illis accidentibus nobiliorem esse simpliciter loquendo, sed illa esse asino nobiliora secundum quid. Sic etiam prima materia, cum apud Aristotelem aeterna sit, est nobilior

76 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.6, 332b1–2 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 1, t/c 43, f. 36rC).

ratione huius conditionis, quam forma et quam compositum, tamen absolute loquendo est ignobilior et imperfectior illis. Sic ergo dicimus formas elementorum esse absolute nobiliores quolibet accidente, quia substantiam
 ||48o constituunt et in specie collocant, quod || accidentia praestare non possunt; 5
 posse tamen aliqua accidentia habere aliquam conditionem nobiliorem, ut si qua sint quae nullo modo intendi aut remitti possint, nam posse intendi et remitti notat imperfectionem: talia itaque accidentia secundum hanc conditionem nobiliora dici possint formis elementorum, sed illae sunt ipsis absolute nobiliores.

Plura etiam eius modi in rebus videmus, nam multa bruta hominibus 10
 praestant robore corporis, vel efficacitate visus, vel aliqua alia eius modi conditione. Homo tamen absolute loquendo est omnium animalium praestantissimus, quandoquidem aliis pluribus et illis quidem nobilissimis conditionibus brutis omnibus antecellit.

Ad auctoritatem autem Aristotelis in libro *Categoriarum* dicentis proprium esse substantiae non recipere magis vel minus,⁷⁷ ego quidem alienam 15
 ab Averroe arbitror esse illam responsionem quam ei attribuunt plures Averroistae, nempe ut Averroes dicat Aristotelem ibi loqui de perfectis tantum substantiis, proinde non negare substantiam aliquam in perfectam suscipere magis et minus. Hoc enim si Averroes diceret, in errore esset, quia quodlibet 20
 esse substantiale individuum est, neque recipit magis vel minus, etiam si respectu aliorum perfectiorum imperfectum dicatur. Idque ut verum est de omni composito in categoria substantiae tam simplici, quam misto, ita etiam de formis concedendum est. Nequeunt enim formae recipere magis vel minus quin ipsa quoque composita dicantur magis vel minus talia: 25
 quomobrem non opus est adversarios in hac responsione impugnanda laborare. Ego | enim eam penitus reiiciendam arbitror, ut ab Aristotele et ab Averroe 335
 alienissimam. Dico igitur Aristotelem ibi sumere magis et minus pro eo quod est intendi vel remitti sine variatione speciei, quae, ut antea diximus, est propria acceptio. Hoc autem nulli substantiae seu perfectae, seu imperfectae, seu compositae, seu simplici competere potest; idque legentibus verba Aristotelis manifestum est. Sed non ob id negat Aristoteles posse aliquam substantiam intendi et remitti cum mutatione speciei, siquidem hanc intentionem ac remissionem ibi non considerat, cum praesertim huic sententiae attestetur dictum Aristotelis in contextu 10 octavi *Metaphysicorum*,⁷⁸ ut ante 35

77 Aristoteles, *Categoriae*, 5, 3b34–4a9.

78 Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.3, 1044a9–11 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VIII, t/c 10, f. 217vM).

consideravimus: species enim similes esse dicit numeris quibus additio ac detractio fieri potest cum mutatione speciei, sed quaelibet numeri species individua est secundum essentiam, neque potest ei fieri additio vel detractio quin destruaturn et alia numeri species oriatur.

Iacobi Zabarellae Patavini Libri Duo De Qualitatibus Elementaribus. Liber Primus

|336
||481

Caput I Propositio ac partitio dicendorum

Dictum a nobis est alias quatuor simplicium corporum quae elementa vocantur duo esse munera in mundo, proinde etiam in philosophia naturali duas eorundem esse considerationes: unum prout naturalia et simplicia corpora sunt, quae per gravitatem et levitatem proprios quaeque locos in mundo occupant; alterum vero quatenus mistorum principia et elementa sunt, et per quatuor primas qualitates quas alteratrices vocantur in mistionem venientia constituunt mistum.¹ Sed illa quidem quae ad priorem eorum corporum considerationem attinent, satis a nobis tractata fuere in eo libro quem *De gravium ac^a levium motu* conscripsimus.² Nunc alteram, quae multis, magnisque difficultatibus referta est, aggressuri sumus, et elementa consideraturi quatenus elementa et principia mistorum sunt; et quoniam, ut Aristoteles docet in initio secundi *De ortu et interitu*, corpora haec eo munere funguntur per primas qualitates quarum inter se actione et passione absolvitur mistio et generatur mistum,³ tota de his qualitatibus haec disputatio nostra futura est. His enim optime declaratis cognita erunt elementa quatenus principia mistorum et elementa sunt.

Tria autem sunt quae de his considerata nobis proponuntur: primo enim loco videndum est quid sint hae quae primae qualitates appellantur, et harum definitiones, quae ab Aristotele traduntur, expendendae; deinde vero de earum causis, unde elementis proveniunt, agemus; ac demum quaedam quaestiones de quibus alii maxime disputare et controversari consueverunt ad has qualitates pertinentes proponemus atque solvemus. In horum enim plena intelligentia consistere arbitramur perfectam elementorum cognitionem, quatenus mistorum || principia et elementa sunt. Quo-

^aet 1607.

1 See Zabarella, *De naturalis scientiae constitutione*, ch. 21 (*De rebus naturalibus*, lib. I).

2 See Zabarella, *De motu gravium et levium*, I, ch. 1 (*De rebus naturalibus*, lib. VIII).

3 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.1, 329a24–329b5.

modo autem ex horum congressu generetur mistum ad alium locum opportunius considerandum remitteremus.⁴

Caput II Quomodo ad elementa se habeant primae qualitates

Cum duae sint quas modo diximus elementorum considerationes in naturali philosophia, duobus etiam modis ad elementa se habere primas qualitates alibi ostendimus. Nam si absolute elementa ut naturalia corpora considerentur, hae non sunt eorum formae substantiales, sed accidentia consequentia de genere qualitatis, quod probat pluribus argumentis Achillinus in tertio libro *De elementis*, dubio 4,⁵ sed haec consideratio a praesenti nostro instituto aliena est. Si vero eadem ut elementa mistorum accipiuntur, eadem sunt ipsorum elementorum constitutrices formae, quia sine his corpora illa non essent elementa mistorum.

Non est autem ignorandum primas has qualitates ab Aristotele in secundo libro *De ortu et interitu* et formas, et principia elementorum, et materiam elementorum vocari, et quandoque etiam appellari elementa et materiam mistorum. Quatenus enim in generatione elementorum hae qualitates sunt praeparationes materiae pro singulorum elementorum formis educendis, eatenus vocantur ab Aristotele materia elementorum in 6 contextu illius secundi libri:⁶ nam praeviae dispositiones faciunt materiam propriam et praeparatam ad recipiendam formam. Dum autem elementa considerantur ut genita et iam existentia, hae sunt formae ipsorum constitutrices, quia faciunt ut sint elementa mistorum, et hac eadem ratione ipsae qualitates ab Aristotele etiam elementa vocantur, nam saepe in appellatione confundere solet formam cum composito ab ea constituto. Ideo cum hae qualitates elementa constituent, ipsae quoque hac ratione elementa vocantur, veluti si quis animam humanam hominem appellaret.

Haec legere possumus, apud Aristotelem in contextu 7⁷ et 16⁸ eius secundi libri, ubi has qualitates vocat indistincte et elementa et formas elemen||to-

4 See Zabarella, *De misti generatione et interitu*, I, ch. 1 (*De rebus naturalibus*, lib. XVIII).

5 Achillini 1558: *In libris De elementis*, III, dub. 4, pp. 243a–244a.

6 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.1, 329a24–329b5 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 6, f. 372rA–C).

7 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b6–16 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 7, f. 372rF–372vH).

8 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–330a7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 16, f. 374rD–F).

rum, et principia constitutiva elementorum. Easdem vocat etiam materiam mistorum in capite 1 secundi libri *De partibus animalium*,⁹ quia dum constituunt elementa, materiam mistorum constituunt. Quae igitur respectu elementorum sunt formae constituentes et dantes elementis esse respectivum, quo dicuntur materia mistorum, eadem respectu misti dicuntur materia, quia totum elementum ita ab his constitutum materiae locum habet respectu misti. 5

Haec igitur omnia secundum varias considerationes vera sunt, nec pugnant inter se. Cognita enim veritate non difficile est varia Aristotelis dicta quae discrepantia videntur conciliare, et ad rectum sensum trahere. 10
His igitur declaratis, ad primarum qualitatum definitiones quae ab Aristotele afferuntur considerandas accedamus.

Caput III De definitionibus quatuor primarum qualitatum

Ostendere volens Aristoteles quatuor primarum qualitatum duas esse activas, calorem et frigus, duas vero passivas, humiditatem et siccitatem, in medium affert earum definitiones, in quibus id manifestum est, ut legere possumus in contextu 8¹⁰ et 9¹¹ secundi libri *De ortu et interitu*. Sunt autem definitiones tales: calidum est quod congregat homogenea, seu quod segregat heterogenea ut homogenea congregentur; frigidum vero est quod indistincte omnia congregat, tam homogenea, quam heterogenea. Congregare autem et segregare est agere, quare ex his definitionibus patet has duas qualitates esse activas. Humidum vero esse dicit id quod non est terminatum propriis terminis, sed facile terminatur alienis; at siccum e contrario, quod terminatum est propriis terminis, alienis vero non facile terminatur; terminari autem est pati; idcirco hae definitiones declarant has duas qualitates esse passivas. 15
20
25

Videntur autem hae omnes definitiones satis esse manifestae, nam in urina hypostasis secernitur a partibus aquosis, et est signum bonae concoctionis, quae fit a calore. Sic autem separantur illa quae sunt diversorum generum, et simul congregantur omnia quae eiusdem generis sunt. In fundo 30

9 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a15–20.

10 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372vI–L).

11 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

enim congregantur omnes partes terrestres, in parte autem superiore omnes
 aquosae. Ita in vino fervescente secernuntur a calore partes terrestres a tenuioribus. Sic si in aliqua cera indurata commisti sint lapilli et paleae, et cera |
 338 per calorem liquefiat, congregantur in fundo omnes lapilli, in superficie vero
 omnes paleae supernatant, et in medio manent omnes partes cerae. Sepa- 5
 rantur igitur a calore heterogenea ut homogenea congregentur.

Contra vero a frigore manifestum est omnia congregari indistincte, tam
 484 homogenea, quam heterogenea: sicut enim calidi est rarefacere, un||de fit
 separatio eorum quae sunt diversorum generum, ita frigidi est condensare et
 constipare. Quare si cera a frigore condensetur, omnia quae in ea sunt con- 10
 iunguntur, ut praedicti lapilli et paleae cum cera cummisti. Nam si omnia
 haec commisceantur, sapervenienti frigus ea coniungit et facit ut congregata
 et coniuncta maneant. Sic^a si qua turbida congeletur a frigore, coniunctae
 manent cum aquae partibus particulae terrae, donec a calore congelatio-
 nem solvente segregentur. Sic vero etiam cera pura congregabitur a frigore. 15
 Proinde frigus condensando coniungit omnia tam homogenea, quam hete-
 rogenea quae commista esse contingat.

Duarum quoque passivarum definitiones satis manifestae sunt: humi-
 dum enim cum sit fluxile, proprios terminos retinere nequit, sed facile reci-
 pit alienos; figuratur enim facile a continente, et figuram eius recipit, ut in 20
 vase videmus aquam vel aerem facillime ad figuram vasis figurari; fluit enim
 statim ad omnes partes continentis, et ita recipit terminos alienos. Contra
 vero siccum iam est terminis propriis terminatum, sed alienos non facile
 recipit, nam si in aliquod vas iniiciantur lapides, non figurantur ad figuram
 vasis, sed propriis terminis terminati manent. Sic ergo (inquit Aristoteles) 25
 ex harum qualitatum definitionibus apparet calorem et frigus notare aptitu-
 dinem ad agendum, humiditatem vero et siccitatem notare aptitudinem ad
 patiendum.¹²

Haec sunt quae ibi de his dicuntur ab Aristotele quae eadem postea repe-
 tuntur in initio quarti *Meteorologicorum*.¹³ Sed adversus haec magnae oriun- 30
 tur difficultates, quae ad hanc usque diem omnibus negotium facessunt,
 et aliquae etiam quae a nemine tactae unquam fuere. Dubia enim occur-
 runt primo loco adversus veritatem harum definitionum, quatenus absolute

^asic om. 1607.

12 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372v1–L); Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

13 See Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b26–379a11.

considerantur ut praedicata quaedam quae his qualitatibus attribuuntur. Deinde vero dubium videtur quomodo essentiam harum qualitatuum declarent et sint earum definitiones. Cum enim munus definitionis sit exprimere essentiam definiti, non apparet quomodo per has harum qualitatuum essentia exprimitur, ita ut aliter definiendae non sint. Haec igitur utraque considerare oportet, cum utraque dubia esse videantur: unum, an competant his qualitatibus; alterum, an essentialiter competant et earum definitiones appellandae sint.

Caput IV Dubia adversus veritatem praedictarum definitionum et eorum solutio

Adversus harum definitionum veritatem multa dubia ab interpretibus Aristotelis proponuntur. Primum quidem adversus definitionem calidi, nam cera et pix, si simul a calido colliquantur, ita commiscuntur, ut se||iungi amplius nequeant; ita etiam stannum et plumbum. Sic multa ab aromataribus per calorem ignis commiscuntur quae non possunt amplius separari. Ergo calidum congreget et coniungit illa quae sunt diversorum generum; contrarium tamen asseruit Aristoteles dicens calidum segregare heterogenea.¹⁴

Dubitatur etiam de frigido, quia tempore hyemis fit emissio lachrymarum a frigore, ergo frigus segregat heterogenea, quod Aristoteles negavit.¹⁵ Sic sanguis e venis eductus refrigeratur, et partes eius terrestres fundum petunt, aquosae supernant, purior autem sanguis in medio manet, itaque a frigore segregantur heterogenea, et illa eadem videntur a calore congregari potius, quam segregari, nam illae eadem sanguinis partes heterogeneae prius erant commistae | et confusae, dum sanguis erat in venis; a calore igitur commiscuntur et congregantur, postea vero segregantur a frigore. Calidum igitur congregat heterogenea, frigus vero eadem segregat. Igitur Aristoteles in utraque definitione falsum dixit.

Dubitant praeterea de definitione sicci. Dixit enim Aristoteles siccum esse terminatum propriis terminis, alienis vero non facile terminari.¹⁶ Attamen contrarium contingit in igni, qui maxime siccus est: terminatur enim facil-

14 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372vI–L).

15 *Ibidem*.

16 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

lime terminis continentis, nec retinet terminos proprios, quapropter igni convenit potius definitio humidi, quam definitio sicci. Sic etiam cinis et pulvis facile terminantur a continente, proprios autem terminos non facile servant. Falsum igitur dixit Aristoteles in definitione sicci, dum contrarium asseruit, cum haec sint corpora sicca.

5

Ut haec dubia et alia eius modi omnia solvantur, statuendum prae caeteris est fundamentum hoc: potest aliquid alicui competere per se et essentialiter, cuius tamen oppositum eidem competat, sed per accidens, ut calido nihil magis per se competit quam calefacere, tamen quandoque calidum refrigerat, sicut etiam frigidum calefacit, sed per accidens, ut evenit in antiperistasi. Neque per hoc tollitur quin per se dicatur calidum calefacere et frigidum refrigerare: sic igitur per se competit calido etiam rarefacere et extenuare; haec enim est caloris natura, et ex hoc fit ut homogenea congregentur, heterogenea vero segregentur, nisi quid aliud prohibeat. Quare haec omnia per se competunt calido, licet eidem quandoque competat per accidens ut congreget heterogenea, ut contingit in cera et pice dum colliquantur. Scopus enim naturae caloris esset separare picem a cera, sed propter convenientiam naturae et similitudinem liquationis fit ut simul colliquatae nequeant separari. Haec enim convenientia prohibet ne calidum praestet suam operam naturalem, quare per accidens congregat heterogenea, cum potius ea congreget quatenus vergunt ad naturam homogeneorum, nempe ratione convenientiae et similitudinis quam inter se habent.

10

15

20

Hoc idem^a contingit in multis rebus, quae ab aromataris per colliquationem commiscentur, sed ipsi praeterea adiiciunt commistionem artificiosam, quae impedit separationem heterogeneorum. Segregarentur enim frequenter res heterogeneae ex actione caloris, quae tamen prohibentur segregari per commistionem artificiosam baculo factam. Sed etiam sine hac possunt per accidens congregari ob convenientiam in modo liquationis, sicuti dicebamus de cera et pice. Sic etiam stannum et plumbum ob liquationis similitudinem a calore commiscentur et coniunguntur. At plumbum et cera non ita commiscerentur, sed segregarentur, quia dissimilem habent liquationem. Cera enim facilius, plumbum vero difficilius liquescit.

25

30

Potest etiam alia ratione calidum heterogenea per accidens congregare. Quatenus enim res aliquas indurat dum partes tenuiores resolvit, ut in luto contingere videmus, eatenus etiam facit ut res crassiores quae remanent, etiam si diversorum sint generum, maneant tamen congregatae, quia crassities ac durities, in qua res illae conveniunt, impedimento est earum separationi.

35

^aenim 1607.

Considerandum praeterea est alia competere calori ut secundum propriam naturam agenti, alia eidem competere ut agenti instrumentario et gubernato ab aliquo agente primario. Quoniam enim actio praecipue attribuitur agenti primario, ideo potest a calore aliqua actio provenire quae sit praeter ipsius caloris naturam, sed secundum naturam et consilium agentis primarii a quo regatur calor. Patet autem hoc discrimen in sanguine existente prius in venis, deinde ex venis educto de quo nunc dubitabamus: dum enim sanguis est in venis, regitur ab anima, quare tunc calor agit ex intentione animae, non ex intentione propriae naturae. Nam si secundum propriam tantum naturam ageret, utique heterogenea segregaret, quod manifeste facit postquam est eductus e venis, nam terrestres partes fundum petunt, aquosae supernant, purior autem sanguis in medio loco manet. Fit enim separatio haec a calore, quem adhuc servat sanguis, non a frigore: quia si statim eductus sanguis omni calore destitueretur, videremus ipsum ita condensari, ut illa omnia in eo commista et coniuncta manerent absque ulla separatione; agit autem tunc sanguis propriis viribus, neque est amplius subiectus imperio animae, ideo eius calor separat heterogenea, qui idem, quando in venis inclusus sanguis continebatur, quamquam maior atque intensior calor erat, non segregabat heterogenea, quia obtemperare cogebatur imperio animae, quae || vult ex tota illa massa sanguinea omnes corporis partes nutrire, et illam vertere in substantiam animalis.

Sic dicimus de urina: separantur enim in ipsa partes heterogeneae a calore, non a frigore, nam urina egreditur calida, ut manifestum est. Dum autem erat in vesica, vel similiter partes terrestres ad fundum descenderunt, et postea in emissionem sunt commistae cum urina, vel etiam ab animae regimine prohibetur aliquantum illa segregatio ob utilitatem animalis.

Ad horum autem confirmationem considerare possumus motum localem nutrimenti in eisdem viventibus corporibus, nam alimentum, quod sua natura est grave et naturaliter descenderet, mittitur tamen ab anima etiam ad superas corporis partes. Sicut ergo anima imperare potest gravi ne descendat, et facere ut ascendat, ita etiam potest imperare calido ne segreget heterogenea, nisi ubi ipsamet anima hanc separationem molitur, nam per vasa huic usui assignata segregantur aliquae partes sanguinis aquosiores ad rhenes, terrestriores vero aliquae ad lienem, sed aliae tamen in venis manent commistae cum sanguine, quas natura non vult segregari. Patet autem in eodem sanguine e venis educto idem contingere de eius motu quod de calore dicebamus. Eductus enim sanguis, cum ab anima amplius non regatur, non movetur naturaliter alio motu quam descensus. Agit enim tunc secundum propriam naturam, quemadmodum etiam eius calor tunc imperio animae absolutus incipit agere secundum naturam suam, et heterogenea separat.

Ex his igitur manifestum est competere posse quandoque calori ut congreget heterogenea, neque per hoc stare quin eidem per se competat ut segreget heterogenea. Haec enim non congregat nisi per accidens et ratione alicuius prohibentis. Definiendae autem sunt res per illa quae eis per se competunt, non per ea quae per accidens. Sic dicendum est de emissione lachrymarum a frigore: fit enim per accidens, nam per se frigidus competit constringere et condensare, hoc autem per se facit congregationem omnium indistincte. Quod si in illa constrictione eveniat ut aliquid humoris tenuis exprimatur, id fit per accidens et praeter intentionem frigidi agentis, quod quidem per se solam congregationem molitur, quia fit per se congregatio ex constrictione. Sed propter differentiam quae est inter crassum et tenue fit per accidens expressio partium tenuiorum, et earum a crassis partibus segregatio: talis namque est emissio lachrymarum a frigore.

Sic etiam dicebamus fieri etiam quandoque a calido condensationem, sed per accidens, ut quando calor lutum indurat. Cum enim per se competat calido rarefacere, rarefiunt in luto partes aquosae, et in vaporem resolutae exha||antur, partes autem terrestres non ita facile resolvuntur, ideo induratae manent, quoniam humore destituuntur. Calor itaque per se extenuat aqueas partes, et eas separat a partibus terreis, sed facit per accidens ut partes terreae maneant duriores.

Ad alia vere dubia adducta adversus definitionem sicci respondet de igni Ioannes Grammaticus¹⁷ flammam quae est in fornace non facile terminari seu figurari a figura fornacis, quia non conquiescit in fornace, ut aer, sed erumpit et ascendere nititur, atque si id facere nequeat, extinguitur. Terminos quoque proprios habet, nam habet figuram pyramidalem, quare illi competit definitio sicci. De cinere autem et pulvere negat Ioannes corpora haec esse ita fluxilia, ut corpora humida. Non enim ita locum adimplent, et perfecte figurantur a continente, ut aer, et aqua, et alia humida, quae statim a continente recipiunt terminos et figuram, et perfecte omnes continentis partes attingunt, quo fit ut cinis et pulvis habeant etiam figuram propriam, | et eam retineant, quando coacervantur: acervus enim propriam habet figuram.

Sed has Ioannis solutiones ego quidem penitus approbare non possum. Quod enim de igni dicit, ipsum non facile terminari a continente, admitti potest, quia nullam revera stabilitatem habet flamma in fornace; totum vero elementum ignis terminatur quidem a caelestis corporis superficie, sed cum maxima partium perturbatione et instabilitate. Sed illud quod dicit,

17 See Philoponus 1568, II, t/c 9, p. 64b; Philoponus 1897^b, p. 219.

flammas habere propriam figuram, nulla ratione admittendum videtur: id enim propriam habere figuram dicimus quod stabilitatem habet, cuiusmodi non est flamma; semper enim fit alia et alia, neque servatur eadem; quod si quam figuram habere videtur, eandem habet etiam aqua descendens, quando ex aliquo vase effunditur, cum tamen sit corpus humidum, quod Aristoteles negat habere terminos proprios.¹⁸ Quocirca difficultas integra manet.

Possumus igitur aliter dubium solvere dicendo conditiones humido attributas ab Aristotele videri quidem modo aliquo etiam igni, qui siccus est, competere, sed id esse per accidens. Fit enim propter partium tenuitatem ut facile terminari alieno termino videatur, non propter siccitatem, cum non omni sicco id competat. Itaque hoc ei competit quatenus est tenuis, non quatenus siccus. Quo fit ut non perfecte ei competat, sicuti perfecte competit humido. Quatenus enim est humidum, eatenus fluidum est, nec potest retinere proprios terminos et facile recipit alienos.

Sed dignum consideratione est id quod pro huius dubii solutione dicitur ab Averroë in initio suae *Epitomes quarto Meteorologicorum*, eaque mihi videtur omnium tutissima esse responsio.¹⁹ Inquit Averroës Aristotelem describere has qualitates per quasdam proprietates quae competunt elementis prout elementa sunt, et prout in mistionem veniunt, ac respiciunt productionem misti. Mistio autem omnis celebratur in terra vel prope terram, propterea quod ibi commode fit mistio, ubi adsunt omnia elementa. Adsunt autem omnia apud terram, ubi manifeste fit trium elementorum inferiorum contactus, et partes quoque igneae tum supra terram, tum in terra genitae ab actione caelesti. Praeterea, in omni perfecto misto terra praevalet, et illi adhibetur aqua ad compagem faciendam, deinde aer et ignis propter calorem, ut castigatus a frigore terrae et aquae regat, et moderetur siccum iunctum humido, et mistionem absolvat; mistum enim recipit a calore terminos propter humidum, et retinet propter siccum. Igitur si facile vel non facile terminari considerentur in sicco et humido ut acceptis in constitutione misti, tollitur omnis difficultas: Aristoteles enim definiens siccum respexit praecipue siccum terrae, quod cum a calido et frigido terminari debeat, requirit ad mistionem humidi aquei, ut possit facile terminari. Ignis autem videtur in mistionem venire potius ut calidus, quam ut siccus; ut enim est calidus, agit ac moderatur; ut autem est siccus, non fungitur nisi offi-

18 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

19 Averroës 1562, v: *In IV Meteor.*, ff. 460vM–461rF.

cio materiae, sed condensatus, et adiunctus sicco terreo parvam admodum molem adiicit, et parum materiae misto suppeditat, quoniam ad parvam quantitatem restringitur siccum igneum dum adiungitur sicco terreo: quare totum fere illud siccum quod est materia misti terreum est, ut expresse dicitur ab Aristotele in contextu 49²⁰ et 50²¹ secundi libri *De ortu et interitu*. 5

Sententia ergo Averrois est non esse necessarium ut hae descriptiones verae sint de qualitativis elementorum prout insunt elementis secundum se et absolute consideratis, sed solum prout in mistionem veniunt ubi siccum humido iunctum debet a calido terminari. In mistione autem totum siccum terreum est propter magnum terrae excessum, et illi adiunctum aliquid sicci ignei non habet amplius illam^a tenuitatem quam habet ignis per se et ab aliis elementis seiunctus. Quoniam igitur Aristoteles accepit has qualitates ut productionem misti respicientes, in productione autem misti totum siccum iam est factum solidum ac difficulter ab alio terminabile, quia per magnum excessum est siccum terreum, et illi adiunctum parum sicci ignei est factum crassum ac densum, de hoc sicco vera maxime est de|finitio sicci ab Aristotele allata, et omni carens difficultate, neque necessarium est ut accomodetur elementis ut simpliciter et extra mistionem consideratis, cum praesertim traditae sint elementis hae qualitates propter constitutionem misti, non prout sunt absolute corpora naturalia, sicut alio in loco demonstravimus.²² Hanc esse || puto verissimam solutionem difficultatis quae de sicco ignis oriebatur. 10
|342
15
20
||490

De cinere autem ac de pulvere praeter id quod a Ioanne Grammatico dictum est,²³ addere nos possumus cinerem seu pulverem non esse unum corpus continuum, sed congeriem particularum terrae minutissimarum. Proinde mirandum non esse si videantur facilius terminari a continente, quam siccum aliquod continuum, quod sit vere unum corpus. Haec enim sunt multa corpora collecta, sicuti acervus frumenti, in quo disiuncta invicem sunt grana, quo fit ut fluxum aliquem habeant per quem recipiunt aliquam figurationem a continente. At si conglobetur et constipetur acervus pulveris, ita ut fiat unum corpus, non amplius recipiet facile terminos ab alio, sed proprios terminos habebit ac retinebit. 25
30

^aillam om. 1607.

20 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.8, 334b31–335a9 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 49, ff. 382vL–383rA).

21 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.8, 335a10–23 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 50, f. 383rC–E).

22 See Zabarella, *De naturalis scientiae constitutione*, ch. 21 (*De rebus naturalibus*, lib. I).

23 See Philoponus 1568, II, t/c 9, p. 64b; Philoponus 1897^b, p. 219.

Caput v Quomodo^a primarum qualitatum duae dicantur activae et duae passivae

Dubium praeterea est illud quod Aristoteles dicit tum in praedicto loco secundi libri *De ortu et interitu*,²⁴ tum in initio quarti *Meteorologici*,²⁵ calorem et frigus esse qualitates activas, humiditatem vero et siccitatem esse passivas. Huic enim sententiae adversantur illa quae et in primo et in secundo *De ortu et interitu libro* dicuntur. In primo quidem docuit Aristoteles contrarium agere in suum contrarium, et pati a suo contrario. Agit ergo et calidum in frigidum, et frigidum in calidum, et patitur frigidum a calido, et calidum a frigido.²⁶ Ergo hae duae qualitates non solum activae, sed etiam passivae sunt. Sic etiam humiditas et siccitas, cum sint contrariae, agunt invicem ac patiuntur. Ergo non modo passivae sunt, sed etiam activae: agit enim et humidum in siccum, et siccum in humidum.

In secundo autem libro docuit quodlibet elementum a quolibet elemento pati ratione contrarietatis, et aliquod pati ab aliquo per utramque qualitatem, nempe si utramque habeat contrariam utrique, ut patitur aqua ab igni, et ignis ab aqua; aliquod vero pati ab aliquo secundum alteram tantum qualitatem, videlicet si in altera convenient; patitur ergo et aer ab igni, et ignis ab aere, atqui non possunt pati ratione caloris, cum ambo sint calidi; quare patitur aer ab igni ut humidus a sicco, et ignis ab aere ut siccus ab humido; igitur etiam siccum et humidum sunt activa in se mutuo, non solum passiva: sic terra et aqua agunt in se mutuo, at non secundum frigus, cum in eo convenient, ergo ratione siccitatis et humiditatis.²⁷

Marsilius et alii nonnulli hanc difficultatem ita solvunt: omnes hae qualitates sunt activae et omnes passivae, ut Aristoteles in memoratis locis significavit; sed calidum et frigidum sunt magis activa quam humidum et siccum; et e contrario haec || sunt magis passiva, quam calidum et frigi-

^aQuomodo 1607] Quomodum 1590^v.

24 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372vL–L); Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

25 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–26 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 1, f. 467rE–467vG).

26 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a27–328b10 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, I, t/c 89, f. 370rD–F).

27 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.8, 334b31–335a9 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 49, ff. 382vL–383rA); Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.8, 335a10–23 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 50, f. 383rC–E).

dum. Hoc igitur considerans Aristoteles per comparationem dixit duas esse activas et duas passivas, id est, duas esse magis activas, duas vero magis passivas.²⁸

Sed haec sententia a multis recentioribus reprobatur, nec iniuria. Patet enim Aristotelem hac comparatione non uti, sed absolute loquendo has 5
vocare activas, illas vero passivas. Praeterea, ostendit hoc Aristoteles ex earum definitionibus, at in definitionibus calidi et frigidi sola actio significatur, de passione nihil dicitur; sic in definitionibus humidi et sicci ne verbum quidem de actione fit, sed sola passio tangitur. Adde quod dum duas vocat
|343 activas et duas passivas, non considerat actionem contrarii in con|trarium, 10
ut calidi in frigidum, sed totius contrarietatis calidi et frigidi in totam contrarietatem humidi et sicci. Sic autem patet calidum et frigidum esse solum activa, humidum vero et siccum passiva solum, quia nemo unquam dixit humidum et siccum agere modo ullo in calidum et frigidum. Itaque dictum Aristotelis non est comparativum, quia comparativum praesupponit positivum, quod hic dici non potest. Fatuum enim esset dicere calidum et frigidum
15 magis agere in humidum et siccum, quam haec in illa, cum haec in illa nullo modo agant; neque enim dicendum est calidum et frigidum magis agere invicem, quam humidum et siccum invicem, cum Aristoteles (ut diximus) non consideret actionem contrariae in contrariam, sed totius contrarietatis in
20 totam contrarietatem. Praeterea, non possumus dicere calidum et frigidum esse magis activa invicem, quin dicamus esse etiam magis passiva. Etenim dum unum agit, alterum patitur. Quare si intelligant calidum et frigidum magis agere invicem, quam humidum et siccum invicem, et haec magis pati
25 quam illa invicem, est in eorum sententia repugnantia manifesta et insolubilis.

Hac igitur reiecta, videntur caeteri omnes hanc difficultatem solvere dicendo has omnes qualitates esse activas et omnes passivas, dum considerantur in simplicibus secundum se sumptis. At dum considerantur respectu misti, et prout ad misti generationem congregiuntur, duas esse activas tan- 30
tum et duas tantum passivas. Aristoteles igitur quando dixit omnes esse activas et omnes passivas, consideravit eas in simplicibus corporibus prout mutantur invicem absque ullo mistorum respectu. Aqua enim in terram agit humectando, terra vero in aquam exsiccando, ut in dubitatione dicebatur. Quando autem dixit duas esse activas tantum, duas vero tantum pas- 35
sivas, consideravit eas in elementis ut congregientibus ad generationem misti: quare secundum varias considerationes verum est utrumque. Sumunt

28 Marsilius de Inghen 1518, II, q. 2, ff. 64rb–66rb.

||492 autem hanc solutionem ex || Averroe in initio quarti *Meteorologici*²⁹ et ex Ioanne Grammatico in contextu 8 secundi libri *De generatione*.³⁰

Mihi tamen videtur haec communis solutio aliquam pati difficultatem, quia in mistione quoque et misti generatione necesse est omnes agere et omnes pati. Cum enim in mistione oporteat fieri miscibilium divisionem in minutas partes, et earum inter se actionem, qua ad mediocritatem redigantur, necesse est particulam siccam exsiccare particulam humidam iuxta se positam, et vicissim ab eadem humectari, et calidam a frigida refrigerari, et frigidam a calida calefieri. Oportet igitur omnes agere et omnes pati, ut contrariae omnes se mutuo obtundant, et totum ad naturam mediam redigatur, quare difficultas integra manet: quomodo enim in productione misti, quam respexit Aristoteles dicens duas activas esse tantum modo et duas passivas, verum est dictum hoc: si etiam in productione misti omnes agunt, et omnes patiuntur? Non est ergo distinguenda harum qualitatum consideratio in simplicibus et in mistis, quod illi faciunt, sed melius est ut hac distinctione utamur: actio harum qualitatum duplex est, una univoca, qua est apta singula gignere similem, quod facere non potest nisi suam contrariam interimendo; altera vero aequivoca, qua producant secundas omnes qualitates, et ipsum quoque misti naturam diversam a naturis elementorum.

Priorem actionem exercent hae omnes qualitates non solum in simplicibus, sed etiam in mistis, et hac ratione omnes sunt activae et omnes passivae. Quaelibet enim suam contrariam destruere et similem producere nititur, quare humidum quoque agit in siccum, ut ipsum interimat et producat humidum, et e contrario siccum agit in humidum, ut ipsum perimat et generet siccum. Alteram vero posteriorem actionem exercent in mistis tantum, eaque est praecipua elementorum operatio prout elementa sunt. Huius enim gratia data eis est a natura altera prior actio, quia sine illa hanc posteriorem exercere minime potuissent. Ratione igitur huius secundae actionis, quam nos aequivocam appellavimus, Aristoteles duas tantum activas vocat, calorem et frigus. Duas vero passivas tantum, humiditatem | et siccitatem. Haec enim non est amplius actio contrariae in contrariam, sed tanquam artificis in materiam: siccitas enim et humiditas nullam habent vim actionis aequivocae qua agendo aliquod diversum producant, sed sunt conditiones constituentes materiam aptam ad patiendum a duabus activis, tanquam ab artifice elaborante. Calor enim nec secundas qualitates, nec mistum produceret agendo in solum humidum, vel in solum siccum, sed in humidum

29 Averroes 1562, v: *In IV Meteor.*, t/c 1, f. 467v1–M.

30 See Philoponus 1568, II, t/c 8, pp. 63b–64a; Philoponus 1897^b, pp. 216–217.

||493 cum sicco coniunctum. Ipse autem calor non debet esse summus—sic enim igneus ac destructivus esset—, sed || debet esse remissus et castigatus a frigore, et modo magis, modo minus, prout diversae mistorum naturae, et diversae secundae qualitates requirunt. Hac igitur ratione calor et frigus sunt solum activae qualitates, et locum habent artificis, humiditas vero et siccitas sunt solum passivae, quia constituunt subiectam materiam ad patiendum idoneam. 5

Hoc modo tollitur omnes difficultas, et hanc sententiam significant Averrois verba in primo commentario quarti *Meteorologicorum*,³¹ si bene perpendantur: non enim distinguit actionem harum qualitatum in simplicibus ab actione earumdem in mistis, sed productionem similis, qua sunt agentia univoca, a productione alicuius diversi, qua sunt agentia aequivoca. 10

Caput VI Cur passivae qualitates non patiantur ab activis nisi coniunctae

Ex his sumitur solutio eiusdem dubii quod turbare aliquem posset. Quando enim materiae aptae ad patiendum adiungitur agens, necesse est ut actio fiat. Cum igitur quodlibet elementum habeat unam^a qualitatem activam, et alteram passivam, deberet quodlibet agere in seipsum. Ignis enim ut calidus deberet agere in seipsum ut siccum, et sic reliqua omnia elementa. Sed solvitur quia materia idonea ad patiendum a duabus activis non est solum siccum, nec solum humidum, sed ambo coniuncta, ideo duae activae non possunt in passivas agere nisi in misto, quod constat ex sicco et humido. Quisquis enim novit quid sit congelatio, novit etiam non posse aquam puram, si daretur ab ullo frigido congelari, sed ideo congelari aquam, quod habet aliquid terrae commistum, et ita constat et humido et sicco, quod idem de reliquis omnibus dicendum est. Loquimur autem de tali actione qua producantur secundae qualitates, nam pati posse etiam elementum simplex a simplici, ut antea dictum est, non inficiamus. 15 20 25

Huic tamen solutioni videntur verba Aristotelis adversari, quae leguntur in primo contextu quarti *Meteorologicorum*, ubi dicit humidum et siccum pati a duabus activis, tum utraque simul iuncta, tum etiam alterum separatim acceptum sine altero.³² Ideo verba illa magnam interpretibus 30

^aunam habeat 1607.

31 Averroes 1562, v: *In iv Meteor.*, t/c 1, f. 467v1–M.

32 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–26 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 1, f. 467rE–467vG).

difficultatem fecerunt, qui varias interpretationes asserendo significarunt magnam esse illius loci obscuritatem, cum praesertim illarum interpretationum nulla, si bene perpendatur, ita satisfaciat, ut in ea possit animus acquiescere. Eas igitur ego aliis considerandas relinquam, et illam adducam quam puto esse illius loci veram interpretationem.³³

5

||494 Credo Aristotelem dicentem humidum secundum se et siccum secundum se non intelligere elementa vere simplicia et pura, qualia an dentur ambigitur, sed in hoc sequi communem loquendi consuetudinem. Etenim
excessus, quia reliqua in eo commista non animadvertimus: aquam enim
et maris et fluviorum vocamus aquam, licet pura non sit, et dicimus aquam
congelari, quoniam corpus illud non alio nomine appellamus, quam aquam,
|345 propter magnum aquae excessum, quamvis non congelaretur nisi aliquid
terrae commistum haberet. Hoc igitur ab Aristotele ibi vocatur humidum |
secundum se, et siccum secundum se, hoc est, terra et aqua, quae nobis
videntur esse elementa pura, quoniam in aqua non videmus commistum
siccum, et in terra non animadvertimus humiditatem admistam. Sic igitur
siccum secundum se et humidum secundum se appellat elementa quae cre-
duntur esse simplicia propter magnum alicuius elementi excessum. Mista
vero corpora, quae non elementi nomine appellantur, quoniam manifeste
sunt mista, vocat constantia ex sicco et humido. Itaque si spectemus id
quod apparet videntur siccum et humidum, tum coniuncta tum separatim
accepta, pati a duabus activis. Attamen secundum rei veritatem non patiun-
tur nisi coniuncta.

10

15

20

Confirmant autem maxime hanc nostram sententiam illa quae de
putredine elementorum dicuntur ab Aristotele in contextu 5 eiusdem libri:³⁴
inquit enim omnia elementa putrescere, excepto igni, et expresse nominat
terram, et aquam, et aerem. Attamen quisquis intelligat quid putredo sit,
is cognoscet eam soli misto competere, cum nil aliud sit, quam misti dis-
solutio in elementa e quibus constabat. Est enim proprius misti interitus,
quatenus mistum est, qui elemento vero simplici competere nullo modo
potest. Dissolvi namque in componentia non potest id quod simplex est:
vocat igitur ibi quoque Aristoteles elementa iuxta communem hominum
appellationem, quia propter magnum unius^a elementi excessum nominibus

25

30

^aillius 1607.

33 See Zabarella, *De misti generatione et interitu*, I, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. XVIII).

34 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a10–16 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vH–I).

elementorum appellari consueverunt. Putrescunt tamen quia revera sunt mista, nam si vere simplicia existerent, putredini obnoxia non essent. Ita igitur dicendum videtur etiam in primo contextu eiusdem libri,³⁵ Aristotelem dicentem humidum solum et siccum solum non rem ipsam respicere, sed solam loquendi consuetudinem.

5

Caput VII Cur Aristoteles non aliter definiverit primas qualitates, quam ut definivit

Caeterum, quia definitio non solum eius modi esse debet ut illa quae in ea sumuntur vere praedicentur de definito, sed ut essentiam quoque ipsius perfecte exprimat, hoc quoque in praesentia considerandum est. Dubitare enim non absque ratione aliquis posset ne per has definitiones essentia primarum qualitatum exprimat. Sic enim definiri videntur || non modo per posteriora, sed etiam per accidentalialia, nam primaria operatio calidi est calefacere, sicuti frigidi refrigerare, at congregare homogenea et heterogenea sunt operationes secundariae et remotae quae a calido et a frigido non exercentur nisi per medias primarias, calefactionem et refrigerationem. Effectus autem remotus videtur esse accidentalialis suae causae, cum per alium priorem effectum producat: non potest igitur illius causae essentiam declarare. Aristoteles ergo vel per priora definire primas qualitates debuit, vel si per posteriora et per effectus definire voluit, debuit saltem definire per proximos et primarios, non per remotos et secundarios.

10

15

20

Pomponatius in initio quarti *Meteorologicorum* ad hoc dubium respondet Aristotelem ibi sic definire primas qualitates, quia in illo libro eas considerat prout respiciunt mistum et generationem misti. Secundum hanc enim considerationem non fuisset conveniens illas definire per primas operationes, quae sunt calefacere et refrigerare, cum has edant non minus in simplicibus, quam in mitis. Eas igitur definire voluit per secundas operationes, quas edunt in solis mistis; hae namque sunt principaliores respectu constitutionis misti, quam calefacere et refrigerare, licet istae sint illis principaliores origine. Hinc colligit Pomponatius discrimen illius quarti *Meteorologici* et duorum *De ortu et interitu* in elementis et eorum qualitativibus considerandis. In libris enim *De ortu et interitu* consideravit Aristoteles primas qualitates prout edunt operationes suas in simplicibus, non in mistis. In | quarto autem

25

30

|346

35 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–26 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 1, f. 467rE–467vG).

Meteorologico, prout operantur in mistis, non in simplicibus: quo fit ut in libris *De ortu et interitu* dicamus primam operationem calidi esse calefacere, et frigidi refrigerare, et humidi humectare, et sicci exsiccare, quoniam ibi omnes sunt activae et omnes passivae. In quarto autem *Meteorologico* dicamus primam operationem calidi non amplius esse calefacere, sed potius congregare homogenea, quoniam haec est magis praecipua in constitutione misti. Per hanc igitur operationem definivit ibi Aristoteles calidum et alias qualitates similiter, quoniam aliter eas definire convenit in quarto *Meteorologico*, aliter in libris *De generatione*.³⁶

Hanc responsionem ego quidem aliqua ex parte probo, sed aliqua ex parte probare minime possum. Quod enim ad dubium ipsum attinet, veram esse solutionem puto, quia cum definiantur hae qualitates ut principia mistorum tum materialia, tum efficientia, recte definiuntur per effectus posteriores. Nomen enim principii respectivum est, et notat relationem ad effectus, quorum est principium, proinde per hunc respectu illa omnia quae ut principia definiuntur || definiri debent. Talem videmus esse definitionem primae materiae in calce primi *Physicorum*,³⁷ et naturae in initio secundi,³⁸ et animae in principio secundi *De anima*.³⁹ Cum autem per effectus posteriores ibi definiri debuerint primae qualitates, ubi ut principia considerantur, et horum effectuum plures sint gradus, recte etiam factum est ut definirentur per illos effectus qui spectant productionem misti; per calefactionem vero non recte fuisset definitum calidum, neque per refrigerationem frigidum, quoniam hae operationes a calido et frigido eduntur non minus in simplicibus quam in mistis. Recte igitur fuit definitum calidum per congregationem homogeneorum, et frigidum per congregationem omnium indistincte, quoniam istae operationes respiciunt mistum. Haec igitur est dubii solutio optima atque firmissima.

Sed quando Pomponatius hinc colligit discrimen quarti *Meteorologici* et duorum *De ortu et interitu* in primarum qualitatuum consideratione meo quidem iudicio egregie decipitur, quia non aliter definiuntur primae qualitates in secundo *De ortu et interitu*, quam definiantur in initio quarti *Meteorologici*, sed eodem prorsus modo utrobique. Imo in illo quarto hae definitiones non omnino exprimuntur, sed imperfecte tanguntur tanquam diligentius traditae prius in secundo *De generatione*, ut in proprio loco. Quamvis enim in

36 Pomponazzi 1563, dub. 1, f. 1r–iv.

37 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a31 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 82, f. 46vI).

38 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L).

39 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a16–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, pp. 132–133).

libris *De ortu et interitu* considerentur etiam primae harum qualitatum operationes, quae sunt calefacere, refrigerare, humectare et exsiccare, quia sine his aliae secundae operationes produci non possunt, attamen quando vult definitiones assignare primarum qualitatum in contextu 8⁴⁰ et 9⁴¹ secundi libri Aristoteles nulla facta mentione de primis earum operationibus, definit eas per secundas solas, quae misti generationem respiciunt, ut ipsemet Pomponatius confitetur. Inquit enim calidum esse quod congregat homogenea, frigidum vero, quod indistincte congregat omnia, tam homogenea, quam heterogenea; deinde humidum, quod non habet proprios terminos, et alienis facile terminatur, et siccum, quod est propriis terminis terminatum, nec facile recipit alienos. Quae eadem definitiones tanguntur etiam in initio quarti *Meteorologici*.⁴²

Ex his ergo definitionibus et ex ipsiusmet Pomponatii confessione colligimus et elementa et primas qualitates considerari utrobique ut principia mistorum, neque in hoc consistere eorum librorum discrimen, sed in alio quod considerare non est praesentis contemplationis, sed fuit a nobis cum diligentia declaratum alias, dum publice in Patavina Academia quantum illum *Meteorologicum* interpretaremur. Itaque mirandum profecto est quomodo Pomponatius dicat esse aliter definiendas primas qualitates in libris *De ortu et interitu*, aliter in quarto *Meteorologico*, cum tamen nulla in libris *De ortu et interitu* legatur harum qualitatum definitio nisi quam habemus in contextu 8⁴³ et 9⁴⁴ secundi libri, quam eandem legimus in initio quarti *Meteorologicorum*,⁴⁵ quae indicat utrobique considerationem cum respectu, et relatione ad mista.

Ut igitur ad id de quo sermo erat redeamus, primae operationes primarum qualitatum sunt quidem origine principaliores secundis operationibus eorundem. Alia tamen ratione non sunt praecipuae, sed ipsis secundae sunt

40 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372vI–L).

41 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

42 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–26 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 1, f. 467rE–467vG).

43 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372vI–L).

44 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

45 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–26 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 1, f. 467rE–467vG).

principaliores, nimirum in mente et intentione naturae molientis generationem misti. Dum enim mista respicimus, primae operationes ad secundas tanquam ad finem diriguntur. Sed alia de his difficultas oritur, quam considerare oportet: cum enim secundae primarum qualitatum operationes plurimae sint, cognoscendum est cur non per alias, sed per solas memoratas Aristoteles definire eas voluerit; calidi namque secundae operationes sunt et congregare homogenea et terminare, et indurare, et mollire, et liquare et aliae plures: cur ergo Aristoteles potius per congregationem homogeneorum, quam per alias calidum definivit, cum aliae quoque similiter mistum respiciant? Sic etiam de aliis primis qualitibus dubitare possumus.

Ad haec dico non potuisse Aristotelem per aliquam aliam secundam operationem primas qualitates definire, nisi per has per quas definivit. Nam si alias calidi operationes consideremus, per nullam illarum secernebatur calidum a frigido, sed per hanc unam quae est segregare heterogenea, ut homogenea congregentur, nam terminare, indurare, mollire, humectare, exsiccare et si quae aliae sunt, non minus frigido attribuantur, quam calido, licet variis modis. Etenim quae a calido indurantur ac terminantur, ea molliuntur ac solvuntur a frigido. Et illa quae indurantur ac terminantur a frigido, ea molliuntur et solvuntur a calido. Per nullam ergo istarum poterat calidum a frigido et frigidum a calido separari; poterant quidem separari per primas operationes quae sunt calefacere et refrigerare, sed hae non respiciunt mistum, cum competant elementis etiam in se mutuo agentibus. Imo et absurda talis definitio videretur: esset enim quodammodo idem per semetipsum definire.

Adde quod^a per effectus posteriores definire primas qualitates conveniens non esset nisi ubi considerandae proponuntur ut principia mistorum. Separari etiam poterant per rarefacere, quod est proprium calidi et immediate insequitur calefactionem, et per condensare, quod est proprium frigidi et immediate refrigerationem insequitur. Sed neque haec respiciunt mistum, quia etiam in actione elementorum mutua absque ullo respectu ad mista fit rarefactio et condensatio. Calidum enim in aquam agendo eam rarefacit, et in vaporem, aeremque convertit. Frigidum vero in aerem agendo condensat ipsum et vertit in aquam. Non poterant ergo per has operationes quae non respiciunt mista bene definiri primae qualitates, ubi erant considerandae ut principia mistorum.

Hac igitur norma si semper utamur, errare non possumus: primae qualitates vel definiuntur ut secundum se et absolute consideratae, vel ut principia mistorum. Si secundum se et absolute, non per effectus posteriores sunt definiendae, sed per causas priores, cum sint accidentia a causis, quas mox

^aquod 1607] quid 1590^v.

considerabimus, pendentia; quapropter hoc modo per nullam operationem eas definire convenit. Si vero ut mistorum principia considerentur, per effectus quidem posteriores definiendae sunt, sed per illos tantum qui respiciunt mistum, cuiusmodi non sunt calefacere, refrigerare, rarefacere et condensare. At quia proprium calidi est per rarefactionem segregare invicem illa quae sunt diversorum generum, idque non insequitur aliam rarefactionem, quam illam quae fit in misto, ideo calidum a frigido recte separatur per segregationem heterogeneousorum quam insequitur congregatio homogeneousorum, cum haec operatio fiat per solam rarefactionem et extenuationem, quae est propria calidi, et ipsum distinguit a frigido. Sic etiam frigidum recte definitur per congregationem omnium, tam homogeneousorum, quam heterogeneousorum, cum haec fiat per condensationem et constrictionem, quae est propria frigidi, et ipsum distinguit a calido. Patet igitur nullam esse operationem calidi vel frigidi, per quam melius definiri potuerint, atque a se invicem distingui, quam per has per quas Aristoteles calidum et frigidum definivit.

De sicco autem et humido longe clarior res est. Cum enim hae sint qualitates passivae et receptivae omnium actionum calidi et frigidi, convenientissime definiuntur per has patibilitates, quia per has significatur primum harum officium in productione misti. Cur enim mistum constare debeat sicco et humido terminandis atque regendis a calido et frigido, nulla est alia ratio nisi quia siccum solum non facile terminos reciperet ab activis, quia siccum non facile terminatur ab alio. Adiectum ergo fuit humidum, ut cum sicco commistum redderet totum facile terminabile ab activis. Facilis ergo terminatio habetur merito humidi, idque est praecipuum munus humidi in mistione. Contra vero, quia solum humidum, etsi facile terminos ab alio recipit, non tamen eos retinet, quia labitur ac deffluit, ideo necessaria fuit commistio sicci per quod termini iam per humidum recepti retinerentur. Ut ergo officium humidi in mistione est facere ut termini facile recipiantur, ita officium sicci est facere ut recepti retineantur et conserventur. Recte igitur hae duae passivae qualitates definiuntur in contextu 9 secundi libri *De generatione* per operam quam praestant in constitutione misti.⁴⁶ Unde colligere possumus id quod antea dicebamus considerari praecipue in his definitionibus siccum terreum et humidum aquaeum, quorum ea sunt officia in mistione, ut ipsemet Aristoteles docet in eo secundo libro.

Sed alia exoritur quaestio ex cuius solutione mirandum profecto erit, quam belle omnia consonent veritati. Cum enim quatuor primae qualitates

46 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 11, t/c 9, f. 373rB).

sint accidentia et causas habeant priores, per quas etiam definiri poterant, cur Aristoteles nusquam invenitur eas ita definivisse, sed semper eo modo quem declaravimus, per effectus posteriores? Huius dubii nullam apud alios solutionem unquam vidi, imo ne tetigisse quidem aliquis dubium hoc videtur. Solutio autem nulla, meo quidem iudicio, afferri potest nisi illa quam 5 alias exposui fuse in libro *De naturalis scientiae constitutione*: sunt enim a philosopho naturali cognoscendae res naturales ut sunt a natura constitutae.⁴⁷ Elementa autem producta sunt a natura, tum ut sint naturalia corpora mundum complementia, tum ut sint principia mistorum, ideo debuit Aristoteles distinctis in locis ea his duobus modis considerare, non sic animam: 10 haec enim non ita est in rerum natura ut sit ens per se completum in specie, sed ut complementum et perfectio alterius sit, nempe formale principium corporis animati, ideo Aristoteles nullibi eam consideravit absolute ut ens quoddam, sed solum ut principium ipsam definivit, proinde per respectum et relationem ad corpus animatum. Sic ergo de quatuor primis qualitatibus 15 dicendum est: non sunt enim alia ratione elementis tributae a natura nisi propter mista et ut per eas elementa sint principia mistorum. Idcirco Aristoteles respiciens consilium naturae in his constituendis, non alio modo eas considerare ac definire voluit, nisi ut sunt principia et ut respiciunt mistum. Hic enim solus fuit naturae scopus in tribuendo elementis quatuor 20 primas qualitates, et hoc modo tantum, non alio, Aristoteles eas considerasse fatendum est, nisi caeci vel pertinaces simus. Ob id in contextu 8⁴⁸ et 9⁴⁹ secundi libri *De ortu et interitu* in adducendis harum qualitatum definitionibus denotavit essentialem eis esse hunc respectum ad mista. Dicens enim calidum et frigidum ita appellari, quia sunt activa, humidum vero et 25 siccum ita dici quia sunt passiva, indicavit ipsamet vocabula hunc respectum significare.

Hanc unam ego videre potui huius quaestionis solutionem. Illi vero qui 500 negant elementa et primas qualitates in | libris *De ortu et interitu* ut mistorum principia considerari, et sententiam illam Averrois et nostram non recipiunt, aliam responsionem, si possunt, inveniant. 30

47 See Zabarella, *De naturalis scientiae constitutione*, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, lib. 1).

48 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372vI–L).

49 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

[349] **Caput VIII De causis primarum qualitatum in elementis opinio aliorum, et eius reprobatio**

Quoniam autem primae qualitates, ut praediximus, accidentia sunt, accidentia vero omnia causam aliquam extra se habere necesse est a qua producantur, eamque vel in eodem subiecto vel extra, hanc nos considerare et cognoscere oportet, cum aliquid in se habere videatur difficultatis. Aristoteles enim in primo *Meteorologicorum*, capite 4, dicere videtur elementa recipere has qualitates a caelo, propterea quod aer et ignis, cum circumferantur, accenduntur et calida redduntur, quia motus calore producit; terra vero et aqua propter immobilitatem frigidae manent, hoc est, quoniam illo motu non participant.⁵⁰ Hoc tamen Aristotelis dictum omnibus negotium facessit, quia si hae qualitates sunt elementis naturales et eorum naturas consequuntur, non ergo eis tribuuntur a caelo vel ab ulla alia externa causa: si enim a caeli motu aer et ignis calorem reciperent, non consequeretur calor propriam horum elementorum naturam.

Ob id Graeci praedicta Aristotelis verba considerantes, ad alium sensum ea traxerunt. Cum enim Aristoteles ibi dicat totam hanc inferioris mundi materiam esse potestate calidam, et frigidam, et humidam, et siccam, actu autem talem reddi a motu et immobilitate, ipsi talem eorum verborum interpretationem adinvenerunt: elementa calida habent potestatem ut fiant frigida, et elementa frigida sunt potestate calida, quare omnia elementa, cum sint actu praedita aliquibus qualitibus, potestatem habent contrarias qualitates recipiendi. Quod vero Aristoteles ait “fit talis, et est a motu et immobilitate”,⁵¹ ipsi non de caeli motu intelligunt, sed de ipsorum elementorum mutua inter se mutatione, ut sensus sit: elementum frigidum fit calidum a motu, id est, a mutatione illa qua mutatur in calidum, et elementum calidum fit similiter frigidum a motu, id est, ab illa mutatione qua vertitur in frigidum. Est autem seu calidum, seu frigidum ab immobilitate, id est, a privatione talis mutationis et a perseverantia in suo calore vel frigore. Et ita elementa singulas^a eas, quas iam habent, qualitates retinent per immobilitatem, id est, quando non mutantur in aliud; illis vero contrarias quas non habent recipiunt per mutationem et alterationem.⁵²

^asingulas 1607] singula 1590^v.

50 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340b4–19.

51 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340b18–19 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. 1, f. 401vK–L).

52 See Alexander Aphrodisiensis 1899, pp. 14–15; Philoponus 1901, pp. 32–33.

Hanc Graecorum sententiam alii complures secuti sunt, ut eam, quam diximus, difficultatem vitarent. Ea tamen alienissima est a verbis et consilio Aristotelis eo in loco, et | omnino verba illa eum sensum habent quem antea diximus et quem ipsi reiecerunt, nam id quod isti dicunt non de elementis totis, sed de eorum tantum particulis verum est. Non enim mutantur tota, sed particulae, idque fit etiam absque ulla caeli consideratione, nam particula ignis mutat particulam aquae tanquam agens proximum, nec fit illa mutatio a caelo nisi ut ab agente remoto et universali. Aristoteles autem ibi loquitur de elementis totis et de ipsorum universitatibus, et totam hanc inferioris mundi materiam ut patientem et gubernatam comparat cum caelo ut agente et gubernante proximo: considerat igitur totam hanc materiam omnibus naturis secundum se nudatam, quae totum hunc inferiorem mundum complet, et inquit eam esse potestate calidam, et frigidam, et humidam, et siccam, actu autem recipere has qualitates a caelo, nempe a motu caeli, et a negatione illius motus. Quod etiam ibi declarat apertissime, dum inquit: cum caelum feratur circulo, pars inferioris mundi illi propinqua accenditur et calida redditur, procul autem a caelo in medio mundi positum est id quod gravissimum ac frigidissimum est.⁵³ Ipsemet igitur Aristoteles declarat quem motum et quam immobilitatem intelligat, nimirum motum caeli in orbem quo participant duo elementa superiora, ignis et aer, et eius negationem in duobus elementis a caelo remotis, terra et aqua; testaturque se non de | particulis elementorum loqui quae invicem mutantur, sed de eorum universitatibus quarum duae a caelo circumferuntur, quoniam illi propinquae participant motu circulari, unde calorem adipiscuntur; duae vero eo motu immobiles manent, quoniam ita sunt remotae a caelo, ut non circumvolvantur.

Esset etiam iuxta illorum sententiam incongrua et inepta admodum Aristotelis locutio: ridiculum enim est dicere aquam fieri calidam a motu quando mutatur in elementum calidum; non enim ab illa mutatione fit calida, sed a generante, quod dans formam dat omnia consequentia formam. Sed multo vanius est dicere aquam esse frigidam ab immobilitate, et ignem et aerem esse calidos ab immobilitate, hoc est, quod in elementum contrarium non mutantur. Ineptissima enim est haec locutio, quoniam ignis non ideo est calidus, quod non mutetur in corpus frigidum, sed quia est ignis. Est etiam aliena ea interpretatio a scopo et a consilio Aristotelis in eo loco, et importunissima ea sententia. Nam Aristoteles iam quaestio-

53 See Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340b19–23 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. 1, f. 401vK).

|502

nem proposuerat de universitatibus elementorum ignis et aeris, quomodo ob varios eorum situs respectu caeli, seu varias substantias a caelo, diversas etiam qualitates et naturas adepta sint, ut per huius quaestionis dissolutionem intelligeremus etiam dis|crimen trium regionum aeris ratione primarum qualitatum. A quo instituto alienum penitus est considerare mutationem particularium elementorum invicem, quae ad illud nihil conducit.

5

Hoc autem cuilibet eum locum bene consideranti ita manifestum est, ut mirandum sit quomodo tot praestantes viri ad eam sententiam verba Aristotelis extorquere ausi sint. Sed videntur in illud absurdum incidisse, ut aliam difficultatem quam solvere^a nequiverunt effugerent, eaque est quam nos paulo ante tetigimus: qui fieri possit ut prima qualitates sint elementis naturales, et ipsorum formas consequantur, si tribuuntur illis a caelo? Ideo alii, ut haec utraque absurda vitarent, aliam illorum verborum interpretationem excogitarunt. Dixerunt enim harum qualitatum singulam posse in elementis duplicem considerari, nempe tum naturalem, quae propriam elementi formam consequitur, tum adventitiam, quae eidem elemento tribuitur ab actione caelesti, ut in igne duplex sit calor: unus naturalis et inseparabilis, qui emanat a propria ignis natura; alter adventitiuus, quem recipit ignis^b e^b motu caeli dum circumducitur. De hoc igitur loquitur in dicto loco Aristoteles quando dicit corpus mundi huius caelo propinquum circumvolvi et accendi.⁵⁴ Non enim loquitur de naturali ignis calore, sed hunc praesupponens respicit solum calorem adventitium, qui in duobus elementis, igni et aere, generatur a motu caeli praeter calorem eorundem elementorum naturalem. Sicut enim duo elementa frigida praeter frigus ipsorum naturale recipiunt etiam aliquid caloris ab actione caelesti per radios tanquam distinctam qualitatem ab eorum frigore naturali, sic de duobus elementis calidis dicendum est ea praeter calorem naturalem recipere alium extraneum calorem a caeli motu.

10

15

20

25

Haec illi dixere et ita putarunt se omnem hac in re difficultatem sustulisse, quod utinam praestitissent. Nobis enim nihil amplius laborandum hac in re fuisset, at certe verba Aristotelis hanc interpretationem non recipiunt. Inquit enim totam hanc inferioris mundi materiam esse potestate calidam, et frigidam, et humidam, et siccam, actu autem talem fieri a motu et ab

30

^aabsolvere 1607. ^be 1590^v corr.] a 1607.

54 See Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340b19–23 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. 1, f. 401vK).

immobilitate. Nullum igitur calorem elementis tribuit praeter illum quem a motu caeli recipiunt.

Praeterea, quale frigus in elementis considerat ibi Aristoteles, talem etiam debet considerare calorem, quia eadem esse debet harum omnium qualitatum, quas ibi nominat, consideratio. Atqui frigus considerat naturale, siquidem caelum agendo non refrigerat, sed potius non agendo, quare dum dicit frigidissimum in medio consistere, naturale respicit frigus, cum praesertim superlativo utatur, quia non datur summe calidum, aut summe frigidum, | nisi naturale. Adde quod adiicit “et gravissimum”,⁵⁵ loquitur autem de gravitate naturali, ergo et de naturali frigore, proinde etiam de calore elementorum naturali. Quam sententiam clare apud Averroem legimus in commentario 94 secundi *De caelo*, ubi dicit: “remotio a motu circulari dat quietem, | frigiditatem et gravitatem, sicut propinquitas dat motum, calorem et levitatem”,⁵⁶ quae verba non possunt intelligi nisi de qualitatibus naturalibus, et in elementis totis, non in eorum particulis.

Sumitur autem huius sententiae validissima confirmatio ex consideratione loci, cuius conditiones in quarto libro *Physicae auscultationis* ab Aristotele egregie declarantur.⁵⁷ Locus enim non modo continere locatum debet, sed etiam conservare per vim seu facultatem, quam habet, illius conservatricem, in qua est praecipue loci natura constituta. Nulla enim afferri ratio potest cur ad locum suum ferantur corpora naturaliter nisi haec una, ut in eo conserventur; indita enim cuique rei a natura est propensio ad se conservandam quantum potest: quapropter illa quae plenam se conservandi facultatem non habent externo conservante, quem locum vocamus, indiguerunt. Ipsum igitur naturaliter appetunt ut ab illo conserventur. Neque enim propria cuiusque rei natura rem moveret ad suum locum nisi in illo conservaretur, quoniam universe in omnibus in quibus causa effectrix propter finem agit finis praecipua causa est, et eo ablato efficiens illud non efficeret. Haec cum loci natura sit, manifestum est sola elementa locum proprie sumptum habere. Mista namque omnia locum in mundo habent ratione elementi in eorum mistione praevalentis iuxta quod habent etiam motum naturalem, qui eis competit quatenus gravia aut levia sunt. Caelestia vero corpora non sunt proprie in loco; licet enim orbis inferiores a superioribus contineantur, non ob id in loco sunt, quia ab eis non conservantur, cum ob eorum perfectam naturam conservante externo non indiguerint. Solis

55 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b20 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. I, f. 401vK).

56 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 94, f. 160rI.

57 See Aristoteles, *Physica*, IV.4, 210b31 ff.

igitur elementis per se competit locus, mistis vero per participationem elementorum, at caelo (ut inquit Aristoteles) per accidens,⁵⁸ quod quomodo intelligendum sit considerare ad nos in praesentia non attinet.

Sed cum de qualitatibus elementaribus sermo nobis propositus sit, et elementa suapte natura ad suos locos ferantur, et in eis quiescant ut conserventur, cognoscendum est quatenus sit facultas conservatrix quae in locis elementorum inesse dicitur. De inferioribus quidem elementis dicere possumus conservari singulum a superiore ratione symbolae qualitatis, et in hac consistere vim conservatricem elementi locati. Sed hoc de ignis loco dicere non possumus, quoniam in nulla qualitate convenit ignis cum caelo: cur igitur in concavo caeli conservatur ignis? Certe non potest alia ratio afferri nisi haec una, ut in orbem volvatur: sic enim conservatur, quia nisi moveatur extinguitur. Attamen si cum illis diceremus ignem a caeli motu non recipere alium calorem quam extraneum, proprium vero eius calorem ita formam ignis insequi, ut illi a caelo non tribuatur, non esset cur ad caelum moveretur ignis, siquidem eius conservatio consistit in conservatione propriae qualitatis, non in adeptione qualitatis extraneae; imo calor ille extraneus ad ignem ita se haberet ut calor febrilis ad corpus animalis, qui excedens gradum naturalem inimicus animali est, et eius destructivus potius quam conservativus. Itaque tantum abest ut sponte superum locum petere ignis deberet, ut potius illum fugeret ut perniciosum et hostilem.

Praeterea, sententiam hanc magnum aliud absurdum sequeretur: daretur enim calor calore ignis maior et intensior quod communi omnium consensione falsum esse existimatur. Asserunt enim omnes summe calidum naturaliter esse ignem, neque posse existere sine summo calore, proinde non dari calorem intensiorem calore ignis naturali. Consequens autem facile ostenditur: cum enim Aristoteles dicat corpus caelo propinquum accendi et calidum reddi a motu caeli,⁵⁹ hoc ipsi intelligunt non de calore ignis naturali, quem dicunt iam ex se ignem habere, sed de adventitio. Igitur secundum eos Aristoteles diceret ignem accendi et calidiorem reddi, quam per semetipsum erat.

⁵⁸ See Aristoteles, *Physica*, IV.5, 212b11–21.

⁵⁹ See Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b19–23 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. I, f. 401vK).

|352 **Caput IX Opinio propria et eius declaratio**

Quoniam igitur negare nullo pacto^a possumus Aristotelem in eo loco de naturalibus elementorum qualitatibus loqui, id nobis relinquitur declarandum quomodo naturales elementis dici possint illae qualitates et eorum naturam consequi, si tribuuntur elementis a caelo.

5

Nos igitur dicimus non pugnare inter se haec duo, quamvis pugnare videantur: quatuor enim primae qualitates, quae et elementis et mistis omnibus insunt, sive extremae, sive ad mediocritatem redactae, quae dicuntur mistorum temperaturae, non ea ratione dicuntur singulis corporibus naturales, quod eorum naturas ita consequantur ut consequitur effectus causam a qua producitur, adeo ut forma ignis producere in igni dicatur summum calorem. Hoc enim dato, non egeret elementum conservante externo, proinde ad locum suum non moveretur naturaliter. Sed ea ratione naturales dicuntur, quia ipsae elementorum naturae has qualitates requirunt, et sine his existere nequeunt. Dantur tamen illis a caelo, et ab eodem conservantur, et earum conservatio est conservatio naturae ipso|rum elementorum. In

|505 loco enim proximo caelesti motui conservatur igni summus calor, et cum eo ipsamet ignis natura, quemadmodum si ibi non esset ignis, generaretur ab illo motu in illa materia summus calor et forma ignis. Ita igitur dat caelum igni summum calorem, ut det etiam ipsam ignitatem. Itaque si bene consideremus, primae qualitates, sive summae, sive castigatae tum in elementis, tum in mistis omnibus praecedunt generatione formas substantiales, quia sunt praeviae praeparationes pro educatione formarum, et tribuuntur ab agente externo alterante et generante singulam rem: non igitur ab ipsa rei forma proveniunt. Naturales tamen cuique rei sunt, quia convenientes naturae, imo et necessariae. Etenim sine his propria cuiusque misti et elementi natura non conservaretur, sicuti neque generaretur sine praecedente harum adventu in materia.

10

15

20

25

Hoc significavit Aristoteles in sexto contextu secundi libri *De ortu et interitu*, dum causarum materialium seriem exponens dixit esse primo loco materiam primam nudam, et prorsus informem, secundo autem loco esse materiam praeparatam primis qualitatibus, tertio demum loco iam esse elementa ipsa, ignem, aerem, aquam, terram, quae sunt propinqua materia omnium mistorum.⁶⁰

30

^amodo 1607.

60 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.1, 329a24–329b5 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt*, lib. II, t/c 6, f. 372rA–C).

Si quis igitur quaerat an primae qualitates sint formis elementorum priores, an posteriores, dicendum est et priores et posteriores esse variis rationibus, nam origine et generationis ordine priores absque dubio sunt, sicuti praeviae dispositiones sunt generatione priores forma substantiali, ad cuius educationem diriguntur. Sed natura posteriores sunt quatenus sunt accidentia—nam accidentia sunt substantiis posteriora—, et quatenus sunt effectus; formae vero sunt causae, non quidem effectrices causae, sed finales, nam qualitates in materia producuntur formarum substantialium gratia, et ad eas tanquam ad finem diriguntur, sicut etiam conservantur in elementis a caelo, ut ipsa elementa conserventur, ita ut causa harum qualitatum finalis propinqua sit elementorum constitutio, remota vero et ultima sit productio mistorum, nam elementa constituuntur propter mista, et ut eorum materia sint. Sic igitur dici possunt qualitates consequi formas elementorum quatenus formae sunt earum causae finales. Ipsae vero qualitates, etsi sunt praeparationes pro educatione formarum, non ob id causae formarum dici possunt, sed effectus tantum posteriores, cum accidentia sint natura posteriora substantiis. Quare dum simul in elementis existunt, ut naturaliter coniunctae et formae substantiales et propriae qualitates, formae tamen priores sunt, qualitates vero posteriores, et ita dicuntur consequi formas elementorum, cum praesertim, ut modo dicebamus, formarum et educendarum et conservandarum gratia tribuantur elementis a caelo.

Haec igitur fuit Aristotelis mens in memorato quarto capite primi libri *Meteorologicorum* quando dixit totam hanc inferiorum materiam secundum se esse potestate calidam et frigidam, et humidam et siccam, actu autem talem fieri a motu caeli et ab immobilitate.⁶¹ Hoc idem primo eiusdem libri capite significavit, dum dixit omnem huius elementaris mundi virtutem a caelesti motu gubernari;⁶² idque rationi consonum maxime est: totum enim hunc elementarem mundum ad caelum referri putandum est ut materiam ad agens, proinde ex se nihil habere nisi potestatem. Quicquid autem actus habet, id a caelo recipere. Quemadmodum enim si generari aliquando elementa universa et talia fieri coepissent, a caelo essent genita per harum qualitatum productionem. Ita cum apud^a Aristotelem nunquam incoeperit generatio, ea continue a caelo talia reddi et conservari dicendum est, quod in memoratis locis Aristoteles significavit.⁶³ Neque per hoc stat quin

^aapud om. 1607.

61 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b4–19.

62 Aristoteles, *Meteorologica*, I.2, 339a20–25.

63 *Ibidem*, 339a25–33.

primae qualitates sint elementis naturales et eorum naturam consequentes. Hoc enim verum est eo modo quem declaravimus, non ut a plerisque intelligi solet. Putant enim qualitates provenire a formis, ut a causis efficientibus. Quod quidem tanquam rude dictum et exempli gratia prolatum admitti potest—prodire enim videntur a formis per quamdam emanationem—, 5
revera tamen non efficiuntur a formis, sed (ut dixit Aristoteles)⁶⁴ a caelo, tum qualitates gratia formarum, tum formae per qualitates de potestate materiae educuntur ad actum.

Modus tamen difficultate non caret. Quomodo enim a caeli motu calor generetur dicere facile possumus, de frigore autem non ita facile, sed de sicco 10
et humido difficillimum. Ipse namque Aristoteles in praedicto quarto capite primi libri *Meteorologicorum* asseruit quidem elementa a motu caeli et ab immobilitate reddi et calida, et frigida, et humida, et sicca. Sed de calido ac frigido tantum id declaravit, de humido autem et sicco nil amplius dixit, ita ut τῇ συνεκδρομῇ aliarum qualitatum siccum et humidum nominasse, 15
calidum vero et frigidum praecipue respexisse videatur. Sed quid de hac re dici possit, ex iis quae in progressu dicentur intelligetur. De ipsarum igitur primarum qualitatum natura et causis haec, quae dicta sunt, sufficiant.

64 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340b4–19.

Iacobi Zabarellae Patavini De Qualitatibus Elementaribus. Liber Secundus

|354
||507

Caput I An in quolibet elemento ambae qualitates sint summae, an possit altera esse remissa

Ea omnia quae in libro praecedente dicta a nobis sunt ad primarum qualitatum definitiones, et naturas, et causas declarandas pertinuerunt. Nunc ad multas de eisdem et arduas quaestiones, de quibus omnes philosophi controversari solent, expendendas atque solvendas accedendum est. 5

In primis quaerunt interpretes Aristotelis an in quolibet elemento ambae qualitates sint summae, an remissae, an una summa et altera remissa, et hac de re acerrime disputant. Alii namque unam tantum dixere summam esse, alteram vero remissam, nitentes verbis Aristotelis in contextu 23 secundi *De generatione*,¹ ubi dicere videtur ignem esse magis calidum quam siccum, 10 et aerem magis humidum quam calidum, et aquam magis frigidam quam humidam, et terram magis siccam quam frigidam. Contra vero alii locum illum aliter interpretantes putarunt utramque summam et extremam in quolibet elemento esse debere, ea ducti ratione, quod remissio qualitatis fit per admistionem contrariae, proinde mistionem praesupponit; at elementum est corpus simplex, nullam habens mistionem: ergo neutra qualitas in elemento potest esse remissa. Aliis quoque et hi, et illi argumentis utuntur, quorum aliqua in progressu considerabuntur, aliqua etiam tanquam levia 15 et inutilia missa fient. Constitui namque brevibus agere, nec totam hanc disputationem in medium adducere, sed ipsam rei veritatem, si fieri possit, explanare ac manifestam reddere.

Ante omnia id notare volo, quod meo quidem iudicio est verissimum, licet ab aliis non animadversum: nihil hac de re ei posse ex Aristotele colligi in secundo libro *De ortu et interitu*. Non enim ibi elementa sibi consideranda || proponens qualia actu existunt ipsorum qualitates inquit, sed 25 a qualitatum consideratione incipiens sumit in primis quatuor ipsas primas qualitates esse elementa et materiam corporum mistorum, id est, esse

1 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.3, 331a2–7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 11, t/c 23, f. 375rE–F).

formas constitutrices elementorum, deinde faciens quatuor illarum coniugationes docet ab his quatuor elementa constitui, unum a calido et sicco, aliud a calido et humido, aliud a frigido et humido, aliud a frigido et sicco, nil adhuc dicendo de corporibus quibus hae differentiae seu coniugationes competunt, nam ipsas elementorum constitutrices differentias considerans, 5
 |355 eas prius abstrahit a | consideratione corporum, quibus insunt, et eas ipsas elementa appellat, ut notare possumus in contextu 16 secundi libri.² Deinde vero his differentiis declaratis, applicat eas primis quatuor corporibus ut ibidem videre est. Patet igitur alienum esse a consilio Aristotelis eo in loco considerare an illis quatuor corporibus insunt hae qualitates summae, an remissae. Tales enim applicat primis corporibus, quales prius secundum se desumptas consideraverat, at absolute et indistincte primas qualitates consideraverat absque ullo discrimine intensae et remissae, et absque consideratione graduum singularum, et solum docuerat calidum et frigidum, et humidum et siccum esse primas qualitates, et ad corporum elementa constituenda idoneas. 10
 15

Quemadmodum igitur vanum esset in ea parte quaerere an sumat calidum summum, an calidum remissum, et sic de reliquis, cum absolute et absque hoc discrimine eas qualitates consideret, ita vanum postea est, facta earum applicatione ad quatuor prima corpora, quaerere an in iis existant summae, an remissae, quandoquidem consilium Aristotelis in eo libro est solam considerare differentiam elementi calidi et elementi frigidi, et ita sicci et humidi. Quod quidem maxime comprobatur per illa quae postea ibi dicuntur de mutua elementorum mutatione inter se.³ In habentibus enim symbolam qualitatem inquit facilem esse mutationem, quia una tantum 20
 25 qualitas mutatur in suam contrariam, altera vero manet, ut si mutetur aer in ignem, mutatur humidum in siccum, sed || calidum manet.
 ||509

Attamen certum est non eundem esse calorem in aere et in igne, prout revera existunt extra animam. Quisquis enim sensu non egeat, pro comperto habebit aerem esse minus calidum quam ignem, proinde non posse in ignem mutari nisi facta quoque mutatione de minore calore in maiorem. Sed quoniam Aristoteles discrimen hoc quod in eadem qualitate penes varios gradus attenditur, ibi non respicit, sed id solum quo secernitur contraria a sua contraria, ideo dicit manere calorem et mutari humidum in siccum. Revera enim dum graduum differentiam non spectamus, non possumus nisi 30
 35

2 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.2, 329b30–330a7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 11, t/c 16, f. 374rD–F).

3 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.4, 331a7 ff.

dicere corpus quod interiit fuisse calidum et humidum; illud vero quod genitum est esse calidum et siccum.

Difficultatem quidem aliquam facere possunt ea quae prius in eodem libro dicuntur ab Aristotele de elementis a contextu 16 usque ad 23,⁴ sed si bene considerentur, et scopus Aristotelis ea dicentis intelligatur, his quae modo diximus minime officiunt. Ibi namque non vult aliquid primaria intentione de elementis docere, sed solum dubia quaedam quae turbare nos poterant remove. Primum enim dubitare poteramus de aere cui calorem et humiditatem iam attribuerat, cum ipsum quandoque sentiamus frigidum et quandoque etiam appellemus siccum, quia videmus corpora quandoque refrigari, et quandoque exsiccari ab aere.

Ad hanc igitur difficultatem tollendam monere nos Aristoteles voluit varietatem quae in elementis extra animam existentibus evenit ab externis causis. Ob id notavit duo elementa extrema, terram et ignem, esse magis sincera, duo vero media esse minus pura, et ita mista potius quam simplicia, nec penitus affecta suis qualitatibus naturalibus. Videmus enim quandoque aquam ex terra prodire valde calidam et ferventem, quemadmodum aerem^a quoque interdum sentimus valde frigidum.^b Voluit igitur Aristoteles nos intelligere elementa ibi considerari ut naturaliter constituta, et ut abstracta quodammodo ab his varietatibus quae ipsis ut extra animam existentibus contingunt. Ob id excludit etiam in ea parte ignem hunc nostrum et glaciem, quia cum ex his nihil generetur propter caloris ac frigoris excessum, dubitare poteramus quia propter eundem excessum digna maxime esse videbantur nomine elementi. Attamen elementum non videtur dici posse id ex quo nihil generatur. Aristoteles igitur ibi significat illa non esse elementa, nec simplicia corpora, propterea quod non habent excessum ratione graduum, quia nihil datur calidius igne elementari, neque glacies est frigidior quam elementaris, sed habent excessum operationis | tantummodo, quia propter materiae densitatem fit ut validius agant calefaciendo et refrigerando.

Et quia dixerat primas qualitates esse elementorum constitutrices differentias et duas cuilibet elemento attribuerat, ambigere etiam poteramus quomodo una et eadem differentia possit duo specie distincta corpora constituere, ut calor ignem et aerem, et frigus terram et aquam, et humiditas aerem et aquam, et siccitas terram et ignem. Ideo ad hoc dubium tollendum in contextu 23 dixit unam in unoquoque elemento esse magis praecipuam,

^aaerem om. 1607. ^bfrigidam 1607.

4 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.3, 330a30–331a7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 11, t/c 16–23, ff. 374rD–3754F).

id est, magis affinem naturae illius, et intimiorem quam alteram.⁵ Hoc significare ibi voluit Aristoteles, sed non alteram esse summam, alteram vero remissam, ut multi Latinorum perperam arbitrantur. Non enim dicit Aristoteles ignem esse magis calidum quam siccum, sed esse magis calidi quam sicci, ut alii recte animadverterunt. Quare colligi inde^a non potest ignem non esse summe siccum, sed solum maiorem habere affinitatem cum ignis natura calorem quam siccitatem. 5

His autem difficultatibus sublatis, Aristoteles agere incipit de mutua elementorum mutatione inter se, nec ullam facit mentionem intensionis vel remissionis harum qualitatum, sed eas, ut praediximus, absolute et secundum proprias naturas considerat. In eo igitur libro locum non habet haec disputatio, an qualitates elementum sint summae, an remissae, quia tractatio illa est quodammodo abstracta ab hac consideratione. Sed locum potius habet in libris *Meteorologicis*, ubi considerantur qualitates quae elementis extra animam actu existentibus insunt, quae variae sunt, quia multas ab externis causis varietates recipiunt. Nec semper elementa sunt affecta suis naturalibus qualitativis, praesertim duo elementa media, maxime vero omnium aer. 10 15

Ideo secundum hanc considerationem duplex oriri quaestio potest: una de qualitativis quas haec corpora extra animam existentiam habent actu, quae a praesenti instituto nostro aliena est, sed eam tractabimus postea, sumpta ab aeris qualitativis occasione, de quarum discrimine mox locuturi sumus; altera vero, quam in praesentia considerare nos oportet, quae nam qualitates singulis elementis convenient in sua perfecte naturali constitutione, siquidem de qualitativis elementaribus, hoc est, elementa prout elementa sunt constituentibus dicendum in praesentia nobis proposuimus. Cum enim aer modo calidior, modo frigidior esse videatur, cognitu dignum est quis caloris gradus aeri conveniens et perfecte naturalis sit, an summus, an remissus. Sic dico de caeteris elementis ac de eorum qualitativis, quod est a nobis in praesentia considerandum. 20 25 30

Proferam igitur breviter sententiam meam, eamque comprobare nitar. Postea vero, si quae adversus eam difficultates ob aliorum opiniones existere videbuntur, eas || dissolvam. Quoniam autem harum qualitativum duae sunt activae, duae vero passivae, nec utrisque, ut ego puto, eadem ratio accommodatur, de utrisque separatim dicemus. 35

^ainde *om.* 1607.

5 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.3, 331a2–7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 11, t/c 23, f. 375rE–F).

Primum quidem de calore et frigore quod a caelo pendeant per motum circularem, et per eius motus privationem, iam dictum est. Ea igitur si Aristotelis et vera sententia est, inde necessario colligitur in solo igni summum calorem inesse, et ut sola terra summum frigus, in duobus autem elementis mediis utrumque remissum, in aere remissum calorem, in aqua vero remissum frigus, et has esse his omnibus naturales qualitates. Nam si a caelo per motum generatur in his corporibus calor, necesse est in proximo corpore summum generari calorem, cum in eo fiat motus velocissimus. Quoniam igitur in hoc mundo inferiore nullum corpus igne velocius circumfertur, fatendum etiam est nihil dari calidius et nihil rarius igni, sed ignem calore ac tenuitate omnia inferiora corpora superare. Proximus enim omnium est caelo moventi, et maximum omnium circuitum peragit. Aer vero cum naturaliter sub igne locetur distantior a caelo, ita ut minorem faciat circuitum et tardius moveatur, non potest tantam habere raritatem, nec tantum calorem quantum habet ignis, sed remissum habeat necesse est, eumque ut sibi naturalem, nempe ut naturaliter conveni|tem illi corpori quod natura sub igne statim locare constituerit.

Quinam autem sit caloris gradus exquisite aeri naturalis, non facile est dignoscere, sed id solum statuere possumus, calorem aeris naturalem non esse summum, sed remissum. Qui cum et maior et minor esse possit, manente aeris natura, aliquis tamen est gradus qui est aeri naturalissimus, etsi eum certa aliqua ratione statuere nemo potest, hanc quam modo adduximus esse certam demonstrationem a causa rei aequata desumptam manifestum est. Nam si motus in orbem in hac inferioris mundi universitate est causa caloris per rarefactionem et attritionem, et naturale aeri est sub igni locari et tardius igni moveri, non potest aer ex motu in orbem consequi summum calorem, sed remissum, isque est aeri naturalis. Quocirca mirandum profecto est quomodo id negare multi audeant et asserant aeris quoque calorem naturalem summum esse, nam hi praeter quam quod rationi adversantur, sensus quoque testimonio refragantur. Etenim etiam tunc quando aerem calidissimum appellamus, ut aestivo tempore, certum est minorem esse aeris calorem quam ignis, cum in eo animalia degant et vivant, quae in igne vivere nullo modo possent.

Quod autem ad hoc aliqui dicunt, calorem quidem aeris maximum et summum esse, a nobis tamen non sentiri propter humidita||tem coniunctam, quae non sinit ipsum summe calefacere, hoc certe vanum est et gratis prolatum, quia sine ratione, imo vero adversus rationem. Ab humiditate enim contrarium potius ostenditur, nam si aequae summus in aere est calor, atque in igni, debet efficacius agere cum humiditate aeris, quam cum siccitate ignis, propterea quod aer igni densior est; idem autem calor in mate-

ria densiore magis calefacit, quam in rariore, ut ferrum ignitum magis urit, quam flamma; sed manifestum est hos abuti consideratione humiditatis, nec veritatem confiteri velle, quam ex humiditate deductam pervertunt, et in pravum sensum trahunt. Nam si bene consideremus, ea est humiditatis natura, ut tam calorem quam frigus obtundat, et neutrum sinat esse summum, sicut postea considerabimus. Itaque humiditas aeris non facit ne calor aeris, cum sit summus, summe calefaciat, sed facit ne summus esse possit. Causa igitur cur aer non urat est quia non est summe calidus. Causa autem cur non sit summe calidus duplex est: una sumitur ab agente, quod facit ne sit summe calidus, agens autem est defectus velocissimi motus; causa enim caloris motus est, causa vero remissionis caloris, hoc est, defectus a gradu summo, est defectus velocitatis in motu ex quo minor attritio fit; altera vero causa sumitur a materia: humiditas enim est qualitas materialis et passiva, quae facit ne aer possit esse summe calidus; sic alias diximus causam perpetuitatis generationis esse motum caeli ut agentem, causam autem perpetuabilitatis eiusdem esse naturam primae materiae: ex eo igitur quod aer tum remotior a caelo quam ignis, tum humidus est, colligimus eum minus igne esse calidum, proinde non esse summe calidum. Idem confirmatur ex consideratione secundarum qualitatum, quae insequuntur primas: in aere enim minor est raritas et minor levitas, quam in igni, ergo et minor calor, nam et raritas et levitas calorem insequitur.

Quod vero ad aquam attinet, ob eandem rationem necesse est ut summe frigida non sit. Validum enim esse puto argumentum Thomae, quando dicit: terra est omnium frigidissima, quoniam maxime omnium distat a principio et fonte caloris,⁶ aqua vero minus frigida, quod minus distat, proinde calore aliquo, licet debilissimo, participare videtur; ita ut calidissimus omnium sit ignis, aer calidus quidem, sed minus, aqua vero frigida, sed non summe, tandem terra summe frigida, nec detur aliquod frigidius^a terra. Hoc autem confirmatur signo manifestissimo sumpto a secundis qualitibus quae insequuntur primas. Nam frigus facit gravitatem ac densitatem, at terra est omnium elementorum gravissima atque densissima: ergo etiam omnium frigidissima; aqua vero non est summe gravis, quare neque summe frigida. Quoniam autem has qualitates obtinent elementa a caelo, nempe ratione situs quem habent respectu caeli, et situs quem singula habent est singulis naturalis quatenus talia sunt, fatendum est eas quas modo diximus esse singulis elementis qualitates naturales.

^afrigidius 1607] frigidus 1590^v.

6 See Thomas Aquinas, *In De gen. et corrupt.*, 11 (continuatio anonima), lect. 3, n. 5.

Multo maior in passivis qualitatibus difficultas inest, cum ex situ et distantia a caelo iudicari minime possint. Nam si propinquitas ad caelum daret siccitatem, dicere possemus humidius esse illud quod a caelo distanti-
 5
 us est. Id tamen dicere non possumus, cum et siccus sit ignis, qui caelo proximus est, et sicca terra, quae omnium remotissima. Sed neque humiditatis causa est propinquitas, cum ignis sit siccus, neque remotio, cum sit
 10
 sicca terra. Mihi quidem dicendum videtur qualitates passivas iudicari ex activis: cum enim sint qualitates materiales et necesse sit omnem huius inferioris mundi materiam vel humidam esse, vel siccam, proinde ex materiae necessitate provenire videantur, non quidem altera separatim, cum haec
 15
 tota materia ita sit apta ad humiditatem, ut ad siccitatem recipiendam, sed ambae coniunctim, hoc est, vel una, vel altera.

Pendent istae quoque ab actione caelesti, quatenus materia haec secundum se non habet nisi potestatem recipiendi humiditatem vel siccitatem. At determinatio provenit ab activis, non quod passivae sint effectus activarum. Sic enim non essent primae qualitates, sed secundae, et consideranti
 20
 patet siccum non posse dici effectum caloris, cum terra, quae est frigidissima, sicca sit, neque etiam frigoris, cum ignis sit siccus et calidissimus: sic humiditas neque a calore provenit, cum aqua sit humida, neque a frigore, cum sit humidus aer.
 25

Non sic de secundis qualitatibus dicere possumus. Nam si quis similiter diceret durum neque esse effectum caloris, cum metalla indurentur a frigore, neque frigoris, cum calor lutum induret, proinde videri etiam durum et molle esse primas qualitates, non recta est consideratio, quia durum, licet
 30
 neque ad calidum, neque ad frigidum reducat, reducitur tamen ad siccum et molle ad humidum tanquam ad qualitates materiales priores, proinde siccum et humidum sunt primae qualitates ut passivae et materiales. Non sic durum et molle, cum habeant alias passivas priores a quibus pendent tanquam a materia.

Itaque si humidum et siccum pendent modo aliquo a calido et frigido, per hoc non stat quin sint primae ut passivae, siquidem non habent alias passivas priores, ut Aristoteles considerat in secundo libro *De ortu et interitu*;⁷
 35
 imo sunt omnes aequae primae: hae quidem ut passivae, illae vero ut activae; et pendentia quoque earum mutua est, quemadmodum pendere solet tum materia ab agente a quo elaboratur, tum vicissim agens a || materia, quae, nisi

7 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372v1–L); Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b30–32 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 9, f. 373rB).

aptitudinem habeat, facit ut agens sit impotens ad agendum. Quod quidem notare in his qualitatibus possumus: quamvis enim calidum et cum sicco, et cum humido possit existere, et frigidum similiter et cum sicco, et cum humido, et vicissim siccum tam cum calido, quam cum frigido, et humidum tam cum calido, quam cum frigido, tamen et passivae legem aliquam praescribunt activis, et aliquam activae passivis, ut non omnino hae cum illis existere, sed statutis tantum quibusdam modis possint.^a Humiditatem enim obtundere et calorem et frigus considerantibus manifestum est, proinde nec cum summo calore, nec cum summo frigore existere posse, sicut e converso nec summus calor, nec summum frigus potest existere cum humiditate. 10

Huius autem ratio ab Alberto⁸ et a Thoma⁹ adducitur talis, quoniam summus calor totam humiditatem absumit, summum autem frigus, cum maxime constringat, exprimit et expellit omnem humiditatem, quam quidem rationem ego non improbo, si sano modo intelligatur. Non est enim intelligendum ignem ut calidum agere in seipsum, et in se totam humiditatem absumere, et terram ut frigidam constringere seipsam, et omnem humiditatem expellere. Hoc enim in mistis tantummodo locum habet, ubi duae activae agunt in passivas simul iunctas, et eas elaborant tanquam artifex materiam. In simplicibus vero non fit huiusmodi actio, etsi quodlibet 15 habet unam qualitatem activam et alteram passivam. Sed ex eo quod in mistis videmus, colligimus tale quiddam in simplicibus, quae eorum principia sunt, contingere, nempe cum summo calore nullam existere posse humiditatem, itidem neque cum summo frigore, proinde et in igni et in terra summam esse siccitatem absque ullo penitus gradu humiditatis. Et rationi consonum fuisse videtur ut duo extrema elementa haberent utramque qualitatem extremam, ita ut ignis sit summe calidus et summe siccus, et terra summe frigida et summe sicca, idque asserit de igne Averroes expresse in commentario 67 tertii libri *De caelo*, dicens: “ignis non est ignis actu nisi cum caliditate et siccitate quae sunt in summo”.¹⁰ 20 25

Ob aliam quoque rationem necesse fuit et ignem et terram habere summam siccitatem, quoniam si bene consideremus, qualitates passivae non possunt esse in simplicibus nisi summae, et eas dicere remissas est pugnantia dicere, quia non possunt remitti nisi per admistionem suae contrariae, nec datur corpus aliquod remisse humidum nisi per commistionem corpo- 30

^apossunt 1607.

8 Albertus Magnus 1890, IV: *De generatione et corruptione*, II, ch. 6, p. 422a.

9 Thomas Aquinas, *In De gen. et corrupt.*, II (continuatio anonima), lect. 3, n. 5.

10 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rF.

ris sicci, neque remisse siccum nisi per commistionem humidi. Omne igitur remisse humidum vel remisse siccum necessario est mistum, nec potest esse simplex. Itaque arbitrator etiam aerem et aquam esse summe humida, dummodo accipiantur simplicia et in sua perfecte naturali constitutione.

||515 **Caput II Dubia adversus ea quae dicta sunt**

5

Fiunt autem haec omnia clariora, si dubia ac difficultates quae adversus ea existere videntur sustulerimus. Primo loco dubium oritur contra id quod de aere et aqua diximus: contrariorum enim eadem debet esse conditio, at igni ratione qualitatum contraria est aqua, et terrae aer, ergo si tum in igne, tum in terra ambae sunt qualitates summae, debent similiter et in aere, et in aqua 10 esse omnes summae; secus enim non plene contraria esset aqua igni, nec aer terra.

Secundo dubitatur ob illa quae dicuntur ab Aristotele secundo *De generatione*, contextu 23:¹¹ ibi enim dicit singulo elemento unam qualitatem praecipue competere, alteram vero minus ac secundario. Putat igitur unam tantum 15 esse summam et alteram esse remissam; quod ratione quoque confirmatur sumpta a definitione ad definitum. Cui enim magis competit definitio sicci, illud est magis siccum; at definitio sicci magis competit sicco terrae, quam sicco ignis; terra namque est difficillime terminabilis termino alieno, ignis vero facilius: ergo minus est siccus ignis, quam terra; non igitur summe 20 siccus. Sic definitio humidi magis convenit aeri, quam aquae, quia facilius terminatur alienis terminis aer, quam aqua, cum tenuior et fluxilior sit, aqua vero crassior; ergo minus humida aqua est, quam aer: non igitur summe humida.

Praeterea, experientia docet magis aquam refrigerare, quam terram, ergo 25 aqua est frigidior. Falsum igitur est id quod diximus, terram esse frigidissimam, aquam vero non summe frigidam, cum potius e contrario sese res habere videatur, et terra sit remisse frigida, aqua vero summe. Quapropter credendum etiam est hoc significare Aristotelem in praedicto loco voluisse,¹² cum et rationi et sensui consentaneum esse videatur, nempe ignem 30 esse summe calidum, sed remisse siccum, terram summe siccam, sed

11 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.3, 331a2–7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 23, f. 375rE–F).

12 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.3, 331a2–7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 23, f. 375rE–F).

remisse frigidam, aquam summe frigidam, sed remisse humidam. Idque confirmatur confessione nostra de aere, quem fassi sumus esse summe humidum, sed remisse calidum. Igitur si de aere verba Aristotelis sic intelligimus, ut dicat eum esse summe humidum, non summe autem calidum, eodem modo de aliis elementis ea intelligere debemus, ut asserat singulum habere unam qualitatem summam, et alteram remissam. 5

Praeterea, quicunque in aliquo elementorum ponunt qualitatem aliquam remissam, ut |geri maxime videntur illa, quam antea tetigimus, trita ac vulgata difficultate—remissio non fit nisi per admistionem contrariae qualitatis—, ergo si elementum aliquod aliquam habet qualitatem remissam, non potest esse simplex, sed est mistum. Quoniam igitur statutum iam a nobis est sermonem esse in praesentia de elementis puris atque simplicibus, etiam || si talia extra animam non reperirentur, oportet, si sunt simplicia, ut sint etiam expertia omnis mistionis. Nullam ergo habere debent qualitatem remissam, ut sibi naturalem. 15

Alia quoque plura dubia adversus communem omnium consensionem a latinis asseruntur atque solvuntur, quorum aliqua difficiliora consideranda sunt. Primum quidem omnes fatentur terram esse summe siccam, attamen si hoc esset, oporteret nullam in terra esse humiditatem: ergo nullam terra haberet continuitatem, quoniam ad compactionem et continuationem partium requiritur humiditas, ut ait Aristoteles in secundo *De generatione*, contextu 49.¹³ 20

Praeterea, humiditas ab aere facile separatur, cum quandoque sit siccus, et manifeste exsiccat alia corpora, sed non facile ab aqua. Perit enim aqua si ab ea auferatur humiditas, ergo aqua est humidior aere. Et ex hoc duo colliguntur: unum, quod aer non est summe humidus; alterum, quod aquae est intimior atque essentialior humiditas, quam frigiditas. Id enim intimius est, quod minus potest separari, at ab aqua facile separatur frigus, cum possit fieri calida, non ita facile humiditas, ut patet. Falsum igitur asserit Aristoteles secundo *De generatione*, contextu 23, dum ait intimiorem aquae esse frigiditatem, quam humiditatem.¹⁴ 25 30

13 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.8, 334b31–335a9 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 49, ff. 382vL–383rA).

14 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.3, 331a2–7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 23, f. 375rE–F).

Caput III Dictorum dubiorum solutio

Prima dubitatio tanti apud aliquos fuit, ut ea ducti crediderint necessarium esse ut in omnibus elementis omnes qualitates sint summae. Attamen apud me ratio illa nullius momenti est: natura enim non ideo has qualitates elementis dedit, quia elementa debuerint esse contraria—nam si hoc ita esset, fortasse aliquid roboris ea ratio haberet—, sed e contrario quoniam qualitates elementorum constitutrices contrarietatem inter se habent, ideo factum est ut elementa sint inter se contraria. Quoniam igitur hae qualitates insunt singulis elementis tales quales eorum naturis conveniunt, ideo elementa talem contrarietatem ex his qualitatibus assecuta sunt, qualem assequi potuerunt ratione situs et respectus quem ad caelum habent: igni enim contraria est aqua contrarietate extrema ratione siccitatis et humiditatis, at ratione caloris et frigoris non extrema, quoniam aqua non est summe frigida, et satis est si extreme opponatur hac ratione terra igni, cum sit summe frigida et ignis summe calidus. Et hoc tantum probare ratio illa videtur: si enim datur elementum summe calidum, debuit etiam dari summe frigidum, talis autem non est aqua, sed terra. Quod autem dicitur contrariam maxime esse aquam igni, id ideo dicitur, quia opposita illi est secundum utramque qualitatem, quod de terra dicere non possumus: sic dicimus contrarium terrae esse aerem, quia oppositus illi est secundum utramque qualitatem, licet terrae ut frigidae magis contrarius sit ignis, quam aer, cum ignis sit calidior aere, et talis elementorum contrarietas sufficiens atque idonea ad mistorum constitutionem fuit, neque aliam esse contrarietatem oportuit.

Confirmatur hoc ex consideratione qualitatum motricium. Nam opponitur quidem ignis aquae ut levis gravi, non tamen extrema oppositione, cum aqua non sit summe gravis, sed maxime opponitur terrae, quae gravissima est. Insequitur autem levitas calorem, et gravitas frigus: ergo extreme contrarius est ignis terrae ut frigidae, non sic aquae, cum haec non sit extreme frigida. Neque enim rationi consentaneum est ut elemento medio opponatur extreme, sed extremum extremo; extremam autem contrarietatem calidi et frigidi insequitur similitudo in siccitate, quia, ut praediximus, nec summum frigus, nec summus calor ullam patitur humiditatem; quapropter debuere ambo elementa extrema esse summe sicca.

Ad aliam difficultatem, quae sumitur a definitionibus humidi et sicci, petenda est responsio ex iis quae supra de his definitionibus diximus. Dum enim has qualitates ita definitas in simplicibus secundum se sumptis consideramus, in difficultates pene insolubiles incidimus. Dum autem eas elementis aptamus, ut congregientibus ad productionem misti, omnia dubia facile tollimus: cum enim ex sicco et humido tanquam ex materia gene-

retur mistum, illud est praecipue siccum terreum, ut antea cum Aristotele diximus; parvam enim molem adiicit siccum igneum ob eius maximam raritatem; hoc igitur siccum facit ut mistum terminos proprios habeat atque retineat. Sed quia oportet ut prius eos terminos recipiat, nec aptum est purum siccum eos recipere, cum difficulter alienis terminis terminetur, indiguit humido tum coniungente partes sicci, tum faciente ut termini facile recipiantur. Patet autem non minus idoneum ad hoc munus esse humidum aqueum, quam humidum aereum, quare definitio humidi ut hanc operam mistioni praestantis non minus competit humido aqueo, quam humido aereo; imo maxime competit humido aqueo ob eandem rationem quam de terreo et igneo sicco tetigimus. Plurimum enim humidi aquei in mistione requiritur, quoniam aqua propter suam crassitiem magis humectat, quam aer, qui propter suam tenuitatem non ita haeret corporibus, et parvam molem misto adiicit, quemadmodum etiam de igni diximus.

Dum igitur et aquae et aeris humiditatem in mistione consideramus, magis aptari videtur definitio humidi humido aqueo, utpote ad compagem et ad terminationem magis conferenti, ut non absque ratione Thomas in contextu 23 secundi *De generatione* dixerit aquam esse aere humidiorē,¹⁵ si modo hoc ipse respexit: || etenim humidum aqueum in mistione magis fungitur officio humidi, quam humidum aereum, quemadmodum et siccum terreum in mistione magis fungitur officio sicci, quam siccum igneum, revera tamen nec aqua est ob id iudicanda humidior aere, nec aer humidior aqua; praedicta enim differentia eis competit per accidens, ratione densitatis aquae ac tenuitatis aeris, quae multos decepit. Alii namque considerantes aerem esse facillime terminabilem, dixerē ipsum esse humidiorē aqua, ut Averroes primo *Canticorum*, commentario 15, ubi inquit: aer est humidior aqua, licet aqua magis humectet,¹⁶ cum tamen hoc illi competat ratione tenuitatis, non ratione humiditatis, quo fit ut non sit iudicandus aer humidior quam aqua. Hoc etiam manifestius fit mistionem considerantibus, ut praediximus. Ideo cum hoc ab Averroē annotatum habeamus in initio suae *Epitomes* in quartum *Meteorologicorum*,¹⁷ videtur Averroes in primo *Canticorum*, vel suorum dictorum immemor fuisse, vel pingui Minerva esse locutus, et ut medicus potius, quam ut philosophus, quemadmodum medici in omnibus facere consueverunt. Hoc idem dicendum videtur de alia apud Averroem repugnantia, nam in commentario 67 tertii libri *De caelo* inquit

15 Thomas Aquinas, *In De gen. et corrupt.*, II (continuatio anonima), lect. 3, n. 5.

16 See Averroes 1562, *Suppl. I: Commentaria in Avicennae Cantica*, I, tract. 1, t/c 15, f. 223vK.

17 Averroes 1562, v: *In IV Meteor.*, ff. 460vM–461rF.

ignem esse extreme calidum et extreme siccum,¹⁸ hoc tamen negare videtur in primo *Canticorum*, loco praedicto, dum dicit terram esse sicciorum igni.

Alii autem e contrario videntes aquam magis humectare, quam aerem, in quorum numero Thomas fuit,¹⁹ dixere aquam esse aere humidiorum, cum tamen hoc illi coutingat per accidens, nempe ratione densitatis, non ratione humiditatis. Dum enim elementorum ut simplicium naturas consideramus, non possunt esse nisi vel summe humida, vel summe sicca, ut in praecedentibus diximus, et ut magis in sequentibus ostendemus. Necesse est enim aquam et aerem habere summam humiditatem, licet aeris tenuitas indicare videatur ipsum esse humidiorum, dum definitionem respicimus, et e contrario crassities aquae faciat, ut eam putemus humidiorum propter efficaciorum operationem, quia magis humectat quam aer.

Hoc idem dicendum est ad aliud dubium de frigore terrae. Quod enim aqua magis refrigeret est per accidens, quia propter maiorem tenuitatem et propter humiditatem haeret magis corporibus, quam terra. Hac enim ratione magis ea penetrat, proinde et magis refrigerat, non quod frigidior sit secundum gradum.

Sed omnium difficillima est alia sequens dubitatio, quomodo qualitas aliqua in elementis possit esse remissa, si elementa simplicia esse statuuntur, cum remissio fiat per admistionem contrariae qualitatis, proinde et per illius corporis admistionem, unde videtur colligi nullum corpus habens qualitatem remissam esse simplex. Alexander hanc difficultatem considerans, eam solvit negando omnem remissionem fieri per admistionem contrarii, ut apud eum legere possumus in secundo libro *Quaestionum naturalium*, capite 17,²⁰ et saepe in suis commentariis in libros *Meteorologicos*, praesertim vero capite 4 primi libri, in commentario suo 13,²¹ ubi asserit ignem esse remisse siccum, aerem remisse calidum, aquam remisse humidam, et terram remisse frigidam, quod etiam dicit in primo libro *Quaestionum naturalium*, capite 6,²² nimirum illi sententiae adhaerens quam significare Aristotelis verba videntur in contextu 23 secundi libri *De generatione*;²³ negat tamen remissionem hanc esse ob admistionem contrarii, et inquit per eam non

18 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 67, f. 227rF.

19 Thomas Aquinas, *In De gen. et corrupt.*, II (continuatio anonima), lect. 3, n. 5.

20 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, II, ch. 17, ff. 11vb–17ra.

21 See Alexander Aphrodisiensis 1548, f. 3rb; Alexander Aphrodisiensis 1899, pp. 12–13.

22 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, I, ch. 6, f. 4va–b.

23 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.3, 331a2–7 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 23, f. 375rE–F).

stare quin pura ac simplicia elementa sint. Hoc tamen quomodo sese habeat, non declarat, neque aliquam eius rationem adducit.

Averroes quoque in commentario 15 secundi libri *De caelo* inquit non omnem remissionem fieri per admistionem contrarii, et citat Alexandrum, sed nil aliud hac de re dicit,²⁴ ideo in eorum dictis acquiescere minime possumus. Nobis enim et aliis omnibus tribuentibus alicui elemento qualitatem aliquam remissam ut illi naturalem, necessarium est ostendere quomodo sit remissa absque admistione contrariae. Neque Latinorum aliqui difficultatem tollunt, dum dicunt alteram qualitatem in elemento esse remissam, non per admistionem contrarii, sed per distantiam a summo gradu. Hoc enim dicentes nihil revera dicunt, cum rem declarent per semetipsam: remissio enim qualitatis nil aliud est quam distantia a gradu summo, ideo non apparet quomodo hanc distantiam ponere sit non ponere admistionem contrarii, sed necessarium videtur ut a summo gradu distet qualitas per contrariae admistionem, vel declarandum est quomodo sine admistione contrariae id fieri possit.

Ego igitur dicam quid hac de re sentiam, et seorsum activas et passivas qualitates considerando prius ostendam quomodo duae activae in duobus elementis mediis sint remissae; postea vero cur passivae in omnibus elementis sint summae. Quod ad activas attinet, sciendum est eam esse frigoris naturam apud Aristotelem, ut sit privatio quaedam caloris. Id enim clare legimus in secundo libro *De ortu animalium*, capite 4,²⁵ et in primo *Meteorologicorum*, capite 4,²⁶ ubi inquit ex defectu motus circularis calorem facientis duo elementa manere frigida, quare vult solam privationem caloris in materia apta calefieri esse frigus. Vel saltem dicendum est frigus esse quidem secundum se qualitatem positivam, sed oriri ex privatione caloris, proinde respectu caloris habere locum privationis, qua de re alio in loco diligentius loquemur.²⁷

Illud quoque est in memoriam revocandum, quod alias in libro *De mistione* diximus,²⁸ tum qualitates, tum formas elementorum intendi ac remitti posse, non tamen eadem prorsus remissione, nam qualitates remitti possunt etiam absque variatione speciei, et cum illa tantum differentia quae est secundum magis et minus; formae vero non possunt remitti nisi cum variatione speciei, quo fit ut non omnis remissio qualitatis faciat in

²⁴ Averroes 1562, v, lib. II, t/c 15, f. 104vI–K.

²⁵ Aristoteles, *De generatione animalium*, II.4, 739a10–12.

²⁶ Aristoteles, *Meteorologica*, I.4, 342a17–28.

²⁷ See Zabarella, *De calore caelesti*, ch. 3 (*De rebus naturalibus*, lib. XVII).

²⁸ See Zabarella, *De mistione*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. XIII).

|363

elemento remissionem formae, sed saepe alterentur elementa sine aliqua substantiae mutatione. Propterea si sumatur aliqua portio aquae, quae pura ac simplex esse statuatur, ea poterit calefieri manente integra et illaesa eius forma. Quamobrem frigus natural⁵e remittetur, neque ob id stabit quin aqua sit pura ac simplex.

5

Unde colligere possumus contrarii argumenti vanitatem. Putant enim multi non posse qualitatem elementarem esse remissam sine commistione substantiae elementi cum alia substantia. Decipiuntur tamen quia potest remitti qualitas etiam cum admistione graduum contrariae qualitatis, servata tamen puritate ac simplicitate substantiae elementi. Hoc igitur si verum est, non est in qualitatibus naturalibus elementorum impossibile existimandum ut sint remissae, demus etiam cum permistione contrariae qualitatis, absque ulla tamen remissione vel mistione substantiae. Argumento sint qualitates motrices, quae inter se contrariae sunt, gravitas et levitas, nam secundum Aristotelem nec aquae gravitas, nec aeris levitas summa est, proinde et in aqua est aliquid levitatis, et in aere aliquid gravitatis, ita ut omnia elementa gravitatem habeant, excepto igni.²⁹ Sive igitur levitas aeris sit remissa absque admistione gravitatis contrariae, sive etiam cum admistione alicuius gradus gravitatis, non propterea in aeris substantia ponitur aliqua mistio, neque ob id fit quin aer secundum suam substantiam sit corpus simplex et elementum cum illa qualitate remissa.

10

15

20

Sed age, consideremus an qualitates elementorum sint remissae per admistionem contrarii, et qualis sit illa remissio. Utuntur multi exemplo luminis, nec male, si modo illud exquisitius expenderent. Lumen enim non habet contrarium positivum, quia tenebra nihil est nisi mera privatio luminis. Videmus tamen modo intensius, modo remissius in eodem aere lumen fieri, quare fit remissio absque contrarii admistione, et per solam ablationem graduum quam illi vocabant distantiam a gradu summo. Huiusce igitur rei, quae est per se manifesta, ego hanc esse rationem existimo, quod lumen est qualitas dividua per gradus, et habet privationem oppositam non solum toti qualitati simul sumptae, sed etiam singulis gradibus, ita ut detur tenebra tum exquisita, quae est totius luminis perfecta privatio, tum etiam imperfecta, quae est privatio alicuius gradus, non omnium, proinde coniuncta cum gradu aliquo luminis. Ubi namque est parum luminis, ibi est etiam privatio aliorum luminis graduum; eamque appellare mistionem luminis cum tenebra, etsi non omnino convenit; admitti tamen potest, si intelligatur esse positivi cum privativo, non cum || positivo.

25

30

35

||521

29 See Aristoteles, *De caelo*, IV.4, 31b2–9 (Aristoteles 1562, v, lib. IV, t/c 29, f. 256v1).

Hoc idem diceremus de remissione caloris per frigus, si frigus esset mera privatio, qualis est tenebra, sed cum sit aliquid positivum insequens privationem caloris, negare non possumus caloris remissionem fieri per commistionem alicuius gradus frigoris, si modo ea est mistio appellanda, nam mistio est proprie corporum, non qualitatum. Sed utcunque remissionem illam nominemus, certum est remissum calorem esse non posse nisi quando adsunt aliqui gradus caloris, nec tamen adsunt omnes, sed aliqui absunt. Et quia haec aliorum graduum absentia est illorum privatio, quam necessario comitantur gradus aliqui frigoris—siquidem ut privationem caloris insequitur frigus, ita privationem aliquorum graduum caloris insequuntur aliqui gradus frigoris—, ideo in omni remisso calore insunt gradus caloris cum gradibus frigoris, nec ob id sunt duae qualitates, sed una mediocris ex gradibus utriusque proveniens, quae dicitur vel remissus calor, vel remissum frigus. Si enim gradus caloris excedant, vocatur calor remissus, si vero excedant gradus frigoris, vocatur remissum frigus, saltem si multum excedant. Quandoque enim rem aliquam vocamus calidam etiam cum debili calore, quod evenit ob caloris praestantiam et frigoris imperfectionem atque ignobilitatem, qua fit ut locum habeat privationis respectu caloris. Ideoque nominatio sumatur a gradibus caloris quando dignosci in re aliquis calor potest. Neque absurdum est dicere in eadem qualitate simul existere gradus caloris cum gradibus frigoris. Nulla enim est repugnantia, dummodo statutam latitudinem non excedant simul sumpti, quod optime declaratur a Marsilio in sua quaestione de hac re in secundo libro *De ortu et interitu*.³⁰

[364] Talem igitur dicimus esse naturaliter in aere calorem remissum et tale in aqua remissum frigus, nempe cum aliquo gradu contrariae qualitatis absque ulla substantiae mistione; imo nec duae qualitates dicuntur esse commistae, sed una est, quae respectu maioris caloris est instar frigoris, et respectu minoris est calor respectu frigoris. Per hoc igitur non stat quin aer et aqua cum his qualitatibus naturatibus remissis esse possint vere simplicia corpora et elementa, sicuti etiam sunt cum motricibus qualitatibus. Nec video quid ex hoc absurdi sequatur, nec cur ita adversus hanc sententiam clament illi qui negant ullam elementarem qualitatem naturalem posse esse remissam.

Sed ut de activis qualitatibus explicatu facilis res esse videtur, ita difficilis est de passivis, fateorque hanc magnopere animum meum conturbasse: referam igitur breviter quid hac in re mihi negotium facesserit, et quid ego dicendum esse existimem. Iam dixi passivas qualitates in omnibus elementis esse summas, nec posse in elemento simplici esse remissas. Ut hoc cre-

30 Marsilius de Inghen 1518, II, q. 2, f. 65ra–65vb.

derem, duplex me ratio induxit: una, quod hae non ex propinquitatem et distantia a caelo proveniunt elementis, quandoquidem et ignis est siccus, qui caelo proximus est, et terra sicca, quae omnium remotissima. Neque etiam omnino fiunt ex materiae necessitate, quia tota haec materia ita est apta ad humiditatem, ut ad siccitatem recipiendam: quare neutra harum qualitatum materiam necessario consequitur. Dicere tamen possumus eas provenire et ex necessitate materiae, et simul ab actione caelesti, quatenus caelesti actione constituta oritur huic materiae necessitas ut alia sit humida et alia sicca. Idque a natura ideo factum est, ut hae essent conditiones materiae ex qua possent mista omnia generari.

Cum igitur non ex differentia distantiae a caelo hae duae qualitates proveniant, unde colligi possit eas esse in alio summas, in alio remissas, rationi consentaneum est ut hae in omnibus elementis sint summae. Dum enim statuitur sermonem esse de elementis vere simplicibus quae ad mista tanquam materia dirigantur, simplices ac puras in singulis esse materiales qualitates credendum est. Simplicibus enim corporibus, quatenus sunt materia mistorum, conveniunt qualitates materiales simplices, non permistae aut impurae. Non sic de activis dici potest: sunt enim potius formales qualitates, quam materiales, quia formae est agere, et pendent immediate ab actione caelesti per propinquitatem vel distantiam horum corporum respectu caeli.

Altera vero ratio est quoniam in qualitatibus activis, quae formales dicendae sunt, remissio provenit ex earum mutua actione, etiam absque ulla permistione corporum, ideoque potest aqua secundum suam substantiam esse simplex, quae tamen recipiat ab igni calorem, ita ut naturale ipsius frigus remittatur. At in passivis, quarum munus non est agere, sed pati, non potest remissio fieri nisi per commistionem materiae humidae cum materia sicca, quod quidem etiam in secundis qualitatibus notari potest. Nam si corpus album prope nigrum corpus ponamus ita ut se tangant, nulla fiet eorum colorum remissio per actionem, quoniam talem agendi vim non habent. At si nigrum corpus cum alio corpore albo permisceatur, ut atramentum cum lacte, fiet utriusque remissio et medius aliquis color orietur. Ego vero de humiditate et siccitate plurimum dubitavi num aliquam vim agendi habeant: dum enim rem ipsam consideramus, non videtur remitti humiditas ex contactu sicci, nam si in aqua sit durissimus ac siccissimus lapis, non fiet lapidis in aquam actio talis quae humiditatem aquae remittat, sicuti neque humiditas aquae remittet siccitatem lapidis nisi eius substantiam penetret et se in illam ita insinuet, ut commistio fiat, adeo ut quatenam sit humiditatis aut siccitatis actio non satis appareat.

Hoc idem confirmatur ex consideratione verborum Aristotelis, dum harum qualitatum naturas declarat. Semper enim eas vocat passivas, nec

unquam ullam agendi vim iis tribuit, tum in secundo libro *De ortu et interitu*,³¹ tum in quarto *Meteorologicorum*,³² et eas per vim patiendi definit, nulla prorsus actionis facta mentione. Ex altera tamen parte Aristoteles aliquan|do innuere visus est has quoque vim aliquam agendi habere. Nam in
 [365] secundo libro *De ortu et interitu*, quando loquitur de mutua inter se elementorum mutatione, inquit in habentibus symbolam qualitatem transitum de uno elemento in aliud facilem esse, quoniam altera qualitas manet et altera in contrariam mutatur; ut si inter ignem et aerem pugna fiat et vincatur humidum a sicco manente calore, mutabitur aer in ignem; si vero vincatur siccum ab humido, mutabitur ignis in aerem.³³ Tribuit ergo Aristoteles actionem aliquam etiam sicco et humido. Cum enim ibi locum habere non videatur actio caloris, quia ambo sunt elementa calida, nulla remanet actio inter duo illa elementa nisi ratione humiditatis et siccitatis. Hanc Aristotelis sententiam si salvare potuissem, audacter asseruissem nullam prorsus his duabus qualitatibus vim agendi inesse. Quod enim ad mista attinet, facile videbatur omnem exsiccationem et omnem humectationem attribuire calori et frigori, cum calor per dissolutionem humidi exsiccat, et frigus per humidi expressionem, et expulsionem exsiccare mista corpora videatur.

Ad illum autem Aristotelis locum videbatur posse responderi mutationem aeris in ignem fieri ob actionem caloris ignei. Cum enim ignis aere calidior sit, agit in illum tamquam in frigidum, et reddens summe calidum facit etiam summe siccum, quia summus calor nihil tolerare potest humiditatis; et haec sententia legi potest clara apud Alexandrum in primo libro *Quaestionum naturalium*, capite 6, ubi dicit in elementis habentibus symbolam qualitatem fieri mutationem non in una tantum qualitate, sed in ambabus.³⁴ Quamvis enim propter contrarietatem videatur in una tantum mutatio fieri, fit tamen etiam in altera secundum intensionem et remissionem. Sed haec responsio, quamquam vera est secundum se, non est tamen tuta, neque in ea potui conquiescere, quia iam dixi Aristotelem in eo secundo libro *De ortu et interitu* nullam graduum differentiam in primis qualitatibus considerare, quare nullam potest in igni et aere differentiam caloris respicere, sed solam convenientiam qua ambo sunt elementa calida. Ideo aperte dicit in

31 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.2, 329b16–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 8, f. 372vI–L).

32 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b32–379a1 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, IV, t/c 2, f. 468rA–B).

33 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.5, 332a30–332b5 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 34, ff. 377vM–378rA).

34 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, I, ch. 6, f. 4va–b.

illa pugna aeris cum igne vinci vel siccum ab humido, vel humidum a sicco, calore manente.³⁵ Proinde vult actionem esse humidi in siccum et sicci in humidum.

Hac igitur responsione reiecta tanquam infirma, nos antea, cum de hac re loqueremur, ad hoc confugimus, quod humidum et siccum sunt passiva tantum, prout considerantur in generatione mistorum, et in productione secundarum qualitatum. Dum autem sumuntur ut se mutuo respicientia, vim aliquam agendi invicem habent, quatenus contraria sunt, ita ut actionem univocam habere, sed nullam aequivocam videantur. Attamen hoc quoque negare non dubitarem si tueri verba illa Aristotelis potuissem, quando loquitur de mutatione in elementis symbolam habentibus qualitatem. Ibi namque aperte attribuit vim agendi etiam sicco et humido.³⁶

Adde quod ad hoc confitendum aliquis etiam ipsius rei respectus et experientia me compulit: aliqua enim sunt in quibus medici vim agendi per exsiccationem et per humectationem manifeste deprehenderunt, quam in calorem vel frigus referre minime possumus. Quoniam igitur ego tum a cavillis, tum a novis dogmatibus, quae certis, firmisque fundamentis non innitantur, abhorre soleo, tandem his omnibus contrariis argumentis consideratis tutissimam esse sententiam putavi si diceremus humidum et siccum habere quidem aliquam mutuo agendi vim, sed ita debilem, ut vix dignosci a nobis queat: quo fit ut tardissima sit eorum actio, nec nisi post longum tempus mutetur ab humido siccum in humidum, vel a sicco humidum in siccum, cum e contrario celerrima sit calidi ac frigidi actio invicem, et manifestissime a nobis dignoscatur ac sentiatur. Quoniam igitur debilissima est atque tardissima actio humidi in siccum, et sicci in humidum, proinde non apta ad eorum remissionem faciendam, nulla ratio manet remittendi humiditatem corporis, vel siccitatem nisi per corporum commistionem. Ast | elementa simplicia esse statuuntur, quatenus elementa sunt, non per mista. Igitur necessarium esse videtur ut quae sicca sunt, summam habeant siccitatem, et quae humida, summam humiditatem, quare in his duabus passivis qualitatibus validum esse argumentum puto "remissio non fit nisi per commistionem", ergo hae qualitates non possunt esse remissae. Haec mea sententia est, quam aliis expendendam et corrigendam relinquo.

Ad aliud dubium de terrae siccitate sumptum ex contextu 49 secundi *De generatione*³⁷ dicimus Aristotelem ibi de mistorum tantum continuitate et

35 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.4, 331a12 ff.

36 *Ibidem*.

37 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.8, 334b31–335a9 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 11, t/c 49, ff. 382vL–383rA).

coniunctione partium loqui: ad hanc enim faciendam necessaria est humiditas, at non est necessarium ut siccorum quoque elementorum partes per humidum coniungantur et continuentur. Hoc enim dato sequeretur nec terram, nec ignem esse summe sicca, sed esse ambo continua per commistionem humiditatis, vel si qua statuatur eorum particula summe sicca, eam esse prorsus individuum, quod quidem nemo assereret. Quoniam igitur elementa sicca sunt species corporis naturalis, et omne corpus est continuum, fateri oportet ea ex propria natura habere continuitatem, quatenus prima materia est per se quanta, longa, lata et profunda, sed indeterminate; a forma autem cuiusque rei propria terminos recipit, ut alibi declaravimus: in solis igitur mistis locum habet id quod ibi Aristoteles dicit. || Cum enim mistio fiat ex divisione miscibilium in parvas partes, proinde siccum in minutas partes dividi oporteat, necessarium fuit humidum ad earum partium coniunctionem et totius continuitatem.

Ad aliud de humiditate, quae facile separari videtur ab aere, non ita facile ab aqua, de aere quidem dicendum est eum humiditate nunquam carere. Nam si haec ab aere auferatur, non potest esse aer. Quod autem quandoque siccus esse et res exsiccare videatur, id non per se est, sed per accidens. Halitus enim siccus habet a terra exhalatos quibus quandoque ita refertus est hic aer noster, ut per eos exsiccet alia corpora. Potest etiam ut calidus facere humidi resolutionem in aliis corporibus, quod evenit in iis quae putrescunt, nam ab aere externo calido educitur calor naturalis mistorum corporum, cum quo simul humidum evaporat, ita ut siccum sine humido relinquatur. Per accidens igitur fit ut aer exsiccet, cum id faciat ut calidus, non ut siccus: semper enim habet suam naturalem humiditatem, ratione cuius est alienis terminis facillime terminabilis et propriis terminis carens. Per hoc igitur non ostenditur aerem esse minus humidum, quam aquam.

De ipsa autem aqua cur facilius ab ea auferatur frigus, quam humiditas, multa dicuntur ab Alexandro in primi libro *Quaestionum naturalium*, capite 6.³⁸ Digna enim consideratione res est cur si intimius naturae aquae est frigus, quam humiditas, ablato tamen frigore maneat aqua, ablata vero humiditate intereat, nec possit esse aqua sine humiditate. Hanc difficultatem an solvat ibi Alexander, aliis considerandum relinquo, mihi quidem videtur per eius dicta difficultatem non tolli, quia id in quo potissimum eius solutio consistit non tangitur ab Alexandro.

Eo igitur dimisso arbitror hoc discrimen ab activarum et passivarum qualitatum differentia provenire. Quoniam enim activae sunt formales et

38 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, I, ch. 6, f. 4va–b.

omnino ab agente externo producuntur, passivae autem sunt materiales et magis proveniunt a materia, ideo difficilius auferuntur elementis passivae, quam activae. Idque non in sola aqua, sed in omnibus elementis verum est. Formam enim mutare, et delere, et producere vis naturae potest, sed materiam destruere vel producere haudquaquam potest. Ob hoc igitur immutabili-
 5
 ores in elementis sunt passivae qualitates, quam activae; ab aqua enim non potest auferri humiditas nisi aqua intereat; frigus magis auferri potest, quia potest aqua caleferi. Idcirco agente etiam igne in aquam facilius tollitur aquae frigus, quam humiditas; statim enim mutat aquam in aerem, quia facile mutat frigidum in calidum, non ita facile humidum in siccum, quod si
 10
 facilius mutaret humidum in siccum quam frigidum in calidum, primo loco mutaret ignis aquam in terram, non in aerem; sic ab aere separari humiditas
 |367 non potest quin aer intereat, calor autem magis auferri ab eo || potest, cum
 ||526 quandoque frigidissimus esse iudicetur. A terra quoque difficilius siccitas aufertur quam frigus, quod patet agente igne in terram. Mutat enim primo
 15
 loco in exhalationem in qua siccum terreum servatur, frigus autem interiit et factum est corpus calidum. Ignis vero difficillime patitur seu caloris, seu siccitatis remissionem, ideo hoc discrimen non ita in eo manifestum est.

Ad dubium igitur dicimus verum quidem esse id quod assumitur, difficilius separari humiditatem ab aqua, sed ex hoc non inferri aquam esse
 20
 aere humidiores, siquidem dicimus ipsi quoque aeri hoc idem contingere, neque etiam inferri humiditatem esse intimiorem naturae aquae, quam frigus, propterea quod hoc non ideo evenit, quod humiditas sit aquae essentialior, sed quia est conditio materialis et qualitas passiva, quae in omnibus est
 25
 difficilius separabilis, quam activa. Neque credendum est Aristotelem, attribuentem cuilibet elemento unam qualitatem potius quam alteram, significare per hoc voluisse unam esse magis connexam cum elementi natura quam alteram; sed ne crederemus unum elementum a duabus simul conditionibus aequae constitui tanquam a duabus formis, ideo alterius qualitatis
 30
 principalitatem introduxit, eamque iudicavit ex operationibus primarum qualitatum, ex quibus earum definitiones acceperat. Vis enim calefaciendi et attenuandi maxime in igne inest, vis refrigerandi maxime in aqua, quae magis refrigerat quam terra. Difficultas autem recipiendi ab alio terminos
 35
 maxime in terra conspicitur, ideo maxime videtur siccitas in terra inesse; e contrario autem facilitas recipiendi ab alio terminos maxima in aere est, propterea cum aeris natura maxime convenire existimavit humiditatem, licet non minus humida sit aqua. Sic igitur sublata est, ni fallor, omnis difficultas, cum non ex eadem ratione sumatur facilitas vel difficultas separationis qualitatis ab elemento, atque ipsius qualitatis principalitas, seu maior
 40
 convenientia cum natura ipsius elementi.

Caput IV An symbolae elementorum qualitates differant specie, necne, aliquorum opinio et argumenta

Quaeri praeterea solet an symbolae elementorum qualitates sint eiusdem ultimae speciei, an specie differant, ut an calor ignis et calor aeris distinguantur specie, nec ne, sic frigus terrae et frigus aquae, sic humiditas aquae et humiditas aeris, sic demum siccitas terrae et siccitas ignis. 5

Hac de re legi apud alios possunt disputationes prolixae, praesertim apud Marsilium in secundo libro *De generatione*,³⁹ ob id ego paucis agam, et praecipua quaedam, aliis dimissis, in medium afferam.

Non defuere qui dixerint symbolas qualitates differre specie, quam sententiam plurimis argumentis comprobarunt, quorum praecipua haec sunt. || 527
Primum quidem, vel qualitates sunt formae elementorum, vel sunt accidentia consequentia formas. Si formae, ergo specie differunt, quia compositorum specie differentium necesse est formas esse specie distinctas. Etenim nisi specie differrent, certe composita differentia specie non constituerent. 10
Si vero sunt accidentia consequentia formas, idem sequitur, quia distinctas specie formas distincta etiam specie accidentia consequuntur. 15

Praeterea, si essent eiusdem speciei, easdem etiam ederent operationes, at diversas edunt: ergo non sunt eiusdem speciei. Falsitas consequentis probatur quia humiditas aerea ignem non extinguit, sed potius nutrit. Patet enim flammam in aere non extinguere, aquea vero humiditas extinguit ignem. Ergo hae duae humiditates non easdem edunt operationes, differunt ergo specie. Quod autem de humiditate dicimus, idem de aliis quoque omnibus dicendum est: ergo praedictae omnes non sunt eiusdem speciei. 20

368 Tertio sic argumentantur: calorem insequitur levitas, frigus vero gravitas, ergo quod de motricibus qualitatibus dicitur, idem de alteratricibus dicendum est; atqui non eadem est levitas aeris et ignis, neque eadem gravitas terrae et aquae, cum ad diversa^a loca naturaliter tendant: ergo neque caliditas ignis et aeris eadem est, neque eadem frigiditas terrae et aquae. 25

Quarto, calor ignis requirit siccitatem, neque esse potest cum humiditate, contra vero calor aeris requirit humiditatem, nec potest esse cum siccitate: ergo differunt specie. Sic de aliis quoque qualitatibus argumentari possumus. 30

Quinto, si eiusdem speciei essent humiditas aquae et humiditas aeris, ita ut in mutatione aquae in aerem eadem numero humiditas servaretur, 35

^adiversa 1607] diversas 1590^v.

accidens idem numero migraret de subiecto in subiectum, quod absurdum esse omnes confitentur.

Sexto argumentantur a simili: in mistis calores specie differunt; alius enim est in asino calor, alius in homine, cum alias in hoc, alias in illo operationes edat. Sic etiam calor febrilis differt specie a calore naturali; vocatur enim a medicis in naturalis, et contrarius naturae; naturale autem et innaturale eiusdem speciei esse non possunt, quod ipsae quoque eorum operationes declarant; calor enim naturalis causa est naturalium operationum, febrilis vero est illis impedimento: ergo non sunt eiusdem specei. Hoc igitur idem in simplicibus quoque dicendum est, quod in mistis videtur esse manifestum.

Confirmatur haec sententia auctoritate Alexandri, qui in primo libro *Naturalium quaestionum*, capite 6,⁴⁰ dicit aliam esse aeris humiditatem, aliam aquae, et alium esse calorem ignis, alium aeris. Averroes quoque in sua paraphrasi quarti *Meteorologicorum* inquit: frigiditas est secundum duas species, una est frigiditas terrae, altera est frigiditas aquae.⁴¹ Itaque aperte dicit eas differre specie. Et hoc idem de aliis omnibus confiteri necesse est, ergo omnes symbolae qualitates specie distinguuntur. Iohannes etiam Grammaticus in contextu 24 primi^a *De ortu et interitu* inquit: calor aeris et calor ignis non est idem secundum speciem.⁴² Putavit igitur omnes symbolas qualitates differre specie.

Caput v Dictae sententiae confutatio et probatio contrariae

Contrariam sententiam alii plurimi tutati sunt, ita ut communem appellare possimus, quam ego quoque veram esse arbitror, alteram vero praedictam falsam. Etenim constanter credo omnem calorem esse unius et eiusdem speciei specialissimae, sic et omne frigus, et omnem humiditatem, et omnem siccitatem, nec differre nisi secundum magis et minus. Hanc opinionem confirmare et contrariam refutare multis argumentis possumus, quorum ego illa quae validiora videntur adducam; reliqua apud Marsilium et apud alios legantur.⁴³

^aprimi] secundi 1590^v 1607.

40 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, I, ch. 6, f. 4va–b.

41 See Averroes 1562, v: *In IV Meteor.*, f. 463rF–463vG.

42 Philoponus 1568, I, t/c 24, p. 22a; Philoponus 1897^b, p. 26.

43 See Marsilius de Inghen 1518, II, q. 6, ff. 74ra–79ra.

Primum sumitur argumentum validissimum ex harum qualitatum tractatione quae in secundo libro *De generatione* habetur.⁴⁴ Nam si opinio contraria vera esset, non quatuor essent primae qualitates, sed octo specie distinctae, nempe calor igneus, calor aereus, frigus aqueum, frigus terreum, humiditas aquea, humiditas aerea, siccitas terrea, siccitas ignea. Attamen Aristoteles non octo esse dicit, sed quatuor, neque octo earum definitiones adducit, sed quatuor tantum. Atqui illa quibus eadem aptatur definitio sunt eiusdem naturae, proinde et eiusdem speciei. Quare symbolae qualitates specie non distinguuntur.

5

Hoc videntes adversarii respondent ostendi hoc argumento symbolas qualitates esse eiusdem speciei subalternae, sed non eiusdem specialissimae, nam Aristoteles appellat quatuor, et ut quatuor definit, quatenus differunt specie subalterna. Sed haec responsio admittenda non est, quia secundum eam Aristoteles in iis definiendis ac declarandis mancus fuisset: non satis enim fuit communes et generales, in quibus conveniunt, definitiones adducere, sed propriis quoque definitionibus erant definiendae quibus significarentur propriae earum naturae et propriae vires, quatenus secundum speciem ultimam distinctae sunt.

10

15

|369

Caetera quoque omnia quae ab Aristotele de primis qualitibus ibi dicuntur, praesertim quae a textu 24 usque ad 30,⁴⁵ manifestissime attestantur veritati. Ait enim in habentibus symbolam qualitatem transitum et mutationem esse faciliorem quam in non habentibus, et hanc rationem adducit: quoniam in non habentibus mutatio fit duarum qualitatum in duas, ut si mutanda sit aqua in ignem, oportet et humidum in siccum, et frigidum in calidum mutari; at in habentibus symbolam mutatio fit unius tantum in unam; altera enim remanet, ut si mutandus sit aer in ignem, fit solum || mutatio humidi in siccum, calor autem manet. Quare putat Aristoteles eundem non modo specie, sed etiam numero calorem manere in igni genito qui fuit in aere corrupto, quod si non idem specie esset calor in aere et in igni, oporteret calorem quoque mutari, et perire calorem aereum, et generari igneum. Quare haec quoque mutatio esset duarum in duas, quod Aristoteles negat.⁴⁶

20

25

||529

30

Ad hoc tamen adversarii respondent nil aliud ibi significare Aristotelem velle nisi faciliorem esse mutationem in habentibus symbolam qualitatem,

44 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.3, 330a30 ff.

45 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.4, 331a7–332a2 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 24–30, ff. 375vG–377rA).

46 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.4, 331b29–30.

quia facilius est aereum calorem mutare in igneum, cui non est contrarius, quam calorem in frigus, quod ei contrarium est. Sed haec responsio vanissima est: nos enim non modo id quod de hac facilitate Aristoteles dicit, sed rationem quoque quam adducit, expendimus. Non enim illam affert rationem quam illi comminiscuntur, sed hanc, quod facilius est unam mutare in unam, quam duas in duas, quare in una tantum qualitate mutationem fieri asserit. Praeterea, docet ibidem Aristoteles quomodo ex duobus elementis perfecte contrariis tertium medium generetur, et inquit ex igne et aqua posse vel terram, vel aerem generari. Nam si aquae frigus et siccitas ignis intereant, generatur aer, quia remanent calor ignis et aquae humiditas, quibus aer constituitur. Si vero praevaleat frigus aquae calori ignis et siccitas ignis humiditati aquae, ita ut ignis calor et aquae humiditas intereant, terra generatur, quia remanet aquae frigus et ignis siccitas, quae simul iunctae terram constituunt.⁴⁷ Putavit ergo Aristoteles eandem esse et specie, et numero siccitatem terrae et ignis: sic calorem ignis et aeris, sic frigus aquae et terrae, sic humiditatem aquae et aeris. Nam si differrent specie, dictum Aristotelis verum non esset: remanens enim siccitas ignis non conveniret terrae, nec frigus aquae remanens conveniret eidem terrae, sed aliam siccitatem quam igneam, et aliud frigus quam aqueum, terra postuleret.

Alia argumenta ad hoc idem probandum legi possunt apud Marsilium, ideo illa missa facio.⁴⁸ Hoc unum adiicere volo, quod meo quidem iudicio magni momenti est ex fundamentis antea iactis ac stabilitis desumptum: si calor in elementis a caelo et generatur et conservatur, nec alio modo quam per motum et per lumen, necesse est eiusdem speciei esse calorem omnem elementarem, tum igneum, tum aereum; ab una enim causa, et eodem modo agente idem effectus provenit. Sumpta igitur ratione a causa efficiente ostenditur omnem calorem in elementis esse eiusdem naturae, quare de aliis quoque qualitatibus hoc idem dicendum est, cum eadem in omnibus ratio vigeat; vel enim omnes symbolae specie differunt, vel nulla. Huius sententiae fuisse Averroem⁴⁹ et Ioannem Grammaticum⁵⁰ patet legentibus eorum commentarios in eam partem, ubi || etiam ex iis quae a Ioanne Grammatico de Alexandro referuntur manifestum est idem sensisse Alexandrum. Eorum autem verba non afferro, quia dilucida sunt, et quisque ea legere et intelligere

||530

47 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.4, 331b4–28.

48 See Marsilius de Inghen 1518, 11, q. 6, ff. 74ra–79ra.

49 Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, 11, t/c 24–30, ff. 375v1–377rA.

50 Philoponus 1568, 11, t/c 27, pp. 68b–69a; Philoponus 1897^b, pp. 233–235.

facile potest. Neque est de Ioanne dicendum quod sibi ipse contradixerit, ut ei aliqui attribuunt: ipsum enim huic crimini obnoxium non esse postea ostendemus.

|370 **Caput VI Pro declaranda veritate et contrariis argumentis solvendis
fundamenta iaciuntur**

5

Ut omnis hac in re difficultas tollatur et contraria argumenta solvantur, notandum est symbolas qualitates, etsi specie non differunt, duas tamen habere differentias, quas considerare nos oportet. Una est quam recipiunt prout referuntur ad aliud: cum enim calor sit causa secundaria et instrumentalis qua aliquod primum agens utitur diversus calor dici potest ratione 10 diversorum utentium; ideo calor ignis et calor aeris, cum secundum propriam essentiam sint eiusdem speciei, tamen prout insequitur hic formam ignis, ille vero formam aeris, et ibi per calorem agere ignis dicitur, hic vero aer, distincti calores dicuntur, et modo quodam specie differentes, non quidem proprie specie secundum suam naturam, sed quatenus formas specie 15 distinctas insequuntur. Hac igitur ratione alius esse dicitur aeris calor, alius ignis: tunc enim non ipsam secundum se caloris naturam spectamus, sed aeris et ignis, quibus attribuitur. Sic etiam diximus primas qualitates esse praeparationes materiae ad varias formas recipiendas, ideo eadem qualitas, prout in diversis mutationibus dirigitur ad diversas formas, differens specie 20 dici potest, non quidem secundum se, sed respectu formarum specie differentium, ad quas dirigitur.

Altera differentia est quam istae qualitates habent quidem secundum se, non tamen talem quae diversas species constituat. Ea autem est differentia secundum magis et minus, seu secundum intensionem et remissionem, 25 quae omnium philosophantium consensione non variat speciem. Hac differentia distinguitur calor aeris a calore ignis, quia ille remissior est, hic vero intensus, et summus, specie tamen ob id non distinguuntur. Et hoc quandoque significamus dum dicimus alium esse in aere calorem, alium in igni, hoc est, alium et alium caloris gradum. Cum enim denotare velimus differentiam 30 secundum magis et minus, non dicimus eos^a differre specie, cum certum sit differentiam secundum magis et minus speciem non variare.

Ex his aliud quiddam colligimus, quod magnopere notare debemus. Quamvis enim proprie sumendo differre specie significet differre natura et essentia, tamen sumitur interdum improprie ad denotandam solum diffe- 35

^aeos 1590^v *corr.*] eas 1607.

||531 rentiam accidenta||lem, sequendo communem quamdam loquendi consue-
tudinem et hominum existimationem. Dicere namque solemus varias esse
species aquae et varias terrae, cum tamen sit solum differentia accidentalis,
et hoc legimus clare apud Aristotelem in primo capite primi *Meteorologico-*
rum, ubi considerandas proponit diversas species terrae, cum tamen terra 5
sit species ultima quae in alias species dividi minime potest.⁵¹ Quoniam
ergo plures habet terra accidentales differentias, has vocat Aristoteles spe-
cies terrae, iuxta consuetudinem loquendi. Dicimus enim aliam esse terram
petrosam, aliam arenosam, aliam cretosam, et has vocamus varias species
terrae, licet non proprie sint species. Sic igitur dicere etiam solemus spe- 10
cies caloris et species frigoris, quamvis hae qualitates non habeant species:
respicimus enim non quidem ipsam cuiusque qualitatis essentiam, sed acci-
dentales et extraneas differentias quae a diversis subiectis et a variis rerum
naturis desumuntur. At propriae harum qualitatum naturae et vires eadem
in omnibus sunt. Omnis enim calor calefacit, et disgregat heterogenea, et 15
congregat homogenea, et solvit congelata, et extenuat absque ulla prorsus
differentia praeter illam quae est secundum magis et minus. Intensior enim
calor magis atque efficacius haec omnia praestat, quam remissior, ut expe-
rientia declarat.

|371 **Caput VII Contrariorum argumentorum solutio**

20

His declaratis, non erit difficile contraria argumenta solvere.⁵² Ad primum
dicimus primas qualitates neque esse formas elementorum substantiales,
neque consequi formas ut singulorum elementorum propria accidentia,
cum singula qualitas duobus competat elementis, sed propria singulorum
elementorum est duarum qualitatum coniugatio, eaque non potest cum alio 25
elemento communicari.

Ad secundum dicimus duplices esse primarum qualitatum operationes,
et alias eis competere prout habent propriam agendi vim; alias vero ut instru-
mentis praecipui agentis, vel etiam ratione aliorum accidentium, quae cum
illis coniuncta sunt. Illae igitur operationes quae ipsis competunt per se, 30
hoc est, quatenus vim agendi vel patiendi habent secundum proprias natu-
ras, sunt eadem, nec distinguuntur specie, sed solum secundum magis et
minus: calefactio enim, et extenuatio, et congregatio homoginearum, et

51 Aristoteles, *Meteorologica*, I.1, 338b25.

52 See above ch. 4.

||532 aliae omnes operationes a calido per se provenientes, ita competunt calori
aeris, ut calori ignis, licet calor igneus efficacius et magis haec praestet,
aereus vero minus. Sic de aliis dicendum est. Iidem ergo effectus a symbolis
qualitatibus proveniunt, cum discrimine tamen secundum magis et minus,
praeter quam ubi^a aliqua operatio non absolute a qua||litate aliqua prove- 5
nit, sed a certis gradibus illius qualitatis; pauciores enim gradus ad illam
operationem edendam apti non erunt, ut calor omnis calefacit, quia calefa-
cere competit calido, quatenus est calidum absolute; at urere non competit
omni calori, sed igneo tantum et summo: ex eo igitur quod calor igneus urit,
aereus vero non urit, non infertur eos differre specie, sed solum infertur dif- 10
ferre secundum gradus, quia urere non competit absolute calori quatenus
est calor, sed statuto gradui quatenus est talis gradus. Hoc idem dicendum
est de operationibus calidi quatenus est instrumentum primarii agentis: ex
harum enim diversitate non infertur calores differre specie, sed solum infer-
tur agentia praecipua, quae calore utuntur, specie differre. 15

Ad argumentum igitur quando dicitur humidum aqueum non nutrire
ignem, sed potius extinguere, humidum vero aereum non extinguere, sed
nutrire, dicimus nil aliud esse nutriri ignem nisi obiectam aliquam materiam
accendi et in ignem mutari, sed potissimum de illis dicitur quorum muta-
tio in ignem facilius est. Quocirca nutriri ignem humido aereo, quale est in 20
oleo, non sic humido aqueo, est in ignem mutari facilius res aereas, quam res
aqueas; hoc autem quid mirum cum magis resistat, et cum igni pugnet aqua,
quam aer? Sciendum autem est nutriri ignem substantia ipsa quae in ignem
vertitur, non accidentibus, quare non proprie dicitur nutriri humiditate, sed
humido corpore quod in ignem versatur; imo siccum quoque corpus est in 25
ignem mutabile, ut lignum aridum, quare etiam sicco nutritur ignis. Humi-
ditas autem per se et quatenus est humiditas, cuiuscunque sit corporis, est
contraria igni ut sicco, propterea necessario pugnat cum igni omne corpus
humidum, et agit, et repatur: quare non secundum propriam naturam ei
competit ut nutriat ignem, sed contingit humido ut pro diversitate acciden- 30
tium connexorum vel magis, vel minus pugnet cum igni, ita ut aliqua facilius
vincantur ab igni, alia difficilius, et alia etiam vincant et extinguant ignem.
Humiditas enim aquae coniuncta est cum frigore, quare magis resistit igni
et magis in ipsum agit, quam humiditas aeris, quae cum calore coniuncta
est; praeterea, vero et cum maiore densitate, quare magis agit in ignem, cum 35
praesertim densitas illa faciat suffocationem ignis et prohibeat eventatio-
nem, quo fit ut ignis extinguatur.

^aquod ubi 1607.

Hoc autem etiam oleum praestat, quando in nimia quantitate superfunditur igni. Suffocat enim et extinguit, nam omnis humiditas per se habet vim humectandi et laedendi ignem, at per accidens ratione aliorum conditionum coniunctarum evenit ut alia magis, alia minus laedat, ita ut quae minus laedit et facilius ab illo vincitur dicatur ignem nutrire.

5

In operationibus igitur singularum qualitatū considerare semper debemus an ab eis proveniant secundum propriam earum naturam, an propter aliquid aliud, hoc est, vel ratione agentis praecipui, vel ratione aliorum accidentium coniunctorum. Nam si a qualitate proveniant secundum propriam eius vim et naturam, hae in omnibus sunt eadem specie, nec differunt nisi secundum magis et minus. At si competant illi qualitati non secundum se, sed per aliquod aliud, possunt differre specie, nec tamen inde inferri potest qualitates specie differre, ut modo de nutritione ignis dicebamus. Si enim nutrire ignem significat mutari facile in ignem, contrariae erunt operationes nutrire et non nutrire, proinde et specie differentes, nec tamen indicabunt humidum ab humido differre specie, quia non competunt humido secundum propriam naturam, sicut modo declaravimus.

10

15

Ad tertium a levitate et a gravitate acceptum neganda est consequentia. Asserimus enim non eiusdem esse speciei levitatem aeris ac levitatem ignis, cum nihil aliud denotent quam respectum ad statutum locum naturalem cum relatione ad alia corpora. Quoniam igitur alius est locus ignis, alius aeris, alia etiam est huius, alia illius levitas. Huius autem discriminis ratio et ad consequentiae probationem responsio est quod levitas quae est ignis et levitas quae est aeris propria non insequitur absolute calorem prout calor est, sicut antea de ustione dicebamus, neque indicant diversos specie calores, sed diversos caloris gradus. Quod si levitas ignis propria insequeretur non calorem summum determinate, sed calorem absolute, utique argumentum esset efficax: oporteret enim, si alia est aeris levitas et specie differens a levitate ignis, aliam etiam esse speciem caloris.

20

25

Ad quartum dicimus calorem ignis consideratum quatenus est calor neque siccitatem determinate requirere, neque humiditatem, quoniam calor, ut calor est, aequae cum utraque existere potest. Requirit ergo siccitatem non ipse per se ut est calor, sed ut igneus, et ut insequens formam ignis.

30

Ad quintum sumenda est responsio ex libro nostro *De communi rerum ortu et interitu*, ubi diximus non esse migrationem de subiecto in subiectum, quando eadem primae materiae portio remanet.⁵³

35

53 See Zabarella, *De communi rerum generatione et interitu*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. xi).

Ad sextum dicimus omnem calorem tam simplicium, quam mistorum corporum, esse per se eiusdem speciei, nec differre nisi secundum magis et minus. Per accidens tamen et per relationem ad aliud posse etiam dici diversarum specierum ut calorem equi et calorem asini, quatenus hic equi est, ille vero asini. Sic dico de calore febrili et calore naturali animalis: 5
opponuntur enim ut naturalis innaturali, quatenus referuntur ad propriam naturam illius animalis, cui conveniens est tantus calor, maior vero non est conveniens, sed inimicus et destructivus; at secundum propriam essentiam et quatenus sunt calores, non || differunt specie, quod ex eo patet, quod 10
etiam idem caloris gradus et idem numero calor huic rei est naturalis, et alii rei est praeter naturam, neque ob id fit ut idem numero calor sit duarum specierum: hoc enim ne cogitabile quidem est.

Ad verba autem Averrois et Alexandri⁵⁴ respondemus eos nil aliud per ea denotare voluisse quam accidentalem calorum differentiam secundum quam solent appellari species variae caloris. Quod quidem pluribus rationibus quas antea exposuimus evenire potest. Quod enim ea fuerit Alexandri et Averrois mens, patet in aliis eorum verbis quae antea retulimus,⁵⁵ et hoc nisi concesserimus, manifesta est in ipsorum dictis repugnantia et contradic- 15
tio. Hac ratione videtur etiam Ioannem Grammaticum a verborum suorum repugnantia posse vindicari, licet eius verba plus habere videantur difficultatis. Nam in contextu 24 primi libri *De ortu et interitu* manifestum est Ioan- 20
nem crassa Minerva loqui, cum is non sit proprius locus in quo de hac re sermo fiat;⁵⁶ sed volens ibi interpretari verba Aristotelis posita in definitione generationis,⁵⁷ considerat an in mutatione elementi in elementum symbo- 25
lum eadem qualitas maneat, ut eadem humiditas et eadem per|spicuitas in mutatione aquae in aerem, et inquit non remanere eandem quia humiditas aquae et humiditas aeris specie differunt. Sed postea semetipsum corrigens subiungit vel esse specie distinctas humiditates, vel saltem numero. Nil ergo certi hac de re statuit, sed indistincte loquens dicit vel esse specie distinctas, vel eiusdem speciei, solo autem numero differentes. Num autem hoc verum 30
sit^a non est praesentis contemplationis: satis enim nobis in praesentia est si specie non distinguantur, neque hoc certe statuatur Ioannes Grammaticus.

^asit 1607] fit 1590^v.

54 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, I, ch. 6, f. 4va–b; Averroes 1562, v: *In IV Meteor.*, f. 463rF–463vG.

55 See above ch. 5.

56 Philoponus 1568, I, t/c 24, p. 22a; Philoponus 1897^b, p. 26.

57 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b18–31 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 24, f. 354vH–L).

**Caput VIII De modo quo ex duobus contrariis elementis tertium
medium generatur, quaestiones duae et solutio prioris**

Alia quoque multos turbavit ad primas qualitates pertinens difficultas, propter illa quae in secundo libro *De ortu et interitu* de his ab Aristotele scribuntur.⁵⁸ Loquitur enim ibi de mutua elementorum generatione et tria docet: 5
[i] unum, quod in elementis in altera qualitatibus convenientibus, quae symbola vocant, facilius est transitus ex uno in aliud, ut ex aqua in aerem, quam in habentibus utramque contrariam; cum enim aqua et aer in humiditate convenient, fit solum mutatio de frigido in calidum; [ii] alterum vero est quod in elementis in neutra qualitate convenientibus difficilius est mutatio 10
unius in alterum, ut aquae in ignem, quia necesse est duas interire qualitates et duas generari; [iii] tertium demum est ex duobus elementis contrariis tertium medium generari, ut ex aqua || et igni aerem vel terram, et ex aere 15
et terra ignem vel aquam: si enim aquae intereat humiditas manente frigore, ignis vero calor manente siccitate, fit terra; si vero e contrario aquae frigus pereat manente humiditate, et ignis siccitas manente calore, generatur aer; sic etiam congregientibus terra et aere generatur eodem modo vel aqua, vel ignis. De hoc tertio Aristotelis dicto duae quaestiones oriuntur, quarum facilis est solutio: una est a quonam agente haec mutatio fiat; altera vero 20
an in tali mutatione duae qualitates ita intereant, ut aliae duae contrariae generentur, an duae intereant et nulla generetur, sed satis sint una alterius elementi servata qualitas, et altera alterius ad tertium elementum constituendum: de his ego sententiam meam breviter proferam.

Priorem quidem quaestionem expendens non parum dubitavi ne aliena prorsus esset ab Aristotelis consilio in eo libro, cum in eo elementa et primas 25
qualitates, ut praediximus, cum quadam abstractione consideret, et essentiam potius quam existentiam respiciat.^a Nam certum est in mutatione aeris in ignem non modo de humido in siccum mutationem fieri, sed etiam modo quodam de frigido in calidum, quia minus calidum respectu calidioris instar frigidi est in agendo et in patiando. Quemadmodum igitur non consideravit 30
Aristoteles differentiam graduum in singula qualitate, sed solum singulas absolute respexit ut conditiones elementorum constitutrices, ita neque a quo agente mutatio elementorum fiat considerasse videtur, cum in ea parte in solius materialis causae tractatione versari videatur.

^arespiciamus 1607.

58 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.4, 331a7–332a2 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 11, t/c 24–30, ff. 375vG–377rA).

Antequam igitur doceat quomodo ex elementis fiat misti generatio, docere voluit quomodo elementi ex elemento generatio fiat et quae in illa mutatione contingant. Ideo tria illa consideravit, quae antea dicebamus, quia competunt primis qualitatibus absolute consideratis, etiam si reipsa nunquam evenire dicerentur. Dum enim duas coniugationes qualitatum penitus contrarias consideramus, illis secundum se sumptis competit ut destructa una qualitate in una coniugatione, et una in altera, duae remaneant qualitates aliud elementum tertium ab illis diversum constituentes. Num autem revera hoc eveniat et quonam agente fiat, non videtur ibi Aristoteles considerasse, sicuti non consideravit an dentur omnia elementa pura atque simplicia, licet ea ut vere simplicia in eo | libro semper acceperit, cum tamen ipsa fortasse nullibi simplicia et pura comperiantur.

5

10

|374

Quod igitur ad mentem Aristotelis attinet, ego quidem ab hac opinione quam modo retuli non sum alienus. Sed ne fugere huiusce rei difficultatem et aliorum argumentationes videar, cum praesertim locum habeat absolute in elementorum consideratione quaestio haec de causa agente mutationis praedictae, quia necessaria || omnino est ut omnis mutatio ab aliquo agente fiat, pauca de hac re dicam.

15

||536

Communis est omnium fere sententia ab ipsismet elementis inter se pugnantibus tertii elementi generationem fieri, ut agentibus invicem aere et terra, aerem ut humidum agere in terram, et eius siccitatem interimere, terram vero ut frigidam agere in aerem, et eius calorem extinguere, ita ut manente terrae frigore et aeris humiditate, aqua sit genita, cuius hae duae qualitates constitutrices sunt. Sed nonnulli recentiores in hanc communem sententiam acerrime invehuntur, ducti duobus potissimum argumentis. Unum est quod in ea est repugnantia manifesta: nam si terra aerem superet frigore, necesse est ut etiam siccitate superet, quia non potest una qualitate vincere quin vincat etiam altera. Secundo dicunt: hoc etiam dato, non tamen potest ex iis duobus tertium elementum generari, quia necesse est ut illa duo, cum sint contraria, repatiantur in agendo, et licet frigus terrae praevaleat calori aeris, et tandem ipsum extinguat, fieri tamen non potest quin frangatur et remittatur a calore aeris; manens ergo remissum frigus aquam constituere non potest, cum haec debeat esse summe frigida; sic necesse est ut agens humiditas aeris in terrae siccitatem repatiatur ab illa, et remittatur; remissum igitur humidum non constituet aquam, quae debet esse summe humida. Quoniam igitur duae qualitates vincentes et remanentes non possunt esse nisi fractae et remissae, in omnibus autem elementis debent omnes qualitates esse summae, fieri nunquam potest ut ex duobus elementis hoc pacto invicem agentibus tertium elementum generetur. Hac igitur opinione reiecta, aliam ipsi excogitarunt dixereque agens esse tertium

20

25

30

35

40

illud elementum generandum, hoc est, aliud eiusdem speciei. Quando enim ex terra et aere generatur aqua, alia aqua est agens, quae calorem aeris et siccitatem terrae interimens vertit illa duo in aquam sibi similem. Sic se omnem evitasse difficultatem existimarunt.

Ego vero alienam esse puto ab Aristotele eorum sententiam, et communem opinionem sequendam. Aristoteles enim in tota illa parte tria semper considerat, nec plura, in tribus illis mutationibus declarandis, videlicet agens, et patiens, et id quod ex eorum actione generatur. Vel enim unum elementum est agens, et aliud ab eo patitur, et mutatur in naturam agentis, idque vel facilius, quando in una qualitate conveniunt, vel difficilius, quando in neutra, vel utrumque est agens, et utrumque patiens, id est, utrumque ex parte vincit, et ex parte vincitur, proinde neutri simile elementum generatur, sed tertium ab utrisque diversum, ita ut dicendum omnino sit Aristotelem vel nullum ibi statuere agens, quoniam ad illam considerationem minime pertinet, sicut antea dicebamus, vel id ut manifestum praesupponere, et ne verbum quidem ad illud declarandum facere. Nam si in aliis duabus mutationibus dicere velimus quodnam sit agens, nil aliud dicere possumus nisi unum elementum esse agens, et mutare alterum in suam naturam, sive sint symbola, sive non symbola. Ergo in hac quoque tertia mutatione dicendum est utrumque elementum esse agens, et mutare alterum, non tamen in seipsum, sed in aliud tertium elementum.

Praeterea, quando duo elementa, ut ignis et aqua, mutantur secundum istos ab aere agente, quaero an duo illa se tangant, necne. Si dicant non se tangere, illa non erit duorum elementorum mutatio in tertium elementum, qualem in Aristoteles ibi considerat, sed duae mutationes erunt etiam loco distinctae. Ibi enim ab aere agente ignis in aerem vertetur, hic vero ab aere agente mutabitur aqua in aerem, ideoque duae erunt aeris generationes distinctae.

Si vero se mutuo tangere ignis et aqua dicantur, quaero an agant invicem, an otientur, et solum ab aere agente ambobus patiantur. Quod otientur dicere fatuum est: qui enim fieri potest ut duo contraria se mutuo tangant absque ulla inter se actione? Si vero agant mutuo, ut omnino fateri cogimur, necesse est ut haec eorum mutua actio tanquam efficacior atque celerior praeveniat actioni aeris in illa. Videmus enim guttam aquae servari multas horas antequam a circumstante aere, quamvis magno, in aerem mutetur; aer enim est tardae actionis. Sic in ferro accenso servatur ignis aliquamdiu, antequam a circumstante aere extinguatur; sed actio aquae in ignem et ignis in aquam celerrima est. Igitur antequam illius agentis aeris actio absolvatur et mutentur duo illa in aerem, praeveniet interitus alterius duorum quod in alterum mutabitur, vel in tertium ex mutua ipsorum actione, ut in aerem, quae est

vera sententia. Quare nunquam continget ut ex aqua et igni generetur terra a terra agente, vel aer ab aere agente, quod tamen asseritur manifeste ab Aristotele in memorato loco.⁵⁹

Quamobrem ego cum aliis arbitror tertium elementum oriri ex mutua duorum inter se actione, et hoc Aristotelem praesupposuisse, at non expressisse, quia, ut diximus, non hoc sibi considerandum eo in loco proposuerat, sed elementa ut materiam generationis mistorum; ideoque iudicasse de eorum inter se mutatione prius esse dicendum. Id vero quod ipsi dicunt ego quidem evenire posse non inficior, sed pertinet potius ad alias duas ab Aristotele ibi tactas mutationes, nempe ad illam qua symbolum elementum mutat alterum symbolum in suam naturam. Nam si eo modo quem ipsi statuunt ab aere agente mutantur ignis et aqua in aerem, erunt duae mutationes elementi in symbolum, una ignis in aerem, altera aquae in aerem; tertia vero ab Aristotele adiecta mutatio mista quoddammodo ex aliis duabus esse videtur. Est enim actio contrarii in contrarium penitus, sed est mutatio in symbolum respectu utriusque.

Ad illorum autem argumenta facile est respondere. Cum enim illa Aristotelis consideratio sit abstracta a modo quo existunt elementa actu et spectet illa solum quae competunt eis ratione propriae naturae, negari non potest, si elementum calidum et siccum pugnet cum frigido et humido, fieri posse ut calidum superet frigidum, et ut siccum superetur ab humido, unde generabitur elementum calidum et humidum. Fieri autem id posse manifestum est considerando eorum naturas secundum se: calidum enim et superare frigidum, et a frigido superari aptum est; sic humidum et vincere potest siccum, et ab eo vinci, quocirca statuentes calidum superare frigidum et humidum superare siccum, non dicimus aliquid fieri quod nequeat fieri, sed rem possibilem dicimus secundum proprias harum qualitatum naturas.

Quod si considerando elementa prout actu existunt aliquid sit quod id evenire prohibeat, sicut etiam impeditur elementorum puritas atque simplicitas, nihil refert, quoniam ibi Aristoteles hoc non considerat, quare prior illorum ratio nihil roboris habet. Adde quod etiam considerando elementa prout actu existunt, fieri fortasse potest ut unum una qualitate vincat aliud, altera vero ab eodem vincatur, si verum est id quod omnes fere confitentur, non easdem esse harum qualitatum vires in agendo atque in resistendo. Sic enim fieri potest ut una elementi qualitas suam contrariam vincat, altera vero sit imbecillior sua contraria. Pro diversis etiam elementorum, inaequalibusque portionibus, et inter se proportionibus multae eis contingere

59 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 11.4, 331a26–331b2.

varietates possunt, et id quod in tanta quantitate superat aliud in minore superabitur ab illo, vel secundum alteram, vel etiam secundum utramque qualitatem.

Sed prior solutio verissima ac tutissima est, et illa eadem secundum quodque argumentum tollitur. Iam enim diximus illam Aristotelis considerationem esse abiunctam a consideratione graduum qualitatum. Quod si obiectio istorum valida esset, non minus Aristotelem et eos quoque ipsos urgeret. Quando enim iuxta primum vel secundum mutationis modum mutari contingat elementum aliquod ab alio sive symbolo, sive non symbolo, necesse est frangi et remitti in illa pugna qualitatem agentis vincentem, vel ambas vincentes, proinde neque elementum agens manet amplius purum, neque generare potest elementum simplex et habens utramque qualitatem summam, quia nihil agit supra proprias vires. Quare eorum argumentum frivolum est.

Caput IX Solutio posterioris quaestionis

In solutione autem alterius quaestionis posterioris dissensus videntur Ioannes Grammaticus et Alexander, ut idem Ioannes refert in expositione contextus 27 secundi libri *De ortu et interitu*.⁶⁰ Alexander etiam existimavit in illo contrariorum elementorum congressu duas qualitates interire et nullam generari, ut, agentibus invicem aqua et igni, interire et ignis siccitatem manente calore, et aquae frigus manente humiditate, et ita sine productione novae qualitatis aerem generari, quia satis est calor ignis servatus et humiditas aquae remanens ad aerem constituendum. Putavit etiam Alexander unum numero esse aerem illum qui hoc modo ex aqua et igni congregientibus generatur, non duos. Sed Ioannes Grammaticus utrumque Alexandri dictum impugnat. Primum quidem inquit necessarium esse ut cum duarum qualitatum interitu fiat duarum contrariarum productio; dum enim in igne siccitas interit, fieri non potest quin loco siccitatis producat in illa materia humiditas; sic dum aquae frigus destruitur, produci calorem necesse est; nullus enim alius est harum qualitatum interitus, nisi productio contrarium. Hinc Ioannes alterius quoque dicti impugnationem sumit: si namque ignis siccitas servato calore interit et ibi producitur humiditas, generatur ergo ex illo igni aer; sic si aquae frigus manente humiditate destruitur, et ibi calor producitur, ergo ex illa aqua similiter generatur aer; duo igitur

60 Philoponus 1568, II, t/c 27, pp. 68b–69a; Philoponus 1897^b, pp. 233–235.

aeres distincti numero generantur, unus ex igni, alter ex aqua, sicut ille ignis et illa aqua numero distinguebantur.

Ego vero puto alterum quidem Alexandri dictum falsum esse et veram in eo esse Ioannis sententiam, sed alterum esse verum, et in eo refellendo Ioannem esse deceptum, ut recte in utroque nonnulli recentiores existimarunt. Prioris dicti Alexandri falsitas ita manifesta est, ut vix credibile sit id sensisse Alexandrum. In illa enim materiae portione quae in igni erat ne imaginari quidem possumus siccitatem interimi quin humiditas generetur. Quod si quis dicat satis esse humiditatem aquae remanentem, ut reddatur humida etiam materia illa ignis, in magnum absurdum incidet, quod accidens idem numero migrabit de subiecto in subiectum, hoc est, de hac materiae portione ad aliam portionem, quae est vera migratio. Haec igitur si nullo modo est concedenda, alterum duorum fateamur necesse est: [i] vel nullam humiditatem manere in materia ignis post destructionem siccitatis, sed solum ibi esse calorem absque humiditate et absque siccitate, et ita etiam in materia aquae manere solam humiditatem sine frigore et sine calore, quod nullo pacto dici potest, quia sic nec ignis erit in aerem mutatus, cum aer non modo calidus esse debeat, sed etiam humidus, nec aqua erit mutata in aerem, quia ad aerem constituendum non satis est humiditas, sed etiam calor requiritur; [ii] vel confitendum est et in materia ignis genitam esse humiditatem perempta siccitate, et in materia || aquae interiisse frigus per productionem caloris, et ita tum ignem, tum aquam in aerem transisse.

In altero autem dicto probandam esse arbitror Alexandri sententiam, quicquid adversus eum dicat Ioannes Grammaticus. Quamvis enim duo sint distincta numero individua, imo etiam specie, ignis ille et aqua, et duas distinctas materiae portiones habeant, tamen ex duabus illis coniunctis materiebz una fit materia cuius una pars prius in igni erat, altera vero in aqua. In una igitur illius totius materiae parte calor ex igni remansit, et siccitate perempta genita est humiditas; in altera vero parte humiditas remansit ex aqua, et sublato frigore est genitus calor: quare tota illa materia est facta aer unus numero, non plures. Hoc autem verum | esse ostenditur eo argumento quod si duo distincti numero aeres geniti esse dicerentur, non esset is modus generationis elementorum tertius ab illis duobus distinctus, sed in idem caderet cum primo, nempe cum mutatione elementi in elementum symbolum. Duae namque essent distinctae et separatae mutationes, una ignis in aerem, altera aquae in aerem, sicut etiam antea adversus alios considerabamus.

Oportet ergo ex duobus elementis unum numero generari elementum tertium per illorum congressum, et ita esse tertium generationis modum medium quodammodo inter illos duos. Similis enim est primo quatenus

utrumque intereuntium elementorum mutatur in symbolum; id enim quod generatur est symbolum respectu utriusque. Secundo autem similis est quatenus duo pugnancia elementa sunt contraria secundum ambas qualitates, et quatenus est duarum qualitatum interitus et duarum productio, cum hoc tamen discrimine, quod in secundo duarum interitus et duarum productio 5 fiebat in eadem portione materiae, in hoc autem tertio fit in duabus; in una enim interit una qualitas et contraria generatur, in altera vero interit altera qualitas et contraria producitur. Hinc Ioannes Grammaticus recte colligit rationem cur primus modus facillimus omnium sit, secundus difficillimus, tertius vero medius, hoc est, difficilior primo, sed faciliior secundo. Est enim 10 primo difficilior, quoniam in primo unius tantum qualitatis peremptio est, in tertio autem duarum. Sed secundo est faciliior, quia duas simul qualitates pellere, et duas simul contrarias generare in eadem materia difficilior est quam in diversis materiae portionibus, hoc est, in una portione unam qualitatem interimere, et in altera similiter unam. Facilius enim est unam tantum 15 destruere qualitatem quam duas; et facilius duas separatas et in diversis materiae portionibus existentes quam duas simul in eadem materiae portione. Haec de his dicenda esse existimo, et ita omnem tolli difficultatem.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Regionibus Aeris

|378
||541

Caput I Quod sint et quales regiones aeris

Aer in duas regiones divisus esse videtur ab Aristotele in quarto capite primi *Meteorologicorum*, quae superficie sphaerica per summitates montium circumducta distinctae esse intelligantur.¹ Sed si eodem in loco eius verba bene considerentur, tres ab eo aeris regiones statuuntur, variis qualitatibus pro
5
situum varietate discrepantes, de quibus nunc aliqua dicere ad explanandam Aristotelis sententiam constituimus. Cum igitur terra ob exuperantias montium perfecte rotunda non sit, imaginatus est Aristoteles eam redditam perfecte sphaericam a superficie sphaerica per montium summitates circumacta. Totum enim illa superficie conclusum corpus perfecte rotundum
10
est, tametsi non solam terram continens, sed et aquam, et partem aeris illam quae altitudine cacumina montium non excedit. Totum igitur superficie illa superiorem aerem, qui mole maximus est, supremam regionem appellavit, eumque dixit calidum esse a motu incessante quo a caelo continue circum-
15
fertur, nullis eum montibus impredientibus aut retardantibus.

Alteram vero inferiorem aeris partem in duas regiones dividi manifeste significavit, dum dixit in suprema regione nubes non cogi, propterea quod non possunt cogi nisi a frigore:² calor enim vaporem disgregat, nec cogi in nubem sinit. Supera autem regio calida est, et praeterea incessantem habet
20
motum in orbem a quo vaporis condensatio impeditur, quia motus disgregat et rarefacit; sed neque in infera regione ob eandem rationem cogi nubes possunt: ea namque, ut ipse ibi asserit,³ calida redditur a radiis solaribus, qui in terra fracti resiliunt, et aerem hunc nostrum calefaciunt: igitur a calore ibi quoque condensari vapor prohibetur.

Quoniam igitur neque in supera, neque in infera regione cogi queunt
25
nubes, cum utraque sit calida, coguntur tamen manifeste in sublimi loco, mediam inter illas duas regionem dari censuit Aristoteles, ita ut totus aer,

1 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340a19–340b19.

2 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340a24–32.

3 *Ibidem*.

||542 qui praedicta superficie concluditur, in duas regiones dividatur, unam || infimam, in qua nos degimus, alteram vero superiorem, quae ad illam superficiem desinat, et media sit inter supremam et infimam.

Haec autem partitio a radiis refractis atque resilientibus desumitur. Cum enim in terra fracti ascendant, alicubi tamen desinant, cessetque et extinguatur tandem omnis eorum vis, ibi^a finis est infimae regionis et initium mediae, quae neque a motu calefit—siquidem infra praedictam superficiem locata vel nullo vel debilissimo in orbem motu participat—, neque a radiis, cum ad eam partem non perveniant.

|379 Differunt inter se hae regiones et quantitibus et qualitatibus, nam
suprema | maxima omnium est, eandemque semper et immutabilem quantitatem servat, utpote certis et immobilibus limitibus contenta. Initium enim sumit a memorata superficie et a montium summitatibus, desinit autem ad principium loci ignis. Aliae vero duae et multo minorem molem obtinent, et eam non semper eandem, sed modo maiorem, modo minorem, nam aestivo tempore infima regio maior est quam tempore hyemis. Contra vero media est maior hyeme, minor autem aestate. Ratio huius discriminis est quoniam aestate Sol sublimior et puncto nostro verticali propinquior incedit; hyeme vero humilior et ab illo puncto remotior: quo fit ut aestate radii terram percutiant ad angulos rectos, vel rectis propinquiores, proinde et vehementius percutiant, et ad sublimiorem locum resilientes ascendant; contra vero hyeme obtusiores et acutiores angulos faciant, et oblique admodum terram percutiendo debilem faciunt ictum, et debilem reflexionem, et ad parum sublimem locum ascendunt: quamobrem si infima regio eousque protenditur, quousque radii reflexi ascendunt, ea angustior hyeme est, aestate autem amplior; media vero regio hyeme ampla est, quia magnum spatium interponitur inter finem infimae et initium supremae; aestate autem angustior, quia parvum illud spatium redditur.

Qualitatibus autem differunt, quoniam suprema calida est propter motum in orbem, infima calida propter radios, media vero frigida, utpote utraque caloris productrice causa destituta; suprema quoque propter motum et propter ignis propinquitatem siccior, seu minus humida est; infima humidior propter vapores, qui a terra exhalati continue per eam ascendunt, a quibus eisdem || media quoque regio humidior redditur, cum ad eam lati ibi diutius maneant, et in aquam etiam vertantur. Haec igitur sunt harum regionum discrimina a nobis nunc leviter, ruditerque relata, eaque ex situum diversitate variaque a caelo distantia oriri manifestum est.

^aubi 1607.

Caput II Dubium de media aeris regione, solutio aliquorum et solutionis impugnatio

Sed de media aeris regione dubium non leve oritur, quod consideratione dignum est, quoniam eius solutio ad alias quoque regiones et earum qualitates melius cognoscendas non parum conferet.^a Cum enim aer sit naturaliter calidus, iure dubitatur quomodo aer mediae regionis possit esse frigidus, praesertim magno ac perpetuo frigore. Nam id quod alicui naturale et essenziale est inseparabile ab illo esse solet, vel non absque illius interitu separabile: igitur fieri non posse videtur ut aer ille qui mediam regionem implet possit in illa violenta ac praeter naturam affectione diu perdurare: quomodo igitur manet perpetuo frigidus? Difficultas haec ita omnium animos torsit, ut adhuc nihil dictum esse videatur in quo plene animus acquiescat. Qatuor ego hac in re aliorum sententias, et huius dubii solutiones vidi. Aliqui non recedentes a verbis Aristotelis in 4 capite primi *Meteorologica*, quae antea retulimus,⁴ nullam illius frigoris aliam causam adduxerunt, quam quod aer ille utraque calorem faciente causa destituitur; neque enim circumfertur ut aer superus, siquidem impeditur a montibus ne circumfluat, cum praesertim ob magnam eius a caelo distantiam debilis ad eum perveniat motus; neque ad eum usque radii a terra resiliunt. Quare utraque causa destitutus manet frigidus.

Sed hi non tollunt difficultatem, quae integra manet. Si enim aer est secundum essentiam calidus, deberet semper esse calidus. Vel si refrigeretur, non deberet posse servari aer. Praeterea, opinio haec ea difficultate urgetur quae per omnium philosophantium ora circumfertur. Effectus enim positivus causam debet habere positivam, non privativam | solum. Frigus autem non est mera privatio caloris, sed qualitas positiva, quare causam aliquam positivam habere debet. At secundum illos non haberet nisi privativam: dicunt enim nullam aliam illius frigoris esse causam, quam defectum duarum causarum caloris, quae est causa privativa. Hoc autem esse absurdum concedere omnes videntur, quamobrem hi et praesentem difficultatem non solvunt, et in aliam maiorem videntur incidere.

^aconfert 1607.

⁴ Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340a24–32.

Caput III Aliorum opinio et eius confutatio

||544 Alii dixere aerem illum mediae regionis esse quidem ex se calidum, sed refrigerari || a vaporibus aqueis et frigidis, qui ad illum continue ascendunt, et ibi aliquamdiu manent, et in aquam vertuntur, quae frigida est, et locum illum perpetuo frigidum reddit.

Verum hi quoque nec difficultatem tollunt, nec illius frigoris idoneam causam adducunt. Difficultas enim integra adhuc manet quomodo possit ille aer esse perpetuo frigidus, si aer est naturaliter calidus. Non est etiam^a verum id quod dicunt, quia vaporis naturam inquit Aristoteles esse calidam et humidam, et vaporem sursum duci a calore, quare ad mediam regionem vapores perveniunt calidi actu, non frigidi, nisi potestate: quomodo igitur a vaporibus potest locus ille refrigerari? Imo e contrario potius sese res habere videtur: a frigore namque illius loci vapores refrigerantur, idque Aristoteles clare asserit in primo *Meteorologicorum*, capite “De nube”: inquit enim vapores illuc pervenientes refrigerari a loco;⁵ itaque vult locum prius esse frigidum, quam vapor refrigeretur; non ergo refrigerant locum illum vapores, sed potius ab eo refrigerantur.

Praeterea, evenit quandoque ut aer serenus maneat longum tempus, ut duos aut tres menses, absque aliqua pluvia vel nube, quo tempore a nullo vapore fit frigidus. Relictus itaque suae naturae potiri deberet suo naturali calore, sicut aqua calefacta, si dimittatur naturae suae, ad naturale frigus revertitur. Propterea si post tres illos menses peteret eum locum vapor, non deberet amplius a loco illo refrigerari, cum iam locus sit calidus. Hoc tamen non evenit, quia post diuturnas siccitates ascendens ad eum locum vapor calidus refrigeratur. Est ergo locus ille frigidus non propter alios praecedentes vapores, sed suapte natura, vel ob aliquam aliam causam.

Praeterea, Aristoteles in capite 4 primi *Meteorologicorum* nullam aliam caloris aut frigoris elementorum causam assignavit, nisi radios et motum et immobilitatem. A motu enim dixit elementa calorem recipere atque etiam a radiis astrorum, ab immobilitate vero frigus.⁶

^aenim 1607.

5 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.9, 346b24–31.

6 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340b4–19.

Caput iv Aliorum opinio et eius confutatio

Alii, ut hanc difficultatem tollerent, ad antiperistasin confugerunt, et hanc dixerunt esse causam frigoris illius mediae regionis. Circumseptus enim aer ille a superiore aere calido propter motum, et ab inferiore calido propter radios, fit frigidus per antiperistasin et per frigoris constipationem.

5

Sed neque haec sententia recipienda est, si bene consideremus quid sit antiperistasis. Fit enim antiperistasis quando alterum contrarium ab altero obsessum intensius ac validius fit ob virium collectionem, propterea quod vires unitae atque collectae maiores redduntur. Igitur oportet aerem illum medium prius esse frigidum. Sic enim postea per circumobsistentiam calidi frigidior redderetur. Quaerendum igitur ab illis est an aer ille ante antiperistasin calidus sit, an frigidus: nam si est calidus, nullum ibi locum habet antiperistasis, quoniam uniri et constipari frigus non potest ubi non est frigus; si vero frigidus, difficultas integra manet a quonam sit factus frigidus, cum suapte natura sit calidus; nec potest eius frigoris causa referri in antiperistasin, cum prius frigidus esse statuatur, quam fiat antiperistasis. Quare sententia haec reiiciatur.

10

15

Caput v Opinio Alberti et eius confutatio

Albertus et alii complures in hanc sententiam venerunt, calorem et frigus in elementis duplicia esse, nempe vel ut qualitates naturales, vel ut adventitias et accidentales.⁷ Naturales enim sunt quae naturas elementorum consequuntur; adventitiae vero, quae proveniunt ex actione caelestis corporis per lumen et motum, vel ex privatione motus ac luminis. Dicunt igitur aerem infimae regionis esse dupliciter calidum: tum enim calore naturali et inseparabili, quem ex se habet, tum etiam calore adventitio, quem recipit a radiis Solis reflexis, quo fit ut calidior sit, quam aeris natura requirat. Aerem vero supremae regionis similiter esse duplici calore calidum, uno naturali, altero accidentali, quem a continuo in orbem motu adipiscitur. Hunc etiam dicunt humidum esse humiditate naturali, sed siccum siccitate adventitia quam recipit ex ignis propinquitate, aerem vero infimae regionis humidum esse duplici humiditate, una naturali, altera accidentali, quam a vaporibus a terra ascendentibus recipit. Aerem vero mediae regionis dicunt esse calidum calore tantum naturali qui ei competit quatenus est aer, at non calore

20

25

30

7 See Albertus Magnus 1890, IV: *Meteor.*, I, ch. 10, pp. 488b–489a.

adventitio, quia utraque causa calorem faciente destitutus remanet in suo statu mere naturali, nec alium habet calorem quam naturalem, qui debilis est, et densationem vaporis, ac conversionem in nubem, et in aquam impedire non potest.

Hi autem omnes qui haec dicunt coguntur asserere Aristotelem in capite 5
2, 3 et 4 primi *Meteorologicorum*, loquentem de elementorum qualitatibus ut
a caelo productis, et de elementis ut a caelo alteratis et gubernatis, solas con-
siderare adventitias qualitates, non qualitates naturales: quando enim dicit
totum hunc inferiorem mundum esse veluti materiam potestate calidam et
frigidam, fieri autem actu talem a motu et ab immobilitate,⁸ necesse est ut 10
dicant ipsum loqui de calore tantum et frigore adventitiis, non de naturali-
bus. Ignis enim secundum se non diceretur potestate calidus, cum sit actu
calidus proprio calore, sed dicitur tamen potestate calidus secundum istos
||546 respectu caloris adventitii, qui ei supervenit ex motu || caelesti. Ob id aerem
quoque superiorem dicens esse calidum et siccum non potuit nisi adven- 15
titiam humiditatem respicere, quia non negasset in illo aere humiditatem
naturalem et alium quoque calorem naturalem. Sic etiam dixit aerem infe-
riorem esse humidum propter vapores, quia respexit adventitiam humida-
tem, quam a vaporibus recipit. Sic igitur necesse est ut illi dicant Aristotelem
in tota illa parte solas considerasse qualitates elementorum adventitias, non 20
qualitates naturales.

Sed haec quoque sententia multis urgetur difficultatibus. Primum enim
contra eam habemus argumentum illud vulgatum et a magna philosopho-
rum parte receptum: non potest a causa privativa prodire effectus positivus
sine ulla causa positiva. Frigus ergo accidentale mediae regionis, cum sit 25
qualitas positiva, non potest provenire a sola privatione duarum causarum
caloris, sed alia illius frigoris causa afferenda esse videtur.

Paeterea, valde dubium est id quod isti dicunt de duobus contrariis simul
existentibus in eodem subiecto, ut de humiditate naturali et siccitate adven- 30
titia in aere supremae regionis, et de calore naturali et frigore adventitio in
aere regionis mediae. Quaerendum enim est an calor naturalis a frigore illo
|382 accidentali remittatur, necne. Si enim remittitur, ergo | ille aer non est natu-
raliter affectus, sed praeter naturam. Non potest ergo diu servari in illa affec-
tione preter naturam:^a quomodo igitur perpetuo talis servatur? Si vero non
remittitur, ergo duo contraria simul existunt perpetuo in eodem subiecto 35
absque ulla actione vel passione inter se, quod est absurdum manifestum.

^anon potest ... naturam om. 1607.

8 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340b15–19.

Praeterea, si aer ille est frigidus frigore accidentali, calidus vero calore naturali, ergo est minus frigidus, quam aqua. Haec enim secundum eos utroque modo est frigida, ergo non est aptus generare aquam, quia nihil agit ultra proprias vires. Id enim quod frigidum est in quarto gradu, non potest aliud reddere frigidum in octavo, quamobrem non posset in media aeris regione pluvia generari. 5

Caput VI Fundamenta iaciuntur necessaria pro declaratione veritatis

Mihi quidem ob adductas rationes nulla dictarum opinionum ita satisfacit, ut in ea conquiescam. Ex singulis tamen aliquid veri sumitur, quod ad veritatis cognitionem conducit, ut postea veritate declarata considerabimus. Sed prius necessaria quaedam fundamenta iacienda ac statuenda sunt. 10

Primo loco in memoriam revocandum ac summopere annotandum est id quod alibi fusius declaravimus: aliud esse primas qualitates et elementa ipsa considerare in suae naturae puritate, et secundum ipsorum essentias cum abstractione a modo quo extra animam existunt actu; aliud esse^a ea 15
 ||547 considerare ut actu existentia: non enim || semper habent suam naturalem puritatem et suas qualitates penitus naturales, imo dubium apud multos est an detur aliquod elementum purum. Sic etiam de humani corporis temperatura dicere medici solent, nam considerare quidem possunt qualis sit perfecta et exquisita humana temperatura, sed an haec in aliquo homine detur dubitant, imo et asserunt aliqui eam in nullo reperiri. Talis elementorum et elementarium qualitatum consideratio habetur ab Aristotele in secundo libro *De ortu et interitu*, ad cuius dilucidationem scriptus est a nobis liber *De qualitatibus elementaribus*.⁹ In libris autem *Meteorologicis*, cum docere Aristoteles velit ea quae elementis actu existentibus accidunt, illa considerat qualia extra animam existunt, ideo dicit aerem superae regionis calidum esse et siccum ob ignis propinquitatem, inferae calidum et humidum, mediae vero frigidum et humidum.¹⁰ Multa enim sunt quae extrahunt elementa a sua naturali puritate, praesertim duo elementa media maxime vero aerem, de quo iuxta hanc considerationem loqui instituimus. Versatilis enim 30
 est naturae et videtur existere etiam sub contrariis qualitatibus, quoniam ad certos usque terminos potest a sua naturali constitutione recedere et

^aesse] est 1590^v 1607.

9 See Zabarella, *De qualitatibus elementaribus*, I, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, lib. XIV).

10 Aristoteles, *Meteorologica*, I,3, 340b20–32.

vergere ad utrumlibet extremorum substantiali forma servata et manente natura aeris. Ob id Aristoteles in contextu 54 primi *Physicorum* dixit comparatione aliorum elementorum convenientius aerem statui primam rerum materiam, minus autem convenienter aquam, minime vero ignem.¹¹ Etenim etiam aqua videtur esse ancipitis naturae, cum possit et frigida esse, 5 et calida, sed magis aer. De aqua enim nemo unquam dubitavit eam esse naturaliter frigidam, at de aere non ita clarum est. Stoici namque ipsum quoque suapte natura frigidum esse dixerunt.¹² Aristoteles vero rationem sequens quae ex primarum qualitatum coniugatione deducitur, aerem naturaliter calidum esse pronuntiavit,¹³ licet gradum in caloris exquisite sibi convenientem non semper habeat, sed modo maiorem, modo minorem, ita ut 10 quandoque ob magnum recessum a suo naturali calore frigidus etiam soleat appellari.

Praeterea, statuendum est id quod alias demonstravimus, omnes elementorum qualitates, qualescunque eas appellemus, sive naturales, sive adventitias et extraneas, a caelo produci, vel per motum, vel per lumen, vel per 15 privationem utriusque, ob situum ac distantiae diversitatem.¹⁴ Non loquimur autem nunc de elementorum particulis, etenim non negamus aquam ollae caleferi ab igni, et aerem qui in thalamo^a est ab igni calidum reddi, non a caelo, sed de universitatibus elementorum loquimur, ac de magnis 20 earum partibus, quarum discrimen non aliunde sumitur, quam a relatione ad caelum, sicuti cum aerem totum in tres regiones par||timur, et aerem infimae regionis in duo hemisphaeria, vel etiam in plures terrae plagas, quas variis modis Sol respiciat ut propinquus vel remotus. Hae namque omnes a 25 caelo varias qualitates adipiscuntur, quae vel sunt singulis elementis exquisite naturales, vel a naturalibus recedentes, idque modo parum, modo etiam multum, ita ut sint etiam quandoque ita praeter naturam alicuius elementi, ut sub illis qualitatibus diu servari nequeat, unde multae elementis mutationes contingunt, ut omnibus manifestum est. Harum igitur omnium qualitatum et affectionum causam actionem caelestem esse diximus. 30

Tertio loco illud statuimus, quod mirum quidem fortasse videbitur, sed tum ab Aristotele clare asseritur, tum rationi est maxime consentaneum, frigus non habere causam aequivocam, sed privativam tantum, nam ex pri-

^acamino 1607.

11 Aristoteles, *Physica*, I.6, 189b4–7 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 54, f. 32vK).

12 See fr. 429 (SVF II, p. 140).

13 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.3, 330b3–7.

14 See Zabarella, *De qualitatibus elementaribus*, I, ch. 9 (*De rebus naturalibus*, lib. 14).

vatione causarum gignentium calorem producit frigus: de causa quidem univoca non negamus a frigido generari frigidum, et a calido calidum; sed dum causam primam et praecipuam quaerimus, quae vocatur aequivoca, calidum omne producit a caelo per lumen et motum, frigidum vero oritur ex privatione utriusque actionis caelestis. Id enim in quod neutro modo caelum agit manet necessario frigidum. Hoc fuit aperte ab Aristotele pronuntiatum in memorato 4 capite primi *Meteorologicorum*, quando dixit elementa frigida esse frigida ex immobilitate;¹⁵ et laudandi quidem in hoc sunt interpretes Aristotelis qui in sola ipsius auctoritate non acquiescentes de hoc dicto dubitarunt, tanquam rationem quoque exquirentes, quod quidem illi qui veri philosophi esse volunt in omnibus facere deberent; sed in eo defecere, quod rationem non invenientes dictum Aristotelis in eas sententias extorserunt, quia verum et clarum eorum verborum sensum defendere nequiverunt. Nos autem dicimus illa Aristotelis verba non habere alium sensum quam illum ipsum quem habere videntur: de frigore enim elementorum etiam naturali loquens ibi Aristoteles ait ipsum produci a caelestis motus privatione, ita ut illa elementa quae in orbem a caelo non aguntur frigida maneant nisi aliquid caloris a radiis astrorum recipiant.

Hoc autem non est ita absurdum, ut fortasse videtur, sed consentaneum naturae huius qualitatis quae vocatur frigus. Si enim calor et frigus sunt primae qualitates, non possunt in hoc inferiori mundo habere aliam qualitatem priorem a qua producantur, sed producuntur et conservantur a caelo. At caelum sua actione non generat nisi calorem: est enim calor qualitas multo nobilior, quae ad frigus refertur tanquam habitus ad privationem. Quamquam enim frigus habet naturam positivam, tamen respectu caloris habet locum privationis, ideo sicuti calor provenit ab actione caelesti, ita a || privatione actionis caelestis oritur frigus. Quoniam enim nullum est corpus huius inferioris mundi quod harum duarum qualitatum expers esse possit, calor autem provenit ab actione caelesti, necesse est ut frigidum sit quicquid caelesti actione participare non potest; neque ob id dicimus frigus consequi ipsam inferiorum corporum naturam. Iam enim Aristoteles dixit totam hanc inferiorem materiam non esse secundum se calidam vel frigidam actu, sed potestate solum, actu autem talem reddi a motu in orbem, et ab eius privatione. Quare seclusa actione caelesti, necesse est hanc inferiorem materiam nec calidam esse, nec frigidam. Sed constituta actione caelesti oritur in hoc inferiori mundo necessitas caloris et frigoris, et utriusque qualitatis generatio pendet a caelo et habet utraque relationem ad caelum: illa

15 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b15–19.

enim quae caelestem actionem recipiunt calida fiunt, quae vero non recipiunt, illa manent frigida, quia non esse calidum est esse frigidum. Haec fuit Aristotelis mens in illis verbis, quam sequens Averroes secundo *De caelo*, commentario 94, dixit: “remotio a motu circulari dat quietem, frigiditatem et gravitatem, sicuti propinquitas dat motum, calorem ac levitatem”;¹⁶ et in *Epitome Metaphysica*, tractatu 4, capite 13, inquit: elementa ex necessitate sunt producta a magno caeli motu, quia motus generat calorem, quem insequitur levitas, privationem autem motus insequitur oppositum, scilicet frigus et gravitas.¹⁷ Quemadmodum enim in subiecto apto necesse est ut privatio adveniat recedente habitu, ita in corporibus inferioribus necesse est ut ubi non est calor, ibi sit frigus, quia frigus vel est privatio caloris, vel qualitas necessario insequens privationem caloris. Et cum sit prima qualitas nullam in his inferioribus priorem habens, non est praeter rationem si in hac sola contingat ut habeat causam privativam, quamvis habeat naturam positivam. In aliis vero secundis qualitatibus hoc evenire non potest: cum enim proveniant omnes ex actione harum primarum, necesse est ut earum quaelibet habeat causam positivam.

Habemus etiam aliud Aristotelis testimonium in primo *Meteorologicorum*, capite “De nube”, ubi dicit vaporem in media aeris regione refrigerari a loco, tum quia calor a quo elatus est in sublime ipsum derelinquit.¹⁸ Putavit igitur ad frigoris generationem satis esse si calor recedat. In secundo etiam libro *De ortu et interitu* inquit per accessum Solis ad nos generationem fieri, per recessum vero interitum;¹⁹ atqui Sol non agit nisi calefaciendo, et Solem recedere nil aliud est quam non agere, et suae actionis beneficium non conferre. Sed etiam absque Aristotelis testimonio experientia et resmet ipsa declarat praesentiam Solis calorem generare, absentiam vero frigus absque ulla alia causa. Quare ex privatione actionis caelestis producit in hoc mundo inferiori frigus, sicuti ex ipsa actione calor, ita ut omnis virtus huius mundi inferioris a caelestibus corporibus regatur et gubernetur.

16 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 94, f. 16orF.

17 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, IV, ch. 13, f. 393vH.

18 Aristoteles, *Meteorologica*, I.9, 346b20–31.

19 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.10, 336b16–19.

Caput VII Verae sententiae de aeris qualitatibus declaratio et comprobatio

His iactis fundamentis, non est difficile declarare omnium regionum aeris qualitates et earum causas adducere. Quamvis enim determinata sit aeris natura, et statutae eius qualitates, et earum gradus illi perfecte naturales, et talem aerem apta sint caelestia corpora sua actione producere et conservare, attamen ex aliorum elementorum contactu, et ex variis sitibus respectu caeli, recedunt partes aeris a naturalibus suis qualitatibus intra quosdam terminos, ita ut possit vel diutius, vel brevius aeris natura servari, vel etiam nequeat servari, sed in aliud elementum mutetur.

Primum quidem certum est superam aeris regionem calidam reddi a motu. Circumagitur enim incessanter a caelo, cum nulli montes impedian; sed quia non tantus ibi fit motus, quantus in supremo loco, ideo nec tantus calor, sed minor et remissior fit, eumque credere possumus esse aeri naturallem. Aristoteles autem in illo capite primi *Meteorologicorum* dicere videtur eum aerem esse siccum, quia simul accipit duo elementa superiora, ignem et aerem, tanquam unum corpus.²⁰ Adde quod pars quoque illius aeris sublimior, quae igni propinqua est, vergit ad ignis naturam, et respectu inferioris aeris sicca appellari potest. Infimae autem huius nostrae regionis aer absque dubio calidus est et humidus, ut ibi Aristoteles ait,²¹ nam calidus fit a caelo tum per motum, tum maxime per lumen a terra refractum, sed a motu debilissimum calorem recipit, a radiis autem validiorem.

Quod enim motus caeli ad terram usque perveniat negare minime possumus. Experientia namque hoc docet in Oceani navigatione, quae longe celerior fit ab orientali parte ad occidentalem, quam ab occidentali ad orientalem, quod inditio est aquam Oceani participare motu in orbem et circumagi. Quare et aer omnis circumvolvitur, sed ita tardo motu, ut parum caloris in eo generari possit. Calorem enim generat non omnis motus, sed qui validus et velox sit. Hic autem tardus est, tum propter magnam a caelo distantiam et minorem circuitum, tum etiam propter montes, qui si eum non omnino prohibent circumferri, saltem retardant, nec sinunt motum esse velocem. Ideo quando Aristoteles asserit motum circularem ad hanc aeris partem non pervenire, non absolute hoc negat, sed solum negat de motu valido et apto ad gignendum notabilem calorem. Tali namque motu fertur sola supera aeris pars, quae ob id est valde calida; media vero et infima debilem || motum habent a quo non nisi debilissimum calorem adipiscuntur.

²⁰ Aristoteles, *Meteorologica*, I, 3, 340b20–31.

²¹ *Ibidem*.

Testatur autem hoc Aristoteles in primo *Meteorologicorum*, in initio capituli “De nube”, ubi dicit terram calefieri tum a radiis, tum ab ea, quae desuper est, caliditate.²² Necesse enim est ut aer mediae et infimae regionis ex contactu superi aeris calidi et moti recipiat aliquid et caloris et motus, sed nisi alium hic aer noster calorem haberet, frigidus admodum esset. Calidus autem valde redditur a radiis astrorum, praecipue vero Solis, a terra refractis, ut experientia declarat: quando enim radii vehementer agunt, magnum sentimus calorem, ut aestivo tempore; hyeme autem longe minorem, et quandoque etiam frigidissimum aerem hunc iudicamus, quoniam tunc a radiis quoque debiliter calefit: ideo infima haec regio non ubique est aequae calida, neque omnibus temporibus, sed modo magis, modo minus, pro temporum ac locorum diversitate, qua fit ut radii vel validius, vel debilius terram percutiant. Est praeterea humidus, tum secundum propriam naturam, cum sit aer, tum quia defert continue vapores humidos qui ab aqua et a terra manufacta exhalantur. Ab his autem non fit aer humidior quam secundum se esset, quippe cum suapte natura sit humidissimus, sed humidior fit respectu nostri, quoniam habens vapores aqueos aptior est ad humectandum. Nam experientia docet humiditatem aqueam magis humectare, quam humiditatem aeream, nec tamen aqua est humidior aere, sed id fit propter aquae crassitiem, quae facit ut magis haereat corporibus, proinde magis humectet.

Media vero regio frigida est, et humida, non tamen extreme frigida, sed respectu naturae aeris, quae maiorem calorem postularet. Illa enim regio aliquid habet caloris, sed parum, neque est penitus frigida, quia corpus illud non posset esse frigidissimum et esse aer. Testatur autem eius raritas ac levitas ipsum esse calidum, quia omne rarum est calidum et omne leve est calidum. Sed frigidus vocatur comparatione superioris et inferioris aeris, qui sunt calidiores. Provenit autem ei et calor, et defectus maioris caloris, unde frigidus vocatur a caelo, quoniam, ut antea dicebamus, omnis calor et omne frigus in elementis a caelo provenit. Calorem quidem aliquem adipiscitur a contactu superioris aeris calidi, et a motu aliquo, debili tamen, quo participat. Adde quod transeunt etiam assidue per illam regionem exhalationes calidae, superam regionem petentes, a quo transitu illa pars aliquid caloris recipit. Defectum vero maioris caloris habet ex defectu duarum causarum facientium calorem. Neque enim ad illam partem perveniunt radii a terra reperi, neque ita a caelo circumfertur, ut superus aer. Quamvis igitur aeris natura sit calida, servatur tamen in elementis naturalis calor a caelo, proinde ubi || aer actionem caelestem non recipit, videlicet nec motum in

||552

22 Aristoteles, *Meteorologica*, I.9, 346b23–26.

orbem, nec lumen repperit, necesse est ut calor naturalis deficiat, et ille aer sit minus calidus, quam aeris natura exquisite perfecta requirat, adeo ut vel diu possit aer servari sub illa qualitate, si concedamus eam esse intra terminos latitudinis naturalis, vel saltem aliquamdiu, si sit extra terminos. Nil enim ex hoc sequitur absurdi, sed sicuti aqua fervens servatur aliquamdiu aqua, tametsi praeter suam naturam affecta, ita aer quoque sub nimio frigore servari aliquamdiu potest, antequam intereat.

Ex his colligere possumus mediam illam regionem esse idoneam causam generationis nubium et pluviae. Quamvis enim ratione motus debiliorem habeat calorem aer infimus, quam aer medius, tamen adiectis radiis aer infimus fit aere medio longe calidior. Quando igitur vapor calidus et humidus ex aqua calefacta genitus in sublime fertur, fovetur primum et conservatur a calore radiorum in hac infima aeris regione, ideo servatur levis et ascendit, donec radiorum repperit et ascensus ipsum comitatur. Sed quando ad mediam regionem pervenit, deseritur a calore radiorum, et incipit a loco refrigerari. Transit enim a calidiore ad minus calidum locum, qui respectu calidioris est instar frigidi et praestat operam frigidi, itaque condensatur vapor, et in nubem vertitur, et iterum in aquam, et deorsum fertur.

Notandum autem summopere est non a solo illius loci frigore aquam ex vapore generari: aer enim ille est minus frigidus, quam aqua, cum sit actu aer, quare non potest agere ultra proprias vires et aquam generare, sicut antea dubitando dicebamus. Sed vapor calidior sumit principium refrigerationis atque densationis a loco frigidior, et incipit tendere ad suam pristinam aquae naturam. Quare incipit uti viribus propriis, et propria natura adiuvante redire in aquam. Fuit enim aqua, quae postea a calore fuit aliquantum distracta a sua natura et in vaporem conversa; ideo quando vapor accipit primum mutationis impetum a loco frigidior et refrigeratus condensatur, roboraturque in natura propria, confert etiam proprias vires et transit iterum in aquam. Hinc autem fit ut in aquam mutatus frigidior adhuc reddat locum illum, quemadmodum etiam vinum generosum in ventriculo est prius actu frigidum et accipit a ventriculo calorem, postea vero propriis viribus utens fit calidior ventriculo, et retribuit ipsi maiorem calorem quam ab eo acceperit. Unde colligimus aliquam etiam esse causam positivam frigoris mediae regionis, non tamen primariam, sed secundariam. Cum enim locus ille primum sit frigidus ex privatione duarum causarum facientium calorem, ob idque aquam ex vapore generet, fit etiam frigidior ab aqua in eo genita. Quod quidem nos in hoc quoque infimo aere experimur, nam post casum pluviae vel grandinis sentimus aerem per quem transivit refrigeratum.

**Caput VIII Dictae sententia confirmatio per omnium difficultatum
solutionem, et per experientiam**

Haec, quam declaravimus, sententia ex eo maxime confirmatur, quod per eam omnes quas antea tetigimus difficultates solvuntur. Id enim quod potissimum omnes conturbabat erat quomodo ille aer possit esse frigidissimus et perpetuo durare in illa affectione sibi violenta ac praeter naturam. Nos autem dicimus non esse locum illum extreme frigidum, sed aliquid habere caloris, esse autem frigidum inferioris aeris comparatione, eamque esse idoneam causam generationis nubium et pluviae. Num autem ille debilis calor contineatur intra terminos latitudinis caloris aeri naturalis, non est facile iudicare, sed utcumque dicamus, nihil absurdi sequitur: si enim praedictis terminis contineri statuatur, non est dubitandum quomodo cum illo debili calore possit aer durare, cum sit naturalis; videmus enim hominem quoque diu vivere, licet non habeat humanam temperaturam exquisitè perfectam et naturalem; satis namque est si sit intra terminos latitudinis naturalis, quamvis recedens ab exquisitè perfecta. Si vero dicamus calorem illum adeo debilem esse, ut terminis caloris aeri naturalis non | concludatur, concedimus illam qualitatem esse aeri praeter naturam, et aerem illum frigidiorē esse, quam aeris natura patiatur, proinde sub illa qualitate servari diu non posse, et post tempus aliquod densari et in aquam converti.

Quod enim dicimus de eius perpetuo frigore, non ad aerem illum tanquam ad subiectum idem numero, sed potius ad locum est referendum. Inest enim perpetuum frigus illi loco, sed non eidem aeri numero, siquidem interit aliquando et in aquam vertitur, et ad eundem locum alius aer succedit a supera vel ab infera parte, ne detur vacuum, isque alius aer similiter ab illius loci frigore in aquam mutatur; inesse autem frigus illi loco dicimus, non quidem illi spatio, quod absque contento corpore nihil est, sed corpori spatium illud occupanti, nam ob talem situm, respectumque ad caelum necesse est ut quodcunque corpus locum illum occupet, ita afficiatur. Itaque si idem numero aer perperuo locum illum adimplere perseveraret, dubium utique maximum esset quomodo id quod est praeter naturam possit esse perpetuum. Sed cum non idem ibi semper existat aer, sed alius et alius, et ab illius loci natura patiatur atque mutetur, hoc est a caelo, dum locum illum occupat, nulla possumus urgeri difficultate.

Illud quoque dubium solutum iam est, quomodo ille aer possit vaporem mutare in aquam et agere ultra || proprias vires. Dat enim vaporì primum mutationis impetum, quippe qui frigidior est, sed postea vapor utitur etiam propriis viribus. Et cum omnis calor in elementis a caelesti actione conserve-

tur, is autem locus non sit aptus ad tantum calorem conservandum, quantus aeri conveniens est, necesse est ut tandem vapor ille in aquam vertatur, cum in aerem verti minime possit.

Illud quoque quod dubium et incredibile videbatur, effectum positivum habere causam privativam, diximus in frigore et possibile et necessarium fuisse, et huius rationem adduximus, quam repetere operaepretium non est. 5

Possumus autem etiam per experientiam id quod diximus comprobare. Mihi enim contigit id quod etiam aliis pluribus contigisse audiui, ut ascenderem ad summitatem usque montis Veneris, qui omnium in Patavino agro altissimus est: ibi per totum diem habui aerem serenissimum, sed infra circiter medium montis videbam nubes quae me visione vallium prohibebant, 10 vespers autem postquam de illo monte descendi, inveni factam eo die in infera parte magnam pluviam, cum in montis cacumine nihil pluisset. Ex eo intellexi me transisse per mediam aeris regionem in qua est facta pluvia, nec tamen eam sensi frigidissimam, imo vix^a aliquam animadverti differentiam frigidioris et calidioris aeris, nam aestivum tempus erat, et pro activo tempore eram vestitus, nec tamen tantum frigoris, quod me laedaret, ex eo loco percepi. Pars igitur illa non est absolute frigida, sed solum comparatione 15 inferi aeris calidioris.

Magnum quoque veritatis testimonium praebent stillationes aquarum. 20 Videmus enim e rosis in stillicidio existentibus, supposito igne, vaporem elevari, et in operculum stillicidii incidentem condensari, et in aquam mutari. Attamen si operculum illud manu tangamus, valde calidum est, et quandoque ita calidum, ut manu tangentes tolerare calorem illum nequeamus: qui enim fieri potest ut cum sit calidum, mutet vaporem in aquam, si facere 25 id non potest nisi refrigerando? Dicendum igitur est operculum illud, licet calidum, frigidi tamen operam praestare respectu vaporis ascendentis calidioris ob suppositum ignem. A re igitur calida potest per condensationem aqua generari, quia dum agit ut minus calida, agit ut frigida. Quare non est necessarium ut aer mediae regionis, si debeat vaporem in aquam mutare, 30 sit frigidissimus, sed satis est si sit minus calidus quam inferus aer et quam vapor, qui per inferum aerem elatus ad mediam regionem perducitur.

^aut vix 1607.

|388 **Caput IX Quod aliorum opiniones aliqua ex parte verae sint, et aliqua ex parte falsae**

||555 Illud quoque hanc sententiam confirmat, quod aliae quas antea memoravi-
mis, si cum || hac conferantur, aliquid videntur habere veritatis, ita ut caeteri
omnes huius sententiae nostrae veritatem confiteri videantur. 5

Primum quidem illi qui dixere mediam regionem esse frigidam, quoniam
utraque causa calorem faciente destituitur, omnium verissimam senten-
tiam protulerunt, sed eam non declarantes, nec rationem ullam afferentes
cur effectus hic positivus causam habeat tantummodo privativam, dubiam
maxime rem hanc reliquerunt. Nihil etiam de mediae regionis calore dixe- 10
runt, ita ut extreme frigidam esse videantur existimasse. Nos vero aliquem
esse illius partis calorem ostendimus, debilem tamen, et tum ipsius caloris,
tum debilitatis, quae frigoris nomine significari solet, causam adduximus;
eamque omnino in caelum retulimus.

Alii vero qui illius frigoris causam dixerunt esse vapores refrigeratos, et 15
aquam ex iis^a genitam, verum quidem dixere, sed primariam causam preter-
mittentes solam secundariam attulerunt. Prius enim quam a pluvia genita
locus ille refrigeretur, frigidus est ex defectu illarum duarum causarum, et
prius vaporem refrigerat, quam a vapore refrigeretur.

Opinio autem aliorum de antiperistasi falsa quidem absolute est, quo- 20
niam ea concessa nullus calor ab igni et ab aere supero ad nos perveniret,
cuius contrarium Aristoteles pronuntiavit. Praeterea, secundum istos maxi-
mum esset illius regionis frigus, et ibi posset grando generari, quod nega-
vit Aristoteles dicens eam gigni in infera regione per antiperistasin,²³ non
in media; quare in media antiperistasin fieri non putavit. Videntur tamen 25
isti modo quodam veritatem significasse, et similitudine quadam decepti
nomen antiperistasis usurpasse, nam frigidam esse partem illam consti-
tuunt, hoc est, et supero et infero aere minus calidam, proinde comparatione
illorum frigidam; hoc autem dicere est eam dicere destitutam, tum motu in
orbem a quo pars supera calefit, tum radiis a terra refractis a quibus pars 30
||556 inf||ma calida redditur. Quamdum igitur relationem aeris medii ad superum
et ad inferum cognoverunt, quam minus recte antiperistasin appellarunt,
cum potius comparationem appellare debuerint. Revera enim medius aere
oparatione aliorum est frigidus, non antiperistasi.

^aiis 1607] is 1590^v.

23 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.12, 348b2–14.

Tandem ad rectum sensum trahi potest sententia Alberti.²⁴ Nam si intelligat^a in aere medio esse duas distinctas qualitates, calorem naturalem manantem a natura aeris et frigus adventitium proveniens a defectu causarum calorem facientium, reiiciendam esse eius sententiam arbitramur, quia calor et frigus non possunt simul existere in eodem subiecto ut duae distinctae qualitates; quemadmodum etiam si et in supero, et in infero aere dicat esse duos calores numero distinctos, unum naturalem, alterum accidentalem, falsum dicit, quia duo accidentia eiusdem speciei numero distincta non possunt simul esse in eode subiecto, et omnis calor atque omne frigus in universitatibus elementorum atque in magnis eorum partibus provenit a caelo, nec per id stat quin dicantur esse elementis qualitates naturales. At si intelligat in aere medio unam tantum esse qualitatem, quae cum absolute sit calor aliquis, dicatur tamen frigus comparatione superi et inferi aeris, proinde eadem sit qualitas re quae sola ratione distinguatur, vera est eius sententia, quemadmodum etiam admitti potest id quod de supero ac de infero aere dicit, si intelligat aerem habere unum tantummodo calorem numero, eumque a caelo accipere, qui tamen ratione alicuius gradus dicatur aeri naturalis, id est, exquisite conveniens naturae aeris, at secundum aliquem gradum excedat terminos perfecte naturales, ita ut sit idem numero calor, duo autem dicantur secundum rationem. In hoc enim solo sensu vera est Alberti sententia: num autem ipse ita senserit, dubium est, idque ego asseverare non audeo, sed aliis eius verba perpendentibus considerandum relinquo.

^aintelligit 1607.

24 See above ch. 5.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Calore Caelesti

|389 **Caput I Astra non ideo calefacere, quod ignea sint**
||555

||556 Caelestia corpora in hoc mundo inferiore calorem producere ita manifestum
est, ut nulla probatione indigere videatur; de modo autem || et ratione ambi-
gitur. Non defuere prisci philosophi qui nimium sensui tribuentes dixerint
astra calefacere quia sint ignea, quam sententiam secutus postea est Ioan- 5
nes Grammaticus, qui hac in re Aristotelem deserere atque oppugnare ausus
est, ut legere possumus in eius commentariis in primo *Meteorologicorum*.¹
||557 Adversus hanc opinionem non est quod || disputare in praesentia velimus.
Satis enim ab Aristotele explosa est tum in primo libro *De caelo*, dum oten-
dit caelum non esse naturae elementaris, sed corpus quintum nulli interitui, 10
nullique alterationi obnoxium;² tum in primo *Meteorologicorum*, ubi aliis
quibusdam argumentis ad eam reprobendam usus est.³ Dimissa igitur natu-
rae caelestium corporum consideratione, quae a nostro praesenti instituto
aliena est—siquidem de solo calore a caelestibus producto dicendum nobis
proposuimus—, signis quibusdam manifestissimis contenti erimus quibus 15
ostenditur non ideo astra calefacere, quod ignea sint.

Primum quidem si Sol esset igneus et hac ratione calefaceret, non minus
in hyeme calefaceret quam in aestate, quia propter caeli rotunditatem Sol
in omnibus caeli partibus aequè distat a nobis, quare sive sublimior incedat, 20
ut in aestate, sive humilior, ut in hyeme, eundem facere calorem deberet:
quoniam, ut in hoc igni nostro experimur, eadem eiusdem ignis distantia
eundem calorem facit, resque ita est manifesta, ut omni dubio careat. Quod
si in radiorum repercussionem productionem caloris referamus, clara est
huius temporum discriminis ratio, ut mox ostendemus.

Adde quod si Sol esset igneus, deberet apud^a astrologorum opinionem^b 25
magis calefacere in hyeme quam in aestate, quia in hyeme propinquior

^aapud *om.* 1607. ^bopinionem 1607.

1 See Philoponus 1567, pp. 157b–158a; Philoponus 1901, pp. 51–53.

2 Aristoteles, *De caelo*, 1.2, 268b26–269b16.

3 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 339a34 ff.

nobis est, cum sit in perigaeo, in aestate autem remotior, cum sit in apogaeo, quam vocant augen.

Praeterea, si Sol esset igneus, ideoque calefaceret, media aeris regio, tanquam illi propinquior, magis calefieret, quam haec infima, quae remotior est: quare nulla afferri ratio posset generationis nubium in media regione. Oportet enim vaporem ascendendo transire de aere calido in frigidum, si debeat condensari et in nubem verti, nec ulla fieret densatio si a frigidior ad calidior transiret.

Sumitur etiam ratio validissima ab experientia, quia videmus radios Solis transeuntes per ampullam accendere stuppam in altera parte positam, cuius rei nulla ratio secundum eam opinionem adduci potest, et cur sine ampulla stuppam non accendunt. Nam si Sol esset igneus, deberet etiam magis calefacere nullo interposito corpore a quo aliquod fieri | calefactioni impedimentum necesse est, ut in igni nostro experimur, nam per interpositum vitrum transit quidem ad nos lumen ignis ac non transit calor. Sed si Solem dicamus calefacere per lumen, ratio manifesta est, quoniam in ampulla et in vitro cavo multi radii congregiuntur et fiunt unus radius, ideo qui dispersi debiliorem vim habebant, ii coniuncti et uniti magnam adipiscuntur et accendunt propinquum aerem, et per illum etiam stuppam.

Ex his et aliis eius modi praeter argumenta quae ab Aristotele afferuntur, manifestissime ostenditur astra non esse ignea, nec formaliter calida, sed virtute tantummodo calida, quia sunt apta || producere in aliis calorem. Quomodo ergo producant, cum calida non sint, id nobis in praesentia considerandum proponitur.

Caput II Sententia Aristotelis quomodo caelum per motum calefaciat

Si Aristotelem legamus, tum in contextu 42 secundi libri *De caelo*,⁴ tum passim in primo *Meteorologicorum*,⁵ duo ab eo ponuntur modi quibus caelestia corpora calefaciant^a haec inferiora: unus per motum, alter vero per lumen et radios, quem utrumque declaraturi ordiemur a motu.

Declarans Aristoteles in memorato loco⁶ rationem cur a caeli motu in his inferioribus calor generetur, eam totam in Solis corpus referre videtur. Inquit

^acalefaciunt 1607.

4 Aristoteles, *De caelo*, II.7, 289a20–35 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 42, f. 124vI–K).

5 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b4–341a37.

6 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 341a18–31.

enim corpus solidum disgregare suo motu et accendere aerem, si duabus conditionibus praeditum sit: una, ut sit prope ipsum aerem; altera, ut celerime moveatur. Nam si remotum sit, non potest aerem a se longe distantem calefacere; si vero sit propinquum et tarde moveatur, similiter non calefacit. Oportet igitur ut et propinquum sit et velocissime moveatur. Has duas conditiones coniunctim acceptas solum Solem inter omnia astra obtinere inquit Aristoteles, nam Luna proxima quidem est inferiori mundo, sed tarde movetur, quia parvum circuitum facit; caetera vero astra celerrime quidem moventur, cum magnum ambitum, magnumque spatium eodem tempore peragant, quo Luna parvum, at nimium distant a corporibus inferioribus; sed Sol utrisque conditionibus sufficienter est praedictus: satis enim propinquus est inferiori mundo, et satis veloci motu circumfertur.

Putavit autem Aristoteles orbem Solis esse ordine secundum, et statim supra Lunam collocatum, ita ut supra Solem sit Mercurius, et supra Mercurium quarto loco Venus, deinde Mars, et Iuppiter, et Saturnus. Sed astronomi certis observationibus invenere Solem, non secundo loco, sed quarto esse positum, nempe supra Luna, et Mercurium, et Venerem. Attamen Aristoteles, sua illa opinione constituta, quod Sol sit statim locatus supra Lunam, ex hoc eius positu probat Solem esse sufficientem causam caloris in hoc inferiori mundo per motum, cum et satis illi propinquus sit, et satis velociter moveatur, quae ambae simul iunctae conditiones nulli alii^a astro praeter Solem competunt. Facere autem videtur Aristoteles in praedicto loco talem syllogismum: motus velocissimus solidi corporis per aerem factus disgregat et accendit ipsum; Sol autem est corpus solidum et satis propinquum aeri, et celerrime movetur: ergo disgregat et accendit aerem, et ita calorem generat suo motu. Huius ratiocinationis utraque propositio magnis difficultatibus urgetur, ideo utramque separatim nos considerare oportet.

|391

||559

Caput III Quomodo motus generet calorem

Quod ad maiorem propositionem attinet, eius veritas omni dubio caret. Experientia namque docet motum celerem generare calorem, et Aristoteles hoc tanquam manifestum pronuntiavit, tum in contextu 42 secundi libri *De caelo*,⁷ tum in capite 4 primi *Meteorologicorum*.⁸ Sed ratio non ita mani-

^aalii *om.* 1607.

7 Aristoteles, *De caelo*, 11.7, 289a20–35 (Aristoteles 1562, v, lib. 11, t/c 42, f. 124vI–K).

8 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340b4–341a37.

festa est, et de hac inter philosophos non parva est controversia: alii namque
 dicunt hoc competere motui absolute, quatenus est motus; alii vero non
 quatenus est motus, sed quatenus est localis motus. Utrique tamen deci-
 piuntur, quia facere calorem neque motus absolute sumpti, neque localis
 motus naturam consequitur: si enim per se id competeret motui, vel per
 se locali motui, oporteret per regulam logicam omni motui competere, vel
 omni locali, quod tamen falsum est. Non omnis enim motus, neque omnis
 motus localis calorem generat, nam si quid tardo motu feratur, nullum gene-
 rat calorem. Praeterea, nisi solidum ac durum sit, etiam si velociter movea-
 tur, non facit calorem, sicut experientia declarat et ut asserit Aristoteles in
 memoratis locis.

Propterea rectius alii sentiunt, qui dicunt motum facere calorem, non per
 se, sed per accidens, hoc est, non primario et quatenus est motus, sed per
 aliud et secundario. Tunc enim calorem facit quando rarefacit, extenuat et
 atterit partes aeris, ut ibi Aristoteles ait. Quocirca motus per rarefactionem et
 attritionem generat calorem, hoc est, per illas condiciones per quas extenuat
 et atterit. Cum enim non detur corpus rarius aere nisi ignis, necesse est,
 quando aer a vehementi motu conteritur et rarius fit, ut transeat in naturam
 ignis.

Sed difficultas hinc magna oritur, quam alii non considerarunt. Ex his
 enim colligi videtur attritionem esse caloris immediatam causam, quia si
 motus non per se, sed per attritionem calefacit, attritio igitur per se ca-
 loris est causa. Hoc tamen non videtur dicendum, quoniam e contrario
 videmus motum esse causam tenuitatis et raritatis. Agens enim calor in
 aquam extenuat ipsam, et in vaporem convertit; atqui non potest calor es-
 se causa attenuationis nisi effectrix; sic etiam si attenuatio sit causa caloris,
 non potest esse nisi effectrix: ergo duae res erunt sibi mutuo causae in eo-
 dem genere causae, quod nullo modo dicendum est. Dubium hoc non le-
 ve est, nec tamen ab aliquo fuit animadversum, licet quotidie experiamur
 calorem et raritatem se mutuo consequi, nam omne extenuatum fit cali-
 dum, vel, si erat calidum, fit calidius, et e contrario id quod calefit rarius
 ac tenuius evadit: quare hae duae qualitates se mutuo producere viden-
 tur.

In hac difficultate ego dicendum puto calori, tanquam primae qualitati,
 principem esse locumtribuendum, proinde ipsum esse effectricem causam
 raritatis ac tenuitatis, sed non raritatem esse causam caloris. Credendum
 enim est primam qualitatem esse causam secundae, non secundam primae,
 quod possumus etiam argumento a contrariis desumpto comprobare: sic
 enim calidum ad raritatem se habet ut frigidum ad densitatem; contraria-
 rum enim causarum contrarios oportet esse effectus; sed frigidum densitatis

est causa, non densitas est causa frigoris; similiter igitur non est raritas causa caloris, sed calor causa raritatis.

Ad argumentum autem adductum in contrarium quo ostendi videbatur raritatem esse caloris causam, propterea quod motus non per se calefacit, sed per rarefactionem, dico calorem et raritatem se mutuo consequi, ut causam et effectum reciprocabiles, dum considerantur in simplicibus. De his enim loquimur, non de mistis, quorum alia est ratio, ob contrariorum elementorum concursum. Igitur ubi causa et effectus reciprocantur, quemadmodum posita causa ponitur effectus, ita et effectu posito ponitur causa, nec propterea fit ut effectus sit causa suae causae, sed est praeparatio ad eam in subiecto recipiendam. Quando enim agens vult formam aliquam substantialem introducere, prius materiam praeparat accidentibus convenientibus formae introducendae, et his receptis advenit forma, nec ob id sunt causae formae, sed potius effectus illam consequentes. Quoniam igitur in elementis raritas est effectus caloris—calor enim extenuat et rarefacit—, est etiam materiae praeparatio ad calorem introducendum, sicut etiam calor est praeparatio materiae ad recipiendam formam elementi calidi, neque ob id esse causa formae. Quando igitur dicebamus motum facere calorem per rarefactionem, non intelligebamus raritatem ac tenuitatem esse caloris proximam causam, sed potius effectum et praeparationem ad calorem recipiendum. Causae autem caloris sunt illae conditiones quae adiunctae motui faciunt ut motus atterat, nempe soliditas mobilis ac velocitas motus, et si quae aliae sunt quae faciunt ut motus rarefaciat et atterat. Non enim solus motus attenuat, sed motus cum statutis quibusdam conditionibus, sicuti dictum est.

Illud praeterea hac in re est annotandum, praedictas conditiones, quas requiri diximus ut a motu calor producat, non sufficere nisi in illo quoque corpore per quod fit motus, et in quo calor est generandus, sit aptitudo ad calorem a motu recipiendum; etenim agens non agit nisi in patiente ad recipiendum idoneo. Corpus igitur per quod fit motus oportet esse tenue, et rarum, et naturaliter calidum, quia si densum sit, impedit mobile ne velociter moveatur, eique ita resistit ut nequeat motus tantam habere velocitatem, quanta ad atterendum corpus illud requiritur. Si enim sagitta ab arcu emittatur per aquam, non calefit aqua, nec plumbeus mucro liquescit. ¶ Igitur elemento calido ac raro auget motus calorem et raritatem, at elemento frigido ac denso non potest calorem largiri, sed agente validiore opus est ad mutandam substantiam illius elementi frigidi in elementum calidum, ut igneo calore alterante aquam, et mutante in vaporem, quia motus non potest solus facere hanc mutationem. Hinc rationem colligimus cur Aristoteles in praedictis locis solum aerem nominavit, in quo factus motus gene-

rare calorem possit. Inquit enim atteri aerem a motu veloci corporis solidi, et ita accendi.⁹ In aliis vero densioribus elementis id ob rationem praedictam fieri non potest. Ignem autem non nominavit, quia nihil dari potest rarius aut calidius igni, proinde motus rapidissimus potest quidem igni conservare calorem et raritatem, sed calidiorem aut rariorem facere non potest. Idcirco totum elementum ignis a motu caeli conservari asserimus, quod sine illo motu non conservaretur. Sed quia non est ita manifesta caloris conservatio in habente summum calorem, ut est generatio summi caloris in non habente summum, ideo Aristoteles tacuit ignem et solum aerem nominavit in declarando quomodo a motu calor generetur. Nos vero inde colligere debemus idem efficere motum etiam in igni, quia licet calorem ei dare maiorem non possit, generare tamen calorem dicitur, dum continue ipsum conservat.

Per haec solvitur dubium de aqua fluminis velocissime fluente quae tamen ex eo motu non fit calida, imo aqua stagnante et quiescente frigidior est. Solutio enim est quod aqua est corpus natura frigidum ac densum, quare non potest a motu calorem recipere. Non est etiam tanta illius motus velocitas, ut atterere propinquum aerem possit, neque ipsum aquae corpus durum ac solidum est, quale ad atterendum aerem esse oporteret. Et quamvis motus ille dicatur velocissimus respectu aquae, quae est minus agitabilis quam aer, tamen respectu aeris est motus tardus, ideo potius contingit ut propinquus aer a contactu aquae frigescat, quam ab eius motu calefiat. Quod vero quiescens aqua sit calidior quam mota, id non fit propter quietem: quies enim ad calorem generandum apta per se non est, sed quia firmitus recipit actionem agentis calefacientis scilicet percussionem radiorum Solis, et tangit aerem calidum contiguum, quam aqua fluens. Haec enim dum fluit, non expectat actionem aeris agentis, | quiescens vero eam expectat et magis recipit.

Non est autem quod de animali dubitemus quomodo calefiat ex motu, non tamen per attritionem. Nos enim in praesentia non de viventibus, sed de inanimatis loquimur, nempe de motu veloci corporis solidi per aerem facto, et de hoc solo Aristoteles loquitur in praedictis locis, ut legentibus manifestum est. Animal vero alia ratione calefit ex motu: cum enim omnis actio in animali per spiritus || absolvatur, ambulante animali transeunt spiritus ab internis partibus ad externas, ideo ex magno spirituum concursu externae animalis partes incalescunt, sed non per attenuationem. Per hanc enim in solo aere fit calor ex motu veloci corporis solidi, ut dictum est.

Possumus autem ex his quae diximus sumere interpretationem illius propositionis Averrois in commentario 42 secundi libri *De caelo*: motus est

9 Aristoteles, *De caelo*, II.7, 289a20–35; *Meteorologica*, I.3, 341a17–31.

perfectio calidi quatenus est calidum.¹⁰ Est enim vera non formaliter, sed causaliter: motus enim non est actus et forma caloris, sed est productivus et conservativus caloris. Inquit autem “quatenus est calidum”, quoniam ea est caloris elementaris natura, ut a motu pendeat et conservetur tanquam a causa prima, ut Aristoteles significavit primo *Meteorologicorum*, capite 5 quarto, quando dixit elementa calida habere calorem a motu, frigida vero ex immobilitate esse frigida.¹¹ Ideo ignis sua natura calidus superum locum petit, ut ibi a caelo circumvolvatur. Notare autem in iis verbis debemus Averroem non dicere “quatenus motus”, sed dicere “quatenus calidum”, quia de motu falsum dixisset: cum enim non omnis motus faciat calorem, ideo non 10 quatenus motus, sed quatenus iis conditionibus praeditus quibus attritionem aeris faciat; sed calori per se competit generari et conservari a motu. Plurium enim rerum inter se comparatarum ea est conditio, ut huius ad illam respectus sit essentialis, illius vero ad hanc accidentalis, quemadmodum in libris logicis diximus.¹² 15

Caput iv Dubitatio contra Aristotelem de modo quo caelum calefacit per motum, et prior solutio Alexandri et eius reprobatio

Per haec maior propositio satis, ut arbitror, declarata est. In minore autem longe maior difficultas inest, eaque tanta est, ut vix Aristoteles defendi posse videatur. Dixit enim solum corpus Solis esse sufficientem causam generationis caloris in hoc mundo inferiore, quia satis propinquum est, et satis 20 velociter movetur.¹³ Sed hoc difficultate manifesta et ardua urgetur, quia motus solidi corporis tunc tantum atterit, quando non modo prope est, sed etiam tangit: omnis enim actio naturalis per contactum fit, ut ipse Aristoteles docuit in septimo libro *Physicae auscultationis*,¹⁴ et in primo *De ortu et interitu*.¹⁵ Sol autem non tangit inferiorem mundum, quia secundum Aristotelem est interposita saltem sphaera Lunae,¹⁶ at secundum astronomos 25

10 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 42, f. 126vL–M: “Cum igitur corpus calidum fuerit motum, erit in ultima sua perfectione; et cum fuerit in ultima sua perfectione, tunc calor erit in eo in sua ultima perfectione”.

11 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b4–19.

12 See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, II, ch. 16, co. 406–408.

13 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 341a14–31.

14 Aristoteles, *Physica*, VII.2, 243a31 ff.

15 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.6, 322b19–25.

16 See Aristoteles, *Metaphysica*, XI.8, 1073b8 ff.

intersunt etiam orbes Veneris et Mercurii: quomodo igitur Sol mundum inferiore calefacere potest per attritionem, si ipsum non tangit? Posset quidem per orbem Lunae calefacere inferiora, si prius ipsum Lunae orbem calefaceret, quemadmodum ignis || noster per aerem medium in corporibus nostris calorem producit; at orbis Lunae nullius caloris est capax, nec ulla pars caelestis corporis calefieri aut refrigerari potest. Nulla igitur ratione videntur haec inferiora corpora posse a corpore Solis calefieri per attritionem.

Videns hanc difficultatem Alexander, nisus est tueri Aristotelem, et duas responsiones attulit. Una est: non inconvenit dari in natura aliquod agens quod agat in extremum, cum illud non tangat, neque agat in medium, idque exemplo satis noto confirmat: piscis enim vocatus torpedo stupefacit manum piscatoris, dum adhuc retibus inclusus est, | nec manum piscatoris tangit, nec agit in rete medium; certum enim est rete non stupefieri, neque esse capax stuporis; sic igitur etiam Sol per orbem Lunae medium calefacit inferiorem mundum, licet neque ipsum tangat, neque orbem Lunae calefaciat.¹⁷

Haec Alexandri solutio ab omnibus reprobat, praesertim a Ioanne Grammatico in capite quarto libri primi *Meteorologicorum*,¹⁸ et ab Averroee in commentario 42 secundi libri *De caelo*,¹⁹ nam adversatur Aristoteli in memoratis locis, qui voluit non posse agens naturale agere in extremum quin prius agat in medium, propterea quod necesse est omnem actionem naturalem fieri per contactum.²⁰ Ad illud autem quod de torpedine dicitur, iniquunt falsum esse id quod Alexander ait, torpedinem in rete medium non agere, siquidem necesse est imprimi in rete aliquam affectionem quae postea piscatoris manum stupefaciat; eaque an sit stupefactio, an aliquid aliud, non est curandum; satis enim est si aliqua affectio retibus imprimatur, a qua stupefiat manus piscatoris. Est enim fortasse refrigeratio vehemens a qua retibus impressa stupor in manu piscatoris generatur. Praeterea (inquit Ioannes Grammaticus)²¹ quis asseverare potest non imprimi in rete eandem affectionem, nempe stuporem? Dicere namque retia carere sensu non est idoneam rationem adducere. Similiter enim dicere possemus arbores in hyeme non refrigerari, quia non sentiunt.

17 Alexander Aphrodisiensis 1548, com. 17, f. 4va; Alexander Aphrodisiensis 1899, p. 18.

18 See Philoponus 1567, pp. 155b–156a; Philoponus 1901, p. 48.

19 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 42, f. 125rE.

20 Aristoteles, *Physica*, vii.2, 243a31 ff.; *De generatione et corruptione*, i.6, 322b19–25.

21 See Philoponus 1567, pp. 155b–156a; Philoponus 1901, p. 48.

Caput v Altera Alexandri solutio et eius impugnatio

Haec Alexander considerans, ad secundam solutionem confugit, et concedens esse irrefragabiliter veram illam Aristotelis propositionem, agens naturale non potest agere nisi tangat, proinde non agit in extremum quin agat in medium, dixit non esse saltem necessarium ut in medium imprimat eandem affectionem quam imprimit in extremum, sed satis esse si vel eandem imprimat, vel aliquam aliam. Sol igitur potest in mundo inferiore calorem producere per orbem Lunae medium in quo, si calorem non producit, saltem producit aliquid aliud. || Producit enim motum, quare dicere possumus Solem in orbe Lunae efficere motum, et per illum producere in inferioribus calorem.²²

Sed neque haec solutio admitti potest. Primum quidem possumus negare Lunam moveri a Sole, nam si de proprio eius motu loquamur, movetur Luna non a Sole, sed a motore proprio. Quod ex eo etiam patet, quia Luna est velocior Sole. Si vero diurnum motum spectemus, Luna non movetur a Sole, sed omnes orbes moventur a primo mobili, seu potius ab uno motore primi mobilis a quo totus caelestis globus tanquam animal quoddam magnum agitur ab ortu ad occasum. Adde quod Aristoteles in loco praedicto, quando dicit calefieri a Sole mundum inferiorem,²³ non intelligit a tota sphaera, sed a sola stella Solis: hanc enim inquit esse corpus solidum quod per attritionem calefacit; Solis autem stella quem motum in Lunae orbem imprimat, ne imaginari quidem possumus.

Praeterea, quando dicimus agens in extremum agere etiam in medium vel eandem affectionem, vel aliam, non possumus intelligere in medio produci affectionem nisi talem quae sit tanquam agens proximum a quo producat affectio in extremo, quemadmodum de torpedine diximus. Patet enim affici rete tali affectione quae per contactum stupefacere possit manum piscatoris: sive enim nota illa affectio sit, sive ignota, certum est eam talem esse oportere, alioquin integra maneret difficultas quomodo agens naturale possit agere sine patientis contactu. Nunc vero non est ignota illa affectio per quam apud Aristotelem motus calorem efficit: est enim rarefactio et attritio a motu facta. Oportet igitur vel Solem extenuare atque atterere orbem Lunae, quod quidem dicere non possumus, vel illi tribuere solum motum a quo inferiora corpora atterantur, at neque hoc dici potest, quia motus Lunae, secundum Aristotelem, magis est tardus, quam ut atterere et attri-

22 Alexander Aphrodisiensis 1548, com. 17, f. 4va; Alexander Aphrodisiensis 1899, p. 19.

23 Aristoteles, *De caelo*, 11.7, 289a20–35; *Meteorologica*, 1.3, 341a17–31.

tione producere calorem possit. Quamobrem dum motum ipsum quo fertur Luna consideramus, a quocunque^a is produci dicatur, ineptus est iuxta Aristotelis sententiam ad inferiora corpora atterenda: nil ergo refert considerare a quonam motus Lunae producat, an a Sole, an ab alio, sed spectanda tantummodo est propria illius motus velocitas, quam Aristoteles minorem esse dicit, quam ut possit per attritionem generare calorem. 5

Itaque Sol neque per velocitatem motus Lunae atterit inferiora corpora, siquidem illa inepta ad atterendum est; neque per velocitatem propriam, quoniam hanc cum Luna non communicat, neque per suam velocitatem tangit inferiorem mundum, aut in ipsum agit; sed a sola velocitate orbis Lunae patiuntur inferiora corpora motum et attritionem. 10

||565 Illud igitur quod Alexander dicit de motu quem Sol Lunae tribuit nihil est, quia vel nullum tribuit, vel si id ei condonemus, ineptum ad || calefaciendum tribuit. Aliam vero excogitare affectionem non possumus, quam Sol tribuit Lunae, et per quam inferiora corpora per attritionem calefaciat. 15 Simplicius quidem in contextu 21 primi libri *De caelo* attribuit Alexandro ut dixerit Solem calefacere inferiora corpora quia prius calorem imprimit orbi Lunae;²⁴ sed hanc sententiam apud Alexandrum non legimus, eaque non est consentanea opinioni Aristotelis, qui putavit caelestia corpora expertia esse omnis alterationis,²⁵ proinde nec calorem, nec frigus recipere posse. Praeterea, censuit Aristoteles calorem a motu effici per attritionem et attenuatio- 20 nem;²⁶ igitur si motus Solis calefacit orbem Lunae, necesse est ut extenuet atque atterat ipsum, quod quidem nullo modo dicendum est. Quocirca ego adduci non possum ut credam id unquam dixisse vel censuisse Alexandrum, quod ei a Simplicio ascribitur. 25

Patet igitur vanas esse Alexandri solutiones et per eas sententiam Aristotelis non defendi, proinde integram adhuc manere difficultatem, quam considerans Ioannes Grammaticus post longam disputationem contra Alexandrum tandem concludit Aristotelem defendi non posse, nec veram caloris causam attigisse. Ipse vero sententiam suam proferens inquit caelestia corpora calorem efficere, quia sunt naturaliter calida et ignea, maxime autem omnium Sol, ut apud ipsum legere possumus in memorato loco.²⁷ 30

^aquo 1607.

24 Simplicius 1544, f. 25v; Simplicius 1894, p. 114.

25 See Aristoteles, *De caelo*, 1.3, 270a12–22 (Aristoteles 1562, v, lib. 1, t/c 20, f. 14vG–H).

26 See Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 11–19.

27 See Philoponus 1567, pp. 157b–158a; Philoponus 1901, pp. 51–53.

Caput VI Alia Aristotelis defensio ab Averroë adducta

Averroës in commentario 42 secundi libri *De caelo*, reprobata Alexandri solutione, aliam ipse pro Aristotele defensionem invenit:²⁸ statuit in primis fundamentum hoc satis apud philosophos manifestum, omnem facultatem materialem dividuam esse ad divisionem materiae, proinde in maiori corpore maiorem esse potentiam, et in minore minorem; idque etiam ab Aristotele expresse ponitur in postremo capite octavi *Physicorum*.²⁹ Hoc constituto, inquit Averroës, quando alicui corpori attribuimus vim movendi aliud corpus, eam dicimus illi inesse secundum totam suae substantiae profunditatem, non tantum secundum illam partem qua tangit corpus motum, ut exempli gratia, orbis Lunae circumvolvens elementum ignis non dicitur illam vim habere in illa tantum parte quae est ad superficiem suam concavam, sed in tota suae substantiae profunditate, proinde quanto maiorem habet profunditatem, tanto etiam maiorem vim motricem habet.

Ob eandem igitur rationem, cum totus caelestis globus sit tanquam corpus quoddam unum, et tanquam animal quoddam magnum, cuius motus est ille qui diurnus dicitur, et ab Aristotele vocatur motus totius,³⁰ quia totus globus eo motu movetur, proprii autem singularum sphaerarum motus sint tanquam || motus proprii membrorum animalis, dicere debemus ignem et | aerem non a solo orbe Lunae moveri, sed a tota omnium sphaerarum congerie: in illa enim tota inest tota vis movendi inferiorem mundum, quod etiam in *Epitome Metaphysica*, tractatu 4, capite 13, apud Averroem legimus.³¹ In singulis autem partibus illius totius inest pars tantum potentiae motricis, non potentia tota, ideoque singula pars propriam suam illius facultatis partem contribuit, sive ipsi toto, sive saltem parti inferiorem mundum tangenti. Parum enim refert an dicamus singulas caeli partes toti caelesti globo contribuere suas partes facultatis motricis, an dicamus alias partes suam potentiam contribuere illi parti quae tangit inferiorem mundum, ut orbi Lunae. Satis enim est si intelligamus totam illam vim movendi inferiora corpora toti caelesti globo insitam esse, eius vero partem parti illius globi, et in alia quidem maiorem inesse, in alia minorem, pro illarum partium diversitate, praesertim pro maiore vel minore illius materiae portione aut etiam densitate.

28 Averroës 1562, v, lib. II, t/c 42, f. 126vL ff.

29 Aristoteles, *Physica*, VIII.10, 266b6–9.

30 See Aristoteles, *De caelo*, I.9, 278b11–21 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 96, f. 64vG–L).

31 Averroës 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, IV, ch. 13, ff. 392rB–393vH.

Quoniam igitur stella est pars orbis densior, proinde plus illius corporis habet, quam pars ubi non est stella, ideo plus etiam facultatis motricis habet stella, quam pars stellam non habens. Hinc fit ut stella Solis maximam omnium habeat potentiam, quia est omnium stellarum maxima et lucidissima, proinde etiam densissima et plurimum in se illius de materiae continens. Magnam igitur potentiae partem contribuit, ob idque illa pars orbis Lunae quae Solis corpori substat maiorem quam aliae habet vim movendi et atterendi propinqua corpora inferioris mundi, quoniam ibi exercetur illa potentia quam toti caelesti globo Sol contribuit. Quando igitur Aristoteles corpori Solis ascribit facultatem attenuandi et calefaciendi subiectum aerem non est accipiendum (inquit Averroes) ipsum solum corpus Solis tanquam agens ab aliis stellis et orbibus separatum, sed intelligendum est totam omnium caelorum congeriem esse quasi corpus unum continuum in quo insit una tantum vis movendi inferiorem mundum, et huius magnam partem contribui a corpore Solis ob rationem praedictam.

Itaque omne dubium tollitur, quia non est necessarium ut Sol agat prius in orbem Lunae medium, quam in corpora inferiora. Hoc enim sequebatur dum Sol tanquam agens quoddam ab orbe Lunae separatum accipiebatur, sed cum Sol non sit nisi pars agentis contribuens toti magnam partem facultatis motricis, actio in inferiorem mundum fit per contactum, quia unum est totum agens, nempe totus caelestis globus a quo mundus hic inferior tangitur, ut ait Aristoteles in 2 capite primi *Meteorologicorum*.³² Huic autem toti partes omnes contribuunt proprias portiones facultatis motricis, alia maiorem, alia minorem; neque in || partibus unius agentis requiritur ut pars remotior a patiente imprimat aliquid in partem propinquam, sed satis est ipsa potentiae communicatio, dum id quod movet est totum quoddam et unum, cuiusmodi esse caelestem globum dictum est.

Caput VII Quod responsione Averrois Aristoteles non defendatur

In hac Averrois solutione duo consideranda sunt:³³ unum, an per eam satis Aristoteles defendatur et a praedicta difficultate vindicetur; alterum, an ipsa per se Averrois sententia vera sit.

Quod ad Aristotelem attinet, ego quidem arbitror eius verba hanc defensionem non recipere. Nam si solum ipsum Solis corpus spectemus, cui tan-

32 Aristoteles, *Meteorologica*, I.2, 339a20–25.

33 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 42, f. 126vL ff.

quam agenti separato vim totam movendi attribuamus, iam aperte fatetur Averroes eam sententiam defendi non posse, quia Sol inferiorem mundum non tangens in ipsum agere nequit. Ob id illa quae ab Aristotele dicuntur nititur Averroes Soli attribuere considerato tanquam parti totius globi caelestis magnam facultatis motricis partem contribuenti. Attamen haec interpretatio verbis Aristotelis non congruit, quoniam Aristoteles ita attribuit Soli vim movendi et atterendi aerem, ut expresse excludat omnes alias sphaeras, tum superiores Sole, tum inferiores, proinde considerat corpus Solis ut agens separatum, non ut partem agentis. Nam si totum globum putasset esse moventem et calefacientem inferiora corpora suo motu, Solem autem esse partem plurimum illius potentiae contribuentem, certe accepisset motum diurnum tanquam unum totius globi motum, non ut multiplicatum et in plures distinctum, prout in diversis orbibus recipitur, et prout in Luna tardior est, et in superioribus remotior ab elementis, quam par sit, in Sole autem satis velox et satis propinquus. Hoc enim est Solem considerare ut agens quoddam separatum, et ab aliis partibus caeli distinctum. At secundum Averrois considerationem, motus diurnus sumitur ut unus totius globi motus qui mundum inferiorem calefaciat per contactum, proinde per illam attritionem quae fit a tanta motus velocitate quanta est in parte globi tangente, haec autem est illa velocitas qua orbis Lunae movetur. Quamvis enim totum globum caelestem dicamus atterere inferiora corpora per sui motus velocitatem, tamen hoc non efficit alia velocitas, quam illa quae est in inferioris mundi confinio atque contactu. Ab hac enim provenit illa velocitas motus in igni et aere quae in eis calorem producit, et ita illa elementa conservat. Itaque non erat considerata propria orbis Solis velocitas distincta ab aliorum orbium velocitate, et ob id ratio ab Averroee adducta non innititur propriae velocitati, nec propriae propinquitati Solis, sed densitati tantummodo a qua plurimum virtutis toti globo contribuitur. Nullam enim respicit velocitatum vel propinquitatum differentiam, sed unam tantummodo velocitatem considerat, quae est totius globi et unam totius propinquitatem qua tangit inferiorem mundum. At ratio ab Aristotele allata innititur propinquitati et velocitati propriae corporis Solis, ut distinctae a velocitatibus et a propinquitatibus aliorum. Neutram tamen considerare debebat, si volebat significare totum globum esse moventem et atterentem: nam secundum opinionem Averrois Sol eandem operam praestat in quacunque caeli parte collocetur, etiam si in supremo omnium orbe esse statuatur; ubique enim vim suam eandem toti globo contribuit.

Attamen secundum opinionem Aristotelis, si Sol remotior ab inferiori mundo poneretur, non attereret, neque calefaceret, quoniam ob eandem remotionem alios omnes superiores orbis Aristoteles ad calefaciendum

ineptos esse iudicavit, quare sententia Averrois opinioni Aristotelis non accommodatur. Clara etiam sunt Aristotelis verba, dicentis: “sufficiens est hoc facere Solis latio tantum”,³⁴ nam manifeste alios orbes excludit, et vult solum corpus Solis esse causam caloris ut motorem separatum. Attamen secundum opinionem Averrois caetera astra ab hoc munere non excluduntur, quia dum sumitur totus globus ut unum corpus movens, omnes partes suam virtutis portionem contribuunt, tum quae propinquae sunt, tum quae remotae, cum Aristoteles singula astra considerans ut moventia separata excludat omnia superiora Sole, ut ab inferiori mundo nimis remota.

Alia quoque difficultate urgeri videtur eo in loco Aristoteles, quod cum quaestionem proposuisset de causa huius caloris qui apud nos est—dixerat enim in principio capituli: “propter quam causam fiat calor in his, qui circa terram,^a locis”³⁵—, postea quaestionem solvens nihil de radiis dicit, sed causam huius caloris in solum caelestem motum refert. Inquit enim: “propter hanc igitur causam pervenit ad hunc locum caliditas”,³⁶ significans hunc locum in quo nos degimus, quem tamen aliis in locis asserit calefieri etiam a radiis, imo magis a radiis quam a motu caeli. Sed hoc solvi facile potest: cum enim certum sit Aristotelem non negasse radios in hoc aere inferiore calorem producere, in eo tamen loco videtur solam causam universalem dimissa particulari adducere voluisse, nam a motu caeli productus calor per totum inferiorem mundum diffunditur, et ad terram usque et eius intima pervenit. At ille qui a radiis efficitur est in hac sola infera aeris regione, ob id hac causa neglecta Aristoteles solum motum caelestem consideravit, quod quidem praedictam de motu difficultatem auget. Dum enim radiorum considerationem secludimus, et solum motum consideramus, non videtur defendi posse sententia Aristotelis dicentis motum solius Solis hunc calorem per attritionem producere,³⁷ cum illi non accomodetur defensio artificiosissima quam excogitavit Averroes.

Sed praeter omnia quae hactenus dicta sunt nullum est adversus Aristotelem efficacius argumentum, quam quod ex ipsiusmet confessione desumitur. Ipse enim existimavit sphaeram Solis secundo loco, et statim supra sphaeram Lunae esse positam, sphaeram autem Veneris in quarto loco,

^aterram 1607] terra 1590^v.

34 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 341a24 (Aristoteles 1562, v: *Meteorolog.*, 1, f. 402rC).

35 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 340a22–23 (Aristoteles 1562, v: *Meteorolog.*, 1, f. 401rF–401vG).

36 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 341a29–30 (Aristoteles 1562, v: *Meteorolog.*, 1, f. 402rD).

37 Aristoteles, *De caelo*, 11.7, 289a20–35; *Meteorologica*, 1.3, 341a17–31.

nempe supra Lunam, et Solem, et Mercurium:³⁸ Venerem igitur ineptam esse iudicavit ad calorem motu producendum, tanquam nimis remotam, proinde confessus est quartum locum esse ab inferioribus nimium distantem, nec aptum ad ea atterenda per motum, atqui inventum postea est astronomorum observationibus Solem in quarto loco esse, et Luna, et Mercurio, et Venere superiorem. Ergo neque Sol ad calorem producendum idoneus est, quia a corporibus inferioribus est nimium remotus. Nam si Aristotelis argumentum de Venere validum est, non minorem de Sole habet efficacitatem, si Sol revera in eo loco est positus in quo Aristoteles Venerem esse existimavit.

Ego igitur, cum aperte fatear me nullam invenire rationem potuisse qua sententiam Aristotelis tueamur, quod mihi fortasse ob inscitiam meam atque ingenii imbecillitatem contigit, defensionem Aristotelis aliis excogitandam relinquam. Haec enim dicere volui, non ut Aristotelis sententiam impugnarem, sed ut illa dubia quae mihi negotium facessunt, in medium proferens significarem me eorum solutionem desiderare.

Caput VIII Verae sententiae et opinionis Averrois declaratio

Sequitur ut quomodo caelum suo motu calefaciat consideremus, quando in sententia Aristotelis acquiescere minime possumus. Ego quidem arbitror verissimam esse Averrois opinionem quam antea retulimus.³⁹ Cum enim Averroes sententiam Aristotelis, quam hactenus expendimus, falsam esse cognoverit, eam tamen reverentia ductus impugnare non est ausus, sed modestius agens maluit Aristotelem in alium sensum trahere, ad quem tamen an verba Aristotelis trahi possint, alii considerent, illa nimirum verba quae in calce 4 capitis primi *Meteorologicorum* leguntur, ubi Aristoteles rem hanc distincte et exquisite se declarare profitetur.⁴⁰ Non enim inficior ipsum aliis in locis rudius de hac re loquentem attribuisse productionem caloris caelesti motui indistincte, non motui Solis tantummodo. Quoniam igitur res per se manifesta esse videtur—patet enim totum elementum ignis, et cum eo aerem a toto caelesti globo incessanter circumvolvi, et ita calorem ex eo motu recipere per attritionem, neque ex alia velocitate quam ex illa quae est in orbe Lunae in mundi inferioris contactu—, considerandae nobis sunt conditiones quae in motu, ut atterat, requiruntur, et ostendendum

38 See Aristoteles, *Metaphysica*, XII.8, 1073b8 ff.

39 See above ch. 6.

40 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 341a17–31.

eas omnes orbi Lunae competere, ut argumentum tollamus quo ductus Aristoteles orbem Lunae ineptum ad hoc esse iudicavit.

Tres ad summum conditiones postulari videntur:⁴¹ una, ut mobile sit prope rem atterendam; altera, ut sit solidum; tertia demum, ut velociter moveatur. Primam conditionem hic non desiderari ipse quoque Aristoteles confitetur: patet enim totum caelestem globum tangere mundum elementarem per orbem Lunae tanquam per partem suam. Secunda quoque conditio considerantibus manifesta est: necessarium enim est caeleste corpus solidum esse totum, et inferioribus corporibus minime cedens, nam si cederet, pateretur, quod dicendum non est. Quoniam ergo non est aptum cedere ulli pressioni, solidum est, et idoneum ad subiecta corpora dissipanda suo motu.

Sed tertia conditio Aristotelis difficultatem fecit, quia in orbe Lunae non satis velox esse motus videtur; assertio tamen illa Aristotelis videtur probatione indiguisse: cum enim certum sit velocissimum esse Lunae motum, cum quatuor et viginti horarum tempore totum circuitum peragat, probandum erat hanc velocitatem non esse tantam quae atterere ignem et aerem, et calefacere apta sit. Nos enim non possumus nisi iudicare motum illum, quamvis tardiozem in illa parte, quam in aliis partibus superioribus, velocissimum tamen esse et aptum ad atterendum, dum illum cum aliis, qui apud nos fiunt, motibus comparamus. Frequenter enim experimur ex motu quo ferrum silicem percutit atteri intermedium aerem et in ignem converti, nec tamen dicendum est motum illum esse motu Lunae velociorem, sed potius multo tardiozem. Sic etiam dicendum est sagittae motum per aerem esse motu Lunae tardiozem, tamen fatetur Aristoteles plumbeos sagittarum mucrones motu accensos colliquescere.⁴² Nam si imaginaremur equum vel aliquam aliam rem in superficie terrae adeo celeriter moveri, ut exactis viginti quatuor horis ad locum a quo primo discessit rediret, nonne rapidissimum esse motum illum iudicaretur? Nonne multo velociorem motu sagittae ab arcu emissae? Eo tamen ita ficto motu longe velocior est motus Lunae, quae ob maximam a terra distantiam longe etiam maiorem circuitum ac maius spatium eo tempore peragit. Quemadmodum in rota celerius moventur partes ad peripheriam sitae, quam partes axi propinquae, quoniam illae eodem tempore maiorem circuitum perficiunt quo hae minorem. Negans igitur Aristoteles tantam esse motus Lunae velocitatem, quae calefacere per attritionem possit, rem negare videtur ex aliarum rerum compara-

41 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 341a19–24.

42 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 341a25–29.

||571 tione evidentissimam, proinde non erat hoc || absque ratione proferendum, sed ea negatio maxime probationem desiderabat.

Sed praeter hanc velocitatem, quae certe est magna, magnum etiam addit momentum maxima illa totius caelestis globi moles atque profunditas. Nam si in maiori corpore maior agendi vis inest, vehementissimam reddi illam actionem ex magna substantiae caeli profunditate credendum est, cum praesertim in eo innumerabilia astra infixi sint, quae ob suam densitatem plus potentiae motricis contribuunt, quam caeterae partes; et alia quidem maiorem, alia minorem, quatenus alia densiora aliis sunt: quo fit ut maximam vim contribuat Sol, cuius densitatem maximam omnium esse ex maxima eius luce iudicamus. Tanta igitur est caelestis globi in parte inferiorem mundum tangente velocitas, ut per se apta maxime sit ad inferiora corpora atterenda, et mirandum profecto est quomodo Aristoteles id negaverit. Sed adiecta etiam magna totius globi caelestis mole ac profunditate, siquidem toti globo haec actio attribuenda est, adhuc maior illius actionis efficacia ac vehementia redditur. Quare dubitandum esse non videtur totum globum caelestem per illam sui motus velocitatem quae est in orbe Lunae haec inferiora tangente causam esse caloris in hoc mundo inferiore per rarefactionem et attritionem.

Caput IX Dubium de partibus elementi ignis et eius solutio

Caeterum, adversus ea quae modo demonstravimus dubium magnum oritur, quod omnino solvendum est ad plenam veritatis declarationem, cum praesertim non magis sententiae huic nostrae quam opinioni Aristotelis officere videatur. Nam si caelum motu suo velocissimo atterit et accendit inferiora corpora, et ignem generat seu conservat in proxima caelo^a parte, ergo in partibus huius mundi quae sub polis vel circa polos sunt, nempe in illa parte quae ab astronomis gelida zona dicitur, non potest esse ignis, quoniam ibi vel nullus fit motus, vel nimis tardus. Quare alterum duorum videtur esse concedendum: [i] vel in superno inferioris mundi loco qui elemento ignis assignatus est ignem non esse, sed aliud frigidum corpus, quod quidem videtur esse absurdum, cum illum supremum locum non debeat aliud corpus occupare, quam ignis; [ii] vel si in toto illo loco sit ignis, existere ignem et summum calorem ubi non fit motus, aut non ita velox ut possit calorem generare, quod sententiae nostrae adversatur manifestissime, nec minus opinioni Ari-

^acaeli 1607.

stotelis, qui causam caloris supremi loci retulit in motum solius corporis Solis tanquam velocissimum, cum tamen Sol non feratur nisi per torridam zonam quae est intra tropicos, et semper a polis remotissimus sit. Hinc
 ||572 enim fit ut solam || subiectam sibi aeris et ignis partem possit calidam reddere, nempe illam quae sub torrida zona est, non illam quae est sub polis in utraque gelida zona, quae nec illi est supposita, nec circumfertur nisi tardissimo motu. Si enim verum est id quod Aristoteles dixit, calorem in elementis a motu caeli velocissimo provenire, frigus vero a privatione illius motus,⁴³ non potest gelidis zonis in ipso caeli contactu esse ignis, cum ibi non fiat motus nisi tardissimus.

Difficultas haec nulla esset apud illos qui causam caloris ac frigoris elementorum referunt in ipsas eorum formas et naturas. Nam si formam ignis insequitur summus calor, satis est forma ignis sub polis locati ad suum naturalem calorem sibi conservandum, sed hanc sententiam falsam omnino esse, et Aristoteli repugnantem alibi demonstravimus. Per hanc enim tollitur penitus natura loci et vis conservatrix locati, quam illi Aristoteles attribuit, et motus elementorum naturalis ad sua loca, ut ibi fusius ostendimus.⁴⁴

Hoc igitur fundamento constituto, quod omnis calor in elementis a caeli motu conservetur, ut aperte Aristoteles dixit,⁴⁵ nitendum est hanc difficultatem, si fieri possit, de medio tollere. Ego quidem postquam rem hanc diligenter consideravi, in hanc sententiam veni in qua penitus acquiesco. Id quod dubium videtur esse prorsus necessarium et maxime consentaneum rationi: sub polis enim, ubi non fit motus velox, ignem conservari non posse existimo, sed calore destitutum refrigerari, gravescere et in aliud elementum mutari ac descendere. Cum enim caelestis calor ad haec quoque frigida elementa perveniens, ille praesertim qui a lumine generatur, ea calefaciat et in halitus vertat, qui continue a terra et ab aqua tanquam leves ad superam partem ascendunt, et ibi etiam magna ex parte accenduntur, et in ignem mutantur, debuit natura ad servandum elementorum aequilibrium rationem aliquam invenire qua in supera quoque parte generetur frigus, et vice versa ignis in grave elementum mutatus deorsum feratur. Nisi enim hoc fiat, iam ex continuo halituum ascensu et accensione^a versa essent omnia elementa in ignem, et ignis ille qui est prope Lunam immutabilis omni tempore duraret.

^aaccensione 1590^v corr.] ascensione 1607.

43 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b4–19.

44 See Zabarella, *De motu gravium et levium*, I, ch. 12 (*De rebus naturalibus*, lib. VIIII).

45 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b4–19.

Quod quidem absurdum secundum hanc nostram opinionem non sequitur: cum enim ignis qui sub polis est gravescat et refrigeratus deorsum feratur, necesse est, ne detur vacuum, ut alius propinquus ignis ad eum locum implendum transeat, et ibi aliquamdiu maneat et similiter eius calor remittatur a natura loci, et deorsum feratur, ita ut haec in elementis vicissitudo ac circularis generatio omnibus temporibus perseveret tanquam fluvius ad superna continue currens atque inde recurrens, et elementa gravia nunquam desinant mutari in levia, et ascendere, et levia similiter in gravia, et descendere. Et quemadmodum media aeris regio, licet locus aeris sit, tamen ob eius situm non potest aerem diu conservare quin frigescat et in aquam mutatus descendat, ita rationi consonum est aliquam sub caelo esse partem quae, licet sit locus ignis, ob motus tamen tarditatem nequeat ignem conservare, quo fiat ut ignis in aerem mutatus deorsum feratur.

Sic itaque omnis difficultas tollitur: sub polis enim non existit nisi ignis, is tamen non in omnibus illius loci partibus diu servatur, sed deorsum fertur, et illuc alius ignis transit. Sic enim in media quoque aeris regione non quiescit nisi aer, etsi non diu ibi servari potest: esset quidem absurdum si in loco ignis corpus frigidum ita esse poneretur, ut quiesceret; sed in loco ignis generari ex igne elementum frigidum, seu minus calidum, et statim genitum recedere ab eo loco, non modo absurdum non est, sed meo quidem iudicio est summopere necessarium, et patefaciens nobis artificium naturae in servando in elementis aequilibrio et vicissitudine ad ipsorum et totius mundi huius conservationem.

Hanc sententiam significare visus est Aristoteles in primo *Meteorologicorum*, capite 4, quando de duobus superioribus elementis ac de ipsorum locis loquens dixit: "et sic continue perseverat, hoc quidem aere plenum existens, hoc autem igni, et semper aliud et aliud fit unum quodque ipsorum".⁴⁶ Tota namque elementa illa respiciens ait locum ignis esse perpetuo plenum igni, et locum aeris aere, sed particulas utriusque considerans inquit semper utrumque eorum mutari, et aliud atque aliud fieri. Igitur necesse est ut ignis quoque particulae in aliud elementum mutantur, et hoc continue atque incessanter fiat. Fieri autem alio modo non potest quam eo quem declaravimus. In partibus igitur superi loci, qui ignem continet, hoc discrimen est: quod aliquae tardiores habent motum quam ut summus calor ac summa raritas gigni in eis possit, ideo ibi non diu servatur ignis; sitas quidem sub polis has esse manifestum est, sed ad quem usque terminum protendantur, et quibus limitibus a caeteris distinguantur, dicere nemo potest: credendum

46 Aristoteles, *Meteorologica*, 1.3, 341a8–9 (Aristoteles 1562, v: *Meteorolog.*, 1, f. 402rB).

est non procul a parvis circulis qui polares dicuntur has partes terminari, ibique incipere velociorem motum, et aptum ad ignis conservationem; quam partem satis magnam esse putandum est, et complecti tum torridam zonam, tum duas temperatas, seu earum magnam partem quae torridae zonae propinquior est, ita ut multo maior sit illa superi loci pars in qua ignis conservatur, quam illa in qua non conservatur. 5

Si vero quis obiiciat: sub zona temperata fit tardior motus quam sub torrida, in qua est maximus circulus aequinoctialis vocatus, tamen sub zona temperata generatur summus calor et || summa raritas, proinde ibi conservatur ignis, atque etiam generaretur si ibi non esset: igitur sub torrida zona, ubi velocior fit motus, gigni debet maior raritas et maior calor, proinde et corpus rarius et calidius igni; ergo dabitur calor maior maximo, et elementa erunt plura quam quatuor, quae absurda sunt et nullo pacto concedenda. 10

Ad haec dicimus non dari in inferioribus corpus rarius aut calidius igni. Ideo ubi statutus aliquis motus ad generationem summi caloris, et ad ignis productionem idoneus est, non ob id velocior motus generabit aliquid calidius aut rarius, siquidem nihil esse potest calidius aut rarius igni. Sed ubi primum incipit motus esse ita velox, ut summum calorem atque ignem producere possit, etiam velocior illo eundem calorem producet, nec aliud generabit quam ignem. 15 20

Caput x De lumine, quomodo calefaciat

Considerandum manet quomodo lumen quoque sit caloris causa. Quod enim calefaciat, ita est manifestum ut negari non possit. Sentimus enim nos a radiis astrorum, praesertim Solis, calefieri, et quandoque ita vehementer, ut tolerare tantum calorem nequeamus, ideo Aristoteles pluribus in locis id confitetur, ut in primo *Meteorologicorum*, capite 4,⁴⁷ et postea in capite “De nube”;⁴⁸ in quarto etiam libro *De ortu animalium*, capite 2, asserit Lunam lumine crescentem calidiorem esse, decrescentem vero frigidiorum.⁴⁹ Averroes quoque in commentario 42 secundi libri *De caelo*,⁵⁰ et in capite 4 primi *Meteorologicorum*⁵¹ dicit reflexionem radiorum esse in hoc aere nostro cau- 25 30

47 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340a29.

48 Aristoteles, *Meteorologica*, I.9, 346b25–26.

49 Aristoteles, *De generatione animalium*, IV.2, 767a2–7.

50 Averroes 1562, v, lib. II, t/c 42, f. 126vH.

51 Averroes 1562, v: *In Mete.*, I, f. 416vG–H.

sam caloris, et magis quam motum caeli; imo dicit discrimen caloris Solis in aestate et in hyeme ratione motus non esse sensile, sed ratione radiorum tantum. Causam igitur caloris in hoc infimo aere in solos ferme radios Averroes refert, et Aristoteles quoque hoc idem significavit in illo 4 capite primi *Meteorologicorum*, quando dixit elementa caelo propinqua calida esse propter motum, remota vero manere frigida propter immobilitatem.⁵² Hanc igitur inferiorem partem ad quam motus caeli non pervenit, vel insensilis pervenit, hac ratione frigidam vocat, quoniam in ea insensilis a motu generatur calor. Quicquid igitur sensibilis caloris in hac parte inest, id totum fere in astrorum radios referendum est. Idcirco cum astra non sint ignea, sicut antea dictum est, ratio et modus quaeritur quo a radiis calor generatur.

Nonnulli dicunt eam esse luminis naturam, ut sit productivus caloris, proinde aliam causam quaerendam non esse. In hac tamen sententia non videtur animus acquiescere, sed adhuc huiusce rei causam desiderare. Ob id cum aliis dicendum puto lumen eadem ratione esse causam caloris quae et motus, nempe quia rarefacit et extenuat, extenuationem autem necessario consequitur calor. Et quemadmodum motus in solo aere hoc praestat, ut ipsum reddat calidiorem et accendat, neque omnis motus, sed qui magnus ac velox sit, ita etiam lumen in solo aere attritionem facit, neque quodlibet lumen, sed magnum ac vehemens. Experientia enim docet nullum a lumine candelae accensae produci calorem ob eius luminis parvitatem ac debilitatem; imo nec astrorum, nec Solis lumen, quamvis maximum esse videatur, producere calorem videtur, vel saltem debilem admodum et insensilem producit, nisi duplicetur, et ita per duplicationem validius reddatur. Proiecti namque radii Solis in terram resiliunt a terra refracti, et in aere duplicantur, nimirum descendentes atque ascendentes, et ex radiorum inter se collisione extenuatur aer, et calidior fit. Credendum quidem est radios Solis etiam recta proiectos ac simplices aliquid caloris efficere: quomodo enim tantam haberent vim duplicati, si nullam haberent simplices? Sed admodum parvam habere vim ex eo constat, quod si magnam haberent, media quoque aeris regio, per quam recta transeunt, valde calida redderetur, cum tamen frigida esse censeatur, quoniam simplices tantum habet radios, cum regio infima habeat duplicatos a quibus valde calida redditur.

Est etiam in radiorum duplicatione magnum discrimen, quod ex temporis differentiis dignoscitur. Nam in aestate magnus fit calor, in hyeme autem parvus ac debilis, et eodem tempore in aliqua regione maior, in alia minor, cuius discriminis ratio haec est: quando enim Sol radios in terram proiicit ad

⁵² Aristoteles, *Meteorologica*, I, 3, 340b11–19.

angulos rectos et perpendiculariter, quilibet radius reflectitur in seipsum, et idem fit radius ascendens ac descendens, ideo maxima fit collisio radiorum et aeris attritio, proinde et vehementissimus calor, quem animalia perferre nequeunt. Quando autem radii non ad perpendicularum cadunt, sed ad angulos inaequales, obtusos et acutos, minor fit calor, cum hoc tamem discrimine, 5 quod quanto rectis propinquiores fiunt anguli, et quanto ascendentes radii sunt propinquiores descendentibus, tanto maior fit collisio et maior calor. Contra vero quando admodum obtusi et acuti anguli ad terram fiunt, et radii ascendentes sunt a descendentibus remotiores, minor fit collisio et minor calor, quod in hyeme evenit. Sol enim humilior incedens terram radiis suis debiliter percutit, et angulos valde obtusos et acutos facit; at in aestate Sol sublimior fertur et puncto nostro verticali propinquior, ideo anguli fiunt rectis similiores, et radii reflexi descendentibus propinquiores, quod idem discrimen ut in temporibus, ita in regionibus quoque diversis notari potest.

Quomodo autem lumen, cum sit accidens, moveri, et percutere, et reflecti dicatur, non est in praesentia considerandum, sed in iis quae de anima ac de ||576 sensu visus alio in || loco dicemus exactius declarabitur.⁵³ Nunc communi et recepta locutione uti liceat, dicendo lumen descendere, et reflecti, et ascendere. Id enim quomodo intelligendum sit, praedicto loco docebimus.

Reflexio autem luminis ita manifesta est, ut negari nequeat. Ego enim aliquando prope parietem a radiis Solis percussum ambulando non minorem calorem sensi ex radiis a pariete re percussis in mea sinistra parte, quam ex radiis me percutientibus in parte dextra, nam utraque in parte fiebat percussio | et reflexio radiorum accendens aerem; in sinistra enim parietem percutientes reflectebantur ad me, et aerem calefacientes me quoque calefaciebant; in dextra vero mea parte percutiebant me radii Solis, et a corpore meo refracti reflectebantur, et aerem propinquum accendendo me quoque calefaciebant; et hoc idem alios plurimos animadvertisse arbitror. Ubi vero absque refractione transeunt radii et nullam duplicationem faciunt, ut in supero et in medio aere per quem utrumque ad infimum transmittuntur, an fiat a lumine illo recto calor aliquis, incertum est. Credendum quidem est aliquem fieri, sicut antea dicebamus, sed admodum debilem, cum regio aeris media etiam in magnis aestibus frigida esse comperiatur.

Quoniam autem dictum est magnum lumen calefacere per attritionem, quia extenuat aerem, si quis rationem quaerat cur extenuet, nulla (ut mihi videtur) afferri potest nisi quod ea est luminis natura, ut tenuem ac subtilem aerem reddat. Effectus enim a sua causa immediate prodeuntis nulla alia

53 See Zabarella, *De visu*, I, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. xxv).

afferri ratio potest. Aliud quod de hac re dicam non habeo, neque Aristoteles usquam declarasse comperitur quomodo lumen calefaciat. Quare si nihil aliud est quaerendum praeter id quod modo diximus, videtur id tanquam manifestum et declaratione non egens dimisisse. Si quid vero aliud ad plenam huiusce rei cognitionem desideratur, non est mihi verendum confiteri me illud ignorare, qui me nihil, aut pauca scire profiteor, cum sapientissimus quoque philosophus Aristoteles se id nescire tacite confessus sit. 5

Caput XI Quis sit calor caelestis distinctus ab elementari

Verum ex omnibus quae hactenus dicta sunt magna oritur difficultas. Nam si verum est id quod diximus, omnem calorem in hoc mundo inferiore produci a caelo per motum et per lumen, omnis igitur calor ratione suae originis et sui principii potest vocari caelestis. Attamen Aristoteles in secundo libro *De ortu animalium*, capite tertio, duos videtur calores statuere, unum caelestem, alterum elementarem, quos etiam inter se distinguit dicens calorem caelestem esse prolificum et vitalem, elementarem vero non esse vitalem, sed potius vitae destructivum. Quod ex eo ostendit, quoniam ignis nullum animal generat, at in seminibus animantium calor quidam inest qui elementaris non est, sed a caelesti virtute proveniens, facitque ut foecunda sint semina. Sic etiam in iis quae putrescunt generantur animalia non a calore elementari, siquidem elementa vim generandi viventia non habent, sed a calore caelesti per hunc inferiorem mundum diffuso.⁵⁴ Asserit ergo Aristoteles non omnem calorem a caelo provenire, et aliquem esse calorem non caelestem, sed elementarem, cum tamen in primo *Meteorologicorum*, capite 4, dixerit omnem elementorum calorem a caelo produci, et hanc totam materiam esse potestate tantum calidam et frigidam.⁵⁵ Averroes quoque in libro *De substantia orbis*, capite 2,⁵⁶ et duodecimo *Metaphysicorum*, commentario 18,⁵⁷ duos ponit distinctos calores, unum caelestem, alterum elementarem: quare concedere non videtur omnem calorem esse caelestem. 10 15 20 25

Difficultas haec non levis est et multis magnum negotium facessit, qui in declarando quis sit caelestis calor ab elementari distinctus plurimum laborarunt; et alii duos re distinctos, penitusque diversos esse voluerunt, 30

54 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b30–37.

55 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 340b11–19.

56 Averroes 1562, IX: *De substantia orbis*, ch. 2, f. 8rB.

57 Averroes 1562, VIII, lib. XII, t/c 18, f. 305rD.

alii vero unum et eundem re, qui alia et alia ratione tum caelestis, tum elementaris dicatur, quorum disputationem ego missam faciam, et solum enitar hac in re veritatem declarare. Ea etenim cognita facile intelligetur in quo alii defecerint.

Sciendum itaque est duo in his inferioribus esse genera formarum, quarum discrimen ad hanc nostram considerationem pertinet: formam inanimati corporis et animam, quae est forma viventis. Formam inanimati possumus elementarem formam appellare, quoniam alias ostendimus formam misti inanimati non esse re distinctam a formis elementorum, sed esse collectionem plurium graduum omnium formarum elementarium unam formam constituentium, quae non est addita formis elementorum, sed est illaemet quae in aliam formam migrarunt.⁵⁸ Anima vero est forma penitus superaddita formis elementorum et re ab illis distincta. Hae igitur duae formae habent inter se hanc similitudinem, quod apta est utraque educi de materia a calore caelesti: caelum enim hanc inferiorem materiam calefaciendo generat elementa calida; idem ex materia putrescente generat animal, nec alio modo quam per calorem.

Praeterea, caelum non modo generat ignem, sed dat etiam illi facultatem calefaciendi alia, et generandi alium ignem similem. Ideo Averroes in 2 capite libri sui *De substantia orbis* inquit ignem non esse primum calefaciens, quia est etiam passivus, sed caelum esse primum calefaciens, quod agit, non patitur;⁵⁹ id autem facit ignis agendo per calorem tanquam per qualitatem consequentem: || iam enim diximus calorem esse quidem praeparationem materiae pro educenda forma ignis,⁶⁰ sed eaeducta esse accidens posterius forma, ita ut sicuti caelum suo motu vel lumine facit calorem, et per calorem generat ignem, ita etiam ignis genitus alium ignem generet per eundem calorem: proinde calor semper agat ut agens secundarium et instrumentale, cum sit instrumentum per quod agit tum caelum, tum forma ignis.

Hoc idem in viventibus notari potest: caelum enim per calorem generat animal, et pluribus animalibus ac stirpibus dat etiam vim generandi aliud simile, nam in seminibus tum animalium, tum plantarum insita est vis prolifica et principium quoddam generativum, quod per calorem consequentem aptum est generare aliud simile. In eo autem discrepare videntur anima et forma elementaris: quod forma elementaris producitur per calorem utcun-

⁵⁸ See Zabarella, *De mistione*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. xiii).

⁵⁹ Averroes 1562, ix: *De substantia orbis*, ch. 2, f. 8rB.

⁶⁰ See Zabarella, *De qualitibus elementaribus*, i, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, lib. xiv).

que a^a caelo genitum, videlicet seu per motum, seu per lumen; videmus enim radios Solis accendere et ignire stuppam; ast anima non per alium calorem a caelo producit, quam per eum qui a radiis provenit; talis enim est ille calor a quo ex putrescente materia animal generatur.

His declaratis, ut ego meam sententiam proferam, puto calorem caelestem proprie acceptum ut ab elementari distinguitur nullum esse alium quam calorem vitalem per quem a caelo producit anima, et qui producit animam consequitur, per quem anima in seminibus latens tanquam artifex generat aliud vivens simile. Calorem autem elementarem esse illum per quem educitur forma elementi calidi aut forma aliqua mistionis, et qui eam eductam insequitur, et per quem illa agit. Quoniam enim elementa calida videntur calorem habere ut accidens proprium, quod illis competere dicitur per essentiam, maxime autem igni, mistis vero omnibus per participationem, hinc factum est ut calor iste sit vocatus elementaris, calorem vero animale cum habeant viventia non per elementorum participationem, sed a natura quadam praestantiore, hanc referimus in caelum tanquam elementum quoddam aliud omnes elementorum naturas supereminens; et quia in vivente genito calor hic vitalis insequitur animam, quae est forma distincta a formis elementorum, et eis multo praestantior, ideo Aristoteles secundo *De ortu animalium*, capite 3, dixit esse in seminibus principium vitale quod proportionem respondet elemento stellarum, id est caelo, quod solet ab Aristotele vocari quintum elementum.⁶¹ Quemadmodum enim caelum per calorem educit animam de materia et generat animal, ita etiam principium vitale insitum semini generat animal per calorem vitalem consequentem, et ita proportionem respondet elemento stellarum, nempe elemento supereminenti naturas elementorum, et eius officio fungitur in generando animali.

Nec ob id eorum sententiam probamus, qui calorem caelestem putant diversum esse penitus a calore elementari, quasi calor elementaris non sit a caelo productus, proinde dicunt calori caelesti non esse contrarium frigus; imo hanc opinionem absurdissimam esse arbitramur, cum manifestum sit, et experientia comprobatur, etiam vitalem calorem laedi et extinguere a frigore, ut in concoctione ciborum frigidorum clarissimum est, et hoc idem asserit Aristoteles in libro *De iuventute et senectute*, ut ibi legere possumus.⁶² Dicimus igitur omnem calorem trahere originem a caelo, ut saepe diximus,

^aa 1590^v corr.] e 1607.

61 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b30–737a6.

62 Aristoteles, *De iuventute et senectute*, 4, 469a24 ff.

proinde secundum se eiusdem esse naturae et speciei, nec aliam habere differentiam quam diversorum graduum, siquidem alius intensior, alius remissior est. Dixi autem “secundum se”, quoniam aliud est calorem considerare secundum propriam ipsius naturam, aliud est ipsum considerare ut instrumentum agentis primarii, quod calore uti dicitur. Nam si ipsam secundum se 5 caloris naturam spectemus, una et eadem est in omnibus. Est enim qualitas activa quae calefacit alia, et extenuat, et segregat heterogenea, ut homogenea congregentur. Hae namque sunt propriae operationes caloris secundum se considerati, ad quas edendas aptus est omnis calor seu vitalis, seu elementaris. Sed alia plura sunt caloris opera quae ipse per se producere aptus non 10 est, sed ea praestare dicitur ut instrumentum agentis superioris. Sicut enim in artibus videmus calorem propria vi aurum calefacere et liquare, quatenus est calor, at non vi propria efficere imaginem Mercurii, sed vi artificis calore utentis ut^a instrumento, sic etiam in naturalibus notare possumus. Nam vitalis calor aptus quidem est propriis viribus calefacere, et attenuare cibos, et 15 tenuiores eorum partes resolvere. At sanguinem ex illis non vi propria generat, sed virtute animae utentis calore, nam si quis chylum de animalis ventriculo detractum imponat ollae, et illi eumdemmet calorem supponat quem habet iecur, non tamen generabitur sanguis. Quare in generatione sanguinis calor agit virtute animae, et actionem animae ad illam materiam traducit 20 tanquam instrumentum medium.

Hoc idem dicendum est de illo animali inter aves maximo, vocato struthiocamelo,⁶³ cuius ventriculus tanti roboris est, ut devoratum metallum concoquat, et in nutrimentum vertat. Scribit enim Averroes in quinto *Col-* 25 *lectaneorum*, capite 24, experientia compertum esse exhibitum aurum huic animali in cibum, et paulo post de ventriculo eius detractum inventum esse valde imminutum, cum tamen ab igni aurum non absumatur:⁶⁴ calor igitur 30 illius animalis absque dubio est multo minor calore ignis, tamen absumit aurum, quod absumere calor ignis non potest. Ergo non propria virtute id facit, sed virtute animae utentis calore: quamvis igitur ipsam secundum se caloris naturam considerando ea una et eadem sit, et eiusdem speciei, tamen magna discrimina propter agentia priora quae calore ut instrumento utuntur contingunt. Et hoc multos decepit, qui illa quae calori competunt ratione agentis prioris ipsi secundum se considerato attribuunt, et distingui specie inter se calores asserunt. 35

^aut om. 1607.

63 The ostrich.

64 Averroes 1562, *Suppl. I: Colliget*, v, ch. 24, f. 95vK.

Sic facile interpretari possumus verba Aristotelis in tertio capite secundi libri *De animalium ortu*,⁶⁵ quae a multis in pravum sensum trahuntur. Cum enim dicat ibi Aristoteles calorem seminibus insitum generandi animal vim habere, proinde non elementarem esse, sed caelestem ac divinum, siquidem calor igneus nullum animal generat, hinc colligerunt distinctos esse specie calorem igneum et calorem vitalem. Sed decepti sunt, quia diversa quidem sunt principia agentia quae calore utuntur, sed ipsa caloris natura est eiusdem speciei. Ignis enim non potest animal generare, neque animam^a de materia educere per calorem, quia non potest agere supra proprias vires; ac caelum et virtus vitalis caelo proportionem respondens potest per calorem animal generare, ita ut si sumantur duo numero distincti calores, sed in gradu et intensione omnino similes, quorum uno forma elementaris utatur, altero autem utatur immediate caelum vel anima eius vices obtinens, hic generabit animal, ille vero nequaquam, sed solum generabit elementum vel mistum aliquod.

Calor enim elementaris in mistione agit in siccum et humidum, et ea regit, et unit, et misionem absolvit, et formam misti de materia educit; at non educit animam: haec enim eget agente supereminente naturam elementarem, quale est caelum, et anima seu vitalis virtus caelo proportionem respondens. Ideo Aristoteles in memorato loco asserit omnem animam de foris accedere, quatenus principium activum non habet aliquod elementum, aut vim elementarem, sed caeleste et natura elementari praestantius,⁶⁶ contra quam eveniat^b in formis elementaribus, hoc est, tam elementorum, quam mistorum omnium inanimatorum. In ipsa enim elementari materia ex qua haec corpora generantur insitum est activum principium, nempe calor elementaris a quo absolvitur mistio et educitur forma misti, quemadmodum etiam a virtute elementari educitur de materia forma elementi, quando ab aliquo elemento convertitur in naturam suam aliud corpus. Et quamvis ad has quoque mutationes concurrat caelum ut agens universale, non tamen ut agens proximum et immediatum, nam proximum agens est vis elementaris, quemadmodum diximus.

Sic igitur solvi puto omnem difficultatem. Nam si primam caloris originem respiciamus, omnis calor a caelo provenit, proinde omnis calor potest hac ratione vocari caelestis. Sed si spectemus agens primum quod calore ut instrumento utitur, illud vel est natura elementi et ab hac vocatur calor

^aanimam 1590^v corr.] animal 1607. ^beveniat 1590^v corr.] evenit 1607.

65 Aristoteles, *De generatione animalium*, 11.3, 736b30–37.

66 Aristoteles, *De generatione animalium*, 11.3, 736b30–737a6.

elementaris, vel est vis caelica et ab hac vocatur calor caelestis, ita tamen ut caelestem virtutem appellemus omnem naturam superiorem, et praestantiorē natura elementari. Talis enim est non solum ipsamet caeli natura quae per calorem a se genitum multa producit, sed etiam anima quae ob id vocatur ab Aristotele proportionē respondens elemento stellarum, quasi 5 caelestis corporis locum obtinens.

Non est autem ob ea quae dicta sunt putandum in vivente duos esse distinctos calores, unum elementarem, alterum vitalem, siquidem fieri non potest ut in eodem subiecto simul insint duo accidentia eiusdem speciei 10
 ||582 distincta numero, sed unus numero est calor ex duobus conflatus, etsi pendens a duobus principiis. Quemadmodum enim si in eodem cubiculo splendēant noctu duae candelae ardentes, unum numero est lumen in aere illius loci, licet pendens a duabus lucibus secundum gradus, adeo ut altera candela extincta minus luminis in illo aere maneat, quia secundum aliquot gradus prodibat ab una candela, et secundum aliquot ab altera: ita in vivente 15 est unus numero calor conflatus ex duobus, nempe ex calore elementari, qui etiam dici potest calor mistionis seu temperaturae, et ex calore vitali animam consequente, isque totus calor secundum aliquos gradus provenit a natura elementorum calidorum, secundum aliquos vero ab anima. Ideo sublata anima remanet minor calor: solus enim elementaris calor relinquitur, qui postea interit per putredinem. Sed hac de re ac de aliis ad animantia 20 pertinentibus postea opportunius dicemus.⁶⁷

67 See Zabarella, *De facultatibus animae*, ch. 4 (*De rebus naturalibus*, lib. xx1).

Iacobi Zabarellae Patavini Libri Tres De Misti Generatione et Interitu. Liber Primus

Caput I Prooemium libri

Naturalium corporum generationem et interitum Aristotelem in suis libris multifariam considerasse constat. Primum enim in duobus *De ortu et interitu* inscriptis generationem et interitum amplissime prout corporibus omnibus sublunaribus indistincte competunt, tam simplicibus, quam mistis, et his tam inanimatis, quam viventibus, sibi tractanda proposuit. Sed quoniam variae naturalis corporis species varios etiam habent generationis modos quibus inter se distinguuntur, eosque omnes cognoscere oportet philosophum naturalem, ideo postea seorsum de singulis docuit quomodo elementa generentur, quomodo mista, quomodo metalla et lapides, quomodo animalia et planetae. Nos in praesentia declarandam suscepimus eam generationem quae misto competit quatenus mistum est et contrarium illi interitum qui vocatur putrefactio. Rem enim cognitu dignissimam ac difficultatis plenam, et tum a philosophis, tum a medicis maxime agitatam esse videntes, aliquod fore operaepretium existimavimus si illa quae de hac invenire philosophando potuimus ad studiosorum utilitatem, si quam habitura sunt, in medium proferremus, et rei obscurissimae aliquid luminis afferre pro viribus niteremur.

Quoniam autem hac de re scripsit egregie Aristoteles in initio quarti *Meteorologicorum*,¹ conabimur in hac nostra contemplatione ipsam Aristotelis in ea parte sententiam explanare, ut ea optime, si fieri possit, intellecta possumus omnia quae de hac re dicturi ac ratione ex natura rei deducta ostensuri sumus tanti quoque philosophi auctoritate comprobare; quae vero de hoc alii complures, acerrime etiam inter se disputantes et altercantes conscripsere, cum moderatione tangemus. Illa enim quae vana et inutilia esse iudicabimus missa penitus faciemus, quae autem aut vera, aut ad veritatem cognoscendam utilia fore arbitrabimur,^a ea breviter referemus et expendemus. In omnibus autem ita nos gerere nitentur, ut omnes facile intelligere

^aarbitrabimur 1590^v corr.] arbitramur 1607.

¹ Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–379b9.

possint nos nullo controversandi aut detrectandi studio, sed philosophiae ac veritatis amore et communis utilitatis gratia hanc disputationem instituisse.

Agemus autem prius de generatione, eiusque naturam ac definitionem declarabimus, omnesque in ea orientes difficultates solvemus. Deinde vero
 |408 eadem methodo loquemur separatim de putredine. Hoc enim inter|est inter
 amplissime sumptam generationem et eam quae cuiusque rei propria est, quod late sumpta generatio est alterius rei corruptio. Idcirco eadem definitione Aristoteles generationis et interitus naturam expressit, non sic propriae singularum rerum generationes. Quamvis enim animalis generatio, quatenus est absolute generatio, sit alterius rei corruptio, non est tamen corruptio alterius animalis, ita nec misti generatio est necessario alterius misti corruptio; cuius discriminis ratio colligitur ex illis dictionibus, “unius” “alterius”: generatio enim unius non est corruptio eiusdem secundum numerum, neque eiusdem secundum speciem, sed alterius specie differentis, quocirca generatio animalis non est animalis corruptio. Distinctas igitur tractationes, distinctasque definitiones postularunt generatio misti et putrefactio, ut in quarto *Meteorologicorum* videre est,² propterea quod generatio misti non est alterius putrefactio, sic etiam generationi animalium contraria est mors, quae est animalium interitus. Attamen Aristoteles in diversis etiam ac separatis libris utramque consideravit: generationi enim animalium quinque ab ea inscriptos libros dicavit, de eorum autem interitu egit in libello *De vita et morte*: igitur nobis quoque seorsum de misti generatione ac de eiusdem interitu agendum est.

Caput II Definitio generationis misti

Generatio misti de qua dicendum proposuimus species est illius generationis cuius definitionem in primo libro *De ortu et interitu* talem legimus: “generatio est mutatio totius nullo sensili manente ut subiecto eodem”.³ Quoniam igitur in definitione speciei est sumendum genus, ideo Aristoteles quando in

2 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–379b9.

3 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F): “Ὅταν δ’ ὅλον μεταβάλλῃ μὴ ὑπομένοντος αἰσθητοῦ τινὸς ὡς ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ’ οἶον ἐκ τῆς γονῆς αἷμα πάσης ἢ ἐξ ὕδατος ἀῆρ ἢ ἐξ ἀέρος παντὸς ὕδαρ, γένεσις ἢ δὴ τὸ τοιοῦτον, τοῦ δὲ φθορά”. “Quando autem totum transmutetur, non manente aliquo sensibili, ut subiecto eodem, sed ut ex genitura tota sanguis, aut ex aqua aer, aut ex aere omni aqua, generatio iam hoc tale, huius autem corruptio”.

principio quarti *Meteorologicorum* generationem misti definiens dixit esse mutationem,⁴ absque dubio talem mutationem intellexit, nempe qua totum mutetur in totum. Substantia namque elementorum mutatur in substantiam misti. Propria autem materia misti, quatenus mistum est, sunt quatuor e||lementa, quatenus humida et sicca sunt. Iam enim diximus has esse qualitates passivas et conditiones materiales, quae propriam misti materiam constituunt. Mistum enim constat ex quatuor elementis prout sunt humida et sicca. Agens autem proximum, ut alia remota et universalia agentia omit-
tamus, sunt duae activae elementorum qualitates: calidum enim et frigidum
contemperata agunt in siccum et humidum tanquam artifex in materiam, et
illa elaborando, et commiscendo, et terminando educunt formam misti, et
ita mistum generant.

Hoc enim discrimine dissidere mistum et vivens alias diximus,⁵ quod mistum et omne inanimatum corpus a virtute elementari tanquam agente proximo generatur, at animatum non ab elementari virtute generatur, sed a virtute caelesti, quae semini insita est, ita ut in generatione viventis omnes elementares qualitates locum habeant materiae. Agens autem proximum sit virtus caelestis, nempe calor vitalis semini insitus, qui proportionem respondet elemento stellarum. At in generatione misti quatenus mistum est duae elementares qualitates, humiditas et siccitas, materiam idoneam constituunt e qua educatur forma misti. Agens autem proximum sunt duae activae eorumdem elementorum qualitates simul contemperatae, calor et frigus; et quia agens non agit in materiam nisi illi dominetur, ita ut eam regere possit, ideo si generandum sit mistum, oportet activas qualitates dominari passivis; illudque dominium varium est, et varias habet rationes seu proportionem pro diversis mistorum naturis; ex quadam enim statuta proportionem imperii activarum in passivas generatur hoc mistum, ex alia vero aliud; ideo finis generationis misti est ipsa misti forma, sicut omnis generationis causa finalis est forma generanda.

Has omnes causas expressit Aristoteles in definitione generationis misti, quae ob id perfecta et omnibus numeris absoluta definitio est, nempe “generatio est mutatio a virtutibus activis, cum rationem habuerint ex subiecta materia unicuique naturae”.⁶ Deinde hanc statim declarans inquit subiec-

4 See n. 6.

5 See Zabarella, *De communi rerum generatione et interitu*, ch. 4; 9 (*De rebus naturalibus*, lib. XI).

6 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b32–379a1 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, IV, t/c 2, f. 468rA–B): “ἔστι δ' ἡ ἀπλὴ καὶ ἡ φυσικὴ γένεσις μεταβολὴ ὑπὸ τούτων τῶν δυνάμεων, ὅταν ἔχωσι λόγον, ἐκ τῆς ὑποκειμένης ὕλης ἐκάστη φύσει”.

tam materiam esse duas qualitates passivas:⁷ nomine igitur “mutationis” significavit genus, quod formae locum habet, scilicet generationem substantialem quae in primo libro *De ortu et interitu* definita est.⁸ Duas activas qualitates sumpsit ut causam effectricem proximam, duas passivas ut materiam causam autem finalem, quando ait: “unicuique natura”;⁹ forma enim, quae est rei natura, est finis generationis, et propter eius eductionem fit ab activis elaboratio passivarum.

Sensus ergo huius definitionis est: generatio misti est mutatio facta a duabus activis qualitatibus ex duabus passivis tanquam ex materia, quando illae ad has eam habuerint rationem ac proportionem quae unicuique formae educendae conveniens est; alia namque et alia proportio requiritur pro diversis mistorum naturis, ut considerantibus manifestum est.

Caput III Quomodo sit intelligendum activarum qualitatum dominium in duas passivas

Multa in hac definitione ad plenam eius intelligentiam expendenda et declaranda essent, sed quae ad verborum singulorum considerationem, eorumque constructionem attinent, ea ad commentarios, si quando a nobis edentur,¹⁰ remittimus. Nunc illa tantum quae ad naturam huius generationis declarandam pertinent cum diligentia persequemur.

Primo loco de illa ratione seu proportionem quam habere debent activae ad passivas dicendum est. Videtur quidem eam declarare statim Aristoteles quando subiungit: “generant enim calidum et frigidum dominantia materiae”.¹¹ Indicat enim talem esse debere rationem ut activae dominantur passivis: nisi enim dominantur, regere atque elaborare illam materiam nequeunt, quare non fit generatio, sed potius inconcoctio et inquinatio, ut ibi Aristoteles ait.

Sed dubium adhuc est quomodo hoc dominium intelligendum sit, et de hoc multi multa dixerunt, praesertim vero medici in prima primi Avicennae, quorum omnium sententiae et dicta hic referenda non sunt, sed pauca praecipua breviter tangere satis erit.¹² Primum quidem aliqui parum considerate

7 *Ibidem*, 379a1–2. That is to say: heat and cold.

8 See n. 3.

9 See n. 3.

10 Unfortunately, Zabarella never came to write this commentary.

11 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a1–2 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, IV, t/c 2, f. 468rB).

12 Avicenna 1555, I, fen 1, doct. 3, ch. 1–3, ff. 4r ff.

loquentes dixerunt hoc dominium esse intelligendum secundum intensio-
nem graduum, videlicet ut duae activae passivas vincant intensione, veluti
si diceremus sex gradus caloris vincere quatuor humiditatis. Sed haec sen-
tentia, si bene perpendatur, vana et impossibilis esse cognoscitur, quod alii
plures animadverterunt, inter quos Ludovicus Buccaferreus¹³ et Petrus Pom-
ponatius,¹⁴ qui in quarto *Meteorologicorum* diffusam de hac re disputatio-
nem scripserunt. Ea autem tribus potissimum fundamentis nititur in quibus
consentire omnes videntur. Primum est: latitudinem cuiuslibet qualitatis
intensivam finitam esse. Datur enim summus calor quo maior non datur,
sic summum frigus, et summa humiditas, et summa siccitas. Secundum est:
omnes harum qualitatum latitudines esse aequales, ita ut in quot gradus
aliqua earum dividitur, in totidem quaelibet aliarum dividatur. Proinde si
summus calor sit octo graduum, sic et aliarum quaelibet, et in singula octa-
vus gradus sit summus. Tertium denique est: qualitates contrarias non posse
simul existere.

Ex his tribus suppositis colligunt omnem qualitatem sive summam, sive
remissam, habere semper impletam totam octo || graduum latitudinem. Ete-
nim si summus sit calor, erit octo graduum; si vero remissus, ut exempli gra-
tia, sex graduum tantum, necesse est ut duos habeat frigoris admistos, quare
omnes simul sumpti octo | erunt. Oportet enim remissionem seu abiectio-
nem duorum graduum caloris, qui desunt, factam esse a duobus gradibus
frigoris. Sic si in aliquo sint quatuor gradus siccitatis, necesse est ut in eodem
sint etiam quatuor humiditatis; si vero quinque unius, tres alterius contra-
riae. Sed cum quatuor unius esse quinque alterius nullo modo possunt, quia
sic ad summum novem essent, et totam latitudinem excederent—dum enim
qualitates latitudinem non excedunt, non sunt contrariae, sed ad amicitiam
ac temperamentum redactae sunt; facta enim est una qualitas quae redolet
exempli gratia tres caloris gradus et quinque frigoris, eaque si comparetur
cum altera habente duos caloris et sex frigoris, instar calidi erit respectu
illius—, sed cum simul iunctae latitudinem excedunt, contrariae sunt et
simul existere nequeunt: nam si quinque insint gradus caloris, non possunt
esse nisi tres frigoris a quibus sint fracti seu extincti tres caloris qui desunt.
Nam si quatuor esse dicerentur, quartus ibi esset integer, et sine ulla pugna
cum suo contrario, et nullum caloris gradum remittens, quod impossibile
est. Sed oportet quatuor gradus frigoris remittere quatuor caloris, et ita qua-
tuor tantum reliquos caloris superesse, non quinque. Ob eandem etiam
rationem fieri non potest ut duarum contrariarum qualitatum gradus simul

13 Boccadiferro 1563, pp. 19–21.

14 Pomponazzi 1563, dub. 3, f. 1v–2r.

iuncti totam latitudinem non adimpleant, ut si quis diceret in aliquo esse quatuor gradus caloris et tres frigoris, qui septem essent ad summum. Hoc enim est impossibile, quia quatuor gradus, qui desunt, caloris non possunt esse extincti nisi a quatuor frigoris. Non igitur tres tantum ibi sunt frigoris, sed quatuor.

5

His omnibus ita constitutis, de quibus hic disputandum non est, quoniam vera omnia esse fatebitur quisquis rite philosophari voluerit, falsitas praedictae sententiae facile ostenditur. Vel enim intelligunt duas activas simul iunctas superare gradibus duas passivas itidem simul iunctas, vel utramque seorsum acceptam superare utramque seorsum acceptam, quorum neutrum dici potest. Non prius, quia per fundamenta iacta sunt aequales; calidum enim et frigidum simul iuncta octo graduum erunt, totidem erunt etiam siccum et humidum simul iuncta, ergo illae has coniunctim non superant gradibus. Non etiam alterum, quia si omnes sint aequales, nulla aliam vincet, ut si quaelibet ponatur esse quatuor graduum; si vero inaequales, necesse est vincente calore passivas ut frigus vincatur ab eisdem, non ergo dominari simul possunt am||bae activae; si enim sint sex caloris, quinque humiditatis et tres siccitatis, vincet quidem calor utramque passivam separatim acceptam, sed frigus ab utraque vincetur: erit enim duorum tantum graduum. Denique per omnes modos discurrendo inveniemus fieri nunquam posse ut utraque activa separatim superet utramque passivam separatim acceptam, quare haec sententia reiiciatur.

10

15

20

Alii putarunt omnem vitari difficultatem si reiecto frigore in solo calore persistamus. Dixerunt ergo imperium qualitatum activarum non esse de frigore intelligendum, sed de solo calore, unde collegerunt omne mistum apud Aristotelem esse ab excessu calidum, et ab excessu humidum. Nitebantur autem testimonio Avicennae in prima primi, doctrina sexta, capite 3,¹⁵ et in sexto *Naturalium*,¹⁶ ubi inquit frigidum non ingredi opera naturae tanquam agens, sed omnem operationem naturae perfici a calido, propterea quod frigus efficit privationem motus. Omnis autem operatio naturae cum motu perficitur, quare ad nullum opus naturae est utile frigus.

25

30

Sed de actione frigidi nos postea loquemur, in praesentia autem satis est adversus hos adducere testimonium Aristotelis in contextu 2 quarti *Meteorologicorum*, ubi dicens: “generant autem calidum et frigidum dominantia materiae”,¹⁷ non soli calido dominium attribuit, verum etiam frigido. In

35

15 Avicenna 1555, I, fen 1, doct. 6, ch. 3, f. 26v.

16 Avicenna 1972, I, ch. 5, pp. 101–102.

17 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a1–2 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, IV, t/c 2, f. 468rB).

eo quoque decipiuntur, quod dicunt omne mistum esse calidum excessu, cum manifestum sit plura esse mista excessu frigida, imo et frigidissima, ut metalla. Non enim essent ita indurata nisi a magna vi frigoris. Multae
 |411 etiam plantae sunt frigidissimae temperaturae, ut experientia docet. Quamobrem etiam si concedamus solum calidum agere pro generatione misti, 5
 gradus autem frigoris, quotcunque sint, nihil agere, fieri tamen non potest ut calidum semper dominetur utrique passivae, quoniam multa mista comperientur in quibus calor ita debilis insit, ut gradibus superetur ab altera passivarum, aut etiam ab utraque.

Difficultas igitur integra manet quale sit hoc activarum dominium in passivas, cum praesertim videamus in aliquo misto tantam esse humiditatem, vel tantam siccitatem, quae superet gradibus et calidum et frigidum separatim accepta, neque per id stare quin illud sit vere ac perfecte mistum. 10

Ludovicus Buccaferreus praedictis¹⁸ motus difficultatibus inquit imperium qualitatum activarum non esse intelligendum secundum intensionem, neque secundum quantitatem, sed solum secundum virtutem. Sed haec sententia mihi quidem videtur non carere difficultate, nam per virtutem nil aliud intelligere potest, quam potentiam activam. Haec autem non potest maior vel minor dici nisi altera duarum rationum: aut enim ex maiore intensio- 15
 ||588 ne, aut ex maiore || extensione seu quantitate, quoniam in maiori magnitudine plus est virtutis activae, igitur qui fieri potest ut qualitates activae dominantur passivis secundum virtutem si neque intensio, neque quantitate excedunt? 20

Ego puto optimam esse Pomponatii sententiam,¹⁹ quae omnem difficultatem tollit, et ad eam reduci potest opinio Buccaferrei, qui veritatem sub nube vidisse, sed eam non omnino complexus esse videtur. Inquit Pomponatius non esse necessarium ut qualitates activae passivas superent gradibus, sed posse earum alteram, utpote calorem, licet humido remissiore secundum gradus, agere in humidum intensius tanquam in materiam, et ex eo aliquid generare: ut aliquod calidum tribus gradibus potest agere in materiam habentem quinque gradus humiditatis, et ex aliquam misti formam educere. Nam si sermo esset de actione contrarii in contrarium, utique oportet agens superare gradibus suum contrarium; secus enim non fieret actio. Ideo dicere Latini nostri solent nullam fieri actionem a proportionem minoris inaequalitatis, qua de re alibi disseruimus. De hac tamen in praesentia non loquimur, sed de actione in subiectam materiam. Cum autem haec materia 25
 30
 35

18 Boccadiferro 1563, pp. 19–21.

19 Pomponazzi 1563, dub. 3, f. iv–2r.

debeat quibusdam esse conditionibus praedicta, et hae suscipiant magis et minus, incongrua et aequivoca esset comparatio intensionis conditionum materiae cum intensione conditionum agentis.

Dicendum igitur est quamlibet misti formam de materia educendam certos passivarum qualitatum gradus postulare, et certos activarum, ut educi 5 possit, ita ut parvus calor ex materia valde rem hanc generare non possit, sed aliam possit. Dictum igitur Aristotelis non est intelligendum absolute, ut scilicet activae vincant passivas secundum gradus—hoc enim esse non posse iam ostendimus—, sed est intelligendum respectu formae generandae, et quantum illa postulat, ita ut quando adest illa proportio activarum ad 10 passivas, quae pro huius formae educatione requiritur, tunc dicantur activae dominari passivis: ut si exempli gratia statuamus oleum esse calidum quinque gradibus, et humidum sex, plures sunt gradus humiditatis, quam caloris; conveniens tamen est proportio pro educatione formae olei, et ita dicitur calor dominari humiditati, id est, aptus esse ad educendam de illa materia 15 humida formam olei; ita ut si minor sumeretur calor, non posset olei formam educere, sed aliam fortasse posset, respectu cuius dicerentur activae dominari passivis, at non respectu olei. Hoc denotavit Aristoteles in definitione, quando dixit: “ex subiecta materia unicuique naturae”:²⁰ sic enim significavit proportionem illam non esse absolute victoriam ratione graduum, sed 20 solum respectu formae generandae. Ad hunc sensum si Buccaferrei sententia reducatur, || defendi potest; nempe, si per virtutem intelligat potentiam productivam respectu talis formae, sed non absolute et indistincte respectu omnium. Ipse tamen hoc non expressit.

||589

|412 **Caput IV De actione frigidi in generatione misti, aliorum opiniones et argumenta** 25

Caeterum ad plenam eorum intelligentiam quae ab Aristotele et a nobis dicta sunt de activarum qualitatum imperio in passivas, considerandum est quae sit actio frigidi in generatione misti, num videlicet et calor et frigus per se agere dicantur, an soli calori tota actio tribuenda sit, nulla frigori, nisi per 30 accidens. Hac enim de re magnae et^a philosophorum, et medicorum disputationes et controversiae existunt. Ante omnia, ut intelligatur in quonam difficultas sit constituta, animadvertendum est nos non de elementi genera-

^aet *om.* 1607.

20 See above n. 6.

tione loqui: patet enim elementum frigidum per frigus generare aliud simile, et ita frigus esse per se activum et eductivum formae elementaris. Neque de viventium generatione loquimur: hanc enim a solo calore absolvi asserit manifeste Aristoteles in secundo libro *De ortu animalium*, capite 3, ubi soli calori caelesti attribuit vim generandi viventis,²¹ de qua re alio in loco diffusius locuti sumus.²² Loquimur autem de sola misti, quatenus mistum est, generatione, quod non est nisi homogeneous. Forma namque illa quae primum ex formarum elementarium commistione oritur, et forma mistionis vocatur, non constituit nisi homogeneous mistum cuius generationem in praesentia considerandam suscepimus. Etenim omne heterogeneous est animatum, et ex pluribus talibus homogeneous constitutum, de quo hic non loquimur. Nec ob id de solo inanimato misto homogeneous nunc sermonem facimus, sed absolute de omni misto homogeneous sive animato, sive inanimato. Non enim solum de metalli vel lapidis generatione sermo nobis propositus est, sed etiam carnis et ossis, ita tamen ut haec non ut animata, sed solum ut mista nobis consideranda proponamus, nempe quomodo in eis producat non quidem anima, sed sola forma mistionis, et quomodo eadem intreat. Hac enim ratione haec omnia eadem considerationem subeunt.

De hac igitur misti homogeneous quatenus talis generatione loquendo, non satis liquet quomodo frigidum sit activum. Averroes in sua paraphrasi in quarto *Meteorologicorum* aperte dicit frigus non agere per se nisi corruptionem, sicuti calor agit generationem. Videtur enim contrariorum agentium contrarias esse debere operationes, quod in concoctione videmus: fit enim concoctio a calido, inconcoctio autem || per se a frigido, nunquam concoctio nisi per accidens, ut quando ab externo frigore colligitur in ventriculo et concentratur calor animalis, et fit intensior, et validior ad concoquendum. Sic igitur ad misti generationem concurret frigus ut temperet et moderetur calorem, quia non omnis calor aptus est ad quamlibet formam educendam, sed determinatus et variis modis remissus, prout singula forma postulat. Summus autem calor est corruptivus misti, nec potest rem ullam generare, nisi ignem.²³ Hanc igitur Averrois sententiam plures sequuntur et dicunt generationem misti attribuendam esse soli calori, non frigori, quoniam frigus non generat nisi per accidens, quatenus calorem contemperat et moderatum reddit.

21 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b30–737a7.

22 See Zabarella, *De calore caelesti*, ch. 11 (*De rebus naturalibus*, lib. xvii).

23 Averroes 1562, v: *In IV Meteor.*, f. 462rB–462vM.

Sententiam hanc improbant nonnulli recentiores et adversus eam tribus argumentis utuntur. Primum ex Aristotele sumunt in primo contextu quarti *Meteorologicorum*, ubi dicit frigus esse activum non ea tantum ratione quatenus calorem moderatur, sed quatenus terminat, congregat et transmutat.²⁴ Putat igitur frigus agere etiam per se, non tantum per accidens.

5

Secundo sic argumentantur: frigus non remittit calorem nisi refrigerando; at in generatione misti frigus non habet locum per refrigerationem, sed per alias secundas operationes: ergo ad generationem misti non concurret frigus ut remittens calorem, quemadmodum neque calor in generatione misti locum habet ut remittens frigiditatem.

10

|413

Tertio argumentum sumunt a discrimine mistionis et | generationis misti. Nam in mistione intereunt excellentiae qualitatum elementarium, ut ait Aristoteles in calce primi libri *De ortu et intetritu*,²⁵ et in contextu 48 secundi libri.²⁶ Hoc autem non fit nisi per actionem inter se, et mutuam remissionem qualitatum elementarium contrariarum, nam et calor remittit frigus, et frigus calorem, et siccitas humiditatem, et humiditas siccitatem. Haec igitur mutua remissio et contemperatio non in generatione fit, sed in mistione, quoniam in generatione non comparat Aristoteles contrariam cum sua contraria, calorem cum frigore, et humiditatem cum siccitate, sed ambas simul sumptas, calorem et frigus, cum ambabus simul sumptis, humiditate et siccitate, ut agentes cum patientibus. Hanc igitur esse inquirunt causam communis erroris, quod non distinguunt mistionem a generatione misti. In sola enim mistione fit illa remissio mutua contrariarum qualitatum, quae in generatione non consideratur, in qua ambae activae iam commistae et factae amicae suam operationem exercent in passivas. Non igitur officium est frigoris in generatione calorem remittere.

15

20

25

||591

His argumentis ducti ipsi aliam sententiam tuentur, et inquirunt generationem posse dupliciter considerari, uno modo ut formae substantialis introductionem, al||tero modo cum praevia alteratione; et in formae quidem educatione dicunt nullam esse frigoris actionem, at in praevia alteratione non minus per se frigus locum habere, quam calorem. Facit enim constantiam partium, terminat et unit humidum cum sicco, et praeterea calorem cohibet ac detinet intrinsecus ne evanescat. Quocirca etiam frigus in generatione misti actionem per se habet ratione praevia alterationis.

30

24 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–26 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 1, f. 467rE–467vG).

25 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a31–328b22.

26 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.7, 334b1–30 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, II, t/c 48, f. 382rA–E).

Alii vero etiam maius quiddam ostendere voluerunt, nempe frigus in educatione formae misti habere actionem per se, et usi sunt hoc argumento: si ponatur homo in aere frigidissimo, vel in frigidissima aqua, ita ut ab illo frigore interficiatur, erit a solo frigore forma hominis interempta eteducta forma cadaveris. Ergo frigus per se agit educationem formae.

5

Caput v Vera sententia de actione frigidi, et eius declaratio

Ego, hac re diligentissime considerata, quam difficultatis plenam esse non inficior, veram esse arbitror opinionem Averrois, quam complures sequuntur. Sed ad perfectam veritatis declarationem oportet non solum bimembri distinctione uti, ut illi fecerunt, sed trimembri. Etenim cadere in considerationem potest et alteratio praevia generationi, et generatio ipsa misti, quae esteductio formae substantialis, et demum variae alterationes contingentes misto iam constituto et genito, quas Aristoteles in 2 contextu quarti *Meteorologicorum* proposuit in eo libro considerandas,²⁷ et postea etiam clarius proposuit in contextu 14 eiusdem libri,²⁸ ut provenientes ab actione duarum activarum qualitatum in duas passivas.

10

15

Ut igitur ab ipsa generatione quaeeductio formae est ordiamur, concedere plures videntur eam a solo calido fieri, et ad eam frigus per se nullam operam contribuere, sed solum per accidens, quatenus calorem moderatur, eumque ad illam formam educendam idoneam reddit; siquidem calor generativus est, frigus vero corruptivum. Videmus enim caelum, quod ad omnium generationem concurrat, non agere nisi calore, et in reditu Solis ad nos omnium rerum generationem fieri per calorem, in recessu autem corruptionem propter frigus.

20

Hanc sententiam ego verissimam esse puto, sed dum hoc dicimus, non video cur non idem dicere cogamur de alteratione praevia generationi, quoniam calor non alia ratione formam educit nisi alterando materiam et inducendo illas qualitates quas forma substantialis statim insequatur. Calor enim non agit nisi ut instrumentum primarii agentis, quareeductio formae tribuenda potius est agenti primario, quod calore | ut instrumento utitur, quam ipsi calori. Praeparatio vero per alterationem cal||lori magis attribuenda est,

25

30

|414

||592

27 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b32–379a1 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, IV, t/c 2, f. 468rA–B).

28 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.2, 379b8–20 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 14, f. 470rE–F).

quia per eam fit postea eductio formae. Pugnantia igitur dicere videtur quisquis dicat a solo calore formam educi, praevidiam vero alterationem fieri per se et a calore, et a frigore.

Sed res clarior fiet si modus declaretur quo calor pro formae introductione materiam praeparat. Certum est misti homogenei generationem consistere in mistione perfecta humidi cum sicco, perfectam dico, quantum forma generanda requirit, sed haec non potest fieri nisi a calore. Calor enim extenuat, ita ut miscibilium particulae commisceri possint, nam alia forma maiorem humidi cum sicco permistionem, alia minorem postulat, proinde alia maiorem calorem, alia minorem. Hinc fit ut in aliquibus tanta sit permistio, ut vix unquam possint siccum et humidum separari. Ideo illa diutissime durant, quia putredini non ita obnoxia sunt ut alia: eius modi est oleum et res aliae viscosae, nam viscositas provenit ex magna humidi cum sicco permistione. Validam etiam habent permistionem metalla, praesertim argentum et aurum, quae ob id et propter congelationem diutissime servantur. Sic ergo generatio misti consistit potissimum in extenuatione sicci et humidi, ut possint eorum particulae commisceri et forma misti educi, a solo autem calore fit extenuatio, utique a solo calore per se fit praevia alteratio, non a frigore, nisi per accidens: siquidem per se frigus facit operationem contrariam operationi caloris; condensat enim et constipat, et hac ratione impedit extenuationem et in minimas partes divisionem; quare per se est potius contrarium generationi misti; per accidens tamen ad eam confert quatenus calorem moderatur, idque modo magis, modo minus, prout cuiusque misti generatio postulat.

Quantuscunque igitur calor sit, sive intensus, sive remissus, ipsi soli per se attribuitur et generatio misti, et praevia ad eam dispositio. Hoc enim ostenditur ratione sumpta a fine: finis est eductio formae misti, haec fieri non potest absque conveniente commistione humidi cum sicco, haec non fit nisi per attenuationem, et haec fit a solo calido, et quaelibet attenuatio a quodam statuto gradu caloris: igitur solus calor per se, et quatenus est calor, tum formam misti de materia educit, tum prius materiam praeparat per alterationem praevidiam; frigus vero non per se agit, sed solum temperando calorem.

Hoc autem maxime confirmatur considerando naturam et primam originem caloris et frigoris, de qua alio in loco fuse locuti sumus.²⁹ Cum enim hae duae qualitates ex actione caelesti in inferioribus corporibus oriantur, caelestis autem actio non generet nisi calorem, frigus solam caloris privationem

29 See Zabarella, *De qualitatibus elementaribus*, I, ch. 3 ff. (*De rebus naturalibus*, lib. XIV).

||593 insequitur et oritur ex privatione actionis caelestis, proinde respectu caloris habet locum privationis, quo fit || ut hae duae qualitates commistae et contemperatae agant solum virtute caloris in generandis mistis, et in praeparanda materia ad eorum generationem, et omne temperamentum absolute consideratum debeat vocari calor, licet comparatione calidioris possit frigidum appellari. 5

Quod idem de lumine ac tenebris manifestum est: datur enim in aere et maius, et minus, et minimum lumen, et horum quodlibet vocatur lumen, non tenebra, quia tenebra nihil est nisi privatio luminis; comparatione tamen maioris luminis solemus aerem minus luminosum vocare tenebros- 10 sum.

In qualibet igitur caloris et frigoris temperie soli caloris gradus generativi sunt. Quamvis enim possint habere commistos plures frigoris gradus, ab eis tamen non impediuntur, quia iam ad amicitiam omnes redacti sunt, et facta est qualitas una, quae respectu generationis misti dicitur remissus calor. 15 Quod si frigus est elementi frigidi generativum, iam diximus nos de simplicium generatione non loqui; et praeterea ille est potius vocandus interitus, quam generatio, ut Aristoteles docet in contextu 18 primi *De ortu et interitu*,³⁰ quoniam interiit nobilius, et genitum est ignobilius elementum. Sed in misti generatione videtur nullam esse actionem frigoris nisi ad contemperandum 20 calorem, eaque fuit Averrois sententia, ut praediximus, et eamdem videtur signi|ficasse Alexander in contextu 4 quarti *Meteorologicorum*, dum inquit id quod in mistione humidi cum sicco agit ac determinat esse praecipue ipsum calorem:³¹ sic enim denotat calidum primario ac per se agere, frigidum vero secundario et per accidens. 25

Haec igitur dicta sint de actione calidi et frigidi in generatione misti, et in praevia illi alteratione. At si loquamur de misto genito iam et constituto, negari non potest frigus agere etiam per se. Congelatio enim fit per se a frigido, et videtur frigidum tribuere ultimum complementum rei iam per calorem genitae, quatenus dat aptitudinem ad actum secundum, ad operationem, quae est ultimum rei complementum; sed actum primum produ- 30 cere non potest, quemadmodum diximus.

Id autem declarat Averroes exemplo rerum artefactarum: faber aerarius, volens ex aere aliquam figuram efficere, non potest aeri figuram illam tribuere nisi liquefaciat metallum illud, neque hoc praestare potest nisi per 35

30 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a27–318b18 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 18, f. 352rA–E).

31 Alexander Aphrodisiensis 1548: f. 40rb–40va; Alexander Aphrodisiensis 1899, p. 183.

calorem. Sed acquisita figura opus illud consistentiam non haberet, nec praeberet quaesitam utilitatem nisi congelaretur et induraretur a frigore. Ita etiam illi qui efficere volunt ensem aptum ad incidendum calore prius utuntur molliente ferrum, ut possit illam figuram et illud acumen recipere; postea vero intingunt illud in aqua, ut a frigore duritiem consequatur, quae
 ¶594 fiat ensis ad pugnandum et ad incidendum idoneus. Tale quiddam inquit Averroes evenire in natura: generat enim metalla per calorem extenuantem, et duorum halituum particulas commiscentem; sed postea genito metallo adveniens frigus indurat ipsum, et dat ei complementum ut diu conservetur et ut ad humanos usus aptum sit, sed non dat formam substantialem, quia haec per se educitur actione caloris, remissi tamen a frigore, ut dictum est.³²

Caput VI Responsio ad argumenta recentiorum

Argumenta vero recentiorum facile solvuntur.³³ Ad primum dicimus Aristotelem in primo illo contextu quarti *Meteorologicorum*³⁴ adduxisse exempli gratia plures calidi et frigidi operationes in misto iam constituto, tanquam manifestiores (nam illae quae fiunt in generatione misti occultiores sunt); has autem etiam a frigido per se posse fieri iam diximus, et est res clarissima, saltem in pluribus, quare non est necesse dictum Aristotelis verum esse etiam in generatione misti: quemadmodum enim nec de calore tueri possumus quod semper agat per se, cum sit manifestum quandoque agere per accidens; sic de frigore satis est ad sententiam Aristotelis tuendum, si dicamus quasdam operationes ab eo fieri per se, non tamen omnes.

Ad secundum dicimus falsum esse id quod assumunt, frigus in generatione misti non habere locum refrigerando, sed solum secundum alias secundas operationes. Dicimus enim e contrario potius rem se habere, nam in generatione misti frigus locum habet refrigerando solum, nempe moderando calorem, sed non secundum alias secundas operationes. Quod quomodo se habeat, mox clarius explicabitur.

Tertium vero argumentum statuit generationem misti esse re distinctam a mistione, quod negandum est, quia re distingui non possunt. Quoniam igitur non potest fieri mistio absque misti generatione, necesse est ut, si in

32 See Averroes 1562, v: *In IV Meteor.*, f. 462rB–462vM.

33 See above ch. 4.

34 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–26 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 1, f. 467rE–467vG).

mistione frigidum agit in calidum et refrigerat, hoc idem simul in generatione facere dicatur; sed de hoc quoque posterius dicemus, et considerabimus an differat mistio a generatione misti, et in quonam differat, ibique ostendemus necessarium esse in generatione misti ut calidum agat in frigidum.

5

Ad postremum autem argumentum ab aliis adductum ad probandum frigus in ipsius quoque formae misti eductione agere per se, puto optimam esse responsionem quam praedicti^a recentiores adducunt; et miror quomodo Pomponatius in quarto *Meteorologicorum* dubitatione duodecima dicat esse
 |416 ita difficile argumen|tum hoc, ut neque ipse solvere illud potuerit, neque 10
 ||595 Antonius Tra||polinus, eius praeceptor olim in Patavino gymnasio professor ordinarius, et magni nominis vir.³⁵ Dico enim cum illis recentioribus nullam in animalis interitu novam formam educi, sed manere in cadavere formam mistionis eandem quae in vivente fuerat, sive unam, sive plures, et per hanc solam cadaver constitui. Sed eam tunc primum incipere formae officio
 15 fungi, cum antea sub anima officio tantum materiae fungeretur: quoniam igitur non negamus frigus per se corrumpere, sicut calor per se generat, ideo dicimus interempto animali a frigore nullam fuisse frigoris actionem nisi interimendo animal per destructionem formae, quae est anima, factam per extinctionem caloris animalis; formam autem nullam esse eductam, quae ibi
 20 prius non fuerit. Quare nil tunc operatur frigus nisi interitum; nullam enim formam educit, quia nulla tunc educitur. Proinde nec ullam facit praevidiam alterationem eductioni formae, sed solum recessui formae animalis.

Caput VII De modo actionis quo duae activae agunt in duas passivas

Caeterum ex his quae de actione frigidi hactenus dicta sunt duae magni
 25 momenti difficultates oriuntur quas omnino solvere oportet: una est de modo actionis quo duae activae agere dicuntur in duas passivas pro generatione misti; altera vero an idem sint generatio misti et mistio. His enim explicatis arbitror praedictam generationis definitionem satis manifestam fore.

30

Prior difficultas oritur ex hoc principio ab omnibus concesso, qualitates activae non efficiunt secundas qualitates seu secundas operationes nisi per medias primas. Hoc enim in omnibus clarum esse videtur, nam frigidum non

^apraedicti 1607] praeducti 1590^v.

35 See Pomponazzi 1563, dub. 12, f. 7v.

congelat nisi prius refrigeret, nec calidum liquefacit nisi per calefactionem. Similiter si alias omnes in primo contextu quarti *Meteorologicorum* ab Aristotele nominatas secundas operationes spectemus,³⁶ nulla illarum est quae non per calefactionem a calido, et per refrigerationem a frigido producat. Hoc igitur ita constituto dicendum videtur etiam in generatione misti duas activas edere omnes operationes per medias calefactionem et refrigerationem, tam in praevia alteratione, quam in educatione formae.

Sed quomodo hoc esse possit, non est explicatu facile, et magnum dubium excitat a nemine hactenus consideratum, nedum solutum. Quod quidem locum habet non minus si dicatur frigidum agere per se in generatione misti, quam si solum calidum. Nam si et calorem et frigus per se agere dicamus, et secundas utrumque operationes edere, necesse est eas edi per primas, quo fit ut idem corpus necesse sit simul eodem tempore, et secundum easdem partes calefieri et refrigerari, quod ne imaginabile quidem est.

Quod si quis dicat has duas qualitates non pugnare amplius inter se, sed factas esse amicas, imo unam esse factam, non ob id tollitur difficultas: qui enim fieri potest ut haec eadem qualitas simul calefaciendo et refrigerando edat omnes secundas operationes, tum illas quae ad calorem, tum illas quae ad frigus pertinent? Si vero dicamus (quod iam demonstravimus) qualitatem illam mediam pro generatione misti non agere nisi ut calorem, adhuc difficultate urgemur. Nam si a calore nulla potest secundaria operatio provenire nisi per calefactionem mediam, necesse est calorem illum remissum et a frigore temperatum non agere in siccum et humidum nisi prius calefaciendo. Nil autem calefit nisi frigidum esse statuatur, ergo idem est simul calidum et frigidum, neque facta est horum contemperatio et amicitia, si adhuc remanet pugna calidi cum frigido, et actio calidi in frigidum cum reactione frigidi in calidum.

Quod si hoc concesso dicamus remitti iterum calidum a frigido sicci et humidi, adhuc eadem difficultate laboramus. Nam calor ita remissus non aget in siccum et humidum nisi per calefactionem. Erit ergo adhuc pugna calidi cum frigido, et sic in infinitum progrediemur. In hac difficultate, cum eam nemo consideraverit, dicam ego quid sentiam.

Credo distinguendam esse primarum qualitatum actionem. Duplex enim absque dubio est, una immanens, altera transiens. Illa enim quae est contrarii in contrarium est necessario transiens, quia nihil potest ita agere in seipsum, nisi sit sibi ipsi contrarium, quod quidem est impossibile. Sed

36 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 378b10–26 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 1, f. 467rE–467vG).

actio agentis in materiam potest esse immanens, qualem dicit Aristoteles in secundo *Physicae auscultationis* dari actionem naturae in rebus naturalibus. In seminibus enim naturam inesse dicit non ut formam, sed ut artificem, et in hoc differre naturam ab arte, quod in arte artifex non est insitus materiae, sed extra est, at in natura inest artifex in materia in quam agit: sic in semine humano inest humana natura non ut forma, sed ut artifex, sic etiam de aliis.³⁷ 5

Duo hi actionis modi notari possunt in generatione misti. Apposita namque elementa invicem necesse est ut per contrarias qualitates agant et patiantur, et fiat calefactio, et refrigeratio, et humectatio, et exsiccatio; eaque est actio transiens, quia nondum est facta elementorum unio, sed distinctae adhuc sunt eorum naturae, et unum agit in aliud^a tanquam contrarium in contrarium separatum. 10

Quoniam autem maximam agendi vim habent calidum et frigidum, ideo absolvitur primo loco horum temperatio, qua fit qualitas una media quae vocatur temperatus calor, qui postea agit in siccum et humidum, ut illa uniat ac terminet pro formae || misti eductione; et haec secunda actio non potest amplius esse transiens, sed est immanens, quippe cum aequae omnibus elementis insit qualitas illa media proveniens ex unione calidi et frigidi: quare haec una omnium qualitas agit in eadem elementa ut sicca et humida, et est actio tanquam insiti artificis in materiam, qualis illa est quam in semine consideravimus, sed non amplius ut contrarii in contrarium. 15

Quando enim qualitas illa media agendo edit in sicco et humido secundas operationes, non amplius calefaciendo aut refrigerando agit, sed secundas qualitates producit non per primas, quoniam agit actione immanente, quae redigi videtur ad illam actionem quae per emanationem fieri dicitur, qua potest aliquid agere in seipsum, ut alias diximus de gravium et levium motore naturali. Ideo deceptus est Suessanus dicens passivas qualitates reagere in activas:³⁸ reactio enim non habet locum nisi in actione transeunte, quae est contrarii in contrarium, non in actione artificis ut agentis in materiam, quae non est ut in contrarium; sed fit per quamdam emanationem, quemadmodum diximus. 20 25 30

Decepti etiam sunt alii nonnulli recentiores qui in sua inter se altercatione de generatione misti an sit idem quod mistio, hanc duarum actionum distinctionem non cognoverunt, sed communi consensione asserue- 35

^aillud 1607.

37 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b8–32.

38 See Nifo 1577, f. 62ra–b.

runt calorem iam a frigore contemperatum terminare, et unire siccum et humidum pro generatione misti, idque praestare per calefactionem. Hoc autem minime verum est, et illud omnia praedicta absurda consequuntur, nempe idem agere in semetipsum ut in contrarium, et simul esse calidum et frigidum, et eandem qualitatem calefacere simul et refrigerare eodem tempore eandem rem, et calefactiones atque caloris remissiones infinities multiplicari, quae omnia absurdissima sunt. Secundae igitur operationes, ut extenuatio, unio et terminatio passivarum ab activis fiunt, id est, a calore iam temperato tanquam una qualitate media, sine calefactione vel refrigeratione.

Si quis autem obiiciat “omnis actio in rebus naturalibus est contrarii in contrarium”, hoc nos inficiari possumus, nam agens aequivocum non est contrarium patienti, qualis est artifex cuiusque operis artificiosi, et cuiusmodi sunt plura agentia naturalia: caelum enim agit in haec inferiora, neque est illis contrarium. Sic duae activae qualitates sunt agentia aequivoca quatenus in passivis edunt secundas operationes, quare non est necessarium ut aliqua ibi insit contrarietas activarum | cum passivis. Sed dicere etiam possumus id in omni elementari actione verum esse aut formaliter, aut (sic enim loqui liceat) suppositive: actio enim activarum in passivas si formaliter non est actio contrarii || in contrarium, saltem praesupponit factam prius actionem transeuntem, quam diximus calidi in frigidum et frigidi in calidum.

Videntur autem haec omnia locum habere etiam in aliis activarum qualitatum operationibus in misto iam constituto, ut in liquefactione. Praecedere namque oportet actionem caloris ignei in metallum, quae sit calidi in frigidum, proinde actio transiens. Talis enim in ipso misto iam genito nulla existere potest tanquam immanens, quia iam est facta naturae unio, quare ibi nulla est amplius contrarietas. Patitur igitur metallum ab agente externo, ab igni, et prius calefit, postea ex calefactione liquefit, et ea metalli liquefactio non insequitur immediate calorem ignis externum, sed calorem metalli internum ab igne productum. Quare patitur primo^a metallum ut frigidum ab igni calido agente actione transeunte, deinde calorem in metallo genitum insequitur liquefactio, tanquam actio immanens et per quamdam emanationem edita, sed non per aliam mediam calefactionem. Sic etiam fit metalli congelatio ab externo frigore per ipsius metalli refrigerationem, quam insequitur congelatio absque alia refrigeratione.

Patet igitur primas operationes primarum qualitatum semper esse contrarii in contrarium, et transeuntes. Secundas vero esse actiones artificis in

^aprimum 1607.

materiam, et immanentes, proinde non esse contrarii in contrarium, nisi ut ante dictum est. Omnis igitur actio qualitatum elementarium vel est contrarii in contrarium, vel praesupponit actionem factam contrarii in contrarium, quia secundae operationes praesupponunt primas, tam illae quae fiunt in misto iam genito, quam illae quae fiunt pro constitutione seu generatione misti. Quare sublata esse videtur hac in re omnis difficultas. 5

Sed sciendum praeterea est aliam quoque dari actionem transeuntem, quae non est contrarii in contrarium, sed similis in simile, quoniam eius finis non est generare vel destruere, sed conservare. Ob id cum conservare sit agere, ea est actio non contrarii in contrarium, sed similis in simile. Exemplor 10
res clarior fiet. Generatur in cavernis terrae aurum hoc pacto: ex duobus halitibus referentibus naturas quatuor elementorum commistis fit primo loco actio calidi in frigidum, et frigidi in calidum, unde provenit qualitas media, id est, calor mediocris agens postea in siccum et humidum; sed non perficeretur haec actio nisi calor ille conservaretur, ne minueretur vel dissiparetur; conservatur igitur calor ille a calore caelesti, ita ut eandem suam operationem absolvat. Ita in foetu existente in utero inest calor internus pro generatione animalis, sed ille dissiparetur nisi conservaretur a calore foeminae 15
fovente, et ita absolvitur generatio.

Patet igitur duas esse actiones calidi transeuntes: unam qua agit in frigidum ad generandum calidum; alteram qua agit in aequale calidum ad ipsum conservandum, quae dici posse videtur continua generatio eiusdem caloris. Hac ratione caelum est agens universale in omnium sublunarium generationibus: cum enim omnes calore absolvantur, hic in agente particulari conservatur a calore caelesti, hoc est, genito a caelo per motum et per lumen, ut alio in loco declaravimus.³⁹ Hac igitur ratione virtus elementaris est secundarium agens, quia vel producta vel saltem conservata a virtute caelesti tanquam ab agente primario et remotiore. 20
25

Caput VIII In quo differant mistio et generatio misti, aliorum sententiae et argumenta 30

Sequitur ut consideremus an differant mistio et generatio misti, ac si differant, quo differant. Fuit hac de re his temporibus magna controversia inter Thomam Erastum, et Archangelum Mercernarium, ut legere est in eorum disputationibus in publicum editis de putredine. Erastus enim | idem pror- 419

39 See Zabarella, *De calore caelesti*, ch. 8; 10 (*De rebus naturalibus*, lib. XVII).

sus esse dicebat generationem misti ac misionem, nec aliunde argumentum sumere videbatur nisi ex ipsa vocum significatione, quam exemplis aliarum similium confirmabat: nil enim aliud esse videtur mistio, quam misti generatio, nec misti generatio aliud, quam mistio, siquidem ne imaginari quidem possumus unam existere sine altera; quemadmodum nil aliud est aedificatio nisi aedium generatio, nil aliud sanguificatio^a nisi generatio sanguinis, nil aliud compositio nisi compositi generatio, et sic de aliis omnibus quae generantur dicere possumus.⁴⁰

Contra vero Mercenarius demonstrare contendit eas non idem esse, sed distingui penitus, et argumentabatur potissimum ab earum definitionibus: illa enim quorum discrepantes sunt definitiones, diversa absque dubio sunt; atqui diversae sunt definitiones misionis ac generationis misti, et in duobus distinctis locis ab Aristotele asseruntur, ut manifestum est, ergo non sunt idem; patet autem diversas esse condiciones per quas definiuntur: nam in misione elementa a se mutuo alterari dicuntur, quod non fit nisi per actionem contrariae qualitatis in suam contrariam per quam se mutuo contemperant, tum calidum et frigidum, tum humidum et siccum, ita ut omnes ad mediocritatem redigantur. Quamobrem in misione locum non habet altera illa actio quae est duarum activarum in duas passivas, sed sola actio contrariae in contrariam; quo fit ut in misione omnes sint activae et omnes passivae. Contra vero in generatione misti nulla huius actionis consideratio habetur, sed alterius tantum, quae est duarum activa||rum in duas passivas. Hanc enim expressit Aristoteles in definitione generationis misti, nec ullam fecit misionem alterius actionis qua agit quaelibet contraria in suam contrariam, siquidem huius actionis nulla in illo quarto *Meteorologicorum* habetur consideratio.

Praeterea, manifestum est (inquit Mercenarius) haec tria distincta esse: elementorum alterationem et unionem qua contrariae eorum qualitates reprimuntur; deinde terminationem humidi cum sicco factam a duabus activis; ac denique productionem totius substantiae misti. In primo quidem mistio consistit, generatio autem misti in secundo ac tertio, et necesse est primum illud praecedere, nempe elementorum iuxta positorum et se tangentium mutuam alterationem et qualitatum moderationem quae dicitur unio, deinde fieri terminationem passivarum ab activis, quae est proxima dispositio ad substantiae misti productionem, hoc est, ad eductionem formae. Tantum igitur abest ut mistio sit idem quod generatio misti,

^anisi aedium ... sanguificatio *om.* 1607.

40 Erastus 1580, pp. 17–19.

ut potius eam praecedat, imo ita praecedat, ut ne sit quidem proxima dispositio ad eam.⁴¹

Haec summa est totius eorum argumentationis, sed praeterea plurima etiam ab utroque dicuntur ad alterius rationes solvendas, quae non refero quoniam taediosum admodum esset totam eorum prolixam disputationem in medium adducere, cum praesertim eam in eorum scriptis quisque legere possit. 5

Caput IX Confutatio praedictarum opinionum et veritatis declaratio

Ego ut in re difficillima sententiam meam proferam, a neutro penitus dissentio, sicut etiam neutri penitus assentior. Credo enim relictis horum opinionibus, ut extremis, aliam mediam accipiendam esse, quae mihi quidem omnem tollere difficultatem videtur, nempe ut dicamus mistionem et misti generationem reipsa idem esse, ratione autem distingui, neque aliud ostendi duabus illis contrariis argumentationibus Erasti et Mercenarii. 10

Quoniam igitur et in mistione et in generatione misti et substantiam et accidentia considerare necesse est, siquidem ex elementorum substantiis substantia misti constituitur, idque non fit nisi per actionem et passionem primarum qualitatum, ideo et ratione substantiae et ratione | qualitatum ostendo et in mistione contineri generationem misti, et in hac mistione, proinde eas esse idem re, sed ratione distingui. Quoniam enim diversa respiciunt, diversis modis definiendae sunt: sic etiam patebit ratio cur mistio definiri debuerit in primo libro *De Ortu et interitu*, misti autem generatio non ibi, sed in quarto *Meteorologicorum*. Mistionis definitio haec fuit: “mistio est miscibilium alteratorum unio”;⁴² sed quia tota mistionis natura consistit in illa dictione, “unio”, haec quid significet, considerandum est. 20 25

Putavit Mercenarius eam non significare productionem unius substantiae misti ex pluribus substantiis miscibilium.⁴³ Haec enim est ipsa misti generatio cui idem esse mistionem ipse concedere noluit, sed significare solam congregationem elementorum iam divisorum in minima, antequam plures ipsorum naturae in naturam unam coalescant. Sed haec eius sententia adversatur Aristoteli, qui eam ut Antiquorum opinionem reprobavit. 30

⁴¹ Mercenarius 1583, ch. 2, ff. 1v–4r.

⁴² Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 90, f. 370vI).

⁴³ See Mercenarius 1583, ch. 2, ff. 1v–4r.

Illi namque dicebant misionem nil esse aliud^a quam congregationem seu iuxtapositionem miscibilium; quam difficultatem videns Mercenarius nisus est eam effugere et aliquam notare differentiam inter Antiquorum, et suam opinionem, quam Aristotelis fuisse professus est: dixit autem discrimen consistere in illa dictione, “alteratorum”, nam Antiqui dicebant misionem esse 5
divisionem miscibilium in partes minimas, et earum congregationem, sed nullam ipsarum inter se alterationem considerabant. Aristoteles vero hanc consideravit et voluit miscibilia esse per mutuam inter se actionem et passionem ita alterata, ut refractis contrariarum qualitatum extremitatibus sint omnes ad mediocritatem redactae. Haec igitur apud Aristotelem est mistio 10
in qua non includitur plurium substantiarum in substantiam unam mutatio, quae non est mistio, sed generatio misti.

Sed haec non sunt consentanea verbis Aristotelis eo in loco, ut bene consideravit Erastus. Dixit enim Aristoteles miscibilia per misionem desinere esse id quod ante misionem erant, et in naturam mediam transire, quam 15
inquit esse quoddam *ὁμοιομερές*, ut sicuti quaelibet aquae particula est aqua, et tota est aqua, ita illud quoque et totum, et singula pars habeat idem nomen, et eandem definitionem.⁴⁴ Hoc tamen iuxta Mercenarii sententiam dici non potest, quia si misionis et unionis nomen non significat factam adhuc transitionem plurium substantiarum in substantiam unam, sed 20
solum qualitatum, quae erant contrariae, temperamentum, integrae igitur adhuc manent in illo priori, seu temporis, seu naturae, omnes elementorum formae, cum forma misti nondum educta sit. Formis autem adhuc existentibus elementa quoque existunt, et sunt adhuc ignis, aer, aqua, terra, ut erant prius: non igitur per misionem desierunt esse id quod erant, quod tamen 25
asserit Aristoteles, neque totum illud est *ὁμοιομερές*, ut similiter asserit Aristoteles, sed potius est dissimilium partium, cum earum alia sit ignis, alia sit aer, alia sit aqua, alia vero terra.

Omnino igitur fateri cogimur naturam misionis in plurium substantiarum 30
||602 unionem praecipue consistere, hoc || est, in earum mutatione in naturam et substantiam unam; at productio unius substantiae misti ex pluribus elementorum est absque dubio ipsa misti generatio: itaque dictio illa, “unio”, in definitione misionis posita misti generationem significat. Quod etiam confirmare videtur illud participium praeteriti temporis, “alteratorum”,⁴⁵ quod

^aaliud esse 1607.

44 Aristoteles, *De generatione et corruptione* 1.10, 328a6–18 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. 1, t/c 86, f. 369vK–L).

45 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.10, 328b22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. 1, t/c 90, f. 370vI): “ἡ δὲ μίξις τῶν μικτῶν ἀλλοιωθέντων ἔνωσις”.

significat iam praecessisse, et a mistione praesupponi mutuam illam alterationem per actionem et passionem contrariarum qualitatum, neque in ea formaliter consistere misionis naturam, sed in ipsa substantiarum unitione: quare Mercenarius proculdubio hac in re lapsus est.

Alium quoque errorem commisisse videtur, quod asseruit misionem non
 praecedere generationem misti tempore, sed solum natura. Tamen ex eius
 dictis necessario infertur praecedere etiam tempore: inquit enim illam qua-
 litatum contemperationem esse misionem ipsam quam non statim sequi-
 tur generatio misti, sed intercedit actio duarum activarum iam per mistio-
 nem temperatarum in duas passivas iam similiter temperatas, per
 [421] quam actionem passivae terminantur atque | uniuntur; deinde per hanc
 proximam praeparationem forma misti educitur. Quoniam igitur actio haec
 activarum in passivas non videtur nisi in tempore fieri posse—dicere enim
 subitam esse vanum est, nec fortasse cogitabile, fateatur—, necesse est
 misionem praecedere etiam tempore generationem misti, nihilominus seu
 tempore dicat, seu natura, adversatur Aristoteli, ut consideravimus, quo-
 niam in illo priori existentibus iam formis elementorum ea secundum Ari-
 stotelem mistio vocari non potest, qui misionem tunc esse voluit, quando
 est genitum quoddam tertium medium *ὁμοιομερές* distinctum a miscibili-
 bus. Sic etiam e contrario negare non possumus in definitione generationis
 misti contineri misionem: nil enim aliud est generatio misti nisi productio
 substantiae misti ex elementorum substantiis; haec autem est illa ipsa unio
 quae accepta fuit in definitione misionis, et quae in definitione generationis
 significata est nomine “transmutationis”.⁴⁶ Patet etiam in definitione gene-
 rationis nominari qualitates elementorum et activas, et passivas: quocirca
 congressus quoque elementorum in generatione misti consideratur. Haec
 enim est mutatio quatuor substantiarum elementorum in unam misti sub-
 stantiam. Ex his igitur patet generationem misti et misionem reipsa idem
 esse, quod Mercenarius negavit.

Quod autem secundum hanc ipsam substantiae considerationem distin-
 guantur ratione, quod Erastus non vidit, facile ostendo. Eadem enim mutatio
 qua ex elementis generatur mistum dicitur et mistio et generatio misti, sed
 ||603 alia et alia ratione. Cum enim elementa sint ter||minus a quo, mistum vero sit

46 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F): “Ὅταν δ' ὅλον μεταβάλλῃ μὴ ὑπομένοντος αἰσθητοῦ τινὸς ὡς ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' οἷον ἐκ τῆς γονῆς αἷμα πάσης ἢ ἐξ ὕδατος ἀήρ ἢ ἐξ ἀέρος παντὸς ὕδωρ, γένεσις ἤδη τὸ τοιοῦτον, τοῦ δὲ φθορά”. “Quando autem totum transmutetur, non manente aliquo sensibili, ut subiecto eodem, sed ut ex genitura tota sanguis, aut ex aqua aer, aut ex aere omni aqua, generatio iam hoc tale, huius autem corruptio”.

terminus ad quem, nomen mistionis magis elementa respicit, nomen autem generationis magis refertur ad ipsum mistum, ut voces ipsa declarant, nam mistio non misti est, sed elementorum. Non enim misceri mistum dicimus, sed elementa. Generatio autem non elementorum, sed misti: non enim elementa tunc generantur, sed mistum; neque tamen est altera sine altera: misti enim generatio non est nisi ex elementis, neque haec ita uniuntur quin generetur mistum, quocirca et generatio misti fuit comprehensa in definitione mistionis, sed confuse, et prout respicit elementa, non mistum, cuius nondum distincta tractatio fiebat; et vicissim mistio in definitione generationis misti fuit comprehensa, prout respicit mistum, non tamen expresse, quia iam declarata prius statuebatur, quocirca in utralibet definitione utraque significatur, sed una expresse, altera vero ut connotata.

Hinc etiam oritur aliud earum discrimen: cum enim miscibilia partim servari dicantur in misto, partim non servari, sed interire in mistione, nomen generationis misti respicit elementa ut corrupta, siquidem generatio unius est alterius corruptio; nomen autem mistionis respicit elementa ut servata, quemadmodum Aristoteles in ea parte docet: commista enim dicuntur illa quae non penitus interierunt.⁴⁷ Ex his colligere possumus rationem distinctionis harum duarum tractationum de mistione ac de generatione misti. Nam in libris *De Ortu et interitu* Aristoteles de elementis agit quatenus sunt materia mistorum. Quoniam igitur mistionis nomen respicit praecipue elementa ut principia mistorum et mistio proprie dicitur ipsorum elementorum, et haec sunt materia misti non aliter quam ut in mistionem veniunt, ideo conveniens, imo necessarium fuit, ut in eo libro in quo elementa ut mistorum principia considerarentur de mistione ageretur, et doceretur quid sit mistio.

Hoc autem ipsius quoque Aristoteles testimonio manifestissimo comprobatur in primo *De generatione*, contextu 43, ubi dicit: “quoniam de materia et de vocatis elementis dicendum est”.⁴⁸ Ideo prius de iis quae ad illa pertinent agere oportet. Quoniam enim ex elementis non aliter fit mistum quam per eorum congregationem, quae est mistio, ideo de mistione dicendum est. Et quia mistio non fit sine miscibilium inter se actione et passione, ideo de actione quoque et passione est agendum. Et quia non fit actio et passio nisi per contactum, | ideo etiam de contactu agere oportet. Propterea sta-

47 Aristoteles, *De generatione et corruptione* 1.10, 328a6–18 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. 1, t/c 86, f. 369vK–L).

48 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.6, 322b1–2 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. 1, t/c 43, f. 360rB).

¶604

tim primo loco egit de contactu, secundo autem loco de actione et passione, tertio demum de mistione, deinde statim in secundo libro aggreditur tractationem de elementis tanquam de materia mistorum. Patet autem ¶ in definitione mistionis significari nomine unionis confuse generationem misti, et^a potius ratione termini a quo, quam ratione sui ipsius. Licet enim illa unio sit generatio misti, modus tamen quo fit ibi non declaratur, nec declarandus^b erat nisi in quarto *Meteorologico*: non poterat enim declarari nisi peculiariter in misto homogeneo. Hoc enim primum generatur ex elementorum commistione, et est illius quarti libri proprium subiectum; in libris autem *De ortu et interitu* agitur universe de misto absque distinctione homogenei ab heterogeneo. 10

Quare illud etiam patet, definitionem generationis misti in quarto *Meteorologicorum* convenientissime tradi, cum sit proprie misti similis, quod illius libri subiectum est. In secundo autem libro *De ortu et interitu* videmus Aristotelem valde ruditer egisse de generatione mistorum, neque ipsius definitionem ibi tradidisse, quoniam hoc facere non poterat absque distinctione homogenei ab heterogeneo, qua in eo libro uti conveniens non erat. Definenda autem res ibi est ubi distincte est declaranda et cognoscenda, non ubi confuse. Nil ergo aliud ibi de misti generatione docet Aristoteles, nisi constare mistum debere ex omnibus elementis; de modo autem quo ex iis generatur, ne verbum quidem facit. 20

Hactenus ipsas elementorum, et misti substantias considerando ostendimus mistionem et misti generationem reipsa idem esse, sed ratione distinguui. Restat ut ex qualitatibus quoque consideratione idem ostendamus. Iam saepe dictum est duplicem esse harum qualitatibus inter se actionem et passionem: una est qua duae contrariae invicem agunt et patiuntur, qua ratione iam diximus omnes qualitates esse activas et omnes passivas; altera vero est qua duae activae iam simul temperatae in duas passivas agunt. Utraque continetur in utraque definitione, cum hoc tamen discrimine, quod quae in una ponitur expresse, ea in altera ponitur implicite. Prior enim actio et passio mistionem praecipue respicit, ideo fuit expressa in definitione mistionis. Per illam enim dictionem, "alteratorum",⁴⁹ significatur mutua elementorum actio per contrarias qualitates: haec enim magis elementa respicit, quam mistum generandum; altera vero actio implicite fuit connotata, quoniam unio illa quae est transitio plurium naturarum in naturam unam non fie- 35

^aet om. 1607. ^bdeclarandus 1590^v corr.] declarandum 1607.

49 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 90, f. 370vI): "ἡ δὲ μίξις τῶν μικτῶν ἀλλοιωθέντων ἔνωσις".

ret sine actione duarum activarum in duas passivas; haec autem contra in definitione generationis exprimitur, quia magis mistum respicit, quam elementa; prior autem illa implicite connotatur, quia non agerent duae activae in duas passivas nisi per priorem actionem essent temperatae: quocirca necessaria omnino est utraque actio et in mistione, et in generatione misti, 5
 ¶605 quia non fit generatio misti || sine mistione, nec mistio sine misti generatione; proinde sunt idem re, sed differunt ratione, quatenus mistio respicit elementa, generatio vero mistum. Ob id in definitione mistionis exprimitur altera tantum actio quae magis elementa respicit; in definitione autem generationis exprimitur altera quae magis respicit mistum, quia per eam fit eductio formae misti; sed altera tamen implicite includitur in utraque definitione, quoniam utraque actio est necessaria et in mistione, et in misti generatione. 10

Ut igitur haec omnia breviter ac distincte complectamur, certum est et in mistione et in generatione hos duos terminos considerari, elementa separata et eadem facta unum quoddam; in utraque igitur continetur totus progressus ab esse elementorum ad esse misti; ergo utraque continet omnes partes huius progressus. Hae autem, si bene consideremus, tres praecipue sunt, nam dicendum est tria ordinatim fieri in mistione et in misti generatione: primum est alteratio mutua per actionem et passionem omnium 20
 ¶423 contrariarum qualitatum inter se; secundum est actio | duarum activarum in duas passivas; tertium est productio misti, quae per formae eductionem fit, et quae in definitione mistionis vocatur “unio”. Hoc igitur tertium et mistio est, et misti generatio, sed mistio dicitur respectu miscibilium, generatio autem respectu misti. Ideo in definitione mistionis exprimitur tertium 25
 cum primo, sed secundum implicite connotatur, sine quo tertium non esset. Idque fit propterea quod primum respicit elementa potius quam mistum, at in definitione generationis exprimitur tertium cum secundo, sed primum implicite connotatur, sine quo nec tertium, nec secundum fieret, quoniam secundum respicit potius mistum, quam miscibilia. Per haec tamen non stat 30
 quin in solo tertio consistat et mistionis, et generationis essentia. Idque duobus modis consideratum et mistio, et misti generatio dicitur, reliqua vero duo sunt necessaria dispositiones in ambabus, sed una magis elementa et mistionem respicit, altera vero magis mistum et generationem. Quare patet Aristotelem et in mistionis, et in generationis definitione ponere voluisse 35
 etiam praevidiam dispositionem, eamque partim expresse, partim implicite, sicuti dictum est; ex his enim omnibus clarum (ni fallor) factum est mistionem, et misti generationem re idem esse, sed ratione differre.

Ex his autem duo maxime annotanda colligimus, ne cum multis decipiamur. [i] Unum est mistionem nec tempore, nec natura praecedere genera- 40

||606 tioni misti: huius ratio est quoniam utraque consistit in productione unius
 naturae substantialis, proinde in postremo illorum || trium quae memora-
 vimus; quod si in solo primo esset mistionis natura constituta, quod tueri
 contendit Mercenarius, utique non solum natura praecederet generationi,
 quod asseruit idem Mercenarius, sed etiam tempore, quod negavit, quam- 5
 quam ego quomodo id negare potuerit non videam: calidum enim et frigi-
 dum brevi suam contemperationem absolvunt, quippe quae maximam vim
 agendi habent; humidum vero et siccum, licet eodem tempore agant invi-
 cem et patiantur, credendum tamen est non eodem tempore suam pugnam
 perficere; cum enim minus activa sint quam illa, necesse est ut tardius suum 10
 certamen absolvant, idque etiam auxilio duarum activarum iam contempe-
 ratarum: calor enim iam factus temperatus agit in ea, et attenuat, et unit, et
 terminat, et ita adiuvat ut eorum quoque perfecta contemperatio fiat, prout
 postulat forma misti, quae in fine huius totius praeparationis momento tem-
 poris educitur. Quoniam igitur generatio misti in hac ultima formae educ- 15
 tione est constituta, necesse est, si mistio consistit in contrariarum qualita-
 tum contemperatione antequam activae agant in passivas, quae Mercenarii
 sententia fuit, ut mistio tempore generationem praecedat, quod etiam per
 ipsam mistionis definitionem confirmatur. Nam si unionem intelligamus
 cum Mercenario qualitatum contemperationem ex alteratione, tum certe 20
 nondum est generatio quoniam adhuc forma misti educta non est, at si
 melius sentientes dicamus unionem esse ultimam illam formae misti pro-
 ductionem, id adhuc manifestius est cum Aristoteles participio praeteriti
 temporis utatur dicens “alteratorum”; significat enim alterationem iam prae-
 cessisse, unionem vero subsequi, in qua mistionis natura consistit. 25

Digna etiam consideratione sunt illa Aristotelis verba in secundo con-
 textu quarti *Meteorologicorum* ad declarandam generationis definitionem
 adiecta: “generant enim calidum et frigidum dominantia materiae”.⁵⁰ Fate-
 tur enim Mercenarius actionem contrariarum inter se priorem esse actione
 duarum activarum in duas passivas, quod Aristoteles quoque his verbis 30
 denotat. Calido namque et frigido attribuit ut in passivas agendo generent
 mistum, atqui non agunt nisi prius sint contemperatae per praecedentem
 pugnam inter se. Tunc enim non possunt agere in passivas, quoniam una
 impediret actionem alterius; sed quando sunt contemperatae, tunc agunt
 in passivas pro generatione misti. Considerandum autem est in eisdem ver- 35
 bis Aristotelem soli calido articulum apposuisse, non frigido: inquit enim
 ||424 “τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν”, significans unam | esse qualitatem ex duabus con-

50 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a1–2 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, IV, t/c 2, f. 468rB).

temperatis constantem, quae vocari potest simul calidum et frigidum. Nam
 ¶607 si utrique ar||ticulum apposuisset, utramque separatim agere significasset,
 proinde ut duas, quod minime verum esset. Prius igitur dictum manifestum
 est, nempe misionem et misti generationem, cum in illa extrema substan-
 tia misti productione consistant, simul esse non modo tempore, sed etiam 5
 natura. Qua in re multi errant dicentes generationem misti praesupponere
 misionem tanquam natura priorem.

[ii] Alterum vero est: licet mistio et generatio misti sint simul et tempore
 et natura, propterea quod reipsa idem sunt, tamen cum ratione distinguan-
 tur, prior consideratione et cognitione esse debuit mistio, quam misti gene- 10
 ratio. Eiusdem enim rei confusa consideratio debet praecedere distinctam.
 Quoniam igitur eadem mutatio confusius cognoscitur quatenus est mistio,
 distinctius vero quatenus est misti generatio, ideo Aristoteles prius eam con-
 siderare voluit prout est unio respectu elementorum miscibilium, posterius
 vero ut est generatio respectu misti. Priora enim sunt consideratione ele- 15
 menta mistio, cum sint principia misti.

Caput x Solutio argumentorum Erasti et Mercenarii

Restat ut et Erasti et Mercenarii argumenta solvamus. Ad Erastum satis esse
 videtur si dicamus nil aliud ab eo probari nisi misionem et misti genera-
 tionem reipsa idem esse. Hinc enim fit ut una sine altera existere nequeat. 20
 Fatemur igitur omnem misionem esse generationem misti, et omnem misti
 generationem esse misionem, sed non ob id fit ut ratione quoque sint idem.
 Sed notare praeterea possumus non idonea esse aliarum rerum exempla,
 quae ab Erasto adducuntur, ideoque negandam esse similitudinem. Nam
 idem prorsus est aedificatio atque aedium generatio, idem est sanguifica- 25
 tio ac sanguinis generatio, nec dico solum re, sed etiam ratione, quoniam
 utrumque nomen respicit eundem terminum qui fieri dicitur, nempe ter-
 minum ad quem. Neutrum autem respicit materiam ex qua. Propterea sic
 etiam dicere possemus idem esse ignitionem et generationem ignis, sed ubi
 ex pluribus unum fit, et mutatio significari potest duobus vocabulis quorum 30
 unum respicit illa plura ex quibus, alterum vero respicit illud unum quod fit,
 necesse est mutationem illam ut iis duobus nominibus appellatam unam
 ¶608 quidem et eamdem || esse reipsa, sed ratione distinctam in duas. Ob id ex
 multis exemplis ab Erasto adductis nullum est ad propositum accommo-
 datum nisi compositio. Idem enim est reipsa compositio^a atque compositi 35

^aidem ... compositio *om.* 1607.

generatio, distinguuntur tamen ratione, quia nomen compositionis respicit illa plura ex quibus unum illud generatur. Illorum enim esse compositio dicitur et illa componi dicuntur; nomen autem generationis respicit illud unum quod generatur: hoc igitur idem de mistione ac de misti generatione dicendum est.

5

Ad argumenta vero Mercenarii respondere nititur Erastus ex collatione inter se definitionum mistionis et generationis misti,⁵¹ ostendens eandem esse utriusque definitionis significationem, sed quia satis levis est illa ipsius consideratio, nec intima rei penetrat, et multis ac magnis difficultatibus urgetur, ego in ea referenda tempus non conteram. Et aliter ad Mercenarium respondens dico nil aliud ostendi ex earum definitionum discrimine, nisi mistionem ac misti generationem ratione distingui. Etenim quae ratione distinguuntur, ea distinctas definitiones habent. Pro diversis enim eiusdem rei considerationibus diversae illi definitiones conveniunt, quae etiam diversae in locis tradendae sunt, prout eadem res diversis in locis alio et alio modo consideratur.

10

15

|425 Quae vero a Mercenario dicuntur ad ostendendam realem quoque distinctionem mistionis ac generatonis mi|sti, vana et falsa omnia sunt, et a nobis iam negata et reprobata. Quod enim in mistione non requiratur nisi contrariarum qualitatuum inter se actio et passio, et temperatio, eamque unio in definitione mistionis accepta significet, nec requiratur in mistione actio activarum in passivas, et productio formae misti, haec omnia sunt neganda, quoniam haec formae productio fuit in definitione mistionis ab Aristotele expressa nomine “unionis”: sic etiam negamus in generatione misti ex elementis non requiri primam illam actionem et passionem quae est contrariarum qualitatuum inter se; sed haec omnia et in mistione, et in generatione misti requiri asserimus, etsi in earum definitionibus non aequae omnia exprimuntur. Quod quidem quomodo se habeat, iam est a nobis abunde in praecedentibus declaratum. Quod igitur ad misti generationem attinet, et ad eius definitionem, quam Aristoteles in quarto *Meteorologicorum* adduxit, declarandam, haec quae hactenus dicta sunt sufficiunt.^a

20

25

30

^asufficiant 1607.

51 Erastus 1583, ad cap. 2, pp. 6–17.

Iacobi Zabarellae Patavini De Misti Generatione et Interitu. Liber Secundus

|426
||609

Caput I Quomodo fiat misti corruptio quae putrefactio dicitur

Cum hactenus de misti generatione dixerimus, sequitur ut eiusdem interitum, quem omnes putredinem vocant, consideremus. Magnae de hac controversiae ac disputationes existunt, quae rem hanc explicatu difficillimam reddunt, ideo nos plura de hac dicturi hunc ordinem servabimus: primo loco quomodo fiat putredo breviter exponemus; deinde eius definitionem ab Aristotele adductam diligenter expendemus, et ipsius putredinis naturam intime, si fieri possit, penetrare nitimur; mox considerabimus an plures sint putredinis species seu modi, ut multi existimasse videntur; tandem vero difficultates omnes quae adversus eam definitionem existunt, atque eas potissimum quae ab Aristotele oppugnantibus afferuntur, solvemus, simulque ab aliis adductas putredinis definitiones perpendemus, et eas cum definitione Aristotelis conferentes, a quonam melius sit putredo definita considerabimus.

Primum quidem ex iis quae de misti generatione proxime dicta sunt, facile est colligere quomodo fiat eiusdem misti interitus. Cum enim ex quatuor elementis, quatenus humida et sicca sunt, generetur mistum—iam enim diximus humidum et siccum esse cuiusque misti materiam, quatenus simul commista et ad temperiem cuique misto convenientem redacta sunt; ad hanc autem temperiem et commistionem non redigantur nisi ex actione et imperio activarum, hoc est, caloris a frigore temperati, prout cuiusque misti natura requirit¹—, eandem esse causam existimandum est generationis misti atque conservationis eiusdem. Quemadmodum enim quando calor ita regit humidum et siccum, ut illa commisceat et uniat, generatur mistum, ita tamdiu servatur, quamdiu illud caloris imperium perdurat. Ab illo enim continentur siccum et humidum coniuncta, et ita mistio illa conservatur, et certus ille caloris gradus dicitur singulo misto naturalis. Oportet igitur ex humidi separatione a sicco fieri misti dissolutionem, quae illius generationi contraria est, proinde in hac interitum misti consistere. Sed quia siccum et

1 See Zabarella, *De misti generatione et interitu*, I, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, lib. XVIII).

humidum separari invicem non possunt, dum sub caloris naturalis imperio continentur et coercentur, ideo manente calore naturali manet coniunctio humidi cum sicco; et e contrario si calor naturalis recedat vel ita minuatur, ut | nequeat amplius regere et continere duas passivas, separatur humidum a sicco, et ita mistum in elementa e quibus genitum erat dissolvitur, isque est misti interitus contrarius generationi eiusdem. Quemadmodum enim generatur mistum ex unione humidi cum sicco facta a calore naturali, hoc est, convenientem proportionem habente, ita interitus misti fit quando humidum separatur a sicco ex defectu caloris naturalis, qui ob suam debilitatem non potest amplius illa regere et continere. Et quia causam aliquam esse oportet imminutionis caloris naturalis, eam Aristoteles et Galenus et omnes in ambientis calorem retulerunt. Nam aeris vel cuiusvis ambientis corporis calor, si naturali rei calore validior sit, eum educit, ideo eo destituta dissolvitur, quia siccum et humidum ex recessu caloris a quo continebantur non habent amplius a quo regantur; ideo separantur invicem, et ita mistum dissolvitur.

Rem ita se habere experientia ipsa declarat: aestivo enim tempore videmus res facilius ac citius putrescere quam tempore hyemali, quoniam in hyeme debilis in aere est calor, qui non potest vel non ita facile potest naturalem misti calorem evocare, quia non est validus; at in aestate calor in aere est validissimus, ideo superat calorem misti naturalem, et cum cito ac facile educit. Et hanc eandem differentiam quam in temporibus consideravimus possumus etiam in locis considerare. Nam in locis calidioribus res facilius putrescunt quam in frigidioribus. Videmus praeterea mista tum frigidissima, tum || calidissima difficilius putrescere: frigidissima quidem quia eorum frigus resistit calori ambientis ne agat in mistum; calidissima vero quia calor ambientis calore eorum naturali invalidior est. In omnibus autem putrescentibus videmus ea in initio humida fieri in superficie, tandem vero manere sicca: in principio enim humidum exit^a ad externa, dum a sicco separatur, sed quia continue evaporat atque resolvitur, ideo tandem remanet finus ac terra, nempe solum siccum ab humido destitutum. Haec igitur et alia multa quae mox considerabimus indicant eo modo fieri putredinem, quem nunc exposuimus.

^aerit 1607.

Caput II Quot modis mistum interire possit

Quoniam autem Aristoteles in principio quarti *Meteorologici* dixit putredinem esse misti interitum naturalem, eique combustionem opposuit ut interitum violentum,² duo hic considerata nobis proponuntur: unum, an his tantum duobus modis interire mistum possit, putredine et combustionem, an etiam aliis; alterum vero, quomodo putredo dicatur interitus naturalis. 5

Quod ad primum attinet, Argenterius inquit Aristotelem fuisse deceptum, qui existimavit non dari alium misti interitum praeter illos duos, cum tamen pluribus aliis modis interire mistum possit, ut gladio, suspensio, morbo, submersione et aliis multis.³ Mercenarius vero Aristotelem tueri volens, reprehendit Argenterium, dicens non dari revera alium modum praeter illos duos ab Aristotele positos, propterea quod alii ab Argenterio nominati non competunt misto prout mistum est, sed potius quatenus est animatum; quatenus enim est mistum, nullus alius interitus illi competit, nisi putredo et combustio. Huius tamen rationem nullam Mercenarius adduxit.⁴ 10 15

Ego vero dissentio ab utroque. Quod enim ad Argenterii objectionem attinet, ea optime a Mercenario diluitur, quoniam illi modi quos posuit Argenterius sunt proprii animatorum quatenus sunt animata, neque eis competunt quatenus mista sunt. Ille namque est misti proprius interitus quo tollitur mistio, at si pereat animal gladio vel morbo, adhuc servatur eadem mistio quae prius erat in vivente, quapropter mors animalis non est eius corruptio ut ex elementis constantis, proinde Argenterius non ostendit alium dari modum interitus misti ut constantis ex elementis. In eo quoque deceptus est Argenterius, quod non vidit misti, quatenus mistum est, alium dari interitus modum praeter combustionem et putredinem: ideo Mercenarius quoque lapsus est dicens nullum dari alium modum. 20 25

Duo igitur in praesentia || sunt a nobis ostendenda: unum, quod detur alius interitus misti quatenus mistum est, quem nec Argenterius, nec Mercenarius animadverterit;^a alterum vero, quod non ob id in praedicto loco Aristoteles mancus ac diminutus dicendus sit. 30

Quod igitur alius detur praeter eos duos putredinis modus facile cognoscemus si intellexerimus quid sit combustio, et in quo differat a putrefactione. Putrefactio est misti dissolutio in quatuor elementa, combustio vero

^aanimadverterit 1607] animadvertis 1590^v.

² Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a1–10.

³ Argenterius 1607: *In Cl. Galeni artem medicinalem comm.*, pp. 246b ff.

⁴ Mercenarius 1588, p. 278.

est totius misti mutatio in unum tantum elementum, in ignem, excepta parte aliqua terrae quae ob magnam resistendi vim post combustionem servatur, licet affecta calore igneo: haec enim est^a cineris natura. Mistum autem est medium quoddam inter elementa tanquam extrema, et ita vocat ipsum Aristoteles in calce primi libri *De generatione*, in capite “De mistione”.⁵ Contrarietas autem est non solum extremi cum extremo, sed etiam extremi cum medio, quo fit ut medium patiat^r ab actione utriuslibet extremi: combustio igitur est mutatio a contrario extremo, ideo Aristoteles in libro *De vita et morte* inquit violentum esse illum interitum qui fit a contrario.⁶ Quamvis enim ibi loquatur de corruptione animatorum, quae dicitur mors, et senectutem tanquam interitum naturalem contraponat aliis interitibus tanquam violentis, quos dicit fieri a contrario, tamen hoc idem locum habet etiam in misto quatenus mistum est. Eius enim corruptio naturalis non fit a contrario, sed potius a simili. Putrefactio enim est interitus misti per corruptionem caloris naturalis factam a calore extraneo. Misti autem violentus interitus fit per mutationem a contrario, ut de combustionem diximus.

Haec si vera sunt, et mistum tanquam medium interimitur ab igni tanquam extremo et contrario, non video cur non possit etiam ab altero extremo destrui mistum, ita ut a magna vi frigoris convertatur totum in unum elementum frigidum, ut in terram, neque in omnia elementa dissolvatur. Id autem quod nos decipere potest est quod ignis est maximae ac celerissimae actionis, et facile convertit plura mista in suam naturam per combustionem; frigida vero elementa non tantam agendi vim obtinent, neque ita celeriter mistum mutant. Attamen si verum est id quod Aristoteles docet in secundo libro *De ortu et interitu*,⁷ posse quodlibet elementum mutari in quodlibet, nec minus ignem in alia, quam alia in ignem. Fieri etiam potest ut omnia elementa in misto existentia mutantur in terram ob magnam vim frigidi agentis, et condensantis, et omnem calorem extinguentis; licet enim hoc sit minus facile, et minus frequens, et minus evidens, ratio tamen nos cogit ut hoc concedamus, cum praesertim id sensu et experientia confirmetur: viderunt enim ¶ multi, et ego ipse vidi in subterraneis locis multa mista, ut paleas et cibaria, in petram mutata a magna vi frigoris omnem calorem extinguentis, et omnem humiditatem consumentis, propterea quod cum summo frigore non potest humiditas existere, ut alias dictum est.

^aest om. 1607.

5 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b22 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 90, f. 370vI).

6 See Aristoteles, *De iuventute et senectute*, 5, 469b22–25.

7 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.4, 331a6 ff.

Tres igitur modi sunt quibus interimi potest mistum, quatenus mistum est, quoniam horum singulo destruitur mistio. Unus est medius quo dissolvitur mistum in omnia elementa, aequae dicitur putrefactio. Alii vero duo sunt extremi et violenti, quia per eos non in omnia elementa dissolvitur mistum, sed mutatur totum in unum elementum, vel in calidum, quae est combustio, vel in frigidum, qualis est petrificatio,^a de qua modo dicebamus. 5

Non fuit autem ob id mancus in praedictio loco Aristoteles duos tantum modos commemorans,⁸ putredinem et combustionem, quia non est ibi ipsius consilium omnes prorsus misti interitus nominare, sed solum loqui de ipsius corruptione naturali, quae est putrefactio; violentos autem interitus non est quod omnes consideret, cum sint praeter consilium naturae, et sint accidentales, sicut etiam in libro *De vita et morte* non omnes modos enumerat quibus violenter interire animatum potest: satis igitur habuit discernere naturalem misti interitum, de quo ibi loqui volebat, a violento generaliter accepto, ad tollendam omnem difficultatem; et combustionem exempli tantum gratia nominavit tanquam modum quemdam violenti interitus, neque ob id negavit alium dari violentum interitum. Exempla enim non sunt de omnibus afferenda, sed de aliquibus tantum quae maxime in promptu habeamus. Promptissima autem est mistorum combustio, ideo hanc solam nominare tanquam exemplum violenti interitus satis fuit. Patet igitur Aristotelem neque omnes modos interitus misti nominasse, ut putavit Mercenarius, neque mancum fuisse, ut ei obiecit Argenterius. 10 15 20

Caput III Quomodo putrefactio dicatur interitus naturalis, sententiae aliorum et earum confutatio

Sequitur ut consideremus quomodo putredo ab Aristotele dicatur interitus naturalis, ita ut per hoc a combustionem distinguatur tanquam ab interitu violento. Hoc enim multis non parvum negotium fecisset, cum videantur ambae vel aequae naturales, vel aequae violentae appellandae. Nam si violentum vocamus omnem motum cuius principium extra est, utraque fit a calore externo, quare utraque est violenta. Si vero putrefactio, etsi fit a principio externo, dicitur tamen naturalis, quatenus fit a causa naturali et naturaliter agente. Idem de combustionem dici potest: haec enim fit ab igni, qui 25 30

^aputrefactio 1607.

8 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a1–10.

dum alia comburit ac destruit, secundum propriam naturam agere dicitur et vocatur agens naturale: atque igitur utraque est vocanda naturalis. De hac re plura a nobis dicta sunt alias, dum initium primi libri *De ortu et interitu* interpretantes consideravimus quomodo interitus universe sumptus vocetur ibi ab Aristotele naturalis.⁹ Sed per ea dubium praesens non tollitur, quia secundum illam considerationem etiam combustio dicenda est corruptio naturalis. Cum ergo Aristoteles eam dicat esse violentam, prout violentum distinguitur a naturali, certum est aliam esse Aristotelis considerationem in initio quarti *Meteorologicorum*, aliam in primis verbis primi *De ortu et interitu*. Harum igitur considerationum discrimen cognoscere oportet.

Thomas Erastus in sua adversus Mercenarium disputatione *De putredine* facile fugit hanc difficultatem. Duas enim dixit putredines ab Aristotele poni in principio quarti *Meteorologici*: unam naturalem, de qua loquitur in tertio contextu; alterum violentam et morbosam, de qua loquitur postea in quinto, et sexto, et aliis sequentibus, et eam dicit fieri a calore externo; sed putredinem naturalem quae in tertio contextu consideratur inquit Erastus non ab externo calore fieri, sed a proprio et naturali, qui consumit humidum proprium, quod ei pabulum est, quare toto humido absumpto necesse est ut calor naturalis deficiat; isque est naturalis interitus omnium mistorum, qui ab Aristotele ibi iure vocatur naturalis, quia fit a principio interno, cum combustio sit interitus violentus, utpote factus ab externo principio.¹⁰ Sed hanc Erasti sententiam inferius, cum de speciebus putredinis loquemur, expendemus, alienamque omnino esse ab Aristotele demonstrabimus, qui nullam putredinem novit quae non fiat ab externo calore. Cum igitur hoc constituto difficultas vigeat quomodo putrefactio dicatur interitus naturalis, ita ut a combustionem distinguatur, aliam solutionem et aliud horum interituum discrimen excogitare oportet.

Albertus in eo loco in capite suo sexto inquit in putrefactione calorem internum cooperari calori externo in evocando humido, propterea quod calor misti fungitur officio et naturalis et ignei. Naturalis enim est dum | continet humidum cum sicco coniunctum, quae est conservatio misti; sed potea dum amittit naturalitatem, id est, proprietatem caloris naturalis ob defectum alicuius principii conservantis mistum, tunc suscipit proprietatem ignei, quae est dissolvere et educere humidum illiusmet misti, || cuius antea erat calor naturalis, et ita cooperatur calori externo in educendo ad superficiem humido. Putrefactio igitur ea ratione dicitur naturalis, quate-

9 See Zabarella, *De natura*, ch. 8 (*De rebus naturalibus*, lib. iv).

10 Erastus 1583, ch. 1, p. 5.

nus fit modo aliquo ab interno calore, non a solo externo. Combustio autem ab externa tantum causa fit. Calor enim naturalis semper manet naturalis, neque ad comburendum mistum cooperatur igni comburenti.¹¹ Haec est Alberti sententia, ipse tamen non expressit quisnam sit ille defectus principii conservantis misionem ob quem calor naturalis desinit esse naturalis, et evadit igneus et contrarius. 5

Videtur autem hunc defectum expressisse Buccaferreus, cuius opinio non videtur diversa ab opinione Alberti. Inquit enim calorem naturalem intensiorem fieri ex actione caloris externi, et ita auctum consumere humidum, evocando ipsum ad superficiem. Sic enim calor naturalis definit esse naturalis, quoniam amittit eam proportionem quam habere debet ad siccum et humidum pro illius misti conservatione. Ita igitur putrefactio partim est naturalis quatenus ab interno calore fit, partim violenta quatenus fit ab externo.¹² Sed haec sententia non est consona verbis Aristotelis, qui, ut in totam eius tractatione de putredine videre est, nullam tribuit actionem calori naturali, sed totam calori ambientis, a quo dicit destrui calorem naturalem, proinde pati potius quam agere. Praeterea, iuxta hanc opinionem oporteret calorem naturalem ita auctum et unum factum cum calore extraneo agere immediate in humidum, et facere ipsum evaporare. Attamen hoc non vult Aristoteles, sed vult calorem extraneum agere immediate in calorem naturalem ad ipsum educendum, et per hoc putrefactionem definit, postea vero subiungit exeunte calore naturali humidum quoque naturale coevaporare.¹³ Itaque vult evaporationem humidi esse quoddam consequens exitum caloris naturalis, proinde non pati immediate humidum a calore extraneo. 10 15 20 25

Nos tamen postea, cum de putredinis natura loquemur, considerabimus an opinio Alberti ad rectum sensum trahi possit. Quantum autem ad praesentem difficultatem attinet, certum est Albertum non idoneam rationem adducere cur putrefactio ad differentiam combustionis dicatur naturalis, quia concesso etiam eo modo quo Albertus putredinem fieri statuit, quem nos postea diligentius expendemus, non recte tamen diceretur putredinem fieri ab interno principio. Quia si calor naturalis non est amplius naturalis, sed iunctus calori externo est factus totus igneus, et inimicus naturae illius misti, totus est potius vocandus extraneus, quam internus illi misto. Adde quod in considerando cuiusque motus principio attendenda est || prima 30 35

11 See Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 6, pp. 714–716.

12 Boccadiferro 1563, pp. 37–40.

13 See Aristoteles, *Meteorologica*, IV.2, 379b10–380a10.

causa ipsius motus. Prima autem causa etiam secundum Albertum est solus externus calor, qui primo loco agit in calorem naturalem. Quamobrem soli calori ambientis actio illa tota attribuenda est, proinde fit ab externo principio. Ut autem sententia Alberti defendi posset, oporteret externum et internum calorem esse duo agentia aequalia et distincta, non subordinata, quia dum sunt subordinata, adscribitur tota actio agenti primario, sicuti dictum est. 5

Alia fuit opinio, quam in eodem loco impugnavit Albertus,¹⁴ et quam postea Vicomercatus secutus est: putredinem dici naturalem, quod a calore ambientis paulatim ac sensim fiat, combustionem vero violentam, quia fit celeriter, etenim opus naturae non est velox.¹⁵ Hanc sententiam Albertus refutat hoc argumento, quod modus rei insequitur rem cuius est modus, proinde causa eius esse non potest; fieri autem celeriter vel tarde est modus qui consequitur rem vel naturalem, vel violentam: ergo non potest esse causa naturalitatis vel violenta. Prior igitur alia ratio esse debet cur actio dicatur naturalis vel violenta; deinde consequi ut velox vel tarda sit. 10 15

Aliam quoque aliorum sententiam reprobatur ibidem Albertus,¹⁶ quam |431 missam facio, quoniam apud eum legi potest.

Alii vero dixerunt putrefactionem dici naturalem ratione interni principii, si non activi, saltem passivi. Materia enim putrescens vim conferre dicitur quatenus habet aptitudinem ad putredinem. Adversus hoc Pomponatius in quarto *Meteorologicorum* hoc argumento utitur, quod per hoc non apparet discrimen quod quaerimus putrefactionis et combustionis, siquidem etiam combustio habet tale internum principium passivum; materia namque illa naturaliter est apta comburi, et ita vim conferre dicitur non minus quam putrefactio.¹⁷ Ego vero alias demonstravi vanum esse in iis quae ex materia et forma constant aliquem motum vocare naturalem, ratione solius materiae tanquam principii passivi: sic enim fieret ut nullus motus esset violentus. Materia enim habet aptitudinem ut ad omnes formas, ita ad omnes modus indistincte recipiendos; quare motum lapidis sursum proiecti liceret appellare naturalem ratione materiae ut principii passivi, hoc tamen nemo diceret. Ipse autem Pomponatius in sua dubitatione 17 quarti *Meteorologicorum* inquit putrefactionem esse tum naturalem, tum violentam: quatenus quidem fit a principio externo, violentam esse; naturalem vero, quate- 20 25 30

14 See Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 6, pp. 714–716.

15 See Vimercato 1565, f. 162r ff.

16 See Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 6, pp. 714–716.

17 Pomponazzi 1563, dub. 17, f. gv.

||617 nus mistum, si suae naturae dimittatur, neque impediatur, hoc est, a nullo alio violenter interimatur, sed sinatur interire secundum communem cursum naturae, tandem interit per putredinem.¹⁸ Hanc sententiam quidam recentiores impu||gnant, et eam etiam Buccaferreo attribuunt, cum tamen Buccaferreus (ut praediximus) aliud sensisse videatur. Ita autem argumentantur: quando dicitur mistum interire suae naturae relictum, vel dicitur interire absque externo agente, vel ab externo agente: si primum, id Aristoteli adversatur dicenti putredinem fieri a calore externo; si vero secundum, nulla apparet ratio cur magis putredo quam combustio sit interitus naturalis, cum fiat utraque ab agente externo.

Haec tamen obiectio mihi videtur adversus Pomponatium, qui revera huius sententiae fuit, parvi esse momenti, siquidem ipse palam asserit non accipi hic naturale pro eo quod fit ab interno principio: sic enim fatetur putrefactionem non esse naturalem, sed violentam, sed accipi pro eo quod est secundum cursum naturae; nam hic talis est, ut mista dimissa suae naturae intereant tandem per putredinem, non per combustionem; sic enim putrefactio ad differentiam combustionis videtur dici posse naturalis. Sed praeterea opinio quam postea istimet recentiores adducunt atque tuentur mihi quidem non videtur ab hac Pomponatii opinione discrepare. Dicunt enim putrefactionem esse misto naturalem, quatenus est secundum propriam misti naturam qua mistum est. Cum enim sit genitum per unionem humidi cum sicco, aptum natura est perire per dissolutionem et separationem humidi a sicco ob defectum caloris continentis; unumquodque enim naturaliter dissolvitur in illa ex quorum compositione genitum est. Quoniam igitur mistum, quatenus est mistum, propensionem habet ut in ea e quibus constat dissolvatur, putrefactio est ipsi naturalis quatenus mistum est; non sic combustio, quia mistum, prout est mistum, non habet propensionem ut intereat per conversionem in aliam naturam.

Addunt autem hi posse putrefactionem alia ratione dici violentam, et praeter naturam, quatenus rei naturam destruit, nec fit secundum intentionem naturae, quandoquidem cuiusque rei natura abhorret a suo interitu. Ego vero non video in quo haec sententia differat ab opinione Pomponatii. Nam dicere putrefactionem competere misto secundum propriam eius naturam, et prout mistum est, idem videtur ac dicere mistum dimissum suae naturae non interire nisi per putredinem, et ambo concedunt interitum hunc misti ea ratione esse violentum, quatenus fit ab externo principio.

18 Pomponazzi 1563, dub. 17, f. 10r-v.

Propterea ego puto utramque sententiam esse obnoxiam eidem reprehensionem: nam ad ostendendum quod putrefactio sit interitus naturalis, respererunt ambo propriam misti naturam, iuxta quam considerationem non potest putrefactio dici misto naturalis. Quia si per naturam intelligant materiam ut principium motus passivum, in sententiam incidunt quam ambo reprobant, quod putrefactio ratione aptitudinis materiae dicatur naturalis; si vero formam intelligant, iam ambo expresse confessi sunt putrefactionem esse contrariam et inimicam formae misti et ipsius destructricem: est igitur potius contra misti naturam, quam secundum eius naturam. Propterea falsum est id quod illi recentiores dicunt, mistum habere naturalem propensionem ad putredinem, imo vero propensionem habet ad se conservandum, quantum fieri potest. Quod vero Pomponatius ait mistum dimissum suae naturae non aliter quam per putredinem interire, id non facit ut secundum propriam naturam quaerat putrescere, sed solum significat eam esse eius naturam, quae non possit tandem resistere agenti externo putrefacienti. Negari enim nullo modo potest resistantia misti ad externum interimens: sic igitur non videtur putrefactio esse misto naturalis.

Caput IV Vera sententia et eius declaratio, et quorundam dubiorum solutio

Propterea haec omnia quae hactenus considerata sunt ego puto non esse hic respiciendam propriam misti naturam, sed potius naturam universalem, quae nil aliud est quam ordo rerum omnium, seu omnium causarum certo quodam ordine dispositarum cum pendentia ab uno primo principio, unde statutae singulis rebus sunt propriae quaedam leges quae praeteriri nequeunt. Natura igitur propria misti nollet putrescere, nec modo ullo interire, at natura universalis statuit eam esse interitui obnoxiam et tandem interire. Secundum hanc considerationem dixit Aristoteles in initio primi libri *De ortu et interitu*, interitum esse naturalem, id est, secundum leges naturae universalis, quae statuit omne genitum esse aliquando interiturum.¹⁹ Sed in contextu 3 quarti *Meteorologicorum* consideratio Aristotelis est particularior quam ibi,²⁰ nam in initio primi *De generatione* etiam combustio misti dici-

19 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.1, 314a1–2 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 1, f. 345rB).

20 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a2–6 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

tur interitus naturalis quatenus est rei corruptibilis, et fit a causa naturali et naturaliter agente. Sed quoniam praeter ipsum interitum natura statuit etiam modum quo singulae res intereant, ideo hunc modum a natura constitutum respiciens Aristoteles in quarto *Meteorologicorum* dixit combustionem esse interitum violentum, quae in principio primi libri *De generatione* 5 dicebatur naturalis, cum ibi nulla modi consideratio habeatur.

Tres autem ego invenio modos universales quibus statutum est in natura res interire: unus suplicium corporum est, alius mistorum animatorum, alius demum mistorum inanimatorum. [i] Simplicibus quidem hic assignatus est
 ||619 modus ut per mutuam inter se a||ctionem et passionem intereat, atque etiam 10 per actionem caelestium corporum quae idem potest per virtutem, quod elementa per formam. [ii] Animatis vero assignatus est modus per humidi naturalis consumptionem factam a proprio naturali calore, eaque mors dicitur, de qua agit Aristoteles in libro *De vita et morte*: ideo ibi naturalem vocat illam mortem quae fit per ultimam humidi resolutionem a calore naturali, qui 15 absumpto a se humido tandem extinguitur; violentam vero mortem vocat illam quae ante statutum tempus alio modo fiat, ut gladio, combustionem, submersionem, morbis, nam his omnibus modis intereunt animantia praeter naturam, hoc est, praeter modum eis a natura^a constitutum.²¹ [iii] Misto autem inanimato, id est, prout mistum est, et cum abstractione ab anima, si 20 sit animatum, assignatus est a natura universali proprius modus ut intereat per putredinem, quae nihil aliud est quam dissolutio in elementa, et est vere contraria generationi misti quae fit per elementorum commistionem.

||433 Hic ergo vocatur ab Aristotele | modus naturalis, quia secundum decreta 25 naturae universalis est ut mistum ex elementis constans tandem in elementa dissolvatur. Combustio vero dicitur violenta quia est praeter hanc naturae legem, nam ex ignis actione violenta vertuntur omnia elementa in ignem, ideo ita est mistio praeter naturam, ut animato mors ex morbo vel ex gladio. Haec est absque dubio mens Aristotelis in eo tertio contextu quarti *Meteorologicorum*,²² ut etiam ipsemet asserere videtur in contextu 30 quinti *Physicorum*,²³ ubi tam generationem, quam corruptionem distinguit

^aa natura eis 1607.

21 Aristoteles, *De iuventute et senectute*, 5, 669b21–470a5.

22 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a2–6 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

23 Aristoteles, *Physica*, v.6, 230a29–230b3 (Aristoteles 1562, IV, t/c 57, f. 242rB): “ἢ εἰ ἔστιν τὸ βίαια παρὰ φύσιν, καὶ φθορὰ ἂν εἴη φθορὰ ἐναντία ἢ βίαιος ὡς παρὰ φύσιν οὖσα τῇ κατὰ φύσιν; ἄρ’ οὖν καὶ γενέσεις εἰσὶν ἐνταῖς βίαιοι καὶ οὐχ εἰμαρμέναι, αἷς ἐναντία αἱ κατὰ φύσιν”. “At si est quid violentia fit praeter naturam, et corruptio corruptioni contraria erit, ea

in naturalem et violentam, et inquit oppositam esse naturalem generationem violentae, et naturalem interitum interitui violento. Postea declarans quatenam sit generatio et corruptio naturalis, et quae violenta, inquit naturalem esse illam quae est fatalis, id est, fato determinata.²⁴ Nil enim aliud per fatum potest intelligere nisi legem a natura universali constitutam de modo quo quaelibet res generetur et intereat. 5

Sententiam hanc Pomponatius et recentiores illi sub nube viderunt, et proxime ad veritatem accessisse videntur, quam etiam plene essent assecuti si naturam particularem ab universali, quam Aristoteles in memorato loco respexit, seiunxissent. Non enim dixit putrefactionem esse secundum misti naturam, sed secundum naturam absolute, nempe secundum leges naturae universalis; et hanc proprie significat id quod Pomponatius dixit secundum cursum naturae, nempe universalis, seu etiam dicamus naturae particularis, quatenus subdita est legi naturae universalis a qua mistum, quatenus mistum est, dirigitur ad terminandum^a suum esse per dissolutionem in elementa, quae putrefactio dicitur. Hoc etiam si significare potest illa quam recentiores illi dixerunt misti, prout mistum est, naturalis propensio ad putredinem; non enim a propria natura dirigitur ad putrescendum, sed a constitutione naturae universalis, quae talem esse eius interitum statuit. 10 15

Hanc puto esse rei veritatem, quae clarior fiet si quaedam adversus eam dubia solverimus. Cum enim plura ab interpretibus Aristotelis tangantur in quarto *Meteorologicorum*, nobis pauca magis praecipua considerare satis erit. Dubitatur autem adversus id quod dictum est, putredinem esse interitum naturalem: si enim putrefactio esset naturalis interitus misti, quatenus mistum est, deberet omni misto competere; id enim quod alicui naturale atque essenziale est, omni competit, neque id negavit Aristoteles in memorato loco, cum aperte dixerit putrefactionem esse maxime commune contrarium generationi misti;²⁵ est enim maxime communis quia competit omni misto, cum ei competat quatenus mistum est. Attamen non videtur esse omnium mistorum communis interitus, quod multifariam ostendi potest. 20 25 30

^aterminandum 1590^v corr.] determinandum 1607.

quae est violenta, ut quae praeter naturam est, ei quae secundum naturam. Sunt igitur et generationes quaedam violentae, et non fato determinatae, quibus contrariae sunt eae, quae secundum naturam".

24 *Ibidem*.

25 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a2–6 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

Primum quidem in climatibus extremis, quae calidissima et frigidissima sunt, non per putredinem intereunt mista; sed in calidissimis locis per combustionem, idque est illis locis naturale; in frigidissimis vero destruuntur a frigore, a quo etiam prohibentur putrescere, idque similiter est illis locis naturale. Non omnia ergo mista per putrefactionem intereunt.

5

Praeterea, metalla et lapides complures nunquam putrescunt, ut aurum, et argentum, et lapis adamas, et alia: non est igitur putrefactio mistis secundum naturam, cum non sit omnium mistorum communis interitus.

Ad haec et alia eius modi sumenda est responsio ex Aristotele in loco praedicto:²⁶ non enim dixit putrefactionem esse interitum maxime communem, quod voluerit esse necessarium ut omnia mista intereant per putredinem; iam enim confessus est aliqua per combustionem interire, sed significare solum voluit omnia esse putrescibilia, imo et aliquando putrescere, semota tamen omni violentia; nam si praeoccupent interire violenter, non perveniunt ad naturalem suae durationis finem, qui est eis a natura universaliter constitutus.

10

15

Ad illud ergo quod de locis calidissimis et frigidissimis obiiciebatur, dicimus negari non posse mista a summo calore et a summo frigore per violentiam interimi, sed negandum etiam non est illa eadem mista esse putrescibilia, et per putredinem esse | tandem interitura, si omnis violentia amoveatur
[434] et dimittantur propriae naturae. Quod vero dicitur esse illis locis naturale
ut per summum calorem, vel per summum frigus res interimant, verum id
[621] quidem est, sed ita ut etiam igni naturale est comburere. Quare sic || uti combustio est ea ratione naturalis, quatenus fit a causa naturaliter agente, neque ob id fit quin dicatur alia ratione esse misto interitus violentus, quatenus
non est secundum legem naturae universalis, ita dicendum est de illis quae
in locis calidissimis et frigidissimis intereunt alio modo quam per putredinem; etenim patiuntur quidem a causis naturalibus, sed non intereunt eo modo quo natura statuit univertaliter mista esse apta interire, scilicet per dissolutionem in elementa, quamquam hoc naturae decretum recipit impedimentum ob aliquam violentiam praeoccupantem misti interitum, sicuti etiam Aristoteles dixit.

20

25

30

Ad illud vero quod de metallis ac de lapidibus dicebatur, respondemus et aurum, et argentum, et adaemantem, et metalla omnia, et omnes lapides tandem necessario putrescere, et in elementa dissolvi, licet aliqua diutissime durent: nisi enim aurum putresceret, iam tanta esset auri copia congregata, ut omnia fere in aurum mutata essent, ipsumque vilis admodum esset pretii;

35

26 *Ibidem.*

putrescere autem metalla cognoscimus ex aerugine quam emittunt, eaque in ferro evidens est, sed in aliis quoque notari potest: nam antiquum aurum et argentum cernitur coloratum colore obscuriore quam recens; sic de lapidibus omnibus dicendum est: quamvis enim diutissime et multa quoque annorum millia perdurent, tamen necessario tandem per putredinem in elementa dissolvuntur. Sed clarior habebitur omnium huiusmodi dubiorum solutio, quando putredinis natura exactius declarata a nobis erit. 5

Caput v Definitio putredinis et definitionis declaratio

Ex his quae hactenus dicta sunt talem putredinis definitionem cum Aristotele colligere possumus: “putredo est corruptio proprii et naturalis caloris in unoquoque humido a calore ambientis”;²⁷ quam esse perfectam, et omnibus numeris absolutam definitionem, ex eius ac singularum partium plena intelligentia manifestum fiet: est enim integra definitio quae dicitur demonstratio positu terminorum differens; quod quidem alias in operibus logicis ruditer, ut ibi conveniens erat, declaravimus, dum hanc definitionem ut perfectae definitionis exemplum in medium adduximus;²⁸ nunc vero eam exquisitius considerare oportet. 10 15

Cum igitur perfecta accidentis definitio tribus partibus constare debeat, genere accidentis, subiecto et causa, qui tres potissimae demonstrationis termini sunt, diximus sumi hic proprii caloris corruptionem, tanquam genus putredinis, quod est in demonstratione maius extremum; deinde humidum ut subiectum proprium, quia non est || putrescibile nisi id quod est humidum; tandem vero externum ambientis calorem tanquam causam quae est in demonstratione medius terminus. Sed ut haec omnia distinctius explicentur, et ipsa putredinis essentia ab effectrice eius causa seiungatur, cognoscere oportet in putredine ordinem a natura servatum. 20 25

Primum quidem locum calori externo tribuendum esse certum est: ab hoc enim corrumpitur calor misti proprius et naturalis; corruptio autem caloris facit ut humidum separetur a sicco; itaque dicendum videtur ipsam putredinis essentiam in hoc ultimo esse constitutam, reliqua vero esse causas putredinis, ita ut essentialiter nil aliud esse | putredo videatur, quam separatio humidi a sicco, e quibus tanquam materia mistum constabat. Haec enim 30 435

27 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

28 See Zabarella 1597, *De methodis*, IV, ch. 17, co. 315.

est in elementa dissolutio, quae est contraria generationi misti. Corruptio autem caloris naturalis est potius causa effectrix putredinis, quam essentia. Quemadmodum enim in generatione misti duae activae qualitates funguntur officio agentis, quia calor a frigore contemperatus commiscet, unit ac terminat siccum et humidum coniuncta, ut antea in definitione generationis ostendimus, ita dicendum est in interitu misti defectum caloris esse causam putredinis effectricem, non putredinem ipsam. Sed quoniam est causa privativa in qua animus non acquiescit, propterea quod omnis privatio causam aliquam habet, proinde omnis causa privativa habet causam positivam priorem a qua pendet.

Aristoteles hac non contentus exprimere voluit etiam causam positivam externam a qua fit proprii caloris corruptio, eaque est calor ambientis, et res per se manifesta est. Quamvis enim certum sit corruptionem proprii caloris esse causam ut humidum diffluat, et a sicco separetur, tamen in hac causa non quiescimus, dum ignoramus causam positivam a qua fit haec proprii caloris corruptio. Attamen Aristoteles non sine artificio in hac definitione sumpsit corruptionem proprii caloris tanquam putredinis genus quo eius essentia significaretur; duo namque respexisse videtur, unum ut brevissima esset definitio, alterum ut tribus tantum terminis constaret, sicut etiam demonstratio. Nam si quatuor in ea terminos accepisset, dubitare poteramus an forte haec definitio non esset demonstratio situ terminorum differens, quemadmodum in *Posterioribus analyticis* iam ipse docuerat.²⁹ Nam si et subiectum in hac definitione expressum fuisset, quod est corpus humidum, et essentia, quae est separatio humidi a sicco, et causa, quae est proprii caloris corruptio, et causa causae, quae est calor ambientis, quatuor termini in ea sumpti essent, quod vitare volens Aristoteles et definitionem reddere breviorē, uno termino duos complexus est. Nam separationem humidi a sicco, quae putredinis essentia est, sub proprii caloris corruptione implicite comprehendit. Hanc enim necessario insequitur separatio humidi a sicco, ut paulo antea Aristoteles docuerat: dixerat enim putredinem esse humidi et sicci separationem proveniente a corruptione proprii caloris facta a continente;³⁰ et hoc idem etiam post allatam definitionem declarat illis verbis: “exeunte enim proprio calido coevaporat quod secundum naturam est humidum”.³¹ Sic enim monere nos voluit corruptionem proprii caloris in

29 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.19, 81b10 ff.

30 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a9–11.

31 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a23 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

definitione sumptam esse quatenus continet separationem humidi a sicco. Igitur proprii caloris corruptio denotat quidem per se causam proximam putredinis privativam, sed connotat etiam essentiam, quatenus complectitur humidi a sicco separationem, quae ex necessitate eam insequitur; et Aristoteles hanc in definitione accipere maluit ut effectum, quam ut causam, quia causam habet priorem positivam, et in definitione expressam, cuius respectu est effectus, non causam.

5

Itaque haec definitio tres partes habuit: [i] corpus humidum tanquam subiectum putredinis; [ii] corruptionem proprii caloris tanquam putredinis essentiam et tanquam effectum; talem autem effectum in quo includi intelligitur separatio humidi a sicco tanquam effectus alius posterior, et illum priorem necessario insequens; [iii] ac demum calorem externum tanquam causam primam. Est igitur haec perfecta definitio, et demonstratio solo situ differens, quales omnium accidentium perfectae definitiones esse debent.

10

|436 **Caput VI Opinio recentiorum quod praedicta putredinis definitio sit causalis, et eius confutatio**

15

Non est hic praetereundus quorundam recentiorum error, qui dixerunt definitionem hanc totam esse causalem, cuiusmodi est illa, “eclipsis est obiectio terrae”, quae non exprimit essentiam rei, sed solam causam, licet in caloris naturalis corruptione concesserint includi separationem humidi a sicco. Negarunt enim essentiam putredinis esse sicci et humidi separationem, sed hanc quoque esse putredinis causam dixerunt. Essentiam vero nullam aliam esse, quam interitum formae misti, qui humidi a sicco separationem insequitur tanquam causam, ita ut calor ambientis sit causa corruptionis proprii caloris, et haec sit causa separationis humidi a sicco, et haec tandem sit causa destructionis formae misti, quae est formaliter putredo: quoniam igitur huius destructionis formae Aristoteles nullam mentionem fecit, hinc collegerunt non esse definitionem formalem, sed causalem, traditam per tres illas ordinatas putredinis causas.

20

25

||624 Sed hanc sententiam ego probare non possum: quod enim caloris proprii corruptio sit causa putredinis, et in se contineat separationem humidi a sicco, nos quoque asserimus; proinde non negamus causalem esse definitionem, quantum attinet ad solum proprii caloris interitum; at humidi et sicci separationem puto non esse putredinis causam, sed esse ipsammet putrefactionis essentiam, et destructionem formae misti. Quod facile ostendo argumento sumpto a generatione opposita: nam si generatio misti nil aliud est quam unio ac terminatio humidi cum sicco, operantibus activis, ergo eius-

30

35

dem misti interitus nil aliud erit quam humidi ac sicci dissolutio ex defectu activarum non valentium amplius imperare passivis; et videtur cuilibet consideranti esse manifestum nil aliud esse misti interitum, quatenus mistum est, nisi eius in elementa dissolutionem.

Sed solvenda est difficultas, et ea^a quidem non parvi momenti, quae hos movisse videtur. Nam interitus misti debet esse subita ac momentanea formae misti destructio, sicuti etiam generatio misti est introductio formae misti in momento temporis, non in tempore facta. Atqui separatio humidi a sicco non in momento fit, sed in tempore, et est continua, vel saltem successiva: ergo haec non potest esse formaliter ipse misti interitus. Solvitur meo iudicio haec difficultas sic: generatio dupliciter accipi potest, uno modo pro ultimo termino, qui est formae substantialis introductio subita; altero modo pro via simul cum termino, quae non est momentanea, sed in tempore fit. His etiam eisdem modis interitus quoque sumi potest, attamen proprie et generatio et interitus pro solo termino sumitur, licet etiam saepe sumatur pro termino cum tota praevia alteratione. Sed nomen putrefactionis videtur proprie significare praevia alterationem tendentem ad interitum substantiae, et ad dissolutionem misti. Tunc enim rem putrescere dicimus, quando est in via ad perfectam dissolutionem, non quando est facta dissolutio perfecta, quod etiam Galenus significavit undecimo *Methodi*, capite 8, putredinem sic definiens: “putredo est mutatio ad interitum totius substantiae putrescentis ab aliena caliditate”.³² Non enim dixit esse totius substantiae interitum, sed mutationem ad substantiae interitum. Quoniam igitur putrefactio est separatio humidi a sicco quae non est subita, sed cum successione fit, dicendum est non interire in primo eius initio formam substantialem, sed eousque eam separationem procedere, ut tandem forma misti momento temporis destruat; neque etiam dicendum est destructionem formae misti fieri solum post totius humidi separationem a sicco, sed corrumpitur forma misti antequam remaneat terra et fimus.

Haec igitur tria quodam temporis ordine fiunt: primun incipit || se|paratio fieri humidi a sicco, quae tamen adhuc est absque formae substantialis interitu, sed est praeparatio et via ad eam; secundo loco tanta est facta dissolutio ac separatio humidi, ut forma, cum servari amplius non possit, subito destruat, et tunc separata quidem sunt invicem humidum et siccum, quia non habent amplius illam misionem quae naturae unio dicitur, sed particu-

^aea om. 1607.

32 Galenus 1821, x: *De methodo medendi*, p. 753: “ἡ μεταβολὴ τῆς ὅλης τοῦ σώματος σηπομένης οὐσίας ἐπὶ φθοράν, ὑπὸ τῆς ἔξωθεν θερμασίας”.

lae tamen utriusque se mutuo tangunt, et est humidum aqueum contiguum sicco terreo, et iuxtapositio quidem particularum, at non mistio, quia iam soluta est naturae unio; tertio demum loco humidum illud a calore consumitur, hoc est, vertitur in vaporem et exhalatur, ita ut nihil reliquum sit nisi fimus ac terra, ut Aristoteles ait, qui non ideo hoc dicit, quod putet per hoc exprimi naturam putrefactionis, sed ut per hoc tanquam ultimum remanens post putrefactionem, et ea posterius tempore, cognoscamus putrefactionem esse separationem humidi a sicco, quoniam videmus putrescentia in hoc tandem desinere ut remaneat terra et materia quaedam sicca, cum humor iam secretus sit et in vaporem conversus evanuerit. Dicimus igitur putrefactionem ab Aristotele definiri non pro solo termino, sed ut viam quoque praecedentem complectitur. Sic enim est formaliter separatio humidi a sicco, quae in tempore fit; idque Aristoteles significavit dicens proprii caloris corruptionem;³³ calore enim est qualitas, nec corrumpitur seu evocatur nisi in tempore, nec in prima eius imminutione interit forma misti, sed postquam tota latitudo, intra cuius terminos forma misti servari potest, destructa est, tunc subito interit forma misti.

Dignum autem consideratione est cur Aristoteles in ea definitione ipsum misti interitum non expresserit, cum tamen putredo sit misti interitus quatenus mistum est. Sed hoc postea cum de putredinis speciebus agemus, considerabimus et magno cum artificio ab Aristotele factum esse ostendemus. Patet igitur praedictam putredinis definitionem non esse mere causalem, qualis est illa, “eclipsis est obiectio terrae”, sed esse definitionem perfectam, quae et causalem et formalem continet: sic enim est demonstratio positu differens, at secundum illos esset solum medium quod minime dicendum est.

Caput VII Quodnam sit ambiens cuius calor est causa putredinis

Hactenus structuram definitionis putredinis et Aristotelis in ea afferenda artificium consideravimus; sequitur ut singulas eius partes ordinatim expendamus.

A prima igitur causa ordiendo, quam Aristoteles ambientis calorem esse ait,³⁴ cognoscendum est quodnam sit intelligendum ambiens quod suo

33 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a23 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

34 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

||626 calore corpora putrefacit. Sunt qui dicant hoc^a non esse aliud quam || aerem
et aquam, et argumentum sumunt ex ipso Aristotele in eadem tractatione de
putredine, ubi haec tantum duo ambientia nominat. Haec tamen sententia
falsa est, et melius est ut communi interpretum opinioni adhaereamus, qui
dicunt ambiens esse universe intelligendum, ut complectatur omne conti- 5
nens a quo res putrefieri possit. Iam enim dixerat Aristoteles tria elementa
esse materiam igni ad putredinem faciendam, ergo vult etiam calorem ignis
esse posse causam putredinis aliorum elementorum. Sic si sanguis vel alius
humor putrescat in venis, ambiens putrefaciens non est aer aut aqua, sed
est circumstans caro, seu pars alia solidior, quae, calore extraneo et modum 10
excedente affecta, efficit in humoribus putredinem tanquam causa quae-
dam externa, quae naturalem humorum calorem educit et ita putredinem
efficit. Sic quando ex obstructione vel prohibita transpiratione fit in ani-
malium corporibus putredo, vapores ab humoribus exhalati, cum difflari
non possint, ibi manentes calefaciunt humores ac putrefaciunt tanquam 15
ex|terna quaedam causa. Ob eandem enim rationem fit etiam laetaminis
putrefactio multo facilior atque celerior si laetamen in acervum congeratur,^b
propterea quod vapores intrinsecus exhalati, cum nequeant difflari, fungun-
tur officio externi calidi putrefacientis.

Argumentum autem illorum nullius roboris est. Aristoteles enim in illa 20
parte exempli tantum gratia nominat aerem et aquam, non quod haec sola
nomine ambientis comprehensa esse voluerit, ita ut caetera omnia exclu-
serit; cur autem haec potius nominaverit, quam alia, non absque ratione
id factum est; ibi namque Aristoteles pluribus signis eam putredinis defi-
nitionem confirmat, quae omnia sumuntur ab iis quae in aere et in aqua 25
putrescunt, tanquam a manifestioribus; signa enim non dicuntur nisi illa
quae manifesta sunt; a putredine autem humorum in corpore animalis nul-
lum signum accipi potuit, propterea quod illa quae in animalium corporibus
accidunt, occulta sunt. Non est igitur mirum si Aristoteles ibi nominet solum
aerem et aquam, dum varia signa desumit ab illis rebus quae in his duobus 30
elementis manifeste ob corporis ambientis calorem putrescunt.

^ahanc 1607. ^bcongregatur 1607.

Caput VIII Quomodo putredo tum a calore alieno, tum a proprio frigore fieri dicatur

Sed alia nobis de putredinis causa maior difficultas proponitur. Cum enim Aristoteles statim post allatam putredinis definitionem dixerit a duabus simul causis putredinem fieri, a calore alieno et a frigore proprio,³⁵ considerandum est quomodo hoc intelligere debeamus. Plures recentiores id ita
 ||627 intelligunt: calor ambientis incipit primo educere || calorem naturalem, quo imminuto frigus naturale invalescit. Cum enim non extrahatur frigus, sed solus calor, frigus servat proprium gradum, calor autem imminuitur; ergo proprium frigus invalescit supra calorem proprium ipsius misti, et incipit ipsum excellere, adiuvens in hoc calorem externum ut altera causa positiva. Quare evaporatio caloris naturalis duas habet causas positivas, calorem externum evocantem et internam frigiditatem expellentem, tametsi origine et tempore prior est calor externus, qui primo incipit calorem naturalem educere et facit ut internum frigus incipiat invalescere. Ex hoc praeterea eorum aliqui colligunt non esse eam, quam diximus, perfectam definitionem, et in hoc omnes decipi; sed absolvi postea ab Aristotele definitionem, quando adiicit etiam frigus proprium tanquam alteram putredinis causam; etenim in definitione perfecta debuit utraque causa nominari, et frigus proprium, et calor alienus.

Ego vero haec omnia falsa esse existimo. Et primum quidem id quod de frigore dicunt neque rationi, neque Aristoteli consentaneum est: existente enim adhuc misto, et nondum corrupto, una est eius natura et una temperies, quare non sunt ibi calor et frigus tanquam duae distinctae qualitates, sed est una qualitas media, quae aliquibus gradibus calorem redolet, et aliquibus frigus, eaque dum gradus caloris evocantur, magis ac magis tendit ad frigus, donec tandem mistum intereat. Non est igitur verum illud quod dicunt, frigus servare proprium gradum: cum enim ex privatione caloris frigus necessario oriatur, necesse est ut cum caloris imminutione fiat incrementum frigoris, quocirca non recte dicitur eundem esse frigoris gradum immutabilem, qui imminuto calore idem servetur.

Sed maxime falsum illud est quod dicunt, gradus frigoris agere in gradus caloris ad eos expellendos. Nam existente adhuc unione non potest frigidi in calidum actio fieri, cum adhuc sit una tantum qualitas media, quae immutatur continue, et fit magis vergens ad frigidum, nec ab ulla alia actione, nisi caloris externi evocantis calorem naturalem. Quo fit ut, cum | calor tem-

35 *Ibidem*, 379a17.

peratus a frigore terminet atque contineat humidum iunctum sicco, idem calor debilitatus reddatur impotens ad continendum; proinde humidum diffluat et separetur a sicco. Praeterea primaria operatio frigoris est refrigerare, ergo internum frigus non potest positive agendo pellere calorem nisi refrigerando: ergo idem corpus refrigerabit seipsum, quod dicere vanum est. Frigus igitur proprium non potest esse causa positiva quae calorem expellat, sed est causa privativa et mera privatio caloris producta a calore ambientis, quae non || agit in calorem, sed in humidum tanquam causa privativa. Corpus enim ex defectu caloris est frigidum: quare non potest amplius ab ea qualitate nimis ad frigus vergente contineri humidum, ne diffluat et a sicco separetur.

Hoc significavit Aristoteles quando post allatam definitionem subiunxit: “quare quoniam ob indigentiam patitur calidi, indigens autem tali virtute frigidum omne”.³⁶ Considerandum enim est quodnam dicat Aristoteles esse patiens, et hoc quidnam patiatur. Certe mistum est id quod patitur, patitur autem putrefactionem, et hanc non potest intelligere Aristoteles esse proprii caloris corruptionem. Sic enim assignaret idem ut causam suiipsius, quia sensus esset: patitur corruptionem caloris ob indigentiam caloris. Sed necessario intelligit sicci et humidi dissolutionem quae est putredo formaliter accepta, ex quo possumus intelligere hanc in illa definitione necessario contineri, cum ex ea nunc ab Aristotele hoc deducatur.

Sensus ergo illorum verborum est: quare quoniam mistum patitur dissolutionem humidi et sicci propter privationem proprii caloris, omne autem calore privatum frigidum est, ambae utique erunt causae putredinis, et frigus proprium, et calor alienus. Non igitur dicit frigus proprium esse causam respectu corruptionis proprii caloris, sed respectu separationis humidi, et causam quidem privativam, quia pro eodem hic sumit frigus proprium, et proprii caloris privationem, et ex privatione caloris infert frigus proprium, tanquam declarans unam et eandem causam privativam prodeuntem a causa externa positiva, quae est calor ambientis. Inquit enim: “indigens calore frigidum omne”,³⁷ non dicit: indiget calore propter frigus expellens; sed dicit: ea ratione dicitur frigidum, quatenus est calore privatum; et recte inquit “indigens”, defectum indicans non cuiusvis caloris, sed proprii et naturalis; sic enim mistum fit indigens tanquam re sua qua est privatum. Patet igitur Aristotelem nullam tribuere frigido actionem respectu caloris, sed

36 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a18–19 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

37 *Ibidem*.

solum respectu separationis humidi, cum dicat: patitur ob defectum calidi; hoc autem est frigidum, ita ut eadem putredinis causa privativa significetur per frigidum ac per defectum proprii caloris, cuius causae causa prior est calor ambientis.

Ex his colligimus falsum etiam esse id quod eorum aliqui dicunt non esse 5
completam putredinis definitionem nisi addatur altera causa, quae est frigus proprium. Nos enim dicimus definitionem quam declaravimus esse perfec-
tam, et in ea comprehendi frigus proprium tanquam causam privativam,
quae est effectus causae primariae. Nam dicere corruptionem proprii calo-
ris est dicere incrementum frigoris, quare nulla amplius additione opus est, 10
||629 sed potius declara||tione. Illud enim quod ab Aristotele postea de frigore
subiungitur nil aliud est quam declaratio qua significatur contineri frigus
in ea definitione ut causam putredinis. Hoc enim colligit Aristoteles ex ea
hoc pacto: omne privatum calore est necessario frigidum, ergo si privatio
caloris efficit putredinem, frigus efficit putredinem. Primaria tamen causa 15
est calor ambientis, secundaria vero frigus proprium, id est, defectus proprii
caloris. Significat hoc dictio illa illativa “quare”³⁸ qua indicat Aristoteles se
non addere aliquid novi praeter illa quae in definitione sunt posita, sed ex
illa inferre aliquid quod in ea continebatur virtute: quicquid autem ex aliqua
definitione necessario colligitur, id non potest esse illius definitionis pars 20
|440 aliis partibus adiecta, sed vel est earundem declaratio, vel pro|prietas con-
sequens. Ideo verba illa, “et putrefactio communis affectio frigoris proprii
et caloris alieni”,³⁹ sensum habent causalem: non enim significant putre-
dinem esse affectionem calidi et frigidi ut subiectorum, sed ut causarum a
quibus efficitur, sicut etiam in libris *De anima* saepe Aristoteles dicit affec- 25
tiones animae, id est, quae producuntur ab anima. Sic igitur patet proprium
frigus non addi ab Aristotele ut alteram causam corruptionis caloris, ut illi
existimarunt, sed ut declarationem ipsiusmet privationis caloris. Aristoteles
enim sic expresse ex definitione colligit id quod implicite solum in ea conti-
nebatur. 30

38 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

39 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a20 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

Caput IX Quomodo calor extraneus in calorem naturalem agere et corrumpere ipsum dicatur

Quoniam autem dictum a nobis est corruptionem proprii caloris ita esse intelligendam, ut etiam proprii humidi separationem complectatur, eamque a calore ambientis fieri, consideratione dignum est an calor externus agat prius in calorem naturalem, et ipsum educat, deinde educationem caloris eductio humidi consequatur; an e contrario prius agat in humidum, deinde per quamdam necessariam consecutionem calor quoque naturalis una cum humido exhaletur; nec solvitur dubium dicendo educi simul utrumque: adhuc enim difficultas manet utrius eductio sit secundum naturam prior.

Sunt qui dicant calorem externum non agere primum in internum calidum, sed in humidum, hoc moti argumento, quod non agit simile in simile, neque corrumpitur simile a simili, quare non potest immediate calor in calorem agere, sed prius agit in humidum, deinde huius educationem insequitur caloris quoque naturalis eductio.

||630 Alii vero dicunt a calore externo educi prius calorem naturalem, deinde consequi ut etiam humidum educatur, quae communior ac verior sententia est, et tum Aristotelis testimonio, tum ratione comprobatur. Aristoteles enim postea eodem in loco dicit: “exeunte enim proprio calido coevaparat quod secundum naturam est humidum”.⁴⁰ Vult igitur exitum proprii caloris priorem esse, saltem natura, deinde per quamdam consecutionem humidum quoque naturale exire et evaporare. Adest etiam ratio, quia non est necessarium ut amoto effectu amoveatur causa; est tamen necessarium ut amota causa amoveatur effectus; pendet enim effectus ex causa, non causa ex effectu; atqui calor naturalis in misto est causa coniunctionis humidi cum sicco, ut Aristoteles dixit:⁴¹ ergo necesse est ut exitum caloris naturalis insequatur separatio humidi a sicco, non sic necessarium est ut exitum humidi insequatur exitus caloris naturalis. In multis enim videmus contingere ut si exsiccentur a putredine praeserventur, et diutius durent. Cur igitur calor evaporet non potest ut causa assignari evaporatio humidi, quia neque est causa, neque hanc necessario caloris evaporatio consequeretur. Hanc igitur et calidi, et humidi educationem ita intelligere debemus, ut prius tollatur causa, deinde vero effectus et caloris educationem eductio humidi

40 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a23 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

41 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a10–11.

consequatur. Ob id antea diximus nullam esse aliam putredinis essentiam, quam separationem humidi a sicco. Proprii autem caloris corruptionem esse potius causam putredinis, quam ipsammet putredinem; etenim generatio quoque misti fuit coniunctio humidi cum sicco, calor autem in ea locum habuit agentis.

5

Hinc autem colligimus validam confirmationem eorum quae de actione frigidi in misti generatione antea diximus. Ex eo enim quod solius caloris evocatio est causa putredinis, manifeste infertur solum calorem continere et unire siccum et humidum, et per se generare mistum. Nam si frigus quoque in generatione per se ageret et contineret humidum coniunctum cum sicco, deberet etiam frigoris corruptio, seueductio esse causa disso-
 ||441 lutionis et putredinis. Quod tamen Aristoteles nunquam dixit, sed solius caloris remotionem causam putredinis esse voluit.

10

Potest praeterea illud quod dicebamus confirmari testimonio Aristotelis in problemate 20 particulae 25, ubi rationem reddens cur ignis non putrescat, inquit: “quia refrigerari prius oportet illud quod putredinem est concepturum, ignis autem refrigerari non potest, sed semper est summe calidus”.⁴² Notanda enim est dictio illa “prius”, quae significat caloris proprii corruptionem, quam vocat refrigerationem, non esse formaliter putrefactionem, sed illi praecedere ut causam, si non tempore, saltem natura, ideo relinquitur
 ||631 nullam esse aliam essentiam putrefactionis, quam separationem humidi a sicco. Itaque in putrefactione hic est naturae ordo: calor ambientis evocat || calorem naturalem, et ita ipsum corrumpere dicitur; corruptionem autem proprii caloris insequitur separatio humidi a sicco.

15

20

Ad argumentum autem illorum dicimus non ita intelligi calorem a calore corrupti, ut contrarium destruitur a suo contrario. Sic enim calidum a frigido interimitur, non a calido. Sed calorem corrumpi, id est, privari mistum suo calore naturali a calore alieno ipsum evocante. Non est autem absonum rationi ut simile ad se trahat suum simile; etenim dum ipsum secundum se calorem consideramus, esteductio caloris, non corruptio; at respectu misti
 ||631 est caloris destructio, quatenus mistum suo calore privatur. Quod autem simile attrahatur a simili videtur esse per se manifestum, nec probatione indigere: ut enim contrarium pellitur a suo contrario, ita rationi consonum est ut simile attrahatur a simili; idque asserere videntur medici de medicamentis purgantibus: purgant enim per attractionem ratione similis qualitat-
 ||631 tis. Proprie igitur calorem a calore non interimi confitemur, nisi quatenus potest calidus agere in minus calidum, sed tunc non ut in calidum agit, sed

25

30

35

42 Aristoteles, *Problemata*, xxv, 20, 939b29–30 (Aristoteles 1562, vii: *Problem.*, f. 73vG).

ut in frigidum. Destruit enim in eo gradum frigoris, non gradum caloris. Trahi tamen calor a calore potest, ut simile trahitur a simili.

Sed ut hoc melius intelligatur, digna est consideratione Alberti sententia,⁴³ quam postea alii plures secuti sunt. Declarans Albertus quomodo cor-
rumpatur calor naturalis a calore externo, notat calorem naturalem agere
posse et ut naturalem, et ut calorem absolute. Nam in generatione misti
agit ut naturalis, dum terminat humidum, et ipsum cum sicco commiscet
et coniungit cum sicco, quantum illius misti natura requirit, et has passivas
qualitates continendo conservat mistum. At in misti interitu idem agit non
amplius ut naturalis, sed solum ut calor, proinde ut igneus. Agit enim in con-
sumptionem humidi et dissolutionem misti. Etenim ambientis calor agens
in mistum necesse est ut calefaciat, quia prima actio calidi est calefacere.
Hac igitur actione calor naturalis intenditur, et fit maior, ita ut sublata pro-
portione ad passivas fiat praeternaturalis et destructivus. Ob id deserit illud
mstum, et evaporat, et secum educit etiam humidum; et ita dicitur esse cor-
ruptus non ut calor, sed ut naturalis, quia tunc desinit esse naturalis.

Haec Alberti sententia certe artificiosa est, sed eam nonnulli recentio-
res impugnant hac ratione, quod apud Aristotelem putrefactio fit quando
activae desinunt imperare passivis et ipsae passivae activis dominantur. Hoc
autem esse non potest nisi ob imminutionem caloris, quod etiam Aristoteles
manifeste significat quando dicit putredinem fieri et a calore alieno, et a
frigore proprio,⁴⁴ propterea quod omne priva||tum calore est frigidum. Tan-
tum igitur abest ut Aristoteles putet putredinem fieri per accretionem caloris
in misto, ut potius aperte dicat eam fieri per caloris imminutionem, quam
etiam appellat frigus.

Ego tamen censeo Alberti sententiam sano modo intellectam defendi
posse: non enim caecus fuit Albertus, qui non viderit Aristotelem dicen-
tem fieri putredinem a frigore proprio, sed significare voluit id quod ipsa rei
natura, si bene consideretur, nobis ostendit. In principio enim, cum externus
calor agat in mistum, necesse est ut mistum reddatur calidius; prima nam-
que actio calidi transiens debet esse calefactio; dicere autem duos numero
distin|ctos calores simul in eadem re existere vanum est: ipse igitur misti
calor ex illa actione intenditur, et maior fit et hac ratione dicitur corrumpi,
quia desinit esse illi misto naturalis, cum amiserit debitam proportionem
ad passivas respectu naturae illius misti; hinc igitur fit ut deserat illud et

43 See Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 7, pp. 717.

44 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a23 (Aristoteles 1562, V: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

evaporet, ita ut res illa tandem sine calore maneat, et frigida: in fine igitur putrefactionis rem manere frigidam manifestum est; sed in initio quoque dici potest frigida respectu caloris naturalis, quem non habet; ille enim quem habet non est naturalis, nec continet humidum iunctum sicco. Tunc igitur licet mistum illud habeat maiorem calorem, quam prius; non habet tamen naturalem, et ita indiget calore ut naturali. Quoniam igitur omne indigens calore est ea ratione frigidum, mistum dicitur frigidum ut carens calore naturali. Per hoc tamen non stat quin esse possit calidus quam prius calore alieno et adventitio.

Hoc enim et experientia, et ratione, et Aristotelis et Galeni auctoritate comprobatur. Experientia docet putrescentia in initio fieri calidiora quam prius erant; acervus enim tritici, quando incipit putrescere, fit calidior; sic acervus laetaminis in principio putrefactionis adeo incalescit, ut imposita ova gallinarum foveat non minus, quam calor gallinae, ita ut inde pulli nascantur. Huius autem duplex est ratio: una quam paulo ante tetigimus, quoniam ex calidi externi actione necesse est ut mistum reddatur calidus; altera, quia etiam absque externi caloris consideratione calor internus exiens fit maior, id est, apparet maior quia fit sensilior. In illa namque elementorum commistione, et contrariarum qualitatum contemperatione, atque amicitia videtur quodammodo contraria contrariam abscondere, ita ut neutra distincta sentiatur; sed dum una contraria abiungitur ab altera, sensilior fit, proinde videtur maior, praesertim quando exeundo transit ab internis ad externa.

Ex hoc autem sumi potest ratio differentiae inter qualitates quae vocari solent a medicis actuales et potentiales seu virtuales. Dicunt enim vinum et piper habere frigus actuale, sed calorem virtualem. Tactu enim sentiuntur frigida, sunt tamen maxime calefactiva, cuius discriminis rationem, cum ego saepe a pluribus medicis quaesiverim, nunquam tamen ab aliquo intelligere potui. Ipse autem arbitror eam sumi posse ex iis quae proxime dicta sunt: quamvis enim illa plurimum habeant caloris in sua temperatura, is tamen calor absconditus est a contraria qualitate, cui est commistus, sed si ab aliquo externo calefiant, ut a ventriculo, excitatur etiam calor internus, et ei adiunctus calor externus reddit calorem unum magnum, et valde sensilem, ita ut postea illa maiorem ventriculo calorem retribuunt, quam ab eo receperint.

Confirmatur autem illud quod modo dicebamus per id quod ab Aristotele affirmatur, et ab ipsa experientia ostenditur de humido. Par enim ratio est cum in putrefactione et calidum et humidum educatur. Quemadmodum igitur illa quae putrescunt fiunt in initio humidiora, non quidem nova humiditate, sed quia humidum ab internis ad externa eductum, et a sicco

abiunctum fit sensilius, ita exiens calor ad externa rei putrescentis sensilior fit. Illud igitur quod putrescit in initio ut humidius est secundum Aristotelem ita etiam calidius; in fine tamen frigidum et siccum fit, propter totius caloris ac totius humidi evaporationem. Hoc etiam testatur clare Aristoteles in 20 problemate particulae 25, dicens: “necesse est ut id quod putrescit fiat calidissimum”,⁴⁵ id est, ut magnum calorem suscipiat propter proprii caloris incrementum^a a calore ambientis; et in 3 particula, problemate 5,⁴⁶ inquit calorem naturalem quandoque extinguere ob excessum ab externo calore acceptum, ut in illis qui a Solis ardore uruntur, et in ebriis qui quandoque ob magnam ebrietatem tremunt. Tremor enim ille provenit a frigore, quoniam in illis calor naturalis est imminutus ex nimio excessu caloris a potu. Ex eo enim calor qui erat naturalis fit praeter naturam et evaporat. Certum autem est in^b illis ebriis in principio magnum esse calorem, sed dum desinit esse naturalis, evaporat et | corpus frigidum relinquit. Galenus quoque in libro secundo *De temperamentis*, capite 6, inquit illa quae putrescunt calidiora fieri adscititio calore, proprio autem frigidiora.⁴⁷

Hoc igitur modo intellecta opinio Alberti est rationi, et experientiae, et Aristoteli consentanea, cum negari non possit putrescentia omnia in principio fieri calidiora, neque per hoc stet quin dici possint frigida ratione caloris naturalis quo destituuntur.

Argumentum igitur quo illi adversus Albertum utuntur facile solvitur. Fit enim putrefactio ex imminutione caloris ut naturalis, quia desinit esse naturalis et postea etiam separatur a misto. Sed simul etiam fit ex intensione caloris prout absolute est calor.

||634 Caput x Declaratio illorum verborum “in unoquoque humido” in definitione putredinis 25

Hactenus ea quae ad ambientis calorem et ad naturalis caloris corruptionem pertinent declaravimus. Restat ut verba illa “in unoquoque humido”⁴⁸ perpendamus: dubitare namque non absque ratione possumus an per haec

^aincrementum 1607] crementum 1590^v. ^bin om. 1607.

45 Aristoteles, *Problemata*, xxv, 20, 939b29–30 (Aristoteles 1562, vii: *Problem.*, f. 73vG).

46 Aristoteles, *Problemata*, iii, 5, 871a32–37 (Aristoteles 1562, vii: *Problem.*, f. 11vI–M).

47 Galenus 1821, i: *De temperamentis*, ii, ch. 6, pp. 622 ff.

48 Aristoteles, *Meteorologica*, iv.1, 379a16 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. iv, t/c 6, f. 468vL).

intelligat Aristoteles humidum naturale, an omne humidum indistincte, seu naturale, seu adventitium. Cum enim dicat “unoquoque”, videtur omnem calorem amplecti, non solum naturalem, attamen sequentibus verbis videtur haec interpretari, quando subiungit: “exeunte enim proprio calido, coevaporat quod secundum naturam est humidum”.⁴⁹ intelligit ergo solum humidum naturale; ideo sensum hunc omnes interpretes receperunt, ut Aristoteles dicens “in unoquoque humido” intelligat omne humidum naturale, non omne absolute.

Sed haec interpretatio mihi non parum dubia est. Potuisset enim Aristoteles in definitione quoque dicere “in humido naturali”, si voluisset: cur igitur postea dicit “quod secundum naturam est humidum”, in definitione vero dicit “unumquodque humidum”? Mihi quidem videtur huiusce rei declaratio sumi posse ex cuiusdam dubi solutione, quod a nemine vidi fuisse consideratum. Videtur putredo esse eductio non solum humidi naturalis ex quo tanquam ex materia constat ipsa misti substantia, sed etiam humidi adventitii a quo non fit coniunctio partium. Videmus enim ligna arida in aedificiis diutissime servari sine putredine, et multis seculis manere illaesa. Ea tamen, si madefiant, et externo humore humectentur, facillime putrescunt ex illa humectatione. Videtur igitur putredo esse eductio etiam humidi adventitii. Hoc tamen non est consonum rationi, quia si putrefactio est interitus contrarius generationi misti, debet esse disolutio misti in humidum et sic cum naturalia ex quibus genitum est, et constat, sed non evaporatio humidi adventitii, quod substantiae pars non est.

Si bene dubium hoc consideremus, nulla esse potest alia eius solutio, nisi haec: calor (ut iam diximus) non ita corrumpitur, ut prorsus intereat, sed corrumpitur illi misto, quoniam ab eo recedit; atqui recedere non potest calor sine proprio interitu, cum accidens idem numero non possit deserere proprium subiectum et migrare ad aliud: necessaria ergo est calori substantia humida in qua resideat si debeat educi. Sic enim cum substantia humida tanquam vehiculo calor evaporat. In lignis ergo aridis nulla est humiditas nisi naturalis, et ea quidem modica per quam coniunctae sunt partes, quae dicitur humiditas oleosa, cuius signum manifestum ab alchimi||stis habemus: nulla enim res est ita sicca et arida, ut ex ea ipsi oleum non educant. Hoc autem educto remanet pulvis inconiunctus, quia separata est illa humiditas qua fiebat partium conglutinatio. Cum igitur haec interna ac naturalis lignorum humiditas difficillime extrahatur, ideo ligna arida non facile putre-

||635

49 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a24 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

|444 scunt, quia non potest calor solus evaporare sine substantia humida. At si
eadem ligna extraneum aquo|sum humorem imbiberint, facile putrescunt,
quia ille satis est ut possit cum eo tanquam vehiculo calor naturalis educi a
calore ambientis. Eductionem autem proprii caloris insequitur proprii quo-
que humidi eductio et separatio a sicco. Cum enim proprio naturali calore
destituatur mistum, ita ut proprium humidum non habeat amplius calorem
a quo contineatur, dissolvitur et fit separatio humidi naturalis a sicco, quae
est putrefactio.

Sunt igitur in lignis illis considerandae ac distinguendae hae duae humi-
ditates: una adventitia, altera naturalis. Adventitiae quidem eductio seu eva-
poratio non esset putredo, nisi cum ea calor naturalis educeretur, sed ea est
solum occasio putredini, quia offertur calori ut vehiculum cum quo calor
educatur. Haec igitur adventitii humoris eductio non est putrefactio, sed
est conditio sine qua tunc calor lignorum naturalis non extraheretur; sed
putrefactio est alterius propriae humiditatis eductio insequens eductionem
caloris naturalis; aliquae autem res adeo abundant humido naturali, ut eo
solo sine alio adventitio humore sint aptissimae ad putredinem, ut caro, lac
et alia multa in quibus haec humiditatis distinctio locum non habet, seu nul-
lum momentum facit.

Aristoteles igitur in definitione dixit universe “in unoquoque humido” ut
omne humidum complecteretur quod sit vehiculum calori ad exeundum,
sive sit naturale, sive adventitium. Non enim denotare per haec verba vol-
uit illud humidum cuius a sicco separatio putredo est, sed conditionem
subiecti putrescibilis sine qua calor naturalis non educeretur, quia non datur
haec proprii caloris corruptio nisi in corpore humido, id est, habente ali-
quam humiditatem sive propriam, sive adventitiam. Patet igitur verba illa
non ipsam putredinis essentiam significare, quae est proprii humidi eva-
poratio, sed solum subiectum putrescibile, nam ita communiter acceptum
humidum non est illud cuius a sicco separatio fit putredo. Essentia autem
putredinis subintelligitur, quia constituta naturalis caloris corruptione, inse-
quitur necessario separatio humidi naturalis a sicco. Idque Aristoteles ipse
ibidem postea declarat dicens: “exeunte enim proprio calido coevaporat
quod secundum naturam est humidum”.⁵⁰ Haec igitur quam diximus est
ratio cur ibi ex||primat humidum naturale tantummodo, prius vero in defini-
tione universe dixerit “in unoquoque humido”, complectens etiam adventi-
tium: unde patet sequentia illa verba “coevaporat quod secundum naturam

50 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a24 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

est humidum”⁵¹ non esse declarativa illorum “in unoquoque humido”, sed ipsius essentiae putredinis, quae in definitione continebatur implicite in iis verbis “corruptio proprii et naturalis caloris”.⁵² Vult enim postea expresse nos admonere in hac corruptione proprii caloris inclusam esse coevaporationem humidi naturalis, quae ex necessitate illam consequitur.

5

Caput XI An detur alia putredinis species quae sub definitione praedicta non contineatur, opiniones aliorum

Definitione putredinis declarata, considerandum est an haec omnem prorsus putredinis modum comprehendat, an alia putredinis species detur quae hac definitione non contineatur, ut nonnulli recentiores axistimarunt. Nam Thomas Erastus et Archangelus Mercenarius, cum in hoc consenserint, duas esse putredinis species quarum alteri tantum competat definitio praedicta, alteri vero nequaquam, in his tamen speciebus statuendis dissenserunt, et inter se acerrime controversati sunt, ut in eorum iteratis disputationibus ac certaminibus iam^a editis videre est. Quoniam igitur nova ab utroque dogmata hac de re introducta sunt, et Aristoteli attributa, non erit ab re si eorum sententias aliquantum expendamus.

10

15

|445 Putavit Erastus duas duarum diversarum putredinum definitio|nes ab Aristotele afferri in initio quarti *Meteorologici*, unam priorem in contextu tertio, alteram vero posteriorem in sexto.⁵³ Priorem quidem dixit misti, quatenus mistum est, naturalem interitum, proinde vero contrariam generationi misti, cum sit eius dissolutio in elementa ex quibus genitum est, et omni misto necessariam, nisi prius contingat ut aliquo violento interitu mistum pereat; ideoque iure vocari ab Aristotele interitum naturalem, quia fit ab interno principio, non enim a calore externo, sed potius ab interno et naturali, siquidem proprius misti calor tandem absumit humidum naturale quod illi pabulum est; quo fit ut ipse quoque calor naturalis pabulo destitutus tandem marcescat. Huius igitur putredinis naturalis, inquit Erastus, definitionem afferri ab Aristotele talem: putredo est finis interitus naturalis misti quatenus mistum est. Alteram vero posteriorem putredinis speciem dixit

20

25

30

^aiam *om.* 1607.

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

⁵³ See Erastus 1583, ch. 1, p. 3.

violentam esse et morbosam, fierique a principio externo, nempe a calore ambientis, et vocari ab Aristotele interitum secundum partem, quia per hanc non dissolvitur prorsus mistum in elementa, sed in aliud mistum mutatur. Huius definitionem eam esse inquit, quam || ab Aristotele in 6 illo^a contextu traditam nos iam abunde declaravimus, hanc scilicet, “putrefactio est corruptio proprii et naturalis caloris in unoquoque humido a calore ambientis”;⁵⁴ hac definitione negavit Erastus priorem putredinis speciem contineri, quae a proprio calore fit, non ab alieno, proinde non est violenta, sed naturalis.

Mercenarius vero alio longe diverso modo duas putredinis species statuit.⁵⁵ Priorem enim dixit esse illam quae in 6 contextu definitur ab Aristotele,⁵⁶ et est corruptio a proprii caloris in unoquoque humido a calore ambientis, quae Erasto fuit posterior species, quare in hac non dissident; quae enim ab Erasto dicta est secunda species putredinis, eadem est quae prior a Mercenario est posita, praeter quam quod hanc negavit Erastus vocari naturalem, putavitque ab Aristotele in contextu 5 appellari interitum secundum partem;⁵⁷ Mercenarius vero naturalem esse ait, et ab Aristotele in contextu 3 ita appellari,⁵⁸ et esse interitum secundum totum, non secundum partem, ita ut de una et eadem putredine loquatur Aristotele in 3 et in 6 contextu. Alteram vero putredinem inquit esse illam quae ab Aristotele in 5 contextu paucis verbis tangitur et vocatur interitus secundum partem, et elementis competere dicitur excepto igni; hanc inquit non esse corruptionem proprii caloris a calore ambientis, sed esse potius quamdam corporis impurationem propter admistionem corporis alieni, quam Aristoteles vocat separationem a natura, hoc est recessum quemdam a statu naturali, qui non est omnino interitus rei, ut quando aeri commiscentur halitus fumosi, unde dicitur aer putrescere quia recedit a sua naturali constitutione; sic quando aquae eius modi exhalatio fumida e terra ascendens commiscetur, dicitur aqua putrescere, ita ut elementis non competat illa putredo quae est proprii

^alibro illo 1607.

54 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

55 See Mercenarius 1583, ch. 4, ff. 6v ff.

56 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

57 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a10–16 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vH–I).

58 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a2–6 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

caloris corruptio a calore ambientis, sed haec posterior, quae est impuratio quaedam ob alieni corporis admistionem.

Ad hanc de secunda putredine sententiam comprobendam usus est Mercenarius duobus argumentis. Unum est: duo elementa, terra et aqua, nullum habent proprium calorem, ergo non sunt obnoxia illi putredini quae est proprii caloris corruptio. Alterum est: si tali putredine elementa putrescerent, redirent potius in suam puritatem, et naturalem simplicitatem quam recederent a natura, quia putredo est dissolutio in elementa, et misti in simplicia; consequens tamem adversatur Aristoteli, qui vult elementa ita putrescere, ut a sua natura recedant.

Caeteri vero omnes interpretes Aristotelis, et Graeci, et Latini, et Arabes, unam tantum putredinis speciem agnovisse videntur, quae ab Erasto posterior, a Mercenario autem prior putredinis species appellata est, et cuius definitionem nos hactenus | declaravimus, ita ut communi eorum o||mnium consensione omnis putredo sit corruptio proprii caloris a calore ambientis, nec detur alius putredinis modus quem haec definitio non complectatur: igitur et ea quae ab Erasto prior adducta est, et ea quae a Mercenario posterior, ipsorum inventa fuisse videntur, quae a nobis considerata sunt ut intelligamus quaenam et qualis illa putredo sit, quae ab Aristotele vocatur interitus secundum partem, et elementis quoque attribuitur, et an definitione illa quam declaravimus comprehendatur. Certum enim est illa Aristotelis verba et Erastum, et Mercenarium ad excogitandam aliam putredinis speciem induxisse.

Caput XII Dictarum opinionum confutatio et argumentorum solutio

Ego vero cum a communi interpretum sententia non recedam qui putarunt unam tantummodo esse putredinem, cuius definitio iam est a nobis declarata, proinde errasse tum Erastum in priore ab eo inventa putredine existimem, tum Mercenarium in posteriore, aliqua breviter adversus utramque sententiam adducam.

Quod ad Erastum attinet, eius error satis manifestus est. Nam si duae sunt putredines, una naturalis, altera violenta, conveniens fuit ut Aristoteles de naturali putredine fusius, quam de violenta, ac diligentius loqueretur. Tamen de violenta longe plura dixit, et eius definitionem exactissimam attulit, eamque postea longo sermone declaravit. De naturali autem admodum pauca dixit in solo tertio contextu, imo huius nullam definitionem adduxit.

Quod enim Erastus dicit—eam ita definiri: putredo est finis interitus naturalis—, id nulla ratione admittendum est. Nam in definitione accidentis

perfecta duo exprimere oportet, tum essentiam ipsius, tum causam propter quam est,⁵⁹ quorum neutrum iis verbis exprimitur. Quod enim essentia non exprimitur manifestum est, quia dicere finem interitus naturalis est dicere quemdam respectum ad praecedentia, et conditionem quamdam communem, sed non est dicere in quonam ipsa putredinis natura et essentia sit constituta, et quidnam ipsa secundum se sit; causa vero huius putrefactionis est secundum Erastum calor naturalis absumens proprium humidum; huius tamen nulla in ea definitione fit mentio, cum tamen omnino facienda fuerit.

Quod enim dicit Erastus eam subintelligi vanum est: quomodo enim potest subintelligi si nota non est? Et quomodo potest esse nota si ab initio primi *Physicae auscultationis* ad hunc usque locum nusquam fuit ab Aristotele declarata? Dico praeterea falsum omnino hoc esse quod Erastus putredinis naturalis causam esse asserit, nempe proprium misti calorem ali humido proprio, et ipsum absumere tanquam pabulum. De solo enim calore animali id verum est, propriumque est animatorum ut eorum calor humido naturali nutriatur ipsumque tandem absumat, quae est viventis mors per ultimam resolutionem, naturalis appellata. Et in hoc recte carpit Erastum Mercenarius, licet nullam huiusce discriminis rationem adducat.

Ego vero hanc esse puto rationem, quod calor naturalis dupliciter accipi potest, uno modo pro sola qualitate, altero modo pro subiecto quali sicuti solent medici nomine caloris naturalis vitales spiritus intelligere, qui sunt primum subiectum caloris animalis. Igitur quando dicimus calidum nutriri humido tanquam pabulo, non possumus simplicem qualitatem intelligere: non potest enim humiditas in calorem verti, sed potius destruitur a calore, quoniam nutriri aliquo est vertere illud in suam substantiam. Sic enim dicimus ignem ali combustili, id est, illud vertere in ignem. In animantibus igitur calorem vesci humido ut pabulo non potest intelligi de calore accepto pro qualitate, sed accepto pro spiritibus vitalibus, qui continue nutriuntur, dum vertunt humidum in suam substantiam. Haec autem humidi consumptio et ex consumptione nutritio non fit nisi ex actione substantiae calidae in aliam substantiam humidam. Proinde non habet locum nisi corporibus heterogeneis, quae constant ex partibus diversarum naturarum, et diversarum temperierum; alia namque est natura spiritus, alia sanguinis, alia carnis, alia ossis. Dicere igitur possumus carnem nutriri sanguine, et spiritus nutriri humido in eorum substantiam converso, et hac ratione nutriri calorem naturalem, id est, conservari per conservationem spirituum. Ast ubi una et eadem est substantia homogenea calorem habens et humiditatem

59 See Zabarella 1597, *De methodis*, IV, ch. 14, co. 306–308.

naturalem, nihil est vanius quam dicere calorem ali per consumptionem humidi naturalis. Una enim est natura ac temperies misti homogenei, quare non potest agere in seipsam. Adde quod calor in nutritione non agit nisi per mediam calefactionem, ergo oporteret idem mistum calefacere seipsum, quod dicendum non est. Sic enim esset simul calidum et non calidum, et actu et potestate secundum idem, quod ne imaginabile quidem est. 5

Praeterea si hoc verum esset, etiam mista inanimata egerent sumptione alimenti externi pro consumpti humidi restauratione. Hoc tamen nemo unquam dixit. Videmus enim multa mista sine ullo assumpto alimento diutissime durare, ut metalla, et lapides, et oleum; in his ergo nulla proprii humidi consumptio fit. Dicendum ergo est calorem temperaturae in misto continere et conservare humidum sicco iunctum tantum abest ut absumat ac perimat: ideo recte dicit Albertus calorem misti, dum agit ut naturalis, conservare humidum, nec sinere elabi ac diffluere.⁶⁰ Non est ergo Aristoteli || 640 attribuenda haec opinio, quae omnino repugnat veritati, et miror quomodo Erastus in tantum errorem lapsus sit, cum praesertim modus ille loquendi Aristotelis non possit definitionem significare. Potius enim denotat quae corruptio sit putredo, quam quid sit; et sententia Aristotelis est quod illa putredo, quae est interitus naturalis, et oppositus generationi misti, fiat a calore ambientis, eaque definitur in contextu 6 illius libri,⁶¹ ut est omnium interpretum opinio, quam tuetur recte Mercenarius contra Erastum. 20

Possumus autem adversus eum considerare etiam verba Aristotelis in contextu 4, quando dicit: "quare humida primum, deinde sicca tandem fiunt illa quae putrescunt",⁶² nam secundum Erastum dicere oporteret mista semper magis exsiccari, si semper calidum absumit humidum: igitur quomodo dicit Aristoteles putrescentia fieri primum humida, deinde vero manere sicca? Vidit hanc difficultatem Erastus, et illa verba ita est interpretatus: mista putrescentia habent in principio humorem et humida sunt, tandem vero toto consumpto humido remanent arida.⁶³ Sed haec non est conveniens interpretatio, quia non dicit Aristoteles ea esse humida, sed fieri humida ob ipsam putrefactionem, cum ante putrefactionem non essent humida, siquidem per eductionem humidi ad superficiem in extrema parte redduntur humida in initio putrefactionis. Sed non recte etiam diceretur 30

60 See Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 6, pp. 714–716.

61 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

62 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a9–10 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 4, f. 465vH).

63 See Erastus 1583, ch. 1, pp. 4–5.

omnia mista esse humida: quamvis enim omnia mista habeant humorem in sua mistione, non ob id omnia denominantur humida; etenim non fit denominatio nisi ab excessu, ut lignum aridum vocamus siccum, non vocamus humidum, licet aliquid habeat humidi in sua mistione. Aliud ergo est dicere omne mistum habere in se humiditatem, aliud est dicere omne mistum esse humidum, nam illud^a quidem verum est, sed hoc est falsum.

Mercenarius quoque in secunda ab eo adducta putredine, quam secundum partem vocavit, deceptus est.⁶⁴ Primum quidem non est verum id quod ait, hanc esse elementorum propriam putredinem, nam modus loquendi quo Aristoteles in eo 5 contextu utitur significat hanc mistis quoque competere. Inquit enim: “proprie dicitur putrefactio in iis quae secundum partem intereunt”;⁶⁵ postea vero subiungit: “quapropter et putrescunt alia omnia excepto igne”,⁶⁶ et ita colligit tria quoque elementa hoc modo putrescere. Non ergo solis elementis hanc putredinem attribuerat, nam dictio coniunctiva indicat eam aliis quoque competere praeter elementa; hoc autem postea manifestum fiet, cum declaraverimus quid sit haec putredo quae secundum partem dicitur. Sed ipsamet Mercenarii de hac putredine sententia videtur esse absona rationi, neque Aristoteli attribuenda. Nam si putrescere elementa dicuntur per alieni corporis admistionem, quod recedant a sua naturali puritate, ergo illa tria elementa sunt semper putrida. Semper enim sunt mista et absque naturali simplicitate. Salsedo enim maris indicat mistionem cum halitu terreo, et in aere semper sunt halitus a terra ascendentes, vel saltem frequentissime; terra quoque in extrema saltem parte et a centro remotiore apparet humefacta et cum aqueo humore commista, attamen nec totam aquam maris vocamus putridam, nec terram madefactam, nec aerem per vaporum commistionem putrescere dicimus. Non igitur in hac commistione consistit natura putredinis, ita ut quidquid habet alienum corpus sibi commistum, ea ipsa ratione dicatur putridum. Id quidem verum est, talem commistionem in elementis esse putredinis causam sine qua non, quia nisi essent mista, non putrescerent. Sed tali commistione posita non necessario ponitur putredo. Causa enim est ut sint putrescibilia, sed non ut sint putrida: sic autem et caetera mista non semper putrescunt; sunt tamen semper putrescibilia, cum sint mista.

^aillud 1607] id 1590^v.

64 See above ch. 11.

65 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a13–14 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465v1).

66 *Ibidem*, 379a15.

Praeterea, verbis Aristotelis aptari haec sententia nullo modo potest, qui eo in loco de tali commistione ne verbum quidem facit. Erat tamen omnino exprimenda, si in hac ipsa conditione haec secunda putredo constituta est. Aristoteles autem nil aliud dicit nisi aliqua secundum partem putrescere; at hoc quomodo significare possit commistionem cum alio corpore ego quidem 5
 imaginari non possum. Est enim absona rationi et incongrua haec interpretatio. At (inquit Mercenarius) declarat hoc Aristoteles quando subiungit: “cum separata fuerint a natura”;⁶⁷ per talem enim commistionem elementa 10
 removentur a sua naturali constitutione. Sed hoc revera nihil est, quia separari res a sua natura pluribus modis possunt, non hoc uno, quem ipse ponit, nam et quando elementum mutatur in aliud elementum separari dicitur a sua natura; et quando etiam alteratur contraria qualitate, ut quando aqua calefit, separari modo aliquo dicitur a sua naturali affectione: nihil ergo in verbis Aristotelis est quod determinate cum extraneo corpore 15
 commistionem significet, cum praesertim neque in praecedentibus de hac quippiam dixerit, neque in sequentibus dicturus sit. Haec igitur huius secundae putredinis conditio apud Aristotelem non legitur, cum tamen fuerit omnino exprimenda, si per hanc secunda putredo distinguenda est ab altera priore.

Restat ut argumenta ab his adducta solvamus. Erastus quidem pro sua 20
 opinione de priore putredine non alio argumento usus esse videtur, quam consideratione verborum Aristotelis in contextu 3 illius quarti libri, nempe quando Aristoteles dicit eam esse naturalem corruptionem, et vere contrariam generationi misti.⁶⁸ Sed ad haec iam patet responsio ex iis quae de eius loci vera intelligentia diximus: contraria enim vocatur generationi misti, 25
 quia est misti dissolutio in elementa; naturalis autem dicitur, non quod fiat ab interno principi—fit enim a calore ambientis—, sed quia fit secundum legem naturae de modo quo debeat interire mistum quatenus mistum est.

Ad primum Mercenarii dicimus terram et aquam, si simplices esse stantur 30
 et omni penitus calore carentes, utique non posse putrefieri, attamen putrefieri, quoniam aliquem habent calorem, si non naturalem, saltem adventitium; is enim (ut aliqui recte dicunt) si vere intrinsecus non est, est saltem intrinsecatus, et facit ut elementum sit aptum putrescere.

67 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a14–15 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vI).

68 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a2–6 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

Ad secundum dicimus totum esse concedendum. Nam si fieri posset ut
 aqua perfecte putresceret, dissolveretur aqua in elementa simplicia, proinde
 im|pura in puriorem. Sed quia id fieri non potest, ideo non fit perfecta
 dissolutio in elementa. Cur autem fieri non possit postea declarabimus,
 quando veram sententiam de hac secundum partem putredine profere- 5
 mus, ubi etiam ostendemus terram non modo secundum partem, sed etiam
 perfecte putrescere posse. Utcumque sit, semper putredo est corruptio rei
 putrescentis sive perfecta, sive imperfecta. Ideo si putrescit elementum,
 putrescit quatenus mistum est; idque si perfecte in simplicia dissolvatur, non
 negamus impurum ea ratione resolvi in purum; si vero non perfecte dissolva- 10
 tur, id non evenit, sed adhuc remanet aliquid impurum. Hoc tamen a nobis
 postea magis declarabitur.

Caput XIII Aliorum sententiae de putredine secundum partem et earum confutatio

Rectius igitur alii senserunt qui dixere unam tantum esse putredinem, quae 15
 est proprii caloris corruptio a calore ambientis, ita ut eius modi sit tum
 illa quae in contextu 3 quarti *Meteorologici* dicitur esse interitus naturalis
 et vere contrarius generationi misti,⁶⁹ tum illa quae in contextu 5 vocatur
 interitus secundum partem.⁷⁰ Sed antequam veram de hac re sententiam ac
 mentem Aristotelis declarem, non erit ab re si plures aliorum sententias 20
 de putredine secundum partem breviter expendamus, quia licet in eo omnes
 consentiant, quod haec non sit alia putredinis species, variis tamen modis
 hunc secundum partem interitum intellexerunt.

Plures latini considerantes Aristotelem ibi dicere ea quae secundum par-
 tem intereunt esse separata a sua natura, de elementorum tantum putredine 25
 eum loqui existimarunt, et dicere ea separari a sua natura, quando ob com-
 missionem aliorum corporum^a dicuntur a sua naturali puritate recedere,
 fiuntque apta ad putrescendum. Non enim putrescerent nisi essent mista,
 cum putredo sit dissolutio misti in simplicia. Sensus ergo verborum Aristo-
 telis secundum eos hic est: elementa, quando a sua natura recesserunt, id 30

^acorporum substantiae 1607.

69 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a2–6 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

70 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a14–15 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vI).

||643 est, quando facta sunt quodammodo mista, tunc apta sunt ad putrescendum. Sed haec interpretatio tum manca et imperfecta admodum est, cum eorum complures non declarent cur haec putredo appelletur secundum partem; tum etiam falsa, quia si modum loquendi Aristotelis perpendamus, non solis elementis attribuit hanc putredinem secundum partem, quemadmodum antea adversus Mercenarium ostendimus, sed postea etiam demonstrabimus mistis quoque eam putredinem quae secundum partem ab Aristotele dicitur competere posse. 5

Notare autem volo hos in considerata in elementis mistione, quam dicunt ibi vocari recessum a natura, minus errasse, quam Mercenarium. Ille namque misionem et impuritatem ipsam elementorum formaliter putredinem esse dicebat, quod omnino negandum est. Isti vero non formaliter, sed antecedenter, quod quidem verum per se est, sed ab illis Aristotelis verbis alienum, nam fatemur quidem Aristotelem praesupponere elementa esse mista quodammodo, si debeant putrescere, sed negamus hoc significari per separationem a natura. Albertus vero similiter dixit putredinem secundum partem solis elementis attribui, sed rationem quoque adduxit cur dicatur "interitus secundum partem". Dixit enim putredinem esse mistorum tantummodo, ideoque perfecta mista putrescere perfecte ac secundum totum, at elementa, quia non sunt perfecte mista sed imperfecte, dici etiam putrescere imperfecte ac secundum partem.⁷¹ Attamen in hac Alberti ratione manifestum est animum non acquiescere. Quamvis enim putredo misionem praesupponat, aliud tamen est mistio, aliud putrefactio. Quod igitur imperfecta in elemento sit mistio, non ob id apparet imperfectam etiam eius putredinem esse, nisi de ipsa secundum se putredine declaretur quomodo sit imperfecta; imo nos postea ostendemus, tum perfecte mista posse imperfecte putrescere, tum elementa quae sunt imperfecte mista quandoque perfecte putrescere. 10 15 20 25

|450

Aliqui putredinem secundum partem intellexerunt de parte quantitatis, ut quando pomi pars putrescit, dum aliae partes sunt integrae, eam vocant putredinem secundum partem. Sic quando in aliqua corporis nostri parte propter ulcus fit sanies, eam dicunt esse putredinem secundum partem, nempe secundum corporis nostri partem. 30

Sed hac interpretatione nescio an alia possit crassior ac rudior excogitari. Eadem enim est putredinis natura et conditio qua totum pomum et qua pars pomi putrida dicitur. Nam si pars pomi in elementa penitus^a dissolvatur, 35

^apenitus 1607] penitur 1590^v.

¶644

etiam si caeterae partes sanae et integrae maneant, certum est perfectam esse eius partis putredinem; nec ullum huius discrimen esse et illius quae totum pomum putrescit, nisi ratione quantitatis maioris vel minoris, quae non facit differentiam in natura putredinis, nec fuit ab Aristotele considerata.

5

Probabilior videtur quorundam aliorum sententia, qui putarunt putredinem secundum partem tunc dici quando non tota misti substantia, sed particulae tantum tenuiores putrescunt, qualem vini putredinem esse dicunt. Non enim tota vini substantia putrescit, sed particulae tantum tenuiores et aquosae, quae solae evaporant, non totus humor vini. Idque eo argumento comprobant, quod illi qui vinum praeservare volunt ne putrescat cocunt ipsum igni, ut omnes illae partes aquosae exhalentur; sic enim vinum a putredine praeservatur.

10

Verum hi videntur quidem propius ad veritatem accessisse, quam alii, sed ab ea tamen aliquantum recesserunt: cum enim omnis putredo fiat per separationem partis a parte, nempe humidi a sicco, non ipsi partieductae attribuitur putredo, sed toti misto; non enim putrescere dicimus humidum pomi, sed educi, putrescere autem pomum totum. Quando igitur aquosiores vini partes in putrefactione extrahuntur, non illae dicuntur putrescere, sed vinum totum, licet non secundum totum, quia non totum humidum separatur a sicco. Ea igitur sola debet adduci ratio cur aliquid secundum partem tantum putrescat, quod non totum humidum educitur, sed pars eius tantum; at non quod pars tantum aliqua putrescat, nempe illa quae educitur. Itaque hi in discernenda putrefactione secundum partem non videntur errasse, sed solum in ratione afferenda huius appellationis; toti enim misto est attribuenda putrefactio, non humido educto; ob id falsum est id quod dicunt, non totum vinum putrescere, imo totum putrescit, quia ab omnibus partibus evaporat proprium calidum cum humido; non tamen perfecte putrescit, quare dicendum est vinum totum putrescere putredine imperfecta, et hac ratione dici secundum partem interire.

15

20

25

30

Buccaferreus dicit Aristotelem in eo loco nec aliam putredinis speciem adducere, nec eandem ut imperfectam, sed absolute de omni putredine loqui, et putredinem universe sumptam declarare ac dicere omnem putredinem esse interitum secundum partem tantum, nullam autem secundum totum, propterea quod est secundum calidum et humidum tantum, non secundum frigidum et siccum. Nam a calore ambientis extrahitur calor tantum naturalis et humidum naturale, non extrahitur frigidum et siccum: omnis igitur putrefactio est corruptio secundum partem, quia non est secundum omnes qualitates, sed secundum duas tantum. Hanc sententiam maxime omnium approbat Buccaferreus, et eam inquit fuisse Alexan-

35

40

dri,⁷² quod tamen minime verum est, cum praesertim sit vanissima interpretatio et indigna Alexandro, tum ob rationem praedictam, quia putrefactio non attribuitur soli parti eductae, sed toti misto—hoc enim dicitur putrefieri
 ¶645 et dissolvi—, tum etiam quia revera haec est separatio ¶ omnium qualita-
 tum, nam educere calorem non magis est separare calidum a frigido, quam
 relinquare frigidum separatum a calido. Hoc idem de humido et sicco dicen-
 dum est: quare haec sententia est prorsus reiicienda. 5

¶451 **Caput XIV Opinio vera de speciebus putredinis ac de putredine
 secundum partem**

Ego cum hac in re a communi interpretum sententia arbitrer non esse
 recedendum et unam tantum dari putredinis speciem, unamque et eandem
 omnis putredinis definitionem—omnis enim putredo apud Aristotelem est
 separatio humidi a sicco ex proprii caloris corruptione a calore ambientis,⁷³
 etiam illa putredo quae ab Aristotele vocatur putredo secundum partem,⁷⁴
 tamen hos quoque errasse existimo in hac intelligenda, et falsas esse omnes
 praedictas eorum sententias, ut modo demonstravimus—, declarandum
 igitur a nobis est quaenam sit apud Aristotelem putredo secundum partem,
 et quomodo hanc ab illa quae secundum totum est distinguere videatur. 10

Sciendum itaque est eam, quam Aristoteles definivit, putredinem mul-
 tas recipere varietates ex diversitate rerum putrescentium, et diversis earum
 mistionibus et naturis, quo fit ut diversis modis putrescere res diversae
 videantur, propterea quod eadem causae eundem effectum cum aliqua
 varietate producunt ob varias differentias subiectorum recipientium: ut
 exempli gratia eadem est putredinis natura et conditio qua putrescit caro,
 et qua pomum, et qua stercus; varii tamen sunt horum putrescentium odo-
 res et sapes, quae differentiae oriuntur ex diversitate mistionum. Sed haec
 tamen diversitas indigna est consideratione, quoniam accidentaliter est, nec
 facit ut hoc magis, quam illud putrescere dicatur; aequae enim omnia prae-
 dicta dissolvuntur tandem in elementa, et nihil ex eis reliquum apparet
 nisi terra et fimus, quamquam per diversa accidentia ad hunc finem perve-
 20
 25
 30

72 Boccadiferro 1563, pp. 46.

73 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

74 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a14–15 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vH–I).

niunt. Aliae tamen maiores putredinum differentiae existunt, quae considerari meruerunt, quia faciunt ut alia magis, alia minus putrescere dicantur, et alia penitus, alia vero secundum partem tantum interire, ut in memorato loco Aristoteles admonet. Attamen non sunt ob id diversae putredinis species, quia differentia secundum magis et minus non variat speciem, sed potius varios gradus putredinis efficit, unde aliam maiorem, aliam minorem putredinem appellamus. Summa igitur et perfecta putredo ea est quam mistum penitus in elementa dissolvitur, ita ut nihil eis reliquum appareat, nisi terra. Hoc modo putrescunt caro, et pomum, et stercus, et alia omnia mista quae solida et per excessum terrea sunt. Evocato enim proprio calore, humidum quoque existens educitur ad externa, ibique tandem consumitur, ita ut remaneat terra sicca.

Sed in illis quae fluida et magno excessu aquea sunt, non fit haec perfecta et integra putredo, ut in vino. Cum enim in eo insit plurimum humidi, et parum sicci, si per sicci quoque educationem fieri putredo posset, utique etiam haec secundum totum facile putrescerent, sed cum siccum evocari a calore nequeat, sed solum humidum educatur, idque ibi plurimum insit, ideo non potest educi totum, et a sicco separari. Sed primum tenuiores partes educuntur, quia facilior est ipsorum, quam crassiorum educio, ut in putrescente vino^a videmus: eius enim ebullitio indicat tenuiores et aquosiores partes exhalari, ex quibus in superficie vini genitum inspicimus illud situm qui in omnibus signum putredinis esse solet. Attamen non omnino tunc dissolvitur ex illa actione vinum in elementa, quia multo maior in eo inest humoris copia, quam ut educi totus possit, et a sicco separari. Hanc igitur putredinem Aristoteles appellat interitum secundum partem, nam mistum quatenus est mistum tunc dicitur secundum totum, et perfecte interire, quando penitus abiungitur humidum a sicco. Sed quando haec separatio non perficitur, tunc mistum, quatenus mistum est, secundum partem tantum interire dicitur, et secundum partem dissolvi, et (ut inquit Aristoteles) a natura, et a sua naturali constitutione recedere.⁷⁵ Vinum enim putrefactum non omnino interiit quatenus mistum, quia non est in elementa dissolutum, tametsi recessit a sua naturali temperie, et modo magis, modo minus, ut postea considerabimus. Haec tamen est eadem putredinis natura, et idem modus, et ab eadem causa proveniens, nempe a calore ambientis. Est enim omnis putrefactio educio proprii caloris una cum proprio humido

^avino om. 1607.

75 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a14–15 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vH–I).

a calore continentis, ut in vini putredine manifestum est. Videntur enim tempore tantum^a aestivo vina putrescere, non tempore hyemali, quo aer est frigidus.

Quod autem de vino exempli gratia diximus, id de aliis omnibus intelligi volumus in quibus non perfecta fiat separatio humidi a sicco. Eam enim semper appellandam esse censemus putredinem secundum partem. Tali putredine dixit Aristoteles elementa quoque putrescere uno igni excepto. Quatenus enim non sunt simplicia et pura, sed permista, eatenus tria elementa putredini obnoxia sunt; ignis vero non est putredinis capax, tum quia nihil secum patitur commisci, cum omnia consumat et in suam naturam convertat; tum quia calidissimus omnium est, nec datur aliquid ipso calidius. Quare interire quidem potest, et mutari a frigido in elementum frigidum, at non putrefieri, quia putrefactio est corruptio proprii caloris, non a frigore alieno, sed ab alieno calore proprium rei calorem superante.

¶647 Caetera vero elementa sunt apta ad putrescendum quia sunt permista. Terra namque habet commistum humorem aqueum et calorem ingenitum a lumine astrorum. Sic aqua habet commistas exhalationes siccas terreas, et calorem similiter ex lumine astrorum acceptum. Et aer habet commistas exhalationes tum aqueas, tum terreas, et habet calorem naturalem, qui calore igneo debiliior est. Ideo sunt apta materia putredini per interni caloris eductionem et separationem humidi a sicco. Videtur autem de his elementis impuris et sua naturali simplicitate carentibus alterum duorum dicendum esse: [i] aut factam esse in ipsis veram mistionem et unionem naturae, ita ut portio aliqua terrae, licet vocetur terra, quia magno excessu terra vincit alia elementa in ea mistione, non sit tamen terra, sed mistum quoddam; sic etiam aqua quam appellamus aquam; sic etiam aer; et ita quatenus sunt mista, eatenus esse obnoxia putredini; [ii] aut veram mistionem et naturae unionem ibi non esse factam, quod ego magis credo, cum Aristoteles in calce primi libri *De ortu et interitu* dicat mistionem tunc esse quando nullum miscibilium manet integrum,⁷⁶ quod quidem evenit quando nullum nimio excessu alia superat, quo fit ut transeant omniam naturam quamdam mediam, nec remaneat amplius nomen alicuius ex miscibilibus. Quoniam igitur in aqua non est facta perfecta mistio, cum adhuc et natura, et nomen aquae servetur propter magnum aquae excessum in illa mistione, ideo calidum et siccum, quae inexistunt, non poterunt quidem dici internae et naturales qualitates aquae, sed tamen ita sunt permistae

^atantum tempore 1607.

76 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328b20–21.

cum ipsa aquae substantia, ut totum illud corpus putredini obnoxium red-
dant. Quamvis enim non sint verae intrinsecae, sunt tamen (ut bene ali-
qui dixerunt) intrinsecatae illi elemento; quod idem dicimus de terra et de
aere.

Hoc autem confirmatur ex eo quod in mistis quoque contingere vide- 5
mus. Plura namque diu durarent sine putredine, sed quia advenit eis humor
aqueus extraneus, is facit ut cito putrescant. Licet enim nunquam dici pos-
sit ille humor esse illi corpori naturalis et intrinsecus, est tamen ita intrin-
secatus, ut quamvis sit extraneus, per eum tamen res illa facile putrescat,
quemadmodum supra consideravimus. Haec autem sententia de putredine 10
et secundum totum et secundum partem maxime confirmabitur, si aliqua-
rum rerum putredinem, de qua magis dubitari solet, diligenter consideran-
tes ostenderimus omnes putredines ad hanc unam reduci, et uno ac eodem
modo eas omnes fieri; cum eo tamen discrimine: quod alia penitus et secun-
dum totum putrescunt, alia vero secundum partem tantum. 15

|453 Primum quidem considerandum est quomodo in tri|bus illis elementis
locum habeat putredo: aqua putrescit quoniam insitum habet calorem, ut
||648 modo dicebamus, debilem tamen, qui vincitur a calore aeris ambientis, ||
ideoque educitur; cum autem calor sit accidens, et nequeat migrare de
subiecto in subiectum, non potest educi nisi cum aliqua tenui substantia in 20
qua inhaereat, eaque est pars aliqua humoris tenuior, quae ad superficiem
aquae evocata facit ibi quamdam teliculam, quae putredinis signum esse
solet; non potest autem totum aquae humidum evocari, quia est plurimum
cum pauco sicco, ideo remanet adhuc in aqua plurimum humidi cum sicco
terreo, eaque est putredo secundum partem, quia non penitus separatur 25
humidum a sicco; nec videtur haec putredo dissimilis putredini vini, cuius
humor totus separari a sicco non potest ea una actione qua putrescere
vinum dicimus in illa omnibus manifesta ebullitione, et manifeste etiam
cessat, et relinquit vinum iam putrefactum secundum partem; nec tamen
negamus materiam illam putridam interire etiam penitus, et in elementa 30
resolvi posse, sed id postea fit per aliam actionem, et non nisi per longum
tempus; nunc^a enim nil aliud consideramus, quam illam unam actionem
caloris aestivi ex qua remanet vinum putrefactum secundum partem; in illo
enim statu imperfectam esse putreditem certum est.

Talis etiam esse videtur aeris putrefactio. Quando enim permistum 35
habeat plurimum siccae exhalationis et vaporis etiam aquei (nam aquea
humiditas putrescibiles maxime res facit, propterea quod humidum, quod

^atunc 1607.

in misto ut materia requiritur, aqueum potissime est, sicuti etiam siccum est potissime terreum; haec enim duo elementa substantiam habent magis consistentem, et humidum aqueum aptius est ad conglutinationem et unionem partium misti, quam humidum aereum), potest ab externo calore seu circumdantis ignis, seu ab astris genito educi aeris calor naturalis una cum aliqua humoris parte, quae erit imperfecta putredo, et secundum partem dicta, quia totus aeris humor, tam proprius quam alienus, non potest ea una^a actione a sicco permisto separari: ideo et ante putrefactionem et post servatur nomen aeris, quia non secundum totum est facta illius corporis dissolutio, neque omnis calor eductus est; etenim si remanet aer, necesse est ut aliquid caloris in eo remaneat; huius autem putredinis signum apparet quod aer fit turbidus, et situm generat in suppositis illi corporibus, ut in superficie terrae, et arborum, et aedificiorum, ad quae situs tanquam gravis descendit; ideo quando turbidum ac densum esse aerem videmus, id signum est putredinis vel praesentis, vel futurae; indicatur enim permistio multarum exhalationum, quae aerem putrescibilem reddunt, praesertim tempore aestivo, aut verno, nam sine calore superante calorem proprium non fit putredo; purus autem aer et nulli alii elemento permistus non posset putrescere, sicuti neque aqua pura: quomodo enim separari potest humidum || a sicco, ubi nihil est sicci? Partes autem terrae quae permistam habeant humiditatem aqueam et aliquid caloris, possunt putrefieri a calore ambientis educte calorem illum intrinsecatum una cum illo humido intrinsecato, ex qua putrefactione terra illa fiet humidior, et apparebit etiam in ea situs, sicut in aliis multis putrescentibus: ideo proxime videtur accedere haec putrefactio ad eam quae dicitur interitus secundum totum, quia potest totus educi ille parvus calor, et totus ille parvus humor, ita ut remaneat terra pura; eaque erit dissolutio in elementa simplicia.

Sed non est ignorandum illam putredinem vocari posse et secundum totum, et secundum partem. Quatenus enim revera est perfecta dissolutio in simplicia, eatenus est interitus secundum totum, sed ratione eius quod apparet dicitur secundum partem tantum, id est, secundum accidentia. Nam et illud quod putrescit vocatur terra, et id quod ex putredine remanet vocatur similiter terra: quare non videtur substantia interiisse, sed solum esse alterata. Neque hoc Aristoteli adversatur dicenti tria haec elementa secundum partem putrescere, quandoquidem non dicit ea secundum | partem tantum posse putrescere; sed ex eo quod dixerat aliqua ita putrescere, ut secundum partem tantum intereant, infert tanquam consequens tria illa ele-

^auna om. 1607.

menta putrescere posse, quia si putredo secundum partem non daretur, sed solum secundum totum, hoc fortasse non intulisset, sed solam terram inter elementa putrescere posse asseruisset.

Talem esse puto in corporibus animalium illam humorum putredinem ex qua febres oriuntur a medicis putridae appellatae. Sicut enim putrescunt in eisdem excrementa, ut patet ex eorum foetore postquam sunt emissa, ita etiam humores putrescere possunt, sed ut plurimum putredine secundum partem, sicuti vinum, et aquam, et res liquidas putrescere diximus; calefacti enim humores ab aliquo extraneo, ut nomine extranei intelligamus etiam circumstantes animalis partes solidas, et quodcunque aliud extra ipsam humorum substantiam existens consideretur, putrescunt quia proprius eorum calor et cum calore humidum educitur; sed cum sint fluidi, vix potest totum ipsorum humidum extrahi, ut dici possit putredo secundum totum, sed pars aliqua humidi educitur, non tota humiditas, quare non est nisi putredo secundum partem. Potest tamen aliquis humor ex ingenti putredine exaescere tandem, et (ut aiunt) incinerari, sed id perrarum est; imo nec videtur eousque vita animalis posse produci, donec tota sit absoluta putredo, sed mortem praevenire necesse est. Hoc tamen si concedamus, perfectam quoque et secundum totum putredinem esse fateamur oportet. Id tamen non admodum evenit, sed putrescunt humores secundum partem, nec omnino absolvitur dissolutio in elementa; || imo etiam coeptam humoris putredinem compescunt, et cohibent saepe remediis medici, humoremque illum pristinae integritati restituunt, ut asserit Galenus in *Arte medicinali*, in eo capite quod "De communissima intentione curativa" inscribitur: inquit enim concoctione fieri ut humorum putredo cesset, proinde eos alterari manente substantia.⁷⁷

Haec est mea de utraque putredine opinio: puto enim non duas esse species, sed unam, ad quam omnium putrescentium rerum putredines reducantur; hanc autem modo perfectam esse, modo imperfectam, quam Aristoteles dicit esse secundum partem; patet enim imperfectam putredinem per hoc significari.

77 Galenus 1821, 1: *De arte medica*, p. 382.

**Caput xv An putredo secundum partem sit interitus formae
substantialis, an sit mera alteratio, aliorum sententiae et
argumenta**

Caeterum, ut melius haec secundum partem dicta putredo intelligatur, alia
non parvi momenti difficultas nobis expendenda proponitur, quae inter ali- 5
quos eruditos viros agitata est, qui in hoc consentientes, quod haec secun-
dum partem putredo sit alia putredinis species, fiat tamen haec quoque a
calore ambientis, acerrime disputant an sit in solis qualitatibus alteratio,
an potius sit interitus formae substantialis rei putrescentis. Habet autem
locum quaestio haec etiam secundum nostram opinionem: cum enim dica- 10
mus putredinem secundum partem non esse aliam putredinis speciem, sed
eamdem quando imperfecta est, opportuna admodum est quaestio an per
hanc imperfectam putredinem intereat forma misti et aliud mistum gene-
retur, an maneat eadem forma et in solis accidentibus sit facta mutatio. Nec
indigna per se consideratione haec res est, an vinum putrefactum differat 15
specie a seipso iam integro, an non differat: certum enim est non differre
specie, si forma substantialis servata esse dicatur.

Thomas Erastus efficaciter tueri contendit hanc secundum partem putre-
dinem esse interitum formae substantialis, et quatuor argumentis utitur.⁷⁸
Primum considerat verba illa Aristotelis: “cum separata fuerint a natura”,⁷⁹ 20
|455 quae significant illa quae ita secundum par|tem putrescunt recedere a sua
natura, atqui natura est forma, ergo vult Aristoteles haec suam formam amit-
tere. Praeterea, hanc vocat corruptionem; non solet autem alterationi tri-
buere nomen corruptionis, praesertim vero hoc non debet facere in illo initio
quarti *Meteorologici*, in quo de misti generatione et interitu substantiali sibi 25
agendum proposuit; non potest igitur intelligere nisi formae substantialis
interitum; sed vocat interitum secundum partem quia non est dissolutio
misti in elementa, sed est mutatio misti in aliud mistum diversae speciei.
||651 Putavit enim || Erastus putredinem ibi in 6 contextu⁸⁰ definitam non esse
dissolutionem in elementa, sed esse mutationem misti in aliud mistum et 30
hac ratione dici putredinem secundum partem. Tertio Aristoteles dixit tria
elementa esse materiam igni, non ignem illis,⁸¹ at hoc falsum esset de mera

⁷⁸ Erastus 1583, ch. 1, pp. 5–6.

⁷⁹ Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a14–15 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vI).

⁸⁰ Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

⁸¹ *Ibidem*, 15–16.

alteratione, siquidem ignis quoque alterari potest ab aliis elementis, proinde est illis materia alterationis: ergo loquitur Aristoteles de mutatione substantiali. Tandem argumentum sumit ex illis signis quibus Aristoteles definitionem putredinis postea confirmat: inquit enim exeunte calido, humidum quoque coevaporare;⁸² hoc autem substantiae destructionem significat; inquit etiam^a animalia generari ex iis quae putrescunt,⁸³ atqui animalia formam habent novam et diversam a forma misti putrescentis, ergo vult Aristoteles in hac putredine formam substantialem interire.

Mercenarius vero hoc negat, et inquit esse alterationem tantum,⁸⁴ quod ostendit statuto illo fundamento: quod haec secunda putredo nil aliud sit quam corporis extranei cum elemento commistio, et ipsius elementi adulteratio quaedam. Hoc enim constituto nil aliud revera dici potest, sed quia nos iam hoc fundamentum sustulimus, et ostendimus hanc putredinem fieri a calore ambientis, non est quod cum eo amplius hac de re loquamur.

Nonnulli vero alii recentiores qui de putredine adversus Erastum scripserunt, praeter caetera in hoc quoque conati sunt Erasti sententiam impugnare, et ostendere hanc secundam putredinem non esse interitum formae substantialis, sed esse meram alterationem et in solis accidentibus mutationem. Cum enim ipsi quoque existimaverint hanc secundam putredinem specie distingui ab altera priore, hanc huius differentiae rationem attulerunt, quod prior putredo est substantiae misti perfectus interitus. Haec vero est mutatio in solis accidentibus ab eadem tamen causa proveniens, nempe a calore ambientis. Ad hanc igitur sententiam adversus Erastum probandam sumpserunt argumentum ex verbis Aristotelis, qui in contextu quinto quarti *Meteorologici* hanc putredinem vocat interitum secundum partem:⁸⁵ sic autem appellare solet illam generationem et corruptionem quae est secundum accidentia tantum et a nostris vocatur secundum quid. Hoc aperte legimus in contextu decimotertio primi libri *De ortu et interitu*,⁸⁶ ubi inquirendam proponit causam perpetuitatis generationis, tum illius quae dicitur simpliciter, tum illius quae secundum partem. In 2 etiam contextu quarti *Meteorologici* dixit Aristoteles: “si activae non dominantur passivis, secun-

^aenim 1607.

82 *Ibidem*, 23.

83 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379b7.

84 See Mercenarius 1583, ch. 4, ff. 6v ff.

85 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a10–16 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vH–I).

86 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 317b33–35 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 13, f. 351rE).

dum partem quidem inquinatio et inconcoctio fit, at simplici generationi maxime opponitur putrefactio”.⁸⁷ Patet autem inconcoctionem esse in accidentibus mutationem, ideo secundum partem ibi significat secundum accidentia. Hinc enim fit ut inconcoctio generationi misti non maxime opponatur, sed potius putrefactio.

5

Addere etiam nos in confirmationem possumus testimonium Aristotelis in primo capite secundi *Posteriorum*,⁸⁸ ubi distinguens quaestionem simplicem, “an sit”, a quaestione complexa, “quod sit”, dicit per illam quaerere simpliciter, et secundum totam suam substantiam, per hanc vero quaerere solum partem, atqui per hanc quaeritur inhaerentia accidentis in subiecto: ergo secundum partem apud Aristotelem idem significat quod secundum accidentia.

10

Praeterea, (dicunt illi) videmus quandoque elementa et aliqua mista ita putrescere, ut non amittant formam substantialem: putrescit enim vinum adhuc remanens vinum, et servans nomen ac definitionem vini; sic putridam aquam adhuc vocamus aquam. Experientia ergo declarat hanc secundam putredinem esse in solis accidentibus alterationem.

1456

15

Caput xvi Propria sententia, et praedictarum confutatio et argumentorum solutio

Ego huiusce rei difficultatem considerans tandem in hanc sententiam deveni: relictis his duabus opinionibus extremis, tertiam mediam accipendam esse, ut dicamus in hac imperfecta et secundum partem dicta putredine neque necessarium esse ut forma substantialis intereat, quod putavit Erastus, neque esse necessarium ut servetur, quod alii eius adversarii asseruerunt. Dicimus enim omnem putrefactionem quae ad dissolutionem in elementa non perveniat vocari ab Aristotele imperfectam et secundum partem, in hac tamen dari gradus, ut aliqua ita levis sit, ut res alteretur solum secundum accidentia, forma vero substantialis non intereat; aliqua etiam sit maior, qua substantialis forma perdat, nec tamen in elementa dissolutio fiat, sed mutatio misti in aliam misti speciem. Videmus enim quandoque vinum leviter putrescere, nec desinere esse vinum, quia quando putredinis initium animadvertimus, et aliquo remedio calorem cohibemus ne evapo-

20

25

30

87 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a2–4 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 2, f. 468rB).

88 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.1, 89b24–35.

ret, nec pergere^a putredinem sinimus, non est facta in vino mutatio nisi in
 accidentibus, proinde non desinit esse vinum. Sic quando putrescere inci-
 pit in venis sanguis, potest adhibitis remediis reprimi illa putrefactio, ita ut
 sanguis pristinae suae naturae et integritati restituatur. Quod quidem fieri
 non posset si forma sanguinis interiisset, nam secundum Aristotelem com- 5
 positum quod perit nunquam idem redit. Contra etiam potest eousque pro-
 gredi putrefactio, ut forma substantialis perimatur, et vinum non sit amplius
 vinum nisi aequivoce, sicuti quando cadaver hominem esse dicimus. Sic
 etiam sanguis potest ita putrefieri ut non sit amplius sanguis, sed factus sit
 ||653 humor putridus, cum quo non potest animal amplius vivere. Et hos || putredi 10
 nis gradus optime norunt medici qui in febribus putridis hanc differentiam
 notare consueverunt, ut in alia maior, in alia vero minor putredo fiat; utro-
 que autem modo vocatur putredo secundum partem, quia sive destructa sit
 misti forma, sive servata, dummodo non sit facta in elementa dissolutio, non
 potest perfecta putredo vocari, neque est interitus contrarius generationi 15
 misti.

Et huius appellationis duplex afferri ratio potest. Una est: vocatur secun-
 dum partem quia non est absoluta, neque ad finem ducta putrefactio. Altera
 est: vocatur secundum partem quia est secundum accidentia. Est enim
 necessaria omnis putrefactionis seu perfectae, seu imperfectae conditio, ut 20
 sit alteratio in accidentibus. Non est tamen necessarium ut in omni imper-
 perfecta putredine forma quoque substantialis perdatur, sed quandoque perdi-
 tur, quandoque etiam servatur. Quoniam igitur consuevit Aristoteles regulas
 semper afferre universales, recte fecisset si omnem imperfectam putrefac-
 tionem vocasset interitum secundum accidentia, quia hoc perpetuum ac 25
 necessarium est; de forma vera substantiali nullam certam regulam afferre
 potuit, quia haec quandoque perit, quandoque non perit.

Non est tamen ignorandum istam appellationem, “secundum partem”,
 non habere hanc propriam significationem, ut significet secundum acciden-
 tia, sed proprie denotare^b quiddam imperfectum, quod ex adverso respon- 30
 det ei quod est perfectum et secundum toti, adeo ut alicuius membri pro-
 priam aegritudinem liceat appellare secundum partem, non quidem ut
 significetur eam esse secundum accidentia, sed ut ab illa quae totius corpo-
 ris est aegritudine distinguatur. Hoc enim nomen, “pars”, non hanc^c habet
 proprietatem, ut significet accidens; alteratio autem fuit quandoque vocata 35
 |457 ge|neratio secundum partem, quatenus accidens non est tota res, sed ali-
 quid rei. Ideo quicquid est aliquid rei, neque est res tota, non video cur non

^apergere 1590^v *corr.*] pergeret 1607. ^bdenotare 1590^v *corr.*] denotat 1607. ^chanc *om.* 1607.

possit appellari pars, etiam si non sit accidens. Hoc dico quia, etsi defendi potest quod Aristoteles in memotato loco per interitum secundum partem possit significare interitum secundum accidentia, tamen ego puto hanc eius mentem non fuisse, sed ipsum ea tantum ratione dixisse secundum partem, quatenus non est perfectus misti interitus, nam misto prout est mistum ille interitus competit quo in elementa dissolvatur, non ille quo mutetur in mistum diversae speciei. 5

Veritate ita^a declarata, superest ut illorum argumenta expendamus atque solvamus. Ad primum Erasti dicimus recessum a natura non semper significare amissionem formae substantialis, sed quandoque sumi posse pro recessu secundum aliquem gradum a qualitatibus naturam rei consequentibus, quae naturales et essentiales appellari solent. Quod quidem in elementis manifestum est: putrescit enim aliquando || aqua, sed remanet aqua. ||654 Dicitur tamen recedere a natura quatenus aliquantum recedit a suis naturalibus qualitatibus, nempe quas habebat quatenus erat mistum quoddam, nam si a natura recedere semper significaret formae substantialis amissionem, omnia aequae recederent a natura, nec daretur maior aut minor recessio. Quoniam igitur manifestum est dari et maiorem, et minorem recessum a natura, necesse est ut hic possit in accidentibus quoque essentialibus considerari. 10 15 20

Ob id notanda maxime est ratio cur Aristoteles imperfectam putredinem significare voluerit per separationem a natura. Ratio enim est quoniam perfecta putredo duos terminos habet, unum a quo, alterum ad quem. Terminus a quo est ipsa misti natura, terminus vero ad quem sunt naturae elementorum in quas misti dissolutio fit. Utrumque igitur terminum attingit perfecta putredo: res enim et a natura recedit, et ad elementa pervenit. Ast in putredine imperfecta postremus hic terminus non attingitur, nam recedit quidem res a sua natura sive per qualitates sibi contrarias, sive etiam per amissionem formae misti, at non pervenit ad dissolutionem in elementa: quemadmodum si quis ab hac urbe discedens Romam proficiscatur, perfectum est iter si Romam attingat; at imperfectum si maneat Bononiae; recessit enim a patria, et Romam versus profectus est, sed Romam non pervenit. Aristoteles igitur recte ibi fecit declarans imperfectam putredinem per recessum a natura, non per dissolutionem in elementa, licet per hanc potius declaretur natura putredinis, si modo ad eam perveniat. Denotat igitur imperfectam putredinem ad hoc ultimum non pervenire, cum eam declaret per solum recessum a natura, et dicat esse interitum secundum partem. 25 30 35

^aita om. 1607.

Ad secundum dicimus falsum esse id quod sumit Erastus, nomen corruptionis apud Aristotelem non significare nisi illam quae secundum substantiam fit; et miror quomodo non viderit ea quae in secundo^a *Physicorum*, contextu 7⁸⁹ et 8,⁹⁰ et in primo *De ortu et interitu*, 18⁹¹ et 20,⁹² ab Aristotele scribuntur: ibi enim etiam in accidentibus mutationem, generationem et interitum vocat, non tamen simpliciter, sed secundum quid, quod hic dicitur secundum partem.

Quod vero inquit Erastus solum substantialem misti interitum ad quarti *Meteorologici* institutum pertinere, negandum est, nam in eo quarto libro de pluribus misti alterationibus agitur, quae non sunt secundum substantiam mutationes. In primo autem eius libri capite non negamus consilium esse Aristotelis agere de misti generatione et interitu substantiali, sed ad eandem scientiam et ad eandem tractationem pertinere dicimus considerare id quod proprie et summe tale est et id quod minus est tale. Ideo licet praecipue ibi agat de perfecta putredine, quae || perfecte opponitur generationi misti, tamen considerare etiam debuit putredinem imperfectam, quae est misti interitus secundum partem; ideo eam tetigit paucis verbis in 5 contextu eius libri,⁹³ et statim ad perfectam putredinem considerandam reversus est, et eius definitionem tradidit, quae imperfectae quoque putredini imperfecte et secundario accommodatur. Sic etiam in primo libro *Posteriorum* non definivit Aristoteles demonstrationem ab effectu, sed solam demonstrationem propter quid, et huius condiciones docuit;⁹⁴ demonstrationis autem ab effectu satis habuit notare defectum et cadentiam a perfectione demonstrationis propter quid.

Tertium argumentum Erasti contra ipsum manifeste retorquetur. Inquit enim: si Aristoteles dicens tria elementa esse materiam igni, non ignem illis, intelligeret alterationem, falsum diceret, quia non minus ignis ab aliis alterari potest quam alia ab igne. Ego vero similiter dico: si Aristoteles intelligat substantialem mutationem, falsum dicit, quia non minus ignis ab aliis ele-

^asecundo 1607] quinto 1590v.

89 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a9–17 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 7, f. 50vI–M).

90 Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a17–21 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 8, f. 51rC).

91 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318a27–318b18 (Aristoteles 1562, V: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 18, f. 352rA–E).

92 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.3, 318b33–319a21 (Aristoteles 1562, V: *De gen. et corr.*, lib. I, t/c 20, f. 353rD–353vG).

93 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a10–16 (Aristoteles 1562, V: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465vH–I).

94 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.2, 71b9 ff.

mentis interimi potest, quam alia ab ipso. Ad argumentum igitur respondeo Aristotelem neque de alteratione elementorum ibi loqui, neque de eorum generatione et corruptione qua fit a contrario—sic enim etiam ignis ab aliis et alterari et destrui potest—, sed loqui de sola putrefactione, quae est corruptio caloris proprii a calore alieno: sic enim tria elementa pati possunt ab igni, non ignis ab eis, cum nihil eo calidius sit. 5

Ad ultimum dico falsum esse id quod sumit Erastus, Aristotelem in contextu 6⁹⁵ illius libri definitionem adducere, non illius prioris putredinis quam dixerat esse interitum misti naturalem et illius generationi contrarium, sed alterius posterioris et violentae. Nos enim || dicimus definitionem illam praecipue competere perfectae putredini quam Aristoteles in 3 contextu dixerat esse interitum contrarium generationi misti;⁹⁶ propterea illa omnia signa quae postea ad illius definitionis confirmationem afferuntur eam potissime putredinem respiciunt. Imperfectae autem putredini competunt modo aliquo, et imperfecte, et ut illi aptari possunt. Non est autem necessarium ut omnia illa signa conveniant imperfectae putredini, et secundum partem dictae. Datur enim putredo ita levis, ut nullum in ea animal generetur, eaque est mera alteratio in qua non fit ulla mutatio formae substantialis, neque ullius formae generatio. 10 15

Ad contraria vero argumenta quae ab Erasti adversariis adducta sunt responsio clara sumitur ex iis quae hactenus diximus. Ad primum enim iam dictum est hanc putredinem ab Aristotele appellari secundum partem ea tantum ratione, quatenus non est secundum totum, qua eadem ratione etiam generatio accidentalis solet vocari secundum partem, quia non est mutatio secundum totum. Alterum vero argumentum quod ad experientia sumitur nil aliud probat nisi dari putredinem quae sit mera alteratio, per quam forma substantialis non intereat, quod nos quoque confitemur: dicimus enim vinum quandoque ita putrescere, ut forma misticionis servetur. At non probat hanc solam intelligere Aristotelem per interitum secundum partem; dicimus enim Aristotelem non hanc tantum comprehendere, sed etiam illam qua destruaturs forma substantialis, dummodo non fiat perfecta dissolutio in elementa, sed sit mutatio in aliam misti speciem, nam haec quoque vocatur ibi ab Aristotele interitus secundum partem. 20 25 30

95 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

96 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a2–6 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

Iacobi Zabarellae Patavini De Misti Generatione et Interitu. Liber Tertius

459
655 **Caput I** **Definitio putredinis a Galeno adducta et aliorum sententiae de illius comparatione cum definitione Aristotelis, et earum confutatio**

656 Hactenus ea quae ab Aristotele de putredine dicta sunt percurrimus, et eius sententiam, quantum per nos fieri potuit, declaravimus. Restat ut || tum alias 5
ab aliis traditas definitiones putredinis expendamus, et cum hac quam Aristoteles attulit conferamus, videamusque a quonam sit putredo optime definita; tum demum hanc Aristotelis sententiam ab omnibus difficultatibus et ab aliorum morsibus vindicemus, et sic quoque eius veritatem confirmemus.

Consideranda primo loco est putredinis definitio quam Galenus adduxit in libro undecimo *Methodi*, capite 8. Proponit enim eo in loco ex professo putredinis naturam declarandam, et talem eius definitionem assignat: 10
657 “putrefactio est mutatio ad corruptelam totius substantiae putrescentis ab externa caliditate”.¹ Hanc definitionem alii, et philosophi, et medici, qui de putredine locuti sunt, in eundem sensum cadere existimarunt cum definitione ab Aristotele tradita, discrimen vero, si quod est, parvum ac leve esse. 15
Nos igitur ea quae ab aliis de hac Galeni definitione dicuntur breviter consideremus, ut postea ipsi quoque propriam hac in re sententiam feramus.

Nonnulli recentiores dixerunt eundem esse utriusque definitionis sensum, sed eas in eo tantum differre, quod Galenus putredinem pro termino acceptam definivit, cum totius substantiae corruptionem dixerit, Aristoteles vero pro via iuncta termino. Dixit enim corruptionem proprii caloris, quae est via ducens ad substantiae interitum,² cum tamen ambo idem significare voluerint. 20

1 Galenus 1821, x: *De methodo medendi*, p. 753: “ἡ μεταβολὴ τῆς ὅλης τοῦ σώματος σηπομένης οὐσίας ἐπὶ φθορὰν, ὑπὸ τῆς ἔξωθεν θερμασίας”.

2 See Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL): “σῆψις δ’ ἐστὶν φθορὰ τῆς ἐν ἐκάστω ὑγρῷ οἰκείας καὶ κατὰ φύσιν θερμότητος ὑπ’ ἀλλοτρίας θερμότητος· αὕτη δ’ ἐστὶν ἡ τοῦ περιέχοντος”. “Putrefactio autem est corruptio eius quae in unoquoque humido proprie et secundum naturam caliditatis, ab aliena caliditate. Haec autem est quae ambientis”.

Sed haec sententia mihi non probatur. Hi namque in duobus peccasse videntur: primo, quod harum definitionum discrimen, quod revera magnum est, ut nos postea ostendemus, ipsi non viderunt; deinde quod hoc ab eis consideratum discrimen revera nullum est, nam si Galenus dixisset putredinem esse totius substantiae interitum, utique dicere possemus eum definivisse putredinem pro solo termino non comprehensa via, quae est alteratio praevia, sed cum dixerit esse mutationem ad corruptionem, aperte dixit viam ad interitum, non interitum ipsum: itaque non est verum id quod illi dixerunt, definitionem Galeni | in hoc differre a definitione Aristotelis.

Alii vero dixerunt harum definitionum discrimen in hoc esse constitutum, quod Aristoteles dicens putredinem esse corruptionem, putrefactum mistum respexit; Galenus vero dicens esse viam ad corruptionem, respexit mistum semiputridum, quod potest reduci ad benignum. Igitur isti cognoverunt Galenum significasse viam ad terminum, quod illi alteri negaverunt, sed hi quoque in eo errarunt, quod dixerunt Aristotelem respexisse mistum putrefactum. Etenim si ipsius misti corruptionem dixisset, utique admitti posset ista consideratio. At non misti corruptionem dixit, sed corruptionem proprii caloris, quae competit etiam misto semiputrido; calor enim cum sit qualitas, suscipit magis et minus: quare educi potest a calore ambientis aliquis gradus caloris naturalis, quae dicitur corruptio caloris, etsi non totius, nec tamen erit adhuc corrupta substantia. Videntur etiam isti in hoc sibi contradicere, cum prius dixissent Aristotelem ibi definire universe omnem putredinem, tam perfectam, quam imperfectam: sic enim necesse est Aristotelem respexisse et putrefactum mistum et semiputridum, sicuti revera debuit absolute putredinem definire. Igitur falsum est id quod postea dixerunt, Aristotelem definire mistum tantum putrefactum.

Non est etiam concedendum || id quod de Galeno dixerunt, neque tantus error Galeno attribuendus est, ut proponat absolute naturam putredinis declarandam, postea vero solius imperfectae putredinis definitionem adducat. Si namque ea definitio naturam putredinis exprimit, debet praecipue competere putredini perfectae; quae enim magis est putredo, ea magis recipit definitionem putredinis. Itaque credendum potius est tam Galenum, quam Aristotelem absolute et universe putredinem definivisse, ita ut definitio competat primum perfectae putredini, secundario autem etiam imperfectae. Ideo notandum in hoc est Aristotelis artificium, qui licet prius dixisset agendum esse de putredine, quae est misti interitus contrarius generationi eiusdem, tamen in definitione non dixit esse misti interitum, sed proprii et naturalis caloris, quia si interitum misti dixisset, non comprehendisset illam imperfectam putredinem quae non est mutatio formae misti, sed in

solis accidentibus alteratio: volens igitur ea definitione omnem putredinem universe complecti, et perfectam, et imperfectam, non dixit esse substantiae interitum, sed solum dixit esse proprii caloris corruptionem. Haec enim est communis omnium putredinum conditio, ut proprius rei calor a calore ambientis evocetur, sive totus, sive aliquis ipsius gradus, et quandoque etiam absque substantiae laesione. 5

Sed praeterea illud in horum sententia mihi videtur esse mirandum, quomodo potuerint eam Galeni definitionem approbare, cum iam de Aristotelis definitione loquentes dixissent eam non esse perfectam, nisi et calor externus, et frigus proprium tanquam duae distinctae causae in ea exprimantur. 10 Cum enim secundum eos Aristoteles definitionem a se allatam absolvat et perfectam reddat, adiiciens statim etiam frigus proprium, non video quomodo ipsi qui medici sunt Galenum tueri possint, qui neque in ea definitione, neque post allatam definitionem facit ullam^a proprii frigoris mentionem. Ex his ergo patet errasse hos omnes in definitione Galeni considerata, 15 et ea cum definitione Aristotelis conferenda.

Caput II Collatio definitionis Galeni cum definitione Aristotelis, et obiectiones contra definitionem Galeni

Dicam ego hac in re libere philosophando quid sentiam, nec verebor dubia illa in medium adducere, quia me cogunt Galeni definitionem minus probare, et eorum solutionem medicis meditandam relinquam. Quod non bene sit a Galeno definita putredo, ostendo signo evidentissimo; deinde erroris rationem adducam, et quae in ea definitione vitia insint considerabo. 20

|461 Signum quidem manifestum | pravae definitionis est quod aliis quoque
||659 competit praeter putredinem. Competit enim etiam || combustioni, quia 25
combustio est mutatio ad corruptionem totius substantiae corporeae a calore externo; neque recte Galenum tuentur illi qui dicunt Galenum per illa verba, “corporis putrescentis”,³ excludere combustionem, et ab ea putredinem separare. Hoc enim esset putredinem a combustionem seiungere per semetipsam, non per aliquam essentialem differentiam, quemadmodum si 30
quis definiret hominem per animal bipes, deinde ad hominem ab avibus

^aullam 1590^v corr.] illam 1607.

3 Galenus 1821, x: *De methodo medendi*, p. 753: “putrefactio est mutatio ad corruptelam totius substantiae putrescentis ab externa caliditate”. “ή μεταβολή τῆς ὅλης τοῦ σώματος σηπομένης οὐσίας ἐπὶ φθορὰν, ὑπὸ τῆς ἔξωθεν θερμασίας”.

separandum adderet humanum, dicens “homo est animal bipes humanum”; sic enim nullam inter haec differentiam poneret, nisi quod homo est animal bipes quod est homo, avis vero est animal bipes quod est avis. Sic etiam hic sensus esset: putredo est illa mutatio ad totius substantiae interitum a calore externo quae est putredo; combustio autem est mutatio ad totius substantiae interitum a calore externo, quae est combustio. Ponit igitur Galenus in definitione rem differentem, ac differentiam, qua differt, non ponit: ideo in eum quoque errorem lapsus est, quod in definitione definitum nominavit ut partem definitionis, et separat ipsum a combustionem per semetipsum, quod quidem vitiosum est, quia in definitione non est ipsum definitum ponendum loco differentiae. 5 10

Sed dico praeterea neque sic putredinem a combustionem separari. Nam si corpus putrescens in ignem coniiciatur, ita ut comburatur, illa combustio erit mutatio totius substantiae putrescentis corporis ad corruptelam a calore externo. Quod si quis dicat contingere per accidens ut corpus putrescens comburatur, hoc nullius momenti est, quoniam propria rei definitio non debet alii rei competere, nec per se, nec per accidens. Si enim contingeret per accidens, ut aliquid animal brutum esset animal rationale, ea dici non posset hominis definitio, neque essentiam hominis exprimeret. Quoniam igitur definitio a Galeno adducta competit etiam combustionem, non potest dici putredinis definitio, licet sit oratio quae vere de putredine praedicatur, cum praesertim cum putredine non reciprocetur, sicut ostendimus. 15 20

Ut igitur huius imperfectionis rationem cognoscamus, et cur Galeni definitio essentiam putredinis non declaret, nec separet eam a combustionem, considerandae sunt particulae illius definitionis, et singulae cum partibus definitionis Aristotelis conferendae. Iam saepe diximus et in libris logicis fuse declaravimus, in definitione cuiusque accidentis perfecta tres partes necessario postulari, genus, subiectum et causam.⁴ Quod igitur ad subiectum attinet, Galenus nullum proprium subiectum putredinis expressit, nisi totam corporis substantiam, quod nimis amplum et commune est, neque in eo ulla apparet ratio putrescibilitatis. Aristoteles vero hanc expressit, dum dixit “in unoquoque humido”,⁵ nam omne humidum est putrescibile, et quatenus est humidum, dummodo mi||stum sit. Primum igitur hic defectus in definitione Galeni manifestus inest. 25 30 35

||660

4 See Zabarella 1597, *De methodis*, IV, ch. 14, co. 306–308.

5 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

Genus vero quod solet formam et essentiam definiti significare exprimitur a Galeno valde commune, dum dicit “mutatio ad corruptelam”.⁶ Com-
plectitur enim omnem praeuam alterationem ad quemlibet substantiae
interitum; et quamvis huic addatur, a calore externo, comprehendit etiam
combustionem, ut iam ostendimus. Aristoteles vero dixit “proprii caloris cor-
ruptionem”,⁷ in qua contineri intelligatur etiam separatio humidi a sicco.
Haec autem proprii caloris corruptio propriam naturam putredinis expri-
mit, et eam separat ab omni alia corruptione. Nulla enim datur alia proprii
caloris corruptio, quam insequatur separatio humidi a sicco, nisi putrefactio.

5

Quod si etiam causa externa adiiciatur, adhuc manifestior res est: nulla
enim datur proprii caloris corruptio a calore ambientis nisi sola putrefac-
tio. Hic enim est corruptionis modus proprius putredinis, in quo putredinis
natura consistit, quem cum Galenus in sua definitione non exprimat, nec
considerare videatur, vanum est dicere naturam putredinis per eam defini-
tionem declarari. Saltem si traditam illam definitionem postea explanaret
et doceret quonam pacto ab externo calore mutetur ad corru|ptelam tota
rei substantia, fortasse aliqua ratione defendi ea definitio posset, sed in eius
definitionis declaratione Galenus in toto illo capite ne verbum quidem fecit
de eductione caloris naturalis, vel de separatione humidi a sicco, sed solum
affert rationem cur a calore externo putrefactio fiat, distinguens calorem
externum a calore proprio et naturali, quia proprius internus calor est potius
rei conservativus, externus vero humores invadens eos perdit, quare a calore
externo fit putrefactio, non a proprio calore. Quod autem proprius calor
ab externo calore extrahatur, Galenus ibi non considerat, ideoque de eo in
quo est putrefactionis essentia constituta nihil penitus dixit; imo magnam
errandi occasione praebet, ita ut plures in eum errorem inciderint, ut dixe-
runt aliud esse putredinem philosophorum, aliud esse putredinem medico-
rum, et humorum putredinem apud medicos nil aliud esse, quam efferve-
scentiam ac exustionem; revera enim definitio a Galeno adducta combu-
stioni competit, quare non absque ratione factum est ut humorum putre-
dinem esse exustionem quamdam existimaverint.

10

15

20

25

30

In causa vero putredinis eatenus peccat Galenus, quatenus causam affert
remotam et accidentalem, ex qua non cognoscimus quomodo fiat putre-
factio. Externus enim calor causa est corruptionis caloris naturalis, quam
insequitur separatio humidi a sicco, et hanc tandem insequitur totius sub-

35

6 Galenus 1821, x: *De methodo medendi*, p. 753.

7 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–18 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vL).

stantiae corruptio, ideo Aristoteles calorem externum afferens ut causam
 corruptionis caloris naturalis, affert ipsum ut causam proximam, quia ut
 ||661 causam effectus ab || eo immediate producti. Galenus vero eundem affert
 ut causam remotam, quia ut causam effectus remoti, nempe totius substan-
 tia corruptionis: ignorato igitur effectu medio, non cognoscitur quid sit 5
 putrefactio, neque cognoscitur modus quo externus calor totam rei substan-
 tiam corrumpit, siquidem potest etiam intelligi corruptio per combustio-
 nem, imo et multo magis, quia is est modus longe evidentior, quem facile
 est ut solum respiciat quisquis eam definitionem considerat.

Itaque si Galeni definitio in demonstrationem mutetur, ea nullam scien- 10
 tiam pariet, quia medium erit maioris extremi causa remota, et propositio
 maior demonstrabilis et mediata erit. Ea igitur definitione non dicitur quid
 sit putredo, quoniam neque proprium subiectum exprimitur, neque essentia
 putredinis, neque proxima rei causa adducitur. Ego quidem nullam Galeni
 defensionem invenio, nisi dicamus ipsum non eam afferre ut definitionem 15
 putredinis, sed praesupponere iam ab Aristotele perfecte definitam putredi-
 nem, ideoque pauca illa de putredine dicere, ut nos reliqua iam ab Aristo-
 tele dicta subintelligamus. At si eam ut definitionem putredinis rite tradi-
 tam medici recipiendam esse contendant, ut et ipsi omnes, et multi etiam
 philosophi eam ut definitionem receperunt, ego quidem cum nullam prae- 20
 dictarum difficultatum solutionem videam, eam ex medicis audire cupio et
 expecto.

Caput III Alia ab aliis adducta putredinis definitio, et eius reprobatio

Nonnulli recentiores, qui fortasse animadverterunt definitionem putredi-
 nis a Galeno allatam complecti etiam combustionem, voluerunt eam ali- 25
 quantum coarctare, et talem ipsi perfectam et omnibus numeris absolutam
 putredinis definitionem protulerunt: putredo est corruptio misti secundum
 totam substantiam proveniens a frigore proprio una cum calore ambientis.
 Alteram enim causam addendo, frigus proprium, videntur combustionem
 exclusisse. Sed si bene consideremus, haec definitio iisdem difficultatibus 30
 quibus definitio Galeni, et fortasse etiam maioribus obnoxia est. De humido
 |463 enim et de proprio putredinis sub|iecto nihil dicunt, nihil de corruptione
 proprii caloris, nihil de separatione humidi a sicco, quae est essentia putre-
 dinis, ut iam dictum est. Quare non expresserunt proprium corruptionis
 modum quo ab aliis corruptionibus putrefactio distinguitur. Sed praeterea 35
 dicentes corruptionem totius substantiae excluserunt putredinem imper-
 fectam qua non interimitur tota substantia; cui quidem crimini non est

||662 obnoxia definitio Galeni, qui dicens “mutationem ad interitum”,⁸ imperfec-
tam quoque putredinem complexus est; siquidem tendere ad interitum res
a||liqua potest, ad ipsum tamen non pervenire, sed praeservari. Errarunt
etiam addentes frigus proprium tanquam alteram causam per se agentem.
Hoc enim falsum esse iam demonstravimus, quem errorem non commisit 5
Galenus. Nihil praeterea dicunt de corruptione proprii caloris, quare calo-
rem ambientis accipiunt ut causam remotam, sicut etiam contra Galenum
consideravimus.

Praeterea in eo reprehendendi esse videntur, quod rationem reddentes
cur a Galeno et a se in definitione dicatur secundum totam substantiam, 10
dicunt per hoc distingui putredinem a corruptione misti animati quae voca-
tur mors, siquidem mors non est totius substantiae interitus, cum remaneat
cadaver, quod postea interit per putredinem. Hoc autem dicentes, viden-
tur non considerasse definitionem generationis universe acceptae, quam
Aristoteles tradit in contextu 23 primi libri *De ortu et interitu*:⁹ ibi nam- 15
que dicit omnem mutationem substantialem esse mutationem secundum
totum, quamobrem si omni generationi substantiali ea definitio debet com-
petere, oportet etiam viventis interitum esse mutationem secundum totum,
nam revera ibi Aristoteles non ideo dicit secundum totum, quod velit omnes
prorsus substantiae partes interire. Prima namque materia certe non inter- 20
rit, sed quia ultima forma destruitur, quae, cum alia omnia contineat et
det rei esse specificum, ideo vocatur totum. Patet igitur tam mortem quam
putredinem esse totius substantiae interitum, vel neutram, quandoquidem
in putredine relinquitur prima materia, quae substantiae pars est; imo etiam
secunda materia modo aliquo relinqui videtur, cum per putredinem dissol- 25
vatur mistum in elementa quae aliquo modo in ipso inerant, et ita illa quae
simul erant commista postea separantur.

Patet igitur in misto solam misti formam esse respiciendam, et in vivente
solam animam, cuius utriusque corruptio dicitur corruptio totius substan-
tiae, tum misti, tum animati, cum utriusque auferatur esse specificum. 30
Quare non minus mors, quam putrefactio, est totius substantiae interitus:
non igitur per hoc distinguitur putrefactio a morte.

8 See Galenus 1821, x: *De methodo medendi*, p. 753.

9 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.4, 319b15–17 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corr.*, I, t/c 23, f. 354rE–F): “Ὅταν δ’ ὅλον μεταβάλλῃ μὴ ὑπομένοντος αἰσθητοῦ τινὸς ὡς ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ’ ὅλον ἐκ τῆς γονῆς αἷμα πάσης ἢ ἐξ ὕδατος ἀήρ ἢ ἐξ αἰέρος παντὸς ὕδαρ, γένεσις ἢ δὴ τὸ τοιοῦτον, τοῦ δὲ φθορά.” “Quando autem totum transmutetur, non manente aliquo subsibili, ut subiecto eodem, sed ut ex genitura tota sanguis, aut ex aqua aer, aut ex aere omni aqua, generatio iam hoc tale, huius autem corruptio”.

Ex his ergo quae dicta sunt, colligimus definitiones putredinis ab aliis adductas maximis urgeri difficultatibus, quibus tradita ab Aristotele definitio non urgetur, sed artificio plena est, et optime naturam et causam putredinis exprimit, ita ut melius exprimi non posse videatur.

Caput IV Dubia et aliorum obiectiones adversus definitionem putredinis ab Aristotele traditam

5

Sequitur ut Aristotelis definitionem atque sententiam ab aliorum obiectionibus dubiisque eam oppugnantibus vindicemus; et sic quoque illius veritatem, et ea quae a nobis ha||ctenus ad eam declarandam dicta sunt, tandem confirmemus. Magnum enim esse solet veritatis inditium quando omnia quae adversus eam existere videntur dubia facile solvuntur. Quoniam autem plurima dubia iam a nobis in praecedente disputatione soluta sunt, et aliorum plurimum solutiones, etsi | a nobis non expressae, tamen ab omnibus facile ex dictis nostris colligi possunt, nunc iis praeteritis alia quaedam quae difficiliora videntur in medium afferemus.

15

Primum quidem falsum videtur id quod Aristoteles dixit, putrefactionem esse mutationem vere contrariam generationi misti.¹⁰ Etenim generatio est mutatio una, at putrefactio non est una mutatio, cum ex pluribus mutationibus constare videatur, unde etiam factum est ut multi absolute negaverint putrefactionem esse mutationem unam. Quoniam igitur eadem debet esse contrariorum conditio, non est putredo generationi contraria, cum generatio sit mutatio una, putredo vero ex pluribus constet. Fit enim primum proprii caloris corruptio, deinde humidi proprii evaporatio et separatio humidi a sicco, et dissolutio misti.

20

Secundo obiiciunt aliqui Aristoteli illud idem quod nos antea Galeno obieciimus, nam definitio putredinis ab Aristotele tradita competere videtur etiam combustioni, quoniam etiam combustio est proprii caloris corruptio a calore externo.

25

Tertio dubitatur adversus definitionem putredinis, quia non omnis putrefactio a calore ambientis fieri videtur. Cum enim omnis putrefactio sit interitus misti, quatenus mistum est, proinde sit misti in elementa dissolutio. Omnis igitur dissolutio misti in elementa putrefactio est, atqui potest mistum in elementa dissolvi, etiam absque actione caloris ambientis. Ergo

30

10 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a3–4 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

potest aliquid putrefieri non a calore ambientis. Assumptum probatur tripliciter. Primo sic: si mistum poneretur in vacuo, aliquando interiret, quia necessarium est ut omne genitum possit interire, et aliquando intereat; et ut ex elementis genitum in elementa dissolvatur; at in vacuo nullus esset ambientis calor, ergo putrefactio fieret non a calore ambientis. Praeterea, si mistum poneretur in centro mundi, ubi nullus est calor, putrefieret aliquando, non tamen a calore ambientis. Praeterea, mistum constat ex contrariis, ergo ex sola contrariorum inter se actione et passione dissolvi et interire potest: sic igitur fiet putrefactio a principio interno, ab interna pugna, non a calore ambientis; ideo saepe apud Averroem legimus naturalia corpora ideo interire, quia constant ex contrariis.¹¹

Quarto dubitatur et est obiectio Argenterii contra Aristotelem:¹² si putrefactio est interitus contrarius generationi substantiali, debet definiri corruptio substantiae, ut definivit Galenus, non caloris corruptio, ut eam Aristoteles definivit. Cum enim calor sit accidens, caloris corruptio non est nisi alteratio, quare Aristoteles sibi || adversatur, cum prius dixerit putrefactionem esse interitum vere contrarium generationi misti, deinde vero dicat esse corruptionem caloris, quae est mera alteratio.

Quinto obiicit idem Argenterius: corrumpi est pati, calor autem non est qualitas passiva, sed activa, ergo non recte dixit Aristoteles calorem corrumpi.¹³

Sextum dubium satis tritum ac vulgatum est: castaneae et nuces putrescunt intus, in extrema autem parte manent illaesae: ergo non fit putredo a calore ambientis, quoniam si ab hac fieret, oporteret prius extimam partem, quae ambienti calido propinquior est, putrescere, quam intimam, quae est remotior; agens enim non agit nisi per contactum, quare prius agit in propinquum, quam in remotum.

Postremo dubitatur de multis quae in aere valde frigido frequenter putrefieri cernuntur. Nam in hyeme quoque et in magnis aeris frigoribus videmus et lac, et carnes animalium, et herbas a solo separatas, et alia eius modi putrescere, cum tamen calidiora illo aere esse videantur; atqui ambientis calor, quando est minor calore misti naturali, non ipsum vincit, proinde educere eum non potest, sicut etiam Aristoteles aperte dixit; vel igitur haec non deberent eo tempore putrefieri, vel non fit putrefactio a calore ambientis.

11 See Averroes 1562, v: *In De cael.*, I, t/c 20, ff. 14v1–15rF; Averroes 1562, vi: *In De long. et brev.*, f. 147rA ff.

12 Argenterius 1607: *In Cl. Galeni artem medicinalem comm.*, pp. 246b ff.

13 *Ibidem.*

Caput v Dictorum dubiorum solutiones

Ut has omnes difficultates ordinatim solvamus, ad primam, omissis iis quae ab aliis dicuntur, nos breviter dicimus et generationem misti, et putredinem esse modo aliquo mutationem unam, et modo etiam aliquo non esse unam. Cum igitur similiter utraque et una et non una dici possit, per hoc non stat
5
quin vere contrariae inter se hae mutationes sint. Ipsa quidem misti genera-
tio si maxime proprie sumatur pro sola substantialis formae introductione,
est penitus una mutatio. Et putrefactio similiter, si pro sola formae misti
destructione sumatur, est absolute una mutatio; et hoc potissimum respi-
cimus dum dicimus eas esse inter se contrarias: per unam enim res incipit
10
esse, quae antea non erat; per alteram vero illa eadem res desinit esse, quae
prius erat. Praevia vero ad utramque dispositio secundarium quoddam est,
quod ad substantiae mutationem dirigitur, quare non ita exquisite conside-
randa esse videtur, quia non est necessarium ut contraria easdem prorsus
habeant omnes condiciones, sed ut aliquas habeant easdem, aliquas etiam
15
differentes, imo etiam contrarias.

Attamen quod ad unitatem et multiplicitem attinet, certum est utram-
que acceptam pro substantiae mutatione cum tota dispositione praevia esse
congeriem plurium mutationum, quae etiam vocari potest mutatio una qua-
tenus ad unum finem tendit, ad substantiae mutationem. Quemadmodum
20
||665 enim videmus in animali plura esse distincta membra et plures partes variis
praeditas temperaturis, quae tamen omnia ad unitatem rediguntur ab una
ultima forma, quae totum animatum reddit unum, simili quadam ratione
plures illae mutationes, etsi secundum se plures sunt, tamen respectu ultimi
finis ad quem tendunt dici possunt una mutatio, quoniam ab uno fine uni-
tatem recipiunt. Sic igitur possumus etiam comprehensa tota praevia dispo-
sitione dicere et generatione misti esse mutationem unam, et misti putredi-
nem esse mutationem unam.
25

Quod enim plures contineat mutationes, negari certe non potest: fit enim
primum actio calidi externi, qua mistum calefit, postea vero caloris naturalis
30
evaporatio eteductio humidi, quae est motus quidam localis, et humectatio
externarum partium, ac demum totius exsiccatio; quas^a omnes mutationes
sive totidem his contrarias in generatione misti fieri non est necessarium,
sicuti etiam non oportet ut in viventis interitu fiant eadem illae praeviae
dispositiones, quae fiunt in generatione eiusdem, neque etiam ut totidem
35
illis contrariae, sed satis est si finis utriusque unus sit, et finis unius sit

^aquare 1607.

contrarius fini alterius, et tota praeviae dispositionis congeries dicatur una ex illius finis unitate. Sic enim et generatio misti, et eiusdem putredo est similiter mutatio una.

Ad secundum dubium multi concedunt etiam combustionem esse corruptionem proprii caloris a calore externo, et ad argumentum hoc solvendum multa inania dicunt, quae referenda non sunt. Ego puto non esse alio modo respondendum, quam id constanter negando, quoniam in combustionem destruitur potius frigus a calore, quam calor a calore. Cum enim id quod comburitur vel sit frigidum, vel habeat qualitatem mediam inter summum calorem, et summum frigus, proinde sit minus calidum, quam ignis, et respectu illius habeat locum frigidi, non alia ratione patitur, quam ut frigidum a calido. Agit enim tunc ignis in gradus frigoris ad eos corrumpendos, non in gradus caloris, et in ea actione frigidum habet locum contrarii, humidum vero et siccum habent locum vel materiae patientis, vel similiter humidum habet locum contrarii in quod agit ignis ut siccus, proinde patiens non patitur ut calidum, nec ut siccum, sed ut frigidum et humidum, et per horum destructionem comburitur, atque in ignem vertitur, eaque est actio vehemens et violenta. Quare combustio nullo pacto dici potest | corruptio caloris a calore, sed frigidi et humidi a calido et sicco. In putrefactione autem etsi calidum externum agit primum in patiens calefaciendo, tamen agit etiam in calidum educendo, nec alia ratione dicitur putrefactio, nisi quatenus agit calidum in calidum ad ipsum extrahendum, quod non potest fieri actione vehementi, sed leni et sensim facta.

Praeterea, Aristoteles ipse definitionem putredinis postea declarans asserit illam proprii caloris corruptionem complecti, et in se continere separationem humidi a sicco.¹⁴ At in combustionem non evaporat humidum, nec separatur a sicco, sed absumitur totum, siccum || autem intenditur et fit siccum igneum, quia omnia elementa ibi denique mutantur in solum ignem. Eductio igitur caloris naturalis, quam insequatur separatio humidi a sicco, et quae fiat a calore ambientis, non potest esse combustio, sed solum putrefactio. Praeterea, conditio necessaria putredinis est ut fiat in corpore humido, non ita combustionis. Potest enim terra pura mutari in ignem, quae erit combustio rei nullatenus humidae. Patet igitur definitionem putrefactionis non posse dici definitionem combustionis.

Ad tertium dubium concedimus omnem dissolutionem misti in elementa esse putrefactionem, sed negamus fieri aliter posse talem dissolutionem,

14 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a20–25 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

quam a calore ambientis. Ad probationes vero, ad primam dicimus quod positum in vacuo mistum non corrumpetur, quamvis corruptibile sit. Licet enim inconueniens sit et absurdum rem corruptibilem nunquam corrumpi, sequitur tamen ex falsa et impossibili positione: est enim impossibile dari vacuum, quare non est mirum si hoc posito sequatur corruptibile nunquam corrumpi, et alia fortasse plura absurda. Natura enim nihil frustra facit,¹⁵ et omni corruptibili constituit proprium agens a quo corrumpatur. Tali autem destituitur mistum, dum in vacuo ponitur.

Ad secundam probationem dicunt multi etiam ad centrum mundi calorem aliquem pervenire ex actione caelesti, a quo mistum, si ibi esset, putrefieret. Sed haec solutio nititur fundamento dubio, dum asserit ad centrum mundi aliquid caloris pervenire. Ideo^a ego aliter respondeo, sive illuc perveniat calor, sive non perveniat, argumentum nullius roboris esse. Nam si dicamus nullum ibi esse calorem, non putresceret illud mistum, non quidem quod evaderet incorruptibile, sed quia non putredine, sed alio modo interiret. Etenim a circumstante frigido destrueretur interitu violento, cuiusmodi est etiam combustio, quemadmodum antea dictum est. Sicut enim combustio mistum in elementa non dissolvit, sed totum convertit in ignem, ita summum frigus in centro mundi mutaret totum mistum in terram destructis caeteris elementis, sed non faceret ipsorum separationem, quae est putrefactio. Si vero in centro dicatur esse aliquis calor, is vel vincet calorem misti naturalem, vel non vincet. De hoc enim non est disputandum, quoniam ad dubii solutionem nihil confert: si igitur vincet, ab eo putrefiet mistum, et erit putrefactio a calore ambientis; si vero sit ita debilis, ut non vincat, ut in praesentia concedamus ab eo non posse putredinem fieri, saltem aget in illud mistum tanquam contrarium, nempe tanquam frigidum in calidum, et ita destruet illud destructione violenta, sicut antea dicebamus.

Ad tertiam probationem dicunt aliqui, licet mistum constet ex contrariis, tamen internum eius frigus || non agere in calorem internum nisi ipsi dominetur; non dominatur autem nisi constituta prius actione calidi externi a quo internum calor imminuatur; tunc enim incipit etiam frigus internum agere in internum calorem, et ipsum expellere: est ergo necessaria actio calidi externi, quia sine hoc non fit putrefactio. Sed hanc solutionem ego probare non possum: iam enim ostendi fieri non posse ut frigus internum agat in internum calorem, et sit causa putredinis positiva, sed facta mistione iam

^aIdcirco 1607.

15 See Aristoteles, *De anima*, 111.9, 432b21; 12, 434a31; *De caelo*, 1.4, 271a33; *De partibus animalium*, 11.13, 658a8–9.

est una qualitas media, non duae, quae invicem agere possint, et quamvis etiam ea media qualitas intendatur vel remittatur, est tamen semper una vel ad calorem, vel ad frigus magis vergens, quae non potest in seipsa habere agens et patiens.

Utor autem ad hoc probandum argumento ex ore istorum desumpto. 5

|467 Dicunt enim frigus non agere in calorem, quia illi non domina|tur, quasi posset in illum agere, si maius illo esset. Si autem hoc verum est, ergo deberet calor, quem dicunt viribus superiorem esse, agere in frigus proprium, et ipsum expellere. Eadem enim esse debet ratio actionis et graduum caloris in gradus frigoris, et graduum frigoris in gradus caloris. Sic igitur fieri nunquam 10 posset ut daretur mistum excessu calidum vel excessu frigidum, quoniam altera qualitas potentior destrueret alteram debiliorem. Hoc autem dicere esset omnem misionem de medio tollere, et omne primarum qualitatuum temperamentum. Vanum igitur est id quod illi dicunt, facto temperamento calidi cum frigido posse unum agere in alterum, etiam si plus insit unius et 15 minus alterius.

Ego igitur aliter ad argumentum dico constare ex contrariis non esse in misto rationem corruptionis, sed corruptibilitatis, idque non ea ratione, ut corrumpi possit mistum ex contrariorum, e quibus constat, actione inter se, siquidem facta misione non possunt amplius invicem agere, quo fit ut 20 constare ex contrariis nil aliud significet, quam esse genitum ex iis quae fuerunt contraria, in ipso autem misto non sunt amplius contraria. Sed eatenus dicitur significare corruptibilitatem, quatenus mistum constans ex contrariis est naturae mediae inter extrema contraria, proinde significat illud habere extra se contrarium a quo laedi atque interimi potest, nam 25 contrarietas est non solum extremi cum extremo, sed etiam extremi cum medio. Quoniam igitur mistum est medium constans ex extremis, ut ait Aristoteles in calce primi libri *De ortu et interitu*,¹⁶ ideo pati ac destrui potest tum a frigidiore, tum a calidiore. Sic igitur est intelligendus Averroes, quando dicit omne ex contrariis constans esse corruptibile.¹⁷ Per hoc enim 30 significatur illud habere extra se contrarium a quo destrui potest, ita ut ab externo agente pati, et corrumpi semper dicatur, nunquam a seipso.

¶668 Quartum dubium facile solvitur per ea quae antea dicta sunt: iam enim diximus non omnem putredinem ad || interitum usque substantiae pervenire. Quamquam enim perfecta putrefactio est substantiae destructio, non 35

16 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.10, 328a31–328b21.

17 See Averroes 1562, v: *In De cael.*, I, t/c 20, ff. 14v1–15rF; Averroes 1562, VI: *In De long. et brev.*, f. 147rA ff.

tamen omnis putrefactio est perfecta: ideo Aristoteles, licet in definitione putredinis praecipue respiciat putredinem perfectam,¹⁸ quae est corruptio caloris, quam insequitur separatio humidi a sicco, et denique etiam substantiae interitus, tamen ita in definitione loqui voluit, ut imperfectam quoque putredinem complecteretur. Quando autem dixit putrefactionem esse interitum contrarium generationi misti,¹⁹ perfectam putrefactionem intellexit, quae est destructio substantiae misti. De hac enim praecipue loqui volebat: ideo etiam in definitione hanc praecipue respexit, et eam caloris corruptionem quae ad substantiae interitum ducat, sed voluit etiam ut ea definitio secundo imperfectionem quoque putredinem amplecteretur.

Ad quantum dicimus levissimam esse objectionem, quia licet calor qualitas activa esse dicatur, non ob id dicitur esse impatibilis et incorruptibilis. Quia licet agat in siccum et humidum in generatione misti, tamen patitur etiam et laeditur a frigore, ut contrarium a contrario, sicut antea declaravimus. Nunc autem non proprie dicimus corrumpi calorem naturalem, sed extrahi et educi a calore ambientis, ut simile attrahitur a simili. Est igitur calor in generando misto activus, et multas etiam edit operationes in misto genito; nec propterea fit ut sit impatibilis, nam et destrui potest a suo contrario, et attrahi a simili.

Ad sextum dubium de castaneis et nucibus respondent aliqui causam huius esse quoniam externus calor aperit extimam partem castaneae ac nucis, ubi est rarior et penetratu facilior, et ita penetrat ad intimas partes putrefaciendas. Sed haec solutio probanda non est, quia calor incorporeus est, neque ut intima penetret eget aperitione,^a cum praesertim non migret de subiecto in subiectum, sed agendo producat alium numero calorem in patiente; patiens autem, cum sit unum continuum, calefit et in externis, et in internis partibus, sed magis in externis, quae sunt agenti propinquiores. Quod autem in castaneis ac nucibus putrefactis appareant parva foramina in cortice, id non est quia calor externus agendo perforaverit, sed quia calor et humor intimae partis putrescentis evaporantes faciunt illud foramen per quod exeunt; ideo intus in ea parte videmus relictum pulverem, quod signum putredinis est; recedente enim humido siccus pulvis remanet. Videmus etiam genita ex ea putredine animalia, quia exiens calor, si respectu exeuntis humidi eam nanciscatur proportionem, quae sit con-

^aaperitione 1607.

18 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a16–17 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 6, f. 468vM).

19 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a4 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 3, f. 468rE).

||669 veniens respectu naturae illius animalis, generat illud animal, et respectu
 illius fit naturalis, qui respectu misti putrescentis iam est factus praeter-
 naturalis et destructivus. Potuit igitur calor externus penetrare ad inter-
 nas partes putrefaciendas etiam || sine foramine, licet necessario foramen
 fiat ab interno humido evaporante. Reiecta igitur ea solutione, dicendum
 est calorem externum calefacere tum extimam, tum intimam partem, et
 magis etiam agere in extimam, tanquam propinquiorem, quam in intimam,
 quae remotior est. Sed cum pars intima sit ad putrescendum aptior quam
 extima, ideo putrescit intima dum extima adhuc servatur incolumis; extima
 enim multo siccior est, proinde minus putrescibilis, intima vero humidior
 et putrescibilior. Quoniam igitur agens magis agit in illud patiens quod
 sit aptius ad actionem illam recipiendam, ideo prius putrescit pars intima
 castaneae, ut aptior ad putrescendum, licet ab agente remotior sit; extima
 vero pars difficilius putrescit, quia propter siccitatem magis resistit agenti
 externo; tandem tamen ipsa quoque putrescit, sed non nisi post longum
 tempus, et semper multo prius quam pars extima est putrefacta pars intima
 propter praedictam causam.

Postremum autem dubium non leve est et multos maxime conturba-
 vit. Ad ipsum igitur solvendum est nobis ante omnia statuendum tanquam
 verissimum illud idem quod dubium videbatur, et ex quo haec ipsa difficul-
 tas oriebatur, nempe putredinem a calore ambientis tunc solum fieri, non
 quando ille mediocris et debilis est, et sensim agens; non fieri autem quando
 ambiens est calidissimum. Patet autem hoc per experientiam: nam res in
 ignem coniectae non putrescunt, sed uruntur; et in aestate plura quae ab
 aeris calore putrefierent si exponantur radiis solis, qui magnum calorem effi-
 ciunt, non modo non putrescunt, sed etiam a putredine praeservantur. Ratio
 autem huius discriminis est quoniam, si calor vehementer agat, prius resol-
 vit humidum quam calorem internum educat, quoniam internus calor non
 potest educi celeri et vehementi actione, sed longa ac minus vehementi.
 Quando igitur actio est vehemens, praeoccupat resolvere humidum ante-
 quam internum calorem educat. Sic autem res exsiccata diutius a putredine
 praeservatur, at si actio non sit vehemens, sed lenta, prius educitur calor,
 et eam educationem insequitur humidi evaporatio, quae est putredo. Ob id
 solemus res exponere radiis solis, ut humidum quod facit rem aptissimam
 ad putrescendum resolvatur ante proprii caloris educationem, et ita res prae-
 servetur.

Illud praeterea hac in re annotandum est, maiorem ac minorem agendi
 vim non solum ab intensione graduum provenire, sed etiam ab extensione
 magnitudinis, nam, ut saepe diximus, in magnitudine maiore maior vis
 agendi inest. Maior enim ignis magis calefacit quam minor, ideo multa agen-

tia, quae intensione debilia sunt, extensione sunt valida. Contra vero aliqua, licet parvam habeant extensionem, vehementer tamen agunt, propter
 ||670 magnam intensionem, cum hoc || tamen discrimine, quod quae intensione
 sunt valde efficacia, illa vehementer etiam agunt secundum intensionem,
 et celeriter suam actionem absolvunt; quae vero extensione tantum valida 5
 sunt, illa magnam faciunt actionem, non quidem ut vehementem ac cele-
 rem, sed ut longam et diu perseverantem, adeo ut tandem vincant, sed post
 longum tempus, non celeriter, ut illa. Tale agens est calor aeris, qui mediocris
 est, nec vehementer agit, sed sensim et lente, quo fit ut calorem prius educat
 quam resolvat humidum, quare talis calor putredinem facit. 10

Ratio autem huius est quoniam omne agens corporeum in agendo repati
 |469 necesse est, et ex ea repassione eius vires | imminuuntur. Sed ubi agens
 est mole magnum respectu patientis, ibi vel nulla, vel debilis admodum fit
 repassio. Illud enim agens repatitur quidem a patiente in suis partibus illi
 propinquis, sed hae foveantur atque adiuvantur a partibus remotioribus, ut 15
 partes aeris propinquae alicui patienti patiuntur quidem ab illo, sed adiu-
 vantur a magna mole circumstantis aeris, ita ut illarum vires nullam immi-
 nutionem recipere, sed eadem servari videantur; vires autem patientis
 imminuuntur continue, ac debilitantur, adeo ut ipsum tandem succumbere
 necesse sit. Hac igitur ratione longa et perseverans actio agentis extensione 20
 magni, quamvis intensione debilis, fit magna et valida, ita ut superet vim
 patientis etiam intensione maiorem, et hinc fit ut tandem necessarium sit
 mista omnia a circumdante aere superari ac putrefieri. Hoc igitur quomodo
 in aere contingat declarandum est: eo enim intellecto omnia manifestum
 erit cur multa in aqua et in terra, quae frigidiores aere sunt, putrescant; quod 25
 enim de aere dicemus, id aliis omnibus ambientibus accommodandum erit.

Dubitari quidem de aere maxime potest ob ea quae dicuntur ab Aristo-
 tele in contextu 10²⁰ et 11²¹ quarti *Meteorologicorum*. Ibi namque dicit res
 frigidissimas et res calidissimas non putrefieri, propterea quod frigidissimae
 resistunt suo frigore calori aeris, faciuntque ne ab illo mistum patiat; cali- 30
 dissimarum vero calor maior est calore ambientis aeris, quare cum ab eo non
 vincantur, educi non potest. Quamobrem si sententia illa Aristotelis vera est,
 nihil in aere putrescere posse videtur, vel saltem pauca admodum putredini
 obnoxia sunt; oportet enim calorem aeris, si putrefacere debeat, superare

20 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a30–32 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 10, f. 469vG).

21 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a30–379b1 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 11, f. 469vL–M).

et calorem et frigus misti, quod quidem perrarum est, ut si dicamus aerem esse calidum quinque gradibus, mistum vero habere quatuor gradus caloris et quatuor frigoris. Sed caetera quae vel frigus vel calorem habeant maiorem calore aeris putrescere non poterunt. Hoc tamen dicendum non est, siquidem putredo est interitus misti quatenus mistum est, proinde omni misto competere debet. Dico igitur Aristotelem eo in loco denotare solum velle difficultatem putrescendi in rebus frigidissimis et in calidissimis, sed non
 ||671 impossibilitatem, nam illas quoque tandem pu||trespere necesse est, quod ex iactis fundamentis ita ostendo.

Statuatur in aere aliqua res frigidissima, ut metallum, quod a magno frigore est congelatum: aer calidior agit in illud per calorem, sed repatitur ab eius frigore, ex qua mutua actione necesse est ut et frigus metalli et aeris calor imminuatur; at calor aeris fovetur ac restituitur a magna mole circumstantis aeris, adeo ut dicere possimus a tota aeris mole metallum pati, proinde calorem aeris non imminui ob magnum excessum magnitudinis; imminui tamen frigus metalli. Perseverante igitur pugna diutissime et decrescente frigore metalli, aere autem servante proprii caloris gradum, necesse est ut tandem fiat in metallo caloris gradus similis gradui aeris, proinde solvatur congelatio ac putrefiat metallum. Similis enim calor a simili educitur, quia vincitur a magnitudine molis; proinde metallum necessario dissolvetur atque putrescet.

Hinc colligimus magnum et manifestum esse errorem illorum qui in quarti *Meteorologici* interpretatione dixerunt putredinem esse proprium interitum animatorum, id est illorum simularium, quae vel sunt partes animatorum, vel ex animatis ortum habuerunt, ut carnis, sanguinis, lactis, vini et aliorum eius modi; at metalla et lapides non per putredinem interire. Decepti enim sunt ob magnum istorum resistentiam, quam faciunt agenti externo. Sed ratio quam modo^a exposuimus declarat necessarium esse ut illa quoque tandem putrescant. Aristoteles etiam in eo libro satis clare docuit putredinem esse interitum misti quatenus mistum est, et esse commune contrarium generationi misti, proinde omne mistum esse putrescibile, licet aliqua diutissime durent, ut metalla et lapides, propter frigus resistens calori ambientis, et oleum, et alia eius modi propter magnam viscositatem, quae indicat misionem elementorum maximam et exquisitissimam, proinde difficilem reddit dissolutionem. Si vero mistum sit calidissimum, ut | piper et vinum generosum, necesse est ut aer tanquam minus calidus agat in illud ut frigidus in calidum, et ut continua et perseverante actione paulatim immin-

^aquomodo 1607.

uat illius calorem; ipse autem ob dictam causam servet proprium suae qualitatis gradum: igitur necesse est imminutionem caloris misti eousque procedere, ut tandem ad gradum similem gradui aeris redigatur, et tunc a calore aeris ambientis extrahatur, et mistum illud dissolvatur. Ideo illa quae medio-
crem habent calorem et calori continentis similiorem citius putrescunt, nisi
propter magnam elementorum commistionem diutius servantur. 5

Ex his possumus facile intelligere cur etiam in aqua et in terra tandem omnia mista putrescant: cum enim et in terra, et in aqua aliquid caloris insit, necesse est ut ex diuturna et incessante actione tandem imminuatur
seu calor, seu frigus misti, et redigatur ad similem caloris gradum atque
putrescat. Longa enim et || perseverans actio, et nunquam debilitata, licet
intensione sit debilis et sensim fiat, tamen extensione est maxima ac, si tota
simul collecta consideretur, validissima. Quare necesse est ut mista omnia
tandem dissolvantur atque putrescant, cum effugere nequeant actionem
ambientis universalis, nimirum elementorum, praesertim vero aeris. 10
15

Quod vero Aristoteles dixit tria elementa esse materiam igni, ita ut etiam ignis ambiens putrefacere possit,²² id sano modo intelligendum est. Tangens enim ignis non putrefacit, sed urit ob eius vehementissimam actionem; at si ita agat, ut minus vehemens eius actio sit, veluti si a patiente remotior agat per aliud corpus medium, ut per aerem, tunc potest putrefacere: ideo
videmus multa quae igni nostro propinqua ponuntur putrefieri a calore ignis
debilius in illa agente, quae tamen, si in ignem ipsum coniicerentur, statim
comburentur; neque est quod aliquis dicat ea a propinquo aere putrefieri,
non ab igni, nam putrefiunt quidem ab aere, sed ut ab agente secundario, ab
igni autem ut primario, a quo recipit aer illum calorem per quem putrefacit. 20
25

Caput VI Dubium de putredine vini et aliorum solutiones, earumque impugnatio

Sed alia maior difficultas nobis expendenda ac solvenda proponitur, quam et ob id, et quoniam prolixam de hac facere tractationem oportet, seorsum ab aliis considerare constituimus; eaque est de vini putredine: cum
enim illud sit nobis maxime laborandum, ut omnia quae putrefieri cernuntur ad unam et eandem putredinis naturam reducantur, nitendum est etiam
vini putredinem declarare et ostendere quomodo sub definitione putredinis 30

22 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.1, 379a13–15 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 5, f. 465v1).

iam a nobis tradita ac declarata contineatur, quod quidem non satis manifestum est. Id enim quod hac in re dubium maximum facit est conversio vini in acetum, quam complures dicunt esse putrefactionem: cum enim alio etiam modo vinum putrescere tempore aestatis videamus, quando propter
 5
 ambienti calorem incalescit et ebulliendo fit putridum, et vappa, et haec omnium prorsus consensione sit vini putrefactio, cognoscendum est qualis sit illa alia vini putrefactio qua vinum non fit vappa, sed acetum, et quid inter has duas mutationes intersit. Tota autem difficultas consistit in declarando quomodo vinum mutetur in acetum.

Galenus in quarto libro *De simplicibus medicamentis* inquit vinum habere
 10
 quatuor partes:²³ primum enim habet faecem terream, quae fundum petit; secundo habet partem illam quae flos vocatur, et primum quidem supernatat, deinde etiam ipsa fundum petit; tertio habet partem aquosam toti vino commistam; ac tandem habet ipsammet vini substantiam; vino autem effervescente inquit illam aqueam partem praecipue ferverescere, et tunc florem
 15
 supernatare, || sed hunc quoque cessante ferverescen|tia fundum petere, ubi faex subsidit. Declarans igitur Galenus conversionem vini in acetum, inquit eam esse putredinem, non quidem totius vini, sed partis tantum humidioris et aquosae, quae cum substantia vini est commista, adeo ut, ea putrescente et evaporante, id quod remanet fiat^a acetum; remanet autem ipsa vini sub-
 20
 stantia cum imminutione etiam proprii et naturalis caloris facta a calore ambientis, qui simul aquosas partes putrefacit, et proprium calorem substantiae vini imminuit, quo fit ut vinum reddatur frigidius. Certum enim est frigidius esse acetum vino, ideo inquit ibi Galenus acetum esse quodammodo vinum mortuum.
 25

Hanc Galeni sententiam nonnulli recentiores medici, quorum etiam antea meminimus, penitus sequentes ac declarantes, dixerunt acetum non esse vocandum putridum vinum; id enim falsum esset, propterea quod ea non est perfecta putredo, sed secundum partem solum, siquidem non ipsa
 30
 vini substantia est putrefacta, sed solae aquosiores partes; portio autem vinosa non est putrefacta licet ex putrefactione portionis aquosae reddita sit frigidior. Et quia Galenus ibidem dicit acetum vi quoque calida praeditum esse, id isti sic interpretantur: ex illa partis aquosae putrefactione generatur situs, qui toti substantiae aceti commiscetur, et facit ipsum participem
 35
 alicuius caloris; idque dicunt a Galeno ibidem significari, quando inquit acetum calorem vini naturalem perdidisse, sed alium calorem adscititium ex

^afiat 1607] sit 1590^v.

23 Galenus 1821, XI: *De simplicium medicamentorum temperamentis*, IV, pp. 628–629.

putredine acquisivisse, nempe ex commistione situs. Hoc tamem ego quidem apud Galenum non vidi, qui huius commistionis situs nullam mentionem fecit, sed solum dixit acrimoniam aceti provenire ex calore extraneo, quem ex putredine contraxit acetum.

Haec sententia, ut mihi videtur, magnis urgetur difficultatibus quas breviter referam, et cum solvere ipse nequeam, medicis solvendas relinquam. Primum quidem, si ipsa quoque vini substantia, quam illi vinosam portionem appellant, proprium calorem amisit, non video cur non illa quoque sit dicenda putrefacta, si putrefactio est corruptio caloris naturalis, et corruptionem caloris naturalis a calore ambientis insequitur necessario separatio humidi a sicco: igitur secundum istos illa est putrefactio secundum totum, quia sic necessarium est ut non solum aquosae partes, sed etiam vinosae putrefiant. Quod si dicant non esse putrefactionem secundum totum, quia non totum humidum evaporat, sed pars eius tenuior: quodnam erit discrimen aceti et vini putridi, quod vocatur vappa? Nullum certe discrimen apparet, quia neque illius vini putridi, quod vappa dicitur, totum humidum evaporavit; ipsi tamen dicunt hanc esse putredinem secundum totum, et inde fieri ut absolute vocetur vinum putridum, acetum vero non dicatur putridum vinum propter rationem praedictam; || attamen necesse est vel utramque similiter esse putredinem secundum totum, vel neutram.

Sed neque recte dicitur partem vini humidiores putrescere; etenim sicut ante consideravimus, non attribuitur putredo parti humidae evaporanti, sed toti misto: quare si ex omnibus partibus integrantibus pars aliqua humidi evaporet, totum putrescere dicitur, quia toti attribuitur putrefactio, et totum ab eo nominatur, non humidum solum exiens. Similiter igitur dicenda est putrefactio secundum partem, vel similiter secundum totum, et vini in acetum mutatio, et vini in vappam, proinde per utramque similiter vinum est vocandum putrescens, vel putridum, quod illi negant.

Quod vero de situ dicunt vanum est et gratis pronuntiatum: nemo enim unquam vidit situm in aceto genitum esse, et commistum toti substantiae vini; neque etiam est credibile, quia situs redderet acetum turbidum et pravi saporis; attamen saepe videmus acetum limpidum et transparentissimum, quod etiam iucundum omnibus habet saporem.

Est etiam consideratione dignum quod in vera vini putrefactione videmus ebullitionem fieri, quae indicat manifeste evaporationem humidi; at in conversione vini in acetum nihil tale videmus, quare ibi nullum | putrefactionis indicium apparet, quamobrem necesse est magnam esse differentiam inter vinum putridum et acetum; sed hoc postea diligentius considerabimus et ostendemus mutationem vini in acetum nullo modo esse putredinem appellandam.

Nonnullos autem alios audiui dicentes vinum esse animatum anima vegetante, ideoque conversionem in acetum esse mortem vini ex interitu animae, putrefactionem vero esse corruptionem vini quatenus est mistum, non quatenus est animatum; ideo hi penitus negant acetum esse vinum putrefactum. Sed haec sententia, licet prope accedere ad veritatem videatur, ipsa tamen secundum se vera non est: omnis enim anima est actus corporis organici atque heterogenei, at vinum non est organicum, sed homogeneous. Illud enim quod Galenus dixit de quatuor illis vini partibus²⁴ non facit vinum esse heterogeneum, sed solum denotat esse mistum et constare ex elementis. Igitur in vino non est anima, quia non potest anima residere ubi non sunt organa ipsi inservientia ad edendas operationes animales; nulla etiam in vino apparet vegetantis animae operatio, neque enim augetur, neque nutritur, neque omnino alimentum sumit, neque generat sibi simile; quare etiam ex operationibus manifestum est nullam in vino animam inesse. Praeterea, videmus quidem in aliis viventibus hunc utrumque interitum, mortem et putrefactionem, sed semper in iis omnibus mors tempore praecedit putrefactionem; videmus enim non putrefieri animalium corpora, nisi post mortem: sic igitur etiam in vino accidere oporteret; non deberet enim putrefieri nisi prius moreretur, hoc est, conversum esset in acetum. Hoc tamen non videmus, imo experimur contrarium: putrescit enim vinum antequam vertatur in acetum, factum autem acetum non putrescit, sed diutissime servatur.

Caput VIII Fundamenta necessaria ad propositum de aceto dubium solvendum

Ego, ut in re difficillima sententiam meam proferam, cum in aliorum dictis acquiescere non potuerim, post longam considerationem in hanc opinionem deveni, quod necesse sit confiteri in vino duos calores et duas humiditates, ut hinc discrimen sumamus vini putrefacti et aceti. Omnino enim negandum puto acetum esse vinum putrefactum et vinum mutari in acetum per putrefactionem.

Duplex humidum ponit Albertus in quarto *Meteorologicorum*, capite 10,²⁵ deinde etiam duplex calidum in capite 15.²⁶ Sed in horum conditionibus declarandis mihi videtur Alberti sententiam non omnino esse approban-

24 Galenus 1821, XI: *De simplicium medicamentorum temperamentis*, IV, pp. 628–629.

25 See Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 10, p. 721.

26 See Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 15, pp. 728–729.

dam. Quod enim ad calorem attinet, ipse dicit esse in vino duos calores, unum naturalem, alterum loci, ubi crevit vitis, qui est infusus a calore magno Solis, et hunc dicit esse accidentalem. Hoc autem mihi dubium videtur, nam calor loci non est alius calor diversus a calore naturali, sed est illi corpori naturalis. Hominem enim in Aethiopia natum non diceremus duos habere calores, unum naturalem quatenus est homo, alterum accidentalem ex loco; sed diceremus unum tantum esse calorem naturalem, qui propter locum maior et intensior est, quam calor hominis nati in Italia; utriusque enim hominis calor dicitur naturalis, licet alter maior, alter minor. Puto autem Albertum id accepisse ex Galeno in quarto *De simplicibus medicamentis*, capite 7,²⁷ tametsi rectius dicere videtur Galenus, quam Albertus. Ibi namque Galenus de plantarum fructibus loquens inquit duplex in iis calidum inesse, unum cuique proprium et ingenitum, alterum externum et a Sole infusum, sed eorum tamen naturae conveniens et familiare. Non enim hoc secundum calidum vocat Galenus accidentale, sed potius naturale, quia licet ex|ternum appellet ratione principii unde provenit, tamen significat factum esse naturale. Ideo rectius mihi videtur si dicamus unum hac ratione esse calorem vini naturalem, qui intensior fit propter locum, nam qualitates cuiusque rei naturales non in indivisibili sunt constitutae, sed intra quosdam terminos quamdam latitudinem comprehendentes, quae tota dicitur naturalis.

Cum igitur per hoc non appareat in vino plurium calorum distinctio, in qua possimus conquiescere, ego credo aliam adduci posse firmiorem, et principiis philosophiae magis consonam calorum distinctionem in vino, ex qua veram propositae difficultatis solu||tionem haurire possimus. Certum est in quolibet animato duos inspicere interitus naturales, tempore etiam distinctos, mortem et putredinem; et utramque censuit Aristoteles esse corruptionem caloris naturalis; mors enim naturalis est absumptio caloris vitalis a seipso per absumptionem humidi naturalis; post mortem vero remansens corpus interit per putredinem, quae est corruptio caloris temperaturae, qui continebat ac terminabat humidum commistum sicco. Omne igitur vivens duos habet calores, unum animale, qui insequitur animam, alterum elementarem, qui est calor temperaturae, et post mortem remanet. Sed hoc tamen est sano modo intelligendum: non enim credo existere posse in eodem subiecto duos calores tanquam duo distincta individua eiusdem speciei, sed unum esse calorem intensiorem ex utroque conflatum, ita ut dicere duos nil aliud sit quam dicere duo distincta principia a quibus profluunt

27 Galenus 1821, x1: *De simplicium medicamentorum temperamentis*, IV, pp. 636–637.

plures caloris gradus, quam ex altero tantum, ita ut simul iuncti constituent unum numero calorem intensiorem, qui secundum aliquos gradus est calor elementaris, secundum reliquos vero est calor vitalis.

Potest autem hoc optime declarari exemplo luminis. Si enim nocturno tempore locus aliquis a duabus simul candelis illuminetur, maius ab iis lumen prodit, quam ab altera sola, nam una extincta remanet in eodem loco minus lumen. Attamen accensis simul utrisque non dicimus in illo eodem aere duo distincta lumina inesse, sed unum numero lumen, intensius tamen quam id quod ex una tantum candela proveniret; ex una enim candela prodeunt aliqui gradus illius luminis, et ex altera reliqui, et ii omnes simul iuncti constituunt unum lumen intensius.

Quod vero ad humidum attinet, Albertus in loco praedicto²⁸ inquit dari in mistis corporibus duplex humidum: [i] unum, quod dicitur continuans, a quo fit partium coniunctio, nam si absque ulla humiditate essent penitus siccae, essent omnes disiunctae; nullum igitur est corpus ita durum et exsiccatum quod non habeat aliquid humidi coniungens partes inter se: ideo alchimistae ex quolibet quantumvis arido corpore oleum educunt; humidum enim continuans est crassum instar olei, ideo recte etiam a quibusdam vocatur humidum oleaginosum ex aereo, et ex aqueo humido constans; [ii] alterum mistorum humidum vocatur ab Alberto humidum quasi nutriens, idque est humidum aquosum, quod inest misto praeter continuationem partium, et facile resolvitur, cum sit aqueum; oleaginosum vero non facile, quia crassius est, ideo quando volumus aliqua mista a putredine praeservare, curamus ut vel sale, vel igni, vel Sole exsiccantur, ut evaporet humidum aqueum, quod est causa facilis putrefactionis: sic enim diu servatur incolume. Notare utrumque humidum possumus in carnibus animalium mortuorum, nam ex humido aqueo || facile putrescunt, sed eo consumpto diu durant, quia manet solum alterum humidum quo partes coniunguntur: ideo non absque ratione humidum aqueum vocatum est ab Alberto quasi nutriens, quia in animali vivente dispersum est per substantiam carnis tale humidum ex alimentis genitum, quo substantia carnis nutriatur, idque nec penitus extraneum est, nec penitus naturale, sed medium quodammodo inter extraneum et naturale; est enim aliqua ex parte assimilatum naturali, at non penitus assimilatum: in carnibus igitur animalium iam viventium humidum hoc vere dicitur nutriens, sed in carnibus animalium mortuorum non est amplius nu|triens; sic neque in aliis mistis inanimatis, in quibus prae-

28 See Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 10, p. 721; Albertus Magnus 1890, IV: *Liber IV Meteororum*, tract. 1, ch. 15, pp. 728–729.

ter humidum coniungens sit etiam humidum aqueum extraneum: ideo hoc ab Alberto vocatum est non absolute nutriens, sed quasi nutriens, hoc est, simile humido alimentari in viventibus, quod est vere nutriens.

Caput VIII De qualitatibus vini

His iactis fundamentis, declarandae ante omnia sunt qualitates vini. Dicitur igitur in vino, cum a vivente corpore defluxerit, inesse duos illos calores quos antea declaravimus: unum elementarem, seu temperaturae; alterum vero animale. Quamvis enim non sit animatum, tamen potest secum ferre calorem ab anima sibi insitum et impressum, quod quidem aliarum rerum exemplo manifestissimo comprobare possumus. Semen enim tam animalis quam plantae secundum Aristotelem in initio secundi libri *De ortu animalium* non habet animam actu,²⁹ attamen ab anima iam accepit vim generativam alterius similis, quam in 3 capite eius libri dicit nil aliud esse quam calorem vitalem, quem distinguit a calore igneo et elementari,³⁰ ita ut in generatione viventis primum movens fit animal, seu planta, unde semen defluxit. Semen vero sit eius instrumentum, quod per vim ab eo receptam, videlicet per calorem vitalem generat alterum animatum simile; cum ergo in semine sit calor vitalis praeter calorem elementarem, cur non idem dicere possumus, imo debemus, de vino, quod similiter ex animato corpore defluxit? Habet igitur vinum duos calores, hoc est, unum ex duobus conflatum, sicuti de lumine diximus, qui magnus et intensus est, ut experientia declarat, isque non consistit in indivisibili, sed in quadam latitudine, et est modo maior, modo minor pro specierum varietate, atque etiam pro diversitate locorum; in locis enim calidioribus, ubi Sol maiorem efficit calorem, vina calidiora nascuntur, isque non est externus calor, sed potius naturalis, et conatus illi vino; nam ex calore loci fit ut tum calor vini vitalis, tum elementaris, qui ambo naturalem vini calorem constituunt, maior atque intensior sit.

||678 Sic etiam negare in vino non possumus duplicem illam humilitatem, et eam aperte ponit Galenus in libro praedicto, dum distinguit in eo substantiam vinosam et substantiam aquosam.³¹ Vinosam enim substantiam habet illud humidum quo fit coniunctio partium; humidum vero aquosum est illud quod ex alimento contractum est: dum enim uva erat viti coniuncta, ad eam

29 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.1, 735a5–29.

30 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b30–737a6.

31 Galenus 1821, XI: *De simplicium medicamentorum temperamentis*, IV, pp. 628–629.

confluebat humor aqueus quo nutriretur; separata ergo uva a vite retinet adhuc humorem illum aqueum, qui nondum in vini substantiam conversus^a erat, neque amplius convertitur, quia vinum non est amplius animatum. Hoc autem humidum aqueum quod in vino remanet est illud quod in cotione vini consumitur, et quando vinum fervet, et quando igne conquiritur, absumitur humidum illud aquosum et remanet solum alterum humidum quod ipsi vini substantiae intimius est; et inde fit ut totum vinum dulcius reddatur, quia consumpto humido aqueo remanet sola vini substantia, et eius humidum vere naturale, quod cum per concoctionem sit in substantiam conversum, dulcedinem facit; quia omne concoctum, ut inquit Aristoteles,³² dulce est.

|475 **Caput IX Solutio propositae difficultatis de aceto et de vini putredine**

Ex his quae de duplici calore ac de duplici humido dicta sunt, sumi potest propositae difficultatis solutio, et differentia inter acetum et putridum vinum. Ex eo enim calorum et humiditatum discrimine necesse est multas in vino contingere varietates. Quoniam igitur iuxta Aristotelis doctrinam certum est putrefactionem non esse cuiuslibet calidi et cuiuslibet humidi educationem, sed solius calidi elementaris, et illius humidi a quo partes habent compactionem et continuationem, corruptionem autem caloris vitalis non esse putrefactionem, sed potius mortem, cum non ab eo calore contineatur humidum iunctum sicco, et similiter educationem humidi, quod alimentale seu extraneum appellabatur, non esse putrefactionem, cum adhuc remaneat humidum continuans, quod cum sicco est commistum et maxime proprie vocatur naturale, ideo si in vino evaporat^b solum humidum aqueum manente humido coniungente, tantum abest ut illa sit vini putrefactio, ut potius sit a putredine praeservatio. Hinc enim fit ut vina vetusta non amplius putrescant, quia necesse est ut continue evaporet humidum vini aquosum ex calore tum ambientis, tum proprio, quare semper magis ac magis exsiccatur vinum, quo fit ut vetustius vinum tanquam siccius minus sit aptum ad putrescendum. Et experientia docet maximum periculum putrefactionis vini esse prima aestate sequente ipsius confectionem. Ea namque elapsa, si sanum remaneat vinum, altera sequente aestate non putrescet. Vinum

^aconversus 1607] conversum 1590^v. ^bevaporat 1607] evaporet 1590^v.

32 See Aristoteles, *De generatione animalium*, III.1, 750b25–26; Aristoteles, *De sensu et sensato*, 4, 442a3–12.

||679 autem continue evaporare ita est manifestum, ut proba||tione non egeat, atque etiam id fieri absque putredine; etenim evaporat solum humidum aquosum, non alterum oleaginosum, proinde non solvitur mistio. Similiter si solus vini calor vitalis intereat manente calore elementari, ea non dicetur putrefactio vini, quoniam eam non insequitur solutio mistionis.

5

At inquires: si ex interitu illius caloris quem vinum contraxit ab anima non fit putrefactio vini, fiet ergo mors. Vinum igitur dicetur mori, quo nihil absurdius: quod enim non est animatum, ei mors non competit, si quidem mors est interitus caloris vitalis cum ipsius quoque animae interitu vel recessu a corpore; in vino autem iam diximus animam non inesse. Respon- 10 deo interitum solius caloris vitalis in vino non posse quidem proprie vocari mortem, cum nullus eum sequatur animae interitus, siquidem vinum non habet animam; posse tamen per quamdam similitudinem dici mortem, ita ut vinum, postquam vitalem calorem amisit, per similitudinem dicatur mortuum, propterea quod viventia tunc dicuntur mori, quando vitali calore 15 destituuntur.

Haec omnia si admittantur, ut mihi quidem admittenda esse videntur, facile reddunt propositae difficultatis solutionem. Arbitror enim dicen- dum esse acetum fieri per interitum caloris vitalis manente calore elemen- 20 tari, proinde sine separatione humidi continuantis a sicco; putridum autem vinum fieri per corruptionem caloris temperaturae, seu elementaris, quam insequitur separatio humidi continuantis a sicco, quae est putrefactio. Hoc enim ita esse ex eo maxime comprobatur, quod his admissis ratio facile red- ditur omnium quae vino contingere cernuntur.

25

Vinum enim dilutum ac tenue debilem habet calorem, et plurimum humidi aquei: facile igitur putrescit, quia non facile resolvitur tantum humi- dum a calore tum ambientis, tum proprio, ideo manet in vino multum humidi aquei, quod facit ut debilis calor facile educatur a calore ambien- tis, qui totum simul calidum evocans, tam vitale, quam elementare, facit ut humidum quoque continuans separetur a sicco; idque non fit nisi cum ebul- 30 litione, quod est putredinis | indicium manifestum.

|476

Vinum autem merum ac generosum siccus est, et minus habet aquei humoris, ideo non ita facile putrescit, sed potius acescit. Nam si ab ambiente calido fiat evaporatio caloris vitalis, qui in vino est, eam non insequitur separatio humidi coniungentis a sicco, propterea quod non ab illo calore 35 terminantur passivae, sed ab elementari, qui potest remanere illaesus. Quia si solus educatur calor vitalis, calor elementaris remanens est valde remis- sus, proinde ibi est plurimum frigoris et parum caloris, quare frigus illud, cum magnum sit, resistit calori ambientis, et ob hanc causam acetum non putrescit, cum praesertim adsit etiam defectus humidi aquei, a quo, si ades- 40

||68o set, facilis putrefactio redderetur, sicut antea declaravimus. Quoniam igitur
 acetum amisit calorem vitalem et caret humido aquoso, non amplius putre-
 scit, quia est valde frigidum et resistit suo frigore calori ambientis; tanto
 autem minus resistit, quanto plus habeat humoris aquosi: ideo acetum fac-
 tum ex vino tenui ac diluto facilius putrescit propter eius humiditatem aquo- 5
 sam, quam factum ex vino generoso, quod diutissime servatur. Illud enim
 omnino constituendum nobis est, non facilem esse putredinem ubi solum
 adest humidum continuans sine humido aqueo adiuncto: ideo oleum etsi
 valde humidum est, non facile putrescit, quia illud est humidum totum olea-
 ginosum, et cum sicco efficacissime commistum, unde illa viscositas oritur, 10
 quae facit ne humidum illud possit a sicco separari. Humidissimum autem
 esse oleum ex eo constat, quod excessu aereum et aqueum est, ut ait Ari-
 stoteles in contextu 41,³³ 43³⁴ et 48³⁵ quarti *Meteorologicorum*. Confirmant
 etiam id quod de vino diximus ea quae ibidem dicuntur ab Aristotele in con-
 textu 52³⁶ et 53:³⁷ inquit enim vinum esse aqueae naturae, et excessu valde 15
 aqueum, proinde etiam excessu frigidum, sed calidum esse ob alienam cali-
 ditatem; alienam enim intelligit caliditatem animalem quam vinum secum
 tulit, propterea quod anima et omne insequens animam est quoddam supe-
 radditum misto considerato quatenus mistum est, et hac ratione dici potest
 alienum respectu misionis. Dum igitur considerat Aristoteles vinum quate- 20
 nus est mistum ex elementis, quae est eius consideratio in illo quarto libro
 recte dicit aqueum esse, et frigidae temperaturae, et parum habere caloris;
 reddi autem calidum a calore vitali, et quandoque etiam calidissimum, ubi
 ratione loci calidum illud intensius redditur.

Secundum hanc igitur sententiam optime illi locuti sunt quos Galenus 25
 ait dixisse acetum esse vinum mortuum.³⁸ Sic enim dicere melius est, quam
 dicere esse vinum putrefactum, idque confirmatur testimonio Aristotelis
 passim in eo quarto libro, ubi exempla saepe adducens mistorum, de quibus

33 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.7, 384a13–384b23 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 41, ff. 478vH–479rC).

34 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.8–9, 385a21–385b28 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 43, f. 480vG–M).

35 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.10, 388a10–388b5 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 48, f. 484vG–L).

36 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.11, 389a23–28 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 52, f. 485vK–L).

37 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.11, 389a28–389b23 (Aristoteles 1562, v: *Meteor.*, lib. IV, t/c 53, f. 486rC–F).

38 See Galenus 1821, XI: *De simplicium medicamentorum temperamentis*, I, p. 413.

is liber est, nominat vinum et acetum tanquam species quasdam misti, quod non faceret si acetum esset vinum putrefactum, quia nominatione cuiuslibet misti significatur quoddam in specie sua completum per propriam formam misionis; at putrefactum, quatenus est putrefactum, notat imperfectionem, et recessum rei a propria natura, et progressionem ad dissolutionem in elementa; proinde indignum est quod nominetur ut mistum. Si vero illi qui dicunt acetum esse vinum putrefactum dicerent hanc esse differentiam inter acetum et vinum vere putridum, quod minor est aceti putredo, huius autem maior, haec sententia et experientiae et rationi adversatur: in omnibus enim videmus minorem putredinem esse viam ad maiorem, ita ut facilius sit ut magna putredine corripiatur id quod aliquantum putrescere coepit, quam || id quod adhuc putrescere non incoepit. Et ratio hoc idem confirmat: facilius enim transitus est a medio ad extremum, quam ab extremo ad extremum. Deberet ergo acetum facile putrescere, si in eo, ut illi dicunt, est inchoata putredo; attamen acetum non putrescit, seu difficillime putrescit; et experientia docet vinum facilius fieri putridum antequam fiat acetum, quam si mutatum sit in acetum. Non possumus ergo dicere acetum esse vinum mediocriter putrefactum.

|477 Confirmatur | etiam haec sententia nostra ex illa aceti generatione quam arte molimur. Curamus enim ut vel a Sole, vel ab alio mediocriter calefaciente incalescat vinum, ut calidum vitale exhaletur, et humidum aquosum adsumatur. Sic enim fit ut remaneat solus calor elementaris, et humidum continuans, quae est aceti natura; est enim excessu aqueum et valde frigidum, quia parum habet caloris in sua misione; sed est absque dubio perfectum mistum, ut dixit Aristoteles in memoratis locis, non corpus putridum, seu putrescens, ut medici arbitrantur.

Caput x An Galeni de aceto sententia modo aliquo defendi possit

Verum quia Galenus saepe dicit acetum ex vino esse genitum per putredinem,³⁹ nempe ex putrefactione humoris aquei cum ipsa vini substantia commisti, etsi nos dictum hoc non admodum approbamus, dignum tamen consideratione ob Galeni auctoritatem esse censemus an id modo aliquo defendi, et ad rectum sensum trahi possit.

39 See Galenus 1821, x1: *De simplicium medicamentorum temperamentis*, I, p. 413; IV, p. 629.

Ego quidem arbitror illud admitti posse, si per quamdam solum^a similitudinem, non ut proprie dictum intelligatur. Quemadmodum enim illa quae vere putrescunt per proprii caloris corruptionem putrescunt, proinde ex dissolutione proprii humidi, et a calore ambientis. Ita acetum ex vino genitum est per corruptionem caloris et resolutionem humidi a calore ambientis. Attamen magnum est horum discrimen, nam in definitione putredinis non aliud calidum, neque aliud humidum consideratur nisi elementare, et est putredinis conditio ut humidum non immediate patiatur a calore ambientis, sed prius patiatur calor naturalis et educatur, deinde illam caloris eductionem insequatur proprii humidi dissolutio; potest quidem aliquo violento interitu, ut antea diximus, ut combustionem destrui simul totum mistum sine praecedente eductione caloris; sed interitu illo naturali qui vocatur putredo non potest mistum dissolvi nisi prius educatur calor naturalis, qui humidum et siccum coniuncta continebat; de humido namque continuante loquor, non de adventitio, quod diximus per quamdam similitudinem appellari nutriens seu alimentare, ideo videmus ligna arida diutissime servari, etiam in magnis aestibus, et in locis calidissimis, nec unquam educi humidum || continuans nisi prius educatur calor naturalis continens.

At si alterius caloris et alterius humiditatis vini corruptionem consideremus, nempe caloris vitalis, et humidi aquosi, quod dicebatur quasi nutriens, aliter sese res habet. Nam humidum illud non ideo resolvitur, quia prius vitalis calor sit corruptus, proinde eius humidi evaporatio non insequitur corruptionem caloris vitalis, sed fit immediate a calore ambientis. Ab eo enim immediate et evocatur calor vitalis, et resolvitur humidum aquosum, et persaepe etiam sine exhalatione caloris vitalis solum humidum aquosum consumitur, quo fit ut vinum maneat calidius, cuiusmodi est vinum vetustum; est enim maxime exsiccatum, quia resoluta est illa humiditas aquosa quam prius habebat; cum enim haec obtundat actionem caloris, hac consumpta vinum efficacius calefacit, quia efficacius agit calor cum sicco, quam cum humido.

Quod si contingat ut simul cum humidi aquosi resolutione, vel post illam, calor quoque vitalis exhaletur,^b fit ex vino acetum, quare huius generatio longe diversa est a putredine, nam in putredine necesse est prius educi calorem naturalem, deinde fieri separationem humidi; at in generatione aceti non fit resolutio humidi ex evaporatione calidi, quia haec non insequitur alicuius caloris corruptionem in vino, siquidem a neutro calore dicitur contineri; imo cum illud humidum fuerit inductum ab anima nutritionem

^asolum 1590^v *corr.*] solam 1607. ^bexhaletur 1590^v *corr.*] exhalatur 1607.

|478 moliente, patitur potius a calore vini animali et consumitur, quam conti-
neatur et regatur; quan|quam enim in vino anima non remansit, sed solus
calor vitalis et humidum illud alimentale attractum prius ab anima nutritio-
nis gratia, tamen servatur cum illo calore haec vitalis conditio, ut consumat
humidum, non quidem ita ut nutriat vinum ea actione—non enim nutritur 5
amplius vinum—, sed quia resolvitur ab eo calore humidum illud, et simul
etiam a calore ambientis a quo non educitur calor vitalis pro generatione
aceti nisi prius multum humidi aquosi fuit resolutum: ideo videmus ex vino
novo non facile fieri acetum, sed ex vino vetustiore, cuius humidum aquo-
sum sit aliqua ex parte resolutum. Differt igitur generatio aceti a putredine, 10
quod in generatione aceti non fit resolutio humidi ex eductione caloris, sed
fit immediate a calore ambientis, et simul a calore vitali adiuvante eius con-
sumptionem, ut praediximus.

Est igitur acetum genitum modo quodam simili putrefactioni, quia calor
educitur et consumitur humidum. Non est tamen revera putrefactio, quia 15
non educitur calor elementaris, sed solus animalis, neque huius eductio-
nem insequitur evaporatio alicuius humidi, sed potius praecedit. Postquam
enim vinum est exsiccatum per evaporationem humidi, quod vocatur quasi
nutriens, tunc per exhalationem calidi vitalis generatur acetum. Quare patet
||683 in generatione aceti non dissolvi mistum quatenus || mistum est, quia sic- 20
cum et humidum temperaturae non separantur invicem, sed manent con-
iuncta.

Sunt autem haec omnia consentanea naturae et qualitatibus aceti, quae
et per experientiam notae sunt, et a Galeno declarantur in praedicto quarto
libro *De simplicibus medicamentis*.⁴⁰ Est enim acetum frigidum et humidum 25
actu, sed facultate exsiccativum, quia per consumptionem humidi alimenta-
lis redditum est siccius quam vinum; neque ita humectat, quia recessit humi-
ditas aquosa; illa vero quae est temperaturae est maxime commista cum
sicco; per corruptionem autem caloris vitalis factum est frigidum; est etiam
acre et mordax (ut ait Galenus) ex tenuitate substantiae, qua fit penetrati- 30
vum:^a singulas enim animalis partes penetrat, et per frigus constringit, et ita
mordicationem facit, quae interdum tanta est, ut sit cum dolore, nempe si
tanta fiat singularum partium constrictio, quae faciat disiunctionem contin-
uitatis: sic enim dolor fit.

^apenetrativum 1607] penetrativus 1590^v.

40 See Galenus 1821, x1: *De simplicium medicamentorum temperamentis*, I, p. 413; IV, pp. 629 ff.

¶684 Dicere etiam videtur Galenus illam acredinem ¶ provenire a calore extra-
neo, quem contraxit acetum ex putrefactione, siquidem omne putrescens
amittit calorem proprium et acquirit alienum. Quod Galeni dictum admit-
tere possumus in eo sensu, secundum quem diximus generationem aceti
posse per similitudinem putredinem appellari; cum enim haec quoque fiat 5
a calore ambientis—ambiens autem non possit patientis corporis calorem
educere quin simul inducat aliquid caloris extranei—, nullum est absurdum
si dicamus acetum aliquid extranei caloris accepisse ab actione ambientis,
et ab eo adeptum esse illam acrimoniam, ita ut acrimoniam calori extraneo
attribuamus, mordacitatem autem frigori constringenti; vere tamen putri- 10
dum dici non potest acetum, sicut antea ostendimus.

Hoc pacto ego puto solvi posse hac in re omnem difficultatem. Si quis
autem aliquid probabilius invenerit, eius sententiae subscribere non recu-
sabo.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Facultatibus Animae

Caput I Propositio ac divisio dicendorum

Cum animae naturam declarandam suscepit Aristoteles in tribus *De anima* libris, neque alia ratione consideratam, quam prout causa et principium aliorum est, duas eius tractationes in iis libris ab eo factas notare possumus: quoniam enim anima tum corporis animati principium est ut forma ipsum constituens, tum operationum ut effectrix, per utrumque respectum declarare voluit quid sit anima. Prius etenim eam definivit per respectum ad corpus animatum, cuius est forma, dicens eam esse primum actum corporis naturalis instrumentalis,¹ qua communi definitione omnem animam complexus significavit eam esse omnis animae conditionem et naturam, ut sit actus et perfectio qua corpus vivens constituitur, et in specie collocatur. Deinde vero eamdem considerare statuit etiam prout respicit operationes, quemadmodum in contextu 33 secundi libri videre est,² et de singula animae parte ab eo loco ad finem usque tertii libri hac ratione diligentissime pertractavit.

Quod igitur ad priorem animae considerationem attinet, eam nos in praesentia ad eos qui libros Aristotelis vel voce, vel scriptis interpretentur, remittimus, cum eorum officium sit Aristotelis verba, et ipsam animae definitionem, et singulas eius particulas declarare; sed et nobis alia fortassis occasio dabitur qua aliquid de ea definitione dicamus.³ Nunc de altero animae respectu quaedam quae prolixioris disputationem postulare videntur, quam ut in commentariis exponi^a conveniat, scribere constituimus: cum enim plures operationes animae sint, quarum edendarum naturali facultate praeditam esse animam constat, inde factum est ut respectu diversarum operationum^b diversas etiam facultates philosophi omnes animae

^aexponi 1607] ea exponi 1590^v. ^boperationum 1590^v corr.] opinionum 1607.

1 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a16–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, pp. 132–133).

2 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415a14–22 (Aristoteles 1953, II, t/c 33, p. 179).

3 See Zabarella, *De mente humana*, ch. 1–2, 6–7 (*De rebus naturalibus*, lib. XXVII); Zabarella 1605, II, t/c 4, co. 121–129.

attribuerint. Cum igitur Aristoteles in libris *De anima* solitus sit animam et eius partes facultatum nominibus appellare, nam certum est vegetativum, sensitivum, motivum, appetitivum, intellectivum et alia eius modi nomina facultatum esse, et varias operationes respicere, illud nobis considerandum proponitur, de quo solent philosophi nostri controversari: quomodo hae
 ||685 facultates tum ad ipsam animae substantiam, tum ad se invicem referantur. Quaeritur enim an a substantia animae distinguantur, an potius sint idem quod illa. Quaeritur etiam quo discrimine ipsae discrepent inter se, et quot sint.

Haec igitur consideraturi, statuimus in primis id, quod paulo ante tetigimus, nomen facultatis in praesentia a nobis sumi proprie prout respicit operationem, et significat potentiam operandi, unde Latini potentias animae eas appellare consueverunt. Cum enim potentia respiciat actum, duplex
 |480 autem sit actus, ut Aristoteles docet | in initio secundi libri *De anima*—actus primus, qui est forma, et actus secundus, qui est operatio formae—,⁴ duplex etiam est facultas: una est quae respicit actum primum, eaque est materiae potentia; altera vero quae respicit actum secundum, et est potentia formae, cuiusmodi sunt facultates animae, de quibus in praesentia sermonem habituri sumus.

Caput II An facultades ab essentia animae distinguantur, opinio Scoti et Gregorii Ariminensis cum eorum argumentis

Considerandum primo loco est an facultates distinguantur re ab ipsa animae substantia, an sint idem quod illa. Sed ad omnem tollendam ambi-

4 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a21–26 (Aristoteles 1953, II, t/c 5, p. 134): “ἀναγκαῖον ἄρα τὴν ψυχὴν οὐσίαν εἶναι ὡς εἶδος σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζῶν ἔχοντος. ἢ δ' οὐσία ἐντελέχεια τοιοῦτου ἄρα σώματος ἐντελέχεια. αὕτη δὲ λέγεται διχῶς, ἢ μὲν ὡς ἐπιστήμη, ἢ δ' ὡς τὸ θεωρεῖν. φανερόν οὖν ὅτι ὡς ἐπιστήμη· ἐν γὰρ τῷ ὑπάρχειν τὴν ψυχὴν καὶ ὕπνος καὶ ἐγρήγορσις ἐστίν, ἀνάλογον δ' ἢ μὲν ἐγρήγορσις τῷ θεωρεῖν, ὁ δ' ὕπνος τῷ ἔχειν καὶ μὴ ἐνεργεῖν· προτέρα δὲ τῇ γενέσει ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἢ ἐπιστήμη. διὸ ἢ ψυχὴ ἐστὶν ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζῶν ἔχοντος.” “Unde necesse est ut anima sit substantia, secundum quod est forma corporis naturalis, habentis vitam in potentia. Et ista substantia est perfectio. Est igitur perfectio talis corporis. Et quia perfectio dicitur duobus modis: quorum unus est sicut scire, et alius sicut aspicere: manifestum est quod ista perfectio est sicut scire. Quoniam apud ipsum est esse animae. Et vigilia est similis studio, somnus autem est similis dispositioni rei, cum potest agere, et non agit. | Et scientia in eodem antecedit in esse. Et ideo anima est perfectio prima corporis naturalis, habentis vitam in potentia”.

guitatem, sciendum est posse duobus modis intelligi id quod Latini dicunt realiter differre: primum enim sumitur pro eo quod est differre subiecto, ut quando cum Aristotele dicimus materiam et privationem non esse distinctas re, id est, subiecto, sicuti neque pomum et albedo, cum simul sint subiecto, distinguuntur, sed solum ratione; altero modo sumitur pro eo quod est esse res diversas et secundum essentiam distinctas, etiam animo non cogitante: sic autem dicimus materiam et privationem esse distinctas re; sic etiam pomum et albedinem: cum enim toto genere differant, maxime dicuntur distinguere re, hoc est, essentias habere diversas. Quaestio autem praesens nullum habet locum iuxta priorem acceptionem—cum enim in eodem vivente insint facultates et anima ipsa, certe non distinguuntur subiecto—, sed locum habet iuxta posteriorem tantum acceptionem: quaerimus enim, cum simul sint in eodem, an potentiae sint quid reale distinctum essentialiter ab ipsa animae substantia, an idem sint quod illa.

Scotus secundo libro *Sententiarum*, distinctione 16,⁵ et Gregorius Ariminensis ibidem, quaestione 3,⁶ nituntur ostendere potentias animae esse ipsammet animae substantiam, quae, cum varias operationes respiciat, variis etiam nominibus appellari solet, quae dicuntur potentiae animae proinde hae sunt idem re quod ipsa animae substantia; et hanc sententiam sequitur magna pars recentiorum philosophorum.

¶686 Contra vero Thomas existimavit potentias esse qualitates secundae speciei manantes ab essentia animae, proinde ab ea distinctas re, sicut apud eum variis in locis legere possumus, praesertim vero in prima parte *Summae*, quaestione 77, articulo 1,⁷ et in primo *Sententiarum*, distinctione 3, quaestione 4, articulo 2.⁸ Hanc eandem sententiam secutus est Aegidius in *Quolibeto* tertio, quaestione 11,⁹ et Ioannes Gandavensis in secundo libro *De anima*.¹⁰

Pro sententia Scoti haec ab ipso, et ab aliis argumenta afferuntur. Primum est: de quo dicitur definitio, de eodem dicitur et nomen definiti, atqui de forma praedicatur definitio potentiae activae, ergo et nomen: anima igitur est suae potentiae. Maior clara est; minor probatur auctoritate Aristotelis in nono *Metaphysicorum*, ubi potentiam activam ita definit: “potentia activa

5 Duns Scotus 1689, VI.2: *In Sentent.*, pp. 762ff.

6 Gregorius Ariminensis 1981, vol. V, pp. 354–373.

7 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 77, art. 1, co.

8 Thomas Aquinas, *In Sententia*, I, d. 3, q. 4, art. 2, co.

9 Aegidius Romanus 1646, III, q. 11, pp. 156b–160b.

10 Gandavensis 1552¹, II, f. 26ra–26vb.

est principium transmutandi aliud quatenus est aliud",¹¹ atqui forma est huiusmodi principium, ergo forma est potentia activa.

Secundo sic argumentantur: sicuti se habet potentia passiva ad patiens, nempe ad materiam primam, ita et potentia activa ad agens, nempe ad formam; at potentia materiae passiva est materia ipsa: ergo etiam potentia activa est ipsamet forma. Probant similitudinem per ea quae dicuntur ab Aristotele in nono *Metaphysicorum*, quae nunc recensenda non sunt. Assumptum autem ita probant: si potentia materiae esset aliquid diversum a natura materiae, esset accidens, ergo aliquod accidens in materia recipetur ante formam substantialem, quod est absurdum.

[481 Tertio: sicuti se habet forma mere naturalis ad suas operationes, ita etiam anima ad suas; | at forma mere naturalis est immediatum principium suarum operationum absque ulla potentia media, ergo et anima; nullae igitur sunt potentiae distinctae ab essentia animae, sed sunt anima ipsa. Similitudo est manifesta, quia non debet anima esse minoris perfectionis, quam forma inanimati, imo debet esse maioris; forma autem inanimati potest exire in actum secundum absque ulla potentia media, quod probatur et de substantiali forma, et de accidentali: forma enim substantialis est natura, at natura est principium motus immediatum, ut denotat dictio illa "primo" in definitione naturae;¹² tales etiam sunt formae accidentales, nam calor ignis est immediata causa calefaciendi alia sine ulla potentia media; sic gravitas et levitas sunt causae immediatae movendi elementa ad sua loca: igitur anima multo magis debet esse immediata causa suarum operationum, ergo non per potentias medias.

Quarto: natura nihil frustra facit,¹³ nec abundat in supervacaneis,¹⁴ atqui ipsa animae substantia sufficiens est ad producendas omnes operationes seclusa ope cuiuslibet extra se, ergo frustra ponuntur potentiae ab ea distinctae.

11 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a9–10 (Aristoteles 1562, VIII, t/c 2, f. 226rD).

12 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L): "ὥς οὖσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινὸς καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρῶτως καθ' αὐτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός". "Natura est principium motus et quietis in eo in quo primo inest per se, non per accidens". See Zabarella, *De natura (De rebus naturalibus)*, lib. IV).

13 See Aristoteles, *De anima*, III.9, 432b21; 12, 434a31; *De caelo*, I.4, 271a33; *De partibus animalium*, II.13, 658a8–9.

14 See Aristoteles, *De anima*, III.9, 432b19–26; *De generatione animalium*, I.4, 717a15.

Quinto: agens nunquam agit in extremum quin prius agat in medium, si medium habeat; itaque si anima efficit operationes per medias potentias, ne||cesse est ut prius agat in ipsas potentias, quod est absurdum et inexcogitabile.

Sexto: si potentiae sunt diversae ab essentia animae, et ab ea manant, ergo ab ea pendent ut a causa: in quo igitur causae genere? Certe non ut a materia, neque ut a fine, neque ut a forma, ut patet, ergo ut ab efficiente; igitur anima aliquid immediate producit, quod adversarii negant: producit enim ipsas potentias. Quod si dicant has produci per alias potentias medias, procedemus^a in infinitum, quod dicendum non est.

Septimo: si nullum agens potest immediate aliquid producere, sed solum per potentiam mediam, ergo neque ipsa potentia poterit immediate operationem producere nisi per aliam potentiam mediam, et sic illa per aliam, quare procedemus in infinitum.

Octavo: si anima, ut operetur, requirit potentiam a se distinctam, vel eam requirit ob suam perfectionem, vel ob suam imperfectionem, at neutro modo requirit, ergo nullo; non ob suam imperfectionem, quia hoc posito formae accidentales, cum sint imperfectiores, magis requirerent huiusmodi potentias, at non requirunt, ut ante dictum est de calore et levitate ignis;¹⁵ non etiam ob suam perfectionem, quia substantiae a materia abiunctae, ac Deus ipse, cum sint perfectiores, magis requirerent, quod tamen dicendum non est.

Postremo sententiam hanc confirmant auctoritate Aristotelis in libris *De anima* in pluribus locis, nam in contextu 9 secundi libri inquit: “si esset oculus animal, potentia visiva esset forma eius”,¹⁶ ergo potentia est idem quod anima; deinde in contextu 10 inquit: “anima est sicuti potentia instrumenti”,¹⁷ postea vero passim in iis libris ita potentias animae considerat, ut putet se de ipsis animae partibus loqui; dicit enim naturas et gradus animatorum ab his potentiis constitui,¹⁸ quod falsum esset si potentiae essent qualitates; quoniam igitur ubique potentias cum anima ipsa confundit, non censuit eas esse aliquid preter ipsam substantiam animae, sed esse ipsammet animam.

^aprocedimus 1607.

15 See Zabarella, *De motu ignis*, ch. 8 (*De rebus naturalibus*, lib. vii).

16 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b19 (Aristoteles 1953, II, t/c 9, p. 143).

17 Aristoteles, *De anima*, II.1, 413a1–2 (Aristoteles 1953, II, t/c 10, p. 145).

18 See Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b11 ff.

Caput III Opinio Thomae et Aegidii, et eorum argumenta

|482 E contrario autem ad probandum potentias animae esse qualitates per quas
anima suas operationes edat, multa argumenta a Thoma, et ab Aegidio, et
a Ioanne Gandavense afferuntur, ut apud eos videre est;¹⁹ ego vero pauca
|482 praecipua seligam, et quia sententiam hanc veriore[m] | esse puto, afferam 5
etiam responsiones quibus ad singula adversarii utuntur, et quantum roboris
habeant, considerabo.

Primum argumentum quo opinio Thomae comprobatur tale est: potentia
naturalis seu aptitudo ad operandum ponitur ab Aristotele in secunda spe-
cie qualitatis, at potentiae animae sunt aptitudines naturales ad operandum, 10
ergo sunt essentialiter in secunda specie qualitatis; proinde sunt re distinc-
tae ab anima, quae est substantia.

||688 Ad hoc re||spondent adversarii non omnem potentiam operandi poni
ab Aristotele in secunda specie qualitatis, sed solam potentiam ad bene
seu facile operandum, vel ad facile resistendum. Sed haec responsio nullius 15
momenti est, et iam abunde reprobata a nobis fuit in primo libro *De materia
prima*,²⁰ quoniam differentia per magis et minus non variat speciem, multo
igitur minus potest variare genus; et quemadmodum actus currendi non
differt genere ab actu bene currendi, ita neque potentia currendi differt
genere a potentia bene currendi: potentia enim respicit actum, quare ut se 20
habet actus ad actum, ita et potentia ad potentiam. Sumitur etiam alia huius
confirmatio ex habitu et dispositione, quae specie non differunt, sed solum
secundum magis et minus fixum, quare neque potentia bene currendi differt
specie a potentia currendi absolute.

Secundo ita argumentantur: si anima esset idem quod suae potentiae, 25
ipsae quoque potentiae inter se essent idem, quia quae alicui tertio sunt
idem, etiam inter se sunt^a idem; igitur potentia visiva erit idem quod poten-
tia motiva, et quod potentia olfactiva, et quod reliquae omnes. Hoc tamen
nemo assereret, quia potentiae sunt plures, non una.

Ad hoc alii respondent potentias animae dupliciter considerari posse, 30
uno modo secundum internam rationem, altero modo secundum externam:
ideo si secundum internam rationem considerentur, totum argumentum
esse concedendum; hac enim ratione omnes sunt ipsamet anima, quae una
est, et hoc solum eo argumento ostenditur; si vero considerentur secundum

^aessent 1607.

19 See above ch. 2, nn. 6–10.

20 See Zabarella, *de prima rerum materia*, 1, ch. 9 (*De rebus naturalibus*, lib. 11).

rationem externam, dicunt argumentum nihil habere roboris, quia quatenus eadem anima respicit varias operationes, appellatur nominibus diversarum potentiarum ratione diversorum respectuum; quam suam opinionem declarantes dicunt potentiam esse animam ipsam, et nihil aliud ei superaddere, quam respectum quemdam, quoniam anima est substantia quaedam non otiosa, sed (ut aiunt) virtuosa et apta ad multifariam operandum; quare ista aptitudo nihil aliud est, quam anima ipsa ut respiciens hanc aut illam operationem. 5

Sed contra hanc responsionem ita argumentari possumus: illae aptitudines quae secundum externam rationem respiciunt varias operationes, et in quibus potentiarum discrimen consistit, vel sunt aliquid, vel nihil: si nihil, nulla igitur erit potentiarum differentia, quare argumentum contra eos viget; si vero aliquid, vel sunt substantiae, vel accidentia; substantias quidem nemo diceret: sic enim non possent esse nisi diversae formae substantiales; si vero sunt accidentia, ut revera sunt, considerandum est in quam sint categoria; in categoria quidem relativorum poni non possunt, quia non est ratio nisi inter illa^a quae simul actu sint: non est enim pater nisi qui actu filium habeat; || quo fit ut semper necessarium sit uno relativorum existente alterum quoque existere; at in anima sunt actu istae facultates etiam nulla existente operatione; neque dicere possunt esse relationem rationis, quoniam etiam animo non cogitante habet anima potentiam videndi distinctam a potentia ambulandi, nulla etiam existente actu visione aut ambulatione; igitur hae potentiae non habent esse respectivum, sed absolutum, proinde in nulla alia categoria statui possunt nisi in categoria qualitatis, ut considerantibus manifestum est. 10 15 20 25

Itaque adversarii hoc dicentes veniunt in ipsammet opinionem Thomae: quod enim dicunt potentias omnes secundum internam rationem idem esse nil aliud est quam dicere unam esse animae substantiam a qua omnes emanant; cum autem dicunt eas distingui secundum varios respectus, fateri coguntur eas vel esse qualitates, vel nullo modo distinguui, et ita argumentum adversus eos validum esse. 30

Alia quoque ratione potest eadem ipsorum responsio impugnari: nulla est magis interna seu magis essentialis consideratio, quam quae significatur per hanc duplicativam, "quatenus", quod patet testimonio Aristotelis in primo *Posteriorum*, ubi docet hanc esse praecipuam et supremam conditionem quae in propositione faciat necessarium et essentialem connexum.²¹ Ergo 35

^aalia 1607.

21 Aristoteles, *Analytica posteriora*, 1.6, 74b5–75a36.

nulla esse potest intimior ratio potentiae visivae, quam quae significatur dicendo: potentia visiva quatenus est potentia visiva. Itaque si nulla est magis interna ratio quam haec, et potentiae secundum internam rationem omnes idem sunt, sequitur potentiam visivam, quatenus est potentia visiva, esse potentiam olfactivam et potentiam ambulativam. Patet igitur vanam esse eorum distinctionem interna et externa nisi intelligatur eo modo quem diximus, nempe unam esse animae essentiam, potentias vero esse diversas aptitudines ad varias operationes, et externas dici quia sunt extra animae essentiam, cum sint qualitates eam insequentes, quarum singula quatenus talis absolutum quoddam est, et ab aliis distinguitur.

Hoc videtur confiteri Ludovicus Buccaferreus, qui praedicta distinctione utitur, sed tandem veritate coactus asserit essentiam animae esse quoddam prius, potentias vero esse posteriores, quod est concedere eas distingui a substantia animae.²²

Praeterea, adversus id quod illi dicunt, animam esse substantiam quamdam virtuosam, tali argumento uti possumus ex eorum verbis desumpto: anima est virtuosa, ergo non est virtutes ipsae, quia neque concretum potest praedicari de suo abstracto, neque abstractum de concreto; neque enim album est albedo, neque albedo est alba; igitur si anima est ipsaemet potentiae, seu virtutes, ut illi dicunt, non recte vocatur potens, seu virtuosa, vel si recte appellatur, aliud est ipsa anima habens virtutes sive potentias, et aliud || potentiae ipsae.

Praeterea, sic pro opinione Thomae argumentari possumus: potentia operandi respicit actum, id est, operationem ipsam, sed semper nobilior et perfectior est actus potentia ipsum respiciente: ergo si potentia essentialiter et secundum internam rationem esset anima ipsa, operatio, quae est accidens, esset perfectior quam anima, quae est substantia.

Aliud quoque argumentum constituere possumus ex duobus quae a Thoma ut distincta ponuntur in praedicto loco primi *Sententiarum*:²³ sicuti se habet posse ad esse, ita potentia ad essentiam, sed in anima differt posse ab esse, ergo et potentia ab essentia. Quod differat posse ab esse probat ibi Thomas ratione supernaturali, quae aliena est a nostra consideratione; nos autem id probare possumus ratione naturali, quod est aliud Thomae argumentum in eodem loco. Nam anima secundum suum esse respicit totum corpus ut a se formatum et constitutum, at secundum suum posse respicit operationes et distinctas eiusdem corporis partes tanquam instrumenta

²² Boccadiferro 1566, II, lect. 53, ff. 78va–79ra.

²³ Thomas Aquinas, *In Sententia*, I, d. 3, q. 4, art. 2, co.

quibus utitur ad operandum. Hoc autem discrimen in aliqua corporis nostri parte notare possumus: aliquis enim oculos habens caecus est, quare in eius modi oculo est anima secundum suum esse, quia oculus est animatus, et habet substantiam animae in seipso; non est autem ibi anima secundum suum posse, quia non potest operari et videre; quoniam igitur ibi est substantia animae absque potentia visiva, aliud est ipsa visiva potentia, aliud est substantia animae. 5

Aliis quoque argumentis utuntur in memoratis locis Thomas, et Aegidius, et Gandavensis, quae cum infirmiora videantur, dimittimus, praesertim quia apud eos legi possunt. 10

|484 **Caput IV Vera sententia et eius declaratio**

Ego in hac controversia, licet magis ad Thomae et aliorum praedictorum opinionem accedam, eam tamen penitus recipere non possum, sed adhibendam ei esse puto quamdam correctionem. Arbitror enim totam huiusce rei veritatem in duobus dictis esse constitutam. Alterum adversus Scotum tale est: facultates animae sunt re distinctae ab ipsa animae substantia, et sunt qualitates secundae speciei. Alterum vero adversus Thomam et alios est: facultates animae non sunt agentia media inter animam et operationem, ut Thomas et Aegidius existimarunt, sed sunt solummodo conditiones quaedam et aptitudines animae ad operandum. 15 20

Horum prius satis probatur argumentis antea pro Thoma adductis, quibus revera nil aliud ostenditur nisi facultates esse qualitates ab animae essentia distinctas; at non ostenditur eas esse agentia media, sicut illi existimasse videntur. Alterum autem dictum probatur argumentis Scoti: eorum enim ||691 plura contra Thomam efficacissima sunt, nec solvi || posse videntur, dum dicimus potentias esse agentia media inter animam et operationes,^a sed a nobis hoc negantibus facillime solventur. 25

Ut igitur veritas clarior fiat et omnia adversantia argumenta solvantur, notanda sunt quaedam. Primo loco sciendum est potentiam operandi est esse accidens quoddam medium inter privativum et positivum. Cum enim notet privationem actus, videtur esse privativum potius quam positivum. Non est tamen pura privatio, sed est quoddam reale et absolutum: est enim aptitudo ac propensio quaedam ad talem actum, quam Aristoteles in genere qualitatis collocavit directe tanquam eius speciem. Quod si esset mera pri- 30

^aoperationem 1607.

vatio, in nulla categoria poni posset nisi per reductionem, adeo ut hinc colligere possimus facultatem operandi esse quidem rem quamdam positivam et absolutam, sed debilis admodum ac tenuis entitatis.

Secundo loco notandum est hanc potentiam sive aptitudinem presupponere in eadem re aliam naturam priorem quam insequatur. Hoc autem 5
satis videtur considerantibus esse manifestum, quia omnis operatio fit ab actu, quare aptitudo operandi, cum sit potentia, praesupponit necessario priorem aliquam actuale naturam a qua provenit, et potest inductione declarari. Nam potentia recipiendi omnes formas, quae inest primae materiae, ipsam materiae naturam insequitur; et in elementis gravitas et levitas 10
nil aliud sunt nisi potentiae naturales quibus elementa propensa redduntur ad sua loca naturalia. Hae autem ipsas elementorum formas consequuntur; aliae quoque plures eius modi potentiae naturales consequuntur alia accidentia priora, ut illae quae exempli gratia nominantur ab Aristotele in capite “De qualitate”:²⁴ cursor enim dicitur qui naturalem habet potentiam bene 15
currendi, sed haec necesse est ut ab aliqua causa priore proveniat, veluti ab optima partium corporis inter se proportionem, vel a conveniente qualitatum temperie, seu ab bona^a totius corporis habitudine, vel ab alia aliqua eius modi causa, quae necessario differt specie ab ipsa potentia, et quandoque etiam genere. Nam si dicatur esse temperies, ea vel est in prima, vel in 20
tertia specie qualitatis, non in secunda; si vero figura, ea est in quarta specie. Quod si dicatur esse situs partium, distinguitur toto genere ab ipsa potentia, cum sit in categoria positionis; potentia vero primae materiae differt ab ea toto genere, cum sit qualitas, materia vero substantia.

Tertio scire oportet tales potentias non alio modo pendere ab alia causa 25
priore quam ut a causa effectrice, sed eam non posse esse effectricem proprie dictam, quae est per transmutationem, et cum resistantia patientis, sed
|485 per solam emanationem: emanatio enim dicitur | quando absque ulla resistantia patientis, et sine ullo efficientis conatu effectus ipsum insequitur
||692 quasi sponte sua, sicut umbra || corpus, quemadmodum alio in loco declaravimus.²⁵ 30

Quarto notandum est potentiam hanc naturalem, licet sit modo quodam media inter causam quam insequitur et operationem, non esse tamen causam mediam, sed causam illam priorem esse immediatam causam operationis, ut si quis actu currat, non dicimus potentiam currendi esse illius 35

^abona 1590^v corr.] omni 1607.

24 See Aristoteles, *Metaphysica*, v.14, 1020a31–1020b24.

25 See Zabarella, *De motu gravium et levium*, I, ch. 12 (*De rebus naturalibus*, lib. viii).

cursus proximam causam; animam vero, seu instrumenta, seu temperiem, seu quodlibet aliud a quo illa potentia emanare dicatur, esse causam remotam, sed potius proximam et immediatam; etenim potentia non est causa operationis, sed solum aptitudo causae ad operandum, quod potest argu-
 mento praedicto comprobari. Operatio enim fit ab actu, non a potentia, 5
 nisi prout potentia praesupponit aliam quamdam actualem naturam a qua emanat; illi igitur tribuenda est actio, non ipsi potentiae, quae non est nisi conditio causae ad operandum. Patet autem hoc de potentia passiva primae materiae; est enim conditio materiae ad recipiendum, non est tamen reci-
 piens medium; non enim potentia recipit, sed materia immediate recipit. 10
 Hoc idem in qualitatibus elementorum motricibus manifestum est: gravitas enim et levitas sunt aptitudines et propensiones naturales elementorum ad propria loca, proinde qualitates secundae speciei, et omnium consensione distinctae a formis elementorum; nemo tamen dixit elementa moveri a gra-
 vitate et levitate tanquam motoribus a forma distinctis, sed ut acceptis loco 15
 formarum latentium; omnes enim qui de motore elementi controversan-
 tur vel a forma moveri elementum dicunt, vel a generante externo. Nemo tamen dicit a gravitate et levitate prout sunt qualitates a forma distinctae. Esse autem qualitates testatur Aristoteles in primo capite secundi libri *De*
partibus animalium.²⁶ 20

Ex his colligere possumus debile esse argumentum Aegidii in praedicto loco,²⁷ quod indicat eum non sano modo hanc sententiam accepisse ac defendisse. Inquit enim: non potest anima edere immediate operationes, quia est naturae nimis remotae ab operatione; natura autem non tran-
 sit ab extremo ad extremum sine medio; anima quidem est substantia et 25
 permanens; operatio vero, sive sit immanens, sive transiens, est accidens non permanens; ideo conveniens fuit ut operatio ab anima produceretur per mediam potentiam, quae est quidem accidens, sed permanens, et ita medium inter conditiones extremorum.

Videtur enim considerasse Aegidius id quod ab Aristotele et clarius ab 30
 Averroe dicitur in octavo libro *Physicae auscultationis*, motorem penitus immutabilem non posse immediate producere effectum novum ac mutabi-
 lem nisi per motorem medium, qui partim mutabilis, partim immutabilis sit, cuiusmodi est caelum, quod secundum substantiam immutabile est, secun-
 dum locum autem mu||tabile.²⁸ Sed haec similitudo non est omnino par, 35
 quia primus motor agit in caelum, et caelum agit in haec inferiora, quare

26 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a16–20.

27 Aegidius Romanus 1646, III, q. II, pp. 159a.

28 See Averroes 1562, IV, t/c 43, f. 833bG (Aristoteles, *Physica*, VIII.5, 258a5–28).

caelum est agens medium; at potentia non est agens medium inter operationem et animam, neque est instrumentum animae, sed conditio et aptitudo ad operandum, quae eius naturam insequitur per emanationem. Argumentum igitur Aegidii, licet ingeniosum et probabile sit, necessitatem tamen non habet: nulla enim ratio prohibet quin anima, quae est substantia permanens, possit esse immediata causa accidentis fluentis. 5

Postremo notandum est potentias provenire quidem ab anima ut a principio et origine, non tamen in ea recipi ut in subiecto, sed in corpore animato: quemadmodum enim operationes attribuuntur animato ut subiecto, animae vero ut principio et causae, ita etiam potentiae; totum enim animatum dicitur potens operari propter animam tanquam causam a qua potentiae emanant. 10

|486 Caput v Contrariorum argumentorum solutio

His ita constitutis, nitendum est ad argumenta contraria respondere.²⁹ Ad primum Scoti sumptum ex Aristotele in nono *Metaphysicorum*³⁰ dicere possumus Aristotelem ibi nec definire solam potentiam, quae est qualitas, nec solam formam sine potentia, sed totum coniunctum, hoc est, formam potentem seu agens potens: hoc enim dicitur “principium mutandi aliud quatenus est aliud”. Dicere etiam possumus eam definitionem competere potentiae, et nomen illud “principium” ibi non significare causam agentem, sed rationem agendi. Sic enim potentia activa est principium, id est, ratio principii. 15 20

Ad secundum negamus potentiam passivam esse ipsammet materiae substantiam: dicimus enim eam esse accidens manans a natura materiae. Ad probationem autem respondemus non esse absurdum si aliqua accidentia indeterminata et potentialia in materia praecedant formam, cum ab his materia ad nullam certam naturam restringatur, ut alibi declaravimus; accidentia quidem terminata non debent formam praecedere, cum eam insequantur, at potentia passiva non est huiusmodi, sed est necessaria materiae ut possit esse rerum principium et recipere formas. Thomas autem in praedictis locis³¹ aliter hoc argumentum solvit, cum concedat potentiam passivam esse ipsammet substantiam materiae; sed nos alias hanc eius opinionem reiecitimus,³² ideo standum putamus solutioni, quam nunc attulimus. 25 30

29 See above ch. 2.

30 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.1, 1046a9–10 (Aristoteles 1562, VIII, t/c 2, f. 226rD).

31 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 77, art. 1, co; *In Sententia*, I, d. 3, q. 4, art. 2, co.

32 See Zabarella, *De prima rerum materia*, I, ch. 9 (*De rebus naturalibus*, lib. II).

Ad tertium respondet in memoratis locis Thomas negando similitudinem quantum attinet ad formas accidentales, propterea quod non ita se habet calor ad suam operationem, ut forma substantialis ad suam. Calor enim non
 ||694 est causa primaria, sed agit tanquam virtus || formae quam insequitur, quare
 similis potius est potentiae animae, quam animae ipsi. Itaque de formis sub- 5
 stantialibus negare videtur Thomas aliquam ipsarum agere sine potentia
 media, cui ego assentiendum puto, ac de accidentalibus formis eius senten-
 tiam non approbo. In eo namque erravit, quod confessus est potentiam esse
 agens medium inter formam et operationem; hoc enim si dicamus, innume- 10
 ris urgemur difficultatibus, ut antea dictum est. Ego igitur de omnibus for-
 mis naturalibus, tam substantialibus, quam accidentalibus, universe negan-
 dum esse puto quod agant sine potentia media tanquam ratione agendi,
 quemadmodum universe de omnibus asserimus quod agant sine potentia
 media tanquam causa media, ideo ut in praesentia admittamus dictionem
 illam “primo” in definitione naturae significare “immediate”,³³ quod quidem 15
 fortasse verum non est, dicimus naturam producere motum in eodem cor-
 pore sine ulla causa media, neque per hoc stare quin naturam insequatur
 potentia motrix, per quam moveat non tanquam per causam mediam, sed
 tanquam per conditionem necessariam. Sic formam accidentalem activam
 consequitur sua potentia, quae ab ea distincta est, ut calorem insequitur 20
 potentia activa, quae est in secunda specie qualitatis, cum calor sit in alia
 specie.

Sed cavendum est ne in sumendis formis accidentalibus activis erremus, nam gravitas et levitas revera non sunt activae. Et dum adversarii ex his argu-
 mentum sumunt, decipiuntur, nam formae elementorum movent elementa 25
 immediate, gravitas autem et levitas non sunt causae mediae, sed sunt pro-
 pensiones ad propria loca a formis emanantes, et potentiae naturales, quas
 aequum est ponere in secunda specie qualitatis, quare gravitatem et levita-
 tem non insequuntur aliae potentiae; et id quod dici solet, elementa moveri
 a gravitate et a levitate, sano modo intelligendum est, nempe ea moveri a 30
 suis formis per gravitatem ac levitatem, tanquam per potentias movendi,
 non tanquam per causas medias.

|487 Ad quartum negamus animam esse | aptam operari per seipsam sine ope
 alcius extra essentiam ipsius. Hoc enim manifeste falsum est etiam reiec- 35
 tis potentiis: eget enim anima corporeis instrumentis, sine quibus operari
 non potest; sed utcunque de aliis sese res habeat, sat est si in praesentia

33 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b20–23 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 3, f. 48vK–L). See above ch. 2.

dicamus, quando inquirunt “secluso quocunque extra ipsam”, si intelligant seclusis potentiis, eos falsum sumere, et petere principium. Nos enim dicimus nullum agens posse agere seclusa potentia activa.

Ad quintum dicimus eos supponere potentias esse causas medias, quod quidem nos negamus. De solis enim mediis et instrumentalibus causis 5
verum est id quod sumunt agens agere prius in medium, quam in extremum.

¶695 At potentiae non sunt causae mediae, neque instru||menta media, sed sunt aptitudines ab ipsa animae essentia emanantes. Dicimus praeterea inep-
tam et incongruam in hoc argumento locutionem esse: ab anima enim tum
potentiae emanant, tum operationes producuntur per potentias, nec tamen 10
anima in potentias agere dicitur, neque in operationes.

Ad sextum dicimus nullum agens materiale posse immediate producere aliquid per transmutationem sive potentia media, at per emanationem potest aliquis effectus ab agente immediate provenire. Sic igitur potentiae emanant immediate ab essentia animae, non per alias potentias. 15

Ad septimum respondere alii debent, qui dicunt potentias esse operationum causas proximas, at nobis, qui id negamus, argumentum non officit. Non enim dicimus potentiam, prout est quiddam distinctum ab anima, producere operationem.

Ad octavum dicimus potentiam insequentem et animae et formis naturalibus esse necessariam, ob earum imperfectionem, nam formae a materia abiunctae agunt per essentiam, ideo et potentia et ipsamet operatio in eis idem est quod essentia; at formae materiales ob suam imperfectionem agunt per potentias ab essentia distinctas, cum non possint agere per essentiam: ideo quando dicunt “ergo etiam formae ignobiliores agunt per potentias medias”, haec omnia concedimus. Ad Aristotelem autem, qui passim in libris *De anima* sumit potentias pro ipsaemet animae essentia, dicimus naturam animae esse absconditam et innominatam, ideo Aristotelem eam significasse nominibus potentiarum consequentium, quae nobis notiores sunt, cum praesertim ibi consideret animam ut principium operationum. 20
Sic enim convenientissime vocari potest nomine potentiae ab ea emanantis. Sic etiam in libris *De caelo* formas elementorum nominavit per gravitatem et levitatem, quia formae non sunt nominatae; ipse tamen gravitatem et levitatem, quas ibi dixerat esse formas elementorum,³⁴ postea qualitates esse asserit in primo capite libri secundi *De partibus animalium*.³⁵ 25
30
35

34 Aristoteles, *De caelo*, I.2, 269a4–8.

35 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646a16–20.

Ad hoc autem confirmandum considero verba Aristotelis in contextu 9
 secundi libri *De anima*,³⁶ quae ipsi contra nos adduxerunt: ibi namque non
 absolute dicit potentiam visivam esse animam, sed hoc constituto, “si oculus
 esset animal totum”, quia vidit potentiam visivam non esse animam ipsam,
 sed esse accidens consequens animam qua oculus informatur; at quia non 5
 per animam, sed per potentiam visivam distinguitur oculus ab aliis membris,
 ideo dixit: “si oculus esset animal totum, potentia viva esset anima eius”.
 Putavit igitur eam non esse animam, sed quid distinctum ab anima, cum
 revera oculus non sit animal totum.

Argumenta vero omnia quae pro Thomae et aliorum opinione adducta 10
 ||696 sunt nil aliud probant, quam petentias esse re distinctas ab es||sentia ani-
 mae, et esse qualitates, quod nos quoque asserimus; at non probant esse
 causas medias, quare sunt a nobis omnia concedenda.

|488 **Caput VI De distinctione facultatum animae inter se, duae aliorum
 contraria opiniones**

15

Hactenus ostendimus facultates animae ab ipsa animae substantia distingui
 ut accidentia a suo principio. Considerandum restat quomodo ipsae inter se
 distinguantur. Illud quidem manifestum est, earum differentiam ab actio-
 num discrimine derivari, ita ut quae est ipsarum operationum differentia,
 eadem sit etiam facultatum: ut enim distinguitur visio a nutritione, ita et 20
 viviva facultas a nutritiva. Quisquis igitur noscat proprios singularum opera-
 tionum fines et utilitates, quarum gratia sunt a natura institutae, is et ope-
 rationum, et facultatum discrimen, quod a fine sumitur, optime intelliget,^a
 idque nos tanquam difficultate carens aliis considerandum relinquimus. Sed
 alia est utrisque communis difficultas, quam nunc considerare decrevimus, 25
 de ipsarum tam operationum, quam facultatum principio et origine: quo-
 niam enim sunt qualitates ab ipsa animae substantia manantes, sicut antea
 demonstravimus, et plures sunt animae tanquam plures formae secundum
 essentiam distinctae, quod quidem concedere omnes videntur, minus erit
 illarum facultatum inter se discrimen, quae unam et eandem animae sub- 30
 stantiam insequantur; illae vero quae a diversis animabus tanquam a diver-
 sis principiis prodeant maiore inter se discrimine dissidebunt. Est igitur
 in primis considerandum quae sit animarum distinctio in viventibus. Hoc

^aintelligit 1607.

36 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b19 (Aristoteles 1953, II, t/c 9, p. 143).

enim declarato cognoscemus quaenam facultates unam et eandem formam consequantur, et quae diversas. Duae hac de re opiniones existunt, una est Latinorum fere omnium, altera plurium recentiorum, praecipue vero Averroistarum.

Latini non concedunt in eodem vivente plures animas tanquam formas
substantiales distinctas, sed solum in diversis viventibus.³⁷ In homine enim
unam tantum esse dicunt animae substantiam tanquam unam formam,
rationalem vocatam; in quolibet bruto unam tantum vocatam sensibilem,
et in qualibet planta unam vocatam vegetantem; et has inter se essentialiter
differre tanquam formas diversas. Cum autem in eodem vivente unam tan-
tum esse animam secundum substantiam dicant, illam praeditam esse aiunt
omnibus facultatibus animarum ignobiliorum, ut in bruto non esse animam
vegetantem et sentientem ut duas distinctas formas, sed unam tantummodo
praeditam omnibus facultatibus, et vegetantis animae, et sentientis, sed a
||697 praestantiore facultate appellari sen||sibilem. Sic in homine unam tantum-
modo esse animam rationalem, quae praedita est tum propriis facultatibus,
tum illis omnibus quae attribuuntur et vegetanti et sentienti animae, sed a
nobilioribus suis facultatibus vocatur rationalis, seu mens, seu intellectus,
ita ut eadem anima humana per facultatem rationalem intelligat et sapiat,
per sensibilem sentiat, per vegetantem nutriet, et augeat, et generet aliud
simile. 20

Secundum hanc igitur opinionem omnes facultates animae in homine
insunt, et in eo unam et eandem animae substantiam insequuntur; prout
vero in diversis specie viventibus considerantur, a diversis animarum sub-
stantiis emanant. Facultas enim sensibilis et facultas nutritiva in bruto pen-
dent ab eadem anima bruti, quae dicitur anima sensibilis; sed si ad diffe-
rentia specie viventia referatur eadem facultas, insequitur diversas animas
tanquam diversas formas, ut facultas nutritiva in bruto insequitur animam
bruti, quae dicitur anima sensibilis, in planta vero insequitur animam plan-
tae, quae vocatur vegetans, et in homine animam humanam, quae dicitur
rationalis. Ob id aliud esse dicunt animam sensibilem, aliud facultatem sen-
sibilem, sic aliud animam nutritivam, aliud facultatem nutritivam; et sen-
sibilem animam in solis brutis inesse, non in homine, esse tamen et in
|489 homi|ne, et in brutis sensibilem facultatem; et nutritivam animam in solis
plantis inesse, non in animalibus, in omnibus tamen et plantis et brutis ani- 35

37 See Albertus Magnus 1968, I, tr. 2, ch. 15, pp. 56b–61b; Thomas Aquinas, *Summa theolo-*
gica, I, q. 76, art. 3, co.; *Summa contra Gentes*, II, 58; *Quaestiones disputatae de potentia*,
q. 3, art. 9, ad 1.

malibus et homine inesse facultatem nutritivam. Haec dicentes illud meo quidem iudicio mirabile pronuntiare videntur, omnes facultates in eodem vivente insequi unam tantum formam substantialem, singulam vero facultatem in diversis viventibus diversas etiam formas insequi; proinde maius hac ratione esse discrimen unius facultatis in pluribus viventibus, quam plurium facultatum in eodem. Haec igitur Latinorum sententia est. 5

Plures autem Averroistae putarunt partem vegetantem, et sentientem, et intelligentem esse distinctas formas substantiales, etiam in eodem vivente, ut in homine.³⁸ Sic in bruto duas esse formas, sensibilem et vegetantem, ita ut eadem sit anima sensibilis in homine, et in brutis, et eadem vegetans in plantis, in brutis et in homine. Secundum quam opinionem singula facultas animae unam et eandem animae substantiam semper insequitur, nunquam plures, ut facultas nutritiva solam animam vegetantem, sive in plantis, sive in brutis, sive in homine consideretur; adeo ut in quo vivente sint ipsae partes animae, in eodem sint etiam facultates illarum partium propriae, proinde in quo est potentia nutritiva, in eodem sit anima nutritiva distincta ab aliis partibus animae, si quae in eodem insint; et in quo est facultas sensibilis, in eodem sit etiam anima sensibilis. 10 15

¶698 De hac igitur controversia nos secundum principia philosophiae Aristotelis disputaturi, et quae eius sententia fuerit investigaturi, utriusque opinionis argumenta seorsum referamus; deinde quid putemus sensisse Aristotelem exponemus. 20

Caput VII Argumenta pro opinione Latinorum

Latini, cum ad probandum non posse in eadem materia plures simul formas substantiales inesse pluribus argumentis uti soleant, et horum aliqua iam in libro quem *De communi rerum generatione* conscripsimus consideravimus,³⁹ nunc ea tantum quae peculiariter ad animam et eius partes attinentia adducunt in medium afferemus. 25

Primum sic argumentantur: frustra fit per plura quod aequè absolvi potest per pauciora, at in bruto una anima sensibilis sufficit ad omnes edendas operationes animae vegetantis, ergo frustra in bruto ponitur anima vegetans 30

38 See Siger de Brabant 1972: *Quaestiones in tertium De anima*, pp. 1–3; Gandavensis 1552¹, II, q. 10, ff. 26vb–27va; Zimara 1572, ff. 22v–23r.

39 See Zabarella, *De communi rerum generatione et interitu*, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, lib. XI).

distincta a sensibili. Idem dicendum est in homine de parte vegetante, et de parte sensibili, quae ponantur distinctae a rationali: frustra enim ponuntur, si una rationalis sufficit ad earum omnium operationes edendas.

Secundo, si in bruto essent duae illae distinctae formae, vegetans et sensibilis, et in homine tres, vegetans, sensibilis et rationalis, duobus interitibus obnoxium esset brutum, et homo tribus. Diversae namque formae distinctis interitibus destruuntur, siquidem unus substantialis interitus unius tantum substantialis formae destructione terminatur; prius igitur interiret in bruto anima sensibilis, deinde vegetans; sic in homine prius oporteret animam rationalem separari, deinde sensibilem ac tandem vegetantem; ter igitur homo moreretur, et brutum bis. Hoc tamen nemo asseret.

Tertio, si esset in homine anima vegetans re distincta a sensibili, et haec re distincta a rationali, homo esset planta, et esset animal brutum, quoniam anima vegetans, ut ab aliis distincta, plantam constituit, et anima sensibilis, ut ab aliis distincta, constituit brutum.

Quarto aliqui ita argumentantur: si anima vegetans esset in homine distincta ab aliis partibus animae, non esset nisi communis et eadem quae in plantis est, ergo operationes quoque essent communes: qualis enim est forma, tales sunt operationes. Consequens tamen falsum est, quia non idem est nutritionis modus quo alitur homo et quo planta; sed | modus nutritionis hominis est hominis proprius, et nutritio plantae est propria plantae: igitur etiam principium nutritionis humanae est aliquid proprium hominis, proinde est anima rationalis, non alia communior, quare anima rationalis habet altricem facultatem et alias omnes.

Utuntur etiam maxime auctoritate Aristotelis in contextu 31 secundi libri *De anima*, ubi dicit vegetativum contineri in sensitivo ut triangulum in quadrangulo;⁴⁰ at quadrangulum non habet actu || triangulum ita ut sint duae distinctae figurae, sed una tantum est figura actu, quae dicitur quadrangulum et continet triangulum virtute, non actu. Sic igitur non est vegetativum actu in sensitivo—esset autem actu si esset forma distincta—, sed solum potestate et virtute, quia sensitivum habet vim vegetativam, et aptum est omnibus vegetantis animae muneribus fungi.⁴¹

His argumentis et aliis quae missa facio nituntur ostendere non posse in eodem animato esse plures animas tanquam distinctas formas, sed unam tantum fungentem muneribus aliarum.

40 Aristoteles, *De anima*, II.3, 414b28–415a6 (Aristoteles 1953, II, t/c 31, p. 175).

41 See Thomas Aquinas, *De unitate intellectus*, ch. 1, co.

Caput VIII Argumenta pro opinione Averroistarum

Contraria vero Averroistarum opinio, quam ego Aristotelis fuisse arbitror, illis argumentis maxime comprobatur quibus alias ostendimus animam et formam mistionis in eodem vivente esse duas re distinctas formas.⁴² Cum enim in illis res ita manifesta sit, ut eam negare vanum esse videatur, inde colligimus nihil esse absurdi si plures quoque in eodem simul existere formas asseramus, nam si rationi et rerum naturae non repugnat duas esse re distinctas formas substantiales in eadem materia, certe neque tres, neque decem, neque centum simul esse repugnabit; sed multis causa erroris fuit similitudo partium animae inter se, quae multo maior est quam formae mistionis et animae; harum enim tanta est dissimilitudo, ut negari non posse videatur eas esse duas distinctas formas, sicut eo in loco demonstravimus; sed animarum inter se maior est similitudo, ut in earum communi definitione manifestum est: omnis enim anima est actus corporis naturalis heterogenei, et variis instrumentis praediti; idcirco multi, cum animae et formae mistionis distinctionem confessi sint, eam tamen in partibus animae negaverunt.

Sed his aliquam poterat fidem facere de distinctione animarum inter se illa continua, quam in nobis experimur, pugna sensus cum ratione: quod enim sensus appetit, ab eo ratio frequenter abhorret, et quod ratio vult, id persaepe sensus fugit ut molestum, ita ut eadem res molesta sensui et iucunda rationi sit, vel sensui iucunda et molesta rationi. Alia igitur est animae substantia qua sentimus, et alia qua intelligimus et volumus. Hoc argumento utitur Galenus in quinto libro *De Hippocratis et Platonis decretis* ad probandum diversas esse animae partes, rationalem, et concupiscibilem, et irascibilem; et integrum ex Platone sumit in quarto libro *De republica*,⁴³ putatque esse efficacissimum.⁴⁴

Si quis autem dicat hoc indicare solum facultatum discrimen, non animarum, propterea quod hae invicem pugnantes facultates eandem animam insequuntur, hoc certe absurdissimum est, quia non possunt ab eadem animae || substantia prodire duae contrariae et inter se pugnantes facultates, quarum una alteri resistere, et ei impedimento esse, et praevalere contendat. Neque est quod aliquis nobis obiiciat facultatem motricem, quae est apta movere ad contraria loca, quia haec est quidem facultas libera, at dum

42 See Zabarella, *De mistione*, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, lib. XIII).

43 Plato, *Respublica*, IV, 437b1–d1.

44 See Galenus 1978, V, ch. 7, pp. 338–341.

ad hunc locum movet, non movet ad contrarium. Sed sensus et ratio simul eodem tempore movent ad contraria et pugnant invicem tanquam duae distinctae facultates: quare non recta est comparatio, nam facultas motrix una tantum est, quae contraria respicit sine aliqua pugna cum seipsa; at
 |491 appetitus | sensibilis et voluntas sunt duae distinctae facultates, ut ipsimet 5
 adversarii concedunt, eaeque inter se pugnantes; quare non possunt ab una et eadem animae substantia derivari, sed necessario a pluribus ac diversis animae partibus prodeunt, quod ne adversariis absurdum ac rationi repugnans videretur, satis illis erat considerare discrimen manifestissimum formae mistionis et animae in eodem vivente, quia, ut modo dicebamus, si 10
 duas distinctas formas tolerat natura simul in eadem materia, potest eadem ratione et tres, et quatuor, et plures tolerare.

Sed ad maiorem huius sententiae comprobationem libet nunc alia quaedam argumenta ad animam attinentia considerare praeter illa quae aliis ad probandum formae mistionis et animae distinctionem adduximus. Qui 15
 autem plura videre cupit, is legat quaestionem Ioannis Gandavensis 8 septimi libri *Physicorum*, ubi fusissima disputatione hanc sententiam tuetur.⁴⁵

Primum quidem ad hanc sententiam sequendam illud me maxime movit, quod forma simplex est essentia, et dat unum tantum esse, non plura: quae igitur dat esse hominem, eadem non potest dare esse animal; igitur si homo 20
 per animam rationalem est homo, non potest per eandem esse animal, et esse vivens, sed per rationalem est homo, per sensibilem est animal, et per vegetantem est vivens. Hoc significavit Aristoteles, dum frequenter formam appellavit essentiam et τὸ τί ἐστίν,⁴⁶ id quod nostri “quod quid est” seu “quidditatem” vocare consueverunt; aliud namque est *quid est animal*, 25
 aliud est *quid est homo*. Absurda igitur est adversariorum sententia, qui dicunt eandem formam esse simul in eodem has omnes quidditates, et tribuere simul plura esse, et eandem rem simul in specie et in genere collocare.

Incidunt autem in aliud quoque absurdum non minus grave: sicut enim 30
 dicunt plura esse ab una et eadem forma tribui, ita etiam dicunt unum et idem esse tribui simul a pluribus diversis formis, nam secundum eos tam forma propria hominis, quam forma propria equi et forma propria leonis dat esse animal. Hoc autem tum ipsum per se cuilibet consideranti absurdum est manifestum, tum etiam hoc argumento reprobari potest: quia si unum 35
 et idem esse provenit simul a pluribus formis, ergo a singulis pro||venit per

45 Gandavensis 1552², VII, q. 8, ff. 96ra–101ra.

46 V.g. Aristoteles, *Metaphysica*, I.3, 983a25–27; V.8, 1017b21–26; VII.7, 1032b1; 10, 1035b32.

accidens, ut animalitas per accidens a forma hominis, per accidens a forma equi et a qualibet alia: illa enim est alicuius causa per accidens, sine qua illud esse potest; atqui animalitas existere potest et existit actu sine forma humana; ergo ab ea provenit per accidens, et eadem ratione a qualibet alia per accidens, idque a nullo rite philosophante negari potest.

5

Ex hoc autem possumus tale argumentum colligere: omne quod est per accidens est reducendum ad aliquod per se, ut ait Aristoteles in secundo *Physicorum*, contextu 66,⁴⁷ 67:⁴⁸ ergo necesse est aliam esse formam ab omnibus specierum formis distinctam, quae per se tribuat esse animal, eamque unam et eandem esse in omnibus animalibus, proinde communem formam generis distinctam esse a formis specierum. Quod eo quoque argumento confirmatur, quod sic servatur univocatio generis, quae secundum illorum sententiam servari non potest; illa enim vere conveniunt in univoco, quibus una aliqua natura communis, qua participant, respondet, atqui secundum eos homo et bruta non participant aliqua eadem communi natura, qua sint animalia, siquidem homo est animal per animam rationalem, equus vero est animal per propriam equi formam, ergo animal non est eis genus univocum; at si in omnibus animalibus unam et eandem inesse animae sensibilis naturam fateamur, animalis univocationem optime servamus: sic etiam per vegetantis animae participationem dicimus in vivente tanquam communi genere convenire animalia omnia et stirpes, ideoque vivens esse illis omnibus genus univocum.

10

15

20

Ad haec omnia solent adversarii respondere confugiendo ad diversos eiusdem animae gradus, ideo hos diligenter considerare oportet. Ego enim, ut libere dicam, cum ex eorum scriptis nunquam potuerim intelligere quid sint isti gradus, non potui non suspicari eos quoque, licet ad hos gradus confugiant, id tamen quod dicunt non satis intelligere. Ut igitur hac in re veritatem cognoscamus, sumamus exempli gratia animam humanam: hanc illi dicunt unam tantum esse et vocari rationalem, et dare homini tum esse hominem, tum esse animal, tum esse vivens, non tamen per eundem gradum, sed per gradum vegetabilem dare esse vivens, per gradum sensibilem dare esse animal, et per gradum rationalem dare esse hominem; et quamvis ea sit forma una et diversa a forma equi, eam tamen in eo cum illa convenire inquirunt, quod continet gradum sensibilem, sicut illa; licet igitur in nulla una communi forma conveniant homo et equus, conveniunt tamen in eiusdem gradus sensibilis participatione: sic animalia et plantae nullam habent

25

30

35

|492

47 Aristoteles, *Physica*, II.6, 198a5–9 (Aristoteles 1562, IV, t/c 66, f. 72vM).

48 Aristoteles, *Physica*, II.6, 198a10–14 (Aristoteles 1562, IV, t/c 67, f. 73rB).

communem animam, conveniunt tamen in participatione eiusdem gradus vegetabilis, quem continent omnes tum animalium, tum stirpium formae, et hac ratione servatur horum || generum univocatio.

Ego vero ex eis^a intelligere cuperem quidnam sint isti gradus. Quatenus enim distincti sunt, necesse est ut vel substantiae sint, vel accidentia. Nam si dicerent neutrum horum esse, dicerent esse nihil, proinde et id quod de his gradibus dicunt nihil esset: nulla enim ab iis distinctio, nulla univocatio provenire posset. Accidentia autem dici non possunt, quia id quod substantiam constituit, non potest esse accidens: restat igitur ut sint substantiae, et ut sint plures distinctae formae; non possunt enim esse aliae substantiae, quam formae; si autem sunt formae, iam illi incidunt in sententiam nostram, ut cuilibet eam consideranti manifestum est.

Ideo mirum profecto est quomodo adversarii multas simul in eadem materia formas concedere vereantur, nec tamen vereantur dicere formam distinctam in varios substantiales gradus, quod quidem vel absurdum est, vel est idem a quo ipsimet abhorrent. Cur autem abhorreant non video: etenim si formae essent corpora, utique vereri deberemus ne plures simul in eodem existere ponentes diceremus corpus a corpore penetrari, sed cum secundum se incorporeae ac simplices sint, neque aliud sit^b apud Aristotelem forma, quam essentia et quidditas rei, non video quid absurdi dicamus, dum ponimus plures subordinatas quidditates in eadem re, cum pateat eundem hominem esse et animal, et vivens, et hominem, quae plures essentiae colligatae sunt ea ratione, quatenus una ad aliam refertur ut potestas ad actum, nam ex potestate et actu unum fit. Dum igitur naturam et conditionem formae diligenter consideramus, cognoscimus nil aliud esse illos ab his positos gradus, quam formas; idque Thomas veritate coactus aliquando confessus est, ut postea ostendemus.⁴⁹

Praeterea, aliud absurdum eorum opinionem consequitur. Dicunt enim rationalem, et sensibilem, et vegetabilem in homine non tres formas esse, sed tres facultates unius et eiusdem formae, attamen harum singula apud Aristotelem plures habet facultates: vegetantis enim facultates sunt nutritiva, accretiva et generativa; et sentientis, visiva, auditiva et aliae plures; sic rationalis facultates sunt intellectus et voluntas; igitur facultas habet aliam facultatem, et facultatem facultates insequuntur. Hoc autem dicere vanum est: soli namque substantiae animae attribuendum est ut habeat varias operandi facultates, cum nil aliud sit facultas, quam potentia seu apti-

^aiis 1607. ^bsit 1607] fit 1590^v.

49 See ch. 9.

tudo animae ad operandum. Dicendum igitur est vegetantem, sensibilem et rationalem in homine tres partes animae esse, et tres formas, et earum singulam variis praeditam esse facultatibus; et hanc sententiam significavit Aristoteles in primo capite libri *De vita et morte*, quando dixit: “necesse est unam et eandem esse animae particulam in animali, qua et animal est, et vivit; ipso autem esse plures ac diversas”.⁵⁰ Nam esse ibi non potest significare nisi essentiam, quare putavit eas essentialiter esse || distinctas, licet ex connexu potestatis, et actus una ex eis anima fiat. Nam statim rationem subiungens inquit: “quia non idem est esse animal et esse vivens”.⁵¹ Significat ergo distinctas essentias, quae distinctas formas denotant. In secundo etiam eiusdem libri capite ait: “necesse est in corde esse principium et sensitivae et nutritivae animae”.⁵² | Utramque enim vocat animam in animali, quare vult duas esse animas, non unam quae et nutritiva et sensitiva dicatur.

Sed clarissime significavit hanc sententiam Aristoteles in secundo libro *De ortu animalium*, capite 3, quando dixit conceptum in utero prius habere animam vegetantem, postea recipere sensibilem, qua est animal, ac demum rationalem, qua est homo:⁵³ sic enim asseruit has esse diversas animae partes, neque ad id confugere aliquis potest, ut dicat Aristotelem ibi ordinem naturae considerare, non ordinem temporis, nam Aristoteles manifestissime de tempore loquitur, et inquit non simul fieri animal et hominem, nec simul animal et equum.⁵⁴ Ideo plures ex adversariis hoc videntes et negare non audentes, dixerunt Aristotelem ibi non de ipsa animae substantia loqui, sed de operationibus, et harum tantummodo ordinem significare: anima namque humana momento temporis advenit, non tamen simul est apta edere omnes operationes, sed prius edit illas quae ad partem vegetantem pertinent, deinde illas quae ad sensibilem, tandem illas quae ad rationalem. Sed haec interpretatio a verbis Aristotelis alienissima est: ibi namque non de operationibus, sed de ipsa substantia animae loquitur; et adeo manifestum est quaestiones ibi ab Aristotele proponi de substantia animae, non de operationibus, ut id negare pertinacis admodum hominis esse videatur.

50 Aristoteles, *de iuventute et senectute*, 1, 467b20–22 (Aristoteles 1562, VI: *De iuv. et senect.*, f. 149rC).

51 *Ibidem*, 467b23–24 (f. 149rD).

52 Aristoteles, *de iuventute et senectute*, 3, 469a6–7 (Aristoteles 1562, VI: *De iuv. et senect.*, f. 150rE).

53 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736a35–736b5 (Aristoteles 1562, VI: *De gen. animal.*, II, f. 74rD).

54 *Ibidem*, 736b2.

Clara etiam sunt verba illa: “nam simul animal fit, et homo, nec simul animal et equus”;⁵⁵ forma enim est quae dat esse et rem constituit, nec fit homo vel animal ab operatione, sed a forma.

De hoc igitur non est ullo pacto dubitandum, sed alia potius difficultas ex ea Aristotelis sententia oriri videtur. Quia si prius advenit anima vegetans, 5
deinde anima sensibilis, ac tandem rationalis, forma igitur generis existit sine ulla forma specifica, et datur genus extra omnes species suas, siquidem erit ibi vivens quod nec est planta, nec animal, deinde erit ibi animal quod non est aliqua species animalis. Hoc tamen falsum videtur, et communi 10
omnium opinioni et rationi repugnantissimum.

Sed quisquis rem ipsam, et ibi verba Aristotelis bene consideret, facile hoc dubium solvet. Videtur dici posse conceptum prius vivere anima matris, quam propriam recipiat animam, proinde vivere tanquam membrum quod- 15
dam illius foeminae, non tanquam aliud individuum illius speciei: omnes igitur partes animae habet ut sibi communicatas a foemina utero gerente; 1704
ideoque conceptus humanus semper est homo; prius quidem est || homo ut hominis pars, deinde vero ut homo integer. Sed haec tamen solutio non habet locum in illis animalibus quae pariunt ovum: animal enim quod ex ovo generatur, si prius animam vegetantem recipiat, ut Aristoteles omnino 20
necessarium esse dicit, non potest esse animal per animam animalis incubantis, cum sit separatum: ideo secundo dicere possumus conceptum in utero esse speciem specialissimam, non quidem perfectam, sed imperfec- 25
tam, et (ut aiunt) in fieri, non in facto esse; conceptus enim humanus, quando accepit animam vegetantem vel sentientem, est homo in fieri et in via. Et ita negandum est consequens: non enim sequitur dari animal quod 25
non sit aliqua species animalis; forma autem generis ibi existens absque forma speciei restringitur saltem ab accidentibus et a dispositionibus con- 30
ferentibus ad formam speciei; ab his enim fit illa species potestate proxima, cum ex eo conceptu non possit aliud animal fieri quam homo. Illud igitur quod dici solet, formam generis non posse existere sine forma speciei, 30
intelligendum est de re perfecta et quae iam sit in facto esse, non de re imper- 35
fecta quae adhuc sit in fieri, et in via, licet tunc quoque dicatur modo aliquo restricta ad aliquam speciem, nempe ab accidentibus et dispositionibus, ut dictum est.

Sed adversus ea quae de illis gradibus diximus fortasse obiicere nobis 35
quispiam posset illud quod nos alias de formis elementorum tutati sumus, 494
eas habere varios gradus, | ratione quorum intendi ac remitti possunt. Si

55 *Ibidem.*

enim forma elementi, quae simplex est, plures habet distinctos gradus, cur anima, quae non ita est simplex, plures habere gradus non potest?

Nos autem ad hoc dicimus non eandem esse rationem, nam forma elementi simplex est, neque habet actu plures gradus quibus plura simul constituat et det plura esse. Dum enim constituit aquam, nullam aliam rem constituit. Remitti tamen potest, et ita remissa constituit unum aliquod mistum tantummodo, ut aurum, et desinit aquam constituere; at secundum illos anima hominis habet simul actu plures distinctos gradus, quibus simul diversa constituit, cum simul det esse vivens, et esse animal, et esse hominem, quo fit ut per eandem formam et differat homo a brutis, et conveniat cum eis, nam ratione gradus rationalis est differentia qua distinguitur homo a brutis, ratione autem gradus sensibilis eadem est natura communis in qua conveniunt homo et bruta, quae est manifesta repugnantia in natura, imo de forma, quae apud Aristotelem simplex essentia est,⁵⁶ id ne imaginabile quidem esse videtur. Nos igitur non talem elementi formam esse statuimus: formam enim aquae non dicimus et aquam et aurum eodem tempore constituere, et simul aquam ab aliis corporibus distinguere, et esse rationem convenientiae inter illa eandem. Adde || quod formae elementorum remittuntur per gradus, non quatenus sunt formae constitutrices, sed quatenus sunt materia, id est, quatenus sunt conditiones materiae mistorum, quod significavit Aristoteles in contextu 10 octavi *Metaphysicorum*⁵⁷ alias a nobis declarato.⁵⁸

Adversarii autem tribuunt animae gradus ut fungenti officio formae, et ut rem in specie constituenti, quod Aristoteli adversatur, qui in praedicto loco inquit formam, quatenus est forma, esse indivisibilem. Patet igitur longe diversam esse graduum rationem in anima et in forma elementi. Quod si ita attribuant animae gradus, ut nos formis elementorum, dicunt animam intendi ac remitti posse, ita ut anima rationalis per remissionem fiat anima sensibilis, et haec per intensionem et additionem gradus fiat rationalis, quod quidem ridiculum est.

Hanc, quam hactenus demonstravimus, fuisse Averrois sententiam non est dubitandum. Nam saepe Averroes dicit omnes partes definitionis esse formas, et genus esse formam universalem, differentiam vero esse formam particularem; dicit etiam genus esse compositum, et ex materia et forma

⁵⁶ See Aristoteles, *Metaphysica*, I.3, 983a25–27; V.8, 1017b21–26; VII.7, 1032b1; 10, 1035b32.

⁵⁷ Aristoteles, *Metaphysica*, VIII.3, 1043b31–1044a13 (Aristoteles 1562, VIII, t/c 10, f. 217v1–M).

⁵⁸ See Zabarella, *De mistione*, ch. 9 (*De rebus naturalibus*, lib. XIII).

constare, quare putavit aliam esse formam qua constituitur genus, et aliam esse qua constituitur species. Legere autem de hoc Averroem possumus in commentario 28 secundi *Physicorum*,⁵⁹ et in 17 primi *Metaphysicorum*,⁶⁰ et in 11 tertii,⁶¹ et in 43 septimi,⁶² et in 6⁶³ et ultimo⁶⁴ octavi, et in *Epitome Metaphysica*, tractatu 2, capite 13.⁶⁵ Nobis enim in praesentia in considerandis omnibus Averrois verbis non est immorandum; id solum apud Averroem est notandum, in commentario 42,⁶⁶ 43,⁶⁷ septimi *Metaphysicorum* Averroem dicere genus non esse actu in specie, sed potestate: sic etiam differentias remotiores potestate esse in specie, non actu; solam autem ultimam esse actu.

Hoc enim Averrois dictum si crassa Minerva intelligamus, in errorem labi possumus, quia si in homine non esset actu natura animalis, homo non esset actu animal; cum igitur homo sit actu animal, inest actu natura generis in specie; proinde dictum Averrois est sano modo intelligendum: quoniam enim sola ultima differentia tenet locum actus, caeterae vero communiores, quae constituunt superiora genera, locum habent potestatis quatenus restringuntur ac determinantur ab ultima, eatenus dicuntur inesse potestate. Sic enim etiam materia in composito inest potestate, quia est sub forma, et ab ea perficitur, et ad determinatam naturam contrahitur. Ultima vero differentia non amplius ab alio perficitur, sed perficit alia, ideo absolute fungitur officio actus absque potestate, praeter quam respectu operationis. Sed nos de primo tantum actu, non de secundo in praesentia loquimur. Per hoc tamen non stat quin materia in composito insit actu, et differentiae ac formae communiores || insint actu in specie, proinde et natura generis, quae a propria eius forma constituitur.

Hanc igitur fuisse Averrois sententiam non est dubitandum, sed Averrois verba, quae in pluribus locis leguntur, diligentissime perpenduntur a Ioanne Gandavense in praedicta sua quaestione, quae omnia apud eum legenda et

^a₄₃ om. 1607.

59 Averroes 1562, IV, lib. II, t/c 28, f. 59vK–L.

60 Averroes 1562, VIII, lib. I, t/c 17, f. 14vH–K.

61 Averroes 1562, VIII, lib. III, t/c 11, f. 50rA–D.

62 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 43, ff. 195vH–196vM.

63 Averroes 1562, VIII, lib. VIII, t/c 6, ff. 214rC–215rC.

64 Averroes 1562, VIII, lib. VIII, t/c 16, ff. 224vL–225rF.

65 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, II, ch. 13, ff. 372vG–373rA.

66 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 42, f. 194rA–194vG.

67 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 43, f. 195vM.

|495 consideranda relinquo.⁶⁸ Galenus quoque huius sententiae fuit: in quinto⁶⁹ |
 enim et in sexto⁷⁰ libro *De Hippocratis et Platonis decretis*, licet attribuat
 Aristoteli ut dixerit esse facultates tantum eiusdem animae, ipse tamen
 asserit esse partes animae specie distinctas, non tantum facultates, idque
 proponit probandum in sequentibus libris, ut apud eum videre est. Quod 5
 autem in iudicanda Aristotelis sententia deceptus sit Galenus, ex eo patet,
 quod Aristoteles in eo tantum Platonem carpit, quod eas loco separaverit,
 non in eo quod specie distinctas esse asseruerit.

Caput IX Verae sententiae conclusio, et contrariorum argumentorum salutio

10

Haec igitur omnia considerans probabiliorem semper existimavi plurium
 Averroistarum sententiam, ad quam tuendam sunt nobis illa eadem funda-
 menta statuenda quae alias in libro *De communi rerum generatione* iecimus
 ac declaravimus,⁷¹ proinde hic repetenda non sunt. Id solum notare volo,
 Aristotelem in libris *De anima* solitum esse totam animarum collectionem 15
 in eodem vivente appellare animam totam, illarum autem singulam appel-
 lare partem animae. Cum enim ex potestate et actu unum fiat, ex materia
 et forma fit unum, et ex materia et pluribus formis fit unum; et plures quo-
 que formae ita subordinatae et inter se colligatae eo nexu actus et potestatis
 dicuntur esse quodammodo forma una, quae plures habet substantiales par- 20
 tes, quas illi gradus vocabant, dum formas appellare verebantur. Huic igitur
 toti animae omnes operationes attribuuntur ratione diversarum partium,
 ideo Aristoteles in primis verbis tertii libri *De anima* hoc respiciens dixit: “de
 parte autem animae qua et cognoscit anima, et sapit”;⁷² totam enim animam
 vocat omnium animae partium collectionem in homine, quae per partem 25
 vegetantem dicitur nutrire, et augere, et generare sibi simile, per sensibi-
 lem vero sentire, et per rationalem contemplari et sapere. In aliis quoque
 locis hunc eundem loquendi modum annotare possemus, sed eum unum
 tetigisse satis sit, quia per illum alii omnes facile animadverti atque intelligi
 poterunt. 30

68 Gandavensis 1552², VII, q. 8, ff. 96ra–101ra.

69 Galenus 1978, v, ch. 7, pp. 338–341.

70 Galenus 1978, vi, ch. 2, p. 369.

71 See Zabarella, *De communi rerum generatione et interitu*, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, lib. xi).

72 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a10–13 (Aristoteles 1953, III, t/c 1, p. 379).

Alia quoque hac in re sunt animadversione digna, quae mox in solvendis contrariis argumentis considerabuntur. Ad horum igitur solutionem venientes, ad pri||mum negamus minorem, qua dicebatur in bruto animam sensibilem absque vegetante sufficere ad edendas omnes operationes animae vegetantis: dicimus enim nullam formam posse operationes edere ad aliam formam pertinentes, proinde necessariam esse in bruto animam vegetantem a sensibili distinctam, sic in homine vegetantem et sensibilem distinctas a rationali.

Ad secundum negamus consequentiam. Ratio autem negationis est quoniam, ut ex Aristotele colligimus in libro *De vita et morte*, cuiuslibet viventis mors est praecipue et immediate destructio animae vegetantis.⁷³ Absque hac autem animae parte non possunt reliquae partes, sensibilis et rationalis, in corpore remanere, ideo ex illius interitu aliae quoque per necessariam consecutionem simul intereunt, vel a corpore separantur: unus igitur est viventis interitus, et una mors, non plures. Neque ob id fit ut una et eadem sit anima qua est homo, et animal, et vivens. Quod enim non sit una, sumitur argumentum a generatione, cum non simul omnes adveniant, sed prius anima vegetans, deinde sensibilis, postmodum vero rationalis, quae fuit Aristotelis sententia in secundo libro *De ortu animalium*, capite 3, a nobis antea declarata.⁷⁴ Itaque a generatione viventis sumitur pro nobis argumentum validissimum, ab interitu autem nullum: neque enim pro nobis, neque pro adversariis, cum vivens omnibus simul animae partibus eodem momento destituatur.

Tertium vero argumentum, ut libere dicam, est puerile et philosophis indignum, quia si anima vegetans constitueret plantam et sensibilis brutum, utique si homo has ut distinctas formas haberet, esset planta et esset brutum. Sed anima vegetans revera non plantam constituit, sed vivens, quod est commune genus animalis et plantae; et anima sensibilis non brutum constituit, sed | animal genus commune bruti et hominis. Nil ergo est aliud eo argumento ostenditur, nisi quod si in homine sint hae tres distinctae formae, homo est simul vivens, et animal, et homo: hoc autem quis negare poest? Ex his colligo necessarium esse ut quot sunt formae in homine, tot sint etiam in quolibet bruto: sicut enim in homine est anima vegetans qua est vivens, et anima sensibilis qua est animal, et rationalis qua est homo, ita in equo necesse est praeter vegetantem qua est vivens, et sensibilem qua est animal, esse etiam propriam formam; si enim solam sensibilem haberet, non differret specie equus a formica, sed solis accidentibus.

73 See Aristoteles, *De iuventute et senectute*, 5, 469b21–470a4.

74 Aristoteles, *De generatione animalium*, 11.3, 736a35–736b5.

Hoc significavit Aristoteles in secundo libro *De ortu animalium*, capite 3, quando dixit non simul fieri animal et equum:⁷⁵ sic enim asseruit per aliam formam esse animal, et per aliam esse equum; sic in qualibet planta
 ||708 necesse est praeter animam vegetalem, in cuius || participatione omnes
 plantae et omnia animalia conveniunt, esse etiam propriam formam qua
 distinguitur specie ab aliis plantis. Nam si per solam animam vegetantem
 omnes plantae constituerentur, non differrent specie lactuca et quercus; sed
 hae ultimae differentiae sunt nobis incognitae, eas tamen dari fatendum
 est, easque esse vocandas animas. Omnem enim formam nobiliorem anima
 animam esse necessarium est; nobilior autem est forma speciei, quam forma
 generis: ergo si anima sensibilis, quae est forma generis, est anima, propria
 quoque equi forma, quae est nobis incognita, est anima; neque absurdum
 est plurimas animarum species constituere, siquidem adversarii quoque id
 fateri coguntur: cum enim dicant aliam esse equi animam, aliam asini, et
 aliam cuiusque speciei animalis, tot animas ponunt secundum essentiam
 distinctas, quot animalium ac stirpium species sunt, nisi dicant eiusdem
 esse speciei canem^a et equum, et omnia bruta. Quod si dicant, cum iis
 disputandum non est.

Sunt autem hac in re consideratione digna verba Thomae in prima parte
Summae, quaestione 50, articulo 4, ad primum,⁷⁶ ubi inquit animalia bruta
 differre specie per diversos gradus animae sensitivae. Deinde paulo post
 ad secundum inquit: “magis et minus, prout ex eiusdem formae intensione
 ac remissione proveniunt, non variant speciem; sed quatenus proveniunt a
 formis diversorum graduum, sic variant speciem”.⁷⁷ Fatetur igitur id quod
 nos antea ex eius opinione colligebamus, hos gradus animae sensibilis esse
 diversas formas, et unam esse alia perfectiorem, cuiusmodi esse etiam
 numeros alias cum Aristotele diximus: quare necesse est ut dicat animam
 sensibilem esse naturam communem et generalem; varios autem eius gra-
 dus esse diversas formas specificas a quibus coarctatur, quae est nostra sen-
 tentia.

Illud tamen est animadvertendum, duplices esse operationes formae spe-
 cificae. Etenim tum proprias ipsa edit operationes, quas non edit forma
 generalis, ut propria hominis forma habet proprias operationes, contemplari

^acanem 1590^v corr.] tamen 1607.

75 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b2 (Aristoteles 1562, VI: *De gen. animal.*, II, f. 74rD).

76 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 50, art. 4, ad 1.

77 *Ibidem* ad 2.

et sapere, distinctas penitus ab operationibus animae sensibilis; tum etiam coarctat et restringit operationes formae generalis, et illius speciei proprias reddit. Anima enim rationalis in homine, ut vegetantem et sensibilem coarctat, et eas reddit humanas, ita et eius operationes restringit et facit hominem modo humano sentire, et modo humano moveri, et modo humano nutriri, et augeri, et generare hominem, non equum, neque animal commune, neque vivens commune, ita ut nutritio in homine tum a parte vegetante, tum a rationali provenire dicatur: nam ipsa per se nutritio a vegetante provenit, 5
 ||709 modus autem et coarctatio, qua fit || nutritio humana, adiicitur a rationali. Quod si per rationalem animam intelligamus humanam animam totam ita appellatam a parte nobiliore, illi attribuuntur omnes operationes ratione 10
 diversarum partium, ut nutritio ratione partis vegetantis. In illis igitur, quas ignoramus, ultimis formis brutorum et stirpium hoc secundum munus inspicimus, nempe coarctationem operationum formarum generalium, sed proprias earum operationes distinctas ab operationibus formae generis non 15
 |497 cognoscimus. | Has enim si notas haberemus, ex iis in formarum notitiam duci possemus, vel dicendum est nullam esse earum propriam operationem nisi coarctationem operationum formae generalis. Hoc enim fortasse sufficit ne illae nobis incognitae formae dici possint otiosae et operationibus carentes, siquidem omnes operationes tribuuntur formae specificaе, quae alias 20
 omnes complectitur atque restringit.

Ex his sumitur etiam quarti argumenti solutio. Quemadmodum non datur vivens quod neque sit planta, neque animal, ita neque nutritio communis datur, sed omnis nutritio vel est humana, vel equina, vel huius plantae propria, vel illius. Dicimus igitur neque animam vegetantem, quae in homine 25
 est, neque eius operationem esse communem, quoniam anima humana tum generales formas coarctat, tum earum operationes, facitque omnes esse humanas. Quod autem anima vegetans vel anima sensibilis dicatur communis, id fit per mentalem abstractionem, nam si eam mente concipiamus abiunctam ab omnibus conditionibus restringentibus, est communis et est 30
 illa eadem natura quae in aliis viventibus inest. Etenim non est in rebus universale nisi per mentalem abstractionem, quod significavit Averroes in commentario octavo primi libri *De anima*, quando dixit intellectum esse qui facit universitatem in rebus.⁷⁸

Postremo loco adduxere adversarii verba illa Aristotelis in contextu 31
 secundi libri *De anima*: “vegetativum inest in sensitivo potestate sicut triangulum in quadrangulo”.⁷⁹ Sed si haec bene perpendamus, cognoscemus ea 35

78 Averroes 1953, I, t/c 8, p. 12.

79 Aristoteles, *De anima*, II.3, 414b28–415a6 (Aristoteles 1953, II, t/c 31, p. 175).

refragari potius illorum sententiae quam suffragari. Considerandum enim est quid ibi significant ea nomina, “vegetativum” et “sensitivum”, an animas et formas substantiales, an facultates animae. Ostendo enim neutrum sensum iis verbis accommodari iuxta eorum opinionem: formas quidem significare non possunt, quia secundum eos anima sensibilis est una simplex forma in qua nullo modo inest ipsa substantia animae vegetantis; sed neque facultates, quoniam secundum eos anima sensibilis habet actu omnes facultates quas habet; ut enim habet actu facultatem sensibilem, ita et || nutritivam et generativam habet actu; attamen Aristoteles denotat esse actu sensitivum in quo sit potestate vegetativum; reliquum est ut dicant nomen potestatis ibi non respicere actum primum, nempe vel formam, vel facultatem, sed operationem et actum secundum, ita ut nil aliud significet quam vim et potestatem edendi operationes attinentes ad vegetantem; et verborum sensus sit hic: in sensitivo inest potestate vegetativum, id est, anima sensitiva habet potestatem edendi omnes operationes animae vegetantis. Sed hoc quoque ab Aristotele alienum est, quia comparatio cum figuris conveniens non esset: oporteret enim ita competere quadrangulo proprietates trianguli, ut animae sensibili inest vis edendi operationes animae vegetantis; id tamen dicere non possumus, quia quadrangulo non competunt proprietates trianguli. Itaque secundum illorum opinionem manifestum est nullum esse eorum verborum convenientem sensum, si illa bene perpendamus, nec sola eorum superficie velimus esse contenti.

At iuxta sententiam nostram facilis est illorum verborum interpretatio, nam Aristoteles ibi non de facultatibus loquitur, sed de ipsa substantia illarum partium animae, cum eas in contextu praecedente vocasset animas, et dixisset non convenire in aliqua una communi natura univoca, idcirco recta est earum comparatio cum figuris: hae namque distinctae sunt specie, sed ordinem habent inter se, et praecedens continetur potestate in sequente, ut triangulum in quadrangulo. Quomodo autem contineatur potestate possumus in numeris considerare, in quibus id manifestius est: nam ternarius est pars quaternarii, et in illo inest, ut patet, neque per id stat quin quaternarius sit unus numerus. Utendum enim est illa distinctione vulgata, materialiter et formaliter: ternarius enim in quaternario inest materialiter solum, at non formaliter, siquidem est pars quaternarii, pars autem est materia; formaliter vero non est ibi ternarius, quoniam una tantum est ibi | formalitas qua unus numerus fit, qui dicitur quaternarius. Quoniam igitur res a forma constituitur et una tantum ibi est formalitas, una etiam est species numeri, non plures, nec ibi est ternarius ut species numeri, sed solum ut pars quaternarii. Sic de figuris dicendum est: quadrangulum est una figura, non plures, quia licet insit in eo triangulum, inest tamen solum ut pars, et materialiter, sed

non formaliter et ut alia species figurae. Ducto enim diametro, dividitur quadrangulum in duo triangula, quae illius partes sunt. Non igitur proprietates trianguli in quadrangulo insunt, sed ipsamet (ut ita dicam) eius substantia in quadrangulo est, quoniam area trianguli est pars totius areae quadranguli. ||711

Ratio igitur clara est cur dicatur triangulum in quadrangulo esse potestate: inest enim ut pars et ut materia. Materia autem in composito inest potestate, quia substat formae tanquam potestas actui a quo perficitur ac determinatur. Quare inest quidem triangulum in quadrangulo, sed determinatur a formalitate quadranguli tanquam materia a forma.

Hac ratione antea dicebamus genus et differentias remotiores in specie inesse potestate, quatenus tenent locum ut materiae. Sola vero ultima differentia dicitur actu inesse, quia fungitur officio actus et formae, et perficit, et contrahit caetera omnia ad determinatam naturam, sicut optime declarat Averroes in commentario 23 septimi *Metaphysicorum*,⁸⁰ et in *Epitome Metaphysica*, tractatu 1, in capite “De potentia et actu”.⁸¹ Quoniam igitur Aristoteles animam totam solet nominare ab ultima parte, quae continet alias tanquam forma materiam, et actus potestatem, ideo ubi duae partes animae inesse considerantur, vegetans et sensibilis, totam vocat sensibilem, a qua dicit vegetantem contineri potestate; ubi vero et hae et rationalis, totam vocat rationalem, et hanc dicit continere alias potestate. Quamvis enim sint plures substantiales formae, tamen sola ultima dat nomen toti animae, et dicitur alias continere potestate, quia illae respectu eius funguntur officio materiae, ipsa vero formae.

In praedicto igitur loco sumit Aristoteles sensitivum eo modo quo revera existit. Non existit autem sine anima vegetante, ideo sumit tanquam animam totam, quae vocetur sensitiva, sed contineat etiam vegetantem potestate, id est, tanquam determinatam ab ipsa et habentem locum partis et materiae. Ea igitur ratione anima vegetans inest potestate in anima sensibili, qua secundum Averroem antea declaravimus solam ultimam differentiam esse actu in composito, et omnia continere, et esse totum. Reliqua vero omnia esse potestate et esse partes. Haec est illius loci vera intelligentia, neque alium sensum illa verba recipiunt: sic autem intellecta favent nostrae opinioni, ut considerantibus manifestum est.

80 Averroes 1562, VIII, lib. VII, t/c 23, f. 174rE–F.

81 Averroes 1562, VIII: *Epitomes in libros Metaph.*, I, ch. 14, ff. 361vK–362rD.

Caput x De facultatibus animae vegetantis

Satis demonstratum est (ut arbitror) tres esse distinctas animae partes, etiam in eodem vivente: vegetantem, sensibilem et rationalem; idque rationi omnino consentaneum est, ut quod est earum discrimen secundum proprias naturas, id perpetuum ac semper idem sit, sive illae in diversis viventibus, sive in eodem considerentur. Quoniam igitur ab harum singula propriae facultates emanant, considerandum breviter est quasnam et quot singula facultates habeat, ut harum omnium numerum et differentiam, quantum praesens occasio postulat, cognoscamus.

Ut a vegetante anima ordiamur, huic tres facultates attribuit Aristoteles: altricem, auctricem et generatricem.⁸² Has enim solas tanquam praecipuas nominare satis habuit, et alias quas medici considerant, tanquam secundarias et illis ministrantes, in libris *De anima* commemorare neglexit, nempe attractricem, retentricem, expultricem et concoctricem; etenim sine harum ministerio haec anima neque nutrit, neque auget, neque generat; iis autem tribus sublatis caeterae corruunt, | quia ipsae per se sine illis tribus praecipuis viventi non prosunt. At illae tres, licet ordinem inter se habeant, et una ad aliam tanquam principaliorem dirigatur, singulae tamen possunt appellari praecipuae, quoniam quae minus praecipua est, ea existere etiam potest, et operari sine principaliore: altrix enim facultas dirigitur ad auctricem, et ambae ad generatricem, nam generare aliud simile est huius animae operatio maxime omnium praecipua in mente naturae universalis, quia confert immediate ad conservationem speciei. Huius gratia dedit viventibus facultatem auctricem, qua auferentur donec ad perfectam aetatem pervenirent, ac debitam quantitatem adipiscerentur, ut possent aliud simile generare. Accretio igitur fuit penitus necessaria viventibus propter generationem; quoniam enim semen a vivente abscissum modicae est quantitatis, et ventia omnia in principio parva admodum, proinde ad generandum inepta oriuntur, oportuit ea augeri et perfectam quantitatem consequi, tanquam necessariam ad aliud simile generandum; accretio autem fieri non potest absque nutritione, imo neque generatio: ideo propter utramque est necessaria nutritio, ut considerantibus per se manifestum est. Sed quamvis ad has nutritio dirigatur et illis inserviat, tamen ipsa quoque per se existere potest absque illis, et est necessaria propter conservationem individui, ut patet in illis viventibus quae non amplius augentur, neque generant. Videmus enim plures homines esse natura steriles et ad generandum ineptos,

82 See Aristoteles, *De anima*, 11.4, 415a23–26.

sic etiam plura animalia bruta et plures stirpes, quibus, postquam augeri desierunt, necessaria est nutritio ut servantur usque ad tempus eis a natura praescriptum, et alias edere possint naturales operationes, quales sunt in homine contemplari, et sapere, et alios regere. Has enim nobilissimas operationes edere potest homo etiam ad generandum ineptus, et quando non amplius augetur. Oportet igitur eum post absolutam accretionem diutius servari harum operationum gratia. Servatur autem, et quandoque etiam diutissime per nutritionem.

Hae igitur tres facultates tanquam paecipuae ab Aristotele nominatae sunt in secundo libro *De anima*.⁸³ Aliae vero quatuor neglectae, vel sub illis tribus implicite comprehensae, quoniam illae tres absque aliis secundariis exerceri minime possunt, et earum ministerium necessario praesupponunt et continent. His autem tribus sublatis caeterae auferuntur, quia sunt prorsus inutiles: nihil autem est frustra in natura.⁸⁴

Est autem summopere animadvertendum non talem esse ordinem in his facultatibus, ut posterior aliam priorem insequatur et dicatur esse facultas facultatis, quod antea Latinis tanquam absurdum obiecimur. Non enim dicitur facultas habere aliam facultatem, sed sola animae substantia dicitur omnes facultates habere, imo et omnes eam immediate insequuntur, non una facultas aliam facultatem; sed ordo in solis operationibus intelligendus est: una enim ad operandum praesupponit operationem alterius, ut a natura animae vegetantis immediate emanant hae tres facultates, altrix, auctrix et generatrix. Sed generatrix non potest operari, seu anima ipsi non potest per hanc facultatem generare aliud simile nisi praesupposita prius operatione tum altricis, tum auctricis facultatis. Sic igitur dirigi unam ad aliam dicimus ratione operationum, sed non ratione emanationis ipsarum a substantia animae, quod quidem etiam de facultatibus animae sensibilis, quas postea considerabimus, est intelligendum. Hoc enim semel annotasse satis est.

Hae sunt vegetantis animae facultates, quas dum inter se conferimus, et earum inter se ordinationem ac pendentiam, quam modo declaravimus, consideramus, facile cognoscimus eas ab una et eadem animae substantia provenire. At si eas cum sensibilis animae facultatibus comparemus, tanta est illarum ab his discrepantia, ut satis aperte declaret eas a diversis animae partibus emanare, cum illarum operationes ad operationes harum non diri-

83 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415a23–26.

84 See Aristoteles, *De anima*, III.9, 432b21; 12, 434a31; *De caelo*, I.4, 271a33; *De partibus animalium*, II.13, 658a8–9.

gantur, neque illis inviant, nisi quatenus animali ad usum sensuum necessaria est vitae conservatio, quam per nutritionem assequitur.

|500 **Caput XI Dubia de facultatibus animae vegetantis, et eorum solutio**

Caeterum de his quae modo dicta sunt dubia quaedam oriuntur, quae ad eorum plenam intelligentiam solvere oportet. Primum quidem de nutritione et accretione dubitatur: ignis enim combustibili alitur et augetur, ergo hae non sunt propriae operationes animae vegetantis, proinde nec propriae eius facultates altrix et auctrix. 5

||714 Multo magis de generatione dubitatur, quia neque omnibus viventibus, neque solis competere videtur. Quod non omnibus competat manifestum est: plures enim homines infoecundi ac steriles nascuntur, sic alia plura animalia et plures stirpes; imo etiam aliqua secundum totam speciem infoecunda sunt, ut muli et illa animalia quae ex putri materia generantur. Quod autem solis non competat, manifestum est in multis inanimatis: a calido enim generatur calidum, a frigido frigidum, ab igni ignis, ergo etiam inanimata generant sibi simile: quomodo igitur dici potest hanc facultatem manare ab ipsa animae vegetantis natura? Nam si id verum esset, oporteret in solis viventibus, et in omnibus hanc facultatem inesse: id enim quod a propria alicuius rei natura emanat, necessarium illi rei est, neque aliam naturam insequi potest. 10 15 20

Ad haec, et primo ad primum de nutritione et accretione dicimus negandum esse eas competere igni et rebus inanimatis, quia proprie loquendo sola animata nutriuntur et augentur. Tres enim conditiones in accretione proprie dicta requiruntur, ut Aristoteles docet in primo libro *De generatione et interitu*:⁸⁵ una est ut ex materia extrinsecus accedente res augentur; secunda, ut idem numero servetur id quod augeri dicitur; tertia demum, ut non solum toti, sed etiam singulis particulis facta sit additio magnitudinis, ita ut omnes separatim acceptae dicantur maiores factae. In ignis autem incremento sola prima conditio adesse videtur; reliquae duae absque dubio desunt, quia non manet idem numero ignis qui auctus dicatur, sed fit alius et alius; neque omnibus eius particulis fit additio magnitudinis, sed toti tantummodo novus ignis accedit, veluti si frusto cerae aliam ceram adiungamus; tota enim cera fit maior, at partes singulae nullum faciunt incrementum. Ob eandem rationem neque nutritio proprie dicta compe- 25 30

85 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321a19–22.

tit^a igni, quoniam conditiones praedictae etiam in nutritione requiruntur, quoniam neque idem numero manet, neque singula particula nutriri dicitur; vera autem nutritio est quando omnium partium substantia reparatur atque instauratur. Igitur proprie sumendo nutritionem et accretionem cum tribus memoratis conditionibus, sola viventia nutriuntur et augentur, et haec sunt propriae operationes animae vegetantis. 5

Ad secundum de generatione, quae non omnibus viventibus competere videtur, dicimus negari non posse plura esse viventia quae nequeunt generare, sed haec generandi impotentia vel competit individuis quibusdam, non toti speciei, vel etiam speciei toti. Si quibusdam tantum individuis competit, non toti speciei, id nullam debet difficultatem facere, quia certum est res naturales recipere impedimentum praeter consilium et intentionem naturae, ideo sicuti contingit ut homo sine || oculis nascatur, vel cum oculis ad videndum ineptis, ita contingere potest ut nascatur homo sterilis, seu propter malam temperiem, seu ob alicuius instrumenti defectum. Haec enim vocantur monstra, et praeter naturae consilium facta, in quibus concedendum est esse aliquid frustra. Si vero haec impotentia competat toti speciei, id est, omnibus eius individuis, id vel est aliquo tantum tempore, vel omni tempore et semper; aliquo tempore, ut omnibus hominibus nullo excepto competit ut tempore pueritiae, et tempore senectutis ne|queant generare, et in his non possumus dicere organa esse frustra: in puero enim non sunt frustra, quia sat est si aliquando poterit generare; neque in sene, quia sat est si aliquando generare potuit ille idem homo. Per hoc autem non stat quin facultas generandi insequatur animae vegetantis naturam: quod enim ad ipsam animam attinet, ea semper habet omnes vires suas; sed quia ad eas exercendas plurium aliorum ministerium requiritur, ideo propter aliquem horum defectum fit quandoque ut animal generare nequeat, cuiusmodi defectus in omnibus pueris et in omnibus senibus necessario inest. 10 15 20 25

Ubi autem tota species per omne tempus hanc impotentiam habet, maius dubium est, quod quidem contingit in mulis et in animalibus ex putri materia genitis. Sed de mulis dicere possumus non esse mirum si non generent: sunt enim numerandi inter animalia monstrosa, quae praeter naturae consilium fiunt. Natura enim voluit equum coire cum equa, et asinum cum asina, non asinum cum equa: sicut igitur concedimus facultatem generandi aut etiam instrumenta generationis esse frustra in foemina sterili et in viro infoecundo, ita de tota mulorum specie dicendum est eos frustra habere organa et facultatem generatricem, cum sint animalia monstrosa et aliquo 30 35

^acompetat 1607.

vitio affecta. Ob id non est fortasse eis assignanda propria species, cum nil aliud sit mulus, quam equus imperfectus et asinus imperfectus, ut ait Ioannes Grammaticus in contextu 34 secundi libri *De anima*.⁸⁶ Ut igitur tueamur naturam nihil frustra facere, satis est si dicamus equum perfectum et asinum perfectum generare sibi simile, nam mulus, licet habeat facultatem generatricem, quatenus habet animam vegetalem, habet tamen in partibus instrumentalibus vel in qualitatibus temperie aliquem defectum, qui facit ne illa facultas possit exire in actum, et ita facultas generatrix in mulo sit frustra tanquam in animali monstroso. Quod autem in mulo sit potentia generatrix saltem ratione suae originis, quae est anima vegetans, cognoscere possumus ex eo quod scribitur ab Aristotele in sexto libro *De historia animalium*, capite 24:⁸⁷ inquit enim inventam esse mulam prae||gnantem, sed eam non potuisse foetum perficere, et edere prolem perfectam: hoc igitur est signum et vestigium quoddam facultatis generatricis insequentis animam vegetantem. Inquit etiam in eodem capite Aristoteles,⁸⁸ et postea in capite 36,⁸⁹ esse in Syria mulos et mulas coeuntes et generantes prolem perfectam, sed addit eos non esse eiusdem generis cum his mulis nostris, sed habere tantum similitudinem faciei propter quam appellantur muli, differre tamen specie a mulis genitis ex asino et equa.

De animalibus vero ex putri materia genitis dicendum est ea non esse quidem monstra, sed habere tamen naturalem quamdam imperfectionem, quae impedit facultatem generatricem ne exeat in actum. Evenit enim saepe ut aliquid alicui competat ratione generis, quod tamen repugnet naturae speciei, nam forma speciei adveniens formae generis plura illi superaddit, quae illam et eius operationes ad certos quosdam modos restringunt, aliqua etiam demit, hoc est, affert aliquod impedimentum alicui eius operationi. Quod hic dicere possumus de his animalibus ex putri materia genitis: propria enim eorum forma facit in eorum natura talem defectum, ut potentia generatrix non possit edere suam operationem; imo in his quoque aliquod apparet vestigium facultatis generatricis, quia (ut ait Aristoteles in primo libro *De ortu animalium*, capite 16)⁹⁰ haec animalia non carent omnino actu generandi; generant enim aliud, sed imperfectum, quod neque est mas, neque foemina, neque est eis simile secundum speciem; quare habent aliquam generationem, sed imperfectam, quae ad speciem conservandam non

86 Philoponus 1897^a, p. 267; Philoponus 1554, f. 45ra–b.

87 Aristoteles, *Historia animalium*, VI.24, 577b19–578a3.

88 *Ibidem*.

89 Aristoteles, *Historia animalium*, VI.36, 580b1–9.

90 Aristoteles, *De generatione animalium*, I.16, 721a1–12.

prodest, indicat tamen esse ibi aliquam facultatem generatricem, et haec in eis non potest dici frustra, tum quia aliquam habet operationem, quamvis imperfectam, tum etiam quia ne facultas aliqua animae frustra sit, satis est si in aliquo vivente ducatur perfecte ad actum.

502 Simile enim etiam in sensibus notare possumus: ubi enim | est anima 5
sensibilis, ibi sunt omnes eius facultates, saltem ut in origine, licet non semper omnes ut in subiecto; ut si dicamus apes auditum non habere, habent quidem apes facultatem auditivam ratione solum originis, sed propter naturam propriam habent aliquem defectum illis naturalem qui prohibet ne illa facultas possit exire ad actum; neque ob id dici potest ibi esse frustra, quia 10
cum insequatur necessario animam sensibilem, quae in omnibus animalibus aequae inest, satis est ne frustra esse dicatur si in aliquo animali perfectam possit edere operationem.

Ad tertium dubium, quod generare sibi simile videatur etiam igni et aliis inanimatis competere, illud idem dicendum est quod de accretione paulo 15
ante dicebamus: non enim utcunque generare sibi simile est proprium animae vegetantis, sed modo quodam proprio, et cum statutis quibusdam conditionibus, quae inanimatis competere non possunt. Proprius autem hic modus tangitur a Thoma in prima parte *Summae*, quaestione 78, articulo 2, ad secundum,⁹¹ sed non perfecte explicatur: ipse enim dicit generationem 20
similis in rebus inanimatis fieri penitus ab extrinseco, in viventibus autem fieri quodam altiori modo per aliquid ipsius viventis, quod est semen, in quo est principium corporis formativum, ideoque oportere aliquam esse rei viventis facultatem per quam semen praeparetur, eamque esse vim generatricem. Sed hanc Thomae responsionem postea veritate declarata perpendemus: nos dicimus differentiam in hoc esse constitutam, quod ignis ignem 25
generat agendo in aliam materiam extra se, et ex ea educendo aliam ignis formam; at vivens non ita generat aliud simile, ut agat in aliam materiam extra se, sed largitur quodammodo alteri aliquid de suamet materia, et aliquid de suamet forma cum facultate activa, dum exhibet semen generationi, 30
nam semen plantae, dum est in ipsa planta, est animatum anima vegetante, qua etiam planta tota et ab ea separatum retinet vim prolificam et alterius plantae generatricem, non quidem ex alia materia, sed ex illa ipsa quae est in semine, quae prius fuit portio quaedam materiae totius plantae a qua semen prodit; separatur igitur a planta aliquid de propria materia, et aliquid de propria 35
forma de facultate generatrice, quae est agens proximum, a quo ex illa materia fit alia numero planta.

91 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 78, art. 2, ad 2.

Huic proportione respondet semen in animalibus. Est enim materia quaedam abscissa ab ipsomet animali generante, retinens vim activam et generativam alterius similis animalis. Semen enim humanum proprie dicitur totum illud quod constat ex semine viri et menstruo sanguine foeminae, soletque appellari conceptus, et est simile seminibus plantarum, quoniam habet insitam vim activam, quae, ut inquit Aristoteles in secundo *Physicorum*,⁹² est natura humana non tanquam forma, sed tanquam artifex et agens proximum; habet etiam in se materiam ex qua potest homo fieri, nempe sanguinem menstruum foeminae. Haec enim fuit ratio distinctionis maris et foeminae, propter eorum diversa officia in generatione: nam maris officium est exhibere vim activam et generativam alterius animalis similis; foeminae vero exhibere materiam conceptui, quae munera distinxit oculatissimus philosophus Aristoteles,⁹³ neque illa confudit, quod medici faciunt dum dicunt et semen viri esse materiam foetui, et foeminam quoque semen viri activa praeditum emittere; ita ut et virile semen utroque munere fungatur, tum agentis, tum mate||riae; et foemina tum sanguinem menstruum exhibeat ut materiam generationis, tum semen praeditum vi generativa. Quod quidem si verum esset, oporteret evenire aliquando ut foemina sine viri congressu concipiat, quod tamen nunquam compertum est. Sed repugnantissimum etiam illud est rationi, quia natura non abundat in supervacaneis,⁹⁴ nec propria rerum munera confundit: quare si statuit a mare prodire vim activam, a foemina vero materiam, non debuit foeminae dare semen cum facultate generatrice, neque virili semini materiae officium tribuere. Voluit igitur foeminae officium esse exhibere conceptui materiam, ex qua a facultate activa virilis seminis generetur alterum animal simile; et hoc genitum vivit prius anima matris, sed postea vivit anima propria, quemadmodum etiam ramus in planta vivit eadem numero anima qua vivit tota planta, sed postea avulsus fit alia planta numero, et ita vetus illa planta generat alteram similem, largiendo aliquid de sua propria materia et de sua propria forma.

Haec igitur est alterius similis generatio, quam Aristoteles dicit esse propriam vegetantis animae operationem,⁹⁵ cuius propria conditio est ut generans exhibeat aliquid de sua materia, et aliquid de sua forma, nam in semine tum materia inest, tum vis quaedam vitalis a forma viventis proveniens et

92 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b21–23.

93 See Aristoteles, *De generatione animalium*, I.20, 729a9.

94 See Aristoteles, *De anima*, III.9, 432b19–26; *De generatione animalium*, I.4, 717a15.

95 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415a25–415b8.

fungens officio agentis. Hoc significavit Aristoteles in libro *De vita et morte*, capite 14, dum generationem viventis ita definivit: “generatio est prima participatio animae nutritivae cum calore naturali”.⁹⁶ Generans enim communicat aliquid de sua anima nutritiva, quatenus exhibet semen animatum, ut ipse Aristoteles asserit in secundo libro *De ortu animalium*, capite 3:⁹⁷ est enim semen praeditum facultate vitali quae eadem in generante erat, sed simul communicat aliquid de sua materia, quia forma non potest migrare de materia in materiam, quare necesse est ut vivens generans exhibeat portionem suae materiae una cum portione nutritivae et caloris sui naturalis; fit autem postea alia numero anima, et aliud vivens eiusdem speciei. Inanimata vero ita generant aliud simile, ut solam conferant vim activam in aliam externam materiam; at neque de propria materia, neque de propria forma aliquid exhibeant, sed aliam numero formam eiusdem speciei ex illa externa materia educant.

Illud autem quod in memorato loco Thomas dixit⁹⁸ verum est, sed ipse materiam considerare non videtur, quae tamen in hac generatione est maxime consideranda. Inquit enim generationem animatorum esse penitus ab extrinseco, agens enim agit in materiam extra se, vivens autem generationem esse per aliquid ipsius viventis, scilicet per semen. Quae omnia vera sunt, sed postea dicens in semine esse principium corporis formativum, videtur considerare semen ut habens vim activam, non ut materiam. Attamen nisi materiam quoque in semine consideremus, non satis apparet in hac facultate activa discrimen quo generatio viventis ab inanimati generatione secernatur, siquidem etiam inanimatum habet vim generatricem alterius similis; sed res ita clara est, ut omnino dicendum esse videatur eam Thomae incognitam non fuisse, quamvis eam non expresserit. Sed illud quoque mihi dubium est, quod ibidem a Thoma subiungitur, oportere aliquam esse rei viventis facultatem per quam huiusmodi semen praeparetur, eamque esse vim generatricem: etenim duae generatrices facultates hic considerari posse videntur, una qua vivens generat semen, altera qua semen generat aliud vivens simile. Ipse quidem Thomas significare videtur vim illam generatricem, quae secundum Aristotelem est praecipua facultas animae vegetantis, esse priorem illam qua semen generatur. Ego tamen puto esse potius alteram posteriorem, quae in semine inest tanquam artifex et ex illa materia generat

96 Aristoteles, *De iuventute et senectute*, 24, 479a30–33 (Aristoteles 1562, VI: *De iuv. et senect.*, 14, f. 158rC).

97 Aristoteles, *De generatione animalium*, 11.3, 736a31–36.

98 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, 1, q. 78, art. 2, ad 2.

aliud vivens. Seminis enim generatio nil aliud esse videtur, quam concoctio quaedam ultimi alimenti, proinde non est illa generatio alterius similis de qua in praesentia loquimur; neque ob id negamus esse in ipsomet vivente vim generatricem alterius similis; nam dicendo eam in semine inesse, dicimus in vivente a quo est abscissum semen et a quo hanc vim recepit: vivens igitur non ea ratione dicitur habere vim generatricem, quatenus potest ex alimento generare semen, sed quatenus semen in vivente genitum habet vim generatricem alterius viventis similis. 5

Alia plura de his vegetantis animae facultatibus et operationibus dici possent, quae consulto omittimus, tanquam ad singularum facultatum et operationum distinctam declarationem pertinentia. Nunc enim consilium nostrum est generalem tantummodo harum facultatum partitionem et enumerationem facere. Hac | eadem ratione de aliarum animae partium facultatibus nunc aliqua dicere aggrediemur, alias fortasse de singulis diligentius atque accuratius locuturi. 10 15

Caput XII De facultatibus animae sentientis

Sentientis vero animae facultates in duas classes dividi solent, in externos et internus sensus. Externi sunt illi qui ab obiectis ipsis materialibus patiuntur, iique sunt quinque, visus, auditus, odoratus, gustus^a et tactus. De ||720 internorum autem numero ambigitur, cum || ab aliis plures, ab aliis pauciores statuuntur. Ego duos proprie loquendo esse arbitror, sensum communem et phantasiam, a nostris imaginativam appellatam; vel tres, si memoriam addere velimus; sed quia nomen sensus cognitionem denotare videtur, memoria vero non est cognoscitiva, sed solum conservativa imaginum, et tanquam promptuarium imaginativae, ideo dubium est an memoriam liceat sensum appellare; sed qualiscunque sit, certum est esse vim quamdam animae sensibilis, et posse facultatem huius animae nominari, quae immediate inservit imaginativae, nam ex imaginatione imago imprimitur in organo memorativae facultatis, quod est proximum organo imaginativae, et est tanquam liber apertus in quo imaginativa inspicere, ac veluti legere imagines sensilium rerum potest; sed ipsa per se memoria vim cognoscendi non habet, neque habere debuit, propterea quod facultas cognoscitiva non potest sine cognitione recipere speciem; species enim recepta nil aliud est quam cognitio ipsa; plura autem simul cognosci minime possunt, ideo facul- 20 25 30

^agustus 1607] gustatus 1590^v.

tatem illam quae plura simul retinere apta esset, cognitione carere oportuit, immediate tamen inservire cognitioni, et hac tantum ratione posse appellari cognoscitivam.

Sensus communis ad quinque externos eam habet rationem quam habet centrum, quod unum est, ad quinque distinctas lineas ab eo prodeuntes: est enim tanquam ipsorum radix, atque principium, et comparat inter se plurium sensuum obiecta, et illorum discrimen cognoscit; non tamen operatur nisi praesente obiecto externo, quemadmodum neque ipsi externi sensus. 5

At imaginativa res quoque absentes imaginari potest; etenim necessarium quidem est eam moveri primum ab aliquo externo sensu, sed postquam semel apprehendit et idolum impressit in memoria, potest postea illud idem saepe imaginari, etiam absente obiecto materiali. 10

Praeter hos vero ponunt aliqui alios internos sensus, ut aestimativam et cogitativam, seu ad ratiocinandum et discurrendum a noto ad ignotum in particularibus, seu ad ea comprehendenda quae a sensu cognosci nequeunt: ut ovis videns lupum sentit solos colores, et magnitudinem, et figuram lupi, et haec omnia imaginatur; neque tamen propter haec fugit lupum, sed propter inimicitiam et periculum quod simul cognoscit per facultatem aestimativam, licet sub externum sensum non cadat. Ob hanc igitur rationem ponit hanc facultatem Thomas in prima parte *Summae*, quaestione 78, articulo 4,⁹⁹ et inquit appellari in brutis aestimativam, in homine autem cogitativam, quia perfectius in homine, quam in brutis, praedictum munus exercet; etenim bruta res quae a sensibus non apprehenduntur non concipiunt per || earum inter se collationem, sed naturali quodam instinctu; homo vero per collationem ipsarum inter se: ideo accedere in hoc videtur Thomas ad opinionem Averrois, qui praeter facultatem imaginativam posuit in homine cogitativam, cui tribuit vim affirmandi, et negandi, et ratiocinandi.¹⁰⁰ 15 20 25

Ego vero hac in re arbitror non esse ab Aristotele recedendum, qui praeter sensum communem, et phantasiam, et memoriam, non posuit aliam internam animae sensibilis facultatem quae ad cognitionem pertineat; etenim enuntiandi vim, multo autem magis ratiocinandi et discurrendi propriam esse voluit solius animae rationalis, ut in tertio libro *De anima* videre manifeste possumus.¹⁰¹ Vanum | igitur est, et ab Aristotele alienum, ponere ullam animae sensibilis facultatem ratiocinatricem vel enuntiatricem. 30

99 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 78, art. 4, co.

100 See Averroes 1953, III, t/c 6, pp. 415–416.

101 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a10–14.

Ad concipiendas autem res sensiles etiam absentes, sufficit sola imaginatrix facultas, quare aliam ponere supervacaneum est. At quoniam imaginatio secundum Aristotelem est motus ab externo sensu factus, proinde nihil possumus imaginari quod prius in sensu non fuerit, ideo multi considerantes fieri aliquando imaginationem etiam illorum quae nunquam fuere in sensu, imo et eorum quae nihil penitus sunt—imaginamur enim montem aureum et animalia monstrosa—, alias facultates, quarum id munus esset, introduxerunt. Attamen certum est haec omnia praestari a sola imaginativa: phantasma enim fuit aliquando sub sensu, saltem ratione partium suarum separatim, licet non ipsum totum: sensu namque et montem seorsum apprehendimus, et aurum; quae igitur sensus separata cognovit, haec a phantasia coniunguntur, et ita montem aureum imaginamur. Sic etiam vidimus magnitudinem montis, et vidimus animal, ideo magnitudinem cum animali coniungentes imaginamur animal magnum instar montis, et alia eius modi. Hac igitur ratione omnis imaginatio ortum habet a motu facto ab externis sensibus, neque credendum est eam enuntiare, quando imaginatur montem aureum. Non enim affirmando dicit “mons est aureus”, sed absque ulla enuntiatione duo componit et concipit simpliciter^a tanquam unum.

Quod vero aliqui dicunt de conceptu rerum quae nullo modo sub sensum cadunt, dignum est aliqua consideratione. Ovis enim fugit lupum propter inimicitiam, quam nullo sensu cognoscit, sed naturali tantum instinctu. Sic avis cognoscit utilitatem paleae ad nidificandum, nec tamen aliquo externo sensu illam utilitatem percepit, ideo illi ducti sunt ad ponendam facultatem aestimativam, distinctam ab imaginativa, ut Thomas in loco praedicto.¹⁰² Attamen, si bene consideremus, non oportet ob id ponere aliam animae sensibilis facultatem distinctam ab imaginativa. Iucunditas enim et molestia non sunt aliquid in obiecto sensili inexistens, sed sunt passionem quaedam rem cognitam insequentes. Nam in palea inest quidem color et figura tanquam res quaedam, sed non inest iucunditas quam dicatur avis sentire, proinde iucunditas illa in palea nihil est. Visionem autem paleae consequitur in ave perceptio iucunditatis, non quod iucunditas insequatur colorem paleae secundum se, neque naturam animae sensibilis secundum se; sed quia propriam illius animalis naturam insequitur ille naturalis instinctus quo percipit iucunditatem ex intuitu paleae, inditus a natura ut excitetur appetitus apprehendendi paleam ad nidificandum—sic ex visione lupi fit molestia quaedam in ove, ut excicetur appetitus fugiendi ad se conservan-

^asimplicia 1607.

102 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 78, art. 4, co.

dam,^a illa tamen molestia in lupo nihil penitus est—, ideo notandum est ex Aristotele in tertio libro *De anima*, a contextu 28 usque ad 32¹⁰³ in rerum sensilium perceptione tria haec ordinatim fieri: [i] primum sentitur res a sensu externo sub ratione obiecti proprii, ut color a visu quatenus est color; [ii] secundo percipitur iucunditas, vel molestia, sive eadem res quatenus delectans vel molestans, quia, ut diximus, nulla est in ipso obiecto iucunditas vel molestia tanquam res sensilis, sed obiectum in sensu iucunditatem vel molestiam efficit per impressionem suae speciei; et Aristoteles perceptionem obiecti sub propria obiecti ratione attribuit sensui externo, perceptionem vero iucunditatis vel molestiae sensui communi, qui est communis radix et centrum omnium sensuum; idque non sine ratione fecit, quia haec iucunditatis vel molestiae perceptio non est propria alicuius sensus, sed omnium communis conditio indita a natura, propter animalis conservationem, ideo iure adscribitur sensui communi, qui est commune principium omnium sensuum externorum; ab hoc igitur apprehenditur obiectum ab externo sensu oblatum, et simul percipitur ut iucundum vel ut molestum; [iii] tertio demum excitatur appetitus, qui in duos dividitur, prosecutionem et fugam: iucundum enim appetimus, molestum autem fugimus; et quia a sensu communi offeruntur phantasiae obiecta sensilia, quae in ea producant phantasma, phantasia imaginatur obiectum tam praesens quam absens, tum sub ratione obiecti, tum sub ratione delectantis vel molestantis, ideo similiter ex imaginatione obiecti ab|sentis excitatur appetitus prosequendi vel fugiendi.

Horum igitur trium duo priora ad eandem facultatem pertinent, nempe ad sensum vel ad phantasiam. Idem enim est animae operandi modus circa utrumque, cum similiter apprehendatur et cognoscatur utrumque, seu a sensu communi, seu a phantasia, li||cet unum ex altero. Prius enim apprehenditur obiectum sub ratione obiecti sensilis, deinde vero ut iucundum vel molestum. Sed cum hoc discrimine, quod apprehensio obiecti sub ratione obiecti pertinet absolute ad naturam sensus quatenus est sensus, seu phantasiae quatenus est phantasia, idcirco animalibus omnibus competit. Sed apprehensio eiusdem ut iucundi vel molesti non amplius ad sensum pertinet quatenus est sensus, neque ad phantasiam quatenus est phantasia, sed quatenus restringuntur et coarctantur a propria forma cuiusque animalis. Iam enim diximus propriam cuiusque formam coarctare formam generis, et eius operationes contrahere ad quosdam proprios modos, et ad proprias

^aconservandum 1607.

103 Aristoteles, *De anima*, III.7, 431a4–431b2 (Aristoteles 1953, III, t/c 28–32, pp. 465–472).

cuiusque animalis conditiones: colorem igitur et figuram paleae omne animal visu praeditum videt et imaginatur; sed non omne animal percipit ex ea visione iucunditatem, sed aliqua tantum animalia, quae egent palea ad nidificandum. Haec igitur apprehensio rei ut iucundae competit sensui illius animalis, non prout sensus est, sed ut determinatus et coarctatus a propria illius animalis natura; sed cum haec sit nobis incognita, solemus eam nomine naturalis instinctus appellare. 5

Tertium vero illorum trium, quod est prosequi vel fugere, ad aliam eiusdem animae facultatem, quae appetitiva dicitur, pertinere existimo; nec dicendum esse cum quibusdam unam et eandem animae facultatem esse, sensitivum et appetitivum, sed potius duas distinctas, sicut ostendere nititur Thomas in prima parte *Summae*, quaestione 78, articulo 1,¹⁰⁴ quae fuit etiam sententia Aristotelis, si bene perpendamus ea quae ab ipso in secundo libro *De anima*, contextu 20¹⁰⁵ et 22¹⁰⁶ et 27¹⁰⁷ scribuntur, et potest etiam ita demonstrari: ubi diversi sunt modi operandi circa idem obiectum ita ut variis modis anima ab illo obiecto immutetur, ibi diversae facultates iudicandae sunt, quemadmodum ubi idem est operandi modus circa diversa obiecta, ibi una et eadem est facultas animae iudicanda. Eodem enim modo operatur sensus in visione albi, et in visione nigri: ergo facultas visiva una est, atqui non est idem operandi modus quo anima^a sentit et iudicat, et quo appetit idem obiectum, ergo non per unam facultatem, sed per duas haec duo praestat. Minor probatur quia sentire est cognoscere, et fit per transitum obiecti ad animam; in cognitione enim obiectum quodammodo ad animam trahitur, at in appetitu trahitur potius anima ad prosequendum obiectum. Quoniam igitur sensus omnes et phantasia sunt facultates cognoscentes per obiecti receptionem, diversa ab his est facultas appetitiva, cuius operatio, quamvis cognitionem obiecti praesupponat, non est tamen formaliter cognitio, sed potius propensio animae ad || prosequendum obiectum, quod prius cognovit. Eadem igitur anima sensibilis per diversas suas facultates haec omnia praestat; cognoscit enim tum sensu, tum imaginatione, et cognitionem insequitur appetitus prosequendi vel fugiendi. Ex appetitu autem incitatur ad motum ut quaerat quae utilia sunt, et fugiat noxia, ideo tandem haec eadem anima habet facultatem motricem quae fuit animalibus necessaria ad ipsorum conservationem. 10 15 20 25 30

||724

^aanima 1590^v corr.] animae 1607.

104 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 78, art. 1, co.

105 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b15–24 (Aristoteles 1953, II, t/c 20, p. 158).

106 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b27–32 (Aristoteles 1953, II, t/c 22, p. 161).

107 Aristoteles, *De anima*, II.3, 414a29–414b6 (Aristoteles 1953, II, t/c 27, pp. 167–168).

Ut igitur omnes sensibilis animae facultates colligamus, tres sunt in animali operationes certo ordine dispositae, cognoscere, rem cognitam appetere ac demum ad eam moveri. Harum gratia datae animali sunt^a a natura plures facultates: ad cognitionem quidem propter rerum sensilium diversitatem non satis fuit una facultas, ideo plures in animali sunt facultates cognoscitivae, quinque externi sensus et tres interni, nempe sensus communis, phantasia et memoria. Licet enim memoria non sit cognoscitiva, nullum tamen aliud^b habet officium, quam inserviendi cognitioni. Inservit enim suppeditando obiectum quod in ea servatur, ut ab ea moveatur phantasia. Ad presequendum autem et fugiendum data animali est facultas appetitiva. Demum ad se movendum facultas motrix. Haec tamen non omnibus inest animalibus, sed perfectioribus tantum; illa namque imperfecta animalia, quae a Graecis *ζώοντα* appellantur, non habent facultatem motricem, sicuti tribus quoque perfectioribus sensibus destituta sunt, et duos tantum habent, tactum et gustatum. Ob id facultas motrix apud Aristotelem constituit gradum viventis distinctum a gradu sensibili, phantasia vero et appetitus non constituunt alium gradum. Quoniam enim quatuor graduum distinctionem Aristoteles non aliunde accepit quam ex maiore et minore amplitudine et communitate, appetitus autem et imaginatio sunt aequae communia, ac sensus, quia ubi sensus, ibi imaginatio et appetitus, ideo haec non faciunt gradum viventis distinctum a gradu sensibili. At facultas motrix non omnibus sentientibus inest, ideo haec proprium viventis gradum constituit, in quo sunt animalia non omnia, sed perfectiora.

Haec de anima sensibili, atque de eius facultatibus dixisse in praesentia^c satis sit.

Caput XIII De facultatibus animae rationalis

Animae rationali tres facultates aliqui attribuunt, intellectum, voluntatem et memoriam, ita ut intellectu res apprehendat atque cognoscat, voluntate ad eas prosequendas trahatur, memoria vero conservet. Aliqui vero memoriam quidem huic animae adscribunt, sed negant esse facultatem diversam ab intellectu, ut Thomas in prima parte *Summae*, quaestione 79, articulo 7.¹⁰⁸ Sed de memoria alio in loco opportunius disputabimus, nunc satis sit breviter dicere duas tantum esse mentis nostrae facultates, unam cognoscendi,

^asunt animali 1607. ^baliud 1607] alium 1590^v. ^cin praesentia dixisse 1607.

108 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 79, art. 7, co.

alteram appetendi seu volendi. Nil enim aliud est voluntas, quam appetitus animae rationalis: quemadmodum enim cognitionem sensus insequitur propensio ad obiectum, quae dicitur appetitus, ita et^a mentis cognitionem proprius appetitus consequitur, quem ut ab appetitu sensibili distinguerent, voluntatem appellarunt.

5

Harum duarum facultatum discrimen ex iis quae paulo ante de sensu diximus manifestum est: aliud enim est cognoscere, aliud est rem cognitam appetere, et longe diversus est operandi modus hic ab illo, nam mens nostra cognoscit patiando et recipiendo species a phantasia, per quam receptionem dicitur fieri res ipsae: obiectum igitur, ut cognoscatur, ad animam fieri oportet, et in ea recipi, sed in volendo trahitur potius mens ad prosequendum obiectum, quod etiam in se diversitatem habet, nam cognoscitur quatenus ens, appetitur autem quatenus bonum.

10

Ipsa autem facultas cognoscitiva una tantum statuenda esse videtur, quia haec animae pars non habet illam, quam aliae ex organis, varietatem, cum nullo prorsus proprio organo utatur; sed in ipsamet anima, non in organo, species recipiuntur, unde sola ab Aristotele vocata est locus specierum,¹⁰⁹ et ob id unus tantum in ea notari potest modus quo ab obiectis immutatur, et dicitur recipiendo fieri singula.

15

Est autem consideratione dignum, cum Aristoteles in tertio libro *De anima* distinguat intellectum practicum a speculativo,¹¹⁰ num hi dicendi sint duae distinctae facultates, an una et eadem. Thomas in quaestione praedicta, articulo undecimo,¹¹¹ inquit esse unam et eandem facultatem, et hac utitur ratione: id quod accidit obiecto sub ratione obiecti non variat potentiam; at rebus quae mente apprehenduntur accidit ut dirigantur ad opus, vel non dirigantur ad opus: ergo haec differentia non potest varias potentias constituere, sed una tantum est, quae res omnes eodem modo apprehendit, et harum alias ad actionem dirigit, alias non dirigit, sed simpliciter contemplatur. Hoc significare visus est Aristoteles in contextu 49 tertii libri *De anima*,¹¹² dum dixit intellectum practicum a speculativo distinguere fine: sunt enim ambo cognoscentes eodem modo, proinde unam et eandem animae facultatem denotant. Sed speculativus finem habet ipsammet cognitionem, practicus vero eam ad actionem dirigit; sed quamvis ratione ultimi finis distinguantur, proximo tamen et immediato fine non secernun-

20

25

30

^aet ita 1607.

109 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a27–29.

110 See Aristoteles, *De anima*, III.10, 433a14–20.

111 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 79, art. 1, co.

112 Aristoteles, *De anima*, III.10, 433a14–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 49, pp. 516–517).

||726 tur, quia etiam intellectus practicus habet proximum finem cogni||tionem
veri in rebus agendis.

Ego vero arbitror intellectum practicum et speculativum duas notare
rationalis animae facultates: cum enim tria in intellectu practico conside-
raverit Aristoteles, quemadmodum etiam in sensu—apprehensionem rei, 5
|508 affirmationem vel negatio|nem boni vel mali, ac demum prosecutionem vel
fugam—, certum est in duobus prioribus nullum intellectuum discrimen
oriri, quoniam in illis non potest intellectus alio nomine appellari quam
speculativus; res enim contemplatur per unam et eandem suam faculta-
tem, quae intellectiva dicitur, quia etiam bonum contemplatur, quatenus est 10
verum. In solo igitur tertio necesse est horum discrimen esse constitutum,
imo et propriam intellectus practici conditionem qua dicitur practicus in eo
solo consistere, ut nomen quoque ipsum declarat. Nam in duobus reliquis
cognoscit tantum et contemplatur, in tertio autem actionem respicit, et per
hoc solum distinguitur a speculativo, videlicet per propensionem ad prose- 15
quendum bonum et fugiendum malum, quae dicitur voluntas, et differt ab
apprehensione, quemadmodum diximus.

Per hoc autem denotatur diversitas obiecti sub ratione obiecti, quia licet
verum et bonum, ut ibi Thomas inquit, re idem sint, et unum in altero
sit inclusum, tamen differunt ratione, et per has duas distinctas rationes 20
constituunt duo distincta obiecta duarum facultatum. Apprehenditur enim
bonum prout est quoddam verum, appetitur autem non ut verum, sed ut
bonum. Quoniam igitur distinctae sunt obiectorum rationes, quatenus
obiecta sunt et diversi etiam modi operandi circa illas, non possunt nisi
duas animae rationalis facultates significare, non tamen alias quam eas- 25
dem duas quas antea consideravimus, intellectum et voluntatem. Intellectus
enim est facultas apprehensiva et cognoscitiva obiecti, ut veri; voluntas vero
est facultas prosecutiva eiusdem, ut boni. Ille igitur intellectus qui dicitur
speculativus, est prior facultas seu operatio prioris tantum facultatis, sine
altera posteriore; ille vero qui vocatur practicus, est operatio utriusque, et 30
eatenus notat aliam animae facultatem, quatenus est operatio voluntatis,
imo haec est propria conditio intellectus practici, qua distinguitur a specu-
lativo, cum in apprehensione seu veri seu boni ab eo non differat; sed hanc
praesupponens videtur esse formaliter electio, quae est operatio voluntatis.
Igitur intellectus practicus et intellectus speculativus eatenus duas animae 35
facultates significant, quatenus discrimen denotant intellectus et voluntatis.
Hanc sententiam tuetur Ioannes Gandavensis in quaestione 39 tertii libri *De
anima*.¹¹³

113 Gandavensis 1552¹, III, q. 39, ff. 104vb–105vb.

||727 Ad argumen||tum autem Thomae dicimus de apprehensione rei totum
 esse concedendum. Cum enim possit cognitio tum dirigi ad actionem, tum
 non dirigi, accidit ei ut dirigatur, et accidit ut non dirigatur, proinde haec
 sunt apprehensioni accidentalia discrimina, nec possunt facultates diver- 5
 sas constituere, cum apprehensio respectu omnium rerum eodem modo
 fiat; obiectum quoque, quatenus apprehenditur, servat in omnibus eandem
 obiecti rationem, quia etiam si sit bonum, cognoscitur tamen quatenus ens
 quoddam cui ut cognoscibili accidit bonitas, illa praesertim quae est rei
 agenda, cum haec possit esse tum bona, tum mala, et tam bona quam mala;
 quatenus apprehenditur, apprehenditur ut ens quoddam, et quando affir- 10
 matur esse bona vel esse mala, cognoscitur illa affirmatio ut vera. Per hoc
 igitur argumentum nil aliud ostenditur nisi intellectum practicum in ipsa
 ||728 apprehensione non denotare facultatem distinctam ab illa quae si||gnifica-
 tur per intellectum speculativum. Iam enim diximus hos in apprehensione
 nullam habere differentiam nisi accidentalem, quae sumitur a rerum diffe- 15
 rentiis, prout diversae res sunt, sed non prout habent rationem obiecti. At
 si tertium intellectus practici actum, qui electio est, consideremus, muta-
 tur ratio obiecti: licet enim sit ens, eligitur tamen non amplius ut ens, sed
 ut bonum. Sic ergo neganda est minor argumenti, quia non est amplius illi
 accidens ut ad actionem referatur, sed necessarium et essenziale; propria 20
 enim ratio obiecti voluntatis est quatenus bonum, sicut propria ratio obiecti
 intellectus est quatenus ens; bonum autem est per se omnium humanarum
 actionum finis: quoniam igitur in intellectu practico fit prius apprehensio,
 deinde prosecutio, obiectum non est idem in utraque, quia mutatur ratio
 obiecti; apprehenditur enim ut ens, non ut bonum, appetitur autem non ut 25
 ens, sed ut bonum.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Partitione Animae

|509
||727

Caput I Propositio ac divisio dicendorum

Magna fuit inter priscos philosophos controversia de animae partitione
atque eius distributione per corpus, eaque posterioribus quoque agitata est.
Solent enim tum interpretes Aristotelis, tum medici de hac re disputare, et
quaerere an anima tota in toto corpore insit, pars vero in parte, an potius 5
tota tum in toto, tum in singula corporis parte. Verum Ioannes Gandaven-
sis huius quaestionis ambiguitatem animadvertens, tres eius acceptiones
notavit, secundum quas totam suam disputationem in tres partes distinxit,
eumque alii postea secuti sunt.¹ Eisdem tetigit etiam Thomas in prima parte
Summae, quaestione 76, articulo 8.² Nos igitur hac de re disputaturi, id rite 10
factum esse arbitantes, ad vitandam obscuritatem eadem distinctione ute-
mur. Etenim certum || est problema hoc posse tribus modis intelligi: habet
enim anima essentiam suam; habet quantitatem, quamvis per accidens, cum
ad corporis extensionem extensa sit; ac denique habet facultates diversas.
Ideo primum quaeri potest an tota secundum essentiam et in toto corpore 15
sit, et in qualibet eius parte; secundo, an tota secundum quantitatem sit et
in toto, et in singula parte; tertio demum, an anima tota, id est, secundum
omnes facultates suas, sit non solum in toto, sed etiam in qualibet parte, an
potius secundum aliquam facultatem sit in aliqua parte, et secundum aliam
in alia. Ideo dicere solent animam posse tripliciter appellari totum: totum 20
essentiale, totum quantitativum et totum potestativum, id est, cum omni-
bus suis potentiis et facultatibus.

Hunc itaque ordinem in hac nostra disputatione servabimus: primum de
tota anima secundum suam substantiam, postea de tota secundum suam
quantitatem et extensionem, ac demum de tota secundum facultates suas 25
quid iuxta Aristotelis mentem sentiendum sit considerabimus.

¹ See Gandavensis 1552¹, II, q. 7, ff. 24rb–25rb.

² Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 76, art. 8, co.

||729 **Caput II De primae quaestionis intelligentia**

Quod ad primam partem ipsamque animae substantiam attinet, cum ante omnia intelligendum sit quidnam quaeratur, non erit ab re si difficultatem a Ioanne Gandavense tactam consideremus.³ Ipse enim quamvis de hac re disputet, suamque sententiam proferat, tamen subiungit sibi hanc quaestionem non probari, sed absurdam videri. Nam quaerere an anima tota secundum essentiam sit in qualibet parte corporis, an non tota, sed eius pars, est constituere eam habere partes es|senciales, quod minime verum est, quoniam anima, cum sit forma, est substantia simplex, et nullas habet essentielles partes. Non recte igitur appellatur tota, si partes non habet, sed rectius diceremus nec totam, nec secundum partes in corpore vel corporis partibus esse, quia neque partes habet, neque potest appellari tota.

Nituntur multi variis modis quaestionem hanc ab absurditate vindicare. Sunt qui dicant animam habere definitionem et partes definitionis, et hac ratione habere partes essentielles. Sed hoc nihil est, quoniam anima non per partes essentielles definitur, sed ut natura quaedam simplex per effectus eam declarantes, propterea nemo unquam dubitavit an anima secundum omnes suae definitionis partes sit in qualibet parte corporis, an secundum unam definitionis partem sit in una parte corporis, secundum aliam vero in alia; ideo quaestio sic intellecta absurdissima esset, proinde hoc modo problema ab absurditate non defenditur.

Nonnulli vero alii dixerunt^a posse in hac quaestione animam vocari totam, non ita tamen ut sumatur totum respectu partium, siquidem anima, ut dictum est, partes non habet, sed prout sumitur totum pro eo quod est perfectum et absolutum, cui nihil deest, ita ut quaestio sit an anima secundum suam essentiam perfectam^b sit et in eo toto corpore et in qualibet eius parte. Sed neque sic conveniens est quaestio, neque ullum locum habere potest. Cum enim anima secundum omnium sententiam nec intendi, nec remitti possit, sed substantiam habeat individuum, non datur eius substantia nisi perfecta et integra, proinde vanum est quaerere an in corporis parte sit perfecta animae substantia, an imperfecta, cum nullibi possit esse imperfecta.

Ego vero, etsi arbitror Gandavensem recte dubitasse, et illum quaestionis sensum ita esse absurdum, ut nullum apud philosophos locum habere possit, alios tamen duos invenio secundum quos digna quaestio est disputatione, neque absurda dici potest. Unus est ut nomen partis pro parte

^aalii *om.* 1607. ^bperfecta 1607.

³ See Gandavensis 1552¹, II, q. 7, ff. 24rb–25rb.

||730 subiecta, hoc est, pro specie sumamus, nomen autem totius pro omnium
specierum animae collectione, sicut Aristoteles frequenter in libris *De anima*
vocat animam totam et partes animae, ita ut quaestio sit: cum in eodem
vivente plures inesse posse animas ordine quodam dispositas iam alibi
ostenderimus,⁴ tanquam formas substantiales distinctas, num hae locis quo- 5
que distinguantur in corpore, an non distinguantur. Sic enim ad substantiam
animae quaestio pertinet. Quaeritur enim an huius animae substantia unam
tantum corporis partem occupet, illius vero aliam, quam sententiam ab Ari-
stotele Platoni attributam esse manifestum est.⁵

Alter vero sensus est: constituendo ipsas specierum animae substantias 10
locis distinctas non esse, sed simul omnes informare idem corpus, admittere
quaestio potest si appellationem totius et partium attribuamus non animae,
sed corpori. Revera enim non potest anima vocari totum essentiale, nec ullus
unquam dubitavit an anima tota secundum suam essentiam sit in singula
corporis parte, an pars aliqua essentiae in una parte, alia vero pars in alia. 15
Hoc enim ne excogicabile quidem est, quare de hoc disputare vanum esset.
Sed videtur sic posse quaestionem proponi, eamque nihil in se habere absur-
ditatis: an anima secundum suam essentiam toti corpori adsit, et cuilibet
corporis parti, an potius alicui tantum parti corporis insit anima secundum
suam essentiam, ita ut in reliquis partibus non insit. 20

Hoc enim in controversia positum est, neque parvum est operaepretium
id considerare.

Caput III Opinio Platonis de distributione partium animae et eius confutatio

Cum quaestio proposita intelligi his duobus modis possit, quod ad priorem 25
attinet, certum est eum ab Aristotele Platoni fuisse attributum, videlicet ut
||511 tres animae partes in corpore animalis in tribus distinctis locis | collocave-
rit:⁶ concupiscibilem in iecore, irascibilem in corde et rationis compotem
in cerebro. Quamquam enim credi potest Platonem non animarum et for-
marum substantialium, sed facultatum animae distinctionem intellexisse, 30
tamen Aristoteles illi attribuit ut eas tanquam diversas substantiales formas,
ita ut praedictum est, locis separaverit in corpore animalis; et Galenus quo-

4 See Zabarella, *De facultatibus animae*, ch. 4; 9 (*De rebus naturalibus*, lib. XXI).

5 See Aristoteles, *De anima*, I.5, 411a24–411b31.

6 *Ibidem*.

que in 5⁷ et 6⁸ libris *De Platonis et Hippocratis decretis*, diligenter Platonis verba considerans, nititur ostendere eam illius fuisse sententiam.

Huius igitur falsitatem ostendit Aristoteles, argumento sumpto ab animalibus illis imperfectis, quae in partes divisa adhuc vivunt: omnes enim quas habent animae partes in singulis divisus partibus coniunctae ex earum operationibus cognoscuntur, sed non una in una || parte, alia vero in alia.⁹ Cum enim in singula animalis parte ab aliis separata omnes operationes inspiciantur, ubi autem est operatio ibi et facultatem, et ipsam animae substantiam inesse oporteat, omnes animae partes in singula animalis parte reperiri fatendum est, proinde locis distinctas non esse.

Praeterea, secundum hanc sententiam ostendi non potest quomodo animal sit unum: quia ubi sunt tres distinctae formae substantiales non subordinatae, ibi tria esse distincta composita manifestum est, illae autem animae non possunt dici subordinatae, cum distinctae locis esse statuantur, sed earum singula est forma specifica constituens proprium animatum sine aliis; ubi enim est una, ibi non sunt aliae.

Nos autem, qui dicimus has partes animae non distingui locis, sed omnes simul informare idem corpus, in hoc absurdum non incidimus, sed optime animalis unitatem servamus. Dicimus enim eas esse subordinatas, ita ut ultima contineat omnes, et sola det toti nomen ac definitionem: vel igitur animalis unitatem tueri Plato non potest, vel ad eam servandam statuere cogitur aliam universalem animam a qua totum corpus informetur et unum reddatur. Ab hac enim illae omnes contineri dicerentur, quemadmodum etiam nos dicimus plures esse in corpore animalis formas misionis, easque locis separatas, quia ubi est forma carnis, ibi non est forma nervi, nec forma ossis, neque ob id tolli animalis unitatem, cum satis sit anima illis omnibus superveniens et eas omnes continens ad unitatem animalis constituendam. Ob id dicimus cadaver non esse amplius unum corpus nisi per contactum, quoniam anima destitutum non habet amplius formam unam quae totum contineat, sed plures locis distinctas. Sic igitur animal, ita ut Plato posuit, a tribus animae partibus invicem disiunctis informatum non est unum, sed plura animata se mutuo tangentia.

Praeterea, manifestum est ut Aristoteles in secundo *De anima*^a libro ostendit in illis tribus animae partibus naturalem ac necessarium ordinem

^ade Animalibus 1607.

⁷ Galenus 1978, v, ch. 7, pp. 338–341.

⁸ Galenus 1978, vi, ch. 2, p. 369.

⁹ Aristoteles, *De anima*, 1.5, 411b19–31.

inesse:¹⁰ sensibilis enim anima non est sine vegetante, nec rationalis sine his ambabus, atqui irascibilis, quam Plato in corde posuit, non est nisi anima sensibilis; concupiscibilis vero, quam posuit in iecore, non est nisi anima vegetans, cum medici quoque eam in iecore tanquam propria sede locare videantur: quomodo igitur in corde est anima sentiens absque vegetante? 5 Quomodo in cerebro rationalis absque aliis duabus? Sed ipsae operationes falsitatem huiusce opinionis declarant: patet enim et cerebrum et cor nutriri, proinde in iis partibus quoque esse partem animae altricem, in quibus Plato rationalem et irascibilem collocavit: igitur non sunt locis distinctae, ut asseruit Plato.¹¹ 10

||732 Huiusmodi || ergo sententia qua dicantur singulae partes animae ita esse in singulis partibus corporis, ut locis distinguantur, et ubi una est, ibi non sint aliae, falsa omnino est, et tum rationi, tum experientiae refragatur.

|512 **Caput IV Alberti opinio et argumenta, et opinionis confutatio**

Quoniam igitur partes animae in animalis corpore locis distinctae esse non possunt, sed omnes simul sunt, et solum ratione distinguuntur, ut Aristoteles censuit, altera, quam tetigimus, quaestio exoritur: cum tota anima secundum omnes species suas simul sit in eadem materia, an tota insit in aliqua tantum praecipua corporis parte, non in aliis, an potius in toto animalis corpore et in omnibus eius partibus insit. 15 20

Priorem sententiam accepit Albertus, ut apud eum legere possumus in secundo libro *De anima*, capite 7, ubi asserit animam secundum suam essentiam ac substantiam residere in solo membro praecipuo, quod inquit esse cor. In aliis vero partibus ipsam animae substantiam non inesse, sed solum facultates diversas quae ad illas a corde transmittuntur, ideo dicit cor esse 25 organum essentiae animae, alias autem partes esse organa facultatum.¹²

Sententiam hanc probat Albertus pluribus argumentis. Primo, si in oculo esset anima secundum substantiam suam, ergo tota ibi esset animae essentia, proinde anima tota. Cum enim substantiales partes non habeat, necesse est ut ubi est secundum substantiam, ibi sit tota: igitur avulso oculo tota 30 anima auferretur, quare in reliquo corpore non remaneret anima. Hoc tamen falsum esse videmus: quare in oculo non est substantia animae.

10 Aristoteles, *De anima*, II.3, 414a29–415a13.

11 See Plato, *Timaeus*, 69c ff.

12 See Albertus Magnus 1968, II, tr. 1, ch. 7, pp. 74b–75b.

Secundo, si essentia animae in qualibet corporis parte inesset, manus ab homine abscissa deberet aliquamdiu vivere, quoniam si ibi esset substantia animae, non posset forma illa subito interire, quia forma substantialis non interit sine praevia alteratione, quae non fit subito, sed in tempore aliquo. Consequens tamen falsum est, quia manus abscissa statim mortua est, neque ulla ibi notari potest praevia alteratio: igitur in manu non inerat substantia animae. 5

Tertio, si essentia animae esset in qualibet animalis parte, pars quaelibet animalis esset animal. Ubi enim est animae substantia, ibi perfecta et integra est; ubi autem est anima perfecta, necesse est illud perfectum animal esse. 10

Tandem confirmatur haec sententia auctoritate Aristotelis in libro *De motu animalium*, capite penultimo, ubi dicit animam non in omnibus corporis partibus inesse, sed in una tantum praecipua, cui caeterae partes adnascuntur, et ea ratione participant vita; idque declarat exemplo regis ad rem valde accommodato: rex enim non omnibus regni sui partibus adest secundum substantiam, sed soli regiae, ad alias vero partes tanquam ab illa pendentes transmittit vim gubernandi per varios ministros suos, et ita regere dicitur non solam regiam, sed regnum totum: sic igitur in solo corde residet anima secundum substantiam suam, non in aliis membris, sed ad illa varias facultates transmittit ad varia munera obeunda.¹³ 15 20

Haec Alberti sententia admittenda non est, et iure a multis impugnatur, praesertim a Thoma in prima parte *Summae*, quaestione 76, articulo 8,¹⁴ et in *Quaestionibus disputatis de anima*, quaestione 2, articulo 10,¹⁵ et in secundo *Contra Gentes*, capite 72,¹⁶ ubi sententiam veriore tuetur, nempe animam tanquam substantiam simplicem et individuum inesse in qualibet corporis parte integram, non in solo membro praecipuo. Potest autem falsitas opinionis Alberti multis argumentis ostendi. Primo sic: si essentia animae non adesset cuilibet corporis parti, sequeretur non totum animal esse animatum; etenim partes omnes corporis praeter partem praecipuam, cum animam non habeant, animatae dici non possunt, nec defenditur Albertus dicendo 25 30 caeteras partes esse animatas per virtutes seu facultates animae eo transmissas, quoniam illae virtutes non sunt nisi accidentia, quare non possunt substantiam constituere et dare esse materiae. Nam (ut inquit eo in loco |53 Thomas), si anima non | esset in corpore nisi motor et rector, locum uti-

13 Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a28–703b1.

14 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 76, art. 8, co.

15 Thomas Aquinas, *Quaestio De anima*, q. 2, art. 10, co.

16 Thomas Aquinas, *Summa contra Gentes*, II, 72.

que haberet opinio Alberti: possent enim caeterae partes corporis ab illis facultatibus moveri et regi per pendentiam a parte praecipua; sed quia est in corpore ut forma informans materiam et substantiale corpus constituens, necesse est omnes corporis partes esse animatas et ab ipsamet anima informatas.

5

Praeterea, vel putat Albertus facultates animae esse ipsammet animae essentiam, et ab ea non distingui, vel esse qualitates re distinctas a substantia animae, ut nos alias demonstravimus.¹⁷ Utrumvis dicat, eius sententia falsa est. Nam si sint idem quod anima ipsa, necesse est ut in omnibus partibus insit substantia animae, si in eis sunt facultates animae; si vero sint qualitates distinctae a substantia animae, similiter necesse est^a ibi animam esse ubi sunt facultates, quoniam accidentia a forma subiecti emanantia non debent esse loco distincta a forma, nam eius modi omnia emanant in eodem subiecto in quo inest forma a qua emanant.

10

Sumitur etiam ex definitione animae argumentum contra Albertum: inquit enim Aristoteles animam esse actum primum corporis naturalis organici,¹⁸ organicum intelligens illud quod variis instrumentis praeditum est, huiusmodi autem est totum viventis corpus, non solum membrum praecipuum, quia cor dici quidem potest organum, at non organicum, ut ibi ab Aristotele vocatur organicum. || Idque ipsemet Albertus fatetur, dum dicit cor esse organum essentiae animae, caetera vero membra esse organa facultatum.¹⁹ Quod si dicat cor esse corpus heterogeneousum, ideoque ob varia partium suarum officia dici posse organicum, hoc certe nihil est, quia non eius modi est membrum praecipuum in animalibus imperfectioribus quae cor non habent, sed aliquid cordi proportionem respondens; hoc enim homogeneousum ac simplex est; inde enim fit ut illa animalia etiam in partes divisa aliquamdiu vivant, quare cum membrum praecipuum non in omnibus animalibus organicum appellari possit, definitio autem animae sit universalis et omnia viventia complectatur, non potest in ea definitione organicum significare aliud quam totum viventis corpus: cum igitur huius dicat Aristoteles animam esse actum primum, hoc est, formam quae ipsum constituit, aperte significat animam informare totum corpus, non solum membrum praecipuum. Idque confirmant ea qui statim ab Aristotele ibi dicuntur de plantis: inquit enim plantarum partes esse organa, ut radicem, folia, fructum

15

||734

20

25

30

^aest om. 1607.

17 See Zabarella, *De facultatibus animae*, ch. 4 (*De rebus naturalibus*, lib. XXI).

18 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a26–412b1 (Aristoteles 1953, II, t/c 6, p. 136).

19 See Albertus Magnus 1968, II, tr. 1, ch. 7, p. 75b.

et pericarpium,²⁰ quod denotat totam plantam vocari corpus organicum, propterea quod his omnibus instrumentalibus partibus praedita est. Idem significavit Aristoteles in contextu 9 eiusdem libri,²¹ quando argumentum sumens ab oculo dixit animam ita esse totius animalis actum et formam, ut visus est actus oculi. Vana enim esset ea Aristotelis argumentatio si anima non totum corpus informaret, ut considerantibus manifestum est. 5

Caput v Vera sententia et eius declaratio

Ut meam hac in re sententiam proferam, credo Albertum errasse quidem aliqua ex parte, ut modo ostensum est, attamen aliqua etiam ex parte veritatem attigisse: ut enim absurdum esse arbitror id quod ait Albertus, animam secundum suam substantiam in solo corde esse, ita et contrariam sententiam, quod in omnibus corporis partibus aequae resideat anima, falsam esse existimo. Etenim si omnes corporis partes aequae praecipue et absque ullo ordine animam haberent, necessarium prorsus et insolubile esset argumentum Alberti; oporteret enim manum a corpore separatam vivere aliquamdiu, quod tamen non contingit. Praeterea, secundum hanc sententiam vana de membro praecipuo disputatio redderetur, quia nullum in viventis corpore membrum praecipuum vocari posset, siquidem nullo alio argumento praecipuum membrum iudicatur nisi radicatione animae in eo, | quae ex operationibus indagari solet. Quoniam igitur magna est philosophorum ac || medicorum disceptatio de membro praecipuo in corpore animalis, concedere hi omnes videntur non aequae in omnibus partibus viventis inesse animam, sed radicari in aliquo membro praecipuo, et ab eo ad reliquas corporis partes diffundi. Secundum Aristotelem autem praecipuum membrum in animalibus sanguineis cor est, in aliis autem et in plantis pars aliqua cordi proportionem respondens. Nos facilioris doctrinae gratia de solo corde loquemur: quod enim de hoc dicemus illud idem de quolibet praecipuo membro in iis quae cor non habent intelligendum erit. 10 15 20 25

De cordis quidem primatu clara est Aristotelis sententia in tertio libro *De partibus animalium*, capite 3,²² 4²³ et 5,²⁴ ubi ab Averroee in capite 4 res haec 30

20 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a26–412b1 (Aristoteles 1953, II, t/c 6, p. 136).

21 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b17–25 (Aristoteles 1953, II, t/c 9, p. 143).

22 Aristoteles, *De partibus animalium*, III.3, 665a10–13.

23 Aristoteles, *De partibus animalium*, III.4, 665b10–666b1.

24 Aristoteles, *De partibus animalium*, III.5, 667b18–34.

disertissime disputatur;²⁵ nec non ab Alexandro in primo suo libro *De anima*, capite ultimo.²⁶ Hoc igitur in praesentia constituto, ex eo elicimus animam praecipue ac primario residere in corde, et in eo esse tanquam in radice a qua postea diffunditur animae substantia ad universum corpus: primum enim quod generatur est cor animalis, et in eo radicatur anima, postea vero illi caeterae partes aggenerantur, ad quas statim protenditur anima non tantum secundum facultates, sed etiam secundum essentiam: ad extensionem enim subiecti corporis anima quoque extenditur.

Hac igitur ratione habet anima in corde esse principale, in reliquis autem partibus habet esse participatum, quemadmodum etiam lumen in Sole habet esse principale, in aere autem habet esse per participationem et per derivationem a Sole, quo fit ut aliquo solido corpore interposito privetur statim aer vel pars eius aliqua suo lumine, quia privatur illa participatione ac pendencia a luce Solis. Sic etiam dicuntur res omnes habere esse per participationem primi entis, quod solum habet esse per se et est ipsummet esse subsistens, ideoque sublato primo ente caetera omnia statim redigerentur in nihil. Hac igitur eadem ratione, si manus a toto corpore seiungatur, statim in ea vita omnis extinguitur, quia manus non habebat animam nisi per continuam derivationem a corde, qua simul atque^a destituitur, desinit esse animata.

Contra vero evenit in plantis et animalibus annulosis, in quorum partibus separatis inest adhuc vita aliquamdiu, propterea quod animalia illa pro corde habent humorem quemdam intus per totam animalis longitudinem extensum et homogenum, proinde divisionem recipientem;^b quo fit ut, si ita divisio fiat, ut in singula parte remaneat aliqua pars illius humoris, singula pars aliquamdiu vivat, cum in se habeat portionem aliquam membri principalis. Sic etiam planta in omni parte habet membrum praecipuum in quo est anima radicata, sive id sit cortex, sive radix (siquidem in omni||bus fere partibus habeat radicem potestate), sive quidpiam aliud, unde fit ut pars ab aliis seiuncta vivere possit et fieri aliqua planta per se. At in animalibus perfectioribus, in quibus est cor, vel aliud simile quod sit heterogenum et certam figuram requirat, id nulla ratione fieri potest quia tale membrum praecipuum non est dividuum manente vita animalis.

^asimul atque] simulatque 1607 1590^v. ^brecipientem 1607] recipiens 1590^v.

25 Averroes 1562, VI: *Paraphr. in de Partib.*, III, ch. 4, ff. 157vI–163rB.

26 See Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, pp. 94–100; Alexander Aphrodisiensis 1549, ff. 47va–48rb.

Haec est rei veritas, quae ipsa per se considerantibus manifesta est: cum enim anima duobus muneribus fungatur in corpore, ut Graeci notare solent—informat enim corpus et constituit animatum, deinde illo iam informato et animato utitur ut instrumento ad operandum—, facultates non respiciunt corpus nisi ut organum quo utantur, non utuntur autem nisi animato, ideo praesupponunt ipsum iam animatum, neque esse possunt nisi ubi sit anima. Facultates igitur a corde missae secundum Albertum ad alias corporis partes possunt quidem reddere membrum aptum ad operationem, sed non possunt facere membrum animatum—hoc enim sola anima per suam substantiam praestare potest—, imo neque aptum reddere possunt ad operandum nisi prius constituatur esse animatum: facultas enim praesupponit animam a qua non potest esse seiuncta. 5 10

Ex his colligimus alium quoque Alberti errorem: non recte enim dicitur cor esse organum essentiae animae, extera vero membra esse organa facultatum. Organum enim non dicitur nisi respectu facultatis, quia recipiatur operationem; ipsa vero animae substantia, quatenus est forma, materiam potius habere dicitur in qua recipiatur, quam organum. Ex his ergo patet animam secundum substantiam suam non in solo corde inesse, sed in omnibus membris; non tamen in omnibus aequaliter, sed ordine quodam. Nam si aequè in manu atque in corde inesset anima, hoc est, aequè praecipue, 20
oporteret manum a corpore abscissam vivere aliquamdiu, quod tamen non videmus.

Caput VI Responsio ad argumenta Alberti

Veritate ita declarata, facile est ad Alberti argumenta respondere. Ad primum neganda est consequentia, quia licet in oculo sit anima tota secundum essentiam, cum essentiam habeat individuum, nec proprie appelletur tota, tamen non est ibi tota secundum quantitatem et extensionem, qua de re posterius loquemur. Avulso igitur oculo non tota secundum extensionem anima aufertur, sed remanet in aliis partibus corporis. 25

Ad secundum dicere possemus compertum esse quandoque membrum aliquod abscissum a corpore pusillum tempus vivere, ut ait Alexander in primo libro *De anima*, capite ultimo: quandoque || caput humanum a toto abscissum vixisse parvo quodam tempore.²⁷ Hoc enim non est absonum 30

^aa om. 1607.

27 See Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, p. 100; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 48rb.

rationi, quia licet habeat animam derivatam a corde, tamen quia ipsam animae substantiam insitam habet, fieri potest ut non statim in eo anima extinguatur. Sed aliter respondemus, et concedentes membrum abscissum statim interire dicimus id fieri, quoniam in illo non erat anima radicata, sed a membro praecipuo derivata. Ob id enim fit ut separato membro non possit amplius in eo esse anima, sicuti etiam de lumine dicebamus: negamus igitur sequi quod manus abscissa debeat vivere. 5

Ad probationem autem quando dicebat formam substantialem non posse sine alteratione praevia interire, dicimus hoc esse verum de forma totius compositi, et de forma etiam illius partis in qua habeat esse radicum et principale; at non de forma partis habente ibi esse participatum. Illud enim non est formam interire, cum in aliis partibus eadem remaneat, sed est potius illam partem per eam separationem privari participatione illius formae, quae eadem remanet in membro praecipuo. Ad hanc igitur privationem dicimus non esse necessariam alterationem praeviam, sed satis esse separationem a toto et a membro praecipuo. Per hoc tamen non statim fieri possit ut membrum separatum vivat parvo aliquo tempore, ut modo dicebamus, deinde statim intereat sine ulla praevia alteratione, siquidem haec non est necessaria nisi ubi forma etiam secundum totam suam extensionem intereat. 10 15 20

Ad tertium quoque similiter negamus consequens, et ratio negationis est quia, ut aliquod vocetur animal, non satis est si habeat animae essentiam integram. Haec enim individua est, et ubi est, ibi non potest nisi integra et tota esse. Sed etiam oportet ut habeat totam suam materiam et corpus integrum in quo recipiatur. Cum enim anima sit praedita pluribus facultatibus, per quas apta est plures edere operationes, requirit necessario corpus varia obtinens instrumenta, quae omnibus facultatibus correspondeant, ideo licet in oculo insit animae essentia integra, oculus tamen non potest dici animal, quia non habet ibi anima omnia sibi necessaria instrumenta, neque integram suam materiam, cui adiuncta possit animal constituere: quare oculus non est animal, sed pars animalis. Propterea negare etiam possumus animam in oculo esse integram et perfectam: cum enim sit essentialis conditio cuiusvis formae ut recipiatur in tali determinata materia, proinde sit necessaria animae conditio ut sit in corpore tot instrumentis praedito, anima quae est in oculo ob hunc defectum non potest vocari perfecta. 25 30 35

|516 Ad Aristotelem | autem in calce libelli *De motu animalium*²⁸ Thomas in memorato loco respondet Aristotelem loqui de sola facultate motrice signi-

28 Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a28–703b1.

||738 ficans se hanc concedere non in omnibus partibus inesse, || sed in sola parte
 praecipua.²⁹ Sed hanc responsionem ego probare minime possum: vel enim
 intelligit huius facultatis obiectum adaequatum, vel praecipuum, quod sit
 eius primum principium et tanquam radix. Si adaequatum, falsa est eius sen-
 tentia, quia vis motrix non in solo corde, sed in toto corpore inesse conspi- 5
 citur. Si vero praecipuum, non de sola motrice facultate, sed de tota quoque
 animae substantia id asserere debuit, cum ibi dicat eam in singulis quoque
 partibus inesse totam. Nos igitur dicimus Aristotelem nil aliud ibi negare nisi
 quod anima sit aequae in omnibus partibus radicata, et significare velle eam
 in solo membro praecipuo habere esse radicatum; neque ob id negare ani- 10
 mam esse in omnibus membris secundum suam substantiam et habere in
 eis esse participatum. Comparatio autem cum rege non secundum omnes
 conditiones accipienda est, sed secundum illam tantummodo, quod unus
 est locus principalis in quo anima residet tanquam in regia, quemadmodum
 una est urbs regia in qua residet rex; in reliquis autem non esset conveniens 15
 comparatio: nam anima, cum sit per se incorporea, potest secundum suam
 essentiam tota in qualibet parte inesse, non sic rex, qui corporeus est.

Caput VII Galeni argumentatio contra Aristotelem de membro praecipuo

Haec sententia quam modo exposuimus est rationi maxime consentanea, 20
 nam et animatum, et unum esse totum animal oportet, non est autem ani-
 matum totum nisi in omnibus eius partibus ipsa animae substantia insit,
 non in sola praecipua, ut putavit Albertus.³⁰ Ad unitatem vero animalis ser-
 vandam unum tantum praecipuum membrum est concedendum in quo tota
 sit anima radicata, et a quo tanquam principio et fonte ad omnes corporis 25
 partes effundatur. Sic enim et unum corpus est per omnium partium ab una
 pendentiam, et anima una, quae ex omnium dictarum partium congressu
 constituitur, nam propter earum inter se ordinem atque respectum fit ut una
 ad aliam tanquam potestas ad actum, et tanquam perfectibile ad perfectio-
 nem referatur, proinde una ex his omnibus anima consurgat, cuius totius 30
 nominatio ab ultima tanquam ab actu desumatur, qua ratione vere dicere
 possumus unam esse in homine animam, quae dicitur rationalis; sic unam in
 equo animam equinam, et sic de reliquis. At secundum Platonis opinionem,

29 Thomas Aquinas, *Summa contra Gentes*, II, 72.

30 See Albertus Magnus 1968, II, tr. 1, ch. 7, pp. 74b–75b.

quam reiecimus, hoc dicere minime possumus: dum enim partes animae locis separatae in animalis corpore statuuntur, una aliam non perficit, sed singula per se perfecta anima est, et absque aliarum ope proprium animatum constituit, || quocirca animal non potest unum animatum appellari, sed plura, sicut antea consideravimus.³¹

Praeterea, iuxta omnium philosophorum sententiam animal, praesertim vero homo, parvus mundus appellari solet, attamen hoc secundum hanc opinionem verum non est. Adest enim haec magni momenti dissimilitudo, quod in magno mundo unum esse principem necesse est, ut omnes concessisse videntur, ex cuius unitate Aristoteles mundi unitatem demonstrari asseruit. In animali autem non unus princeps, sed tres iuxta Platonis sententiam, quam Galenus quoque secutus est,³² absque dubio statuuntur.

Neque absurditatem hanc evitat Galenus, dum cerebro principatum tribuit propter animam rationalem, quae in eo residet et praestantissima omnium est. Etenim non penes solam nobilitatem attendendus est principatus, sed etiam penes gubernationem atque pendentiam. Attamen quid cordi cerebrum imperet, quid iecinori, et quomodo horum actiones iussu cerebri, aut eius virtute ad haec transmissa producantur, ne fingere quidem tota Galeni | pertinacia ac protervitas potest, quinimo ipse palam fatetur in 2³³ ac 3³⁴ libro *De Hippocratis et Platonis decretis* cerebrum et cor proprias habere functiones, easque utrumque absque alterius ope obire; quod dicere est confiteri neutrum actioni alterius imperare, aut vim aliquam contribuere, proinde neutrum posse princeps membrum appellari.

Verum quia veram hanc Aristotelis sententiam demoliri prolixissima disputatione Galenus nixus est in libris *De Hippocratis et Platonis decretis*, non ab re fore iudicavi si praecipua quaedam quae ibi a Galeno contra Aristotelem afferuntur breviter referam et expendam. Quamvis enim non de membrorum primatu, sed de animae dispensatione per corpus sit nobis proposita disputatio.^a Attamen cum hac ita est praecipui membri consideratio coniuncta, ut penitus omitti nec debeat, nec possit, hac igitur de re alias fortasse fusius disputabimus, nunc eam cum moderatione tangere satis erit, et quantum ad partium animae distributionem, de qua loqui instituimus, declarandam pertinere videatur.

^adispensatio 1607.

³¹ See above ch. 3.

³² Galenus 1978, v, ch. 7, pp. 338–341; Galenus 1978, vi, ch. 2, p. 369.

³³ Galenus 1978, ii, ch. 4, pp. 117 ff.

³⁴ Galenus 1978, iii, ch. 6, pp. 211 ff.

Galenus in memoratis libris de hac re fusissime disputat adversus Aristotelem et adversus Stoicos, Chrysippum praesertim, qui omnes uni cordi primatum attribuerunt, et animam universam in eo tanquam loco praecipuo ac membro principe residere asseruerunt; ipse vero et eorum argumenta solvere, et suam opinionem comprobare efficaciter nititur in septem prioribus libris et in principio octavi, ita ut omnia ferme quae ab eo in tota illa parte dicuntur ad hoc unum pertinere videantur. Sed ego plurima illa paucis perstringam; omnia namque argumenta quae tum a Galeno, tum a Chrysippo et aliis a nominum etymologia, ab existimatione naturalique instinctu hominum, atque poetarum || auctoritate desumpta sunt, et a Galeno soluta tanquam levia et probabilia, ut ipsemet Galenus aperte ibi profitetur, missa penitus faciam, et uno argumento contentus ero, in quo potissime tanquam demonstrativo Galenus innititur a venarum, et arteriarum, et nervorum origine desumpto: cum enim horum trium ministerio absolvi omnes in animali operationes videantur, illud esse praecipuum membrum et praecipuam animae sedem dicendum esse videtur ubi origo venarum, et arteriarum, et nervorum esse conspiciatur. Quoniam igitur Aristoteles horum omnium principium asserit esse cor, Galenus in hoc constitutam esse totam controversiam existimans, petit sibi demonstrari cor esse et nervorum, et venarum principium, nam hoc ostenso concessurum se profitetur solum cor esse membrum princeps, et in eo uno omnem animam^a residere; sed cum ipse per anatomen certo se cognovisse affirmet venarum principium non cor esse sed iecur, et nervorum non cor sed cerebrum, insolubile inde argumentum sumi arbitrat^{ur} ad demonstrandum tria esse praecipua membra, et tres trium specierum animae sedes.

Argumentum autem tale est: illud est membrum praecipuum et animae sedes ubi est principium venarum, et arteriarum, et nervorum; at principium venarum iecur est, nervorum cerebrum, arteriarum vero cor: igitur tria sunt membra praecipua, cerebrum, cor, et iecur, in quibus tres partes animae resident; et has non tantum facultates distinctas, sed species animae diversas et formas substantiales esse asseveranter affirmat, in quo ego quidem ab eius sententia non recedo, sed in eo tantum, quod has esse locis separatas, ut praediximus, Platonem secutus existimat: nutritivam igitur animam, quam etiam naturalem partem vocat, Plato vero concupiscibilem, in iecore tanquam propria sede collocat, quoniam ibi principium est generationis sanguinis quo totum corpus alitur, et origo venarum quae sanguinem ad omnes corporis partes nutriendas deferunt; deinde vitalem seu irascibilem in corde,

^aanimam omnem 1607.

ubi est origo caloris vitalis, qui per arterias inde orientes ad universum corpus emittitur, ac tandem rationalem seu cognoscentem ponit in cerebro, a quo originem ducunt nervi omnes per quos ad omnes corporis partes vis sentiendi ac vis movendi transmittitur.³⁵

Hoc unum argumentum ex tota ea proluxa Galeni disputatione mihi 5
expendendum desumpsi, quia cum eius solutione coniuncta est sententiae
Aristotelis validissima demonstratio; uno enim labore et veritatis compro-
bationem, et argumenti solutionem afferemus.

||518 Caput VIII Fundamenta pro declaratione veritatis

||741 Ut clarior et firmior disputatio nostra sit, quaedam prius fundamenta ac 10
veluti di||cendorum principia statuemus, quae vel sunt a Galeno concessa,
vel ita manifesta, ut a nullo erudito viro negari possint.

Primo loco assumo id quod ab Aristotele dicitur in contextu 19 tertii libri
De anima: agens est praestantius et nobilius materia patiente.³⁶ Hoc autem
per se manifestum esse videtur, nam actus est nobilior potestate, agens 15
autem agit quatenus est actu, et materia patitur quatenus est potestate.

Secundo accipio id quod ab Aristotele declaratur in octavo libro *Physi-
cae auscultationis*, in ordine agentium agens primum esse praestantius
agente secundario et instrumentali;³⁷ agens enim primum vim agendi
tribuit agenti secundario, quod sine primario nullam prorsus habet:^a hinc 20
etiam fit ut inter agentia secundaria illud nobilius ac principalius sit, quod
est prius et primario agenti propinquius. Quod si quis dicat primum quo-
que agens agere^b secundario, et nihil agere sine illo, id nihil est, neque in
agente secundario ullam praestantiam notat; primum enim illo eget ut
ministrante et inserviente, non ut agendi facultatem, ipsi largiente; at secun- 25
darium eget primario a quo vim agendi recipiat, quae tota in eo radicata est.
Haec omnia ita sunt manifesta, ut quisquis ea neget indignus sit quo cum
disputatio instituat.

^ahabet 1607] habent 1590^v. ^begere 1607.

35 See Galenus 1978, VI, ch. 3, pp. 373 ff.

36 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a17–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 19, p. 440).

37 See Aristoteles, *Physica*, VIII.4–5, 255b31–256a12 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 33, f. 371v1–L); Aristoteles, *Physica*, VIII.5, 257b13–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 41, f. 380rF–380vH).

Tertio, sumo id quod praecipuum Galeni fundamentum est nervos omnes oriri a cerebro, et esse instrumenta tum sensus, tum voluntarii motus.³⁸

Quarto, sanguinem alimentalem in iecinore generari, et inde magnam partem ad reliqua membra nutrienda transmitti per venas, sed aliquam etiam partem per venam cavam ad cor, ibique magis elaborari, et ex eo sanguinem tenuiorem et vitalem spiritum in sinistro cordis ventriculo generari. 5

Quinto, cum Galeno accipio sanguinem deferri quidem a iecore ad cor per venam cavam, non tamen per eandem ad iecur remeare,³⁹ sed duo tantummodo esse vasa per quae sanguis ex corde ad alias partes emittatur: unum quo ad pulmones ex corde defertur sanguis quo nutriantur; alterum 10 (quae arteria magna est, ab Aristotele vena aorta appellata) quo ad omnes corporis partes vitalis spiritus mittitur, et cum spiritu portio aliqua sanguinis purissimi ac tenuissimi, quod vehiculum spiritui sit.

Sexto, sumo cor esse fontem caloris in animali, quem calorem cum spirituum substantia mittit per arterias ad cunctas corporis partes, tanquam primum animae instrumentum. Hoc Galenus asserit in septimo libro *De Hippocratis et Platonis decretis*,⁴⁰ et res per se clara est: anima enim omnia facit per calorem naturalem tanquam per primum eius instrumentum; locus autem in animali calidissimus consensione omnium cor est, quamobrem ibi est origo et fons omnis caloris animalis. 20

Septimo loco statuo id quod alibi fusius declaravi, duos in animali esse calores, seu potius duas caloris origines, una origo est anima, altera vero || 742 est natura elementaris. In omni enim misto necesse est aliquid inesse caloris propter elementa calida; huic autem additus calor animae unum reddit calorem intensiorem, qui in diversis partibus varius est, et modo maior, modo minor ob temperierum varietatem. Etenim in solo vitali calore nulla in corporis partibus diversitas oriretur, nisi fortasse propter earum maiorem vel minorem a corde distantiam, sed propter diversas elementorum mistiones fit ut alia pars calidior, alia frigidior esse dicatur. Medici quidem soliti sunt totum ex utrisque conflatum calorem vocare cuiusque membri temperaturam seu calorem temperaturae. Attamen si recte loqui velimus, debemus illum tantummodo calorem qui formam misionis insequitur, et in corpore post animalis obitum remanet, vocare calorem temperaturae, alterum vero, qui consequitur animam, nominare animale, sed totum ex utrisque constantem naturalem cuiusque membri calorem appellare. 35

38 See Galenus 1978, VI, ch. 3, p. 373; VII, pp. 439 ff.

39 See Galenus 1978, VI, ch. 4, p. 385.

40 See Galenus 1978, VII, ch. 3, pp. 443–444.

519 **Caput IX Solutio argumentorum Galeni et contra illum argumentatio**

His ita constitutis ostendo nullum principatum iecinori attribui posse; deinde idem in cerebro demonstrabo, ut ostensum maneat solum cor esse membrum princeps, et universae animae sedem, unde etiam argumenti Galeni solutio desumatur.

5

De iecore ita argumentor: iecur in nutritione nullam aliam operam praestat quam praeparandi et exhibendi materiam qua totum corpus alatur; agens autem convertens hanc materiam, hoc est, sanguinem alimentalem in substantiam, est calor naturalis missus a corde per arterias ad omnia membra, ergo facultatis altricis princeps est cor, non iecur. Deductio consequentis manifesta est ex eo^a fundamento a nobis iacto: agens est principalius materia, et cuilibet mediocriter in philosophia versato, qui in nullius verba iuraverit, manifestissimum esse debet suppeditationem materiae ignobile officium esse, et ministri potius quam principis, idque in artibus notare possumus: nam ars illa quae navibus construendis solam materiam subministrat vilissima est, eamque nemo architectonicam seu artem principem appellaret; ast illa quae ex illa materia navim extruit potest architectonica nominari; et adhuc magis alia superior ars, quae huic praecipit quomodo et qualem efficere navim debeat; ita ars illa quae domibus aedificandis materiam suppeditat ignobilis est, nec potest vocari princeps; ars autem aedificandi quae domum efficit magis potest appellari ars princeps, quoniam illi imperat; sed multo magis ars alia quae non facit, sed facienti praecipit, nomine architectonicae dignanda est, et hos solemus vocare architectos, quoniam officium principis est non occupari in aliqua actione particulari, sed in aliqua tantum universali, qua singulis ministris propria officia distribuantur, ac principis auctoritas et agendi facultas communicetur. Facultas igitur altrix in corde sita est, ubi est fons caloris vitalis, a quo per omnia membra distributo fit conversio sanguinis alimentalis in substantiam.

10

15

20

25

Hoc respexit Aristoteles in tertio libro *De partibus animalium*, capite 4, quando generandi sanguinis officium cordi attribuit, non iecori.⁴¹ Respexit enim (ut inquit ibi Averroes)⁴² sanguinem illum qui primus est perfectione et intentione naturae, non illum qui solo generationis ordine primus est, nam primus perfectione et naturae consilio est ille qui generatur in corde,

30

^aeo om. 1607.

41 Aristoteles, *De partibus animalium*, III.4, 666b6–7.

42 See Averroes 1562, VI: *Paraphr. in de Partib.*, III, ch. 4, f. 160vH–M.

et agentis potius quam materiae in totius corporis nutritione locum habet. Ex eo enim generatur spiritus, et idem una cum spiritu per arterias ad omnia membra defertur, tamquam secundarium agens, et primum principis instrumentum a quo cum omnibus membris communicato sanguis alimentalis, qui a iecinore per venas provenit, in cuiusque membri substantiam mutatur. 5

Quid enim (quaeso) causae fuit ut natura ad singulam corporis partem non solam venam, sed cum vena coniunctam arteriam mitti voluerit? Certe ea una causa fuit quia nutritio et agens et materiam postulat: materia nutritioni a iecore ad membra per venas mittitur, agens autem nutriens mittitur a corde per arterias: quoniam^a igitur altrix facultas agenti potius quam materiae attribuenda est, non iecur sed cor in animalis nutritione est membrum princeps; iecur autem est tanquam eius minister a quo et cordi ad generando spiritus, et toti corpori materia ad nutritionem suppeditatur, nam etiam ad alias partes sanguinem mittere est cordi materiam ad alendum subministrare, quatenus est mittere ad vitales spiritus, qui a corde prodeuntes in omnibus corporis partibus existunt, et agentis officio fungentes sanguinem a iecore missum in substantiam vertunt. Hoc igitur iecoris officium indignum principe est, idque tantum abest ut cordi attribuere conveniat, ut potius non esset cor dicendum princeps si eo munere fungeretur. Adde quod (ut ait in dicto loco Averroes)⁴³ hanc quoque suam operam non praestat iecur, nisi virtute cordis; dicant enim medici cur iecur arteriis refertum sit, ut per anatomen inspicere omnes possunt; vel enim frustra sunt in iecore vitales spiritus | per arterias delati, si iecur propria tantum virtute sanguinem generat; vel praebent iecori activam facultatem et vitalem calorem quo sanguinem efficit, quod quidem omnino dicendum est, quia natura nihil frustra facit.⁴⁴ Imperium igitur cordis in iecur est manifestissimum, cum et iecoris officium sit generare materiam qua totum corpus alatur, sed non tamen alere ac vertere in substantiam, et in eius quoque mun||neris functione iecur non agat nisi per facultatem ipsi a corde communicatam, ita ut dicere possimus etiam sanguificationem a spiritibus fieri qui a corde ad iecur mittuntur, cum ex cordis imperio et auctoritate iecur sanguinem generet. 30

^aquomodo 1607.

43 *Ibidem.*

44 See Aristoteles, *De anima*, II.1.9, 432b21; 12, 434a31; *De caelo*, I.4, 271a33; *De partibus animalium*, II.13, 658a8–9.

At (inquit Galenus)⁴⁵ venarum origo et principium iecur est. Hoc autem, si bene perpendatur, levissimum et nullius momenti ad id de quo disputamus esse cognoscetur. Dictum enim hoc ambiguum est, quia vel intelligit principium generationis venarum, vel principium dispensationis sanguinis per eas, vel principium magnitudinis, sicut dicere solemus initium viae, initium lineae; si primo modo intelligat, nullum inde argumentum sumi potest: genitas enim esse venas et ante cor, et ante iecur credere possumus tanquam instrumenta quae prius parare oportet, quam praecipua membra his usura generentur, quemadmodum si quis adventum principis alicuius expectans aliqua prius necessaria instrumenta paret, ut accedens princeps iis statim uti possit. Hoc autem si concedamus, non apparet quae pars venae cavae prius generari coeperit, an illa quae est prope cor, an illa quae in iecore, et nemo ex certa cognitione id asseverare potest. Credendum autem potius est totam illam venam simul secundum omnes suas partes coepisse generari, non unam eius partem prius quam alias.

asserit etiam Galenus se per experientiam in arboribus comperisse iecur prius corde genitum;⁴⁶ quod si admittamus, nil tamen inde adversus Aristotelem colligi potest. Quamquam enim ego hoc non vidi, et cogor de eo maxime dubitare, tamen dicere possum naturam voluisse venas et iecur cordi praegenerare tanquam necessarios ministros quorum usus cordi necessarius est. Dicat tamen Galenus an ante generationem cordis cognoverit iecur esse animatum, hoc quidem ipse asseverare non audet, neque si assereret, ulla esset ei fides adhibenda, quia repugnantissimum est rationi: anima enim non potest existere sine membro praecipuo in quo solo radicatur, quare si foetus prius habet iecur quam cor, non habet tamen animam nisi genito corde. Ideo quando Aristoteles dicit cor primum omnium generari, dictum hoc saltem in comparatione membrorum animatorum defendi potest. Cor enim animatum praecedit omnium aliorum membrorum animationem, et prius est animatum quam iecur.

Si vero intelligat Galenus iecur esse principium dispensationis sanguinis per venas, et hac ratione esse principium venarum, id concedimus de sanguine alimentali et materiali. Hoc enim dicimus generari in iecore, et ab eo primum tum ad cor, tum ad omnia membra per venas transire. Num autem ob id fiat ut iecur sit membrum princeps, iam supra diligenter consideravimus. Adde quod si hac ratione esset princeps, multo dignior hoc nomine ventriculus esset, a quo || prius ad iecur materia alimentalis mittitur, quam

45 See Galenus 1978, VI, ch. 4, pp. 383 ff.

46 See Galenus 1978, VI, ch. 4, p. 383.

a iecore ad alias partes. Tandem si magnitudinis principium Galenus intelligat, negandum est iecur esse initium venarum, sed tale est solum cor in quo solo est conceptaculum sanguinis sine vena, cum vena cava per iecur transeat, et in eo nullibi sit interrupta, ita ut nullum eius venae initium in iecore notari possit. Quod si conceptaculum aliquod sanguinis ibi esset praeter venam a quo illa ortum duceret, utique ibi esse initium magnitudinis venarum asseverare possemus. Non est etiam alicuius momenti id quod Galenus magna cum iactantia considerat sanguinem per venam cavam a iecinore ad cor permeare, sed non per eandem ad iecur remeare.⁴⁷ Hoc enim verissimum est, sed solum pertinet ad ostendendum principium dispensationis sanguinis alimentalis per illam venam esse iecur, non cor; at nihil probat de principio magnitudinis, quia licet per illam venam fluat sanguis a iecore ad cor, nec refluat a corde ad iecur, ob id tamen non fit ut eius magnitudinis initium sit iecur, cum in iecore nullum eius venae initium notari possit. | Et hoc confirmatur ex consideratione venae portae: per eam enim fluit materia a mesenterio ad iecur, nec refluit a iecore per eandem. Igitur si ea ratio aliquid firmitatis haberet, eius venae initium non esset iecur, proinde non omnium venarum initium diceretur.

Quod autem a Galeno dicitur, ampliorem esse venam cavam in iecinore, quam prope cor,⁴⁸ debile argumentum est, et ab Averroe solutum in memorato loco:⁴⁹ non omnia enim in suae magnitudinis initio maiora sunt, sed in singulis partibus eam habent quantitatem quae muneri et operationi conveniens sit, praesertim ubi initium magnitudinis non est initium generationis, sicut antea de vena cava dicebamus: quoniam igitur initium dispensationis sanguinis alimentalis per eam debuit in iecore esse, ideo conveniens fuit ut in iecore vena amplior esset; non tamen ibi est eius magnitudinis initium, sed in corde, licet aliquanto angustius sit. Quod igitur ad iecur attinet, non potest illi facultatis altricis principatus attribui, sed is soli cordi attribuendus est.

Ad argumentum autem Galeni facile respondemus. Nam si de perfecto sanguine loquamur, qui in nutritione fungitur officio agentis, neganda est minor: non enim iecur est huius generationis principium, sed cor. Si vero alimentalem sanguinem, qui nutritionis materia est, intelligamus, neganda est maior: non enim ubi hic generatur, ibi est animae sedes et membrum princeps, quia materiam subministrare agenti est potius servi officium, quam

47 See Galenus 1978, VI, ch. 4, p. 385.

48 See Galenus 1978, VI, ch. 4, p. 391.

49 See Averroes 1562, VI: *Paraphr. in de Partib.*, III, ch. 4, f. 160vH ff.

principis, cum praesertim in hoc quoque munere obeundo pendeat iecur a corde, siquidem non sanguificaret nisi beneficio caloris vitalis ad ipsum per arterias delati. De iecore igitur argumentum Galeni nihil concludit.

||746 Sed neque de cerebro, || nam cerebrum esse cognitionis et motus instru-
 mentum non inficiamus; dicimus tamen nullam ibi cognitionem fieri, nisi 5
 beneficio spirituum vitalium, qui a corde illuc per arterias mittuntur, ut
 ipsemet Galenus confitetur. Assertit enim in libro septimo *De Hippocratis et*
Platonis decretis animal ex cerebri sectione nullam in sensu et motu laesionem recipere, nisi ad aliquem cerebri ventriculum vulnus penetraverit. Cum
 enim ventriculi spiritu sint repleti, inquit ex illius spiritus exinanitione ani- 10
 mal remanere stupidum sine sensu et motu; postea vero iterum restitui, cum
 iterum iidem ventriculi spiritu repleantur;⁵⁰ et hunc a corde ad cerebrum
 per arterias mitti Galenus non negat: fatetur igitur non in ipsa cerebri sub-
 stantia vim sentiendi ac movendi inesse, sed in solis spiritibus qui in cerebri
 ventriculis concluduntur. Ideo considerans Galenus spiritus revera a corde 15
 provenire, et ob id credere aliquem posse vim omnem cognoscendi a corde
 tribui, ad hoc confugit, quod ipsamet anima non in spiritibus, sed in cere-
 bri substantia residet, ita ut spiritus non sint ipsius animae sedes, sed sint
 primum instrumentum quo anima utitur ad sensum et ad motum efficien-
 dum.⁵¹ 20

Mirandum profecto est quomodo, ut suam sententiam tueretur, ad
 magnum hoc absurdum confugerit: cum enim fateatur substantiam cere-
 bri nullum habere sensum, et detractam etiam non afferre aliquam animali
 noxam, nisi ad ventriculos vulnus perveniat, quomodo ad id induci potuit ut
 diceret substantiam cerebri esse praecipuam animae sedem? Rationi enim 25
 consentaneum est maximam fieri in toto animali laesionem, et omnium
 operationum impedimentum ex vulnere membri praecipui in quo ipsa ani-
 mae substantia residere dicatur. Adde quod cerebrum est omnium mem-
 brorum frigidissimum, animae autem convenientior est locus calidus quam
 frigidus, tum quia nobilior potius qualitas est animae attribuenda, quam 30
 ignobilior, quae privationis locum tenet; tum quia manifestum est animam
 omnes suas operationes edere per calorem.

Neque alicuius momenti hac in re est Galeni cavillus, dum inquit cere-
 brum non esse frigidissimum, sed esse omni calido aere calidius.⁵² Cavillus

^acalidius 1607] calidiorem 1590^v.

50 See Galenus 1978, VII, ch. 3, p. 443.

51 See Galenus 1978, VII, ch. 3, p. 447.

52 See Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, VIII, p. 618.

enim est manifestus, siquidem neque Aristoteles neque ullus alius ita vel caecus, vel protervus fuit, ut cerebrum nil penitus habere caloris et absolute frigidissimum esse dixerit,⁵³ sed solum comparatione aliorum membrorum animalis, praesertim autem viscerum. Cum enim omnia calorem habeant, minimum omnium habet cerebrum, et hac ratione frigidissimum dicitur, quia minus calidum respectu calidioris instar frigidi est, et frigidi operam praestat.

Dicendum igitur est omnem sentiendi ac movendi vim non a cerebro spiritibus, sed cerebro a spiritibus tribui, proinde a corde in quo primum generantur et a quo || ad omnes corporis partes per arterias deferuntur, et quoniam a substantia cerebri omnes nervi tanquam surculi deducuntur, sive ab ipsamet, sive a spinali medulla, quae cum ea est coniuncta, ut ex colore cognosci potest—nervus enim albus est tanquam ipsa cerebri substantia aliquantum indurata, partem tamen mediam tenuiorem ac molliorem retinens, tanquam portionem quamdam cerebri—, ideo pro cerebro in omnibus corporis partibus existunt nervi per quos cerebrum officium suum cum omnibus partibus communicat, sed in nulla tamen corporis parte conspicitur nervus sine arteria. Quare si recta ratione uti velimus, dicere debemus substantiam cerebri et nervos esse instrumentum et sensuum omnium, tam internorum quam externorum, et motus voluntarii, spiritum autem vitalem esse instrumentum prius et primo moventi propinquius: anima enim immediate utitur vitali spiritu, hic utitur nervo, et tandem etiam nervus per musculum movet singulas partes. Cerebrum igitur est instrumentum secundarium quod vim recipit a spiritibus, sic nervi omnes, cum quibus hoc ministrandi munus a cerebro communicatur.

Quod autem a Galeno dicitur, secto vel constricto nervo statim musculum motu privari,⁵⁴ nobis non officit. Nam agens primum, licet instrumentis vim agendi tribuat, tamen vicissim etiam eget instrumentis ac ministris ipsi a natura assignatis, ita ut sine illis agere nequeat. Neque igitur spiritus, neque anima ipsa absque nervorum ministerio movere potest, sicuti neque nervi sine anima vel sine spiritu vitali. Similiter enim experimur constricto seu compresso brachio vel crure, ita ut spiritus refluat ad interna, manere totum brachium, vel crus stupidum sine sensu et sine motu, quamvis nervos obtineat integros, idque etiam Galenus in sexto eorum librorum confitetur.⁵⁵ Est igitur nervus necessarium animae instrumentum ad sensum et ad motum,

53 See Aristoteles, *De partibus animalium*, II.7, 652a24–30.

54 See See Galenus 1978, VI, ch. 3, p. 383; VII, ch. 3, p. 447.

55 See Galenus 1978, VI, ch. 3, p. 383.

sic etiam spiritus, imo magis, cum immediate inserviat primo agenti, et per ipsum facultas nervis ab anima tribuatur: quare neque absque nervo, neque absque vitali spiritu edere anima has operationes potest.

Primum autem cordis et pendentiam omnium aliorum membrorum ab eo fatetur Galenus in illo sexto libro, dum inquit solum inter omnia viscera cor, si eximatur, naturalem suam functionem servare et moveri.⁵⁶ Hoc enim dicens indicat cor a nullo alio membro pendere, sed habere in se animam radicatum, caetera vero omnia viscera pendere a corde, et ab eo vim animalem recipere, cum separata priventur statim suis functionibus.

Ex his colligimus solutionem argumenti Galeni quod a nervorum origine sumitur.⁵⁷ Ego enim, qui in nullius verba iuravi, fateor nervos a cerebro originem ducere. Concessa enim minore propositione nego maiorem: non enim illud est princeps membrum iudicandum, a quo nervi oriuntur, sed potius illud a quo oriuntur spiritus. Nam rationi consonum est ut membrum princeps et praecipua animae sedes ibi esse dicatur, ubi est origo primi ac praecipui instrumenti quo anima utitur, non ubi oritur secundarium et a primo movente remotius instrumentum.

Sed restat ut illud unum refugium ad quod se Galenus recipit illi adimamus. Videns enim non posse negari cerebri a corde pendentiam, dum conceditur spiritum qui in cerebro est in corde generari, et inde ad cerebrum mitti, hoc inficiari ausus est, ut plurimum absurdorum accumulatione errorem suum insigniorem redderet. Dixit igitur duplicem esse spiritum, unum vitalem, qui fit in corde, alterum vero animalem, qui non in corde, sed in cerebro generatur, ita ut omnis cognitionis et voluntarii motus principium sit spiritus animalis, qui oritur in cerebro: proinde pars animae nobilissima non in corde, sed in cerebro resideat.⁵⁸ Non | negat quidem spiritum vitalem a corde ad cerebrum per arterias deferri, sed inquit eum in arteriis esse vitalem, at in cerebro mutari a facultate cerebri in animalem. Modum etiam huius mutationis declarans, ait spiritum vitalem mitti primum a corde ad illum reticularem plexum qui sub cerebro est, et ibi aliquantum elaborari, deinde ab eo per arterias ferri ad ventriculos cerebri, ubi perfectius elaboratur, et exquisitius concoquitur, et mutatur in animalem. Sed quisquis intelligat quid sit concoctio, cognoscet hoc Galeni dicto nil posse pronuntiari ineptius: concoctio enim fit a calore, quomodo igitur spiritus vitales calidissimi a cerebro frigidissimo concoqui possunt? At elaborantur (inquit) a cerebro, nos igitur

⁵⁶ See Galenus 1978, VI, ch. 3, p. 383; ch. 6, 399.

⁵⁷ See Galenus 1978, VII, ch. 3, pp. 441 ff.

⁵⁸ See Galenus 1978, VII, ch. 3, p. 445.

consideremus quonam pacto elaborentur: certe nulla esse potest alia cerebri elaboratio seu actio in spiritus quam refrigeratio; necesse est enim ut calidius a minus calido patiatur tanquam a frigido, atque refrigeretur; itaque refrigerantur spiritus vitales in cerebro, et huius refrigerationis causa finalis, scopusque naturae manifestus est: sic enim ad cognitionem aptiores redduntur; nimius namque calor impedimento est cognitioni, quia calor motum et agitationem efficit, cognitio autem quietem et stabilitatem requirit.

Testatur hoc Aristoteles in secundo libro *De partibus animalium*, capite 10, dum ait calidioris sanguinis agitationem refringere sensum;⁵⁹ et clarius in secundo capite eiusdem libri,⁶⁰ dum inquit sanguinem calidiorem plus habere roboris, sed frigidiorum maiore sentiendi atque intelligendi vi esse praeditum; et paulo post ibidem dicit esse suis contrariis ingeniosiora illa quae sanguinem frigidiorum ac tenuiorum habent.⁶¹ Quod autem ibi ab Aristotele de sanguine dicitur, in spiritu quoque locum habere debet, ita ut vitalis spiritus, si aliquantum refrigeretur, aptior ad sensum et ad omnem cognitionem || reddatur. Ipse quoque Galenus in libro *De oculis* asserit cerebrum calidius minus esse aptum ad contemplationem.⁶²

Ex his igitur patet quodnam cerebri officium sit, et cur fuerit a natura constitutum. Eius enim officium est calorem spirituum moderari cognitionis gratiam, et hanc ob causam factum est a natura frigidum, et satis magnae molis in homine praesertim, qui maxime omnium ad cognoscendum et ad contemplandum natus est, ut plus vitalis spiritus contineret, atque ipsum refrigerando ad cognitionem idoneum redderet, quia frigus stabilitatem facit, calor autem agitationem et mobilitatem, quae cognitionem perturbat.

Ad hunc sensum si trahamus illa quae ab Aristotele de cerebro in capite 7 eiusdem libri dicuntur,⁶³ inanis redditur Galeni adversus Aristotelem exclamatio in octavo libro *De usu partium*.⁶⁴ Quod enim officium cerebri sit calorem cordis moderari, asserere absque ulla absurditate possumus, si id sano modo intelligamus. Cum enim spiritus vitales sint primum animae instrumentum, et in corde generentur, et ab eo ad omnes partes mittantur, ad eorum calorem moderandum dedit natura animalibus cerebrum, quod suo

59 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.10, 659b5.

60 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.2, 648a2-3.

61 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.2, 648a9.

62 Galenus 1586, vol. VII: *De oculis (spurius)*, 2, p. 187r.

63 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.7, 652a24 ff.

64 See Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, VIII, p. 618.

frigore calorem spirituum qui illuc mittuntur imminuens, eos ad cognitionem redderet aptiores; ob id sola sanguinea animalia, utpote calidiora, cerebrum habent, sola namque frigido illo membro ad moderandum spirituum calorem indiguerunt.

Ut igitur quanta sit cerebri praestantia, et quis primatus intelligamus, ita rectius, quam medici faciant, philosophari nos oportet. Princeps in regno suo omnia agere dicitur, non quidem ipse per se et immediate omnia, sed per varios ministros qui ab eo variis muneribus praeficiuntur et vim agendi recipiunt. Cerebrum autem non omnia agit: non enim nutrit, neque auget, neque simile generat, neque ad haec munera obeunda vim ullam contribuit, neque obeuntibus imperat, igitur cerebrum non est membrum princeps, sed est minister quidam principis, omnium tamen ministrorum nobilissimus, cui operatio omnium praestantissima commendata est a principe, nempe cognitio, et is qui cognitionem insequitur totius corporis, et singularum partium motus. At cor in nulla particulari actione occupatur, sed in hac una universali genere spirituum vitalium, per quos tanquam princeps dicatur omnes edere operationes; eos enim et ad cerebrum, et ad iecur, et ad omnes corporis partes mittit, per quos tribuit aliis membris auctoritatem, et vim obeundi proprias singulorum functiones, cerebro sentiendi ac movendi, ventriculo concoquendi, iecori sanguificandi, manibus apprehendendi, et sic reliquis omnibus. Nullum enim membrum potest sine spiritu vitali suam actionem exercere: omnium ergo membrorum pendentia a corde, et ipsius cordis principatus manifestissimus est, quo fit ut in solo || corde tanquam membro praecipuo sit animae sedes statuenda, et ipsi cordi omnes operationes tanquam primo agenti attribuendae, ita ut maxime omnium cor et nutrire, et sentire, et imaginari, et movere, et reliqua omnia peragere dicatur, quemadmodum rex novit omnia quae a ministris aguntur, eaque suo imperio agere dicitur, quocirca non absque ratione ab Aristotele fuit primum sensorium appellatum.

Galenus tamen haec considerans mirabili subterfugio usus est, et ut cordi principatum sentiendi ac movendi adimeret, cerebroque tribueret, dixit duos in animali esse spiritus: vitalem, qui in corde, et animale, qui in cerebro, non in corde generatur; et hunc esse primum instrumentum animae cognoscentis, qua in cerebro residet.⁶⁵ Ego autem miror cur non plurimas spirituum species introduxerit, nam certum est spiritus a corde recedentes^a aliquam in aliis membris alterationem recipere, praesertim refrigerationem;

^arecedentes 1607] residentes 1590^v.

65 See Galenus 1978, VII, ch. 3, p. 445.

ex maiore enim recessu a fonte caloris necesse est ut eorum calor aliquan-
 tum imminuatur, et praeterea a propriis singulorum membrorum tempera-
 turis multas recipiunt varietates; quo enim magis ad frigus vergit membri
 temperies, eo magis remitti spirituum calorem oportet, maxime vero in cere-
 bro, quod (ut diximus) frigidae admodum est temperaturae. Itaque si haec 5
 spirituum alteratio sit diversorum specie spirituum generatio appellanda,
 dicendum erit spiritus concoctivos non in corde, sed in ventriculo ex vitali-
 bus a corde provenientius generari. Sic sanguificativos ex vitalibus generari
 in iecore,^a apprehensivos in manibus, lactificativos in mammis, carnificati-
 vos in pluribus membris, et sic alios plurimos. Non est enim diversa ratio ab 10
 ea qua Galenus dicit spiritus cognoscitivos, seu animales, non in corde, sed
 in cerebro ex vitalibus generari.

Quid igitur? Dicemusne tot esse spirituum species, quot in diversis parti-
 bus operationes a spiritibus fieri cernuntur? An pudebit nos ita philosophari,
 et huiusmodi fabulis veritati tenebras offundere, ad imprudentes homines 15
 decipiendos? Nos igitur dicimus differentiam secundum magis et minus non
 variare speciem, et quemadmodum alias ostendimus omnem calorem esse
 eiusdem speciei, licet alius alio intensior sit, ita spiritus omnes in toto ani-
 malis corpore eiusdem esse speciei, et vitales vocandos, et in solo corde
 generari. Quod si a diversis operationibus eos variis nominibus distinguere 20
 quispiam velit, et illos qui sunt in manibus apprehensivos appellare, qui vero
 in cerebro, animales seu cognoscitivos, non prohibemus, dummodo ratione
 ipsius spirituum substantiae accidentalem esse differentiam fateamur. Sic
 autem plures quoque artifices videmus ad varia opera varios caloris gradus
 adhibere, prout singulorum operum conditio postulat; cocus enim in cibariis 25
 ||751 co||quendis atque condiendis modo plus, modo minus ignis subiicere con-
 suevit, eadem tamen est species ignis, idem specie calor, quoad omnia utitur.

Sed illud in artibus considerandum est, quod totam huiusce rei veritatem
 et Galeni errorem patefacit: certum est calorem non dici remissum nisi ali-
 quos gradus frigoris commistos habeat; quando igitur cocus remisso calore 30
 utitur, ubi res coquenda talem postulat, operatio illa fitne a gradibus calo-
 ris, an a gradibus frigoris, qui remittere calorem illum dicuntur? Certe nemo
 est qui non gradibus caloris totum eam actionem attribuat, quod idem in
 omnibus aliis artibus quae calore utantur manifestum est. Quandoque enim
 remissiore, quandoque intensiore utuntur, semper tamen calore dicuntur 35
 |525 uti, non gradibus frigoris, nisi | ad moderandum calorem. Sic de spiritibus in
 cerebro existentibus, quos Galenus animales vocat, dicendum est. Remitti-
 tur enim eorum calor a frigore cerebri, proinde a cerebro solos frigoris gradus

^aiecinore 1607.

recipiunt, at gradus caloris, quos retinent, habent a corde. Operationes igitur animales, quae fiunt in cerebro, fiunt a gradibus caloris illorum spirituum, non a gradibus frigoris, proinde a facultate manante a corde, non a facultate cerebri, nisi quatenus cerebrum, frigore suo calorem spirituum moderando, ita operam suam praestare et ad cognitionem conferre dicitur; temperatus enim ad eas operationes calor postulatur, non tantus quantus esset, nisi a cerebro imminueretur. 5

Hoc ita sese habere manifestum est cuilibet conditionem animae consideranti. Quemadmodum enim caelestia corpora non frigus faciunt, sed calorem, ita et animam non frigus, sed calor insequitur, quem Aristoteles in secundo libro *De ortu animalium* vitalem esse dixit, et proportionem respondere elemento stellarum.⁶⁶ Argumento sunt corpora mortuorum: cadavera namque omnia frigidiora sunt quam viventia, quia mors est caloris vitalis extinctio, quem viventia recipiunt ab anima. Quoniam igitur animam non frigus, sed calor insequitur, licet non summus calor, sed moderatus, ideo ad omnes animales operationes anima non frigore utitur, sed solo calore, ut instrumento, et eo quandoque maiore, quandoque minore, prout quaelibet actio postulat. Ob id ad calorem moderandum plura instrumenta molita est natura, potissime vero cerebrum, quod maxime omnium frigidam habet temperaturam, ut calorem spirituum moderatissimum redderet ob eam, quam diximus, causam. Per hoc tamen non stat quin anima ad omnes suas operationes edendas calore ut instrumento uti dicatur, idque ab Aristotele notatum legimus in secundo libro *De partibus animalium*, capite 7.⁶⁷ 10 15 20

Quale autem temperamentum ex frigore cerebri et spirituum vitalium calore fieri diximus, tale ex spiritu arteriarum et nervo in aliis corporis partibus fieri existimandum est. Pro corde enim in aliis || membris arteria est, et pro cerebro nervus: ideo non erat Galeno laborandum in quaerendo quomodo per nervos spiritus animalis, qui vim sentiendi ac movendi deferat, a cerebro ad membra mittatur, qua de re in septimo illorum librorum inquit se dubitare, nec posse aliquid certi statuere.⁶⁸ Etenim spiritu misso a cerebro membra non egent, cum satis eis sit spiritus vitalis a corde per arterias delatus, qui nervis eam facultatem impertiatur. De ipsa igitur animae substantia quomodo et quo ordine sit per omnes corporis partes distributa, haec dicta sint. 25 30

66 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b35–737a1.

67 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.7, 652b10–16.

68 See Galenus 1978, VII, ch. 4, p. 449.

Caput x De anima partitione secundum quantitatem, opiniones aliorum et argumenta

Sequitur ut animam secundum suam quantitatem et extensionem considerantes videamus, an vere sit extensa per universum corpus, ita ut tota secundum suam quantitatem in toto corpore sit, non tota in parte, sed potius pars in parte; an potius tota etiam in singula parte esse dicatur. 5

Sunt qui dicant alias partes animae praeter rationalem esse extensas ad extensionem materiae, quia sunt formae vere materiam informantes, et ita quamlibet earum esse totam in toto, non totam autem in parte, sed partem in parte; at rationalem negant esse formam informantem, sed dicunt assistere tantum homini, sicuti nauta assistit navi, ideoque non esse extensam ad extensionem materiae, sed indivisibiliter tum in toto, tum in singula parte inesse. Sed de hoc in praesentia disputare est ab instituto nostro alienum: alibi opportunius considerabimus an secundum Aristotelem omnis anima sit forma informans materiam, an non omnis.⁶⁹ Nunc autem de sola anima infor|526 mante sermonem facientes quaerimus an omnis anima, quae sit forma dans esse corpori viventi et materiam informans, sit quanta per accidens, et extensa ad extensionem materiae, ita ut sit pars in parte, an potius sit tota in qualibet parte. 10

D. Thomas hac in re distinctione utendum esse existimavit, neque idem de omni anima esse asserendum: animam quidem plantarum et imperfectiorum animalium quorum partes etiam divisae vivunt dixit esse extensam ad corporis extensionem, et ita totam in toto, sed partem in parte, idque significasse Aristotelem in contextu 20 secundi libri *De anima* dicentem in his esse in toto unam animam actu, sed plures potestate, cum in parte seiuncta ab aliis remaneat anima.⁷⁰ Perfectiorum autem animalium animam negavit esse extensam et quantam, sed indivisibilem esse dixit, et nullo modo quantam, nec per se, nec per accidens, proinde in toto esse indivisibiliter, ita ut tota etiam sit in singula parte, siquidem nullas habet partes, cum nec per se, nec per accidens dividua sit.⁷¹ Videtur igitur D. Thomas ||753 existimasse || animam non solum hominis, sed et omnium perfectorum animalium, quorum partes separatae non vivunt, esse eiusdem conditionis cum animabus caelestibus, nam et illae suis orbibus adsunt indivisibiliter, ita ut secundum se totas adsint etiam cuilibet parti orbis. 20 25 30

69 See Zabarella, *De mente humana*, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, lib. xxvii).

70 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b15–24 (Aristoteles 1953, II, t/c 20, p. 158).

71 See Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 76, art. 8, co.; *Summa contra Gentes*, II, 72; *In Sententia*, I, d. 8, q. 5, art. 3, co.; *Quaestio de anima*, art. 10.

Albertus aliqua ex parte a D. Thoma non dissentit, in eo quidem discrepat, quod de omni anima negat eam secundum suam substantiam esse in omnibus partibus corporis, sed dicit eam esse in solo membro praecipuo, quam sententiam iam refutavimus.⁷² In eo etiam discrepat, quod nullam viventium distinctionem facit, sed eandem in omnibus rationem vigere arbitratur.⁷³ In eo autem consentire D. Thomae videtur, quod inquit omnem animam illi parti cui inest inesse indivisibiliter, et totam esse in toto, et totam in singula parte, ita ut in corde anima insit individua, et quantitate, et partibus carens, proinde tota in qualibet cordis parte. Ad hoc autem declarandum utitur exemplo puncti in linea:⁷⁴ est enim in qualibet lineae parte punctum, ubique tamen indivisibile, neque extensum per lineam. Et hoc exemplum accommodat Albertus ad declarandam rationem cur partes animalis insecti retineant animam separatae; cum enim id significare videatur earum animam esse per corpus extensam, ipse hoc negans ait ita ibi animam inesse ut in linea punctum; ubicunque enim notetur punctum in linea, ibi est indivisibile, tamen si in eo secetur linea, duo puncta fiunt, quia utraque lineae pars retinet punctum: sic igitur etiam in planta, et in animali insecto anima, cui inest, indivisibiliter inest, separatis autem partibus adhuc in singulis remanet eodem modo ut indivisibilis. Haec Alberti sententia fuit.

Nos autem de eo in quo a D. Thoma Albertus discrepat nihil in praesentia dicemus, nempe quod ipsa animae substantia insit soli membro praecipuo; iam enim^a in hoc Alberti sententiam reieciimus. Restat igitur ut nunc de illo solum in quo conveniunt disputemus, nempe an anima, quae sit forma vere informans materiam, possit indivisibiliter et absque extensione inesse illi cui inest, ita ut sic etiam tota in qualibet parte viventis corporis ab ea informati. Referemus igitur in primis argumenta quibus haec opinio comprobari videtur, mox quid sentiendum sit considerabimus.

Praecipuum argumentum quo inniti videtur Thomas est hoc: primo loco ipse hoc discrimen declarat animae et formae corporis inanimati, quod forma inanimati eodem prorsus modo sese habet ad totum et ad partes, neque ulla est partium pendentia inter se ratione formae, cum nulla dici possit praecipua magis quam aliae; anima vero longe diverso modo ad totum animatum, et ad eius partes se habet; variis enim instrumentis eget quae omnia in toto corpore habet, sed non in singula parte omnia. Haec autem

^aenim *om.* 1607.

72 See above ch. 4.

73 See Albertus Magnus 1968, II, tr. 1, ch. 7, pp. 74b–75b.

74 See Albertus Magnus 1968, II, tr. 1, ch. 7, pp. 75a.

||754 diversitas totius et partium || parva admodum est in plantis, quia si in ramo
 non sunt actu omnia quae sunt in tota arbore, sunt saltem potestate, ideo
 anima est ibi extensa per partes, et ad corporis divisionem dividua. In ani-
 |527 malibus autem insectis est maior diversitas, quoniam anima in una | corpo-
 ris parte non habet omnia necessaria instrumenta, nec actu, nec potestate, 5
 tamen non tanta est diversitas ut anima non possit in parte aliqua separata
 servari modico saltem tempore. Quocirca in his quoque anima ad corpo-
 ris extensionem extensa ac dividua est; at in animalibus perfectis tanta est
 totius et partium singularum diversitas, ut anima longe diversis modis ad
 totum et ad partes se habeat, quia in parte non solum non habet omnia 10
 organa, sed neque aliquid habet quod possit eam per ullum quamvis breve
 tempus servare post separationem partis a toto: ideo toti tantum dicitur
 proprie inesse, non partibus singulis, nisi quatenus cum omnibus commu-
 nicatur indivisibiliter.

Hoc ita declarato, sic Thomas argumentatur: illa forma quae longe diverso 15
 modo sese habet ad totum et ad partes non est extensa, neque ad corporis
 divisionem dividua. Eius modi est anima perfectorum animalium: ergo non
 est extensa, sed cuilibet parti indivisibiliter inest.

Secundum argumentum pro Thoma a Caietano adducitur tale:⁷⁵ de omni
 forma extensa ad extensionem materiae verum est quod in maiori corpore 20
 est maior virtus, et in minore minor, sed hoc non est verum de anima, ergo
 anima non est extensa. Maior manifesta est, minor probatur quia homo
 aliquis minor est validior homine maiore, et animalia quaedam minora
 multo validiora sunt aliis maioribus. Bos enim est maior leone, et leo est
 validior bove. 25

Tertio inquit Caietanus:⁷⁶ si anima esset extensa per omnes corporis par-
 tes divisibiliter, manus separata a corpore deberet aliquamdiu vivere, quia
 non posset in manu interire anima subito absque ulla praevia alteratione.
 Addere in confirmationem possumus exemplum puncti in linea, quo utitur
 Albertus et Ioannes quoque Baconius in tertio *Sententiarum*, distinctione 30
 18:⁷⁷ quemadmodum enim in omni parte lineae inest punctum indivisi-
 biliter, et divisa linea remanet in utraque eius parte punctum, ita videtur de
 anima esse concedendum eam in singulis corporis partibus indivisibiliter et
 absque extensione inesse.

⁷⁵ Caietanus (Thomas de Vio) 1568, vol. I, q. 76, art. 8, co.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Johannes Baconius 1527, III, dist. 18, art. 1, f. 115vb.

Caput XI Vera sententia et eius comprobatio

Haec Thomae opinio de animalibus perfectis, ut ego arbitror, est ab Aristotele aliena, itidem et Alberti sententia de viventibus omnibus, quod anima cui inest, seu toti, seu parti praecipuae, indivisibiliter insit, ac sine extensione. Credo enim in philosophia Aristotelis firmam et irrefragabilem esse
 ||755 hanc propositio||nem: omnis forma informans materiam et constituens compositum est extensa ad extensionem materiae, proinde tota secundum extensionem suam in toto est, non tota autem in parte, sed pars in parte. Colligatio enim et unio formae cum materia ad unum compositum constituendum, hoc necessario efficit, ut aequae utraque extendatur, et in parte
 10 materiae sit pars formae. Per hoc enim distinguitur forma informans a non informante, quae solum assistat ad regendum, sicuti nauta assistit navi. Haec enim non est alligata materiae, neque per eam extensa, neque speciem constituit per suam praesentiam in materia, proinde nullas partes habet, sed cuilibet corporis parti tota inest indivisibiliter. Sed forma constituens
 15 compositum et ipsum in specie collocans et dans esse cunctis illius partibus, necesse est ut ad divisionem corporis dividatur: sicut enim albedo non est per se quanta, neque dividua, sed fit quanta ac dividua per accidens ratione materiae in qua inest, ut ait Aristoteles in libro *Categoriarum* in capice “De qualitate”,⁷⁸ ita de omni forma materiam informante dicendum est, nam eadem in omnibus ratio viget. Pars enim informans unam
 20 corporis partem non informat aliam, et quisquis illa omnia bene consideret quae a Latinis dicuntur ad probandum animam esse in qualibet parte totam, manifestam in eorum dictis ambiguitatem animadverteret. De ipsa nam|que
 |528 animae substantia verum est id quod dicunt: sicut enim tota et integra est 25 albedinis essentia in parte parietis, nec minus quam in toto pariete, ita in singula viventis parte inest essentia animae integra, non tamen tota secundum quantitatem quam per accidens adepta est ex coniunctione cum corpore, quemadmodum etiam albedo in qualibet parietis parte, etsi tota inest secundum essentiam, non tamen inest tota secundum suam extensionem et
 30 quantitatem: nam illa quae in alia parte parietis inest, in hac parte non inest. Hanc Aristotelis sententiam fuisse manifestum est in contextu 7 tertii libri *De caelo*, ubi dicit nullum divisibile esse posse in aliquo indivisibili, quare neque indivisibile in aliquo divisibili toto,⁷⁹ nempe idem numero
 35 indivisibile, sed non diversa numero, ut diversa sunt puncta in linea, quae

78 Aristoteles, *Categoriae*, 8, 10b26–11a14.

79 Aristoteles, *De caelo*, 111.1, 299a17–24 (Aristoteles 1562, v, lib. 111, t/c 7, f. 177vH).

ab adversariis considerantur. Etenim, ut modo dicebamus, materiae et formae informantis coniunctio hoc necessario efficit, ut una ad alterius extensionem extendatur. Sed clarissima est Aristotelis sententia in contextu 78 octavi libri *Physicorum*, ubi ad ostendendum primum motorem non esse formam materialem, sed abiunctam a materia, hoc fundamentum statuit, quod 5 forma materialis dividitur ad divisionem materiae, ita ut in parte materiae sit pars formae, non forma tota, ex quo ita constituto fundamento, faciens divisionem formae ex divisione magnitudinis in qua est, ostendit nullam
 ||756 formam materialem || posse movere perpetuo.⁸⁰ At si fieri posset ut aliqua forma materiam informans singulis materiae partibus indivisibiliter in- 10 set, et in singulis tota, illud Aristotelis fundamentum everteretur, et tota illa argumentatio corrueret, nam dicere adversarius aliquis posset primum motorem esse formam materialem, non tamen extensam ad materiae extensionem, proinde nullam eius fieri partitionem posse, quia in singula parte est tota. 15

Aliqui tamen sunt qui licet hac in re sententiam nostram tueantur, tamen putant argumentum hoc adversus Thomam nihil habere efficacitatis, quia cum Aristoteles ibi dicat “si forma materialis tanto tempore movere potest, eius dimidium minore tempore movebit”,⁸¹ praesupponit talem esse illam formam materialem quae in parte materiae separata ab aliis partibus ser- 20 vetur aliquamdiu. Dicere namque non possumus dimidium illius formae movere tanto tempore, nisi statuamus illam in partibus a toto separatis adhuc servari. Thomas autem diceret animam perfectiorum animalium non esse eius modi, sed esse talem quae in toto tantum inesse possit, in partibus autem separatis minime servetur: quare argumentum nihil habet roboris 25 adversus Thomam.

Sed haec eorum consideratio mihi probari nullo modo potest, quia si admittatur, similiter ratio illa Aristotelis corrui, et nullam prorsus vim habet ad demonstrandam primi motoris abiunctionem a materia. Adversarius enim dicere posset primum motorem esse quidem formam materialem, sed 30 talem quae in partibus separatis non servetur, qualis est anima perfectiorum animalium. Ego igitur puto argumentum illud contra Thomam ad mentem Aristotelis declarandam esse optimum, quoniam Aristotelis consideratio eo in loco est universalis, et abstracta ab hoc formarum materialium discrimine, quod aliae servantur, aliae non servantur in partibus a toto separatis; 35 sed mentalem tantum divisionem ibi Aristoteles facit, statuens hanc esse

80 Aristoteles, *Physica*, VIII.10, 266a10–24 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 78, f. 423rC–E).

81 *Ibidem*. But this is not a literal quotation from the text of Aristotle.

communem conditionem ac legem omnium formarum materialium, tam substantialium, quam accidentalium, ut in tota materia sit forma tota, in parte autem materiae sit pars formae. Hoc enim tanquam certum constituens argumentatur a partitione mentali, tum magnitudinis, tum formae in ea existentis, non a divisione reali quam fieri posse statuatur. Sic enim ratio nullius momenti fuisset, quemadmodum etiam praedicto fundamento de formarum extensione non constituto nullam prorsus haberet efficacitatem. 5

Id autem quod multos in errorem traxit fuit: quoniam aliud est formam inesse in cunctis partibus corporis, aliud est eam remanere in iisdem separatis a toto, nam in omnibus partibus inesse est commune omni formae informanti materiam, at in singulis remanere post earum separationem non omni-
|529
||757 bus competit; viventibus enim vel nullo modo competit, vel imperfecte; et in his licet realem divisionem in partes cum formae conservatione facere nequeamus, mentalem tamen possumus, et considerare in hac corporis parte esse partem formae illi respondentem, et partem potentiae motricis, ut ibi considerat Aristoteles, nam potentiae imminutionem sumere aliunde non potest, quam ex partitione extensionis formae quam ibi praecipue respicit. Non enim de ipsa tantum ut motrice probare ibi vult Aristoteles abiunctionem a materia, sed ipsiusmet motoris, et argumentum sumit ab eius partitione, quae fit necessario cum partitione magnitudinis si est in magnitudine tanquam informans; et hanc ipsius partitionem necessario insequitur partitio etiam facultatis motricis. 10 15 20

Ad horum autem confirmationem simile quiddam notare apud Aristotelem possumus in contextu 20 secundi libri *De anima*, ubi probare volens facultates animae non esse in animali distinctas loco, sumit argumentum ab animalibus insectis, quorum partes separatae iunctas retinent omnes animae facultates,⁸² nam certum est Aristotelem non de solis animalibus insectis id ostendere velle, sed de omnibus nullo excepto. Tamen argumentum quo utitur non habet locum in animalibus perfectis, quia in eorum partibus separatis nulla animae facultas servatur. Facit ergo in his mentalem tantum divisionem, et ex animalibus imperfectioribus ostendit idem esse dicendum in aliis perfectioribus. Quod si quis contendere vellet id non esse verum nisi ubi post partium separationem omnes animae partes in singula remanere cenuntur, illa Aristotelis contra Platonem argumentatio vana redderetur, quia de solis insectis animalibus probaret, non de aliis. 25 30 35

82 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b15–24 (Aristoteles 1953, II, t/c 20, p. 158).

Sic igitur patet validissimum inde argumentum sumi ad Aristotelis sententiam hac in re cognoscendam. Ioannes autem Baconius in tertio *Sententiarum*, distinctione 18, articulo 3,⁸³ locum illum expendens veritatem sub nube inspexisse videtur, sed eam plene assecutus non est. Dixit enim argumentum illud Aristotelis esse efficax secundum propositiones physicas communes, sed non esse efficax secundum propriam considerationem animae intellectivae. Est enim propositio universalis in naturali philosophia, omnem formam dantem esse materiae extendi ad materiae extensionem, sed haec non est vera de anima intellectiva. Sed rectius philosophatus esset si dixisset validum esse argumentum secundum considerationem universalem, et mente abiunctam a divisione reali, illudque in omnibus, nullo excepto, locum habere; sed non esse coarctandum ad realem partitionem, quia sic invalidum redderetur, propterea quod neque de anima intellectiva, neque de plurium brutorum animalium anima aliquid haberet efficacitatis, cum hae facta reali divisione in magnitudinis partibus || non servantur. Quod autem lapsus sit Baconius in intelligenda vi argumentationis Aristotelis patet quia iuxta eius sententiam ratio Aristotelis est prorsus inefficax, nam adversarius diceret partitionem illam fieri non posse, quia primum movens est intelligentia, quae dat quidem esse corpori, et hac ratione est forma materialis; dividi tamen non potest, quoniam ad extensionem magnitudinis extensa non est, quamobrem non probaret Aristoteles primum motorem a materia abiunctum esse. Itaque si ratio illa Aristotelis valida esse debet, eo modo quem diximus intelligenda est: sic enim est validissima, nempe eo fundamento constituto, quod omnis forma informans materiam extensa est ad materiae extensionem.

Praeterea, ad mentem Aristotelis declarandam sumitur argumentum etiam ex contextu 9 secundi libri *De anima*, ubi ab oculo ad totum animal argumentatur, et probat ita se habere partem animae ad totam animam, ut se habet pars animalis ad animal totum.⁸⁴ Putat ergo animam habere partes secundum extensionem, et in parte corporis partem animae inesse, totam vero animam in toto animali.

83 Johannes Baconius 1527, III, dist. 18, art. 3, f. 118ra–b.

84 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b17–25 (Aristoteles 1953, II, t/c 9, p. 143).

|530 **Caput XII Contrariorum argumentorum solutio**

Restat ut argumenta pro Thoma et aliis adducta solvantur.⁸⁵ Ad primum in quo Thomas considerat animam ad corpus totum et ad partes diversis modis se habere, dicere possumus argumentum hoc primo ipso aspectu ipsiusmet sententiam oppugnare. Videtur enim rationi consentaneum ut forma, quae alio modo se habeat ad totum, alio ad partes, alio etiam modo insit in toto, et alio in partibus. Quoniam igitur toti tota inest, non debet similiter cuique parti inesse tota, sed pars parti. Ipse tamen, ex eo quod alio modo se habet ad totum et ad partes, ostendere nititur eam eodem modo inesse toti et cuilibet parti, nempe omnibus indivisibiliter, quod quidem fundamento ab ipsomet Thoma iacto consonum esse non videtur. 5 10

Sed diligentius argumentum hoc considerando, dicimus animam ad corpus referri duobus modis: uno modo, ut eius formam et actum primum a quo in specie constituitur; altero modo, ut corpore a se informato utentem tanquam instrumento ad operandum, et ut ei tribuentem actum secundum. Priore igitur modo dicimus animam eodem modo se habere ad totum et ad partes, quatenus informat, ac perficit tum totum, tum partes omnes. Proinde minorem propositionem hac ratione veram non esse, sed veram esse secundo modo; anima enim quatenus utens non eodem modo se habet ad partes singulas, quo se habet ad totum: in toto enim habet omnia organa necessaria, in singulo autem membro non omnia. Sed cum his duobus officiis anima fungatur in corpore, tum informandi, tum utendi, dicimus extensionem animae sequi primum solum officium, non secundum, quia necesse est omnem formam informantem totum et partes extensam esse ad extensionem materiae, licet diversis modis utatur toto et partibus. 15 20 25

Ad argumentum igitur dicimus: si sumatur relatio animae ad corpus ratione informationis, negandam esse minorem: anima enim hac ratione ita se habet ad partes, ut ad totum. Si vero ratione usus et operationum negandam esse maiorem, quia etiam si aliter se habeat ad totum, et ad partes ratione usus, tamen dummodo eodem modo se habeat ad haec omnia ratione informationis, debet esse extensa, et ad corporis divisionem dividua: quare argumentum Thomae prorsus inefficax et fallax est. 30

Ad secundum dicimus propositionem illam, in maiori corpore vis maior inest, esse intelligendam caeteris partibus. Non est enim comparandus leo cum bove, qui specie differunt, quia sic etiam dicere possem parvum ignem magis calefacere, quam magnum aerem, neque tamen sequitur formas 35

85 See above ch. 10.

horum elementorum non esse extensas, neque comparandus est parvus homo, qui sit sanus, et validus cum magno male temperato et male affecto, nam propter meliorem temperaturam vel propter bonam valetudinem poterit esse validior homo parvus homine magno. Sed si temperatura et alia omnia sint paria in duobus hominibus, magno et parvo, dico magnum hominem semper esse parvo validiorem, et universe in omnibus maiorem esse vim in maiori corpore, quam in minori eiusdem speciei, et caeteris omnibus paribus existentibus. 5

Ad tertium sumptum a manu abscissa iam respondimus, dum adversus Albertum de animae substantia disputavimus.⁸⁶ 10

Postremum vero, quod sumitur a similitudine puncti in linea, vanum prorsus est, quia neganda est similitudo: non est enim ita punctum in omnibus partibus lineae, ut est anima in toto vivente corpore. Punctum enim non est in partibus lineae actu, sed potestate, neque dat esse ipsi lineae. Anima vero dat esse corpori animato ut eius forma, et est actu in illo, imo est actus ipsius. Ideo si punctum est in linea indivisibiliter, non oportet animam esse in corpore indivisibiliter, sed potius oportet eam esse extensam ad extensionem materiae. Praeterea, anima in toto corpore et in singulis partibus una et eadem numero esse dicitur, punctum vero non idem numero est in omnibus lineae partibus, sed plura et infinita, quare non est idonea comparatio. 20

|531 **Caput XIII An anima secundum omnes suas facultates sit in singula parte corporis, aliorum sententiae et argumenta**

Superest huius nostrae disputationis tertia pars, in qua considerandum est an anima, ut totum quoddam (ut Latini vocant) potestativum, sit tota in qualibet corporis parte, hoc est, an in singula parte corporis habeat omnes suas facultates simul iunctas, an potius in singula parte unam tantum habeat facultatem, vel plures, non tamen omnes, ita ut potentia visiva sit in oculo, non in manu, neque in pede. 25

Hac de re disceptatio fuit inter expositores Aristotelis, tum antiquiores, tum recentiores, nam utraque pars sectatores habuit. Alii namque dixerunt in qualibet corporis parte omnes inesse facultates, alii vero hoc negarunt. Hanc posteriorem sententiam secutus est Albertus:⁸⁷ cum enim putaverit animam secundum suam essentiam non esse in omnibus corporis partibus, 30

86 See above ch. 4.

87 See Albertus Magnus 1968, II, tr. 1, ch. 7, pp. 74b–75b.

sed in una tantum praecipua, necesse est ut dicat transmitti ab ea ad alia membra varias facultates per quas membra inter se distinguantur, ut visivam ad oculos, olfactivam ad nares, et sic de reliquis, proinde non simul esse omnes in eadem corporis parte. In hac opinione videtur fuisse Ioannes Grammaticus in interpretatione contextus 20 secundi libri *De anima*,⁸⁸ non quidem quod semper facultates diversae diversas corporis partes obtineant, sed quod non omnes simul iunctae sint in qualibet parte; ut si dicamus esse in lingua facultatem gustativam, et facultatem tactivam, et facultatem nutritivam, at non facultatem visivam.

Hanc sententiam aliqui posteriores sequentes, eam pluribus argumentis probare nisi sunt, ea tamen omnia ad huius unius argumenti vim rediguntur, natura nihil frustra facit,⁸⁹ ergo ubi non potest fieri operatio alicuius facultatis, ibi nec facultas ipsa esse potest, nam facultas gratia operationis est. Frustra igitur ponitur: ubi fieri operatio non potest. Quod autem non in qualibet corporis parte fieri omnes operationes possint per se manifestum est, neque enim in manu, neque in pede fit visio. Sed ex ipsis quoque organis idem ostenditur: cum enim cuilibet facultati sint necessaria propria organa cuique assignata a natura sine quibus operari non potest, organa autem non possint simul esse omnia in eadem corporis parte, non possunt in eadem parte corporis omnes operationes fieri, ideo ex ipsis quoque instrumentis argumentantur. Ubi enim non inest instrumentum cuique facultati necessarium ad operandum, ibi neque facultas ipsa statuenda est: quoniam igitur in pede non est oculus, dicendum est potentiam visivam in pede non esse, quemadmodum et e converso ubi facultas non inest, ibi frustra instrumentum poneretur, nam in pede frustra esset oculus, cum ibi facultas visiva non insit: ideo natura non dedit oculum pedi, quia nihil unquam frustra facit. Confirmant testimonio Aristotelis in secundo libro *De caelo*, contextu 50, ubi dicit: si natura dedisset astris facultatem ambulandi seu progrediendi, utique dedisset eis etiam instrumentum talis motus,⁹⁰ significans non posse in astris esse hanc facultatem, quia ibi esset frustra. Similiter in tertio libro *De anima*, contextu 44, inquit: “si stirpes haberent facultatem locomotricem, instrumenta quoque talis motus haberent”,⁹¹ at instrumenta non habent, ergo neque facultatem. Quare apud Aristotelem efficax

88 Philoponus 1897^a, p. 240; Philoponus 1554, f. 40va–b.

89 See Aristoteles, *De anima*, II.1.9, 432b21; 12, 434a31; *De caelo*, I.4, 271a33; *De partibus animalium*, II.13, 658a8–9.

90 See Aristoteles, *De caelo*, II.8, 290a30–36 (Aristoteles 1562, v, lib. II, t/c 50, f. 132rB).

91 Aristoteles, *De anima*, II.1.9, 432b18 (Aristoteles 1953, III, t/c 44, p. 512).

semper est argumentum hoc: non est ibi instrumentum talis operationis, ergo neque facultas operandi ibi inest.

Ex altera parte illis qui dicunt in singula corporis parte esse omnes animae facultates, argumenta non desunt. Primum quidem utuntur argumento valde efficaci: in qualibet corporis parte inest ipsa animae substantia, ergo in qualibet sunt omnes facultates. Vel enim facultates sunt idem cum animae essentia, vel sunt qualitates eam insequentes: si idem, omnino necessarium est ut ubi est anima, ibi sint omnes facultates. Si vero sunt qualitates essentiam animae consequentes, similiter oportet animam in qualibet parte corporis esse his omnibus praeditam, quemadmodum necesse est ubicunque est Sol, ibi esse lumen quod eum consequitur, et ubicunque est homo, ibi esse risibilitatem. Neque eadem est ratio de facultatibus ac de organis, nam facultates, cum sint incorporeae, possunt in qualibet parte simul omnes existere; organa vero corporea simul existere nequeunt, quia non datur penetratio corporum, sed necessario disiuncta sunt.

Confirmatur haec sententia testimonio Aristotelis in contextu 20 libri secundi *De^a anima*, ubi argumento sumpto ab animalibus insectis ostendit facultates animae non distingui loco, sed in singula corporis parte inesse omnes;⁹² et cum ibi multas nominet, nempe motricem, sensibilem, phantasiam et appetitum, vult ut idem de omnibus intelligamus, quoniam ea demonstratio non debet esse particularis, nam statim in contextu 21 inquit dubium esse de facultate speculativa,⁹³ sed postea in 22 subiungit verum esse de caeteris omnibus id quod prius dixerat, eas locis separatas non esse, sed sola ratione separabiles.⁹⁴

Eadem est Alexandri sententia in capite ultimo primi libri *De anima*, ut ibi legere possumus.⁹⁵ Eandem sequitur Simplicius in contextu 19⁹⁶ et 20⁹⁷ secundi libri *De anima*, ubi cum eam Aristoteli attribuat, adversus ipsam facit hanc obiectionem: sensus externi loco distincti sunt, nam facultas visiva non est in omnibus partibus corporis, sed solum in oculis, sic olfactiva in solis naribus, sic auditiva in solis auribus, ergo hae facultates locis

^alibri secundi de 1607] libri de 1590^v.

92 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b15–24 (Aristoteles 1953, II, t/c 20, p. 158).

93 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b24–27 (Aristoteles 1953, II, t/c 21, pp. 159–160).

94 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b27–32 (Aristoteles 1953, II, t/c 22, p. 161).

95 See Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, pp. 94–100; Alexander Aphrodisiensis 1549, ff. 47va–48rb.

96 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 100–101; Simplicius (Ps.) 1543, p. xlv^{r–v}.

97 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 102–103; Simplicius (Ps.) 1543, p. xlv^v.

disiunctae sunt. Sed solvens inquit nil aliud per hoc probari, quam instrumenta corporea locis distincta esse, at non facultates. Etenim hae in qualibet corporis parte insunt omnes, quoniam in qualibet parte est anima.

Themistius quoque tum in calce primi libri *De anima*,⁹⁸ tum in contextu 20 libri secundi⁹⁹ clare dicit omnes animae facultates quae in toto corpore sunt esse etiam in qualibet parte; sed sola earum organa esse locis distincta, quia sunt || corporea, nec datur corporum penetratio. Habemus etiam de Aristotelis sententia testimonium Ioannis Grammatici, qui in contextu 20 secundi libri *De anima* fatetur Aristotelem existimasse omnes animae facultates esse simul iunctas in qualibet corporis parte, licet ipse in hoc ab Aristotele dissentiat, et contrariam opinionem sequatur, sicut antea dicebamus.¹⁰⁰

Caput XIV Vera sententia et eius declaratio

In hac difficultate ego sententiam mediam sequendam esse arbitror, per quam videntur duae praedictae contrariae opiniones et argumentationes modo aliquo inter se conciliari. Puto enim facultates animae in qualibet corporis parte omnes aliqua ratione inesse, aliqua etiam ratione non inesse. Cum enim iam dixerimus eas esse qualitates manantes quidem ab anima ut a principio et origine, sed in corpore animato receptas ut in subiecto, dicendum videtur omnes in qualibet corporis parte inesse secundum originem, sed non secundum subiectum, ita ut per hanc distinctionem, “originaliter” et “subiective” (sic enim nobis in praesentia more Latinorum loqui liceat) omnis hac in re difficultas tollatur, nam visiva facultas est in solo oculo ut in subiecto, sed originaliter est etiam in pede, etenim in pede est anima quam illa facultas insequitur, ita ut reciperet pes facultatem visivam si haberet oculum.

Sententia haec ex ipsa rei consideratione fit manifesta, et per eam praedicta contraria argumenta ad rectum sensum, et ad conciliationem rediguntur. Nam si anima suapte natura omnes operationes edere apta est, necesse est ut ubi est essentia animae, ibi sit etiam haec aptitudo quae ab ea emanat, et potentia seu facultas appellatur; et in hoc sensu posterioris sectae argumentum efficax est. Sed quoniam facultates in corpore animato recipiuntur, nihil autem in materia recipitur nisi ad id recipiendum idonea, non

98 Themistius 1899, pp. 18–19; Themistius 1957, pp. 47–49.

99 Themistius 1899, pp. 45–46; Themistius 1957, pp. 107–108.

100 Philoponus 1897^a, p. 240; Philoponus 1554, f. 40va–b.

|533 recipitur in qualibet corporis | parte facultas visiva, quia non omnis pars ad
eam recipiendam apta est, sed solum oculus; et hac ratione argumentum
prioris sectae validum est, neque nos ad hanc nostram sententiam compro-
bandam aliis argumentis uti volumus, quam illismet quibus alii contrarias
illas opiniones tutati sunt. Patet enim utramque eorum sententiam aliqua 5
ex parte veram esse, sed quoniam ipsi hanc distinctionem non animadver-
terunt, ideo discordes in suo certamine perstiterunt.

Huic etiam nostrae sententiae attestantur verba Ioannis Gandavensis in
sua quaestione:¹⁰¹ dubius enim est utra duarum contrariarum opinionum
verior sit, et ait utramlibet defendi posse, et veriolem quidem sibi videri 10
illam qua dicitur in omni corporis parte omnes facultates inesse, sed alteram
||763 esse appa||rentiorem. Cum enim de facultatibus iudicium ex operationibus
faciamus, ibi tantum videtur esse facultas, ubi fit operatio. Quocirca haec
quoque sententia defendi sine absurditate potest. Itaque vidit vir ille sub
nube ipsam rei veritatem, sed eam, quam diximus, distinctionem ignorans 15
se explicare nequivit.

De facultatibus autem animae rationalis, quas alibi declaravimus, mani-
festior res esse videtur: cum enim haec animae pars nullum habeat orga-
num proprium, habet ubique suas facultates. Sed quia non potest operari
non operante phantasia, ideo ibi videtur intellectio fieri, ubi fit imaginatio. 20
Proinde si in pede inesset phantasiae organum, ibidem etiam intellectio fieri
videretur. Sed huius nostrae sententiae veritas clarior fiet si omnia ab aliis
adducta argumenta diligentius expendamus et quantum roboris habeant
consideremus.

Caput xv Contrariorum argumentorum solutio

25

Prioris sectae argumentum erat: si in qualibet corporis parte inessent omnes
facultates, ibi essent frustra, quia frustra est facultas cuius non potest esse
operatio. Ad hoc dicimus totum esse concedendum, si intelligant *subiec-*
tive: hoc enim tantum eo argumento ostenditur; si vero *originaliter*, negamus
consequens. Ad probationem autem dicimus necessarium fuisse ut ubi est 30
anima, ibi sint originaliter omnes eius facultates, quia non potest animae
essentia non esse fons omnium facultatum suarum; ut autem non sint fru-
stra, satis est si in aliqua corporis parte recipiantur; cum enim organa sint
corporea, nec simul esse ac se penetrare queant, necesse fuit ea locis distin-

101 See Gandavensis 1552¹, II, q. 7, ff. 24rb–25rb.

gui. A tota igitur animae substantia, quae in toto corpore est, quaelibet facultas emanat; recipitur tamen quaelibet in una tantum parte, quae ad eam recipiendam apta est, non in omnibus.

Illi igitur qui sic argumentantur in eo errare videntur, quod partes animalis sumunt tanquam plura animalia, cum tamen omnes sint unum tantum animal in quo nulla facultas animae frustra esse dicitur, dummodo in aliqua corporis parte possit suam exercere operationem. 5

Si quis vero obiiciat caecum ab ortu in quo facultas visiva frustra esse videtur, dicendum est non posse omnino negari in natura id quod est frustra. Quod enim dicitur, naturam nihil frustra facere, intelligendum est de effectibus universalibus omnibus, nullo excepto, de particularibus vero non quidem omnibus, sed maxima ex parte, propterea quod effectus naturae quandoque impedimentum recipiunt, et propter materiae defectum aliqua praeter consilium naturae eveniunt, cuiusmodi sunt || oculi ad videndum inepti. Vel dicamus id de omnibus universe verum esse, si intelligatur secundum intentionem et consilium naturae: quicquid enim a natura fit secundum eius consilium et intentionem, id nunquam potest esse frustra. 10 15

Ad verba autem Aristotelis facile est respondere: utique enim frustra in caelo poneretur facultas ambulandi, cum nulla in caelo pars sit in qua recipi possit. Sic frustra in plantis eadem facultas inesset, cum in nulla plantarum parte recipiatur; at in animali nulla est ipsius corporis pars | in qua sit frustra facultas visiva, quia cum in omnibus corporis partibus insit, sat est si in ea saltem parte quae oculus dicitur recipiatur; sed si in pede quoque esset oculus, ibi quoque fieret visio; cum autem ibi non sit oculus, non ob id est ibi frustra facultas visiva, quia sat est si in oculo, qui in capite est, recipiatur. 20 25

Contrariae quoque sectae argumentum nil aliud probat nisi in qualibet parte esse facultates omnes originaliter, sed non probat in esse subiective, quia sicut secundum Aristotelem omnes operationes toti viventi corpori ut subiecto attribuendae sunt, non animae, nisi ut principio, sic etiam facultates sunt animae ut principii et originis, sed non ut subiecti recipientis. Hoc significavit Aristoteles in contextu 9 secundi libri *De anima*, dicens facultatem visivam esse ut formam oculi.¹⁰² Per eam enim distinguit oculum ab aliis membris, quasi alia membra eam facultatem non habeant; aliquem igitur dari modum oportet quo in aliis partibus facultas visiva non insit. Quare dicendum est eam in aliis non inesse subiective, sed solum originaliter. 30 35

102 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b17–25 (Aristoteles 1953, II, t/c 9, p. 143).

Quod vero in contextu 20 secundi libri *De anima* Aristoteles dixit de animalibus insectis,¹⁰³ id sano modo intelligendum est. Non enim dixisset in utraque parte lacertae divisae servari potentiam visivam ut in subiecto, cum non sit in utraque oculus; sed ex illis facultatibus quae sunt subiective in toto corpore satis habuit argumentum sumere ad probandum de omnibus, 5
ut inde colligeremus omnes in omnibus partibus esse ratione animae a qua originem ducunt, etsi non ratione subiecti corporis, nam per se manifestum est plures facultates simul esse posse in eadem corporis parte, etiam ut in subiecto, non tamen omnes, quia non est in oculo facultas odorativa; attamen eam in omnibus partibus esse originaliter ratione ipsius animae, ex iis 10
quae diximus manifestum est. Ad hanc sententiam trahi facile possunt Alexandri, et Simplicii, et Themistii dicta, quae antea retulimus. Quod quidem aliis considerandum relinquimus: satis enim nobis est per eam, quam attulimus, distinctionem omnia aliorum dicta ad verum sensum trahi posse, et omnes aliorum opiniones conciliari. 15

103 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b15–24 (Aristoteles 1953, II, t/c 20, p. 158).

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Accretione et Nutritione

|535
||765

Caput I Quot modis sumatur accretio, et quae conditiones ad accretionem proprie dictam requirantur

Quam difficile atque arduum sit accretionis naturam penetrare, et modum quo viventia corpora augentur cognoscere, tum res ipsa declarat, tum doctissimorum virorum qui de hac re scripserunt testimonia confirmant. Nam, ut nunc alios mittam, Petrus Pomponatius, qui duobus a se editis libris diligentissime et optime de accretione disputavit, non solum se in eius cognitione non acquiescere palam et ingenue confessus est, sed etiam asseverare ausus nullum esse mortaliū qui possit asserere sibi in huiusce rei intelligentia esse plene satisfactum.¹ Hoc ego considerans et illius viri, cuius eruditionem atque iudicium plurimi facio, exemplo et auctoritate ductus, neque detractandam mihi propter difficultatem esse hanc disputationem existimavi, quod pusillanimi ac philosophia indigni hominis esset, neque eo animo hanc scribendi provinciam suscipere constitui, quod me ad plenam veritatis notitiam pervenisse putans, perfectam eius declarationem polliceri me posse confiderem, quod quidem arrogantiam fortasse ac temeritatem prae se ferret. Sed ut in re difficillima eam partem quae cum minoribus difficultatibus coniuncta esse videbitur accipiens, niterer, quantum per me fieri possit, prope ad veritatem accedere, ac si ipsam non prorsus attingere, saltem ad eam inveniendam alios magis excitare et fortassis etiam iuvare hac me disputatione possem. Scribam igitur et quae fuerit hac in re Aristotelis sententia, et quid sentiendum sit quanta potero diligentia perscrutabor. Ut autem ad ea quae obscura et abscondita nobis sunt investiganda a notioribus progrediamur, prius quaedam ab omnibus concessa et cognita de accretione tanquam dicendorum fundamenta constituam, ut et illa quae nota sunt ab illis quae in controversia sunt posita distinguamus, et per illa ad reliquorum investigationem viam planiorem reddamus.

Ante omnia ut quam accretionem in praesentia consideremus intelligatur, || sciendum est ex Averroe in primo libro *De caelo*, commentario

1 Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 3, p. 2094.

22,² accretionem tribus modis sumi: [i] quandoque enim sumitur pro aggregatione seu accumulatione, ut quando cumulum fabarum augeri dicimus per appositionem aliarum fabarum, et quando aquam ex aquae appositione maiorem fieri dicimus; [ii] quandoque absque alicuius corporis accessione dicimus aliquid augeri per solam rarefactionem, et sic imminui per condensationem absque alicuius particulae subtractione; quando enim aqua in aerem mutatur, quantitas maior redditur, quoniam aer est rarior aqua, et quando aer in aquam vertitur, fit minor quantitas, quia aqua est densior aere; [iii] tertio modo, qui maxime omnium proprius est, sumitur accretio pro viventium tantummodo corporum incremento, cum statim nata augeri incipiant, donec ad perfectam aetatem ac debitam sibi quantitatem pervenerint.

De hac tertia accretione, aliis dimissis, est nobis proposita disputatio, et hanc ut ab aliis separaret^a Aristoteles in primo libro *De ortu et interitu*, tres conditiones in ea postulari dixit: una est ut ex aliqua extrinsecus accedente materia res maior fiat; secunda, ut id quod augetur idem numero maneat postquam auctum est quod ante accretionem fuit; tertia demum, ut non modo totum maius fiat, sed etiam quaelibet eius particula augeatur.³

Primae accretioni duae posteriores conditiones non competunt, nam neque idem numero manet fabarum acervus, neque partes illius omnes creverunt, quia singulis granis nulla est facta additio; sic per appositionem aquae alia numero aqua est facta, et tota quidem aqua aucta est, sed singulae eius particulae nullum incrementum acceperunt. Ad hunc modum redigitur accretio ignis: continue namque alius et alius numero ignis generatur, nec singulis particulis additio quantitatis fieri dicitur: per has igitur duas conditiones hic accretionis modus excluditur.

Per primam autem conditionem excluditur secundus modus, nam in mutatione aquae in aerem fit maior quantitas, nulla extrinsecus adveniente materia. Sed tertio modo sumpta accretio his omnibus conditionibus praedita est, nam et planta, et animal idem numero servatur per totam vitam, ut manifestum est; et ex alimento extrinsecus assumpto quodlibet vivens augetur, et demum non solum toti, sed etiam cuilibet parti fit quantitatis additio. Ratio autem cur hae omnes conditiones coniunctim in viventium accretione reperiantur^b est quia haec^c ab interno principio augentur, et ex alimento non extrinsecus apposito, sed introrsum recepto. Hinc enim fit ut ad omnes partes augendas per totum viventis corpus distribuatur, nec solum

^aseparet 1607. ^breperiantur 1607] reperiatur 1590^v. ^chae 1607.

2 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 22, f. 17rA–C.

3 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,5, 320a7–322a33.

totum maius fieri dicatur, verum etiam partes omnes. Sed haec omnia et tres praedictae conditiones magis in sequentibus declarabuntur.

Caput II Quomodo fiat in viventibus accretio, et quae mutationes ad eam faciendam concurrant

Est praeterea breviter et pingui Minerva exponendum quomodo in viven- 5
tibus haec vera accretio fiat, nam Aristoteles in quinto *Physicae auscultationis* accretionem ab aliis mutationibus seiunxit ratione terminorum, qui ex diversis categoriis sumuntur.⁴ Generatio enim et interitus est mutatio de substantia in substantiam, alteratio de qualitate in qualitatem, latio de loco ad locum, at ipsa accretio et imminutio est de quantitate in quantitatem. 10
Est igitur inter has omnes mutationes differentia essentialis, quae sumitur a terminis, hoc est, a forma fluente, quae est ipsa motus essentia, ut nos in tertii *Physicorum* interpretatione demonstravimus.⁵ Attamen accretio fieri non potest sine multiplici omnium aliarum mutationum concursu, unde magna difficultas hac in re oritur: cum enim absque multis ac diversis mutationibus 15
fieri accretio nequeat, difficile est cognoscere in quam ex eis sit accretionis natura constituta. Sunt igitur ordinatim hae omnes mutationes considerandae, et videndum per quas, et quot mutationes, et quo ordine alimentum ad augendas omnes corporis partes perveniat, postquam intra est receptum.

Hoc autem consideremus in animalium perfectorum accretione, quae 20
nobis familiarior atque evidentior est. Poterit enim quisque et omnibus animalibus et stirpibus haec omnia per quamdam proportionem accommodare. Certum est in primis cibum in ore sumi ac si durus fuerit conteri
|537 den|tibus, quae contritio ab aliquibus prima concoctio dicitur; sed ea revera non est concoctio, sed potius praeparatio ad primam concoctionem, quae 25
postea in ventriculo fit: cibus enim in ventriculo non coqueretur nisi prius liquaretur; liquari autem vel non posset vel aegre posset nisi prius esset in ore contritus; transit itaque ab ore ad ventriculum cibus, fitque primum necessario motus ille localis; in ventriculo autem fit prima concoctio, qua et alteratur cibus, et secundum substantiam mutatur in succum, qui a Graecis *χυλός* 30
dicitur. Quare in ventriculo fit tum alteratio cibi, tum generatio et interitus:
||768 generatio quidem succi, interitus vero panis, vini et aliorum cibario||rum; deinde alio motu locali movetur succus ad intestina, et ab his per venas

4 See Aristoteles, *Physica*, v.2, 226a23–226b1.

5 Zabarella 1601, III, t/c 6, ff. 71r ff.

mesenterii fertur ad iecur, in quo iterum alteratur, et secundum substantiam mutatur, vertiturque in sanguinem. Fit igitur in iecinore tum alteratio, tum interitus succi, tum generatio sanguinis. Postea loco movetur sanguis, dum per venas ad omnia membra transmittitur, et ex venis per minutissimos poros penetrat membrorum partes solidiores, nam omnes homogeneae partes, ut caro, os, nervus, minutissimis poris refertae sunt, et instar spongiae sanguinem a venis exugunt, ita ut pori sanguine impleantur. Fit autem ibi tertia et ultima concoctio, qua sanguis a calore naturali alteratur, densatur et in substantiam similem convertitur, ut in carnem, os et alias homogeneas partes. Quare ibi fit tertio alteratio, et generatio, et interitus: alteratio quidem et interitus sanguinis, generatio autem carnis et aliarum partium. Ob id solet sanguis appellari ultimum alimentum: est enim per multas memoratas mutationes ita praeparatum, ut iam potestatem proximam habeat ut in rei substantiam convertatur.

Quod autem de sanguine dico, illud in animalibus sanguine carentibus, et in plantis de quolibet alio humore qui sanguini proportionem respondeat, intelligatur. In hac autem postrema mutatione qua ultimum alimentum vertitur in substantiam constituta est nutritionis natura. Est enim nutritio reparatio substantiae, quae continue resolvitur a calore naturali per substantiae similis aggenerationem. Facta autem nutritione adhuc humidum quod in carne et in aliis partibus est consumitur a continua actione caloris naturalis, et ex ea consumptione oriuntur iterum pori, deinde iterum sanguine replentur, qui iterum in substantiam convertitur, et nutrit, et hoc ad finem usque vitae incessanter perseverat.

Animata enim nutriuntur donec vivunt, ut Aristoteles dixit in primo libro *De ortu et interitu*,⁶ et in secundo *De anima*,⁷ et quando nutriri amplius nequeunt, necessario moriuntur. Sed in prima aetate non solum nutritio fit, sed simul etiam accretio singulorum membrorum et corporis totius: calor enim naturalis est vehemens, et validus, et plus convertit in substantiam, quam consumptum fuerit, unde vivens redditur maius, quia plus materiae per nutritionem adipiscitur, quam per actionem caloris naturalis amisit. Propterea ita coniuncta est cum accretione nutritio, ut accretionis naturam declaraturis necessarium omnino sit etiam de nutritione loqui, et quid nutritio sit, et quomodo fiat, cum diligentia considerare. Ob id in hac nostra contemplatione nos non minus nutritionis, quam accretionis naturam et causas pervestigabimus.

6 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a24–28.

7 Aristoteles, *De anima*, II.4, 416b15–21.

Haec sunt quae tanquam manifesta ab omnibus conceduntur, nunc ad reliqua quae in controversia sunt posita progrediendum est; et cum tres
 ||769 conditiones verae accretionis ab Aristotele pro||propositae sint, in iisque omnibus magna insit difficultas, de singulis ordinatim disserendum.

|538 **Caput III Quomodo ex materia extrinsecus accedente id quod augetur
 maiorem quantitatem et maiorem locum acquirat, duae
 aliorum contrariae opiniones** 5

Primo loco difficultas oritur de adeptione maioris quantitatis ex alimento extrinsecus assumpto. Nam per illa quae hactenus dicta sunt non apparet quomodo corpora augeantur, quia licet omnes pori sint nova carne repleti, 10 et novo osse, et reliquis homogeneis partibus, non tamen totum vivens est factum maius; potest enim fortasse caro dici maior, quia plus carnis ibi est, quam prius, sed non occupat maiorem locum, imo eundem quem prius occupabat, proinde non acquirit maiores dimensiones. Sicuti vas quando est aqua impletum non est factum maius, quam erat prius quam aqua 15 impleretur, sic etiam spongia si impleatur aqua, non fit maior, neque locum mutat. Attamen Aristoteles in contextu 25 primi libri *De generatione* aperte dixit id quod augetur locum mutare, eo quod maiorem quantitatem acquirit, proinde necesse est ut transeat ad maiorem locum:⁸ oportet igitur post nutritionem fieri aliquam aliam mutationem qua totum reddatur maius. 20

Hac in re duae opiniones existunt. Una communior est, et eam plurimi sequuntur, qui dicunt per membri extensionem fieri adeptionem maioris quantitatis, tum in ipso membro, tum in toto vivente corpore, veluti si spongia manu constricta postea dimittatur: dimissa enim extenditur et maiorem 25 occupat locum. Sic igitur caro, quando omnes eius pori sunt repleti, alia nova carne ex sanguine genita extenditur, et rarefit, et maiorem locum occupat; ita os, et nervus, et aliae omnes similes partes. Ad extensionem autem partium omnium similarium crescit membrum, proinde totum viventis corpus maius redditur. Hanc sententiam significare visus est Aristoteles in praedicto contextu 25, quando dixit: “illa quae augentur mutare locum sicut ea quae 30 extenduntur”.⁹

8 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.5, 320a7–24 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 1, t/c 25, f. 355rC–F).

9 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.5, 320a21 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 1, t/c 25, f. 355rE).

Altera sententia fuit nonnullorum qui negarunt hanc extensionem accretioni necessariam esse, et dixerunt partium et totius corporis incrementum fieri potius per pulsum, quam per extensionem. Una enim pars aliam pellit ac trudit, et illa aliam, quemadmodum in unguibus fieri videmus. Ad hoc probandum et extensionem reprobendam tali argumento usi sunt: contrariorum contrariae sunt conditiones, accretio atque imminutio sunt contrarii motus, ergo debent contrariis modis fieri; itaque si accretio fieret per extensionem, oporteret imminutionem fieri per contractionem, nam extensioni contractio opponitur. Attamen nemo dixit imminutionem fieri per contractionem, quia hoc nullo pacto dicendum est, ergo neque accretio fit per extensionem. Praeterea, nullum connatum et uniforme a seipso moveri potest, ut ait Aristoteles in contextu 30 octavi libri *Physicorum*.¹⁰ At caro est corpus uniforme et homogeneous, ergo non potest a seipsa moveri. Non potest ergo extendi, quia si extenderetur, a seipsa extenderetur, et ita a se moveretur, quod ibi Aristoteles negat.

Caput IV Opinio vera et eius comprobatio

Arbitror ego veram esse priorem opinionem, quam complures sequuntur, et extensionem accretioni penitus necessariam esse, pulsum vero nequaquam, imo nullo modo fieri posse: nam ungues ita crescunt per pulsum, dum una pars aliam pellit, sed non dicuntur revera augeri, quoniam ad unam tantum partem moventur; illa vero quae augentur, ad omnes simul partes.

Praeterea, alimentum seu excrementum illud quod per ungues expellitur non penetrat omnes unguium partes, sed uni tantum parti apponitur, proinde est mera appositio terrei excrementi quod per unguem emittitur, pulsione facta unius partis ab alia, quare illa non potest vocari accretio. At in vera viventis accretione certum est partes alimenti penetrare omnes corporis partes, et augere totum corpus secundum omnes simul differentias positionis. Non igitur per talem pulsum qualis in unguibus fit: hoc enim dicere est dicere unam partem et pellere alteram, et ab eadem pelli, quod ne excogitabile quidem est, quia se mutuo impedirent ne ulla pulsio fieret: siquidem fit pulsio quando in una tantum parte fit additio materiae pellen-
tis, quae propinquam partem pellat, et illa aliam, sed non eandem a qua ipsa pellitur, quo fit ut in pulsu omnes partes ad eandem positionis differentiam

10 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a11–19 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 30, f. 367rC–D).

tendant, sicuti videmus in unguibus; sed non ita fit in eo quod vere augetur: hoc etenim movetur ad omnes simul differentias positionis.

Praeterea, si per pulsum accretio fieret, oporteret cicatricem in manu pueri factam tempore procedente pelli ad digitum, quod tamen non contingit: videmus enim cicatricem manere semper in eadem parte cui fuit vulnus 5 illatum, et eum locum nunquam mutare.

Per talem igitur pulsionem accretio non fit nisi pulsonis nomine idem intelligatur quod extensio. Revera enim alium modum imaginari non possumus quo totum membrum augeatur, et cum maioris quantitatis ademptione maiorem locum occupet, nisi ut spongia prius manu constricta, postea 10 dimissa extenditur et rarefit. Ideo non est ignorandum in vivente crescente poros propter duas simul causas generari, propter consumptionem humidi a calore naturali factam, et propter extensionem; in adultis vero ex sola 15 humidi consumptione poros exoriri, quia nulla amplius in eis extensio fit; at in crescentibus etiam si nulla humidi consumptio fieret, necesse esset ex sola extensione poros generari.

Caput v Solutio argumentorum quae contra extensionem adducta sunt

Ad argumenta autem adversus extensionem adducta facile est respondere. Prius quidem argumentum potest contra adversarios ita retorqueri: si accretio per pulsionem fieret, oporteret imminutionem fieri per attractionem, quoniam pulsioni contraria est attractio, et contrariorum contrariae sunt conditiones. Sed solvitur quia non omnes contrariorum conditiones debent esse contrariae, sed aliquae. Et hinc fit ut locus argumentandi a contrario sit locus topicus, qui probabilitatem aliquam habet, at non necessitatem. Dicimus igitur accretionem ac imminutionem esse motus contrarios, ideoque oportere ut ea ratione qua opponuntur contrarias etiam conditiones habeant. Accretio igitur est motus a minore quantitate ad maiorem ex materia extrinsecus accedente, imminutio vero est motus a maiore quantitate ad minorem ex materiae subtractione. Hae namque sunt accretionis ac imminutionis conditiones contrariae ab Aristotele positae, quas negare non possumus. At his positis sequitur necessario eas non posse opponi etiam in modo, sicut illi imaginantur, nempe ut accretio fiat per extensionem, imminutio vero per contractionem. Hac enim contrarietate constituta tolleretur altera illa oppositio ratione materiae accedentis et recedentis, quam Aristoteles posuit, quia dicere contractionem est supponere eandem materiam servatam quae prius extensa fuit. Hae igitur duae contrarietates, una per 35

materiam additam et ablatam, altera per extensionem et contractionem, eius modi sunt, ut una alteram non patiatur, quare una constituta non potest altera poni. Quia si contrahitur materia, ergo non est sublata, sed eadem remanet in eo quod imminuitur, quod tamen Aristoteles negat. Quod si materia in imminutione est sublata, ut asserere debemus, cuiusnam volumus fingere contractionem? Certe si per | subtractionem materiae quantitas imminuitur, nulla opus est contractione: imminutio namque respectu accretionis locum habet privationis, quatenus in accretione apponitur materia, in imminutione autem demitur. Quare id quod imminuitur privatur sua materia, seu parte materiae; extensio autem est materiae extensio, nec potest in vivente considerari sine materia.

Ad alterum argumentum dicimus eos male accipere verba Aristotelis in illo contextu 30 octavi libri *Physico||rum*.¹¹ Nam Aristoteles ibi non dicit homogeneum et uniforme a se moveri non posse, sed dicit continuum non posse ita a se moveri, ut una pars alteram moveat, et sumit continuum proprie, et eius partes secundum quantitatem considerat, quare locus ille ad id de quo nunc loquimur non pertinet. Non enim dicimus unam carnis partem extendi ab alia parte carnis tanquam a movente—hoc enim Aristoteles ibi negat—, sed dicimus totam carnem extendi ab anima, proinde agens extendens esse animam, non aliam carnis partem. Quod si omissa eius loci consideratione ita argumentari velint, corpus homogeneum extendi a se non potest, quia sic a seipso moveretur: dicendum est corpus homogeneum non posse movere seipsum, dum sumitur homogeneum inanimatum, sive sit elementum, sive mistum. Cum enim hoc non dividatur in partem moventem et partem motam, non potest a seipso moveri, ut ibi Aristoteles considerat. At secus est de homogeneo animato, quod est actu pars corporis heterogenei et organici. Hoc enim praeter formam mistionis habet animam informantem a qua tanquam a movente fit motus ille extensionis. Homogeneum vero inanimatum habet solam formam elementi, vel solam formam mistionis, ideo non potest se movere eo modo quo animalia a se moveri dicuntur, nam omne anima praeditum potest moveri a seipso, id est, ab anima. Quare etiam caro, si habet animam, ab illa tanquam movente extendi potest per calorem naturalem tanquam per instrumentum seu agens proximum.

11 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a11–19 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 30, f. 367rC–D).

Caput VI Solutio quaestionis cur in adultis cesset accretio

Haec quae de extensione diximus maxime confirmantur ex eorum consideratione quae in viventibus contingere cernuntur, propterea quod facile est eorum rationem adducere, dum asserimus accretionem per extensionem fieri. Videmus enim viventia non semper augeri, sed ad aliquod usque tempus, ut homo augetur ad aetatem usque adolescentiae, postea vero augeri desinit, quod idem in caeteris animalibus et in plantis omnibus contingere manifestum est. Attamen videretur etiam in iuventute accretionem fieri debere, nam in iuvene calor naturalis validissimus est: potest igitur et multum alimentum in substantiam convertere, et facere extensionem membrorum, siquidem certum est haec fieri ab anima per calorem naturalem. Manente autem eadem causa, debet idem manere effectus: quoniam igitur manet eadem anima, et calor naturalis est vehemens, deberet etiam iuvenis augeri non minus quam puer. Est igitur cognoscenda causa cur in adultis accretio cesset.

||773 Possemus ad hanc quaestionem respondere adducendo causam finalem accretionis. Natura enim viventibus accretionem dedit ut possent ad debitam sibi quantitatem pervenire et naturales exercere operationes. Etenim viventia omnia nascuntur admodum particula, nec possunt in initio sui ortus habere quantitatem sibi convenientem, propterea quod omnia plantarum et animalium semina necesse est multo minora esse ipso animali vel planta generante, ideo tam animal quam planta in principio suae generationis habet necessario parvam quantitatem, et multo minorem quantitate totius viventis perfecta; in animalibus vero quae utero gerunt manifestum est foeminam non posse foetum sibi aequalem gestare utero, sed longe minorem. Quoniam igitur cum ea parva quantitate non possunt viventia omnes naturales operationes exercere, potissime vero illam praecipuam quae est aliud sibi simile generare, ideo necessaria fuit viventibus accretio per quam ad convenientem cuique quantitatem pervenire possent et idonea reddi ad aliud simile generandum.

Haec est accretionis causa finalis ex qua sumi potest ratio cur viventia, quando convenientem sibi quantitatem sunt assecuta, non amplius augeantur. Natura enim nihil frustra facit,¹² sed omnia quae agit propter finem agit: quoniam igitur accretionem viventibus dedit propter assecutionem perfectae quantitatis, necesse est ut hac acquisita cesset accretio, quia non est amplius necessaria acquisito fine.

12 See Aristoteles, *De anima*, II.1.9, 432b21; 12, 434a31; *De caelo*, I.4, 271a33; *De partibus animalium*, II.13, 658a8–9.

Sed in hac causa finali non videtur animus acquiescere nisi alia quoque huius effectus causa reddatur, quoniam natura aliquem sibi finem proponens dirigit etiam aliqua certa^a media ad illius finis assecutionem. Ideo si puero accretionem dat, et eam iuveni negat, necesse est iuveni media quoque negata esse, per quae possit augeri; sin minus, augetur etiam iuvenis, quia augendi officium est animae vegetantis quae sine cognitione agit, quocirca semper agit nisi impediatur. Quamobrem si natura vult in iuventute accretionem non fieri, necesse est ut huic agenti impotentiam vel impedimentum aliquod afferat, ne augere amplius possit. Hoc autem impedimentum non potest esse ratione ipsius agentis, quia ipsa animae vis nunquam debilitatur, ut asserit Aristoteles in contextu 65 primi libri *De anima*, dum ait: “si senex acciperet oculum iuvenis, videret sicut iuvenis”.¹³ Anima enim nunquam labefactatur, sed id quod in senio debilitatur est corpus quo ut instrumento anima utitur. Non potest etiam impedimentum oriri ex impotentia secundarii agentis, qui est calor naturalis. Hic enim in iuvene validissimus est, nec minus aptus ad augendum quam in puero.

Restat ut impedimentum sit in subiecto recipiente, ita ut quando corpus augeri amplius non potest, tunc desinat accretio, quoniam agens non agit nisi in subiectum aptum ad recipiendum. Ratio autem cur corpus iuvenis || non possit amplius augeri est quia praecipua pars, quae augeri dicitur et ad cuius incrementum crescit totum viventis corpus secundum omnes dimensiones, sunt ipsa ossa: cum igitur omne vivens in principio suae generationis sit valde humidum, et molle, et domabile, ossa quoque tenera sunt, et ad extensionem idonea. Aetate autem procedente necesse est ut per actionem caloris naturalis omnes corporis partes magis semper exsiccentur et indurescant. Ex continua enim humidi resolutione a calore omnes partes duriores et solidiores redduntur, quod ipsa experientia docet. Humidiorem enim et molliorem esse experimur vituli carnem, quam bovis, et bovis iuvenis, quam bovis senis, et ossa quoque duriora in bove, quam in vitulo. Quoniam itaque accretio per extensionem fit, necesse est ut tunc cesset quando ossa ad tantam durtiem pervenerunt, ut extendi amplius nequeant. Pervenire autem ad tantam durtiem necesse est propter continuam actionem caloris naturalis, quemadmodum diximus. Posset quidem etiam in iuvene extendi caro, sed non fit accretio totius corporis nisi ossa extendantur. Huius autem signum habemus manifestissimum, quia saepe contingit ut cessante accretione incipiant iuvenes fieri carnosiores et impinguari. Calor enim naturalis

^acerta aliqua 1607.

13 Aristoteles, *De anima*, I.4, 408b21–22 (Aristoteles 1953, I, t/c 65, p. 87).

in illa aetate validus ac vehemens est, et multum nutrimentum in substantiam convertit, ideo multum carnis generat, non tamen dicitur augeri caro, neque ex carnis incremento membrum, vel corpus totum, propterea quod ossa non extenduntur.

Totum igitur nutrimentum abundans in carnem et in pinguedinem convertitur, nec potest illa impinguatō vocari accretio, quia non secundum omnes dimensiones incrementum fit: non enim secundum longitudinem, secundum quam absque ossium extensione accretio fieri nullo pacto potest.

||542 Pueros autem raro | impinguari videmus, quia totum nutrimentum in totius corporis accretione consumitur; sed cessante accretione incipiunt impinguari, nisi a nimio coitu, ad quem adolescentes ac iuvenes proclives maxime sunt, impinguatō impediatur. Abundans enim nutrimentum, si totum per coitum excernatur, in pinguedinem converti non potest: hinc fit ut animalia castrata pingua fiant, et ut frequentius in virili aetate pingues fieri homines videamus, quam in adolescentia et in iuventute, nam in virili aetate liberiores habent usum rationis et incipiunt abstinere a coitu, adolescentes vero immoderato ut plurimum utuntur coitu, quia concupiscentia potius ducuntur, quam ratione.

Ex his igitur colligimus duas simul ob causas cessare in viventibus accretionem, ob materiae necessitatem, et propter finem, sicut in secundo *Posteriorum analyticorum* in multis contingere Aristoteles dixit,¹⁴ ut tum propter materiae necessitatem, tum propter finem fiant. Finis enim et scopus naturae est assecutio de ||bitae quantitatis, et huius gratia viventibus accretionem dedit, ideo acquisito fine cessat accretio, quia non est amplius necessaria. Sed quia maxima est consonantia in rebus naturae, ideo materiae quoque necessitatem natura adiecit, et statuit materiam tunc ineptam esse ad accretionem recipiendam, quando viventia non egent amplius accretione ad naturalia munera obeunda, et ad omnes edendas naturales operationes.

Caput VII In quam mutatione sit accretionis essentia constituta, opiniones aliquorum et earum confutatio

Hactenus declaratum a nobis est quot fieri mutationes oporteat, ut ex alimento extrinsecus accedente viventia corpora augeantur. Sequitur ut consideremus in quam mutatione sit accretionis essentia constituta, an in omnibus simul sumptis mutationibus praedictis, an in aliqua earum tantummodo.

14 Perhaps Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.11, 94b26–95a3.

Non defuere qui dixerint accretionem esse omnium dictarum mutationum congeriem, quam sententiam reprobant Marsilius in primo libro *De generatione*, quaestione 10,¹⁵ idque non iniuria, quoniam Aristoteles censuit accretionem esse speciem quamdam motus ab aliis speciebus distinctam,¹⁶ quo fit ut neque ulla ex aliis speciebus, neque earum congeries possit esse accretio, sed eius natura constituenda sit in aliqua particulari mutatione quae non sit alia ulla species motus, sed sit solum accretio. Praeterea, illae omnes mutationes quas diximus non modo accretionis naturam non constituunt, sed neque illi necessariae sunt. Duae namque illae priores concoctiones non sunt necessariae nisi in animalibus. Nimirum ut per eas praepararetur alimentum ad postremam concoctionem quae in membris fit recipiendam. Primum enim oportet cibum converti in chylum, deinde chylum in sanguinem, ut tandem sanguis in substantiam convertatur, et ita vivens augeatur. In plantis vero non fit nisi postrema haec tertia concoctio qua alimentum vertitur in substantiam, et huic proportionem respondet conversio, quae in animali fit, sanguinis in substantiam. Alimentum enim plantarum nulla praeparatione indiget, quia plantae ipsum a terra extrahunt iam praeparatum, et aptum ut in substantiam convertatur, veluti si animalia sanguinem extrinsecus traherent iam extra genitum, ita ut non fieret in eis alia coctio quam postrema illa qua sanguis in substantiam mutatur, assimilatio appellata, propterea quod ultimum alimentum, quod dissimile erat, redditur simile dum vertitur in substantiam viventis corporis: absque hac igitur assimilatione accretio fieri nunquam^a potest. Fieri tamen potest sine aliis praecedentibus mutationibus, ut in plantis manifestum est, quare illae omnes absque dubio ipsi accretionis naturae extraneae sunt.

Duae mutationes remanent in quibus dici possit esse accretionis naturam constitutam, et in iis tota huiusce rei difficultas posita est: una est haec modo dicta assimilatio, quae est ultimi alimenti in substantiam conversio; altera vero est postrema illa extensio qua diximus totum viventis corpus maiorem acquirere quantitatem, proinde et maiorem locum.

Cum igitur in harum utralibet accretionis natura constitui posse videatur, duae contrariae sententiae ortae sunt, et utraque sectatores habuit. Marsilius in sua quaestione praedicta priorem partem accipit:¹⁷ asserit enim nil aliud esse accretionem, quam generationem partis substantiae maioris

^anunquam fieri 1607.

15 Marsilius de Inghen 1518, I, q. 10, f. 76ra–76va.

16 See Aristoteles, *Physica*, v.2, 226a23–226b1.

17 Marsilius de Inghen 1518, I, q. 10, f. 76ra–76va.

parte consumpta; et in hoc distinguit accretionem a nutritione, quod nutritio solam substantiam respicit ut restaurandam, accretio vero quantitatem; subiecto tamen idem sunt, ut Aristoteles dixit in primo libro *De generatione*,¹⁸ quoniam eadem mutatio est et nutritio et accretio; nutritio quidem quatenus est generatio substantiae ad ipsum vivens restaurandum, accretio autem quatenus generatur pars substantiae maior parte consumpta: ideo inquit accretionem formaliter generationem esse, distinguit tamen in hoc accretionem a generatione, quod generatio proprie dicitur quando aliquid per se existens generatur, accretio vero quando alteri aggeneratur; quo fit ut accretio sit potius aggeneratio, quam generatio appellanda, quia est generatio partis, quatenus est pars. 5 10

Quando igitur generatur pars maior parte consumpta, eam inquit Marsilius formaliter accretionem esse, et hanc sententiam probat duobus argumentis. Primo sic: omnis conversio nutrimenti in maiores partes partibus consumptis in vivente corpore accretio est, at illa aggeneratio ex ultimo alimento facta est conversio in partes consumptis partibus maiores, ergo illa generatio est ipsamet accretio. Secundo ita argumentatur: illa mutatio qua existente seclusis aliis omnibus accretio existit, et qua non existente non existit, est ipsamet accretio; atqui generatio partium maiorum est huiusmodi; ea namque existente augetur vivens, non existente autem, non augetur: ergo illa aggeneratio est accretio ipsa. 15 20

Haec sententia magnis difficultatibus urgetur. Primum enim censuit Aristoteles in accretione non solum partes, sed etiam totum acquirere maiorem quantitatem, ut videre est in contextu 38 primi libri *De ortu et interitu*,¹⁹ imo vero accretio praecipue totum respicit, non partes; at in illa aggeneratione maioris partis membrum non fit maius nisi extendatur, proinde nec totum vivens fit maius, nam poris sanguine repletis, et sanguine in carnem et alias partes homogeneas converso, singulis quidem partibus carnis et ossis est facta additio, sed nisi fiat totius membri extensio, nondum crescit membrum, || neque totum vivens: ergo illa aggeneratio non est formaliter accretio, quoniam ea posita et aliis omnibus seclusis, non fit accretio. Confirmatur quia in vera accretione totum mutat locum, ut dixit Aristoteles in contextu 25 primi *De generatione*,²⁰ at per solam aggenerationem 25 30

||777

18 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a25–26.

19 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b33–322a4 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 38, f. 358rD–E).

20 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 320a7–24 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 25, f. 355rC–F).

maioris partis totum non mutat locum, nisi fiat extensio: ergo illa aggeneratio non est formaliter accretio.

Patet etiam cuilibet diligenter consideranti nullam esse differentiam inter accretionem et nutritionem, nisi membri extensio assimilationem consequatur, quia etiam in nutritione fit additio substantiae quantae sine extensione membri; et ad accretionem totius nihil refert substantiam illam adiectam maiorem esse parte consumpta nisi sequatur extensio; sine hac enim totum corpus non fit maius, ut videmus manifestissime in iuvenibus et in viris, qui carnosiores fiunt; generatur enim in eis plus carnis quam fuerit consumptum, nec tamen augeri dicuntur, quia nulla fit extensio membrorum. 5 10

Praeterea, Aristoteles in quinto libro *Physicae auscultationis* per hoc motum a generatione distinguit, quod motus in tempore fit, generatio autem subito, et sub motu accretionem ponit tanquam veram speciem proprie sumpti motus, et | a generatione distincti: quare censet accretionem in tempore fieri, et esse verum motum.²¹ At secundum opinionem Marsilii accretio fieret subito, cum ipse dicat accretionem esse formaliter generationem, quare Marsilius Aristoteli adversatur in multis: primo dum inquit accretionem esse formaliter generationem, cum Aristoteles dicat manifeste eas distingui re; deinde dum ait accretionem subito fieri, quam Aristoteles in tempore fieri asserit; tum demum quod ponit subiectum accretionis ens potestate, quod formam ultimi alimenti amittens sumit formam rei nutriendae, ut carnis et ossis; Aristoteles autem putavit omnes motus habere subiectum ens actu ad differentiam generationis, cuius subiectum est ens potestate. Patet igitur sententiam Marsilii defendi non posse et ab Aristotele alienam esse. 15 20 25

Caput VIII Aliorum opiniones et earum confutatio

Haec quae adversus Marsilium adduximus aliqui considerantes in aliam sententiam inciderunt, quod accretio non sit formaliter illa aggeneratio quae assimilatio dicitur, sed sit illa extensio quae assimilationem consequitur. Hanc opinionem tuetur Ioannes Gandavensis in quaestione sua decima quarti *Physicorum*,²² et in quaestione septima octavi;²³ et haec videtur multo 30

21 See Aristoteles, *Physica*, v.1, 225a20–225b4.

22 Gandavensis 1552¹, IV, q. 10, f. 57vb.

23 Gandavensis 1552¹, VIII, q. 7, ff. 107vb–108rb.

probabilior priore illa opinione, quia secundum hanc accretio est verus
 ||778 motus cum successione et in tempore factus; extensio enim fit in tempore,
 et est transitus ad solam maiorem quantitatem, nulla || facta mutatione in
 substantia, ideo in ea manifeste apparet accretionis, et aliarum mutationum
 discrimen.

Praeterea, secundum hanc sententiam servatur in accretione id quod
 Aristoteles dixit in contextu 25 primi libri *De generatione*:²⁴ id enim quod
 per extensionem augetur, mutat locum, et ita mutat ut toto manente in
 eodem loco partes de loco ad locum moveantur; haec enim in extensione
 apertissime conspiciuntur, at in conversione ultimi alimenti in substantiam 10
 nequaquam. Partes enim locum non mutant, nec totum manens in eodem
 loco maiorem adipiscitur. Visus est etiam Aristoteles in memorato contextu
 25 hanc sententiam proferre: dixit enim illa quae augentur mutare locum eo
 modo quo illa quae extenduntur; putavit igitur ea quae augentur extendi,
 quare videtur naturam accretionis in illa extensione constituisse. 15

Verum haec quoque opinio difficultatibus non caret, ut patet legentibus
 priorem librum Petri Pomponatii *De accretione et nutritione*, ubi tum prae-
 dictam Marsilii sententiam confutat, tum hanc Ioannis Gandavensis, adver-
 sus quam in capite eius libri nono multifariam argumentatur.²⁵ Primo sic:
 extensio est motus ad raritatem; est enim rarefactio quaedam, raritas autem 20
 est qualitas, non quantitas, ut ait Averroes in commentario 84 quarti *Physi-
 corum*,²⁶ et in 15 libri septimi;²⁷ accretio autem est motus ad quantitatem,
 non ad qualitatem: ergo non est formaliter extensio.

Praeterea, si natura accretionis in extensione consisteret, reprehenden-
 dus esset Aristoteles, qui in primo libro *De ortu et interitu* declarare volens 25
 accurate quid sit accretio et quomodo fiat, nunquam extensionem nomi-
 navit, sed solum consideravit accretionem esse mutationem ad maiorem
 substantiam: quare videtur ad priorem potius opinionem fuisse inclinatus.

Praeterea, extensio fit etiam nulla adveniente materia, accretio autem fit
 necessario ex materia extrinsecus accedente, ut Aristoteles docuit dicens 30
 hanc materiam esse in principio contrariam, in fine autem fieri similem:
 ergo accretio non est extensio. Quod autem fieri possit extensio absque ulla
 accedente materia, patet in spongia.

24 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,5, 320a7–24 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 25, f. 355rC–F).

25 Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 9, pp. 2194–2202.

26 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 84, ff. 171vH–172rF.

27 Averroes 1562, IV, lib. VII, t/c 15, f. 318vM.

Argumentatur etiam ex eo quod Aristoteles dixit in contextu 41 primi libri *De generatione*, accretionem et nutritionem esse idem subiecto;²⁸ si
 |545 accretio esset extensio, non esset | idem subiecto cum nutritione, propterea quod extensio est tempore posterior nutritione, quare non potest esse idem subiecto cum illa.

5

Tandem considerat id quod Aristoteles dicit in contextu 25 eiusdem libri.²⁹ Declarans enim quomodo illa quae augentur locum mutant, utitur similitudine, et inquit: “sicuti quae extenduntur”; igitur significat accretionem non esse formaliter ipsammet extensionem, quia non debet aliquid
 ||779 declarari per seipsum, neque comparari cum seipso. Extensio || igitur non 10 constituit ipsam accretionis naturam apud Aristotelem, sed est quoddam ab ea diversum et extraneum.

Ipsae igitur Pomponatius volens vitare absurda quae utramque dictam opinionem consequuntur inquit accretionem neque esse generationem maioris partis, neque esse extensionem, sed esse adeptionem maioris quantitatis,
 15 quae fieri non potest absque adventu quantitatis externae, et quae sequitur necessario maioris loci occupatio.³⁰ Sed haec dicens mihi videtur ad propositam quaestionem nihil dicere: omnia enim quae dicit vera sunt et omnibus manifesta, quia omnes concedunt accretionem esse acquisitionem maioris quantitatis, et fieri ex materia quanta adveniente, et cum loci muta-
 20 tione. Hoc igitur non est id quod in praesentia quaeritur, sed quaestio nostra est in quonam consistat haec maioris quantitatis acquisitio. Cum enim ad accretionem faciendam plures concurrere mutationes videamus, quaerimus in quanam ex illis ipsa accretionis natura consistat, ita ut illa dicatur esse mutatio ad maiorem quantitatem. Cum autem omnes mutationes quae in
 25 accretione locum habent iam singillatim consideraverimus, videtur vitari non posse quin dicamus accretionem vel in assimilatione consistere, vel in extensione, vel in ambabus simul, et hoc debuit ipse Pomponatius considerare.

28 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a20–25 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 41, f. 359vI).

29 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 320a21 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 25, f. 355rF).

30 Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 9, p. 2200.

Caput IX Vera sententia et eius declaratio

Ego in hac difficultate dicendum puto accretionem non in sola extensione consistere, neque in sola ultimi alimenti conversione in maiores substantiae partes, sed essentialiter continere utramque: est enim accretio mutatio ad maiorem quantitatem per motum extensionis ex alimento in substantiam converso tanquam ex materia. Utramque conditionem posuit manifeste Aristoteles in primo *De ortu et interitu*: dixit enim accretionem fieri ex materia extrinsecus accedente,³¹ quare non in sola extensione naturam accretionis consistere existimavit, siquidem in hac nulla novae materiae accessio includitur, sed etiam in conversione alimenti in substantiam, ita ut haec quoque in ipsa accretione comprehendatur. Extensionem quoque satis clare expressit in contextu 25 eius libri, quando dixit illa quae augentur locum mutare, sicut illa quae extenduntur.³² Censuit igitur in accretione fieri talem extensionem qualem in spongia, et aliis eius modi fieri videmus, vel saltem motum aliquem similem quem propter similitudinem non possumus nisi extensionem appellare. Et cum maioris loci adeptio sit coniuncta cum adeptione maioris quantitatis, et eam insequatur, necesse est ut quemadmodum per motum extensionis maior locus acquiritur, ut ait ibi Aristoteles, ita per eundem maior quantitas acquiritur. Itaque si accretionis natura consistit in adeptione maioris quantitatis, manifestum est eam secundum Aristotelem consistere in extensione.

Haec fuit Averrois sententia in commentario 38 eiusdem libri, ubi aperte asserit accretionem fieri per extensionem membrorum, et in illa extensione foramina generari, quemadmodum antea consideravimus.³³

Sic etiam facile declaramus id quod Aristoteles dixit, accretionem esse idem subiecto cum nutritione,³⁴ hoc est, continere in se nutritionem, sed ab ea differre ratione, nam si solam extensionem accretionem esse dicamus, id tueri nullo modo possumus, at si praecedentem mutationem in substantiam ei adiungamus, dictum Aristotelis clarum redditur, nam in illa mutatione nutritio et accretio sunt idem subiecto: quatenus enim mutatur sanguis in carnem, eatenus est nutritio, quae solam substantiam respicit, cum sit substantiae reparatio. Quatenus vero mutatur in carnem maiorem,

31 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321a17–25.

32 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 320a21 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 25, f. 355rF).

33 Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, I, t/c 38, ff. 358vG–359rC.

34 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a25–26.

eatenus est accretio, quae non substantiam respicit, sed quantitatem, licet substantiae mutationem necessario contineat, ut Aristoteles significavit in contextu 41 eiusdem libri quando dixit alimentum nutrire quatenus est potestate caro, augere autem quatenus est potestate caro quanta.³⁵

Possumus enim ita argumentari: sicuti se habet caro quanta ad carnem, 5
ita accretio ad nutritionem; at in carne quanta comprehenditur caro, igitur
et in accretione nutritio. Ea tamen mutatio est alia ratione nutritio, alia
vero accretio, et fit utraque eodem tempore, imo eodem temporis momento,
sed differunt ratione, sicuti dictum est. Si vero extensionem quae illam 10
mutationem insequitur consideremus, maior oritur earum differentia, nam
in nutritione, quatenus est nutritio, nulla extensio fit, in accretione autem
necessarium est ut membra extendantur. Ideo ratione extensionis accretio
non est simul tempore cum nutritione, sed est posterior, idque omnino
necessarium est, quia si nutritio est substantialis mutatio, non in tempore 15
fit, sed in temporis momento; accretio autem cum sit motus, ex necessitate
successionem habet, et in tempore fit; id autem quod in tempore fit non
potest simul esse cum eo quod fit subito; est autem ita necessaria extensio ad
constituendam accretionis naturam, ut si fiat sola in substantiam conversio,
imo et in substantiam maiorem, nec ulla sequatur extensio, non sit accretio, 20
sed nutritio solum, ut patet in adultis quando carnosiores fiunt.

Illud ergo quod dicitur, accretionem simul esse cum nutritione, et hac
ratione esse idem subiecto, non est verum de tota accretione, sed de solo
eius initio, quod ex necessitate est mutatio ultimi alimenti in maiorem sub-
stantiam. Hanc autem postea insequitur extensio, quae est tempore poste-
rior nutritione; in illo autem initio continet accretio nutritionem, licet ab ea 25
||781 differrat ratione, quia non ea ratione dicitur accretio, quatenus nutritionem
continet, sed quatenus respicit quantitatem, quae per sequentem maioris
substantiae extensionem acquiritur.

Si quis autem obiiciat “ergo accretio non est unus motus”, neganda est
consequentia, quia conversio in substantiam est substantialis mutatio, 30
nempe generatio carnis, ossis et similia. Quare non est motus, sed muta-
tio subita, quae est principium sequentis extensionis, quae est verus motus
in tempore factus sicuti punctum est principium lineae. Quemadmodum
igitur una dicitur linea, licet duobus punctis terminata atque conclusa, et
ea puncta in ipsa lineae definitione accipiuntur, ita una accretio et unus 35
motus dicitur, licet terminum a quo habeat subitam mutationem in sub-

35 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a20–25 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 41, f. 359v1).

stantiam, terminum autem ad quem, ipsam maiorem quantitatem in fine extensionis acquisitam, qui uterque terminus in ipsa accretionis essentia comprehenditur, sicuti duo puncta terminantia in definitione rectae lineae. Propterea vera sunt in accretione haec ambo dicta, accretio est acquisitio substantiae cum quantitate maiore, et accretio est acquisitio maioris quantitatis tantum: dum enim totam accretionem consideramus, ea utrumque terminum continet, proinde et nutritionem tanquam terminum a quo, non ut extraneum, proinde est adeptio substantiae cum quantitate maiore; at si motum a fine nominare velimus et a termino ad quem, accretio est acquisitio quantitatis tantum. Servamus autem hoc modo optime naturam motus, et successionem, imo et continuitatem in ipsa accretione. Nam si accretio esset sola conversio alimenti in substantiam, nulla ratione esset motus, neque ullam successionem haberet, quoniam illa conversio in momento temporis fit. Transitus autem ad maiorem quantitatem, qui per extensionem fit, est verus motus, et continuus.

Non est autem ignorandum motum accretionis in viventibus posse duobus modis | considerari. Potest enim accipi pro toto cuiusque viventis incremento ab initio sui ortus ad initium usque aetatis consistentiae, quod quidem constat ex multis nutritionibus et pluribus extensionibus distinctis. Secundo modo potest accipi pro una tantum particulari nutritione cum una extensione eam insequente. Primo modo accretio non est unus continuus motus, quoniam adeptio totius debitae quantitatis, quae fit in homine per totum tempus viginti annorum, non est ita continuata, ut in qualibet particula illius temporis fiat extensio, et acquisitio particulae quantitatis illius; sed toto eo tempore fiunt plures interruptae et distinctae extensiones inter quas positum est tempus medium quo nulla fit extensio. Postquam enim facta est in puero aliqua extensio, desinit puer extendi per tempus aliquod, nam iterum implentur sanguine foramina, deinde iterum sanguis ille mutatur in carnem, postea vero fit alia membro||rum extensio.

At secundo modo accepta accretione pro una tantum particulari extensione, ea est verus motus, unus et continuus, et haec Averrois sententia est in commentario 6 tertii *Physicorum*,³⁶ et in 23 octavi,³⁷ ubi dicit motum accretionis non esse unum continuum motum, sed esse compositum ex pluribus motibus et pluribus quietibus. Non est enim admittenda aliquorum interpretatio, qui videntes Averroem negare motum accretionis esse unum continuum, dicunt ipsum accipere continuum pro perpetuo, et significare

36 Averroes 1562, IV, lib. III, t/c 6, f. 88rA–E.

37 Averroes 1562, IV, lib. VIII, t/c 23, f. 358vH.

accretionem non esse perpetuam, sed aliquando desinere, nempe in initio aetatis consistentis. Etenim sensus hic est ab Averroe alienus, qui seipsum declarans inquit non esse continuum, quia constat ex pluribus motibus et pluribus quietibus: igitur non quia non sit perpetuus, sed quia est interruptus, negat totam unius viventis accretionem ad aetatem usque consistentem esse unum continuum motum; quamvis enim modo quodam dici possit unus ratione unius subiecti, quod augeri dicitur, et ratione scopi naturae, quae unum sibi finem proponit, acquisitionem tantae quantitatis, revera tamen non est unus continuus, quia natura non potest uno conatu et uno tantum motu eam totam quantitatem assequi: ideo saltem acquirit partem post partem, quare totius quantitatis acquisitio non est unus continuus motus, sed singula pars per verum motum acquiritur, qui est unus continuus, scilicet una particularis extensio. Hoc modo salvamus continuitatem et naturam motus in accretione, quae aliter salvari non potest; in motu autem locali est vera continuitas etiam secundum totum, nam si in sublimi loco ponatur lapis, ad centrum usque descendet uno continuo motu absque ulla interruptione.

Caput x De duplici quantitatis incremento et duplici raritate

Caeterum ut res magis intelligatur et omnes difficultates tollantur, notanda sunt quaedam. Primum de quantitate, in qua videtur accretionis natura consistere: hanc enim Aristoteles ab aliis motibus per hoc distinxit, quod est motus ad quantitatem. Quantitas, ut alibi fuse demonstravimus, materiae naturam insequitur, et est illi coeva, et ab ea inseparabilis;³⁸ termini autem omnes quantitatis praescribuntur a forma; ideo sicuti quantitas materiam insequitur, ita termini quantitatis corporum naturalium insequuntur formam, et a forma ipsi composito tribuuntur. Hinc fit ut neque materia possit esse unquam sine quantitate, neque quantitas sine materia, ideoque non possit alicui rei addi nova quantitas sine additione novae materiae. Incrementum autem quantitatis fieri potest duobus modis, ut ex Averroe colligimus in commentario 84 quarti *Physicorum*, ubi de hac re || doctissime loquitur:³⁹ uno modo fit maior quantitas per additionem novae quantitatis, proinde et novae materiae, sicuti cum aquae portionem alteri por|tioni adiungimus: sic enim maior aquae quantitas redditur; altero modo per

38 See Zabarella, *De prima rerum materia*, II, ch. 6 (*De rebus naturalibus*, lib. III).

39 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 84, ff. 171vH–172rF.

solam mutationem factam in forma, et absque ullius materiae additione fieri maior quantitas dicitur, ut quando aqua calefacta mutatur in aerem; maior enim fit aeris quantitas, quam fuerit quantitas aquae; non est tamen adiecta aliqua nova materia, neque aliqua nova quantitas; cum enim eadem servetur materiae portio, quantitas quoque eadem servatur; sed mutantur termini, nam propter formam aeris illa quantitas ad ampliores terminos extensa est, diciturque ea ratione facta maior, quatenus eadem quantitas per rarefactionem subiecti extensa est ad maiorem locum occupandum, ita ut terminorum potius, quam ipsius quantitatis fit facta mutatio propter mutationem formae quam termini insequuntur.

Duobus igitur modis fit transitus de minore quantitate in maiorem: aut enim manente eadem materia fit mutatio in terminis quantitatis propter mutationem formae, sicuti quando aqua mutatur in aerem; aut sine mutatione formae res fit maior per accessionem novae materiae, ut cum aquae aqua apponitur. Dum enim nulla fit mutatio formae, fieri nullo modo potest ut magnitudo augeatur nisi per novae externae materiae accessionem. Hic modus locum habet in accretione de qua in praesentia loquimur; forma enim rei augendae debet eadem servari, ut mox ostendemus; sic enim idem numero remanere dicitur id quod augetur: ideo per accessionem externae materiae novam quantitatem afferentis fit viventis corporis incrementum.

Colligere ex his possumus quoddam alterationis et accretionis discrimen et discriminis rationem. Alteratio namque non eget aliqua materia ex qua fiat, sed solum habet subiectum in quo fit, et quod alterari dicitur. Accretio autem non modo habet subiectum in quo fit et quod dicitur augeri, sed eget etiam materia externa ex qua fiat. Huius autem ratio est quoniam alteratio est motus ad qualitatem, quae insequitur naturam formae, non naturam materiae. Accretio vero est motus ad quantitatem, quae materiae, non formae, naturam insequitur. Ideo si nova qualitas inducenda sit, non opus est aliquam externam materiam accedere, sed illa ipsa materia subiecta est apta ad omnem qualitatem recipiendam, quia omnis forma et omnis qualitas de potestate materiae educi potest. Sed quando absque mutatione formae et eadem manente forma debet quantitas maior reddi, id fieri nullo modo potest nisi per additionem novae materiae. Quantitas enim ingenerabilis et incorruptibilis est, et semper ac necessario in materia inest; ideo si manere debeat eadem substantia, et servari eadem forma, non potest fieri || maior quantitas nisi per accessionem novae materiae cum qua etiam nova quantitas adveniat.

Secundo loco aliud quiddam notandum est non parvi momenti. Quoniam enim dictum est accretionem fieri per extensionem, quae est rarefactio quaedam, sciendum est duplicem esse raritatem et duplicem densitatem,

quam distinctionem ignorans Zimara in illa contradictione quam notavit in Averroes in commentario 84 quarti *Physicorum*, in errorem manifestissimum lapsus est.⁴⁰ Averroes enim variis in locis de raritate loquens varia et inter se pugnancia pronuntiare visus est, nam in illo commentario 84 inquit rarum et densum esse contraria in quantitate;⁴¹ tamen in commentario sequente 5 85 ait raritatem et densitatem non esse de essentia quantitatis;⁴² in septimo autem *Physicorum*, commentario 15, inquit raritatem et densitatem esse qualitates;⁴³ sed in primo *Metaphysicorum*, commentario 15,⁴⁴ easdem locavit in categoria situs, quae videtur etiam Aristotelis sententia fuisse in libro *Categoriarum*, capite “De qualitate”;⁴⁵ at in commentario 77 octavi *Phy-* 10 *sicorum* dixit rarefactionem et densationem esse motus locales.⁴⁶ Magna igitur est horum locorum discrepantia, cum Averroes motum ad raritatem modo dicat esse ad quantitatem, modo ad qualitatem, modo ad situm, modo ad ubi.

Solvens Zimara dicit raritatem et densitatem esse revera in sola categoria qualitatis.⁴⁷ Quando autem Aristoteles et Averroes eas locare videntur in
[549] categoria situs, inquit | eos loqui iuxta aliorum opinionem, non secundum mentem propriam. Quod vero rarefactio dicatur motus ad quantitatem, vel ad ubi, inquit esse verum per quamdam consecutionem, at non formaliter; raritatem enim insequitur maior quantitas, proinde et maioris loci occupatio: rarefactio igitur est primario et essentialiter alteratio et motus ad qualitatem; per consecutionem vero et secundario est etiam ad quantitatem maiorem et ad ampliorem locum. Quare nulla est repugnancia in Averrois dictis, cum omnia vera sint secundum varias considerationes.

Ego autem nihil veri a Zimara dictum esse arbitror nisi illud unum quod 25 de quantitate dixit. Omnis enim rarefactio est transitus ad maiorem quantitatem, seu potius ad maiores terminos quantitatis, non tamen primario, sed secundario, et per quamdam comitantiam seu consecutionem. Per se autem et primo non est ad quantitatem, sed ad aliquod aliud quod maior quantitas consequitur. In reliquis autem puto deceptum esse Zimaram, quia 30 non animadvertit duplicem esse raritatem et duplicem densitatem, quarum

40 See Zimara 1572, f. 345ra.

41 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 84, f. 171rB.

42 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 85, f. 172vI–M.

43 Averroes 1562, IV, lib. VII, t/c 15, f. 318vL–M.

44 Averroes 1562, VIII, lib. I, t/c 15, f. 13rF.

45 Aristoteles, *Categoriae*, 8, 10a15–16.

46 Averroes 1562, IV, lib. VIII, t/c 77, f. 422vK.

47 See Zimara 1572, f. 345ra.

una est proprie in categoria qualitatis, quia consistit in tenuitate substantiae, non in distantia partium inter se, et est de numero secundarum qualitatum consequens calorem et frigus, ut ait Aristoteles in libro secundo *De partibus animalium*, capite 1,⁴⁸ et Averroes in septimo *Physicorum*, commentario 15,⁴⁹ et in secundo *De generatione*, 15,⁵⁰ et ibidem Ioannes Grammaticus || de accretione^a in contextu 17.⁵¹ Talis autem raritas et talis densitas sunt illae quibus dissident elementa inter se: aerem enim dicimus rarum, et aquam densam, non quod partes aeris distent invicem, et habeant interpositas vacuitates—revera enim nihil est vacui in aere, neque aliud inter eius partes est interpositum corpus—, sed quod aer tenuem habet substantiam, aqua vero crassam. Patet autem provenire hanc substantiae densitatem a frigore, et raritatem a calore, et hanc non esse aliam quam illam quae consistit in tenuitate substantiae. Ideo Averroes in commentario 22 primi libri *De caelo* de hac raritate loquens inquit motum ad raritatem esse alterationem,⁵² non quod motus possit esse primario ad raritatem, sed quia primario est ad calorem quem consequitur raritas ac tenuitas substantiae. Hanc autem consequitur etiam magnitudinis incrementum, quod considerans Averroes in illo commentario 84 quarti *Physicorum* dixit raritatem et densitatem esse contraria in quantitate,⁵³ quatenus raritatem consequitur maior quantitas, densitatem autem minor. Hoc enim dicens respexit id quod secundarium est, non id quod primarium, ut recte dixit Zimara.⁵⁴ Ideo in sequente commentario 85 hoc declarans Averroes ait densitatem et raritatem non esse essentialiter in categoria quantitatis.⁵⁵

Altera est raritas quam non videtur animadvertisse Zimara, quae non consistit in tenuitate substantiae, sed in distantia partium inter se, quemadmodum spongiam raram esse dicimus, quia partes habet invicem distantes per spatium vacuum interpositum, non quidem vero vacuum quod omni corpore careat, sed quod alio tenui, et insensili corpore plenum est; in spongia enim vacuas vocamus partes illas in quibus aer est inclusus. Haec raritas est absque dubio in categoria situs, nam distantia vel propinquitas partium

^ade accretione *om.* 1607.

48 Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 646a13–20.

49 Averroes 1562, IV, lib. VII, t/c 15, f. 318vL–M.

50 Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, lib. II, t/c 15, f. 374rA–B.

51 Philoponus 1568, II, t/c 17, p. 66a; Philoponus 1897^b, pp. 225–226.

52 Averroes 1562, v, lib. I, t/c 22, f. 171rA–D.

53 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 84, f. 171rB.

54 See Zimara 1572, f. 345ra.

55 Averroes 1562, IV, lib. IV, t/c 85, f. 172vI–M.

inter se nil aliud est quam situs. De hac igitur locutus est Averroes in commentario 15 primi *Metaphysicorum*,⁵⁶ et Aristoteles in libro *Categoriarum*, in capite “De qualitate”.⁵⁷ Cum enim haec acceptio omnibus hominibus magis in promptu, atque evidentior sit, hanc solam Aristoteles ibi respexit, quia in eo libro statuit ea tantum in medium adducere quae notiora et communi
 5 hominum opinioni magis consentanea essent. Ideo negavit raritatem esse qualitatem, quod alteram illam acceptionem vulgaribus incognitam esse animadvertit. Ob id Averroes quoque ibi asserit raritatem esse in categoria situs; et ibi Levi in suis *Annotationibus in Averroem* expresse notat duo esse
 10 genera rari et densi: unum quod est in categoria qualitatis, alterum quod est in categoria situs.⁵⁸ Et hoc idem sumitur ex Ioanne Grammatico in contextu 8 secundi libri *De ortu et interitu*.⁵⁹ In hoc igitur deceptus est Zimara, quod dixit Aristotelem et Averroem, quando raritatem in genere situs collocarunt, iuxta aliorum sententiam esse locutos, cum potius ex mente propria
 15 et secundum veritatem hoc dixerint, dum alteram hanc raritatem respexerunt.

In eo etiam quod de motu locali dixit lapsus est Zimara:⁶⁰ quando enim spongia manu constricta postea dimittitur et relaxatur, rarefieri dicitur, non ita tamen ut motus ille fieri primo dicatur ad raritatem; siquidem ad situm non est motus, neque ad ullam aliam categoriam praeter quantitatem, qualitatem et ubi; secundo tamen ad alias quoque fieri potest motus, et per
 20 mediam aliquam ex tribus praedictis. Igitur necesse est ut motus ille spongiae sit primo ad locum; moventur enim partes ad diversa ubi, quae postea consequitur varius illarum partium situs inter se.

Non est igitur verum id quod Zimara dixit, rarefactionem esse motum localem secundo et per consecutionem. Est quidem verum de priore illa rarefactione, quae primario est motus ad qualitatem, sed de hac posteriore falsum est. Cum enim negari non possit eam esse motum quemdam, ad nullam specie in motus reduci potest nisi ad localem: est igitur motus ille
 25 primario ad locum, secundo vero ad situm.

Talem esse certum est illam raritatem ad quam tendere videtur id quod augetur: dum enim extenditur, foramina exoriuntur, quae sunt veluti partes in quibus non est caro vel os, sed aer vel vapor aliquis similis. Patet enim per
 30

56 Averroes 1562, VIII, lib. I, t/c 15, f. 13rF.

57 Aristoteles, *Categoriae*, 8, 10a15–16.

58 Levi 1562, f. 52rD–E.

59 Philoponus 1568, II, t/c 8, p. 63a–b; Philoponus 1897^b, pp. 214–215.

60 See Zimara 1572, f. 345ra.

illam extensionem non acquiri priorem raritatem quae est substantiae tenuitas et qualitas, siquidem substantia viventis non fit tenuior quam prius erat. Sed acquiritur raritas per illum motum altero modo accepta, qualis est raritas spongiae, ita tamen ut motus ille dicatur secundario ad situm, 5
 primario autem ad quantitatem, nam primarius terminus et scopus quem sibi natura proponit in illo motu est assecutio maioris quantitatis. Hanc autem consequitur mutatio situs partium: nam mutato sanguine in carnem, in foraminibus caro densa est, quia foraminibus caret; postea vero extenditur et fit rara, dum iterum in ea oriuntur foramina, licet haec raritas non sit scopus naturae, quemadmodum diximus. Imo, si bene consideremus, 10
 dicere non possumus in accretione viventis maiorem acquiri raritatem, sed eadem est densitas et raritas in principio et in fine accretionis: in principio enim caro dum habet foramina potest dici rara, postea vero repletis foraminibus sanguine et eo in carnem converso dici potest modo quodam densior facta, dum foraminibus caret; deinde vero extenditur et rursus foramina 15
 oriuntur, et caro ad pristinam raritatem revertitur. Quare nulla tunc acquiritur maior raritas, sed sola quantitas per accessionem novae materiae maior est facta. Revera enim nulla est qualitas et nullus alius terminus quem per illam extensionem dicere possimus esse acquisitum, nisi sola maior quantitas, et haec sola est naturae scopus in eo motu; eam postea 20
 ||787 secundario consequitur maioris loci acquisitio, sed haec non fuit scopus naturae.

Ex his colligimus discrimen quoddam in viventis, et in spongiae extensione. Nam extensio viventis primario ad quantitatem tendit, non ad ubi; at extensio spongiae est motus primario ad ubi, non ad quantitatem, nam 25
 maior quantitas duobus modis acquiritur, uno modo per additionem materiae, altero modo ut per ampliacionem terminorum; in spongia extensa acquiritur maior quantitas secundo modo, sed non primo; in conversione autem sanguinis in carnem fit maior quantitas primo modo, at non secundo, nisi sequatur extensio. Quod si utraque simul accipiatur, tum conversio in 30
 substantiam, tum extensio consequens, fit maior quantitas utroque modo simul, et haec est accretionis natura: quare eius extensio non est omnino similis extensioni spongiae, licet per utramque eadem raritas acquiratur.

||551 Caput XI Adversantium argumentorum solutio

Veritate ita declarata, sequitur ut omnia prius adducta argumenta expendamus, et quantum roboris habeant consideremus. Primo loco solvenda sunt 35
 argumenta Marsilii, quibus probare nitebatur accretionem esse formaliter

generationem, id est, conversionem in maiores partes.⁶¹ Primum erat: omnis mutatio alimenti in partes consumptis maiores est accretio, at ultima illa ex alimento generatio est huiusmodi, ergo illa est accretio. Huius argumenti neganda est maior, quia petit illud idem quod probandum erat, et idem est sensus maioris ac conclusionis.

5

Alterum argumentum erat: illud quo existente est accretio, et quo non existente non est, accretio ipsa est, at conversio illa ultimi alimenti in partes maiores est huiusmodi, ergo est accretio. Ad hoc dicimus negandam esse minorem, nam ablata quidem tali conversione aufertur accretio, quoniam absque illa fieri non potest; non tamen illa conversione posita ponitur accre-

10

tio nisi etiam sequens extensio ponatur, sicut antea demonstravimus. Argumenta vero quae adversus Marsilium adducta sunt valida omnia sunt, non quidem ut excludatur haec in maiorem substantiam mutatio, sed ut ostendatur non in ea sola consistere accretionis naturam, sed etiam in extesione sequente, ut ea considerantibus manifestum est.

15

Argumenta vero Ioannis Gandavensis ad probandum accretionem in extensione consistere valida quidem sunt,⁶² non tamen ad excludendam priorem illam mutationem in maiores partes, quia sine hac servari quidem possunt aliquae accretionis conditiones ab Aristotele positae, non tamen omnes, quia non illa qua dicitur accretionem fieri ex materia extrinsecus adveniente, siquidem extensio, dum sola consideratur, nullam materiae accessionem complectitur, cum sine hac extendi res possit.

20

||788

Argumenta vero Pomponatii ad ostendendum non in extensione accretionem consistere, facile solvuntur.⁶³ Primum erat: extensio est motus ad raritatem, raritas est qualitas, ergo est motus ad qualitatem. Huius argumenti notare possumus et maiorem et minorem, nam raritas, quae per extensionem acquiritur, non est qualitas, sed positio, ut antea dictum est, ideo maior est falsa. Est etiam falsa minor, quia extensio non est primario ad hanc raritatem, sed ad maiores terminos quantitatis; ad illam autem raritatem secundario: quare per hoc non stat quin extensio sit motus in categoria quantitatis. Praeterea, ut ei condonemus raritatem esse qualitatem, non ob id fit ut extensio sit alteratio, siquidem non ad omnem qualitatem transitus est alteratio, sed ad solas primas quatuor qualitates quae sunt in tertia specie illius categoriae: ideo neque motus ad raritatem illam quae est qualitas, hoc est, partium tenuitas, est ea ratione alteratio, quod sit ad raritatem, sed quia est primario ad calorem, quem consequitur raritas.

25

30

35

61 See above ch. 7.

62 See above ch. 8.

63 See above ch. 8.

Secundum Pomponatii argumentum erat: si accretio esset extensio reprehendendus Aristoteles esset, qui de accretione agens nunquam nominavit extensionem. Ad hoc dicimus Aristotelem in ea tractatione versatum esse solum in explicandis obscurioribus accretionis conditionibus; has enim declarare operaepretium erat. Extensionem vero declarare non oportuit, quia satis manifesta est, et comprehenditur in sensu formali huius vocis “accretio”, quia non possumus alio modo imaginari totum fieri maius, quam per extensionem membrorum. Id enim per pulsionem fieri nullo modo posse iam demonstravimus, quare nullus relinquitur modus quo res crescat nisi hic unus per extensionem. Aristoteles itaque hoc tanquam notum constituens in reliquis declarandis versatus est, imo neque penitus omisit extensionis nominationem, nam in contextu 25 primi *De ortu et interitu* dixit illa quae augentur mutare locum, sicut illa quae extenduntur;⁶⁴ ita enim significavit accretionem fieri per extensionem.

552 Quarendum | autem ex adversariis est ubinam Aristoteles in eo tractatu declaret modum quo totum id quod augetur transeat ad maiorem locum, nam absque dubio nullibi hoc declaravit, sed de sola assimilatione locutus est. Attamen certum est non per hanc solam fieri transitum ad maiorem locum. Omnino igitur reprehendendus est Aristoteles, qui neque de pulsione, neque de extensione, neque de aliquo alio modo quo maior locus acquiratur locutus est. Aliquem tamen esse modum oportet praeter conversionem alimenti dissimilis in simile; et quamvis Aristoteles dixerit alimentum augere quatenus est potentia caro quanta, modum tamen non expressit quo totius viventis quantitas maior reddatur. Nos igitur dicimus mo||dum hunc satis tactum fuisse in contextu 25, quando dixit illa quae augentur mutare locum sicut illa quae extenduntur.⁶⁵ Sic enim significavit hoc fieri per extensionem membrorum, et de hoc tanquam de re manifesta nil amplius dicere oportuit.

Tertium argumentum erat: extensio fit etiam nulla adveniente materia, accretio autem omnis fit ex materia adveniente, igitur accretio non est extensio. Huius facilis est solutio: est enim paralogismus ex maiore particulari in secunda figura, nam dari aliquam extensionem concedimus quae nullam materiae accretionem praesupponat, sub tali tamen extensione accretio non comprehenditur, cum necessario consequatur novae materiae aggeneratio-

64 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 320a21 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 25, f. 355rE).

65 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 320a21 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 25, f. 355rE).

nem. Quod si maiorem universalem sumat “omnis extensio fit absque ulla adveniente materia”, neganda est maior, quia falsa est.

Ad quartum argumentum—quod erat: si accretio esset extensio, non esset idem subiecto cum nutritione—, neganda est consequentia. Ad probationem autem dicimus nil aliud hoc argumento ostendi quam accretionem non esse idem penitus cum nutritione, quod quidem nos concedimus, quoniam secundum Aristotelem non debent esse idem essentialiter, sed idem subiecto, et differentes ratione. Convenientia autem et discrepantia in hoc consistit, quod accretio complectitur et conversionem in substantiam, et extensionem qua maior quantitas acquiritur, et ratione conversionis in substantiam dicitur idem re cum nutritione, non tamen idem ratione, quoniam illa conversio est alia ratione nutritio, alia vero accretio. Sed ratione sequentis extensionis differt etiam re a nutritione, quia est tempore posterior. At quoniam accretio neque est sola in substantiam mutatio, neque sola extensio, ideo dum totam accretionem consideramus, dicimus eam esse idem subiecto cum nutritione, quoniam nutritionem continet, et sine illa fieri non potest. Ratione autem differt, quia illa mutatio est nutritio quatenus est generatio carnis, et est accretio quatenus est generatio maioris carnis cum extensione sequente, et hoc significare voluit Aristoteles quando dixit eas esse idem re, differre autem ratione.

Postremum argumentum erat: Aristoteles declaravit accretionem ex similitudine eorum quae extenduntur, ergo putavit eam esse quid diversum ab extensione, quia nihil comparatur cum seipso, neque declaratur per semetipsum. Ad hoc dicimus varias esse extensiones et diversos earum modos, proinde non esse absurdum si unam per aliam declaremus, quod ibi Aristoteles facit: sumit enim eam extensionem, quae sub sensum cadit, et quam omnes vident, cuiusmodi est spongiae extensio, et per eam declarat quomodo illa quae augentur locum mutant, significans ea quoque per extensionem augeri, quae non est sensibilis, sed mente comprehenditur a quolibet modum considerante quo fit accretio.⁶⁶ Quamobrem ex eo || loco sumitur potius argumentum pro nostra opinione, quia si id quod augetur locum mutat eo modo quo id quod extenditur, cui dubium accretionem extensionem quamdam esse? Sic igitur per extensionem sensilem quae sine adveniente materia fit declarat Aristoteles extensionem intellectilem, quae fit ex accessione materiae; imo nec dicendum est unam extensionem ibi per aliam declarari, sed mutationem loci eorum quae augentur per sensilem ali-

66 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 320a7–24 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 25, f. 355rC–F).

|553 quo|rum extensionem: quare non declarat idem per semetipsum, sed potius indicat illa quae augentur ideo locum mutare, quia extenduntur, sicuti illa quae extendi cernuntur locum mutant. Quare illius loci consideratio nostrae sententiae suffragatur.

Caput XII Quomodo ad accretionem se habeant aliae mutationes quae in ea fiunt

5

Tres ab Aristotele verae accretionis conditiones constitutas esse iam diximus:⁶⁷ una fuit accretionem ex materia extrinsecus accedente fieri; altera idem numero ab initio ad finem usque accretionis servari id quod augetur; tertia demum non modo totum, sed etiam partes omnes aliquod suscipere magnitudinis incrementum. 10

Ad harum primam declarandam ea quae hactenus dicta a nobis sunt pertinuerunt: quomodo enim ex accedente materia corpus vivens augeatur, satis ex iis quae diximus potest esse manifestum. Sequitur ut ea quae ad duas reliquas conditiones attinent consideremus, et difficultates quae in iis magnae oriuntur expendamus ac solvere nitamur, ut his omnibus declaratis tandem perfectam tum accretionis, tum nutritionis definitionem colligamus. Sunt autem hae duae conditiones ita inter se connexae, ut coniunctim declarandae esse videantur: unam enim et eandem rationem esse^a ostendemus qua et idem numero manet id quod proprie augeri dicitur, et omnibus eius particulis aliqua fit additio quantitatis. Ideo prius difficultates quae in utraque conditione existunt seorsum proponemus, deinde una et eadem contemplatione omnes solvere, et veritatem patefacere aggrediemur. 20

Quod ad alteram attinet, quae est idem numero id quod augetur manere, scire oportet hanc non esse propriam accretionis conditionem, sed ei cum omnibus aliis motibus communem, qua omnes a substantiali mutatione distinguuntur. Quando enim aliquod in solis accidentibus mutatur manente substantia, idem numero subiectum sensile manet, cui motus ille attribuitur. Sed Aristoteles hanc exprimere coactus est, tum ad multas excludendas improprie dictas accretiones, quae cum substantiae mutatione coniunctae sunt, ita ut non eadem numero substantia in iis manere || dicatur, ut quando mutata aqua in aerem moles crescit; tum etiam ad separandas alias mutationes, quae ad veram accretionem faciendam concurrunt. Iam enim diximus 30

||791

^aesse rationem 1607.

67 See above ch. 1: Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 320a7–322a33.

accretionem non fieri sine alterationis, et generationis, et interitus multiplici interventu, sed harum omnium et accretionis non idem est subiectum cui attribuuntur; idque summopere annotandum est ad accretionem ab aliis seiungendam: saepe enim contingit ut quae eadem esse mutatio videatur multae sint, dum ad diversa subiecta referuntur, ut si ferrum aliquod 5 quiescens altero ferro moto confricemus, is respectu moti est motus localis, respectu autem quiescentis non est motus localis, sed alteratio solum, quia motu illo calefit: qui igitur unus esse motus videtur, duo sunt ita distincti, ut in uno alter minime includatur.

Sic in vivente quando mutatur chylus in sanguinem, ea est generatio 10 et interitus, non tamen ipsius viventis, sed generatio sanguinis et interitus chyli: sic postea quando vertitur sanguis in carnem, illa mutatio, dum diversis subiectis attribuitur, alia et alia esse cognoscitur. Nam respectu sanguinis 15 non est nutritio, neque | accretio, sed interitus, quia neque nutriri, neque augeri mutatione illa sanguis dicitur, sed interire; respectu autem carnis 15 genitae secundum se consideratae non est nisi generatio, at respectu totius viventis neque alteratio est, neque generatio, neque interitus, sed nutritio et accretio. Totum enim vivens neque alterari, neque generari, neque interire illa mutatione dicitur, sed nutriri et augeri, proinde totum idem numero 20 servatur, non sic sanguis, neque caro, quibus non accretio, sed generatio et interitus attribuuntur.

Accretio igitur et cum alteratione, et cum generatione, et cum interitu coniuncta est. Non tamen eidem subiecto hae omnes mutationes ascribuntur, sed diversis: sola nutritio tantam cum accretione affinitatem et conjunctionem habet, ut eidem subiecto attribuatur. Nam idem vivens eadem 25 mutatione et nutriri, et augeri dicitur, licet variis rationibus, sicut antea declaravimus, ideo etiam id quod nutriri dicitur idem numero manet, non sic illud quod in nutritione generatur vel interit. Ita igitur separata ab aliis dictis mutationibus accretione per diversa subiecta denominationis, manifestum est in ea idem numero servari id quod augetur. Hoc tum ab ipso Aristotele expresse acceptum, et absque ulla probatione constitutum est, tum 30 ab omnibus hominibus concessum, tanquam per se manifestissimum. Eadem enim^a numero plantam et idem numero animal per universam vitam servari omnes homines existimare videntur.

^aenim *om.* 1607.

Caput XIII Quomodo idem numero maneat id quod augetur, duae contrariae opiniones et difficultates quibus urgentur

||792 Caeterum, ut res ipsa manifesta per se esse videtur, ita obscurissima est ratio et modus quo id sit intelligendum. Duae hac de re contrariae opiniones existunt, quarum alteram sequi necessarium omnino est; utraque tamen cum maximis difficultatibus est coniuncta, et utraque sectatores habuit atque habet. 5

Una est quam in primo libro *De generatione* Marsilius tuetur,⁶⁸ et Scotus in quarto *Sententiarum*, distinctione 44, quaestione 1,⁶⁹ et alii complures qui dicunt non manere per totam vitam idem numero vivens nisi secundum quamdam aequivalentiam, propterea quod in vivente non remanet per totam vitam eadem materia, neque eadem forma numero. De materia quidem certum est; ea namque continue fluit, et alia nova quotidie ex alimentis^a aggeneratur, quare in homine sene non est eadem numero caro quae fuit in eodem puero; eadem tamen est secundum aequivalentiam, quia non tota simul est renovata, sed pars post partem. Hoc modo etiam integritates elementorum eadem manere dicuntur tanquam individua aeterna, quia servantur eadem secundum aequivalentiam solum. In partibus enim fit continua mutatio, non in toto simul elemento. Sic etiam navis dicitur eadem numero longum tempus servari, licet tandem omnes partes in ea sint renovatae: hodie namque mutatur remo, alio die malus, alio haec tabula, alio illa, adeo ut post aliquod tempus sint omnes partes mutatae, et nulla earum quae initio factae sunt remanserit. Eandem enim numero navim dicimus remansisse per aequivalentiam, at si omnes simul partes eodem tempore renovarentur, non eadem navis esse diceretur, sed esset alterius numero diversae generatio. 10 15 20 25

Quod autem de materia dicitur, idem videtur necessario esse^b dicendum de omni forma quae de potestate materiae sit educta. Forma enim materialis non est a sua materia separabilis, et ad materiae extensionem extensa est, quare ita est pars formae in parte materiae, ut tota forma in tota materia. Fluentibus igitur partibus materiae necesse est ut simul partes formae fluant, et aliae novae partes cum nova materia generentur, hoc est, de illius potestate | educantur. Quoniam igitur vivens est vivens, et augetur per illam 30 555

^aalimentis 1607] alimenti 1590^v. ^besse necessario 1607.

68 Marsilius de Inghen 1518, I, q. 12, f. 78va: "Secunda conclusio est quod in augmentatione hominis manet idem ante et post proprie seu secundo modo capiendo patet quia hominis principalior pars manet puta anima intellectiva, ergo etc."

69 Duns Scotus 1689, x: *In IV Sentent.*, p. 97.

animae partem quam altricem vocamus, haec, cum sit forma materialis, fluit cum materia secundum partes, et aliae eius partes quotidie generantur. Fluente enim carne secundum particulas, fluunt etiam particulae huius animae cum particulis carnis, et quando fit mutatio alimenti in novam carnem, generatur in illa particula carnis alia nova animae particula, quae de illius materiae potestate educitur. Sic igitur neque eadem numero materia, neque eadem numero anima remanet ab ortu viventis ad finem usque vitae ipsius, sed remanet utraque per aequivalentiam, quia utraque secundum partes continue renovatur.

||793 Altera est opinio huic contraria, quam Al||bertus,⁷⁰ et Thomas,⁷¹ et alii multi secuti sunt, inter quos Petrus Pomponatius in libro suo *De accretione* eam efficaciter tueri contendit.⁷² Quamvis enim hi non parum dissideant in modo dicendi, ut in dicto Pomponatii libro videre est, in hoc tamen omnes consentiunt, quod sola materia secundum partes fluat et renovetur, anima vero vegetans non fluat, sed per totam vitam maneat penitus eadem numero tam secundum se totam, quam secundum partes, et adveniente nova materia extendatur ad eam informandam et animandam, fluente vero aliqua parte materiae non fluat cum illa, sed ad alias remanentes materiae partes retrahatur. Hanc opinionem sequentes facile ostendunt quomodo vivens idem numero per totam vitam servetur: cum enim a forma, quae anima est, constituatur, necesse est, manente eadem forma, quae nec secundum se totam, nec secundum partes mutata sit, ut idem individuum maneat.

Utraque haec opinio magnis difficultatibus urgetur. Nam si hanc posteriorem sequamur, et dicamus animam transire ab una parte materiae ad aliam nuper genitam, asserimus formam materialem migrare de subiecto in subiectum, quod videtur, ut Buccaferreus ait,⁷³ totam evertere Aristotelis philosophiam. Etenim Aristoteles censuit formam materialem de potestate materiae educi, non in materiam induci, cum prius extra illam extiterit, ut secundum hanc opinionem asseritur. Ex altera vero parte, si cum aliis dicamus animam una cum materia fluere, et in partibus materiae ex alimento genitis novas animae particulas generari, ita ut non eadem penitus anima per totam vitam servetur, communi hominum existimationi adversari vide-mur. Omnes enim eandem numero plantam, idemque numero animal ab ortu ad mortem usque servari arbitrantur.

70 See Albertus Magnus 1890, vol. xxxv: *De homine*, I, q. 10, art. 3, p. 115; q. 11, art. 3, p. 122; art. 4, pp. 123–125.

71 See Thomas Aquinas, *In De anima*, II, lect. 9, nn. 9 ff.

72 See Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 10, pp. 2203 ff.

73 See Boccadiferro 1571, I, f. 72r–72v.

Cui opinioni attestatur etiam conservatio specierum in memoria, nam multa bruta animalia ad mortem usque retinent multarum rerum species in memoria impressas: canes enim inventi sunt qui, cum multos annos a domino suo absentes fuerint, eum postea visum statim agnoverunt, quod non videtur posse contingere nisi eadem numero anima absque aliquo suarum partium fluxu servata sit, nec solum per aequivalentiam eadem. Facit enim aequivalentia ut animal eandem rem addiscere similiter aptum sit, sed non ut eandem actu retineat. Quod quidem ostenditur similitudine accepta a navi secundum partes renovata, qua ipsi quoque utebantur. Nam si quis in navi characteres aliquos imprimat, et post tempus aliquod mutantur una post aliam trabes et tabulae omnes illius navis, manebit quidem navis eadem per aequivalentiam, sed characteres non servabuntur. Utramque igitur opinionem maximis et vix solubilibus difficultatibus urgeri manifestum est.

|556
||794

Caput XIV Quomodo omnibus partibus eius quod augetur fiat additio magnitudinis, plures aliorum sententiae

De reliqua etiam conditione altercatio magna est quomodo quaelibet eius quod augetur pars fiat maior. Cum enim id quod augetur corporeum sit, proinde in infinitas partes dividuum, et alimentum itidem corpus sit, non videtur fieri posse ut omnibus prorsus corporis augendi partibus fiat accessio magnitudinis ex alimento adveniente quin corpus a corpore penetretur, quod philosophi omnes impossibile penitus esse existimarunt. Ideo Aristoteles, ut hoc absurdum evitaret, dixit conditionem hanc de forma, non de materia intelligendam esse, ita ut quando dicitur quamlibet partem rei crescentis maiorem fieri, id verum sit secundum formam tantummodo, non secundum materiam.⁷⁴ Quod Aristotelis dictum magnas interpretum controversias excitavit, cum dubium maxime sit quid Aristoteles intellexerit per partes secundum formam et per partes secundum materiam, et variae huius dicti interpretationes a multis excogitatae sint, ut videre est in memorato Pomponatii libro *De accretione*,⁷⁵ et in quaestione Marsilii 12 primi libri *De ortu et interitu*.⁷⁶

74 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b11–322a5; Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 35, f. 357vL–M.

75 See Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 6, pp. 2122 ff.

76 Marsilius de Inghen 1518, I, q. 12, f. 78va.

Aliqui nomine formae animam intellexerunt, et nomine materiae corpus, quae est maxime propria et evidentissima harum vocum significatio, et accretionem dixere attribui animae, quoniam anima non fluit, sed eadem manet tam secundum se totam, quam secundum partes ab ortu ad mortem usque ipsius viventis, et omnes eius partes fiunt maiores sine ulla corporum penetratione, quia anima est incorporea; materiae vero accretionem non attribui secundum omnes eius partes, quia hae sunt in continuo fluxu, neque eadem per totam vitam manent, neque possunt omnes maiores fieri per additionem materiae, quin corpus a corpore penetretur, quod quidem fieri nullo modo potest.

Sed alii, qui non modo materiam, sed etiam animam secundum partes fluere existimarunt, ad aliam horum verborum interpretationem confugere coacti sunt, neque eandem omnes attulerunt, sed in varias sententias divisi sunt. Aliqui enim dixerunt partes secundum materiam intelligi partes homogeneas, quae sunt materia heterogenearum, partes autem secundum formam esse partes heterogeneas; hae namque terram figuram postulant, et ipsius animae proxima instrumenta sunt, quocirca his praecipue attribuitur accretio et homogeneis propter ipsas. Alii vero dixerunt duplex in vivente corpore esse humidum: unum radicale, quod ab ortus initio trahitur, alterum cibale, quod ex alimento generatur; et radicale nunquam resolvi, quoniam eius consumptionem mors necessario insequitur; cibale || vero esse illud quod ad humidi radicalis defensionem adiicitur, et hoc solum fluere continue, et renovari: partes igitur habentes humidum radicale putarunt ab Aristotele appellari partes secundum formam, quoniam anima in eis praecipue residet; partes autem habentes humidum cibale vocari partes secundum materiam; sunt enim veluti materia ad tutelam humidi radicalis adiecta, et in eis anima proprie non residet, et hae continue resolvuntur et restaurantur. Quoniam igitur accretio attribuitur illi quod permanet, non illi quod fluit, ideo Aristoteles dixit accretionem fieri secundum partes formales, non secundum partes materiales.

Alii per formam intellexerunt totum animatum corpus, per materiam vero partes ipsius, cum Aristoteles in contextu 31 secundi *Physicorum* dixerit totum notare formam, partes vero materiam:⁷⁷ quoniam igitur totum manet semper idem per aequivalentiam, partes vero sunt in continuo fluxu, et accretio attribuitur illi quod permanet, non illi quod fluit, ideo Aristoteles dicens accretionem fieri secundum formam, significare voluit eam esse attribuendam toti quod permanet, non partibus, quoniam illae omnes

77 Aristoteles, *Physica*, II.3, 195a15–26 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 31, f. 60vL–M).

fluunt, nempe tam corporis, quam animae partes, cum anima a materia separari non possit. Sic igitur hi dixerunt Aristotelem non intellexisse materiam ab anima distinctam, sed partes totius compositi animati prout distinguuntur a toto.

Ad hanc sententiam accessisse videtur Scotus in praedicta distinctione 44 5
quarti *Sententiarum*, quaestione 1,⁷⁸ et hanc secutus est Flaminio Nobilius
in suis commentariis in primum librum *De generatione*.⁷⁹ Marsilius autem
dicit duplices esse viventis corporis partes, alias porosas, alias non porosas,
id est, plenas et porosas vocari ab Aristotele partes formales, non porosas
vero vocari materiales, propterea quod partes porosae sensiles sunt, et sensi- 10
litas convenit formae, partes autem non porosae insensiles sunt propter par-
vitatem, ideo attribuuntur materiae, et dicuntur materiales. Cum igitur par-
tes porosae augeantur recipiendo alimentum intus, quae est proprie dicta
accretio, non porosae vero augeantur per solam appositionem alimenti, non
per receptionem intus, quia fieri non potest penetratio corporum. Hic autem 15
sit improprius accretionis modus, idcirco Aristoteles dixit accretionem fieri
secundum partes formales, quae sunt partes porosae, non secundum partes
materiales, quae sunt partes plenae.⁸⁰

Alii quoque alia dixerunt in quibus omnibus recensendis conterendum
esse tempus non videtur, quemadmodum neque in singulis modo nume- 20
ratis sentiis refutandis. Satis enim sit cognovisse quid alii dixerint, ut
intelligatur in quonam sit constituta huiusce rei difficultas. Nunc veritatis
declarationem aggrediamur. Ea enim cognita facile ac breve negotium erit
cognoscere aliorum errores.

||796 Caput xv Vera sententia et eius comprobatio, et contrariae confutatio 25

Arbitror ego veram esse illorum sententiam qui dicunt animam vegetantem
(de hac enim sola in praesentia loquimur) in omni vivente unam penitus, et
eamdem numero ab ortu ad finem usque vitae illaesam et incorruptam tam
secundum se totam, quam secundum partes servari, proinde cum corporis
particulis fluentibus partes animae non fluere. Nihil enim meo quidem iudicio 30
vanius, et ab animae natura alienius est, quam dicere particulas animae

78 Duns Scotus 1689, x: *In IV Sentent.*, p. 97.

79 See Flaminio Nobilio 1596, t/c 35, ff. 55v–56r.

80 Marsilius de Inghen 1518, I, q. 10, f. 75va.

cum particulis materiae continue fluere, et alias novas animae particulas de potestate materiae ad actum educi.

Ad hoc ostendedum nullum adduci potest efficacius argumentum, quam quod ex natura animae sumitur: illud in primis certum est Aristotelem in secundo libro *De anima* docuisse animam esse formam corporis, non quidem cuiuslibet, sed organici,⁸¹ hoc est, in varias instrumentales partes distincti, proinde heterogenei; et per hoc tanquam per conditionem essentialem definivisse animam, atque eam ab inanimatorum formis distinxisse. Hae namque, cum nullam instrumentorum distinctionem requirant, formae sunt corporum homogeneorum. Anima vero cum variis facultatibus praedita sit, varia etiam instrumenta corporea postulavit, quibus ad varias edendas operationes uteretur.

Cum igitur anima sit heterogenei corporis forma, necessarium fuit ut ordine quodam omnes illius partes perficeret et in una praecipua resideret, in qua ortum habens, postea ab ea cum aliis partibus communicaretur, quemadmodum Aristoteles declarat in calce libelli *De communi animalium motu*,⁸² et in tertio *De partibus animalium*, capite 4,⁸³ 5⁸⁴ et 7,⁸⁵ qua de re cum abunde iam locuti simus in libro quem *De partitione animae* scripsimus,⁸⁶ nunc eam sententiam breviter referemus, et tanquam ibi declaratam et confirmatam constituemus.

Docet in dictis locis Aristoteles animam in uno praecipuo membro residere, quod in sanguineis animalibus inquit esse cor, in aliis vero et in plantis aliud quiddam eodem munere fungens, et | cordi proportionem respondens. Ideo quod nos nunc de corde dicemus, id de quolibet alio simili in aliis viventibus membro intelligendum erit. A corde igitur inquit Aristoteles pendere animalis unitatem, quia animal est unum propter animam unam, et anima est una propter unum principium, in quo primum oritur et in quo praecipue residet, et a quo ad alias omnes adnatas partes diffunditur. Statim enim genito corde producit in eo anima per eductionem de potestate illius materiae ad actum, deinde adnascentibus cordi aliis membris ordinatim, anima ab illo principio ad alia membra animanda protenditur. Utitur autem ad hoc declarandum Aristoteles exemplo || regis, qui in sola urbe regia

81 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a26–412b4 (Aristoteles 1953, II, t/c 6, p. 136).

82 Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a28–703b1.

83 Aristoteles, *De partibus animalium*, III.4, 665b10–666b1.

84 Aristoteles, *De partibus animalium*, III.5, 667b18–34.

85 Aristoteles, *De partibus animalium*, III.7, 669b18–20.

86 See Zabarella, *De partitione animae*, ch. 5 (*De rebus naturalibus*, lib. xxii).

residet, sed potentiam suam ad omnes regni partes gubernandas extendit,⁸⁷ ita ut si ad eius imperium accedat aliquod aliud novum oppidum, ad illud quoque regis potentia extendatur, quemadmodum in praedicto libro nostro fusius declaravimus. Cognovit ergo Aristoteles viventis corporis tantam partium varietatem habentis servari unitatem non posse absque hoc ordine et illarum partium colligantia, quae consistit in earum omnium pendentia ab una praecipua in qua fuit primus animae ortus. Idque manifestum est sumpta a regno similitudine: non esset enim regnum unum nisi unum regem haberet, qui in aliquo praecipuo loco residens vires suas ad cunctas alias partes extenderet.

Ex his colligimus duplicem esse animae productionem in corpore secundum Aristotelem, licet unam proprie dictam, alteram vero satis improprie: una est quae fit in corde in initio generationis, eaque est vere productio animae, et generatio per eductionem formae de potestate materiae ad actum; neque in uno vivente fit, nisi semel, quemadmodum una tantum est generatio cordis, nec potest saepius iterari; altera vero est quando adnatis cordi caeteris membris innascitur in eis anima, non tamen amplius per eductionem de materia, sed per derivationem a corde, et per influxum ab illo principio ad alia omnia, quae adnascuntur, membra. Quod autem in initio generationis evenit, illud idem postea in aggeneratione, quae in nutritione per totum a vitam fit, concedere debemus, scilicet animam a corde ad aggeneratas particulas derivari, nam eadem utrobique ratio viget. Sic vero non proprie dicimus animam seu partem animae in aggeneratis partibus generari: nulla enim animae pars producitur, quae prius non fuerit, sed potius nova materiae particula, quae prius non erat, animae iam praeexistenti subgeneratur. Hanc ego sententiam sequendam puto tanquam Aristoteli et rationi magis consentaneam, cum alteram contrariam plura sequantur absurda, eaque penitus insolubilia.

Primum quidem, si de nova particula carnis nova animae particula educeretur, anima esset primo actus corporis homogenei, quare non esset essentialis conditio animae illa quam Aristoteles in eius definitione accepit, animam esse actum corporis heterogenei,⁸⁸ sed etiam de similari corpore anima educeretur, et anima quidem tota; alias namque ostendimus essentialitatem animae esse totam et integram in qualibet corporis parte.⁸⁹ Cum enim animae essentia dividua non sit, necesse est ut ubicunque esse dicitur, ibi sit integra.

87 See Aristoteles, *De motu animalium*, 10, 703a28–703b1.

88 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a26–412b4 (Aristoteles 1953, II, t/c 6, p. 136).

89 See Zabarella, *De partitione animae*, ch. 5 (*De rebus naturalibus*, lib. xxii).

Praeterea, sequeretur nullum esse in vivente praecipuum membrum, sed
 omnes corporis partes esse aequae praecipuas; siquidem praecipua pars non
 alia ratione iudicatur, quam ex primo animae ortu in illa, et ex praecipua
 eius sede a qua ad alias partes anima derivatur atque diffunditur, quocirca
 ||798 si ubique anima ori||tur, ubique est membrum praecipuum. Falsa igitur erit 5
 Aristotelis sententia de primatu cordis, quia sic omnis aliarum partium a
 corde pendentia tollitur. Ab eodem enim res pendet secundum conservari
 a quo pendet secundum esse, quare si in partibus corporis anima secundum
 esse non pendet a corde, sed in singula parte est primum educta de mate-
 ria, neque secundum conservari pendeat a corde. Quapropter sequeretur 10
 etiam oportere quodlibet membrum ab animali separatum vivere aliquam-
 diu. Nam si membrum non habet animam a corde influentem, sed in ipso
 primum exortam, nulla esse potest ratio cur separatum membrum a toto
 |559 non debeat aliquamdiu animam retinere, cum substantialis | interitus non
 fiat sine praevia alteratione, quae non potest esse subita, sed in tempore 15
 fit necessario, imo non solum membrum, sed etiam quaelibet carnis parti-
 cula separata deberet ob eandem rationem aliquamdiu vivere. Hoc tamen
 omnium consensione falsum est, et experientiae ac sensui repugnat.

Praeterea, sequeretur etiam non unam esse animam in uno vivente, sed
 plurimas. In singula enim aggenerata carnis particula inesset anima propria, 20
 et seorsum ab aliis educta de illa materia. Idque confirmatur per memo-
 ratum Aristotelis dictum in tertio libro *De partibus animalium*: animal est
 unum propter animam unam, et anima est una propter unum principium,
 quod est cor, in quo exoritur, et in quo residet.⁹⁰ Nam secundum illorum
 sententiam non unum est principium generationis animae, cum aequae in 25
 singula parte anima generetur, proinde non una est anima, neque unum
 animal. Sed praeter Aristotelis testimonium id omnino confiteri nos ratio
 cogit: nam in tanta partium varietate non potest totius unitas servari nisi per
 colligantiam; nulla autem esse earum colligantia potest nisi per naturalem
 ordinem, et aliarum pendentiam ab una: quemadmodum ergo Aristoteles 30
 dicit unum esse animal propter unum principium generationis animae, ita
 si plura sint talia principia, plura quoque animalia in quolibet animali erunt,
 et plura quotidie generabuntur. Haec et alia eius modi absurda manifestis-
 sima evitamus si cum Aristotele dicamus educationem animae vegetantis de
 potestate materiae ad actum semel tantum fieri, et in solo corde, seu alio 35
 membro quod cordi proportionem respondeat, in initio generationis cuiusque
 viventis, deinde ab eo diffundi animam ad alias adnatas partes, et per totam

90 See Aristoteles, *De partibus animalium*, 111.5, 667b19–25.

vitam ad particulas materiae ex alimento aggeneratas, nec posse in alia parte praeter membrum praecipuum animam de potestate materiae educi.

Propterea optime illos sentire arbitror, qui dicunt animam non ita esse materialem atque dividuam, ut non sit etiam immaterialis et individua: est enim mediae naturae inter formas penitus a materia abiunctas et formas
 ||799 materiae prorsus immersas, quae sunt for||mae inanimatorum; formae namque a materia abiunctae omnino individuae sunt, et nullam habent quantitatem, quia nullam habent materiam; formae vero inanimatorum sunt necessario adiunctae quantitati materiae in qua extenduntur, et determinatae etiam quantitati, et determinatae materiae, sine qua existere nequeunt.
 10 Forma enim quae est in hac aquae particula, ita est alligata huic portioni materiae et huic determinatae quantitati, ut non possit extendi ad informandam aliquam aliam materiae portionem adiectam. Sed si aliqua materiae portio adiiciatur quae debeat aquae formam recipere, oportet de potestate
 15 illius alterius materiae aliam aquae formam educi. Anima vero medio modo sese habet, nam est quidem necessario materiae et quantitati addicta, quia sine materia et sine quantitate esse nullatenus potest. Non est tamen ita addicta determinatae materiae ac determinatae quantitati, ut non possit materiam quantam mutare, et aliam cui inhaereat sibi adscribere, non ita
 20 tamen ut possit materiam in qua est derelinquere secundum totum, et ad aliam transire, quia si tota simul materia destruat, perditur anima necessario, sed secundum partes et per successionem, manente scilicet eadem materia per aequivalentiam, ut ante declaravimus exemplo navis, cuius partes diversis temporibus renoventur, non eodem tempore omnes.

Hanc enim conservationem eiusdem rei per aequivalentiam in ipsa quidem materia et in partibus corporis concedimus, at non in anima, cuius partes fluentibus materiae partibus minime fluunt. Est enim anima forma nobilioris conditionis et magis elevata ac libera a nexu materiae, quam formae inanimatorum, quae nullum in materiam imperium habent, sed in ea prorsus immersae sunt. Anima enim, quatenus sine materia esse non potest,
 30 materialis est, et semper extensa, et semper quanta ac dividua; sed quatenus fluentibus materiae partibus ipsa non fluit, sed in remanentibus integra manet, et ad alias renovatas materiae partes extenditur, redolet naturam formae immateria||lis et individuae.
 |560

Haec fuit absque dubio sententia Aristotelis in contextu 41 primi libri
De generatione, quando dixit formam secundum quam fit nutritio et accretio esse formam quamdam immaterialem, in materia tamen existentem,⁹¹

91 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a28–29 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et*

quam eius loci interpretationem a Latinis adductam omnino sequi debemus, reiecta altera Ioannis Grammatici,⁹² etsi nunc a multis recepta, in qua ego alias, dum eum locum publice declararem, multa notavi absurda tum in philosophia, tum in grammatica ex verborum Aristotelis Graecorum consideratione. Nam rei veritas haec est: cum Aristoteles prius formam eius quod
 5 augetur nominasset, voluit aliquid dicere de hac forma secundum quam
 ||800 nutritio et accretio fieri dicitur, sed quia forma haec est anima vegetans, quam in eo libro considerare minime conveniens erat, ideo etiam ab animae nominatione abstinere volens satis habuit eam propria conditione circumscribere et significare, dicendo eam esse formam immaterialem, materiae
 10 tamen inhaerentem: haec enim non est nisi anima. Hoc significant verba illa graeca “τοῦτο δὲ τὸ εἶδος”: cum enim in praecedentibus formam rei quae augetur nominasset, ideo^a postea his verbis subiunxit: “haec autem forma sine materia”; nec significare potuit aliam formam, quam illam quam iam nomine formae appellaverat. At secundum Ioannis Grammatici opinionem
 15 oporteret formam in his verbis esse praedicatum, ut sensus esset: “haec autem est forma sine materia”. Hoc tamen dicere non possumus, quia articulus ostendit formam ibi esse subiectum, non praedicatum. Praeterea, dictio illa, τοῦτο, est neutri generis, quare non potest ad alimentum referri, quod a Graecis foeminino nomine τροφή appellatur. Sed magis est ea sententia
 20 absurda, quam ut in praesentia confutari mereatur, nam et secundum eam maxime impropria et incongrua est Aristotelis locutio, et in multiplicem errorem ac repugnantiam incideret Aristoteles si id quod ei Ioannes attribuit significare voluisset.

Non possum hic me continere quin dicam id quod mihi eum locum consideranti venit in mentem, quod non credo Aristotelem cogitasse, quamquam illud cogitare maxime debuit. Sumitur enim ex eo loco et ex Aristotelis confessione argumentum aliquod vel saltem coniectura de animae humanae immortalitate: cum enim de anima vegetante, quae ignobilissima omnium
 25 animarum est, loquens ibi Aristoteles fateatur eam esse modo aliquo immaterialem, et elevatam, et liberam a nexu materiae, quia potest saltem a partibus suae materiae separari, credendum est animam sensibilem multo elevatorem esse, sed maxime omnium animam rationalem, proinde ita esse liberam a nexu materiae, ut possit etiam a tota sua materia separari, si aliae
 30

^aidcirco 1607.

corrupt., lib. I, t/c 41, f. 359v1): “Τοῦτο δὲ τὸ εἶδος ἀνευ ὕλης, οἷον αὐλός, δύναμις τις ἐν ὕλῃ ἐστίν”.

92 Philoponus 1568, I, t/c 41, p. 38a; Philoponus 1897^b, pp. 121–122.

partes animae sunt a partibus saltem suae materiae separabiles. Eo enim negato non haberet anima rationalis maiorem elevationem, quam anima vegetans, quod non videtur consentaneum esse rationi.

Sed ut ad id de quo sermo erat revertamur, sumitur etiam nostrae sententiae confirmatio ex iis quae dicuntur ab Aristotele in contextu 36 eiusdem libri.⁹³ Ibi namque, utrem aqua fluente plenum comparans cum corpore quod augetur, utri similem esse dicit formam eius quod augetur, aquae vero fluenti similem esse materiam; siquidem materia semper fluit, quemadmodum aqua illa per utrem, manente tamen utre sine aliquo fluxu, sicuti etiam forma eius quod augetur, non fluit. Similiter in contextu 42 de imminutione loquens dixit materiam et quantitatem minui, formam autem manere:⁹⁴ putavit igitur nullam formae partem cum fluente materia fluere, sed totam ani||mam remanere et ad reliquam materiam restringi, nam si substantiam quoque formae in particulis materiae fluentibus corrumpi et fluere cum materia existimasset, non potuisset ullum materiae et formae discrimen statuere ratione fluxus vel permanentiae, quoniam idem prorsus de utraque dicendum fuisset.

|561 Caput xvi Dubia contra veram sententiam et eorum solutio

Verum sententia haec ita magnis difficultatibus urgeri videtur, ut multi eas solvi nullo modo posse arbitantes, hac reiecta, alteram quam nos modo confutavimus sequi maluerint. Has igitur solvere nitendum est, ut si nobis non ita eas diluere datum erit, ut omnes conquiescant, id saltem praestemus, ut ii qui mediocri ingenio praediti sunt, et rite philosophari volunt, dum eam contraria opinione contulerint, hanc cum minoribus difficultatibus coniunctam esse cognoscant et fateantur.

Duo potissimum dubia sunt quae maxime infirmare nostram hanc sententiam videntur. Unum est quod per eam ponitur forma migrare de subiecto in subiectum, quod et de accidentibus et de formis omnibus materialibus impossibile prorsus esse omnes existimant. Quod autem hoc sequatur patet: nam si illa eadem numero anima quae est in carne vetere transit ad informandam carnem nuper ex alimento aggeneratam, et illa eadem

93 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b23–28 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 36, ff. 357vM–358rA).

94 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b30–34 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 42, f. 359vM).

quae erat in particulis materiae consumptis non fluxit cum illis, sed remanens contrahitur, et restringitur ad alias materiae partes remanentes, absque dubio eadem numero anima migrat de subiecto in subiectum.

Alterum dubium est quoniam Aristoteles in primo libro *De anima* docuit animam non esse per se mobilem, sed solum per accidens ad motum corporis,⁹⁵ nam in sexto libro *Physicae auscultationis* ostenderat sola corpora esse per se mobilia.⁹⁶ At secundum hanc sententiam anima per se moveretur non ad motum corporis. Quando enim ad aggeneratam carnem extenditur anima, et quando a parte carnis consumpta ad remanentem carnis partem retrahitur, non potest hunc transitum facere nisi loco moveatur: itaque movetur loco per se, quia nulla corporis pars tunc loco movetur, sed sola particula animae locum mutat, quod est moveri per se.

Hae sunt validissimae obiectiones, ut multis videtur, quae sententiam hanc prorsus evertere et impossibilem reddere videntur, ad quas quid dici possit, proponitur nobis in praesentia considerandum. Ego quidem arbitrator priorem dubitationem non tanti esse momenti quanti eam esse plures arbitrantur, cum ex ipsamet re solutio sumi videatur. Migratio enim quae a philosophis impossibilis esse existimatur est illa solum qua accidens vel forma totum || suum subiectum derelinquat, et eadem numero ad aliud transeat. Sed dummodo forma totum suum subiectum non deserat, sed in eo maneat, potest absque ulla absurditate ab una eius parte ad aliam informandam transire, neque haec dicenda est migratio, sed quaedam nomine carens transitio, quae in nulla forma vel accidente materiali est admittenda nisi in sola anima ob eius naturam aliquantum elevatam et mediam, sicut antea declaravimus: in aliis igitur omnibus formis et accidentibus naturalibus nullam sive secundum totum subiectum, sive secundum partem, fieri posse migrationem concedimus; at in anima est possibilis, imo et necessarius transitus ac diffusio ab una corporis parte ad aliam, et huius discriminis ratio ex eo quod alias declaravimus satis clara desumitur, nam caeterae praeter animam formae naturales sunt formae corporum similarium in quibus eadem est natura, et conditio totius et partis cuiuslibet, proinde in ea forma participanda nullus est in partibus ordo naturae, sola anima est forma corporis organici et dissimilaris, et eius corporis partes, quarum magna est varietas, informat ac perficit certo quodam ac necessario ordine, unam quidem primo ac praecipue, deinde alias per illam, et per derivationem ab illa. Quamobrem necesse est ut ab una praecipua viventis parte ad alias partes

95 Aristoteles, *De anima*, I.3, 405b32 ff.

96 Aristoteles, *Physica*, VI.10, 240b7 ff.

anima diffundatur, et hoc quemadmodum in prima totius viventis generatione fieri certum est, ita in quotidiana nutritione est concedendum; eaque migratio, si modo migratio vocanda | est, non est impossibilis in anima, sed necessaria, et ipsi naturae animae maxime consona. Mutatis igitur per successionem partibus viventis, toto tamen corpore eodem per aequivalentiam servato, potest anima a membro praecipuo in quo est radicata ad aggeneratas partes protendi, et ita semper informare atque vivificare totum corpus, quod per totam vitam idem per aequivalentiam servari dicitur: quocirca ea non est animae migratio vocanda, cum semper in eodem corpore servetur, neque de illo toto ad aliud totum transeat.

Hoc videtur concessisse inter adversarios Scotus in praedicta quaestione 1, distinctione 44, quarti *Sententiarum*, ubi adversus sententiam nostram ita argumentatur: quando anima quae est in materia vetere transit ad novam materiam informandam, deseritne materiam veterem, et ad novam transit, an informat simul utramque? Si primum, ergo migrat de materia in materiam; si secundum, ergo eadem forma perficit simul duo perfectibilia, quorum utrumque separatim acceptum illi est adaequatum.⁹⁷ Concedit igitur Scotus, si secundum ponatur, non esse migrationem, sed ex eo aliud absurdum deducit, ad quod tamem nos facile respondemus. Dicimus enim posse duobus modis intelligi animam corpori adaequari: uno modo secundum quantitatem, altero modo secundum proportionem. Si secundum quantitatem intelligat, ut intelligere videtur, anima nulli corpori adaequari potest, quia non adaequatur nisi quantum quanto, anima vero per se quanta non est, proinde vana est quaestio de animae adaequatione cum corpore; eadem enim anima vegetans ita est adaequabilis corpori formicae, ut corpori elephantis, vel alicuius magnae arboris. Quantitatem enim non habet nisi quam recipit a materia, et ita apta est extendi in magna et in parva materia, quemadmodum etiam dicimus eandem animam ita adaequari corpori gigantis, ut corpori pygmaei.

Argumentum igitur Scoti vanum est, quoniam anima et parvae, et magnae materiae adaequabilis est, et quando caro facta est maior, non sunt ibi duo perfectibilia ab anima, sed unum quod prius erat minus, postea est factum maius, imo totum viventis corpus est unicum perfectibile. Secundum proportionem autem rectius dicimus animam corpori adaequari, seu potius corpus ipsi animae: cum enim anima pluribus facultatibus praedita sit, tunc corpus dicitur esse illi adaequatum perfectibile, quando omnibus instrumentis praeditum sit, quae ad exercendas illas omnes facultates requiruntur.

97 See Duns Scotus 1689, x: *In IV Sentent.*, pp. 112–113.

Ideo si quis homo sine manibus vel sine oculis nascatur, anima non habet integrum et sibi adaequatum perfectibile, quia non potest in illo corpore suas omnes facultates exercere. Si igitur hoc modo Scotus intelligat adaequatum perfectibile vanum similiter eius argumentum est, quia nulla corporis pars est animae adaequatum perfectibile, nec membrum ullum, imo nec totum viventis corpus, quando est mutilatum, sed solum quando omnibus instrumentis praeditum, quae facultatibus omnibus animae respondeant. Hoc igitur modo tolli facile puto priorem difficultatem, et in hac solutione ego quidem penitus acquiesco.

Maiores momenti esse videtur altera obiectio de animae motu: ab una enim corporis parte ad aliam transire eadem anima non posse videtur nisi loco moveatur. Ego quidem non absurdam fore responsionem puto, si cum Ioanne Baconio, in distinctione 18 tertii *Sententiarum*,⁹⁸ diceremus animam ad informandas aggeneratas partes transire non per modum, sed modo quodam alio nobis occulto et abscondito. Fateamur enim, velimus nolumus, necesse est plurima fieri in natura quorum rationem et modum non intelligimus. Quemadmodum igitur fatui hominis esset negare illam, quam videt, pluviam de sublimi loco descendere, quod modum generationis eius ignoret, ita ingenui ac vere philosophici animi est humani ingenii infirmitatem et nostram ignorantiam confiteri, qua frequentissime fit || ut rerum manifestissimarum causas et modum generationis intelligentia non assequamur. Dicere igitur possumus animam ad aggeneratam partem informandam effundi absque motu, quis autem et qualis ille transitus sit, nos ignorare. Hoc enim asserentes vel non erramus, vel multo minus erramus, quam qui transitum illum, licet per se manifestissimum, inficiari audent, propterea quod modum et rationem eius non intelligunt.

Sed si quid hac de re dici potest, illud est quod Pomponatius dicit in libro suo *De accretione*, capite 15, eaque mihi videtur tuta firmaque responsio, animam vegetantem partim materialem, partim immaterialem esse,⁹⁹ ut Aristoteles dixit in contextu 41 primi *De ortu et interitu*,¹⁰⁰ quem locum Pomponatius optime intellexit: materialem quidem, quatenus de materia educta est, et est necessario addicta materiae quantae, sine qua existere non potest; immaterialem vero, quatenus transit secundum partes eiusdem corporis ad informandam aliam materiam similem, de qua non est educta, propterea

98 Baconthorpe 1618, vol. II, lib. III, dist. 18, art. 1, p. 116a.

99 Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 15, pp. 2280–2288.

100 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a20–25 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 41, f. 359v1).

quod non est ita addicta statutae materiae, ut ad aliam transire non possit, eo scilicet modo quem in prioris dubitationis solutione declaravimus. Cum igitur protendatur eo modo anima a parte materiae ad partem, hoc praestat quatenus immaterialis et individua est, non quatenus materialis atque divi-
dua. Id autem quod immateriale et individuum est, ut locum non occupat, 5
ita nec loco moveri dici potest: ideo transitus ille non est vocandus localis motus, neque omnino motus, quia non movetur nisi id quod corporeum est, sed est accessio subita rei immaterialis.

Ob id ne hac in re decipiamur, notandum est aliud esse mutationem ali-
menti ultimi in substantiam, ut in carnem vel in os, aliud esse extensionem 10
seu fluxum animae ad eam: mutatio quidem alimenti in substantiam est verus motus; est enim alteratio in tempore facta quam insequitur etiam sub-
stantiae mutatio, de qua postea loquemur; sed extensio animae ad illam
aggeneratam partem subita ac momentanea est, neque est vocanda motus. 15
Itaque sola materia vere movetur, sicuti sola vere locum occupat; anima vero
ut in loco non est, ita nec vere moveri dicitur, sed absque motu ad aggenera-
tam partem subito extendi, sicuti rei immateriali et indivisibili convenit ut
extendatur ad aliam.

Quod vero Aristoteles dicit, animam non esse per se mobilem,¹⁰¹ intel-
ligendum est de anima tota; quod quidem respexisse Aristotelem manife- 20
stum est, cum illi quoque philosophi, quorum ibi sententiam improbat, hoc
solum intellexerint; non potest enim anima tota sine corporis motu mutare
locum, et de toto subiecto in totum aliud subiectum transire, quemadmo-
||805 dum antea de migratione dicebamus, neque tota sei||psam movere, ut illi
philosophi dicere visi sunt; sed manente anima in eodem toto vivente exten- 25
sionem eius ad omnes aggeneratas partes animandas Aristoteles non nega-
vit, neque motum animae appellaret, sed soli materiae et corpori motum
attribueret; dicendum enim potius est novam materiam mutari ad recipien-
dam animam, quam moveri animam ad illam informandam; cuilibet enim
aggeneratae parti iam adest anima, quae in toto corpore existens aequae apta 30
est et parvam et magnam materiam informare.

Haec ad propositas obiectiones dicenda esse puto, et profiteor mihi per
illa ita esse satisfactum, ut de hac re non dubitem. Cum enim rem ipsam ita
sese habere constanter existimem, de modo quo id fiat contentus esse volo
eo quod in re difficillima, et sensum maxime latente assequi, et complecti 35
humana ratio potest. Quisquis autem in his non acquiescat, is debet vel con-
fiteri se concessa rei veritate modum ignorare, vel hunc ipse invenire et in

101 Aristoteles, *De anima*, I.3, 405b32 ff.

medium proferre, vel tandem si a nobis dissentiens contrariam sententiam sequatur, ad illa quae nos adversus eam attulimus respondere.

||564 **Caput xvii Quomodo in accretione duae posteriores conditiones
serventur**

Sententia haec nostra eo argumento maxime confirmatur, quod eam 5
sequentes facile servamus duas illas accretionis reliquas conditiones: quod
idem numero maneat id quod augetur, et quod omnibus partibus fiat acces-
sio magnitudinis, idque verum sit ratione formae, non ratione^a materiae.
Prior enim conditio omni dubio caret, quia manente prorsus eadem forma
per totam vitam absque aliquo suarum partium fluxu totum vivens idem 10
manere dicitur, quia unitas individui a forma provenit et constituitur. At
secundum illos qui dicunt partes animae cum partibus materiae fluere, non
video quomodo servari haec conditio possit. Tandem enim tota animae
substantia erit mutata, quare non idem vivens servatur. Quod vero dicunt 15
eamdem manere per aequivalentiam, vanum est, siquidem materia quo-
que sic per aequivalentiam eadem servatur, quare nullum est in hoc mate-
riae et formae discrimen. Hoc tamen Aristoteli adversatur, qui dixit mate-
riam esse in continuo fluxu instar aquae per utrem fluentis, formam vero
manere instar ipsius utris.¹⁰² Deinde etiam dixit quantitatem imminui, sed
formam manere,¹⁰³ significans concedi posse quantitatem formae fluere, at 20
non ipsam formae substantiam: solam autem formae quantitatem fluere
est nihil formae fluere, cum sit quanta per accidens; et nil aliud signifi-
cat, quam animam desinere per illam partem extendi et esse quantam per
illam.

||806 Reliqua etiam conditio, licet maiore declaratione indigeat, fa||cile tamen 25
secundum hanc nostram opinionem intelligitur.^b Contra vero, hac negata,
nullum idoneum sensum recipit, ut coniectare quisque potest ex eorum dis-
sensione qui, putantes animam quoque secundum partes fluere, varias, quas
antea retulimus huius tertiae conditionis, interpretationes, easque omnes
absurdissimas, ut mox ostendemus, commenti sunt. Haec igitur antequam 30

^aformae, non ratione *om.* 1607. ^bintelligitur 1607.

102 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b23–28 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 36, ff. 357vM–358rA).

103 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b30–34 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 42, f. 359vM).

declaremus, tollenda est propter illa quae mox dicentur quaedam ambiguitas, quae fortassis aliquem trahere in errorem posset. Cum enim saepe nobis contigerit in hac nostra disputatione ut extensionem nominaremus, animadvertendum est duas esse, easque inter se valde discrepantes, quarum antea meminimus, extensiones, ne unam cum altera confundamus: una est extensio animae subita ad partes substantiae aggeneratas, altera vero est totius corporis extensio ad maiorem quantitatem; et in hac posteriore diximus esse accretionis naturam constitutam, non in altera priore, quae est solius animae extensio, et potius vocanda esset defluxio seu derivatio virtutis animae ad omnes corporis partes vivificandas. Et haec etiam in viris et in sensibus fit, licet non amplius augeantur. Dum enim per advenientem materiam nutritur senex, extenditur anima ad illam aggeneratam materiam, nec tamen illa est accretio. Cum igitur accretio consistat in ea quae est totius corporis extensio facta ab anima per additionem novae materiae, et Aristoteles dicat talem accretionem fieri secundum omnes partes formae, non secundum omnes partes materiae, ut hoc plene declaremus, tria nobis considerata proponuntur, ad quae singula accretionem referamus, materia, forma et compositum. Cum enim in accretione quodlibet horum maius fiat, videndum est quomodo tum materia, tum forma, tum compositum, tum secundum se tota, quam secundum partes augeantur, et cuinam ex his tribus tanquam praecipuo et aequato subiecto accretio attribuenda sit.

||565 **Caput XVIII De duplici viventis materia, et de nutritione quomodo fiat et quid sit**

Ut a materia ordiamur, certum est ipsam accessione novae materiae maiorem fieri, et quia materiae nomine non primam omnium materiam et remotam intelligimus, sed propinquam et propriam, haec duplex est, et utraque augeri dicitur, nam et heterogeneae partes, quae membra vocantur, sunt viventis materia proxima, ut in animali caput, et pes, et manus, et in arbore truncus, et ramus; et homogeneae sunt materia heterogenearum: ex carne enim, || et osse, et nervo, et aliis similaribus constant animalium partes dissimilares.

His utrisque partibus Aristoteles accretionem attribuit, et utrisque primo, alia tamen et alia primitate. Primum enim augentur similes primitate originis, sed primum dissimilares primitate scopi et intentionis naturae, cum dissimilare gratia similes sint a natura constitutae. Quoniam igitur dissimilares non augentur, nisi quatenus similes, e quibus constant, augentur, nos accretionem in similaribus tantum considerabimus, et has tanquam

materiam viventis, cui accretio attribuitur, accipiemus. Et quia ad huius materiae reparationem nutritio pertinet, et absque nutritione fieri accretio non potest, de nutritione quomodo fiat et quid sit, breviter dicemus, deinde ad declarandam huius materiae accretionem progrediemur.

Homogeneas viventis partes continue consumi a calore naturali, et in continuo fluxu esse iam diximus: ad huius igitur materiae reparationem sumunt viventia alimentum, ut pro particulis consumptis in homogenearum partium substantiam convertatur. Haec igitur alimenti in substantiam similis partis conversio nutritio dicitur, quae nihil aliud est quam generatio partium materiae similium loco partium quae effluerunt, propterea nutritio non est mutationis species ab aliis mutationibus distincta. Reducitur enim ad mutationem substantialem, quae dicitur generatio et interitus, ut significavit Aristoteles in primo libro *De generatione*, particula 41, dicens nutritionem respicere substantiam, et in hoc distingui ab accretione, quae respicit quantitatem.¹⁰⁴ Si igitur substantiam respicit, generatio quaedam est, quia nulla mutatio ad substantiam tendit nisi generatio. Et est revera generatio si absque animae consideratione ipsam per se homogeneam partem consideremus, ut carnem et os, tanquam compositum constans ex materia prima et sua forma misionis. Interit enim forma sanguinis, et generatur forma carnis, quae est propria forma^a misionis, quare est vera generatio carnis ita sumptae; at si animam complectamur, differt modo aliquo a generatione nutritio. Generatio enim est mutatio ad formae acquisitionem tendens, nutritio vero est mutatio tendens ad acquisitionem materiae sub praeeistente forma. Anima namque nutritioni praeeexistit, et nova materiae portio per nutritionem generatur pro sustentatione animae, ideo terminus ad quem nutritionis est acquisitio materiae respectu animae, sed seclusa^b per considerationem anima, terminus ad quem est forma misionis. Sic igitur nutritio partim est generatio, partim differt aliquantum a generatione, scilicet dum adhibetur consideratio animae, quia non est mutatio ad formam, sed ad materiam, nisi forte dicamus etiam ratione animae esse generationem quamdam, quia est mutatio tendens ad receptionem animae, a qua incipit materia informari in fine nutritionis, cum prius ab ea non informaretur. Est igitur generatio aliqua per adventum formae substantialis, quae est anima, non est tamen vera generatio, quoniam anima de illius materiae potestate non educitur, sed cum prius in aliis partibus esset, postea ad

^acarnis, quae est propria forma *om.* 1607. ^bexclusa 1607.

104 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a20–25 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 41, f. 359v1).

||566 eam | partem adiectam extenditur, et ita est nova informatio eius materiae
ab anima, non tamen nova illius formaeeductio de potestate materiae.

Si quis vero obiiciat “non potest materia ab aliqua forma informari nisi ea
forma de potestate ipsius materiaeeducta sit”, ad hoc dicendum est satis esse
si forma illa sit^aeducta de potentia vel illius, vel alterius materiae, quod qui- 5
dem de anima concedendum esse iam diximus, neque in generatione par-
tium materiae absurdum dicendum est, sed absurdum esset in generatione
totius. Non potest enim anima migrare a tota sua materia ad aliam totam,
sicuti supra declaravimus in solutione argumenti de migratione. Patet igitur
nutritionem esse aliquo modo generationem quatenus aliquo modo est via 10
ad formam, et aliquo etiam modo differre a generatione, quatenus est via
non ad formam, sed ad materiam debentem sustinere praeexistentem for-
mam, neque ad materiam totam, sed ad partes materiae. Est igitur modus
quidam generationis improprius, qui licet omnino generatio non sit, ad
generationem tamen reducitur, quia ad substantiae productionem tendit, 15
utcunque id sit. Etenim etiam materia est substantia, praesertim materia
secunda et formata, de qua nunc loquimur.

Videtur autem hoc significasse Aristoteles in contextu 39 primi *De ortu et
interitu*, quando dixit nutritionem esse potius aggenerationem, quam gene-
rationem.¹⁰⁵ Generatio enim vere esset, si caro per se existens et separata 20
generaretur, sed aggeneratio est quando generatur adiuncta alteri carni, et
ut pars totius. Generari namque ut partem est generari ut materiam sub
forma praeexistente, quia partes materiam significant. Quoniam igitur tunc
respicimus totum quod non generari, sed nutriri dicitur, ideo nutritio non
est omnino generatio, quia respectu totius viventis non est generatio. Quid 25
igitur sit nutritio, dictum est.

Caput XIX Quomodo materia et eius partes in accretione maiores fiant

Quoniam igitur nutritio est acquisitio partium materiae loco partium con-
sumptarum, si maiores consumptis acquirantur, idque in omnibus homoge-
||809 neis partibus, praesertim vero in ossibus fiat, tunc praeter nu||tritionem fit 30
etiam accretio. Quare negari non potest materiam quoque viventis maio-
rem fieri, et per novae materiae additionem augeri, ut carnem per carnis

^asit 1607] fit 1590^v.

105 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.5, 322a4–16 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 1, t/c 39, f. 359rC–E).

aggenerationem, et os per aggenerationem particularum ossis, idque fieri per receptionem alimenti intus. Iam enim diximus partes omnes homogeneas plurimis esse refertas minutissimis foraminibus, per quae intro pertransit alimentum. Est igitur considerandum quomodo et tota materia et eius partes augeantur, ut intelligamus id quod Aristoteles dixit, et totum et omnes partes aliquod recipere magnitudinis incrementum, idque verum esse ratione formae, non ratione materiae. 5

Ut a materiae consideratione ordiamur, sciendum est duo partium genera esse in qualibet similari parte, quam in praesentia tanquam materiam nobis considerandam proposuimus. Aliae namque dicuntur partes maiores, aliae vero minimae. Maiores vocantur illae quae intus habent foramina, per quae sunt actu divisae in minores; foramen enim quod in carne est separat quodammodo unam carnis particulam ab alia; de his maioribus partibus idem dicendum est quod de accretione totius, de qua mox loquemur. Minimas autem carnis partes voco illas quae nullum amplius intra se foramen continent, neque has appello minimas, quia non dentur aliae minores, quemadmodum | disputari solet an detur minima caro qua non detur alia minor; 10
sed concedo dividuas esse in alias minores, proinde hac ratione non esse minimas. Sed ea tantum ratione voco minimas, quia singula est indivisa, nec habet actu porum per quem dividatur, ita ut minimae dicantur ratione actus, sed non ratione potestatis. Possunt enim dividi in minores, sed non sunt actu divisae per poros. Quod autem dentur actu hae partes minimae ex necessitate considerantibus manifestum est: cum enim finitus sit foraminum numerus, necesse est dari duo foramina ita propinqua, ut nullum habeant aliud foramen interpositum, sed solam materiae particulam, ut carnis, foramine prorsus carentem, eamque nunc appello partem minimam. 15 20 25

Si quis igitur quaerat an pars haec minima augeatur, dicendum est eam augeri quidem, non tamen per receptionem alimenti intus. Cum enim intus nullum foramen habeat, nihil intra se recipit, quia non potest in eam ingredi alimentum nisi fiat corporum penetratio, sed per solam novae carnis appositionem maior fit. Proinde non habet proprie dictam accretionem, sed eam quae fit per appositionem extrinsecus. Discrepat tamen ab illa aliarum rerum accretione impropria quae per appositionem fit, ut quando per frumenti appositionem crescit accervus, et cera per appositionem cerae. Nam si caro a nulla || alia forma informaretur quam a forma misionis, utique carnis ad carnem appositio et illa quae est cerae ad ceram nullum discrimen haberent. Sed differentia est penes animam, etenim in particula minima carnis inest anima, quae appositum alimentum in novam carnem convertit, et ad eam postea informandam extenditur. At in cera priore nulla inest vis mutandi aliquid in ceram, neque forma aliqua quae ad appositam novam 30 35 40

ceram extendatur, ideo non est accretio, sed mera appositio. Haec autem minimae partis accretio, licet secundum seipsam non omnino sit vera accretio, est tamen vera accretio, quatenus illa particula consideratur ut pars totius, quod intus recipiendo in se alimentum vere augeri dicitur.

Tota vero materia magis proprie dicitur augeri, quia non per solam appositionem maior fit, sed per receptionem alimenti intus. Sanguis enim per foramina ingrediens intima corporis penetrat, quod signiscavit Aristoteles in contextu 39 libri praedicti, quando dixit alimentum cum re nutrienda commisceri, hoc est, per poros ad minimas usque materiae particulas penetrare.¹⁰⁶ Non enim veram illam mistionem intellexit, de qua loquitur in calce eiusdem libri, nam in vera elementorum mistione intereunt formae elementorum quatenus migrant in formam unam quintam distinctam ab eis. In accretione vero sanguis per foramina ingrediens cum carne commiscetur, deinde in carnem mutatur: quare non est vera mistio, cum sanguis intereat, caro autem maneat. Sed non ob id similis est mistioni aquae cum vino, et harum differentiam tetigit Aristoteles in eo contextu 39:¹⁰⁷ quoniam in mistione aquae cum vino penetrant quidem partes aquae ad minimas usque vini particulas, sed non convertuntur in vinum, licet ita vulgaribus hominibus videatur; servatur enim aqua cum vino commista, quia vinum non habet vim mutandi aquam in vinum; at in carne vetere inest vis covertendi commistum sanguinem in aliam novam carnem: hoc igitur modo tota materia auge-
tur per receptionem alimenti intus; et eodem modo augentur etiam partes maiores, sicut paulo ante dicebamus, quoniam hae quoque intus recipiunt alimentum per poros ingrediens; sed partes minimae, cum non habeant in se aliud foramen, augentur solum per appositionem alimenti extrinsecus, non per receptionem intus.

Haec cum ita sese habeant, facile est sententiam Aristotelis interpretari, quando dicit accretionem fieri secundum omnes partes formae, non secundum omnes partes materiae. De forma quidem posterius dicemus, nunc de materia facile est dictum Aristotelis declarare per ea quae modo diximus: materia namque est per se quanta, et per se in || infinitum dividua, proinde partes habet infinitas, non quidem actu, sed potestate: igitur | particula illa quam modo minimam vocabamus revera non est minima, quoniam est adhuc dividua in alias, licet non sit actu divisa per aliquod foramen, cum nullum habere statuatur. Hanc igitur partem minimam appellemus A,

106 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, 1.5, 322a4–16 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. 1, t/c 39, f. 359rC–E).

107 *Ibidem*.

et quia dividua est potestate in partes, has vocemus B et C: quando igitur ipsi A apponitur alimentum, id toti minimae apponi dicitur totum simul, sed non separatim pars eius apponitur ipsi B, et alia pars ipsi C, sed totum simul toti A; quoniam igitur dicendo omnes partes materiae complectimur partes illas infinitas in quas dividua est potestate, ideo hoc respiciens Aristoteles dixit non omnibus materiae partibus fieri additionem magnitudinis, non quod negaverit materiam augeri; revera enim et tota materia, et partes eius augentur per novae materiae accessionem, non tamen partes omnes, quia partibus omnibus infinitis in quas dividi possunt partes minimae non est facta peculiaris additio nutrimenti, sed solum toti minimae; et huius sententiae nulla est alia ratio, nisi quod impossibilis est penetratio corporum, ut ipse Aristoteles significavit, argumentans in contextu 32¹⁰⁸ et solvens in 35 eiusdem libri.¹⁰⁹ nam particulas alimenti infinitas in quas dividuum est transire ad infinitas illas particulas in quas corpus nutriendum dividi potest, ne imaginari quidem possumus sine corporum penetratione, quam omnes philosophi impossibilem esse existimarunt.

Aliam quoque rationem multi adducunt cur non omnibus materiae partibus fiat additio magnitudinis, eamque sumunt ex Aristotele in contextu 36 eiusdem libri,¹¹⁰ ubi utrem inquit similem esse formae, aquam vero influentem et effluentem similem esse materiae quae est in continuo fluxu, neque semper eadem servatur; hinc igitur hanc rationem sumunt: partes materiae non semper eadem manent, quia fluunt continue. Non igitur omnibus additio fieri potest magnitudinis, quoniam non manenti nihil addi potest. Sciendum tamen est hanc non esse necessariam et adaequatam rationem cur non omnibus materiae partibus additio fiat, sed sumendam esse potius ut confirmationem quamdam ad verae rationis corroborationem adductam, ut in illo exemplo intelligeremus, non omnibus aquae partibus additionem novae aquae fieri, quoniam ille fluxus est continuus, et partes non remanent. At in illo quod augetur non omnino ita se res habet: credendum enim est interpolatas esse materiae fluxiones, quia non fit resolutio partis materiae sine praevia alteratione, quare datur tempus aliquod medium in quo nihil resolvitur, et nulla pars materiae fluit. Eo igitur medio tempore fluxus non impediret || quin omnibus materiae partibus additio fieret, quia tunc nullus

108 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,5, 320b34–321a9 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 32, f. 356vK–L).

109 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,5, 321b10–24 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 35, f. 357vI–K).

110 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,5, 321b23–28 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 36, ff. 357vM–358rA).

est fluxus, sed impossibilitas penetrationis corporum prohibet omni tempore ne id fiant. Quod igitur dixit Aristoteles de materiae fluxu,¹¹¹ dictum est potius ad intelligentiam illius exempli, nempe aquae per utrem fluentis, quam ut omnino ipsi accretioni accommodaretur tanquam vera ratio cur non omnibus materiae partibus fiat additio magnitudinis. Sed vera ratio ea una est, quia fieri nullo modo potest penetratio corporum. 5

Caput xx Quod non omnes partes materiae extendantur, et quomodo alimenti quantitas quantitati rei nutritae adiungatur

Quod hactenus de accessione^a novae materiae ad veterem materiam ostendimus, id etiam de ipsius materiae extensione ostendere possumus. Quemadmodum enim non omnibus materiae partibus fit novae materiae additio, ita neque omnes materiae partes extenduntur. Etenim dictum est antea necessarium esse in extensione ut foramina oriantur, quae partem materiae ab alia^b parte separant. Oportet igitur | aliquam inter duo foramina particulam esse, quae integra maneat absque ulla disiunctione, eamque vocabamus partem minimam. Haec itaque non extenditur, quia si extenderetur, divideretur ipsa quoque in alias per foramina quae in ipsa fierent, quare non esset minima, ut esse statuitur: partes igitur maiores extenduntur et rarefiunt. Sed necesse est dari partes minimas quae non rarefiant, neque extendantur. Omnes enim extendi neque possibile, neque imaginabile est: esset enim omnes evanescere, et nihiliari, et continuum esse actu divisum in partes infinitas, quae ne imaginari quidem possumus. 10
1569 15 20

Ex his igitur manifestum est veram esse Aristotelis sententiam, quando inquit non omnes materiae partes augeri, nam tota materia maior fit, et partes materiae maiores fiunt, non tamen omnes;¹¹² idque ostendimus tum ratione additionis nova materiae ad materiam veterem, tum etiam ratione extensionis, quia neque omnibus partibus additio fit, neque additione facta omnes extenduntur. 25

Sed alia ad materiam pertinens quaestio hic oritur: cum enim et accedens materia, et illa cui accedit, quanta et corporea sit, quaeritur an una 30

^aaccretionem 1607. ^billa 1607.

111 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b23–28 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 36, ff. 357vM–358rA).

112 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b23–28 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 36, ff. 357vM–358rA).

||813 alteri incorporetur, et quomodo id fiat, hoc est, an nova materia amittat suam pristinam quantitatem, sola manente quantitate veteris materiae, an e contrario maneat quantitas novae et pereat quantitas veteris, an || maneat utraque, an demum utraque pereat et nova quantitas generetur utramque materiam complectens, quae fuit Pomponatii opinio: negavit enim quantitatem interminatam coaeternam materiae, quam Averroes posuit, ideo putavit utriusque materiae, tum novae, tum veteris, quantitatem interire, et novam totius aggregati quantitatem generari.¹¹³

Ego vero dimissa disputatione de quantitate coaeterna materiae, quae ab hac nostra disputatione aliena est, dicam breviter, constituta huiusce rei veritate alias a me demonstrata, quid ad propositam quaestionem dicendum esse putem. Statuens enim quantitatem materiae ingenitam et incorruptibilem esse, et secundum Aristotelem primae materiae coaeternam, dico utriusque materiae quantitatem servari, quemadmodum utraque materiae portio servatur. Sicut enim ex duabus quantitatibus una materia fit, ita ex duabus quantitatibus fit una quantitas, et soli duarum quantitatum termini mutantur. Quando enim ex sanguine nova caro generatur, illa propriam habet quantitatem, id est, proprios quantitatis terminos. Ex illa igitur novae carnis quantitate, et quantitate carnis veteris fit una quantitas, et neutra perit, sed solum novi termini generantur, quemadmodum si duas lineas per extremitates in directum coniungamus, una linea ex duabus fiet, et neutra illarum erit corrupta, sed duo tantum puncta eas terminantia corrupta erunt, utraque autem linea manebit, quia manebit una linea maior ex duabus minoribus constans. Hoc idem dicendum puto de quantitate eius quod nutritur et augetur, nam utraque quantitas manet. Quae enim prius erant duae quantitates distinctae, postea manent ut partes unius maioris quantitatis, nec propterea dicimus ita unam materiam alteri incorporari, et unam quantitatem fieri, ut una alteram penetret. Nulla enim fit corporum penetratio: fieret quidem si particula novae materiae ita particulam veteris penetraret, ut non per foramina ingrederetur, sed per partem plenam; sed potius foraminibus crebris atque minutis per quae ingrediantur particulae novae materiae non fit corporum penetratio, sicuti neque quando aqua vino commiscetur; dividum enim se mutuo in partes minimas, et minima unius non penetrat minimam alterius, sed illi cedit, et ei solum apposita est. Quomodo ergo materia et eius partes maiores fiant dictum est.

113 See Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 10, p. 2194.

|570 **Caput XXI Quomodo forma et omnes eius partes fieri maiores dicantur**

Sequitur ut formam quoque viventis, quae anima vegetans est, considere-
 mus, et ostendamus quomodo omnes partes formae in accretione maiores
 ||814 fiant, sicut Aristoteles dixit.¹¹⁴ Certum est || formam secundum se incorpo-
 ream esse et omni carentem quantitate; quantam autem fieri per accidens, 5
 quatenus per materiam quantam extenditur, proinde non propria quantitate
 esse quantam, sed aliena. Hinc ergo fit ut omnes corporis partes penetrare
 absque ulla absurditate possit, nam est quidem impossibilis penetratio duo-
 rum invicem, quando utrumque est per se corporeum, sed incorporei cum
 corporeo non est impossibilis, ut in accidentibus considerare possumus. 10
 Nam lactis albedo non est per se quanta, sed per accidens, et ex lactis qua-
 nitate, per quam extensa est, ideo penetrat omnes lactis partes, neque ulla
 earum est quae non sit alba; non ita tamen penetrat, ut per foramina ingre-
 diatur, sed per partes plenas; quod quidem, si per se corporea albedo esset,
 fieri nullo modo posset. Sic calor ignis penetrat omnes ignis partes, ita ut 15
 earum quaelibet, quantulacunque sumatur, calida sit, neque aliquis est qui
 hoc inficietur. Sic igitur anima, cum non sit per se corporea, potest omnes
 corporis partes penetrare, ita ut nulla sit pars quae non sit animata. Hoc
 significavit Aristoteles in contextu 4 secundi libri *De anima*, quando dixit
 animam esse non posse corporeum aliquid,¹¹⁵ quia si esset corpus, non pos- 20
 set omnes corporis partes penetrare, cum penetratio corporum sit penitus
 impossibilis; quare non omnes corporis partes essent animatae; adiaceret
 enim particula animae particulae corporis, quae in se animam non habe-
 ret.

Hoc igitur fundamento, quod clarissimum est, constituto, veritas dicti 25
 Aristotelis facile declaratur: animam enim maiorem fieri ex materiae incre-
 mento negare non possumus, quia si fit quanta ex corporis quantitate, fit
 igitur magna in magno corpore, et parva in parvo. Hoc enim dicere neces-
 sarium est, si quaelibet magni corporis pars est animata: quoniam igitur
 viventis tum materia, tum forma fit maior, non tamen ex additione et mate- 30
 riae et formae, sed solius materiae. Cum enim sola materia fluat, sola etiam
 materia additur, et additur utrique, tum materiae, tum formae; materia enim
 per novae materiae additionem maior fit, et forma quoque fit maior, quia
 per maiorem materiam extenditur. Hinc fit necessario ut omnes partes for-

114 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b23–28 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 36, ff. 357vM–358rA).

115 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a16–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, pp. 132–133).

mae crescant, et nulla sit quae in accretione non fiat maior. Quemadmodum enim anima facta est quanta per materiam, ita et partes per materiam adepta est, et facta dividua. Extenduntur ergo omnes partes animae ad maiorem materiam, nec ulla considerari potest eius particula, quae non extendatur. Omnibus igitur animae partibus fit additio materiae, et magnitudinis, quia cum sit facta quanta, et in infinitum dividua secundum suam quantitatem, quantamcunque eius particulam consideremus, illi est facta
 ||815 propriae magnitudinis additio, eaque proprium recepit incrementum. Hoc ||
 enim non esse absurdum, sed potius necessarium sumitur ex fundamento
 iacto: quando enim aliquid per se quantum cum altero per se quanto com- 10
 miscetur, non potest omnibus alterius partibus fieri alterius additio sine
 corporum penetratione, quae in philosophia admitti non potest; at si alte-
 rum tantum sit per se quantum, alterum vero per se quantum non sit,
 potest omnibus alterius partibus additio alterius fieri absque ulla absurdi-
 tate, neque illa dicenda est penetratio corporum, cum alterum non sit cor- 15
 pus.

Quod quidem ita ostendere possumus: quando duo inter se coniuncta sunt, ut A et B, nullum potest esse discrimen in coniunctionis modo ex eo quod dicatur coniungi A cum B, vel B cum A, nam utrovis modo dica-
 |571 mus, eadem est eorum con|iunctio, et idem coniunctionis modus, quemad- 20
 modum idem prorsus fit commiscendo phialam aquae cum phiala vini, ac
 commiscendo phialam vini cum phiala aquae. Eadem igitur fit et animae
 cum corpore, et corporis cum anima coniunctio, et idem est coniunctionis
 modus; atqui anima ita adiungitur corpori, ut omnes illius partes penetret,
 et nulla sit corporis particula quae animam non habeat; non solum enim 25
 illae, quas diximus, minimae partes animam habent, sed et illarum parti-
 culae, et particularum particulae, et demum omnes quae in ea considerari
 possunt. Sic igitur etiam quando materia adiungi animae dicitur, necesse est
 idem fieri, et cuilibet parti animae aliquam materiae particulam adiungi,
 quantamcunque partem sumamus; non ita tamen, ut re disiunctas partes 30
 esse statuamus. Hoc enim fieri non potest cum animae conservatione in
 eis, sed ut in toto existentes: sic enim Aristoteles intellexit. Quomodo igitur
 non omnibus materiae partibus, sed omnibus partibus formae fiat additio
 magnitudinis manifestum est.

Caput XXII Confutatio opinionum aliorum in intelligendis partibus materiae et partibus formae

Veritate ita declarata de partibus materiae et de partibus formae, ita ut pateat quomodo sit intelligendum id quod Aristoteles dixit, omnibus partibus formae fieri magnitudinis additionem, partibus autem materiae non omnibus, sequitur ut aliorum sententias in eius dicti interpretatione falsas omnes esse demonstramus.

Illi primum decepti sunt qui partes heterogeneas dixerunt vocari ab Aristotele formales, homogeneas vero materiales. Hoc enim verbis Aristotelis aptari nullo modo potest, qui non dixit additionem fieri magis partibus formalibus, quam materialibus. Sed aperte dixit tam materiam, quam formam augeri, et || tam partibus materiae, quam partibus formae additionem fieri magnitudinis, cum hoc tamen discrimine, quod partibus formae omnibus, partibus autem materiae non omnibus: vel igitur hi partes heterogeneas dicunt appellari partes formae, homogeneas vero materiae, vel heterogeneas dicunt vocari formales, et partes harum dici partes formae, et ita homogeneas materiales, et harum partes vocari partes materiae; quorum neutrum est verbis Aristotelis consentaneum: non primum, quia sicuti augentur omnes heterogeneae, ita et omnes homogeneae, imo his primum fit additio materiae, non heterogeneis, nisi ratione homogenearum e quibus constant; falsum igitur esset Aristotelis dictum, quia significaret non omnibus homogeneis additionem fieri. Sed neque secundum, quia partes heterogenearum sunt homogeneae ipsae, quamobrem dicere omnes heterogenearum partes fieri maiores est dicere omnes homogeneas; quod tamen secundum ipsos Aristoteles negat, dum dicit non omnes homogeneas, quas materiae partes vocat, maiores fieri. Huius igitur sententiae falsitas manifestissima est, quoniam Aristoteles non dicit accretionem magis formae attribui, quam materiae, sed dicit omnes partes formae fieri maiores, partes vero materiae fieri quidem maiores, non tamen omnes, cui sententiae interpretatio illorum accommodari minime potest, ut considerantibus verba Aristotelis in contextu 35¹¹⁶ et 36¹¹⁷ primi libri *De ortu et interitu* manifestum est.

Alia quoque aliorum interpretatio, qui humidum radicale ab humido cibali distinxerunt, reiicienda est, quia admissa etiam hac humidi distinc-

116 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b11–322a5; Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 35, f. 357vL–M.

117 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b23–28 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 36, ff. 357vM–358rA).

tione dictum Aristotelis falsum esset: humidum enim radicale, quod ipsi immutabile esse statuunt, absque dubio corporeum est; igitur si huius partes omnes fiunt maiores per alimenti corporei accessionem ad omnes, fit corporum penetratio, quam in eodem loco in contextu 32¹¹⁸ et 35¹¹⁹ Aristoteles impossibilem esse dixit, ut eam evitaret ad partes formae confugit. Per
 5 formam igitur non possumus ibi aliquod corporeum intelligere, quoniam alimenti corporei ad omnes penitus alterius corporei partes accessio est absque dubio corporum penetratio. Sed hi decepti sunt in asserenda ratione cur non omnibus materiae partibus fieri additamentum possit. Eam enim unam
 10 respexerunt, quia materia fluit, non alteram, quae a corporum penetratione sumitur, licet haec potior sit, illa vero debilior, sicut antea diximus. Ideo satis se vitare omnem difficultatem existimarunt si materiam aliquam non fluentem adinvenirent. Sed ipsa quoque per se humidi distinctio, quam ponunt, non parum dubia est; qua de re tanquam scitu dignissima, et ad id de quo
 15 agimus plurimum conferente, postea seorsum disseremus, et eorum in hoc quoque errorem patefaciemus.

Non minus absurda et ab Aristotele aliena est alia interpretatio, quam complures secuti sunt, qui nomine formae totum ipsum vivens intellexerunt, nomine autem materiae partes, quia totum significat formam, partes vero materiam, et totum manet semper idem, partes vero mutantur et
 20 fluunt. Etenim si Aristoteles solum dixisset attribuendam esse accretionem non materiae, sed formae, fortasse admitti eorum opinio posset, attamen non dixit hoc Aristoteles, sed distinxit partes formae a partibus materiae, et illis omnibus additamentum fieri dixit, his vero non omnibus: quare si secundum illos partes materiam significant, quomodo seiunxit Aristoteles
 25 partes formae tanquam significantes formam a partibus materiae tanquam significantibus materiam? Et cur totam materiam non vocat formam, sed vocat materiam, si secundum eos totam significat formam? Certe si nomine formae totum ut a partibus distinguitur, intellexisset, et nomine materiae partes ut distinguuntur a toto, neque dicere potuisset partes formae, neque
 30 totam materiam, quia partes formae secundum hos significant materiam, tota vero materia quatenus est tota significat formam.

Praeterea, secundum hanc interpretationem destruitur illa accretionis conditio quam vult ibi tueri, et a difficultate vindicare Aristoteles quod in

118 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,5, 320b34–321a9 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 32, f. 356vK–L).

119 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,5, 321b10–24 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 35, f. 357vI–K).

vera accretione non modo totum, sed omnes etiam partes maiores fiant: cum enim huic obstare videretur impossibilitas penetrationis corporum, ipse ad tollendam hanc difficultatem dixit hoc esse verum de partibus formae, non de partibus materiae.¹²⁰ Isti vero sententiam Aristotelis et illam accretionis conditionem evertentes dicunt solum totum augeri, non partes.

5

Demum opinio Marsilii dicentis partes formae esse partes porosas, partes vero materiae esse partes plenas,¹²¹ absurdissima est, quia partes porosae nil aliud sunt, quam ipsa foraminum spatia et vacuitates, proinde partes corporis appellandae non sunt, quia non sunt partes viventis. Cum enim substantiam in se non contineant, sed aerem vel vaporem aliquem extra-

10

neum, vanum ergo est dicere illis additamentum fieri in accretione viventis, quod augeri dicitur, cum eius partes non sint, proinde nec materiae, nec formae locum teneant: nam si debeat totum vivens proprie augeri, oportet eas quae vere eius partes sunt, maiores fieri.

Sed et hanc, et alias omnes interpretationes refutant satis manifeste ipsamet Aristotelis verba in contextu 35 praedicto:¹²² inquit enim accretionem competere partibus dissimilaribus propter similes e quibus illae constant, || et quae primum augeri dicuntur; facitque eam partium distinctionem, ut dimissi dissimilaribus solas consideret similes, in quibus illam quae de corporum penetratione oriebatur difficultatem tollat; et ob id statim subiungit similes singulas ex materia et forma constare, ac demum concludens dicit omnibus partibus formae fieri additionem, at non omnibus partibus materia. Nomine igitur formae ibi neque dissimiles partes significat, cum eas iam reiecisset, neque humidum radicale, cum huius nullam mentionem fecisset, neque totum ad differentiam partium, cum partes solas ibi consideret, et quomodo augeantur doceat ad praedictam tollendam difficultatem. Et cum formam ibi sumat ut partem compositi, non ut compositum totum, inquit enim carnem ex materia et forma constare, et statim subiungit | omnibus partibus formae additamentum fieri, sed non omnibus partibus materiae; nec demum significat partes porosas, cum hae non sint viventis partes; ipse vero illam tantummodo formam et illam materiam intelligere possit, e quibus constare carnem, et quamlibet aliam homogeneam partem proxime dixerat. Igitur non vel aliam formam intelligit, quam animam; neque aliam materiam, quam corpus illi subiectum: ex his enim

15

20

25

30

||818

|573

120 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 320a7–322a33.

121 Marsilius de Inghen 1518, I, q. 10, f. 75va.

122 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b11–322a5; Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 35, f. 357vL–M.

duabus constat caro animata, cuius ibi Aristoteles accretionem considerat, cum in partibus similaribus, quibus primo competit eam considerandam et ab ea removendam, illam difficultatem suscepisset, quae de corporum penetratione oriebatur. Haec enim solvi nullo modo potest nisi confugiendo ad aliquod per se incorporeum, quod omnes corporei partes penetrare sine absurditate possit. 5

Caput XXIII An aliqua sit materiae pars in vivente quae non fluat, sed eadem per totam vitam servetur

Caeterum, ad plenam eorum intelligentiam quae de materia ac de forma eius quod nutritur et augetur dicta sunt, considerandum diligentius est id quod paulo ante tetigimus, an aliqua in vivente sit materiae pars quae non fluat, neque a calore naturali absumatur, sed eadem ab ortu ad finem usque vitae immutata servetur; an potius ita omnes materiae partes fluant, ut post tempus aliquod nulla earum quae ab ortu ductae sunt in vivente remaneat, quod evenit aquae per utrem fluenti; quo exemplo Aristoteles ad declarandam et formae, et materiae accretionem usus est.¹²³ 10 15

Iam diximus aliquos existimasse duplex esse humidum in vivente: unum radicale, quod durante vita nunquam consumitur, quia eius consumptio mors est; alterum vero cibale, quod ex alimentis ad illius || defensionem ||819 quotidie aggeneratur, et hoc continue fluit et renovatur, neque idem permanet. Sententiam hanc attribuit Averroes Alexandro in commentario 38 primi libri *De ortu et interitu*,¹²⁴ et eandem secutus videtur Ioannes Grammaticus,¹²⁵ qui in eodem libro dixit esse^a necessarium dari aliquam materiae partem quae non fluat, sed per totam vitam eadem permaneat; ususque est tali argumento: si tota materia flueret, et tota renovaretur, sequeretur posse individuum servari aeternum, quia vivens haberet semper materiam novam atque virentem, quare semper esset in iuventute, et nunquam senesceret. Cum enim anima per senium non debilitetur, si dicamus materiam quoque totam posse renovari, nihil erit quod detrimentum aliquod patiatur. Nul- lum igitur decrementum in vivente fiet, nulla senectus; cuius contrarium 30 in omnibus viventibus experientia docet. Adest etiam argumentum quod

^aesse *om.* 1607.

123 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 321b23–28 (Aristoteles 1562, v: *De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 36, ff. 357vM–358rA).

124 Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 38, ff. 358rF–359rC.

125 Philoponus 1568, I, t/c 35, pp. 32b–35a; Philoponus 1897^b, pp. 102 ff.

Averroes in praedicto loco Alexandro attribuit: si tota materia flueret et tota renovaretur, sequeretur posse formam materialem separari a tota sua materia, quia si a tota sua materia potest hoc modo derelinqui per partem post partem, ita ut tandem maneat sine ulla parte suae materiae, potest etiam a tota simul materia separari: eadem enim utrobique ratio viget. 5

Aliud quoque mirabile, et vix credibile attribuit Alexandro Averroes in eodem loco, quod hac in re Aristoteli reprehenderit ac deseriverit: cum enim Aristoteles dixerit accretionem esse adscribendam formae, non materiae, hac ductus ratione, quia est attribuenda non illi quod fluit, sed illi quod permanet, forma autem permanet, materia vero fluit continue, ita ut nulla eius pars eadem maneat, Alexander, ut ait Averroes, dixit Aristotelem hoc de materia protulisse sine ulla probatione, tanquam secutum id quod apparet, cum in eo animus acquiescere videtur. Falsum tamen esse hoc Aristotelis dictum, propterea quod datur etiam aliqua materiae pars non fluens cui ob eamdem rationem non minus, quam formae est accretio attribuenda. 10 15

574 Sed ubinam apud Alexandrum hoc Averroes viderit, ego quidem nescio. Nam si Alexandrum legamus in primo libro *Naturalium quaestionum*, capite 5,¹²⁶ et in postrema parte libri sui *De mistione*, ubi de hac re loquitur, nihil tale comperiemus.¹²⁷ Sequitur enim in omnibus Aristotelem et inquit materiam continue fluere secundum partes, formam vero non fluere, sed eamdem manere, et per formam intelligit animam, ut nos intelligendam esse diximus, quam dicit ad maiorem materiam extendi, et ad minorem retrahi. De humido autem radicali, quod non fluat, ne verbum quidem ibi apud Alexandrum legimus, sed potius videtur in omnibus Averroi consentire, nam 820 Averroes quoque in memorato loco asserit materiam fluere, formam vero non fluere, sed eamdem servari. Defensionem autem Aristotelis in eo putat esse constitutam, ut dicamus omnes prorsus materiae partes fluere, et ob id id non esse ipsi materiae attribuendam accretionem; sed in eo quod nos antea declaravimus, quod Aristoteles non negavit materiam et materiae partes augeri, et illis quoque additionem magnitudinis fieri, sed negavit omnibus partibus materiae additamentum fieri; proinde illam accretionis conditionem, quod omnes partes augeantur, de partibus formae veram esse, non de partibus materiae; neque per formam aliud ibi intelligit Averroes, quam animam, sicut etiam Alexander, quicquid multi dicant, qui in alium 25 30

126 Alexander Aphrodisiensis 1549: *Quaestiones naturales et morales*, I, ch. 5, f. 4va; Alexander Aphrodisiensis 1892, p. 13.

127 Alexander Aphrodisiensis 1549: *De mistione*, ff. 66rb–66va; Alexander Aphrodisiensis 1892, pp. 230–238.

sensum verba Averrois trahentes inquiunt Averroem nomine formae intellexisse totum, ut distinguitur a partibus, et putasse partes quoque animae una cum materiae partibus fluere. Hoc enim etiam Pomponatius Averroi adscribit in libro suo *De accretione et nutritione*.¹²⁸ Sed non est cur in verbis Averrois interpretandis immoremur: quamquam enim ea per se obscurissima ac difficillima intellectu sunt, tamen quisquis ea cum diligentia legat atque perpendat, deprehendere poterit eam, quam illi putarunt, Averrois sententiam non fuisse, sed Averroem existimasse Aristotelem nomine formae animam vegetantem significasse, et hanc nullo modo fluere, sed materiam solam fluere, sicuti nos quoque diximus.

Sed mittamus haec, et quicquid Averroes et Alexander senserint; ipsam secundum se, quam expendendam proposuimus, de duplici humido sententiam, cuiuscunque ea fuisse dicatur, consideremus. Hanc ego approbare nullo modo possum: non enim video quomodo detur aliquod humidum quod a calore pati et resolvi nequeat, cum omne aliud humidum sit patibile a calore: quodnam igitur est huius privilegium ut sit impatibile? Praeterea, si id verum esset, quomodo tam parva materia, quae ab ortus initio trahitur, diffundi postea per tantam molem potest, quantam esse videmus animalis perfecti et plantae? Certe embryum est valde parvum comparatione perfecti animalis, et parum humidi in se habet: quomodo igitur potest ea parva materia inconsumpta servari ad aetatem usque perfectam, et cum tot tantisque membris communicari? Videmus etiam ex parvo admodum semine magnam arborem nasci: oporteret igitur in illo semine, seu in primo germine pullulante, quod valde pusillum est, totum humidum contineri, quod inconsumptum servetur ad extremum usque incrementum, et per omnes magnae arboris partes distribuatur, quod quidem incredibile est.

Hanc igitur de duplici humido sententiam reiiciendam prorsus esse existimo. Quid ergo dicendum? Totane materia secundum partes ita fluit, ut in senio nulla eius pars remaneat, quae prius in infante fuerit? Hoc quoque mihi non probatur, sed puto aliquam esse materiae partem quae a calore naturali consumitur, et aliquam esse quae non consumitur; sed hanc differentiam non ex eo sumi, quod alia sit radicalis, alia vero cibalis et adventitia, sed sumi ex eo quod alia pars est humida, alia vero sicca et terrestris. Humidum enim a calore naturali consumitur; est enim proprium ipsius pabulum, pars vero terrestris remanet, quemadmodum etiam in iis quae comburuntur inspicimus; toto namque humido consumpto ab igni, remanet cinis quae est pars terrestris, quam ob eius maximam resistentiam non potest ignis |

128 Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 2, p. 2090.

absumere. Viventia autem omnia in sui ortus initio humidissima sunt, procedente autem aetate fiunt semper sicciora, quia calor consumit humidum radicale; et quamvis adveniat humidum cibale reparans ipsum atque restaurans, tamen advenit cum eo etiam pars aliqua terrestris, quae postea remanet cum terrestri parte ducta ab ortu, et semper aetate procedente magis a calore naturali condensatur et indurescit: propterea Aristoteles in libello *De iuventute et senectute* dixit nil aliud esse senectutem, quam exsiccationem,¹²⁹ quoniam humidum semper imminuitur, siccum vero crescit. Ideo nisi morbi naturalem vitae cursum interromperent, necesse esset nos pervenire ad mortem naturalem, quae ob totius humidi resolutionem fit. Quando enim corpora nostra per longam aetatem ad tantam duritiem et siccitatem redacta sunt, ut sint inepta ad operationes et ad pabulum calori naturali praebendum, et animam conservandam, fit ex necessitate mors.

Dicimus igitur humidum radicale seu naturale consumi a calore viventis, neque illud solum quod ab ortu trahitur esse vocandum naturale, sed etiam illud omne quod per totam vitam ex alimentis aggeneratur. Humidum enim cibale convertitur in substantiam, et in humidum radicale et naturale; cum enim mutetur in simile naturali et cum eo commisceatur, ipsum quoque fit naturale; et vocatur radicale ad differentiam humidi excrementitii, quod non est idoneum pabulum calori naturali. Sed praeterea hoc radicale et naturale humidum fit semper impurius propter reactionem ciborum in facultatem naturalem, quoniam agens naturale in agendo repatitur, quare per continuam actionem in cibos corpora nostra redduntur impuriora et imbecilliora. Non est igitur ponenda aliqua humiditas fixa et irresolubilis: hoc enim nihil inanius pronuntiari potest, quia omne humidum est resolubile a calore, illud quoque quod ab ortu trahitur: consumitur enim et eget aliquo reparante et no||vum humidum subministrante; id autem quod non consumitur est pars terrestris, tam quae ab ortu trahitur, quam quae ex cibis continue adiungitur.

Possumus autem ad huiusce rei declarationem uti similitudine satis opportuna: in ellychnio lucernae videmus ignem nutriri donec attrahitur humidum olei a quo proprium ellychnii humidum reparatur, quod quidem sine olei suppeditatione cito ab igni consumeretur, sed propter continuam ignis actionem pervenit ellychium tandem ad tantam siccitatem, ut nequeat amplius ignem conservare; idque ideo fit, quia ignis plus indurat et exsiccatur, quam ab oleo humectetur et reparatur, et ipsius quoque olei consumpti pars terrestris remanet cum terrestri parte ellychnii, quoniam ab igni non comburitur, sed remanet etiam extincto igni: sic in viventium corporibus evenit;

129 Aristoteles, *De iuventute et senectute*, 24, 479a30–479b7.

in senio enim plus exsiccationis et terrestris naturae receperunt, quam a cibali humido fuerit reparatum. Pars igitur quae inconsumpta manet non est alia quam pars terrestris, quam resolvere calor non potest; testimonio sunt ossa, quae etiam post mortem animalis diutissime durant, quoniam eorum temperatura magno excessu terrestris est; terra enim maximam vim resistendi habet. Haec sententia Ioannis Grammatici fuit, qui in interpretatione contextus 35 primi libri *De ortu et interitu*,¹³⁰ ostendere volens formam non fluere, sed eandem numero manere, hoc argumento usus est, quod neque materia tota fluit, sed aliqua est materiae pars in sene quae eadem fuit in puero; et hanc inquit esse partem solidiorem ac densiorem, nempe terrestrem, quae a calore non resolvitur.^a Et ad hoc confirmandum adhibuit satis validum signum, nam cicatrices in adolescentia receptae remanent eadem in senio, quod non esset nisi aliqua materiae pars eadem numero in sene remaneret quae in adolescente fuit. Quodquidem argumentum satis habet efficacitatis, nam proprium sicci est figuram ac terminos retinere.

Sed alterum Ioannis argumentum, cuius supra meminimus, revera ad huius veritatis^b comprobationem parum roboris habet. Quando enim inquit: si nulla materiae pars in se|ne servata est quae in infante fuerit, ergo individuum esset immortale,¹³¹ posset adversarius hanc consequentiam negare, quia etiam si totam materiam fluere per partem post partem diceremus, non ob id fieret ut materia in sene semper virens renovaretur, et ipse semper in flore iuventutis servaretur; etenim etiam si tota renovari statuatur, fit tamen semper impurior propter reactionem ciborum et caloris debilitationem: calor enim naturalis semper debilior fit ob illam continuam reactionem, et ob materiae maiorem impu||ritatem; quare necesse est ut tandem deficiat. Ex hac igitur continua caloris debilitatione fit ut non ita perfecte immutare cibos, et in similem substantiam vertere calor possit: quare etiam si omnes materiae partes per successionem renovarentur, necesse tamen esset animal senescere, et tandem mori.

Similiter nec argumentum ab Averroee Alexandro attributum in commentario 38 praedicto aliquid habet efficacitatis, nempe cum dicebat: si tota materia per successionem renovaretur, posset anima a tota sua materia separari.¹³² Nam haec illatio nullam vim habet, quia fallacia committitur a divisio ad coniunctum, ideo dicere adversarius posset animam sine qualibet parte

^asolvitur 1607. ^bveritatis om. 1607.

130 Philoponus 1568, I, t/c 35, pp. 32b–35a; Philoponus 1897^b, pp. 102 ff.

131 *Ibidem*, p. 33b.

132 Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 38, ff. 358rF–359rC.

suae materiae separatim sumpta posse remanere, sed non sine omnibus simul eodem tempore subtractis. Talem enim esse naturam animae diximus, ut determinet sibi certam materiam secundum totum quae semper una et eadem servetur per aequivalentiam, sed non ut sibi determinet certas eius materiae partes, quo fit ut mutari possint partes materiae una post aliam diversis temporibus, sed non tota simul materia eodem tempore sub anima renovari. 5

Patet igitur rationem cur in sene aliqua materiae pars eadem servetur quae in infante fuit non esse ab ipsa anima sumendam, quia etiam si omnes materiae partes per successionem una post aliam renovarentur, posset anima servari, dummodo materia tota eadem servaretur per aequivalentiam; sed rationem sumendam esse a sola materiae natura: eadem enim materiae pars ideo servatur, quia densa ac terrestris est, quam consumere calor naturalis non potest. 10

Caput xxiv Quomodo et qua ratione compositum augeatur 15

Hactenus accretionem et cum materia, et cum forma comparavimus, et quomodo utrique et earum partibus competat consideravimus. Restat ut eam ad ipsum quoque compositum referamus, nempe ad totum vivens, quod ex corpore ut materia, et anima vegetante ut forma constare statuitur.

Primum quidem certum est compositum esse proprium subiectum, cui primo est accretio attribuenda; siquidem, ut Aristoteles docuit in contextu 64 primi libri *De anima*, omnes operationes animae sunt toti viventi attribuendae ut subiecto, non soli animae, neque soli corpori.¹³³ Quamvis igitur propter magnum animae et corporis discrimen, et propter elevationem animae^a a materia, potuerit et in materia, et in anima seorsum accretio considerari, tamen proprie loquendo neque materia augetur, neque forma, sed compositum ex utrisque constans est id quod augetur ut quod, materia vero et forma, vel ipsarum altera ut quo, non ut quod. Est enim id quo totum vivens aptum est augeri, et augetur, ideo dubium non leve oritur an forma, an materia sit in vivente formalis ratio accretionis, hoc est, an vivens augeatur ratione materiae, an potius ratione formae, et quatenus est animatum, nam pro utraque est ratio. 20 25 30

||824

^aanimae om. 1607.

133 Aristoteles, *De anima*, I.4, 408b11–17 (Aristoteles 1953, I, t/c 64, p. 85).

|577 Videtur primum ratio formalis cur corpus vivens augeatur petenda esse
a materia, non ab anima, quia tota accretionis natura in quantitate consistit,
cum eius finis sit adeptio perfectae quantitatis; quantitas autem est propria
materiae conditio, itaque augentur corpora quatenus sunt quanta, et ita |
ratio formalis sumitur a quantitate, proinde a materia. Quod si rationem 5
formalem ab anima sumeremus, dicentes corpora augeri quatenus sunt
animata, eam ad substantiam potius, quam ad quantitatem referremus: sic
autem tota accretionis natura tolleretur, quae non ad substantiam, sed ad
quantitatem dirigenda est.

Ex altera vero parte si corpora dicantur augeri quatenus quanta sunt, 10
sequitur omni quanto accretionem competere. Consequens est manifeste
falsum, quia solis viventibus proprie dicta accretio competit. Consequen-
tia autem facile probatur, quia valida semper est illatio a quatenus ipsum
ad de omni; quoniam igitur corporibus inanimatis accretio, de qua nunc
loquimur, non competit, sed solis atque omnibus animatis, ergo quatenus 15
sunt animata, non quatenus quanta. Res igitur difficultate non caret, et eam
augent verba Averrois in commentario 38 praedicto, ubi inquit quantum
augeri quatenus habet formam,¹³⁴ quod est dicere animam esse rationem
formalem accretionis in corpore vivente, sed postea etiam dicit formam
augeri, non prout est forma, sed prout est quanta et extensa, quare vide- 20
tur etiam dicere rationem formalem esse quantitatem. Philoponus quoque
ibidem in digressionem contextus 35 ostendit accretionem corporibus compe-
tere ratione formae,¹³⁵ addit tamen non prout est forma, sed prout est forma
quanta.

Dignum ergo est consideratione quomodo hoc sese habeat, et quid hac in 25
re sentiendam sit. Ante omnia statuendum est quidnam sit id quod quaeri-
mus, ut hac in re omnem ambiguitatem tollamus: diximus alias in libro *De*
natura duplex esse principium motus, unum activum, a quo motus produci-
tur, alterum passivum, quod facit in subiecto aptitudinem ac propensionem
ad talem motum recipiendum.¹³⁶ Nunc igitur non quaerimus activum accre- 30
tionis principium, nam illud animam esse certum est, a qua et coquitur
alimentum, et in substantiam vertitur, et membra ad maiorem quantita-
tem extenduntur; sed id quod quaerimus est || principium accretionis pas-
sivum, illud scilicet a quo vivens corpus aptum atque propensum redditur
ad accretionis motum recipiendum; ideo hoc rectius vocaretur augmentabi- 35

134 Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 38, ff. 358rF–359rC.

135 Philoponus 1568, I, t/c 35, pp. 32b–35a; Philoponus 1897^b, pp. 102 ff.

136 See Zabarella, *De natura*, ch. 6 (*De rebus naturalibus*, lib. IV).

litatis, quam augmentationis ratio formalis, nosque ipsum ita in praesentia appellare liceat, nam augmentabilitas significat potentiam et aptitudinem patiendi motum accretionis. Si igitur verum est id quod in memorato libro docuimus, formam esse principium motus, et activum, et passivum, diversis modis acceptam, necesse est ut dicamus animam vegetantem, quae est principium accretionis activum, esse etiam passivum eiusdem motus principium, et rationem formalem qua corpus animatum augmentabile est. Est enim augmentabile quia est animatum, proinde omne animatum augetur, quia hoc ei competit quatenus est animatum, non quidem ut per totam vitam augeatur, sed per statutum quoddam a natura tempus, quemadmodum antea declaravimus. 5 10

Cum igitur haec rei veritas sit, nitendum est difficultatem tollere quae ex quantitatis consideratione oriebatur. Quoniam enim augeri nil aliud est, quam maiorem quantitatem fieri, non potest augeri nisi id quod quantum esse statuatur, ideoque augmentabilitas quantitatem potius et materiam, quam formam consequi videbatur. Sciendum igitur est animam vegetantem, de qua loquimur, et formam omnem materialem duas habere essentielles conditiones, quae pugnare inter se videntur, nec tamen pugnant: una est quod secundum se non est quanta, sed incorporea et indivisibilis; altera est quod necessario requirit statutam materiam quantam per quam extendatur et fiat dividua; neque hoc extraneum et accidens esse ipsi formae dicendum est, cum Aristoteles in Prooemio primi libri *De anima* dixerit hanc esse^a essentialem omnis formae materialis conditionem,¹³⁷ proinde in cuiusque formae definitione propriam materiam sumendam esse, secus vanam et dialecticam esse definitionem, neque eius formae essentiam exprimere. Non pugnant autem haec inter se, quasi dicamus esse essentialem conditionem formae ut sit et dividua et individua. Quemadmodum enim non implicamus contradictionem quando dicimus materiam postulare formam et necessario esse formatam, essentialiter tamen esse penitus informem, quia sic nil aliud denotamus, quam materiam | debere esse formatam, non habere tamen formam in sua natura, sed extrinsecus eam recipere: ita etiam formam materialem dicimus debere ex necessitate quantam et extensam esse, quantitatem tamen et extensionem non ex propria sua natura habere, sed ex materia in qua recipitur. Ideo essentialis est conditio omnis formae materialis ut sit in tali materia, ut in dicto loco Aristoteles asserit. 15 20 25 30 35

^aesse *om.* 1607.

137 Aristoteles, *De anima*, I.1, 403a3–28.

Ratio autem horum omnium est quia nec materia, nec forma est ens per se completum et in specie collocatum, sed utraque dirigitur ad constitutionem compositi. Ideo neutra omnes habet necessarias conditiones ad speciem constituendam, sed aliquas singula habet ex se, aliquas ab altera recipit. Materia ex se habet quantitatem, et naturae corporeae inchoamentum, non terminos et actum, sed haec recipit a forma. Contra vero forma est terminus et complementum, sed eget materia recipiente et sustentante, et cum debeat esse quanta et dividua, eius modi autem a seipsa non sit, requirit necessario materiam quantam per quam extendatur, ita ut per eam quanta ac dividua fiat. Itaque non dicimus conditionem esse formae necessariam ut sit et quanta, et non quanta, et simul dividua, et non dividua; sed dicimus necessarium esse ut quanta ac dividua sit, siquidem compositum quod ab ea est constituendum debet esse quantum atque dividuum; sed cum ipsa ex se non sit huiusmodi, fieri quantam ac dividuam a materia, per quam extenditur, et ita ad compositum constituendum tum materiam, tum formam ita concurrere, ut propriam utraque operam contribuat. Hoc cum ita sit, non est mirum si formae pro diversis suis conditionibus diversa etiam attribuantur. Alia namque illi competunt ratione propriae naturae, alia vero ratione illarum conditionum, quas recipit a materia. Est enim principium motus activum quatenus est forma, non quatenus est extensa et dividua per materiam; sed est principium motus passivum quatenus est quanta et extensa per materiam. Non potest enim esse ratio recipiendi incrementum, nisi sit quanta; propterea dicebat Averroes in commentario 28 tertii libri *De caelo*, forma elementi movet ut est forma, et movetur quatenus est in materia,¹³⁸ hoc est, forma elementi est ratio formalis cur elementum sit tali motu mobile, quatenus est in materia, in qua fit quanta, et constituit corpus tali motu mobile: quod autem dicit Averroes de forma elementi respectu motus localis, idem dicendum est de anima vegetante respectu motus accretionis.

Sed id quod hac in re difficultatem faciebat erat quod accretionis natura in quantitate consistit, quare ratio augmentabilitatis videtur a quantitate potius esse sumenda, quam a forma. Quod etiam significasse videntur Averroes¹³⁹ et Ioannes Grammaticus,¹⁴⁰ dicentes vivens augeri quatenus habet formam, formam vero augeri quatenus est forma quanta. Sed re bene intellecta omne dubium tolletur et Averrois, et Ioannis Grammatici sententia vera esse cognoscetur: dicimus enim particulam illam, “quatenus”, quando

138 Averroes 1562, v, lib. III, t/c 28, f. 198vL.

139 Averroes 1562, v: *In De gen. et corrupt.*, lib. I, t/c 38, ff. 358rF–359rC.

140 Philoponus 1568, I, t/c 35, pp. 32b–35a; Philoponus 1897^b, pp. 102 ff.

||827 hi dicunt formam, || quatenus est forma quanta, non denotare rationem formalem, sed conditionem materialem ipsi formae necessariam, et sine qua non; sola enim forma est ratio cur corpora sint augmentabilia, non quidem omnis forma, sed haec de qua loquimur, scilicet anima vegetans quatenus est anima vegetans; haec tamen id non praestat nisi per materiam quantam
5
extensa sit.

Quod autem diximus de ea dictione, “quatenus”, confirmatur Aristotelis testimonio in contextu 20 secundi libri^a *Physicorum*, ubi sumit “quatenus” non pro ratione formali, sed pro conditione materiali,¹⁴¹ quemadmodum alio in loco declaravimus.¹⁴² Averroes igitur et Ioannes Grammaticus,
10
quando dicunt formam augeri quatenus est forma quanta, per hoc denotant et materiale, et formale augmentabilitatis: quantum enim est conditio materialis, anima vero est ratio formalis. Quod sic ostendo: illud est materiale quod cum per se sit amplum et indeterminatum, restringitur et determinatur ab alio; illud vero est formale, quod restringit ac determinat; at hic
15
quantum determinatur, et anima determinat: igitur anima est formale augmentabilitatis, quantum vero materiale. Maior clara est, minor ita probatur:
|579 quantum, quatenus est | quantum, non alia ratione est augmentabile, quam quia omni quanto ratione quantitatis fieri additamentum potest; hoc autem non soli animato competit, sed omni prorsus quanto, etiam lineae ac superficiei; quare illa augmentabilitas quae ex sola quanti natura sumitur nimis
20
ampla est, atque indeterminata, neque est propria solius viventis. Nos autem eam non ita amplam hic consideramus, sed determinatam et ad certum modum, qui viventium proprius est, contractam atque restrictam, nimirum per tres illas condiciones, ut ex accessione materiae fiat, et idem numero
25
maneant id quod augetur; et non solum totum, sed etiam omnes partes secundum omnes dimensiones incrementum recipiant; talem autem accretionem quisquis dicat quanto competere quatenus quantum est fatuus est, quia sic diceret eam omni quanto competere. Fatendum igitur est hanc proprie sumptae accretionis determinationem non a quanto fieri, sed ab anima,
30
proinde talem accretionem competere quanto quatenus est animatum, et ita illius augmentabilitatis, quae dicit aptitudinem recipiendi accretionem iis conditionibus praeditam, rationem formalem non esse quantitatem, sed animam vegetantem; quantitatem vero esse conditionem necessariam et sine qua non, quoniam anima hoc non praestat, nisi iuncta materiae quan-
35

^alibri secundi 1607.

141 Aristoteles, *Physica*, II.2, 194a7–12 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 20, f. 55vG).

142 See Zabarella 1597, *De tribus praecognitis*, ch. 12, co. 523–525.

tae. Et hoc Averroes et Ioannes Grammaticus significare voluerunt quando dixerunt formam augeri quatenus est forma quanta.

||828

Ad argumentum autem quod antea || ab accretionis natura sumebatur facile est respondere. Dicimus enim naturam accretionis a quantitate pendere tanquam a termino ad quem dirigitur, siquidem ad quantitatem est, non ad substantiam; sic autem et cuiuslibet motus natura similiter a termino iudicatur, sed aliud est terminus ad quem tendit et in quo desinit motus, aliud est formalis ratio subiecti mobilis qua est receptivum talis motus, nam motus elementi ad suum locum sumit nominationem a termino, et vocatur motus localis; at ratio formalis qua elementum est tali motu mobile non est locus, sed gravitas vel levitas, seu ipsa elementi forma; quatenus enim est forma in materia, eatenus est principium passivum motus elementi naturalis. Sic igitur quantitas est terminus ad quem accretio tendit, et in quo huius motus natura consistit; at ratio augmentabilitatis in iis quae proprie augentur non est quantitas, sed anima vegetans. Considerandum praeterea est terminum verae accretionis ad quem non esse quantitatem absolute, sed perfectam quantitatem, ut ex Aristotele colligimus in tertio libro *Physicae auscultationis*, contextu 5;¹⁴³ perfectio autem respicit formam, et a forma tribuitur, quare etiam ratione termini ratio augmentabilitatis est attribuenda formae, cum quantitas secundum se nec perfecta, nec imperfecta dici possit; forma enim, non quantitas, determinat propensionem ad perfectam quantitatem.

Caput xxv Collectio omnium causarum accretionis et nutritionis, et perfectae ambarum definitionis constitutio

Ex iis omnibus quae hactenus diximus colligendae breviter sunt omnes accretionis et nutritionis causae, ut ex iis omnibus perfectam utriusque definitionem constituentes in hac tandem desinamus, finemque huic difficillimae disputationi imponamus.

Habet accretio omnia quatuor genera causarum, et in singulo genere plures, quod eam cognitu difficiliorem facit: has igitur omnes breviter enumeremus.

|580

Forma accretionis est ipsamet eius natura, quae significatur per genus | propriis eius differentiis et conditionibus coarctatum: genus quidem est motus, differentiae vero videntur esse tres illae conditiones ab Aristotele

143 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a3–9 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, t/c 5, f. 87rE–F).

positae, et iam a nobis declaratae.¹⁴⁴ Sciendum tamen est primam conditionem, quae fuit ut ex adveniente materia accretio fiat, ad materiam potius, de qua mox loquemur, quam ad formam pertinere. Secundam vero, quae erat unum numero manere id quod augetur, non esse accretionis propriam, sed communem omni motui, prout motus a substanti||tali mutatione 5 distinguitur: illud enim quod secundum sola accidentia mutatur, manente substantia, dicitur idem numero esse post motum quod ante motum erat. Aristoteles autem has condiciones non ideo adduxit, quod omnes accretionis proprias esse voluerit, sed ut alias improprie dictas accretiones a vera accretione secerneret, quod quidem per has tres condiciones satis commode 10 praestitit: unam igitur sumpsit a materia, alteram a natura motus universe sumpti, prout a generatione distinguitur; sed tertiam a propria accretionis natura, quae est non modo totum, sed omnes etiam partes secundum omnes dimensiones incrementum suscipere. Per hanc enim significatur illa membrorum extensio in qua diximus esse accretionis naturam constitutam: quocirca haec est maxime propria accretionis differentia, cum secunda omni 15 motui communis fuerit, proinde in definitione accretionis exprimenda non sit, sed satis nominatione motus significetur; prima vero sit accretioni communis cum nutritione. Est igitur forma et essentia accretionis haec: motus extensionis ad maiorem quantitatem et totius et partium omnium secundum omnes simul dimensiones. 20

Materia duplex est, una ex qua, altera in qua. Materiam ex qua significavit Aristoteles per primam conditionem, eaque est alimentum, quod in principio est contrarium, in fine autem est factum simile, et in substantiam maiorem conversum; materia vero in qua subiectum est quod augeri dicitur, sed hoc ab Aristotele in primo libro *De ortu et interitu* expressum non fuit: id enim est corpus animatum quatenus est animatum; iam enim diximus animam esse rationem formalem qua proprium subiectum accretionis susceptivum constituitur; in eo autem libro animam et animatum considerare conveniens non erat, sed hoc postea declaravit in secundo libro *De anima*; utraque autem haec materia praeter condiciones accretionis formales in eius definitione tanquam differentia ponitur, quod fit in accidentium omnium definitionibus. 25

Causa quoque efficiens duplex est: una primaria, quae est anima vegetans; altera instrumentalis et secundaria, quae est calor naturalis. 35

Finis itidem duplex: unus propinquus, alter vero remotus ac magis praecipuus. Propinquus est assecutio debitae quantitatis; remotus vel||ro ut vivens 30

144 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I,5, 320a7–322a33.

possit exercere omnes operationes vitae, sed illam praecipue quae est aliud simile generare.

Ex his omnibus causis possumus hanc verae accretionis perfectam et omnibus numeris absolutam definitionem constituere: accretio est motus viventis corporis quo totum et omnes partes secundum omnes simul dimensiones extenduntur ad maiorem quantitatem, factus ab anima per calorem naturalem, ex alimento intrinsecus assumpto, et in maiores^a consumptis partibus partes substantiae converso, ut ipsum vivens debitam sibi magnitudinem assequatur ad exercendas omnes operationes vitae. Nutritio vero et subiecto, et materia ex qua, et effectrice causa, tam primaria quam secundaria, ab accretione non differt, ideo Aristoteles dixit eas esse idem subiecto;¹⁴⁵ ex fine autem distinguuntur, proinde etiam ex forma, et propria natura: nutritio enim formaliter non est motus, sed mutatio subita, et ad generationem potius reducitur, quam ad motum, ut significavit Aristoteles dicens eam tendere ad acquisitionem substantiae, non accidentis,¹⁴⁶ quamquam
 |581 non est perfecta generatio, quia generatio est via ad acquisitionem formae, at nutritio est via ad acquisitionem partium materiae, ut optime declarat Albertus in suo libro *De homine*,¹⁴⁷ et Petrus Pomponatius in capite 18 prioris libri sui *De accretione et nutritione*.¹⁴⁸ Ideo videtur potius vocanda aggeneratio, quam absolute generatio, sicut antea declaravimus, quia non est generatio respectu viventis, respectu cuius vocatur nutritio, sed solum respectu partium materiae; haec igitur est propria eius natura et forma.

Finis autem duplex est: unus propinquus, alter remotus et praecipuus. Finis propinquus est ut materiae partes restaurentur loco partium a naturali calore consumptarum, quae restauratio ad alterum principaliorem finem dirigitur, nempe ad conservationem animae ac durationem vitae usque ad tempus cuique viventi a natura praescriptum.

Ex his igitur talem nutritionis perfectam definitionem colligimus: nutritio est aggeneratio partium materiae in corpore vivente ex alimento extrinsecus admoto, facta ab anima per calorem naturalem, ut materia, quae effluxit, restauretur, et ipsum vivens servari possit ad illud usque tempus quod est ipsi a natura praescriptum.

^amaiores 1607] maiorem 1590^v.

145 Aristoteles, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a25–26.

146 See Aristoteles, *De anima*, II. 4, 416b14–24.

147 See Albertus Magnus 1890, vol. xxxv: *De homine*, I, q. 10, art. 3, p. 115.

148 Pomponazzi 2013: *De nutritione et augmentatione*, I, ch. 18, pp. 2320–2330.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Sensu Agente

|582
||831

Caput I Propositio ac partitio dicendorum

Agens Aristoteles de mente humana in tertio libro *De anima*, eam sensui in eo similem esse dixit, quod ut sensus sentiendo patitur ab obiecto sensili, ita et mens intelligendo patitur ab obiecto intelligibili, proinde ut se habet sensus ad sensilia, ita se habet intellectus ad intelligibilia.¹ Ob id, cum postea praeter hunc intellectum patientem dixerit esse ad intellectionem necessarium alterum intellectum agentem,² iure multi dubitarunt an praeter sensum patientem detur alius sensus agens, qui sit illi necessarius ad sentiendum.

Rem hanc ego consideratione dignam esse arbitratus, aliquid de ea scribere constitui eo praesertim, quod occasionem nobis datura est naturam sensus, quae cognitu dignissima est, declarandi. Etenim de actione sensus loqui non possumus, quin de passione quoque loquamur; quisquis autem intelligat quomodo sensus agat et quomodo patiatur, is iam ipsius naturam perfecte cognoscit. Quoniam autem res haec a Latinis, tum antiquioribus, tum recentioribus, maxime agitata ac diffusissime disputata est,³ ut taediosam legentibus fore hanc nostram disputationem oporteat si omnia quae ab aliis de hac re dicuntur in medium adducere et perpendere statuamus, ideo strictius agere decrevimus, et eorum quae ab aliis dicuntur pauca recensere, quae praecipua esse et ad veritatem intelligendam conferre videbuntur, reliqua vero, ut quae apud eos legi possunt, missa facere, ita ut omnes intelligent

1 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a13–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 2, pp. 380–381).

2 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–16 (Aristoteles 1953, III, t/c 17–18, pp. 436–437).

3 Actually, the origin of the debate to which Zabarella is going to refer in this writing must be placed properly in John of Jandun, whose defense of the existence of an agent sense had a considerable influence both on medieval Aristotelianism and on the Renaissance one. Nevertheless, as Pattin 1988 (pp. 2 ff.) reveals by means of some texts, there existed before Jandun a theoretical context that invited to debate this question: in this way, an Ioannes Blondus (first decade of the 13th century) spoke with great clarity about a *visus agens*. In any case, immediately after John of Jandun, there can be mentioned several names that entered headlong into this discussion, for example, Alfonso Vargas, Tadeus of Parma, Paul of Venice or Gaetanus of Thiene (all of them between the 14th and the 15th century). See Kennedy 1966, pp. 464–477; Mahoney 1971, pp. 119–142; Spruit 2008, p. 215.

me non controversandi, sed veritatis, quantum per me fieri possit, declaranda gratia haec scribenda suscepisse.

Ante omnia non est ignorandum quaestionem hanc a Latinis propositam et tractatam esse tanquam simplicem, sed postea alii complures animadverterunt eam habere duplicem sensum et in duas esse dividendam, ut
 ||832 revera est: primum enim comparari potest obiectum sensile cum sensu ||
 qui ab illo patitur, et quaeri an obiectum sensile egeat alio externo simul
 agente seu ipsum adiuvante ad speciem in organum sensus imprimendam,
 an solum obiectum agat et speciem imprimat; deinde vero, facta speciei
 impressione, quaeri potest quodnam sit agens a quo producitur operatio 10
 quam, ut a sensu pro facultate seu pro anima ipsa accepto distinguamus,
 liceat nobis sessionem appellare. Cum enim aliud sit imprimere speciem,
 aliud sessionem, quae cognitio quaedam est, producere, nec dicendum sit
 obiectum reale esse productivum cognitionis in sensu, aliud aliquod esse
 necesse est quod impressa specie promat operationem.⁴ Igitur nos quoque 15
 nostram hanc disputationem in duas partes dividemus: in una considerabi-
 mus an | solum obiectum speciem imprimat in organum, an praeter ipsum
 ||583 requiratur aliquod aliud agens; deinde vero inquiremus, impressa specie, a
 quonam agente promatur operatio et sensio producatur.

Caput II Argumenta ad probandum quod praeter obiectum detur aliud 20 agens a quo species sensibilis producatur

Quod ad priorem quaestionem attinet, videtur esse necessarium, praeter obiectum sensile, aliquod agens a quo species sensibilis et in medio et in organo sensus producatur. Nam obiectum sensile est qualitas materialis, eius
 vero species est accidens spiritale; at spiritale nobilius est materiali, ergo si 25
 obiectum solum sine alio agente speciem produceret, ignobilius produceret
 effectum nobiliorem et ageret supra proprias vires. Quoniam igitur agens
 debet esse nobilius patiente, obiectum autem materiale non est nobilius
 specie sua, quae spiritalis est, sed ignobilius, non potest solum obiectum
 producere speciem, sed necesse est praeter ipsum esse aliud agens nobilius 30
 a quo species producatur.

4 We can find a distinction really close to this in Nifo 1497, f. 127vb: "Respondeo quod species est in medio sub ratione qua species, non tamen sub ratione qua visio seu sensatio. Sensatio enim est receptio speciei in virtute sensitiva prout est virtus sensitiva. Ideo sunt una res in subiecto, licet sint modi diversi qui originantur ex rei natura".

Confirmatur argumento sumpto ab intellectu: Aristoteles enim existimavit phantasma solum non esse aptum ad speciem intelligibilem in intellectu producendam, quia species intelligibilis phantasmate nobilior est, ideoque praeter phantasma esse necessarium intellectum agentem, et phantasmate et specie nobiliorem, proinde potentem in intellectu producere speciem intelligibilem. Possumus igitur sic argumentari: ut se habet obiectum intelligibile ad intellectum, ita obiectum sensibile ad sensum, ut ait Aristoteles in contextu 3 tertii libri *De anima*;⁵ atqui intelligibile ad speciem in intellectu producendam non sufficit sine ope alterius intellectus, qui vocatur agens: ergo neque obiectum sensibile ad producendam speciem sensibilem sufficiens est absque alio sensu agente; ut igitur datur intellectus agens praeter intellectum patientem, ita praeter sensum patientem datur sensus agens.

Praeterea, idem comprobatur testimonio Averrois, qui in commentario 6o secundi libri *De anima* hismet quae modo adduximus argumentis utens, ostendit esse necessariam praeter obiectum sensibile aliquam facultatem activam a qua species spiritalis producat, cum ab obiecto materiali produci non posse videatur; tollit etiam ibidem responsionem ad quam confugere aliquis poterat dicendo rationem et causam spiritalitatis speciei non esse ipsum obiectum materiale, sed materiam recipientem, nempe medium et organum in quibus recipitur species, ita ut ex horum recipientium natura fiat ut forma quae recipitur spiritalis sit. Sed refellit hoc Averroes dicens esse magis consonum rationi ut natura effectus attribuat agenti, quam patienti; agens enim agit per formam et patiens patitur per materiam; quare spiritalitas speciei videtur potius obiecto agentis attribuenda, quam subiecto recipienti. Nullius igitur roboris responsio est et argumentum viget, quare concludit Averroes esse necessarium praeter sensum patientem ponere facultatem agentem, sicuti necessarium fuit ponere intellectum agentem praeter intellectum patientem. Subiungit autem Aristotelem hoc dixisse de intellectu, sed tacuisse de sensu, quoniam occultum est in sensu, manifestum autem in intellectu.⁶

5 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a15–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 3, p. 381).

6 Averroes 1953, II, t/c 60, pp. 220–221.

Caput III Suessani et Buccaferrei opinio et eius confutatio

Haec multos coegerunt praeter obiectum sensile ponere aliud externum agens a quo species et in medio et in organo sensus producat.

|584 Suessanus enim refert causam spiritalitatis harum specierum in Deum
tanquam in causam primam et remotam quae per medium obiectum | mate- 5
riale tanquam per instrumentum producat speciem sensilem. Inquit enim
qualitatem sensilem materialem posse duobus modis considerari, uno modo
secundum se, altero modo ut instrumentum Dei; et secundum se sumptam
non producere nisi aliam similem materialem, ut cum calor calorem efficit;
||834 ut autem || est instrumentum Dei, producere effectum spiritalem, scilicet 10
per virtutem primi agentis spiritalis, non per facultatem seu naturam pro-
priam. Itaque concedere videtur Suessanus colorem spiritalem qui est in
medio esse nobiliorem colore materiali a quo producit. Ideo ad tollen-
dam difficultatem illam quomodo effectus nobilior ab agente ignobiliore
produci possit, ad Deum confugit, qui obiecto materiali tanquam instru- 15
mento utatur ad producendam speciem spiritalem. Ad propositam igitur
quaestionem respondet dari aliud agens praeter obiectum sensile, sed non
dari sensum agentem; illud enim Deus est, quem appellare sensum non
licet.⁷

Haec Suessani sententia recipienda non est, quoniam Deus est rerum 20
omnium quae generantur causa universalis, nec aliter secundum Aristote-
lem, quam ut movens caelum; ipsum autem caelum in haec inferiora non
agit nisi per motum et per lumen. Ostendere igitur Suessanus debuit quo-
modo caelum seu per motum seu per lumen agat in obiecta omnium sen-
suum, et ad species spiritales producendas iis tanquam instrumentis uta- 25
tur. Sic enim probabilius dici posset Deum tanquam primam causam a qua
caelum movetur uti obiecto materiali tanquam instrumento ad speciei spiri-
talis productionem. Id tamen neque dicere, neque imaginari aliquis potest,
sed Deus per caelestia corpora motu et lumine agentia res omnes inferio-
res producit, et singulis proprias naturas tribuit per quas edunt operationes 30
proprietas et singulis convenientes. Quicquid ergo agunt qualitates sensiles, id

7 Certainly, this is the doctrine that we can read in the *De sensu agens* (Nifo 1497, f. 128va-b). However, Zabarella was silent on the doctrine that Nifo expressed with regard to this question in his last commentary on Aristotle's *De anima*, once he left his primitive Averroism. Here Nifo subscribed to the position that some Aristotelian authorities had already expressed, for example Themistius and Simplicius, who had indicated that the senses are not passive, but active, since they are capable of judging whatever they receive: see Spruit 2008, p. 216.

secundum proprias naturas agunt, neque illa operatio est Deo attribuenda nisi ut causae universali a qua pendet obiectum sensibile secundum suum esse, a quo omnes eius operationes proveniunt. Ideo recte Thomas dixit in *Quaestionibus disputatis de potentia Dei*, quaestione 5, articulo 1, agentia naturalia non esse causas formarum quarum natura consistit in facto esse, sed solum esse causas productionis ipsarum.⁸ Fieri enim provenit ab agente particulari, proinde subtracto agente particulari res desinit fieri, at non desinit esse si eius natura consistit non in fieri, sed in facto esse, propterea quod eius esse pendet a Deo, non ab agente particulari, quocirca subtracto Deo omnia ad nihilum redigerentur. Recte igitur Thomas pendentiam a Deo tribuit illis quorum natura consistit in facto esse, quia cuiuslibet rei esse est per quamdam Dei participationem, sicut etiam Aristoteles dixit in particula 100, primi libri *De caelo*. Illis vero quae consistunt in fieri tribuit pendentiam ab agente particulari, quod non est causa rei ut sit, sed solum ut fiat.⁹ Quoniam igitur hae de quibus loquimur sensilium species naturam habent constitutam in fieri, non in facto esse—nam in perspicuo species coloris non est fixa tanquam iam facta, sed fit continue—, rectius dicuntur ab obiecto reali pendere, quam a Deo, quod etiam signo || manifestissimo deprehendimus: subtracto enim subiecto materiali desinit eodem momento et evanescit species et imago eius tum in medio, tum in organo. Quare probandum maxime videtur illud Thomae dictum, et per ipsum ratio erroris Suessani declaratur.

Non probo tamen aliud eiusdem Thomae dictum in eodem loco, articulo 8, nisi sano modo intelligatur. Ibi enim dicit duas esse naturalium corporum actiones: unam secundum propriam eorum naturam, quatenus corpora sunt; alteram vero, prout participant conditione aliqua superiorum agentium et substantiarum a materia separatarum, cuiusmodi est productio specierum spiritalium in sensu et in intellectu.¹⁰ Hoc autem Thomae dictum duos potest habere sensus: unum ut intelligat ipsa obiecta sensilia non secundum propriam naturam producere speciem spiritalem, sed per virtutem eis infusam a substantiis spiritalibus, ita ut illa operatio sit ipsis obiectis potius supra naturam, quam secundum naturam, qui sensus ad Suessani sententiam accedere videtur, proinde reprobandus est. Alter vero est ut intelligat res habere inter se aliquam similitudinem secundum aliquas conditiones, non ita tamen ut quicquid in aliqua conditione alteri

8 Thomas Aquinas, *Quaestio de potentia*, q. 5, art. 1, co.

9 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 279a6–9 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 100, f. 67rD).

10 Thomas Aquinas, *Quaestio de potentia*, q. 5, art. 8, co.

nobiliori simile est, id habere illam dicatur ab illo nobiliore, sed sit huiusmodi secundum propriam naturam, qui sensus admittendus est; et hunc significare videtur comparatio quam ibidem Thomas facit, quando dicit in quibusdam animalibus brutis inspicere similitudinem quamdam illius prudentiae quae hominis propria est. Nam si intelligeret illam brutorum prudentiam non eis competere secundum propriam naturam, sed ut ab humana natura cum illis communicatam et illis quodammodo infusam, ita ut supergrediatur naturam illorum animalium, vana prorsus et reiicienda sententia esset, quoniam illa prudentiae similitudo insequitur propriam illorum brutorum naturam, neque homo potest illius prudentiae causa vel origo appellari. Hoc igitur quod ibi Thomas dicit ea tantum ratione verum est, quatenus res omnes invicem comparatae habent in aliquo similitudinem inter se, ita ut species spiritalis obiectorum sensilium dicatur modo quodam similis substantiis spiritalibus, non tamen ab illis producat, sed a propria sensilium obiectorum natura quae apta per se est ad talem speciem et imaginem in medio et in sensu producendam.

Adde quod illa cum substantiis spiritalibus similitudo parva admodum est et prorsus aequivoca: nil enim quod eiusdem naturae sit potest divinis substantiis et his materialibus idem competere, quare alia prorsus spiritualitas est in substantiis a materia abiunctis per essentiam, alia in his speciebus sensilibus, quae licet non a materia in qua recipiuntur, sed a producente pendeant, tamen existere absque materia recipiente non possunt. || Unde etiam manifestius colligimus Suessani errorem: cum enim non eadem sit harum specierum spiritualitas quae Dei et substantiarum a materia abiunctarum, sed penitus aequivoce dicta, vanum est ob hanc solius nominis similitudinem referre illam potius in Deum, vel in substantias separatas, quam in ipsorum obiectorum propriam naturam a qua producuntur.

Notare etiam in eius sententia repugnantiam aliquam possumus. Nam si obiecti materialis naturam dicat esse a Deo productam talem quae speciem suam spiritalem in medio et in organo sensus efficere posset, et hac tantum ratione causam eius esse Deum, sic concedit id quod est verissimum, speciem a propria obiecti natura produci, sicuti res omnes servata earum pendentia a Deo proprias edunt operationes singulis naturaliter convenientes. Hoc tamen ipse negat dum dicit obiectum non secundum naturam suam producere speciem, sed quatenus est instrumentum Dei. Si vero dicat productionem talium specierum ab obiectis fieri non per proprias ipsorum naturas, sed per divinam virtutem, sic asserit Deum esse earum causam immediatam, quod tamen ipsemet expresse negat ut absurdissimum. In hoc igitur pugnantia dicit, quia primum aperte notat Deum non esse harum specierum causam effectricem immediatam, sed remotam. Deinde id declarans

et eius rationem referens in spiritualitatem Dei tanquam in causam spiritualitatis harum specierum, illud idem quod negaverat affirmat: cum enim obiecti realis natura non sit spiritalis, necesse est ut illa specierum spiritualitas immediate proveniat a spiritualitate Dei. Utrumlibet igitur dicat, sibimet adversatur.

5

Non admodum diversa ab hac sententia fuit opinio Buccaferrei, qui similiter dixit praeter obiectum sensile esse necessarium aliquod externum agens ad producendam speciem spiritalem. Non esse tamen sensum agentem, sed neque esse Deum, quae fuit Suessani sententia, sed esse caelestes intelligentias, seu caelum per virtutem intelligentiarum,¹¹ adversus quam sententiam illa eadem dicenda sunt quae contra Suessanum diximus. Quod si ad lumen Buccaferreus confugiat, quod a caelo productum causa est visionis, hoc nihil est: ad solum enim visum hoc pertinet, non ad alios sensus. Praeterea, non solum caeleste lumen causa est visionis, sed lumen etiam ignis et aliorum lucidorum; quare per hoc non ostenditur quomodo caelum sit causa productionis omnium specierum sensilium. Facit autem Buccaferreus ibidem adversus se obiectionem de intellectu agente: quemadmodum enim ad productionem specierum sensilium non requiritur sensus agens, sed sufficit obiectum sensile cum virtute caelesti, ita etiam intellectio fieri poterit ex actione phantasmatum per virtutem caelestem, quare non opus erit intellectu agente. Dubium autem hoc non solum || Buccaferreo ac Suessano officit, sed et aliis omnibus, etiam illis qui dicunt a solo obiecto sensili speciem spiritalem produci absque ulla prorsus ope alicuius externi agentis.¹² Nam etiam adversus hos dubitari potest cur intellectus indigeat externo agente praeter obiectum, sensus vero non indigeat. Respondet ad hoc dubium Buccaferreus competere intellectui propter suam dignitatem ut habeat in seipso non modo passivum, sed etiam activum suae operationis principium. Sensus vero propter suam imperfectionem externo agente indigere praeter obiectum sensile, quod idem etiam a Suessano dicitur in eadem sua disputatione de sensu agente.

10

15

20

25

30

Sed isti hac sua responsione declarant se non intelligere quid sit apud Aristotelem intellectus agens et quodnam sit eius officium in nostra intellectione, quem eorum et multorum errorem alio in loco opportunius declarabimus, simulque huius discriminis rationem afferemus cur obiectum a quo movetur intellectus et illud a quo movetur sensus non similiter egeant auxi-

35

¹¹ Boccadiferro 1566, lect. 78, ff. 99v–100r.

¹² Zabarella is going to cite Albert the Great as a prominent representative of this position: see ch. 5.

lio externi agentis. Hoc enim explicari perfecte non potest nisi declaratis tum officiis, tum conditionibus intellectus agentis, de quo alibi disseremus.¹³

Caput IV Recentiorum opinio et eius confutatio

Nonnulli recentiores considerantes huiusce rei difficultatem in hoc esse constitutam: quomodo obiecta sensilia, cum sint qualitates materiales, possint speciem producere spiritalem; neque eam aliter solvere valentes, non modo concedunt nullum obiectum sensile posse suapte natura spiritaliter agere, sed etiam dicunt non esse necessariam speciem spiritalem nisi in solo visu.¹⁴ Ideo hanc sensuum distinctionem faciunt: visio fieri non potest nisi per receptionem speciei spiritalis; ideo cum eam producere color materialis non possit, eget agente externo adiuvante, quod est lumen; quare spiritaliter agit non ex sua natura, sed ope luminis. In aliis vero quatuor sensibus non est necessaria ad sensionem species spiritalis, ideo eorum omnium obiecta materialiter tantum agunt, neque egent auxilio alicuius externi agentis.

Ideo isti sententiam Averrois refellunt, qui in commentario 97 et 101 secundi libri *De anima* aperte dicit omnia sensilia spiritaliter agere.¹⁵ Ipsi vero dicunt solum obiectum visus agere spiritaliter, idque non per naturam suam, sed beneficio luminis, caetera vero omnia materialiter solum; idque in iis omnibus singillatim ostendunt, nam in tactu manifestum est tactiles qualitates non facere sensionem nisi per corporum materiale contactum, quare ex necessitate agunt materialiter. Corpus enim calidum non potest esse contiguum corpori frigido quin materialiter calefaciat. Ideo corpus illud frigidum, si vi sentiendi praeditum || sit, illico sentit et cognoscit calorem per illam ipsam actionem materiale qua realem calorem recipit a calido agente. Sic etiam gustabile non sentitur nisi in contactu linguae ponatur, ideo per illum contactum agit materialiter et afficit linguam sapore materiali, non specie aliqua spiritali. Sonus quoque est realis motus partium aeris, ut eo argumento ostenditur, quod flante vento vehementi feruntur ad aures

13 See Zabarella, *Liber de mente agente*, ch. 4–6 (*De rebus naturalibus*, liber xxix).

14 We can find a doctrine very similar to this in Piccolomini 1596, vol. II, f. 40r. The print edition of this book could not be read by Zabarella, who died before its publication. However, the proximity of both Zabarella and Piccolomini, despite being adversaries, made possible the transference of their doctrinal positions in a common university context. Moreover, it cannot be ruled out the hypothesis that some manuscript of Piccolomini's work were in circulation before printing.

15 Averroes 1953, t/c 97, p. 278; t/c 101, p. 285.

nostras soni quos non flante vento non sentiremus, et e contrario si ventus sit
 |587 adversus, repellit a nobis sonos et | prohibet ne ad aures nostras deferantur,
 proinde facit ne audiantur. Sic etiam odores feruntur a ventis ab una aeris
 parte ad aliam, quo fit ut modo magis, modo minus, modo etiam nequaquam
 sentiantur, quod quidem non contingeret si odores essent species spirita- 5
 les. Nam species colorum, cum sint spirituales, non pelluntur a ventis, quare
 si odores quoque essent spirituales, nullam a ventis agitationem paterentur.
 Sunt igitur qualitates reales, imo sunt vapores corporei a corporibus odorabi-
 libus exhalati et ad olfactum nostrum delati, quod patet in suffumigiis, quia
 nisi eis apponatur ignis qui vapores ex illis educat, non movent olfactum. 10

Sed quoniam haec sententia videbatur adversari Aristoteli, qui aperte
 dixit sensile positum supra sensum nullam facere sensationem,¹⁶ cuius ipsi
 contrarium asserunt, respondent non ob id sententiam illam Aristotelis
 labefactari, quoniam Aristoteles ibi nomine obiecti sensibilis non intellexit
 vapores eductos, sed corpus illud e quo educuntur. Quia si vapores ad orga- 15
 num sensus deferantur, sensationem faciunt, at si corpus ipsum a quo vapores
 exhalantur ponatur in contactu organi, nulla fit sensio.

Haec sententia mihi probari nunquam potuit, quia et rationi et Aristo-
 teli adversatur. Quod rationi adversetur, facile intelligemus si cognoverimus
 quomodo fiat actio materialis. Hoc igitur declaremus in tactilibus qualita- 20
 tibus, quae maxime omnium materiales esse et materialiter agere videntur.
 Id enim in aliis omnibus intelligendum erit: calorem agere materialiter nil
 aliud est quam calefacere; calefacere autem nil aliud est quam in patiente
 generare alium numero calorem et ipsum educere de potestate ad actum;
 non enim credendum est ignem agentem in lignum tribuere illi suummet 25
 calorem eundem numero, sed alium similem generare per eductionem de
 potestate ad actum. Hoc certe in philosophia ita clarum est, ut a nullo negari
 debeat.

Hoc igitur constituto sic argumentemur: si calor in sensum tactus agit
 solum materialiter, ergo alium numero calorem in organo tactus producit, 30
 non semetipsum eundem numero, siquidem non potest accidens materiale
 migrare de subiecto in subiectum: ergo sensus tactus non sentit illud cali-
 dum quod tanquam obiectum agit in ipsum, sed alium numero distinctum,
 ||839 quod quidem || omnino falsum est quia sensus quilibet sentire dicitur illud
 idem numero obiectum a quo patitur, non aliud simile. Consequentia autem 35
 manifesta est quia sensus illud idem iudicat et sentit quod recipit: ergo si
 recipit alium numero calorem, alium numero iudicat. Imo secundum eam

16 Aristoteles, *De anima*, II.7, 419a25–31 (Aristoteles 1953, II, t/c 75, p. 244).

sententiam sequeretur non iudicari aut sentiri unquam illummet caloris gradum qui revera in obiecto est, quod ita declaro: si ferrum frigidum conii-
ciatur in ignem et inde paulo post extrahatur, certe aut nihil aut parum calo-
ris ab igni recepit, quia restitit per frigus proprium. Sic igitur etiam manus
hominis quae in hyeme sit valde frigida, tangens ignem non sentiet calo- 5
rem ignis, sed multo minorem calore ignis, quia parum caloris materialis eo
brevis tempore recipiet, cum ipsa frigore suo resistat. Hoc tamen falsum esse
experientia declarat, nam manus illa parum quidem caloris materialis in
illo parvo tempore recipit, sed tamen sentit et iudicat maximum ignis calo- 10
rem, et eo maiorem iudicat, quo maior est excessus atque distantia caloris
ignis a frigore proprio, si verum est id quod Aristoteles dixit, tactum sentire
et iudicare tactilium qualitatum excessus.¹⁷ Patet igitur alium esse calorem
materielem qui tunc imprimitur ab obiecto, alium esse calorem spiritalem
qui similiter imprimitur ab eodem et cognoscitur subito, cum hic cognosca- 15
tur maximus, ille vero debilis recipiatur. Et huius discriminis ratio est quia
actio seu alteratio materialis, cum sit verus motus et alteratio corruptiva, non
fit subito, sed in tempore, propter resistentiam, ut diximus, contrariae qua-
litis. At sensio eiusdem qualitatis fit subito et sine aliqua mora, quia est
alteratio perfectiva, sicut Aristoteles dixit,¹⁸ proinde fit per actionem spiri- 20
talem et per impressionem speciei spiritalis, cui nihil est contrarium quod
illi resistat et ab ea pellatur.

588 Praeterea, sumitur argumentum validum a sensili commu|ni. Quantitas
enim est sensile commune, et sentitur per se, et imprimit speciem suam
in organo (hoc enim est per se sentiri); vel igitur materialiter agit, vel spi-
ritaliter: si materialiter, ergo est activa et ita quantitas similem quantitatem 25
producit, quod est manifeste falsum et ab omnibus negatum; agit ergo spi-
ritaliter. Quare integra manet difficultas quam illi solvere nequiverunt: quo-
modo, cum sit accidens materiale, possit speciem spiritalem producere sine
ope externi agentis. Non enim dici potest illud esse lumen, quia, ut quanti-
tas tactu sentiatur, non requiritur lumen. Similiter a multis sensilibus pro- 30
priis quae materialiter activa non sunt argumentari possumus: nam durum
et molle sunt sensilia per se sensu tactus, ergo si materialiter agere dicantur,
durum imprimit in carne duritiem realem, quod tamen verum non est;
caro enim nullam realem duritiem recipit, neque durum est aptum indu-
||840 rare: coguntur igitur confiteri durum agere spiritualiter. Hoc igitur, || si in his 35
manifestum est, non est negandum in aliis, nam sapes quoque non sunt

17 Aristoteles, *De anima*, II.11, 424a1–7 (Aristoteles 1953, II, t/c II8, p. 313).

18 Aristoteles, *De anima*, II.11, 424a1–7 (Aristoteles 1953, II, t/c II8, p. 313).

activi materialiter, ideo eorum actio in linguam non potest esse nisi spiritalis. Quare hoc idem dicendum est etiam de quatuor primis qualitatibus quae sunt activae materialiter: cum enim eadem esse debeat ratio sensationis in omnibus, in iis praesertim quae eodem sensu sentiuntur, necesse est ut hae quoque praeter actionem materialem producant etiam speciem spiritalem. Haec fuit Aristotelis sententia in contextu 121 secundi libri *De anima*, dicentis sensum esse susceptivum formarum sine materia.¹⁹ Hoc enim fieri alio modo non potest nisi recipiendo spiritaliter, quia forma materialis non potest separari a materia, neque accidens materiale a subiecto. Quare sensus formam materialem quae est in obiecto sensili recipere eandem numero absque eius materia nullo modo potest, at spiritaliter potest quia recipit eius imaginem quae illam repraesentat, proinde dicitur illam eandem recipere per repraesentationem. Ideo locum illum optime declarans Averroes inquit: si sensus reciperet formas sensiles cum materia, sequeretur sensilia habere idem esse in anima atque extra animam. Utrobique enim haberent esse materiale, quod tamen falsum est, quia—inquit—in anima sunt intentionaliter, extra animam vero materialiter.²⁰

Hoc idem significavit Aristoteles in contextu 37 tertii libri *De anima*, quando dixit animam esse quodammodo res omnes quia res omnes vel sensiles sunt vel intellectuales.²¹ Anima vero per sensum est quodammodo res omnes sensiles, per intellectum vero est res omnes intellectuales. Sensus autem fit res omnes sensiles dum eas spiritaliter apprehendit: certum enim est ipsum non fieri ipsamet sensilia materialiter accepta, quemadmodum neque intellectus fit ipsamet intellectilia realia, sed recipit illa spiritaliter, hoc est, species a quibus illa repraesentantur, et ita fieri omnia dicitur.

Hanc sententiam tuetur efficaciter Averroes in commentario 97 et 101 secundi libri *De anima*, ubi de odore ita argumentatur: si odor esset vapor corporeus, non posset in loco remotissimo sentiri ut sentiuntur a vulturibus cadaverum remotissimorum odores; etenim fieri non potest ut tanta vaporis quantitas ab illis corporibus exhaletur, quae ad omnes partes totum aerem impleat per decem, et viginti, et plura milia passuum.²² Quare non est quidem negandum id quod illi dicunt, vaporem aliquem a corporibus odorabilibus exhalari; sed neque negari potest odores agere spiritaliter, ut omnia quae consideravimus argumenta demonstrant.

19 Aristoteles, *De anima*, II.12, 424a15–19 (Aristoteles 1953, II, t/c 121, p. 316).

20 Aristoteles, *De anima*, II.12, 424a15–19 (Aristoteles 1953, II, t/c 121, p. 317).

21 *Ibidem*.

22 Averroes 1953, II, t/c 97, p. 277; t/c 101, p. 285.

Illud quoque de Aristotelis sententia magnam fidem facit, quod ipse dixit
 sensile positum supra sensum non facere sensionem,²³ quia nulla esse huius
 dicti alia ratio potest nisi haec una, quod inter obiectum materiale et orga-
 num necesse est speciem spiritalem intercedere in medio; hoc enim negato,
 ||841 nullam afferre ra||tionem adversarii possunt cur sensili supra sensum posito 5
 non fiat sensio. Quod enim illi de vapore a corporibus exhalato dicunt
 vanum est, quia vaporis consideratio ad solum olfactus sensum pertinet,
 cum ipsi aliquid omnibus sensibus commune ad interpretanda Aristotelis
 |589 verba adducere debuis|sent, nam in aliis non per vapores exhalatos sensio- 10
 nem fieri certum est. Sed arbitrarium quoque est hoc ipsorum dictum et
 omnino carens ratione: cum enim odor habeat idem esse in tenui corpore
 vaporis exhalati quod habet in illo a quo exhalatur—in utroque enim habet
 esse materiale—, necesse est ut eadem sit utriusque ratio ad organum sen-
 sus, et ut non minus illud corpus a quo vapor exit, quam vapor ipse, mutare
 sensum olfactus per suum realem odorem aptus sit. 15

Caput v Vera opinio et eius declaratio

His reiectis opinionibus, ego accipiendam puto Alberti sententiam, quam
 et alii plures secuti sunt.²⁴ Inquit Albertus qualitates sensiles talem habere
 naturam ut multiplicent in medio speciem suam spiritalem, proinde vanum
 esse quaerere aliud externum agens, cum ad speciem producendam^a ipsae 20
 suapte natura sufficiant. Huiusce autem rei rationem reddens Albertus dicit
 omnem formam esse multiplicativam sui ipsius vel realiter vel spiritualiter;
 quatuor enim primae qualitates utroque modo agunt, ut calor tum calorem
 realem in alia materia producit, tum etiam speciem spiritalem in medio et
 in organo sensus tactus. Reliquae vero omnes sensiles qualitates et acciden- 25
 tia omnia sensilia per se, cum vim non habeant agendi realiter, saltem agunt
 spiritualiter, ut quantitas, licet non sit activa actione reali, hoc est, produc-
 tiva alterius similis quantitatis, spiritali tamen activa est. Cum enim sit de
 numero sensilium per se, speciem suam producit, quod non est aliam quan-
 titatem producere, sed sui ipsius imaginem quae ipsammet repraesentat. Sic 30
 dicendum est de omnibus sensilibus per se tum propriis tum communibus.

^aproducendam 1607] producendum 1590^v.

23 Aristoteles, *De anima*, II.7, 419a25–31 (Aristoteles 1953, II, t/c 75, p. 244).

24 Albertus Magnus 1968, II, tr. 3, ch. 6: pp. 106–107.

Duplicem hanc actionem distinguens Albertus dicit aliud esse producere formam in materia, aliud esse producere formam tantum. Etenim producere formam in materia est materialiter agere et producere alteram similem formam materiale. Forma enim materialis a materia in qua recipitur pendet in esse et in conservari, non ab agente nisi solum in fieri, et tali actione non sunt activa alia accidentia, quam solae quatuor primae qualitates, quae ob id activae appellari solent. Producere autem formam tantum, non formam in materia, est spiritalem speciem producere, quia licet species sit in aliqua subiecta materia, ab ea tamen non pendet in esse et in conservari, sed ab agente a quo producitur. || Quemadmodum igitur vana esset quaestio cur calor alium calorem materiale producat, cum nulla huius productionis sit alia ratio quam ipsamet caloris natura, quae apta est ad alium calorem in alio generandum, ita etiam vanum est quaerere cur sensiles qualitates in medio et in organo speciem suam producant; etenim suapte natura sunt aptae ad speciem suam multiplicandam. Cum enim multo maius sit agere realiter et producere aliud simile materiale, quod est maioris entitatis, quam producere speciem suam spiritalem, quae minoris est entitatis, siquidem videmus qualitates quae materialiter agunt agere etiam spiritualiter, multas autem agere spiritualiter, quae realiter agere nequeunt, si non miramur quomodo aliquae realiter agant, cur mirandum est aliquas agere spiritualiter? Num autem omnes penitus formae, tam substantiales quam accidentales, eius modi sint ut spiritualiter agant et seipsas multiplicent?

Quod videtur asserere Albertus et alii qui eius sententiam sequuntur alienum est a praesenti consideratione: satis enim nobis est si eius modi esse dicantur illa omnia accidentia quae per se sensilia sunt, siquidem nil aliud est sentiri per se quam speciem suam in sensu producere. De reliquis vero accidentibus ac de formis substantialibus quae non per se sentiuntur, hoc est, non per speciem propriam sed per alienam, certum est nullam ab his speciem sensilem produci. Cum enim nihil sit frustra in natura,²⁵ nulla est ponenda species sensilis quae nullo sensu sentiat. Quaeri solum de his posset an speciem intelligibilem in intellectu producant, cum omnia entia sint intelligibilia. Quamvis enim non per propriam speciem moveant sensum, movent tamen ut involuta speciei alienae, quia visus non solum videt colorem, sed rem totam coloratam, licet solum per speciem coloris et aliorum quae per se sensilia sunt. Ideo species haec ad phantasiam delata movet intellectum et imprimit in eo species intelligibiles, etiam earum rerum quae

25 See Aristoteles, *De anima*, 111.9, 432b21; 12, 434a31; *De caelo*, 1.4, 271a33; *De partibus animalium*, 11.13, 658a8–9.

nullam speciem sensilem prodixerunt in sensu, nam intellectus agentis lumine collustratis rerum sensilium phantasmatis apparent intellectui nostro etiam illa quae non per propriam speciem, sed commista et involuta speciei rei per se sensilis moverunt sensum. Sed de hoc disputare ad nos in praesentia non attinet.

5

Cum enim de eo tantum sit nobis proposita disputatio, an sensiles qualitates ad producendam speciem spiritalem egeant aliquo externo agente, satis est si has solas considerando dicamus cum Alberto eas nullum aliud externum agens postulare, sed suapte natura speciem producere, quia sunt multiplicativae sui et activae spiritualiter.

10

¶843 Dubitari tamen de coloribus potest qui egent lumine ad speciem in medio et in organo producendam quare non sunt per se motivi, proinde nec productivi speciei, sed egent agente externo. Ad hoc respon||det Albertus lumen non requiri ad colorem, sed ad medium solum illuminandum, proinde colorem esse suapte natura aptum ad producendam speciem suam in perspicuo, lumen vero non esse necessarium ad auxiliandum colori agenti, sed ad praeparandum perspicuum recipiens. Color enim ut agat non indiget alio, sed quia agens non agit nisi patiens sit aptum ad recipiendum, requiritur lumen propter medium recipiens, non propter colorem agentem.²⁶

15

Sed haec Alberti responsio difficultate non caret, nam Aristoteles in contextu 18 tertii libri *De anima*, loquens de intellectu agente inquit eius officium esse facere ex potentia intelligibilibus actu intelligibilia, quemadmodum lumen de coloribus potestate facit actu colores.²⁷ Non potest autem Aristoteles considerare colores secundum se prout colores sunt, quia etiam in tenebris sunt colores, sed solum prout sunt visibiles et motivi perspicui. Assertit ergo colores fieri actu motivos a lumine, cum per se non sint motivi nisi potestate: igitur ad colores, ut agant in perspicuum, inquit Aristoteles esse necessarium lumen.

20

25

Sumitur etiam ex eodem loco visum et intellectum non differre in requiringo externum agens ad speciem ab obiecto producendam, proinde ita obiectum visus indigere externo agente, ut obiectum intellectus ad speciei productionem eget intellectu agente. Ideo non parva est inter philosophos disceptatio de eo quod Albertus tanquam notum assumit, an lumen requiratur ad colorem solum, an ad solum medium, an ad utrumque illuminandum, qua de re non est quod in praesentia disputemus, ideo eam integram ad librum *De visu* remittimus, ubi eam diligenter considerabimus atque expli-

30

35

26 Albertus Magnus 1968, II, tr. 3, ch. 7: pp. 108,31ff.

27 Aristoteles, *De anima*, III 5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

care nitentur.²⁸ Ad propositum autem dubium sat est si in praesentia dicamus concessa luminis actione ad speciem sensilem producendam, non ob id dari sensum agentem in productione speciei, sicuti datur intellectus agens in productione speciei intelligibilis. Magnum igitur est sensus et intellectus discrimen: datur enim intellectus agens distinctus ab intellectu patiente, at non datur sensus agens a sensu patiente distinctus, siquidem lumen non est sensus, imo agit ut obiectum sensile, non ut sensus. Et quamvis intellectus quoque agens agat potius ut obiectum intelligibile quam ut intellectus, sicut alio in loco declarabimus,²⁹ is tamen non potest esse nisi alter intellectus, quia non potest eo munere fungi nisi sit per se intelligibilis. Omne autem per se intelligibile est etiam intellectus. At lumen est quidem per se sensile, et in visione fungitur officio obiecti sensibilis; inde tamen non infertur quod sit alter sensus qui dicatur agens, neque quod praeter obiectum visus detur aliud agens, siquidem lumen in visione non alia ratione intervenit, quam ut obiectum. Sed hoc in libro *De visu* diligentius declarabitur.³⁰

||844 Est etiam hac in re summa annotatione dignum || accidens spiritale pro-
|591 ductum in medio | tum idem numero dici posse cum accidente materiali a quo producitur, tum diversum ab illo. Color enim in perspicuo, si secundum se consideretur, differt numero a colore materiali, et fortasse etiam specie, cum sit spiritalis, ille vero materialis. Sed quatenus imago illius est et illum repraesentat, est idem numero cum illo, ita ut oculus colorem spiritalem recipiens dicatur videre illummet realem colorem qui per illam speciem repraesentatur. Sic conceptus lapidis in mente partim est idem cum lapide reali, partim non idem, nam si formaliter et secundum suam naturam consideretur, differt ab eo et numero et specie et genere, nam lapis realis est in categoria substantiae, at conceptus lapidis est qualitas in animo. Quatenus autem est imago quae ipsum repraesentat, est idem cum illo, et intellectus per illum conceptum dicitur intelligere lapidem realem qui ab illo conceptu repraesentatur.

Quare omne dubium hac in re tollitur si Latinorum more loquentes hac distinctione utamur: formaliter et repraesentative. Idem enim est per repraesentationem, at non idem formaliter. Hinc colligimus differre inter se formam spiritalem et formam realem, prout ad formam producentem referuntur: nam forma realis producta ab alia reali simili, ut calor a calore, non est eius repraesentativa, sed penitus differt numero ab illa. Ob id antea con-

28 See Zabarella, *Libri duo de visu* I, ch. 11 (*De rebus naturalibus*, liber xxv).

29 See Zabarella, *Liber de mente agente*, ch. 4 (*De rebus naturalibus*, liber xxix).

30 See n. 28.

tra recentiores argumentando dicebamus quod si tangibile in sensum ageret materialiter solum, tactus non diceretur sentire illud ipsum obiectum tangibile a quo pati dicitur, idque insolubile contra eos argumentum fuit. Forma vero spiritalis differt modo aliquo a forma reali producente, sed modo etiam aliquo est idem quod illa, quatenus eandemmet numero repraesentat.

5

Caput VI Contrariorum omnium argumentorum solutio

Veritate declarata, superest ut omnia quae prius tacta sunt dubia et argumenta quae illi officere videbantur solvamus.

Primo loco solvendum est id quod huius disputationis occasio fuisse videtur: obiectum est qualitas materialis, ergo speciem spiritalem producere non potest quia spiritale est nobilius ac perfectius materiali, nihil autem agit supra suarum virium gradum. Ad hoc ego puto negandam esse consequentiam, et ad probationem negandum esse speciem esse obiecto nobiliorem. In hoc enim constitisse puto multorum errorem qui omne spiritale omni materiali nobilius esse existimarunt, quod tamen non est universe verum. In substantiis quidem verum est quia substantiae spiritales materialibus nobiliores sunt, et materiales non sunt causae spiritalium, imo potius spiritales sunt causae materialium, ideo nulla in iis || oritur difficultas. At in accidentibus spiritale ad materiale refertur ut effectus ad causam producentem, et est minoris entitatis quam illud, ideo et imperfectius. Deficit enim ab integritate perfectionis illius et a natura eius specifica. Lux enim Solis nobilior est lumine ab ea producto in aere, quod est imago lucis et accidens spiritale: sic species coloris quae recipitur in perspicuo ignobilior est colore ipso reali, et minoris entitatis; quomobrem color realis eam producens non agit supra vires, sed infra vires, quia producit quoddam deterius et ignobilius se, quod vel eiusdem esse naturae dicendum est, cum defectu tamen et casu ab illius naturae perfectione, et ita ab illo productum tanquam ab agente univoco; vel si dicere velimus esse diversae naturae, ut etiam dicere possumus, producit a colore reali tanquam ab agente aequivoco; agens autem aequivocum solet suo effectu esse nobilius. Revera enim potest modo aliquo univocum, modo etiam aliquo aequivocum agens appellari, et utroque modo est nobilius specie spiritali ab eo producta.

10

15

20

25

30

Alterum fuit adductum argumentum a simili: ut se habet obiectum intelligibile ad intellectum, ita obiectum sensibile ad sensum; at phantasma, quod est obiectum intellectus, non potest movere intellectum sine ope intellectus agentis: ergo neque obiectum sensibile potest movere sensum sine ope aliquius ex|terni agentis. Ad hoc neganda est similitudo: id enim quod dicunt—

35

ut se habet intelligibile ad intellectum, ita sensibile ad sensum—verum quidem est, at non secundum omnia; ideo non licet inferre easdem prorsus conditiones requiri ad sensibile ut moveat sensum, et ad intelligibile ut moveat intellectum: intelligibile quidem requirit auxilium agentis, qui alter intellectus est, at sensibile non eget externo agente tanquam altero sensu qui dicatur agens. Ideo si de obiecto visus concedamus quod egeat lumine, non tamen eget illo tanquam sensu agente, sed tanquam perfectione constitutrice obiecti, sicuti alio in loco declarabimus.³¹ Aliorum vero sensuum obiecta omni prorsus dubio carent; etenim nullo alio egent, sed per se sola species spirituales producant.

Ratio autem discriminis sensus et intellectus est in hoc potissimum constituta, quod obiectum a quo movetur intellectus est phantasma singulare et sensibile, quod, ut moveat intellectum, transferri oportet de gradu inferiore in gradum excellentiorem, de gradu sensibili ad gradum intellectilem. Ideo cum non sit aptum ad id propriis viribus praestandum, eget aliquo per se intelligibili a quo reddatur actu intelligibile. At obiectum sensus non eget ulla traductione de gradu in gradum, sed iam per se est sensibile et ut tale est motivum sensus. In obiecto autem visus requiritur lumen non ad ipsum traducendum de gradu in gradum, cum debeat servare gradum sensibilem, neque ad altiore sit evehendum, sed ob aliam rationem, quae in libro *De visu* considerabitur.³²

Ad verba autem Averrois dicendum puto cum aliis multis Averroem ibi non asseveranter, sed sub dubio loqui.³³ Id enim dicit tanquam difficultatem tangens et difficultatis causam, et eam insolutam dimittit. Quod si putasset esse revera necessarium in sensu aliquod agens, ut in intellectu, certe alio saltem in loco id declarasset, et quodnam sit docuisset. De hoc tamen nullo alio in loco aliquid amplius dixit, quare eius ipse opinionis non fuit.

Ad argumenta vero recentiorum probantium obiecta quatuor sensuum materialiter tantum agere, non est difficile respondere.³⁴ Quod enim de tangibilibus ac de gustabilibus dicunt—ea non agere nisi carnem et linguam tangant—id nihil est, quia secundum Aristotelem neque caro est instrumentum tactus, neque lingua gustatus, sed utraque est medium deferens obiectum ad organum, quod intimius est.³⁵ Quare nihil nobis officit iste

31 See Zabarella, *Libri duo de visu* I, ch. 13 (*De rebus naturalibus*, liber xxv).

32 *Ibidem*.

33 Averroes 1953, II, t/c 60, pp. 220–221.

34 See n. 15.

35 Aristoteles, *De anima*, II.11, 423a11–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 111–112 pp. 301–302).

contactus, cum certum sit etiam calorem tangere necessario medium per-
spicuum si debeat in ipsum et in organum agere. Concedimus etiam quatuor
primas tactiles qualitates materialiter agere in carnem et imprimere reales
similes qualitates: quis enim hoc inficietur? At non ob id fit ut spiritaliter
non agant. Dicimus enim eas et materialiter et spiritaliter agere. Non enim
facerent sensionem si materialiter tantum, non spiritaliter, agerent, nam hoc
esse necessarium iam demonstravimus.³⁶ Ideo etiam de saporibus dicimus
nil nobis officere quod materialiter agant et imprimant in lingua saporem
realem. Hoc enim etsi dubium est, nos tamen in praesentia condonamus,
quia per hoc non stat quin agant etiam spiritaliter et ita faciant sensio-
nem.

Illud vero quod de sonis ac de odoribus dicunt, aliqua consideratione
dignum est. Nam si concedamus sonum esse realem motum et odorem esse
vaporem corporeum, dicendum erit esse necessarium concedere etiam spi-
ritales per quos sensio fiat, seu in medio, seu saltem in^a organo sensus recep-
tos, neque videtur negari posse odoratum fieri etiam sine alicuius vaporis
exhalatione. Multa enim faciunt odorem per longum aeris spatium, quae
tantam vaporis copiam emittere nullo modo possent. Sed dicere etiam pos-
sumus, imo debemus, species has spiritales quae a sensilibus producuntur
non ea ratione dici spiritales, quod non sint res aliquae—sic enim essent
nihil—, sed res quaedam sunt, licet tenuis entitatis, et imagines quibus aliae
res repraesentantur. Ideo gradus habent et aliquae magis, aliquae minus ad
materiam naturam accedunt, proinde magis vel minus pendent a materia
in qua recipiuntur. Ideo concedere possumus aliquas esse quae ad motum
aeris modo aliquo commoventur, et alias magis, alias minus. Sonus igitur
qui ad aures defertur videtur tum spiritale quoddam, tum | materiale esse.
Non est enim talis motus aeris qualis fit flantibus ventis vel quando ab ali-
quo || pellitur aer; non fluit enim aer in sono, sed solum tremere videtur non
mutato loco, atque is tremor est imago repraesentativa illius motus qui est
vere fluxus aeris et ex corporum mutuo ictu primum factus est; ille namque
est vere realis motus. Ille vero qui ad aures defertur videtur aliquantum ad
spiritalement naturam accedere, quia sine aeris fluxu partes ipsius ordinatim
tremunt, dum una alteri suum tremorem communicat. Sed ordo temporis
aliquid denotat materialis naturae, quia non eodem tempore quo fit ad aures
pervenit, sed aliquanto posterius, idque necessarium est (ut ait Aristoteles)³⁷

^ain *om.* 1607.

36 See above ch. 2.

37 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 6, 446a24–25.

quia medium est quantum atque dividuum. Signum autem spiritualitatis in sono est quod non penitus ad aeris agitationem movetur, nam feruntur soni ad aures etiam contra venti fluxum, et sentiuntur, licet debilius. Credendum autem est speciem adhuc spiritaliorem fieri in aere illo congenito qui auribus inclusus organum auditus esse existimatur. 5

Idem de odore dicendum est: medium enim quoddam est inter perfecte materiale et perfecte spiritale, quod nullo modo pendet a materia. Pendet enim modo aliquo a subiecta materia, quia modo aliquo sequitur subiecti aeris motum. Igitur non idem est spiritualitatis gradus in omnibus speciebus sensilibus, sed in aliqua maior, in aliqua vero minor; maxime quidem spiritalis est species coloris, cum a nullo aeris motu, et ne a vehementissimo quidem vento moveri possit. Reliquae vero aliorum sensilium species videntur esse mediae inter materiale et spiritale: aliquid enim habent materialis naturae, sed cum defectu quodam et casu a natura specifica a qua producuntur, propter quem defectum atque (ut ita dicam) entitatis imminutionem spiritalis dicuntur, atque etiam quia sunt imagines repraesentantes obiectum perfecte materiale. Hoc autem non absque ratione fit, nam si potest accidens materiale producere accidens tum spiritale, tum perfecte materiale, potest etiam producere medium inter utrumque, et tum maiorem, tum minorem facere spiritualitatem; quia si potest extrema producere, rationi consonum est ut possit etiam media. De spiritalium igitur specierum productione, quae propositae quaestionis prior pars fuit, haec dicta sint. 10 15 20

Caput VII De sentiendi actu, a quonam agente producat variae aliorum sententiae

Sequitur altera huius nostrae disputationis pars, a quonam agente producat sensio. Cum enim aliud sit speciem producere, aliud sit facere sensationem, quia in aere est species coloris ab obiecto producta, non tamen ibi est sensio, ideo postquam consideravimus a quonam agente species producat, considerandum etiam est a quonam producat sensio. Quoniam || enim operatio quaedam est, aliquod esse agens oportet a quo producat; idque necesse est esse duorum alterum, aut sensum ipsum, si sensum habere vim activam fateamur, aut obiectum, si negemus sensum agere, aut etiam simul utrumque. Ideo variae hac de re sententiae ortae sunt quas multi diffusissime examinant, ut Ioannes Gandavensis in secundo libro *De anima*, et Genua, et alii recentiores complures. Ideo cum totam hanc disputationem omnes legere in aliorum scriptis possint, ego strictim et paucis verbis quid alii sentiant referam, ut ex eorum disputatione intelligatur 25 30 35

in quonam huiusce rei difficultas constituta sit; deinde in veritatis declaratione diligentius immorabor.

Prima est Thomae opinio, qui in secundo libro *De anima*, contextu 149, et aliis in locis omnino negavit esse in sensu aliquam vim activam, et dixit sensum sola vi passiva esse praeditum,³⁸ ut videtur ubique asserere Aristoteles, qui semper dicit sentire esse pati, et operationem sensus consistere in patiendo, et nunquam tribuit sensui vim activam; unde colligitur agens produciens sessionem esse solum obiectum per speciem mediam ab eo productam. Utitur autem Thomas argumento tali: ratio quae movit Aristotelem ad ponendum intellectum agentem praeter obiectum intelligibile fuit quoniam agens debet esse actu, at obiectum intellectus, quod est phantasma, non est actu intelligibile, ideo indiguit intellectu agente a quo transferretur de gradu in gradum, de intelligibili potestate ad intelligibile actu. Nam si phantasma esset per se intelligibile actu, non posuisset Aristoteles intellectum agentem; atqui obiectum sensibile, quod extra animam est, est per se actu sensibile, ergo supervacaneus est sensus agens, cum solum obiectum sufficiat ad movendum sensum et producendam sessionem. Praeterea, idem agens quod pro aliqua forma dispositiones in patiens inducit dicitur etiam illam formam producere; at obiectum producit speciem in organo tanquam dispositionem necessariam pro sessione quam necessario consequitur sensio, ergo etiam sessionem producit. Vel formetur idem argumentum sic: agens dans formam dat omnia consequentia formam, ut habemus in contextu 32 octavi *Physicorum*,³⁹ et in 22 et 25 quarti *De Caelo*;⁴⁰ at obiectum sensibile producit in organo speciem quam ex necessitate consequitur sensio: ergo etiam sessionem producit.

Ioannes autem Gandavensis contrariam opinionem secutus est et dixit sessionem non ab obiecto produci, sed a solo sensu. Ob id in singulo sensu duas re distinctas facultates posuit, unam agentem et alteram patientem, ita ut detur visus patiens et alter visus agens in eodem animali, et ille recipiat solum, hic vero solum agat et sessionem producat; sic etiam in aliis sensibus. Quare secundum ipsum quinque sensus sunt activi et alii quinque passivi, et sicuti agens produciens speciem in sensum est obiectum, ita recepta specie id quod sessionem producit est sensus agens.⁴¹

38 See Thomas Aquinas, *In De anima*, III, lect. 3, n. 14; *Summa theologiae*, I, q. 79, art. 3, ad 1; *Quaestio de sp. creat.*, art. 9, co.; *Quaestio de anima*, art. 4, ad 5.

39 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255b5–13 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vH).

40 Aristoteles, *De caelo*, IV.3, 310a15–b8 (Aristoteles 1562, V, lib. IV, f. 247vM–248rD); 311a2–14 (Aristoteles 1562, V, lib. IV, f. 252vM).

41 Gandavensis 1552, q. 16, ff. 33vb ff.; see Pattin 1988, pp. 128 ff.

Tertiam sententiam defendisse videtur Scotus in primo *Sententiarum*, distinctione 3, quaestione 7,⁴² quod sensio a duobus simul agentibus producat, nempe a potentia activa sensus tanquam ab agente primario, et ab obiecto tanquam secundario et minus praecipuo, ita ut neutrum sine altero sit totale agens sensionem produciens, sed utrumque simul, et utrumque propriam operam praestet in producenda sensione. Hoc autem quomodo intelligat atque declaret Scotus, et quibus argumentis tum hanc sententiam probet, tum plures alias reprobet, in praedicta eius proluxa quaestione legi potest. Nolo enim proluxam illam disputationem in medium adducere, sed satis habui sententiam Scoti breviter tetigisse.

Caput VIII Omnium dictarum opinionum confutatio

Sed hae omnes sententiae magnis difficultatibus urgentur. Primum quidem adversus opinionem Thomae est argumentum Ioannis Gandavensis efficacissimum, quod apud eum legere possumus longo sermone expositum.⁴³ Nititur enim quatuor fundamentis, ut ibi videre est, sed eius argumenti vis breviter collecta hoc consistit, quod sequeretur obiectum externum, vel saltem speciem quae ipsum repraesentat, esse nobiliorem sensu. Cuius consequentis falsitas satis manifesta est, quia sensus est forma substantialis cognoscens, et valde nobilis, obiectum vero et eius species est accidens ignobile, quod non est dicendum esse nobilius sensu. Consequentia vero sic probatur: illud est perfectius altero cuius perfectissima operatio est nobilior perfectissima operatione alterius, nam operatio indicat essentiam, atqui perfectissima operatio sensus apud Thomam est pati et recipere sensionem: ipse namque nullam in eo concedit vim activam, perfectissima vero operatio obiecti seu speciei est agere et producere sensionem; nobilior autem est agere, quam pati: igitur obiectum erit nobilius sensu. Nititur tamen Thomas hoc argumentum solvere in secundo libro *De anima* loco praedicto,⁴⁴ et inquit nil aliud per hoc ostendi nisi obiectum esse sensu nobilius secundum quid. Nam quatenus obiectum est actu tale, sensus vero est talis potestate, eatenus obiectum nobilius est, quoniam actus est potestate nobilior. Per hoc tamen non stat quin substantia sensus, quae anima est, sit absolute nobilior obiecto, siquidem frequenter contingit ut aliquid sit absolute nobilius aliquo, sit tamen ignobilius secundum aliquam conditionem.

42 See Duns Scotus 1956, III: *In Sent.*, I, dist. 3, pars 3, q. 2, pp. 326–327.

43 See n. 41.

44 See n. 38.

||850 Sed revera argumentum per hoc non solvitur, quia in argumento sumitur non solum operatio aliqua, qualiscunque ea sit, sed operatio perfectissima et maxime praecipua. Quoniam igitur praecipua opera||tio sensus est sentire, et ad hanc a natura dirigitur sensus, et eam edit patiando, obiectum vero ad eam concurret ut agens, et haec est perfectissima operatio obiecti prout 5 sensile est, et ipsius sensus quatenus est sensus, praecipua vero operatio declarat essentiam, ideo sequitur necessario obiectum esse nobilius anima, quare argumentum Gandavensis validissimum est.

Sed ipsa quoque Gandavensis sententia difficultatem patitur. Cum enim ponat sensum agentem et sensum patientem re distinctos, quaerendum est 10 an ambo cognoscant, an solus patiens. Nam si ambo, ergo alter supervacaneus est; et praeterea, si ambo sentiunt, ergo ambo patiuntur, quia secundum Aristotelem sentire est pati;⁴⁵ quare etiam sensus agens patitur, ergo ab alio agente, et sic res in infinitum ibit. Si vero sensus agens non cognoscit, sequitur aliud absurdum: facultatem non cognoscentem esse nobilio- 15 rem cognoscente; agens enim est nobilius patiente, quare sensus agens, qui non cognoscit, erit nobilior sensu patiente, qui cognoscit.

Vidit Gandavensis argumentum hoc et ipsum solvi putavit dicendo sensum quidem agentem non cognoscere, sed utrumque esse secundum quid nobiliorem altero variis rationibus: nam sensus agens est nobilior patiente 20 quatenus agens, sensus autem patiens est nobilior agente quatenus cognoscens.⁴⁶ Sed haec evasio inanis est, nam, ut antea adversus Thomam dicebamus, ex perfectissima operatione infertur maior perfectio absolute, nec solum secundum quid; perfectissima autem operatio sensus est cognoscere et ea competit patienti, non agenti: ergo patiens est absolute nobilior. Cum 25 autem talis sit, non potest a natura dirigi ad patiendum ab aliquo agente ignobiliore.

Illud praeterea adversus sententiam Gandavensis considerandum est: ipsum non servare, ut servare se putat, proportionem seu similitudinem sensus cum intellectu, ut sicuti praeter intellectum patientem datur intel- 30 lectus agens re distinctus ab illo, ita detur sensus agens re distinctus a sensu patiente. Etenim alio in loco demonstrabimus officium intellectus agentis non esse sessionem producere in intellectu patiente, sed solum speciem producere.⁴⁷ Itaque si similitudo servanda sit, oportet sensum agentem requiri ad productionem speciei, non ad sessionem; vel praeter intellectum 35

45 Aristoteles, *De anima*, II.5, 416b32–35 (Aristoteles 1953, II, t/c 51, p. 208).

46 See Gandavensis 1552, q. 16, f. 36ra.

47 See Zabarella, *Liber de mente agente*, ch. 6 (*De rebus naturalibus*, liber XXIX).

agentem, qui speciem producit, dari alterum intellectum agentem qui sit causa effectrix intellectionis, quae omnia vana sunt.

Scoti quoque opinio admittenda non est, quia nullo modo asserendum est obiectum esse causam sensationis effectricem, neque ut primariam, neque ut secundariam, sic neque speciem; propterea quod sensio est formaliter cognitio, obiectum vero nullam potest vim habere efficiendi cognitionem, licet possit aliquid sensui subministrare necessarium ad sensationem. Efficit

||851 enim speciem, sine qua sensio non fieret, sed ipsius sensationis nullo modo est causa effectrix; ipsa vero species in sensatione non habet locum agentis, sed solum formae genitae et effectus producti, neque potest agere in organum in quo tanquam forma in subiecto recipitur: forma enim in subiectum suum non agit. De ipso quoque sensu dubium est quomodo idem possit esse activus et passivus, cum nihil agat in seipsum. Quod si dicatur distinctus esse agens a patiente, incidimus in opinionem Gandavensis modo refutatam, et in aliud praeterea absurdum quod eam insequitur, quod Aristoteles in tractatione de sensibus mancus ac diminutus esset, cum de sensu agente distincto a patiente nihil unquam dixerit, sed unicum qui patiando operatur consideraverit.

|596 Caput IX De actione sensus vera sententia

Ad hanc difficultatem solvendam duo a nobis declaranda sunt: unum, a quonam agente sensio producatur; alterum vero, quisnam sit huius actionis modus; hoc enim ignorato nil possumus intelligere, quia multis dubiis perturbemur necesse est.

Quod ad alterum attinet, sequendam esse arbitror Graecorum sententiam quam passim apud eos legimus in libris *De anima*, et apud Alexandrum in primo suo *De anima* libro, in capite “De intellectu practico et speculativo”, et quam plures recentiores secuti sunt:⁴⁸ quod eadem sit facultas sensibilis quae et agat et patiatur variis rationibus. Cum enim eadem anima duobus muneribus fungatur—tum informet organum, quod sine ipsa^a non esset organum nisi aequivoce, tum organo a se informato utatur ad operandum—, ratione prioris muneris patitur: proprium enim organi officium est speciem recipere et pati, ideo anima sensibilis, quatenus dat esse organo, constituit proprium receptivum speciei sensibilis, et ad hanc receptionem refertur

^aipsa 1607] ipso 1590^v.

48 See Alexander Aphrodisiensis 1887, pp. 83–84 (Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 46ra).

anima ut ratio recipiendi. Facta autem receptione anima utitur organo dum speciem in eo receptam iudicat; itaque recipere est organi animati, iudicare autem est solius animae; et ratione iudicii anima dicitur agere quia nil aliud est iudicare, quam sensationem producere.

Simile huic est id quod Averroes de motu elementorum dicit in commen- 5
tario 28 tertii libri *De Caelo*: forma elementi, ut est forma, movet, movetur
autem ut est in materia, nam quatenus materiam informans et constituens
tale elementum, dicitur principium passivum motus elementi naturalis; ipsa
vero secundum se forma est principium activum eiusdem motus.⁴⁹ Haec est 10
Aristotelis sententia in contextu 127 secundi libri *De anima*, ubi dicit odorare
non esse solum pati, quia hoc dato sequeretur aerem odorare dum odores
recipit, sed esse sentire;⁵⁰ quasi dicat: odorare est aliud quiddam praeter
pati; est enim sentire, hoc autem est iudicare, quod est agere. Sic etiam in
contextu || 37 eiusdem libri aperte dicit animam esse causam effectricem 15
sensationis.⁵¹ Quare non est verum id quod a Thoma pro comperto assumitur,
Aristotelem nunquam dixisse sentire esse agere, sed solum pati.

Hoc idem significavit Aristoteles in contextu 140 eiusdem libri dicens:
actio visus dicitur visio, sed actio coloris nomine caret.⁵² Sic enim deno-
tavit aliud esse impressionem coloris spiritalis in organo quae fit a colore
materiali agente, aliud esse sensationem ipsam, quae dicitur visio. Si namque 20
visio nil aliud esset quam impressio speciei, actio coloris esset visio, quod
ibi Aristoteles negat. Hoc idem ex verbis Aristotelis colligimus in contextu 16
noni *Metaphysicorum*, ubi actionem immanentem distinguens a transeunte
dicit visionem esse actionem immanentem, quia est in ipso agente.⁵³ Per
hoc enim differt actio immanens a transeunte, quod immanens est in ipso 25
agente, transiens vero est in aliquo alio separato ab agente, ut aedificatio
est in externa materia, non in aedificante. Sic igitur visio est actio imma-
nens quia recipitur in ipsomet agente, nempe in anima seu in corpore ani-
mato quatenus est animatum. Quod si nullum aliud agens haberet visio nisi
materiam colorem, esset absque dubio actio transiens, quod ibi Aristoteles 30
negat. Putat igitur causam visionis effectricem esse animam ipsam.

Hoc idem comprobatur argumento satis manifesto sumpto ab experien-
tia: nam saepe contingit ut rem coloratam ob oculos positam non videamus,

49 Averroes 1562, v: *In De cael.*, III, t/c 28 f. 198vK–L.

50 Aristoteles, *De anima*, II.12, 424b14–18 (Aristoteles 1953, II, t/c 127, pp. 322–323).

51 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415b13–28 (Aristoteles 1953, II, t/c 37, pp. 185–186).

52 Aristoteles, *De anima*, III.2, 426a8–14 (Aristoteles 1953, II, t/c 140 p. 342).

53 Aristoteles, *Metaphysica*, IX.8, 1050a14–24 (Aristoteles 1562, VIII, lib. IX, t/c 16, ff. 241vM–242rB).

quia licet fiat impressio speciei in oculo (nullo enim existente impedimento id negari non potest), attamen anima aliis rebus intenta speciem illam non iudicat. Non sola igitur speciei receptio est visio, sed etiam iudicatio, nam si sola receptio esset visio, id quod diximus evenire non deberet: ergo praeter receptionem speciei requiritur etiam animae actio qua species iudicetur, 5
proinde neque obiectum neque eius species est causa effectrix visionis.

597 **Caput x De modo quo sensus in sentiendo agit**

Quoniam igitur praeter actionem obiecti qua producitur species necesse est aliam esse ipsius animae actionem qua eadem species iudicetur, neque propterea duplex est sensus, unus patiens, alter vero agens, sed unus et 10
idem, qui variis rationibus et patitur et agit, restat ut modum quo haec actio fit consideremus. Nam dicere sensum iudicando agere, modum autem huius actionis non declarare, est fere nihil dicere, cum in eo animus non acquiescat, quia dubium manet quomodo idem possit agere simul et pati 15
ratione eiusdem operationis, quoniam praesente obiecto statim et momento temporis sensio fit. Hoc igitur est a nobis in praesentia considerandum, cum
||853 ab aliis satis declaratum esse non videatur, cum solum dixerint sensum || agere iudicando, sed huius actionis modum non declaraverint.

Non est approbandus modus a Simplicio positus, quem apud eum legimus in contextu 60 secundi libri *De anima*, ubi dicit animam sensibilem 20
habere sensilia consubstantialia, quemadmodum anima intellectiva habet intelligibilia consubstantialia.⁵⁴ Haec enim negantur penitus ab Aristotele, qui putavit et intellectionem, et sensionem fieri per solam receptionem speciei ab obiecto externo; neque aliam speciem seu sensilem, seu intellectilem concessit praeter illam quae ab obiecto materiali imprimitur. 25

Praeterea, neque sic declaratur quomodo sensus agat. Inquit enim Simplicius colorem agentem in oculum non imprimere speciem, sed excitare animam ad videndum colorem sibi essentialiter insitum, et ita excitatam animam iudicare. At per hoc non tollitur dubium quomodo aliquid agere possit in seipsum: nam in illa excitatione patitur potius anima, quam agit; in iudicando autem nec agere videtur nec pati, quoniam sensilia illa consubstantialia ab ipsa animae substantia non distinguuntur: quomodo igitur idem secundum idem potest in eodem actu et pati et agere? Ego puto modum hunc posse declarari per illa quae de intellectu dicuntur ab Aristotele in con- 30

54 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 121–122 (Simplicius 1543, p. 55v).

textu 8 tertii libri *De anima*,⁵⁵ et in 37 eiusdem de intellectu ac de sensu:⁵⁶ inquit enim intellectum intelligendo fieri rem intellectam et sensum senti-
 endo fieri ipsum sensibile, ita ut visus in videndo fiat color, non quidem mate-
 rialis, sed spiritalis. Quemadmodum enim intellectus dum speciem recep-
 tam iudicat fit res illa quam recipit, ita dum oculus colorem recipit et anima
 ipsum iudicat, dicitur anima fieri color ille: non enim cognoscit nisi fiat res
 ipsa cognita. Ob id aer et alia perspicua recipiunt quidem colores spirita-
 les, sed eos non sentiunt quia non iudicant; non iudicant autem quia non
 habent hanc vim ut fiant illud quod recipiunt; hoc enim non competit for-
 mae immersae penitus in materia, cuiusmodi est forma rei inanimatae, sed
 soli animae, quae est aliquantum elata supra materiam et materiae imperat
 per cognitionem. Magis quidem elevatus est intellectus quam sensus, cum
 in operando non utatur aliquo organo recipiente, sed ipse sine organo tum
 recipiat, tum fiat illud quod recepit; est tamen modo aliquo supra materiam
 elevatus etiam sensus: vim enim cognoscendi habet, et quamvis speciem
 non ipse recipiat, sed organum animatum, ut oculus, tamen non organum
 iudicat, sed anima ipsa, et in iudicando fit res illa quam iudicat. Hoc igitur
 iudicare et fieri rem ipsam iudicatam est proprium animae opus, et anima
 est eius causa effectrix, non tamen per veram actionem qua mutatur patiens
 ab agente, sed per solam emanationem. Et per hoc solvitur omnis difficultas,
 quae aliter solvi non potest, nam omne vere agens eget patiente in quod agat,
 ne||que potest idem pati ac recipere aliquid a semetipso.

||854

|598

Propterea illi qui haec duo agentia non distinguunt | ostendere non pos-
 sunt quomodo idem sensus patiat et agat. Nos vero dicentes sensum per
 solam emanationem efficere sessionem omne dubium tollimus: agens enim
 per emanationem non agit in aliud, sed necessario in seipsum; emanat enim
 ab illo operatio et in ipsomet remanet, ideo talis agentis actio nunquam est
 transiens, sed semper immanens; veri autem agentis actio est semper tran-
 siens, quoniam tali actione nihil potest agere in seipsum, sed solum in aliud
 extra se, et in hoc distinguitur actio immanens a transeunte. Recepta igitur
 in oculo coloris specie, cuius effectrix causa est color materialis externus,
 emanat ab ipsa natura animae ut in sua substantia imbibat illam speciem
 et fiat spiritaliter color ille quem sentire dicitur. Hoc modo anima est sen-
 sionis causa effectrix per emanationem et haec operatio emanat ab anima;
 recipitur autem tum in ipsamet anima, tum in toto oculo animato. Quate-
 nus enim anima est quae iudicat et fit spiritaliter res cognita, eatenus in

55 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

56 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b20–23 (Aristoteles 1953, III, t/c 37, p. 503).

anima sensio fieri dicitur; sed quatenus species in oculo animato recepta est et anima quoque ipsa non extra oculum est, sed in oculo, imo est ipsa oculi forma et essentia qua oculus est oculus, eatenus in oculo fieri sensio dicitur et ipsi attribuitur; ita ut oculus dicatur sentiens ut quod, anima vero non ut quod, sed ut quo.⁵⁷ Similis autem huic actioni animae est illa 5 qua alias diximus elementum moveri a seipso, nam ea quoque est actio per emanationem, proinde non transiens, sed immanens est, ut eo in loco cum diligentia declaravimus.⁵⁸ Per haec autem quae modo diximus ratio facile affertur cur aliquando non videmus ea quae ob oculos habemus: tunc enim anima intenta est considerationi alterius rei et est facta res illa; non potest 10 autem simul fieri duae res, ideo dum unam speciem recipit ac iudicat, non potest fieri alia res; tunc igitur recipitur in oculo species coloris, at non iudicatur, propterea quod anima cuius est iudicium tunc est facta alia res, nec potest fieri color hic receptus nisi desinat esse res illa alia.

Ex his omnibus colligimus tria haec in sensione notanda esse, quae Latini 15 tria instantia appellarunt, ordinata atque distincta, si non tempore, saltem natura: primum enim ab actione obiecti materialis fit in organo receptio speciei, ut coloris in oculo; secundo anima iudicium profert, et ita agere dicitur; tertio recipitur iudicium in toto composito, nempe organo animato, et 20 ita anima tanquam eius pars dicitur pati. Primum quidem instans potest etiam tempore praecedere reliqua, ut diximus de illo qui res praesentes non animadvertit; potest etiam non praecedere tempore, sed solum natura; at secundum non potest praecedere tertium tempore, sed natura tantum praecedit, quia visio || est simul iudicatio seu actio animae et receptio oculi ani- 25 mati, quemadmodum simul tempore forma elementi est movens quatenus est forma et mota quatenus est in materia, ita ut agere sit solius animae, pati autem non solius, sed organi animati.

Ideo Aristoteles, quando effectricem causam sensionis considerat, eam refert in solam animam, non in compositum animatum, ut in contextu 37 secundi libri *De anima*.⁵⁹ Quando autem considerat subiectum recipiens 30 sensionem et cui sensio attribuitur, id negat esse animam, sed dicit esse ipsum compositum animatum, et hac etiam ratione inquit sensum pati, quia considerat organum animatum, quod revera patitur. De sensu autem loquens semper dixit ipsum patiendi operari, quia sentire non est solum

57 The italics are of the current editor.

58 See Zabarella, *De motu gravium et levium libri duo*, I, ch. 12 (*De rebus naturalibus*, liber XVIII).

59 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415b13–28 (Aristoteles 1953, II, t/c 37, pp. 185–186).

iudicare, sed complectitur omnia illa tria momenta, quorum primum et ultimum passiones sunt organi animati, et primum est passio facta ex actione obiecti externi. Ideo tria illa in unum colligendo et tanquam unam operationem considerando, ea respectu sensus vocata est passio cuius activum principium est obiectum externum. Ideo respectu totius operationis sensus dicitur patiens, obiectum vero dicitur agens. Per hoc tamen non stat quin inter duo illa extrema momenta tertium medium intercipiatur in quo sensus agere dicitur, quemadmodum declaravimus. 5

|599 **Caput XI Quod argumenta adversus alios adducta praedictae
sententiae non officiant** 10

||856 Haec nostra sententia ex eo maxime comprobatur, quod eam sequentes illa omnia || absurda evitamus quae adversus alios adduximus: nam secundum opinionem Thomae agens esset ignobilius patiente, quod iuxta sententiam nostram non sequitur, cum sensionis productionem totam animae, nullam sensui attribuamus. Argumentum quoque allatum contra Gandavensem nobis non officit: nos enim non duos distinctos sensus ponimus, sed unum, qui et agat et patiat diversis rationibus, et ita cognoscat; sed causa erroris Gandavensis fuit quia non cognovit agens per emanationem; ideo, cum ostendere non potuerit quomodo idem sensus patiat et agat, duos re distinctos sensus introduxit. Facimus etiam in hoc similem sensum intellectui, quod ut sensus suapte natura sensionem producit, ita intellectus noster producit intellectionem, non intellectus agens, qua in re decepti sunt multi, sicut alio in loco demonstrabimus.⁶⁰ 15 20

Tandem nobis non obsunt illa quae adversus Scotum dicta sunt: nos enim in productione sensionis nullam obiecto actionem attribuimus, sed totam animae sentienti; deinde ita ponimus eundem sensum agere et pati, ut in nullam difficultatem incidamus, siquidem activum esse dicimus non actione vera, sed per solam emanationem; talem autem actionem si negemus, nulla dabitur actio immanens, quoniam vera actione nihil potest agere in seipsum. Non facimus etiam Aristotelem mancum in tractatione de sensu, quia unicum sensum ponimus quem ipse dixit operari patiendo, sed non omnino negavit eum agere, quemadmodum antea demonstravimus. 25 30

60 See Zabarella, *Liber de mente agente*, ch. 6 (*De rebus naturalibus*, liber XXIX).

Iacobi Zabarellae Patavini Libri Duo De Visu.

Liber Primus

|600

||855

Caput I Propositio ac partitio dicendorum

||856

||857

Sensuum omnium nobilissimum esse visum satis inter omnes constare videtur, nam et ad scientias capessendas utilissimus omnium est, et menti etiam quamsimillimus. Quod tum ex eius operatione colligi, tum ex hoc dignosci facile potest, quod dicere non solemus mentem audire, vel olfacere, 5
vel gustare, neque illi aures, aut nares, aut linguam per || translationem unquam attribuimus; dicimus tamen oculos mentis, et per actionis similitudinem inspicere ac videre mentem dicere consuevimus. Instrumentum quoque huic sensui pulcherrimum et artificiosissime fabricatum natura tribuit, ipsumque in suprema corporis parte, unde totius corporis saluti praeesse ac 10
prospicere melius posset, collocavit. Fuit praeterea hic sensus etiam magna summorum philosophorum dissensione et controversia nobilitatus, scilicet Aristotelis, Platonis et Galeni, qui de huius actione contrarias penitus sententias protulerunt. De hac igitur animae facultate, || quae digna prae caeteris 15
omni studio ac diligentia esse videtur, in praesentia dicendum, eiusque naturam et actionis modum diligentissime perscrutandum nobis proposuimus, ut ea quae ab Aristotele de hac tum in libris *De anima*, tum in *Parvis naturalibus* dicuntur declarare omnibus viribus nostris contendamus.

Totam autem hanc nostram disputationem in duas partes dividemus, in quarum^a altera Aristotelis de visu opinionem ita claram reddere conabimur, 20
ut quantum fieri possit optime intelligatur; in altera vero sententiam Platonis, quam Galenus enixe tutatus est, considerabimus, et cum Aristotelis sententia conferemus; et veritate opinionis Aristotelis demonstrata, eam a Galeni obiectionibus vindicare nitentur.

In ipsa autem Aristotelis sententia declaranda hunc ordinem servabimus: 25
cum enim ipse existimaverit visionem fieri per actionem obiecti in organum visus per medium perspicuum, de his omnibus singillatim agemus, et eas, quae in singulis orientur, difficultates solvemus, ut tandem quomodo ex eorum trium concursu secundum Aristotelem visio fiat intelligamus.

^aquartum 1607.

Primum igitur de obiecto, qui color est, iuxta Aristotelis praeceptionem dicendum est, ut eius naturam et generationem intelligentes melius cognoscere possimus cur et quomodo a colore medium et organum sensus afficiatur.

[601] **Caput II De coloris natura et generatione**

5

Duas coloris definitiones Aristoteles tradidisse videtur, unam in contextu 67 secundi libri *De anima*: color est motivus perspicui, quod sit actu;¹ alteram in libro *De sensu et sensibilibus*, capite 3: color est extremitas perspicui terminati.² In libello autem Aristoteli adscripto *De coloribus* nulla coloris definitio traditur, ut non iniuria suspicari possimus librum illum ab Aristotele scriptum non fuisse, licet aliqua etiam notatu digna in eo legantur.³ 10

De priore tamen definitione, quae tradi in secundo *De anima* dicitur: ego semper dubitavi an sit definitio appellanda, cum verba illa non ad modum definitionis prolata esse videantur; inquit enim Aristoteles: “omnis autem

1 Aristoteles, *De anima*, 11.7, 418a31–418b4 (Aristoteles 1953, 11, t/c 67, p. 230): “πάν δὲ χρώμα κινητικόν ἐστὶ τοῦ κατ’ ἐνέργειαν διαφανοῦς, καὶ τοῦτ’ ἐστὶν αὐτοῦ ἢ φύσις· διόπερ οὐχ ὁρατὸν ἄνευ φωτός, ἀλλὰ πᾶν τὸ ἐκάστου χρώμα ἐν φωτὶ ὁράται. διὸ περὶ φωτός πρῶτον λεκτέον τί ἐστίν. ἔστι δὴ τι διαφανές”. “Et omnis color est diaffonum in actu; et hoc est natura eius. Et ideo non est visibilis absque luce, sed necessario unusquisque colorum non est visibilis nisi in luce. Et ideo dicendum est de luce quid est; et hoc erit in dicendo quasi in diaffono quid sit”. However, in the next lines Zabarella seems to use his own Latin translation, which is, in any case, very similar to that of Sophianus, present in the *Apud Iunctas* edition, Suppl. 11, f. 84rC: “Omnis autem color motivus est eius quod actu perlucidum, atque id est ipsius natura. Iccirco non est visibile sine lumine: sed omnis color rei cuiusque in lumine videtur: quamobrem, de lumine prius quid sit dicendum est. Est ergo aliquid perlucidum”.

2 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 439b10–18 (Aristoteles 1562, VI.2, f. 6rE): “πάν δὲ χρώμα κινητικόν ἐστὶ τοῦ κατ’ ἐνέργειαν διαφανοῦς, καὶ τοῦτ’ ἐστὶν αὐτοῦ ἢ φύσις· διόπερ οὐχ ὁρατὸν ἄνευ φωτός, ἀλλὰ πᾶν τὸ ἐκάστου χρώμα ἐν φωτὶ ὁράται. διὸ περὶ φωτός πρῶτον λεκτέον τί ἐστίν. ἔστι δὴ τι διαφανές”. “Quoniam autem in extremitate color, huius utique extremitas aliqua erit. Quare color utique erit perspicui in corpore determinato extremitas. Et ipsorum etiam perspicuorum, puta aquae, et si quid aliud tale, et quibuscunque videtur aliquis color proprius inesse, secundum extremitatem similiter omnibus inest. Est ergo inesse in perspicuo hoc, quod quidem et in aere facit lumen, est autem non, sed privatum esse. Quemadmodum igitur ibi hoc quidem lumen, illud vero tenebrae, ita et in corporibus innascitur album et nigrum”.

3 See Aristoteles 1562, VII: *De coloribus*, ff. 140r–145v.

color”;⁴ attamen in definitionibus afferendis dictio distributiva non conuenienter ponitur, sed potius articulus, nam dictione distributiva significatur natura ut distributa per particularia supposita; articulo autem significatur ut collecta et ad unitatem redacta; at in definitione essentiam rei ut unam significare et exprimere volumus, non ut distributam. Praeterea, visibilitas est accidens posterius ipsa coloris natura, quod significavit Aristoteles in 10 contextu tertii *Physicorum*, dicens colorem et visibile esse idem subiecto, sed differre ratione.⁵ Etenim nomen coloris notat naturam quamdam absolutam, cui haec aptitudo et hic ad visum respectus supervenit, ut dicatur visibilis. ||858 Ideo ibi Simplicius⁶ ac Themistius⁷ admonent visibilitatem esse accidens coloris; intelligendum autem est accidens non quidem separabile aut commune, sed proprium et colori per se competens iuxta secundum modum dicendi “per se”:⁸ quoniam igitur esse motivum visus competit colori non quatenus absolute est color, sed quatenus visibilis, ideo per hoc ipsa coloris natura non exprimitur. Proinde videtur potius Aristoteles his verbis illam ut coloris proprietatem proponere, quam ut coloris definitionem adducere. Attamen quia statim subiungit “et haec est ipsius natura”, innuere videtur posse per hanc proprietatem definiri colorem, non quidem absolute ut color est, sed ut visum respicit et visibilis dicitur. Ideo si ea est vocanda definitio, non est talis definitio per quam absolute sumpta coloris natura declaretur, sed est descriptio quaedam tradita per posteriora, et pro occasione sufficiens. Cum enim non alia ratione ibi de colore agatur, quam ad declarandam ex sua operatione facultatem animae visivam, satis fuit declarare nomen coloris, prout visum respicit et quatenus visibilis est; non est autem alia ratione visibilis nisi ut est motivus perspicui, quod actu perspicuum sit, hoc est, illuminatum: lumen enim est actus et perfectio perspicui, ut eodem in loco Aristoteles docet.

At in libro *De sensu et sensilibus*,⁹ volens Aristoteles exactiorem nobis notitiam visionis tradere, intimius naturam coloris scrutatus est, et ipsum etiam absolute sumptum consideravit ac definivit, quoniam eius cognitio non parum confert ad intelligendum cur color visibilis sit et quomodo fiat visio.

4 See n. 1.

5 Aristoteles, *Physica*, III.1, 201a35–201b6 (Aristoteles 1562, IV, lib. III, f. 89rF).

6 Themistius 1570: *Paraph. in Arist. Phys.*, III, p. 56a; Themistius 1900, 71.

7 Simplicius 1588, III, p. 156b; Simplicius 1882, p. 425.

8 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25. See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

9 See n. 2.

Ad illius igitur definitionis intelligentiam dicendum est breviter de generatione coloris; et cum duplex esse dicatur color, unus qui solet appellari realis, alter vero qui vocatur apparens et spiritalis, utriusque generatio est seorsum consideranda, quemadmodum Aristoteles quoque in eodem libro separatim utriusque coloris generationem declaravit.

5

Quod ad reales colores attinet, sunt qui dicant ipsos et alias omnes qualitates quae secundae appellantur generari ex primis, nempe ex calido, et frigido, et humido, et sicco, quod nos de coloribus non omnino verum esse arbitramur. Nam certum est caelestia corpora esse colorata, siquidem lux ipsorum color est et visum movet quatenus color, et hoc testatur Aristoteles tum in illo tertio capite libri | *De sensu et sensibilibus*,¹⁰ tum in primo capite libelli *De coloribus*;¹¹ primae tamen qualitates nullum in caelesti corpore locum habent, unde colligi posse videtur quod, etsi colorata inferioris mundi constant ex quatuor elementis, quae sunt calida, frigida, humida et sicca, non tamen primo ex his qualitatibus colores proveniunt, id est, non quatenus elementa sunt calida, et frigida, et humida, et sicca, sed potius alia ratione quae eadem in his et in caelestibus locum habeat, saltem secundum || quamdam similitudinem et analogiam.

[602

10

15

||859

Cum igitur et caelestia et inferiora corpora perspicuitate sint praedita, ego puto his omnibus colorem competere ratione perspicuitatis: quoniam enim perspicuum illud est quod propter partium tenuitatem transparet, nec visum terminat—unde etiam “interminatum” appellatur—, necesse est ut si perspicuum incrassetur et condensetur, ita ut desinat transparenere et visum terminet, nec sinat ulterius per intimam eius substantiam porrigi, tunc amissa perspicuitate colorem loco eius recipiat in superficie, quo moveat ac terminet visum: tale igitur perspicuum ab Aristotele vocatur “terminatum”,¹² idque necesse est ut sit coloratum, nam sua superficie visum terminare est esse coloratum, quia terminare visum non potest nisi per colorem aliquem. Color itaque oritur ex sola condensatione perspicui: cum enim ex condensatione desinit esse perspicuum, fit coloratum, et per suam superficiem movet visum. Etenim in sola superficie retinet perspicuitatem quam prius habebat in tota sua substantia; et cum solum perspicuum sit receptivum coloris, prius in tota substantia sua colores aliorum recipiebat, dum interminatum erat; postea vero factum terminatum habet solum in superficie perspicuitatem et colorem proprium loco perspicuitatis interminatae quam prius habebat in tota substantia.

20

25

30

35

10 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 440a10–11.

11 Aristoteles 1562, VII: *De coloribus*, ch. 1, f. 140rA.

12 See Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 439b10–18.

Condensatio^a autem ac terminatio perspicui fieri videtur duobus modis. Unus est quando sine alicuius alterius corporis admistione ipsum solum perspicuum corpus in se constipatur, neque in aliam naturam mutatur, praeterquam quod fit densum, et desinit esse pervium, et incipit terminare visum. Qui modus locum habet in caelestibus corporibus: ex una enim et eadem corporis natura constant caelestia omnia, nec differunt nisi per maiorem vel minorem raritatem seu densitatem, et quo densiora sunt, eo magis colorata sunt, hoc est, magis lucida. Nullus enim alius est caelestium color, quam albedo splendens, quae dicitur lux, et quo densiora sunt, eo magis alba ac lucentia sunt: ideo pars caeli rara perspicua est atque transparens, astra vero sunt partes caeli densiores, quia non transparentes, sed lucidae et coloratae sunt; minime autem omnium astrorum densa Luna est, quia minimum habet proprii luminis.

Alter modus in solis inferioribus corporibus locum habet, et est condensatio perspicui non per solam eius constipationem, sed per admistionem opaci. Sic enim fit coloratum, quia desinit esse pervium, sed alia magis, alia minus, prout plus vel minus opaci habent in sua mistione, vel etiam ratione modi mistionis, unde etiam provenit varietas specierum coloris. Quatuor enim elementorum tria sunt perspicua, ignis, aer et aqua, una autem terra opaca, ideo ex admistione terrae desinunt corpora esse perspicua, et fiunt colorata in superficie variis coloribus. Opponitur enim perspicuitati opacitas, et hae varias faciunt mistiones, proinde et varias colorum generationes. Cum autem tria elementa perspicua sint, est tamen inter ea discrimen: aqua enim, quia parum recedit a natura terrae, minus est perspicua, quam alia duo, et habet aliquid opacitatis; aer vero magis perspicuus est; sed maxime omnium ignis, ille scilicet elementaris, qui tenuissimus et invisibilis est.

Cum his igitur admista terra per suam opacitatem impedimento est perspicuitati. Admiscetur autem duobus modis: vel enim per solam compositionem sine vera mistione, vel cum vera mistione, quae est mutatio naturarum elementorum in naturam misti. Priore quidem modo si elementa perspicua condensentur, fiunt alba vel parum ab albedine recedunt:^b aqua enim condensata alba fit; sic etiam aer, ut inquit auctor libelli *De coloribus* in calce capitis tertii;¹³ non condensantur autem aqua et aer nisi eis aliquid densae materiae admisceatur, neque enim aqua congelaretur nisi esset commista cum terra; ignis vero propter maiorem tenuitatem ac perspicuitatem non modo fit albus si condensetur, sed etiam lucidus et splendens; non conden-

^aCondensatio 1607] Consideratio 1590°. ^brecedunt 1607] recedant 1590°.

13 Aristoteles 1562, VII: *De coloribus*, ch. 3, f. 142rC.

satur autem nisi ob alicuius terrestris materiae admistionem: sic enim fit visibilis, qui per se perspicuus et invisibilis est. Flamma enim est ignis commistus fumo terrestri, et in eo constipatus, sed propter illius fumi raritatem alba est flamma, maxime vero in parte superiore ellychnii ardentis, ubi magis est conversus fumus in ignem et a circumstante aere frigido condensatus; in parte autem inferiore, quae prope ipsum ellychnium est, fumus est magis integer, nec dum bene in ignem mutatus, ideo ibi magis turbida est flamma, et minus alba, et rarior: in carbone autem et in ferro ignito inest ignis commistus materiae crassissimae absque vera mistione, ideo propter materiae crassitiem est minus albus ac minus lucens; habet tamen necessario aliquid lucis, quia servatur ibi integra natura ignis, quem ex illa condensatione splendentem fieri necesse est.

Quando autem fit vera elementorum mistio, in qua non servantur elementorum naturae, sed mutantur in naturam misti, ignis non amplius splendet, quia desinit esse ignis, quare mistum adipiscitur colorem non splendentem. Contingit tamen in aliquibus ut licet veram habeant mistionem, tamen aliquid lucis retineant ex igni commisto, cuiusmodi sunt oculi quorundam animalium, et noctiluae, et alia quorum mentionem facit Aristoteles in contextu 72 secundi libri *De anima*,¹⁴ quae, cum noctu luceant, videntur in tenebris. In talibus enim parum est opaci terrestris et plurimum aquae, cui commistus ignis, licet desierit esse ignis, aliquid tamen sui splendoris reliquit, quoniam aqua non tantum impedimentum affert luciditati ignis, quantum || affert terra, quae sine ulla perspicuitate est opacissima; non potest tamen in talibus esse multum lucis,^a sed parum, quod offuscatur a maiori lumine diei, ideo interdiu non videntur.

Ex his colligimus eiusdem esse naturae lucem, et albedinem, et perspicuitatem, cum perspicuum interminatum, si condensetur, fiat album, idque vel splendens, ut ignis, vel non splendens, ut aer et aqua. Propterea necesse est etiam tenebram et nigredinem esse eiusdem naturae, ita ut id quod in interminato vocatur tenebra, in terminato dicatur nigrum, siquidem albedini nigredo opponitur et lumini tenebra. Ut igitur lumen et albedo sunt eiusdem naturae, ita oportet tenebram quoque et nigrum esse eiusdem naturae, et hoc clare apud Aristotelem legimus in capite 3 libri *De sensu et sensibilibus*.¹⁵ Quemadmodum igitur tenebra est privatio luminis, ita dici potest nigrum esse privationem quamdam albedinis; ita ut sicuti videri dicun-

^anon est tamen in talibus multum lucis 1607.

14 Aristoteles, *De anima*, II.7, 419a1–7 (Aristoteles 1953, II, t/c 72, p. 236).

15 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 439b15–19.

tur tenebrae, quando nihil videtur, ita etiam nigrum videri tunc dicatur, quando nullus color videtur; et hoc apud Aristotelem aperte legimus in tertio libro *Meteorologicorum*, in tractatu “De iride”, ubi inquit: “nigrum est veluti negatio, ideo enim apparet nigrum, quia deficit visus”.¹⁶ Eiusdem igitur rationis esse videtur visio nigri in corpore terminato, et visio tenebrarum in corpore interminato, licet magis videri dicatur nigrum, quam tenebrae, quia id quod est terminatum est per se terminativum visus, et per se visibile. Interminatum vero non est per se visibile, quia non est terminativum visus.

Illud quoque mihi videtur posse colligi ex iis quae dicta sunt: ut albedo est proprius color trium elementorum perspicuorum, siquidem perspicuitas per condensationem migrat in albedinem, ita nigredinem esse proprium colorem terrae, cuius propria est opacitas, quae opponitur perspicuitati. Idcirco non assentior auctori libelli *De coloribus*, qui dicit omnia elementa esse naturaliter alba.¹⁷ Cum enim illemet fateatur album et nigrum esse colores simplices, credendum est utrumque esse proprium simplicium corporum, et ad hoc probandum possumus ita argumentari: id quod alicui competit per participationem, debet alicui competere per essentiam; at colores extremi—album et nigrum—et medii omnes ex his constantes competunt mistis corporibus per participationem elementorum, ergo necesse est ut colores simplices competant elementis essentialiter et per se, cum per elementa competant mistis, et cum ex elementorum commistione oriantur in mistis omnes colores medii; est igitur naturale terrae nigrum, sicut etiam opacum, cum sit aliis naturale album et perspicuum.

Confirmatur hoc ex opinione Parmenidis a Graecis interpretibus declarata in primo *Physicae auscultationis*, contextu 41: dicunt enim Parmenidem statuisse rerum principia ignem et terram, quae aliis nominibus calidum et frigidum appellavit, et || aliis etiam nominibus lucem et tenebras;¹⁸ Parmenides igitur terrae tribuit tenebras, proinde et nigredinem, quia eiusdem naturae sunt tenebrae et nigredo, atque etiam opacitas, quam manifestum est esse naturalem terrae; itaque terra pura debet esse nigra, cum sit naturaliter opaca et causa opacitatis omnibus corporibus mistis; opacitas autem opponatur perspicuitati, quae est de natura albedinis.

Haec igitur est illorum colorum generatio qui solent appellari reales: album enim et nigrum sunt proprii colores elementorum, et per elementa

16 Aristoteles, *Meteorologica*, III.4, 374b12–13 (Aristoteles 1562, v, lib. III, f. 453rB).

17 Aristoteles 1562, VII: *De coloribus*, ch. 1, f. 140rA.

18 Aristoteles, *Physica*, I.5, 188a19–22 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 41, f. 26vL–M).

competunt mistis tum ipsimet colores extremi, tum omnes medii, qui ex elementorum reali commistione oriuntur in mistis.

Alterum datur colorum genus, qui vocari solent apparentes seu spiritales, et horum quoque generationem declarat diligenter Aristoteles in illo 3 capite libri *De sensu et sensibilibus*:¹⁹ sicut enim ex tali statuta mistione albi 5 cum nigro sit rubeus color realis, ita sine reali mistione albi cum nigro fiet idem rubeus color, si solum species illorum spiritales commisceantur in medio; hoc autem fit quando per eandem rectam lineam fertur utriusque coloris species ad oculum, ut cum Sol sit naturaliter albus, si eius lumen transeat per aerem atrum et plenum terrea exhalatione, fert ad oculum speciem 10 mistam, quae rubeum colorem prae se fert; quamvis enim corpora illa non commisceantur, neque reales ipsorum colores, commiscuntur tamen illorum colorum species in medio, dum per eandem rectam lineam feruntur ad oculum tanquam color unus medius; isque non ideo dicitur apparens, quia falsa sit illa apparentia, nam visus non decipitur dum iudicat se rubedinem 15 recipere; rubedo enim revera est quae recipitur et est genita ex commistione specierum, quemadmodum diximus. Quod si iudicaret ex ea visione Solem esse rubeum, utique deciperetur, quia non est in Sole color ille, sed generatur in aere ex commistione luminis Solis cum aere atro, et participatione^a 20 tum opacitatis, tum perspicuitatis: sic etiam quando radii Solis percutientes collum palumbae reflectuntur ad oculum, adiiciunt proprio pennarum reali colori albedinem spiritalem, et ita generant colorem medium, qui magis ad albedinem vergit, quam solus realis illarum pennarum color. Ideo si quis iudicet talem esse reipsa colorem pennarum, decipitur; at si iudicet esse 25 colorem provenientem ex vero pennarum colore et albedine luminis, non decipitur, quia talis revera est color.

Differt autem realis color a spiritali, quia realis pendet omnino a subiecto in quo est, et ad eius motum movetur, ut color vini, et color lactis, et color sanguinis; at color spiritalis pendet ab agente a quo producit, nec movetur ad motum subiecti in quo recipitur, ut color in linteo panno productus a 30 colore vini in phiala existentis: ad motum enim phialae movetur, sed non ad motum panni || lintei. In hoc autem exemplo patet colorem spiritalem, quando recipitur in corpore aliquo terminato, posse in medio speciem suam producere, et per se videri, sic enim fit per se terminativus visus.

Per haec videtur satis esse declarata definitio illa coloris ab Aristotele 35 tradita in libro *De sensu et sensibilibus*: color est extremitas perspicui termi-

^aparticipatione 1607] particeps 1590°.

19 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 440b1–25.

nati.²⁰ Sumit enim perspicuum in definitione coloris tanquam proprium eius subiectum, quia ubi est color, ibi necesse est esse perspicuum. Perspicuum quidem interminatum, quando est actu perspicuum, habet colores aliarum rerum. Si vero fiat terminatum, habet colorem proprium in | superficie.

5

Ex his colligere possumus non esse veram illorum sententiam qui dicunt colorem generari ex commistione perspicui et opaci. Patet enim Aristotelem in definitione coloris non nominare opacum, sed solum perspicuum, quia iam diximus ex sola condensatione perspicui etiam sine opaco generari colorem, dum res loco perspicuitatis suscipit terminationem. Admissio autem opaci variat quidem colorum species, at non est aequata ratio generationis coloris, sed solum quatenus facit condensari perspicuum. Non est autem ignorandum definitionem hanc partim dici posse coloris absolute considerati, partim ad visionem relati: ipsa namque secundum se nullum respectum notat, nam dicere extremitatem perspicui terminati non est respicere visum. Dicitur tamen ea ratione definiri cum respectu, quatenus color absolute sumptus non minus in profundo esse videtur, quam in superficie, ut albedo non minus in profunditate substantiae lactis, quam in eius extremitate. Attamen non est visibilis nisi color superficiei: hunc igitur solum definit ibi Aristoteles. Cum enim ibi in sensuum consideratione ver-
setur, ad eum non pertinebat definire alium colorem quam eum qui visibilis est. Definit ergo colorem visibilem, sed definit ipsum secundum se et absolute consideratum, non tamen alio consilio quam gratia visus. Quocirca est modo aliquo definitio respectiva, et dicere possumus notari in ea respectum ad visum, sed respectum remotum. In illa vero quae in secundo *De Anima* traditur,²¹ notari respectum proximum, ita ut haec sit definitio coloris visibilis quatenus est visibilis, illa vero coloris visibilis quatenus est color.

10

15

20

25

Sed dicere etiam possumus (neque erit ab Aristotele aliena sententia) non esse actu colorem nisi illum qui est in superficie; eum vero qui est in profundo potestate tantum esse colorem: quatenus enim potest fieri superficialis, eatenus potest evadere actu color. Cum enim eo consilio a natura constitutus color esse videatur, ut visum moveat ad vitam animalium conservandam, et in homine ad rerum scientiam adipiscendam, ille solus est actu color, qui aptus est per se operam suam praestare, hic autem est ille solum qui in superf||cie est. Quia etiam si contingat ut sit in tenebris, tamen aptitudinem per se habet movendi visum, licet movere nequeat ob defectum

30

35

20 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 439b10–18 (Aristoteles 1562, VI.2, f. 6rE).

21 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418a31–418b4 (Aristoteles 1953, II, t/c 67, p. 230).

luminis in perspicuo. Nisi enim hoc dicamus, non erit color aequatum obiectum visus, siquidem daretur color qui secundum propriam naturam non est visibilis, nempe is qui est in profundo; neque Aristoteles per definitionem praedictam declararet naturam coloris, sed eam traderet per accidentalia. Nam si non minus color in profundo esset quam in superficie, esset accidentale colori esse in extremitate. 5

Sed adversus hoc oritur dubium quod tangitur a Ioanne Grammatico in contextu 66 secundi libri *De anima*:²² videtur enim esse color etiam in profundo, imo et actu visibilis; nam in electro, multisque lapidibus transparentibus inest quandoque intrinsecus concretum aliquod animal, ut musca, vel etiam folium aliquod, idque a nobis cernitur, licet sit in profundo illius corporis; sic etiam videmus colorem nummi^a in fundo aquae, et colorem ipsius vasis. Sed hoc a Ioanne optime solvitur:²³ inquit enim necessarium esse ut proprius electri color vel sit intensior colore animalis inclusi, vel aequae, vel minus intensus; si igitur intensior sit, aut etiam aequae intensus, solus videbitur, et occultabit colorem animalis inclusi qui non videbitur; si vero intensior sit color illius animalis, videbitur quidem, sed non ut color electri, sed ut color illius animalis, proinde ut in illius animalis superficie, non ut in profundo electri; quod enim appareat in profunditate substantiae electri, hoc nihil est, quia tunc electrum fungitur officio medii perspicui, cuiusmodi est etiam aer. Sic igitur electrum tanquam perspicuum medium defert ad oculos colorem existentem in superficie illius animalis in eo inclusi. Quare nullus color videtur nisi qui in superficie est. 10 15 20

Causa autem dubitationis et erroris est quoniam huiuscemodi lapides sunt simul et colorati | et perspicui; participant enim aliqua opacitate quae eos facit esse coloratos, sed non omnino tollit in eis perspicuitatem: ideo quia fertur visus per profundum lapidis ob eius perspicuitatem, credimus visibilem esse etiam illum colorem qui est in profundo; non tamen sic est, sed quatenus coloratus ac visibilis est lapis, eatenus a nobis videtur secundum propriam ipsius superficiem; quatenus vero perspicuus est, transfert ad nos tanquam medium colores aliarum rerum, ut colorem animalis inclusi, vel inclusae herbae, sed non tanquam coloratus; itaque et color existens in superficie animalis inclusi transit ad oculos per electrum tanquam perspicuum medium; et ipse quoque proprius electri color, qui in ipsius est superficie, movet visum, et ita cernitur electrum ut coloratum. 25 30 35

^anummi 1607] numi 1590^v.

22 Philoponus 1897^a, p. 320; Philoponus 1554, f. 53ra.

23 *Ibidem*.

||865 Patet igitur non esse visibilem alium colorem nisi illum qui in superficie est, imo et eum solum esse actu colorem: sic enim || recte ipsum definivit Aristoteles dicens colorem nihil aliud esse, quam extremitatem, hoc est, superficiem perspicui terminati.

Caput III De perspicuo

5

Haec de obiecto dicta sint. Sequitur ut de medio, quod perspicuum est, dicamus. Huius duae sunt partes: una tanquam materia, quae apta est recipere et lumen et tenebras; altera vero ut forma, eaque est lumen. De utraque igitur dicendum est.

Quod ad partem materiale[m] attinet, ea nil aliud est quam corpus aptum 10 recipere in sua substantia et lumen et aliarum rerum colores; praestare autem hoc non potest nisi sit pervium, idque est id quod vocamus perspicuum sive transparent; pervium autem esse non potest nisi habeat substantiae tenuitatem, ut per eam possit lumen intima penetrare, nam tenuitati opponitur crassities ac densitas, quae impedimento est receptioni luminis 15 et coloris introrsum, quia facit terminationem et colorationem in superficie. Ideo recte notat Albertus esse quidem necessarium ut perspicuum materiale habeat substantiam raram,²⁴ id tamen non satis esse ad faciendam perspicuitatem, sed requiri etiam subtilitatem substantiae. Vult enim per hoc denotare perspicuum non in illa raritate consistere quae significat 20 distantiam partium, non substantiae tenuitatem, et est de categoria situs, sed in illa quae est de genere qualitatis, et significat tenuitatem substantiae: haec enim facit perspicuitatem. Unde etiam perspicuorum differentia oritur: prout enim alia tenuiorem, alia minus tenuem substantiam habent, maiorem etiam aut minorem habent perspicuitatem. 25

Est autem animadvertendum posse duobus modis considerari perspicuum: uno modo absolute et secundum propriam naturam; altero modo respectu visus. Absolute quidem consideratum non complectitur lumen, sed talem habet naturam quae est apta recipere introrsum et lumen, et tenebras, quemadmodum etiam prima materia nullam in sua substantia formam 30 habet, sed apta est tum formam, tum privationem recipere. Quare ut naturae primae materiae extranea est tum forma, tum privatio, ita naturae absolutae ipsius perspicui extraneum est et lumen, et tenebrae;^a proinde naturam

^atenebrae 1607] tenebra 1590^v.

24 Albertus Magnus 1968, II, tr. 3, ch. 8, p. 110b.

suam absolutam retinet perspicuum tam sub tenebris, quam sub lumine; at respectu visus continet lumen tanquam formam a qua constituitur, et hac ratione non est actu perspicuum nisi sit illuminatum, quia non est aptum fungi officio suo nisi cum lumine: est enim eius officium moveri a coloribus et eos recipere, ut ab illis visus moveatur. Lumen igitur tanquam forma constituit perspicuum actu sumptum hoc secundo modo, id est, actu receptivum colorum: ideo diximus perspicuum quatenus est medium deferens
 ||866 collores ad visum, a duabus his partibus constitui: a corpore tenui tanquam
 |607 materia, et a lumine tanquam forma; et hoc respexit Aristoteles | in contextu
 69 secundi libri *De Anima*, quando lumen sic definivit: “lumen est actus perspicui quatenus est perspicuum”.²⁵ Nam secundo modo perspicuum accipit, nempe respectu visus, non primo modo, quia secundum se et absolute sumptum retinet naturam suam et suam tenuitatem etiam sine lumine; sed ut est medium inserviens visui, non est actu perspicuum nisi per lumen. Propriam vero perspicui naturam priori modo acceptam consideravit Aristoteles in contextu 71 eiusdem libri, quando dixit eandem eius naturam quandoque cum lumine esse, quandoque cum tenebris, non esse tamen secundo modo actu, nisi quando habet lumen.²⁶

Aliud quoque magni momenti eodem in loco notandum est: inquit enim Aristoteles perspicuum esse invisibile; nec solum praedicat hoc de perspicuo, ut alii arbitrantur, sed asserit hoc cum perspicuo reciprocari, et idem esse invisibile quod perspicuum. Hoc enim si intelligatur, verissimum est, licet ab aliis non animadversum. Dicimus igitur in posse duobus modis aliquid appellari invisibile: uno modo negative, qua ratione Deus et omnes substantiae incorporeae sunt invisibiles, et nullam habent aptitudinem ut videantur; quare ita acceptum invisibile latius patet, quam perspicuum; altero modo privative, nempe quod habet privationem visibilitatis, cum aptitudine tamen ad eam adipiscendam: hoc autem est ipsummet perspicuum; visibile namque color est, perspicuitas vero est de natura coloris, quia est eius privatio in subiecto apto colorari, et est loco coloris in subiecto perspicuo: ideo si perspicuum condensetur et fiat terminatum, evadit coloratum et perspicuitas migrat in colorem. In genere igitur visibilium perspicuum est quia perspicuitas notat privationem coloris et visibilitatis cum aptitudine, quo fit ut solum perspicuum sit receptivum coloris. Quamobrem in genere visibilium solum perspicuum est invisibile, et ita omne invisibile privative est perspicuum.

25 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418b9 (Aristoteles 1953, II, t/c 69, p. 235).

26 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418b26–419a1 (Aristoteles 1953, II, t/c 71, p. 238).

Si quis vero obiiciat “coloratum valde distans invisibile est, quia propter distantiam non potest videri, nec tamen est perspicuum, quare in genere visibilium datur aliquod invisibile quod non est perspicuum”, dicendum est colorem cum hoc vel quovis alio impedimento posse quidem invisibilem dici, non tamen per se, sed per accidens, siquidem est per se et secundum propriam naturam visibilis, licet ei accadat ut ab aliquo videri nequeat. Ideo etiam si convenienter alicui propinquus, videri tamen ab illo non possit propter illius visus debilitatem, id fit per accidens, quia per hoc non stat quin suapte natura sit visibilis, et ab aliquo etiam alio videatur, si non ab homine, saltem a lynce. Nullus enim per hoc defectus notatur in coloris visibilitate, ut consideranti patet. Dum igitur loquimur de illo || tantum invisibili quod per se invisible sit, hoc duplex est: unum est per se invisibile negative, ut Deus; alterum vero privative, quia potestatem habet recipiendi colorem et visibilitatem, idque est solum perspicuum, ut Aristoteles ibi significat.²⁷ Hoc enim tum ea ratione est visibile potestate, quatenus si incrassetur et condensetur, fit coloratum et visibile, tum etiam quatenus servata in eo perspicuitate recipit aliorum colores, non quidem realiter, sed spiritaliter. Repugnat enim perspicuitati color realis, et eam imminuit aut etiam penitus tollit.

Haec igitur est natura perspicui, quam ibi declarat egregie Aristoteles:²⁸ perspicuitas enim notat privationem realis coloris, qui non inest nisi in corpore habente terminationem perspicuitati oppositam. Proinde notat etiam potestatem tum patiendi a reali colore, et recipiendi speciem eius spiritalem servata perspicuitate, tum etiam recipiendi realem colorem, si condensetur, et fiat ex perspicuo terminatum.

|608 Caput IV De luminis ac lucis discrimine

De formali autem perspicui parte, quae lumen est, maior nos difficultas manet; sed ne ambiguitate laboremus, intelligendum in primis est quid nomine luminis intelligamus, et quid intersit inter lucem et lumen.

Lux prope dicitur illa quae est in corpore lucido, ut in Sole, et in aliis astris, et in flamma. Lumen vero est id quod a luce producitur in perspicuo, ita ut in Sole sit non lumen, sed lux, in aere autem non lux, sed lumen. Est enim lumen imago et species lucis, nam a luce corporis lucidi generatur in

²⁷ Aristoteles, *De anima*, II.7, 418b26–419a1 (Aristoteles 1953, II, t/c 71, p. 238).

²⁸ *Ibidem*.

perspicuo lumen, quemadmodum reales rerum colores producant in perspicuo speciem suam. Sed magnum est lucis ac luminis discrimen respectu visus; ad hunc enim variis modis referuntur; duplex enim est visibile: unum proprie dicitur visibile ut visum terminans, diciturque visibile ut quod cuiusmodi est color, sub quo lucem contineri manifestum est; lux enim est color 5 quia visum terminat et videtur tanquam albedo quaedam, quod aperte asseritur ab Aristotele in libro *De sensu et sensibilibus*,²⁹ et in libello *De coloribus*,³⁰ et in calce capitis 4 primi libri *Meteorologicorum*, ubi Solem vocat album, cum sit lucidus.³¹ Resque per se manifesta est: videmus enim flammam non esse perviam, sed densam, nec transferri per ipsam ad nos aliarum rerum colores, sed in ipsa terminari visum; quare continetur sub obiecto visus aequato, quod a visu iudicatur et est visibile ut quod et tanquam species quaedam coloris, ut significavit Aristoteles in secundo libro *De anima* in capite “De visu”, quando dixit omne visibile esse colorem;³² cum enim lucida corpora sint visibilia, ut ipse ibidem confitetur, et ut per se manifestum est, patet lucem esse colorem, imo est primum visibile, ut posterius dicemus. 15

||868 Lumen vero, quod || a luce producitur in perspicuo, est alio modo visibile: non enim ut quod, sed ut quo. Est enim ratio visibilitatis colorum, siquidem non sunt visibiles nisi in lumine, at ipsum per se non movet visum, nec dicitur videri nisi per accidens. Dum enim rerum colores videmus, ex ea visione iudicamus perspicuum medium esse illuminatum, quare non videtur lumen per se, sed cognoscitur per visionem colorum: est igitur visibile solum ut quo, non ut quod, dum consideratur in perspicuo interminato. Tametsi in corpore terminato receptum fit etiam visibile ut quod, non tamen quatenus lumen, sed quatenus subiens rationem coloris: sic enim migrat in colorem, ut lumen 25 a Sole productum in aere non est visibile, sed idem in pariete receptum migrat in colorem, et fit obiectum visibile ut quod, nam simul cum colore corporis recipientis movet visum tanquam color unus ex utroque conflatus.

Nunc igitur dimissa luce, quam appellatione coloris comprehendi volumus, cum per se visum moveat et iudicatur ut quod, de solo lumine verba faciemus. Hoc enim est illud quod ab Aristotele vocatur perfectio, et actus, et forma perspicui, nam lux non est actus perspicui nisi causaliter, lumen vero formaliter, et hoc respexit Aristoteles in definitione luminis: definivit enim ipsum ut formam, sicut etiam in eiusdem libri initio definiverat ani- 30

29 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 440a10.

30 Aristoteles 1562, VII: *De coloribus*, ch. 1, f. 140rA.

31 Aristoteles, *Meteorologica*, I.3, 341a36.

32 Aristoteles, *De anima*, III.7, 418a27–34.

mam. Cum enim forma nil aliud sit quam perfectio et actus quo aliquid tale est, nil aliud est anima quam actus quo corpus vivens est vivens; et lumen nil aliud est quam actus quo perspicuum est perspicuum, id est, qui constituit ipsum perspicuum et facit esse medium actu idoneum ut inserviat visui.³³

|609 **Caput v Quod lumen non sit corpus**

5

Luminis naturam declarare non facile est, nec parvum est in eo difficultatis indicium quod de genere quoque ipsius multi philosophi dubitarunt ac varia senserunt. Aristoteles enim censuit lumen esse accidens, alii tamen fuere qui putarunt lumen esse substantiam et alii quidem corpoream, alii incorpoream, sed in hac disputatione nobis immorandum non est, cum et ipse Aristoteles validis ac manifestis argumentis sententiam illorum reiecerit, tum in secundo libro *De anima*,³⁴ tum in libro *De sensu et sensibilibus*,³⁵ et praeterea plures etiam habemus interpretum hac de re disputationes, ut Ioannis Grammatici in secundo libro *De anima*, in capite “De visu”,³⁶ et Latinorum tum ibidem,³⁷ tum in secundo *Sententiarum*,³⁸ distinctione 13, et Thomae in prima parte, quaestione 77, articulo secundo ac tertio.³⁹ Nunc igitur satis sit argumenta Aristotelis paucis referre et difficultatem quamdam, quae multos turbare posset, de medio tollere.

10

15

||869 Duobus potissimum argumentis probat Aristoteles lumen non esse corpus. Unum sumitur ex eius subita dif|fusione per totum Hemisphaerium: nam si esset corpus, non posset subito ab ortu ad occasum transire, sed necessario in tempore; corpus enim per spatium plenum moveri non potest nisi in tempore, ob medii corporis resistantiam: cum igitur lumen Solis

20

33 See Aristoteles, *De anima*, 111.7, 418b9–13 (Aristoteles 1953, 11, t/c 69, p. 235): “φῶς δὲ ἐστὶν ἢ τοῦτου ἐνέργεια, τοῦ διαφανοῦς ἢ διαφανές. δυνάμει δέ, ἐν ᾧ τοῦτ’ ἐστὶ, καὶ τὸ σκότος. τὸ δὲ φῶς οἷον χρώμα ἐστὶ τοῦ διαφανοῦς, ὅταν ἢ ἐντελεχεῖα διαφανές ὑπὸ πυρὸς ἢ τοιοῦτου οἷον τὸ ἄνω σῶμα”. “Lux autem est actus istius, scilicet diaffoni, secundum quod est diaffonum; in potentia autem est illud in quo est cum hoc obscuritas. Et lux est quasi color diaffoni cum fuerit diaffonum secundum perfectionem ab igne et similibus, ut corpus superius”.

34 Aristoteles, *De anima*, 11.7, 418b13–27.

35 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 489a18–439b1.

36 Philoponus 1897^a, pp. 324–342; Philoponus 1554, ff. 53vb–56vb.

37 See Albertus Magnus 1968, 11, tr. 3, ch. 8–12, pp. 110a–117b.

38 See Duns Scotus 1689, VI.2: *In Sentent.*, pp. 699 ff.

39 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, 1, q. 77, art. 2 co.; art. 3 co.

orientis totum illud spatium subito et absque tempore peragat, non potest esse corpus.⁴⁰ Alterum argumentum est: si lumen esset corpus, fieret corporum penetratio; cum enim nulla penitus sit perspicui pars quae non sit luminosa, servetur autem integra tam luminis, quam perspicui corporis natura, necesse est ut lumen penetret omnes partes perspicui; nam hae non cedunt partibus luminis, sed eas in se recipiunt; quare si lumen esset corpus, penetratio corporum fieret, quae penitus impossibilis est.⁴¹ Hinc itaque intulit Aristoteles lumen in perspicuo inesse non ad modum corporis, sed ad modum formae; qua eadem ratione etiam in contextu quarto eiusdem libri ostendit animam non posse esse corpoream, quia cum omnes penitus viventis partes sint animatae, fieret penetratio corporum.⁴² Sed qui plura de hac re videre cupiunt, legant praedictas interpretum disputationes in quibus diffuse ostenditur lumen non esse corpus, neque omnino substantiam.

Non est enim nobis tempus conterendum in recensendis aliorum dictis, sed tollenda est difficultas quaedam quae huic veritati maxime omnium videtur officere, eaque est quod lumen et moveri, et percutere, et reflecti videtur. Nam lumen Solis ad nos transit et solida corpora percutit; terram enim percutiens et resiliens generat in aere calorem, et percutiens speculum ad multa illuminanda reflectitur, quae omnia indicare videntur lumen esse corpus, cum solis corporibus competant, accidentibus vero competere nullo modo possint.

Ad haec igitur dicimus esse quidem in usu positum ut haec per quamdam similitudinem lumini attribuantur, et dicamus lumen moveri, et percutere, et frangi, et reflecti, sed revera nihil tale competere lumini. Producitur enim lumen a praesentia lucidi corporis in perspicuo, et quia non est corpus, neque habet contrarium positivum quod illi resistat, producitur subito in omnibus perspicui partibus. Nec tamen ita producitur, ut habeat esse fixum ac permanens, et recedente lucido a quo est genitum adhuc in ipso perspicuo maneat; sed recedente lucido perspicuum statim desinit esse luminosum: quare ipsius natura consistit solum in fieri, et tamdiu existit in perspicuo, quamdiu perseverat produci a praesentia lucidi; et quia corpora solida ac polita percutiens lumen reddit illa apta per receptum lumen ad alia illuminanda, ideo videtur reflecti et moveri lumen. Non tamen sic est, sed ab eis illuminatis generatur lumen in aliis. Quod idem de colore dicimus, nam color producit in speculo spiritalem colorem, | et speculum similiter colo-

⁴⁰ See Aristoteles, *De anima*, II.7, 418b20–28.

⁴¹ See Aristoteles, *De anima*, II.7, 418b15–18.

⁴² Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a16–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, pp. 132–133).

||870 rem || producit in aere, nec ob id dicimus colorem moveri et reflecti, cum certum sit colorem esse accidens. Non est igitur credendum idem numero lumen transire ab una aeris parte ad aliam, neque aliquod idem recedere a Sole et ad aerem progredi, sed in omnibus perspicui partibus subito et in temporis momento generatur lumen, sive directe, sive per reflexionem id fieri videatur. Non enim illud idem lumen quod in una parte est ad aliam transit, sed in omnibus in quibus est generatur continue, sive ab ipsomet lucido corpore immediate, sive ab alio quod ab illo illuminatum illuminet alia. 5

Caput VI Variae sententiae de lumine, an sit ens reale, an intentionale, et quid sit intentio 10

Aliud est de lumine non leve dubium a Latinis interpretibus maxime exagitatatum: an lumen, cum sit accidens in medio perspicuo, sit accidens reale, an intentionale.

Thomas in prima parte *Summae*, quaestione 67,^a articulo 3, nititur ostendere lumen in medio non habere esse intentionale, sed reale tantum.⁴³ Contra Aegidius in secundo libro *De Anima*, in capite “De visu”, probat lumen in medio non habere esse reale, sed solum intentionale.⁴⁴ Inter has duas extremas sententias est tertia media, quod lumen in medio habeat simul esse reale et intentionale: hanc secuti sunt Scotus⁴⁵ et Ioannes Baconius⁴⁶ et Durandus in secundo *Sententiarum*, distinctione 13,⁴⁷ et alii complures; eamque ego veram esse existimo, et Averrois⁴⁸ quoque et Alberti sententiam fuisse,⁴⁹ imo etiam Caietanus in suis commentariis in Thomam, loco praedicto,⁵⁰ volens ipsum tueri ab argumentis Scoti, ita ipsum defendit ut transeat manifeste in opinionem Scoti, cum tamen neque ad eam trahi, neque modo ullo defendi Thomas meo quidem iudicio possit, quia negat lumen 15 20 25

^a67] 77 1590^v 1607.

43 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 67, art. 3, co.

44 Aegidius Romanus 1496, II, t/c 69, f. 40rb.

45 Duns Scotus 1689, VI.2: *In Sentent.*, pp. 705–706.

46 Baconthorpe 1618, lib. II, dist. 13, art. 3, p. 547a.

47 Durando 1563, II, dist. 13, q. 2, f. 132vb–133ra.

48 See Averroes 1562, VI.2: *In Arist. De sensu paraph.*, f. 16vI; Averroes 1953, II, t/c 69–70, pp. 236–237.

49 See Albertus Magnus 1968, II, tr. 3, ch. 8, p. 110a–111a.

50 Thomas de Vio 1588, I, super q. 67, art. 3, f. 226v–227r.

in perspicuo habere esse intentionale, et confundit lumen cum luce, cum tamen aliud sit lux, aliud lumen, ut praediximus, et lux habeat penitus esse reale, lumen vero in perspicuo sit intentio et imago lucis, nec aliter quam ut color in perspicuo est imago, et intentio coloris realis.

Mitto hic considerare argumenta, quae tum a Thoma, tum ab Aegidio adducuntur, cum in hac disputatione non sit nobis immorandum, et cum illa apud eos in locis praedictis legere quisque possit. Sed solum nitar ipsam rei veritatem breviter declarare, et paucis argumentis quae validiora esse videbuntur comprobare.

Ante omnia intelligendum est quid sit intentio seu ens intentionale. Latini quidem huius vocis etymologiam considerantes dicunt intentionem vocari id per quod tanquam per rationem formalem anima tendit in obiectum cognoscendum, unde omnes species tam sensibiles, quam intellectuales vocantur intentiones, quae etymologiae consideratio satis crassa est, et quamvis fortasse ad rectum sensum trahi posset, non est tamen in ea tempus conterendum. Ego dico intentionem nil aliud esse quam attentionem ac diligentiam animae in alicuius rei consideratione, quo fit ut intentum etiam sumamus pro attento. Haec est vere Latina huius vocis significatio, sed traducta postea a philosophis nostris haec vox est ad omnem animi conceptum significandum, etiam si absque diligentia fiat, et omnem speciem, sive sensilem, sive intellectualem. Haec enim, quatenus est species spiritalis reale obiectum repraesentans, dicitur esse illius intentio, id est, imago in anima. Hinc orta est distinctio illa qua omnes utuntur primarum et secundarum intentionum: primas enim intentiones vocamus illos omnes conceptus qui rem immediate repraesentant, ut conceptum lapidis in animo, et speciem coloris in oculo; secundas vero intentiones vocamus illos conceptus qui non rem immediate, sed alium priorem conceptum repraesentant, ut conceptus generis dicitur | secunda intentio, quia repraesentat conceptus animalis, et plantae, et aliorum eius modi, a quibus immediate repraesentantur res. Sed postea traducta est huius vocis significatio etiam extra animam, ut id quod est imago alterius repraesentativa: etiam si non sit in anima, dicatur ens intentionale. Huiusmodi est species obiecti sensibilis in medio, ut species coloris in aere, sive etiam in solido aliquo corpore recepta, sicuti saepe videmus a lumine per phialam vino plenam transeunte produci speciem et imaginem coloris vini in panno linteo subiecto: illa enim rubedo, quae in vino est color realis et movetur ad motum vini subiecti, est in panno linteo color intentionalis, qui non movetur ad motum subiecti panni, sed ad motum vini, et ad motum luminis a quo producitur.

Caput VII Declaratio et comprobatio veritatis de natura luminis

Si vera haec sunt et intentio est id quod modo diximus, non video quomodo Thomas negare possit lumen in medio habere esse intentionale, nam produ-
citur a luce lucidi corporis, ut inquit Aristoteles,⁵¹ tanquam ab obiecto reali
cuius est repraesentativum; et videmus lucem tanquam colorem quemdam, 5
quod fieri non potest nisi species lucis quae ipsam repraesentet ad oculum
ferretur, quemadmodum etiam species coloris realem colorem repraesen-
tat: ergo negare lumen in perspicuo habere esse intentionale est negare rem
manifestam, cum manifestum sit ipsum produci a luce, et ita eius intentio-
nem esse. 10

Ex altera etiam parte non debuit negare Aegidius lumen in aere habere
esse reale, quam reales effectus producat, ut Thomas argumentatur.⁵² Patet
enim lumen producere colorem qui est effectus realis; patet etiam lumen
vehemens destruere temperiem oculi, qui similiter est effectus realis. 15

Sed causa erroris multorum fuit quod putarunt non posse aliquid esse
simul intentionem et rem, cum potius e contrario sese res habeat, et hoc
negare sit pugnantia dicere, nam si aliquid est intentio alicuius, ergo est
res aliqua: quomodo enim esset intentio si esset nihil? Ideo optime inquit
Scotus in loco praedicto de signo et re:⁵³ quando enim distinguimus rem
a signo, non propterea dicimus signum non esse rem; sic enim esset nihil, 20
proinde signum appellari non posset. Sed cum rem a signo distinguimus, nil
aliud significare volumus, quam aliquid esse rem tantum, non signum, ali-
quid vero esse et rem et signum rei. Sic igitur (inquit)⁵⁴ distinguuntur res et
intentio: aliquid enim est res et non est intentio rei, aliquid autem est inten-
tio et res simul, quia non potest esse intentio rei quin sit etiam res aliqua, et 25
ita habeat esse reale. Huic sententiae Scoti ego omnino subscribo: non solum
enim illas intentiones quae extra animam sunt in medio sensus, sed etiam
eas quae sunt in anima puto esse aliquid et esse res; eaque Aristotelis senten-
tia fuit, qui in libro *Categoriarum*, in capite “De qualitate” scientiam posuit
in genere qualitatis,⁵⁵ nil autem aliud est scientia in anima, quam intentio 30
et imago rei cognitae, repraesentans rem quae extra animam est; haec igitur
apud Aristotelem est ens reale, cum sit qualitas.

51 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418b11–13.

52 See above ch. 6.

53 See above ch. 6.

54 Duns Scotus 1689, VI.2: *In Sentent.*, pp. 705–706.

55 Aristoteles, *Categoriae*, 8, 11a20–36.

Possum etiam ratione id confirmare. Nam cognoscimus etiam cognitionem nostram tanquam rem aliquam positivam, et consideramus quid sit cognitio, quare tali nostrae cognitioni respondet cognitio ipsa tanquam res cognita. Sic etiam diximus colorem intentionalem incidentem in corpus aliquod solidum producere adhuc intentionem suam in perspicuo, et videri ad modum rei. Sed pluribus causa erroris fuit quod illa quae spiritalia sunt, ipsi putant esse nihil, cum tamen sint res: sicut enim dantur substantiae incorporeae et spirituales, quae verissime sunt substantiae, ita dantur etiam

5

|612

accidentia spiritalia, quae veram habent entitatem, licet minorem quam accidentia materialia a quibus producuntur, nam (ut ait Durandus in loco praedicto)⁵⁶ istae species habent esse debile, quia deficiunt a perfectione propria speciei, et eo magis deficiunt, quo magis distant a prima causa.

10

Averroes quoque in duobus postremis capitibus libri *De sensu et sensilibus* inquit formas in anima habere esse spiritale purum, in materia vero extra animam habere esse materiale purum, at in medio habere esse medium inter materiale et spiritale:⁵⁷ quare secundum Averroem negari non potest lumen et colores in medio habere esse reale, et magis quod in anima speciem, quod etiam hoc argumento confirmari potest: id quod habet esse seclusa omni operatione animae habet esse reale; at lumen in medio habet esse, etiam seclusa omni animae operatione, ergo de ipso manifestius est quod habet esse reale, quam de intentionibus quae sunt in anima. Et quod de lumine dicimus, id de colore quoque ob eandem rationem dicendum esse arbitramur. Ideo deceptus est Thomas negans colorem in medio habere esse reale, quod de lumine concessit; quamvis enim lumen sit efficacius ad reales effectus producendos, non ob id negandum est colorem habere esse reale, nam rerum quoque materialium multae sunt quae non sunt activae, neque per hoc stat quin habeant esse reale.

15

||873

20

25

Illud vero hac in re maxime annotandum est: has species seu intentiones, quas diximus et in anima et extra animam esse aliquid reale et intentionale simul, habere hoc duplex esse duabus rationibus, ut recte notat Ioannes Baconius in sua quaestione,⁵⁸ nam respectu obiecti materialis quod repraesentant et cuius dicuntur species, habent esse intentionale, at respectu subiecti in quo inhaerent habent esse reale, ut lumen in perspicuo et scientia in anima. Quod quidem ex hoc discrimine cognosci potest: quia lapis in animatum substantia est, tum accidens; nam secundum se formaliter est acci-

30

35

⁵⁶ Durando 1563, II, dist. 13, q. 2, f. 132vb–133ra.

⁵⁷ Averroes 1562, VI.2: *In Arist. De sensu paraph.*, f. 16v1.

⁵⁸ See Baconthorpe 1618, lib. II, dist. 13, art. 3, p. 547a.

dens de genere qualitatis, et est substantia per repraesentationem; movere autem animam dicitur et cognosci non secundum suum esse formale, sed secundum esse repraesentatum; quando enim cognoscimus lapidem substantiam cognoscimus quae per illam speciem repraesentatur, non ipsam secundum se qualitatem illam; dicimus enim videri realem colorem, non speciem ipsam; imo idiotae homines non concederent ullam coloris speciem in medio productam, quia propriam illam realem speciei entitatem ignorant, et nil aliud fatentur, quam realem colorem a se videri. Illum igitur vident per eius speciem, quam ignorant; non enim illam cognoscunt, sed colorem illa.^a Solus enim realis color visum terminare ac videri dicitur.

Per hoc solvitur argumentum quoddam Aegidii qui inquit: si lumen in medio haberet esse reale, superpositus oculo, aer illuminatus impediret sessionem; attamen patet lumen tangens oculum facere sessionem, ergo non habet esse reale.⁵⁹ Nos autem dicimus sententiam illam Aristotelis "sensibile positum supra sensum sessionem non facit"⁶⁰ esse intelligendam de obiecto reali terminante sessionem, non de eius specie, quinimo necesse est speciem ad contactum usque organi pervenire, si fieri sensio debeat. Lumen autem in aere est non ut obiectum terminativum visionis, sed ut species ipsum repraesentans; et quamvis habeat etiam secundum se esse reale, tamen non est visibile secundum suum esse reale, sed secundum illud quod ab eo repraesentatur; quare tangens oculum non impedit visionem. Hoc autem eodem argumento, quo abusus est Aegidius, recte usus est Scotus, dicens: si lumen non esset intentio, sed solum haberet esse reale, ergo superpositum oculo non faceret visionem.⁶¹ Est enim argumentum validum dum statuimus lumen movere oculum, quia si non movet ut intentio alterius, sed ut res secundum se, ergo est obiectum terminativum visionis; tale autem tangens oculum impedit sessionem, quoniam instrumentum sensus debet pati a specie obiecti immediate, non ab ipsomet obiecto reali.

^ailla om. 1607.

59 See Aegidius Romanus 1496, II, t/c 69, f. 40rb.

60 See Aristoteles, *De anima*, II.7, 419a12.

61 See Duns Scotus 1689, VI.2: *In Sentent.*, p. 706.

|613 **Caput VIII De instrumento visus**

Sequitur ut de organo dicamus, quod quidem brevissime praestabimus, ut Aristotelem potius, quam Galenum imitemur. Galenus enim tum de visione, tum de plerisque aliis rebus scribens, nescivit artem medicam distinguere a naturali philosophia. Cum enim plurima ad naturalem philosophum attinentia constituere potius, quam exquisite tractare debuisset, eorum tamen considerationem diligentissimam cum medica arte commiscuit, quod ab altis quoque medicis Galeni in scribendo artificium optime edoctis factum frequenter esse animadverti. Apud Aristotelem vero nihil tale notare aliquis quantumvis lividus adversarius eius potest, qui semper a rebus alienis abstinuit, et non modo illa quae ad aliam disciplinam, sed etiam quae ad alium eiusdem disciplinae librum pertinent, tractare veritus est. 5 10

Quod quidem est manifestissimum in tractatione ab eo facta de visu et de facultate visiva: diligentem enim oculi et constructionis eius declarationem apud Aristotelem nullibi legimus, licet oculus ex pluribus humoribus, et pluribus tunicis, aliisque partibus mirabili structura atque artificio constitutus sit; nihil enim aliud de oculi fabrica ab eo scriptum habemus, nisi eum aqueum esse debuisse, non quidem aquam puram, sed excessu aqueum. Cum enim in primo capite secundi libri *De partibus animalium* dixerit organa sensuum debere esse similia, totus autem oculus sit corpus dissimulare, Aristoteles praecipuam oculi partem respexit, quae est humor crystallinus, in quo tanquam in vero visus instrumento species coloris recipitur et ab anima iudicatur.⁶² Hunc igitur considerare satis habuit et dicere organum visus esse corpus aqueum; reliquas oculi partes medicis considerandas reliquit, cum illarum officium non sit videre, sed inservire crystallino, ut in eo fieri visio possit: aliae namque ad ipsum protegendum, aliae ad nutriendum, aliae ad movendum totum oculum pertinent. 15 20 25

Nos igitur Aristotelem imitati non totam oculi structuram considerabimus, sed quasdam tantum partes quae ad id quod in praesentia quaerimus conferre posse videbuntur. Reliqua apud || Galenum legi poterunt in libro decimo *De usu partium*,⁶³ et in libro ei adscripto *De oculis*,⁶⁴ et apud Averroem in primo *Collectaneorum*, capite 17,⁶⁵ et in secundo libro, capite 15.⁶⁶ ||875 30

62 Aristoteles, *De partibus animalium*, II.1, 646b10 ff.

63 Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, pp. 759 ff.

64 Galenus 1586, vol. VII: *De oculis* (*spurius*), pp. 182–191.

65 Averroes 1562, Suppl. I: *Colliget*, I, ch. 15, ff. 9vL–10rD.

66 Averroes 1562, Suppl. I: *Colliget*, II, ch. 17, ff. 25rF–26rA.

Substantiam oculi tribus humoribus constare certum est, quorum medius et inter duos reliquos collocatus crystallinus est, durior aliis et similis glaciei, sed lucidissimus, non quidem propria luce, sed lumine extrinsecus recepto. Post hunc positus est in parte oculi posteriore humor vitreus, qui mollior est, et substantiam habet minus consistentem, et multo maior est crystallino. Nam ut ego iudicare videns potui, est fortasse quadruplo, vel etiam quintuplo maior; sed maxime clarus, et albus, et in hoc manifestissimum est deceptum esse Galenum, qui in libro decimo *De usu partium* dixit huius colorem esse subnigrum,⁶⁷ veluti si quis parum nigri cum multo albo commiscuerit. Ego enim apertissime vidi vitreum hunc humorem nihil habere nigredinis, nec minus crystallino album esse, non tamen ita solidum, sed molliorem et fluentem, unde appellatus est vitreus ad similitudinem vitri liquefacti. Deceptus etiam in eo est Galenus, quod dixit huius humoris officium esse ut ex eo crystallinus nutriatur. Hoc enim falsum esse ostendemus loco suo. In anteriore autem oculi parte est tertius humor vocatus aqueus seu albugineus, qui una cum spiritu misso a cerebro per opticos nervos implet anteriorem pupillae partem et crystallinum defendit, prohibetque a contactu corneae, quae sua duritie ipsum laedere potuisset.

Tunicas tres habet oculus, quarum extima ob suam duritiem *σκληρότης* dicitur, sed in anteriori parte oculi vocatur cornea, quae durior quidem est, sed transparentior, ut per eam lumen ad humores oculi ingredi possit. Secunda tunica vocatur *χωροειδής*, et colorata est colore subnigro, et in parte oculi anteriore vocatur uvea; nec totam pupillam operit, sed in medio pupillae loco est perforata, ut per illud foramen ingredi lumen et colores possint. Tertia | et intima tunica, retina appellata, constare videtur ex ipsamet cerebri substantia, nec totum oculum circumdat, sed desinit in maximo crystallini circulo, ubi degenerare videtur in tenuem illam et luminosam membranam, araneam telam vocatam, quae totum crystallinum operit et separat tum in parte anteriore ab aqueo humore, tum in posteriore a vitreo.

De his ac de aliis ad oculi structuram pertinentibus, si quis plura videre cupiat, legat Galenum et Averroem in memoratis locis. Nunc enim satis nobis est statuuisse solum crystallinum esse verum instrumentum visus, caeteras vero oculi partes eius ministras esse, quarum aliquas postea considerabimus, cum de modo quo visio fit verba faciemus, nempe illas quae ad rem facere videbuntur, reliquas vero dimittemus.

67 Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, p. 761.

||876 **Caput IX An lumen requiratur ad medium, an ad colorem
illuminandum, opinio Avempaces et argumenta**

His declaratis, considerandum nobis proponitur id de quo interpretes Aristotelis maxime controversantur, quae sit luminis necessitas in visione secundum Aristotelem. Cum enim fieri visio nequeat sine lumine, quaeritur cuius gratia sit necessarium lumen, an ad illuminandum perspicuum medium, an ad illuminandum obiectum colorem.

Fuit opinio Avempaces, quam considerat Averroes in commentario 67 secundi libri *De anima*,⁶⁸ quod lumen fit necessarium non propter medium, sed propter solum colorem, ut faciat colorem esse actu motivum perspicui, quia non esset actu motivus nisi esset illuminatus, quam eandem sententiam tuetur Avicenna in sexto *Naturalium*.⁶⁹ Nitebatur Avempace, ut refert Averroes, tali argumento: lumen et color specie non differunt, atqui omne recipiens debet carere recepto, ergo perspicuum debens recipere colorem, debet carere lumine, igitur moveri perspicuum est illuminari et illuminari est colorari. Itaque si color sit illuminatus, est actu motivus perspicui, et imprimit in eo colorem quatenus ipsum illuminat; ideo dictum illud Aristotelis, “color est motivus perspicui quod est actu”,⁷⁰ sic ab Avempace intelligebatur: color est aptus ducere perspicuum de potestate ad actum, et reddere actu perspicuum. Hoc enim facit dum simul ipsum illuminat et colorat; quod si prius illuminatus esse aer statuatur, non poterit a colore moveri, cum color sit de natura luminis, et nihil recipiat se.

Alia quoque ratione hoc confirmatur, quam eo in loco tangit Albertus:⁷¹ obiectum cuiusque sensus debet reduci ad aliquam communem naturam; secus enim non esset obiectum unum, proinde nec sensus unus; patet autem esse visibile et lumen et colorem; ergo duo haec vel reducuntur ad unam tertiam communem naturam, vel unum ad alterum; primum dici non potest, ut manifestum est, ergo secundum; atqui non reducitur lumen ad colorem, quia non definitur lumen per colorem, sed potius color per lumen; ergo reducitur color ad lumen, et est visibilis ratione luminis; sic igitur una est natura visibilis, nempe natura luminis, ad quam reducitur color; ergo ad constituendum colorem visibilem est necessarium lumen.

68 Averroes 1953, II, t/c 67, p. 231.

69 Avicenna 1972, III, ch. 1, p. 173.

70 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418a31–418b4 (Aristoteles 1953, II, t/c 67, p. 230).

71 Albertus Magnus 1968, II, tr. 3, ch. 7, p. 109b.

Confirmatur haec opinio ab Avicenna per experientiam: si quis enim sit in aliquo obscurissimo loco ubi sit foramen, videt per foramen illud externos colores; illi igitur transeunt per aerem tenebrosum, quare non requiritur lumen ad medium illuminandum, sed satis est si colores ipsi in lumine sint; sic enim sunt nobis visibiles etiam per aerem || tenebrosum.

5

Addit etiam Averroes pro Avempace aliud argumentum acceptum ex verbis Aristotelis in contextu 18 tertii libri *De anima*, ubi intellectum agentem comparat lumini,⁷² et inquit esse necessarium propter phantasmata, ut ea faciat actu intelligibilia, sicuti lumen facit | colores esse actu colores, id est, actu mativos perspicui. Asserit ergo Aristoteles lumen requiri propter colores ad movendum perspicuum.

10

Caput x Averrois et Alberti sententiae et argumenta

Ex altera parte Averroes contrariam sententiam sequens inquit lumen esse necessarium non propter colores, sed propter medium solum, et in eam inductus esse videtur praecipue a verbis Aristotelis, qui in secundo libro *De anima*, in capite “De visu”, definiens colorem dixit esse motivum perspicui illuminati,⁷³ et definiens lumen dixit esse actum perspicui quatenus est perspicuum,⁷⁴ non dixit esse actum coloris: censuit igitur necessarium esse lumen propter solum medium, non propter colorem.

15

Addit etiam rationem Averroes ad hoc comprobandum: color secundum Aristotelem est per se visibilis in secundo modo dicendi “per se”,⁷⁵ ergo non accipit a lumine visibilitatem, sed eam habet ex sua natura. Nam si a lumine fieret visibilis et motivus perspicui, non esset per se visibilis, sed per aliud.⁷⁶ Albertus vero tertiam sententiam secutus est, et putavit lumen esse necessarium propter utrumque, ita ut neque medium possit a colore moveri nisi sit illuminatum, neque color possit movere medium nisi illuminatus. Et quia de medio clara est sententia Aristotelis, qui dixit lumen esse actum perspicui, ipse de colore declarat hac distinctione: color habet duplex esse, unum materiale, alterum formale; esse materiale fit per materiae mutationem a quatuor primis qualitativis, quae varios in superficie colores producant,

20

25

30

72 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

73 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418a31–418b4 (Aristoteles 1953, II, t/c 67, p. 230).

74 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418b9 (Aristoteles 1953, II, t/c 69, p. 235).

75 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

76 See Averroes 1953, II, t/c 67, pp. 232–234.

licet ipsae qualitates non sint de essentia colorum, et ad tale coloris esse non requiritur lumen; est enim color etiam in tenebris, non est tamen aptus ad movendum medium; esse autem formale habet color a lumine, quatenus lumen iungitur superficiei, et facit colorem actu motivum perspicui, quia sine lumine non moveret. Sic igitur necessarium est lumen etiam propter colorem ut motivum perspicui, idque videtur significasse Aristoteles in contextu 18 tertii libri *De anima*, quem antea pro Avempace consideravimus:⁷⁷ ideo id quod Aristoteles dicit, colorem esse motivum perspicui, interpretans Albertus inquit esse intelligendum de colore secundum esse formale, sic enim est motivus perspicui.⁷⁸

Ex his igitur patet rem hanc non carere magna difficultate. Sequitur ut ratione duce quid sentiendum sit, investigemus.

||878 Caput XI Vera sententia, et eius declaratio ac comprobatio

In hac controversia ego puto lumen esse necessarium, non modo propter medium et propter colorem, ut sensit Albertus, sed etiam propter organum, quod credo non negasse Albertum, cum aperte ab Aristotele proferatur, ut mox considerabo. Ioannes etiam Gandavensis in secundo libro *De anima*, dum pro Averroe demonstrare nititur lumen non requiri propter colorem, sed propter medium, fatetur tamen requiri etiam propter organum.⁷⁹

Cum igitur tria haec, de quibus antea diximus, in visione considerentur, obiectum, medium et organum, in his omnibus requiri lumen existimo, si visio fieri debeat. Hoc enim facit tum colores esse actu motivos perspicui et organi, tum oculum et medium esse receptivum coloris; organum enim ob eandem rationem debet esse illuminatum ob quam et medium: nam si medium colores recipit (ut Aristoteles dixit) non quatenus aer, nec quatenus aqua, sed quatenus perspicuum, | non est autem actu perspicuum nisi per lumen; oculus vero, ut colores recipere posset, debuit esse perspicuus, ut Aristoteles docet in libro *De sensu et sensibilibus*, capite secundo:⁸⁰ necessarium est non minus oculo lumen, quam medio, proinde oculus non recipit colorem, nisi recipiat lumen.

Huic sententiae attestatur crystallini humoris natura et conditio: ipsum enim esse praecipuum visus instrumentum omnes confitentur; est autem

77 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

78 Albertus Magnus 1968, II, tr. 3, ch. 7, p. 109b.

79 Gandavensis 1552¹, II, q. 19, f. 40vb–41ra.

80 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 2, 438b6–16.

maxime perspicuus ac splendidus, quia est de genere illorum perspicuorum quae lumen quidem ex se non emittunt, sed si extrinsecus recipiant lumen, splendida fiunt; imo aliqui etiam sunt oculi qui in tenebris emittunt ex se aliquid luminis, ut oculi leonum, et pardorum, et catorum; sed omnium oculorum communis conditio est ut eatenus lucidi sint, quatenus ob externi luminis receptionem fiunt splendidi. Hoc enim est proprium illorum perspicuorum quae aliquam habent densitatem et consistentiam, qua retinent receptum lumen, et ex eius constipatione redduntur lucida tanquam alieno lumine. Quoniam igitur oculus debuit esse perspicuus perspicuitate aquea, ut lumen recipere ac retinere, imo et intensius reddere posset, et talem esse humorem crystallinum manifestum est, negari non potest datam esse organo perspicuitatem ut per receptionem luminis possit recipere aliarum rerum colores. Est enim communis conditio omnium perspicuorum ut a lumine fiant actu perspicua, et quatenus talia sunt a coloribus patiantur: igitur quando Aristoteles dixit colorem esse motivum perspicui quod est actu, et quando dixit lumen esse actum perspicui quatenus est perspicuum, absolute perspicuum consideravit: quare haec non soli medio competere debent, sed etiam organo, si organum quoque perspicuum est.

Hoc idem confirmatur ex usu specillorum: non enim alia ratione faciunt ut melius videamus, nisi quia faciunt ut plus luminis recipiant oculi, et ita melius etiam recipiant colores. Oculi enim seu propter provectam aetatem, seu etiam quandoque propter naturalem temperiem habent substantiam terrestriorem. Siccescunt enim oculi senum, ut ait Aristoteles in quinto libro *De ortu animalium*, capite 1,⁸¹ quo fit ut minus recipiant luminis, et ob id egeant auxilio specillorum, in quibus ob vitri cavitatem unitur et concentratur lumen tanquam in puncto, et ita unitum ac validum oculos penetrat, et lucidiores reddit, et aptos ad melius colores recipiendos.

Legimus autem hanc sententiam clare apud Aristotelem in libro *De sensu et sensilibus*, capite 2, ubi dicit: “videtur autem sicut exterius non sine lumine, ita et interius”;⁸² et paulo post inquit: “quare necessario est perspicuum, et receptivum luminis id quod interius oculi est”;⁸³ et idem dicit etiam in secundo libro *De partibus animalium*, capite 13.⁸⁴ Itaque sententia Aristotelis est: oportere non modo externum, sed internum quoque oculi perspicuum illuminari, si fieri visio debeat. Sic enim utrumque fit actu perspicuum, et aptum ut a coloribus patiatur, quale non esset sine lumine.

81 Aristoteles, *De generatione animalium*, v.1, 780a31–33.

82 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 2, 438b7 (Aristoteles 1562, v1.2, f. 5vH).

83 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 2, 438b11 (Aristoteles 1562, v1.2, f. 5vH).

84 Aristoteles, *De partibus animalium*, 11.13, 657a32–34.

De colore ostendendum manet quod ipsum quoque illuminari oporteat, si debeat esse motivus perspicui. Hoc quidem satis per experientiam manifestum esse videtur: nam si totus intermedius aer illuminatus esse statuatur, et color sit in tenebris, non videbitur; contra vero si color sit illuminatus, videbitur ab oculo in spelunca in tenebris existente, et per multum quoque aeris medii tenebrosi. Num autem hoc argumento ostendatur solam coloris illuminationem esse necessariam, ut putavit Avempace, ita ut absque medii illuminatione visio fieri possit, postea considerabimus; nunc sat est demonstrare visionem absque illuminatione coloris fieri minime posse, quod quidem praedicto argumento aperte ostenditur. Neque est quod aliquis dicat fieri non posse ut toto medio aere existente luminoso, color solus in tenebris sit. Hoc enim esse possibile non constituo in praesentia, sed ex mentali tantum abstractione argumentum sumo. Dum enim statuimus totum medium esse illuminatum, colorem vero esse tenebrosum, manifestum est visionem non fieri. Dicere autem hoc esse impossibile, et posito medio luminoso esse | necessarium ut color quoque sit illuminatus non est argumentum solvere, sed est fateri necessitatem illuminationis coloris et visionem fieri non posse ea sublata.

Sed res clarior fiet si cognoscatur ratio cur ita esse oporteat. Haec autem sumitur a natura coloris, quam antea declaravimus: nam absolute sumptus color oritur ex condensatione perspicui, sed color non splendens, de quo in praesentia loquimur, oritur ex ea perspicui con||densatione quae fit per admistionem opaci, cuiusmodi est mistorum corporum color, qui fit quidem ex commistione elementorum quatenus sunt perspicua et opaca, imo etiam lucida. Ignis enim est lucidus, aer perspicuus, terra opaca, aqua et perspicuitate et opacitate participans, attamen quia elementa per mistionem proprias naturas amittunt, ignis quamvis in misto sit condensatus, desinit esse splendidus, vel si quid splendoris ex igni servatur, id exiguum est, quale est in illis quae noctu splendent. Iure igitur hi omnes colores vocantur offuscata lumina seu extincta per admistionem opaci, quae facit ne luceant, sed sint absolute colores. Quoniam autem primum visibile et per se visibile est lux, quae est color splendens, color autem non splendens visibilis est per participationem lucis, proinde secundario visibilis; omne autem secundario tale est tale potestate, nec ducitur ad actum nisi ab eo quod est actu tale; color tanquam secundario visibilis est potestate visibilis sine ope lucis, sicut etiam phantasmata sunt potestate intelligibilia absque ope intellectus agentis, qui est primum intelligibile, ut alio in loco ostendemus.⁸⁵ Color igitur

85 See Zabarella, *De mente agente*, ch. 13 (*De rebus naturalibus*, liber xxix).

non est actu visibilis nisi talis fiat a lumine, quare ut sit actu motivus perspicui requiritur lumen tanquam species et imago lucis, quae est primum visibile.

Neque satis est id quod aliqui dicunt, colorem constare iam ex lucido et opaco, proinde in sua natura habere lucem, neque externo lumine indigere. 5
Hic enim est cavillus manifestus: color enim deficit a natura lucis et luminis, et ab his specie differt, licet oriatur ex lucido et opaco, neque potest appellari lux vel lucidus, nisi cum additione “lux offuscata” seu “lux extincta”, quae non amplius splendet, nec potest amplius fungi officio lucis, cum desierit esse lux et in colorem non lucentem degeneraverit. Eget igitur lumine producto 10
a lucido actuali, si debeat movere perspicuum, nam actuale lucidum est per se motivum, et alia omnia sunt motiva per illud.

Praeterea, certum est proprium coloris subiectum esse ipsum perspicuum, nam in perspicuo interminato recipiuntur colores spirituales, qui sunt species colorum realium. In perspicuo autem terminato reales colores recipiuntur; non enim haberent colorem corpora nisi ex perspicuo constarent: ergo eiusdem est rationis utrumque perspicuum, et sicuti interminatum non potest spiritalem colorem recipere nisi sit illuminatum, ita neque terminatum potest habere colorem motivum perspicui nisi iunctum habeat lumen. Hoc autem confirmatur quoniam maius ac nobilius est agere quam pati, et 20
plura requiruntur ut aliquid possit agere, quam ut possit pati: ergo si perspicuum interminatum requirit lumen ut fiat receptivum colorum, magis debet perspicuum terminatum requirere lumen ut per suum colorem possit movere perspicuum interminatum, ita ut tum interminatum perfici a lumine oporteat ut a colore pati possit, tum color, qui est in perspicuo terminato, debeat perfici a lumine ut possit agere in perspicuum interminatum. 25

Ex his igitur patet necessarium esse lumen et propter medium, et propter organum, ut haec tanquam perspicua colores recipere possint; et maxime etiam propter colorem, ut possit movere perspicuum, quia id quod est motivum per naturam alterius quod in eo genere est primum non potest movere nisi ope illius. Alia multa ad plenam huiusce rei declarationem dicenda essent, sed ne eadem frustra repetantur, haec postea in argumentorum solutione opportunius considerabuntur. 30

||618 Caput XII Solutio argumentorum pro Avempace adductorum

Reliquum est ut ad maiorem veritatis declarationem consideremus quantum roboris habeant argumenta omnia prius adducta, tum pro Avempace et Avicenna, tum pro Averroe. 35

Primum erat Avempaces argumentum ab Averroë relatum,⁸⁶ quod deducebatur ex eo fundamento: lumen et color specie non differunt. Ad hoc respondens Averroës non satis habet id fundamentum negare, sed etiam efficaciter probat lumen et colorem differre specie. Primum quidem sumit argumentum ab experientia: videmus enim in transitu nubium parietes colorari colore herbarum, quod non fieret nisi prius in aere color ille recipere-
 5 tur; atqui iam erat prius illuminatus aer, ergo lumen non est color, quia si esset color, non posset aer illuminatus recipere alium colorem; sic etiam lumen Solis transiens per vitrum coloratum colorat parietem illo eodem
 10 colore, quare prius in aere luminoso color ille recipitur. Hoc autem Averroës argumentum probat contra Avempacem tum inexistens in aere lumen non impedire receptionem colorum, tum differre specie colorem et lumen, quia obiectum receptibile, licet in suo receptivo receptum ut adventitium non impedi-
 15 at receptionem aliorum eiusdem generis, nam prima materia habens formas elementorum recipere animam non prohibetur, tamen non potest ita in illo inesse, ut sit ratio recipiendi. Cum enim non inficietur Avempace colorem universe sumptum esse adaequatum receptibile respectu perspicui, imo hoc dicere cogatur, dum ait lumen et colorem esse idem specie, ideo
 20 dum per experientiam ostendimus aerem illuminatum ita recipere colorem, ut lumen sit ratio recipiendi, quia non reciperet aer colores nisi esset illuminatus, demonstramus non esse idem specie lumen et colorem, quia si essent idem, sequeretur aliquid esse rationem recipiendi seipsum, quod
 25 nullo modo esse potest. Quoniam ergo falsum est assumptum illud "color et lumen sunt idem specie", non sequitur id quod inde colligebat Avempace, aerem recepturum colores debere ca||rere lumine; imo ex huius consequen-
 30 tis falsitate clarissima per experientiam cognoscitur falsitas illius assumpti.

||882

Probat etiam Averroës hoc idem argumento sumpto a definitionibus: illa enim quae diversas habent definitiones, specie atque essentia differunt; at color definitur esse extremitas perspicui terminati, lumen vero actus perspicui interminati: differunt ergo specie. Ex his ergo infert Averroës non
 35 oportere illud quod movetur a colore esse non luminosum, sed oportere esse non coloratum, quia nihil est ratio recipiendi se, et in hoc recte sensit et eius solutio meo quidem iudicio optima est. Avempace vero erravit putans lumen requiri propter solum colorem, non propter medium, ideo neque recte est interpretatus definitionem coloris ab Aristotele traditam. Non enim dixit
 35 Aristoteles colorem ducere perspicuum de potestate ad actum et facere actu perspicuum, sed dixit esse motivum perspicui quod iam sit actu: est igitur

86 See above ch. 9: Averroës 1953, II, t/c 67, pp. 231–234.

prius actu perspicuum per lumen, posterius vero vel tempore, vel saltem natura est mobile a colore.

Ad secundum argumentum ab Alberto adductum respondeant Averroistae, qui negant lumen requiri propter colorem. Ego enim arbitror totum esse concedendum, et assero primum visibile esse lucem; ideoque omnes non lucentes colores fieri visibiles per lumen, quod est imago seu species lucis, ut praediximus. 5

Ad tertium quod Avicenna sumebat ab experientia, dico probari quidem illo argumento necessarium esse lumen propter colorem, quia iam concessimus non posse perspicuum moveri a colore non illuminato, at non probari ipsum non requiri propter medium. Dico enim eam esse luminis naturam, 10 ut | receptum in superficie corporis terminati subeat quodammodo conditiones lucis et illuminet perspicuum medium. Quando igitur color est illuminatus, videtur ab aliquo existente in spelunca tenebrosa, quia lumen illud colori adiunctum illuminat totum illum aerem ad ipsos usque oculos videntis. Quamquam enim non ita illuminat, ut faciat aliorum colores 15 videri, tamen tantum illuminat, quantum satis est ad visionem illius coloris, cui iunctum est. Sic etiam illa noctu lucentia de quibus loquitur Aristoteles in contextu 72 secundi libri *De anima*,⁸⁷ ut oculi catorum, et leonum, et noctilucae, et alia huiusmodi, ideo videntur noctu, quia illuminant aerem satis pro ipsorum visione, licet non satis pro visione aliorum circumstantium colorum: ideo annotandum summopere est Aristotelem in memorato loco satis pingui Minerva illa noctu lucentia considerare. Cum enim vera ratio cur noctu videantur sit quia illuminant sibi aerem, tamen Aristoteles concedit ea videri in tenebris et sine lumine, quoniam non erat ibi eius consilium exquisitè docere illa quae ad visionem pertinent, sed quantum satis 25 erat ad facultatem visivam declarandam, ideo satis habuit ibi sumere colores saltem sine lumine videri non posse, quasi lux non sit color. Id enim fecit ne lumen cum colore confunderet, ita ut idem esse crederetur; at in libro *De sensu et sensibilibus*, ubi exquisitius de visione loquitur, aperte dicit lucem 30 videri ut colorem.⁸⁸

Ad argumentum igitur Avicennae dico aerem illum qui in spelunca est esse quidem tenebrosum ratione aliorum colorum qui sunt ibi in tenebris, quia non est in eo tantum luminis, quantum ad eos^a illustrandos requiretur, sed vocari posse illuminatum ratione illius tantum coloris qui extra 35

^aillos 1607.

87 Aristoteles, *De anima*, II.7, 419a1–7 (Aristoteles 1953, II, t/c 72, p. 239).

88 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 3, 439a18–19.

speluncam illustratus esse statuitur, quoniam aer ille ab illo ipso colore illuminato illuminatur. Et quamvis color ille et lumen illi iunctum moveat tamquam obiectum unum, tamen secundum naturam prius movet illuminando, posterius vere coloris speciem imprimendo, quia sicut natura lucis naturam coloris praecedit, ita in perspicuo lumen praecedit natura speciem coloris. Nunquam igitur videtur color sine illuminatione perspicui, quod inter colorem et oculos medium est. 5

Quantum argumentum nobis non officit, proinde omnino concedendum est. Eo enim nil aliud ostenditur, quam colorem non posse movere nisi sit illuminatus, et hoc asserit aperte Aristoteles in illo contextu 18 tertii libri *De anima*.⁸⁹ Averroes tamen, qui omnino negat esse necessarium lumen propter colorem, nititur hoc argumentum solvere, et inquit comparisonem illam intellectus agentis cum lumine in visione non esse intelligendam secundum omnia, sed in hoc solum, quod sicuti necessarium est lumen ad visionem, ita necessarius est intellectus agens ad nostram intellectionem; in eo autem (inquit) sunt dissimilia, quod intellectus agens est necessarius ad illuminanda phantasmata, at lumen non est necessarium ad illuminandos colores, sed ad solum medium illuminandum.⁹⁰ 10 15

Haec tamen Averrois solutio vana est, quoniam Aristoteles non modo dicit necessarium esse intellectum agentem ad intellectionem, sicuti lumen ad visionem, sed modum etiam exprimit in quo hanc similitudinem consistere arbitratur: dixerat enim dari intellectum qui omnia fit, et dari alterum qui omnia facit, nam intellectus agens facit de intelligibilibus potestate actu intelligibilia, et ita aperte inquit eius officium in obiectis phantasmatibus esse constitutum; deinde vero hoc declarans ait: “ut habitus quidam, quale est lumen; facit enim lumen potestate existentes colores actu colores”.⁹¹ asserit ergo intellectum agentem iungi phantasmatibus tanquam formam et habitum, et in hoc dicit ipsum esse similem lumini, quia lumen quoque est habitus et forma quae iuncta coloribus facit eos esse actu qui prius erant potestate; qui enim erant potestate motivi, fiunt actu motivi: non debet ergo in hoc Aristoteles de coloribus ac de lumine falsum dicere, quia non utitur eo exemplo tanquam ficto ad rei declarationem, sed tanquam vero; asse- 20 25 30
||884 veranter enim hoc de colore pronuntiat, et nisi de colore verum sit, non

89 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

90 See Averroes 1953, II, t/c 67, pp. 233–234; Averroes 1953, III, t/c 18, p. 439.

91 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a15–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437): “ὡς ἔστι τις, οὖον τὸ φῶς· τρόπον γὰρ τινὰ καὶ τὸ φῶς ποιεῖ τὰ δυνάμει ὄντα χρώματα ἐνεργείᾳ χρώματα”. “Quasi habitus, qui est quasi lux. Lux enim quoquo modo etiam facit colores qui sunt in potentia colores in actu”.

|620 declaratur | illa comparatione quomodo intellectus agens facit intelligibilia.
Argumentum igitur est validum et solutio Averrois vana est.

Caput XIII Solutio argumentorum Averrois

Expendenda manent duo Averrois argumenta quibus ostendere nitebatur
lumen non propter colorem, sed propter solum medium requiri, quae diffi- 5
cilia sunt et magnum negotium facessere videntur.

Alterum sumebatur ex Aristotele in secundo libro *De anima*, in capite “De
visu”, ubi definiens lumen ut ad visionem conferens, nil aliud dixit, quam
esse actum perspicui quatenus est perspicuum;⁹² non dixit esse actum colo- 10
ris quo perficiatur color, imo etiam colorem definiens dixit esse motivum
perspicui actu, nulla facta luminis mentione: censuit ergo colorem esse per
se motivum perspicui absque ope luminis.

Ad hoc argumentum varia dicuntur a sectatoribus contrariae opinionis.
Quidam dicunt lumen proprie iungi perspicuo, non colori, nam perspicuo
iungitur formaliter, quia imbibitur in tota eius substantia tanquam forma 15
reddens ipsum actu. Colori autem iungitur non formaliter, sed obiective.
Non enim facit colorem esse colorem, siquidem etiam in tenebris est color,
sed facit esse obiectum motivum perspicui; ob id Aristoteles lumen in solo
perspicuo, non in colore consideravit.

Sed haec responsio mihi non satisfacit, neque difficultatem tollit. Cum 20
enim Aristoteles ibi non alio modo colorem consideret, quam ut visibilem,
proinde sub ratione obiectiva, cum ipsum definiens dicat esse motivum per-
spicui; ad constituendam autem in colore rationem obiectivam requiratur
lumen, ergo declarans quomodo color sit motivus perspicui, debuit omnino
facere luminis mentionem, si est motivus per lumen. Praeterea, negari non 25
potest iungi lumen colori formaliter: quamvis enim lumen in colore habeat
rationem obiecti motivi respectu perspicui, quia constituit obiectum moti-
vum, tamen respectu ipsius coloris non habet nisi formae rationem. Quic-
quid enim alicui iunctum constituit ipsum in tali esse, id facit ut forma
illius quatenus talis. Hoc enim est officium formae; lumen autem iunctum 30
colori constituit ipsum in esse obiectivo: ergo est forma illius considerati
secundum illud esse obiectivum. Hoc asseruit aperte Aristoteles tum de ipso
lumine respectu colorum, tum de intellectu agente respectu phantasmatum,
quem locum antea consideravimus: nulla igitur ratio apparet cur non debue-

92 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418b9 (Aristoteles 1953, II, t/c 69, p. 235).

rit Aristoteles dicere lumen esse necessarium colori, ut color sit motivus perspicui: quare argumentum viget.

Rectior esse videtur Alberti responsio, qui dicit Aristotelem ibi sumere colorem secundum esse formale et ut visibilis est, ideoque statuere ipsum
 ||885 iam illuminatum: sic enim est motivus perspicui.⁹³ Quam senten||tiam 5
 videntur sequentia Aristotelis verba significare; statim enim subiungit:
 “quare non est visibilis sine lumine”,⁹⁴ quae magis videntur ad colorem
 referri, quam ad perspicuum. De colore namque colligit Aristoteles ipsum
 non esse motivum sine lumine, et videtur esse illatio a posteriore ad prius.
 Ex eo enim quod est motivus perspicui, infert conditionem ei necessariam 10
 ad movendum, quasi dicat: est motivus perspicui, ergo debet esse illumina-
 tus. Attamen quia Aristoteles occasionem inde sumit loquendi de lumine,
 et declarandi eius naturam, et statim ipsum definiens ut ad visionem rela-
 tum, inquit esse actum perspicui quatenus est^a perspicuum, nec^b dicit esse
 actum coloris ut visibilis, neque ullam coloris mentionem facit, non videtur 15
 haec Alberti solutio, nisi quid aliud ei addamus, difficultatem tollere.

Ego igitur dicam in quo huius argumenti solutionem constitutam esse exi-
 stimem. Certum est Aristotelem eo in loco per lumen non intelligere lucem
 ipsam quae inest in corpore lucido, cum hanc in contextu 69 tetigerit ut cau-
 |621 sam luminis in perspicuo:⁹⁵ nomine igitur luminis nil aliud intellexit, quam | 20
 id quod a luce producitur in perspicuo. Hoc autem est necessarium medio
 quod supponitur esse perspicuum interminatum, sed non est necessarium
 colori ample accepto et prout color est, nam color, quatenus est color et visi-
 bilis ut quod, amplectitur etiam lucem, et haec est motiva perspicui absque
 externo lumine; at perspicuum semper eget lumine externo quo illuminetur, 25
 vel ab ipsomet obiecto colore, vel ab alio lucido; illuminatur autem a colore,
 tum quando est color lucens, tum quando non est quidem lucens, sed est
 ab alio illuminatus, ut quando alicuius rei color a Sole illustratus cernitur
 ab aliquo existente in spelunca obscurissima, quia color ille illuminatus illu-
 minat sibi medium, sicut ante dicebamus. Quoniam igitur non omnis color 30
 eget illustratione externa, siquidem lux nullo illuminante indiget, non posuit
 Aristoteles lumen in definitione coloris; et quoniam ita acceptum lumen est
 necessarium omni perspicuo, si per ipsum visio fieri dabeat, et ipsi quoque
 lumini est necessarium perspicuum tanquam proprium eius subiectum in

^aest *om.* 1607. ^bneque 1607.

93 See Albertus Magnus 1968, II, tr. 3, ch. 7, p. 109b.

94 Aristoteles, *De anima*, II.7, 418a32 (Aristoteles 1953, II, t/c 67, p. 230).

95 Aristoteles, *De anima*, II.7, 41bb9–17 (Aristoteles 1953, II, t/c 69, pp. 235–236).

quo solo recipitur, colori autem adhaeret ut lux potius quam ut lumen, quia in corpore terminato receptum lumen fit instar lucis visibile ut quod, et fungitur officio lucis, cum illuminet medium, ideo Aristoteles lumen definivit per perspicuum tanquam per eius subiectum, non per colorem.

Attamen dum statuimus colorem esse tenebrosus, ita ut neque ex se luceat, neque ab alio illuminetur, manifestum est ipsum non esse visibilem, nec motivum perspicui: ideo recte Albertus dicit Aristotelem in definitione coloris accepisse colorem secundum esse formale, hoc est, lucentem vel ex se, vel ab alio; nisi enim eius modi sit, non est motivus. Hoc autem ipsemet || Aristoteles declarat quando ex definitione coloris colligit ipsum non esse motivum sine lumine, et subiungit omnem cuiusque rei colorem in lumine visibilem esse, quod est inferre conditionem necessariam ad visibilitatem coloris, nec potest intelligere nisi conditionem ipsius coloris. Quare acceperat colorem secundum esse formale; secus enim non posset inferre non esse visibilem sine lumine; nec potest aliquis dicere Aristotelem id colligere non ut conditionem coloris moventis, sed solius perspicui patientis. Etenim patientis aptitudo est quidem necessaria moventi ut moveat, sed non ut sit motivum; ignis enim non urit nisi rem aptam uri, attamen est per se ustivus, etiam si nihil ei adsit quod uratur. Aristoteles autem ibi non considerat colorem ut actu moventem, sed ut motivum, quia si consideraret ut moventem, utique dicere possemus ipsum non posse movere, nisi perspicuum aptum moveri hoc est illuminatum. Sed cum consideret ut motivum, non est ei necessaria patientis conditio, quia etiam sine hac non definit movens esse secundum se motivum, etiam si nihil ab eo moveatur. Itaque non considerata conditione patientis, colligit Aristoteles conditionem in colore requisitam, si debeat esse motivus. Quare accipit colorem secundum esse formale, et illatio quam facit est a posteriori ad prius; ex eo enim quod est motivus infert ipsum esse in lumine tanquam conditionem per quam est motivus.

Solutio igitur argumenti est in hoc constituta: lumen accipi potest duobus modis: vel enim ut communiter amplectitur tam lucem, quam lumen, hoc est, ut est visibile, seu ut quod, seu ut quo; vel solum ut visibile ut quo, et ratio visibilitatis a colore distincta. Priore quidem modo est necessarium et medio et colori, quia color non potest movere perspicuum nisi luceat vel luce propria, vel lumine accepto ab alio, ut quando lumen Solis in pariete receptum fit visibile et ut quod, et ut quo, cum et ipsum per se visum moveat, et faciat ut color moveat. Secundo autem modo acceptum Soli medio est necessarium; tale namque lumen, quod non sit visibile nisi ut quo, non datur nisi in solo perspicuo interminato. Aristoteles autem in secundo libro *De anima*, in capite "De visu", hoc solum repexit, quoniam ad declarandam per suam operationem facultatem visivam voluit tria illa distinguere: obiectum, medium

|622 et organum; ideo considerans lumen colori adve|niens subire rationem colo-
ris et fieri visibile ut quod, nempe ut colorem quemdam, quia omne visibile
est color, accepit ipsum tanquam visibile tantummodo ut quo, et ut actum
perspicui, proinde ut conditionem perspicui, ne ipsum cum colore confun-
deret. Hoc enim satis ei fuit ad declarandam ex sua operatione facultatem
animae visivam. Per hoc tamen non stat quin absolute sumptum lumen sit
||887 necessarium colori, nam color ille qui non est lux, || non potest movere per-
spicuum nisi ab aliquo lucido illuminetur.

Alterum Averrois argumentum erat: si color fieret visibilis per lumen, ergo
non esset per se visibilis, quod adversatur Aristoteli et communi omnium
opinionem, qui dicunt colorem esse per se visibilem iuxta secundum modum
dicendi “per se”.⁹⁶

Ad hoc ego puto negandam esse consequentiam. Potest enim aliquid
alicui competere per se, id est essentialiter, non tamen absque auxilio et
ope alterius, ut eclipsis competit Lunae per se secundo modo, per terrae
tamen interpositionem tanquam causam, et hoc idem in pluribus accidenti-
bus notare possumus, quae subiectis suis insunt per externas causas, tamen
insunt per se, et in suis definitionibus subiecta accipiunt. Praeterea, Ari-
stoteles in secundo libro *De anima* dixit sensilia communia esse sensilia
per se;⁹⁷ cum enim sensum moveant per species proprias, dicuntur per se
sentiri; non movent tamen sensum nisi auxilio sensilium priorum, hoc
est, nisi eorum species cum speciebus sensilium priorum coniunctae ad
organum sensus deferantur, quia necessarium est ut sensilia propria prius
moveant saltem natura. Ergo dicendo aliquid alicui per se competere, non
excludimus omne externum auxilium.

Ad huius autem rei veritatem plene declarandam plurimum confert dis-
tinctio illa duplicis primitatis qua logici uti solent in libris *Posterioribus
analyticis*. Dicunt enim propositionem posse duobus modis dici primam et
immediatam: uno modo primitate subiecti tantum; altero modo primitate
causae quae habet necessario coniunctam etiam subiecti primitatem. Quare
maior primitas et immediatio haec est, quam ratione subiecti tantummodo.
Conclusio enim demonstrationis est prima et immediata ratione subiecti
solum, quia si sumitur affectionis subiectum primum, nullum est subiec-
||888 tum prius cui illa affectio insit; at ratione cau||sae non est immediata, neque
prima, quia causam mediam habet per quam demonstratur: principia vero

96 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.4, 73a35–73b25; See Zabarella 1597, *De proposi-
tionibus necessariis*, I, ch. 4, co. 349–354.

97 Aristoteles, *De anima*, II.6, 418a17–26.

demonstrationis sunt utroque modo prima et immediata, ut in libris nostris *De propositionum necessitate* declaravimus.⁹⁸ Si haec vera sunt, igitur competere aliquid alicui per causam mediam non facit quin competat ei per se, cum accidentia propria competant suis subiectis per se, tamen per causam mediam et plura etiam per externam; imo apud Aristotelem neque alicui 5 competere per aliud subiectum medium, cui priori competat, impedit quin competere possit per se, siquidem sensilibus communibus per se competit ut sensilia sint. Sunt enim sensilia per se, tamen non sentiuntur nisi per sensilia propria, quibus prioribus sensilitas competit: ergo multo magis per se sentiri dicitur illud quod non per subiectum aliquod prius dicatur sentiri, sed solum per aliud tanquam per causam et rationem sensilitatis. Tale autem est color respectu luminis: dicimus enim colorem esse visibilem per lumen, non tamen ut per subiectum prius, id est, quod prius sentiatur; constat enim lumen non esse per se visibile, dum sumitur ut a colore distinctum, sed solum esse rationem visibilitatis; id enim quod videtur ut quod, est color, 15 non lumen. Quinimo ipsamet lux, si est visibilis ut quod, est quatenus color, et ipsummet lumen in corpore terminato iunctum colori fit visibile ut quod, quatenus subit rationem coloris. Illud enim quod proprie dicitur videri, et visum terminare per speciem propriam, est color, quare dicendo colorem esse visibilem per lumen, non tollimus quin color sit per se visibilis; color 20 enim est primum subiectum visibilitatis ut quod, lumen vero prout a colore distinctum consideratur, non est per se visibile ut quod, sed est solum ratio visibilitatis. Sic igitur patet non tantum roboris habere argumenta Averrois quantum habere videntur.

98 See Zabarella 1597, *De propositionibus necessariis*, I, ch. 2, co. 374 ff.

Iacobi Zabarellae Patavini De Visu. Liber Secundus

|623
||887

Caput I De modo quo fiat visio, opinio Democriti et eius confutatio

||888

Omnia quae hactenus dicta sunt ad declarandam Aristotelis de visione sententiam pertinuerunt. Sequitur ut aliorum quoque hac de re opiniones perpendamus, et cum Aristotelis sententia con||feramus, et eam ab aliorum obiectionibus vindicare nitamur.

5

||889

Certum est, si debeat fieri visio, oportere rem visam cum vidente coniungi, ut etiam Galenus considerat in septimo libro *De placitis Hippocratis et Platonis*:¹ oportet igitur vel aliquid ab oculo egredi, et ad rem visam transire, quae Platonis et Galeni opinio fuit; vel aliquid a re visa procedens ad oculum progredi, et in eo recipi, quae fuit Aristotelis opinio a Galeno efficaciter impugnata. Videtur || etiam ad hunc modum redigi opinio Democriti, quam refellit Aristoteles in libro *De sensu et sensibilibus*, capite 2, quae nunc a nobis breviter considerata est.² Putavit Democritus visionem fieri per receptionem quidem speciei in oculo, non tamen in ipsa oculi substantia introrsum, sed in superficie; apparet enim in oculo impressa imago alterius tanquam in speculo; cum enim superficies oculi sit laevis ac tersa, recipit imagines rerum praesentium, quo fit ut quisque cernat imaginem suam in oculis alterius: dicebat ergo Democritus nos ideo videre, quia habemus aliarum rerum imagines in superficie oculorum.

10

15

Hanc sententiam impugnat Aristoteles considerando quid sit illa imago quam in oculis aliorum intueri solemus:³ ea namque nihil aliud est quam refractionis speciei tanquam in speculo, quoniam superficies oculi instar speculi tersa ac laevis est. Hanc igitur imaginem (inquit Aristoteles) in oculo habere non est videre, sed videri ab alio. Non enim ille videt qui in oculis habet imaginem, sed alius qui imaginem in oculo alterius intuetur. Refracta enim imago in oculo illius reflectitur ad oculum alterius, qui ita eam videre dicitur tanquam imaginem suam a superficie oculi alterius refractam, quod

20

25

1 See Galenus 1978, VII, ch. 5, sec. 1ff.

2 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 2, 438a6–438b1.

3 *Ibidem*.

si refrangi in oculo imaginem esset eam videri ab illomet in cuius oculo refrangitur, sequeretur (inquit Aristoteles)⁴ omnia tersa ac laevia in quibus imagines refranguntur esse videntia: igitur etiam speculum videret, si hoc modo visio fieri diceretur. Quamobrem dicendum est eam revera non esse receptionem speciei in oculo, sed esse speciei refractionem a superficie oculi. Vera autem speciei receptio est illa quae ab Aristotele ponitur, qui dicit speciem recipi in ipsa oculi substantia intrinsecus. Ea namque aquea est, et perspicua, et aliquantum densa, ita ut recipere speciem coloris ac retinere^a possit, ut ab inexistente facultate animae iudicetur, et ita sentiri, et cognosci dicatur. Haec enim est Aristotelis opinio, quae in praecedente libro fuit a nobis diligenter considerata et declarata.⁵

[624] Caput II Argumenta Galeni contra sententiam Aristotelis

Galenus vero et in septimo illo *De Hippocratis et Platonis decretis*,⁶ et in decimo *De usu partium*,⁷ et in libro ei adscripto *De oculis*,⁸ adversus hanc Aristotelis opinionem acriter invehitur et pluribus utitur argumentis, quorum primum est: si visio fieret per receptionem speciei in oculo, non posset rerum magnitudo videri; cum enim per foramen pupillae debeant omnia visibilia in oculum ingredi, idque sit valde parvum, qui fieri potest ut per illud magnitudo magni montis ingrediatur?

Praeterea, (inquit Galenus) eadem montis magnitudo videtur simul a pluribus, ergo oporteret eandem transire eodem momento ad oculos innumrabiliū animalium, quod ne excogitabile quidem est.

Sumit etiam argumentum ex ea visione quae in speculis fit, et inquit: dicere quidem potest Aristoteles colorem refrangi in speculo et ad videntis oculum reverti; at magnitudo et figura, quomodo videntur in speculo? Dicere namque eas refrangi vanum est, quia non possunt hae frangi in speculo et ad oculum retroverti, cum consistant in quadam concinnitate partium et integritate totius, quam frangi nec dicere, nec imaginari possumus.

^aretineri 1607.

⁴ *Ibidem*.

⁵ See Zabarella, *De visu*, I, ch. 9 (*De rebus naturalibus*, liber xxv).

⁶ See Galenus 1978, VII, ch. 7, sec. 2ff.

⁷ Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, pp. 812 ff.

⁸ Galenus 1586, vol. VII: *De oculis (spurius)*, ff. 186r–195v.

Utitur etiam Galenus ipsamet Aristotelis confessione, qui in tertio *Meteorologicorum*, dum agit de area, iride, pareliis et virgis, inquit fieri refractionem visus, seu radiorum visualium,⁹ et ita fatetur visionem fieri per radiorum emissionem ab oculo ad rem visam; et ibi in capite 3 rationem afferens cur Antiphon quidam cernebat ante se imaginem suam in aere tanquam in speculo, causam esse inquit quia ob visus debilitatem visuales radii in propinquo aere frangebantur, fiebatque illi aer tanquam speculum a quo radii visuales ad eum reflectebantur.¹⁰ In his igitur omnibus declarandis (inquit Galenus) Aristoteles, sua dimissa opinione, usus est opinione Platonis, quia suam tueri non est ausus.

Notat etiam Galenus Aristotelem ibi dicere nihil referre an dicamus visionem fieri per egressum radiorum ab oculo ad rem visam, an per progressum speciei a re visa ad oculos, quod idem nos legere apud Aristotelem possumus in calce primi capituli quinti *De generatione animalium*: cum enim aliqua ad visum attinentia considerasset, postea fatetur nihil referre an egressione radiorum fieri visionem dicamus, an receptione specierum.¹¹ Inquit ergo Galenus Aristotelem vidisse suae opinionis absurditatem et cognovisse eam defendi non posse, neque illis quae apparent accommodari; ideoque nos hoc cavillo elusisse, dicendo nihil referre an hoc modo, an illo visionem fieri dicamus, quippe opinionem mutans, et ad alienam sententiam confugiens illaque utens, nec tamen fateri volens se mutare sententiam. Haec sunt quae Galeno adversus Aristotelem adducuntur.

Caput III Platonis et Galeni opinio, et eius declaratio

Suam autem hac in re sententiam proferens Galenus inquit visionem fieri per radiorum emissionem ab oculo ad rem visam, quae Platonis in *Timaeo*¹² opinio fuit et eam declarare multis verbis nititur.¹³ Ego tamen fateor me illam plene assequi mente nunquam potuisse: nullum enim eius sensum invenio qui non sit absurdus, et omnino absonus rationi. Referam igitur quid ex Galeni verbis colligere de eius sententia potuerim, postea sensus omnes qui illi attribui possunt diligenter considerabo.

9 See Aristoteles, *Meteorologica*, III.3, 372b34–373a32.

10 Aristoteles, *Meteorologica*, III.4, 373b1–10.

11 Aristoteles, *De generatione animalium*, V.1, 781a3–7.

12 Plato, *Timaeus*, 45c ff.

13 See Galenus 1978, VII, ch. 6, sec. 1ff.

¶891 Inquit Galenus primum totius sensus instrumentum esse cerebrum, et
 ab eo vim sentiendi cum aliis partibus com||municari per nervos, qui ab
 ipsamet cerebri substantia derivari tanquam propagines quaedam videntur,
 sed in durio rem materiam aliquantum degenerare; nervos autem visioni
 inservientes, qui optici vocantur, in hoc differre inquit ab aliis omnibus 5
 ¶625 quod optici mollissimi omnium sunt, | et omnium etiam maximi, quippe
 qui soli inter omnes nervos cavi et perforati esse debuerunt; quod quidem
 ampliorem magnitudinem postulavit, quia per hos oportet spiritus animales
 a cerebro ad oculos deferri; per alios vero sensorios nervos ipsa quidem
 sensibilis facultas ad alia membra transmittitur, at non ipsamet animalium 10
 spirituum substantia, sed per solos opticos. Hinc colligi ait magnam huius
 sensus nobilitatem inter omnes alios, cum in eo tantum studium natura
 posuerit, eique tot et tantas praerogativas largita sit.

De horum autem nervorum tunicis, et quomodo in ingressu oculi dilata-
 tae migrent in tres oculorum tunicas, quas antea consideravimus, recensere 15
 praetereo illa quae a Galeno dicuntur, cum apud eum diffuse scripta legi
 possint in decimo libro *De usu partium*.¹⁴ Per cavitatem igitur nervorum opti-
 corum praedictam inquit Galenus magnam spirituum animalium copiam a
 cerebro ad oculos transmitti, nec solum ad humorem crystallinum, quem
 esse praecipuum visus instrumentum confitetur, sed etiam ad anteriorem 20
 pupillae partem, ita ut totum illud spatium quod est inter corneam et humo-
 rem crystallinum plenum sit non modo humore illo albugineo, sed etiam
 spiritu animali, qui copiosus illuc a cerebro mittitur: cum ergo a magna spi-
 rituum animalium copia oculus fiat lucidus ac splendidus, emittitur (inquit)
 splendor ille ab oculo ad externum aerem, et ad res coloratas, et ita fit visio 25
 per extramissionem; et ad hanc conferre dicit medium pupillae foramen.
 Per illud enim emittitur ab oculo internus spiritus ad aerem externum; et ob
 hanc eandem causam inquit extimam illam pupillae tunicam, quam vocant
 coniunctivam, non operire totam corneam, quia si totam operiret, eam spi-
 ritus perforare et extramittere non posset. 30

Videns autem Galenus magnam illam absurditatem, quod oporteret ab
 oculo ad caelum usque emitti spiritum subito, cum astra momento tem-
 poris intueamur, ut hanc evitaret, inquit non emitti lumen ab oculis ad
 aerem externum, neque cum eo commisceri, nisi ille sit illuminatus, et ita
 fieri ut aer externus illuminatus ita commisceatur spiritui ab oculis emisso, 35
 ut evadat tanquam internum nobis et cognatum membrum ad visionem
 idoneum. Iam enim aer externus recepit aliarum rerum colores, quippe

14 Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, pp. 769ff.

qui aptus natura est ad eos recipiendos. Cum ergo aer iam in se receperit lumen et colorem astrorum, spiritus visivus non ad caelum usque protenditur, sed solum ad circumstantem aerem imbutum coloribus astrorum, et cum eo commistus reddit || ipsum sibi similem, ita ut unum fiat corpus ex ambobus per quod tanquam per instrumentum animal videt et astrorum, et aliarum rerum colores, tanquam in circumstante aere iam receptos. 5

Et hoc idem apud Platonem in *Timaeo* aperte legimus.¹⁵ Inquit enim ex igni ab oculis exeunte et aere externo illuminato ab aliquo lucido corpore unum corpus fieri, quod est instrumentum visus. Hoc ergo idem asserit et declarat Galenus, et putat pulcherrimam esse hanc ordinationem et colligantiam omnium partium visui inservientium, quod cum vis viva sit in cerebro radicata, cerebrum mittit nervos opticos ad oculum, et per eos transmittit spiritus animales, et his ut instrumentis ad videndum utitur. Ita postea oculi quoque ad externum aerem mittunt spiritus animales, et similiter externo aere utuntur tanquam instrumento ad videndum, sicut cerebrum utitur nervis opticis. Nam commisti cum aere spiritus visivi convertunt ipsum in suam naturam, et instrumentum ad visionem aptum constituunt; ita ut quemadmodum nervi a cerebro emissi supplementum faciunt cerebro, ita aer externus supplementum oculo faciat. Sed notat efficaciter Galenus se non ita intelligere oculum uti externo aere tanquam instrumento, ut intelligebant Stoici, qui dicebant ita uti ut manus baculo utitur ad movendum; siquidem manus utitur baculo ut instrumento externo et alieno a sua natura, cui fit resistentia ab illo quod movetur extra; at spiri|tibus animalibus ad aerem emissis commistus ipse aer fit instrumentum cognatum, ac veluti 25
internum, cui nulla fit resistentia.

Hoc igitur pacto putavit Galenus se magnam illam difficultatem substituisse quomodo tanta possit spirituum copia oculo suppeditari, ut ad omnia circumstantia corpora et ad caelum quoque videndum diffundantur. Inquit enim non esse necessarium ut spiritus animalis ad rem usque visam extendatur, sed ad aerem solum externum, qui cum illo commistus eius vices subit et illi supplementum facit. Singula quoque elementa singulis sensibus accommodans Galenus—quod et Aristoteles facit, aliter tamen quam Aristoteles—per sensus elementa distribuit: cum enim Aristoteles instrumentum visus dicat esse aqueum, ipse igneum esse asserit, tanquam splendidum et lucidum propter spiritus, quod Plato quoque in *Timaeo* dixit. Nam si eo modo quem exposuimus visio fieri dicatur, oportuit oculum esse 35

15 Plato, *Timaeus*, 45c ff.

igneum, ut lumen, et radios ad externum aerem emittere posset. Solus enim inter elementa ignis hoc facere aptus est.¹⁶

Caput IV Sententiae Galeni de visione confutatio^a

Haec Galeni sententia, quamquam facillima impugnata est, ut quae est
 ||893 omnino absona rationi, tamen propter varia et pugnancia || Galeni dicta 5
 magnum nobis negotium facessit, cum eam plene intelligere non facile esse
 videatur; quo factum est ut eam plures medici ad varios sensus, ut ipsam
 tuerentur, extorserint. Nam si Galenum praesentem haberemus, quem inter-
 rogare et vicissim respondentem audire nobis liceret, magis eius sententiam
 assequi, et assecuti reprehendere atque impugnare facilius possemus. 10

Quaerendum enim a Galeno esset an ipsam spirituum animalium sub-
 stantiam egredi ex oculo putet, an solum lumen, quod est accidens, et rursus
 an id quod exiit ad oculos iterum una cum coloribus ac rebus visis revertatur,
 ita ut in ipsis oculis sentiatur, an potius non remeare amplius ad oculos, sed
 in externo aere remanere, et ibi visionem absolvi arbitretur. Sed cum Gale- 15
 num audire haec declarantem non liceat, magnum subire laborem cogimur
 cuncta haec separatim confutandi, praesertim cum ea omnia apud Galenum
 legantur, pugnareque ipse cum seipso frequenter videatur. Itaque adversus
 omnes sensus, tum quos medici verbis Galeni attribuerint, tum quos attri-
 buere possunt, est nobis in praesentia disputandum. 20

In primis cum Galenus ex visione magnitudinis adversus Aristotelis argu-
 mentum sumat, ex eadem nos argumento irrefragabili falsam esse Galeni
 opinionem ostendemus. Nam si visus, ut ipse ait, ad rei magnitudinem
 videndam extra porrigitur, ergo in qualibet distantia eandem debet magni-
 tudinem iudicare. Ubicumque enim ea sit, ipse eam amplectitur uti est. Atta- 25
 men non ita evenit, nam propinquum hominem videmus ut maiorem, remo-
 tum vero ut minorem, et astra iudicamus multo minoris quantitatis, quam
 revera sint. At secundum Aristotelem manifestam asserimus huius discrimi-
 nis rationem: nam eadem res, dum est propinqua, obtusio**r**em^b et amplio-
 rem angulum linearum visualium in oculo facit, dum autem est remota, 30
 acutiorem et strictiorem; ob id propinqua maior videtur, remota vero minor.
 At si per egressum radiorum visio fieret, deberet in qualibet distantia quan-
 titas eiusdem rei eadem videri.

^aconfutatio 1607] confutatur 1590^v. ^bobtusio**r**em 1607] obtusionem 1590^v.

16 See Galenus 1978, VII, ch. 3–6.

Praeterea, cum radii visuales ab oculo extra mittantur, dicere Galenus debet an extra oculum fiat rei visae iudicatio, an in oculo. Utrum horum senserit, ego quidem nescio, quia utrumque asseruisse videtur, sed utrovis dato ostendam eius sententiae absurditatem. Iudicationem autem considerandam accepi quia ibi esse rem visam oportet, ubi iudicatur, siquidem visio debet esse coniunctio facultatis visivae cum re visa seu eius mutatio in rem visam, qua|re vel in re visa recipitur facultas visiva, vel contra in ipsa facultate, seu in organo res visa recipitur. Galenus quidem in decimo libro *De usu partium*, dum crystallini humoris condiciones declarat, inquit ipsum esse album, clarum ac splendidum, quia sic aptus est ut a coloribus immutetur.¹⁷ Putat ergo colores in crystallino recipi, et ita visionem fieri per speciei receptionem. Immutari namque est pati et recipere. Agens enim non immutatur, sed immutat, patiens vero immutatur, ideo quidam medici ita Galeni sententiam interpretati sunt, ut Galenus putaverit visionem et emissionem et receptionem fieri, nempe lumen ab oculis emitti ad aerem iam luminosum, et cum illo aeris lumine commisceri, deinde simul iunctum utrumque lumen una cum colore ad oculum remeare, et in eo recipi ac iudicari.

In libro quoque *De oculis* inquit Galenus crystallinum esse album ac splendidum, ut cito colores recipiat,¹⁸ et in septimo *De Hippocratis et Platonis decretis* dicit aerem tunc maxime a coloribus affici quando est purus et lucidus, ex quo infert etiam instrumentum visus lucidum ac perspicuum esse, ut a coloribus alterari possit.¹⁹ Concedit itaque oculum a coloribus pati et huius veram causam adducit, confirmans etiam exemplo aeris, quem ideo recipere in se colores dicit, quia luminosus ac perspicuus est. Omne igitur perspicuum est receptivum colorum, substantia autem oculi perspicua est, et luminis receptiva, quare etiam colorum. Iure igitur illi ad hoc confugerunt, quod etiam secundum Galenum fit receptio coloris in oculo et eiusdem iudicatio.

Attamen hoc pugnat cum aliis Galeni dictis et nulla videtur horum esse posse conciliatio. Nam in septimo *De placitis*, dum adversus Aristotelem argumentatur, hoc statuit, sensus visus et aliorum sensuum discrimen, quod alii sensilia ad se venientia expectant, visus vero per aerem medium ad colores videndos porrigitur.²⁰ Negat ergo colores ad oculum remeare, quia sic quoque visus sensilia ad se venientia expectaret. Quod etiam clarius ex

17 Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, p. 761.

18 Galenus 1586, vol. VII: *De oculis* (*spurius*), ch. 2, f. 186r.

19 Galenus 1978, VII, ch. 7, sec. 1.

20 Galenus 1978, VII, ch. 7, sec. 1 ff.

aliis Galeni verbis colligitur, nam postea inde infert solum visum magnitudinem sui obiecti una cum obiecto ipso comprehendere, quia (ut aperte ibi dicit) fieri non potest ut magnitudo rei in parvam oculi pupillam ingrediatur, quo argumento (ut praediximus) ibi adversus Aristotelem utitur.²¹ Quoniam ergo secundum Galenum ita videtur color ut videtur etiam magnitudo rei coloratae, magnitudo autem ingredi oculum non potest, igitur color quoque extra oculum videtur. Nam si ad oculum remearet, etiam magnitudo cum eo remearet, proinde rueret argumentum Galeni adversus Aristotelem quod sumebatur a magnitudine, quam nullo modo in parva pupilla recipi posse Galenus existimavit. Igitur color quoque extra oculum videtur ac iudicatur, idque confiteri eo in loco Galenus cogitur.

Haec igitur omnia Galeni dicta quisquis perpendens non fateatur manifestam esse et insolubilem ipsorum inter se pugnantiam, vel caecus, vel protervus ac pertinax est. Sed ostendamus utrovis horum dato Galenum defendi non posse. Primum quidem, si cum illis medicis dicamus Galenum revera putasse colorem una cum utroque || lumine ad oculum remeare et in eo recipi, iam receptione visionem fieri Galenus confitetur. Unde etiam colligimus sola receptione fieri, non extramissione, quia natura non abundat in supervacaneis, neque facit per plura id quod aequae potest absolvere per pauciora. Igitur non opus est emitti lumen ad externum aerem, ut iterum ad oculum revertatur, nam fatetur Galenus aerem perspicuum et luminosum iam mutatum esse a coloribus, et eos in se recepisse. Fatetur etiam oculum esse eius modi, ut queat colores recipere. Poterit ergo pati oculus ab aere ita colorato, imo necessarium est ut patiatur, quia patiens aptum ad patiendum et a nullo impeditum necesse est ut ab agentis contactu patiatur.

Illud vero ad quod aliqui confugiunt dicentes visionem non intrinsecus in oculo fieri, sed in contactu et superficie oculi, ita vanum est, ut confutatione quoque indignum esse videatur. Sic enim | non in oculo fit visio, sed extra oculum et extra corneam, quare non defenditur id quod Galenus dicit, receptionem colorum in crystallino fieri, neque ea dicitur remeatio luminis ad oculum, sed extra oculum manet lumen, nisi pertranseat iterum corneam, et ad humorem usque crystallinum perveniat. Non enim de propinquitate vel remotione externi luminis quaestio nunc est, sed de emissionem extra oculum, vel receptionem intus in oculo: quare aequae extra oculum esse lumen dicitur, si sit in extrema tantum superficie corneae, ac si ab oculo remotissimum sit. Itaque si vere ad oculum remeare lumen debet,

21 Galenus 1978, VII, ch. 7, sec. 7–8.

in ipsa oculi substantia ipsum recipi oportet, ubi etiam insita est vis iudicativa: quare emissio supervacanea fuit. Si vero extramitti tantum dicunt lumen, nec remeare, sed manere extra oculum in aere una cum colore, ibique fieri visionem, in maius absurdum incidunt: sic enim non erit animal videns, sed aer, siquidem nulla in animali visio fit, sed extra animal in aere. 5
Dicere autem colorem non recipi in oculo, fieri tamen in oculo visionem, est omnino absonum rationi: quoniam omnis cognitio est coniunctio cognoscentis cum cognito, et ipso quoque Galeno confitente necesse est in visione vel colorem accedere ad oculum et in eo recipi, vel contra ab oculo porrigi visum ad rem videndam extra oculum. Quoniam igitur facultas visiva, 10
qua animal videns dicitur, in animali esse debet, non extra, nulla fit visio manente colore extra oculum; vel solus aer, non animal, ea ratione dicitur videns.

Praeterea, experientia docet emissionem luminis a re lucida facere potius ut ea videatur, quam ut videat. Illa enim quae lucent visibilia sunt quatenus lucent, ideo etiam oculi catorum, quatenus noctu lucent, eatenus visibiles a nobis esse dicuntur, at non videntes, nisi ea ratione qua significatur illam oculi substantiam esse aliis oculis lucidiorem, proinde aptiorem ad recipiendos et ad videndos colores. || Hoc etiam manifeste sensui repugnat: ab omnibus enim oculis illuminaretur nocturnus aer, si lumen omnes oculi 20
emitterent. Nulla tamen apparet illuminatio facta ab oculis nostris noctu.

At vero, si tanta sit adversariorum pertinacia, ut asseverare contendant emitti ab oculis nostris lumen, negare id saltem non possunt, debile admodum lumen esse: cur ergo huic lumini nostro non evenit id quod aliis omnibus evenire manifestum est? Omnia namque parva lumina a magnis luminibus offuscantur, idcirco interdum non lucent, noctu autem lucent et videntur quia tunc a nullo maiori lumine opprimuntur. Galenus tamen de oculorum lumine, quod debilissimum est, asserit contrarium: interdum enim dum externus aer a Sole illuminatur, inquit emitti ab oculis nostris lumen et externo lumini iunctum reddere aerem visus instrumentum idoneum, cum 30
tamen tunc nullum deberet emitti ab oculis lumen, cum debilia lucida praesente aliquo vehementer lucente lumen non emittant, noctu vero dum a nullo alio lucido illuminatur aer, deberent oculi nostri lumen emittere et visibiles aliis reddi, quia tunc eorum lumen a nullo maiori lumine offuscat. Sic enim videmus debilia lucida noctu esse visibilia, quae interdum videri 35
non possunt. Attamen Plato et Galenus dicunt nullum ab oculis lumen noctu emitti, at certe emitti deberet, saltem tantum quod faceret oculum visibilem ab aliis, si non videntem alia.

Ratio autem quam huiusce rei Plato in *Timaeo* adducit inanis est et ab Aristotele refellitur in libro *De sensu et sensilibus*, capite 2: Plato enim dicit 40

emissum ab oculis lumen noctu extinguī a circumfusiis tenebris;²² hoc autem inquit Aristoteles vanum esse, quoniam ignis non extinguitur nisi humido aut frigido;²³ haec enim sunt contraria positiva quae extinguere ignem possunt, at tenebrae nullam agendi vim habent, cum sint mera privatio luminis; et in omnibus aliis luminibus experimur etiam debilia lumina a nocturnis tenebris non extinguī. Quod si concedatur ab humiditate vel a frigore nocturni aeris ignem seu lumen ab oculis emissum extinguī, cur non extinguitur etiam interdū, dum pluvia est in aere, et dum aer frigidissimus est, et dum magna glacies existit? Si ergo tunc non extinguitur, neque noctu extinguī debet, et cum ab his contrariis quae maxime extinguere ignem possunt non extinguatur,^a vanum est dicere ipsum extinguī a tenebris, cum tenebrae sint nihil, proinde agendi vim non habeant.

Est praeterea considerandum an dicat Galenus aliquid corporeum exire ex oculo, ut ignem vel spiritum animale, an lumen, quod est accidens. Dicere quidem aperte videtur corporeum aliquod egredi: refert enim Platonis sententiam ac verba in *Timaeo*,²⁴ qui dicit ignem egredi ex oculis, et cum aere iam luminoso ita coniungi, ut unum ex ambobus corpus coalescat. Necesse est igitur ut secundum || Platonem id quod exit corporeum sit, quia non fit tertium corpus ex duobus nisi illa sint corpora; ex aere enim et aliquo accidente unum corpus fieri dicere vanum esset. Platonis ergo sententiam cum ad unguem sequatur Galenus, debet ipse quoque dicere id quod egreditur, corporeum esse; idque ipse aliis satis claris verbis asserere videtur, nam in illo septimo libro *De Hippocratis et Platonis decretis* modum quo visio fit declarans inquit spiritum animale ad circumfusum aerem egredi, et cum eo commisceri, et eum sibi similem reddere. Inquit etiam nostram visoriam aciem spiritali substantia praeditam emitti ad externum aerem, et ipsum totum alterare, atque in naturam suam mutare;²⁵ spiritum autem animale apud Galenum constat esse corporeum, et ipse etiam aperte dicit esse substantiam spiritalem, id est, tenuem.

Quare haec videtur Galeni fuisse sententia: corporeum esse id quod exit. In libro autem *De oculis* rationem afferens cur extima pupillae tunica, quam coniunctivam vocant, non totam pupillam operiat, inquit: si totam operiret, spiritus egrediens eam perforare non posset.²⁶ Ego quidem non video cur ob

^aextinguitur 1607.

22 Plato, *Timaeus*, 45d.

23 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 2, 437b16–20.

24 See Galenus 1978, VII, ch. 6, sec. 1.

25 Galenus 1978, VII, ch. 5, sec. 6 ff.

26 Galenus 1586, vol. VII: *De oculis (spurius)*, ch. 4, ff. 187v–188r.

eamdem rationem non viderit Galenus etiam corneam debuisse esse perforatam, ut spiritus egredi possit: dura enim est, nec potest a spiritu corporeo perforari. Sed hanc difficultatem ego medicis considerandam relinquo: satis mihi nunc est ex hac Galeni ratione colligere corporeum esse id quod exit, non solum accidens, nam lumen pro accidente acceptum eo tunicae foramine non indiguisset, sed facere natura potuisset ut coniunctiva totam pupillam operiret, sicut etiam cornea totam operit, nam satis erat eam facere perspicuam et transparentem, cuiusmodi esse etiam corneam manifestum est.

Ego igitur credo hanc fuisse Galeni sententiam, quod oculus animalem spiritum ad se a cerebro missum ipse foras ad aerem mittat. Sic enim maior apparet ratio cur externum aerem cognatum sibi reddat per continuatam spirituum egressionem et commistionem cum ipso aere. Sic enim cum externo aere magis continuatur et coniungitur oculus per egredientes spiritus. Verum haec sententia magnis et insolubilibus difficultatibus urgetur: nam si corpus est id quod emittitur, cur non pellit ac movet aerem loco, cum duo corpora eundem locum occupare non possint? Cur etiam emissus spiritus non movetur flante vento? Moveri certe deberet et ita ut a vento impediri visio, quod tamen non contingit. Praeterea, experiuntur medici quanta virium enervatio atque imbecillitas fiat ex emissionem vel consumptione spirituum; patet hoc in sectione venae,^a patet maxime in actu venereo.

¶898 Quamvis igitur non ad caelum usque, sed ad circumfusum aerem expandatur emissus spiritus, magnam omnino ipsius quantitatem et copiam emitti necessarium est, atque etiam durante visione continuam emissionem fieri. Quemadmodum igitur in aliis omnibus modis emissionis spirituum contingere videmus ut durante duas horas continuas effusione concidant omnes vires, vitaeque simul cum sanguine effundatur, ita in visione contingere deberet: continua namque spirituum ab oculis effusione totum corpus debilitaretur, ac tandem etiam non magno temporis intervallo interiret. Hoc tamen non evenit, nam ex magna vel longa inspectione oculus quidem ac vis visiva debilitatur, sed corpus totum nullam virium imminutionem sentit.

¶630 Quod si Galenus dicat effundi quidem in visione animalem spiritum, at non vitalem, ideoque nullam^b virium debilitationem fieri, vanissima haec responsio est, quoniam secundum Galenum spiritus animales generantur continue in cerebro ex vitalibus eo incessanter missis a corde,²⁷ quare ne-

^avenae sectione 1607. ^bnullam om. 1607.

27 See Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, p. 481 ff.

cesse est ut animalium spirituum consumptio sit etiam consumptio vitalium. Validum itaque argumentum est: oporteret enim magis periculosam ac lethalem esse continuam duarum horarum inspectionem, quam immoderatum coitum, qui saepe in vitae discrimen adducere homines solet. Praeterea, experimur per longam et assiduam contemplationem corpus ob animalium spirituum consumptionem debilitari; multo autem maior eorumdem consumptio in visione fieret, quare absque dubio deberent ex longa inspectione totius corporis vires debilitari atque concidere.

Neque etiam dicere Galenus potest non continuam spirituum emissionem in visione fieri, sed semel emitti statutam quamdam spiritus quantitatem ad propinquum aerem et durare visionem cessante emissione.^a Etenim fluxilem esse spiritum illum credendum est, nec diu in aere servari posse, neque etiam patet a quonam detineatur ne^b continue ab oculis exeat. Praeterea, fingere quidem et asseverare hoc pertinaciter potest, dum animal in eodem loco manet immotum, eandemque rem incessanter intuetur. At quando ad varias partes variaque loca progreditur animal, in singulis locis novam fieri spirituum emissionem necesse est, nisi fortasse dicere audeat in loci mutatione oculum receptui canere, et emissos iam spiritus ad se iterum revocare, quale figmentum si diceret, ego quidem non mirarer.

Haec omnia plures medicos dicere coegerunt: Galenum non putasse emitti ab oculis spiritum ipsum animale, neque corporeum aliquid, sed solum lumen, quod est accidens. Hi tamen debent Galeni verba quae iam consideravimus inter||pretari, quibus corporeae substantiae emissio manifeste significatur. Sed hoc quoque maximas difficultates coniunctas habet, quarum una quae ex natura luminis iam a nobis declarata desumitur insolubilis est: diximus enim lumen non esse aliquid exiens a corpore lucido, sed esse accidens spiritale in perspicuo productum a praesentia lucidi; lumen enim Solis in aere existens neque est pars aliqua substantiae Solis, neque accidens eius aliquod, quod a Sole ad aerem transmissum fuerit; non posset enim accidens migrare de subiecto in subiectum, sed est accidens spiritale in aere genitum a luce Solis praesente. Hoc si verum est, ut certe est verissimum, non possunt medici et Galenus, si hoc intellexerunt, uti nomine extramissionis, quia sic emitti ab oculis lumen non est egredi aliquid ab oculis, sed est produci ab eis lumen in circumstante aere: quomodo igitur ex hac aeris illuminatione dicere audent animal fieri videns? Sic enim nulla fit coniunctio videntis cum re visa, et nihil ex oculo ad aerem egre-

^aemissione 1607] omissione 1590^v. ^bnec 1607.

ditur quo dici possit oculum fieri videntem, sed potius aer, quod lumen illum recipit, redditur videns. Ob id in magnum etiam absurdum incidunt dum dicunt lumen cum colore ad oculos remeare. Cum enim lumen, ut antea diximus, nullo modo moveatur, ut vanum est dicere lumen ex oculis egredi, ita est ridiculum dicere lumen ad oculos reverti. Praeterea, experimur in omnibus aliis lucidis quae lumen generant in perspicuo quodlibet eorum per hanc illuminationem fieri quidem visibile, at non videns. Quare emitti ab oculis lumen non est eos esse videntes, sed potius visibiles aliis reddi.

Sed possumus tandem contra Galenum argumentari ex ipsiusmet dictis quibus veritatem invitus confiteri visus est. Nam in septimo illo *De decretis* inquit cerebrum esse omnium sensuum primum instrumentum, et hoc munere fungi per nervos ad omnes partes missos tanquam eius propagines.²⁸ Sic enim sensus omnes ad naturam unam univocam reducere videtur, et ad naturam operandi modum, qui provenit ab una primi instrumenti temperie ac facultate. Eiusdem ergo rationis esse debet omnium sensuum operatio: quare si alii sensus operantur patiendi ab obiectis, debet etiam visus patiendi operari, quod etiam inficiari non est ausus Galenus, nam in libro decimo sexto *De usu partium* universe de omni sensu loquens, et ipsam sensus naturam considerans dixit sensum in patiendi consistere,²⁹ et in decimo etiam libro particulariter de visu loquens dixit organum visus debuisse esse album ac splendidum, ut a coloribus pati et immutari possit.³⁰

||900 Caput v Alia adversus Galenum argumentatio ab oculi substantia

Ex ipsa quoque artificiosissima^a oculi structura magnum pro Aristotele contra Galeni sententiam argumentum sumitur. Nam si absque receptione per solam emissionem fit visio, non potest autem extramitti lumen, quia accidens non migrat de subiecto in subiectum, sed solus spiritus, certe ad hunc emittendum satis erat sine oculo nervus opticus, ita ut cerebrum tanquam commune instrumentum eo uteretur ad visionem, deinde etiam aere externo tanquam instrumento proximo. Sed aliquas praecipuas oculi partes consideremus, ut tum ex toto oculo, tum ex eius partibus cognoscamus eum

^aartificiosissima 1607] artificiosissima 1590^v.

28 Galenus 1978, VII, ch. 3–4.

29 Galenus 1821, vol. IV: *De usu partium*, XVI, p. 274.

30 Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, X, p. 761.

ad receptionem luminis et colorum non ad ullius rei extramissionem directum esse a natura.

Primum quidem considerandum accipio humorem crystallinum, quem et philosophi et medici praecipuum esse videndi organum concordēs fatentur. Hunc asserit Galenus solidum esse ac durum et praeterea album, et splendentem, et perspicuum. Sed absque Galeni confessione haec omnia sunt manifesta ex anatome et inspectione constructionis oculi, nam in eius medio tanquam princeps positus est crystallinus, et in parte anteriore habet aqueum humorem, in posteriore autem vitreum; et substantiam habet ita solidam, ut sublata etiam aranea tela qua totus investitur consistentiam habeat, et figuram suam retineat, nec modo ullo fluat. Non eius modi sunt alii duo humores: ex tunicis enim educti non consistunt, sed fluunt; albus etiam maxime est, et splendens, sed quo splendore? An tali, ut ex se propriam lucem habens illuminet alia? Nequaquam, et hoc asserere pertinacissimi hominis esset, et negantis res sensui manifestas; sed splendens est alieno lumine quod receperit; idque etiam in crystallo, et aliis solidis perspicuis cernimus: recepto enim alieno lumine fiunt lucentia, sed in tenebris omni prorsus lumine destituta sunt; fit autem splendor talis in perspicuis solidis ac densis, quia propter perspicuitatem recipiunt lumen introrsum, et propter densitatem retinent, atque uniunt et intensius reddunt.

Factus igitur est crystallinus aptus ad lumen recipiendum, non ad emitendum, et huius ratio ab eius temperie sumitur. Aqueam enim substantiam habet, ea autem est aquae conditio, ut per suam perspicuitatem recipiat lumen, et per soliditatem, et crassitiem retineat, et intensius esse faciat, et adhuc magis si condensetur et congeletur, ut in crystallo evenit. Ad emitendum autem lumen aqua ex se apta non est, nam quantumvis densata nunquam fit lucida. Nec dico crystallinum esse puram aquam, || sed dico esse corpus mistum in quo est aliquid ignis et aliorum elementorum, excessu tamen aqueum; est etiam in aliquibus oculis plus ignis, quam in aliis, quo fit ut noctu aliquid luminis emittant, non tamen ob id excessu ignei sunt, sed aquei, quia semper aliis elementis praevallet aqua in mistione crystallini; sed illud non omnibus oculis competit, quare consideratione dignum non est. Non enim in ea emissionē consistit visio, sed solum indicatur melior visio propter maiorem crystallini luciditatem quae facit ut colores melius recipiantur.

Patet igitur crystallini officium non esse lumen emittere, sed lumen et colores recipere, quod etiam ipsius figura confirmat. Gibbosam enim aliquantum habet utramque superficiem, magis tamen interiorem, qua infixus est vitreo; exterior enim planior est, ut plures recipere radios possit; interioris autem superficiei maior gibbositas tandem causam habet, quam et

||901

ipse vitreus humor, in cuius officio assignando deceptum fuisse Galenum ita manifestum | est, ut nihil esse possit clarius, et hoc intellecto patebit receptione visionem fieri, non emissione.

Inquit Galenus nullum esse aliud vitrei humoris officium sive usum, quam nutrire crystallinum, et hac utitur ratione: crystallinus omnino egebat nutritione, nutriri autem sanguine immediate non oportebat, quoniam a colore^a et crassitie sanguinis vitiata fuisset luciditas, et albedo crystallini. Natura igitur voluit ut sanguine prius nutriretur vitreus, deinde vitreo crystallinus aleretur, ideo inquit vitreum esse minus album, ac minus lucidum, et esse veluti si quis multo albo parum nigri commiscuerit; aliquid enim nigredinis accipit a sanguine quo nutritur.³¹

Sed haec Galeni sententia adversatur sensui et rationi. Nam sensui patet humorem vitreum crystallino minus album non esse; est quidem minus solidus, sed nihil penitus nigredinis in eo apparet, cum sit albissimus ut crystallinus, nutritur tamen sanguine, ut Galenus asserit, quare vana est eius ratio cur non debeat crystallinus sanguine ali; si enim vitrei albedo hac nutritione non vitiatur, pariter neque crystallini albedo vitiabitur. Hoc ergo non facit quin ali sanguine crystallinus possit, idque confirmatur ex aliis quae alba sunt, licet sanguine nutrantur: huiusmodi enim sunt nervi et ossa; semen quoque et lac alba sunt, licet ex sanguine sint genita, quia mutatur in ea generatione color in colorem convenientem rei generandae vel nutriendae, quod praestare sagacissima natura, quando ita expedit, facile potest.

Est etiam absonum rationi quod tanta moles quanta est humor vitreus, crystallino ad eius nutritionem tradita sit, nam multo maior est crystallino vitreus, ac si sensui credi||mus, est quadruplo et fortasse quintuplo maior. Videmus autem in omnibus alimentum esse re nutrienda longe minoris quantitatis, idque omnino necessarium est quia, cum alimentum in principio sit contrarium et cum re alenda pugnet, si maius esset, opprimeret eam potius, quam aleret, tanquam validius, quoniam in maiori corpore vis maior inest. Potius igitur natura crystallini in naturam vitrei mutaretur, quam e contrario.

Hanc igitur Galeni sententiam ego prorsus reiiciendam puto, et aliud esse vitrei humoris officium, quam crystallinum alere, idque insipientibus ac diligenter considerantibus ita manifestum est, ut nihil clarius esse possit. Et hinc validum argumentum sumitur ad ostendendum receptione fieri

^acalore 1607.

31 Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, p. 761.

visionem. Cum enim necessarium sit ut per crystallinum tanquam perspicuum transeat lumen et color receptus, certe nisi aliquis alius humor in parte posteriore inter tunicas et crystallinum intercessisset, lumen illud ad tunicas in illa parte pervenisset, et cum soleat lumen a solidis corporibus reflecti, fuisset iterum reflexum a tunicis ad crystallinum una cum colore tunicarum. Est autem secunda tunica colorata colore subnigro, ideo imbutus fuisset perpetuo crystallinus colore illo quod quidem visioni maximum impedimentum attulisset, nam visus omnia illius coloris esse iudicasset, quemadmodum etiam ictericis contingere solet. Fuit ergo necessarium ut inter tunicas et crystallinum in posteriore oculi parte humor vitreus poneretur, isque magnus et magnae profunditatis, ut in eius medio posset linearum visualium angulus fieri, et inde earum conus exinaniri, neque ad tunicas pervenire,^a ne ab earum colore crystallinus per reflexionem luminis coloraretur.

Hoc est absque dubio vitrei humoris officium. Nam experientia docet lumen transiens per vitrum aliquod cavum uniri in illa cavitate, et permeans ultra vitrum in quadam certa ab eo distantia facere conum in cuius extremitate intensissimum lumen apparet, sed minimae quantitatis instar milii, nempe si in illa certa distantia ponatur corpus aliquod solidum in quod angulus impingat. Nam si propinquius vitro corpus illud ponatur, maior eius pars illuminabitur, et eo maior quo sit propinquius vitro. At si paulatim removeatur, minuetur continue, donec ad minimam superficiei illuminatae quantitatem perveniat, ideo in illa minima quantitate ita est unitum et validum illud lumen, ut etiam accendat et urat, quoniam ibi desinit conus | et angulus a concursu radiorum productus. Ideo si adhuc magis removeatur corpus illud, nullum amplius lumen ab illo vitro ad ipsum pervenit, sed est exinanitum, quia cum ad conum et ad acumen tendat, non praetergreditur quoddam || determinatum punctum.

Ego igitur in oculorum sectione vidi crystallinum ab aliis humoribus separatum, cui cum accensa candelula apponeretur, totus fiebat lucidus et splendens tanquam candelae lumine imbutus ob suam perspicuitatem, et trans totam crystallini substantiam meabat lumen, et in posteriore crystallini parte transibat in conum, et in acumen, non multo post intimam crystallini gibbositatem, ita ut acumen illud et linearum concursus parum distaret a crystallino, imo ipsum fere attingere videretur. Ideo certum est illius coni acumen exinaniri in humore vitreo, qui magnam habet profunditatem, ideoque ad posteriores tunicas pervenire non posse. Ad hunc ergo usum natura

^apervenire 1607] pervenirent 1590^v.

humore vitreum magnae quantitatis post crystallinum collocavit, ut in illo perspicuo et incolorato corpore fieret radiorum per crystallinum transeuntium coniunctio, ne ad posteriores tunicas pervenirent. Et hanc eandem ob causam credendum est factam esse a natura maiorem illam in interiore crystallini parte gibbositatem, ne procul a crystallino radiorum coniunctio fieret, nam gibbositas illa maiorem luminis unionem facit, ita ut in puncto propinquiore radii a crystallino provenientes congregiantur. Hoc igitur si est vitrei humoris officium, necesse est non emissione, sed receptione visionem fieri, nam si emissione fieri statueretur, non opus esset humore vitreo congressum radiorum recipiente; quare supervacaneus ille humor esset, sicut et alia multa in oculi structura supervacua essent.

Quaerendum praeterea est quomodo ad visionem vel ad oculi salutem conferat color uveae a quo oculum et vim visivam roborari fatetur Galenus. Hoc enim dicens veritate coactus suam ipse sententiam evertit: nam inquit oculum laedi ab albo et a luce, contra vero a colore subnigro et caeruleo roborari, et inde fieri ut oculus fatigatus claudi soleat, tanquam ad naturale remedium confugiens, ut ab illo circumstante tunicae colore roboretur.³² Hoc quidem a Galeno verissime dicitur, attamen nulla fieri roboratio potest, si visio per emissionem radiorum, non per receptionem fiat, ut e contrario manifesta roboratio est,^a si per receptionem fieri statuatur: albi namque magna est actio in oculum, ideo exercetur maxime et fatigatur oculus inspectione albi; contra vero nigri vel nulla, vel parva est actio, quia nigrum tanquam privatio albi est, ita ut nigrum videre sit nihil videre, ut aperte ait Aristoteles in tertio *Meteorologicorum*, capite “De iride”.³³ Quod si nigrum in lumine videmus, id fit quia illi adiectum lumen remittit illam nigredinem, et constituit quemdam medium colorem motivum visus positive. Colores itaque ad nigredinem vergentes parum agunt in visum, et parum exercentur visus in eorum visione. Itaque si receptione colorum fit^b visio, in promptu est ratio cur visus a colore uveae roboretur; at si emissione fit, nulla esse ratio potest, nam si ipsa spirituum substantia emittatur, color ille non cohibet spiritus ne egrediantur. Similiter si lumen solum emitti dicatur, non prohibet color uveae ne per foramen emittatur lumen; imo neque per huiusmodi emissionem luminis debilitari oculus potest, quandoquidem iam diximus eam proprie emissionem non esse, sed productionem luminis in extremo perspicuo; lucidum autem in lucendo et illuminando alia non fatigatur,

^apotest 1607. ^bfit 1607] sit 1590^v.

32 Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, p. 776.

33 Aristoteles, *Meteorologica*, III.4, 374bh13–16.

quare si ita fit visio, neque ulla egebat oculus roboratione,^a neque si indigeret, a colore uveae ullum recipere sui laboris remedium aut roborari posset.

Alias quoque oculi partes considerare possemus et ex iis quoque sententiam Aristotelis confirmare. Huic enim omnes attestantur et suffragantur, sed praecipuas considerasse^b satis sit; reliquas iudiciosis viris et libero animo philosophantibus considerandas relinquimus. 5

[634] **Caput VI Confutatio sententiae Galeni de oculo, quod sit igneus**

Ex his quae hactenus dicta sunt colligere possumus alium Galeni errorem quem considerare ac demonstrare a nostro instituto alienum non erit, sed potius ad ipsum non parum conferret. Inquit enim Galenus oculum non esse aqueum, ut Aristoteli placuit, sed igneum, ut ex eius luciditate conici potest.³⁴ Attamen huic sententiae dissectio oculi et sensus ipse refragatur: nam, ut Aristoteles notat in 2 capite libri *De sensu et sensibilibus*, secto oculo apparet totam eius substantiam aqueam esse,³⁵ et id negare protervi admodum hominis est. 10 15

Argumentum autem ab oculi luciditate sumptum nullam habet efficacitatem, nam quomodo lucidus oculus sit, iam diximus. Non est enim lucidus luce propria qua in tenebris illuminet aerem, et per se visibilis sit, sed lumine aliunde recepto, quemadmodum etiam vitrum et crystallus. Talem ergo habet luciditatem, quae aqueum potius esse oculum denotet, quam igneum: nam si luceret luciditate ignea, luceret in tenebris, quod non de omnibus oculis verum est. 20

Alio quoque nititur fundamento Galenus ad hoc comprobandum, nam plenus oculus est spiritu animali ad eum transmissio a cerebro per nervum opticum, de cuius spiritus emissionem paulo ante disputavimus. Quoniam igitur spiritus animalis igneus est, et Plato quoque in *Timaeo* eum vocat ignem,³⁶ ideo ratione spirituum oculus dicendus est igneus. Sed hoc quoque levissimum argumentum est. Primum quidem, quia nos non inficiamur spiritum animale a cerebro ad oculos fluere, sed non ob id fit || ut oculus sit igneus, etiam si igneum esse spiritum concederemus. Etenim huiusmodi appellatio sumitur ab excessu; excedit autem humor aqueus, non 25 30

^aroboratione 1607] roborationi 1590^v. ^bconsiderare 1607.

34 See Galenus 1978, VII, ch. 6, sec. 2ff.

35 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 2, 438a17–19.

36 Plato, *Timaeus*, 45b–c.

spiritus, ut per se manifestum est, idque optime declaratur ab Aristotele in secundo libro *De partibus animalium*, capite 4, ubi dicit substantiam oculi esse frigidam et humidam, et esse humoris cerebri partem purissimam, quae secernitur et ad oculum mittitur.³⁷ Quemadmodum igitur etiam in cerebro insunt spiritus tum in arteriis, tum in ipsismet cerebri ventriculis, neque per hoc stat quin ab omnibus cerebrum membrorum omnium frigidissimum et humidissimum esse dicatur, ita in oculo insunt spiritus animales, ipsa tamen oculi substantia aquea est.

Sed praeterea etiam si spiritus animalis in oculo excederet humorem aqueum, non ob id oculus esset igneus appellandus, quia spiritum animale vocare igneum vanissimum est, ut facile est vel ex ipsiusmet Galeni dictis demonstrare. Spiritum enim animale putat Galenus in cerebro generari, vitalem vero in corde, et hunc per arterias ad cerebrum deferri, et ibi a facultate cerebri in animale converti.³⁸ Spiritus autem vitalis, si bene consideremus, calidus esset humidus, proinde aereus, non igneus: vitales enim hae duae qualitates sunt, calor et humiditas. Quod etiam ex eo patet, quia generatur ex sanguine tenui et purificato in corde; sanguis autem tenuis non potest verti nisi in vaporem aereum, qui^a est spiritus vitalis.

Praeterea, spiritus vitalis non est summe calidus, ergo non est igneus: non est enim ignis, nisi sit summe calidus. Assumptum manifestum est quia calor igneus destructivus potius vitae est, quam conservativus, ut ait Aristoteles in secundo libro *De ortu animalium*, capite 3.³⁹ Praeterea, si calor spirituum summus esset, non posset intendi et augeri. Augetur tamen, quoniam accenduntur spiritus in febris, et fiunt calidi supra modum naturalem. Per se igitur sunt mediocriter calidi, quae est aeris natura. Quocirca et ex gradu caloris, et ex humiditate vitales spiritus non igneos, sed aereos esse manifestum est. Minus igitur spiritus animales possunt ignei appellari; hi namque ex vitalibus generantur in | cerebro per refrigerationem, quia necesse est ut in loco frigidissimo atque humidissimo, quale cerebrum est, obtundatur vitalium spirituum calor, et ita ex vitalibus iuxta Galeni sententiam animales generentur. Si ergo in corde loco calidissimo spiritus non sunt ignei, sed aerei, multo minus in cerebro dicendi sunt ignei, ubi multo minus habent caloris, quam in corde; imo potius dicendum videtur eos ad aquae naturam accedere et esse instar vaporis, qui est medium quiddam inter aerem et aquam;

^aquia 1607.

37 Aristoteles, *De partibus animalium*, 11.10, 656a36–656b7.

38 See Galenus 1821, vol. 111: *De usu partium*, x, p. 481 ff.

39 Aristoteles, *De generatione animalium*, 11.3, 737a1–3.

||906 vel saltem esse aereos compactiores et minus calidos; nullibi enim sunt calidiores, quam in corde, qui fons et radix caloris est; et nullibi frigidiores, quam in cerebro: sic enim ad cognitionem, et ad contemplationem aptiores sunt, sicut alio in loco ostendimus.

Sed ipsemet Galenus in initio decimi libri *De usu partium* veritate coactus confitetur pupillam esse plenam spiritu aereo ac splendido.⁴⁰ Cum ergo aereum esse affirmet, non est oculus a spiritu igneus appellandus, neque potest ex eo spiritu ita lucere, ut illuminet alia, quoniam aer non lucet luce propria, quemadmodum nec aqua, sed solum aliena per suam perspicuitatem recepta. Si vero Galenus dicat spiritum vitalem aereum esse, sed mutari in animalem igneum, hoc manifeste repugnat rationi, quoniam haec mutatio fit in cerebro, quod cum frigidissimum sit, non potest vertere aerem in ignem; imo etiam si spiritum vitalem in corde propter magnum calorem vellemus igneum appellare, cogeremur tamen animalem vocare aereum, cum in eo sit plurimum remissus atque imminutus calor.

Quod vero aliqui adducunt verba Aristotelis in postremo problemate particulae 31 dicentis oculum esse igneum, id parvi momenti est,⁴¹ nam constat Aristotelem in *Problematis* populariter loqui, et saepe aliorum opiniones sequi, praesertim quando ad id de quo loquitur nullum momentum afferunt, quam eandem ob causam etiam in tertio *Meteorologicorum*, loquens de iride, usus est opinione platonica de visione, ut mox in argumentorum solutione considerabimus.⁴² Quoniam igitur in illo problemate quaerit cur non ita differant oculi inter se, ut manus inter se differre cernuntur, respondet id contingere propterea quod manus est corpus mistum, id est, heterogeneum, oculus vero non est mistus, id est, non heterogeneus, sed simplex, id est, homogeneus, siquidem igneus est. Hoc autem idem dixisset statuendo oculum aqueum, ideo non curavit Aristoteles ipsum aqueum potius quam igneum appellare, dummodo simplex, hoc est, homogeneus esse statueretur. Non est autem credibile Aristotelem, qui in libro *De sensu et sensibilibus*, capite 2, opinionem Platonis oculum igneum esse asserentis efficaciter improbat:⁴³ ibi ex animi sententia contrarium affirmare dicendo esse igneum, ideo persaepe debilia esse solent argumenta quae ex Aristotelis verbis in aliis locis extra propriam de aliqua re tractationem sumi solent. Ipse enim extra proprium locum de re aliqua loquens utitur frequenter opinionibus aliorum

40 Galenus 1821, vol. III: *De usu partium*, x, p. 761.

41 Aristoteles, *Problemata*, xxxii, 29, 460a30–35.

42 Aristoteles, *Meteorologica*, III.4, 374b15.

43 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 2, 437a18 ff.

tanquam manifestioribus, ne propria opinione utens dubiam redderet propositae rei declarationem. Sed id tamen nunquam facit nisi quando ad id quod ibi proposuit declarandum nihil referat an propria, an aliena sententia de aliqua re utatur.

||907 **Caput VII Nonnullorum conciliatio Platonis et Galeni cum Aristotele, et eius reprobatio** 5

Colligere ex his possumus quorundam recentiorum errorem, qui putarunt se Aristotelem cum Platone et Galeno, tum de oculi temperie, tum de visione optime conciliasse. Primum quidem de oculo per hanc distinctionem: oculus duobus modis considerari potest; uno modo sumi potest pro illo corpore quod per anatonem sensu conspicitur; sic autem aqueus est: patet enim crystallinum humorem esse aqueum; secundo modo pro calido innato quo ut
[636 | instrumento crystallinus utitur, nempe | pro spiritu animali illuc misso a cerebro, et hac ratione oculus est igneus, ideo Aristoteles utrumque respiciens varie locutus est. 15

Sed vana est haec consideratio, quoniam Aristoteles in libro *De sensu et sensilibus* oculum sumit animatum atque perfectum, siquidem anima destitutum negat esse oculum appellandum,⁴⁴ sed illum solum qui facultatem videndi habeat. Hic autem non est sine spiritibus et calore innato, eum tamen Aristoteles negat esse igneum tum ibi,⁴⁵ tum in libro quinto *De ortu animalium*, capite 1,⁴⁶ et aperte asserit esse aqueum, scilicet ratione excessus, quia aliquam ignis quoque portionem in crystallino esse quis negare potest, si crystallinus est corpus mistum, et perfectum mistum? Non est ergo credendum Aristotelem alibi ex propria sententia loquentem appellare oculum igneum. Adde quod de omnibus corporis partibus hoc dicere possemus, ut carnem esse terream ratione terrae praevalentis, qualem eam esse sensu iudicamus, sed esse igneam ratione caloris innati; cum ergo hoc absurdum sit, vanum est a spiritibus appellare, seu iudicare alicuius membri temperaturam. 25

Quod vero ad visionem attinet, dicunt eam posse duobus modis considerari: uno modo prout est visio absolute, altero modo ut cum alia visione comparatur et melior esse dicitur, quam illa. Priore igitur modo dicunt satis posse 30

44 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b19–23.

45 Aristoteles, *De sensu et sensibilibus*, 2, 437a18–437b11.

46 Aristoteles, *De generatione animalium*, V.1, 781a3–7.

visionem fieri per solam colorum receptionem in oculo, quia cum aer exter-
 nus recipiat sua perspicuitate species colorum, fieri non potest quin oculus
 ut perspicuus easdem species recipiat, et receptas iudicet, et ita videat. Ut
 igitur fiat absolute visio, non est opus emissione radiorum, sed sufficit colo-
 rum receptio in oculo a contiguo aere illuminato. Et hoc respicit Aristoteles 5
 quando improbat Platonis sententiam de extramissione: loquitur enim tunc
 absolute de visione, non de meliore visione, et hoc idem a Galeno et a Pla-
 tone concessum fuisse asserunt.

Si vero consideremus quomodo fiat melior visio, melior certe fit per extra-
 missionem, non quidem spirituum—id enim impossibile esse || confiten- 10
 tur—, sed radiorum et luminis, quod est accidens; emittuntur enim ab oculo
 radii, sicut etiam a Sole, non quidem ad rem usque visam, quod etiam Gale-
 nus notavit, sed ad circumstantem aerem illuminatum in quo iam receptus
 est rei videndae color. Quare lumen cum colore in aere existens obviam fit
 15
 lumini emisso ab oculo, et simul commistum utrumque lumen remeat cum
 colore ad oculum, et in eo recipitur ac iudicatur, eaque optima visio est, nec
 fit extra oculum, sed in oculo. Et hanc dicunt non modo Platonis et Galeni
 sententiam fuisse, sed etiam Aristotelis, cuius verba citant in particula 31
Problematum variis in locis,⁴⁷ ubi concedit extramissionem, quia de meliore
 visione loquitur; et in quinto *De ortu animalium*, capite 1, ubi dicit corneam 20
 oportuisse non esse nigram, quia debet esse translucida. Nigrum enim non
 translucet, quare etiam laternae, si ex nigra cute conficiantur, non translu-
 cent.⁴⁸ Vult igitur Aristoteles ita extramitti lumen ab oculis, ut ex laterna
 lumen foras emittitur; comparat enim oculum cum laterna.

Sed hanc sententiam veritati repugnantissimam esse satis patet ex prae- 25
 cedente nostra adversus Galenum disputatione. Iam enim ostendimus nec
 ipsam spirituum substantiam posse extramitti, quod isti quoque concedunt,
 nec lumen tanquam accidens, quod idem ex oculo ad externum aerem egre-
 diatur, propterea quod accidens non migrat de subiecto in subiectum, sed
 generatur in perspicuo lumen a corpore lucido. Quapropter omnia quae ab 30
 his dicuntur de egressu luminis ab oculo, et de eiusdem regressu ad ocu-
 lum, vanissima sunt, quoniam eius modi motus lumini attribui nulla ratione
 potest. Vana igitur est illa, qua utuntur, duplicis visionis distinctio, siquidem
 nihil revera ab oculo emittitur dum lumen emitti statuimus, quoniam illu-
 minare non est emittere aliquid, ut antea ostensum est. 35

Sed praeterea reprobat eorum sententia per dictum illud Aristotelis
 secundo *Topicorum*, capite 4, ut simpliciter ad simpliciter, ita magis ad

47 See Aristoteles, *Problemata*, xxxi, 5, 957b25; 7, 958a14; 15, 958b36.

48 Aristoteles, *De generatione animalium*, v.1, 780a26–36.

magis.⁴⁹ Nam si visio simpliciter in receptione consistit, et receptio est ratio qua simpliciter visio fit, oportet meliorem visionem in meliori receptione consistere, non in extramissione; imo topica haec regula in praesentia evadit demonstrativa, nam si ratio visio|nis absolute considerata non in emissione consistit, sed in receptione, iam essentialis est visioni receptio speciei, accidentalis vero extramissio luminis, cum sine hac fieri visio possit, non sine receptione. Ex eodem igitur fonte haurienda est comparatio visionis cum visione, qua una melior dicatur et altera deterior, ex quo absolute sumitur ipsam visionis natura. Itaque melior visio in meliori receptione constituenda est, si absolute sumpta visio in || receptione consistit. Et huic sententiae attestatur experientia, nam senes deterius vident, quam iuvenes, non propter animae imbecillitatem, sed propter impuritatem organi, nam, ut inquit Aristoteles in particula 65 primi libri *De anima*, facultas animae iudicativa et anima ipsa per senium non debilitatur, sed solum organum corporeum.⁵⁰ Nam oculus in sene factus est terrestris, ac minus perspicuus, proinde minus aptus ad lumen et ad colores recipiendos. Officium enim organi est recipere et officium animae est iudicare, ideo inquit ibi Aristoteles, si senex acciperet oculum iuvenis, ita videret, ut iuvenis: in senibus igitur et in iuvenibus patet meliorem ac deteriore visionem in nullo alio consistere, quam in meliore ac deteriore luminis receptione.

Ipsa igitur secundum se horum sententia absurda est, sed adhuc absurdus est eam Aristoteli attribuere, qui ubique sententiam hanc de extramissione refellit, et ab ea abhorret, multo autem magis abhorreret ab hoc discrimine visionis et melioris visionis, cum sit rationi repugnantissimum.

Quod autem in *Problematicis* utatur sententia Platonis de radiorum extramissione, hoc nihil est. Eadem enim utitur etiam in tertio *Meteorologicorum* in tractatione “De iride”, sed de hoc postea in solutione argumentorum dicemus. Quando autem ibi nominat meliorem visionem, certum est eum non ita loqui quia comparat extramissionem cum receptione absque emissionem, nam ridiculum est hoc dicere, sed unum et eundem visionis modum considerat, qui varietur secundum magis et minus, idque ibi ita manifestum est, ut de hoc disputare vanum sit.

Quod vero dicunt de comparatione cum laterna, quae habetur in primo capite libri quinti *De ortu animalium*,⁵¹ id nullius roboris est, quoniam Aristoteles ibi comparat oculum cum laterna ratione solius transparentiae cor-

49 Aristoteles, *Topica*, II.4, 11a8–11b30.

50 Aristoteles, *De anima*, I.4, 408b18–24 (Aristoteles 1953, I, t/c 65, p. 87).

51 Aristoteles, *De generatione animalium*, V.1, 780a26–36.

neae, sed non ratione modi. Per corneam enim transire lumen oportet sicuti per laternam, non tamen eodem modo, quia per corneam transit ingrediendo, per laternam vero egrediendo: quare non est in omnibus accipienda illa similitudo, et res per se manifesta est.

Caput VIII Solutio argumentorum Galeni

5

Tandem superest ut ad argumenta a Galeno adducta respondeamus, quorum primum quod Galenus et medici tanti faciunt, a magnitudinis visione acceptum, nullius penitus momenti est. Possumus enim primo illud hunc in modum retorquere: in phantasia, quae parvo spatio in capite hominis concluditur, recipitur montis magnitudo; imaginamur enim magnitudinem montis quanta revera est, qui ergo fieri potest ut magna montis moles in par||vo hominis capite contineatur? Vel si in phantasia hoc non impossibile esse Galenus iudicat, cur in oculo impossibile esse iudicat? Dicimus igitur, si oculus recipere ipsammet montis magnitudinem materiales diceretur, utique per foramen tam parvum, quantum pupillae est, eam ingredi minime posse; sed cum non ipsa realis magnitudo, sed eius imago et species, quae spiritalis est, recipiatur, id sine ulla absurditate fieri: nam imago magnitudinis est quidem magnitudo et quanta per repraesentationem, quia magnitudinem repraesentat, ipsa tamen secundum se formaliter accepta non est quanta, sed est indivisibilis, et recipitur indivisibiliter. Neque per hoc stat quin per eam cognoscatur rei magnitudo modo ampla, modo angusta, | pro obtusitate vel acumine anguli visualis in oculo, sicut antea diximus.

Hoc significavit Aristoteles ipse in contextu 121 secundi libri *De anima*, quando dixit omnes sensus esse receptivos specierum sine materia,⁵² nam quantitas naturam primae materiae insequitur, ut alias in libro *De materia* ostendimus;⁵³ ideo extra materiam nil potest esse quantum. Species igitur quantitatis sive sua materia non est quantitas, licet quantitatis repraesentativa sit, sed est indivisibilis, et tum in oculo, tum in medio indivisibiliter recepta, quia in quolibet puncto medii terminatur angulus coni quo magnitudo illa videri potest. Confirmatur hoc ex consideratione colorum, nam per eundem aerem medium simul eodem momento transeunt contrarii colores, qui tamen in ipso aere non commiscentur, neque unus alterum vitiat,

52 Aristoteles, *De anima*, II.12, 424a15–24 (Aristoteles 1953, II, t/c 121, pp. 316–317).

53 See Zabarella, *De prima rerum materia*, II, ch. 6–8 (*De rebus naturalibus*, liber III).

quia sunt spiritales et sine materia, nam possunt in eodem aere duo homines esse, quorum unus videat rem aliquam nigram, alter vero aliam rem albam, ita ut per eundem aerem simul transeant duae illae species, absque ulla sua laesione vel commistione. Quare argumentum levissimum est, ut patet ex consideratione phantasmatum in imaginativa, quemadmodum modo dicebamus; eadem enim utrobique ratio est: vel enim similiter in oculo species quantitatis montis recipi potest, ut in phantasia recipitur, vel si in oculo recipi non potest, similiter dicendum est non posse recipi in phantasia.

Secundum Galeni argumentum erat: quomodo potest eadem numero magnitudo eodem temporis momento ad oculos diversorum transire et simul in iis omnibus recipi? Hoc quoque convertere contra ipsum possumus hoc modo: quomodo potest eadem numero magnitudo recipi simul in phantasia diversorum hominum? Recipitur tamen quia multi eodem temporis momento eandem rei magnitudinem imaginantur, et eadem est ratio utrobique: nam si in sensu id fieri non potest, in phantasia quoque non potest fieri; at si in phantasia potest, vanum est negare id in sensu fieri posse. Dicimus igitur magnitudinem rei materialem neque ad multorum hominum, neque ad ullius alicuius oculos posse transire, quoniam accidens idem numero non migrat de subiecto in subiectum. Sed multiplicare tamen speciem suam, atque ad totum circumstans perspicuum diffundere potest, ita ut recipiatur eodem momento in oculis multorum hominum; itaque de obiecto materiali totum Galeni argumentum concedimus, ac de obiecti specie spiritali nullius momenti est, quia non est absurdum id quod Galenus absurdum esse arbitratur, quod ostendo per ea quae ab ipsomet Galeno dicuntur: concedit ipse praeter visum alios sensus per receptionem operari, nonne igitur idem numero sonus recipitur simul in auribus plurimorum hominum? Cur ergo non et idem numero color et eadem numero magnitudo potest eodem momento recipi in oculis diversorum? Etenim non ipsa materialis magnitudo, neque materialis color ad oculos transit, sed species spiritalis, quae undique diffusa per aerem adest in quolibet aeris puncto, et in quolibet aequae visibilis est. Patet igitur nil esse vanius his Galeni argumentis.

Tertium eius argumentum sumebatur a visione magnitudinis et figurae in speculo. Res enim quae retro vel trans parietem sunt videre recta non possumus, in oblato tamen speculo refractas videmus. Sed colorem quidem in speculo frangi et ad oculos reflecti dicere possumus, at figuram et magnitudinem refrangi in speculo ne imaginari quidem possumus. Constitit enim figura in quadam partium harmonia quam per talem refractionem tolli ac destrui necesse est: quomodo igitur potest integra videri, si in speculo

fracta ad oculos reflectitur? Ego vero hoc magis dubito iuxta Galeni sententiam, quam secundum Aristotelis opinionem: quomodo enim radii ab oculo exeuntes frangi in speculo possunt et reflecti ad rem videndam quae trans parietem est posita? Cur enim non in quolibet alio corpore quod non sit speculum franguntur similiter radii visuales et ad rem videndam reflectuntur? Oporteret etiam secundum hanc opinionem rem illam videri ut in eo loco existentem in quo revera est, non ut in speculo, nam si visus a speculo refractus ad eam usque porrigitur, ita deberet in loco suo videri, ut in eo esse crederetur; et huius apparentiae nulla afferri ratio potest cur res videatur in speculo esse, non ubi revera est.

At secundum opinionem Aristotelis facile est huius rationem assignare: dicimus enim speciem rei visibilis ad speculum usque protendi et in eo frangi, ideoque videri esse in speculo; dum enim asserimus obiectum ad visum deferri, res clara est et omni dubio caret; sed dum dicimus rem visibilem in loco suo immotam manere et visum ad illam progredi, insolubili difficultate nos urgeri necesse est. Solutio igitur argumenti huius ex eodem fonte sumenda est ex quo aliae quoque acceptae sunt: frangi enim ipsa quidem materialis figura non potest, quin partium concinnitas, in qua consistit, destruat, sed eius species, quae spiritalis et individua est, refrangi sine figurae destructione potest; imago enim, quae figuram et quae magnitudinem repraesentat, in speculum tersum incidens reflectitur ad oculum, et ei figuram ac magnitudinem illius rei repraesentat; evenit tamen ut propter obiecti a speculo distantiam maiorem vel minorem non eadem eiusdem rei magnitudo iudicetur, quia quando remotior est, per acutiorem angulum inspicitur, quando autem propinquior, per obtusorem; et huius quoque varietatis nullam afferre rationem Galenus potest.

Evenit etiam ut propter superficiem speculi inaequalem quantitas vel maior, vel minor appareat, et figura etiam vitata et deturpata repraesentetur, ideoque tum de magnitudine, tum de figura pravum iudicium a visu fiat: non est enim inconveniens si dicamus sensum quandoque in rebus iudicandis decipi ob aliquam perturbationem medii in quo species vitetur, praesertim vero in iudicandis sensibus communibus. In his enim magis evenire potest ut sensus decipiatur, quam in iudicandis propriis, ob id non decipimur in iudicando colore in speculo, decipimur tamen in iudicanda magnitudine vel figura ob parvam speculi constitutionem, quae est vitatio quaedam seu deturpatio medii. Et hoc quoque manifeste refragatur opinioni Galeni, nam secundum eam deberemus videre ac iudicare et magnitudinem et figuram uti revera est, non deturpatam seu vitatam, proinde nunquam decipi. Nam si radii visuales in speculum incidentes ad rem videndam reflectuntur, eam attingere deberent ut revera est.

Ad postremum Galeni argumentum sumptum ex Aristotelis testimonio in tertio *Meteorologicorum* dico Galenum abuti confessione Aristotelis,⁵⁴ quoniam Aristoteles consuevit uti aliorum opinionibus de aliqua re ad aliud aliquid declarandum, quando sunt vulgatiores et notiores, et ad id declarandum nihil refert hac vel illa opinione uti; praesertim vero quando de illa re nondum aliquid docuit secundum propriam opinionem, ut in secundo *Posteriorum analyticorum* docere volens ea quae ad demonstrationem pertinent, utitur falsis aliorum opinionibus de rebus naturalibus, quas exempli gratia adducit: inquit enim causam cur lumen transeat per laternam, esse quia vitrum illud vel cornu laternae est perforatum, et ita per poros || ampliores lumen, quod tenuius est, pertransit.⁵⁵ Attamen ipse censuit eam non esse causam transitus luminis, neque illa corpora esse perforata, sed causam esse quia sunt perspicua et transparentia; at quia utroque modo causa materialis adducitur, et nullum momentum ad declarandam demonstrationem facit hac potius opinione uti, quam illa quae aliorum philosophorum fuit, et illa etiam vulgatiores erat, satis habuit Aristoteles exempli gratia uti opinione aliorum. Sic etiam in eodem libro accipit exempli gratia tonitru esse sonum factum ab extinctione ignis,⁵⁶ quoniam ibi nihil refert hanc potius quam aliam veriore causam adducere, cum ille non sit idoneus locus in quo id declaratur. In tertio igitur libro *Meteorologicorum* Aristoteles modum quo visio fit nondum declaraverat, ideo ad iridem et alia declaranda uti maluit opinione Platonis de visione, quae vulgatiores erat et quam sequi vulgares etiam homines videntur, quam opinione propria, licet veriore, propterea quod ad illa quae ibi tractantur declaranda nihil | referebat hoc potius modo, quam illo fieri visionem dicere: non est ergo verum id quod Galenus ait, Aristotelem uti aliorum sententia de visione, quod eam veriore esse cognoverit, sed quia vidit eam esse propria sua opinione vulgatiorem, et quia utro modo dicamus, nihil referebat ad iridem declarandam, sed hoc ipsemet Aristoteles clare in ea parte nos admonet: subiungit enim nihil interesse an emissionem, an receptionem visionem fieri dicamus. Hoc enim non variat eam doctrinam quae ibi de iride traditur; ideo si eo in loco Averroem legamus, videbimus eum illa omnia declarare iuxta Aristotelis sententiam de visione, non iuxta opinionem Platonis, licet Aristoteles hac ut evidentiore uti maluerit.⁵⁷

54 See Aristoteles, *Meteorologica*, II.3, 372b34–373a32.

55 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.11, 94b27–31.

56 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.8, 93b7–11.

57 See Averroes 1562, v: *In Arist. Meteor.*, III, ff. 455r ff.

Sed aliud praeterea artificium ibi in Aristotele notare possumus quod
 Galenus non animadverterit et quo ipse in libris suis^a uti nescivit. Nam si
 in iride declaranda usus esset propria sua sententia de visione, dicere ali-
 ¶913 quis potuisset infirmam eam doctrinam esse, ut quae in firmis fundamentis
 nitatur, nimirum opinione Aristotelis de visione, proinde non similiter vera 5
 fore ea quae ibi de iride dicuntur si aliorum de visione sententiam sequamur.
 Sic igitur negato visionis modo qui ab Aristotele ponitur, omnia illa quae ibi
 de iride ac de aliis dicuntur in dubium essent revocata. Aristoteles igitur cum
 artificio voluit ad iridem declarandam uti aliorum sententia de visione, ne
 difficultatem aliquam in iride, aliisque rebus, quae ibi tractantur, poneret. 10
 Sed voluit etiam nos admonere utcumque visio fieri dicatur, nihil referre ad
 iridem declarandam, quia utcumque dicatur fieri, eadem de iride sententia
 immutata atque illaesa manet.

Idem notare apud Aristotelem possumus in capite 1 quinti libri *De anima-*
lium ortu, ubi docet cur aliqui acute cernant, sed non procul, contra aliqui 15
 procul, sed non acute. Deinde subiungit nihil referre an emissione, an recep-
 tione fieri visio dicatur, nam usus erat^b quidem propria opinione, sed notare
 postea voluit idem esse etiam secundum Platonis sententiam de visione, ut
 firmior ratio ab ipso adducta videretur, quae similiter iuxta omnium opinio-
 nem locum haberet.⁵⁸ Admirari autem in hoc debemus ingenium Aristotelis 20
 qui omnia locis suis tractavit, et si quid unquam extra proprium locum con-
 sideravit, satis habuit pingui Minerva ac leviter illud tangere, neque voluit
 tractationes commiscere, neque alienas atque intempestivas alicubi insti-
 tuere. Num autem Galenus hoc artificio suos libros scripserit, dubium est,
 nam praeter alia multa quae ab eo intempestive tractata notari possent, hoc 25
 unum volo in praesentia considerare: citat ipse persaepe libros a se scriptos
 de demonstratione et in iis se de sensibus diligentissime locutum esse asse-
 rit, ideoque de illis quae ad sensus pertinent nos ad eos libros remittit, quod
 legere frequenter possumus in septimo libro *De placitis Hippocratis et Plato-*
nis.⁵⁹ Num autem in logica conveniens sit exquisite de sensibus agere, et an 30
 tale aliquid fecerit unquam Aristoteles, aliis considerandum relinquo.

^asuis *om.* 1607. ^berat *om.* 1607.

58 See Aristoteles, *De generatione animalium*, v.1, 781a3–7.

59 See Galenus 1978, VII, ch. 1, sec. 8; ch. 7, sec. 18.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Mente Humana

|641
||915

Caput I Prooemium libri

Nulla res est cuius notitiam illi qui rerum scientiam inquirunt et sapientes evadere cupiunt magis indagare atque enixius pervestigare deberent, quam illa animae praestantissima pars qua homines sumus, et quam solam hominem ipsum esse plures philosophi existimarunt. Cur enim non fatui potius, quam sapientis hominis esse fateamur ad caeli et elementorum et rerum aliarum cognitionem adipiscendam omne studium conferre, seipsum autem ignorare? Ego igitur ne huic crimini me obnoxium redderem, postquam de rebus aliis naturalibus plura scripsi, de hac quoque scribendum mihi esse iudicavi, neque alio consilio quam ut Aristotelis hac de re sententiam, si fieri posset, declararem.¹ Hunc enim unum totius huius susceptae provinciae scopum mihi propositum esse alias protestatus sum, ut cum in hac Patavina Academia Aristotelis publice interpretandi officio fungar, non solum voce, sed etiam scripsis operam hanc praestando magis possem obscura Aristotelis sensa auditoribus meis plana ac manifesta reddere. Haec autem, quam proposuimus, de anima humana disputatio, tum^a ipsa per se dignissima est, in quam summa cum diligentia incumbamus, siquidem res nostra agitur, cum ad nos ipsos cognoscendos haec maxime omnium pertinere videatur; tum ob ipsius difficultatem et magnam, quae ex Aristotelis dictis oritur, interpretum controversiam non omittenda. Etenim Aristoteles de mente humana, quam et animam rationalem et intellectum potestate, seu patientem appellavit, tum ex professo in tribus *De anima* libris, tum obiter in aliis pluribus ita aut varie ac dubie, aut saltem obscure locutus est, ut ad diversas, imo etiam contrarias sententias a gravioribus quoque interpretibus eius verba distracta sint. Nec defuerint qui eum ancipitem fuisse et nihil certi hac de re statuere affirmare ausi sint.

^atum] cum 1590^v 1607.

1 See Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, pp. 1–2; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 35ra.

||916 Illud vero quod potissime consideran||dum in praesentia suscepimus est
 humanae mentis natura et quid ipsa sit. Et quia omnis anima principium
 est animati corporis, et ab Aristotele in libris *De anima* non alia ratione,
 quam ut principium considerata est, nomen autem principii notat respec-
 tum ad illa quorum est principium, ideo ex hoc respectu omnis animae 5
 natura fuit ab Aristotele declarata. Duorum autem principium est anima,
 corporis animati tanquam forma et operationum tanquam effectrix: ob id
 in initio secundi libri *De anima* Aristoteles universe omnis animae natu-
 ram et essentiam declaravit per respectum quem habet ad corpus, cuius
 est anima;² deinde in contextu 33 eiusdem libri proposuit in tota sequente 10
 eius operis parte singularum animae facultatum naturas ex operationibus
 declarandas,³ et post diligentem et vegetantis et sentientis partis declaratio-
 nem, quae in eo secundo libro habetur, sumpsit in tertio libro declarandum
 |642 quid | sit humana mens respectu operationis tantum, non respectu corporis.
 Quid enim respectu corporis sit, iam in initio secundi libri de omni anima 15
 universe docuerat, neque aliquid aliud de singulis declarandum relinque-
 batur; at respectu operationum nihil universe de omni anima dici poterat,
 nisi valde rude et imperfectum, quia non eodem modo omnes partes animae
 suas edunt operationes, sed hoc in singulis considerandum erat, ideoque
 proponitur ab Aristotele in illo contextu 33 secundi libri.⁴ 20

Nos igitur Aristotelem, quem interpretari volumus, imitati humanae
 mentis naturam utraque ratione declarabimus, ut tandem ex utroque res-
 pectu perfectam eius definitione colligamus.

Caput II Quaestio an anima rationalis sit forma hominis, et quaestionis declaratio 25

Illud igitur quod primo loco considerandum nobis proponitur est an anima
 rationalis sit forma hominis, et quia de hoc interpretes Aristotelis non con-
 senserunt, ideo ut id quod quaerimus intelligatur, notandam est distinctio
 formae qua omnes utuntur. Forma duplex est: [i] una materiam informans,
 et dans esse specificum, et rem constituens tanquam differentia adiecta 30
 generi, de qua forma egit Aristoteles in primo libro *Physicae auscultationis*

2 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a19–22 (Aristoteles 1953, II, t/c 4–5, pp. 132–134).

3 See Aristoteles, *De anima*, II.4, 415a14–22 (Aristoteles 1953, II, t/c 33, p. 179).

4 See Aristoteles, *De anima*, II.4, 415a14–22 (Aristoteles 1953, II, t/c 33, p. 179).

||917 tanquam de tertio principio rerum naturalium,⁵ et eamdem in || secundo
libro vocavit naturam: cuiusque^a enim rei natura dicitur illa sola forma quae
informat materiam habentem potentiam ad esse et in statuta specie collo-
cat;⁶ [ii] altera est forma quae non dat esse, sed ipsi rei iam constitutae et
habenti esse specificum supervenit tanquam praestantius quoddam, et dat 5
solum operationem ad quam res illa potestatem quidem habet naturalem,
sed eam edere propriis viribus suis non potest, ideo eget ope alicuius nobi-
lioris quod eius naturam et conditionem excedat: ab eo igitur non recipit
esse, sed recipit operationem, nisi dicamus, ut aliqui dicunt, eam recipere
quoddam esse nobilius et eminentius, quam sit proprium eius esse specifi- 10
cum.

Exemplis res clarior fiet: navis habet suam formam qua est navis, eaque est
figura illa ex lignorum compositione proveniens, quae dicitur forma infor-
mans; per hanc enim navis in specie constituitur et sine hac non esset navis;
navi autem ita constitutae supervenit nauta, qui non dat illi ut sit navis—iam 15
enim est—, sed dat quoddam esse eminentius et actum navigandi qui navis
conditionem excedit, quia navis secundum se non habet nisi aptitudinem
ad navigationem, actum autem navigandi a seipsa non habet, sed a quodam
superveniente et navis naturam excedente, qui nauta est: figura igitur navis
dicitur actus informans, nauta vero dicitur actus assistens, sed non mate- 20
riam informans, nec dans esse specificum; advenit enim navi iam habenti
esse completum, et dat illi solam operationem. Sic dicimus de securi, qua
exempli gratia Aristoteles quoque usus est,⁷ nam figura illa et acumen est
forma dans esse, et materiam perficiens, et constituens securim, quae sine
illa non esset securis; homo vero utens securi dat illi solam operationem, et 25
est tanquam actus assistens, sicuti nauta in navi.

Tales sunt etiam caelestes intelligentiae respectu orbium. Orbis enim iam
habet ex se suum esse completum, neque illud recipit ab intelligentia; illa
igitur materiam illam non informat, neque orbem in specie constituit, sed
solum dat operationem, quae est motus in orbem, ad quem est quidem 30
corpus illud naturaliter propensum, sed ipsum se movere non potest. Illa
igitur dicitur forma assistens tantum, quasi astans ad regendum, nec solum
dicitur separabilis, sed separata et abiuncta ab illa materia, propterea quod
non dat illi esse, quemadmodum nauta etiam quando est in navi dicitur
a navi separatus, quia est extra ipsam navis essentiam, quo fit ut | possit 35

^acuiuscunque 1607.

5 See Aristoteles, *Physica*, I.7, 190b16 ff.

6 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 193a30–193b21.

7 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b10–17 (Aristoteles 1953, II, t/c 8, pp. 139–140).

esse sine navi et habeat etiam operationem propriam praeter navigationem, hoc est, operationem non cum navi communicatam, nam et in navi et extra navim potest multas edere operationes nihil ad navim pertinentes. Huius
 ¶918 enim ratio manifesta est, propterea quod nauta et navis sunt duo entia perfecta in sua specie, et habentia duos distinctos actus específicos, neque
 5 unum recipit esse ab altero. Sic intelligentia et orbis sunt duo distincta entia perfecta, neque orbis recipit actum specificum ab intelligentia, sed ipsum habet ex se, et intelligentia praeter operationem movendi orbem habet etiam operationem propriam non communicatam cum orbe, neque ullo
 10 modo ab eo pendentem, nam contemplatur seipsam et incessanter intelligit absque ullo orbis interventu.

Quoniam igitur anima rationalis humana est forma quaedam existens homini, quaerimus nunc qualisnam forma sit, an informans materiam habentem potentiam ad esse, constituens humanam speciem sub animali genere tanquam differentia dividens ipsum genus, ita ut homo per eam sit
 15 homo et absque illa non sit homo; an potius sit solum assistens, ita ut homo per aliquam aliam formam sit homo, et ipsi iam constituto et habenti suum esse specificum sub animali genere haec tanquam praestantior quaedam forma superveniat quae non det illi ut sit homo, sed solum ut sit quoddam
 20 eminentius homine, nempe det illi solam operationem nobilem et praestantem, qualis est intellectio, adeo ut sit forma actu separata et abiuncta a materia, illi autem assistens ad regendum, sicut intelligentia caelestis assistit orbi. Et ut uno verbo dicam, quaestio est an anima rationalis sit forma hominis ut figura navis est forma navis, an potius sit in homine tanquam
 25 nauta in navi. Utraque pars sectatores habuit gravissimos ac summae auctoritatis viros, inter quos est de hac re acerrima controversia.

In hac igitur disputatione nos hunc ordinem servabimus: primo loco utramque contrariam opinionem referemus ac declarabimus; deinde argumenta praecipua, quibus utraque secta sententiam suam comprobare solet
 30 ac potest, in medium afferemus; postea vero veritatem declarare ac manifestam reddere nitemur; et postmodum omnia quae verae sententiae adversari videbuntur, argumenta solvemus, ut his peractis ad alia quae ad mentem humanam pertinent considerata transeamus.

Caput III Declaratio opinionis Averrois et aliorum dicentium animam rationalem non esse formam hominis

35

Animam rationalem non esse formam hominis qua homo sit homo, sed esse formam assistentem, secuti orbi caelesti assistit intelligentia, existima-

vit Averroes, ut legere apud eum possumus in commentario quinto tertii libri *De anima*, ubi dicit nomen actus de anima rationali et de aliis partibus animae dici fer||me aequivoce, quoniam de anima sentiente et de vegetante significat formam informantem, de rationali vero significat non informantem, sed assistentem solum. Et ad huius sententiae confirmationem adducit verba Aristotelis in contextu undecimo et duodecimo libri secundi *De anima*, quae postea loco suo a nobis considerabuntur. Et quia necesse est omne corpus naturale habere propriam formam quae informando materiam ipsum^a in specie constituat—homo autem est corpus naturale et species animalis, ideoque oportet esse in homine aliquam huiusmodi formam informantem quae det homini esse specificum sub genere animali—, hanc inquit Averroes esse cogitativam, ita ut per hanc homo sit homo, non per intellectum.⁸

Loquitur autem de hac Averroes etiam in commentaris 6,⁹ 20¹⁰ et 33¹¹ eiusdem tertii libri, et in 63 secundi,¹² et aperte dicit cogitativam esse formam hominis, qua est homo et generationi et interitui obnoxius; videtur autem in dicis locis eam | distinguere a phantasia, verum quia de hac animae facultate distincta a phantasia Aristoteles ne verbum quidem in libris *De anima* fecit, ideo multi Averroistae, ut Averroem tuerentur, dixerunt hanc Averrois cogitativam esse revera phantasiam, de qua locutus est Aristoteles, sed Averroem nomine cogitativae significare voluisse phantasiam humanam distinctam a phantasia brutorum, et illa multo perfectiorem, quae sit supremus gradus ipsius facultatis imaginativae, imo et totius partis animae sentientis, constituens hominem in specie sub animali genere et ipsum a caeteris animali-

^aipsam 1607.

8 Averroes 1953, III, t/c 5, p. 405: "Declaratum est igitur quod prima perfectio intellectus differt a primis perfectionibus aliarum virtutum anime, et quod hoc nomen *perfectio* dicitur de eis modo equivoco, econtrario ei quod existimavit Alexander. Et ideo dixit Aristoteles in diffinitione anime quod est perfectio prima corporis naturalis organici, quod nondum est manifestum utrum per omnes virtutes perficitur corpus eodem modo, aut est ex eis aliqua per quam corpus non perficitur, et si perficitur, erit alio modo. Preparatio autem que est in virtute ymaginativa intellectuum similis est preparationibus que sunt in aliis virtutibus anime, scilicet perfectionibus primis aliarum virtutum anime, secundum hoc quod utraque preparatio generatur per generationem individui, et corrumpitur per corruptionem eius, et universaliter numeratur per numerationem eius".

9 Averroes 1953, III, t/c 6, pp. 415–416.

10 Averroes 1953, III, t/c 20, pp. 449–450.

11 Averroes 1953, III, t/c 33, p. 476.

12 Averroes 1953, II, t/c 63, pp. 225–226.

bus distinguens.¹³ Homini igitur formato ab hac perfecta imaginativa dicunt supervenire animam rationalem, quae dat homini quoddam esse eminentius et supergrediens humanam naturam, non quod ponat hominem in alia nova specie, sed quia in specie humana dat ei nobilitatem, quae est supra hominem, ad quam recipiendam habet humana natura aptitudinem naturalem. Ideo secundum Averroem imaginativa in homine est sicuti figura navis in navi, quae constituit navim tanquam forma materiam informans; anima vero rationalis est sicuti nauta, qui supervenit navi iam constitutae et dat homini operationem praestantissimam, quae est contemplari et intelligere, quemadmodum nauta navim regens dat illi actum navigationis.

Haec certe Averrois opinio fuit et miror quod Achillinus in tertio *Quolibeto*, dubio quarto, contrariam opinionem Averroi attribuerit, nempe quod putaverit animam rationalem esse formam hominis, qua homo est homo.¹⁴ Argumenta vero quibus ad hoc probandum utitur Achillinus, potius ostendunt eam esse rei veritatem, et absolute ita credendum esse, quam hanc fuisse Averrois || opinionem, ut ea considerantibus manifestum est. Quod autem dicat Achillinus Averroem quandoque dicere rationalitatem esse hominis quidditatem, et differentiam constituentem, quod quidem apud Averroem legimus in commentariis undecimo et duodecimo septimi libri *Metaphysicorum*,¹⁵ hoc certe nihil est, quoniam Averroes exempli gratia loquitur et est apud philosophos vulgatissimum ut exempli gratia sumant animal rationale tanquam hominis definitionem, ita ut rationales sinificet formam et differentiam dividenter animal genus et constituentem humanam speciem; exemplorum autem non est exquirenda veritas, sed solum rei propositae declaratio.

Possunt tamen Averroistae etiam veritatem huius exempli defendere duobus modis. Primo quidem dicendo Averroem per rationale significare cogitativam, tanquam discurrentem et ratiocinantem in particularibus, quam etiam in contextu vigesimo tertii libri *De anima* putat vocari ab Aristotele intellectum passivum;¹⁶ quippe quae potest appellari anima rationalis et intellectus, quatenus propinqua illi est et ei ministrat, et est apta obedire animae rationali. Altero autem modo dicendo Averroem significasse animam rationalem proprie sumptam, et hanc dixisse esse hominis quiddita-

13 See Gandavensis 1552¹, III, q. 8, ff. 66ra–67va.

14 Achillini 1558: *De intelligentiis*, III.4, p. 23b; see Nardi 1958, pp. 208–209.

15 *Ibidem*. See Averroes 1562, VIII: *In Arist. Metaph.*, VII, t/c 11, f. 161rD–162rA; Averroes 1562, VIII: *In Arist. Metaph.*, VII, t/c 12, f. 162vG–163rD.

16 Averroes 1953, III, t/c 20, pp. 449.

tem, non quidem illam quidditatem qua homo in specie constituitur, sed per quam adipiscitur praestantissimam quamdam operationem et quoddam esse eminentius, quod est ultimum ac supremum hominis complementum ad quod assequendum habet homo potestatem naturalem tanquam ad quoddam humana natura excellentius. Haec quidem consona esse doctrinae Aristotelis in eo septimo *Metaphysicorum* ego nunc non assero, solum dico Averroem, qui praedictam sententiam pertinaciter tutatus est, alterum horum intelligere potuisse. Sententia namque Averrois illa revera est quam diximus et quam caeteri omnes illi attribuunt. 5

Eandem opinionem Themistius secutus est, ut legere apud eum possumus in contextu vigesimo tertii libri *De anima*: putavit enim intellectum patientem unum numero esse in tota humana specie, sicut etiam Averroes; ideo praeter hunc posuit in homine aliam humanam animam multiplicatam per quam homo sit homo, significans imaginativam humanam, et hanc dixit habere potentiam recipiendi intellectum tanquam supremam hominis perfectionem.¹⁷ Quare non putavit Themistius intellectum esse formam hominis, et hoc ita clarum est in memorato loco, ut mirandum sit quomodo Thomas in opusculo 16 contrariam sententiam Themistio attribuerit, nempe quod dixerit intellectum esse veram hominis formam quae sub genere animali humana[m] speciem constituat.¹⁸ 10 15 20

Videtur etiam huius sententiae fuisse Ioannes Grammaticus, nam in sua praefatione in secundum librum *De anima*¹⁹ et in declaratione primi contextus eiusdem libri²⁰ aperte dicit animam rationalem non esse actum corporis secundum substantiam, sed solum secundum operationem, cuiusmodi est nauta in navi; alias vero animas esse actus etiam secundum substantiam. Negat igitur animam rationalem esse formam informantem, et asserit esse solum assistentem et dantem operationem, non dantem esse substantiale. Idem tamen Ioannes in primo contextu libri tertii *De anima* inquit animam rationalem dare esse homini et hominem constituere,²¹ quare vel dicendum est ipsum sibimet adversari, vel illud intellexisse quod etiam Averroistae existimarunt: animam rationalem dare homini esse eminentius quod supra hominem est, quemadmodum antea declaravimus. 25 30

17 Themistius 1899, pp. 105–106; Themistius 1957, pp. 237–239.

18 See Thomas Aquinas, *De unitate intellectus contra Averroistas*, ch. 2, nn. 49–54.

19 Philoponus 1897^a, p. 206; Philoponus 1554, f. 35ra.

20 Philoponus 1897^a, p. 210; Philoponus 1554, f. 35va.

21 Philoponus 1897^a, p. 450; Philoponus 1554, f. 73rb.

Caput IV Aliorum contraria opinio, quod anima rationalis sit vera hominis forma

Alteram vero contrariam sententiam, quod anima rationalis sit vera forma hominis, quae informando materiam constituat hominem in esse specifico sub animali genere, tutati sunt Latini fere omnes, nec solum tanquam absolute veram sententiam, ut revera est, sed etiam ut Aristotelis opinionem, quod ipsi efficaciter ostendere nixi sunt, praesertim D. Thomas in prima parte Summae, quaestione 76,²² et in opusculo 16,²³ ut ibi videre est.

Fuit etiam eius sententiae Alexander: licet enim ipse in alio a Latinorum sententia et a veritate dissenserit, in hoc tamen, de quo in praesentia loquimur, non dissensit, sed existimavit animam rationalem esse formam hominis quae materiam informet, et sub animali genere humanam speciem constituat.²⁴

Hanc eamdem tribuit Aristoteli Olympiodorus in interpretatione *Phaedonis* Platonis.²⁵ Plotinus quoque censuit hanc fuisse opinionem Aristotelis, nam in primo libro primae *Enneadis*, capite 4 et 5,²⁶ eum reprehendit quod in contextu 8 secundi libri *De anima* dixerit animam esse sicut acumen in securi,²⁷ quod est ponere eam esse formam informantem; et similiter refert Aristotelis verba in contextu 64 primi libri *De anima*,²⁸ quando dixit operationes animae omnes esse coniuncti, non esse solius animae, et perinde esse dicere animam cogitare vel irasci, ac dicere animam texere vel aedificare. In principio etiam secundi libri quartae *Enneadis* refert verba Aristotelis in definitione animae, neque admittit animam dici *ἐντελέχεια*, ut eam appellavit Aristoteles: inquit enim non declarari per hoc essentiam animae.²⁹

||922 Hanc igitur Aristotelis sententiam fuisse Plotinus praedicta omnia Aristotelis dicta recensendo constanter affirmat, sed cum Aristotelem in hoc reprehendat, videtur contrariam opinionem sequi, cum praesertim in eo primo libro primae *Enneadis*, capite 4, dicat animam rationalem esse for-

22 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 76, art. 1, co.; see also *Summa contra Gentes*, II, 56, 57, 59, 68–70.

23 Thomas Aquinas, *De unitate intellectus contra Averroistas*, ch. 3, nn. 60 ff.

24 See Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, p. 12; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 36va.

25 See Olympiodorus 1976, ch. 10,1.

26 Plotinus, *Enneades*, I.1, 4; I.1, 5.

27 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b10–17 (Aristoteles 1953, II, t/c 8, pp. 139–140).

28 Aristoteles, *De anima*, I.4, 408b11–17 (Aristoteles 1953, I, t/c 64, p. 85).

29 Plotinus, *Enneades*, IV.2, 1.

||923 ratione media, quatenus secundum Averroem est sepa||rata a corpore, nec
 dat esse homini, sed ipsum regit solum; secundum Alexandrum vero regit
 quidem, sed neque est separata a corpore, neque separabilis; at secundum
 Platonem non ita est abiuncta a materia, ut non det esse homini, sed eatenus
 est abiuncta, quatenus continet, et imperat, et est a corpore separabilis. 5
 Fatentur ergo Platonici informationem, non tamen eo modo quem statuit
 Alexander, sed eo potius modo quem D. Thomas posuit: ipsi namque ponunt
 informationem cum separabilitate.

Patet autem hoc considerantibus ea quae a Simplicio dicuntur,³⁵ qui in
 omnibus Platoniorum sententias defendere nisus est. Ipse enim non negat 10
 animam rationalem esse formam hominis et informare materiam, ut apud
 eum legere in multis locis possumus, praesertim in primo libro *De anima*,
 contextu 53,³⁶ 63,³⁷ 66,³⁸ 86,³⁹ 87⁴⁰ et in secundo libro, contextu 4⁴¹ et 10,⁴²
 sed videtur cum Platonici dicere duo esse genera formarum materiam infor-
 mantium, et aliam ita dare esse materiae, ut nihil aliud sit, quam actus talis 15
 rei, proinde inseparabilem esse ab eo cuius est actus; aliam vero esse formam
 cuius essentia non in hoc tantum est constituta, ut sit actus alterius, sed
 ipsa quoque secundum se est aliquid eo respectu absolutum, proinde potest
 esse sine illo cuius est forma. Talem igitur esse putavit animam rationalem
 humanam: ideo duas ei vires attribuit, unam informandi corpus, alteram 20
 utendi corpore iam a se informato, etenim illi dominatur, et ab eo separabilis
 est. Ideo Simplicius et Platonici sententiam Averrois non admitterent, quod
 homo constituatur in specie per imaginativam, seu per aliam formam prae-
 ter animam rationalem, sed clara est eorum sententia, quod anima rationalis
 sola sit illa forma per quam homo es homo. 25

Galenus quoque in libro illo *Quod mores animi sequantur temperaturam
 corporis* hanc sententiam tuetur, quod anima rationalis sit forma homi-
 nis et vere materiam informans, et eandem inquit secutum esse Androni-
 cum Rhodium, et eam Aristoteli attribuit, idemque existimasse ait eundem
 Andronicum.⁴³ 30

35 See Nardi 1958, pp. 417–421.

36 Simplicius (Ps.) 1882, p. 51; Simplicius (Ps.) 1543, p. xxv.

37 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 57–58; Simplicius (Ps.) 1543, p. xxiii^v–r.

38 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 61–62; Simplicius (Ps.) 1543, p. xxiv^v–xxv^r.

39 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 73–74; Simplicius (Ps.) 1543, p. xxxi^r–v.

40 Simplicius (Ps.) 1882, p. 74; Simplicius (Ps.) 1543, p. xxxii^r.

41 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 86–87; Simplicius (Ps.) 1543, p. xxxviii^r–v.

42 Simplicius (Ps.) 1882, p. 94; Simplicius (Ps.) 1543, p. xli^r–v.

43 Galenus 1821, IV: *Quod Quod animi mores corporis temperamenta sequantur*, p. 782.

Hae sunt aliorum sententiae a me breviter relatae. Sequitur ut argumenta quae ab utraque secta asseruntur consideremus.

[647] **Caput v Argumenta pro opinione Averrois, quod anima rationalis non sit forma hominis**

Averroes et illi qui eius sententiam sequuntur eam multis argumentis, iisque 5
potissime ex variis apud Aristotelem locis desumptis comprobare nituntur.

||924 Primum argumentantur ex cognitione universalium hoc pacto: cognitio 10
universalium fit cum abstractione a materia, ergo non convenit nisi facultati
a materia abiunctae; igitur anima rationalis humana, cum cognoscat univer-
salia, est abiuncta a materia, proinde non dat esse homini.

Secundo sumunt aliqui argumentum ab intellectu agente: intellectus 15
patiens est una et eadem substantia cum intellectu agente, at intellectus
agens consensione omnium est forma abiuncta a materia, ergo eius modi
est etiam intellectus patiens, qui est anima nostra rationalis.

Tertio considerant verba Aristotelis in contextu 92 primi libri *De anima*, 15
ubi dicit ne fingi quidem posse quam corporis partem occupet intellectus;⁴⁴
vult igitur eum non esse formam corporis, proinde esse abiunctum a mate-
ria.

Quarto adducunt verba Aristotelis in secundo libro *De anima*, contextu 20
11, ubi aperte dicit aliquam animae partem nullius esse corporis actum,
significans rationalem partem, et statim sequentibus verbis inquit eam ita
esse actum corporis, ut nauta est actus navis.⁴⁵ Asserit ergo eam non esse
formam informantem, sed assistentem solum.

Quinto perpendunt verba Aristotelis in contextu 21 eiusdem libri, ubi ait 25
intellectum esse aliud animae genus et eum solum posse separari.⁴⁶ Non vult
igitur ipsum esse actum corporis, cuiusmodi sunt aliae partes animae, sed a
corpore separatum.

Sexto sumunt argumentum ex Aristotele in tertio libro *De anima*, con-
textu 4⁴⁷ et 6,⁴⁸ ubi dicit intellectum humanum esse immistum, hoc est, non
commistum cum materia, quare negat esse formam informantem. 30

44 Aristoteles, *De anima*, I.5, 411b14–19 (Aristoteles 1953, I, t/c 92, p. 122).

45 Aristoteles, *De anima*, II.1, 413a4–10 (Aristoteles 1953, II, t/c 11, p. 147).

46 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b24–27 (Aristoteles 1953, II, t/c 21, pp. 159–160).

47 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383).

48 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

Septimo utuntur testimonio Aristotelis in decimo libro *De moribus*, capite 7, ubi dicit intellectum respectu hominis esse quoddam divinum, proinde hominem, qui secundum intellectum vivat et vitam contemplativam traducat, non quatenus hominem ita vivere, sed quatenus divinum quiddam in ipso est. Ideo haec verba subiungit: “non oportet (ut quidem monent) unum- 5 quemque, cum sit homo, humana, et cum sit mortalis, cogitare mortalia, sed quatenus licet, immortalem se reddere, omniaque efficere ut ex praestantissimo omnium quae in eo sunt vitam traducat”.⁴⁹ His igitur verbis significat Aristoteles hominem non per intellectum esse hominem, sed intellectum esse quoddam anima humana divinius, quo homo adipiscitur non quidem 10 esse specificum sub genere animali, neque esse humanum, sed quoddam esse nobilius humana natura.

Octavo adducunt verba Aristotelis in quarto libro *De partibus animalium*, capite 10, quae sunt haec: “solus homo erectus omnino est, quoniam eius natura et substantia divina est, officium autem divini est sapere et intelli- 15 gere”.⁵⁰ Non vocaret enim Aristoteles hominem divinum, nisi mens humana esset forma divina et separata a materia.

¶925 Nono perpendunt ea quae dicuntur ab || Aristotele in libro duodecimo *Metaphysicorum*, contextu 51, ubi cum de primo intellectu docuisset idem in illo esse intelligens, et intellectum, et intellectionem, quaestionem subiun- 20 git an ille intellectus sit compositorum, hoc est, intelligat composita. Quia si esset compositorum, sequi videretur ipsum intelligere ordinatim partes cuiusque compositi, et modo unam, modo aliam. Sic igitur in eius intellectione esset aliqua mutatio, dum transiret ab una parte ad aliam intelligen- 25 dam. Solvit Aristoteles dicens primum intellectum esse a materia abiunctum, proinde indivisibilem, quia omne abiunctum a materia est indivisibile; ideoque eius intellectionem indivisibilem esse, | et totam simul, non partem post partem; idque declarat Aristoteles, exemplo sumpto ab intellectu humano, et eius verba sunt haec: “an omne non habens materiam est indivisibile, quemadmodum humanus intellectus”.⁵¹ Patet igitur Aristotelem 30 asserere intellectum humanum non habere materiam, quia non posset esse indivisibilis nisi esset a materia separatus.

Postremo adducunt verba Aristotelis in secundo libro *De generatione animalium*, capite 3, et is locus ita difficilis esse existimatur, ut Averroistae

49 Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, X.7, 1177b31–1178a1 (Aristoteles 1562, III, lib. X, f. 153rB).

50 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.10, 686a26–30 (Aristoteles 1562, VI: *De part. animal.*, lib. IV, f. 189vF).

51 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.9, 1075a6–7 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 51, f. 335rC).

putent argumentum demonstrativum et insolubile inde pro Averroë sumi: Aristoteles ibi cum quaestionem proposuisset de partibus animae an omnes extrinsecus adveniant, an nulla extrinsecus, an aliqua extrinsecus et aliqua non extrinsecus, postea ad quaestionem respondens inquit solam mentem extrinsecus accedere, eamque solam divinum esse, quia nihil cum eius actione communicat actio corporalis.⁵² Cum igitur aperte dicat Aristoteles humanam mentem extrinsecus accedere, asserit eam esse formam non informantem, sed abiunctam a materia et assistentem solum. Idem confirmant alia sequentia verba in eodem loco, nam paulo post inquit mentem humanam esse divinum quoddam, significans eam non dare esse homini, sed excedere humanam naturam.

Alia quoque tum Aristotelis loca, tum argumenta quibus Averroistae utuntur adducere possemus, sed ea tanquam leviora consulto omisimus, satis esse arbitantes si pauca haec quae validiora et magis praecipua ab iis habentur diligenter consideremus.

Caput VI Dictae sententiae confutatio, et alterius contrariae comprobatio

Hanc Averrois sententiam ego et absolute secundum ipsam rei veritatem, et secundum philosophiam Aristotelis falsam esse existimo, veram autem alteram illorum qui dicunt animam rationalem humanam vere formam hominis esse qua homo est homo et in specie constituitur. Ad huius igitur veritatem et alterius falsitatem demonstrandam argumentis prius utar, deinde consideratione verborum Aristotelis, quae sententiae nostrae manifestissime attestantur, opinioni autem Averrois refragantur.

Primum utor argumento D. Thomae, quod ab eo adducitur in contextu septimo tertii libri *De anima*,⁵³ et opusculo decimo sexto:⁵⁴ si anima rationalis non daret homini esse specificum, homo non diceretur intelligens, quia si intellectus est in homine ut forma separata a materia, et sicuti nauta est in navi, ergo quemadmodum nauta, cum sit secundum substantiam separatus a navi, speculatur in navi, neque ob id navis speculari dicitur, ita intellectus in homine intelligeret, neque ob id homo diceretur intelligens; igitur quomodo homo intelligat, ostendi nullo modo posset.

52 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b27–28 (Aristoteles 1562, VI: *De gen. animal.*, lib. II, f. 74vG–H).

53 Thomas Aquinas, *In Aristotelis De anima*, III, lect. 7, nn. 18–20.

54 Thomas Aquinas, *De unitate intellectus contra Averroistas*, ch. 3, nn. 69 ff.

Si quis vero pro Averroë dicat intellectum iungi homini per phantasmata, et ita fieri ut intellectu intelligente homo intelligat, hoc (inquit ibi Thomas) nihil est: dum enim ponitur intellectus secundum suam essentiam a natura humana separatus, nihil facit illius coniunctio per phantasmata ad reddendum hominem intelligentem, quia phantasmata sunt quidem humana, sed respectu intellectus non habent nisi locum obiecti moventis et rei cognitae, at non cognoscentis. Ita igitur per sua phantasmata homo non fit intelligens, ut paries per suum colorem, quo movet oculum, non fit videns. Imo neque illa potest vocari coniunctio, neque iungitur intellectus phantasmatibus: phantasmata enim sunt in phantasia, nec recipiuntur in intellectu, sed producunt in intellectu speciem intelligibilem, et haec iungitur intellectui, non phantasma ipsum, sicuti neque realis color iungitur oculo, sed speciem suam in oculo producit. Vel si cum aliis dicamus nullam speciem produci in intellectu, sed solum excitari a phantasmate intellectum ad intellectionem, ipsum certe phantasma omnibus confitentibus non iungitur intellectui.

|649 Patet igitur vanum prorsus esse hoc subterfugium, quia dicere | intellectum iungi homini per phantasmata perinde est ac dicere oculum seu facultatem visivam iungi parieti per colorem, dum statuimus intellectum non esse hominis formam, sed esse a natura humana separatum secundum substantiam. Quod si etiam concedamus hanc, qualiscunque sit, posse vocari coniunctionem quamdam intellectus cum homine, quatenus homo offert intellectui phantasmata a quibus moveatur, ita ut iste respectus intellectus ad obiectum possit vocari coniunctio, sicut etiam relatio visus ad obiectum ||927 coniunctio quaedam appellari potest, ea saltem non est talis quae faciat || hominem esse intelligentem, aut rem coloratam esse videntem, sed solum facit hanc esse rem visam, et hominem vel phantasmata esse rem intellectam; sed solus intellectus, non homo, dicitur intelligens, cum sit substantia quaedam seiuncta a natura hominis. Hoc igitur Thomae argumentum ego efficacissimum adversus Averroem esse arbitror.

Aliqui tamen sunt qui, licet Averroem non sequantur, putant argumentum hoc parum habere efficacitatis: dicunt enim Thomam non animadvertisse Averroem dicere intellectum iungi homini non solum per phantasmata, sed etiam per naturam. Iungitur enim homini statim ut genitus est, nec tamen iungitur tunc per phantasmata, quia nondum potest suam edere operationem, sed soli adulto iungitur per operationem, proinde tunc solum dici potest iunctus per phantasmata, infanti autem non per phantasmata, sed per naturam tantum; qua de re legere Averroem possumus in commentario 20 tertii libri *De anima*.⁵⁵ Quamobrem ad argumentum Thomae respondere

55 Averroës 1953, III, t/c 20, pp. 450–454.

Averroes posset aliam esse maiorem coniunctionem humanae mentis cum homine, quam per phantasmata, proinde eo argumento non ostendi hominem non esse intelligentem.

Ego vero puto argumentum Thomae esse demonstrativum, quod sic ostendo: Averroes inquit ita coniungi intellectum cum homine, ut uniatur 5 cum illo; utitur enim nomine unionis; considerandum igitur est quidnam sit unio illa quam vocant unionem per naturam: unio certe dicitur quando ex pluribus fit unum, nec satis est duorum congregatio et unius praesentia respectu alterius, ut uniri dicantur; si namque ponatur aliquis homo in navi qui eam non moveat, non dicitur unitus navi, licet illi insit; est enim 10 veluti si lignum lapidi apponeretur; et huius ratio est quia non fit unum ex duobus actibus, sed ex potestate et actu; ex nauta igitur et navi non fit unum secundum esse, sed solum secundum operationem, quatenus fit unum navigabile constans ex potestate et actu; at secundum esse sunt duo entia actu completo, ex quibus non fit unum. Sic igitur quando ponitur 15 intellectus in infante, antequam sit per aetatem aptus ad intelligendum, nulla fit unio si intellectus non dat esse homini, sed est solum praesentia intellectus ipsi homini iam per cogitativam constituto et perfecto in specie humana, non secus ac homo in navi non navigans dicitur praesens ipsi navi, non tamen illi unitus; cum enim homo habeat suum esse actu perfectum per 20 cogitativam, intellectus non unitur illi secundum esse, quia non facit esse hominem. Restat igitur ut per solam operationem dici possit uniri, quam ||928 vocant unionem per phantasmata: nulla enim revera || est illa unio, quam vocant per naturam.

Sed id quod multos decepit et fecit apparentiam quamdam unionis fuit 25 quod intellectus est incorporeus, quare eius a corpore distinctio non cernitur, qualem Averroes statuit, sicuti cernitur distinctio nautae a navi dum existit in navi, quo fit ut etiam statuendo ipsum non esse formam hominis, non videatur a corpore separatus secundum substantiam, sed potius illi unitus tanquam facultas quaedam insita toti corpori, quae tota est in toto 30 et tota in qualibet parte, sicut ipsi dicunt. Attamen dum ponitur non informare materiam, non potest dici unitus corpori per naturam, quia ex his non fit unum, quemadmodum diximus. Sic enim idem prorsus esset quod evenit in homine daemoniaco: daemon enim in eo existens non est illi unitus, licet illi assistat et membra etiam movere statuatur; quemadmodum igitur daemone illo intelligente homo illum habens non intelligit, ita si eo modo sit 35 mens humana in homine, ut non det esse homini, ea intelligente homo non intelligit, | quocirca argumentum D. Thomae, si eius vis bene perpendatur, validissimum est. At statuendo intellectum esse formam hominis quae est homo, absurdum hoc non sequitur: cum enim ipso tanquam forma homo sit 40

homo, et corpus ad ipsum referatur tanquam materia ad actum, materia—inquam—habens potentiam ad esse, ita ut solus intellectus locum habeat actus, intellectum intelligere est hominem intelligere; ideo Aristoteles dixit hominem esse intelligentem ut quod, intellectum vero non ut quod, sed ut quo.

5

Aliqui etiam pro Averrois defensione utuntur exemplo luminis in perspicuo: lumen enim advenit aeri extrinsecus, neque est eius forma, est tamen ratio recipiendi colores, et receptio attribuitur aeri propter lumen; sic igitur intellectus, etsi non est forma hominis, sed homini extrinsecus accedit, est tamen ratio qua homo dicitur intelligens.

10

Sed haec comparatio congrua non est, quoniam aer non quatenus est aer recipit lumen, sed quatenus perspicuus; lumen autem est forma perspicui, et ipsum constituit quatenus perspicuum est, neque in ipso lumine recipiuntur colores, sed in corpore perspicuo; lumen enim non est receptivum colorum, sed est ratio recipiendi, ideo iure attribuitur receptio aeri perspicuo. At intellectus secundum Averroem non est forma hominis ut lumen est forma perspicui, et recipit ipse species sine ullo usu corporis in recipiendo. Nam si ad recipiendas species uteretur corpore, iam esset organicus, quod Aristoteles negat in contextu 6 tertii libri *De anima*,⁵⁶ unde colligit solum intellectum esse locum specierum, non sensum: loci enim est recipere, ||

15

||929

20

sensus autem non recipit, sed organum recipit, ideo non ipsa anima sensibilis est locus specierum, sed organum est locus. Ast anima rationalis dicitur locus specierum, quia nullum habet organum quod species recipiat, sed ipsamet recipit, quocirca non recte comparatur cum lumine, quod est forma perspicui, neque est recipiens colores, sed solum ratio recipiendi, quo fit ut iure attribuitur receptio aeri. Non sic intellectio potest attribui homini, quia neque intellectus secundum Averroem est forma hominis, neque in homine fit receptio specierum, sed in solo intellectu.

25

Praeterea, si intellectus non est forma hominis, et ex operatione intellectus homo dicitur intelligens, intellectio est actio transiens. At hoc falsum est, quia omnium consensione intellectio est actio immanens. Consequentia autem probatur per ipsammet comparisonem qua adversarii utuntur, intellectus cum nauta. Actio enim qua nauta movet navim est absque dubio transiens, cum nauta non sit forma navis, sed sit substantia distincta a substantia navis. Sic actio qua intelligentia caelestis movet orbem est actio transiens. Similiter igitur si ex actione intellectus homo dicitur intelligens, illa est actio transiens. Attamen est immanens, ut omnes concedunt: ergo ex

30

35

56 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

ea homo non potest dici intelligens nisi intellectus sit forma hominis. Hoc enim negato, non video cur non idem de intellectu sit concedendum quod et de nauta et de intelligentia caelesti manifestum est. Nam si sumatur aliqua nautae operatio immanens, ut contemplatio vel locutio, ea neque cum navi, neque cum toto coniuncto communicatur; loquente enim nauta neque navis, neque totum coniunctum dicitur loquens. Sic intelligentia contemplante seipsam, neque orbis dicitur contemplans, neque totum coniunctum quod ex intelligentia et orbe constat, sed sola intelligentia dicitur contemplans, quemadmodum solus nauta dicitur loquens: sic igitur solus intellectus dicitur intelligens, non homo, cui assistere dicitur.

Neque alicuius momenti est illud quod adversarii dicunt, intellectum pendere a corpore obiective, quatenus a phantasmatibus humanis pendet ut ab obiecto a quo movetur. Nam, ut recte Thomas considerat,⁵⁷ hoc fecit potius hominem intelligi, quam intelligere, quod ex eadem comparatione manifestum est: nam si statuamus nautam videre navim et ab ea moveri ut ab obiecto, non ob id navis dicitur videns, sed visa solum, neque totum coniunctum dicitur videns, sed solus nauta. Sic si intelligentia statuatur intelligere orbem, non ob id orbis dicitur intelligens, sed sola intelligentia; quamvis ergo intellectus moveatur a phantasmate ut ab obiecto, non tamen ob id homo est | intelligens, sed est tanquam paries habens colorem a quo move-

||930 Non est || etiam admittendum id quod dicit Averroes de cogitativa: omnino enim confiteri cogitur hominem in specie constitui et a brutis distingui per formam aliquam substantialem; vel igitur cogitativa est forma substantialis distincta ab anima sensibili, vel est solum facultas quaedam animae sensibilis, quorum neutrum dici potest. Primum quidem dici non potest, neque id diceret Averroes, quia de hac forma distincta secundum substantiam et ab anima rationali et sentiente Aristoteles nihil unquam dixit. Sed neque secundum, quia sic homo distingueretur a brutis non per formam substantialem, neque per animam, sed per facultatem animae, quare non distingueretur ab eis specie; cum enim facultates animae sint qualitates, ut alias ostendimus,⁵⁸ per facultatem distingui est sola accidentali differentia distingui.

Praeterea, vel ista cogitativa est illamet imaginativa, de qua loquitur Aristoteles in calce secundi libri *De anima*,⁵⁹ vel alia. Si eadem est, homo a brutis

57 See Thomas Aquinas, *De unitate intellectus contra Averroistas*, ch. 3, n. 72.

58 See Zabarella, *De facultatibus animae*, ch. 4 (*De rebus naturalibus*, liber XXI).

59 See Aristoteles, *De anima*, III.3.

specie non differt, cum etiam bruta habeant imaginativam. Nec refert dicere eam esse perfectiorem phantasia brutorum, quia magis et minus non variant speciem, et Aristoteles ibi agens de phantasia, nullum in ea discrimen considerat, sed de ea agit communiter, prout omnibus animalibus competit. Si vero est alia, non potest hominem constituere et a brutis separare, nisi sit alia forma substantialis: cur ergo Aristoteles de hac essentialiter ab aliis distincta phantasia nihil unquam dixit? Sed haec omnia fabulas esse manifestum est, quoniam Aristoteles in tertio libro *De anima* aperte docuit proprium esse solius animae rationalis discurre, et affirmare, et negare;⁶⁰ ideo hoc alicui alii parti animae attribuendum non est: cum igitur homo enuntiet ac ratiocinetur, id per imaginativam facere non potest, sed per solum intellectum, ob id possumus ita argumentari; idque est argumentum firmissimum et tum Aristoteli, tum veritati absolute maxime consentaneum: per illam animae partem species humana constituitur et a brutis distinguitur, per quam homo enuntiat et ratiocinatur, at per solam animam intellectivam haec praestat, ergo haec sola est forma humanam speciem constituens, et eam a caeteris animalibus separans. Imo est ipsiusmet Aristotelis argumentum hoc, qui in eo contextu 24 secundi libri *De anima* probare volens animam esse formam corporis, ita argumentatur: anima est id quo primo vivimus, sentimus, movemur et ratiocinamur, ergo anima est forma viventis, sentientis, moventis et ratiocinantis;⁶¹ quoniam enim manifestum est hominem ratiocinari et intelligere, ex hoc infert animam, per quam hoc agimus, esse formam a qua constituimur.

||931 Caput VII Quod praedicta sententia Aristotelis fuerit

Hanc sententiam Aristotelis fuisse non est difficile demonstrare considerando illa quae ab ipso in libris *De anima* ad animae essentiam declarandam traduntur. Clarum hoc erit si duas propositiones ostenderimus. Una est: Aristotelem in toto primo libro *De anima* dum ex mente antiquorum de anima loquitur, et in secundo libro, dum loquitur de anima secundum mentem propriam ab initio libri ad contextum usque 41,⁶² amplissime animam sumere prout omnes animae partes complectitur, etiam animam rationalem, de qua agit postea in tertio libro. Altera est: Aristotelem docuisse omnem mortalium

60 See Aristoteles, *De anima*, III.7, 431a14 ff.

61 Aristoteles, *De anima*, II.2, 414a4–14 (Aristoteles 1953, II, t/c 24, p. 163).

62 Aristoteles, *De anima*, II.1–6.

animam, nulla excepta, esse formam vere informantem materiam et constituentem animata corpora sub genere “corpore naturali”.

[652 Prior propositio facile demonstratur: quod enim ad primum librum | attinet, manifestum est Aristotelem in toto eo libro recensentem antiquorum de anima sententias plurimum sermonem facere de mente humana; imo in
5
contextu 7 reprehendit antiquos, quod in agendo de anima solam humanam animam consideraverint, quasi omnes animae sint eiusdem speciei et sola
detur anima humana.⁶³ Quare tantum abest ut sermo in primo libro factus
de anima sit cum exclusione animae rationalis, ut potius antiqui de anima
loquentes hanc unam respexisse videantur; ob id carpit eos Aristoteles quod
10
non universe omnem animam consideraverint,^a sed solam ferme humanam,
cum de animalium anima parum locuti sint, plantarum vero animam vel
ignorasse penitus, vel tanquam nomine animae indignam sprevisse videantur.

Propterea, in ultimo capite eius libri probat stirpes quoque esse animatas,⁶⁴ quoniam aggredi statim volens tractationem de anima iuxta mentem
15
propriam, redigere prius statuit ad genus animae omnes animae partes, ut tractatio integra et perfecta esset: nullam igitur animam ab antiquis consideratam ipse a sua tractatione exclusit, sed potius adiecit animam stirpium,
20
ut animae consideratio universalis esset, et omnes prorsus animas complecteretur. Cum igitur in secundo libro incipiat ex animi sententia de anima loqui,⁶⁵ necessarium est ut omnem animam comprehendat, praecipue vero
rationalem. Quia si hanc exclusisset, multo maiorem, quam antiqui, errorem ipse commisisset, quandoquidem illi plantarum animam neglexerunt,
25
quae vilissima est et vix aliquod animae vestigium habere videtur, ast anima
rationalis nobilissima et maxime omnium praecipua nullo pacto praetermittenda erat.

Sed res per se clara est: cum enim in eo secundo libro Aristoteles de illa anima loqui incipiat, de qua in primo priscorum sententias expenderat, et
||932 illi vel solam rationalem, vel hanc praecipue respexerint, necesse est || ut
30
tractatio Aristotelis rationalem animam complectatur; idque ita esse multifariam ostendere possumus, ea considerando quae in illo secundo libro dicuntur. Nam in ipso libri initio inquit: “postquam antiquorum de anima sententias recensuimus, videamus quid sit anima, et quae sit communis-

^aconsiderarint 1607.

63 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402b1–5 (Aristoteles 1953, I, t/c 7, p. 10).

64 See Aristoteles, *De anima*, I.5, 411b27 ff.

65 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a3–6.

sima eius definido”.⁶⁶ Certe superlativo utens⁶⁷ significat nullam animam a se omittendam esse. Deinde in contextu 7 concludens definitionem animae dicit: “si quid commune omni animae dicere oportet, erit utrique actus primus corporis naturalis instrumentalis”,⁶⁸ et postea in contextu 8 inquit: “universaliter igitur dictum quid sit anima”.⁶⁹ Quare cum toties admoneat se omnem animam nulla prorsus exclusa considerare ac definire, absque dubio animam rationalem ea definitione complexus est.

Hoc idem testatur divisio quam postea facit. Nam in contextu 13 dividit animam latissime sumptam in quatuor partes, vegetantem, sensibilem, locomotoricem et intelligentem:⁷⁰ prius igitur nomine animae late accepto etiam rationalem animam complexus erat; post eum autem locum de illis quatuor vitae gradibus multa dicit, et semper ab aliis tribus distinguit intellectivum, quem modo vocat *διάνοιαν*, modo *διανοητικόν*, modo *λογισμόν*, modo *δοξαστικόν*, modo *νοῦν*, modo, *νοητικόν*. His enim omnibus nominibus eundem quartum animae gradum intellexit, de quo etiam in tertio libro diligentissime pertractavit, ut ipsa eorum librorum series indicat. Agit enim ordinatim de illis omnibus gradibus: in secundo libro de vegetante ac de sentiente, in tertio autem de intelligente ac de movente secundum locum. Quare dubitandum non est intellectum, de quo agitur in tertio libro esse illam ipsam quartam animae partem, quam in secundo libro in ipsa animae partitione iis omnibus, quae commemoravimus, nominibus appellaverat. Quod etiam affirmat ipsemet Aristoteles in contextu 5 tertii libri, quando declarans quinsnam sit ille intellectus quem ibi considerandum sibi proposuerat inquit: “dico autem intellectum quo anima *διανοεῖται*”;⁷¹ iam enim in prima parte secundi libri quartum vitae gradum vocaverat *διανοητικόν*,⁷² et ita etiam in tertio libro saepe eum vocat, dum de ipsius operationibus loquitur.⁷³ Latinus autem interpres eam dictionem convertens modo dixit | *cogitativum*, modo *intellectivum*, rectius dixisset *discursivum*, quia *διανοεῖσθαι* proprie est ratio-

|653

66 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a3–6 (Aristoteles 1953, II, t/c 1, p. 129).

67 *Ibidem*: “τίς ἂν εἴη κοινότητος λόγος αὐτῆς”.

68 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b4–6 (Aristoteles 1953, II, t/c 7, p. 138).

69 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b10 (Aristoteles 1953, II, t/c 8, p. 139).

70 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413a20–23 (Aristoteles 1953, II, t/c 13, pp. 151–152).

71 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a23 (Aristoteles 1953, III, t/c 5, p. 387).

72 Aristoteles, *De anima*, II.3, 414a31–414b32 (Aristoteles 1953, II, t/c 27, p. 168): “δυνάμεις δ’ εἵπομεν θρεπτικόν, αἰσθητικόν, ὀρεκτικόν, κινήτικόν κατὰ τόπον, διανοητικόν”.

73 See Aristoteles, *De anima*, III.7, 413b13.

animam rationalem ea definitione totaque illa naturae animae declaratione complexus sit. Quare de priore propositione dubitandum non est.

Sequitur altera propositio declaranda, quae fuit Aristotelem docuisse eam esse omnis animae naturam, ut omnis anima, nulla excepta, sit forma vere
 ||933 materiam informans, et dans esse animato corpori, et in || specie collo- 5
 cans sub genere “corpore naturali”. Hanc demonstrare multifariam possu-
 mus, quoniam omnia Aristotelis verba ita clare huic sententiae attestantur,
 ut pertinacis admodum hominis sit eam inficiari. In primis, volens Aristo-
 oteles communem omnis animae definitionem investigare, praemittit in 2
 contextu illius secundi libri divisionem substantiae in materiam, formam 10
 et compositum,⁷⁴ ut horum aliquod acciperet sub quo tanquam sub genere
 animam collocaret. Est igitur considerandum quam materiam et quam for-
 mam ibi Aristoteles sumat: certe non sumit aliam formam quam informan-
 tem, neque aliam materiam quam habentem potestatem ad esse, et hoc
 recipientem a forma. Nam dicit materiam secundum se non esse hoc ali- 15
 quid, sed esse ens potestate, et a forma fieri hoc aliquid. Cum igitur hoc
 aliquid ibi significet esse specificum et determinationem in specie, negari
 non potest materiam ibi sumi cum potestate ad esse et a forma recipientem.
 Quare formam quoque talem intelligit, quae informet materiam et tribuat
 esse specificum. Aperte etiam dicit formam facere hoc aliquid, quod signi- 20
 ficat dare esse et in specie constituere, nam de forma quae solum assistat
 hoc dici nullo modo potest: si namque caelestem orbem consideremus, et
 ad intelligentiam illi assistentem referamus, certe non recipit esse ab illa, sed
 est hoc aliquid secundum se et habet determinatam naturam, neque habet
 potestatem ad esse, sed ex se est aliquid actu sine ope intelligentiae. Sic navis 25
 secundum se est actu hoc aliquid sine nauta; et homo quoque secundum
 Averroem per cogitativam formatus iam est hoc aliquid et habet actum spe-
 cificum etiam sine anima rationali: iam enim est homo et a cogitativa in
 specie humana constitutus sub animali genere. Quamobrem neque orbi cae-
 lesti, neque navi, neque homini ita formato convenit id quod ibi Aristoteles 30
 de materia dicit, proinde neque formae assistenti convenit id quod dicit de
 forma.

Nec dicere adversarii possunt hominem non esse hoc aliquid, sed habere
 potestatem ad esse, dum consideratur prout respicit formam nobiliorem a
 qua recipit quoddam esse eminentius. Etenim has fabulas reiiciunt verba 35
 Aristotelis, qui non dicit materiam non esse hoc aliquid respectu alicuius
 formae, sed dicit materiam secundum seipsam non esse hoc aliquid. Talem

74 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–10 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

ergo materiam considerat, quae secundum se nullum habet esse specificum et illud a sola forma recipit, proinde non aliam formam sumit, quam informantem et in specie constituentem.

Neque etiam dici potest Aristotelem tribuere materiae potentiam non ad esse, sed ad operari. Etenim hoc aliquid non significat operans, sed habens statutum esse specificum. Praeterea, inquit formam facere hoc aliquid et esse actum, et cum duplex sit actus, dicit formam esse actum || primum, non actum secundum. Est autem actus secundus operatio: non igitur sumit formam ut tribuentem operationem, sed ut dantem esse. Hoc enim significat actus primus, ideo neque materiam sumit cum potestate ad solam operationem, sed ad esse.

Hoc idem ostendamus ex consideratione actus, quem ibi loco formae accipit Aristoteles. Inquit enim formam esse actum et statim dividit actum in primum et secundum, et dicit formam non esse actum secundum, sed actum primum.⁷⁵ Sciendum igitur est duo esse vocabula apud graecos quae significant id quod nos actum vocamus, unum est *ἐνέργεια*, alterum vero *ἐντελέχεια*, quorum ea est differentia, quod *ἐντελέχεια* habet significationem respectivam tantum: significat enim perfectionem alterius, | et praeterea dicitur tum de forma, tum de operatione, quia et forma et operatio dicitur actus alterius, et complementum alterius; *ἐνέργεια* vero habet significationem absolutam, sed strictiorem, quia significat solam operationem, nam *ἐνεργεῖν* est operari; ideo ubi forma ab operatione tanquam ab accidente distinguitur, non potest vocari *ἐνέργεια*, sed sola operatio dicitur *ἐνέργεια*; ast ubi operatio idem est quod substantia, ibi etiam ipsa substantia dicitur *ἐνέργεια*, quatenus est idem quod sua operatio; ob id substantiae a materia abiunctae vocantur *ἐνέργειαι*, et Aristoteles in contextu 19 tertii libri *De anima*, de intellectu agente loquens, dixit ipsum secundum suam substantiam esse *ἐνέργειαν*;⁷⁶ non sic in rebus materialibus, nam operationem quidem ignis vocare possumus *ἐνέργειαν*, ut eam vocat Aristoteles in contextu 32 octavi libri *Physicorum*,⁷⁷ sed ipsam formam ignis substantialem nunquam vocaremus *ἐνέργειαν*, quia dictio haec solam operationem significat,

75 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a21–26 (Aristoteles 1953, II, t/c 5, p. 134): “ἡ δ' οὐσία ἐντελέχεια· τοιούτου ἄρα σώματος ἐντελέχεια. αὕτη δὲ λέγεται διχῶς, ἡ μὲν ὡς ἐπιστήμη, ἡ δ' ὡς τὸ θεωρεῖν. φανερόν οὖν ὅτι ὡς ἐπιστήμη· ἐν γὰρ τῷ ὑπάρχειν τὴν ψυχὴν καὶ ὕπνος καὶ ἐγρήγορσις ἐστίν, ἀνάλογον δ' ἡ μὲν ἐγρήγορσις τῷ θεωρεῖν, ὁ δ' ὕπνος τῷ ἔχειν καὶ μὴ ἐνεργεῖν”.

76 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a18 (Aristoteles 1953, III, t/c 19, p. 440).

77 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 255a31–255b5 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 32, f. 369vG–H).

nec potest attribui formae nisi quando forma est idem quod sua operatio, cuiusmodi est omnis forma per essentiam abiuncta a materia.

Ob id nos quoque talem formam solemus *intelligentiam* appellare, quia nomen hoc proprie significat operationem, quae vocatur etiam intellectio. Non recte autem substantiae a materia abiunctae vocarentur *ἐντελέχειαι*, 5 quia sunt actus absolute: non sunt perfectiones alterius. Aristoteles tamen in contextu 49 duodecimi *Metaphysicorum* primam intelligentiam vocavit *ἐντελέχειαν*,⁷⁸ satis impropria locutione, neque ullum alium locum invenimus in quo dictio haec substantiis a materia abiunctis attribuitur, neque absque ratione ibi Aristoteles ita loquitur, nam primam intelligentiam ibi 10 dem vocat appellatione respectiva primum quod quid est, quia eam considerat ut modo quodam perfectionem universi, propterea *ἐντελέχειαν* quoque eam appellat nomine similiter respectivo. Certissimum enim est huius vocis significationem esse respectivam et Aristoteles ibi eam sumit ut ad propositum accommodatam. Hac dictione utitur Ari||stoteles in principio secundi 15 libri *De anima*, dum dividit actum in primum et secundum, et postea definiens animam dicit animam esse “ἐντελέχειαν τὴν πρώτην”,⁷⁹ et manifestum ibi est actum sumi pro perfectione alterius, non pro actu absoluto, cum Aristoteles dicat “actum corporis naturalis organici”, quod videns Themistius recte dixit *ἐντελέχειαν* ibi significare *τελείωσιν*, nam *τελείωσις* non significat 20 nisi respective perfectionem et complementum alterius.⁸⁰

Quod etiam confirmatur testimonio Plotini, qui in initio secundi libri quartae *Enneadis* carpit Aristotelem, quod dixerit animam esse *ἐντελέχειαν*.⁸¹ Ipse enim cogitavit *ἐντελέχειαν* non significare nisi id quod est perfectio alterius, et quod non habet aliud esse, quam hoc: ut sit alterius complementum. 25 Hoc tamen negat Plotinus de anima rationali, quia putat animam rationalem esse etiam aliquod absolutum absque ulla relatione ad corpus. Quod si cognovisset nomen hoc significare posse actum absolutum, certe appellationem hanc Aristotelis non reprehendisset. Cognovit ergo Plotinus sententiam Aristotelis fuisse quod omnis anima sit forma corporis quae vere 30 materiam informet.

Hoc idem colligimus ex ipsa divisione actus in primum et secundum, nam formae a materia abiunctae non convenit appellatio primi, neque secundi

78 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.8, 1074a36 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 49, f. 333rD–F).

79 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a27–28: “διὸ ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζῶν ἔχοντος”.

80 Themistius 1899, p. 39; Themistius 1957, pp. 92–93.

81 Plotinus, *Enneades*, IV.2, 1.

actus; et illi qui putant eius modi formam esse actum primum, decipiuntur: dicitur enim absolute actus, sed non primus, neque secundus, quia operatio non distinguitur a substantia; actus autem primus dicitur respectu secundi, qui distinguatur a primo; propterea non dicitur actus primus nisi forma materialis, quae a sua operatione distinguitur; et significat formam dantem
 5
 esse, quia res materialis duas habet distinctas perfectiones: una est proprium esse specificum, quod habet a forma; ideo forma dicitur prima perfectio corporis naturalis ad differentiam secundae perfectionis, quae est operatio; ut actus primus ignis nihil aliud est, quam forma per quam est ignis; hac enim est prima perfectio, quae rei essentiam significat; ascendere autem est
 10
 secunda ignis perfectio; res enim non habet suam integram perfectionem dum est otiosa; sed | quando edit suam naturalem operationem.

Ex his igitur patet formam quae non informet materiam, sed solum assistat alicui corpori, non posse dici illius actum, nec primum, nec secundum. Nam intelligentia non est primus actus orbis, cum orbis iam ex seipso sit actu et habeat esse specificum sine ope intelligentiae. Non potest etiam dici actus secundus, quia licet orbi det actum secundum, ipsa tamen per se non est actus secundus: forma igitur assistens non potest dici perfectio alterius, nec prima, nec secunda, sed solum absolute dicitur actus, sicut antea dicebamus. Cum igitur Aristoteles animam universe sumptam dicat esse
 20
 ||936 actum primum cor||poris naturalis, non potest significare nisi formam informantem, tum quia dicit *ἐντελέχεια*, tum quia dicit *ἡ πρώτη*, tum quia dicit *σώματος φυσικοῦ*.⁸² Haec enim omnia formam non informantem excludunt, ut quisque iudiciosus vir ea quae diximus considerans cognoscere facile potest.
 25

Eandem sententiam sumimus ex iis quae in eodem secundo libro post traditam animae definitionem ab Aristotele dicuntur. Nam in contextu 7 inquit non esse quaerendum an ex corpore et anima unum fiat, sicuti non est quaerendum quomodo fiat unum ex cera et figura, quoniam ex potestate et actu non fiunt duae res, sed una;⁸³ eadem enim quae prius erat potestate, postea est actu. Ergo loquitur Aristoteles de forma informante, non de assistente, quia de hac id minime verum est. Advenit enim enti perfecto quod non habet potestatem ad actum a quo recipiat esse; non fit autem unum ex duobus actibus, sed ex potestate et actu. Exemplum etiam Aristotelis est de forma vere informante: figura enim statuae est forma informans
 30
 35

82 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a27–28: “διὸ ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζῶντος”.

83 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b4–6 (Aristoteles 1953, II, t/c 7, p. 138).

ceram et faciens esse statuam, quare vult Aristoteles animam esse in corpore ut figuram in navi, non ut nautam in navi.

In contextu autem 8 Aristoteles ita clare loquitur, ut nullum relinquat subterfugendi locum. Inquit enim se universe dixisse quid sit anima, et statim sensum definitionis aliis verbis referens clariorem subiungit: “est enim substantia quae secundum rationem, id est, quod quid est talis corporis”,⁸⁴ quae verba formae assistenti aptari non possunt, sed solam significant informantem. Sumit enim ibi *οὐσίαν* pro essentia, et dicit animam esse illam essentiam animati corporis, quae per definitionem significatur; quod adhuc magis declarans dicit, id est, quod quid est talis corporis; at forma assistens non sumitur in definitione illius cui assistit, nec dicitur eius essentia, seu quod quid est, nam intelligentia non sumitur in definitione corporis caelestis, nec est eius quidditas, ita neque nauta navis, neque auriga currus, ut manifestum est. Nam etiam quando genera causarum enumerat, ut in secundo libro *Metaphysicorum*,⁸⁵ et in secundo *Physicorum*,⁸⁶ et in secundo *Posteriorum*,⁸⁷ non aliam formam in causis numerat, quam informantem, quia semper eam vocat essentiam, et quod quid est, et hanc solam dicit esse rei naturam in eo secundo *Physicorum* libro,⁸⁸ nam forma assistens non vocatur natura. Quod etiam ex eo patet, quod in secundo libro non aliam formam vocat naturam, quam illam de qua in primo libro locutus erat, tanquam de tertio principio rerum naturalium. Ea autem est forma dans esse materiae et terminus ad quem generationis; sic igitur declarat Aristoteles quid in definitione animae intellexerit per actum primum, et asserit se intellexisse essentiam quae secundum rationem et quod quid est corporis naturalis organici.

Idem significat in eodem contextu dum comparat corpus animatum cum securi, et animam cum figura et acumine || securis.⁸⁹ Non enim dicit animam esse ut hominem utentem securi, vel ut nautam utentem navi, sed esse ut figuram quae est quod quid est ipsius securis et navis. Similiter in contextu 9⁹⁰ et 10⁹¹ dicit ita se habere animam respectu totius corporis animati, ut

84 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b10 (Aristoteles 1953, II, t/c 8, p. 139).

85 See Aristoteles, *Metaphysica*, II.2, 994a1 ff.

86 See Aristoteles, *Physica*, II.3, 194b16 ff.

87 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.11, 94a19 ff.

88 Aristoteles, *Physica*, II.7, 198a22–32.

89 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b10–17 (Aristoteles 1953, II, t/c 8, pp. 139–140).

90 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b17–25 (Aristoteles 1953, II, t/c 9, p. 143).

91 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b25–413a3 (Aristoteles 1953, II, t/c 10, p. 145).

se habeat facultas visiva respectu oculi; haec autem est essentia et quod
quid est ipsius oculi, et forma dans esse oculo, sine qua non esset oculus
nisi aequivoce. Quemadmodum igitur facultas visiva non est forma assistens
oculo ut nauta navi, sed forma dans esse oculo, ita anima est forma dans
esse toti animato corpori. In hoc itaque declarando laborat Aristoteles ab
eius | libri initio ad eum usque locum, et nihil dicit quod non manifestissime
informationem significet. Multi tamen sunt inventi ita pertinaces, ut hoc
negare ausi sint.

Ex 11 autem contextu possumus nostrae sententiae confirmationem
sumere,⁹² sed quia adversarii eum locum pro se adduxerunt, ideo illum
postea in argumentorum solutione considerabimus.

Ex iis quoque quae ab Aristotele dicuntur in contextu 24⁹³ et 25⁹⁴ haec
sententia manifestissime comprobatur, nam ostendere ibi volens animam
esse formam corporis, hoc fundamentum statuit: id quo aliquid dicitur tale,
duplex est, unum ut materia, alterum ut forma. Dicimur enim sani tum cor-
pore ut materia, tum sanitate ut forma; primario tamen quodlibet dicitur
tale per formam, secundario autem per materiam. Quod quidem fundamen-
tum patet intelligi non posse nisi de forma informante; haec enim est illud
quo primo res dicitur talis et constituitur, ut ipsa quoque Aristotelis exem-
pla declarant. Hoc igitur iacto fundamento facit ibi Aristoteles syllogismum
talem: anima est illud quo primo dicimur viventes, sentientes, moti et intel-
ligentes, ergo anima est ut forma et ratio animati corporis, non ut subiectum
et materia; medius terminus absque dubio significat informationem: id enim
quo vivens est vivens et quo sentiens est sentiens est forma dans esse, quare
conclusio Aristotelis non potest nisi de tali forma intelligi, quod etiam per se
manifestum est: dicit enim animam esse formam et rationem, id est, essen-
tiam ac definitionem, quod quidem de forma assistente dici non potest, sicut
antea notavimus in contextu 8 eiusdem libri;⁹⁵ deinde vero in contextu 25
repetit substantiae divisionem, quam in 2 contextu fecerat, in materiam,
formam et compositum, et inquit animam esse substantiam ut formam,⁹⁶
quare eandem formam significat, quam in 2 contextu,⁹⁷ scilicet informan-
tem.

92 Aristoteles, *De anima*, II.1, 413a4–10 (Aristoteles 1953, II, t/c 11, p. 147).

93 Aristoteles, *De anima*, II.2, 414a4–14 (Aristoteles 1953, II, t/c 24, p. 163).

94 Aristoteles, *De anima*, II.2, 414a14–19 (Aristoteles 1953, II, t/c 25, p. 165).

95 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412b10–17 (Aristoteles 1953, II, t/c 8, pp. 139–140).

96 Aristoteles, *De anima*, II.2, 414a14–19 (Aristoteles 1953, II, t/c 25, p. 165).

97 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–10 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

Tandem hoc colligimus ex contextu 36⁹⁸ et 37⁹⁹ eiusdem libri et est
 locus clarissimus: ibi namque Aristoteles dicit animam esse causam viventis
 corporis in triplici genere causae, nempe ut effectricem, ut finem et ut
 formam, nec potest aliam formam significare, quam illam quam in libro
 ||938 secundo *Physicae auscultationis* in causis || numeraverat;¹⁰⁰ haec autem non 5
 est nisi forma dans esse. Quod etiam in praedicto loco expresse asserit:
 inquit enim animam esse causam ut formam, et hoc declarans subiungit,
 id est, ut essentiam animatorum corporum; postea vero dicit id quod est
 causa ipsius esse omnibus esse eorum essentiam, animam vero esse causam
 ipsius esse omnibus viventibus, ideo esse ipsorum viventium essentiam. 10
 Ad quod etiam confirmandum subiungit quoniam anima est actus eius
 quod erat potestate: expresse igitur asserit animam esse formam dantem
 esse corpori animato et perficere materiam quae habebat potestatem ad
 esse.¹⁰¹ Quoniam igitur anima secundum Aristotelem est forma dans esse
 corpori animato, et hoc docens Aristoteles complectitur nomine animae 15
 etiam animam rationalem, negari non potest hanc secundum Aristotelem
 esse formam qua homo est homo et in specie constituitur sub animali
 genere.

Caput VIII Variæ Averroistarum evasiones et earum impugnatio

Caeterum, quamvis haec omnia ita clara sint ut nullum subterfugiendi 20
 locum relinquere videantur, tamen sectatores Averrois ausi sunt variis modis
 verba Aristotelis extorquere ac subterfugere.

Primum quidem multi ad hoc confugerunt, quod quartus ille gradus ani-
 mae, quem Aristoteles in tota illa secundi libri parte variis illis, quae recen-
 suimus, nominibus appellavit, non est anima illa rationalis, de qua in tertio 25
 libro Aristoteles agit, sed est praestantissima illa hominis propria imagina-
 tiva, quae ab Averroë cogitativa vocata est. Et ad hoc asserendum inani argu-
 mento | ducti sunt, quod Aristoteles in contextu 18¹⁰² et 29¹⁰³ illius secundi
 |657 libri (ut in latinis codicibus legimus) quartum illum gradum vocat cogitati-
 vum; ridiculum certe argumentum, propterea quod ubi latinus codex habet 30

98 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415b8–13 (Aristoteles 1953, II, t/c 36, p. 184).

99 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415b13–28 (Aristoteles 1953, II, t/c 37, pp. 185–186).

100 See Aristoteles, *Physica*, II.3, 194b16 ff.

101 Aristoteles, *De anima*, II.4, 415b13–28 (Aristoteles 1953, II, t/c 37, pp. 185–186).

102 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b9–13 (Aristoteles 1953, II, t/c 18, p. 156).

103 Aristoteles, *De anima*, II.3, 414b14–19 (Aristoteles 1953, II, t/c 29, p. 172).

cogitativum, graecus habet *διανοητικόν*, quod significat discursivum, et ita vocavit Aristoteles in contextu 30 tertii libri animam intellectivam ut a phantasia distinctam, ut ibi videre est, et ibi quoque latinus codex habet: “cogitativae autem animae”,¹⁰⁴ nemo tamen est qui non fateatur verba illa significare intellectum distinctum a phantasia, cum Aristoteles ibi dicat cogitativam animam ita moveri a phantasmate, ut movetur sensus ab obiecto externo. 5

||939 Sed illa omnia quae antea diximus quisquis bene consideret cognoscere negari non posse quartum illum vitae gradum esse animam rationalem, quae etiam vocata est intellectus, et in tertio libro diligentissime ab Aristotele consideratur. Iam enim diximus Aristotelem in primo libro multa de intellectu secundum antiquos ac de eius excellentia et divinitate dixisse, quae nemo sanae mentis referret ad imaginativam humanam. Illam igitur eandem animae partem postea in secundo libro nomine animae complexus est, quod etiam progressus Aristotelis ac verba testantur. Cum enim animam in quatuor illos gradus divisisset, eos postea sumit singillatim et ordinatim considerandos. Dicant igitur ubinam consideretur ab Aristotele illa humana cogitativa: nullus enim apparet locus in libris *De anima*, nam in postrema quidem secundi libri parte agit de phantasia, non tamen ut de hominis propria, sed ut de facultate omnibus animalibus communiter competente. Ea igitur non est quartus ille animae gradus, qui solius hominis proprius est, ut asseruit Aristoteles in contextu 29 eiusdem libri.¹⁰⁵ Figmentum igitur est haec humana cogitativa, de qua Aristoteles nusquam aliquid dixisse comperitur, sed cum in tertio libro accurate agat de humano intellectu, omnino dicendum est eum esse quartum illum vitae gradum quem in prima parte secundi libri cum aliis connumeraverat. 10 15 20 25

Praeterea, in contextu 22 quartum gradum vocat opinativum;¹⁰⁶ atqui in calce secundi libri separat manifeste opinionem ab imaginatione, et vult eam sub intellectu contineri;¹⁰⁷ ergo non potest per opinativum significare imaginativam. In contextu etiam 32 quartum gradum vocat *λογισμὸν* et *διάνοιαν*,¹⁰⁸ et ab hoc postea distinguit imaginationem amplissime acceptam, ut etiam fecit in contextu 29,¹⁰⁹ quare per quartum vitae gradum non potest imaginativam significare. Adde quod solus intellectus vim ratiocinandi ac 30

104 Aristoteles, *De anima*, III.7, 431a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 30, p. 468).

105 Aristoteles, *De anima*, II.3, 414b14–19 (Aristoteles 1953, II, t/c 29, p. 172).

106 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b27–32 (Aristoteles 1953, II, t/c 22, p. 161).

107 See Aristoteles, *De anima*, III.3, 428a17–428b9.

108 Aristoteles, *De anima*, II.3, 415a6–13 (Aristoteles 1953, II, t/c 32, p. 177).

109 Aristoteles, *De anima*, II.3, 414b14–19 (Aristoteles 1953, II, t/c 29, p. 172).

discurrendi habet, ut Aristoteles aperte asserit in tertio libro,¹¹⁰ neque hoc est phantasiae attribuendum. Cum igitur in prima parte secundi libri quartum vitae gradum vocet *διάνοιαν*, et *διανοητικόν*, et *λογισμόν*, quae omnia rationcinium et discursum significant, non potest per haec phantasiam significare. Sed quid dicemus de illa dictione *νοῦς*, quam nos *mentem* seu *intellectum* dicimus, et nobilissimam habet significationem, et hoc nomine caelestes quoque intelligentias ac Deum ipsum appellare solemus? Absonum enim est rationi phantasiam appellare intellectum, neque unquam Aristoteles ita eam appellavit.

Quod enim multi dicunt de contextu 20 tertii libri,¹¹¹ ita vanum est, ut nihil vanius. Patet enim de quo intellectu loquatur ibi Aristoteles, cum paulo ante duos intellectus distinxisset, unum agentem et alterum patientem. Quae-nam autem sit vera eius loci interpretatio, non est hic opportunum considerare.¹¹² In contextu etiam 155 secundi libri videtur Aristoteles phantasiam vocare intellectum,¹¹³ sed ibi patet eum id dicere iuxta id quod apparet, non ex propria sententia: inquit enim intelligere videri aliud esse imaginationem, aliud existimationem; utitur enim verbo *videtur*, quod significat rem dubiam et apparentem, || nec omnino veram, nam videntur vulgares homines existimare omnem internam animae facultatem, praesertim absente obiecto operantem, esse intellectum. Ideo Aristoteles hanc communem opinionem accipiens dividit facultatem animae internam cognoscentem absente obiecto in phantasiam, quae est re|vera facultas animae sensibilis, et existimationem, quae est vere intellectus, de quo in tertio libro agitur. Sed nunquam Aristoteles comperietur phantasiam absolute intellectum vocasse. Quare prima haec adversariorum evasio vanissima est: cum enim Aristoteles in distinguendis quatuor gradibus vitae quartum saepe vocet *νοῦν*, non potest significare humanam imaginativam.

Ideo haec alii Averroistae considerantes, ad aliud figmentum confugerunt ad distinctionem duplicis hominis, dicentes unum esse hominem qui est species animalis constituta per phantasiam humanam ab Averroee vocatam

110 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a10–11.

111 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a20–25 (Aristoteles 1953, III, t/c 20, p. 443): “ἡ δὲ κατὰ δύναμιν χρόνῳ προτέρα ἐν τῷ ἐνί, ὅλως δὲ οὐ χρόνῳ· ἀλλ’ οὐχ ὅτε μὲν νοεῖ ὅτε δ’ οὐ νοεῖ. χωρισθεῖς δ’ ἐστὶ μόνον τοῦθ’ ὅπερ ἐστί, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ αἰδῖον. οὐ μνημονεύομεν δέ, ὅτι τοῦτο μὲν ἀπαθές, ὃ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός, καὶ ἄνευ τούτου οὐθέν νοεῖ”.

112 See Zabarella 1605, col. 891. See Valverde 2012¹, pp. 45–55.

113 Aristoteles, *De anima*, III.3, 427b27–29 (Aristoteles 1953, II, t/c 155, p. 364): “περὶ δὲ τοῦ νοεῖν, ἐπεὶ ἕτερον τοῦ αἰσθάνεσθαι, τούτου δὲ τὸ μὲν φαντασία δοκεῖ εἶναι τὸ δὲ ὑπόληψις, περὶ φαντασίας διορίσαντας οὕτω περὶ θατέρου λεκτέον”.

cogitativam, quam dicunt significari per rationale quando dividimus animal per rationale et irrationale: dicitur enim rationalis, quia est apta ad suscipiendam animam rationalem et ad obediendum rationi. Alterum autem esse hominem divinum, qui per intellectum constituitur, et constat ex homine illo qui est species animalis et intellectu superveniente tanquam divina quadam forma. Priorem igitur hominem dicunt esse in genere substantiae, ut speciem animati corporis, sed alterum posteriorem esse eminentiorem et supergredi totam substantiae categoriam, utpote formatum divina potius forma, quam naturali, eamque esse in homine ut lumen in perspicuo. Ideo inquirunt divinam hanc formam dici posse modo quodam informantem, et modo quodam non informantem. Informat enim, quatenus dat esse illi homini eminentiori; non informat autem, quia non perficit materiam, quae habeat potestatem ad esse, sed advenit homini iam perfecto per imaginativam, sicuti nauta advenit navi iam constitutae atque completae. Quare non constituit hominem ut speciem animalis, neque modo ullo ipsum collocat in aliqua nova specie, sed solum diviniorem reddit illum ipsum hominem, qui in categoria substantiae est species animalis.

Quam sententiam nituntur colligere ex Aristotele in decimo libro *De moribus*, capite 7,¹¹⁴ quem locum nos postea perpendemus.¹¹⁵ Nunc enim satis est si a definitione animae ab Aristotele tradita non recedentes ostendamus huius commenti vanitatem. Ex iis enim quae in verbis Aristotelis consideravimus manifestum est haec omnia idem significare: dare esse materiae, informare, constituere in specie, facere hoc aliquid, et esse actum primum talis corporis; igitur si anima rationalis non constituit hominem in specie, non facit hoc aliquid, non dat esse, non est actus primus corporis naturalis organici, proinde sub definitione animae non continetur.

Hoc tamen falsum est et contrarium priori fundamento a nobis iacto et comprobato: Aristoteles enim in secundo contextu secundi libri *De anima* substantiam dividit in materiam, et formam, et compositum, et intelligit illam materiam quae secundum se non est hoc aliquid, sed habet potestatem ad esse, proinde et illam formam quae facit hoc aliquid et rem in specie collocat.¹¹⁶ quare sub tali forma tanquam sub genere animam sumit et vult omnem animam esse formam dantem esse specificum. Deinde in tertio contextu dividit corpus naturale in habens vitam et non habens vitam,¹¹⁷ ut col-

114 Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, x.7, 1177b31–1178a1 (Aristoteles 1562, III, lib. x, f. 153rB).

115 See ch. 9.

116 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a6–10 (Aristoteles 1953, II, t/c 2, pp. 129–130).

117 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a11–16 (Aristoteles 1953, II, t/c 3, p. 131).

ligat animam esse formam constituentem corpus illud naturale quod habet vitam: asserit ergo animam sub genere corpore naturali speciem constituere. Postea in contextu quarto probat animam non esse corpus, eo quod corpus non est in subiecto, anima vero est in subiecto:¹¹⁸ vult igitur omnem animam esse formam vere informantem, quia forma assistens esse in subiecto non dicitur, nam intelligentia assistens orbi non dicitur in eo esse ut in subiecto, et est res manifestissima. Quoniam igitur postea mutat nomen talis formae in nomen actus primi, quem distinguit ab actu secundo,¹¹⁹ putat idem significari per actum primum corporis naturalis organici, quod prius in 4 contextu significaverat per formam corporis naturalis viventis;¹²⁰ et vivens in contextu 3 dixerat se intelligere illud quod nutritionem et accretionem habet, et est vere in categoria substantiae.¹²¹ Ergo negari non potest Aristotelem censuisse omnem animam esse formam vere dantem esse et sub naturali corpore in specie collocantem, proinde figmentum illud est ab Aristotele alienissimum.

¶942 Haec igitur omnia aliqui Averroistae | considerantes et cognoscentes ita manifesta esse, ut negari non possint, ad hoc tandem confugerunt: quod revera omnia illa quae ab Aristotele dicuntur in principio secundi libri *De anima*, etsi proferuntur de anima late accepta et omnes animae partes complectente, tamen proprie conveniunt aliis partibus animae praeter rationalem, ipsi autem rationali non omnino accommodantur: proinde non est mirum si ea quae ab Aristotele dicuntur in definitione animae atque in eius definitionis declaratione respiciunt actum informantem, propterea quod Aristoteles praecipue consideravit alias animae partes praeter rationalem. Huius autem rationem esse dicunt, quia nomen animae est commune analogum, et alio modo competit animae rationali, alio caeteris partibus, ob id Aristoteles respicere voluit alias partes animae tanquam praecipuum analogatum, nec per hoc tamen stat quin consideretur anima in communi etiam ad rationalem; quia quando consideratur aliquod commune analogum, satis est si ea quae de illo dicuntur conveniant praecipuo analogato, etiam si || caeteris non competant.

Sed quam inane sit hoc subterfugium, quisque sanae mentis intelligere potest. Primum in eo peccant, quod si anima est commune analogum, rationalis potius quam reliquae vocanda est praecipuum analogatum, tum rati-

118 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a16–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, pp. 132–133).

119 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a21–26 (Aristoteles 1953, II, t/c 5, p. 134).

120 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a16–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, pp. 132–133).

121 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a11–16 (Aristoteles 1953, II, t/c 3, p. 131).

one dignitatis, tum quia continet ac perficit alias, tum etiam ratione familiaritatis, quia anima nostra est et nobis maxime omnium rerum familiaris, et omnes ob causas nomine animae dignior quam reliquae. Hanc potissime respexerunt antiqui philosophi de anima disserentes, ut Aristoteles ait in contextu 7 primi libri *De anima*,¹²² et ut totum illum librum legentibus manifestum est. Nulla igitur est ratio cur reliquae partes animae dicantur praecipuum analogatum et cur Aristoteles in declaranda animae essentia eas potius quam rationalem respicere debuerit. Praeterea, haec dicentes, et Aristoteli et sibi adversantur, et est in eorum dictis repugnantia manifesta. Nam si definitio animae et ea quae postea ad eius declarationem dicuntur rationali parti non competunt, quomodo dicunt Aristotelem definire animam in communi ad omnes animae partes, etiam ad rationalem? Dicere igitur ea non competere animae rationali et dicere Aristotelem ea proferre communiter de omnibus, etiam de rationali, est implicare contradictionem. Attamen patet Aristotelem aperte dicere definitionem animae competere omni animae, et hoc saepius repetere, et animam late sumere ut quatuor illos gradus complectentem. Manifestum igitur est ipsum existimasse definitionem illam competere etiam animae rationali, ideo hae fabulae dimittantur.

Caput IX Solutio argumentorum pro Averroe adductorum

Restat ut argumenta quae pro Averroe adducta sunt solvamus. Ad primum sumptum ex cognitione universalium dicimus hanc esse propriam intellectus operationem et cum abstractione fieri, proinde in ipso quoque intellectu aliquam abstractionem postulari, non tamen secundum esse, sed secundum operationem. Ea enim ratione est abstractus, quatenus in operando est abiunctus ab organo, et hoc satis est ut possit intelligere universalia. Quando igitur dicunt “intellectus cognoscit universalia, ergo est abiunctus a materia”, si intelligant abiunctionem ab organo in operando, concedimus omnia, at si intelligant secundum esse, negamus consequentiam, quia ex abstractione universalium nil aliud inferri potest, quam intellectum non esse organicum, nam organum respicit operationem.

[660] Ad | secundum negamus intellectum agentem et intellectum patientem esse unam et eandem substantiam. Quare, licet intellectus agens sit forma abiuncta penitus a materia, quod et nos ex sententia Aristotelis asserimus,

122 Aristoteles, *De anima*, I.1, 402b1–5 (Aristoteles 1953, I, t/c 7, p. 10).

||943 non ob id fit ut etiam in||tellectus patiens sit forma immaterialis. Sed de intellectu agente quid sit, et quomodo ad nostram intellectionem conferat, postea fusius loquemur.¹²³

Ad tertium acceptum ex contextu 92 primi libri *De anima*, facilis est responsio:¹²⁴ dicens enim Aristoteles intellectum non occupare aliquam corporis partem, nil aliud significat quam non esse organicum, quod quidem nos concedimus; at si inde colligant “ergo non dat esse homini”, neganda est consequentia, et Aristoteles si hoc significare voluisset, absurde locutus esset, quia forma informans occupat totum corpus, ideo inepta quaestio esset quam corporis partem occupet informando. Sed congrua est quaestio de parte quam occupet in operando, quae esset de organo quaestio: ideo inquit Aristoteles intellectum nullam corporis partem tanquam ipsius proprium organum occupare. 5 10

Ad quartum acceptum ex contextu 11 secundi libri *De anima*,¹²⁵ responsio sumitur ex vera illius loci intelligentia, a qua adversarii longissime absunt: tres in eo contextu sunt partes, in prima inquit Aristoteles manifestum esse vel omnem animam vel aliquas eius partes esse a corpore inseparabiles; et rationem affert quia sunt actus partium corporis; in secunda dicit nihil prohibere quin aliquae partes sint separabiles, quia nullius corporis sunt actus; et cum ipsis adversariis affirmo Aristotelem in prima parte respicere animam vegetantem et animam sentientem, in secunda vero rationalem; in tertia demum inquit nondum esse manifestum an anima sit ita actus corporis, ut nauta navis. Ad primae igitur ac secundae partis veram intelligentiam sciendum est Aristotelem ibi velle satisfacere vulgatae illi et optatae quaestioni an anima sit a corpore separabilis; non quidem quod eam plene ibi solvere statuatur—id enim fieri minime poterat—, sed solum considerare quid hac de re per illa quae eo in loco manifesta erant dici possit. Duo autem ibi erant manifesta: unum iam in definitione animae acceptum, quia erat omnis animae communis conditio animam esse actum corporis, hoc est, formam dantem esse viventi corpori; alterum vero quod aliquae partes animae sunt alligatae propriis corporeis organis, sine quibus nullam edere operationem possunt, aliquae vero nulli organo sunt alligatae. De omnibus enim vegetantis ac sentientis animae facultatibus nemo est qui ignoret eas per proprias quasdam corporis partes tanquam per instrumenta suas edere operationes, neque unquam Aristoteles hoc declaravit, quia declaratione non indiguit. 15 20 25 30 35

123 See Zabarella, *De mente agernte* (*De rebus naturalibus*, liber XXIX).

124 Aristoteles, *De anima*, I.5, 411b14–19 (Aristoteles 1953, I, t/c 92, p. 122).

125 Aristoteles, *De anima*, II.1, 413a4–10 (Aristoteles 1953, II, t/c II, p. 147).

Dubitare quidem potuit quodnam alicuius facultatis organum sit aut quo-
 modo aliqua per suum organum operetur, sed an habeant propria organa
 nunquam dubitavit, quia res per se manifesta omnibus est. Rationalem
 autem animam nulli proprio organo in operando esse addictam manifestum
 ||944 est: inquit enim Aristoteles in contextu 92 primi libri *De anima* ne fin||gere 5
 quidem facile esse quam corporis partem occupet intellectus.¹²⁶ Haec igitur
 duo manifesta erant, sed secundum in definitione animae poni non poterat,
 cum in eo non conveniant omnes animae partes, et alia organum habeat,
 alia vero non habeat. Quod igitur ad animae a corpore separationem attinet,
 nihil ex priorē communi conditione colligi manifeste poterat. Ex eo enim 10
 quod anima est forma vere materiam informans, non licuit Aristoteli inferre
 omnem animam esse a corpore inseparabilem. Non enim manifesta fuisset
 illatio, quia quicquid ipse hac de re senserit, id alii plures negassent. Que-
 madmodum etiam secundum rei veritatem negandum est omnem animam
 informantem esse a corpore inseparabilem. Quoniam igitur ex actu accepto 15
 in definitione animae nihil manifeste colligi poterat, Aristoteles id colligere
 voluit ex altera conditione, hoc est, ex coniunctione cum organo.

[661 Videamus igitur | quid ex hac colligi possit. Certe si bene rem considere-
 mus, ex eo quod forma sit organica necessario infertur eam esse a corpore
 inseparabilem, sed ex eo quod non habeat organum, nihil necessario colligi 20
 potest, hoc est, neque separabilem neque inseparabilem esse. Prioris dicti
 ratio clara est quia nihil esse potest in natura otiosum et carens propria ope-
 ratione: forma igitur, quae ita organo addicta est, ut sine illo operari non
 possit, si a corpore penitus separaretur, non posset operari; facultas enim
 viviva sine oculo non videret, neque ambulatoria sine pedibus ambularet. 25
 Omnes igitur animae partes, quae certis corporis partibus addictae sunt in
 operando, sunt a corpore prorsus inseparabiles. Alterius autem dicti ratio
 est quia licet nullum extet organum quod separationem prohibeat, aliquid
 tamen aliud esse potest quod prohibeat: nam forma elementi nullam habet
 organum, neque ob id est a materia separabilis, quia licet ab organo non 30
 impediatur quin separetur, impeditur tamen a propria sua natura, cui essen-
 tiale est ut sit forma talis materiae, nec sine illa existere possit.

Clarum igitur est quid dicat Aristoteles tum in prima, tum in secunda
 parte illius contextus: in prima enim dicit esse de aliquibus saltem animae

126 Aristoteles, *De anima*, I.5, 411b14–19 (Aristoteles 1953, I, t/c 92, p. 122): “ἀπορήσειε δ’ ἂν τις καὶ περὶ τῶν μορίων αὐτῆς, τίς ἔχει δύναμιν ἑκαστον ἐν τῷ σώματι. εἰ γὰρ ἡ ὅλη ψυχὴ πᾶν τὸ σῶμα συνέχει, προσήκει καὶ τῶν μορίων ἑκαστον συνέχειν τι τοῦ σώματος. τοῦτο δ’ ὅμοιον ἀδυνάτῳ ποῖον γὰρ μόριον ἢ πῶς ὁ νοῦς συνέξει, χαλεπὸν καὶ πλάσαι”.

partibus manifestum eas esse a corpore inseparabiles, et affert rationem quia illarum actus est ipsarum corporis partium, hoc est, quia actus, qui de illis praedicatur, est addictus certis partibus corporis, nempe tanquam instrumentis. Nam cum dicat Aristoteles ipsas corporis partes, non potest eas considerare nisi ut instrumenta partium animae in operando, quare accipit quidem actum positum in definitione animae, sed ut addictum statuae corporis parti qua ut instrumento utatur. Haec igitur est manifestissima ratio cur partes animae quae organis sunt alligatae a corpore inseparabiles sint.

||945

Et hanc eandem rationem legimus clariorem ab Aristotele || adductam in secundo libro *De ortu animalium*, capite 3,¹²⁷ quem locum postea in argumentorum solutione considerabimus, et huic consonum esse ostendemus, ita ut ex illo hunc et ex hoc illum interpretari possimus ac debeamus.

In secunda vero parte eiusdem contextus, considerans Aristoteles illas animae partes quae organo addictae non sunt, cuiusmodi est sola rationalis, non potest aliquid de his certi colligere, sed solum dicere eas ab organo non prohiberi ne separari possint, cum nullum organum habeant. Per hoc enim non fit ut absolute separabiles dici possint, cum alia conditio esse possit prohibens ne separentur. Ideo quando rationem subiungens dicit “propterea quod nullius corporis sunt actus”,¹²⁸ non potest intelligere nisi ut organi, ut haec verba praecedentibus ex adverso respondeant, et perinde sit ac si dicat quia nullius partis corporis sunt actus. Non asserit ergo ibi Aristoteles eas esse a corpore separabiles, sed solum dicit non prohiberi ab organo quin separari possint, cum nullum organum habeant. Ideo optima est illorum verborum interpretatio quam Alexander Aphrodisiensis adduxit, dicens Aristoteles ibi de intellectus separabilitate non asseveranter, sed sub dubio loqui.¹²⁹ Nullum igitur argumentum ex eo loco sumere Averroistae possunt, quia quando Aristoteles negat intellectum esse alicuius corporis actum, non negat ut informantem, sed solum ut organicum, idque asseveranter profert, separabilitatem vero sub dubio; adeo ut sive separabilem a corpore, sive inseparabilem esse animam rationalem Aristoteles existimavit, pro neutra tamen parte colligi argumentum possit.

Quod autem ex tertia quoque illius contextus parte argumentum adversarii sumant, ridiculum est. Cum enim Aristoteles dicat immanifestum esse an anima sit ita actus corporis ut nauta navis, non magis affirmare ipsi possunt

127 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b8 ff.

128 Aristoteles, *De anima*, II.1, 413a7 (Aristoteles 1953, II, t/c II, p. 147).

129 This reference is probably taken from Johannes Philoponus. See Philoponus 1897^a, p. 225; Philoponus 1554, f. 38rb.

animam esse ut nautam quam nos negare. Ideo mirandum certe est quomodo inde sumere audeant Aristotelem asseveranter dicere animam esse ut nautam, cum ipse aperte dicat hoc non esse manifestum; imo ostendo esse in Aristotele secundum eorum interpretationem repugnantiam insolubilem: necesse enim est omnem animam esse actum corporis vel ut informantem, vel ut assistentem, ergo si pars aliqua animae non sit actus informans, manifestum esse debet eam esse actum assistentem: itaque si secundum eos praecedentibus verbis Aristotelis asseveranter dixerat animam rationalem non esse actum informantem, quomodo dicere postea potest non esse manifestum an sit ita actus, ut nauta navis? Dicere enim potius debuisset esse manifestum eam esse actum assistentem, qualis est nauta in navi. Patet igitur eos in eius loci intelligentia longe abesse ab Aristotelis mente.

Nos igitur veram illius loci interpretationem afferamus, quae plurimorum errorem patefaciet, eamque ita claram, ut si || primus ego eam invenissem, asserere auderem id solum Aristotelem voluisse et alios omnes fuisse deceptos. Eam tamen ego non inveni, sed apud Simplicium in eodem loco legi,¹³⁰ eamque statim verissimam esse cognovi. Dico igitur nautam ad navim referri duobus modis: uno modo quatenus non dat esse navi et ab illa abiunctus est; altero modo quatenus eam gubernat et movet. Multi igitur putant Aristotelem comparare animam cum nauta quatenus nauta non dat esse navi; in hoc tamen decipiuntur, quia in eo non consistit Aristotelis comparatio, neque in eo anima est similis nautae, sed in eo tantum, quod regit corpus, sicuti nauta regit navim, et hoc animae regimen non est contrarium informationi, sed simul est cum informatione, quocirca ratione informationis anima est dissimilis nautae, ratione autem regiminis est similis, et hoc tantum Aristoteles respexit. Haec fuit Simplicii et Platoniorum opinio, qui dixerunt animam et informare corpus et ipsum regere, ut nauta navim regit, ipsoque uti ut instrumento, sicuti nauta utitur navi. Hoc igitur respiciens Aristoteles ibi significare vult se dixisse quidem animam esse actum corporis ut informantem et dantem esse corpori viventi, sed nihil dixisse de gubernatione, ideoque immanifestum esse an anima, praeter quam quod est actus informans, sit etiam actus gubernans, sicuti nauta dicitur actus navis.

Huius veritatis argumentum clarissimum est quod Aristoteles non de sola anima rationali hoc dicit, sed de anima universe. Dicit enim esse immanifestum an anima sit ita actus corporis, ut nauta navis; revera enim hoc competit etiam animae sentienti, quae est forma constituens animal et est ut nauta in navi, quia regit corpus et ipso tanquam instrumento utitur. Hoc idem legi-

130 See Simplicius (Ps.) 1882, pp. 95–96; Simplicius (Ps.) 1543, pp. xlii^v–xlii^r.

mus apud Aristotelem in contextu 28 octavi *Physicorum*, ubi similiter animam comparat cum nauta et corpus cum navi,¹³¹ nec loquitur de sola anima rationali, sed de omni animalium anima, ut ipsi quoque adversarii non negarent, quia ibi est manifestissimum. Inquit enim animam movere corpus animalis, et ita animal dividi in partem moventem et partem motam, ratione quarum dicitur a seipso moveri. Si quis autem quaerat ubinam postea Aristoteles declaret an anima sit actus ut nauta in navi, certum est id nullibi ab Aristotele expresse declarari. Colligi tamen facile potest ex illis quae de singulis animae partibus postea dicuntur: anima enim regere corpus et imperare illi dicitur per cognitionem, ut asserit ipse Aristoteles in contextu 4 tertii libri *De anima*.¹³² Omnis igitur anima cognoscens dicitur regere corpus et illi imperare tanquam nauta, ideo similis est nautae, tum anima sentiens, tum anima rationalis, quia utraque cognoscitiva est; anima vero vegetalis, cum cognitione careat, non dicitur similis nautae, neque imperans corpori.

||947 Aristoteles igitur || nullibi docet expresse animam esse ut nautam, quia ex eo quod et anima sentiens, et anima intelligens sunt cognoscentes, colligere quisque potest utramque ipsarum instar nautae regere corpus.

Hinc etiam sumitur ratio cur Aristoteles ibi dicat esse immanifestum an anima sit ut nauta, et cur hanc conditionem in definitione animae non posuerit. Ratio enim est quia non competit omni animae: non enim animae vegetanti, quia non cognoscit, ob id cum in eo contextu 11 absolute de omni anima quaerat absque ulla distinctione an sit ita actus corporis ut nauta navis,¹³³ iure dicit esse immanifestum, quia non omnibus animae partibus competit; vel satis est si dicamus Aristotelem per immanifestum nil aliud significare voluisse, quam non expressum in definitione animae propter rationem praedictam.

Ad quintum argumentum, quod ex contextu 21 eiusdem secundi libri sumebatur,¹³⁴ responsio colligitur ex ipsis Aristotelis verbis in eodem loco. Duo namque ibi sunt Aristotelis dicta, quae nos considerare oportet. Unum est: “de intellectu autem et speculatrice facultate nihil adhuc manifestum est”. Alterum vero est quod statim sequitur: “sed videtur aliud genus animae esse, hoc solum posse separari, tanquam perpetuum a corruptibili”. Patet

131 Aristoteles, *Physica*, VIII.4, 254b25–33 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 28, f. 365vM–366rB).

132 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383).

133 Aristoteles, *De anima*, II.1, 413a7 (Aristoteles 1953, II, t/c 11, p. 147).

134 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b24–27 (Aristoteles 1953, II, t/c 21, pp. 159–160): “περὶ δὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως οὐδὲν πω φανερόν, ἀλλ’ ἔοικε ψυχῆς γένος ἕτερον εἶναι, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχασθαι χωρίζεσθαι, καθάπερ τὸ αἶδιον τοῦ φθαρτοῦ”.

autem et praecedentia et sequentia considerantibus Aristotelem de separatione partium animae loqui: hanc igitur utraque haec dicta respiciunt. Ideo si utraque ab Aristotele asseveranter ut vera proferantur, est in iis verbis manifesta et insolubilis contradictio: nam si de intellectu speculativo, hoc est, de eius separatione, nil adhuc manifestum esse asserit, quomodo potest sequentibus statim verbis asseveranter dicere ipsum esse aliud animae genus et formam abiunctam a materia, cum praesertim in promptu sit ratio cur nihil de illo manifestum sit? Nondum enim de ipso actum erat, sed agendum in tertio libro relinquebatur.

Ad tollendam igitur in dictis Aristotelis repugnantiam fateri cogimur non utrumque dictum asseveranter et ex animi sententia proferri ab Aristotele, sed unum asseveranter et secundum mentem propriam, alterum vero dubium et iuxta aliorum vulgarium praesertim opinionem, ita ut omnium verborum sensus clarissimus hic sit. De intellectu autem speculativo, nempe de eius separatione a corpore, si secundum rei veritatem loqui velimus, nihil adhuc manifestum est. At si sequamur id quod aliis apparet, multis videtur ipsum esse aliud animae genus: utitur enim ibi Aristoteles verbo “videtur” quod significat rem dubiam et apparentiam potius quam propriam ipsius opinionem; hanc enim ad alium locum declarandam remittit. Non est autem ignorandum Aristotelem eo in loco non omnino quartum animae gradum excipere tanquam immanifestum et obscurum, nam statim in contextu sequente 22 inquit manifestum esse de opi||nativo,¹³⁵ neque aliud per hoc significat, quam eum ipsum quartum gradum, quamquam ibi non amplius loquitur de separatione a corpore, sed de separarione partium animae secundum locos iuxta Platonis opinionem, de qua antea loquebatur, cuius methodi rationem non est hic opportunum considerare. In contextu igitur 21 solum excipit intellectum speculativum, hoc est, eundem quartum gradum ut exercentem praestantissimam suam operationem, quae est speculari essentias rerum et universalia. Cum enim hoc facere non possit nisi ope intellectus agentis, qui est forma vere abiuncta a materia, adeo ut ex utroque intellectu constare quodammodo videatur intellectus speculativus, ideo non absque ratione fit ut hic videatur esse aliud animae genus et forma abiuncta a materia: evenit enim hoc propter interventum agentis, et Averroes quoque dicit intellectum speculativum constare ex intellectu possibili, et phantasmatis, et intellectu agente.¹³⁶

135 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b27–32 (Aristoteles 1953, II, t/c 22, p. 161).

136 See Averroes 1953, III, t/c 5, pp. 400 ff.

Hanc igitur ob causam Aristoteles, et in illo contextu 21¹³⁷ et postea in 32¹³⁸ excipit intellectum speculativum tanquam illum de quo nihil ibi manifestum erat, quoniam ratione intellectus agentis non continetur revera sub animae definitione, neque est actus corporis. At ratione aliarum ignobiliorum operationum Aristoteles nunquam excipit intellectum, neque dubitat 5 ne sub animae definitione contineatur, sed pro comperto habet eum esse formam viventis corporis et sub animae definitione non minus, quam alias animae partes contineri. Nam in contextu 22 inquit nullum dubium esse de opinativo,¹³⁹ et in eo ipso 32 vocat quartum gradum λογισμὸν et διάνοιαν,¹⁴⁰ neque ullum dubium de illo esse dicit; sed statim subiungit de intellectu speculativo aliam esse rationem, et esse posterius considerandum. De intellectu 10 igitur speculativo tota dubii | ratio provenit ab intellectu agente, qui est aliud animae genus, neque est actus corporis, ut Aristoteles postea in tertio libro declarat.

Ad sextum argumentum sumptum ex contextu 4¹⁴¹ et 6¹⁴² tertii libri *De anima*, dicimus intellectum dici posse commistum corpori vel immistum duobus modis: uno modo secundum esse, altero modo secundum operationem. Et hoc adhuc duobus modis: vel enim ratione obiecti recipiendi, vel ratione corporis quo utatur ad recipiendum; adeo ut tribus modis dici possit intellectus commistus vel immistus, sed primus modus non fuit ab Aristotele 20 consideratus in tertio libro *De anima*, quoniam ibi proposuit sibi considerandam naturam intellectus respectu operationis tantum, nam secundum suum esse iam dixerat in principio secundi libri omnem animam esse actum primum corporis naturalis organici, hoc est, formam informantem,¹⁴³ quare necesse est intellectum hac ratione esse cum corpore commistum, non quidem vera mi|stione, quae non est nisi corporis cum corpore, sed illa quae 25 competere potest incorporeo cum corporeo, nam forma corpus aliquod constituens insinuat se in omnes partes materiae in qua inest, et ita dicitur commisceri cum materia. Sic igitur intellectus secundum suum esse non est immistus, sed potius commistus cum corpore, prout nomine commistionis nil aliud denotamus, quam veram materiae informationem et constitutionem speciei. Ratione autem obiectorum recipiendorum intellectus 30

137 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b24–27 (Aristoteles 1953, II, t/c 21, pp. 159–160).

138 Aristoteles, *De anima*, II.3, 415a6–13 (Aristoteles 1953, II, t/c 32, p. 177).

139 Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b27–32 (Aristoteles 1953, II, t/c 22, p. 161).

140 Aristoteles, *De anima*, II.3, 415a6–13 (Aristoteles 1953, II, t/c 32, p. 177).

141 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383).

142 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

143 See Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a16–21 (Aristoteles 1953, II, t/c 4, pp. 132–133).

est immistus, quia in sua natura non habet aliquod ex obiectis recipiendis, nam intus apparens prohibet alienum, ut inquit Aristoteles in illo contextu 4 tertii libri.¹⁴⁴ Quare si in ipsa essentia intellectus contineretur aliquod ex obiectis recipiendis, prohiberetur alia recipere, quemadmodum materia prima, si in sua natura formam aliquam haberet, nullam posset aliam recipere. De hac tantum immistione loquitur Aristoteles in eo contextu 4 tertii libri,¹⁴⁵ ut manifestissimum est, neque ex illa potest inferri immistio cum corpore secundum esse, quoniam etiam cuilibet sensui competit talis immistio respectu sui obiecti: organum enim visus recepturum colores debuit esse sine colore, et organum auditus debuit esse sine sono, et sic de aliis. Attamen certum est sensum esse formam materialem et vere informantem materiam, quare ex eo 4 contextu nullum potest argumentum pro Averroee sumi ad probandum intellectum non esse formam informantem.

In 6¹⁴⁶ autem contextu loquitur Aristoteles de altera immistione respectu operationis, nempe quae opponitur illi commistioni ex qua inferretur intellectum esse organicum. Cum enim Aristoteles prius docuisset intellectum patiendi ac recipiendi intelligere, ibi ostendere vult ipsum in recipiendi non esse commistum cum corpore, hoc est, non uti ministerio corporis in recipiendis obiectis, sed ipsummet recipere, ad quod probandum hoc argumento utitur: quia si in recipiendi esset cum corpore commistus, iam extaret aliquod eius organum in humano corpore, propterea quod si in recipiendi egeret corpore simul recipiente, iam postularet certam aliquam corporis temperaturam idoneam ad recipiendum, proinde statutam aliquam corporis partem in qua haec receptio fieret, quod esset ipsum esse organicum. Nullum enim aliud est officium organi sensus, quam recipere species: quoniam igitur nullum apparet organum proprium quo utatur intellectus in recipiendis obiectis, dicendum est eum in operando non esse cum corpore commistum, sed ipsummet recipere species; unde postea colligit solam animam intellectivam dici posse locum specierum; locus enim recipit locatum, anima autem sensibilis non recipit species rerum sensilium, sed organum animatum eas recipit, proinde non anima ipsa, sed organum est locus specierum; anima vero intellectiva non utitur organo corporeo in recipiendis speciebus, sed ipsa recipit, ideo recte vocatur locus specierum. Cum igitur talem immistionem tribuat ibi Aristoteles intellectui, quae solum respicit operationem, nullum inde sumere argumentum Averroistae possunt. Nam

144 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383).

145 *Ibidem*.

146 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

[665 si hinc colligere velint immistionem cum corpore etiam secundum esse, negamus consequentiam, quia licet intellectus in recipiendis speciebus non utatur aliquo proprio corporeo instrumento, per hoc tamen non statim sit forma hominis et hominem in specie constituat sub animali genere: nam ex eo quod aliqua forma non habeat organum proprium, non licet inferre eam non esse formam informantem, sed abiunctam a materia. Alia multa ad illius loci declarationem et ad huius argumenti vanitatem ostendendam pertinentia dicta a nobis sunt in illius libri interpretatione, quae hic recensenda non sunt.¹⁴⁷

Ad septimum, quod sumitur ex capite 7 decimi libri *Ethicorum*,¹⁴⁸ dicimus hominem apud omnes philosophos esse mediae naturae inter mortalia et immortalia, inter terrena et divina: pluribus enim facultatibus praedictus est, quarum aliae faciunt eum similem brutis animalibus et rebus ignobilioribus; aliae vero reddunt eum similem divinis, ut intellectus, praesertim speculativus; inter quae duo extrema datur medius quidam status, secundum quem homo neque ad inferiora vergit, neque ad superiora, et huiusmodi est vita secundum intellectum practicum. Ideo dici solet hominem, si vivat secundum sensus, vivere ut bestiam; si vero secundum intellectum speculativum, vivere ut Deum; si vero secundum intellectum activum, vivere ut hominem. Sed tamen quando philosophi ita loquuntur, non propterea negant vitam contemplativam homini competere quatenus est homo, sed id dicunt comparatione illius vitae mediae, secundum quam homo neutri extremorum similis esse dicitur. Sic enim per comparationem vocatur status ille suprahumanus, absolute tamen non est suprahumanus, sed est penitus humanus: quicquid enim est in homine, humanum est, et eo humanius, quo magis proprium hominis est. Quocirca contemplativa hominis vita est maxime humana, idque asserit ipse Aristoteles clare in calce eiusdem capituli, dum ait: "quod naturae uniuscuiusque est accommodatum, id praestantissimum ac iucundissimum unicuique est, ergo etiam homini vita, quae ex intellectu traducitur, siquidem maxime id est homo".¹⁴⁹ Vult igitur absolute loquendo intellectum esse humanae naturae maxime accommodatum et hominem per eum maxime esse hominem. Dum enim absolute quid natura humana sit consideramus, eam esse dicimus per quam homo maxime constituitur et ab aliis distinguitur. Constituitur autem et distinguitur per id quod est summa ipsius perfectio. Summa autem perfectio cuiusque speciei

147 See Zabarella 1605, col. 739–756.

148 Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, x.7, 1177b31–1178a1 (Aristoteles 1562, III, lib. x, f. 153rB).

149 Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, x.7, 1178a5–8 (Aristoteles 1562, III, lib. x, f. 153rC).

est praestantissima eius partis operatio, qualis est in homine contemplatio: hac igitur nihil in homine humanius est dum absolute hominem consideramus; dum autem nomine hominis non omnes humanas vires et operationes intelligimus, sed aliquas tantum ignobiliores, tunc vita contemplativa dicitur esse supra hominem, non quidem absolute supra hominem, sed supra hominem ita consideratum: quia homo est quidem naturae mediae, sicuti dictum est, non tamen per veram extremorum participationem, sed solum per eorum similitudinem.

Ideo nomine hominis quandoque perfectionem et nobilitatem significare volumus, quandoque imperfectionem et ignobilitatem: denotamus enim nobilitatem quando dicimus hominem esse animal praestantissimum et ad imaginem Dei esse factum; imperfectionem vero, quando excusare alicuius errorem volentes dicimus: "homo est"; et quando dicimus humanum est peccare, et "memento homo quod cinis es",¹⁵⁰ et alia eius modi.^a Quando igitur Aristoteles dicit vitam ex intellectu non esse humanam, sed divinam, non absolute negat esse humanam, sed solum prout humanum notat imperfectionem, neque vult esse proprie divinam, cum prore sit humana, sed per quamdam superiorum similitudinem et cum inferioribus comparisonem. Non est enim eiusdem generis mens et intellectio in homine et in superioribus, habent tamen quamdam similitudinem, ob id homo respectu ignobiliorum vocatur divinus, absolute tamen nihil est in homine quod humanum non sit, et nihil in eo humanius est mente atque intelligentia.

Ad octavum argumentum, quod sumitur ex capite decimo quarti libri *De partibus animalium*,¹⁵¹ dicimus debilem esse rationem quae sumitur a sola appellatione divini, nam in contextu 81 primi libri *Physicae auscultationis* Aristoteles omnem formam naturalem vocat divinam et optimam;¹⁵² et in libro secundo *De ortu animalium*, capite 3, dicit quamlibet animae facultatem participare divino quodam corpore praeter illa quae elementa appellantur;¹⁵³ neque propterea putat omnem formam naturalem vel omnem animam esse a materia abiunctam; quod igitur mentem humanam vocet divinam nullius momenti est ad ostendendum eam non esse formam informantem, sed abiunctam a materia.

^ahuiusmodi 1607.

150 See *Genesis*, 3.19.

151 Aristoteles, *De partibus animalium*, IV.10, 686a26–30 (Aristoteles 1562, VI: *De part. animal.*, lib. IV, f. 189vF).

152 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a16–19 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 81, f. 46rA).

153 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b30–32 (Aristoteles 1562, VI: *De gen. animal.*, lib. II, f. 74vI).

Ratio autem cur Aristoteles omnes animae partes et omnes formas naturales appellaverit divinas est illa quae ex eius verbis sumitur in contextu 100 primi libri *De caelo*: ibi enim dicit rebus omnibus a Deo communicari esse et vivere, his quidem clarius, illis vero obscurius;¹⁵⁴ quaelibet enim res illud quod est, est per participationem perfectionis divinae; sed ea participatio est inaequalis, quoniam aliae res magis, aliae minus ad divinam perfectionem accedunt. Quoniam igitur esse cuique rei tribuitur a forma, quaelibet forma dicitur divina, quatenus est imago alicuius gradus perfectionis divinae; ideo non male a Platone dictum est omnia ex duobus principiis constare, ex ente et non ente. Per ens enim Deum significabat, per non ens vero primam materiam,¹⁵⁵ quasi ex materia et forma constare sit constare ex materia et Deo. Solet etiam Aristoteles aliquid appellare divinum comparatione rerum ignobiliorum, ut in primo *Physicorum* loco praedicto formam vocat divinam etiam respectu materiae a qua appetitur;¹⁵⁶ et in capite 3 secundi libri *De ortu animalium* omnem animae facultatem divinam vocat respectu elementorum et rerum animae^a expertium:¹⁵⁷ maxime igitur homini haec appellatio convenit, quia omnium sublunarium corporum praestantissimus est, et proxime omnium ad Deum accedit. Quid igitur mirum si Aristoteles dixit substantiam hominis esse divinam, et officium divini esse sapere et intelligere? Appellatio enim divini apud Aristotelem non denotat abiunctionem a materia.

Ad nonum ex contextu 51 duodecimi *Metaphysicorum*¹⁵⁸ responsio sumitur ex ipsis Aristotelis verbis in eodem loco et ex Alexandri interpretatione,

^aanimae 1607] anima 1590^v.

154 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 279a18–30 (Aristoteles 1562, v: *In De Cael.*, lib. I, t/c 100, f. 67vG–H).

155 See Plato, *Sophista*, 256d–e.

156 Aristoteles, *Physica*, I.9, 192a16–19 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 81, f. 46rA).

157 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b30–32 (Aristoteles 1562, VI: *De gen. animal.*, lib. II, f. 74vI).

158 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.9, 1075a5–10 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 51, f. 335rC): “ἔτι δὴ λείπεται ἀπορία, εἰ σύνθετον τὸ νοούμενον· μεταβάλλοι γὰρ ἂν ἐν τοῖς μέρεσι τοῦ ὅλου. ἢ ἀδιαίρετον πᾶν τὸ μὴ ἔχον ὕλην—ὥσπερ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἢ ὁ γε τῶν συνθέτων ἔχει ἐν τινι χρόνῳ (οὐ γὰρ ἔχει τὸ εὖ ἐν τῷ δι’ ἢ ἐν τῷ δι’, ἀλλ’ ἐν ὅλῳ τινὶ τὸ ἄριστον, ὃν ἄλλο τι)—οὕτως δ’ ἔχει αὐτὴ αὐτῆς ἡ νόησις τὸν ἅπαντα αἰῶνα;” “Item restat dubitatio, utrum compositum sit, quod intelligitur. Mutaretur etenim in partibus totius. An omne non habens materiam indivisibile est, quemadmodum humanus intellectus, aut qui compositorum in aliquo tempore se habet. Nam non bene esse habet in hoc, aut in hoc, verum in toto quoddam, quod optimum est, aliud ab eo existens. Sic autem ipsa sui ipsius intellectio per totum aeternum se habet”.

quae plana et facilis est. Adversarii namque verba Aristotelis tum mutilata in medium afferunt, tum perperam interpretantur. Citant enim verba haec: “an omne non habens materiam est indivisibile, quemadmodum humanus intellectus”, et subticent sequentia illa: “aut qui compositorum est in aliquo tempore se habet”. Dico igitur Aristotelem his verbis primum intellectum cum humano non in eo comparare, quod careat materia, sed in eo, quod intelligat obiectum totum simul et indivisibiliter; neque dicere humanum intellectum ita semper se habere, sed aliquo tantum tempore, adeo ut talis semper sit primus intellectus qualis aliquo tempore est intellectus humanus. Quod si putaret Aristoteles humanum intellectum esse formam abiunctam a materia, ut illi volunt, certe non dixisset ipsum aliquo tantum tempore talem esse, sed omni tempore, qui si non dat esse, est semper a materia abiunctus, licet corpori assistat.

Est igitur sensus verborum talis: omne non habens materiam est indivisibile, quemadmodum humanus intellectus aliquo tempore se habet. Est enim quandoque eius intellectio indivisibilis, nempe quando intelligit obiectum totum simul, non per discursum a parte ad partem. Verba autem illa “aut qui compositorum est” ad maiorem declarationem ab Aristotele adiiciuntur, et habent sensum universalem, ut inquit ibi Alexander,¹⁵⁹ ita ut sensus sit: quemadmodum se habet aliquo tempore humanus intellectus, aut universe loquendo omnis intellectus qui composita intelligat, si alius praeter humanum datur qui sit eius modi; dicit ergo humanum intellectum esse compositorum, proinde intelligere quandoque cum discursu a parte ad partem, nec semper intel||ligere indivisibiliter, sed aliquando, imo raro. Hoc enim evenit quando ad perfectionem ductus est, et fruitur felicitate contemplativa, hoc est, omnia novit quae homini in hac vita mortali cognoscere datum est. Tunc enim intelligit etiam intel|lectum agentem, proinde rem indivisibilem et indivisibiliter.

Quod ipsemet Aristoteles declara, quando subiungit “non enim semper habet id, quod bene est, in hoc, aut in illo, sed in toto quodam id, quod optimum est, aliud ab eo existens”,¹⁶⁰ quae verba Averroistae sic interpretantur: intellectus humanus non habet suam perfectionem in hoc aut in illo individuo, ut in Socrate vel in Platone. Sed haec interpretatio ab Aristotele alienissima est, neque ad id de quo ibi sermo fit ullo modo pertinet: nam Aristoteles ibi nec de individuis, nec de specie loquitur, sed docere vult Deum intelligere seipsum individue et id declarat per humanum intellectum. Que-

159 Alexander Aphrodisiensis 189i: p. 714.

160 See above n. 156.

madmodum enim humanus intellectus quandoque intelligit indivisibiliter, nempe quando ad perfectionem pervenit et intelligit intellectum agentem, ita Deus semper seipsum indivisibiliter intelligit. Hoc igitur significant verba illa Aristotelis et eorum sensus hic est: perfectio humani intellectus non semper consistit in intellectione divisibili, quae est quando partibiliter intelligit modo hoc, modo illud, et comparat hoc cum illo, et discurrit ab hoc ad illud, quod quidem ei evenit in ipsa habituum acquisitione; sed quandoque habet in toto quodam, hoc est, in temporis momento indivisibili, id quod est optimum, id est, cognitionem intellectus agentis, qui est diversum quiddam ab ipso, et ei iungitur tanquam forma extrinsecus adveniens. Sic locum illum interpretatur Alexander, nam momentum temporis vocatur totum quoddam, quia cum partes non habeat, est totum simul et individuum. Tunc igitur intellectus humanus in mometo intelligit, sed quando intelligit discurrendo ab hoc ad illud, tunc intelligit in tempore. Quando autem subiungit Aristoteles “sic autem se habet ipsa suiipsius intellectio toto aeo”,¹⁶¹ profert haec verba de primo intellectu, et sensus clarus est: sicut enim se habet quandoque et raro humanus intellectus, videlicet quando indivisibiliter intelligit intellectum agentem, sic se habet Deus in tota aeternitate, nam seipsum semper intelligit indivisibiliter.

Patet igitur nullum argumentum contra nos ex eo loco sumi posse, imo ridiculus esset Aristoteles si id vellet, quod illi Averroistae attribuunt. Nam docere volens primum intellectum esse abiunctum a materia, non bene faceret hoc declarans per intellectum humanum: non enim ita immaterialis Deus est, ut humanus intellectus, et multo evidentius est immaterialem esse Deum, quam intellectum humanum; quocirca Aristoteles declararet notius per ignotius, et per id quod est dissimile tanquam per simile. Ideo nos ex eo loco contrarium colligimus, nam secundum Aristotelem omne carens materia est semper indivisibile et indivisibiliter intelligens, ergo humanus intellectus, cum non semper indivisibiliter intelligat, sed raro, non est abiunctus a materia.

Ad postremum, quod sumitur ex libro secundo *De ortu animalium*, capite 3,¹⁶² sectatores Alexandri variis modis responderunt. Simon Portius in libro suo *De mente humana* traxit verba illa Aristotelis ad operationem respectu

161 See above n. 156.

162 Aristoteles, *De generatione animalium*, II.3, 736b27–28 (Aristoteles 1562, VI: *De gen. animal.*, lib. II, f. 74vG–H): “λείπεται δὴ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐθὲν γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ (ἢ) σωματικῇ ἐνέργειᾳ”. “Restat igitur ut mens sola extrinsecus accedat, eaque sola divina sit. Nihil enim cum eius actione communicat actio corporalis”.

intellectus agentis, et dixit esse intelligenda de actu secundo;¹⁶³ operatio enim intellectus dicitur extrinsecus accedere quatenus pendet ab intellectu agente, qui extra est et sine quo non fit intellectio. Sed alii posteriores Alexandraei sententiam Portii non receperunt, quia revera verbis Aristotelis accommodari non potest.¹⁶⁴ Aristoteles enim ibi quaestionem proponit de ipsa animae substantia, de actu primo, non de actu secundo; quaerit enim de facultatibus animae an extrinsecus adveniant, nec ne; nomen autem facultatis apud Aristotelem semper sumitur pro anima ipsa, nunquam pro operatione, neque pro intellectu agente; hic enim non est pars animae nostrae, ut alio in loco demonstrabimus,^a proinde facultas animae appellari non potest. Praeterea, si dictum illud Aristotelis sic intelligatur, falsum est, quia non solius intellectus operatio ratione moventis extrinsecus accedit, sed etiam operatio sensus, nam etiam visio fit per actionem obiecti externi in oculum, et praeterea ad eam necessarium est lumen externum, quod proportionem respondet intellectui agenti secundum Aristotelem, quare non minus visio extrinsecus advenit, quam intellectio.

Ideo alii hac responsione relicta confugerunt ad intellectum speculativum, et de hoc dixerunt esse intelligenda verba Aristotelis, qui eundem exceperat in contextu 21¹⁶⁵ et 32¹⁶⁶ secundi libri *De anima*, et distinxerat a quarto gradu vitae: hic enim dicitur extrinsecus accedere ratione intellectus agentis, qui in eo comprehenditur, sicut antea diximus. Sed hi mihi videntur in easdem difficultates incidere, in quas Portius incidit, nam dicere intellectum speculativum nil aliud est quam dicere praestantissimam intellectus operationem; tunc enim dicitur speculativus quando essentias rerum actu speculatur; quoniam igitur dicentes hunc extrinsecus accedere respicimus vel intellectum agentem, vel operationem ut pendentem ab intellectu agente, responsio haec in idem cadit cum responsione Portii, nec convenit cum verbis Aristotelis, qui eo in loco de solis facultatibus animae loquitur; quare nomine mentis nil aliud intelligere potest, quam mentem humanam, quae vocari solet intellectus potestate, de quo in praesentia disputamus. Idque confirmatur ex sequentibus Aristotelis verbis, quibus rationem asserens dicit: “nihil enim cum eius actione communicat actio corporalis”.¹⁶⁷

^ademonstravimus 1607.

¹⁶³ Porzio 2012, ch. 15–16, pp. 42–48.

¹⁶⁴ See Castellani 1568: f. 61v.

¹⁶⁵ Aristoteles, *De anima*, II.2, 413b24–27 (Aristoteles 1953, II, t/c 21, pp. 159–160).

¹⁶⁶ Aristoteles, *De anima*, II.3, 415a6–13 (Aristoteles 1953, II, t/c 32, p. 177).

¹⁶⁷ See above n. 160.

||955 Sic enim distinguit intellectum a sua operatio||ne, et cur extrinsecus accedat: hanc rationem adducit quoniam in sua operatione corporeo instrumento non utitur; haec autem ratio probat de ipsa substantia intellectus possibilis. Hunc igitur Aristoteles respicit, quare neutra horum solutio recta est et difficultas integra manet quomodo Aristoteles dicat solam inter animae 5 partes humanam mentem extrinsecus advenire.

Petrus Pomponatius meo quidem iudicio proxime omnium ad Aristotelis mentem, et ad veram argumenti solutionem accessit; eam tamen non perfecte assecutus est, quia ipsam quidem veritatem iuxta Aristotelis mentem optime declaravit, sed ad illa Aristotelis verba, in quibus adversarii 10 maximam vim faciunt, nihil respondit. Nam in primo libro suae *Apologiae*, capite 7, locum illum declarans inquit Aristotelem asserere non ipsam mentis substantiam extrinsecus accedere, sed solum principium effectivum, quod externum est; hoc enim ibi paulo post ab Aristotele aperte dicitur.¹⁶⁸ Attamen quoniam Aristoteles eo in loco non solum intellectum, sed quamlibet etiam aliam animae partem dicit habere principium activum caeleste 15 ac divinum, quod nobilitate excellit naturas elementorum, difficultas manet quam Pomponatius non solvit: quomodo prius dicat solam mentem hac ratione extrinsecus advenire.

Ut igitur nos veram huius argumenti solutionem, quam nemo vidit, afferamus, declaranda sunt verba et consilium Aristotelis eo in loco. His enim intellectis, non modo difficultas omnis tolletur, sed etiam validum pro nobis argumentum inde sumetur, et eo validius, quo ab interpretatione ipsiusmet Averrois in eo ipso loco non recedemus, adeo ut mirandum profecto sit quomodo Averroistae loco illo tanquam Achille pro Averroae adversus sententiam nostram utantur: illius tamen interpretationem, quam ibi affert 25 Averroes, non animadvertant.¹⁶⁹ Cum in primo eius libri capite Aristoteles docuisset semen maris proiectum in foeminam non esse materiam animalis, neque fieri partem ullam ipsius, sed solum agentis officio fungi, sanguinem autem menstruum foeminae esse totam materiam animalis generandi, et 30 postea in 2 capite de ipsius seminis natura locutus esset,¹⁷⁰ mox in initio

168 See Pomponazzi 2013, *Apologia*, pp. 1350–1354.

169 See Averroes 1562, VI: *In De gen. animal.*, f. 75rE–F.

170 See Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 736a24–737a19 (Aristoteles 1562, VI: *De gen. animal.*, lib. II, f. 74rB–74vL). In this edition *Apud Iunctas* it is present the translation of Theodorus Gaza, which Zabarella uses and even discusses here: “Sequitur, ut et dubitemus et dicamus, si in iis, quae semen emittunt in foemina, nulla pars constituendi conceptus, sit quod subierit, quoniam vertatur corpulentia eius, quando ipsum facultate, quam in se continet, agit. Definiendum igitur prius est, utrum quod

tertii, quod nobis considerandum proponitur, tres quaestiones solvendas in medium affert, sed proposita prima statim subiungit solvendas prius esse alias duas sequentes, etenim earum solutio ad primam solvendam conferebat. Prima quaestio est: cum semen maris non sit pars aliqua ipsius conceptus, neque habeat locum materiae, in quodnam eius corpulentia conver-

5

in foemina constituitur, accipiat aliquid ab eo, quod subierit, an nihil accipiat. Atque etiam de anima, qua animal dicitur (est autem animal parte animae sensuali), utrum in semine et conceptu inest, an non, et unde. Conceptum enim inanimatum esse nemo statuerit, vita omnibus modis privatum; quippe cum nihilominus semina et conceptus animalium vivant, quam stirpes, et aliquandiu prolifica sunt. Ergo animam in iis habere vegetalem palam est, sed quamobrem eam primum haberi necesse sit, ex iis quo alibi *De anima* disseruimus, apertum est. Sensualem etiam, qua animal est, tempore precedente recipi, et rationalem, qua homo, certum est. Non enim simul et animal fit et homo, nec animal et equus, eademque in caeteris animalibus ratio est. Finis enim postea contingit. Proprium autem est finis cuiusque generationes. Quamobrem, de mente etiam, quonam tempore, et quomodo, et unde eam recipiant, quae principium id participant, plurimum dubitatur. Sed enitendum pro viribus, et quoad fieri potest, accepisse operaepretium est. Animam igitur vegetalem in seminibus, conceptibus, sed nondum separatis, haberi potentia statuendum est, non actu, priusquam eo modo, quo conceptus, qui iam separantur, cibum trahant, et officio eius animae fungantur. Principio enim haec omnia vitam stirpis vivere videntur. De anima quoque sensuali pari modo dicendum est, atque etiam de intellectuali. Omnes enim potentia prius haberi, quam actu, necesse est. Sed aut omnes contingere, cum ante non fuerint, necesse est, aut omnes, cum ante fuerint, aut partim cum ante non fuerint, partim cum ante fuerint: et contingere aut in materia non subeuntes semen maris, aut eo quidem inde venientes. Sed in mare aut omnes extrinsecus contingere, aut nullam, aut partim extrinsecus, partim non extrinsecus. Caeterum omnes ante esse impossibile rationibus his esse ostenditur. Quorum enim principiorum actio est corporalis, haec sine corpore inesse non posse certum est. Verbigratia, ambulare sine pedibus. Itaque extrinsecus ea venire impossibile est. Nec enim ipsa per se accedere possunt, cum inseparabilia sint, neque cum corpore. Semen enim excrementum alimenti mutati est. Restat igitur ut mens sola extrinsecus accedat, eaque sola divina sit. Nihil enim cum eius actione communicat actio corporalis. Sed enim omnis animae sive virtus, sive potentia corpus aliud participare videtur, idque magis divinum, quam ea, quae elementa appellantur. Verum prout nobilitate ignobilitateve animae inter se differunt, ita et natura eius corporis differt. Inest enim in semine omnium, quod facit ut foecunda sint semina, videlicet quod calor vocatur. Idque non ignis, non talis facultas aliqua est, sed spiritus, qui in semine spumosoque corpore continetur, et natura, quae in eo spiritu est, proportionem respondens elemento stellarum. Quamobrem ignis nullum animal generat, neque constitui quicquam densis, vel humidis, vel siccis videtur. At vero Solis calor et animalium, non modo qui semine continetur,

tatur, cum certum sit ipsum non posse transire in nihil.¹⁷¹ Secunda est: an sanguis menstruus foeminae, qui est materia conceptus, accipiat aliquid a semine maris.¹⁷² Tertia demum est: an in semine et in conceptu insit anima qua animal est animal.¹⁷³

||956 Hanc || tertiam quaestionem statim primo loco solvit, quia cognovit eius 5
|669 solutio|nem ad secundae solutionem conferre, et solutio in hoc consistit,
quod omnes animae partes in conceptu nondum separato ab utero insunt
prius potestate quam actu, quia in materia apta ad formam recipiendam
necesse est ut forma prius insit potestate quam actu.¹⁷⁴ Sciendum autem
est hoc posse intelligi tum de primo, tum de secundo actu, nam embryum 10
antequam accipiat animam, habet potestatem respectu actus primi; ea vero
recepta habet potestatem respectu actus secundi, quoniam anima illa non-
dum utitur instrumentis propriis, quia his non incipit uti nisi post separa-
tionem conceptus ab utero; quare antequam separetur, vivit illud animal
instar membri illius foeminae: non enim nutritur sumens ore proprio cibum, 15
nec proprio ventriculo concoquit, sed per umbilicum recipit a matre sangui-
nem, sicut alia membra omnia illius foeminae, et hac ratione dicitur habere
animam potestate, quoniam eius anima nondum potest per propria organa
operari, cum imperfecta atque imbecilla sint, ita ut conceptus, dum est in
utero, dicatur habere animam potestate solum, non actu, id est, non actu 20
completo. Haec igitur ad tertiae quaestionis solutionem ab Aristotele ibi
dicuntur, et alia etiam multa, quae non refero quia ad nos in praesentia non
attinent.¹⁷⁵

verumetiam si quid excrementi sit, quanquam a natura, tamen id quoque principium
habet vitale. Caeterum calorem in animalibus contentum nec ignem esse, neque ab
igne originem ducere, apertum ex his est. Corpus autem geniturae, in quo semen
animalis principii contentum una provenit, partim separabile a corpore, in quibus
divina pars comprehenditur, qualis est quae mens appellatur: partim inseparabile. Hoc
inquam geniturae semen dissolvitur, versumque in spiritum evanescit, cum naturam
humidam aquosamque habeat. Quamobrem an semper id foras exeat, quaerendum
non est, neque an pars ulla sit formae constitutae: quomodo nec de succo, a quo
lac cogitur quaeri tale quid convenit. Nam is quoque mutat, et nulla pars constitu-
tae magnitudinis est. De anima quemadmodum conceptus et genitura habeant eam,
et quemadmodum non habeant, definitum iam est. Potentia enim habent, actu non
habent”.

171 See Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 736a26–27.

172 See Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 736a27–29.

173 See Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 736a29–30.

174 See Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 736a31–35.

175 See Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 736b9–15.

Postea vero quando dicit “sed aut omnes contingere, cum ante non fuerint, necesse est”,¹⁷⁶ multi putant novam aliam quaestionem discutiendam proponi relictis aliis duabus, sed hi consilium Aristotelis non penetrant: cum enim non multo post, quando dicit “corpus autem geniturae, in quo semen animalis principii contentum una provenit”,¹⁷⁷ solvat primam quaestionem de semine—in quodnam eius corpulentia convertatur—, necesse est ut prius secundam solverit. Vult igitur aliis praedictis verbis eam solve- 5
re, sed id facit proponens aliam novam quaestionem, quod quidem alios decepit, ut crediderint non secundam quaestionem ibi solvi, sed aliam novam quae ibi proponitur. Nos autem dicimus proponi quidem quaestionem novam, 10
et solvi, sed eam esse secundariam, et ab Aristotele eo consilio proponi, ut ex eius solutione secundae praecipuae quaestionis solutionem colligamus. Et nisi hoc dicamus, nullus alius apparet locus in quo secunda illa quaestio solvatur, quae fuit an sanguis menstruus foeminae accipiat aliquid a semine maris, an nihil. Hanc igitur ut solvat Aristoteles aliam novam quaestio- 15
nem proponit, eaque est: cum in conceptu nondum separato anima pro actu primo accepta insit prius potestate quam actu, undenam adveniat actu? Et statim tria membra discutienda proponit, ut declaretur quodnam illorum asserendum sit: necesse enim est vel omnes illas animae facultates praefuisse, et postea illi materiae advenisse, quod esset eas omnes extrinsecus 20
accedere; || vel omnes in illa materia innasci, cum ante non fuerint, et ita nullum extrinsecus advenire; vel tandem aliquas innasci, cum prius non fuerint, aliquas vero induci, cum prius fuerint; non est autem ignorandus verus sensus quaestionis huius, in quo manifestum est plurimos fuisse deceptos: cognoscere enim oportet quid ibi significet extrinsecus accedere. 25

Certum est quaestionem illam non proponi de anima secundum speciem, quia nulli dubium est eandem secundum speciem praefuisse, sed proponi de eadem numero anima an praeextiterit et extrinsecus materiae inducta sit, ita ut prius extra materiam generationis fuerit et illi postea inducta sit. Certe in hoc sensu accipit ibi Aristoteles extrinsecus accedere, quo fit ut 30
tum secundum sententiam Aristotelis, tum absolute secundum rei veritatem nulla prorsus anima hoc modo extrinsecus accedat, sed omnes, nulla excepta, in ipsa generationis materia innascantur, cum hoc tamen discrimine, quod caeterae praeter rationalem ita in illa materia innascuntur, ut de illius potestate educantur, et hac ratione ab agente naturali dicantur attingi, 35
hoc est produci. Anima vero rationalis ita in materia innascitur, ut ab agente

176 See Aristoteles, *De generatione animalium*, 111.3, 736b16.

177 See Aristoteles, *De generatione animalium*, 111.3, 737a7–8.

naturali non attingatur, neque de materiae potestate educatur, sed a Deo creetur. Non enim ita creari animam humanam dicendum est, ut prius extra corpus a Deo producat, deinde creata inducatur in corpus, sed ut in ipso-
 [670 met humano corpore a Deo immediate creetur, et eodem momento creata
 et infusa dicatur. Agentis vero naturalis opera in eo tantum consistere intel- 5
 ligatur, ut materiam disponat ac praeparet ad eam recipiendam.

Hoc dico secundum rei veritatem, nam quid hac de re Aristoteles senserit, et an talem creationem cognoverit, dubium est, idque discutere ad propositam nobis considerationem non attinet. Haec autem dicere volui, ut omnes intelligerent, nullam animae partem, ne ipsam quidem rationalem extrinsecus accedere, prout ibi ab Aristotele sumitur extrinsecus accedere, nempe 10
 ut ita praeextiterit, ut potuerit ante ingressum corporis operari. Hac igitur quaestione, et iis tribus membris propositis, antequam Aristoteles ex animi sententia eam solvat, disputationem, ut plerumque facere solet, praemittit. Nam etiam in capite 1 primi libri *De partibus animalium*, cum quaestionem 15
 proposuisset an de omni anima agere ad philosophum naturalem pertineat, antequam eam solveret, voluit dubitando argumentari.¹⁷⁸ Hoc idem igitur etiam in eo loco facit, quod cum alii non viderint, omnes decepti sunt, putantes Aristotelem statim solvere difficultatem propositam, et ex animi sententia loqui, cum tamen hoc facere non incipiat, nisi ubi in latino codice ita 20
 legitur: “Sed enim omnis animae facultas”;¹⁷⁹ adeo ut omnia praecedentia verba disputativa sint, et nihil in iis ab Aristotele certi statuatur, sed omnia
 ||958 dubitandi, seu argumen||tandi gratia dicantur.

Argumentatio autem talis est: cum Aristoteles tria, ut praediximus, membra proposuisset, voluit unum ex eis tantummodo impugare disputandi 25
 gratia, nempe illud quo dicebatur omnes partes animae extrinsecus accedere. Hoc enim falsum esse ostendit, et quia universalis affirmativa satis evertitur per probationem contradictoriae, quae est negativa particularis, scilicet, aliquas animae partes extrinsecus advenire non posse, ideo hanc 30
 probat Aristoteles et argumentum sumit ab illis quae organicae sunt, et per propria organa operantur, hunc in modum: si hae extrinsecus accedunt, vel cum corpore aliquo adveniunt, vel sine corpore; non sine corpore, quia cum 35
 sint organicae, operari sine corpore non possunt, proinde neque sine corpore esse, quia sic essent otiosae et sine operatione, quod dicendum non est; eas igitur extra corpus sine ullo corpore praefuisse impossibile est, cum sine corporeo organo non operentur; sed neque cum corpore extrinsecus adve-

178 See Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 641a33–641b11.

179 See Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 736b30.

nire possunt, quia nullum aliud corpus apparet cum quo advenire dicantur sanguini menstruo nisi semen maris: cum hoc tamen advenire extrinsecus nequeunt, ergo cum nullo.

Assumptum patet per fundamentum modo iactum: tales enim animae partes esse non possunt sine corpore habente organa quaedam statuta, quae ad singulas requiruntur, ut facultas ambulativa non potest esse sine pedibus, nec visiva sine oculis; at semen non huiusmodi corpus est his instrumentis praeditum, sed est simile quoddam, imo est excrementum ultimi alimenti ex cibis geniti;¹⁸⁰ igitur hae facultates neque sine corpore, neque cum corpore advenire extrinsecus possunt. Haec est Aristotelis argumentatio, in qua notare manifeste possumus Aristotelem sumere extrinsecus accedere pro eo quod est praefuisse extra corpus, ita ut ante corporis ingressum operari potuerint, deinde in corpus induci. Patet enim Aristotelem ex eo quod extra corpus non possunt operari, probare eas extra corpus non extitisse.

Hanc argumentationem statim sequuntur verba illa “restat igitur ut mens sola extrinsecus accedat, eaque sola divina sit; nihil enim cum eius actione communicat actio corporalis”,¹⁸¹ quae absque dubio in disputatione comprehenduntur, et nihil certi statuunt. Sententia namque Aristotelis haec est: omnes animae partes extrinsecus accedere impossibile est, nam multae sunt organicae, ideoque extrinsecus accedere nequeunt, sed sola relinquitur mens, quae extrinsecus accedere possit ac divina esse dicatur, propterea quod in sua operatione nullo corporeo instrumento utitur. Quasi dicat Aristoteles quantum attinet ad vim rationis huius, quae ab organis sumitur, ex ea non probatur de intellectu quod extrinsecus accedere non possit, etenim non habet organum ex quo argumentari, ut de aliis possimus; sed satis est si de reliquis facultatibus probetur quod extrinsecus advenire non possint. Hoc enim sufficit ad impugnandam illam universalem qua dicebatur omnes extrinsecus advenire. Igitur manifestum est id quod antea diximus, maximam esse huius loci consonantiam cum contextu 11 secundi libri *De anima*, ubi de separabilitate sermo erat.¹⁸² ex illis enim animae partibus quae propriis instrumentis utuntur, Aristoteles utroque in loco argumentum sumpsit. Ex illis vero quae non sunt organicae, utrobique dixit nullum posse argumentum sumi ad probandum quod separari non possint, et quod nequeant extrinsecus advenire, nam ex organis quidem probatur aliquas animae partes accedere extrinsecus non posse, at ex organi defectu non pro-

180 See Aristoteles, *De generatione animalium*, 111.3, 736b26–27.

181 Aristoteles, *De generatione animalium*, 111.3, 736b27–29.

182 Aristoteles, *De anima*, 11.1, 413a4–10 (Aristoteles 1953, 11, t/c 11, p. 147).

batur aliquas extrinsecus accedere, sed solum eas a nullo organo prohiberi quin extrinsecus accedere possint. Per hoc tamen non stat quin ab aliquo alio prohiberi possint, quemadmodum in eo quoque || contextu consideravimus.

Haec est absque dubio sententia Aristotelis eo in loco, eaque in graecis verbis multo manifestior est, nam errorem in Latinis notavi non parvi momenti. Cum enim Graece legatur “λείπεται δὲ”, Theodorus Gaza vertit “restat igitur”,¹⁸³ cum vertere debuerit “restat autem”, quare verum non est id quod alii pro comperto sumunt, Aristotelem ibi ex dictis conclusionem colligere qua propriam sententiam proferat; sed utitur dictione adversativa, quae nil aliud significat, quam id quod modo diximus: non posse ex intellectu idem argumentum sumi, quod ex aliis animae partibus sumptum erat, propterea quod ipse non est organicus, adeo ut dubium de ipso maneat extrinsecus accedat, necne. Sic interpretatur Averroes ibi verba illa in sua paraphrasi. Nam eorum loco et ad ea interpretanda ipse haec ponit: “de intellectu tamen dubium est, cum eius operatio non videatur communicare cum organo corporeo”.¹⁸⁴ Cognovit enim Averroes verba illa ab Aristotele sub dubio esse prolata et recte usus est dictione adversativa “tamen”, ideo et admiratione et risu dignum est quod Averroistae, dum Averrois sententiam tueri volunt, ita illis Aristotelis verbis innitantur, et ita inflati incedant, ut putent se demonstrasse, neque animadvertant ipsiusmet Averrois interpretationem huic eorum sententiae refragari. Patet igitur nullum prorsus argumentum inde sumi posse ad probandum mentem humanam non esse formam hominis, cum neque dicat hoc Aristoteles, neque omnino informationem vel informationis negationem respiciat, cum huius consideratio ab illis propositis quaestionibus sit penitus aliena.

Quod autem praedicta verba non sint ab Aristotele ex animi sententia prolata, sed sub dubio et in parte disputativa contineantur, non id solum quod antea diximus declarat, nempe quod falsum esset Aristotelis dictum, quia non potest mens extrinsecus accedere eo modo quo ibi sumitur extrinsecus accedere; verum etiam illa quae statim sequuntur apertissime demonstrant. Nam || quaestionis solutio ac propriae sententiae determinatio in iis sequentibus verbis incipit: “sed enim omnis animae facultas”;¹⁸⁵ sed in eorum quoque conversione erravit Theodorus Gaza: cum enim Graeca verba

183 See above n. 168.

184 See Averroes 1562, VI: *In De gen. animal.*, f. 75rF.

185 See Aristoteles, *De generatione animalium*, 111.3, 736b30.

sint “πάσης μὲν οὖν ψυχῆς δύναμις”, non bene dictio illa “sed enim”¹⁸⁶ refert vim illarum dictionum “μὲν οὖν”, sed ita absque dubio vertendum fuit: “omnis igitur animae facultas”. Certum autem est, potestque apud Aristotelem^a frequentissime observari, dictionem οὖν tunc poni quando concludere et ex dictis colligere aliquid vult; sed μὲν οὖν tunc dici quando aliquid quod antea
5 proposuerit aggredi atque incipere vult, et raro comperietur Aristotelem in concludendo dicere μὲν οὖν, sed frequentius in aggrediendo seu incipiendo.

Incipit ergo ibi quaestione solvere post praemissam disputationem, et solutio manifesta est: cum enim quaestio proposita esset de partibus ani-
10 mae, an extrinsecus accedant, seu omnes, seu aliquae, cognoscens Aristoteles nullam extrinsecus accedere in eo sensu, ut ipsa animae substantia
[672] dicatur prius extra corpus existere et operari, postea in corpus | induci, alium modum in medium affert quo dici potest non solum aliquam partem, sed
15 etiam omnes extrinsecus accedere, nempe ratione causae efficientis. Formae namque inanimatorum de materia educuntur ab agente elementari, nam calor elementaris in generatione misti locum habet agentis in edu-
cenda forma misti de potestate materiae, ut alio in loco declaravimus;¹⁸⁷ sed anima non potest a facultate elementari produci, quare principium acti-
20 vum habet externum, nempe caeleste atque divinum. Itaque causam agentem in productione omnium partium animae refert Aristoteles in facultatem caelestem, hoc est, in astrorum vires, quas etiam inquit inter se dissidere
maiore ac minore nobilitate, prout etiam animae producendae nobilitate discrepant, et sunt aliae aliis nobiliores, adeo ut a facultate caelesti nobiliore
nobilior etiam animae pars produci dicatur. In hanc igitur causam agen-
25 tem refert Aristoteles productionem animarum: nam animalia quae ex putri materia generantur ibidem asserit a tali caelesti principio generari; illa vero quae per propagationem et ex semine gignuntur, inquit habere in semini-
bus facultatem generatricem a caelestibus corporibus inditam, quam dicit esse calorem, non quidem elementarem et igneum, siquidem calor igneus
30 non est productivus viventis, sed calorem caelestem et a caelo impressum, proinde referentem naturam quinti elementi, quod est elementum stellarum. Calor enim vitalis, qui in semine est, locum tenet illius quinti elementi, cum ab eo proveniat, et tanquam illius instrumentum est productivus ani-
malis.¹⁸⁸

^aab Aristotele 1607.

186 See above n. 168.

187 See Zabarella, *De misti generatione et interitu*, I, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, liber XVIII).

188 Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 737a1–6.

Postea vero aliis sequentibus verbis inquit duas in seminibus vires inesse: unam ab ipsis separatam, alteram vero non separatam.¹⁸⁹ Agit enim semen
 ¶961 tum virtute pro||pria tanquam agens proximum, tum etiam virtute caelesti
 tanquam instrumentum caelestis agentis, et hac ratione dicitur in semine
 inesse principium activum ab ipso^a separatum, hoc est rectum et gubernatum 5
 ab agente separato, unde dici solet: Sol et homo generant hominem.¹⁹⁰
 Propria autem ipsius seminis virtus non potest esse alia quam elementaris, cum semen ex elementis constet, nam haec quoque virtus suam actionem contribuit, sed ad animalis generationem nullius momenti esset sine
 altera quam semen a caelo accipit. Hoc igitur modo inquit ibi Aristoteles 10
 omnes partes animae extrinsecus accedere, non quidem ratione suae substantiae, sed ratione principii agentis, quod non est elementare, sed caeleste.
 Hoc autem Aristotelis dictum, utcunque ab ipso intellectum sit, de quo in praesentia non disputo, verum etiam absolute est, si sano modo intelligatur: nempe ut dicamus alias partes animae praeter rationalem ita produci ab 15
 illo caelesti principio, ut ipsae de potestate materiae educi ab illo dicantur; animam vero rationalem a solo Deo immediate creari in corpore, pendere tamen ipsam quoque a caelesti principio nobilissimo, quod materiam tantummodo praeparet et idoneam reddat ad ipsam recipiendam, sed ipsammet animam non producat. 20

Quod autem Aristoteles praedictis verbis dicat solam mentem esse divinam,¹⁹¹ id nullius momenti est ad probandum eam esse a materia abiunctam, quia ibi divinam vocat constituens eam extrinsecus accedere. Nam si extrinsecus adveniret eo modo quem antea declaravimus, utique divinum quiddam absolute esset, maxime vero comparatione aliarum partium animae. Ideo etiam paulo post eam vocat Aristoteles divinam, quippe hanc comparationem respiciens, et ibi mentem ipsam exempli gratia nominat, quando dicit: “qualis est, quae mens appellatur”;¹⁹² id enim quod ibi dicit de pendentia ab agente externo verum esse prius dixerat de omnibus animae partibus; sed quia de intellectu est manifestissimum, cum sit pars omnium 30
 nobilissima, ideo ipsum exempli gratia ibi^b nominare voluit.

Quod autem quaelibet pars animae nobilior respectu ignobilioris dici possit divina, ipsemet Averroes saepe asserit, nam in commentario 59 secundi libri *De anima*, animam quoque sentientem divinam appellat;

^aeo 1607. ^bibi om. 1607.

189 Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 737a7–10.

190 See Aristoteles, *Physica*, II.1, 193b9.

191 Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 736b28.

192 Aristoteles, *De generatione animalium*, III.3, 737a10.

inquit enim Aristotelem existimasse in sensibus actum primum produci
ab intelligentia agente et a divino principio, et citat Aristotelem in libris
|673 *De animalibus* | innuens caput illud 3 secundi libri *De animalium genera-*
tione,¹⁹³ similiter in commentario 31 septimi *Metaphysicorum*,¹⁹⁴ et in 18
duodecimi¹⁹⁵ loquitur Averroes de hac omnium partium animae divinitate 5
secundum Aristotelem, et citat eundem locum. Patet igitur cur Aristoteles
mentem humanam et ibi et aliis in locis divinam appellet; at nos, qui verio-
||962 rem philosophiam sectamur, aliam quoque rationem afferimus cur || inter
omnes animae partes sola humana mens dicatur divina. Est enim divina
non solum^a comparatione aliarum, sed etiam quia sola est a Deo immediate 10
creata; aliae vero partes non sic, sed per media agentia naturalia de materiae
potestate eductae sunt.

Caput x Averrois ac Themistii opinio de intellectus unitate et eorum argumenta

Licet per ea quae hactenus dicta sunt aliud quoque Averrois dogma sit 15
reprobatum, nempe id quod dixit mentem humanam unam tantum numero
esse in tota humana specie—quia si est forma materiam informans et qua
homo est homo, necesse est ut iuxta numerum individuorum hominum sit
multiplicata—, attamen ad uberiores huius erroris confutationem, et ut
argumentorum quibus ad hoc probandum Averroes usus est vanitas mani- 20
festa fiat, libet aliqua separatim de hac re scribere.

Fuit itaque Averrois atque etiam Themistii sententia, quam postea multi
posteriores secuti sunt, animam rationalem humanam, quae ab Averro
vocatur intellectus possibilis, non esse iuxta hominum numerum multipli-
catam, sed unam tantum numero in tota humana specie et esse intelligen- 25
tiam omnium infimam, cui assignata sit tota humana species tanquam pro-
prius, et illi aequatus orbis, et quae intereunte aliquo homine non intereat,
sed in reliquis hominibus eadem numero maneat, ut apud eum legere pos-
sumus in commentario 5¹⁹⁶ tertii libri *De anima*, et apud Themistium in

^asolum *om.* 1607.

193 Averroes 1953, II, t/c 59, p. 219.

194 See Averroes 1562, VIII: *In Arist. Metaph.*, VII, t/c 31, f. 181rE.

195 See Averroes 1562, VIII: *In Arist. Metaph.*, XII, t/c 18, f. 305rD.

196 Averroes 1953, III, t/c 5, pp. 401ff.

contextu 20 eiusdem tertii,¹⁹⁷ et in sexagesimo primi.¹⁹⁸ Caeteri vero omnes Aristotelis interpretes Graeci et Latini putarunt eam esse multiplicatam, ut non modo secundum Aristotelem, sed etiam secundum veritatem asserendam est. Videtur quidem Simplicius in 2 contextu illius tertii libri dicere animam rationalem secundum se unam esse, per suam autem in corpus progressionem multiplicari.¹⁹⁹ Sed hoc aliis pluribus Simplicii figmentis annumerandum est: multa enim dicit quae simul esse nequeunt et manifestam repugnantiam habent, veluti animam rationalem totam esse in se manentem, et perfectam, et totam esse lapsam in corpus, et imperfectam; eamque unam numero esse secundum se, in hominibus autem esse multiplicatam, et alia eius modi, quae neque esse, neque cogitatione comprehendi a nobis possunt. Ideo his omnibus dimissis, satis nobis erit illam Simplicii confessionem accipere, quod anima rationalis in hominibus multiplicata numero sit,²⁰⁰ non ut Averroes ac Themistius voluere, una numero in omnibus.

Hac igitur de re sermonem habituri, ante omnia in medium afferemus Themistii et Averrois argumenta, postea veritatem demonstrare, et omnia illa || argumenta solvere nitentur.

Primum quidem hoc argumento ambo utuntur; quamvis enim Themistius illud adducat ad ostendendam unitatem intellectus agentis, idem tamen aptari potest ad patientis quoque unitatem demonstrandam, sicut eo usus est Averroes, nec minus roboris iuxta eorum sententiam habet in intellectu patiente, quam in agente. Argumentum autem tale est: si anima rationalis esset iuxta hominum numerum multiplicata, esset forma materialis. Consequentia sumitur ex Aristotele in contextu 49 duodecimi *Metaphysicorum*, ubi dicit multitudinem individuorum sub eadem specie a materia provenire.²⁰¹ Consequentis autem falsitas ita probatur: omne materiale | est potestate intellectum, ut ait Aristoteles in contextu 16 tertii libri *De anima*.²⁰² Omne autem potestate intellectum est obiectum motivum intellectus patibilis, ergo idem intellectus est obiectum sibi ipsi, et movet seipsum, et recipit se, vel intellectus non est intellectus, sed est solummodo obiectum intellectus. Cum igitur haec sint absurda, id quoque ex quo deducuntur absurdum est: quare intellectus non est forma materialis, proinde neque multiplicatus.

197 Themistius 1899, pp. 105–106; Themistius 1957, pp. 237–239.

198 Themistius 1899, pp. 29–31; Themistius 1957, pp. 71–74.

199 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 222–223; Simplicius (Ps.) 1543, p. c^v.

200 See above nn. 34–40.

201 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.8, 1074a31–36 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 49, f. 333rD).

202 Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a5–9 (Aristoteles 1953, III, t/c 16, p. 434).

Secundum argumentum in praedicto loco affert Averroes tale: si intellectus patibilis multiplicatus est, ergo etiam intellectiones sunt multiplicatae, hoc est, intellectio eiusdem rei mea et tua sunt penitus distinctae numero. Hoc autem dato sequitur rem intellectam habere rem intellectam, et illam adhuc habere rem intellectam, et sic in infinitum.²⁰³ Consequens est absurdum, consequentia vero ita probatur: singularia sunt intellecta potestate, universale autem est actu intellectum, ideo singularia dicuntur habere rem intellectam quatenus habent universale, quod est actu intelligibile; singulares igitur intellectiones habebunt suum universale tanquam actu intellectum, cum ipsae sint potestate tantum intellectae, nam intellectio communiter accepta de illis praedicabitur, ut universale de singularibus; hanc igitur intellectus intelliget ut rem universalem, atqui intellectio ipsa intellectionis est intellectio quaedam singularis, quia est in animo huius hominis singularis. Igitur si plures singulares homines intelligant intellectionem universalem, erunt plures singulares intellectiones intellectionis universalis; ergo adhuc habebunt rem intellectam, nempe aliud universale eas comprehendens, et sic in infinitum. Dicendum igitur est (inquit Averroes) tuam intellectionem et meam non esse penitus numero distinctas, sed esse aliquo modo plures, et aliquo modo unam: plures enim sunt ratione diversorum phantasmatum, una autem numero ratione intellectus, qui eas recipit, quia unus numero est.

¶964 Tertio Averroes²⁰⁴ ac Themistius²⁰⁵ in praedictis locis ita argumentantur: si intellectus huius hominis esset penitus numero distinctus ab alterius hominis || intellectu, non posset magister in animo discipuli scientiam producere. Cum enim scientia non sit qualitas activa, non potest aliam numero scientiam in alio generare eo modo quo calor ignis producit in alia re alium numero calorem. Igitur fateri cogimur unum et eundem numero esse intellectum magistri atque discipuli, et discipulum eandem, quam magister habet, scientiam acquirere, quoniam a magistro excitatur ad eandem, quae in animo magistri est, recipiendam.

203 Averroes 1953, III, t/c 5, p. 411.

204 *Ibidem*.

205 See Themistius 1899, p. 104; Themistius 1957, pp. 235–236.

Caput XI Praedictae sententiae confutatio

Ad huius sententiae falsitatem demonstrandam satis est (ut paulo ante dicebamus) illud unum argumentum quod deducitur ex praedemonstratis. Nam si anima rationalis est forma dans esse homini, sicut ostendimus, necesse est ut sit multiplicata; quia si esset una numero in omnibus, omnes homines essent unus homo singularis, vel ego essem per esse tui, et tu esses per esse mei, quae utraque absurda et inexcogitabilia sunt. Consequentia autem manifesta est et ab Averroistis concessa, quia necesse est formam hanc singularem constituere individuum unum, quare vel omnes homines essent unus homo, vel si plures, unus esset per esse alterius, et unius constitutio esset omnium constitutio, quae omnia sunt absurda et implicant contradictionem.

Solus tamen Achillinus hanc consequentiam negare ausus est in *Quolibeto* tertio, dubio secundo: inquit enim animam rationalem esse formam vere informantem, et esse unam numero in tota humana specie, non multiplicatam. Negat autem praedicta absurda sequi, quia putat omnem tolli difficultatem dicendo unam quidem esse, diversa tamen individua | constituere et dare diversa esse pro diversitate cogitativarum, quae in diversis hominibus sunt, quia propter has fit ut esse meum non sit esse tuum, nec simus omnes unus homo, nam ab eadem forma numero recipimus diversa esse, quatenus illa est coniuncta cum diversis cogitativis: sic igitur sumus multiplicati, et numero distinguimur, licet ipsa una et eadem numero maneat.²⁰⁶

Sed Achillini sententia est omnino absona rationi, quia vel a forma pendet singularitas, vel a materia. Si a forma, ergo una numero forma unum numero singulare constituit, proinde valida est consequentia nostra. Si vero a materia, sive (quod idem est) a conditionibus materialibus, necesse est ab his formam individuari et fieri hanc, numeroque distinctam a forma alterius. Prorsus enim necessarium est formam aut individuare, aut individuari a materia in qua est et quam informat, quia, ut inquit Aristoteles in secundo *Physicorum*, materia et forma invicem referuntur et ad aliam formam referuntur alia materia.²⁰⁷ Quo fit ut quicquid est in hoc individuo, ex necessitate sit hoc et numero distinctum ab aliis eiusdem speciei. Ast etiam rationi consentaneum ut forma ultima restringat et determinet alias, sed non ipsa ab ulla illarum determinetur ac restringatur: quare dicendum potius est ani-

206 Achillini 1558: *De intelligentiis*, 111.2, p. 18b–19a.

207 Probably Aristoteles, *Physica*, I.3, 195b12–31.

mam rationalem determinare et coarctare imaginativam, quam ab illa coarctari. Ex his igitur patet efficacissimum esse argumentum nostrum, neque recipiendam esse Achillini solutionem in Aristotelis philosophia, imo neque absolute in philosophia.

Cognovit hoc atque confessus est Averroes: videns enim poni simul non posse unitatem numeralem animae rationalis in tota humana specie cum informatione, negavit eam informare materiam, cum unam numero in omnibus esse existimaverit. Quoniam igitur nos demonstravimus eam esse formam vere informantem, valida est, Averroee quoque confitente, haec consequentia: intellectus est forma qua homo est homo, ergo est multiplicatus, nec potest esse unus numero in tota humana specie.

Ad hoc idem demonstrandum efficacissima est ratio ab Averroee adversus seipsum adducta in praedicto loco, nec bene soluta, quae ab operatione sumitur, et talis est: actus secundus, nempe ipsa intellectio, multiplicatur iuxta numerum individuorum, ergo etiam actus primus.²⁰⁸ Patet consequentia, quia diversitas operationum indicat diversitatem formarum. Assumptum autem manifestum est, quia mea intellectio non est tua, et me intelligente alii homines non ex necessitate eamdem rem intelligunt. Solvit hoc argumentum Averroes confugiens ad diversitatem phantasmatum, ex qua inquit provenire diversitatem intellectionum: quia licet unus sit intellectus in pluribus hominibus, tamen cum phantasmata in iis diversa sint, et sine his homo non intelligat, diversas quoque esse intellectiones necesse est.²⁰⁹

Hanc Averrois evasionem evertere nititur Thomas in prima parte *Summae*, quaestione 76,^a articulo 2,^{b210} et in opusculo 16.²¹¹ Vana enim revera est, quoniam phantasma, ut recte Thomas considerat, in intellectione habet locum moventis, non formae, ut perperam Averroes accipit, sed locum formae habet species intelligibilis a phantasmate in intellectu producta, quemadmodum etiam color realis respectu oculi non habet formae locum, sed moventis, species autem coloris recipitur in oculo ad locum^c formae: igitur phantasma quidem huius hominis non potest esse illius, quia phantasia huius differt numero a phantasia illius, sed species intelligibilis necesse est ut una et eadem in omnibus sit; cum enim unus numero intellectus in omni-

^a76] 66 1590^v 1607. ^b2] 3 1590^v 1607. ^clocum 1607] modum 1590^v.

²⁰⁸ Averroes 1953, III, t/c 5, pp. 392–393.

²⁰⁹ Averroes 1953, III, t/c 5, pp. 400.

²¹⁰ Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 76, art. 3, co.

²¹¹ See Thomas Aquinas, *De unitate intellectus contra Averroistas*, ch. 3, n. 65.

bus hominibus insit, necesse est ut quicquid in eo recipitur, in omnibus similiter recipiatur; dum igitur phantasma quod in me est agit in intellectum, necesse est omnium hominum intellectum ex ea actione pati et intelligere, quemadmodum si unus numero esset oculus omnium hominum, necesse esset ut eo patiente a quolibet colore || omnes simul homines illum colorem viderent. 5

Nonnulli tamen hoc Thomae argumentum parvi momenti esse putant et dicunt solvi duobus modis posse. Primo quidem negando species in intellectu impressas, ut ipsi eas negant: nam dicunt nullam revera speciem in intellectu imprimi, sed satis esse phantasma praesens ad promendam intellectionem; per eius enim praesentiam intellectus fit illamet res, et ita dicitur intelligere; negata igitur impressione speciei, argumentum inane redditur. Secundo, concessa etiam specie impressa, dicunt argumentum solvi dicendo imprimi quidem in intellectu speciem, non tamen eandem numero in intellectu omnium, sed eandem specie, numero autem differentem, proinde neque eandem numero in omnibus fieri intellectionem. 10 15

Ego tamen puto infirmam esse utramque solutionem et argumentum Thomae firmissimum atque insolubile esse. Quod enim ad priorem solutionem attinet, nos quidem postea ostenturi sumus non posse absque speciei impressione intellectionem fieri. Sed mittamus hoc: sive imprimatur species, sive non imprimatur, argumentum efficacissimum est, quia si intellectus ex praesentia phantasmatis fit res illa cuius est phantasma et ita eam intelligit, idem autem numero est omnium hominum intellectus, ergo omnium intellectus eodem momento est factus res illa, et eam intelligit. Etenim ne imaginabile quidem est fieri in aliquo homine intellectionem quin simul fiat in omnibus, si intellectus patiendo intelligit et idem numero in omnibus est. 20 25

Altera quoque solutio inanis est. Nos enim in praesentia non consideramus varia diversorum hominum aut etiam eiusdem hominis phantasmata quae diversas numero species aut intellectiones in intellectu producant, sed unum et idem phantasma quod moveat intellectum. Et dicimus unam numero speciem imprimi ab uno phantasmate in intellectu uno secundum numerum, proinde ex necessitate eandem numero in omnibus hominibus inesse. Sed age, concedamus ex unius phantasmatis auctione non eandem numero speciem et intellectionem produci in intellectu omnium hominum, sed eandem specie, numero autem plures propter eorum hominum diversitatem: quid hoc ad nos? Satis enim nobis est si ostendatur necessarium esse ut eodem tempore omnes homines eandem rem intelligant, etiam si diversae numero species atque intellectiones fieri dicantur. Argumentum igitur Thomae efficacissimum est, et de eius efficacitate plura legi 30 35 40

possunt apud Gregorium Ariminensem in secundo libro *Sententiarum*, distinctione 16 et 17, quaestione 2.²¹²

||967 Alio quoque argumento hoc idem confirmare possumus: si unus numero
esset intellectus in omnibus hominibus, in eodem simul inessent opiniones
contrariae de eadem re, quod est penitus impossibile; hic enim homo putat 5
mundum || esse aeternum, alius vero non esse aeternum; hic animam mor-
talem esse opinatur, ille vero immortalem; et sic de pluribus aliis rebus. Sed
Achillinus hanc quoque rationem solvi putavit dicendo non posse quidem
in eodem subiecto recipi duo contraria secundum esse reale, at secundum
esse cognitum ac spiritale recipi duo contraria absque ulla absurditate posse, 10
quod confirmavit dicto illo vulgato: contrariorum eadem est scientia; idem
enim homo qui cognoscit calidum cognoscit etiam frigidum, et qui cogno-
scit album cognoscit etiam nigrum.²¹³

Sed in hoc quoque deceptus est Achillinus, et haec solutio vim argu-
menti non tollit, quia aliud est cognitio contrariorum, aliud est cognitio 15
contraria: contrariorum enim cognitio in eodem intellectu contrarietatem
in se non habet, et in hoc sensu verum est illud Achillini dictum, con-
traria secundum esse spiritale possunt esse in eodem, quia sunt quidem
repraesentativa rerum contrariarum, sed ipsa secundum se non sunt con-
traria; at contrariae opiniones habent inter se veram contrarietatem, quia 20
non eatenus habent contrarietatem, quatenus sunt^a repraesentativae rerum
contrariarum, cum potius de eadem re sint, sed quatenus secundum se
considerantur ut qualitates reales in animo inhaerentes; ideo iure dicun-
tur contrariae, nec possunt simul esse in eodem, quemadmodum quisque
in seipso experitur: non potest enim idem homo simul opinari eandem 25
rem eodem tempore esse albam et esse nigram secundum eandem partem,
nec potest simul credere animam humanam esse mortalem et immorta-
lem.

|677 Quod igitur in animo eiusdem hominis impossibile est, non minus est
impossibile in tota specie, si idem numero | intellectus est in tota specie 30
humana et id quod Achillinus dicit, cum in uno et eodem homine locum non
habeat, falsum absolute esse deprehenditur: nam si contrariae de eadem re
opinionem non sunt revera contrariae et tanquam spiritales possunt simul
esse in eodem intellectu, cur non possunt simul esse in eodem homine?
Sicut igitur in eodem homine simul esse non possunt, ita neque in eodem 35

^asunt 1607] sint 1590^v.

212 See Gregorius Ariminensis 1981, vol. v, pp. 331 ff.

213 Achillini 1558: *De intelligentiis*, III.2, p. 19a–b.

intellectu, si unus numero est in tota specie. Quare argumentum est validissimum et Achillini solutio vana est.

Si quis vero dicat solvi argumentum hoc per phantasmatum diversitatem, nempe dicendo posse in eodem intellectu contrarias opiniones recipi ratione diversorum phantasmatum quae in diversis hominibus sunt, haec quoque solutio vana est, quia phantasmata (sicut antea dicebamus) in intellectione non habent locum nisi moventium, intellectus autem recipit species et intelligit; at impossibilitas tota in recipiente consistit, nulla in agente: potest enim contingere ut duo contraria agentia, unum calidum, alterum frigidum, simul agant in idem patiens; at non potest idem numero patiens recipere simul eodem || tempore calorem et frigus tanquam distinctas qualitates contrarias. Quemadmodum igitur hic diversitas agentium et contrariarum actionum possibilitas non tollit impossibilitatem quae in subiecto est recipiendi simul duas contrarias qualitates, ita neque diversitas phantasmatum moventium, quam quidem nos concedimus, non tollit impossibilitatem recipiendi contrarias opiniones in intellectu patiente.

Caput XII Solutio argumentorum Themistii et Averrois

Argumenta vero a Themistio et ab Averroë adducta facile solvuntur. Primum erat: si intellectus est multiplicatus, ergo est forma materialis, ergo est potestate intellectum, ergo est obiectum sibimet et movet seipsum. Nos vero haec omnia concedere possumus, dummodo per formam materialem nil aliud intelligamus, quam formam informantem materiam et dantem esse rei naturali, hoc est, prout materiale sumitur ut oppositum illi quod est abiunctum a materia; intellectum autem intelligere seipsum asseruit clare Aristoteles in contextu 8 tertii libri *De anima*, ita tamen ut intelligamus eum non primo seipsum intelligere, sed secundario, et per intellectionem aliorum;²¹⁴ dum enim alia intelligit, potest animadvertere suam intellectionem, et eam atque seipsum cognoscere. Dictum autem illud Aristotelis “intus apparens prohibet alienum”²¹⁵ intelligendum est de solo obiecto primario, non de secundario: oculus enim recepturus colores tanquam obiectum primum debuit esse abscolor, quia color oculo naturaliter inexistentem eum prohibuisset receptione aliorum colorum; at propria oculi quantitas non impedit oculum, ne aliarum rerum quantitates recipiat ac videat, quia quantitas non est

²¹⁴ Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

²¹⁵ See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383).

obiectum primum, sed secundarium. Quod igitur intellectus dicatur esse sibi met obiectum secundarium, nihil absurdi est; quare totum argumentum concedi potest.

Sed quoniam adversarii, dum ita argumentantur, videntur obiectum primum intelligere, ideo aliter respondemus, et quando dicunt “est forma materialis et est potestate intelligibilis, ergo est obiectum sibi met”, negamus hanc consequentiam. Dicimus enim obiectum primum et adaequatum intellectus non esse materiale quatenus materiale, nec potestate intelligibile quatenus potestate intelligibile, sed quoddam nomine carens, nempe omne ens quatenus est ens, uno excepto ipso intellectu. Quicquid enim est praeter ipsum continetur sub subiecto eius primo: ipse autem sibi est obiectum secundarium, quare ex eo quod sit potestate intelligibilis non infertur ipsum esse sibi obiectum primum, quia obiectum eius primum non est omne potestate intelligibile, sed omne quod est praeter ipsum. Argumentum ergo nihil roboris habet. De ipso autem intellectu || obiecto nos alibi accuratius loquimur.²¹⁶

Ad secundum argumentum respondere duobus modis possumus. Primo dicimus intellectionem nostram posse dupliciter considerari: uno modo secundum suum esse formale, altero modo secundum esse repraesentatum. Formaliter accepta omnis nostra intellectio est singularis: est enim qualitas haec spiritalis in animo huius hominis individui. At per repraesentationem potest esse tum universalis, tum singularis, scilicet vel rei universalis, vel rei singularis: nam si intelligam equum universalem, haec mea intellectio est universalis per repraesentationem, ipsa tamen secundum se formaliter est una intellectio singularis; si vero intelligam equum singularem, est intellectio utroque modo singularis. Sic dicendum est de intellectione intellectionis, nam si intelligam intellectionem universalem, mea haec intellectio est singularis formaliter, sed est universalis per repraesentationem, quia repraesentat intellectionem tamquam rem intellectam universalem. Ad argumentum igitur dico omnem intellectionem esse singularem et hac ratione dici posse potestate intellectam, etiam comprehendendo intellectionem intellectionis universalis, nam haec quoque formaliter accepta singularis est. Habet igitur rem intellectam, hoc est, intellectionem universalem tanquam rem, quare omnes intellectiones complectitur. Ipsa vero intellectio universalis, quatenus est universalis, non habet amplius rem intellectam, quia si habet, habet ut singularis, non ut universalis, et dum sumitur formaliter ut singularis, est potestate intellecta et continetur sub intellectione universali

216 See Zabarella, *De ordine intelligendi* (*De rebus naturalibus*, liber xxx).

repraesentata, tanquam individuum sub specie. Non procedimus igitur in infinitum, sed gradum sistimus in intellectione universali, quia non habet amplius rem intellectam, siquidem solum singulare dicitur habere rem intellectam.

Sed respondere etiam aliter possumus negando intellectionem dici posse potestate intellectam. Quod enim dicitur, omne singulare est potestate intellectum, verum est de singulari tantum materiali, quod per sensum ad phantasiam transiens ab ea offertur intellectui; ut lapis in intellectu, licet sit conceptus hic singularis, non est tamen res potestate intellecta, sed est res actu intellecta, quia est sine materia. Idem igitur de intellectione dicendum est: intellectu enim intelligente unum fiunt haec tria, intellectus, et res intellecta, et intellectio, quare sicuti res intellecta est sine materia, intellectio quoque dicitur esse sine materia, et ipse quoque intellectus, etsi est forma dans esse materiae, in hac tamen sua operatione est sine materia. Hanc responsionem ego defendi posse arbitror, quod si quis constanter affirmare velit intellectionem singularem esse potestate intellectam et habere rem intellectam, eo etiam concesso fallax argumentum est et priore responsione optime solvitur.

||970 Postremum argumentum potest contra adversarios ita retorqueri: aliqua animalia bruta discunt multa ab hominibus, ut psittacus vocem humanam audiens eam imaginatur, et in memoria figit, et mirabiliter imitatur: quid igitur? Dicemusne eandem numero esse phantasiam in ave atque in homine? Ad argumentum autem dicimus intellectum magistri differre numero ab intellectu discipuli, et scientiam quae est in animo magistri numero differre ab ea quae in animo discipuli gignitur et eam efficere. Cum autem obiicitur “scientia non est qualitas activa”, dicimus non esse quidem activam actione materiali, quae cum vera alteratione fit, qua ratione activus est calor; nihil tamen prohibere quominus agere possit actione spiritali, quod quidem de aliis eius modi pluribus negari non potest. Nam quantitas non est activa realiter, agit tamen spiritaliter, quia imprimit in oculo speciem suam, et inde in phantasia, ac demum in intellectu; quemadmodum igitur videns aliquis colorem et quantitatem, potest haec imaginari ac demum intelligere, et horum cognitionem per visum acquirere, cur non etiam per auditum audiendo voces harum rerum significatrices a praeceptore loquente? Huius igitur | actionis modum consideremus et videamus nihil in ea contingere absurdi posita intellectus nostri multiplicatione: anima enim informata rerum cognitione potest conceptus suos exprimere voce per media corporea instrumenta; et quia voces sunt signa non solum conceptuum, sed etiam obiectorum realium, quorum conceptus sunt—significant enim res per medios conceptus—, ideo discipulus audiens vocem apprehendit

rem ab ea significatam, quia per illam vocem illi repraesentatur illud idem obiectum reale cuius conceptus in animo magistri est. Quemadmodum igitur obiectum reale potest in sensu producere speciem suam et ad mentem usque per phantasiam pervenire, ita potest idem a magistri voce repraesentatum producere speciem suam per auditum in mente discentis. Tantum igitur abest ut ex doctrina et disciplina unitas intellectus humani ostendatur, ut potius contrarium significetur: quia si idem numero esset intellectus in magistro et in discipulo, iam non opus esset scientiam imprimere in intellectu discipuli: esset enim iam impressa; cum ergo habente eam praeceptore discipulus non habeat, postea vero acquirat, inde colligitur differre numero intellectum utriusque.

Caput XIII Quid sit humana mens ratione suae operationis

Quid mens humana sit respectu corporis, ex iis quae hactenus dicta a nobis sunt satis manifestum esse arbitror. Nam si communem animae definitionem in secundo *De anima* libro ab Aristotele || traditam singulis animae partibus (ut consilium Aristotelis fuit) aptare velimus, nil aliud est anima vegetans, quam actus primus viventis, hoc est, forma qua vivens est vivens; nil aliud est anima sensibilis, quam actus primus animalis, id est, forma qua animal est animal; nil aliud est anima rationalis, quae mens humana dicitur, quam actus primus hominis, seu forma qua homo est homo. Aliud quoque quod ex hoc deducitur declaravimus, nempe ipsam esse non posse unam numero in tota specie humana, sed iuxta individuorum hominum numerum esse multiplicatam.

Superest ut respectu etiam operationis naturam eius declaremus, quod facere sibi proposuit Aristoteles in tertio libro *De anima*, sed ita obscure, ut pars illa maxime omnium ambigua esse et interpretatione indigere videatur, cum propter multa et magna interpretum dissidia non satis liqueat quid de hac animae parte doceat ea tractatione Aristoteles. Nos igitur, dimissis aliorum sententiis, cum in earum consideratione nimium temporis esset inutiliter conterendum, dimissis etiam in praesentia multis ad hanc animae partem attinentibus quae ibidem ab Aristotele tractantur, de quibus postea seorsum disseremus, illud solum quod ad institutum hoc nostrum attinet breviter ac statim declarandum sumemus, idque est: quatenam sit animae rationalis natura quatenus principium est operationis? Hanc Aristoteles ibi in duplici immistione consistere docet, seu in altera priore quam postea altera ex necessitate insequitur: una est cum obiectis intelligendis, altera vero cum organo.

Ad has declarandas ita progressus est.²¹⁷ Ante omnia hoc fundamentum statuit, intellectum similem in hoc esse sensui, quod patiendo intelligit, sicut etiam sensus patiendo sentit. Cum enim in nobis ipsis experiamur nos quandoque esse actu intelligentes, quandoque non actu, sed potestate solum, nulla autem res possit seipsam ducere de potestate ad actum, necesse est intellectum ab alio pati; non potest autem pati nisi ab ipsismet obiectis intelligendis; id enim quod est potestate tale, fit actu tale ab illo quod iam sit actu tale; sic enim etiam sensus ab obiectis sensilibus patitur, ut iam docuerat Aristoteles in secundo libro. Quoniam igitur patiendi et recipiendi obiecta intellectus intelligit, hinc infert Aristoteles ipsum esse inaffectum, id est, non haberet in sua essentia ipsam obiectorum naturam, sed potestate solum, quia si actu haberet in seipso naturam sui obiecti, non posset illud recipere et in hoc quoque similem esse dicit intellectum sensui: quod sicut sensus non habet actu seipso obiecta sensilia, sed potestatem ea recipiendi, ita neque intellectus habet actu obiecta intelligibilia, sed solam recipiendi potestatem, ita ut quemadmodum se habet sensus ad obiecta sensilia, ita se habeat intellectus ad obiecta intelligibilia.

Verum quia per haec nullum sensus et intellectus discrimen apparebat, sed sola similitudo, ideo Aristoteles statim declarat in hoc ipso eorum dissimilitudinem ac differentiam, quae in hoc consistit, quod obiectum cuiusque sensus non est omne ens, sed solum quaedam statuta species entis—visus enim dirigitur ad recipiendos solos colores, auditus ad sonos tantummodo, olfactus ad solos odores—, intellectus vero ad res omnes: est enim omnium earum cognoscitivus. Ob id alio modo debuit esse inaffectus et immistus ratione obiectorum, quam sensus: nam sensus est inaffectus atque immistus non omnino et absolute, sed (ut aiunt) “secundum quid”, hoc est, non ratione omnium rerum, sed solum ratione sui obiecti, quod non est omne ens, sed statutum quoddam entis genus. Cum enim visus per proprium corporeum organum operetur, debuit quidem illud esse sine colore; debuit enim esse perspicuum, hoc autem sine colore est, at non debuit esse sine sapore et sine tactilibus qualitatibus; quare visus non est penitus immistus respectu rerum omnium, sed est naturaliter affectus certis qualitatibus quas cum aliis rebus communes habet.

At intellectus, quia res omnes cognoscere aptus est, debuit omnino et absolute et respectu omnium esse inaffectus, et cum nulla alia re quicquam habere commune: est igitur absolute et penitus immistus cum aliarum rerum naturis, ut eas omnes intelligere possit; quia nisi talis esset,

217 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a10–430a9.

non cognosceret omnia. Cognoscit enim recipiendo, nihil autem recipit id quod iam habet, quia intus apparens prohibet alienum. Haec igitur est prior immistio, quam colligit Aristoteles in contextu 4 terti libri *De anima*, hoc medio utens: quoniam intellectus omnia intelligere aptus est et patiendo intelligit,²¹⁸ sicut antea dixerat. Unde sumere possumus quid secundum Aristotelem dicendum sit de obiecto intellectus: ipsius namque obiectum est ens omne praeter ipsum intellectum; non dicit enim Aristoteles “quoniam omnia materialia intelligit”, sed absolute dicit: “quoniam omnia intelligit”;²¹⁹ nisi enim omnia penitus intelligeret, non posset inde perfectam illam et universalem intellectus immistionem deducere, quam ibi deducere vult, sed solum secundum aliquid, ut cuique consideranti manifestum est. Talis autem immistio imperfecta etiam sensui competit ratione sui obiecti, sicuti dictum est.

Non est autem ignorandum posse duobus modis considerari obiectum intellectus: vel enim illud obiectum respicimus a quo intellectus movetur, vel illud quod intellectus aptus est recipere et intelligere. Illud quidem a quo movetur non est ens omne, sed solum phantasma, quod cum per sensus transierit, non potest esse nisi rei materialis; sed quia intellectus phantasma intuens non solum ipsum intelligere aptus est, sed etiam alia quae in ipso phantasmate, ut illuminato ab intellectu agente, relucere possunt, nempe et essentias et quidditates rerum, quae per phantasmata repraesentantur, et causas quoque ab effectibus abiunctas tanquam in ipsis relucens, ideo ex motione facta a phantasmate immaterialia quoque intelligere aptus est. A solo igitur phantasmate materiali movetur, per eam tamen motionem intelligere omnia potest; et hac ratione dicimus obiectum intellectus esse illud nomine carens, quod omnia praeter ipsummet intellectum entia complectitur; sic igitur inquit Aristoteles ipsum nihil habere cum aliis rebus commune, sed esse quiddam ab omnibus distinctum et omnium receptivum, proinde esse alia omnia potestate, sed nihil eorum actu, et ita esse penitus immistum rationi sui obiecti,^a quod est ens omne praeter ipsum intellectum.

Alteram quoque immistionem tribuit Aristoteles intellectui in contextu 6 eiusdem libri,²²⁰ quam ex illa priore deducit, eaque est respectu corporis in quo existit, ita tamen ut haec quoque intelligatur respectu operationis, non alia ratione. Cum enim intelligat recipiendo obiecta, necesse est

^asubiecti 1607.

218 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383).

219 *Ibidem*, 429a18.

220 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

ut in hac receptione non utatur corpore in quo est, hoc est, ut ipse sit recipiens, non corpus neque ulla corporis pars, quod Aristoteles eo argumento ostendit: quia si corpus illi in recipiendo opitularetur, iam intellectus esset qualis, et haberet organum, quae utraque falsa sunt; esse autem quale ibi significat esse naturaliter alligatum determinatae naturae et certae temperiei primarum qualitatum. Nam si in corpore receptio fieret, statuta aliqua in illo qualitatum temperies postularetur, sicut in sensibus videmus. Non enim quodlibet corpus est aptum recipere quodlibet sensile, sed aliquod videmus esse aptum recipere colores, non odores, aliquod vero odores, non colores. Horum enim singulum requirit certam quamdam naturam ex qua-
dam statuta elementorum mistione proveniente, quo fit ut singulus sensus sit naturaliter qualis, quoniam in corpore recipiente requirit certam quamdam qualitatem atque naturam. Quoniam igitur intellectus nihil habet cum aliis rebus commune, et cum nulla earum natura commistus est, neque cum corpore in quo inest, potest esse commistus in recipiendo.

Praeterea, si ita cum corpore esset commistus, haberet aliquod organum proprium, attamen nullum eius organum apparet, quoniam, ut in contextu 92 primi libri *De anima* dicitur, ne fingere quidem possumus quam corporis partem occupet intellectus in recipiendis speciebus.²²¹ Consequentia vero ita declaratur: quoniam si intellectus in recipiendo species ministerium corporis postulare, statutam etiam recipientis corporis naturam ac determinatam quamdam temperiem, ut modo dicebamus, requireret. At non omnes viventis corporis partes eandem habent elementorum mistionem, idemque temperamentum. Aliquam igitur determinatam corporis partem occuparet in || operando, quemadmodum visus oculum et auditus aures. Id autem esset habere organum proprium: nil enim aliud est uti proprio organo in cognoscendo, quam habere statutam aliquam in corpore animato partem cuius officium sit obiectorum cognoscendorum species recipere.

Ex eo igitur quod intellectus res omnes cognoscere aptus est, Aristoteles utramque eius immistionem collegit. Neque enim cum obiectis ullam naturae communionem habere debuit, si omnia recepturus erat, neque ulla corporis parte uti in recipiendo, quod fuisset proprio organo uti. Hinc autem Aristoteles statim eodem in loco intulit solum inter omnes animae partes intellectum dici posse locum specierum.²²² Locus enim per metaphoram appellatur, quia recipit; ideo anima sensibilis apud Aristotelem non est vocanda locus, quia non recipit ipsa species rerum sensilium, sed organum

221 Aristoteles, *De anima*, I.5, 411b14–10 (Aristoteles 1953, I, t/c 92, p. 122).

222 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a27.

animatum; anima vero rationalis in recipiendo non utitur organo, quia ipsa sine organo species recipit, proinde iure vocatur locus.

Neque existimare ob id aliquis debet solum intellectum, non hominem esse intelligentem. Nam hoc quidem sequeretur, si cum Averroe diceremus intellectum non esse formam qua homo est homo; sed cum asseramus ipsum esse formam hominis vere informantem et hominem illo hominem esse, necesse est ut intellectu intelligente homo dicatur intelligens, imo ut solus homo sit intelligens ut quod, intellectus vero non ut quod, sed ut quo, idque eo argumento confirmare possumus: quod etiam anima sensibilis, licet in speciebus recipiendis organo utatur, tamen ipsa iudicat et iudicium non organo, sed soli animae tribuitur; neque per id stat quin animal dicatur sentire, quoniam illa est forma qua animal est animal.

Neque etiam ex eo quod intellectus in recipiendo non utitur organo inferre aliquis potest ipsum esse formam a corpore abiunctam, nec dan- tem esse corpori: quoniam aliud est considerare intellectum secundum suum esse, aliud secundum operationem. Nam secundum suum esse est forma corporis, et vere materiam informat; secun|dum operationem vero est eleva-
 |682 tior a materia, quam caeterae partes animae, et in specierum receptione non utitur aliqua corporis parte recipiente, si debeat ita esse immistus, ut possit omnia intelligere. In operando igitur patet intellectum neque cum alicuius rei natura, neque cum ulla corporis parte tanquam organo esse commistum, et ita esse utroque immistum in sua operatione.

Caput XIV Error D. Thomae et sectatorum Alexandri de intellectu considerato in tertio libro *De anima*

Cognoscere ex his possumus D. Thomae et plurium aliorum errorem atque erroris causam, qui dixerunt intellectum ab Aristotele in tertio *De anima* libro consideratum || non esse animam ipsam rationalem, quae forma hominis est, sed facultatem tantum seu potentiam ipsius animae. Haec enim Thomae sententia fuit, qui considerans ea quae ab Averroe in tertio libro *De anima* adversus Alexandrum dicuntur, nititur Alexandrum defendere, nempe in eo quod ei Averroes attribuit, quod dixerit intellectum de quo in eo libro agitur non esse animam ipsam, sed solum praeparationem et aptitudinem animae ad omnes rerum species recipiendas et cognoscendas. Inquit enim Thomas Alexandrum in hoc optime sensisse, quia significare voluit intellectum esse potentiam quamdam animae, non animam ipsam.²²³ Ideo

223 See Thomas Aquinas, *De unitate intellectus contra Averroistas*, ch. 2, n. 55.

sectatores quoque Alexandri hanc eandem sententiam enixe tutati sunt; in hanc autem inducti hi omnes videntur ex eo quod Aristoteles in contextu 5 eius libri dixit, intellectum nihil esse actu eorum quae sunt et nullam esse aliam eius naturam, nisi hanc, quod potestate est;²²⁴ at (inquiunt) si esset anima et forma substantialis, id minime verum esset: iam enim certam ac statutam, eamque praestantissimam naturam haberet; quamobrem dicens Aristoteles ipsum nihil esse actu, sed esse solam potestatem, significat se non de anima ipsa haec dicere, sed de facultate animae intellectiva. Haec enim non est forma, sed solum facultas ac potentia humanae formae.

Hanc sententiam visus est significare Alexander in primo suo libro *De anima*, in capite “De intellectu speculativo”,²²⁵ et in secundo libro, in capite “De intellectu materiali”,²²⁶ ubi considerans id quod ab Aristotele dicitur in contextu 14 tertii libri *De anima*, intellectum esse ut tabellam abrasam in qua nihil descriptum sit,²²⁷ inquit intellectum melius fortasse comparari “τῷ ἀγράφῳ τοῦ γραμματείου”, quam “τῷ γραμματεῖ”, quoniam “γραμματεῖον” est aliquid actu, at intellectus non est actu, sed est mera potestas.²²⁸

Ego vero sententiam hanc sequi nunquam potui, eamque ab Aristotele alienissimam esse semper existimavi: omnia enim quae in eo libro dicuntur significant animam, non solam facultatem ut distinctam ab anima. Etenim facultas non patitur, neque recipit, sed est ratio patiendi ac recipiendi, quemadmodum etiam id quod materiales formas recipit non est potentia primae materiae, sed materia ipsa potens, potentia vero est ratio recipiendi. Cum igitur Aristoteles ibi dicat intellectum pati et recipere, absurdum hoc esset, si de aptitudine ac facultate animae diceretur; et in contextu 5 dicit intellectum esse “δυνατόν”, non dicit esse δύναμιν;²²⁹ in 6 autem aperte dicit animam intellectivam esse locum specierum, non dicit ipsam facultatem esse locum.²³⁰ Quoniam igitur illud ex dictis colligit, necesse est ut per ani-

224 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a21–24 (Aristoteles 1953, III, t/c 5, p. 387).

225 Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, p. 84; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 46rb.

226 Alexander Aphrodisiensis 1887: *Mantissa*, p. 106; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 50rb.

227 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b29–430a2 (Aristoteles 1953, III, t/c 14, p. 428).

228 Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, p. 84, 24–27: “ἐπιτηδείότης τις ἄρα μόνον ἐστὶν ὁ ὑλικὸς νοῦς πρὸς τὴν τῶν εἰδῶν ὑποδοχὴν εἰσὶν πινακίδι ἀγράφῳ, μᾶλλον δὲ τῷ τῆς πινακίδος ἀγράφῳ, ἀλλ’ οὐ τῇ πινακίδι αὐτῇ. αὐτὸ γὰρ τὸ γραμματεῖον ἥδη τι τῶν ὄντων ἐστίν”.

229 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a21–24 (Aristoteles 1953, III, t/c 5, p. 387): “ὥστε μὴδ’ αὐτοῦ εἶναι φύσιν μηδεμίαν ἀλλ’ ἢ ταύτην, ὅτι δυνατός. ὁ ἄρα καλούμενος τῆς ψυχῆς νοῦς (λέγω δὲ νοῦν ὃ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἢ ψυχὴν) οὐθέν ἐστιν ἐνεργεῖα τῶν ὄντων πρὶν νοεῖν”.

230 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

mam intellectivam significet illud idem quod prius nomine intellectus quem pati et recipere dixerat; ex eo enim quod sine corporis ministerio recipit, infert ipsum esse locum formarum.

||976 Huic sententiae consona sunt ea quae in || 3 contextu leguntur:²³¹ ibi
 enim non dicit Aristoteles intellectum ita se habere ad intelligibilia, ut se 5
 habet sensus ad sensilia, sed ut se habet sensitivum ad sensilia; attamen si
 facultates tantum significare atque inter se comparare voluisset, vel dicere
 |683 debuisset intellectivum et sensitivum, vel intellectum et sensum; quoniam
 igitur de receptione specierum ibi loquitur, recte dicit sensitivum, ut signi-
 ficet organum sensus, quod potestatem habet recipiendi species, sed non 10
 habet illas actu; id enim quod recipit species sensiles est absque dubio orga-
 num sensus; sed quia intellectus non habet organum, ideo non intellectivum
 dicit, sed intellectum; inquit igitur ita se habere animam ipsam intellecti-
 vam ad intelligibilia, ut se habet organum sensus ad sensilia, nempe quod
 respectu illorum est ἀπαθής, hoc est, inaffecta, et non habens illa actu, sed 15
 potestate. Id igitur quod secundum Aristotelem recipit species et est locus
 specierum est anima ipsa, non facultas animae.

Praeterea, in contextu 8²³² et in 18²³³ inquit intellectum intelligendo fieri omnia. Aptitudo autem recipiendi non dicitur fieri aliquid, sed subiectum potens, et aptum fit illud quod recipitur. Sic enim etiam primae materiae 20
 potentia non dicitur fieri lapis vel homo, sed materia ipsa per receptionem formarum dicitur fieri modo res haec, modo illa.

Sed si totam illam partem legamus et bene perpendamus, videbimus omnia Aristotelis dicta illi sententiae refragari et aperte animam ipsam, non facultatem animae ibi considerari, cum etiam quandoque animam nominet, 25
 ut ibi legere est. Maxime vero hoc confirmatur ex consideratione illorum quae dicuntur ab Aristotele in contextu 37²³⁴ et 38²³⁵ eiusdem libri, ubi epilogum faciens omnium a se dictorum de utraque animae parte cognoscente, de sensu ac de intellectu, inquit animam esse quodammodo res omnes, quia
 per partem intellectivam fit res omnes intellectiles, per partem vero sensi- 30
 bilem fit res omnes sensiles. Quod igitur in contextu 8²³⁶ et 18²³⁷ dixerat

231 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a15–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 3, p. 381).

232 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

233 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

234 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b20–23 (Aristoteles 1953, III, t/c 37, p. 503).

235 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b23–432a3 (Aristoteles 1953, III, t/c 38, p. 503).

236 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

237 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

intellectum fieri omnia, hoc in 37²³⁸ et 38²³⁹ dicit animam fieri omnia: quare ibi nomine intellectus animam significavit, quoniam hoc non recte de facultate dicitur, sed de sola anima. Tandem vero Aristoteles hoc apertissime dicit in contextu illo 38,²⁴⁰ quando concludens inquit intellectum esse formam formarum et sensum esse formam sensilium; sic enim testatur intellectum esse formam, eamque talem quae omnium formarum est receptiva. Non est igitur sola aptitudo et facultas animae, sed est anima ipsa, quae est forma hominis.

¶977 Illud vero quod illos in errorem traxit fuit quod non animadverterunt Aristotelem ibi considerare animam rationalem respectu suae operationis circa intelligibilia, ideo putarunt non animam, sed facultatem considerari; et videntes Aristotelem dicere intellectum || nihil esse actu ex entibus, sed esse omnia potestate, dixerunt intellectum non esse formam, quia si esset forma, iam esset aliquid actu. Attamen, dum hoc attribuimus animae rationali respectu operationis, omne dubium tollitur et eorum error patefit, ut primae materiae exemplo declarare possumus: materia namque duas habet entitates, unam propriam, quae est eius propria essentia—est enim aliquid, et est ens distinctum a forma—, alteram vero quam acquirit ex receptione formae a qua fit hoc aliquid; nam recipiens formam hominis dicitur fieri homo et recipiens formam equi dicitur fieri equus; quando igitur dicimus materiam primam non esse actu ullum ex entibus, sed omnia potestate, non ob id asserimus eam secundum se nihil esse; neque hoc dicimus de ipsius potentia et aptitudine, sed de ipsamet materia respectu secundae tantum entitatis; praesupponendo enim propriam materiae entitatem, nec tamen eam respiciendo, sed alteram solam qua fit res omnes per receptionem formarum, dicimus eam nihil esse actu, sed omnia potestate. Ita igitur etiam intellectus duas habet entitates: unam propriam, alteram acquisitam. Nam secundum se est forma corporis et nobilissima quidem forma, sed respectu operationis et quatenus est aptus omnia fieri, quia intelligendo rem aliquam dicitur fieri res illa spiritaliter, sic dicitur secundum se esse omnia potestate et nihil actu. Recte igitur hoc dicit Aristoteles de anima rationali considerata respectu operationis, quare non oportet id ad facultatem animae referre,^a sed ad animam ipsam. Eamque fuisse Aristotelis mentem testantur verba

^areferri 1607.

238 Aristoteles, *De anima*, II.1.8, 431b20–23 (Aristoteles 1953, III, t/c 37, p. 503).

239 Aristoteles, *De anima*, II.1.8, 431b23–432a3 (Aristoteles 1953, III, t/c 38, p. 503).

240 *Ibidem*.

illa nuper a nobis relata, quando in contextu 38²⁴¹ illius libri inquit intellectum esse formam | formarum; sic enim illum intellectum qui formarum^a receptivus est formam esse asserit, non^b solam formae aptitudinem.

Ad hunc sensum etiam Alexandri verba quibus solam aptitudinem significare visus est redigi posse videntur. Ipse enim ita loqui voluit, ut Aristotelem imitaretur atque interpretaretur, et nullam intellectui entitatem tribueret, significaretque ipsum nihil esse actu, sed omnia potestate, sicut etiam Aristoteles dixit, nempe prout respicit operationem circa obiecta intelligibilia. Sic enim ipsum considerans Alexander voluit eius entitatem extenuare, ut significaret eum ita consideratum nihil esse actu. Quemadmodum igitur ducti claris Aristotelis testimoniis eius verba ad rectum sensum trahimus, ita Alexandri quoque verba ad eundem sensum trahenda sunt, si ipsum tueri et a magna absurditate vindicare volumus. Quod si ea fuit ipsius sententia, quam ei Averroes,²⁴² ut alii attribuerunt, parum refert ipsum indefensum relinquere atque eius opinionem refutare.

||978 Caput xv Animae rationalis perfecta secundum Aristotelem definitio

Si animae rationalis perfectam definitionem assignare velimus, qualem Aristoteles nobis ex suis dictis colligendam reliquit, debemus per utrumque respectu naturam eius exprimere hoc pacto. Intellectus est forma hominis, quae cum nullum ex entibus sit actu, ea omnia recipere spiritualiter et cognoscere apta est. Immistionem vero cum organo in definitione ponere non oportet, quoniam haec necessario alteram immistionem sequitur tanquam proprietas, quare supervacue in definitione poneretur. Haec est humanae mentis natura apud Aristotelem quam ipse partim in initio secundi libri *De Anima*, partim in tertio libro declaravit, et quam etiam epilogo collegit in contextu 38²⁴³ eius tertii libri, in quo non possum non maxime mirari ingenium et artificium Aristotelis, qui cum in 37²⁴⁴ proposuisset colligenda epilogo ea quae de sensu ac de intellectu dixerat, non tantum recensere debuit quae de sensu tradiderat post contextum 50²⁴⁵ secundi libri, et quae de intel-

^aformarum 1607] formarum 1590^v. ^bnec 1607.

241 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b23–432a3 (Aristoteles 1953, III, t/c 38, p. 503).

242 Averroes 1953, III, t/c 5, pp. 393–396.

243 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b23–432a3 (Aristoteles 1953, III, t/c 38, p. 503).

244 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b20–23 (Aristoteles 1953, III, t/c 37, p. 503).

245 Aristoteles, *De anima*, II.5, 416b25–31 (Aristoteles 1953, III, t/c 50, pp. 204–205).

lectu in tertio ad eum usque locum, siquidem ea omnia solam operationem respiciebant, sed cum iis etiam illa coniungere quae prius in secundi libri initio de omni anima universe dixerat, dum eam respectu corporis consideravit.

Ideo in contextu 38 id quod proposuerat perfecte et artificiose exequendo, 5
 duabus tantum dictionibus exquisite naturam intellectus cum utroque
 respectu significavit, dum dixit intellectum esse formam formarum: *for-*
mam respectu corporis, *formarum* vero respectu operationis; adeo ut *for-*
mam dicens collegerit unico verbo naturam intellectus ut declaratam in
 secundo libro; dicens autem *formarum* unico similiter verbo collegerit intel- 10
 lectus naturam ut in tertio libro declaratam. Ex libro enim secundo habemus
 intellectum esse formam qua homo est homo, ex tertio autem cognoscimus
 eam esse omnium formarum receptivam. Sic igitur definitionem intellectus
 omnibus numeris absolutam, quam nos modo pluribus verbis protulimus,
 Aristoteles duobus tantummodo ac strictim expressit, dum dixit ipsum esse 15
 formam formarum. Idem de sensu dicendum est: similiter enim ex dictis in
 initio secundi libri collegit sensum esse formam: ibi enim docuerat omnem
 animam esse viventis corporis formam; postea dixit *sensilium*, hoc colligens
 ex iis quae post contextum 50 eiusdem secundi libri docuerat: sensus enim
 sensilia recipiendo operatur; non dixit autem absolute *formarum*, quia ut 20
 antea dicebamus, sensus non cognoscit omnia, sed sola sensilia, et formas
 quidem sine materia recipit, proinde formarum ipse quoque receptivus est,
 non tamen omnium, sed sensilium tantum. Recte igitur Aristoteles dixit sen-
 sum esse formam sensilium, intellectum vero esse absolute formam forma-
 rum. 25

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Speciebus Intelligibilibus

|685

||979

Caput I Propositio dicendorum

De mente humana agens Aristoteles in tertio *De anima* libro frequenter specierum intelligibilium mentionem fecit. Dixit enim ipsam esse locum specierum,¹ ita tamen ut non habeat eas actu in sua essentia, sed potestatem solum recipiendi, recipiat autem ipsas a phantasmatibus. Hoc quomodo sese^a habeat, non ita clarum fuit, ut magnas interpretum controversias atque altercationes non excitaverit: non solum enim dubitarunt quodnam harum specierum officium sit in intellectione, verum etiam an revera dentur imprimanturque in intellectu species ullae; idque etiam aliqui prorsus negare ausi sunt, et aliud aliquod excogitare quod Aristoteles nomine specierum intelligere potuerit. 5 10

Praeterea, vero cum hac disputatione alia non parvi momenti et explicatu dignissima coniuncta est: quidnam sint in intellectu illi qui habitus vocari solent, unde appellatur intellectus in habitu, cum nil aliud esse videantur, quam hae species in mente humana impressae atque ita fixae, ut non facile amoveri queant? 15

Nos igitur hac de re secundum principia philosophiae Aristotelis disputaturi, ante omnia Simplicii et Platoniorum sententiam tanquam Aristoteli manifeste adversantem reiicimus et ab hac nostra disputatione penitus excludimus, quippe cum nimis longa oratione opus esset ad Aristotelis de mente humana eiusque operatione sententiam cum Platonis opinionione conferendam. Cum enim illi dicant animam rationalem habere in se rationes ideales ut^b naturaliter insitas et consubstantiales, non ut extrinsecus impressas, proinde nihil a phantasmatibus recipere, sed solum excitari ad contemplandas in se rationes ideales, quae tunc tanquam e tenebris in lucem prodeuntes incipiunt vocari habitus, huic sententiae adversatur aperte Aristoteles dicens intellectum esse prorsus immistum, neque 20 25

^ase 1607. ^bin se 1607.

1 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

ullum intelligibilium habere actu in seipso, sed omnia potestate,² proinde
 ||980 ea || recipere ab obiectis externis.

Hanc igitur Aristotelis sententiam veram esse statuentes, cum eam in
 dubium atque in disputationem revocare nullum operaepretium fore videat-
 ur, de eius tantummodo intelligentia disputandum et aliorum hac in re
 altercationem expendendam in praesentia nobis proposuimus. Referemus
 igitur in primis contrarias multorum sententias et argumenta quibus utun-
 tur, ut intelligatur in quonam huiusce rei difficultas constituta sit. Deinde
 nostram hac de re sententiam proferemus, tandemque illa quae nobis adver-
 sari videbuntur aliorum argumenta solvemus.

||686 **Caput II Duae Latinorum contrariae sententiae, et earum declaratio**

Cum Aristoteles species rerum intelligibilium tanquam ad intellectionem
 necessarias manifeste posuerit, Latini omnes tum in earum concessione
 consenserunt, tum etiam in eo quod species in re ab intellectione distin-
 guantur, ita ut aliud sit species intelligibilis, aliud intellectio, cum praeser-
 tim etiam tempore secundum eos distinguantur et detur species intelligibi-
 lis absque intellectione, ut postea declarabimus; sed quidnam sint species
 intelligibilis, et quem in intellectione locum habeant, dissenserunt. Primum
 enim in duas penitus contrarias sectas divisi sunt: alii namque species intelli-
 gibiles in intellectu imprimi asseruerunt; alii vero eas constanter negarunt et
 solum extra intellectum species concesserunt, quas ob id species expressas
 nominarunt. Utramque igitur sententiam prius declarabimus, postea utrius-
 que argumenta referemus.

||981 Illi qui priorem sententiam sequuntur dicunt eas esse quiddam intellec-
 tui superadditum et esse accidentia spiritalia a phantasmatibus in intel-
 lectu producta, quae et praecedunt tempore intellectionem et post eam ser-
 vantur in intellectu, unde eas impressas appellarunt. Secundum hos facile
 est ostendere cur intellectus vocetur in habitu, et quidnam sit hic habi-
 tus: quando enim impressas habet rerum intelligibilium species, quas con-
 templari potest quando vult, || cum post intellectionem fixae in intellectu
 maneant, tunc dicitur in habitu, quia nil aliud est habitus quam species
 impressa et ita fixa, ut deleri vix possit.

Sed hi in modo discordes fuerunt, et adhuc in duas sectas divisi sunt. Alii
 namque dixerunt has species respectu intellectus habere locum obiecti ter-

2 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a21–24 (Aristoteles 1953, III, t/c 5, p. 387).

minantis intellectionem, quia intellectus eas habens contemplatur quando vult, cuius sententiae fuit Gregorius Ariminensis in primo *Sententiarum*, distinctione 3, quaestione 1,³ et clarius in secundo, distinctione 7, quaestione 3.⁴ Eadem secutus videtur Scotus in primo *Sententiarum*, distinctione 3, quaestione 6,⁵ ubi longo sermone ostendere nititur dari species intelligibiles in intellectu ante intellectionem impressas, tanquam obiecta ipsius intellectus, ex quarum multiplicata intellectione firmior impressio fiat, ita ut appellentur habitus, quos intellectus potest contemplari quando vult; habet enim obiectum praesens, cum species in intellectu maneant post intellectionem; confutat etiam ibi Scotus opinionem Henrici⁶ et aliorum negantium species impressas, et ponentium tantum expressas, ut ibi legere possumus. 5 10

Alii vero dicunt species impressas non habere obiecti locum, sed formae tantum et actus primi, quia per eas ita operatur intellectus, ut ignis per formam suam, quae dicitur actus primus respectu operationis, quae est actus secundus. Sic igitur species intelligibilis impressa in intellectu est ratio formalis qua intellectus operatur. Non operatur autem nisi a phantasmate moveatur, ideo phantasma locum habet obiecti moventis. Species autem impressa non obiecti locum habet, sed formae et habitus reddentis intellectum propensum et aptum ad operandum. Haec fuit Thomae opinio, quae apud eum legitur tum in contextu 8 libri tertii *De anima*,⁷ tum clarius in prima parte *Summae*, quaestione 85, articulo 2,⁸ eamque Scotus impugnat in dicto loco, quaestione 7.⁹ 15 20

Sed opinionem Thomae sequi videtur Zimara in theoremate 82,¹⁰ ubi asserit speciem in intellectu impressam esse principium effectivum intellectionis, hoc est, rationem formalem qua intellectus qui possibilis dicitur est intellectionis productivus. Non est autem ignorandum non apparere per ea quae diximus differentiam ullam inter Thomam et Scotum: 25
[687] nam etiam dicendo speciem impressam habere | locum obiecti, dicimus ipsam esse principium effectivum et motivum, quia officium obiecti est movere et agere. Ideo plures recentiores philosophi, dum hoc tantum dicentes putant se Thomae et Scoti discrimen ac dissidium tetigisse, meo quidem 30

3 Gregorius Ariminensis 1981, vol. I, pp. 302 ff.

4 Gregorius Ariminensis 1981, vol. V, p. 118 ff.

5 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, pp. 516; 537–538.

6 Henry of Ghent (ca. 1217–1293). See Spruit 1994, pp. 205–212.

7 Thomas Aquinas, *In Aristotelis De anima*, III, lect. 8, nn. 1–4.

8 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 85, art. 2, co.

9 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, pp. 582–585.

10 Zimara 1564: prop. 82, f. 55va–b.

iudicio decipiuntur, quia nullum adhuc eorum discrimen apparet. Dico igitur discrimen utriusque sententiae in hoc consistere, quod Scotus dicens speciem impressam tenere locum obiecti negat intellectum phantasmate movente tunc indigere, quia species ipsa impressa obiecti officio fungitur; ||982 Thomas vero et Zimara dicunt obiectum esse phantasma, non speciem 5 ipsam impressam, ideoque semper requiri phantasma movens et excitans ad intellectionem; intellectus enim habens impressam speciem tanquam habitum, a phantasmate excitatus statim intellectionem producit, quia species est ratio producendi intellectionem, nec produceret hanc intellectus nisi speciem haberet. Idcirco in altero quoque dissentiunt, quod Thomas 10 putat speciem impressam esse totam rationem producendi intellectionem, Scotus autem dicit neque intellectum, neque speciem esse rationem totam intellectionis productivam, sed utrumque simul, adeo ut ex ambobus constitutur ratio adaequata intellectionis productiva. Est enim tum ipsa species impressa, tum etiam ipsa intellectus natura; ideo in dicta quaestione 7¹¹ 15 impugnat Scotus in hoc opinionem Thomae, ut ibi legere possumus.

Sed Caietanus in prima parte *Summae*, quaestione 79, articulo 2,¹² aliam Thomae sententiam attribuit: inquit enim Thomam non dixisse species imprimi in intellectu, sed intellectum fieri res ipsas et imbibere quodammodo totum obiectum. Ideo videtur Caietanus accedere ad opinionem 20 ponentium species expressas, de qua postea dicemus, ideoque aliqui eam sequentes approbant hoc Caietani dictum. Attamen apud Thomam in memoratis locis eam sententiam legimus, quam nos prius exposuimus et quam ei omnes attribuunt.

Ioannes autem Gandavensis in tertio libro *De anima*, quaestione 11¹³ et 17,¹⁴ tuetur quidem species impressas, tum praecedentes, tum sequentes intellectionem, sed negat eas esse intellectionis effectivum principium, et probare nititur eas esse principium receptivum tantum, id est, rationem recipiendi intellectionem, non quidem receptivum praecipuum—hoc enim est intellectus—, sed receptivum praeparativum, sicut in dictis locis legere 30 possumus.

Haec sunt quae ab illis dicuntur qui species imprimi asserunt, et eorum inter se controversia ea est quam nos breviter retulimus. Contrariam vero sententiam, quod nulla in intellectu species imprimatur, sed sola species

11 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, pp. 584–585.

12 Caietanus (Thomas de Vio) 1568, vol. 1, q. 79, art. 2, co.

13 Gandavensis 1552¹, f. 50a–b.

14 Gandavensis 1552¹, f. 75va–b.

expressa satis sit ad intellectionem producendam, secutus est Henricus, quam Scotus confutat in dicta sua quaestione;¹⁵ et eam magno conatu defendit Ioannes Baconius secundo *Sententiarum*, distinctione 6, quaestione 1, articulo 3,¹⁶ quam eandem tuentur his temporibus omnes fere philosophi recentiores. Species autem expressae apud hos sunt ipsa phantasmata quando ab intellectu agente illustrata sunt actu intelligibilia et actu motiva nostri intellectus. Quemadmodum enim lumen Solis iunctum coloribus constituit eos in esse claro et expresso, et actu motivo ipsius visus, ita phantasmata ab agente intellectu illustrata fiunt clara et motiva intellectus, et ita dicuntur species expressae, quae ad intellectionem in intellectu producendam sufficiunt absque ulla speciei impressione, quia nihil in intellectu imprimitur || tanquam illi superadditum.

Est autem etiam inter hos dissidium aliquod: nam Ioannes Baconius dicit hanc speciem excitare intellectum, deinde ipsum ita excitatum promovere ex seipso intellectionem; quare apud eum intellectio formaliter est solum actio ipsius intellectus, quia ipse in promenda intellectione agit, non patitur; sed antecedenter est passio, quia excitatio praecessit, quae est passio quaedam intellectus a phantasmate.¹⁷ Sed recentiores quidam in reliquis Baconii sententiam sequentes, id tantum non receperunt, intellectionem esse intellectus actionem tantummodo, nam adversus hoc sententiam Aristotelis adduxerunt, qui clare dixit intelligere esse pati, et modum etiam passionis expressit, dicens intellectum fieri res ipsas. Putavit | ergo Aristoteles intellectionem esse passionem non modo antecedenter, sed formaliter, adeo ut sit simul actio et passio: actio ratione iudicii, siquidem iudicare est agere; passio vero quatenus intellectus imbibit quodammodo totum obiectum, et in ipsum transformatur, nihil tamen recipiendo tanquam sibi superadditum; imbibere enim et transformari est pati quoddam.

Hi autem suam hanc sententiam declarantes dicunt neque intellectum, dum intelligit, formam ullam in se recipere, neque perspicuum a coloribus informari, sed visum fieri rem visam, et intellectum fieri rem intellectam, absque ulla speciei receptione. Quemadmodum enim, cum columna ex dextra fit sinistra, id non provenit ex aliqua novae formae receptione quae in columna fiat, sed ex solo respectu unius rei ad aliam, ita per solam praesentiam corporis luminosi et respectum perspicui ad ipsum fit ipsius perspicui illuminatio, cum nulla in eo species recipiatur. Sic etiam in oculo non reci-

15 See above nn. 5 and 6. Henricus Goethalis 1613, IV, q. 7, f. 148va–b.

16 Johannes Baconius 1527, dist. 6, q. 1, art. 3, co.

17 See n. 16.

piuntur colorum species, neque fit visio per receptionem colorum, sed per praesentiam colorati corporis in perspicuo illuminato et respectum oculi ad colorem praesentem, quo fit ut mutetur visus quodammodo in colorem, et hac ratione pati dicatur, non quod speciem aliquam recipiat. Non enim color per medium perspicuum ad oculum transit, sed ultra perspicuum apparet oculo et inspicitur, cum nihil in oculo imprimat. Ita phantasmata, quando lumine intellectus agentis sunt illustrata et constituta in esse claro et expresso, apparent intellectui, et nihil in eo imprimunt, sed intellectus fit res illa quam intelligit, et haec dicitur intellectio, quam sententiam colligunt ex verbis Alexandri, tum in primo,¹⁸ tum in secundo libro *De anima*, in capite “De visu”,¹⁹ tum etiam in libro *De sensu et sensibilibus*.²⁰

Caput III Prioris sectae argumenta ad probandum species impressas

Contrariis sententiis ita declaratis, utriusque argumenta considerata sunt. Illi quidem qui tuentur species impressas, primum || ita argumentantur: intellectio est unio intellectus cum intelligibili, ergo necesse est ut intelligibile intellectu spiritaliter imprimatur; nam quomodo erit unio si intelligibile maneat extra intellectum?

Secundo, dantur habitus intellectuales distincti ab habitibus partis animae sensibilis, ergo dantur species in intellectu impressae et post intellectionem servatae. Consequentia clara est: quia isti habitus non possunt esse aliud, quam species ipsae rerum intelligibilium manentes in intellectu post intellectionem et ante intellectionem impressae. Assumptum quoque manifestum est apud Aristotelem in sexto libro *De moribus*, ubi dicit intellectum, scientiam, sapientiam, prudentiam et artem esse habitus intellectuales et esse actu in anima;²¹ in libro etiam *Categoriarum* dicit hos habitus esse qualitates primae speciei in ipsa anima inhaerentes, et diu manentes, et aegre separabiles.²² Hoc etiam confirmatur per ea quae dicuntur ab Aristotele in contextu 8 tertii libri *De anima*:²³ ibi enim inquit nos per tales habitus reddi

18 See Alexander Aphrodisiensis 1887, *De anima*, pp. 43–46; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 40va–41rb.

19 Alexander Aphrodisiensis 1887, *Mantissa*, pp. 141–147; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 55va–56va.

20 Alexander Aphrodisiensis 1901, p. 59; Alexander Aphrodisiensis 1544, f. 14ra–b.

21 Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, VI.3, 1139b15 ff.

22 Aristoteles, *Categoriae*, 8, 9b34–10a6.

23 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

aptos ad operandum quando volumus; vult igitur eos esse in anima fixos et post operationem permanentes, nam operatio labilis est, nec diu durat; quare si simul cum ea desineret habitus, quomodo aptiores ad operandum essemus quam prius? Certe scientia rerum naturalium acquisita in animo philosophi naturalis servatur in eo etiam dum nihil contemplatur et dum dormit; similiter servatur ars medica in animo medici etiam dormientis; in quanam igitur animae parte servari has disciplinas dicendum est? Servantur utique in parte cognoscente atqui non in parte sensibili, quia haec non recipit universalialia; hi autem omnes habitus sunt universales, quare non possunt servari in memoria, quae | est facultas animae sensibilis, et sola particularia, quae a sensibus recipit, servare potest. Restat igitur ut in intellectu serventur, et ea ratione dicantur habitus, quatenus etiam post intellectionem, et diu quidem in intellectu remanent.

Tertio, rationi consentaneum est actum primum praecedere actum secundum, at scientia est actus primus et contemplatio est actus secundus, ut inquit Aristoteles in initio secundi libri *De anima*,²⁴ et in contextu 8 tertii.²⁵ Ergo habitus scientiae debet praecedere intellectionem; et nisi hoc dicamus, sequetur intellectum semper habere potestatem aequae propinquam ad operationem, neque ostendere poterimus quomodo nunc habeat potestatem propinquiorem quam prius, quoniam potestas non potest esse facta propinquior nisi aliquid in intellectu impressum et illi superadditum remanserit; sed neque ostendere poterimus quomodo intellectus in habitu sit aptus ad operandum quando vult; cur enim est aptior quam ante acquisitionem habitus, si nullus remanet habitus a quo aptior reddi possit? Dantur ergo species impressae et post intellectionem servatae.

Praeterea, confirmatur haec sententia testimonio Aristotelis in multis locis. Nam in 2 contextu tertii libri *De anima* dixit intellectum pati ab intelligibilibus,²⁶ atqui nihil patitur sine receptione, ergo vult intellectum ab obiectis recipere species. Deinde in contextu 3 clare dixit intellectum esse susceptivum speciei,²⁷ at non potest speciem suscipere nisi species in ipso imprimatur. Postea in contextu 6 dixit intellectum esse locum formarum,²⁸ at nulla esset cum loco similitudo, nisi species esset in intellectu, cum etiam locatum sit in loco, nam si species essent extra intellectum, quomodo intel-

24 Aristoteles, *De anima*, II.1, 412a21–26 (Aristoteles 1953, II, t/c 5, p. 134).

25 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

26 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a13–15 (Aristoteles 1953, III, t/c 2, p. 380).

27 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a15–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 3, p. 381).

28 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

lectus diceretur locus specierum? Averroes quoque eum locum interpretans inquit differre animam intellectivam a loco proprie sumpto, quod locus recipit locatum, nec fit illud, anima vero recipit species et fit illamet species quam recipit:²⁹ ponit ergo Averroes receptionem speciei in intellectu et unionem intellectus cum specie intelligibili. In contextu etiam 37³⁰ et 38³¹ dicit Aristoteles animam modo quodam fieri omnia, nam per sensum fit omnia sensilia, per intellectum vero fit omnia intelligibilia; non potest autem fieri res ipsae nisi species rerum in se recipiat.

Caput IV Argumenta posterioris sectae ad probandum non dari species impressas

Altera vero secta, quae species imprimi negat, argumentatur praecipue ex verbis Aristotelis in contextu 5 tertii libri *De anima*, ubi dicit intellectum nihil esse actu eorum quae sunt antequam intelligat,³² atqui intelligere est operari: ergo negat ante operationem esse in intellectu aliquam speciem intelligibilem, quia posita specie impressa ante intellectionem, tunc intellectus esset factus aliquid antequam intelligeret. Idem etiam legimus apud Aristotelem in contextu 14 eiusdem libri,³³ ubi inquit intellectum, antequam intelligat, esse sicut tabellam in qua nihil descriptum sit: non vult igitur Aristoteles aliquam speciem in intellectu praecedere intellectioni.

Secundo, sic argumentantur: satis salvantur intellectio per solam speciem expressam, hoc est, per phantasma illustratum et actu motivum, ergo supervacaneum est ponere speciem a phantasmate in intellectu impressam; frustra enim fit per plura, quod per pauciora aequè fieri potest. Antecedens patet: quoniam praesentia obiecti ad movendum apti potest sine alicuius auxilio producere intellectionem, si nihil impediat.

Tertio, utuntur argumento tali: si concederentur species impressae et post intellectionem servatae, daretur memoria intellectiva. Consequentia clara est: quia nullum est aliud memoriae officium, quam species post cognitionem servare, quare species post intellectionem in intellectu servarentur tanquam in memoria. Consequens adversatur Aristoteli qui in libro *De*

29 Averroes 1954, III, t/c 6, p. 417.

30 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b20–23 (Aristoteles 1953, III, t/c 37, p. 503).

31 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b23–432a3 (Aristoteles 1953, III, t/c 38, p. 503).

32 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a23 (Aristoteles 1953, III, t/c 5, p. 387).

33 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b29–430a2 (Aristoteles 1953, III, t/c 14, p. 428).

||986 *memoria et re||miniscentia* dicit memoriam esse per se primi sensitivi, per
accidens vero esse intellectivi, nempe quatenus intellectus non intelligit sine
phantasmate:³⁴ nullam igitur memoriam concedit nisi unam, quae est facul-
tas animae sentientis et per se inservit phantasiae, cum idola rerum tan-
tummodo particularium servet et sit phantasiae tanquam apertus liber; per
accidens vero et per mediam phantasiam inservit etiam intellectui, quate-
nus ille movetur a phantasmate. 5

Quarto, aliqui ita argumentantur: forma non potest esse subiectum acci-
dentium, intellectus autem forma est et species sunt accidentia, ergo intel-
lectus recipere species non potest. 10

Addunt iidem hoc aliud argumentum: substantia aeterna non est capax
accidentium mutabilium, intellectus est substantia aeterna, species vero
sunt accidentia labilia, ergo intellectus recipere species non potest.

**Caput v Error utriusque sectae, et quod necessarium sit species in
intellectu imprimi a phantasmatibus, contra posteriorem
sectam** 15

Ego in hac difficultate neutri opinioni adhaerendum puto, sed mediam qua-
mdam viam tenendam, per quam, ut mihi videtur, omnia dubia et argu-
menta facile solvuntur. Credo intellectionem fieri non posse sine impres-
sione speciei intelligibilis in intellectu, quae sit quiddam diversum tum a
phantasmate producente, tum a substantia intellectus recipiente; et in hoc
puto posteriorem sectam fuisse deceptam, priorem vero recte sensisse. Sed
hanc quoque in eo errasse, quod posuit speciem hanc impressam prae-
cedere intellectioni et post intellectionem manere in intellectu: ego enim
arbitror tamdiu servari in intellectu speciem, quamdiu intellectus intelligit
actu, quia puto speciem in intellectu receptam et intellectionem re ipsa idem
esse; proinde errasse in hoc omnes qui species impressas re distinctas ab
intellectione posuerunt; ob id posterior secta in hoc bene sensit, quod nihil
in intellectu posuit praeter intellectionem, in eo tamen male, quod dixit
nullam a phantasmate speciem in intellectu imprimi et intellectum abs-
que ullius formae receptione intelligere; in eo quoque hi defecerunt, quod
in intellectu intellectionem ponentes negarunt speciem, proinde diversum
quiddam esse putarunt speciem ab intellectione; quod etiam aperte pro-
tulerunt dum phantasma illustratum expressam speciem appellarunt; sic 20
25
30

34 Aristoteles, *De memoria et reminiscentia*, 1, 450a11–16.

enim etiam subiecto distingui speciem et intellectionem asseruerunt, scilicet unam in phantasia esse, alteram vero in intellectu.

||987 Tria igitur a nobis demonstranda sunt. Primum adversus posteriorem sec- 5
tam, quod non sufficiat phantasma sine specie impressa, sed necessarium sit imprimi in intelle||ctu speciem a phantasmate. Secundum vero adversus
priorem sectam, quod species impressa non praecedat tempore intellectionem, neque post intellectionem servetur. Tertium demum, cur intellectus dicatur in habitu et quid sit iste habitus qui post intellectionem in intellectu manens facit ut intellectus possit contemplari quando vult, et ut dicatur respectu operationis habere potentiam propinquiorem quam prius habue- 10
rit.

Primum probatur efficaciter argumentis prioris sectae, nempe illis quae solam impressionem demonstrant. Nam illa quae ad probandam permanen-
tiam adducta sunt, nihil roboris habere postea demonstrabimus. Primum
quidem necesse est, sicut primo argumento ostendebatur, in intellectione 15
coniunctionem fieri intellectus cum intelligibili; haec autem fieri non potest nisi aliquid in intellectu recipiatur. Hoc significavit Aristoteles quando dixit intellectum fieri rem ipsam intellectam; at non potest fieri res intellecta, ita
||691 ut ab ea no|minationem accipiat, nisi in se recipiat aliquid novi quod antea non habebat. Sic enim etiam prima materia non dicitur facta homo nisi per 20
receptionem formae hominis.

Illud vero quod aliqui ad hoc dicunt, intellectum intelligentem nihil recipere, sed imbibere totum obiectum et fieri illud, mihi quidem non modo vanum esse videtur, sed etiam implicare contradictionem. Nam si idem intellectus prius nihil intelligat, postea vero intelligat equum et dicatur factus equus, quaero an sit idem intellectus et eadem res nunc et prius, an duae. 25
Si idem, ergo etiam ante intellectionem erat equus, quod neque adversarii concederent; si vero non idem, necesse est ut vel destructa sua priore entitate sit facta alia entitas, vel ea manente alteram novam entitatem receperit; si priorem suam entitatem amisit, ergo destructus est, quare intellectio erit 30
destructio ipsius intellectus, nec licebit amplius dicere "humanus intellectus intelligit", sed potius dicendum erit "equus intelligit", quoniam tunc ita est factus equus, ut non sit amplius intellectus. Si vero manente pristina sua entitate, alteram quoque entitatem acquisivit, necesse est ut aliquam formam receperit. Non potest enim dici factus equus nisi forma equi illi acces- 35
serit, ut eius substantiae superaddita. Sic enim recte dicemus factam esse unionem intellectus cum re intelligibili; non enim dicitur uniri et coniungi res una cum semetipsa, sed plures esse oportet ex quarum coniunctione unum fieri dicatur. Oportet igitur speciem in intellectu imprimi et ita unum fieri tanquam ex materia et forma, nam ipse in recipiendo tenet locum mate- 40

riae, unde vocari solet intellectus materialis. Species autem impressa tenet locum formae, et quia nominatio fit a forma, totum dicitur factum unum, et vocatur equus, non quidem materialis, sed spiritalis.

||988 Hoc modo intelligendus est Aristoteles quando dicit intellectum fieri singula. Non enim || cum videmus factum unum, debemus negare eius constitutionem ex parte materiali, et parte formali; perinde enim esset ac si quis videns hominem esse unum negaret ipsum ex materia et forma constare. Sed id quod eos decepit fuit quod unio intellectus cum intelligibili, cum sit spiritalis, est maior quam unio materiae cum forma materiali, ideo partium coniunctarum discrimen non conspexerunt; imo veritate coacti ita locuti sunt, ut inscii in nostram sententiam venerint. Negarunt enim intellectum recipere, sed dixerunt ipsum imbibere potius obiectum et fieri illud, quare idem affirmant et negant: negant enim intellectum recipere species; id tamen concedunt dum dicunt imbibere, quia imbibere est recipere, et nil aliud est haec imbibitio, quam magna unio. Cum enim sit rerum spiritalium, est maior quam unio formae materialis cum materia. Ideo hanc eorum appellationem non modo non refutamus, sed maxime approbamus, quia receptio specierum in intellectu convenientissime vocatur imbibitio, nec potest convenientius nominari. 5 10 15 20

Praeterea, alia ratione hoc comprobare possumus, qua manifeste causa erroris illorum declaratur: in omni actione et passione duas dari formas necesse est, unam producentem, alteram productam in patiente; at phantasma est forma agens in intellectum, et intellectus a phantasmate patitur; ergo necesse est praeter phantasma dari aliam formam ab ipso productam in intellectu. Maior a nullo neganda esset, quoniam et ratione et experientia cognoscitur esse verissima; scopus enim omnis agentis nullus alius est, quam introducere in patiens formam sibi similem, nam ipsamet agentis forma non potest eadem numero migrare ab agente ad patiens; ergo nil aliud est agere, quam formam sibi similem producere in patiente. Idque per inductionem manifestum est: ignis enim agit in lignum non ut illi suamet formam numero eamdem largiatur, quia hoc fieri nullo modo potest, sed ut in lignum introducat aliam formam similem, nempe aliam numero formam ignis, etenim sine huius introductione non fit actio, neque productio. Non enim sufficit sola praesentia ignis agentis ad faciendam hanc productionem: quid enim producitur si ignis agens nullam formam producit? Ergo manifestum est idem in | omni actione dicendum esse: est enim omnino necessarium ut a quolibet in aliud agente forma aliqua in patiente producat. Quoniam igitur phantasma in phantasia est, nec potest recipi in intellectu, et est agens respectu intellectus, oportet formam aliquam ab eo in intellectu produci, quam iudicans intellectus intelligat. Quamobrem cum sit (ut adver- 20 25 30 35 40

||989

sarii dicunt) in esse claro et expresso, ita ut sufficiat ad agendum, necesse est ut formam producat in intellectu: hoc enim est agere, et hoc negato phantasma ad agendum non sufficit, quia non agit || nisi speciem producat.

Sed videntur adversarii hoc concedere, dum dicunt phantasma producere intellectionem in intellectu. Etenim nil aliud est intellectio, quam species impressa, ut asserit apertissime Aristoteles in contextu 15,³⁵ 27,³⁶ 37³⁷ terti libri *De anima*, dum inquit scientiam et scibile idem esse, non quidem scibile materiale, quod extra animam est, sed scibile spiritale, quod est in anima. Hoc enim scibile idem est ac scientia quae actu est, ut actualis cognitio equi est equus ipse spiritalis; discrimen est solum secundum rationem, hoc est, secundum diversas considerationes. Nam si referatur ad ipsum intellectum in quo est et a quo iudicatur, dicitur intellectio; si vero ad obiectum externum, vocatur species et imago illius, seu illud ipsum spiritaliter.

Ob id horum sententia proculdubio ad veritatem propius accedit et magis defendi potest, quam altera. Nam videtur Ioannes Baconius et alii qui eius sententiam secuti sunt hoc solum respexisse, ut everterent species ita impressas, ut intellectione praecedant, et post intellectionem servantur; at speciem impressam, quae idem esse dicatur cum intellectione, certe (ut ago arbitror) nec Baconius, nec alii negarent. Quamobrem sententia haec ad rectum sensum trahi facile potest.

Haec fuit Averrois opinio, qui in commentario 5 terti libri *De anima* inquit intentiones intellectas habere duo subiecta, unum per quod sunt entia, et alterum per quod sunt verae:³⁸ subiectum enim per quod sunt entia est intellectus in quo inhaerent; subiectum autem per quod sunt verae est ipsum obiectum externum; veritas enim est aequatio conceptus cum re, cuius est conceptus. Asserit ergo Averroes species esse in intellectu tanquam in subiecto, nec re distingui ab intellectione, sed solum ratione, sicuti declaravimus.

Hoc idem de speciebus sensilibus dicendum est. Nam color in oculo receptus ac iudicatus, si ad realem colorem referatur, dicitur species coloris seu color spiritalis; si vero ad oculum, dicitur cognitio coloris et visio, ita ut anima, dum iudicat, dicatur fieri color ille. Verum quia aliqui ita negarunt species impressas, ut omnem eorum entitatem de medio tollere conati sint, et ostendere nullius formae receptionem fieri sive in sensu, sive in intellectu,

35 Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a2–5 (Aristoteles 1953, III, t/c 15, p. 434).

36 Aristoteles, *De anima*, III.7, 431a1–4 (Aristoteles 1953, III, t/c 27, pp. 464–465).

37 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b20–23 (Aristoteles 1953, III, t/c 37, p. 503).

38 Averroes 1953, III, t/c 5, p. 400.

sed cognitionem nil aliud esse, quam habitudinem seu respectum quemdam ad obiectum praesens, ideo operaepretium est sententiam hanc aliquantum considerare, ut ostendamus speciem imprimi in sensu et in intellectu tanquam ens positivum et absolutum, et veram speciem qualitatis, non ut meram relationem, ut ipsi dicunt.

5

In primis illud nobis statuendum est, quod ipsi non negarent eandem esse rationem et speciei intelligibilis in intellectu, et speciei sensilis in sensu, ac luminis in perspicuo. Horum enim omnium entitatem absolutam isti inficiantur: quod igitur de horum aliquo ostendemus, id de aliis quoque
 ||990 ostensum intelligatur. Primum possumus argumentum de lumine su||mere 10
 ex iis quae alias fusius a nobis dicta sunt in libris *De visu*:³⁹ lumen in perspicuo producit qualitatem materiale, nempe realem colorem, ut Aristoteles saepe asserit in primo libro *Meteorologicorum*,⁴⁰ et ut per se manifestum est, ergo lumen non est pura relatio, sed est accidens absolutum. Consequentia clara est: quia mera relatio non potest efficere qualitatem realem, 15
 et multo minus talem agendi vim habere potest id quod est purum nihil. Nec dici potest colorem produci a luce quae est in Sole, non a lumine quod est in perspicuo; etenim actio omnis fit per contactum, ut inquit Aristoteles in tertio⁴¹ et septimo⁴² *Physicorum*, lux autem quae in Sole est corpora haec inferiora non tangit. Confirmatur hoc ex oculi laesione quae fit ab
 |693 inspectione | excellentis lucis: laeditur enim ac destruitur temperies oculi a magno lumine, ut ait Aristoteles in contextu 123⁴³ et 143⁴⁴ secundi libri *De anima*, et in 7 tertii;⁴⁵ destructio autem temperaturae oculi est alteratio realis, quae a pura relatione fieri non potest. Lumen igitur in perspicuo non est mera relatio, sed est accidens absolutum et species quaedam qualitatis. 25

Possumus etiam a phantasmate sumere contra hos argumentum validissimum: phantasma in phantasia non est purum nihil, neque mera relatio ad obiectum praesens, sed est ens absolutum, ergo etiam species obiecti in sensu, et in intellectu est ens absolutum. Consequentia clara est, quia horum
 30 omnium eadem est conditio: ab obiecto enim externo movetur sensus, a sensu phantasia et a phantasia intellectus. Quare si species in sensu nulla

39 See Zabarella, *De visu*, I, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, liber xxv).

40 See Aristoteles, *Meteorologica*, I.5, 342a34–342b23.

41 Aristoteles, *Physica*, III.2, 202a5–13.

42 Aristoteles, *Physica*, VII.2, 243a32 ff.

43 Aristoteles, *De anima*, II.12, 424a26–32 (Aristoteles 1953, II, t/c 123, p. 318).

44 Aristoteles, *De anima*, III.2, 426a27–426b8 (Aristoteles 1953, II, t/c 143, pp. 345–346).

45 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a29–429b5 (Aristoteles 1953, III, t/c 7, p. 417).

recipitur, sed est mera relatio, non potest in phantasia produci phantasma, quod sit maioris entitatis. Antecedens autem probatur multifariam.

Primo, quia, ut etiam adversarii confitentur, phantasma movet intellectum, ergo est aliquid absolutum, quia mera relatio non est apta ad movendum; praeterea, illuminatur ab intellectu agente, ergo est ens positivum et absolutum; praeterea, phantasma inhaeret actu in phantasia, etiam non praesente obiecto externo, imo etiam destructo obiecto, et nulla etiam existente specie in sensu externo: ergo non est mera relatio ad obiectum, siquidem destruitur relatio per ablationem termini.

Si vero adversarii ad partem memoratricem confugiant, dicentes memoriam servare imagines obiectorum, et has esse praesentes phantasiae, et praedictam relationem facere, incidunt in Scyllam dum volunt vitare Charybdin: nam eadem difficultas manet de imagine in memoria, quae eiusdem est conditionis, ac reliqua omnia praedicta, nam secundum eos etiam imago illa deberet esse mera relatio ad obiectum praesens, cum haec quoque sit eiusdem conditionis ac reliqua praedicta. Hoc tamen dici non potest, cum nullum adsit obiectum reale, quia memoria est praeteritorum: igitur et idolum in memoria, et phantasma in phantasia, et species sensibilis in organo sensus, et species intelligibilis in intellectu sunt entia positiva et absoluta.

Confirmant hanc sententiam verba Aristotelis in multis locis. Nam in contextu 121⁴⁶ et 138⁴⁷ secundi libri *De anima* inquit sensum recipere formas sine materia, meram autem rationem ad obiectum praesens non vocaret formam, igitur indicat recipi aliquid positivum. Neque dicere possunt obiectum reale, ut realem colorem, ibi ab Aristotele vocari formam, nam color ille est forma in materia, Aristoteles autem dicit recipi formam sine materia. Praeterea, in tertio libro dixit intellectum esse immistum, ut possit species recipere; dixit esse locum formarum, et formam formarum, et sensum dixit esse formam formarum sensilium,⁴⁸ quae omnia nostrae opinioni attestantur, ut considerantibus manifestum est.

Averroes quoque absque dubio hoc sensit, cum in commentario 5 tertii libri dixerit intellectum speculativum constare ex tribus, ex possibili, et agente, et phantasmatis, seu ex speciebus intellectis,⁴⁹ quae tenent locum formae et sunt productae a phantasmatis: ergo non putavit species esse

46 Aristoteles, *De anima*, II.12, 424a15–24 (Aristoteles 1953, II, t/c 121, pp. 316–317).

47 Aristoteles, *De anima*, III.2, 425b20–426a1 (Aristoteles 1953, II, t/c 138, p. 339).

48 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18 ff.

49 Averroes 1953, III, t/c 5, p. 406.

meram relationem, quia relatio non facit compositionem, nec recte vocatur forma. In commentario etiam 30 eiusdem libri Averroes dicit species intellectas habere subiectum aliud a subiecto phantasmatum,⁵⁰ quare vult eas recipi in intellectu, cum phantasmata recipiantur in phantasia. Non igitur putavit intellectionem esse solam praesentiam phantasmatis extra intellectum, sed esse speciem a phantasmate productam in intellectu. Videtur autem causa erroris istorum fuisse quod non cognoverunt entitatem accidentis spiritalis: quare id omne quod materiale non sit putarunt esse nihil, qua de re diffusius scripsimus in libris *De visu*.⁵¹

Quod autem hi nituntur in suam sententiam trahere Alexandrum de visu loquentem, et in primo,⁵² et in secundo⁵³ eius libro *De anima*, id meo quidem iudicio vanum est. Trahi namque verba Alexandri ad verum sensum facile possunt, quoniam Alexander nil aliud respexit nisi ut ostenderet obiecta non agere in organa sensuum, prae|sertim colorem in oculum, actione reali et vera alteratione qua realis qualitas producat. Quare quando negat formam in intellectu aut in sensu recipi, negat solum formam realem, non negat spiritualem, ut ex eius verbis manifeste colligimus. Nam argumentum sumit ex eo quod formae non recipiuntur nisi per verum motum in tempore factum; visio autem fit subito: non igitur aliam formam excludit et recipi negat, quam formam materialem. Exemplum autem columnae, quo Alexander utitur,⁵⁴ sano modo intelligendum est: non enim in omnibus ea comparatio consistit, sed in eo solum, quod columna fit dextra absque ullius materialis formae receptione, siquidem nulla alia forma considerari potest quae in columna recipiatur, nisi forma materialis. In hoc igitur est similis instrumento visus, in quo fit visio sine alicuius materialis formae receptione; at si spirita||lem formam consideremus, et nomine formae comprehendamus, non est amplius similitudo. In oculo enim recipitur forma spiritalis, in columna minime, quod patet si huic exemplo aptemus modum loquendi Aristotelis de sensu ac de intellectu. Is enim columnae quae dextra fiat minime convenit: inquit Aristoteles sensum recipere formas sine materia, inquit intellectum pati et recipere formas et esse locum forma-

⁵⁰ Averroes 1953, III, t/c 30, pp. 468–470.

⁵¹ Zabarella, *De visu*, I, ch. 7 (*De rebus naturalibus*, liber xxv).

⁵² See Alexander Aphrodisiensis 1887, *De anima*, pp. 43–46; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 40va–41rb.

⁵³ Alexander Aphrodisiensis 1887, *Mantissa*, pp. 141–147; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 55va–56va.

⁵⁴ See Alexander Aphrodisiensis 1887, *Mantissa*, p. 143; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 55vb.

rum, at columna, quando fit dextra, non dicitur pati, neque formam aliquam recipere: quare horum discrimen magnum et manifestum est.

Posset autem aliquis pro his nobis obiicere verba Aristotelis in contextu 69 secundi libri *De anima*, ubi dicit lumen esse praesentiam corporis lucidi in perspicuo.⁵⁵ Sed haec nobis non obsunt, quoniam propositio illa Aristotelis non est intelligenda formaliter, sed causaliter: non enim dicit nil aliud esse lumen, quam praesentiam lucidi, sed dicit lumen produci in perspicuo a praesentia lucidi, idque manifestum est legentibus omnia Aristotelis verba in eo loco. Et hoc idem de Alexandro dicimus, qui et in primo⁵⁶ et in secundo⁵⁷ suo libro *De anima* de visu loquens inquit lumen esse praesentiam lucidi, sed hoc ipsemet declarans inquit lumen produci in perspicuo a lucido tanquam a causa. Hoc idem apud Avicennam legere possumus in libro suo, qui vocatur *Compendium de anima*: ibi enim dicit praesentiam lucidi in perspicuo esse causam luminis, non dicit esse lumen ipsum.⁵⁸ Notare etiam apud Avicennam in eo libro possumus in capite 6⁵⁹ et 8⁶⁰ ipsum existimasse species in sensu et in intellectu imprimi ab objectis tanquam a causis producentibus; et esse entia absoluta, non solum relationes, ut isti existimant.

Caput VI Quod species impressae nec praecedere intellectionem possunt,^a nec post eam servari, contra priorem sectam

Sequitur secundum caput demonstrandum quod species impressae nec praecedere intellectionem tempore, nec post eam servari possint; qua in re priorem sectam deceptam fuisse arbitror. Ad hoc demonstrandum nullum est efficacius argumentum illo quod a D. Thoma refertur tanquam argumentum Avicennae in prima parte *Summae*, quaestione 79, articulo 6.⁶¹ Avicenna enim hoc quod verissimum est cognovit, non posse in intellectu esse impressam speciem sine intellectione, ideo hoc argumento usus est: si spe-

^apossint 1607.

55 Aristoteles, *De anima*, II.5, 417b32–418a6 (Aristoteles 1953, II, t/c 62, p. 222).

56 Alexander Aphrodisiensis 1887, *De anima*, p. 43; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 40va.

57 See Alexander Aphrodisiensis 1887, *Mantissa*, p. 142; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 55va.

58 Avicenna 1546, ch. 6, f. 17v–18r.

59 Avicenna 1546, ch. 6, f. 19r.

60 Avicenna 1546, ch. 8, f. 24r.

61 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 79, art. 6, co.

cies ad modum habitus imprimeretur in intellectu, intellectus necessario eam semper intelligeret.⁶² Consequens manifeste falsum est. Consequentia autem probatur quia species non potest imprimi in intellectu nisi abiuncta a materia et nudata conditionibus materialibus; at secundum Aristotelem in contextu 15⁶³ et 16⁶⁴ terti libri *De anima* omne abiunctum a materia est
 ||993 actu intel||ligibile, imo est actu intellectum, imo est idem quod intellectio et quod intellectus ipse; ergo species in intellectu impressa intellectio ipsa est, idque asserit expresse Aristoteles in contextu 15,⁶⁵ 20,⁶⁶ 27,⁶⁷ 37⁶⁸ ter-
 |695 tii libri *De anima*: igitur ponere in intellectu speciem sine intellectione est pugnancia dicere et implicare contradictionem, quia tantum abest ut spe- 10
 cies in intellectu esse possit sine intellectione, ut potius sit ipsamet intel- lectio. Neque dicere aliquis potest requiri semper phantasma, proinde spe- ciem impressam non sufficere ad intellectionem promendam sine actione phantasmatis; etenim actio phantasmatis non alia ratione ad intellectionem confert, quam imprimendo speciem, quae est intellectio ipsa, quamobrem 15
 dum ponitur iam impressa species, non est amplius opus phantasmate. Idque adhuc manifestius est secundum eos qui dicunt speciem impressam habere locum obiecti seu principii productivi intellectionis, quae deterrima omnium sententia est, tum quia necessarium omnino esset ut intellectus semper intelligeret, cum ipse sit semper aptus ad intelligendum et haberet 20
 obiectum activum semper praesens, nempe speciem impressam potentem semper producere intellectionem; tum etiam quia forma ab agente producta in patiente non potest habere locum agentis: nulla enim forma agit in suam materiam in qua est, sed habet potius locum effecti, quam efficientis, ut forma ignis in ligno genita non habet locum efficientis respectu illiusmet 25
 materia, sed solum formae effectae.

Quamquam etiam opinio dicentium speciem impressam habere locum formae ipsa quoque est absona rationi, nam acquisita forma cessat omnis motus et omnis actio agentis, quare, ut modo dicebamus, sive species impressa efficientis locum habeat, sive formae, nullum est opus phanta- 30
 smate movente post impressam speciem, sed necessarium est praesente specie in intellectu intellectum actu intelligere. Ad huius autem veritatis

62 See Avicenna 1968, v, ch. 6, pp. 143–148.

63 Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a2–5 (Aristoteles 1953, III, t/c 15, p. 434).

64 Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a5–9 (Aristoteles 1953, III, t/c 16, p. 434).

65 Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a2–5 (Aristoteles 1953, III, t/c 15, p. 434).

66 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a20–25 (Aristoteles 1953, III, t/c 20, p. 443).

67 Aristoteles, *De anima*, III.7, 431a1–431a4 (Aristoteles 1953, III, t/c 27, pp. 464–465).

68 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b20–23 (Aristoteles 1953, III, t/c 37, p. 503).

confirmationem notandum est artificium naturae in facultatibus animae sentientis: cum enim oportuerit duas in hac animae parte inesse vires, unam cognoscendi, alteram retinendi ac conservandi imagines rerum, natura non tribuit eidem facultati, neque eidem organo utramque vim simul, sed voluit memoriam, quae conservativa est, non esse cognoscitivam, et imaginativam, quae est cognoscitiva, non esse conservativam; propterea quod necessarium omnino est ut facultas cognoscitiva cognoscat actu illa quae actu recepta habet. Quare si phantasia, quae cognoscitiva est, conservaret etiam phantasmata recepta, et memoria, quae est conservativa, cognosceret etiam imagines in ea servatas, cognosceret multa simul eodem momento, quod ¶994 pe||nitus impossibile est, quoniam contemplari vel imaginari eodem tempore plura ita est impossibile, ut est impossibile materiam simul habere plures formas specificas. Quemadmodum igitur phantasia, cum sit cognoscitiva, non potuit esse conservativa, et memoria, cum sit conservativa, non potuit esse cognoscitiva, ita intellectus, cum sit cognoscitivus, non potest esse conservativus specierum, ideo nunquam plura simul intelligit, sed semper unum, proinde non potest esse in eo impressa species sine intellectione.

Hoc idem ostenditur argumentis posterioris sectae antea relatis, illis tamen exceptis, quae impressionem tollunt: haec enim postea ostendemus nihil habere efficacitatis. Sed quia illa omnia postea in argumentorum solutione considerabimus et singulorum vim expendemus, nunc satis sit unam tantum considerare, quod non parvi momenti est, si bene intelligatur; erat autem tale: si species in intellectu post intellectionem servarentur, daretur memoria intellectiva. Considerantes argumentum hoc D. Thomas et Scotus in locis praedictis,⁶⁹ totum concedunt, proinde negant consequentis falsitatem. Ad Aristotelem autem in libro *De memoria et reminiscentia* statuentem unam tantum memoriam, quae est facultas animae sensibilis,⁷⁰ respondent duplicem esse memoriam: unam quae est conservatrix imaginum rerum praeteritarum quatenus praeteritae sunt, de qua ibi Aristoteles loquitur tanquam pertinente ad partem animae sensibilem; alteram vero quae est solum conservatrix specierum repraesentantium obiecta secundum se absque temporis praeteriti consideratione, eaque est memoria intellectiva, quam Aristoteles non negaret, etsi in eo libro eam non consideret. ¶696 Fatentur igitur dari memoriam intellectivam distinctam ab altera | memoria, quae ad sentientem animam pertinet. Sed hoc dicentes non solvunt argu-

69 See above nn. 7–9.

70 See Aristoteles, *De memoria et reminiscentia*, 1, 450a11–16.

mentum, neque tuentur Aristotelem, qui in primo capite eius libri asserit se loqui de memoria prout inserviente tam intellectui, quam sensui,⁷¹ proinde universe de memoria loquitur. Unam tamen tantummodo ponit, quam dicit inservire primo imaginativae, secundario autem et per accidens etiam intellectui.⁷² Putat enim solum phantasma remanere fixum in parte memorativa post imaginationem, speciem vero intelligibilem non manere in intellectu fixam post intellectionem; dici tamen illius memoriam conservari, quatenus phantasma a quo produci potest servatur impressum in parte memorativa, quod phantasia potest iterum imaginari et iterum producere speciem eius in intellectu. Hoc modo, non alio, censuit Aristoteles remanere in animo scientias ac disciplinas omnes, sicut postea, cum de habitibus agemus, declarabimus.

¶995 Praeterea, ostendo nullum esse harum || duarum memoriarum discrimen, quod ipsi fingunt. Nam quando dicunt memoriam sensitivam esse rei praeteritae, quatenus est praeterita, vel intelligunt esse necessariam conditionem recordationis, ut simul cum ipsa re etiam determinati temporis recordemur atque imaginem cum hac conditione in memoria conservemus, vel dicunt non esse quidem necessarium ut imago rei praeteritae cum determinato tempore conservetur, sed ut ea sit conditio obiecti tantum recordabilis, non ipsius recordationis.

Prius quidem dici nullo modo potest, quia falsum est; etenim multa particularia recordamur quorum certum ac determinatum tempus non recordamur: haec igitur non est memoriae necessaria conditio, neque hoc intellexit Aristoteles quando dixit memoriam esse praeteritorum, sed significavit alterum posteriorem sensum, nempe quod tempus praeteritum sit quidem conditio obiecti memorabilis, sed non ipsius recordationis, seu memoriae, etenim fieri recordatio potest absque ulla praeteriti temporis consideratione. Quod quidem hoc argumento probare possumus sumpto ex Aristotele in eodem libro, nam ibi inquit sensum esse praesentium, memoriam vero praeteritorum:⁷³ vult igitur eandem esse rationem memoriae ad praeteritum, quae est sensus ad praesens, atqui sensus non apprehendit tempus praesens, imo sentire etiam rem praesentem possumus absque ulla praesentis temporis consideratione: ergo vult Aristoteles etiam praeterita posse memorari sine ulla consideratione praeteriti.

71 *Ibidem.*

72 *Ibidem.*

73 See Aristoteles, *De memoria et reminiscentia*, 1, 449b26–28.

Hoc igitur si dicant, ut dicere omnino coguntur, non distinguunt, ut putant, unam memoriam ab altera, nam intellectus, ut alio in loco demonstrabimus,⁷⁴ potest etiam singularia intelligere, ergo etiam praeterita, imo etiam ut praeterita. Igitur tunc saltem quando intellectus conservat speciem rei singularis praeteritae, non distinguetur memoria intellectiva a sensitiva, quoniam etiam intellectiva erit rei praeteritae eodem prorsus modo quo memoria sensitiva est praeteritorum. Haec igitur est Aristotelis sententia: facultas imaginativa et memoria accepta ut imaginum conservatrix sunt facultates eiusdem partis animae, nempe sensibilis,⁷⁵ et utraque est organica, et organum unius est propinquum organo alterius, nam organum phantasiae est medius ventriculus cerebri, memoriae vero postremus, phantasia quidem, ut antea dicebamus, cognoscitiva est, at non specierum conservatrix, memoria vero est conservatrix, sed non cognoscitiva. Ideo non potuit idem organum utrique facultati, et tum cognitioni, tum conservationi inservire, sed duo distincta esse debuerunt, propinqua tamen, ut diximus, cum praesertim cognitio humidus organum requirat, conservatio vero sic-
 ||996 cius, atque etiam || frigidius, quia sic tenacius est.

Quod etiam Galenus asserit licet alio modo. Facultates animae in cerebri partes distribuat: medium enim ventriculum adscribit parti rationali, quam nos cum Aristotele organicam esse negamus, sed de hoc in praesentia disputandum non est.⁷⁶ A phantasia igitur imaginante imprimuntur imagines in memoria, et ibi servantur, ideoque propter propinquitatem phantasia dicitur habere propinquam memoriam, tanquam librum apertum in quo multa sunt scripta quae legere potest. Quod si utrumque simul organum accipiamus ut unum, tunc dicimus illud | habere vim imaginandi phantasmata, et retinendi ac conservandi ipsorum imagines, quo fit ut intellectus quoque hac ratione dicatur habere phantasiam tanquam apertum librum in quo multa legere suo arbitratu potest. Cum enim ibi sint fixa phantasmata illarum rerum, quarum species intellectus prius intellexit, potest ab eisdem phantasmatis iterum pati et easdem species recipere. Dum enim phantasia renovat eiusdem phantasmatis imaginationem, intellectus quoque eiusdem rei intellectionem renovat, qua fit in ipso nova eiusdem conceptus impressio a phantasmate. Hac igitur una ratione una et eadem memoria sensitiva apud Aristotelem per se et primo inservit animae sensibili, secundario

74 See Zabarella, *De ordine intelligendi*, ch. 3 (*De rebus naturalibus*, liber xxx).

75 See Aristoteles, *De memoria et reminiscentia*, 1, 450a22 ff.

76 See Galenus 1978, VII, ch. 3, sec. 1ff.; Galenus 1821, IV: *Quod animi mores corporis temperaturam sequantur*, 3, pp. 772–773.

autem rationali, quare dum proprie memoria sumitur pro facultate recipiendi rerum imagines, quae in ea fixae absque cognitione servantur, nulla datur memoria intellectiva. Proinde Thomae et Scoti sententia de duplici memoria sic accepta aliena est ab Aristotele et eam quoque negare cogitur Ioannes Baconius, dum species impressas negat.⁷⁷

5

In alio tamen sensu memoriam intellectivam a sensitiva distinctam etiam secundum Aristotelem tueri possumus, quem mox, cum de habitibus loquimur, declarabimus. Confirmatur praeterea nostra haec opinio auctoritate Averrois qui absque dubio huius sententiae fuit. Asseruit enim species in intellectu imprimi sicut antea consideravimus, et ut passim apud eum legere possumus in libris *De anima*, at non putavit eas manere fixas in intellectu post intellectionem tanquam habitus, nam in commentario 39^a tertii libri haec apud eum verba leguntur: “formae sunt duobus modis; sunt enim formae rerum tum extra animam, tum in intellectu; sed in intellectu sunt veluti res velocis transmutationis, et non fixae; extra animam vero existunt in materia sensili tanquam habitus in habente habitum et res fixa in re patiente”.⁷⁸ Itaque cognovit Averroes formas intelligibiles ita esse in intellectu, ut sunt res sensiles in organo sensus, nimirum praesente solum obiecto; tamdiu enim inest species coloris in oculo, quamdiu praesens est realis color; ab hoc enim pendet in conservari. Sic tamdiu est in intellectu species intelligibilis, quamdiu est in phantasia phantasma actu; et cessante phantasmate cessat intellectio; et species intelligibilis evanescit, quoniam a phantasmate pendet in esse et in conservari: quo fit ut intellectio formaliter sit praesentia speciei in intellectu; causaliter vero sit praesentia phantasmatis actu in phantasia. Hanc eandem sententiam de speciebus impressis, sed post intellectionem non servatis, tribuunt Avicennae D. Thomas⁷⁹ et Scotus⁸⁰ in memoratis locis, licet, ut ibi Scotus ait, satis obscure ex Avicennae verbis colligatur; sed cuiuscunque sit, vera est, ut argumenta a nobis adducta demonstrant, quae quam debiliter a Gandavense solvantur in quaestione 16 tertii libri *De anima*, quisque apud eum legere et considerare potest:⁸¹ non est enim operaepretium ut omnia quae ab aliis dicuntur in medium afferamus.

10

15

20

25

30

||997

^a39] 30 1590^v 1607.

77 See Johannes Baconius 1527, dist. 6, q. 1, art. 3, co.

78 Averroes 1953, III, t/c 39, p. 505.

79 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 85, art. 2, co.

80 See Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, p. 542.

81 Gandavensis 1552¹, f. 74va–75rb.

**Caput VII Confirmatio eiusdem sententiae testimonio Aristotelis, et
reiectio interpretationis Scoti, et collectio erroris omnium
aliorum**

Sententia haec ab Aristotele manifeste ponitur in contextu 30 tertii libri *De anima*, dum dicit animam nunquam intelligere sine phantasmate;⁸² et in 39 eiusdem libri, dum inquit necessarium esse ut intelligens speculetur phantasma aliquod.⁸³ Putavit enim nunquam fieri posse intellectionem sine actione phantasmatis, proinde non servari speciem in intellectu, quam possit intellectus intelligere sine phantasmate agente.

Sed Scotus qui existimavit species in intellectu impressas habere locum obiecti moventis, verba illa Aristotelis | considerans, et suam sententiam tueri volens, inquit conversionem intellectus ad phantasmata posse duas ob causas dici necessariam: unam ante acquisitionem habituum, alteram vero post. Antequam enim habeat habitus, necesse est ut ad phantasmata convertatur, si debeat intelligere, sicut omne passivum convertitur ad suum proprium activum. Postquam autem acquisivit habitus, non eget amplius phantasmatibus ut motivis; est tamen necessarium ut, dum ipse intelligit, phantasia quoque imaginetur, propterea quod tanta est propinquitas et coniunctio harum facultatum, ut una operante alteram quoque operari necesse sit, licet quandoque neutra alteri inserviat. Est igitur necessarium intellectioni phantasma, non tamen semper ut causa, sed quandoque ut necessario consequens; ideo quando Aristoteles dixit animam sine phantasmate nunquam intelligere, utramque necessitatem communiter complexus est, nempe nunquam sine phantasmate vel efficiente intellectionem, vel eam consequente.⁸⁴

Attamen si || verba Aristoteles bene consideremus, videbimus eum dicere intellectum in homine semper egere phantasia ut movente et obiectum subministrante. Inquit enim in illo 39 contextu necessarium esse ut intelligens phantasma aliquod speculetur;⁸⁵ atqui phantasia speculari non dicitur, sed solus intellectus: quare non dicit Aristoteles phantasiam tunc imaginari, sed dicit intellectum speculari phantasma aliquod; hoc autem non potest alio modo intelligi nisi ut Aristoteles dicat intellectum intelligentem intueri necessario phantasma aliquod, et ab illo moveri. Sed vana etiam secundum

82 Aristoteles, *De anima*, III.7, 431a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 30, p. 468).

83 Aristoteles, *De anima*, III.8, 432a3–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 39, pp. 504–505).

84 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, pp. 538–539.

85 Aristoteles, *De anima*, III.8, 432a3–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 39, pp. 504–505).

se est illa secunda necessitatis ratio, quam Scotus adducit, nam quando duo ita se habent invicem ut neutrum alterius causa sit, nullus esse potest inter illa essentialis respectus seu necessarius connexus: proinde separari possunt et unum existere sine altero. Igitur si post habituum acquisitionem neque intellectio est causa imaginationis, neque imaginatio intellectionis, nulla est necessitas ut intellectu intelligente etiam phantasia imaginetur. Quod si propter propinquitatem id contingere dicat, ut admittamus id posse contingere, nulla tamen ratio adest cur sit necessarium ita semper evenire, cum in aliis facultatibus animae, quamvis propinquis, id fieri non videamus: dum enim fit visio, non est necessarium ut auditio vel gustatio fiat.

Quod si dicat in subordinatis tantum facultatibus id evenire, adhuc falsum est, quia non est necessarium ut phantasia imaginante etiam sensus sentiat, quam possit operari nullo operante externo sensu, neque sensu communi. Neque ad rem facit exemplum quo Scotus utitur, sensus communis respectu sensuum externorum, quia sensus communis est veluti centrum omnium quinque sensuum, neque ab illis re distinguitur, quocirca non potest operari nisi illis operantibus; absente enim obiecto externo non operatur, sed praesente et movente organum aliquod sensuum externorum. At intellectus non ita se habet respectu phantasiae, sed est facultas animae separata a phantasia, et secundum Scotum habet iam species impressas tanquam obiecta motiva et fixas, neque eget amplius phantasia obiectum supeditante. Quare nulla est similitudo, proinde verba illa Aristotelis manifeste adversantur opinioni Scoti.

Praeterea, alia etiam a nobis saepe notata loca apud Aristotelem nostrae sententiae attestantur, et Latinorum opinionem reiiciunt, nempe quando Aristoteles dicit speciem intellectam et intellectionem idem esse: sic enim aperte dicit non posse in intellectu existere speciem sine intellectione. Colligere igitur ex dictis possumus errorem illorum omnium qui impressas et permanentes species posuerunt. Primum enim falsa est Scoti sententia, qui dixit speciem in intellectu permanentem habere locum obiecti moventis. Etenim movens secundum Aristotelem est solum phantasma; species vero inest in intellectu ut forma producta ab agente, non ut agens. Erravit etiam Thomas dicens speciem in intellectu servari tanquam rationem operandi, quia secundum Aristotelem species in intellectu est operatio ipsa, non ratio operandi. Ideo neque Gandavensis recte dixit species impressas esse tanquam dispositiones ad operationem; hoc enim dicens dicit aliquid esse praeparationem ad semetipsum: cum igitur species impressa intellectio ipsa sit, non est praeparatio ad intellectionem, quare manifestum est has omnes sententias pugnantia dicere, dum ponunt in intellectu impressam speciem sine intellectione.

Errorunt etiam illi qui omnino specierum impressionem negarunt, quia horum quoque sententia, ut antea consideravimus, implicat contradictionem: dicunt phantasma esse agens, nihil tamen agere, cum nullam formam in patiente producat. Cum enim nec speciem ullam imprimat, nec dicendum sit ipsum producere intellectionem, nihil agit, proinde est agens et non est agens. 5

Sed adversus sententiam nostram dubitare aliquis posset, quia si species impressa idem est atque intellectio, sequitur phantasma solum esse idoneum ac sufficiens principium producendi intellectionem; cum enim sufficiat ad imprimendam speciem et species impressa idem sit quod intellectio, certe sufficit ad producendam intellectionem. 10

Hoc tamen, ut paulo ante dicebamus, falsum est et communi omnium consensioni adversatur. Nemo enim dixit solum phantasma esse aequatum principium productivum intellectionis. Ad hoc dicimus speciem intelligibilem non dici intellectionem quatenus solum recipitur, sed simul etiam quatenus iudicatur, adeo ut species recepta et iudicata idem sit quod intellectio; atqui phantasma ad speciei iudicium nihil confert, sed ad impressionem solam, ideo dum hanc solam spectamus, intellectus patitur tantum, phantasma vero agit; sed dum iudicium respicimus, ipsa intellectus natura est principium activum intellectionis. Quare adaequatum principium intellectionis productivum neque solum phantasma est, neque solus intellectus, sed ambo simul: illud ut speciem imprimens, hic vero ut iudicans; quae duo simul eodem tempore fiunt, sed ratione et natura distinguuntur: prior enim est impressio iudicatione, et in iudicatione praecipue consistit intellectio, quare praecipuum agens intellectionem est intellectus ipse. Idem prorsus de sensibus dicendum est: nam obiectum externum est principium productivum sensationis quatenus speciem in organo imprimit, sed || facultas ipsa sensibilis dicitur agens dum speciem iudicat, qua ratione sensationem producit, sicut alias declaravimus in libro quem *De sensu agente* scripsimus.⁸⁶ 15 20 25

||1000

Caput VIII Quid sit habitus intellectus a quo intellectus dicitur in habitu 30

Declarandum relinquitur quid sint illi habitus qui solent attribui intellectui tanquam fixi et permanentes, a quibus vocatur intellectus in habitu. Si enim post intellectionem nulla in eo species remanet, nihil apparet quod possit habitus appellari. 35

86 Zabarella, *De sensu agente*, ch. 5 (*De rebus naturalibus*, liber xxiv).

Ego hac in re sequendam puto nonnullorum opinionem cuius mentionem facit Scotus in dicta quaestione 6, distinctione 3, primi libri, et eam dicit fuisse a quibusdam Avicennae adscriptam.⁸⁷ Attamen an Avicenna id voluerit inquit Scotus se nihil certi habere; attribuit autem illam Avicennae Thomas in contextu 8 tertii libri *De anima*,⁸⁸ et in prima parte *Summae*, quaestione 79, articulo 6,⁸⁹ sed cuiuscunque fuerit, eam ego veram esse arbitror, et Aristotelis verbis consentaneam. 5

Dico igitur acquiri in intellectu ex multiplicatis intelligendi actibus quamdam maiorem aptitudinem seu habilitatem ad easdem res intelligendas, quam non habebat prius, eaque dicitur habitus acquisitus. Nam mens nostra nascitur rudis et inepta ad rerum cognitionem statim capiendam, ideo necesse est ut laboret et investiget, ut discat et inveniatur. Sed postquam semel rem aliquam apprehendit, si diu in eius contemplatione versetur, acquirit habitum, id est, habilitatem quamdam, qua potest, quando vult, rem illam speculari absque exercitio et absque labore. Dicunt autem id ab Avicenna hoc pacto fuisse declaratum: intellectus postquam hanc habilitatem adeptus est, convertit se, quando vult, ad quamdam intelligentiam superiorem, quae infundit ei species, quas ipse sine ullo labore tunc recipit. | Sed haec sententia apud Peripateticos admittenda non est: dicere potius debemus intellectum illam habilitatem adeptum convertere se, quando vult, ad phantasiam, et absque ullo labore fieri hanc rem vel illam, quia iam est exercitatus in eorumdem phantasmatum inspectione, et earumdem rerum cognitione; quo fit ut ex phantasmatis oblatione imprimatur in eo statim species intelligibilis, et promatur intellectio, quod ante habitus acquisitionem non eveniebat, nam offerebatur quidem phantasma lumine agentis illustratum, non tamen statim intelligebat, quia rudis erat et ad recipiendum ineptus, et labore ac consideratione indigebat, ut speciem reciperet; cum autem semel recepit, aptior est ad eandem rem iterum intelligendam, mox autem si aliquantum in illa exerceatur, fit aptus ad eam rem statim et sine labore in phantasmate inspiciendam, quando || vult. 10 15 20 25 30

Haec igitur aptitudo acquisita dicitur habitus quem prius intellectus non habebat, nec tamen est species intelligibilis, quae fixa maneat in intellectu post intellectionem; iam enim ostendimus speciem cessante intellectione aboleri; sed est solum maior quaedam habilitas quae post intellectionem fixa in intellectu manet. 35

87 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, p. 542.

88 Thomas Aquinas, *In Aristotelis De anima*, III, lect. 8, nn. 1–4.

89 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 79, a. 6, co.

Hoc modo intelligenda puto verba Aristotelis in contextu 8 tertii libri *De anima*, quando dicit intellectum in habitu esse adhuc potestate, non tamen ita ut erat antequam disceret aut inveniret.⁹⁰ Significat enim Aristoteles potestatem respectu operationis; semper enim intellectus non actu intelligens habet potentiam ad operationem; sed discrimen est, quoniam haec potentia prius remotior erat quando non habebat habitum, postea vero acquisito habitu est facta propinquior. Ob id antea dicebamus non omnino verum esse id quod Aristoteles quandoque exempli gratia sumit, scientiam in animo esse actum primum, speculationem vero esse actum secundum. Utitur enim hoc exemplo non ut vero, sed ut apparente, et ad declarandum primi ac secundi actus discrimen satis accommodato. Revera enim intellectus habet potentiam ad scientiam ut ad actum secundum potius, quam ut ad primum. Quando enim post ignorantiam acquirit scientiam, nil aliud revera acquirit, quam intellectionem et speculationem, quae est actus secundus. Acquirit quidem etiam illam operandi habilitatem, ea tamen non est actus primus, nisi improprie et per quamdam similitudinem, sed actus primus est ipse intellectus, cuius esse operatio dicitur. Nam si illa habilitas esset actus primus, non posset fieri intellectio, nisi praesupposita hac habilitate, quoniam actus secundus praesupponit primum. Hoc tamen verum non est, quia fit intellectio etiam ante acquisitionem huius habilitatis: igitur intellectus ipse est actus primus et semper est potestate respectu actus secundi, cum hoc tamen discrimine, quod illa potestas, antequam acquirat habitum, remotior est, postea vero fit propinquior: quare habitum acquirere non est acquirere actum primum, sed est potentiam ad secundum actum fieri propinquiorem, quam prius erat.

Hoc possumus declarare exemplo satis claro: manus hominis nascitur ad scribendum apta et habet hanc potentiam naturalem, valde tamen remotam ab actu scribendi; in principio enim non potest scribere, nec facere illos motus quibus characteres formantur; at si exerceatur et laboret, discit scribere, et nunc dicitur habitum scribendi acquisivisse: quid igitur ex illo exercitio manet in manu impressum? Certe ea cessante scribere, nihil ipsius actus in ipsa impressum manet: non enim alicuius characteris forma in manu remanet, || sed sola habilitas, quae nihil aliud est quam aptitudo et potestas scribendi facta propinquior. Sic igitur de intellectu nostro dicendum est, nam in initio cum labore addiscit, aliqua tamen facilius, aliqua difficilius, nec sine magno studio. Nam prima principia et dignitates facilius recipit (etenim haec quoque a phantasia, et a sensibus recipit), alia vero dif-

90 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

facilius et cum exercitio, et labore, et discursu a noto ad ignotum; et is labor modo est maior, modo minor pro rerum varietate; et cognitio illorum quae facilius apprehenduntur praeparat intellectum ad recipienda alia cognitu
 |701 difficiliora; et aliqua etiam ita difficilia sunt, | ut ipse per se nullo discursu, nulloque studio illa addiscere possit, sed doctore ea explanante indigeat. 5

Ad huius autem rei confirmationem dignus annotatione est locus apud Aristotelem in contextu 59 secundi libri *De anima*, ubi dicit sensum esse naturaliter similem intellectui in habitu.⁹¹ Sensus enim nascitur cum potestate operandi ita propinqua, ut nullo doctore, nulloque exercitio indigeat, sed statim sine labore species sensilium recipiat. Ideo si hanc habilitatem
 10 quam sensus naturalem habet vocaremus habitum, sensus accepisset habitum a generante, non a doctore aliquo. Non sic intellectus: non enim cum tali habilitate nascitur, sed laborandum illi diu est ut eam adipiscatur. Talis igitur est intellectus postquam acquisivit habitus,^a qualis est sensus natura, proinde cum eo tantum discrimine, quod illa habilitas in intellectu est acqui-
 15 sita, in sensu autem est naturalis, sed ipsa secundum se considerata habilitas eadem est: quemadmodum igitur in sensu nulla nascitur impressa species obiecti, et nihil illius actus, qui recipiendus est, sed mera habilitas, et aptitudo, et potentia operationi proxima, sic in intellectu hic habitus nullam significat impressam speciem, sed solam habilitatem et aptitudinem ad spe-
 20 ciem statim recipiendam.

Si quis autem quaerat quidnam sit haec habilitas quae vocatur habitus, ego arbitror esse qualitatem. Quamvis enim Aristoteles in septimo *Physicorum* a 17 ad 20 usque contextum dicat habitus esse relationes,⁹² tamen
 25 rei veritas est habitum notare naturam absolutam quae simul essentialiter respectum contineat. Quocirca sunt et in categoria qualitatis, et in categoria relativorum, alia tamen et alia ratione. Id enim quod habent absoluti, qualitas est. In genere autem qualitatis, an ad primam speciem, an ad secundam pertineant, non est clarum: cum enim sint quaedam aptitudines ad
 30 operandum, videntur ad secundam speciem pertinere, quae est potentia vel impotentia; attamen Aristoteles omnes habitus in prima specie collocasse videtur. Ego dicendum puto tales operandi habilitates locatas esse ab Aristotele par-
 ||1003 |tim in prima, partim in secunda specie qualitatis. Habent enim hoc discrimen, quod aliae sunt naturales, aliae vero acquisitae. Quando igitur sunt naturales, Aristoteles eas in secunda specie collocavit, quam ob id voca- 35

^ahabitum 1607.

91 Aristoteles, *De anima*, II.4, 408a18–22 (Aristoteles 1953, II, t/c 59, p. 80).

92 Aristoteles, *Physica*, VII.3, 246b2–248a9 (Aristoteles 1562, IV, lib. VII, t/c 17–20, ff. 319vM–322rE).

vit naturalem potentiam aut impotentiam. Quando autem sunt acquisitae, vocantur habitus et pertinent ad primam speciem qualitatis. Ideoabilitas videndi, quae in oculo est, licet similis sit habitui intellectus, non tamen vocaretur habitus, quia est qualitas connata, ideo ad secundam speciem qualitatis pertinet. Potentia vero intelligendi in intellectu duplex considerari potest, una propinqua, altera remota; et illa quidem quae est remota pertinet ad secundam speciem qualitatis, quia connascitur intellectui, sed facta propinquior vocatur habitus, quia estabilitas per multiplicatos actus acquisita, ideo haec sola ad primam qualitatis speciem pertinet. Hanc de habitibus intellectus esse Aristotelis sententiam arbitror: per eam enim omnes difficultates tolluntur. 5 10

Sed aliqui recentiores qui species impressas negarunt et illam, quam diximus, abilitatem non cognoverunt, ad phantasmata confugerunt, quoniam alium modum quo habitus intellectuales servarentur invenire non potuerunt. Dixerunt enim eatenus servari habitus, quatenus phantasmatum imagines in memoria servantur, a quibus potest intellectus intellectionem recipere, quandocumque ad phantasiam se convertere vult. 15

Sed haec sententia recipienda non est, quia hoc dicentes non possunt interpretari verba Aristotelis in contextu 8 tertii libri *De anima*, quando inquit intellectum in habitu maiorem habere operandi potestatem, quam prius.⁹³ Etenim si nihil penitus in intellectu manet, quae eorum sententia est, certe habet potestatem aequae remotam ac prius habebat. Quare nisi concedamus in intellectu illam abilitatem ex iterata operatione comparatam, neque interpretari Aristotelem possumus, neque ostendere quinam sint habitus intellectuales, quia secundum istos nullus in intellectu habitus ponitur, sed solum in parte animae sensibili. Quare nullam afferre rationem possumus cur cognitio rerum naturalium sit | magis in animo philosophi non contemplantis actu, quam in animo^a hominis idiotae, cum phantasmata rerum particularium aequae in utriusque animo esse possint. Quamobrem nisi dicamus intellectum philosophi maiorem habere aptitudinem contemplandi universalialia et rerum essentias, quam intellectum hominis idiotae, nullam afferre possumus rationem cur magis ille quam hic habeat in animo scientiam naturalem fixam tanquam habitum. 20 25 30

Praeterea, hoc illi dicentes nullam intellectui memoriam attribuere possunt, cum nos aliquam etiam secundum Aristotelem intellectivam memoriam || concedamus. Habitus namque illi aptum intellectum reddunt ad rem 35

^aanima 1607.

93 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

oblatam statim absque ullo labore intelligendam, ut cum fixi in intellectu sint, nomine memoriae appellari possint. Ita enim celerem et facilem esse operationem intellectus habitibus praediti certum est, ut instar conceptus impressi esse videatur; nec alio modo quam hoc Ioannes Baconius memoriam intellectivam in homine concedere potest, cum specierum impressionem omnino neget.⁹⁴ 5

Si quis autem quaerat quatenus memoria animae humanae separatae attribuenda sit, de hoc nihil prorsus enuntiare iuxta Aristotelem possumus, cum ipse animam humanam a corpore separatam nullibi considerasse comperiatur, ita ut non absque ratione dubitaverint multi an talem separationem cognoverit. Secundum veritatem autem theologos consulere oportet: certum quidem illud est, alium in eo statu esse intellectionis modum; et quemadmodum tunc non amplius a phantasmatibus obiectum recipiendo intelligit, neque ullas species recipit quae sint accidentia distincta ab eius substantia, ita perennem rerum memoriam ipsum habere credendum est, quae ab intellectione non distinguatur. Attamen hoc statuere instituti nostri non est, ideo rem hanc ut a proposito alienam ad theologos nostros integram remittimus. 10 15

Caput IX Omnium utriusque sectae argumentorum consideratio et solutio 20

Superest ut omnia utriusque sectae argumenta perpendamus, et quantum roboris habeant consideremus. Primum argumentum quo prior secta impressas species ostendebat, totum est concedendum, quoniam eo nil aliud probatur, quam speciei impressio, quam et nos concedimus, at non ostenditur eius permanentia post intellectionem. 25

Ad secundum sumptum ex habitibus intellectualibus neganda est consequentia. Iam enim diximus habitum non esse speciem impressam, sed esse habilitatem et aptitudinem operandi facilius, quam prius. Dicimus enim scientiam naturalem eatenus servari tanquam habitum in animo scientis, quatenus servatur illa aptitudo cognoscendi statim res naturales in phantasmatibus in memoria servatis, et intellectui oblatis a phantasia imaginante: ideo scientia universalis non remanet actu in animo ut universalis, sed potestate maxime propinqua in suis causis, quia servantur in memoria imagines particulares et in intellectu aptitudo abstrahendi conceptum universalem 30

94 See Johannes Baconius 1527, dist. 6, q. 1, art. 3, co.

absque ulla difficultate. Hanc enim significavit Aristoteles in contextu 8 tertii libri *De anima* nomine habitus,⁹⁵ per quem intellectus est aptus ad operandum quando vult.

||1005 Ad tertium negamus scientiam seu || habitum praedictum esse actum pri-
mum et operationem esse actum secundum respectu habitus. Hoc enim 5
verum non est proprie loquendo, sed solum per quamdam similitudinem.
Ipsa enim substantia intellectus est actus primus, contemplatio autem et
scientiae acquisitio est actus secundus; Aristoteles autem hoc exempli gra-
tia sumpsit et crassa Minerva consideravit, quoniam exemplorum veritas 10
exacte quaerenda non est. Sed hoc etiam concesso nullius roboris argu-
mentum est, quia non est necessarium ut actus primus praecedat tempore
actum secundum, nam anima vegetans simul incipit esse et operari; grave
in sublimi genitum, quo momento incipit esse, eodem incipit deorsum ferri;
|703 ignis si|mul atque est genitus, calefacit. Itaque adeo validum est argumen-
tum, ut eius utraque propositio neganda sit. 15

Ad testimonia autem Aristotelis in pluribus locis nulla opus est respon-
sione, quia per illa non ostenditur specierum permanentia post intellectio-
nem, sed sola ostenditur impressio, quam nos concedimus. Posterior vero
secta primum argumentabatur ex verbis illis Aristotelis in contextu 5 tertii
libri *De anima*: “intellectus nihil est actu eorum quae sunt, antequam intel- 20
ligat”,⁹⁶ quae significant nullam speciem praecedere intellectioni, quare hoc
argumento non impugnatur impressio speciei, sed sola praecessio; videtur
tamen solvi posse dicendo Aristotelem ibi considerare primam apprehen-
sionis originem quae fit in puero: puer enim prius intelligendo acquirit habi-
tus, qui postea in eo servantur et praecedunt alias sequentes intellectiones, 25
non illam primam. Sed revera argumentum contra priorem sectam efficax
est, quia secundum illos species impressa ante intellectionem requiritur vel
tanquam obiectum movens, vel alio modo tanquam causa. Sic enim intellec-
tio fieri non potest, nisi impressa iam species esse statuatur; impressa autem
specie factus est intellectus res illa, ut Aristoteles asserit in contextu 8 eius- 30
dem libri,⁹⁷ quare antequam aliquid intelligat est aliquid eorum quae sunt,
quod in eo contextu 5 Aristoteles negat.

Secundum argumentum erat: sufficit species expressa, ergo frustra poni-
tur impressa. Hoc dirigitur ad impugnandam speciei impressionem, et facile
solvitur: perinde^a enim est ac si quis diceret “ignis agens sufficit ad urendum 35

^aproinde 1607.

95 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

96 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24 (Aristoteles 1953, III, t/c 5, p. 387).

97 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b5–10 (Aristoteles 1953, III, t/c 8, p. 419).

¶1006

lignum, ergo frustra ponitur in ligno generari aliam formam ignis". Inefficax enim argumentum est, cum potius contrarium ex eo colligatur: nam si ad lignum urendum sufficit, ergo in eo producit aliam formam ignis; nisi enim producat, certe vel non agit, vel non sufficit. Sic igitur dicimus phantasma illustratum sufficere ad mo||vendum intellectum, ideoque producere in eo speciem, quia hanc non producere esset nihil agere, vel non sufficere. Ideo repugnantia inest in hoc argumento, si bene perpendatur; sed deceptio in hoc consistit, quod putant speciem in intellectu poni tanquam causam intellectionis, ut eam alii ponebant, adversus quos fortassis efficax argumentum est. Nos vero speciem in intellectu ponimus tanquam effectum a phantasmate productum, non tanquam intellectionis causam, quin potius tanquam intellectionem ipsam, quare argumentum contra nos inane redditur.

Tertium argumentum erat: si darentur species in intellectu impressae, daretur memoria intellectiva. Ad hoc quid respondendum sit, iam dictum est superius. Validum enim est adversus ponentes specierum permanentiam post intellectionem. Sic enim proprie intellectivam memoriam omnino negamus secundum Aristotelem, qui memoriam sumptam pro impressione imaginis non concessit nisi in parte animae sensibili; sed adversus sententiam nostram de habitibus nullius roboris argumentum est: nam si quis dicat "his habitibus positis daretur memoria intellectiva", nos hoc concedimus, quoniam sic acceptam memoriam ipse quoque Aristoteles non negaret.

Ad quartum, quod impressioni refragari videtur, dicimus formam non esse quidem receptivam accidentis materialis, sed esse tamen receptivam spiritualis, formam scilicet informantem materiam et constituentem aliquid in specie sub corpore naturali, qualis est in homine anima rationalis; nam de forma abiuncta a materia concedimus eam nullius accidentis subiectum esse posse.

Postremum argumentum nullius prorsus momenti est. Nititur enim fundamento inter philosophos maxime controverso, et ab omnibus solvi facile potest. Alexander enim et illi qui eius sententiam sequuntur minorem negarent; sed alii interpretes Aristotelis, qui animam rationalem etiam secundum Aristotelem immortalem esse affirmant, negarent maiorem: dicerent enim substantiam quidem aeternam et ab omni materia abiunctam accidentia mutabilia recipere non posse; at substantiam aeternam ut corpori caduco alligatam, et ab eo pendentem (ut aiunt) obiective, cuiusmodi est anima rationalis humana, posse absque ulla absurditate recipere accidentia caduca et mutabilia; cum enim moveatur a phantasmatibus tanquam ab obiectis, et phantasmata mutabilia sint, ipsa quoque ab eis recipit affectiones novas atque mutabiles propter mutationem agentis a quo producuntur. Quare argumentum iuxta omnium sententias debile est.

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Mente Agente

|704
||1007

Caput I Propositio ac dispositio dicendorum

Praeter humanam mentem, quae patibilis dicitur, censuit Aristoteles necessariam esse^a alteram mentem agentem sine qua nequeat in homine intellectio fieri, ea ductus ratione: quod ubi est aliquod patiens quod in aliquo genere omnia recipere et omnia fieri aptum sit, necesse est ut illi respondeat agens quod illius generis omnia facere possit; quoniam igitur humana mens patiando intelligit et apta est omnia intelligere, proinde omnia pati et omnia fieri, necesse est aliquod illi agens respondere quod omnia intelligibilia faciat, idque non esse nisi mentem;¹ quo fit ut duae in humana intellectione mentes considerandae sint: una patiens, de qua nos in aliis libris egimus,² altera vero agens, de qua in hoc libro agendum nobis proposuimus. Etenim tum ob eius dignitatem, tum ob summam difficultatem, tum etiam ob ipsius in humana intellectione necessitatem, dignissima res est quae accurate tractetur ac declaretur.

Duo autem sunt in quibus tota est huiusce rei difficultas constituta: unum, quid sit haec mens agens, an sit pars aliqua animae nostrae, necne, et quae sit eius natura; alterum vero, quatenam sint eius officia in nostra intellectione. Nam ipse quoque Aristoteles haec utraque de mente agente in tertio libro *De anima* libro tractasse comperitur, et quamvis ordine naturae dicendum prius esset de ipsius essentia, postea vero de officiis, tamen in hoc quoque Aristotelem imitati, de officiis prius agemus, deinde vero de eius natura.³ Progrediendum enim semper est a facilioribus et ab iis quorum cognitio

^aessa 1607.

- 1 See Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–16 (Aristoteles 1953, III, t/c 17–18, pp. 436–437): “Et quia, quemadmodum in Natura, est aliquid in unoquoque genere quod est materia (et est illud quod est illa omnia in potentia), et aliud quod est causa et agens (et hoc est illud propter quod agit quidlibet, sicut dispositio artificii apud materiam), necesse est ut in anima existant hee differentie. Oportet igitur ut in ea sit intellectus qui est intellectus secundum quod efficitur omne, et intellectus qui est intellectus secundum quod facit ipsum intelligere omne”.
- 2 See Zabarella, *De mente humana* (*De rebus naturalibus*, liber XXVII); *De speciebus intelligibilibus* (*De rebus naturalibus*, liber XXVIII); Zabarella 1605, co. 785 ff.
- 3 See Aristoteles, *De anima*, I.1, 402b16–23 (Aristoteles 1953, I, t/c 11, p. 14): “Et videtur quod hoc non solummodo est utile, scilicet scire quid sit aliquid, in sciendo causas

ducere nos facilius in aliorum notitiam possit.⁴ Cognitis enim huius intellectus officiis, facilius quid ipse sit indagare atque invenire poterimus, quod etiam Aristotelem movit ut prius de ipsius in humana intellectione officiis, postea vero de essentia loqueretur.⁵

Id tamen ante omnia protestari velim: me hac de re secundum principia
 ||1008 tantum philosophiae Aristotelis esse disputaturum, cum non aliud in his
 omnibus libris consilium meum sit, quam quid senserit Aristoteles investi-
 gare et eius sententiam, quantum in me est, planam et manifestam reddere.

705 Caput II De officiis intellectus agentis variae opiniones

Certum est officium mentis agentis esse agere, hoc est, trahere de potestate
 ad actum, sed in quodnam agere dicatur, et quomodo, obscurissima res est
 et maxime controversa. Alii namque dicunt ipsam agere in phantasmata,
 non in mentem patibilem; alii in mentem patibilem, non in phantasmata;
 alii vero in ambo simul.

Prima sententia Latinorum fuit praesertim D. Thomae, qui in tertio libro
 15 *De anima*,⁶ et in prima parte *Summae*, quaestione 79, articulo 3 et 4,⁷ et in
Quaestionibus disputatis de spiritalibus creaturis, articulo 10,⁸ et *de anima*,
 articulo 4 et 5,⁹ quibus in locis fusissime de hac re loquitur, asserit rationem
 agentis in hoc esse constitutam, ut agat in phantasmata. Eiusdem sententiae
 est Ioannes Baconius in primo *Sententiarum*, quaestione 2, prologi,¹⁰ ubi
 20 dicit officium intellectus agentis esse propter phantasmata et totam eius
 actionem in phantasmatibus terminari, neque ulterius progredi.

Pro hac opinione videtur argumentum sumi ex verbis Aristotelis in con-
 textu 18 tertii libri *De anima*, ubi declarans officium intellectus agentis inquit
 ipsum esse sicut lumen, nam lumen facit colores qui potestate sunt esse actu
 25 colores.¹¹ Quemadmodum igitur lumen non agit in oculum, sed in obiectum

accidentium substantiarum (...) sed etiam econtrario, scilicet quod accidentia adiu-
 vant maxime in sciendo quid est aliquid".

4 See Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a16–21; Zabarella 1597, *De methodis*, I, ch. 8, co. 148–149.

5 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a10–13 (Aristoteles 1953, III, t/c 1, p. 379).

6 Thomas Aquinas, *In De anima*, III, lect. 10, n. 1ff.

7 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 78, art. 3, co.; art. 4, co.

8 Thomas Aquinas, *Quaestio de creaturis*, art. 10, co.

9 Thomas Aquinas, *Quaestio De anima*, art. 4, co.; art. 5, co.

10 Baconthorpe 1618, lib. I, q. 2: Prol., art. 1.

11 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

colorem, et ipsum ducit de potestate ad actum, ita intellectus agens agit in phantasmata, non in intellectum patibilem; ideo potest inde colligi argumentum tale: officium omnis agentis est trahere de potestate ad actum, sed Aristoteles hoc officium tribuit intellectui agenti ratione obiectorum—facit enim de intellectis potestate actu intellecta—, ergo in phantasmata agit, non in intellectum patibilem. 5

Contra vero Simplicius videtur ei totam actionem tribuere respectu intellectus patibilis. Putat enim utrumque esse unam et eandem substantiam, et unum intellectum qui ut in se manens dicatur agens, et ut progressus dicatur patibilis, quoniam || ipse ut in se manens seipsum ut progressum ducit de ||1009 potestate ad actum, de imperfectione ad perfectionem.¹² Hanc sententiam Averroes in commentario 5 tertii libri *De anima* Themistio attribuit, attamen non satis liquet Themistium fuisse huius opinionis.¹³ Hanc eandem sequitur Ioannes Gandavensis in quaestionibus 24 et 25 tertii libri *De anima*, ubi totam actionem intellectus agentis inquit esse in intellectum patibilem, non in phantasmata, et ipsum in intellectu patibili producere actum intelligendi.¹⁴ 10 15

Pro hac sententia sumitur argumentum ex Aristotele in contextu 17 eiusdem libri, ubi ex eo quod detur intellectus patiens infert dari etiam intellectum agentem, propterea quod omni patienti respondet aliquod agens. Vult igitur Aristoteles intellectum agentem dari propter intellectum patientem, et ut agat in eum. Ratio namque illa vana esset nisi agens ageret in illudmet patiens cui respondere debet. Hoc idem Aristotelis exempla declarant: inquit enim intellectum agentem ita se habere ad intellectum patibilem, ut ars ad materiam se habet;¹⁵ ars autem in materiam agit; ita materia prima est patiens in quod agunt omnia agentia naturalia; quare etiam intellectus patibilis dicitur patiens respectu intellectus agentis, et nomen quoque ipsum hoc ostendit; non enim phantasmata vocavit patientia, sed ipsum patibilem intellectum; in hunc itaque voluit agere intellectum agentem. 20 25

Averroes autem variis fuisse videtur: quandoque enim asserit actionem intellectus agentis requiri propter intellectum patibilem, ut ipsum ad actum ducat atque perficiat;¹⁶ quandoque propter phantasmata, ut ea transferat de gradu in gradum, hoc est, de materialibus faciat immaterialia et de intellec- 30

12 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 241–242; Simplicius (Ps.) 1543, pp. cviii–cxii.

13 Averroes 1953, III, t/c 5, pp. 390–391; 406.

14 Gandavensis 1552¹, ff. 86rb–88vb; see Nifo 2011, IV, ch. 18, pp. 418–420.

15 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 17, p. 436).

16 See Averroes 1953, III, t/c 5, p. 411.

tis potestate actu intellecta.¹⁷ Quare videtur Averroes existimasse officium intellectus agentis requiri propter utramque actionem, ductus fortasse utrisque argumentis ex verbis Aristotelis sumptis, quibus duas priores sectas usas esse diximus. Nam Aristoteles in contextu 17 terti libri *De anima* dicere
 |706 videtur intellectum agentem agere in intellectu patibilem,¹⁸ deinde in 18 5
 videtur asserere ipsum agere etiam in phantasmata.¹⁹ Ideo sententiam hanc nonnulli recentiores secuti sunt, qui eam magis declarantes dixerunt intellectum agentem esse idem re cum intellectu patibili, et esse cognoscentem, et eatenus in illum agere, quatenus tribuit illi cognitionem, ut hac ratione dicatur intellectionem producere, quia intellectui patibili tribuit cognitionem quam ipse agens prius habebat.²⁰ 10

Haec sunt quae ab aliis dicuntur a me brevissime collecta.

Caput III Dictarum opinionum confutatio

Nos vero aliorum errores patefaciendo simul ipsam rei veritatem iuxta Aristotelis || mentem declarabimus. In primis a veritate prorsus aberrant illi qui
 ||1010 dicunt intellectum agentem agere in phantasmata, quoniam, ut modo alios 15
 considerasse dicebamus, Aristoteles intellectum agentem invenit propter intellectum patibilem et ut in eum ageret tanquam patientem. Sed obstare nobis videntur verba Aristotelis in contextu 18, quando intellectum agentem cum lumine comparat,²¹ et significat ipsum agere in phantasmata. Iis 20
 tamen verbis bene intellectis tolletur omnis difficultas, et ipsa rei veritas manifesta fiet: sciendum igitur est quando dicimus aliquid facere de tali potestate tale actu, verbum illud “facere” ambiguum esse et posse intelligi duobus modis: potest enim facere ut forma, potest etiam facere ut agens. Forma enim humana adveniens materiae facit de homine potestate hominem actu, neque ob id est agens, quia facit hominem ad modum formae, non 25
 ad modum agentis; homo vero generans alterum hominem dicitur facere hominem tanquam agens; differentia igitur est in hoc constituta, quod ignis generat alterum ignem et facit de igne potestate ignem actu producendo in illa materia alteram formam ignis sibi similem; illa vero altera forma producta facit de igne potestate ignem actu, non tamen producendo aliam for- 30

17 See Averroes 1953, III, t/c 5, p. 401.

18 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 17, p. 436).

19 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

20 See Scaligero 1557, ff. 402r–403v; Genua 1576, f. 161ra–b.

21 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

mam, sed ut forma ipsa, quia non id facit ut agens; iungitur enim ipsi rei, at agens generans externum est, neque cum materia coniungitur. Quando igitur Aristoteles dicit intellectum agentem facere phantasmata actu intelligibilia de intelligibilibus potestate, non ob id declarat rationem agentis, quia non id praestat ut agens, sed ut forma; iungitur enim phantasmatis lumen intellectus agentis tanquam forma qua redduntur actu motiva et actu intelligibilia, sicuti lumen iungitur colori tanquam forma et perfectio qua redditur actu visibilis et actu motivus visus, neque dicitur lumen esse agens respectu colorum, quia nihil in eis producit ut agens, sed eis iungitur ut forma per quam totum hoc coniunctum—color illuminatus—constituitur in esse obiectivo et fit actu motivum visus. Hoc significavit Aristoteles in eo ipso loco,²² dum dixit intellectum agentem facere omnia tanquam habitum quemdam: habitus enim formam denotat, non causam effectricem, quia efficiens est a patiente disiunctum, forma vero iungitur materiae recipienti et habitus rei habenti habitum; sic lumen coloribus haeret ut forma et perfectio, neque ad eos se habet ut agens ad patiens. Non est igitur verum id quod prima secta dicit—intellectum agentem agere in phantasmata—, et argumentum eorum nullius roboris est.

Decepti etiam sunt illi qui putarunt intellectum agentem agere in intellectum patientem tanquam agens distinctum a phantasmatis quod extra phantasmata agendo || perficiat intellectum patientem et ipsi tribuat intellectionem. Hoc enim dato sequeretur intellectum patientem posse etiam sine phantasmatis intelligere, nempe sumendo cognitionem immediate a solo agente. Id tamen Aristoteli adversatur, qui in contextu 30^a et 39 libri tertii *De anima* aperte dicit fieri nunquam posse ut intellectus intelligat nisi phantasma aliquod speculando.²³ Quare secundum Aristotelem omnis nostra intellectio fit ex motione facta a phantasmatis. Imo non solum falsum est id quod dicunt—intellectum agentem tribuere patienti suam cognitionem—, | sed neque ea ratione qua est agens est intelligens: quamvis enim necessario consequatur ut sit mens aliqua et actu intelligens, tamen ea ratione qua est agens nihil formaliter intelligit, sed solum effective, quatenus in homine intellectionem producit. Quomodo autem id faciat postea declarabimus, et ostendemus intellectum agentem esse quidem semper intelligentem, agere tamen non ut intelligentem, sed ut intelligibilem.²⁴

^a30 om. 1607.

²² See n. 21.

²³ Aristoteles, *De anima*, III.7, 431a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 30, p. 468); 8, 432a3–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 39, pp. 504–505).

²⁴ See ch. 8.

Falsum id quoque est quod Gandavensis dicit, intellectum agentem in intellectu patiente producere actum intelligendi.²⁵ Postea enim ostendimus intellectum patibilem sufficientem sibi esse ad promendam intellectionem sine ope intellectus agentis.²⁶ Quocunque igitur modo dicatur intellectum patibilem pati ab intellectu agente tanquam ab agente distincto a phantasmatibus, et tanquam a cognoscente, falsum est et ab Aristotele alienum. 5

Cum autem utraque haec secta erraverit, erravit etiam tertia, quae unum cum altero errorem coniunxit, ut considerantibus manifestum est.

Caput IV Vera sententia de actione intellectus agentis

10

De actione igitur mentis agentis ego hanc esse puto veritatem iuxta Aristotelis opinionem, ut agere dicatur in intellectum patibilem, non in phantasmata, sed phantasmatibus iungatur ut forma constituens obiectum motivum intellectus patibilis. Clarum hoc est considerantibus argumentum Aristotelis in contextu 17 eius libri:²⁷ ibi namque, constituto intellectu patiente, colligit mentis agentis necessitatem quia nihil imperfectum et tale potestate vult in sua imperfectione manere, sed ad perfectionem ducatur necesse est; non potest autem semetipsum perficere, ergo requirit agens a quo perficiatur ducaturque de potestate ad actum. 15

Agit ergo mens agens in mentem patientem, non in phantasmata, sed eis iungitur ut forma, unde colligimus quomodo agat in intellectum patibilem: non enim agit ut solus et ut agens distinctum a phantasmatibus, tum quia ||1012 sequeretur posse absque phantasmate intellectionem fieri, tum etiam quia agit ut habitus et forma phantasmatum. Agit igitur ut iunctus phantasmatibus, ita ut ex utrisque unum constituatur obiectum perfectum et potens in intellectu patibili speciem producere; quare unum tantum est agens, ipsum phantasma, lumen vero intellectus agentis non est agens separatum, sed est perfectio phantasmatis quae constituit obiectum perfectum et potens movere intellectum patibilem. 20 25

Ideo recta est illorum sententia qui dicunt intellectum agentem esse agentem ut intelligibilem potius quam ut intelligentem, quia si debet reddere phantasma actu intelligibile, oportet ipsum per se esse actu intelligibi- 30

25 See n. 14.

26 See ch. 8.

27 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 17, p. 436).

lem, quemadmodum etiam lumen, quatenus est per se visibile, non quatenus videns, reddit colorem actu visibilem. Est quidem necessarium ut ipse quoque sit intellectus aliquis, quia omne actu intelligibile est intellectus. Non in hoc tamen consistit ratio agentis, sed in eo quod sit actu intelligibilis. Hoc autem non ita accipiendum est, ut dicamus ipsum ita intelligibilem 5
esse, ut a nostro intellectu intelligatur secundum propriam naturam, et quatenus est quaedam substantia abiuncta a materia. Hoc enim fortasse est ultimum quod a nobis cognoscitur, sed eatenus dicitur agere ut intelligibilis, quatenus est ratio intelligibilitatis aliorum, id est, quatenus est actus et perfectio qua caetera redduntur intelligibilia. Proinde dicitur intelligibilis 10
non quod ipse intelligatur, sed quod per ipsum alia intelligantur. Sic enim et lumen una cum colore locum habet unius obiecti visibilis et moventis; non enim quod ipse Sol seu eius lumen videri separatim dicatur, sed quia est ratio qua colores sunt actu visibiles. Facultas igitur passiva intellectus patibilis non respicit aliud agens quam obiectum phantasma; sed hoc non 15
potest agere nisi ab intellectu agente perficiatur et fiat obiectum actu motivum. Quare intellectus agens est forma qua obiectum fit actu obiectum, proinde respicit obiectum ut forma, patibilem vero intellectum ut agens, non quidem agens separatum, sed ut forma constitutiva agentis.

Haec est absque dubio sententia Aristotelis quam ipse magno cum artificio significavit. Nam in contextu illo 17 docuit rationem agentis esse respectu intellectus patibilis,²⁸ deinde in 18 modum actionis declaravit,²⁹ ne intelligeremus esse agens distinctum ab obiectis; comparavit enim utrumque intellectum cum obiectis dicens: hic fit omnia, ille vero omnia facit, id est, facit esse actu intelligibilia; facit autem ut habitus quidam, id est, ut forma et perfectio quae obiectis iuncta constituit obiectum actu et perfectum, quemadmodum declaravimus. 25

28 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 17, p. 436): “Et quia, quemadmodum in Natura, est aliquid in unoquoque genere quod est materia (et est illud quod est illa omnia in potencia), et aliud quod est causa et agens (et hoc est illud propter quod agit quidlibet, sicut dispositio artificii apud materiam), necesse est ut in anima existant hee differentie”.

29 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437): “Oportet igitur ut in ea sit intellectus qui est intellectus secundum quod efficitur omne, et intellectus qui est intellectus secundum quod facit ipsum intelligere omne, et intellectus secundum quod intelligit omne, quasi habitus, qui est quasi lux. Lux enim quoquo modo etiam facit colores qui sunt in potentia colores in actu”.

||1013 **Caput v An intel||lectus agens iungatur phantasmatis in phantasia
existentibus, an in intellectu patibili receptis**

Quaestio explicatu digna hic oritur: cum intellectus agens iungatur phantasmatis ut forma, an eis iungatur in phantasia, an postquam in intellectu patibili recepta sunt. 5

Dicunt aliqui non in phantasia hanc coniunctionem fieri, sed lumen agentis phantasmatis iungi et ea perficere in ipso intellectu patibili, quod probant argumento tali: officium intellectus agentis requiritur propter quidditates quae in phantasmatis latent; has enim facit actu intelligibiles: ergo si in phantasia phantasmatis iungeretur, phantasia cognosceret quidditates et universalialia, quod nemo unquam dixit. Non potest igitur intellectus agens munus hoc exercere nisi in phantasmatis iam in intellectu patibili receptis.³⁰ 10

Confimant per illa quae ab Aristotele dicuntur in contextu 10 tertii libri *De anima*: ibi enim inquit intellectum a solo sensitivo recipere carnem, id est, totum compositum singulare absque ullo auxilio intellectus agentis;³¹ ergo phantasmata sunt per seipsa sufficienter praesentia intellectui patibili, ut ab eo apprehendantur tanquam confusae quaedam conceptiones singularium; per eas tamen non apprehenduntur quidditates, quia non apparent; sed illis confusis conceptionibus adveniens lumen intellectus agentis resolvit eas in quidditatem, et quidditatem a quidditate distinguit, et facit quidditates de intellectis potestate actu intellectas, quae sunt verum obiectum intellectus patibilis. Cum igitur requiratur intellectus agens propter obiectum, hoc est, propter quidditates, ut eas apparere faciat, et hae non cognoscantur nisi ab intellectu, oportet lumen agentis iungi phantasmatis in intellectu, non in phantasia. 15 20 25

Utuntur etiam ad hoc declarandum exemplo tali: si velimus in statua cernere aliquas minutissimas lineas, apponimus statuam lumini ut illustretur, nec quaerimus ut illuminentur oculi, quoniam oculi non egent lumine, sed obiecto illuminato, ut illa quae confusa erant appareant, quia absque illo lumine videret quidem oculus statuam, at minutissimas illas lineas non cerneret; statua igitur potest per se imprimere in oculo speciem confusam, 30

30 Aegidius Romanus 1646, v, q. 21, pp. 326b–331a; see Spruit 1994, pp. 193–199.

31 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b14–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 10, p. 423): “Ipsa igitur per sentiens experimentatur calidum et frigidum. Et res quae sunt in carne assimilantur eis quae sunt illius. Et experimentatur per aliud, aut secundum dispositionem lineae spiritalis, quamdiu durat, quid est esse carnis”.

neque lumen illud requiritur, sed solum requiritur propter lineas illas quibus proportionem respondent quidditates latentes in phantasmatibus.

Haec sententia mihi probari nulla ratione potest, cum per eam tollatur tota ratio agentis. Si enim intellectus agens iungitur illis confusis conceptionibus iam receptis in intellectu patibili, iungitur || potius ut forma quam ut agens, quod etiam illi concedere videntur. Fatentur enim intellectum agentem respectu obiectorum non habere locum agentis, sed formae tantummodo; attamen neque respectu intellectus patibilis potest habere locum agentis. Hoc enim non potest esse alio modo nisi quod illae conceptiones ita illuminatae agant in intellectum patibilem, quod nullo pacto dici potest— iam enim inhaerent ipsi intellectui tanquam formae—: quare etiam intellectus agens illis iunctus habet locum formae una cum illis, at forma non agit in subiectum in quo recepta est, quare intellectus agens nulla ratione haberet locum agentis iuxta illorum opinionem.

709 Miror etiam quomodo hoc dicere potuerint, cum omnino negaverint species in intellectu imprimi. Id enim si verum est, quomodo possunt phantasmata et confusae illae conceptiones in intellectu recipi? Sic enim reciperentur in intellectu tanquam species distinctae a phantasmatibus, quod ipsi negant, dum negant species impressas.

Ego igitur cogor multorum sententiam sequi, qui dicunt intellectum agentem iungi obiectis nondum in intellectu patibili receptis, sed in phantasia existentibus, quia hoc modo servatur vera ratio agentis. Phantasmata enim sine lumine agentis essent quidem apta ad imprimendam in intellectu patibili conceptionem rei singularis, at non imprimerent speciem quidditatis nisi essent illuminata ab intellectu agente, qui dat eis vim motricem et productricem speciei quidditatis. Facit enim ut in phantasmatibus distincte appareant omnes naturae et quidditates, sicuti lumen Solis in statua facit ut appareant distincte omnes minutissimae lineae, et ut statua sit apta ad imprimendum in oculo non solum totam imaginem confusam, sed etiam omnes partes et omnia exilia lineamenta. Ideo similitudo ab illis adducta manifeste contra ipsos facit, nam minutissimae illae lineae in statua non indigent lumine eas illustrante quando iam in oculo receptae sunt, sed extra oculum et in ipsa statua. Ipsi enim fatentur oportere statuam illuminari, non oculum. Sic igitur optime servatur ratio agentis, nam agens debet esse externum ut possit agere in patiens; id vero quod in ipso patiente recipitur non est vocandum agens, sed forma.

Ad argumenta autem illorum facile est respondere. Primum erat: si iungeretur phantasmatibus in phantasia, ergo phantasia esset intelligens, et apprehenderet universalis et quidditates. Ad hoc neganda est consequentia, et ratio negationis sumitur tum a phantasia, tum ab obiecto ipso:

[i] A phantasia, quoniam ipsa non est apta cognoscere universale et quidditatem;³² quare etiam si haberet in seipsa speciem universalem, non eam
 ||1015 cognosceret, quia non est talis facultas quae ad hanc operatio||nem idonea sit: non potest enim abstrahere universale et ipsum transferre de gradu in
 gradum. Hoc possumus confirmare exemplo coloris et luminis: lumen enim 5
 facit ut color parietis sit actu visibilis, paries tamen habens colorem illum
 illuminatum non est videns, quia vim cognoscendi non habet; quare est qui-
 dem color ille visibilis, non tamen a pariete in quo inest, sed ab oculo cuius
 motivus est; sic etiam in phantasia sunt quidditates in phantasmatibus illu-
 minatae, proinde intelligibiles, non tamen a phantasia, quoniam ipsa hanc 10
 vim non habet.

[ii] Idem ostenditur ratione obiecti: phantasma enim quantumvis ab
 intellectu agente illuminatum non est formaliter intelligibile, ideo si fieri
 posset ut idem formaliter acceptum ad intellectum possibilem transferre-
 tur, non intelligeretur ab eo, quia phantasma illuminatum vocatur quidem 15
 actu intelligibile, non tamen formaliter, sed obiective, nam si ipsummet in
 intellectu poneretur, non fieret intellectio; sed ideo vocatur intelligibile, quia
 potest producere in intellectu possibili speciem intelligibilem, quae dicitur
 intelligibilis formaliter, quia ipsamet recipitur in intellectu. Hoc quoque con-
 firmatur eodem exemplo luminis et coloris: nam color realis, qui in pariete 20
 est, licet sit actu illuminatus, et ita actu visibilis, non est tamen visibilis for-
 maliter, sed solum obiective, quia si idemmet realis color illuminatus posset
 in oculo poni, non videretur ab eo; ideo actu visibile sumi potest duobus
 modis, nam coloris species spiritalis in oculo recepta dicitur visibilis forma-
 liter, sed color realis illuminatus visibilis dicitur obiective, sed non formali- 25
 ter.

Levitas igitur argumenti manifesta est, quia neque phantasia est apta
 intelligere quidditates, neque phantasma illuminatum in phantasia est actu
 intelligibile formaliter, sed est formaliter imaginabile, intelligibile autem
 obiective, quatenus est obiectum potens extra phantasiam producere in 30
 intellectu speciem intelligibilem.

Alterum argumentum sumebatur ex contextu 10 tertii libri *De anima*, ubi
 Aristoteles dicit intellectum recipere compositum confusum a solo sensu
 sine ope intellectus agentis.³³ Vult igitur phantasmata in phantasia existen-
 tia non egere lumine | agentis ut sint actu motiva, sed esse per se motiva 35

32 See Aristoteles, *De anima*, I11.3, 428a16–b2 (Aristoteles 1953, III, t/c 157–158, pp. 368–369).

33 Aristoteles, *De anima*, I11.4, 429b14–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 10, p. 423).

absque illo, proinde lumen agentis non requiri nisi postquam illud confusum in intellectu patibili receptum est, nempe ut in eo quidditas elucescat.

Ad hoc dicimus obiectum illud posse duabus rationibus dici actu motivum, nempe vel ita motivum ut totius tantum confusi speciem imprimat, 5
vel ita motivum ut imprimat etiam speciem quidditatis latentis in eo confuso. Priore quidem modo inquit ibi Aristoteles phantasma esse per se moti-
||1016 vum intellectus nostri absque lumine intelle||ctus agentis, sed non secundo
modo: non est enim ex se ita motivum ut possit quidditatem imprimere nisi
illuminetur ab intellectu agente. Vult igitur Aristoteles phantasma illuminari 10
in phantasia, et ita illuminatum imprimere in intellectu speciem quidditatis.
Quare per hoc argumentum non ostenditur obiectum illuminari in intel-
lectu, sed potius in phantasia. Hoc enim demonstrat comparatio quam ibi
Aristoteles facit cum linea flexa:³⁴ dicit enim cognitionem quidditatis simi-
lem esse lineae flexae, quatenus lumen agentis fertur prius ad obiectum in 15
phantasia, deinde cum eo ad intellectum reflectitur.

Caput VI De abstractione an fiat ab intellectu patibili, an ab agente

Dignum consideratione hic est a quonam fiat abstractio: an ab intellectu patibili, an ab agente. Hoc enim cognito, erit plene cognitum officium intel- 20
lectus agentis.

Plurimum sententia est abstractionem fieri ab intellectu agente, nam Lati-
norum plures hoc dicunt, et Averroes quoque aperte id asserit in commen-
tario 18 tertii libri *De anima*,³⁵ et in calce 20, ubi dicit Aristotelem fuisse
coactum ponere intellectum agentem propter abstractionem, quia eius actio
est abstractio:³⁶ abstrahit enim a phantasmatibus universale et ipsum denu- 25
dat omni materiali conditione, ideoque intellectio intellectus patibilis nil
aliud est quam receptio huius universalis ita abstracti ab agente, et actio
ipsius agentis nil aliud est quam abstractio universalium ab omni condi-
tione materiae, ut movere possit intellectum patientem. Illud igitur quod
vocari solet “facere de intellectis potestate actu intellecta” apud Averroem 30
est abstrahere, proinde abstrahere est officium solius agentis. Citat etiam
Averroes dictum Alexandri quod apud eum legimus in libro secundo *De*

34 *Ibidem.*

35 Averroes 1953, III, t/c 18, pp. 437–440.

36 Averroes 1953, III, t/c 20, pp. 453–454.

anima in capite “De intellectu agente”:³⁷ ibi enim Alexander dicit non solum esse necessariam in anima intellectiva utramque vim, unam agendi, alteram patiendi, sed etiam melius declarari naturam intellectus per agere quam per pati, quod declarans Averroes dicit intellectum per pati non differre a sensu, sed solum per agere, quia non datur sensus agens, sed datur intellectus agens, qui fabricat intelligibilia, quod dicitur abstrahere. 5

Haec sententia recipienda non est et impugnatur efficacissime argumento Ioannis Gandavensis, licet ipse ad aliud demonstrandum eo abutatur. Nam probare volens intellectum agentem non agere in phantasma et eis nihil tribuere, ita argumentatur: intellectus agens, si phantasmata illuminat, 10 aequae omnia in eis existentia illuminat, aequae omnia intelligibilia facit, nec potest unum || expoliare aliis, et ab eis separare et facere ut unum sine alio intelligatur;³⁸ quemadmodum lumen picturam aliquam feriens facit aequae omnes eius colores esse visibiles, aequae omnes illustrat, nec facit ut unum videatur sine alio; ergo intellectus agens nihil phantasmatis tribuit, et nihil in eis operatur. 15

Sed haec consequentia revera inefficax est et Ioannes fallaciam committit a secundum quid ad simpliciter,³⁹ quia hoc argumentum probat quidem intellectum agentem non separare seu abstrahere unum ab alio, quoniam 20 aequae illuminat totum phantasma, et omnia quae in | eo sunt; proinde est efficacissimum ad probandum quod intellectus agens non possit facere abstractionem, cum nihil aliud sit abstractio quam separatio unius ab aliis, et acceptio unius non acceptis aliis; at non probat intellectum agentem nil prorsus in phantasmatis operari; operatur enim aliquid necessarium pro abstractione, licet non faciat ipse abstractionem, ut mox declarabimus. 25

Quando enim rem aliquam ab alia re abstrahere volumus et eam sumere non sumpta illa alia, certum est necessarium esse ut unam ab alia distinctam habeamus. Quia si confusae et commistae sint, id facere minime possumus, ut si nobis offeratur aqua vino commista, non est in nostra facultate accipere vinum non accepta aqua, quod dicitur abstrahere; quod si quispiam aliquo 30 artificio vinum ab aqua separaret, ita ut utraque distincta inspicierentur, facile nobis esset unum accipere relicto altero.

Duo igitur actus considerandi sunt: unus est actus distinguendi rem a re, ut distincte appareant; alter est actus accipiendi unam dimissis aliis. Qui duo

37 Averroes 1953, III, t/c 18, p. 440; see Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima* II (*Man-tissa*), p. 111; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 50rb.

38 Gandavensis 1552¹, q. 24, f. 87rb–va.

39 See Aristoteles, *Sophistici elenchi*, 25, 180a21 ff.

actus ad eundem intellectum pertinere non possunt, sed unus ad agentem, alter ad patientem, quia si abstrahere est accipere unum dimissis aliis, certe non intellectus agentis officium est, sed patientis. Hic enim quidditatem intelligit in phantasmate emicantem, et eam accipit absque conditionibus materiae et absque aliis quae in eo phantasmate sunt, et sic eam ab aliis abstrahere dicitur. At facere id non posset nisi prius omnia in phantasmate distincta apparerent, quae distinctio est opus intellectus agentis. Huius enim lumen phantasmati adveniens omnia quae in eo sunt aequae illuminat et facit ut distincte omnia appareant, ut in phantasmate equi facit ut distincte appareant natura corporis, natura viventis, natura animalis, natura equi, natura quantitatis et natura qualitatis, et sic aliorum accidentium. Haec enim omnia eo phantasmate confusa et indistincta erant, sed ab agente illustrata offeruntur patibili intellectui clara atque distincta, ut ipse ea omnia intuens possit contemplari id quod vult, tam totum confusum, quam singulam quidditatem in eo emicantem, et eam || omissis aliis intelligere.

Hoc idem in coloribus evenit: quando enim debile est in aere lumen, videmus confuse picturam totam, sed colorum distinctionem non videmus; adveniente autem Solis lumine distincti apparent omnes colores et omnes tenuissimae lineae, nosque liberi sumus et apti ad intuendum in ea pictura quicquid volumus dimissis aliis; nam primo loco totum confusum inspicimus, postea ad singulas particulas convertimur et intuemur modo hanc sine illa, modo illam sine hac, et hoc visus ipse facit, non lumen, siquidem lumen illustrat solum atque distinguit, visus vero inspicit hanc partem sine illa et illam sine hac. Ea tamen a philosophis abstractio non appellatur, quia ut dicatur proprie abstractio non satis est si una res sine alia accipiat, sed oportet etiam ut de ordine in ordinem transferatur, quod in visione non evenit. Oculus enim rem hanc accipiens videndam sine aliis non ob id eam transfert ad alium ordinem rei cognoscibilis, quia ibi omnia sensilia sunt, tam totum, quam partes. At intellectus abstrahens transfert rem de ordine in ordinem, seu potius talem translationem factam praesupponit. Fit tamen revera translatio haec ab agente, qui illustrans facit rem e sensili intellectilem, deinde patibilis intellectus eam accipit, et ita abstrahere dicitur. In hoc igitur differt intellectus agens a lumine: quod lumen non transfert colores ad alium gradum cognoscibilitatis, at intellectus agens facit e sensili intellectile.

Ex his igitur patet error Averrois, qui putavit abstractionem esse munus intellectus agentis. Patet etiam error Ioannis Gandavensis, qui ex hoc colligebat intellectum agentem nil tribuere phantasmatibus.⁴⁰ Tribuit enim revera

40 See *supra* n. 38.

lumen distinguens, sed nullam electionem facit. Haec enim fit ab intellectu patiente, diciturque formaliter abstractio, cum actio intellectus agentis non sit abstractio nisi antecedenter, quia necessario praecedat abstractionem.

|712 **Caput VII Solutio dubii adversus ea quae dicta sunt**

5

Sed adversus haec dubium oritur: si enim abstrahere esset munus intellectus patibilis, ergo esset pati, quia officium intellectus patibilis est pati. Id tamen videtur esse falsum et repugnare propriae huius vocis significationi, nam abstractio actionem potius quam passionem significat, quod argumentum mihi videtur Averroem movisse ad dicendum abstractionem esse operationem intellectus agentis. 10

Ad hoc dicimus verum quidem illud esse quod ex vi vocabuli sumitur, abstractionem esse actionem, sed negandum esse patibilis intellectus officium esse solum pati, quia licet Aristoteles dixerit intelligere esse || pati, quia secundum originem est pati, et facilius ad cognoscendam eius naturam ducimur per pati quam per agere, tamen intelligere est etiam agere. Nam cognoscere non in sola specierum receptione, quae passio est, consistit, sed etiam in receptarum iudicatione, quae est actio. Quare patibilis intellectus speciem quidem recipiendo patitur, sed eam iudicando agit, et ita agendo dicitur abstrahere, quo fit ut intellectio dicatur actio immanens, quia fit ab ipso patibili intellectu et in^a ipsomet recipitur. Hoc significare voluit Alexander in loco ab Averroee citato, quando dixit intellectum humanum magis declarari per agere quam per pati, hoc est, eius naturam ratione operationis magis in actione quam in passione esse constitutam. Quem locum non intelligens Averroes traxit ea verba ad intellectum agentem,⁴¹ quasi Alexander dicere voluerit intellectum agentem obtinere in anima humana praecipuum locum, et patibili intellectui antecellere, non quidem tempore, sed dignitate, quia nobilius est agere quam pati. Attamen Alexander ibi non de illa actione loquitur quae attribuitur intellectui agenti, sed de illa quae est propria intellectus patibilis, et est speciei receptae iudicatio. Vult enim iis verbis significare cognitionem magis in iudicatione quam in receptione consistere, nam si receptio tempore iudicationem praecederet, utique clarum esset intellectionem esse formaliter iudicationem, non receptionem, nisi antecedenter; 30

^ain *om.* 1607.

⁴¹ See *supra* n. 37.

sed cum simul tempore receptio et iudicatio fiant, dicimus intellectionem esse simul passionem et actionem, sed magis in actione quam in passione consistere.

Ex his colligimus errorem illorum qui dicunt officium esse intellectus agentis producere in intellectu patibili actum intelligendi.⁴² Hoc enim falsum est, quoniam actus intelligendi producit ab ipsomet intellectu patibili, dum receptam speciem iudicat. Agens vero non iudicat, neque iudicium producit, sed id solum praestat, quod antea diximus. Iunctus enim phantasmati ipsum aptum reddit ad speciem quidditatis in intellectu patibili imprimendam; propterea, si intellectio esset sola receptio in intellectu patibili, absque dubio dicendum esset ab intellectu agente una cum phantasmate produci actum intelligendi in intellectu nostro, cum species impressa idem sit quod intellectio. Sed quoniam intellectio non est sola receptio, sed etiam iudicatio, imo est praecipue iudicatio, et haec fit a solo intellectu patiente, siquidem ipse ad iudicandam speciem est sibi sufficiens ex propria sua natura sine ope intellectus agentis, ideo non dicimus intellectum agentem producere intellectionem in intellectu patiente. Hoc enim neque solus facit, neque phantasmatibus iunctus, nisi ut causa re||mota et antecedens. Causa enim proxima et aequata est ipsemet patibilis intellectus, qui ex sua natura speciem receptam iudicat.

|713 **Caput VIII Collectio officiorum intellectus agentis septem propositionibus**

Quae igitur sint officia intellectus agentis in nostra intellectione satis ex iis quae diximus manifestum est. Ut autem omnia quae hactenus declaravimus breviter colligamus, tota rei veritas iuxta Aristotelis sententiam in his septem assertionibus iam a nobis satis, superque demonstratis constituta est.

Prima assertio est: intellectus agens respectu obiectorum non est agens, sed perfectio et forma quae ipsis^a phantasmatibus iuncta perficit ipsa, et facit ut sint obiectum actu, hoc est, idoneum ad movendum intellectum patibilem.

Secunda est: intellectus agens iungitur obiectis extra intellectum patibilem, videlicet ut in phantasia existentibus.

^aipsi 1607.

42 Gandavensis 1552¹, ff. 86rb–88vb; see Nifo 2011, IV, ch. 18, pp. 418–420.

Tertia est: intellectus agens dicitur agens respectu intellectus patientis, quia in ipsum solum agit.

Quarta est: hic intellectus non ita agit in intellectum patibilem ut sit agens distinctum et seiunctum a phantasmatibus, sed ut actus phantasmatum, ita ut ex phantasmatibus et intellectu agente constituatur unum agens imprimens in intellectu patibili speciem universalis et quidditatis, quia phantasmata propriis viribus non essent apta ad imprimendam aliam speciem quam singularis confusi.

Quinta, quae ex hac quarta deducitur, est: intellectus agens est agens ut intelligibilis, non ut intellectus, et agit ad modum obiecti; quare quatenus est agens non est formaliter intelligens, quamquam ex hoc infertur necessario ipsum esse alterum intellectum, quia omne actu intelligibile est intellectus.

Sexta est: intellectus agens non producit in intellectu patibili actum intelligendi, sed ipsemet patibilis intellectus hunc actum producit dum receptam speciem iudicat.

Septima est: officium abstrahendi non est intellectus agentis, sed est proprium intellectus patibilis, ita tamen ut abstractio ex necessitate praesupponat operam intellectus agentis, qui phantasmata illustret, et claras atque conspicuas esse faciat omnes naturas et quidditates quae in phantasmatibus insunt, ut postea patibilis intellectus accipere possit id quod vult, et alia dimittere, quod vocatur abstrahere. Quare abstractio formaliter sumpta est opus solius intellectus patientis, sed antecedenter est opus etiam intellectus agentis, cuius operam abstractioni praecedere necessarium est.

||1021 Caput IX Quid sit intellectus agens, variae aliorum sententiae

Cognitis officiis intellectus agentis est quoque eius natura consideranda, quod etiam Aristoteles fecit, sed ita breviter et obscure, ut per eius dicta non satis liquere videatur quisnam sit apud eum intellectus agens; quo factum est ut interpretes ad varios et inter se contrarios sensus verba Aristotelis traxerint. Nos igitur aliorum sententias summa brevitate complectendo ratione duce pervestigabimus quisnam sit apud Aristotelem intellectus agens.

Necesse est intellectum agentem vel esse eundem secundum substantiam cum intellectu patiente, ut multi arbitrantur, adeo ut non sint duo intellectus essentialiter distincti, sed unus, qui sola ratione distinguatur; vel distinctum esse essentialiter ab intellectu patiente, et duas esse formas, non unam, quae etiam plurium sententia fuit.

Qui dicunt intellectum agentem et intellectum patientem non esse duas formas, sed unam, quae sola ratione distinguatur in duas, variis modis id

714 asserunt. Simplicius dicit unam esse | humanae mentis substantiam, quae
 dicitur possibilis quatenus est progressa in corpus, et dicitur agens quate-
 nus in se manet.⁴³ Quam eandem sententiam Themistio quoque et Averroi
 multi posteriores attribuunt. Ego tamen puto Themistium et Averroem sta-
 tuisse intellectum agentem distinctum essentialiter a patiente, ita ut sint 5
 duae formae et duae intelligentiae distinctae, et ambae humanae. Hanc
 enim sententiam legere apud Themistium possumus in contextu 20 tertii
 libri *De anima*,⁴⁴ et apud Averroem in commentario 4, 5, 18, 20 eiusdem
 libri,⁴⁵ ubi hos duos intellectus vocat duas substantias aeternas et alia multa
 dicit quae significant ipsum existimasse duas esse substantias, non unam. 10
 Quod si Themistius et Averroes quandoque dicere videantur unum esse
 intellectum, considerata sunt utriusque verba, nam unum appellant id
 quod ex eis tanquam ex materia et forma conflatur. Nunquam enim dixe-
 runt eos esse essentialiter unum eo modo quo Simplicius existimavit.

Alii fuerunt—eaeque fuit antiqua opinio relata et confutata a Themistio 15
 in loco praedicto⁴⁶—qui dixerunt unum esse intellectum secundum sub-
 stantiam, qui dum est in mera potestate et omni cognitione caret, possibilis
 dicitur. Dum autem habet habitus dignitatem,^a quae sunt prima principia
 per se nota, vocatur agens, quia horum principiorum cognitio est activum
 principium scientiae conclusionum, in quam sententiam ducti sunt ob Ari- 20
 stotelis verba in contextu 18 tertii libri *De anima*, quando dixit intellectum
 agentem esse || habitum quemdam.⁴⁷ videtur enim non potuisse alium habi-
 tum significare quam habitum principiorum. 1022

Ab hac sententia parum recessit Ioannes Grammaticus, qui putavit eum-
 dem patibilem intellectum, quatenus habet habitus non modo principio- 25
 rum, sed etiam conclusionum, vocari agentem, quoniam dum habet scien-
 tiarum habitus acquisitos, potest agere quando vult, quemadmodum Aristo-
 oteles dixit, ideoque vocatur intellectus agens, quia potest arbitrato suo exire
 in actum; et in hanc opinionem ipse quoque Ioannes incidit ob illa Aristo-
 telis verba quibus intellectum agentem dixit esse habitum quemdam.⁴⁸ 30

Demum D. Thomas putavit intellectum agentem et intellectum patien-
 tem non duas formas esse, sed duas facultates eiusdem animae rationa-

^adignitatem 1607] dignitatum 1590^v.

43 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 241–242; Simplicius (Ps.) 1543, pp. cviii–cxii.

44 Themistius 1899, pp. 99–100; Themistius 1957, pp. 226–228.

45 Averroes 1953, III, t/c 4, pp. 383–386; t/c 5, pp. 411–412; t/c 18, pp. 437–440; t/c 20, p. 447.

46 See n. 44.

47 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

48 Philoponus 1897^a, p. 538; Philoponus 1554, ff. 86vb–87rb.

lis, quae ratione potentiae passivae dicatur intellectus passibilis, et ratione potentiae activae dicatur intellectus agens.⁴⁹ Quare apud eum non sunt duae partes animae, nisi prout nomen partis pro facultate seu potentia sumitur. Ideo eius sententia iure numeratur in opinionibus illorum qui dicunt intellectum agentem et intellectum patientem non esse duas substantias distinctas, sed unam, quae sola ratione distinguatur. 5

Caput x Confutatio omnium opinionum eorum qui dicunt intellectum agentem et intellectum patientem esse unam et eandem substantiam

Hae omnes sententiae quibus statuitur hos duos intellectus unam esse substantiam falsae sunt, et cum principiis Aristotelis minime convenire possunt. Quod prius communiter adversus omnes ostendemus postea vero etiam singillatim eas considerando proprios cuiusque errores patefaciemus. 10

In primis certum est Aristotelem existimasse nullum simplex posse movere seipsum, sed quicquid movetur ab alio moveri. Hoc enim legimus ab eo fuse demonstratum in septimo et octavo *Physicorum*,⁵⁰ idque in ipsa quoque anima impossibile esse docuit in primo libro *De anima*, quando confutavit illorum sententiam qui dicebant animam movere seipsam.⁵¹ Non potest igitur eadem humanae mentis substantia, cum sit forma simplex, esse simul agens et patiens respectu sui ipsius; nec satis est distinctio secundum rationem, quia si hoc sufficeret, de omni re simplici hoc idem dicere possemus: 15
|715 eam habere facultatem agendi et facultatem patiendi, et ita agere in seipsam ratione diversarum virium. Hoc tamen absurdum est, nec secundum Aristotelem concedendum: ergo similiter in intellectu est absurdum, qui cum sit simplex, non potest simul esse perfectus et imperfectus, potestate et actu, 20
||1023 et in seipsum agere et seipsum ducere de potestate ad actum, de imperfectione ad perfectionem. 25

Patet autem Aristotelem in contextu 17 libri III *De anima* invenisse intellectum agentem propter patientem, et ut in ipsum agat,⁵² sicut antea demonstravimus: ergo non possunt esse unus et idem intellectus secundum 30

49 See Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 79, art. 4, co.; *In Sententia*, II, d. 17, q. 2, art. 1, co.; *Summa contra Gentes*, II, 76–78; *In De anima*, III, lect. 10; *Quaestio de anima*, art. 5, co.; *Quaestio de spiritualibus creaturis*, art. 10., co.

50 See Aristoteles, *Physica*, VII.1, 241b33 ff.; VIII, 4, 254b7 ff.

51 See Aristoteles, *De anima*, I.3, 405b31 ff.

52 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 17, p. 436).

substantiam. Potest quidem eadem res habere et agendi et patiendi facultatem respectu diversorum, ita ut ab uno patiatursed non respectu suiipsius, nempe ut in se agat et a se patiatursed nisi habeat in seipsa partes secundum substantiam distinctas quibus hae duae contrariae vires attribuantur. Exempla quoque ab Aristotele adducta in contextu 17 et 18 tertii libri *De anima* hoc idem demonstrant:⁵³ in tota enim natura videmus semper agens distinctum esse secundum substantiam a patiente, sic omnis ars agens distincta est essentialiter a materia patiente. Aristoteles autem dixit intellectum agentem ita se habere ad intellectum patientem, ut ars se habet ad materiam, ergo voluit eos secundum substantiam esse distinctos. 5 10

Hoc idem significat exemplum luminis:⁵⁴ lumen enim est essentialiter distinctum et a colore cui iungitur, et a visu in quem agit. Putavit autem Aristoteles quem locum habet lumen in visione eundem habere intellectum agentem in intellectione: censuit igitur hunc esse distinctum essentialiter et ab intellectu patiente, et ab obiectis intelligibilibus. 15

Ipsa quoque ratio qua Aristoteles ad ostendendum intellectum agentem usus est hoc idem demonstrat: probat enim dari intellectum agentem eo quod datur intellectus patiens;⁵⁵ eos igitur statuit tanquam duos, non tanquam unam substantiam, quoniam argumento illo hoc non ostenditur. Nam si Aristoteles id quod isti comminiscuntur ostendere voluisset, probare non debuisset dari intellectum agentem quia detur intellectus patiens, sed solum ostendere eundem intellectum patientem, de quo antea locutus erat, activam quoque vim habere, ratione cuius dicitur etiam agens. Hoc tamen neque dixit, neque significavit modo ullo Aristoteles, sed omnia quae ibi dicit contrarium indicant, ut modo dicebamus. 20 25

Hoc idem declarant illa quae ibidem dicuntur postea ab Aristotele in contextu 19 et 20:⁵⁶ inquit enim agens esse honorabilius patiente; inquit intellectum agentem esse actionem secundum substantiam; inquit ipsum nil aliud esse quam id quod est, nempe puram quidditatem et purum actum, imo ipsummet esse; at in contextu 5 dixerat intellectum patibilem nihil esse nisi puram potestatem:⁵⁷ quomodo igitur sunt essentialiter idem si alterius natura et essentia est actus purus, ita ut sit idem essentialiter cum 30

53 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–17 (Aristoteles 1953, III t/c 17–18, pp. 436–437).

54 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles, 1953, III, t/c 18, p. 437).

55 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–14 (Aristoteles, 1953, III, t/c 17, p. 436).

56 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a17–25 (Aristoteles, 1953, III, t/c 19–20, pp. 440–443).

57 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a21–24 (Aristoteles, 1953, III, t/c 5, p. 387).

||1024 sua operatione, alterius vero est pura potestas? Dixit etiam intellectum agen||tem semper intelligere, patientem vero non semper, quod manifeste denotavit eos esse duas distinctas substantias, nam eadem substantia dici non potest simul intelligens et non intelligens.

Quoniam igitur Aristoteles nihil unquam dixit quod significare potue- rit unam esse horum duorum intellectuum substantiam, imo omnia eius verba denotant eorum differentiam substantialem, et ratio quoque Aristotelis hoc demonstrat, vanae et falsae sunt omnes sententiae quibus quovis modo statuatur unam et eandem horum duorum intellectuum esse sub- stantiam.

Si vero singulas praedictas opiniones seorsum considerare velimus, opi- nio Simplicii ab Aristotele alienissima est. Nam secundum Simplicium non est essentielle intellectui esse potestate, sed id per accidens ei contingit, nempe quatenus progreditur in corpus.⁵⁸ Aristoteles tamen vult illud ei essenziale esse: inquit enim nullam esse aliam eius naturam nisi meram potestatem.⁵⁹ At si sequamur Simplicium, intellectus essentialiter est purus actus, per accidens vero est pura potestas: igitur haec sententia est con- traria opinioni Aristotelis, et est potius platonica quam peripatetica. Un|de colligere possumus eam nec Themistio, nec Averroi adscribendam esse: hi namque in Aristotele interpretando non solent uti dogmatibus Platonico- rum, quod Simplicius ubique fecit.

Alia quoque opinio eorum qui dixerunt intellectum agentem esse ipsum- met intellectum patibilem ut habentem principiorum habitus, vel etiam habitus conclusionum, ut Ioannes Grammaticus existimavit,⁶⁰ non est opi- nio Aristotelis, quoniam Aristoteles intellectum in habitu manifeste distin- xit ab intellectu agente, cum de utrisque separatim egerit, et intellectum in habitu consideravit in ipso tractatu qui est de intellectu patibili.⁶¹ Dixit etiam intellectum in habitu non semper esse actu intelligentem, sed quan- doque etiam potestate; agentem vero dixit semper esse intelligentem.⁶² Denique si illa omnia quae de intellectu agente in contextu 19 et 20 dicun- tur consideremus,⁶³ manifestissimum est ea non posse accommodari intel- lectui in habitu, illud praesertim, quod dixit intellectum agentem esse per essentiam suam actionem, nam intellectus in habitu, cum quandoque non

58 Simplicius (Ps.) 1882, pp. 241–242; Simplicius (Ps.) 1543, pp. cviii–cxii.

59 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a21–24 (Aristoteles, 1953, III, t/c 5, p. 387).

60 Philoponus 1897^a, p. 538; Philoponus 1554, ff. 86vb–87rb.

61 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles, 1953, III, t/c 18, p. 437).

62 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a17–25 (Aristoteles, 1953, III, t/c 19–20, pp. 442–443).

63 See *supra* n. 62.

intelligat actu, non est per essentiam sua operatio. Alia quoque multa in ea parte dicuntur ab Aristotele ex quibus hoc ostenditur, quae missa facio ut in re manifesta.

Neque suffragantur huic sententiae verba Aristotelis in contextu 18,⁶⁴ dicentis intellectum agentem esse habitum quemdam: non enim quemlibet habitum significavit, neque illum quem isti respexerunt, sed talem quale est lumen. Lu||men vero non est habitus ipse videndi, neque est species coloris in oculo recepta, sed est quoddam externum ab externo principio adveni-
 ||1025 niens distinctum et a visione, et ab obiectis, et a facultate visiva, et ab ipsa habilitate videndi. Talis igitur habitus est intellectus agens, qui extrinsecus accedens producit in intellectu patibili scientiarum habitus a quibus ipse patibilis intellectus vocatur in habitu. Quare intellectus agens non est talis habitus a quo dicatur intellectus in habitu.

Opinio quoque D. Thomae non est Aristoteli consentanea et proprias patitur difficultates. Nam cum in intellectu patibili cognoverit et vim patiendi et vim agendi, in ambiguitatem lapsus est, credens vim activam quam patibilis intellectus habet esse intellectum agentem, quod minime verum est, quia intellectus agens debet agere in intellectum patibilem, ut antea demonstravimus. Igitur si esset vis illa activa quam habet intellectus patibilis, idem ageret in seipsum, quod minime dicendum est. Nos vero iam diximus quae sit vis activa quam habet intellectus patibilis: est enim vis iudicativa obiecti recepti, quae non est dicenda intellectus agens, quia non est vis agendi in ipsummet intellectum patibilem, sed potius in obiecta quodammodo, dum ea iudicat. Thomas igitur non in hoc erravit, quod posuerit in intellectu patibili vim passivam et vim activam, hoc est, et vim recipiendi et vim iudicandi. Etenim nos quoque utramque concedimus. Sed in eo erravit, quod putavit vim hanc activam ab Aristotele vocari intellectum agentem. Sed mox ostendemus D. Thomam proxime omnium ad mentem Aristotelis accessisse, neque in ipsa re, sed in sola ferme appellatione aberrasse.

Caput XI Quod necessarium sit intellectum agentem esse formam abiunctam a materia per essentiam

Quoniam igitur nullum dogma secundum Aristotelem defendi potest quod dicatur intellectum patientem et intellectum agentem esse unam et eandem substantiam, restat ut sint duae substantiae essentialiter distinctae,

64 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles, 1953, III, t/c 18, p. 437).

quae absque dubio sententia Aristotelis fuit. Hoc autem si ita est, sequitur necessario intellectum agentem esse formam immaterialem et a materia prorsus abiunctam, quod facile ostendo argumento sumpto ab intellectu
 |717 patiente: is enim vel est forma separata a materia nec dans esse homini, ut
 Averroes existimavit,⁶⁵ vel est forma materiam informans et hominem consti- 5
 tuens, ut Alexander et latini omnes arbitrantur.⁶⁶ Si est forma abiuncta
 a materia, multo magis oportet intellectum agentem esse a materia separatum, cum sit nobilior patiente. Si vero intellectus patibilis est forma consti-
 ||1026 tuens hominem, agens, || qui patiente praestantior est, non potest esse
 forma informans materiam, quia si intellectus patibilis est forma specifica qua homo est homo, ergo omne illi superveniens in homine et excellentius ipso excedit humanam naturam, nec potest esse forma informans, quia nulla forma informans nobilior potest ultimae ac specificae differentiae supervenire, sed ita superveniet ut nauta supervenit navi iam constitutae et formatae. Omnibus igitur modis fateri oportet intellectum agentem 10
 non esse alicuius corporis formam, sed esse substantiam penitus immaterialem. 15

Hoc etiam significarunt omnes conditiones intellectui agenti ab Aristotele attributae in tertio libro *De anima*. Nam in contextu 19 dixit ipsum esse separatum et immistum et impatibilem;⁶⁷ et has conditiones probavit ex eo: 20
 quod est secundum suam substantiam actio, id est, quoniam per essentiam est sua operatio. Haec enim non est quarta conditio, ut multi graecae linguae ignari arbitrantur, sed est probatio, et medius terminus per quem tres illae conditiones ostenduntur, ut in graecis verbis manifestum est, quae sunt
 haec: “τῇ οὐσίᾳ ὧν ἐνέργεια”. Hic enim loquendi modus apud Graecos probativus est, ut etiam notare possumus in contextu 14 quarti libri *Meteorologicorum*,⁶⁸ et pluribus aliis in locis, et significat: cum secundum substantiam suam sit actio—“ἐνέργεια” enim est operatio—et in omnibus formis materialibus est distincta ab essentia, in formis vero a materia abiunctis est idem quod essentia, sicut in libro *De mente humana* declaravimus.⁶⁹ Quoniam igitur 30
 secundum suam essentiam est sua operatio, Aristoteles inde colligit eum

65 See Averroes 1953, III, t/c 5, pp. 392–393; t/c 19, p. 442.

66 See Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, pp. 81–82; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 45vb; Albertus Magnus 1968, III, tr. 2, ch. 12, pp. 192b–193a; Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 76, art. 1, co.; *Summa contra Gentes*, II, 68–70; *In De anima*, II, lect. 4; III, lect. 7; *Quaestio de creaturis*, art. 2; *Quaestio de anima*, art. 1; art. 2.

67 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a17–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 19, p. 440).

68 Aristoteles, *Meteorologica*, IV.2, 379b15–18 (Aristoteles 1562, V, lib. IV, f. 470rE).

69 Zabarella, *De mente humana*, ch. 12 (*De rebus naturalibus*, liber XXVII).

esse a materia separatum, non commistum corpori modo ullo et prorsus impatibilem, nam pati est propter materiam;⁷⁰ quare omne carens materia expers est omnis passionis.

Quod autem secundum essentiam sit actio satis habet ibi ostendere Aristoteles a posteriori, argumento sumpto ab intellectu patiente. Nam ipse quoque, dum actu intelligit, fit idem quod res intellecta et quod sua operatio. Cum ergo hoc notet perfectionem et competat intellectui patienti, debet etiam agenti competere, imo et modo praestantiore, cum agens sit patiente nobilius. Quoniam igitur patienti intellectui competit ut sit sua operatio, quia aliquando solum—non semper—est sua operatio, nempe tunc quando actu intelligit, sed ei competit per aliud a quo perficitur, necesse est ut agenti competat per essentiam: id enim per quod aliud tale est, per se tale esse debet.⁷¹

Haec illius loci vera interpretatio, non quam multi putant, qui dicunt verba illa “honorabilius enim est^a agens patiente”⁷² et alia quae sequuntur dirigi ad probandum quod intellectui agenti competant tres illae conditiones: separatus, immistus et impatibilis. Probationem autem talem esse competunt intellectui patienti, ergo etiam agenti, qui honorabilior est, sed de||cipiuntur quoniam verba illa pertinent ad probanda proxime praecedentia, non illa quae remotiora sunt. Non enim probat Aristoteles tres illas conditiones, sed probat medium quo illas ostenderat, quemadmodum series verborum manifeste demonstrat; imo neque ostendere poterat illas tres conditiones agenti competere ex eo quod competant patienti, sicut illi comminiscuntur, quia ratio esset fallax et aequivoca, cum illae conditiones alio modo agenti competant, alio patienti, neque de utroque in eadem significatione accipiantur. Nam in contextu 7 Aristoteles intellectum patientem vocaverat “separatum”,⁷³ scilicet ab organo, ut praecedentia verba a contrario sensu demonstrant; at in 19 agentem vocat “separatum” penitus a materia,⁷⁴ et intellectum patientem vocaverat in contextu 4 “non mistum cum

^aest enim 1607.

70 See Aristoteles, *De generatione et corruptione*, II.9, 335b29–31; *De anima*, II.1, 412a9–10; *Metaphysica*, XII.2, 1069b8–34.

71 See Aristoteles, *Metaphysica*, II.1, 993b24–26; *Analytica posteriora*, I.2, 72a29–32; Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, pp. 88–89; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 46vb.

72 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a18–19 (Aristoteles 1953, III, t/c 19, p. 440).

73 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a29–b5 (Aristoteles 1953, III, t/c 7, p. 417).

74 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a17–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 19, p. 440).

|718 obiectis”,⁷⁵ et in 6 “non mistum cum parte aliqua corporis in recipiendo species”;⁷⁶ at in 19 agentem vocat “non mistum | cum corpore aut cum ulla alia re ullo modo”,⁷⁷ tam secundum esse quam secundum operari, cum in eo operatio ab essentia non distinguatur; et in contextu 3 intellectum patientem vocaverat “ἀπαθή”,⁷⁸ hoc est, non affectum naturis suorum obiectorum, 5
 eamque conditionem absque dubio adduxit ut communem intellectui cum sensu, quoniam id quod aliqua est recepturum non debet illa habere actu in sua essentia, sed potestatem solum recipiendi; at in 19 intellectum agentem vocat “ἀπαθή”,⁷⁹ hoc est, impatibilem penitus: patet enim graecum nomen “ἀπαθή” aequè utrumque significare, et in contextu 3 non posse significare 10
 impatibile, sed affectione carens; in 19 autem sumi pro impatibili; nec mirum si in alio et alio sensu haec illis attribuantur, cum ex diversis mediis ab Aristotele colligantur, neque eadem ratione utrique intellectui competant, nam patienti competunt quatenus est mera potestas, et inferuntur ex eo quod patiendi intelligit. Agenti autem competunt quatenus est purus actus, et 15
 inferuntur ex eo quod agit et est per essentiam sua actio. Quomodo igitur possunt hae conditiones de utroque intellectu idem significare, si ex oppositis mediis de utroque colliguntur? Igitur de intellectu agente significant separationem a materia, cum ex hoc medio deducantur, quod secundum essentiam est sua operatio, quae conditio intellectui patienti non competit, saltem prout in humano corpore sumitur, siquidem non alio modo ab Aristotele unquam consideratum fuisse manifestum est. 20

Praeterea, in contextu 20 inquit Aristoteles intellectum agentem esse semper intelligentem et esse id quod est, hoc est, esse actum purum et ipsammet entitatem,⁸⁰ ut in sequentibus declarabimus, quae omnia significant 25
 mentem a materia abiunctam per essentiam. Adde quod si in contextu 19 tria illa attributa adducerentur ut eadem quae prius intellectui patienti ascripta erant, debuisset Aristoteles coniunctione uti dicendo “et hic || quoque intellectus separatus, immistus et impatibilis”, attamen inquit absolute 30
 ||1028 “et hic intellectus”,⁸¹ qui loquendi modus denotat ea adduci ut propria agentis.

75 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383).

76 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a24–29 (Aristoteles 1953, III, t/c 6, p. 413).

77 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a18–19 (Aristoteles 1953, III, t/c 19, p. 440).

78 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a15–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 3, p. 381).

79 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a18–19 (Aristoteles 1953, III, t/c 19, p. 440).

80 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a20–25 (Aristoteles 1953, III, t/c 20, p. 443).

81 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a17–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 19, p. 440).

**Caput XII Quod intellectus agens non possit esse ulla intelligentia
praeter illas quae movent caelestes orbes**

Cum igitur intellectus agens sit substantia abiuncta a materia per essentiam et nomine intelligentiae appellanda, necesse est ut vel sit aliqua ex intelligentiis superioribus quae caelos movent, vel aliqua alia illis inferior forma quae vel Angelus, vel Daemon, vel Intelligentia appellanda esse dicatur, et sit hominis propria, et ad perficiendam humanam mentem peculiariter applicata, et illi copulabilis ut forma iungitur materiae, quae fuit Averrois ac Themistii sententia, quam etiam Marino Plotinus attribuit.⁸² Quodnam igitur horum asserendum sit ratione duce investigemus.

In primis id nobis firmum et indubitatum fundamentum statuendum est, de substantiis per essentiam a materia abiunctis loqui non esse munus philosophi naturalis, sed solius metaphysici. Testatur hoc Aristoteles in primo capite primi libri *De partibus animalium* dicens non esse officium philosophi naturalis agere de intellectu, et hanc rationem adducens: quia ad naturalem philosophum non attinet loqui de rebus a materia abiunctis, intellectus autem a materia abiunctus est.⁸³ Averroistae efficaciter tueri contendunt Aristotelem ibi loqui de intellectu humano, quod quidem nos eis condonamus. Quicquid igitur est in anima humana abiunctum a materia, sive sit patibilis intellectus, qui dicatur non esse forma corporis, sive intellectus agens, certum est illud non posse a philosopho naturali secundum essentiam cognosci, sed solum respectu humani corporis, quod quidem Averroistae non negant; id enim est munus solius metaphysici, ut asserit Aristoteles eo in loco. Quoniam igitur intellectus agens est substantia separata, certum est declarationem essentiae ipsius non ad naturalem pertinere, sed ad metaphysicum: naturalis enim considerare ipsum non potest nisi prout est agens respectu humani intellectus.

At obiiciet aliquis: quomodo igitur potuit Aristoteles in contextu 19 et 20 tertii libri *De anima*⁸⁴ considerare eius conditiones ad essentiam ipsius absolute sumptam pertinentes? Ex huius dubii solutione artificium Aristotelis et eius de intellectu agente sententia manifesta fiet. Pertinebat quidem ad naturalem philosophum sola consideratio officiorum intellectus agentis, quoniam haec respectum notat ad intellectum humanum, sed videns Aristoteles nos in hac acquieturos non fuisse, et se animos nostros dubios et

82 See Philoponus 1897^a, p. 535.

83 Aristoteles, *De partibus animalium*, I.1, 641a32–b10.

84 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a17–25 (Aristoteles 1953, III, t/c 19–20, pp. 440–443).

||1029

suspensos reliquisse nisi de ipso intellectu agente quidnam secundum se sit aliqua || ibi subiunxisset, ideo dicere aliqua breviter voluit ad eius essentiam attinentia, sed ita breviter et obscure, ut satis aperte significaverit se ea tangere tanquam aliena a naturali philosophia. Solet enim ubique Aristoteles, quando ex professo alicuius rei definitionem seu essentielles conditiones proponit, eas diligentissime declarare, ut in plurimis locis quisque notare potest. Ibi tamen de praestantissima atque ignotissima loquens quaedam essentielles eius conditiones in medium profert absque ulla earum declaratione, ut eas leviter tangendo, nec declarando, significaret earum et ipsius intellectus agentis considerationem ad eum locum non pertinere. Ideo notare eo in loco et in aliis quoque possumus non esse absurdum si in disciplina aliqua quandoque tangatur id quod ad aliam disciplinam pertinet, imo illud interdum necessarium esse: cum enim res omnes magno inter se ordine et nexu coniunctae sint, scientias quoque contemplativas ita inter se coniunctas esse oportuit, ut una attingeret aliquando ea quae sunt alterius. Hoc enim non est absurdum, si leviter et cum moderatione fiat, quemadmodum eo in loco facit Aristoteles, quod etiam alias notavimus de postremo capite octavi libri *Physicorum*, in quo agit de primi motoris impartibilitate, quae ad metaphysicum potius quam ad naturalem philosophum pertinebat.⁸⁵

Ex ea igitur obscura et imperfecta consideratione conditionum intellectus agentis manifeste colligimus ipsum tanquam substantiam a materia abiunctam per essentiam non ad naturalem philosophum, sed ad metaphysicum pertinere. Idque etiam alio Aristotelis testimonio comprobatur, nam in septimo *Metaphysicorum*, contextu 6, inquit esse posterius considerandum an praeter sensibiles substantias aliqua alia detur abiuncta a materia, an non detur.⁸⁶ Idem etiam in contextu 29 libri duodecimi inquirendum proponit;⁸⁷ is enim proprius locus est in quo Aristoteles ex professo de talibus substantiis accurate pertractat. Hoc igitur proponens in dictis locis Aristoteles denotat non esse ante libros *Metaphysicos* nobis cognitam aliquam substantiam a materia separatam.

Videamus igitur quas substantias a materia abiunctas consideret Aristoteles in eo duodecimo libro. Certe nullas alias considerat praeter illas quae caelos movent: docet enim tot esse intelligentias, quot sunt orbis moti, nec

85 See Aristoteles, *Physica*, VIII.10, 266a10 ff.

86 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.2, 1028b26–30 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 6, f. 157rC).

87 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.6, 1071b4–11; (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 29, f. 313rC–E).

dicere aliquis potest intelligentiam humanam una cum caelestibus ibi ab Aristotele sumi et in orbibus motis numerari etiam sphaeram humanam, ut aliqui dicere ausi sunt. Nam legentibus contextu 43 et 44 illius duodecimi libri⁸⁸ patet Aristotelem dicere tot esse substantias a materia separatas, quot sunt orbes; quot autem sint orbes, sumendum esse ex astrologia, atqui astrologus non considerat orbem humanum, sed solos caelestes: ergo Aristoteles ibi nullam aliam intelligentiam considerat praeter illas quae movent orbes caelestes. Hoc igitur || de Aristotele certissimum est: ipsum nec daemones cognovisse neque formam ullam a materia abiunctam inferiorem intelligentiis quae movent caelos; quare si intellectus agens est forma separata, non potest secundum Aristotelem esse daemon aliquis, neque intelligentia peculiariter homini applicata inferior caelestibus et superveniens formae informanti qua homo est homo. Restat igitur ut non possit esse alia substantia abiuncta a materia, quam una ex eis quae movent sphaeras caelestes, cum praeter eas nullam aliam substantiam separatam Aristoteles in libris *Metaphysicis* consideraverit.

Aliqui tamen dicere ausi sunt solas quidem caelestes intelligentias expresse ibi ab Aristotele nominatas fuisse, implicite tamen eadem tractatione comprehensam esse etiam humanam intelligentiam. Cum enim eiusdem generis sint, id quod de illis dicitur de humana quoque dictum intelligitur. Sed hoc vanum est: non enim obiectionem nostram effugiunt, cum Aristoteles de solis illis intelligentiis quae movent orbes se agere affirmet.⁸⁹ Adde quod huic humanae intelligentiae non competunt condiciones ab Aristotele caelestibus attributae. Eas enim primo loco invenit ex aeterno motu et eas primum cognovit ut semper moventes uno continuo motu. Humana vero, si datur, non semper orbem suum uno continuo motu movet, quare sub eam tractationem reduci minime potest. Non est igitur verum id quod illi dicunt de intelligentia humana esse intelligenda illa omnia quae de caelestibus ab Aristotele declarantur. Proinde si de hac quoque ibi agere voluisset, eam absque dubio nominare seorsum et eius proprias condiciones per quas a caelestibus discrepat expresse declarare debuisset. Manifestum igitur est nullas alias substantias a materia abiunctas Aristoteli cognitae fuisse praeter intelligentias caelorum motrices, quas dari ex aeterno motu demonstravit. Et haec omnia ita firmis nituntur fundamentis, ut nullum certe subterfugendi aut cavillandi locum relinquant. Igitur Themistii et Averrois sententia de intellectu agente non est Aristotelis, neque ulla ratione defendi potest.

88 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.8, 1073a24–b11 (Aristoteles 1562, VIII, lib. XII, t/c 43–44, ff. 326vH–327rD).

89 Aristoteles, *Metaphysica*, XII.9, 1074b15–1075a10.

Caput XIII Quod intellectus agens non possit esse alia intelligentia nisi omnium prima

Cum igitur mens agens non possit esse nisi aliqua caelestium mentium quae caelos movent, quaenam ex eis erit intellectus agens? An suprema, quae Deus est, an aliqua ex aliis quae secundae intelligentiae appellantur? Ratio nos cogit ut solam primam hoc munere fungi posse fateamur; etenim reliquae omnes sunt virtutes particulares et ad movendos singulae proprios orbes peculiariter applicatae,⁹⁰ neque habent vim universalem quae ad rerum omnium regimen extendatur. || Sola prima est eius modi, quia non solum primum orbem movet, sed totum simul caelestem globum, imo et mundum universum, et est prima omnium rerum causa, omnia gubernans, omnia perficiens, omnia conservans virtute sua diffusa per omnia. Haec enim quamvis ubique sit et omnibus rebus adsit, non omnibus tamen intelligendi facultatem praebet, sed homini soli, quod optime declaratur ab Alexandro in secundo suo libro *De anima*, capite 4: inquit enim humanum intellectum, qui possibilis dicitur, esse veluti instrumentum intellectus divini ad intellectionem in homine producendam.⁹¹ Solus enim humanus intellectus aptus est recipere lumen intellectus divini et fieri intelligens. Res autem aliae talem naturam non habent ut possint instrumenta fieri divini intellectus ad producendam intellectionem. Sicut etiam videmus lumen Solis, cum idem sit, penetrare vitrum, at non parietem, propter diversas horum corporum naturas, sic calor Solis lutum indurat, ceram vero non indurat, sed mollit. Agens enim non agit nisi in patiens idoneum ad recipiendum: in hoc igitur mundo inferiore nulla est natura susceptiva intellectionis nisi natura intellectus nostri patibilis, qui forma hominis est, quo fit ut eo intelligente homo dicatur intelligens.

Ad hoc comprobandum habemus argumentum doctissimum et vere peripateticum ab Alexandro adductum in primo suo libro *De anima*, capite "De intellectu agente". Inquit ibi Alexander in omni genere in quo sit aliquid per se ac primo tale, et aliqua secundario talia, necessarium esse ut illa quae secundario talia sunt ab illo primo habeant ut sint talia, proinde sint talia propter illud. Hoc possumus inductione in rebus omnibus comprobare: nam substantia est primum ens et maximum ens, accidentia vero sunt

90 See Aristoteles, *Metaphysica*, XII.8, 1073a24 ff.; Averroes 1562, VIII: *In Arist. Metaph.*, XII, t/c 43, f. 326vL.

91 Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima* II (*Mantissa*), p. 112; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 50va.

secundario entia. Sic inter omnia visibilia primum visibile est lux et maxime omnium visibile est Solis lux, ab hac igitur alia fiunt visibilia. Sic etiam omnia bona dicuntur bona per primi boni participationem. Cum igitur res potestate intelligibiles debeant ab intellectu agente reddi actu intelligibiles, non potest intellectus agens esse aliud quam illud solum quod primum intelligibile et maxime omnium intelligibile est; ab hoc enim et a nullo alio possunt alia reddi intelligibilia. Maxime autem omnium intelligibilis Deus est, et est primum in genere intelligibilium. Ergo nil aliud statui potest intellectus agens nisi solus Deus. Hoc fuit argumentum efficacissimum Alexandri.⁹²

Sed hoc idem argumentum ego apud Platonem notavi in fine sexti libri *De Republica*, et miror quod alii hanc sententiam sequentes locum illum non animadverterint. Plato ibi hanc sensuum differentiam considerat, quod praeter visum alii, ut sentiant, satis habent obiecto praesente. At visus, ut videat, non satis habet praesentia coloris, sed alio || quodam eget diverso et a colore, et a visu, et ab oculo, idque est lumen. Deinde quaerens quam potissimum assignare luminis originem debeamus, inquit eam esse illud quod maxime omnium lucidum est. Hic autem est Sol, qui neque est color, neque visus, neque oculus, sed diversum quiddam a quo habet color et ut sit, et ut visibilis sit; et visus ab eodem habet ut sit, et ut videat. Est enim Sol tanquam parens et genitor omnium rerum corporalium, a quo et visus et color recipiunt esse, et ab eodem ut primo visibili visibilitatem adipiscuntur. Deinde subiungit Plato Solem esse ipsius boni filium, nempe Dei, qui ipsum in mundo sensili principem statuit ut in eo teneret eundem locum quem ipse obtinet in mundo intelligibili; ipse namque est primum intelligibile, Sol vero est primum sensile; quo fit ut quemadmodum in mundo intelligibili Deus ad intellectum et ad intelligibilia se habet, ita in mundo sensili se habeat Sol ad visum et ad visibilia. Hic enim est causa generationis visus et rerum visibilium, et est causa ut visus videat et ut visibilia sint visibilia, cum faciat ea et absolute esse, et visibilia esse. Ille vero est causa ut intellectus sit, et ut res omnes sint, et ut intellectus sit intelligens, et ut res omnes sint intelligibiles.⁹³ Manifestum igitur est Platonem existimasse Deum esse intellectum agentem, et eum cum lumine comparasse, ita ut credi possit Aristotelem id a Platone accepisse. Hoc de Platone testari videtur etiam Ioannes Grammaticus, qui interpretans primum contextum tertii libri *De anima* attribuit Plutarcho quod iuxta Platonis opinionem dixerit scientiam nostram esse

92 Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, pp. 88–89; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 46vb–47ra.

93 Plato, *Respublica*, VI, 506e–509d.

reminiscentiam et quod dixerit intellectum agentem esse Deum. Deinde inquit Ammonium reprehendisse Plutarchum de reminiscentia, quod platonica dogmata Aristoteli attribuerit.⁹⁴ Videtur itaque etiam in altero Plutarchus adhaesisse Platoni, nempe quod Deus sit intellectus agens.

Haec absque dubio sententia Aristotelis fuit, qui etsi satis breviter et obscure tetigit intellectus agentis naturam, tales tamen conditiones illi attribuit, ex quibus colligi possit ipsum non esse nisi Deum. Hoc enim denotat eius comparatio cum lumine, qua etiam Plato usus est.⁹⁵ Nam si recta esse comparatio debeat, oportet sicut lumen est primum visibile, ita intellectum agentem esse primum intelligibile, ut argumentum ab Alexandro et a Platone adductum demonstrat; ita ut, sicut illuminatio colorum nil aliud est quam coniunctio rei secundario visibilis et per participationem cum visibili per se et primo visibili—colores enim sunt participata lumina quia constant ex luminoso et opaco, quare, ut visum moveant, iungi debent | lumini puro a quo perficiuntur et vim motricem recipiunt—, ita et phantasmatum illuminatio nil aliud sit quam coniunctio rei secundario intelligibilis cum primo intel||ligibili, et rei potestate intelligibilis cum re per se intelligibili actu.

Hoc idem significat id quod de intellectu agente in contextu 20 illius libri Aristoteles dicit, nempe ipsum esse id quod est;⁹⁶ sic enim denotat eum esse entitatem ipsam, et ipsummet esse. Haec autem propria Dei conditio, ut D. Thomas ostendit in prima parte *Summae*, quaestione 3, articulo 4: in omnibus enim aliis rebus esse distinguitur ab essentia, solius autem Dei est ipsummet suum esse.⁹⁷

Caput XIV Praedictae sententiae confirmatio testimonio D. Thomae

Ad huius sententiae confirmationem libet illa considerare quae a D. Thoma hac de re dicuntur, tum in prima parte *Summae*, quaestione 79, articulo 4, tum in *Quaestionibus disputatis de spiritalibus creaturis*, articulo 10, et de *anima*, articulo 5.⁹⁸ Ipse in dictis locis considerandam sumit illorum

94 See Philoponus 1897^a, p. 518; Philoponus 1554, f. 83va.

95 Plato, *Respublica*, VI, 506e–509d.

96 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a18 (Aristoteles 1953, III, t/c 20, p. 443).

97 Thomas Aquinas, *Summa theologica*, I, q. 3, art. 4, co.; *De ente et essentia*, q. 5, co.; *In Sententia*, I, d. 8, q. 4, art. 1–2; *Summa contra Gentes*, I, 22; II, 52; *Quaestio de potentia*, q. 7, art. 2, co.

98 Thomas Aquinas, *Summa theologica*, I, q. 79, art. 4, co.; *Quaestio de creaturis*, art. 10, co.; *Quaestio de anima*, art. 5, co.

sententiam qui dixerunt intellectum agentem esse substantiam aliquam separatam, quae non sit forma hominis, sed eam dividit in duas, et utramque separatim impugnat. Inquit enim aliquos dixisse intellectum agentem esse quamdam substantiam a materia abiunctam inferiorem Deo, aliquos vero existimasse Deum ipsum esse intellectum agentem. Priorem sententiam inquit esse catholicae fidei repugnantem et magnum eam sequi absurdum. Cum enim cuiusque rei perfectio in nobilissima eius operatione consistat, nobilissima autem nostra operatio sit coniunctio animae nostrae cum illo a quo lumen recipit, esset perfectio nostra constituta in coniunctione cum alio praeter Deum, quod absurdum atque impium est. In hoc igitur Thomas nobis consentit.

Alteram vero sententiam, quod Deus^a sit intellectus agens, non dicit esse catholicae fidei repugnantem, imo asserit quorundam catholicorum sententiam fuisse. Catholicos enim certe non nominaret si impiam et catholicae fidei adversantem esse eorum opinionem arbitraretur. Thomae autem verba sunt haec: “quia fides catholica Deum non aliquam aliam substantiam separatam in natura et animabus nostris operantem ponit, ideo quidam catholici posuerunt Deum intellectum agentem, qui est lux vera quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum”.⁹⁹ Imo tantum abest ut opinionem hanc repugnantem catholicae fidei esse dicat, ut etiam aliqua ex parte eam approbet. Inquit enim esse necessarium ut supra humanam animam sit aliquid a quo eius intellectio pendeat, et cum id non possit esse alia intelligentia praeter Deum, omnino dicendum esse illud esse Deum; et ad hoc probandum utitur argumento Alexandri quod validissimum esse diximus, nempe quia id quod est tale per participationem necessario pendet ab alio per se tali et fit tale per illud.¹⁰⁰ Sed in eo solum ab illis Thomas dissentit, quod negat Deum ob id esse vocandum intellectum agentem, hac utens ratione: quia Deus est causa universalis, non adaequata humanae intellectiōi, de qua loquimur; quocirca requiritur praeter Deum alia causa particularis quae sit hominis propria, et pars seu facultas quaedam animae humanae, dicaturque in homine intellectus agens, ad quod confirmandum utitur Thomas exemplis naturalibus: Sol enim generat animal tanquam causa universalis, sed non sine causa particulari, quae est vis insita in semine illius animalis.

^aDeus *om.* 1607.

99 Thomas Aquinas, *Quaestio de anima*, art. 5, co.

100 Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, pp. 88–89; Alexander Aphrodisiensis 1549, f. 46vb–47ra.

Accommodat etiam huic sententiae comparisonem qua Aristoteles utitur intellectus agentis cum lumine,¹⁰¹ et inquit lumen referri ad Solem tanquam effectum ad causam, Aristotelem autem comparare intellectum agentem non cum Sole, sed cum lumine, ad denotandum ipsum esse aliquid a Deo creatum in homine, non esse Deum ipsum, quemadmodum lumen non est Sol ipse, sed effectus a Sole productus. Ideo concludens dicit illud quod in nobis facit intelligibilia actu ad modum luminis creati esse aliquid animae nostrae et esse multiplicatum iuxta numerum animarum et hominum, et vocatum esse ab Aristotele intellectum agentem. Illud vero quod facit intelligibilia ad modum Solis illuminantis esse unum tantum et separatum, quod est solus Deus, nec vocari intellectum agentem.¹⁰² Haec sunt quae a Thoma dicuntur, in quibus eorum quae vera sunt confessionem eius accipio qua puto sententiam nostram maxime comprobari; in reliquis facile ostendam eum a mente Aristotelis aberrasse.

In primis ipse fatetur Deum tanquam causam primam facere omnia intelligibilia, quod quidem verum est, imo etiam necessarium. Cum enim sit primum intelligibile, ab eo solo possunt alia reddi actu intelligibilia. Concedit etiam in nostro intellectu praeter vim passivam etiam vim activam tanquam eius facultatem quam nos quoque diximus fateri necessarium esse, eamque Alexandri fuisse sententiam. Sed in eo a nobis dissentit, quod putat vim activam nostri intellectus esse intellectum agentem, et tanquam causam secundam a Deo creatam facere phantasmata actu intelligibilia. Hoc enim nos negamus et falsum esse iam esse ostendimus, quia facultas activa humanae mentis non potest facere actu intelligibilia, proinde non eam vocavit Aristoteles intellectum agentem, neque cum lumine comparavit. Hoc ostenditur argumentis superius adductis: primum enim falsum est id quod Thomas sumit, actionem intellectus agentis esse in phantasmata; iam enim ostendimus ipsum agere in intellectum patibilem, non in phantasmata, neque est quod in re manifesta eamdem demonstrationem repetamus. Hoc autem si verum est et intellectus agens iuxta ipsius Thomae sententiam est facultas quaedam animae nostrae rationalis, neque secundum substantiam distinguitur ab intellectu patibili, quomodo potest idem agere in seipsum? Quomodo potest idem esse lumine plenus et illuminans, et simul omni lumine, omnique cognitione carere et illuminari a semetipso?

101 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

102 See Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 79, art. 4, co.; *In Sententia*, II, d. 17, q. 2, art. 1, co.; *Summa contra Gentes*, II, 76; 78.

At condonemus ipsum agere in phantasmata, licet id omnino falsum et ab Aristotele alienum sit, idem tamen absurdum sequitur quod vidit quidem Thomas et nixus est explicare, sed frustra laboravit, nam debet intellectus noster pati a phantasmatibus, ut Aristoteles aperte dixit: quomodo igitur agere in eadem potest? Sic enim esset simul agens et patiens respectu eiusdem et secundum idem, quod est omnino absonum rationi, nam agens naturale in agendo repatitur quidem ab eodem in quod agit, non tamen secundum eandem qualitatem, sed secundum contrariam; calefaciens enim non calefit vicissim ab eodem, sed refrigeratur. At intellectus noster, quatenus agens, nil aliud iuxta Thomae sententiam agit in phantasmatibus nisi illuminationem qua reddit ea intelligibilia, et ipse quoque ab iis ita illuminatis illuminationem recipit qua redditur intelligens. At certe, si iam in seipso lumen habebat, non debuit illud tribuere phantasmatibus, ut idem ab eis postea reciperet.

Praeterea, minime conveniens est ulli praeter Deum facultatem attribuere faciendi actu intelligibilia. Solum enim primum intelligibile id facere aptum est, et quemadmodum Deus cum nulla creatura vim suam creandi communicat, ita neque vim illuminandi. Sed ipse solus est lux vera quae, ut illi Catholici dicebant, omnem hominem illuminat. Argumentum autem Thomae nullius esse efficacitatis postea ostendemus, cum dubia et aliorum argumenta quae sententiae nostrae officere videntur solvemus.¹⁰³ Idem enim argumentum etiam a Ioanne Grammatico contra Alexandrum adductum est ad ostendendum non esse Deum intellectum agentem.¹⁰⁴

|724 **Caput xv Dubia et aliorum argumenta quae praedictae sententiae videntur officere**

Haec sententia, quam hactenus et ratione et Aristotelis auctoritate demonstravimus, manifestior ac firmitior reddetur si dubia quaedam et argumenta quibus eam demoliri alii contendunt solverimus.

Primum obiiciunt: si intellectus agens Deus esset, intellectio non esset in nostra potestate. Consequens falsum est: intelligimus enim quando volumus. Consequentia probatur quoniam illa actio in nostra potestate esse dicitur quae pendet a principio nostro formali; quae vero pendet ab externo principio, ea in potestate nostra esse non potest. Deus autem est principium

103 See ch. 15.

104 See Philoponus 1897^a, p. 518; Philoponus 1554, f. 83va.

externum: igitur si ipse esset intellectus agens, intellectio non esset posita in nostra potestate, sed vel semper omnia intelligeremus, vel ea solum et tunc
 ||1036 solum quae et || quando Deus vult.

Secundo obiiciunt—et est argumentum Thomae praedictum—: causa debet esse aequalis effectui et illi ex aequo respondere, ut Aristoteles docet 5 in secundo *Posteriorum*¹⁰⁵ et in secundo *Physicorum*.¹⁰⁶ effectus enim communis causa debet esse communis et effectus particularis causa particularis; sed Deus est causa maxime universalis, nostra autem intellectio est effectus particularis, quia est propria hominis operatio: ergo Deus non potest esse intellectus agens, sed requiritur agens particulare et effectui adaequatum, 10 quale significavit Aristoteles in contextu 17 tertii libri *De anima* quando dixit cuilibet patienti respondere agens a quo patiatur.¹⁰⁷ significavit enim agens proprium cuilibet patienti.

Tertio dicunt: Deus secundum Aristotelem nihil agit immediate in his inferioribus, sed omnia per motum et lumen caelestium corporum, et per 15 causas secundas. Ergo non potest esse intellectus agens, quia hoc dato ageret in homine immediate absque ulla causa secunda. Hoc quoque argumento videtur usus esse D. Thomas, ut praediximus.¹⁰⁸

Quarto considerant verba Aristotelis in contextu 17 tertii libri *De anima*, ubi intellectum patientem et intellectum agentem vocavit animae nostrae 20 differentias.¹⁰⁹ Voluit ergo utrumque esse aliquid humanum et animae humanae partem. At Deus non potest vocari differentia vel pars animae humanae, idque confirmant considerando verba Aristotelis in primo contextu eiusdem libri,¹¹⁰ ubi proponit agendum de parte animae qua cognoscit anima et sapit: omnis igitur intellectus qui in eo libro consideratur pars ani- 25 mae est.

Quinto argumentum sumunt ex verbis Aristotelis in contextu 18 eiusdem libri,¹¹¹ ubi dixit intellectum agentem esse habitum quemdam et esse ut lumen. At Deus non potest habitus appellari, quoniam habitus dicitur id quod est posterius essentia, et notat aptitudinem ad operandum, qualis 30 habitus non est Deus. Non potest etiam Deus cum lumine comparari, quia lumen non dat coloribus ut absolute sint, sed solum ut sint motivi. Deus

105 Aristoteles, *Analytica posteriora*., II.17, 99a1–b7.

106 Aristoteles, *Physica*, II.3, 195b21–30.

107 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 17, p. 436).

108 See above ch. 14, co. 722–723.

109 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 17, p. 436).

110 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a10–13 (Aristoteles 1953, III, t/c 1, p. 379).

111 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a14–17 (Aristoteles 1953, III, t/c 18, p. 437).

autem absolute res esse facit quia omnia producit, quare est potius cum Sole comparandus, qui est fons et causa luminis, quam cum lumine ipso. Hoc fuit argumentum Ioannis Grammatici adversus Alexandrum, et eodem usus est D. Thomas, ut antea diximus.¹¹²

Sexto argumentantur ex iis quae dicuntur ab Aristotele in contextu 20 eius 5
tertii libri,¹¹³ et est argumentum Themistii contra Alexandrum.¹¹⁴ Aristoteles
ibi de agente intellectu loquens inquit hunc solum esse immortalem, ergo
non putat eum esse Deum, quia hoc posito dictum Aristotelis falsum esset,
cum non solus Deus sit immortalis, sed etiam aliae caelestes mentes, imo et
caelestia corpora secundum Aristotelem aeterna sint. 10

|725 Tandem dicunt aliqui: si intellectus agens esset Deus, non | opus erat Ari-
stoteli eo in loco ostendere eum esse immortalem, quia Deum esse immor-
talem nullus homo ignorat.

||1037 Caput XVI Dictorum argumentorum solutio

Haec igitur argumenta solvere nitendum nobis est. Ad primum dicimus fore 15
quidem illud efficacissimum si Deus aliquando nobis suam operam recusa-
ret, nec semper ad nos effunderet lumen suum: sic enim nos non quando
volumus intelligeremus. Attamen non ita sese res habet, nam eius lumen
semper nobis adest, immutabile et nunquam deficiens, ideo intelligimus
quando volumus, dummodo habitum acquisiverimus, nam ante acquisitio- 20
nem habitus non est in nostro arbitrio constitutum intelligere quando volu-
mus; quemadmodum enim si statueremus Solem a nostro hemisphaerio
nunquam recedere, semper lumen praesens haberemus, quare si colorem
quoque haberemus praesentem, in nostro arbitrio esset inspicere quando
volumus. Sic de nostro intellectu dicendum est: habet enim semper praesens 25
lumen agentis, quia, ut D. Thomas ostendit in prima parte *Summae*, quae-
stione 8, articulo 1 et 3,¹¹⁵ Deus est in omnibus et per potentiam suam, et per
praesentiam, et per essentiam, non quidem per ipsarum rerum essentiam,
ita ut ipse sit pars essentiae illarum, sed per suammet essentiam eo modo
quo agens dicitur esse cum suo effectu. Et hoc necessarium est quia Deus 30
ipse sibi hanc necessitatem iniunxit, quemadmodum etiam ex necessitate

112 See above ch. 14, co. 722–723.

113 Aristoteles, *De anima*, III.5, 430a20–25 (Aristoteles 1953, III, t/c 20, p. 443).

114 Themistius 1899, p. 103; Themistius 1957, pp. 233–234.

115 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 8, art. 1, co.; art. 3, co.

animam creat in quolibet humano corpore quod ab agentibus naturalibus sit convenienter praeparatum; ipse enim libera sua voluntate statuit hoc esse necessarium. Sic igitur nunquam per ipsum stat quin intellectus noster intelligere possit; stat quidem aliquando per defectum habitus ne valeat intelligere, quandoque etiam per defectum organi phantasiae, quod in aliquibus est ita rude et ineptum, ut propter phantasmatis impuritatem, etiam si adsit lumen intellectus agentis, nil tamen intelligere possint. 5

Secundum argumentum validum quidem est in aliis agentibus, nam agens universale non agit nisi per agens particulare adaequatum effectui, sed in Deo nihil habet efficacitatis. Potest enim immediate hominem producere sine aliqua causa secunda, quem Sol sine altero homine agente producere non potest. Praeterea, dicimus magnum esse sensilium et intelligibilium rerum discrimen, nam sensilia quidem efficit Deus ut causa universalis, nec sine causis secundis, quia ipsemet hanc rebus legem praescripsit. At in mundo intelligibili ipse absque causis secundis immediate agit, possumusque hoc Thomae argumentum adversus ipsum insolubiliter retorquere: Deus animam humanam creat et est agens universale et universalis creator rerum omnium et mundi universi; ergo requiritur alia media causa creata et homini adaequata per quam creet animam humanam. Quoniam igitur Deus, etsi est creator universalis, animam tamen humanam immediate creat sine ulla causa media, sic immediate eandem illuminat, nec requiritur alius illuminator creatus. Dicere etiam possumus divinum lumen per omnia diffusum esse quidem causam maxime universalem, sed iunctum phantasmatis, quae sunt nostri intellectus obiectum proprium, restringi et fieri proprium agens, et quodammodo obiecti proprii rationem subire, quod exemplo luminis Solis confirmari potest: nam Sol per lumen suum est omnium rerum sublunarium universalis causa, attamen quatenus iungitur colori, qui est proprium obiectum visus, restringitur et fit causa propria respectu visionis; subit enim rationem obiecti visibilis, qua ratione non respicit alium effectum nisi solam visionem. 30

Ad tertium responsio patet ex iis quae ad primum dicta sunt. Deus enim per motum et per lumen caelestium corporum effectus materiales producit, sed in mundo intellectuali agit absque caelorum lumine et motu, atque omnino absque secundis causis. 35

Ad quartum dicimus non eam esse Aristotelis sententiam quam ipsi comminiscuntur. Non enim dicit intellectum agentem et intellectum patientem esse duas animae nostrae differentias, sed solum dicit oportere in anima esse has differentias agentis et patientis, hoc est, dari agens et patiens, nam si Deus ubique est et eius lumen phantasmatis iungitur ut perfectio, est utique in anima nostra, non tamen ut animae nostrae pars, sed ut extrin- 40

secus adveniens. Hoc manifestum est considerantibus argumentum quo ibi Aristoteles utitur, nam illa verba quae isti pro se adducunt sunt conclusio syllogismi quo Aristoteles colligit esse in anima has differentias: is ergo est eius conclusionis sensus qui eo syllogismo colligitur. Is vero eorum verborum sensus esse non potest qui ex illis propositionibus non inferitur; est autem syllogismus Aristotelis talis: ubi datur patiens ibi datur agens illi respondens, atqui datur in nobis intellectus patiens, ergo illi debet agens aliquod respondere. Quaerendum igitur ab adversariis est quomodo sit maior propositio intelligenda: an ita ut cuilibet patienti respondeat tale agens quod sit eiusdem naturae et internum, an absolute cuilibet patienti debeat agens respondere a quo ad perfectionem ducatur. Certe prior sensus falsus et absurdus esset: non enim cuilibet patienti respondet tale agens quod sit eiusdem generis, ut exempla quibus Aristoteles id declarat aperte demonstrant: ars enim respectu materiae patientis est agens externum et conditionis longe diversae; sic in natura elementa sunt materia respectu caeli, quod in ea agit continue. Quomodo igitur potest in conclusione colligi sensus talis, qui non est acceptus in propositionibus, imo neque accipi potuit, quia falsus est?

||1039 Dicere etiam || possemus Deum non esse quidem animae nostrae partem, sed tamen quatenus est intellectus agens fieri modo quodam partem animae nostrae, nempe quatenus eius lumen animae nostrae iungitur, quamquam ad hoc confugere minime cogimur, quoniam prior solutio ita vera et manifesta est, ut mirandum sit cur adversarios non pudeat eo argumento uti.

Ad verba Aristotelis in primo contextu illius libri¹¹⁶ dicimus partem animae ibi significare solum intellectum patientem, qui solus per se considerandus erat. De agente autem nihil proponi, quia non per se de ipso agendum erat, sed solum quatenus confert ad operationem intellectus patientis. Sic in primo contextu octavi libri *Physicorum*¹¹⁷ Aristoteles non proponit agendum de aeterno motore, quia hunc non propter se, sed propter aeternum motum erat consideraturus.

Ad quintum dicimus intellectum agentem non proprie habitum appellari, prout sumitur habitus pro aptitudine ad operandum, quae ex multiplicata operatione acquiritur et ponitur in prima specie qualitatis; sed sumi eo in loco ab Aristotele habitum pro forma et perfectione, nam intellectus agens iungitur phantasmatibus ut perfectio constituens obiectum intelligibile, et hac tantum ratione vocatur ab Aristotele habitus. Quod vero D. Thomas et Ioannes Grammaticus dicunt Deum rectius comparari cum Sole, quam

116 See n. 87.

117 Aristoteles, *Physica*, VIII.1, 250b8–22 (Aristoteles 1562, IV, lib. VIII, t/c 1, f. 338rD–F).

cum lumine, cum lumen sit effectus quidam a Sole productus, vanum est. Decipiuntur enim dum a rebus materialibus ad immateriales argumentantur, nam ipsemet Thomas asserit in rebus materialibus potentias esse res distinctas ab essentia, ita ut in anima quoque humana, cum forma hominis sit, potentiae ab ipsa animae essentia distinguantur. At in separatis a materia secus est: potentia namque idem est quod essentia, nec dicendum est Deum per suam potentiam res creasse tanquam per effectum aliquem et per rem ab ipso diversam, sed potius tanquam per semetipsum, nam potentia Dei Deus ipse est. Sic igitur de lumine dicendum est: lumen a Sole prodiens— inquit Thomas—est quiddam a Sole diversum, et ab eo productum; esto, at dicimus non eius modi esse lumen Dei: non est enim aliquid creatum, sed est Deus ipse, qui sicuti quatenus intelligens sapientia ipsa est, ita quatenus intelligibilis et summe intelligibilis vocatur lumen quo omnia redduntur intelligibilia.

|727 Ob id videtur in hoc Aristoteles satis prope ad Christianae fidei veritatem accessisse, sed in aliquo tamen defecisse: quemadmodum enim nos per fidem asserimus mentem nostram a solo Deo, quem hac ratione Sanctum Spiritum vocamus, illuminari, ita Aristoteles dixit nos a Deo, quatenus est intellectus agens et primum intelligibile, intellectionem recipere. Sed veritatem non plene assecutus est: putavit enim per solam phantasmatum illustrationem pervenire ad mentem nostram divinum || lumen; nos vero ex divina revelatione accepimus posse divinum lumen non modo inferne per phantasiam, sed etiam superne absque illuminatione phantasmatum ad mentem nostram accedere, ita ut etiam absque phantasmatum usu possit a Deo multarum rerum scientia mentibus nostris infundi per Sancti Spiritus immissionem, quod Aristoteles, divina revelatione destitutus, cognoscere minime potuit. Adde quod lumen quod in aere est, non a Sole, sed a Solis luce producitur, et modo quodam non est diversum aliquid a luce. Quatenus enim est eius imago et eam repraesentat, idem potius dicendum est, quia naturam lucis, quae primum visibile est, nobis repraesentat.

Dicendum igitur omnino est Aristotelem non ea ratione intellectum agentem cum lumine comparare, quatenus lumen est effectus quidam lucis: vel enim non est effectus, vel non sumitur ut effectus, neque ea ratione similis ei est intellectus agens, cum aliud sit lumen sensile, aliud sit lumen intellectile. Hoc enim non habet causam, sed est ipsummet primum intelligibile a quo omnia redduntur intelligibilia; cum ipso autem Sole ut diverso a lumine suo non recte comparatus esset intellectus agens, quia ipsa Solis substantia non iungitur coloribus ut perfectio, sed eius lumen tantummodo; at intellectus agens est talis Sol qui a suo lumine non distinguitur, siquidem Dei lumen Deus ipse est; neque etiam necessarium est ut propter compa-

rationem Aristotelis lumen debeat etiam absolute colores producere, quia non in hoc comparatio illa consistit, sed in eo solum, quod tanquam forma constituit obiectum visibile, et similiter intellectus agens tanquam forma et perfectio constituit obiectum intelligibile.

Sextum argumentum quod Themistii erat contra Alexandrum potest contra ipsum Themistium retorqueri, imo et contra omnes qui dicant intellectum agentem esse partem animae humanae, vel aliquam aliam intelligentiam inferiorem prima: sequitur enim eam solam esse immortalem, reliqua vero omnia quae in mundo sunt caduca esse et Deum quoque ipsum esse mortalem. Qua igitur responsione et Themistius, et alii omnes uti coguntur ad se tuendos, eadem nos quoque in praesentia utemur: dicimus enim Aristotelem non considerare eo in loco Deum absolute ut Deus est, sed solum ut respicit hominem tanquam intellectus agens a quo provenit in homine intellectio. Quando igitur dicit ipsum esse immortalem, considerat ipsum quatenus est factus quodammodo aliquid animae nostrae, et sic eum comparat solummodo cum reliquis animae nostrae partibus; ita ut sensus sit: nihil in homine est immortale nisi intellectus agens.

Si quis vero obiiciat “ergo apud Aristotelem intellectus patibilis mortalis est”, ad hoc interpretes variis modis responderent, prout || variae sunt eorum sententiae de intellectu humano. Alexander quidem totum concederet, quoniam putavit humanum intellectum apud Aristotelem esse mortalem. Thomas vero dicit ea verba proferri non de solo agente, sed etiam de patiente, siquidem una apud eum est eorum substantia, eaque immortalis. Ea tamen interpretatio verbis Aristotelis consentanea non est, ut considerantibus patet: Aristoteles enim profert verba illa de solo agente, et nos superius demonstravimus non posse esse eandem substantiam intellectus patibilis et agentis.¹¹⁸ Probabilior est quorundam aliorum interpretatio qui dicunt intellectum patientem mortalem esse, non quidem secundum substantiam, sed tantum ratione suae imperfectionis et patibilitatis; eatenus enim interire dicitur, quatenus desinit esse imperfectus | et recipere obiectum a phantasia.¹¹⁹ Utcunque sit, de hoc enim et de eius loci interpretatione nunc non disputo, satis || est ostendisse argumentum hoc Themistii secundum omnium sententias nullius esse efficacitatis.

Postremum quoque argumentum quo aliqui recentiores utuntur vanissimum est, nam fortasse aliquid roboris haberet si prius manifestum fuisset

¹¹⁸ See ch. 10.

¹¹⁹ See Pomponazzi 2013: *De immortalitate animae*, 9, p. 1008; *Apologia*, I, 3, p. 1252; *Defensorium*, II, p. 1660.

intellectum agentem esse Deum, postea Aristoteles docere voluisset ipsum esse immortalem, sed e contrario sese res habet: ignotum enim eo loco est quisnam sit intellectus agens, idque Aristoteles voluit ex immortalitate et aliis simul eius conditionibus esse colligendum. Praeterea, etiam si clarum fuisset eum esse Deum, reprehendi quidem Aristoteles potuisset si demonstratione aliqua ad Dei immortalitatem probandam usus esset, sed simpliciter et absque ulla probatione asserere Deum esse immortalem quid absurdi sit non video, cum in usu sit apud omnes homines, etiam sapientes, ut Deum vocent immortalem. 5

Iacobi Zabarellae Patavini Liber De Ordine Intelligendi

|729
||1041

Caput I Ordinum distinctio et dicendorum propositio

Ordinem quo mens humana res intelligit multiplicem esse constat: alius enim arbitrarius est et ex nostra electione pendet; alius vero naturalis et necessarius; alius demum neque ex electione seu arbitrio nostro, neque ex necessitate, sed omnino per accidens, ut si quis equum prius noverit quam asinum, cum potuerit prius asinum novisse quam equum: hic nulla consideratione dignus est, ideo dimittatur. Arbitrarius vero est ille doctrinae ordo de quo nos alias in libris logicis plura scripsimus: eius enim consideratio ad logicum pertinet, cum sit logicum instrumentum et ex arbitrio nostro fabricatum.¹ Quod si esset naturalis atque absolute necessarius, non esset quod logicus de ipsius usu praecepta tradere niteretur. Dici tamen potest necessarius ex constitutione finis, quia si rei scientiam in suo genere perfectam acquisituri sumus, vel saltem facilius acquisituri, statuto quodam ordine utamur necesse est.

||1042 Alius demum necessarius prorsus ac naturalis est, ideoque eius || consideratio non ad logicum, sed ad naturalem philosophum attinet, cum eius modi ordo naturam mentis nostrae insequi necessario videatur. Ideo illud horum ordinum discrimen esse videtur quod etiam habituum mortalium et facultatum animae: cum enim habitus non sint menti nostrae naturales, sed ex nostro arbitrio pendeant et ex arbitrariis actionibus comparentur, solae autem facultates quibus eos acquirere apti sumus naturales dici possint, de solis facultatibus agere debuit philosophus naturalis, de habitibus vero non ipse, sed alius, ut moralis. Sic doctrinae ordo arbitrarius est, neque est menti nostrae naturalis, sola autem facultas procedendi ab hoc ad illud naturalis est. Ideo de facultate disserit philosophus naturalis, de ipso autem ordine loquitur logicus, a quo de eo tanquam de re arbitraria regulae et praecepta traduntur. At si quis sit menti humanae naturalis ordo, ita ut non ipsa tantum facultas, ipsumque utendi arbitrium sit ei naturale, sed ipsemet ordo, cuius variandi nullum nos arbitrium habeamus, de hoc agere naturalis philosophi

1 See Zabarella 1597, *De methodis*, I–II; *Apologia*, I–II.

officium est, ad plenam cognitionem naturae humani intellectus et eorum quae illam necessario consequuntur. Talem autem ordinem potissime in simplicium rudi et confusa apprehensione existere manifestum est, non ita
 ||1043 in cognitione com||plexorum, neque in cognitione distincta atque perfecta. 5
 |730 Componere enim et enuntiare hoc prius quam illud, arbitrii magis quam naturae esse videtur; apprehendere autem in phantasmate rem hanc prius, | illam vero posterius, si primam rudium habituum acquisitionem spectemus, non est arbitrii, sed naturae: rudium autem dico, quia distinctae cognitionis ordo in nostro arbitrio positus est, nec distinguitur ab illo doctrinae ordine quem a logico considerandum esse diximus; at ordo notitiae nostrae confusae quam a sensibus accipimus aliquis prorsus naturalis ac necessarius est, 10 eumque considerare ad naturalem philosophum attinet.

Hic igitur est de quo nunc sermonem facturi sumus, nempe naturalis ille ac necessarius ordo quo mens nostra simplices rerum conceptus ruditer et confuse primum apprehendit; duoque sunt quae sub praesentem considerationem cadunt et de quibus est nobis proposita disputatio: unum de ordine cognoscendi singulare et universale; alterum vero de ordine intelligendi ipsa universalia. Quoniam enim offertur menti nostrae phantasma rem singularem repraesentans, in qua inest etiam natura communis et ipsum universale, considerandum primo loco est utrum prius a mente nostra cognoscatur 20 an singulare, an universale; deinde vero inter universalia an prius apprehendantur universaliora quam minus universalia, an e contrario haec prius quam illa.

Caput II Opinio et argumenta illorum qui negant singulare ab intellectu cognosci

25

De ordine intelligendi singulare et universale disputari non potest nisi prius constet intellectum nostrum cognoscere singulare. Hoc igitur, cum a multis negetur, est a nobis ante omnia considerandum.

Illi qui singulare ab intellectu cognosci posse inficiantur, his potissimum argumentis uti solent.² Primum argumentantur plures Averroistae ex ab- 30 iunctione intellectus a materia: intellectus non est forma corporis, sed est forma separata a materia, forma autem separata non potest intelligere singulare: intellectus igitur singularia non cognoscit. Minorem vera statuunt

2 See See Alexander Aphrodisiensis 1887: *De anima*, pp. 83–84; Themistius 1899, pp. 95–96; Averroes 1953, III, t/c 9–11, pp. 421–426.

iuxta Averrois sententiam, quam sequuntur. Maiorem ita probant: quicquid recipitur in aliquo, recipitur ad modum recipientis, ergo forma immaterialis immaterialiter tantum apta est recipere, singulare autem est materiale et conditionibus materialibus alligatum, quia est forma commista materiae, ut ait Aristoteles in contextu 92 primi libri *De caelo*,³ igitur forma immaterialis non potest cognoscere singularia. 5

Secundo, dimissa etiam illi Averrois opinione, putant ex sola intellectus abiunctione ab organo idem demonstrari: cum enim intellectus in operando non utatur organo corporeo, sicut || omnes concedunt, est saltem in sua operatione immaterialis, ergo ob eandem rationem non potest intelligere singularia. 10

Praeterea, si intellectus singularia intelligeret, non distingueretur a sensu, qui solum singulare cognoscit: quoniam igitur oportet intellectum a sensu distingui, et id quod ab uno cognoscitur ab altero non cognosci, dicendum est proprium esse intellectus cognoscere universale, sensus autem cognoscere singulare. Confirmant auctoritate Aristotelis in primo *Physicorum*, contextu 49,⁴ et secundo *De anima*, 60,⁵ et primo *Posteriorum*, 134,⁶ et secundo *Posteriorum*, capite ultimo, ubi per hoc distinguit intellectum a sensu, quod intellectus universalalia cognoscit, sensus vero singularia.⁷ Negat igitur intellectum singularia cognoscere, cum dicat sensum per eorum cognitionem distingui ab intellectu. 15 20

Praeterea, Aristoteles in contextu 15⁸ et 16⁹ tertii libri *De anima* inquit omne actu intelligibile esse sine materia, materiale vero non esse actu intelligibile, sed potestate solum. Singulare igitur, cum sit materiale, non est apud Aristotelem intelligibile actu, sed solum universale quod a singularibus et a materia abstrahitur est actu intelligibile. In contextu quoque 37¹⁰ eiusdem libri Aristoteles dividit ea quae sunt in sensibilia et intelligibilia: igitur non vult sensibilia esse | intelligibilia; at si singularia essent intelligibilia, omnia entia essent intelligibilia, nec darentur sensibilia distincta ab intelligibilibus. 25 |731

3 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, v, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

4 Aristoteles, *Physica*, I.5, 188b36–189a9 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 49, f. 30rF–30vG).

5 Aristoteles, *De anima*, II.5, 417b22–29 (Aristoteles 1953, II, t/c 60, pp. 219–220).

6 Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.18, 81a38–81b9 (Aristoteles 1562, I.2, lib. I, f. 279r).

7 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.19, 99b15 ff.

8 Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a2–5 (Aristoteles 1953, III, t/c 15, p. 434).

9 Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a5–9 (Aristoteles 1953, III, t/c 16, p. 434).

10 Aristoteles, *De anima*, III.8, 431b20–23 (Aristoteles 1953, III, t/c 37, p. 503).

Caput III Dictae sententiae confutatio

Ego cum aliis pluribus arbitror intellectum nostrum etiam singularia cognoscere et hoc potissimum argumento ad hoc asserendum ducor, quod in facultatibus animae subordinatis necesse est ut quicquid cognoscit facultas inferior, cognoscat etiam superior, et ut ubi inferior facultas desinit, ibi^a superior incipiat. Hoc enim negato, tollitur ordo partium in animali, et ipsius animalis unitas. 5

Hoc autem manifestum est in phantasia respectu sensuum externorum: ipsa enim potest illa omnia imaginari quae possunt illi sentire; differunt autem quia sensus externi non sentiunt obiectum absens, sed solum praesens, phantasia vero imaginatur etiam absentia. Haec tamen differentia non ita accipienda est, ut dicamus sensus sentire sola praesentia, phantasiam vero sola absentia—falsum enim est—, sed ut sensus sentiat sola praesentia, phantasia vero et praesentia et absentia. Sic enim distinguenda est facultas animae superior ab inferiore, ut possit omnia cognoscere quae cognoscit inferior et alia praeterea. Quoniam igitur ut sensus ad phantasiam ita phantasia ad intellectum dirigitur, eius modi debet esse discrimen intellectus et phantasiae et sensuum omnium, ut intellectus cognoscere illa omnia possit 10
 ||¹⁰⁴⁵ quae phantasia et sensus cognoscunt, et alia quoque || praeter illa: quoniam igitur phantasia et sensus cognoscunt singularia, debet intellectus quoque 20
 singularia cognoscere, et praeterea universalia, quae nec phantasia, nec sensus cognoscit.

Significavit hoc Aristoteles in contextu 3¹¹ et 4¹² tertii libri *De anima*. Nam in contextu 3 dixit similem esse intellectum sensui quatenus non est mistus cum suis obiectis; sed statim in contextu 4 differentiam subiunxit, dicens intellectum esse absolute et prorsus immistum respectu rerum omnium, propterea quod omnia cognoscit; dicens enim omnia, nihil exclusit, et per hoc separavit intellectum a sensu: sensus enim cum sit alligatus organo, non potest omnia cognoscere, proinde non est prorsus immistus; at intellectus cum nulli organo sit addictus, est absolute immistus et potest 30
 omnia cognoscere. Sic igitur ex organi defectu, ex quo adversarii argumentum sumpserunt, nos contrarium ostendimus: facultas enim organica, cum sit organo addicta, quod est determinatae naturae, non potest omnia cogno-

^aillic 1607.

11 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a15–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 3, p. 381).

12 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429a18–20 (Aristoteles 1953, III, t/c 4, p. 383).

scere; facultas vero non organica cognoscere omnia potest, nullo excepto, quia non habet organum a quo ad determinatam aliquam naturam restringatur.

Confirmatur haec sententia ex ratiocinio et discursu in particularibus. Fiunt enim multi syllogismi particulare colligentes in omnibus figuris. Ratiocinari autem et discurrere est proprium intellectus, ut ait Aristoteles clare in tertio libro *De anima*,¹³ ideo vana et ab Aristotele aliena est defensio qua adversarii utuntur, dum ad phantasiam confugiunt et eam dicunt ratiocinari in particularibus. Adde quod non fit syllogismus nisi ex altera saltem propositione universali, quam cognoscere phantasia non potest, quod Averroistae aliqui animadvertentes dixerunt in syllogismo particulari propositionem universalem ab intellectu cognosci, alteram vero particularem a phantasia, et ab eadem colligi conclusionem. Sed hoc ridiculum est: oportet enim ab una et eadem animae parte eundem discursum fieri, cum distinctarum partium distinctae operationes sint, et videre non sit audire, neque imaginari sit intelligere; quomodo enim phantasia colligere potest conclusionem si propositionem universalem ignorat? Ab intellectu igitur, non a phantasia, cognoscitur propositio particularis, cum praesertim solus intellectus apud Aristotelem affirmare ac negare | possit. Adde quod in minore syllogismi particularis praedicatur universale de particulari, idque ab Aristotele in primo capite primi *Posteriorum* vocatur inducere seu inserere particulare suo universali.¹⁴ quomodo igitur phantasia, quae universale non cognoscit, potest particulare inserere universali? Vana igitur et prorsus abiicienda eorum responsio est.

Possumus praeterea sic argumentari: intellectus suam intellectionem cognoscit, omnis autem intellectio est particularis, ergo quando cognoscit se nunc rem hanc intelligere, cognos|cit intellectionem particularem. At secundum adversarios non posset ab ulla animae facultate cognosci haec intellectio particularis: non enim ab intellectu, cum ipsi negent intellectum singularia cognoscere; non a phantasia, neque ab alia ulla^a animae sensibilis facultate, quia sensus non potest cognoscere intellectionem.

Praeterea, est rationi consentaneum, imo necessarium, ut si intellectus cognoscit universale per abstractionem a suppositis, cognoscat etiam singularia supposita a quibus abstrahit: quomodo enim cognoscere potest universale et eius universalitatem nisi cognoscat singularia de quibus praedi-

^aulla alia 1607.

13 See Aristoteles, *De anima*, III.7, 431a14 ff.

14 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, I.1, 71a1 ff.

catur? Quomodo potest comparare universale cum singulari, et eorum convenientiam ac differentiam cognoscere, nisi utrumque seorsum cognoscat? Necessarium enim est ut qui duo inter se comparat, utrumque cognoscat. Quomodo potest cognoscere quidditatem nisi cognoscat id cuius est quidditas? Quidditates autem sunt rerum singularium, quae extra animam existunt, quare necessarium est ut cognoscat singularia: solus etiam intellectus cognoscit singularitatem, cum sit quidditas rei singularis quatenus est singularis, ergo cognoscit etiam singulare. Qui enim fieri potest ut singularitatem cognoscat, si omnia prorsus singularia ignoret? Auctoritate quoque Aristotelis manifesta haec sententia comprobatur, qui in tertio libro *De anima*, contextu 9¹⁵ et 10¹⁶ inquit intellectum cognoscere et carnem et carnis esse, nil aliud nomine carnis significans quam singulare, sicuti esse carnis ibi significat essentiam et universale, quemadmodum ipsemet Aristoteles ibidem declarat dicens carnem esse cum materia, essentiam vero carnis esse sine materia. Etenim in contextu 92 primi libri *De caelo* dixerat universale esse formam,¹⁷ singulare autem esse formam cum materia mistam.

Reliqua etiam quae in eo contextu 10 ab Aristotele ad id declarandum dicuntur hoc magis confirmant. Docens enim modum quo intellectus et carnem et carnis essentiam cognoscit, inquit ipsum cognoscere carnem ope solius sensus, nempe phantasiae, quae est facultas animae sensibilis, essentiam vero carnis non ipsius sensus ope, sed alterius separati, seu etiam ipsius quidem sensus, aliter tamen sese habentis, denotare per haec volens mentem nostram ad singulare cognoscendum non egere intellectu agente, sed solo phantasiae ministerio illud cognoscere, tanquam totum quoddam rude atque confusum. Hoc enim ab intellectu comprehenditur etiam sine ope intellectus agentis, sed ad intelligendam rei essentiam indigere alio, scilicet intellectu agente confusum illud illuminante; seu (quod idem est) eodem sensu aliter se habente, hoc est, phantasia ab intellectu agente illuminata. Nam phantasma ab agente illustratum imprimit in intellectu etiam speciem universalis et essentiae rei. Ideo recte comparat Aristoteles cognitionem singularis cum linea recta, universalis autem et essentiae cum linea || flexa seu fracta: nam singulare a phantasia ad intellectum tanquam per rectam lineam protenditur, universale vero et essentia rei tanquam per flexam, quia lumen agentis primo ad phantasia porrigitur, deinde ab ea ad intellectum reflectitur. Haec est illius loci vera interpretatio, ex qua aperte sumitur Aristotelem

15 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b10–14 (Aristoteles 1953, III, t/c 9, p. 421).

16 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b14–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 10, p. 423).

17 Aristoteles, *De caelo*, I.9, 277b30–278a23 (Aristoteles 1562, V, lib. I, t/c 92, ff. 60vL–61rC).

censuisse intellectum nostrum cognoscere singularia; inde etiam sumitur phantasmata a mente agente illuminari in phantasia, non ut in intellectu recepta: sic enim lumen agentis frangitur quodammodo in phantasia, quod nullo modo frangi diceretur, si recta ad intellectum nostrum mitteretur.

733 Praeterea, in contextu 22¹⁸ et 33¹⁹ eiusdem tertii libri Aristoteles asserit 5
intellectum cognoscere | partes temporis, praeteritam et futuram; et res quae
in eis fiunt, simul cum tempore in quo fiunt; et ita deliberare conferendo
praeterita cum praesentibus. Vult igitur intellectum cognoscere singularia,
quia illa quae in statutis ac distinctis temporibus fiunt, singularia tantum
sunt. Nam universalis semper sunt, nec magis praeterito tempore, quam 10
futuro, quare solis singularibus competit appellatio praeteriti, et praesen-
tis,^a et futuri. Nostrum igitur intellectum singularia cognoscere secundum
Aristotelem negari non potest.

Caput IV Contrariorum argumentorum solutio

Quoniam igitur considerantibus satis manifesta haec res est, nitendum est 15
argumenta solvere quae veritati tenebras offundere videbantur. Primum
erat: forma abiuncta a materia non intelligit singularia, intellectus est forma
abiuncta a materia, igitur singularia non intelligit. Vanissimum certe argu-
mentum, cuius utraque propositio falsa est: falsam quidem esse maiorem
certissimum est, nam—quicquid senserit Aristoteles—credere nos et con- 20
stanter affirmare Christianae fidei veritate compellimur Deum habere provi-
dentiam singularium et illa cognoscere, proinde formam a materia abiunc-
tam cognoscere singularia. Cur igitur humana mens cognoscere singularia
non potest? Sed dimissa propositione maiore satis in praesentia est negare
minorem: alias enim ostendimus mentem humanam in homine non esse 25
formam a materia abiunctam, ut illi sumunt *abiunctum a materia*, prout
opponitur informanti, sed esse formam qua homo est homo, et in specie
constituitur:²⁰ quare etiam si concederemus formam a materia separatam
non posse singularia intelligere, argumentum tamen nobis non obesset, quia
mens humana in homine non est talis forma, proinde hac ratione singularia 30
cognoscere non prohibetur: quare nullius roboris argumentum est.

^aet praesentis *om.* 1607.

18 Aristoteles, *De anima*, III.6, 430a31–430b6 (Aristoteles 1953, III, t/c 22, p. 456).

19 Aristoteles, *De anima*, III.7, 431b3–8 (Aristoteles 1953, III, t/c 33, p. 474).

20 See Zabarella, *De mente humana*, ch. 6–7 (*De rebus naturalibus*, liber xxvii).

Validius esse videtur secundum quod sumebatur ex abiunctione ab organo: abiunctus enim est intellectus in sua operatione ab organo corporeo, quare non videtur posse singularia, quae materialia sunt, intelligere; quicquid enim recipitur in aliquo, ad modum recipientis recipitur. Ad hoc dicimus negandam esse consequentiam; quod vero ad probationem attinet, digna quidem consideratione est propositio illa: quicquid recipitur in aliquo, recipitur ad modum recipientis; multi namque ea ad cavillandum abuti consueverunt, sed utcunque intelligatur, nobis non obest: singulare enim quod extra animam existit materiale est, neque recipi in intellectu potest, imo neque in sensu, cum Aristoteles dicat sensorium recipere species sine materia; species autem ipsius singularis non est materialis, sed spiritalis: nihil igitur prohibet quin eius modi species in intellectu recipi possit; sic enim dicitur recipi ad modum recipientis,²¹ quoniam intellectus habet aptitudinem naturalem recipiendi omnia spiritaliter, etiam speciem singularis, et cum ipse in operando sit immaterialis quatenus non utitur organo ad recipiendum, speciem quoque sine materia recipit, nam si organum sensus, quod corporeum est, recipit formas sine materia, multo magis de intellectu id asserere debemus, imo credendum est speciem in phantasia esse spiritaliorem, quam in sensu; in intellectu autem esse adhuc spiritaliorem, quam in phantasia; neque nobis officit quod sit species rei materialis, nam etiam quidditas est quidditas rei materialis; et licet per repraesentationem sit materialis, quia rem materiale repraesentat, tamen ipsa secundum se species formaliter sumpta spiritalis est: potest igitur in intellectu recipi.

Si vero dicant speciem singularis confusi esse quidem abiunctam a materia, at non a conditionibus materiae, verissimum hoc quidem est, at undenam acceperunt^a non posse intellectum nostrum cognoscere etiam conditiones materiales? Nos enim dicimus intellectum posse omnia intelligere, etiam conditiones materiales et rem cum conditionibus materialibus. Semper tamen per receptionem speciei formaliter immaterialis, licet rem materiale vel materiales conditiones repraesentantis. Ideo sano modo intelligenda est differentia illa quam multi statuunt inter has animae facultates subordinatas: dicunt enim sensum cognoscere abstrahendo a materia, sed non a conditionibus materiae, neque a praesentia materiae; phantasiam vero abstrahendo et a materia et a praesentia materiae, sed non a conditionibus materiae, quae sunt accidentia (ut vocant) individuantia; at intellectum

^aacceperint 1607.

21 See Averroes 1953, III, t/c 5, p. 388: "diversitas enim nature recepti facit diversitatem nature recipientis".

abstrahere et a materia, et a praesentia materiae, et a conditionibus materiae. Hoc enim, ut a plerisque intelligitur, falsum est, nempe ut necessarium sit intellectum ab his omnibus abstrahere, sed verum est si ita intelligatur, ut et intellectus, et phantasia, et sensus necessario abstrahant a reali materia; sed tum a praesentia materiae, tum a conditionibus materiae possit intellectus et abstrahere, et non abstrahere, ita || ut etiam sine his duabus abstractionibus possit intelligere. Sic enim etiam phantasia imaginari potest et cum abstractione a praesentia materiae, et absque hac abstractione. Est enim rationi consentaneum ut intellectus possit id quod inferiores facultates possunt, et aliquid praeterea, ita ut et rem praesentem et materiales conditiones cognoscere possit, quod etiam aliae facultates possunt, sed ab his etiam omnibus universale et quidditatem abstrahere, quod aliae non possunt, ex qua operatione nominatur intellectus speculativus, quia proprie speculari est rerum essentias cognoscere.

Sed dubitare hic aliquis non absque ratione potest de cognitione primae materiae. Si namque necessarium est ut omnes facultates animae abstrahant formam a materia, videtur primam materiam non posse modo ullo cognosci, cum non possit abstrahi a seipsa. Ad hoc dicendum est abstractionem a materia hic non intelligi a prima materia, sed a materia singulari sensili, quae extra animam existit. Hanc enim vocamus sensilem, quia est obiectum potens movere sensum, et sensus recipit eius speciem non recipiendo ipsammet realem materiam, et ita dicitur abstrahere a materia; sic etiam phantasia et intellectus. Ideo etiam prima materia, cum nec sensum, nec phantasiam movere possit, a solo intellectu cognoscitur, et per abstractionem a materia, non quidem a seipsa, sed a materia sensili, in qua abscondita est, imo magna etiam abstractione indiget ut intelligi possit: cum enim sit minimae entitatis, instar tenuissimae lineae quae vix discerni potest, maxime omnium eget lumine intellectus agentis, ut a nostro intellectu eius natura inspicere queat, et maximo etiam nostri intellectus acumine et exercitatione in rebus contemplandis, et maxima phantasmatum puritate.

Ad tertium argumentum sumenda est responsio ex iis quae modo dicta sunt: non enim per hoc distinguitur intellectus a sensu, quod non possit intelligere singulare, sed per cognitionem universalis; non est enim necessarium ut ea quae inter se differunt, in omnibus differant. Conveniunt igitur sensus et intellectus in cognitione singularis, sed distinguuntur per cognitionem universalis, quae solius intellectus propria est.

Similiter ad quartum dicimus Aristotelem in iis omnibus locis tribuere intellectui cognitionem universalis, quia est eius propria, sed nunquam dicere intellectum cognoscere solum universale. Adde quod praecipua operatio intellectus est cognitio universalium, et ad hanc tanquam ad finem

dirigitur cognitio singularium, quia non posset intelligere universale nisi etiam singulare cognosceret. Recte igitur constituitur operatio intellectus in cognitione universalium, quia haec est praecipua et finalis eius operatio, cum cognitio singularium sit potius medium quoddam necessarium, sine quo ad universalium cognitionem pervenire non posset.

5

|735

||1050

Sic etiam ad postremum dicendum est: | quando enim Aristoteles inquit omne habens materiam esse potestate || intelligibile, carens autem materia esse actu intelligibile,²² si per carens materia significet omne abiunctum a reali materia, ergo species coloris recepta in oculo erit actu intelligibilis, cum sit forma abiuncta a sua reali materia. Hoc tamen dicendum non est, quoniam Aristoteles dicens actu intelligibile significare vult aliquod a solo intellectu cognoscibile; quare per carens materia ibi significat solum universale et quidditatem: caret enim materia penitus, quatenus est sine conditionibus materiae, cuiusmodi non est species in sensu, neque phantasma in phantasia; singulare autem ut abiunctum a reali materia non minus est sensibile, quam intelligibile; et partim est sine materia, quatenus est sine reali materia, partim cum materia, quatenus est cum conditionibus materiae.

10

15

Respiciens igitur Aristoteles universale, quod est vere et proprie intelligibile, et cuius cognitio est propria intellectus, et finalis ac praecipua eius operatio, hoc solum vocavit actu intelligibile. Quamvis enim intelligat etiam singulare, hoc tamen ei datum est tanquam praeparatio quaedam necessaria ad cognoscendum universale, non ut in ipso singulari quiescat, ideo singulare ibi non vocatur actu intelligibile. Hoc significat in eo contextu Aristoteles quando dicit: “scientia speculativa et scibile idem est”.²³ Speculatio enim non vocatur nisi universalium cognitio et contemplatio quidditatum. Quare de hac sola ibi Aristoteles loquitur, quia haec sola est propria operatio intellectus.

20

25

Sic ad postremum argumentum dicendum est: distinguens enim Aristoteles intelligibilia a sensibilibus, praecipuum et proprium intellectus obiectum respexit. Hoc enim a sensu non percipitur, sed a solo intellectu, proinde vocatur proprie intelligibile. Singularia vero, quae sub sensum cadunt, licet cognoscantur etiam ab intellectu, maluit tamen appellare sensilia quam intelligibilia, quia in his proprie versatur sensus, intellectus vero proprie in illis quae non percipiuntur a sensu; perinde ergo est ac si Aristoteles diceret eorum quae sunt alia sub sensum cadunt, alia non cadunt, et haec

30

35

22 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a2–5 (Aristoteles 1953, III, t/c 15, p. 434); III.4, 430a5–9 (Aristoteles 1953, III, t/c 16, p. 434).

23 See Aristoteles, *De anima*, III.4, 430a4–5 (Aristoteles 1953, III, t/c 15, p. 434).

intellectus cognoscit; poterat quidem dicere omnia esse intelligibilia, sed melius esse iudicavit ut singularia sensibilia sensui attribueret, quam intellectui, reliqua vero intellectui, quae sensu percipi nequeunt. Adde quod, etsi singularia sunt et sensilia et intelligibilia, non tamen ea ratione sunt sensilia, qua sunt intelligibilia: movent enim sensum ut iuncta reali materiae, intellectum vero ut facta spiritalia in phantasia; ab ipso enim reali obiecto non pateretur intellectus. Sic igitur sensilia, ut sensilia, non sunt intelligibilia. 5

Caput v Quod singulare ab intellectu prius cognoscatur, quam universale 10

Cum igitur intellectus non solum universale intelligat, sed etiam singulare, ||1051 sequitur ut consideremus utrum prius intelligat. Putant ali||qui prius intelligi universale, deinde singulare: dicunt enim intellectum oblato phantasmate primum intelligere universale, quod proprium ipsius obiectum est, deinde reflecti ad phantasma considerandum, et animadvertere illud esse productum a re singulari, et ita secundario cognoscere etiam singulare. Haec fuit D. Thomae opinio, quam tuetur efficaciter Iavellus in septimo *Metaphysicorum*, quaestione 16,²⁴ et utitur primum hoc argumento: illud quo primo |736 distinguitur intellectus | a sensu est primo intelligibile ab intellectu; at in hoc distinguitur intellectus a sensu, quod sensus primo apprehendit singulare, ergo intellectus non debet primo apprehendere singulare, sed universale. Praeterea, si intellectus primo singulare intelligeret, species sensilis posset actuare ac perficere intellectum, cum sit repraesentativa rei singularis; at hoc falsum est, quia hoc dato non esset necessarium ponere intellectum agentem; singulare igitur est quidem primo sensibile, at non est primo intelligibile. Confirmant auctoritate Aristotelis in contextu 10 tertii libri *De anima*, ubi dicit intellectum cognoscere universale tanquam per rectam lineam, cum ad ipsum tanquam ad proprium obiectum feratur directe, singulare autem tanquam per lineam flexam, sicut paulo ante dicebamus:²⁵ ergo vult primo intelligi universale, deinde singulare. Haec est D. Thomae 30 interpretatio,²⁶ ut ibi videre est.

24 Iavellus 1576, VII, q. 16, f. 169r–v.

25 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b14–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 10, p. 423).

26 See Thomas Aquinas, *Quaestiones de veritate*, q. 2, art. 10 co.

Mihi tamen verior videtur Scoti²⁷ et Gregorii Ariminensis²⁸ opinio, quod singulare sit primo cognitum, et ad eam probandam hoc primum argumento utor: universale non cognoscitur nisi per abstractionem a singulari, ergo necesse est prius cognosci singulare, quia non potest cognosci abstractum nisi cognoscatur illud e quo abstrahitur, cum praesertim adversarii fateantur 5 utrumque esse ab intellectu cognoscibile.

Praeterea, docet Aristoteles in *Posterioribus analyticis*, praesertim in ultimo capite secundi libri, omnem demonstrativam scientiam pendere ex cognitione primorum principiorum;²⁹ ipsa autem prima principia cognita nobis esse ex singularibus per inductionem qua in pueritia utimur, licet id 10 non animadvertamus: ergo id quod primum ab intellectu cognoscitur est singulare; ab eadem enim animae nostrae facultate totum inductionis progressum fieri oportet; quoniam ergo intellectus solus universale colligere potest, ab eodem fit primum assumptio singularium.

Praeterea, illud primum cognoscitur, quod facilius apprehenditur; at singulare facilius apprehenditur, quam universale, quia singulare respectu universalis est quoddam confusum, in quo sub specie accidentium fertur etiam involuta substantia et ad sensum et ad intellectum, omne autem confusum facilius apprehenditur, quam distinctum: prius ergo cognoscitur singulare 20 tanquam quoddam confusum. Hoc enim primum offertur intellectui, deinde intellectus in eo naturam communem contemplatur.

Hoc etiam significavit Aristoteles in illo 10 contextu tertii libri *De anima*,³⁰ si bene locum illum intelligamus, dum dixit intellectum cognoscere carnem et singulare per solam motionem a sensu factam, quidditatem vero et universale non nisi ope intellectus agentis phantasma illustrantis, denotare per hoc 25 volens intellectionem singularis non esse magnum aliquid, sed facile fieri ex sola motione facta a phantasmate, universale vero non cognosci nisi ope intellectus agentis, proinde difficilius cognosci. Et huic sententiae attestatur id quod statim subiungit de linea recta et fracta: nam eum locum legentibus manifestum est cognitionem singularis comparari cum linea recta, 30 universalis vero cum linea flexa et fracta, non e contrario, ut adversarii interpretantur; singulare namque recta fertur a phantasia ad intellectum, proinde absque magna difficultate, universale vero non recta, sed per reflexionem luminis intellectus agentis a phantasia ad intellectum. Sic enim

27 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, dist. 3, q. 2, pp. 409–411.

28 See Gregorius Ariminensis 1981, vol. I, pp. 388 ff.

29 See Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.19, 99b15 ff.

30 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b14–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 10, p. 423).

pulcherrima est Aristotelis comparatio cum lumine, quod dici solet reflecti et refrangi ab eo in quod primum proiicitur.

Hoc etiam ostenditur ex ordine facultatum animae. Necesse est enim ut ubi desinit inferior, ibi incipiat superior; quoniam^a igitur sensus desinit in singulari praesente, necesse est phantasiam primo imaginari singulare praesens, deinde vero etiam absens. Sic igitur quoniam intellectus movetur a phantasia actu imaginante singulare, necesse est ut prima operatio intellectus sit apprehensio singularis. Iavellus tamen putavit argumentum hoc | inefficax esse: quod enim nos dicimus, quicquid potest facultas superior id potest etiam inferior, ipse dicit verum quidem esse, at non eodem modo, proinde argumentum est fallax, cum mutet quid in quale, neque ostendere quod ab eodem incipiat facultas superior in quo desinit inferior; nam inquit singulare esse intelligibile quatenus est singulare, at non quatenus est materiale, ideo egere opera intellectus agentis a quo reddatur immateriale.³¹

Ego tamen puto ipsum esse deceptum et in ambiguitatem lapsus, argumentum autem nostrum validum esse. Modus enim duplex in praesentia considerari potest, modus cognoscentis et modus rei cognitae. De modo quidem cognoscentis verum est id quod Iavellus dicit, nam alio modo intellectus recipit singulare, alio modo sensus. Intellectus enim sine usu organi recipit, et a phantasia, non ab ipsomet obiecto materiali, proinde speciem singularis recipit spiritualius quam recipiat sensus et phantasia. At de modo ipsius rei falsum dicit: nam si modus quoque est ens quoddam, et omne ens, quatenus est ens, est etiam intelligibile, ut ipse ibidem ait, necesse est ut singulare sit ab intellectu intelligibile secundum omnes modos, etiam secundum conditiones singularitatis, quae sunt hic et nunc; non enim entia || omnia cognosceret intellectus, si modum singularis quo singulare a sensu cognoscitur ipse non intelligeret. Est praeterea in dictis Iavelli repugnantia manifesta: nam in quaestione 15 quinti *Metaphysicorum* ipse opinionem D. Thomae sequens de principio singularitatis asserit ipsum esse materiam,³² ergo secundum hanc eius sententiam dicere “quatenus singulare” est dicere “quatenus materiale”, nam dictio illa “quatenus” notat rationem formalem. Singulare, igitur, si est intelligibile quatenus singulare, est intelligibile quatenus materiale: quomodo ergo asserit esse intelligibile ut singulare et negat esse intelligibile ut materiale?

^acum 1607.

³¹ Iavellus 1576, VII, q. 16, f. 169r–v.

³² Iavellus 1576, V, q. 15, f. 96v.

Argumenta quoque ipsius facile solvuntur. Ad primum negamus utramque propositionem: minor quidem manifeste falsa est, et petit id quod probandum erat, nempe sensum ab intellectu differre per hoc quod primo cognoscit singulare. Dicimus enim non per id sensum differre ab intellectu, sed per hoc quod sensus in singulari gradum sistit, et ipsum solum cognoscit, intellectus vero in eo non sistit, sed progreditur ad universale tanquam ad praecipuum et finale obiectum. Sic enim nec phantasia per hoc differt a sensu, quod non incipiat ab imaginatione rei praesentis a qua sensus incipit, sed incipit ipsa quoque a cognitione rei praesentis et differt a sensu non per hoc, sed quia imaginari potest etiam rem absentem; quod vero ad maiorem attinet, quando dicit “illud est primo intelligibile ab intellectu quo primo distinguitur intellectus a sensu”,³³ cum bis ponat eam dictionem, primo considerandum est quomodo eam sumat; vel enim utrobique intelligit primitate originis, ut intelligere debet, quia de hac tantum loquimur, et hac ratione maior est falsa: non enim intellectus differt a sensu per id quod primo intelligit primitate originis, imo in hoc convenit cum sensu; si vero utrobique accipiat primitatem principalitatis, vera est maior, sed ad rem non facit; differre namque intellectum a sensu concedimus per cognitionem universalis, quod primo, id est, praecipue ab eo intelligitur. Quod si dicens “quo primo differt intellectus a sensu” intelligat “quo praecipuo”, dicens autem “illud est primo intelligibile” intelligat “secundum originem”, falsa sic quoque est maior: nam praecipue distinguitur intellectus a sensu per cognitionem universalis, non tamen hoc primum cognoscit secundum originem; cum enim haec sit praecipua et finalis operatio, debet esse posterior cognitione singularis, quoniam illa quae ad finem diriguntur debent ipsi fini anteire.

Ad secundum possumus negare consequentiam, quia perfectio et activatio intellectus non consistit in cognitione singularis. Quod si tueri etiam contendat hanc esse actuationem aliquam, possumus totum concedere. Ad probationem autem falsitatis dicimus intellectum ad cognoscendum singulare non indiguisse intellectu agente, sed propter abstractionem universalis: quoniam igitur cognitio universalium est praecipua et propria operatio intellectus, fuit ei necessaria opera intellectus agentis, et hoc pronuntiatur clare ab Aristotele in eo contextu 10 tertii libri *De anima*.³⁴ Ideo argumentum quoque quod inde Iavellus sumit vanum est, et nititur pravae eius loci interpretationi: Aristoteles enim cognitionem singularis ibi comparat cum

33 Iavellus 1576, VII, q. 16, f. 169r–v.

34 Aristoteles, *De anima*, III.4, 429b14–18 (Aristoteles 1953, III, t/c 10, p. 423).

linea recta, non cum obliqua, proinde vult singulare primo intelligi, non universale. Plura hac de re legi possunt apud Gregorium Ariminensem primo *Sententiarum*, distinctione 3, quaestione 3.³⁵

Caput VI Declaratio quaestionis de ordine intelligendi universalialia

Haec de intellectione singularium dicta sint. Multo maior nos de universalibus difficultas manet. Cum enim alia magis, alia minus universalialia sint, 5
dubium est utrum prius ab intellectu cognoscatur, an magis universale, an minus; ut an prius in mente nostra imprimatur conceptus corporis, deinde conceptus viventis, deinde animalis, deinde hominis, et equi, et aliarum specierum; an e contrario, primum cognoscatur species, deinde genus propinquius, deinde alia remotiora, et postremo omnium id quod supremum est. 10
Loquimur autem de temporis tantum atque originis ordine, et de sola cognitione confusa, hoc est de prima rudi horum simplicium conceptuum impressione in nobis. Etenim distinctae cognitionis ordinem arbitrarium esse iam diximus, ideoque de ipso praecepta a logico tradi; nec ullus unquam dubitavit quin in adipiscenda distincta rerum notitia necessarium sit prius universaliora cognoscere, quam minus universalialia, quia nequeunt haec perfecte cognosci nisi illa sint perfecte cognita. Est enim genus de essentia speciei, proinde non potest perfecte cognosci species ignorato genere: igitur necesse est prius naturam corporis intelligere, quam naturam viventis, et hanc prius 15
quam naturam animalis, et hanc prius quam naturas proprias specierum. Hoc ordine traditam ab Aristotele esse naturalem philosophiam nos in libro nostro *De naturalis scientiae constitutione* demonstravimus,³⁶ eumque ordinem in 4 contextu primi libri *Physicae auscultationis* ab Aristotele propositum esse arbitramur.³⁷ De hoc igitur distinctae cognitionis ordine nos in 25
praesentia non loquimur, sed de ordine cognitionis confusae, quem cognoscere potius nos oportet ut rem naturalem et mentis nostrae proprietatem quamdam cognitu dignam, quam ulla de hoc praecepta tradere, quandoquidem illa quae non in nostro arbitrio posita, sed naturalia et necessaria sunt, sub scientiam potius, quam sub praeceptiones nostras cadere videntur. 30

Praeterea, neque confusae notitiae nostrae cum distincta comparatione ullam in praesentia facturi sumus, cum id quoque certum sit: confusam

35 See Gregorius Ariminensis 1981, vol. I, pp. 388 ff.

36 See Zabarella, *De naturalis scientiae constitutione*, ch. 2 (*De rebus naturalibus*, liber I).

37 Aristoteles, *Physica*, II.1, 192b32–35 (Aristoteles 1562, IV, lib. II, t/c 4, f. 49vL).

||1055 cuiusque rei notitiam praecedere distin||ctae cognitioni eiusdem rei; dimissa igitur penitus cognitione distincta, solam confusam consideraturi sumus, et ratione duce investigaturi an cognitione confusa prius origine ac tempore cognoscatur a nostro intellectu magis universale, an minus universale.

Caput VII Scoti opinio et argumenta

5

Variae hac de re opiniones extiterunt, quarum duae extremae et contrariae sunt, una Thomae, altera Scoti, aliae vero mediae. Scotus in primo *Sententiarum*, distinctione 3, quaestione 2,³⁸ asserit minus universale, hoc est, ultimam speciem, esse primum cognitum ab intellectu nostro cognitione confusa, et ad id probandum tribus argumentis utitur. Primum, quod 10 a Scotistis validissimum esse censetur, tale est: agens naturale satis propinquum patienti sufficienter praeparato | atque idoneo ad recipiendum, secluso omni impedimento, producit effectum perfectissimum quem producere potest. Proponatur igitur cognoscendus homo in distantia debita constitutus, qui possit movere et cognosci et ut corpus, et ut animal, et ut homo; 15 obiectum hoc est agens naturale convenienter propinquum, nec impeditum, intellectus autem noster est naturaliter aptus ac praeparatus ad omnem conceptum recipiendum. Ergo prius imprimetur in intellectu conceptus hominis, qui aliorum perfectissimus est. Potentia namque imprimendi conceptum hominis tanquam validior praevalebit aliis, scilicet potentiae imprimendi conceptum corporis et conceptum animalis. Itaque prius cognoscetur homo, quam animal et corpus. 20

Secundo ita argumentatur Scotus: si primum cognitum esset magis universale, divina scientia esset omnium prima secundum ordinem nostrum cognoscendi. Consequens falsum est, ut eius inscriptio declarat: inscribitur 25 enim *μετὰ τὰ φυσικά*, hoc est, post naturalem scientiam addiscenda. Patet consequentia: quia subiectum metaphysicae est ens prout ens est, quod est omnium amplissimum, quare esset etiam nobis omnium notissimum.

Tertio sic: si primum cognitum esset magis universale, maximum tempus interponeretur antequam a summo genere ad speciem infimam perveniremus, quia transeundum est per omnia genera media, quorum aliqua sunt ignota, ut ait Aristoteles in contextu 28 septimi *Metaphysicorum*, ubi dicit ignorari proximum genus asini et equi.³⁹ 30

38 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, dist. 3, q. 2, pp. 409–411.

39 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.8, 1033b34–1034a2 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 28, f. 177vK).

Quarto idem sic confirmare possumus: ita se habet species ad genus, ut singulare ad speciem. Ut enim singulare sub specie est et ea de ipso praedicatur in quid, ita species est sub genere quod de ea in quid praedicatur; atqui individuum cognoscitur ab intellectu prius quam species, sicut ante ostensum est: ergo etiam species prius, quam genus. Praeterea, res iudicantur magis vel minus tales ex maiore vel minore propinquitate ad primum
 ||1056 tale; atqui id quod primum omnium intelligitur est singulare, et illi propinquior est species, quam genus: ergo prius ab intellectu cognoscitur species quam genus.

Caput VIII Thomae opinio et argumenta

Thomas vero in Prooemio primi *Physicorum*,⁴⁰ et in prima parte *Summae*, quaestione 85,⁴¹ contrariam sententiam tuetur: primum cognitum cognitione confusa esse magis universale; eamque probat auctoritate Aristotelis in Prooemio primi *Physicorum*, qui eam manifeste pronuntiare videtur, dicens a magis universalibus ad minus universalia progrediendum esse tanquam a notioribus nobis.⁴² Probat etiam hoc Aristoteles ibidem hoc pacto: omne totum cognoscitur prius quam partes, tum a sensu, tum ab intellectu; at magis universale respectu minus universalis est totum quoddam, quod etiam Porphyrius asserit in capite "De specie".⁴³ Ergo prius ab intellectu cognoscitur id quod magis universale est, quam id quod minus.

Utitur praeterea Thomas tali argumento quo huiusce rei rationem et causam adducere videtur. Mens nostra, quando nascimur, est sicuti tabella abrasa, in qua nihil descriptum est; non potest igitur a perfecta ignorantia ad perfectam scientiam transire, nisi per media; atqui perfecta cognitio est cognitio infimae speciei, cognitio vero universalium est confusa et potentialis, quia cognitio animalis est hominis cognitio potestate et confuse; debet igitur auspicari ab universalioribus, quorum cognitio confusior atque imperfectior est, deinde per differentias descendere, donec plenam et perfectam ultimarum specierum cognitionem adipiscatur; harum enim perfecta cognitio est finis nostrae contemplationis. Experientia quoque hoc comprobatur:
 |740 nam multorum animalium ac multarum stirpium speciem et naturam pro-

40 Thomas Aquinas, *In Aristotelis Physica*, I, lect. 1, nn. 7–11.

41 Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 85, art. 3, co.

42 See Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a1–184b14.

43 See Porphyrius 1887: *Isagoge*, pp. 4–6.

priam ignoramus, genus tamen cognoscimus, et inter genera illud magis cognoscimus, quod communius est, cuius nulla alia esse videtur ratio, quam quod facilius cognitu est genus quam species, proinde etiam prius cognoscitur: nam id quod facilius cognitu est prius tempore cognoscitur, cum cognitio nostra a facilioribus incipiat.

5

Praeterea, idem confirmatur exemplo illo vulgato animalis a remoto loco venientis. Primum enim non cognoscitur nisi ut corpus, quia discernere adhuc non possumus an sit animal, an corpus aliquod inanimatum; postea vero propinquius factum cognoscitur esse animal, at non discernitur an sit homo, an equus, an asinus; postea vero cognoscitur etiam ut homo. Quoniam igitur ex sensatione intellectio fit, eodem ordine debet intellectus universalis intelligere quo a sensu singularia sentiuntur; a sensu autem illud cognoscitur primum ut hoc corpus, deinde ut hoc animal, tandem vero ut hic homo; similiter ergo ab intellectu debet primum concipi corpus, deinde animal, tandem vero homo. || Horum autem argumentorum vis et efficacia postea, cum huiusce rei veritatem declarabimus, diligentius expendetur.

10

15

Caput IX Genuae opinio et praedictarum opinionum conciliatio

Has duas contrarias Thomae et Scoti sententias M. Antonius Genua, praeceptor meus,⁴⁴ putavit media quadam opinione posse conciliari. Dixit enim distinguendam esse cognitionem; duplex enim est: una actualis, altera habitualis; actualis cognitio est quaelibet prima cuiusque rei apprehensio ex phantasmate oblato intellectui et ipsum movente actu; habitualis vero est quaedam naturalis aptitudo et propensio tum rerum cognoscibilium, ut ordine quodam ab intellectu recipiantur, tum ipsius intellectus ad eas ordinatim recipiendas. Hac distinctione constituta dicebat Thomam et Scotum concordantes esse, cum ambo dixerint cognitione confusa actuali primum cognitum esse speciem infimam, cognitione autem confusa habituali primum cognitum esse id quod est maxime universale.

20

25

Hanc Scoti sententiam fuisse facile ostendebat considerando ea quae a Scoto dicuntur in praedicta sua quaestione.⁴⁵ Ibi namque Scotus dicit: si consideremus aptitudinem seu habilitatem intellectus ut ab obiectis per-

30

44 Zabarella seems to refer here to the *lectiones* addressed by Genua at the University of Padua: see Spruit 1995, pp. 164–173. However, in his commentary to the *De anima* we can find some references to this question: see Genua 1576, p. 20ra–b.

45 See above ch. 7.

ficiatur, et ipsarum quoque rerum aptitudinem ut ipsum perficiant ordine quodam, is ordo talis est, ut prius communiores conceptus sint imprimendi, quam minus communes; natura enim in omnibus progreditur ab imperfecto ad perfectum; at quando accedit intellectus ad actum ipsum apprehendendi et cognoscendi, perturbatur hic ordo et impeditur a facultate motrice infimae speciei, quae validior est, cum eius singulare validius moveat sensum; proinde facit ut prius in intellectu imprimatur species quam genus: quare dubitandum non est utrumque dictum manifeste a Scoto fuisse prolatum. 5

Quod vero etiam Thomas utrumque protulerit, ostendere nitebatur considerando ea quae ab ipso dicuntur in praedicto Prooemio primi *Physicorum*. Nam ibi in contextu 5 Thomas asserit hoc nomen, “homo”, notius nobis esse quam partes definitionis “animal” et “rationale”;⁴⁶ quare concedit hominem esse nobis notiolem cognitione confusa quam animal; respicit enim actuale cognitionem, quam etiam Scotus respexit: quando autem dicit universalius esse nobis notius, respicit habituale cognitionem, non amplius actuale, ut eius verba declarant; inquit enim intellectum tendentem ad perfectionem adipiscendam auspicari primum a cognitione rerum universaliorum, quae imperfectiores sunt, et ab iis ad minus universales transire, donec ad infimam speciem, quae perfectissima est, perveniat. Sic 20
 |741 autem Thomas denotat cognitionem habitualem, cum | consideret natura-
 ||1058 lem illam intel||lectus habilitatem ut ordine quodam diversos habitus adipiscatur, quae consentanea etiam est ipsi naturae, quae in operando procedere semper solet ab imperfectioribus ad perfectiora.

Sed haec dicens Genua videtur potius in omnibus ad unguem sequi opinionem Scoti, et niti ad eam trahere verba Thomae, quam aliquid medium, quo illi concilientur, adducere: Scotus enim in illa sua quaestione tum utitur illa ipsa distinctione notitiae actualis et habitualis, tum haec tria dicta probat: [i] cognitione actuali confusa primum cognitum esse minus universale; [ii] cognitione actuali distincta primum cognitum esse magis universale; [iii] cognitione habituali primum cognitum esse magis universale; quae omnia sequens Genua nititur ea Thomae attribuere. 25 30

Attamen primum dictum a sententia Thomae alienissimum est, qui absque dubio putavit cognitione actuali confusa primum cognitum esse magis universale. Dicens enim mentem nostram nasci ut tabellam abrasam in qua nihil scriptum est, et auspicari a conceptibus imperfectioribus, non solam aptitudinem respicit, sed actum ipsum apprehendendi. Hunc enim vult esse 35

46 Thomas Aquinas, *In Aristotelis Physica*, I, lect. 1, n. 10.

aptitudini consentaneum, ita ut quo ordine aptus est intellectus res apprehendere, et quo ipsae sunt aptae apprehendi, eo ipso apprehendantur ab intellectu, neque ullam impedimenti mentionem facit. Contra vero Scotus inquit actum aptitudini contrarium esse propter impedimentum illarum a magna vi motrice speciei, quod quidem neque a Thoma dicitur, neque videtur esse consentaneum rationi, quia natura nihil frustra facit. Quare non debuit menti nostrae tribuere hanc naturalem aptitudinem ut certo ordine res cognoscat, si nunquam servandus hic ordo erat, sed potius contrarius. Sic enim propensio illa naturalis nunquam duceretur ad actum, quod dicendum esse non videtur.

Neque verba Thomae in contextu 5 primi *Physicorum* id quod Genua existimavit significare possunt. Ibi namque et Thomas et Aristoteles speciem considerant tanquam totum definibile, quod dicunt notius esse partibus definitionis. Hoc autem dicere nihil aliud est quam dicere speciem prius cognosci confuse quam distincte, quod quidem clarum est et a nemine unquam negatum. Ideo animadvertendum est animal respectu hominis posse duobus modis considerari: uno modo ut eius pars essentialis, qua ratione homo ut totum confusum notius est animali ut parte, idque ibi significare Thomas voluit, ut legentibus manifestum est; altero autem modo ut totum potentiale continens hominem ut partem, in quo sensu ibi non accipitur. Sed putavit Thomas genus ita acceptum ut totum quoddam confusum esse prius cognitum cognitione confusa, quam speciem, quod tamen Scotus negavit. Hoc autem est de quo nunc est nobis proposita disputatio: quare Thomas et Scotus hac in re concordēs non sunt.

||1059 Caput x Zimarae et Achillini opinio

Marcus Antonius Zimara⁴⁷ et Alexander Achillinus⁴⁸ praedictis argumentis moti in mediam quamdam sententiam inciderunt, quam tutissimam esse existimarunt. Dixerunt enim et Thomae et Scoti opinionem universe sump- tam utramque falsam esse, veram tamen esse utramque ut particularem, quia in quibusdam notum prius est magis universale, in quibusdam vero minus universale, proinde nullam certam universalem regulam de primo cognito tradi posse; ideoque errasse Thomam dicentem in omnibus primum cognitum esse magis universale, errasse etiam Scotum putantem minus uni-

47 See Zimara 1564, prop. 14, ff. 9vb–10vb.

48 See Achillini 1558: *De intelligentiis*, III.2, pp. 18b–19b; *De distinctionibus*, ch. 1, p. 271a–b.

versale in omnibus esse primum cognitum, quamquam (dicunt) minus erravit Thomas, quia saepius evenit ut magis universale sit primum cognitum, quam ut minus universale. Quod autem utrumque contingat, probant sic: multi cognoscunt id quod offertur esse herbam, sed quatenus herbae species sit ignorant; et cognoscunt aliquod esse animal, quae vero animalis species ignorant; tunc igitur est illis prius cognitum magis universale, quam minus universale; quandoque tamen contrarium contingit: nam Aristoteles septimo *Metaphysicorum*, contextu 28,⁴⁹ inquit aliqua genera media ignorari, ut proximum genus equi et asini; tunc igitur notior est species, quam genus, cum species equi et asini cognoscantur, proximum autem eorum genus ignoratur.

Huius diversitatis causam refert Zimara in sensum: omnis enim intellectualis cognitio a sensu pendet, sensilia vero, quae per se et proprie sentiuntur, accidentia sunt, ideo ex horum varietate provenit in intellectu haec diversitas. Quando enim accidentia generis sunt magis sensilia quam accidentia speciei, tunc prius cognoscitur ab intellectu genus quam species; quando autem magis sensilia sunt accidentia speciei quam accidentia generis, prius cognoscitur ab intellectu species quam genus. Magis enim sensilia sunt accidentia propria equi et asini, quam accidentia proximi eorum generis, ideo prius cognitae sunt intellectui hae species quam illud genus.

Haec fuit horum sententia, quae quantum in se veritatis habeat postea recognita intelligetur.

Caput XI Nostrae cognitionis distinctio

In hac difficultate et sententiarum varietate, ut veritas manifesta fiat et aliorum errores cognoscantur, necessarium ante omnia est recte distinguere, ne in ambiguitatem, in quam plures inciderunt, nos quoque labamur. Etenim in hoc plures defecisse arbitror, quod non bene distinxerunt; illa namque, qua multi usi sunt, cognitionis nostrae distinctio in actualem et habitua-

lem reprehensione non vacat: quamquam enim nominum impositiones et appellationes arbitrariae esse videntur, convenit tamen a propriis vocabulorum significationibus non recedere, quod illi fecerunt dum cognitionem habitualemente improprie admodum ab eis acceptam ab actuali distinxerunt. Quemadmodum enim potentia acquirendi habitum non recte habi-

49 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.8, 1033b34–1034a2 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 28, f. 177vK).

tus nominatur, ita neque aptitudo intellectus ad habitus ordinatim comparandos recte appellatur cognitio habitualis, cum neque adhuc cognitio sit, neque habitus ullus in intellectu insit, sed rectius potentialis appellaretur. Sic enim opponi posset cognitioni actuali, quoniam actui non habitus opponitur, sed potentia.

5

Quae autem proprie sit vocanda habitualis cognitio, postea considerabimus. Nunc dicimus nil aliud sua illa distinctione eos significasse, quam nostram cognitionem vel actualem esse, vel potentialem. Constat enim eos pro potenciali habitualement accepisse, unde alium ipsorum errorem colligimus, quod de utraque hac cognitione duo contraria dicta protulerunt, cum tamen idem de utraque asserendum sit, quoniam, ut paulo ante dicebamus, nulla naturalis aptitudo potest esse frustra, aptitudo autem nostri intellectus ad res certo ordine intelligendas non potest esse potentia logica, cum insit intellectui etiam nobis non cogitantibus: proinde ad actum ducenda est, ita ut cognitio actualis eodem ordine acquiratur quo naturaliter apta est acquiri, et debita servetur consonantia in rebus naturae; idem ergo esse debet ordo cognitionis actualis et cognitionis potentialis, quam illi satis improprie habitualement appellarunt.

10

15

Propterea, nos dimissam potenciali solam actualem considerabimus, cum de utriusque ordine idem sentiendum sit, et hanc opportuniore partitione ita dividemus: omnis nostra actualis cognitio vel confusa est, vel distincta; quae autem utraque sit, docet Aristoteles in initio secundi libri *Posteriorum analyticorum*,⁵⁰ nam rei simplicis cognitionem habemus confusam quando cognoscimus ipsam esse et ignoramus quid sit; distinctam vero quando etiam quid sit cognoscimus. Rem autem complexam confuse cognoscere est ignorata causa nosse solum quod sit, distincte vero est cognoscere propter quid: utraque haec adhuc duplex est, et hac distinctione omnem tolli difficultatem arbitror. Sed eam^a in sola confusa notitia considerare satis est, cum de hac sola sit nobis proposita disputatio: eandem enim distinctionem etiam distinctae cognitioni accommodare quisque facile poterit.

20

25

30

Certum est actualem^b nostram confusam rei simplicis notitiam duplicem esse, vel enim est prima rei apprehensio quam antea nunquam cognovimus, vel est actualis cognitio rei etiam prius cognitae. Quando enim mathematicus a somno excitatus incipit contemplari aliquod theorema mathematicum, est quidem illa actualis cognitio illius rei, non est tamen prima eius

35

^aetiam 1607. ^bactualem 1607] actuale 1590^v.

50 Aristoteles, *Analytica posteriora*, II.1, 89b23–35.

||1061 apprehensio, quia ille iampridem theorema illud apprehendit, et eam || rem
 saepius alias intellexit. Prima autem conceptuum impressio magna ex parte
 in pueritia fit; ordinatim enim res quae a sensibus intellectui offeruntur
 apprehendere incipimus, quas prius non cognoveramus, licet eum cogno- 5
 scendi ordinem in illa aetate non animadvertamus. In singulo enim nostrum
 necesse est aliquando primum fuisse impressum conceptum animalis, con-
 ceptum equi, conceptum bovis et alios omnes, idque ut plurimum in pueritia
 factum est. Evenit tamen ut etiam adultis ac senibus offerantur res aliquae
 eis antea prorsus incognitae, proinde confusi earum conceptus tunc primum
 in illorum animis imprimantur, cum prius nullam prorsus earum notitiam 10
 habuerint.

Cum ergo ita rem sese habere manifestum sit, liceat nobis hanc distinc-
 tionem proponere tum rei, tum vocabulorum significationi maxime consen-
 taneam: cognitio nostra actualis confusa duplex est, una originalis, altera 15
 vero habitualis. Rectius enim habitualis appellatur illa quae fit ex habitu
 iampridem acquisito, ut quando ego equum actu intelligo, cuius notitiam
 iampridem in pueritia acquisivi, quam mera aptitudo ad habitus compa-
 randos. Intellectus enim postquam contraxit habitus, potest res actu con-
 templari quando vult, ideo eam actualem cognitionem, quae fit ex habitu,
 voco in praesentia cognitionem habitualement. Sed quando primum concepi 20
 animo equum, illa fuit prima origo impressionis illius conceptus, eamque
 in praesentia appello cognitionem originalem: quare actualem non accipio
 ut ab habituali distinctam, sicut eam Scotus et alii acceperunt, sed ut com-
 munem originali et habituali, cum utramque actualem esse manifestum sit.
 Nec dubito quin omnes iudiciosi viri nostram hanc et habitualis et actua- 25
 lis notitiae acceptionem tanquam maxime propriam, et rei ac vocibus ipsis
 convenientem approbaturi sint.

Caput XII Quodnam sit primum cognitum cognitione actuali originali confusa

Hac distinctione constituta puto totam huiusce rei veritatem tribus asser- 30
 tionibus contineri, quarum prima de cognitione originali talis est:⁵¹ primum
 cognitione actuali originali confusa est maxime universale, ut recte sensit
 D. Thomas et cum eo Averroes et Graeci omnes, quam sententiam defendit

51 The second and third assertions that Zabarella announces here are present in the next chapter. In this chapter he only develops this first.

etiam Ioannes Gandavensis adversus Scotum in sua quaestione in Prooemio primi *Physicorum*.⁵² Probatur assertio haec multifariam.

Primum quidem auctoritate et ratione Aristotelis in eo Prooemio,⁵³ quam superius quoque consideravimus, sed ea nunc accuratius est perpendenda. Aristoteles enim eo in loco inquit a magis universalibus ad minus universalia progrediendum esse tanquam a notioribus nobis, || et rationem addu|cit: quoniam omne totum et confusum notius nobis est quam partes. Non latuit Scotistas locus ille, qui responderunt Aristotelem ibi loqui de ordine cognitionis distinctae, quam in ea scientia traditurus erat, proinde locum illum Scoto non obesse, cum etiam Scotus fateatur cognitione distincta prius esse cognitum magis universale, quam minus universale. Sed de cognitione confusa nihil ex eo loco colligi, cum de ea ibi Aristoteles non loquatur.

At hoc dicentes significant se Aristotelem et eius artificium non intelligere, quod breviter declaro. Aristoteles ibi in 4 contextu proponens ab universalibus ad particularia progrediendum esse,⁵⁴ utique significat ordinem cognitionis distinctae: proponit enim ordinem servandum in tractandis rebus naturalibus, quarum cognitionem tradendam sibi proposuit non confusam, sed distinctam; hanc enim nos adhuc non habemus, sed eam ex lectione librorum Aristotelis adipiscimur. Postea vero probans Aristoteles illam conclusionem assumpsit eam minorem, universalius est nobis notius, quam tribus argumentis confirmavit, nec potuit intelligere alio modo notius quam cognitione confusa, quod manifestum est in tribus illis argumentis: totum enim est notius sensui quam partes cognitione confusa; nomen est nobis notius quam definitio cognitione confusa, ut etiam expresse ibi Aristoteles testatur, dum inquit nomen significare totum quoddam confuse; prima quoque puerorum cognitio, quando omnem virum vocant “patrem” et omnem foeminam “matrem”, est cognitio confusa; itaque si conveniens et valida esse debeat illa triplex minoris propositionis probatio, non potest minor illa intelligi, nisi de cognitione confusa.

Praeterea, dicens ibi Aristoteles in contextu 4 universale esse totum quoddam et multa continere ut partes,⁵⁵ confusam cognitionem denotat. Id enim quod accipitur ut totum confusum et prius notum quam partes, non est nisi confuse cognitum, cum adhuc ignorentur partes. In ordine autem cognitionis distinctae animal genus non modo ut totum cognoscitur prius quam

52 Gandavensis 1552², q. 1, f. 1va–b.

53 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a1–184b14.

54 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a24–25 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 4, f. 7rE).

55 Aristoteles, *Physica*, I.1, 184a24–25 (Aristoteles 1562, IV, lib. I, t/c 4, f. 7rE).

species, verum etiam ut singularum specierum pars essentialis. Quod quidem Aristoteles ibi non considerat, quia sumit totum commune ut confuse tantum cognitum. Patet igitur Aristotelem, probantem ex ea minore conclusionem positam in initio illius 4 contextus, argumentari a confusa nostra cognitione ad distinctam, quam in ea scientia tradere vult. Ordinem enim servandum in tradenda perfecta scientia rerum naturalium confirmat ex ordine cognitionis nostrae confusae, tanquam ex ordine nostro addiscendi naturali probans ordinem artificiosum. Nam quemadmodum initio dicebamus, ordo quo distinctam rerum notitiam comparamus, artificiosus atque arbitrarius est; ordo autem quo pueritia per sensus cognitionem rerum confusam acquirimus, naturalis est. Quoniam igitur hic confusae cognitionis ordo eius modi est, || ut prius cognoscamus ea quae magis universalialia sunt, postea vero illa quae sunt minus universalialia, ex hoc infert Aristoteles talem esse debere etiam ordinem distinctae cognitionis, quem in ea scientia servaturus erat: voluit autem ea ratione significare artem debere in hoc naturam imitari, nempe ut ordo artificiosus, quoad rerum scientiam adipiscendam utamur, sequatur mentis nostrae propensionem naturalem; ita ut eo ordine ad rerum scientiam capessendam^a progrediamur, quo ipsa naturaliter ac sine artificio nostro res apprehendit. Sic enim ordinem doctrinae sequi ordinem rerum naturalium docuimus alias in libris *De methodis*.⁵⁶

Quod autem Aristoteles ab ordine cognitionis confusae ad ordinem distinctae cognitionis argumentetur, ex eo etiam patet quod distincta cognitione et magis universalialia et minus universalialia eo in loco incognita esse statuuntur: quando ergo inquit Aristoteles universaliora esse nobis notiora, non potest intelligere nisi cognitione confusa.

Alio quoque argumento haec prima nostra assertio confirmari potest quod a Scoto adducitur in sua quaestione praedicta ad suam | tuendam opinionem, nec vidit Scotus illud contra ipsum facere, et D. Thomae opinioni suffragari; imo ego arbitror hoc esse validissimum omnium argumentorum quae adversus Scotum pro sententia nostra adduci possint, etenim vera huius nostrae assertionis ratio, et aequata causa eo argumento adducitur. Scotus ita argumentatur: illud est facilioris intellectionis quod est facilioris abstractionis; species est facilioris abstractionis quam genus: ergo species est facilioris intellectionis, proinde est prius cognita quam genus. In eo enim consentire omnes videntur, quod ea quae faciliora cognitu sunt prius

^acapessendam 1607] capescendam 1590^v.

56 See Zabarella 1597, *De methodis*, I, ch. 10, co. 153–154.

etiam cognoscantur, idque verissimum est, ut postea dicemus.⁵⁷ Maior propositio clara est eo fundamento constituto, quod universalium intellectio est abstractio quaedam vel non fit sine abstractione. Minorem ita probat: illud facilius abstrahitur quod a paucioribus separatur; at species a paucioribus separatur, genus vero a pluribus: ergo species facilius abstrahitur quam genus. Maior manifesta esse videtur, minor probatur, quia species abiungitur mente a solis accidentibus individuantibus, genus vero separatur et ab eisdem, et ab ipsa quoque speciei natura, et quanto superius in categoria genus fuerit, tanto a pluribus separabitur, nempe ab omnibus eo inferioribus; corpus igitur est difficillimae abstractionis, homo vero, et equus facillimae.

Hoc Scoti argumentum manifeste ipsi adversatur et miror quod multi eius fallaciam non animadverterint. Nam in specie sunt aggregatae plures conditiones et coniunctae plures differentiae quam in genere; omnes enim conditiones quae actu sunt in animali sunt etiam in homine, et aliae praeter eas: ideo si animal ab homine abstrahere velimus, oportet ut conditiones hominis proprias relinquamus, reliquas vero communiores accipiamus; quare species maiorem habet compositionem quam genus, et genus est simplicius specie. Quoniam igitur abstrahere est aliqua accipere dimissis aliis, certum est difficultatem abstractionis consistere in accipiendo plura, relinquendo pauca, non in accipiendo pauca, relinquendo plura: proinde in abstractione speciei ultimae verum est id quod Scotus dicit, pauca relinquere. Sed hoc non facit abstractionem faciliorem, ut ipse sumit, sed potius difficiliorem, nam si pauca relinquuntur, plura sumuntur. Quoniam igitur in infima specie sunt coniunctae plurimae differentiae et conditiones, in supremo autem genere paucae, ideo difficillima est abstractio infimae speciei, summi vero generis facillima. In eo igitur deceptus est Scotus, quod ex paucitate iudicans abstractionis facilitatem, paucitatem accepit eorum quae relinquuntur, cum eorum, quae sumuntur, accipere debuerit. Si namque acervus lignorum proponatur ex quo sint aliqua accipienda et aliqua relinquenda, certum est facilitatem auferendi consistere in paucitate eorum quae accipiuntur, non eorum quae relinquuntur. Nam facilius est pauca ligna auferre relinquendo multa, quam auferre multa relinquendo pauca. Videtur autem Scotus hoc argumento utens statuere fundamentum hoc, quod intellectus abstrahens hoc ab aliis debet cognoscere illa alia a quibus abstrahit. Sic enim videtur abstractionis difficultas consistere in multitudine eorum quae relinquuntur. Sed id minime verum est et adversatur propriae naturae abstractionis et significationi huius vocis “abstrahere”: nil enim aliud est abstrahere nisi

57 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, dist. 3, q. 2, p. 410 ff.

apprehendere unum non apprehensis aliis, ut abstrahere animal ab homine nil aliud est quam solam animalis naturam in homine contemplari, propria hominis natura non considerata. Est igitur necessaria abstractionis conditio, ut in ipso abstrahendi actu reliqua non cognoscantur, et id solum quod apprehenditur intelligatur. Quia si in illo actu alia quoque cognoscantur, nulla fit abstractio. 5

Ideo si accepta maiore propositione argumenti Scoti, minorem illi veriorrem subiungamus, fiet argumentum efficacissimum ad eius sententiam oppugnandam, nostram vero ac D. Thomae demonstrandam: illud est facilioris intellectionis quod est facilioris abstractionis; at genus est facilioris abstractionis quam species: ergo est facilioris intellectionis, proinde prius cognoscitur quam species. 10

Videtur etiam sententia haec consona esse opinioni omnium antiquorum philosophorum. Omnes enim putarunt facillimum esse rerum convenientiam cognoscere, differentias autem difficillimum. Qui enim omnes rerum differentias, quibus inter se discrepant, cognoscat, is rerum omnium scientiam habet; facilius ergo universalia cognoscimus in quibus res conveniunt, quam propria, quibus differunt. Idque etiam quotidie experimur: nam ego aliquando vidi piscem quemdam quem putavi esse auratum piscem, tamen piscatores dixerunt non esse piscem auratum, sed aliam quamdam speciem; ego igitur solam convenientiam illius piscis cum aurato animadverti, differentiam autem non animadverti; sic pueri convenientiam asini cum equo et mulo cognoscunt, sed eorum differentias non discernunt; nos quoque adulti cognoscimus ex loco valde remoto convenientiam equi et asini et muli, differentiam vero conspiciere non possumus, nisi propinquiores simus; facilius igitur convenientia cognoscitur, quam differentia. 15 20 25

Possumus praeterea argumentum sumere ab ordine sentiendi. Quoniam enim omnis nostra intellectio a sensu originem sumit, necesse est ut qualis est sentiendi ordo, talis sit etiam ordo intelligendi, praesertim cognitione confusa, de qua nunc loquimur. Sciendum itaque est illa quae proprie ac per se sentiuntur accidentia esse, substantiam autem non senti per se, sed per accidens, ut ait Aristoteles in secundo libro *De anima*.⁵⁸ Existunt autem accidentia omnia in substantiis individuis, et quia in eisdem latent etiam naturae omnes communes, ideo accidentium quoque hoc est discrimen, quod alia insequuntur naturam communiorem, alia naturam minus communem. Nutrir enim et augeri competit omni viventi, proinde huic homini competit quatenus habet in se naturam viventis; sentire autem omni ani- 30 35

58 Probably Aristoteles, *De anima*, II.2, 414a4–24.

mali, et huic homini quatenus habet animalis naturam; loqui vero homini tantum, et huic homini quatenus est homo: conceptus igitur confusus rei universalis in intellectu non fit nisi ex sensatione accidentium illius universalis a sensu facta; videtur autem omnis natura communis in singularibus latens habere necessario aliqua accidentia sensilia eam insequentia; neque dicendum est dari genus aliquod, cuius nullum sit in singularibus sensile accidens, ut significat Aristoteles in secundo libro *Priorum analyticorum*, capite ultimo: ibi namque videtur innuere naturam omnem relinquere aliquod in corpore vestigium sui, per quod cognoscatur;⁵⁹ esset enim reprehendenda natura, si aliquam communem naturam in rebus sensilibus profuisset, quae nullam haberet sensilem affectionem per quam confuse saltem cognosci possit; argumento esse potest anima nostra rationalis, quae maxime omnium formarum materiam informantium elata est supra materiam, sensiles tamen habet operationes per quas in homine cognoscitur, ut docere et loqui, et manibus ad plurima opera uti; sunt enim manus organum intellectus, non quidem ad cognoscendum, sed ad agendum; ipsa quoque prima materia, quamvis a sensibus remotissima, iisque maxime abscondita, habet tamen in corporibus aliqua sensilia accidentia, || ut quantitate et mutabilitatem per quam ab Aristotele demonstrata fuit. Hinc colligimus singularia non solius infimae speciei singularia esse, sed omnium quoque superiorum generum: Socrates enim non solum est hic homo, verum etiam hoc animal, et hoc vivens, et hoc corpus. Omnia igitur singularia quae in aliqua natura communi convenient necesse est ut aliquibus etiam communibus accidentibus participant, quae illam insequantur, et sint tanquam sensilia illius signa atque vestigia.

Haec cum ita sese habeant, rationi consonum, imo etiam necessarium est ut accidentia universaliorum facilius sentiantur, proinde etiam prius quam accidentia minus universalium; quo fit ut etiam intellectui prius offerantur magis universalia quam minus universalia. Hoc autem probatur tum extensionem, tum intensionem motionis considerando: extensionem quidem, quia illud magis movet quod saepius movet; atqui accidentia corporis saepius offeruntur sensui quam accidentia animalis, et accidentia animalis saepius quam accidentia equi: nam accidentia corporis offeruntur sensui in omnibus corporibus tam animatis, quam inanimatis, accidentia vero animalis in solis animalibus, sed non minus in equo quam in cane, et in leone, et in aliis; accidentia vero equi in solo equo. Patet autem in omnibus ex iterata et multiplicata actione prodire aliquid quod ex unico actu provenire non

59 Aristoteles, *Analytica priora*, II.27, 70b7–31.

potest, nam multae guttae cavant lapidem quem neque una neque pauciores cavarent; itaque accidentia rerum communiorum magis agunt in sensum actione extensiva, quam accidentia rerum minus communium. Proinde conceptus universaliores saepius offeruntur intellectui et magis ipsum movent, quam conceptus minus communes; quamobrem si tot actuales motiones ad imprimendum conceptum requiruntur, quibus pauciores non imprimerent, necesse est ut prius conceptus communiores quam minus communes in intellectu imprimantur. 5

Dico praeterea accidentia rerum communiorum magis agere in sensum intensione actionis, quam accidentium minus communium, propterea quod accidentia universaliorum simpliciora sunt et pauciores differentias continent. Accidentia vero minus communium plures differentias comprehendunt, etenim ex necessitate continent omnes differentias universaliorum. Nam differentia qua distinguitur animal a planta comprehenditur ab ea differentia qua distinguitur equus ab asino: ideo qui cognoscit accidentia quibus differt equus ab asino necesse est simul cognoscat accidentia quibus differt animal a planta, non tamen e contrario, quia potest in equo discerni differentia qua differt a planta, et illa ignorari qua differt ab asino. Quod idem intellectui contingere necessarium est: nam conceptus animalis simplicior est quam conceptus equi, et esse potest sine illo, at conceptus equi maiorem habet compositionem, cum necessario contineat actu conceptum animalis, siquidem equus est essentialiter animal. Ideo conceptus inferiorum in categoria, ut etiam Scotus asserit, in superiorum conceptus resolvuntur. Quoniam igitur facilius apprehenditur unum quam duo simul, necesse est ut facilius cognoscatur animal quam equus; animal enim est animal, et non est equus, equus vero est actu et equus et animal. Hoc autem experientia manifeste comprobatur: nam pueri primum non distinguunt equum ab asino, neque a bove; sed eos omnes eodem nomine boves vocant, quia rudem illam animalis figuram et motum conspiciunt, videntque illud commune accidens, quod hi omnes currum trahunt; at particularia lineamenta figurae singulorum et particulares motuum conditiones nondum discernunt; hae namque differentiae continent illas, quare maiorem iudicandi vim in sensu requirunt ut videantur.⁶⁰ 10 15 20 25 30

Hinc sumi potest ratio erroris Scoti: ipse enim iudicabat agens validius ad agendum ex maiore eius perfectione, quod quidem verum non est, sed agens validius esse iudicatur ex maiore eius proportionem cum patiente, hoc est, ex maiore convenientia potentiae activae cum potentia passiva patientis. 35

60 See Aristoteles, *Physica*, I.1, 184b12–14.

tis. In initio autem totius nostrae cognitionis omnes animi nostri facultates rudes et potentiales sunt: ideo illa quae sunt rudia et potentialia facilius in animo imprimuntur, quia maiorem habent proportionem et convenientiam cum facultate recipientis, et quia facilius est unum imprimere, quam plura. Sic enim videmus etiam ignem calidissimum agentem in aquam non statim imprimere omnes simul gradus caloris, sed unum, deinde alium, donec imprimat omnes. Huius autem difficultatis ratio sumitur ex iis quae alias de intellectu ac de sensu diximus: cognoscunt enim non solum patiando, sed etiam agendo, hoc est, receptam speciem iudicando. Vis autem iudicatrix in principio debilis est, nec potest illa statim iudicare quae plures differentias continent, sed prius iudicat singulas differentias, et per gradus pervenit ad cognitionem perfectam qua omnes simul differentias comprehendit. Nihil enim aliud est cognoscere primo corpus, deinde vivens, deinde animal, deinde equum, nisi ordine quodam uti in his omnibus conceptibus qui in equo sunt apprehendendis, donec omnes sint apprehensi. Nam apprehendere ut corpus est apprehendere solum conceptum corporis abiunctum ab aliis, apprehendere autem animal est apprehendere | simul corpus et animal, et haec abstrahere a natura equi; sed apprehendere ut equum est omnes simul apprehendere, quoniam equus est essentialiter et corpus et animal.

Demonstratur maxime huiusce rei veritas argumento illo vulgato, nec tamen a || plerisque satis intellecto, quod sumitur ab homine procul veniente: primum enim cognoscitur ut hoc corpus, deinde ut hoc animal, tandem vero ut hic homo. Sensus ergo prius discernit accidentia communiorum, deinde accidentia minus communium, quare mens quoque in intelligendo eundem ordinem servat. Multi tamen putant argumentum hoc debile esse et facile solvi dicendo sensum ob nimiam distantiam tunc decipi, ideoque non esse sumendum argumentum ab hoc exemplo in quo anima in iudicando decipitur, sed ponendum esse obiectum in distantia conveniente, ubi non decipiatur, quia tunc manifestum erit illud idem movere primum ut hunc hominem, non ut hoc corpus. Sed qui hoc dicunt, huius argumenti vim non percipiunt, quod si bene intelligatur, insolubile est et est demonstratio a posteriori. Ipsi autem decipiuntur dum dicunt in praedicto exemplo sensum decipi: decipitur enim quando existimatur esse aliquid quod non est. In hoc autem exemplo quando res illa primum iudicatur ut corpus, sic creditur esse id quod est. Non est ergo deceptio, sed est imperfecta et confusa cognitio.

Ut autem huius argumenti efficacia intelligatur, ita argumentor: id quod validius movet sensum, prius etiam ipsum movet; atqui accidentia corporis validius sensum movent, quam accidentia animalis et hominis, ergo accidentia corporis prius sentiuntur. Maiorem negare nemo potest: Scotus quoque hac eadem utitur. Minorem ita probo: quando pluribus agentibus idem

offertur impedimentum a quo unum ex eis non prohibetur ne agat, caetera vero prohibentur id quod prohiberi non potest, validius agit, etenim superat vim impedimenti, quam superare alia non possunt; ille autem homo movere sensum potest et ut hoc corpus, et ut hoc animal, et ut hic homo; nimia autem illa distantia est unum et idem impedimentum his omnibus oblatum; 5 ab eo tamen non potest impediri quin moveat ut corpus, impeditur autem ne moveat ut animal et ut homo: ergo validius agitur ut corpus, quam ut animal vel ut homo. Et huius ratio iam declarata est superius: argumentum igitur efficacissimum est et solvi non potest.

Caput XIII De primo cognito cognitione habituali confusa

10

De illa vero actuali cognitione quae fit ex habitu prius acquisito, aliud est asserendum. Haec autem fieri duobus modis potest: cum enim in intellectu nullus maneat impressus conceptus, sicut alibi demonstravimus,⁶¹ non potest intellectus intelligere actu nisi a phantasmate moveatur; phantasma autem vel est productum ab obiecto externo praesente, vel ab imagine prius 15 impressa in memoria absque praesentia externi obiecti. Ita||que si externum obiectum absens esse statuatur et intellectus iam habens habitum intelligat ex motione facta phantasmate iam servato in memoria, profero hanc assertionem, quae ex tribus propositis ordine secunda est:⁶² de hac habituali cognitione nihil certi pronuntiari potest, sed tum magis universale, tum 20 minus universale potest esse primum cognitum; huius ratio in promptu est, quia intellectus iam statuitur contraxisse omnes habitus, tam communiores, quam minus communes, et potest eos contemplari quando vult, et eo ordine qua vult: ideo vir sapiens postquam a somno excitatus est, potest statim naturam corporis contemplari, vel naturam animalis, vel naturam equi, 25 et aliam quamlibet, cuius contemplandae habitum iam acquisiverit.

Tertia demum assertio est: cognitione habituali quae fiat ex oblatione obiecti materialis externi primum cognitum est minus universale cuius accidentia movere sensum possint; ut si statuatur me iam pridem cognovisse et corpus, et animal, et hominem, et mihi in distantia conveniente offeratur 30 |749 tur homo, ita ut sensum movere | possit, et ut corpus, et ut animal, et ut homo, movebit primum ut homo, quod est dicere, movebit secundum haec omnia simul. Quod si distantia tanta sit, ut movere possit ut corpus et ut animal, non tamen ut homo, movebit primum ut animal, et ita quodlibet

61 See Zabarella, *De speciebus intelligibilibus*, ch. 18 (*De rebus naturalibus*, liber XXVIII).

62 See above ch. 12.

externum obiectum quod sensui offeratur semper movebit primo sensum, et per sensum etiam intellectum secundum conceptum minus communem inter illos secundum quos movere possit.

Ad hanc demonstrandam non potest efficacius argumentum adduci, quam illud quod primum a Scoto allatum est: id enim revera nullam habet efficacitatem de prima actuali cognitione quam nos originalem appellamus, sed de habituali, prout nos in praesentia habitualement sumimus, est efficacissimum et tale est: agens naturale applicatum patienti bene praeparato, secluso omni impedimento, producit effectum perfectissimum quem producere potest; agit enim secundum omnes suas vires, et patiens iam est ita praeparatum, ut tantundem statim recipere aptum sit, quantum agens agere potest: igitur si obiectum potest illico movere et ut corpus, et ut animal, et ut homo, movebit statim ut homo, quia conceptus hominis perfectissimus est et alios omnes continet; ipse autem intellectus est optime praeparatus, quia iam prius contraxit habitum et corporis contemplandi, et animalis, et hominis; homine igitur oblato omnes simul apprehendit, dum apprehendit ut hominem. Et hoc experientia manifeste comprobatur: cuilibet enim cognoscenti corpus, et animal, et equum, si offeratur equus, statim dicit esse equum: ideo Scotistae dum huiusmodi exemplo et argumento praedicto utuntur, non animadvertunt se decipi, cum putent || se probare de prima nostra originali cognitione, probetur tamen non de originali, sed solum de illa quae sit ex habitu antea contracto; etenim de prima originali cognitione secus est: tunc enim intellectus noster rudis et ineptus est, nec potest simul totam rei perfectionem apprehendere, sed per gradus et paulatim eam apprehendit; quare incipit a communioribus conceptibus rei oblatae, quemadmodum antea declaravimus.

Errarunt etiam ob eius modi exempla alii nonnulli qui, propriam de primo cognito sententiam proferentes, dixerunt cognitione actuali confusa magis universale vel prius cognosci, quam minus universale, vel simul cum illo, posterius autem nunquam, propterea quod cum conceptu rei minus universalis coniuncti sunt alii omnes conceptus communiores. Sed isti non animadverterunt eam non esse primam actualem cognitionem, sed esse habitualement: quando enim simul omnes cognoscuntur, ea non est prima origo cognitionis nostrae, sed est cognitio ex habitu, quae originalem praesupponit; in ipsa autem originali necesse est eum ordinem esse servatum quem diximus, ut prius acquisiti fuerint conceptus communiores quam minus communes, idque fit potissimum in pueritia et nobis non animadvertentibus.

Notandum autem est posse in homine adulto contingere ut, licet non omnes habitus acquisiverit, sed solos communiores, si illi offeratur aliqua

nova species non ei cognita prius, statim imprimatur eius conceptus confusus in intellectu. Hoc enim fiet propter praeparationem factam a conceptibus communioribus, qui iam sunt impressi: nam si mihi offeratur aliquod animal novum quod nunquam amplius viderim, possum primo aspectu non discernere adhuc proprias differentias quibus differt ab aliis, sed solum inspicere communia quaedam accidentia in quibus convenit cum aliquo alio animali, quod nobis frequenter evenit in avibus et piscibus; et tunc non cognoscimus illam speciem secundum propriam rationem, sed solum sub ratione generis nobis antea cogniti. Possum etiam primo aspectu notare propria illius animalis accidentia quibus distinguitur ab aliis quae nunquam in alio vidi, et statim dicere hanc esse novam speciem animalis mihi antea non cognitam. Tunc autem imprimitur in animo meo conceptus confusus illius speciei, etiam si nomen ignorem; neque ob id sequitur speciem primo cognosci cognitione originali; | etenim genera iampridem cognovi in aliis animalibus, si non in illo, hanc autem speciem nunc primum; non enim tunc imprimeretur conceptus illius speciei nisi haberem prius contractos habitus generum superiorum qui intellectum praepararunt et ad huius speciei cognitionem aptum reddiderunt; illa igitur eius speciei cognitio erit secundum se prima originalis cognitio quam || praecessere tempore cognitiones originales generum superiorum; ratione autem conceptuum communiorum potest illa eadem cognitio vocari habitualis, quoniam ex possessione habituum universaliorum potuit statim conceptus illius speciei confusus in intellectu imprimi.

Haec quae de habituali cognitione diximus a sententia Thomae aliena non sunt, neque illi adversantur: ipse enim dicens esse primo cognitum magis universale, solam originalem cognitionem respexit; quare id quod de habituali diximus ipse non negaret, ut cuilibet eius verba consideranti manifestum esse potest. Sed adversus Scotum de cognitione originali confusa puto esse demonstratum magis universale semper esse primum cognitum; similiter contra Zimaram et Achillinum, qui dixerunt primum cognitum esse quandoque magis universale, quandoque minus universale. Sed veritas manifestissima reddetur si solutis omnibus istorum argumentis omnem hac in re difficultatem sustulerimus.

Caput XIV Contrariorum argumentorum solutio

Solvenda sunt argumenta quae et Scoti et recentiorum opinioni suffragari videbantur. Primum Scoti quantum roboris habeat, iam diximus: validum enim est de cognitione habituali, at non de originali, in qua mens nostra

patiens non est adhuc bene praeparata ut recipere possit totam actionem
 agentis. Quod vero Scotus dicit, eam habere aequam potentiam recipiendi
 omnes conceptus, verum aliquo modo est, sed aliquo etiam modo non
 verum: nam etiam prima materia potentiam habet aequae omnes formas
 recipiendi, non tamen eas recipit nisi convenienter praeparetur; et ad alias
 recipiendas maiorem praeparationem postulat, ad alias vero minorem; et
 aliquae sunt formae quarum tanta est perfectio ut recipi in materia non
 possint nisi prius aliae imperfectiores receptae sint. Quod ergo dicitur, mate-
 riam habere aequam potentiam recipiendi omnes formas, verum est respi-
 ciendo solam privativam praeparationem, sed non est verum de positiva: 10
 privativa materiae praeparatio est ut aequae omnibus formis careat; sic enim
 aequae omnium est receptiva; at positiva praeparatio non aequa ad omnes
 formas requiritur, sed ad alias maior, ad alias minor, neque praeparationem
 hanc habet materia ex sua natura, sed eam recipit ab alio. Idem prorsus de
 mente nostra recipiente dicendum est: rudis enim nascitur et aequae omni- 15
 bus conceptibus carens, proinde aequae omnium receptiva; sed praeter hanc
 privativam praeparationem requirit etiam aliam positivam, quae non aequae
 respectu omnium conceptuum est: quare sine hac non potest statim quemli-
 bet conceptum recipere. Ratio autem huius est || quam antea tetigimus, quia
 natura (ut dicitur) non facit saltum a pura potentia et summa imperfectione 20
 ad supremam perfectionem, sed per media transit, donec ad ultimam per-
 fectionem perveniat.

Haec autem tum per se manifesta sunt, tum manifestiora redduntur, si
 argumentum hoc Scoti contra ipsum retorqueamus. Nam si agens naturale
 non impeditum producit statim effectum perfectissimum quem producere 25
 potest,⁶³ ergo oblata intellectui species aliqua ultima, ut equus, deberet sta-
 tim producere conceptum suum distinctum, quia distincta cognitio est per-
 fectionior quam confusa. Consequens tamen ipsi quoque Scoto adversatur, qui
 putat primum cognitum cognitione distincta esse magis universale. Scoti-
 stae tamen aliqui hoc animadvertentes, Scotum tue|ri nituntur eius verba 30
 perpendendo: cum enim ipse dicat agens naturale producere statim effec-
 tum perfectissimum quem primo potest, perpendunt ipsi eam dictionem
 “primo”, et dicunt speciem ultimam non posse primo producere concep-
 tum distinctum, sed solum confusum, quia distinctus maiorem laborem ac
 discursum requirit, nec primo imprimi potest. 35

Sed per hoc Scotus non defenditur. Hoc enim dicentes fatentur non esse
 universe veram illam Scoti propositionem “agens naturale producit statim

63 See Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, dist. 3, q. 2, p. 410.

effectum perfectissimum quem producere potest”,⁶⁴ sed debitam patientis praeparationem requiri. Quod si dicendo “quem primo potest”, respicimus praeparationem patientis, ut respicere debemus, vera est propositio; sed ultima species non potest producere primo nisi conceptum universalem, quoniam ad alios particulares recipiendos nondum est mens nostra bene praeparata. Secundum Scoti argumentum erat: si primum cognitum cognitione confusa esset magis universale, sequeretur metaphysicam inter omnes scientias esse primam respectu nostrae cognitionis. Hoc quoque contra Scotum retorqueo: quaero an scientiae sint disponendae inter se iuxta ordinem cognitionis nostrae distinctae, an confusae. Si distinctae, ergo similiter metaphysica quoad nos est prima, quia etiam apud Scotum magis universale est primo cognitum cognitione distincta, quare argumentum etiam contra ipsum facit. Si vero confusae, ergo libri *De caelo*, et libri *De animalibus* sunt anteponendi libris *Physicae auscultationis*, si minus universale est nobis primo notum cognitione confusa, ut Scotus putat, nam subiectum librorum *Physicae auscultationis* universalius est quam proprium dictorum librorum subiectum. Ad argumentum autem multae solent afferri responsiones, sed aliis dimissis hanc ego tutissimam et optimam esse puto: metaphysica non alia ratione dicitur ultima quoad nos et post naturalem scientiam attingenda, nisi ratione partis in ea maxime praecipuae || in qua agitur de substantiis a materia abiunctis per essentiam, quae cum sint a sensibus nostris remotissimae et maxime universales in causando, sunt etiam nobis ignotissimae, nec possunt cognosci nisi prius cognita sint quaedam quae declarantur in naturali philosophia. Metaphysica igitur post naturalem scientiam addiscenda est, quia ordo melioris nostrae cognitionis hoc requirit.

Sed adversus hanc responsionem argumentabatur dupliciter M. Antonius Genua.⁶⁵ Primo, quia pars metaphysicae quae est de abiunctis a materia per essentiam parva et minima est respectu illius partis quae est de ente prout ens est, et de illis quae vocari solent abstracta per indifferentiam: haec enim maxima est. Cum igitur scientia a parte maiore sit nominanda, viget argumentum Scoti: metaphysica enim prima quoad nos erit, non ultima. Secundo, quia sequeretur secundam esse metaphysicam in duas partes, quarum altera, quae est de ente prout ens est, ante naturalem legenda esset, ut argumentum Scoti demonstrat; altera vero, quae est de substantiis a materia separatis, legenda esset post naturalem.

64 Duns Scotus 1689, v.1: *In Sentent.*, dist. 3, q. 2, p. 410.

65 See Genua 1576, p. 5ra–vb.

Hae tamen obiectiones contra nostram responsionem non sunt alicuius momenti. Non prior, quia pars illa metaphysicae quae est de divinis, quamvis mole parva sit, tamen praestantia ac dignitate est maxima, nam multo pluris aestimanda est levis ac brevis tractatio de rebus nobilissimis, quam diligens et prolixa de rebus ignobilioribus, ut ait Aristoteles in primo libro *De partibus animalium*, capite ultimo.⁶⁶ Confirmatur hoc ex communi illius disciplinae appellatione: solet enim vocari *scientia divina*, neque ob aliam causam nisi quia praecipuum eius subiectum est Deus et res divinae: ergo si a parte minima nominatur divina, quoniam ea pars nobilissima ac maxime praecipua est, potest etiam appellari ob eamdem rationem *μετὰ τὰ φυσικά*, propter eamdem praestantissimam partem. Videmus praeterea Aristotelem in prooemio *Metaphysicae* summis laudibus eam scientiam extollere et vere sapientiam appellare, neque ob aliam rationem nisi quod primas causas considerat;⁶⁷ etenim ratione entis prout ens est diceretur potius ignobilissima, quoniam ens communissimum omnium est, et quanto aliquid in praedicando communius, tanto est ignobilius.

Altera quoque obiectio frivola est, nec sequitur secandam esse metaphysicam in duas partes. Quia si ipsam rerum naturam spectemus, quatenus nobis considerandae et cognoscendae proponuntur, oportuit de abiunctis a materia per essentiam et de abiunctis per indifferentiam non duas esse disciplinas, sed unam et eamdem; ea autem tota legenda a nobis est “post naturalem philosophiam”, sumendo huius ordinis rationem a parte eius praecipua, quae non solum ignotissima nobis est, sed etiam necessario requirit ut prius cognita sit || scientia naturalis: itaque naturalis ordine doctrinae praecedit metaphysicam, quia sine eius cognitione pars metaphysicae praecipua intelligi a nobis non posset.

Tertium argumentum Scoti erat: si magis universale esset primo cognitum, maximum tempus interponeretur antequam a summo genere ad infinitas species perveniremus, quia plura intermedia genera ultimis speciebus proxima ignorantur. Hoc quoque contra Scotum converti potest; similiter enim dicam: si ultima species esset primum cognitum, maximum tempus interponeretur antequam ab ea ad supremum genus perveniremus, quoniam illa media genera per quae transeundum est sunt incognita. Si vero dicat Scotus non esse necessarium ut a specie ad superiora ascendentes transeamus per omnia media, ita nos quoque solvere eius argumentum possumus dicendo verum quidem de cognitione distincta esse id quod Scotus ait,

66 Aristoteles, *De partibus animalium*, 1.5, 644b32–35.

67 Aristoteles, *Metaphysica*, 1.1, 981b25–982a1.

sed falsum esse de confusa. Nam distincta cognitione a superioribus ad inferiora descendentes necesse est ut omnia media cognoscamus; omnia namque de speciebus infimis essentialiter praedicantur, quare nullum eorum ignorandum est si specierum distincta et perfecta cognitio habenda sit. Sed in ordine cognitionis confusae non est necessarium ut omnia media cognoscamus, quia potest species confuse cognosci ignorato penitus aliquo eius attributo essentiali. Sic ambulanti per totam fori longitudinem necesse est ab una extremitate ad alteram pervenire, at non est necessarium ut pedibus tangat omnes intermedios lapides, neque ob id fit ut sententia nostra de primo cognito sit vera solum ut particularis, quod existimavit Zimara.⁶⁸ Est enim universe vera, quia in omnibus cognitio nostra confusa incipit a maxime universalibus, nunquam ab infima specie. Quamquam^a enim non cognoscitur genus proximum asini et equi, tamen satis est si ante cognitionem equi fuerint cognita ex necessitate plura superiora genera, ut corpus, et vivens, et animal. Ab his enim incepit cognitio nostra, non a proprio speciei conceptu. Sic igitur in omnibus primum cognitum est maxime universale, nunquam species ultima.

Quod autem argumentum Scoti debilissimum sit ex eo patet, quod quemadmodum ipse dixit aliqua genera ignorari, cum species cognoscantur, ita nos obicere illi possumus multas species ultimas ignorari, cum plura earum genera, ea praesertim quae amplissima sunt, cognoscantur. Sic enim ostenditur vel non esse infimam speciem primum cognitum, vel saltem non in omnibus, proinde sententiam Scoti non esse universe veram; at sententiam nostram universe veram esse ex eo ostenditur, quod semper ante cognitionem speciei cognoscuntur remotiora genera, licet aliqua proxima ignorentur.

||1075 Alio quoque modo solvere hoc argumentum possumus, perpendendo verba Aristotelis in eo contextu 28 septimi libri *Metaphysicorum*.⁶⁹ Ibi namque non dicit genus proximum equi et asini esse penitus incognitum, sed esse innominatum; non est autem illatio efficax: “nomine caret, ergo est penitus incognitum”. Potest enim res cognosci confuse, etiam si nomen ignoretur, ut patet in mutis et surdis, et in infantibus qui absque ulla nominum intelligentia confuse res animo concipiunt per accidentia earum sensilia quae a sensibus intellectui offeruntur. Id enim quod dici solet, cognitionem

^anunquam 1607.

68 See above ch. 10.

69 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.8, 1033b34–1034a2 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 28, f. 177vK).

|753 nominis esse principium omnis nostrae cognitionis, verum est de illa noti-
tia quam addiscendo acquirimus, nempe vel aliquem audiendo, vel alicuius
scripta legendo. Nisi enim nomina intel|ligamus, nihil discere possumus;
at non est verum de cognitione in nobis naturaliter acquisita per sensus:
sic enim possumus etiam nominibus ignoratis res in animo confuse conci- 5
pere; imo primi homines prius confuse res cognoverunt, postea illis nomina
imposuerunt. Dico igitur proximum genus asini et equi, quamvis nomen
non habeat, notius tamen esse asino et equo. Communia namque accidentia
in quibus conveniunt faciliora cognitu sunt, quam propria, per quae distin-
guuntur. Haec enim et in sensu et in intellectu maiorem iudicandi vim requi- 10
runt, quod patet in iis animalibus, quando procul aspiciuntur: cum enim
videamus animal hominem portare, vel currum vehere, et communem qua-
mdam figuram inspiciamus, cognoscimus esse necessarium ut sit vel equus,
vel mulus, vel asinus, sed quodnam horum sit adhuc ignoramus: tunc igitur
cognoscimus accidentia illius generis innominati, propria vero illorum ani- 15
malium accidentia non inspiciamus.

Id autem quod diximus confirmatur per illa quae dicuntur ab Aristotele in
libro *Categoriarum*, in capite “De relativis”, ubi ad recte faciendam recipro-
cam relativorum relationem praecipit ut alteri, quod nomine careat, nomen
imponamus, et dicamus caput esse capitati caput.⁷⁰ Significat ergo nomen 20
solum esse ignotum, non ipsam rem, quia si rem quoque ignoraremus, non
possemus illi novum nomen imponere. Idque in eo exemplo manifestum
est, quia antequam capitati nomen fingamus, cognoscimus quid sit habere
caput, ideo nomen illi imponere possumus. Hanc igitur responsionem si
sequamur, dicemus ante speciei cognitionem cognita esse confuse omnia 25
superiora genera, licet eorum aliqua nomine careant.

Utramque solutionem ego ad diluendum Scoti argumentum optimam
esse censeo. Prior enim ad hominem sufficientissima est, haec autem poste-
rior, ut ego puto, verissima, qua etiam utebatur M. Antonius Genua, qui licet
||1076 Scoti sententiam se||queretur, tamen confessus est nullam habere efficaci- 30
tatem argumentum hoc quod sumitur ex contextu 28 septimi *Metaphysico-
rum*,⁷¹ quem locum eo modo quem nunc diximus interpretatus est. Corruit
etiam hac solutione argumentum Zimarae,⁷² quod ex eo loco sumebatur
ad probandum non esse universe veram sententiam nostram, sed solum in

70 Aristoteles, *Categoriae*, 7, 8a13–28.

71 Aristoteles, *Metaphysica*, VII.8, 1033b34–1034a2 (Aristoteles 1562, VIII, lib. VII, t/c 28, f. 177vK).

72 See above ch. 10.

parte. Nos enim ostendimus primum cognitum semper esse id quod universalius est, et nunquam esse infimam speciem.

Quartum argumentum erat: ut se habet singulare ad speciem, ita se habet species ad genus. Nos vero hoc negamus: quamvis enim aliqua adsit similitudo, habent tamen etiam magnam differentiam, quae in praesentia magni momenti est: dum enim a singulari ad speciem ascendimus, transimus ab ordine ad alium ordinem, nempe a re sensili ad rem intellectilem; at dum a specie ad genus transimus, non variamus rerum ordinem, quia ambo sunt intelligibilia. Hinc fit ut singulare, cum sensile sit et a sensu primum oblatum, sit necessario primo cognitum. De specie autem hoc dicere non possumus, quia haec non potest nisi per abstractionem cognosci, quemadmodum etiam genus; ideo cum genus sit facilioris abstractionis quam species, prius etiam cognoscitur quam species; singulare vero tali abstractione non eget, quare est absolute primum cognitum.

Ad ultimum argumentum, quando dicebatur speciem esse individuis propinquiorem quam genus, dicimus verum quidem hoc esse secundum ordinationem categoriae a logico factam, at secundum rei veritatem non ita se rem habere, quia non minus genera quam species habent sua individua, nam hic homo est etiam hoc animal et hoc corpus, et ita propinquum esse corpus huic corpori, ut homo huic homini. Uti praeterea possumus eadem responsione qua praecedens quoque argumentum solvimus: nam propinquitas individuorum nullius momenti est, dum rerum ordo variatur; si enim de his quae eiusdem ordinis sunt loqueretur, utique efficax argumentum esset: oporteret enim id quod primo cognito propinquius est prius cognosci, at dum ordinem rerum variamus, et a sensilibus ad intelligibilia transimus, propinquitas haec quae a rei communitate sumitur nullius momenti est, imo ex ea contrarium colligitur. Species enim ea ratione propinquior est individuo quam genus, quia plures differentias continens contractior est, et totam individui substantiam complectitur; genus vero eam non totam, sed partem. Facilius autem cognoscitur pars rei aliqua quam omnes partes simul, ob rationem satis a nobis in praecedentibus declaratam.

FINIS

Index capitum omnium quae in singulo quoque libro explicantur

PROOEMIUM (ed. 1590, Venetiis).

PROOEMIUM (ed. 1590, Coloniae).

LIBER I: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE NATURALIS SCIENTIAE CONSTITUTIONE.

Caput I: Consilii ratio.

Caput II: De subiecto totius scientiae naturalis opinio vera.

Caput III: Hic plures aliorum sententiae ad bonum sensum trahuntur.

Caput IV: Confutatio sententiae illorum qui aliquod naturali corpore communius subiectum statuerunt.

Caput V: Confutatio sententiae illorum qui aliquod naturali corpore angustius subiectum statuerunt.

Caput VI: Definitio ac partitio scientiae naturalis.

Caput VII: De subiecto librorum *Physicae auscultationis*.

Caput VIII: Divisio librorum *Physicae auscultationis*.

Caput IX: De primo libro *Physicorum* et eius connexu cum secundo.

Caput X: Quod corpus naturale non sit commune univocum, sed analogum.

Caput XI: Quomodo duo priores libri *Physicorum* sint de principiis.

Caput XII: De sex posterioribus libris *Physicae auscultationis*.

Caput XIII: De sede librorum *De caelo* et de eorum subiecto vera sententia.

Caput XIV: Sententia Alexandri de subiecto librorum *De caelo*.

Caput XV: Dictae sententiae confutatio.

Caput XVI: Quomodo vere dici possit subiectum in libris *De caelo* esse mundum.

Caput XVII: Quod melius sit dicere subiectum corpus simplex, quam mundum.

Caput XVIII: Solutio argumentorum pro Alexandro adductorum.

Caput XIX: Aliae aliorum sententiae de subiecto librorum *De caelo*.

Caput XX: De subiecto et de loco librorum *De generatione et interitu* aliorum sententiae, earumque reprobatio.

Caput XXI: De subiecto libri *De generatione* sententia propria, eiusque declaratio.

Caput XXII: Difficultates contra praedictam sententiam, et earum solutio.

Caput XXIII: Ratio ordinis librorum *De caelo*, et librorum *De Generatione*, et difficultatum solutio.

Caput XXIV: De subiecto et loco trium librorum *Meteorologicorum*.

Caput XXV: De ratione ordinis et inscriptionis librorum *Meteorologicorum*.

Caput XXVI: De subiecto quarti libri *Meteorologicorum* plures aliorum sententiae cum ipsarum confutatione.

Caput XXVII: De subiecto quarti *Meteorologici* opinio vera, et responsio ad argumenta contraria.

Caput XXVIII: De loco quarti *Meteorologici*.

Caput XXIX: De inscriptione quarti *Meteorologici*.

Caput XXX: De fossilibus et metallis, eorumque tractatione.

Caput XXXI: Partitio totius tractationis de animantibus.

Caput XXXII: Divisio et ordo omnium librorum *De animalibus* iuxta propriam opinionem.

Caput XXXIII: Qualis debeat esse tractatio *De sanitate et morbo* in scientia naturali.

Caput XXXIV: Comparatio librorum *De historia animalium* cum reliquis libris de animalibus.

Caput XXXV: Latinorum opinio de loco librorum *De anima*, et eius reprobatio.

Caput XXXVI: Solutio dubii quod Aristoteles de eadem re saepius agere videatur, et aliorum dubiorum ad ordinem pertinentium.

Caput XXXVII: Nonnullorum opinio de loco librorum *De generatione animalium*, et eius confutatio.

Caput XXXVIII: Quodnam sit subiectum statuendum in omnibus et in singulis libris *De animalibus*, opinio propria.

Caput XXXIX: Opinio illorum qui dicunt subiectum in libris *De anima* esse animam, et eius confutatio.

Caput XL: Opinio illorum qui dicunt subiectum in libro *De anima* esse animal, et eius confutatio.

Caput XLI: De plantis et earum tractatione.

Caput XLII: De perfectione scientiae naturalis ac de eius ordine.

LIBER II: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE PRIMA RERUM MATERIA LIBRI DUO.
LIBER PRIMUS.

Caput I: Prooemium operis.

Caput II: De duobus principiis contrariis.

Caput III: De inventione primae materiae.

Caput IV: De modis quibus ad primae materiae cognitionem duci possumus opiniones aliorum.

Caput V: Declaratio verae sententiae de cognitione materiae.

Caput VI: De duabus primae materiae notionibus.

Caput VII: De privatione, et de privationis ac negationis discrimine.

Caput VIII: De privatione ad materiam relata.

Caput IX: De potentia materiae, quid sit.

Caput X: De duplici materiae potentia.

Caput XI: Quomodo potentia universalis ad materiam se habeat in prima notione acceptam.

Caput XII: Dubia adversus ea quae dicta sunt et eorum solutiones.

Caput XIII: Quomodo potentia universalis ad materiam se habeat in secunda notione acceptam.

Caput XIV: De potentia particulari, quomodo ad materiam se habeat.

Caput XV: Quaenam potentia actui opponatur.

LIBER III: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE PRIMA RERUM MATERIA. LIBER SECUNDUS.

Caput I: Sententia Scoti de actu entitativo materiae et eius argumenta.

Caput II: Confutatio opinionis Scoti.

Caput III: Declaratio quarumdam distinctionum ad omnes solvendas difficultates.

Caput IV: Collectio totius veritatis quinque assertionibus.

Caput V: Solutio argumentorum Scoti.

Caput VI: Contrariae sententiae de prima materia, an sit per se quanta.

Caput VII: Argumenta Thomae adversus opinionem Averrois de quantitate interminata.

Caput VIII: Argumenta pro Averroee ad comprobendam quantitatem interminatam.

Caput IX: Sententiae Averrois declaratio et confirmatio.

Caput X: Reprobatio pravi sensus Averroi a nonnullis attributi.

Caput XI: Solutio argumentorum pro Thoma adductorum.

Caput XII: An prima materia sit corpus de genere substantiae, opiniones variae.

Caput XIII: Argumenta illorum qui dicunt primam materiam esse corpus per formam corporeitatis aeternam.

Caput XIV: Dictae sententiae impugnatio.

Caput XV: Argumenta Ioannis Grammatici ad probandum quod prima materia sit trina ipsa dimensio.

Caput XVI: Argumenta contra Ioannem ad probandum primam materiam secundum se non esse corpus, quae est communis opinio.

Caput XVII: Propriae sententiae declaratio et comprobatio.

Caput XVIII: Eiusdem sententiae confirmatio ex plurium antiquorum philosophorum auctoritate.

Caput XIX: Distinctio trium acceptionum corporis et cuiusdam dubii solutio.

Caput XX: Solutio omnium argumentorum pro aliorum opinionibus adductorum.

Caput XXI: Epilogus omnium quae de prima materia dicta sunt.

LIBER IV: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE NATURA.

Caput I: Quid sit natura.

Caput II: An natura sit principium motus activum, an passivum, opinio Avicennae et eius confutatio.

Caput III: Opinio Simplicii cum argumentis.

Caput IV: Confutatio sententiae Simplicii, quod anima non sit natura.

Caput V: Confutatio opinionis Simplicii, quod natura sit principium motus passivum tantum.

Caput VI: Quod natura sit principium motus tum activum, tum passivum, et quid utrumque sit.

Caput VII: Quae sit natura, et quomodo materia et quomodo forma sit natura.

Caput VIII: Obiectiones aliquorum adversus ea quae dicta sunt, et earum solutio.

Caput IX: Solutio argumentorum et pro Avicenna, et pro Simplicio adductorum.

LIBER V: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE INVENTIONE AETERNI MOTORIS.

Caput I: An ad inveniendum dari substantias a materia abiunctas alio medio uti possumus quam motu.

Caput II: An ex solo aeterno motu possint demonstrari substantiae a materia abiunctae, an etiam ex motu absolute.

Caput III: An demonstrare aeternos motores ex aeterno motu pertineat ad naturalem, an ad primum philosophum, opinio aliquorum cum eorum argumentis.

Caput IV: Opinio Averrois quod ad solum naturalem pertineat probare motorem aeternum, et eius argumenta.

Caput V: Veritatis declaratio.

Caput VI: Quod demonstratio sit nominanda a medio, et reiectio defensionis adversariorum.

Caput VII: Responsio ad argumenta adversariorum.

LIBER VI: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE NATURA CAELI.

Caput I: Dicendorum propositio.

Caput II: Variarum opiniones de materia caeli cum argumentis Thomae et Aegidii.

Caput III: Communis confutatio sententiae Thomae et Aegidii.

Caput IV: Propria confutatio opinionis Thomae.

Caput V: Propria confutatio opinionis Aegidii.

Caput VI: Declaratio et comprobatio opinionis Averrois.

Caput VII: Graecorum opinio de materia caeli.

Caput VIII: Distinctio duplicis formae.

Caput IX: Solutio argumentorum Thomae et Aegidii.

Caput X: Dubia quae ostendunt in caelo non esse naturam, et variae hac de re sententiae.

Caput XI: Quomodo sit in caelo natura, et quomodo caeli motus dicatur naturalis.

LIBER VII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE MOTU IGNIS IN ORBEM.

Caput I: Proponitur quaestio et solutio Conciliatoris.

Caput II: Impugnatio sententiae Conciliatoris.

Caput III: Multorum communis opinio.

Caput IV: Argumentatio Zimarae contra communem sententiam, et ipsius opinio.

Caput V: Impugnatio sententiae et solutio argumentorum Zimarae.

Caput VI: Aliorum argumentatio contra eandem communem sententiam, et ipsorum opinio.

Caput VII: Dictae sententiae confutatio.

Caput VIII: Veritatis declaratio de motu ignis in orbem.

Caput IX: Collectio errorum omnium aliorum.

Caput X: Error multorum in declarando motu planetarum diurno, et totius veritatis conclusio.

LIBER VIII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE MOTU GRAVIUM ET LEVIUM LIBRI DUO. LIBER PRIMUS.

Caput I: Declaratio et partitio dicendorum.

Caput II: Duae antiquorum sententiae de motore gravium et levium, et earum confutatio.

Caput III: Opinio dicentium elementa externum tantum habere motorem, et eius comprobatio.

Caput IV: Opinio dicentium elementa moveri a propriis formis, et eius comprobatio.

Caput V: Quid hac de re dixerit Averroes.

Caput VI: Sensus opinionis Averrois secundum aliquos et eius reprobatio.

Caput VII: Opinio Scoti et aliorum plurium.

Caput VIII: Recentiorum argumentatio contra Scotum et eorum opinio.

Caput IX: Impugnatio sententiae recentiorum.

Caput X: Nonnullorum opinio de motu elementi in vacuo et eius confutatio.

Caput XI: Distinctio potentiae et agentis.

Caput XII: Declaratio quinque propositionum, quibus tota rei veritas concluditur.

Caput XIII: Consideratio opinionis Scoti.

Caput XIV: Conciliatio omnium dictorum Aristotelis et Averrois, et omnis difficultatis solutio.

Caput XV: Cur motus gravium et levium sit velocior in fine quam in principio, plures aliorum sententiae.

Caput XVI: Opinio vera et eius declaratio.

Caput XVII: Solutio orientis cuiusdam difficultatis.

LIBER IX: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE MOTU GRAVIUM ET LEVIUM. LIBER SECUNDUS.

Caput I: De subiecto primo motus corporis misti, qui dicitur secundum praevalens elementum.

Caput II: De motore misti, opinio Latinorum ac Nominalium.

Caput III: Dictae sententiae confutatio.

Caput IV: Vera sententia de motore misti.

Caput V: De forma misti an sit superaddita formis elementorum, Zimarae opinio et argumenta.

Caput VI: Dictae sententiae confutatio et verae sententiae declaratio.

Caput VII: Solutio argumentorum Zimarae.

Caput VIII: An motus misti factus secundum praevalens elementum sit simplex, an mistus, opiniones aliorum cum eorum argumentis.

Caput IX: Verae sententiae declaratio et comprobatio, aliarum vero confutatio.

Caput X: Contrariorum argumentorum solutio.

LIBER X: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE CONSTITUTIONE INDIVIDUI.

Caput I: Prooemium libri.

Caput II: Partitio dicendorum et accidentia non posse constituere singularitatem.

Caput III: Opinio Thomae et sectatorum, et eorum argumenta.

Caput IV: Dictae sententiae et sententiae Aegidii impugnatio.

Caput V: Pro declaranda veritate fundamenta iaciuntur.

Caput VI: Duabus propositionibus tota rei veritas declaratur.

Caput VII: Alia nonnullorum opinio et eius reprobatio.

Caput VIII: Opinio Scoti de duplici forma, et duplici materia, et de principio singularitatis.

Caput IX: In quo sensu opinio Scoti defendi possit, et in quo non possit.

Caput X: Solutio argumentorum a Thoma et ab aliis adversariis adductorum.

LIBER XI: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE COMMUNI RERUM GENERATIONE ET INTERITU.

Caput I: Propositio dicendorum.

Caput II: Quod plures esse possint substantiales formae in eodem composito.

Caput III: Quod aliqua substantialis forma servari possit in genito quae eadem fuerat in corrupto.

Caput IV: Solutio difficultatum quae ex definitione generationis oriuntur, et ipsius definitionis declaratio.

Caput V: Quod eadem definitio sit generationis et interitus, et quomodo generatio unius sit corruptio alterius.

Caput VI: Dubia adversus ea quae dicta sunt et eorum solutio.

Caput VII: An idem numero accidens possit in genito remanere quod fuerit in corrupto, contrariae aliorum sententiae et eorumdem argumenta.

Caput VIII: Confutatio opinionum aliorum.

Caput IX: Declaratio veritatis ac difficultatis solutio.

Caput X: Cur post rei interitum aliqua eius accidentia serventur in genito, aliqua vero non serventur.

Caput XI: De causis generationis et interitus.

LIBER XII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE REACTIONE.

Caput I: Dicendorum propositio ac declaratio.

Caput II: Argumenta quae reactioni refragantur.

Caput III: Variae aliorum sententiae et earum confutatio.

Caput IV: Quid sit agere, quid pati, quid reagere, et quid repati, et cur reactio sit necessaria.

Caput V: Quid sit resistentia et unde proveniat.

Caput VI: Collectio totius veritatis de reactione in motu alterationis.

Caput VII: De reactione in motu locali.

Caput VIII: Contrariorum argumentorum solutio.

LIBER XIII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE MISTIONE.

Caput I: Mistionis definitio et difficultates quae ex ipsa oriuntur.

Caput II: Avicennae opinio et argumenta.

Caput III: Averrois opinio et adversus Avicennam disputatio.

Caput IV: Scoti opinio et argumenta.

Caput V: Aliorum Latinorum opinio et argumenta.

Caput VI: Latinorum disputatio adversus Averrois fundamentum de formis elementorum.

Caput VII: Defensio opinionis Averrois et declaratio veritatis.

Caput VIII: Quod ea quae hactenus declarata est sententia Averrois fuerit.

Caput IX: Confirmatio praedictae sententiae ex dictorum Aristotelis consideratione.

Caput X: Confirmatio eiusdem sententiae auctoritate Graecorum interpretum.

Caput XI: Solutio argumentorum pro Avicenna adductorum.

Caput XII: Solutio argumentorum Scoti.

Caput XIII: Solutio argumentorum Thomae et aliorum Latinorum.

LIBER XIV: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBRI DUO DE QUALITATIBUS ELEMENTARIBUS. LIBER PRIMUS.

Caput I: Propositio ac partitio dicendorum.

Caput II: Quomodo ad elementa se habeant primae qualitates.

Caput III: De definitionibus quatuor primarum qualitatum.

Caput IV: Dubia adversus veritatem praedictarum definitionum et eorum solutio.

Caput V: Quomodo primarum qualitatum duae dicantur activae et duae passivae.

Caput VI: Cur passivae qualitates non patiantur ab activis nisi coniunctae.

Caput VII: Cur Aristoteles non aliter definiverit primas qualitates, quam ut definivit.

Caput VIII: De causis primarum qualitatum in elementis opinio aliorum, et eius reprobatio.

Caput IX: Opinio propria et eius declaratio.

LIBER XV: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE QUALITATIBUS ELEMENTARIBUS. LIBER SECUNDUS.

Caput I: An in quolibet elemento ambae qualitates sint summae, an possit altera esse remissa.

Caput II: Dubia adversus ea quae dicta sunt.

Caput III: Dictorum dubiorum solutio.

Caput IV: An symbolae elementorum qualitates differant specie, necne, aliquorum opinio et argumenta.

Caput V: Dictae sententiae confutatio et probatio contrariae.

Caput VI: Pro declaranda veritate et contrariis argumentis solvendis fundamenta iaciuntur.

Caput VII: Contrariorum argumentorum solutio.

Caput VIII: De modo quo ex duobus contrariis elementis tertium medium generatur, quaestiones duae et solutio prioris.

Caput IX: Solutio posterioris quaestionis.

LIBER XVI: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE REGIONIBUS AERIS.

- Caput I: Quod sint et quales regiones aeris.
Caput II: Dubium de media aeris regione, solutio aliquorum et solutionis impugnatio.
Caput III: Aliorum opinio et eius confutatio.
Caput IV: Aliorum opinio et eius confutatio.
Caput V: Opinio Alberti et eius confutatio.
Caput VI: Fundamenta iaciuntur necessaria pro declaratione veritatis.
Caput VII: Verae sententiae de aeris qualitatibus declaratio et comprobatio.
Caput VIII: Dictae sententia confirmatio per omnium difficultatum solutionem, et per experientiam.
Caput IX: Quod aliorum opiniones aliqua ex parte verae sint, et aliqua ex parte falsae.

LIBER XVII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE CALORE CAELESTI.

- Caput I: Astra non ideo calefacere, quod ignea sint.
Caput II: Sententia Aristotelis quomodo caelum per motum calefaciat.
Caput III: Quomodo motus generet calorem.
Caput IV: Dubitatio contra Aristotelem de modo quo caelum calefacit per motum, et prior solutio Alexandri et eius reprobatio.
Caput V: Altera Alexandri solutio et eius impugnatio.
Caput VI: Alia Aristotelis defensio ab Averroe adducta.
Caput VII: Quod responsione Averrois Aristoteles non defendatur.
Caput VIII: Verae sententiae et opinionis Averrois declaratio.
Caput IX: Dubium de partibus elementi ignis et eius solutio.
Caput X: De lumine, quomodo calefaciat.
Caput XI: Quis sit calor caelestis distinctus ab elementari.

LIBER XVIII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBRI TRES DE MISTI GENERATIONE ET INTERITU. LIBER PRIMUS.

- Caput I: Prooemium libri.
Caput II: Definitio generationis misti.
Caput III: Quomodo sit intelligendum activarum qualitatuum dominium in duas passivas.
Caput IV: De actione frigidi in generatione misti, aliorum opiniones et argumenta.
Caput V: Vera sententia de actione frigidi, et eius declaratio.
Caput VI: Responsio ad argumenta recentiorum.
Caput VII: De modo actionis quo duae activae agunt in duas passivas.
Caput VIII: In quo differant mistio et generatio misti, aliorum sententiae et argumenta.

Caput IX: Confutatio praedictarum opinionum et veritatis declaratio.

Caput X: Solutio argumentorum Erasti et Mercenarii.

LIBER XIX: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE MISTI GENERATIONE ET INTERITU.
LIBER SECUNDUS.

Caput I: Quomodo fiat misti corruptio quae putrefactio dicitur.

Caput II: Quot modis mistum interire possit.

Caput III: Quomodo putrefactio dicatur interitus naturalis, sententiae aliorum et earum confutatio.

Caput IV: Vera sententia et eius declaratio, et quorundam dubiorum solutio.

Caput V: Definitio putredinis et definitionis declaratio.

Caput VI: Opinio recentiorum quod praedicta putredinis definitio sit causalis, et eius confutatio.

Caput VII: Quodnam sit ambiens cuius calor est causa putredinis.

Caput VIII: Quomodo putredo tum a calore alieno, tum a proprio frigore fieri dicatur.

Caput IX: Quomodo calor extraneus in calorem naturalem agere et corrumpere ipsum dicatur.

Caput X: Declaratio illorum verborum “in unoquoque humido” in definitione putredinis.

Caput XI: An detur alia putredinis species quae sub definitione praedicta non contineatur, opiniones aliorum.

Caput XII: Dictarum opinionum confutatio et argumentorum solutio.

Caput XIII: Aliorum sententiae de putredine secundum partem et earum confutatio.

Caput XIV: Opinio vera de speciebus putredinis ac de putredine secundum partem.

Caput XV: An putredo secundum partem sit interitus formae substantialis, an sit mera alteratio, aliorum sententiae et argumenta.

Caput XVI: Propria sententia, et praedictarum confutatio et argumentorum solutio.

LIBER XX: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE MISTI GENERATIONE ET INTERITU.
LIBER TERTIUS.

Caput I: Definitio putredinis a Galeno adducta et aliorum sententiae de illius comparisonem cum definitione Aristotelis, et earum confutatio.

Caput II: Collatio definitionis Galeni cum definitione Aristotelis, et obiectiones contra definitionem Galeni.

Caput III: Alia ab aliis adducta putredinis definitio, et eius reprobatio.

Caput IV: Dubia et aliorum obiectiones adversus definitionem putredinis ab Aristotele traditam.

Caput V: Dictorum dubiorum solutiones.

Caput VI: Dubium de putredine vini et aliorum solutiones, earumque impugnatio.

Caput VIII: Fundamenta necessaria ad propositum de aceto dubium solvendum.

Caput VIII: De qualitatibus vini.

Caput IX: Solutio propositae difficultatis de aceto et de vini putredine.

Caput X: An Galeni de aceto sententia modo aliquo defendi possit.

LIBER XXI: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE FACULTATIBUS ANIMAE.

Caput I: Propositio ac divisio dicendorum.

Caput II: An facultates ab essentia animae distinguantur, opinio Scoti et Gregorii Ariminensis cum eorum argumentis.

Caput III: Opinio Thomae et Aegidii, et eorum argumenta.

Caput IV: Vera sententia et eius declaratio.

Caput V: Contrariorum argumentorum solutio.

Caput VI: De distinctione facultatum animae inter se, duae aliorum contraria opiniones.

Caput VII: Argumenta pro opinione Latinorum.

Caput VIII: Argumenta pro opinione Averroistarum.

Caput IX: Verae sententiae conclusio, et contrariorum argumentorum solutio.

Caput X: De facultatibus animae vegetantis.

Caput XI: Dubia de facultatibus animae vegetantis, et eorum solutio.

Caput XII: De facultatibus animae sentientis.

Caput XIII: De facultatibus animae rationalis.

LIBER XXII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE PARTITIONE ANIMAE.

Caput I: Propositio ac divisio dicendorum.

Caput II: De prima quaestionis intelligentia.

Caput III: Opinio Platonis de distributione partium animae et eius confutatio.

Caput IV: Alberti opinio et argumenta, et opinionis confutatio.

Caput V: Vera sententia et eius declaratio.

Caput VI: Responsio ad argumenta Alberti.

Caput VII: Galeni argumentatio contra Aristotelem de membro praecipuo.

Caput VIII: Fundamenta pro declaratione veritatis.

Caput IX: Solutio argumentorum Galeni et contra illum argumentatio.

Caput X: De anima partitione secundum quantitatem, opiniones aliorum et argumenta.

Caput XI: Vera sententia et eius comprobatio.

Caput XII: Contrariorum argumentorum solutio.

Caput XIII: An anima secundum omnes suas facultates sit in singula parte corporis, aliorum sententiae et argumenta.

Caput XIV: Vera sententia et eius declaratio.

Caput XV: Contrariorum argumentorum solutio.

LIBER XXIII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE ACCRETIONE ET NUTRITIONE.

Caput I: Quot modis sumatur accretio, et quae conditiones ad accretionem proprie dictam requirantur.

Caput II: Quomodo fiat in viventibus accretio, et quae mutationes ad eam faciendam concurrant.

Caput III: Quomodo ex materia extrinsecus accedente id quod augetur maiorem quantitatem et maiorem locum acquirat, duae aliorum contrariae opiniones.

Caput IV: Opinio vera et eius comprobatio.

Caput V: Solutio argumentorum quae contra extensionem adducta sunt.

Caput VI: Solutio quaestionis cur in adultis cesset accretio.

Caput VII: In quam mutatione sit accretionis essentia constituta, opiniones aliquorum et earum confutatio.

Caput VIII: Aliorum opiniones et earum confutatio.

Caput IX: Vera sententia et eius declaratio.

Caput X: De duplici quantitatis incremento et duplici raritate.

Caput XI: Adversantium argumentorum solutio.

Caput XII: Quomodo ad accretionem se habeant aliae mutationes quae in ea fiunt.

Caput XIII: Quomodo idem numero maneat id quod augetur, duae contrariae opiniones et difficultates quibus urguntur.

Caput XIV: Quomodo omnibus partibus eius quod augetur fiat additio magnitudinis, plures aliorum sententiae.

Caput XV: Vera sententia et eius comprobatio, et contrariae confutatio.

Caput XVI: Dubia contra veram sententiam et eorum solutio.

Caput XVII: Quomodo in accretione duae posteriores conditiones serventur.

Caput XVIII: De duplici viventis materia, et de nutritione quomodo fiat et quid sit.

Caput XIX: Quomodo materia et eius partes in accretione maiores fiant.

Caput XX: Quod non omnes partes materiae extendantur, et quomodo alimenti quantitas quantitati rei nutritae adiungatur.

Caput XXI: Quomodo forma et omnes eius partes fieri maiores dicantur.

Caput XXII: Confutatio opinionum aliorum in intelligendis partibus materiae, et partibus formae.

Caput XXIII: An aliqua sit materiae pars in vivente quae non fluat, sed eadem per totam vitam servetur.

Caput XXIV: Quomodo et qua ratione compositum augeatur.

Caput XXV: Collectio omnium causarum accretionis et nutritionis, et perfectae amborum definitionis constitutio.

LIBER XXIV: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE SENSU AGENTE.

- Caput I: Propositio ac partitio dicendorum.
Caput II: Argumenta ad probandum quod praeter obiectum detur aliud agens a quo species sensilis producat.
Caput III: Suessani et Buccaferrei opinio et eius confutatio.
Caput IV: Recentiorum opinio et eius confutatio.
Caput V: Vera opinio et eius declaratio.
Caput VI: Contrariorum omnium argumentorum solutio.
Caput VII: De sentiendi actu, a quonam agente producat variae aliorum sententiae.
Caput VIII: Omnium dictarum opinionum confutatio.
Caput IX: De actione sensus vera sententia.
Caput X: De modo quo sensus in sentiendo agit.
Caput XI: Quod argumenta adversus alios adducta praedicta sententiae non officiant.

LIBER XXV: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBRI DUO DE VISU. LIBER PRIMUS.

- Caput I: Propositio ac partitio dicendorum.
Caput II: De coloris natura et generatione.
Caput III: De perspicuo.
Caput IV: De luminis ac lucis discrimine.
Caput V: Quod lumen non sit corpus.
Caput VI: Variae sententiae de lumine, an sit ens reale, an intentionale, et quid sit intentio.
Caput VII: Declaratio et comprobatio veritatis de natura luminis.
Caput VIII: De instrumento visus.
Caput IX: An lumen requiratur ad medium, an ad colorem illuminandum, opinio Avempaces et argumenta.
Caput X: Averrois et Alberti sententiae et argumenta.
Caput XI: Vera sententia, et eius declaratio ac comprobatio.
Caput XII: Solutio argumentorum pro Avempace adductorum.
Caput XIII: Solutio argumentorum Averrois.

LIBER XXVI: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI DE VISU. LIBER SECUNDUS.

- Caput I: De modo quo fiat visio opinio Democriti et eius confutatio.
Caput II: Argumenta Galeni contra sententiam Aristotelis.
Caput III: Platonis et Galeni opinio, et eius declaratio.
Caput IV: Sententiae Galeni de visione confutatio.
Caput V: Alia adversus Galenum argumentatio ab oculi substantia.

Caput VI: Confutatio sententiae Galeni de oculo, quod sit igneus.

Caput VII: Nonnullorum conciliatio Platonis et Galeni cum Aristotele, et eius reprobatio.

Caput VIII: Solutio argumentorum Galeni.

LIBER XXVII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE MENTE HUMANA.

Caput I: Prooemium libri.

Caput II: Quaestio an anima rationalis sit forma hominis, et quaestionis declaratio.

Caput III: Declaratio opinionis Averrois et aliorum dicentium animam rationalem non esse formam hominis.

Caput IV: Aliorum contraria opinio, quod anima rationalis sit vera hominis forma.

Caput V: Argumenta pro opinione Averrois, quod anima rationalis non sit forma hominis.

Caput VI: Dictae sententiae confutatio, et alterius contrariae comprobatio.

Caput VII: Quod praedicta sententia Aristotelis fuerit.

Caput VIII: Varias Averroistarum evasiones et earum impugnatio.

Caput IX: Solutio argumentorum pro Averrois adductorum.

Caput X: Averrois ac Themistii opinio de intellectus unitate et eorum argumenta.

Caput XI: Praedictae sententiae confutatio.

Caput XII: Solutio argumentorum Themistii et Averrois.

Caput XIII: Quid sit humana mens ratione suae operationis.

Caput XIV: Error D. Thomae et sectatorum Alexandri de intellectu considerato in tertio libro *De anima*.

Caput XV: Animae rationalis perfecta secundum Aristotelem definitio.

LIBER XXVIII: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE SPECIEBUS INTELLIGIBILIBUS.

Caput I: Propositio dicendorum.

Caput II: Duas Latinorum contrariae sententiae, et earum declaratio.

Caput III: Prioris sectae argumenta ad probandum species impressas.

Caput IV: Argumenta posterioris sectae ad probandum non dari species impressas.

Caput V: Error utriusque sectae, et quod necessarium sit species in intellectu imprimi a phantasmatis, contra posteriorem sectam.

Caput VI: Quod species impressae nec praecedere intellectionem possunt, nec post eam servari, contra priorem sectam.

Caput VII: Confirmatio eiusdem sententiae testimonio Aristotelis, et reiectio interpretationis Scoti, et collectio erroris omnium aliorum.

Caput VIII: Quid sit habitus intellectus a quo intellectus dicitur in habitu.

Caput IX: Omnium utriusque sectae argumentorum consideratio et solutio.

LIBER XXIX: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE MENTE AGENTE.

- Caput I: Propositio ac dispositio dicendorum.
Caput II: De officiis intellectus agentis variae opiniones.
Caput III: Dictarum opinionum confutatio.
Caput IV: Vera sententia de actione intellectus agentis.
Caput V: An intellectus agens iungatur phantasmatibus in phantasia existentibus, an in intellectu patibili receptis.
Caput VI: De abstractione an fiat ab intellectu patibili, an ab agente.
Caput VII: Solutio dubii adversus ea quae dicta sunt.
Caput VIII: Collectio officiorum intellectus agentis septem propositionibus.
Caput IX: Quid sit intellectus agens, variae aliorum sententiae.
Caput X: Confutatio omnium opinionum eorum qui dicunt intellectum agentem et intellectum patientem esse unam et eandem substantiam.
Caput XI: Quod necessarium sit intellectum agentem esse formam abiunctam a materia per essentiam.
Caput XII: Quod intellectus agens non possit esse ulla intelligentia praeter illas quae movent caelestes orbes.
Caput XIII: Quod intellectus agens non possit esse alia intelligentia nisi omnium prima.
Caput XIV: Praedictae sententiae confirmatio testimonio D. Thomae.
Caput XV: Dubia et aliorum argumenta quae praedictae sententiae videntur officere.
Caput XVI: Dictorum argumentorum solutio.

LIBER XXX: IACOBI ZABARELLAE PATAVINI LIBER DE ORDINE INTELLIGENDI.

- Caput I: Ordinum distinctio et dicendorum propositio.
Caput II: Opinio et argumenta illorum qui negant singulare ab intellectu cognosci.
Caput III: Dictae sententiae confutatio.
Caput IV: Contrariorum argumentorum solutio.
Caput V: Quod singulare ab intellectu prius cognoscatur, quam universale.
Caput VI: Declaratio quaestionis de ordine intelligendi universalialia.
Caput VII: Scoti opinio et argumenta.
Caput VIII: Thomae opinio et argumenta.
Caput IX: Genuae opinio et praedictarum opinionum conciliatio.
Caput X: Zimarae et Achillini opinio.
Caput XI: Nostrae cognitionis distinctio.
Caput XII: Quodnam sit primum cognitum cognitione actuali originali confusa.
Caput XIII: De primo cognito cognitione habituali confusa.
Caput XIV: Contrariorum argumentorum solutio.

Bibliography

I Reference Works

- Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem*, ed. R. Weber, 2 vols., Stuttgart 1985 (third edition).
- Dictionary of Scientific Biography*, 18 vols. ed. Ch.C. Gillispie, New York 1970–1990.
- Dizionario biografico degli italiani*, Roma 1960.
- Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevii*, eds. C. Eubel et al., 6 vols., Münster 1913–1935, Padova 1952–1958.
- PG: Migne, J.-P. (ed.), *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, 162 vols., Parisiis 1857–1912.
- PL: Migne, J.-P. (ed.), *Patrologiae cursus completus. Series latina*, 221 vols., Parisiis 1844–1890.

II Primary Sources

- Achillini 1558: *Alexandri Achillini Bononiensis Opera omnia in unum collecta*, Venetiis, Apud Hieronymum Scotum.
- Aegidius Romanus 1493: *Egidij Romani Eremita De materia celi q[uae]stio*, Padue per Hieronymus de Durantis.
- Aegidius Romanus 1496: Aegidius Romanus, *Subtilissima expositio librorum De anima Aristotelis*, Venetiis, expensis nobilis viri domini Octaviani Scoti.
- Aegidius Romanus 1504: *Commentaria fidelissimi expositoris. D. Egidii Romani in libros De generatione et corruptione Aristotelis cum textu ... Questiones ... super primo libro de generatione ... Questiones quoque ... Marsilii Inguem in prefatos libros de generatione. Item questiones ... Alberti de Saxonia in eosdem libros de generatione ...* Venetiis, mandato et expensis hered. Octaviani Scoti per Bonetum Locatellum.
- Aegidius Romanus 1646: *B. Aegidii Columnae Romani ... Quodlibeta revisa, correctata, et varie illustrata ...*, Lovanii, Typis Hieronymi Nempae.
- Albertus de Saxonia 2008: *Alberti de Saxonia quaestiones in Aristotelis De caelo*, édition critique B. Patan, Louvain, Peeters.
- Albertus Magnus 1890: Albertus Magnus, *Opera omnia*, ed. A. Borgnet, 38 vols., Paris, 1890–1899.
- Albertus Magnus 1968: Albertus Magnus, *De anima*, ed. C. Stroick, Monasterii Westfalorum in aedibus Aschendorff, 1968.
- Alexander Aphrodisiensis 1536: *Alexandrei Aphrodisie commentaria in duodecim Aristotelis de Prima philosophia, interprete Ioanne Genesio Sepulveda*, Parisiis apud Simonem Colinaeum.

- Alexander Aphrodisiensis 1544: *Opusculum Aristotelis De sensibus atque de his quae cadunt in sensum, vel de sensuum instrumentis. Alexandrei Aphrodisiei Commentarium ...*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Alexander Aphrodisiensis 1548: *Alexandri Aphrodisiensis maximi peripatetici in quatuor Meteorologicorum Aristotelis*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Alexander Aphrodisiensis 1549: *Alexandri Aphrodisiensis Quaestiones naturales et morales ... De anima liber primus Donato interprete et De anima liber II una cum commentario De mistione A. Caninio interprete*, Venetiis apud H. Scotum, 1549.
- Alexander Aphrodisiensis 1887: Alexander Aphrodisiensis, *De anima liber cum Mantissa*, ed. I. Bruns [= *Commentaria in Aristotelem Graeca. Supplementum aristotelicum*, 11.1], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Alexander Aphrodisiensis 1891: Alexander Aphrodisiensis, *In Aristotelis Metaphysica commentaria*, ed. M. Hayduck [= *Commentaria in Aristotelem Graeca*, 1], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Alexander Aphrodisiensis 1892: *Alexandri Aphrodisiensis praeter commentaria scripta minora*, ed. I. Bruns [= *Commentaria in Aristotelem Graeca*, suppl. 2.2], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Alexander Aphrodisiensis 1899: Alexander Aphrodisiensis, *In Aristotelis Meteorologicorum libros commentaria*, ed. M. Hayduck [= *Commentaria in Aristotelem Graeca* 11.2], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Alexander Aphrodisiensis 1901: Alexander Aphrodisiensis, *In librum de sensu commentarium*, ed. P. Wendland [= *Commentaria in Aristotelem Graeca*, 11.1], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Amadeus Meygret 1514: *Questiones Fra. Amadei Meygreti Lugdunensis ordinis Pr[a]edicatorum in libros De c[on]silio et mundo Aristotelis*, Parisiis, ed. Jehan Petit.
- Ammonius 1544: *Ammonii Hermeae praeclarissima in Aristotelis Philosophorum principis librum Peri hermeneias, hoc est, De interpretatione, cum duplici textu Graeco & Latino*, Parisiis, apud Iacobum Keruer.
- Argenterius 1607: *Ioannis Argenterii ... Opera omnia in quattuor partes distributa ...*, Venetiis, apud Iunctas.
- Aristoteles 1562: *Aristotelis omnia quae extant Opera ... Averrois Cordubensis in ea opera omnes, qui ad haec usque tempora pervenere, commentarii ... Tabulam vero M.A. Zimarae huic adiunximus operi*, 12 vols., Venetiis, apud Iunctas, 1562–1574 (reimp. anast.: Minerva, Frankfurt, 1962).
- Aristoteles 1831–1870, *Aristoteles Graece ex recensione Immanuelis Bekkeri*. Edidit Academia Regia Borussica 5 vols., Berolini.
- Aristoteles 1888, Aristoteles, *De plantis. Alia*, edidit O. Apelt, Lipsiae, in aedibus B.G. Teubneri.
- Aristoteles 1953: *Averrois Cordubensis. Commentarium magnum in Aristotelis De anima libros III*, ed. F. St. Crawford (= *Corpus Commentariorum Averrois in Aris-*

- totelem*. Versionum latinorum vol. VI, 1), The Mediaeval Academy of America, Cambridge (Mass.), 1953.
- Aristoteles 2002: Aristote, *Les parties des animaux*, texte établi et traduit par P. Louis, Paris, Les Belles Lettres.
- Averroes 1562 = Aristoteles 1562.
- Averroes 1953 = Aristoteles 1953.
- Avicenna 1508: *Avicenne perhypatetici philosophi: ac medicorum facile primi opera in lucem redacta ... Logyca. Sufficientia. De celo et mundo. De anima ...* B. Cecilius Fabrianensis ..., Cum privilegio.
- Avicenna 1546: *Avicennae philosophi praeclarissimi Compendium de anima. De mahad idest de dispositione, seu loco ad quem revertitur homo, vel anima eius post mortem ...*, Venetiis, apud Iunctas.
- Avicenna 1555: *Avicennae liber Canonis, De medicinis cordialibus, et Cantica ...*, Venetiis, apud Iunctas.
- Avicenna 1968: Avicenna Latinus, *Liber de anima seu sextus de naturalibus*, IV–V, ed. S. van Riet, Leiden, Brill.
- Avicenna 1972: Avicenna Latinus, *Liber de anima seu sextus de naturalibus*, I–II–III, ed. S. van Riet, Leiden, Brill.
- Avicenna 1977: Avicenna Latinus, *Liber de philosophia prima sive scientia divina*, I–IV, ed. S. van Riet, Leiden, Brill.
- Avicenna 1980: Avicenna Latinus, *Liber de philosophia prima sive scientia divina*, V–X, ed. S. van Riet, Leiden, Brill.
- Baconthorpe 1618: Ioannes Baconius (John Baconthorpe), *Quaestiones in quatuor libros Sententiarum et quodlibetales*, Cremonae apud M.A. Belpierum.
- Boccadiferro 1563: *Ludovici Buccaferrei Bononiensis Lectiones in quantum Meteororum Aristotelis librum*, Venetiis, apud Franciscum de Francisci.
- Boccadiferro 1566: *L. Buccaferrei Lectiones super tres libros De anima Arist. nunc recens in lucem aeditae, cum copiosissimo indice tam rerum notabilium quam quaestionum quae in universo opere continentur*, Venetiis, ex officina I. Baptistae Somaschi et fratres, 1566.
- Boccadiferro 1571: *Ludovici Buccaferrei Bononiensis In duos libros Aristotelis De generatione et corruptione*, Venetiis, Apud Franciscum de Francisci.
- Burlaeus 1589: *Gualterii Burlaei philosophi omnium praestantissimi Super Aristotelis libros De physica auscultatione lucidissima commentaria*, Venetiis, apud Michaellem Berniam.
- Caietanus (Thomas de Vio) 1568: *Summa sacrae theologiae ... divo Thoma Aquinate ... autore; in tres potissimum partes quatuor tomis contentas diuisa; cuius prima pars hoc primo tomo comprehenditur ...; Thomae à Vio Caietani ... commentariis illustrata*, Antuerpiae, apud viduam & haeredes Ioannis Stelsij.
- Caietanus (Thomas de Vio) 1578: *Thomae de Vio Caietani Cardinalis ... In Praedicabilia*

- Porphyrii, Praedicamenta, Postpraedicamenta et libros posteriorum analyticorum ... Accesserunt praeterea eiusdem ... in D. Thomae Aquinatis librum De ente et essentia commentaria*, Lugduni, apud Simphorianum Beraud.
- Castellani 1568: I. Castellani Faventini, *In libros Aristotelis de humano intellectu disputationes ... ad Cosmum Medicem*, Venetiis.
- Duns Scotus 1689: *Ioannis Duns Scotus, doctoris subtilis, Opera omnia*, 12 vols., Lugduni, Sumptibus L. Durand (reprint, ed. by Tulio Gregory, Hildesheim, Olms, 1968).
- Duns Scotus 1956: *Ioannis Duns Scoti Opera omnia*, 21 vols., Civitas Vaticana, Typis Polyglottis Vaticanis, 1950–2004 (vol. III: 1956).
- Durando 1563: *Durandi A Sancto Portiano in Sententias theologicas Petri Lombardi commentarium libri quatuor*, Lugduni, apud Guglielmum Rovillum.
- Erastus 1580: *Disputatio de putredine: in qua natura, differentiae, et causa putredinis, ex Aristotele ... A Thoma Erasto medici*, Basileae per Leonardum Ostenium.
- Erastus 1583: *Thomae Erasti ad Archangeli Mercenarii Disputationem de putredine responsio*, Basileae, ex officina Pernea Conradi Uvalkirchii.
- Flaminio Nobilio 1596: *Aristotelis De generatione et interitu, liber primus a Flaminio Nobilio in Latinam linguam conversus, et simplici primum verborum explanatione ...*, Patavii, apud Ioanem Speronium et Petrum Paulum Tossium.
- Galenus 1586: *Galenii opera ex sexta Iuntarum editione*, 11 vol., Venetiis, apud Iuntas.
- Galenus 1821: *Claudii Galeni Opera omnia*, editionem curavit D. Carolus Gottlob Kühn, 22 vol., Lipsiae, In Officina Libraria Car. Cnoblochii, 1821–1833.
- Galenus 1978: Claudius Galenus, *De placitis Hippocratis et Platonis*, ed. P. De Lacy [= *Corpus medicorum Graecorum*, v.4.1.2, 1–2], Berlin, Akademie-Verlag.
- Gandavensis 1552¹ (John of Jandun): *Ioannis Gandavensis Super libros Arist. De anima subtilissimae quaestiones*, Venetiis apud Iuntas.
- Gandavensis 1552² (John of Jandun): *Ioannis de Ianduno Super octo libro Aristotelis De physico auditu subtilissimae quaestiones*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Gandavensis 1552³ (John of Jandun): *Ioannis de Ianduno in libros Aristotelis de Coelo et Mundo quaestiones subtilissimae*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Genua 1576: *Marci Antoni Passeri, cognomento Genua, In tres libros Aristotelis de Anima commentarii*, Venetiis apud D. Zenarum, 1576.
- Gregorius Ariminensis 1981: *Gregorii Ariminensis OESA Lectura super primum et secundum Sententiarum*, ed. Trapp-A. Damasus, 7 voll., Berlin, De Gruyter 1981–1987.
- Grosseteste 1912: Robert Grosseteste, *Die Philosophischen Werke des Robert Grosseteste, Bischofs von Lincoln*, ed. L. Baur, Münster i. W.
- Grosseteste 1963: Robert Grosseteste, *Commentarius in VIII libros physicorum Aristotelis*, e fontibus manu scriptis nunc primum in lucem edidit Richard C. Dales, University of Colorado Press.
- Henricus Goethalis 1613 (Henry of Ghent): *M. Henrici Goethalis a Gandavo ... aurea Quodlibeta ...*, Venetiis, apud Iacobum de Franciscis.

- Iamblichus 1966: Jamblique. *Les mystères d'Égypte*, ed. É. des Places, Paris, Les Belles Lettres.
- Iavellus 1576: *Chrysostom Iavelli ... Quaestiones in Aristotelis XI Metaphysices libros*, Lugduni, apud Carolum Pesnot.
- Johannes Bacconius 1527 (John Baconthorpe): *Quodlibeta Ioannis Bacconii ... summa diligentia emendata et noviter in lucem edita ...* In Venetiarum civitate, impensis heredum Octaviani Scoti.
- Johannes de Magistris 1487: Johannes de Magistris, *Quaestiones super tota philosophia naturali cum explanatione textus Aristotelis secundum mentem Scoti*, Venetiis, per Bonetum Locatellum. Sumptibus et expensis Octaviani Scoti.
- Levi 1562: *Levi Gersonidis in nonnullos Aristotelis et Averrois libros annotationes, in Aristotelis omnia quae extant Opera ... Averrois Cordubensis in ea opera omnes, qui ad haec usque tempora pervenere, commentarii ...*, vol. I, Venetiis, Apud Iunctas.
- Marsilius de Inghen 1518: *Quaestiones super De generatione et corruptione libros*, in *Egidius cum Marsilio & Alberto De generatione. Commentaria fidelissimi expositoris. B. Egidii Romani in libros de generatione & corruptione Aristotelis cum textu intercluso singulis locis. Questiones item subtilissime eiusdem doctoris super primo libro de generatione ... Questiones quoque clarissimi doctoris Marsilij Inguem ... Item questiones subtilissime magistri Alberti de Saxonia ... Omnia accuratissime reuisa atque castigata: ac ... fideliter impressa*, Venetiis, mandato et expensis nobilis viri Luceantonii de Giunta florentini, 1518.
- Mercenarius 1583: *Disputatio de putredine Archangeli Mercenarii a Monte Sancto, in Gymnasio Patavino ... adversus Thomam Erastum*, Patavii, apud Paulum Meietum.
- Mercenarius 1588: *Archangeli Mercenarii Dilucidationes obscuriorum locorum et quaestionum philosophiae naturalis Aristotelis ...*, Venetiis, apud Paulum Meietum.
- Michael Ephesius 1904: Michael Ephesius, *In libros De partibus animalium commentaria*, ed. M. Hayduck [= *Commentaria in Aristotelem Graeca*, XXII.2], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Nifo 1497: *Augustini Niphi De sensu agente*, in *Averrois Destructiones destructioni cum Augustini Niphi expositiones. Augustinus Niphus. De sensu agente*, Venetiis, Bonetus Locatellus, impens. Octaviani Scotti, 1497.
- Nifo 1560: *Augustini Suessani ... Subtilissima commentaria in libros Meteorologicorum, et in librum De mistis, sive Quartum Meteororum*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Nifo 1567: *Augustini Niphi Philosophi Suessani In Aristotelis libros De coelo, et Mundo commentaria*, Venetiis, Hieronymum Scotum.
- Nifo 1569: *Augustini Niphi Philosophi Suessani Expositio super octo Aristotelis Stagiritae libros De Physico auditu ...*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Nifo 1577: *Augustini Niphi ... In libros Aristotelis De generatione et corruptione interpretationes et commentaria*, Venetiis, apud Haeredem Hieronymi Scoti.
- Nifo 2011: Agostino Nifo, *De intellectu*, edited by L. Spruit, Leiden, Brill.

- Olympiodorus 1551: *Olympiodori philosophi alexandrini in Meteora Aristotelis commentarii. Ioannis Grammatici Philoponi Scholia in 1 Meteorum Aristotelis, cum summi maxime Pontificis Iulii III. Illustrissimique Senatus Veneti privilegio*, Venetiis.
- Olympiodorus 1900: Olympiodorus, *In Aristotelis meteora commentaria*, ed. G. Stüve [= *Commentaria in Aristotelem Graeca* XII.2], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Olympiodorus 1976: Olympiodorus, *In Platonis Phaedonem commentaria*, ed. L.G. Westerink (= *The Greek commentaries on Plato's Phaedo*, vol. 1: Olympiodorus), Amsterdam, North-Holland.
- Pereira 1585: *Benedicti Pererii Societatis Iesu De communibus omnium rerum naturalium principii et affectionibus*, Lugduni, Sumptibus Sib. à Porta.
- Petrus de Abano 1565: *Conciliator controversiarum, quae inter philosophos et medicos versantur*, Venetiis, Apud Iunctas.
- Philoponus 1554: *Ioannis Alexandrei In tres libros De anima Aristotelis*, Venetiis apud H. Scotum.
- Philoponus 1557: *Ioannes Grammaticus Philoponus Alexandrinus in Procli Diadochi duodeviginti argumenta De mundi aeternitate*, Lugduni, cum privilegio Regi.
- Philoponus 1567: *Olympiodori philosophi Alexandrini In Meteora Arist. commentarii. Ioannis Grammatici Philoponi Scholia In primum Meteororum Aristotelis. Ioanne Baptista Camotio philosopho interprete*, Venetiis, Apud Hieronymum Scotum.
- Philoponus 1568: *Io. Grammatici Philoponi Alexandrei commentaria in libros de Generatione et corruptione Aristotelis*, Hieronymo Bagolino interprete, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Philoponus 1887–1888: Joannes Philoponus, *In Aristotelis physicorum libros commentaria*, ed. H. Vitelli [= *Commentaria in Aristotelem Graeca* XVI & XVII, Berolini, typis et impensis G. Reimer, XVI:1887; XVII:1888].
- Philoponus 1897^a: Joannes Philoponus, *In Aristotelis libros de anima commentaria*, ed. M. Hayduck [= *Commentaria in Aristotelem Graeca*, xv], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Philoponus 1897^b: Joannes Philoponus, *In Aristotelis libros De generatione et corruptione commentaria*, ed. H. Vitelli [= *Commentaria in Aristotelem Graeca* XIV.2], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Philoponus 1901: Joannes Philoponus, *In Aristotelis meteorologicorum librum primum commentarium*, ed. M. Hayduck [= *Commentaria in Aristotelem Graeca* XIV.1], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Piccolomini 1596: F. Piccolomini, *De sensu visus liber unus*, in F. Piccolomini Senensis, *Librorum ad Scientiam de Natura ... attinentium partes v*, Venetiis, Haeredes Francisci de Franciscis, 1596–1600.
- Plotinus 1540: *Plotini divini illius e[x] Platonica familia philosophi De rebus philosophicis libri LIII, in enneades sex distributi, a Marsilio Ficino e Graeca linguam in Latinam versi*, apud Salengiacum Ioannes Soter excudebat.

- Plotinus 1959: Plotinus, *Enneades*, eds. P. Henry and H.-R. Schwyzer, Paris.
- Pomponazzi 1563: *Petri Pomponatii Mantuani Dubitationes in quartum Meteorologicorum Aristotelis librum*, Venetiis, apud Franciscum de Francisci.
- Pomponazzi 2013: Pietro Pomponazzi, *Tutti i trattati peripatetici*, a cura di F.P. Raimondi e di José. M. García Valverde, Milano, Bompiani.
- Porphyrus 1887: Porphyrius, *In Aristotelis categorias expositio per interrogationem et responsionem*, ed. A. Busse in *Porphyrii isagoge et in Aristotelis categorias commentarium* [= *Commentaria in Aristotelem Graeca*, IV.1], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Porzio 2012: Simone Porzio, *De humana mente disputatio*, ed. José M. García Valverde, "Suplemento de textos. Fragmentos de filosofía", 10 (2012).
- Scaliger 1557: Giulio Cesare Scaligero, *Exoticarum exercitationum liber quintus decimus De subtilitate ad H. Cardanum*, Lutetiae ex tip. M. Vascosani.
- Siger de Brabant 1972: Siger de Brabant, *Quaestiones in tertium De anima. De anima intellectiva. De aeternitate mundi*, édition critique par B. Bazán, Louvain, Publications Universitaires, 1972.
- Simplicius (Ps.) 1543: *Simplicii commentarii in libros De anima Aristotelis*, Venetiis apud Octavianum Scotum, 1543.
- Simplicius (Ps.) 1882: Simplicius, *In libros Aristotelis de anima commentaria*, (fort. auctore Prisciano Lydo), ed. M. Hayduck [= *Commentaria in Aristotelem Graeca* XI], Berolini, typis et impensis G. Reimer, 1887.
- Simplicius 1544: *Simplicii philosophi acutissimi commentaria in quatuor libros De coelo Aristotelis*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Simplicius 1588: *Simplicii philosophi acutissimi clarissima commentaria in octo libros Aristotelis de Physico auditu*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Simplicius 1882–1895: Simplicius, *In Aristotelis physicorum libros commentaria*, ed. H. Diels, [= *Commentaria in Aristotelem Graeca* IX & X], Berolini, typis et impensis G. Reimer, IX:1882; X:1895].
- Simplicius 1894: Simplicius, *In Aristotelis quattuor libros de caelo commentaria*, ed. J.L. Heiberg [= *Commentaria in Aristotelem Graeca* VII], Berolini, typis et impensis G. Reimer, 1894.
- Swineshead (Calculator) 1520: R. Swineshead, *Liber calculationum*, Venetiis, expensis honorabilis viri Ioannis De Porres.
- Telesio (1587): *Bernardinii Telesii Consentini De rerum natura iuxta propria principia libri IX*, Neapoli Apud Horatium Salvianum.
- Themistius 1570: *Themistii peripatetici lucidissimi Paraphrasis in Aristotelis Posteriora, et Physica, in librorum De anima, Memoria et reminiscencia, Somno et vigilia, Insomniis et divinatione per somnum*, Hermolao Barbaro interprete, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Themistius 1899: Themistius, *In Aristotelis De anima paraphrasis*, ed. R. Heinze [= *Commentaria in Aristotelem Graeca*, v.3], Berolini, typis et impensis G. Reimer.

- Themistius 1900: *In Aristotelis physica paraphrasis*, ed. H. Schenkl, [= *Commentaria in Aristotelem Graeca*, v.2], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Themistius 1902: *Themistii in libros Aristotelis De caelo paraphrasis, hebraice et latine*, ed. S. Landauer [= *Commentaria in Aristotelem graeca*, v], Berolini, typis et impensis G. Reimer.
- Themistius 1957: Thémistius, *Commentaire sur le traité De l'ame d'Aristote*, traduction de G. De Moerbeke, ed. G. Verbeke, Louvain, Publications Universitaires de Louvain.
- Theophrastus 1552: *Theophrasti philosophi clarissimi De historia plantarum libri IX cum decimi principio; et De causis, sive earum generatione libri VI*, Lugduni, apud Gulielmum Gazeaeum.
- Thomas Aquinas 1936: *Tractatus de unitate intellectus contra Averroistas*, ed. L.W. Keeler, Roma, Pontificia Universitas Gregoriana.
- Thomas Aquinas 1952: *In Aristotelis libros De caelo et mundo, De generatione et corruptione; Meteorologicorum expositio*, ed. R.M. Spiazzi, Torino-Roma, Marietti.
- Thomas Aquinas 1953: *In Symbolum Apostolorum*, in *S. Thomae Aquinatis Opuscula theologica*, t. 2: *In Symbolum Apostolorum, scilicet "Credo in Deum" expositio*. ed. R.M. Spiazzi, Torino-Roma, Marietti.
- Thomas Aquinas 1956: *Quaestio disputata de spiritualibus creaturis*, ed. M. Calcaterra-T.S. Centi, in *Quaestiones disputatae*, ed. P. Bazzi-M. Calcaterra-T.S. Centi-E. Odetto-P.M. Pession, v. II, Torino-Roma, Marietti.
- Thomas Aquinas 1956: *Quaestio disputata de veritate*, ed. M. Calcaterra-T.S. Centi, in *Quaestiones disputatae cit.*, v. II.
- Thomas Aquinas 1956: *Quaestiones disputatae de anima*, ed. M. Calcaterra-T.S. Centi, in *Quaestiones disputatae cit.*, v. II.
- Thomas Aquinas 1956: *Quaestiones disputatae de potentia*, ed. P.M. Pession, in *Quaestiones disputatae cit.*, v. II. [DIA; AP; DF]
- Thomas Aquinas 1956: *Quaestiones quodlibetales*, ed. R. Busa, in *Quaestiones disputatae cit.*, v. v.
- Thomas Aquinas 1959: *In Aristotelis librum De anima commentarium*, ed. A.M. Pirotta, Torino, Marietti.
- Thomas Aquinas 1961–1967: *Summa contra Gentiles*, ed. D. Marc-C. Pera-P. Caramello, Torino-Paris, Marietti.
- Thomas Aquinas 1962–1963: *Summa Theologiae*, ed. P. Caramello, Torino, Marietti.
- Thomas Aquinas 1964: *In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio*, ed. R.M. Spiazzi, Torino-Roma, Marietti.
- Thomas Aquinas 1964: *In x libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio*, ed. R. Spiazzi, Torino, Marietti.
- Thomas Aquinas 1965: *In VIII libros Physicorum Aristotelis expositio*, ed. P.M. Maggiolo, Torino-Roma, Marietti.
- Thomas Aquinas 1972: *In librum De causis expositio*, ed. C. Pera, Torino-Roma, Marietti.

- Thomas Aquinas 1999–2002: *In Librum Sententiarum*, ed. e trad. it. a cura di R. Coggi-C. Pandolfi-L. Perotto, Bologna, Edizioni Studio Domenicano.
- Thomas de Vio 1588: *Summa totius theologiae S. Thomae de Aquino ... cum commentariis et opusculis R.D.D. Thomae de Vio Caietani*, Prima Pars, Venetiis, apud Iunctas.
- Tomasino 1630: G. Tomasino, *Illustrium virorum elogium*, Patavii, apud Donatum Pasquardum.
- Trombetta 1502: Antonio Trombetta, *Opus in metaphysicam Aristotelis Paduae in thomistas discussum*, Venetiis, heredum Octaviani Scoti.
- Vimercato 1564: *Francisci Vicomercati ... In octo libros Aristotelis De naturali auscultatione commentarii*, Venetiis, apud Hieronymum Scotum.
- Vimercato 1565: *Francisci Vicomercati In quatuor libros Aristotelis Meteorologicorum commentarii*, Venetiis, ex officina Dominici Guerrei.
- Zabarella 1586: *Iacobi Zabarellae Patavini liber de naturalis scientiae constitutione, in quo de eius disciplinae artificiosa structura, et de singulorum librorum subiecto, inscriptione et ordine accurate pertractatur*, Venetiis, apud Paulum Meietum Bibliopolam Patavinum.
- Zabarella 1590: *Iacobi Zabarellae Patavini De rebus naturalibus libri xxx. Quibus quaestiones, quae ab Aristotelis interpretibus hodie tractari solent, accurate discutiuntur*, Venetiis, apud Paulum Meietum Bibliopolam Patavinum.
- Zabarella 1590²: *Iacobi Zabarellae Patavini De rebus naturalibus libri xxx. Quibus quaestiones, quae ab Aristotelis interpretibus hodie tractari solent, accurate discutiuntur*, Coloniae, Ioannis Baptistae Ciotti Senensis aere.
- Zabarella 1597: *Iacobi Zabarellae Patavini Opera logica, quorum argumentum, seriem et utilitatem ostendit tum versa pagina, tum affixa*. Editio tertia. Coloniae, Sumptibus Lazari Zetzneri, 1597 (reprint, ed. by Wilhelm Risse, Hildesheim, Olms, 1966).
- Zabarella 1601: *Iacobi Zabarellae Patavini in libros Aristotelis Physicorum commentarii*, Venetiis, apud Franciscum Bolzetam, et Io. Antonium et Iacobum de Francis.
- Zabarella 1605: *J. Zabarellae Patavini. In tres Aristotelis libros De anima*, Venetiis, apud Franciscum Bolzettam.
- Zabarella 1607: *Iacobi Zabarellae Patavini De rebus naturalibus libri xxx. Quibus quaestiones, quae ab Aristotelis interpretibus hodie tractari solent, accurate discutiuntur*. Editio postrema. Francofurti, Sumptibus Lazari Zetzneri Bibliop., 1607 (reimp. anast.: Minerva, Frankfurt, 1962).
- Zimara 1564: *M. Antonii Zimarae Theoremata, seu memorabilium propositionum limitationes*, Venetiis, Ioan. Gryphius excudebat.
- Zimara 1572: *Marcantonii Zimarae Tabula dilucidationum in dictis Aristotelis et Averrois [Aristotelis opera cum Averrois commentariis, Suppl. III]*, Venetiis, apud Iunctas.

III Secondary Sources

- Backus 1989: I. Backus, "The Teaching of Logic in Two Protestant Academies at the End of the 16th Century. The Reception of Zabarella in Strasbourg and Geneva," in *Archiv für Reformationsgeschichte*, 80, pp. 40–251.
- Baroncini 1992: G. Baroncini, "L'articolazione del discorso empirico nella filosofia naturale di G. Zabarella", in G. Baroncini, *Forme di esperienza e rivoluzione scientifica*, Firenze, pp. 39–62.
- Bayle 1820: P. Bayle, *Dictionnaire Historique et Critique*, xv, Paris.
- Berti 1992: E. Berti, "Metafisica e dialectica nel 'Commento' di Giacomo Zabarella agli 'Analitici posteriori,'" in *Giornale di metafisica* (new series), 14, pp. 225–244.
- Bianchi 2003: L. Bianchi, "Una caduta senza declino? Considerazioni sulla crisi dell'aristotelismo fra Rinascimento ed età moderna", in L. Bianchi, *Studi sull'aristotelismo del Rinascimento*, Padua, pp. 133–172.
- Biard 2005: Joël Biard, "Tradition et innovation dans les commentaires de la *Physique*: l'exemple de Jacques Zabarella," in *La transmission des savoirs au Moyen Âge et à la Renaissance*, vol. 2 (Alfredo Perifano ed.) Besancon-Paris, pp. 289–300.
- Bouillon 1999: D. Bouillon, "Un discours inédit de Iacopo Zabarella préliminaire à l'exposition de la 'Physique' d'Aristote (Padoue 1568)," in *Atti e Memorie dell'Accademia Galileiana di Scienze, Lettere ed Arti in Padova*, 111(3), pp. 119–127.
- Bouillon 2009: D. Bouillon, *L'interprétation de Jacques Zabarella le Philosophe*, Paris.
- Cassirer 1906: E. Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, I, Berlin.
- Claessens 2012: G. Claessens, "Francesco Piccolomini on Prime Matter and Extension," in *Vivarium*, 50, pp. 225–244.
- Copenhaver 1988: B.P. Copenhaver, "Translation, Terminology and Style in Philosophical Discourse", in *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, (C.B. Schmitt, et al. eds.), Cambridge, pp. 75–110.
- Corsano 1962: A. Corsano, "Per la storia del pensiero nel tardo Rinascimento: IX. Lo strumentalismo logico di Jacopo Zabarella," in *Giornale critico della filosofia italiana*, 41.
- Cranz 1976: E. Cranz, "The Renaissance Reading of the *De anima*," in *Platon et Aristote à la Renaissance: XVIe Colloque international de Tours*, Paris, pp. 359–376.
- Dal Pra 1966: M. Dal Pra, "Una *oratio* programmatica di G. Zabarella [Padua 1585; MS Milano BAmbr. D.48i. inf. (xvi), fs. 1–4]," in *Rivista critica di storia della filosofia*, 21, pp. 286–290.
- De Bellis 1997: E. De Bellis, *Il pensiero logico di Agostino Nifo*, Lecce.
- De Bellis 2005: E. De Bellis, *Biografia di Agostino Nifo*, Florencia.
- Di Napoli 1963: G. Di Napoli, *L'immortalità dell'anima nel Rinascimento*, Turin.
- Edwards 1960: W.F. Edwards, "The Averroism of Jacopo Zabarella (1533–1589)," in *Aristotelismo padovano e filosofia aristotelica*, Florence, 1960, pp. 91–107.

- Edwards 1960: W.F. Edwards, *The Logic of Jacopo Zabarella (1533–1589)* (diss. Columbia University, New York).
- Edwards 1967: W.F. Edwards, "Randall on the Development of Scientific Method in the School of Padua: a Continuing Reappraisal," in *Naturalism and Historical Understanding: Essays on the Philosophy of John Herman Randall, Jr.*, New York.
- Edwards 1969¹: W.F. Edwards, "A Note on Galileo's Poem, *Against the Aristotelians*," in *Telos*, 4.
- Edwards 1969²: W.F. Edwards, "Jacopo Zabarella: a Renaissance Aristotelian's View of Rhetoric and Poetry and Their Relation to Philosophy," in *Arts libéraux et philosophie au moyen âge: Actes du IVe Congrès international de philosophie médiévale, Montreal 1967*, Montreal-Paris, pp. 843–854.
- Fiorentino 1868: F. Fiorentino, *Pietro Pomponazzi*, Florence.
- Garin 1947: E. Garin, "Le traduzioni umanistiche di Aristotele nel secolo xv," in *Atti e Memorie dell'Accademia fiorentina di scienze morali La Colombaria*, 16, pp. 55–104.
- Garin 1978: E. Garin, *L'Umanesimo italiano*, Bari.
- Gentile 1923: G. Gentile, *Studi sul Rinascimento*, Florence.
- Gilbert 1960: N.W. Gilbert, *Renaissance Concepts of Method*, New York.
- Gilbert 1963: N.W. Gilbert, "Galileo and the School of Padua," in *Journal of the History of Philosophy*, 1, pp. 223–231.
- Gilbert 1967: N. Gilbert, "Renaissance Aristotelianism and Its Fate: Some Observations and Problems," in *Naturalism and Historical Understanding: Essays on the Philosophy of John Herman Randall Jr.*, New York.
- Hicks 1965: R.D. Hicks, *Aristotle De Anima*, with translation, introduction and notes, Amsterdam.
- Imperialis 1640: I. Imperialis, *Musaeum historicum et physicum*, Venetiis, apud Iunctas.
- Jardine 1976: N. Jardine, "Galileo's Road to Truth and the Demonstrative Regress," in *Studies in the History and Philosophy of Science*, 7, pp. 277–318.
- Jardine 1988: N. Jardine, "Epistemology of the Sciences," in *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, (C.B. Schmitt, et al. eds.), Cambridge, pp. 685–711.
- Jardine 1997: N. Jardine, "Keeping Order in the School of Padua: Jacopo Zabarella and Francesco Piccolomini on the Offices of Philosophy," in *Method and Order in Renaissance Philosophy of Nature. The Aristotle Commentary Tradition*, (D. Di Liscia, E. Kessler and C. Methuen, eds.), Aldershot, pp. 183–209.
- Jardine 2000: "Epistemology of the Sciences," in *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, (C.B. Schmitt, et al. eds.), Cambridge, pp. 685–712.
- Kal 1988: V. Kal, *On Intuition and Discursive Reasoning in Aristotle*, Leiden, 1988.
- Kennedy 1966: L.A. Kennedy, "Sylvester of Ferrara and the Agent Sense," in *New Scholasticism*, 40, pp. 464–477.
- Kessler 1988: E. Kessler, "The Intellectual Soul," in *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, (C.B. Schmitt, et al. eds.), Cambridge, pp. 485–534.

- Kessler 1998: E. Kessler, "Zabarella, Jacopo (1533–1589)," in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, vol. 9, (E. Craig ed.), London and New York, pp. 836–839.
- Kessler 2011: E. Kessler, "Alexander of Aphrodisias and his Doctrine of the Soul. 1400 Years of Lasting Significance," in *Early Science and Medicine*, 16, pp. 1–93.
- Kneale 1962: W. and M. Kneale, *The Development of Logic*, Oxford.
- Kosman 1965, L.A., *The Aristotelian Backgrounds of Bacon's Novum Organum* (diss.; Harvard Univ., 1964), pp. 116–138; A. Crescini, *Le Origini del metodo analitico: Il Cinquecento* (Udine, 1965), pp. 168–188.
- Kristeller 1979: P.O. Kristeller, *Renaissance Thought and its Sources*, New York.
- Kuhn 2002: H.C. Kuhn, "Chartaceous Presence, Material Impact: Works by Paduan Aristotelians in German Libraries (a Bibliometric Study)," in *La presenza dell'aristotelismo padovano nella filosofia della prima modernità*, (Gregorio Piaia ed.), Roma-Padua, pp. 83–122.
- Kusukawa 2002: S. Kusukawa, "Meditations of Zabarella in Northern Europe: the Preface of Johann Ludwig Hawenreuter," in *La presenza dell'aristotelismo padovano nella filosofia della prima modernità*, (Gregorio Piaia ed.), Roma-Padua, pp. 199–213.
- Laird 1983: W.R. Laird, *The 'Scientiae Mediae' in Medieval Commentaries on Aristotle's 'Posterior Analytics'*, Ph.D. Thesis, Toronto.
- Laird 2002: W.R. Laird, "Zabarella, Jacopo (1533–1589)," in *Encyclopedia of the Scientific Revolution from Copernicus to Newton*, (W. Applebaum ed.), New York-London.
- Lines 2002: D.A. Lines, *Aristotle's Ethics in the Italian Renaissance (ca. 1300–1650). The Universities and the Problem of Moral Education*, Leiden, Boston and Köln.
- Lohr 1982: Ch.H. Lohr, "Renaissance Latin Aristotle Commentaries: Authors So-Z," in *Renaissance Quarterly*, 32(2), pp. 233–243.
- Lynn 2006: S.J. Lynn, "Scientific Explanation from Formal Causes to Laws of Nature," in K. Park and L. Daston (eds.), *The Cambridge History of Science. Vol. III: Early Modern Science*, Cambridge, pp. 70–105.
- Maclean 2002: I. Maclean, "Meditations of Zabarella in Northern Germany, 1586–1623," in *La presenza dell'aristotelismo padovano nella filosofia della prima modernità*, (Gregorio Piaia ed.), Roma-Padua, pp. 173–198.
- Markus 1949: R.I. Markus, "Method and Metaphysics: the Origins of Some Cartesian Presuppositions in the Philosophy of the Renaissance," in *Dominican Studies*, 11.
- Martin 2007: C. Martin, "Rethinking Renaissance Aristotelianism," in *Intellectual History Review*, 17(1), pp. 3–19.
- McGuire 1994: J.E. McGuire, "Natural Motion and Its Causes: Newton on the 'Vis Insita' of Bodies," in M.L. Gill and J.G. Lennox (eds.), *Self Motion: From Aristotle to Newton*, Princeton, pp. 305–329.
- Mikkeli 1992: H. Mikkeli, *An Aristotelian Response to Renaissance Humanism. Jacopo Zabarella on the Nature of Arts and Sciences*, Helsinki.
- Mikkeli 1997: H. Mikkeli, "The Foundation of An Autonomous Natural Philosophy:

- Zabarella on the Classification of Arts and Sciences," in *Method and Order in Renaissance Philosophy of Nature. The Aristotle Commentary Tradition*, (D. Di Liscia, E. Kessler and C. Methuen eds.) Aldershot, pp. 211–228.
- Mikkeli 1999: H. Mikkeli, "Jacopo Zabarella (1533–1589). Ordnung und Methode der wissenschaftlichen Erkenntnis," in *Philosophen der Renaissance*, (P. Richard Blum ed.), Darmstadt, pp. 150–160.
- Mikkeli 2002: H. Mikkeli, "Zabarella and Piccolomini in Scandinavian Countries in the Seventeenth Century," in *La presenza dell'aristotelismo padovano nella filosofia della prima modernità*, (G. Piaia ed.), Roma-Padova, pp. 257–272.
- Mikkeli 2010: H. Mikkeli, "Jacopo Zabarella (1533–1589): The Structure and Method of Scientific Knowledge," in *Philosophers of the Renaissance*, (P. Richard Blum ed.), Washington D.C., pp. 181–191.
- Mitrovic 2009: B. Mitrovic, "Defending Alexander of Aphrodisias in the Age of the Counter-Reformation: Iacopo Zabarella on the Mortality of the Soul according to Aristotle," in *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 91, pp. 330–354.
- Müller 1990: F. Müller, 'Der Begriff der Methode in der Logica Hamburgensis: Jungius und Zabarella', in Peter Klein, *Praktische Logik. Traditionen und Tendenzen*, Göttingen, pp. 29–55.
- Nardi 1945: B. Nardi, *Sigieri di Brabante nel pensiero del Rinascimento italiano*, Rome.
- Nardi 1958: B. Nardi, *Saggi sull'aristotelismo padovano dal secolo XIV al XVI*, Florence.
- Owens 1976: J. Owens, "A note on Aristotle, *De anima* 3–4, 429b9", in *Phoenix* 30, p. 108.
- Palmieri 2007: P. Palmieri, "Science and Authority in Giacomo Zabarella," in *History of Science*, 45, pp. 404–427.
- Pattin 1988: A. Pattin, *Pour l'histoire du sens agent. La controverse entre Barthélemy de Bruges et Jean de Jandun, ses antécédents et son évolution*, Leuven, 1988.
- Petersen 1921: P. Petersen, *Geschichte der Aristotelischen Philosophie in Deutschland*, Leipzig.
- Poppi 1970¹: A. Poppi, *Introduzione all'aristotelismo padovano*, Padua.
- Poppi 1970²: A. Poppi, *La Struttura del sapere in Giacomo Zabarella*, Padua.
- Poppi 1972¹: A. Poppi, "L'interpretazione dell'intelletto agente nell'opera di Giacomo Zabarella," in *Scritti in onore di Carlo Giacon*, Padua, pp. 323–338.
- Poppi 1972²: A. Poppi, *La Dottrina della scienza in Giacomo Zabarella*, Padua.
- Poppi 1997: A. Poppi, "La struttura del discorso morale nell'opera di Iacopo Zabarella," in Antonino Poppi, *L'etica del rinascimento tra Platone e Aristotele*, Napoli, pp. 231–246.
- Poppi 2001¹: A. Poppi, "Iacopo Zabarella o l'aristotelismo come scienza rigorosa," in A. Poppi, *Ricerche sulla teologia e la scienza nella Scuola padovana del Cinque e Seicento*, Soveria Mannelli, pp. 125–152.
- Poppi 2001²: A. Poppi, "Metodo e tecnica in Iacopo Zabarella," in A. Poppi, *Ricerche sulla teologia e la scienza nella Scuola padovana del Cinque e Seicento*, Soveria Mannelli, pp. 153–166.

- Poppi 2004: A. Poppi, "Zabarella, or Aristotelianism as a Rigorous Science," in *The Impact of Aristotelianism on Modern Science*, (R. Pozzo ed.), Washington D.C., pp. 35–63.
- Pozzo 1998: R. Pozzo, "Res considerata and modus considerandi rem: Averroes, Aquinas, Jacopo Zabarella, and Cornelius Martini on Reduplication," in *Medioevo*, 24, pp. 151–175.
- Pozzo 2007: Riccardo Pozzo, "Umdeutungen der aristotelischen Habituslehre in der Renaissance", in Günter Frank and Andreas Speer (eds.), *Der Aristotelismus in der frühen Neuzeit. Kontinuität oder Wiederaneignung?*, Wiesbaden, pp. 259–272.
- Ragnisco 1887: P. Ragnisco, "Pietro Pomponazzi e Giacomo Zabarella nella questione dell'anima," in *Atti del R. Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, 6, pp. 949–996.
- Raimondi 1994: Francesco Raimondi, "La filosofia naturale di G. Zabarella e la scienza moderna: connessioni e divergenze", in *Physis*, 31 (1994), 372–391.
- Randall 1940: J.H. Randall, "The Development of Scientific Method in the School of Padua," in *Journal of the History of Ideas*, 1.
- Randall 1960: J.H. Randall, *Aristotle*, New York-London.
- Randall 1961: J.H. Randall, *The School of Padua and the Emergence of Modern Science*, Padua.
- Renan 1852: E. Renan, *Averroès et l'Averroïsme*, Paris.
- Risse 1964: W. Risse, "Averroismo e alessandrinismo nella logica del Rinascimento," in *Filosofia*, 15, pp. 15–30.
- Risse 1983: W. Risse, "Zabarellas Methodenlehre," in *Aristotelismo veneto e scienza moderna*, (L. Olivieri ed.), Padua, pp. 155–172.
- Ross 1961: W.D. Ross, *Aristotle De Anima*, edited, with introduction and commentary, Oxford.
- Rossi 1983: P. Rossi, "Aristotelici e 'moderni': le ipotesi e la natura," in *Aristotelismo veneto e scienza moderna*, (ed. L. Olivieri), Padua, pp. 125–154.
- Saitta 1950: G. Saitta, *Il pensiero italiano nell'Umanesimo e nel Rinascimento*, 11: *Il Rinascimento*, Bologna.
- Schmitt 1969: C.B. Schmitt, "Experience and Experiment: a Comparison of Zabarella's View with Galileo's in *De motu*", in *Studies in the Renaissance*, 16, pp. 80–138.
- Schmitt 1971: C.B. Schmitt, *A Critical Survey and Bibliography of Studies on Renaissance Aristotelianism, 1958–1969*, Padua.
- Schmitt 1983: C.B. Schmitt, *Aristotle and the Renaissance*, Cambridge, Massachusetts and London.
- Schmitt 1988: C.B. Schmitt, "The rise of the philosophical textbook", in *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, (C.B. Schmitt, et al. eds.), Cambridge, pp. 792–804.
- Sgarbi 2012: M. Sgarbi, "Towards a Reassessment of British Aristotelianism", in *Vivarium*, 50, pp. 85–109.

- Sgarbi 2013: M. Sgarbi, *The Aristotelian Tradition and the Rise of British Empiricism. Logical and Epistemology in the British Isles (1570–1689)*, New York-London.
- Skulsky 1968: H. Skulsky, "Paduan Epistemology and the Doctrine of the One Mind," in *Journal of the History of Philosophy*, 6, pp. 341–361.
- South 2002: J.B. South, "Zabarella and the Intentionality of Sensation", in *Rivista di storia della filosofia*, 57, pp. 5–25.
- South 2005: J.B. South, "Zabarella, Prime Matter, and the Theory of *Regressus*", in *Graduated Faculty Philosophy Journal*, 26.
- Spruit 1994: L. Spruit, *Species Intelligibilis. From Perception to Knowledge*. Vol. 1: *Classical Roots and Medieval Discussions*, Leiden.
- Spruit 1995: Leen Spruit, *Species Intelligibilis. From Perception to Knowledge*. Vol. 11: *Renaissance Controversies, Later Scholasticism and the Elimination of the Intelligible Species in Modern Philosophy*, Leiden.
- Spruit 2008: L. Spruit, *Renaissance Views of Active Perception*, in *Theories of Perception in Medieval and Early Modern Philosophy*, (S. Knuuttila, P. Kärkkäinen eds.), Dordrecht.
- Tonelli 1956: G. Tonelli, "Zabarella inspirateur de Baumgarten, ou l'origine de la connexion entre esthétique et logique", in *Revue d'esthétique*, 9 (1956), pp. 182–192.
- Tracy 1982: Th. Tracy, "The soul-bootman analogy in Aristotle's *De anima*", in *Classical Philology* 77, p. 98.
- Troilo 1939: E. Troilo, *Averroismo e aristotelismo padovano*, Padua.
- Valverde 2009: J.M. García Valverde, "Introduzione" in A. Nifo, *L'immortalità dell'anima*, Milán.
- Valverde 2012¹: J.M. García Valverde, "El comentario de Giacomo Zabarella a *De anima* 111, 5: una interpretación mortalista de la psicología de Aristóteles", in *Ingenium*, 6, pp. 27–56.
- Vasoli 1968¹: C. Vasoli, *La Dialettica e la retorica del' Umanesimo*, Milan.
- Vasoli 1968²: C. Vasoli, *Studi sulla cultura del Rinascimento*, Manduria.
- Vasoli 1983: C. Vasoli, "Giulio Pace e la diffusione europea di alcuni temi aristotelici padovani", in Olivieri (ed.), *Aristotelismo veneto e scienza moderna*, Padova, pp. 1009–1034.
- Vasoli 2011: C. Vasoli, "Jacopo Zabarella e la 'natura' della logica," in *Rivista di storia della filosofia* (new series), 66, pp. 1–22.
- Wallace 1988: W.A. Wallace, "Traditional natural philosophy", in *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, (C.B. Schmitt, et al. eds.), Cambridge, pp. 201–235.

Index of Names

- Achilles 1120
- Achillini, Alessandro 248, 596, 1079, 1132,
1133, 1135, 1136, 1239, 1252, 1273, 1274
- Aegidius Romanus 360, 361, 362, 367, 368,
369, 376, 377, 481, 482, 568, 820, 823,
826, 828, 829, 1025, 1026, 1027, 1029, 1187,
1262, 1263, 1264, 1269, 1274
- Albertus de Saxonia 445
- Albertus Magnus 24, 36, 38, 61, 146, 147, 199,
268, 284, 378, 445, 631, 665, 677, 740, 742,
759, 761, 768, 772, 807, 808, 810, 833, 871,
872, 873, 874, 876, 878, 895, 896, 897,
902, 940, 980, 987, 992, 993, 994, 1019,
1023, 1025, 1032, 1033, 1034, 1039, 1042,
1043, 1201, 1267, 1269, 1271, 1274
- Alessandro Peretto 51, 53
- Alexander Aphrodisiensis 1, 24, 27, 28, 29,
30, 32, 38, 41, 81, 91, 98, 100, 103, 107, 128,
138, 139, 141, 142, 145, 146, 173, 219, 220,
222, 232, 236, 239, 301, 302, 372, 373, 380,
381, 433, 434, 435, 436, 464, 475, 582, 583,
616, 636, 637, 641, 643, 346, 648, 653,
658, 659, 684, 685, 686, 387, 688, 718,
774, 875, 876, 904, 908, 968, 969, 970,
972, 1000, 1074, 1078, 1081, 1082, 1083,
1108, 1116, 1117, 1118, 1000, 119, 143, 1144,
1147, 1154, 1163, 1164, 1179, 1190, 1191, 1193,
1201, 1202, 1207, 1208, 1209, 1210, 1211,
1212, 1214, 1218, 1221, 1259, 1267, 1272,
1274, 1275, 1285, 1286
- Alexander Magnus 101
- Algazel (Abu Hamid al-Ghazali) 341, 346,
400, 484, 486
- Amadeus Meygret 445, 1275
- Ammonius 142, 372, 1209, 1275
- Anaxagoras 108, 275, 289, 580
- Argenterius, Johannes 713, 739, 795, 1275
- Aristoteles 4, 5, 14, 21, 22, 26, 27, 31, 39, 41, 44,
47, 52, 53–61, 64–88, 90–103, 106–112,
115–129, 131–159, 161–163, 165–200, 202–
210, 212, 214–234, 236–237, 239–243,
245, 248, 251–257, 259–263, 265–267,
269–290, 292, 294, 297–299, 301, 303,
309, 311–312, 315–330, 332, 333, 335–338,
340–375, 377–379, 381–411, 414–425,
428–432, 434–439, 441–445, 447–453,
455–457, 459, 461, 463–467, 469, 471–
473, 475–479, 482–489, 491–496, 498,
500, 501, 503–531, 533–545, 548, 550, 552,
554–557, 562–570, 572, 573, 576–581,
583–585, 587, 588, 590–593, 595–600,
603–628, 630, 632, 633, 635–638, 640–
634, 647–648, 650, 653–658, 661, 663,
664, 666–672, 676, 678–681, 683–698,
700, 702, 704–709, 711, 713–716, 718, 719,
721, 722, 725–741, 743–750, 752–776,
778–795, 797–800, 802–804, 808, 810,
811, 813, 814, 818–824, 826–834, 835–
842, 844–852, 854, 856–857, 859–865,
867, 869–874, 877–885, 888, 890, 891,
893, 894, 897–900, 902–905, 907–926,
928, 930–932, 934–938, 940–950, 952–
971, 973, 975, 977–981, 983–985, 987,
989–994, 997, 998, 1000, 1002–1024,
1027, 1029, 1030, 1032–1035, 1038–1048,
1050–1055, 1058, 1062–1069, 1071–1076,
1078–1087, 1089–1120, 1122–1130, 1132–
1133, 1136, 1139–1151, 1153–1171, 1173–1187,
1189–1190, 1193–1209, 1211–1219, 1222–
1256, 1238–1241, 1243–1244, 1246–1248,
1255–1257, 1260, 1264, 1266–1269, 1271,
1272, 1274–1288
- Avempace (Ibn Bājjah) 416, 1032, 1033, 1034,
1036, 1037, 1038, 1271
- Averroes (Ibn Rushd) 5, 16, 24, 25, 26, 27–30,
32, 38, 43, 47, 64, 67, 70, 72, 73, 77, 83,
85, 86, 91, 93, 103, 104, 117, 120, 123, 139,
145–147, 151, 152, 193, 194, 208, 211, 214,
219, 221, 222, 226, 229–232, 234–236, 238,
240, 246, 247, 252, 257–259, 267–279,
281, 286–290, 298, 300–305, 309, 328,
329, 335, 341, 346–348, 350, 363, 368,
370, 371, 382, 385, 387–389, 393, 394, 397,
400, 410–418, 426–430, 443, 444, 453,
454, 459, 461–464, 475, 479, 483, 485–
487, 495, 502–503, 520–523, 527, 528,
535, 541, 543, 554–557, 563–565, 569–
572, 575–577, 587–589, 593, 603, 607,
608, 619, 631, 635–637, 626, 648, 653,
670, 684, 685, 688, 689–692, 697, 698,
700, 701, 703, 714, 718, 719, 795, 799, 828,
842, 843, 847, 849, 859, 874, 875, 883,

- Averroes (Ibn Rushd) (*cont.*) 884, 886, 909,
910, 923, 925, 927, 928, 930–932, 941,
962, 965–970, 972, 974, 976–978, 983,
988, 991, 997, 1004, 1025, 1028, 1030–
1034, 1037, 1038, 1040, 1072, 1078, 1079,
1080, 1082–1084, 1086–1090, 1094, 1100,
1102, 1105, 1111, 1113, 1120, 1126, 1128–1131,
1133, 1136, 1143, 1147, 1156, 1160, 1162, 1163,
1169, 1182, 1183, 1190, 1191, 1196, 1201, 1207,
1221, 1227, 1242, 1261, 1263, 1267, 1272,
1276, 1287
- Avicenna (Ibn Sina) 16, 24, 25, 31, 54, 146, 171,
208, 268, 284, 287, 288, 305, 316, 317, 318,
323, 324, 335, 336, 340, 341, 563, 564–
566, 575, 584, 635, 709, 711, 1032, 1033,
1037, 1039, 1164, 1165, 1170, 1173, 1262,
1265, 1236, 1276
- Backus, I. 2, 1283
- Baconthorpe, Johannes 253, 254, 481, 491,
577, 589, 252, 1025, 1028, 1181, 1276,
1278
- Barbaro, Ermolao 1280
- Baroncini, G. 10, 12, 34, 1283
- Bayle, Pierre 1, 19, 1283
- Bekker, I. 47, 1275
- Berti, E. 40, 1283
- Bianchi, L. 20, 30, 38, 1283
- Biard, J. 1283
- Boccadiferro, Ludovico 20, 521, 568, 587, 710,
712, 741, 774, 825, 940, 987, 1276
- Bouillon, D. 1283
- Buonamici, Francesco 20
- Burlaeus, Gualterius 535, 1276
- Caietanus (see Thomas de Vio) 306, 480,
482, 896, 1025, 1152, 1276, 1282
- Cardano, Girolamo 1280
- Cassirer, E. 10, 11, 1283
- Castellani, Giulio 11, 19, 1277
- Catena, Pietro 1
- Chrysippus 880
- Ciotti, Giovanni B. 2, 46, 51, 1282
- Claessens, G. 13, 1283
- Copenhagen, B.P. 20, 30, 1283
- Corsano, A. 1283
- Cranz, E. 1283
- Crawford, F.S. 47, 12, 75
- Cremonini, Cesare 20, 37
- Dal Pra, M. 1283
- De Bellis, E. 8, 1283
- Democritus 1046, 1271
- Di Napoli, G. 27, 1283
- Donato, Girolamo 1275
- Duns Scotus, Johannes 31, 61, 110, 207, 250,
251, 252–255, 256–260, 263–286, 278,
331, 332, 234, 370, 378, 408, 409, 410, 413,
414–418, 420, 427–430, 432, 481, 490–
493, 495, 566, 568, 585, 586, 819, 820,
826, 829, 939, 943, 951, 952, 1001, 1003,
1008, 1023, 1025, 1027, 1029, 1151, 1152,
1153, 1169–1171, 1173, 1231, 1235, 1237–1239,
1242–1246, 1248, 1249, 1251–1257, 1261,
1263, 1264, 1265, 1269, 1272, 1274, 1275,
1277, 1278
- Durando 378, 381, 437, 440, 1025, 1028, 1277
- Edwards, W.F. 2, 20, 24, 27, 28, 29, 30, 1283,
1284
- Empedocles 404, 408, 453, 459, 461
- Erastus, Thomas 724, 725, 726, 327, 728, 733,
734, 740, 364, 765, 766, 767, 768, 770,
780, 781, 782, 784, 785, 786, 1268, 1277,
1278
- Euclid 39, 199, 200
- Eudemus of Rhodes 91
- Ficino, Marsilio 1082, 1279
- Fiorentino, F. 1284
- Fix, A. 48
- Galenus, Claudius 21, 31, 32, 33, 34, 54, 736,
737, 751, de, 160, 761, 179, 187, 788, 389,
790, 791, 792, 793, 794, 795, 805, 806, 807,
808, 810, 813, 814, 816, 817, 836, 844, 869,
870, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 885,
886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893,
1009, 1030, 1031, 1046, 1047, 1048, 1049,
1050, 1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056,
1057, 1058, 1059, 1060, 1062, 1063, 1064,
1065, 1066, 1067, 1069, 1070, 1071, 1072,
1073, 1083, 1168, 1268, 1269, 1271, 1272,
1277
- Galilei, Galileo 5, 6, 11, 12, 22, 23
- Gandavensis, Johannes (John of Jandun)
235, 248, 249, 285, 304, 305, 409, 443,
444, 820, 823, 826, 834, 837, 843, 844,
865, 867, 868, 906, 922, 923, 934, 999,

- 1000, 1001, 1002, 1003, 1008, 1034, 1079,
1152, 1169, 1171, 1182, 1185, 1191, 1192, 1194,
1243, 1277
- Garin, E. 20, 30, 1284
- Gaza, Theodorus 169, 170, 1120, 1126
- Gentile, G. 1284
- Genua, Marcantonio 1, 235, 285, 459, 460,
999, 1237, 1238, 1239, 1254, 1257, 1273,
1277
- Gilbert, N.W. 1284
- Gregorius Ariminensis 408, 409, 411, 413, 521,
819, 820, 1135, 1151, 1231, 1234, 1269, 1277
- Grosseteste, Robert 94, 1277
- Guillelmus de Moerbeke 1281
- Henricus Goethalis (Henry of Ghent) 1151,
1153, 1277
- Hicks, R.D. 1, 1284
- Hipparchus 433
- Hippocrates 836, 844, 870, 879, 882, 887,
1046, 1047, 1052, 1055, 1073, 1277
- Iamblichus 111, 373, 1278
- Iavellus 231, 1230, 1232, 1233, 1278
- Imperialis, I. 1, 1284
- Jardine, N. 9, 13, 1284
- Jesus Christi 53
- Johannes Baconius (John Baconthorpe)
253, 254, 481, 491, 495, 577, 589, 896,
900, 952, 1025, 1153, 1160, 1169, 1177, 1181,
1276, 1278
- Johannes de Magistris (Johannes de Mag-
istris) 110, 1278
- Kal, V. 1, 1284
- Kennedy, L.A. 981, 1284
- Kessler, E. 2, 20, 21, 24, 27, 32, 1284, 1285,
1286
- Kneale, W. 1285
- Kosman, L.A. 1285
- Kristeller, P.O. 19, 30, 1285
- Kuhn, H.C. 2, 23, 1285
- Kuhn, Th.S. 44
- Kusukawa, S. 1285
- Laird, W.R. 1285
- Lambin, Denis 19
- Leonicens, Nicolò 32
- Lines, D.A. 1285
- Lohr, Ch. H. 1, 20, 1285
- Lynn, S.J. 2, 1285
- Maclean, I. 2, 23, 1285
- Manardi, Giovanni 32
- Markus, R.I. 1285
- Marsilius de Inghen 521, 568, 605, 606, 639,
625, 646, 648, 920, 921, 922, 923, 933,
934, 939, 941, 943, 967, 1082, 1274, 1278
- Martin, C. 2, 24, 26, 1285
- Mazzoni, Giacomo 20
- Meietti, Paolo 2, 46
- Mercenarius, Archangelus 725, 726, 727, 728,
732, 733, 734, 737, 739, 740, 764, 765, 766,
767, 768, 769, 770, 772, 781, 1268, 1277,
1278
- Michael Ephesius 373, 1278
- Mikkeli, H. 1, 1285, 1286
- Mitrovic, B. 2, 24, 27, 1286
- Montano, Giovan Battista 32
- Müller, F. 2, 1286
- Nardi, B. 42, 1079, 1083, 1286
- Nifo, Agostino 8, 20, 24, 38, 285, 463, 464,
472, 538, 557, 722, 982, 984, 1182, 1194,
1278, 1283, 1288
- Nobilio Flaminio 943, 1277
- Olympiodorus 139, 142, 145, 373, 1081, 1279
- Owens, J. 1, 1286
- Palmieri, P. 5, 16, 17, 24, 44, 1286
- Parmenides 1015
- Pattin, A. 981, 1000, 1286
- Paulus Venetus 8, 20
- Pendasio, Federico 20
- Pereira, Benito 3, 378, 1279
- Petersen, P. 2, 1286
- Petrus de Abano 383, 1279
- Petrus Lombardus 1277
- Philoponus, Johannes (Grammaticus) 24,
30, 76, 122, 127, 128, 137, 140, 143, 144, 267,
285, 291, 293, 299, 300, 309, 373, 582, 583,
584, 602, 604, 607, 616, 646, 648, 653,
658, 659, 660, 678, 685, 687, 854, 903,
905, 948, 968, 972, 976, 977, 978, 1018,
1023, 1080, 1198, 1199, 1208, 1212, 1214,
1216, 1261, 1279

- Piccolomini, Francesco 3, 9, 988, 1279, 1283, 1286
- Plotinus 31, 222, 223, 239, 263, 268, 275, 294, 298, 1081, 1082, 1096, 1204, 1279, 1280
- Plutarchus 1208, 1209
- Poliziano, Angelo 19
- Pomponazzi, Pietro 3, 8, 17, 24, 28, 37, 519, 521, 533, 535, 536, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 610, 611, 612, 710, 712, 720, 742, 743, 744, 746, 909, 923, 924, 934, 935, 940, 941, 952, 962, 970, 980, 1120, 1218, 1280, 1284, 1287
- Poppi, A. 12, 13, 16, 17, 20, 30, 40, 1286, 1287
- Porphyrius 76, 286, 301, 478, 491, 1236, 1277, 1280
- Porzio, Simone 3, 20, 28, 1118, 1119, 1280
- Pozzo, R. 2, 1287
- Proclus 268, 285, 291, 1279
- Ragnisco, P. 1287
- Raimondi, F. 2, 1280, 1287
- Randall J.H. 1, 6, 10, 11, 22, 32, 1284, 1287
- Renan, Ernest 21, 27, 1287
- Risse, W. 1287
- Robertello, Francesco 1
- Rodríguez, M.C. 48
- Romein, I. 48
- Ross, W.D. 1, 2, 1287
- Rossi, P. 1287
- Saitta, S. 16, 21, 1287
- Saralegui, M. 48
- Scaligero, Giulio Cesare 1183, 1280
- Schmitt, C.B. 11, 12, 18, 19, 20, 23, 30, 34, 37, 416, 1283, 1284, 1287, 1288
- Sgarbi, M. 2, 10, 40, 1287, 1288
- Sigerus de Brabantia 834, 1280
- Simplicius 24, 30, 76, 91, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 219, 220, 232, 236, 246, 252, 264, 266, 267, 299, 300, 312, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 335, 336, 337, 338, 372, 373, 375, 385, 433, 434, 435, 436, 444, 464, 465, 472, 475, 687, 904, 984, 1005, 1011, 1083, 1109, 1130, 1182, 1196, 1199, 1280
- Sixtus v (Pope) 2, 45, 46, 51
- Skulsky, H. 1288
- Socrates 220, 479, 481, 496, 1117, 1247
- South, J.B. 12, 13, 1288
- Spruit, L. 48, 981, 1151, 1187, 1237, 1278, 1288
- Swineshead, Richard (Calculator) 535, 1280
- Telesio, Bernardino 5, 1280
- Themistius 15, 24, 30, 119, 207, 212, 213, 215, 216, 222, 223, 224, 225, 237, 238, 239, 240, 243, 251, 264, 372, 373, 905, 908, 984, 1011, 1080, 1096, 1126, 1130, 1136, 1182, 1196, 1199, 1204, 1206, 1214, 1218, 1221, 1272, 1280, 1281
- Theophrastus 146, 194, 196, 197, 198, 372, 1281
- Thomas Aquinas 24, 25, 28, 28, 44, 61, 66, 73, 82, 83, 128, 207, 226, 231, 235, 254, 257, 258, 259, 260, 267, 268, 269, 277, 306, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 376, 377, 384, 435, 478, 479, 480, 481, 484, 493, 566, 568, 569, 587, 588, 589, 629, 631, 635, 724, 740, 764, 780, 820, 823, 824, 825, 826, 829, 830, 832, 833, 835, 839, 846, 855, 857, 859, 860, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 872, 877, 878, 894, 895, 896, 897, 898, 901, 940, 985, 986, 1000, 1001, 1002, 1004, 1008, 1023, 1025, 1026, 1027, 1028, 1080, 1081, 1083, 1086, 1087, 1088, 1090, 1133, 1134, 1143, 1151, 1152, 1164, 1166, 1169, 1171, 1173, 1181, 1196, 1197, 1200, 1201, 1209, 1210, 1211, 1212, 1213, 1214, 1215, 1216, 1217, 1230, 1235, 1236, 1237, 1238, 1239, 1240, 1242, 1244, 1246, 1252, 1261, 1262, 1263, 1264, 1266, 1269, 1272, 1273, 1277, 1281, 1282
- Thomas de Vio (see Caietan)
- Tomasino, G. 1, 1282
- Tomitano, Bernardino 1
- Tonelli, G. 1288
- Tracy, Th. 1, 1288
- Troilo, E. 1288
- Trombetta, Antonio 491, 1288
- Valverde, J.M.G. 1, 8, 27, 1288
- Vasoli, C. 2, 1288
- Vimercato, Francesco 74, 77, 132, 139, 742, 1282
- Wallace, W.A. 20, 23, 37, 1288
- Zabarella, Giacomo 1–47, 51, 53, 56, 60, 63, 71–73, 75, 82, 87, 90, 93, 107, 112, 120, 127, 132, 136, 148, 152, 154, 156, 158, 160, 162,

170, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 191, 195,
 197, 201, 203, 207, 208, 235, 236, 237, 242,
 245, 260, 273, 282, 285, 290, 316, 334, 336,
 345, 347, 349, 350, 353, 354–357, 366,
 378, 396, 402, 414, 416, 417, 429, 432, 445,
 452, 455, 456, 460, 499, 500, 503, 524,
 529, 530–532, 585, 595, 596, 604, 609,
 615, 637, 652, 667, 668, 684, 695, 699,
 701, 705, 708, 709, 713, 717, 724, 735, 740,
 748, 767, 790, 818, 821, 822, 823, 827, 829,
 834, 836, 842, 844, 869, 873, 894, 911,
 928, 944, 945, 974, 977, 981, 984, 987,

988, 995, 997, 1002, 1007, 1008, 1010, 1011,
 1033, 1036, 1044, 1045, 1047, 1069, 1090,
 1102, 1106, 1114, 1120, 1127, 1137, 1161, 1163,
 1168, 1172, 1180, 1181, 1201, 1220, 1226, 1234,
 1237, 1242, 1244, 1250, 1282

Zetzner, Lazarus 2, 46, 1282

Zimara, Marcantonio 24, 37, 278, 279, 280,
 306, 385, 386, 387, 388, 389, 395, 409,
 412, 448, 452, 453, 454, 455, 456, 459,
 462, 487, 507, 508, 834, 930, 931, 932,
 1151, 1152, 1239, 1240, 1252, 1256, 1257,
 1263, 1264, 1273, 1275, 1282